శ్రీః

అయోధ్యాకాండాంతర్గత విషయసూచిక

సర్గ	విషయము	పుట
1.	శ్రీరామసద్గుణవర్ణనము, దశరథుడు రాముని యువరాజును చేయవలెనని ఆలోచించుట; వివిధ రాజన్యులను, పౌరులను జానపదులను ఆలోచనమునకై రాజసభ కాహ్వానించుట.	1
2.	దశరథుడు సభాముఖమున శ్రీరాముని పట్టాభిషేకమును గూర్చి ప్రస్తావించుట, సభాసదులు రామగుణవర్ణనపూర్వకముగ దానిని హర్షముతో ఆమోదించుట.	21
3.	రాముని రాజ్యాభిషేకమునకు కావలసిన సంభారములు సమకూర్చవలసినదిగా దశరథుడు వసిష్ఠవామదేవులను ప్రార్థింపగా, వారు సేవకులకు అందుకు తగిన ఆజ్ఞ ఇచ్చుట, దశరథుని ఆజ్ఞ ప్రకారము సుమంత్రుడు రాముని రాజసభకు తీసికొని వచ్చుట, దశరథుడు రామునకు హితోపదేశము చేయుట.	42
4.	రాముని మరల తీసికొనిరమ్మని దశరథుడు సుమంత్రుని ఆజ్ఞాపించుట; వచ్చిన రామునకు దశరథుడు ఏవియో కొన్ని విషయములు చెప్పి, అతని గృహమునకు పంపివేయుట; రాముడు కౌసల్య భవనమునకు వెళ్ళి ఆమెకు తన అభిషేకమును గూర్చి చెప్పి, ఆమె ఆశీస్సులు పొందుట; లక్ష్మణునితో స్నేహపూర్వక సంభాషణము చేసి స్వగృహమునకు వెళ్లుట.	61
5.	దశరథవచనానుసారము వసిష్ఠుడు సీతారాములం కుపవాస దీక్ష నిచ్చి, మరలివచ్చి రాజునకు తెలుపుట; రాజు అంతఃపురము ప్రవేశించుట.	78

6. శ్రీరాముడు సీతాసమేతుడై వ్రతనియమము పాటించుట; అయోధ్యా పౌరు లానందపరవశులై నగరమును అలంకరించుట; రాజునకు తమ కృతజ్ఞతను వ్యక్తము చేయుట; జానపదులు గుంపులుగా అయోధ్యాపురికి చేరుట. 86

7. రామాభిషేకవార్త విని మంథర దుఃఖితయై కైకేయికి దుర్బోధ చేయుట; కాని ప్రసన్నురా లైన కైక సంతోషముతో మంథరకు బహుమానముగ తన ఆభరణమిచ్చి, వరము కోరుమనుట. 98

8. రామాభిషేకము కైకకు కీడు కలిగించునని మంథర పలుకుట; కైక రామగుణములను తెలిపి అభిషేకమును సమర్థించుట. మరల మంథర రామాభిషేకము భరతునకు భయజనకమని కైకను భయ పెట్టుట. 118

9. మంథర దుర్బోధ తలకెక్కగా కైక కోపగృహమున ప్రవేశించుట. 129

10. దశరథమహారాజు కైకేయీభవనమునకు పోవుట; కైక కోప గృహమును ప్రవేశించుట చూచి దుఃఖితు డగుట; పలు విధములుగ ఆమె నోదార్చుట. 154

11. కైక రాజును ప్రతిజ్ఞాబద్ధుని చేసి, మున్ను తన కొసగిన రెండు వరములు స్మరింపచేయుట; అందు మొదటివరముచే భరతునకు పట్టాభిషేకము, రెండవదానిచే రామునకు పదునాలుగేండ్లు అరణ్య వాసము కోరుట. 169

12. దశరథమహారాజు చింతించుట; దశరథవిలాపము; కైకేయిని నిందించుట; పరిస్థితిని వివరించి అట్టి వరములు కోరవలదని ప్రార్థించుట. 181

13. రాజు విలపించుట; కైక ననునయించుట. 225

14. కైకేయి దశరథుని సత్యము తప్పకుమని ప్రేరించుట; తాను కోరిన వరములను ఇమ్మని నిర్బంధించుట; వసిష్ఠమహర్షి అంతః

పురద్వారము కడకు వచ్చి, సుమంత్రుని రాజుకడకు పంపుట; రాజాజ్ఞచే సుమంత్రుడు రాముని కొనివచ్చుటకై వెడలుట. 267

15. రాజాజ్ఞచే సుమంత్రుడు శ్రీరాముని పిలుచుకొని వచ్చుటకు ఆయన గృహమున కేగుట. 282

16. సుమంత్రుడు శ్రీరామభవనము చేరి మహారాజు సందేశము విని పించుట; శ్రీరాముడు సీత యనుమతితో లక్ష్మణసమేతుడై, రథారూఢుడై మంగళవాద్యములతో, మార్గమున స్త్రీపురుషుల మాటలు వినుచు పోవుట. 292

17. శ్రీరాముడు రాజమార్గపు శోభను చూచుచు, మిత్రుల వచనములు వినుచు, తండ్రియింట ప్రవేశించుట. 301

18. శ్రీరాముడు తన తండ్రి యేల చింతాక్రాంతు డయ్యెనని కైక నడుగుట; కైక కఠినచిత్తయై తాను కోరిన రెండు వరములను గూర్చి తెలిపి, రాముని వనవాసమునకు ప్రేరించుట. 309

19. శ్రీరాముడు కైకతో మాటలాడి, వనవాసమునకు అంగీకరించుట, తన తల్లి కౌసల్య అనుమతి పొందుటకై వెడలుట. 324

20. దశరథుని తక్కిన రాణులు విలపించుట; శ్రీరాముడు కౌసల్యా భవనమునకు పోవుట; ఆమెకు తన వనవాసమును గూర్చి తెలుపుట; కౌసల్య తెలివితప్పి పడుట; శ్రీరాము డామెను లేవనెత్తగా ఆయన ముఖము చూచి, కౌసల్య విలపించుట. 339

21. లక్ష్మణుని క్రోధము; శ్రీరాముని బలాత్కారముగ రాజ్యము చేపట్టుకొమ్మని అతడు శ్రీరాముని ప్రేరించుట; రాముడు పితృాజ్ఞాపాలనమే ధర్మమని తల్లికిని లక్ష్మణునికి నచ్చబలుకుట. 360

22. శ్రీరాముడు లక్ష్మణునికి నచ్చజెప్పి దైవమే తన వనవాసమునకు కారణ మనుట; అభిషేక సంభారములు తీసివేయ నాజ్ఞాపించుట. 386

23. లక్ష్మణుని ప్రతాపోక్తులు, అతడు దైవమును త్రోసిపుచ్చి పౌరుషమును ప్రతిపాదించుట; రామాభిషేకమునకై విరోధులతో యుద్ధమునకు సిద్ధపడుట. 398

24. విలపించుచున్న కౌసల్య తన్ను కూడ అడవికి గొని పొమ్మని రాముని పట్టుబట్టుట; పతిసేవయే పత్నికి పరమధర్మమని పలికి, శ్రీరాము డామెను నిలిపి, వనవాసమున కామె యనుమతి పొందుట. 414

25. వనవాసమునకై వెళ్ళుచున్న రామునకు, కౌసల్య మంగళాశాసన పూర్వకముగా స్వస్తి వాచనములు చేయించుట; రాముడు ఆమెకు నమస్కరించి సీతానివాసభవనమునకు వెళ్ళుట. 429

26. రాముడు దిగులు చెంది ఉండుట చూచి, సీత అందుకు కారణము తెలియగోరుట; రాముడు, తండ్రి ఆజ్ఞచేత తాను వనమునకు వెళ్ళు చున్నట్లు సీతకు తెలిపి, "నీవు అయోధ్యలోనే ఉండుము" అని ఆమెకు ఉపదేశించుట. 447

27. "నన్ను కూడ అరణ్యమునకు తీసికొని వెళ్ళుము" అని సీత రాముని ప్రార్థించుట. 461

28. శ్రీరాముడు వనవాసమందలి క్లేశములను వర్ణించుచు, సీతను వనమునకు రావలదని వారించుట. 471

29. తాను కూడ అరణ్యమునకు రామునితో కలిసి వెళ్ళుట యుక్తమని సీత వాదించుట. 481

30. తనతో వనమునకు వచ్చుటకై సీత పట్టుపట్టి, దుఃఖించుచు విలపింపగా, రాముడు చివరకు అంగీకరించుట; తల్లిదండ్రులకు, పెద్దలకు సేవచేయుట ఉత్తమధర్మమని ఆమెకు బోధించుట, వనమునకు పోవు సందర్భమున గృహములోని వస్తువు లన్ని బ్రాహ్మణాదులకు దానము చేయుమని ఆమెను ఆదేశించుట. 490

31. రామలక్ష్మణుల సంవాదము, రాముని ఆజ్ఞప్రకారము లక్ష్మణుడు మిత్రాదులకు వీడ్కోలు చెప్పి, దివ్యాయుధములు గ్రహించి వనమునకు బయలుదేరుట, 'ధనమునంతను బ్రాహ్మణులకు దానము చేసి వేయుము' అని రాముడు ఆతనిని ఆదేశించుట. 508

32. శ్రీరాముడు సీతాసమేతుడై వసిష్ఠపుత్రుడగు సుయజ్ఞుని పిలిపించి, ఆయనకు, ఆయన పత్నికిని అమూల్యములగు ఆభరణములు,

రత్నములు, ధనములు మున్నగునవి యొసగుట, పిమ్మట లక్ష్మణునితో కలిసి బ్రాహ్మణులకు, బ్రహ్మచారులకు, సేవకులకు, త్రిజటు డను బ్రాహ్మణునకు, మిత్రులకు ధన మొసంగుట. 521

33. శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణసమేతుడై, దుఃఖితు లైన నగరవాసుల పలువిధములగు సంభాషణలు వినుచు తండ్రిని చూచుటకై కైకేయీభవనమునకు పోవుట. 539

34. శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణసమేతుడై రాణులతో కూడిన దశరథ మహారాజు వద్దకు పోయి, వనవాసమునకై సెల వడుగుట, రాజు శోకముచే మూర్ఛిల్లుట, శ్రీరాముడు తండ్రికి నచ్చబలుకుట, రాజు శ్రీరాముని గాఢాశ్లేషము చేసి మరల మూర్ఛ నొందుట. 540

35. సుమంత్రుడు ఎంతగా బ్రతిమాలినను, నిందించినను కైక తన నిశ్చయమును మార్చుకొనకుండుట. 574

36. దశరథమహారాజు శ్రీరామునితో సేనను, ధనమును పంపుట కాదేశించుట, కైకేయి అందులకు వ్యతిరేకించుట, సిద్ధార్థుడు కైక ననునయించుట, రాజు రామునితో తానును అడవికి పోవలయు నను కోరికను వెల్లడించుట. 588

37. శ్రీరామాదులు నారవస్త్రములు ధరించుట, సీత నారచీర ధరింప వలసివచ్చుటకు చూచి రాణివాసపు స్త్రీలు కలత చెందుట, కుల గురువగు వసిష్ఠుడు కైకేయిని నిందించుచు సీత నారచీరములు దాల్చుట అనుచిత మని పలుకుట. 601

38. దశరథమహారాజు సీత నారచీరలు దాల్చుట అనుచితమని పలికి కైకను నిందించుట, శ్రీరాముడు తల్లి కౌసల్యను దయతో చూడ వలయునని తండ్రిని కోరుట. 615

39. దశరథుని విలాపము, రాజాజ్ఞచే సుమంత్రుడు రామునికై రథ మును కొనివచ్చుట, కోశాధిపతి సీతకై అమూల్యవస్త్రములు, ఆభరణములు నిచ్చుట, కౌసల్య సీతకు పతిసేవ నుపదేశించుట, సీత ఆ ఉపదేశమును స్వీకరించుట, శ్రీరాముడు తన తండ్రిని

రోషదృష్టితో చూడకుమని తల్లిని ప్రార్థించుట; తక్కిన తల్లులను సెల వడుగుట. 628

40. సీతారామలక్ష్మణులు దశరథునకు ప్రదక్షిణ మొనర్చి కౌసల్యకు వందన మాచరించుట, సుమిత్ర లక్ష్మణున కుపదేశము చేయుట, సీతారామలక్ష్మణులు రథముపై నెక్కి వనమునకు బయలు దేరుట. పౌరులు, రాణులు, రాజు శోకముతో కలత నొందుట. 636

41. శ్రీరాముని అరణ్యగమనముచే అంతఃపురస్త్రీల విలాపము, నగర వాసులు శోకముతో వ్యాకులత చెందుట. 657

42. దశరథమహారాజు భూమిపై పడుట, రామునికై విలపించుట, కైకను తనవద్దకు రావలదని వారించి యామెను విడిచిపెట్టుట, సేవకుల తోడుపాటుతో రాజు కౌసల్యాభవనమునకు పోవుట, అచటను రామునికై దుఃఖ మనుభవించుట. 666

43. కౌసల్యా విలాపము. 680

44. సుమిత్ర కౌసల్యను ఓదార్చుట.

45. భరతుని యెడల, మహారాజు పట్ల ప్రీతిని చూపు డనియు, అయోధ్యకు మరలిపొం డనియు రాముడు పౌరులకు చెప్పుట, నగరవాసులగు వృద్ధబ్రాహ్మణులు రాము నయోధ్యకు రమ్మని పట్టుబట్టుట. రాముడు వారందరితో తమసాతీరమునకు చేరుట. 701

46. రాముడు సీతాలక్ష్మణసమేతుడై తమసాతీరమున నివసించుట, తల్లిదండ్రులను, అయోధ్యానగరమును గూర్చి చింతించుట, పుర వాసులు నిద్రించుచుండగా వారిని విడచి అరణ్యమువైపు పోవుట. 718

47. పౌరులు వేకువనే లేచి విలపించుట. నిరాశ నొంది నగరమునకు మరలిపోవుట. 728

48. నగరవాసులగు స్త్రీలు విలపించుట. 732

49. రాముడు గ్రామవాసుల మాటలు వినుచు, కోసలగ్రామములు దాటుచు పోవుట, వేదశ్రుతి, గోమతి, స్యందికా నదులను దాటి, సుమంత్రునితో సంభాషించుట. 747

50. మార్గమున రాముడు అయోధ్యకు వనవాసమునకై అనుమతింప గోరుట. శృంగిబేరపురమున గంగాతీరము చేరి రాత్రి యచట నివసించుట, అచట నిషాదరాజు గుహుడు రామాదులను సత్కరించుట. 764

51. నిషాదరాజైన గుహుని సమక్షమున లక్ష్మణుడు విలపించుట. 773

52. రాముని ఆజ్ఞచే గుహుడు నావను తెప్పించుట, రాముడు సుమంత్రుని ఒడబరచి అయోధ్యకు పోవ ననుమతించుట, తల్లిదండ్రులు మున్నగువారికై రాముడు సందేశమును వినిపించుట, సుమంత్రుడు తాను వనమునకే వత్తునని పట్టుబట్టగా రాముడు అతనిని యుక్తితో మరలిపోవుట కొఱకలడచుట, తిరిగి ముగ్గురును నావలో కూర్చుండుట, సీత గంగను ప్రార్థించుట, రామాదులు నావచే గంగను దాటి వత్సదేశము చేరుట. సాయంకాలమొక చెట్టుక్రింద నిలుచుటకై పోవుట 783

53. రాజును నిందించుచు కైక కౌసల్యాదులకు కీడు కలిగించునేమో యని రాముడు లక్ష్మణు నయోధ్యకు పంప ప్రయత్నించుట. రాముడు లేనిచో తాను జీవించుట అసంభవ మని పలికి అయోధ్య కేగుటకు తిరస్కరించుట. తిరిగి రాముడు అతనిని వనవాసమున కనుమతించుట.

54. శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణసమేతుడై ప్రయాగలో గంగా యమునా సంగమమునకు చెంతనే ఉన్న భరద్వాజాశ్రమమునకు పోవుట. భరద్వాజముని వారిని సత్కరించుట. చిత్రకూటమున నివసింపుడని అనతిచ్చుట. చిత్రకూటపు మహత్త్వమును, శోభను వర్ణించుట. 834

శ్రీరామాయ నమః

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షి ప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము

అయోధ్యా కాండము

మొదటి సంపుటము

శ్రీః

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః

బాలానన్దినీ సహితమగు

శ్రీమద్రామాయణము - అయోధ్యాకాండము

అథ ప్రథమః సర్గః

[శ్రీరామ సద్గుణ వర్ణనము, దశరథుడు రాముని యువరాజును చేయవలెనని ఆలోచించుట, వివిధ రాజన్యులను, పౌరులను, జానపదులను ఆలోచనమునకై రాజసభకాహ్వానించుట.]

మూ. గచ్ఛతా మాతులకులం భరతేన తదాఽనఘః,
శత్రుఘ్నో నిత్యశత్రుఘ్నో నీతః ప్రీతిపురస్కృతః. 1

ప్ర. అ. మాతులకులమ్ = మేనమామ యింటికి, గచ్ఛతా = పోవుచున్న, భరతేన = భరతునిచేత, తదా = అప్పుడు, అనఘః = పాపము లేనివాడును, నిత్యశత్రుఘ్నః = ఎల్లప్పుడు శత్రువులను సంహరించువాడును అయిన, శత్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నుడు, ప్రీతిపురస్కృతః = ప్రేమచే పురస్కరింపబడినవాడై, నీతః = తీసికొని వెళ్లబడెను.

తా. భరతుడు తన మేనమామ యింటికి వెళ్ళుచు పాపరహితుడును, నిత్యము శత్రుసంహారియు అయిన శత్రుఘ్నుని కూడ ప్రీతిపురస్సరముగా తన వెంట తీసికొని వెళ్ళెను. 1

మూ. స తత్ర న్యవసద్భ్రాత్రా సహ సత్కారసత్కృతః,
మాతులేనాశ్వపతినా పుత్రస్నేహేన లాలితః. 2

ప్ర. అ. సః = ఆ భరతుడు, అశ్వపతినా = అశ్వపతియను ప్రభువైన, మాతులేన = మేనమామచేత, సత్కారసత్కృతః = సత్కారములచే పూజింపబడినవాడై, పుత్రస్నేహేన = పుత్రస్నేహముచేత, లాలితః = లాలింపబడినవాడై, భ్రాత్రా సహ = సోదరునితో కూడ, తత్ర = అచట, న్యవసత్ = నివసించెను.

తా. అనేకము లైన అశ్వములను బహుమతు లైన మేనమామ యగు యుధాజిత్తు సత్కారములచే సత్కరింపఁబడుచు. పుత్రప్రేమతో లాలింపఁగా ఆ భరతుఁడు శత్రుఘ్నునితో గూడ అచట నివసించెను. 2

మూ. తత్రాపి నివసన్తౌ తౌ తర్ప్యమాణౌ చ కామతః,
భ్రాతరౌ స్మరతాం వీరౌ వృద్ధం దశరథం నృపమ్. 3

ప్ర. అ. వీరౌ=వీరు లైన, భ్రాతరౌ=ఆ సోదరు లిరువురును, తత్ర=అచట, నివసన్తౌ=నివసించుచు, కామతః=కోరిన పదార్థము లన్నింటి చేతను, తర్ప్యమాణౌ చాపి=తృప్తిఁ బొందింపఁబడుచున్నవా రైనను, వృద్ధమ్=వృద్ధు డైన, దశరథం నృపమ్=దశరథమహారాజును, స్మరతామ్=స్మరించిరి.

తా. వీరు లైన ఆ భరతశత్రుఘ్నులు మాతులగృహమునందు నివసించుచు సకలసౌఖ్యములను అనుభవించుచున్నను వృద్ధు డైన తమ తండ్రిని స్మరించుచునే యుండిరి. 3

మూ. రాజాపి తౌ మహాతేజాః సస్మార ప్రోషితౌ సుతౌ,
ఉభౌ భరతశత్రుఘ్నౌ మహేన్ద్రవరుణోపమౌ. 4

ప్ర. అ. మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, రాజాపి=రాజు కూడ, మహేన్ద్రవరుణోపమౌ=మహేంద్రవరుణులతో సమానులును, ప్రోషితౌ=ప్రవాసము నందున్నవారును, సుతౌ=కుమారులును అయిన, భరతశత్రుఘ్నౌ ఉభౌ=భరతశత్రుఘ్నుల నిరువురిని, సస్మార=స్మరించెను.

తా. మహాతేజశ్శాలి యైన దశరథుడు కూడ మహేంద్రవరుణులతో సమాను లైనవారును, దేశాంతరమునం దున్నవారును, అయిన తన కుమారు లైన భరతశత్రుఘ్నులను సదా స్మరించుచుండెను. 4

మూ. సర్వ ఏవ తు తస్యేష్టా శ్చత్వారః పురుషర్షభాః,
స్వశరీరాద్వినిర్వృత్తాశ్చత్వార ఇవ బాహవః. 5

ప్ర. అ. చత్వారః=నలుగురు, పురుషర్షభాః=పురుషశ్రేష్ఠు లైన, సర్వే ఏవ తు=వారందరును, తస్య=ఆ దశరథున కు, స్వశరీరాత్=తన శరీరమునుండి, వినిర్వృత్తాః=బయలుదేరిన, చత్వారః బాహవః ఇవ=నాలుగుబాహువుల వలె, ఇష్టాః=ఇష్టులైనవారు.

తా. దశరథుడు పురుషశ్రేష్ఠులైన ఆ నలుగురు కుమారులను తన శరీరమునుండి ఆవిర్భవించిన నాలుగుబాహువులను వలె సమముగనే ప్రేమించెను.

మూ. తేషామపి మహాతేజా రామో రతికరః పితుః,
స్వయమ్భూరివ భూతానాం బభూవ గుణవత్తరః. 6

ప్ర. అ. భూతానామ్ = సమస్తప్రాణులలో, స్వయమ్భూరివ = బ్రహ్మదేవుడు వలె, తేషామపి = ఆ అన్నదమ్ములలో, గుణవత్తరః = అధికగుణములు కలవాడు, మహాతేజాః = గొప్పతేజస్సుగలవాడు అయిన, రామః = రాముడు, పితుః = తండ్రికి, రతికరః = ఆనందమును కలిగించువాడుగా, బభూవ = ఆయెను.

తా. ప్రాణులలో బ్రహ్మదేవుడు వలె, సోదరులలో అధికగుణవంతుడూ మహాతేజశాలీ, అయిన రామునిపై తండ్రికి ప్రేమ అధికముగా నుండెను. 6.

మూ. స హి దేవైరుదీర్ణస్య రావణస్య వధార్థిభిః,
అర్థితో మానుషే లోకే జజ్ఞే విష్ణుః సనాతనః. 7

ప్ర. అ. సనాతనః = శాశ్వతుడైన, విష్ణుః = విష్ణువు, ఉదీర్ణస్య = దృప్తుడైన, రావణస్య = రావణునియొక్క, వధార్థిభిః = వధను కోరిన, దేవైః = దేవతలచేత, అర్థితః = కోరబడినవాడై, మానుషే లోకే = మనుష్యలోకమునందు, సః = రాముడుగా, జజ్ఞే హి = పుట్టెను కదా.

తా. ఆ రాముడు, దృప్తుడైన రావణుని సంహరించుటకై దేవతలు ప్రార్థింపగా భూలోకములో పుట్టిన శాశ్వతుడైన విష్ణుమూర్తి కదా 7

మూ. కౌసల్యా శుశుభే తేన పుత్రేణామితతేజసా,
యథా వరేణ దేవానామదితిర్వజ్రపాణినా. 8

ప్ర. అ. అమితతేజసా = అపారమైన తేజస్సుగల, పుత్రేణ = పుత్రుడైన, తేన = ఆ రామునిచేత, కౌసల్యా = కౌసల్య, దేవానాం వరేణ = దేవతలలో శ్రేష్ఠుడైన, వజ్రపాణినా = వజ్రమును హస్తమునందు ధరించు ఇంద్రునిచేత, అదితిర్యథా = అదితి వలె, శుశుభే = ప్రకాశించినది.

తా. అనంతతేజశ్శాలియైన కుమారుడైన ఆ రామునిచేత కౌసల్య, దేవతలలో శ్రేష్ఠుడైన ఇంద్రునిచేత అదితి వలె ప్రకాశించెను. 8

మూ. న హి రూపోపపన్నశ్చ వీర్యవాననసూయకః,
భూమావనుపమః సూనుర్గుణైర్దశరథోపమః. 9

ప్ర. అ. సః = ఆ రాముడు, రూపోపపన్నః చ = రూపముగలవాడు. వీర్యవాన్ = వీర్యవంతుడు. అనసూయకః = అసూయ లేనివాడు. గుణైః = గుణములచే, దశరథోపమః = దశరథునితో సమానుడు. భూమౌ = భూమియందు, అనుపమః = సాటిలేని, సూనుః హి = పుత్రుడు కదా.

తా. రాముడు సౌందర్యశాలి, పరాక్రమవంతుడు. అసూయ లేనివాడు. గుణములచే దశరథునివంటివాడు. ఈ విధముగ అతడు భూమిపై సాటిలేని కుమారుడు కదా. 9

మూ. స చ నిత్యం ప్రశాన్తాత్మా మృదుపూర్వం తు భాషతే,
ఉచ్యమానోఽపి పరుషం నోత్తరం ప్రతిపద్యతే 10

ప్ర. అ. నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, ప్రశాన్తాత్మా = ప్రశాంతమైన మనస్సు కల, సః = ఆ రాముడు, మృదుపూర్వమ్ = మృదువుగా, భాషతే = మాటలాడును. పరుషమ్ = పరుషవాక్యమును, ఉచ్యమానః అపి = చెప్పబడినవాడైనను, ఉత్తరమ్ = ప్రత్యుత్తరమును, న ప్రతిపద్యతే = పొందడు (చెప్పడు).

తా. ఎల్లపుడును ప్రశాంతచిత్తుడైన ఆ రాముడు మృదువుగనే మాటలాడును. ఎవరైన పరుషవాక్యములు పలికినను దానికి ప్రత్యుత్తరము చెప్పడు. 10

మూ. కథంచిదుపకారేణ కృతేనైకేన తుష్యతి,
న స్మరత్యపకారాణాం శతమప్యాత్మవత్తయా. 11

ప్ర. అ. ఆత్మవత్తయా = మంచి మనస్సు కలవాడు అగుటచే, సః = ఆ రాముడు, కథంచిత్ = ఏదియో విధముగ, కృతేన = చేయబడిన, ఏకేన = ఒక, ఉపకారేణ = ఉపకారముచేత, తుష్యతి = సంతోషించును. అపకారాణామ్ = అపకారములయొక్క, శతమపి = శతమునైనను, న స్మరతి = స్మరింపడు.

తా. మంచి మనస్సు గల ఆ రాముడు ఎవరైన ఏదియో విధముగ ఒక్క ఉపకారము చేసినను దానికే సంతోషించును. ఇతరులు ఎన్ని అపకారములు చేసినను వాటిని స్మరింపడు. 11

మూ. శీలవృద్ధైర్జ్ఞానవృద్ధైర్వయోవృద్ధైశ్చ సజ్జనైః,
కథయన్నాస్త వై నిత్యమస్త్రయోగ్యాన్తరేష్వపి. 12

ప్ర. అ. అస్త్రయోగ్యాన్తరేష్వపి = అస్త్రాభ్యాస సమయమునందు లభించిన అవకాశములందు కూడ, శీలవృద్ధైః = శీలముచే పెద్దవారితోడను, జ్ఞానవృద్ధైః = జ్ఞానముచేత పెద్దవారితోడను, వయోవృద్ధైశ్చ = వయస్సుచేత పెద్దవారితోడను, సజ్జనైః = సజ్జనులతోడను, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, కథయన్ = సంభాషణచేయుచు, ఆస్త = ఉండెను.

తా. అస్త్రాభ్యాసము చేయు సమయములందు అవకాశము లభించినపుడు గూడ రాముడు, శీలవృద్ధులవద్దకును, జ్ఞానవృద్ధులవద్దకును, వయోవృద్ధుల వద్దకును, సత్పురుషుల వద్దకును వెళ్ళి వారితో సంభాషించుచుండెడివాడు. 12

మూ. బుద్ధిమాన్ మధురాభాషీ పూర్వభాషీ ప్రియంవదః,
వీర్యవాన్న చ వీర్యేణ మహతా స్వేన విస్మితః. 13

ప్ర. అ. (రాముడు) బుద్ధిమాన్ = మంచి బుద్ధి కలవాడు. మధురాభాషీ = మధురముగా మాటలాడువాడు. పూర్వభాషీ = ముందుగనే మాటలాడువాడు. ప్రియంవదః = ప్రియముగా పలుకువాడు. వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతుడు. మహతా = గొప్పదైన, స్వేన = తన సంబంధమైన, వీర్యేణ = పరాక్రమముచేత, న చ విస్మితః = గర్వించినవాడు కాడు.

తా. రాముడు మహాబుద్ధిశాలి. మధురముగా మాటలాడువాడు. ఇతరులను తానే ముందుగా పలుకరించి ప్రియముగా మాటలాడువాడు. పరాక్రమవంతుడు. ఐనను, తన కున్న పరాక్రమాతిశయమును చూచుకొని గర్వించని వాడు. 13

మూ. న చానృతకథో విద్వాన్ వృద్ధానాం ప్రతిపూజకః,
అనురక్తః ప్రజాభిశ్చ ప్రజాశ్చాప్యనురజ్యతే. 14

ప్ర. అ. (ఆ రాముడు) అనృతకథః = అసత్యము చెప్పువాడు, న చ = కాడు. విద్వాన్ = అన్ని విషయములు తెలిసినవాడు. వృద్ధానామ్ = వృద్ధులకు ప్రతిపూజకః = ఎదు రేగి గౌరవము చేయువాడు. ప్రజాభిః = ప్రజలచేత, అను

రక్తః = ప్రేమింపబడినవాడు. ప్రజాశ్చాపి = ప్రజలను కూడ, అనురజ్యతే = ప్రేమించువాడు.

తా. రాముడు ఎన్నడును అసత్యము మాట ఎరుగడు. అన్ని (విషయములు) తెలిసినవాడు. పెద్దలను సగౌరవముగా ఎదురేగి పూజించువాడు. ప్రజలకు అతనిపై ఎంత ప్రేమ ఉండెడిదో అతనికి కూడ ప్రజలపై అంత ప్రేమ ఉండెడిది. 14

మూ. సానుక్రోశో జితక్రోధో బ్రాహ్మణప్రతిపూజకః,
దీనానుకమ్పీ ధర్మజ్ఞో నిత్యం ప్రగ్రహవాన్ శుచిః. 15

ప్ర. అ. (ఆ రాముడు), సానుక్రోశః = దయ కలవాడు. జితక్రోధః = జయింపబడిన క్రోధము కలవాడు. బ్రాహ్మణప్రతిపూజకః = బ్రాహ్మణులను ఎదురేగి పూజించువాడు, దీనానుకమ్పీ = దీనులపై జాలిగొనువాడు. ధర్మజ్ఞః = ధర్మము తెలిసినవాడు. నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, ప్రగ్రహవాన్ = ఆత్మ సంయమము కలవాడు. శుచిః = పరిశుద్ధుడు (నిజాయితీ ఉన్నవాడు).

తా. ఆ రాముడు దయాళువు. కోపమును జయించినవాడు. బ్రాహ్మణులకు ఎదురేగి సన్మానించువాడు. దీనులను చూచి జాలిచెందువాడు. ధర్మములన్నియు తెలిసిన వాడు. ఎల్లప్పుడును తనను తన అదుపులో ఉంచుకొనువాడు. పరిశుద్ధవర్తనుడు. 15

మూ. కులోచితమతిః క్షాత్రం ధర్మం స్వం బహుమన్యతే,
మన్యతే పరయా కీర్త్యా మహత్స్వర్గఫలం తతః. 16

ప్ర. అ. (ఆ రాముడు), కులోచితమతిః = తన వంశమునకు తగిన బుద్ధి కలవాడై, స్వమ్ = తనకు సంబంధించిన, క్షాత్రం ధర్మమ్ = క్షత్రియధర్మమును, బహుమన్యతే = గౌరవించును. తతః = ఆ క్షత్రధర్మమువలన కలిగిన, పరయా కీర్త్యా = గొప్ప కీర్తిచేత, మహత్ = గొప్ప, స్వర్గఫలమ్ = స్వర్గఫలమును, మన్యతే = తలచును.

తా. తన వంశమునకు తగిన బుద్ధి గల ఆ రాముడు తన క్షత్రియ ధర్మము విషయమున అత్యంతాదరము చూపుచు, ఆ ధర్మము నాచరించుట వలన కలుగు గొప్ప కీర్తిచే స్వర్గ మను ఫలము కలుగు నని విశ్వసించెను. 16

మూ. నాశ్రేయసి రతో విద్వాన్న విరుద్ధకథారుచిః,
ఉత్తరోత్తరయుక్తౌ చ వక్తా వాచస్పతిర్యథా. 17

ప్ర. అ. అశ్రేయసి = శ్రేయస్కరము కాని కార్యమునందు, రతః = ఆసక్తి కలవాడు, న = కాడు. విద్వాన్ = పండితుడు. విరుద్ధకథారుచిః = ధర్మ విరుద్ధమైన మాటలయందు అభిరుచి కలవాడు, న = కాడు. ఉత్తరోత్తరయుక్తౌ = ఒకదాని తరువాత ఒకటిగా యుక్తులను చూపుటయందు, వాచస్పతిర్యథా = బృహస్పతి వలె, వక్తా = వక్త.

తా. రాముడు శ్రేయస్కరములు కాని కార్యములందు ఆసక్తి లేనివాడు; పండితుడు. ధర్మవిరుద్ధములైన కథలయందు అభిరుచి లేనివాడు. వరుసగా యుక్తులను చూపుచు మాటలాడుటయందు బృహస్పతివంటివాడు. 17

మూ. అరోగస్తరుణో వాగ్మీ వపుష్మాన్ దేశకాలవిత్,
లోకే పురుషసారజ్ఞస్సాధురేకో వినిర్మితః. 18

ప్ర. అ. (ఆ రాముడు) అరోగః = రోగము లేనివాడు. తరుణః = యువకుడు. వాగ్మీ = వాక్చాతుర్యము కలవాడు. వపుష్మాన్ = మంచి దేహము కలవాడు. దేశకాలవిత్ = ఆయా కార్యములకు తగిన దేశము, కాలము తెలిసినవాడు. పురుషసారజ్ఞః = పురుషుల సారమును గుర్తించగలిగినవాడు. లోకే = లోకమునందు, వినిర్మితః = సృష్టింపబడిన, ఏకః = ఒకే ఒక, సాధుః = సత్పురుషుడు.

తా. ఆ రాముడు రోగము లేని యువకుడు, మంచి వాక్చాతుర్యము కలవాడు. అందమైన దేహము కలవాడు. ఏ దేశమునందు, ఏ కాలమునందు ఏ పని చేయవలెనో తెలిసినవాడు. పురుషులలో ఉన్న సారమును గుర్తించగలవాడు. లోకములో జనించిన ఏకైకసత్పురుషుడు. 18

మూ. స తు శ్రేష్ఠైర్గుణైర్యుక్తః ప్రజానాం పార్థివాత్మజః,
బహిశ్చర ఇవ ప్రాణో బభూవ గుణతః ప్రియః. 19

ప్ర. అ. శ్రేష్ఠైః = శ్రేష్ఠములైన, గుణైః = గుణములతో, యుక్తః = కూడిన, సః = ఆ, పార్థివాత్మజః = రాజకుమారుడు, ప్రజానామ్ = ప్రజలకు, గుణతః = గుణములవలన, ప్రియః = ప్రియుడై, బహిశ్చరః = బైట సంచరించు, ప్రాణః ఇవ = ప్రాణమువలె, బభూవ = ఉండెను.

రా. ఇట్టి శ్రేష్ఠగుణములుగల రాజకుమారు డైన ఆ రాముని పౌరులు అందరును చాల ప్రేమ గలవారై, అతనిని బైట సంచరించుచున్న తమ ప్రాణముగా భావించిరి. 19

మూ. సమ్యగ్విద్యావ్రతస్నాతో యథావత్సాఙ్గవేదవిత్,
ఇష్వస్త్రే చ పితుః శ్రేష్ఠో బభూవ భరతాగ్రజః. 20

ప్ర. అ. సమ్యక్ = బాగుగా, విద్యావ్రతస్నాతః = విద్యావ్రతమునందు స్నానము చేసిన (విద్యాభ్యాసవ్రతమును ముగించుకొనిన) వాడును, యథావత్ = యథార్థముగా, సాఙ్గవేదవిత్ = సాంగవేదములను నేర్చిన (తెలిసికొనిన) వాడును అగు, భరతాగ్రజః = రాముడు, ఇష్వస్త్రే = బాణాస్త్రప్రయోగమునందు, పితుః = తండ్రికంటె, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడుగా, బభూవ = ఉండెను.

రా. విద్యాభ్యాసనియమమును చక్కగా పూర్తిచేసికొని సాంగవేద నిష్ణాతు డైన ఆ రాముడు ధనుర్వేదమునందు తండ్రిని మించి యుండెను. 20

మూ. కల్యాణాభిజనః సాధురదీనః సత్యవాగృజుః,
వృద్ధైరభివినీతశ్చ ద్విజైర్ధర్మార్థదర్శిభిః. 21

ప్ర. అ. కల్యాణాభిజనః = ఉత్తమమైన వంశమునందు జనించిన ఆ రాముడు, సాధుః = సత్పురుషుడు. అదీనః = దైన్యము లేనివాడు. సత్యవాక్ = సత్య మైన వాక్కుకలవాడు. ఋజుః = వక్రబుద్ధిలేనివాడు, ధర్మార్థదర్శిభిః = ధర్మార్థములను ఎరిగిన, వృద్ధైః = వృద్ధు లైన, ద్విజైః = బ్రాహ్మణులచే, అభివినీతః = చక్కగా శిక్షింపబడినవాడు.

రా. సద్వంశసంజాతు డైన ఆ రాముడు సాధుస్వభావుడు; దైన్యము లేనివాడు. సత్యమునే పలుకువాడు. ఋజుప్రవర్తన కలవాడు. ధర్మార్థజ్ఞు లైన వృద్ధులగు బ్రాహ్మణులనుండి చక్కగా విద్యాబుద్ధులు నేర్చినవాడు. 21

మూ. ధర్మకామార్థతత్త్వజ్ఞః స్మృతిమాన్ ప్రతిభానవాన్,
లౌకికే సమయాచారే కృతకల్పో విశారదః. 22

ప్ర. అ. ఆ రాముడు, ధర్మకామార్థతత్త్వజ్ఞః = ధర్మ-కామ-అర్థముల యథార్థస్వరూపము తెలిసినవాడు. స్మృతిమాన్ = స్మరణశక్తి కలవాడు. ప్రతి

భానవాన్ = సమయస్ఫూర్తి కలవాడు. లౌకికే = లోకవ్యవహారమునకు సంబంధించిన, సమయాచారే = ఆయా సమయములం దుపయుక్తమగు నట్లు ఏర్పరచిన ఆచారమునందు, కృతకల్పః = చేయబడిన ఏర్పాటు కలవాడు. విశారదః = నేర్పు కలవాడు.

తా. ఆ రాముడు ధర్మార్థకామముల యథార్థస్వరూపము తెలిసినవాడు. మఱపు లేనివాడు. సమయస్ఫూర్తి కలవాడు ఆయా సమయములలో ఉపయోగించే లోకవ్యవహారోపయుక్తములైన ఆచారములందు, విశారదుడై వాటిని ఏర్పరచువాడు. 22.

మూ. నిభృతః సంవృతాకారో గుప్తమన్త్రః సహాయవాన్,
అమోఘక్రోధహర్షశ్చ త్యాగసంయమకాలవిత్. 23

ప్ర. అ. నిభృతః = అణకువతో ఉండెడివాడు. సంవృతాకారః = కప్పబడిన ఆకారము కలవాడు. గుప్తమన్త్రః = రహస్యముగా నుంచబడిన ఆలోచన కలవాడు. సహాయవాన్ = మంచి సహాయము కలవాడు. అమోఘక్రోధహర్షశ్చ = వ్యర్థములుగాని క్రోధహర్షములు కలవాడు. త్యాగసంయమకాలవిత్ = దానము చేయుటయొక్క, చేయకుండుటయొక్క కాలము తెలిసినవాడు.

తా. ఆ రాముడు అణకువ కలవాడు. లోపలనున్న భావమును ముఖవికారాదులచే పైకి తెలియనీయనివాడు. ఆలోచనలను రహస్యముగ ఉంచువాడు. సహాయవంతుడు. అతనికి కోపము వచ్చినను, సంతోషము కలిగినను వ్యర్థము కావు. ఎప్పుడు దానము చేయవలెనో ఎప్పుడు చేయగూడదో తెలిసినవాడు. 23

మూ. దృఢభక్తిః స్థిరప్రజ్ఞో నాసద్గ్రాహీ న దుర్వచాః,
నిస్తన్ద్రిరప్రమత్తశ్చ స్వదోషపరదోషవిత్. 24

ప్ర. అ. ఆ రాముడు, దృఢభక్తిః = దృఢమైన భక్తి కలవాడు. స్థిరప్రజ్ఞః = స్థిరమైన బుద్ధి కలవాడు. అసద్గ్రాహీ = మొండిపట్టు గలవాడు, న = కాడు. దుర్వచాః = చెడ్డమాటలు కలవాడు, న = కాడు. నిస్తన్ద్రిః = సోమరితనము లేనివాడు. అప్రమత్తః = ఏమరిపాటు లేనివాడు. స్వదోషపరదోషవిత్ = తనలో ఉన్న దోషములను పరులలో ఉన్న దోషములను తెలిసికొనగలిగినవాడు.

తా. ఆ రాముడు పెద్దల విషయమున దృఢమైన భక్తి కలవాడు. చపలత్వము లేని బుద్ధి కలవాడు. మొండి పట్టుదల లేని వాడు. చెడ్డమాటలు

పలుకనివాడు. సోమరితనము గాని, ఏమరిపాటు గాని లేనివాడు. ఇతరులలో ఉన్న దోషములనే కాక తనలో ఉన్న దోషములనుకూడ గుర్తింపగలవాడు. 24

మూ. శాస్త్రజ్ఞశ్చ కృతజ్ఞశ్చ పురుషాన్తరకోవిదః,
యః ప్రగ్రహానుగ్రహయోర్యథాన్యాయం విచక్షణః. 25

ప్ర. అ. యః = ఏ రాముడు, శాస్త్రజ్ఞః చ = శాస్త్రములు తెలిసినవాడు. కృతజ్ఞః చ = కృతజ్ఞుడు. పురుషాన్తరకోవిద = పురుషులలో తారతమ్యమును ఎరిగినవాడు. యథాన్యాయమ్ = న్యాయానుసారముగా, ప్రగ్రహానుగ్రహయోః = అపరాధులను నిగ్రహించుటయందును మంచివారిని అనుగ్రహించుటయందును, విచక్షణః = నేర్పు గలవాడు.

తా. ఆ రాముడు శాస్త్రములు తెలిసినవాడు. చేసిన మేలు మరువనివాడు. పురుషుల తారతమ్యమును గ్రహింపగలవాడు. న్యాయానుసారముగా దుష్టులను నిగ్రహించుటయందును, శిష్టులను అనుగ్రహించుటయందును నేర్పు గలవాడు. 25

మూ. సత్సంగ్రహప్రగ్రహణే స్థానవిన్నిగ్రహస్య చ,
ఆయకర్మణ్యుపాయజ్ఞః సందృష్టవ్యయకర్మవిత్. 26

ప్ర. అ. ఆ రాముడు, సత్సంగ్రహప్రగ్రహణే = సత్పురుషులను చేరదీయుటయందును వారిని రక్షించుటయందును, (విచక్షణః = నేర్పుగలవాడు). నిగ్రహస్య చ = నిగ్రహించుటకు, స్థానవిత్ = తగిన వ్యక్తులను ఎరిగినవాడు. ఆయకర్మణి = ఆయకర్మయందు, ఉపాయజ్ఞః = ఉపాయములు తెలిసినవాడు. సందృష్టవ్యయకర్మవిత్ = శాస్త్రములో చూడబడిన వ్యయకర్మను ఎరిగినవాడు.

తా. రాముడు సత్పురుషులను చేరదీసి రక్షించుటలో నిపుణుడు. ఎవరిని నిగ్రహించవలెనో తెలిసినవాడు. ధనము సంపాదించు ఉపాయములు తెలిసినవాడు శాస్త్రోక్తప్రకారము వ్యయము చేయు పద్ధతి నెరిగినవాడు. 26

మూ. శ్రైష్ఠ్యం శాస్త్రసమూహేషు ప్రాప్తో వ్యామిశ్రకేషు చ,
అర్థధర్మౌ చ సంగృహ్య సుఖతన్త్రో న చాలసః. 27

ప్ర. అ. ఆ రాముడు, శాస్త్రసమూహేషు = శాస్త్రముల సముదాయములందును, వ్యామిశ్రకేషు చ = పరస్పరసంబంధము గల విద్యలందును,

శ్రైష్ఠ్యమ్ = శ్రేష్ఠత్వమును, ప్రాప్తః = పొందినవాడు. అర్థధర్మౌ = అర్థధర్మములను, సంగృహ్య = సంగ్రహించుకొని, సుఖతన్త్రః = సుఖాసక్తికలవాడు. అలసః = సోమరితనముకలవాడు. న = కాదు.

తా. రాముడు శాస్త్రముల సముదాయమునందును, ఒకదానితో ఒకటి సంబంధించి ఉన్న (లేదా చిన్న చిన్న) విద్యలందును గొప్ప ప్రావీణ్యమును సంపాదించినాడు. అర్థధర్మముల విషయమున సరియైన జాగరూకత వహించిన పిమ్మటనే భోగములను అనుభవించెడివాడు. ఎన్నడును అలసత్వము లేనివాడు.

వి. 'వ్యామిశ్రకేషు' అనుదానికి సంస్కృత ప్రాకృతాది వివిధభాషా మిశ్రితములైన కావ్యనాటకాదులందు అని కొందరు వ్యాఖ్యాతలు అర్థము చెప్పినారు. రామాయణము ఆదికావ్య మని అంటూ రామునికాలంలో సంస్కృతప్రాకృతాది కావ్యా లున్నా వని చెప్పుట ఎంతవరకు సమంజసమో తెలియదు. 27

మూ. వైహారికాణాం శిల్పానాం విజ్ఞాతార్థవిభాగవిత్,
ఆరోహే వినయే చైవ యుక్తో వారణవాజినామ్. 28

ప్ర. అ. ఆ రాముడు, వైహారికాణామ్ = మనోవినోదమునకు ఉపయోగించు, శిల్పానామ్ = సంగీతాదివిద్యలను, విజ్ఞాతా = తెలిసికొన్నవాడు. అర్థవిభాగవిత్ = ధనమును ఎట్లు పంచవలెనో తెలిసినవాడు. వారణవాజినామ్ = ఏనుగులను గుఱ్ఱములను, ఆరోహే = ఎక్కుటయందును, వినయే చైవ = వాటిని అదుపులో పెట్టుటయందును, యుక్తః = సమర్థుడు.

తా. రాముడు, వినోదమునకై ఉపయోగించు సంగీతనృత్యాదులలో ప్రవేశ మున్నవాడు. ధనము నెట్లు వ్యయము చేయవలెనో తెలిసినవాడు. ఏనుగులను, గుఱ్ఱములను లొంగదీసికొని వాటిని అధిరోహించుటకు సమర్థుడు.

వి. ధర్మాయ యశసేఽర్థాయ ఆత్మనే స్వజనాయ చ,
పఞ్చధా విభజన్ విత్తమిహాముత్ర స శోభతే"

అని — (సంపాదించిన ధనమును ధర్మముకొరకు, కీర్తికొరకు, లౌకిక వ్యవహారముకొరకు, తనకొరకు, స్వజనముకొరకు ఐదు విధముల విభజించువాడు ఇహపరలోకములలో ప్రకాశించును) ధనవ్యయమునకు ఐదు మార్గములు చెప్పబడినవి. 28

మూ. ధనుర్వేదవిదాం శ్రేష్ఠో లోకేఽతిరథసమ్మతః,
అభియాతా ప్రహర్తా చ సేనానయవిశారదః. 29

ప్ర. అ. రాముడు, లోకే = ప్రపంచములోని, ధనుర్వేదవిదామ్ = ధనుర్వేదము తెలిసినవారిలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడు. అతిరథసమ్మతః = ఒకే సమయమున అనేక ధనుర్ధరులతో యుద్ధముచేయు అతిరథులచేత పూజింపబడినవాడు. అభియాతా = శత్రువులకు ఎదురుగా వెళ్లువాడు. ప్రహర్తా చ = వారిని చంపువాడు. సేనానయవిశారదః = సేనలను నడుపుటయందు చాల సమర్థుడు.

తా. ప్రపంచమునందలి ధనుర్వేదవేత్తలలో శ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముని అతిరథులందరును మెచ్చుకొనెడివారు. సేనను నడపుటలో మంచి నైపుణ్యము గల ఆ రాముడు శత్రువులపై దండెత్తి వారిని సంహరించెడివాడు. 29.

మూ. అప్రధృష్యశ్చ సంగ్రామే క్రుద్ధైరపి సురాసురైః,
అనసూయో జితక్రోధో న దృప్తో న చ మత్సరీ,
న చావమన్తా భూతానాం న చ కాలవశానుగః. 30

ప్ర. అ. ఆ రాముడు, క్రుద్ధైః = కోపించిన, సురాసురైరపి = దేవతలచేతను రాక్షసులచేతను కూడ, సంగ్రామే = యుద్ధమునందు, అప్రధృష్యః = ఎదిరింప శక్యము కానివాడు. అనసూయః = అసూయ లేనివాడు. జితక్రోధః = జయింపబడిన క్రోధము గలవాడు. న దృప్తః = గర్వించనివాడు. మత్సరీ చ = మత్సరము కలవాడు కూడ, న = కాడు. భూతానామ్ = ప్రాణులను, న చ అవమన్తా = అవమానించనివాడు. కాలవశానుగః చ = కాలమునకు లొంగిపోవువాడు గూడ, న = కాడు.

తా. కోపించిన సురాసురులు కూడ రాముని యుద్ధమునందు ఎదిరింపజాలరు. ఆతడు అసూయ లేనివాడు. క్రోధమును జయించినవాడు. గర్వము, మత్సరము లేనివాడు. ఏ ప్రాణిని గూడ అవమానించడు. కాలమును బట్టి మారిపోవువాడు కాడు.

వి. ఇతరుల గుణములను దోషములుగా చిత్రించు స్వభావము అసూయ. ఇతరుల ఉన్నతిని చూచి ఓర్వజాలకపోవుట మత్సరము. 30

మూ. ఏవం శ్రేష్ఠగుణైర్యుక్తః ప్రజానాం పార్థివాత్మజః,
సంమతస్త్రిషు లోకేషు వసుధాయాః క్షమాగుణైః, 31
బుద్ధ్యా బృహస్పతేస్తుల్యో వీర్యేణాపి శచీపతేః.

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఇట్లు, శ్రేష్ఠగుణైః = శ్రేష్ఠములైన గుణములతో, పార్థివాత్మజః = రాజకుమారుడైన రాముడు, ప్రజానామ్ = ప్రజలకు, యుక్తః = తగినవాడుగా ఉండెను. త్రిషు లోకేషు = మూడు లోకములందును, సంమతః = పూజింపబడినవాడు. క్షమాగుణైః = ఓర్పుతో సంబంధించిన గుణములచేత, వసుధాయాః = భూమికిని, బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత, బృహస్పతేః = బృహస్పతికిని, వీర్యేణ = పరాక్రమముచేత, శచీపతేః = దేవేంద్రునకును, తుల్యః = సమానుడు.

తా. అట్టి శ్రేష్ఠగుణములతో కూడిన ఆ రాజకుమారుడు ప్రజలకు తగినవాడుగా ఉండెను. మూడు లోకములందును పూజ్యుడయ్యెను. ఓర్పుచేతను దానికి సంబంధించిన ఇతరసద్గుణములచేతను భూమితోను, బుద్ధిచే బృహస్పతితోను, పరాక్రమముచే దేవేంద్రునితోను, సమానుడై ఉండెను. 31

మూ. తథా సర్వప్రజాకాన్తైః ప్రీతిసంజననైః పితుః, 32
గుణైర్విరురుచే రామో దీప్తః సూర్య ఇవాంశుభిః.

ప్ర. అ. తథా = అట్లు, సర్వప్రజాకాన్తైః = సకలప్రజలకును మనోహరములైనవీ, పితుః = తండ్రికి, ప్రీతిసంజననైః = ఆనందమును కలిగించునవీ అగు, గుణైః = గుణములచేత, రామః = రాముడు, అంశుభిః = కిరణములచేత, దీప్తః = ప్రకాశించుచున్న, సూర్యః ఇవ = సూర్యుడు వలె, విరురుచే = ప్రకాశించెను.

తా. రాముడీ విధముగ ప్రజలందరికిని ఆనందమును కలిగించునవీ, తండ్రికి సంతోషము కలిగించునవీ, అగు గుణములచేత, కిరణములచేత ప్రజ్వలించుచున్న సూర్యుడు వలె ప్రకాశించెను. 32

మూ. తమేవంవ్రతసంపన్నమప్రధృష్యపరాక్రమమ్, 33
లోకపాలోపమం నాథమకామయత మేదినీ.

ప్ర. అ. ఏవంవ్రతసంపన్నమ్ = అట్టి నియమములతో కూడినవాడును, అప్రధృష్యపరాక్రమమ్ = ఎదిరింప శక్యము కాని పరాక్రమము గలవాడును, లోక

పాలోపమమ్ = ఇంద్రాదిలోకపాలకులతో సమానుడును అగు, తమ్ = ఆ రాముని, మేదినీ = భూమి, నాథమ్ = ప్రభువునుగా, అకామయత = కోరెను.

తా. ఆశ్రితరక్షణాది నియమసంపన్నుడును, ఎదిరింప శక్యము కాని పరాక్రమము కలవాడును, ఇంద్రాదిదిక్పాలురతో సమానుడును అగు ఆ రాముడు తనకు ప్రభువు కావలె నని భూమి కోరెను. 33

మూ. ఏతైస్తు బహుభిర్యుక్తం గుణైరనుపమైః సుతమ్, 34
దృష్ట్వా దశరథో రాజా చక్రే చిన్తాం పరన్తపః.

ప్ర. అ. పరంతపః = శత్రువులను పీడించు, దశరథః రాజా = దశరథ మహారాజు, అనుపమైః = సాటిలేని, బహుభిః = అనేకమైన, ఏతైః = ఈ, గుణైః = గుణములతో, యుక్తమ్ = కూడిన, సుతమ్ = కుమారుని, దృష్ట్వా = చూచి, చిన్తామ్ = ఆలోచనను, చక్రే = చేసెను.

తా. శత్రుసంహారకుడగు దశరథమహారాజు, సాటి లేని ఇట్టి అనేక గుణములతో కూడిన కుమారుని చూచి ఇట్లాలోచించెను. 34

మూ. అథ రాజ్ఞో బభూవైవం వృద్ధస్య చిరజీవినః, 35
ప్రీతిరేషా కథం రామో రాజా స్యాన్మయి జీవతి.

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, చిరజీవినః = చిరకాలము జీవించినవాడును, వృద్ధస్య = వృద్ధుడును అగు, రాజ్ఞః = దశరథునకు, మయి = నేను, జీవతి = జీవించియుండగా, రామః = రాముడు, రాజా = రాజు, కథం స్యాత్ = ఎట్లు అగును; ఏషా ప్రీతిః = ఈ ఆనందము, (కథం స్యాత్ = ఎట్లగును), ఏవమ్ = ఇట్లు, బభూవ = ఆలోచన కలిగెను.

తా. చిరకాలజీవియు, వృద్ధుడును అగు దశరథునకు— "నేను జీవించియుండగా రాముడు రాజగునా? నేనీ ఆనందమును అనుభవింతునా"? అని ఆలోచన కలిగెను. 35

మూ. ఏషా హ్యస్య పరా ప్రీతిర్హృది సంపరివర్తతే, 36
కదా నామ సుతం ద్రక్ష్యామ్యభిషిక్తమహం ప్రియమ్.

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, అభిషిక్తమ్=రాజ్యాభిషిక్తు డైన, ప్రియం సుతమ్=ప్రియు డైన కుమారుని, కదా నామ=ఎప్పుడు, ద్రక్ష్యామి = చూడగలను; ఏషా=ఈ, పరా=గొప్ప, ప్రీతిః=ప్రేమపూర్వక మైన ఆలోచన, అస్య=ఈతని హృది = హృదయమునందు, సంపరివర్తతే హి = తిరుగుచున్నది కదా.

తా. నా ప్రియపుత్రు డగు రాముడు రాజ్యాభిషిక్తుడు కాగా నేనెప్పుడు చూడగలనో కదా అను గొప్ప ప్రేమపూర్వక మగు చింత ఆతని మనస్సులో మెదలుచుండును. 36

మూ. వృద్ధికామో హి లోకస్య సర్వభూతానుకమ్పనః, 37
మత్తః ప్రియతరో లోకే పర్జన్య ఇవ వృష్టిమాన్.

ప్ర. అ. లోకస్య=లోకముయొక్క, వృద్ధికామః=వృద్ధియందు కోరిక గలవాడును, సర్వభూతానుకమ్పనః=సకలభూతముల విషయమున జాలి కల వాడును అగు రాముడు, వృష్టిమాన్ = వర్షము గల, పర్జన్యః ఇవ=మేఘము వలె, లోకే=లోకమునందు, మత్తః=నాకంటె, ప్రియతరః హి = ఎక్కువ ప్రియమైనవాడు కదా;

తా. ప్రజల అభివృద్ధిని కోరువాడు, సకలప్రాణులను దయతో చూచువాడు ఆయిన రాముడు వర్షించు మేఘము వలె ప్రజ లందరికిని నాకంటె గూడ ఎక్కువ ప్రియుడు కదా. 37

మూ. యమశక్రసమో వీర్యే బృహస్పతిసమో మతౌ, 38
మహీధరసమో ధృత్యాం మత్తశ్చ గుణవత్తరః.

ప్ర. అ. రాముడు, వీర్యే=పరాక్రమమునందు, యమ శక్ర సమః = యమునితోడను, దేవేంద్రునితోడను సమానుడు. మతౌ=బుద్ధియందు, బృహస్పతి సమః=బృహస్పతితో సమానుడు, ధృత్యామ్ = ధైర్యమునందు, మహీధరసమః= పర్వతముతో సమానుడు, మత్తః చ= నా కంటె కూడ, గుణవత్తరః = ఎక్కువ గుణవంతుడు.

తా. రాముడు పరాక్రమమునందు యమునితోను దేవేంద్రునితోను, బుద్ధియందు బృహస్పతితోను, ధైర్యమునందు పర్వతముతోను సమానుడు. నాకంటె కూడ చాల మంచి గుణములు కలవాడు. 38

మూ. మహీమహమిమాం కృత్స్నామధితిష్ఠన్తమాత్మజమ్, 39
అనేన వయసా దృష్ట్వా యథా స్వర్గమవాప్నుయామ్.

ప్ర. అ. కృత్స్నామ్=సమస్తమైన, ఇమామ్=ఈ, మహీమ్=భూమిని, అధితిష్ఠన్తమ్=అధిష్ఠించి యున్న, ఆత్మజమ్=కుమారుని, అనేన=ఈ, వయసా=వయస్సుతో, దృష్ట్వా=చూచి, అహమ్=నేను, యథా=ఎట్లు, స్వర్గమ్=స్వర్గమును, అవాప్నుయామ్=పొందుదునో, (అట్లు అగునా!).

తా. నా కుమారుడు ఈ భూమినంతను పరిపాలించుచుండగా ఈ వయస్సులో చూచి, నేను స్వర్గమును పొందెదనా? 39

మూ. ఇత్యేతైర్వివిధైస్తైస్తై రన్యపార్థివదుర్లభైః, 40
శిష్టైరపరిమేయైశ్చ లోకే లోకోత్తరైర్గుణైః,
తం సమీక్ష్య మహారాజో యుక్తం సముదితైః శుభైః, 41
నిశ్చిత్య సచివైః సార్ధం యువరాజమమన్యత.

ప్ర. అ. ఇతి=ఈ విధముగా, వివిధైః=అనేకవిధములైన, అన్యపార్థివదుర్లభైః=ఇతరరాజులకు దుర్లభములైన, తైస్తైః=ఆయా, ఏతైః=ఈ గుణములతోడను, లోకే=లోకమునందు, అపరిమేయైః=లెక్కింప శక్యము కాని వియు, లోకోత్తరైః=లోకములో శ్రేష్ఠమైనవియు, సముదితైః=ఒక్కచోటకలిసిన వియు, శుభైః=మంగళప్రదములైనవియు అగు, శిష్టైః=మిగిలిన, గుణైః=గుణములతోడను, యుక్తమ్=కూడిన, తమ్=ఆ రాముని, సమీక్ష్య=చూచి, మహారాజః=దశరథమహారాజు, సచివైః సార్ధమ్=మంత్రులతో కూడ, నిశ్చిత్య=నిశ్చయించి, యువరాజమ్=యువరాజునుగా, అమన్యత=తలంచెను.

తా. రామునియందు ఇంతవరకు చెప్పిన ఇతరరాజదుర్లభములైన ఈ వివిధగుణములే కాక ఇంకను ఎన్నియో శుభగుణములు చేరి యున్నవి. అవి లెక్కింపరానివి. లోకములో శ్రేష్ఠమైనవి. అట్టి రాముని చూచి దశరథమహారాజు మంత్రులతో ఆలోచించి ఆతనిని యువరాజును చేయవలెనని నిర్ణయించెను. 40,41

మూ. దివ్యన్తరిక్షే భూమౌ చ ఘోరముత్పాతజం భయమ్, 42
సంచచక్షేఽథ మేధావీ శరీరే చాత్మనో జరామ్.

ప్ర. అ. అథ = అటు పిమ్మట, మేధావీ=మేధావి యైన దశరథుడు, దివి=స్వర్గము నందును, అన్తరిక్షే = ఆకాశమునందును, భూమౌ చ=భూమి యందును, ఉత్పాతజమ్ = ఉత్పాతములవలన కలిగిన (రాబోవు కీడును సూచించు తోకచుక్క కనబడుట మొద లైనవి ఉత్పాతములు), ఘోరమ్ = ఘోర మైన, భయమ్ = భయమును, ఆత్మనః = తనయొక్క, శరీరే = శరీరమునందు, జరాం చ = ముసలితనమును, ఆచచక్షే = చెప్పెను.

తా. బుద్ధిమంతు డగు దశరథుడు స్వర్గాకాశభూములపై కనబడుచున్న ఉత్పాతములచే ఘోరమైన భయము రానున్న దని సూచింపబడుచున్న దనియు, తన శరీరము జరాజీర్ణ మైపోయిన దనియు మంత్రులతో చెప్పెను. 42

మూ. పూర్ణచన్ద్రాననస్యాథ శోకాపనుదమాత్మనః, 43
లోకే రామస్య బుబుధే సంప్రియత్వం మహాత్మనః.

ప్ర. అ. అథ = మరియు, పూర్ణచన్ద్రాననస్య = పూర్ణచంద్రునివంటి ముఖము కలవాడును, మహాత్మనః = గొప్ప బుద్ధి కలవాడును అగు, రామస్య = రామునియొక్క, ఆత్మనః = తనయొక్క, శోకాపనుదమ్ = శోకమును తొలగించు, లోకే సంప్రియత్వమ్ = లోకమునందు ప్రియత్వమును, బుబుధే = తెలిసికొనెను.

తా. పూర్ణచంద్రుని వంటి ముఖము గలవాడును, మహాబుద్ధిశాలియు అగు రాముడు లోకప్రియు డగుటచే ఆతనికి పట్టాభిషేకము చేసినచో తన కెట్టి విచారము ఉండ దను విషయమును గూడ గుర్తించెను. 43

మూ. ఆత్మనశ్చ ప్రజానాం చ శ్రేయసే చ ప్రియేణ చ, 44
ప్రాప్తకాలేన ధర్మాత్మా భక్త్యా త్వరితవాన్ నృపః.

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ము డైన, నృపః = రాజు, ఆత్మనశ్చ = తనయొక్కయు, ప్రజానాం చ = ప్రజలయొక్కయు, శ్రేయసే చ = శ్రేయస్సుకొరకును, ప్రియేణ చ = సంతోషముచేతను, ప్రాప్తకాలేన = సంప్రాప్తించిన కాలముచేతను, సరియైన కాలము సంప్రాప్త మగుటచేతను, భక్త్యా = ఆసక్తితో, త్వరితవాన్ = తొందరపడెను.

తా. ధర్మాత్ముడైన ఆ దశరథమహారాజు, తనకును ప్రజలకును శ్రేయస్కరమును, తన కా కార్యము ఇష్ట మగుటచేతను, సమయము వచ్చుటచేతను ఆసక్తిపూర్వకముగా రామాభిషేకార్థమై తొందర పడెను. 44

మూ. నానానగరవాస్తవ్యాన్ పృథగ్జానపదానపి, 45
సమానినాయ మేదిన్యాః ప్రధానాన్ పృథివీపతీన్.

ప్ర. అ. నానానగరవాస్తవ్యాన్ = అనేకనగరములలో నివసించువారును, జానపదానపి = గ్రామములలో నివసించువారును అగు, మేదిన్యాః = భూమియొక్క, ప్రధానాన్ = ప్రధానాధికారులను, పృథివీపతీన్ = రాజులను, పృథక్ = వేరువేరుగా, సమానినాయ = రప్పించెను.

తా. దశరథుడు రాజులను, నగరములలో నివసించు అధికారులను, గ్రామములలో నివసించు అధికారులను వేరు వేరుగా పిలిపించెను. 45

మూ. న తు కేకయరాజానం జనకం వా నరాధిపః, 46
త్వరయా చానయామాస పశ్చాత్తౌ శ్రోష్యతః ప్రియమ్.

ప్ర. అ. నరాధిపః = రాజు, త్వరయా = తొందరచే, కేకయరాజానమ్ = కేకయదేశరాజును గాని, జనకం వా = జనకుని గాని, తౌ = వారిరువురును, ప్రియమ్ = ఈ ప్రియవిషయమును, పశ్చాత్ = తరువాత, శ్రోష్యతః = వినగలరు అను అభిప్రాయముతో, న ఆనయామాస = రప్పింపలేదు.

తా. తొందరలో నున్న ఆ దశరథుడు, భరతుని మాతామహుడైన కేకయరాజును గాని, జనకమహారాజును గాని పిలిపింపలేదు. వారి కీ శుభవార్తను తరువాత వినెదరు లెమ్మని భావించెను. 46

మూ. తాన్వేశ్మనానాభరణైర్యథార్హం ప్రతిపూజితాన్, 47
దదర్శాలంకృతో రాజా ప్రజాపతిరివ ప్రజాః.

ప్ర. అ. వేశ్మనానాభరణైః = గృహములచేతను అనేకములైన అలంకారములచేతను, యథార్హమ్ = యోగ్యతానుసారముగా, ప్రతిపూజితాన్ = పూజింపబడిన, తాన్ = వారి నందరిని, రాజా = దశరథమహారాజు, అలంకృతః =

అలంకరింపబడినవారై, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మదేవుడు; ప్రజాః ఇవ = ప్రజలను వలె, దదర్శ = చూచెను.

తా. దశరథమహారాజు, వారి నందరిని నివాసాలంకారాదులతో తగు రీతి సత్కరించి, మహారాజోచితరీతిని చక్కగ అలంకరించుకొని, ప్రజాపతి ప్రజలను చూచి నట్లు వారిని చూచెను (కలిసెను). 47

మూ. అథోపవిష్టే నృపతౌ తస్మిన్ పరబలార్దనే, 48
తతః ప్రవివిశుః శేషా రాజానో లోకసమ్మతాః.

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, పరబలార్దనే = శత్రుసేనలను పీడించు, తస్మిన్ = ఆ, నృపతౌ = రాజు; ఉపవిష్టే = కూర్చుండగా, తతః = పిమ్మట, లోకసంమతాః = ప్రజల కిష్టు లైన, శేషాః = మిగిలిన, రాజానః = రాజులు, ప్రవివిశుః = ప్రవేశించిరి.

తా. పరసైన్యసంహారకు డగు ఆ దశరథమహారాజు కూర్చున్న పిమ్మట, జనులకు ప్రియులైన అహూతు లైన ఇతరరాజు లందరును ప్రవేశించిరి. 48

మూ. అథ రాజవితీర్ణేషు వివిధేష్వాసనేషు చ, 49
రాజానమేవాభిముఖా నిషేదుర్నియతా నృపాః.

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, నృపాః = ఆరాజులు, రాజవితీర్ణేషు = రాజుచే ఇవ్వబడిన, వివిధేషు = అనేకవిధము లైన, ఆసనేషు = ఆసనములపై, రాజానమేవ = రాజునుగూర్చియే, అభిముఖాః = అభిముఖులై, నియతాః = నియమవంతులై, నిషేదుః = కూర్చుండిరి.

తా. లోనికి ప్రవేశించిన ఆ రాజులు, రాజు ఒసగిన ఆసనములపై రాజాభిముఖులై, రాజాస్థాననియమములను పాటించుచు కూర్చుండిరి. 49

మూ. స లబ్ధమానైర్వినయాన్వితైర్నృపైః
పురాలయైర్జానపదైశ్చ మానవైః,
ఉపోపవిష్టైర్నృపతిర్వృతో బభౌ
సహస్రచక్షుర్భగవానివామరైః. 50

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, అయోధ్యాకాణ్డే ప్రథమః సర్గః.

ప్ర. అ. లబ్ధమానైః = పొందబడిన గౌరవము గలవారును, వినయాన్వితైః = వినయవంతులును, ఉపోపవిష్టైః = సమీపమున కూర్చున్నవారును అగు, నృపైః = రాజులచేతను, పురాలయైః = పట్టణములలో నున్నవారును, జానపదైః చ = గ్రామములలో నుండు వారును అగు, మానవైః = అధికారి పురుషులచేతను, వృతః = చుట్టబడిన, సః = ఆ దశరథమహారాజు, అమరైః = దేవతలచే చుట్టబడిన, భగవాన్ = భగవంతు డైన, సహస్రచక్షురివ = దేవేంద్రుడు వలె, బభౌ = ప్రకాశించెను.

తా. ఈ విధము లగు సత్కారముల నందికొని వినయాన్వితుడై, తన చుట్టును కూర్చొని యున్న ఆ రాజులతోడను, పురగ్రామప్రముఖులతోడను ఆ దశరథమహారాజు దేవతాసమేతుడైన మహేంద్రుడు వలె ప్రకాశించెను. 50.

"బాలానన్దిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమున
అయోధ్యాకాండలో ప్రథమసర్గ సమాప్తము.

అథ ద్వితీయః సర్గః

[దశరథుడు సభాముఖమున శ్రీరాముని పట్టాభిషేకమును గూర్చి ప్రస్తావించుట, సభాసదులు రామగుణవర్ణనపూర్వకముగ దానిని హర్షముతో ఆమోదించుట.]

మూ. తతః పరిషదం సర్వామామన్త్ర్య వసుధాధిపః,
హితముద్ధర్షణం చైవమువాచ ప్రథితం వచః. 1

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట; వసుధాధిపః = భూమికి ప్రభువైన దశరథుడు; సర్వామ్ = సమస్తమైన; పరిషదమ్=సభను, ఆమన్త్ర్య = పిలిచి, హితమ్= హిత మైనదియు, ఉద్ధర్షణమ్ = ఆనందమును కలిగించు నదియు, ప్రథితం = ప్రసిద్ధ మైనదియు అనగా స్పష్టమైన అర్థము కలదియు అగు, వచః=వాక్యమును, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉవాచ = పలికెను.

తా. దశరథుడు సభ నంతను ఉద్దేశించి హితము, సంతోషజనకము, స్పష్టార్థము అయిన వాక్కును ఈ విధముగ పలికెను. 1

మూ. దున్దుభిస్వనకల్పేన గమ్భీరేణానునాదినా,
స్వరేణ మహతా రాజా జీమూత ఇవ నాదయన్, 2
రాజలక్షణయుక్తేన కాన్తేనానుపమేన చ,
ఉవాచ రసయుక్తేన స్వరేణ నృపతిర్నృపాన్. 3

ప్ర. అ. నృపతిః = మనుష్యుల ప్రభు వైన, రాజా=రాజు, దున్దుభిస్వనకల్పేన = దుందుభిధ్వనితో సమాన మైనదియు, గమ్భీరేణ=గంభీర మైనదియు, అనునాదినా = ప్రతిధ్వనించుచున్నదియు, మహతా = గొప్పదైన, స్వరేణ = ధ్వనిచేత, జీమూతః ఇవ = మేఘము వలె, నాదయన్ = ధ్వనింప చేయుచు, రాజలక్షణయుక్తేన = రాజలక్షణములతో కూడినదియు, కాన్తేన= మనోహర మైనదియు, అనుపమేన చ = సాటి లేనిదియు, రసయుక్తేన = మాధుర్యముతో కూడినదియు అగు, స్వరేణ = కంఠస్వరముతో, నృపాన్ = రాజులనుగూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.

తా. దశరథమహారాజు దుందుభిధ్వనివలె గంభీరమై, ప్రతిధ్వనించు చున్న, గొప్ప కంఠధ్వనితో మేఘము వలె (సభామండపమును) ధ్వనింప చేయుచు, రాజలక్షణములతో కూడినదీ, మనోహర మైనదీ, సాటి లేనిదీ, మధుర మైనదీ అయిన కంఠస్వరముతో రాజులతో ఇట్లనెను. 2,3

మూ. విదితం భవతామేతద్యథా మే రాజ్యముత్తమమ్,
పూర్వకైర్మమ రాజేన్ద్రైస్సుతవత్ పరిపాలితమ్. 4

ప్ర. అ. మే=నాయొక్క, ఉత్తమం=ఉత్తమ మైన, రాజ్యమ్=రాజ్యము, మమ=నాయొక్క, పూర్వకైః=పూర్వు లైన, రాజేన్ద్రైః=శ్రేష్ఠు లైన రాజుల చేత, సుతవత్=పుత్రుల వలె, యథా=ఎట్లు, పరిపాలితమ్=పాలింపబడినదో, ఏతత్=ఈ విషయము, భవతామ్=మీకు, విదితమ్=తెలియబడినదే.

తా. ఈ ఉత్తమరాజ్యములోని ప్రజలను మా పూర్వు లైన రాజ శ్రేష్ఠులు పుత్రుల వలె పరిపాలించి రను విషయము మీకు తెలిసినదే. 4

మూ. సోఽహమిక్ష్వాకుభిః సర్వైర్నరేన్ద్రైః పరిపాలితమ్,
శ్రేయసా యోక్తుకామోఽస్మి సుఖార్హమఖిలం జగత్. 5

ప్ర. అ. సః=అట్టి, అహమ్=నేను, ఇక్ష్వాకుభిః=ఇక్ష్వాకువంశీయు లైన, సర్వైః=సమస్త మైన, నరేన్ద్రైః=రాజులచేత, పరిపాలితమ్=పాలింపబడిన, సుఖార్హమ్=సుఖమునకు తగిన, అఖిలమ్=సమస్త మైన, జగత్=జగత్తును; శ్రేయసా=శ్రేయస్సుతో, యోక్తుకామః=కూర్చుటకు కోరికకలవాడను, అస్మి=అయి ఉన్నాను.

తా. నేను ఇక్ష్వాకువంశీయు లైన రాజు లందరును పరిపాలించిన, సుఖమునకు తగిన ఈ జగత్తున కంతకును శ్రేయస్సు సమకూర్చ గోరుచున్నాను. 5

మూ. మయాప్యాచరితం పూర్వైః పన్థానమనుగచ్ఛతా,
ప్రజా నిత్యమనిద్రేణ యథాశక్త్యభిరక్షితాః. 6

ప్ర. అ. పూర్వైః=నా పూర్వులచేత, ఆచరితమ్=అనుసరింపబడిన, పన్థానమ్=మార్గమును, అనుగచ్ఛతా=అనుసరించుచున్నవాడను, నిత్యమ్=

ఎల్లప్పుడును, అనిద్రేణ=జాగరూకుడను అయిన, మయాపి=నాచేత కూడ, ప్రజాః =ప్రజలు, యథాశక్తి=శక్త్యనుసారముగా, అభిరక్షితాః=రక్షింపబడినారు.

తా. నేను కూడ నిత్యము జాగరూకుడనై, పూర్వులు అనుసరించిన మార్గమునే అనుసరించుచు, యథాశక్తిగా ప్రజలను రక్షించితిని. 6

మూ. ఇదం శరీరం కృత్స్నస్య లోకస్య చరతా హితమ్,
పాణ్డురస్యాతపత్రస్య చ్ఛాయాయాం జరితం మయా. 7

ప్ర. అ. కృత్స్నస్య = సమస్తమైన, లోకస్య = లోకముయొక్క, హితమ్=హితమును, చరతా=ఆచరించుచున్న, మయా=నాచేత, ఇదమ్= ఈ, శరీరమ్=శరీరము, పాణ్డురస్య=తెల్లని, ఆతపత్రస్య = గొడుగుయొక్క, ఛాయాయామ్=నీడయందు, జరితమ్=జీర్ణము చేయబడినది.

తా. సకలప్రజలకు హితము నాచరించుచు రాజ్యము చేయుచుండగా, నా శరీరము తెల్లని గొడుగు క్రిందనే జీర్ణమైపోయినది. 7

మూ. ప్రాప్య వర్షసహస్రాణి బహూన్యాయూంషి జీవతః,
జీర్ణస్యాస్య శరీరస్య విశ్రాన్తి మభిరోచయే. 8

ప్ర. అ. బహూని=అనేకము లైన, వర్షసహస్రాణి=వేలకొలది సంవత్సరము లను, ఆయూంషి = ఆయుర్దాయమును, ప్రాప్య = పొంది, జీవతః = జీవించియున్న, అస్య = ఈ, శరీరస్య = శరీరమునకు, విశ్రాన్తిమ్=విశ్రాంతిని, అభిరోచయే = కోరుచున్నాను,

తా. ఈ శరీరము ఎన్నియో వేల సంవత్సరముల ఆయుర్దాయము పొంది, జీవించి ఇపుడు జరాజీర్ణ మైనది. అందుచే దీనికి విశ్రాంతిని కోరుచున్నాను. 8

మూ. రాజప్రభావజుష్టాం హి దుర్వహామజితేన్ద్రియైః,
పరిశ్రాన్తోఽస్మి లోకస్య గుర్వీం ధర్మధురం వహన్. 9

ప్ర. అ. రాజప్రభావజుష్టామ్ = శౌర్యధైర్యాదిరూప మైన రాజప్రభావము చేత సేవింపబడినదియు, అజితేన్ద్రియైః=జితేంద్రియులు కాని వారిచేత, దుర్వహామ్ = మోయ శక్యము కానిదియు, గుర్వీమ్ = గొప్ప దైన, లోకస్య =

లోకముయొక్క, ధర్మధురమ్ = ధర్మభారమును, వహన్ = మోయుచు, పరిశ్రాన్తః = అలసిపోయినవాడను, అస్మి = అయితిని.

తా. లోకమునకు సంబంధించిన ఈ ధర్మభారము చాల బరువైనది. శౌర్యధైర్యాదిరూప మగు రాజప్రభావముచేతనే నిలుపుకొనదగినది. జితేంద్రియులు కానివారు దీనిని మోయజాలరు. అట్టి ధర్మభారమును మోసి మోసి అలసిపోయితిని. ౯

మూ. సోఽహం విశ్రమమిచ్ఛామి పుత్రం కృత్వా ప్రజాహితే,
సన్నికృష్టానిమాన్ సర్వాననుమాన్య ద్విజర్షభాన్. 10

ప్ర. అ. సః అహమ్ = అట్టి నేను, సన్నికృష్టాన్ = సమీపవర్తులైన, ఇమాన్ = ఈ, ద్విజర్షభాన్ = ద్విజశ్రేష్ఠులను, సర్వాన్ = అందరిని, అనుమాన్య = అంగీకరింపజేసి, పుత్రమ్ = పుత్రుని, ప్రజాహితే = ప్రజల హితమునందు, కృత్వా = ఉంచి, విశ్రమమ్ = విశ్రాంతిని, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. అట్టి నేను, నా కాంతరంగికులైన వసిష్ఠాదిబ్రాహ్మణోత్తముల అంగీకారము పొంది, ప్రజాపాలనమునందు కుమారుని నియమించి, విశ్రాంతి తీసికొనదలచుచున్నాను. 10

మూ. అనుజాతో హి మాం సర్వైర్గుణైర్జ్యేష్ఠో మమాత్మజః,
పురన్దరసమో వీర్యే రామః పరపురంజయః. 11

ప్ర. అ. వీర్యే = పరాక్రమమునందు, పురన్దరసమః = దేవేంద్రునితో సమానుడూ, పరపురంజయః = శత్రుపురములను జయించువాడూ, మమ = నాయొక్క, జ్యేష్ఠః ఆత్మజః = జ్యేష్ఠకుమారుడూ అయిన, రామః = రాముడు, సర్వైః = సమస్తమైన, గుణైః = గుణములచేత, మామ్ = నన్ను, అనుజాతః హి = అనుసరించి పుట్టినాడు కదా.

తా. నా జ్యేష్ఠకుమారుడైన రాముడు పరాక్రమమునందు దేవేంద్రునితో సమానుడు. శత్రుపురములను జయించువాడు. అన్నిగుణములచేతను, అతడు నన్ను పోలినవాడు. 11

మూ. తం చన్ద్రమివ పుష్యేణ యుక్తం ధర్మభృతాం వరమ్,
యౌవరాజ్యే నియోక్తాస్మి ప్రీతః పురుషపుఙ్గవమ్. 12

ప్ర. అ. పుష్యేణ = పుష్యనక్షత్రముతో, యుక్తమ్ = కూడిన, చన్ద్రమివ = చంద్రుడు వలె ఉన్నవాడూ, ధర్మభృతామ్ = ధర్మసంరక్షకులలో, వరమ్ = శ్రేష్ఠుడూ, పురుషపుఙ్గవమ్ = పురుషశ్రేష్ఠుడూ అయిన, తమ్ = ఆ రాముని, ప్రీతః = సంతోషించినవాడనై, యౌవరాజ్యే = యౌవరాజ్యము నందు, నియోక్తాస్మి = నియమింపగలను.

తా. పుష్యనక్షత్రముతో కూడిన చంద్రుడు వలె ప్రకాశించువాడూ, ధర్మ సంరక్షకులలో అగ్రేసరుడూ, పురుషశ్రేష్ఠుడూ అయిన ఆ రాముని, సంతోష పూర్వకముగా యౌవరాజ్యమునందు అభిషేకించగలను. 12

మూ. అనురూపః స వై నాథో లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణాగ్రజః,
త్రైలోక్యమపి నాథేన యేన స్యాన్నాథవత్తరమ్. 13

ప్ర. అ. నాథేన = ప్రభువుగా ఉన్న, యేన = ఎవనిచేత, త్రైలోక్యమపి = లోకత్రయము కూడ, నాథవత్తరమ్ = ఉత్తమనాథుడు కలది, స్యాత్ = అగునో, సః = అట్టి, లక్ష్మీవాన్ = శోభ గల, లక్ష్మణాగ్రజః = రాముడు, అనురూపః = తగిన, నాథః వై = ప్రభువు.

తా. రాముడు ప్రభు వైనచో మూడులోకములు గూడ ఉత్తమప్రభువు కలవగును. ఇతడు గొప్ప శోభ కలవాడు. అట్టి రాముడే ఈ రాజ్యమునకు తగిన ప్రభువు. 13

మూ. అనేన శ్రేయసా సద్యః సంయోజ్యైవమిమాం మహీమ్,
గతక్లేశో భవిష్యామి సుతే తస్మిన్నివేశ్య వై. 14

ప్ర. అ. తస్మిన్ = అట్టి, సుతే = కుమారుడైన రామునియందు, ఇమామ్ = ఈ, మహీమ్ = భూమిని, నివేశ్య = ఉంచి, అనేన = ఈ, శ్రేయసా = శ్రేయస్సుతో, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, సద్యః = వెంటనే, సంయోజ్య = కూర్చి, గతక్లేశః = తొలగిపోయిన క్లేశములు కలవాడను, భవిష్యామి = కాగలను.

తా. నేనీ రాజ్యభారమును రామునకు అప్పగించుట ద్వారా లోకాభ్యుదయ కరమగు కార్యమును వెంటనే చేసి విశ్రాంతి కైకొనెదను. 14

మూ. యదీదం మే౽నురూపార్థం మయా సాధు సుమన్త్రితమ్,
భవన్తో మే౽నుమన్యన్తాం కథం వా కరవాణ్యహమ్. 15

ప్ర. అ. మయా=నాచేత, సుమన్త్రితమ్=బాగుగా ఆలోచింపబడిన, మే=నాయొక్క, ఇదమ్=ఈ వాక్యము, సాధు=సాధువు, అనురూపార్థం యది=అనురూపప్రయోజనము కలది అయినచో, భవన్తః=మీరు, మే=నాకు, అనుమన్యన్తామ్=అనుమతి నిచ్చెదరు గాక. అహమ్=నేను, కథం వా=ఎట్లు, కరవాణి=చేయుదును?

తా. నే నీ విషయమును గూర్చి బాగుగా ఆలోచించియే చెప్పుచున్నాను. ఇది మంచి ప్రయోజనమును సమకూర్చును అని మీకు కూడ తోచినచో అనుమతించి, నే నెట్లు చేయవలెనో చెప్పుడు. 15

మూ. యద్యప్యేషా మమ ప్రీతిర్హితమన్యద్విచిన్త్యతామ్,
అన్యా మధ్యస్థచిన్తా హి విమర్దాభ్యధికోదయా. 16

ప్ర. అ. ఏషా=ఇది, మమ=నాయొక్క, ప్రీతిః యద్యపి=కోరికయే యైనను, అన్యత్=మరియొక, హితమ్=హితకర మైన దున్నచో అది, విచిన్త్యతామ్=ఆలోచింపబడుగాక. మధ్యస్థచిన్తా=పక్షపాతరహితు లైన మధ్యస్థుల ఆలోచన, అన్యా=విలక్షణ మైనది; విమర్దాభ్యధికోదయా=తరచి తరచి చేసిన దగుటచే ఎక్కువ అభ్యుదయము నిచ్చునది.

తా. నా కోరిక ఈ విధముగా నున్నది. అయినను, మరొక హితకర మైన మార్గ మున్నదా అని ఆలోచింపుడు. పక్షపాతము లేని మధ్యస్థులు చేసిన ఆలోచన విశిష్టముగా నుండి, తరచి తరచి చేసిన దగుటచే ఎక్కువ అభ్యుదయమును కలిగించును కదా? 16

మూ. ఇతి బ్రువన్తం ముదితాః ప్రత్యనన్దన్ నృపా నృపమ్,
వృష్టిమన్తం మహామేఘం నర్దన్త ఇవ బర్హిణః. 17

ప్ర. అ. ఇతి=ఈ విధముగా, బ్రువన్తమ్=పలుకుచున్న, నృపమ్=రాజును, నృపాః=రాజులు, ముదితాః=సంతోషించినవారై, వృష్టిమన్తమ్=

వర్షించుచున్న, మహామేఘమ్ = గొప్ప మేఘమును, నర్దన్తః = ధ్వనిచేయుచున్న, బర్హిణః ఇవ = నెమళ్లు వలె, ప్రత్యనన్దన్ = అభినందించిరి.

తా. ఈ విధముగ పలుకుచున్న దశరథమహారాజును, ఆ రాజులు సంతసించినవారై, వర్షించుచున్న మేఘమును నెమళ్లు ధ్వనిచేయుచు అభినందించి నట్లు అభినందించిరి. 17

మూ. స్నిగ్ధోఽనునాదీ సంజజ్ఞే తత్ర హర్షసమీరితః,
జనౌఘోద్ఘుష్టసన్నాదో విమానం కమ్పయన్నివ. 18

ప్ర. అ. తత్ర = అచట, స్నిగ్ధః = మధుర మైనదియు, అనునాదీ = ప్రతిధ్వని చేయుచున్నదియు, హర్షసమీరితః = సంతోషముచేత చేయబడిన, జనౌఘోద్ఘుష్టసంనాదః = జనసముదాయముయొక్క ఉద్ఘోషధ్వని, విమానమ్ = ఆ భవనమును, కమ్పయన్నివ = కంపింపచేయుచున్నది వలె, సంజజ్ఞే = పుట్టెను.

తా. ఆ సభలోని వారు సంతోషముతో "బాగున్నది బాగున్నది" అని చేసిన మధుర మైనదీ, ప్రతిధ్వనించునదీ అయిన ధ్వనిచే ఆ భవనము కంపించిన ట్లైనది. 18

మూ. తస్య ధర్మార్థవిదుషో భావమాజ్ఞాయ సర్వశః,
బ్రాహ్మణా జనముఖ్యాశ్చ పౌరజానపదైః సహ. 19

సమేత్య మన్త్రయిత్వా తు సమతాగతబుద్ధయః,
ఊచుశ్చ మనసా జ్ఞాత్వా వృద్ధం దశరథం నృపమ్. 20

ప్ర. అ. పౌరజానపదైః సహ = నగరనివాసులతోడను గ్రామనివాసుల తోడను కూడిన, బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులును, జనముఖ్యాః చ = ప్రధాను లైన జనులును, ధర్మార్థవిదుషః = ధర్మార్థవేత్త యైన, తస్య = దశరథునియొక్క, భావమ్ = అభిప్రాయమును, సర్వశః = సర్వవిధముల, ఆజ్ఞాయ = తెలిసికొని, సమేత్య = కలిసి, మన్త్రయిత్వా = ఆలోచించి, మనసా = మనస్సుచేత, జ్ఞాత్వా = తెలుసుకొని, సమతాగతబుద్ధయః = సమత్వమును పొందిన, అనగా ఒకే ఆలోచన గల బుద్ధులు కలవారై, వృద్ధమ్ = వృద్ధు డైన, దశరథం నృపమ్ = దశరథమహారాజును గూర్చి, ఊచుః = పలికిరి.

తా. బ్రాహ్మణులును, జనులలో ప్రధానులగు రాజులును, నగరనివాసులును, గ్రామనివాసులును ధర్మార్థములను ఎరిగిన ఆ దశరథమహారాజు అభిప్రాయమును సర్వవిధముల గ్రహించి, పిమ్మట అందరును కలిసి ఆలోచించి, మనస్సుచేత కూడ చక్కగ గ్రహించి, ఒక ఏకాభిప్రాయమునకు వచ్చి, వృద్ధుడైన ఆ రాజుతో ఇట్లనిరి. 19, 20

మూ. అనేకవర్షసాహస్రో వృద్ధస్త్వమసి పార్థివ,
స రామం యువరాజానమభిషిఞ్చస్వ పార్థివమ్. 21

ప్ర. అ. పార్థివ=ఓ మహారాజా! త్వమ్ = నీవు, అనేకవర్షసాహస్రః = అనేకసహస్రవర్షములు గల, వృద్ధః = వృద్ధుడవుగా, అసి = అయి ఉన్నావు. సః = అట్టి నీవు, రామమ్ = రాముని, పార్థివమ్ = భూమిని పరిపాలించు, యువరాజానమ్ = యువరాజునుగా, అభిషిఞ్చస్వ = అభిషేకించుము.

తా. మహారాజా! నీవు ఎన్నియో వేల సంవత్సరముల వయస్సు గల వృద్ధుడవు. అందుచే రాజ్యమును పాలించు యువరాజునుగా రాముని అభిషిక్తుని చేయుము. 21

మూ. ఇచ్ఛామో హి మహాబాహుం రఘువీరం మహాబలమ్,
గజేన మహతా యాన్తం రామం ఛత్రావృతాననమ్. 22

ప్ర. అ. మహాబాహుమ్ = గొప్ప బాహువులు కలవాడూ, రఘువీరమ్ = రఘువంశమునందు పుట్టినవారిలో వీరుడూ, మహాబలమ్ = గొప్ప బలము కలవాడూ అయిన, రామమ్=రాముని, ఛత్రావృతాననమ్ = ఛత్రముచే కప్పబడిన ముఖము కలవాడై, మహతా = గొప్ప, గజేన = గజముచే, యాన్తమ్ = వెళ్లుచున్నవానినిగా, ఇచ్ఛామః హి = కోరుచున్నాము కదా.

తా. గొప్పబాహువులు గలవాడూ, రఘువంశసంజాతులలో మహావీరుడూ, మహాబలశాలీ అయిన రాముడు పట్టాభిషిక్తుడై, శ్వేతచ్ఛత్రధారియై, మహాగజము నధిష్ఠించి వెళ్లుచుండగా చూడవలెనని మే మందరము కోరుచున్నాము. 22

మూ. ఇతి తద్వచనం శ్రుత్వా రాజా తేషాం మనఃప్రియమ్,
అజానన్నివ జిజ్ఞాసురిదం వచనమబ్రవీత్. 23

ప్ర. అ. ఇతి = ఈ విధముగా, తద్వచనమ్ = వారి వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, రాజా = రాజు, తేషామ్ = వారియొక్క, మనఃప్రియమ్ = మనస్సునకు ప్రియమైన విషయమును, అజానన్నివ = తెలియనివాడు వలె, జిజ్ఞాసుః = తెలియగోరుచున్నవాడై, ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. వారి వాక్యము విన్న దశరథమహారాజు వారి మనస్సులోని అభీష్టము పూర్వము తెలియక ఇప్పుడు తెలియగోరుచున్నవాడు వలె ఇట్లు పలికెను. 23

మూ. శ్రుత్వైవ వచనం యన్మే రాఘవం పతిమిచ్ఛథ,
రాజానః సంశయోఽయం మే తదిదం బ్రూత తత్త్వతః 24

ప్ర. అ. రాజానః = రాజులారా! మే = నాయొక్క, వచనమ్ = వాక్యమును, శ్రుత్వైవ = వినగనే, యత్ = ఏ కారణమువలన, రాఘవమ్ = రాముని, పతిమ్ = రాజునుగా, ఇచ్ఛథ = కోరుచున్నారో, అందువలన, మే = నాకు, అయమ్ = ఈ, సంశయః = సంశయము కలుగుచున్నది. తత్ ఇదమ్ = ఆ ప్రకృతవిషయమును, తత్త్వతః = యథార్థముగా, బ్రూత = చెప్పుడు.

తా. రాజులారా! నా మాట వినగానే, మీరు, రాముడు ప్రభువు కావలెనని చెప్పుట చూచి నాకు ఎదురు చెప్పజాలక అట్లు అనుచున్నారేమో అని నాకు సంశయము కలుగుచున్నది. ఈ విషయమున యథార్థముగ మీ అభిప్రాయము తెలుపుడు. 24

మూ. కథం ను మయి ధర్మేణ పృథివీమనుశాసతి,
భవన్తో ద్రష్టుమిచ్ఛన్తి యువరాజం మమాత్మజమ్. 25

ప్ర. అ. మయి = నేను, ధర్మేణ = ధర్మముచేత, పృథివీమ్ = భూమిని, అనుశాసతి = పరిపాలించుచుండగా, భవన్తః = మీరు, మమ = నాయొక్క, ఆత్మజమ్ = కుమారుని, యువరాజమ్ = యువరాజునుగా, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, కథం ను = ఎట్లు, ఇచ్ఛన్తి = కోరుచున్నారు?

తా. నేను ధర్మానుసారముగా భూమిని పరిపాలించుచుండగా మీరందరును నా కుమారుడగు రాముడు యువరాజు కావలెనని ఎందుచే కోరుచున్నారు? ఇదే నా సంశయము. 25

మూ. తే తమూచుర్మహాత్మానం పౌరజానపదైః సహ,
బహవో నృప కల్యాణా గుణాః పుత్రస్య సన్తి తే. 26

ప్ర. అ. పౌరజానపదైః సహ = పౌరజానపదులతో కూడిన, తే = ఆ రాజులు; మహాత్మానమ్ = మహాత్ముడైన, తమ్ = ఆతనిని గూర్చి, ఊచుః = పలికిరి. నృప = రాజా! తే = నీయొక్క, పుత్రస్య = పుత్రునియొక్క, బహవః = అనేకమైన, కల్యాణాః = మంగళప్రదములైన, గుణాః = గుణములు, సన్తి = ఉన్నవి.

తా. రాజులును, పౌరులును, జానపదులును ఆ మాటలు విని, ఆ మహాత్మునితో ఇట్లు పలికిరి—"రాజా! నీ కుమారుడైన రామునియందు అనంతములైన కల్యాణగుణము లున్నవి. 26

మూ. గుణాన్ గుణవతో దేవ దేవకల్పస్య ధీమతః,
ప్రియానానన్దదాన్ కృత్స్నాన్ ప్రవక్ష్యామోఽద్య తాన్ శృణు. 27

ప్ర. అ. దేవ = మహారాజా! గుణవతః = గుణవంతుడూ, దేవకల్పస్య = దేవతలతో సమానుడూ, ధీమతః = బుద్ధిశాలీ అయిన నీ కుమారునియొక్క, ప్రియాన్ = అందరికిని ఇష్టమైనవీ, అనన్దదాన్ = ఆనందము నిచ్చునవీ అయిన, కృత్స్నాన్ = సమస్తమైన, తాన్ గుణాన్ = ఆ గుణములను, అద్య = ఇపుడు, వక్ష్యామః = చెప్పగలము; శృణు = వినుము.

తా. మహారాజా! సద్గుణవంతుడూ, దేవతలతో సమానుడూ, బుద్ధిమంతుడూ అయిన నీ కుమారుడైన రాముని గుణములు అందరికిని ఇష్టమైనవి; ఆనందకరమైనవి. వాటి నన్నింటిని వర్ణించి చెప్పెదము; వినుము. 27

మూ. దివ్యైర్గుణైః శక్రసమో రామః సత్యపరాక్రమః,
ఇక్ష్వాకుభ్యోఽపి సర్వేభ్యో హ్యతిరిక్తో విశాంపతే. 28

ప్ర. అ. విశామ్పతే = ప్రజలకు ప్రభువైన ఓ దశరథమహారాజా! రామః = రాముడు, దివ్యైః = స్వర్గమునందు మాత్రమే కానవచ్చు, గుణైః = గుణములచేత, శక్రసమః = దేవేంద్రునితో సమానుడు. సత్యపరాక్రమః = సత్య

మైన పరాక్రమము కలవాడు. సర్వేభ్యోఽపి=సమస్త మైన, ఇక్ష్వాకుభ్యః = ఇక్ష్వాకువంశరాజులకంటె. అతిరిక్తః = గొప్పవాడు.

తా. రాజా! రాముడు దివ్యమైన గుణములచే దేవేంద్రునితో సమానుడు. సత్య మైన పరాక్రమము గలవాడు. ఇక్ష్వాకువంశములో పుట్టిన అందరు
రాజులకంటెను గొప్పవాడు. 28

మూ. రామః సత్పురుషో లోకే సత్యధర్మపరాయణః,
సాక్షాద్రామాద్వినిర్వృత్తో ధర్మశ్చాపి శ్రియా సహ. 29

ప్ర. అ. లోకే = లోకమునందు, రామః = రాముడు, సత్పురుషః = మంచి వాడు. సత్యధర్మపరాయణః = సత్యధర్మములందు ఆసక్తి గలవాడు. రామాత్ = రామునివలననే, ధర్మః చ అపి = ధర్మము, శ్రియా సహ = లక్ష్మితో కూడ, సాక్షాత్ = వ్యవధానము లేకుండ, వినిర్వృత్తః = ఏర్పడినది.

తా. రాముడు లోకప్రసిద్ధుడైన సత్పురుషుడు. సత్యధర్మములందు ఆసక్తి కలవాడు. ధర్మము, లక్ష్మియు ఎన్నడును ఎడబాయకుండు నట్లు చేయ
గలవాడు రాము డొక్కడే. 29

మూ. ప్రజాసుఖత్వే చన్ద్రస్య వసుధాయాః క్షమాగుణైః,
బుద్ధ్యా బృహస్పతేస్తుల్యో వీర్యే సాక్షాచ్ఛచీపతేః. 30

ప్ర. అ. ప్రజాసుఖత్వే = ప్రజలకు సుఖము కలిగించు విషయమున, చన్ద్రస్య = చంద్రునకును, క్షమాగుణైః = ఓర్పు మొదలైన గుణములచేత, వసుధాయాః = భూమికిని, బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత, బృహస్పతేః = బృహస్పతికిని, వీర్యే = పరాక్రమమునందు, శచీపతేః = దేవేంద్రునకును, సాక్షాత్ = సాక్షాత్తుగా, తుల్యః = సమానుడు.

తా. ప్రజలకు ఆనందము కలిగించుటలో చంద్రునితోడను, క్షమాది గుణములచే భూమితోడను, బుద్ధిచే బృహస్పతితోడను, పరాక్రమమునందు
దేవేంద్రునితోడను, అన్ని విధముల సమానుడు. 30

మూ. ధర్మజ్ఞః సత్యసన్ధశ్చ శీలవాననసూయకః,
క్షాన్తః సాన్త్వయితా శ్లక్ష్ణః కృతజ్ఞో విజితేన్ద్రియః. 31

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞః = ధర్మము తెలిసినవాడు. సత్యసన్ధః = సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ కలవాడు. శీలవాన్ = మంచి స్వభావము కలవాడు. అనసూయకః = అసూయ లేనివాడు. క్షాన్తః = ఓర్పు గలవాడు. సాన్త్వయితా = కష్టములలోనున్న వారిని ఓదార్చువాడు. శ్లక్ష్ణః = మృదుస్వభావుడు. కృతజ్ఞః = పరులు చేసిన ఉపకారమును గుర్తించువాడు. విజితేన్ద్రియః = జయింపబడిన ఇంద్రియములు కలవాడు.

తా. రాముడు అన్ని ధర్మములు తెలిసినవాడు. సత్యసంధుడు. ఉత్తమశీలవంతుడు. అసూయ లేనివాడు. ఓర్పుగలవాడు. దుఃఖితులను ఓదార్చువాడు. మృదువైనవాడు. కృతజ్ఞుడు. ఇంద్రియములను అదుపులో ఉంచుకొన్నవాడు.

మూ. మృదుశ్చ స్థిరచిత్తశ్చ సదా భవ్యోఽనసూయకః,
ప్రియవాదీ చ భూతానాం సత్యవాదీ చ రాఘవః. 32

బహుశ్రుతానాం వృద్ధానాం బ్రాహ్మణానాముపాసితా,
తేనాస్యేహాతులా కీర్తిర్యశస్తేజశ్చ వర్ధతే. 33

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, మృదుః చ = సున్నితమైన స్వభావము కలవాడు, స్థిరచిత్తః చ = స్థిరమైన చిత్తము కలవాడు. సదా = ఎల్లప్పుడును, భవ్యః = మంగళప్రదుడు; అనసూయకః = అసూయ లేనివాడు. భూతానామ్ = ప్రాణులకు, ప్రియవాదీ = సంతోషమును కలిగించునట్లుగా మాటలాడువాడు. సత్యవాదీ చ = సత్యమునే పలుకువాడు, బహుశ్రుతానామ్ = అధికమైన శాస్త్రజ్ఞానము గల, వృద్ధానామ్ = పెద్దలైన, బ్రాహ్మణానామ్ = బ్రాహ్మణులకు, ఉపాసితా = ఉపాసన చేయువాడు. తేన = దానిచేత, అస్య = ఈతనియొక్క, అతులా = సాటిలేని, కీర్తిః = కీర్తియు, యశః = యశస్సు (ఔదార్యాదులవలన వచ్చు మంచి పేరు కీర్తి; పరాక్రమాదుల వలన వచ్చునది యశస్సు), తేజశ్చ = తేజస్సు, ఇహ = ఈ లోకమున, వర్ధతే = వృద్ధి పొందుచున్నది.

తా. రాముడు సుకుమారస్వభావము కలవాడు. స్థిరమైన ఆలోచనలు కలవాడు, సర్వదా మంగళప్రదుడు, అసూయలేనివాడు, ప్రాణులకు ప్రియము

లైన మాటలను పలుకువాడు. సత్యమునే చెప్పువాడు. వివిధశాస్త్రపారంగతు లైన వృద్ధులైన బ్రాహ్మణుల ఉపాసన చేయువాడు. అట్లు ఉపాసన చేయుటచేతనే ఈ లోకమునందు ఈతని కీర్తి, యశస్సు, తేజస్సు వృద్ధి పొందుచున్నవి. 32, 33

మూ. దేవాసురమనుష్యాణాం సర్వాస్త్రేషు విశారదః,
సమ్యగ్విద్యావ్రతస్నాతో యథావత్సాఙ్గవేదవిత్. 34

ప్ర. అ. దేవాసురమనుష్యాణామ్ = దేవతలకును అసురులకును మానవులకును తెలిసిన, సర్వాస్త్రేషు = సమస్తమైన అస్త్రములందును, విశారదః = సమర్థుడు. సమ్యక్ = బాగుగా, విద్యావ్రతస్నాతః = విద్యాభ్యాసమను వ్రతమునందు స్నానము చేసినవాడు. యథావత్ = యథాశాస్త్రముగా, సాఙ్గవేదవిత్ = సాంగము లైన వేదము లెరిగినవాడు.

తా. దేవతలకును, అసురులకును, మానవులకును తెలిసిన అన్ని అస్త్రములందును ఇతనికి ప్రావీణ్య మున్నది. చక్కగా విద్యాభ్యాసమును పూర్తి చేసికొన్నవాడు. యథావిధిగా సాంగోపాంగము లైన వేదముల అధ్యయనము చేసినవాడు. 34

మూ. గాన్ధర్వే చ భువి శ్రేష్ఠో బభూవ భరతాగ్రజః,
కల్యాణాభిజనః సాధురదీనాత్మా మహామతిః. 35

ప్ర. అ. భరతాగ్రజః = రాముడు, గాన్ధర్వే = సంగీతము నందు, భువి = ఈ భూమియందు, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడుగా, బభూవ = అయినాడు. కల్యాణాభిజనః = ఉత్తమ మైన బంధువర్గము కలవాడు. సాధుః = సత్పురుషుడు. అదీనాత్మా = దైన్యము లేని మనస్సు కలవాడు. మహామతిః = గొప్ప బుద్ధి కలవాడు.

తా. సంగీతవిద్యలో రాముని మించినవా రీ లోకములో లేరు. ఇతని బంధువర్గ మంతయు అత్యుత్తమ మైనది. ఇతడు సత్పురుషుడు. దైన్యము నెరుగనివాడు. గొప్ప బుద్ధి కలవాడు. 35

మూ. ద్విజైరభివినీతశ్చ శ్రేష్ఠైర్ధర్మార్థనైపుణైః,
యదా వ్రజతి సంగ్రామం గ్రామార్థే నగరస్య వా, 36
గత్వా సౌమిత్రిసహితో నావిజిత్య నివర్తతే.

ప్ర. అ. ధర్మార్థనైపుణైః = ధర్మార్థములందు నైపుణ్యము గల, శ్రేష్ఠైః = శ్రేష్ఠులైన, ద్విజైః = బ్రాహ్మణులచేత, అభివినీతః = అన్ని విషయములందును శిక్షింపబడినవాడు. గ్రామార్థే = గ్రామముకొరకుగాని, నగరస్య వా = పట్టణముకొరకు గాని, యదా = ఎప్పుడు, సంగ్రామమ్ = యుద్ధమును గూర్చి, వ్రజతి = వెళ్ళునో, అప్పుడు, సౌమిత్రిసహితః = లక్ష్మణసమేతుడై, గత్వా = వెళ్ళి, అవిజిత్య = జయించకుండగా, న నివర్తతే = మరలిరాడు.

తా. రాముడు ధర్మార్థములందు నైపుణ్యము గల శ్రేష్ఠులైన బ్రాహ్మణుల వద్ద అన్ని విషయములందును శిక్షణము పొందినవాడు. గ్రామముకొరకు గాని, నగరముకొరకు గాని యుద్ధము చేయవలసి వచ్చినపుడు రాముడు లక్ష్మణునితో కలిసి వెళ్ళి జయము లభించిన పిమ్మటనే తిరిగి వచ్చును. ౩౬

మూ. సంగ్రామాత్పునరాగమ్య కుఞ్జరేణ రథేన వా, ౩౭
పౌరాన్ స్వజనవన్నిత్యం కుశలం పరిపృచ్ఛతి.

పుత్రేష్వగ్నిషు దారేషు ప్రేష్యశిష్యగణేషు చ, ౩౮
నిఖిలేనానుపూర్వ్యాచ్చ పితా పుత్రానివౌరసాన్.

ప్ర. అ. సంగ్రామాత్ = యుద్ధమునుండి, కుఞ్జరేణ = ఏనుగమీదగాని, రథేన వా = రథముమీదగాని ఎక్కి, పునః ఆగత్య = మరల వచ్చి, పౌరాన్ = పౌరులను, స్వజనవత్ = బంధుజనమును వలె, పితా = తండ్రి, ఔరసాన్ పుత్రానివ = ఔరసులైన పుత్రులను వలె, పుత్రేషు = పుత్రుల విషయమునను, అగ్నిషు = అగ్నుల విషయమునను, దారేషు = భార్యల విషయమునను, ప్రేష్యశిష్యగణేషు చ = భృత్యుల విషయమునను, శిష్యుల విషయమునను, నిఖిలేన = పూర్తిగను, అనుపూర్వ్యాచ్చ = క్రమానుసారముగను, నిత్యమ్ = ఎల్లపుడును, కుశలమ్ = కుశలమును, పరిపృచ్ఛతి = ప్రశ్నించును.

తా. యుద్ధమునుండి తిరిగి వచ్చి, ఏనుగను గాని రథమును గాని ఎక్కి పౌరులవద్దకు వెళ్ళి వారి నందరిని, బంధు జనులు అడిగినట్లును, తండ్రి పుత్రులను అడిగినట్లును, పూర్తిగ, పుత్రులు, భార్యలు, అగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానములు,

భృత్యులు, శిష్యగణములు మొదలగువారి విషయమున, వరుస తప్పకుండగా, కుశలప్రశ్న చేయుచుండును. 37, 38

మూ. శుశ్రూషన్తే చ వః శిష్యాః కచ్చిత్కర్మసు దంశితాః, 39
ఇతి నః పురుషవ్యాఘ్రః సదా రామోఽభిభాషతే.

ప్ర. అ. వః = మీయొక్క, శిష్యాః = శిష్యులు, కర్మసు = ఆ యా కర్మలయందు, దంశితాః = పూనికతో ఉద్యుక్తులై, శుశ్రూషన్తే = శుశ్రూషచేయుచున్నారా? ఇతి = అని, పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠుడైన, రామః = రాముడు, సదా = ఎల్లప్పుడును, నః = మమ్ములను, అభిభాషతే = పలకరించుచుండును.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడైన రాముడు, "మీ చెప్పుచేతలలో నుండు భృత్యాదులు తమ తమ పనులు పూనికతో నిర్వర్తించుచు మీకు సేవచేయుచున్నారా?" అని కనబడినపు డెల్ల మమ్ములను ప్రశ్నించుచుండును. 39

మూ. వ్యసనేషు మనుష్యాణాం భృశం భవతి దుఃఖితః. 40
ఉత్సవేషు చ సర్వేషు పితేవ పరితుష్యతి.

ప్ర. అ. మనుష్యాణామ్ = మనుష్యులయొక్క, వ్యసనేషు = ఆపదలయందు, భృశమ్ = మిక్కిలి, దుఃఖితః భవతి = దుఃఖితు డగును. ఉత్సవేషు = ఉత్సవములయందు, సర్వేషు = అందరి జనుల విషయమునందును, పితేవ = తండ్రివలె, పరితుష్యతి = సంతోషించును.

తా. ఎవరి కైన ఆపద వచ్చినపుడు రాముడు చాల దుఃఖించును. ఎవరికి అభివృద్ధి కలిగినను అది చూచి, పుత్రునకు కలిగిన అభివృద్ధిని చూచి తండ్రి సంతోషించి నట్లు సంతోషించును. 40

మూ. సత్యవాదీ మహేష్వాసో వృద్ధసేవీ జితేన్ద్రియః, 41
స్మితపూర్వాభిభాషీ చ ధర్మం సర్వాత్మనా శ్రితః.

ప్ర. అ. సత్యవాదీ = సత్యమునే పలుకువాడు. మహేష్వాసః = గొప్ప ధనస్సు గలవాడు. వృద్ధసేవీ = పెద్దలను సేవించువాడు, జితేన్ద్రియః = జయింపబడిన ఇంద్రియములు కలవాడు. స్మితపూర్వాభిభాషీ చ = చిరునవ్వు ముందు

కలుగు నట్లుగా మాటలాడువాడు. సర్వాత్మనా = సర్వవిధముల, ధర్మం శ్రితః = ధర్మమునే ఆశ్రయించినవాడు.

తా. రాముడు సత్యమునే పలుకును. మహావీరుడు. పెద్దలను సేవించువాడు. ఇంద్రియములను వశమునందుంచుకొన్నవాడు. చిరునవ్వు నవ్వుచు మాటలాడు రాముడు సర్వవిధముల ధర్మమును పరిరక్షించును. 41

మూ. సమ్యగ్యోక్తా శ్రేయసాం చ న విగృహ్య కథారుచిః, 42
ఉత్తరోత్తరయుక్తౌ చ వక్తా వాచస్పతిర్యథా.

ప్ర. అ. సమ్యక్ = బాగుగా, శ్రేయసాం యోక్తా = శ్రేయస్సులను సమకూర్చువాడు. విగృహ్య = కలహించి, కథారుచిః = సంభాషణలయందు ఆసక్తి కలవాడు, న = కాదు ఉత్తరోత్తరయుక్తౌ = పై పై యుక్తులను చూపుటయందు, వాచస్పతిర్యథా = బృహస్పతి వలె, వక్తా = వక్త.

తా. రాముడు, ఆశ్రితులకు మేలు సమకూర్చువాడు. కలహము పెంచుకొనుచు మాటలాడుటలో అభిరుచి లేనివాడు. యుక్తికి పై యుక్తి చూపుచు మాటలాడుటలో బృహస్పతివంటివాడు. 42

మూ. సుభ్రూరాయతతామ్రాక్షస్సాక్షాద్విష్ణురివ స్వయమ్, 43
రామో లోకాభిరామోఽయం శౌర్యవీర్యపరాక్రమైః.

ప్ర. అ. లోకాభిరామః = లోకమునకు మనోహరుడైన, అయమ్ = ఈ, రామః = రాముడు, సుభ్రూః = మంచి కనుబొమ్మలు కలవాడు. ఆయతతామ్రాక్షః = దీర్ఘమైన ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలవాడు. శౌర్యవీర్యపరాక్రమైః = శౌర్య-వీర్య పరాక్రమములచేత, సాక్షాత్ = సాక్షాత్తు, స్వయమ్ = స్వయముగా, విష్ణుః ఇవ = విష్ణువు వంటివాడు.

తా. లోకాభిరాముడైన ఈ రాముడు అందమైన కనుబొమలు కలవాడు. విశాలమైన ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలవాడు. శౌర్య వీర్య పరాక్రమములచేత. సాక్షాత్తు విష్ణువే అన్నట్లున్నవాడు.

వి. శౌర్య మనగా నిర్భయముగా ఎదుటివానిపై దూసికొని వెళ్ళు స్వభావము. తాను వికారము చెందక శత్రువులను వికారము చెందించుట వీర్యము. శత్రుజయమునం దుత్సాహము పరాక్రమము. 43

మూ. ప్రజాపాలనతత్త్వజ్ఞో న రాగోపహతేన్ద్రియః, 44
శక్తస్త్రైలోక్యమప్యేకో భోక్తుం కిం ను మహీమిమామ.

ప్ర. అ. ప్రజాపాలనతత్త్వజ్ఞః=ప్రజలను పాలించుటలోని మెలకువలు తెలిసినవాడు. రాగోపహతేన్ద్రియః = రాగముచేత కొట్టబడిన ఇంద్రియములు కలవాడు, న=కాడు. ఏకః = ఒక్కడే, త్రైలోక్యమపి = మూడులోకములను కూడ, భోక్తుమ్ = అనుభవించుటకు, శక్తః = సమర్థుడు. ఇమామ్ = ఈ, మహీమ్=భూమిని, కిం ను=చెప్పనేల ?

తా. ప్రజలను పాలించుటలోని మెళుకువలు తెలిసినవాడు. ఈతని ఇంద్రియములు రాగముచే (అత్యాసక్తిచే) చెడుమార్గమును పట్టునవి కావు. ఈత డొక్కడే మూడు లోకములను కూడ పాలింప సమర్థుడన్నచో ఇంక భూలోకము మాట చెప్పవలెనా ? 44

మూ. నాఽస్య క్రోధః ప్రసాదశ్చ నిరర్థోఽస్తి కదాచన. 45
హన్త్యేవ నియమాద్వధ్యానవధ్యే చ న కుప్యతి.

ప్ర. అ. అస్య = ఇతనియొక్క, కోపః=కోపము గాని, ప్రసాదశ్చ = అనుగ్రహము గాని, కదాచన=ఎన్నడును, నిరర్థకః=వ్యర్థమైనదిగా, నాస్తి= లేదు. నియమాత్ = శాస్త్రనియమానుసారముగా, వధ్యాన్ = చంపదగినవారిని, హన్త్యేవ = చంపితీరును. అవధ్యే = చంపదగనివానియందు, న కుప్యతి = కోపించడు.

తా. రామునకు కోపము వచ్చినను, అనుగ్రహము కలిగినను అవి, ఎన్నడును, నిష్ఫలములు కావు. ఎవరైన నియమానుసారముగా వధ్యులైనచో వారిని చంపియే తీరును. అవధ్యులవిషయమున కోపము వహింపడు. 45

మూ. యునక్త్యర్థైః ప్రహృష్టశ్చ తమసౌ యత్ర తుష్యతి. 46
శాన్తైః సర్వప్రజాకాన్తైః ప్రీతిసంజననైర్నృణామ్,
గుణైర్విరురుచే రామో దీప్తః సూర్య ఇవాంశుభిః. 47

ప్ర. అ. అసౌ=ఈ రాముడు, యత్ర = ఎవని విషయమై, తుష్యతి = సంతోషించునో, తమ్=వానిని, ప్రహృష్టః=సంతసించినవాడై, అర్థైః = ధనము

లతో, యునక్తి=కూర్చును, కాన్తైః=కాంతము లైనవియు, సర్వప్రజాకాన్తైః = సకలప్రజలకును మనోహరములును, నృణామ్=మానవులకు, ప్రీతిసంజననైః= ఆనందము కలిగించునవియు అగు, గుణైః=గుణములచేత, రామః=రాముడు, అంశుభిః=కిరణములచేత, దీప్తః=ప్రకాశించుచున్న, సూర్యః ఇవ= సూర్యుడు వలె, విరురుచే = ప్రకాశించెను.

తా. రాము డెవ్వని విషయమున సంతోషించునో ఆతనికి సకలైశ్వర్యము లును సమకూర్చును. కిరణములతో ప్రకాశించు సూర్యుడు వలె, రాముడు కాంత ములూ, సర్వప్రజలకును మనోహరములూ, మానవులకు ప్రీతిని కలిగించునవీ అయిన గుణములతో ప్రకాశించుచున్నాడు. 46, 47

మూ. తమేవంగుణసంపన్నం రామం సత్యపరాక్రమమ్,
లోకపాలోపమం నాథమకామయత మేదినీ. 48

ప్ర. అ. మేదినీ = భూమి, ఏవంగుణసంపన్నమ్ = ఇట్టి గుణములతో కూడినవాడూ, సత్యపరాక్రమమ్ = సత్యమైన పరాక్రమము కలవాడూ, లోకపాలోపమమ్ = ఇంద్రాదిలోకపాలులతో సమానుడూ అయిన, రామమ్= రాముని, నాథమ్ = ప్రభువునుగా, అకామయత=కోరినది.

తా. వీరాద్యనేకకల్యాణగుణసంపన్నుడూ, సత్యమైన పరాక్రమము కలవాడూ, ఇంద్రాదిదిక్పాలకులతో సమానుడూ అయిన రాముడు ప్రభువు కావలెనని ప్రజలందరును కోరుచున్నారు. 48

మూ. వత్సః శ్రేయసి జాతస్తే దిష్ట్యాసౌ తవ రాఘవ,
దిష్ట్యా పుత్రగుణైర్యుక్తో మారీచ ఇవ కాశ్యపః. 49

ప్ర. అ. రాఘవ=దశరథమహారాజా! తవ=నీయొక్క, దిష్ట్యా=భాగ్యము చేత, అసౌ=ఈ రాముడు, శ్రేయసి=శ్రేయస్సు కలిగించుటకై, తే=నీకు, వత్సః = కుమారుడుగా, జాతః = పుట్టినాడు. మారీచః = మరీచి కుమారుడైన, కాశ్యపః ఇవ=కాశ్యపుడు వలె, దిష్ట్యా=నీ భాగ్యముచే, పుత్రగుణైః=పుత్రుని కుండవలసిన గుణములతో, యుక్తః = కూడియున్నాడు.

తా. దశరథమహారాజా! నీ పూర్వపుణ్యవశముచే ఈ రాముడు లోక కల్యాణార్థమై నీ కుమారుడుగా జనించినాడు. మరీచిప్రజాపతి కుమారుడైన

రాశ్యపునికి వలె ఈతనికి పుత్రున కుండవలసిన సద్గుణము లన్నియు ఉన్నవి. అది కూడ నీ భాగ్యమే. 49

మూ. బలమారోగ్యమాయుశ్చ రామస్య విదితాత్మనః,
దేవాసురమనుష్యేషు సగన్ధర్వోరగేషు చ. 50
ఆశంసతే జనః సర్వో రాష్ట్రే పురవరే తథా,
అభ్యన్తరశ్చ బాహ్యశ్చ పౌరజానపదో జనః. 51

ప్ర. అ. సగన్ధర్వోరగేషు చ = గంధర్వులతోడను, ఉరగులతోడను కూడిన, దేవాసురమనుష్యేషు = దేవాసురమనుష్యులలో, విదితాత్మనః = ప్రసిద్ధమైన స్వభావముగల, రామస్య = రామునియొక్క (నకు), బలమ్ = బలమును, ఆరోగ్యమ్ = ఆరోగ్యమును, ఆయుశ్చ = ఆయుర్దాయమును, రాష్ట్రే = రాష్ట్రమునందును, తథా = మరియు, పురవరే = పురశ్రేష్ఠమునందును ఉన్న, సర్వః జనః = సకలజనము, అభ్యన్తరః చ = సన్నిహితమైన, బాహ్యశ్చ = దూరముగా ఉన్న, పౌరజానపదః జనః = పురములకును గ్రామములకును సంబంధించిన జనము, ఆశంసతే = కోరుచున్నది.

తా. దేవాసురమనుష్యగంధర్వోరగులలో ప్రసిద్ధ మైన స్వభావము గల రామునకు ఆయురారోగ్యబలములు కలుగవలె నని రాష్ట్రములోని జనులూ, రాజధానిలోని జనులూ, దూరమునందూ, సమీపమునందూ ఉన్న జనులూ, (అంతరంగికులూ తదితరులూ గూడ) కోరుచున్నారు. 50, 51

మూ. స్త్రియో వృద్ధాస్తరుణ్యశ్చ సాయం ప్రాతః సమాహితాః,
సర్వాన్ దేవాన్ నమస్యన్తి రామస్యార్థే యశస్వినః. 52

ప్ర. అ. వృద్ధాః = వయస్సు మళ్లినవారును, తరుణ్యశ్చ = యువతులును అగు, స్త్రియః = స్త్రీలు, సాయమ్ = సాయంకాలము, ప్రాతః = ప్రాతఃకాలమునందును, సమాహితాః = నిశ్చలచిత్తముగలవారై, యశస్వినః = యశశ్శాలియైన, రామస్య = రామునియొక్క, అర్థే = ప్రయోజనముకొరకై, సర్వాన్ = సమస్తమైన, దేవాన్ = దేవతలను, నమస్యన్తి = నమస్కరించుచున్నారు.

తా. వృద్ధమహిళలు, యువతులు గూడ, సమాహితచిత్తముతో, యశఃశాలియైన రాముని అభివృద్ధిని కోరుచు, సాయంప్రాతఃకాలములందు సకల దేవతలకూ నమస్కరించుచున్నారు. 52

మూ. తేషామాయాచితం దేవ త్వత్ప్రసాదా త్సమృద్ధ్యతామ్,
రామమిన్దీవరశ్యామం సర్వశత్రునిబర్హణమ్, 53
పశ్యామో యౌవరాజ్యస్థం తవ రాజోత్తమాత్మజమ్.

ప్ర. అ. దేవ = రాజా! త్వత్ప్రసాదాత్ = నీ అనుగ్రహమువలన, తేషామ్=ఆ ప్రజలయొక్క, ఆయాచితమ్=ప్రార్థన, సమృద్ధ్యతామ్=సఫల మగుగాక. రాజోత్తమ=రాజశ్రేష్ఠుడా, ఇన్దీవరశ్యామమ్=నల్లకలువవలె నల్లనివాడూ, సర్వశత్రునిబర్హణమ్=సకలశత్రువులను నాశంపచేయువాడూ, తవ =నీయొక్క, ఆత్మజమ్ = కుమారుడూ అయిన, రామమ్=రాముని, యౌవరాజ్యస్థమ్=యౌవరాజ్యములో ఉన్నవానినిగా, పశ్యామః=చూడగలము.

తా. రాజశ్రేష్ఠుడవైన దశరథమహారాజా! నీ అనుగ్రహముచే ఆ ప్రజల కోరిక తీరుగాక. ఇందీవరశ్యాముడూ, సర్వశత్రుసంహారకుడూ అయిన నీ కుమారుడు రాముడు యౌవరాజ్యాభిషిక్తుడై యుండగా చూచెదముగాక. 53

మూ. తం దేవదేవోపమమాత్మజం తే
సర్వస్య లోకస్య హితే నివిష్టమ్,
హితాయ నః క్షిప్రముదారజుష్టం
ముదాభిషేక్తుం వరద త్వ మర్హసి. 54

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే, అయోధ్యాకాణ్డే ద్వితీయః సర్గః.

ప్ర. అ. వరద=మాకోర్కెలను దీర్చు ఓ మహారాజా! దేవదేవోపమమ్= దేవదేవుడైన విష్ణువుతో సమానుడూ, సర్వస్య = సమస్తమైన, లోకస్య=లోకముయొక్క, హితే = హితమునందు, నివిష్టమ్ = శ్రద్ధకలవాడూ, ఉదారజుష్టమ్= ఉత్తమగుణములతో కూడినవాడూ అయిన, తమ్=ఆ, తే ఆత్మజమ్=నీ కుమారుడైన రాముని, త్వమ్ = నీవు, నః = మాయొక్క, హితాయ = హితముకొరకు, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ముదా = ఆనందముతో, అభిషేక్తుమ్ = అభిషేకము చేయుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. ప్రజల కోర్కెలను దీర్చు ఓ దశరథ మహారాజా! విష్ణుసమానుడూ, సర్వలోకహితాసక్తుడూ, ఉత్తమగుణసంపన్నుడూ అయిన నీ కుమారుడైన రాముని, మా హితముకొరకై, సంతోషపూర్వకముగ, శీఘ్రముగ రాజ్యాభిషిక్తుని చేయుము." 54

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ద్వితీయసర్గ సమాప్తము.

అథ తృతీయః సర్గః

[రాముని రాజ్యాభిషేకానికి కావలసిన సంభారములు సమకూర్ప వలసినదిగా దశరథుడు వసిష్ఠవామదేవులను ప్రార్థింపగా వారు సేవకు లకు అందుకు తగిన ఆజ్ఞ ఇచ్చుట, దశరథుని ఆజ్ఞ ప్రకారము సుమంత్రుడు రాముని రాజసభకు తీసికొని వచ్చుట, దశరథుడు రామునకు హితోపదేశము చేయుట]

మూ. తేషామఞ్జలిపద్మాని ప్రగృహీతాని సర్వశః,
ప్రతిగృహ్యాబ్రవీద్రాజా తేభ్యః ప్రియహితం వచః. 1

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, సర్వశః = సర్వవిధముల, ప్రగృహీతాని = గ్రహింపబడిన, తేషామ్ = వారియొక్క, అఞ్జలిపద్మాని = పద్మములవంటి దోసిళ్లను, ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించి, తేభ్యః = వారికి, ప్రియహితమ్ = ప్రియము, హితము అయిన, వచః = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఈ విధముగ పలికి ఆ పౌరజానపదశ్రేష్ఠులు పద్మములవంటి దోసిళ్లు కట్టి దశరథునకు నమస్కరించగా, అతడు ఆ నమస్కారములను అభినందించి వారికి ప్రియము, హితము అయిన వాక్యము పలికెను. 1

మూ. అహోఽస్మి పరమప్రీతః ప్రభావశ్చాతులో మమ,
యన్మే జ్యేష్ఠం ప్రియం పుత్రం యౌవరాజ్యస్థ మిచ్ఛథ. 2

ప్ర. అ. మే = నాయొక్క, జ్యేష్ఠమ్ = జ్యేష్ఠుడైన, ప్రియమ్ = ఇష్టుడైన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, యౌవరాజ్యస్థమ్ = యౌవరాజ్యమునందున్నవానినిగా, యత్ ఇచ్ఛథ = ఏ కారణమువలన కోరుచున్నారో, అందువలన, అహో = అహః పరమప్రీతః అస్మి = మిక్కిలి సంతసించినవాడనైతిని. మమ = నాయొక్క, ప్రభావశ్చ = ప్రభావము కూడ, అతులః = సాటిలేనిది.

తా. "నా కిష్టుడైన నా జ్యేష్ఠపుత్రుడు యౌవరాజ్యాభిషిక్తుడు కావలె నని మీ రందరును కోరుచుండుటచే చాలా సంతోషించుచున్నాను. నా ప్రభావము (భాగ్యము) సాటిలేని దని భావించుచున్నాను." 2

మూ. ఇతి ప్రత్యర్చ్య తాన్ రాజా బ్రాహ్మణానిద మబ్రవీత్,
వసిష్ఠం వామదేవం చ తేషామేవోపశృణ్వతామ్. 3

ప్ర. అ. రాజా=రాజు, ఇతి=ఈ విధముగా, తాన్=వారిని, ప్రత్యర్చ్య =గౌరవించి, తేషామ్=వారందరును, ఉపశృణ్వతామ్ ఏవ=వినుచుండగా, వసిష్ఠమ్=వసిష్ఠుని గూర్చియు, వామదేవం చ = వామదేవుని గూర్చియు, బ్రాహ్మణాన్ = ఇతరబ్రాహ్మణులను గూర్చియు, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. దశరథమహారాజు ఆ సభకు అందరిని ఈ విధముగా గౌరవించి, వారు వినుచుండగనే వసిష్ఠవామదేవాదిబ్రాహ్మణులతో ఇట్లు పలికెను. 3

మూ. చైత్రః శ్రీమానయం మాసః పుణ్యః పుష్పితకాననః,
యౌవరాజ్యాయ రామస్య సర్వమేవోపకల్ప్యతామ్. 4
రాజ్ఞస్తూపరతే వాక్యే జనఘోషో మహానభూత్.

ప్ర. అ. శ్రీమాన్=శోభాయుక్తమైన, అయమ్=ఈ, చైత్రః మాసః =చైత్రమాసము, పుణ్యః=పుణ్యమైనది; పుష్పితకాననః = పుష్పించిన అటవులు కలది. రామస్య=రామునియొక్క, యౌవరాజ్యాయ = యౌవరాజ్యము కొరకు, సర్వమ్ ఏవ=సమస్తము, ఉపకల్ప్యతామ్=ఏర్పరుపబడుగాక. రాజ్ఞః =రాజుయొక్క, వాక్యే=వాక్యము, ఉపరతే = పూర్తియైన దగుచుండగా, మహాన్ =గొప్పదైన, జనఘోషః=జనుల ధ్వని, అభూత్=అయెను.

తా. "శోభాయుక్తమూ, పుష్పించిన అటవులు కలదీ అయిన చైత్ర మాసము పుణ్యమైనది. రాముని యౌవరాజ్యము కొరకు ఏర్పాటు లన్నియు చేయబడుగాక". రాజు ఇట్లు పలుకగనే జను లందరు చాల పెద్దగా సంతోష ధ్వానములు చేసిరి. 4

మూ. శనైస్తస్మిన్ ప్రశాన్తే చ జనఘోషే జనాధిపః, 5
వసిష్ఠం మునిశార్దూలం రాజా వచనమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. తస్మిన్ = ఆ, జనఘోషే =జనులధ్వని, శనైః=మెల్లగా, ప్రశాన్తే=శాంతించిన దగుచుండగా, జనాధిపః=జనులకు ప్రభువైన, రాజా= రాజు, మునిశార్దూలమ్=మునిశ్రేష్ఠుడైన, వసిష్ఠమ్=వసిష్ఠుని గూర్చి, వచనమ్ =వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. ఆ జనఘోషము మెల్లగా శాంతించినది. అపుడు దశరథమహారాజు మునిశ్రేష్ఠుడైన, వసిష్ఠునితో ఇట్లనెను. 5

మూ. అభిషేకాయ రామస్య యత్కర్మ సపరిచ్ఛదమ్, 6
తదద్య భగవన్ సర్వమాజ్ఞాపయితు మర్హసి.

ప్ర. అ. భగవన్=పూజ్యుడా! రామస్య = రామునియొక్క, అభిషేకాయ=అభిషేకముకొరకు, సపరిచ్ఛదమ్=ఉపకరణములతో కూడిన, యత్=ఏ, కర్మ=కర్మ గలదో, తత్=దానిని, అద్య=ఇపుడు, ఆజ్ఞాపయితుమ్=ఆజ్ఞాపించుటకు, అర్హసి=తగియున్నావు.

తా. ఓ "పూజ్యుడా! రామాభిషేకమునకై కావలసిన పనులను, ఉపకరణములను సిద్ధముచేయుటకై తగువారిని ఆజ్ఞాపించుము." 6

మూ. తచ్ఛ్రుత్వా భూమిపాలస్య వసిష్ఠో ద్విజసత్తమః, 7
ఆదిదేశాగ్రతో రాజ్ఞః స్థితాన్ యుక్తాన్ కృతాఞ్జలీన్.

ప్ర. అ. ద్విజసత్తమః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడైన, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, భూమిపాలస్య=రాజుయొక్క, తత్= ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, అగ్రతః=ఎదుట, స్థితాన్=ఉన్న, కృతాఞ్జలీన్ = చేయబడిన దోసిళ్లు గల, యుక్తాన్=అధికారులను, ఆదిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను.

తా. రాజు మాటలు విని, ద్విజశ్రేష్ఠుడైన వసిష్ఠుడు దోసిళ్ల కట్టి రాజు ఎదుట నిలచియున్న అధికారులతో ఇట్లనెను. 7

మూ. సువర్ణాదీని రత్నాని బలీన్ సర్వౌషధీరపి. 8
శుక్లమాల్యాంశ్చ లాజాంశ్చ పృథక్చ మధుసర్పిషీ.
అహతాని చ వాసాంసి రథం సర్వాయుధాన్యపి. 9
చతురఙ్గబలం చైవ గజం చ శుభలక్షణమ్,
చామరవ్యజనే శ్వేతే ధ్వజం ఛత్రం చ పాణ్డురమ, 10
శతం చ శాతకుమ్భానాం కుమ్భానామగ్నివర్చసామ్,
హిరణ్యశృఙ్గమృషభం సమగ్రం వ్యాఘ్రచర్మ చ, 11
ఉపస్థాపయత ప్రాతరగ్న్యగారం మహీపతేః.

ప్ర. అ. సువర్ణాదీని = బంగారము మొదలైనవానిని, రత్నాని = రత్నములను, బలీన్ = పూజాద్రవ్యములను, సర్వౌషధీః అపి = సమస్తమైన

ఓషధులను, శుక్లమాల్యాన్ చ = తెల్లని పుష్పమాలలను, లాజాన్ చ = పేలాలను, పృథక్ = వేరువేరుగా, మధుసర్పిషీ = తేనెను, నేతిని, అహతాని వాసాంసి చ = నూతనవస్త్రములను, రథమ్ = రథమును, సర్వాయుధాన్యపి = సమస్త మైన ఆయుధములను, చతురఙ్గబలం చైవ = చతురంగసైన్యమును, శుభలక్షణమ్ = శుభమైన లక్షణములు గల, గజం చ = ఏనుగను, శ్వేతే = తెల్లని, చామరవ్యజనే = చమరీమృగమునకు సంబంధించిన వింజామరలను, ధ్వజమ్ = ధ్వజమును, పాణ్డురమ్ = తెల్లని, ఛత్రం చ = ఛత్రమును, శాతకుమ్భానామ్ = బంగారువికార మైన, అగ్నివర్చసామ్ = అగ్ని వంటి తేజస్సు గల, కుమ్భానామ్ = కుంభముల యొక్క, శతం చ = శతమును, హిరణ్యశృఙ్గమ్ = బంగారుకొమ్ములు గల, ఋషభమ్ = ఎద్దును, సమగ్రమ్ = పూర్ణ మైన, వ్యాఘ్రచర్మ చ = పులి చర్మమును, ప్రాతః = ఉదయముననే, మహీపతేః = రాజుయొక్క, అగ్న్యగారమ్ = అగ్ని గృహమును, ఉపస్థాపయత = చేర్చుడు.

తా. "బంగారము మొదలైనవి, రత్నములు, పూజాద్రవ్యములు, సమస్త మైన ఓషధులు, తెల్లని పుష్పమాలలు, పేలాలు, వేరు వేరుగా తేనె-నెయ్యి, నూతనవస్త్రములు, రథము, సమస్త మైన ఆయుధములు, చతురంగ సైన్యము, శుభలక్షణములు గల గజము, తెల్లని చామరము, ధ్వజము, శ్వేతచ్ఛత్రము, అగ్నివలె ప్రకాశించు నూరు బంగారు కుంభములు, బంగారు కొమ్ముల వృషభము, పూర్తిగా ఉన్న వ్యాఘ్రచర్మము పీటి నన్నింటిని తెల్లవారుసరికి రాజు గారి అగ్నిహోత్రగృహములో చేర్చవలెను. 8-11

మూ. యచ్చాన్యత్కిఞ్చిదేష్టవ్యం తత్సర్వముపకల్ప్యతామ్, 12
అన్తఃపురస్య ద్వారాణి సర్వస్య నగరస్య చ,
చన్దనస్రగ్భిరర్చ్యన్తాం ధూపైశ్చ ఘ్రాణహారిభిః. 13

ప్ర. అ. అన్యత్ = మరియొక, యత్ చ కిఞ్చిత్ = ఏ కొంచె మైనను, ఏష్టవ్యమ్ = అపేక్షింపదగినదో, తత్ సర్వమ్ = అది యంతయు, ఉపకల్ప్యతామ్ = ఏర్పరుపబడుగాక. అన్తఃపురస్య = అంతపురముయొక్కయు, సర్వస్య = సమస్త మైన, నగరస్య చ = నగరముయొక్కయు, ద్వారాణి = ద్వారములు, చన్దనస్రగ్భిః = చందనముచేతను పుష్పమాలలచేతను, ఘ్రాణహారిభిః = ఘ్రాణేంద్రియమును ఆకర్షించు, ధూపైః = ధూపములచేతను, అర్చ్యన్తామ్ = పూజింపబడుగాక.

తా. ఇంకను ఏ చిన్న వస్తువు లైనను అపేక్షితము లైనచో వాటి నన్నిటిని సమకూర్చుడు. అంతఃపురద్వారములను సమస్త మైన నగరద్వారములను చందనముతో కడిగి, పుష్పమాలలచేత అలంకరించి ఘ్రాణేంద్రియమును ఆకర్షించు ధూపములచేత సువాసన కలవాటినిగా చేయించుడు. 12, 13

మూ. ప్రశస్తమన్నం గుణవద్దధిక్షీరోపసేచనమ్,
ద్విజానాం శతసాహస్రే యత్ప్రకామమలం భవేత్. 14

ప్ర. అ. యత్ = ఏది, ద్విజానామ్ = బ్రాహ్మణులయొక్క, శతసాహస్రే = నూరువేలకు, ప్రకామమ్ = పూర్తిగా, అలం భవేత్ = సరిపోవునో, అట్టి, గుణవత్ = మంచి గుణములు కలదీ, దధిక్షీరోపసేచనమ్ = పెరుగు పాలు నంజుగా గలదీ అయిన, ప్రశస్తమ్ = ప్రశస్త మైన, అన్నమ్= అన్నము, (ఏర్పరుపబడుగాక).

తా. వేలకొలది బ్రాహ్మణులకు సమృద్ధిగా సరిపోవునదీ, మంచి గుణములు గలదీ, పెరుగు, పాలు మొదలైన నంజులతో కూడినదీ, ప్రశస్తమూ అయిన అన్నమును ఏర్పరచుడు. 14

మూ. సత్కృత్య ద్విజముఖ్యానాం శ్వః ప్రభాతే ప్రదీయతామ్,
ఘృతం దధి చ లాజాశ్చ దక్షిణాశ్చాపి పుష్కలాః. 15

ప్ర. అ. (ఆ అన్నము) శ్వః = రేపు, ప్రభాతే = ప్రాతఃకాలము నందు, ద్విజముఖ్యానామ్ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులకు, సత్కృత్య = సత్కరించి, ప్రదీయతామ్ = ఇవ్వబడుగాక. ఘృతం = నెయ్యి, దధి చ = పెరుగు, లాజాః చ = పేలాలు, పుష్కలాః = పుష్కలము లైన, దక్షిణాశ్చాపి = దక్షిణలును, (ఇవ్వబడుగాక).

తా. ఆ అన్నమును రేపు ప్రాతఃకాలమునందు ద్విజముఖ్యులకు సత్కారపూర్వకముగా ఇవ్వవలెను. నెయ్యి, పెరుగు, పేలాలు, పుష్కలం మైన దక్షిణలు కూడ వారికి ఇవ్వవలెను. 15

మూ. సూర్యేఽభ్యుదితమాత్రే శ్వో భవితా స్వస్తివాచనమ్,
బ్రాహ్మణాశ్చ నిమన్త్ర్యన్తాం కల్ప్యన్తామాసనాని చ. 16

ప్ర. అ. శ్వః = రేపు, సూర్యే = సూర్యుడు, అభ్యుదితమాత్రే = ఉదయించగనే, స్వస్తివాచనమ్ = స్వస్తివాచనము, భవితా = కాగలదు.

బ్రాహ్మణాః చ = బ్రాహ్మణులు, నిమన్త్ర్యన్తామ్ =పిలువబడుదురుగాక. ఆస నాని చ = ఆసనములు కూడ, కల్ప్యన్తామ్ = కల్పింపబడుగాక.

తా. రేపు సూర్యోదయ మైన వెంటనే స్వస్తివాచనము జరుగును. బ్రాహ్మణు లను ఆహ్వానించి వారికి తగు ఆసనములు ఏర్పాటుచేయుడు. 16

మూ. ఆబధ్యన్తాం పతాకాశ్చ రాజమార్గశ్చ సిచ్యతామ్,
సర్వే చ తాళాపచరా గణికాశ్చ స్వలంకృతాః, 17
కక్ష్యాం ద్వితీయామాసాద్య తిష్ఠన్తు నృపవేశ్మనః.

ప్ర. అ. పతాకాః చ = పతాకలు, ఆబధ్యన్తామ్ = కట్టబడుగాక. రాజమార్గః చ = రాజమార్గము, సిచ్యతాం చ = తడుపబడుగాక. సర్వే = సమస్త మైన, తాళాపచరాః =తాళములచే జీవించు నటులును, స్వలం కృతాః = చక్కగా అలంకరింపబడిన, గణికాః చ = వేశ్యాస్త్రీలును, నృప వేశ్మనః = రాజప్రాసాదముయొక్క, ద్వితీయామ్ = రెండవ, కక్ష్యామ్ = కక్ష్యను, ఆసాద్య = పొంది, తిష్ఠన్తు =ఉందురుగాక.

తా. పురమునందు పతాకలు కట్టించి రాజవీధులను తడిపించుడు. తాళములను వేయు నటులును, బాగుగా అలంకరించుకొన్న వేశ్యా స్త్రీలును రాజప్రాసాదమునందలి రెండవ కక్ష్యకు వచ్చియుండు నట్లు చేయుడు. 17

మూ. దేవాయతనచైత్యేషు సాన్నభక్షాః సదక్షిణాః, 18
ఉపస్థాపయితవ్యాః స్యుర్మాల్యయోగ్యాః పృథక్ పృథక్.

ప్ర. అ. సాన్నభక్షాః = అన్నములతోడను భక్ష్యములతోడను కూడిన వారును, సదక్షిణాః=దక్షిణలతో కూడినవారును, మాల్యయోగ్యాః = పుష్ప మాలలకు యోగ్యులును, పృథక్ పృథక్ = వేరువేరుగా, దేవాయతనచైత్యేషు =దేవాలయములందును, చతుష్పథములందును, ఉపస్థాపయితవ్యాః స్యుః = చేర్పదగినవారు. (చైత్య మనగా వీథిలోని వృక్షమని కొందరు వ్యాఖ్యాతలు).

తా. దేవాలయములందును, చైత్యములందును పూజలు చేయవలెను గాన అచట వేరువేరుగా అన్నములు, భక్ష్యములు, దక్షిణలు, పుష్పమాలలు తీసికొని పురుషులు సిద్ధముగా నుండు నట్లు చేయుడు. 18

మూ. దీర్ఘాసిబద్ధా యోధాశ్చ సన్నద్ధా మృష్టవాససః, 19
మహారాజాఙ్గణం సర్వే ప్రవిశన్తు మహోదయమ్.

ప్ర. అ. దీర్ఘాసిబద్ధాః = దీర్ఘమైన ఖడ్గములను ధరించినవారూ, సన్నద్ధాః = కవచధారులూ, మృష్టవాససః =ఉతికిన వస్త్రములు ధరించినవారూ అయిన, సర్వే = సమస్త మైన, యోధాః చ = యుద్ధభటులు కూడ, మహోదయమ్ = గొప్ప అభివృద్ధి గల, మహారాజాఙ్గణమ్ = మహారాజగృహముయొక్క ముంగిలిని, ప్రవిశన్తు = ప్రవేశింతురుగాక.

తా. యోధు లందరును కవచాదులు ధరించి, పరిశుభ్ర మైన వస్త్రములు కట్టుకొని, దీర్ఘ మైన ఖడ్గములతో, గొప్ప ఉత్సవము గల మహారాజప్రసాదము ముంగిలిలోనికి వచ్చియుండవలెను.'' 19

మూ. ఏవం వ్యాదిశ్య విప్రౌ తౌ క్రియాస్తత్ర సునిష్ఠితౌ, 20
చక్రతుశ్చైవ యచ్ఛేషం పార్థివాయ నివేద్య చ.

ప్ర. అ. సునిష్ఠితౌ = మిక్కిలి సావధానచిత్తు లైన, తౌ = ఆ, విప్రౌ = వసిష్ఠవామదేవులు, తత్ర = అచట, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, క్రియాః = చేయదగిన పనులు, వ్యాదిశ్య = ఆజ్ఞాపించి, పార్థివాయ = రాజునకు, నివేద్య చ = తెలిపి, యత్ = ఏది, శేషమ్ = మిగిలినదో, దానిని కూడ, చక్రతుః చ ఏవ = చేసిరి.

తా. ఆ వసిష్ఠవామదేవులు సావధానచిత్తములతో అచట చేయవలసిన కార్యము లన్నింటిని ఆజ్ఞాపించి, ఆ విషయమును దశరథునకు తెలిపి, మిగిలిన పనులు కూడ నిర్వర్తించిరి. 20

మూ కృతమిత్యేవ చాబ్రూతామభిగమ్య జగత్పతిమ్, 21
యథోక్తవచనం ప్రీతౌ హర్షయుక్తౌ ద్విజర్షభౌ.

ప్ర. అ. ప్రీతౌ = సంతృప్తులై, హర్షయుక్తౌ = ఆనందముతో గూడిన, ద్విజర్షభౌ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠు లైన వసిష్ఠవామదేవులు, జగత్పతిమ్ = దశరథుని, అభిగమ్య = సమీపించి, యథోక్తవచనమ్ = చెప్పబడిన వచనము ప్రకారము, కృతమిత్యేవ = చేయబడిన దని, అబ్రూతామ్ = పలికిరి.

తా. తమ యాజ్ఞ ప్రకారము అన్నియు జరుగుచున్నందుకు సంతృప్తి చెంది ఆనందించిన ఆ వసిష్ఠవామదేవులు రాజు దగ్గరకు వెళ్లి ''నీవు చెప్పినట్లు అన్నియు చేయబడినవి" అని చెప్పిరి. 21

మూ. తతః సుమన్త్రం ద్యుతిమాన్ రాజా వచనమబ్రవీత్, 22
రామః కృతాత్మా భవతా శీఘ్రమానీయతామితి.

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, ద్యుతిమాన్ = కాంతి గల, రాజా=రాజు, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని గూర్చి, కృతాత్మా = శిక్షిత మైన బుద్ధిగల, రామః = రాముడు, భవతా = నీచేత, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆనీయతామ్ = తీసికొని రాబడుగాక, ఇతి = అని, వచనమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్= పలికెను.

తా. పిమ్మట దశరథుడు సుమంత్రునితో ''ఆత్మ నిగ్రహవంతు డగు రాముని శీఘ్రముగా తీసికొని రమ్ము'' అని పలికెను. 22

మూ. స తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ సుమన్త్రో రాజశాసనాత్, 23
రామం తత్రానయాఞ్చక్రే రథేన రథినాం వరమ్.

ప్ర. అ. సః = ఆ, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, తథా ఇతి = అటులనే చేసెదను అని, ప్రతిజ్ఞాయ =పలికి, రాజశాసనాత్=రాజాజ్ఞానుసారముగా, రథినామ్ = రథికులలో, వరమ్ = శ్రేష్ఠుడైన, రామమ్ = రాముని, రథేన= రథముచేత, తత్ర = అచటికి, ఆనయాఞ్చక్రే =తీసికొని వచ్చెను.

తా. సుమంత్రుడు, రాజాజ్ఞానుసారము, మహారథికుడైన రాముని రథముపై నెక్కించుకొని అచటికి తీసికొని వచ్చెను (తీసికొని వచ్చుటకు వెళ్లెను). 23

మూ. అథ తత్ర సమాసీనాస్తదా దశరథం నృపమ్, 24
ప్రాచ్యోదీచ్యాః ప్రతీచ్యాశ్చ దాక్షిణాత్యాశ్చ భూమిపాః.

మ్లేచ్ఛాశ్చార్యాశ్చ యే చాన్యే వనే శైలాన్తవాసినః, 25
ఉపాసాఞ్చక్రిరే సర్వే తం దేవా ఇవ వాసవమ్.

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట (సుమంత్రగమనానంతరము) ప్రాచ్యోదీచ్యాః = తూర్పు ఉత్తర దేశములకు సంబంధించిన వారూ, ప్రతీచ్యాః చ = పశ్చిమదేశమునకు సంబంధించిన వారూ, దాక్షిణాత్యాః చ = దక్షిణ దేశమునకు సంబంధించినవారూ అయిన, భూమిపాః =రాజులును, మ్లేచ్ఛాః చ = మ్లేచ్ఛ

దేశీయులూ, ఆర్యాః చ = ఆర్యావర్తమునకు చెందినవారూ, వనే = వన్య ప్రాంతము లందు, అన్యే = ఇతరులు, యే = ఎవ రుందురో వారూ, శైలాన్త వాసినః = పర్వతప్రాంతనివాసులూ, సర్వే = అందరూ, తదా = అప్పుడు, తత్ర = అచట, సమాసీనాః = కూర్చున్నవారై, తమ్ = ఆ, దశరథం నృపమ్ = దశరథమహారాజును, దేవాః=దేవతలు, వాసవమివ =దేవేంద్రుని వలె, ఉపాసాంచక్రిరే = సేవించిరి.

తా. సుమంత్రుడు రాముని తీసికొనివచ్చుటకై వెళ్ళిన పిమ్మట, తూర్పు దేశాల రాజులూ, పడమటిదేశాల రాజులూ, ఉత్తరదేశాల రాజులూ, దక్షిణ దేశాల రాజులూ, మ్లేచ్ఛదేశాలరాజులూ, ఆర్యావర్తదేశానికి చెందిన రాజులూ, వనపర్వతప్రాంతపాలకు లైన రాజులూ, అచట కూర్చుండి దేవతలు దేవేంద్రుని సేవించి నట్లు దశరథుని సేవించిరి. 24, 25

మూ. తేషాం మధ్యే స రాజర్షిర్మరుతామివ వాసవః, 26
ప్రాసాదస్థో రథగతం దదర్శాయాన్త మాత్మజమ్.

ప్ర. అ. మరుతామ్ = దేవతల మధ్యయందు, వాసవః = దేవేంద్రుడు వలె, తేషాం = వారియొక్క, మధ్యే = మధ్యయం దున్న, సః = ఆ, రాజర్షిః = రాజు ఋషి అయిన దశరథుడు, ప్రాసాదస్థః = ప్రాసాదముపై నున్నవాడై, రథగతమ్ = రథమునం దున్న, ఆయాన్తమ్ = వచ్చుచున్న, ఆత్మజమ్ = కుమారుని, దదర్శ = చూచెను.

తా. దేవతామధ్యమునం దున్న దేవేంద్రుడు వలె ఆ రాజుల మధ్య ప్రకాశించుచున్న రాజర్షి యైన ఆ దశరథుడు, రథ మెక్కి వచ్చుచున్న తన కుమారుని ప్రాసాదమునుండియే చూచెను. 26

మూ. గన్ధర్వరాజప్రతిమం లోకే విఖ్యాతపౌరుషమ్, 27
దీర్ఘబాహుం మహాసత్త్వం మత్తమాతఙ్గగామినమ్,
చన్ద్రకాన్తాననం రామమతీవ ప్రియదర్శనమ్, 28
రూపౌదార్యగుణైః పుంసాం దృష్టిచిత్తాపహారిణమ్,
ఘర్మాభితప్తాః పర్జన్యం హ్లాదయన్తమివ ప్రజాః, 29
న తతర్ప సమాయాన్తం పశ్యమానో నరాధిపః.

ప్ర. అ. గన్ధర్వరాజప్రతిమమ్ = గంధర్వరాజుతో సమానుడూ, లోకే = లోకమునందు, విఖ్యాతపౌరుషమ్ = ప్రసిద్ధమైన పౌరుషము కలవాడూ, దీర్ఘబాహుమ్ = దీర్ఘమైన బాహువులు కలవాడూ, మహాసత్త్వమ్ = గొప్ప బలము కలవాడూ, మత్తమాతఙ్గగామినమ్ = మదించిన ఏనుగు వలె నడచు వాడూ, చన్ద్రకాన్తాననమ్ = చంద్రుడు వలె మనోహరమైన ముఖముకల వాడూ, అతీవ = మిక్కిలి, ప్రియదర్శనమ్ = ఆనందకరమైన దర్శనము కలవాడూ, రూపౌదార్యగుణైః = రూపముచేతా, ఔదార్యముచేతా, గుణముల చేతా, పుంసామ్ = పురుషులయొక్క, దృష్టిచిత్తాపహారకమ్ = దృష్టిని చిత్తమును అపహరించువాడూ, ఘర్మాభితప్తాః = గ్రీష్మముచే తపింపచేయబడిన, ప్రజాః = ప్రజలను, హ్లాదయన్తమ్ = సంతోషపెట్టుచున్న, పర్జన్యమ్ ఇవ = మేఘము వలె నున్నవాడూ అయిన, సమాయాన్తమ్ = వచ్చుచున్న, రామమ్ = రాముని, పశ్యమానః = చూచుచున్న, నరాధిపః = రాజు, న తతర్ప = తృప్తి చెందలేదు.

తా. రాముడు రూపవేషాదులచే గంధర్వరాజు వలె ఉన్నాడు. అతని పౌరుషము జగద్విదితమైనది. మహాబలశాలియై మదించిన ఏనుగ వలె నడచు అతని చేతులు చాల దీర్ఘమైనవి. చంద్రునివలె మనోహరమైన ముఖముతో చూచుటకు ముచ్చటగా ఉన్నాడు. రూపముచేతను, ఔదార్యము చేతను, ఇతర గుణములచేతను పురుషుల దృష్టులను మనస్సులను ఆకర్షించుచున్నాడు. అట్టి రాముడు వచ్చుచుండగా చూచుచున్న దశరథమహారాజునకు ఎంత చూచినను తృప్తి కలుగలేదు. 27-29

మూ. అవతార్య సుమన్త్రస్తం రాఘవం స్యన్దనోత్తమాత్, 30
పితుః సమీపం గచ్ఛన్తం ప్రాఞ్జలిః పృష్ఠతోఽన్వగాత్.

ప్ర. అ. సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, తమ్ = ఆ, రాఘవమ్ = రాముని, స్యన్దనోత్తమాత్ = రథశ్రేష్ఠమునుండి, అవతార్య = దింపి, పితుః = తండ్రియొక్క, సమీపమ్ = సమీపమును గూర్చి, గచ్ఛన్తమ్ = వెళ్లుచున్న ఆ రాముని, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, పృష్ఠతః = వెనుకనే, అన్వగాత్ = అనుసరించి వెళ్లెను.

తా. సుమంత్రుఁడు రాముని రథమునుండి దింపి, అతడు తండ్రి దగ్గరకు వెళ్లుచుండగా, అంజలి బంధించి, అతని వెనుకనే వెళ్లెను. 30

మూ. స తం కైలాసశృఙ్గాభం ప్రాసాదం నరపుఙ్గవః, 31
ఆరురోహ నృపం ద్రష్టుం సహ సూతేన రాఘవః.

ప్ర. అ. నరపుఙ్గవః = నరులలో శ్రేష్ఠుఁడైన, సః = ఆ, రాఘవః = రాముఁడు, నృపమ్ = రాజును, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, సూతేన సహ = సారథితో కూడ, కైలాసశృఙ్గాభమ్ = కైలాసశిఖరముతో సమానమైన, తమ్ = ఆ, ప్రాసాదమ్ = మేడను, ఆరురోహ = ఎక్కెను.

తా. నరశ్రేష్ఠుఁడైన, రాముఁడు, సుమంత్రసహితుఁడై, తండ్రి దర్శనము నకై కైలాసశిఖరతుల్యమైన ఆ మేడను ఎక్కెను. 31

మూ. స ప్రాఞ్జలిరభిప్రేత్య ప్రణతః పితురన్తికే, 32
నామ స్వం శ్రావయన్ రామో వవన్దే చరణౌ పితుః.

ప్ర. అ. సః = ఆ, రామః = రాముఁడు, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాఁడై, అభిప్రేత్య = సమీపించి, పితుః = తండ్రియొక్క, అన్తికే = సమీపమున, ప్రణతః = వంగినవాఁడై, స్వమ్ = తన, నామ = పేరును, శ్రావయన్ = వినిపింపఁజేయుచు, పితుః = తండ్రియొక్క, చరణౌ = పాదములను, వవన్దే = నమస్కరించెను.

తా. ఆ రాముఁడు అంజలి ఘటించి, నమ్రుఁడై తండ్రిని సమీపించి, 'రామ శర్మాహం భో అభివాదయే' అని తన పేరు వినిపింప చేయుచు తండ్రి పాదములకు నమస్కరించెను. 32

మూ. తం దృష్ట్వా ప్రణతం పార్శ్వే కృతాఞ్జలిపుటం నృపః, 33
గృహ్యాఞ్జలౌ సమాకృష్య సస్వజే ప్రియమాత్మజమ్.

ప్ర. అ. నృపః = రాజు, పార్శ్వే = పార్శ్వమునందు, ప్రణతమ్ = నమ్రుఁడై యున్న, కృతాఞ్జలిపుటమ్ = అంజలి ఘటించి యున్న, ప్రియమ్ = ఇష్టుఁడైన, తమ్ = ఆ, ఆత్మజమ్ = కుమారుని, అఞ్జలౌ = దోసిలియందు, గృహ్య = పట్టుకొని, సమాకృష్య = దగ్గరకు లాగికొని, సస్వజే = కౌగలించుకొనెను.

తా. దశరథమహారాజు, తన ప్రక్క అంజలి ఘటించి నమ్రుడై నిలిచి యున్న ఆ ప్రియపుత్రుని అంజలి పట్టి దగ్గరకు లాగికొని కౌగలించుకొనెను.

మూ. తస్మై చాభ్యుదితం దివ్యం మణికాఞ్చనభూషితమ్, 34
దిదేశ రాజా రుచిరం రామాయ పరమాసనమ్.

ప్ర. అ. రాజా = దశరథమహారాజు, తస్మై = ఆ, రామాయ = రామునికొరకు, అభ్యుదితమ్ = ఉన్నత మైనదీ, దివ్యమ్ = శ్రేష్ఠ మైనదీ, మణికాఞ్చనభూషితమ్ = మణులచేతను బంగారముచేతను అలంకరింపబడినదీ అయిన, రుచిరమ్ = సుందర మైన, పరమాసనమ్ = గొప్ప ఆసనమును, దిదేశ = ఇచ్చెను.

తా. దశరథమహారాజు ఉన్నతమూ, శ్రేష్ఠమూ, సువర్ణరత్నాలంకృతమూ, సుందరమూ అయిన ఉత్తమ మైన ఆసనముపై రాముని కూర్చుండబెట్టెను. 34

మూ. తదాసనవరం ప్రాప్య వ్యదీపయత రాఘవః, 35
స్వయేవ ప్రభయా మేరుముదయే విమలో రవిః.

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, తత్ = ఆ, ఆసనవరమ్ = శ్రేష్ఠ మైన ఆసనమును, ప్రాప్య = పొంది, ఉదయే = ఉదయసమయమునందు, విమలః = నిర్మల మైన, రవిః = సూర్యుడు, మేరుమివ = మేరు పర్వతమును వలె, స్వయా = తనదైన, ప్రభయా = కాంతిచేత, వ్యదీపయత = ప్రకాశింపచేసెను.

తా. రాముడు ఆ ఆసనశ్రేష్ఠముపై ఉపవిష్టుడై ఉదయసమయమున నిర్మలకాంతి గల సూర్యుడు మేరుపర్వతమును ప్రకాశింపచేసినట్లు ఆ ఆసనమును తన కాంతిచేత ప్రకాశింపచేసెను. 35

మూ. తేన విభ్రాజితా తత్ర సా సభాభివ్యరోచత, 36
విమలగ్రహనక్షత్రా శారదీ ద్యౌరివేన్దునా.

ప్ర. అ. తత్ర = అచట, విభ్రాజితా = ప్రకాశించుచున్న, తేన = ఆ రాముని చేత, సా = ఆ, సభా = సభ, విమలగ్రహనక్షత్రా = స్వచ్ఛ మైన

గ్రహములు నక్షత్రములు గల, శారదీ = శరత్కాలసంబంధ మైన, ద్యౌః = ఆకాశము, ఇన్దునా ఇవ = చంద్రునిచేతవలె, అతివ్యరోచత = ఎక్కువగా ప్రకాశించెను.

తా. నిర్మల మైన గ్రహనక్షత్రములు గల ఆకాశమును శరత్కాలమున చంద్రుడు ప్రకాశింపచేసినట్లు ఆ రాముడు తన ప్రకాశముచే ఆ సభను ప్రకాశింప చేసెను. 36

మూ. తం పశ్యమానో నృపతి స్తుతోష ప్రియమాత్మజమ్, 37
అలఙ్కృతమివాత్మానమాదర్శతలసంస్థితమ్.

ప్ర. అ. తమ్ = ఆ, ప్రియమ్ = ప్రియు డైన, ఆత్మజమ్ = కుమారుని, పశ్యమానః = చూచుచున్న, నృపతిః = రాజు, అలఙ్కృతమ్ = అలంకరింతబడినట్టియు, ఆదర్శతలసంస్థితమ్ = అద్దములో నున్న, ఆత్మానమివ = తనను చూచుచున్న వాడు వలె, తుతోష = సంతసించెను.

తా. ప్రేమపాత్రు డైన తన పుత్రుని చూచుచు దశరథమహారాజు, తనను అలంకరించుకొని, అద్దములో చూచుకొనుచు మురిసిపోయి నట్లు మురిసి పోయెను. 37

మూ. స తం సస్మితమాభాష్య పుత్రం పుత్రవతాం వరః, 38
ఉవాచేదం వచో రాజా దేవేన్ద్రమివ కాశ్యపః.

ప్ర. అ. పుత్రవతామ్ = పుత్రవంతులలో, వరః = శ్రేష్ఠు డైన, సః = ఆ, రాజా = రాజు, తమ్ = ఆ, పుత్రమ్ = పుత్రుని, సస్మితమ్ = చిరునవ్వుతో కూడినట్లుగా, ఆభాష్య = పలకరించి, కాశ్యపః = కాశ్యపుడు, దేవేన్ద్రమివ = దేవేంద్రుని వలె; ఇదం = ఈ, వచః = వాక్కును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. రాముని వంటి ఉత్తమపుత్రు డుండుటచే, పుత్రులు కలవారిలో శ్రేష్ఠు డైన ఆ దశరథుడు చిరునవ్వుతో కుమారుని పలకరించి కాశ్యపుడు దేవేంద్రునితో పలికి నట్లు ఈ వాక్యములు పలికెను. 38

మూ. జ్యేష్ఠాయామసి మే పత్న్యాం సదృశ్యాం సదృశః సుతః, 39
ఉత్పన్నస్త్వం గుణశ్రేష్ఠో మమ రామాత్మజః ప్రియః.

ప్ర. అ. రామ = ఓ రామా! జ్యేష్ఠాయామ్ = పెద్దదీ, సదృశ్యామ్ = తగినదీ అయిన, మే పత్న్యామ్ = నా భార్యయందు, ఉత్పన్నః = పుట్టిన, సదృశః = తగిన, సుతః = కుమారుడవు, అసి = అయి ఉన్నావు. గుణశ్రేష్ఠః = గుణములచేత శ్రేష్ఠుడ వైన, త్వమ్ = నీవు, మమ = నాకు, ప్రియః = ఇష్టుడ వైన, ఆత్మజః = కుమారుడవు.

తా. రామా! నీవు యోగ్యురాలైన నా జ్యేష్ఠభార్యయందు పుట్టిన యోగ్యుడ వైన కుమారుడవు. శ్రేష్ఠము లైన గుణము లున్నవాడ వగుటచే నాకు చాల ప్రియుడవు. 39

మూ. యత స్త్వయా ప్రజాశ్చేమాః స్వగుణై రనురఞ్జితాః, 40
తస్మాత్త్వం పుష్యయోగేన యౌవరాజ్యమవాప్నుహి.

ప్ర. అ. యతః = ఎందువలన, త్వయా = నీచేత, ఇమాః = ఈ, ప్రజాః = ప్రజలు, స్వగుణైః = నీ సద్గుణములచేత, అనురఞ్జితాః = రంజింప చేయబడినారో, తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, త్వమ్ = నీవు, పుష్యయోగేన = పుష్యమీనక్షత్రయుక్తదివసమున, యౌవరాజ్యమ్ = యౌవరాజ్యమును, అవాప్నుహి = పొందుము.

తా. రామా! నీవు నీ సద్గుణములచేత ఈ ప్రజలను రంజింపచేసితివి. అందుచే పుష్యమీనక్షత్రయుక్త మైన దివసమునందు నిన్ను యౌవరాజ్యాభిషిక్తుని చేసెదను. 40

మూ. కామత స్త్వం ప్రకృత్యైవ వినీతో గుణవానసి, 41
గుణవత్యపి తు స్నేహాత్పుత్ర వక్ష్యామి తే హితమ్.

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, కామతః = మిక్కిలి, ప్రకృత్యైవ = స్వభావముచేతనే, వినీతః = వినయవంతుడవు, గుణవాన్ = గుణవంతుడవు, అసి = అయిఉన్నావు. పుత్ర = కుమారా! గుణవత్యపి తు = గుణవంతుడవే యైనను నీయందు, స్నేహాత్ = స్నేహమువలన, తే = నీకు, హితమ్ = హితమును, వక్ష్యామి = చెప్పగలను.

తా. కుమారా! సహజముగనే నీవు మిక్కిలి వినయశాలివి; సద్గుణవంతు డవు. అయినను నీపై నున్న స్నేహముచే నీకు హితము బోధించు చున్నాను. 41

మూ. భూయో వినయమాస్థాయ భవ నిత్యం జితేన్ద్రియః, 42
కామక్రోధసముత్థాని త్యజేథా వ్యసనాని చ.

ప్ర. అ. భూయః = ఇంకను, వినయమ్ = వినయమును, ఆస్థాయ = అవలంబించి, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, జితేన్ద్రియః = జయించబడిన ఇంద్రియములు కలవాడవు, భవ = అగుము. కామక్రోధసముత్థాని = కామ క్రోధములవలన కలుగు, వ్యసనాని చ = వ్యసనములను, త్యజేథాః = విడిచి పెట్టుము.

తా. ఇంకను వినయము పెంచుకొని ఎల్లపుడును ఇంద్రియములను అదుపులో పెట్టుకొనుము. కామమువలన కలుగు వ్యసనములకును, క్రోధము వలన కలుగు వ్యసనములకును దూరముగా నుండుము.

వి. కామజము లైన వ్యసనములు పది :-

"మృగయాక్షో దివాస్వప్నః పరివాదః స్త్రియో మదః,
తౌర్యత్రికం వృథాట్యా చ కామజో దశకో గణః" (మనుస్మృతి vii.47)

(వేటాడుట, ద్యూతము, పగటినిద్ర, పరదోషకథనము, స్త్రీసంభోగము, మద్యాదిపదము, నృత్యము, గీతము, వాద్యము పనిలేకుండ దేశసంచారము చేయుట, ఇవి కామము వలన కలుగు పది వ్యసనములు).

క్రోధజములగు వ్యసనములు ఎనిమిది :-

"పైశున్యం సాహసం ద్రోహ ఈర్ష్యాఽసూయార్థదూషణమ్,
వాగ్దణ్డజం చ పారుష్యం క్రోధజోఽపి గణోఽష్టకః" (మనుస్మృతి vii.48)

(పైశున్యమ్ = చాడీలుచెప్పుట, సాహసమ్ = సత్పురుషులను బంధ నాదులచే నిగ్రహించుట, ద్రోహః = కపటప్రయోగముచే వధించుట, ఈర్ష్యా = ఇతరుల అభివృద్ధిని చూచి ఓర్వజాలకపోవుట, అసూయా = ఇతరుల గుణము లను దోషములనుగా చిత్రించుట, అర్థదూషణమ్ = ధనమును అపహరించుట,

ఇతరుల కీయవలసిన ధనము ఇవ్వకుండుట. వాగ్దణ్డం పారుష్యమ్ = వాక్పారుష్యము=తిట్టుట మొద లైనది; దండపారుష్యము = కొట్టుట మొదలగునది; ఇవి క్రోధజము లైన ఎనిమిది వ్యసనములు.) 42

మూ. పరోక్షయా వర్తమానో వృత్త్యా ప్రత్యక్షయా తథా, 43
అమాత్యప్రభృతీః సర్వాః ప్రకృతీశ్చానురఞ్జయ.

ప్ర. అ. పరోక్షయా = పరోక్షమైన, వృత్త్యా = ప్రవర్తనతోడను, తథా = మరియు, ప్రత్యక్షయా = ప్రత్యక్షవృత్తితోడను, వర్తమానః = వ్యవహరించుచున్నవాడవై, అమాత్యప్రభృతీః = అమాత్యులు మొదలైన, సర్వాః = సమస్త మైన, ప్రకృతీః = ప్రకృతులను, అనురఞ్జయ = ఆనందింపజేయుము.

తా. పరోక్షప్రత్యక్షవృత్తులతో వ్యవహరించుచు అమాత్యులు మొదలగు ప్రకృతుల నందరిని సంతోషపెట్టుము.

వి. కొందరితో ఒకప్పుడు పరోక్షముగా (ఇతరులద్వారా) వ్యవహరించ వలసియుండును. అనగా వారిని ప్రత్యక్షముగా కలవవలసిన పనిలేదు. ఒకప్పుడు కొందరితో ప్రత్యక్షముగా వ్యవహరించవలసియుండును. లేదా ఇతర రాజ్యవృత్తాంతములను పరోక్షమార్గముల ద్వారా తెలిసికొనవలెను. స్వరాజ్య వృత్తాంతములను ప్రత్యక్షముగ (స్వయముగ) తెలిసికొనవలెను.

"స్వామ్యమాత్యౌ పురం రాష్ట్రం కోశదణ్డౌ సుహృత్తథా,
సప్త ప్రకృతయో హ్యేతాః సప్తాఙ్గం రాజ్యముచ్యతే" (మనుస్మృతి. ix. 294)

అని మనుస్మృతిలో చెప్పిన— రాజు, అమాత్యులు, దుర్గములో నున్న పురము, దేశము, ధనాగారము, సేనాబలము, మిత్రుడు అను ఏడును సప్త ప్రకృతులు. ఇచట "ప్రకృతీః" అనుదానికి యథోచితముగ "ప్రకృతులను" అని గాని, సామాన్యరూపమున ప్రజలను అని గాని అర్థము గ్రహింప వచ్చును. 43

మూ. కోష్ఠాగారాయుధాగారైః కృత్వా సన్నిచయాన్ బహూన్. 44

తుష్టానురక్తప్రకృతిర్యః పాలయతి మేదినీమ్,
తస్య నన్దన్తి మిత్రాణి లబ్ధ్వాఽమృతమివాఽమరాః. 45
తస్మాత్త్వమపి చాత్మానం నియమ్యైవం సమాచర.

ప్ర. అ. కోష్ఠాగారాయుధాగారైః = ధాన్యాదిగృహములచేతను ఆయుధ గృహములచేతను, బహూన్ = అనేకమైన, సన్నిచయాన్ = మంచినిచయము లను (నిచయ మనగా ఒక్కచోట ప్రోగుచేయుట), కృత్వా = చేసి, తుష్టాను రక్తప్రకృతిః = సంతసించిన, అనురాగవంతులైన ప్రకృతులు కలవాడై, యః = ఎవడు, మేదినీమ్ = భూమిని, పాలయతి = పాలించునో, తస్య = వానియొక్క, మిత్రాణి = మిత్రులు, అమృతమ్ = అమృతమును, లబ్ధ్వా = పొంది, అమరాః ఇవ = దేవతలు వలె, నన్దన్తి = ఆనందింతురు. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, త్వమపి = నీవు కూడ, ఆత్మానమ్ = తనను లేదా మనస్సును, ఏవం = ఇట్లు, సమాచర = చేయుము.

తా. కోష్ఠాగారాయుధాగారములను చక్కగ నింపి ప్రకృతులకు ఆనందము కలిగించుచు, తనపై అనురక్తులను చేయుచు భూమిని పాలించువాని మిత్రులు అమృతముపొందిన దేవతల వలె, ఆనందింతురు. అందుచే నీవు కూడ ఆత్మ నిగ్రహవంతుడవై ఆ విధముగ ఆచరింపుము. 44, 45

మూ. తచ్ఛ్రుత్వా సుహృదస్తస్య రామస్య ప్రియకారిణః, 46
త్వరితాః శీఘ్రమభ్యేత్య కౌసల్యాయై న్యవేదయన్.

ప్ర. అ. తస్య = ఆ, రామస్య = రామునియొక్క, సుహృదః = మిత్రులు, తత్ = అది, శ్రుత్వా = విని, త్వరితాః = తొందరపడుచున్న వారై, ప్రియకారిణః = ప్రియమును చేయువారై, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, అభ్యేత్య = వచ్చి, కౌసల్యాయై = కౌసల్యకు, న్యవేదయన్ = తెలిపిరి.

తా. ఆ మాటలు విని రాముని మిత్రులు, కౌసల్యకు ప్రియము చేయవలె నను అభిప్రాయముతో శీఘ్రముగ వెళ్లి ఆమెకీ విషయము తెలిపిరి. 46

మూ. సా హిరణ్యం చ గాశ్చైవ రత్నాని వివిధాని చ, 47
వ్యాదిదేశ ప్రియాఖ్యేభ్యః కౌసల్యా ప్రమదోత్తమా.

ప్ర. అ. ప్రమదోత్తమా = స్త్రీలలో ఉత్తమురాలైన, సా = ఆ, కౌసల్యా = కౌసల్య, హిరణ్యం చ = బంగారమును, గాః చైవ = గోవులను, వివిధాని = అనేకవిధము లైన, రత్నాని చ = రత్నములను, ప్రియాఖ్యేభ్యః = ప్రియమైన ఈ వార్త చెప్పినవారికి, వ్యాదిదేశ = ఇచ్చెను.

తా. స్త్రీలలో ఉత్తమురా లైన ఆ కౌసల్య, ప్రియమైన వార్త తీసికొని వచ్చిన వారందరికిని బంగారము, గోవులు, వివిధ రత్నములు ఇచ్చి బహూక రించెను. 47

మూ. అథాభివాద్య రాజానం రథమారుహ్య రాఘవః, 48
యయౌ స్వం ద్యుతిమద్వేశ్మ జనౌఘైః ప్రతిపూజితః.

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, రాఘవః = రాముడు, రాజానమ్ = రాజును, అభివాద్య = నమస్కరించి, రథమ్ = రథమును, ఆరుహ్య = ఎక్కి, జనౌఘైః = జనసముదాయములచే, ప్రతిపూజితః = పూజింపబడిన వాడై, ద్యుతిమత్ = కాంతిగల, స్వం వేశ్మ = తన గృహమును గూర్చి, యయౌ = వెళ్లెను.

తా. రాముడు దశరథమహారాజును నమస్కరించి, రథ మధిరోహించి, జను లందరును పూజించుచుండగా, సుందర మైన తన గృహమునకు వెళ్లెను.

మూ. తే చాపి పౌరా నృపతేర్వచస్త
చ్ఛ్రుత్వా తదా లాభమివేష్టమాశు,
నరేన్ద్రమామన్త్ర్య గృహాణి గత్వా
దేవాన్ సమానర్చురతి ప్రహృష్టాః. 49

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే తృతీయః సర్గః.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, తే = ఆ, పౌరాశ్చాపి = పౌరులు కూడ, ఇష్టమ్ = ఇష్ట మైన, లాభమివ = లాభమువలె నున్న, నృపతేః = రాజు యొక్క, తత్ = ఆ, వచః = వాక్యము, శ్రుత్వా = విని, నరేంద్రమ్ = దశరథమహారాజును, ఆమన్త్ర్య = వీడ్కొని, ఆశు = శీఘ్రముగా, గృహాణి =

గృహములను గూర్చి, గత్వా = వెళ్లి, అతి ప్రహృష్టాః = బాలసంతసించినవారై, దేవాన్ = దేవతలను, సమానర్చుః = పూజించిరి.

తా. అప్పుడా పౌరు లందరును రాజు మాటలను, తమ కత్యంతాభీష్టమైన విషయమును వినినట్లు విని, సంతసించినవారై, అతనివద్ద సెలవు గైకొని, తమ గృహములు చేరి దేవతలను పూజించిరి. 49

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అయోధ్యాకాండలో తృతీయసర్గసమాప్తము.

అథ చతుర్థః సర్గః

[రాముని మరల తీసుకొనిరమ్మని దశరథుడు సుమంత్రుని ఆజ్ఞాపించుట, వచ్చిన రామునకు దశరథుడు ఏవియో కొన్ని విషయములు చెప్పి అతని గృహమునకు పంపివేయుట, రాముడు కౌసల్యా భవనమునకు వెళ్లి ఆమెకు తన అభిషేకమును గూర్చి చెప్పి, ఆమె ఆశీస్సులు పొందుట, లక్ష్మణునితో స్నేహపూర్వక సంభాషణము చేసి స్వగృహమునకు వెళ్లుట].

మూ. గతేష్వథ నృపో భూయః పౌరేషు సహ మన్త్రిభిః,
మన్త్రయిత్వా తతశ్చక్రే నిశ్చయజ్ఞః స నిశ్చయమ్. 1

మూ. శ్వ ఏవ పుష్యో భవితా శ్వోఽభిషేచ్యస్తు మే సుతః,
రామో రాజీవతామ్రాక్షో యౌవరాజ్య ఇతి ప్రభుః. 2

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, పౌరేషు = పౌరులు, గతేషు సత్సు = వెళ్లినవా రగుచుండగా, నిశ్చయజ్ఞః = నిశ్చయించు విధానమును ఎరిగినవాడును, ప్రభుః = సమర్థుడును అయిన, నృపః = రాజు, మన్త్రిభిః సహ = మంత్రులతో కూడ, భూయః = మరల, మన్త్రయిత్వా = ఆలోచన చేసి, శ్వః ఏవ = రేపే, పుష్యః = పుష్యనక్షత్రము, భవితా = కాగలదు. రాజీవతామ్రాక్షః = పద్మములవలె ఎఱ్ఱని నేత్రములు గల, మే సుతః = నా కుమారుడైన, రామః = రాముడు, శ్వః = రేపు, యౌవరాజ్యే = యౌవరాజ్యమునందు, అభిషేచ్యః=అభిషేకింపదగినవాడు. ఇతి=అని, నిశ్చయమ్= నిశ్చయమును, చక్రే = చేసెను.

తా. పౌరు లందరును వెళ్లిన పిమ్మట, నిర్ణయములను తీసికొనుటలో సమర్థుడైన దశరథుడు మరల మంత్రులతో ఆలోచించి— "రేపే పుష్యమీ నక్షత్రము. అందుచే పద్మముల వంటి ఎఱ్ఱని నేత్రములు గల నా కుమారుడైన రాముని యౌవరాజ్యమున అభిషిక్తుని చేయవలెను", అని నిశ్చయించెను. 1,2

మూ. అథాన్తర్గృహమాసాద్య రాజా దశరథస్తదా,
సూతమామన్త్ర్య యామాస రామం పునరిహానయ. 3

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, రాజా దశరథః = దశరథమహారాజు, అన్తర్గృహమ్ = అంతఃపురమును, ఆసాద్య = పొంది, తదా = అప్పుడు, రామమ్ = రాముని, పునః = మరల, ఇహ = ఇచటికి, ఆనయ = తీసికొనిరమ్ము అని, సూతమ్ = సారథియైన సుమంత్రుని, అమన్త్రయామాస = ఆజ్ఞాపించెను.

తా. అటు పిమ్మట దశరథుడు అంతఃపురమునకు వెళ్ళి — "మరల ఒకమారు రాముని ఇచటికి తీసికొని రమ్ము" అని సుమంత్రు నాజ్ఞాపించెను. 3

మూ. ప్రతిగృహ్య స తద్వాక్యం సూతః పునరుపాయయౌ,
రామస్య భవనం శీఘ్రం రామమానయితుం పునః. 4

ప్ర. అ. సః = ఆ, సూతః = సారథి, తత్ = ఆ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించి, పునః = మరల, రామమ్ = రాముని, ఆనయితుమ్ = తీసికొనివచ్చుటకు, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, పునః = మరల, రామస్య = రామునియొక్క, భవనమ్ = గృహమును, ఉపాయయౌ = పొందెను.

తా. సుమంత్రుడు రాజాజ్ఞానుసారముగా రాముని మరల తీసికొనివచ్చుటకై మరల రాముని భవనమునకు వెళ్ళెను. 4

మూ. ద్వాఃస్థైరావేదితం తస్య రామాయాగమనం పునః,
శ్రుత్వైవ చాపి రామస్తం ప్రాప్తం శఙ్కాన్వితోఽభవత్.

ప్ర. అ. పునః = మరల, తస్య = అతనియొక్క, ఆగమనమ్ = రాక, ద్వాఃస్థైః = ద్వారపాలకులచేత, రామాయ = రామునకు, ఆవేదితమ్ = తెలుపబడినది. తమ్ = అతనిని, ప్రాప్తమ్ = వచ్చినవానినిగా, శ్రుత్వా ఏవ = వినగనే, రామః = రాముడు, శఙ్కాన్వితః = శంకతో కూడినవాడు, అభవత్ = అయెను.

తా. సుమంత్రుడు మరల వచ్చినట్లుగా ద్వారపాలకులు రామునకు తెలిపిరి. అతడు వచ్చినట్లు వినగనే, రాముని మనస్సులో శంక కలిగెను. 5

మూ. ప్రవేశ్య చైనం త్వరితం రామో వచన మబ్రవీత్,
యదాగమనకృత్యం తే భూయ స్తద్బ్రూహ్యశేషతః. 6

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, ఏనమ్ = ఆతనిని, త్వరితమ్ = తొందరగా, ప్రవేశ్య = ప్రవేశింపజేసి, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను. భూయః = మరల, తే = నీ యొక్క, ఆగమనకృత్యమ్ = రాకలో పని, యత్ = ఏది యున్నదో, తత్ = దానిని, అశేషతః = సంపూర్ణముగా, బ్రూహి = చెప్పుము.

తా. రాముడు ఆ సుమంత్రుని వెంటనే లోనికి రప్పించి "మరల నీ వెందుకు వచ్చితివో పూర్తిగా తెలుపుము" అని పలికెను. 6

మూ. తమువాచ తతః సూతో రాజా త్వాం ద్రష్టు మిచ్ఛతి,
శ్రుత్వా ప్రమాణమత్ర త్వం గమనాయేతరాయ వా. 7

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, సూతః = సారథి, తమ్ = ఆతనిని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను. రాజా = రాజు, త్వామ్ = నిన్ను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాడు. శ్రుత్వా = విని, అత్ర = ఈ విషయమున, గమనాయ = వెళ్లుటకు గాని, ఇతరాయ వా = వెళ్లకుండుటకు గాని, త్వమ్ = నీవే, ప్రమాణమ్ = ప్రమాణము.

తా. ఆ మాటలు విని సుమంత్రుడు— "దశరథమహారాజు నిన్ను చూడ గోరుచున్నాడు. వెళ్లవలెనా లేదా అను విషయమును నీవే నిర్ణయించుకొనవలెను" అని పలికెను. 7

మూ. ఇతి సూతవచః శ్రుత్వా రామోఽథ త్వరయాన్వితః,
ప్రయయౌ రాజభవనం పునర్ద్రష్టుం నరేశ్వరమ్. 8

ప్ర. అ. ఇతి = ఇట్లు, సూతవచః = సారథివాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, రామః = రాముడు, అథ = పిమ్మట, త్వరయా = తొందరతో, అన్వితః = కూడినవాడై, నరేశ్వరమ్ = రాజును, పునః = మరల, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, రాజభవనమ్ = రాజగృహమును గూర్చి, ప్రయయౌ = వెళ్లెను.

రా. సుమంత్రుని మాటలు విన్న రాముడు వెంటనే బయలుదేరి, మరల దశరథమహారాజును చూచుటకై రాజప్రాసాదమునకు వెళ్లెను. 8

మూ. తం శ్రుత్వా సమనుప్రాప్తం రామం దశరథో నృపః,
ప్రవేశయామాస గృహం వివక్షుః ప్రియముత్తమమ్. 9

ప్ర. అ. దశరథః నృపః = దశరథమహారాజు, తమ్ = ఆ, రామమ్ = రాముని,సమనుప్రాప్తమ్ = వచ్చినవానినిగా, శ్రుత్వా = విని, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, ప్రియమ్ = ప్రియవాక్యమును, వివక్షుః = చెప్పదలచినవాడై, గృహమ్ = గృహమును, ప్రవేశయామాస = ప్రవేశింపచేసెను.

రా. రాముడు వచ్చినట్లు విని, దశరథమహారాజు, అతని కొక ప్రియ మైన విషయమును చెప్పుటకై గృహములోనికి రప్పించుకొనెను. 9

మూ. ప్రవిశన్నేవ చ శ్రీమాన్ రాఘవో భవనం పితుః,
దదర్శ పితరం దూరాత్ ప్రణిపత్య కృతాఞ్జలిః. 10

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శోభాసంపన్నుడైన, రాఘవః = రాముడు, పితుః = తండ్రియొక్క, భవనమ్ = భవనమును. ప్రవిశన్నేవ = ప్రవేశించుచునే, కృతాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, దూరాత్ = దూరమునుండి, పితరమ్ = తండ్రిని, ప్రణిపత్య = నమస్కరించి, దదర్శ = చూచెను.

రా. అత్యధికశోభాసంపన్ను డైన రాముడు తండ్రిగారి భవనము లోనికి ప్రవేశింపగనే, దూరమునుండియే దోసిలి కట్టి నమస్కరించి తండ్రిని చూచెను. 10

మూ. ప్రణమన్తం సముత్థాప్య తం పరిష్వజ్య భూమిపః,
ప్రదిశ్య చాస్మై రుచిరమాసనం పునరబ్రవీత్. 11

ప్ర. అ. భూమిపః = రాజు, ప్రణమన్తమ్ = నమస్కరించుచున్న, తమ్ = అతనిని, సముత్థాప్య = లేవదీసి, పరిష్వజ్య = కౌగలించుకొని, అస్మై = ఇతనికి, రుచిరమ్ = అంద మైన, ఆసనమ్ = ఆసనమును, ప్రదిశ్య చ = ఇచ్చి, పునః = మరల, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. దశరథుడు నమస్కరించుచున్న ఆ రాముని లేవదీసి కౌగలించు కొనెను. పిమ్మట అతని కొరకై అందమైన ఆసనము నిచ్చి ఇట్లనెను. 11

మూ. రామ వృద్ధోఽస్మి దీర్ఘాయుర్భుక్తా భోగా మయేప్సితాః,
అన్నవద్భిః క్రతుశతైస్తథేష్టం భూరిదక్షిణైః. 12

ప్ర. అ. రామ = రామా! దీర్ఘాయుః = దీర్ఘాయుర్దాయవంతుడనైన నేను, వృద్ధః అస్మి = వృద్ధుడనైనాను. మయా = నాచేత, ఈప్సితాః = ఇష్టమైన, భోగాః = భోగములు, భుక్తాః = అనుభవింపబడినవి. అన్నవద్భిః = అన్నముకలవీ, భూరిదక్షిణైః = అధికమైన దక్షిణలు కలవీ అయిన, క్రతుశతైః = వందలకొలది క్రతువులచే, ఇష్టమ్ = దేవతారాధనము చేయ బడినది.

తా. రామా! దీర్ఘాయుర్దాయవంతుడనైన నే నిపుడు వృద్ధుడనైనాను. నే నింతవరకును ఇష్టమైన భోగము అనుభవించితిని. అన్నదానము, భూరి దక్షిణలు గల వందలాది యజ్ఞములు చేసితిని. 12

మూ. జాతమిష్టమపత్యం మే త్వమద్యానుపమం భువి,
దత్తమిష్టమధీతం చ మయా పురుషసత్తమ. 13

ప్ర. అ. పురుషసత్తమ = పురుషశ్రేష్ఠుడవైన ఓ రామా! త్వమ్ = = నీవు, అద్య = ఇపుడు, భువి = భూమియందు, అనుపమమ్ = సాటి లేని, ఇష్టమ్ = ప్రియమైన, అపత్యమ్ = సంతానముగా, మే = నాకు, జాతమ్ = పుట్టితివి. మయా = నాచేత, దత్తమ్ = ఇవ్వబడెను, ఇష్టమ్ = యజింపబడెను. అధీతం చ = అధ్యయనము చేయబడెను.

తా. రామా! ఇపుడు నేను నిన్ను భూలోకములో సాటిలేని సంతానముగ పొంది యున్నాను. క్షత్రియధర్మములైన అధ్యయన-యజన - దానములను చేసినాను. 13

మూ. అనుభూతాని చేష్టాని మయా వీర సుఖాన్యపి,
దేవర్షిపితృవిప్రాణామనృణోఽస్మి తథాత్మనః. 14

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా! మయా = నా చేత, ఇష్టాని = ఇష్టము లైన, సుఖాన్యపి = సుఖములు కూడ, అనుభూతాని = అనుభవింపబడినవి. దేవర్షిపితృవిప్రాణామ్ = దేవతలకును, ఋషులకును, పితృదేవతలకును, బ్రాహ్మణులకును, తథా = మరియు, ఆత్మనః = నాకును, (నా శరీరమున కును) అనృణః = ఋణము లేనివాడను, అస్మి = అయి ఉన్నాను.

తా. రామా! నా కిష్టమైన సుఖము లన్నియు అనుభవించితిని. యజ్ఞములు చేయుటచే దేవతాఋణమును, స్వాధ్యాయాధ్యయనముచే ఋషిఋణమును సంతానమును కనుటచే పితృదేవతాఋణమును, దానాదులచే బ్రాహ్మణఋణమును తీర్చివేసితిని. ఈ విధముగ ఈ శరీరము దాల్చినందులకు చెల్లించవలసిన ఋణము లన్నిండిని చెల్లించితిని. 14

మూ. న కిఞ్చిన్మమ కర్తవ్యం తవాన్యత్రాభిషేచనాత్,
అతో యత్త్వామహం బ్రూయాం తన్మే త్వం కర్తుమర్హసి.

ప్ర. అ. తవ = నీయొక్క, అభిషేచనాత్ అన్యత్ర = అభిషేకము చేయుటకంటె వేరుగ, కర్తవ్యమ్ = చేయదగిన పని, కిఞ్చిత్ = ఏదియు, మమ = నాకు, న = లేదు. అతః = ఆ కారణమువలన, అహమ్ = నేను, త్వామ్ = నిన్ను గూర్చి, యత్ = ఏది, బ్రూయామ్ = చెప్పుదునో, తత్ = దానిని, త్వమ్ = నీవు, మే = నాకు, కర్తుమ్ = చేయుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. నీకు రాజ్యాభిషేకము చేయుట తప్ప నేను చేయవలసినది మరేమియు లేదు. అందుచే నీవు నేను చెప్పినట్లు చేయుము. 15

మూ. అద్య ప్రకృతయః సర్వాస్త్వామిచ్ఛన్తి నరాధిపమ్,
అతస్త్వాం యువరాజానమభిషేక్ష్యామి పుత్రక. 16

ప్ర. అ. అద్య = ఇపుడు, సర్వాః = సమస్తమైన, ప్రకృతయః = ప్రజలు, త్వామ్ = నిన్ను, నరాధిపమ్ = రాజునుగా, ఇచ్ఛన్తి = కోరుచున్నారు. పుత్రక = కుమారుడా! అతః = ఆకారణమువలన, త్వామ్ = నిన్ను, యువరాజానమ్ = యువరాజునుగా, అభిషేక్ష్యామి = అభిషేకింప గలను.

తా. ఇపుడు నీవు రాజు కావలె నని ప్రజ లందరును కోరుచున్నారు. అందుచే నిన్ను యౌవరాజ్యాభిషిక్తుని చేసెదను. 16

మూ. అపి చాద్యాశుభాన్ రామ స్వప్నే పశ్యామి దారుణాన్,
సనిర్ఘాతా దివోల్కా చ పతతీహ మహాస్వనా. 17

ప్ర. అ. రామ = రామా! అపి చ = మరియు, అద్య = ఇపుడు, స్వప్నే = స్వప్నమునందు, దారుణాన్ = భయంకరము లైన, అశుభాన్ = అశుభములను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను. దివా = పగటియందు. సనిర్ఘాతా = పిడుగులతో కూడినదియు, మహాస్వనా = గొప్పధ్వని గలది, ఉల్కా = ఉల్క (పొగ, మంట లేని కొరవి), ఇహ = ఇచట, పతతి = పడుచున్నది.

తా. రామా! ప్రజలు కోరుటయే కాదు; నేని దివసములలో భయంకరము లైన, అమంగళకరములైన స్వప్నములు చూచుచున్నాను. పిడుగులతో కూడి, గొప్పధ్వనితో ఉల్కలు, పగటియందే పడుచున్నవి.

వి. 'దివోల్కా' అనుచోట 'దివః ఉల్కా' అని గ్రహించి, సంధి ఆర్షమని చెప్పి, కొందరు వ్యాఖ్యాతలు 'దివః = ఆకాశమునుండి' అని వ్యాఖ్యానించినారు. ఉల్కలు పగటియందు కూడా పడవచ్చునని బృహత్సంహితాదుల వల్ల తెలియుచున్నది గాన "దివా ఉల్కా" అనియే గ్రహింపవచ్చును. 17

మూ. అవష్టబ్ధం చ మే రామ నక్షత్రం దారుణైర్గ్రహైః,
ఆవేదయన్తి దైవజ్ఞాః సూర్యాఙ్గారకరాహుభిః. 18

ప్ర. అ. రామ = రామా! సూర్యాఙ్గారకరాహుభిః = సూర్యుడు, కుజుడు, రాహువు, అను, దారుణైః = క్రూరములైన, గ్రహైః = గ్రహములచే, మే = నాయొక్క, నక్షత్రమ్ = నక్షత్రమును, అవష్టబ్ధమ్ = ఆక్రమించబడిన దానినిగా, దైవజ్ఞాః = జ్యోతిషికులు, ఆవేదయన్తి = తెలుపుచున్నారు.

తా. రామా! క్రూరగ్రహములైన రవి-కుజ-రాహువులు నా జన్మనక్షత్రము నాక్రమించి యున్నట్లు దైవజ్ఞులు చెప్పుచున్నారు. 18

మూ. ప్రాయేణ హి నిమిత్తానామీదృశానాం సముద్భవే,
రాజా హి మృత్యుమాప్నోతి ఘోరం చాపదమృచ్ఛతి. 19

ప్ర. అ. ఏవంవిధానామ్ = ఇట్టి, నిమిత్తానామ్ = శకునములయొక్క, సముత్పత్తే = పుట్టుక కలిగి నపుడు, ప్రాయేణ హి = సాధారణముగా, రాజా = రాజు, మృత్యుమ్ = మృత్యువును, ఆప్నోతి = పొందును; ఘోరమ్ = భయంకరమైన, ఆపదం వా = ఆపద నైనను, ఋచ్ఛతి = పొందును.

తా. ఇట్టి అపశకునములు కనబడి నపుడు, సాధారణముగ, రాజునకు మృత్యువైన వచ్చును, లేదా అతనికి ఘోరమైన ఆపద సంభవించును. 19

మూ. తద్యావదేవ మే చేతో న విముహ్యతి రాఘవ,
తావదేవాభిషిఞ్చస్వ చలా హి ప్రాణినాం మతిః. 20

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, రాఘవ = రామా! మే = నా యొక్క, చేతః = చిత్తము, యావదేవ = ఎంతలో, న విముహ్యతి = వికలదో (మార్పు చెందదో), తావదేవ = అంతలోనే, అభిషిఞ్చస్వ = అభిషేకము చేయించుకొనుము. ప్రాణినామ్ = ప్రాణులయొక్క. మతిః = బుద్ధి, చలా హి = చంచలమైనది కదా.

తా. రామా! నా మనస్సులో మరి యొక ఆలోచన కలుగుటకు పూర్వమే అభిషిక్తుడ వగుము. మానవుల మనస్సు చంచలమైనది కదా! 20

మూ. అద్య చన్ద్రోఽభ్యుపగతః పుష్యాత్పూర్వం పునర్వసూ,
శ్వః పుష్యయోగం నియతం వక్ష్యన్తే దైవచిన్తకాః. 21

ప్ర. అ. అద్య = నేడు, చన్ద్రః = చంద్రుడు, పుష్యాత్ = పుష్యమీ నక్షత్రము కంటె, పూర్వమ్ = పూర్వమునందున్న, పునర్వసూ = పునర్వసు నక్షత్రమును, అభ్యుపగతః = పొందినాడు. శ్వః = రేపు, పుష్యయోగమ్ = చంద్రునకు పుష్యమీనక్షత్రయోగమును, నియతమ్ = పట్టాభిషేకము నిమిత్తము నిశ్చిత మైనదానినిగా, దైవచిన్తకాః = జ్యోతిషికులు, వక్ష్యన్తే = చెప్పగలరు (చెప్పుచున్నారు).

తా. నేడు చంద్రుడు పుష్యమీనక్షత్రమునకు వెనుక నున్న పునర్వసు నక్షత్రముతో సంబంధించి యున్నాడు. రేపు చంద్రుడు పుష్యమీనక్షత్రముతో కలిసినపుడు పట్టాభిషేకము చేయ నిశ్చయించిన సమయమని దైవజ్ఞులు చెప్పు చున్నారు. 21

మూ. తతః పుష్యేఽభిషిచ్యస్వ మనస్త్వరయతీవ మామ్.
శ్వస్త్వాహమభిషేక్ష్యామి యౌవరాజ్యే పరంతప. 22

ప్ర. అ. తతః = ఆ కారణమువలన, పుష్యే = పుష్యమీనక్షత్రమునందు, అభిషిచ్యస్వ = అభిషిక్తుడ వగుము. మనః = నా మనస్సు, మామ్ = నన్ను, త్వరయతీవ = తొందర పెట్టుచున్నట్లున్నది. పరంతప = శత్రువులను పీడించువాడా! అహమ్ = నేను, శ్వః = రేపు, త్వా = నిన్ను, యౌవరాజ్యే = యౌవరాజ్యమునందు, అభిషేక్ష్యామి = అభిషేకించెదను.

తా. అందువలన నీవు పుష్యమీనక్షత్రమునందు అభిషిక్తుడ వగుము. నా మనస్సు నన్ను తొందర పెట్టుచున్నది. ఓ శత్రుసంహారకుడా! నిన్ను రేపు యౌవరాజ్యాభిషిక్తుని చేసెదను. 22

మూ. తస్మాత్త్వయాద్యప్రభృతి నిశేయం నియతాత్మనా,
సహ వధ్వోపవస్తవ్యా దర్భప్రస్తరశాయినా. 23

ప్ర. అ. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, అద్యప్రభృతి = ఇది మొదలు, ఇయమ్ = ఈ, నిశా = రాత్రి, నియతాత్మనా = నిగ్రహించుకొనబడిన మనస్సుగల, దర్భప్రస్తరశాయినా = దర్భాసనముపై శయనించిన, త్వయా = నీచేత, వధ్వా సహ = కోడలైన సీతతో కూడ, ఉపవస్తవ్యా = ఉపవసింప దగినది.

తా. అందుచే, కార్యానపేతుడ వైన నీవు ఆత్మనిగ్రహవంతుడవై, ఇది మొదలు రాత్రి అంతయు, దర్భాసనముపై శయనించి ఉపవాసము చేయ వలెను. 23

మూ. సుహృదశ్చాప్రమత్తాస్త్వాం రక్షన్త్వద్య సమన్తతః,
భవన్తి బహువిఘ్నాని కార్యాణ్యేవంవిధాని హి. 24

ప్ర. అ. అద్య = ఈనాడు, సుహృదః చ = నీ స్నేహితులు కూడ, సమన్తతః = నలువైపుల, అప్రమత్తాః = ఏమరుపాటు లేనివారై, త్వామ్ = నిన్ను, రక్షన్తు = రక్షించుదురుగాక. ఏవంవిధాని = ఈ విధమైన, కార్యాణి =

కార్యములు, ప్రాయేణ = సాధారణముగ, బహువిఘ్నాని = అనేక విఘ్నములు కలవి, భవన్తి హి = అగును కదా.

తా. అట్టి కార్యములందు సాధారణముగ అనేక విఘ్నములు కలుగుచుండును. అందుచే నీ మిత్రులందరును అప్రమత్తులై అన్ని విధముల నిన్ను రక్షింపవలెను. 24

మూ. విప్రోషితశ్చ భరతో యావదేవ పురాదితః,
తావదేవాభిషేకస్తే ప్రాప్తకాలో మతో మమ. 25

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, ఇతః = ఈ, పురాత్ = నగరమునుండి, యావదేవ = ఎంతవరకు, విప్రోషితః = దూరముగా నుండునో, తావదేవ = అంతలోనే, తే = నీయొక్క, అభిషేకః = అభిషేకము, ప్రాప్తకాలః = యుక్తమైనదిగా, మే = నాకు, మతః = ఇష్టమైనది.

తా. భరతుడు ఈ నగరమునుండి దూరమున నుండగానే నీకు అభిషేకము జరుగవలె నని నా అభిప్రాయము. 25

మూ. కామం ఖలు సతాం వృత్తే భ్రాతా తే భరతః స్థితః,
జ్యేష్ఠానువర్తీ ధర్మాత్మా సానుక్రోశో జితేన్ద్రియః. 26

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, భ్రాతా = సోదరు డైన, భరతః = భరతుడు, కామమ్ = మిక్కిలి, సతాం వృత్తే = సత్పురుషుల మార్గమునందు, స్థితః = ఉన్నాడు. జ్యేష్ఠానువర్తీ = జ్యేష్ఠసోదరుని అనుసరించియే యుండువాడు. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడు. సానుక్రోశః = జాలికలవాడు. జితేన్ద్రియః = జయింపబడిన ఇంద్రియములు కలవాడు.

తా. నీ సోదరు డైన భరతుడు అన్నగారిని అనుసరించియే యుండువాడు. ధర్మబుద్ధి గలవాడు; దయాశీలుడు; ఇంద్రియనిగ్రహము గలవాడు; సత్పురుషుల మార్గమున చరించువాడు; ఇదంతయు వాస్తవమే. 26

మూ. కిన్తు చిత్తం మనుష్యాణామనిత్యమితి మే మతిః,
సతాం చ ధర్మనిత్యానాం కృతశోభి చ రాఘవ. 27

ప్ర. అ. కిన్తు = కాని, ధర్మనిత్యానామ్ = ధర్మమునందు స్థిరులైన, సతాం చ = సత్పురుషులైన, మనుష్యాణామ్ = మనుష్యులయొక్క, కృత శోభి = చేయబడిన శోభగల, చిత్తమ్ = చిత్తము కూడా, అనిత్యమ్ ఇతి = చంచలమైనది అని, మే = నాయొక్క, మతిః = అభిప్రాయము.

తా. కాని, ధర్మనిరతులై, సన్మార్గమున వర్తించు మనుష్యుల శోభాయుక్తమైన చిత్తము కూడ చంచలము కావచ్చునని నా అభిప్రాయము. 27

మూ. ఇత్యుక్తః సోఽభ్యనుజ్ఞాతః శ్వోభావిన్యభిషేచనే,
వ్రజేతి రామః పితరమభివాద్యాభ్యయాద్గృహమ్. 28

ప్ర. అ. శ్వః = రేపు, భావిని = కానున్న, అభిషేచనే = అభిషేకము విషయమున, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్తః = పలుకబడిన, సః = ఆ, రామః = రాముడు, వ్రజ ఇతి = వెళ్లుము అని, అభ్యనుజ్ఞాతః = అనుజ్ఞ ఇవ్వబడినవాడై, పితరమ్ = తండ్రిని, అభివాద్య = నమస్కరించి, గృహమ్ = గృహమును గూర్చి, అభ్యయాత్ = వెళ్లెను.

తా. దశరథుడు రేపు జరుగనున్న అభిషేకమును గూర్చి ఈ విధముగ చెప్పి 'నీవు వెళ్లుము' అని అనుజ్ఞ నీయగా రాముడు తండ్రికి నమస్కరించి తన భవనమునకు వెళ్లెను. 28

మూ. ప్రవిశ్య చాత్మనో వేశ్మ రాజ్ఞోద్దిష్టేఽభిషేచనే,
తత్క్షణేన చ నిర్గమ్య మాతురన్తఃపురం యయౌ. 29

ప్ర. అ. రాజ్ఞా = రాజుచేత, అభిషేచనే = అభిషేకము, ఉద్దిష్టే = నిర్ణయింపబడిన దగుచుండగా, ఆత్మనః = తనయొక్క, వేశ్మ = గృహమును, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, తత్క్షణేన = ఆ క్షణమునందే, నిర్గమ్య = బయలువెడలి, మాతుః = తల్లియొక్క, అన్తఃపురమ్ = అంతఃపురమును గూర్చి, యయౌ = వెళ్లెను.

తా. ఈ విధముగ దశరథమహారాజు అభిషేకమునుగూర్చి చేసిన నిర్ణయమును విని రాముడు, తన గృహమునకు వెళ్లి, వెంటనే బయలుదేరి తన తల్లి అంతఃపురమునకు వెళ్లెను. 29

మూ. తత్ర తాం ప్రవణామేవ మాతరం క్షౌమవాసినీమ్,
వాగ్యతాం దేవతాగారే దదర్శాయాచతీం శ్రియమ్. 30

ప్ర. అ. తత్ర = అచట, దేవతాగారే = దేవతాగృహమునందు, ప్రవణామేవ = దేవతాపూజాసక్తురాలుగానే ఉన్నది, క్షౌమవాసినీమ్ = పట్టువస్త్రములను ధరించియున్నదీ, వాగ్యతామ్ = మౌనవ్రతము నవలంబించినదీ, శ్రియమ్ = లక్ష్మీదేవిని, అయాచతీమ్ = ప్రార్థించుచున్నదీ అయిన, తామ్ = ఆ, మాతరమ్ = తల్లిని, దదర్శ = చూచెను.

తా. అంతఃపురములో కౌసల్య దేవతాగృహమునందు పట్టువస్త్రములు ధరించి, ధ్యానాసక్తయై, మౌనము వహించి లక్ష్మీదేవిని ప్రార్థించుచుండగా రాముడామెను చూచెను. 30

మూ. ప్రాగేవ చాగతా తత్ర సుమిత్రా లక్ష్మణస్తథా,
సీతా చానాయితా శ్రుత్వా ప్రియం రామాభిషేచనమ్. 31

ప్ర. అ. ప్రియమ్ = ప్రియమైన, రామాభిషేచనమ్ = రాముని అభిషేకమును, శ్రుత్వా = విని, ప్రాగేవ = (రామునికంటె) ముందుగనే, తదా = అపుడు, సుమిత్రా = సుమిత్ర, ఆగతా = వచ్చినది. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు (వచ్చినాడు). సీతా చ = సీతకూడ, ఆనాయితా = రప్పింపబడినది.

తా. ప్రియమైన రామాభిషేకవార్త విని, అంతకు ముందుగనే, సుమిత్రయు లక్ష్మణుడును అచటకు వచ్చియుండిరి. సీతను కూడ రప్పించిరి. 31

మూ. తస్మిన్ కాలే హి కౌసల్యా తస్థావామీలితేక్షణా,
సుమిత్రయాన్వాస్యమానా సీతయా లక్ష్మణేన చ. 32

ప్ర. అ. తస్మిన్ = ఆ, కాలే = సమయమునందు, కౌసల్యా = కౌసల్య, సుమిత్రయా = సుమిత్రచేతను, సీతయా = సీతచేతను, లక్ష్మణేన చ = లక్ష్మణుని చేతను, అన్వాస్యమానా = దగ్గర కూర్చుండి సేవింపబడుచున్నదై, ఆమీలితేక్షణా = మూయబడిన నేత్రములు కలదై, తస్థౌ = ఉండెను.

తా. ఆ సమయమున కౌసల్య కండ్లు మూసుకొని ధ్యాననిమగ్న యై యుండెను. సుమిత్రయు, లక్ష్మణుడును, సీతయు సమీపముననే ఆమెతో పాటు కూర్చుండియుండిరి. 32

మూ. శ్రుత్వా పుష్యేణ పుత్రస్య యౌవరాజ్యాభిషేచనమ్,
ప్రాణాయామేన పురుషం ధ్యాయమానా జనార్దనమ్. 33

ప్ర. పుష్యేణ = పుష్యనక్షత్రమునందు, పుత్రస్య = కుమారునియొక్క, యౌవరాజ్యాభిషేచనమ్=యౌవరాజ్యాభిషేకమును, శ్రుత్వా = విని, ప్రాణాయామేన=ప్రాణాయామముతో, పురుషమ్ = ఉత్తమపురుషు డైన, జనార్దనమ్=విష్ణువును, ధ్యాయమానా=ధ్యానముచేయుచు ఉండెను.

తా. పుష్యనక్షత్రమున పుత్రునకు యౌవరాజ్యాభిషేకము జరుగు నని విని, కౌసల్య ప్రాణాయామము చేసి పురుషోత్తము డైన శ్రీమహావిష్ణువును ధ్యానించుచు కూర్చుండెను. 33

మూ. తథా సనియమామేవ సోఽభిగమ్యాభివాద్య చ,
ఉవాచ వచనం రామో హర్షయంస్తామిదం తదా. 34

ప్ర. అ. సః = ఆ, రామః=రాముడు, తథా=ఆ విధముగ, సనియమామేవ = నియమములతోకూడిన తల్లిని, అభిగమ్య = సమీపించి, అభివాద్య చ = నమస్కారము చేసి, తదా=అప్పుడు, తామ్=ఆమెను, హర్షయన్=సంతోషింపచేయుచు, ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్=వచనమును, ఉవాచ =పలికెను.

తా. ఆ విధముగ నియమము వహించియున్న తల్లిని సమీపించి, నమస్కరించి, రాముడు ఆమె కానందము కలిగించుచు ఇట్లు పలికెను. 34

మూ. అమ్బ పిత్రా నియుక్తోఽస్మి ప్రజాపాలనకర్మణి,
భవితా శ్వోఽభిషేకో మే యథా మే శాసనం పితుః. 35

ప్ర. అ. అమ్బ=తల్లీ, పిత్రా=తండ్రిచే, ప్రజాపాలనకర్మణి=ప్రజాపాలన మను పనియందు, నియుక్తః అస్మి=నియమింపబడితిని. మే = నా యొక్క, పితుః = తండ్రియొక్క, శాసనమ్=ఆజ్ఞ, యథా=ఎట్లో, దాని

ప్రకారము, శ్వః=రేపు, మే=నాయొక్క, అభిషేకః=అభిషేకము, భవితా =కాగలదు.

తా. అమ్మా! తండ్రిగారు నన్ను ప్రజాపాలనము చేయుమని నియమించినారు. వారి ఆజ్ఞప్రకారము నాకు రేపు రాజ్యాభిషేకము కాగలదు. 35

మూ. సీతయా ప్యుపవస్తవ్యా రజనీయం మయా సహ,
ఏవమృత్విగుపాధ్యాయైస్సహ మాముక్తవాన్ పితా. 36

ప్ర. అ. ఇయమ్=ఈ, రజనీ=రాత్రి, సీతయాపి=సీతచేత కూడ, మయా సహ=నాతో కూడ, ఉపవస్తవ్యా=ఉపవాస ముండవగినది. ఏవమ్ =ఇట్లు, ఋత్విగుపాధ్యాయైః సహ=ఋత్విక్కులతోడను ఉపాధ్యాయుల తోడను కూడియున్న, పితా=తండ్రి, మామ్=నన్ను గూర్చి, ఉక్తవాన్= పలికినాడు.

తా. సీత కూడా నాతో పాటు ఈ రాత్రియంతయు ఉపవాస ముండవలెను అని ఋత్విగుపాధ్యాయులును, తండ్రిగారును చెప్పినారు 36

మూ. యాని యాన్యత్ర యోగ్యాని శ్వో భావిన్యభిషేచనే,
తాని మే మఙ్గళాన్యద్య వైదేహ్యాశ్చైవ కారయ. 37

ప్ర. అ. శ్వః=రేపు, భావిని=కానున్న, అభిషేచనే=అభిషేకము నందు, యాని యాని=ఏ యే, మఙ్గళాని=మంగళములు, యోగ్యాని=తగినవో, తాని=వాటిని, అద్య=ఈనాడు, మే=నాకును, వైదేహ్యాః చైవ=సీతకును, కారయ=చేయించుము.

తా. రేపు జరగనున్న అభిషేకమునకు తగిన మంగళకృత్యము లన్నియు నాకును, సీతకును ఇపుడు చేయించుము. 37

మూ. ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు కౌసల్యా చిరకాలాభికాఙ్క్షితమ్,
హర్షబాష్పకలం వాక్యమిదం రామ మభాషత. 38

ప్ర. అ. కౌసల్యా తు=కౌసల్య, చిరకాలాభికాఙ్క్షితమ్=చిరకాలమునుండి కోరబడిన, ఏతత్=ఈపట్టాభిషేకవార్తను, శ్రుత్వా=విని, హర్షబాష్పకలమ్ =

ఆనందాశ్రువులతో మధుర మైన, ఇదమ్ = ఈ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, రామమ్ = రాముని గూర్చి, అభాషత = పలికెను.

తా. కౌసల్య చిరకాలమునుండియు కోరబడు చున్న అభిషేకవార్త విని, ఆనందబాష్పములను కార్చుచు, రామునితో మధురమైన వాక్యము పలికెను. 38

మూ. వత్స రామ చిరం జీవ హతాస్తే పరిపన్థినః,
జ్ఞాతీన్మే త్వం శ్రియాయుక్తః సుమిత్రాయాశ్చ నన్దయ. 39

ప్ర. అ. వత్స = చిన్ని పిల్లవాడా! రామ = రామా, చిరం = చిర కాలము, జీవ = జీవించుము. తే = నీయొక్క, పరిపన్థినః = శత్రువులు, హతాః = నశించినారు. త్వమ్ = నీవు, శ్రియా = ఐశ్వర్యముతో, యుక్తః = కూడినవాడవై, మే = నా యొక్క, జ్ఞాతీన్ = జ్ఞాతులను, సుమిత్రాయాః చ = సుమిత్రయొక్క జ్ఞాతులను, నన్దయ = ఆనందింపజేయుము.

తా. నాయనా! రామా! చిరకాలము జీవించుము. నీ శత్రువులు నశింతురు గాక. ఐశ్వర్యముతో కూడినవాడవై నా జ్ఞాతులను, సుమిత్రజ్ఞాతులను ఆనందింప జేయుము. 39

మూ. కల్యాణే బత నక్షత్రే మయి జాతోఽసి పుత్రక,
యేన త్వయా దశరథో గుణైరారాధితః పితా. 40

ప్ర. అ. పుత్రక = నా చిన్నికుమారుడా! యేన = ఏ, త్వయా = నీ చేత, పితా = తండ్రియైన, దశరథః = దశరథమహారాజు, గుణైః = సద్గుణముల చేత, ఆరాధితః = సంతోషపెట్టబడినాడో, అట్టి నీవు, కల్యాణే = కల్యాణకర మైన, నక్షత్రే = నక్షత్రమునందు, మయి = నాయందు, జాతః అసి = పుట్టితివి. బత = ఎంత ఆనందము.

తా. నా చిన్నికుమారా! నీవు నా కుమారుడవుగా పుట్టిన నక్షత్రము చాల మంగళకర మైనది. కావుననే సద్గుణములచేత తండ్రి యైన దశరథ మహారాజును ఆనందింపచేసితివి. 40

మూ. అమోఘం బత మే క్షాన్తం పురుషే పుష్కరేక్షణే,
యేయమిక్ష్వాకురాజ్యశ్రీః పుత్ర త్వాం సంశ్రయిష్యతి. 41

ప్ర. అ. పుష్కరేక్షణే = పుండరీకాక్షు డైన, పురుషే = శ్రీమహావిష్ణువు విషయమున, మే = నాయొక్క, క్షాన్తమ్ = వ్రతోపవాసాదిక్లేశ సహనము, అమోఘమ్ = వ్యర్థముకానిది. బత = ఎంత ఆనందము. పుత్ర = కుమారా! యా = ఏ, ఇయమ్ = ఈ, ఇక్ష్వాకురాజ్యశ్రీః = ఇక్ష్వాకురాజ్యలక్ష్మి యున్నదో అది, త్వామ్ = నిన్ను, సంశ్రయిష్యతి = ఆశ్రయించగలదు.

తా. కుమారా! పుండరీకాక్షు డైన శ్రీమహావిష్ణువు నారాధించుచు నేను చేసిన వ్రతోపవాసాదిక్లేశము సఫలం మైనది. కావుననే ఈ ఇక్ష్వాకువంశీయుల రాజ్యలక్ష్మి నిన్నాశ్రయింప నున్నది. 41

మూ. ఇత్యేవముక్తో మాత్రేదం రామో భ్రాతరమబ్రవీత్,
ప్రాఞ్జలిం ప్రహ్వమాసీనమభివీక్ష్య స్మయన్నివ. 42

ప్ర. అ. మాత్రా = తల్లిచేత, ఇత్యేవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పలుకబడిన, రామః = రాముడు, ప్రహ్వమ్ = నమ్రుడూ, ప్రాఞ్జలిమ్ = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడూ అయిన, ఆసీనమ్ = కూర్చొనియున్న, భ్రాతరమ్ = సోదరుడైన లక్ష్మణుని, అభివీక్ష్య = చూచి; స్మయన్నివ = నవ్వుచున్నవాడు వలె (చిరునవ్వు నవ్వుచు), ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. రాముడు, ఈ విధముగ పలికిన తల్లి మాటలు విని, తన ప్రక్కనే అంజలి ఘటించి నమ్రుడై కూర్చొని యున్న లక్ష్మణుని చూచి, చిరునవ్వుతో ఇట్లనెను. 42

మూ. లక్ష్మణేమాం మయా సార్ధం ప్రశాధి త్వం వసున్ధరామ్,
ద్వితీయం మేఽన్తరాత్మానం త్వామియం శ్రీరుపస్థితా. 43

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = లక్ష్మణా, మయా సార్ధమ్ = నాతో కలిసిన వాడవై, త్వమ్ = నీవు, ఇమాం = ఈ, వసున్ధరామ్ = భూమిని, ప్రశాధి = పాలింపుము. మే = నాయొక్క, ద్వితీయమ్ = రెండవ, అన్తరాత్మానమ్ = అంతరాత్మవైన, త్వామ్ = నిన్ను, ఇయమ్ = ఈ, శ్రీః = లక్ష్మి, ఉపస్థితా = చేరినది.

తా. లక్ష్మణా! నాతో నీవు ఈ భూమిని పాలింపుము. నీవు నా రెండవ ప్రాణము. అట్టి నిన్ను కూడ ఈ రాజ్యలక్ష్మి వరించినది. 43

మూ. సౌమిత్రే భుఙ్క్ష్వ భోగాంస్త్వమిష్టాన్ రాజ్యఫలాని చ,
జీవితం చ హి రాజ్యం చ త్వదర్థమభికామయే. 44

ప్ర. అ. సౌమిత్రే=లక్ష్మణా! త్వమ్=నీవు, ఇష్టాన్ = ఇష్టములైన, భోగాన్=భోగములను, రాజ్యఫలాని చ=రాజ్యఫలములను, భుఙ్క్ష్వ = అనుభవింపుము. జీవితం చ = జీవితమును, రాజ్యం చ=రాజ్యమును కూడ, త్వదర్థమ్ = నీకొరకు మాత్రమే, అభికామయే హి = కోరుచున్నాను గదా.

తా. లక్ష్మణా! నీ కిష్టమైన భోగములను, ఇతర రాజ్యఫలములను గూడ అనుభవింపుము. నేనీ జీవితమును గాని, రాజ్యమును గాని కోరుకొనుట నీకొరకు మాత్రమే. 44

మూ. ఇత్యుక్త్వా లక్ష్మణం రామో మాతరావభివాద్య చ,
అభ్యనుజ్ఞాప్య సీతాం చ జగామ స్వం నివేశనమ్. 45

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
చతుర్థః సర్గః.

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, లక్ష్మణమ్= లక్ష్మణుని గూర్చి, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్త్వా= పలికి, మాతరౌ = తల్లుల నిద్దరిని, అభివాద్య చ = నమస్కరించి, సీతాం చ = సీతను కూడ, అభ్యనుజ్ఞాప్య=అనుజ్ఞ పొందింపజేసి, స్వమ్ = తనసంబంధమైన, నివేశనమ్ = గృహమును గూర్చి, జగామ = వెళ్లెను.

తా. రాముడు లక్ష్మణునితో ఇట్లు పలికి, ఇరువురు తల్లులకును నమస్కరించి, సీతకు కూడ వారి అనుమతి ఇప్పించి, సీతాసమేతుడై తన గృహమునకు వెళ్లెను. 45

"బాలానన్దిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమున
అయోధ్యాకాండలో చతుర్థసర్గ సమాప్తము.

అథ పఞ్చమః సర్గః

[దశరథ వచనానుసారము వసిష్ఠుడు సీతారాములు ఉపవాస దీక్ష నిచ్చి, మరలివచ్చి రాజునకు తెలుపుట, రాజు అంతఃపురము ప్రవేశించుట.]

మూ. సన్దిశ్య రామం నృపతిః శ్వోభావిన్యభిషేచనే,
పురోహితం సమాహూయ వసిష్ఠమిదమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. నృపతిః = రాజు, రామమ్ = రాముని, సన్దిశ్య = పంపివేసి, పురోహితమ్ = పురోహితుడు ఐన, వసిష్ఠమ్ = వసిష్ఠుని, సమాహూయ = పిలచి, శ్వః = రేపు, భావిని = కానున్న, అభిషేచనే = అభిషేకము విషయమున, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. దశరథమహారాజు రాముని పంపివేసిన తరువాత పురోహితు డైన వసిష్ఠుని పిలిపించి, మరునాడు జరుగ నున్న అభిషేకము విషయమున ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. గచ్ఛోపవాసం కాకుత్స్థం కారయాద్య తపోధన,
శ్రీయశోరాజ్యలాభాయ వధ్వా సహ యతవ్రతమ్. 2

ప్ర. అ. తపోధన = ఓ మహర్షి! గచ్ఛ = వెళ్లుము. అద్య = ఈనాడు, యతవ్రతమ్ = నిశ్చితమైన వ్రతముగల, కాకుత్స్థమ్ = రాముని, శ్రీయశోరాజ్యలాభాయ = లక్ష్మీకీర్తిరాజ్యముల లాభము కొరకు, వధ్వా సహ = కోడలైన సీతతో కూడ, ఉపవాసమ్ = ఉపవాసమును, కారయ = చేయించుము.

తా. ఓ వసిష్ఠమహాముని! నీవు వెళ్లి, వ్రతము నవలంబించిన రాముని చేతను, సీతచేతను ఈనాడు లక్ష్మి, కీర్తి, రాజ్యము లభించుటకై ఉపవాసము చేయింపుము. 2

మూ. తథేతి చ స రాజానముక్త్వా వేదవిదాం వరః,
స్వయం వసిష్ఠో భగవాన్ యయౌ రామనివేశనమ్. 3

మూ. ఉపవాసయితుం రామం మన్త్రవన్మన్త్రకోవిదః,
బ్రాహ్మం రథవరం యుక్తమాస్థాయ సుదృఢవ్రతః. 4

ప్ర. అ. వేదవిదామ్ = వేదవేత్తలలో, వరః = శ్రేష్ఠుడూ, మన్త్రకోవిదః = మంత్రములనెఱిగినవాడూ, సుదృఢవ్రతః = మిక్కిలి దృఢమైన వ్రతము కలవాడూ, భగవాన్ = పూజ్యుడూ అయిన, సః = ఆ, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, తథా ఇతి = అటులనే అని, రాజానమ్ = రాజును గూర్చి, ఉక్త్వా = పలికి, యుక్తమ్ = సిద్ధముచేయబడిన, బ్రాహ్మమ్ = బ్రాహ్మణయోగ్య మైన, రథవరమ్ = శ్రేష్ఠ మైన రథమును, ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి, రామమ్ = రాముని, మన్త్రవత్ = మంత్రపూర్వకముగా, ఉపవాసయితుమ్ = ఉపవాసము చేయించుటకై, స్వయమ్ = స్వయముగ, రామనివేశనమ్ = రాముని గృహమును గూర్చి, యయౌ = వెళ్లెను.

తా. వేదవేత్తలలో శ్రేష్ఠుడూ, మంత్రవేత్తా, దృఢమైన తపోనియమము కలవాడూ అయిన పూజ్యుడైన వసిష్ఠుడు "అటులనే చేసెదను" అని రాజుతో పలికి, సిద్ధముగా నున్న, బ్రాహ్మణయోగ్యమైన రథము నెక్కి, రామునిచే మంత్రపూర్వకముగ ఉపవాసదీక్ష చేయించుటకై స్వయముగ రాముని గృహమునకు వెళ్లెను. 3, 4

మూ. స రామభవనం ప్రాప్య పాణ్డురాభ్రఘనప్రభమ్,
తిస్రః కక్ష్యా రథేనైవ వివేశ మునిసత్తమః. 5

ప్ర. అ. సః = ఆ, మునిసత్తమః = మునిశ్రేష్ఠుడు, పాణ్డురాభ్రఘనప్రభమ్ = తెల్లని మేఘము వలె దట్ట మైన కాంతిగల, రామభవనమ్ = రాముని గృహమును, ప్రాప్య = పొంది, తిస్రః = మూడు, కక్ష్యాః = వాకిళ్లను, రథేనైవ = రథముచేతనే, వివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. ఆ మహాముని తెల్లని మేఘము వలె దట్ట మైన కాంతిగల రాముని భవనమును చేరి, మూడు వాకిళ్లను రథముచేతనే ప్రవేశించెను. 5

మూ. తమాగతమృషిం రామస్త్వరన్నివ ససమ్భ్రమః,
మానయిష్యన్ స మానార్హం నిశ్చక్రామ నివేశనాత్. 6

ప్ర. అ. సః = ఆ, రామః = రాముడు, మానార్హమ్ = గౌరవింపదగినవాడైన, ఆగతమ్ = వచ్చిన, తం ఋషిమ్ = ఆ ఋషీశ్వరుని, మానయిష్యన్ =

పూజింపనున్నవాడై, త్వరన్విత = తొందరపడుచున్నవాడై, ససంభ్రమః = తొట్రుపాటుతో కూడినవాడై, నివేశనాత్ = గృహమునుండి, నిశ్చక్రామ = బయలుదేరెను.

తా. రాముడు తన యింటికి వచ్చిన, గౌరవార్హుడైన ఆ ఋషీశ్వరుని పూజించుటకై తొందరపాటుచే తొట్రుపడుచు ఇంటినుండి వెలుపలకు వచ్చెను. 6

మూ. అభ్యేత్య త్వరమాణశ్చ రథాభ్యాశం మనీషిణః,
తతోఽవతారయామాస పరిగృహ్య రథాత్స్వయమ్. 7

ప్ర. అ. మనీషిణః = బుద్ధిమంతుడైన ఆ వసిష్ఠునియొక్క, రథాభ్యాశమ్ = రథసమీపమును, త్వరమాణః = తొందరపడుచున్నవాడై, అభ్యేత్య = పొంది, తతః = ఆ, రథాత్ = రథమునుండి, స్వయమ్ = స్వయముగ, పరిగృహ్య = పట్టుకొని, అవతారయామాస = దింపెను.

తా. రాముడు తొందరగా ఆ వసిష్ఠుని రథము దగ్గరకు వెళ్లి, స్వయముగ ఆయనను పట్టుకొని రథమునుండి క్రిందికి దింపెను. 7

మూ. స చైనం ప్రశ్రితం దృష్ట్వా సంభాష్యాభిప్రసాద్య చ,
ప్రియార్హం హర్షయన్ రామమిత్యువాచ పురోహితః. 8

ప్ర. అ. సః = ఆ, పురోహితః చ = పురోహితుడు కూడ, ప్రియార్హమ్ = ప్రియవచనములు పలుకుటకు తగిన, ప్రశ్రితమ్ = వినయవంతుడైన, ఏనమ్ = ఈ, రామమ్ = రాముని, దృష్ట్వా = చూచి, సంభాష్య = పలకరించి, అభిప్రసాద్య చ = ప్రసన్నుని చేసికొని, హర్షయన్ = సంతసింపచేయుచు, ఇతి = ఇట్లు, ఉవాచ = పలికెను.

తా. పురోహితుడైన ఆ వసిష్ఠుడు కూడ, వినయవంతుడూ, ప్రియవచనములకు తగినవాడూ అయిన ఆ రాముని కుశలప్రశ్నలచే ప్రసన్నుని చేసికొని, అతనిని ఆనందింపజేయుచు ఇట్లు పలికెను. 8

మూ. ప్రసన్నస్తే పితా రామ యౌవరాజ్యమవాప్స్యసి,
ఉపవాసం భవానద్య కరోతు సహ సీతయా. 9.

ప్ర. అ. రామ = రామా! తే = నీ విషయమున, పితా = నీ తండ్రి, ప్రసన్నః = ప్రసన్నుడైనాడు. యౌవరాజ్యమ్ = యౌవరాజ్యమును, అవాప్స్యసి = పొందగలవు. భవాన్ = నీవు, అద్య = నేడు, సహ సీతయా = సీతతో కూడ, ఉపవాసం కరోతు = ఉపవాసము చేయుదువుగాక.

తా. "రామా! నీ తండ్రి నీ విషయమున ప్రసన్నుడైనాడు. రేపు యౌవరాజ్యాభిషేకమును పొందగలవు. అందుచే నీవును, సీతయు ఈనాడు ఉపవాసము చేయవలెను." 9

మూ. ప్రాతస్త్వామభిషేక్తా హి యౌవరాజ్యే నరాధిపః,
పితా దశరథః ప్రీత్యా యయాతిం నహుషో యథా. 10

ప్ర. అ. నరాధిపః రాజైన, పితా = నీ తండ్రి యైన, దశరథః = దశరథుడు, ప్రాతః = రేపు ప్రాతఃకాలమున, త్వామ్ = నిన్ను, నహుషః = నహుషచక్రవర్తి, యయాతిం యథా = యయాతిని వలె, ప్రీత్యా = ప్రేమతో, యౌవరాజ్యే = యౌవరాజ్యమునందు, అభిషేక్తా హి = అభిషేకింపనున్నాడు కదా.

తా. "నీ తండ్రియైన దశరథమహారాజు, నహుషుడు యయాతిని వలె, నిన్ను ప్రేమపూర్వకముగ రేపు ప్రాతఃకాలముననే యౌవరాజ్యమునందు అభిషేకింపనున్నాడు". 10

మూ. ఇత్యుక్త్వా స తదా రామ ముపవాసః యతవ్రతమ్,
మన్త్రవత్ కారయామాస వైదేహ్యా సహితం మునిః. 11

ప్ర. అ. సః = ఆ, మునిః = ముని, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, యతవ్రతమ్ = నియమిత మైన వ్రతముగల, వైదేహ్యా సహితమ్ = సీతాసమేతుడైన, రామమ్ = రాముని, తదా = అప్పుడు, మన్త్రవత్ = మంత్రపూర్వకముగా, ఉపవాసమ్ = ఉపవాసమును, కారయామాస = చేయించెను.

తా. వసిష్ఠుడు రామునితో ఇట్లు పలికి, వైదేహీసహితుడైన అతనిచే అప్పుడు మంత్రపూర్వకముగ ఉపవాసము చేయించెను. 11

మూ. తతో యథావద్రామేణ స రాజ్ఞో గురురర్చితః,
అభ్యనుజ్ఞాప్య కాకుత్స్థం యయౌ రామనివేశనాత్. 12

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రాజ్ఞః=రాజుయొక్క, గురుః = గురువైన, సః = ఆ వసిష్ఠుడు, రామేణ = రామునిచేత, యథావత్=యథాశాస్త్రముగ, అర్చితః=పూజింపబడినవాడై, కాకుత్థ్సమ్ = రాముని, అభ్యనుజ్ఞాప్య = అనుజ్ఞ ఇచ్చునట్లు చేసి, రామనివేశనాత్ =రాముని గృహమునుండి, యయౌ - వెళ్లెను.

తా. పిమ్మట రాముడు రాజగురువైన ఆ వసిష్ఠుని యథోచితరీతిని పూజించెను. వసిష్ఠుడు కూడ రాముని అనుజ్ఞ పొంది అతని గృహమునుండి వెళ్లిపోయెను. 12

మూ. సుహృద్భిస్తత్ర రామోఽపి సహాసీనః ప్రియంవదైః,
సభాజితో వివేశాథ తాననుజ్ఞాప్య సర్వశః. 13

ప్ర. అ. రామోఽపి = రాముడు కూడ, ప్రియంవదైః = ప్రియముగ మాటలాడు, సుహృద్భిః సహ = మిత్రులతో, తత్ర = అచట, ఆసీనః=కూర్చున్నవాడై, అథ=పిమ్మట, సభాజితః = గౌరవింపబడినవాడై, సర్వశః=అన్ని విధముల, తాన్ = వారిని, అనుజ్ఞాప్య=అనుజ్ఞ ఇచ్చునట్లు చేసి, వివేశ = (అంతఃపురమును) ప్రవేశించెను.

తా. రాముడు కొంత సమయము ప్రియసంభాషణము చేయు మిత్రులతో గడపి, వారిచే గౌరవింపబడినవాడై, సర్వవిధముల వారి అనుజ్ఞ పొంది అంతఃపురములోనికి వెళ్లెను. 13

మూ. హృష్టనారీనరయుతం రామవేశ్మ తదా బభౌ,
యథా మత్తద్విజగణం ప్రఫుల్లనలినం సరః. 14

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, హృష్టనారీనరయుతమ్ = సంతసించిన స్త్రీపురుషులతో గూడిన, రామవేశ్మ = రాముని గృహము, మత్తద్విజగణమ్ = మదించిన పక్షిసముదాయము గల, ప్రఫుల్లనలినమ్ = వికసించిన పద్మములు గల, సరః యథా = సరస్సు వలె, బభౌ = ప్రకాశించెను.

తా. అపుడు రాముని భవనము సంతోషించిన స్త్రీపురుషులతో, మదించిన పక్షులు గలదీ, వికసించిన పద్మములు గలదీ అయిన సరస్సు వలె ప్రకాశించెను. 14

మూ. స రాజభవనప్రఖ్యాత్తస్మాద్రామనివేశనాత్,
నిర్గత్య దదృశే మార్గం వసిష్ఠో జనసంవృతమ్. 15

ప్ర. అ. సః = ఆ, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, రాజభవనప్రఖ్యాత్ = రాజభవనములో సమానమైన, తస్మాత్ = ఆ, రామనివేశనాత్ = రాముని గృహము నుండి, నిర్గత్య = బయలుదేరి, జనసంవృతమ్ = జనులతో నిండిన, మార్గమ్ = మార్గమును, దదృశే = చూచెను.

తా. వసిష్ఠుడు రాజభవనము వలె నున్న రాముని భవనమునుండి బయలుదేరి జనులతో నిండి యున్న మార్గమును చూచెను. 15

మూ. బృన్దబృన్దైరయోధ్యాయాం రాజమార్గాః సమన్తతః,
బభూవురభిసంబాధాః కుతూహలజనైర్వృతాః. 16

ప్ర. అ. అయోధ్యాయామ్ = అయోధ్యానగరమునందు, రాజమార్గాః = రాజమార్గములు, సమన్తతః = అంతటను, బృన్దబృన్దైః = గుంపులు గుంపులుగా ఉన్న, కుతూహలజనైః = వేడుకతో కూడిన జనులతో, వృతాః = కూడినవై, అభిసంబాధాః బభూవుః = ఇరుకుగా అయినవి.

తా. అయోధ్యానగరమునందలి రాజమార్గము లన్నియు, కుతూహలముచే గుంపులుగుంపులుగా ఏర్పడిన జనులతో నిండి ఇరుకుగ అయినవి. 16

మూ. జనబృన్దోర్మిసంఘర్షహర్షస్వనవతస్తదా,
బభూవ రాజమార్గస్య సాగరస్యేవ నిస్వనః. 17

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, జనబృన్దోర్మిసంఘర్షహర్షస్వనవతః = తరంగములవంటి జనసముదాయముల త్రొక్కిసలాటవలనను హర్షమువలనను కలిగిన ధ్వని గల, రాజమార్గస్య = రాజమార్గముయొక్క, నిస్వనః = ధ్వని, సాగరస్యేవ = సాగరముయొక్క ధ్వని వలె, బభూవ = ఆయెను.

తా. అప్పుడు, తరంగముల వలె ఉన్న జనసమూహముల సంఘర్షము వలన కలిగిన ధ్వనియు, హర్షధ్వనియు కలియుటచే రాజమార్గమునందలి ధ్వని సముద్రఘోష వలె ఉండెను. 17

మూ. సిక్తసమ్మృష్టరథ్యా హి తదహర్వనమాలినీ,
ఆసీదయోధ్యా నగరీ సముచ్ఛ్రితగృహధ్వజా. 18

ప్ర. అ. తదహః=ఆ దివసమున, అయోధ్యానగరీ=అయోధ్యానగరము, సిక్తసమ్మృష్టరథ్యా హి = తడిపి తుడిచిన వీథులు కలదిగాను, వనమాలినీ = వృక్షపంక్తులు కలదిగాను, సముచ్ఛ్రితగృహధ్వజా=ఎగురవేయబడిన గృహధ్వజములు కలదిగాను, ఆసీత్=ఆయెను.

తా. ఆ దివసమున అయోధ్యానగరమునందు అన్ని వీథులను తుడిచి నీళ్లు చల్లిరి. వృక్షముల పంక్తులు ఏర్పరచిరి. ఇండ్లపై ధ్వజములను ఎగురవేసిరి. 18

మూ. తదా హ్యయోధ్యానిలయః సస్త్రీబాలాబలో జనః,
రామాభిషేకమాకాఙ్క్షన్నాకాఙ్క్షదుదయం రవేః. 19

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, సస్త్రీబాలాబలః = స్త్రీబాలవృద్ధులతో కూడిన, అయోధ్యానిలయః = అయోధ్యలో నివసించు, జనః = జనము, రామాభిషేకమ్ = రాముని అభిషేకమును, ఆకాఙ్క్షన్ = కోరుచు, రవేః = సూర్యుని యొక్క, ఉదయమ్ = ఉదయమును, ఆకాఙ్క్షత్ = కోరెను.

తా. అనాడు, స్త్రీబాలవృద్ధసహితముగ అయోధ్యావాసులను లందరును రామాభిషేకము జరుగవలె నని కోరుచు సూర్యోదయ మెప్పు డగునా అని వేచి యుండిరి. 19

మూ. ప్రజాలఙ్కారభూతం చ జనస్యానన్దవర్ధనమ్,
ఉత్సుకోఽభూజ్జనో ద్రష్టుం తమయోధ్యామహోత్సవమ్.

ప్ర. అ. ప్రజాలఙ్కారభూతమ్ = ప్రజలకు అలంకార మైనదీ, జనస్య=జనమునకు, ఆనన్దవర్ధనమ్=ఆనందమును వృద్ధిపొందించునదీ అయిన, తమ్=ఆ, అయోధ్యామహోత్సవమ్ = అయోధ్యలో జరుగు మహోత్సవమును, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, జనః=జనము, ఉత్సుకః = వేడుకకలది, అభూత్ = ఆయెను.

రా. ప్రజలందు అలంకారమైనదీ, జనుల ఆనందమును వృద్ధి పొందించు నదీ అయిన ఆ అయోధ్యానగరములో జరుగుతున్న మహోత్సవమును చూచు టకై జను లందరును ఉవ్విళ్లూరుచుండిరి. 20

మూ. ఏవం తం జనసంబాధం రాజమార్గం పురోహితః,
వ్యూహన్నివ జనౌఘం తం శనై రాజకులం యయౌ. 21

ప్ర. అ. పురోహితః = పురోహితుడు, ఏవమ్ = ఈ విధముగ, జన సంబాధమ్ = జనులచే ఇరుకైన, తం రాజమార్గమ్ = ఆ రాజమార్గమును (చూచుచు), తం జనౌఘమ్ = ఆ జనసముదాయమును, వ్యూహన్నివ = విభజించుచున్నవాడు వలె, శనైః = మెల్లగా, రాజకులమ్ = రాజగృహమును, యయౌ = పొందెను.

రా. వసిష్ఠు డీ విధముగ జనులతో కిక్కిరిసి యున్న రాజమార్గమును చూచుచు, ఆ జనసముదాయమును రెండు పాయలుగ విభజించుచున్నవాడు వలె రథముపై ప్రయాణము చేయుచు మెల్లగ రాజప్రాసాదమును చేరుకొనెను. 21

మూ. సితాభ్రశిఖరప్రఖ్యం ప్రాసాదమధిరుహ్య సః,
సమియాయ నరేన్ద్రేణ శక్రేణేవ బృహస్పతిః. 22

ప్ర. అ. సః = అతడు, సితాభ్రశిఖరప్రఖ్యమ్ = తెల్లని మేఘము గల పర్వతశిఖరము వలె నున్న, ప్రాసాదమ్ = రాజప్రాసాదమును, అధిరుహ్య = ఎక్కి, బృహస్పతిః = బృహస్పతి, శక్రేణేవ = దేవేంద్రునితో వలె, నరేన్ద్రేణ = రాజుతో, సమియాయ = కలుసుకొనెను.

రా. అతడు, తెల్లని మేఘముచే కప్పబడిన పర్వతశిఖరము వలె నున్న ప్రాసాదము నెక్కి, బృహస్పతి దేవేంద్రుని కలిసినట్లు ఆ దశరథుని కలిసెను. 22

మూ. తమాగతమభిప్రేక్ష్య హిత్వా రాజాసనం నృపః,
పప్రచ్ఛ స చ తస్మై తత్కృతమిత్యభ్యవేదయత్. 23

ప్ర. అ. నృపః = రాజు, ఆగతమ్ = వచ్చిన, తమ్ = ఆతనిని, అభిప్రేక్ష్య = చూచి, రాజాసనమ్ = సింహాసనమును, హిత్వా = విడచి, పప్రచ్ఛ = అడిగెను.

స. చ=అతడు కూడ, తత్=ఆ కార్యము, కృతమ్=చేయబడినది, ఇతి=అని, తస్మై=అతనికి, అభ్యవేదయత్=తెలిపెను.

తా. వచ్చిన వసిష్ఠుని చూచి దశరథమహారాజు సింహాసనమునుండి దిగి గౌరవపూర్వకముగా "నేను చెప్పినట్లు చేసితివా" అని ప్రశ్నించెను. "చేయ దగిన దంతయు చేసితిని" అని అతడు సమాధానమిచ్చెను. 23

మూ. తేన చైవ తదా తుల్యం సహాసీనాః సభాసదః,
ఆసనేభ్యః సముత్తస్థుః పూజయన్తః పురోహితమ్. 24

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, సహ ఆసీనాః=రాజుతో కూడ కూర్చొని యున్న, సభాసదః=సభ్యులు, తేన తుల్యమ్ ఏవ=ఆ దశరథునితో సమానము గనే, పురోహితమ్=పురోహితుని, పూజయన్తః=పూజించుచు, ఆసనేభ్యః=ఆసనములనుండి, సముత్తస్థుః=లేచిరి.

తా. అంతవరకును రాజుతో పాటు కూర్చొని యున్న సభాసదు లంద రును, పురోహితు డైన ఆ వసిష్ఠుని పూజించుచు, రాజుతో పాటు తామును ఆసనములనుండి లేచిరి. 24

మూ. గురుణా త్వభ్యనుజ్ఞాతో మనుజౌఘం విసృజ్య తమ్,
వివేశా న్తఃపురం రాజా సింహో గిరిగుహా మివ. 25

ప్ర. అ. రాజా=రాజు, గురుణా=గురువుచేత, అభ్యనుజ్ఞాతః=అనుజ్ఞ ఇవ్వబడినవాడై, తమ్=ఆ, మనుజౌఘమ్=మనుష్యసముదాయమును, విసృజ్య=విడచి, సింహః=సింహము, గిరిగుహామివ=పర్వతగుహను వలె, అన్తః పురమ్=అంతఃపురమును, వివేశ=ప్రవేశించెను.

తా. దశరథమహారాజు వసిష్ఠుని అనుజ్ఞ పొంది, ఆ సభాసదు లందరిని పంపివేసి, సింహము పర్వతగుహలోనికి వెళ్లినట్లు అంతఃపురములోనికి వెళ్లెను.

మూ. తమగ్ర్యవేషప్రమదాజనాకులం
మహేన్ద్రవేశ్మప్రతిమం నివేశనమ్,
విదీపయంశ్చారు వివేశ పార్థివః
శశీవ తారాగణసంకులం నభః. 26

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
పఞ్చమః సర్గః.

ప్ర. అ. పార్థివః=రాజు, అగ్ర్యవేషప్రమదాజనాకులమ్ = శ్రేష్ఠ మైన వేషములు ధరించిన స్త్రీజనముతో కూడినదీ, మహేన్ద్రవేశ్మప్రతిమమ్ = దేవేంద్రుని గృహముతో సమానమైనదీ అయిన, తం నివేశనమ్=ఆ అంతఃపుర మును, విదీపయన్ = ప్రకాశింపచేయుచు, చారు = సుందర మైనదీ, తారాగణ సంకులమ్ = నక్షత్రసముదాయముతో నిండినదీ అయిన, నభః = ఆకాశమును, శశీవ = చంద్రుడు వలె, వివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. అత్యుత్తమ మైన వేషము ధరించిన స్త్రీలతో ఆ అంతఃపురము దేవేంద్రభవనము వలె ఉండెను. అట్టి అంతఃపురము ఇంకను ప్రకాశించు నట్లు చేయుచు దశరథమహారాజు ప్రవేశించగనే అది తారాగణముతో నిండిన ఆకాశము పైకి చంద్రుడు వచ్చిన ట్లుండెను. 26

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో పంచమసర్గ సమాప్తము.

అథ షష్ఠః సర్గః

[శ్రీరాముడు సీతాసమేతుడై వ్రతనియమము పాలించుట. అయోధ్యాపౌరు లానందపరవశులై నగరమును అలంకరించుట, రాజునకు తమ కృతజ్ఞతను వ్యక్తము చేయుట, జానపదులు గుంపులుగా అయోధ్యాపురికి చేరుట.]

మూ. గతే పురోహితే రామః స్నాతో నియతమానసః,
సహ పత్న్యా విశాలాక్ష్యా నారాయణముపాగమత్. 1

ప్ర. అ. పురోహితే = పురోహితుడు, గతే సతి = వెళ్లినవా డగుచుండగా, రామః = రాముడు, స్నాతః = స్నానము చేసినవాడై, నియతమానసః = ఏకాగ్రముగ చేయబడిన మనస్సు కలవాడై, విశాలాక్ష్యా = విశాల మైన నేత్రములు గల, పత్న్యా సహ = భార్యతో కూడ, నారాయణమ్ = నారాయణుని, ఉపాగమత్ = ఉపాసించెను.

తా. వసిష్ఠుడు వెడలిపోయిన పిమ్మట రాముడు స్నానము చేసి, ఏకాగ్రమైన చిత్తము కలవాడై, విశాల మైన నేత్రములు గల సీతతో కూడ శ్రీమన్నారాయణుని ఉపాసించెను. 1

మూ. ప్రగృహ్య శిరసా పాత్రం హవిషో విధివత్తదా,
మహతే దైవతాయాజ్యం జుహావ జ్వలితానలే. 2

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, హవిషః = హవిస్సుయొక్క, పాత్రమ్ = పాత్రను, విధివత్ = యథాశాస్త్రముగ, శిరసా = శిరస్సుచేత, ప్రగృహ్య = గ్రహించి, జ్వలితానలే = ప్రజ్వలించుచున్న అగ్నియందు, మహతే = గొప్ప, దైవతాయ = దేవతకు, ఆజ్యమ్ = నేతిని, జుహావ = హోమము చేసెను.

తా. హవిస్సు ఉన్న పాత్రను యథాశాస్త్రముగ శిరస్సుపై ధరించి, ప్రజ్వలించుచున్న అగ్నిలో, శ్రీమహావిష్ణువు నుద్దేశించి ఆజ్యము హోమము చేసెను.

మూ. శేషం చ హవిషస్తస్య ప్రాశ్యాశాస్యాత్మనః ప్రియమ్,
ధ్యాయన్నారాయణం దేవం స్వాస్తీర్ణే కుశసంస్తరే. 3

వాగ్యతః సహ వైదేహ్యా భూత్వా నియతమానసః,
శ్రీమత్యాయతనే విష్ణోః శిశ్యే నరవరాత్మజః. 4

ప్ర. అ. నరవరాత్మజః = రాజకుమారు డైన రాముడు, ఆత్మనః = తన యొక్క, ప్రియమ్ = ప్రియమును, ఆశాస్య = కోరి, తస్య = ఆ, హవిషః = హవిస్సుయొక్క, శేషం = శేషమును, ప్రాశ్య చ = భుజించి, దేవమ్ = దేవు డైన, నారాయణమ్ = నారాయణుని, ధ్యాయన్ = ధ్యానించుచు, వాగ్యతః = వాఙ్నియమము కలవాడు, భూత్వా = అయి, నియతమానసః = వశమునం దుంచుకొనబడిన మనస్సు కలవాడై, విష్ణోః = విష్ణువుయొక్క, శ్రీమతి = శోభాయుక్త మైన, ఆయతనే = ఆలయమునందు, స్వాస్తీర్ణే = చక్కగా పరవబడిన, కుశసంస్తరే = కుశాస్తరణము నందు, వైదేహ్యా సహ = సీతతో కూడ, శిశ్యే = శయనించెను.

తా. రాముడు తన శ్రేయస్సును కోరి, హోమము చేయగా మిగిలిన హవిస్సు భక్షించి, నారాయణుని ధ్యానించుచు, మౌనవ్రత మవలంబించి మనోనిగ్రహముతో, శోభాయుక్త మైన విష్ణువు ఆలయమునందు, చక్కగ పరచిన దర్భసంస్తరముపై, సీతతో కూడ శయనించెను. 3, 4

మూ. ఏకయామావశిష్టాయాం రాత్ర్యాం ప్రతివిబుధ్య సః,
అలఙ్కారవిధిం కృత్స్నం కారయామాస వేశ్మనః. 5

ప్ర. అ. సః = అతడు, రాత్ర్యామ్ = రాత్రి ఏకయామావశిష్టాయామ్ = ఒక జాము మిగిలి యున్నదగుచుండగా, ప్రతివిబుధ్య = మేల్కొని, వేశ్మనః = ఇంటియొక్క, కృత్స్నమ్ = సమస్త మైన, అలఙ్కారవిధిమ్ = అలంకరణమును, కారయామాస = చేయించెను.

తా. రాముడు జాము రాత్రి ఉన్న దనగా మేల్కొని, ఇంటికి పూర్తిగ అలంకరణము చేయించెను. 5

మూ. తత్ర శృణ్వన్ సుఖా వాచః సూతమాగధవన్దినామ్,
పూర్వాం సన్ధ్యాముపాసీనో జజాప యతమానసః. 6

ప్ర. అ. తత్ర = ఆ రాత్రి చివరి యామమునందు, సూత మాగధ వన్ది నామ్ = సూత మాగధ వందులయొక్క, సుఖాః = సుఖకర మైన. వాచః = వాక్కులను, శృణ్వన్ = వినుచున్నవాడై, పూర్వాం సన్ధ్యామ్ = మొదటిదైన ప్రాతఃకాలసంధ్యను, ఉపాసీనః = ఉపాసించినవాడై, యతమానసః = నిశ్చలం మైన మనస్సు కలవాడై, జజాప = గాయత్రి జపించెను.

తా. ఆ నాల్గవ జామున సుఖకరము లైన సూతమాగధవందుల మాటలు వినుచు, ప్రాతఃకాలసంధ్య నుపాసించి, నిశ్చలం మైన మనస్సుతో గాయత్రీజపము చేసెను. 6

మూ. తుష్టావ ప్రణతశ్చైవ శిరసా మధుసూదనమ్,
విమలక్షౌమసంవీతో వాచయామాస చ ద్విజాన్. 7

ప్ర. అ. శిరసా = శిరస్సుచేత, ప్రణతః నమ్రుడై. = మధుసూదనమ్ = శ్రీ మహావిష్ణువును, తుష్టావ = స్తుతించెను. విమలక్షౌమసంవీతః = స్వచ్ఛ మైన పట్టుబట్టలచేత కప్పబడినవాడై, ద్విజాన్ = బ్రాహ్మణులను, వాచయామాస = పుణ్యాహవాచనము చేయించెను.

తా. శిరస్సు వంచి నమస్కరించి శ్రీ మహావిష్ణువును స్తుతించెను. తెల్లని పట్టుబట్టలు ధరించి బ్రాహ్మణులచేత పుణ్యాహవాచనము చేయించెను. 7

మూ. తేషాం పుణ్యాహఘోషోఽథ గమ్భీరమధుర స్తదా,
అయోధ్యాం పూరయామాస తూర్యఘోషానునాదితః. 8

ప్ర. అ. అథ = అటు పిమ్మట, తేషామ్ = వారియొక్క, గమ్భీరమధురః = గంభీరము, మధురము అయిన, పుణ్యాహఘోషః = పుణ్యాహవాచనధ్వని, తూర్యఘోషానునాదితః = తూర్యముల ధ్వనిని అనుసరించి ధ్వనించుచున్నదై, తదా = అప్పుడు, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, పూరయామాస = నింపెను.

తా. అపుడు, గంభీరము, మధురము అయిన ఆ బ్రాహ్మణుల పుణ్యాహ వాచనఘోష తూర్యధ్వనులతో కలిసి అయోధ్యానగరమును నింపెను. 8

మూ. కృతోపవాసం తు తదా వైదేహ్యా సహ రాఘవమ్,
అయోధ్యానిలయః శ్రుత్వా సర్వః ప్రముదితో జనః. 9

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, రాఘవమ్ = రాముని, వైదేహ్యా సహ = సీతతో కూడ, కృతోపవాసం = చేయబడిన ఉపవాసము కలవానినిగా, శ్రుత్వా = విని, అయోధ్యానిలయః = అయోధ్య నివాసముగా గల, సర్వః = సమస్తమైన, జనః = జనము, ప్రముదితః = సంతోషించినది.

తా. అపుడు, రాముడును, సీతయు అభిషేకముకొరకై ఉపవాస ముండిరని విని అయోధ్యావాసు లందరును సంతసించిరి. 9

మూ. తతః పౌరజనః సర్వః శ్రుత్వా రామాభిషేచనమ్,
ప్రభాతాం రజనీం దృష్ట్వా చక్రే శోభయితుం పురీమ్. 10

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, సర్వః = సమస్తమైన, పౌరజనః = పౌరజనము, రామాభిషేచనమ్ = రాముని అభిషేకమును, శ్రుత్వా = విని, రజనీమ్ = రాత్రిని, ప్రభాతామ్ = ప్రాతఃకాలమైనదానినిగా, దృష్ట్వా = చూచి, పురీమ్ = పట్టణమును, శోభయితుమ్ = అలంకరించుటకు, చక్రే = చేసెను.

తా. రామాభిషేకము జరుగ నున్నదని పౌరు లందరును సూర్యోదయము అయిన వెంటనే పట్టణమును అలంకరించిరి. 10

మూ. సితాభ్రశిఖరాభేషు దేవతాయతనేషు చ,
చతుష్పథేషు రథ్యాసు చైత్యేష్వట్టాలకేషు చ. 11
నానాపణ్యసమృద్ధేషు వణిజామాపణేషు చ,
కుటుమ్బినాం సమృద్ధేషు శ్రీమత్సు భవనేషు చ. 12
సభాసు చైవ సర్వాసు వృక్షేష్వాలక్షితేషు చ,
ధ్వజాః సముచ్ఛ్రితాశ్చిత్రాః పతాకాశ్చాభవంస్తదా. 13

ప్ర. అ. సితాభ్రశిఖరాభేషు = తెల్లని మేఘము గల శిఖరముల వంటి కాంతి గల, దేవతాయతనేషు చ = దేవాలయములందును, చతుష్పథేషు = నాలుగు మార్గములు కలియు ప్రదేశములందును, రథ్యాసు = వీథులందును, చైత్యేషు = దేవాలయములలో ఉన్న మహావృక్షములందును, అట్టాలకేషు చ = కోట బురుజులందును, నానాపణ్యసమృద్ధేషు = అనేకవిధము లైన అమ్మదగిన వస్తువు

లతో సమృద్ధముగా ఉన్న, వణిజామ్ = వర్తకుల, ఆపణేషు చ = అంగళ్ల యందును, కుటుమ్బినామ్ = గృహస్థులయొక్క, సమృద్ధేషు=సమృద్ధములును, శ్రీమత్సు = ఐశ్వర్యసంపన్నములు అయిన, భవనేషు చ = భవనములందును, సర్వాసు=సమస్తమైన, సభాసు=సభాభవనములందును, అలక్షితేషు=అంత టను చూడబడిన, (ఎత్తైన), వృక్షేషు = వృక్షములందును, తదా = అప్పుడు, ధ్వజాః=(రాజ్యచిహ్నాదులున్న) ధ్వజములును, చిత్రాః=చిత్రవర్ణముగల, పతా కాః చ=పతాకలును, సముచ్ఛ్రితాః = ఎత్తబడినవి.

తా. తెల్లని మేఘములచే కప్పబడిన శిఖరముల వలెనున్న దేవాలయ ముల మీదను, చతుష్పథములందును, వీధులలోను, దేవాలయాదులలో ఉన్న చెట్లమీదను, కోటబురుజులపైనను, అనేకవస్తువులు సమృద్ధిగా ఉన్న వర్తకుల అంగళ్ల లందును, సంపత్సమృద్ధములై ఉన్న గృహస్థుల భవనములమీదను, సభాభవనములపైనను, ఎత్తైన వృక్షములపైనను, ధ్వజములను, చిత్రవర్ణము లైన పతాకలను ఎగురవేసిరి. 11-13

మూ. నటనర్తకసంఘానాం గాయకానాం చ గాయతామ్,
మనఃకర్ణసుఖా వాచః శుశ్రువుశ్చ తతస్తతః. 14

ప్ర. అ. తతస్తతః = ఆయా వైపులనుండి, నటనర్తకసంఘానామ్ = అభినయముచేయు నటుల సంఘములయొక్కయు, నృత్యముచేయు నర్తకుల సంఘములయొక్కయు, గాయతామ్=గానముచేయుచున్న, గాయకానాం చ= గాయకులయొక్కయు, మనః కర్ణసుఖాః=మనస్సులకును, చెవులకును సుఖ మును కలిగించు, వాచః=వాక్కులను, శుశ్రువుః=వినిరి.

తా. అక్కడక్కడ నటులు అభినయములు చేయుచుండిరి. నర్తకులు నృత్యము చేయుచుండిరి. గాయకులు గానము చేయుచుండిరి. మనస్సులకును, చెవులకును సుఖకరములైన వాక్కులు వినవచ్చుచుండెను. 14

మూ. రామాభిషేకయుక్తాశ్చ కథాశ్చక్రుర్మిథో జనాః,
రామాభిషేకే సంప్రాప్తే చత్వరేషు గృహేషు చ. 15

ప్ర. అ. రామాభిషేకే = రామాభిషేకము, సంప్రాప్తే = సమీపించగా, జనాః = జనులు, చత్వరేషు=ముంగిళ్లయందును లేదా చతుష్పథములందును,

గృహేషు చ=గృహములందును, మిథః=పరస్పరము, రామాభిషేకయుక్తాః=రామాభిషేకమునకు సంబంధించిన, కథాః=సంభాషణములను, చక్రుః=చేసిరి.

తా. రామాభిషేకము సమీపించు చుండగా, జనులు చతుష్పథము లందును, గృహములలోను, పరస్పరము రామాభిషేకమునకు సంబంధించిన మాటలు చెప్పుకొనిరి. 15

మూ. బాలా అపి క్రీడమానా గృహద్వారేషు సంఘశః,
రామాభిషవసంయుక్తాశ్చక్రురేవం మిథః కథాః. 16

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఇట్లు, గృహద్వారేషు = గృహద్వారములందు, సంఘశః = గుంపులుగా చేరి, క్రీడమానాః = ఆడుకొనుచున్న, బాలాః అపి = బాలులు కూడ, మిథః = పరస్పరము, రామాభిషవసంయుక్తాః=రాముని అభిషేకమునకు సంబంధించిన, కథాః=కథలను, చక్రుః = చేసిరి.

తా. గుమిగూడి ముంగిళ్లలో ఆడుకొనుచున్న బాలులు కూడ, పరస్పరము రామాభిషేకమునకు సంబంధించిన మాటలు చెప్పుకొనిరి. 16

మూ. కృతపుష్పోపహారశ్చ ధూపగన్ధాధివాసితః,
రాజమార్గః కృతః శ్రీమాన్ పౌరై రామాభిషేచనే. 17

ప్ర. అ. రామాభిషేచనే=రాముని అభిషేకసందర్భమున, పౌరైః = పౌరులచేత, రాజమార్గః = రాజమార్గము, కృతపుష్పోపహారశ్చ = చేయబడిన పుష్పముల ఉపహారము (చల్లుట) కలదై, ధూపగన్ధాధివాసితః = ధూపము యొక్క గంధముచే సువాసన కలదిగ చేయబడినదై, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తముగ, కృతః = చేయబడెను.

తా. రామాభిషేకము సందర్భమున, పౌరు లందరును, పుష్పములు చల్లి, ధూపముల సుగంధమును వ్యాపింపచేసి, రాజమార్గమును శోభాయుక్తము చేసిరి. 17

మూ. ప్రకాశకరణార్థం చ నిశాగమనశఙ్కయా,
దీపవృక్షాం స్తథాచక్రు రనురథ్యాసు సర్వశః. 18

ప్ర. అ. తథా = మరియు, అను=పుష్పాద్యలంకరణానంతరము, నిశా

గమనశఙ్కయా=రాత్రి యగు నను శంకచే, ప్రకాశకరణార్థమ్ = వెలుతురును ఏర్పాటు చేయుటకై, రథ్యాసు = వీధులందు, సర్వశః=అంతటను, దీపవృక్షాన్ = దీపముల చెట్లను, చక్రుః = చేసిరి.

తా. రామాభిషేకాదులు పూర్తి యగు నరికి రాత్రి యగునేమో అను శంకచే, ప్రకాశమును కల్పించుటకై వీధులలో అంతటను దీపవృక్షములను, అనగా వృక్షాకారములో అమర్చిన దీపములను, ఏర్పాటుచేసిరి. 18

మూ. అలఙ్కారం పురస్యైవం కృత్వా తత్పురవాసినః,
ఆకాఙ్క్షమాణా రామస్య యౌవరాజ్యాభిషేచనమ్, 19
సమేత్య సంఘశః సర్వే చత్వరేషు సభాసు చ,
కథయన్తో మిథస్తత్ర ప్రశశంసుర్జనాధిపమ్. 20

ప్ర. అ. తత్పురవాసినః = ఆ పురమునందు నివసించుచున్న, సర్వే = అందరును, ఏవం = ఈ విధముగా, పురస్య = పురముయొక్క, అలఙ్కారమ్ = అలంకారమును, కృత్వా=చేసి, రామస్య = రామునియొక్క, యౌవరాజ్యాభిషేచనమ్ = యౌవరాజ్యాభిషేకమును, ఆకాఙ్క్షమాణాః=కోరుచున్నవారై, చత్వరేషు = చతుష్పథములందు, సభాసు చ = సభాభవనములందు, సంఘశః = గుంపులు గుంపులుగా, సమేత్య = కలిసి, తత్ర = అచట, మిథః=పరస్పరము, కథయన్తః=చెప్పుకొనుచున్నవారై, జనాధిపమ్ = రాజును, ప్రశశంసుః = ప్రశంసించిరి.

తా. అయోధ్యాపురములో నివసించు పౌరు లందరును పురము నీ విధముగ అలంకరించి, రాముని యౌవరాజ్యాభిషేకమును కోరుచు చతుష్పథములందును, సభాభవనములందును గుంపులు గుంపులుగా కలిసి, పరస్పరము ఆ విషయమును గూర్చియే మాటలాడికొనుచు, దశరథమహారాజును ప్రశంసించిరి. 19,20

మూ. అహో మహాత్మా రాజాయమిక్ష్వాకుకులనన్దనః,
జ్ఞాత్వా యో వృద్ధ మాత్మానం రామం రాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి.

ప్ర. అ. యః=ఏ రాజు, ఆత్మానమ్=తనను, వృద్ధమ్ = వృద్ధునిగా, జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని, రామమ్ = రాముని, రాజ్యే=రాజ్యమునందు, అభిషే

క్ష్యతి = అభిషేకింప నున్నాడో, అట్టి, అయమ్ = ఈ, ఇక్ష్వాకుకులనన్దనః = ఇక్ష్వాకు వంశమునకు ఆనందకరు డైన, రాజా = దశరథమహారాజు, మహాత్మా = గొప్ప మనస్సు కలవాడు, అహో = ఆహా!

తా. ఆహా! ఇక్ష్వాకువంశమును ఆనందింపచేయు ఈ దశరథమహారాజు, తాను వృద్ధు డైన విషయమును గ్రహించి, రాముని రాజ్యమునందు అభిషేకింప నున్నాడు. ఇతడు గొప్ప మనస్సు కలవాడు. 21

మూ. సర్వేఽప్యనుగృహీతాః స్మ యన్నో రామో మహీపతిః,
చిరాయ భవితా గోప్తా దృష్టలోకపరావరః. 22

ప్ర. అ. యత్ = ఏ కారణమువలన, దృష్టలోకపరావరః = చూడబడిన లోకమునందలి ఎచ్చు తగ్గులు గల, రామః = రాముడు, మహీపతిః = రాజై, చిరాయ = చిరకాలము, నః = మనకు, గోప్తా = రక్షకుడుగా, భవితా = కాను న్నాడో, అందువలన, సర్వేఽపి = మన మందరమును, అనుగృహీతాః స్మ = అనుగ్రహింపబడినవారము అగుచున్నాము.

తా. జనులలోని తారతమ్యములు తెలిసిన రాముడు రాజై చాలకాలము మనలను రక్షింపగలడు. మన మందరము ధన్యులము. 22

మూ. అనుద్ధతమనా విద్వాన్ ధర్మాత్మా భ్రాతృవత్సలః,
యథా చ భ్రాతృషు స్నిగ్ధస్తథాస్మాస్వపి రాఘవః. 23

ప్ర. అ. అనుద్ధతమనాః = గర్వము లేని మనస్సు గలవాడూ, విద్వాన్ = పండితుడూ, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడూ, భ్రాతృవత్సలః = సోదరులందు ప్రేమ కలవాడూ అయిన, రాఘవః = రాముడు, భ్రాతృషు = సోదరులయందు, యథా = ఎట్లు, స్నిగ్ధః = స్నేహము కలవాడో, అస్మాస్వపి = మనయందు కూడా, తథా = అట్లే.

తా. మనస్సులో ఏ మాత్రము గర్వములేనివాడూ, పండితుడూ, ధర్మాత్ముడూ, సోదరులందు ప్రేమకలవాడూ అయిన రామునకు సోదరులపై ఎంత ప్రేమయో మనపై కూడ అంత ప్రేమయే. 23

మూ. చిరం జీవతు ధర్మాత్మా రాజా దశరథోఽనఘః,
యత్ప్రసాదేనాభిషిక్తం రామం ద్రక్ష్యామహే వయమ్.24

ప్ర. అ. యత్ప్రసాదేన=ఏ దశరథుని అనుగ్రహముచేత, అభిషిక్తమ్=అభిషేకము చేయబడిన, రామమ్ = రాముని, ద్రక్ష్యామహే=చూడ నున్నామో, అట్టి, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ము డైన, అనఘః=దోషరహితు డైన, దశరథః రాజా = దశరథమహారాజు, చిరమ్ = చిరకాలము, జీవతు = జీవించుగాక.

తా. ధర్మాత్ముడూ, దోషరహితుడూ అయిన దశరథమహారాజు చిరకాలము జీవించుగాక. అతని అనుగ్రహముచే యౌవరాజ్యాభిషిక్తు డైన రాముని చూడనున్నాము. 24

మూ. ఏవంవిధం కథయతాం పౌరాణాం శుశ్రువుస్తదా
దిగ్భ్యోఽపి శ్రుతవృత్తాన్తాః ప్రాప్తా జానపదా నరాః. 25

ప్ర. అ. శ్రుతవృత్తాన్తాః=వినబడిన రామాభిషేకవృత్తాంతము కలవారై, దిగ్భ్యః అపి = నాలుగు దిక్కులనుండి గూడ, ప్రాప్తాః = వచ్చిన, జానపదాః జనాః = గ్రామములందు నివసించు జనులు, తదా = అప్పుడు, ఏవంవిధమ్ = ఈ విధముగ, పౌరాణామ్ = పౌరులు, కథయతామ్ = చెప్పుకొనుచుండగా, శుశ్రువుః = వినిరి.

తా. రామునకు యౌవరాజ్యాభిషేకము జరుగగల దని విని నానా దిక్కులనుండి వచ్చిన జానపదులు, ఈ విధముగ పౌరు లందరూ మాటలాడు కొనుచుండగా వినిరి. 25

మూ. తే తు దిగ్భ్యః పురీం ప్రాప్తా ద్రష్టుం రామాభిషేచనమ్,
రామస్య పూరయామాసుః పురీం జానపదా జనాః. 26

ప్ర. అ. రామాభిషేచనమ్=రాముని అభిషేకమును, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, దిగ్భ్యః = దిక్కులనుండి, పురమ్ = పట్టణమును, ప్రాప్తాః = పొందిన, తే=ఆ, జానపదాః = పల్లెలలో నుండు, జనాః=జనులు, రామస్య = రాముని యొక్క, పురీమ్ = పుర మైన అయోధ్యను, పూరయామాసుః=నింపిరి.

తా. రామాభిషేకమును చూచుటకై అన్ని దిక్కులనుండి వచ్చిన గ్రామ నివాసి జనులతో అయోధ్యానగరము నిండిపోయెను. 26

మూ. జనౌఘైః తైర్విసర్పద్భిః శుశ్రువే తత్ర నిస్వనః,
పర్వసూదీర్ణవేగస్య సాగరస్యేవ నిస్వనః. 27

ప్ర. అ. విసర్పద్భిః=సంచరించుచున్న, తైః=ఆ, జనౌఘైః=జనసముదాయములచేత కలిగిన, తత్ర = అచట, నిస్వనః=ధ్వని, పర్వసు = పర్వములందు, ఉదీర్ణవేగస్య=అధిక మైన వేగము గల, సాగరస్య = సముద్రము యొక్క, నిస్వనః ఇవ=ధ్వని వలె, శుశ్రువే=వినబడెను.

తా. అక్కడ జనప్రవాహముల సంచారముచే కలిగిన ధ్వని, పర్వమునందు అత్యధిక మైన వేగము గల సముద్రము ధ్వని వలె వినబడెను. 27

మూ. తతస్తదిన్ద్రక్షయసన్నిభం పురం
దిదృక్షుభిర్జానపదై రుపాగతైః,
సమన్తతః సస్వనమాకులం బభౌ
సముద్రయాదోభి రివార్ణవోదకమ్. 28

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
షష్ఠః సర్గః.

ప్ర. అ. దిదృక్షుభిః=చూడ నభిలాష గల, ఉపాగతైః = వచ్చిన, జానపదైః = జానపదులతో, సమన్తతః = అంతటను, ఆకులమ్=వ్యాకుల మైనదీ, సస్వనమ్ = ధ్వనితో కూడినదీ, ఇన్ద్రక్షయసన్నిభమ్ = ఇంద్రుని నివాస మైన అమరావతితో సమానమైనదీ అయిన, తత్ = ఆ, పురమ్ = పట్టణము, సముద్రయాదోభిః=సముద్రమునందలి జలజంతువులతో, అర్ణవోదకమ్ ఇవ=సముద్రమునందలి జలము వలె, బభౌ = ప్రకాశించెను.

తా. రాముని యౌవరాజ్యాభిషేకము చూడవలె ననుకోరికతో వచ్చిన జానపదులతో అంతటను నిండియుండి, ధ్వనితో కూడిన అమరావతీ సదృశమైన ఆ అయోధ్యానగరము, జలజంతువులతో నిండి ఘోషించుచున్న సముద్రమువలె నుండెను. 27

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో షష్ఠసర్గ సమాప్తము.

అథ సప్తమః సర్గః

[రామాభిషేకవార్త విని మంథర దుఃఖితయై కైకేయికి మరోపదేశము చేయుట, కాని ప్రసన్నురాలైన కైక సంతోషముతో మంథరకు బహుమానముగ తన ఆభరణమిచ్చి, వరము కోరుమనుట.]

మూ. జ్ఞాతిదాసీ యతో జాతా కైకేయ్యా తు సహోషితా
ప్రాసాదం చన్ద్రసఙ్కాశమారురోహ యదృచ్ఛయా. 1

ప్ర. అ. యతః జాతా = ఎప్పటినుండి పుట్టినదో అప్పటి నుండియు, పుట్టినప్పటి నుండియు, కైకేయ్యా సహ = కైకేయితో, ఉషితా = నివసించుచున్న, జ్ఞాతిదాసీ = బంధువుల దాసి యైన మంథర, (అనగా పుట్టింటినుండి అరణముగా వచ్చిన దని యర్థము), యదృచ్ఛయా = దైవవశముచేత, చన్ద్రసఙ్కాశమ్ = చంద్రునితో సమాన మైన, ప్రాసాదమ్ = ప్రాసాదమును, ఆరురోహ = ఎక్కెను.

తా. పుట్టినది మొదలు కైకేయి దగ్గర నివసించుచున్న జ్ఞాతిదాసి యైన మంథర, దైవవశముచే, చంద్రునితో సమాన మైన తెల్లని ప్రాసాదము నెక్కెను.

వి. "యతో జాతా" అను పదమునకు కొందరు వ్యాఖ్యాతలు "ఏ దేశము నందో, ఏ తలిదండ్రులకో పుట్టినది. నామగోత్రాదులు తెలియని ఆడుది" అని యర్థము చెప్పినారు. "ఇట్టి స్త్రీ అయోధ్యలో పుట్టదు గాన ఇట్లు చెప్పబడినది. హాస్యజనకము లైన గూను మొదలైనవి ఉండుటచేతనే ఈమె కైకకు దాసి అయినది గాని లేకున్నచో అందుకు తగినది కాదు" ఇత్యాది భావాలు చెప్పినారు. రాముడు శీఘ్రముగ వనవాసమునకై వెళ్లుటకై దేవతలు సృజించిన వ్యక్తి అగుటచే ఆమె జన్మాదికము దేవరహస్యము. అందుచే ఇట్లు చెప్పబడినది అని మఱొక వ్యాఖ్యానము. ఇవన్నియు మంథరపై మన కున్న కోపమునకు సూచకములు. ఈమె నిజముగా అట్టి స్త్రీ అయినచో అట్టిదానిని దశరథుడు తన రాణికి దాసిగా అంగీకరించుట అతని వివేకరాహిత్యమును సూచించును గదా. ఇట్టి అర్థాలు చెప్పవలె నన్నచో 'కింకరః' "కింవదానః" "కాందిశీకః" ఇత్యాదిపదములలో వలె 'కిమ్' శబ్దము ప్రయోగింపబడును గాని సంబంధార్థక మగు యచ్ఛబ్దము

ప్రయోగింప బడదు. ''యతః కాలాత్ జాతా తతః ప్రభృతి కైకేయ్యా సహోషితా'' ఎప్పుడు పుట్టినదో అప్పటినుండియు కైకేయితో కలిసి పెరిగిన, ఆమె జ్ఞాతి కుటుంబమున కులక్రమాగత మైన దాసి' అని అర్థము యుక్తము. 'కైకేయ్యాస్తు సహోషితా' అన్న పాఠముకంటె 'కైకేయ్యా తు సహోషితా' అను పాఠము (గోరక్ పూర్ ప్రతిలోనిది) యుక్తము. 1

మూ. సిక్తరాజపథాం కృత్స్నాం ప్రకీర్ణకుసుమోత్కరామ్,
అయోధ్యాం మన్థరా తస్మాత్ప్రాసాదాదన్వవైక్షత. 2

ప్ర. అ. మన్థరా = మంథర, సిక్తరాజపథామ్ = తడపబడిన రాజమార్గములు కలదీ, ప్రకీర్ణకుసుమోత్కరామ్ = చిమ్మబడిన పుష్పసముదాయము కలదీ అయిన, కృత్స్నామ్ = సమస్తమైన, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, తస్మాత్ = ఆ, ప్రాసాదాత్ = ప్రాసాదమునుండి, అన్వవైక్షత = చూచెను.

తా. ఆ మంథర ప్రాసాదముపై కెక్కి అచటినుండి, రాజమార్గములన్నియు తడిపి పూవులు చల్లి ఉన్న అయోధ్యానగరము నంతను చూచెను. 2

మూ. పతాకాభిర్వరార్హాభిర్ధ్వజైశ్చ సమలఙ్కృతామ్,
వృతాం ఛన్దపథైశ్చాపి శిరఃస్నాతజనైర్వృతామ్, 3
మాల్యమోదకహస్తైశ్చ ద్విజేన్ద్రైరభినాదితామ్,
శుక్లదేవగృహద్వారాం సర్వవాదిత్రనిస్స్వనామ్, 4
సంప్రహృష్టజనాకీర్ణాం బ్రహ్మఘోషాభినాదితామ్,
ప్రహృష్టవరహస్త్యశ్వాం సంప్రణర్దితగోవృషామ్, 5
ప్రహృష్టముదితైః పౌరైరుచ్ఛ్రితధ్వజమాలినీమ్,
అయోధ్యాం మన్థరా తస్మాత్ప్రాసాదాదన్వవైక్షత. 6

ప్ర. అ. మన్థరా = మంథర, తస్మాత్ = ఆ, ప్రాసాదాత్ = ప్రాసాదమునుండి, వరార్హాభిః = శ్రేష్ఠమైన, పతాకాభిః = పతాకలచేతనూ, ధ్వజైశ్చ = ధ్వజములచేతనూ, సమలఙ్కృతామ్ = అలంకరింపబడినదీ, ఛన్దపథైః చ అపి = నిరాటంకముగా సంచరించుటకై ఏర్పరచిన మార్గములతో, వృతామ్ = కూడినదీ,

శిరఃస్నాతజనైః = శిరఃస్నానము చేసిన జనులతో, వృతామ్ = కూడినదీ, మాల్యమోదకహస్తైః = పుష్పమాలలూ, మోదకములూ హస్తములందు గల, ద్విజేన్ద్రైః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులచేత, అభినాదితామ్ = ధ్వనింపచేయబడినదీ, శుక్ల దేవగృహద్వారామ్ = తెల్లని దేవతాగృహద్వారములు కలదీ, సర్వవాదిత్ర నిస్వనామ్ = సమస్తమైన వాద్యముల ధ్వని కలదీ, సంప్రహృష్టజనాకీర్ణామ్ = సంతసించిన జనులతో నిండినదీ, బ్రహ్మఘోషాభినాదితామ్ = వేదఘోషచే ధ్వనింపచేయబడినదీ, ప్రహృష్టవరహస్త్యశ్వామ్ = సంతసించిన గజములు అశ్వములు కలదీ, సంప్రణర్దిత గోవృషామ్ = ధ్వనిచేయుచున్న ఆబోతులు కలదీ, ప్రహృష్టముదితైః = మిక్కిలి సంతసించిన, పౌరైః = పౌరులచేత, ఉచ్ఛ్రిత ధ్వజమాలినీమ్ = ఎత్తబడిన ధ్వజపంక్తులు కలదీ అయిన, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, అన్వవైక్షత = చూచెను.

తా. మంథర ప్రాసాద మెక్కి అయోధ్యను చూచు సరికి ఆ నగరమును శ్రేష్ఠమైన పతాకలతోనూ, ధ్వజములతోనూ అలంకరించిరి. జనులు నిరాటంకముగ సంచరించుటకై ప్రాకారాదులను తొలగించి, క్రొత్త మార్గములు వేయబడినవి. జను లందరును శిరఃస్నానము చేసి ఉండిరి. బ్రాహ్మణులు పుష్పమాలలను, మధురభక్ష్యములను చేత గ్రహించి మంత్రపాఠాదులు చేయుచుండిరి. దేవాలయద్వారములు వెల్లవేయుటచే తెల్లగా ప్రకాశించుచుండెను. అనేకవిధములైన వాద్యములు మ్రోగుచుండెను. ఆ నగరము అత్యంతహృష్టాంతరంగులైన జనులతో నిండి వేదఘోషతో మారుమ్రోగు చుండెను. గజములూ అశ్వములూ గూడ ఉత్సాహముతో ఉండెను. ఆబోతులు రంకెలు వేయుచుండెను. ఆనందభరితులైన పౌరు లందరును తమ తమ గృహములపై ధ్వజముల నెగురవేసిరి. 3.6

మూ. ప్రహర్షోత్ఫుల్లనయనాం పాణ్డురక్షౌమవాసినీమ్,
అవిదూరే స్థితాం దృష్ట్వా ధాత్రీం పప్రచ్ఛ మన్థరా. 7

ప్ర. అ. మన్థరా = మంథర, ప్రహర్షోత్ఫుల్లనయనామ్ = ఆనందముచే వికసించిన నేత్రములు కలదీ, పాణ్డురక్షౌమవాసినీమ్ = తెల్లని పట్టువస్త్రమును ధరించినదీ, అవిదూరే = సమీపముననే, స్థితామ్ = ఉన్న, ధాత్రీమ్ = దాదిని, దృష్ట్వా = చూచి, పప్రచ్ఛ = అడిగెను.

తా. ఒక దాది సంతోషముతో నయనములు వికసింప, తెల్లని పట్టువస్త్రమును ధరించి సమీపముననే నిలచి యుండగా మంథర ఆమె ని ట్లడిగెను.

వి. "హర్షోత్ఫుల్లనయనామ్" అని వర్ణించుటచే ఈ దాది రాముని పెంచిన దాది యనియు, పాండురక్షౌమములను ధరించిన దని చెప్పుటచే శుభ కార్యములందు తెల్లని వస్త్రములు ధరించుట ఆనాటి సదాచార మనియు సూచిత మగుచున్నది. 7

మూ. ఉత్తమేనాభిసంయుక్తా హర్షేణార్థపరా సతీ,
రామమాతా ధనం కిం ను జనేభ్యః సంప్రయచ్ఛతి. 8

ప్ర. అ. రామమాతా=రాముని తల్లి, అర్థపరా సతీ=ధనమునందు ఆసక్తి కలదైనను, ఉత్తమేన=ఉత్తమ మైన, హర్షేణ=సంతోషముతో, అభిసంయుక్తా= కూడినదై, జనేభ్యః = జనులకొరకు, ధనమ్ = ధనమును, కిం ను సంప్రయచ్ఛతి = ఎందుచేత దానము చేయుచున్నది?

తా. కౌసల్య ఎక్కువ ధనాభిలాష కల దగుటచే లుబ్ధురా లైనను, ఈనాడు అత్యంతానందముతో జనులకు ధనము దానము చేయుచున్న దేమి?

వి. మంథరకు కౌసల్యపై ఉన్న అసూయ ఎట్టి దనగా ఆమె పేరు కూడ ఉచ్చరించుటకు ఇష్టపడక 'రామమాతా' అని నిర్దేశించుచున్నది. 'అర్థ పరా' అనునది కూడ ఆమె విషయమున మంథర కున్న అసూయను సూచించు చున్నది. (వ్యాఖ్యాతలు). 'అర్థపరా' అనుదానికి "ఏదియో ఉత్తమ ప్రయోజన మును అపేక్షించుచున్నదై" అని కూడ అర్థము (గోవిందరాజులు). 8

మూ. అతిమాత్రప్రహర్షోఽయం కిం జనస్య చ శంస మే,
కారయిష్యతి కిం వాపి సంప్రహృష్టో మహీపతిః. 9

ప్ర. అ. జనస్య=జనము యొక్క, అయమ్=ఈ, అతిమాత్రప్రహర్షః= మిక్కిలి ఆనందము, కిమ్ = ఎందులకు? మే=నాకు, శంస = చెప్పుము. సంప్రహృష్టః=సంతసించిన, మహీపతిః = రాజు, కిం వాపి=ఏమైన, కారయి ష్యతి వా = చేయింపనున్నాడా?

తా. "ఆను అందరును ఇంత ఆనందముగా నుండుటకు కారణ మేమి? రాజు సంతోషించి ఏమైన ఘనకార్యము చేయనున్నాడా? నాకు చెప్పుము."

మూ. విదీర్యమాణా హర్షేణ ధాత్రీ తు పరయా ముదా,
ఆచచక్షేఽథ కుబ్జాయై భూయసీం రాఘవశ్రియమ్. 10

ప్ర. అ. ధాత్రీ తు = దాది యైతే, హర్షేణ = సంతోషముచేత, విదీర్యమాణా = బ్రద్దలై పోవుచున్నదై, అథ = పిమ్మట, కుబ్జాయై = గూను దైన మంథరకు, భూయసీమ్ = అధిక మైన, రాఘవశ్రియమ్ = రాముని రాజ్యలక్ష్మీ సంప్రాప్తిని గూర్చి, పరమయా = గొప్ప, ముదా = సంతోషముతో, ఆచచక్షే = చెప్పెను.

తా. అప్పుడా దాది సంతోషముతో తబ్బిబ్బు లగుచు, ఆ మంథరకు, రామునకు కలుగ నున్న అత్యధిక మైన అభివృద్ధిని గూర్చి పరమానందముతో తెలిపెను. 10

మూ. శ్వః పుష్యేణ జితక్రోధం యౌవరాజ్యేన రాఘవమ్,
రాజా దశరథో రామమభిషేచయితానఘమ్. 11

ప్ర. అ. దశరథః రాజా = దశరథమహారాజు, శ్వః = రేపు, పుష్యేణ = పుష్యమీనక్షత్రమునందు, రాఘవమ్ = రఘువంశసంజాతుడూ, అనఘమ్ = దోషములు లేనివాడూ అయిన, రామమ్ = రాముని, యౌవరాజ్యేన = యౌవరాజ్యముచే, అభిషేచయితా = అభిషేకము చేయనున్నాడు.

తా. దశరథమహారాజు, రేపు పుష్యమీ నక్షత్రమునందు, దోషరహితు డైన రాముని యౌవరాజ్యాభిషిక్తుని చేయనున్నాడు. 11

మూ. ధాత్ర్యాస్తు వచనం శ్రుత్వా కుబ్జా క్షిప్రమమర్షితా
కైలాసశిఖరాకారాత్ప్రాసాదాదవరోహత. 12

ప్ర. అ. కుబ్జా = ఆ గూనుది, ధాత్ర్యాః = దాదియొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, అమర్షితా = కోపముకలదై, కైలాసశిఖరాకారాత్ = కైలాసపర్వతశిఖరము వంటి ఆకారము గల, ప్రాసాదాత్ = ప్రాసాదమునుండి, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, అవరోహత = దిగెను.

తా. దాని మాటలు విన్న ఆ మంథర కోపావిష్టురాలై కైలాసశిఖరము వంటి ఆకారము గల ప్రాసాదమునుండి శీఘ్రముగ దిగెను. 12

మూ. సా దహ్యమానా కోపేన మన్థరా పాపదర్శినీ,
శయానామేత్య కైకేయీమిదం వచన మబ్రవీత్. 13

ప్ర. అ. పాపదర్శినీ = పాపము కలిగించు కార్యమునే చూచు, సా = ఆ, మన్థరా = మంథర, కోపేన = కోపముచేత, దహ్యమానా = దహింపబడుచున్నదై, శయానామ్ = శయనించి యున్న, కైకేయీమ్ = కైకేయిని, ఏత్య = చేరి, ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పాపాలోచన గల ఆ మంథర కోపముతో మండిపడుచు, శయనించి యున్న కైకేయివద్ద కేగి ఇట్లు పలికెను. 13

మూ. ఉత్తిష్ఠ మూఢే కిం శేషే భయం త్వామభివర్తతే,
ఉపప్లుతమఘౌఘేన కిమాత్మానం న బుధ్యసే. 14

ప్ర. అ. మూఢే = ఓ తెలివితక్కువదానా! ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము. కిం = ఎందువలన శేషే = నిద్రపోవుచున్నావు? భయమ్ = భయము, త్వా = నిన్ను, అభివర్తతే = సమీపించుచున్నది. అఘౌఘేన = దుఃఖముల సముదాయముచేత, ఉపప్లుతమ్ = ముంచెత్తబడిన, ఆత్మానమ్ = తనను గూర్చి, కిమ్ = ఎందువలన, న బుధ్యసే = తెలిసికొనకున్నావు?

తా. ఓ తెలివితక్కువదానా! పరుండి ఉన్నావేమి? లెమ్ము. నీ పైకి ఆపదలు ముంచెత్తికొని వచ్చుచున్నవి. నీవు తెలిసికొనజాలకున్నావు! 14

మూ. అనిష్టే సుభగాకారే సౌభాగ్యేన వికత్థసే,
చలం హి తవ సౌభాగ్యం నద్యాః స్రోత ఇవోష్ణగే. 15

ప్ర. అ. సుభగాకారే = భర్తకు ప్రియురాలవైనట్లు పైకి కనబడుదానా! అనిష్టే = భర్తకు అనిష్టురాలా! సౌభాగ్యేన = సౌభాగ్యముచేత, వికత్థసే = గర్వించుచున్నావు. (బడాయి చెప్పుకొనుచున్నావు); ఉష్ణగే = గ్రీష్మఋతువునందు, నద్యాః = నదియొక్క, స్రోతః ఇవ = ప్రవాహము వలె, తవ = నీయొక్క, సౌభాగ్యమ్ = సౌభాగ్యము, చలం హి = చంచలమైనది కదా!

తా. ఓ కైకేయీ! నీవు భర్తకు ప్రియురాల వని పైకి కనబడుటయే కాని వాస్తవమున నీ వాతనికి ఇష్టురాలవు కాదు. సౌభాగ్యవంతురాల నని (భర్త ప్రేమకు పాత్రురాల నని) బింకాయి చెప్పుకొనుచున్నావు: కాని నీ సౌభాగ్యము గ్రీష్మమునందు నదీప్రవాహము వలె చంచల మైపోయినది. 15

మూ. ఏవముక్తా తు కైకేయీ రుష్టయా పరుషం వచః,
కుబ్జయా పాపదర్శిన్యా విషాదమగమత్పరమ్. 16

ప్ర. అ. రుష్టయా = కోపించిన, పాపదర్శిన్యా = పాపపు టాలోచనలు గల, కుబ్జయా = గూను దైన మంథరచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, పరుషమ్ = పరుష మైన, వచః = వాక్యమును, ఉక్తా = పలకబడిన, కైకేయీ = కైకేయి, పరమ్ = గొప్ప, విషాదమ్ = దిగులును, అగమత్ = పొందెను.

తా. పాపపు ఆలోచనలు గల ఆ మంథర కోపముతో పలికిన పరుష వాక్యములు విని కైకేయి చాల దిగులు పొందెను. 16

మూ. కైకేయీ త్వబ్రవీత్కుబ్జాం కచ్చిత్క్షేమం న మన్థరే,
విషణ్ణవదనాం హి త్వాం లక్షయే భృశదుఃఖితామ్ 17

ప్ర. అ. కైకేయీ తు = కైకేయి, కుబ్జామ్ = గూనిదానిని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను. మన్థరే = మంథరా! క్షేమం న కచ్చిత్ = క్షేమము లేదా యేమి? త్వామ్ = నిన్ను, విషణ్ణవదనామ్ = దిగులు చెందిన ముఖము కలదానినిగాను, భృశదుఃఖితామ్ = మిక్కిలి దుఃఖించిన దానినిగాను, లక్షయే హి = చూచు చున్నాను కదా.

తా. కైకేయి మంథరతో—"ఓ మంథరా! మన క్షేమమునకు భంగము వాటిల్లినదా యేమి? నీవు దిగులుచెందిన ముఖముతో చాల దుఃఖితురాలుగ కన బడుచున్నావు" అని ప్రశ్నించెను. 17

మూ. మన్థరా తు వచః శ్రుత్వా కైకేయ్యా మధురాక్షరమ్,
ఉవాచ క్రోధసంయుక్తా వాక్యం వాక్యవిశారదా. 18

ప్ర. అ. వాక్యవిశారదా = మాటలలో నేర్పరియైన మన్థరా తు = మంథర యైతే, మధురాక్షరమ్ = మధుర మైన అక్షరములు గల, కైకేయ్యాః వచః =

కైకేయి వాక్యాను, శ్రుత్వా = విని, క్రోధసంయుక్తా = కోపముతో కూడినదై, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. మాటలలో నేర్పరి యైన మంథర కైకేయి పలికిన మధురాక్షరములు గల మాటలు విని, కోపముతో ఇట్లు పలికెను. 18

మూ. సా విషణ్ణతరా భూత్వా కుబ్జా తస్యా హితైషిణీ,
విషాదయన్తీ ప్రోవాచ భేదయన్తీ చ రాఘవమ్. 19

ప్ర. అ. సా = ఆ, కుబ్జా = మంథర, విషణ్ణతరా భూత్వా = ఇంకను విషణ్ణురాలై, తస్యాః = ఆమెయొక్క, హితైషిణీ = హితమును కోరుచున్నదై, విషాదయన్తీ = ఆమెకు దిగులును కలిగించుచు, రాఘవమ్ = రాముని, భేద యన్తీ చ = వేరుపరచుచున్నదై. ప్రోవాచ = పలికెను.

తా. కైకేయి హితమును కోరుచున్న ఆ మంథర ఇంకను ఎక్కువగ విషణ్ణురాలై, కైకేయికి దుఃఖమును కలిగించుచు, రామునిపై ఆమెకు వైమనస్యమును పుట్టించుచు ఇట్లు పలికెను. 19

మూ. అక్షయ్యం సుమహద్దేవి ప్రవృత్తం త్వద్వినాశనమ్,
రామం దశరథో రాజా యౌవరాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి. 20

ప్ర. అ. దేవి = ఓ రాణీ! అక్షయ్యమ్ = అంతులేని, సుమహత్ = చాల గొప్పదైన, త్వద్వినాశనమ్ = నీ వినాశనము, ప్రవృత్తమ్ = ఏర్పడినది. రాజా = రాజైన, దశరథః = దశరథుడు, రామమ్ = రాముని, యౌవరాజ్యే = యౌవరాజ్యమునందు, అభిషేక్ష్యతి = అభిషేకింపనున్నాడు.

తా. రాణీ! నీకు అంతు లేని మహాదుఃఖము వచ్చి పడినది. దశరథ మహారాజు రాముని యౌవరాజ్యాభిషిక్తుని చేయనున్నాడు. 20

మూ. సాస్మ్యగాధే భయే మగ్నా దుఃఖశోకసమన్వితా
దహ్యమానాఽనలేనేవ త్వద్ధితార్థమిహాగతా. 21.

ప్ర. అ. సా = అట్టి నేను, అగాధే = మిక్కిలి అధిక మైన, భయే = భయమునందు, మగ్నా = మునిగిన దాననై, దుఃఖశోకసమన్వితా = మనస్తాపముతోను,

రోదనముతోను, కూడిన దాననై, అనలేన = అగ్నిచేత, దహ్యమానేవ = కాల్చబడుచున్నదానను వలె అయి, త్వద్ధితార్థమ్=నీ హితముకొరకు, ఇహ=ఇచటికి, ఆగతా = వచ్చినాను.

తా. నేను అనంత మైన దుఃఖములో మునిగిపోయినాను. నన్ను అగ్నిచే కాల్చివేయుచున్న ట్లున్నది. ఈ విధముగ దుఃఖశోకములతో నిండినదాననై, నీకు హితము చేయగోరి ఇచటికి వచ్చితిని. 21

మూ. తవ దుఃఖేన కైకేయి మమ దుఃఖం మహద్భవేత్,
త్వద్వృద్ధౌ మమ వృద్ధిశ్చ భవేదత్ర న సంశయః. 22

ప్ర. అ. కైకేయి = ఓ కైకేయీ! తవ = నీయొక్క, దుఃఖేన=దుఃఖముచేత, మమ = నాకు, మహత్ = గొప్ప, దుఃఖమ్=దుఃఖము, భవేత్=కలుగును. త్వద్వృద్ధౌ=నీకు అభివృద్ధి కలిగినచో, మమ=నాకు, వృద్ధిశ్చ=వృద్ధియు, భవేత్=కలుగును. అత్ర = ఇందు, సంశయః = సంశయము, న=లేదు.

తా. కైకేయీ! నీకు దుఃఖము కలిగినచో నాకు గొప్ప దుఃఖము కలుగును. నీకు అభివృద్ధి కలిగినచో నాకు అభివృద్ధి లభించును. ఈ విషయమున సంశయము లేదు. 22

మూ. నరాధిపకులే జాతా మహిషీ త్వం మహీపతేః,
ఉగ్రత్వం రాజధర్మాణాం కథం దేవి న బుధ్యసే. 23

ప్ర. అ. దేవి=రాణీ! నరాధిపకులే=రాజవంశమునందు, జాతా=పుట్టినదానవు, మహీపతేః = రాజుయొక్క, మహిషీ = ప్రధానభార్యవూ అయిన, త్వమ్=నీవు, రాజధర్మాణామ్=రాజధర్మములయొక్క, ఉగ్రత్వమ్=క్రూరత్వమును, కథమ్ = ఎట్లు, న బుధ్యసే=తెలియజాల కున్నావు?

తా. కైకేయీ! రాజవంశములో జనించి, రాజభార్యలలో ప్రధానురాలవైనను నీవు రాజధర్మమునందలి క్రౌర్యమును తెలియజాలకున్నావేమి? 23

మూ. ధర్మవాదీ శఠో భర్తా శ్లక్ష్ణవాదీ చ దారుణః,
శుద్ధభావే న జానీషే తేనైవమతిసన్ధితా. 24

ప్ర. అ. భర్తా=నీ భర్త, ధర్మవాదీ=ధర్మము మాటలాడువాడు. శఠః= రహస్యముగా అపకారము చేయువాడు. శ్లక్ష్ణవాదీ=మధురముగా మాటలాడు వాడు. దారుణః చ=క్రూరుడు. శుద్ధభావే=ఓ పరిశుద్ధ స్వభావురాలా! తేన= ఆట్టి భర్తచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, అతిసన్ధితా=మోసగింపబడిన నీవు, న జానీషే= తెలిసికొనజాలకున్నావు.

తా. నీ భర్త ధర్మాలు చెప్పుచుండును గాని రహస్యముగా అపకారము చేయును. తియ్యగ మాటలాడుచు క్రూరముగ ప్రవర్తించును. నీవు పరిశుద్ధమైన హృదయము కలదానవగుటచే అతడీ విధముగ మోసగించుచున్నను తెలిసికొన జాలకున్నావు. 25

మూ. ఉపస్థితః ప్రయుఞ్జానస్త్వయి సాన్త్వమనర్థకమ్,
అర్థేనైవాద్య తే భర్తా కౌసల్యాం యోజయిష్యతి. 25

ప్ర. అ. ఉపస్థితః=సమీపించినవాడై, అనర్థకమ్=ఎట్టి ప్రయోజనమును లేని, సాన్త్వమ్=మంచిమాటలను, త్వయి=నీ విషయమున, ప్రయుఞ్జానః= ప్రయోగించుచుండు, తే భర్తా=నీ భర్త, అద్య=నేడు, కౌసల్యామేవ= కౌసల్యనే, అర్థేన=లాభముతో, యోజయిష్యతి=కూర్పగలడు.

తా. నీ భర్త నీవద్దకు వచ్చి నిష్ప్రయోజనములైన మంచి మాటలు పలుకుచుండును. కాని లాభమును మాత్రము కౌసల్యకే సమకూర్చనున్నాడు. 25

మూ. అపవాహ్య స దుష్టాత్మా భరతం తవ బన్ధుషు,
కాల్యే స్థాపయితా రామం రాజ్యే నిహతకణ్టకే. 26

ప్ర. అ. దుష్టాత్మా=దుష్టమైన బుద్ధి గల, సః=అతడు, భరతమ్= భరతుని, తవ బన్ధుషు=నీ బంధువుల వద్దకు, అపవాహ్య=పంపివేసి, కాల్యే= ప్రాతఃకాలమునందు, రామమ్=రాముని, నిహతకణ్టకే=తొలగింపబడిన అడ్డు గల, రాజ్యే=రాజ్యమునందు, స్థాపయితా=స్థాపింపనున్నాడు.

తా. దుష్టబుద్ధి గల నీ భర్త భరతుని నీ బంధువుల ఇంటికి పంపివేసి, రేపు ప్రాతఃకాలమున, ఏ అడ్డులును లేని రాజ్యమును రామున కివ్వనున్నాడు.

మూ. శత్రుః పతిప్రవాదేన మాత్రేవ హితకామ్యయా,
ఆశీవిష ఇవాఙ్కేన బాలే పరిధృతస్త్వయా. 27

ప్ర. అ. బాలే=చిన్నదానా! (తెలివిలేనిదానా), మాత్రేవ=తల్లిచేతవలె, త్వయా=నీచేత, హితకామ్యయా = హితాభిలాషచేత, ఆశీవిషః=సర్పము, అఙ్కేనేవ=ఒడిచేత (లో) వలె, శత్రుః=శత్రువు, పతిప్రవాదేన=భర్త యను ప్రవాదముచే (పేరుతో), పరిధృతః = ధరింపబడినాడు.

తా. ఓ అమాయకురాలా! నీవు తల్లి వలె హితమును కోరుచు, సర్పమును ఒడిలో ధరించి నట్లు శత్రువును భర్త యను పేరుతో గ్రహించియున్నావు.

మూ. యథా హి కుర్యాత్సర్పో వా శత్రుర్వా ప్రత్యుపేక్షితః,
రాజ్ఞా దశరథేనాద్య సపుత్రా త్వం తథా కృతా. 28

ప్ర. అ. సపుత్రా=పుత్రసహితురాల వైన, త్వమ్=నీవు, రాజ్ఞా=రాజైన, దశరథేన=దశరథుని చేత, ప్రత్యుపేక్షితః=ఉపేక్షింపబడిన, సర్పో వా=సర్పము గాని, శత్రుర్వా=శత్రువు గాని, యథా=ఎట్లు, కుర్యాత్=చేయునో, తథా=అట్లు, కృతా=చేయబడితివి.

తా. ఉపేక్షించిన సర్పము గాని, శత్రువు గాని ఏమి చేయునో, దశరథ మహారాజు నీ విషయమునను, నీ కుమారుని విషయమునకు అదియే చేసినాడు.

మూ. పాపేనానృతసాన్త్వేన బాలే నిత్యసుఖోచితే,
రామం స్థాపయతా రాజ్యే సానుబన్ధా హతా హ్యసి. 29

ప్ర. అ. నిత్యసుఖోచితే = నిత్యము సుఖములకు అలవాటుపడినదానా, బాలే=ఓ బాలా! అనృతసాన్త్వేన=అసత్యమైన మంచి మాటలు గలవాడూ, రామమ్ = రాముని, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, స్థాపయతా = స్థాపించుచున్నవాడూ, అయిన, పాపేన=ఆ పాపాత్మునిచేత, సానుబన్ధా=సంతానసహితురాలవైన నీవు, హతా=కొట్టబడినదానవు, అసి హి=అగుచున్నావు కదా!

తా. ఓ తెలివితక్కువదానా! నిత్యము సుఖములకు అలవడిన నిన్ను బూటకపు మాటలతో బుజ్జగించుచు ఆ పాపాత్ముడు రామునకు రాజ్యాభిషేకము చేసి నిన్ను సంతానసహితముగా నశింపచేయుచున్నాడు కదా! 29

మూ. సా ప్రాప్తకాలం కైకేయి క్షిప్రం కురు హితం తవ,
త్రాయస్వ పుత్రమాత్మానం మాం చ విస్మయదర్శనే. 30

ప్ర. అ. కైకేయి = ఓ కైకేయీ! సా=అట్టి నీవు, తవ=నీకు, హితమ్= హిత మైన, ప్రాప్తకాలమ్ = సమయమునకు తగిన కార్యమును, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, కురు = చేయుము. విస్మయదర్శనే=ఆశ్చర్యకర మైన దర్శనము కలదానా! పుత్రమ్ = నీ పుత్రుని, ఆత్మానమ్ = తనను, మాం చ = నన్ను కూడ, త్రాయస్వ = రక్షింపుము.

తా. కైకేయీ! సమయోచితముగా నీకు హిత మైన కార్యము చేయుము. చూపరులకు ఆశ్చర్యము కలిగించు సౌందర్యము కలదానా! నీ పుత్రుని, నిన్ను నన్ను కూడ రక్షించుము. 30

మూ. మన్థరాయా వచః శ్రుత్వా శయానా సా శుభాననా,
ఉత్తస్థౌ హర్షసంపూర్ణా చన్ద్రలేఖేవ శారదీ. 31

ప్ర. అ. శయానా = శయనించి యున్న, సా = ఆ, శుభాననా=సుందర మైన ముఖము గల కైకేయి, మన్థరాయాః=మంథరయొక్క, వచః=వాక్కును, శ్రుత్వా = విని, హర్షసంపూర్ణా = సంతోషముతో నిండినదై, శారదీ=శరత్కాలమునకు సంబంధించిన, చన్ద్రలేఖేవ = చంద్రరేఖ వలె, ఉత్తస్థౌ=లేచెను.

తా. అంతవరకును శయనించి యున్న ఆ సుందరముఖి, మంథర మాటలు విని, ఆనందభరిత యై, శరత్కాలమునందలి చంద్రరేఖ వలె, లేచెను. 31

మూ. అతీవ సా తు సంహృష్టా కైకేయీ విస్మయాన్వితా
ఏకమాభరణం తస్యై కుబ్జాయై ప్రదదౌ శుభమ్. 32

ప్ర. అ. సా కైకేయీ = ఆ కైకేయి, అతీవ = మిక్కిలి, సంహృష్టా = సంతోషించినదై, విస్మయాన్వితా = ఆశ్చర్యముతో కూడినదై, తస్యై = ఆ, కుబ్జాయై = కుబ్జకు, ఏకమ్ = ఒక, శుభమ్=అందమైన, ఆభరణమ్ = ఆభరణమును, దదౌ=ఇచ్చెను.

తా. కైకేయి చాల సంతోషించి, మంథర మాటల తీరుకు ఆశ్చర్య పడుచు, ఆమెకు ఒక మంచి ఆభరణమును పారితోషికముగా ఇచ్చెను. 32

మూ. దత్త్వా త్వాభరణం తస్యై కుబ్జాయై ప్రమదోత్తమా,
కైకేయీ మన్థరాం దృష్ట్వా పునరేవాబ్రవీదిదమ్. 33.

ప్ర. అ. ప్రమదోత్తమా = స్త్రీలలో ఉత్తమురాలైన, కైకేయీ = కైకేయి, తస్యై = ఆ, కుబ్జాయై = కుబ్జకు, ఆభరణమ్ = ఆభరణమును, దత్త్వా = ఇచ్చి, మన్థరామ్ = మంథరను, దృష్ట్వా = చూచి, పునః ఏవ = మరల, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. స్త్రీలలో ఉత్తమురాలైన ఆ కైకేయి మంథరకు ఆభరణ మిచ్చి ఆమెతో ఇట్లనెను. 33

మూ. ఇదం తు మన్థరే మహ్యమాఖ్యాసి పరమం ప్రియమ్.
ఏతన్మే ప్రియమాఖ్యాతుః కిం వా భూయః కరోమి తే. 34

ప్ర. అ. మన్థరే = మంథరా, మహ్యమ్ = నాకు, పరమమ్ = ఎక్కువ, ప్రియమ్ = ప్రియమైన, ఇదమ్ = దీనిని, ఆఖ్యాసి = చెప్పుచున్నావు. మే = నాకు, ప్రియమ్ = ప్రియమును, ఆఖ్యాతుః = చెప్పువానికి, ఏతత్ = ఇది పారితోషికము. తే = నీకు, భూయః = ఇంకను, కిం వా = ఏమి, కరోమి = చేయుదును?

తా. మంథరా! నీవు చెప్పినది నా కత్యంతప్రియమైన విషయము. ఇది నేను ప్రియమైన వార్త చెప్పినవారి కిచ్చు పారితోషికము. అతి ప్రియవార్తను తెచ్చిన నీ కింకను ఏమి ఇవ్వవలెనో చెప్పుము. 34

మూ. రామే వా భరతే వాహం విశేషం నోపలక్షయే,
తస్మాత్తుష్టాస్మి యద్రాజా రామం రాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి 35

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, రామే వా = రాముని యందుగాని, భరతే వా = భరతునియందు గాని, విశేషమ్ = భేదమును, నోపలక్షయే = చూడను. తస్మాత్ = అందువలన, రాజా = రాజు, రామమ్ = రాముని, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, యత్ అభిషేక్ష్యతి = అభిషిక్తుని చేయునను విషయమున, తుష్టా అస్మి = సంతోషించితిని.

తా. నాకు రాము డన్నను, భరతు డన్నను భేదబుద్ధి లేదు. అందుచే రాజు రాముని రాజ్యాభిషిక్తుని చేయ నున్నాడను విషయమున సంతోషించు చున్నాను. 35

మూ. న మే పరం కిఞ్చి దితస్త్వయాపి న
ప్రియం ప్రియార్హే సువచం వచః పరమ్,
తథా హ్యవోచస్త్వమతః ప్రియోత్తరం
వరం వరం తే ప్రదదామి తం వృణు. 36

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
సప్తమః సర్గః.

ప్ర. అ. ప్రియార్హే=ప్రియమునకు అర్హురాల వైన ఓ మంథరా! మే= నాకు, ఇతః = ఇంతకంటె, పరమ్ = గొప్పది, కిఞ్చిత్ = ఏదియు, న = లేదు. త్వయాపి=నీచేతగూడ, పరమ్=అధికముగా, ప్రియమ్=ప్రియ మైన, వచః= వచనము, సువచమ్=సులభముగా చెప్ప శక్యమైనది, న=కాదు. త్వమ్=నీవు, తథా = ఆవిధముగా, ప్రియోత్తరమ్ = ప్రియ మైన వాటిలో శ్రేష్ఠ మైనదానిని, అవోచః హి = చెప్పితివి గదా. అతః = ఆ కారణము వలన, పరమ్ = ఉత్తమ మైన, వరమ్=వరమును, తే = నీకు, ప్రదదామి = ఇచ్చుచున్నాను. తమ్ = దానిని, వృణు=కోరుకొనుము.

తా. మంథరా! నీవు సంతోషమునకు తగినదానవు. నా కింతకంటె ప్రియ మైనది మరొకటి లేదు. అందుచే నీవు ఇంతకంటె ప్రియ మైనదానిని మరల ఎన్నడును చెప్పజాలవు. నీకు మంచి వరము నిచ్చెదను; కోరుకొనుము.

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో సప్తమసర్గ సమాప్తము.

అథ అష్టమః సర్గః

[రామాభిషేకము కైకకు కీడు కలిగించుననని మంథర పలుకుట. కైక రామగుణములను తెలిపి అభిషేకమును సమర్థించుట. మరల మంథర రామాభిషేకము భరతునకు భయావహమని కైకను భయ పెట్టుట]

మూ. మన్థరా త్వభ్యసూయైనాముత్సృజ్యాభరణం చ తత్,
ఉవాచేదం తతో వాక్యం కోపదుఃఖసమన్వితా. 1

ప్ర. అ. మన్థరా తు = మంథర యైతే, ఏనామ్ = ఈమెను గూర్చి, అభ్యసూయ=విసుగుచెంది, కోపదుఃఖసమన్వితా=కోపదుఃఖములతో కూడినదై, తత్=ఆ, ఆభరణమ్ = ఆభరణమును, ఉత్సృజ్య=విడచి, తతః=పిమ్మట, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. మంథర కైకేయిపై విసుగు చూపుచు, కోపదుఃఖములతో కూడినదై, ఆ ఆభరణమును పరిత్యజించి, ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. హర్షం కిమిదమస్థానే కృతవత్యసి బాలిశే,
శోకసాగరమధ్యస్థమాత్మానం నావబుధ్యసే. 2

ప్ర. అ. బాలిశే=తెలివితక్కువదానా! అస్థానే = తగని విషయమున, హర్షమ్ = సంతోషమును, కృతవతీ అసి = చేయుచున్నావు. ఇదమ్ = ఇది, కిమ్ = ఏమి? శోకసాగరమధ్యస్థమ్ = శోకసాగరమధ్యమునం దున్న, ఆత్మానమ్=నిన్ను గూర్చి, నావబుధ్యసే = తెలిసికొనజాలకున్నావు.

తా. మూఢురాలా! నీవు శోకసాగరమధ్యలో నున్నావను విషయము తెలియక ఏమిటిది విషాదహేతు వైన విషయమున సంతోషించుచున్నావు? 2

మూ. మనసా ప్రహసామి త్వాం దేవి దుఃఖార్దితా సతీ,
యచ్ఛోచితవ్యే హృష్టాసి ప్రాప్యేదం వ్యసనం మహత్. 3

ప్ర. అ. దేవి = ఓ రాణీ! మహత్ = గొప్ప దైన, ఇదమ్ = ఈ, వ్యసనమ్ = వ్యసనమును, ప్రాప్య = పొంది, శోచితవ్యే = దుఃఖించదగియుండగా, యత్ = ఏకారణమువలన, హృష్టా అసి = సంతసించినదాన వగుచున్నావో, అందువలన, దుఃఖార్తితా సతీ = దుఃఖముచేత పీడింపబడినదాననై, త్వామ్ = నిన్ను గూర్చి, మనసా = మనస్సుచేత, ప్రహసామి = నవ్వుచున్నాను.

తా. ఓ రాణీ: ఇంతటి మహావ్యసనము కలిగి దుఃఖించదగిన సమయమున నీవు ఆనందించుచున్నావు. ఇది చూచి దుఃఖపీడితురాల నైన నేను నాలో నేనే నవ్వుకొనుచున్నాను. 3

మూ. శోచామి దుర్మతిత్వం తే కా హి ప్రాజ్ఞా ప్రహర్షయేత్,
ఆరేః సపత్నీపుత్రస్య వృద్ధిం మృత్యోమివాగతామ్. 4

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, దుర్మతిత్వమ్ = దుష్టవిషయమున బుద్ధి కలిగియుండుటను గూర్చి, శోచామి = దుఃఖించుచున్నాను. ప్రాజ్ఞా = బుద్ధిమంతురా లైన, కా = ఎవతె, అరేః = శత్రు వైన, సపత్నీపుత్రస్య = సవతి కుమారునియొక్క, వృద్ధిమ్ = అభివృద్ధిని గూర్చి, ఆగతామ్ = వచ్చిన, మృత్యుమివ = మృత్యువును గూర్చి వలె, ప్రహర్షయేత్ = సంతసించును?

తా. నీ తెలివితక్కువదనమును గూర్చు చాల విచారించుచున్నాను. తెలివిగల ఏ ఆడదైనా శత్రు వైన సవతికుమారునికి అభివృద్ధి కలుగుచుండగా చూచి, సంతోషించునా? ఇది మృత్యువును అభినందించుటవంటిది కాదా? 4

మూ. భరతాదేవ రామస్య రాజ్యసాధారణాద్భయమ్,
తద్విచిన్త్య విషణ్ణాస్మి భయం భీతాద్ధి జాయతే. 5

ప్ర. అ. రామస్య = రామునకు, రాజ్యసాధారణాత్ = రాజ్యముపై సమానాధికార మున్న, భరతాదేవ = భరతుని నుండియే, భయమ్ = భయము. తత్ = ఆ విషయమును, విచిన్త్య = ఆలోచించి, విషణ్ణా = దుఃఖితురాలను, అస్మి = అయినాను. భీతాత్ = భయపడినవానివలన, భయమ్ = భయము, జాయతే హి = కలుగునుకదా.

తా. భరతునకు కూడ తనతో సమానముగ రాజ్యాధికార మున్నది గాన రామునకు భరతుని చూచిన భయము. ఈ విషయము నాలోచించినకొలంది నాకు

దుఃఖము కలుగుచున్నది. మనలను చూచి భయపడినవానినుండియే మన కాపదలు వచ్చునుకదా? 5.

మూ. లక్ష్మణో హి మహేష్వాసో రామం సర్వాత్మనా గతః,
శత్రుఘ్నశ్చాపి భరతం కాకుత్స్థం లక్ష్మణో యథా. 6

ప్ర. అ. మహేష్వాసః = గొప్ప ధనస్సు గల, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, సర్వాత్మనా = సర్వవిధములచేతను, రామమ్ = రాముని, గతః = చేరినాడు. శత్రుఘ్నః చ అపి = శత్రుఘ్నుడు కూడ, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, కాకుత్స్థం యథా=రాముని వలె, భరతమ్=భరతుని (చేరినాడు).

తా. మహాధనుర్ధరు డైన లక్ష్మణుడు సర్వవిధములచేతను రాముని ఆశ్రయించి ఉన్నాడు. లక్ష్మణుడు రాముని ఆశ్రయించినట్లు శత్రుఘ్నుడు భరతుని ఆశ్రయించి యున్నాడు. 6

మూ. ప్రత్యాసన్నక్రమేణాపి భరతస్యైవ భామిని,
రాజ్యక్రమో విప్రకృష్టస్తయోస్తావత్కనీయసోః. 7

ప్ర. అ. భామిని = కైకేయీ, ప్రత్యాసన్నక్రమేణాపి = పుట్టుకలో సామీప్యముచేత ఏర్పడిన క్రమమును పట్టి గూడ, రాజ్యక్రమః = రాజ్యక్రమము, భరతస్యైవ = భరతునకే. కనీయసోః=చిన్నవా రైన, తయోః తావత్=వారిద్దరికి అయితే, విప్రకృష్టః = దూర మైనది.

తా. పుట్టుకలో దగ్గరగా నుండుటను బట్టి ఏర్పడు క్రమముచేత గూడ రాముని తరువాత రాజ్యము పొందవలసినవాడు భరతుడే. లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు చిన్నవారు గాన వారికి రాజ్యాధికారావకాశము దూర మైనది. 7

మూ. విదుషః క్షత్రచారిత్రే ప్రాజ్ఞస్య ప్రాప్తకారిణః,
భయాత్ప్రవేపే రామస్య చిన్తయన్తీ తవాత్మజమ్. 8

ప్ర. అ. విదుషః = విద్వాంసుడు, క్షత్రచారిత్రే = రాజనీతియందు, ప్రాజ్ఞస్య = సమర్థుడూ, ప్రాప్తకారిణః = ఏ సమయమునకు ఏది యుక్తమో అది చేయువాడు అయిన రామునియొక్క (వలన), భయాత్ = భయమువలన, తవ

ఆత్మజమ్ = నీ కుమారుని గూర్చి, చిన్తయన్తీ = ఆలోచించుచున్నదాననై. ప్రవేపే=వణకుచున్నాను.

తా. రాముడు విద్వాంసుడు; రాజనీతిరతుడు; కాలము మించిపోకుండగ కార్యములను సాధించువాడు. అట్టి రామునివలన నీ కుమారునకు కలుగనున్న ఆపదను గూర్చి ఆలోచించగా నాకు వణకు పుట్టుచున్నది. 8

మూ. సుభగా ఖలు కౌసల్యా యస్యాః పుత్రోఽభిషేక్ష్యతే,
యౌవరాజ్యేన మహతా శ్వః పుష్యేణ ద్విజోత్తమైః. 9

ప్ర. అ. యస్యాః=ఏ కౌసల్యయొక్క, పుత్రః=పుత్రుడు, శ్వః = రేపు, పుష్యేణ=పుష్యమినక్షత్రమునందు, ద్విజోత్తమైః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులచేత, మహతా = గొప్పదైన, యౌవరాజ్యేన=యౌవరాజ్యముచేత, అభిషేక్ష్యతే = అభిషేకింపబడనున్నాడో, కౌసల్యా = అట్టి కౌసల్య, సుభగా ఖలు = మంచి భాగ్యము కలదికదా?

తా. కౌసల్య చాల అదృష్టవంతురాలు. ఆమె కుమారునకు, ద్విజోత్తములు, రేపు పుష్యమినక్షత్రమునందు గొప్ప యౌవరాజ్యాభిషేకము చేయనున్నారు. 9

మూ. ప్రాప్తాం సుమహతీం ప్రీతిం ప్రతీతాం తాం హతద్విషమ్,
ఉపస్థాస్యసి కౌసల్యాం దాసీవత్త్వం కృతాఞ్జలిః. 10

ప్ర. అ. సుమహతీమ్ = చాలగొప్పదైన, ప్రీతిమ్ = సంతోషమును, ప్రాప్తామ్ = పొందినదీ, ప్రతీతామ్=ప్రసిద్ధిగాంచినదీ, హతద్విషమ్=నశించిన శత్రువులు గలదీ అయిన, తాం కౌసల్యామ్=ఆ కౌసల్యను, త్వమ్ = నీవు, దాసీవత్ =దాసి వలె, కృతాఞ్జలిః=చేయబడిన దోసిలి కలదానవై, ఉపస్థాస్యసి= సేవించగలవు.

తా. గొప్ప అభివృద్ధిని పొంది, శత్రువులను అణచి, ప్రసిద్ధి పొందు ఆ కౌసల్యను నీవు దాసి వలె చేతులు కట్టుకొని సేవించవలసియుండును. 10

మూ. ఏవం చేత్త్వం సహాస్మాభిస్తస్యాః ప్రేష్యా భవిష్యసి,
పుత్రశ్చ తవ రామస్య ప్రేష్యభావం గమిష్యతి. 11

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగ, త్వమ్ = నీవు, అస్మాభిః సహ = మాతో కూడ, తస్యాః = ఆమెకు, ప్రేష్యా = దాసివిగా, భవిష్యసి యది = కాబోయినచో, తవ = నీయొక్క, పుత్రశ్చ = పుత్రుడు గూడ, రామస్య = రామునకు, ప్రేష్యభావమ్ = దాసత్వమును, గమిష్యతి = పొందగలడు.

తా. నీ వీ విధముగ మాతో కలిసి కౌసల్యకు దాసి వైనచో, నీ కుమారుడు రాముని సేవకు డగును. 11

మూ. హృష్టాః ఖలు భవిష్యన్తి రామస్య పరమాః స్త్రియః,
అప్రహృష్టా భవిష్యన్తి స్నుషాస్తే భరతక్షయే. 12

ప్ర. అ. రామస్య = రామునియొక్క, పరమాః స్త్రియః = గొప్పస్త్రీలు, హృష్టాః = సంతసించినవారలై, భవిష్యన్తి ఖలు = కాగలరు కదా. భరతక్షయే = భరతునకు క్షీణదశ కలుగగా, తే = నీయొక్క, స్నుషాః = కోడండ్రు, అప్రహృష్టాః = ఆనందము లేనివారు, భవిష్యన్తి = కాగలరు.

తా. రాముని భార్య లందరును సంతోషింపగలరు. భరతునకు క్షీణదశ కలుగుటచే నీ కోడళ్లు సంతోషవిహీన లయ్యెదరు.

వి. ఇక్కడ "నీ కోడళ్లు" అని చెప్పి భరతునకు చాలమంది భార్య లున్నట్లు చెప్పబడినది గాన "రామస్య పరమాః స్త్రియః" అనుదానికి కూడ "రాముని భార్యలు" అనియే అర్థము చెప్పవలెను. ఇది రాముడు ఏకపత్నీవ్రతుడు అను ప్రసిద్ధికి విరుద్ధముగా ఉన్నది కదా అని ఆశంక కలుగవచ్చును. దీనికి సమాధాన మేమనగా రాజులు బహుభార్యావంతులు గాన రామభరతాదులు ఇతరక్షత్రియవంశీయుల వలెనే అనేకభార్యలను వివాహమాడగల రను ఉద్దేశ్యముతో (భవిష్యద్దృష్టితో) మంథర అట్లు పలికినది. 12

మూ. తాం దృష్ట్వా పరమప్రీతాం బ్రువన్తీం మన్థరాం తతః,
రామస్యైవ గుణాన్ దేవీ కైకేయీ ప్రశశంస హ. 13

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, పరమ్ = మిక్కిలి, అప్రీతామ్ = దుఃఖితురాలై, బ్రువన్తీమ్ = ఆవిధముగ మాటలాడుచున్న, తామ్ = ఆ, మన్థరామ్ =

మంథరను, దృష్ట్వా = చూచి, కైకేయీ = కైకేయి, రామస్య గుణానేవ = రాముని గుణములనే, ప్రశశంస హ = ప్రశంసించెను.

తా. మిక్కిలి దుఃఖితురాలై ఆ విధముగ మాటలాడుచున్న మంథరను చూచి కైకేయి రాముని గుణగణములనే స్తుతింప మొదలిడెను. 13

మూ. ధర్మజ్ఞో గురుభిర్దాన్తః కృతజ్ఞః సత్యవాక్ఛుచిః,
రామో రాజ్ఞః సుతో జ్యేష్ఠో యౌవరాజ్యమతోఽర్హతి. 14

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, ధర్మజ్ఞః = ధర్మములు తెలిసినవాడు. గురుభిః = పెద్దలచేత, దాన్తః = శిక్షితుడు. కృతజ్ఞః = కృతజ్ఞుడు. సత్యవాక్ = సత్యమైన వాక్కు కలవాడు. శుచిః = పరిశుద్ధచరిత్రుడు. రాజ్ఞః = దశరథ మహారాజు యొక్క, జ్యేష్ఠః = పెద్దవాడైన, సుతః = కుమారుడు. అతః = అందు వలన, యౌవరాజ్యమ్ = యౌవరాజ్యమును గూర్చి, అర్హతి = తగియున్నాడు.

తా. రాముడు ధర్మము లన్నియు తెలిసినవాడు. పెద్దల వలన విద్యా బుద్ధులు నేర్చినవాడు. కృతజ్ఞుడు. సత్యవచనుడు. నిర్మలమైన చరిత్ర కల వాడు. దశరథమహారాజునకు జ్యేష్ఠకుమారుడు. అందువలన అతడే యౌవ రాజ్యము పొందుటకు అర్హత ఉన్నవాడు. 14

మూ. భ్రాతౄన్భృత్యాంశ్చ దీర్ఘాయుః పితృవత్పాలయిష్యతి,
సన్తప్యసే కథం కుబ్జే శ్రుత్వా రామాభిషేచనమ్. 15

ప్ర. అ. దీర్ఘాయుః = దీర్ఘాయుర్దాయవంతుడైన రాముడు, భ్రాతౄన్ = సోదరులను, భృత్యాంశ్చ = పోషింపదగినవారి నందరిని, పితృవత్ = తండ్రి వలె, పాలయిష్యతి = పాలింపగలడు. కుబ్జే = ఓ గూనుదానా! (మంథరా), రామాభిషేచనమ్ = రామాభిషేకమును, శ్రుత్వా = విని, కథమ్ = ఎట్లు, సంతప్యసే = బాధపడుచున్నావు?

తా. చిరంజీవియైన రాముడు సోదరులను, పోష్యవర్గమునకు చెందిన వారి నందరిని, తండ్రి పాలించినట్లు పాలింపగలడు. ఓ గూనుదానా! రామాభి షేకమును వినగా నీ మనస్సునకు బాధ ఎట్లు కలుగుచున్నది? 15

మూ. భరతశ్చాపి రామస్య ధ్రువం వర్షశతాత్పరమ్,
పితృపైతామహం రాజ్యమవాప్తా పురుషర్షభః. 16

ప్ర. అ. వర్షశతాత్ = నూరుసంవత్సరములకంటె, పరమ్ = అనంతరము, పురుషర్షభః = పురుషశ్రేష్ఠుడైన, భరతశ్చాపి = భరతుడు కూడ, రామస్య = రామునియొక్క, పితృపైతామహమ్ = తండ్రితాతలకు సంబంధించిన, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, అవాప్తా = పొందగలడు.

తా. నూరు సంవత్సరముల పాటు రాముడు పాలించిన తరువాత పితృ పితామహ క్రమముస వచ్చుచున్న రాజ్యమును, పురుషశ్రేష్ఠుడైన భరతుడు కూడ పాలింపగలడు. 16

మూ. సా త్వమభ్యుదయే ప్రాప్తే వర్తమానే చ మన్థరే,
భవిష్యతి చ కల్యాణే కిమర్థం పరితప్యసే. 17

ప్ర. అ. మన్థరే = మంథరా, సా త్వమ్ = అట్టి నీవు, అభ్యుదయే = అభ్యుదయము, ప్రాప్తే = వచ్చిన దగుచుండగా, వర్తమానే చ = జరుగుచుండగా, కల్యాణే = కల్యాణము, భవిష్యతి = జరుగ నుండగా, కిమర్థమ్ = ఎందుకు, పరితప్యసే = దుఃఖించుచున్నావు.

తా. మంథరా! నసకు అభ్యుదయము ప్రాప్తించినది. ఇంకను కొనసాగు చున్నది. భవిష్యత్తులో కూడ కల్యాణము జరుగ నున్నది. ఇట్టి పరిస్థితిలో నీవు దుఃఖించుచున్నా వెందులకు? 17

మూ. యథా మే భరతో మాన్యస్తథా భూయోఽపి రాఘవః,
కౌసల్యాతోఽతిరిక్తం చ సో హి శుశ్రూషతే హి మామ్.

ప్ర. అ. మే = నాకు, భరతః = భరతుడు, యథా = ఎట్లు, మాన్యః = బహుమానింపదగినవాడో, రాఘవః = రాముడును, తథా = అట్లే మాన్యుడు. భూయః అపి = అధికముగా కూడ (మాన్యుడు). సః = అతడు, మామ్ = నన్ను, కౌసల్యాతః = కౌసల్యకంటె, అతిరిక్తమ్ = అధికముగ, అనుశుశ్రూషతే హి = సేవించుచుండును కదా?

తా. నాకు భరతుడు ఎంత ప్రేమపాత్రుడో రాముడు కూడ అంతయే. వాస్తవమున రాముడు అధిక ప్రేమపాత్రుడు. అతడు కౌసల్యకంటె ఎక్కువ నన్ను సేవించుచుండును గదా? 18

మూ. రాజ్యం యది హి రామస్య భరతస్యాపి తత్తదా,
మన్యతే హి యథాత్మానం తథా భ్రాతౄంశ్చ రాఘవః.

ప్ర. అ. రామస్య = రామునియొక్క, రాజ్యం యది = రాజ్య మైనచో, తత్ = అది, తదా = అప్పుడు, భరతస్యాపి = భరతుని రాజ్యము కూడ అగును. రాఘవః = రాముడు, ఆత్మానమ్ = తనను; యథా = ఎట్లో, భ్రాతౄంశ్చ = సోదరులను గూడ, తథా = అటులనే, మన్యతే = తలంచుచుండును కదా?

తా. రామునకు రాజ్య మున్నచో అది భరతునికి కూడ ఉన్నట్లే. రామునకు తాను, తన సోదరులు అను భేదబుద్ధియే లేదు కదా? 19.

మూ. కైకేయీవచనం శ్రుత్వా మన్థరా భృశదుఃఖితా,
దీర్ఘముష్ణం చ నిఃశ్వస్య కైకేయీమిదమబ్రవీత్. 20

ప్ర. అ. మన్థరా = మంథర, కైకేయీవచనమ్ = కైకేయి మాటలను, శ్రుత్వా = విని, భృశదుఃఖితా = చాలా దుఃఖించినదై, దీర్ఘమ్ = దీర్ఘము గాను, ఉష్ణం చ = వేడి గాను, నిఃశ్వస్య = నిట్టూర్చి, కైకేయీమ్ = కైకేయిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. కైకేయి మాటలు వినిన మంథర చాల దుఃఖించుచు, దీర్ఘముగాను, వేడిగాను నిట్టూర్చి, కైకేయితో ఇట్లనెను. 20

మూ. అనర్థదర్శినీ మౌర్ఖ్యాన్నాత్మానమవబుధ్యసే,
శోకవ్యసనవిస్తీర్ణే మజ్జన్తీ దుఃఖసాగరే. 21

ప్ర. అ. శోకవ్యసనవిస్తీర్ణే = శోకముతోను, ఆపదలతోను నిండిన, దుఃఖసాగరే = దుఃఖసముద్రమునందు, మజ్జన్తీ = మునిగిపోవుచున్న నీవు, మౌర్ఖ్యాత్ = మూర్ఖత్వమువలన, అనర్థదర్శినీ = స్వప్రయోజనమును చూడజాలక, ఆత్మానమ్ = నిన్ను నీవే, నావబుధ్యసే = తెలిసికొనుటలేదు.

తా. ఒక ప్రక్క నీవు శోకముతోను ఆపదలతోను నిండిన దుఃఖ సముద్రములో మునిగిపోవుచున్నావు. కాని మూర్ఖత్వముచేత స్వప్రయోజనమును గుర్తింప జాలక నిన్ను నీవే తెలిసికొనలేకున్నావు. 21

మూ. భవితా రాఘవో రాజా రాఘవస్యాను యః సుతః,
రాజవంశాత్తు కైకేయి భరతః పరిహాస్యతే 22

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, రాజా = రాజుగా, భవితా = కాగలడు. రాఘవస్య అను = రాముని తరువాత, యః = ఎవడు, సుతః = అతని కుమారుడో, అతడు రాజు కాగలడు. కైకేయి = కైకేయీ! భరతః తు = భరతుడైతే, రాజవంశాత్ = రాజవంశమునుండియే, పరిహాస్యతే = తొలగింపబడును.

తా. కైకేయీ! ఇపుడు రాముడు రాజైనచో, అతని తరువాత అతని కుమారుడు రాజగును. ఈ విధముగ రాజవంశములో భరతుని పేరే లేకుండ పోవును. 22

మూ. న హి రాజ్ఞః సుతాః సర్వే రాజ్యే తిష్ఠన్తి భామిని,
స్థాప్యమానేషు సర్వేషు సుమహాననయో భవేత్. 23

ప్ర. అ. భామిని = కైకేయీ! రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, సుతాః = కుమారులు. సర్వే = అందరును, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, న తిష్ఠన్తి హి = ఉండరు కదా. సర్వేషు = అందరను, స్థాప్యమానేషు = రాజ్యమునందు స్థాపింపబడినచో, సుమహాన్ = చాల గొప్ప, అనయః = నీతి లేకుండుట, భవేత్ = అగును.

తా. కైకేయీ! ఒక రాజున కున్న కుమారు లందరును రాజ్యాభిషిక్తులు కారు. అందరినీ రాజులుగ చేసినచో నీతి చెడి గొప్ప ఉపద్రవ మేర్పడును. 23

మూ. తస్మాజ్జ్యేష్ఠే హి కైకేయి రాజ్యతన్త్రాణి పార్థివాః,
స్థాపయన్త్యనవద్యాఙ్గి గుణవత్స్వితరేష్వపి. 24

ప్ర. అ. అనవద్యాఙ్గి = దోషములు లేని అవయవములు గల, కైకేయి = ఓ కైకేయీ! తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, పార్థివాః = రాజులు, జ్యేష్ఠే = జ్యేష్ఠపుత్రునియందు గాని, గుణవత్సు = గుణవంతు లైన, ఇతరేష్వపి = మిగిలిన

కుమారులయందు గాని, రాజ్యతన్త్రాణి=రాజ్య వ్యవహారములను, స్థాపయన్తి= స్థాపించుచుందురు.

తా. సుందరాంగి వైన కైకేయీ! ఆ కారణముచేతనే రాజులు రాజ్య భారమును జ్యేష్ఠపుత్రునకు గాని, గుణవంతులైన ఇతరపుత్రులకు గాని అప్ప చెప్పుచుందురు. 24

మూ. అసావత్యన్తనిర్భగ్నస్తవ పుత్రో భవిష్యతి,
అనాథవత్సుఖేభ్యశ్చ రాజవంశాచ్చ వత్సలే. 25

ప్ర. అ. వత్సలే=పుత్రవాత్సల్యవంతురాలా! తవ=నీయొక్క, అసౌ= ఈ, పుత్రః=పుత్రుడు, అనాథవత్=అనాధుడువలె, సుఖేభ్యశ్చ=సుఖముల నుండియు, రాజవంశాచ్చ=రాజవంశమునుండియు. అత్యన్త నిర్భగ్నః= పూర్తిగా భంగము చెందినవాడు, భవిష్యతి=కాగలడు.

తా. పుత్రప్రేమ గల ఓ కైకేయీ! నీ కుమారుడు, అనాథుడు వలె సుఖములనుండి, రాజవంశమునుండి, పూర్తిగా దూరమైపోవును. 25

మూ. సాహం త్వదర్థే సంప్రాప్తా త్వం తు మాం నావబుధ్యసే,
సపత్నివృద్ధౌ యా మే త్వం ప్రదేయం దాతుమిచ్ఛసి.

ప్ర. అ. సా = అట్టి, అహమ్ = నేను, త్వదర్థే = నీ నిమిత్తమై, సంప్రాప్తా = వచ్చితిని. త్వంతు = నీ వైతే, మామ్ = నన్ను, నావబుధ్యసే = అర్థము చేసికొనుటలేదు. యా = ఏ, త్వమ్ = నీవు, సపత్నివృద్ధౌ = సవతికి అభివృద్ధి కలుగగా, మే=నాకు, ప్రదేయం=పారితోషికమును. దాతుమ్=ఇచ్చు టకు, ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావో

తా. నేను నీ మేలు కోరి వచ్చి యుండగా నీవు నన్నర్థము చేసికొనక సవతికి అభివృద్ధి కలిగిన సందర్భమున నాకు కానుక నీయగోరుచున్నావు! 26

మూ. ధ్రువం తు భరతం రామః ప్రాప్య రాజ్యమకణ్టకమ్,
దేశాన్తరం వాసయితా లోకాన్తరమథాపి వా. 27

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, అకణ్టకమ్ = శత్రువులు లేని, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ప్రాప్య = పొంది, భరతం = భరతుని, దేశాన్తరం వా = దేశాంతరమునకు గాని, అథాపి వా = లేక, లోకాన్తరమ్ = లోకాంతరమునకు గాని, నయితా = పంపగలడు. ధ్రువమ్ = ఇది నిశ్చితము.

తా. నిష్కంటక మైన రాజ్యము లభించిన రాముడు భరతుని దేశాంతరమున కైన పంపివేయును, లేదా చంపివేయును. 27

మూ. బాల ఏవ హి మాతుల్యం భరతో నాయిత స్త్వయా,
సన్నికర్షాచ్చ సౌహార్దం జాయతే స్థావరేష్వపి. 28

ప్ర. అ. త్వయా = నీచేత, భరతః = భరతుడు, బాలః ఏవ = బాలుడుగా ఉండగనే, మాతుల్యమ్ = మేనమామ ఇంటికి, నాయితః హి = పంపబడినాడు కదా. సన్నికర్షాత్ = దగ్గరగా ఉండుటవలన, స్థావరేష్వపి = స్థావరములయందు కూడ, సౌహార్దమ్ = స్నేహము, జాయతే = పుట్టును.

తా. నీవు భరతుని చిన్నతనమునందే మేనమామ యింటికి పంపివేసితివి. దగ్గరగా ఉన్నచో స్థావరములపై గూడ ప్రేమ కలుగును. భరతుని దూరము పంపివేసి దశరథున కాతనిపై ప్రేమ లేకుండ చేసితివి. 28

మూ. భరతస్యానువశగః శత్రుఘ్నోఽపి సమం గతః,
లక్ష్మణో హి యథా రామం తథాసౌ భరతం గతః. 29

ప్ర. అ. భరతస్య = భరతునకు, అనువశగః = అనుసరించి వశమునందుండు, శత్రుఘ్నోఽపి = శత్రుఘ్నుడు కూడ, సమమ్ = ఆతనితో కూడ, గతః = వెళ్లినాడు. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, రామమ్ = రాముని, యథా = ఎట్లు, గతః = చేరినాడో, అసౌ = ఈ శత్రుఘ్నుడు, తథా = అట్లు, భరతమ్ = భరతుని, (చేరినాడు).

తా. భరతుని అనుసరించుచు ఆతని వశములో ఉండు శత్రుఘ్నుడు కూడ భరతునితో కలిసి వెళ్లిపోయినాడు. లక్ష్మణుడు రాము నాశ్రయించి నట్లు శత్రుఘ్నుడు భరతు నాశ్రయించి యుండువాడు కదా! శత్రుఘ్ను డైనను ఇక్కడ ఉన్నచో భరతుని అభివృద్ధికై ప్రయత్నించెడివాడు. 29

మూ. శ్రూయతే హి ద్రుమః కశ్చిచ్ఛేత్తవ్యో వనజీవిభిః,
సన్నికర్షాదిషీకాభిర్మోచితః పరమాద్భయాత్. 80

ప్ర. అ. వనజీవిభిః = వనమునందు జీవించువారిచేత, ఛేత్తవ్యః = ఛేదింపబడ దగిన, కశ్చిత్ = ఒకానొక, ద్రుమః = వృక్షము, ఇషీకాభిః = ఇషీక యను గడ్డిచేత, సన్నికర్షాత్ = సామీప్యమువలన, పరమాత్ = గొప్ప దైన, భయాత్ = భయమునుండి, మోచితః = విడిపింపబడినదిగా, శ్రూయతే హి = వినబడుచున్నది

తా. వనేచరులు ఖండింప వలసిన ఒక వృక్షమును, సామీప్యముచేత ఇషీక మొదలగు ముళ్లపొదలు కప్పివేసి దానిని రక్షించిన వని వినుచున్నాము కదా. అట్లే భరతుడు ఇచటనే ఉన్నచో సామీప్యమున కలిగిన స్నేహముచే దశరథుడే అతనిని రక్షించెడివాడు. 80

మూ. గోప్తా హి రామం సౌమిత్రిర్లక్ష్మణం చాపి రాఘవః,
అశ్వినోరివ సౌభ్రాత్రం తయోర్లోకేషు విశ్రుతమ్ 81

ప్ర. అ. సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుడు, రామమ్ = రాముని, గోప్తా హి = రక్షింపగలడు కదా! రాఘవః = రాముడు, లక్ష్మణం చాపి = లక్ష్మణుని కూడ, రక్షింపగలడు. అశ్వినోః = అశ్వినీదేవతలయొక్క, సౌభ్రాత్రమ్ ఇవ = సోదరప్రేమ వలె, తయోః = వారిద్దరియొక్క ప్రేమ, లోకేషు = లోకములలో, విశ్రుతమ్ = ప్రసిద్ధ మైనది.

తా. లక్ష్మణుడు రాముని రక్షించుచుండును; రాముడు లక్ష్మణుని రక్షించుచుండును. అశ్వినీదేవతల కున్న భ్రాతృస్నేహమువంటి వారి భ్రాతృప్రేమ లోకప్రసిద్ధ మైనది. 81

మూ. తస్మాన్న లక్ష్మణే రామః పాపం కిఞ్చిత్కరిష్యతి,
రామస్తు భరతే పాపం కుర్యాదితి న సంశయః. 82

ప్ర. అ. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, రామః = రాముడు, లక్ష్మణే = లక్ష్మణుని విషయమున, పాపమ్ = పాపకార్యమును, కిఞ్చిత్ = కొంచె మైనను,

న కరిష్యతి = చేయడు. భరతే తు = భరతుని విషయమునం దైతే, రాఘవః = రాముడు, పాపమ్ = పాపకార్యమును, కుర్యాత్ = చేయును; ఇతి = ఈ విషయమున, సంశయః = సంశయము, న = లేదు.

తా. అందుచే రాముడు లక్ష్మణుని విషయమున చంపుట వంటి పాప కార్య మేమియు చేయడు. భరతుని విషయమున చేయు ననుటలో సందేహము లేదు. 32

మూ. తస్మాద్రాజగృహాదేవ వనం గచ్ఛతు తే సుతః,
ఏతద్ధి రోచతే మహ్యం భృశం చాపి హితం తవ. 33

ప్ర. అ. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, తే సుతః = నీ కుమారుడు, రాజగృహాదేవ = రాజగృహమునుండియే, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గచ్ఛతు = వెళ్లగాక, ఏతత్ = ఇది, మహ్యమ్ = నాకు, రోచతే హి = ఇష్ట మగుచున్నది కదా? తవాపి చ = నీకు కూడ, భృశమ్ = మిక్కిలి, హితమ్ = హిత మైనది.

తా. అందుచే నీ కుమారుడు అటు మేనమామ ఇంటినుండియే అరణ్యమునకు పోవుట మంచి దని నాకు తోచుచున్నది. ఇది నీకును హితకర మగును. 33

మూ. ఏవం తే జ్ఞాతిపక్షస్య శ్రేయశ్చైవ భవిష్యతి,
యది చేద్భరతో ధర్మాత్పిత్ర్యం రాజ్యమవాప్స్యతి. 34

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, ధర్మాత్ = ధర్మమువలన, పిత్ర్యమ్ = తండ్రికి సంబంధించిన, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, అవాప్స్యతి యది = పొందిన ట్లైతే, ఏవం చేత్ = ఇట్లు అయిన ట్లైతే, తే = నీకును, జ్ఞాతిపక్షస్య చైవ = నీ బంధు పక్షమువారికిని, శ్రేయః = శ్రేయస్సు, భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. భరతునకు ధర్మానుసారము తండ్రిగారి రాజ్యము లభించినచో, నీకును, నీ వైపు బంధువులకును శ్రేయస్సు కలుగును. 34.

మూ. స తే సుఖోచితో బాలో రామస్య సహజో రిపుః,
సమృద్ధార్థస్య నష్టార్థో జీవిష్యతి కథం వశే. 35

ప్ర. అ. తే=నీయొక్క, సః=ఆ, సుఖోచితః=సుఖములకు అలవడిన, బాలః=బాలుడైన భరతుడు, రామస్య = రామునియొక్క, సహజః రిపుః= సహజశత్రువు. నష్టార్థః=నష్ట మైన ప్రయోజనము గల అతడు, సమృద్ధార్థస్య= సమృద్ధి చెందిన ప్రయోజనము గల రామునియొక్క, వశే = వశమునందు, కథమ్=ఎట్లు, జీవిష్యతి=జీవించగలడు?

తా. సుఖము ననుభవించుటకు అలవాటుపడినవాడూ, బాలుడూ అయిన నీ కుమారుడు, దాయాది యగుటచే, రామునకు సహజశత్రువు. తన ప్రయోజన మును సాధింపకొనుటలో విఫలు డైన ఆ భరతుడు, ప్రయోజనమును సాధింపు కొని అభివృద్ధిలో నున్న రాముని వశములో ఎట్లుండగలడు? 35

మూ. అభిద్రుతమివారణ్యే సింహేన గజయూథపమ్,
ప్రచ్ఛాద్యమానం రామేణ భరతం త్రాతుమర్హసి. 36

ప్ర. అ. అరణ్యే = అరణ్యమునందు, సింహేన = సింహముచేత, అభిద్రుతమ్=తరుమబడుచున్న, గజయూథపమ్ ఇవ = ఏనుగుల గుంపు నాయకుని వలె, రామేణ=రామునిచేత, ప్రచ్ఛాద్యమానమ్=కప్పివేయబడు చున్న, భరతమ్=భరతుని, త్రాతుమ్=రక్షించుటకు, అర్హసి=తగియున్నావు.

తా. అరణ్యములో సింహము గజరాజును తరిమి ఆక్రమించినట్లు రాముడు భరతుని ఆక్రమించుచున్నాడు. అతనిని రక్షించుకొనుము. 36

మూ. దర్పాన్నిరాకృతా పూర్వం త్వయా సౌభాగ్యవత్తయా,
రామమాతా సపత్నీ తే కథం వైరం న శాతయేత్. 37

ప్ర. అ. త్వయా=నీచేత, సౌభాగ్యవత్తయా=సౌభాగ్యము కలదాన వగుటచే(భర్తకు ఎక్కువ ఇష్టురాల వగుటచే), దర్పాత్ = గర్వమువలన, పూర్వమ్=పూర్వము,ని రాకృతా=అనాదరము చేయబడినది, తే=నీయొక్క, సపత్నీ=సవతి, అయిన, రామమాతా=రాముని తల్లి, వైరమ్ = వైరమును, కథమ్=ఎట్లు, న శాతయేత్=తీర్చుకొనకుండును?

తా. నేనే సౌభాగ్యవంతురాల నను గర్వముచే పూర్వము నీవు కౌస ల్యను అనాదరము చేసితివి. నీ సవతి యైన అట్టి కౌసల్య తన పగ తీర్చుకొన కుండునా? 37

మూ. యదా హి రామః పృథివీమవాప్స్యతి
ప్రభూతరత్నాకర శైలపత్తనామ్,
తదా గమిష్యస్యశుభం పరాభవం
సహైవ దీనా భరతేన భామిని. 38

ప్ర. అ. భామిని = కైకేయీ! రామః = రాముడు, యదా = ఎప్పుడు, ప్రభూతరత్నాకర శైలపత్తనామ్=సమృద్ధములైన రత్నములకు నిలయము లైన శైలములూ, పట్టణములూ గల, లేదా సమృద్ధము లైన సముద్రము, శైలములు పట్టణములు గల, పృథివీమ్=భూమిని, అవాప్స్యతి=పొందగలడో, తదా = అప్పుడు, భరతేన సహైవ=భరతునితో కూడ, దీనా=దీనురాలవై, అశుభమ్= అశుభ మైన, పరాభవమును, గమిష్యసి = పొందగలవు.

తా. కైకేయీ! రాము డేనాడు, విశాలము లైన సముద్రములు, పర్వతములు, పట్టణములు గల భూమికి అధిపతి యగునో అనాడే నీవూ, భరతుడునూ, దైన్యము నొంది అశుభ మైన అవమానమునకు గురి యగుదురు. 38

మూ. యదా హి రామః పృథివీమవాప్స్యతి
ధ్రువం ప్రణష్టో భరతో భవిష్యతి,
అతో హి సంచిన్తయ రాజ్యమాత్మజే
పరస్య చైవాద్య వివాసకారణమ్. 39

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
అష్టమః సర్గః.

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, యదా హి=ఎప్పుడు, పృథివీమ్=భూమిని, అవాప్స్యతి=పొందగలడో, అప్పుడు, భరతః = భరతుడు, ధ్రువమ్=నిశ్చయముగ, ప్రణష్టః = నశించినవాడు, భవిష్యతి=కాగలడు. అతః=ఆ కారణము వలన, ఆత్మజే=నీ కుమారునకు, రాజ్యమ్=రాజ్యమునూ, అద్యైవ = ఇప్పుడే, పరస్య=శత్రు వైన రామునియొక్క, వివాసకారణమ్=ప్రవాసమునకు ఉపాయమునూ, సంచిన్తయ = ఆలోచింపుము.

తా. రామునకు రాజ్యాధిపత్యము లభించినతోడనే భరతునికి వినాశము తప్పదు. అందుచే నీ కుమారుడైన భరతునకు రాజ్యము లభించుటకూ, శత్రువైన రాముని అప్పుడే పురమునుండి వెడలగొట్టుటకూ ఉపాయ మాలోచింపుము. 39

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అయోధ్యాకాండములో అష్టమసర్గ సమాప్తము.

అథ నవమః సర్గః

[మంథర దుర్బోధ తలకెక్కగా కైక కోపగృహమున ప్రవేశించుట.]

మూ. ఏవముక్తా తు కైకేయీ కోపేన జ్వలితాననా,
దీర్ఘముష్ణం వినిఃశ్వస్య మన్థరామిదమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తా=పలకబడిన, కైకేయీ=కైకేయి, కోపేన=కోపముచేత, జ్వలితాననా=మండిపడుచున్న ముఖము కలదై, దీర్ఘమ్=దీర్ఘముగాను, ఉష్ణమ్ =వేడిగాను, వినిఃశ్వస్య=నిట్టూర్చి, మన్థరామ్=మంథరను గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. ఆ మాటలు వినగనే కైకేయి కోపముచే మండిపడుచున్న ముఖముతో దీర్ఘముగను, వేడిగను నిట్టూర్చి, మంథరతో నిట్లనెను. 1

మూ. అద్య రామమితః క్షిప్రం వనం ప్రస్థాపయామ్యహమ్,
యౌవరాజ్యే చ భరతం క్షిప్రమేవాభిషేచయే. 2

ప్ర. అ. అద్య=ఇప్పుడు, అహమ్=నేను, రామమ్=రాముని, ఇతః=ఇచటినుండి, క్షిప్రమ్=శీఘ్రముగా, వనమ్=వనమును గూర్చి, ప్రస్థాపయామి=ప్రయాణము చేయించెదను. భరతం చ=భరతుని గూడ, క్షిప్రమేవ=శీఘ్రముగనే, యౌవరాజ్యే=యౌవరాజ్యమునందు, అభిషేచయామి=అభిషేకింపచేసెదను.

తా. నేనిప్పుడే రాముని శీఘ్రముగా వనమునకు పంపించెదను. భరతునికి గూడ శీఘ్రముగా యౌవరాజ్యమునందు అభిషేకము చేయించెదను. 2

మూ. ఇదం త్విదానీం సంపశ్య కేనోపాయేన మన్థరే,
భరతః ప్రాప్నుయాద్రాజ్యం న తు రామః కథంచన. 3

ప్ర. అ. మన్థరే = మంథరా ! కేన ఉపాయేన = ఏ ఉపాయముచేత, భరతః = భరతుడు, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ప్రాప్నుయాత్ = పొందును; రామః తు = రాముడైతే, కథంచన = ఏ విధముగనైనను, న = పొందడు; ఇదమ్ = దీనిని, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, సంపశ్య = చూడుము.

తా. మంథరా ! భరతునకు రాజ్యము లభించుటకూ, రామునకు ఎట్టి పరిస్థితులందును లభింపకుండుటకూ ఉపాయమేది ? అది ఇప్పు డాలోచింపుము. 3

మూ. ఏవముక్తా తయా దేవ్యా మన్థరా పాపదర్శినీ,
రామార్థముపహింసన్తీ కైకేయీమిదమబ్రవీత్. 4

ప్ర. అ. తయా = ఆ, దేవ్యా = రాణిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తా = పలకబడిన, పాపదర్శినీ = పాపపు ఆలోచనలు గల, మన్థరా = మంథర, రామార్థమ్ = రాముని ప్రయోజనమును, ఉపహింసన్తీ = చెడగొట్టుచున్నదై, కైకేయీమ్ = కైకేయిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆమె మాటలు విని పాపపు ఆలోచనలు గల మంథర రాముని రాజ్యలాభమును చెడగొట్టుటకై, కైకతో ఇట్లు పలికెను. 4

మూ. హన్తేదానీం ప్రవక్ష్యామి కైకేయి శ్రూయతాం చ మే,
యథా తే భరతో రాజ్యం పుత్త్రః ప్రాప్స్యతి కేవలమ్. 5

ప్ర. అ. హన్త = చాల సంతోషము । కైకేయి = కైకేయీ । కేవలమ్ = కేవలము, తే పుత్త్రః = నీ కుమారుడైన, భరతః = భరతుడే, యథా = ఏ విధముగా, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ప్రాప్స్యతి = పొందగలడో, ప్రవక్ష్యామి = చెప్పగలను. మే = నా వాక్యము, శ్రూయతాం చ = వినబడును గాక.

తా. కైకేయీ ! చాల సంతోషము. రాజ్యము నీ కుమారుడైన భరతునకు మాత్రమే లభించు ఉపాయమును చెప్పెదను; వినుము. 5

మూ. కిం న స్మరసి కైకేయి స్మరన్తీ వా నిగూహసే,
యదుచ్యమానమాత్మార్థం మత్తస్త్వం శ్రోతుమిచ్ఛసి. 6

ప్ర. అ. కైకేయి = కైకేయీ! ఉచ్యమానమ్ = చెప్పబడుచున్న, అత్యార్థమ్ = నీ ప్రయోజనమును (నీకు లాభకర మైన ఉపాయమును), త్వమ్ = నీవు, మత్తః = నా నుండి, శ్రోతుమ్ = వినుటకు, యత్ ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు కదా; న స్మరసి కిమ్ = దానిని స్మరించుటలేదా? స్మరసి = స్మరించుచున్నను, నిగూహసే వా = కప్పిపెట్టుచున్నావా?

తా. కైకేయీ! నీకు ప్రయోజనకర మైన ఉపాయమును నా నుండి వినుటకు కోరుచున్నావే-దానిని గూర్చి మరచితివా, మరువకున్నను అట్లు అభినయించుచున్నావా? 6

మూ. మయోచ్యమానం యది తే శ్రోతుం ఛన్దో విలాసిని,
శ్రూయతామభిధాస్యామి శ్రుత్వా చాపి విమృశ్యతామ్. 7

ప్ర. అ. విలాసిని = విలాసవంతురాలా! మయా = నాచే, ఉచ్యమానమ్ = చెప్పబడుచుండగా, శ్రోతుమ్ = వినుటకు, తే = నీకు, ఛన్దః యది = అభిలాష యైనచో, అభిధాస్యామి = చెప్పెదను, శ్రూయతామ్ = వినబడుగాక. శ్రుత్వా = విని, విమృశ్యతామ్ అపి చ = విమర్శ కూడ చేయబడుగాక.

తా. కైకేయీ, నా నోటినుండి వినవలె నని నీ అభిలాష యైనచో చెప్పెదను, వినుము; విని ఆలోచించుకొనుము. 7

మూ. శ్రుత్వైవం వచనం తస్యా మన్థరాయాస్తు కైకయీ,
కించిదుత్థాయ శయనాత్స్వాస్తీర్ణాదిదమబ్రవీత్. 8

ప్ర. అ. కైకయీ = కైకేయి, తస్యాః మన్థరాయాః = ఆ మంథర యొక్క, ఏవమ్ = ఇట్లు, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వైవ = వినగనే, స్వాస్తీర్ణాత్ = చక్కగా పరవబడిన, శయనాత్ = శయనమునుండి, కిఞ్చిత్ = కొంచెము, ఉత్థాయ = లేచి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. కైకేయి ఆ మంథర మాటలు వినగనే, చక్కగ పక్కవేసి యున్న శయనమునుండి కొంచెము లేచి ఇట్లు పలికెను. 8

మూ. కథయ త్వం మమోపాయం కేనోపాయేన మన్థరే,
భరతః ప్రాప్నుయాద్రాజ్యం న తు రామః కథంచన. 9

ప్ర. అ. మన్థరే = మంథరా, కేన = ఏ, ఉపాయేన = ఉపాయముచేత, భరతః = భరతుడు, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ప్రాప్నుయాత్ = పొందును? రామః తు = రాముడైతే, కథంచన = ఏ విధముననూ, న = పొందడు? ఉపాయమ్ = అట్టి ఉపాయమును, త్వమ్ = నీవు, మమ = నాకు, కథయ = చెప్పుము.

తా. మంథరా ! ఏ ఉపాయముచేత భరతునకే రాజ్యము లభించునో, రాముని కెట్టి పరిస్థితులలో నైనను లభింపదో ఆ ఉపాయము చెప్పుము. 9

మూ. ఏవముక్తా తయా దేవ్యా మన్థరా పాపదర్శినీ,
రామార్థముపహింసన్తీ కుబ్జా వచనమబ్రవీత్. 10

ప్ర. అ. తయా దేవ్యా = ఆ రాణిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తా = పలకబడిన, కుబ్జా = గూనుదైన, పాపదర్శినీ = పాపాలోచనచేయు, మన్థరా = మంథర, రామార్థమ్ = రాముని ప్రయోజనమును, ఉపహింసన్తీ = హింసించుచున్నదై, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. కైకేయి ఇట్లు ప్రశ్నింపగా, పాపపు ఆలోచనలు గల, కుబ్జయైన ఆ మంథర రాముని ప్రయోజనమునకు విఘాతము కలిగించుచు ఇట్లు పలికెను.

మూ. తవ దైవాసురే యుద్ధే సహరాజర్షిభిః పతిః,
అగచ్ఛత్త్వాముపాదాయ దేవరాజస్య సాహ్యకృత్. 11

దిశమాస్థాయ వై దేవి దక్షిణాం దణ్డకాన్ ప్రతి,
వైజయన్తమితి ఖ్యాతం పురం యత్ర తిమిధ్వజః. 12

ప్ర. అ. దేవి = ఓ రాణీ! తవ = నీయొక్క, పతిః = భర్త, దైవాసురే = దేవతలకూ అసురులకూ జరిగిన, యుద్ధే = యుద్ధమునందు, దేవరాజస్య = దేవేంద్రునకు, సాహ్యకృత్ = సాహాయ్యము చేయువాడై, త్వామ్ = నిన్ను, ఉపాదాయ = తీసికొని, దక్షిణాం దిశమ్ = దక్షిణదిక్కును, ఆస్థాయ = పొంది, దణ్డకాన్ ప్రతి = దండకారణ్యమును గూర్చి, వైజయన్తమ్ ఇతి = వైజయంత మని, ఖ్యాతమ్ = ప్రసిద్ధ మైనదీ, యత్ర = ఎచట, తిమిధ్వజః = తిమిధ్వజుడు నివసించెడివాడో

అస్థి, పురమ్ = పురమును గూర్చి, రాజర్షిభిః సహ = రాజర్షులతో కూడ, అగచ్ఛత్ = వెళ్లెను.

తా. కైకేయీ! నీ భర్త యైన దశరథుడు, పూర్వము దేవాసురయుద్ధము జరిగినపుడు ఇంద్రునకు సాహాయ్యము చేయుటకై, ఇతరరాజర్షులతో కలిసి, నిన్ను కూడ తీసికొని, దక్షిణమున, దండకారణ్యప్రాంతమునందు, తిమిధ్వజు డను అసురునకు నివాస మైన వైజయంతపురమునకు వెళ్లినారు. 11, 12

మూ. స శమ్బర ఇతి ఖ్యాతః శతమాయో మహాసురః,
దదౌ శక్రస్య సంగ్రామం దేవసఙ్ఘైరనిర్జితః. 13

ప్ర. అ. శమ్బరః ఇతి = శంబరు డని, ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధి గాంచిన, శతమాయః = అనేకమాయలు గల, సః మహాసురః = ఆ మహాసురుడు, దేవసఙ్ఘైః = దేవతల సంఘములచే, అనిర్జితః = జయింపబడనివాడై, శక్రస్య = దేవేంద్రునకు; సంగ్రామమ్ = యుద్ధమును, దదౌ = ఇచ్చెను.

తా. బహువిధములైన మాయలు గల, శంబరు డని ప్రసిద్ధి చెందిన ఆ మహాసురుడు దేవతల నందరిని జయించి ఇంద్రునితో యుద్ధము చేసెను. 13

మూ. తస్మిన్ మహతి సంగ్రామే పురుషాన్ క్షతవిక్షతాన్,
రాత్రౌ ప్రసుప్తాన్ ఘ్నన్తి స్మ తరసాసాద్య రాక్షసాః. 14

ప్ర. అ. మహతి = గొప్ప దైన, తస్మిన్ = ఆ, సంగ్రామే = యుద్ధమునందు, క్షతవిక్షతాన్ = బాణములచే కొట్టబడినవారూ, రాత్రౌ = రాత్రియందు, ప్రసుప్తాన్ = నిద్రపోవుచున్నవారూ, అయిన, పురుషాన్ = పురుషులను, రాక్షసాః = రాక్షసులు, ఆసాద్య = సమీపించి, తరసా = బలముచే, ఘ్నన్తి స్మ = చంపిరి.

తా. ఆ మహాయుద్ధమునందు, బాణములచే గాయములు తగిలినవారిని, రాత్రియందు నిద్రపోవుచున్నవారిని బలముచే ఆక్రమించి రాక్షసులు చంపిరి.

మూ. తత్రాకరోన్మహాయుద్ధం రాజా దశరథస్తదా,
అసురైశ్చ మహాబాహుః శస్త్రైశ్చ శకలీకృతః. 15

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, దశరథః రాజా = దశరథమహారాజు, తత్ర= అచట, మహాయుద్ధమ్ = మహాయుద్ధమును, అకరోత్=చేసెను. మహాబాహుః = గొప్పబాహువులు గల అతడు. అసురైః చ=రాక్షసులచేత, శస్త్రైః = ఆయుధములతో, శకలీకృతః చ = ముక్కముక్కలు చేయబడెను.

తా. అపుడు దశరథమహారాజు గొప్పయుద్ధము చేయగా ఆ మహాబాహువును, అసురులు ఆయుధములతో దేహమంతయు ముక్కముక్కలుగ అగునట్లు కొట్టిరి. 15

మూ. అపవాహ్య త్వయా దేవి సంగ్రామాన్నష్టచేతనః,
తత్రాపి విక్షతః శస్త్రైః పతిస్తే రక్షిత స్త్వయా. 16

ప్ర. అ. దేవి=రాణీ, నష్టచేతనః = స్మృతి తప్పిన ఆ దశరథుడు, త్వయా=నీచేత, సంగ్రామాత్=యుద్ధరంగమునుండి, అపవాహ్య=దూరముగా తీసికొని వెళ్లి, రక్షితః=రక్షింపబడెను. తత్రాపి = అక్కడ గూడ, శస్త్రైః = ఆయుధముల చేత, విక్షతః=కొట్టబడిన, తే పతిః = నీ భర్త, త్వయా=నీచేత, రక్షితః = రక్షింపబడెను.

తా. కైకేయీ! స్మృతి తప్పిన నీ భర్తను, (సారథ్యము చేయుచున్న). నీవు యుద్ధరంగమునుండి తప్పించి కాపాడితివి. అక్కడ కూడ అసురులు వచ్చి ఆయుధములచే అతనిని కొట్టగా మరల రక్షించితివి. 16

మూ. తుష్టేన తేన దత్తౌ తే ద్వౌ వరౌ శుభదర్శనే,
స త్వయోక్తః పతిర్దేవి యదేచ్ఛేయం తదా వరౌ. 17
గృహ్ణీయామితి తత్తేన తథేత్యుక్తం మహాత్మనా.

ప్ర. అ. శుభదర్శనే=శుభకరమైన దర్శనము గలదానా! తుష్టేన = సంతసించిన, తేన=అతనిచేత, తే = నీకు, ద్వౌ=రెండు, వరౌ = వరములు, దత్తౌ = ఇవ్వబడినవి. దేవి=రాణీ! త్వయా=నీచేత, సః పతిః = ఆ భర్త, యదా = ఎప్పుడు, ఇచ్ఛేయమ్ = ఇచ్ఛయింతునో, తదా = అప్పుడు, వరౌ = వరములను, గృహ్ణీయామ్ ఇతి = తీసికొనెదను అని, ఉక్తః = చెప్పబడెను.

తత్ = అది, తథా ఇతి = అటులనే అగుగాక అని, తేన మహాత్మనా = ఆ మహాత్మునిచేత, ఉక్తమ్ = చెప్పబడినది.

రా. మంగళకర మైన దర్శనము గల ఓ కైకేయీ! సంతసించిన ఆతడు (రెండు పర్యాయములు ప్రాణరక్షణ చేసినందులకు) నీకు రెండు వరముల నిచ్చెను. అపుడు నీవు—"నా కెప్పుడు కావలెనో అప్పుడు కోరుకొనెదను" అని చెప్పితివి. ఆ మహాత్ముడు సరే అనెను. 17

మూ. అనభిజ్ఞా హ్యహం దేవి త్వయైవ కథితా పురా. 18
కథైషా తవ తు స్నేహాన్మనసా ధార్యతే మయా,
రామాభిషేకసంభారాన్నిగృహ్య వినివర్తయ. 19

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! అహమ్ = నేను, అనభిజ్ఞా హి = ఈ విషయమేమియు తెలియనిదానను కదా? పురా = పూర్వము, త్వయైవ = నీచేతనే, కథితా = చెప్పబడిన, ఏషా కథా = ఈ కథ, తవ = నీయొక్క, స్నేహాత్ తు = స్నేహమువలన, మయా = నాచేత, మనసా = మనస్సుచే, ధార్యతే = ధరింపబడుచున్నది. నిగృహ్య = బలాత్కారము చేసి, రామాభిషేకసంభారాన్ = రాముని అభిషేకసంభారములను, వినివర్తయ = నిలువుము.

రా. దేవీ! అసలు ఏమి జరిగినదో నా కేమియు తెలియదు గదా? నీవే పూర్వ మీ కథను నాకు చెప్పితివి. నీపై నున్న ప్రేమచే నేను మరవకుండ స్మరించుచున్నాను. అందుచే నీవు బలాత్కారము చేసి, రాముని అభిషేకమునకై చేసిన సంభారములను నిలిపివేయుము. 18, 19

మూ. తౌ వరౌ యాచ భర్తారం భరతస్యాభిషేచనమ్,
ప్రవ్రాజనం తు రామస్య త్వం వర్షాణి చతుర్దశ. 20

ప్ర. అ. భరతస్య = భరతునియొక్క, అభిషేచనమ్ = అభిషేచనమును, చతుర్దశ = పదునాలుగు, వర్షాణి = సంవత్సరములను, రామస్య = రామునియొక్క, ప్రవ్రాజనమ్ = సుదూరదేశమునకు పంపివేయుటను, తౌ = ఆ, వరౌ = వరములను, త్వమ్ = నీవు, భర్తారమ్ = భర్తను, యాచ = యాచింపుము.

తా. భరతునికై యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకమును, పదునాలుగు సంవత్సరములపాటు రామునకు సుదూరదేశవాసమును, రెండు వరములుగా భర్తను అడుగుము. 20

మూ. చతుర్దశ హి వర్షాణి రామే ప్రవ్రాజితే వనమ్,
ప్రజాభావగతస్నేహః స్థిరః పుత్రో భవిష్యతి. 21

ప్ర. అ. రామే = రాముడు, చతుర్దశ వర్షాణి పదునాలుగు సంవత్సరములపాటు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రవ్రాజితే = పంపివేయబడగా, పుత్రః = నీ కుమారుడు, ప్రజాభావగతస్నేహః = ప్రజల హృదయములందు పొందబడిన స్నేహము కలవాడై, స్థిరః భవిష్యతి = స్థిరుడు కాగలడు.

తా. రాముని పదునాలుగు సంవత్సరములపాటు వనమునకు పంపివేసినచో నీ కుమారుడైన భరతుడు ప్రజల హృదయములలో ప్రేమభావమును సంపాదించుకొని రాజ్యమునందు స్థిరుడై పోవును. 21

మూ. క్రోధాగారం ప్రవిశ్యాద్య క్రుద్ధేవాశ్వపతేః సుతే,
శేష్వానన్తర్హితాయాం త్వం భూమౌ మలినవాసినీ. 22

ప్ర. అ. అశ్వపతేః = అశ్వపతియొక్క, సుతే = కుమార్తెవైన కైకేయీ!, అద్య = ఇపుడు, క్రుద్ధేవ = కోపించినదానవు వలె, క్రోధాగారమ్ = కోపగృహమును, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, మలినవాసినీ = మలినవస్త్రములు ధరించినదానవై, అనన్తర్హితాయామ్ = (వస్త్రాదులచే) ఆచ్ఛాదింపబడని, భూమౌ = భూమిపైన, శేష్వ = శయనింపుము.

తా. కైకేయీ! ఇప్పుడు కోపించినదానవు వలె మలినవస్త్రములు ధరించి, కోపగృహమును ప్రవేశించి, కటికనేలపై పండుకొనుము. 22

మూ. మాస్మైనం ప్రత్యుదీక్షేథా మా చైన మభిభాషథాః,
రుదన్తీ చాపి తం దృష్ట్వా జగత్యాం శోకలాలసా. 23

ప్ర. అ. తమ్ = ఆ దశరథుని, దృష్ట్వా = చూచి, శోకలాలసా = దుఃఖసక్తురాలవై, రుదన్తీ = ఏడ్చుచు, ఏనమ్ = ఈతనిని, మా స్మ ప్రత్యుదీక్షేథాః = ఎదురుగా పోయి చూడకుము, ఏనమ్ = ఇతనిని, మా చైవ అభిభాషథాః = ఎదురుగా వెళ్ళి మాట లాడకుము.

తా. దశరథుని చూడగనే దుఃఖించుచు, నేలపై బడి ఏడ్చుచు, అతని వైపు చూడకుము; అతనితో మాటలాడకుము. 23

మూ. దయితా త్వం సదా భర్తురత్ర మే నాస్తి సంశయః,
త్వత్కృతే స మహారాజో విశేదపి హుతాశనమ్. 24

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, సదా = ఎల్లప్పుడును, భర్తుః = భర్తకు, దయితా = ప్రియురాలవు. అత్ర = ఈ విషయమున, మే = నాకు, సంశయః = సంశయము, నాస్తి = లేదు. త్వత్కృతే = నీ నిమిత్తమై, సః మహారాజః = ఆ మహారాజు, హుతాశనమ్ = అగ్నిని, విశేదపి = ప్రవేశించుట కూడా.

తా. నీవు ఎల్లప్పుడును భర్తకు ప్రియురాలవే. ఈ విషయమున నాకు సందేహము లేదు. దశరథమహారాజు నీ కొరకై అగ్నిలో కూడ దూక గలడు. 24

మూ. న త్వాం క్రోధయితుం శక్తో న క్రుద్ధాం ప్రత్యుదీక్షితుమ్,
తవ ప్రియార్థం రాజా హి ప్రాణానపి పరిత్యజేత్. 25

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, త్వామ్ = నిన్ను, క్రోధయితుమ్ = కోపింప చేయుటకు, న శక్తః = సమర్థుడు కాడు. క్రుద్ధామ్ = కోపించిన నిన్ను, ప్రత్యుదీక్షితుమ్ = చూచుటకు, న = సమర్థుడు కాడు. తవ = నీయొక్క, ప్రియార్థమ్ = ప్రియముకొరకై, ప్రాణానపి = ప్రాణములను కూడ, పరిత్యజేత్ హి = విడచును గదా.

తా. రాజు నీకు ఎక్కడ కోపము కలుగునోయని భయపడుచుండును. కోపించినచో నిన్ను చూడజాలడు. నీకు ప్రియ మాచరించుటకై ప్రాణములను కూడ పరిత్యజించును. 25

మూ. న హ్యతిక్రమితుం శక్తస్తవ వాక్యం మహీపతిః,
మన్దస్వభావే బుధ్యస్వ సౌభాగ్యబలమాత్మనః. 26

ప్ర. అ. మహీపతిః = రాజు, తవ = నీయొక్క, వాక్యమ్ = మాటను, అతిక్రమితుమ్ = అతిక్రమించుటకు, న శక్తః హి = సమర్థుడు కాడు గదా.

మన్దస్వభావే=మంద మైన స్వభావము కలదానా! ఆత్మనః = నీ యొక్క సౌభాగ్యబలమ్ = సౌభాగ్యముయొక్క బలమును, బుధ్యస్వ = తెలిసికొనుము.

తా. రాజు ఎన్నడును నీమాట జవదాటజాలడు. తెలివితక్కువదానా! నీ సౌభాగ్యబల మెంతటిదో తెలిసికొనుము. 26

మూ. మణిముక్తం సువర్ణాని రత్నాని వివిధాని చ,
దద్యాద్దశరథో రాజా మా స్మ తేషు మనః కృథాః. 27

ప్ర. అ. దశరథః రాజా = దశరథమహారాజు, మణిముక్తమ్ = మణులను, ముత్యాలను, సువర్ణాని=బంగారమును, వివిధాని = అనేక విధము లైన, రత్నాని చ = రత్నములను, దద్యాత్ = ఇవ్వవచ్చును. తేషు = వాటి యందు, మనః = మనస్సును, మా కృథాః = ఉంచకుము.

తా. దశరథమహారాజు నీకు మణులు, ముత్యాలు, బంగారము, వివిధ రత్నాలు ఇవ్వవచ్చును. వాటిపై మాత్రము మనస్సు నుంచకుము. వాటిని తీసికొని సంతృప్తి చెందకుము. 27

మూ. యౌ తౌ దైవాసురే యుద్ధే వరౌ దశరథోఽదదాత్,
తౌ స్మారయ మహాభాగే సోఽర్థో మా త్వామతిక్రమేత్. 28

ప్ర. అ. మహాభాగే = గొప్ప భాగ్యవంతురాలా! దశరథః=దశరథుడు, దైవాసురే యుద్ధే=దేవాసురయుద్ధమునందు, యౌ=ఏ, తౌ=ప్రసిద్ధము లైన, వరౌ=వరములను, అదదాత్ = ఇచ్చెనో, తౌ = వాటిని, స్మారయ = స్మరింపచేయుము. అర్థః = తలచిన ప్రయోజనము, త్వామ్=నిన్ను, మాతిక్రమేత్ = దాటిపోకుండు గాక.

తా. మంచి అదృష్టవంతురాల వైన కైకేయీ! దశరథుడు దేవాసుర యుద్ధమునందు నీ కే వరముల నిచ్చెనో వాటినే అతనికి గుర్తుచేయుము. నీ వనుకొన్న ప్రయోజనము దాటిపోకుండునట్లు చూచుకొనుము. 28

మూ. యదా తు తే వరం దద్యాత్స్వయముత్థాప్య రాఘవః,
వ్యవస్థాప్య మహారాజం తమిమం వృణుయా వరమ్. 29

ప్ర. అ. రాఘవః=దశరథుడు, స్వయమ్=స్వయముగానే, ఉత్థాప్య = నిన్ను నేలపై నుండి లేవదీసి, తే=నీకు, వరమ్=వరమును, యదా=ఎప్పుడు, దద్యాత్=ఇచ్చునో, అప్పుడు, తం మహారాజమ్=ఆ మహారాజును, వ్యవస్థాప్య= కుదుటపరచి, ఇమం వరమ్=ఈ వరమును, వృణుయాః=కోరుము.

తా. దశరథుడు స్వయముగ నిన్ను నేలపైనుండి లేవదీసి నీకు కావలసినది కోరుకొమ్మని చెప్పును. అప్పుడు అతనిని కుదుటపరచి ఈ వరము కోరుము. 29

మూ. రామం ప్రవ్రాజయారణ్యే నవ వర్షాణి పఞ్చ చ,
భరతః క్రియతాం రాజా పృథివ్యాః పార్థివర్షభ. 30

ప్ర. అ. పార్థివర్షభ=మహారాజా! రామమ్ = రాముని, నవ పఞ్చ చ వర్షాణి = పదునాలుగు సంవత్సరములను, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, ప్రవ్రాజయ=ప్రవాస ముండు నట్లు చేయుము. భరతః=భరతుడు, పృథివ్యాః= భూమికి, రాజా=రాజుగా, క్రియతామ్=చేయబడుగాక.

తా. "మహారాజా! పదునాలుగు సంవత్సరములు రాముని అరణ్యమునకు పంపివేయుము; భరతుని భూమికి రాజునుగా చేయుము" (అని వరములు కోరుము. 30

మూ. చతుర్దశ హి వర్షాణి రామే ప్రవ్రాజితే వనమ్,
రూఢశ్చ కృతమూలశ్చ శేషం స్థాస్యతి తే సుతః. 31

ప్ర. అ. రామే = రాముడు, చతుర్దశ వర్షాణి = పదునాలుగు సంవత్సరములను, వనమ్=వనమును గూర్చి, ప్రవ్రాజితే=పంపివేయబడగా, తే సుతః= నీ కుమారుడు, రూఢః చ=నిలద్రొక్కుకొన్నవాడుగాను, కృతమూలః చ = వేళ్లుదొరికినవాడుగానూ, శేషమ్ = మిగిలిన కాలము, స్థాస్యతి = ఉండగలడు.

తా. రాముని పదునాలుగు సంవత్సరములు అరణ్యమునకు పంపివేయగా నీ కుమారుడు వ్రేళ్లు దొరకొని, నిలద్రొక్కుకొని, మిగిలిన కాలము కూడ రాజ్యములో స్థిరముగా ఉండగలడు. 31

మూ. రామప్రవ్రాజనం చైవ దేవి యాచస్వ తం వరమ్,
ఏవం సిధ్యన్తి పుత్రస్య సర్వార్థాస్తవ భామిని. 32

ప్ర. అ. దేవి=ఓ దేవీ! రామప్రవ్రాజనం చైవ = రాముని వనమునకు పంపుటను గూడా, వరమ్=వరమునుగా, తమ్=అతనిని, యాచస్వ=కోరుము. భామిని=కైకేయీ! ఏవమ్ = ఈ విధముగా, తవ = నీయొక్క, పుత్రస్య = పుత్రునియొక్క, సర్వార్థాః=ప్రయోజనము లన్నియు, సిధ్యన్తి=సిద్ధించును.

తా. కైకేయీ! రాముని వనమునకు పంపుటను గూడ ఒక వరముగా దశరథుని కోరుము. ఈ విధముగ నీ పుత్రుని కార్యము లన్నీ సఫలము లగును. 32

మూ. ఏవం ప్రవ్రాజితశ్చైవ రామోఽరామో భవిష్యతి,
భరతశ్చ హతామిత్రస్తవ రాజా భవిష్యతి. 33.

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఈ విధముగ, ప్రవ్రాజితః=వనమునకు పంపివేయ బడిన, రామః=రాముడు, అరామః=రాముడు కానివాడుగా, అనగా ప్రజలను రమింపచేయజాలనివాడుగా, భవిష్యతి=కాగలడు. తవ=నీయొక్క, భరతశ్చ= భరతుడు కూడా, రాజా=రాజుగాను, హతామిత్రశ్చ = నశింపచేయబడిన శత్రువులుకలవాడుగను, భవిష్యతి=కాగలడు.

తా. ఈ విధముగా రాముని అరణ్యవాసమునకు పంపివేసినచో ఆ రాముడు, అతనిలో వున్న ప్రజలను ఆనందింపచేయుట అనే గుణము నశించి రాముడు కాకుండపోవును. నీ భరతుడు రాజై, శత్రువులు నశింప సుఖముగా నుండును. 33

మూ. యేన కాలేన రామశ్చ వనాత్ప్రత్యాగమిష్యతి,
తేన కాలేన పుత్రస్తే కృతమూలో భవిష్యతి. 34
సుగృహీతమనుష్యశ్చ సుహృద్భిః సార్ధమాత్మవాన్.

ప్ర. అ. యేన కాలేన=ఏ కాలముచే, రామః చ=రాముడు, వనాత్= వనము నుండి, ప్రత్యాగమిష్యతి = తిరిగిరాగలడో, తేన కాలేన=ఆ కాలముచేత,

తే = నీయొక్క, ఆత్మవాన్ = బుద్ధిమంతుడైన, పుత్రః=పుత్రుడు, సుగృహీతమనుష్యః = బాగుగా వశము చేసికొనబడిన మనుష్యులు గలవాడై, సుహృద్భిః= సార్ధమ్ = మిత్రులతో కూడ, కృతమూలః = చేయబడిన మూలముకలవాడు, భవిష్యతి = కాగలడు.

తా. రాముడు వనమునుండి తిరిగి వచ్చుసరికి బుద్ధిమంతుడైన నీ కుమారుడు మిత్రులను సంపాదించుకొని, ప్రజల నందరిని వశములో నుంచుకొని ప్రేష్ఠదన్ని స్థిరముగా నిలువగలడు. 34

మూ. ప్రాప్తకాలం ను మన్యేఽహం రాజానం వీతసాధ్వసా 35
రామాభిషేకసంకల్పాన్నిగృహ్య వినివర్తయ

ప్ర. అ. రాజానమ్ = రాజును, ప్రాప్తకాలం ను = ప్రాప్తించిన కాలము కలవాడు అని, మన్యే = తలచుచున్నాను. వీతసాధ్వసా = పోయిన భయము కలదానవై, నిగృహ్య = బలాత్కరించి, రామాభిషేకసంకల్పాత్ = రాముని అభిషేకము చేయవలె నను సంకల్పమునుండి, వినివర్తయ=మరల్పుము.

తా. రాజునకు అవసానకాలము ఆసన్నమైనదా అని నేనూహించుచున్నాను. నీ వేమాత్రము భయపడక, పట్టుపట్టి, రామాభిషేకము చేయవలె నను అతని సంకల్పమును తొలగింపుము.

వి. "ప్రాప్తకాలం తు తే మన్యే" అను పాఠమున్నది. ఆ పక్షమున "రాజానమ్=రాజును, రామాభిషేకమునుండి మరల్పుము. తే=నీకు, ప్రాప్తకాలమ్= సరియైన కాలము వచ్చిన కార్యమునుగా, మన్యే = తలచుచున్నాను. అనగా వరములడుగుటకు సరియైన సమయమిదే అని తలచుచున్నాను" అని అర్థము చెప్పవలెను. 35

మూ. అనర్థమర్థరూపేణ గ్రాహితా సా తతస్తయా, 36
హృష్టా ప్రతీతా కైకేయీ మన్థరామిదమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. తయా = ఆమెచేత, అనర్థమ్ = అనర్థమును, అర్థరూపేణ = ఉత్తమ ప్రయోజనమునుగా, గ్రాహితా = గ్రహింపచేయబడిన, సా కైకేయీ =

ఆ కైకేయి, తతః=పిమ్మట, ప్రతీతా=తెలిసికొన్నదై, హృష్టా=సంతసించినదై, మన్థరామ్=మంథరనుగూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. ఆ మంథరచే అనర్థకర మగు విషయమును లాభకర మగు నట్లు బోధింపబడిన కైకేయి, విషయమును గ్రహించి, సంతసించినదై, ఆమెతో ఇట్లనెను. 36

మూ. సా హి వాక్యేన కుబ్జాయాః కిశోరీవోత్పథం గతా,
కైకేయీ విస్మయం ప్రాప్తా పరం పరమదర్శనా. 37

ప్ర. అ. పరమదర్శనా=మంచి ఆలోచనలు గల, సా కైకేయీ = ఆ కైకేయి, కుబ్జాయాః=గూనుదానియొక్క, వాక్యేన=వాక్యముచేత, పరమ్=మిక్కిలి, విస్మయం గతా=ఆశ్చర్యము చెందినదై, కిశోరీవ=చిన్న బాలిక వలె, ఉత్పథమ్=అపమార్గమును, గతా=పొందినది.

తా. ఆ కైకేయి స్వభావముచే మంచి ఆలోచనలు కలదే యైనను, మంథరవాక్యములకు ఆశ్చర్యము చెంది, ఒక చిన్న బాలిక వలె చెడు త్రోవ తొక్కెను. 37

వి. "కిశోరి" అను దానికి "ఆడు గుఱ్ఱము" అని కొంద రర్థము వ్రాసిరి.

మూ. కుబ్జే త్వాం నాభిజానామి శ్రేష్ఠాం శ్రేష్ఠాభిధాయినీమ్,
పృథివ్యామసి కుబ్జానాముత్తమా బుద్ధినిశ్చయే. 38

ప్ర. అ. కుబ్జే=గూనిదాన వైన ఓ మంథరా, శ్రేష్ఠాభిధాయినీమ్ = శ్రేష్ఠము లైన మాటలు చెప్పుచున్న, త్వామ్=నిన్ను, శ్రేష్ఠామ్=శ్రేష్ఠురాలినిగా, నాభిజానామి=నేను గుర్తించలేదు. బుద్ధినిశ్చయే=బుద్ధినిర్ణయమునందు, పృథివ్యామ్=భూమిపై ఉన్న, కుబ్జానామ్=కుబ్జలలో, ఉత్తమా = ఉత్తమురాలవుగా, అసి=అయి ఉన్నావు.

తా. మంథరా! నీ వింత మంచి విషయములను చెప్పుచున్నావు. నీ వింతటి శ్రేష్ఠురాల వని నే నింతవరకును గుర్తింపజాలకపోతిని. బుద్ధిబలముచే కార్యములను నిశ్చయించుటలో నీవు ఈ భూమిపై నున్న కుబ్జ లందరిలోను శ్రేష్ఠురాలవు. 38

మూ. త్వమేవ తు మమార్థేషు నిత్యయుక్తా హితైషిణీ, 39
నాహం సమవబుధ్యేయం కుబ్జే రాజ్ఞశ్చికీర్షితమ్.

ప్ర. అ. కుబ్జే = ఓ మంథరా ! త్వమేవ = నీవే, మమ = నా యొక్క, అర్థేషు = కార్యములందు, నిత్యయుక్తా = ఎల్లప్పుడును ఆసక్తిగల, హితైషిణీ = నా హితము కోరుదానవు. అహమ్ = నేను, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, చికీర్షితమ్ = చేయదలచిన కార్యమును, న సమవబుధ్యేయమ్ = ఎరుగక పోయెడిదానను.

తా. మంథరా ! నీవు నిత్యము నా కార్యములందు ఆసక్తి చూపు నా హితైషిణివి. నీవు చెప్పకున్నచో నాకు రాజు చేయదలచిన వంచన తెలిసియుండెడిది కాదు. 39

మూ. సన్తి దుఃసంస్థితాః కుబ్జా వక్రాః పరమదారుణాః, 40
త్వం పద్మమివ వాతేన సన్నతా ప్రియదర్శనా.

ప్ర అ. కుబ్జాః = గూనువాళ్లు, దుఃసంస్థితాః = చెడ్డ అవయవనిర్మాణము కలవారుగాను, వక్రాః = వంకరయైన వారుగాను, పరమదారుణాః = మిక్కిలి భయంకరమైనవారుగాను, సన్తి = ఉన్నారు. సంనతా = వంగిన, త్వమ్ = నీవు, వాతేన = గాలిచేత వంగిన, పద్మమివ = పద్మము వలె, ప్రియదర్శనా = ప్రియమైన దర్శనము కలదానవు.

తా. లోకములో ఎందరో కుబ్జ లున్నారు. వారందరి అవయవనిర్మాణము చాల చెడ్డగా ఉండును. వాళ్లు వంకరగా భయంకరముగా ఉందురు. కాని నీవు గాలికి వంగిన పద్మము వలె వంగినను చూపరులకు సొగసుగా అగపడుదువు. 40

మూ. ఉరస్తేఽభినివిష్టం వై యావత్ స్కన్ధాత్సమున్నతమ్, 41
అధస్తాచ్చోదరం శాతం సునాభమివ లజ్జితమ్.

ప్ర. అ. తే ఉరః = నీ వక్షస్థలము, అభినివిష్టమ్ = బిగిసినదై, యావత్స్కన్ధాత్ = మూపువరకుంతము, సమున్నతమ్ = ఎత్తుగా ఉన్నది. అధస్తాత్ = దాని క్రింద సన్న, సునాభమ్ = మంచి నాభి గల, ఉదరం చ = ఉదరము కూడా, లజ్జితమ్ ఇవ = సిగ్గుపడినదా అన్నట్లు, శాతమ్ = సన్నగా ఉన్నది.

తా. మంచి బిగితో ఉన్న నీ వక్షఃస్థలము మూపు వరకును ఎత్తుగా నున్నది. దాని క్రింది నున్న, మంచి నాభిగల ఉదరము, వక్షస్థలమున కున్న బిగువును చూచి, అది తనకు లేనందులకు సిగ్గుపడుచున్నదా అన్నట్లు సన్నగా నున్నది. 41

మూ. పరిపూర్ణం తు జఘనం సుపీనౌ చ పయోధరౌ, 42
విమలేన్దుసమం వక్త్రమహో రాజసి మన్థరే.

ప్ర. అ. జఘనమ్ = జఘనము, పరిపూర్ణమ్ = నిండుగా నున్నది. పయోధరౌ = స్తనములు, సుపీనౌ = చక్కగా బలిసి ఉన్నవి. వక్త్రమ్ = ముఖము, విమలేన్దుసమమ్ = నిర్మల మైన చంద్రునితో సమాన మైనది. మన్థరే = మంథరా ! అహో = ఎంతగా, రాజసి = ప్రకాశించుచున్నావు !

తా. నిండుగా నున్న జఘనముతో, చక్కగా బలిసిన స్తనములతో నిర్మల మైన చంద్రునితో సమాన మైన ముఖముతో, ఆహా ! మంథరా ! ఎంత గొప్పగా ప్రకాశించుచున్నావు ! 42

మూ. జఘనం తవ నిర్ఘుష్టం రశనాదామశోభితమ్, 43
జఙ్ఘే భృశముపన్యస్తే పాదౌ చాప్యాయతావుభౌ.

ప్ర. అ. తవ = నీయొక్క, రశనాదామశోభితమ్ = వడ్డాణముచే ప్రకాశింప చేయబడిన, జఘనమ్ = మొల, నిర్ఘుష్టమ్ = ధ్వనిచేయుచున్నది. జఙ్ఘే = పిక్కలు, భృశమ్ = మిక్కిలి, ఉపన్యస్తే = వాటము దీరి యున్నవి. ఉభౌ = రెండు, పాదౌ చ = పాదములు కూడ, ఆయతౌ = దీర్ఘ మైనవి.

తా. మంథరా ! వడ్డాణముతో అలంకరించిన నీ మొల ధ్వని చేయుచున్నది. పిక్కలు వాటము తీరి ఉన్నవి. పాదములు కూడ పొడవుగా ఉన్నవి. 43

మూ. త్వమాయతాభ్యాం సక్థిభ్యాం మన్థరే క్షౌమవాసినీ,
అగ్రతో మమ గచ్ఛన్తీ రాజహంసేవ రాజసే. 44

ప్ర. అ. మన్థరే = మంథరా ! ఆయతాభ్యామ్ = పొడ వైన, సక్థిభ్యామ్ = తొడలతో, త్వమ్ = నీవు, క్షౌమవాసినీ = పట్టుచీర కట్టుకొన్నదానవై, మమ = నా

యొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, గచ్ఛన్తీ = నడచుచు, రాజహంసీవ = ఆడు రాజహంస వలె, రాజసే = ప్రకాశించుచున్నావు.

తా. మంథరా! పొడ వైన తొడలు గల నీవు పట్టువస్త్రము ధరించి నా ముందు నడచుచుండగా రాజహంస వలె ప్రకాశించుచున్నావు. 44

మూ. ఆసన్యాః శమ్బరే మాయాః సహస్రమసురాధిపే, 45
సర్వాస్త్వయి నివిష్టాస్తా భూయశ్చాన్యాః సహస్రశః.

ప్ర. అ. అసురాధిపే = అసురుల రాజైన, శమ్బరే = శంబరునియందు, యాః = ఏ, సహస్రం మాయాః = వెయ్యి మాయలు, ఆసన్ = ఉండెడివో, తాః = ఆ, సర్వాః = అన్నియును, భూయః = ఇంకను, సహస్రశః = వేలకొలది, అన్యాశ్చ = ఇతర మైన మాయలును, త్వయి = నీయందు, నివిష్టాః = చేరి యున్నవి.

తా. అసురుల ప్రభు వైన శంబరునిలో ఉన్న వేయి మాయలే కాక, ఇంకను వేలకొలది మాయలు నీలో ఉన్నవి. 45

మూ. తవేదం స్థగు యద్దీర్ఘం రథఘోణమివాయతమ్. 46
మతయః క్షత్రవిద్యాశ్చ మాయాశ్చాత్ర వసన్తి తే.

ప్ర. అ. ఆయతమ్ = పొడ వైన, రథఘోణమివ = రథముయొక్క నడిమిముట్టె వలె, దీర్ఘమ్ = దీర్ఘ మైన, తవ = నీయొక్క, యత్ = ఏ, ఇదమ్ = ఈ, స్థగు = గూను ఉన్నదో, అత్ర = దీనియందు, తే = నీయొక్క, మతయః = ఆలోచనలూ, క్షత్రవిద్యాః చ = క్షత్రియవిద్యలూ, మాయాః చ = మాయలూ, వసన్తి = ఉంటూన్నవి.

తా. పొడ వైన రథాగ్రభాగము వలె దీర్ఘ మైన నీ గూనులో, నీ ఆలోచనలు, క్షత్రియవిద్యలు, మాయలు నిక్షిప్తములై (దాచి) ఉన్నవి. 46

మూ. అత్ర తే ప్రతిమోక్ష్యామి మాలాం కుబ్జే హిరణ్మయీమ్, 47
అభిషిక్తే చ భరతే రాఘవే చ వనం గతే.

(10)

ప్ర. అ. కుబ్జే=మంథరా! రాఘవే = రాముడు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గతే=వెళ్లినవా డగుచుండగా, భరతే చ=భరతుడు, అభిషిక్తే=పట్టాభిషిక్తుడైనవాడగుచుండగా, అత్ర=ఈ గూనుపై, హిరణ్మయీమ్=బంగారము వికారమైన, మాలామ్=మాలను, ప్రతిమోక్ష్యామి=తొడగగలను.

తా. మంథరా! రాము డరణ్యమునకు వెళ్లి, భరతుడు రాజ్యమును పొందిన పిదప ఈ గూనుకు బంగారు మాల తొడిగి అలంకరించెదను. 47

మూ. జాత్యేన చ సువర్ణేన సువిష్టప్తేన మన్థరే, 48
లబ్ధార్థా చ ప్రతీతా చ లేపయిష్యామి తే స్థగు.

ప్ర. అ. మన్థరే=మంథరా! లబ్ధార్థా చ = పొందబడిన ప్రయోజనము కలదాననై, ప్రతీతా చ=సంతోషించినదాననై, జాత్యేన=మంచి జాతికి చెందిన, సువిష్టప్తేన=బాగుగా పుటము వేయబడిన, సువర్ణేన=బంగారముచేత, తే స్థగు=నీ గూనును, లేపయిష్యామి=పూత పెట్టించెదను.

తా. మంథరా! నే ననుకొనిన కార్యము సిద్ధించిన పిదప, సంతుష్టురాలనై, మంచి జాతికి చెందిన, బాగా పుటములు వేసిన బంగారముతో నీ గూనుకు పూత పెట్టించెదను. 48

మూ. ముఖే చ తిలకం చిత్రం జాతరూపమయం శుభమ్, 49
కారయిష్యామి తే కుబ్జే శుభాన్యాభరణాని చ.

ప్ర. అ. కుబ్జే = మంథరా! తే ముఖే = నీ ముఖమునందు, జాతరూపమయమ్=బంగారు వికార మైన, చిత్రమ్ = విచిత్ర మైన, శుభమ్ = మంగళప్రద మైన, తిలకమ్=తిలకమును, శుభాని=అంద మైన, ఆభరణాని చ=అలంకారములను, కారయిష్యామి=వేయించెదను.

తా. మంథరా! నీ నొసటపై శుభ మైన, విచిత్ర మైన బంగారు తిలకమును అంద మైన అలంకారములను చేయించెదను. 49

మూ. పరిధాయ శుభే వస్త్రే దేవతేవ చరిష్యసి. 50
చన్ద్రమాహ్వయమానేన ముఖేనాప్రతిమాననా,
గమిష్యసి గతిం ముఖ్యాం గర్వయన్తీ ద్విషజ్జనే. 51

ప్ర. అ: శుభే=శుభకరము లైన, వస్త్రే=వస్త్రములను, పరిధాయ=ధరించి, దేవతేవ = దేవత వలె, చరిష్యసి = సంచరించగలవు. చన్ద్రమ్ = చంద్రుని, ఆహ్వయమానేన = పోటీకి పిలుచుచున్న, ముఖేన = ముఖముతో, అప్రతిమాననా=సాటి లేని ముఖము గల నీవు, ద్విషజ్జనే=శత్రువుల మధ్య, గర్వయన్తీ=గర్వించుచున్నదానవై, ముఖ్యామ్=ప్రధాన మైన, గతిమ్ = గతిని (స్థితిని), గమిష్యసి=పొందగలవు.

తా. మంగళకరము లైన వస్త్రములు ధరించి దేవత వలె సంచరించ గలవు. చంద్రునితో పోటీపడే సాటి లేని ముఖము గల నీవు, గర్వవంతురాలవై, నీ శత్రువుల మధ్య అత్యున్నతస్థానమును పొందగలవు. 50, 51

మూ. తవాపి కుబ్జాః కుబ్జాయాః సర్వాభరణభూషితాః,
పాదౌ పరిచరిష్యన్తి యథైవ త్వం సదా మమ. 52

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, మమ=నాకు, యథైవ=ఎట్లో, అట్లే, కుబ్జాయాః=కుబ్జ వైన, తవ పాదౌ అపి = నీ పాదములను కూడ, కుబ్జాః = ఇతరు లైన కుబ్జ స్త్రీలు, సర్వాభరణభూషితాః = సమస్త మైన ఆభరణములచే అలంకరింప బడినవారై, సదా = ఎల్లప్పుడును, పరిచరిష్యన్తి = సేవింపగలరు.

తా. నీవు నాకు చేయుచున్నట్లే, సకలాలంకారభూషిత లగు కుబ్జలు నీకు కూడ సర్వదా పాదసేవ చేసెదరు. 52

మూ. ఇతి ప్రశస్యమానా సా కైకేయీమిదమబ్రవీత్,
శయానాం శయనే శుభ్రే వేద్యామగ్నిశిఖామివ. 53

ప్ర. అ. ఇతి = ఇట్లు, ప్రశస్యమానా = ప్రశంసించబడుచున్న, సా = ఆమె, వేద్యామ్ = వేదిలో ఉన్న, అగ్నిశిఖామివ = అగ్నిశిఖ వలె, శుభ్రే = శుభ్ర మైన, శయనే=శయనమునందు, శయానామ్=శయనించి యున్న, కైకేయీమ్= కైకేయిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఈ విధముగా ప్రశంసింపబడుచున్న మంథర, వేదిలో ఉన్న అగ్ని శిఖ వలె, శుభ్ర మైన శయనముపై శయనించి యున్న కైకేయితో ఇట్లనెను. 53

మూ. గతోదకే సేతుబన్ధో న కల్యాణి విధీయతే,
ఉత్తిష్ఠ కురు కల్యాణం రాజానమనుదర్శయ. 53

ప్ర. అ. కల్యాణి = మంగళప్రద యైన కైకేయీ, గతోదకే = పోయిన నీళ్లుగల ప్రదేశమునందు, సేతుబన్ధః = గట్టు కట్టుట, న విధీయతే = చేయబడదు. ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము. కల్యాణమ్ = మంగళకర మైన కార్యమును, కురు = చేయుము. రాజానమ్ = రాజును (నకు), అనుదర్శయ = అట్టి కార్యమును చూపుము.

తా. కైకేయీ ! నీరు పోయిన తరువాత గట్టు కట్టి ప్రయోజనము లేదు వెంటనే లేచి లాభకర మైన కార్యము చేయుటకు పూనుకొని రాజునకు తెలియ జెప్పుము; (లేదా) రాజునకు నీ ప్రభావము చూపుము. 54

మూ. తథా ప్రోత్సాహితా దేవీ గత్వా మన్థరయా సహ,
క్రోధాగారం విశాలాక్షీ సౌభాగ్యమదగర్వితా. 55

అనేకశతసాహస్రం ముక్తాహారం వరాఙ్గనా,
అవముచ్య వరార్హాణి శుభాన్యాభరణాని చ. 56

తతో హేమోపమా తత్ర కుబ్జావాక్యవశంగతా,
సంవిశ్య భూమౌ కైకేయీ మన్థరామిదమబ్రవీత్. 57

ప్ర. అ. విశాలాక్షీ = విశాల మైన నేత్రములుకలదీ, సౌభాగ్యమద గర్వితా = సౌందర్యమదముచే గర్వించినదీ, వరాఙ్గనా = శ్రేష్ఠ మైన అంగనా, దేవీ = రాణి అయిన, కైకేయీ = కైకేయి, తథా = అట్లు, ప్రోత్సాహితా = ప్రోత్సహింపబడినదై, కుబ్జావాక్యవశంగతా = ఆ మంథర మాటలకు లొంగి పోయినదై, మన్థరయా సహ = మంథరతో కూడ, క్రోధాగారమ్ = కోప గృహమును, గత్వా = పొంది, అనేకశతసాహస్రమ్ = అనేకలక్షల విలుగ గల, ముక్తాహారమ్ = ముత్యాలహారమును, వరార్హాణి = గొప్పవిలువగల, శుభాని = శుభకర మైన, ఆభరణాని చ = అలంకారములను, అవముచ్య = తీసివేసి, తతః = అటుపిమ్మట, హేమోపమా = బంగారమువలె నున్నదై, తత్ర = అచట, భూమౌ = భూమిపై, సంవిశ్య = పండుకొని, మన్థరామ్ = మంథరను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. విశాల మైన నేత్రములు కలదీ, సౌందర్యమదముతో గర్వించినదీ, దేవీ అయిన ఆ కైకేయి, మంథర ఆ విధముగా ప్రోత్సహింపగా ఆమె మాటలకు లొంగిపోయి, కొన్ని లక్షల విలువ గల ముత్యాలహారమును, అత్యధికమూల్యము గల, శుభము లైన ఇతరాలంకారములను వంటినుండి తీసివేసి, మంథరతో కూడ కోపగృహములోనికి ప్రవేశించి, బంగారు తీగ వలె అచట నేలపై పరుండి, మంథరతో ఇట్లనెను. 55, 56, 57

మూ. ఇహ వా మాం మృతాం కుబ్జే నృపాయావేదయిష్యసి,
వనం తు రాఘవే ప్రాప్తే భరతః ప్రాప్స్యతి క్షితిమ్. 58

ప్ర. అ. కుబ్జే = మంథరా, రాఘవే = రాముడు, వనం తు = వనమును, ప్రాప్తే = చేరిన వాడగుచుండగా, భరతః = భరతుడు, క్షితిమ్ = భూమిని, ప్రాప్స్యతి = పొందగలడు. వా = లేక, ఇహ = ఇచట, మామ్ = నన్ను, మృతామ్ = మరణించినదానినిగా, నృపాయ = దశరథమహారాజునకు, ఆవేదయిష్యసి = తెలుపగలవు.

తా. రాముడు వనమునకు వెళ్లిన పిదప భరతుడు రాజ్యము పొందుట యైన జరుగవలెను; లేదా నే నిచటనే మరణించి నట్లు నీవు రాజునకు చెప్పవలెను. 58

మూ. న సువర్ణేన మే హ్యర్థో న రత్నైర్న చ భూషణైః,
ఏష మే జీవితస్యాన్తో రామో యద్యభిషిచ్యతే. 59

ప్ర. అ. సువర్ణేన = బంగారముచేత, మే = నాకు, అర్థః = ప్రయోజనము, న = లేదు. రత్నైః = రత్నములచేత, న = లేదు. భూషణైః చ = భూషణములచేత కూడ, న = లేదు. రామః = రాముడు, అభిషిచ్యతే యది = అభిషేకింపబడినట్లయితే, ఏషః = ఇదియే, మే = నాయొక్క, జీవితస్య = జీవితముయొక్క, అన్తః = అంతము.

తా. నాకు బంగారముతో గాని, రత్నములతో గాని, అలంకారములతో గాని పని లేదు. రాముడు ఏ నాడు అభిషేకింపబడునో ఆ నాడే నా జీవితము నకు అంతము. 59

మూ. తతో పునస్తాం మహిషీం మహీక్షితో
వచోభిరత్యర్థ మహాపరాక్రమైః,
ఉవాచ కుబ్జా భరతస్య మాతరం
హితం వచో రామముపేత్య చాహితమ్. 60

ప్ర. అ. తతో = అటు పిమ్మట, కుబ్జా = మంథర, అత్యర్థమహా పరాక్రమైః = చాల గొప్ప పరాక్రమము గల (చాల తీవ్ర మైన) వచోభిః = మాట లతోగూడిన, మహీక్షితః = రాజుయొక్క, మహిషీమ్ = భార్య అయిన, తామ్ = ఆ, భరతస్య మాతరమ్ = భరతుని తల్లి యైన కైకేయిని గూర్చి, హితమ్ = ఆమెకు హిత మైన, రామమ్ ఉపేత్య = రామునకు సంబంధించి, అహితమ్ = హితము కాని, వచః = వాక్యమును, పునః = మరల, ఉవాచ = పలికెను.

తా. పిమ్మట ఆ మంథర అతితీవ్రముగా మాటలాడు చున్న భరతమాత యైన ఆ కైకేయితో, ఆమెకు హితకరమూ, రామునకు సంబంధించినంత వరకు అహితమూ అయిన వచనము పలికెను. 60

మూ. ప్రపత్స్యతే రాజ్యమిదం హి రాఘవో
యది ధ్రువం త్వం ససుతా చ తప్స్యసే,
అతో హి కల్యాణి యతస్వ తత్తథా
యథా సుతస్తే భరతోఽభిషేక్ష్యతే. 61

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, ఇదమ్ = ఈ, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ప్రపత్స్యతే యది = పొందినట్లయితే, ససుతా = కుమారునితో గూడిన, త్వమ్ = నీవు, తప్స్యసే = పరితాపము చెందగలవు. ధ్రువమ్ = ఇది సత్యము. కల్యాణి = మంగళ ప్రదురాలా ! అతః = ఆ కారణమువలన, తే సుతః = నీ కుమారు డైన, భరతః = భరతుడు, యథా = ఎట్లు, అభిషేక్ష్యతే = అభిషేకింపబడగలడో, తత్ = ఆ కార్యమును, తథా = ఆ విధముగ, యతస్వ = ప్రయత్నించుము.

తా. రాముడు రాజైనచో నీవు, నీ కుమారుడూ చాల కష్టముల పాలగుదురు. అందుచే, ఓ కల్యాణగుణవంతురాలా ! నీ కుమారు డైన భరతుడు రాజ్యాభిషిక్తు డగు నట్లు ప్రయత్నింపుము. 61

మూ. తథాతివిద్ధా మహిషీ తు కుబ్జయా
సమాహతా వాగిషుభిర్ముహుర్ముహుః,
విధాయ హస్తౌ హృదయేఽతివిస్మితా
శశంస కుబ్జాం కుపితా పునః పునః. 62

ప్ర. అ. కుబ్జయా = కుబ్జచేత, ముహుర్ముహుః = మాటిమాటికిని, వాగిషుభిః = వాక్కు లనెడు బాణములచేత, తథా = అట్లు, సమాహతా = కొట్టబడినదీ, అతివిద్ధా = మిక్కిలి దుఃఖించినదీ అయిన, మహిషీ = కైకేయి, కుపితా = కోపించినదై, అతివిస్మితా = చాల ఆశ్చర్యపడుచున్నదై, హస్తౌ = హస్తములను, హృదయే = హృదయమున, విధాయ = ఉంచి, పునః పునః = మాటిమాటికిని, కుబ్జామ్ = కుబ్జను, శశంస = ప్రశంసించెను.

తా. ఆ కుబ్జ మాటిమాటికి వాగ్బాణములను ప్రయోగించి కొట్టగా మిక్కిలి దుఃఖించిన కైకేయి రాజుపై కోపించి, గుండెపై చేతులు వేసికొని ఆ కుబ్జ తెలివికి ఆశ్చర్యము ప్రకటించుచు, ఆమెను అనేక విధముల ప్రశంసించెను. 62

మూ. యమస్య వా మాం విషయం గతామితో
నిశామ్య కుబ్జే ప్రతివేదయిష్యసి,
వనం గతే వా సుచిరాయ రాఘవే
సమృద్ధకామో భరతో భవిష్యతి. 63

ప్ర. అ. కుబ్జే = మంథరా! నిశామ్య = చూచి, మామ్ = నన్ను, ఇతః = ఇచటినుండి, యమస్య = యమునియొక్క, విషయమ్ = దేశమును, గతామ్ = వెళ్లినదానినిగా, ప్రతివేదయిష్యసి వా = తెలుపనైన తెలుపగలవు. రాఘవే = రాముడు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గతే = వెళ్లినవా డగుచుండగా, భరతః = భరతుడు, సమృద్ధకామః = సఫలమైన కోరికకలవాడుగా, భవిష్యతి వా = కానైన కాగలడు.

తా. మంథరా! నే నిచటినుండి యమలోకమునకు పోయి నట్లు చూచి నీవు ఆ విషయమును రాజునకు తెలుపనైన తెలుపవలెను, లేదా రాముడు అరణ్యమునకు వెళ్లిన పిదప భరతుని మనోరథము సఫలము కావలెను. 63

మూ. అహం హి నైవా స్తరణాని న స్రజో
న చన్దనం నాఞ్జనపానభోజనమ్,
న కించిదిచ్ఛామి న చేహ జీవితం
న చేదితో గచ్ఛతి రాఘవో వనమ్. 64

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, ఇతః = ఇచటినుండి, వనమ్ = వనమును గూర్చి, న గచ్ఛతి చేత్ = వెళ్లనిచో, అహమ్ = నేను, ఆస్తరణాని = అస్తరణము లను, న ఇచ్ఛామి = కోరను. స్రజః = మాలికలను, న = కోరను. చన్దనమ్ = చం దనమును, న = కోరను. అఞ్జనపానభోజనమ్ = కాటుకను, పానమును భోజనమును, న = కోరను. కించిత్ = ఏమియు, న = కోరను. ఇహ = ఇచట, జీవితం చ = జీవితమును కూడ, న = కోరను.

తా. రాము డిచటినుండి అరణ్యమునకు వెళ్లనిచో నాకు అస్తరణము లతో గాని, మాలికలతో గాని, చందనముతో గాని, అంజన-పాన-భోజనాదు లతో గాని మరి దేనితో గాని, చివరకు జీవితముతో గాని పనిలేదు. 64

మూ. అథైతదుక్త్వా వచనం సుదారుణం
నిధాయ సర్వాభరణాని భామినీ,
అసంవృతామా స్తరణేన మేదినీం
తదాధిశిశ్యే పతితేవ కిన్నరీ. 65

ప్ర. అ. భామినీ = ఆ కైకేయి, సుదారుణమ్ = మిక్కిలి క్రూర మైన, ఏతత్ వచనమ్ = ఈ వచనమును, ఉక్త్వా = పలికి, అథ = పిమ్మట, సర్వాభర ణాని = సమస్త మైన అలంకారములను, నిధాయ = తీసి ఒకచో ఉంచి, పతితా = పడిన, కిన్నరీ ఇవ = కిన్నరస్త్రీ వలె, తదా = అప్పుడు, అస్తరణేన = అస్తరణము చేత, అసంవృతామ్ = కప్పబడని, మేదినీమ్ = భూమిని, అధిశిశ్యే = అధిష్ఠించి శయనించెను.

తా. కైకేయి ఈ విధముగ అతిదారుణ మైన వాక్యము పలికి, ఆభరణము లన్నియు తీసివేసి, అస్తరణము లేని నేలపై శయనించి, క్రింద పడిన కింనరస్త్రీ వలె, ఉండెను. 65

మూ. ఉదీర్ణసంరమ్భతమోవృతాననా
తదావముక్తోత్తమమాల్యభూషణా,
నరేన్ద్రపత్నీ విమనా బభూవ సా
తమోవృతా ద్యౌరివ మగ్నతారకా. 66

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
నవమః సర్గః.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, ఉదీర్ణసంరమ్భతమోవృతాననా = అత్యధికమైన కోప మనెడు చీకటిచే కప్పబడిన ముఖము కలదీ, అవముక్తోత్తమమాల్యభూషణా = తీసివేయబడిన అమూల్యమైన అలంకారములు కలదీ, అయిన, విమనాః = వికారముతో కూడిన మనస్సుగల, నరేన్ద్రపత్నీ = రాజభార్యయైన, సా = కైకేయి, తమోవృతా = చీకటిచే కప్పబడినదీ, మగ్నతారకా = మునిగిపోయిన (కనబడని) నక్షత్రములు కలదీ అయిన, ద్యౌరివ = ఆకాశము వలె, బభూవ = ఉండెను.

తా. అత్యధికమైన కోప మనెడు చీకటి ముఖమును కప్పివేయగా, అలంకారము లన్నీ తీసివేసి విమనస్కురాలై యున్న ఆ కైకేయి, చీకటి ఆవరించి, నక్షత్రములు కనబడని ఆకాశము వలె నుండెను. 66

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో నవమసర్గ సమాప్తము.

అథ దశమః సర్గః

[దశరథ మహారాజు కైకేయీభవనమునకు పోవుట, కైక కోపగృహమును ప్రవేశించుట చూచి మిక్కిలి దుఃఖితుడగుట, పలువిధములుగ ఆమె నోదార్చుట.]

మూ. విదర్శితా యదా దేవీ కుబ్జయా పాపయా భృశమ్,
తదా శేతే స్మ సా భూమౌ దిగ్ధవిద్ధేవ కిన్నరీ. 1

ప్ర. అ. సా దేవీ = ఆ కైకేయి, భృశమ్ = మిక్కిలి, పాపయా = పాపాత్మురాలైన, కుబ్జయా = కుబ్జచేత, యదా = ఎప్పుడు, విదర్శితా = విపరీతబోధ చేయబడినదో, తదా = అప్పుడు, దిగ్ధవిద్ధా = విషము పూసిన బాణముచేత కొట్టబడిన, కిన్నరీవ = కిన్నరస్త్రీ వలె, భూమౌ = భూమిపై, శేతే స్మ = శయనించెను.

తా. పాపాత్మురాలైన ఆ కుబ్జ ఈ విధముగ విపరీతబోధలు చేయగా ఆ కైకేయి, విషము పూసిన బాణముతో కొట్టిన కిన్నరస్త్రీ వలె నేలపై పరుండెను. 1

మూ. నిశ్చిత్య మనసా కృత్యం సా సమ్యగితి భామినీ,
మన్థరాయై శనైః సర్వమాచచక్షే విచక్షణా. 2

ప్ర. అ. విచక్షణా = నేర్పరి యైన, సా భామినీ = ఆ స్త్రీ, ఇతి = ఈ విధముగా, సమ్యక్ = బాగుగా, మనసా = మనస్సుచేత, కృత్యమ్ = చేయదలంచిన పనిని, నిశ్చిత్య = నిశ్చయించి, సర్వమ్ = అంతయు, శనైః = మెల్లగా, మన్థరాయై = మంథరకు, ఆచచక్షే = చెప్పెను.

తా. నేర్పరి యైన ఆ కైకేయి, తాను చేయవలసిన పనిని చక్కగా మనస్సులో నిర్ణయించుకొని, దాని నంతయు మంథరకు మెల్లగా చెప్పెను. 2

మూ. సా దీనా నిశ్చయం కృత్వా మన్థరావాక్యమోహితా,
నాగకన్యేవ నిఃశ్వస్య దీర్ఘముష్ణం చ భామినీ, ౩
ముహూర్తం చిన్తయామాస మార్గమాత్మసుఖావహమ్.

ప్ర. అ. సా భామినీ = ఆ కైకేయి, మన్థరావాక్యమోహితా = మంథర మాటలచే మోహితురాలై, దీనా = దీనురాలై, నిశ్చయం కృత్వా = నిశ్చయము చేసికొని, నాగకన్యేవ = నాగకన్య వలె, దీర్ఘమ్ = దీర్ఘముగాను, ఉష్ణం చ = వేడిగాను, నిఃశ్వస్య = నిట్టూర్చి, ముహూర్తమ్ = క్షణకాలము పాటు, ఆత్మసుఖావహమ్ = తనకు సుఖమును కలిగించు, మార్గమ్ = మార్గమును గూర్చి, చిన్తయామాస = ఆలోచించెను.

తా. మంథర మాటలు విని మోసపోయిన ఆ కైకేయి దీనురాలై, నిశ్చయము చేసుకొన్నదై, నాగకన్య వలె దీర్ఘముగను, వేడిగను నిట్టూర్చి, తనకు సుఖము కలిగించు మార్గమును గూర్చి క్షణకాల మాలోచించెను. ౩

మూ. సా సుహృచ్చార్థకామా చ తం నిశమ్య సునిశ్చయమ్, 4
బభూవ పరమప్రీతా సిద్ధిం ప్రాప్యేవ మన్థరా.

ప్ర. అ. సుహృచ్చ = స్నేహితురాలూ, అర్థకామా చ = కార్యము నెరవేరుటయందు కోరికగలదీ అయిన, సా మన్థరా = ఆ మంథర, తమ్ = ఆ, సునిశ్చయమ్ = దృఢమైన నిశ్చయమును, నిశమ్య = విని, సిద్ధిమ్ = కార్యసిద్ధిని, ప్రాప్యేవ = పొందిన వలె, పరమప్రీతా = చాల సంతసించినది, బభూవ = ఆయెను.

తా. కైకకు స్నేహితురాలూ, ప్రయోజనాపేక్షతో కూడినదీ అయిన ఆ మంథర కైకేయి దృఢనిర్ణయమును విని, కార్యము సఫలమైపోయినట్లు, సంతసించెను. 4

మూ. అథ సా రుషితా దేవీ సమ్యక్కృత్వా వినిశ్చయమ్, ౫
సంవివేశాబలా భూమౌ నివేశ్య భ్రుకుటిం ముఖే.

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, దేవీ = రాణి యైన, సా అబలా = ఆ స్త్రీ, రుషితా = కోపించినదై, సమ్యక్ = బాగుగా, వినిశ్చయమ్ = నిశ్చయమును,

కృత్వా = చేసి, ముఖే = ముఖమునందు, భ్రుకుటీమ్ = కనుబొమ్మల విరుపును, నివేశ్య = ఉంచి, భూమౌ = భూమిపై, సంవివేశ = శయనించెను.

తా. కైకేయి కుపితురాలై, దృఢనిశ్చయము చేసికొని, కనుబొమ్మలు ముడివెట్టి భూమిపై పండుకొనెను. 5

మూ. తతశ్చిత్రాణి మాల్యాని దివ్యాన్యాభరణాని చ, 6
అపవిద్ధాని కైకేయ్యా తాని భూమిం ప్రపేదిరే.

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, తాని = ఆ, చిత్రాణి = చిత్ర మైన. మాల్యాని = పుష్పమాలలున్నూ, దివ్యాని = శ్రేష్ఠము లైన, ఆభరణాని = అలంకారములున్నూ, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, అపవిద్ధాని = విసిరివేయబడినవై, భూమిమ్ = భూమిని, ప్రపేదిరే = పొందినవి.

తా. పిమ్మట ఆమె చిత్రము లైన పుష్పమాలికలను, శ్రేష్ఠము లైన ఆభరణములను నేలపై విసిరివేసెను. 6

మూ. తయా తాన్యపవిద్ధాని మాల్యాన్యాభరణాని చ, 7
ఆశోభయన్త వసుధాం నక్షత్రాణి యథా నభః.

ప్ర. అ. తయా = ఆమెచేత, అపవిద్ధాని = విసిరివేయబడిన, తాని = ఆ, మాల్యాని = మాలికలున్నూ, ఆభరణాని చ = అలంకారములున్నూ, నక్షత్రాణి = నక్షత్రములు, నభః = ఆకాశమును, యథా = ఏట్లో అట్లు, వసుధామ్ = భూమిని, అశోభయన్త = ప్రకాశింపచేసినవి.

తా. ఆమె విసిరివేసిన మాలికలున్నూ, ఆభరణములున్నూ నక్షత్రములు ఆకాశమును ప్రకాశింపచేసి నట్లు భూమిని ప్రకాశింపచేసినవి. 7

మూ. క్రోధాగారే నిపతితా సా బభౌ మలినామ్బరా, 8
ఏకవేణీం దృఢం బద్ధ్వా గతసత్త్వేవ కిన్నరీ.

ప్ర. అ. ఏకవేణీమ్ = ఒకటిగా ఉన్న జడను, దృఢమ్ = దృఢముగా, బద్ధ్వా = కట్టి, క్రోధాగారే = కోపగృహమునందు, నిపతితా = పడి యున్న,

మలినామ్బరా=మలినవస్త్రమును ధరించిన, సా = ఆమె, గతసత్త్వా=పోయిన ప్రాణములు గల. కిన్నరీ ఇవ = కిన్నరస్త్రీ వలె, బభౌ = ప్రకాశించెను. (ఉండెను).

తా. ఒకటిగా ఉన్న వేణిని గట్టిగా ముడివేసి, మలినవస్త్రములను ధరించి కోపగృహములో పడి యున్న ఆ కైకేయి మరణించిన కిన్నరి వలె ఉండెను. 8

మూ. ఆజ్ఞాప్య తు మహారాజో రాఘవస్యాభిషేచనమ్, 9
ఉపస్థానమనుజ్ఞాప్య ప్రవివేశ నివేశనమ్.

ప్ర. అ. మహారాజః తు = దశరథమహారాజైతే, రాఘవస్య = రాముని యొక్క, అభిషేచనమ్ = అభిషేకమును, ఆజ్ఞాప్య=ఆజ్ఞాపించి, ఉపస్థానమ్= సన్నిహితులైన వారి సముదాయమును, అనుజ్ఞాప్య=అనుజ్ఞ ఇచ్చునట్లు చేసికొని, నివేశనమ్=గృహమును, ప్రవివేశ =ప్రవేశించెను.

తా. దశరథమహారాజు రాముని పట్టాభిషేకము జరుపుటకైతగు ఏర్పాట్లు చేయవలె నని ఆజ్ఞాపించి, తనకు అతిసన్నిహితులుగా ఉండు అమాత్యపురోహితాదుల అనుజ్ఞ గైకొని గృహములోనికి ప్రవేశించెను. 9

మూ. అద్య రామాభిషేకో వై ప్రసిద్ధ ఇతి జజ్ఞివాన్, 10
ప్రియార్హాం ప్రియమాఖ్యాతుం వివేశాన్తఃపురం వశీ.

ప్ర. అ. వశీ=ఇంద్రియనిగ్రహవంతుడైన లేదా అన్ని కార్యములను తన వశములో నుంచుకొను సమర్థుడైన ఆ దశరథుడు, అద్య = ఇప్పుడు, రామాభిషేకః=రాముని అభిషేకము, ప్రసిద్ధః ఇతి=అందరికిని తెలిసిపోయినది అని, జజ్ఞివాన్ = తెలుసుకున్నవాడై, ప్రియార్హామ్ = ప్రియవార్త చెప్పుటకు యోగ్యురాలైన కైకేయిని గూర్చి, ప్రియమ్ = ప్రియవార్తను, ఆఖ్యాతుమ్ = చెప్పుటకు, అన్తఃపురమ్=అంతఃపురమును, వివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. రాజ్యపాలనకు సంబంధించిన అన్ని విషయములను తన చేతిలో ఉంచుకొనగలిగిన ఆ దశరథుడు "రామాభిషేకమును గూర్చి ఇపుడు అందరికిని తెలిసిపోయినది; ఇంక ఈమెకు చెప్ప కున్న బాగుండదు" అను ఉద్దేశ్యముతో లేదా ఈ "విషయము ఇప్పుడే బైటకు వచ్చినది. అందుచే ఈమె కింకను తెలిసి

యుండదు" అను అభిప్రాయముతో, ప్రియవార్త చెప్పదగిన కైకేయికి ఈ ప్రియ
వార్త చెప్పుటకై అంతఃపురమును ప్రవేశించెను. 10

మూ. స కైకేయ్యా గృహం శ్రేష్ఠం ప్రవివేశ మహాయశాః, 11
పాణ్డురాభ్రమివాకాశం రాహుయుక్తం నిశాకరః.

ప్ర. అ. మహాయశాః=గొప్ప కీర్తి గల, సః=అతడు, నిశాకరః= చంద్రుడు, పాణ్డురాభ్రమ్ = తెల్లని మేఘములు కలది, రాహుయుక్తమ్ = రాహువుతో కూడినది అయిన, ఆకాశమివ = ఆకాశమును వలె, శ్రేష్ఠమ్=శ్రేష్ఠమైన, కైకేయ్యాః గృహమ్=కైకేయి గృహమును, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. గొప్ప కీర్తి గల ఆ దశరథుడు, కైకేయీగృహమును, చంద్రుడు, తెల్లని మేఘములు గల ఆకాశములోనికి ప్రవేశించి నట్లు ప్రవేశించెను. 11

మూ. శుకబర్హిణసంయుక్తం క్రౌఞ్చహంసరుతాయుతమ్, 12
వాదిత్రరవసంఘుష్టం కుబ్జావామనికాయుతమ్.

లతాగృహైశ్చిత్రగృహైశ్చమ్పకాశోకశోభితైః, 13
దాన్తరాజత సౌవర్ణవేదికాభిస్సమాయుతమ్,

నిత్యపుష్పఫలైర్వృక్షైర్వాపీభిశ్చోపశోభితమ్, 14
దాన్తరాజతసౌవర్ణైః సంవృతం పరమాసనైః,

వివిధైరన్నపానైశ్చ భక్ష్యైశ్చ వివిధైరపి, 15
ఉపపన్నం మహార్హైశ్చ భూషితైస్త్రిదివోపమమ్,

తత్ప్రవిశ్య మహారాజః స్వమన్తఃపురమృద్ధిమత్, 16
న దదర్శ ప్రియాం రాజా కైకేయీం శయనోత్తమే.

ప్ర. అ. శుకబర్హిణసంయుక్తమ్=చిలుకలతోను, నెమళ్లతోను కూడినది, క్రౌఞ్చహంసరుతాయుతమ్=క్రౌంచపక్షులయొక్కయు హంసలయొక్కయు ధ్వను లతో నిండినది, వాదిత్రరవసంఘుష్టమ్ = వాద్యముల ధ్వనిచే మారుమ్రోగు

యున్నదీ, కుబ్జావామనికాయుతమ్ = గూనువాళ్లు పొట్టివాళ్లు అయిన స్త్రీలతో కూడినదీ, చమ్పకాశోకశోభితైః = చంపకవృక్షములతోనూ, అశోకవృక్షములతోనూ శోభించుచున్న, లతాగృహైః=లతాగృహములతోనూ, చిత్రగృహైః చ=చిత్రగృహములతోనూ, దాన్తరాజత సౌవర్ణవేదికాభిః=దంతముతో, వెండి బంగారములతో నిర్మించిన వేదికలతోనూ, సమాయుతమ్ = కూడినదీ, నిత్యపుష్పఫలైః=నిత్యము పుష్పములును ఫలములును ఉండు, వృక్షైః=వృక్షములతోనూ, వాపీభిః చ=దిగుడుబావులతోనూ, ఉపశోభితమ్=ప్రకాశించుచున్నదీ, దాన్తరాజతసౌవర్ణైః = దంత, రజత, సువర్ణవికారము లైన, వరమాసనైః = ఉత్తమ మైన ఆసనములతో, ఉపశోభితమ్=శోభింప చేయబడినదీ, వివిధైః = అనేక విధములైన, అన్నపానైః చ=అన్న పానములతోడనూ, వివిధైః = అనేక విధము లైన, భక్ష్యైః చ=భక్ష్యములతోనూ, ఉపపన్నమ్=కూడినదీ, భూషితైః= అలంకరింపబడి, మహార్హైః = శ్రేష్ఠ లైన స్త్రీజనములతో, త్రిదివోపమమ్ = స్వర్గము వలె నున్న, ఋద్ధిమత్=సమృద్ధ మైన, తత్ = ఆ, స్వమ్ = తన సంబంధ మైన, అన్తఃపురమ్=అంతఃపురమును, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, మహారాజః=మహారాజైన, రాజా=దశరథుడు, శయనోత్తమే = శ్రేష్ఠ మైన శయనముపై, ప్రియామ్=ప్రియురా లైన, కైకేయీమ్ = కైకేయిని, న దదర్శ = చూడలేదు.

తా. దశరథమహారాజు సకలైశ్వర్యసమృద్ధ మైన తన అంతఃపురములోనికి ప్రవేశించెను గాని అచట ఉత్తమ మైన శయనముపై కైకేయి మాత్రము అతనికి కనబడలేదు. ఆ అంతఃపురమునందు చిలుకలు, నెమళ్ళు పెంచబడుచుండెను. క్రౌంచహంసాదుల కూతలు వినవచ్చుచుండెను. ఆ ప్రదేశము వాద్యముల ధ్వనులతో మారుమ్రోగుచుండెను. గూని వాళ్లు, పొట్టివాళ్లు అయిన దాసీజనులు అచటచట సంచరించుచుండిరి. ఒక ప్రక్క చంపకాశోకాదివృక్షముల మీదుగా లతలతో అల్లబడిన చక్కని పొదరిం డ్లుండెను. ఒకచోట చిత్రములు చిత్రించిన గృహము లుండెను. అక్కడ క్కడ దంతములతోనూ వెండితోనూ బంగారములతోనూ నిర్మించిన చిన్న చిన్న అరుగులు ఒప్పుచుండెను. అన్ని ఋతువులందును పుష్పఫలముల నిచ్చు వృక్షములూ, వాటి మధ్య దిగుడుబావులు ఉండెను. అక్కడ క్కడ దంత-రజత సువర్ణనిర్మితము లైన అంద మైన ఆసనములు అమర్చబడి యుండెను. అనేకవిధము లైన అన్నములూ, మద్యాది

పానీయములు, పిండివంటలు సిద్ధముచేయబడి యుండెను. చక్కగ అలంకరించు కొని యున్న ఉత్తమ మైన స్త్రీలతో ఆ అంతఃపురము స్వర్గలోకము వలె ప్రకాశించుచుండెను. 12-16

మూ. స కామబలసంయుక్తో రత్యర్థం మనుజాధిపః, 17
అపశ్యన్ దయితాం భార్యాం పప్రచ్ఛ విషసాద చ.

ప్ర. అ. కామబలసంయుక్తః = కామబలముతో కూడిన, సః=ఆ, మను జాధిపః=రాజు, రత్యర్థమ్ = రతినిమిత్తమై, దయితామ్ = ప్రియురా లైన, భార్యామ్=భార్యను, అపశ్యన్ = చూడనివాడై, విషసాద = విషణ్ణుడయ్యెను. పప్రచ్ఛ చ=అడిగెనుకూడ.

తా. కామబలముతో రతికై వచ్చిన ఆ దశరథుడు అచట ప్రియురా లైన భార్య కానరాకపోవుటచే విషణ్ణుడై అచట నున్న వారిని అడిగెను. 17.

మూ. న హి తస్య పురా దేవీ తాం వేలామత్యవర్తత, 18
న చ రాజా గృహం శూన్యం ప్రవివేశ కదాచన.

ప్ర. అ. పురా=పూర్వము, దేవీ=రాణి యైన కైకేయి, తస్య = అతని యొక్క, తాం వేలామ్=ఆ సమయమును, న అత్యవర్తత హి=అతిక్రమింపలేదు. రాజా=రాజు, కదాచన = ఎన్నడును, శూన్యమ్ = శూన్య మైన, గృహమ్ = గృహమును, న ప్రవివేశ చ=ప్రవేశించ లేదు కూడ.

తా. పూర్వ మెన్నడును కైకేయి అతడు వచ్చు అట్టి సమయమున అచట లేకుండపోలేదు. ఆ రాజు ఎన్నడును కైకేయి లేని గృహములోనికి ప్రవేశించలేదు. 18

మూ. తతో గృహగతో రాజా కైకేయీం పర్యపృచ్ఛత, 19
యథాపురమవిజ్ఞాయ స్వార్థలిప్సుమపణ్డితామ్.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, గృహగతః=గృహమును ప్రవేశించిన, రాజా = రాజు, అపణ్డితామ్ = మూర్ఖురా లైన, కైకేయీమ్ = కైకేయిని

గూర్చి, స్వార్థలిప్సామ్=స్వార్థమును సాధింప నిశ్చ కలదానినిగా, అవిజ్ఞాయ= తెలియక, యథాపురమ్ = పూర్వమునందు వలె, పర్యపృచ్ఛత = అడిగెను.

తా. పిమ్మట ఆ రాజు, మూఢురాలైన కైకేయి స్వార్థమును సాధింప క్రూరనిశ్చయురాలై ఉన్న దను విషయము తెలియక, ఆమెను గూర్చి పూర్వము నందు వలెనే అచట నున్న పరిచారికల నడిగెను. 19

మూ. ప్రతీహారీ త్వథోవాచ సంత్రస్తా తు కృతాఞ్జలిః, 20
దేవ దేవీ భృశం క్రుద్ధా క్రోధాగారమభిద్రుతా.

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, సంత్రస్తా = భయపడిన, ప్రతీహారీ = ద్వారపాలకురాలు, కృతాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలదై, ఉవాచ = పలికెను. దేవ = మహారాజా ! దేవీ = రాణి, భృశమ్ = మిక్కిలి, క్రుద్ధా = కోపించినదై, క్రోధాగారమ్ = కోపగృహమును గూర్చి, అభిద్రుతా = పరుగెత్తినది.

తా. పిమ్మట ద్వారపాలకురాలు భయపడుచు నమస్కరించి-"మహారాజా! రాణి చాల కోపముతో కోపాగారములోనికి పరుగెత్తినది" అని చెప్పెను. 20

మూ. ప్రతీహార్యా వచః శ్రుత్వా రాజా పరమదుర్మనాః, 21
విషసాద పునర్భూయో లులితవ్యాకులేన్ద్రియః.

ప్ర. అ. పరమదుర్మనాః = మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న మనస్సు గల, రాజా = రాజు, ప్రతీహార్యాః = ప్రతీహారియొక్క, వచః = వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, లులితవ్యాకులేన్ద్రియః = చంచలమైన వ్యాకులమైన ఇంద్రియములు కలవాడై, పునః = మరల, భూయః = అధికముగ, విషసాద = దుఃఖించెను.

తా. కైకేయి యథాపూర్వముగ కనబడనందులకే విచారగ్రస్తుడై యున్న ఆ దశరథుడు, ప్రతీహారి మాటలు వినగనే ఇంకను విషాదగ్రస్తు డయ్యెను. 21

మూ. తత్ర తాం పతితాం భూమౌ శయానామతథోచితామ్, 22
ప్రతప్త ఇవ దుఃఖేన సోఽపశ్యజ్జగతీపతిః.

ప్ర. అ. జగతీపతిః = భూమికి పతి యైన, సః = ఆ దశరథుడు, తత్ర = ఆ కోపగృహమునందు, పతితామ్ = పడి యున్నదీ, భూమౌ = భూమిపై, శయానామ్ = శయనించినదీ, అతథోచితామ్ = అట్టి పరిస్థితిలో ఉండుటకు తగనిదీ అయిన, తామ్ = ఆమెను, అపశ్యత్ = చూచెను. దుఃఖేన = దుఃఖముచేత, ప్రతప్తః ఇవ = దహింపబడినవాడు వలె అయెను.

తా. దశరథమహారాజు కోపగృహమునందు నేలపై పడి యున్న ఆ కైకేయిని చూచి దుఃఖముచే దహింపబడిన ట్లాయెను. 22

మూ. స వృద్ధస్తరుణీం భార్యాం ప్రాణేభ్యోఽపి గరీయసీమ్, 23
అపాపః పాపసఙ్కల్పాం దదర్శ ధరణీతలే,
లతామివ వినిష్కృత్తాం పతితాం దేవతామివ. 24
కిన్నరీమివ నిర్ధూతాం చ్యుతామప్సరసం యథా,
మాయామివ పరిభ్రష్టాం హరిణీమివ సంయతామ్. 25

ప్ర. అ. వృద్ధః = వృద్ధు డైన, అపాపః = పాపములు లేని, సః = అతడు, తరుణీమ్ = యువతి, ప్రాణేభ్యోఽపి = ప్రాణములకంటె కూడ, గరీయసీమ్ = గొప్పదీ, పాపసంకల్పామ్ = పాప మైన సంకల్పము కలదీ, వినిష్కృత్తామ్ = ఛేదింపబడిన, లతామివ = లతవలె నున్నదీ, పతితామ్ = పడి పోయిన, దేవతామివ = దేవత వలె నున్నదీ, నిర్ధూతామ్ = క్రిందికి విసరబడిన, కిన్నరీమివ = కిన్నరస్త్రీ వలె నున్నదీ, చ్యుతామ్ = జారిపడిన, అప్సరసం యథా = అప్సరస వలె నున్నదీ, పరిభ్రష్టామ్ = జారి క్రింద పడిన, మాయామివ = మాయవలె నున్నదీ, సంయతామ్ = బంధింపబడిన, హరిణీమివ = ఆడు లేడివలె నున్నదీ అయిన, భార్యామ్ = భార్యను, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఎట్టి పాపములును లేని ఆ దశరథుడు పాపసంకల్పముతో నేలపై పడియున్నదీ, ప్రాణములకంటె కూడ ప్రియురాలూ అయిన యువతి యైన ఆ భార్యను చూచెను. ఆ సమయమునందామె పెరికి పారవేసిన లత వలె, పడి పోయిన దేవత వలె, క్రిందికి విసిరివేసిన కిన్నరస్త్రీ వలె, స్వర్గమునుండి జారి పడిన అప్సరస వలె, క్రింద పడిన మాయ వలె, బంధించిన ఆడులేడి వలె ఉండెను. 23, 24, 25.

మూ. కరేణుమివ దిగ్ధేన విద్ధాం మృగయుణా వనే,
మహాగజ ఇవారణ్యే స్నేహాత్పరిమమర్శ తామ్. 26

ప్ర. అ. వనే = వనమునందు, దిగ్ధేన = విషము పూసిన బాణముచేత, విద్ధామ్ = కొట్టబడిన, కరేణుమివ = ఆడు ఏనుగు వలె నున్న, తామ్ = ఆమెను, (అతడు) అరణ్యే = ఆ అరణ్యమునందు, మహాగజః ఇవ = మహాగజము వలె, స్నేహాత్ = స్నేహమువలన, పరిమమర్శ = స్పృశించెను.

తా. అట్టి స్థితిలో ఉన్న కైకేయిని ఆ దశరథుడు, అరణ్యములో వేటగాడు విషము పూసిన బాణముతో కొట్టగా పడి యున్న ఆడ ఏనుగును మహాగజము స్పృశించి నట్లు, స్నేహపూర్వకముగా స్పృశించెను. 26

మూ. పరిమృశ్య చ పాణిభ్యామభిసంత్రస్తచేతనః,
కామీ కమలపత్రాక్షీమువాచ వనితామిదమ్. 27

ప్ర. అ. కామీ = కామవశంవదుడైన ఆ దశరథుడు, అభిసంత్రస్తచేతనః = భయపడిన మనస్సు కలవాడై, కమలపత్రాక్షీమ్ = కమలపత్రముల వంటి నేత్రములు గల, వనితామ్ = ఆ వనితను, పాణిభ్యామ్ = హస్తములచేత, పరిమృశ్య = స్పృశించి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. కామోద్రేకములో నున్న ఆ దశరథుడు, భయపడిన మనస్సుతో, కమలపత్రాక్షి యైన ఆ యువతిని హస్తములచే స్పృశించి ఇట్లు పలికెను. 27

మూ. న తేఽహమభిజానామి క్రోధమాత్మని సంశ్రితమ్,
దేవి కేనాభిశప్తాసి కేన వాసి విమానితా. 28
యదిదం మమ దుఃఖాయ శేషే కల్యాణి పాంసుషు.

ప్ర. అ. దేవి = రాణీ! ఆత్మని = నాయందు, సంశ్రితమ్ = (నిన్ను) ఆశ్రయించిన, తే = నీయొక్క, క్రోధమ్ = కోపమును గూర్చి, అహమ్ = నేను, న అభిజానామి = ఎరుగను. కేన = ఎవనిచేత, అభిశప్తా అసి = తిట్టబడితివి? కేన వా = ఎవనిచేత, విమానితా అసి = అవమానింపబడితివి? కల్యాణి = మంచి లక్షణములు కలదానా! పాంసుషు = పరాగములయందు, యత్ శేషే = నీవు

శయనించి యున్నావు అనునది ఏది గలదో, ఇదమ్ = ఇది, మమ = నాయొక్క, దుఃఖాయ = దుఃఖమునకు హేతు వగుచున్నది.

తా. మంగళకరము లైన లక్షణములు గల ఓ దేవీ ! నీకు నాపై కోపము వచ్చిన విషయము నాకు తెలియదు. నిన్ను ఎవరు దూషించినారు లేదా అవమానించినారు ? నీవీ విధముగ వరాగములో శయనించుట నాకు దుఃఖకరముగా నున్నది. 28

మూ. భూమౌ శేషే కిమర్థం త్వం మయి కల్యాణచేతసి,
భూతోపహతచిత్తేవ మమ చిత్తప్రమాథినీ. 29

ప్ర. అ. మయి = నేను, కల్యాణచేతసి = శుభకర మైన మనస్సు కలవాడనై యుండగా, త్వమ్ = నీవు, భూతోపహతచిత్తేవ = భూతములచే అవహింపబడిన చిత్తముకలదానవు వలె, మమ = నాయొక్క, చిత్తప్రమాథినీ = చిత్తమును క్షోభపెట్టుచున్నదానవై, కిమర్థమ్ = ఎందులకు, భూమౌ = భూమిపై, శేషే = శయనించియున్నావు ?

తా. నీకు అన్ని శుభములను చేకూర్చు నే నుండగా, భూతావిష్టురాలవు వలె, నేలపై పరుండి ఎందుచేత నా మనస్సు కష్టపెట్టుచున్నావు ? 29

మూ. సన్తి మే కుశలా వైద్యాస్త్వభితుష్టాశ్చ సర్వశః,
సుఖితాం త్వాం కరిష్యన్తి వ్యాధిమాచక్ష్వ భామినీ. 30

ప్ర. అ. భామినీ = కైకేయీ ! కుశలాః = నేర్పు కలవారూ, సర్వశః = అన్ని విధముల, అభిష్టుతాః చ = స్తుతింపబడినవారూ అయిన, మే = నాయొక్క, వైద్యాః = వైద్యులు, సన్తి = ఉన్నారు. త్వామ్ = నిన్ను, సుఖితామ్ = సుఖవంతురాలినిగా, కరిష్యన్తి = చేయగలరు. వ్యాధిమ్ = వ్యాధిని, ఆచక్ష్వ = చెప్పుము.

తా. మంచి నేర్పు గల పేరు మోసిన రాజవైద్యు లెందరో ఉన్నారు. వారు నీకు ఆరోగ్యము చేకూర్చగలరు. నీ రోగ మేదియో చెప్పుము. 30

మూ. కస్య వా తే ప్రియం కార్యం కేన వా విప్రియం కృతమ్,
కః ప్రియం లభతామద్య కో వా సుమహదప్రియమ్. 31

ప్ర. అ. కస్య వా = ఎవనికి, ప్రియమ్ = ప్రియము, తే = నీచేత, కార్యమ్ = చేయదగినది? కేన వా = ఎవనిచేత, విప్రియమ్ = అపకారము, కృతమ్ = చేయబడినది? కః = ఎవడు, అద్య = ఇప్పుడు, ప్రియమ్ = ప్రియమును, లభతామ్ = పొందుగాక? కో వా = ఎవడు, సుమహత్ = చాల గొప్పదైన, అప్రియమ్ = అప్రియమును, పొందుగాక?

తా. నీవు ఎవరికి ప్రియ మైన కార్యము చేయవలె నని కోరుచున్నావు? నీకు ఎవరు అపకారము చేసినారు? ఇపుడు నే నెవరికి ప్రియమును చేకూర్చవలెనో, ఎవనికి గొప్ప అప్రియమును చేయవలెనో చెప్పుము. 31

మూ. మా రోదీర్మా చ కార్షీస్త్వం దేవి సంపరిశోషణమ్, 32
అవధ్యో వధ్యతాం కో వా కో వా వధ్యో విముచ్యతామ్,
దరిద్రః కో భవేదాఢ్యో ద్రవ్యవాన్వాప్యకిఞ్చనః. 33

ప్ర. అ. దేవి = దేవీ! మా రోదీః = ఏడ్వకుము. త్వమ్ = నీవు, సంపరిశోషణమ్ = శరీరశోషణమును, మా చ కార్షీః = చేయకుము. అవధ్యః = చంపదగనివాడు, కో వా = ఎవడు, వధ్యతామ్ = చంపబడుగాక? వధ్యః = చంపదగిన, కో వా = ఎవడు, విముచ్యతామ్ = విడువబడుగాక? దరిద్రః = దరిద్రుడైన, కో వా = ఎవడు, ఆఢ్యః = ఐశ్వర్యవంతుడుగా, భవేత్ = కావలెను? ద్రవ్యవాన్వాపి = ధనవంతు డైన ఎవడు, అకిఞ్చనః = ఏమియు లేనివాడుగా కావలెను?

తా. కైకేయీ! ఈ విధముగ ఏడ్చి శరీరమును శుష్కింపచేసికొనకుము. నీవు చెప్పినచో చంపదగనివానిని చంపించెదను; చంపదగినవానిని విడిపించెదను. దరిద్రుని ఐశ్వర్యవంతుని చేసెదను, ఐశ్వర్యవంతుని ఏమియు లేని దరిద్రుని చేసెదను. అట్టివా రెవరో చెప్పుము. 32, 33

మూ. అహం చైవ మదీయాశ్చ సర్వే తవ వశానుగాః,
న తే కించిదభిప్రాయం వ్యాహన్తుమహముత్సహే. 34

ప్ర. అ. అహం చైవ = నేనును, మదీయాః = నా వారైన, సర్వే చ = అందరును, తవ = నీయొక్క, వశానుగాః = వశములో నున్నవారము. తే = నీ

యొక్క, అభిప్రాయమ్ = అభిప్రాయమును, కిఞ్చిత్ = కొంచె మైనను, వ్యాహన్తుమ్=చెడగొట్టుటకు, అహమ్=నేను, న ఉత్సహే=ప్రయత్నించను.

తా. నేను, నాకు సంబంధించిన అందరును నీకు వశులము. నీ అభిప్రాయమున కే మాత్రమును వ్యతిరేకముగ ప్రవర్తించుటకు నే నంగీకరింపను. ౩౪

మూ. ఆత్మనో జీవితేనాపి బ్రూహి యన్మనసేచ్ఛసి,
బలమాత్మని జానన్తి న మాం శఙ్కితుమర్హసి, ౩౫
కరిష్యామి తవ ప్రీతిం సుకృతేనాపి తే శపే.

ప్ర. అ. ఆత్మనః = నాయొక్క, జీవితేనాపి = జీవితముచేత నైనను, యత్=దేనిని, మనసా=మనస్సుచే, ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావో, బ్రూహి=చెప్పుము. ఆత్మని=నా విషయమై, బలమ్=నీ కున్న బలమును, జానన్తీ = తెలిసికొనిన నీవు, మామ్=నన్ను, శఙ్కితుమ్=శంకించుటకు, న అర్హసి=తగవు. సుకృతేనాపి=పుణ్యముచేతను కూడ, తే=నీకు, శపే=ఒట్టుపెట్టుచున్నాను. తవ=నీయొక్క, ప్రీతిమ్=ప్రీతిని, కరిష్యే=చేయగలను.

తా. నా ప్రాణముల నిచ్చి సాధించవలసిన దైనను నీ వేమి కోరుచున్నావో చెప్పుము. నీకు నాపై ఎంత అధికార మున్నదో తెలిసిన నీవు ఏమాత్రము శంకింపరాదు. నేను చేసిన పుణ్యముపై ఒట్టు పెట్టుచున్నాను; నీ కేది ఇష్టమో అది తప్పక చేసెదను. ౩౫

మూ. యావదావర్తతే చక్రం తావతీ మే వసున్ధరా, ౩౬
ప్రాచీనాః సిన్ధుసౌవీరాః సౌరాష్ట్రా దక్షిణాపథాః,
వఙ్గాఙ్గమగధా మత్స్యాః సమృద్ధాః కాశికోసలాః. ౩౭

ప్ర. అ. చక్రమ్ = రథచక్రము, యావత్ = ఎంతవరకు, ఆవర్తతే = తిరుగునో, మే వసున్ధరా = నా భూమి, తావతీ= అంతవరకును ఉన్నది. ప్రాచీనాః = తూర్పుదేశములు, సిన్ధుసౌవీరాః = సింధు - సౌవీరదేశములు, సౌరాష్ట్రాః = సౌరాష్ట్రదేశము, దక్షిణాపథాః = దక్షిణదేశములు, వఙ్గాఙ్గ

మగధాః = వంగ-అంగ-మగధ దేశములు, మత్స్యాః = మత్స్యదేశము, కాశికోసలాః = కాశీ, కోసలదేశము, సమృద్ధాః = సమృద్ధ మైనవి.

తా. రథచక్ర మెంతవరకు తిరుగునో అంతవరకును భూమిపై నాకు అధికార మున్నది తూర్పున ఉన్న దేశములు, సింధు-సౌవీర-సౌరాష్ట్ర దేశములు దక్షిణాపథమున నున్న దేశములు, వంగ-అంగ-మగధ-మత్స్య దేశములు, కాశీ, కోసల దేశములు. ఇవన్నియు సర్వసంపదలతో నిండి యున్నవి. 36, 37

మూ. తత్ర జాతం బహు ద్రవ్యం ధనధాన్య మజావికమ్,
తతో వృణీష్వ కైకేయి యద్యత్త్వం మనసేచ్ఛసి. 38

ప్ర. అ. తత్ర = అచట, ధనధాన్యమ్ = ధనధాన్యములు, అజావికమ్ = మేకలు గొఱ్ఱెలు, బహు = అధిక మైన, ద్రవ్యమ్ = ద్రవ్యము, జాతమ్ = పుట్టినది, కైకేయి = కైకేయీ! తతః = ఆ ద్రవ్యమునుండి, యద్యత్ = దేనిని దేనిని, త్వమ్ = నీవు, మనసా = మనస్సుతో, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావో దానిని, వృణీష్వ = కోరుకొనుము.

తా. ధనధాన్యములూ, మేకలు, గొఱ్ఱెలు మొదలగునవీ, ఇంకను అత్యధిక మైన ద్రవ్యము ఆ దేశములలో పుట్టును. కైకేయీ! ఈ ద్రవ్యములలో నీ కేమి కావలెనో కోరుకొనుము. 38

మూ. కిమాయాసేన తే భీరు ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ శోభనే,
తత్త్వం మే బ్రూహి కైకేయి యతస్తే భయమాగతమ్,
తత్తే వ్యపనయిష్యామి నీహారమివ రశ్మివాన్.

ప్ర. అ. భీరు = భయస్వభావము కలదానా! తే = నీకు, ఆయాసేన = ఆయాసము చేత, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము? శోభనే = మంగళకర మైన స్వభావము కలదానా! ఉత్తిష్ఠ ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము లెమ్ము. కైకేయి = కైకేయీ! తే = నీకు, యతః = ఎచటినుండి, భయమ్ = భయము, ఆగతమ్ = వచ్చినదో, తత్ = దానిని, త్వమ్ = నీవు, మే = నాకు, బ్రూహి = చెప్పుము. తే = నీ యొక్క, తత్ = ఆ భయకారణమును,

సూర్యుడు, నీహారమివ = పొగమంచును వలె, వ్యపనయిష్యామి = తొలగించెదను.

తా. భయస్వభావము కలదానా! ఎందుకిట్లు శ్రమపడెదవు? ఓ శోభనాంగి! లెమ్ము, లెమ్ము. కైకేయీ!. నీకు భయము కలుగుటకు కారణ మేమియో తెలుపుము. సూర్యుడు పొగమంచును తొలగించి నట్లు ఆ భయహేతువును తొలగించెదను. 39

మూ. తథోక్తా సా సమాశ్వస్తా వక్తుకామా తద ప్రియమ్, 40
పరిపీడయితుం భూయో భర్తార ముపచక్రమే

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
దశమః సర్గః.

ప్ర. అ. తథా = ఆ విధముగా, ఉక్తా = పలుకబడిన, సా = ఆమె, సమాశ్వస్తా = ఊరడిల్లినదై, తత్ = ఆ, అప్రియమ్ = అప్రియ మైన మాటను, వక్తుకామా = చెప్పదలచినదై, భర్తారమ్ = భర్తను, భూయః = ఇంకను, పరిపీడయితుమ్ = పీడించుటకు, ఉపచక్రమే = ఉపక్రమించెను.

తా. దశరథుని మాటలు వినిన కైకేయి ఊరడిల్లి, అప్రియ మైన రామ వనవాసాదికమును చెప్ప దలచి, ఆతనిని ఇంకను మాటలచే వేధించుట కుపక్రమించెను. 40

"బాలానన్దిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో దశమసర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకాదశః సర్గః

[కైక రాజును ప్రతిజ్ఞాబద్ధుని చేసి, మున్ను తన కొసగిన రెండు వరములు స్మరింపజేయుట. అందు మొదటివరముచే భరతునకు పట్టాభిషేకము, రెండవదానిచే రామునకు పదునాలుగేండ్లు అరణ్యవాసము కోరుట.]

మూ. తం మన్మథశరైర్విద్ధం కామవేగవశానుగమ్,
ఉవాచ పృథివీపాలం కైకేయీ దారుణం వచః. 1

ప్ర. అ. కైకేయీ = కైకేయి, మన్మథశరైః = మన్మథుని బాణములచే, విద్ధమ్ = కొట్టబడినవాడూ, కామవేగవశానుగమ్ = కామవేగమునకు లొంగిపోయిన వాడూ అయిన, తం పృథివీపాలమ్ = ఆ రాజును గూర్చి, దారుణమ్ = దారుణమైన, వచః = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. మన్మథుని శరములచే కొట్టబడినవాడై కామవేగమునకు లొంగిపోయిన ఆ రాజుతో కైకేయి దారుణమైన వాక్యము పలికెను. 1

మూ. నాస్మి విప్రకృతా దేవ కేన చిన్నావమానితా,
అభిప్రాయస్తు మే కశ్చిత్తమిచ్ఛామి త్వయా కృతమ్. 2

ప్ర. అ. దేవ = మహారాజా! కేన చిత్ = ఎవనిచేతను గూడ, విప్రకృతా = పీడింపబడినదానను, నాస్మి = కాను. న అవమానితా = అవమానింపబడినదానను కూడా, కాను. తు = కాని, మే=నా యొక్క, కశ్చిత్ ఒకానొక, అభిప్రాయః = అభిప్రాయము ఉన్నది. తమ్ = దానిని, త్వయా= నీచేత, కృతం = చేయబడినదానినిగా, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. మహారాజా! నన్నెవ్వరును పీడింపలేదు; అవమానింపలేదు. కాని నా కొక అభిప్రాయమున్నది. దానిని నీవు సఫలము చేయవలెనని కోరుచున్నాను. 2

మూ. ప్రతిజ్ఞాం ప్రతిజానీష్వ యది త్వం కర్తు మిచ్ఛసి.
అథ తద్వ్యాహరిష్యామి యదభిప్రార్థితం మయా. 3

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, కర్తుమ్ = చేయుటకు, ఇచ్ఛసి యది = ఇచ్ఛయించిన ట్లయితే; ప్రతిజ్ఞాం ప్రతిజానీష్వ = ప్రతిజ్ఞ చేయుము. అథ = అటుపిమ్మట, మయా = నా చేత, యత్ = ఏది, అభిప్రార్థితమ్ = కోరబడి నదో, తత్ = దానిని, వ్యాహరిష్యామి = చెప్పెదను.

తా. నీవు నా అభిలాషను నెరవేర్చుటకు అంగీకరించినచో నెరవేర్చెద నని ప్రతిజ్ఞ చేయుము. నీవు ప్రతిజ్ఞ చేసిన పిమ్మట నా కోరిక యేదియో తెలిపె దను. 3

మూ. తాముపాచ మహాతేజాః కైకేయీమీషదుత్స్మితః,
కామీ హస్తేన సంగృహ్య మూర్ధజేషు శుచిస్మితామ్. 4

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సుగల, కామీ = కాముకుడైన ఆ దశరథుడు, ఈషత్ = కొంచెము, ఉత్స్మితః = బయల్వెడలిన చిరునవ్వు గలవాడై, శుచిస్మితామ్ = తెల్లని చిరునవ్వుగల, తాం కైకేయీమ్ = ఆ కైకేయిని, మూర్ధజేషు = తలవెంట్రుకలందు, హస్తేన = హస్తముతో, సంగృహ్య = పట్టుకొని, ఉవాచ = పలికెను.

తా. కామావిష్టుడైన మహాతేజశ్శాలి యగు దశరథుడు కొంచెము నవ్వి తెల్లని చిరునవ్వుగల ఆ కైకేయి కేశపాశమును హస్తముతో గ్రహించి ఇట్లనెను.

మూ. అవలిప్తే న జానాసి త్వత్తః ప్రియతరో మమ,
మనుజో మనుజవ్యాఘ్రా ద్రామాదన్యో న విద్యతే 5.

ప్ర. అ. అవలిప్తే = గర్వితురాలా! న జానాసి = నీవు ఎరుగవా? మమ = నాకు, త్వత్తః = నీ కంటె, ప్రియతరః = ఎక్కువ ప్రియమైన వాడు, మనుజవ్యాఘ్రాత్ = మనుష్యులలో శ్రేష్ఠుడైన, రామాత్ = రాముని కంటె, అన్యః = ఇతరుడైన, మనుజః = మనుష్యుడు, న విద్యతే = లేడు.

తా. గర్వితురాలా! ఈ లోకములో నాకు నీ కంటె ఎక్కువ ప్రియ మైన వారు, మనుష్యులలో శ్రేష్ఠ మైన రాముడు తప్ప మరెవ్వరును లేరని నీకు తెలియదా? 5

మూ. తేనాజయ్యేన ముఖ్యేన రాఘవేణ మహాత్మనా,
శపే తే జీవనార్హేణ బ్రూహి యన్మనసేచ్ఛసి. 6

ప్ర. అ. అజయ్యేన = శత్రువులకు జయింప శక్యము కాని వాడూ, ముఖ్యేన = ప్రధానమైన వాడూ, జీవనార్హేణ = అందరును ఆధారపడి జీవించుటకు తగినవాడూ, మహాత్మనా = గొప్ప మనస్సు కలవాడూ అయిన, తేన రాఘవేణ = ఆ రాముని చేత, శపే = ఒట్టు పెట్టుచున్నాను, మనసా = మనస్సుచేత, యత్ = దేనిని, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావో, బ్రూహి = చెప్పుము.

తా. రాముడు శత్రువులచే జయింప శక్యముకానివాడు. సర్వలోకప్రధానుడు. విశాలహృదయుడు. అందరికిని జీవనాధారభూతుడు. అట్టి రామునిపై ఒట్టు పెట్టుచున్నాను. నీకేమి కావలెనో చెప్పుము. 6

మూ. యం ముహూర్త మపశ్యంస్తు న జీవేయమహం ధ్రువమ్,
తేన రామేణ కైకేయి శపే తే వచన క్రియామ్. 7

ప్ర. అ. కైకేయి = కైకేయీ! యమ్ = ఏ రాముని, అపశ్యన్ = చూడనివాడనై, అహమ్ = నేను, ముహూర్తమ్ = క్షణకాల మైనను, ధ్రువమ్ = నిశ్చయముగా, న జీవేయమ్ = జీవింపజాలనో, తేన రామేణ = అట్టి రామునిచే, తే = నీ యొక్క, వచనక్రియామ్ = మాట ప్రకారము చేయుటను గూర్చి, శపే = ఒట్టు పెట్టుచున్నాను.

తా. కైకేయీ! రాముని చూడనిదే నేను క్షణకాల మైనను జీవింపజాలను. ఇది నిశ్చితము. అట్టి రామునిపై ఒట్టు పెట్టి నీవు చెప్పిన పని చేసెద నని చెప్పుచున్నాను. 7

మూ. ఆత్మనా వాత్మజైశ్చాన్యైర్వృణే యం మనుజర్షభమ్,
తేన రామేణ కైకేయి శపే తే వచనక్రియామ్. 8

ప్ర. అ. కైకేయి = కైకేయీ! ఆత్మనా వా = నాచేతను, అన్యైః = ఇతరు లైన. ఆత్మజైః = పుత్రులచేతను, యమ్ = ఏ, మనుజర్షభమ్ = మనుష్యశ్రేష్ఠుని, వృణే = కోరుచుందునో, తేన రామేణ = అట్టి రామునిచే, తే = నీయొక్క, వచనక్రియాయామ్ = మాట ప్రకారము చేయుటను గూర్చి, శపే = ఒట్టుపెట్టుచున్నాను.

తా. నా ప్రాణముల నైనను, నా ఇతర కుమారుల ప్రాణముల నైనను ఒడ్డి పురుషశ్రేష్ఠు డైన రాముని క్షేమమును సంపాదింప కోరుచుందును. అట్టి రామునిపై ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను. నీ వచనము ప్రకారము చేసెదను. 8

మూ. భద్రే హృదయమప్యేతదనుమృశ్యోద్ధరస్వ మే,
'ఏతత్సమీక్ష్య కైకేయి బ్రూహి యత్సాధు మన్యసే. 9

ప్ర. అ. భద్రే = మంగళప్రదురాలా! మే = నా యొక్క, ఏతత్ = ఈ, హృదయమ్ = హృదయమును, అనుమృశ్య = స్పృశించి, ఉద్ధరస్వ = ఉద్ధరింపుము. కైకేయి = కైకేయీ! ఏతత్ = దీనిని, సమీక్ష్య = చూచి, యత్ = దేనిని, సాధు = మంచిదానినిగా, మన్యసే = తలచుచున్నావో, అది, బ్రూహి = చెప్పుము.

తా. మంగళప్రదురాలా! నా హృదయము క్రుంగిపోవుచున్నది. దీనిని స్పృశించి ఉద్ధరింపుము. కైకేయీ! దీని నంతను పరిశీలించి నీ వేది మంచి దని భావించుచున్నావో అది చెప్పుము. 9

మూ. బలమాత్మని జానన్తీ న మాం శఙ్కితుమర్హసి,
కరిష్యామి తవ ప్రీతిం సుకృతేనాపి తే శపే 10

ప్ర. అ. ఆత్మని = నా విషయమై, బలమ్ = నీ కున్న బలమును; జానన్తీ = తెలిసికొనిన నీవు, మామ్ = నన్ను, శఙ్కితుమ్ = శంకించుటకు, న అర్హసి = తగవు, సుకృతేనాపి = పుణ్యముచేత గూడ, తే = నీకు, శపే = ఒట్టు పెట్టుచున్నాను. తవ = నీ యొక్క, ప్రీతిమ్ = ప్రీతిని, కరిష్యే = చేయగలను.

తా. నీకు నాపై ఎంత అధికారమున్నదో తెలిసిన నీవు ఏ మాత్రము శంకింపరాదు. నేను చేసిన పుణ్యముపై ఒట్టు పెట్టుచున్నాను. నీ కేది ఇష్టమో అది తప్పక చేసెదను. 10

మూ. సా తదర్థమనా దేవీ తమభిప్రాయమాగతమ్,
నిర్మాధ్యస్థ్యాచ్చ హర్షాచ్చ బభాషే దుర్వచం వచః. 11

ప్ర. అ. తదర్థమనాః=భరతరాజ్యాభిషేకము, రామవనవాసము అను ఆ విషయములే మనస్సులో నున్న, దేవీ=కైకేయి, ఆగతమ్=తన మనస్సులో వచ్చిన, తమ్ అభిప్రాయమ్=ఆ అభిప్రాయమును, (ఆవేదయన్తీ=తెలుపుచు), నిర్మాధ్యస్థ్యాత్ = మధ్యస్థత్వము లేకపోవుటవలనను, అనగా పక్షపాతము వలనను, హర్షాత్ చ=ఆనందమువలనను, దుర్వచమ్=చెప్పుటకు కూడ శక్యము కాని, వచః=వాక్యమును, బభాషే=పలికెను.

తా. భరతుని రాజ్యాభిషేకము, రామవనవాసము అను విషయములపై తీవ్రమైన ఇచ్ఛ గల ఆ కైకేయి తన మనస్సులో ఉన్న ఆ అభిప్రాయమును తెలుపుచు పక్షపాతబుద్ధితోను, ఆనందముతోను కూడినదై, ఉచ్చరించుటకు కూడ తగని వచనమును పలికెను. 11

మూ. తేన వాక్యేన సంహృష్టా తమభిప్రాయమాగతమ్,
వ్యాజహార మహాఘోరమభ్యాగతమివాన్తకమ్. 12

ప్ర. అ. తేన వాక్యేన=ఆ మాటలచేత, సంహృష్టా=సంతసించిన కైకేయి, అభ్యాగతమ్=హఠాత్తుగా వచ్చిపడిన, అన్తకమివ = మృత్యువు వలె, మహాఘోరమ్ = చాలఘోరమైన, ఆగతమ్ = తన మనస్సునకు వచ్చిన (మనస్సులో నున్న), తమ్ అభిప్రాయమ్=ఆ అభిప్రాయమును, వ్యాజహార= పలికెను.

తా. దశరథుని మాటలకు సంతోషించి, కైకేయి, హఠాత్తుగా వచ్చిపడిన మృత్యువు వలె అతిభయంకరమైన తన మనస్సులోని అభిప్రాయమును అతనికి తెలిపెను. 12

మూ. యథా క్రమేణ శపసి వరం మమ దదాసి చ,
తచ్ఛృణ్వన్తు త్రయస్త్రింశద్దేవాః సాగ్నిపురోగమాః. 13

ప్ర. అ. సాగ్నిపురోగమాః=అగ్నిదేవుడు ముందుగా గల, త్రయస్త్రింశద్దేవాః=ముప్పదిమున్గురు దేవతలు, క్రమేణ = క్రమముచేత, యథా = ఏ విధముగా, శపసి=ఒట్టుపెట్టుచున్నావో, మమ = నాకు, వరమ్ = వరమును, దదాసి చ = ఇచ్చుచున్నావో, తత్ = దానిని, శృణ్వన్తు=విందురు గాక.

తా. నీవు వరుసగా ఒట్టులు పెట్టుచు నాకు వరముల నిచ్చుచు పలికిన ఈ మాటలను, అగ్నిదేవునితో సహా ముప్పదిమున్గురు దేవతలు వినెదరు గాక. 13

మూ. చన్ద్రాదిత్యౌ నభశ్చైవ గ్రహా రాత్ర్యహనీ దిశః,
జగచ్చ పృథివీ చేయం సగన్ధర్వా సరాక్షసా. 14

నిశాచరాణి భూతాని గృహేషు గృహదేవతాః,
యాని చాన్యాని భూతాని జానీయుర్భాషితం తవ. 15

ప్ర. అ. చన్ద్రాదిత్యౌ=చంద్రసూర్యులు, నభః చ ఏవ = ఆకాశము, గ్రహాః = గ్రహములు, రాత్ర్యహనీ = రాత్రులు, పగళ్లు, దిశః = దిక్కులు, జగచ్చ = ఈ జగత్తు, సగన్ధర్వా = గంధర్వులతో కూడినదీ, సరాక్షసా=రాక్షసులతో కూడినదీ అయిన, ఇయమ్ = ఈ, పృథివీ = భూమి, నిశాచరాణి=రాత్రులందు సంచరించు, భూతాని = భూతములూ, గృహేషు=గృహములలో నున్న, గృహదేవతాః = గృహదేవతలూ, అన్యాని = ఇతర మైన, యాని = ఏ, భూతాని=భూతములు కలవో, అవియు, తవ = నీయొక్క, భాషితమ్ = మాటను, జానీయుః=తెలిసికొందురు గాక.

తా. సూర్యచంద్రులు, ఆకాశము, గ్రహములు, రాత్రి, పగలు, దిక్కులు, జగత్తు, ఈ భూమి, గంధర్వులు, రాక్షసులు, రాత్రి సంచరించు భూతములు, గృహదేవతలు, ఇంకను ఇతర మైన భూతములు నీ మాటలను వినెదరు గాక. 14, 15

మూ. సత్యసన్ధో మహాతేజా ధర్మజ్ఞః సుసమాహితః,
వరం మమ దదాత్యేష తన్మే శృణ్వన్తు దేవతాః. 16

ప్ర. అ. సత్యసన్ధః=సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ కలవాడూ, మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు కలవాడూ, ధర్మజ్ఞః=ధర్మముల నెరిగినవాడూ, సుసమాహితః=బాగుగా సావధానచిత్తము కలవాడూ అయిన, ఏషః=ఈ దశరథమహారాజు, మమ=నాకు, వరమ్=వరమును, దదాతి=ఇచ్చుచున్నాడు. దేవతాః=దేవతలు, తత్=దానిని, మే=నా నిమిత్తమై, శృణ్వన్తు=వినెదరుగాక.

తా. సత్యసంధుడూ, మహాతేజశ్శాలీ, ధర్మముల నెరిగినవాడూ సావధానచిత్తుడూ అయిన ఈ దశరథమహారాజు నాకు వర మిచ్చుచున్నాడు. నా నిమిత్తమై (అనగా నాకు సాక్షులుగా ఉండుటకై) దేవత లందరును, ఈ వరప్రదానవచనమును విందురు గాక. 16

మూ. ఇతి దేవీ మహేష్వాసం పరిగృహ్యాభిశస్య చ,
తతః పరమువాచేదం వరదం కామమోహితమ్. 17

ప్ర. అ. దేవీ=కైకేయి, మహేష్వాసమ్=గొప్ప ధనస్సు గల ఆ దశరథుని, పరిగృహ్య=ఎట్లు పట్టవలెనో అట్లు పట్టి, అభిశస్య చ=ఎక్కువగా ప్రశంస చేసి, తతః పరమ్=అటు పిమ్మట, వరదమ్=వరముల నిచ్చువాడూ, కామమోహితమ్=కామముచేత మోహింపచేయబడినవాడూ అయిన ఆతని గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. కైకేయి ఆ దశరథుడు తన మాట విను నట్లు చేసికొని, అతనిని ఉబ్బవేసి, అటు పిమ్మట, వరము లిచ్చుటకు సిద్ధముగా నున్న, కామమోహితుడైన అతనితో ఇట్లనెను. 17

మూ. స్మర రాజన్ పురా వృత్తం తస్మిన్ దైవాసురే రణే,
తత్ర చాచ్యావయచ్ఛత్రుస్తవ జీవితమన్తరా. 18

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా ! పురా=పూర్వము, తస్మిన్=ఆ, దైవాసురే=దేవతలకూ అసురులకూ సంబంధించిన, రణే=యుద్ధమునందు, వృత్తమ్=

జరిగిన విషయమును, స్మర = జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొనుము. తత్ర = ఆ యుద్ధమునందు, శత్రుః = శత్రువు, తవ = నీయొక్క, జీవితమ్ అన్తరా = జీవితము తక్క- మిగిలిన ఆయుధబలాదికమును, అచ్ఛాదయత్ = తొలగించెను.

తా. రాజా! పూర్వము దేవాసురయుద్ధమునందు ఏమయినదో జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొనుము. అచట శత్రువు నీ ప్రాణములు తప్ప రథతురగాయుధాదుల నన్నింటిని నశింపచేసెను. 18

మూ. తత్ర చాపి మయా దేవ యత్త్వం సమభిరక్షితః,
జాగ్రత్యా యతమానాయా స్తతో మే ప్రాదదా వరౌ. 19

ప్ర. అ. దేవ = మహారాజా! తత్ర చ = అచట, యత్ = ఏ కారణము వలన, త్వమ్ = నీవు, మయా = నాచేత, సమభిరక్షితః = రక్షింపబడితివో, తతః = ఆ కారణమువలన, జాగ్రత్యాః = జాగరూకతతో ఉన్న, యతమానాయాః = నిన్ను రక్షించుటకై ప్రయత్నించుచున్న, మే = నాకు, వరౌ = రెండు వరములను, ప్రాదదాః = ఇచ్చితివి.

తా. మహారాజా! అచట నేను నిన్ను రక్షించితిని. అందువలన, నీవు నిన్ను రక్షించుటకై అతిజాగరూకతతో ప్రయత్నించిన నాకు వరము నిచ్చియున్నావు. 19

మూ. తౌ తు దత్తౌ వరౌ దేవ నిక్షేపౌ మృగయామ్యహమ్,
తథైవ పృథివీపాల సకాశే సత్యసంగర. 20

ప్ర. అ. పృథివీపాల = భూమిని రక్షించువాడా! సత్యసంగర = సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ కలవాడా! దేవ = ఓ మహారాజా! తవ = నీయొక్క, సకాశే ఏవ = సమీపమునందే, నిక్షేపౌ = నిక్షేపముగా ఉంచిన, (దాచి కాలాంతరమునందిచ్చుటకై ఉంచిన), తౌ = ఆ, దత్తౌ = ఇవ్వబడిన, వరౌ తు = వరములనే, అహమ్ = నేను, మృగయామి = వెదకుచున్నాను (అడుగుచున్నాను.)

తా. సత్యప్రతిజ్ఞుడవు, పృథివీపాలకుడవు అయిన మహారాజా! నీ దగ్గర నే దాచుటకై ఉంచిన నీ విచ్చిన ఆ వరములనే ఇపుడు కోరుచున్నాను. 20

మూ. తత్ప్రతిశ్రుత్య ధర్మేణ న చేద్దాస్యసి మే వరమ్,
అద్యైవ హి ప్రహాస్యామి జీవితం త్వద్విమానితా 21

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, ప్రతిశ్రుత్య = ప్రతిజ్ఞ చేసి, మే = నాయొక్క, వరమ్ = వరమును, ధర్మేణ = ధర్మానుసారముగా, న దాస్యసి చేత్ = ఇవ్వకున్నచో, త్వద్విమానితా = నీచే అవమానింపబడిన నేను, అద్యైవ = ఇప్పుడే, జీవితమ్ = జీవితమును, ప్రహాస్యామి హి = విడువగలను.

తా. నీవు ప్రతిజ్ఞ చేసిన ఆ వరమును ధర్మానుసారముగా ఇవ్వవలెను. అట్లు ఇవ్వక నన్నవమానించినచో ఇప్పుడే ప్రాణములు విడచెదను. 21

మూ. వాఙ్మాత్రేణ తదా రాజా కైకేయ్యా స్వవశే కృతః,
ప్రచస్కన్ద వినాశాయ పాశం మృగ ఇవాత్మనః. 22

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, వాఙ్మాత్రేణ = మాటంచేతనే, స్వవశే = తన వశమునందు, కృతః = చేసికొనబడిన, రాజా = దశరథుడు, మృగః ఇవ = లేడి వలె, ఆత్మనః = తనయొక్క, వినాశాయ = వినాశమునకు, పాశమ్ = ఆమె పన్నిన మాయాపాశమును, ప్రచస్కన్ద = ప్రవేశించెను.

తా. ఈ విధముగ కైకేయి మాటల మాత్రముననే లొంగిపోయిన ఆ దశరథుడు, లేడి పాశములో దూరి నట్లు, ఆమె పన్నిన మాయాపాశములో, ఆత్మవినాశమునకై, దూరెను. అనగా అట్లే ఇచ్చెద నని చెప్పెను. 22

మూ. తతః పరమువాచేదం వరదం కామమోహితమ్,
వరౌ యౌ మే త్వయా దేవ తదా దత్తౌ మహీపతే. 23
తౌ తావదహమద్యైవ వక్ష్యామి శృణు మే వచః.

ప్ర. అ. తతః పరమ్ = అటు పిమ్మట, కామమోహితమ్ = కామమోహితుడై, వరదమ్ = వరముల నిచ్చుచున్న దశరథుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను. మహీపతే = భూమికి ప్రభు వైన, దేవ = మహారాజా! తదా = అప్పుడు, మే = నాకు, త్వయా = నీచేత, యౌ = ఏ, వరౌ =

వరములు, దత్తౌ = ఇవ్వబడినవో, తౌ = వానిని గూర్చి, అద్యైవ తావత్ = ఇప్పుడే, వక్ష్యామి = చెప్పగలను. మే వచః = నా వాక్యమును, శృణు = వినుము.

తా. పిమ్మట, కామమోహితుడై వరముల నిచ్చుటకు అంగీకరించిన ఆ దశరథునితో కైకేయి ఇట్లనెను. "పృథివీపతి వైన మహారాజా! ఆనాడు నీవు నా కిచ్చిన వరములను ఇప్పుడే కోరెదను; వినుము." 23

మూ. అభిషేకసమారమ్భో రాఘవస్యోపకల్పితః, 24
అనేనైవాభిషేకేణ భరతో మేఽభిషిచ్యతామ్.

ప్ర. అ. రాఘవస్య = రాముని యొక్క, అభిషేకసమారమ్భః = అభిషేక సామగ్రి, ఉపకల్పితః = కల్పింపబడినది. అనేన = ఈ, అభిషేకేణైవ = అభిషేకసామగ్రిచేతనే, మే = నాయొక్క, భరతః = భరతుడు, అభిషిచ్యతామ్ = అభిషేకింపబడుగాక.

తా. రాముని రాజ్యాభిషిక్తుని చేయుటకై సంభారము లన్నియు సమకూర్పబడినవి కదా! ఈ అభిషేకసంభారములతోనే నా కుమారుడైన భరతుని రాజ్యాభిషిక్తుని చేయవలెను. 24

మూ. యో ద్వితీయో వరో దేవ దత్తః ప్రీతేన మే త్వయా, 25
తదా దైవాసురే యుద్ధే తస్య కాలోఽయ మాగతః.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, దైవాసురే యుద్ధే = దేవాసుర యుద్ధమునందు, ప్రీతేన = సంతోషించిన, త్వయా = నీచేత, మే = నాకు, యః = ఏ, ద్వితీయః = రెండవ, వరః = వరము, దత్తః = ఇవ్వబడినదో, తస్య = దానికి, అయమ్ = ఇది, కాలః = కాలము, ఆగతః = వచ్చినది.

తా. ఆనాడు దేవాసురయుద్ధమునందు సంతోషించిన నీవు నా కిచ్చిన రెండవ వరమునకు తగు సమయ మిపుడు వచ్చినది. 25

మూ. నవ పఞ్చ చ వర్షాణి దణ్డకారణ్యమాశ్రితః, 26
చీరాజినజటాధారీ రామో భవతు తాపసః.

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, నవ పఞ్చ చ వర్షాణి = తొమ్మిది మరియు ఐదు (పదునాలుగు) సంవత్సరములు, దణ్డకారణ్యమ్ = దండకారణ్యమును,

ఆశ్రితః = ఆశ్రయించినవాడై, చీరాజినజటాధారీ = నారచీరలను, కృష్ణాజినమును, జటలను ధరించుచు, తాపసః = మునిగా, భవతు = అగుగాక.

తా. రాముడు పదునాలుగు సంవత్సరములపాటు దండకారణ్యములో నివసించుచు, నారచీరలు, మృగాజినము, జటలు ధరించి, మునివృత్తి నవలంబించుగాక. 26

మూ. భరతో భజతామద్య యౌవరాజ్యమకణ్టకమ్. 27
ఏష మే పరమః కామో దత్తమేవ వరం వృణే,
అద్య చైవ హి పశ్యేయం ప్రయాన్తం రాఘవం వనమ్. 28

ప్ర. అ. అద్య = ఇపుడు, భరతః = భరతుడు, అకణ్టకమ్ = శత్రువులు లేని, యౌవరాజ్యమ్ = యౌవరాజ్యమును, భజతామ్ = పొందుగాక. ఏషః = ఇది, మే = నాయొక్క, పరమః గొప్పదైన, కామః = కోరిక. దత్తం వరమేవ = పూర్వమిచ్చుబడిన వరమునే, వృణే = కోరుచున్నాను, అద్య చైవ = ఇప్పుడే, వనమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రయాన్తమ్ = వెళ్లుచున్న, రాఘవమ్ = రాముని, పశ్యేయమ్ = చూచెదను గాక.

తా. భరతునకు ఇపుడే శత్రుబాధ లేపియు లేని యౌవరాజ్యము లభింపవలెను. ఇదే నా గొప్పదైన కోరిక. పూర్వము నీ విచ్చిన వరమునే ఇపుడు కోరుచున్నాను. రాముడీనాడే వనమునకు వెళ్లుచుండగా నేను చూడవలెను. 27, 28

మూ. స రాజరాజో భవ సత్యసంగరః
కులం చ శీలం చ హి రక్ష జన్మ చ,
పరత్ర వాసే హి వదన్త్యనుత్తమం
తపోధనాః సత్యవచో హితం నృణామ్. 29

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకాదశః సర్గః.

ప్ర. అ. రాజరాజః = రాజులకు రాజవైన, సః = అట్టి నీవు, సత్యసంగరః = సత్యప్రతిజ్ఞ కలవాడవు, భవ = అగుము. కులం చ = కులమును,

శీలం చ = శీలమును, జన్మ చ = జన్మను, రక్ష హి = రక్షింపుము. నృణామ్ = మానవులకు, పరత్ర = పరలోకమునందు, వాసే = నివాసము విషయమున, సత్యవచః = సత్యవాక్యమే, అనుత్తమమ్ = అత్యుత్తమ మైన, హితమ్ = హితకరమైన దానినిగా, తపోధనాః = మహర్షులు, వదన్తి హి = చెప్పుచున్నారు గదా.

తా. రాజులకు రాజు వైన దశరథమహారాజా ! నీ ప్రతిజ్ఞను నిలబెట్టుకొని, కులమును, శీలమును, జన్మను రక్షించుకొనుము. సత్యవాక్యమే మానవులకు పరలోకవాసమునందు సౌఖ్యము కలిగించునది అని తపోధనులు చెప్పుదురు కదా. 29

"శారదానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో ఏకాదశసర్గ సమాప్తము.

అథ ద్వాదశః సర్గః

[*దశరథమహారాజు చింతించుట, దశరథ విలాపము, కైకేయిని నిందించుట, పరిస్థితిని వివరించి, అట్టి వరములు కోరవలదని ప్రార్థించుట.*]

మూ. తతః శ్రుత్వా మహారాజః కైకేయ్యా దారుణం వచః,
చిన్తామభిసమాపేదే ముహూర్తం ప్రతతాప చ. 1

ప్ర. అ. మహారాజః = మహారాజు, కైకేయ్యాః = కైకేయియొక్క, దారుణమ్ = భయంకర మైన, వచః = వాక్కును, శ్రుత్వా = విని, తతః = అటు పిమ్మట, చిన్తామ్ = చింతను, అభిసమాపేదే = పొందెను. ముహూర్తమ్ = క్షణకాలము, ప్రతతాప చ = అత్యధికముగ తపించిపోయెను.

తా. అతిదారుణ మైన కైకేయి మాటలు విని దశరథమహారాజు చింతాక్రాంతుడై, క్షణకాలము పాటు తపించిపోయెను. 1

మూ. కిం ను మే యది వా స్వప్నశ్చిత్తమోహోఽపి వా మమ,
అనుభూతోపసర్గో వా మనసో వాప్యుపద్రవః. 2

ప్ర. అ. మే = నాయొక్క, స్వప్నః కిం ను = స్వప్నమా ! యది వా = లేక, మమ = నాయొక్క, చిత్తమోహోఽపి వా = చిత్తమోహమా? అనుభూతోపసర్గో వా = అనుభవముయొక్క (జ్ఞానముయొక్క) నాశనమా? మనసః = మనస్సుయొక్క, ఉపద్రవః స్యాత్ వా = ఉపద్రవమా?

తా. ఇది ఏమి ! స్వప్నమా ? నాకు చిత్తమోహము కలిగినదా? నా కున్న జ్ఞానము నశించినదా? లేక నా మనస్సున కేదియేని వ్యాధి వచ్చినదా ! 2

మూ. ఇతి సంచిన్త్య తద్రాజా నాధ్యగచ్ఛత్తదా సుఖమ్,
ప్రతిలభ్య చిరాత్సంజ్ఞాం కైకేయీవాక్యతాడితః. 3

వ్యథితో విక్లబశ్చైవ వ్యాఘ్రీం దృష్ట్వా యథా మృగః,
అసంవృతాయామాసీనో జగత్యాం దీర్ఘముచ్ఛ్వసన్. 4

మణ్డలే పన్నగో రుద్ధో మన్త్రైరివ మహావిషః,
అహో ధిగితి సామర్షో వాచముక్త్వా నరాధిపః, 5
మోహమాపేదివాన్భూయః శోకోపహతచేతనః.

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, ఇతి = ఈ విధముగా, తత్ = దానిని గూర్చి, సంచిన్త్య = ఆలోచించి, తదా = అప్పుడు, సుఖమ్=సుఖమును, నార్త్యగచ్ఛత్ = పొందలేదు. కైకేయీవాక్యతాడితః=కైకేయి మాటలచేత కొట్టబడిన, నరాధిపః= ఆ రాజు, చిరాత్ = చాలకాలమునకు, సంజ్ఞామ్ = సంజ్ఞను, ప్రతిలభ్య = పొంది, వ్యాఘ్రీమ్ = ఆడుపులిని, దృష్ట్వా = చూచి, మృగః యథా = లేడి వలె, వ్యథితః=వ్యథ చెందినవాడై, విక్లబః చ ఏవ=వ్యాకులుడై, అసంవృతాయామ్= కప్పబడని, జగత్యామ్ = భూమిపై, ఆసీనః = కూర్చున్నవాడై, మణ్డలే = మండలమునందు, మన్త్రైః = మంత్రములచేత, రుద్ధః=కట్టివేయబడిన, మహా విషః=గొప్ప విషము గల, పన్నగః ఇవ=సర్పము వలె, దీర్ఘమ్=దీర్ఘముగా, ఉచ్ఛ్వసన్=నిట్టూర్చుచు, సామర్షః=కోపముతో కూడినవాడై, అహో=అయ్యో! ధిక్=నింద యగు గాక, ఇతి = అని, వాచమ్ = మాటను, ఉక్త్వా = పలికి, శోకోపహతచేతనః = శోకముచే కొట్టబడిన చైతన్యము కలవాడై, భూయః = మరల, మోహమ్ = మోహమును, ఆపేదివాన్ = పొందెను.

తా. దశరథుడు ఈ విధముగ ఆలోచించి అపుడు సుఖమును పొంద జాలకపోయెను. కైకేయి మాటలచే కొట్టబడిన ఆ రాజు చాలసేపటికి స్పృహ వచ్చి, ఆడుపులిని చూచిన లేడి వలె వ్యథ చెంది వ్యాకులుడై, ఆచ్ఛాదనము లేని నేలపై కూర్చుండి, రేఖలతో గీసిన మండలమునందు మంత్రములచే బంధింప బడిన మహావిషసర్పము వలె దీర్ఘముగా నిట్టూర్చుచు, "అయ్యో! ఛీ ఛీ" అని కోపముతో పలికి, శోకముచే మరల స్పృహ తప్పగా మూర్ఛపడెను. 3-5

మూ. చిరేణ తు నృపః సంజ్ఞాం ప్రతిలభ్య సుదుఃఖితః, 6
కైకేయీమబ్రవీత్క్రుద్ధః ప్రదహన్నివ చక్షుషా.

ప్ర. అ. నృపః = రాజా, చిరేణ = చిరకాలముచేత, సంజ్ఞామ్ = సంజ్ఞను, ప్రతిలభ్య = పొంది, సుదుఃఖితః = చాల దుఃఖించినవాడై, క్రుద్ధః = కోపగించినవాడై, చక్షుషా = నేత్రముతో, కైకేయీమ్ = కైకేయిని, ప్రదహన్నివ = కాల్చివేయుచున్నవాడు వలె, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. మిక్కిలి దుఃఖితుడైన దశరథుడు చాల సేపటికి సంజ్ఞను పొంది, కోపించినవాడై, నేత్రముతో కాల్చివేయుచున్నట్లు చూచుచు, కైకేయితో ఇట్లు పలికెను. 6

మూ. నృశంసే దుష్టచారిత్రే కులస్యాస్య వినాశిని, 7
కిం కృతం తవ రామేణ పాపం పాపే మయాపి వా.

ప్ర. అ. నృశంసే = క్రూరురాలా ! దుష్టచారిత్రే = దుష్ట మైన చరిత్ర కలదానా, అస్య కులస్య = ఈ కులమునకు, వినాశిని = వినాశకురాలా ! పాపే = పాపాత్మురాలా ! రామేణ = రామునిచేత గాని, మయాపి వా = నాచేత గాని, తవ = నీకు, కిం కృతమ్ = ఏమి చేయబడినది.

తా. క్రూరురాలా ! దుష్టచరిత్రగలదానా ! ఈ కులమును నశింపచేయుచున్న పాపాత్మురాలా ! రాముడు గాని, నేను గాని నీ కేమి అపకారము చేసినాము? 7

మూ. యదా తే జననీతుల్యాం వృత్తిం వహతి రాఘవః, 8
తస్యైవ త్వమనర్థాయ కిం నిమిత్తమిహోద్యతా.

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, యదా = ఎప్పుడు, తే = నీ విషయమై, జననీతుల్యామ్ = తల్లితో సమాన మైన, వృత్తిమ్ = ప్రవర్తనను, వహతి = అవలంబించుచున్నాడో, అప్పుడు, తస్యైవ = అతనికే, అనర్థాయ = అనర్థము చేయుటకై, త్వమ్ = నీవు, కింనిమిత్తమ్ = ఎందుచేత, ఇహ = ఇపుడు, ఉద్యతా = ఉద్యమించినావు ?

తా. రాముడు నిన్ను తల్లిని వలె చూచుకొనుచున్నాడు కదా; అట్టి రామునకే నీ విపుడు అనర్థము తలపెట్టితి వేమి ? 8

మూ. త్వం మమాత్మవినాశార్థం భవనం స్వం ప్రవేశితా, 9
అవిజ్ఞానాన్నృపసుతా వ్యాళీ తీక్ష్ణవిషా యథా.

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, నృపసుతా = రాజకుమారి కదా అని, మయా = నాచేత, తీక్ష్ణవిషా = తీక్ష్ణ మైన విషము గల, వ్యాళీవ = ఆడు సర్పము వలె, అవిజ్ఞానాత్ = తెలియకపోవుటవలన, స్వం భవనమ్ = నా గృహమును, ఆత్మ వినాశార్థమ్ = ఆత్మనాశముకొరకే, ప్రవేశితా = ప్రవేశపెట్టబడితివి.

తా. రాజకుమారివి కదా యని తలచి, నీ దుష్టస్వభావము తెలియక నేను నిన్ను తీవ్రవిషము గల ఆడు సర్పమును తీసికొనివచ్చినట్లు నా గృహము నకు తీసికొని వచ్చుటతో నా వినాశమును నేనే కోరి చేసికొనిన ట్లయినది. 9

మూ. జీవలోకో యదా సర్వో రామస్యాహ గుణస్తవమ్, 10
అపరాధం కముద్దిశ్య త్యక్ష్యామీష్టమహం సుతమ్.

ప్ర. అ. యదా = ఎప్పుడు, సర్వః = సమస్త మైన, జీవలోకః = ప్రాణి సముదాయము, రామస్య = రామునియొక్క, గుణస్తవమ్ = గుణముల స్తోత్రమును, ఆహ = చెప్పుచున్నదో, అప్పుడు, కమ్ = ఏ, అపరాధమ్ = అపరాధమును, ఉద్దిశ్య = ఉద్దేశించి, అహమ్ = నేను, ఇష్టం సుతమ్ = ఇష్ట మైన కుమారుని, త్యక్ష్యామి = విడతును.

తా. ప్రపంచములోని జీవకోటి యంతయు రాముని గుణగణములను స్తుతించుచుండగా అతనిలో ఏమి దోషమున్న దని నే నాతనిని వనమునకు పంపుదును ? 10

మూ. కౌసల్యాం వా సుమిత్రాం వా త్యజేయమపి వా శ్రియమ్,
జీవితం వాత్మనో రామం న త్వేవ పితృవత్సలమ్

ప్ర. అ. కౌసల్యాం వా = కౌసల్యను గాని, సుమిత్రాం వా = సుమిత్రను గాని, శ్రియమపి వా = ఐశ్వర్యమును గాని, ఆత్మనః = నాయొక్క, జీవితం వా = జీవితమును గాని, త్యజేయమ్ = త్యజింతును. పితృవత్సలమ్ = తండ్రి యందు ప్రేమగల, రామం తు = రామునైతే, న = విడువజాలను.

తా. కౌసల్య నైనను, సుమిత్ర నైనను, రాజ్యలక్ష్మి నైనను, చివరకు నా ప్రాణముల నైనను విడువగలను గాని పితృభక్తు డైన రాముని మాత్రము విడువజాలను. 11

మూ. పరా భవతి మే ప్రీతిర్దృష్ట్వా తనయమగ్రజమ్. 12
అపశ్యతస్తు మే రామం నష్టా భవతి చేతనా.

ప్ర. అ. అగ్రజమ్ = జ్యేష్ఠు డైన, తనయమ్ = కుమారుని, దృష్ట్వా = చూచి, మే = నాకు, పరా = గొప్ప, ప్రీతిః = ఆనందము, భవతి = అగును. రామమ్ = రాముని, అపశ్యతస్తు = చూడకున్న ట్లయితే మాత్రము, మే = నా యొక్క, చేతనా = చైతన్యము, నష్టా భవతి = నశించును.

తా. జ్యేష్ఠకుమారు డైన రాముని చూడగనే నాకు పరమానందము కలుగును. అతనిని చూడకున్నచో నా చైతన్యమే నశించును. 12

మూ. తిష్ఠేల్లోకో వినా సూర్యం సస్యం వా సలిలం వినా, 13
న తు రామం వినా దేహే తిష్ఠేత్తు మమ జీవితమ్.

ప్ర. అ. లోకః = లోకము, సూర్యం వినా = సూర్యుడు లేకుండగ, తిష్ఠేత్ = ఉండవచ్చును. సస్యమ్ = సస్యము, సలిలం వినా వా = నీరు లేక పోయినను, ఉండవచ్చును. తు = కాని, రామం వినా = రాముడు లేకుండగ, మమ దేహే = నా దేహమునందు, జీవితమ్ = జీవితము, న తిష్ఠేత్ = ఉండజాలదు.

తా. సూర్యుడు లేకుండ ఈ లోకము మనవచ్చును; నీరు లేకుండ సస్యము ఉండవచ్చును. కాని రాముడు లేకుండ నా దేహములో ప్రాణ ముండజాలదు. 13

మూ. తదలం త్యజ్యతామేష నిశ్చయః పాపనిశ్చయే, 14
అపి తే చరణౌ మూర్ధ్నా స్పృశామ్యేష ప్రసీద మే.

ప్ర. అ. పాపనిశ్చయే = పాప మైన నిశ్చయము కలదానా, తత్ = ఆ కారణమువలన, అలమ్ = చాలును. ఏషః = ఈ, నిశ్చయః = నిశ్చయము,

మూ. న హి కించిదయుక్తం వా విప్రియం వా పురా మమ,
అకరోస్త్వం విశాలాక్షి తేన న శ్రద్దధామ్యహమ్. 20

ప్ర. అ. విశాలాక్షి = విశాలం మైన నేత్రములు గల ఓ కైకేయీ! పురా = పూర్వము, మమ = నాకు, కించిత్ = ఏదియు, అయుక్తం వా = అయుక్త మైన దానిని గాని, విప్రియం వా = అపకారమును గాని, త్వమ్ = నీవు, న అకరోః = చేయలేదు. తేన = ఆ కారణముచేత, అహమ్ = నేను, న శ్రద్దధామి = విశ్వసించుటలేదు.

తా. కైకేయీ! పూర్వము నీ వెన్నడును నా విషయమున కొంచె మైనను అయుక్త మైన పని గాని, అప్రియ మైన కార్యము గాని చేయలేదు. అందుచేతనే ఇపుడు నీవు చెప్పుచున్న మాటలు నమ్మజాలకున్నాను. 20

మూ. నను తే రాఘవస్తుల్యో భరతేన మహాత్మనా,
బహుశో హి స్మ బాలే త్వం కథాః కథయసే మమ. 21

ప్ర. అ. తే = నీకు, రాఘవః = రాముడు, మహాత్మనా = గొప్ప బుద్ధి గల, భరతేన = భరతునితో, తుల్యః నను = సమానుడు కదా? బాలే = ఓ కైకేయీ! త్వమ్ = నీవు, బహుశః = అనేక పర్యాయములు, మమ = నాకు, కథాః = కథలను, కథయసే స్మ హి = చెప్పితివి కదా?

తా. కైకేయీ! "నాకు రాముడు మహాత్ము డైన భరతునితో సమానుడే" అని నీవు అనేక పర్యాయములు ఎన్నియో కథలు చెప్పుచుండెడిదానవు కదా? 21

మూ. తస్య ధర్మాత్మనో దేవి వనవాసం యశస్వినః,
కథం రోచయసే భీరు నవ వర్షాణి పఞ్చ చ. 22

ప్ర. అ. భీరు = భయస్వభావము గల, దేవి = కైకేయీ! ధర్మాత్మనః = ధర్మాత్ముడూ, యశస్వినః = కీర్తికలవాడూ అయిన, తస్య = ఆ రాముని యొక్క, నవ పఞ్చ చ వర్షాణి = పదునాలుగు సంవత్సరములు, వనవాసమ్ = వనవాసమును, కథమ్ = ఎట్లు, రోచయసే = ఇష్టపడుచున్నావు?

తా. కైకేయీ! అట్టి, ధర్మాత్ముడూ, కీర్తిమంతుడూ అయిన రాముడు పదునాలుగు సంవత్సరములు వనములో నివసించవలె నని నీవు ఎట్లు కోరుచున్నావు? 22

మూ. అత్యన్తసుకుమారస్య తస్య ధర్మే ధృతాత్మనః,
కథం రోచయసే వాసమరణ్యే భృశదారుణే. 23

ప్ర. అ. అత్యన్తసుకుమారస్య = మిక్కిలి సుకుమారుడూ, ధర్మే = ధర్మమునందు, ధృతాత్మనః = నిలువబడిన బుద్ధి కలవాడూ అయిన, తస్య = ఆ రామునియొక్క, భృశదారుణే = మిక్కిలి భయంకర మైన, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, వాసమ్ = నివాసమును, కథమ్ = ఎట్లు, రోచయసే = ఇష్ట పడుచున్నావు ?

తా. అత్యంతము సుకుమారుడూ, ధర్మమునందు స్థిర మైన బుద్ధి కలవాడూ అయిన ఆ రాముడు, అతిభయంకర మైన అరణ్యములో నివసింపవలె నని ఏల కోరుచున్నావు ? 23

మూ. రోచయస్యభిరామస్య రామస్య శుభలోచనే,
తవ శుశ్రూషమాణస్య కిమర్థం విప్రవాసనమ్. 24

ప్ర. అ. శుభలోచనే = మంగళకర మైన నేత్రములు కలదానా ! తవ = నీకు, శుశ్రూషమాణస్య = శుశ్రూష చేయుచున్నవాడూ, అభిరామస్య = మనోహరుడూ అయిన, రామస్య = రామునియొక్క, విప్రవాసనమ్ = దూరముగా పంపివేయుటను, కిమర్థమ్ = ఎందుకు, రోచయసి = అభిలషించుచున్నావు ?

తా. నీయందు భక్తితో సేవలు చేయు, మనోహరు డైన రాముని దూరముగా పంపివేయవలె నని ఎందుకు కోరుచున్నావు ? 24

మూ. రామో హి భరతాద్భూయ స్తవ శుశ్రూషతే సదా,
విశేషం త్వయి తస్మాత్తు భరతస్య న లక్షయే. 25

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, భరతాత్ = భరతుని కంటె, భూయః = అధికముగా, సదా = ఎల్లప్పుడును, తవ = నీకు, శుశ్రూషతే = సేవచేయుచున్నాడు కదా ? తస్మాత్తు = ఆ కారణమువలన కూడా, త్వయి = నీ విషయమున, భరతస్య = భరతునియొక్క, విశేషమ్ = విశేషమును, న లక్షయే = గుర్తించను.

తా. భరతునికంటె అధికముగా రాముడే నీకు శుశ్రూష చేయుచున్నాడు కదా ! అందుచేత కూడ నీకు రామునికంటె భరతునిపై ఎక్కువ ప్రేమ ఉండుటకు కారణ మేదియు నా కగపడుటలేదు. 25

మూ. శుశ్రూషాం గౌరవం చైవ ప్రమాణం వచనక్రియామ్,
కస్తే భూయస్తరం కుర్యాదన్యత్ర మనుజర్షభాత్ 26
బహూనాం స్త్రీసహస్రాణాం బహూనాం చోపజీవినామ్.

ప్ర. అ. బహూనామ్ = అనేక మైన, స్త్రీసహస్రాణామ్ = వేలకొలంది స్త్రీలలో, బహూనామ్ = అనేకు లైన, ఉపజీవినామ్ = సేవకులలో, మనుజర్షభాత్, అన్యత్ర = మనుజులలో శ్రేష్ఠు డైన రాముడు కాక, కః = ఎవడు, తే = నీకు, భూయ స్తరమ్ = అధికముగా, శుశ్రూషామ్ = శుశ్రూషను, గౌరవమ్ = గౌరవమును, ప్రమాణం చైవ = అధిక పూజను, వచనక్రియామ్ = ఆజ్ఞానిర్వాహమును, కుర్యాత్ = చేయును.

తా. అంతఃపురములో, వేలకొలంది స్త్రీ లున్నారు. చాలమంది సేవకులున్నారు. కాని, నీకు సేవలు చేయుచు, నీపై గౌరవభావముతో పూజలు చేయుచు, నీవు చెప్పిన పనులు చేయువాడు రాముడు తక్క మరెవ్వరున్నారు ? 26

మూ. పరివాదోఽపవాదో వా రాఘవే నోపపద్యతే, 27
సాన్త్వయన్ సర్వభూతాని రామః శుద్ధేన చేతసా,
గృహ్ణాతి మనుజవ్యాఘ్రః ప్రియైర్విషయవాసినః. 28

ప్ర. అ. రాఘవే = రాముని విషయమున, పరివాదః = పరివాదము గాని, అపవాదో వా = అపవాదము గాని, నోపపద్యతే = సంభావ్యము కాదు. మనుజవ్యాఘ్రః = మనుష్యులలో శ్రేష్ఠు డైన, రామః = రాముడు, శుద్ధేన = పరిశుద్ధ మైన, చేతసా = చిత్తముతో, సర్వభూతాని = సమస్తప్రాణులను, సాన్త్వయన్ = మంచి చేసికొనుచు, విషయవాసినః = దేశములో నున్నవారిని, ప్రియైః = వారికి ప్రియ మైన కార్యములచే, గృహ్ణాతి = స్వాధీనులను చేసికొనుచున్నాడు.

తా. మనుజశ్రేష్ఠు డైన రాముడు, పరిశుద్ధ మైన చిత్తముతో సర్వప్రాణులతో, మంచి చేసికొనుచు, దేశములోని ప్రజల నందరిని ప్రియకార్యములచే తన

అనుకూలురను చేసికొనుచున్నాడు. అందుచే రాముని విషయమున పరివాదము గాని, అపవాదము గాని ఉండుటకు అవకాశము లేదు.

వి. ఏదైన అకార్యమును చేయుటచే వచ్చిన నింద పరివాదము. అకార్య మేమియు చేయక పోయినను వచ్చిన నింద అపవాదము. 27, 28

మూ. సత్యేన లోకాన్ జయతి దీనాన్ దానేన రాఘవః,
గురూన్ శుశ్రూషయా వీరో ధనుషా యుధి శాత్రవాన్. 29

ప్ర. అ. వీరః = దానవీరుడూ, దయావీరుడూ, ధర్మవీరుడూ, పరాక్రమ వీరుడూ అయిన, రాఘవః = రాముడు, సత్యేన = సత్యముచేత, లోకాన్ = జనులను, లేదా పుణ్యలోకములను, జయతి = జయించుచున్నాడు. దానేన = దానము చేత, దీనాన్ = దీనులను, జయతి=వశపరచుకొనుచున్నారు. శుశ్రూషయా= శుశ్రూషచేత, గురూన్=పెద్దలను, జయతి=వశము చేసుకొనుచున్నారు, యుధి= యుద్ధమునందు, ధనుషా=ధనస్సుతో, శాత్రవాన్=శత్రువులను, జయతి = జయించుచున్నాడు.

తా. రాముడు మహావీరుడు. ధర్మవీరత్వము, దయావీరత్వము, దాన వీరత్వము, యుద్ధవీరత్వము అను నాల్గు విధము లైన వీరత్వము కలవాడు. సత్యవ్రతముచే అతడు ప్రజల విశ్వాసము చూరగొని, వారి నందరిని వశమునం దుంచుకొనుచున్నాడు. లేదా పరలోకములను సంపాదించుకొనుచున్నాడు. దానము చేసి దీనులను తన యధీనములో ఉంచుకొనుచున్నాడు. శుశ్రూష చేసి గురువుల మన్ననలు పొందుచున్నాడు. యుద్ధమునందు పరాక్రమముచే శత్రువులను జయించుచున్నాడు. 29

మూ. సత్యం దానం తపస్త్యాగో మిత్రతా శౌచమార్జవమ్,
విద్యా చ గురుశుశ్రూషా ధ్రువాణ్యేతాని రాఘవే. 30

ప్ర. అ. సత్యమ్=సత్యము, దానమ్ = దానము, తపః = తపస్సు, త్యాగః=స్వీయసుఖాదిపరిత్యాగము, శౌచమ్=పరిశుద్ధత్వము, ఆర్జవమ్=నిష్కాపట్యము, విద్యా చ=విద్యయు, గురుశుశ్రూషా=గురుసేవాసక్తి, ఏతాని=ఇవి, రాఘవే=రామునియందు, ధ్రువాణి=స్థిర మైనవి.

తా. సత్యము, దానము, తపస్సు, పరులకొరకై స్వీయసుఖాదిత్యాగము, త్రికరణ పరిశుద్ధి, నిష్కాపట్యము, విద్య, గురుశుశ్రూష ఇవి రామునియందు స్థిర మైన గుణములు. 30

మూ. తస్మిన్నార్జవసంపన్నే దేవి దేవోపమే కథమ్,
పాపమాశంససే రామే మహర్షిసమతేజసి. 31

ప్ర. అ. దేవి=కైకేయీ ! ఆర్జవసంపన్నే=ఋజుత్వముతో కూడినవాడూ, దేవోపమే=దేవతతో సమానుడూ, మహర్షిసమతేజసి=మహర్షితో సమాన మైన తేజస్సుకలవాడూ అయిన, తస్మిన్ రామే=ఆ రాముని విషయమున, కథమ్=ఎట్లు, పాపమ్=పాపమును, ఆశంససే=కోరుచున్నావు ?

తా. కైకేయీ ! రాముడు కపటము ఎరుగనివాడు. దేవతలతో సమానుడు. మహర్షుల తేజస్సు వంటి తేజస్సు కలవాడు. అట్టి రాముని విషయమునందు కూడ నీకు ఈ పాపపు బుద్ధి ఎట్లు కలిగినది? 31

మూ. న స్మరామ్యప్రియం వాక్యం లోకస్య ప్రియవాదినః,
స కథం త్వత్కృతే రామం వక్ష్యామి ప్రియమప్రియమ్.

ప్ర. అ. లోకస్య=లోకమునకు, ప్రియవాదినః=ప్రియమును పలుకు ఆ రామునియొక్క, అప్రియమ్=అప్రియ మైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, న స్మరామి=స్మరింపను. సః=అట్టి నేను, ప్రియమ్=నాకు అత్యంతప్రేమ పాత్రుడైన, రామమ్=రాముని గూర్చి, త్వత్కృతే=నీ నిమిత్తమై, అప్రియమ్=అప్రియవాక్యమును, కథమ్=ఎట్లు, వక్ష్యామి=పలికెదను.

తా. రాముడు జను లందరితోడను ప్రియముగనే మాటలాడు స్వభావము గలవాడు. అట్టి రాముడు ఎన్నడును అప్రియ మైన వాక్యము పలికి నట్లు నా స్మృతిపథములో లేదు. ప్రేమపాత్రు డైన అట్టి రామునితో, నీ కొరకై అప్రియ వాక్య మెట్లు చెప్పగలను? 32

మూ. క్షమా యస్మిన్ దమస్త్యాగః సత్యం ధర్మః కృతజ్ఞతా,
అప్యహింసా చ భూతానాం తమృతే కా గతిర్మమ. 33

ప్ర. అ. యస్మిన్=ఏ రామునియందు, క్షమా=ఓర్పు, దమః=ఇంద్రియనిగ్రహము, త్యాగః=త్యాగము, సత్యమ్=సత్యము, ధర్మః=ధర్మము,

కృతజ్ఞతా = కృతజ్ఞత్వము, అపి చ = మరియు, భూతానామ్ = ప్రాణుల యొక్క, అహింసా = అహింసయు ఉన్నవో, తమ్ ఋతే = అట్టి రాముని విడచి, మమ = నాకు, కా గతిః = ఏమి గతి యున్నది?

తా. ఓర్పు, ఇంద్రియనిగ్రహము, త్యాగము, సత్యము, ధర్మము, కృతజ్ఞత్వము, సకలభూతాహింస అను గుణములు రాముని యందున్నవి. అట్టి రాముడు తప్ప నాకు వేరెవ్వరు గతి ఉన్నారు? 33

మూ. మమ వృద్ధస్య కైకేయి గతాన్తస్య తపస్వినః,
దీనం లాలప్యమానస్య కారుణ్యం కర్తుమర్హసి. 34

ప్ర. అ. కైకేయి = కైకేయీ! వృద్ధస్య = వృద్ధుడను, గతాన్తస్య = పొందబడిన ఆయుర్దాయము యొక్క అంతము కలవాడను, తపస్వినః = దీనుడను, దీనమ్ = దీనముగా, లాలప్యమానస్య = విలపించుచున్న వాడను అయిన, మమ = నా విషయమున, కారుణ్యమ్ = కారుణ్యమును, కర్తుమ్ = చేయుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. కైకేయీ! నేను ఆయువు చివరిభాగమున నున్న ముసలివాడను. దీనుడను. దైన్యముతో విలపించుచున్నాను. నాపై కరుణ చూపుము. 34

మూ. పృథివ్యాం సాగరాన్తాయాం యత్కిఞ్చిదధిగమ్యతే,
తత్సర్వం తవ దాస్యామి మా చ త్వాం మన్యురావిశేత్.

ప్ర. అ. సాగరాన్తాయామ్ = సముద్రము అంతముగా గల, పృథివ్యామ్ = భూమియందు, యత్కిఞ్చిత్ = ఏది, అధిగమ్యతే = పొందబడుచున్నదో, తత్ సర్వమ్ = దాని నంతను, తవ = నీకు, దాస్యామి = ఇవ్వగలను. త్వామ్ = నిన్ను, మన్యుః = కోపము, మా ఆవిశేత్ = ఆవేశింపకుండుగాక.

తా. సముద్రమువరకు వ్యాపించియున్న ఈ పృథివిలో ఉన్న దంతయు నీకు ఇచ్చెదను. నీవు కోపము చెందకుము. 35

మూ. అఞ్జలిం కుర్మి కైకేయి పాదౌ చాపి స్పృశామి తే,
శరణం భవ రామస్య మాఽధర్మో మామిహ స్పృశేత్. 36

ప్ర. అ. కైకేయి = కైకేయీ! అఞ్జలిం కుర్మి = దోసిలి యొగ్గుచున్నాను. తే = నీయొక్క, పాదౌ = పాదములను. స్పృశామి చాపి = స్పృశింతును కూడ. రామస్య = రామునకు, శరణమ్ = రక్షకురాలవు, భవ = అగుము. మామ్ = నన్ను, అధర్మః = అధర్మము, ఇహ = ఈ విషయమున, మా స్పృశేత్ = స్పృశింపకుండు గాక.

తా. కైకేయీ! చేతులు జోడించి నమస్కరించుచున్నాను. నీ పాదములు కూడ పట్టుకొనెదను. రాముని రక్షింపుము. ఈ విషయమున నాకు అధర్మము కలుగకుండ చూడుము. 86

మూ. ఇతి దుఃఖాభిసన్తప్తం విలపన్తమచేతనమ్,
ఘూర్ణమానం మహారాజం శోకేన సమభిప్లుతమ్. 87
పారం శోకార్ణవస్యాశు ప్రార్థయన్తం పునః పునః,
ప్రత్యువాచాథ కైకేయీ రౌద్రా రౌద్రతరం వచః. 88

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, రౌద్రా = క్రూరస్వభావురా లైన, కైకేయీ = కైకేయి, ఇతి = ఈ విధముగా, దుఃఖాభిసన్తప్తమ్ = దుఃఖముచే పీడింపబడిన వాడూ, విలపన్తమ్ = విలపించుచున్నవాడూ, అచేతనమ్ = చైతన్యములేనివాడూ, ఘూర్ణమానమ్ = తిరిగిపోవుచున్నవాడూ, శోకేన = శోకముచేత, సమభిప్లుతమ్ = నిండినవాడూ, పునః పునః = మాటి మాటికిని, శోకార్ణవస్య = శోకసముద్రము యొక్క, పారమ్ = అవలిఒడ్డును, ఆశు = శీఘ్రముగా, ప్రార్థయన్తమ్ = కోరుచున్న వాడూ అయిన, రాజానమ్ = రాజును గూర్చి, రౌద్రతరమ్ = మిక్కిలి భయంకర మైన, వచః = వాక్యమును, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. పిమ్మట, క్రూరురా లైన కైకేయి, దుఃఖముతో తపించుచున్నవాడూ, విలపించుచున్నవాడూ, చైతన్యము కోల్పోయి అల్లాడుచున్నవాడూ, శోకముతో నిండినవాడూ, శీఘ్రముగా ఆ శోకసముద్రము దాటవలెనని మాటిమాటికిని కోరు చున్నవాడూ అయిన ఆ దశరథునితో ఇంకను క్రూర మైన మాట పలికెను. 87, 88

మూ. యది దత్త్వా వరౌ రాజన్ పునః ప్రత్యనుతప్యసే,
ధార్మికత్వం కథం వీర పృథివ్యాం కథయిష్యసి 89

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా! వరౌ = వరములను, దత్త్వా = ఇచ్చి, పునః = మరల, ప్రత్యనుతప్యసే యది = ఈ విధముగ పశ్చాత్తాపముతో దుఃఖించు చున్నట్లయితే, వీర = వీరుడా! పృథివ్యామ్ = భూమియందు, ధార్మికత్వమ్ = ధార్మికత్వమును, కథమ్ = ఎట్లు, కథయిష్యసి = చెప్పగలవు.

తా. వీరుడవైన మహారాజా! రెండు వరముల నిచ్చి ఇపు డీ విధముగ పశ్చాత్తాపముతో దుఃఖించుచున్నచో నేను ధార్మికుడ నని లోకములో ఎట్లు చాటుకొనగలవు? 39

మూ. యదా సమేతా బహవస్త్వయా రాజర్షయస్సహ,
కథయిష్యన్తి ధర్మజ్ఞ తత్ర కిం ప్రతివక్ష్యసి. 40

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞ = ధర్మముల నెరిగినవాడా! త్వయా = నీతో, సమేతాః = కలిసినవారై, బహవః = అనేకులైన, రాజర్షయః = రాజర్షులు, యదా = ఎప్పుడు, కథయిష్యన్తి = ముచ్చటింతురో, తత్ర = అపుడు, కిమ్ = ఏమి, ప్రతి వక్ష్యసి = బదులు చెప్పెదవు?

తా. సర్వధర్మముల నెరిగినవాడా! అనేక రాజర్షులు నిన్ను కలిసి నీతో ఈ విషయము ముచ్చటించి నపుడు నీ వేమి సమాధానము చెప్పెదవు? 40

మూ. యస్యాః ప్రసాదే జీవామి యా చ మామభ్యపాలయత్,
తస్యాః కృతం మయా మిథ్యా కైకేయ్యా ఇతి వక్ష్యసి.

ప్ర. అ. యస్యాః = ఏ కైకేయి యొక్క, ప్రసాదే = అనుగ్రహమునందు (వేళ), జీవామి = జీవించుచున్నానో, యా = ఏ కైకేయి, మామ్ = నన్ను, అభ్యపాలయత్ = రక్షించినదో, తస్యాః = అట్టి, కైకేయ్యాః = కైకేయి విషయమున, మయా = నా చేత, మిథ్యాకృతమ్ = అసత్యప్రవర్తనము చేయబడినది, ఇతి = అని, వక్ష్యసి = చెప్పగలవా?

తా. "ఏ కైకేయి అనుగ్రహమువేళ నే నింకను జీవించుచున్నానో, ఏ కైకేయి నన్ను రక్షించినదో అట్టి కైకేయికి మాట ఇచ్చి వెను దాటితిని" అని చెప్పెదవా? 41

మూ. కిల్బిషం త్వం నరేన్ద్రాణాం కరిష్యసి నరాధిప,
యో దత్వా వరమద్యైవ పునరన్యాని భాషసే. 42

ప్ర. అ. నరాధిప = మహారాజా! యః = ఏ నీవు, అద్యైవ = ఇప్పుడే. వరమ్ = వరమును, దత్వా = ఇచ్చి, పునః = మరల, అన్యాని = మరొక విధముగు మాటలను, భాషసే = పలుకుచున్నావో, త్వమ్ = అట్టి నీవు, నరేన్ద్రాణామ్ = రాజులకు, కిల్బిషమ్ = అపనిందను, కరిష్యసి = కల్పింపగలవు.

తా. మహారాజా! వర మిచ్చెద నని ఇప్పుడే చెప్పి, మరల ఏవేవో మాటలాడుచున్న నీవు భూపతులకే కళంకము తెచ్చుచున్నావు. 42

మూ. శైబ్యః శ్యేనకపోతీయే స్వమాంసం పక్షిణే దదౌ,
అలర్కశ్చక్షుషీ దత్వా జగామ గతిముత్తమామ్. 43

ప్ర. అ. శ్యేనకపోతీయే = డేగకును, పావురమునకు విరోధము కలిగినపుడు, శైబ్యః = శైబ్యుడు, పక్షిణే = డేగకు, స్వమాంసమ్ = తన మాంసమును, దదౌ = ఇచ్చెను. అలర్కః = అలర్కమహారాజు, చక్షుషీ = నేత్రములను, దత్వా = ఇచ్చి, ఉత్తమాం గతిమ్ = ఉత్తమ మైన గతిని, జగామ = పొందెను.

తా. డేగకును పావురమునకు మధ్య విరోధము కలిగి నపుడు శైబ్యుడు, డేగకు తన మాంసము నిచ్చివేసెను. అలర్కు డను రాజు తన నేత్రములు దానము చేసి ఉత్తమగతి పొందెను.

వి. ఒకప్పుడు ఇంద్రాగ్నులు శైబ్యుని ఔదార్యమును పరీక్షింపగోరిరి. ఇంద్రుడు డేగ రూపమును అగ్ని పావురము రూపమును ధరించెను. డేగ పావురమును చంపుటకై దానిని తరుముకొని రాగా అది శైబ్యునిచేరి అభయము కోరెను. అతడు దానికి అభయ మిచ్చి పావురము ఎత్తు మాంసమును తన శరీరమునుండి కోసి ఇచ్చెను. ఇంద్రాగ్నులు ప్రత్యక్ష మై అతని ఔదార్యమును ప్రశంసించిరి.

అలర్కు డను రాజు తనను యాచింపవచ్చిన ఒక గ్రుడ్డి బ్రాహ్మణునితో వరము కోరుకొమ్మని చెప్పగా అతడు "నీ నేత్రములను ఇమ్ము" అని కోరెను. ఆ రాజు వెంటనే తన నేత్రములను అతనికి దానము చేసెను. 43

మూ. సాగరః సమయం కృత్వా న వేలామతివర్తతే,
సమయం మాఽనృతం కార్షీః పూర్వవృత్తమనుస్మరన్.

ప్ర. అ. సాగరః = సముద్రము, సమయమ్ = ప్రతిజ్ఞను, కృత్వా = చేసి, వేలామ్ = చెలియలికట్టను, న అతివర్తతే = దాటుటలేదు. పూర్వవృత్తమ్ = పూర్వరాజాదుల చరిత్రను, అనుస్మరన్ = స్మరించుచున్నవాడవై, సమయమ్ = ప్రతిజ్ఞను, అనృతమ్ = అసత్యమునుగా, మా కార్షీః = చేయకుము.

తా. సముద్రము తాను పూర్వము దేవతల కిచ్చిన మాటపై నిలబడి చెలియలికట్టను దాటుటలేదు. అట్టి పూర్వపురుషుల చరిత్రను మనస్సులో నుంచుకొని చేసిన ప్రతిజ్ఞను అసత్యము చేయకుము. 44

మూ. స త్వం ధర్మం పరిత్యజ్య రామం రాజ్యేఽభిషిచ్య చ,
సహ కౌసల్యయా నిత్యం రన్తుమిచ్ఛసి దుర్మతే. 45

ప్ర. అ. దుర్మతే = దుష్టబుద్ధి కలవాడా! సః త్వమ్ = అట్టి నీవు, ధర్మమ్ = ధర్మమును, పరిత్యజ్య = విడచి, రామమ్ = రాముని, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, అభిషిచ్య చ = అభిషేకించి, కౌసల్యయా సహ = కౌసల్యతో కూడ, నిత్యమ్ = నిత్యము, రన్తుమ్ = క్రీడించుటకు, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

తా. ఓ దుష్టబుద్ధీ! నీవు ధర్మమును విడచి, రాముని రాజ్యాభిషిక్తుని చేసి, నిత్యము కౌసల్యతో క్రీడింపవలె నని కోరుచున్నావు. 45

మూ. భవత్వధర్మో ధర్మో వా సత్యం వా యది వాఽనృతమ్,
యత్త్వయా సంశ్రుతం మహ్యం తస్య నాస్తి వ్యతిక్రమః.

ప్ర. అ. అధర్మః = అధర్మముగాని, ధర్మో వా = ధర్మము గాని, సత్యం వా = సత్యము గాని, యది వా = లేక, అనృతమ్ = అసత్యము గాని, భవతు = అగుగాక, త్వయా = నీచేత, మహ్యమ్ = నా కొరకు, యత్ = ఏది, ప్రతిశ్రుతమ్ = ప్రతిజ్ఞ చేయబడినదో, తస్య = దానికి, వ్యతిక్రమః = మార్పు, నాస్తి = లేదు.

తా. నేను కోరినది అధర్మము కానిమ్ము, ధర్మము కానిమ్ము. సత్యము కానిమ్ము, అసత్యము కానిమ్ము. నీవు నాకిచ్చిన వరమును కాదనుటకు వీలు లేదు. 46

మూ. అహం హి విషమద్యైవ పీత్వా బహు తవాగ్రతః,
పశ్యతస్తే మరిష్యామి రామో యద్యభిషిచ్యతే. 47

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, అభిషిచ్యతే యది = అభిషేకింపబడినట్లైతే, అహమ్ = నేను, అద్యైవ = ఇప్పుడే, తవ = నీయొక్క, అగ్రతః = ఎదుట బహు = అధిక మైన, విషమ్ = విషమును, పీత్వా = త్రాగి, తే పశ్యతః = నీవు చూచుచుండగనే, మరిష్యామి హి = మరణించెదను గదా.

తా. రాముడు పట్టాభిషిక్తు డైనచో నేను నీ ఎదుటనే విషము త్రాగి, అపుడే నీవు చూచుచుండగనే మరణించెదను. 47

మూ. ఏకాహమపి పశ్యేయం యద్యహం రామమాతరమ్,
అఞ్జలిం ప్రతిగృహ్ణన్తీం శ్రేయో నను మృతిర్మమ. 48

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, ఏకాహమపి = ఒక్క దివసమునం దైనను, రామమాతరమ్ = రాముని తల్లి యైన కౌసల్యను, అఞ్జలిమ్ = నా దోసిలిని, ప్రతిగృహ్ణన్తీమ్=స్వీకరించుచున్న దానినిగా, పశ్యేయం యది = చూడవలసినదానను అయినట్లైతే, మమ = నాకు, మృతిః=మరణమే, శ్రేయః నను = శ్రేయస్కరము గదా.

తా. రాముని తల్లి యైన కౌసల్యకు ఒక్కనా డైనను నమస్కరింపవలసి యుండుటకంటె మరణమే నాకు శ్రేయస్కరము కదా। 48

మూ. భరతేనాత్మనా చాహం శపే తే మనుజాధిప,
యథా నాన్యేన తుష్యేయమృతే రామవివాసనాత్. 49

ప్ర. అ. మనుజాధిప = రాజా। భరతేన = భరతునిచేతను (మీదను), ఆత్మనా చ = నాచేతను (మీదను), తే=నీకు, శపే=ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను. యథా = ఏమనగా, రామవివాసనాత్ ఋతే = రాముని ప్రవాసము పంపుట తప్ప, అన్యేన = మరి దేనిచేతను కూడ, న తుష్యేయమ్ = సంతసించను.

తా. రాజా! భరతునిపైనను, నా పైనను ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను- రాముని ప్రవాసమునకు పంపుట తప్ప మరి దేనివలనను నేను సంతసించను. 49

మూ. ఏతావదుక్త్వా వచనం కైకేయీ విరరామ హ,
విలపన్తం చ రాజానం న ప్రతివ్యాజహార సా. 50

ప్ర. అ. కైకేయీ = కైకేయి, ఏతావత్ = ఇంత, వచనమ్=వచనమును, ఉక్త్వా = పలికి, విరరామ హ = విరమించెను. విలపన్తమ్ = విలపించుచున్న, రాజానమ్ = రాజును గూర్చి, సా = ఆమె, న ప్రతివ్యాజహార = మారుమాటాడ లేదు.

తా. కైకేయి ఈ విధముగ పలికి ఊరకుండెను. దశరథుడు ఎంత విలపించినను మారుమాటాడలేదు. 50

మూ. శ్రుత్వా తు రాజా కైకేయ్యా వృతం పరమశోభనమ్,
రామస్య చ వనే వాసమైశ్వర్యం భరతస్య చ, 51
నాభ్యభాషత కైకేయీం ముహూర్తం వ్యాకులేన్ద్రియః.

ప్ర. అ. రాజా తు = దశరథమహారాజైతే, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, వృతమ్ = కోరబడినదీ, పరమ్ = మిక్కిలి, అశోభనమ్ = చెడ్డదీ అయిన, రామస్య = రామునకు, వనే వాసమ్ = వనమునందు నివాసమును, భరతస్య = భరతునకు, ఐశ్వర్యం చ = ఐశ్వర్యమునూ, శ్రుత్వా = విని, ముహూర్తమ్ = క్షణకాలము, వ్యాకులేన్ద్రియః = వ్యాకులమైన ఇంద్రియములు కలవాడై, కైకేయీమ్ = కైకేయిని గూర్చి, నాభ్యభాషత = మాటలాడ లేదు.

తా. కైకేయి కోరిన చాలా చెడ్డదైన రామవనవాసమునూ భరతుని రాజ్యాభిషేకమునూ వినగానే దశరథమహారాజు క్షణకాలము పాటు నిశ్చేష్టుడై పోయెను. కైకేయితో ఏమీ మాట్లాడలేదు. 51

మూ. ప్రైక్షతానిమిషో దేవీం ప్రియామప్రియవాదినీమ్. 52
తాం హి వజ్రసమాం వాచమాకర్ణ్య హృదయాప్రియామ్,
దుఃఖశోకమయీం ఘోరాం రాజా న సుఖితోఽభవత్.53

ప్ర. అ. అప్రియవాదినీమ్=అప్రియముగా మాటలాడుచున్న, ప్రియామ్= ప్రియురాలైన, దేవీమ్ = దేవిని, అనిమిషః = రెప్పపాటు లేనివాడై, ప్రైక్షత=

చూచెను. వజ్రసమామ్ = పిడుగుపాటుతో సమానమైనదీ, హృదయాప్రియామ్ = హృదయానికి ప్రియముకానిదీ, దుఃఖశోకమయీమ్ = దుఃఖశోకములతో నిండినదీ, ఘోరామ్ = ఘోర మైనదీ అయిన, తాం వాచమ్ = ఆ మాటను, ఆకర్ణ్య = విని, రాజా = రాజు, సుఖితః = సుఖము కలవాడు, న అభూత్ = కాలేదు.

తా. ఆతడు అప్రియముగా మాటలాడుచున్న ఆ ప్రియురా లైన కైక వైపు రెప్పపాటు వేయకుండా చూచెను. పిడుగుపాటు వలె ఉన్నదీ, హృదయానికి అనిష్టమైనదీ, దుఃఖశోకాలను కలిగించేదీ, ఘోరమూ, అయిన ఆ మాట విన్న ఆ రాజుకు ఏ మాత్రమూ సుఖము కలగలేదు. 53

మూ. స దేవ్యా వ్యవసాయం చ ఘోరం చ శపథం కృతమ్,
ధ్యాత్వా రామేతి నిశ్శ్వస్య ఛిన్నస్తరురివాపతత్. 54

ప్ర. అ. సః = అతడు, దేవ్యాః = కైకయొక్క, వ్యవసాయం చ = నిర్ణయమునూ, కృతమ్ = చేయబడిన, ఘోరమ్ = ఘోరమైన, శపథం చ = శపథమునూ, ధ్యాత్వా = తలచుకొని, నిశ్శ్వస్య = నిట్టూర్చి, రామ ఇతి = "రామా" అని పలికి, ఛిన్నః = ఛేదింపబడిన, తరుః ఇవ = వృక్షము వలె, అపతత్ = పడిపోయెను.

తా. కైక నిర్ణయమూ, ఆమె చేసిన శపథమూ తలచుకొనుచు, అతడు నిట్టూర్చి, తెగగొట్టిన చెట్టు వలె నేలమీద వ్రాలిపోయెను. 54

మూ. నష్టచిత్తో యథోన్మత్తో విపరీతో యథాతురః,
హృతతేజా యథా సర్పో బభూవ జగతీపతిః. 55

ప్ర. అ. జగతీపతిః = భూమికి ప్రభు వైన ఆ రాజు, నష్టచిత్తః = నష్ట మైన చిత్తముగల, ఉన్మత్తః ఇవ = పిచ్చివాడు వలె, విపరీతః = విపరీతముగా ప్రవర్తించుచున్న, ఆతురః ఇవ = రోగి వలె, హృతతేజాః = హరింపబడిన తేజస్సుగల, సర్పః ఇవ = సర్పము వలె, బభూవ = అయినాడు.

తా. అప్పు డా రాజు మతి చలించిన పిచ్చివాడు వలె, విపరీతముగా ప్రవర్తించుచున్న రోగి వలె, మంత్రాదులచేత శక్తి తొలగించిన సర్పము వలె అయిపోయెను. 55

మూ. దీనయా తు గిరా రాజా ఇతి హోవాచ కైకయీమ్,
అనర్థమిదమర్థాభం కేన త్వముపదర్శితా. 56
భూతోపహతచిత్తేవ బ్రువన్తీ మాం న లజ్జసే.

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, దీనయా = దీన మైన, గిరా = వాక్కుతో, కైకయీమ్ = కైకను గూర్చి, ఇతి = ఈ విధంగా, ఉవాచ హ = పలికెను. అర్థాభమ్ = ప్రయోజనకరము వలె ఉన్న, అనర్థమ్ = ఈ అనర్థమును, కేన = ఎవని చేత, త్వమ్ = నీవు, ఉపదర్శితా = చూపబడితివి? భూతోపహతచిత్తేవ = భూతముచేత పాడుచేయబడిన మనస్సు కలదానవు వలె, మామ్ = నన్ను గూర్చి, బ్రువన్తీ = మాటలాడుచూ, న లజ్జసే = సిగ్గుపడకుండా ఉన్నావు?

తా. ఆ రాజు కైకేయితో దీనముగా ఇట్లు అనెను. "పైకి లాభకరము వలె కనబడే ఈ అనర్థకర మైన ఆలోచన నీకు ఎవరు చెప్పినారు? పిశాచము ఆవహించి చెడిన మనస్సు కలదానవు వలె నాతో మాటలాడుచున్నావు? సిగ్గు లేదా? 56

మూ. శీలవ్యసనమేతత్తే నాభిజానామ్యహం పురా,
బాలాయాస్తత్త్విదానీం తే లక్షయే విపరీతవత్. 57

ప్ర. అ. పురా = పూర్వము, బాలాయాః = చిన్నదానవుగా ఉన్న, తే = నీ యొక్క, ఏతత్ = ఈ, శీలవ్యసనమ్ = శీలభ్రంశమును, అహమ్ = నేను, నాభిజానామి = గుర్తించలేదు. తు = కాని, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, తే = నీకు, తత్ = దానిని, లక్షయే = చూచుచున్నాను. విపరీతవత్ = విపరీతము వలె ఉన్నది.

తా. పూర్వము నీ చిన్నతనములో ఇలాంటి బుద్ధి వైపరీత్యము ఉన్నట్లు నేనెన్నడూ చూడలేదు. అయితే ఇపుడట్టి వైపరీత్యము కనబడుచున్నది. 57

మూ. కుతో వా తే భయం జాతం యా త్వమేవంవిధం వరమ్,
రాష్ట్రే భరతమాసీనం వృణీషే రాఘవం వనే. 58

ప్ర. అ. తే = నీకు, కుతః వా = ఎవరినుండి, భయమ్ = భయము, జాతమ్ = కలిగినది? యా = ఏ నీవు, భరతం = భరతుని, రాష్ట్రే = రాష్ట్రములో,

ఆసీనం = కూర్చుండి యున్నవానినిగానూ, రాఘవమ్=రాముని, వనే = వనమునందు ఉండేవానిని గానూ, ఏవంవిధం= ఈ విధ మైన, వరమ్ = వరమును, వృణీషే = కోరుచున్నావో?

తా. భరతుడు రాజ్యము పొంది రాష్ట్రములో ఉండవలెననీ, రాముడు అడవులకు వెళ్ళవలెననీ- ఇట్టి వరాలు కోరుతున్నావు; నీకు ఎవరి వల్ల భయము కలిగినది? 58

మూ. విరమైతేన భావేన త్వమేతేనానృతేన వా, 59
యది భర్తుః ప్రియం కార్యం లోకస్య భరతస్య చ.

ప్ర. అ. భర్తుః = భర్తకూ, లోకస్య = లోకానికీ, భరతస్య చ = భరతునకూ, ప్రియమ్ = ప్రియము, కార్యం యది=చేయదగినట్లైతే, ఏతేన భావేన = భరతునకు రాజ్యము కావా లనే ఈ భావముతోనూ, అనృతేన = పాపమైన, ఏతేన వా = రామవనవాస మనే అభిప్రాయముతోనూ, త్వమ్ = నీవు, విరమ= విరమించుము.

తా. నీ భర్తకూ, లోకానికీ, భరతునికీ, ప్రియము చేయవలెనని అనుకున్నచో భరతునికి రాజ్యము ఇవ్వవలెను, రాముడు అడవులకు వెళ్ళవలెను. అనే ఈ భావాలను విడిచిపెట్టుము. 59

మూ. నృశంసే పాపసంకల్పే క్షుద్రే దుష్కృతకారిణి, 60
కిం ను దుఃఖమలీకం వా మయి రామే చ పశ్యసి.

ప్ర. అ. నృశంసే=క్రూరురాలా! పాపసంకల్పే=పాప మైన ఆలోచనలు కలదానా! క్షుద్రే=నీచురాలా! దుష్కృతకారిణి = పాపము చేయుదానా! మయి= నాయందు, రామే చ = రామునియందు, కిం ను = ఏ, దుఃఖమ్ = దుఃఖకర మైన విషయము కాని, అలీకం వా = అపరాధమును గాని, పశ్యసి = చూచుచున్నావు?

తా. క్రూరురాలా! పాపసంకల్పురాలా! నీచురాలా! పాపకృత్యాలు ఆచరించేదానా! నా లోనూ, రామునిలోనూ, నీకు ఏమి దుఃఖకరవిషయాలు గానీ, అపరాధాలు గాని కనబడినాయి? 60

మూ. న కథంచి దృతే రామాద్భరతో రాజ్యమావసేత్, 61
రామాదపి హి తం మన్యే ధర్మతో బలవత్తరమ్.

ప్ర. అ. రామాదృతే = రాముని విడచి, భరతః = భరతుడు, కథంచిత్ = ఏ విధంగానూ కూడ, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, న ఆవసేత్ = అధిష్ఠించడు. హి = ఎందు వలన అనగా, తమ్ = వానిని, రామాదపి = రామునికంటె కూడా, ధర్మతః = ధర్మమువలన, బలవత్తరమ్ = ఎక్కువ బలము కలవానినిగా, మన్యే = తలచుచున్నాను.

తా. రాముని కాదని భరతుడు ఏ విధంగానూ కూడా రాజ్యము అంగీకరించడు. ఎందుచేత ననగా ధర్మము విషయములో రామునికంటె కూడా భరతుడు ఎక్కువ పట్టుదలకలవా డని నా అభిప్రాయము. 61

మూ. కథం ద్రక్ష్యామి రామస్య వనం గచ్ఛేతి భాషితే, 62
ముఖవర్ణం వివర్ణం తం యథైవేన్దుముపప్లుతమ్.

ప్ర. అ. వనం గచ్ఛ = అడవికి వెళ్ళుము, ఇతి = అని, భాషితే = చెప్పగానే, ఉపప్లుతమ్ = గ్రహణము పట్టిన, ఇన్దుమివ = చంద్రుడు వలె ఉన్నదీ, వివర్ణమ్ = మారిపోయిన రంగు గలదీ అయిన, రామస్య = రామునియొక్క, ముఖమ్ = ముఖమును, కథమ్ = ఎట్లు, ద్రక్ష్యామి = చూడగలను ?

తా. "అడవికి వెళ్ళుము" అని చెప్పగానే వివర్ణ మైపోయి, గ్రహణము పట్టిన చంద్రుడు వలె ఉన్న రాముని ముఖము ఎలా చూడగలను ? 62

మూ. తాం హి మే సుకృతాం బుద్ధిం సుహృద్భిః సహ నిశ్చితామ్ 63
కథం ద్రక్ష్యామ్యపావృత్తాం పరైరివ హతాం చమూమ్,
కిం మాం వక్ష్యన్తి రాజానో నానాదిగ్భ్యః సమాగతాః, 64
బాలో బతాయ మైక్ష్వాకశ్చిరం రాజ్యమకారయత్.

ప్ర. అ. సుకృతామ్ = చక్కగా చేయబడినదీ, సుహృద్భిః సహ = మిత్రులతో గూడ ఆలోచించి, నిశ్చితామ్ = నిశ్చయింపబడినదీ అయిన, మే = నా, తాం బుద్ధిమ్ = ఆ బుద్ధిని, పరైః = శత్రువులచేత, హతామ్ = త్రిప్పి

కొట్టబడిన, చమూమివ = సేనను వలె, అపావృతామ్ = దారుమారు చేయబడు చుండగా, కథమ్=ఎట్లు, ద్రక్ష్యామి=చూడగలను? నానాదిగ్భ్యః=అనేకదిక్కుల నుండి, సమాగతాః=వచ్చిన, రాజానః=రాజులు, మామ్=నన్ను గూర్చి, కిమ్= ఏమి, వక్ష్యన్తి=పలుక గలరు? బాలః=మూర్ఖుడైన, అయమ్ ఐక్ష్వాకః=ఈ దశరథుడు, చిరమ్=చాలకాలము, రాజ్యమ్=రాజ్యమును, అకారయత్=చేసినాడు.

తా. నేను స్నేహితులతో ఆలోచించి ఒక దక్కని నిర్ణయము తీసుకున్నాను. అట్టి నిర్ణయమును, శత్రువులు సేనను త్రిప్పి కొట్టినట్లు నీవు విఫలము చేయుచుండగా నే నెట్లు చూడగలను? అనేకప్రాంతాలనుండి వచ్చిన రాజులందరును నన్నే మందురు: "ఈ మూర్ఖుడైన దశరథుడు ఇంతకాలము ఎలా రాజ్యం చేసినాడో!" అని అనరా?

మూ. యదా తు బహవో వృద్ధా గుణవన్తో బహుశ్రుతాః, 65
పరిప్రక్ష్యన్తి కాకుత్స్థం వక్ష్యామి కిమహం తదా.

ప్ర. అ. గుణవన్తః=గుణవంతులూ, బహుశ్రుతాః=బాగా చదువుకున్న వారూ, అయిన, బహవః వృద్ధాః=చాల మంది పెద్దలు, కాకుత్స్థమ్ = రాముని గూర్చి, యదా=ఎప్పుడు, మామ్=నన్ను, పరిప్రక్ష్యన్తి=అడుగుదురో, తదా= అప్పుడు, అహమ్=నేను, కిం వక్ష్యామి=ఏమి చెప్పుదును?

తా. గుణవంతులూ విద్యావంతులూ అయిన పెద్దలు వచ్చి రాము డేమైనా డని అడిగినచో నే నేమి చెప్పవలెను? 65

మూ. కైకేయ్యా క్లిశ్యమానేన రామః ప్రవ్రాజితో మయా, 66
యది సత్యం బ్రవీమ్యేత త్తదసత్యం భవిష్యతి.

ప్ర. అ. కైకేయ్యా=కైకేయిచేత, క్లిశ్యమానేన=బాధ పెట్టబడిన, మయా= నాచేత, రామః=రాముడు, వనమ్=వనమును గూర్చి, ప్రవ్రాజితః = పంపబడినాడు అని, ఏతత్=ఈ, సత్యమ్=సత్యమును, బ్రవీమి యది = చెప్పినట్లైతే, తత్=అది, అసత్యమ్=అసత్యము, భవిష్యతి=కాగలదు.

తా. "కైకేయి నిర్బంధించటంచేత రాముని అరణ్యానికి పంపినాను" అని నిజమే చెప్పినను దానిని ఎవ్వరూ నమ్మరు. అసత్యము అనుకొందురు. 67

వి. "ఇట్లు చెప్పినదైతే రాముని రాజ్యాభిషిక్తుని చేయాలనే నిర్ణయం అసత్యము అవుతుంది" అనే ప్రాచీనవ్యాఖ్య చింత్యము. అది అసత్యం అవడం చెప్పినట్లు చేయకపోవడంచేత గాని, ఇట్లా చెప్పడం చేత కాదు కదా?

మూ. కిం మాం వక్ష్యతి కౌసల్యా రాఘవే వనమాస్థితే, 67
కిం చైనాం ప్రతివక్ష్యామి కృత్వా చాప్రియమీదృశమ్.

ప్ర. అ. రాఘవే=రాముడు, వనమ్=వనమును, ఆస్థితే=పొందిన వాడగుచుండగా, కౌసల్యా=కౌసల్య, మామ్=నన్ను గూర్చి, కిం వక్ష్యతి=ఏమి పలుకగలదు? ఈదృశమ్=ఇట్టి, అప్రియమ్=అప్రియమును, కృత్వా చ = చేసి, ఏనామ్=ఈమెను గూర్చి, కిమ్=ఏమి, ప్రతివక్ష్యామి=మారు చెప్పగలను?

తా. రాముడు అరణ్యానికి వెళ్లినచో కౌసల్య నన్నేమనును? ఇంతటి అప్రియము చేసి నేనామెకు ఏమి బదులు చెప్పగలను? 67

మూ. యదా యదా హి కౌసల్యా దాసీవచ్చ సఖీవ చ, 68
భార్యావద్భగినీవచ్చ మాతృవచ్చోపతిష్ఠతి.
సతతం ప్రియకామా మే ప్రియపుత్రా ప్రియంవదా, 69
న మయా సత్కృతా దేవి సత్కారార్హా కృతే తవ.

ప్ర. అ. దేవి=ఓ కైకేయీ! సతతమ్=ఎల్లప్పుడూ, మే ప్రియకామా=నా ప్రియమునే కోరేదీ, ప్రియపుత్రా=ప్రియమైన పుత్రుడు కలదీ, ప్రియంవదా=ప్రియముగా మాటలాడేదీ అయిన, కౌసల్యా=కౌసల్య, యదా యదా హి=ఎప్పుడెప్పుడు, దాసీవచ్చ=సేవకురాలు వలె, సఖీవచ్చ=సఖురాలు వలె, భార్యావత్=భార్య వలె, భగినీ వచ్చ=సోదరి వలె, మాతృవచ్చ=తల్లి వలె, ఉపతిష్ఠతి=సమీపించుచుండెడిదో అప్పుడు, సత్కారార్హా=సత్కారాలు పొందుటకు అర్హురాలైన ఆమె, తవ కృతే=నీకొరకై, (నీ మూలంగా). మయా=నాచేత, న సత్కృతా=సత్కరింపబడలేదు.

తా. కౌసల్య సర్వదా నా ప్రియమునే కోరును. పుత్రప్రేమ గలది. ప్రియమైన మాటలే మాటలాడును. అట్టి కౌసల్య ఒక దాసి వలె, సఖురాలు వలె,

భార్య వలె, సోదరి వలె, తల్లి వలె, నా సంతోషము కొరకై నా వద్దకు వచ్చి నపుడు కూడా, నీకు కోపము కలుగుననే భయం చేత, ఆమె సత్కారానికి అర్హురాలైనా, నేను ఆమెను సత్కరించలేదు. 68, 69

మూ. ఇదానీం తత్ తపతి మాం యన్మయా సుకృతం త్వయి, 70
అపథ్యవ్యఞ్జనోపేతం భుక్తమన్నమివాతురమ్.

ప్ర. అ. మయా = నాచేత, త్వయి = నీ విషయంలో, సుకృతం ఇతి యత్ = మంచి చేయబడినది అను విషయమేది యున్నదో, తత్ = అది, అపథ్య వ్యంజనోపేతమ్ = అపథ్య మైన వ్యంజనాలతో గూడిన, భుక్తమ్ = తినబడిన, అన్నమ్ = అన్నము, ఆతురమివ = రోగిని వలె, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, మామ్ = నన్ను, తపతి = బాధించుచున్నది.

తా. నీకు ఎన్నో మంచి ఉపకారాదులు చేసి ఉన్నాను. అది ఈనాడు, అపథ్య మైన వ్యంజనాలు (కూరలు మొ.) కలిపి తిన్న అన్నము రోగిని పీడించి నట్లుగా, నన్ను పీడించుచున్నది. 70

మూ. విప్రకారం చ రామస్య సంప్రయాణం వనస్య చ, 71
సుమిత్రా ప్రేక్ష్య వై భీతా కథం మే విశ్వసిష్యతి.

ప్ర. అ. రామస్య = రామునియొక్క, విప్రకారమ్ = అపకారమునూ, వనస్య = వనానికి, సంప్రయాణం చ = ప్రయాణమునూ, ప్రేక్ష్య = చూచి, భీతా = భయపడిన, సుమిత్రా = సుమిత్ర, కథమ్ = ఎట్లు, మే = నా విషయమున, విశ్వసిష్యతి = విశ్వసించగలదు?

తా. రాముడు నేను చేసిన అపకారముచే అడవికి వెళ్లిపోవుచుండగా చూచి భయపడిన సుమిత్రకు నామీద విశ్వాసము ఏమి ఉండును? 71

మూ. కృపణం బత వైదేహీ శ్రోష్యతి ద్వయమప్రియమ్, 72
మాం చ పఞ్చత్వమాపన్నం రామం చ వనమాశ్రితమ్.

ప్ర. అ. వైదేహీ = సీత, మామ్ = నన్ను, పఞ్చత్వమ్ ఆపన్నమ్ = మరణము పొందిన వానినిగాను, రామమ్ = రాముని, వనమ్ ఆశ్రితమ్ = వనమును

చేరినవానిని గాను, అప్రియమ్=అప్రియ మైన, ద్వయమ్=రెండు వార్తలను, కృపణమ్=దీనముగా, శ్రోష్యతి=విన గలదు. బత=ఎంత కష్టము.

రా. నేను మరణించినట్లు, రాముడు అరణ్యానికి వెళ్లినట్లు రెండు చెడు వార్తలను సీత, దైన్యముతో వినవలసివచ్చును. ఎంత కష్టము। 72

మూ. వైదేహీ బత మే ప్రాణాన్ శోచన్తీ క్షపయిష్యతి, 73
హీనా హిమవతః పార్శ్వే కిన్నరేణేవ కిన్నరా.

ప్ర. అ. హిమవతః పార్శ్వే=హిమవత్పర్వతము ప్రక్క, కిన్నరేణ=కిన్నరునితో, హీనా=హీనురాలైన, కిన్నరీవ=కిన్నరి వలె, శోచన్తీ=దుఃఖించు చున్న, వైదేహీ=సీత, మే ప్రాణాన్=నా ప్రాణములను, క్షపయిష్యతి=పోవు నట్లు చేయును. బత=ఎంత కష్టము (ఇచట సీత నాకోసమై ప్రాణాలు విడుచు ననే వ్యాఖ్య అసంగతము).

రా. హిమవత్పర్వతప్రాంతాన, కింనరుని పోగొట్టుకొన్న కిన్నరి వలె సీత నా ప్రక్కనే ఉండి దుఃఖించుచుండగా నా ప్రాణాలు పోవును. 73

మూ. న హి రామమహం దృష్ట్వా ప్రవసన్తం మహావనే, 74
చిరం జీవితుమాశంసే రుదతీం చాపి మైథిలీమ్.

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, మహావనే=గొప్ప అరణ్యమందు, ప్రవసన్తమ్=ప్రవాసము చేయుచున్న, రామమ్=రాముని, రుదతీమ్=విలపించుచున్న, మైథిలీం చ=సీతనూ, దృష్ట్వా=చూచి, చిరమ్=చిరకాలము, జీవితుమ్=జీవించుటకు, న ఆశంసే హి=కోరను కదా।

రా. రాముడు అరణ్యానికి ప్రవాసానికి వెళ్లుచుండగాను, సీత విలపించు చుండగానూ చూచిన తరవాత నేను జీవించవలెనని ఏ మాత్రము కోరుకొనను గదా। 74

మూ. సా నూనం విధవా రాజ్యం సపుత్రా కారయిష్యసి, 75
న హి ప్రవ్రాజితే రామే దేవి జీవితుముత్సహే.

ప్ర. అ. సా=అలాంటి నీవు, విధవా=భర్త లేనిదానవై, సపుత్రా=పుత్రసహితురాలవై, నూనమ్=తప్పక, రాజ్యం కారయిష్యసి=రాజ్యము ఏల

గలవు. దేవి=ఓ కైకా, రామే ప్రవ్రాజితే=రాముడు ప్రవాసానికి వెళ్ళిపోగా, జీవితుమ్=జీవించుటకు, న ఉత్సహే హ=కోరను కదా?

తా. కైకా! నీవు తప్పక విధవ వై, పుత్రునితో కలిసి రాజ్యము ఏలెదవు లెమ్ము. రాముడు ప్రవాసము వెళ్ళిన తరవాత నేను జీవించుట కల్ల. 75

మూ. సతీం త్వామహమత్యన్తం వ్యవస్యామ్యసతీం సతీమ్, 76
రూపిణీం విషసంయుక్తాం పీత్వేవ మదిరాం నరః.

ప్ర. అ. రూపిణీమ్=సౌందర్యము కలదానవు, అత్యన్తమ్=మిక్కిలి, అసతీం సతీమ్=చెడ్డదానవూ అయిన, త్వామ్=నిన్ను, నరః=నరుడు, విష సంయుక్తామ్=విషముతో కూడిన, మదిరామ్=మద్యమును, పీత్వేవ=త్రాగి వలె, సతీమ్=ఉత్తమురాల వని, వ్యవస్యామి=నిశ్చయించుచున్నాను.

తా. నరుడు విషము కలిసిన మద్యము మంచి దనుకొని త్రాగి నట్లు రూపవంతురాలవూ, కాని చాల చెడ్డదానవూ అయిన నువ్వు మంచిదాన వని ఇంతవరకును అనుకొన్నాను. 76

వి. 'పూర్వము మంచిదానవుగా ఉన్న నీవు చెడ్డదానవని ఇపుడు గ్రహించి నాను' అనే వ్యాఖ్యకంటె పై వ్యాఖ్య యుక్తము.

మూ. అనృతైర్బహు మాం సాన్త్వైః సాన్త్వయన్తీ స్మ భాషసే, 77
గీతశబ్దేన సంరుధ్య లుబ్ధో మృగమివావధీః.

ప్ర. అ. అనృతైః=అసత్యము లైన, సాన్త్వైః=మంచి మాటలతో, మామ్=నన్ను, బహు=ఎక్కువగా, సాన్త్వయన్తీ=బుజ్జగించుచు, భాషసే స్మ=మాటలాడేదానవు. లుబ్ధః=బోయవాడు, గీతశబ్దేన=సంగీత ధ్వని చేత, సంరుధ్య=కట్టివేసి, మృగమ్ ఇవ=లేడిని వలె, అవధీః=(నన్ను) చంపినావు.

తా. పూర్వము అసత్య మైన మంచి మాట లాడుచు నన్ను చాలా బుజ్జ గించుచు, మాటలాడేదానవు. ఇప్పుడు వేటగాడు గీతము పాడి లేడిని కట్టి చంపి నట్లు చంపుచున్నావు. 77

మూ. అనార్య ఇతి మామార్యాః పుత్రవిక్రాయికం ధ్రువమ్, 78
ధిక్కరిష్యన్తి రథ్యాసు సురాపం బ్రాహ్మణం యథా.

ప్ర. అ. ఆర్యాః=పూజ్యులందరూ, పుత్రవిక్రాయికమ్=పుత్రుని అమ్ముకొన్న, మామ్=నన్ను, సురాపమ్=మద్యము త్రాగిన, బ్రాహ్మణం యథా=బ్రాహ్మణుని వలె, అనార్య ఇతి=చెడ్డవాడు అని, రథ్యాసు=వీధులలో, ధ్రువమ్=తప్పక, ధిక్కరిష్యన్తి=నిందించగలరు.

తా. పెద్దలందరూ వీధులలో గుమిగూడి, పుత్రుని అమ్ముకొన్న నన్ను, ఇతడు చాలా చెడ్డవాడు అని అనుచు, మద్యపానము చేసిన బ్రాహ్మణుని నిందించినట్లు నిందించెదరు. తప్పదు. 78

మూ. అహో దుఃఖమహో కృచ్ఛ్రం యత్ర వాచః క్షమే తవ, 79
దుఃఖమేవంవిధం ప్రాప్తం పురాకృతమివాశుభమ్.

ప్ర. అ. అహో దుఃఖమ్=ఏమి దుఃఖము! అహో కృచ్ఛ్రమ్=ఎంత కష్టము! యత్ర=ఏ పరిస్థితులలో, తవ=నీ, వాచః=వాక్కులను, క్షమే=సహించుచున్నాను. పురాకృతమ్=పూర్వము చేయబడిన, అశుభమ్ ఇవ=పాపము వలె, ఏవంవిధమ్=ఈవిధమైన, దుఃఖమ్=దుఃఖము, ప్రాప్తమ్=ప్రాప్తించినది.

తా. నీ మాటలు విని సహించవలసిన పరిస్థితులేర్పడినవి! ఏమి దుఃఖము వచ్చి పడినది! ఎంత కష్టము వచ్చిపడినది! పూర్వజన్మలో చేసిన పాపము వలె ఈ దుఃఖము వచ్చిపడినది కదా! 79

మూ. చిరం ఖలు మయా పాపే త్వం పాపేనాభిరక్షితా, 80
అజ్ఞానాదుపసంపన్నా రజ్జురుద్బంధినీ యథా.

ప్ర. అ. పాపే=పాపాత్మురాలా! పాపేన=పాపాత్ముడనైన, మయా=నాచేత, అజ్ఞానాత్=అజ్ఞానమువలన, చిరమ్=చాలకాలము, అభిరక్షితా=పోషింపబడిన, త్వమ్=నీవు, ఉద్బన్ధినీ=ఉరివేసే, రజ్జుః యథా=త్రాడు వలె, ఉపసంపన్నా=అయినావు.

తా. పాపాత్మురాలా! పూర్వము ఏదో పాపము చేసిన నేను, నీ స్వభావము తెలియక చాలాకాలము పోషించినాను. చివరికి నువ్వు నా మెడకు ఉరిత్రాడైనావు.

వి: "మెడకు తగులుకొన్న ఉరిత్రాడును రక్షించి నట్లు నిన్ను చాలా కాలం రక్షించాను" అనే పూర్వవ్యాఖ్య చింత్యము. ఉరిత్రాడును చాలాకాలము పాటు ఎవరూ సంరక్షించరు కదా? 80

మూ. రమమాణస్త్వయా సార్ధం మృత్యుం త్వా నాభిలక్షయే, 81
బాలో రహసి హస్తేన కృష్ణసర్పమివాస్పృశమ్.

ప్ర. అ. త్వయా సార్ధమ్ = నీతో, రమమాణః = క్రీడించుచూ ఉన్న నేను, త్వా = నిన్ను, మృత్యుమ్ = మృత్యువునుగా, నాభిలక్షయే = గుర్తించలేక పోయినాను. బాలః = బాలుడు, రహసి = రహస్యమునందు, హస్తేన = చేతితో, కృష్ణసర్పమివ = త్రాచుపామును వలె, అస్పృశమ్ = నిన్ను స్పృశించినాను.

తా. ఇంతకాలమూ నీతో విహరించుచు నువ్వు మృత్యుదేవత వనే విషయము గుర్తించజాలక పోయితిని. ఎవ్వరూ లేనిచోట, చిన్న పిల్లవాడు త్రాచు పాము మీద చెయ్యి వేసి నట్లు నిన్ను దగ్గరకు చేరతీసినాను. 81

మూ. మయా హ్యపితృకః పుత్రః స మహాత్మా దురాత్మనా, 82
తం తు మాం జీవలోకోఽయం నూనమాక్రోష్టుమర్హతి.

ప్ర. అ. మహాత్మా = మహాత్ము డైన, సః = ఆ రాముడు, దురాత్మనా = దురాత్ముడ నైన, మయా = నాచేత, అపితృకః = తండ్రి లేనివాడే. తమ్ = అట్టి, మామ్ = నన్ను, అయమ్ = ఈ, జీవలోకః = ప్రపంచక మంతయు, నూనమ్ = నిశ్చయముగా, ఆక్రోష్టుమ్ = నిందించుటకు, అర్హతి = తగి ఉన్నది.

తా. మహాత్ము డైన ఆ రామునికి దురాత్ముడ నైన నేను తండ్రిని అని చెప్పుట కూడా తప్పే. ఈ ప్రపంచము అంతా నన్ను తప్పక దూషించును; దూషించినను తప్పులేదు. 82

మూ. బాలిశో బత కామాత్మా రాజా దశరథో భృశమ్, 83
యః స్త్రీకృతే ప్రియం పుత్రం వనం ప్రస్థాపయిష్యతి.

ప్ర. అ. యః = ఏ దశరథుడు, స్త్రీకృతే = స్త్రీనిమిత్తమై, ప్రియమ్ = ప్రియు డైన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, వనం ప్రస్థాపయిష్యతి = వనానికి పంపు

చున్నారో, అస్తి. కామాత్మా = కామబుద్ధి గల, రాజా దశరథః = దశరథరాజు, కృశమ్ = మిక్కిలి, బాలిశః = మూర్ఖుడు. బత = ఎంత కష్టము.

తా. "కామానికి లొంగిపోయి, స్త్రీ మాట విని, ప్రియపుత్రుని అరణ్యానికి పంపుచున్నాడు ఈ దశరథుడు; ఎంత మూర్ఖుడు" అని లోకులు నిందించెదరు.

మూ. వ్రతైశ్చ బ్రహ్మచర్యైశ్చ గురుభిశ్చోపకర్శితః, 84
భోగకాలే మహత్కృచ్ఛ్రం పునరేవ ప్రపత్స్యతే.

ప్ర. అ. వ్రతైః చ = వ్రతాలచేతను, బ్రహ్మచర్యైశ్చ = బ్రహ్మచర్య ధర్మాలచేతను, గురుభిశ్చ = గురువులచేతను, ఉపకర్శితః = చిక్కిపోయేటట్లు చేయబడిన రాముడు, భోగకాలే = భోగాలను అనుభవించు కాలమున, పునః ఏవ = మరల, మహత్ = గొప్ప, కృచ్ఛ్రమ్ = కష్టమును, ప్రపత్స్యతే = పొందగలడు

తా. చిన్నతనమునుండి ఇంతవరకు రాముడు వ్రతాలతోనూ, బ్రహ్మచర్య ధర్మాలతోను, గురువులు విధించిన నియమాలతోనూ, చాలా శ్రమపడినాడు. ఇప్పుడింక భోగాలు అనుభవించవలసిన కాలము వచ్చిన తరవాత కూడా మరల చాలా కష్టాలు పడవలసి వచ్చినది. 84

మూ. నాలం ద్వితీయం వచనం పుత్రో మాం ప్రతి భాషితుమ్,
స వనం ప్రవ్రజేత్యుక్తో బాఢమిత్యేవ వక్ష్యతి.

ప్ర. అ. పుత్రః = నా కుమారుడు, మాం ప్రతి = నన్ను గూర్చి, ద్వితీయమ్ = రెండవ, వచనమ్ = వచనమును, భాషితుమ్ = పలుకుటకు, నాలమ్ = సమర్థుడు కాడు. వనం ప్రజ = వనానికి వెళ్ళుము, ఇతి = అని, ఉక్తః = పలుకబడినవాడై, సః = అతడు, బాఢమ్ ఇత్యేవ = తప్పక అట్లే అని, వక్ష్యతి = చెప్పగలడు.

తా. నా కుమారు డైన రాముడు నా మాటకు ఎదురు చెప్పజాలడు. వనానికి వెళ్ళమని నేను చెప్పగానే తప్పక అట్లే చేసెద నని అనగలడు. 85

మూ. యది మే రాఘవః కుర్యాద్వనం గచ్ఛేతి చోదితః, 86
ప్రతికూలం ప్రియం మే స్యాన్న తు వత్సః కరిష్యతి.

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు. వనం = అడవిని గూర్చి, గచ్ఛ = పొమ్ము, ఇతి = అని, చోదితః = ఆజ్ఞాపింపబడినవాడై, మే = నాకు, ప్రతికూలం = విరుద్ధముగా, కుర్యాత్ యది = చేయునేని, తత్ = అది (అట్లు చేయుట), మే = నాకు, ప్రియం = ఇష్టము, స్యాత్ = అగును. వత్సః తు = బిడ్డ డగు రాముడు మాత్రము, న కరిష్యతి = (అట్లు) చేయడు.

తా. నేను వనమునకు పొమ్మని రాము నాజ్ఞాపించగానే, అతడు 'నేను పోజాలను' అని చెప్పి, నా అజ్ఞ నతిక్రమించునేని నా కది ప్రియముగా నుండును. రాముడు మాత్రము అట్లు ఎన్నడికిని నా అజ్ఞను అతిక్రమింపడు. 86

మూ. శుద్ధభావో హి భావం మే న తు జ్ఞాస్యతి రాఘవః, 87
స వనం ప్రవ్రజే త్యుక్తో బాఢ మిత్యేవ వక్ష్యతి.

ప్ర. అ. శుద్ధభావః = పరిశుద్ధ మగు హృదయము కల, రాఘవః = రాముడు, మే = నాయొక్క, భావం తు = అభిప్రాయమును, న జ్ఞాస్యతి హి = తెలిసికొనలేడు కదా. సః = అతడు, వనం = అడవిని గూర్చి, ప్రవ్రజ = వెళ్లుము, ఇతి = అని, ఉక్తః = చెప్పబడినవాడై, బాఢం = మంచిది, ఇతి ఏవ = అనియే, వక్ష్యతి = చెప్పును.

తా. రాము డెంత మాత్రము కపటము లేని పరిశుద్ధమగు హృదయము కలవాడు. కావున అతడు 'నే నతడు నా యాజ్ఞ నతిక్రమించుట నా కిష్టమే' అను విషయమును తెలిసికొన జాలడు. కావున రాముని చూచి నేను 'నీవు అడవికి పొమ్ము' అని ఆజ్ఞాపింపగానే అందు కతడు 'మంచిది' అని చెప్పునే కాని వేరు మాట పలుకడు. 87

మూ. రాఘవే హి వనం ప్రాప్తే సర్వలోకస్య ధిక్కృతమ్, 88
మృత్యురక్షమణీయం మాం నయిష్యతి యమక్షయమ్.

ప్ర. అ. రాఘవే = రాముడు, వనం ప్రాప్తే = వనము చేరగానే, సర్వలోకస్య = సమస్తలోకానికి, ధిక్కృతమ్ = నింద్యుడనూ, అక్షమణీయమ్ = క్షమింపతగనివాడనూ, అయిన, మామ్ = నన్ను, మృత్యుః = మృత్యువు, యమక్షయమ్ = యమలోకమును, నయిష్యతి = పొందింపగలదు.

తా. రాముడు అరణ్యానికి వెళ్లగానే, సర్వలోకనింద్యుడనూ, క్షమింప తగనివాడనూ అయిన నన్ను మృత్యువు యమలోకానికి తీసికొనిపోవును. 88

మూ. మృతే మయి గతే రామే వనం మనుజపుఙ్గవే, 89
ఇష్టే మమ జనే శేషే కిం పాపం ప్రతిపత్స్యసే.

ప్ర. అ. మనుజపుఙ్గవే = మనుష్యులలో శ్రేష్ఠుడైన, రామే = రాముడు, వనం గతే = వనానికి వెళ్లగా, మయి = నేను, మృతే = మరణించగా, శేషే = మిగిలిన, మమ ఇష్టే జనే = నా ఇష్టజనుల విషయములో, కమ్ = ఏమి, పాపమ్ = పాపకృత్యమును, ప్రతిపత్స్యసే = ఆలోచించగలవో గదా।

తా. మానవశ్రేష్ఠుడైన రాముడు అరణ్యానికి వెళ్లగానే నేను మరణించెదను. ఇంక మిగిలిన నా స్వజనం విషయంలో ఏమి ఘోరకృత్యము చేయనున్నావో। 89

మూ. కౌసల్యా మాం చ రామం చ పుత్రౌ చ యది హాస్యతి,
దుఃఖాన్యసహతీ దేవీ మామేవానుమరిష్యతి.

ప్ర. అ. దేవీ కౌసల్యా = కౌసల్యాదేవి, మాం చ = నన్ను, రామం చ = రాముని, పుత్రౌ చ = పుత్రులైన లక్ష్మణశత్రుఘ్నులను, హాస్యతి యది = కోల్పోయినచో, దుఃఖాని = దుఃఖములను, అసహతీ = సహించనిదై, మామేవ = నన్నే, అనుమరిష్యతి = అనుసరించి మరణించగలదు.

తా. నన్నూ, రామునీ, లక్ష్మణశత్రుఘ్నులనూ కోల్పోయిన కౌసల్యాదేవి దుఃఖము సహించజాలక నన్ను అనుసరించి మరణించును.

వి. 'కౌసల్యాం' 'హాస్యసి' అనే పాఠాలకంటే పై పాఠం (గోరఖ్‌పూర్ ప్రతిలో ఉన్నది) బాగుండుటచేత అది గ్రహింపబడినది. "ఇష్టే మమ జనే శేషే కిం పాపం ప్రతిపత్స్యసే" అని వెనుక చెప్పినట్లు మిగిలిన లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు, వారి తల్లి అడ్డు లేకుండా ఉండుటకోసం నువ్వు వాళ్లను కూడా ఏదో చేసెదవు అని ఊహించుకొని మేమందరమూ పోవటంతో కౌసల్య కూడా మరణించును అని ఇక్కడ చెప్పబడినది. 90

మూ. కౌసల్యాం చ సుమిత్రాం చ మాం చ పుత్రైస్త్రిభిః సహ
ప్రక్షిప్య నరకే సా త్వం కైకేయి సుఖితా భవ.

ప్ర. అ. కైకేయి=కైకేయీ, కౌసల్యాం చ=కౌసల్యను, సుమిత్రాం చ, =సుమిత్రను, త్రిభిః=ముగ్గురు, పుత్రైః సహ=పుత్రులతో కూడ, మాం చ= నన్నూ, నరకే=నరకములో, ప్రక్షిప్య=పడద్రోసి, సా=అట్టి, త్వమ్=నీవు, సుఖితా భవ=సుఖపడుము.

తా. ఓ కైకేయీ! ఈ విధంగా కౌసల్యనూ, సుమిత్రనూ, నన్నూ, రామలక్ష్మణశత్రుఘ్నులనూ నరకముతో సమానమైన కష్టాలలో పడవేసి నీవు సుఖముగా ఉండుము! 91

మూ. మయా రామేణ చ త్యక్తం శాశ్వతం సత్కృతం గుణైః,
ఇక్ష్వాకుకులమక్షోభ్యమాకులం పాలయిష్యసి. 92

ప్ర. అ. మయా=నాచేతను, రామేణ చ=రామునిచేతను, త్యక్తమ్=విడువబడినదీ, శాశ్వతమ్=శాశ్వతమైనదీ, గుణైః=గుణాలచేత, సత్కృతమ్=సత్కరింపబడినదీ, అక్షోభ్యమ్=క్షోభింపశక్యము కానిదీ అయిన, ఇక్ష్వాకుకులమ్=ఇక్ష్వాకువంశమును, ఆకులమ్=వ్యాకులము చేసి, పాలయిష్యసి=పాలించగలవు.

తా. శాశ్వతమూ, గుణాలచే పూజితమూ అయిన ఇక్ష్వాకువంశము నేటి వరకు క్షోభింపచేయ శక్యము కాకుండా ఉన్నది. అలాంటి వంశమును నేనూ, రాముడూ విడిచివేసిన తరువాత వ్యాకులము చేసి నీవు పాలించెదవు లెమ్ము. 92

మూ. ప్రియం చేద్భరతస్యైతద్రామప్రవ్రాజనం భవేత్, 93
మా స్మ మే భరతః కార్షీత్ ప్రేతకృత్యం గతాయుషః.

ప్ర. అ. ఏతత్=ఈ, రామప్రవ్రాజనమ్=రాముని వనానికి పంపివేయుట, భరతస్య=భరతునికి, ప్రియం భవేత్ చేత్=ఇష్టమైన దైతే, గతాయుషః=మరణించిన, మే=నాకు, భరతః=భరతుడు, ప్రేతకృత్యమ్=ప్రేతకార్యమును, మా స్మ కార్షీత్=చేయకుండుగాక.

తా. ఈ రామవనవాసము భరతునికి కూడా ఇష్టమైనదైతే, నా మరణానంతరము అతడు నాకు ప్రేతకార్యాలు చేయవద్దు. 93

మూ. హన్తానార్యే మమామిత్రే సకామా భవ కైకయి, 94
మృతే మయి గతే రామే వనం పురుషపుఙ్గవే,
సేదానీం విధవా రాజ్యం సపుత్రా కారయిష్యసి. 95

ప్ర. అ. హన్త = ఎంత కష్టము! మమ అమిత్రే = నా శత్రువైనదానా! అనార్యే = చెడ్డదానా! కైకయి = కైకా! సకామా = నిండిన కోరికలు కలదానవు, భవ = అగుము. పురుషపుఙ్గవే = పురుషశ్రేష్ఠుడైన, రామే = రాముడు, వనం గతే = వనానికి వెళ్లిన వాడగుచుండగా, మయి = నేను, మృతే = మరణించగా, విధవా = విధవవై, సపుత్రా = పుత్రునితో కూడినదానవై, సా = అట్టి నీవు, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, రాజ్యం కారయిష్యసి = రాజ్యము చేయగలవు.

తా. ఓసీ! అనార్యురాలా! నా శత్రువైనదానా! కైకేయీ! నీ కోరిక తీరును. మనుష్యశ్రేష్ఠుడైన రాముడు అరణ్యానికి వెళ్లగా నేను మరణించిన పిమ్మట, విధవవై పుత్రునితో కలసి అపుడు రాజ్యము చేసెదవు! 94, 95

మూ. త్వం రాజపుత్రీవాదేన న్యవసో మమ వేశ్మని,
అకీర్తిశ్చాతులా లోకే ధ్రువః పరిభవశ్చ మే, 96
సర్వభూతేషు చావజ్ఞా యథా పాపకృతస్తథా.

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, రాజపుత్రీవాదేన = రాజపుత్రి అనే పేరుతో, మమ వేశ్మని = నా ఇంటిలో, న్యవసః = నివసించినావు. మే = నాకు, లోకే = లోకములో, అతులా = సాటిలేని, అకీర్తిః = అపకీర్తి, పరిభవశ్చ = పరాభవమూ, ధ్రువః = నిశ్చితమైనది. పాపకృతః = పాపముచేసినవానికి, యథా = ఎట్లో, తథా = అట్లు, సర్వభూతేషు = సర్వప్రాణులందు. అవజ్ఞా = అనాదరము, (తప్పక కలుగును).

తా. ఇంతకాలమూ, నీవు రాజపుత్రి అనే పేరుతో నా యింటిలో నివసించినావు. నీ మూలాన నాకు గొప్ప అపకీర్తి, అవమానము తప్పవు. సకలప్రాణులూ కూడా నన్ను ఏదో పాపం చేసినవానిని వలె అనాదరముతో చూడగలవు. 96

మూ. కథం రథైర్విభుర్గత్వా గజాశ్వైశ్చ ముహుర్ముహుః, 97
పద్భ్యాం రామో మహారణ్యే వత్సో మే విచరిష్యతి.

ప్ర. అ. మే వత్సః=నా కుమారుడు, రామః=రాముడు, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి, విభుః=ఒక ప్రభువుగా, రథైః=రథములమీదను, గజాశ్వైః చ=గజములమీదను, అశ్వములమీదను, యాత్వా=వెళ్లి, మహారణ్యే=గొప్ప అరణ్యంలో, పద్భ్యామ్ = పాదాలతో, కథమ్=ఎట్లు, విచరిష్యతి= సంచరించ గలడు?

తా. ఇంతవరకూ ఒక ప్రభువుగా రథాలమీదను, గజాశ్వాలమీదను ఎక్కి ప్రయాణముచేయుటకు అలవాటు పడిన నా ముద్దులకుమారుడు, రాముడు, మహారణ్యములో పాదాలతో ఎట్లు సంచరించును? 97

మూ. యస్య త్వాహారసమయే సూదాః కుణ్డలధారిణః, 98
అహంపూర్వాః పచన్తి స్మ ప్రశస్తం పానభోజనమ్,
స కథన్ను కషాయాణి తిక్తాని కటుకాని చ, 99
భక్షయన్వన్యమాహారం సుతో మే వర్తయిష్యతి.

ప్ర. అ. యస్య=ఎవని, ఆహారసమయే = భోజనసమయములో, కుణ్డలధారిణః = కుండలాలు ధరించిన, సూదాః=వంటవాళ్లు, అహంపూర్వాః = నేను ముందు నేను ముందు అని, ప్రశస్తమ్= ప్రశస్తమైన, పానభోజనమ్ = పానమును, భోజనమునూ, పచన్తి స్మ=వండుచూ ఉండేవాళో, సః=అట్టి, మే సుతః= నా కుమారుడు, కషాయాణి=వగరైనవాటిని, తిక్తాని=చేదైనవాటిని, కటుకాని= కారంగా ఉన్నవాటిని, వన్యమ్ ఆహారమ్ = వనంలో లభించే ఆహారమును, భక్షయన్ = భక్షించుచు, కథమ్ = ఎట్లు, వర్తయిష్యతి ను=జీవించగలడో?

తా. రాముని భోజనసమయం కాగానే, చక్కగా అలంకరించుకొన్న వంటవాళ్లు, "నేను ముందు నేను ముందు" అని పోటీలు పడుచు శ్రేష్ఠమైన పేయములూ, ఆహారమూ వండి పెట్టెడివారు. అట్టి నా కుమారుడు, అరణ్యములో వగరుగాను, చేదుగాను, కారంగాను ఉండే ఆహారము తినుచు ఎట్లు జీవించునో గదా! 98, 99

మూ. మహార్హవస్త్రసంవీతో భూత్వా చిరసుఖోచితః, 100
కాషాయపరిధానస్తు కథం భూమౌ నివత్స్యతి

ప్ర. అ. మహార్హవస్త్రసంవీతః భూత్వా = చాలా వెలగల వస్త్రములు ధరించినవాడై, చిరసుఖోచితః = చిరకాలము సుఖముగా ఉన్న రాముడు, కాషాయపరిధానః=కాషాయవస్త్రములు ధరించినవాడై, కథం వా=ఎట్లు, భూమౌ= నేలమీద, నివత్స్యతి = నివసించగలడు?

తా. అమూల్యమైన వస్త్రములు ధరించి చాలకాలము సుఖముగా ఉన్న రాముడు ఇటుపై కాషాయవస్త్రములు ధరించి నేలమీద ఎట్లు ఉండగలడు? 100

మూ. కస్యైతద్దారుణం వాక్యమేవంవిధమచిన్తితమ్, 101
రామస్యారణ్యగమనం భరతస్యాభిషేచనమ్.

ప్ర. అ. రామస్య = రామునియొక్క, అరణ్యగమనమ్ = అరణ్యానికి వెళ్లుటా, భరతస్య=భరతునియొక్క, అభిషేచనమ్ = రాజ్యాభిషేకమూ, అను, ఏవంవిధమ్ = ఈ విధమైన, ఏతత్ = ఈ, దారుణమ్ = దారుణమైన, అచిన్తితమ్ = ఆలోచన లేని, వాక్యమ్ = వాక్యము, కస్య = ఎవనిది?

తా. రాముడు అరణ్యానికి వెళ్లవలెను; భరతునికి రాజ్యాభిషేకము చేయవలెను అనే ఈ, ఆలోచన లేని, దారుణమైన వాక్యము ఎవరు నీకు చెప్పినారు? 101

మూ. ధిగస్తు యోషితో నామ శఠాః స్వార్థపరాస్సదా, 102
న బ్రవీమి స్త్రియః సర్వా భరతస్యైవ మాతరమ్.

ప్ర. అ. యోషితః నామ=స్త్రీ లనగా, శఠాః = రహస్యముగా కీడు తలపెట్టేవారు. సదా = ఎల్లప్పుడూ, స్వార్థపరాః = స్వార్థచింత మాత్రము కలవారు. ధిక్ అస్తు = వారిని గూర్చి నింద అగుగాక; సర్వాః = సమస్తమైన, స్త్రియః = స్త్రీలను గూర్చి, న బ్రవీమి = నేను అనను. భరతస్య=భరతునియొక్క, మాతరమ్ ఏవ=తల్లిని గూర్చి మాత్రమే అనుచున్నాను.

తా. ఓ! ఈ ఆడవాళ్లందరూ రహస్యముగా అపకారము చేసేవాళ్లే! సర్వదా స్వలాభముకోసమే చూచుకొందురు. ఐతే నేను అందరి స్త్రీలను గూర్చి అనుట లేదు. కేవలము భరతుని తల్లిని గూర్చే అనుచున్నాను. 102

మూ. అనర్థభావేఽర్థపరే నృశంసే
మమానుతాపాయ నివిష్టభావే,
కిమప్రియం పశ్యసి మన్నిమిత్తం
హితానుకారిణ్యథవాపి రామే. 103

ప్ర. అ. అనర్థభావే = అనర్థకర మైన భావము కలదానా! అర్థపరే = స్వార్థపరురాలా! నృశంసే = క్రూరురాలా! మమ = నా యొక్క, అనుతాపాయ = సంతాపముకొరకు, నివిష్టభావే = నిశ్చిత మైన అభిప్రాయము కలదానా! మన్నిమిత్తమ్ = నేను నిమిత్తముగా గల, కిమ్ = ఏమి, అప్రియమ్ = అప్రియమును, అథవాపి = లేదా, హితానుకారిణి = హితము నాచరించు, రామే = రామునియందు గాని, (ఏమి అప్రియమును), పశ్యసి = చూచుచున్నావు?

తా. అనర్థము కలిగించే భావము కలదానా! స్వార్థపరురాలా! క్రూరురాలా! నాకు బాధ కలిగించవలె నని నిర్ణయము చేసుకున్నదానా! నీకు నావలన గాని ఎప్పుడూ హితమే కోరే రాముని వలన గాని ఏమి అప్రియము జరగబోవును అని అనుకొనుచున్నావు? 103

మూ. పరిత్యజేయుః పితరో హి పుత్రాన్
భార్యాః పతీంశ్చాపి కృతానురాగాః,
కృత్స్నం హి సర్వం కుపితం జగత్స్యాత్
దృష్ట్వైవ రామం వ్యసనే నిమగ్నమ్. 104

ప్ర. అ. వ్యసనే = కష్టములో, నిమగ్నమ్ = మునిగిపోయిన, రామమ్ = రాముని, దృష్ట్వైవ = చూడగానే, పితరః = తండ్రులు, పుత్రాన్ = పుత్రులను, పరిత్యజేయుః = విడిచివేయుదురు. కృతానురాగాః = చేయబడిన అనురాగముగల, భార్యాః = భార్యలు, పతీంశ్చాపి = భర్తలను (విడిచివేయుదురు). కృత్స్నమ్ =

సమస్త మైన, జగత్=జగత్తు, సర్వమ్ = అంతయు, కుపితం స్యాత్ = ప్రకోపించును.

తా. రాముడు కష్టాలలో చిక్కుకొనుట చూచి, ఈ ప్రపంచము అంతా ఎదురు తిరుగును. తండ్రులు కుమారులనూ, ఇంతవరకూ ప్రేమగా ఉన్న స్త్రీలు భర్తలనూ విడచివేయుదురు. 104

మూ. అహం పునర్దేవకుమారరూప
మలంకృతం తం సుతమావ్రజన్తమ్,
నన్దామి పశ్యన్నపి దర్శనేన
భవామి దృష్ట్వా చ పునర్యువేవ. 105

ప్ర. అ. అహం పునః = నేనైతే, దేవకుమారరూపమ్=దేవతాకుమారుని వంటి రూపము కలవాడూ, అలంకృతమ్ = అలంకరింపబడినవాడూ అయిన, తం సుతమ్=ఆ కుమారుని, ఆవ్రజన్తమ్=వచ్చుచుండగా, పశ్యన్ = చూచుచు, దర్శనేనాపి = దర్శనమాత్రముచేత గూడా, నన్దామి = ఆనందించుచుందును. దృష్ట్వా = చూచి, పునః=మరల, యువేవ = యువకుడువలె, భవామి చ = అప్పుడును కూడా.

తా. చక్కగా అలంకరించుకొని దేవతాకుమారుడు వలె వచ్చుచున్న నా కుమారుని చూచినంతమాత్రముచేతనే నాకు చాలా ఆనందము కలుగును. మరల యౌవనము లభించి నట్లు అనిపించును. 105

మూ. వినాపి సూర్యేణ భవేత్ప్రవృత్తి
రవర్షతా వజ్రధరేణ వాపి,
రామం తు గచ్ఛన్తమితః సమీక్ష్య
జీవేన్న కశ్చిత్త్వితి చేతనా మే. 106

ప్ర. అ. సూర్యేణ వినాపి = సూర్యుడు లేకపోయినను, వజ్రధరేణ = ఇంద్రుడు, అవర్షతా వాపి=వర్షించకున్నను, ప్రవృత్తిః = లోకవ్యవహారము, భవేత్ = జరగవచ్చును. తు = కాని, ఇతః = ఇక్కడినుండి, గచ్ఛన్తమ్=వెళ్లి

పోవుచున్న, రామం=రాముని, సమీక్ష్య=చూచి, కశ్చిత్ = ఒక్కడును, న జీవేత్ = జీవింపడు, ఇతి = అని, మే చేతనా=నా అభిప్రాయము.

తా. సూర్యుడు లేకపోయినను, ఇంద్రుడు వర్షం కురిపించకపోయినను, లోకవ్యవహారము నడచిపోవచ్చును. కాని రాముడు ఇక్కడినుంచి వెళ్లిపోవు చుండగా చూచినవా డెవ్వడూ జీవించ డని నా అభిప్రాయము. 106

మూ. వినాశకామామహితామమిత్రా
మావాసయం మృత్యుమివాత్మనస్త్వామ్,
చిరం బతాఙ్కేన ధృతాసి సర్పీ
మహావిషా తేన హతోఽస్మి మోహాత్. 107

ప్ర. అ. వినాశకామామ్=నా వినాశమును కోరుచున్నదానవూ, అహితామ్= కీడుచేయుదానవూ, అమిత్రామ్=శత్రువూ అయిన, త్వామ్ = నిన్ను, ఆత్మనః= తనయొక్క, మృత్యుమివ=మృత్యువును వలె, ఆవాసయమ్ = దగ్గర నివసింప చేసికొంటిని. బత = ఎంత కష్టము; మహావిషా = గొప్ప విషముగల, సర్పీ = ఆడసర్ప మైన నీవు, చిరమ్ = చిరకాలము, అఙ్కేన = ఒడిలో, ధృతాసి = ధరింపబడినావు. తేన = ఆ కారణముచేత, మోహాత్=అజ్ఞానమువలన, హతః అస్మి = చంపబడుచున్నాను.

తా. నా వినాశమును కోరేదానవూ, అహితము ఆచరించేదానవూ, శత్రువూ అయిన నిన్ను మృత్యువును దగ్గర ఉంచుకొన్నట్లు ఇన్నినాళ్లూ దగ్గర ఉంచు కొన్నాను. మహావిషముగల ఆడసర్పమును ఒడిలో చాలకాలము, ఉంచుకొంటిని. అందుచేత చేసిన పొరబాటుకి ఈనాడు చంపబడుతున్నాను. అయ్యో! 107

మూ. మయా చ రామేణ సలక్ష్మణేన
ప్రశాస్తు హీనో భరతస్త్వయా సహ,
పురం చ రాష్ట్రం చ నిహత్య బాన్ధవాన్,
మమాహితానాం చ భవాభిహర్షిణీ. 108

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, మయా = నాతోటీ, సలక్ష్మణేన=లక్ష్మణ సమేతు డైన, రామేణ = రామునితోటీ, హీనః=లేనివాడై, త్వయా సహ = నీతో

కలిసినవాడై, బాంధవాన్ = బంధువులను, నిహత్య = చంపి, పురం చ = పురమునూ, రాష్ట్రం చ = రాష్ట్రమునూ, ప్రశాస్తు = పాలించు గాక। మమ = నాయొక్క, అహితానామ్ = శత్రువులకు, అభిహర్షిణీ = ఆనందము కలిగించుదానవు, భవ = అగుము.

తా. నాకూ రామలక్ష్మణులకూ దూరుడైన భరతుడు నీతో చేరి బంధువుల నందరినీ చంపి నగరమునూ, రాష్ట్రమునూ, పాలించుగాక ; నీవు నా శత్రువులకు ఆనందము కలగచేసేదానవు అయ్యెదవు గాక ;

వి. "నా శత్రువుల విషయమై సంతోషముకలదానవు అగుము" అను ప్రాచీనవ్యాఖ్యకంటె "నీవు చేసే పనికి నా శత్రువులు సంతోషించెదరు" అనే అర్థము యుక్తమని తోచును. 108

మూ. నృశంసవృత్తే వ్యసనప్రహారిణి
ప్రసహ్య వాక్యం యదిహాద్య భాషసే,
న నామ తే కేన ముఖాత్పతన్త్యధో
విశీర్యమాణా దశనా స్సహస్రధా. 109

ప్ర. అ. నృశంసవృత్తే = క్రూరమైన ప్రవృత్తి కలదానా। వ్యసనప్రహారిణి = కష్టాలలో దెబ్బ తీయుచున్నదానా। అద్య = ఇపుడు, ప్రసహ్య = బలాత్కరించి, యత్ = ఏ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, భాషసే = పలుకుచున్నావో (దానిచే), తే = నీయొక్క, ముఖాత్ = ముఖమునుండి, దశనాః = దంతములు, సహస్రధా = వేయి ముక్కలుగా, విశీర్యమాణాః = విరిగి పోవుచు, కేన = ఏ కారణముచే, అధః = క్రింద, న నామ పతన్తి = పడుట లేదో కదా।

తా. క్రూరప్రవృత్తి కలదానా; కష్టాలలో దెబ్బతీయుదానా। ఇప్పుడు నీవు ఈ విధంగా మాటలాడినందుకు నీ దంతా లన్నీ వేయి ముక్కలుగా విరిగి ఎందుకు రాలటం లేదో కదా। 109

మూ. న కించిదాహాహితమప్రియం వచో
న వేత్తి రామః పరుషాణి భాషితుమ్,
కథన్ను రామే హ్యభిరామవాదిని
బ్రవీషి దోషాన్ గుణనిత్యసమ్మతే. 110

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, కించిత్=కొంచె మైనను, అహితమ్ = హితము కాని, అప్రియమ్ = ప్రియము కాని, వచః=మాట, న ఆహ=పలకడు. పరుషాణి = పరుషవాక్యములను, భాషితుమ్ = పలుకుటకు, న వేత్తి=ఎరుగడు. అభిరామవాదిని = మనోహరముగా మాటలాడేవాడూ, గుణనిత్యసమ్మతే = గుణాలచేత నిత్యము గౌరవింపబడినవాడూ అయిన, రామే=అట్టి, రాముని విషయములో, దోషాన్ = దోషాలను, కథం ను = ఎట్లు, బ్రవీషి = చెప్పు చున్నావు ?

తా. రాముడు ఏ మాత్రమూ అహితముగాను, అప్రియముగాను మాట లాడడు. పరుషముగా మాటలాడుట అనేది అతనికి తెలియనే తెలియదు. ఈ విధముగా మనోహరముగా మాటలాడేవాడూ, సద్గుణాలను బట్టి అందరి మన్న నలు పొందేవాడూ అయిన రాముని విషయములో దోషాలు ఎలా చెప్ప కలుగు తున్నావు? 110

మూ. ప్రతామ్య వా ప్రజ్వల వా ప్రణశ్య వా
సహస్రశో వా స్ఫుటితా మహీం వ్రజ,
న తే కరిష్యామి వచః సుదారుణం
మమాహితం కేకయరాజపాంసని. 111

ప్ర. అ. కేకరాజపాంసని=కేకయరాజులకు కళంక మైనదానా! ప్రతామ్య వా = దుఃఖించుము. ప్రజ్వల వా = లేదా కాలిపొమ్ము. ప్రణశ్య వా = లేదా నశించుము. సహస్రశః = వేయిముక్కలుగా, స్ఫుటితా = విరిగినదాన వై, మహీమ్=భూమిని, వ్రజ వా=పొందుము. సుదారుణమ్ = చాలా దారుణ మైనదీ, మమ =నాకు, అహితమ్=హితము కానిదీ, అయిన, తే = నీయొక్క, వచః = వాక్యాను, న కరిష్యామి = చేయను.

తా. కేకయవంశానికే కళంక మైనదానా ! నీ వేడ్చినా, మండిపోయి నా, నశించినా, వేయి ముక్కలై నేలమీద పడినా, అతిదారుణమూ, నాకు అహితమూ అయిన నీ మాట చేయను. 111

మూ. క్షురోపమాం నిత్యమసత్ప్రియంవదాం
ప్రదుష్టభావాం స్వకులోపఘాతినీమ్,
న జీవితుం త్వాం విషహేఽమనోరమాం
దిధక్షమాణాం హృదయం సబన్ధనమ్. 112

ప్ర. అ. క్షురోపమామ్=మంగలికత్తి వంటిదానవూ, నిత్యమ్=ఎల్లప్పుడూ, అసత్ప్రియంవదామ్ = అసత్యమైన ప్రియవాక్యము పలికేదానవూ, ప్రదుష్టభావామ్ = దుష్టస్వభావురాలవూ, స్వకులోపఘాతినీమ్=నీ కులాన్నే నాశనము చేసేదానవూ, అమనోరమామ్ = మనస్సుకు సంతోషము కలిగించనిదానవూ, సబన్ధనమ్=ఆధారముతో కూడిన, హృదయమ్=హృదయమును, దిధక్షమాణామ్= కాల్చివేయ దలచుచున్నదానవూ అయిన, త్వామ్ = నిన్ను, జీవితుం = జీవించుటకు, న విషహే=సహించను.

తా. నువ్వు మంగలికత్తి వంటిదానవు. నిత్యమూ అసత్యమైన ప్రియ వాక్యాలు మాటలాడేదానవు. దుష్టస్వభావురాలవు. నీ కులానికే చిచ్చు పెట్టు దానవు. మనస్సుకు క్లేశము కలిగించేదానవు. సమూలముగా నా హృదయమును కాల్చివేయడానికి పూనుకున్నావు. అలాంటి నీవు జీవించి ఉండుట నాకు ఇష్టము లేదు. 112

మూ. న జీవితం మేఽస్తి పునః కుతః సుఖమ్
వినాత్మజేనాత్మవతః కుతో రతిః,
మమాహితం దేవి న కర్తుమర్హసి
స్పృశామి పాదావపి తే ప్రసీద మే. 113

ప్ర. అ. ఆత్మజేన వినా = కుమారుడు లేకుండా, మే = నాకు, జీవితమ్= జీవితము, నాస్తి = లేదు. పునః=మరల, సుఖమ్ = సుఖము, కుతః = ఎట్లు ఉండును? ఆత్మవతః = జీవించి ఉండగా, రతిః = ఆనందము, కుతః = ఎట్లు? దేవి=దేవీ! మమ=నాకు, అహితమ్ = అహితమైన కార్యము, కర్తుమ్ = చేయుటకు, న అర్హసి = తగవు. తే = నీయొక్క, పాదౌ=పాదములను, స్పృశామి అపి=స్పృశించెదను కూడా. మే=నా విషయములో, ప్రసీద=అనుగ్రహించుము.

తా. రాముడు లేనిచో నాకు జీవితమే లేదు. ఇంక సుఖము మాట చెప్పవలెనా? బ్రతికి ఉండగా నా కింక ఆనందము ఎక్కడిది? ఓ దేవీ! నాకు అహితమైన ఈ కార్యము చేయవద్దు. నీ కాళ్ళు కూడా పట్టుకొనెదను. నన్ను అనుగ్రహించుము. 113

మూ. స భూమిపాలో విలపన్ననాథవత్
స్త్రియా గృహీతో హృదయేఽతిమాత్రయా,
పపాత దేవ్యాశ్చరణౌ ప్రసారితా
వుభావసంప్రాప్య యథాతురస్తథా. 114.

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ద్వాదశః సర్గః.

ప్ర. అ. అతిమాత్రయా=మర్యాదను అతిక్రమించిన, స్త్రియా=భార్యచేత, హృదయే=హృదయమునందు, గృహీతః=పట్టుకొనబడిన, సః=ఆ, భూమిపాలః=రాజు, అనాథవత్=సంరక్షకుడు లేనివాడు వలె, విలపన్=విలపించుచు, ప్రసారితౌ=దూరముగా చాపబడిన, దేవ్యాః=కైకేయియొక్క, ఉభౌ చరణౌ=రెండు పాదాలను, అసంప్రాప్య=చేరకుండగనే, ఆతురః=రోగి, యథా=ఎట్లో, తథా=అట్లే, పపాత=పడిపోయెను.

తా. మర్యాదను అతిక్రమించిన భార్య ఈ విధముగా హృదయానికి ఆఘాతము కలిగించగా, దశరథుడు అనాథుడు వలె విలపించుచు, తన పాదాలు ఎక్కడ స్పృశించునో అని కైకేయి దూరము చేసిన ఆమె పాదాలు చేరకుండానే, రోగగ్రస్తుడు వలె నేల మీద పడిపోయెను.

వి. "ఉభావసంస్పృశ్య" అనే పాఠముకంటె 'ఉభావసంప్రాప్య' అనే పాఠము యుక్తముగా తోచుటచేత అది గ్రహించబడినది. 124

"భావానన్దిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో పన్నెండవసర్గ సమాప్తము.

అథ త్రయోదశః సర్గః

[రాజు విలపించుట, కైక ననునయించుట]

మూ. అతదర్హం మహారాజం శయానమతథోచితమ్,
యయాతిమివ పుణ్యాన్తే దేవలోకాత్పరిచ్యుతమ్, 1
అనర్థరూపా సిద్ధార్థా హ్యభీతా భయదర్శినీ
పునరాకారయామాస తమేవ వరమఙ్గనా. 2

ప్ర. అ. అనర్థరూపా = మూర్తీభవించిన అనర్థ మైనదీ, సిద్ధార్థా = సిద్ధించిన ప్రయోజనము కలదీ అయిన, అఙ్గనా = ఆ కైకేయి, అతదర్హమ్ = దానికి తగని వాడూ, అతథోచితమ్ = అట్లు ఉండే అలవాటు లేనివాడూ, పుణ్యాన్తే = పుణ్యము అయిపోయిన పిమ్మట, దేవలోకాత్ = దేవలోకంనుండి, పరిచ్యుతమ్ = జారి పడిపోయిన, యయాతిమివ = యయాతి వలె ఉన్నవాడూ అయిన, శయానమ్ = క్రిందపడి ఉన్న, మహారాజమ్ = మహారాజును, అభీతా = భయ పడనిదై, భయదర్శినీ = భయము చూపుచు, పునః = మరల, తమేవ వరమ్ = ఆ వరమునే (పురస్కరించుకొని), ఆకారయామాస = పిలచెను (తెలిపెను).

తా. దశరథుడు అట్టి దీనస్థితికి తగినవాడు గాని, అలవాటుపడ్డవాడు గాని కాడు. పుణ్యము అంతా వ్యయము అయిపోయిన తరవాత స్వర్గలోకము నుండి భూమిపై పడిన యయాతి చక్రవర్తి వలె అతడు నేలపై పడి ఉన్నాడు. అలాంటి మహారాజుకు సాక్షాత్తు మూర్తీభవించిన అనర్థమా అన్నట్లు ఉన్నదీ, తన పని సాధించుకున్నదీ అయిన కైకేయి, ఏ మాత్రమూ జంకు కొంకు లేక, భయపెట్టుచూ మరల ఆ వరాలే కోరినది. 1, 2

మూ. త్వం కత్థసే మహారాజ సత్యవాదీ దృఢవ్రతః,
మమ చేమం వరం కస్మాద్విధారయితుమిచ్ఛసి. 3

ప్ర. అ. మహారాజ = మహారాజా!, సత్యవాదీ = సత్యమే పలుకువాడనని, దృఢవ్రతః = స్థిర మైన వ్రతము (ప్రతిజ్ఞ) కలవాడ నని, త్వమ్ = నీవు,

కత్థసే=బిగాయి చెప్పుకొనుచు ఉందువు కదా। మమ = నాయొక్క, ఇమం వరమ్ = ఈ వరమును, కస్మాత్ = ఎందువలన, విధారయితుమ్ = అడ్డుపెట్టు టకు, ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు?

తా. మహారాజా! "నేను సత్యవంతుడను; చేసిన ప్రతిజ్ఞ విడవను" అని అనుచు బిగాయి చెప్పుకొనుచు ఉందువు కదా! ఇప్పుడు నా వరమును ఎందుకు కాదనుచున్నావు? 3

మూ. ఏవముక్తస్తు కైకేయ్యా రాజా దశరథస్తదా,
ప్రత్యువాచ తతః క్రుద్ధో ముహూర్తం విహ్వలన్నివ. 4

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తః = పలకబడిన, రాజా దశరథః = దశరథమహారాజు, క్రుద్ధః=కోపించిన వాడై, ముహూర్తమ్ = కణకాలము పాటు, విహ్వలన్నివ=స్మృతి తప్పి నట్లు అయి, తతః = ఆటుపిమ్మట, ప్రత్యువాచ =తిరిగి పలికెను.

తా. కైకేయి ఇట్లు అనగానే దశరథుడు చాలా కోపించి కొంత సేపు స్మృతి తప్పిన ట్లయి ఇట్లు అనెను. 4

మూ. మృతే మయి గతే రామే వనం మనుజపుఙ్గవే,
హన్తానార్యే మమామిత్రే సకామా సుఖినీ భవ. 5

ప్ర. అ. మనుజపుఙ్గవే=మానవశ్రేష్ఠుడైన, రామే = రాముడు, వనం గతే=వనానికి వెళ్లగా, మయి = నేను, మృతే = మరణించగా, అనార్యే = ఓ దుష్టురాలా। మమ అమిత్రే = నా శత్రువా। సకామా = తీరిన కోరికగలదానవై, సుఖినీ=సుఖవంతురాలవు, భవ = అగుము. హన్త = ఎంత కష్టము!

తా. దుష్టురాలా! నా శత్రువైన దానా! మనుజశ్రేష్ఠుడైన రాముడు అరణ్యానికి వెళ్లిన పిదప, నేను మరణించగా, కోరిక తీరి సుఖముగా ఉండెదవు లెమ్ము. అయ్యో ఎంత కష్టము! 5

మూ. స్వర్గేఽపి ఖలు రామస్య కుశలం దైవతైరహమ్,
ప్రత్యాదేశాదభిహితం ధారయిష్యే కథం బత. 6

ప్ర ఆ. స్వర్గేఽపి = స్వర్గములో కూడా, అహమ్ = నేను, ప్రత్యాదేశాత్ = కప్పిపుచ్చుటవలన, అభిహితమ్ = చెప్పబడిన, రామస్య = రాముని యొక్క, కుశలమ్ = క్షేమమును, దైవతైః = దేవతలచేత, కథం ఖలు = ఎట్లు, ధారయిష్యే = ధరింపచేయగలను (వారిచే ఆ కుశలవార్తను ఎట్లు గ్రహింపచేయగలను? అనగా నమ్మింపగలను?) బత = ఎంత కష్టము!

తా. నేను స్వర్గానికి వెళ్ళినపుడు "రాముడు కుశలముగా ఉన్నాడా?" అని దేవతలు అడిగినపుడు, అసలు విషయము కప్పిపుచ్చి, క్షేమముగానే ఉన్నాడు అని చెప్పి వారిని ఎట్లు నమ్మింప చేయగలను?

వి. నేను స్వర్గానికి వెళ్ళిన తరవాత 'రాముని క్షేమవార్తను నాకు దేవతలు అనాదరపూర్వకముగా చెప్పుచుండగా నే నెట్లు సహించగలను.' అనే ప్రాచీనవ్యాఖ్య చింత్యము. రాబోయే శ్లోకమును పట్టి కూడా రాముని కుశలవార్తను గూర్చి ప్రశ్నించేవారు దేవతలే అని స్పష్టము అవుతున్నది. అందుచేత రాముని కుశలవార్తను దశరథునకు దేవతలు చెప్పే ప్రసక్తి ఏ మున్నది? 6

మూ. కైకేయ్యాః ప్రియకామేన రామః ప్రవ్రాజితో మయా,
యది సత్యం బ్రవీమ్యేతత్ తదసత్యం భవిష్యతి. 7

ప్ర. ఆ. ఈ శ్లోకము వెనుకటి సర్గలో 61వ శ్లోకముగా వచ్చినది. అక్కడ ఉన్న "ప్రియకామేన" (ప్రియమును కోరిన) అనే పదానికి బదులు అక్కడ "క్లిశ్యమానేన" అని ఉన్నది.

తా. అసలు విషయము దాచకుండా కైకేయికి ప్రియము చేయుట కోసం నేను రాముని అరణ్యానికి పంపినాను అని చెప్పినా అది ఎవ్వరూ నమ్మరు.

వి. ఆ శ్లోకము దగ్గర వ్రాసినట్లే ఇక్కడ కూడా ప్రాచీనవ్యాఖ్యాతలు "నేను ఈ విధముగా చెప్పినచో రామునికి రాజ్యము ఇచ్చెదనని మొదట చెప్పిన మాట అసత్యము అవుతుంది." అని భావము చెప్పినారు. ఈ వ్యాఖ్య అసంగత మని వెనుకనే సూచించి ఉన్నాము. అది అసత్యము అగుట ఇట్లు చెప్పుటవల్ల, కాదు; చేయుట వల్ల. వాస్తవానికి ఆ సత్యానికి కట్టుబడి ఉండదమే ధర్మసంమతము అయితే దశరథుడు కైకేయి మాటలు వినవలసిన పనే లేదు కదా.

రామునికి రాజ్యము ఇద్దా మని దశరథుడు అనుకొని అందరికీ చెప్పినాడు కాని, ఎవరికిని ప్రతిజ్ఞ చేయలేదు కదా. అథవా అలా చేసినా, అంతకు పూర్వము చేసిన వరదానప్రతిజ్ఞచేత ఇది ఉపహరము అవుతుంది. 7

మూ. అపుత్రేణ మయా పుత్రః శ్రమేణ మహతా మహాన్,
రామో లబ్ధో మహాబాహుః స కథం త్యజ్యతే మయా 8

ప్ర. అ. అపుత్రేణ=పుత్రులు లేని, మయా=నాచేత, మహతా=గొప్ప, శ్రమేణ=శ్రమచేత, మహాన్=గొప్పవాడూ, మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు గలవాడూ అయిన, రామః=రాముడు, పుత్రః=పుత్రుడుగా, లబ్ధః=పొందబడి నాడు. సః=అట్టి రాముడు, మయా=నాచేత, కథమ్=ఎట్లు, త్యజ్యతే=విడవ బడరాడు.

తా. పుత్రులు లేని నేను ఎంతో శ్రమపడి, గొప్పవాడూ మహాపరాక్రమ శాలీ అయిన రాముని పుత్రునిగా పొందితిని. అట్టి రాముని ఎట్లు విడవగలను? 8

మూ. శూరశ్చ కృతవిద్యశ్చ జితక్రోధః క్షమాపరః,
కథం కమలపత్రాక్షో మయా రామో వివాస్యతే. 9

ప్ర. అ. శూరః=శూరుడూ, కృతవిద్యశ్చ=చేయ (నేర్వ) బడిన విద్యలు కలవాడూ, జితక్రోధః=జయింపబడిన క్రోధము కలవాడూ, క్షమాపరః=ఓర్పు నందు ఆసక్తి గలవాడూ, కమలపత్రాక్షః=కమలపత్రాల వంటి నేత్రాలు కల వాడూ అయిన, రామః=రాముడు, మయా=నా చేత, కథమ్=ఎట్లు, వివా స్యతే=వెళ్లగొట్టబడును?

తా. శూరుడూ, విద్య లన్నీ అభ్యసించినవాడూ, కోపము జయించిన వాడూ, ఓర్పు కలవాడూ, తామరరేకుల వంటి నేత్రాలు కలవాడూ అయిన రాముని నేను అరణ్యానికి ఎట్లు పంపగలను? 9

మూ. కథమిన్దీవరశ్యామం దీర్ఘబాహుం మహాబలమ్,
అభిరామమహం రామం ప్రేషయిష్యామి దణ్డకాన్. 10

ప్ర. అ. ఇన్దీవరశ్యామమ్=నల్లకలువ వలె శ్యామవర్ణము కలవాడూ, దీర్ఘబాహుమ్=దీర్ఘ మైన బాహువులు కలవాడూ, మహాబలమ్=గొప్ప బలము

కలవాడూ, అభిరామమ్=మనోహరుడూ అయిన, రామమ్=రాముని, అహమ్ = నేను, దణ్డకాన్=దండకార(ణ్యంగూర్చి) ణ్యానికి, కథమ్=ఎట్లు, ప్రేషయిష్యామి=పంపుదును?

తా. నల్లకలువ వలె శ్యామవర్ణము కలవాడూ, దీర్ఘబాహుడూ, మహాబలశాలీ, మనోహరుడూ అయిన రాముని నేను దండకారణ్యానికి ఎట్లు పంపగలను? 10

మూ. సుఖానాముచితస్యైవ దుఃఖైరనుచితస్య చ,
దుఃఖం నామానుపశ్యేయం కథం రామస్య ధీమతః. 11

ప్ర. అ. సుఖానామ్ = సుఖాలకు, ఉచితస్య = అలవాటు పడ్డవాడూ (తగినవాడు అని ప్రా.వ్యా), దుఃఖైః=దుఃఖాలతో (కు), అనుచితస్య చ = అలవాటు లేనివాడూ, ధీమతః=ధీమంతుడూ అయిన, రామస్య=రామునియొక్క, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, కథం నామ = ఎట్లు, అనుపశ్యేయమ్ = చూడగలను? (ఊహించగలను?)

తా. రాముడు సుఖాలకు అలవాటు పడ్డవాడు. కష్టపడి ఎరుగడు. అట్టి బుద్ధిమంతుడైన రాముడు కష్టపడుచుండగా నే నెట్లు ఊహించగలను? 'నే నెట్లు చూడగలను' అనే అర్థము అయుక్తము. ఎక్కడో రాముడు దుఃఖపడుచుండగా దశరథుడు చూడడు కదా? 12

మూ. యది దుఃఖమకృత్వాద్య మమ సంక్రమణం భవేత్,
అదుఃఖార్హస్య రామస్య తతః సుఖమవాప్నుయామ్. 12

ప్ర. అ. అదుఃఖార్హస్య = దుఃఖానికి తగని, రామస్య = రామునకు, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, అకృత్వా=కలిగించకుండగా, మమ = నాకు, సంక్రమణమ్ = మరణము, అద్య = ఇప్పుడు, భవేత్ = వచ్చినట్లైతే, తతః = అందువలన, సుఖమ్ = సుఖమును, అవాప్నుయామ్ = పొందెదను.

తా. దుఃఖాలకు తగని రామునికి దుఃఖము కలిగించకుండగా నేను ఇప్పుడే మరణించినట్లైతే నాకు సుఖము కలుగును. 12

మూ. నృశంసే పాపసంకల్పే రామం సత్యపరాక్రమమ్,
కిం విప్రియేణ కైకేయి ప్రియం యోజయసే మమ. 13
అకీర్తిరతులా లోకే ధ్రువః పరిభవశ్చ మే.

ప్ర. అ. నృశంసే = క్రూరురాలా ; పాపసంకల్పే = పాపమైన ఆలోచన కలదానా ; కైకేయి = కైకేయీ, మమ = నాకు, ప్రియమ్ = ఇష్టుడూ, సత్యపరాక్రమమ్ = సత్యమైన పరాక్రమము కలవాడూ అయిన, రామమ్ = రాముని, విప్రియేణ = కీడుతో, కిమ్ = ఎందువలన, యోజయసే = కూర్చుతున్నావు? లోకే = లోకములో, మే = నాకు, అతులా = సాటి లేని, అకీర్తిః = అపకీర్తి కలుగును, పరిభవశ్చ = పరాభవంకూడా, ధ్రువః = నిశ్చితము.

తా. ఓ క్రూరురాలా ; పాపమైన ఆలోచనలు గలదానా ; ఓ కైకేయీ ; సత్యపరాక్రమవంతుడూ, నాకు చాల ఇష్టుడూ అయిన రామునికి ఎందుచేత కీడు కలిగించుచున్నావు? నాకీ లోకములో గొప్ప అపకీర్తి, పరాభవమూ తప్పవు. 13

మూ. తథా విలపత స్తస్య పరిభ్రమితచేతసః. 14
అస్తమభ్యగమత్సూర్యో రజనీ చాభ్యవర్తత.

ప్ర. అ. పరిభ్రమితచేతసః = తిరిగిపోవుచున్న చిత్తము గల, తస్య = ఆ దశరథుడు, తథా = ఆ విధంగా, విలపతః = విలపించుచుండగా, సూర్యః = సూర్యుడు, అస్తమగమత్ = అస్తాద్రి చేరెను, రజనీ = రాత్రి, అభ్యవర్తత చ = వచ్చినది కూడ.

తా. మనస్సు చెదిరిపోయిన దశరథుడు ఆ విధముగా విలపించుచుండగా, సూర్యు డస్తమించి రాత్రి వచ్చెను. 14

మూ. సా త్రియామా తథార్తస్య చన్ద్రమణ్డలమణ్డితా. 15
రాజ్ఞో విలపమానస్య న వ్యభాసత శర్వరీ.

ప్ర. అ. తథా = ఆ విధముగా, ఆర్తస్య = పీడింపబడినవాడూ, విలపమానస్య = విలపించుచున్నవాడూ అయిన, రాజ్ఞః = రాజునకు, త్రియామా = మూడుయామాలు గల, సా = ఆ, శర్వరీ = రాత్రి, చన్ద్రమణ్డలమణ్డితా = చంద్రమండలముచేత అలంకృతమైనను, న వ్యభాసత = ప్రకాశించలేదు.

తా. ఆర్తుడై ఆ విధముగా విలపించుచున్న దశరథునికి, రాత్రి చంద్రమండలముతో ప్రకాశించుచున్నను, చీకటిగానే ఉండెను. 15.

మూ. తతైవోష్ణం వినిశ్వస్య వృద్ధో దశరథో నృపః. 16
విలలాపార్తవద్దుఃఖం గగనాసక్తలోచనః.

ప్ర. అ. వృద్ధః=వృద్ధు డైన, దశరథః నృపః = దశరథమహారాజు, తథైవ=అట్లే, ఉష్ణమ్=వేడిగా, వినిశ్వస్య=నిట్టూర్చి, ఆర్తవత్=రోగపీడితుడు వలె, గగనాసక్తలోచనః=ఆకాశమునందు లగ్నము చేయబడిన నేత్రములు కల వాడై, దుఃఖమ్=దుఃఖభరితముగా, విలలాప=విలపించెను.

తా. వృద్ధు డైన దశరథమహారాజు వేడి నిట్టూర్పులు విడచుచు, రోగ పీడితుడు వలె ఆకాశము వైపే చూచుచు అతిదీనముగా విలపించెను. 16.

మూ. న ప్రభాతం త్వయేచ్ఛామి నిశే నక్షత్రభూషణే. 17
క్రియతాం మే దయా భద్రే మయాయం రచితోఽఞ్జలిః.

ప్ర. అ. నక్షత్రభూషణే=నక్షత్రాలు అలంకారాలుగా గల, భద్రే=మంగళప్రదురాల వైన, నిశే=ఓ రాత్రీ! త్వయా = నీచేత, ప్రభాతమ్ = తెల్లవారుటను, న ఇచ్ఛామి = కోరను. మే=నా విషయమై, దయా=దయ, క్రియతామ్ = చేయబడుగాక, మయా=నాచేత, అయమ్=ఈ, అఞ్జలిః=దోసిలి, రచితః = కట్టబడినది.

తా. నక్షత్రా లనే అలంకారాలు ధరించిన మంగళకరి వైన ఓ రాత్రీ నువ్వు తెల్లవారవద్దు. నామీద దయ ఉంచుము. ఇదిగో దోసిలి కట్టు చున్నాను. 17

మూ. అథ వా గమ్యతాం శీఘ్రం నాహమిచ్ఛామి నిర్ఘృణామ్, 18
నృశంసాం కైకయీం ద్రష్టుం యత్కృతే వ్యసనం మహత్.

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, గమ్యతామ్ = వెళ్లబడు గాక (వెళ్లెదవుగాక). యత్కృతే = ఏ కైకేయి నిమిత్తమై, మహత్ = గొప్ప, వ్యసనమ్ = ఆపద వచ్చినదో, అట్టి, నిర్ఘృణామ్ = జాలి లేనిదీ, నృశంసామ్ = క్రూరురాలూ అయిన, కైకయీమ్ = కైకేయిని, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, అహమ్= నేను, నేచ్ఛామి = కోరను.

తా. లేదా ఓ రాత్రీ! శీఘ్రముగా తొలఁగిపొమ్ము. ఇంత ఆపదకు కారణ భూతురాలూ, దయావిహీనురాలూ, క్రూరురాలూ అయిన కైకేయిని చూచుట నా కేమాత్రమూ ఇష్టము లేదు. 18

మూ. ఏవముక్త్వా తతో రాజా కైకేయీం సంయతాఞ్జలిః, 19
ప్రసాదయామాస పునః కైకేయీం చేదమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, తతః = పిమ్మట, సంయతాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, కైకేయీమ్ = కైకేయిని, ప్రసాదయామాస = బ్రతిమిలాడెను. పునః = మరల, కైకేయీమ్ = కైకేయిని గూర్చి, ఇదం చ = ఈమాట కూడ, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ రాజు ఈ విధముగా పలికి, పిదప నమస్కరించుచు కైకేయిని బ్రతిమిలాడెను. మరల ఆమెతో ఇట్లు అనెను. 19

మూ. సాధువృత్తస్య దీనస్య త్వద్గతస్య గతాయుషః, 20
ప్రసాదః క్రియతాం దేవి భద్రే రాజ్ఞో విశేషతః

ప్ర. అ. భద్రే = మంగళప్రదురాలా! దేవి = ఓ రాణీ! సాధువృత్తస్య = మంచి చరిత్రకలవాడనూ, దీనస్య = దీనుడనూ, త్వద్గతస్య = నిన్నాశ్రయించిన వాడనూ, గతాయుషః = గడచిపోయిన ఆయుర్దాయము కలవాడనూ, విశేషతః = ప్రధానముగా, రాజ్ఞః = రాజునూ అయిన నా విషయంలో, ప్రసాదః = అనుగ్రహము, క్రియతామ్ = చేయబడుగాక.

తా. శుభప్రదురాల వైన ఓ రాణీ! నేను మంచి నడవడిక కలవాడను. దీనుడను. నిన్ను ఆశ్రయించుచున్నాను. ముసలివాడను. విశేషించి రాజును. అలాంటి నన్ను అనుగ్రహించుము. 20

మూ. శూన్యే న ఖలు సుశ్రోణి మయేదం సముదాహృతమ్, 21
కురు సాధు ప్రసాదం మే బాలే సహృదయా హ్యసి.

ప్ర. అ. సుశ్రోణి = ఓ సుశ్రోణీ, మయా = నాచేత, ఇదమ్ = ఇది అంతయు, శూన్యే = శూన్యప్రదేశములో (ఆకాశంలో), న ఖలు సముదాహృతమ్ =

చెప్పుటకు లేదు కదా, బాలే = ఓ బాలా! మే = నా విషయంలో, సాధు = బాగుగా, ప్రసాదమ్ = అనుగ్రహమును, కురు = చెయ్యుము. సహృదయా = హృదయము కలదానవు, అసి హి = అయి ఉన్నావు కదా!

తా. ఓ సుశ్రోణీ! నేను చెప్పునదంతా ఆకాశములో కలిసిపోవుటలేదు కదా! ఓ బాలా! నా విషయములో అనుగ్రహించుము. నీవు మంచి హృదయము కలదానవు కదా!

వి. ప్రాచీనవ్యాఖ్యలు: ఇదమ్ = రామునికి అభిషేకముచేయుదుననే మాట, శూన్యే = ఎవ్వరూ లేని ప్రదేశములో, చెప్పుటలేదు. అనగా పెద్దవాళ్ల అందరి ఎదుటా చెప్పినాను. అందుచేత అనుగ్రహించు, ఇది ఒక అర్థము. శూన్యేన = బుద్ధి విహీనుడ నైన, మయా = నాచేత, రామునికి అభిషేకము చేసెద ననే మాట చెప్ప బడింది. అది అసత్యం కాకుండా నన్ను అనుగ్రహించుము. 'ఇదమ్' అనే దానికి 'రామునికి అభిషేకము చేసెద ననే మాట' అని అంతదూరము నుంచి ఎట్లు వచ్చినదో తెలియదు. దశరథుడు ఆ విధముగా ప్రతిమాలుతూండగా ఆమె నిర్లక్ష్యముగా విన నట్లు ఉండుట చూచి "నేను చెప్పేదంతా ఆకాశములో కలిసి పోవుటలేదు కదా" అని దశరథు డన్నట్లు చెప్పుట యుక్తము. 21

మూ. ప్రసీద దేవి రామో మే త్వద్దత్తం రాజ్యమవ్యయమ్, 22
లభతామసితాపాఙ్గే యశః పరమవాప్నుహి.

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! ప్రసీద = అనుగ్రహించుము. రామః = రాముడు, త్వద్దత్తమ్ = నీచేత ఇవ్వబడిన, మే రాజ్యమ్ = నా రాజ్యమును, లభతామ్ = పొందుగాక. అసితాపాఙ్గే = నల్లని నేత్రాంతాలు కలదానా! పరమ్ = గొప్ప, యశః = కీర్తిని, అవాప్నుహి = పొందుము.

తా. నల్లనినేత్రాంతాలు గల ఓ దేవీ! అనుగ్రహించుము. నా రాజ్యము రామునికి నీవే ఇమ్ము. ఆ విధముగా కీర్తి సంపాదించుకొనుము. 22

మూ. మమ రామస్య లోకస్య గురూణాం భరతస్య చ, 23
ప్రియమేతద్గురుశ్రోణి కురు చారుముఖేక్షణే.

ప్ర. అ. గురుశ్రోణి = విశాల మైన శ్రోణిప్రదేశము కలదానా! చారుముఖేక్షణే = అంద మైన ముఖమూ నేత్రాలూ కలదానా! మమ = నాకూ, రామస్య = రామునకూ, లోకస్య = లోకానికీ, గురూణామ్ = గురువులకూ, భరతస్య చ = భరతునికీ, ప్రియమ్ = ప్రియ మైన, ఏతత్ = ఈ పని, కురు = చెయ్యుము.

తా. ఓ విశాలశ్రోణీ! సుందరముఖీ, చారునేత్రీ! ఈ పని చెయ్యుము. ఇది నాకూ, రామునికీ, లోకానికీ, గురువులకూ, భరతునికీ కూడా ప్రియ మైనది. 23.

మూ. విశుద్ధభావస్య సుదుష్టభావా
దీనస్య తామ్రాశ్రుకలస్య రాజ్ఞః,
శ్రుత్వా విచిత్రం కరుణం విలాపం
భర్తుర్నృశంసా న చకార వాక్యమ్. 24

ప్ర. అ. సుదుష్టభావా = చాల దుష్ట మైన అభిప్రాయము గల, నృశంసా = ఆ క్రూరురాలు, విశుద్ధభావస్య = పరిశుద్ధ మైన హృదయము కలవాడూ, దీనస్య = దీనుడూ, తామ్రాశ్రుకలస్య = ఎఱ్ఱ నైన కన్నీటి బిందువులు కలవాడూ, భర్తుః = భర్త అయిన, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, విచిత్రమ్ = వివిధరూపాలలో ఉన్న, కరుణం విలాపమ్ = దీనవిలాపమును, శ్రుత్వా = విని, వాక్యం = ఆ వాక్యమును, న చకార = చెయ్యలేదు.

తా. విశుద్ధ మైన హృదయము గల, రాజైన ఆ భర్త దీనుడై, ఎఱ్ఱని కన్నీటి బిందువులు కార్చుచు అనేకవిధాల దీనముగా విలపించుచుండగా విని, దుష్టభావము గల ఆ క్రూరురాలు అతని మాట ప్రకారము చెయ్యలేదు.

వి. "తామ్రేక్షణస్యాశ్రుకలస్య" అనే పాఠముకంటె "దీనస్య తామ్రాశ్రుకలస్య" అనే పాఠము యుక్తముగా ఉన్నట్లు తోచుటచేత అది గ్రహింపబడినది. ఏడ్చి ఏడ్చి కళ్ళు ఎఱ్ఱబడుటచేత కన్నీటి బిందువులు కూడ ఎఱ్ఱగా కనబడును. కాబట్టి అట్లు చెప్పబడినది. క్రుద్ధు డైన రావణుని కళ్లనుంచి ఎఱ్ఱని కన్నీళ్ళు రాలినవి అని సుందరకాండాదులలో వర్ణింపబడింది. 24.

మూ. తతః స రాజా పునరేవ మూర్ఛిత
ప్రియామతుష్టాం ప్రతికూలభాషిణీమ్,
సమీక్ష్య పుత్రస్య వివాసనం ప్రతి
క్షితౌ విసంజ్ఞో నిపపాత దుఃఖితః. 25

ప్ర. అ. పుత్రస్య = పుత్రునియొక్క, వివాసనం ప్రతి = అరణ్యానికి పంపుటను గూర్చి, ప్రతికూలభాషిణీమ్ = ప్రతికూలముగా మాటలాడుచున్నదీ, అతుష్టామ్ = సంతసించనిదీ అయిన, ప్రియామ్ = భార్యను, సమీక్ష్య = చూచి, దుఃఖితః = దుఃఖితుడై, తతః = పిమ్మట, సః రాజా = ఆ రాజు, పునరేవ = మరల, మూర్ఛితః = మూర్ఛ చెంది, విసంజ్ఞః = స్మృహ తప్పినవాడై, క్షితౌ = నేలపై, నిపపాత = పడెను.

తా. ఎంత చెప్పినా సంతోషించక, రాముని అరణ్యానికి పంపవలె నని ప్రతికూలముగా మాటలాడుతూన్న భార్యను చూచిన ఆ రాజు దుఃఖితుడై మరల మూర్ఛితుడై, నేలమీద పడిపోయెను.

వి. 'అదుష్టామ్' అనే పాఠముకంటె 'అతుష్టామ్' అనే పాఠము యుక్తమైనది. 25

మూ. ఇతీవ రాజ్ఞో వ్యథితస్య సా నిశా
జగామ ఘోరం శ్వసతో మనస్వినః,
విబోధ్యమానః ప్రతిబోధనం తదా
నివారయామాస స రాజసత్తమః. 26

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
త్రయోదశః సర్గః.

ప్ర. అ. ఇతీవ = ఈ విధముగా, వ్యథితస్య = వ్యథ చెందిన, మనస్వినః = మానవంతుడైన, రాజ్ఞః = రాజు, ఘోరమ్ = ఘోరముగా, శ్వసతః = నిట్టూర్పుచుండగా, సా నిశా = ఆ రాత్రి, జగామ = గడచెను. సః రాజసత్తమః = ఆ రాజశ్రేష్ఠుడు, విబోధ్యమానః = మేల్కొల్పబడుచు, తదా = అప్పుడు, విబోధనమ్ = అట్లు మేల్కొల్పుటను, నివారయామాస = నివారించెను.

తా. ఆత్మాభిమానవంతుడైన దశరథుడు ఈ విధముగా దుఃఖించుచు, తీవ్రమైన నిట్టూర్పులు విడుచుచు ఉండగానే రాత్రి గడచిపోయినది. ప్రాతః కాలమున వందిమాగధాదులు వచ్చి మేల్కొల్పుటకు ప్రారంభించిరి. అయితే ఆ రాజశ్రేష్ఠుడు వాళ్లను నివారించెను. 26

"తారానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో పదమూడవసర్గ సమాప్తము.

అథ చతుర్దశః సర్గః

[కైకేయి దశరథుని సత్యము తప్పకుమని ప్రేరించుట. తాను కోరిన వరములను ఇమ్మని నిర్బంధించుట, వసిష్ఠమహర్షి అంతఃపుర ద్వారము కడకు వచ్చి, సుమంత్రుని రాజుకడకు పంపుట, రాజాజ్ఞచే సుమంత్రుడు రాముని కొనివచ్చుటకై వెడలుట.]

మూ. పుత్రశోకార్దితం పాపా విసంజ్ఞం పతితం భువి,
విచేష్టమానముద్వీక్ష్య సైక్ష్వాకమిదమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. సా పాపా=ఆ పాపాత్మురాలు, పుత్రశోకార్దితమ్=పుత్రశోకముచేత పీడింపబడినవాడూ, విసంజ్ఞమ్=సంజ్ఞ లేకుండా, భువి=నేలమీద, పతితమ్=పడినవాడై, విచేష్టమానమ్=దొర్లుతున్న వాడూ అయిన, ఐక్ష్వాకమ్=ఇక్ష్వాకు వంశములో పుట్టిన దశరథుని గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పుత్రశోకముతో బాధపడుచు సంజ్ఞ లేక, నేలపై పడి, దొర్లుతున్న ఆ దశరథునితో ఆ పాపాత్మురాలు ఇట్లు పలికినది. 1

మూ. పాపం కృత్వేవ కిమిదం మమ సంశ్రుత్య సంశ్రవమ్,
శేషే క్షితితలే సన్నః స్థిత్యాం త్వం స్థాతుమర్హసి. 2

ప్ర. అ. మమ=నాయొక్క (నాకు నీవు చేసిన), సంశ్రవమ్=ప్రతిజ్ఞను, సంశ్రుత్య=విని, పాపం కృత్వా ఇవ=పాపము చేసి వలె, సన్నః=దుఃఖితుడవై, క్షితితలే=నేలమీద, శేషే=పండుకున్నావు। ఇదమ్=ఇది, కిమ్=ఏమిటి। త్వమ్=నీవు, స్థిత్యామ్=మర్యాదయందు, స్థాతుమ్=ఉండుటకు, అర్హసి=తగెదవు.

తా. ఏమిటిది, నా కిచ్చిన ప్రతిజ్ఞ వినగానే ఏదో మహాపాపం చేసినవాడు వలె దుఃఖించుచు నేలమీద పడి ఉన్నావు। నీవు మర్యాద పాటించుము.

వి. 'పాపం కృత్వైవ' అనే పాఠము అయుక్తము. "సంశ్రవమ్=ప్రతిజ్ఞను, సంశ్రుత్య=ప్రతిజ్ఞ చేసి, పాపం కృత్వైవ = పాపమే చేసి" అనగా ప్రతిజ్ఞచేసి, అపుడు కాదని పాపము చేసి"- ఇత్యాది వ్యాఖ్య కూడా అశ్లిష్ట. ౨

మూ. ఆహుః సత్యం హి పరమం ధర్మం ధర్మవిదో జనాః,
సత్యమాశ్రిత్య హి మయా త్వం చ ధర్మం ప్రచోదితః.

ప్ర. అ. ధర్మవిదః=ధర్మవేత్తలైన, జనాః=జనులు, సత్యమ్=సత్యమును, పరమం ధర్మమ్=గొప్ప ధర్మమునుగా, ఆహుః హి=చెప్పుచున్నారు కదా. మయా చ = నాచేత కూడ, సత్యమ్ = సత్యమును, ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, త్వమ్ = నీవు, ధర్మమ్=ధర్మమునుగూర్చి, ప్రచోదితః = ప్రేరేపించబడితివి.

తా. ధర్మవేత్తలైన జనులు సత్యమే ధర్మమని అందురు కదా! నేను కూడా ఆ సత్యాన్నే ఆశ్రయించి నిన్ను ధర్మమును గూర్చి ప్రేరేపించుచున్నాను.

వి. నేను "సత్యం ధర్మమ్ ఆశ్రిత్య = సత్యమనే ధర్మాన్ని ఆశ్రయించి" అని ప్రాచీన వ్యాఖ్య. ౩

మూ. సంశ్రుత్య శైబ్యః శ్యేనాయ స్వాం తనుం జగతీపతిః,
ప్రదాయ పక్షిణే రాజన్ జగామ గతిముత్తమామ్. ౪

ప్ర. అ. రాజన్=రాజా! జగతీపతిః = భూపతియైన, శైబ్యః=శైబ్యుడు, శ్యేనాయ పక్షిణే=డేగ అనే పక్షికి, స్వామ్=తనసంబంధమైన, తనుమ్=శరీరమును, సంశ్రుత్య=ప్రతిజ్ఞ చేసి, ఉత్తమామ్ = ఉత్తమమైన, గతిమ్ =గతిని, జగామ=పొందెను.

తా. రాజా! శైబ్యమహారాజు, తన దేహమును డేగకు ఇచ్చెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసి (ఇచ్చి) ఉత్తమలోకాలు పొందినాడు. ౪

మూ. తథా హ్యలర్కస్తేజస్వీ బ్రాహ్మణే వేదపారగే,
యాచమానే స్వకే నేత్రే ఉద్ధృత్యావిమనా దదౌ. ౫

ప్ర. అ. తథా=అట్లు, తేజస్వీ=తేజశ్శాలి యైన, అలర్కః=అలర్కుడు, వేదపారగే=వేదపారంగతు డైన, యాచమానే=యాచించుచున్న, బ్రాహ్మణే=బ్రాహ్మణునియందు (నకు), స్వకే=తన, నేత్రే=నేత్రములను, ఉద్ధృత్య=పెకలించి, అవిమనాః=ఎట్టి వైమనస్యమూ లేనివాడై, దదౌ హి=ఇచ్చెను కదా.

తా. తేజశ్శాలి యైన అలర్కుడు, వేదపారంగతు డైన బ్రాహ్మణుడు వచ్చి కోరగా నిస్సంకోచముగా తన నేత్రాలు పెకలించి ఇచ్చివేసినాడు. 5

మూ. సరితాం తు పతిః స్వల్పాం మర్యాదాం సత్యమన్వితః,
సత్యానురోధాత్సమయే స్వాం వేలాం నాతివర్తతే. 6

ప్ర. అ. సరితాం పతిః తు=నదుల పతి యైన సముద్రు డైతే, సత్యమ్ అన్వితః=సత్యమును అనుసరించుచున్నవాడై, స్వల్పామ్=స్వల్ప మైన, మర్యాదామ్=సరిహద్దుగా ఉన్న, స్వామ్=తన, వేలామ్=ఒడ్డును, సమయే=వృద్ధి సమయములో కూడా, సత్యానురోధాత్=సత్యమును అనుసరించుటవలన, నాతివర్తతే=దాటుటలేదు.

తా. సముద్రుడు కూడా సత్యమును అనుసరించుచు, వృద్ధి సమయాలలో కూడా తన అతిస్వల్ప మైన సరిహద్దుగా ఉన్న చెలియలికట్ట దాటుట లేదు. 6

మూ. సత్యమేకపదం బ్రహ్మ సత్యే ధర్మః ప్రతిష్ఠితః,
సత్యమేవాక్షయా వేదాః సత్యేనైవాప్యతే పరమ్. 7

ప్ర. అ. సత్యమ్=సత్యమే, ఏకపదమ్=ఒక్క పదము రూపములో ఉన్న, బ్రహ్మ=బ్రహ్మ. సత్యే=సత్యముపైననే, ధర్మః=ధర్మము, ప్రతిష్ఠితః=స్థిరముగా నిలచి ఉన్నది. సత్యమేవ=సత్యమే, అక్షయాః=వినాశములేని, వేదాః=వేదాలు; సత్యేనైవ=సత్యముచేతనే, పరమ్=ఉత్తమస్థానము, ఆప్యతే=పొందబడును.

తా. 'సత్యమ్' అనే ఒక్క పదము బ్రహ్మరూపము. ధర్మము సత్యము పైననే ఆధారపడి ఉన్నది. సత్యమే అక్షయవేదాలు. సత్యము ద్వారానే పరమ పదమును చేరకలుగుతారు. 7

వి. ఏకపదమ్=ఏకైక గమ్యస్థానము, లేదా 'ఓం' అను ఏకపదరూపము అయిన బ్రహ్మ అని ప్రాచీన వ్యాఖ్య. కఠోపనిషదాదులలో ఓంకారము బ్రహ్మ రూపము, బ్రహ్మప్రతీకము అని చెప్పుట చేత ఈ వ్యాఖ్య శాస్త్రసమ్మతమే. ఏకైకగమ్యస్థానము అనేది కూడా యుక్తమే. కాని ఇక్కడ సత్యాన్ని స్తుతించే ప్రసంగములో 'సత్యమ్' అనే ఒక్క పదమే 'బ్రహ్మ' అని చెప్పుటలో ఔచిత్యం ఉన్నదని నా అభిప్రాయం. అనగా సత్యము బ్రహ్మస్వరూపము అని అర్థము.

మూ. సత్యం సమనువర్తస్వ యది ధర్మే ధృతా మతిః,
సఫలః స వరో మేఽస్తు వరదో హ్యసి సత్తమ. 8

ప్ర. అ. సత్తమ=ఓ శ్రేష్ఠుడా! మతిః=నీ బుద్ధి, ధర్మే=ధర్మముమీద, ధృతా యది=స్థిరముగా ఉంచబడినదైతే, సత్యమ్=సత్యమును, సమనువర్తస్వ=అనుసరించుము. మే=నాయొక్క, వరః=వరము, సఫలః=సఫలము, అస్తు=అగుగాక. వరదః=వరాలు ఇచ్చినవాడవు, అసి హి=అయి ఉన్నావు కదా!

తా. ఓ పురుషశ్రేష్ఠా! నీ బుద్ధి ధర్మముమీదనే స్థిరముగా నిలచి ఉన్న పక్షంలో సత్యము పాటించుము. నా వరాలు సఫలము అయేటట్లు చేయుము. ఆ వరాలిచ్చినవాడవు నీవే కదా! 8

వి. 'నీ వంతటికిని వరంబుల నిచ్చువాడవు కదా' అని ప్రాచీన వ్యాఖ్య.

మూ. ధర్మస్యేహాభికామార్థం మమ చైవాభిచోదనాత్,
ప్రవ్రాజయ సుతం రామం త్రిః ఖలు త్వాం బ్రవీమ్యహమ్.

ప్ర. అ. ఇహ=ఈ విషయమున, ధర్మస్య=ధర్మముయొక్క, అభికామార్థమ్=కోరుట (నిలుపుట) కోసమూ, మమ=నాయొక్క, అభిచోదనాత్=ప్రేరణవలనమూ, సుతమ్=పుత్రుడైన, రామమ్=రాముని, ప్రవ్రాజయ=దూరముగా పంపుము. త్వామ్=నిన్ను గూర్చి, త్రిః=మూడు పర్యాయాలు, అహమ్=నేను, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను.

తా. నీవు నీ ధర్మమును నిలుపుకోవలెను. నేను కూడా ప్రేరేపించుచున్నాను. ఈ రెండు కారణాలచేత రాముని అడవులకు పంపుము. మూడు సార్లు చెప్పుతున్నాను (పంపుము పంపుము పంపుము).

మూ. సమయం చ మమార్యేమం యది త్వం న కరిష్యసి,
అగ్రతస్తే పరిత్యక్తా పరిత్యక్ష్యామి జీవితమ్. 10

ప్ర. అ. ఆర్య = ఓ పూజ్యుడా! త్వమ్=నువ్వు, మమ = నాయొక్క, ఇమమ్=ఈ, సమయమ్=ఒప్పందమును, న కరిష్యసి యది=చేయకపోయినచో, పరిత్యక్తా=(నీచే ఈ విధముగా) విడువబడిన నేను, తే అగ్రతః=నీ ఎదుటనే, జీవితమ్=జీవితమును, పరిత్యక్ష్యామి=విడువగలను.

తా. ఆర్యా! నీవు మన ఒప్పందము ప్రకారము చేయకపోయినచో నన్ను విడిచివేసినట్లే. అందుచేత నీ ఎదుటనే ప్రాణాలు విడచెదను. 10

మూ. ఏవం ప్రచోదితో రాజా కైకేయ్యా నిర్విశఙ్కయా,
నాశకత్పాశమున్మోక్తుం బలిరిన్ద్రకృతం యథా. 11

ప్ర. అ. నిర్విశఙ్కయా=ఎట్టి శంకయు లేని, కైకేయ్యా=కైకేయిచేత, ఏవమ్=ఈ విధముగా, ప్రచోదితః=ప్రేరేపింపబడిన, రాజా=రాజు, బలిః=బలిచక్రవర్తి, ఇన్ద్రకృతం యథా=ఇంద్రుని చేత (ఉపేంద్రుని ద్వారా) ప్రయోగింపబడిన పాశమును వలె, పాశమ్=ఆ ధర్మపాశమును, మోక్తుమ్=విడుచుటకు, నాశకత్=సమర్థుడు కాలేదు.

తా. ఏ మాత్రమూ జంకూ గొంకూ లేక కైకేయి ఈ విధముగా నిర్బంధించుటతో దశరథుడు, ఇంద్రుడు వామనునిద్వారా ప్రయోగించిన ధర్మపాశమును బలిచక్రవర్తి విడిపించుకొనలేకపోయినట్లే విడిపించుకొనలేకపోయెను. 11

మూ. ఉద్భ్రాన్తహృదయశ్చాపి వివర్ణవదనోఽభవత్,
స ధుర్యో వై పరిస్పన్దన్ యుగచక్రాన్తరం యథా. 12

ప్ర. అ. సః=దశరథుడు, యుగచక్రాన్తరమ్=కాడికిని చక్రానికి మధ్య, పరిస్పన్దన్=కొట్టుకొనుచున్న, ధుర్యః యథా=కాడికి కట్టిన ఎద్దు వలె, ఉద్భ్రాన్తహృదయః=తిరిగిపోవుచున్న హృదయము కలవాడై, వివర్ణవదనః చాపి=రంగు మారిన ముఖము కలవాడు, అభవత్=అయెను.

తా. కాడికీ చక్రానికీ మధ్య పడి నలిగిపోతూన్న ఎద్దువలె దశరథునికి హృదయము తిరిగిపోయినది. ముఖము పాలిపోయినది. 12

మూ. విహ్వలాభ్యాం చ నేత్రాభ్యామపశ్యన్నివ భూపతిః,
కృచ్ఛ్రాద్ధైర్యేణ సంస్తభ్య కైకేయీమిదమబ్రవీత్. 13

ప్ర. అ. భూపతిః = రాజు, విహ్వలాభ్యామ్ = వ్యాకులం మైన, నేత్రాభ్యామ్ = నేత్రాలంతో, అపశ్యన్నివ = చూడని వాడు వలె, కృచ్ఛ్రాత్ = కష్టముగా, ధైర్యేణ = ధైర్యమురేత, సంస్తభ్య = నిల్ద్రొక్కుకొని, కైకేయీమ్ = కైకేయిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈవాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. దశరథుడు వ్యాకులముగా ఉన్న నేత్రాలంతో ఏమీ చూడలేకపోయెను. అట్టి స్థితిలో అతికష్టముగా ధైర్యముతో నిల్ద్రొక్కుకొని కైకేయితో ఇట్లు అనెను. 13

మూ. యస్తే మన్త్రకృతః పాణిరగ్నౌ పాపే మయా ధృతః,
తం త్యజామి స్వజం చైవ తవ పుత్రం త్వయా సహ. 14

ప్ర. అ. పాపే = పాపాత్మురాలా! అగ్నౌ = అగ్నిసమీపమునందు, మన్త్రకృతః = మంత్రాలంతో సంస్కరించబడిన, తే = నీయొక్క, యః పాణిః = ఏ హస్తము, మయా = నాచేత, ధృతః = ధరించబడినదో, తమ్ = దానిని, స్వజమ్ = నావలన జనించిన, తవ పుత్రం చైవ = నీ పుత్రుని, త్వయాసహ = నీతో కూడ, త్యజామి = విడిచివేయుచున్నాను.

తా. ఓ పాపాత్మురాలా! అగ్నిసాక్షిగా మంత్రసంస్కృత మైన నీ హస్తము గ్రహించితిని. ఆ హస్తమునూ, నీకు నావలన పుట్టిన కుమారునీ, నిన్నూ కూడా విడచివేసెదను. 14

మూ. ప్రయాతా రజనీ దేవి సూర్యస్యోదయనం ప్రతి,
అభిషేకం గురుజనస్త్వరయిష్యతి మాం ధ్రువమ్, 15
రామాభిషేకసంభారైస్తదర్థముపకల్పితైః.

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! రజనీ = రాత్రి, సూర్యస్య = సూర్యునియొక్క, ఉదయనం ప్రతి = ఉదయమును గూర్చి, ప్రయాతా = వెళ్లినది. తదర్థమ్ = అభిషేకముకొరకు, ఉపకల్పితైః = ఏర్పరుపబడిన, రామాభిషేకసంభారైః = రాముని అభిషేకము చేసే సామగ్రిలో, అభిషేకమ్ = రామాభిషేకమును గూర్చి,

గురుజనః = గురుజనము, మామ్ = నన్ను, ద్రుతమ్ = తప్పక, త్వరయిష్యతి = తొందరచేయగలదు.

తా. దేవీ! రాత్రి గడచిపోయి సూర్యోదయము కానున్నది. ఇంతకు పూర్వమే సిద్ధము చేసిన అభిషేకసంభారాలతో రామునికి అభిషేకము చేయుమని వసిష్ఠాదిగురువులు నన్ను తప్పక తొందరపెట్టెదరు. 15

మూ. రామః కారయితవ్యో మే మృతస్య సలిలక్రియామ్. 16
త్వయా సపుత్త్రయా నైవ కర్తవ్యా సలిలక్రియా.
వ్యాహన్తాస్యశుభాచారే యది రామాభిషేచనమ్. 17

ప్ర. అ. అశుభాచారే = చెడ్డ ప్రవృత్తి కలదానా! రామాభిషేచనమ్ = రాముని అభిషేకమును, వ్యాహన్తాసి యది = నీవు అడ్డగించిన ట్లయితే, సపుత్రయా = పుత్రునితో కూడిన, త్వయా = నీచేత, సలిలక్రియా = తర్పణము, నైవ కర్తవ్యా = చేయదగినది కాదు. మృతస్య = మరణించిన, మే = నాకు, రామః = రాముడు, సలిలక్రియామ్ = జలతర్పణమును, కారయితవ్యః = చేయించదగినవాడు.

తా. ఓ దురాచారవంతురాలా! నీవు రామాభిషేకానికి విఘ్నము కలిగించే పక్షమున నీవు గాని నీ కుమారుడు గాని నాకు ఉదకక్రియలు చేయవద్దు. నేను మరణించిన పిమ్మట రాముడే నాకు ఉదకక్రియలు చేయవలెను.

వి. 16వ శ్లోకము పూర్వార్ధమును, 17వ శ్లోకముతో కలిపి అర్థం వ్రాయబడింది. అట్లు కాకుండా రాముని పట్టాభిషేకానికి ఏర్పరచిన ఆభారాలతో రాముడు నా మరణానంతరం నాకు ఉత్తరక్రియలు చేయుగాక అనే అర్థం చెప్పినా బాగుంటుంది. దశరథుని దుఃఖావేశానికి సూచకంగా ఉంటుంది. 17

మూ. న చ శక్నోమ్యహం ద్రష్టుం దృష్ట్వా పూర్వం తథా సుఖమ్,
హతహర్షం నిరానన్దం పునర్జనమవాఙ్ముఖమ్. 18

ప్ర. అ. పూర్వమ్ = పూర్వము, తథా సుఖమ్ = ఆ విధముగా ఆనందముగా ఉన్న, జనమ్ = జనమును, దృష్ట్వా = చూచి, పునః = మరల, హతహర్షమ్ = కోల్పోయిన సంతోషముకలదై, నిరానన్దమ్ = ఆనందరహిత మై, అవాఙ్ముఖమ్ =

వంచబడిన ముఖము కలదానినిగా, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, అహమ్ = నేను, న శక్నోమి చ = సమర్థుడను గాను.

తా. పూర్వము అంత ఆనందముతో ఉన్న జనమును చూచిన నేను, ఇపుడు ఆ జనమే సంతోషము లేక, ఆనందము నశించి, తలలు వంచి దుఃఖించు చుండగా చూడలేను. 18

మూ. తాం తథా బ్రువత స్తస్య భూమిపస్య మహాత్మనః,
ప్రభాతా శర్వరీ పుణ్యా చన్ద్రనక్షత్రశాలినీ. 19

ప్ర. అ. మహాత్మనః = మహాత్ముడైన, తస్య భూమిపస్య = ఆ రాజు, తామ్ = ఆమెను గూర్చి, తథా = అట్లు, బ్రువతః = మాటలాడుచుండగానే, చన్ద్రనక్షత్రశాలినీ = చంద్రునితోను నక్షత్రాలతోను ప్రకాశించుచున్నదీ, పుణ్యా = పుణ్యమూ అయిన, శర్వరీ = రాత్రి, ప్రభాతా = తెల్లవారినది.

తా. ఆ మహాత్ముడైన దశరథుడు ఆమెతో ఇట్లు మాటలాడుచుండగానే చంద్రనక్షత్రాలతో ప్రకాశిస్తూ పవిత్ర మైన రాత్రి తెల్లవారినది. 19

మూ. తతః పాపసమాచారా కైకేయీ పార్థివం పునః,
ఉవాచ పరుషం వాక్యం వాక్యజ్ఞా రోషమూర్ఛితా. 20

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, పాపసమాచారా = పాప మైన ప్రవర్తన కలదీ, వాక్యజ్ఞా = మాటలు నేర్చినదీ అయిన, కైకేయీ = కైకేయి, రోషమూర్ఛితా = కోపముతో నిండినదై, పునః = మరల, పార్థివమ్ = రాజును గూర్చి, పరుషమ్ = పరుష మైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. పాప మైన ప్రవృత్తి కలదీ, మాటలు నేర్చినదీ అయిన కైకేయి, కోపావిష్టురాలై రాజుతో మరల పరుషముగా ఇట్లు పలికెను. 20

మూ. కిమిదం భాషసే రాజన్ వాక్యం గరరుజోపమమ్,
ఆనాయయితు మక్లిష్టం పుత్రం రామమిహార్హసి. 21

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా! గరరుజోపమమ్ = విషబాధతో సమానమైన ("విషవ్యాధితో పోలికగల" అని ప్రా. వ్యా.) వాక్యమ్ = వాక్యమును, భాషసే

= మాటలాడుచున్నావు. ఇదం కిమ్ = ఇది యేమి? అక్లిష్టం = శీఘ్రముగా, పుత్రమ్ = పుత్రుడైన, రామమ్ = రాముని, ఇహ = ఇచటికి, ఆనాయయితుమ్ = రప్పించుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. రాజా! విషము వలె తీవ్రబాధాకరమైన మాటలు మాట్లాడుచున్నావు; ఏమి ఇది? ఇంక ఆలస్యము చేయకుండా నీ పుత్రుడైన రాముని ఇచటికి రప్పించుము. 21

మూ. స్థాప్య రాజ్యే మమ సుతం కృత్వా రామం వనేచరమ్,
నిఃసపత్నాం చ మాం కృత్వా కృతకృత్యో భవిష్యసి. 22

ప్ర. అ. మమ సుతమ్ = నా కుమారుని, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, స్థాప్య = స్థాపించి, రామమ్ = రాముని, వనేచరమ్ = వనంలో తిరిగే వానినిగా, కృత్వా = చేసి, మామ్ = నన్ను, నిఃసపత్నామ్ = శత్రువులు లేనిదానినిగా, కృత్వా = చేసి, కృతకృత్యః భవిష్యసి = కృతకృత్యుడవు కాగలవు.

తా. నా కుమారునికి రాజ్యము ఇచ్చి, రాముని వనానికి పంపి, నాకు శత్రువు లెవ్వరూ లేకుండా చేసి నట్లయితే కృతకృత్యుడవు అయెదవు. 22

మూ. స నున్న ఇవ తీక్ష్ణేన ప్రతోదేన హయోత్తమః,
రాజా ప్రచోదితోఽభీక్ష్ణం కైకేయీమిద మబ్రవీత్. 23

ప్ర. అ. సః రాజా = ఆ రాజు, తీక్ష్ణేన = తీక్ష్ణమైన, ప్రతోదేన = కొరడాతో, నున్నః = కొట్టబడిన, హయోత్తమః ఇవ = శ్రేష్ఠాశ్వము వలె, అభీక్ష్ణమ్ = మిక్కిలి, ప్రచోదితః = ప్రేరేపింపబడ్డవాడై, కైకేయీమ్ = కైకేయిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యము, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. కొరడాతో గట్టిగా కొట్టిన ఉత్తమజాత్యశ్వము వలె ఆ రాజు ఆ విధముగా మాటలచే పొడవబడ్డ వాడై కైకేయితో ఇట్లనెను. 23

మూ. ధర్మబన్ధేన బద్ధోఽస్మి నష్టా చ మమ చేతనా,
జ్యేష్ఠం పుత్రం ప్రియం రామం ద్రష్టుమిచ్ఛామి ధార్మికమ్.

ప్ర. అ. ధర్మబన్ధేన = ధర్మపాశముచేత, బద్ధః అస్మి = కట్టబడితిని, మమ చేతనా చ = నా బుద్ధి కూడా, నష్టా = నశించినది. ధార్మికమ్ = ధర్మాత్ముడూ, జ్యేష్ఠమ్ = జ్యేష్ఠుడూ, ప్రియమ్ = ప్రియుడూ, పుత్రమ్ = పుత్రుడూ అయిన రామమ్ = రాముని, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుతున్నాను.

తా. "ధర్మపాశానికి కట్టుబడిపోయినాను. నా బుద్ధి కూడ పనిచేయుట లేదు. ధర్మాత్ముడూ, నా ప్రియ జ్యేష్ఠ కుమారుడూ అయిన రాముని చూడ గోరుతున్నాను. 24

మూ. తతః ప్రభాతాం రజనీముదితే చ దివాకరే,
పుష్యే నక్షత్రయోగే చ ముహూర్తే చ సమాహితే, 25
వసిష్ఠో గుణసంపన్నః శిష్యైః పరివృతస్తదా,
ఉపగృహ్యాశు సంభారాన్ ప్రవివేశ పురోత్తమమ్ 26

ప్ర. అ. తతః = పిదప, ప్రభాతామ్ = తెల్లవారిన, రజనీమ్ = రాత్రిని అనుసరించి, దివాకరే = సూర్యుడు, ఉదితే = ఉదయించగా, పుష్యే = పుష్యమైన, నక్షత్రయోగే చ = నక్షత్రయోగమునందు, ముహూర్తే = ముహూర్తము, సమాహితే = సమీపించగా, తదా = అప్పుడు, గుణసంపన్నః = మంచి గుణములు గల, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, శిష్యైః = శిష్యులతో, పరివృతః = కూడినవాడై, సంభారాన్ = అభిషేకసంభారాలను, ఉపగృహ్య = గ్రహించి, ఆశు = శీఘ్రముగా, పురోత్తమమ్ = ఆ పురశ్రేష్ఠమును, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. తెల్లవారి సూర్యుడుదయించెను. పుష్యనక్షత్రముతో కూడిన శుభ ముహూర్తము సమీపించుచుండెను. అపుడు సద్గుణసంపన్నుడైన వసిష్ఠుడు శిష్య పరివృతుడై, అభిషేకసంభారాలతో అయోధ్యలో ప్రవేశించెను. 25, 26

మూ. సిక్తసంమార్జితపథాం పతాకోత్తమభూషితామ్,
విచిత్రకుసుమాకీర్ణాం నానాస్రగ్భిర్విరాజితామ్, 27
సంహృష్టమనుజోపేతాం సమృద్ధవిపణాపణామ్,
మహోత్సవసమాకీర్ణాం రాఘవార్థే సముత్సుకామ్, 28

చన్దనాగురుధూపైశ్చ సర్వతః ప్రతిధూపితామ్,
తాం పురీం సమతిక్రమ్య పురన్దరపురోపమామ్. 29
దదర్శాన్తఃపురశ్రేష్ఠం నానాద్విజగణాయుతమ్
పౌరజానపదాకీర్ణం బ్రాహ్మణైరుపశోభితమ్, 30
యజ్ఞవిద్భిః సుసంపూర్ణం సదస్యైః పరమద్విజైః.

ప్ర. అ. సిక్తసంమార్జితపథామ్ = తడపబడి ఊడ్చబడిన వీథులు కలదీ, పతాకోత్తమభూషితామ్=శ్రేష్ఠము లైన పతాకలచేత అలంకరించబడినదీ, విచిత్రకుసుమాకీర్ణామ్ = వివిధవర్ణాలు గల్గు పుష్పాదులచే వ్యాప్తమైనదీ, నానాస్రగ్భిః = అనేక విధా లైన పుష్పమాలాదులచే, విరాజితామ్ = ప్రకాశింపచేయబడినదీ, సంహృష్టమనుజోపేతామ్ = సంతసించిన మనుష్యులతో కూడినదీ, సమృద్ధవిపణాపణామ్=సమృద్ధాలుగా ఉన్న కొట్లు, బజారులు కలదీ, (విపణము అనగా దుకాణము; ఆపణము అనగా బజారు), మహోత్సవసమాకీర్ణామ్=మహోత్సవాలతో నిండినదీ, రాఘవార్థే=రామునికొరకై, సముత్సుకామ్=ఆసక్తితో ఎదురుచూచుచున్నదీ, సర్వతః = అంతటా, చన్దనాగరుధూపైః=చందనముచేత, అగరుధూపాలచేత, ప్రతిధూపితామ్ = పరిమళింప చేయబడినదీ, పురన్దరపురోపమామ్ = ఇంద్రపురియైన, అమరావతితో సమానమైనదీ అయిన, తాం పురీమ్ = ఆ పట్టణమును, సమతిక్రమ్య=దాటి (ఆ నగరములో కొంత దూరము నడచి వెళ్లి), నానాద్విజగణాయుతమ్ = చాలామంది ద్విజాల సమూహాంతో కూడినదీ, పౌరజానపదాకీర్ణమ్ = నాగరికులతోను, గ్రామీణులతోను నిండినదీ, బ్రాహ్మణైః=బ్రాహ్మణులతో, ఉపశోభితమ్=ప్రకాశింపచేయబడినదీ, యజ్ఞవిద్భిః=యజ్ఞాలను గూర్చి తెలిసినవారూ, సదస్యైః=సభలో ఉండుటకు అర్హులూ అయిన, పరమద్విజైః=ఉత్తమ బ్రాహ్మణులతో, సంపూర్ణమ్ = నిండినదీ అయిన; అన్తఃపురశ్రేష్ఠమ్=శ్రేష్ఠ మైన అంతఃపురమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. అయోధ్యలోని వీథులన్నీ తుడిచి నీళ్లు చల్లి ఉండెను. దానిని అందమైన పతాకలచే అలంకరించిరి. అనేకమైన రంగుల పువ్వులు చల్లిరి. అనేకవిధాలైన మాలికలు కట్టిరి. అక్కడి మనుష్యు లందరూ ఆనందోత్సాహాలతో ఉండిరి. దుకాణాలు, బజారులూ కూడా వివిధవస్తువులతో సమృద్ధములుగా ఉండెను. ఎక్కడ చూచినా మహోత్సవాలు జరుగుచుండెను. ప్రజలందరూ రాముని

కోసం ఉత్కంఠతో ఎదురు చూచుచుండిరి. నలుమూలలా చందనసువాసనలూ, అగురుధూపాలూ వ్యాపించుచుండెను. సాక్షాత్తు దేవేంద్రుని నగర మైన అమరావతి వలె ఉండెను. అట్టి నగరములో ప్రవేశించిన వసిష్ఠుడు కొంతదూరంలో శ్రేష్ఠ మైన రాజాంతఃపురము చూచెను. అక్కడ ఎందరో ద్విజాలు గుంపులు గుంపులుగా చేరి ఉండిరి. పట్టణాల జనులు, గ్రామాల నుండి వచ్చిన జనులూ కిక్కిరిసి ఉండిరి. యజ్ఞవేత్తలూ, సభాస్థులూ అయిన ఉత్తమద్విజాలు వచ్చి ఉండిరి. 27-30

మూ. తదన్తఃపురమాసాద్య వ్యతిచక్రామ తం జనమ్, 31
వసిష్ఠః పరమప్రీతః పరమర్షిర్వివేశ చ.

ప్ర. అ. పరమర్షిః=మహర్షియైన, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, పరమప్రీతః = చాలా సంతోషించినవాడై, తత్ అన్తఃపురమ్ = ఆ అంతఃపురమును, ఆసాద్య = పొంది, తం జనమ్ = ఆ జనమును, వ్యతిచక్రామ = దాటి వెళ్లెను. వివేశ చ = అంతఃపురములో ప్రవేశించెనుకూడ.

తా. మహర్షి యైన ఆ వసిష్ఠుడు ఆ అంతఃపురము చూచి చాల సంతోషించి అక్కడ ఉన్న జనమును దాటి వెళ్లి లోపల ప్రవేశించెను. 31

మూ. స త్వపశ్యద్వినిష్క్రాన్తం సుమన్త్రం నామ సారథిమ్,
ద్వారే మనుజసింహస్య సచివం ప్రియదర్శనమ్.

ప్ర. అ. సః తు = ఆ వసిష్ఠమహర్షి, మనుజసింహస్య=మనుష్యశ్రేష్ఠుడైన దశరథునియొక్క, ద్వారే = ద్వారమునందు, వినిష్క్రాన్తమ్ = బైటకి వచ్చినవాడూ, సచివమ్=మంత్రీ, ప్రియదర్శనమ్ = ప్రియ మైన దర్శనము కలవాడూ అయిన, సుమన్త్రం నామ = సుమంత్రుడనే, సారథిమ్ = సారథిని, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. అంతలో రాజద్వారమునుండి బైటకు వచ్చుచున్న, రాజసచివుడూ, చూడగానే ఆనందము కలిగించే వాడూ అయిన సుమంత్రుడనే సారథి వసిష్ఠమునికి కనబడెను. 32

మూ. తమువాచ మహాతేజాః సూతపుత్రం విశారదమ్, 33
వసిష్ఠః క్షిప్రమాచక్ష్వ నృపతే ర్మామిహాగతమ్.

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్పతేజస్సు గల, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, విశారదమ్ = బుద్ధిమంతు డైన, తం సూతపుత్రమ్ = సూతపుత్రు డైన ఆ సుమంత్రుని గూర్చి, ఆహ = పలికెను. మామ్ = నన్ను, ఇహ = ఇచటికి, ఆగతమ్ = వచ్చిన వానినిగా, నృపతేః = రాజునకు, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆచక్ష్వ = చెప్పుము.

తా. మహాతేజశ్శాలియైన వసిష్ఠుడు ఆ పండితు డైన సుమంత్రునితో ఇట్లు అనెను- "నేను వచ్చినట్లుగా రాజుతో శీఘ్రముగా వెళ్లి చెప్పుము". 33

మూ. ఇమే గఙ్గోదకఘటాః సాగరేభ్యశ్చ కాఞ్చనాః, 34
ఔదుమ్బరం భద్రపీఠమభిషేకార్థమాగతమ్,
సర్వబీజాని గన్ధాశ్చ రత్నాని వివిధాని చ. 35

క్షౌద్రం దధి ఘృతం లాజా దర్భాః సుమనసః పయః,
అష్టౌ చ కన్యా రుచిరా మత్తశ్చ వరవారణః. 36

చతురశ్వో రథః శ్రీమాన్ నిస్త్రింశో ధనురుత్తమమ్,
వాహనం నరసంయుక్తం ఛత్రం చ శశిసన్నిభమ్. 37

శ్వేతే చ వాలవ్యజనే భృఙ్గారశ్చ హిరణ్మయః,
హేమదామపినద్ధశ్చ కకుద్మాన్ పాణ్డురో వృషః. 38

కేసరీ చ చతుర్దంష్ట్రో హరిశ్రేష్ఠో మహాబలః,
సింహాసనం వ్యాఘ్రతనుః సమిద్ధశ్చ హుతాశనః. 39

సర్వవాదిత్రసంఘాశ్చ వేశ్యాశ్చాలంకృతాః స్త్రియః,
ఆచార్యా బ్రాహ్మణా గావః పుణ్యాశ్చ మృగపక్షిణః. 40

పౌరజానపదశ్రేష్ఠా నైగమాశ్చ గణైః సహ,
ఏతే చాన్యే చ బహవో నీయమానాః ప్రియంవదాః, 41
అభిషేకాయ రామస్య సహ తిష్ఠన్తి పార్థివైః.

ప్ర. అ. ఇమే = ఈ, గఙ్గోదకఘటాః = గంగోదకము నింపిన కలశలూ, సాగరేభ్యః చ = సాగరాలనుండి, కాఞ్చనాః = బంగారు కలశలూ, ఔదుమ్బరమ్ = మేడి కఱ్ఱతో చేసిన, భద్రపీఠమ్ = భద్రపీఠము, (రాజు కూర్చునే పీఠమూ), అభిషేకార్థమ్ = అభిషేకముకొరకు, ఆగతమ్ = వచ్చినది (వి). సర్వబీజాని = సమస్తధాన్యములు, గన్ధాః = గంధములూ, వివిధాని = అనేక విధాలైన, రత్నాని చ = రత్నాలు, క్షౌద్రమ్ = తేనె, దధి = పెరుగు, ఘృతమ్ = నెయ్యి, లాజాః = పేలాలు, దర్భాః = దర్భలు, సుమనసః = పుష్పాలు, పయః = పాలు, రుచిరాః = అందమైన, అష్టౌ = ఎనమండుగురు, కన్యాః = కన్యలు, మత్తః = మదించిన, వారణః = ఏనుగ, చతురశ్వః = నాలుగు గుఱ్ఱాలు గల, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తమైన, రథః = రథమూ, నిస్త్రింశః = ఖడ్గమూ, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమమైన, ధనుః = ధనస్సూ, నరసంయుక్తమ్ = మనుష్యులతో గూడిన, వాహనమ్ = వాహనమూ (పల్లకీ), శశిసన్నిభమ్ = చంద్రునితో సమానమైన, ఛత్త్రం చ = ఛత్రమూ, శ్వేతే = తెల్లని, వాలవ్యజనే = వింజామరలూ, హిరణ్మయః = బంగారు, భృఙ్గారుః = పాత్రా, హేమదామపినద్ధః = బంగారు పగ్గములతో కట్టబడిన, కకుద్మాన్ = పెద్ద మూపురము గల, పాణ్డురః = తెల్లని, వృషః = ఎద్దు, కేసరీ = అందమైన జూలు కలదీ, చతుర్దంష్ట్రీ = నాలుగు పెద్ద పండ్లు కలదీ, మహాబలః = గొప్ప బలము కలదీ అయిన, హరిశ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠమైన గుఱ్ఱమూ, సింహాసనమ్ = సింహాసనమూ, వ్యాఘ్రతనుః = వ్యాఘ్రచర్మమూ, సమిద్ధః = ప్రజ్వలించుచున్న, హుతాశనః = అగ్ని, సర్వవాదిత్రసంఘః చ = సకలవాద్యముల సముదాయమూ, వేశ్యాః = వేశ్యలు, అలంకృతాః = అలంకరించబడిన, స్త్రియః = స్త్రీలూ, ఆచార్యాః = ఆచార్యులూ, బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులూ, గావః = గోవులూ, పుణ్యాః = పుణ్యమైన, మృగపక్షిణః = మృగాలూ, పక్షులూ, పౌరజానపదశ్రేష్ఠాః = శ్రేష్ఠులైన పౌరులూ, జానపదులూ, గణైః సహ = ఆయా శిల్పిగణాలతో, నైగమాః చ = వర్తకులూ, ఏతే = వీరందరూ, ప్రియంవదాః = ప్రియముగా మాటలాడే, నీయమానాః = తీసికొనిరాబడుచున్న, బహవః = చాలమంది, అన్యే చ = ఇతరులూ, పార్థివైః సహ = రాజులతో కూడ, రామస్య = రాముని, అభిషేకాయ = అభిషేకముకొరకు, తిష్ఠన్తి = ఉన్నారు.

తా. గంగాజలము నింపిన కలశలూ, సముద్రజలాలతో బంగారు కలశలు, ఉదుంబరదారువుతో చేసిన భద్రపీఠమూ, అభిషేకముకొరకు వచ్చి ఉన్నాయి-

అన్ని ధాన్యాలూ, గంధాలూ, వివిధ రత్నాలూ, తేనె, పెరుగు, నెయ్యి, పేలాలూ, దర్భలూ, పుష్పాలూ, పాలు. అంద మైన ఎనమండుగురు కన్యలు, మదించిన ఏనుగ, నాలుగు గుఱ్ఱాలు కట్టి అందముగా ఉన్న రథము, ఖడ్గము, ఉత్తమ మైన ధనస్సు, పల్లకీ, చంద్రసదృశ మైన ఛత్రమూ, తెల్లని వింజామరలూ, బంగారు పాత్ర, బంగారు పగ్గాలతో కట్టబడినదీ, పెద్దమూపురము కలదీ అయిన తెల్లని ఎద్దు, అంద మైన జూలు గలదీ, నాలుగు పెద్ద దంతాలు కలదీ, మంచి బలం గలదీ అయిన శ్రేష్ఠ మైన గుఱ్ఱమూ, సింహాసనమూ, వ్యాఘ్రచర్మమూ, ప్రజ్వలించుచున్న అగ్ని, సకలవాద్యసమూహాలూ, వేశ్యలు, అలంకరించుకున్న స్త్రీలు, ఆచార్యులూ, బ్రాహ్మణులూ, గోవులూ, పవిత్ర మైన మృగాలూ, పక్షులూ, శ్రేష్ఠు లైన నాగరికులూ, గ్రామీణులు, వివిధశిల్పిగణాలూ, వర్తకులూ, ఇంకనూ ఎంతో మంది ప్రియముగా మాటలాడే జనులూ, దాతాలూ, రామాభిషేకము కొరకై వచ్చి ఉన్నారు. 34-41

మూ. త్వరయస్వ మహారాజం యథా సముదితేఽహని, 42
పుష్యే నక్షత్రయోగే చ రామో రాజ్యమవాప్నుయాత్.

ప్ర. అ. అహని=దివసము, సముదితే=ఉదయించగానే (ప్రారంభము కాగానే) పుష్యే=పుష్య మైన, నక్షత్రయోగే చ=నక్షత్రయోగమునందు, రామః=రాముడు, యథా=ఏ విధముగా, రాజ్యమ్=రాజ్యమును, అవాప్నుయాత్=పొందునో, ఆ విధముగా, మహారాజమ్=మహారాజును, త్వరయస్వ=తొందర పెట్టుము.

తా. సూర్యోదయము అయిన వెంటనే, పుష్య మైన నక్షత్రమునందు రామునికి పట్టాభిషేకము చేయుటకై మహారాజును తొందర పెట్టుము. 42

మూ. ఇతి తస్య వచః శ్రుత్వా సూతపుత్రో మహాత్మనః. 43
స్తువన్నృపతిశార్దూలం ప్రవివేశ నివేశనమ్.

ప్ర. అ. సూతపుత్రః=సుమంత్రుడు, తస్య మహాత్మనః=మహాత్ము డైన ఆ వసిష్ఠునియొక్క, ఇతి=ఇట్లు, వచః=మాటను, శ్రుత్వా=విని, నృపతిశార్దూలమ్=ఆ రాజశ్రేష్ఠుని, స్తువన్=స్తుతించుచు, నివేశనమ్=గృహమును, ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

తా. మహాత్ముడైన ఆ వసిష్ఠుని మాటలు విని, సుమంత్రుడు ఆ రాజ శ్రేష్ఠుని స్తుతించుచు అంతఃపురములో ప్రవేశించెను. 43

మూ. తం తు పూర్వోదితం వృద్ధం ద్వారస్థా రాజసమ్మతమ్, 44
న శేకురభిసంరోద్ధుం రాజ్ఞః ప్రియచికీర్షవః.

ప్ర. అ. ద్వారస్థాః = ద్వారపాలకులు, రాజ్ఞః = రాజునకు, ప్రియచికీర్షవః = ప్రియము చేయ దలచినవారై, పూర్వోదితమ్ = ముందుగా వచ్చినవాడూ, వృద్ధమ్ = వృద్ధుడూ, రాజసంమతమ్ = రాజుకు ఇష్టుడూ అయిన, తం తు = అతనిని, అభిసంరోద్ధుమ్ = అడ్డుపెట్టుటకు, న శేకుః = సమర్థులు కాలేదు.

తా. అందరికంటె ముందుగా వచ్చినవాడూ, వృద్ధుడూ, రాజప్రియుడూ అయిన సుమంత్రుని ద్వారపాలకులు, రాజునకు ప్రియము చేయగోరువారై, అడ్డు పెట్టలేక పోయినారు.

వి. 'పూర్వోదితమ్' అను దానికి "మునుపు చెప్పబడినవాడు అనగా ఈ సుమంత్రుడు లోనికి వచ్చునపుడు వీని నడ్డగింపవలదు. యథేచ్ఛముగా విడువుడు అని దశరథునిచే చెప్పబడినవాడు" అని ప్రా.వ్యా. 44

మూ. స సమీపస్థితో రాజ్ఞస్తామవస్థామజజ్ఞివాన్, 45
వాగ్భిః పరమతుష్టాభిరభిష్టోతుం ప్రచక్రమే.

ప్ర. అ. సః = అతడు, రాజ్ఞః = రాజునకు, సమీపస్థః = దగ్గర ఉన్నవాడై, తామ్ = ఆ, అవస్థామ్ = అవస్థను, అజజ్ఞివాన్ = తెలియనివాడై, పరమతుష్టాభిః = మిక్కిలి సంతోషముగల, వాగ్భిః = వాక్కులతో, అభిష్టోతుమ్ = స్తుతించుటకు, ప్రచక్రమే = ఉపక్రమించెను.

తా. రాజు దగ్గరకు వెళ్లిన ఆ సుమంత్రుడు అత డున్న పరిస్థితి తెలియక ఆనందకరములైన మాటలతో స్తుతింపట ప్రారంభించెను. 45

మూ. తతః సూతో యథాకాలం పార్థివస్య నివేశనే,
సుమన్త్రః ప్రాఞ్జలిర్భూత్వా తుష్టావ జగతీపతిమ్. 46

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సూతః = సారథి యైన, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, పార్థివస్య = రాజుయొక్క, నివేశనే = గృహమునందు, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడు, భూత్వా = అయి, యథాకాలమ్ = కాలానుగుణముగా, జగతీపతిమ్ = రాజును, తుష్టావ = స్తుతించెను.

తా. సారథి యైన సుమంత్రుడు రాజాంతఃపురములో, రాజుకు నమస్కరించుచు కాలానుగుణముగా ఈ విధముగా స్తుతించెను. 46

మూ. యథా నన్దతి తేజస్వీ సాగరో భాస్కరోదయే,
ప్రీతః ప్రీతేన మనసా తథానన్దఘనః స్వతః. 47

ప్ర. అ. స్వతః = సహజముగా, ఆనన్దఘనః = ఆనందముతో నిండిన నీవు, తేజస్వీ = తేజశ్శాలి యైన, సాగరః = సముద్రుడు, భాస్కరోదయే = సూర్యోదయసమయమునందు, యథా = ఏ విధముగా, నన్దతి = ఆనందించునో, తథా = ఆ విధముగా, ప్రీతేన = సంతోషించిన, మనసా = మనస్సుతో, ప్రీతః = ఆనందించుచున్నవాడవు (అగుము).

తా. సహజముగా ఆనందముతో నిండిన నీవు సూర్యోదయ సమయములో తేజశ్శాలి యైన సముద్రుడు ఆనందించి నట్లు, సంతోషభరిత మైన మనస్సుతో ఆనందింపుము. 47

మూ. ఇన్ద్రమస్యాం తు వేలాయామభితుష్టావ మాతలిః, 48
సోఽజయద్దానవాన్సర్వాంస్తథా త్వాం బోధయామ్యహమ్.

ప్ర. అ. మాతలిః = మాతలి, అస్యాం వేలాయామ్ = ఈ సమయమునందు, ఇన్ద్రమ్ = ఇంద్రుని, అభితుష్టావ = స్తుతించెను. సః = ఆ ఇంద్రుడు, సర్వాన్ = సమస్త మైన, దానవాన్ = దానవులను, అజయత్ = జయించెను. తథా = ఆవిధముగానే, అహమ్ = నేను, త్వామ్ = నిన్ను, బోధయామి = మేల్కొలుపుచున్నాను.

తా. ఇట్టి ప్రాతఃకాలమునందే మాతలి దేవేంద్రుని స్తుతించెను. ఇంద్రుడు సకలదానవులను జయించెను. నేను కూడ నిన్ను అట్లే మేల్కొలుపుచున్నాను. 48

మూ. వేదాః సహాఙ్గవిద్యాశ్చ యథాహ్యాత్మభువమ్ విభుమ్, 49
బ్రహ్మాణం బోధయన్త్యద్య తథా త్వాం బోధయామ్యహమ్

ప్ర. అ. సహాఙ్గవిద్యాః=అంగవిద్యలతో కూడిన, వేదాః=వేదాలు, ఆత్మభువమ్=స్వయముగానే పుట్టినవాడూ, విభుమ్=ప్రభువూ అయిన, బ్రహ్మాణమ్=బ్రహ్మను, యథా=ఏ విధముగా, బోధయన్తి=బోధింతురో, తథా=ఆవిధముగానే అహమ్=నేను, అద్య=ఇప్పుడు, త్వామ్=నిన్ను, బోధయామి=మేల్కొలుపు చున్నాను.

తా. వేదాలూ, వాటి అంగవిద్యలూ, తనంతటతానే పుట్టినవాడూ, ప్రభువూ అయిన బ్రహ్మదేవుని మేల్కొల్పినట్లు నేను నిన్ను మేల్కొల్పు చున్నాను.

మూ. ఆదిత్యః సహ చన్ద్రేణ యథా భూతధరాం శుభామ్, 50
బోధయత్యద్య పృథివీం తథా త్వాం బోధయామ్యహమ్

ప్ర. అ. సహ చన్ద్రేణ=చంద్రునితో కూడిన, ఆదిత్యః=సూర్యుడు, భూతధరామ్=ప్రాణులను ధరించేది, శుభామ్=శుభకర మైనదీ అయిన, పృథివీమ్=భూమిని, యథా=ఎట్లు, బోధయతి=మేల్కొల్పునో, తథా=ఆ విధముగా, అహమ్=నేను, త్వామ్=నిన్ను, బోధయామి=మేల్కొల్పు చున్నాను.

తా. సూర్యచంద్రులు సమస్తప్రాణులను ధరించేదీ, మంగళకర మైనదీ అయిన పృథివిని మేల్కొల్పినట్లు నిన్ను మేల్కొలుపుచున్నాను. 50

మూ. ఉత్తిష్ఠాశు మహారాజ కృతకౌతుకమఙ్గళః, 51
విరాజమానో వపుషా మేరోరివ దివాకరః.

ప్ర. అ. మహారాజ=మహారాజా! కృతకౌతుకమఙ్గళః=చేయబడిన ఉత్సవ మంగళవేషము కలవారలై, వపుషా=దేహముతో, విరాజమానః=ప్రకాశించు, మేరోః=మేరుపర్వతమునుండి, దివాకరః ఇవ=సూర్యుడు వలె, ఆశు=శీఘ్రముగా, ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము.

తా. మహారాజా! ఉత్సవానుగుణ మైన మంగళవేషము ధరించి, ప్రకాశించుచున్న శరీరముతో మేరుపర్వతమునుండి సూర్యుడు లేచినట్లు వెంటనే లెమ్ము. 51

మూ. సోమసూర్యౌ చ కాకుత్స్థ శివవైశ్రవణావపి, 52
వరుణశ్చాగ్నిరిన్ద్రశ్చ విజయం ప్రదిశన్తు తే.

ప్ర. అ. కాకుత్స్థ = కకుత్స్థవంశోద్భవా! సోమసూర్యౌ చ = చంద్రసూర్యులు, శివవైశ్రవణావపి = శివకుబేరులు, వరుణః చ = వరుణుడు, అగ్నిః = అగ్ని, ఇన్ద్రః చ = ఇంద్రుడూ, తే = నీకు, విజయమ్ = సర్వోన్నతిని, ప్రదిశన్తు = ఇచ్చెదరుగాక.

తా. దశరథమహారాజా! సోమసూర్యులూ, శివకుబేరులూ, వరుణుడూ, అగ్నీ, ఇంద్రుడూ నీకు సర్వోన్నతిని ఇచ్చెదరుగాక. 52

మూ. గతా భగవతీ రాత్రిః కృతకృత్య మిదం తవ, 53
బుధ్యస్వ నృపశార్దూల కురు కార్యమనన్తరమ్,
ఉపతిష్ఠత రామస్య సమగ్రమభిషేచనమ్. 54

ప్ర. అ. నృపశార్దూల = రాజశ్రేష్ఠా, భగవతీ = పూజింప దగిన, రాత్రిః = రాత్రి, గతా = గడచినది. తవ = నీయొక్క, ఇదమ్ = ఈ, కృతకృత్యమ్ = చేయబడిన పనిని, బుధ్యస్వ = తెలుసుకొనుము. అనన్తరమ్ = తరువాతి, కార్యమ్ = కార్యమును, కురు = చేయుము. రామస్య = రామునియొక్క, సమగ్రమ్ = సంపూర్ణ మైన, అభిషేచనమ్ = అభిషేకసంభారము, ఉపతిష్ఠత = సిద్ధమైనది.

తా. రాజశ్రేష్ఠా! పూజ్య మైన రాత్రి గడచిపోయినది. ఇంతవరకు జరిగిన పనులు తెలిసికొని, ఇటుపై చేయదగిన పనులు చేయుము. రామాభిషేకానికి కావలసిన దంతయు సిద్ధము చేయబడినది.

వి. "తవ నీకు, ఇదమ్ = ఇది, కృతకృత్యమ్ = చేయబడిన చేయదగిన పని గలది" అని పూర్వ వ్యాఖ్య. 'ఇదమ్' అనే నపుంసకలింగపదము రాత్రిః అనే దానికి పరామర్శకము. "ఈ రాత్రి కాలంబునందు చేయవలసిన కార్యంబులు నెరవేర్చినావు" అని భావము. 53-54

మూ. పౌరజానపదైశ్చాపి నైగమైశ్చ కృతాఞ్జలిః,
స్వయం వసిష్ఠో భగవాన్ బ్రాహ్మణైః సహ తిష్ఠతి. ౫౫

ప్ర. అ. భగవాన్ = పూజ్యుడైన, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, పౌరజానపదైశ్చాపి = పౌరులచేతనూ, జానపదులచేతనూ, నైగమైశ్చ = వర్తకులచేతను, కృతాఞ్జలిః = చేయబడిన నమస్కారము కలవాడై, బ్రాహ్మణైః సహ = బ్రాహ్మణులతో గూడ, స్వయమ్ = స్వయముగా, తిష్ఠతి = ఉన్నాడు.

తా. పూజ్యుడైన వసిష్ఠుడు బ్రాహ్మణసమేతుడై పౌరులూ, జానపదులూ, వర్తకులూ నమస్కరించుచుండగా ద్వారము వద్ద వేచి ఉన్నాడు. ౫౫

మూ. క్షిప్రమాజ్ఞాప్యతాం రాజన్ రాఘవస్యాభిషేచనమ్.
యథా హ్యపాలాః పశవో యథా సేనా హ్యనాయకా. ౫౬
యథా చన్ద్రం వినా రాత్రిర్యథా గావో వినా వృషమ్,
ఏవం హి భవితా రాష్ట్రం యత్ర రాజా న దృశ్యతే.

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా, రాఘవస్య = రామునియొక్క, అభిషేచనమ్ = అభిషేకము, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆజ్ఞాప్యతామ్ = ఆజ్ఞాపించబడుగాక. అపాలాః = పాలకుడు లేని, పశవః = పశువులు, యథా = ఎట్లో, అనాయకా = నాయకుడు లేని, సేనా = సేన, యథా = ఎట్లో, చన్ద్రం వినా = చంద్రుడు లేకుండా, రాత్రిః = రాత్రి, యథా = ఎట్లో, వృషం వినా = వృషభము లేకుండా, గావః = గోవులు, యథా = ఎట్లో, యత్ర = దేనియందు, రాజా = రాజు, న దృశ్యతే = చూడబడడో, అట్టి, రాష్ట్రమ్ = రాష్ట్రము, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, భవితా హి = కాగలదు కదా।

తా. మహారాజా। రామాభిషేకమును గూర్చి శీఘ్రముగా ఆజ్ఞ ఇమ్ము. రాజులేని రాజ్యము పాలకుడు లేని పశువులు వలె, నాయకుడు లేని సేన వలె, చంద్రుడు లేని రాత్రి వలె, వృషభము లేని గోవుల వలె అయిపోవును గదా।

మూ. ఇతి తస్య వచః శ్రుత్వా సాన్త్వపూర్వమివార్థవత్,
అభ్యకీర్యత శోకేన భూయ ఏవ మహీపతిః. ౫౮

ప్ర. అ. మహీపతిః = దశరథుడు, ఇతి = ఈ విధముగా, సాన్త్వపూర్వమివ = ప్రీతిమాటలుతో కూడినదీ, అర్థవత్ = అర్థము కలదీ అయిన, తస్య వచః

= నాని వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, భూయః ఏవ=మరల, శోకేన = శోకము చేత, అభ్యర్ద్యత = వ్యాపింపబడెను.

తా. మంచి అర్థము కలదీ, బ్రతిమాలు చున్నట్లు ఉన్నదీ అయిన సుమంత్రుని మాటను విని దశరథుడు ఇంకను శోకాక్రాంతు డైనాడు. 58

మూ. తతః స రాజా తం సూతం సన్నహర్షః సుతం ప్రతి,
శోకరక్తేక్షణః శ్రీమానుద్వీక్ష్యోవాచ ధార్మికః, 59
వాక్యైస్తు ఖలు మర్మాణి మమ భూయో నికృన్తసి.

ప్ర. అ. ధార్మికః=ధార్మికు డైన, శ్రీమాన్=శ్రీమంతు డైన, సః రాజా = ఆ రాజా, సుతం ప్రతి = కుమారుని గూర్చి, సన్నహర్షః = నశించిన సంతోషము గలవాడై, శోకరక్తేక్షణః=శోకముచేత ఎఱ్ఱనైన నేత్రాలు కల వాడై, ఉద్వీక్ష్య = పైకి చూచి, తం సూతమ్=ఆ సారథిని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను. వాక్యైః = మాటలతో, మమ=నాయొక్క, మర్మాణి=మర్మస్థానాలను, భూయః ఏవ=ఇంకనూ, నికృన్తసి = ఛేదించుచున్నావు.

తా. ధార్మికుడూ, శ్రీమంతుడూ అయిన ఆ దశరథుడు కుమారుని గూర్చిన ఆలోచనతో సంతోషము నశించి, దుఃఖంచేత ఎఱ్ఱనైన నేత్రాలతో ఆ సూతుని వైపు చూచి- "నీ మాటలతో ఇంకను నా మర్మాలు ఛేదించుచున్నావు" అని పలికెను. 59

మూ. సుమన్త్రః కరుణం శ్రుత్వా దృష్ట్వా దీనం చ పార్థివమ్,
ప్రగృహీతాఞ్జలిః కిఞ్చిత్తస్మాద్దేశాదపాక్రమత్

ప్ర. అ. సుమన్త్రః=సుమంత్రుడు, కరుణమ్=కరుణమైన ఆ మాటను, శ్రుత్వా=విని, దీనమ్=దీను డైన, పార్థివమ్=రాజును, దృష్ట్వా చ=చూచి, ప్రగృహీతాఞ్జలిః = గ్రహింపబడిన దోసిలి కలవాడై, తస్మాత్ దేశాత్=ఆ ప్రదేశమునుండి, కిఞ్చిత్=కొంచెము, అపాక్రమత్=తొలగెను.

తా. దీను డైన ఆ దశరథుని చూచి, కరుణాజనిత మైన అతని మాటలు వినగానే సుమంత్రుడు అంజలి ఘటించి ఆ ప్రదేశమునుంచి కొంచెము దూరముగా జరిగినాడు. 60

మూ. యదా వక్తుం స్వయం దైన్యాన్న శశాక మహీపతిః, 61
తదా సుమన్త్రం మన్త్రజ్ఞా కైకేయీ ప్రత్యువాచ హ.

ప్ర. అ. మహీపతిః = రాజు, దైన్యాత్ = దైన్యమువల్ల, స్వయమ్ = స్వయముగా, వక్తుమ్ = చెప్పుటకు, యదా = ఎప్పుడైతే, న శశాక = సమర్థుడు కాలేదో, తదా = అప్పుడు, మన్త్రజ్ఞా = ఆలోచనలు ఎరిగిన, కైకేయీ = కైకేయి, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని గూర్చి, ప్రత్యువాచ హ = తిరిగి పలికెను.

తా. దైన్యవశముచేత దశరథుడు స్వయముగా ఏమీ ప్రత్యుత్తరము చెప్పలేకపోయెను. అప్పుడు ఆలోచనలలో సమర్థురాలైన కైకేయి సుమంత్రునితో ఇట్లు అనెను. 61

మూ. సుమన్త్ర రాజా రజనీం రామహర్షసముత్సుకః, 62
ప్రజాగరపరిశ్రాన్తో నిద్రావశముపేయివాన్.

ప్ర. అ. సుమన్త్ర = ఓ సుమంత్రా! రాజా = రాజు, రామహర్షసముత్సుకః = రామునికి సంబంధించిన ఆనందముచేత ఆవేశము చెందినవాడై, రజనీమ్ = రాత్రి అంతా, ప్రజాగరపరిశ్రాన్తః = మేల్కొనుటచేత అలసిపోయినవాడై, నిద్రావశమ్ = నిద్రకు వశమును, ఉపేయివాన్ = పొందినాడు.

తా. సుమంత్రా! రామునికి రాజ్యాభిషేకము జరుగు ననే ఆనందావేశముతో రాజు రాత్రి అంతా నిద్ర లేక అలసిపోయి ఇపుడు నిద్రపోవుచున్నాడు. 62

మూ. తద్గచ్ఛ త్వరితం సూత రాజపుత్రం యశస్వినమ్, 63
రామమానయ భద్రం తే నాత్ర కార్యా విచారణా.

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, సూత = ఓ సుమంత్రా! త్వరితమ్ = శీఘ్రముగా, గచ్ఛ = వెళ్లుము. యశస్వినమ్ = కీర్తిమంతుడూ, రాజపుత్రమ్ = రాజకుమారుడూ అయిన, రామమ్ = రాముని, ఆనయ = తీసికొని రమ్ము. తే = నీకు, భద్రమ్ = మంగళ మగుగాక. అత్ర = ఈ విషయములో, విచారణా = ఆలోచన, న కార్యా = చేయదగినది కాదు.

తా. సుమంత్రా! అందువేత నువ్వు శీఘ్రంగా వెళ్లి రాజకుమారుడూ, ధురంధరుడూ అయిన రాముని తీసికొని రమ్ము. సీకు మంగళ మగుగాక. ఈ విషయములో ఏమీ ఆలోచించవలసిన పని లేదు. 63

మూ. స మన్యమానః కల్యాణం హృదయేన ననన్ద చ, 64
నిర్జగామ చ సంప్రీత్యా త్వరితో రాజశాసనాత్.

ప్ర. అ. సః = అతడు, హృదయేన=హృదయముచేత, కల్యాణమ్ = కల్యాణమును, మన్యమానః = తలంచుచున్నవాడై, ననన్ద చ = ఆనందించినాడు. రాజశాసనాత్=రాజాజ్ఞవలన, త్వరితః=తొందరపడుచున్నవాడై, సంప్రీత్యా = సంతోషముతో, నిర్జగామ చ = బయలుదేరెను.

తా. అతడు ఇంక మంగళకార్యము జరగనున్న దని మనస్సులో అను కొనుచు, ఆనందించి, సంతోషించుచు రాజాజ్ఞ ప్రకారము తొందరగా బయలు దేరెను. 64

మూ. సుమన్త్రశ్చిన్తయామాస త్వరితం చోదితస్తయా, 65
వ్యక్తం రామోఽభిషేకార్థమిహాయాస్యతి ధర్మవిత్.

ప్ర. అ. తయా = ఆమెచేత, చోదితః = ప్రేరేపింపబడిన, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, చిన్తయామాస = ఆలోచించెను. ధర్మవిత్ =ధర్మవేత్త యైన, రామః = రాముడు, వ్యక్తమ్ = నిశ్చయముగా, అభిషేకార్థమ్ = అభిషేకము కొరకు, ఇహ=ఇక్కడకు, ఆయాస్యతి=రాగలడు.

తా. ఆమెచేత ప్రేరితు డైన సుమంత్రుడు- "ధర్మాత్ము డైన రాముడు అభిషేకార్థము ఇచటికి తప్పక రానున్నాడు" అని అనుకొనెను. 65

మూ. ఇతి సూతో మతిం కృత్వా హర్షేణ మహతా వృతః, 66
నిర్జగామ మహాబాహో రాఘవస్య దిదృక్షయా.

ప్ర. అ. సూతః=సుమంత్రుడు, ఇతి=ఇట్లు, మతిం కృత్వా=ఆలోచించి, మహతా = గొప్ప, హర్షేణ=సంతోషముతో, వృతః=కూడినవాడై, మహాబాహో!

=గొప్ప బాహువులు గల, రాఘవస్య=రాముని యొక్క, దిదృక్షయా=దర్శనేచ్ఛ చేత, నిర్గామ=బయల్వెడలెను.

తా. సుమంత్రుఁ డీ విధ మైన ఆలోచనలతో చాలా సంతోషించుచు, మహాబాహు వైన రాముని చూడవలె ననే కోరికతో బయలుదేరెను. 66

మూ. సాగరహ్రదసంకాశాత్సుమన్త్రోఽన్తఃపురాచ్ఛుభాత్, 67
నిష్క్రమ్య జనసంబాధం దదర్శ ద్వారమగ్రతః.

ప్ర. అ. సుమన్త్రః=సుమంత్రుడు, సాగరహ్రదసంకాశాత్=సాగరము లోని లోతైన ప్రదేశముతో సమాన మైన, శుభాత్=శుభ మైన, అన్తఃపురాత్=అంతఃపురమునుంచి, నిష్క్రమ్య=బయల్వెడలి, అగ్రతః=ఎదుట, జనసంబాధమ్=జనులతో ఇరుకుగా ఉన్న, ద్వారమ్=ద్వారమును, దదర్శ=చూచెను.

తా. సాగరములో లోతైన ప్రదేశముతో సమాన మైన అంతఃపురము నుండి వెలుపలకు వచ్చిన సుమంత్రుడు ఎదుట, జనముతో కిక్కిరిసి ఉన్న ద్వారము చూచెను. 67

మూ. తతః పురస్తాత్సహసా వినిర్గతో
మహీపతీన్ ద్వారగతో విలోకయన్,
దదర్శ పౌరాన్ వివిధాన్మహాధనా
నుపస్థితాన్ ద్వారముపేత్య విష్ఠితాన్. 68

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
చతుర్దశః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, సహసా=శీఘ్రముగా, పురస్తాత్=ముందుకు, వినిర్గతః=బయలుదేరినవాడై, ద్వారగతః=ద్వారము చేరినవాడై, విలోకయన్=చూచుచూ, ద్వారమ్=ద్వారమును, ఉపేత్య=సమీపించి, విష్ఠి

ఠాన్ = ఉన్న, నృపతీన్ = రాజులనూ, ఉపస్థితాన్ = వచ్చియున్న, మహాధనాన్ = మహాధనవంతు లైన, పౌరాన్ = పౌరులనూ, దదర్శ = చూచెను.

తా. వెంటనే అక్కడినుండి బయలుదేరిన సుమంత్రుడు ద్వారము సమీపించి, అప్పటికే వచ్చి చేరి యున్న రాజులను, మహాధనవంతు లైన వివిధ శ్రేణులకు చెందిన పౌరులనూ చూచెను. 68

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో చతుర్దశసర్గ సమాప్తము.

అథ పంచదశః సర్గః

[రాజాజ్ఞచే సుమంత్రుడు రాముని పిలుచుకొని వచ్చుటకు ఆయన గృహమున కేగుట.]

మూ. తే తు తాం రజనీముష్య బ్రాహ్మణా వేదపారగాః,
ఉపతస్థురుపస్థానం సహరాజపురోహితాః. 1

ప్ర. అ. వేదపారగాః = వేదపారంగతు లైన, తే = ఆ, బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు, తాం రజనీమ్ = ఆ రాత్రి అంతా, ఉష్య = ఉండి, సహ రాజపురోహితాః = రాజపురోహితు డైన వసిష్ఠునితో కూడినవారై, ఉపస్థానమ్ = సమీపములో ఉన్న ప్రదేశమును, ఉపతస్థుః = చేరిరి.

తా. సకలవేదపారంగతు లైన బ్రాహ్మణులు ఆ రాత్రి అంతా అక్కడనే ఉండి తెల్లవారగానే వసిష్ఠసహితులై, (అభిషేకమంటపానికి) దగ్గరగా ఉన్న ప్రదేశము చేరిరి. 1

మూ. అమాత్యా బలముఖ్యాశ్చ ముఖ్యా యే నిగమస్య చ,
రాఘవస్యాభిషేకార్థే ప్రీయమాణాస్తు సంగతాః. 2

ప్ర. అ. అమాత్యాః = మంత్రులూ, బలముఖ్యాశ్చ = సేనానాయకులూ, నిగమస్య = నగరముయొక్క లేదా వర్తకసంఘంయొక్క, యే = ఏ, ముఖ్యాః = ప్రధాన మైనవారు కలరో వారూ, రాఘవస్య = రాముని యొక్క, అభిషేకార్థే = అభిషేకముకొరకై, ప్రీయమాణాః = సంతోషించుచున్నవారై, సంగతాః = కలిసినారు.

తా. మంత్రులూ, సేనాధిపతులూ, నగరముఖ్యులూ (వర్తకులలో ప్రముఖులూ) రామాభిషేకమూ విషయంతో అత్యానందభరితు లై అక్కడ చేరిరి. 2

మూ. ఉదితే విమలే సూర్యే పుష్యే చాభ్యాగతేఽహని,
లగ్నే కర్కటకే ప్రాప్తే జన్మ రామస్య చ స్థితే, ౩
అభిషేకాయ రామస్య ద్విజేన్ద్రైరుపకల్పితమ్.

ప్ర. అ. విమలే=స్వచ్ఛ మైన, సూర్యే=సూర్యుడు, ఉదితే = ఉదయించగా, అహని = పగటియందు, పుష్యే చ=పుష్యనక్షత్రము, అభ్యాగతే=రాగా, రామస్య = రామునియొక్క, జన్మ = జన్మలగ్నముగా, స్థితే = ఉన్న, కర్కటకే లగ్నే = కర్కటలగ్నము, ప్రాప్తే = రాగా, రామస్య = రామునియొక్క, అభిషేకాయ = అభిషేకముకొరకు, ద్విజేన్ద్రైః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులచేత, ఉపకల్పితమ్ = నిర్ణయము చేయబడినది.

తా. స్వచ్ఛముగా సూర్యోదయము అయిన పిమ్మట పగటిభాగమున పుష్యమీ నక్షత్రమునందు, రాముని జన్మలగ్న మైన కర్కటలగ్నము వచ్చిన తరువాత రామునికి రాజ్యాభిషేకము చేయవలె నని బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు నిర్ణయించిరి. ౩

మూ. కాఞ్చనా జలకుమ్భాశ్చ భద్రపీఠం స్వలఙ్కృతమ్, ౪
రథశ్చ సమ్యగాస్తీర్ణో భాస్వతా వ్యాఘ్రచర్మణా.

ప్ర. అ. కాఞ్చనాః = బంగారు, జలకుమ్భాశ్చ = ఉదకకుంభములు, స్వలఙ్కృతమ్ = బాగుగా అలంకరించబడిన, భద్రపీఠమ్ = రాజాసనము, (మంగళాసనము), భాస్వతా = ప్రకాశించుచున్న, వ్యాఘ్రచర్మణా = వ్యాఘ్రచర్మచేత, సమ్యక్ = చక్కగా, ఆస్తీర్ణః = కప్పబడిన, రథశ్చ = రథమూ, (భాన్తి = ప్రకాశించుచున్నవి.)

తా. సువర్ణమయా లైన పూర్ణకుంభాలూ, బాగా అలంకరించిన మంగళ పీఠమూ, అందమైన వ్యాఘ్రచర్మ చక్కగా పరచిన రథమూ ప్రకాశించుచున్నవి. ౪

మూ. గఙ్గాయమునయోః పుణ్యాత్సఙ్గమాదాహృతం జలమ్, ౫
యాశ్చాన్యాః సరితః పుణ్యా హ్రదాః కూపాః సరాంసి చ.

ప్రాగ్వాహాశ్చోర్ధ్వవాహాశ్చ తిర్యగ్వాహాః సమాహితాః, 6
తాభ్యశ్చైవాహృతం తోయం సముద్రేభ్యశ్చ సర్వశః.

ప్ర. అ. పుణ్యాత్ = పవిత్ర మైన, గఙ్గాయమునయోః సఙ్గాత్ = గంగా యమునాసంగమమునుండి, పుణ్యాః = పుణ్య మైన, అన్యాః = ఇతరము లైన, యాః = ఏ, సరితః = నదు లున్నవో, వాటినుండి, (ఏ) హ్రదాః = హ్రదములు, కూపాః = కూపములూ, సరాంసి చ = సరస్సులూ ఉన్నవో వాటినుండి, అహృతమ్ = తీసికొనిరాబడిన, జలమ్ = ఉదకమూ, ప్రాగ్వాహాః = తూర్పుగా ప్రవహించేవీ, ఊర్ధ్వవాహాః = పైకి ప్రవహించేవీ, తిర్యగ్వాహాః = అడ్డంగా ప్రవహించేవీ, సమాహితాః = పరస్పరమూ కలిసినవీ అయిన ఏ నదు లున్నవో, తాభ్యః చ = వాటినుండి, సర్వశః = నలువైపులా ఉన్న, సముద్రేభ్యః చ = సముద్రాలనుండి, అహృతమ్ = తీసికొని రాబడిన, తోయమ్ = ఉదకమూ, (ప్రకాశించుచున్నది).

తా. పవిత్ర మైన గంగాయమునాసంగమమునుంచీ, పుణ్య మైన ఇతర నదులనుంచీ, హ్రదాల (పెద్ద చెరువుల) నుంచీ, కూపాలనుంచీ, సరస్సులనుంచీ, తూర్పుగానూ, పడమటగాను, అడ్డంగానూ ప్రవహించే నదులనుంచీ, ఒకదానితో ఒకటి కలిసిన నదులనుంచీ, నాలుగు సముద్రాలనుంచీ తీసికొని వచ్చిన ఉదకము ప్రకాశించుచున్నది.

వి. 'సమాహితాః = పాటుకుంట నిలిచి యున్న (నదులు) వియును' అని వ్రాసిన వ్యాఖ్య. 5, 6

మూ. సలాజాః క్షీరిభిశ్ఛన్నా ఘటాః కాఞ్చనరాజతాః, 7
పద్మోత్పలయుతా భాన్తి పూర్ణాః పరమవారిణా.

ప్ర. అ. సలాజాః = పేలాలతో కూడినవీ, క్షీరిభిః = పాలుకారే చెట్ల ఆకులచేత, ఛన్నాః = కప్పబడినవీ, పద్మోత్పలయుతాః = పద్మాలతోటీ కలువల తోటీ కూడినవీ, పరమవారిణా = ఉత్తమజలముతో, పూర్ణాః = నిండినవీ, కాఞ్చనరాజతాః = సువర్ణరజతమయాలూ అన, ఘటాః = కలశాలు భాన్తి = ప్రకాశిస్తున్నవి.

తా. పేలాలు పోసి, పాలదెబ్బ ఆకులూ, పళ్ళారాలూ, కలవలూ కప్పి, పవిత్ర మైన జలాంతో నింపిన బంగారు కలశలూ, వెండి కలశలూ అక్కడ ప్రకాశించుచున్నవి.

మూ. క్షౌద్రం దధి ఘృతం లాజా దర్భాః సుమనసః పయః, 8
వేశ్యాశ్చైవ శుభాచారాః సర్వాభరణభూషితాః.

ప్ర. అ. క్షౌద్రమ్ = తేనె, దధి = పెరుగు, ఘృతమ్ = నెయ్యి, లాజాః = పేలాలు, దర్భాః = దర్భలు, సుమనసః = పుష్పాలు, పయః = పాలు (ప్రకాశిస్తున్నవి). శుభాచారాః = శుభ మైన ఆచారము (నడవడిక) కలవారూ, సర్వాభరణభూషితాః = సమస్త మైన అలంకారాలంచేత అలంకరింపబడినవారూ అయిన, వేశ్యాః చ ఏవ = వేశ్యాస్త్రీలూ, ప్రకాశించుచున్నారు.

తా. తేనె, పెరుగు, నెయ్యి, లాజలు, దర్భలు, పుష్పాలు, పాలు-ఇవన్నీ సిద్ధముచేయబడి ప్రకాశించుచున్నవి. శుభాచారవతులైన, చక్కగా, అన్ని అలంకారాలు అలంకరించుకొన్న వేశ్యాస్త్రీలు కూడా అక్కడ ప్రకాశించుచున్నారు. 8

మూ. చన్ద్రాంశువికచప్రఖ్యం కాఞ్చనం రత్నభూషితమ్, 9
సజ్జం తిష్ఠతి రామస్య వాలవ్యజనముత్తమమ్.

ప్ర. అ. చన్ద్రాంశువికచప్రఖ్యమ్ = వికసించిన (ప్రసరించిన) చంద్రకిరణములతో సమాన మైనదీ, కాఞ్చనమ్ = బంగారముతో చేసినదీ, రత్నభూషితమ్ = రత్నాలచేత అలంకరింపబడినదీ అయిన, రామస్య = రాముని యొక్క, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, వాలవ్యజనమ్ = వింజామర, సజ్జమ్ = సిద్ధముగా, తిష్ఠతి = ఉన్నది.

తా. వికసించిన చంద్రకిరణపుంజము వలె ఉన్నదీ, బంగారముతో నిర్మింపబడినదీ, రత్నాలచేత అలంకరింపబడినదీ అయిన, ఉత్తమ మైన వింజామర రామునికొరకై సిద్ధము చేయబడి ఉన్నది.

వి. "చన్ద్రాంశువికచప్రఖ్యమ్" అనుదానికి "చంద్రకిరణముల వలె అధిక మైన కాంతి గలది" అని ప్రాచీనవ్యాఖ్య. 'ప్రఖ్య' శబ్దానికి 'కాంతి' అనే అర్థము

లేదు గాన విశేష్యపూర్వపదకర్మధారయగా గ్రహించి పై అర్థము చెప్పుట యుక్తము. 9

మూ. చన్ద్రమణ్డలసంకాశమాతపత్రం చ పాణ్డురమ్, 10
సజ్జం ద్యుతికరం శ్రీమదభిషేకపురస్కృతమ్.

ప్ర. అ. చన్ద్రమణ్డలసంకాశమ్ = చంద్రమండలంతో సమాన మైనదీ, పాణ్డురమ్ = తెల్లనిదీ, ద్యుతికరమ్ = కాంతిని కలిగించునదీ, అభిషేకపురస్కృతమ్ = అభిషేకసమయమునందు ముందుగా ఉంచబడినదీ, శ్రీమత్ = శోభాయుక్త మైనదీ అయిన, ఆతపత్రం చ = ఛత్రము కూడ, సజ్జమ్ = సిద్ధముగా ఉన్నది.

తా. చంద్రమండలము వలె ఉన్నదీ, శోభాకర మైనదీ, తెలతో కూడినదీ, అభిషేకసమయమునందు ముందుగా అమర్చబడినదీ అయిన శ్వేతచ్ఛత్రము కూడ సిద్ధముగా ఉన్నది. 10.

మూ. పాణ్డురశ్చ వృషః సజ్జః పాణ్డురోఽశ్వశ్చ సుస్థితః, 11
ప్రస్రుతశ్చ గజః శ్రీమానౌపవాహ్యః ప్రతీక్షతే.

ప్ర. అ. పాణ్డురః = తెల్లని, వృషః చ = వృషభము కూడా, సజ్జః = సిద్ధముగా ఉన్నది. పాణ్డురః = తెల్లని, అశ్వః చ = గుఱ్ఱము కూడా, సుస్థితః = చక్కగా ఉన్నది. ప్రస్రుతః = మదోదకమును స్రవించుచున్నదీ, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్త మైనదీ, ఔపవాహ్యః = రాజులు అధిరోహించుటకు తగినదీ అయిన గజః చ = ఏనుగు కూడా, ప్రతీక్షతే = వేచి ఉన్నది.

తా. తెల్లని వృషభమూ, తెల్లని అశ్వమూ, మదోదకము స్రవించుచున్నదీ, రాజులు ఎక్కుటకు తగినదీ అయిన శోభాయుక్త మైన గజమూ సిద్ధముగా వేచి ఉన్నవి. 11

మూ. అష్టౌ చ కన్యా మాఙ్గల్యాః సర్వాభరణభూషితాః, 12
వాదిత్రాణి చ సర్వాణి వన్దినశ్చ తథాపరే.

ప్ర. అ. సర్వాభరణభూషితాః=సమస్తమైన ఆభరణములచేత అలంకరింపబడినవారూ, మాఙ్గల్యాః=మంగళప్రదలూ అయిన, అష్టౌ=ఎనమండుగురు, కన్యాః=కన్యలూ, సర్వాణి=సమస్తమైన, వాదిత్రాణి=వాద్యాలూ, వన్దినః చ=స్తుతిపాఠకులూ, తథా=మరియు, పరే=ఇతరులూ, (ప్రతీక్షన్తే=నిరీక్షించుచున్నారు.)

తా. సమస్తమైన ఆభరణములు అలంకరించుకొని, మంగళప్రదలైన ఎనమండుగురు కన్యలూ, అన్నివిధాలైన వాద్యాలూ, స్తోత్రపాఠకులూ, తదితరులూ కూడా నిరీక్షించుచున్నారు. 12

మూ. ఇక్ష్వాకూణాం యథా రాజ్యే సంభ్రియేతాభిషేచనమ్, 13
తథాజాతీయమాదాయ రాజపుత్రాభిషేచనమ్,
తే రాజవచనాత్తత్ర సమవేతా మహీపతిమ్, 14
అపశ్యన్తోఽబ్రువన్ కో ను రాజ్ఞో నః ప్రతిపాదయేత్.

ప్ర. అ. ఇక్ష్వాకూణామ్=ఇక్ష్వాకువంశీయులయొక్క, రాజ్యే=రాజ్యములో. అభిషేచనమ్=అభిషేకము చేసే ద్రవ్య సముదాయము, యథా=ఎట్లు, సంభ్రియేత=సమకూర్చబడునో, తథాజాతీయమ్=ఆ జాతికి సంబంధించిన, రాజపుత్రాభిషేచనమ్=రాజకుమారుని అభిషేకద్రవ్యసముదాయమును, ఆదాయ=గ్రహించి, రాజవచనాత్=రాజాజ్ఞవలన, తత్ర=అచ్చట, సమవేతాః=కూడిన, తే=వారు, మహీపతిమ్=రాజును, అపశ్యన్తః=చూడనివారై, నః=మనలను గూర్చి, కః ను=ఎవ్వరు, రాజ్ఞః=రాజుకు, ప్రతిపాదయేత్=తెలుపును, అని, అబ్రువన్=పలికిరి.

తా. ఇక్ష్వాకువంశీయుల రాజ్యములో ఎట్టి అభిషేకద్రవ్యసముదాయమును సమకూర్చుదురో ఆ జాతికి చెందిన రాజపుత్రాభిషేకానికి ఉపయోగించే అభిషేకద్రవ్యాలను రాజాజ్ఞప్రకారము సమకూర్చుకొని అచటకు చేరిన వారందరూ, రాజు కనబడకపోవుటతో "మన మందరమూ వచ్చినట్లుగా రాజుకు ఎవరిద్వారా తెలియవలవలెను" అని అనుకొనిరి.

వి. "అభిషేచనమ్=అభిషేకమును గూర్చి, యథా=ఎట్లు, వస్తుజాతమ్' (అధ్యాహృతము) పదార్థసమూహము,........తథా=అట్లు, జాతీయమ్=

శ్రేష్ఠ మైన రత్నాదిసమూహమును...........రాజ్యాభిషేచనమ్...... రాముని పట్టాభిషేకము పర్యవేక్షించి..........." అని వ్రాసినవ్యాఖ్య. అభిషేచనమ్ అనే పదానికి "దేనిచేత అభిషేకం చేయబడుతుందో అది" అని అర్థం చెప్పవచ్చు. "కరణాధికరణయోశ్చ" అనే సూత్రము ప్రకారము కరణార్థంలో కూడా ల్యుట్ ప్రత్యయము వచ్చి 'అభిషిచ్యతే అనేన' అని 'అభిషేచనమ్' అనే పదానికి అభిషేకద్రవ్యము అనే అర్థం చెప్పవచ్చు గాన ఆ వ్యాఖ్య అనావశ్యకము. అదే విధముగా 'జాతీయమ్' అనే దానికి శ్రేష్ఠ మైన రత్నాదిసమూహము అనే అర్థము కూడా అసంగతము. ఇక్కడ చెప్పిన వాటిలో రత్నాల ప్రసక్తియే లేదు. అందుచేత 'తజ్జాతీయమ్' అనే దానిని ఒకే పదముగా గ్రహించి 'ఆ తెగకు చెందిన' అనే అర్థము చెప్పుట యుక్తము. 'జాతిమత్' ఇత్యాదులకు ఆ అర్థము చెప్పవచ్చునేమో కాని 'జాతీయమ్' అనేదానికి వారు చెప్పిన అర్థము కాదు. 13, 14

మూ. న పశ్యామశ్చ రాజానముదితశ్చ దివాకరః, 15
యౌవరాజ్యాభిషేకశ్చ సజ్జో రామస్య ధీమతః.

ప్ర. అ. రాజానమ్ = రాజును, న చ పశ్యామః = (మనము) చూచుట లేదు. దివాకరః చ = సూర్యుడు కూడ, ఉదితః = ఉదయించినాడు. ధీమతః = బుద్ధిమంతు డైన, రామస్య = రామునియొక్క, యౌవరాజ్యాభిషేకః చ = యౌవరాజ్యాభిషేకము కూడ, సజ్జః = సిద్ధ మైనది"

తా. "రాజు కనబడుట లేదు. సూర్యుడు ఉదయించినాడు. ధీమంతు డైన రామునికి యౌవరాజ్యాభిషేకానికి అంతా సిద్ధముగా ఉన్నది. 15

మూ. ఇతి తేషు బ్రువాణేషు సార్వభౌమాన్ మహీపతీన్. 16
అబ్రవీత్తానిదం సర్వాన్సుమన్త్రో రాజసత్కృతః.

ప్ర. అ. తేషు = వారు, ఇతి = ఇట్లు, బ్రువాణేషు = పలుకుచుండగా, రాజసత్కృతః = రాజుచే సత్కరింపబడిన, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, తాన్ = ఆ, సర్వాన్ = సమస్త మైన, సార్వభౌమాన్ = అన్ని దేశములకును సంబంధించిన, మహీపతీన్ = రాజులను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. దశరథమహారాజు సత్కారము లందుకొను ఆ సుమంత్రుడు వారందరును, ఆ విధముగా మాటలాడుచుండగా విని సకల దేశములనుండి వచ్చిన ఆ రాజులతో ఇట్లు అనెను.

వి. 'సార్వభౌమాన్' అనుదానికి 'చక్రవర్తులు' అని పూర్వవ్యాఖ్య. రామాయణము ప్రకారము దశరథు డొక్కడే ఆ నాడు చక్రవర్తి. మిగిలిన వాళ్లందరూ ఆ యా చిన్న దేశాల అధిపతులే. 16

మూ. రామం రాజ్ఞో నియోగేన త్వరయా ప్రస్థితోఽస్మ్యహమ్, 17
పూజ్యా రాజ్ఞో భవన్తస్తు రామస్య చ విశేషతః.

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, రాజ్ఞః=రాజుయొక్క, నియోగేన=ఆజ్ఞ చేత, రామమ్=రాముని గూర్చి, త్వరయా=తొందరతో, ప్రస్థితః అస్మి=ప్రయాణమైనాను. భవన్తః తు=మీరైతే, రాజ్ఞః=రాజునకు, పూజ్యాః=పూజనీయులు. విశేషతః=ఎక్కువగా, రామస్య చ=రామునకు పూజ్యులు.

తా. నేను రాజాజ్ఞ ప్రకారము రాముని వద్దకు వెళ్లుచున్నాను. మీరందరును దశరథునకు, విశేషించి రామునకు పూజనీయులు. 17

మూ. అయం పృచ్ఛామి వచనాత్ సుఖమాయుష్మతామహమ్,
రాజ్ఞః సంప్రతిబుద్ధస్య చానాగమనకారణమ్.

ప్ర. అ. అయమ్ అహమ్=ఈ నేను, ఆయుష్మతామ్=ఆయుష్మంతులైన మీ యొక్క, వచనాత్=మాటవలన, సంప్రతిబుద్ధస్య=మేల్కొన్న, రాజ్ఞః=రాజుయొక్క, సుఖమ్=సుఖమును, అనాగమనకారణం చ=రాకపోవుటకు కారణమును, పృచ్ఛామి=అడిగెదను.

తా. మేల్కొన్న రాజు సుఖముగానే ఉన్నాడా అనే విషయమునూ, ఇవటికి రాకపోవుటకు కారణమునూ, మీ మాటగా నేను అడిగెదను.

వి. "రాజ్ఞః సంప్రతి బుద్ధస్య యదాగమనకారణమ్" అని ప్రాచీన పుస్తకములో ఉన్న పాఠము "సంప్రతి=ఇపుడు,.... బుద్ధస్య=మేల్కొన్న, ఆగమనకారణమ్=రాకపోవుటకు కారణము, యత్=ఏదో" అని దాని వ్యాఖ్య.

'సంప్రతిబుద్ధస్య' అనేది ఒకే పదముగా గ్రహించుట యుక్తము. 'ఇప్పుడు లేచిన' అనే అర్థము బాగుగా లేదు. అట్లే 'అగమకారణమ్' అనే దానికి 'రాకుండుటకు కారణము' అనే అర్థం రాదు. వచ్చుటకు కారణము అనే అర్థము చెప్పవలసి ఉండును. అందుచేత గోరఖ్‌పూర్ ప్రతి పాఠం గ్రహింపబడినది. 18

మూ. ఇత్యుక్త్వాऽన్తఃపురద్వారమాజగామ పురాణవిత్, 19
సదాసక్తం చ తద్వేశ్మ సుమన్త్రః ప్రవివేశ హ.

ప్ర. అ. పురాణవిత్=పురాణవేత్త యైన, సుమన్త్రః=సుమంత్రుడు, ఇతి=ఇట్లు, ఉక్త్వా=పలికి, అన్తఃపురద్వారమ్=అంతఃపురద్వారమును, ఆజగామ=పొందెను. సదా=ఎల్లప్పుడును, సక్తమ్=మూయబడి యున్న, తత్=ఆ, వేశ్మ=గృహమును, ప్రవివేశ హ=ప్రవేశించెను.

తా. పురాణవేత్త యైన ఆ సుమంత్రుడు ఈ విధముగా పలికి, అంతఃపుర ద్వారము సమీపించి, సర్వదా మూసియుండే అంతఃపురములోనికి ప్రవేశించినాడు.

వి. "సదా అసక్తమ్=ఎల్లప్పుడు అడ్డులేని' అని ప్రాచీనవ్యాఖ్య. 19

మూ. తుష్టావాస్య తదా వంశం ప్రవిశ్య స విశాం పతేః, 20
శయనీయం నరేన్ద్రస్య తదాసాద్య వ్యతిష్ఠత.

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, సః=ఆతడు, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, అస్య=ఈ, విశాంపతేః=రాజుయొక్క, వంశమ్=వంశమును, తుష్టావ=స్తుతించెను. నరేన్ద్రస్య=రాజుయొక్క, తత్ శయనీయమ్=ఆ శయ్యాగారమును, ఆసాద్య=సమీపించి, వ్యతిష్ఠత=నిలచెను.

తా. ఆతడు అంతఃపురము ప్రవేశించి, ఆ రాజు వంశమును స్తుతించెను. ఆ రాజశయనాగారము సమీపించి అక్కడ నిలచెను. 20

మూ. సోऽత్యాసాద్య తు తద్వేశ్మ తిరస్కరిణి మన్తరా, 21
ఆశీర్భిర్గుణయుక్తాభిరభితుష్టావ రాఘవమ్.

ప్ర. అ. సః = ఆతడు, తత్ వేశ్మ = ఆ శయనాగారమును, తిరస్కారిణీమ్ అన్తరా = తెరకు దగ్గరగా '(తెరను విడచి' ప్రా. వ్యా.), ఆసాద్య = సమీపించి, గుణయుక్తాభిః = గుణములతో కూడిన, ఆశీర్భిః = ఆశీస్సులతో, రాఘవమ్ = దశరథుని, అభితుష్టావ = స్తుతించెను.

తా. ఆతడు తెరకు దగ్గరగా ఉండునట్లు ఆ శయ్యాగారములోనికి ప్రవేశించి, దశరథుని గుణవర్ణనము చేయుచు స్తుతించెను. 21

మూ. సోమసూర్యౌ చ కాకుత్స్థ శివవైశ్రవణావపి, 22
వరుణశ్చాగ్నిరిన్ద్రశ్చ విజయం ప్రదిశన్తు తే.

ప్ర. అ. కాకుత్స్థ = దశరథమహారాజా! సోమసూర్యౌ = చంద్రసూర్యులూ, శివవైశ్రవణౌ అపి = మహేశ్వరుడు కుబేరుడూ, వరుణః చ = వరుణుడూ, అగ్నిః = అగ్ని, ఇన్ద్రః చ = ఇంద్రుడూ, తే = నీకు, విజయమ్ = జయమును, ప్రదిశన్తు = ఇచ్చెదరు గాక.

తా. దశరథమహారాజా! సూర్యచంద్రులు, మహేశ్వరకుబేరులు, వరుణుడు, అగ్ని, ఇంద్రుడు, వీరందరూ నీకు విజయము (సర్వోత్కర్షను) ఇచ్చెదరుగాక. 22

మూ. గతా భగవతీ రాత్రిరహః శివముపస్థితమ్. 23
బుద్ధ్యస్వ నృపశార్దూల కురు కార్యమనన్తరమ్.

ప్ర. అ. భగవతీ = పూజ్యురాలైన, రాత్రిః = రాత్రి, గతా = గడచి పోయినది. శివమ్ = మంగళకరమైన, అహః = పగలు, ఉపస్థితమ్ = వచ్చినది. నృపశార్దూల = రాజశ్రేష్ఠా! బుద్ధ్యస్వ = మేల్కొనుము; అనన్తరమ్ = తరువాతి, కార్యమ్ = కార్యమును, కురు = చేయుము.

తా. రాజశ్రేష్ఠా! పూజనీయమైన రాత్రి గడచినది. మంగళకరమైన పగలు వచ్చినది. మేల్కొని తరువాత చేయవలసిన కార్యములు చేయుము.

వి. 'కృతకృత్యమిదం తవ' అను పూర్వవ్యాఖ్యాపద్ధతపాఠము కంటె గో. ఫ. పాఠము బాగున్నది. దానిని గ్రహించినాము. 23

మూ. బ్రాహ్మణా బలముఖ్యాశ్చ నైగమాశ్చాగతా నృప, 24
దర్శనం ప్రతికాఙ్క్షన్తే ప్రతిబుధ్యస్వ రాఘవ.

ప్ర. అ. రాఘవ = రఘువంశమునందు జన్మించిన, నృప = రాజా! బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు, బలముఖ్యాః చ = సేనానాయకులు, నైగమాః చ = వర్తకులు, ఆగతాః = వచ్చినవారై, దర్శనమ్ = నీ దర్శనమును, ప్రతికాఙ్క్షన్తే = కోరుచున్నారు. ప్రతిబుధ్యస్వ = మేల్కొనుము.

తా. దశరథమహారాజా! బ్రాహ్మణులూ, సేనాధిపతులూ, నైగములూ, వచ్చి నీ దర్శనంకొరకు వేచి యున్నారు. మేల్కొనుము. 24

మూ. స్తువన్తం తం తదా సూతం సుమన్త్రం మన్త్రకోవిదమ్. 25
ప్రతిబుధ్య తతో రాజా ఇదం వచనమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, రాజా = రాజు, ప్రతిబుధ్య = మేల్కొని, తదా = అప్పుడు, స్తువన్తమ్ = స్తోత్రము చేయుచున్న, మన్త్రకోవిదమ్ = మంత్రమునందు (ఆలోచనయందు) సమర్థుడైన, సూతమ్ = సారథి యైన, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని గూర్చి, ఇదం వచనమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. అపుడు దశరథుడు మేల్కొని ఆ విధముగా స్తోత్రము చేయుచున్న మంత్రవేత్తా, తన సారథీ అయిన సుమంత్రునితో ఈ మాట పలికెను. 25

మూ. రామమానయ సూతేతి యదస్యభిహితోఽనయా, 26
కిమిదం కారణం యేన మమాజ్ఞా ప్రతిహన్యతే.

ప్ర. అ. సూత = ఓ సారథీ! రామమ్ = రాముని, ఆనయ = తీసికొని రమ్ము, ఇతి = అని, అనయా = ఈమెచేత, యత్ అభిహితః అసి = చెప్పబడితివి కదా; యేన = దేనిచేత, మమ ఆజ్ఞా = నా ఆజ్ఞ, ప్రతిహన్యతే = నిరాకరింపబడుచున్నదో, ఇదం కారణమ్ = ఈ కారణము, కిమ్ = ఏమి?

తా. "రాముని తీసికొని రమ్ము" అని ఈమె చెప్పినది కదా; అయినను నా ఆజ్ఞను పాలించకుండుటకు కారణము ఏమి?

వి. ఈ ఘట్టంలో కొన్ని పాఠాంతరాలు ఉన్నవి. ఇక్కడ ఇచ్చినది వావిళ్లవారిది. వెనుకటి సర్గలో ౬౮ వ శ్లోకములోని "రామమానయ భద్రం తే నాత్ర కార్యా విచారణా" అనే శ్లోక వాక్యము తరవాత—

"అశ్రుత్వా రాజవచనం కథం గచ్ఛామి భామిని.
తచ్ఛ్రుత్వా మన్త్రిణో వాక్యం రాజా మన్త్రిణమబ్రవీత్,
సుమన్త్ర రామం ద్రక్ష్యామి శీఘ్రమానయ సున్దరమ్".

అను వాక్యాలు ఉన్నవి. 'రాజు చెప్పకుండగా ఎట్లు వెళ్లగలను'? అని సుమంత్రుడనగా ఆ మాట విని "సుమంత్రా! రాముని చూడవలె నని అనుకొనుచున్నాను. శీఘ్రముగా తీసికొని రమ్ము" అని రాజు పలికెను. అని వాటి భావము. అందు చేతనే సుమంత్రుడు ద్వారము దగ్గర వేచి యున్న రాజులతో-"రాజాజ్ఞప్రకారము రాముని దగ్గరకు వెళ్లుచున్నాను" అని చెప్పినాడు. పై శ్లోకములో కూడా— ''రామమానయ సూతేతి యదస్మ్యభిహితో మయా'' అను పాఠం ఉన్నది (గో. పూ.) 26

మూ. న చైవ సంప్రసుప్తోఽహమానయేహాశు రాఘవమ్, 27
ఇతి రాజా దశరథః సూతం తత్రాన్వశాత్పునః.

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, న చ ఏవ సంప్రసుప్తః=నిద్రించుటలేదు. ఆశు =శీఘ్రముగా, రామమ్=రాముని, ఇహ = ఇచటకి, ఆనయ = తీసికొనిరమ్ము. ఇతి = ఇట్లు, రాజా దశరథః=దశరథమహారాజు, తత్ర=అక్కడ, సూతమ్= సారథిని, పునః = మరల, అన్వశాత్ = ఆజ్ఞాపించెను.

తా. 'నేను నిద్రపోవుట లేదు. వెంటనే రాముని ఇక్కడికి తీసికొని రమ్ము' అని దశరథమహారాజు ఆ సుమంత్రుని ఆదేశించెను. 27

మూ. స రాజవచనం శ్రుత్వా శిరసా ప్రతిపూజ్య తమ్, 28
నిర్జగామ నృపావాసాన్మన్యమానః ప్రియం మహత్.

ప్ర. అ. సః = అతడు, రాజవచనమ్ = రాజు మాటలను, శ్రుత్వా = విని, తమ్ = అతనిని, శిరసా = శిరస్సుతో, ప్రతిపూజ్య = పూజించి, మహత్ =

గొప్ప, ప్రియమ్ = ప్రియమును, మన్యమానః = తలంచుచు, నృపాలయాత్ = రాజగృహమునుండి, నిర్జగామ = బయల్వెడలెను.

తా. అతడు రాజు మాటలు విని, అతనికి శిరస్సు వంచి నమస్కరించి, ప్రియము కలుగవలెనని మనసా చింతించుచు, రాజగృహమునుండి బైటకు వచ్చెను. 28

మూ. ప్రసన్నో రాజమార్గం చ పతాకాధ్వజశోభితమ్, 29
హృష్టః ప్రముదితః సూతో జగామాశు విలోకయన్.

ప్ర. అ. సూతః = సారథి, ప్రసన్నః = ప్రసన్నుడై, పతాకాధ్వజశోభితమ్ = పతాకలచేతను, ధ్వజములచేతను శోభింపబడిన, రాజమార్గం చ = రాజమార్గమును, విలోకయన్ = చూచుచు, హృష్టః = హర్షించినవాడై, ప్రముదితః = చాల ఆనందించినవాడై, జగామ = వెళ్లెను.

తా. ఆ సుమంత్రుడు ప్రసన్నచిత్తుడై పతాకాధ్వజములతో శోభించుచున్న ఆ రాజమార్గమును చూచి పరమానందభరితుడగుచు వెళ్లెను. 29

మూ. స సూతస్తత్ర శుశ్రావ రామాధికరణాః కథాః, 30
అభిషేచనసంయుక్తాస్సర్వలోకస్య హృష్టవత్.

ప్ర. అ. సః సూతః = ఆ సూతుడు, తత్ర = అచట, హృష్టవత్ = ఆనందించిన, సర్వలోకస్య = సకలజనులయొక్క, అభిషేచనసంయుక్తాః = అభిషేకమునకు సంబంధించిన, రామాధికరణాః = రాముని గూర్చిన, కథాః = సంలాపములను, శుశ్రావ = వినెను.

తా. సుమంత్రుడు, అక్కడ, సంతసించిన ప్రజలందరూ చెప్పుకొనుచున్న రామునికి, రామాభిషేకానికి సంబంధించిన మాటలు వినెను. 30

మూ. తతో దదర్శ రుచిరం కైలాసశిఖరప్రభమ్, 31
రామవేశ్మ సుమన్త్రస్తు శక్రవేశ్మసమప్రభమ్.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సుమన్త్రః తు = సుమంత్రుడు, కైలాసశిఖరప్రభమ్ = కైలాసశిఖరము వంటి కాంతి కలదీ, శక్రవేశ్మసమప్రభమ్ =

ఇంద్రభవనమువంటి సౌందర్యము కలదీ, రుచిరమ్=అందమైనదీ అయిన, రామవేశ్మ=రాముని గృహమును, దదర్శ=చూచెను.

తా. పిమ్మట సుమంత్రుడు, కైలాసశిఖరమువలె ఎత్తుగాను, ఇంద్రభవనము వలె మనోహరముగాను ఉన్న అందమైన రామభవనము చూచెను.

మూ. మహాకవాటపిహితం వితర్దిశతశోభితమ్, ౩౨
కాఞ్చనప్రతిమైకాగ్రం మణివిద్రుమతోరణమ్,
శారదాభ్రఘనప్రఖ్యం దీప్తం మేరుగుహోపమమ్, ౩౩

మణిభిర్వరమాల్యానాం సుమహద్భిరలంకృతమ్,
ముక్తామణిభిరాకీర్ణం చన్దనాగరుధూపితమ్, ౩౪

గన్ధాన్మనోజ్ఞాన్ విసృజద్దార్దురం శిఖరం యథా,
సారసైశ్చ మయూరైశ్చ వినదద్భిర్విరాజితమ్, ౩౫

సుకృతేహామృగాకీర్ణం సుకీర్ణం భక్తిభిస్తథా,
మనశ్చక్షుశ్చ భూతానామాదదత్తిగ్మతేజసా, ౩౬

చన్ద్రభాస్కరసంకాశం కుబేరభవనోపమమ్,
మహేన్ద్రధామప్రతిమం నానాపక్షిసమాకులమ్, ౩౭

మేరుశృఙ్గసమం సూతో రామవేశ్మ దదర్శ హ,
ఉపస్థితైః సమాకీర్ణం జనైరఞ్జలికారిభిః, ౩౮

ఉపాదాయ సమాక్రాన్తైస్తథా జానపదైర్జనైః,
రామాభిషేకసుముఖైరున్ముఖైః సమలంకృతమ్, ౩౯

మహామేఘసమప్రఖ్యముదగ్రం సువిభూషితమ్,
నానారత్నసమాకీర్ణం కుబ్జకైరాతకావృతమ్. 40

ప్ర. అ. సూతః=సుమంత్రుడు, మహాకవాటపిహితమ్=పెద్ద తలుపులచే కప్పబడినది, వితర్దిశతశోభితమ్=వందలకొలది తినెలచేత అలంకరింపబడినది, కాఞ్చనప్రతిమైకాగ్రమ్=బంగారు బొమ్మలు గల ఒక శిఖరము కలది, మణి

విద్రుమతోరణమ్=మాణిక్యములతోను, పగడములతోను నిర్మించిన తోరణము గలది, శారదాభ్రఘనప్రఖ్యమ్=శరత్కాలాకాశమునందలి మేఘము వంటి కాంతి గలది, దీప్తమ్ = ప్రకాశించుచున్నది, మేరుగుహోపమమ్ = మేరుపర్వత గుహతో సమాన మైనది, సుమహద్భిః=చాల పెద్ద వైన, వరమాల్యానామ్=శ్రేష్ఠ మైన మాలికలయొక్క, మణిభిః=మాణిక్యములచేత, అలంకృతమ్ = అలంకరింపబడినది, ముక్తామణిభిః=ముత్యములతో, ఆకీర్ణమ్=వ్యాప్తమైనది, చన్దనాగురుభూషితమ్ = మంచిగంధముచేతను, అగురువుచేతను అలంకరించబడినది, దార్దురమ్=దర్దుర పర్వత సంబంధ మైన, శిఖరం యథా=శిఖరము వలె, మనోజ్ఞాన్=మనోహరము లైన, గన్ధాన్=గంధములను, విసృజత్=విడచుచున్నది, వినదద్భిః=కూయుచున్న, సారసైః=సారసపక్షులచేతను, మయూరైశ్చ=నెమళ్లచేతను, విరాజితమ్=ప్రకాశింప చేయబడినది, సుకృతేహామృగాకీర్ణమ్=చక్కగా ఏర్పరుపబడిన తేళ్లచే వ్యాప్త మైనది, తథా=మరియు, భక్తిభిః=చెక్కడములతో, సుకీర్ణమ్=బాల వ్యాప్త మైనది, తిగ్మతేజసా=మంచి కాంతిచే, భూతానామ్=ప్రాణులయొక్క, మనః=మనస్సును, చక్షుశ్చ=దృష్టిని, ఆదదత్=ఆకర్షించుచున్నది, చన్ద్రభాస్కరసంకాశమ్=చంద్రునితోను సూర్యునితోను సమాన మైనది, కుబేరభవనోపమమ్ = కుబేరుని భవనముతో సమాన మైనది, మహేన్ద్రధామప్రతిమమ్=మహేంద్రుని గృహముతో సమానమైనది, నానాపక్షిసమాకులమ్=అనేక విధము లైన పక్షులతో వ్యాకుల మైనది, మేరుశృఙ్గసమమ్=మేరుపర్వతశిఖరముతో సమానముగా ఉన్నది, ఉపస్థితైః=వచ్చియున్న, అఞ్జలికారిభిః=దోసిళ్ళు కట్టియున్న. జనైః=జనులచేత, సమాకీర్ణమ్=వ్యాప్త మైనది, తథా=మరియు, ఉపాదాయ=కానుకలు, మొదలగువాటిని గ్రహించి, సమాక్రాన్తైః=ఆ ప్రదేశమును ఆక్రమించి ఉన్న, రామాభిషేకసుముఖైః = రాముని అభిషేకము విషయమున సుముఖులును, ఉన్ముఖైః=వేడుకతో ఎదురుచూచుచున్నవారును అయిన, జానపదైః జనైః=జనపదమునుండి వచ్చిన జనులచే, అలంకృతమ్=అలంకరించబడినది, మహామేఘసమప్రఖ్యమ్=గొప్ప మేఘములతో సమానముగా, ఉదగ్రమ్=ఉన్నత మైనది, సువిభూషితమ్=చక్కగా అలంకరించబడినది, నానారత్నసమాకీర్ణమ్=అనేక రత్నములతో నిండినది, కుబ్జకైరాతకావృతమ్ = కుబ్జులచేతను, కిరాతులచేతను వ్యాప్తమూ అయిన, రామవేశ్మ=రాముని గృహమును, దదర్శ హ=చూచెను.

తా. శ్రీరాముని గృహము పెద్ద పెద్ద తలుపులతో వందలకొలది అరుగులతో అందముగా ఉన్నది. ఒక శిఖరము మీద బంగారు ప్రతిమలు చెక్కబడి

నవి. మణులతోను, పగడాలతోను, ద్వారాలు అలంకరించబడినవి. శరత్కాలము నందు మేఘము వలె, మేరుపర్వతగుహ వలె ప్రకాశించుచు అనేకమణులతోను, ఉత్తమమాలలతోను అలంకరింపబడి ఉన్నది. ముత్యాలు చల్లబడి ఉన్నవి. చందనాగురుసమలంకృతమై దర్దురపర్వతశిఖరము వలె మనోహర మైన సువాసనలు వెదజల్లుచున్నది. సారసపక్షులూ, నెమళ్లూ మధురముగా కూయు చున్నవి. ఈహామృగాలూ ఎన్నో నగిషీలు అక్కడక్కడ చెక్కబడి ఉన్నవి. తీవ్ర మైన తేజస్సుతో ప్రాణుల మనస్సునూ, చూపునూ కూడా ఆకర్షించుచున్నది. చంద్ర-సూర్యమండలాల వలె దేదీప్యమానముగా ఉన్నది. కుబేరభవనము వలె మహేంద్రుని ప్రాసాదము వలె ప్రకాశించుచున్నది. అనేకపక్షులతో వ్యాకులముగా ఉన్నది. మేరుశృంగము వలె ఉన్నతముగా ఉన్నది. అట్టి రామప్రాసాదమును సూతుడు చూచెను. వివిధగ్రామప్రాంతాలనుండి వచ్చిన జనులు రామాభిషేకము కొరకు ఎదురుచూచుచు, ఉపాయనాలు చేతపట్టుకొని వినీతులై నిలచి ఉండిరి. మహామేఘము వలె ఉన్నతముగా ఉన్నదీ, వివిధరత్నాలంకృతమూ అయిన ఆ గృహము పరిచారకు లైన కుబ్జలు, కిరాతులు మొదలైనవారితో వ్యాప్తమై యున్నది. 32—40

మూ. స వాజియుక్తేన రథేన సారథి
ర్నరాకులం రాజకులం విరాజయన్,
వరూథినా రామగృహాభిపాతినా
పురస్య సర్వస్య మనాంసి హర్షయన్. 41

ప్ర. అ. సః = ఆ, సారథిః = సారథి, రామగృహాభిపాతినా = రాముని గృహమును గూర్చి వెళ్లుచున్నదీ, వరూథినా = పై కప్పుకలదీ, వాజియుక్తేన = గుర్రములతో గూడినదీ అయిన, రథేన = రథముతో, నరాకులం = జనులతో నిండియున్న, రాజకులమ్ = రాజగృహమును, విరాజయన్ = ప్రకాశింపచేయుచు, సర్వస్య = సమస్త మైన, పురస్య = పట్టణముయొక్క, మనాంసి = మనస్సులను, హర్షయన్ = సంతోషపెట్టుచు (వెళ్లెను).

తా. ఆ సుమంత్రుడు రామగృహము వైపు వెళ్లుచున్న, ఆచ్ఛాదనయుక్త మైన, అశ్వములు కట్టిన రథము నెక్కి జనసమ్మర్దముతో నిండిన ఆ రాజ

కులమును ప్రకాశింపచేయుచు, అందరి పౌరుల మనస్సును సంతోషపెట్టుచు వెళ్ళెను. 41

మూ. తతస్సమాసాద్య మహాధనం మహత్
ప్రహృష్టరోమా స బభూవ సారథిః,
మృగైర్మయూరైశ్చ సమాకులోల్బణం
గృహం వరార్హస్య శచీపతేరివ. 42

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సః = ఆ, సారథిః = సారథి, మహాధనం = గొప్ప ధనము కలది, మహత్ = గొప్పది, మృగైః = వివిధమృగములతోను, మయూరైశ్చ = నెమళ్లతోను, సమాకులోల్బణం = వ్యాకులమై అందముగా నున్నది, శచీపతేః ఇవ = దేవేంద్రుని గృహము వలె ఉన్న, వరార్హస్య = శ్రేష్ఠుడైన రామునియొక్క, గృహం = గృహమును, సమాసాద్య = సమీపించి, ప్రహృష్టరోమా = గగుర్పాటు పొందినవాడుగ, బభూవ = ఆయెను.

తా. మహాత్ముడైన ఆ శ్రీరాముని ప్రాసాదము దేవేంద్రుని భవనము వలె మహైశ్వర్యసంపన్నముగా నున్నది. అనేకమైన మృగములతోనూ నెమళ్ల తోనూ నిండి ఉన్నది. ఆ గృహం సమీపించగానే సుమంత్రునికి గగుర్పాటు కలిగినది. 42

మూ. స తత్ర కైలాసనిభాః స్వలంకృతాః
ప్రవిశ్య కక్ష్యాస్త్రిదశాలయోపమాః,
ప్రియాన్ వరాన్ రామమతే స్థితాన్ బహూన్
వ్యపోహ్య శుద్ధాంతముపస్థితో రథీ. 43

ప్ర. అ. సః = ఆ, రథీ = సుమంత్రుడు, తత్ర = అచట, కైలాసనిభాః = కైలాసముతో సమానమైనవీ, స్వలంకృతాః = చక్కగా అలంకరింపబడినవీ, త్రిదశాలయోపమాః = దేవతాగృహములతో సమానములూ అయిన, కక్ష్యాః = వాకిళ్లను, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, రామమతే = రాముని అభిమతమునందు, స్థితాన్ = ఉన్నవారు, బహూన్ = అనేకులు అయిన, వరాన్ = శ్రేష్ఠులైన, ప్రియాన్ = మిత్రులను, వ్యపోహ్య = అతిక్రమించి, శుద్ధాంతమ్ = అంతఃపురమును, ఉపస్థితః = సమీపించెను.

తా. ఆ రాముని గృహములోని వాకిళ్లు, కైలాసము వలె ఉన్నతము లై చక్కగ అలంకరింపబడి దేవతాగృహముల వలె ఉన్నవి. సుమంత్రుడు అచట ప్రవేశించి, రాముని హితమును కోరే మిత్రులను అనేకులను దాటుకొనుచు అంతః పురమును సమీపించెను. 43

మూ. స తత్ర శుశ్రావ చ హర్షయుక్తా
రామాభిషేకార్థకృతా జనానాం,
నరేంద్రసూనోరభిమంగళార్థాః
సర్వస్య లోకస్య గిరః ప్రహృష్టః. 44

ప్ర. అ. తత్ర = అచట, సః = అతడు, జనానాం = జనులయొక్క, రామాభిషేకార్థకృతాః = రాముని అభిషేకమును గూర్చి చేయబడినవి, హర్షయుక్తాః = ఆనందముతో కూడినవి అయిన, నరేంద్రసూనోః = రామునియొక్క, అభిమంగళార్థాః = మంగళప్రయోజనము కలవి, సర్వస్య = సమస్త మైన, లోకస్య = జనులయొక్క, ప్రహృష్టాః = ఆనందభరితము లైన, గిరః = మాటలను, శుశ్రావ = వినెను.

తా. అక్కడ ఆ సుమంత్రుడు శ్రీరాముని అభిషేకము గూర్చి, రాముని మంగళముకొరకై చేయబడు క్రియలను గూర్చి, ఆనందభరితము లైన సకల జనులు చెప్పుకొనుచున్న మాటలను వినెను. 44

మూ. మహేంద్రసద్మప్రతిమం తు వేశ్మ
రామస్య రమ్యం మృగపక్షిజుష్టం,
దదర్శ మేరోరివ శృంగముచ్చం
విభ్రాజమానం ప్రభయా సుమంత్రః. 45

ప్ర. అ. సుమంత్రః = సుమంత్రుడు, మహేంద్రసద్మప్రతిమమ్ = మహేంద్రుని గృహముతో సమాన మైనది, మృగపక్షిజుష్టమ్ = మృగములతోను పక్షులతోను కూడినది, మేరోః = మేరుపర్వతముయొక్క, ఉచ్చం = ఉన్నత మైన, శృంగమ్ ఇవ = శిఖరము వలె ఉన్నది, ప్రభయా = కాంతితో, విభ్రాజ

మానమ్=ప్రకాశించుచున్నదీ, రమ్యమ్=సుందరమూ అయిన, రామస్య వేశ్మ= రాముని ప్రాసాదమును, దదర్శ=చూచెను.

తా. రాముని ప్రాసాదము మేరుశిఖరము వలె ఉన్నతముగా కాంతితో ప్రకాశించుచున్నది. మృగపక్షులతో నిండి ఉన్నది. మహేంద్రుని భవనము వలె, అద్భుతముగా నున్నది. అట్టి రాముని గృహమును సుమంత్రుడు చూచెను. ౪౫

మూ. ఉపస్థితై రఞ్జలికారిభిశ్చ
సోపాయనైర్జానపదైర్జనైశ్చ,
కోట్యా పరార్ధైశ్చ విముక్తయానైః
సమాకులం ద్వారపదం దదర్శ. 46

ప్ర. అ. ఉపస్థితైః=సమీపించినవారును, అంజలికారిభిశ్చ = చేతులు జోడించినవారును, సోపాయనైః = ఉపాయనములతో కూడినవారును, విముక్తయానైః = విడువబడిన వాహనములు కలవారును, కోట్యా = కోటిసంఖ్య గలవారును, పరార్ధైశ్చ = పరార్ధసంఖ్య కలవారును అగు, జానపదైః = జానపదులతోను, జనైశ్చ = జనులతోను, సమాకులం = నిండి ఉన్న, ద్వారపదమ్ = ద్వారస్థానమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. కోట్ల కొలదీ, పరార్ధముల కొలది జానపదులు, ఇతరజనులు, ఉపాయనములతో వచ్చి, తమ తమ వాహనములను విడచి, చేతులు కట్టుకొని, ఆ ద్వారప్రదేశము దగ్గర నిలచి ఉండిరి. అట్టి ద్వారప్రదేశమును సుమంత్రుడు చూచెను. 100,000,000,000,000.000 పరార్ధము. 46

మూ. తతో మహామేఘమహీధరాభం
ప్రభిన్నమత్యఙ్కుశమత్యసహ్యమ్,
రామోపవాహ్యం రుచిరం దదర్శ
శత్రుంజయం నాగముదగ్రకాయమ్. 47

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, మహామేఘమహీధరాభమ్ = గొప్ప మేఘముతోను పర్వతముతోను సమానమైనదియు, ప్రభిన్నమ్=మదము స్రవించు

యున్నదియు, అత్యఙ్కుశమ్=అంకుశమును లెక్క చేయనిదియు, అసహ్యమ్= సహింపరానిదియు, ఉదగ్రకాయం=ఉన్నత మైన శరీరము కలదియు, రామోప వాహ్యమ్=రాముడు ఎక్కదగినదియు అగు, రుచిరమ్=అంద మైన, శత్రుం జయమ్=శత్రుంజయ మను పేరు గల, నాగమ్=ఏనుగును, దదర్శ= చూచెను.

తా. అక్కడ రాము డెక్కవలసిన అత్యున్నత మైన శరీరము కల శత్రుంజయ మనే సుందర మైన గజమును చూచెను. అది మేఘము వలె, పర్వతము వలె ఉన్నది. మదము స్రవించుచు, అంకుశమును కూడ లెక్కచేయక సహింపరానిదై ఉన్నది. 47

మూ. స్వలంకృతాన్ సాశ్వరథాన్ సకుంజరా
నమాత్యముఖ్యాంశ్చ దదర్శ వల్లభాన్,
వ్యపోహ్య సూతః సహితాన్సమంతతః
సమృద్ధమంతఃపుర మావివేశ హ. 48

ప్ర. అ. స్వలంకృతాన్ = చక్కగా అలంకరింపబడినవారూ, సాశ్వ రథాన్=అశ్వరథములతో కూడినవారూ, సకుంజరాన్ = ఏనుగులతో గూడిన వారూ, వల్లభాన్=రాజప్రియులూ అయిన, అమాత్యముఖ్యాంశ్చ=ప్రధాను లైన అమాత్యులను కూడ, దదర్శ=చూచెను. సూతః=సుమంత్రుడు, సమం తతః=నలువైపుల, సహితాన్ = గుమిగూడిన ఆ జనులను, వ్యపోహ్య= తొలగించుకొని, సమృద్ధమ్=సమృద్ధి కల, అంతఃపురం=అంతఃపురమును, ఆవివేశ హ=ప్రవేశించెను.

తా. రాజప్రియు లైన అమాత్యముఖ్యులు చక్కగా అలంకరించుకొని, అశ్వ, రథ, కుంజరములను ఎక్కి అచటకు వచ్చి యుండిరి. సుమంత్రుడు గుమికూడి యున్న వారి నందరిని తప్పించుకొని ఐశ్వర్యసమృద్ధ మగు రాముని అంతఃపురములోనికి ప్రవేశించెను. 48

మూ. తతోఽద్రికూటాచలమేఘసన్నిభం
మహావిమానోపమవేశ్మసంయుతమ్,

అవార్యమాణః ప్రవివేశ సారథిః
ప్రభూతరత్నం మకరో యథార్ణవమ్. 49

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
పఞ్చదశః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సారథిః = సారథి, అద్రికూటాచల మేఘసన్నిభం = పర్వతశిఖరములతోను, నిశ్చల మైన మేఘములతోను సమాన మైనదియు, మహావిమానోపమవేశ్మసంయుతమ్ = గొప్ప విమానములతో సమాన మైన గృహములతో కూడియున్నదియు అయిన, ఆ రాముని గృహమును, మకరః = మొసలి, ప్రభూతరత్నం = అధిక మైన రత్నములు గల, అర్ణవం యథా = సముద్రమును వలె, అవార్యమాణః = ఎవరిచేతను అడ్డుకొనబడనివాడై, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. పిమ్మట ఆ సుమంత్రుడు పర్వతశిఖరము వలె నిశ్చల మైన మేఘము వలె ఉన్నదియు, చుట్టును గొప్ప విమానముల వంటి గృహములు కలదియు అయిన, రాముని భవనమును మొసలి రత్నభరిత మైన అర్ణవమును ప్రవేశించినట్లు ప్రవేశించెను. అతనిని ఎవ్వరును అడ్డుకొనలేదు. 49.

"బాలానన్దిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో పదునైదవసర్గ సమాప్తము.

అథ షోడశః సర్గః

[సుమంత్రుడు శ్రీరామభవనము చేరి మహారాజు సందేశము వినిపించుట, శ్రీరాముడు సీత యనుమతితో, లక్ష్మణసమేతుడై రథారూఢుడై మంగళవాద్యములతో, మార్గమున స్త్రీ పురుషుల మాటలు వినుచు పోవుట.]

మూ. స తదంతఃపురద్వారః సమతీత్య జనాకులమ్,
ప్రవివిక్తాం తతః కక్ష్యామాససాద పురాణవిత్. 1
ప్రాసకార్ముకబిభ్రద్భిర్యువభిర్మృష్టకుండలైః,
అప్రమాదిభిరేకాగ్రైః స్వనురక్తైరధిష్ఠితామ్. 2

ప్ర. అ. పురాణవిత్ = పురాణకథల నెరిగిన, సః = సుమంత్రుడు, జనాకులం = జనులతో వ్యాకుల మైన, తద్ = ఆ, అంతఃపురద్వారమ్ = అంతఃపుర ద్వారమును, సమతీత్య = దాటి, తతః = అటుపిమ్మట, ప్రాసకార్ముకబిభ్రద్భిః = ప్రాసలను, ధనస్సులను ధరించినవారును, మృష్టకుండలైః = పరిశుభ్రము లైన కుండలములు కలవారును, అప్రమాదిభిః = అప్రమత్తులును, ఏకాగ్రైః = ఏకాగ్ర చిత్తము కలవారును, స్వనురక్తైః = మంచి రాజభక్తి కలవారును అగు, యువభిః = యువకులచేత, అధిష్ఠితామ్ = అధిష్ఠింపబడిన, ప్రవివిక్తామ్ = జనసమ్మర్దములేని, కక్ష్యామ్ = వాకిలిని, ఆససాద = పొందెను.

తా. పురాణవేత్త యైన ఆ సుమంత్రుడు జనులు నిండి యున్న ఆ అంతః పురద్వారమును దాటి జనసమ్మర్దములేని వాకిలిని చేరుకొనెను. ఆ కక్ష్యాప్రాంతములో కొందరు యువకులు ప్రాసలు ధనస్సులు ధరించి, అప్రమత్తులై ఏకాగ్ర చిత్తులై, రక్షణకార్యమును నిర్వర్తించుచుండిరి. వారందరును గొప్ప రాజభక్తి కలవారు, అందమైన కుండలాద్యలంకారములను ధరించినవారు. 1-2

మూ. తత్ర కాషాయిణో వృద్ధాన్ వేత్రపాణీన్ స్వలంకృతాన్,
దదర్శ విష్ఠితాన్ ద్వారి స్త్ర్యధ్యక్షాన్ సుసమాహితాన్. 3

ప్ర. అ. తత్ర=అచట, కాషాయిణః=కాషాయవస్త్రములు ధరించినవారు, వృద్ధాన్=వృద్ధులు, వేత్రపాణీన్=వేత్రములు హస్తములందు కలవారు, స్వలంకృతాన్=చక్కగా అలంకరించుకొన్నవారు, సుసమాహితాన్=సావధానులై ఉన్నవారు, ద్వారి=ద్వారమునందు, విష్ఠితాన్=నియుక్తులు అయిన స్త్ర్యధ్యక్షాన్=అంతఃపురాధ్యక్షులను, దదర్శ=చూచెను.

తా. అక్కడ కాషాయవస్త్రములు ధరించి చక్కగా అలంకరించుకొని, చేత బెత్తములు ధరించి, నాగరీకతతో ఉన్న ద్వారనియుక్తులైన అంతఃపురాధ్యక్షులైన వృద్ధులను చూచెను. 3

మూ. తే సమీక్ష్య సమాయాన్తం రామప్రియచికీర్షవః,
సహసోత్పతితాః సర్వే హ్యాసనేభ్యః ససంభ్రమాః 4

ప్ర. అ. రామప్రియచికీర్షవః=రామునకు ప్రియమును చేయగోరు, తే సర్వే=వారందరును, సమాయాన్తమ్=వచ్చుచున్న అతనిని, సమీక్ష్య=చూచి, ససంభ్రమాః=తొందరతో కూడినవారై, సహసా=వెంటనే, ఆసనేభ్యః=తమ ఆసనముల నుండి, ఉత్పతితాః=లేచిరి.

తా. వచ్చుచున్న ఆ సుమంత్రుని చూడగానే రాముని ప్రియమునే, సర్వదా చింతించుచుండెడు వారందరు తొందరపడుచు వెంటనే తమ ఆసనములనుండి లేచిరి. 4

మూ. తానువాచ వినీతాత్మా సూతపుత్రః ప్రదక్షిణః,
క్షిప్రమాఖ్యాత రామాయ సుమన్త్రో ద్వారి తిష్ఠతి. 5

ప్ర. అ. వినీతాత్మా=వినయముతో కూడిన బుద్ధి గల, సూతపుత్రః=ఆ సుమంత్రుడు, ప్రదక్షిణః=మిక్కిలి దాక్షిణ్యముతో గూడినవాడై, తాన్=వారిని గూర్చి, ఉవాచ=పలికెను. సుమన్త్రః=సుమంత్రుడు, ద్వారి=ద్వారమునందు, తిష్ఠతి=ఉన్నాడు అని, క్షిప్రం=శీఘ్రముగ, రామాయ=రామునకు, ఆఖ్యాత=చెప్పండి.

తా. వినయశీలుడైన ఆ సుమంత్రుడు "దాక్షిణ్యపూర్వకముగా- సుమంత్రుడు ద్వారములో నిలచి యున్నాడు అని శీఘ్రముగా వెళ్లి రామునితో చెప్పుడు" అని వారితో పలికెను. 5

మూ. తే రామముపసంగమ్య భర్తుః ప్రియచికీర్షవః,
సహభార్యాయ రామాయ క్షిప్రమేవాచచక్షిరే. 6

ప్ర. అ. భర్తుః = ప్రభువునకు, ప్రియచికీర్షవః = ప్రియమును చేయగోరు, తే = వారు, రామమ్ = రాముని, ఉపసంగమ్య = సమీపించి, క్షిప్రమేవ = శీఘ్రముగనే, సహభార్యాయ = భార్యాసమేతు డైన, రామాయ = రామునకు, ఆచచక్షిరే = చెప్పిరి.

తా. ప్రభువునకు ప్రియము చేయ కోరికగల వారు రాముని దగ్గరకు వెళ్లి భార్యాసమేతు డగు అతనికి వెంటనే తెలిపిరి. 6

మూ. ప్రతివేదితమాజ్ఞాయ సూతమభ్యంతరం పితుః,
తత్రైవానాయయామాస రాఘవః ప్రియకామ్యయా. 7

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, పితుః = తండ్రికి, అభ్యంతరం = అంతరంగికుడు, ప్రతివేదితం = వారిచే తెలుపబడినవాడూ అయిన, సూతమ్ = సుమంత్రుని, ఆజ్ఞాయ = తెలుసుకొని, ప్రియకామ్యయా = ప్రియముచేయవలయు ననే కోరికచే, తత్రైవ = అచ్చటికే, ఆనాయయామాస = రప్పించెను.

తా. తన తండ్రికి అంతరంగికమిత్రు డైన, సుమంత్రుడు వచ్చినట్లు తెలిసి రాముడు అతనికి ప్రియము చేయవలె నను కోరికతో తనవద్దకే పిలిపించెను. 7

మూ. తం వైశ్రవణసఙ్కాశముపవిష్టం స్వలంకృతమ్,
దదర్శ సూతః పర్యఙ్కే సౌవర్ణే సోత్తరచ్ఛదే. 8
వరాహరుధిరాభేణ శుచినా చ సుగంధినా,
అనులిప్తం పరార్ధ్యేన చందనేన పరంతపమ్, 9
స్థితయా పార్శ్వతశ్చాపి వాలవ్యజనహస్తయా,
ఉపేతం సీతయా భూయః చిత్రయా శశినం యథా. 10

ప్ర. అ. వైశ్రవణసఙ్కాశమ్ = కుబేరునితో సమానుడును, స్వలంకృతం = చక్కగ అలంకరింపబడినవాడును, వరాహరుధిరాభేణ = వరాహ

రక్తము వలె ఉన్న, శుచినా = పరిశుద్ధ మైన, సుగన్ధినా = మంచి సువాసన గల, పరార్ధ్యేన = శ్రేష్ఠ మైన, చన్దనేన = చందనముచేత, అనులిప్తం = పూయబడినవాడును, పరంతపం = శత్రువులను తపింపచేయువాడును, చిత్రయా = చిత్రానక్షత్రముతో కూడ, శశినం యథా = చంద్రుడు వలె, పార్శ్వతః = ప్రక్కన, స్థితయా = నిలబడి యున్న, వాలవ్యజనహస్తయా = వింజామర హస్తమునందు గల, సీతయా చాపి = సీతతో, ఉపేతమ్ = కూడియున్నవాడును, సూత్తరచ్ఛదే = మంచి ఆచ్ఛాదనముతో కూడిన, సౌవర్ణే = సువర్ణవికార మైన, పర్యఙ్కే = మెత్తని ఆసనముపై, ఉపవిష్టమ్ = కూర్చుని యున్న, తమ్ = ఆ రాముని, సూతః = సుమంత్రుడు, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆ సుమంత్రుడు శ్రేష్ఠ మైన ఆచ్ఛాదనముగల బంగారు పర్యంకముపై కూర్చొని కుబేరుని వలె ఉన్న ఆ రాముని చూచెను. అతడు చక్కగా అలంకరించుకొని, వరాహరక్తము వలె నున్న 'పవిత్ర మైన' సుగంధము గల శ్రేష్ఠ మైన చందనమును శరీరమునకు పూసుకొని యుండెను. ప్రక్కనే నిలచి వింజామర చేత ధరించియున్న సీతతో, ఆ పరంతపుడు చిత్రానక్షత్రముతో గూడిన చంద్రుని వలె ప్రకాశించుచుండెను. 8-10

మూ. తం తపన్తమివాదిత్యముపపన్నం స్వతేజసా,
వవన్దే వరదం వన్దీ వినయజ్ఞో వినీతవత్. 11

ప్ర. అ. వినయజ్ఞః = వినయము తెలిసిన, వన్దీ = సుమంత్రుడు, వినీతవత్ = వినీతుడై, స్వతేజసా = తన తేజస్సుతో, ఉపపన్నమ్ = కూడినవాడును, తపన్తమ్ = ప్రకాశించుచున్న, ఆదిత్యమ్ ఇవ = సూర్యుడు వలె ఉన్న, వరదమ్ = వరముల నిచ్చు, తమ్ = ఆ రాముని, వవన్దే = నమస్కరించెను.

తా. వినయశీలు డైన ఆ సుమంత్రుడు, వినీతు డై మహాతేజస్సంపన్నుడూ, సూర్యుని వలె ప్రకాశించుచున్నవాడూ, కోరికలు తీర్చు వాడూ అయిన, ఆ రామునికి నమస్కారము చేసెను. 11

మూ. ప్రాఞ్జలిః సుముఖం దృష్ట్వా విహారశయనాసనే,
రాజపుత్రమువాచేదం సుమన్త్రో రాజసత్కృతః. 12

ప్ర. అ. రాజసత్కృతః = రాజుచే సత్కరింపబడిన, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, విహారశయనాసనే = విహారార్థ మై ఉపయోగించు శయనరూప మైన ఆసనముపై (సోఫాపై), సుముఖమ్ = అందమైన ముఖము గల, రాజపుత్రమ్ = రాజకుమారుని, దృష్ట్వా = చూచి, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి గలవాడై, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. దశరథునివలన అనేక సత్కారములు పొందు ఆ సుమంత్రుడు సుఖాసనముపై కూర్చుని యున్న రమణీయవదను డైన ఆ రాజకుమారుని చూచి చేతులు జోడించి ఇట్లు పలికెను. 12

మూ. కౌసల్యాసుప్రజా రామ పితా త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛతి,
మహిష్యా సహ కైకేయ్యా గమ్యతాం తత్ర మా చిరమ్. 13

ప్ర. అ. కౌసల్యాసుప్రజాః = కౌసల్యాసుపుత్రుడ వైన, రామ = ఓ రామా! మహిష్యా = రాణి యైన, కైకేయ్యా సహ = కైకేయితో కూడ, పితా = నీ తండ్రి, త్వామ్ = నిన్ను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాడు. తత్ర = అచటికి, గమ్యతామ్ = వెళ్లెదవు గాక. మా చిరమ్ = ఆలస్యము చేయవద్దు.

తా. కౌసల్య సుపుత్రుడ వైన ఓ రామా! నీ తండ్రి, రాణి యైన కైకేయీ నిన్ను చూడవలె నని కోరుచున్నారు. అచటికి వెంటనే వెళ్లుము. 13

మూ. ఏవముక్తస్తు సంహృష్టో నరసింహో మహాద్యుతిః,
తతస్సమ్మానయామాస సీతామిదముపాచ హ. 14

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, ఏవమ్ = ఈ విధముగ, ఉక్తః = పలుకబడిన, మహాద్యుతిః = మహాతేజస్సు గల, నరసింహః = ఆ నరశ్రేష్ఠుడు, సంహృష్టః = సంతోషించినవాడై, సమ్మానయామాస = అతనిని గౌరవించెను. సీతామ్ = సీతను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ హ = పలికెను.

తా. మహాతేజశ్శాలి యైన ఆ నరశ్రేష్ఠుడు ఆ మాటలు విని సంతోషించి అతనిని గౌరవించి సీతతో ఇట్లనెను. 14

మూ. దేవి దేవశ్చ దేవీ చ సమాగమ్య మదంతరే,
మంత్రయేతే ధ్రువం కించి దభిషేచనసంహితమ్. 15

ప్ర. అ. దేవి=ఓ సీతాదేవీ, దేవశ్చ=రాజు, దేవీ చ=రాణియు, సమాగమ్య=కలిసి, మదంతరే=నన్ను గూర్చి, అభిషేచనసంహితమ్=అభిషేకమునకు సంబంధించిన, కించిత్=ఏదో విషయమును, మంత్రయేతే=ఆలోచించుచున్నారు. ధ్రువమ్=నిశ్చయము.

తా. సీతా! మహారాజు, మహారాణియు కలిసి నన్ను గూర్చి, నా రాజ్యాభిషేకమునకు సంబంధించిన ఏదో విషయము ఆలోచించుచున్నారు. నిశ్చయము.

మూ. లక్షయిత్వా హ్యభిప్రాయం ప్రియకామా సుదక్షిణా,
సంచోదయతి రాజానం మదర్థ మసితేక్షణా. 16

ప్ర. అ. అసితేక్షణా=నల్లని నేత్రములు కలదీ, సుదక్షిణా=మంచి నేర్పు కలదీ. ప్రియకామా=ప్రియమును కోరునదీ యైన కైకేయి, అభిప్రాయమ్=అభిప్రాయమును, లక్షయిత్వా=ఊహించి, రాజానమ్=రాజును, మదర్థమ్=నా విషయమై, సంచోదయతి=ప్రేరేపించుచున్నది.

తా. మంచి నేర్పుగల నల్లని నేత్రములు గల ఆ కైకేయి రాజు అభిప్రాయమును ఊహించి అతనికి ప్రియము చేయ గోరుచు నా నిమిత్తమై అతనిని ప్రేరేపించుచున్నది. 16

మూ. సా ప్రహృష్టా మహారాజం హితకామానువర్తినీ,
జననీ చార్థకామా మే కేకయాధిపతేస్సుతా. 17

ప్ర. కేకయాధిపతేః సుతా=కేకయరాజుయొక్క కుమార్తెయు, జననీ చ=నా తల్లియు యైన, సా=ఆమె, ప్రహృష్టా=సంతోషించినదై, హితకామా=నా హితమును కోరుచున్నదై, మహారాజమ్=మహారాజును, అనువర్తినీ=అనుసరించుచు, మే=నాయొక్క, అర్థకామా=ప్రయోజనమును కోరుచున్నది. 17

తా. నా తల్లి యైన ఆ కైకేయి మహారాజు మనస్సును అనుసరించుచు, సంతోషించి నా హితమును లాభమును కోరుచున్నది. 17

మూ. దిష్ట్యా ఖలు మహారాజో మహిష్యా ప్రియయా సహ,
సుమన్త్రం ప్రాహిణోద్దూత మర్థకామకరం మమ. 18

ప్ర. అ. మహిష్యా = రాణి యైన, ప్రియయా సహ = భార్యతో, మహారాజః = మహారాజు, దిష్ట్యా = అదృష్టవశముచేత, మమ = నాకు, అర్థకామకరం = అర్థకామములను సంపాదించు, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని, దూతమ్ = దూతగా, ప్రాహిణోత్ = పంపెను.

తా. మన అదృష్టముచే మహారాజు, రాణియు, నాకు అర్థకామములను సంపాదించి ఇచ్చు సుమంత్రుని దూతగా పంపినారు. 18

మూ. యాదృశీ పరిషత్తత్ర తాదృశో దూత ఆగతః,
ధ్రువమద్యైవ మాం రాజా యౌవరాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి. 19

ప్ర. అ. తత్ర = అచట, యాదృశీ = ఎట్టి, పరిషత్ = పరిషత్తు ఉన్నదో, తాదృశః = అట్టి, దూతః = దూత, ఆగతః = వచ్చినాడు. ధ్రువమ్ = తప్పక, అద్యైవ = నేడే, రాజా = రాజు, మామ్ = నన్ను, యౌవరాజ్యే = యౌవరాజ్యమునందు, అభిషేక్ష్యతి = అభిషిక్తుని చేయగలడు.

తా. అక్కడ కలిసి యున్న పరిషత్తుకు (నా తల్లిదండ్రులకు) తగిన దూత వచ్చినాడు. నేడే రాజు నన్ను తప్పక యౌవరాజ్యాభిషిక్తుని చేయగలడు. 19

మూ. హన్త శీఘ్రమితో గత్వా ద్రక్ష్యామి చ మహీపతిమ్,
సహ త్వం పరివారేణ సుఖమాస్స్వ రమస్వ చ. 20

ప్ర. అ. హన్త = ఏమి ఆనందము! ఇతః = ఇక్కడినుండి, శీఘ్రం = శీఘ్రముగా, గత్వా = వెళ్లి, మహీపతిమ్ = మహారాజును, ద్రక్ష్యామి చ = చూచెదను. త్వమ్ = నీవు, పరివారేణ సహ = పరివారముతో కూడ, సుఖమ్ = సుఖముగా, ఆస్స్వ = ఉండుము. రమస్వ చ = విహరించుము.

తా. నేను వెంటనే వెళ్లి రాజును చూచెదను. నీవు ఈ పరివారముతో సుఖముగా నుండి విహరించుము. 20

మూ. పతిసమ్మానితా సీతా భర్తారమసితేక్షణా,
ఆద్వారమనువవ్రాజ మంగళాన్యభిదధ్యుషీ. 21

ప్ర. అ. పతిసమ్మానితా = భర్తచే గౌరవింపబడినది, అసితేక్షణా = నల్లని నేత్రములు కలది యైన, సీతా = ఆ సీత, మంగళాని = మంగళములను, అభిదధ్యుషీ = తలచుకొనుచు, భర్తారమ్ = భర్తను, ఆ ద్వారమ్ = ద్వారము వరకు, అనువవ్రాజ = అనుసరించి వెళ్ళెను.

తా. పతిగౌరవమునకు పాత్రురాలు, నల్లని నేత్రములు కలది యైన సీత, మనస్సులో మంగళములను తలచుకొనుచు భర్తను ద్వారమువరకు సాగనంపెను. 21

మూ. రాజ్యం ద్విజాతిభిర్జుష్టం రాజసూయాభిషేచనమ్,
కర్తుమర్హతి తే రాజా వాసవస్యేవ లోకకృత్. 22

ప్ర. అ. రాజా = దశరథ మహారాజు, ద్విజాతిభిః = ద్విజులచే, జుష్టం = సేవింపబడిన, రాజసూయాభిషేచనమ్ = రాజసూయాభిషేకమును కల్పింపగల, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, తే = నీకు, లోకకృత్ = బ్రహ్మ, వాసవస్యేవ = దేవేంద్రునకు వలె, కర్తుమ్ = చేయుటకు, అర్హతి = తగి యున్నాడు.

తా. బ్రహ్మ దేవేంద్రునకు ఇచ్చి నట్లుగా దశరథమహారాజు, రాజసూయాభిషేకమునకు యోగ్యత్వమును కల్గించు ద్విజసేవిత మైన రాజ్యమును నీకు ఇచ్చును. 22

మూ. దీక్షితం వ్రతసంపన్నం వరాజినధరం శుచిం,
కురఙ్గశృఙ్గపాణిం చ పశ్యన్తీ త్వాం భజామ్యహమ్. 23

ప్ర. అ. దీక్షితమ్ = దీక్ష గైకొన్నవాడు, వ్రతసంపన్నమ్ = వ్రతముతో కూడినవాడు, వరాజినధరమ్ = శ్రేష్ఠ మైన కృష్ణాజినమును ధరించినవాడు, శుచిమ్ = పవిత్రుడు, కురఙ్గశృఙ్గపాణిం చ = లేడి కొమ్ము చేతియందు కలవాడు ఐన, త్వామ్ = నిన్ను, పశ్యన్తీ = చూచుచు, అహమ్ = నేను, భజామి = సేవించెదను.

తా. నీవు దీక్షితుడవై వ్రతము పాలించుచు, కృష్ణాజినమును ధరించి శుచివై చేతిలో లేడికొమ్ము ధరించి యుండగా నేను చూచి ఆనందించెదను. 23

మూ. పూర్వాం దిశం వజ్రధరో దక్షిణాం పాతు తే యమః,
వరుణః పశ్చిమామాశాం ధనేశస్తూత్తరాం దిశమ్. 24

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, పూర్వాం దిశమ్ = తూర్పు దిక్కును, వజ్రధరః = ఇంద్రుడు, దక్షిణామ్ = దక్షిణ దిక్కును, యమః = యముడు, పశ్చిమామాశామ్ = పశ్చిమ దిక్కును, వరుణః = వరుణుడు, ఉత్తరాం దిశం తు = ఉత్తరదిక్కును, ధనేశః = కుబేరుడు, పాతు = రక్షించుగాక.

తా. నిన్ను తూర్పుదిక్కున ఇంద్రుడు, దక్షిణమున యముడు, పశ్చిమమున వరుణుడు, ఉత్తరమున కుబేరుడు రక్షించెదరు గాక. 24

మూ. అథ సీతామనుజ్ఞాప్య కృతకౌతుకమంగళః,
నిశ్చక్రామ సుమన్త్రేణ సహ రామో నివేశనాత్. 25

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, కృతకౌతుకమంగళః = ఉత్సవ సమయమున ధరించే మంగళాలంకారములు గల, రామః = రాముడు, సీతామ్ = సీతను, అనుజ్ఞాప్య = అనుజ్ఞ ఇచ్చునట్లు చేసి, సుమన్త్రేణ సహ = సుమంత్రునితో కూడ, నివేశనాత్ = గృహమునుండి, నిశ్చక్రామ = బయలుదేరెను.

తా. ఉత్సవమంగళాలంకారములు ధరించి యున్న రాముడు, సీత అనుజ్ఞ తీసుకొని సుమంత్రునితో కలసి గృహమునుండి బయలుదేరెను. 25

మూ. పర్వతాదివ నిష్క్రమ్య సింహో గిరిగుహాశయః,
లక్ష్మణం ద్వారి సోఽపశ్యత్ ప్రహ్వాఞ్జలిపుటం స్థితమ్. 26

ప్ర. అ. సః = ఆ రాముడు, గిరిగుహాశయః = పర్వతగుహలో శయనించు, సింహః = సింహము, పర్వతాత్ ఇవ = పర్వతమునుండి వలె, నిష్క్రమ్య = గృహమునుండి బయటకు వచ్చి, ద్వారి = ద్వారమునందు, స్థితమ్ = ఉన్న, ప్రహ్వాఞ్జలిపుటమ్ = వంగి దోసిలి కట్టి యున్న, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. పర్వతగుహలో నివసించు సింహము, పర్వతమునుండి బయటకు వచ్చి నట్లు, తన భవనమునుండి బయటకు వచ్చిన ఆ రాముడు, సవినయముగ చేతులు కట్టి ద్వారమునందు నిలబడి యున్న లక్ష్మణుని చూచెను. 26

మూ. అథ మధ్యమకక్ష్యాయాం సమాగచ్ఛత్ సుహృజ్జనైః,
స సర్వానర్థినో దృష్ట్వా సమేత్య ప్రతినన్ద్య చ, 27
తతః పావకసంకాశమారురోహ రథోత్తమమ్,
వైయాఘ్రం పురుషవ్యాఘ్రో రాజితం రాజనందనః. 28

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠు డైన. సః = ఆ, రాజనన్దనః = రాజకుమారుడు, మధ్యమకక్ష్యాయాం = మధ్య నున్న శాలియందు, సుహృజ్జనైః = మిత్రులతో, సమాగచ్ఛత్ = కలిసెను. సర్వాన్ = సమస్త మైన, అర్థినః = తన దర్శనము కోరు జనులను, దృష్ట్వా = చూచి, సమేత్య = దగ్గరకు వెళ్లి, ప్రతినన్ద్య చ = అభినందించి, పావకసంకాశమ్ = అగ్నితో సమాన మైనది, వైయాఘ్రమ్ = వ్యాఘ్రచర్మముతో కప్పబడిన, రాజితమ్ = ప్రకాశించుచున్న; రథోత్తమమ్ = శ్రేష్ఠ మైన రథమును, ఆరురోహ = ఎక్కెను.

తా. పిదప పురుషశ్రేష్ఠు డైన ఆ రాజకుమారుడు మధ్యమకక్షలో మిత్రులను కలుసుకొనెను. తన దర్శనము కోరి, అచటకు వచ్చిన అందరిని చూచి దగ్గరకు వెళ్ళి అభినందించి అగ్నితో సమాన మైనది, వ్యాఘ్రచర్మము కప్పినది, ప్రకాశించుచున్నది యైన శ్రేష్ఠరథమును ఎక్కెను. 27, 28

మూ. మేఘనాదమసంబాధం మణిహేమవిభూషితం,
ముష్ణన్తమివ చక్షూంషి ప్రభయా మేరువర్చసమ్, 29
కరేణుశిశుకల్పైశ్చ యుక్తం పరమవాజిభిః,
హరియుక్తం సహస్రాక్షో రథమిన్ద్ర ఇవాశుగమ్, 30
ప్రయయౌ తూర్ణమాస్థాయ రాఘవో జ్వలితః శ్రియా.

ప్ర. అ. శ్రియా = శోభతో, జ్వలితః = ప్రకాశించుచున్న, రాఘవః = రాముడు, మేఘనాదమ్ = మేఘము వంటి ధ్వని కలది, అసంబాధమ్ = ఇరుకు

చేసిరి. మణిహేమవిభూషితం = మణులతోను, బంగారముతోను అలంకరించ బడినది, ప్రభయా = కాంతిచేత, చక్షూంషి = నేత్రములను, ముష్ణన్నివ = అపహరించుచున్నట్లున్నది, మేరువర్చసం = మేరుపర్వతము వంటి కాంతి కలది, కరేణుశిశుకల్పైః = ఏనుగు పిల్లల వలె నున్న, వరవాజిభిః = గొప్ప అశ్వములతో, యుక్తమ్ = కూడినది, అతిగమ్ = శీఘ్రముగా పోవునది, అయిన, రథమ్ = రథమును, సహస్రాక్షః = వేయి నేత్రములు గల, ఇన్ద్రః = ఇంద్రుడు, హరియుక్తమ్ ఇవ = గుఱ్ఱములతో కూడిన రథమును వలె, ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, ప్రయయౌ = వెళ్లెను.

తా. ఆ రథము ధ్వని మేఘధ్వనివలె ఉండెను. విశాలమైన దానిని; మణులతోను, బంగారముతోను, అలంకరించిరి. కాంతిచే అది కండ్లకు మిఱుమిట్లు కొల్పుచు మేరుపర్వతము వలె నుండెను. ఆ రథమునకు ఏనుగుపిల్లల వలె నున్న ఉత్తమమైన అశ్వములు కట్టబడి యున్నవి. అట్టి రథమును దేవేంద్రుడు వలె అధిష్ఠించి తేజస్సుతో ప్రజ్వలించుచున్న ఆ రాముడు శీఘ్రముగ బయలుదేరెను. 29 30

మూ. స పర్జన్య ఇవాకాశే స్వనవానభినాదయన్, 31
నికేతాన్నిర్యయౌ శ్రీమాన్ మహాభ్రాదివ చన్ద్రమాః.

ప్ర. అ. ఆకాశే = ఆకాశమునందు, పర్జన్య ఇవ = మేఘము వలె, స్వనవాన్ = ధ్వని గల, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తమైన, సః = ఆ రథము, అభినాదయన్ = ధ్వనింపచేయుచు, మహాభ్రాత్ = గొప్ప మేఘమునుండి, చన్ద్రమా ఇవ = చంద్రుడు వలె, నికేతాత్ = గృహమునుండి, నిర్యయౌ = బయలుదేరెను.

తా. శోభాయుక్తమైన ఆ రథము, ఆకాశమునందు ధ్వనించుచున్న మేఘము వలె ధ్వనిచేయుచు, మహామేఘమునుండి, చంద్రుడు బయటకు వచ్చినట్లు గృహమునుండి బయలుదేరెను. 31

మూ. ఛత్రచామరపాణిస్తు లక్ష్మణో రాఘవానుజః, 32
జుగోప భ్రాతరం భ్రాతా రథమాస్థాయ పృష్ఠతః.

ప్ర. అ. రాఘవానుజః = రాముని తమ్ముడు, భ్రాతా = సోదరుడు అయిన లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, ఛత్రచామరపాణిః = ఛత్రచామరములు హస్తమున కల

గాత్రే, పృష్ఠతః=వెనుకభాగమున, రథమ్=రథమును, అస్థాయ=అధిష్ఠించి. భ్రాతరమ్=సోదరుని, అగోపత=రక్షించెను.

తా. లక్ష్మణుడు చేతులలో ఛత్రచామరములను ధరించి, రథ మెక్కి వెనుక నిలచి సోదరుని రక్షించుచుండెను. ౩౨

మూ. తతో హలహలాశబ్దస్తుములః సమజాయత, ౩౩
తస్య నిష్క్రమమాణస్య జనౌఘస్య సమన్తతః.

ప్ర. అ. తతః=పిమ్మట, సమన్తతః=నలు వైపుల, నిష్క్రమమాణస్య=బయలుదేరుచున్న, తస్య=ఆ, జనౌఘస్య=జనసముదాయము యొక్క, తుములః=వ్యాకుల మైన, హలహలాశబ్దః=కలకల ధ్వని, సమజాయత=పుట్టెను.

తా. అపుడు, నలు వైపులనుండియు, జనసముదాయము బయలుదేరగానే అత్యధిక మైన కలకలశబ్దము పుట్టెను. ౩౩

మూ. తతో హయవరా ముఖ్యా నాగాశ్చ గిరిసన్నిభాః, ౩౪
అనుజగ్ముస్తదా రామం శతశోఽథ సహస్రశః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, ముఖ్యాః=ముఖ్య మైన, హయవరాః=శ్రేష్ఠ మైన అశ్వములు, (అశ్వికులు), గిరిసన్నిభాః=పర్వతముతో సమాన మైన, నాగాశ్చ=గజములు (గజారూఢులు), శతశః=వందలకొలది, సహస్రశః=వేలకొలది, తదా=అప్పుడు, రామమ్=రాముని, అనుజగ్ముః=అనుసరించి వెళ్లిరి.

తా. పిమ్మట ప్రధాను లైన అశ్వారూఢులు, గజారూఢు లైన సైనికులు వందలకొలది వేలకొలది ఆ సమయమున రాముని అనుసరించి వెళ్లిరి. ౩౪

మూ. అగ్రతశ్చాస్య సన్నద్ధాశ్చన్దనాగురుభూషితాః, ౩౫
ఖడ్గచాపధరాః శూరా జగ్మురాశంసవో జనాః.

ప్ర. అ. సన్నద్ధాః=కవచాదులు ధరించినవారును, చన్దనాగురుభూషితాః=చందనముచేత అగురువుచేత అలంకరింపబడినవారును, ఖడ్గచాపధరాః=

అస్త్రములను, ధనుస్సులను ధరించినవారును, ఆశంసవః = రామాగమనమును ఘోషించువారును ఐన, శూరాః జనాః = శూరులైన రాజభటులు, అస్య = రాముని యొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, జగ్ముః = వెళ్లిరి.

తా. చందనాగురువులచే అలంకృతులై, కవచములను తొడిగి అస్త్రచాపములను ధరించి యున్న శూరులైన భటులు రాముని ఆగమనమును ఘోషించుచు అతని ఎదుట నడచి వెళ్లిరి. 85

మూ. తతో వాదిత్రశబ్దాశ్చ స్తుతిశబ్దాశ్చ వన్దినామ్, 86
సింహనాదాశ్చ శూరాణాం తదా శుశ్రువిరే పథి.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, తదా = అపుడు, పథి = మార్గమునందు, వాదిత్రశబ్దాశ్చ = వాద్యధ్వనులు, వన్దినామ్ = వందిమాగధుల, స్తుతిశబ్దాశ్చ = స్తోత్రధ్వనులు, శూరాణామ్ = శూరులయొక్క, సింహనాదాశ్చ = సింహనాదములు, శుశ్రువిరే = వినబడినవి.

తా. ఆ సమయమున వాద్యధ్వనులు వందిమాగధుల స్తోత్రధ్వనులు శూరుల సింహనాదములు ఆ మార్గమునందు వ్యాపించినవి. 86

మూ. హర్మ్యవాతాయనస్థాభిర్భూషితాభిః సమన్తతః, 87
కీర్యమాణః సుపుష్పౌఘైర్యయౌ స్త్రీభిరరిందమః.

ప్ర. అ. అరిందమః = శత్రునాశకుడైన ఆ రాముడు, హర్మ్యవాతాయనస్థాభిః = మేడల వాతాయనములందు నిలబడిన, భూషితాభిః = అలంకరింపబడిన, స్త్రీభిః = స్త్రీలచేత, సమన్తతః = అంతటను, సుపుష్పౌఘైః = మంచి పుష్పసముదాయములచే, కీర్యమాణః = చల్లబడుచు, యయౌ = వెళ్ళెను.

తా. శత్రువినాశకుడగు ఆ రాముడు వెళ్ళుచున్నపుడు చక్కగా అలంకరించుకొనిన స్త్రీలు మేడల కిటికీల వద్ద నిలబడి నలువైపులనుండి అతనిపై మంచి పుష్పములను చల్లిరి. 87

మూ. రామం సర్వానవద్యాఙ్గ్యో రామపిప్రీషయా తతః, 88
వచోభిరగ్ర్యైర్హర్మ్యస్థాః క్షితిస్థాశ్చ వవన్దిరే.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, హర్మ్యస్థాః = మేడలయం దున్న, క్షితి స్థాశ్చ = భూమిపై నున్న, సర్వానవద్యాఙ్గ్యః = నిర్దుష్ట మైన సకల అవయవములు గల స్త్రీలు, రామప్రియైషయా = రాముని సంతోషింప చేయవలె ననుకోరికతో, అగ్ర్యైః = శ్రేష్ఠ మైన, వచోభిః = మాటలతో, రామం = రాముని, వవన్దిరే = నమస్కరించిరి.

తా. మేడల పైనను, భూమి పైనను ఉన్న ఉత్తమ స్త్రీలు రామునకు ప్రీతిని కల్గించుటకై మంచి మాటలు పలుకుచు రాముని నమస్కరించిరి. (స్తుతించిరి). ౩౮

మూ. నూనం నన్దతి తే మాతా కౌసల్యా మాతృనన్దన, ౩౯
పశ్యన్తీ సిద్ధయాత్రం త్వాం పిత్ర్యం రాజ్యముపస్థితమ్.

ప్ర. అ. మాతృనన్దన = తల్లికి ఆనందము కల్గించువాడా! సిద్ధయాత్రం = సఫలమైన యాత్ర కలవాడవును, పిత్ర్యం రాజ్యమ్ = తండ్రికి సంబంధించిన రాజ్యమును, ఉపస్థితమ్ = పొందినవాడవు అగు, త్వామ్ = నిన్ను, పశ్యన్తీ = చూచు చున్నదై, తే = నీయొక్క, మాతా = తల్లి యైన, కౌసల్యా = కౌసల్య, నూనమ్ = తప్పక, నన్దతి = సంతోషించుచున్నది.

తా. తల్లికి ఆనందము కల్గించు ఓ రామా! సఫల మైన యాత్ర కలిగి తండ్రి రాజ్యము పొందు నిన్ను చూచి నీ తల్లియైన కౌసల్య తప్పక ఆనందించును.

మూ. సర్వసీమన్తినీభ్యశ్చ సీతాం సీమన్తినీం వరామ్, 40
అమన్యన్త హి తా నార్యో రామస్య హృదయప్రియామ్.

ప్ర. అ. తాః = ఆ, నార్యః = స్త్రీలు, రామస్య = రామునియొక్క, హృదయప్రియామ్ = హృదయమునకు ప్రియురాలైన, సీతామ్ = సీతను, సర్వసీమన్తినీభ్యః = సకల స్త్రీలకంటె, వరామ్ = శ్రేష్ఠ మైన, సీమన్తినీమ్ = స్త్రీనిగా, అమన్యన్త హి = తలచిరి.

తా. రాముని హృదయప్రియురాలగు సీత సకలస్త్రీలలో ఉత్తమురాలని ఆ స్త్రీలు భావించిరి. 40

మూ. తయా సుచరితం దేవ్యా పురా నూనం మహత్తపః, 41
రోహిణీవ శశాఙ్కేన రామసంయోగమాప యా.

ప్ర. అ. యా=ఏ సీతాదేవి, శశాఙ్కేన=చంద్రునితో, రోహిణీ ఇవ=రోహిణి వలె, రామసంయోగమ్=రామునితో సంబంధమును, అవ=పొందెనో, తయా=అట్టి, దేవ్యా=సీతాదేవిచేత, పురా=పూర్వము, నూనమ్=తప్పక, మహత్=గొప్ప, తపః=తపస్సు, సుచరితమ్=బాగుగా చేయబడినది.

తా. రోహిణి చంద్రునితో కలిసి నట్లు రాముని భర్తగా పొందిన సీతాదేవి పూర్వము గొప్ప తపస్సు చేసి యున్నది. సందేహము లేదు. 41

మూ. ఇతి ప్రాసాదశృఙ్గేషు ప్రమదాభిర్నరోత్తమః, 42
శుశ్రావ రాజమార్గస్థః ప్రియా వాచ ఉదాహృతాః.

ప్ర. అ. రాజమార్గస్థః=రాజమార్గమునం దున్న, నరోత్తమః=నరశ్రేష్ఠుడైన, ఆ రాముడు, ఇతి=ఈ విధముగ, ప్రాసాదశృఙ్గేషు=ప్రాసాదశిఖరములం దున్న, ప్రమదాభిః=స్త్రీలచేత, ఉదాహృతాః=పలకబడిన, ప్రియాః వాచః=ప్రియ మైన వాక్యములను, శుశ్రావ=వినెను.

తా. ప్రాసాదశిఖరములు ఎక్కి యున్న స్త్రీలు పలికిన ఆ ప్రియవచనములను రాజమార్గమున వెళ్ళుచున్న శ్రీరాముడు వినెను. 42

మూ. స రాఘవస్తత్ర తదా ప్రలాపాన్
శుశ్రావ లోకస్య సమాగతస్య,
ఆత్మాధికారా వివిధాశ్చ వాచః
ప్రహృష్టరూపస్య పురే జనస్య. 43

ప్ర. అ. తదా=అపుడు, సః=ఆ, రాఘవః=రాముడు, తత్ర=అచట, సమాగతస్య=కలసిన, లోకస్య=లోకము యొక్క, ప్రలాపాన్=మాటలను, శుశ్రావ=వినెను. ప్రహృష్టరూపస్య=బాగా సంతసించిన, పురే జనస్య=పట్టణమునందలి జనము యొక్క, ఆత్మాధికారాః=తనకు సంబంధించిన, వివిధాః=అనేకవిధము లైన, వాచః చ=వాక్యములను కూడ, వినెను.

తా. అపుడు ఆ రాముడు అచట గుమిగూడిన జనుల మాటలను, మిక్కిలి సంతసించిన పౌరులు తనను గూర్చి చెప్పుకొనుచున్న అనేకవిధములగు వాక్యములను వినెను. 43

మూ. ఏష శ్రియం గచ్ఛతి రాఘవోఽద్య
రాజప్రసాదా ద్విపులాం గమిష్యన్,
ఏతే వయం సర్వసమృద్ధకామా
యేషామయం నో భవితా ప్రశాస్తా. 44

ప్ర. అ. రాజప్రసాదాత్ = దశరథుని అనుగ్రహమువలన, విపులామ్ = భూమిని, గమిష్యన్ = పొందనున్న, ఏషః = ఈ. రాఘవః = రాముడు, అద్య = ఇపుడు, శ్రియమ్ = ఐశ్వర్యమును, గచ్ఛతి = పొందనున్నాడు. యేషామ్ = యే. నః = మనకు, అయమ్ = ఇతడు, ప్రశాస్తా = పాలకుడుగా, భవితా = కానున్నాడో. ఏతే వయమ్ = అట్టి మనము, సర్వసమృద్ధకామాః = సమృద్ధ మైన సకల కామములు కలవారము.

తా. ఈ రాముడు నేడు రాజానుగ్రహమువలన ఈ భూమినీ, రాజ్యలక్ష్మినీ పొందనున్నాడు. ఇట్టి రాముడు మనకు పాలకుడు కానున్నాడు కాన మన కోరిక లన్నియు సఫలములు కానున్నవి. 44

మూ. లాభో జనస్యాస్య యదేష సర్వం
ప్రపత్స్యతే రాష్ట్రమిదం చిరాయ,
న హ్యప్రియం కించన జాతు కశ్చిత్
పశ్యేన్న దుఃఖం మనుజాధిపేఽస్మిన్. 45

ప్ర. అ. ఏషః = ఈ రాముడు, యత్ = ఎందువలన, సర్వమ్ = సమస్త మైన, ఇదం రాష్ట్రమ్ = ఈరాష్ట్రమును, చిరాయ = చిరాకాలము, ప్రపత్స్యతే = పొందనున్నాడో (అందువలన), అస్య జనస్య = ఈ జనమునకు, లాభః = గొప్ప లాభము. అస్మిన్ = ఈ రాముడు, మనుజాధిపే = రాజగుచుండగ, కశ్చిత్ = ఎవ్వడును, జాతు = ఎన్నడును, అప్రియమ్ = అప్రియ మైన, కించన = దేనిని, న పశ్యేత్ హి = చూడడు. దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, న = చూడడు.

తా. ఈ రాముడు ఈ రాష్ట్రము నంతను చాలా కాలము పరిపాలింప నున్నా డనునది ప్రజలకు గొప్ప లాభము. ఇతడు రాజైనచో ఎవ్వడును, ఎన్నడును, అప్రియమును గాని, దుఃఖమును గాని చూడడు. 45

మూ. స ఘోషవద్భిశ్చ హయైః సనాగైః
పురస్సరైః స్వస్తికసూతమాగధైః,
మహీయమానః ప్రవరైశ్చ వాదకై
రభిష్టుతో వైశ్రవణో యథా యయౌ. 46

ప్ర. అ. సః=రాముడు, ఘోషవద్భిః=ధ్వనులు కల, సనాగైః= ఏనుగులతో కూడిన, హయైః=అశ్వములతో, పురస్సరైః=ముందు నడచుచున్న, స్వస్తికసూతమాగధైః=స్వస్తి వాక్యములను పలుకు సూతమాగధులచే, మహీయమానః=పూజింపబడుచు, ప్రవరైః= శ్రేష్ఠమైన, వాదకైః = వాద్యములు ప్రయోగించువారిచే, అభిష్టుతః=స్తుతింపబడుచు, వైశ్రవణో యథా=కుబేరుని వలె యయౌ=వెళ్ళెను.

తా. ముందు నడచుచున్న సూతులూ, మాగధులూ, స్వస్తివాక్యములు పలుకుచు, పూజించుచుండగా, శ్రేష్ఠమైన వాద్యములను ప్రయోగించువారు స్తుతించుచుండగా, ఆ రాముడు ధ్వని చేయుచున్న గజహయములతో కూడి కుబేరుడు వలె, బయలుదేరి వెళ్ళెను. 46

మూ. కరేణుమాతఙ్గరథాశ్వసంకులం
మహాజనౌఘైః పరిపూర్ణచత్వరమ్,
ప్రభూతరత్నం బహుపణ్యసంచయం
దదర్శ రామో విమలం మహాపథమ్. 47

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
షోడశః సర్గః.

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, కరేణుమాతఙ్గరథాశ్వసంకులమ్ = ఆడ యేనుగులతో, ఏనుగులతో, రథములతో, అశ్వములతో కిక్కిరిసియున్నది, మహాజనౌఘైః=గొప్ప జనసముదాయములతో, పరిపూర్ణచత్వరమ్=నిండిన చతుష్పథములు కలది, ప్రభూతరత్నమ్=అధికమైన రత్నములు కలది, బహుపణ్యసంచయమ్=అమ్మజూపిన అనేకమైన వస్తువులు కలది, విమలమ్=

పరిశుద్ధ మైనది యగు, మహాపతాక విశాల మైన మార్గమును, దదర్శ = చూచెను.

వ్యా. రాముడు అనేక మైన రత్నములు, వివిధము లైన అమ్మజూపిన వస్తువులు గల పరిశుద్ధముగ నున్న మహారాజమార్గమును చూచెను. అది ఏనుగుల తోను అశ్వములతోను కిక్కిరిసి యుండెను. అచట నున్న చతుష్పథములన్నియు (మధ్యప్రదేశములు) జనసముదాయములతో నిండి యుండెను. 47

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో పదునారవసర్గ సమాప్తము.

అథ సప్తదశః సర్గః

[శ్రీరాముడు రాజమార్గపు శోభను చూచుచు, మిత్రుల వచనములు వినుచు తండ్రి యింట ప్రవేశించుట.]

మూ. స రామో రథమాస్థాయ సంప్రహృష్టసుహృజ్జనః,
పతాకాధ్వజసంపన్నం మహార్హాగురుధూపితమ్, 1
అపశ్యన్నగరం శ్రీమాన్ నానాజనసమన్వితమ్.

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడును, సంప్రహృష్టసుహృజ్జనః = సంతోషించినమిత్రులు కలవాడును ఐన, సః రామః = ఆ రాముడు, రథమ్ = రథమును, ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి, పతాకాధ్వజసంపన్నమ్ = పతాకలతోను (చిన్న జెండా) ధ్వజములతోనూ కూడినదీ, మహార్హాగురుధూపితమ్ = శ్రేష్ఠమైన అగరుధూపముచే సువాసనకలదిగా చేయబడినదీ, నానాజనసమన్వితం = అనేకవిధములైన జనులతో కూడినదీ, ఐన, నగరమ్ = నగరమును, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. సంతోషించుచున్న మిత్రులతో కూడిన శ్రీమంతుడైన ఆ రాముడు రథ మధిష్ఠించి, పతాకలతోను, ధ్వజములతోను, అలంకరింపబడినదీ, ఉత్తమమైన అగరువుచే ధూపము వేయబడినదీ చాలమంది జనులతో నిండినదీ యైన నగరమును చూచెను. 1

మూ. స గృహైరభ్రసంకాశైః పాండురైరుపశోభితమ్, 2
రాజమార్గం యయౌ రామో మధ్యేనాగరుధూపితమ్.

ప్ర. అ. సః రామః = ఆ రాముడు, అభ్రసంకాశైః = మేఘముల వలె నున్న, పాండురైః = తెల్లని, గృహైః = గృహములతో, ఉపశోభితమ్ = ప్రకాశించుచున్న, అగరుధూపితమ్ = అగురుధూపముగల, రాజమార్గం మధ్యేన = రాజమార్గము మధ్యయందు, యయౌ = వెళ్లెను.

తా. ఆ రాముడు అగరుధూపితమైన రాజమార్గము మధ్యనుండి ప్రయాణము చేసెను. ఆ రాజమార్గము మేఘముల వలె ఉన్నతములైన, తెల్లని భవనములతో ప్రకాశించుచుండెను. 2

మూ. చన్దనానాం చ ముఖ్యానామగురూణాం చ సంచయైః, 3
ఉత్తమానాం చ గన్ధానాం క్షౌమకౌశాంబరస్య చ,
అవిద్ధాభిశ్చ ముక్తాభిరుత్తమైః స్ఫాటికైరపి, 4
శోభమానమసమ్బాధం తం రాజపథముత్తమమ్,
సంవృతం వివిధైః పుష్పైర్భక్ష్యైరుచ్చావచైరపి. 5

ప్ర. అ. చన్దనానామ్ = చందనములయొక్కయు, ముఖ్యానామ్ = ఉత్తమమైన, అగురూణామ్ = అగురులయొక్కయు, ఉత్తమానామ్ = ఉత్తమమైన, గన్ధానాం = సుగంధద్రవ్యములయొక్కయు, క్షౌమకౌశాంబరస్య చ = తెల్లపట్టుబట్టలయొక్కయు పట్టుబట్టలయొక్కయు, సంచయైః = ప్రోగులతోను, అవిద్ధాభిః = రంధ్రముచేయని, ముక్తాభిః = ముత్యములతోను, ఉత్తమైః = శ్రేష్ఠమైన, స్ఫాటికైరపి = స్ఫటికమాణిక్యరచితములైన వస్తువులతోను, శోభమానమ్ = ప్రకాశించుచున్నదియు, అసంబాధమ్ = ఇరుకు లేనిదియు, వివిధైః = అనేకవిధములైన, పుష్పైః = పుష్పములతోను, ఉచ్చావచైః = అనేకవిధములైన, భక్ష్యైః = భక్ష్యములతోను, సంవృతమ్ = కూడిన, తమ్ = ఆ, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమమైన, రాజపథమ్ = రాజమార్గమును (ప్రవేశించెను).

తా. రాముడు చందనములు, శ్రేష్ఠమైన అగురు, ఉత్తమమైన సుగంధద్రవ్యములు, తెల్లని పట్టువస్త్రములు, పట్టువస్త్రములు, వీటితో నిండినదీ, రంధ్రముచేయని ముత్యములు, ఉత్తమమైన స్ఫటికనిర్మిత వస్తువులు అనేకవిధములగు పుష్పములు భక్ష్యములు మొదలగువాటితో ప్రకాశించుచున్నదీ, విశాలముగనున్నదీయైన ఆ ఉత్తమరాజమార్గమును ప్రవేశించెను. 3-5

మూ. దదర్శ తం రాజపథం దివి దేవపథం యథా,
దధ్యక్షతహవిర్లాజైర్ధూపైరగురుచందనైః, 6
నానామాల్యోపగంధైశ్చ సదాభ్యర్చితచత్వరమ్.

ప్ర. అ. దివి = స్వర్గమునందు, దేవపథం యథా = దేవమార్గమువలె నున్నదీ, దధ్యక్షతహవిర్లాజైః = పెరుగులతోను, అక్షతలతోను, హవిస్సులతోను, లాజలతోను; ధూపైః = ధూపములతోను, అగురుచందనైః = అగురుచందన

ములతోను, నానామాల్యోపగంధైశ్చ = వివిధములగు మాలికలతోను, గంధములతోను, సదా = ఎల్లపుడు, అభ్యర్చితచత్వరమ్ = పూజింపబడిన సర్వప్రదేశములు గల, తం రాజపథమ్ = ఆ రాజమార్గమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. రాముడు చూచిన ఆ రాజమార్గము స్వర్గమునందు దేవమార్గము వలె ఉండెను అక్కడ నున్న విశాలప్రదేశము లన్నియు పెరుగు, అక్షతలు, హవిస్సు, పేలాలు, ధూపములు, అగురు, చందనము, అనేకవిధము లగు మాల్యములు సుగంధద్రవ్యములు వీటితో సర్వదా పూజింపబడుచుండెను. 6

మూ. ఆశీర్వాదాన్ బహూన్ శృణ్వన్ సుహృద్భిః సముదీరితాన్,
యథార్హం చాపి సంపూజ్య సర్వానేవ నరాన్ యయౌ.

ప్ర. అ. సుహృద్భిః = స్నేహితులచేత, సముదీరితాన్ = పలుకబడిన, బహూన్ = అనేక మైన, ఆశీర్వాదాన్ = ఆశీర్వాదములను, శృణ్వన్ = వినుచు, సర్వానేవ = సమస్త మైన, నరాన్ = నరులను, యథార్హమ్ = తగు విధముగ, సంపూజ్య చ = సత్కరించి (గౌరవించి), యయౌ = వెళ్ళెను.

తా. స్నేహితులు పలుకు చున్న అనేక ఆశీర్వాదవాక్యములు వినుచు, అక్కడ నున్నవా రందరిని తగు విధమున గౌరవించుచు వెళ్లెను. 7

మూ. పితామహైరాచరితం తథైవ ప్రపితామహైః, 8
అద్యోపాదాయ తం మార్గమభిషిక్తోऽనుపాలయ.

ప్ర. అ. అద్య = నేడు. అభిషిక్తః = అభిషిక్తుడవై, పితామహైః = నీ పితామహులచేతను, తథైవ = అట్లే, ప్రపితామహైః = ప్రపితామహులచేతను, ఆచరితమ్ = సంచరింపబడిన, తం మార్గం = ఆ మార్గమును, ఉపాదాయ = గ్రహించి, అనుపాలయ = పాలింపుము.

తా. "నేడు రాజ్యాభిషిక్తుడ వై నీ తాతలును, ముత్తాతలును అనుసరించిన మార్గమునే అనుసరించుచు రాజ్యమును పాలింపుము." 8

మూ. యథా స్మ పోషితాః పిత్రా యథా సర్వైః పితామహైః, 9
తతస్సుఖతరం రామే వత్స్యామః సతి రాజని.

ప్ర. అ. పిత్రా = తండ్రి యైన దశరథునిచేత, యథా = ఏ విధముగా, పోషితాః స్మ = పాలింపబడితిమో, సర్వైః = సమస్త మైన, పితామహైః = పితామహులచేత, యథా = ఏ విధముగా పాలింపబడితిమో, రామే = రాముడు, రాజని సతి = రాజు కాగా, తతః = అంతకంటే, సుఖతరమ్ = ఎక్కువ సుఖముగ, వత్స్యామః = నివసించెదము.

తా. "రాముడు రాజైనచో అతని తండ్రి పరిపాలించినప్పటికంటెను, అతని తాతలు పాలించినప్పటికంటెను, ఎక్కువ సుఖముగా ఉండగలము." 9

మూ. అలమద్య హి భుక్తేన పరమార్థైరలం చ నః, 10
యది పశ్యామ నిర్యాన్తం రామం రాజ్యే ప్రతిష్ఠితమ్.

ప్ర. అ. అద్య = నేడు, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, ప్రతిష్ఠితమ్ = ప్రతిష్ఠింపబడినవాడై, నిర్యాన్తమ్ = ఊరేగుచున్న, రామమ్ = రాముని, పశ్యామ యది = మనము చూడగలిగిన యెడల, భుక్తేన = భోజనముచేత, అలమ్ = చాలును, పరమార్థైః = ఇతర మైన పరమప్రయోజనములచేత కూడ, అలమ్ = చాలును.

తా. "మనము నేడు రాజ్యాభిషిక్తుడై ఊరేగుచున్న రాముని చూడగల్గినచో మనకు భోజనముతో గాని ఇతరకార్యముతో గాని పని లేదు." 10

మూ. తతో హి న ప్రియతరం నాన్యత్కించిద్భవిష్యతి, 11
యథాఽభిషేకో రామస్య రాజ్యేనామితతేజసః.

ప్ర. అ. అమితతేజసః = గొప్ప తేజస్సు గల, రామస్య = రామునియొక్క, రాజ్యేన = రాజ్యముచే, అభిషేకః = అభిషేకము, యథా = ఎంత ప్రియమో, తతః = దానికంటె, ప్రియతరమ్ = ఎక్కువ ప్రియ మైనది, అన్యత్ = ఇతర మైనది, కించిత్ = ఏదియు, నః = మనకు, న భవిష్యతి = కాజాలదు.

తా. "మనకు మహాతేజశ్శాలి యైన రాముని రాజ్యాభిషేకమునకు మించిన ప్రియ మేదియు ఉండదు." 11

మూ. ఏతాశ్చాన్యాశ్చ సుహృదాముదాసీనః శుభాః కథాః. 12
ఆత్మసంపూజనీః శృణ్వన్ యయౌ రామో మహాపథమ్.

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, సుహృదామ్=మిత్రులయొక్క, ఏతాః= ఈ, అన్యాశ్చ= ఇతరములును అగు, ఆత్మసంపూజనీః=తనను పూజించు, శుభాః=శుభ మైన, కథాః=కథలను, శృణ్వన్=వినుచు, ఉదాసీనః=ఉదాసీనుడై, మహాపథమ్=రాజమార్గమును, యయౌ=పొందెను.

తా. రాముడు తన మిత్రులు తనను ప్రశంసించుచు పలుకుచున్న ఈ మంచి మాటలను విన్నను సంతోషమును ప్రకటింపక రాజమార్గమునందు వెళ్ళెను. 12

మూ. న హి తస్మాన్మనః కశ్చిచ్చక్షుషీ వా నరోత్తమాత్, 13
నరః శక్నోత్యపాక్రష్టుమతిక్రాన్తేఽపి రాఘవే.

ప్ర. అ. రాఘవే=రాముడు, అతిక్రాన్తేఽపి= దూరముగా వెళ్ళిపోయినను, కశ్చిత్ నరః=ఏ మనుష్యుడును, తస్మాత్=ఆ, నరోత్తమాత్=నరశ్రేష్ఠు డైన రామునినుండి, మనః=మనస్సును, చక్షుషీ=నేత్రములను, అపాక్రష్టుమ్=వెనుకకు తీసుకొనుటకు, న శక్నోతి హి=సమర్థుడు కాడు కదా।

తా. ఆ రాముడు దూర మైపోయినను ఏ ఒక్కడును, తన మనస్సును, దృష్టిని, ఆ నరశ్రేష్ఠునినుండి వెనుకకు మరలింపజాలకపోయెను. 13

మూ. యశ్చ రామం న పశ్యేత్తు యం చ రామో న పశ్యతి,14
నిన్దితః సర్వలోకేషు స్వాత్మాప్యేనం విగర్హతే.

ప్ర. అ. యశ్చ=ఎవడు, రామమ్=రాముని, న పశ్యేత్తు=చూడడో, (అతడును), యం చ=ఎవనిని, రామః=రాముడు, న పశ్యతి=చూడడో (అతడును), సర్వలోకేషు=సమస్తజనులయందు, నిన్దితః=నిందింపబడును. స్వాత్మాఽపి=తన మనస్సు కూడ, ఏనమ్=వీనిని, విగర్హతే=నిందించును.

తా. రాముని చూడనివానిని, రామునిచే చూడబడనివానిని, లోకు లందరును నిందింతురు. అతడు తనను తానే నిందించుకొనును. 14

మూ. సర్వేషు స హి ధర్మాత్మా వర్ణానాం కురుతే దయామ్, 15
చతుర్ణాం హి వయస్థానాం తేన తే తమనువ్రతాః.

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ము డైన, సః = ఆ రాముడు, చతుర్ణామ్ = నాలుగు, వర్ణానామ్ = వర్ణములకు సంబంధించిన, సర్వేషు = అందరియందును, వయస్థానామ్ = వయోవృద్ధులవిషయమునందును, దయామ్ = దయను, కురుతే = చేయును. తేన = ఆ కారణముచే, తే = వారు, తమ్ = ఆతనిని, అనువ్రతాః = అనుసరించి యుందురు.

తా. ధర్మాత్ము డైన ఆ రాముడు నాలుగు వర్ణములకు చెందిన సర్వజనులందును, వయోవృద్ధులందును, దయ చూపును. కావుననే వారందరు ఆతనిపై అంత ప్రేమ కలిగి యుండిరి. 15

మూ. చతుష్పథాన్ దేవపథాంశ్చైత్యాంశ్చాయతనాని చ, 16
ప్రదక్షిణం పరిహరన్ జగామ నృపతేస్సుతః.

ప్ర. అ. నృపతేః సుతః = రాజకుమారు డైన ఆ రాముడు, చతుష్పథాన్ = చతుష్పథములను, దేవపథాన్ = దేవమార్గములను, చైత్యాన్ = చైత్యములను, ఆయతనాని చ = దేవాలయములను, ప్రదక్షిణమ్ = ప్రదక్షిణముగా, పరిహరన్ = దాటుచు, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. ఆ రాముడు చతుష్పథములు, దేవాలయమార్గములు, చైత్యములు, దేవాలయములు, తనకు కుడి ప్రక్కకు వచ్చు నట్లుగా, వాటిని దాటుచు వెళ్ళెను. 16

మూ. స రాజకులమాసాద్య మేఘసంఘోపమైః శుభైః, 17
ప్రాసాదశృఙ్గైర్వివిధైః కైలాసశిఖరోపమైః.
ఆవారయద్భి ర్గగనం విమానైరివ పాణ్డురైః, 18
వర్ధమానగృహైశ్చాపి రత్నజాలపరిష్కృతైః,
తత్పృథివ్యాం గృహవరం మహేన్ద్రసదనోపమమ్, 19
రాజపుత్రః పితుర్వేశ్మ ప్రవివేశ శ్రియా జ్వలన్.

ప్ర. అ. సః రాజపుత్రః = ఆ రాముడు, రాజకులమ్ = రాజకులమును, ఆసాద్య = సమీపించి, మేఘసంఘోపమైః = మేఘసంఘములతో సమాన మైన, శుభైః = మంగళకర మైన, కైలాసశిఖరోపమైః = కైలాసశిఖరమువలె నున్న, పాణ్డురైః = తెల్లని, విమానైరివ = విమానములవలె, గగనమ్ = ఆకాశమును, ఆవారయద్భిః = కప్పుచున్న, వివిధైః = అనేకవిధము లైన, ప్రాసాదశృఙ్గైః = ప్రాసాదశిఖరములతోను, రత్నజాలపరిష్కృతైః = రత్నసముదాయముతో అలంకరింపబడిన, వర్ధమానగృహైశ్చాపి = వర్ధమానము లను రాజగృహముల తోను, పృథివ్యామ్ = భూలోకమునందున్న, మహేంద్రసదనోపమమ్ = మహేంద్రభవనముతో సమాన మైన, గృహవరమ్ = గృహశ్రేష్ఠ మైన, తత్ = ఆ, పితుః వేశ్మ = తండ్రియొక్క గృహమును, శ్రియా = కాంతితో, జ్వలన్ = ప్రజ్వలించుచు, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. రాముడు రాజకులమును ప్రవేశించి తేజస్సుతో ప్రజ్వలించుచు భూలోకమునం దున్న దేవేంద్రుని భవనము వలె, సర్వగృహశ్రేష్ఠ మైన తండ్రి గారి గృహములోనికి ప్రవేశించెను. ఆ గృహము చుట్టును, మేఘముల వలె, కైలాసశిఖరముల వలె, తెల్లని విమానముల వలె, ఆకాశమును అంటుచున్న అనేకవిధము లైన ప్రాసాదశృంగములును, రత్నాలంకృతము లైన రాజార్హము లైన వర్ధమానగృహములును ఉండెను. 17-19

మూ. స కక్ష్యా ధన్విభిర్గుప్తాస్తిస్రోఽతిక్రమ్య వాజిభిః, 20
పదాతిరపరే కక్ష్యే ద్వే జగామ నరోత్తమః.

ప్ర. అ. నరోత్తమః = నరశ్రేష్ఠు డైన, సః = రాముడు, ధన్విభిః = ధనుర్ధరులచేత, గుప్తాః = రక్షింపబడిన, తిస్రః కక్ష్యాః = మూడు కక్ష్యలను, వాజిభిః = గుఱ్ఱములచేత, అతిక్రమ్య = దాటి, అపరే = మిగిలిన, ద్వే కక్ష్యే = రెండు కక్ష్యలను, పదాతిః = పాదచారి యై, జగామ = పొందెను.

తా. ఆ నరశ్రేష్ఠుడు ధనుర్ధరులు రక్షించుచున్న మూడు కక్ష్యలను, రథముతో దాటి, మిగిలిన రెండు కక్ష్యలను పాదచారియై దాటి వెళ్ళెను. 20

మూ. స సర్వాః సమతిక్రమ్య కక్ష్యా దశరథాత్మజః, 21
సంనివర్త్య జనం సర్వం శుద్ధాన్తఃపురమభ్యగాత్.

ప్ర. అ. సః దశరథాత్మజః = ఆ రాముడు, సర్వాః = సమస్త మైన, కక్ష్యాః = కక్ష్యలను, సమతిక్రమ్య = దాటి, సర్వం జనమ్ = సకలజనులను, సంనివర్త్య = వెనుకకు పంపి, శుద్ధాన్తఃపురమ్ = అంతఃపురమును, అభ్యగాత్ = చేరెను.

తా. ఆ రాముడు ఆ వాకిళ్లన్నియు దాటి, తన పరివారమును వెనుకకు పంపివేసి అంతఃపురములో ప్రవేశించెను. 21

మూ. తస్మిన్ ప్రవిష్టే పితురన్తికం తదా,
జనః స సర్వో ముదితో నృపాత్మజే.
ప్రతీక్షతే తస్య పునః స్మ నిర్గమం,
యథోదయం చన్ద్రమసః సరిత్పతిః. 22

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
సప్తదశః సర్గః.

ప్ర. అ. తస్మిన్ = ఆ, నృపాత్మజే = రాజకుమారుడు, తదా = అప్పుడు, పితుః = తండ్రియొక్క, అన్తికమ్ = సమీపమును, ప్రవిష్టే = ప్రవేశించగా, సః = ఆ, సర్వః = సమస్త మైన, జనః = జనసముదాయము, ముదితః = సంతోషించినదై, సరిత్పతిః = సముద్రము, చన్ద్రమసః = చంద్రునియొక్క, ఉదయం యథా = ఉదయమును వలె, తస్య = అతనియొక్క, పునః నిర్గమమ్ = తిరిగి బయటకు వచ్చుటను, ప్రతీక్షతే స్మ = నిరీక్షించెను.

తా. అపుడు రాముడు తండ్రి దగ్గరకు వెళ్లగా అక్కడ ఉన్న వారందరు సంతోషించుచు, సముద్రుడు చంద్రోదయమునకై వేచి యున్నట్లు అతడు తిరిగి వచ్చుటకై వేచి యుండిరి. 22

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో పదునేడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అష్టాదశః సర్గః

[శ్రీరాముడు తన తండ్రి యేల చింతాక్రాంతు డయ్యెనని కైక నడుగుట. కైక కఠినచిత్తయై తాను కోరిన రెండువరములను గూర్చి తెలిపి, రాముని వనవాసమునకు ప్రేరించుట.]

మూ. స దదర్శాసనే రామో నిషణ్ణం పితరం శుభే,
కైకేయీసహితం దీనం ముఖేన పరిశుష్యతా. 1

ప్ర. అ. సః రామః = ఆ రాముడు, శుభే = మంగళకర మైన, ఆసనే = ఆసనమునందు, నిషణ్ణమ్ = కూర్చుని యున్న వాడును, కైకేయ్యా = కైకేయితో, సహితమ్ = కూడినవాడును, పరిశుష్యతా = ఎండిపోవుచున్న, ముఖేన = ముఖముతో, దీనమ్ = దీనుడును ఐన, పితరమ్ = తండ్రిని, దదర్శ = చూచెను.

తా. రాముడు మంగళకర మగు ఆసనముపై కూర్చొని యున్న తండ్రిని చూచెను. అతడు ఎండిన ముఖముతో, దీను డై యుండెను. ఆ ప్రక్కనే కైకేయి యుండెను. 1

మూ. స పితుశ్చరణౌ పూర్వమభివాద్య వినీతవత్,
తతో వవన్దే చరణౌ కైకేయ్యాః సుసమాహితః. 2

ప్ర. అ. సః = రాముడు, వినీతవత్ = వినయవంతు డై, సుసమాహితః = సావధానచిత్తు డై, పూర్వమ్ = ముందుగా, పితుః = తండ్రియొక్క, చరణౌ = పాదములను, అభివాద్య = నమస్కరించి, తతః = అటు పిమ్మట, కైకేయ్యాః = కైకేయియొక్క, చరణౌ = పాదములను, వవన్దే = నమస్కరించెను.

తా. రాముడు వినయవంతు డై సావధాన మగు చిత్తముతో ముందుగా తండ్రికి పాదాభివందనము చేసి పిదప కైకేయి పాదములకు నమస్కరించెను. 2

మూ. రామేత్యుక్త్వా తు వచనం బాష్పపర్యాకులేక్షణః,
శశాక నృపతిర్దీనో నేక్షితుం నాభిభాషితుమ్. ౩

ప్ర. అ. నృపతిః = రాజు, రామ ఇతి = ఓ రామా! అని, వచనమ్ = మాటను, ఉక్త్వా = పలికి, బాష్పపర్యాకులేక్షణః = కన్నీటితో వ్యాకులం బైన నేత్రములు కలవాడై, దీనః = దీనుడై, ఈక్షితుమ్ = చూచుటకు, న శశాక = సమర్థుడు కాలేదు. అభిభాషితుమ్ = మాటలాడుటకును, న = సమర్థుడు కాలేదు.

తా. దశరథుడు "రామా!" అని ఒక్క మాట మాత్రము పలికి కన్నీరు నిండిన నేత్రములతో దీనుడై, చూచుటకు గాని, మరొక మాట పలుకుటకు గాని సమర్థుడు కాకపోయెను. ౩

మూ. తదపూర్వం నరపతేర్దృష్ట్వా రూపం భయావహమ్,
రామోఽపి భయమాపన్నః పదా స్పృష్ట్వేవ పన్నగమ్ ౪

ప్ర. అ. అపూర్వమ్ = పూర్వ మెన్నడు లేని, భయావహమ్ = భయంకర మైన, నరపతేః = రాజుయొక్క, తత్ రూపమ్ = ఆ రూపమును, దృష్ట్వా = చూచి, రామోఽపి = రాముడుకూడ, పన్నగమ్ = సర్పమును, పదా = పాదముతో, స్పృష్ట్వేవ = స్పృశించి వలె, భయమ్ ఆపన్నః = భయము పొందెను.

తా. పూర్వ మెన్నడు చూడని భయంకర మైన తండ్రి ఆకారము చూచి రాముడు కూడ పాము తొక్కినవాడు వలె భయపడెను. ౪

మూ. ఇంద్రియైరప్రహృష్టైస్తం శోకసంతాపకర్శితమ్,
నిఃశ్వసన్తం మహారాజం వ్యథితాకులచేతసమ్, ౫
ఊర్మిమాలినమక్షోభ్యం క్షుభ్యన్తమివ సాగరమ్,
ఉపప్లుతమివాదిత్యముక్తానృతమృషిం యథా. ౬

ప్ర. అ. అప్రహృష్టైః = సంతోషము లేని, ఇంద్రియైః = ఇంద్రియములతో, శోకసంతాపకర్శితమ్ = దుఃఖసంతాపములతో కృశించినవాడును, వ్యథితాకులచేతసమ్ = వ్యథ చెంది వ్యాకుల మైన చిత్తము కలవాడును, నిఃశ్వసన్తమ్ =

నిట్టూర్పు చున్నవాడును, ఊర్మిమాలినమ్ = తరంగపంక్తులు కలదియు, అక్షోభ్యమ్ = క్షోభింప శక్యముకాని, క్షుభ్యన్తమ్ = క్షోభ చెందిన, సాగరమ్ ఇవ = సముద్రము వలె నున్న వాడును, ఉపప్లుతమ్ = గ్రహణము పట్టిన, ఆదిత్యమ్ ఇవ = సూర్యుడు వలె నున్నవాడును, ఉక్తానృతమ్ = చెప్పబడిన అసత్యము గల, ఋషిం యథా = ఋషి వలె నున్న వాడును అగు, తం మహారాజమ్ = ఆ దశరథమహారాజును (చూచి భయపడెను.)

తా. ఆ దశరథమహారాజు సంతోషశూన్యము లైన ఇంద్రియములతో, శోకసంతాపములతో కృశించి, వ్యథ చెంది వ్యాకుల మైన చిత్తము కలవాడై, నిట్టూర్పుచుండెను. క్షోభింప శక్యము కాని సాగరము, క్షోభ చెంది, తరంగ పంక్తులతో వ్యాకులముగా నున్న ట్లుండెను. గ్రహణము పట్టిన సూర్యుడు వలె, అసత్య మాడిన ఋషి వలె, తేజోవిహీను డై యుండెను. అతనిని చూచి రాముడు కూడ భయపడెను. 5-6

మూ. అచిన్త్యకల్పం నృపతేస్తం శోకముపధారయన్,
బభూవ సంరబ్ధతరః సముద్ర ఇవ పర్వణి. 7

ప్ర. అ. అచిన్త్యకల్పమ్ = ఊహింపశక్యము గాని, నృపతేః = రాజు యొక్క, తం శోకమ్ = ఆ శోకమును గూర్చి, ఉపధారయన్ = ఊహించుకొనుచు, పర్వణి = పూర్ణిమయందు, సముద్ర ఇవ = సముద్రము వలె, సంరబ్ధతరః = మిక్కిలి క్షోభ చెందినవాడుగ, బభూవ = అయెను.

తా. రాజునకు కలిగిన ఊహింప శక్యము కాని ఆ శోకమును గూర్చి ఆలోచించుచు, పూర్ణిమ నాటి సముద్రము వలె, మిక్కిలి కలత చెందెను. 7

మూ. చిన్తయామాస చతురో రామః పితృహితే రతః,
కింస్విదద్యైవ నృపతిర్న మాం ప్రత్యభినన్దతి. 8

ప్ర. అ. పితృహితే = తండ్రియొక్క హితమునందు, రతః = ఆసక్తు డైన, చతురః = నేర్పు గల, రామః = రాముడు, చిన్తయామాస = ఆలోచించెను. అద్యైవ = నేడే, నృపతిః = రాజు, కింస్విత్ = ఏకారణముచేతనో, మామ్ = నన్ను, న ప్రత్యభినన్దతి = సంతోషపూర్వకముగ పలుకరించుటలేదు.

తా. తండ్రి హితమును గోరు, బుద్ధిశాలి యగు రాముడు ఈ విధముగ చింతించెను. "ఎందుచేతనో తండ్రిగారు ఈనాడు, నన్ను సంతోష పూర్వకముగా పలుకరించుటలేదు" 8

మూ. అన్యదా మాం పితా దృష్ట్వా కుపితోఽపి ప్రసీదతి,
తస్య మామద్య సంప్రేక్ష్య కిమాయాసః ప్రవర్తతే. 9

ప్ర. అ. అన్యదా = ఇతర కాలములలో, పితా = తండ్రి, కుపితోఽపి = కోపముగా నున్నను, మామ్ = నన్ను, దృష్ట్వా = చూచి, ప్రసీదతి = ప్రసన్నుడగు చుండెడివాడు. తస్య = అట్టి తండ్రికి, అద్య = నేడు, మామ్ = నన్ను, సంప్రేక్ష్య = చూచి, కిం = ఎందువలన, ఆయాసః = దుఃఖము, ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నది?

తా. "పూర్వము కోపముగా నున్నపుడు కూడ, నన్ను చూడగనే తండ్రి ప్రసన్నుడగుచుండెడివాడు. అట్టి తండ్రి ఈనాడు నన్ను చూచి ఎందుచే దుంఖించుచున్నారో" 9

మూ. స దీన ఇవ శోకార్తో విషణ్ణవదనద్యుతిః,
కైకేయీమభివాద్యైవ రామో వచనమబ్రవీత్. 10

ప్ర. అ. సః రామః = ఆ రాముడు, దీన ఇవ = దీనుడు వలె, శోకార్తః = శోక పీడితుడై, విషణ్ణవదనద్యుతిః = విషాదము చెందిన ముఖకాంతి కలవాడై, కైకేయీమ్ = కైకేయిని, అభివాద్యైవ = నమస్కరించి, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. రాముడు దీనుడై, శోకార్తుడై, ముఖకాంతి తగ్గి, కైకేయికి నమస్కరించి ఇట్లు పలికెను. 10

మూ. కచ్చిన్మయా నాపరాద్ధమజ్ఞానాద్యేన మే పితా,
కుపితస్తన్మమాచక్ష్వ త్వమేవైనం ప్రసాదయ. 11

ప్ర. అ. మయా = నాచేత, అజ్ఞానాత్ = అజ్ఞానమువలన, నాపరాద్ధం కచ్చిత్ = అపరాధ మేమియు చేయబడలేదు గదా! యేన = దేనిచే, పితా = తండ్రి

మే = నా విషయమున, కుపిత: = కోపగించెనో, తత్ = దానిని, మమ = నాకు, ఆచక్ష్వ = చెప్పుము. త్వమేవ = నీవే, ఏనమ్ = ఈతనిని, ప్రసాదయ = నాపై ప్రసన్నుని చేయుము.

తా. "నేను అజ్ఞానముచే అపరాధ మేదియు చేయలేదు కదా! తండ్రి నాపై ఎందుకు కోపించినాడో చెప్పుము. నీవే ఈయనకు నాపై అనుగ్రహము కలిగింపుము" 11

మూ. అప్రసన్నమనాః కిం ను సదా మాం ప్రతి వత్సలః,
వివర్ణవదనో దీనో న హి మామభిభాషతే. 12

ప్ర. అ. సదా = ఎల్లపుడును, మాం ప్రతి = నన్ను గూర్చి, వత్సలః = ప్రేమ గల, (నా తండ్రి), అప్రసన్నమనాః కిం ను = ఎందుచే అప్రసన్న మైన మనస్సు కలవాడు ఆయెను? వివర్ణవదనః = రంగు మారిన ముఖము కలవాడై, దీనః = దీనుడై, మామ్ = నన్నుగూర్చి, నాభిభాషతే హి = మాటలాడుటలేదు.

తా. "ఎల్లపుడు నా విషయమై వాత్సల్యము చూపు నా తండ్రికి నాపై కోపము వచ్చినదా. వాడిపోయిన ముఖముతో దీనుడై నాతో మాటలాడుటలేదు."

మూ. శారీరో మానసో వాపి కచ్చిదేనం న బాధతే,
సంతాపో వాఽభితాపో వా దుర్లభం హి సదా సుఖమ్ 13

ప్ర. అ. శారీర: = శరీరమునకు సంబంధించిన, సంతాపో వాఽపి = వ్యాధి కాని, మానసః = మనస్సునకు సంబంధించిన, అభితాపో వా = చింతగాని, ఏనమ్ = ఇతనిని, న బాధతే కచ్చిత్ = బాధించుట లేదు కదా। సదా = ఎల్లపుడును, సుఖమ్ = సుఖము, దుర్లభం హి = దుర్లభము కదా।

తా. "శారీరమైన వ్యాధి కాని, మానసిక మైన చింత కాని, ఈయనను బాధించుట లేదు కదా? సుఖ మనునది ఎల్లపుడును లభించదు కదా।" 13

మూ. కచ్చిన్న కించిద్భరతే కుమారే ప్రియదర్శనే,
శత్రుఘ్నే వా మహాసత్త్వే మాతౄణాం వా మమాశుభమ్

ప్ర. అ. ప్రియదర్శనే=ప్రియదర్శను డైన, భరతే=భరతుని విషయమున గాని, మహాసత్త్వే = గొప్ప బలము గల, శత్రుఘ్నే=శత్రుఘ్నుని విషయము నందు గాని, మమ = నాయొక్క, మాతౄణాం వా = తల్లుల విషయమున గాని, కించిత్ = ఏదియు, అప్రియమ్ = అప్రియము, న కచ్చిత్=జరగలేదు కదా।

తా. "చూచుటకు ఆనందమును కలిగించు కుమారుడైన భరతునికి గాని, మహాబలశాలి యైన శత్రుఘ్నునకు గాని, నా తల్లులకు గాని, అప్రియ మేదియు జరగలేదు కదా।" 14

మూ. అతోషయన్ మహారాజమకుర్వన్వా పితుర్వచః,
ముహూర్తమపి నేచ్ఛేయం జీవితుం కుపితే నృపే. 15

ప్ర. అ. మహారాజమ్=మహారాజైన తండ్రిని, అతోషయన్ = సంతోష పెట్టని వాడనై, పితుః=తండ్రియొక్క, వచః=వచనమును, అకుర్వన్ = చేయనివాడనై, నృపే కుపితే = తండ్రి కోపగించగా, ముహూర్తమపి = ముహూర్తకాల మైనను, జీవితుమ్=జీవించుటకు, నేచ్ఛేయమ్ = కోరను.

తా. "మా తండ్రికి కోపము వచ్చినచో ఆయనను సంతోషపెట్టకుండా గాని, ఆయన ఆజ్ఞను పాలించకుండ గాని, ముహూర్త మైనను జీవించవలె నను కోరిక నాకు లేదు". 15

మూ. యతోమూలం నరః పశ్యేత్ప్రాదుర్భావమిహాత్మనః,
కథం తస్మిన్న వర్తేత ప్రత్యక్షే సతి దైవతే. 16

ప్ర. అ. నరః=మానవుడు, ఇహ = ఈ ఈ లోకమున, ఆత్మనః = తనయొక్క, ప్రాదుర్భావమ్=జన్మను, యతోమూలమ్=ఎవ్వడు మూలము కలవానినిగా, పశ్యేత్ = చూచునో, ప్రత్యక్షే = ప్రత్యక్ష మగు, దైవతే = దేవత యైన, తస్మిన్ = అట్టి తండ్రి, సతి = ఉండగా, కథమ్ = ఎట్లు, న వర్తేత = ప్రవర్తించడు.

తా. "మానవుడు ఇహలోకమున తన జన్మకు మూలకారణ మైన తండ్రి ప్రత్యక్షదేవతగా ఉండగా అతని విషయమున అట్లు ప్రవర్తించక ఎట్లుండగలడు"? 16

మూ. కచ్చిత్తే పరుషం కించిదభిమానాత్పితా మమ,
ఉక్తో భవత్యా కోపేన యేనాస్య లులితం మనః. 17

ప్ర. అ. మమ పితా = నా తండ్రి, తే = నీయొక్క, అభిమానాత్ = అభిమానమువలన, భవత్యా = నీచేత, కోపేన = కోపముతో, పరుషమ్ = పరుష మైన, కించిత్ = ఏదైన వాక్యమును, కచ్చిత్ ఉక్తః = చెప్పబడినాడా? యేన = దేనిచే, అస్య = ఇతని, మనః = మనస్సు, లులితమ్ = పీడింపబడినదో.

తా. "నీవు గర్వముతో కోపావిష్టురాల వై మా తండ్రి మనస్సు బాధ పడు నట్లు ఏమియు అనలేదు కదా?" 17

మూ. ఏతదాచక్ష్వ మే దేవి! తత్త్వేన పరిపృచ్ఛతః,
కింనిమిత్తమపూర్వోఽయం వికారో మనుజాధిపే. 18

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! పరిపృచ్ఛతః = ప్రశ్నించుచున్న, మే = నాకు, ఏతత్ = ఈ విషయమును, తత్త్వేన = యథార్థముగా, ఆచక్ష్వ = చెప్పుము. మను జాధిపే = రాజునందు, అయమ్ = ఈ, అపూర్వః = క్రొత్త దైన, వికారః = వికారము, కింనిమిత్తమ్ = ఏ కారణమువలన వచ్చినది.

తా. "పూర్వ మెన్నడును లేని వికారము, మా తండ్రి యైన మహారాజు నకు ఎందువలన వచ్చినదో అడుగుచున్నాను. యథార్థముగా చెప్పుము." 18

మూ. ఏవముక్తా తు కైకేయీ రాఘవేణ మహాత్మనా,
ఉవాచేదం సునిర్లజ్జా ధృష్టమాత్మహితం వచః. 19

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, రాఘవేణ = రామునిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తా = పలుకబడిన, కైకేయీ = కైకేయి, సునిర్లజ్జా = ఏ మాత్రము సిగ్గు లేనిదై, ధృష్టమ్ = దార్ష్ట్యముతో కూడినది, ఆత్మహితమ్ = తనకు హిత కరము అయిన, ఇదం వచః = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. మహాత్ము డైన రాము డిట్లు అడుగగా కైకేయి లజ్జ లేనిదై, తనకు లాభకర మైన మాటలను నిర్భయముగా పలికినది. 19

మూ. న రాజా కుపితో రామ వ్యసనం నాస్య కించన,
కించిన్మనోగతం త్వస్య త్వద్భయాన్నాభిభాషతే. 20

ప్ర. అ. రామ = రామా! రాజా = రాజు, న కుపితః = కోపగించలేదు. అస్య = ఈతనికి, కించన = కొంచె మైనను, వ్యసనమ్ = కష్టము, న = లేదు. తు = కాని, అస్య = ఈతనికి, కించిత్ = ఒకానొక విషయము, మనోగతమ్ = = మనస్సులో ఉన్నది. త్వద్భయాత్ = నీనుండి భయమువలన, నాభిభాషతే = చెప్పుటలేదు.

తా. రామా! రాజుకు కోపము రాలేదు. కష్ట మేదీ రాలేదు. కాని ఈ యన మనస్సులో ఉన్న ఒక విషయము నీకు భయపడి చెప్పజాలకున్నాడు. 20

మూ. ప్రియం త్వామప్రియం వక్తుం వాణీ నాస్యోపవర్తతే,
తదవశ్యం త్వయా కార్యం యదనేనాశ్రుతం మమ. 21

ప్ర. అ. ప్రియమ్ = ప్రియుడ వైన, త్వామ్ = నిన్ను గూర్చి, అప్రియమ్ = అప్రియమును, వక్తుమ్ = చెప్పుటకు, అస్య = ఈతని, వాణీ = వాక్కు, నోపవర్తతే = ప్రవర్తించుటలేదు. అనేన = ఈతనిచే, యత్ = ఏది, మమ = నాకు, ఆశ్రుతమ్ = ప్రతిజ్ఞ చేయబడినదో, తత్ = అది, త్వయా = నీచేత, అవశ్యమ్ = తప్పక, కార్యమ్ = చేయదగినది.

తా. ప్రియపుత్రుడ వైన నీకు ఒక అప్రియ విషయము చెప్పుటకు ఈయ నకు నోరు రాకున్నది. ఈయన నాకు మాట ఇచ్చి ఉన్నాడు. అది నీవు తప్పక చేయవలెను. 21

మూ. ఏష మహ్యం వరం దత్వా పురా మామభిపూజ్య చ,
స పశ్చాత్తప్యతే రాజా యథాన్యః ప్రాకృతస్తథా. 22

ప్ర. అ. సః = అట్టి, ఏషః రాజా = ఈ రాజు, పురా = పూర్వము, మామ్ = నన్ను, అభిపూజ్య చ = గౌరవించి, వరమ్ = వరమును, దత్వా = ఇచ్చి, అన్యః ఇతరు డైన, ప్రాకృతః = సామాన్యుడు, యథా = ఎట్లో, తథా = అట్లు, పశ్చాత్తప్యతే = పశ్చాత్తాపము చెందుచున్నాడు.

తా. మహారాజు నన్ను ఆదరించి, పూర్వము నాకొక వరము ఇచ్చి ఉన్నాడు. ఇప్పుడు ఒక సామాన్య మానవుడు వలె తానట్లు వరము ఇచ్చినందుకు పశ్చాత్తాపము చెందుచున్నాడు. 22

మూ. అతిసృజ్య దదానీతి వరం మమ విశాంపతిః,
స నిరర్థం గతజలే సేతుం బన్ధితుమిచ్ఛతి. 23

ప్ర. అ. సః విశాంపతిః = ఆ రాజు, దదాని ఇతి = ఇచ్చెదను అని, మమ = నాకు, వరమ్ = వరమును, అతిసృజ్య = ప్రతిజ్ఞ చేసి, గతజలే = పోయిన జలము గల ప్రదేశమునందు, సేతుమ్ = సేతువును, నిరర్థమ్ = వ్యర్థముగ, బన్ధితుమ్ = కట్టుటకు, ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాడు.

తా. ఈ మహారాజు నాకు వర మిచ్చెద నని ప్రతిజ్ఞ చేసి ఇప్పుడు నీరు ప్రవహించి బైటకు వెళ్లిన చోట వ్యర్థముగా సేతువు కట్టవలె నని కోరుచున్నాడు.

మూ. ధర్మమూలమిదం రామ విదితం చ సతామపి,
తత్సత్యం న త్యజేద్రాజా కుపితస్త్వత్కృతే యథా. 24

ప్ర. అ. రామ = రామా, ఇదమ్ = ఈ సత్యము, ధర్మమూలమ్ = ధర్మమునకు మూలము. సతామపి = సత్పురుషులకు గూడ, విదితమ్ = ఈ విధముగ తెలియబడినది. కుపితః = కోపగించిన, రాజా = రాజు, తత్ సత్యమ్ = అట్టి సత్యమును, యథా = ఎట్లు, త్వత్కృతే = నిమిత్తమై, న త్యజేత్ = త్యజించకుండుగాక.

తా. రామా! సత్యము అన్ని ధర్మములకును మూల మని సత్పురుషు లందరును అంగీకరించిన విషయము. రాజు కోపగించి, నీ నిమిత్తమై అట్టి సత్యమును విడవకుండు నట్లు చూడుము. 24

మూ. యది తద్వక్ష్యతే రాజా శుభం వా యది వాఽశుభమ్,
కరిష్యసి తతః సర్వమాఖ్యాస్యామి పునస్త్వహమ్. 25

ప్ర. అ. శుభం వా = శుభ మైనను, అశుభం యది వా = అశుభ మైనను, తత్ = ఆ సత్యమును, రాజా = రాజు, వక్ష్యతే = (నీకు) చెప్పగలడు. కరిష్యసి

యది = నీవు దానిని చేసినచో, అహం పునస్తు = నేను, తతః = అటు పిమ్మట, సర్వమ్ = అంతయు, ఆఖ్యాస్యామి = చెప్పెదను.

తా. "రాజు చెప్పుచున్నది నాకు ప్రియ మైనను అప్రియ మైనను నేను చేసెదను'' అని నీ వన్నచో అది అంతా నీకు నేను చెప్పెదను. 25

మూ. యది త్వభిహితం రాజ్ఞా త్వయి తన్న వివత్స్యతే,
తతోఽహమభిధాస్యామి న హ్యేష త్వయి వక్ష్యతి. 26

ప్ర. అ. రాజ్ఞా = రాజుచేత, అభిహితమ్ = చెప్పబడిన, తత్ = అది, త్వయి = నీ యందు, న వివత్స్యతే = ఆపద చెంద కున్నచో (నిష్ఫలము కాకున్నచో); తతః = అప్పుడు, అహమ్ = నేను, అభిధాస్యామి = చెప్పెదను. ఏషః = ఈ రాజు, త్వయి = నీయందు (నీకు), న వక్ష్యతి హి = చెప్పడు కదా!

తా. రాజు చెప్పిన దానిని తప్పక మన్నించెద నని నీవు మాట ఇచ్చినచో ఆ విషయము నేనే చెప్పెదను. ఈయన స్వయముగా నీకు చెప్పజాలడు. 26

మూ. ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా కైకేయ్యా సముదాహృతమ్,
ఉవాచ వ్యథితో రామస్తాం దేవీం నృపసన్నిధౌ. 27

ప్ర. అ. కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, సముదాహృతమ్ = పలుకబడిన, ఏతత్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, రామః = రాముడు, వ్యథితః = వ్యథ చెందినవాడై, నృపసన్నిధౌ = రాజుసమీపమున, తాం దేవీమ్ = ఆ దేవిని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. కైకేయి మాటలు విన్న రాముడు మనస్సులో చాలా బాధపడుచు, రాజసమక్షమున ఆమెతో ఇట్లనెను. 27

మూ. అహో ధిఙ్నార్హసే దేవి వక్తుం మామీదృశం వచః,
అహం హి వచనాద్రాజ్ఞః పతేయమపి పావకే, 28
భక్షయేయం విషం తీక్ష్ణం మజ్జేయమపి చార్ణవే,
నియుక్తో గురుణా పిత్రా నృపేణ చ హితేన చ. 29

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! అహో = అయ్యో! ధిక్ = (నిందయగు గాక) చీ! మామ్ = నన్ను గూర్చి, ఈదృశమ్ = ఈవిధ మైన, వచః = వాక్యమును, వక్తుమ్ = పలుకుటకు, నార్హసి = తగవు. హి = ఎందువలన అనగా, అహమ్ = నేను, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, వచనాత్ = మాటవలన, పావకేఽపి = అగ్నిలో కూడా, పతేయమ్ = దుమికెదను. నృపేణ = రాజు, హితేన చ = నా హితము కోరువాడు అయిన, గురుణా = పూజ్యు డైన, పిత్రా = తండ్రిచేత, నియుక్తః = ఆజ్ఞాపించబడినవాడ నై, తీక్ష్ణమ్ = తీక్ష్ణ మైన, విషమ్ = విషమును, భక్షయేయమ్ = భక్షించెదను. అపి చ = మరియు, అర్ణవే = సముద్రము నందు, మజ్జేయమ్ = మునిగెదను.

తా. చీ! ఎంతకష్టము! దేవీ! నా విషయమున నీవు ఇట్లు మాట్లాడవద్దు. తండ్రిగారు చెప్పినచో నేను అగ్నిలో దుమికెదను. మహారాజు, పూజ్యుడు, నా హితము కోరువాడూ అయిన తండ్రి ఆజ్ఞాపించినచో భయంకర మైన విషమును తినెదను. సముద్రములో మునిగెదను. 28, 29

మూ. తద్బ్రూహి వచనం దేవి రాజ్ఞో యదభికాఙ్క్షితమ్,
కరిష్యే ప్రతిజానే చ రామో ద్విర్నాభిభాషతే. 30

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, దేవి = ఓ దేవీ! రాజ్ఞః = రాజునకు, యత్ = ఏది, అభికాఙ్క్షితమ్ = ఇష్టమో దానిని గూర్చి, వచనమ్ = వచనమును, బ్రూహి = చెప్పుము. కరిష్యే = చేయగలను. ప్రతిజానే చ = ప్రతిజ్ఞ కూడ చేయుచున్నాను. రామః = రాముడు, ద్విః = రెండు పర్యాయములు, నాభిభాషతే = పలుకడు.

తా. దేవీ! దశరథుని అభిలషిత మైన విషయము ఏదియో చెప్పుము. తప్పక చేసెదను. ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను. రామునివద్ద రెండు మాటలు లేవు. 30

మూ. తమార్జవసమాయుక్తమనార్యా సత్యవాదినమ్,
ఉవాచ రామం కైకేయీ వచనం భృశదారుణమ్. 31

ప్ర. అ. అనార్యా = దుష్టురా లైన, కైకేయీ = కైకేయి, ఆర్జవసమాయుక్తం = ఋజుస్వభావము కలవాడును, సత్యవాదినమ్ = సత్యము పలుకువాడును

అయిన, తం రామమ్ = ఆ రాముని గూర్చి, భృశదారుణమ్ = చాల దారుణ మైన, వచనమ్ = వచనమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. దుష్టురా లైన ఆ కైకేయి, ఋజుస్వభావము కలవాడు, సత్యవాదీ అయిన ఆ రామునితో చాల దారుణ మైన మాట పలికెను. 31

మూ. పురా దైవాసురే యుద్ధే పిత్రా తే మమ రాఘవ,
రక్షితేన వరౌ దత్తౌ సశల్యేన మహారణే. 32

ప్ర. అ. రాఘవ = రామా, పురా = పూర్వము, దైవాసురే యుద్ధే = దేవాసురుల మధ్య జరిగిన యుద్ధమునందు, మహారణే = గొప్ప రణమునందు, సశల్యేన = శత్రువుల బాణశల్యములు దూరి ఉన్న దేహము కలవాడూ, రక్షితేన = (నాచే) రక్షింపబడినవాడూ అయిన, తే పిత్రా = నీ తండ్రిచేత, మమ = నాకు, వరౌ = రెండు వరములు, దత్తౌ = ఇవ్వబడినవి.

తా. రామా! పూర్వము దేవాసురల మధ్య జరిగిన మహారణమునందు నీ తండ్రి బాణశల్యములు గ్రుచ్చుకొని బాధపడుచుండగా నేను రక్షించితిని. అప్పుడాయన నాకు రెండు వరములు ఇచ్చినారు. 32

మూ. తత్ర మే యాచితో రాజా భరతస్యాభిషేచనమ్,
గమనం దణ్డకారణ్యే తవ చాద్యైవ రాఘవ. 33

ప్ర. అ. రాఘవ = రామా! తత్ర = ఆ వరములకు సంబంధించి, రాజా = రాజు, భరతస్య = భరతునియొక్క, అభిషేచనమ్ = అభిషేకమును, అద్యైవ = ఇప్పుడే, దణ్డకారణ్యే = దండ కారణ్యమునందు (నకు), తవ = నీయొక్క, గమనమ్ = గమనమును, యాచితః = కోరబడినాడు.

తా. రామా! ఆ వరముల ప్రకారము, భరతుని రాజ్యాభిషిక్తుని చేయవలె ననీ, నీవు నేడే దండకారణ్యమునకు వెళ్ల వలె ననీ నేను రాజును కోరినాను. 33

మూ. యది సత్యప్రతిజ్ఞం త్వం పితరం కర్తుమిచ్ఛసి,
ఆత్మానం చ నరశ్రేష్ఠ మమ వాక్యమిదం శృణు. 34

ప్ర. అ. నరశ్రేష్ఠ = నరులలో శ్రేష్ఠుడవైన ఓ రామా! త్వమ్=నీవు, పితరమ్ = తండ్రిని, ఆత్మానం చ=తనను (నన్ను), సత్యప్రతిజ్ఞమ్=సత్యమైన ప్రతిజ్ఞకలవారినిగా, కర్తుమ్=చేయుటకు, ఇచ్ఛసి యది=ఇచ్ఛయించితివేని, మమ=నాయొక్క, ఇదం వాక్యమ్=ఈ వాక్యమును, శృణు=వినుము.

తా. రామా! నీ తండ్రి మాటలను, నీ మాటలను నిలబెట్టుకొనవలె నన్నచో నే చెప్పినట్లు చేయుము. 34

మూ. సన్నిదేశే పితుస్తిష్ఠ యథా తేన ప్రతిశ్రుతమ్,
త్వయారణ్యం ప్రవేష్టవ్యం నవ వర్షాణి పఞ్చ చ. 35

ప్ర. అ. పితుః = తండ్రియొక్క, సన్నిదేశే = ఆజ్ఞయందు, తిష్ఠ= ఉండుము. తేన=అతనిచే, యథా=ఎట్లు, ప్రతిశ్రుతమ్=ప్రతిజ్ఞ చేయబడినదో; (ఆ విధముగ), త్వయా=నీచేత, నవ పంచ చ=పదునాలుగు, వర్షాణి=సంవత్సరములు, అరణ్యమ్=అరణ్యము, ప్రవేష్టవ్యమ్=ప్రవేశింపదగినది.

తా. తండ్రి ఆజ్ఞ పాలింపుము. ఆయన ప్రతిజ్ఞ చేసిన ప్రకారము నీవు పదునాలుగు సంవత్సరములు అరణ్యములో ఉండవలెను. 35

మూ. భరత స్త్వభిషిచ్యేత యదేతదభిషేచనమ్,
త్వదర్థే విహితం రాజ్ఞా తేన సర్వేణ రాఘవ. 36

ప్ర. అ. రాఘవ = రామా! రాజ్ఞా=రాజుచేత, త్వదర్థే = నీ నిమిత్తమై, యత్ = ఏ, ఏతత్ = ఈ, అభిషేచనమ్ = అభిషేకసామగ్రి, విహితమ్ = ఏర్పరుపబడినదో, తేన సర్వేణ = ఆ సకలసామగ్రిచేత, భరతః = భరతుడు, అభిషిచ్యేత = అభిషేకముచేయబడవలెను.

తా. నీ కొరకై రాజు ఏర్పరచిన అభిషేకసామగ్రితో భరతునకు పట్టాభిషేకము జరుగవలెను. 36

మూ. సప్త సప్త చ వర్షాణి దణ్డకారణ్యమాశ్రితః,
అభిషేకమిమం త్యక్త్వా జటాజినధరో వస. 37

ప్ర. అ. ఇమమ్ అభిషేకమ్ = ఈ అభిషేకమును, త్యక్త్వా = విడచి, జటాజినధరః = జటాజినములను ధరించిన, వాడవై, దణ్డకారణ్యమ్ ఆశ్రితః = దండకారణ్యమును ఆశ్రయించినవాడవై, సప్త సప్త చ వర్షాణి = పదునాలుగు సంవత్సరములు, వస = నివసించుము.

తా. నీవు ఈ అభిషేకము త్యజించి, జటాజినధారివై, పదునాలుగు సంవత్సరములు దండకారణ్యములో నివసించవలెను. ౩౭

మూ. భరతః కోసలపురే ప్రశాస్తు వసుధామిమామ్,
నానారత్నసమాకీర్ణాం సవాజిరథకుఞ్జరామ్. ౩౮.

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, కోసలపురే = కోసలదేశ రాజధాని యైన ఈ అయోధ్యయందు, నానారత్నసమాకీర్ణామ్ = అనేక విధములైన శ్రేష్ఠ వస్తువులతో కూడినదీ, సవాజిరథకుఞ్జరామ్ = అశ్వరథగజములతో నిండియున్నదీ అయిన, ఇమాం వసుధామ్ = ఈ భూమిని, ప్రశాస్తు = పరిపాలించుగాక.

తా. భరతుడు అయోధ్యలో నివసించుచు, అనేక శ్రేష్ఠవస్తువులతోను, గజాశ్వరథాలతోను ప్రకాశించుచున్న ఈ రాజ్యమును పరిపాలించవలెను.

వి. "జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమితి కీర్త్యతే"- ఆ యా జాతులకు చెందిన వస్తువులలో ఏది శ్రేష్ఠమో అది రత్నము. ౩౮.

మూ. ఏతేన త్వాం నరేన్ద్రోఽయం కారుణ్యేన సమాప్లుతః,
శోకసంక్లిష్టవదనో న శక్నోతి నిరీక్షితుమ్. ౩౯

ప్ర. అ. ఏతేన = ఈ కారణముచేత, అయం నరేన్ద్రః = ఈ రాజు, కారుణ్యేన = జాలితో, సమాప్లుతః = నిండినవాడై, శోకసంక్లిష్టవదనః = శోకముతో వాడిపోయిన ముఖము కలవాడై, త్వామ్ = నిన్ను, నిరీక్షితుమ్ = చూచుటకు, న శక్నోతి = సమర్థుడు కాకున్నాడు.

తా. ఈ కారణముచేత నీపై జాలి గల ఈ దశరథమహారాజు, దుఃఖముతో ముఖము వాడిపోయి, నిన్ను చూడజాలకున్నాడు. ౩౯

మూ. ఏతత్కురు నరేన్ద్రస్య వచనం రఘునన్దన,
సత్యేన మహతా రామ తారయస్వ నరేశ్వరమ్. 40

ప్ర. అ. రఘునన్దన=రామా! నరేన్ద్రస్య=రాజుయొక్క. ఏతత్ వచనమ్=ఈ వచనమును, కురు=చేయుము. రామ=రామా, మహతా = గొప్ప, సత్యేన=సత్యముచేత, నరేశ్వరమ్ = రాజును, తారయస్వ=తరింపచేయుము.

తా. రామా! రాజు చెప్పిన విధముగా చేసి, మీ తండ్రి సత్యపాలనము చేయు అవకాశము కల్పించి ఆయనను తరింపచేయుము. 40

మూ. ఇతీవ తస్యాం పరుషం వదన్త్యాం
న చైవ రామః ప్రవివేశ శోకమ్,
ప్రవివ్యథే చాపి మహానుభావో
రాజా తు పుత్రవ్యసనాభితప్తః. 41

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
అష్టాదశః సర్గః.

ప్ర. అ. ఇతీవ = ఈ విధముగా, తస్యామ్ = ఆమె, పరుషమ్ = పరుషమైన వచనము, వదన్త్యామ్ = పలుకుచుండగా, రామః = రాముడు, శోకమ్ = దుఃఖమును, నచైవ ప్రవివేశ=ప్రవేశించనే లేదు. మహానుభావః = మహానుభావుడైన, రాజా తు = రాజైతే, పుత్రవ్యసనాభితప్తః=పుత్రునకు వచ్చిన వ్యసనముచే తపింపబడిన వాడై, ప్రవివ్యథే = చాల బాధపడెను.

తా. ఆమె ఆ విధముగా పరుషవాక్యములు పలుకుచున్నను రామునకు ఏ మాత్రము దుఃఖము కలుగలేదు. కాని మహానుభావుడైన దశరథుడు మాత్రము పుత్రవ్యసనపీడితుడై చాల బాధపడెను. 41

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో పదునెనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకోనవింశః సర్గః

[శ్రీరాముడు కైకతో మాటలాడి, వనవాసమునకు అంగీకరించుట. తన తల్లి కౌసల్య అనుమతి పొందుటకై వెడలుట.]

మూ. తదప్రియమమిత్రఘ్నో వచనం మరణోపమమ్,
శ్రుత్వా న వివ్యథే రామః కైకేయీం చేదమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. అమిత్రఘ్నః = శత్రువినాశకుడైన, రామః = రాముడు, అప్రియమ్=ప్రియము కానిదీ, మరణోపమమ్=మరణముతో సమానమైనదీ అయిన, తత్ వచనమ్ = ఆ వచనమును, శ్రుత్వా = విని, న వివ్యథే = వ్యథ చెందలేదు. కైకేయీమ్ = కైకేయిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. శత్రుసంహారకుడైన ఆ రాముడు మరణశాసనము వంటి, అప్రియమైన ఆ మాటలు విని ఏ మాత్రము వ్యథ చెందక కైకేయితో ఇట్లనెను. 1

మూ. ఏవమస్తు గమిష్యామి వనం వస్తుమహం త్వితః,
జటాజినధరో రాజ్ఞః ప్రతిజ్ఞామనుపాలయన్. 2

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఇట్లే, అస్తు = అగుగాక. అహమ్ = నేను, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, ప్రతిజ్ఞామ్ = ప్రతిజ్ఞను, అనుపాలయన్=మన్నించుచు, జటాజినధరః = జటాజినములను ధరించినవాడనై, ఇతః = ఇక్కడినుండి, వనమ్ = వనమును గూర్చి, వస్తుమ్=నివసించుటకు, గమిష్యామి = వెళ్లగలను.

తా. నీవు చెప్పినట్లే అగుగాక. నేను రాజు చేసిన ప్రతిజ్ఞ మన్నించి, ఇచటినుండి వనమునకు వెళ్లి అచట జటాజినధారినై నివసించగలను. 2

మూ. ఇదం తు జ్ఞాతుమిచ్ఛామి కిమర్థం మాం మహీపతిః,
నాభినన్దతి దుర్ధర్షో యథాపురమరిన్దమః. 3

ప్ర. అ. దుర్ధర్షః = ఎదురింప శక్యము కానివాడూ, అరిందమః = శత్రు సంహారకుడూ అయిన, మహీపతిః = రాజు, యథాపురమ్ = పూర్వమునందు వలె, మామ్ = నన్ను, కిమర్థమ్ = ఎందువలన, నాభినన్దతి = అభినందించుట లేదు? ఇదం తు = ఈ విషయమును, జ్ఞాతుమ్ = తెలుసుకొనుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. కాని, శత్రుసంహారకుడూ, ఎదిరింప శక్యముకానివాడూ అయిన రాజు వెనుకటి వలె నన్నెందుచే అభినందించుటలేదో తెలుసుకొన గోరుచున్నాను. 3

మూ. మన్యుర్న చ త్వయా కార్యో దేవి బ్రూమి తవాగ్రతః,
యాస్యామి భవ సుప్రీతా వనం చీరజటాధరః. 4

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! త్వయా = నీచేత, మన్యుః = దుఃఖము, న కార్యః = చేయదగినది కాదు. తవ = నీయొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, బ్రూమి = చెప్పుచున్నాను. చీరజటాధరః = నారచీరలను జటలను ధరించినవాడనై, వనమ్ = వనమును గూర్చి, యాస్యామి = వెళ్ళగలను. సుప్రీతా = బాగా సంతోషించినదానవు, భవ = అగుము.

తా. దేవీ! నీ వేమాత్రము చింతింపకుము. నీ ఎదుటనే చెప్పుచున్నాను. నారచీరలు, జటలు ధరించి అడవికి వెళ్ళెదను, సంతోషింపుము. 4

మూ. హితేన గురుణా పిత్రా కృతజ్ఞేన నృపేణ చ,
నియుజ్యమానో విస్రబ్ధః కిం న కుర్యామహం ప్రియమ్. 5

ప్ర. అ. హితేన = హితము కోరువాడూ, గురుణా = పూజ్యుడూ, కృతజ్ఞేన = కృతజ్ఞుడూ, నృపేణ చ = రాజు కూడ అయిన, పిత్రా = తండ్రిచేత, నియుజ్యమానః = ఆజ్ఞాపింపబడినవాడనై, అహమ్ = నేను, విస్రబ్ధః = విశ్వాసవంతుడనై, ప్రియమ్ = అతనికి ప్రియముగు కార్యమును, న కుర్యాం కిమ్ = చేయకుందునా?

తా. నా హితము కోరువాడూ, పూజ్యుడూ, కృతజ్ఞుడూ, అన్నింటిని పొంది రాజకూడ అయిన తండ్రి ఆజ్ఞాపింపగా, నేను విశ్వాసపూర్వకముగ అతనికి ప్రియ మగు కార్యము చేయకుందునా? 5

మూ. అలీకం మానసం త్వేకం హృదయం దహతీవ మే,
స్వయం యన్నాహ మాం రాజా భరతస్యాభిషేచనమ్. 6

ప్ర. అ. భరతస్య = భరతునియొక్క, అభిషేచనమ్ = అభిషేకమును గూర్చి, రాజా = రాజు, స్వయమ్ = స్వయముగా, మామ్ = నన్ను గూర్చి (నాతో), యత్ నాహ = చెప్పుటలేదను, ఏకమ్ = ఒక్క, మానసమ్ = మనోగత మైన, అలీకమ్ = దుఃఖము, మే = నాయొక్క హృదయమ్ = హృదయమును, దహతీవ = కాల్చివేయుచున్న ట్లున్నది.

తా. రాజు, భరతుని రాజ్యాభిషేకమును గూర్చి నాకు స్వయముగా చెప్ప లే దను మనోవ్యథ ఒక్కటే నా హృదయమును కాల్చివేయుచున్నది. 6

మూ. అహం హి సీతాం రాజ్యం చ ప్రాణానిష్టాన్ ధనాని చ,
హృష్టో భ్రాత్రే స్వయం దద్యాం భరతాయాప్రచోదితః. 7

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అప్రచోదితః = ప్రేరేపింపబడకుండగనే, హృష్టః = సంతోషించినవాడ నై, భ్రాత్రే = సోదరు డైన, భరతాయ = భరతునకు, సీతామ్ = సీతను, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, ఇష్టాన్ = ఇష్టజనములను, ధనాని చ = ధనములను, స్వయమ్ = స్వయముగా, దద్యామ్ = ఇచ్చెదను.

తా. నన్నెవ్వరును ప్రేరేపింప కున్నను నేనే స్వయముగ, సోదరు డైన భరతునకు (అతని కభిలాష యున్న దని తెలిసినచో) సీతను, రాజ్యమును, ప్రాణాలను, ఇష్టజనులను, ధనములను కూడ సంతోషపూర్వకముగా ఇచ్చి యుండెడి వాడను. 7

మూ. కిం పునర్మనుజేన్ద్రేణ స్వయం పిత్రా ప్రచోదితః,
తవ చ ప్రియకామార్థం ప్రతిజ్ఞామనుపాలయన్. 8

ప్ర. అ. పిత్రా = తండ్రి యైన, మనుజేన్ద్రేణ = రాజుచేత, స్వయమ్ = స్వయముగ, ప్రచోదిత౹ = ప్రేరేపింపబడినవాడ వై, తవ = నీయొక్క, ప్రియకామార్థమ్ = ప్రియ మైన కోరికకొరకై, ప్రతిజ్ఞామ్ = (తండ్రిచేసిన) ప్రతిజ్ఞను, అనుపాలయన్ = పాలించుచు, కిం పున౹ = (నే నిచ్చెద నని) చెప్పవలెనా?

తా. తండ్రి యైన దశరథమహారాజు స్వయముగ కోరుచుండగా నీ ప్రియ మగు కోరికను తీర్చుటకై తండ్రి చేసిన ప్రతిజ్ఞను మన్నించుచు నేను సర్వస్వమును భరతున కీయగల నని వేరుగా చెప్పవలెనా? ౮

మూ. తదాశ్వాసయ హీమం త్వం కిం న్విదం యన్మహీపతిః,
వసుధాసక్తనయనో మన్దమశ్రూణి ముఞ్చతి. ౯

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలను, త్వమ్ = నీవు, ఇమమ్ = ఈయనను, ఆశ్వాసయ = ఓదార్చుము. మహీపతి౹ = రాజు, వసుధాసక్తనయన౹ = నేలపై ప్రసరింపబడిన నేత్రములు కలవాడై, మన్దమ్ = మందముగా, అశ్రూణి = కన్నీళ్లను, ముఞ్చతి ఇతి యత్ = విడచుచున్నాడు అను, ఇదమ్ = ఇది, కిం ను = ఎందు చేతనో?

తా. అందుచే నీవు ఈయనను ఓదార్చుము. ఏమి ఇది — మహారాజు నేల వైపుచూచుచు మెల్ల మెల్లగా కన్నీళ్లు కార్చుచున్నాడు? ౯

మూ. గచ్ఛన్తు చైవానయితుం దూతాః శీఘ్రజవైర్హయైః,
భరతం మాతులకులాదద్యైవ నృపశాసనాత్. 10

ప్ర. అ. నృపశాసనాత్ = రాజాజ్ఞవలన, మాతులకులాత్ = మేనమామ ఇంటినుండి, భరతమ్ = భరతుని, ఆనయితుమ్ = తీసికొనివచ్చుటకు, దూతా౹ = దూతలు, శీఘ్రజవై౹ = శీఘ్రవేగము గల, హయై౹ = గుఱ్ఱములతో, అద్యైవ = ఇప్పుడే, గచ్ఛన్తు = వెళ్లెదరుగాక.

తా. రాజాజ్ఞ ప్రకారము మేనమామ ఇంటినుండి భరతుని తీసికొని వచ్చుటకై, దూతలు, ఇప్పుడే, వేగము గల గుఱ్ఱములపై బయలుదేరి వెళ్లెదరు గాక. 10

మూ. దణ్డకారణ్యమేషోఽహమితో గచ్ఛామి సత్వరః,
అవిచార్య పితుర్వాక్యం సమా వస్తుం చతుర్దశ. 11

ప్ర. అ. ఏషః అహమ్=ఈ నేను, పితుః=తండ్రియొక్క, వాక్యమ్=వాక్యమును గూర్చి, అవిచార్య=ఆలోచించకుండగనే, సత్వరః = తొందరతో కూడినవాడనై, చతుర్దశ=పదనాలుగు, సమాః=సంవత్సరములను, వస్తుమ్=నివసించుటకు, ఇతః=ఇచటనుండి, దండకారణ్యమ్=దండకారణ్యమును గూర్చి గచ్ఛామి=వెళ్లెదను.

తా. నేను తండ్రి మాటలలోని, యుక్తాయుక్తత్వవిచారణ చేయక, పదునాలుగు సంవత్సరముల పాటు దండకారణ్యములో నివసించుటకై వెంటనే వెళ్లిపోయెదను. 11

మూ. సా హృష్టా తస్య తద్వాక్యం శ్రుత్వా రామస్య కైకయీ,
ప్రస్థానం శ్రద్దధానా హి త్వరయామాస రాఘవమ్. 12

ప్ర. అ. సా కైకయీ = ఆ కైకేయి, తస్య రామస్య = ఆ రాముని యొక్క, తత్ వాక్యమ్=ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, హృష్టా=సంతోషించినదై, ప్రస్థానమ్=అతని ప్రయాణమును, శ్రద్దధానా=నమ్ముచున్నదై, రాఘవమ్=రాముని, త్వరయామాస=తొందరపెట్టెను.

తా. రాముని వాక్యము విన్న కైకేయి, అతడు తప్పక వెళ్లగలం డని తెలిసుకొని, సంతోషించి, అతని తొందరపెట్టెను. 12

మూ. ఏవం భవతు యాస్యన్తి దూతాః శీఘ్రజవైర్హయైః,
భరతం మాతులకులాదుపావర్తయితుం నరాః. 13

ప్ర. అ. ఏవం=ఇట్లే, భవతు=అగుగాక. మాతులకులాత్=మేనమామ గృహమునుండి, భరతమ్ = భరతుని, ఉపావర్తయితుమ్ = తిరిగి తీసుకొని వచ్చుటకు, దూతాః=దూత లైన, నరాః=మనుష్యులు, శీఘ్రజవైః=శీఘ్ర మైన వేగము గల, హయైః=గుఱ్ఱములచే, యాస్యన్తి=వెళ్లగలరు.

తా. నీవు చెప్పినట్లే అగుగాక! భరతుని, మేనమామ ఇంటినుండి తీసు కొనివచ్చుటకై దూతలు మహావేగము గల అశ్వములపై వెళ్లెదరు. 13

మూ. తవ త్వహం క్షమం మన్యే నోత్సుకస్య విలంబనమ్,
రామ! తస్మాదితః శీఘ్రం వనం త్వం గన్తుమర్హసి. 14

ప్ర. అ. తు=కాని, ఉత్సుకస్య = అడవికి వెళ్లుటకు ఆసక్తి గల, తవ= నీయొక్క, విలంబనమ్=ఆలస్యము చేయుటను, క్షమమ్ = తగిన దానినిగా, అహమ్ = నేను, న మన్యే = తలవను. రామ = ఓ రామా! తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, త్వమ్ = నీవు, ఇతః = ఇచటినుండి, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గన్తుమ్=వెళ్లుటకు, అర్హసి=తగియున్నావు.

తా. కాని వనమునకు పోవుటకు ఉత్సాహము గల నీవు ఆలస్యము చేయుట యుక్తము కా దని నా అభిప్రాయము. అందుచే వెంటనే నీవు అరణ్య మునకు వెళ్లుము. 14

మూ. వ్రీడాన్వితః స్వయం యచ్చ నృపస్త్వాం నాభిభాషతే,
నైతత్కించిన్నరశ్రేష్ఠ మన్యురేషోఽపనీయతామ్. 15

ప్ర. అ. నరశ్రేష్ఠ=ఓ రామా! వ్రీడాన్వితః=సిగ్గుతో కూడిన, నృపః= రాజు, స్వయమ్ = స్వయముగా, త్వామ్ = నిన్ను, యత్ నాభిభాషతే = పలక రించుటలేదు అను, ఏతత్ = ఇది, న కించిత్ = ఏమియు కాదు. ఏషః = ఈ, మన్యుః = దుఃఖము, అపనీయతామ్ = తొలగింపబడుగాక!

తా. రాజు సిగ్గుచే, స్వయముగా నీతో చెప్పజాల కున్నాడు అనునది అంత ప్రధానవిషయము కాదు. నరశ్రేష్ఠుడ వైన ఓ రామా దీనికి నీవు విచారింప వద్దు. 15

మూ. యావత్త్వం న వనం యాతః పురాదస్మాదభిత్వరన్,
పితా తావన్న తే రామ స్నాస్యతే భోక్ష్యతేఽపి వా. 16

ప్ర. అ. రామ = ఓ రామా! త్వమ్ = నీవు, అభిత్వరన్ = తొందర పడుచు, అస్మాత్ = ఈ, పురాత్ = పట్టణమునుండి, యావత్ = ఎంతవరకు,

వనమ్ = వనమును, గూర్చి, న యాతః = వెళ్లడో, తావత్ = అంతవరకు, తే పితా = నీ తండ్రి, న స్నాస్యతే = స్నానము చేయడు; భోక్ష్యతేపి వా = భోజనము చేయడు.

తా. రామా! నీవు శీఘ్రముగా, ఈ పట్టణము విడిచి అడవికి పోనంత వరకు నీ తండ్రి స్నానము కాని, భోజనము కాని చేయడు. 16

మూ. ధిక్ కష్టమితి నిఃశ్వస్య రాజా శోకపరిప్లుతః,
మూర్ఛితో న్యపతత్తస్మిన్ పర్యఙ్కే హేమభూషితే. 17

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, ధిక్ = ఛీ, కష్టమ్ = ఎంత కష్టము: ఇతి = అని. నిఃశ్వస్య = నిట్టూర్చి, శోకపరిప్లుతః = శోకముతో నిండినవాడై, మూర్ఛితః = మూర్ఛ చెందినవాడై, హేమభూషితే = బంగారముతో అలంకరింపబడిన, తస్మిన్ పర్యఙ్కే = ఆ పర్యంకమునందు, న్యపతత్ = పడెను.

తా. ఈ మాటలు విన్న రాజు, "ఛీ ఎంత కష్టము వచ్చినది"! అని. పలుకుచు, శోకాక్రాంతుడై మూర్ఛ చెంది ఆ సువర్ణమయమైన, పర్యంకము పై పడిపోయెను. 17

మూ. రామోఽప్యుత్థాప్య రాజానం కైకేయ్యాభిప్రచోదితః,
కశయేవాహతో వాజీ వనం గన్తుం కృతత్వరః.

ప్ర. అ. కైకేయ్యా = కైకచేత, అభిప్రచోదితః = ప్రేరేపింపబడిన, రామోఽపి = రాముడు, రాజానమ్ = రాజును, ఉత్థాప్య = లేవదీసి, కశయా = కొరడాతో, ఆహతః = కొట్టబడిన, వాజీవ = గుఱ్ఱము వలె, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గన్తుమ్ = వెళ్ళుటకు, కృతత్వరః = చేయబడిన తొందర గలవాడు (ఆయెను).

తా. రాముడు ఆ రాజును లేవదీసి, కొరడాతో గుఱ్ఱమును కొట్టినట్లు, కైకేయి మరల ప్రేరేపింపగా, వెంటనే అడవికి పోవుటకు తొందరపడెను. 18

మూ. తదప్రియమనార్యాయా వచనం దారుణోదయమ్,
శ్రుత్వా గతవ్యథో రామః కైకేయీం వాక్యమబ్రవీత్. 19

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, అనార్యాయాః = దుష్టురాలైన ఆమెయొక్క, దారుణోదయమ్ = భయంకర మైన ఫలము గల, అప్రియమ్ = అప్రియ మైన, తత్ వచనమ్ = ఆ వచనమును, శ్రుత్వా = విని, గతవ్యథః = వ్యథలేని వాడై, కైకేయీమ్ = కైకేయిని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. భయంకర మగు ఫలము గల అప్రియ మైన ఆ దుష్టురాలి వాక్యము విన్న రాముడు ఏమియు వ్యథ చెందక ఆమెతో ఇట్లనెను. 19

మూ. నాహమర్థపరో దేవి లోకమావస్తుముత్సహే,
విద్ధి మామృషిభిస్తుల్యం కేవలం ధర్మమాస్థితమ్. 20

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ, అహమ్ = నేను, అర్థపరః = ధనమునందు ఆసక్తి కలవాడను, న = కాను. లోకమ్ = లోకమును, ఆ వస్తుమ్ = అధిష్ఠించుటకు (లోక మర్యాద పాటించుటకు), ఉత్సహే = కోరుచున్నాను. కేవలమ్ = కేవలము, ధర్మమ్ = ధర్మమును, ఆస్థితమ్ = అవలంబించియున్న, మామ్ = నన్ను, ఋషిభిః = ఋషులతో, తుల్యమ్ = సమానునిగా, విద్ధి = తెలుసుకొనుము.

తా. దేవీ! నేను ధనప్రధానుడను కాను. లోక మర్యాదను అనుసరించ వలె నని మాత్రమే కోరుచున్నాను. కేవలము ధర్మమును అవలంబించిన నేను ఋషితుల్యుడ నని తెలుసుకొనుము. 20

మూ. యదత్రభవతః కించిచ్ఛక్యం కర్తుం ప్రియం మయా,
ప్రాణానపి పరిత్యజ్య సర్వథా కృతమేవ తత్. 21

ప్ర. అ. మయా = నాచేత, అత్రభవతః = పూజ్యు డైన నా తండ్రికి, కించిత్ = ఏదైన, యత్ ప్రియమ్ = ఏ ప్రియకార్యము, కర్తుమ్ = చేయుటకు, శక్యమ్ = శక్యమో, తత్ = అది, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, పరిత్యజ్యాపి = విడిచి యైనను, సర్వథా = అన్ని విధముల, కృతమేవ = చేయబడినదే.

తా. పూజ్యు డైన మా తండ్రికి ప్రియమైన యే పని యైనను నేను చేయ వలసి యున్నచో దానిని ప్రాణములు విడిచి యైనను చేసినట్లే తెలిసికొనుము. 21

మూ. న హ్యతో ధర్మచరణం కించిదస్తి మహత్తరమ్,
యథా పితరి శుశ్రూషా తస్య వా వచనక్రియా. 22

ప్ర. అ. పితరి = తండ్రియందు, శుశ్రూషా = సేవ గాని, తస్య = అతని యొక్క, వచనక్రియా వా = ఆజ్ఞను నిర్వర్తించుట గాని, యథా = ఎట్లో, అతః = దీనికంటె, మహత్తరమ్ = గొప్పదైన, ధర్మచరణమ్ = ధర్మానుష్ఠానము, కించిత్ = ఏదియు, నాస్తి హి = లేదు కదా.

తా. తండ్రికి శుశ్రూష చేయుటను, ఆయన ఆజ్ఞకు పాలించుటను మించిన ధర్మాచరణ మేదియు లేదు కదా. 22

మూ. అనుక్తో ఽ ప్యత్రభవతా భవత్యా వచనాదహమ్,
వనే వత్స్యామి విజనే వర్షాణీహ చతుర్దశ. 23

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అత్రభవతా = పూజ్యుడగు ఈయనచే, అనుక్తోఽపి = చెప్పబడకున్నను, భవత్యాః = నీ యొక్క, వచనాత్ = మాటవలన, ఇహ = ఇపుడు, చతుర్దశ వర్షాణి = పదునాలుగు సంవత్సరములు, విజనే = జన శూన్య మైన, వనే = వనమునందు, వత్స్యామి = నివసించగలను.

తా. పూజ్యు డైన మా తండ్రిగారు చెప్పకున్నను, నీ వచనము ప్రకారము పదునాలుగు సంవత్సరములు జనశూన్యమైన అరణ్యములో నివసించెదను. 23

మూ. న నూనం మయి కైకేయి కించిదాశంససే గుణమ్,
యద్రాజానమవోచస్త్వం మమేశ్వరతరా సతీ. 24

ప్ర. అ. కైకేయి = ఓ కైకేయీ, త్వమ్ = నీవు, మమ = నా విషయమున ఈశ్వరతరా సతీ = అధిక మైన అధికారము కలదానివై యుండి గూడ, రాజానమ్ = రాజును గూర్చి, యత్ అవోచః = ఏ కారణమున పలికితివో, (ఆ కారణము వలన) మయి నాయందు, కించిత్ = కొంచె మైనను, గుణమ్ = గుణమును, న ఆశంససే = చూచుటలేదు. నూనమ్ = నిశ్చయము.

తా. నాపై అధికారము కలదానివై యుండి కూడ నీవు భరతరాజ్యాభిషేక విషయమున నాతో చెప్పక దశరథునితో చెప్పియున్నావు. దీనిని బట్టి నీకు నా గుణములపై నమ్మక లేదని తెలియుచున్నది. నిశ్చయము. 24

మూ. యావన్మాతరమాపృచ్ఛే సీతాంచానునయామ్యహమ్,
తతోఽద్యైవ గమిష్యామి దణ్డకానాం మహద్వనమ్. 25

ప్ర. అ. మాతరమ్=తల్లిని, యావత్ ఆపృచ్ఛే=వీడ్కోలు చెప్పెదను. సీతాం చ=సీతను గూడ, అహమ్=నేను, అనునయామి = ఊరడించెదను. తతః =అటుపిమ్మట, అద్యైవ=నేడే, మహత్=గొప్పదైన, దణ్డకానాం వనమ్ = దండకారణ్యమును గూర్చి, గమిష్యామి= వెళ్ళెదను.

తా. నేను మా తల్లికి వీడ్కోలు చెప్పి, సీతను ఊరడించి, నేడే దండకారణ్యమునకు వెళ్ళెదను. 25

మూ. భరతః పాలయే ద్రాజ్యం శుశ్రూషేచ్చ పితుర్యథా,
తథా భవత్యా కర్తవ్యం స హి ధర్మః సనాతనః. 26

ప్ర. అ. భరతః=భరతుడు, యథా = ఎట్లు, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, పాలయేత్=పాలించునో, పితుః = తండ్రికి, శుశ్రూషేచ్చ = శుశ్రూషచేయునో, తథా = అట్లు, భవత్యా=నీచేత, కర్తవ్యమ్=చేయదగినది. సః = అది, సనాతనః = అతిప్రాచీన మైన, ధర్మః హి = ధర్మము కదా.

తా. భరతుడు రాజ్యమును పాలించుచు తండ్రికి శుశ్రూష చేయునట్లు నీవు చేయవలెను. అది సనాతన మైన ధర్మము కదా. 26

మూ. స రామస్య వచః శ్రుత్వా భృశం దుఃఖహతః పితా,
శోకాదశక్నువన్ వక్తుం ప్రరురోద మహాస్వనమ్. 27

ప్ర. అ. రామస్య = రామునియొక్క, వచః = మాటను, శ్రుత్వా = విని, పితా = తండ్రి యైన, సః = ఆ దశరథుడు, భృశమ్=మిక్కిలి, దుఃఖహతః= దుఃఖముచే కొట్టబడినవాడై, శోకాత్ = శోకమువలన, వక్తుమ్=మాటలాడుటకు, అశక్నువన్ = అసమర్థుడై, మహాస్వనమ్ = గొప్ప ధ్వని కలుగునట్లుగా, ప్రరురోద = ఏడ్చెను.

తా. రాముని మాటలు విన్న దశరథుడు, మిక్కిలి దుఃఖపీడితుడై, ఏమియు మాటలాడ జాలక బిగ్గరగా ఏడ్చెను. 27

మూ. వన్దిత్వా చరణౌ రామో విసంజ్ఞస్య పితు స్తథా,
కైకేయ్యాశ్చాప్యనార్యాయాః నిష్పపాత మహాద్యుతిః. 28

ప్ర. అ. మహాద్యుతిః = గొప్ప కాంతి కల, రామః = రాముడు, విసంజ్ఞస్య = మూర్ఛితు డైన, పితుః = తండ్రియొక్క, చరణౌ = పాదములను, తథా = మరియు, అనార్యాయాః = దుష్టురా లైన, కైకేయ్యాశ్చాపి = కైకేయియొక్క పాదములను, వన్దిత్వా = నమస్కరించి, నిష్పపాత = బయటకు వచ్చెను.

తా. మహాతేజశ్శాలి యైన ఆ రాముడు మూర్ఛ చెందిన తండ్రి పాదములకు, దుష్టురా లగు కైక పాదములకు నమస్కారము చేసి బయటకు వచ్చెను. 28

మూ. స రామః పితరం కృత్వా కైకేయీం చ ప్రదక్షిణమ్,
నిష్క్రమ్యాన్తఃపురా త్తస్మా త్స్వం దదర్శ సుహృజ్జనమ్ 29

ప్ర. అ. సః రామః = ఆ రాముడు, పితరమ్ = తండ్రిని, కైకేయీం చ = కైకేయిని, ప్రదక్షిణం కృత్వా = ప్రదక్షిణము చేసి, తస్మాత్ = ఆ, అన్తఃపురాత్ = అంతఃపురమునుండి, నిష్క్రమ్య = నిష్క్రమించి, స్వమ్ = తన సుహృజ్జనమ్ = మిత్రజనమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆ రాముడు తండ్రికిని, కైకేయికిని, ప్రదక్షిణపూర్వకముగ నమస్కరించి, అంతఃపురమునుంచి నిష్క్రమించి తన మిత్రులను కలుసుకొనెను. 29

మూ. తం బాష్పపరిపూర్ణాక్షః పృష్ఠతోఽనుజగామ హ,
లక్ష్మణః పరమక్రుద్ధః సుమిత్రానన్దవర్ధనః. 30

ప్ర. అ. సుమిత్రానన్దవర్ధనః = సుమిత్రయొక్క ఆనందమును వృద్ధి పొందించు, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, పరమక్రుద్ధః = మిక్కిలి కోపగించినవాడై, బాష్ప పరిపూర్ణాక్షః = కన్నీటితో నిండిన నేత్రములు కలవాడై, తమ్ = రాముని, పృష్ఠతః = వెనుక, అనుజగామ హ = అనుసరించి వెళ్ళెను.

తా. సుమిత్ర కుమారు డైన లక్ష్మణుడు చాల కోపగించి, కన్నీరు నిండిన నేత్రములతో రాముని అనుసరించి వెళ్లెను. 30

మూ. అభిషేచనికం భాండం కృత్వా రామః ప్రదక్షిణమ్,
శనైర్జగామ సాపేక్షో దృష్టిం తత్రావిచాలయన్. ౩౧

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, అభిషేచనికమ్=అభిషేకమునకు సంబంధించిన, భాండమ్=సామగ్రిని, ప్రదక్షిణం కృత్వా=ప్రదక్షిణము చేసి, సాపేక్షః = శ్రద్ధావంతుడై, తత్ర = దానియందు, దృష్టిమ్ = దృష్టిని, అవిచాలయన్ = చలింపచేయక, శనైః = మెల్లగా, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. రాముడు అభిషేకసామగ్రికి ప్రదక్షిణము చేసి, శ్రద్ధాపూర్వకముగ తన దృష్టిని ఆ మంగళ ద్రవ్యములందు నిలిపి మెల్లగా వెళ్లెను. ౩౧

మూ. న చాస్య మహతీం లక్ష్మీం రాజ్యనాశోఽపకర్షతి,
లోకకాన్తస్య కాన్తత్వాచ్ఛీతరశ్మేరివ క్షపా. ౩౨

ప్ర. అ. కాన్తత్వాత్ = సౌందర్యవంతుడగుటవలన, లోకకాన్తస్య = లోకమునకు మనోహరుడైన, అస్య = ఈతనియొక్క, మహతీమ్=గొప్పదైన, లక్ష్మీమ్ = శోభను, శీతరశ్మేః=చంద్రుని శోభను, క్షపా ఇవ = రాత్రి వలె, రాజ్యనాశః=రాజ్యముయొక్క నాశనమున, న అపకర్షతి=తగ్గించలేదు.

తా. రాముడు మహాసౌందర్యశాలి యగుటచే లోకమనోహరుడు; అట్టి రాముని గొప్ప శోభను, చంద్రుని శోభను రాత్రి వలె, రాజ్యనాశము తగ్గింపజాలక పోయెను. ౩౨

మూ. న వనం గన్తుకామస్య త్యజతశ్చ వసుంధరామ్,
సర్వలోకాతిగస్యేవ లక్ష్యతే చిత్తవిక్రియా ౩౩

ప్ర. అ. వనమ్=వనమును గూర్చి, గన్తుకామస్య=వెళ్ల నిశ్చయించిన వాడును, వసుంధరామ్ = భూమిని, త్యజతశ్చ= విడచుచున్న వాడును అయిన ఆ రామునకు, సర్వలోకాతిగస్యేవ = సమస్తలోకాతీతుడైన యోగికి వలె, చిత్తవిక్రియా = చిత్తవికారము, న లక్ష్యతే=చూడబడుటలేదు.

తా. రాజ్యమును విడిచి, అరణ్యమునకు వెళ్లనున్న ఆ రామునిలో, లోకమునందలి సుఖదుఃఖాలకు అతీతుడైన యోగియందువలె చిత్తవికారమేదియు కనబడలేదు. ౩౩

మూ. ప్రతిషిధ్య శుభం ఛత్రం వ్యజనే చ స్వలంకృతే,
విసర్జయిత్వా స్వజనం రథం పౌరాంస్తథా జనాన్. ౩౪
ధారయన్ మనసా దుఃఖమిన్ద్రియాణి నిగృహ్య చ,
ప్రవివేశాత్మవాన్వేశ్మ మాతురప్రియశంసివాన్. ౩౫

ప్ర. అ. ఆత్మవాన్ = మనోధైర్యము కల రాముడు, శుభమ్ = శుభమైన, ఛత్రమ్ = ఛత్రమును, స్వలంకృతే = బాగుగ అలంకరింపబడిన, వ్యజనే చ = వింజామరలను, ప్రతిషిధ్య = నిషేధించి, స్వజనమ్ = తన మిత్రులను, రథమ్ = రథమును, తథా = మరియు, పౌరాన్ = పౌరులైన, జనాన్ = జనులను, విసర్జయిత్వా = విడచి, మనసా = మనస్సు చేత, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, ధారయన్ = నిలుపుకొనుచు, ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములను, నిగృహ్య చ = నిగ్రహించుకొని, అప్రియశంసివాన్ = అప్రియమును చెప్ప నున్నవాడై, మాతుః = తల్లియొక్క, వేశ్మ = గృహమును, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. గొప్ప మనోధైర్యము కల ఆ రాముడు, ఛత్రచామరములను వదలి, మిత్రులను, రథమును, పౌరులను, పంపివేసి, దుఃఖమును మనస్సులోనే అణచుకొనుచు, ఇంద్రియములను నిగ్రహించుకొని ఆ అప్రియవార్త చెప్పుటకై తల్లి గృహమునకు వెళ్ళెను. ౩౪-౩౫

మూ. సర్వో హ్యభిజనః శ్రీమాన్ శ్రీమతః సత్యవాదినః,
నాలక్షయత రామస్య కించిదాకారమాననే. ౩౬

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శోభ గల, సర్వః = సమస్తమైన, అభిజనః = చుట్టు ప్రక్కల ఉన్న జనము, శ్రీమతః = శ్రీమంతుడు, సత్యవాదినః = సత్యమువలుకు వాడు అగు, రామస్య = రామునియొక్క, ఆననే = ముఖమునందు, కించిత్ = కొంచె మైనను, ఆకారమ్ = మార్పును, నాలక్షయత = చూడలేదు.

తా. ఆ రాముని ప్రక్కనున్నవారికి శోభాయుక్తుడూ, సత్యవాదీ యైన ఆ రాముని ముఖములో ఏట్టి మార్పు కనబడలేదు. ౩౬

మూ. ఉచితం చ మహాబాహుర్న జహౌ హర్షమాత్మనః,
శారదః సముదీర్ణాంశుశ్చన్ద్రస్తేజ ఇవాత్మజమ్. ౩౭

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కల ఆ రాముడు, సముదీర్ణాంశుః = అధిక మైన కిరణములు గల, శారదః = శరత్కాలమునకు సంబంధించిన, చంద్రః = చంద్రుడు, ఆత్మజమ్ = తనకు సహజ మైన, తేజః ఇవ = తేజస్సును వలె, ఆత్మనః = తనకు, ఉచితమ్ = అలవాటుగా నున్న, హర్షమ్ = సంతోషమును, న జహౌ = విడువలేదు.

తా. అధిక మైన కాంతులు గల శరత్కాలచంద్రుడు, తన సహజ మైన కాంతిని ఎట్లు విడువడో అట్లే ఆ రాముడు తనకు సహజముగా ఉన్న హర్షమును విడువలేదు. ౩౭

మూ. వాచా మధురయా రామః సర్వం సమ్మానయన్ జనమ్,
మాతుస్సమీపం ధీరాత్మా ప్రవివేశ మహాయశాః. ౩౮

ప్ర. అ. ధీరాత్మా = ధీర మైన మనస్సు కలవాడు, మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి కలవాడు అయిన, రామః = రాముడు, మధురయా = మధుర మైన, వాచా = వాక్కుతో, జనమ్ = జనమును, సమ్మానయన్ = గౌరవించుచు, మాతుః = తల్లియొక్క, సమీపమ్ = సమీపమును, ప్రవివేశ = వెళ్ళెను.

తా. ధైర్యముతో కూడిన మనస్సు కలవాడూ, మహాయశశ్శాలి యైన ఆ రాముడు, మధురము లైన మాటలతో అక్కడ నున్న జనులను గౌరవించుచు తల్లి దగ్గరకు వెళ్ళెను. ౩౮

మూ. తం గుణైస్సమతాం ప్రాప్తో భ్రాతా విపులవిక్రమః,
సౌమిత్రిరనువవ్రాజ ధారయన్ దుఃఖమాత్మజమ్. ౩౯

ప్ర. అ. గుణైః = గుణములచే, సమతాం = (రామునితో) సమానత్వమును, ప్రాప్తః = పొందినవాడును, విపులవిక్రమః = అధిక మైన పరాక్రమము కలవాడునూ, భ్రాతా = సోదరుడును ఐన, సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుడు, ఆత్మజమ్ = మనస్సులో పుట్టిన, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, ధారయన్ = నిలుపుకొనుచు, తమ్ = ఆ రాముని, అనువవ్రాజ = అనుసరించి వెళ్లెను.

తా. రాముని గుణములవంటి గుణములు కలవాడును, మహాపరాక్రమశాలియు, సోదరుడూ అయిన, లక్ష్మణుడు మనస్సులోని దుఃఖమును అణచుకొనుచు; రాముని వెనుకనే వెళ్ళెను. 39

మూ. ప్రవిశ్య వేశ్మాతిభృశం ముదాన్వితం
సమీక్ష్య తాం చార్థవిపత్తిమాగతామ్,
న చైవ రామోఽత్ర జగామ విక్రియాం
సుహృజ్జనస్యాత్మవిపత్తిశఙ్కయా. 40

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకోనవింశః సర్గః.

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, అతిభృశమ్ = చాల ఎక్కువగ, ముదా = ఆనందముతో, అన్వితమ్ = కూడిన, వేశ్మ = గృహమును, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, ఆగతామ్ = వచ్చిన, తామ్ = ఆ, అర్థవిపత్తిమ్ = కార్యవిఘాతమును, సమీక్ష్య = చూచి, అత్ర = ఇచట, సుహృజ్జనస్య = మిత్రులకు, ఆత్మవిపత్తిశఙ్కయా = ఆత్మకు (మనస్సుకు) ఆపద కలుగు నను శంకచేత, విక్రియామ్ = వికారమును, న చైవ జగామ = పొందలేదు.

తా. రాముడు ప్రవేశించు సమయమున కౌసల్య భవన మంతయు గొప్ప ఆనందముతో నిండి యుండెను. అట్టి సమయమున, వచ్చిపడిన కార్య విఘాతమును గూర్చి రాముడు వికార మేమియు చూపలేదు. ఆ నేమైన వికారమును చూపినచో అక్కడ ఉన్న తనవారికి ప్రాణభయమే కలుగవచ్చు నని సందేహించి అతడట్లు ప్రవర్తించెను. 40

"బాలానన్దిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో పందొమ్మిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ వింశః సర్గః

[దశరథుని తక్కిన రాణులు విలపించుట, శ్రీరాముడు కౌసల్యా భవనమునకు పోవుట, ఆమెకు తన వనవాసమును గూర్చి తెలుపుట, కౌసల్య తెలివిదప్పి పడుట, శ్రీరాము డామెను లేవనెత్తగా, ఆయన ముఖము చూచి కౌసల్య విలపించుట.]

మూ. తస్మింస్తు పురుషవ్యాఘ్రే నిష్క్రామతి కృతాఞ్జలౌ,
ఆర్తశబ్దో మహాన్ జజ్ఞే స్త్రీణామన్తఃపురే తదా. 1

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, పురుషవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రేష్ఠుడైన, తస్మిన్ = ఆ రాముడు, కృతాఞ్జలౌ = చేయబడిన దోసిలి కలవాడై, నిష్క్రామతి = నిష్క్రమించుచుండగా, అన్తఃపురే = అంతఃపురమునందు, స్త్రీణామ్ = స్త్రీలయొక్క, మహాన్ = గొప్పదైన, ఆర్తశబ్దః = ఏడ్పు, జజ్ఞే = కలిగెను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముడు, తండ్రికి నమస్కరించి, నిష్క్రమించుచుండగా, అంతఃపురములోని స్త్రీలు బిగ్గరగా విలపించిరి. 1

మూ. కృత్యేష్వచోదితః పిత్రా సర్వస్యాన్తఃపురస్య చ,
గతిర్యః శరణం చాసీత్ స రామోఽద్య ప్రవత్స్యతి. 2

ప్ర. అ. యః = ఏ రాముడు, పిత్రా = తండ్రిచేత, కృత్యేషు = ఆ యా పనులయందు, అచోదితః = ప్రేరేపింపబడకపోయినను, సర్వస్య = సమస్తమైన, అంతఃపురస్య = అంతఃపురమునకు, గతిః = గతిగాను, శరణం చ = రక్షకుడు గాను, ఆసీత్ = ఆయెనో, సః రామః = అట్టి రాముడు, అద్య = ఇపుడు, ప్రవత్స్యతి = ప్రవాసము వెళ్లుచున్నాడు.

తా. ఏ రాముడు తండ్రి చెప్పకున్నను ఆ యా కార్యములు నిర్వర్తించుచు తండ్రిని, సమస్తమైన అంతఃపురమునకును సంరక్షణ చేయుచుండెడివాడో అట్టి రాముడు ఇపుడు ప్రవాసమునకు వెళ్లిపోవుచున్నాడు. 2

మూ. కౌసల్యాయాం యథా యుక్తో జనన్యాం వర్తతే సదా,
తథైవ వర్తతేఽస్మాసు జన్మప్రభృతి రాఘవః. ౩

ప్ర. అ. జన్మప్రభృతి = పుట్టినది మొదలు, రాఘవః = రాముడు, జనన్యామ్ = తల్లి యైన, కౌసల్యాయామ్ = కౌసల్యయందు, సదా = ఎల్లపుడు, యుక్తః = భక్తి కలవాడై, యథా = ఎట్లు, వర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నాడో, అస్మాసు = మన విషయములో కూడ, తథైవ = అట్లే, వర్తతే = ప్రవర్తించు చున్నాడు.

తా. రాముడు పుట్టినది మొదలు, తల్లి యైన కౌసల్య విషయమున ఎట్టి భక్తి శ్రద్ధలు చూపుచున్నాడో, అట్లే మన విషయమున కూడ చూపుచున్నాడు. ౩

మూ. న క్రుధ్యత్యభిశప్తోఽపి క్రోధనీయాని వర్జయన్,
క్రుద్ధాన్ ప్రసాదయన్ సర్వాన్ స ఇతోఽద్య ప్రవత్స్యతి. 4

ప్ర. అ. క్రోధనీయాని = కోపము కలిగించు కార్యములను, వర్జయన్ = విడచుచు, క్రుద్ధాన్ = కోపగించిన, సర్వాన్ = అందరిని, ప్రసాదయన్ = ప్రసన్నులను చేసికొనుచు, అభిశప్తోఽపి = నిందింపబడినను, న క్రుధ్యతి = కోపగింపడు. సః = అట్టి రాముడు, అద్య = నేడు, ఇతః = ఇచటినుండి, ప్రవత్స్యతి = ప్రవాసము పోనున్నాడు.

తా. కోపము కలిగించు పనుల చేయక, కోపగించినవారి కోపము తొలగించుచు రాముడు తన్నెవ రైన నిందించినను కోపగించెడివాడు కాదు. అట్టి రాముడు ఈనాడు ప్రవాసము పోవుచున్నాడు. 4

మూ. అబుద్ధిర్బత నో రాజా జీవలోకం చరత్యయమ్,
యో గతిం సర్వభూతానాం పరిత్యజతి రాఘవమ్. ౫

ప్ర. అ. యః = ఏ దశరథమహారాజు, సర్వభూతానామ్ = సమస్తప్రాణులకు, గతిమ్ = గతి యైన, రాఘవమ్ = రాముని, పరిత్యజతి = విడుచుచున్నాడో, అయమ్ = ఈ, నః రాజా = మన రాజు, అబుద్ధిః = బుద్ధి లేనివాడై, జీవలోకమ్ = ప్రాణిసముదాయమును, చరతి = భక్షించివేయుచున్నాడు.

తా. బుద్ధిలేని మన రాజు సమస్తప్రాణులకు గతి యైన రాముని పరిత్యజించుట ద్వారా సకలప్రాణులను నశింపచేయుచున్నారు. 5

మూ. ఇతి సర్వా మహిష్యస్తా వివత్సా ఇవ ధేనవః,
పతిమాచుక్రుశుశ్చైవ సస్వరం చాపి చుక్రుశుః. 6

ప్ర. అ. ఇతి = ఈ విధముగా, సర్వాః = సమస్త మైన, తాః = ఆ, మహిష్యః = రాజభార్యలు, వివత్సాః = దూడలు పోయిన, ధేనవః ఇవ = ఆవులు వలె, సస్వరమ్ = సస్వరముగా, చుక్రుశుః చ అపి = ఏడ్చిరి. పతిమ్ = భర్తను, ఆచుక్రుశుశ్చ ఏవ = నిందించిరి కూడ.

తా. ఈ విధముగా, తమ దూడలను కోల్పోయిన ఆవులు వలె, ఆ రాజ భార్య లందరును గట్టిగా ఏడ్చుచు భర్తను నిందించిరి. 6

మూ. స హి చాన్తఃపురే ఘోరమార్తశబ్దం మహీపతిః,
పుత్రశోకాభిసన్తప్తః శ్రుత్వా వ్యాలీయతాసనే. 7

ప్ర. అ. సః మహీపతిః = ఆ రాజు, అన్తఃపురే = అంతఃపురమునందు, ఘోరమ్ = ఘోర మైన, ఆర్తశబ్దమ్ = ఆర్తధ్వనిని, శ్రుత్వా = విని, పుత్రశోకాభిసంతప్తః = పుత్రశోకముచే పీడింపబడినవాడై, ఆసనే = ఆసనమునందు, వ్యాలీయత = ఒరిగిపోయెను.

తా. దశరథుడు అంతఃపురములో బయలుదేరిన ఆ భయంకర మైన రోదనధ్వని విని పుత్రశోకపీడితుడై తన ఆసనముపై పడి ఒరిగి యుండెను. 7

మూ. రామస్తు భృశమాయస్తో నిఃశ్వసన్నివ కుఞ్జరః,
జగామ సహితో భ్రాత్రా మాతురన్తఃపురం వశీ. 8

ప్ర. అ. వశీ = ఇంద్రియనిగ్రహవంతు డైన, రామస్తు = రాము డైతే, భృశమ్ = మిక్కిలి, ఆయస్తః = దుఃఖమును పొందినవాడై, కుఞ్జరః ఇవ = ఏనుగు వలె, నిఃశ్వసన్ = నిట్టూర్చుచు, భ్రాత్రా = సోదరునితో, సహితః = కూడినవాడై, మాతుః = తల్లియొక్క, అన్తఃపురమ్ = అంతఃపురమును గూర్చి, జగామ = వెళ్లెను.

తా. పిక్కిలి దుఃఖితు డైన రాముడు, ఏనుగ వలె నిట్టూర్చుచు, ఇంద్రియములను నిగ్రహించుకొని, లక్ష్మణసమేతు డై తల్లి అంతఃపురమునకు వెళ్ళెను. ౮

మూ. సోఽపశ్యత్పురుషం తత్ర వృద్ధం పరమపూజితమ్,
ఉపవిష్టం గృహద్వారి తిష్ఠతశ్చాపరాన్బహూన్. ౯

ప్ర. అ. సః = రాముడు, తత్ర = అక్కడ, గృహద్వారి = గృహద్వారమునందు, ఉపవిష్టమ్ = కూర్చున్న, పరమపూజితమ్ = మిక్కిలి పూజింపబడిన, వృద్ధం పురుషమ్ = ఒక వృద్ధపురుషుని, తిష్ఠతః = నిలబడియున్న, బహూన్ = అనేక మైన, అపరాంశ్చ = ఇతరులను, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. రాముడు ఆ గృహద్వారమున కూర్చొని యున్న ఒక పూజనీయు డగు వృద్ధుని, నిలబడి యున్న మరికొంతమందిని చూచెను. ౯

మూ. దృష్ట్వైవ తు తదా రామం తే సర్వే సహసోత్థితాః,
జయేన జయతాం శ్రేష్ఠం వర్ధయన్తి స్మ రాఘవమ్. 10

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, రామమ్ = రాముని, దృష్ట్వైవ = చూడగానే, తే సర్వే = వారందరును, సహసా = శీఘ్రముగా, ఉత్థితాః = లేచినవారై, జయతామ్ = జయించువారిలో, శ్రేష్ఠమ్ = శ్రేష్ఠు డైన, రాఘవమ్ = రాముని, జయేన = జయము చేత, వర్ధయన్తి స్మ = వృద్ధి పొందించిరి.

తా. రాముని చూడగానే వారందరును వెంటనే లేచి, విజయవంతులలో శ్రేష్ఠు డైన అతనిని "నీకు జయము కలుగుగాక" అని పలుకుచు అభినందించిరి. 10

మూ. ప్రవిశ్య ప్రథమాం కక్ష్యాం ద్వితీయాయాం దదర్శ సః,
బ్రాహ్మణాన్ వేదసంపన్నాన్ వృద్ధాన్ రాజ్ఞాభిసత్కృతాన్.

ప్ర. అ. సః = ఆ రాముడు, ప్రథమాం కక్ష్యామ్ = మొదటిసాలిని, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, ద్వితీయాయామ్ = రెండవ సాలియందు, వేదసంపన్నాన్ = వేదవిద్యాసంపన్నులును, రాజ్ఞా = రాజుచేత, అభిసత్కృతాన్ = సత్కరింపబడినవారును, వృద్ధాన్ = వృద్ధులును అయిన, బ్రాహ్మణాన్ = బ్రాహ్మణులను, దదర్శ = చూచెను.

తా. రాముడు మొదటి వాకిలి దాటి, రెండవ వాకిలిలో, వేదసంపన్నులు, రాజగౌరవమును పొందువారు, వృద్ధులు అయిన బ్రాహ్మణులను చూచెను. 11

మూ. ప్రణమ్య రామస్తాన్విప్రాన్ తృతీయాయాం దదర్శ సః,
స్త్రియో వృద్ధాస్తథా బాలా ద్వారరక్షణతత్పరాః, 12

ప్ర. అ. సః రామః=రాముడు, తాన్=ఆ, విప్రాన్=బ్రాహ్మణులను, ప్రణమ్య=నమస్కరించి, తృతీయాయామ్=మూడవవాకిలియందు, ద్వారరక్షణతత్పరాః=ద్వారమును రక్షించుటయం దాసక్తిగల, వృద్ధాః స్త్రియః=వృద్ధులైన స్త్రీలను, తథా=మరియు, బాలాః=బాలలను, దదర్శ=చూచెను.

తా. రాముడు ఆ బ్రాహ్మణులకు నమస్కరించి, మూడవ కక్ష్యలో ద్వారమును రక్షించుచున్న వృద్ధస్త్రీలను, బాలస్త్రీలను చూచెను. 12

మూ. వర్ధయిత్వా ప్రహృష్టాస్తాః ప్రవిశ్య చ గృహం స్త్రియః,
న్యవేదయన్త త్వరితా రామమాతుః ప్రియం తదా. 13

ప్ర. అ. తదా=అపుడు, తాః=ఆ, స్త్రియః=స్త్రీలు, ప్రహృష్టాః=సంతోషించినవారై, వర్ధయిత్వా=రాముని, జయశబ్దముచే వర్ధింపచేసి, త్వరితాః=తొందరపడుచున్నవారై, గృహమ్=గృహమును, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, రామమాతుః=రామమాత యైన కౌసల్యకు, ప్రియమ్=ప్రియమును, న్యవేదయన్త=తెలిపిరి.

తా. ఆ స్త్రీలు సంతోషించి, రాముని జయశబ్దముతో అభినందించి, శీఘ్రముగ గృహములోనికి వెళ్లి కౌసల్యకు ప్రియమైన రామాగమనవార్తను చెప్పిరి. 13

మూ. కౌసల్యాపి తదా దేవీ రాత్రిం స్థిత్వా సమాహితా,
ప్రభాతే త్వకరోత్పూజాం విష్ణోః పుత్రహితైషిణీ. 14

ప్ర. అ. తదా=అపుడు, కౌసల్యా=కౌసల్య, రాత్రిమ్=రాత్రి యంతయు, సమాహితా=నియమవంతురాలై, స్థిత్వా=ఉండి, ప్రభాతే=ప్రాతఃకాలమున, పుత్రహితైషిణీ=పుత్రుని హితమును కోరుచు, విష్ణోః=విష్ణువుయొక్క, పూజామ్=పూజను, అకరోత్=చేసెను.

తా. అపుడు కౌసల్య రాత్రి అంతయు నియమపూర్వకముగ, జాగరము చేసి, పుత్రుని క్షేమము కోరుచు ప్రాతఃకాలమున విష్ణుపూజ చేయుచుండెను. 14

మూ. సా క్షౌమవసనా హృష్టా నిత్యం వ్రతపరాయణా,
అగ్నిం జుహోతి స్మ తదా మన్త్రవత్కృతమఙ్గళా. 15

ప్ర. అ. నిత్యమ్=ఎల్లపుడును, వ్రతపరాయణా = వ్రతములందు ఆసక్తి గల, సా = ఆమె, క్షౌమవసనా=తెల్లని పట్టుచీర ధరించినదై, హృష్టా = సంతోషించి, కృతమఙ్గళా = చేయబడిన మంగళము కలదై, మన్త్రవత్ = మంత్రపూర్వకముగ, అగ్నిమ్=అగ్నిని, జుహోతి స్మ=హోమము చేయుచుండెను.

తా. ఎల్లపుడు వ్రతములను ఆచరించుటయందు ఆసక్తి గల, ఆ కౌసల్య తెల్లని పట్టుచీర ధరించి, మంగళకరమగు వేషముతో మంత్రపూర్వకముగా సంతోషముతో అగ్నిలో హోమము చేయుచుండెను. 15

మూ. ప్రవిశ్య చ తదా రామో మాతురన్తఃపురం శుభమ్,
దదర్శ మాతరం తత్ర హావయన్తీం హుతాశనమ్ 16

ప్ర. అ. తదా=అపుడు, రామః=రాముడు, శుభమ్=మంగళకరమైన, మాతుః అన్తఃపురమ్ = తల్లియొక్క అంతఃపురమును, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, తత్ర=అక్కడ, హుతాశనమ్=అగ్నిని, హావయన్తీమ్=హోమము చేయించుచున్న, మాతరమ్ = తల్లిని, దదర్శ=చూచెను.

తా. రాముడు మంగళకరమైన ఆ తల్లి అంతఃపురము ప్రవేశించి అక్కడ అగ్నిలో హోమము చేయించుచున్న తల్లిని చూచెను. 16

మూ. దేవకార్యనిమిత్తం చ తత్రాపశ్యత్ సముద్యతమ్,
దధ్యక్షతం ఘృతం చైవ మోదకాన్ హవిషస్తదా. 17
లాజాన్ మాల్యాని శుక్లాని పాయసం కృసరం తథా,
సమిధః పూర్ణకుమ్భాంశ్చ దదర్శ రఘునన్దనః. 18

ప్ర. అ. రఘునన్దనః = రాముడు, తత్ర = అచట, దేవకార్యనిమిత్తమ్ = దేవకార్యము కొరకై, సముద్యతమ్=సిద్ధము చేయబడిన పెరుగును, అక్షత

= చూచెను. దధ్యక్షతమ్ = పెరుగును అక్షతలను, ఘృతం చైవ = నెయ్యిని, మోదకాన్ = మధుర భక్ష్యములను, తథా = మరియు, హవిషః = హవిస్సులను, లాజాన్ = పేలాలను, శుక్లాని = తెల్లని, మాల్యాని = పుష్పమాలికలను, పాయసమ్ = పాయసమును, కృసరమ్ = పులగమును, సమిధః = సమిధలను, పూర్ణ కుంభాంశ్చ = పూర్ణకుంభములను, దదర్శ = చూచెను.

తా. రాముడు అచట దేవకార్యము నిమిత్తమై సిద్ధము చేసి ఉంచిన పెరుగు, అక్షతలు, నెయ్యి, మోదకములు, హవిస్సులు, పేలాలు, తెల్లని పుష్పమాలలు, పాయసము, పులగము, సమిధలు, పూర్ణకుంభములు, మొదలగు సామాగ్రిని చూచెను. 17, 18

మూ. తాం శుక్లక్షౌమసంవీతాం వ్రతయోగేన కర్శితామ్,
తర్పయన్తీం దదర్శాద్భిః దేవతాం దేవవర్ణినీమ్. 19

ప్ర. అ. శుక్లక్షౌమసంవీతామ్ = తెల్లని పట్టుచీరను ధరించినదియు, వ్రత యోగేన = వ్రతముచే, కర్శితామ్ = కృశించినదియు, దేవవర్ణినీమ్ = దేవతల వంటి ఆకారము కలదియు, అద్భిః = ఉదకముతో, దేవతామ్ = దేవతను, తర్పయన్తీమ్ = తృప్తిపొందించుచున్నదియు అగు, తామ్ = కౌసల్యను, దదర్శ = చూచెను.

తా. వ్రతములు చేయుటచే కృశించిన ఆ కౌసల్య తెల్లని పట్టుచీర ధరించి దేవతాస్త్రీ వలె ప్రకాశించుచు, దేవతలకు జలతర్పణము లిచ్చుచుండెను. 19

మూ. సా చిరస్యాత్మజం దృష్ట్వా మాతృనన్దనమాగతమ్,
అభిచక్రామ సంహృష్టా కిశోరం బడబా యథా. 20

ప్ర. అ. సా = ఆమె, చిరస్య = చిరకాలమునకు, ఆగతమ్ = వచ్చిన, మాతృనన్దనమ్ = తల్లికి ఆనందమును కలిగించు, ఆత్మజమ్ = కుమారుని, దృష్ట్వా = చూచి, సంహృష్టా = సంతోషించినదై, బడబా = ఆడగుఱ్ఱము, కిశోరం యథా = తన పిల్లను వలె, అభిచక్రామ = ఎదురుగా వెళ్ళి సమీపించెను.

తా. చాల కాలమునకు వచ్చిన వాడును, తల్లికి ఆనందము కల్గించు వాడును అగు ఆ కుమారుని చూచి, సంతోషించి, ఆ కౌసల్య, ఆడగుఱ్ఱము తన పిల్లను సమీపించి నట్లు సమీపించెను. 20

మూ. స మాతరమభిక్రాన్తాముపసంగృహ్య రాఘవః,
పరిష్వక్తశ్చ బాహుభ్యాముపాఘ్రాతశ్చ మూర్ధని. 21

ప్ర. అ. సః రాఘవః = ఆ రాముడు, అభిక్రాన్తామ్ = దగ్గరకు వచ్చిన, మాతరమ్ = తల్లిని, ఉపసంగృహ్య = పాదస్పర్శచే నమస్కరించి, బాహుభ్యామ్ = బాహువులచేత, పరిష్వక్తః = కౌగలింపబడెను. మూర్ధని = శిరస్సునందు, ఉపాఘ్రాతశ్చ = వాసన చూడబడెను.

తా. రాముడు ఎదురుగా వచ్చిన తల్లికి పాదములు స్పృశించి నమస్కరించెను. అప్పు డామె అతనిని బాహువులతో కౌగలించుకొని అతని శిరస్సుపై వాసనచూచెను. 21

మూ. తమువాచ దురాధర్షం రాఘవం సుతమాత్మనః,
కౌసల్యా పుత్రవాత్సల్యాదిదం ప్రియహితం వచః. 22

ప్ర. అ. కౌసల్యా = కౌసల్య, దురాధర్షమ్ = ఎదురింపశక్యము కానివాడును, ఆత్మనః = తనయొక్క, సుతమ్ = కుమారుడును అగు, తం రాఘవమ్ = ఆ రామునిగూర్చి, పుత్రవాత్సల్యాత్ = పుత్రునిపై ఉన్న వాత్సల్యమువలన, ప్రియహితమ్ = ప్రియము హితము అయిన, ఇదమ్ = ఈ, వచః = వచనమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. కౌసల్య శత్రువులచే ఎదురింపశక్యము గాని తన కుమారుడైన రామునితో వాత్సల్యపూర్వకముగా ప్రియములు హితములు అయిన ఈ మాటలు చెప్పెను. 22.

మూ. వృద్ధానాం ధర్మశీలానాం రాజర్షీణాం మహాత్మనామ్,
ప్రాప్నుహ్యాయుశ్చ కీర్తిం చ ధర్మం చోపహితం కులే.

ప్ర. అ. వృద్ధానామ్ = వృద్ధులును, ధర్మశీలానామ్ = ధర్మము చేయు స్వభావము కలవారును, మహాత్మనామ్ = మహాత్ములును అయిన, రాజర్షీణామ్ = రాజర్షులయొక్క, ఆయుశ్చ = ఆయుర్దాయమును, కీర్తిం చ = కీర్తిని, కులే =

వంశమునందు, ఉపహితమ్ = చిరకాలమునుండి ఉన్న, ధర్మం చ = ధర్మమును, ప్రాప్నుహి = పొందుము.

తా. నీకు వృద్ధులును, ధర్మశీలులును, మహాత్ములును అయిన రాజర్షులకు, ఎంత ఆయుర్దాయము, కీర్తి ఉండునో అంత ఆయుర్దాయమూ కీర్తి లభించు గాక. నీ వంశధర్మమును పాలించెదవు గాక. 23

మూ. సత్యప్రతిజ్ఞం పితరం రాజానం పశ్య రాఘవ,
అద్యైవ హి త్వాం ధర్మాత్మా యౌవరాజ్యేఽభిషేక్ష్యతి.

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ రామా, సత్యప్రతిజ్ఞమ్ = సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ కల, పితరమ్ = తండ్రి యైన, రాజానమ్ = రాజును, పశ్య = చూడుము. ధర్మాత్మా = ఆ ధర్మాత్ముడు, త్వామ్ = నిన్ను, అద్యైవ = నేడే, యౌవరాజ్యే = యౌవరాజ్యము నందు, అభిషేక్ష్యతి = అభిషిక్తుని చేయగలడు.

తా. రామా! నీ తండ్రి యైన దశరథమహారాజు చేసిన ప్రతిజ్ఞను తప్పడు. ధర్మాత్ము డైన నీ తండ్రి నేడే నిన్ను యౌవరాజ్యమునందు అభిషిక్తుని చేయ గలడు. 24

మూ. దత్తమాసనమాలభ్య భోజనేన నిమన్త్రితః,
మాతరం రాఘవః కించిత్ ప్రసార్యాఞ్జలిమబ్రవీత్. 25

ప్ర. అ. భోజనేన = భోజనముచేత, (కొరకు), నిమన్త్రితః = పిలువ బడిన, రాఘవః = రాముడు, దత్తమ్ = ఇవ్వబడిన, ఆసనమ్ = ఆసనమును, ఆలభ్య = స్పృశించి, కించిత్ = కొంచెము, అఞ్జలిమ్ = దోసిలిని, ప్రసార్య = పైకి ఎత్తి, మాతరమ్ = తల్లిని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. కౌసల్య ఈ విధముగ పలుకుచు భోజనము చేయుము అని కోరగా రాముడు ఆమె ఇచ్చిన ఆసనమును స్పృశించి ఆమెకు నమస్కరించుచు ఇట్లనెను.

మూ. స స్వభావవినీతశ్చ గౌరవాచ్చ తథా నతః,
ప్రస్థితో దణ్డకారణ్యమాప్రష్టుముపచక్రమే. 26

ప్ర. అ. స్వభావవినీతః = స్వభావముచేతనే వినయవంతుడు, తదా = అపుడు, గౌరవాత్ = తల్లిపైనున్న గౌరవము వలన, నతః చ = నమ్రుడును అయిన, సః = ఆ రాముడు, దణ్డకారణ్యమ్ = దండకారణ్యమును గూర్చి, ప్రస్థితః = ప్రయాణమైన వాడై, ఆప్రష్టుమ్ = అనుజ్ఞ తీసుకొనుటకు, ఉపచక్రమే = ప్రారంభించెను.

తా. స్వభావముచేతనే వినయవంతుడైన ఆ రాముడు ఆ సమయమున తల్లిపై నున్న గౌరవముచే ఇంకను నమ్రుడై దండకారణ్యమునకు ప్రయాణమై తల్లి యనుజ్ఞను పొందుటకు ఆమెను ప్రార్థింప ప్రారంభించెను. 26

మూ॥ దేవి నూనం న జానీషే మహద్భయముపస్థితమ్,
ఇదం తవ చ దుఃఖాయ వైదేహ్యా లక్ష్మణస్య చ. 27

ప్ర. అ. దేవి = ఓ తల్లీ! నూనమ్ = నిశ్చయముగా, ఉపస్థితమ్ = వచ్చి పడిన, మహత్ = గొప్పదైన, భయమ్ = భయమును, న జానీషే = నీవు ఎరుగవు. ఇదమ్ = ఇది, తవ చ = నీకును, వైదేహ్యాః = సీతకును, లక్ష్మణస్య చ = లక్ష్మణునకును, దుఃఖాయ = దుఃఖము కల్గించుటకు వచ్చినది.

తా. తల్లీ! ఇపుడు ఒక గొప్ప ఆపద వచ్చి పడిన విషయము నీకు తెలియదు. దీనివలన నీకును, సీతకును, లక్ష్మణునకును చాల దుఃఖము కలుగ సున్నది. 27

మూ. గమిష్యే దణ్డకారణ్యం కిమనేనాసనేన మే,
విష్టరాసనయోగ్యో హి కాలోఽయం మాముపస్థితః. 28

ప్ర. అ. దణ్డకారణ్యమ్ = దండకారణ్యమును గూర్చి, గమిష్యే = వెళ్లగలను. మే = నాకు, అనేన ఆసనేన = ఈ ఆసనముచే, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము? విష్టరాసనయోగ్యః = దర్భాసనమునకు తగిన, అయమ్ = ఈ, కాలః = కాలము, ఉపస్థితః = సమీపించినది.

తా. నేను దండకారణ్యమునకు వెళ్లనున్నాను. నాకు ఈ ఆసన మెందుకు? నేను దర్భాసనముపై కూర్చుండవలసిన కాలము వచ్చినది. 28

మూ. చతుర్దశ హి వర్షాణి వత్స్యామి విజనే వనే,
మధుమూలఫలైర్జీవన్ హిత్వా మునివదామిషమ్. 29

ప్ర. అ. ఆమిషమ్ = మాంసమును, హిత్వా = విడచి, మునివత్ = ముని వలె, మధుమూలఫలైః = తేనె, దుంపలు, ఫలములు — వీటితో, జీవన్ = జీవించుచు, చతుర్దశ = పదునాలుగు, వర్షాణి = సంవత్సరములను, విజనే = జనశూన్య మైన, వనే = వనమునందు, వత్స్యామి = నివసింపగలను.

తా. నేను మాంసాహారమును విడచి, తేనె దుంపలు పండ్లు తినుచు, పదునాలుగు సంవత్సరములు ముని వలె జనశూన్య మైన అరణ్యములో నివసింప వలసి యున్నది. 29

మూ. భరతాయ మహారాజో యౌవరాజ్యం ప్రయచ్ఛతి,
మాం పునర్దణ్డకారణ్యే వివాసయతి తాపసమ్. 30

ప్ర. అ. మహారాజః = మహారాజు, భరతాయ = భరతునకు, యౌవ రాజ్యమ్ = యౌవరాజ్యమును, ప్రయచ్ఛతి = ఇచ్చుచున్నాడు. మాం పునః = నన్నైతే, తాపసమ్ = మునినిగా, దణ్డకారణ్యే = దండకారణ్యమునందు, వివాస యతి = దూరముగా నివసింప చేయుచున్నాడు.

తా. మహారాజు యౌవరాజ్యమును భరతునకు ఇచ్చి, నన్నైతే మునిని వలె దండకారణ్యములో నివసించు నట్లు చేయుచున్నాడు. 30

మూ. స షట్చాష్టౌ చ వర్షాణి వత్స్యామి విజనే వనే,
ఆసేవమానో వన్యాని ఫలమూలైశ్చ వర్తయన్. 31

ప్ర. అ. సః = అట్టి నేను, వన్యాని = వనమునకు సంబంధించిన వస్తువు లను, ఆసేవమానః = సేవించుచు, ఫలమూలైః = పండ్లతోను, దుంపలతోను, వర్తయన్ = జీవననిర్వాహము చేయుచు, షట్ చ అష్టౌ చ = పదునాలుగు, వర్షాణి = సంవత్సరములను, విజనే వనే = జనులు లేని అరణ్యమునందు, వత్స్యామి = నివసించగలను.

తా. నేను వనములో లభించు వస్తువులను సేవించుచు, ఫలమూలములతో జీవనము గడుపుచు, పదునాలుగు సంవత్సరములు జనశూన్య మైన అరణ్యములో నివసించవలసి యున్నది. 31

మూ. సా నికృత్తేవ సాలస్య యష్టిః పరశునా వనే,
పపాత సహసా దేవీ దేవతేవ దివశ్చ్యుతా. ౩౨

ప్ర. అ. సా దేవీ = ఆ కౌసల్యాదేవి, పరశునా = గొడ్డలిచే, వనే = వనము నందు, నికృత్తా = ఖండింపబడిన, సాలస్య = సాలవృక్షముయొక్క, యష్టిః ఇవ = దండము వలె, దివః = స్వర్గమునుండి, చ్యుతా = జారిన, దేవతేవ = దేవత వలె, సహసా = వెంటనే, పపాత = నేలపై పడెను.

తా. ఆ కౌసల్యాదేవి గొడ్డలితో ఛేదించిన సాలవృక్షదండము వలె, స్వర్గమునుండి పడిన దేవత వలె వెంటనే నేలపై పడెను. ౩౨

మూ. తామదుఃఖోచితాం దృష్ట్వా పతితాం కదళీమివ,
రామస్తూత్థాపయామాస మాతరం గతచేతసమ్. ౩౩

ప్ర. అ. అదుఃఖోచితామ్ = దుఃఖమునకు తగనిదియు, పతితామ్ = నేలపై పడిన, కదళీమివ = అరటి చెట్టువలె ఉన్నదియు, గతచేతసమ్ = స్పృహ తప్పినదియు అయిన, తాం మాతరమ్ = ఆ తల్లిని, దృష్ట్వా = చూచి, రామః = రాముడు, ఉత్థాపయామాస = పైకి లేవదీసెను.

తా. మూర్ఛ చెంది అరటి చెట్టు వలె, నేలపై పడిన, దుఃఖమునకు తగని ఆ తల్లిని చూచి రాముడు పైకి లేవదీసెను. ౩౩

మూ. ఉపావృత్యోత్థితాం దీనాం బడబామివ వాహితామ్,
పాంసుకుణ్ఠితసర్వాఙ్గీం విమమర్శ చ పాణినా. ౩౪

ప్ర. అ. ఉపావృత్య = దొర్లి, ఉత్థితామ్ = లేచినదియు, వాహితామ్ = బరువు మోయింపచేసిన, బడబామివ = ఆడు గుఱ్ఱము వలె నున్నదియు, దీనామ్ = దీనురాలును, పాంసుకుణ్ఠితసర్వాఙ్గీం = పరాగముతో కప్పబడిన సమస్త అవయవములు కలదియు అయిన, కౌసల్యను, పాణినా = హస్తముతో, విమమర్శ = స్పృశించెను.

తా. నేలపై దొరలి లేచిన బరువుమోసిన గుఱ్ఱము వలె పరాగముతో నిండిన సకల శరీరము గల ఆ దీనురాలిని హస్తముతో స్పృశించెను. ౩౪

మూ. సా రాఘవముపాసీనమసుఖార్తా సుఖోచితా,
ఉవాచ పురుషవ్యాఘ్రముపశృణ్వతి లక్ష్మణే. 35

ప్ర. అ. అసుఖార్తా = దుఃఖముచే పీడింపబడినదీ, సుఖోచితా = సుఖము నకు తగినదీ యైన, సా = కౌసల్య, లక్ష్మణే = లక్ష్మణుడు, ఉపశృణ్వతి = వినుచుండగా, ఉపాసీనమ్ = సమీపమున కూర్చొనియున్న (తనకు సేవ చేయు చున్న), పురుషవ్యాఘ్రమ్ = పురుషశ్రేష్ఠు డైన, రాఘవమ్ = రాముని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. సుఖమునకు తగినదీ, దుఃఖముతో బాధపడుచున్నదీ యైన ఆ కౌసల్య, లక్ష్మణుడు వినుచుండగా, తన సమీపము నందున్న పురుషశ్రేష్ఠు డైన రామునితో ఇట్లు పలికెను. 35

మూ. యది పుత్ర న జాయేథా మమ శోకాయ రాఘవ,
న స్మ దుఃఖమతో భూయః పశ్యేయమహమప్రజాః. 36

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా! రాఘవ = రామా, మమ = నాకు, శోకాయ = దుఃఖము కల్గించుటకై, న జాయేథాః యది = నీవు జన్మించక పోయినచో, అహమ్ = నేను, అప్రజాః = సంతానము లేనిదాన నై, అతః = దీనికంటె, భూయః = అధిక మైన, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, న స్మ పశ్యేయమ్ = చూచుచుండెడి దానను.

తా. రామా! నాకు సంతానమే లేకున్నచో ఇంత దుఃఖ ముండెడిది కాదు. నీవు నాకు దుఃఖమును కల్గించుటకు మాత్రమే పుట్టినావు. 36

మూ. ఏక ఏవ హి వన్ధ్యాయాః శోకో భవతి మానసః,
అప్రజాస్మీతి సంతాపో న హ్యన్యః పుత్ర విద్యతే. 37

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా! వన్ధ్యాయాః = గొడ్రాలికి, అప్రజాః = సంతానము లేనిదానను, అస్మి = అయియున్నాను, ఇతి = అని, మానసః = మనస్సుకు సంబంధించిన, ఏకః = ఒక్క, శోకః ఏవ = శోకము మాత్రమే, భవతి హి = ఉండును కదా; అన్యః = మరొక, సంతాపః = సంతాపము, న విద్యతే హి = ఉండదు కదా!

తా. కుమారా! గొడ్రాలికి "నాకు సంతానము లేకపోయెనే" అను మానసమైన శోకము తప్ప మరి యే సంతాపము ఉండదు కదా! 37

మూ. న దృష్టపూర్వం కల్యాణం సుఖం వా పతిపౌరుషే,
అపి పుత్రేఽపి పశ్యేయమితి రామాస్థితం మయా. 38

ప్ర. అ. రామ! = ఓ రామా!, పతిపౌరుషే = భర్తయొక్క పురుషాధికారము నందు, కల్యాణమ్ = మంగళముగాని, సుఖం వా = సుఖము గాని, న దృష్టపూర్వమ్=పూర్వ మెన్నడును చూడబడలేదు. పుత్రేఽపి=కొడుకు నందైన, అపి పశ్యేయమ్ = చూడ కల్గుదునా! ఇతి=అని, మయా=నాచేత, ఆస్థితమ్ = కోరబడినది.

తా. రామా! భర్త అధికారములో నున్నపుడు పూర్వము నే నెన్నడును మంగళమును గాని, సుఖమును గాని, చూచి ఎరుగను. పుత్రుడు అధికారమునకు వచ్చిన తరువాత చూచెదనులే అని నేను కోరుకొనుచుంటిని. 38

మూ. సా బహూన్యమనోజ్ఞాని వాక్యాని హృదయచ్ఛిదామ్,
అహం శ్రోష్యే సపత్నీనామవరాణాం వరా సతీ. 39

ప్ర. అ. సా అహమ్ = అట్టి నేను, వరా సతీ = అందరికన్న శ్రేష్ఠురాలనై ఉండి, అవరాణామ్ = నా కంటె తక్కువ వారైన, హృదయచ్ఛిదామ్ = హృదయము భేదించువారైన, సపత్నీనామ్=సవతులయొక్క, అమనోజ్ఞాని= దుఃఖకరము లైన, బహూని = అనేక మైన, వాక్యాని=వాక్యములను, శ్రోష్యే =వినగలను.

తా. అట్టి నేను, అందరికంటె శ్రేష్ఠురాల నై యుండి, మాటలచే హృదయమును భేదించువారూ, నాకంటె తక్కువ వారూ అయిన, సవతులు పలుకు ఎన్నో చెడ్డమాటలను వినవలసియున్నది. 39

మూ. అతో దుఃఖతరం కిం ను ప్రమదానాం భవిష్యతి,
మమ శోకో విలాపశ్చ యాదృశోఽయమనన్తకః. 40

ప్ర. అ. మమ = నాకు, అనంతకః = అంతము లేని, యాదృశః = ఎట్టి, శోకః = దుఃఖము, విలాపః = విలాపము (వచ్చినదో), అతః = దీనికంటె, ప్రమదానామ్ = స్త్రీలకు, దుఃఖతరమ్ = ఎక్కువ దుఃఖమును కల్గించునది, కిం ను = ఏది, భవిష్యతి = ఉండగలదు.

తా. నా కిపుడు అనంతమైన ఎట్టి శోకవిలాపములు సంప్రాప్తించినవో ఇంతకు మించిన దుఃఖము స్త్రీలకు ఏమి యుండును? 40

మూ. త్వయి సన్నిహితేఽప్యేవమహమాసం నిరాకృతా,
కిం పునః ప్రోషితే తాత ధ్రువం మరణమేవ మే. 41

ప్ర. అ. తాత! = తండ్రీ, త్వయి = నీవు, సన్నిహితేఽపి = దగ్గర ఉండగానే, అహమ్ = నేను, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, నిరాకృతా ఆసమ్ = తిరస్కరింపబడితిని. ప్రోషితే = నీవు ప్రవాసమునకు వెళ్లగా, కిం పునః = చెప్పనేల, మే = నాకు, మరణమ్ = మరణమే, ధ్రువమ్ = నిశ్చయము.

తా. నాయనా! నీవు దగ్గర ఉండగనే నన్నిట్లు తిరస్కరించుచున్నారు. నీవు ప్రవాసమునకు వెళ్లిన పిమ్మట ఇక చెప్పవలెనా! నాకు మరణము తప్పదు. 41

మూ. అత్యన్తనిగృహీతాస్మి భర్తుర్నిత్యమతన్త్రితా,
పరివారేణ కైకేయ్యాః సమా వాప్యథవాఽవరా. 42

ప్ర. అ. కైకేయ్యాః = కైకేయియొక్క, పరివారేణ = దాసీజనముతో, సమా వా = సమానమైన దాననుగా గాని, అథవా = లేక, అవరా = తక్కువ దానినుగా గాని, అతన్త్రితా = స్వాతంత్ర్యవిహీనురాలుగా చేయబడి, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడు, భర్తుః = భర్తకు (భర్తచే), అత్యన్తనిగృహీతా = మిక్కిలి నిగ్రహింపబడినదానను, అస్మి = అయితిని.

తా. కైకేయియొక్క దాసీజనముతో సమానముగాను, అంతకంటె తక్కువగాను కూడ నన్ను చూచుచు స్వాతంత్ర్యము లేనిదానినిగా చేసి భర్త నన్ను మిక్కిలి నిగ్రహించినారు. 42

మూ. యో హి మాం సేవతే కశ్చిదథవాప్యనువర్తతే,
కైకేయ్యాః పుత్రమన్వీక్ష్య స జనో నాభిభాషతే. 43

ప్ర. అ. యః = ఏ, కశ్చిత్ = ఒకానొక వ్యక్తి యైనను, మామ్ = నన్ను, సేవతే = సేవించుచున్నాడో, అథవా = లేక, అనువర్తతే = అనుసరించుచున్నాడో, సః జనః = ఆ జనుడు, కైకేయ్యాః = కైకేయియొక్క, పుత్రమ్ = పుత్రుని, అన్వీక్ష్య = చూచి, నాభిభాషతే హి = పలుకడు కదా.

తా. ఇపుడు నన్ను సేవించుచున్నవారును, అనుసరించి యున్న వారును ఇటుపై భరతుని చూచి (భరతునికి భయపడి) నన్ను పలుకరించరు. 43

మూ. నిత్యక్రోధతయా తస్యాః కథం ను ఖరవాది తత్,
కైకేయ్యా వదనం ద్రష్టుం పుత్ర శక్ష్యామి దుర్గతా. 44

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా! దుర్గతా = కష్టములలో పడిన నేను, నిత్యక్రోధతయా = నిత్యమైన కోపము కలదగుటచే, ఖరవాది = పరుషముగా మాటలాడు, తస్యాః కైకేయ్యాః = ఆ కైకేయియొక్క, వదనమ్ = ముఖమును, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, కథం ను = ఎట్లు, శక్ష్యామి = సమర్థురాల నగుదును.

తా. కైకేయి సర్వదా కోపముతో మండిపడుచుండును. కష్టములలో తగుల్కొన్న నేను, పరుషములగు మాటలనే పలుకు ఆమె ముఖమును ఎట్లు చూడగలను? 44

మూ. దశ సప్త చ వర్షాణి తవ జాతస్య రాఘవ,
అసితాని ప్రకాంక్షన్త్యా మయా దుఃఖపరిక్షయమ్. 45

ప్ర. అ. రాఘవ = రామా! తవ జాతస్య = ఉపనయనసంస్కారమైన పిదప, నీవు ద్వితీయజన్మ పొందిన తరువాత, దశ సప్త చ = పదునేడు, వర్షాణి = సంవత్సరములు, దుఃఖపరిక్షయమ్ = దుఃఖనాశమును, ప్రకాంక్షన్త్యా = కోరుచున్న, మయా = నాచేత, అసితాని = గడపబడినవి.

తా. రామా! నీకు ఉపనయనము జరిగిన పిదప ఎప్పటికైన ఈ దుఃఖములు తొలగును అను ఆశతో పదునేడు సంవత్సరములు నేను నిరీక్షించుచు ఉన్నాను.

వి. ఈ శ్లోకమునకు అక్షరార్థమును మాత్రము గ్రహించినచో, "నీకు పదునేడు సంవత్సరముల వయస్సు వచ్చువరకు నేను వేచియున్నాను" అని అర్థము వచ్చును. కాని అక్కడక్కడ సూచించిన రాముని వయస్సు ప్రకారము ఆ అర్థము ఇచట కుదరదు. అందుచే నీవు పుట్టిన తరువాత అనగా నీకు ఉప నయనమై నీవు రెండవమారు పుట్టిన తరువాత అను అర్థమును వ్యాఖ్యాతలు చెప్పిరి. 45

మూ. తదక్షయం మహద్దుఃఖం నోత్సహే సహితుం చిరమ్,
విప్రకారం సపత్నీనామేవం జీర్ణాపి రాఘవ. 46

ప్ర. అ. రాఘవ = రామా, తత్ = ఆ కారణమువలన, ఏవమ్ = ఈ విధముగ, జీర్ణాపి = ముసలిదాన నైనను, అక్షయమ్ = అంతము లేని, మహత్ = గొప్ప, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, సపత్నీనామ్ = సవతుల, విప్రకారమ్ = అవ మానమును, చిరమ్ = చిరకాలము, సహితుమ్ = సహించుటకు, నోత్సహే = కోరను.

తా. అందుచే ఓ రామా! సవతులు చేయు అవమానమును, అంతము లేని ఈ మహాదుఃఖమును, ఈ వృద్ధావస్థలో నేను చాలాకాలము సహింపజాలను. 46

మూ. అపశ్యన్తీ తవ ముఖం పరిపూర్ణశశిప్రభమ్,
కృపణా వర్తయిష్యామి కథం కృపణజీవికామ్. 47

ప్ర. అ. కృపణా = దీనురాల నైన నేను, తవ = నీయొక్క, పరిపూర్ణ శశిప్రభమ్ = పూర్ణచంద్రుని వంటి కాంతి గల, ముఖమ్ = ముఖమును, అపశ్యన్తీ = చూడనిదాన నై, కృపణజీవికామ్ = దైన్యముతో గూడిన జీవనమును, కథమ్ = ఎట్లు, వర్తయిష్యామి = చేయుదును.

తా. పరిపూర్ణచంద్రుని వంటి నీ ముఖము కనబడక, దుఃఖాక్రాంతురాల నైన నేను దైన్యముతో నిండిన జీవనమును ఎట్లు గడపగలను? 47

మూ. ఉపవాసైశ్చ యోగైశ్చ బహుభిశ్చ పరిశ్రమైః,
దుఃఖం సంవర్ధితో మోఘం త్వం హి దుర్గతయా మయా 48

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, దుర్గతయా = దురదృష్టవంతురాల నైన, మయా = నాచేత, ఉపవాసైశ్చ = ఉపవాసములతోను, యోగైశ్చ = దేవతాధ్యానములతోను, బహుభిః = అనేక మైన, వ్రతైశ్చ = వ్రతాదిశ్రమలతోను, దుఃఖమ్ = అతికష్టముగా, మోఘమ్ = వ్యర్థముగా, సంవర్ధితః = పెంచబడితివి.

తా. దురదృష్టవంతురాల నగు నేను, ఎన్నియో ఉపవాసములు, దేవతాధ్యానములు, శ్రమకరము లైన వ్రతాదులు చేసి, ఎంతో కష్టపడి పెంచితిని. అది యంతయు వ్యర్థ మైపోయినది. 48

మూ. స్థిరం తు హృదయం మన్యే మమేదం యన్న దీర్యతే,
ప్రావృషీవ మహానద్యాః స్పృష్టం కూలం నవాంభసా. 49

ప్ర. అ. ప్రావృషి = వర్షకాలమునందు, నవామ్భసా = క్రొత్త నీటిచే, స్పృష్టమ్ = స్పృశింపబడిన, మహానద్యాః = మహానదియొక్క, కూలమ్ ఇవ = ఒడ్డువలె, మమ = నాయొక్క, ఇదమ్ = ఈ, హృదయమ్ = హృదయము, యత్ = ఏకారణమువలన, న దీర్యతే = బ్రద్దలుచేయబడ కున్నదో (ఆ కారణము వలన), స్థిరమ్ = గట్టిదానినిగా, మన్యే = తలచుచున్నాను.

తా. ఈ వార్త విని కూడ నా హృదయము వర్షకాలమునందు క్రొత్త నీరు తగిలిన మహానదీతీరము వలె బ్రద్దలగుట లేదు. అందుచే ఇది చాల గట్టి దని అనుకొనుచున్నాను. 49

మూ. మమైవ నూనం మరణం న విద్యతే
న చావకాశోఽస్తి యమక్షయే మమ,
యదన్తకోఽద్యైవ న మాం జిహీర్షతి
ప్రసహ్య సింహో రుదతీం మృగీమివ. 50

ప్ర. అ. సింహః = సింహము, రుదతీమ్ = ఏడ్చుచున్న, మృగీమివ = ఆడ లేడిని వలె, మామ్ = నన్ను, అన్తకః = యముడు, ప్రసహ్య = బలాత్కారముగా, అద్యైవ = ఇపుడే, యత్ = ఏకారణమువలన, న జిహీర్షతి = హరించుటకు ఇచ్ఛయించుట లేదో (ఆ కారణమువలన), మమ = నాకు, నూనమ్ = నిశ్చయముగ,

మరణమ్=మరణము, న విద్యతే=లేదు. మమ=నాకు, యమక్షయే=యమ లోకమునందు, అవకాశః=అవకాశము, నాస్తి=లేదు.

తా. నిజముగా నాకు మరణమే లేదు. యమలోకములో నాకు చోటు లేదు. అందువలననే యముడు నన్ను, ఏడ్చుచున్న అడలేడిని సింహము వలె, ఇపుడే బలాత్కారముగా లాగికొని పోవుట లేదు. 50

మూ. స్థిరం హి నూనం హృదయం మమాయసం
న భిద్యతే యద్భువి నావదీర్యతే,
అనేన దుఃఖేన చ దేహమర్పితం
ధ్రువం హ్యకాలే మరణం న విద్యతే. 51

ప్ర. అ. నూనమ్=నిజముగా, మమ=నాయొక్క, స్థిరమ్=గట్టిదైన, హృదయమ్=హృదయము, ఆయసమ్=ఇనుముతో చేసినది. యత్=ఏ కారణము వలన, న భిద్యతే=బ్రద్దలగుటలేదో, భువి=నేలపై, నావదీర్యతే=ముక్కలై పడిపోవుట లేదు. అనేన=ఈ, దుఃఖేన=దుఃఖముచేత, దేహమ్=దేహమును, అర్పితమ్=అర్పింపబడినది (వ్యాపింపబడినది). అకాలే=సమయము కాని సమయమున, మరణమ్=మరణము, న విద్యతే=లేదు. ధ్రువమ్=ఇది నిశ్చితము.

తా. ఈ దుఃఖము దేహమునందును వ్యాపించియున్నది. ఐనను, నా హృదయము స్థిరముగా నున్నది. బ్రద్దలై నేలమీద పడిపోవుటలేదు. ఇది నిజముగా ఇనుముతో చేయబడినది. అకాలమునందు మరణము రాదు; ఇది నిశ్చయము. 51

మూ. ఇదం తు దుఃఖం యదనర్థకాని మే
వ్రతాని దానాని చ సంయమాశ్చ హి,
తపశ్చ తప్తం యదపత్యకారణాత్,
సునిష్ఫలం బీజమివోప్త మూషరే. 52

ప్ర. అ. మే=నాయొక్క, వ్రతాని=వ్రతములు, దానాని చ=దానములు, సంయమాశ్చ=నియమములు, అనర్థకాని యత్=వ్యర్థము లైనవి

యను మాట ఏది కలదో, ఇదమ్ = ఇది, దుఃఖమ్ = దుఃఖము. అపత్యకామ కాత్ = సంతానముకొరకై, తప్తమ్ = చేయబడిన, యత్ = ఏ, తపః = తపస్సు కలదో (అది), ఊషరే = చవిటినేలపై, ఉప్తమ్ = నాటబడిన, బీజమ్ ఇవ = విత్తనము వలె, సునిష్ఫలమ్ = పూర్తిగ వ్యర్థ మైనది.

తా. నేను చేసిన వ్రతములు దానములు నియమములు ఇవి అన్నియు, వ్యర్థ మై పోయినవి కదా యని చాల దుఃఖము కలుగుచున్నది. సంతానము కొరకై నేను చేసిన తపస్సు కూడ ఊషరక్షేత్రమునందు నాటిన విత్తనము వలె నిష్ఫలం మై పోయినది. ౬౨

మూ. యది హ్యకాలే మరణం స్వయేచ్ఛయా
లభేత కశ్చిద్గురుదుఃఖకర్శితః,
గతాహమద్యైవ పరేతసంసదం
వినా త్వయా ధేనురివాత్మజేన వై. ౬౩

ప్ర. అ. కశ్చిత్ = ఎవ డైన, గురుదుఃఖకర్శితః = అధిక మైన దుఃఖముచే పీడింపబడినవాడై, స్వయా = తన సంబంధ మైన, ఇచ్ఛయా = కోరికచేత, అకాలే = అకాలమునందు, మరణమ్ = మరణమును, లభేత యది = పొందినట్లైతే, అహమ్ = నేను, అద్యైవ = ఇప్పుడే, ఆత్మజేన వినా = దూడలేని, ధేనురివ = ఆవు వలె, త్వయా వినా = నీవు లేకపోవుటచే, పరేతసంసదమ్ = యమలోకమును, గతా = పొందెడిదానను.

తా. అధిక మైన కష్టములలో నున్నవారు అకాలమునందు కూడ తన ఇష్టము ప్రకారము, మరణింపగల్గినచో, నీవు లేని నేను, దూడలేని ఆవు వలె, ఇప్పుడే యమలోకమునకు వెళ్ళియుండెడిదానను. ౬౩

మూ. అథాపి కిం జీవిత మద్య మే వృథా
త్వయా వినా చన్ద్రనిభాననప్రభ!
అనువ్రజిష్యామి వనం త్వయైవ గౌః
సుదుర్బలా వత్సమివానుకాఙ్క్షయా. ౬౪

ప్ర. అ. అథాపి = అయినను. చన్ద్రనిభాననప్రభ = చంద్రునితో సమానమైన ముఖకాంతి కలవాడా! త్వయా వినా = నీవు లేక, మే = నాయొక్క, జీవితమ్ = జీవితమున, కిమ్ = ఏమి జీవితము? వృథా = వ్యర్థమైనదే. సుదుర్బలా = బాల దుర్బలమైన, గౌః = ఆవు, వత్సమ్ ఇవ = లేగదూడను వలె, అనుకాంక్షయా = వాత్సల్యముతో, త్వయైవ = నీ తోడనే, అద్య = ఇపుడు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, అనుప్రవేక్ష్యామి = అనుసరించి వెళ్లగలను.

తా. అనను ఈ జీవితముతో ఏమి ప్రయోజనము? చంద్రసమానమైన ముఖకాంతి గల ఓ రామా! నీవు లేనిచో నా జీవితము వ్యర్థము. దుర్బలమైన గోవు లేగదూడ వెనుక వెళ్లినట్లు, నేను వాత్సల్యముతో నిన్నే అనుసరించి అరణ్యమునకు వచ్చెదను. ౫౪

మూ. భృశమసుఖమమర్షితా తదా
బహు విలలాప సమీక్ష్య రాఘవమ్,
వ్యసనముపనిశామ్య సా మహత్
సుతమివ బద్ధమవేక్ష్య కిన్నరీ. 55

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
వింశః సర్గః.

ప్ర. అ. సా = ఆ కౌసల్య, రాఘవమ్ = రాముని, సమీక్ష్య = చూచి, మహత్ = గొప్పదైన, వ్యసనమ్ = దుఃఖమును, ఉపనిశామ్య = చూచి, బద్ధమ్ = కట్టబడిన, సుతమ్ = కుమారుని, అవేక్ష్య = చూచి, కిన్నరీవ = కిన్నరస్త్రీ వలె, తదా = అపుడు, అసుఖమ్ = దుఃఖపూర్వకముగా, అమర్షితా = కోపముతో కూడినదై, భృశమ్ = అధికముగా, బహు = బహువిధములుగా, విలలాప = విలపించెను.

తా. అపుడా కౌసల్య రాముని చూచి వచ్చిన ఆ గొప్ప ఆపదను గూర్చి ఆలోచించుచు, దుఃఖక్రోధములతో బంధింపబడిన కుమారుని చూచి కిన్నరస్త్రీ వలె బహువిధముల వెక్కిలి విలపించెను. ౫౫

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఇరువదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకవింశః సర్గః

[లక్ష్మణుని క్రోధము, శ్రీరాముని బలాత్కారముగ రాజ్యము చేజిక్కించుకొమ్మని అతడు శ్రీరాముని ప్రేరించుట, రాముడు పితృవాక్య పాలనయే ధర్మమని తల్లికిని, లక్ష్మణునికిని నచ్చజెప్పుట.]

మూ. తథా తు విలపన్తీం తాం కౌసల్యాం రామమాతరమ్,
ఉవాచ లక్ష్మణో దీనస్తత్కాలసదృశం వచః 1

ప్ర. అ. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, దీనః = దీనుడై, తథా = ఆ విధముగ, విలపన్తీమ్ = విలపించుచున్న, రామమాతరమ్ = రాముని తల్లి యైన, తాం కౌసల్యామ్ = ఆ కౌసల్యను గూర్చి, తత్కాలసదృశమ్ = ఆ కాలమునకు తగిన, వచః = మాటను, ఉవాచ = పలికెను.

తా. ఈ విధముగ విలపించుచున్న రాముని తల్లి యైన కౌసల్యతో లక్ష్మణుడు దీనుడై, ఆ సమయమునకు తగి నట్లు ఈ విధముగా పలికెను. 1

మూ. న రోచతే మమాప్యేతదార్యే యద్రాఘవో వనమ్,
త్యక్త్వా రాజ్యశ్రియం గచ్ఛేత్ స్త్రియా వాక్యవశం గతః.

ప్ర. అ. ఆర్యే = పూజ్యురాలా, రాఘవః = రాముడు, స్త్రియాః = ఒక ఆడుదానియొక్క, వాక్యవశం గతః = మాటలకు లొంగిపోయినవాడై, రాజ్యశ్రియమ్ = రాజ్యలక్ష్మిని, త్యక్త్వా = విడచి, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గచ్ఛేత్ ఇతి యత్ = వెళ్లవలెను అనునది ఏది కలదో, ఏతత్ = ఇది, మమాపి = నాకు కూడ, న రోచతే = ఇష్టము కాదు.

తా. అమ్మా! రాముడు ఒక ఆడుదాని మాటలకు లొంగి, రాజ్యలక్ష్మిని విడచి అరణ్యమునకు వెళ్లుట నాకు కూడ ఇష్టము కాదు. 2

మూ. విపరీతశ్చ వృద్ధశ్చ విషయైశ్చ ప్రధర్షితః,
నృపః కిమివ న బ్రూయాచ్చోద్యమానః సమన్మథః. 3

ప్ర. అ. విపరీతశ్చ = విపరీతబుద్ధి కలవాడు, వృద్ధశ్చ = వృద్ధుడు, విషయైః = భోగములచేత, ప్రధర్షితః చ = లొంగదీసుకొనబడినవాడు, సమన్మథః = కామములో కూడినవాడు ఐన, నృపః = రాజు, చోద్యమానః = (కైకచే) ప్రేరింపబడుచున్న వాడై, కిమివ = దేనిని, న బ్రూయాత్ = పలుకడు.

భా. విపరీతబుద్ధి కలవాడు, వృద్ధుడు, భోగాసక్తుడు, కామపీడితుడు ఐన రాజు కైక ప్రేరేపింపగా ఏ మైనను మాటలాడవచ్చును. 3

మూ. నాస్యాపరాధం పశ్యామి నాపి దోషం తథావిధమ్,
యేన నిర్వాస్యతే రాష్ట్రాద్వనవాసాయ రాఘవః. 4

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, యేన = దేనిచే, రాష్ట్రాత్ = రాష్ట్రమునుండి, వనవాసాయ = వనవాసముకొరకు, నిర్వాస్యతే = వెడలగొట్టబడుచున్నాడో, తథావిధమ్ = అట్టి, అస్య = ఈ రాముని, అపరాధమ్ = అపరాధమును, న పశ్యామి = చూడను. దోషమ్ అపి = దోషమును కూడ, న = చూడను.

భా. ఈ రామునిలో రాష్ట్రమునుండి వెడలగొట్టి వనవాసమునకు పంపదగిన అపరాధము గాని దోషము గాని, నా కేదియు కనబడుటలేదు. 4

మూ. న తం పశ్యామ్యహం లోకే పరోక్షమపి యో నరః,
స్వమిత్రోఽపి నిరస్తోఽపి యోఽస్య దోషముదాహరేత్. 5

ప్ర. అ. స్వమిత్రోఽపి = మిక్కిలి శత్రు వైనను, నిరస్తోఽపి = తిరస్కరింపబడినవాడైనను, యః నరః = ఏ నరుడు, పరోక్షమపి = పరోక్షముగా నైనను, అస్య = ఈ రాముని, దోషమ్ = దోషమును, ఉదాహరేత్ = చెప్పునో, తమ్ = అట్టివానిని, అహమ్ = నేను, లోకే = లోకమునందు, న పశ్యామి = చూడను.

భా. ఎంత శత్రు వైనను, తిరస్కరింపబడిన వాడైనను, ఏ ఒక్కడునూ, పరోక్షముగా నైన, రాముని గూర్చి చెడ్డగా మాటలాడగా నేను ఈ లోకములో చూడలేదు. 5

మూ. దేవకల్పమృజుం దాన్తం రిపూణామపి వత్సలమ్,
అవేక్షమాణః కో ధర్మం త్యజేత్పుత్రమకారణాత్. 6

ప్ర. అ. ధర్మమ్ = ధర్మమును, అవేక్షమాణః = చూచు, కః = ఎవడు, దేవకల్పమ్ = దేవతలతో సమానుడును, ఋజుమ్ = కపటము లేనివాడును, దాన్తమ్ = ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడును, రిపూణామపి = శత్రువుల విషయమునందు కూడ, వత్సలమ్ = ప్రేమకలవాడును అయిన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, అకారణాత్ = కారణము లేకుండగ, త్యజేత్ = త్యజించును?

తా. ధర్మబుద్ధి కలవా డెవ్వడైన, కారణ మేమియు లేకుండ దేవతా తుల్యుడు, కపటములేనివాడు, ఇంద్రియనిగ్రహవంతుడు, శత్రువులపై కూడ వాత్సల్యము కలవాడు అగు కుమారుని పరిత్యజించునా? 6

మూ. తదిదం వచనం రాజ్ఞః పునర్బాల్యముపేయుషః,
పుత్రః కో హృదయే కుర్యా ద్రాజవృత్తమనుస్మరన్. 7

ప్ర. అ. రాజవృత్తమ్ = రాజధర్మమును, అనుస్మరన్ = స్మరించు, కః పుత్రః = ఏ పుత్రుడు, పునః = మరల, బాల్యమ్ = బాల్యమును, ఉపేయుషః = పొందిన, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, తత్ ఇదం వచనమ్ = అట్టి ఈ మాటను, హృదయే = హృదయమునందు, కుర్యాత్ = చేయును.

తా. మరల బాల్యము పొందినవాడు వలె ప్రవర్తించుచున్న ఈ రాజు మాటలను రాజధర్మము తెలిసిన కుమారు డెవ్వడైనా అంగీకరించునా. 7

మూ. యావదేవ న జానాతి కశ్చిదర్థ మిమం నరః,
తావదేవ మయా సార్ధమాత్మస్థః కురు శాసనమ్. 8

ప్ర. అ. కశ్చిత్ = ఎవ్వడైన, నరః = నరుడు, ఇమమ్ అర్థమ్ = ఈ విషయమును, యావదేవ = ఎంతలో, న జానాతి = తెలుసుకొనడో, తావదేవ = అంతలో, మయా సార్ధం = నాతో కలసి, శాసనమ్ = అధికారమును, ఆత్మస్థమ్ = నీకుచెందినదానినిగా, కురు = చేయుము.

తా. ఈ విషయము ఇతరుల కెవ్వరికి తెలియకముందే నా సహాయముతో రాజ్యాధికారమును చేత చిక్కించుకొనుము. 8

మూ. మయా పార్శ్వే సధనుషా తవ గుప్తస్య రాఘవ,
కః సమర్థోఽధికం కర్తుం కృతాన్తస్యేవ తిష్ఠతః 9

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ రామా! పార్శ్వే = పార్శ్వమునందు, సధనుషా = ధనుస్సుతో కూడిన, మయా = నాచేత, గుప్తస్య = రక్షింపబడినవాడ వై, కృతాంతస్యేవ = యముడు వలె, తిష్ఠతః = నిలిచియున్న నీకు, అధికమ్ = అధికము, కర్తుం = చేయుటకు, కః = ఎవడు, సమర్థః = సమర్థుడు.

తా. రామా! ధనుర్ధారి నై నేను, ప్రక్క నిలిచి రక్షించుచుండగా, యముని వలె నిలిచి యున్న నీకు హెచ్చుతగ్గులు చేయువా డెవ్వడు? 9

మూ. నిర్మనుష్యామిమాం కృత్స్నామయోధ్యాం మనుజర్షభ,
కరిష్యామి శరైస్తీక్ష్ణైర్యది స్థాస్యతి విప్రియే. 10

ప్ర. అ. మనుజర్షభ = ఓ మానవశ్రేష్ఠా! విప్రియే = నీకు అపకారము చేయుట యందు, స్థాస్యతి యది = నిలిచినట్లైతే, ఇమామ్ = ఈ, కృత్స్నామ్ = సమస్త మైన, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, తీక్ష్ణైః = తీక్ష్ణము లైన, శరైః = బాణములతో, నిర్మనుష్యామ్ = మనుష్యులు లేనిదానినిగా, కరిష్యామి = చేసెదను.

తా. మనుష్యులలో శ్రేష్ఠు డైన ఓ రామా! ఈ అయోధ్యానగరము నీకు ఎదురు తిరిగినచో దీనిని తీక్ష్ణ మైన బాణములతో మనుష్యశూన్యముగా చేసెదను. 10

మూ. భరతస్యాథ పక్ష్యో వా యో వాస్య హితమిచ్ఛతి,
సర్వానేతాన్ వధిష్యామి మృదుర్హి పరిభూయతే. 11

ప్ర. అ. అథ = మరియు, (ఎవడు), భరతస్య = భరతునియొక్క, పక్ష్యో వా = పక్షమునకు చెందినవాడో, యో వా = ఎవడు, అస్య = ఈతనియొక్క, హితమ్ = హితమును, ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాడో, ఏతాన్ సర్వాన్ = వీరి నందరిని, వధిష్యామి = చంపెదను. మృదుః = మెత్తనివాడు, పరిభూయతే హి = తిరస్కరింపబడును గదా!

తా. భరతుని పక్షమునకు చెందినవారిని, అతని హితము కోరువారిని, అందరిని వధించెదను. లోకములో మెత్తనివానిని అన్యులు తిరస్కరింతు రుందురు. 11

మూ. ప్రోత్సాహితో௨యం కైకేయ్యా స దుష్టో యది నః పితా,
అమిత్రభూతో నిస్సఙ్గం వధ్యతాం బధ్యతామపి. 12

ప్ర. అ. కైకేయ్యా=కైకేయిచేత, ప్రోత్సాహితః=ప్రోత్సాహింపబడినవా డై, సః=అట్టి, దుష్టః=దుష్టు డైన, నః పితా=మన తండ్రి, అమిత్రభూతః యది=శత్రు వైనచో, నిస్సఙ్గం=ప్రేమ లేకుండగా, అయమ్=ఇతడు, బధ్యతామ్=బంధింపబడుగాక, వధ్యతామపి=వధింపబడుగాక.

తా. దుష్టు డైన మన తండ్రి కైకేయి ప్రోత్సాహముతో మనకు శత్రువుగా ప్రవర్తించినచో ఎట్టి ప్రేమయు చూపక అతనిని బంధించెదను. అవసరమైనచో వధించెదను. 12

మూ. గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః,
ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య కార్యం భవతి శాసనమ్. 13

ప్ర. అ. అవలిప్తస్య=గర్వించినవాడును, కార్యాకార్యమ్=కార్యాకార్యములను, అజానతః=తెలియనివాడును, ఉత్పథమ్=అమార్గమును, ప్రతిపన్నస్య=పొందినవాడును అగు, గురోరపి=(తండ్రి) మొదలగు గురువులయొక్క కూడ, శాసనమ్=శాసనము, కార్యమ్=చేయదగినది, భవతి=అగును.

తా. గురు వైనను దృప్తు డై మంచి చెడ్డలు తెలియక అమార్గము నవలంబించినచో అతనిని శిక్షింపవలెను. 13

మూ. బలమేష కిమాశ్రిత్య హేతుం వా పురుషర్షభ,
దాతుమిచ్ఛతి కైకేయ్యై రాజ్యం స్థితమిదం తవ. 14

ప్ర. అ. పురుషర్షభ=ఓ పురుషశ్రేష్ఠుడా, తవ=నీదిగా, స్థితమ్=ఉన్న, ఇదమ్=ఈ, రాజ్యమ్=రాజ్యమును, ఏషః=ఇతడు, కిమ్=ఏ, బలమ్ = బలమును గాని, హేతుం వా=కారణమును గాని, ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి, కైకేయ్యై=కైకేయికొరకు, దాతుమ్=ఇచ్చుటకు, ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాడు.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడ వైన ఓ రామా! ఇతడు ఏ బలమును చూచుకొని, ఏ కారణముచే నీకు చెందిన ఈ రాజ్యమును కైకేయికి ఇవ్వదలచుచున్నాడు 14

మూ. త్వయా చైవ మయా చైవ కృత్వా వైరమనుత్తమమ్,
కాస్య శక్తిః శ్రియం దాతుం భరతాయారిశాసన. 15

ప్ర. అ. అరిశాసన=శత్రువులను శాసించువాడా! త్వయా చైవ=నీతోను, మయా చైవ=నాతోను, అనుత్తమమ్=గొప్ప, వైరమ్=వైరమును, కృత్వా=చేసి, అస్య=ఇతనికి, భరతాయ=భరతునకు, శ్రియమ్=ఐశ్వర్యమును, దాతుమ్=ఇచ్చుటకు, కా శక్తిః=ఏమి శక్తి ఉన్నది.

తా. శత్రుసంహారకుడ వైన ఓ రామా! నీతోనూ, నాతోనూ గొప్ప వైరము పెట్టుకొని, భరతునికి రాజ్యమియ గల శక్తి ఇతనికి ఎక్కడిది? 15

మూ. అనురక్తోఽస్మి భావేన భ్రాతరం దేవి తత్త్వతః,
సత్యేన ధనుషా చైవ దత్తేనేష్టేన తే శపే. 16

ప్ర. అ. దేవి=ఓ దేవీ, తత్త్వతః=యథార్థముగా, భావేన = మనోభావముతో, భ్రాతరమ్=సోదరు డైన రాముని గూర్చి, అనురక్తః అస్మి=అనురాగము కలవాడ నై ఉన్నాను. సత్యేన=సత్యముచేతను, ధనుషా చైవ=ధనుస్సుచేతను, దత్తేన=దానముచేతను, ఇష్టేన = యాగముచేతను, తే=నీకు, శపే = ఒట్టు పెట్టుచున్నాను.

తా. తల్లీ! యథార్థముగ నేను సోదరు డైన రామునిపై మనఃపూర్వకముగ అనురాగవంతుడ నై ఉన్నాను. సత్యముమీదను, ధనస్సుమీదను, దానయాగముల మీదను ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను. 16

మూ. దీప్తమగ్నిమరణ్యం వా యది రామః ప్రవేక్ష్యతి,
ప్రవిష్టం తత్ర మాం దేవి త్వం పూర్వమవధారయ. 17

ప్ర. అ. దేవి = ఓ తల్లీ! రామః=రాముడు, దీప్తమ్ = ప్రజ్వరిల్లుచున్న, అగ్నిమ్ = అగ్నిని గాని, అరణ్యం వా = అరణ్యమును గాని, ప్రవేక్ష్యతి యది=ప్రవేశింపగలవా డైనచో, పూర్వమ్=ముందుగనే, మామ్=నన్ను, తత్ర = అచట, ప్రవిష్టమ్=ప్రవేశించిన వానినిగా, త్వమ్ = నీవు, అవధారయ=నిశ్చయించుము.

తా. ఓ తల్లీ! రాముడు ప్రజ్వరిల్లుచున్న అగ్నిలో గాని, అరణ్యములో గాని ప్రవేశింపగలడు, అను స్థితి ఏర్పడి నపుడు నేను ముందుగానే దానిలో ప్రవేశించెదను. ఇది నిశ్చయము 17

మూ. హరామి వీర్యాద్దుఃఖం తే తమస్సూర్య ఇవోదితః,
దేవీ పశ్యతు మే వీర్యం రాఘవశ్చైవ పశ్యతు. 18

ప్ర. అ. ఉదితః=ఉదయించిన, సూర్యః=సూర్యుడు, తమ ఇవ=చీకటిని వలె, వీర్యాత్ నా పరాక్రమమువలన, తే దుఃఖమ్=నీ దుఃఖమును, హరామి=హరించెదను. దేవీ=తల్లి యైన నీవు, మే వీర్యమ్=నా పరాక్రమమును, పశ్యతు=చూచుగాక. రాఘవశ్చైవ = రాముడు కూడ, పశ్యతు = చూచుగాక.

తా. ఉదయించిన సూర్యుడు చీకటిని తొలగించి నట్లు నా పరాక్రమ మును చూపి నీ దుఃఖమును తొలగించెదను. నీవును రాముడును నా పరాక్రమ మును చూడుడు. 18

మూ. ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా లక్ష్మణస్య మహాత్మనః,
ఉవాచ రామం కౌసల్యా రుదతీ శోకలాలసా. 19

ప్ర. అ. మహాత్మనః=మహాత్ము డైన, లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొక్క, ఏతత్ వచనమ్=ఈ మాటను, శ్రుత్వా = విని, కౌసల్యా=కౌసల్య, రుదతీ=ఏడ్చుచు, శోకలాలసా=శోకముచే దుఃఖవ్యాప్తురాలై, రామమ్=రాముని గూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.

తా. మహాపరాక్రమ శాలి యైన లక్ష్మణుని మాటలు విని కౌసల్య శోకా క్రాంతురా లై ఏడ్చుచు రామునితో ఇట్లనెను. 19

మూ. భ్రాతుస్తే వదతః పుత్ర లక్ష్మణస్య శ్రుతం త్వయా,
యదత్రానన్తరం కార్యం కురుష్వ యది రోచతే. 20

ప్ర. అ. పుత్ర=ఓ పుత్రా!, తే=నీయొక్క, భ్రాతుః = సోదరు డైన, లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణుడు, వదతః= మాటలాడుచుండగా, త్వయా = నీచేత, శ్రుతమ్=వినబడినది రోచతే యది=నీకు ఇష్ట మైనచో, అత్ర= ఈ విషయ

మున, అనన్తరమ్=అనంతరము, యత్=ఏది, కార్యమ్=చేయదగినదో, దానిని (కురుష్వ=చేయుము).

తా. కుమారా! లక్ష్మణుని మాటలు విన్నావు గదా! నీ కిష్ట మైనచో ఈ విషయమున చేయ దగిన తరువాతి పనులను చేయుము. 20

మూ. న చాధర్మ్యం వచః శ్రుత్వా సపత్న్యా మమ భాషితమ్,
విహాయ శోకసంతప్తాం గన్తుమర్హసి మామితః. 21

ప్ర. అ. మమ=నాయొక్క, సపత్న్యాః=సవతిచేత, భాషితమ్=పలుకబడిన, అధర్మ్యమ్=ధర్మవిరుద్ధ మైన, వచః=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, శోకసన్తప్తామ్=శోకముతో బాధపడు చున్న, మామ్=నన్ను, విహాయ=విడచి, ఇతః=ఇచటినుండి, గన్తుమ్=వెళ్లిపోవుటకు, నార్హసి=తగవు.

తా. ధర్మవిరుద్ధ మైన నా సవతి మాటలు విని శోకపీడితురాల నైన నన్ను విడచి, నీవు వెళ్లి పోవుట తగదు. 21

మూ. ధర్మజ్ఞ యది ధర్మిష్ఠో ధర్మం చరితుమిచ్ఛసి,
శుశ్రూష మామిహస్థస్త్వం చర ధర్మమనుత్తమమ్. 22

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞ=ధర్మములు తెలిసిన ఓ రామా! ధర్మిష్ఠః=ధార్మికుడవై, ధర్మమ్=ధర్మమును, చరితుమ్=ఆచరించుటకు, ఇచ్ఛసి యది=కోరుచున్నట్లైతే, త్వమ్=నీవు, ఇహస్థః=ఇచటనే ఉన్నవాడవై, మామ్=నన్ను శుశ్రూష=సేవించుము. అనుత్తమమ్=శ్రేష్ఠ మైన, ధర్మమ్=ధర్మమును, చర=ఆచరించుము.

తా. రామా! నీవు ధర్మములు తెలిసినవాడవు. ధర్మిష్ఠుడ వై ధర్మము లాచరించ వలె నను కోరిక ఉన్నచో ఇచటనే ఉండి నాకు శుశ్రూష చేయుచు మాతృశుశ్రూషారూప మగు ఉత్తమధర్మమును ఆచరించుము. 22

మూ. శుశ్రూషుర్జననీం పుత్ర స్వగృహే నియతో వసన్,
పరేణ తపసా యుక్తః కాశ్యపస్త్రిదివం గతః. 23

ప్ర. అ. పుత్ర=కుమారా! కాశ్యపః=కాశ్యపుడు, జననీమ్=తల్లిని, శుశ్రూషుః=సేవించుచు, నియతః=నియమవంతుడై, స్వగృహే=తన గృహము

నందే, వసన్ = నివసించుచు, పరేణ = గొప్ప, తపసా = తపస్సుతో, యుక్తః = కూడినవాడై, త్రిదివమ్ = స్వర్గమును, గూర్చి, గతః = వెళ్ళినాడు.

తా. పుత్రా! పూర్వము కాశ్యపుడు నియమవంతుడై గృహము నందే నివసించుచు, తల్లికి శుశ్రూష చేయుచు ఆ విధముగ గొప్ప తపస్సు చేసి స్వర్గమునకు వెళ్ళినాడు. 23

మూ. యథైవ రాజా పూజ్యస్తే గౌరవేణ తథా హ్యహమ్,
త్వాం నాహమనుజానామి న గన్తవ్యమితో వనమ్ 24

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, గౌరవేణ = గురుభావముచే, తే = నీకు, యథైవ = ఏ విధముగ, పూజ్యః = పూజింపదగినవాడో, అహమ్ = నేనుకూడ, తథా హి = అట్లే కదా। అహమ్ = నేను, త్వామ్ = నిన్ను, నానుజానామి = అనుమతించుటలేదు. ఇతః = ఇచటనుండి, వనమ్ = వనమును గూర్చి, న గన్తవ్యమ్ = వెళ్లదగినదికాదు.

తా. గురువగుటచే (తండ్రి) రాజు నీ కే విధముగ పూజ్యుడో, తల్లి నగుటచే నేను గూడ అట్లే పూజ్యురాలను. నేను నీకు అనుమతి ఇచ్చుట లేదు. అందుచే అరణ్యమునకు వెళ్లవద్దు. 24

మూ. త్వద్వియోగాన్న మే కార్యం జీవితేన సుఖేన వా,
త్వయా సహ మమ శ్రేయ స్తృణానామపి భక్షణమ్. 25

ప్ర. అ. త్వద్వియోగాత్ = నీ వియోగమువలన, మే = నాకు, జీవితేన = జీవితముచేత గాని, సుఖేన వా = సుఖముచేత గాని, కార్యమ్ = కార్యము, న = లేదు. త్వయా సహ = నీతో కూడ ఉండి, మమ = నాకు, తృణానామ్ = తృణముల యొక్క, భక్షణమ్ అపి = భక్షణ మైనను, శ్రేయః = మంచిదే.

తా. నీవు దూర మైపోయిన పిమ్మట, ఈ జీవితముతో గాని, సుఖములతో గాని, నా కేమియు ప్రయోజనము లేదు. నీ దగ్గర ఉండి, తృణములు భక్షించుచు జీవించినను మంచిదే. 25

మూ. యది త్వం యాస్యసి వనం త్యక్త్వా మాం శోకలాలసామ్,
అహం ప్రాయమిహాసిష్యే న హి శక్ష్యామి జీవితుమ్. 26

ప్ర. అ. శోకలాలసామ్ = శోకముతో వ్యాకులురాల నై ఉన్న, మామ్ = నన్ను, త్యక్త్వా = విడచి, త్వమ్ = నీవు, వనమ్ = వనమునుగూర్చి, యాస్యసి యది = వెళ్ళి న ట్లైతే, అహమ్ = నేను, ఇహ = ఇచట, ప్రాయమ్ ఆసిష్యే = ప్రాయోపవేశము చేసెదను. జీవితుమ్ = జీవించుటకు. న శక్ష్యామి హి = సమర్థురాలను కాజాలను కదా।

తా. శోకముచే బాధపడు చున్న నన్ను విడచి నీవు అరణ్యమునకు వెళ్ళి పోయినచో నేను జీవింపజాలను. ఇచటనే ప్రాయోపవేశము (ఆహారపానీయాది విసర్జనము) చేసెదను. 26

మూ. తతస్త్వం ప్రాప్స్యసే పుత్ర! నిరయం లోకవిశ్రుతమ్,
బ్రహ్మహత్యామివాధర్మాత్సముద్రః సరితాం పతిః. 27

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, పుత్ర = ఓ కుమారా। త్వమ్ = నీవు, సరితాం పతిః = నదులకు భర్త యైన, సముద్రః = సముద్రుడు, అధర్మాత్ = అధర్మమువలన, బ్రహ్మహత్యామివ = బ్రహ్మహత్యను వలె, లోకవిశ్రుతమ్ = లోకములో ప్రసిద్ధ మైన, నిరయమ్ = దుర్గతిని, ప్రాప్స్యసే = పొందగల వు.

తా. నేను నీ నిమిత్తమై ప్రాణత్యాగము చేసినచో సముద్రుడు పిప్పలాద ముని విషయమున అధర్మముగ ప్రవర్తించి, అతని కోపమువలన కష్టమును పొందినట్లు, నీవు కూడ లోకప్రసిద్ధ మైన దుర్గతిని పొందెదవు. 27

మూ. విలపన్తీం తథా దీనాం కౌసల్యాం జననీం తతః,
ఉవాచ రామో ధర్మాత్మా వచనం ధర్మసంహితమ్. 28

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ము డైన, రామః = రాముడు, దీనామ్ = దీనురాలైన, తథా = ఆ విధముగా, విలపన్తీమ్ = విలపించుచున్న, జననీమ్ = తల్లి యైన, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను గూర్చి, ధర్మసంహితమ్ = ధర్మముతో కూడిన, వచనమ్ = వచనమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. ధర్మాత్ము డైన రాముడు దీనురా లై ఆ విధముగ విలపించుచున్న తల్లి యైన కౌసల్యతో ధర్మసమ్మత మగు వచనము నిట్లు పలికెను. 28

మూ. నాస్తి శక్తిః పితుర్వాక్యం సమతిక్రమితుం మమ,
ప్రసాదయే త్వాం శిరసా గన్తుమిచ్ఛామ్యహం వనమ్. 29

ప్ర. అ. పితుః = తండ్రియొక్క, వాక్యమ్ = వాక్యమును, సమతిక్రమితుమ్ = అతిక్రమించుటకు, మమ = నాకు, శక్తిః = శక్తి, నాస్తి = లేదు. అహమ్ = నేను, శిరసా = శిరస్సుతో, త్వామ్ = నిన్ను, ప్రసాదయే = వేడుకొనుచున్నాను వనమ్ = వనమునుగూర్చి, గన్తుమ్ = వెళ్లుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. తండ్రి యాజ్ఞను అతిక్రమించు సామర్థ్యము నాకు లేదు. శిరస్సు వంచి నిన్ను వేడుకొనుచున్నాను. నేను అరణ్యమునకు వెళ్లవలసియున్నది. 29

మూ. ఋషిణా చ పితుర్వాక్యం కుర్వతా వ్రతచారిణా,
గౌర్హతా జానతా ధర్మం కణ్డునాపి విపశ్చితా. 30

ప్ర. అ. ఋషిణా = ఋషియు, వ్రతచారిణా = వ్రతమునాచరించువాడు, ధర్మమ్ = ధర్మమును, జానతా = ఎఱిగినవాడు, విపశ్చితా = పండితుడు అగు, కణ్డునా = కండువుచేత, పితుః = తండ్రియొక్క, వాక్యమ్ = వాక్యమును, కుర్వతా = చేయుచు, గౌః అపి = గోవు కూడ, హతా = చంపబడినది.

తా. ధర్మములు తెలిసినవాడూ, వ్రతములు ఆచరించువాడూ, పండితుడూ అయిన కండు మహర్షి తండ్రి యాజ్ఞను పాలించుచు గోవును కూడ చంపినాడు. 30

మూ. అస్మాకన్తు కులే పూర్వం సగరస్యాజ్ఞయా పితుః.
ఖనద్భిః సాగరైర్భూమిమవాప్తః సుమహాన్వధః. 31

ప్ర. అ. పూర్వమ్ = పూర్వము, అస్మాకమ్ = మనయొక్క, కులే చ = కులమునందు కూడ, పితుః = తండ్రి యైన, సగరస్య = సగరచక్రవర్తియొక్క, ఆజ్ఞయా = ఆజ్ఞచేత, భూమిమ్ = భూమిని, ఖనద్భిః = త్రవ్వుచున్న, సాగరైః = సగరకుమారులచేత, సుమహాన్ = చాల గొప్ప దైన, (భయంకర మైన) వధః = వధ, అవాప్తః = పొందబడినది.

తా. మన కులమునందే పుట్టిన సగరకుమారులు పూర్వము తండ్రి యాజ్ఞచే భూమిని త్రవ్వుచు భయంకర మైన సంహరణమును పొందిరి. 31

మూ. జామదగ్న్యేన రామేణ రేణుకా జననీ స్వయమ్,
కృత్తా పరశునాఽరణ్యే పితుర్వచనకారిణా. 32

ప్ర. అ. పితుః = తండ్రియొక్క, వచనకారిణా = వచనమును చేసిన, జామదగ్న్యేన = జమదగ్ని కుమారు డైన, రామేణ = పరశురాముని చేత, జననీ = తల్లి యైన, రేణుకా = రేణుక, స్వయమ్ = స్వయముగా, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, పరశునా = గొడ్డలితో, కృత్తా = ఛేదింపబడినది.

తా. జమదగ్ని కుమారు డైన పరశురాముడు తండ్రి యాజ్ఞను అనుసరించి అరణ్యములో గండ్రగొడ్డలితో తల్లి యైన రేణుకను స్వయముగా నరికినాడు. 32

మూ. ఏతైరన్యైశ్చ బహుభిర్దేవి దేవసమైః కృతమ్,
పితుర్వచనమక్లీబం కరిష్యామి పితుర్హితమ్. 33

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవి, ఏతైః = వీరిచేతను, దేవసమైః = దేవతాసమాను లైన, బహుభిః = అనేకు లైన, అన్యైశ్చ = ఇతరులచేతను, పితుః = తండ్రి యొక్క, వచనమ్ = వచనము, అక్లీబమ్ = వ్యర్థము కానిదిగా, కృతమ్ = చేయబడినది. పితుః = తండ్రియొక్క, హితమ్ = హితమును, కరిష్యామి = చేసెదను.

తా. తల్లీ! వీరును, దేవతాసమాను లగు ఎందరో ఇతరులును, తమ తండ్రి ఆజ్ఞను వ్యర్థముగాకుండు నట్లు చేసిరి. నేను కూడ నా తండ్రి కిష్ట మైన కార్యమును చేసెదను. 33

మూ. న ఖల్వేతన్మయైకేన క్రియతే పితృశాసనమ్,
ఏతైరపి కృతం దేవి యే మయా తవ కీర్తితాః. 34

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! మయా = నాచే, ఏకేన = ఒక్కనిచేతనే, ఏతత్ = ఈ, పితృశాసనమ్ = తండ్రి యాజ్ఞ, న క్రియతే = చేయబడుటలేదు. మయా = నాచే, యే = ఎవరు, తవ = నీకు, కీర్తితాః = చెప్పబడినారో, ఏతైరపి = వీరిచే గూడ, కృతమ్ = చేయబడినది.

తా. తల్లీ! తండ్రి యాజ్ఞను నే నొక్కడనే చేయుటలేదు. నేను నీకు చెప్పిన వీ రందరును, తండ్రి యాజ్ఞను పరిపాలించినారు. 34

మూ. నాహం ధర్మమపూర్వం తే ప్రతికూలం ప్రవర్తయే,
పూర్వైరయమభిప్రేతో గతో మార్గోఽనుగమ్యతే. 85

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ప్రతికూలమ్ = పూర్వాచారవిరుద్ధమైన, అపూర్వమ్ = క్రొత్త, ధర్మమ్ = ధర్మమును, తే = నీ కొరకై, న ప్రవర్తయే = ప్రవర్తింప చేయుటలేదు. పూర్వైః = పూర్వులచే, అభిప్రేతః = అంగీకరింపబడిన, గతః = వారిచే అనుసరింపబడిన, అయమ్ = ఈ, మార్గః = మార్గము, అనుగమ్యతే = అనుసరించబడుచున్నది.

తా. నేను పూర్వాచారవిరుద్ధమైన క్రొత్త ధర్మమును చేసి నీ కొరకై చెప్పుటలేదు. పూర్వికు లందరును అంగీకరించి, అనుసరించిన మార్గమునే నేను అనుసరించుచున్నాను. 85

మూ. తదేతత్తు మయా కార్యం క్రియతే భువి నాన్యథా,
పితుర్హి వచనం కుర్వన్ న కశ్చిన్నామ హీయతే. 86

ప్ర. అ. భువి = భూలోకమునందు, కార్యమ్ = చేయదగిన, తత్ ఏతత్ = అట్టి ఈ, పితృవాక్యపాలనము, మయా = నా చేత, అన్యథా = మరియొక విధముగ, న క్రియతే = చేయబడుటలేదు. పితుః = తండ్రియొక్క, వచనమ్ = వచనమును, కుర్వన్ = చేయు, కశ్చిత్ = ఎవ్వడును, న హీయతే నామ = నాశనము పొందడు కదా।

తా. భూలోకములో ప్రచారములో నున్న ఈ పితృవాక్యపరిపాలనరూపమగు కార్యమును నేను మరియొక్క విధముగ చేయజాలను. తండ్రియాజ్ఞ పాలించినవానికి యెవ్వనికిని దోషము కలుగదు. 86

మూ. తామేవముక్త్వా జననీం లక్ష్మణం పునరబ్రవీత్,
వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠః శ్రేష్ఠః సర్వధనుష్మతామ్. 87

ప్ర. అ. వాక్యవిదామ్ = మాటలు తెలిసినవారిలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడును, సర్వధనుష్మతామ్ = సకలధనుర్ధారులలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడును అగు రాముడు,

తాం జననీమ్ = ఆ తల్లిని గూర్చి, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఉక్త్వా = పలికి, పునః = తిరిగి, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. మాటలాడుటయందు నేర్పు కలవారిలోను, ధనుర్ధారులలోను శ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముడు తల్లితో ఇట్లు పలికి పిదప లక్ష్మణునితో ఇట్లనెను. 37

మూ. తవ లక్ష్మణ జానామి మయి స్నేహమనుత్తమమ్,
విక్రమం చైవ సత్త్వం చ తేజశ్చ సుదురాసదమ్. 38

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా! తవ = నీయొక్క, మయి = నాయందున్న, అనుత్తమమ్ = అత్యధికమైన, స్నేహమ్ = స్నేహమును, విక్రమం చైవ = పరాక్రమమును, సత్త్వం చ = బలమును, సుదురాసదమ్ = సమీపింప శక్యము కాని, తేజశ్చ = తేజస్సును, జానామి = ఎరుగుదును.

తా. లక్ష్మణా! నీకు నాపై నున్న అత్యధికమైన స్నేహమును, నీ పరాక్రమమును, బలమును, దగ్గరకు చేర శక్యము కాని నీ తేజస్సును కూడ నేను ఎరుగుదును. 38

మూ. మమ మాతుర్మహద్దుఃఖమతులం శుభలక్షణ,
అభిప్రాయమవిజ్ఞాయ సత్యస్య చ శమస్య చ. 39

ప్ర. అ. శుభలక్షణ = మంగళకరములైన లక్షణములు గల ఓ లక్ష్మణా! సత్యస్య చ = సత్యముయొక్కయు, శమస్య చ = శాంతియొక్కయు, అభిప్రాయమ్ = రహస్యమును, అవిజ్ఞాయ = తెలియక, మమ మాతుః = నా తల్లికి, అతులమ్ = సాటి లేని, మహత్ దుఃఖమ్ = గొప్ప దుఃఖము కలుగుచున్నది.

తా. శుభలక్షణములు కల ఓ లక్ష్మణా! మా తల్లి సత్యముయొక్కయు, శాంతియొక్కయు, రహస్యము తెలియక పోవుటచే సాటిలేని గొప్ప దుఃఖమును పొందుచున్నది. 39

మూ. ధర్మో హి పరమో లోకే ధర్మే సత్యం ప్రతిష్ఠితమ్,
ధర్మసంశ్రితమేతచ్చ పితుర్వచనముత్తమమ్. 40

ప్ర. అ. ధర్మః = ధర్మమే, లోకే = లోకమునందు, పరమో హి = శ్రేష్ఠ మైనది కదా। ధర్మే = ధర్మమునందు, సత్యమ్ = సత్యము, ప్రతిష్ఠితమ్ = నిలిచి యున్నది. ఏతత్ = ఈ, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, పితుః = తండ్రియొక్క, వచనం చ = వచనము కూడ, ధర్మసంశ్రితమ్ = ధర్మమును ఆశ్రయించి యున్నది.

తా. లోకములో అన్నింటికంటెను శ్రేష్ఠ మైనది ధర్మమే. ధర్మమునందే సత్యము నిలిచియున్నది. తండ్రిగారు చెప్పిన ఈ ఉత్తమ మైన వచనము కూడ ధర్మమును ఆశ్రయించి యున్నది. 40

మూ. సంశ్రుత్య చ పితుర్వాక్యం మాతుర్వా బ్రాహ్మణస్య వా,
న కర్తవ్యం వృథా వీర ధర్మమాశ్రిత్య తిష్ఠతా. 41

ప్ర. అ. వీర = వీరుడ వైన లక్ష్మణా! పితుః = తండ్రికి గాని, మాతుర్వా = తల్లికి గాని, బ్రాహ్మణస్య వా = బ్రాహ్మణునకు గాని, సంశ్రుత్య = ప్రతిజ్ఞ చేసి, ధర్మమ్ = ధర్మమును, ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, తిష్ఠతా = ఉన్న వానిచేత, వాక్యమ్ = ప్రతిజ్ఞ చేసిన వాక్యము, వృథా = వ్యర్థముగా, న కర్తవ్యమ్ = చేయదగినది కాదు.

తా. ధర్మమును ఆశ్రయించినవాడు తండ్రికి గాని, తల్లికి గాని బ్రాహ్మణునకు గాని ఇచ్చిన మాటను వృథా చేయరాదు. 41

మూ. సోఽహం న శక్ష్యామి పితుర్నియోగమతివర్తితుమ్,
పితుర్హి వచనాద్వీర కైకేయ్యాహం ప్రచోదితః. 42

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా, సః అహమ్ = అట్టి నేను, పితుః = తండ్రి యొక్క, నియోగమ్ = ఆజ్ఞను, అతివర్తితుమ్ = అతిక్రమించుటకు, న శక్ష్యామి = సమర్థుడను కాజాలను. పితుః = తండ్రియొక్క, వచనాత్ = మాటవలననే, అహమ్ = నేను, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, ప్రచోదితో హి = ప్రేరేపింపబడితిని కదా।

తా. నేను తండ్రి యాజ్ఞను అతిక్రమింపజాలను. కైకేయి తండ్రి వచనము ప్రకారమే కదా నన్ను వనమునకు వెళ్ళ మని ప్రేరేపించినది. 42

మూ. తదేనాం విసృజానార్యాం క్షత్రధర్మాశ్రితాం మతిం,
ధర్మమాశ్రయ మా తైక్ష్ణ్యం మద్బుద్ధిరనుగమ్యతామ్. 43

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, అనార్యామ్ = చెడ్డదైన, క్షత్రధర్మాశ్రితామ్ = క్షత్రియధర్మము నాశ్రయించిన, మతిమ్ = బుద్ధిని, విసృజ = విడిచిపెట్టుము. ధర్మమ్ = ధర్మమును, ఆశ్రయ = ఆశ్రయించుము. తైక్ష్ణ్యమ్ = తీక్ష్ణత్వమును, మా = ఆశ్రయించవద్దు. మద్బుద్ధిః = నాయొక్క బుద్ధి, అనుగమ్యతామ్ = అనుసరింపబడు గాక.

తా. కావున క్షత్రియధర్మమునకు సంబంధించిన ఈ చెడు ఆలోచనను మాని, ధర్మమును ఆశ్రయింపుము. క్రౌర్యమును విడువుము. నా ఆలోచనను అనుసరించుము. 43

మూ. తమేవముక్త్వా సౌహార్దాద్భ్రాతరం లక్ష్మణాగ్రజః,
ఉవాచ భూయః కౌసల్యాం ప్రాఞ్జలిః శిరసా నతః. 44

ప్ర. అ. లక్ష్మణాగ్రజః = లక్ష్మణుని అన్నయైన రాముడు, తమ్ = ఆ, భ్రాతరమ్ = సోదరుని గూర్చి, సౌహార్దాత్ = స్నేహమువలన, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఉక్త్వా = పలికి, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలికలవాడై, శిరసా = శిరస్సుచేత, నతః = వంగినవాడై, భూయః = మరల, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. రాముడు స్నేహపూర్వకముగా సోదరునితో ఇట్లు పలికి తల్లికి శిరస్సుతో నమస్కరించుచు దోసిలి కట్టి మరల ఇట్లు పలికెను. 44

మూ. అనుమన్యస్వ మాం దేవి గమిష్యన్తమితో వనమ్,
శాపితాఽసి మమ ప్రాణైః కురు స్వస్త్యయనాని మే. 45

ప్ర. అ. దేవి = ఓ తల్లీ, ఇతః = ఇచటినుండి, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గమిష్యన్తమ్ = వెళ్లుచున్న, మామ్ = నన్ను, అనుమన్యస్వ = అనుమతింపుము. మమ = నాయొక్క, ప్రాణైః = ప్రాణములచేత, శాపితా అసి =

ఒట్టు పెట్టబడినదానవు. మే = నాకు, స్వస్త్యయనాని = స్వస్తికర మగు పనులను కురు = చేయుము.

తా. ఓ తల్లీ! నేను వనమునకు పోవ నిశ్చయించినాను. నాకు అనుజ్ఞ నిమ్ము. నా ప్రాణములపై ఒట్టు పెట్టుచున్నాను. ప్రయాణసమయమున చేయు మంగళకరము లగు విధానము లన్నియు నాకు చేయుము. 45

మూ. తీర్ణప్రతిజ్ఞశ్చ వనాత్పునరేష్యామ్యహం పురీమ్,
యయాతిరివ రాజర్షిః పురా హిత్వా పునర్దివమ్. 46

ప్ర. అ. పురా = పూర్వము, యయాతిః = యయాతి అను, రాజర్షిః = రాజర్షి, దివమ్ = స్వర్గమును, హిత్వా = విడచి, పునః = మరల, దివమ్ ఇవ = స్వర్గమును చేరి నట్లు, అహమ్ = నేను, తీర్ణప్రతిజ్ఞః = దాటబడినప్రతిజ్ఞ కలవాడ నై, వనాత్ = వనమునుండి, పునః = మరల, పురీమ్ = పట్టణమును గూర్చి, ఏష్యామి = రాగలను.

తా. పూర్వము యయాతిచక్రవర్తి ఒక పర్యాయము స్వర్గము విడచి వచ్చి మరల స్వర్గమును చేరి నట్లు, నేను ప్రతిజ్ఞను, పూర్తి చేసుకొని వనము నుండి మరల పట్టణమునకు వచ్చెదను. 46

మూ. శోకస్సంధార్యతాం మాత ర్హృదయే సాధు మా శుచః,
వనవాసాదిహైష్యామి పునః కృత్వా పితుర్వచః. 47

ప్ర. అ. మాతః = తల్లీ! శోకః = దుఃఖము, హృదయే హృదయము నందు, సాధు = బాగుగ, సంధార్యతామ్ = అణగ ద్రొక్కబడు గాక. మా శుచః = దుఃఖింపకుము. పితుః = తండ్రియొక్క, వచః = వచనమును, కృత్వా = చేసి, వనవాసాత్ = వనవాసమునుండి, పునః = మరల, ఇహ = ఇక్కడకు, ఏష్యామి = వచ్చెదను.

తా. తల్లీ! నీవు విచారించవద్దు. దుఃఖమును నీ హృదయమునందే అణచి వేసికొనుము. తండ్రి యాజ్ఞను నిర్వర్తించి వనవాసమునుండి తిరిగి మరల ఇక్కడకు రాగలను. 47

మూ. త్వయా మయా చ వైదేహ్యా లక్ష్మణేన సుమిత్రయా,
పితుర్నియోగే స్థాతవ్యమేష ధర్మః సనాతనః. 48

ప్ర. అ. త్వయా = నీచేతను, మయా చ = నాచేతను, వైదేహ్యా = సీత చేతను, లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేతను, సుమిత్రయా = సుమిత్రచేతను, పితుః = మా తండ్రియొక్క, నియోగే = ఆజ్ఞయందు, స్థాతవ్యమ్ = ఉండవలసి యున్నది. ఏషః = ఇది, సనాతనః = సనాతన మైన, ధర్మః = ధర్మము.

తా. నీవు, నేను, సీత, లక్ష్మణుడు, సుమిత్ర మన మందరము కూడ మా తండ్రిగారి మాటను అనుసరించి ఉండవలెను. ఇదియే మనము చేయవలసిన సనాతనధర్మము. 48

మూ. అమ్బ సంహృత్య సమ్భారాన్ దుఃఖం హృది నిగృహ్య చ
వనవాసకృతా బుద్ధిర్మమ ధర్మ్యానువర్త్యతామ్. 49

ప్ర. అ. అమ్బ = తల్లీ! సంభారాన్ = అభిషేకసంభారములను, సంహృత్య = తొలగించి, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, హృది = హృదయమునందు, నిగృహ్య చ = నిగ్రహించుకొని, వనవాసకృతా = వనవాసమునకు సంబంధించిన, ధర్మ్యా = ధర్మ సంబద్ధ మైన, మమ బుద్ధిః = నా బుద్ధి, అనువర్త్యతామ్ = అనుసరింపబడుగాక!

తా. తల్లీ! అభిషేకసంభారము లన్నింటిని ఉపసంహరించి, దుఃఖమును మనస్సులో అణచుకొని నీవు ధర్మసమ్మత మైన వనవాసమునకు వెళ్లవలె నను నా ఆలోచనను అంగీకరింపుము. 49

మూ. ఏతద్వచ స్తస్య నిశమ్య మాతా
సుధర్మ్యమవ్యగ్రమవిక్లబం చ,
మృతేవ సంజ్ఞాం ప్రతిలభ్య దేవీ
సమీక్ష్య రామం పునరిత్యువాచ. 50

ప్ర. అ. మాతా = తల్లి యైన, దేవీ = కౌసల్యాదేవి, తస్య = ఆ రాముని యొక్క, సుధర్మ్యమ్ = ధర్మమునకు సమ్మత మైనదియు, అవ్యగ్రమ్ = తొందర పాటు లేనిదియు, అవిక్లబం చ = వ్యాకులతము కానిదియు అగు, ఏతత్ = ఈ,

వచః = వచనమును, నిశమ్య = విని, మృతేవ = మరణించినది వలె, సంజ్ఞామ్ = సంజ్ఞను, ప్రతిలభ్య = పొంది, రామమ్ = రాముని, సమీక్ష్య = చూచి, పునః = మరల, ఇతి = ఇట్లు, ఉవాచ = పలికెను.

తా. తల్లి యైన కౌసల్య ధర్మమునకు అనుకూలముగాను, తొందరపాటు, వ్యాకులత్వము లేకుండగాను, ఆ రాముడు పలికిన మాటలు విని, మరణించి మరల స్పృహ వచ్చినట్లు లేచి రాముని చూచి మరల ఇట్లు పలికెను. 50

మూ. యథైవ తే పుత్ర పితా తథాహం
గురుః స్వధర్మేణ సుహృత్తయా చ,
న త్వానుజానామి న మాం విహాయ
సుదుఃఖితామర్హసి గన్తుమేవమ్. 51

ప్ర. అ. పుత్ర = ఓ కుమారా! స్వధర్మేణ = స్వధర్మముచేతను, సుహృత్తయా చ = స్నేహముచేతను, తే = నీకు, పితా = తండ్రి, యథైవ = ఎట్లో, తథా = అట్లే, అహమ్ = నేను కూడ, గురుః = గురువును. త్వా = నిన్ను, న అనుజానామి = అనుమతించను. సుదుఃఖితామ్ = మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న, మామ్ = నన్ను, విహాయ = విడచి, ఏవమ్ = ఇట్లు, గన్తుమ్ = వెళ్ళుటకు, నార్హసి = తగవు.

తా. కుమారా! స్వధర్మముచేతను, స్నేహముచేతను ఇద్దియు, నీ తండ్రి ఎట్లు గురువో నేను కూడ అట్లే గురువును. నీకు అనుజ్ఞ ఇవ్వను. ఇంతగా దుఃఖించుచున్న నన్ను విడచి ఈ విధముగా వెళ్లవద్దు. 51

మూ. కిం జీవితేనేహ వినా త్వయా మే
లోకేన వా కిం స్వధయాఽమృతేన,
శ్రేయో ముహూర్తం తవ సన్నిధానం
మమేహ కృత్స్నాదపి జీవలోకాత్. 52

ప్ర. అ. త్వయా వినా = నీవు లేకుండగా, మే = నాకు, ఇహ = ఇచట, జీవితేన = జీవితముచేత, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము, లోకేన = పరలోకముచేత

గాని, స్వధయా = పితృదేవతలకు అర్పించు స్వధచేత గాని, అమృతేన వా = దేవతలకు లభించు అమృతముచేత గాని, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము? మమ = నాకు, ఇహ = ఇచట, కృత్స్నాత్ = సమస్తమైన, జీవలోకాత్ అపి = ప్రాణి సముదాయముకంటె గూడ, ముహూర్తమ్ = క్షణ కాలమైనను, తవ = నీయొక్క, సన్నిధానమ్ = సాహిత్యము, శ్రేయః = శ్రేష్ఠము.

తా. నీవు లేకుండగ నేను ఈ లోకమున జీవించి ఏమి ప్రయోజనము? పరలోకమువలనగాని, పితృదేవతలకు అర్పింపబడు స్వధవలన గాని, దేవతలకు లభించు అమృతమువలన గాని నా కేమియు ప్రయోజనము లేదు. క్షణకాలమైనను నీవు నా దగ్గర ఉండుట సమస్తమైన ప్రాణిలోకముకంటెను నాకు ఆనందమును కల్గించును. 52

మూ. నరైరివోల్కాభిరపోహ్యమానో
మహాగజో౽ధ్వానమనుప్రవిష్టః,
భూయః ప్రజజ్వాల విలాపమేవం
నిశమ్య రామః కరుణం జనన్యాః. 53

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, కరుణమ్ = దీనమైన, జనన్యాః = తల్లియొక్క, విలాపమ్ = విలాపమును, నిశమ్య = విని, నరైః = మనుష్యులచేత, ఉల్కాభిః = కొరవులతో, అపోహ్యమానః = అడ్డగింపబడు చున్నదీ, అధ్వానమ్ = మార్గమును, అనుప్రవిష్టః = ప్రవేశించినది యైన, మహాగజః ఇవ = గొప్ప ఏనుగు వలె, భూయః = మరల, ప్రజజ్వాల = పరితపించెను.

తా. అతిదీనమైన తల్లి ఏడ్పు విన్న రాముడు, దారిలో నడచుచు మనుష్యులచే కొరవులతో అడ్డగింపబడిన మహాగజము వలె, మిక్కిలి పరితపించెను. 53

మూ. స మాతరం చైవ విసంజ్ఞకల్పా-
మార్తాం చ సౌమిత్రిమభిప్రతప్తమ్,
ధర్మే స్థితో ధర్మ్యమువాచ వాక్యం
యథా స ఏవార్హతి తత్ర వక్తుమ్. 54

ప్ర. అ. ధర్మే = ధర్మమునందు, స్థితః = నిలచి యున్న, సః = ఆ రాముడు, వినష్టకల్పామ్ = స్మృతి తప్పినది వలె నున్న, మాతరం చైవ = తల్లిని గూర్చియు, ఆర్తమ్ = పీడితుడు, అభిప్రతప్తమ్ = పరితపించుచున్నవాడు ఐన, సౌమిత్రిమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చియు, తత్ర = ఆ సమయమున, యథా = ఏ విధముగా, వక్తుమ్ = చెప్పుటకు, స ఏవ = అతడు మాత్రమే, అర్హతి = తగియుండునో (ఆ విధముగ), ధర్మ్యమ్ = ధర్మసంబద్ధమైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. ధర్మమునందు స్థిరబుద్ధి గల ఆ రాముడు, స్మృతి తప్పినది వలె నున్న తల్లితోను, దుఃఖితుడై పరితపించుచున్న లక్ష్మణునితోను, ధర్మసంబద్ధమైన వచనము పలికెను. ఆ సమయమున అత డొక్కడే అట్లు పలుకుటకు సమర్థుడు. 54

మూ. అహం హి తే లక్ష్మణ నిత్యమేవ
జానామి భక్తిం చ పరాక్రమం చ,
మమ త్వభిప్రాయ మసన్నిరీక్ష్య
మాత్రా సహాభ్యర్దసి మా సుదుఃఖమ్. 55

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా! అహమ్ = నేను, నిత్యమేవ = ఎల్లప్పుడును, తే = నీయొక్క, భక్తిం చ = భక్తిని, పరాక్రమం చ = పరాక్రమమును, జానామి = ఎరుగుదును. తు = కాని, మమ = నాయొక్క, అభిప్రాయమ్ = అభిప్రాయమును, అసన్నిరీక్ష్య = చూడకుండగనే, మాత్రా సహ = తల్లితో కూడ, మామ్ = నన్ను, సుదుఃఖమ్ = మిక్కిలి దుఃఖము కలుగునట్లు, అభ్యర్దసి = పీడించుచున్నావు.

తా. లక్ష్మణా! సర్వదా నీకు నాయం దున్న భక్తిని, పరాక్రమమును నేను ఎరుగుదును. కాని నీ విపుడు నా అభిప్రాయమును తెలిసికొనకుండగనే తల్లితో చేరి, నాకు చాల కష్టము కలుగు నట్లు బాధించుచున్నావు. 55

మూ. ధర్మార్థకామాః ఖలు తాత లోకే
సమీక్షితా ధర్మఫలోదయేషు,

తే తత్ర సర్వే స్యురసంశయం మే
భార్యేవ వశ్యాభిమతా సుపుత్రా. 56

ప్ర. అ. తాత = నాయనా! లోకే = లోకమునందు, ధర్మఫలోదయేషు = ధర్మఫలముయొక్క ప్రాప్తి విషయమున, ధర్మార్థకామాః = ధర్మార్థకామములు, సమీక్షితాః = చూడబడినవి. వశ్యా = వశములోనుండునది, అభిమతా = ప్రియురాలు, సుపుత్రా = మంచిపుత్రులు కలదియైన, భార్యేవ = భార్యవలె, తత్ర = ఆ ధర్మమునందు, తే సర్వే = ధర్మార్థకామము లన్నియు, స్యుః = ఉండును. మే = నాకు, అసంశయమ్ = సంశయము లేదు.

తా. నాయనా! ధర్మఫలమును కల్గించు విషయమున ధర్మమునకు విరుద్ధములు కాని ధర్మార్థకామములు లోకములో చూడబడుచున్నవి; అనగా ధర్మార్థకామములు ధర్మసమ్మతమగు ఫలమును ఇచ్చును. వశములో నుండునదీ, ప్రియ మైనదీ, మంచి పుత్రులు కలదీ యైన భార్య వలె ఆ ధర్మమునందు ధర్మార్థకామము లన్నియు చేరి యుండును. అనగా ఒక భార్య వశ్యురాలై ఇష్టురాలై, సుపుత్రయై ఉన్నట్లు ధర్మము ధర్మార్థకామఫలములను సాధించి కూడ ఇచ్చును. ఈ విషయమున నా కేమాత్రము సంశయము లేదు. 56

మూ. యస్మింస్తు సర్వే స్యురసన్నివిష్టా
ధర్మో యతః స్యాత్ తదుపక్రమేత,
ద్వేష్యో భవత్యర్థపరో హి లోకే,
కామాత్మతా ఖల్వపి న ప్రశస్తా. 57

ప్ర. అ. యస్మిన్ = దేనియందు, సర్వే = అవన్నియు, అసన్నివిష్టాః స్యుః = కలిసియుండవో (అట్టి స్థితియందు), యతః = దేనివలన, ధర్మః = ధర్మము, స్యాత్ = కలుగునో, తత్ = దానిని, ఉపక్రమేత = ప్రారంభింపవలెను. లోకే = లోకమునందు, అర్థపరః = అర్థము నందే ఆసక్తి కలవాడు, ద్వేష్యః = ద్వేషింపదగినవాడుగా, భవతి హి = అగునుకదా! కామాత్మతాపి = కామపరత్వముకూడ, న ప్రశస్తా ఖలు = ప్రశస్తము కాదు కదా!

తా. ధర్మార్థకామము లన్నియు కూడి ఉండని కార్యమును పరిత్యజించి, ధర్మము దేనియం దుండునో అట్టి కార్యముచే ప్రారంభింపవలెను. అర్థమునకు

మాత్రమే ప్రాధాన్య మిచ్చువాడు లోకములో ద్వేషపాత్రుడగును. కామపరత్వము కూడ ప్రశస్తము కాదు కదా! 57

మూ. గురుశ్చ రాజా చ పితా చ వృద్ధః
క్రోధాత్ప్రహర్షా ద్యది వాపి కామాత్,
యద్వ్యాదిశేత్ కార్యమవేక్ష్య ధర్మం
కస్తన్న కుర్యాదనృశంసవృత్తిః. 58

ప్ర. అ. గురుశ్చ = పూజ్యుడు, రాజా చ = రాజు, వృద్ధః చ = వృద్ధుడును అయిన, పితా = తండ్రి, క్రోధాత్ = కోపమువలనగాని, ప్రహర్షాత్ = సంతోషము వలనగాని, యదివా = లేక కామాత్ అపి = కామమువలన గాని, యత్ = ఏ, కార్యమ్ = కార్యమును, వ్యాదిశేత్ = ఆజ్ఞాపించునో, తత్ = దానిని, ధర్మమ్ = ధర్మమును, అపేక్ష్య = చూచి, అనృశంసవృత్తిః = క్రూరమైన ప్రవృత్తి లేనివాడు, కః = ఎవడు, న కుర్యాత్ = చేయకుండును.

తా. పూజ్యుడు, రాజు, వృద్ధుడు నైన తండ్రి కోపమువలనగాని, సంతోషమువలన గాని, కామమువలన గాని, ఒక కార్యమును ఆజ్ఞాపించినపుడు దానిని ధర్మదృష్టి కలవా డెవ్వడైన చేయకుండునా! క్రూరప్రవృత్తి కలవాడు మాత్రమే ఆ కార్యమును చేయడు. 58

మూ. స వై న శక్నోమి పితుః ప్రతిజ్ఞా
మిమామకర్తుం సకలం యథావత్,
స హ్యావయోస్తాత గురుర్నియోగే
దేవ్యాశ్చ భర్తా స గతిశ్చ ధర్మః. 59

ప్ర. అ. సః = అట్టి నేను, పితుః = తండ్రియొక్క, సకలామ్ = సమస్తమైన, ఇమాం ప్రతిజ్ఞామ్ = ఈ ప్రతిజ్ఞను, యథావత్ = సరిగా, అకర్తుమ్ = చేయకుండుటకు, న శక్నోమి వై = సమర్థుడను కాను. తాత = నాయనా, సః = అతడు, నియోగే = ఆజ్ఞాపించువిషయమున, ఆవయోః = మన ఇద్దరకు, గురుః హి = గురువు కదా! దేవ్యాశ్చ = తల్లికి గూడ, సః = అతడు, భర్తా = భర్త, సః = అతడే, గతిః = గతి. ధర్మః = ధర్మము.

తా. తండ్రి ఆజ్ఞను పూర్తిగా యథావిధిగా నిర్వర్తింపబడుచుండగ నే నుండ జాలను. నాయనా! ఆతడు మన ఇద్దరికిని ఆజ్ఞాపింపదగిన గురువు. తల్లి యైన కౌసల్యాదేవికి కూడ ఆయన భర్త, గతి; ఆయనే ధర్మము. 59

మూ. తస్మిన్ పునర్జీవతి ధర్మరాజే
విశేషతః స్వే పథి వర్తమానే,
దేవీ మయా సార్థమితోఽపగచ్ఛేత్
కథం స్విదన్యా విధవేవ నారీ. 60

ప్ర. అ. ధర్మరాజే = ధర్మమునకు అధిపతి యైన, తస్మిన్ = ఆతడు, జీవతి = జీవించియుండగా, విశేషతః = విశేషించి, స్వే = తన, పథి = మార్గము నందు, వర్తమానే = ప్రవర్తించుచుండగా, దేవీ = తల్లి యైన కౌసల్యాదేవి, అన్యా = ఇతర మైన, విధవా = భర్త లేని, నారీవ = స్త్రీ వలె, మయా సార్థం = నాతో కూడ, కథం స్విత్ = ఎట్లు, ఇతః = ఇక్కడినుండి, అపగచ్ఛేత్ = వెడలి పోవును.

తా. ధర్మాధికారి యైన దశరథమహారాజు జీవించి యుండగా, విశేషించి, ఆయన తన ధర్మమార్గమున ప్రవర్తించుచుండగా తల్లి యైన కౌసల్యాదేవి, భర్త లేని ఒక సామాన్య స్త్రీ వలె, ఈ నగరము విడిచి నాతో ఎట్లు బయటకు వెళ్ళ గలదు. 60

మూ. సా మానుమన్యస్వ వనం ప్రయాన్తం
కురుష్వ నః స్వస్త్యయనాని దేవి,
యథా సమాప్తే పునరావ్రజేయం
యథా హి సత్యేన పునర్యయాతిః. 61

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! సా = అట్టి నీవు, వనమ్ = వనమును గూర్చి ప్రయాన్తమ్ = వెళ్ళుచున్న, మా = నన్ను, అనుమన్యస్వ = అనుమతింపుము. సత్యేన = సత్యబలము చేత, యయాతిః = యయాతి, యథా = ఏ విధముగా, పునః = మరలి వచ్చినాడో (ఆ విధముగా), సమాప్తే = వనవాసము సమాప్త మగుచుండగా, యథా = ఎట్లు, పునః = మరల, ఆవ్రజేయమ్ = తిరిగివచ్చెదనో (ఆ విధముగా) స్వస్త్యయనాని = స్వస్త్యయనములను, కురుష్వ = చేయుము.

రా. పట్టపురాణి వైన ఓ తల్లీ! నేను అడవికి వెళ్ళుటకు అనుమతి నిమ్ము. సత్యబలముచేత యయాతి తిరిగి స్వర్గమునకు వెళ్ళినట్లు, నేను కూడ వనవాసము సమాప్తమైన పిమ్మట వచ్చునట్లు ఆశీర్వదింపుము. స్వస్త్యయనములు చేయుము. 61

మూ. యశో హ్యహం కేవలరాజ్యకారణాత్
న పృష్ఠతః కర్తుమలం మహోదయమ్,
అదీర్ఘకాలే న తు దేవి జీవితే
వృణేఽవరామద్య మహీమధర్మతః. 62

ప్ర. అ. కేవలరాజ్యకారణాత్ = కేవలము రాజ్యము కొరకై, అహమ్ = నేను, మహోదయమ్ = గొప్ప సత్ఫలము గల, యశః = కీర్తిని, పృష్ఠతః కర్తుమ్ = వెనుక ఉంచుటకు, న అలమ్ = సమర్థుడను కాను. దేవి = ఓ తల్లీ, అదీర్ఘకాలే = దీర్ఘకాలము లేని, జీవితే = ఈ జీవితమునందు. అద్య = ఇపుడు, అవరామ్ = తుచ్ఛమైన, మహీమ్ = భూమిని, అధర్మతః = ధర్మవిరుద్ధముగ, న వృణే = కోరను.

రా. కేవలము రాజ్యముకొరకై గొప్ప సత్ఫలమునిచ్చు యశస్సును నేను విడువజాలను. ఈ జీవితము, చాల స్వల్పకాలికమైనది. దీనికై తుచ్ఛమైన రాజ్యమును, ధర్మవిరుద్ధముగా సంపాదించుటకు అభిలషించను. 62

మూ. ప్రసాదయన్నరవృషభస్స మాతరం
పరాక్రమాజ్జిగమిషురేవ దండకాన్,
అథానుజం భృశమనుశాస్య దర్శనం
చకార తాం హృది జననీం ప్రదక్షిణమ్. 63

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకవింశః సర్గః.

ప్ర. అ. సః = ఆ, నరవృషభః = నరశ్రేష్ఠుడు, పరాక్రమాత్ = పరాక్రమము వలన, దణ్డకాన్ = దండకారణ్యమునుగూర్చి, జిగమిషురేవ = వెళ్ళవలె ననే

ఇచ్ఛ కలవాడై, మాతరమ్ = తల్లిని, ప్రసాదయన్ = ఓదార్చుచు, అథ = పిమ్మట, అనుజమ్ = తమ్ముని, భృశమ్ = ఎక్కువగా, దర్శనమ్ = మంచి ఆలోచనను, అనుశాస్య = బోధించి, హృది = మనస్సులో, తాం జననీమ్ = తల్లిని, ప్రదక్షిణం చకార = ప్రదక్షిణము చేసెను.

తా. నరశ్రేష్ఠు డైన ఆ రాముడు తన పరాక్రమముతో నిర్భయముగా దండకారణ్యమునకు వెళ్లవలె నని నిశ్చయించి, తల్లిని ఓదార్చి, తమ్మునకు మంచి ఆలోచనను ఉపదేశించి మనసా తల్లికి ప్రదక్షిణము చేసెను.

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఇరువదిఒకటవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ద్వావింశః సర్గః

[శ్రీరాముడు లక్ష్మణునికి నచ్చజెప్పి, దైవమే తన వనవాసము నకు కారణ మనుట, అభిషేకసంభారములు తీసివేయ నాజ్ఞాపించుట].

మూ. అథ తం వ్యథయాదీనం సవిశేషమమర్షితమ్,
శ్వసన్తమివ నాగేన్ద్రం రోషవిస్ఫారితేక్షణమ్,
ఆసాద్య రామస్సౌమిత్రిం సుహృదం భ్రాతరం ప్రియమ్,
ఉవాచేదం స ధైర్యేణ ధారయన్ సత్త్వమాత్మవాన్. 1-2

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, ఆత్మవాన్ = ధృఢ మైన చిత్తము కల, సః రామః = ఆ రాముడు, ధైర్యేణ = ధైర్యముచేత, సత్త్వమ్ = మనోభావమును, ధారయన్ = అణచుకొనుచు, వ్యథయా = మానసికదుఃఖముచేత, దీనమ్ = దీనుడు, సవిశేషమ్ = ఎక్కువగా, అమర్షితమ్ = కోపించినవాడు, నాగేన్ద్రమివ = సర్పరాజు వలె, శ్వసన్తమ్ = బుసలు కొట్టుచున్నవాడు, రోషవిస్ఫారితేక్షణమ్ = కోపముచే పెద్దవి చేయబడిన నేత్రములు కలవాడు, సుహృదమ్ = మంచి హృదయము కలవాడు, ప్రియం భ్రాతరమ్ = ప్రియ మైన సోదరుడు అయిన, సౌమిత్రిమ్ = లక్ష్మణుని, ఆసాద్య = సమీపించి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. పిదప దృఢచిత్తు డైన ఆ రాముడు, ధైర్యముతో తన మనోభావము లను అణచుకొనుచు, మానసికదుఃఖముచే దీనుడు, ఎక్కువ కోపగించినవాడు, కోపముచే పెద్ద వైన నేత్రములు కలవాడు, నాగేంద్రుడు వలె బుసలుకొట్టుచున్న వాడు, మంచి హృదయము కలవాడు, ప్రియసోదరుడు అయిన లక్ష్మణుని సమీపించి ఇట్లు పలికెను. 1-2

మూ. నిగృహ్య రోషం శోకం చ ధైర్యమాశ్రిత్య కేవలమ్,
అవమానం నిరస్యేమం గృహీత్వా హర్షముత్తమమ్,

ఉపక్లుప్తం హి యత్కించిదభిషేకార్థమద్య మే,
సర్వం విసర్జయ క్షిప్రం కురు కార్యం నిరత్యయమ్. 4

ప్ర. అ. రోషమ్ = రోషమును, శోకం చ = శోకమును, నిగృహ్య = నిగ్రహించుకొని, కేవలమ్ = కేవలము, ధైర్యమ్ = ధైర్యమును, ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, ఇమమ్ = ఈ, అవమానమ్ = అవమానమును, నిరస్య = లెక్కచేయక, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, హర్షమ్ = హర్షమును, గృహీత్వా = అవలంబించి, అద్య = నేడు, మే = నాయొక్క, అభిషేకార్థమ్ = అభిషేకముకొరకై, యత్కించిత్ = యేది, ఉపక్లుప్తమ్ = ఏర్పరుపబడినదో, సర్వమ్ = దాని నంతను, విసర్జయ = విడిచివేయుము. క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, నిరత్యయమ్ = బాధాకరము గాని, కార్యమ్ = కార్యమును, కురు = చేయుము.

తా. నీవు రోషమును, శోకమును విడిచిపెట్టుము. కేవలము ధైర్యము నాశ్రయించి ఈ అవమానమును మరచిపొమ్ము. గొప్ప ఆనందమును పొందుము. ఈనాడు, నా అభిషేకముకొరకై చేసిన దానినంతను విడచి, అపాయరహిత మగు కార్యమును వెంటనే చేయుము. 4

మూ. సౌమిత్రే! యోఽభిషేకార్థే మమ సంభారసంభ్రమః,
అభిషేకనివృత్త్యర్థే సోఽస్తు సంభారసంభ్రమః. 5

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా, మమ = నాయొక్క, అభిషేకార్థే = అభిషేకముకొరకై, యః = ఏ, సంభారసంభ్రమః = సంభారములను కూర్చుకొనుటయందు ఉత్సాహ మున్నదో, సః = ఆ, సంభారసంభ్రమః = సంభారము కూర్చుకొనుటయందు ఉత్సాహము, అభిషేకనివృత్త్యర్థే = అభిషేకనివృత్తికొరకై, అస్తు = అగుగాక.

తా. ఓ లక్ష్మణా! నా రాజ్యాభిషేకముకొరకై ఇంతవరకు సంభారసంపాదనమునందు చూపిన ఉత్సాహమును, నా అభిషేకము జరుగకుండుటకై చూపుము. ఆ సంభారములను తొలగించుటకు ఉత్సాహమును చూపుము. 5

మూ. యస్యా మదభిషేకార్థే మానసం పరితప్యతే,
మాతా మే సా యథా న స్యాత్ సవిశంకా తథా కురు. 6

ప్ర. అ. మదభిషేకార్థే = నా రాజ్యాభిషేకవిషయమున, యస్యాః = ఏ తల్లియొక్క, మానసమ్ = మనస్సు, పరితప్యేత = బాధపడుచున్నదో, సా = అట్టి, మే మాతా = నా తల్లి (కైకేయి), సవిశఙ్కా = శంకకలదై, యథా = ఎట్లు, న స్యాత్ = కాకుండునో, తథా = అట్లు, కురు = చేయుము.

తా. నాకు అభిషేకము జరుగ నున్న దని, మనస్సులో బాధపడుచున్న నా తల్లి యైన కైకకు, శంక ఏమియు కలుగకుండు నట్లు ప్రవర్తింపుము. 6

మూ. తస్యాశ్శఙ్కామయం దుఃఖం ముహూర్తమపి నోత్సహే,
మనసి ప్రతిసంజాతం సౌమిత్రేఽహముపేక్షితుమ్. 7

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా, అహమ్ = నేను, తస్యాః = ఆమెయొక్క, మనసి = మనస్సునందు, ప్రతిసంజాతమ్ = పుట్టిన, శఙ్కామయమ్ = శంకారూప మైన, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, ముహూర్తమపి = క్షణకాల మైనను, ఉపేక్షితుమ్ = ఉపేక్షించుటకు, నోత్సహే = కోరను.

తా. లక్ష్మణా! ఆమె మనస్సులో, క్షణకాలమాత్రమైనను, శంకారూప మగు దుఃఖము కలుగుటకు, నే నంగీకరింపను. 7

మూ. న బుద్ధిపూర్వం నాబుద్ధం స్మరామీహ కదాచన,
మాతౄణాం వా పితుర్వాఽహం కృతమల్పం చ విప్రియమ్. 8

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, మాతౄణాం వా = తల్లులకు గాని, పితుర్వా = తండ్రికి గాని, ఇహ = ఇచట, కదాచన = ఎన్నడును, బుద్ధిపూర్వమ్ = బుద్ధిపూర్వకముగా, కృతమ్ = చేయబడిన, అల్పమ్ = అల్ప మైన, విప్రియం చ = అనిష్ట కార్యమును కూడ, న స్మరామి = స్మరింపను. అబుద్ధమ్ = తెలియక చేసిన దానిని కూడ, న = స్మరింపను.

తా. నేను తెలిసిగాని, తెలియక గాని, ఎన్నడును, తల్లులకు గాని తండ్రికి గాని కొంచెమైనను అప్రియము చేసి నట్లు నాకు గుర్తు లేదు. 8

మూ. సత్యః సత్యాభిసన్ధశ్చ నిత్యం సత్యపరాక్రమః,
పరలోకభయాద్భీతః నిర్భయోఽస్తు పితా మమ. 9

ప్ర. అ. సత్యః=సత్యమునే మాట్లాడువాడును, సత్యపరాక్రమః=సత్య మైన పరాక్రమము కలవాడును, పరలోకభయాత్ = పరలోకభయమువలన, భీతః=భయపడినవాడును అగు, మమ పితా=నా తండ్రి, నిత్యమ్ = ఎల్లపుడు, సత్యాభిసన్ధః=సత్యప్రతిజ్ఞ కలవాడును, నిర్భయః=భయరహితుడును, అస్తు= అగుగాక.

తా. సత్యమే మాట్లాడువాడును, సత్య మైన పరాక్రమము కలవాడును, పరలోకభీతి కలవాడును అయిన నా తండ్రి చేసిన ప్రతిజ్ఞ సత్య మగుగాక. అతనికి ఎట్టి భయము లేకుండుగాక. 9

మూ. తస్యాపి హి భవేదస్మిన్ కర్మణ్యప్రతిసంహృతే,
సత్యం నేతి మనస్తాప స్తస్య తాప స్తపేచ్చ మామ్. 10

ప్ర. అ. అస్మిన్ కర్మణి=ఈ పట్టాభిషేకము, అప్రతిసంహృతే=ఉప సంహరింపబడని దగుచుండగా, తస్యాపి=అతనికి కూడ, సత్యం న=తన మాట సత్యము కాలేదు, ఇతి=అని, మనస్తాపః=మనస్సునకు తాపము, భవేత్= కలుగును. తస్య=అతని, తాపః=తాపము, మామ్=నన్ను, తపేచ్చ=తపింప చేయును.

తా. ఈ పట్టాభిషేకము మాన కున్నచో నా మాట అసత్య మైనది కదా! అని మన తండ్రికి మనస్తాపము కలుగును. అయనకు కలిగిన మనస్తాపము నాకు బాధ కల్గించును. 10

మూ. అభిషేకవిధానం తు తస్మాత్సంహృత్య లక్ష్మణ,
అన్వగేవాహమిచ్ఛామి వనం గన్తుమితః పునః. 11

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా! తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, అభి షేకవిధానమ్ = అభిషేకకార్యమును, సంహృత్య = ఉపసంహరించి, అహమ్ = నేను, అన్వగేవ = వెంటనే, ఇతః = ఇచటనుండి, వనమ్ = వనమునుగూర్చి, గన్తుమ్ = వెళ్లుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. లక్ష్మణా! ఆ కారణముచే ఈ అభిషేకమును నిలిపివేసి, నేను వెంటనే ఇచట నుండియే వనమునకు వెళ్లవలె నని తలచుచున్నాను. 11

మూ. మమ ప్రవ్రాజనాదద్య కృతకృత్యా నృపాత్మజా,
సుతం భరతమవ్యగ్రమభిషేచయితా తతః. 12

ప్ర. అ. నృపాత్మజా = కైకేయి, అద్య = ఇపుడు, మమ = నాయొక్క, ప్రవ్రాజనాత్ = అడవికి పోవుటవలన, కృతకృత్యా = నెరవేరిన పని కలదై, తతః = పిమ్మట, అవ్యగ్రమ్ = ఏట్టి బాధయు లేకుండ, సుతమ్ = కుమారుడైన, భరతమ్ = భరతుని, అభిషేచయితా = అభిషిక్తుని చేయగలదు.

తా. నే నిపుడు అరణ్యమునకు వెళ్ళగనే కైకేయి కృతకృత్యురాలై నిర్భయముగ, తన కుమారునకు రాజ్యాభిషేకము చేయించగలదు. 12

మూ. మయి చీరాజినధరే జటామణ్డలధారిణి,
గతేఽరణ్యం చ కైకేయ్యా భవిష్యతి మనస్సుఖమ్. 13

ప్ర. అ. మయి = నేను, చీరాజినధరే = నారచీరలను, కృష్ణాజినము ధరించి, జటామణ్డలధారిణి = జటామండలమును ధరించినవాడనై, అరణ్యమ్ = అరణ్యమును గూర్చి, గతే = వెళ్ళిన వాడ నగుచుండగా, కైకేయ్యాః = కైకేయికి, మనస్సుఖమ్ = మనస్సునకు సుఖము, భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. నేను నారచీరలను, కృష్ణాజినమును, జటలను ధరించి, అరణ్యమునకు వెళ్ళినచో కైకేయికి మనశ్శాంతి కలుగును. 13

మూ. బుద్ధిః ప్రణీతా యేనేయం మనశ్చ సుసమాహితమ్,
తం తు నార్హామి సంక్లేష్టుం ప్రవ్రజిష్యామి మా చిరమ్.

ప్ర. అ. యేన = ఏ తండ్రిచేత, ఇయమ్ = ఈ, బుద్ధిః = బుద్ధి (నిర్ణయము) ప్రణీతా = చేయబడినదో, మనశ్చ = మనస్సు, సుసమాహితమ్ = బాగుగ స్థిరము చేసుకొనబడినదో, తమ్ = అట్టి తండ్రిని, సంక్లేష్టుమ్ = బాధపెట్టుటకు, నార్హామి = తగను. ప్రవ్రజిష్యామి = అడవికి పోయెదను. చిరమ్ = చిరకాలము, (ఆలస్యము) మా = వద్దు.

తా. మనస్సు గట్టి పరచుకొని, ఈ నిర్ణయము తీసుకొన్న మన తండ్రికి క్లేశమును కల్గించుట నాకు ఇష్టము కాదు. అందుచే వెంటనే అడవికి వెళ్ళెదను.

మూ. కృతాన్తస్త్వేవ సౌమిత్రే ద్రష్టవ్యో మత్ప్రవాసనే,
రాజ్యస్య చ వితీర్ణస్య పునరేవ నివర్తనే. 15

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా! మత్ప్రవాసనే = నన్ను అడవికి పంపి వేయుటయందును, వితీర్ణస్య = ఇవ్వబడిన, రాజ్యస్య = రాజ్యముయొక్క, పునరేవ = మరల, నివర్తనే చ = తిరిగి తీసుకొనుటయందును, కృతాన్తస్త్వేవ = దైవమే (కారణముగ), ద్రష్టవ్యః = చూడదగినది.

తా. లక్ష్మణా! ఇచ్చిన రాజ్యమును వెనుకకు తీసుకొని నన్ను అరణ్యమునకు పంపుటకు దైవమే కారణ మని తెలిసికొనుము. 15

మూ. కైకేయ్యాః ప్రతిపత్తిర్హి కథం స్యాన్మమ పీడనే,
యది తస్యా న భావోఽయం కృతాన్తవిహితో భవేత్. 16

ప్ర. అ. అయమ్ = ఈ, భావః = భావము, తస్యాః = ఆమెకు, కృతాన్తవిహితః = దైవముచే చేయబడినది, న భవేత్ యది = కాకున్నచో, కైకేయ్యాః = కైకేయికి, మమ = నాయొక్క, పీడనే = పీడించుటయందు, ప్రతిపత్తిః = బుద్ధి, కథమ్ = ఎట్లు, స్యాత్ = అగును?

తా. దైవమే కైకేయికి ఈ భావమును కల్గింప కున్నచో నాకు బాధ కల్గింపవలె నని ఆమెకు బుద్ధి ఎట్లు కలుగును? 16

మూ. జానాసి వా యథా సౌమ్య న మాతృషు మమాన్తరమ్,
భూతపూర్వం విశేషో వా తస్యా మయి సుతేఽపి వా. 17

ప్ర. అ. సౌమ్య = ఓ సౌమ్యుడా, మాతృషు = తల్లుల విషయమున, మమ = నాకు, యథా = ఎట్లు, అన్తరమ్ = భేదబుద్ధి, న భూతపూర్వమ్ = పూర్వము ఎన్నడునూ కలుగలేదో దానిని, తస్యాః = ఆమెకు (కైకేయికి), మయి = నాయందు కాని, సుతేఽపి వా = తన కుమారు డైన భరతుని యందు కాని, విశేషః = భేదము (పూర్వ మెట్లు లేదో) జానాసి = నీ వెరుగుదువు.

తా. పూర్వ మెన్నడును తల్లుల విషయమున నాకు భేదబుద్ధి ఏమియు లేదను అంశమును, కైకేయికి నాయందు కాని, తన కుమారు డైన భరతుని యందు కాని, ఎట్టి భేదబుద్ధియు లేదను అంశమునూ నీవు ఎరుగుదువు కదా! 17

మూ. సోఽభిషేకనివృత్త్యర్థైః ప్రవాసార్థైశ్చ దుర్వచైః,
ఉగ్రైర్వాక్యైరహం తస్యా నాన్యద్దైవాత్సమర్థయే. 18

ప్ర. అ. సః అహమ్ = అట్టి నేను, అభిషేకనివృత్త్యర్థైః = అభిషేక నివృత్తియే ప్రయోజనముగా కలవి, ప్రవాసార్థైశ్చ = నా ప్రవాసము ప్రయోజన ముగా కలవి, దుర్వచైః = చెప్పకూడనివి, ఉగ్రైః = ఉగ్రమైనవి యైన, తస్యాః = ఆమెయొక్క, వాక్యైః = వాక్యములచే, దైవాత్ = దైవముకంటె, అన్యత్ = వేరైన దానిని, నసమర్థయే = నిశ్చయించను.

తా. కైకేయి నా అభిషేకమును నిలిపివేయవలె ననియు, నన్ను ప్రవాసము నకు పంపవలె ననియు, పలుకరాని, ఉగ్రమైన మాటలు, పలికిన దన్నచో దానికి దైవము తప్ప మరొక హేతువు ఏదియు నాకు అగపడుట లేదు. 18

మూ. కథం ప్రకృతిసంపన్నా రాజపుత్రీ తథాగుణా,
బ్రూయాత్సా ప్రాకృతేవ స్త్రీ మత్పీడాం భర్తృసన్నిధౌ.

ప్ర. అ. ప్రకృతిసంపన్నా = ఉత్తమ స్వభావ సంపన్నురాలును, తథా గుణా = అట్టి సద్గుణములు కలదియు, రాజపుత్రీ = రాజకుమార్తెయు అయిన, సా = ఆమె, ప్రాకృతా = సామాన్యురాలైన, స్త్రీ ఇవ = స్త్రీవలె, భర్తృసన్నిధౌ = భర్త దగ్గర, మత్పీడామ్ = నా పీడను గూర్చి, కథమ్ = ఎట్లు, బ్రూయాత్ = చెప్పును.

తా. ఇందుకు దైవమే కారణము కాకున్నచో ఉత్తమమైన స్వభావము కలది, రాజవంశ సంభూతురాలు అయిన ఆ కైకేయి ఒక సామాన్య స్త్రీ వలె తన భర్త యెదుట నాకు బాధ కల్గింపవలె నని పలుకునా? 19

మూ. యదచిన్త్యం తు తద్దైవం భూతేష్వపి న హన్యతే,
వ్యక్తం మయి చ తస్యాం చ పతితో హి విపర్యయః. 20

ప్ర. అ. అచిన్త్యమ్ = ఊహింప శక్యము కాని, యత్ = ఏ, దైవమ్ = దైవమున్నదో, తత్ = అది. భూతేష్వపి = సమస్త భూతములందును, న హన్యతే =

నివారింపలేదు. మయి చ=నాయందును; తస్యాం చ = ఆమెయందును, విపర్యయః = ప్రతికూలదైవము, పతితః = పడినది. వ్యక్తమ్ = స్పష్టము.

తా. దైవప్రభావము ఊహింప శక్యముకానిది. ఏ ప్రాణులందును, దాని ప్రభావమును అడ్డుకొనువారు లేరు. ఇపుడు నాయందును కైకేయియందును దైవవైపరీత్యము వచ్చి పడినది. ఈ విషయము స్పష్టము. 20

మూ. కశ్చ దైవేన సౌమిత్రే యోద్ధుముత్సహతే పుమాన్,
యస్య న గ్రహణం కించిత్ కర్మణోఽన్యత్ర దృశ్యతే.

ప్ర. అ. సౌమిత్రే=ఓ లక్ష్మణా! పుమాన్=కః ఏ పురుషుడు, దైవేన=దైవముతో, యోద్ధుమ్=యుద్ధము చేయుటకు, ఉత్సహతే=ప్రయత్నించును? యస్య=ఏ దైవముయొక్క, గ్రహణమ్=నిగ్రహోపాయము, కర్మణః=దాని ప్రకారము చేయుటకంటె, అన్యత్ర=మరియొకటి, కించిత్=ఏదియు, న దృశ్యతే=చూడబడుటలేదో.

తా. లక్ష్మణా! దైవము నడిపించునట్లు ప్రవర్తించుట తప్ప దానిని నిగ్రహించుటకు మరియొక ఉపాయము ఏదియు లేదు. అట్టి దైవమును ఎవరు ఎదుర్కొనగలరు? 21

మూ. సుఖదుఃఖే భయక్రోధౌ లాభాలాభౌ భవాభవౌ,
యచ్చ కించిత్ తథాభూతం నను దైవస్య కర్మ తత్. 22

ప్ర. అ. సుఖదుఃఖే=సుఖదుఃఖములు, భయక్రోధౌ = భయక్రోధములు, లాభాలాభౌ=లాభ నష్టములు, భవాభవౌ=జన్మమరణములు, తథాభూతమ్=అట్టిదే యైన, యచ్చ కించిత్=ఇతర మైన దేది కలదో. తత్ = అదియు, దైవస్య=దైవముయొక్క, కర్మ నను=కర్మయే కదా!

తా. సుఖదుఃఖములు, భయక్రోధములు, లాభనష్టములు, ఉత్పత్తివినాశములు, ఈ విధమైన వన్నియు దైవచేష్టితములే. 22

మూ. ఋషయో హ్యుగ్రతపసో దైవేనాభిప్రపీడితాః,
ఉత్సృజ్య నియమాంస్తీవ్రాన్ భ్రశ్యన్తే కామమన్యుభిః. 23

ప్ర. అ. ఉగ్రతపసః=ఉగ్ర మైన తపస్సు కల, ఋషయోఽపి=ఋషులు కూడ, దైవేన=దైవముచేత, అభిప్రపీడితాః=పీడింపబడినవారై, తీవ్రాన్=తీవ్రము లైన, నియమాన్=నియమములను, ఉత్సృజ్య=విడచి, కామమన్యుభిః=కామక్రోధములచేత, భ్రశ్యన్తే=భ్రష్టు లగుచున్నారు.

తా. ఉగ్రమైన తపస్సు గల ఋషీశ్వరులు కూడ దైవపీడితు లై తీవ్రమైన నియమములను విడచి కామక్రోధములచే భ్రష్టు లగుచుందురు. 23

మూ. అసంకల్పితమేవేహ యదకస్మాత్ ప్రవర్తతే,
నివర్త్యారంభమారబ్ధం నను దైవస్య కర్మ తత్. 24

ప్ర. అ. ఇహ=ఈ లోకమున, ఆరబ్ధమ్=ప్రారంభింపబడిన, ఆరంభమ్=కార్యమును, నివర్త్య=నిలిపివేసి, అసంకల్పితమ్ ఏవ=ఊహించకుండగనే, అకస్మాత్=హఠాత్తుగా, యత్=యేది, ప్రవర్తతే=ప్రవర్తించునో, తత్=అది, దైవస్య=దైవముయొక్క, కర్మ నను=కర్మయే కదా।

తా. ప్రారంభించిన పనికి అడ్డుగా, ఊహింపరాని విధమున, అకస్మాత్తుగా ఏదైన వచ్చిపడినచో అది దైవవిలసితమే. 24

మూ. ఏతయా తత్త్వయా బుద్ధ్యా సంస్తభ్యాత్మానమాత్మనా,
వ్యాహతేఽప్యభిషేకే మే పరితాపో న విద్యతే. 25

ప్ర. అ. అభిషేకే=నా అభిషేకము, వ్యాహతేఽపి=అడ్డగొనబడిననప్పటికి, తత్త్వయా=యథార్థ మైన, ఏతయా బుద్ధ్యా=ఈ బుద్ధిచేత, ఆత్మానమ్=మనస్సును (తనను), ఆత్మనా=తనచేతనే, సంస్తభ్య=నిగ్రహించుకొని, మే=నాకు, పరితాపః=దుఃఖము, న విద్యతే=లేదు.

తా. నా అభిషేకమునకు అడ్డము వచ్చినను ఈ యథార్థబుద్ధితో నన్ను నేనే నిగ్రహించుకొనుటచే నాకు మనస్సులో దుఃఖ మేమియు లేదు. 25

మూ. తస్మాదపరితాపన్నం స్త్వమప్యనువిధాయ మామ్,
ప్రతిసంహారయ క్షిప్రమాభిషేచనికీం క్రియామ్. 26.

ప్ర. అ. తస్మాత్=ఆ కారణమువలన, త్వమపి=నీవు కూడ, మామ్=నన్ను, అనువిధాయ=అనుసరించి, అపరితాపః=పరితాపము లేనివాడవై, క్షిప్రమ్=శీఘ్రముగా, అభిషేచనికీమ్=అభిషేకమునకు సంబంధించిన, క్రియామ్=క్రియను, ప్రతిసంహారయ=ఉపసంహరింపచేయుము.

తా. అందుచే నీవుకూడ నా వలెనే పరితాపమును విడిచి వెంటనే అభిషేకమునకు సంబంధించిన ఏర్పాట్లను నిలిపివేయుము. 26

మూ. ఏభిరేవ ఘటైః సర్వైరభిషేచనసంభృతైః,
మమ లక్ష్మణ తాపస్యే వ్రతస్నానం భవిష్యతి. 27

ప్ర. అ. లక్ష్మణ=ఓ లక్ష్మణా, అభిషేచనసంభృతైః=అభిషేకముకొరకు ఏర్పరుపబడిన, ఏభిః=ఈ, సర్వైః=సమస్తమైన, ఘటైరేవ=ఘటములతోనే, మమ=నాకు, తాపస్యే=తపస్సుకు తగిన కర్మమునందు, వ్రతస్నానమ్=వ్రతస్నానము, భవిష్యతి=కాగలదు.

తా. లక్ష్మణా! అభిషేకముకొరకు ఏర్పరచిన ఈ ఘటోదకములతోనే, నేను తపోవ్రతమును అవలంబించు సందర్భమున వ్రతస్నానము చేసెదను. 27.

మూ. అథవా కిం మమైతేన రాజద్రవ్యమయేన తు,
ఉద్ధృతం మే స్వయం తోయం వ్రతాదేశం కరిష్యతి. 28

ప్ర. అ. అథవా=లేదా, రాజద్రవ్యమయేన=రాజద్రవ్యమైన, ఏతేన=ఈ ఘటోదకముతో, మమ=నాకు, కిమ్=ఏమి ప్రయోజనము? స్వయమ్=స్వయముగా, ఉద్ధృతమ్=పైకి తీయబడిన, తోయమ్=ఉదకము, మే=నాకు, వ్రతాదేశమ్=వ్రతనియమమును, కరిష్యతి=చేయగలదు.

తా. లేదా రాజద్రవ్య మైన ఈ ఘటములలోని ఉదకమూ నా కెందుకు? నేనే స్వయముగా తోడుకొనిన ఉదకము నాకు వ్రతస్నానమునకై ఉపయోగింప గలదు. 28

మూ. మా చ లక్ష్మణ సంతాపం కార్షీర్లక్ష్మ్యా విపర్యయే,
రాజ్యం వా వనవాసో వా వనవాసో మహోదయః. 29

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా! లక్ష్మ్యాః=లక్ష్మియొక్క, విపర్యయే= వైపరీత్యము విషయమున, సంతాపమ్ = దుఃఖమును, మా కార్షీః = చేయకుము. రాజ్యం వా = రాజ్యమా, వనవాసో వా=వనవాసమా? (అనునపుడు) వనవాసః= వనవాసమే, మహోదయః = గొప్ప ఫలము కలది.

తా. లక్ష్మణా! ఈ లక్ష్మివైపరీత్యమును గూర్చి, సంతాపము చెందకుము, రాజ్యమా వనవాసమా అన్నచో వనవాసమే ఉత్తమఫలప్రదము. 29

మూ. న లక్ష్మణాస్మిన్ఖలు కర్మవిఘ్నే
మాతా యవీయస్యతిశఙ్కనీయా,
దైవాభిపన్నా హి వదత్యనిష్టం
జానాసి దైవం చ తథాప్రభావమ్. 30

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ద్వావింశః సర్గః.

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా! అస్మిన్ = ఈ, కర్మవిఘ్నే = రాజ్యాభిషేకవిఘ్నమునందు, యవీయసీ మాతా = మన చిన్న తల్లి, నఖలతిశఙ్కనీయా = శంకింపదగినది కాదు. దైవాభిపన్నా = దైవముచే ఆక్రమింపబడినదై, అనిష్టమ్ = అనిష్టమును, వదతి హి = పలుకుచున్నది కదా। దైవం చ = దైవమును కూడ, తథాప్రభావమ్ = అట్టి ప్రభావము కలదానినిగా, జానాసి = ఎరుగుదువు.

రా. ఓ లక్ష్మణా! అభిషేకమునకు విఘ్నము కల్గినందులకు మన తల్లిని దూషింపరాదు. ఆమె దైవముచే ప్రేరితురాలై ఈ విధముగా అనిష్టవాక్యము లను పలుకుచున్నది. దైవమునకు ఎంతటి ప్రభావమున్నదో నీకు తెలియును కదా! ౪౦

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో ఇరువదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్రయోవింశః సర్గః

[లక్ష్మణుని ప్రతాపోక్తులు, అతడు దైవమును త్రోసిపుచ్చి పౌరుషమును ప్రతిపాదించుట, రామాభిషేకమునకై విరోధులతో యుద్ధము నకై తలపడుటకు సిద్ధమగుట.]

మూ. ఇతి బ్రువతి రామే తు లక్ష్మణోఽధశ్శిరా ముహుః,
శ్రుత్వా మధ్యం జగామేవ మనసా దుఃఖహర్షయోః. 1

ప్ర. అ. రామే = రాముడు, ఇతి = ఈ విధముగా, బ్రువతి = పలుకు చుండగా, శ్రుత్వా = విని, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, అధశ్శిరాః = వంచబడిన శిరస్సు గలవాడై, మనసా = మనస్సుతో, ముహుః = మాటి మాటికి, దుఃఖ హర్షయోః = దుఃఖసంతోషములయొక్క, మధ్యమ్ = మధ్యమును, జగామేవ = పొందినట్లుండెను.

తా. రాముడు ఇట్లు పలుకుచుండగా, లక్ష్మణుడు విని తల వంచి మనస్సుతో మాటి మాటికిని దుఃఖసంతోషముల మధ్య ప్రవేశించిన ట్లుండెను. 1

మూ. తదా తు బద్ధ్వా భ్రుకుటీం భ్రువోర్మధ్యే నరర్షభః,
నిశశ్వాస మహాసర్పో బిలస్థ ఇవ రోషితః. 2

ప్ర. అ. నరర్షభః = నరశ్రేష్ఠుడైన లక్ష్మణుడు, తదా తు = అపుడు, భ్రువోః = కనుబొమలయొక్క, మధ్యే = మధ్యయందు, భ్రుకుటీమ్ = భ్రుకుటిని, బద్ధ్వా = కట్టి, బిలస్థః = బిలమునం దున్న, రోషితః = కోపించిన, మహాసర్పః ఇవ = గొప్ప సర్పము వలె, నిశశ్వాస = నిట్టూర్చెను.

తా. లక్ష్మణు డపుడు కనుబొమలు ముడిచి బిలములో నున్న పగపట్టిన మహాసర్పము వలె నిట్టూర్పులు విడచెను. 2

మూ. తస్య దుష్ప్రతివీక్షం తద్భ్రుకుటీసహితం తదా,
బభౌ క్రుద్ధస్య సింహస్య ముఖస్య సదృశం ముఖమ్. ౩

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, దుష్ప్రతివీక్షమ్ = చూచుటకు శక్యము కాని, భ్రుకుటీసహితమ్ = భ్రుకుటితో కూడిన, తత్ = ఆ, తస్య = అతని, ముఖమ్ = ముఖము, క్రుద్ధస్య = కోపించిన, సింహస్య = సింహమునకు, సదృశమ్ = సమానమైనదై, బభౌ = ప్రకాశించెను.

తా. కనుబొమలు విరిచి చూచుటకు భయంకరముగా నున్న అతని ముఖము అపుడు కోపించిన సింహము ముఖము వలె కనబడెను. ౩

మూ. అగ్రహస్తం విధూన్వంస్తు హస్తీ హస్తమివాత్మనః,
తిర్యగూర్ధ్వం శరీరే చ పాతయిత్వా శిరోధరామ్, 4
అగ్రాక్ష్ణా వీక్షమాణస్తు తిర్యగ్భ్రాతరమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. = హస్తీ = ఏనుగు, ఆత్మనః = తనయొక్క, హస్తమ్ ఇవ = తొండమును వలె, అగ్రహస్తమ్ = తన హస్తాగ్రమును, విధూన్వన్ = కదల్చుచు, శిరోధరామ్ = కంఠమును, శరీరే = శరీరమునందు, తిర్యక్ = అడ్డముగాను, ఊర్ధ్వం చ = పైకిని, పాతయిత్వా = పడవేసి, అగ్రాక్ష్ణా = కంటికొనతో, భ్రాతరమ్ = సోదరుని, తిర్యక్ = అడ్డముగా, వీక్షమాణః = చూచుచు, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఏనుగు తొండమును వలె హస్తాగ్రమును కదల్చుచు, శిరస్సును అడ్డముగను పైకిని పడవేయుచు, నేత్రాగ్రముతో రాముని అడ్డముగా చూచుచు ఈ విధముగా పలికెను. 4

మూ. అస్థానే సంభ్రమో యస్య జాతో వై సుమహానయమ్. ౫
ధర్మదోషప్రసంగేన లోకస్యానతిశఙ్కయా,
కథమేతదసంభ్రాన్తస్త్వద్విధో వక్తుమర్హతి, 6
యథా దైవమశౌణ్డీరం శౌణ్డీరక్షత్రియర్షభ.

ప్ర. అ. శౌణ్డీరక్షత్రియర్షభ = శూరు లైన క్షత్రియులలో శ్రేష్ఠుడా! యస్య = ఏ నీకు, ధర్మదోషప్రసంగేన = ధర్మమునకు దోషము కలుగు నను అభిప్రాయముచేతను, లోకస్య = లోకముయొక్క, అనతిశఙ్కయా = శంక లేక పోవుటచేతను, అస్థానే = అయుక్త మగు సమయమున, అయమ్ = ఈ, సుమహాన్ = చాలా గొప్ప దైన, సంభ్రమః = వేగిరపాటు, జాతః వై = పుట్టినదో, త్వద్విధః = అట్టి నీ వంటివాడు, అసంభ్రాన్తః = భ్రాంతి చెందనివాడై, అశౌణ్డీరమ్ = శక్తి లేని, దైవమ్ = దైవమును గూర్చి, యథా = ఏ విధముగా (పలుకుచున్నావో). ఏతత్ = దీనిని, కథమ్ = ఎట్లు, వక్తుమ్ = చెప్పుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. శూరు లైన క్షత్రియులలో శ్రేష్ఠుడ వైనవాడా! పితృవాక్యమును పరిపాలింపకపోవుట అను అధర్మము కలుగు నను భయము చేతను, లోకము విషయమున కొంచెము కూడ శంక లేకపోవుటచేతను నీకు ఈ విధముగా కల్గిన గొప్ప వేగిరపాటు అయుక్త మైనది. శక్తి విహీన మైన దైవమును గూర్చి నీ వంటివాడు, భ్రాంతి కలుగని పరిస్థితులలో ఇట్లు (దైవమే బలవత్తర మని) పలుకునా? 5-6

మూ. కిన్నామ కృపణం దైవమశక్తమభిశంససి, 7
పాపయోస్తే కథం నామ తయోశ్శఙ్కా న విద్యతే.

ప్ర. అ. కృపణమ్ = దీన మైన, అశక్తమ్ = అసమర్థ మైన, దైవమ్ = దైవమును, కిం నామ = ఎందుకు, అభిశంససి = పొగడుచున్నావు? పాపయోః = పాపాత్ము లైన, తయోః = వారిద్దరియందు, తే = నీకు, శఙ్కా = శంక, కథం నామ = ఎట్లు, న విద్యతే = లేదు.

తా. దుర్బలము, దీనము అయిన దైవమును గూర్చి ఈ విధముగ ఎందుకు చెప్పుచున్నావు? పాపాత్ము లైన ఆ కైకేయీ దశరథుల విషయమున నీకు శంక ఎందుకు కలుగుటలేదు. 7

మూ. సన్తి ధర్మోపధాః శ్లక్ష్ణా ధర్మాత్మన్ కిం న బుధ్యసే, 8
తయోస్సుచరితం స్వార్థం శాఠ్యాత్ పరిజిహీర్షతోః.

ప్ర. అ. ధర్మాత్మన్ = ఓ ధర్మాత్మా! శాఠ్యాత్ = రహస్యముగా అపకారము చేయు బుద్ధివలన, స్వార్థమ్ = స్వలాభము కొరకై, సుచరితమ్ = నీ సత్ప్రవర్తనను, పరిజిహీర్షతోః = పరిహరింప గోరుచున్న, తయోః = వారిద్దరి యొక్క, శ్లక్ష్ణాః = మృదువైన, ధర్మోపధాః = ధర్మరూపమున కనబడు వంచనలు, సన్తి = ఉన్నవి. కిం = ఎందుచేత, న బుధ్యసే = నీవు తెలుసుకొనుటలేదు.

తా. ఓ ధర్మాత్మా! గూఢముగ అపకారము చేసి స్వలాభము నిమిత్తమై నీ మంచితనమును పరిహరింపవలెనను అభిప్రాయముతో ఆ ఇరువురును, మృదువైన, ధర్మరూప మైన వంచనలను చేయుచున్నారు. నీవు తెలుసుకొనుట లేదు. 8

మూ. యది నైవం వ్యవసితం స్యాద్ధి ప్రాగేవ రాఘవ, 9
తయోః ప్రాగేవ దత్తశ్చ స్యాద్వరః ప్రకృతశ్చ సః.

ప్ర. అ. రాఘవ = రామా! ప్రాగేవ = పూర్వమునందే, తయోః = వారిద్దరి యొక్క, వ్యవసితమ్ = నిర్ణయము, ఏవమ్ = ఈ విధముగ, న స్యాద్యది = కాకున్నచో, ప్రకృతః = ప్రకృత మైన, సః = ఆ, వరః = వరము, ప్రాగేవ = ముందుగానే, దత్తః = ఇవ్వబడినది, స్యాత్ = అయి ఉండెడిది.

తా. రామా! వారు ఇరువురు ముందుగనే ఈ విధముగ నిర్ణయించుకొని ఉండకపోయినచో ఆ వరము, పూర్వ మెన్నడో ఇవ్వబడి యుండెడిది. అనగా వారిద్దరును నిన్ను వంచింప దలచినవారు కావుననే ఎన్నడో పూర్వమిచ్చిన వరమును గూర్చి ఇపుడు చెప్పుచున్నారు. అట్లు కాకున్నచో ఆ వరమును దశరథుడు ఎన్నడో పూర్వమే తీర్చి యుండెడివాడు. 9

మూ. లోకవిద్విష్టమారబ్ధం త్వదన్యస్యాభిషేచనమ్,
నోత్సహే సహితుం వీర తత్ర మే క్షన్తుమర్హసి. 10

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా! లోకవిద్విష్టమ్ = లోకముచే ద్వేషింపబడినదగు, ఆరబ్ధమ్ = ప్రారంభింపబడిన, త్వదన్యస్య = నీకంటె ఇతరుని యొక్క, అభిషేచనమ్ = రాజ్యాభిషేకమును, సహితుమ్ = సహించుటకు, నోత్సహే = ఉత్సహించను. తత్ర = ఆ విషయమున, మే = నాకు, క్షన్తుమ్ = క్షమించుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. నీవు తప్పు ఇతరునికి రాజ్యాభిషేకము చేయుట లోకవిరుద్ధము. ప్రారంభించిన ఈ పనిని నేను సహింపజాలను. ఈ విషయమున నన్ను క్షమింపుము. 10

మూ. యేనేయమాగతా ద్వైధం తవ బుద్ధిర్మహామతే,
స హి ధర్మో మమ ద్వేష్యః ప్రసంగాద్యస్య ముహ్యసి.

ప్ర. అ. మహామతే = గొప్ప బుద్ధి కలవాడా! యేన = దేనిచే, తవ = నీయొక్క, ఇయమ్ = ఈ, బుద్ధిః = బుద్ధి, ద్వైధమ్ = భేదమును, ఆగతా = పొందినదో, యస్య = దేనియొక్క, ప్రసంగాత్ = ప్రసంగమువలన, ముహ్యసి = నీవు మోహమును చెందుచున్నావో, సః ధర్మః = ఆ ధర్మము, మమ = నాకు, ద్వేష్యః = ద్వేషింపతగినది.

తా. మహాబుద్ధిశాలి వైన ఓ రామా! నీ ఆలోచనయందు భేదమును కలిగించి నీకు మోహమును కూడ కల్గించిన ఈ ధర్మమును నేను ద్వేషించుచున్నాను. 11

మూ. కథం త్వం కర్మణా శక్తః కైకేయీవశవర్తినః,
కరిష్యసి పితుర్వాక్యమధర్మిష్ఠం విగర్హితమ్. 12

ప్ర. అ. కర్మణా = కర్మచేత, శక్తః = సమర్థుడ వైన, త్వమ్ = నీవు, కైకేయీవశవర్తినః = కైకేయికి వశ మైపోయిన, పితుః = తండ్రియొక్క, అధర్మిష్ఠమ్ = ధర్మవిరుద్ధము, విగర్హితమ్ = నింద్యము అయిన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, కథమ్ = ఎట్లు, కరిష్యసి = చేయగలవు?

తా. నీవు ప్రతిక్రియ చేయుటకు సమర్థుడ వై ఉండి కూడ కైకేయి మాటలకు లొంగిపోయిన తండ్రి చెప్పిన, ధర్మవిరుద్ధము, నింద్యము అయిన మాట ప్రకారము చేయుట అయుక్తము. 12

మూ. యద్యయం కిల్బిషాద్భేదః కృతో ప్యేవం న గృహ్యతే,
జాయతే తత్ర మే దుఃఖం ధర్మసంగశ్చ గర్హితః. 13

ప్ర. అ. అయమ్ = ఈ, ఛలః = కపటము, కిల్బిషాత్ = పాపబుద్ధి వలన, కృతోఽపి = చేయబడిన దైనను, ఏవమ్ = ఈ విధముగ, న గృహ్యతే యది = గ్రహింపబడకున్నచో, తత్ర = ఆ విషయమున, మే = నాకు, దుఃఖమ్ = దుఃఖము, జాయతే = కలుగుచున్నది. ధర్మసంగశ్చ = అట్టి ధర్మాచరణము, గర్హితః = నింద్యమైనది.

తా. వారు ఈ కపటమును పాపబుద్ధితో చేయుచున్నను నీవు దానిని ఆ విధముగ గ్రహింపనందులకు నాకు దుఃఖము కలుగుచున్నది. అట్టి ధర్మాచరణము నిందింపతగినది. 13

మూ. మనసాఽపి కథం కామం కుర్యాస్త్వం కామవృత్తయోః,
తయోస్త్వహితయోర్నిత్యం శత్ర్వోః పిత్రభిధానయోః. 14

ప్ర. అ. కామవృత్తయోః = స్వేచ్ఛగా ప్రవర్తించుచున్నవారును, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, అహితయోః = నీకు హితము కోరనివారును, పిత్రభిధానయోః = తల్లిదండ్రులు అను పేరు గల, తయోః శత్ర్వోః = ఆ శత్రువులయొక్క, కామమ్ = కోరికను, త్వమ్ = నీవు, మనసా అపి = మనస్సుచేత నైన, కథమ్ = ఎట్లు, కుర్యాః = చేయుదువు.

తా. వా రిరువురును స్వేచ్ఛగా ప్రవర్తించుచు ఎన్నడును నీ హితమును కోరలేదు. తల్లిదండ్రులు అను పేరు గల శత్రువులు. అట్టి వారి కోరికను తీర్చుటకు మనస్సుతో కూడ తలచుట అయుక్తము. 14

మూ. యద్యపి ప్రతిపత్తిస్తే దైవీ చాపి తయోర్మతమ్,
తథా ప్యుపేక్షణీయం తే న మే తదపి రోచతే. 15

ప్ర. అ. తయోః = వారియొక్క, ప్రతిపత్తిః = ఈ బుద్ధి, దైవీ చ = దైవకృత మైనది అని, తే = నీయొక్క, మతం యద్యపి = అభిప్రాయమే యైనను, తథాపి = అట్లైనను, తదపి = అది కూడ, తే = నీకు, ఉపేక్షణీయమ్ = ఉపేక్షింపదగినది యను విషయము, న రోచతే = నాకు ఇష్టము కాదు.

తా. వారికి కలిగిన ఈ ఆలోచన కేవలము దైవకృతమే, అని, నీ అభిప్రాయము కావచ్చును. అయినను నీవు దీనిని ఉపేక్షించుట నాకు అభిమతము కాదు. 15

మూ. విక్లబో వీర్యహీనో యః స దైవమనువర్తతే,
వీరాః సంభావితాత్మానో న దైవం పర్యుపాసతే. 16

ప్ర. అ. యః = ఎవడు, విక్లబః = వ్యాకులమైన చిత్తము కలవాడో, వీర్యహీనః = వీర్యవిహీనుడో, సః = వాడు, దైవమ్ = దైవమును, అనువర్తతే = అనుసరించును. సంభావితాత్మానః = గౌరవింపబడిన ఆత్మ గల, వీరాః = వీరులు, దైవమ్ = దైవమును, న పర్యుపాసతే = సేవింపరు.

తా. చిత్తస్థైర్యము లేనివాడు, వీర్యవిహీనుడు మాత్రమే దైవముపై ఆధారపడి యుండును. ఆత్మాభిమానము గల వీరులు దైవమును లెక్కచేయరు. 16.

మూ. దైవం పురుషకారేణ యః సమర్థః ప్రబాధితుమ్,
న దైవేన విపన్నార్థః పురుషః సోఽవసీదతి. 17

ప్ర. అ. యః పురుషః = ఏ పురుషుడు, పురుషకారేణ = పురుషకారము చేత, దైవమ్ = దైవమును, ప్రబాధితుమ్ = బాధించుటకు, సమర్థః = సమర్థుడో, సః = అతడు, దైవేన = దైవము చేత, విపన్నార్థః = చెడిన ప్రయోజనము కలవాడై, న అవసీదతి = దుఃఖింపడు.

తా. స్వప్రయత్నము చే దైవమును బాధింపసమర్థుడైనవాని ప్రయోజనమును దైవము చెరచి అతనికి దుఃఖము కల్గింపజాలదు. 17

మూ. ద్రక్ష్యన్తి త్వద్య దైవస్య పౌరుషం పురుషస్య చ,
దైవమానుషయోరద్య వ్యక్తా వ్యక్తిర్భవిష్యతి. 18

ప్ర. అ. అద్య = ఈనాడు, దైవస్య = దైవముయొక్కయు, పురుషస్య చ = పురుషునియొక్కయు, పౌరుషమ్ = పౌరుషమును, ద్రక్ష్యన్తి = చూడగలరు. అద్య = నేడు, దైవమానుషయోః = దైవముయొక్కయు, మనుష్యునియొక్కయు, వ్యక్తిః = భేదము, వ్యక్తా = స్పష్టమైనదై, భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. దైవమునకు ఎంత శక్తి యున్నదో, పురుషునకు ఎంత శక్తి యున్నదో, నేడు అందరును చూడగలరు. దైవపౌరుషములకు ఉన్న భేదము ఈనాడు స్పష్టము కాగలదు. 18

మూ. అద్య మత్పౌరుషహతం దైవం ద్రక్ష్యన్తి వై జనాః,
యద్దైవాదాహతం తేఽద్య దృష్టం రాజ్యాభిషేచనమ్. 19

ప్ర. అద్య = ఇపుడు, తే = నీయొక్క, రాజ్యాభిషేచనమ్ = రాజ్యాభిషేకము, యద్దైవాత్ = ఏ దైవమువలన, ఆహతమ్ = కొట్టఁబడినదిగా, దృష్టమ్ = చూడఁబడినదో, అట్టి, దైవమ్ = దైవమును, అద్య = నేఁడు, జనాః = జనులు, మత్పౌరుషహతమ్ = నా పౌరుషముచే కొట్టఁబడగా, ద్రక్ష్యన్తి వై = చూడగలరు.

తా. నీ రాజ్యాభిషేకము ఏ దైవముచే అడ్డుకొనఁబడినదో ఆ దైవమునే నేను పౌరుషముచే ప్రతిఘటించెదను. జను లెల్లరు చూచెదరు గాక. 19

మూ. అత్యఙ్కుశమివోద్దామం గజం మదబలోద్ధతమ్,
ప్రధావితమహం దైవం పౌరుషేణ నివర్తయే. 20

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అత్యఙ్కుశమ్ = అంకుశమును లెక్కచేయనిది, ఉద్దామమ్ = బంధనమును అతిక్రమించినది, మదబలోద్ధతమ్ = మదము చేతను బలముచేతను ఉద్ధతముగా నున్నది, ప్రధావితమ్ = పరుగెత్తుచున్నది యైన, గజమ్ ఇవ = గజమును వలె, దైవమ్ = దైవమును, పౌరుషేణ = పౌరుషముచేత, నివర్తయే = వెనుకకు మరల్చెదను.

తా. అంకుశమును లెక్కచేయక బంధనమును ఛేదించి మదబలములచే గర్వించి పరుగెత్తుచున్న ఏనుగును వలె దైవమును నేను పురుషకారముచే మరల్చెదను. 20

మూ. లోకపాలాః సమస్తాస్తే నాద్య రామాభిషేచనమ్,
న చ కృత్స్నాస్త్రయో లోకా విహన్యుః కిం పునః పితా. 21

ప్ర. అ. అద్య = నేఁడు, తే = ఆ, సమస్తాః = సమస్త మైన, లోకపాలాః = లోకపాలులు, రామాభిషేచనమ్ = రాముని అభిషేకమును, న విహన్యుః = అడ్డగింపఁజాలరు. కృత్స్నాః = సమస్త మైన, త్రయః లోకాః చ = మూఁడులోకములు కూడ, న = అడ్డగింపఁజాలవు. పితా = తండ్రి, కిం పునః = చెప్పనేల.

తా. ఈనాడు సమస్తమైన లోకపాలకులు గాని, మూడు లోకములు కలసి గాని రామునికి జరగబోవు అభిషేకమును అడ్డజాలరు. తండ్రిమాట చెప్ప నేల. 21

మూ. యైర్వివాసస్తవారణ్యే మిథో రాజన్ సమర్థితః,
అరణ్యే తే నివత్స్యన్తి చతుర్దశ సమాస్తథా. 22

ప్ర. అ. రాజన్=ఓ రాజా! యైః=ఎవరిచేత, అరణ్యే=అరణ్యమునందు, తవ=నీయొక్క, నివాసః=నివాసము, మిథః=రహస్యమునందు, సమర్థితః=కోరబడినదో, తే=వారు, తథా=ఆ విధముగా, చతుర్దశ సమాః = పదునాలుగు సంవత్సరములు, అరణ్యే=అరణ్యమునందు, నివత్స్యన్తి=నివసించగలరు.

తా. ఓ మహారాజా! నీవు అరణ్యములో నివసించవలె నని రహస్యముగా నిర్ణయించినవారే పదునాలుగు సంవత్సరములు ఆ విధముగా అరణ్యములో నివసించగలరు. 22

మూ. అహం తదాశాం ఛేత్స్యామి పితుస్తస్యాశ్చ యా తవ,
అభిషేకవిఘాతేన పుత్రరాజ్యాయ వర్తతే. 23

ప్ర. అ. తత్=ఆ కారణమువలన, అహమ్=నేను, పితుః=తండ్రియొక్కయు, యా=ఏ కైకేయి, తవ=నీయొక్క, అభిషేకవిఘాతేన=అభిషేకమునకు విఘ్నము కల్గించుటచే, పుత్రరాజ్యాయ=తన కుమారుని రాజ్యము కొరకై, వర్తతే=ప్రయత్నించుచున్నదో, తస్యాశ్చ=ఆమెయొక్కయు, ఆశామ్=ఆశను, ఛేత్స్యామి=ఛేదించెదను.

తా. అందుచే నేను తండ్రి ఆశను, నీ అభిషేకమునకు విఘ్నము కలిగించి తన పుత్రుని రాజ్యముకొరకు ప్రయత్నించుచున్న కైకేయి ఆశను ఛేదించెదను. 23

మూ. మద్బలేన విరుద్ధాయ న స్యాద్దైవబలం తథా,
ప్రభవిష్యతి దుఃఖాయ యథోగ్రం పౌరుషం మమ. 24

ప్ర. అ. మద్బలేన = నా బలముతో, విరుద్ధాయ = విరోధించువానికి, ఉగ్రమ్ = భయంకర మైన, మమ పౌరుషమ్ = నా పౌరుషము, యథా = ఎట్లు, దుఃఖాయ = దుఃఖమునకు, ప్రభవిష్యతి = సమర్థ మగునో, తథా = అట్లు, దైవ బలమ్ = దైవబలము, న స్యాత్ = కాదు.

తా. నా బలమును ఎదిరించినవానికి భయంకర మైన నా పౌరుషము ఎంత దుఃఖము కల్గించునో అంత దుఃఖమును దైవబలము కూడ కల్గింపజాలదు. 24

మూ. ఊర్ధ్వం వర్షసహస్రాన్తే ప్రజాపాల్యమనన్తరమ్,
అర్యపుత్రాః కరిష్యన్తి వనవాసం గతే త్వయి. 25

ప్ర. అ. ప్రజాపాల్యమనన్తరం = ప్రజాపాలనము చేసిన తరవాత, వర్ష సహస్రాన్తే = వేయి సంవత్సరముల అంతమునందు, త్వయి = నీవు, వనవాసం గతే = వనవాసమును గూర్చి వెళ్లినవాడ వగుచుండగా, ఆర్యపుత్రాః = పూజ్యుర వైన నీ కుమారులు, కరిష్యన్తి = ప్రజాపాలనము చేయగలరు.

తా. నీవు వేయి సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసి తపస్సుకై అరణ్య మునకు వెళ్లిన పిమ్మట నీ కుమారులే రాజ్యము చేసెదరు. 25

మూ. పూర్వరాజర్షివృత్త్యా హి వనవాసో విధీయతే,
ప్రజా నిక్షిప్య పుత్రేషు పుత్రవత్పరిపాలనే. 26

ప్ర. అ. పుత్రేషు = పుత్రులయందు, ప్రజాః = ప్రజలను, పుత్రవత్ = పుత్రు లను వలె, పరిపాలనే = పరిపాలనము విషయమున, నిక్షిప్య = ఉంచి, వనవాసః = వనమున నివాసము చేయుట, పూర్వరాజర్షివృత్త్యా = ప్రాచీను లైన రాజర్షుల వృత్తిగా, విధీయతే హి = విధింపబడుచున్నది కదా.

తా. ప్రజలను పుత్రులను పాలించి నట్లు పాలించుటకై తమ పుత్రులకు ఒప్పచెప్పి, వనములో నివసించుట ప్రాచీను లగు రాజర్షుల వృత్తిగా విధింపబడి నది కదా! 26

మూ. న చేద్రాజన్యనేకాగ్రే రాజ్యవిభ్రమశఙ్కయా,
నైవమిచ్ఛసి ధర్మాత్మన్ రాజ్యం రామ త్వమాత్మని. 27

ప్రతిజానే చ తే వీర మాఽభూవం వీరలోకభాక్,
రాజ్యం చ తవ రక్షేయమహం వేలేవ సాగరమ్. 28

ప్ర. అ. ధర్మాత్మన్=ధర్మాత్ముఁడ వైన, రామ=రామా! రాజని=రాజు, అనేకాగ్రే=స్థిర మైన చిత్తముకలవాఁడు కానపుడు, రాజ్యవిభ్రమశఙ్కయా = రాజ్యములో భేదము కలుగు నను శంకచేత సః త్వమ్=అట్టి నీవు, ఏవమ్=ఈ విధముగ, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ఆత్మని = తనయందు (తనకు), న ఇచ్ఛసి చేత్ = ఇచ్ఛయించక పోయినట్లైతే, తే = నీకు, ప్రతిజానే చ = ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను. వీరః = ఓ వీరుఁడా, వీరలోకభాక్ = వీరలోకమును పొందువాఁడను, మాఽభూవమ్ = కాకుందునుగాక. అహమ్ = నేను, వేలా = సముద్రతీరము, సాగరమ్ ఇవ = సముద్రమును వలె, తవ = నీయొక్క, రాజ్యమ్=రాజ్యమును, రక్షేయమ్ = రక్షించెదను.

తా. రాజు అయిన దశరథుఁడు చపలచిత్తుఁ డై ఉన్నపుడు ఈ రాజ్యము భేదములకు లోనగును, అను కారణముచే నీవు ఈ రాజ్యము నాకు వలదని అనుకొనుచున్నచో ఆ భయ మేదియు లేదు. నేను నీకు మాట ఇచ్చుచున్నాను. సముద్రతీరము సముద్రమును రక్షించినట్లు నీ రాజ్యమును రక్షించెదను. అట్లు కానిచో నాకు వీరలోకము లభింపకుండుఁ గాక! 27, 28

మూ. మఙ్గళైరభిషిఞ్చస్వ తత్ర త్వం వ్యాపృతో భవ,
అహమేకో మహీపాలానలం వారయితుం బలాత్. 29

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, మఙ్గళైః=మంగళద్రవ్యములతో, అభిషిఞ్చస్వ= అభిషేకము చేసుకొనుము. తత్ర = ఆ విషయమున, వ్యాపృతః = వ్యాపారవంతుఁడవు, భవ = అగుము. అహమ్ = నేను, ఏకః = ఒక్కఁడనే, బలాత్ = బలమువలన, మహీపాలాన్ = రాజులను, వారయితుమ్ = నివారించుటకు, అలమ్ = సమర్థుఁడను.

తా. నీవు మంగళద్రవ్యములతో నీకు రాజ్యాభిషేకము చేసికొనుటకై ప్రయత్నము చేయుము. నే నొక్కఁడనే బలప్రయోగముచే రాజుల నందరిని నివారింపగలను. 29

మూ. న శోభార్థావిమౌ బాహూ న ధనుర్భూషణాయ మే,
నాసి రాబన్ధనార్థాయ న శరాః స్తమ్భ హేతవః, 30
అమిత్రదమనార్థం మే సర్వమేతచ్చతుష్టయమ్.

ప్ర. అ. ఇమౌ = ఈ, మే బాహూ = నా బాహువులు, శోభార్థౌ = శోభయే ప్రయోజనముగా కలవి, న = కాదు. ధనుః = ధనుస్సు, భూషణాయ = అలంకారముకొరకు, న = కాదు. అసిః = ఖడ్గము, ఆబన్ధనార్థాయ = నడుమునకు కట్టుకొనుటకు మాత్రమే, న = కాదు, శరాః = శరములు, స్తమ్భహేతవః = కదలకుండుటకు కారణములు, న = కాదు. మే = నాయొక్క, సర్వమ్ = సమస్తమైన, ఏతత్ = ఈ, చతుష్టయమ్ = చతుష్టయము, అమిత్రదమనార్థమ్ = శత్రువులను పీడించుటకు మాత్రమే.

తా. నా బాహువులు కేవలము శోభకు మాత్రమే కాదు. ధనుస్సు అలంకారార్థము కాదు. ఖడ్గము నడుమునకు కట్టుకొనుటకు మాత్రమే కాదు. బాణములు కదలకుండ పడి యుండుటకు కాదు. ఈ నాలుగును శత్రువులను దండించుటకు మాత్రమే ఉద్దిష్టమైనవి. 30

మూ. న చాహం కామయేఽత్యర్థం యః స్యాచ్ఛత్రుర్మతో మమ
అసినా తీక్ష్ణధారేణ విద్యుచ్చలితవర్చసా,
ప్రగృహీతేన వై శత్రుం వజ్రిణం వా న కల్పయే. 32

ప్ర. అహమ్ = నేను, యః = ఎవరు, మమ = నాకు, శత్రుః = శత్రువుగా, మతః స్యాత్ = భావింపబడునో, అట్టివానిని, అత్యర్థమ్ = మిక్కిలి, న కామయే = సహించుటకు ఇచ్ఛయించను. తీక్ష్ణధారేణ = తీక్ష్ణమైన అంచుగల, విద్యుచ్చలితవర్చసా = విద్యుత్తు వలె, కదలుచున్న కాంతి గల, ప్రగృహీతేన = చేత ధరింపబడిన, అసినా = ఖడ్గముతో, శత్రుమ్ = శత్రువును, వజ్రిణం వా = దేవేంద్రుడైనను, న కల్పయే = లెక్కచేయను.

తా. నాకు శత్రువని నిశ్చయింపబడిన వానిని ఏ విధముగను జీవింపనివ్వను. తీక్ష్ణమైన అంచులు గలది, మెరుపు వలె ప్రకాశించునది అగు ఖడ్గము చేత బూని నేను ఎదుట నున్న శత్రువు దేవేంద్రుడైనను లెక్కచేయను. 32

మూ. ఖడ్గనిష్పేషనిష్పిష్టైర్గహనా దుశ్చరా చ మే,
హస్త్యశ్వనరహస్తోరుశిరోభిర్భవితా మహీ. 33

ప్ర. అ. మే = నాయొక్క, ఖడ్గనిష్పేషనిష్పిష్టైః = ఖడ్గముచే నలుగ గొట్టుటచే నలిగిపోయిన, హస్త్యశ్వనరహస్తోరుశిరోభిః = ఏనుగులు, అశ్వములు, నరులు, వారి హస్తములు, తొడలు, శిరస్సులు వీటితో, మహీ = భూమి, గహనా = ప్రవేశింప శక్యముగానిది గాను, దుశ్చరా = సంచరింప శక్యము కానిది గాను, భవితా = కాగలదు.

తా. ఈ భూమి యంతయు, ఖడ్గపాతముచే ఖండింపబడిన, గజాశ్వనరుల హస్తములతోను, ఊరువులతోను, శిరస్సులతోను, నిండి, ప్రవేశింప శక్యము కానిదై నడుచుటకు వీలుకాక ఉండును. 33

మూ. ఖడ్గధారాహతా మేఽద్య దీప్యమానా ఇవాద్రయః,
పతిష్యన్తి ద్విపా భూమౌ మేఘా ఇవ సవిద్యుతః. 34

ప్ర. అ. అద్య = ఇపుడు, ద్విపాః = ఏనుగులు, మే = నాయొక్క, ఖడ్గధారాహతాః = ఖడ్గధారచే కొట్టబడినవై, దీప్యమానాః = మండుచున్న, అద్రయ ఇవ = పర్వతములు వలె, సవిద్యుతః = మెరుపులతో కూడిన, మేఘా ఇవ = మేఘములు వలె, భూమౌ = భూమియందు, పతిష్యన్తి = పడగలవు.

తా. ఇపుడు ఏనుగులు నా కత్తి వ్రేటుచే తెగి మండుచున్న పర్వతముల వలె, మెరుపుతో కూడిన మేఘముల వలె భూమిపై పడగలవు. 34

మూ. బద్ధగోధాఙ్గుళిత్రాణే ప్రగృహీతశరాసనే,
కథం పురుషమానీ స్యాత్ పురుషాణాం మయి స్థితే. 35

ప్ర. అ. మయి = నేను, బద్ధగోధాఙ్గుళిత్రాణే = ఉడుము తోలుతో చేసిన అంగుళికవచములను కట్టుకొని, ప్రగృహీతశరాసనే = గ్రహింపబడిన ధనుస్సు కలవాడనై, స్థితే = నిలిచియుండగా, పురుషాణామ్ = పురుషులలో (ఎవడు), పురుషమానీ = పురుషుడను అని చెప్పుకొనువాడుగా, కథమ్ = ఎట్లు, స్యాత్ = ఉండును.

తా. స్త్రీల రక్షణమునకై ఉడుము తోలుతో చేసిన అంగుళిత్రాణములను ధరించి, ధనుస్సు చేత బట్టి, నేను నిలిచి యుండగా నేనే పురుషుడ నని చెప్పుకొనుచు నా యెదుట ఎవడు నిలువగలడు? 35

మూ. బహుభిశ్చైకమత్యస్యన్నేకేన చ బహూన్ జనాన్,
వినియోక్ష్యామ్యహం బాణాన్ నృవాజిగజమర్మసు. 36

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, బహుభిః=అనేక బాణములచే, ఏకమ్=ఒకనిని, అత్యస్యన్=కొట్టి దూరముగ పడవేయుచు, ఏకేన = ఒకే బాణముచే, బహూన్ జనాన్=చాలామంది జనులను కొట్టుచు, బాణాన్=బాణములను, నృవాజిగజమర్మసు=నరాశ్వగజముల మర్మస్థానములందు, వినియోక్ష్యామి = ప్రయోగించెదను.

తా. నేను ఒక్క బలవంతుని అనేకబాణములతో కొట్టుచు, ఒక్క బాణముతో అనేకులను చంపుచు, నా బాణములను మనుష్యఅశ్వగజముల మర్మస్థానములందు ప్రయోగించెదను. 36

మూ. అద్య మేఽస్త్రప్రభావస్య ప్రభావః ప్రభవిష్యతి,
రాజ్ఞశ్చాప్రభుతాం కర్తుం ప్రభుత్వం చ తవ ప్రభో. 37

ప్ర. అ. ప్రభో=ప్రభు వైన ఓ రామా! అద్య=నేడు, మే=నాయొక్క, అస్త్రప్రభావస్య=అస్త్రప్రభావముయొక్క, ప్రభావః = శక్తి, రాజ్ఞః = రాజైన దశరథునకు, అప్రభుతామ్=ప్రభుత్వము లేకుండుటను. తవ=నీకు, ప్రభుత్వం చ=ప్రభుత్వమును, కర్తుమ్=చేయుటకు, ప్రభవిష్యతి=సమర్థము కాగలదు.

తా. ఓ మహారాజా! నేడు నా అస్త్రప్రభావము రాజైన దశరథుని రాజ్యాధికారమునుండి తొలగించి నీకు రాజ్యాధికారమును ఇవ్వగలదు. 37

మూ. అద్య చందనసారస్య కేయూరామోక్షణస్య చ,
వసూనాం చ విమోక్షస్య సుహృదాం పాలనస్య చ, 38
అనురూపావిమౌ బాహూ రామ కర్మ కరిష్యతః,
అభిషేచనవిఘ్నస్య కర్తౄణాం తే నివారణే. 39

ప్ర. అ. రామ = ఓ రామా! అద్య = నేడు, చందనసారస్య = చందనము యొక్క సారమునకు, కేయూరామోక్షణస్య = కేయూరములను ధరించుటకు, వసూనామ్ = ధనములయొక్క, విమోక్షస్య = దానమునకు, సుహృదామ్ = స్నేహితులయొక్క, పాలనస్య = పాలనమునకు, అనురూపౌ = తగిన, ఇమౌ = ఈ, బాహూ = బాహువులు, తే = నీయొక్క, అభిషేచనవిఘ్నస్య = అభిషేకమునకు విఘ్నమును, కర్తౄణామ్ = చేయువారియొక్క, నివారణే = నివారణమునందు, కర్మ = కర్మను, కరిష్యతః = చేయగలవు.

తా. మంచిగంధమునకు, కేయూరములను ధరించుటకు, ధనమును దానముచేయుటకు, మిత్రులను పాలించుటకు, తగిన ఈ బాహువులు నేడు నీ అభిషేకమునకు విఘ్నము చేసినవారిని అడ్డుకొనుటకు తగిన పని చేయగలవు. 38-39

మూ. బ్రవీహి కోఽద్యైవ మయా వియుజ్యతామ్
తవాసుహృత్ప్రాణయశస్సుహృజ్జనైః,
యథా తవేయం వసుధా వశే భవే
తథైవ మాం శాధి తవాస్మి కింకరః. 40

ప్ర. అ. తవ = నీయొక్క, అసుహృత్ = శత్రువైన, కః = ఎవడు, అద్యైవ = ఇపుడే, మయా = నాచేత, ప్రాణయశస్సుహృజ్జనైః = ప్రాణములతోను, కీర్తితోను, మిత్రులతోను, వియుజ్యతామ్ = దూరము చేయబడవలెనో, బ్రవీహి = చెప్పుము. ఇయమ్ = ఈ, వసుధా = భూమి, యథా = ఎట్లు, తవ = నీయొక్క, వశే = వశమునందు, భవేత్ = అగునో, తథైవ = అట్లు, మామ్ = నన్ను, శాధి = ఆజ్ఞాపింపుము. తవ = నీకు, కింకరః అస్మి = కింకరుడనై ఉన్నాను.

తా. నీ యే శత్రువును ప్రాణకీర్తిమిత్రులనుండి దూరము చేయవలెనో చెప్పుము. నేను ఇపుడే అట్లు చేసెదను. ఈ భూమి నీకు వశమగుటకు నే నేమి చేయవలెనో ఆజ్ఞాపింపుము. నేను నీ కింకరుడను. 40

మూ. విమృజ్య బాష్పం పరిసాన్త్వ్య చాసకృ-
త్స లక్ష్మణం రాఘవవంశవర్ధనః,

ఉవాచ పిత్రేర్వచనే వ్యవస్థితం
నిబోధ మామేష హి సౌమ్య సత్పథః. 41

అత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
త్రయోవింశః సర్గః.

ప్ర. అ. సః = ఆ, రాఘవవంశవర్ధనః = రఘువంశవృద్ధికి కారణభూతు డగు రాముడు, బాష్పమ్ = కన్నీటిని, విమృజ్య = తుడిచి, అసకృత్ = మాటి మాటికి, పరిసాన్త్వ్య చ = ఓదార్చి, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను. సౌమ్య = ఓ సౌమ్యుడా! మామ్ = నన్ను, పిత్రేః = తండ్రికి సంబంధించిన, వచనే = వచనమునందు, వ్యవస్థితమ్ = నిలిచినవానినిగా, నిబోధ = తెలిసికొనుము. ఏషః = ఇది, సత్పథః హి = ఉత్తమమార్గము కదా!

తా. అపుడు రాముడు కన్నీరు తుడిచి, మాటి మాటికి ఓదార్చుచు లక్ష్మణు నితో ఇట్లనెను. ఓ లక్ష్మణా! నేను తండ్రి మాట మీదనే స్థిరముగ నిలిచి యున్నాను. ఇదియే మంచి మార్గము. 41

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఇరువదిమూడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ చతుర్వింశః సర్గః

[విలపించుచున్న కౌసల్య తన్నుకూడ అడవికి కొనిపొమ్మని రాముని పట్టుబట్టుట, పతిసేవయే పత్నికి పరమధర్మమని పలికి, శ్రీరాము డామెను నిలిపి, వనవాసమున కామె యనుమతి పొందుట]

మూ. తం సమీక్ష్య త్వవహితం పితుర్నిర్దేశపాలనే,
కౌసల్యా బాష్పసంరుద్ధా వచో ధర్మిష్ఠమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. తమ్ = అతనిని, పితుః = తండ్రియొక్క, నిర్దేశపాలనే = అజ్ఞను పాలించుటయందు, అవహితమ్ = స్థిరచిత్తునిగా, సమీక్ష్య = చూచి, కౌసల్యా = కౌసల్య, బాష్పసంరుద్ధా = బాష్పముచే అడ్డబడిన కంఠము గలదై, ధర్మిష్ఠమ్ = ధర్మయుక్త మైన, వచః = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ రాముడు, తండ్రి యాజ్ఞనే పరిపాలింపవలె నని దృఢ మైన నిశ్చయముతో నున్నట్లు చూచి కౌసల్య డగ్గుత్తికతో అస్పష్టముగా మాట్లాడుచు, ధర్మయుక్త మైన ఈ వాక్యమును పలికెను. 1

మూ. అదృష్టదుఃఖో ధర్మాత్మా సర్వభూతప్రియంవదః,
మయి జాతో దశరథాత్కథముఞ్ఛేన వర్తయేత్. 2

ప్ర. అ. అదృష్టదుఃఖః = చూడబడని దుఃఖము కలవాడు, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడు, సర్వభూతప్రియంవదః = సర్వభూతములకు ప్రియమునే మాట్లాడు వాడు, దశరథాత్ = దశరథునివలన, మయి = నాయందు, జాతః = పుట్టిన వాడు అగు రాముడు, ఉఞ్ఛేన = నేలపై రాలిన ధాన్యమును ఏరుకొను వృత్తి చేత, కథమ్ = ఎట్లు, వర్తయేత్ = జీవించును?

తా. దశరథునకును, నాకును కుమారు డైన ఈ రాముడు ధర్మాత్ముడు. అన్ని భూతములకును ప్రియమునే కోరువాడు. ఎన్నడును దుఃఖములను అను భవించి ఎరుగడు. అట్టి ఈ రాముడు, ఉంఛవృత్తితో ఎట్లు జీవించును? 2

మూ. యస్య భృత్యాశ్చ దాసాశ్చ మృష్టాన్యన్నాని భుఞ్జతే,
కథం స భోక్ష్యతే నాథో వనే మూలఫలాన్యయమ్. ౩

ప్ర. అ. యస్య = ఎవనియొక్క, భృత్యాశ్చ = భృత్యులును, దాసాశ్చ = దాసులును, మృష్టాని = ఉత్తమ మైన, అన్నాని = అన్నములను, భుఞ్జతే = తిను చుందురో, నాథః = ప్రభు వైన, సః అయమ్ = అట్టి ఈ రాముడు, వనే = వన మునందు, మూలఫలాని = మూలఫలములను, కథమ్ = ఎట్లు, భోక్ష్యతే = తిన గలడు.

తా. ప్రభు వైన ఈ రాముని భృత్యులు, దాసులు కూడా ఉత్తమ మైన ఆహారమును భుజించుచుందురు గదా। అట్టి ఇపుడు వనమునందు, మూలఫలము లను ఎట్లు తిని జీవించును? ౩

మూ. క ఏతచ్ఛ్రద్దధేచ్ఛ్రుత్వా కస్య వా న భవేద్భయమ్,
గుణవాన్ దయితో రాజ్ఞా రాఘవో యద్వివాస్యతే. 4

ప్ర. అ. గుణవాన్ = సద్గుణవంతుడును, దయితః = ఇష్టుడును అయిన, రాఘవః = రాముడు, రాజ్ఞా = రాజుచేత, వివాస్యతే ఇతి యత్ = ప్రవాసము నకు పంపబడుచున్నాడు అను విషయ మేది కలదో, ఏతత్ = దీనిని, శ్రుత్వా = విని, కః = ఎవడు, శ్రద్దధేత్ = నమ్మును? కస్య వా = ఎవనికి. భయమ్ = భయము, న భవేత్ = కలుగకుండును?

తా. సద్గుణవంతుడు ప్రియుడు అయిన రామునే రాజు ప్రవాసమునకు పంపుచున్నా డన్నచో ఇది విని ఎవ్వరు నమ్ముదురు? ఎవరికి భయము కలుగ కుండును ? 4

మూ. నూనం తు బలవాన్ లోకే కృతాన్తః సర్వమాదిశన్,
లోకే రామాభిరామస్త్వం వనం యత్ర గమిష్యసి. ౫

ప్ర. అ. రామ = ఓ రామా, లోకే అభిరామః = లోకమనోహరుడ వగు, త్వమ్ = నీవు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, యత్ర గమిష్యసి = వెళ్లనున్నావు అనగా, లోకే = లోకమునందు, సర్వమ్ = సమస్తమును, ఆదిశన్ = ఆజ్ఞా

పించుచున్న, కృతాన్తః = దైవమే, నూనమ్ = నిశ్చయముగా, బలవాన్ = బలముకలది.

తా. ఓ రామా! లోకాభిరాముడ వైన నీవు కూడ అరణ్యమునకు వెళ్ల వలసి వచ్చిన దన్నచో లోకములోని కార్యములను నడిపించు చున్న దైవమే బలవత్తరము అని నిశ్చితముగ చెప్పవలసి యున్నది. 5

మూ. అయం తు మామాత్మభవ స్తవాదర్శనమారుతః
విలాపదుఃఖసమిధో రుదితాశ్రుహుతాహుతిః, 6
చిన్తాబాష్పమహాధూమ స్తవాగమనచిన్తజః,
కర్శయిత్వా భృశం పుత్ర నిశ్వాసాయాససంభవః, 7
త్వయా విహీనామిహ మాం శోకాగ్నిరతులో మహాన్,
ప్రధక్ష్యతి యథా కక్షం చిత్రభానుర్హిమాత్యయే. 8

పుత్ర = కుమారా! ఆత్మభవః = దేహమునందు పుట్టినది, తవ అదర్శన మారుతః = నీవు కనబడకుండుట అను వాయువు గలది, విలాపదుఃఖసమిధః = విలాపము, దుఃఖము అను కట్టెలు గలది, రుదితాశ్రుహుతాహుతిః = ఏడుపు వలన కలిగిన కన్నీళ్లే హోమము చేయబడిన ఆహుతి కలది, చింతాబాష్పమహా ధూమః = చింతవలన కలిగిన బాష్పమే గొప్ప దూమము కలది, తవ = నీ యొక్క, ఆగమన చిన్తజః = తిరిగి రాకను గూర్చిన చింతవలన కలిగినది, నిశ్వాసాయాససంభవః = నిట్టూర్పువలన ఆయాసమువలన పుట్టినది యగు, అతులః = సాటిలేని, మహాన్ = గొప్ప దైన, అయం శోకాగ్నిః = ఈ శోకాన్ని ఇహ = ఇచట, త్వయా = నీతో, విహీనామ్ = విహీనురా లైన, మామ్ = నన్ను, భృశమ్ = మిక్కిలి, కర్శయిత్వా = కృశింపచేసి, హిమాత్యయే = గ్రీష్మమునందు, చిత్రభానుః = అగ్ని, కక్షం యథా = పొదను వలె, ప్రధక్ష్యతి = కాల్చివేయగలదు.

తా. కుమారా! నీవు దూరముగా వెళ్లిపోయిన వెంటనే నా శరీరము నందు నిశ్వాసాయాసములతో సాటి లేని గొప్పశోకాగ్ని పుట్టును. నీవు కనబడ కుండుటయే దీనిని ప్రజ్వలింపచేయు వాయువు. విలాపదుఃఖములే సమిధలు. ఏడ్పువలన కలుగు కన్నీళ్లే హోమము చేసిన ఆహుతి. చింత, బాష్పము,

(దగ్ధశిఖ) అనునది గొప్ప దూమము, నీవు ఎప్పుడు వచ్చెదవా అను చింత వలన ఇది మరల మరల పుట్టుచుండును. అట్టి ఈ శోకాగ్ని నన్ను పూర్తిగా కృశింపజేసి గ్రీష్మమునందు అగ్ని కొంకలను కాల్చివేసినట్లు కాల్చివేయును. 8

మూ. కథం హి ధేనుః స్వం వత్సం గచ్ఛన్తం నానుగచ్ఛతి,
అహం త్వానుగమిష్యామి యత్ర పుత్ర గమిష్యసి. 9

ప్ర. అ. ధేనుః = ఆవు, గచ్ఛన్తమ్ = వెళ్ళుచున్న, స్వం వత్సమ్=తన లేగదూడను, కథం హి = ఎట్లు, నానుగచ్ఛతి = అనుసరించి వెళ్లకుండును. పుత్ర! = కుమారా! యత్ర = ఎచటికి, గమిష్యసి = వెళ్లగలవో, అచటికి, అహమ్ = నేను, త్వా = నిన్ను, అను గమిష్యామి = అనుసరించి వెళ్ళెదను.

తా. కుమారా! లేగదూడ పోవుచుండగ దాని తల్లి దాని వెనుకనే వెళ్లకుండునా? అట్లే నేను నీవు ఎక్కడికి పోయెదవో అక్కడికే వచ్చెదను. 9

మూ. తథా నిగదితం మాత్రా తద్వాక్యం పురుషర్షభః,
శ్రుత్వా రామోఽబ్రవీద్వాక్యం మాతరం భృశదుఃఖితామ్ 10

ప్ర. అ. పురుషర్షభః = పురుషశ్రేష్ఠుడైన, రామః=రాముడు, మాత్రా= తల్లిచేత, తథా = ఆ విధముగా, నిగదితమ్ = పలుకబడిన, తద్వాక్యమ్ = ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, భృశదుఃఖితామ్=మిక్కిలి దుఃఖించిన, మాతరమ్= తల్లిని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముడు తల్లి మాటలు విని, మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న ఆమెతో ఇట్లనెను. 10

మూ. కైకేయ్యా వఞ్చితో రాజా మయి చారణ్యమాశ్రితే,
భవత్యాపి పరిత్యక్తో న నూనం వర్తయిష్యతి. 11

ప్ర. అ. కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, వఞ్చితః = వంచింపబడిన, రాజా= రాజు, మయి = నేను, అరణ్యమ్ = అరణ్యమును, ఆశ్రితే = ఆశ్రయించగా, భవత్యాపి = నీచేత కూడ, పరిత్యక్తః = విడువబడినవాడై, న వర్తయిష్యతి = జీవించడు. నూనమ్ = నిశ్చయము.

తా. రాజును కైకేయి మొదటనే వంచించి యున్నది. నేను అరణ్యము నకు వెళ్లి, నీవు కూడ అతనిని పరిత్యజించినచో అతడు జీవింపజాలడు. ఇది నిశ్చితము. 11

మూ. భర్తుః కిల పరిత్యాగో నృశంసః కేవలం స్త్రియాః,
స భవత్యా న కర్తవ్యో మనసాపి విగర్హితః. 12

ప్ర. అ. స్త్రియాః = స్త్రీకి, భర్తుః = భర్తయొక్క, పరిత్యాగః = పరిత్యాగము, కేవలమ్ = మిక్కిలి, నృశంసః కిల = క్రూర మైన కార్యము కదా! విగర్హితః = నింద్య మైన, సః = అది, భవత్యా = నీచేత, మనసాపి = మనస్సుచేత కూడ, న కర్తవ్యః = చేయ దగినది కాదు.

తా. స్త్రీ భర్తను పరిత్యజించుట చాల క్రూర మైన కార్యము. నీవు మనస్సుచేత కూడ నిందిత మైన ఈ కార్యమును చేయరాదు. 12

మూ. యావజ్జీవతి కాకుత్స్థః పితా మే జగతీపతిః,
శుశ్రూషా క్రియతాం తావత్స హి ధర్మః సనాతనః. 13

ప్ర. అ. మే పితా = నా తండ్రియు, జగతీపతిః = భూమికి రాజును అయిన, కాకుత్స్థః = దశరథుడు, యావత్ = ఎంతవరకు, జీవతి = జీవించునో, తావత్ = అంతవరకు, శుశ్రూషా = సేవ, క్రియతామ్ = చేయబడును గాక. సః = అది, సనాతనః ధర్మః హి = శాశ్వత మైన ధర్మము కదా!

తా. నా తండ్రియు మహారాజును అయిన దశరథుడు జీవించి యున్నంత వరకు నీవు అతని సేవ చేయవలెను. ఇది శాశ్వత మైన ధర్మము. 13

మూ. ఏవముక్తా తు రామేణ కౌసల్యా శుభదర్శనా,
తథేత్యువాచ సుప్రీతా రామమక్లిష్టకారిణమ్. 14

ప్ర. అ. రామేణ = రామునిచేత, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఉక్తా = పలుకబడిన, శుభదర్శనా = శుభకర మైన దర్శనము గల, కౌసల్యా = కౌసల్య, సుప్రీతా = బాగా సంతోషించినదై, అక్లిష్టకారిణమ్ = శ్రమలేకుండగ కార్యము

లను చేయు, రామమ్ = రాముని గూర్చి, తథేతి = అట్లనే చేసెద నని, ఉవాచ = పలికెను.

తా. రాము డిట్లు చెప్పగనే శుభకర మైన దర్శనము గల కౌసల్య చాలా సంతోషించి, అట్లనే చేసెదను అని, శ్రమపడకుండా కార్యములను సాధింప కలిగిన ఆ రామునితో పలికెను. 14

మూ. ఏవముక్తస్తు వచనం రామో ధర్మభృతాం వరః,
భూయస్తామబ్రవీ ద్వాక్యం మాతరం భృశదుఃఖితామ్. 15

ప్ర. అ. ధర్మభృతాం = ధర్మమును పోషించువారిలో, వరః = శ్రేష్ఠుడైన, రామః = రాముడు, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, వచనమ్ = వచనమును, ఉక్తః = పలుకబడినవా డై, భృశదుఃఖితామ్ = మిక్కిలి దుఃఖితురా లైన, తామ్ = ఆ, మాతరమ్ = తల్లిని గూర్చి, భూయః = మరల, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ధర్మ సంరక్షకులలో శ్రేష్ఠు డైన ఆ రాముడు తల్లి మాటలు విని, మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న ఆమెతో మరల యిట్లనెను. 15

మూ. మయా చైవ భవత్యా చ కర్తవ్యం వచనం పితుః,
రాజా భర్తా గురుః శ్రేష్ఠః సర్వేషామీశ్వరః ప్రభుః. 16

ప్ర. అ. మయా చైవ = నా చేతను, భవత్యా చ = నీ చేతను, పితుః = తండ్రియొక్క, వచనమ్ = వచనము, కర్తవ్యమ్ = చేయదగినది. రాజా = రాజు, భర్తా = పోషించువాడు. గురుః = పూజ్యుడు. శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠు డైన వాడు. సర్వేషామ్ = అందరికిని, ఈశ్వరః = అధిపతి; ప్రభుః = నియమించువాడు.

తా. నీవు నేను కూడ తండ్రి మాటను ఆచరింపవలెను. అతడే అందరికిని రాజు. పోషకుడు; పూజ్యుడు; శ్రేష్ఠుడు; అధిపతి; ఆజ్ఞాపించు అధికారము కలవాడు. 16

మూ. ఇమాని తు మహారణ్యే విహృత్య నవ పంచ చ,
వర్షాణి పరమప్రీతః స్థాస్యామి వచనే తవ. 17

ప్ర. అ. ఇమాని = ఈ, నవ పఞ్చ చ = పదునాలుగు, వర్షాణి = సంవత్సరములు, మహారణ్యే = మహారణ్యమునందు, విహృత్య = విహరించి, పరమప్రీతః = మిక్కిలి సంతోషించినవాడ నై, తవ = నీయొక్క, వచనే = వచనమునందు, స్థాస్యామి = నిలువగలను.

తా. పదునాలుగు సంవత్సరములు మహారణ్యములో విహరించి వచ్చి ఆనందపూర్వకముగా నీ ఆజ్ఞను అనుసరించెదను. 17

మూ. ఏవముక్త్వా ప్రియం పుత్రం బాష్పపూర్ణాననా తదా,
ఉవాచ పరమార్తా తు కౌసల్యా పుత్రవత్సలా. 18

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, ఏవమ్ = ఈ విధముగ, ఉక్తా = పలుకబడిన, పుత్రవత్సలా = పుత్రునియందు ప్రేమ గల, కౌసల్యా = కౌసల్య, పరమార్తా = మిక్కిలి దుఃఖితురాలై, బాష్పపూర్ణాననా = కన్నీటితో నిండిన ముఖము కలదై, ప్రియమ్ = ప్రియు డైన, పుత్రమ్ = పుత్రుని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. అప్పుడు పుత్రవత్సల యైన కౌసల్య రాముని మాటలు విని, మిక్కిలి దుఃఖించుచు, కన్నీటితో నిండిన ముఖము కలదై ప్రియపుత్రు డైన రామునితో ఇట్లనెను. 18

మూ. ఆసాం రామ సపత్నీనాం వస్తుం మధ్యే న మే క్షమమ్,
నయ మామపి కాకుత్స్థ వనం వన్యాం మృగీం యథా, 19
యది తే గమనే బుద్ధిః కృతా పితురపేక్షయా.

ప్ర. అ. రామ = ఓ రామా। మే = నాకు, ఆసామ్ = ఈ, సపత్నీనామ్ = సవతుల, మధ్యే = మధ్యయందు, వస్తుమ్ = నివసించుటకు, న క్షమమ్ = శక్యముకాదు. కాకుత్స్థ = ఓ రామా। పితుః = తండ్రియొక్క, అపేక్షయా = కోరికచే, గమనే = అరణ్యమునకు వెళ్లుటయందే, తే = నీకు (నీచే), బుద్ధిః = బుద్ధి, కృతా యది = చేయబడినచో, మామపి = నన్ను కూడ, వన్యామ్ = వనమునకు సంబంధించిన, మృగీం యథా = ఆడ లేడిని వలె, వనమ్ = వనమును గూర్చి, నయ = తీసుకొని వెళ్లుము.

తా. రామా! నేను ఈ సవతుల మధ్య నివసించ జాలను. ఓ కాకుత్స్థా! తండ్రి మాటను బట్టి అరణ్యమునకు వెళ్లవలె నని యే నీవు నిశ్చయించుకున్నచో నన్ను కూడ అరణ్యమృగమును తీసుకొని వెళ్లి నట్లు అరణ్యమునకే తీసుకొని వెళ్ళుము. 19

మూ. తాం తథా రుదతీం రామో రుదన్ వచనమబ్రవీత్, 20
జీవన్త్యా హి స్త్రియా భర్తా దైవతం ప్రభురేవ చ.

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, తథా = ఆ విధముగా, రుదతీమ్ = ఏడ్చుచున్న, తామ్ = ఆమెను గూర్చి, రుదన్ = ఏడ్చుచు, వచనమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను. జీవన్త్యాః = జీవించుచున్న, స్త్రియాః = స్త్రీకి, భర్తా = భర్తయే, దైవతమ్ = దైవతము; ప్రభురేవ చ = ప్రభువు కూడ.

తా. ఆ విధముగా ఏడ్చుచున్న కౌసల్యతో రాముడు ఏడ్చుచు ఇట్లు పలికెను. స్త్రీ జీవించి యున్నంత వరకును భర్తయే ఆమెకు దేవత; అతడే ప్రభువు. 20

మూ. భవత్యా మమ చైవాద్య రాజా ప్రభవతి ప్రభుః, 21
న హ్యనాథా వయం రాజ్ఞా లోకనాథేన ధీమతా.

ప్ర. అ. ప్రభుః = అధికారవంతుడైన, రాజా = దశరథమహారాజు, అద్య = ఇపుడు, భవత్యాః = నీకును, మమ చ = నాకును కూడ, ప్రభవతి = అధికారము కలవాడు. లోకనాథేన = లోకము నకంతకును ప్రభువు, ధీమతా = బుద్ధిమంతుడు అయిన, రాజ్ఞా = రాజుచే, వయమ్ = మనము, అనాథాః = నాథుడు లేనివారము, న హి = కాము కదా!

తా. అధికారసంపన్నుడైన దశరథమహారాజునకు నీపైనను నాపైనను కూడ అధికార మున్నది. లోకమున కంతకు ప్రభువైన, బుద్ధిశాలి యైన ఆ రాజు ఉండగా మనము, నాథుడు లేనివారమూ ఎట్లగుదుము? 21

మూ. భరతశ్చాపి ధర్మాత్మా సర్వభూతప్రియంవదః, 22
భవతీమనువర్తేత స హి ధర్మరతః సదా.

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడును, సర్వభూత ప్రియంవదః = సమస్త ప్రాణులకు ప్రియమే పలుకువాడు అగు, భరతశ్చాపి=భరతుడు కూడ, భవతీమ్ = నిన్ను, అనువర్తేత = అనుసరించి యుండును. సః = అతడు, సదా = ఎల్లపుడును, ధర్మరతః హి = ధర్మమునందే ఆసక్తి కలవాడు కదా.

తా. ధర్మాత్ముడు, సకలప్రాణులకు ప్రియమును గూర్చువాడు అయిన భరతుడు కూడ నీకు అనుకూలముగానే ఉండును. అతడు సర్వదా ధర్మమునందే ఆసక్తి కలవాడు కదా. 22

మూ. యథా మయి తు నిష్క్రాన్తే పుత్రశోకేన పార్థివః, 23
శ్రమం నావాప్నుయాత్కించిదప్రమత్తా తథా కురు.

ప్ర. అ. మయి=నేను, నిష్క్రాన్తే=వెళ్లినవాడ నగుచుండగా, పార్థివః= రాజు, పుత్రశోకేన=పుత్రశోకముతో, యథా=ఎట్లు, కించిత్=కొంచెము కూడ, శ్రమమ్=శ్రమను, న అవాప్నుయాత్=పొందడో, తథా=అట్లు, అప్రమత్తా= ఏమరుపాటు లేనిదానివై, కురు=చేయుము.

తా. నీవు సావధాన చిత్తురాల వై, నేను వెళ్లిపోయిన పిమ్మట, పుత్రశోకముచే రాజునకు ఎట్టి శ్రమయు కలుగకుండు నట్లు చేయుము. 23

మూ. దారుణశ్చాప్యయం శోకో యథైనం న వినాశయేత్, 24
రాజ్ఞో వృద్ధస్య సతతం హితం చర సమాహితా.

ప్ర. అ. దారుణః=దారుణ మైన, అయం శోకః= ఈ శోకము, ఏనమ్= ఇతనిని, యథా=ఎట్లు, న వినాశయేత్=నశింపచేయకుండునో, ఆ విధముగ, సమాహితా=సావధాన చిత్తురాల వై, వృద్ధస్య=వృద్ధు డైన, రాజ్ఞః=రాజునకు, సతతమ్=ఎల్లపుడును, హితమ్=హితమును, చర=ఆచరింపుము.

తా. నీవు సావధానచిత్తురాల వై వృద్ధు డైన రాజును భయంకర మైన ఈ శోకము నశింపచేయకుండు నట్లు చూచుచు సర్వదా అతనికి హితమును చేకూర్చుము. 24

మూ. వ్రతోపవాసనిరతా యా నారీ పరమోత్తమా. 25
భర్తారం నానువర్తేత సా తు పాపగతిర్భవేత్.

ప్ర. అ. యా నారీ=ఏ స్త్రీ, వ్రతోపవాసనిరతా=వ్రతము లందును, ఉప వాసములందును, ఆసక్తురాలై, వరమోత్తమా=మిక్కిలి ఉత్తమురాలై, భర్తారమ్= భర్తను, నానువర్తేత=అనుసరించదో, సా=ఆమె, పాపగతిః=పాప మైన గతి గలది, భవేత్=అగును.

తా. వ్రతోపవాసములు చేయుచు మిక్కిలి ఉత్తమురాలై యున్నను, భర్తను అనుసరించని స్త్రీ నరకమును చెందును. 25

మూ. భర్తుః శుశ్రూషయా నారీ లభతే స్వర్గముత్తమమ్, 26
అపి యా నిర్నమస్కారా నివృత్తా దేవపూజనాత్.

ప్ర. అ. యా=ఏ స్త్రీ, నిర్నమస్కారా=దేవతాదులకు నమస్కారములు చేయనిదో, దేవపూజనాత్=దేవతాపూజనుండి, నివృత్తా=మరలినదో, అట్టి, నారీ అపి=స్త్రీ కూడ, భర్తుః=భర్తయొక్క, శుశ్రూషయా = సేవచేత, ఉత్తమమ్= ఉత్తమ మైన, స్వర్గమ్=స్వర్గమును, లభతే=పొందును.

తా. దేవతాదులకు నమస్కారము చేయకున్నను, దేవతలను పూజింప కున్నను భర్త సేవ మాత్రము చేయు స్త్రీ ఉత్తమ మైన స్వర్గమును పొందును. 26

మూ. శుశ్రూషామేవ కుర్వీత భర్తుః ప్రియహితే రతా, 27
ఏష ధర్మః పురా దృష్టో లోకే వేదే శ్రుతః స్మృతః.

ప్ర. అ. భర్తుః=భర్తయొక్క, ప్రియహితే=ప్రియమునందు, హితము నందు, రతా=ఆసక్తికలదై, శుశ్రూషామేవ=శుశ్రూషనే, కుర్వీత=చేయవలెను. ఏషః=ఇది, పురా=పూర్వమునుండి, లోకే=లోకమున, దృష్టః=చూడబడినది, వేదే = వేదమున, శ్రుతః = వినబడినది, స్మృతః=స్మృతులలో చెప్పబడినది అయిన, ధర్మః=ధర్మము.

తా. భర్తకు ప్రియమును హితమును కోరుచు అతని సేవయే చేయవలెను. ఇదే పూర్వమునుండియు లోకములో నున్నది, వేదములందు వినబడినది, స్మృతు లందు చెప్పబడినది అయిన ధర్మము. 27

మూ. అగ్నికార్యేషు చ సదా సుమనోభిశ్చ దేవతాః, 28
పూజ్యాస్తే మత్కృతే దేవి బ్రాహ్మణాశ్చైవ సువ్రతాః.

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! మత్కృతే = నా నిమిత్త మై, సదా = ఎల్లప్పుడును, దేవతాః = దేవతలు, అగ్నికార్యేషు = హోమములందును, సుమనోభిశ్చ = పుష్పములచేతను, తే = నీకు, పూజ్యాః = పూజింపదగినవారు. సువ్రతాః = మంచి వ్రతములు గల, బ్రాహ్మణాశ్చైవ = బ్రాహ్మణులు కూడ, (పూజింపదగినవారు)

తా. తల్లీ నా నిమిత్త మై నీవు ఎల్లప్పుడును దేవతలను హోమములచేతను పుష్పములచేతను, పూజించుచుండుము. ఉత్తమ వ్రతములు గల బ్రాహ్మణులను కూడ పూజించుచుండుము. 28

మూ. ఏవం కాలం ప్రతీక్షస్వ మమాగమనకాంక్షిణీ, 29
నియతా నియతాహారా భర్తృశుశ్రూషణే రతా.

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగ, మమ = నాయొక్క, ఆగమనకాంక్షిణీ = ఆగమనమును కోరుచు, నియతా = నియమవంతురాల వై, నియతాహారా = నియమపూర్వక మైన ఆహారము కలదాన వై, భర్తృశుశ్రూషణే = భర్తయొక్క సేవయందు, రతా = ఆసక్తురాల వై; కాలమ్ = కాలమును, ప్రతీక్షస్వ = ఎదురుచూచుచుండుము.

తా. ఈ విధముగా నియమవంతురాల వై, ఆహారనియమము పాటించుచు, భర్తకు సేవ చేయుచు నా రాకకై కాలమును ఎదురుచూచుచుండుము. 29

మూ. ప్రాప్స్యసే పరమం కామం మయి ప్రత్యాగతే సతి, 30
యది ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠో ధారయిష్యతి జీవితమ్.

ప్ర. అ. మయి = నేను, ప్రత్యాగతే సతి = తిరిగి వచ్చినవాడ నగుచుండగా, ధర్మభృతామ్ = ధర్మమును పోషించువారిలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠు డైన మా తండ్రి, జీవితమ్ = ప్రాణమును, ధారయిష్యతి యది = ధరించిన చో వారైతే, పరమమ్ = ఉత్తమ మైన, కామమ్ = కోరికను, ప్రాప్స్యసే = పొందగలవు.

తా. నేను తిరిగి వచ్చిన పిమ్మట, ధర్మసంరక్షకులలో శ్రేష్ఠుడైన మా తండ్రి అప్పటికి జీవించి యున్నచో, ఉత్తమ మైన కోర్కెలను పొందగలవు. 30

మూ. ఏవముక్తా తు రామేణ బాష్పపర్యాకులేక్షణా, 31
కౌసల్యా పుత్రశోకార్తా రామం వచనమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. రామేణ = రామునిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తా = పలుకబడిన, కౌసల్యా = కౌసల్య, పుత్రశోకార్తా = పుత్రశోకముచే పీడితురాలై, బాష్పపర్యాకులేక్షణా = కన్నీటితో వ్యాకుల మైన నేత్రములు కలదై, రామమ్ = రాముని గూర్చి, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పుత్రశోకముతో బాధపడుచున్న కౌసల్య రాముని మాటలు విని కన్నీటితో వ్యాకుల మైన నేత్రములు కలదై, రామునితో ఇట్లు పలికెను. 31

మూ. గమనే సుకృతాం బుద్ధిం న తే శక్నోమి పుత్రక, 32
వినివర్తయితుం వీర నూనం కాలో దురత్యయః.

ప్ర. అ. వీర = వీరుడ వైన, పుత్రక = కుమారా! గమనే = వెళ్లుట విషయమై, సుకృతామ్ = దృఢముగా చేయబడిన, తే బుద్ధిమ్ = నీ బుద్ధిని, వినివర్తయితుమ్ = మరల్చుటకు, న శక్నోమి = సమర్థురాలను కాను. నూనమ్ = నిశ్చయముగా, కాలః = కాలము, దురత్యయః = దాటశక్యముగానిది.

తా. పరాక్రమశాలి వైన ఓ కుమారా! వెళ్లవలెను అనెడు, నీ దృఢ నిశ్చయమును నేను మార్చజాలను. కాలమును ఎవ్వడూ దాటజాలడు. ఇది నిశ్చయము. 32

మూ. గచ్ఛ పుత్ర త్వమేకాగ్రో భద్రం తేఽస్తు సదా విభో, 33
పునస్త్వయి నివృత్తే తు భవిష్యామి గతక్లమా.

ప్ర. అ. పుత్ర = ఓ కుమారా, త్వమ్ = నీవు, ఏకాగ్రః = సావధానచిత్తుడ వై, గచ్ఛ = వెళ్లుము. విభో = ఓ ప్రభూ! తే = నీకు, సదా = ఎల్లప్పుడును, భద్రమ్ = భద్రము, అస్తు = అగుగాక. త్వయి = నీవు, పునః = మరల, నివృత్తే తు = వచ్చిన వాడవగుచుండగా, గతక్లమా = పోయిన దుఃఖము కలదానను, భవిష్యామి = కాగలను.

తా. కుమారా! నీవు స్థిర మైన చిత్తముతో (ఆత్మరక్షణయందు జాగరూకుడ వై) వెళ్లుము. నీకు సర్వదా క్షేమ మగుగాక. నీవు తిరిగి వచ్చిన పిమ్మట నా దుఃఖము లన్నియు తొలగిపోవును. 33

మూ. ప్రత్యాగతే మహాభాగే కృతార్థే చరితవ్రతే, 34
పితురానృణ్యతాం ప్రాప్తే త్వయి లప్స్యే పరం సుఖమ్.

ప్ర. అ. మహాభాగే = గొప్ప భాగ్యము గలవాడ వైన, త్వయి = నీవు, కృతార్థే = కృతార్థుడవై, చరితవ్రతే = ఆచరింపబడిన వ్రతముగలవాడ వై, పితుః = తండ్రికి, అనృణ్యతామ్ = ఋణము లేకపోవుటను, ప్రాప్తే = పొంది, ప్రత్యాగతే = తిరిగి వచ్చినవాడవగుచుండగా, పరమ్ = గొప్ప, సుఖమ్ = సుఖమును, లప్స్యే = పొందగలను.

తా. మహాభాగ్యవంతుడ వగు నీవు కర్తవ్యమును నెరవేర్చి, వ్రతము నాచరించి, తండ్రి ఋణమును తీర్చి తిరిగి వచ్చిన పిమ్మట నేను గొప్ప సౌఖ్యమును పొందగలను. 34

మూ. కృతాన్తస్య గతిః పుత్ర! దుర్విభావ్యా సదా భువి, 35
యస్త్వా సంచోదయతి మే వచ ఆచ్ఛిద్య రాఘవ.

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా। రాఘవ = ఓ రామా। యః = ఏదైవము, మే = నాయొక్క, వచః = వాక్యమును, ఆచ్ఛిద్య = త్రోలగించి, త్వా = నిన్ను, సంచోదయతి = ప్రేరేపించుచున్నదో, కృతాన్తస్య = అట్టి దైవము యొక్క, గతిః = గతి, సదా = ఎల్లప్పుడును, భువి = భూమియందు, దుర్విభావ్యా = ఊహింపశక్యముగానిది.

తా. రామా! నా మాటను కాదని నిన్ను అరణ్యమును వెళ్లుటకు ప్రేరేపించుచున్న దైవము యొక్క గతిని ఈ లోకమున ఎవ్వరును ఎన్నడును అర్థము చేసుకొనజాలరు. 35

మూ. గచ్ఛేదానీం మహాబాహో క్షేమేణ పునరాగతః, 36
నన్దయిష్యసి మాం పుత్ర! సామ్నా వాక్యేన చారుణా.

ప్ర. అ. మహాబాహో = గొప్ప బాహువులు కల ఓరామా! ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, గచ్ఛ = వెళ్లుము. పుత్ర = ఓ కుమారా! క్షేమేణ = క్షేమముతో, పునః ఆగతః = తిరిగి వచ్చినవాడ వై, సామ్నా = సామముతోను, చారుణా = అంద

మైన, వాక్యైః = మాటలతోను, మామ్ = నన్ను, నన్దయిష్యసి = ఆనందింప చేయగలవు.

తా. మహా పరాక్రమశాలి వైన ఓ కుమారా! ఇపుడు వెళ్లి, తిరిగి క్షేమముగ వచ్చి సామపూర్వకము లైన మంచి మాటలతో, నన్ను ఆనందింపచేయగలవు.

మూ. అపీదానీం స కాలః స్యాద్వనాత్ప్రత్యాగతం పునః 37
యత్త్వాం పుత్రక! పశ్యేయం జటావల్కలధారిణమ్.

ప్ర. అ. పుత్రక = ఓ కుమారా! వనాత్ = వనమునుండి, పునః = మరల, ప్రత్యాగతమ్ = తిరిగి వచ్చిన, జటావల్కల ధారిణమ్ = జటావల్కలములను ధరించిన, త్వామ్ = నిన్ను, యత్ = ఎపుడు, పశ్యేయమ్ = చూచెదనో, సః కాలః = ఆ కాలము, ఇదానీమ్ = ఇపుడే, అపి స్యాత్ = అగునా!

తా. నీవు జటావల్కలములను ధరించి వనమునుండి తిరిగి వచ్చిన దివసము నేడే అయినచో ఎంత బాగుండెడిది. 37

మూ. తథా హి రామం వనవాసనిశ్చితం
దదర్శ దేవీ పరమేణ చేతసా
ఉవాచ రామం శుభలక్షణం వచో
బభూవ చ స్వస్త్యయనాభికాఙ్క్షిణీ. 38

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
చతుర్వింశః సర్గః.

ప్ర. అ. దేవీ = కౌసల్యాదేవి, రామమ్ = రాముని, తథా = ఆ విధముగా, వనవాసనిశ్చితమ్ = వనవాసమునందు నిశ్చయము కలవానినిగా, దదర్శ = చూచెను. పరమేణ = ఉత్తమ మైన, చేతసా = చిత్తముతో, శుభలక్షణమ్ = శుభకర మైన లక్షణములు గల, రామమ్ = రాముని గూర్చి, వచః = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను. స్వస్త్యయనాభికాఙ్క్షిణీ = స్వస్త్యయనమును కోరునది, బభూవ = ఆయెను.

తా. కౌసల్య రాము డా విధముగా వనవాసమునకై వెళ్లుటకే నిశ్చయించుకొని నట్లు తెలుసుకొని, శుభలక్షణములు గల ఆ రామునితో, ఉత్తమమైన మనస్సుతో ఈ విధముగ పలికి అతనికి మంగళమును చేయుటకు ఆరంభించెను.

“బాలానందిని” యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో ఇరువదినాల్గవ సర్గ సమాప్తము.

అథ పఞ్చవింశః సర్గః

[వనవాసమునకై వెళ్లుచున్న రామునకు, కౌసల్య మంగళా శాసన పూర్వకముగా స్వస్తివాచనములు చేయించుట. రాముడు ఆమెకు నమస్కరించి సీతానివాసభవనమునకు వెళ్లుట.]

మూ. సాపనీయ తమాయాసముపస్పృశ్య జలం శుచిః,
చకార మాతా రామస్య మఙ్గళాని మనస్వినీ.

ప్ర. అ. మనస్వినీ = ఉత్తమ మైన మనస్సుకల, మాతా = తల్లి యైన, సా = ఆమె, తమ్ ఆయాసమ్ = ఆ దుఃఖమును, అపనీయ = విడచి, జలమ్ = జలమును, ఉపస్పృశ్య = ఆచమనము చేసి, శుచిః = పవిత్రురా లై, రామస్య = రామునకు; మఙ్గళాని = మంగళములను, చకార = చేసెను.

తా. ఉత్తమ మైన మనస్సు కల తల్లి యైన ఆ కౌసల్య ఆ దుఃఖమును విడచి, ఆచమనము చేసి, పవిత్రురా లై, రామునకు మంగళ క్రియలను చేసెను.

మూ. న శక్యసే వారయితుం గచ్ఛేదానీం రఘూత్తమ,
శీఘ్రం చ వినివర్తస్వ వర్తస్వ చ సతాం క్రమే. 2

ప్ర. అ. రఘూత్తమ = ఓ రామా! వారయితుమ్ = నివారించుటకు, న శక్యసే = శక్యమైన వాడవు కావు. ఇదానీమ్ = ఇపుడు, గచ్ఛ = వెళ్లుము. శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగ, వినివర్తస్వ = మరలి రమ్ము. సతామ్ = సత్పురుషుల యొక్క, క్రమే = మార్గమునందు, వర్తస్వ = ప్రవర్తింపుము.

తా. రామా! నిన్ను నివారించుటకు శక్యము కాకున్నది. ఇపుడు పోయి శీఘ్రముగా తిరిగి రమ్ము. సత్పురుషుల మార్గమున ప్రవర్తింపుము. 2

మూ. యం పాలయసి ధర్మం త్వం ధృత్యా చ నియమేన చ
స వై రాఘవశార్దూల! ధర్మస్త్వామభిరక్షతు. 3

ప్ర. అ. రాఘవశార్దూల = రఘువంశమునందు పుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుడ వైన ఓ రామా, త్వమ్ = నీవు, ధృత్యా = ధైర్యముతోను, నియమేన చ = నియమముతోను, యం ధర్మమ్ = ఏ ధర్మమును, పాలయసి = పరిపాలించుచున్నావో, సః ధర్మః వై = ఆ ధర్మమే, త్వామ్ = నిన్ను, అభిరక్షతు = రక్షించుగాక.

తా. రామా! నీవు ఏ ధర్మమును ధైర్యముతోను, నియమముతోను పాలించుచున్నావో ఆ ధర్మమే నిన్ను రక్షించుగాక! 3

మూ. యేభ్యః ప్రణమసే పుత్ర చైత్యేష్వాయతనేషు చ
తే చ త్వామభిరక్షన్తు వనే సహ మహర్షిభిః. 4

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా! చైత్యేషు = చతుష్పథములందును, ఆయతనేషు చ = దేవాలయములందును, యేభ్యః = ఎవరికి, ప్రణమసే = నమస్కరించుచున్నావో, తే = వారు, మహర్షిభిః సహ = మహర్షులతో కూడ, త్వామ్ = నిన్ను, వనే = వనమునందు, అభిరక్షన్తు = రక్షించెదరుగాక.

తా. కుమారా! చైత్యమునందు, దేవాలయమునందు ఉన్న దేవతలను నీవు నమస్కరించెదవు గదా! ఆ దేవతలును మహర్షులును, వనమునందు నిన్ను రక్షింతురు గాక. 4

మూ. యాని దత్తాని తేఽస్త్రాణి విశ్వామిత్రేణ ధీమతా
తాని త్వామభిరక్షన్తు గుణైస్సముదితం సదా. 5

ప్ర. అ. ధీమతా = బుద్ధిమంతు డైన, విశ్వామిత్రేణ = విశ్వామిత్రునిచేత, తే = నీకు, యాని అస్త్రాణి = ఏ అస్త్రములు, దత్తాని = ఇవ్వబడినవో, తాని = అవి, గుణైః = గుణములతో, సముదితమ్ = నిండి యున్న, త్వామ్ = నిన్ను సదా = ఎల్లపుడును, అభిరక్షన్తు = రక్షించుగాక.

తా. ధీమంతు డైన విశ్వామిత్రుడు ఇచ్చిన అస్త్రము లన్నియు సద్గుణ సంపన్నుడ వైన నిన్ను సర్వదా రక్షించుగాక. 5

మూ. పితృశుశ్రూషయా పుత్ర మాతృశుశ్రూషయా తథా,
సత్యేన చ మహాబాహో చిరం జీవాభిరక్షితః. 6

ప్ర. అ. మహాబాహో = మహా బాహువులు గల, పుత్ర = కుమారా! పితృశుశ్రూషయా = పితృసేవచేతను, తథా = మరియు, మాతృశుశ్రూషయా = మాతృసేవచేతను, సత్యేన = సత్యముచేతను, అభిరక్షితః = రక్షింపబడినవాడవై, చిరం జీవ = చిరకాలము జీవింపుము.

తా. మహాబలశాలి వైన ఓ కుమారా! నీవు చేసిన పితృసేవా, మాతృసేవా, సత్యమూ నిన్ను రక్షించుచుండగా, చిరకాలము జీవింపుము.

మూ. సమిత్కుశపవిత్రాణి వేద్యశ్చాయతనాని చ,
స్థణ్డిలాని విచిత్రాణి శైలా వృక్షాః క్షుపా హ్రదాః 7
పతఙ్గాః పన్నగాః సింహాస్త్వాం రక్షన్తు నరోత్తమ.

ప్ర. అ. నరోత్తమ = నరులలో శ్రేష్ఠుడ వైన ఓరామా! సమిత్కుశపవిత్రాణి = సమిధలు, కుశలు, పవిత్రములు, వేద్యశ్చ = అగ్నివేదికలు, ఆయతనాని చ = దేవాలయములు, విచిత్రాణి = వివిధము లైన, స్థణ్డిలాని = దేవపూజా స్థానములు, శైలాః = పర్వతములు, వృక్షాః = వృక్షములు, క్షుపాః = మొక్కలు, హ్రదాః = మడుగులు, పతఙ్గాః = పక్షులు, పన్నగాః = సర్పములు, సింహాః = సింహములు, త్వామ్ = నిన్ను రక్షన్తు = రక్షించుగాక.

తా. ఓరామా! సమిధలు, కుశలు, పవిత్రములు, అగ్నివేదికలు, దేవాలయములు, దేవపూజా స్థానములు, పర్వతములు, వృక్షములు, మొక్కలు, మడుగులు, పక్షులు, సర్పములు, సింహములు, నిన్ను రక్షించుగాక. 7

మూ. స్వస్తి సాధ్యాశ్చ విశ్వే చ మరుతశ్చ మహర్షయః 8
స్వస్తి ధాతా విధాతా చ స్వస్తి పూషా భగోఽర్యమా
లోకపాలాశ్చ తే సర్వే వాసవప్రముఖా స్తథా. 9

ప్ర. అ. సాధ్యాశ్చ = సాధ్యు లనే దేవతలు, విశ్వే చ = విశ్వేదేవతలూ, మరుతశ్చ = మరుత్తు లను దేవతలు, మహర్షయః = మహర్షులు, స్వస్తి = నీకు మంగళములను ఇచ్చెదరుగాక! ధాతా = ధాతయు, (సమస్త ప్రపంచమునకు ఆధారభూతు డైన విరాట్ పురుషుడు) విధాతా చ = బ్రహ్మయు, స్వస్తి = మంగళము చేయుదురు గాక! పూషా = సూర్యుడు, భగః = భగు డను సూర్యుడు,

అర్యమా = అర్యముడను సూర్యుడు, స్వస్తి = మంగళము చేయుదురుగాక. తథా = మరియు, వాసవప్రముఖాః = దేవేంద్రుడు మొదలైన, సర్వే = సమస్తమైన, తే లోకపాలాశ్చ = ఆ లోకపాలురు కూడ, మంగళము చేయుదురు గాక.

తా. సాధ్యులు, విశ్వేదేవతలు, మరుత్తులు, మహర్షులు, ధాత, విధాత, పూష, భగుడు, అర్యమా, ఇంద్రాది సకలలోకపాలకులు నీకు క్షేమము చేయుదురు గాక. 8, 9

మూ. ఋతవశ్చైవ పక్షాశ్చ మాసాస్సంవత్సరాః క్షపాః,
దినాని చ ముహూర్తాశ్చ స్వస్తి కుర్వన్తు తే సదా. 10

ప్ర. అ. ఋతవశ్చైవ = ఋతువులు, పక్షాశ్చ = పక్షములు, మాసాః = మాసములు, సంవత్సరాః = సంవత్సరములు, క్షపాః = రాత్రులు, దినాని చ = దినములు, ముహూర్తాశ్చ = ముహూర్తములు, (దినములో ముప్పదవ భాగము, 48 నిమిషములు) తే = నీకు, సదా = ఎల్లపుడు, స్వస్తి = మంగళమును, కుర్వన్తు = చేయుదురుగాక.

తా. ఋతువులు, పక్షములు, మాసములు, సంవత్సరములు, రాత్రులు, దినములు ముహూర్తములు, ఎల్లపుడును నీకు క్షేమము చేయుగాక. 10

మూ. స్మృతిర్ధృతిశ్చ ధర్మశ్చ పాతు త్వాం పుత్ర సర్వతః
స్కన్దశ్చ భగవాన్ దేవః సోమశ్చ సబృహస్పతిః, 11
సప్తర్షయో నారదశ్చ తే త్వాం రక్షన్తు సర్వతః.

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా! స్మృతిః = స్మృతియు, ధృతిశ్చ = ధృతియు, ధర్మశ్చ = ధర్మము, త్వామ్ = నిన్ను, సర్వతః = అంతటను, పాతు = రక్షింతుగాక! భగవాన్ = భగవంతుడైన, దేవః = దేవుడైన, స్కన్దశ్చ = కుమారస్వామియు, సోమశ్చ = సోముడు, సః = ఆ బృహస్పతిః = బృహస్పతి, తే = ఆ, సప్తర్షయః = సప్తర్షులు, నారదశ్చ = నారదుడు, త్వామ్ = నిన్ను సర్వతః = అంతటను, రక్షన్తు = రక్షించెదరుగాక.

తా. ఓ కుమారా స్మృతి, ధృతి, ధర్మము, కుమారస్వామి, సోముడు, బృహస్పతి సప్తర్షులు, నారదుడు నిన్ను అంతటను రక్షింతురు గాక. 11

మూ. యాశ్చాపి సర్వతః సిద్ధా దిశశ్చ సదిగీశ్వరాః, 12
స్తుతా మయా వనే తస్మిన్ పాన్తు త్వాం పుత్ర నిత్యశః.

ప్ర. అ. పుత్ర=కుమారా సిద్ధాః=ప్రసిద్ధమైన, సదిగీశ్వరాః=దిక్పాలురతో కూడిన, యాః=ఏ, దిశశ్చ=దిక్కులు, మయా=నాచేత, స్తుతాః=స్తోత్రము చేయబడినవో అవి, తస్మిన్ వనే=ఆ వనమునందు, త్వామ్=నిన్ను, సర్వతః=అంతటను, నిత్యశః=ఎల్లప్పుడు, పాన్తు=రక్షించుగాక.

భా. నాచే స్తుతింపబడిన ప్రసిద్ధమైన ఆ దిక్కులు దిక్పాలకులు కూడ నిన్ను అరణ్యమునందు అంతటను నిత్యము రక్షించుగాక. 12

మూ. శైలాః సర్వే సముద్రాశ్చ రాజా వరుణ ఏవ చ 13
ద్యౌరన్తరిక్షం పృథివీ నద్యస్సర్వాస్తథైవ చ
నక్షత్రాణి చ సర్వాణి గ్రహాశ్చ సహదేవతాః 14
అహోరాత్రే తథా సన్ధ్యే పాన్తు త్వాం వనమాశ్రితమ్.

ప్ర. అ. సర్వే=సమస్తమైన, శైలాః=శైలములు, సముద్రాశ్చ=సముద్రములు, రాజా=ప్రభువైన, వరుణ ఏవ చ=వరుణుడు, ద్యౌః=స్వర్గము, అన్తరిక్షమ్=ఆకాశము, పృథివీచ=భూమి, తథైవ చ = మరియు, సర్వాః=సమస్తమైన, నద్యః=నదులు, సర్వాణి=సమస్తమైన, నక్షత్రాణి చ=నక్షత్రములు, సహదేవతాః=దేవతలతో కూడిన, గ్రహాశ్చ=గ్రహములు, అహోరాత్రే=పగలు, రాత్రి, తథా=మరియు, సన్ధ్యే=రెండు సంధ్యాకాలములు, వనమ్ ఆశ్రితమ్=వనమును ఆశ్రయించిన, త్వామ్=నిన్ను, పాన్తు=రక్షించు గాక.

భా. వనములో నుండు నట్టి నిన్ను శైలములు, సముద్రములు, వరుణుడు, స్వర్గము, ఆకాశము, భూమి, నదులు, నక్షత్రములు గ్రహములు, గ్రహదేవతలు, అహోరాత్రములు, సంధ్యలు రక్షించుగాక. 13, 14

మూ. ఋతవశ్చైవ షట్చాన్యే మాసాః సంవత్సరాస్తథా, 15
కలాశ్చ కాష్ఠాశ్చ తథా తవ శర్మ దిశన్తు తే.

ప్ర. అ. పుణ్యాః = (పుణ్యమైన) పవిత్ర మైన, షట్ = ఆరు, ఋతవశ్చైవ = ఋతువులు, తే = ఆ, మాసాః = మాసములు, తథా = మఱియు, సంవత్సరాః = సంవత్సరములు, కలాశ్చ = కలలు, కాష్ఠాశ్చ = కాష్ఠలు, (కలా, కాష్ఠా అనునవి అత్యంత సూక్ష్మమైన కాలవిభాగములకు పేర్లు) తవ = నీకు శర్మ = సుఖమును, దిశన్తు = ఇచ్చెదరుగాక.

తా. పవిత్ర మైన ఆరు ఋతువులు, మాసములు, సంవత్సరములు, కలలు, కాష్ఠలు, నీకు సుఖము నిచ్చు గాక. 15

మూ. మహావనే విచరతో మునివేషస్య ధీమతః, 16
తవాదిత్యాశ్చ దైత్యాశ్చ భవన్తు సుఖదాః సదా.

ప్ర. అ. మునివేషస్య = మునివేషమును ధరించి, మహావనే = మహా వనమునందు, విచరతః = సంచరించుచున్న, ధీమతః = బుద్ధి మంతుడ వైన, తవ = నీకు, ఆదిత్యాశ్చ = అదితిపుత్రు లైన దేవతలు, దైత్యాశ్చ = దితిపుత్రులైన అసురులు, సదా = ఎల్లపుడు, సుఖదాః = సుఖము నిచ్చువారు, భవన్తు = అగుదురు గాక.

తా. మునివేషము ధరించి మహారణ్యములో సంచరించుచున్న ధీమంతుడ వైన నీకు దేవతలును, దైత్యులును, సర్వదా సుఖము నిచ్చెదరు గాక. 16

మూ. రాక్షసానాం పిశాచానాం రౌద్రాణాం క్రూరకర్మణామ్, 17
క్రవ్యాదానాం చ సర్వేషాం మా భూత్పుత్రక తే భయమ్.

ప్ర. అ. పుత్రక = కుమారా! తే = నీకు, రౌద్రాణామ్ = భయంకరమైన వారు, క్రూర కర్మణామ్ = క్రూర మైన కర్మలు కలవారు అయిన, రాక్షసానామ్ = రాక్షసులయొక్క, పిశాచానామ్ = పిశాచములయొక్క, సర్వేషామ్ = సమస్త మైన, క్రవ్యాదానాం చ = మాంసమును తినెడు జంతువులయొక్క, భయమ్ = భయము, మాభూత్ = లేకుండుగాక.

తా. కుమారా! భయంకరులు, క్రూర మైన కర్మ లాచరించు వారు అయిన రాక్షసులనుండియు, పిశాచములనుండియు, మాంసాహారులగు సకల జంతువులనుండియు, నీకు భయము లేకుండుగాక. 17

మూ. ప్లవగా వృశ్చికా దంశా మశకాశ్చైవ కాననే, 18
సరీసృపాశ్చ కీటాశ్చ మా భూవన్ గహనే తవ.

ప్ర. అ. గహనే = ప్రవేశింప శక్యము కాని, కాననే = అరణ్యమునందు, తవ = నీకు, ప్లవగాః = కోతులు, వృశ్చికాః = తేళ్ళు, దంశాః = పెద్దఈగలు, మశకాశ్చైవః = దోమలు, సరీసృపాశ్చ = పాములు, కీటాశ్చ = ఇతర మైన కీటకములు, మా భూవన్ = లేకుండు గాక.

తా. ప్రవేశింప శక్యము కాని ఆ అరణ్యమునందు నీకు కోతులు, తేళ్ళు, ఈగలు, దోమలు, సర్పములు, ఇతర కీటకములు, బాధ కలిగించకుండు గాక. 18

మూ. మహాద్విపాశ్చ సింహాశ్చ వ్యాఘ్రా ఋక్షాశ్చ దంష్ట్రిణః,
మహిషాః శృంగిణో రౌద్రా న తే ద్రుహ్యన్తు పుత్రక.

ప్ర. అ. పుత్రక = కుమారా! మహాద్విపాశ్చ = మహాగజములు, దంష్ట్రిణః = కోరలు గల, సింహాశ్చ = సింహములు, వ్యాఘ్రాః = పులులు, ఋక్షాశ్చ = ఎలుగుబంట్లు, శృంగిణః = కొమ్ములు గల, రౌద్రాః = భయంకరమైన, మహిషాః = దున్నపోతులు, తే = నీకు, న ద్రుహ్యన్తు = ద్రోహము చేయకుండుగాక.

తా. కుమారా! మహాగజములు, కోరలు గల సింహవ్యాఘ్ర భల్లూకములు, కొమ్ములు గల భయంకరమైన అడవి దున్నపోతులు నీకు అపకారము చేయకుండుగాక. 19

మూ. నృమాంసభోజినో రౌద్రా యే చాన్యే సత్త్వజాతయః 20
మా చ త్వాం హింసిషుః పుత్ర మయా సంపూజితాస్త్విహ

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా! నృమాంసభోజినః = మనుష్య మాంసము తిను, రౌద్రాః = భయంకర మైన, యే = ఏ, అన్యే = ఇతర మైన, సత్త్వజాతయః = మృగజన్మ కలిగిన ప్రాణు లున్నవో అవి, ఇహ = ఇచట, మయా = నాచేత సంపూజితాః = పూజింపబడినవై, త్వామ్ = నిన్ను, మా చ హింసిషుః = హింసించకుండుగాక.

తా. మనుష్య మాంసమును భుజించు భయంకర మైన ఇతర జంతువు లన్నియు ఇక్కడ నాచేత పూజింపబడినవై, నిన్ను హింసింపకుందురుగాక. 20

మూ. ఆగమాస్తే శివాః సన్తు సిధ్యన్తు చ పరాక్రమాః. 21
సర్వసంపత్తయే రామ స్వస్తిమాన్ గచ్ఛ పుత్రక।

ప్ర. అ. పుత్రక = కుమారా। రామ = ఓ రామా। తే = నీయొక్క. ఆగమాః = మార్గములు, శివాః = మంగళ కరములై, సన్తు = అగుగాక. పరాక్రమాశ్చ = పరాక్రమములు కూడ, సిధ్యన్తు = సిద్ధించుగాక. స్వస్తిమాన్ = క్షేమము కలవాడవై, సర్వసంపత్తయే = సమస్త కార్యములు సిద్ధించుటకు, గచ్ఛ = వెళ్ళుము.

తా. రామా। నీ మార్గములు మంగళకరములు అగుగాక। నీ పరాక్రమములు సఫలమగుగాక। నీవు క్షేమముగా వెళ్లి సమస్త కార్యములను పొందుము.

మూ. స్వస్తి తేఽస్త్వాన్తరిక్షేభ్యః పార్థివేభ్యః పునః పునః 22
సర్వేభ్యశ్చైవ దేవేభ్యో యే చ తే పరిపన్థినః।

ప్ర. అ. అన్తరిక్షేభ్యః = ఆకాశమునం దుండు దేవతల నుండియు, పునః = మరియు, పార్థివేభ్యః = భూమిపై నుండు దేవతలనుండియు, పునః = మరియు, సర్వేభ్యః = సమస్త మైన, దేవేభ్యశ్చైవ = దేవతలనుండియు, యే = ఎవరు, తే = నీకు, పరిపన్థినః = శత్రువులు కలరో, వారినుండియు, తే = నీకు, స్వస్తి = క్షేమము, అస్తు = కలుగుగాక।

తా. ఆకాశమునందు ఉండువారు, భూమిపై నుండువారు, తదితరులు అయిన దేవతలు, నీకు క్షేమము కలిగింతురు గాక। నీ శత్రువుల వలన నీకు అపాయము కలుగకుండుగాక। 22

మూ. గురుః సోమశ్చ సూర్యశ్చ ధనదోఽథ యమస్తథా. 23
పాన్తు త్వామర్చితా రామ దణ్డకారణ్యవాసినమ్.

ప్ర. అ. రామ = ఓ రామా। గురుః = గురుడును, సోమశ్చ = చంద్రుడును, సూర్యశ్చ = సూర్యుడును, అథ = మరియు, ధనదః = కుబేరుడును, తథా = అట్లే, యమః = యముడును, అర్చితాః = పూజింపబడిన వారై, దణ్డకారణ్యవాసినమ్

దండకారణ్యమునందు నివసించుచున్న, త్వామ్=నిన్ను పాన్తు=రక్షించెదరు గాక.

తా. రామా! గురుడు, చంద్రుడు, సూర్యుడు, కుబేరుడు, యముడు వీరు చేయు పూజను సంతోషించి దండకారణ్యములో నివసించుచున్న నిన్ను రక్షించె దరు గాక! 23

మూ. అగ్నిర్వాయుస్తథా ధూమో మన్త్రాశ్చర్షిముఖాచ్చ్యుతాః
ఉపస్పర్శనకాలే తు పాన్తు త్వాం రఘునన్దన

ప్ర. అ. రఘునన్దన = ఓ రామా! ఉపస్పర్శనకాలే తు - స్నానసమయ మందు, త్వామ్=నిన్ను, అగ్నిః=అగ్నియు, వాయుః=వాయువు, తథా= మరియు, ధూమః=ధూమము, ఋషిముఖాత్=ఋషుల ముఖమునుండి, చ్యుతాః= వెలిన (బయటకువచ్చిన), మన్త్రాశ్చ=మంత్రములు, పాన్తు = రక్షించుగాక.

తా. రామా! నీ స్నానాది సమయములందు అగ్ని, వాయువు, ధూమము, ఋషిముఖమునుండి వచ్చిన మంత్రములు రక్షించు గాక. 24

మూ. సర్వలోకప్రభుర్బ్రహ్మా భూతభర్తా తథర్షయః, 25
యే చ శేషాః సురాస్తే త్వాం రక్షన్తు వనవాసినమ్.

ప్ర. అ. సర్వలోకప్రభుః = సమస్తలోకములకు ప్రభువైన శివుడు, బ్రహ్మా=బ్రహ్మయు, భూతభర్తా=ప్రాణులను పోషించు విష్ణువు, తథా=మరియు, ఋషయః=ఋషులు, శేషాః=మిగిలిన, యే=ఏ, సురాః=దేవతలు కలరో, తే= వారును, వనవాసినమ్=వనమునందు నివసించుచున్న, త్వామ్=నిన్ను, రక్షన్తు = రక్షించెదరుగాక.

తా. అరణ్యములో నివసించుచున్న నిన్ను సకలలోకములకు ప్రభువైన శివుడు, బ్రహ్మ, సకలభూతములను రక్షించు విష్ణువు, ఋషులు, మిగిలిన దేవత లెల్లరును రక్షించెదరుగాక. 25

మూ. ఇతి మాల్యైః సురగణాన్ గన్ధైశ్చాపి యశస్వినీ, 26
స్తుతిభిశ్చానురూపాభిరానర్చాయతలోచనా.

ప్ర. అ. యశస్వినీ=కీర్తి కలిగిన, ఆయతలోచనా=విశాలనేత్ర యైన కౌసల్య, ఇతి=ఈ విధముగా పలికి, మాల్యైః=మాలలతోను, గన్ధైశ్చాపి= గంధములతోను, అనురూపాభిః=తగిన, స్తుతిభిశ్చ=స్తోత్రములతోను, సురగణాన్=దేవతా గణములను, ఆనర్చ=పూజించెను.

తా. అధిక మైన కీర్తి కలది, విశాలనేత్ర అయిన కౌసల్య ఆ రామునితో ఇట్లు పలికి, దేవతలకు పుష్పమాలలను, సుగంధములను, అర్పించి తగిన స్తోత్రములు పఠించుచు వారిని పూజించెను. 26

మూ. జ్వలనం సముపాదాయ బ్రాహ్మణేన మహాత్మనా. 27
హావయామాస విధినా రామమఙ్గలకారణాత్.

ప్ర. అ. జ్వలనమ్=అగ్నిని, సముపాదాయ=గ్రహించి, రామమఙ్గల కారణాత్=రాముని మంగళముకొరకై, మహాత్మనా=మహాత్ము డైన, బ్రాహ్మణేన=బ్రాహ్మణునిచేత, విధినా=యథాశాస్త్రముగా, హావయామాస=హోమము చేయించెను.

తా. అగ్నిని సమకూర్చి, రాముని మంగళము నిమిత్తమై మహాత్ము డైన బ్రాహ్మణునిచే యథాశాస్త్రముగా హోమములు చేయించెను. 27

మూ. ఘృతం శ్వేతాని మాల్యాని సమిధః శ్వేతసర్షపాన్, 28
ఉపసంపాదయామాస కౌసల్యా పరమాఙ్గనా.

ప్ర. అ. పరమాఙ్గనా=ఉత్తమస్త్రీ అయిన, కౌసల్యా=కౌసల్య, ఘృతమ్ =ఘృతమును, శ్వేతాని=తెల్లని, మాల్యాని=పుష్పమాలలను, సమిధః=సమిధలను, శ్వేత సర్షపాన్=తెల్ల ఆవాలను, ఉపసంపాదయామాస=సంపాదించెను.

తా. స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురా లైన ఆ కౌసల్య, హోమమునకై నెయ్యి, తెల్లని పుష్పమాలలు, సమిధలు, తెల్లని ఆవాలు తెప్పించెను. 28

మూ. ఉపాధ్యాయః స విధినా హుత్వా శాన్తిమనామయమ్, 29
హుతహవ్యావశేషేణ బాహ్యం బలిమకల్పయత్.

ప్ర. అ. సః=ఆ, ఉపాధ్యాయః=ఉపాధ్యాయుడు, విధినా=శాస్త్రోను సారముగ, అనామయమ్=ఎట్టి దోషములేకుండునట్లు, శాన్తిం హుత్వా=శాంతి

హోమమును చేసి, హుతహవ్యావశేషేణ = హోమము చేయగా మిగిలిన హవ్యముతో, బాహ్యమ్ = వెలుపల చేయదగిన, బలిమ్ = బలిని, అకల్పయత్ = చేసెను.

తా. ఆ ఉపాధ్యాయుడు ఏట్టి దోషములు లేకుండ యథాశాస్త్రముగా, శాంతి హోమమును చేసి, హోమము చేయగా మిగిలిన ద్రవ్యముతో బాహ్యము లగు బలులు అర్పించెను. 29

మూ. మధుదధ్యక్షతఘృతైః స్వస్తివాచ్య ద్విజాం స్తతః, 30
వాచయామాస రామస్య వనే స్వస్త్యయనక్రియాః.

ప్ర. అ. మధు దధ్యక్షతఘృతైః = తేనె, పెరుగు, అక్షతలు, ఘృతము వీనితో, ద్విజాన్ = బ్రాహ్మణులను, స్వస్తివాచ్య = స్వస్తిచెప్పించి, తతః = పిమ్మట, వనే = వనమునందు, రామస్య = రామునకు, స్వస్త్యయనక్రియాః = మంగళములను కలిగించు క్రియలకు సంబంధించిన మంత్రములను, వాచయామాస = చదివించెను.

తా. మధు — దధి — అక్షత — ఘృతములతో ద్విజులచే పుణ్యాహము చెప్పించి, అటుపిమ్మట రామునకు వనమునందు క్షేమమును గూర్చి మంత్రములను చదివించెను. 30

మూ. తతస్తస్మై ద్విజేన్ద్రాయ రామమాతా యశస్వినీ, 31
దక్షిణాం ప్రదదౌ కామ్యాం రాఘవం చేదమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. యశస్వినీ = మంచి కీర్తి కల, రామమాతా = రాముని తల్లి, తతః = అటుపిమ్మట, తస్మై = ఆ, ద్విజేన్ద్రాయ = ద్విజశ్రేష్ఠునకు, కామ్యామ్ = కోరదగినంత, దక్షిణామ్ = దక్షిణను, ప్రదదౌ = ఇచ్చెను. రాఘవమ్ = రాముని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ చ = పలికెను కూడ.

తా. కీర్తిమంతురాలైన ఆ కౌసల్య ఆ బ్రాహ్మణోత్తమునకు కోరినంత దక్షిణ యిచ్చి రామునితో ఇట్లు పలికెను. 31

మూ. యన్మఙ్గలం సహస్రాక్షే సర్వదేవనమస్కృతే, 32
వృత్రనాశే సమభవత్ తత్తే భవతు మఙ్గలమ్.

ప్ర. అ. వృత్రనాశే=వృత్రసంహారసమయమున, సర్వదేవనమస్కృతే=సకలదేవతలచేత నమస్కరింపబడిన, సహస్రాక్షే=దేవేంద్రుని యందు, యత్ మఙ్గళమ్=ఏ మంగళము, సమభవత్=ఆయెనో, తత్ మఙ్గళమ్=ఆ మంగళము, తే=నీకు, భవతు=అగుగాక.

తా. వృత్రాసురసంహారసమయమున సకలదేవతానమస్కృతుడైన దేవేంద్రునకు ఏ మంగళము కలిగెనో అట్టి మంగళము నీకు అగుగాక. ౩౨

మూ. యన్మఙ్గళం సుపర్ణస్య వినతాఽకల్పయత్పురా, ౩౩
అమృతం ప్రార్థయానస్య తత్తే భవతు మఙ్గళమ్.

ప్ర. అ. పురా = పూర్వము, అమృతమ్ = అమృతమును, ప్రార్థయానస్య = కోరుచున్న, సుపర్ణస్య = గరుత్మంతునకు, వినతా = వినత, యత్ మఙ్గళమ్ = ఏ మంగళమును, అకల్పయత్ = కల్పించెనో, తత్ మఙ్గళమ్ = ఆ మంగళము, తే = నీకు, భవతు = అగుగాక.

తా. పూర్వము గరుత్మంతుడు, అమృతమును తీసుకొనివచ్చుటకు వెళ్ళు సమయమున, అతనికి వినత ఎట్టి మంగళమును చేసెనో ఆ మంగళము నీకు అగుగాక. ౩౩

మూ. అమృతోత్పాదనే దైత్యాన్ ఘ్నతో వజ్రధరస్య యత్,
అదితిర్మఙ్గళం ప్రాదాత్ తత్తే భవతు మఙ్గళమ్.

ప్ర. అ. అదితిః = అదితి, అమృతోత్పాదనే = అమృతమును పుట్టించు సమయమున, దైత్యాన్ = దైత్యులను, ఘ్నతః = చంపుచున్న, వజ్రధరస్య = దేవేంద్రునకు, యత్ మఙ్గళమ్ = యే మంగళమును, ప్రాదాత్ = ఇచ్చెనో, తత్ మఙ్గళమ్ = ఆ మంగళము, తే = నీకు, భవతు = అగుగాక.

తా. అమృతమును పుట్టించు సమయమునందు దైత్యులను చంపుటకై ఉద్యమించిన దేవేంద్రునకు తల్లియైన అదితి యే మంగళము యిచ్చెనో ఆ మంగళము నీకు అగుగాక. ౩౪

మూ. త్రీన్విక్రమాన్ ప్రక్రమతో విష్ణోరమితతేజసః. ౩౫
యదాసీన్మఙ్గళం రామ! తత్తే భవతు మఙ్గళమ్,

ప్ర. అ. రామ = ఓరామా! త్రీన్ = మూడు, విక్రమాన్ = అడుగులను, ప్రక్రమతః = ఉంచుచున్న, అమితతేజసః = గొప్ప తేజస్సు కల, విష్ణోః = విష్ణువునకు, యత్ మఙ్గళమ్ = ఏ మంగళము, ఆసీత్ = ఆయెనో, తత్ మఙ్గళమ్ = ఆ మంగళము, తే = నీకు, భవతు = అగుగాక.

తా. రామా! మూడు అడుగులు వేసి, త్రిలోకములను ఆక్రమించు సమయమున, సాటి లేని తేజస్సు గల విష్ణువునకు ఏ మంగళము కలిగెనో, అది నీకు కలుగుగాక. 35

మూ. ఋతవః సాగరా ద్వీపా వేదా లోకా దిశశ్చ తే 36
మంగళాని మహాబాహో దిశన్తు శుభమఙ్గళాః.

ప్ర. అ. మహాబాహో = గొప్ప బాహువులు గల ఓ రామా! శుభమఙ్గళాః = శుభములు మంగళకరములు అయిన, ఋతవః = ఋతువులు, సాగరాః = సముద్రములు, ద్వీపాః = ద్వీపములు, వేదాః = వేదములు, లోకాః = లోకములు, దిశశ్చ = దిక్కులు, తే = నీకు, మఙ్గళాని = మంగళములను, దిశన్తు = ఇచ్చుగాక.

తా. మహాబాహుండవగు ఓరామా! శుభకరములు, మంగళప్రదములు అయిన ఋతువులు, సముద్రములు, ద్వీపములు, వేదములు, లోకములు, దిక్కులు నీకు మంగళములను ఇచ్చుగాక. 36

మూ. ఇతి పుత్రస్య శేషాశ్చ కృత్వా శిరసి భామినీ. 37
గన్ధాంశ్చాపి సమాలభ్య రామమాయతలోచనా
ఓషధీం చాపి సిద్ధార్థాం విశల్యకరణీం శుభామ్ 38
చకార రక్షాం కౌసల్యా మన్త్రైరభిజజాప చ.

ప్ర. అ. ఆయతలోచనా = విశాలమైన నేత్రములు గల, భామినీ = స్త్రీ అయిన, కౌసల్యా = కౌసల్య, ఇతి = ఈ విధముగా పలుకుచు, పుత్రస్య = పుత్రుని యొక్క, శిరసి = శిరస్సునందు, శేషాశ్చ = అక్షతలనుకూడ, కృత్వా = చేసి, (ఉంచి), రామమ్ = రాముని, గన్ధాంశ్చాపి = గంధములను, సమాలభ్య = పూసి, సిద్ధార్థామ్ = ప్రసిద్ధమైన ఫలముకలది, శుభామ్ = శుభకరమైనది, విశల్యకరణీమ్ = దేహములోని శల్యములను తొలగించునది యను, ఓషధీమ్ = ఓషధిని

రక్షామ్ = రక్షగా, చకార = చేసెను. మన్త్రైః = మంత్రములతో, అభిజజాప చ = అభిమంత్రించెను.

తా. విశాలలోచన యైన యా కౌసల్య పుత్రుని శిరస్సుపై అక్షతలు ఉంచి, శరీరమునకు గంధములు పూసి, ప్రసిద్ధ మైన ఫలము గల, శుభకర మైన విశల్యకరణి యను ఓషధిని రక్షగా కట్టి మంత్రములతో అభిమంత్రించెను. 37, 38

మూ. ఉవాచాతిప్రహృష్టేవ సా దుఃఖవశవర్తినీ. 39
వాఙ్మాత్రేణ న భావేన వాచా సంసజ్జమానయా.

ప్ర. అ. దుఃఖవశవర్తినీ = దుఃఖముతో నిండిన, సా = ఆమె, అతిప్రహృష్టేవ = చాల సంతసించినది వలె, సంసజ్జమానయా = తొట్రుపాటు చెందుచున్న, వాచా = వాక్కుతో, వాఙ్మాత్రేణ = నోటితో మాత్రమే, ఉవాచ = పలికెను. భావేన = మనస్సుతో, న = కాదు.

తా. దుఃఖముతో నిండి యున్న ఆమె పైకి సంతోషముతో నున్నట్లు కనబడుచు, తొట్రుపాటు చెందుచున్న మాటలతో ఇట్లు పలికెను. ఆమె నోటితో మాత్రమే పలికినది కాని, మనస్సుతో మాత్రము కాదు. 39

మూ. ఆనమ్య మూర్ధ్ని చాఘ్రాయ పరిష్వజ్య యశస్వినీ. 40
అవదత్పుత్ర సిద్ధార్థో గచ్ఛ రామ యథాసుఖమ్.

ప్ర. అ. యశస్వినీ = ఉత్తమ మైన కీర్తి గల, ఆ కౌసల్య, ఆనమ్య = రాముని క్రిందికి వంచి, మూర్ధ్ని = శిరస్సుపై, ఆఘ్రాయ = వాసనచూచి, పరిష్వజ్య = కౌగలించుకొని, అవదత్ = ఇట్లు పలికెను. పుత్ర = పుత్రుడ వైన, రామ = రామా! సిద్ధార్థః = సిద్ధ మైన ప్రయోజనము కలవాడ వై, యథాసుఖమ్ = సుఖముగా, గచ్ఛ = వెళ్లుము.

తా. కీర్తిమంతురా లైన ఆ కౌసల్య రాముని కౌగలించుకొని, అతని తల వంచి వాసన చూసి, ఇట్లు పలికెను. పుత్రా! రామా! కృతకృత్యుడ వై సుఖముగా వెళ్లుము. 40

మూ. అరోగం సర్వసిద్ధార్థ మయోధ్యాంపునరాగతమ్. 41
పశ్యామి త్వాం సుఖం వత్స!సుస్థితం రాజవర్త్మని.

ప్ర. అ. వత్స = కుమారా! అరోగమ్ = రోగములు లేనివాడవును, సర్వసిద్ధార్థమ్ = సిద్ధించిన సకలప్రయోజనములు కలవాడవును, సుఖమ్ = సుఖముగా, పునః = తిరిగి, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను గూర్చి, ఆగతమ్ = వచ్చినవాడవై, రాజవర్త్మని = రాజమార్గమునందు, (రాజుగా), సుస్థితమ్ = చక్కగా ఉన్న, త్వామ్ = నిన్ను, పశ్యామి = చూచెదను.

తా. కుమారా! నీవు కార్యము లన్నియు సాధించి, ఆరోగ్యవంతుడవై సుఖముగా అయోధ్యకు తిరిగి వచ్చి రాజ్యాధికారమును పొందగా చూడగలను.

మూ. ప్రణష్టదుఃఖసంకల్పా హర్షవిద్యోతితాననా, 42
ద్రక్ష్యామి త్వాం వనాత్ప్రాప్తం పూర్ణచన్ద్రమివోదితమ్.

ప్ర. అ. వనాత్ = వనమునుండి, ప్రాప్తమ్ = వచ్చిన, త్వామ్ = నిన్ను, ఉదితమ్ = ఉదయించిన, పూర్ణచన్ద్రమివ = పూర్ణచంద్రుని వలె, ప్రణష్ట దుఃఖ సంకల్పా = నశించిన దుఃఖకర మైన ఆలోచనలు కలదాన నై, హర్షవిద్యోతితాననా = సంతోషముచే ప్రకాశింపచేయబడిన ముఖము కలదాన నై, ద్రక్ష్యామి = చూడగలను.

తా. వనవాసమునుండి తిరిగి వచ్చిన నిన్ను ఉదయించుచున్న పూర్ణచంద్రుని వలె, దుఃఖకరము లైన ఆలోచన లన్నియు తొలగిపోయిన నేను సంతోషముతో ప్రకాశించుచున్న ముఖము కలదాన నై చూచెదను. 42

మూ. భద్రాసనగతం రామ వనవాసాదిహాగతమ్, 43
ద్రక్ష్యామి చ పునస్త్వాం తు తీర్ణవన్తం పితుర్వచః.

ప్ర. అ. రామ = రామా! పితుః = తండ్రియొక్క, వచః = వాక్యమును, తీర్ణవన్తమ్ = నెరవేర్చినవాడవై, వనవాసాత్ = వనవాసమునుండి, ఇహ = ఇచటికి, పునః = తిరిగి, ఆగతమ్ = వచ్చిన, త్వామ్ = నిన్ను, భద్రాసనగతమ్ = సింహాసనము నందు కూర్చుండగా, ద్రక్ష్యామి = చూడగలను.

తా. నీవు తండ్రి మాటనెరవేర్చి, వనమునుండి తిరిగి ఇచటికి వచ్చి, సింహాసనముపై కూర్చుండి యుండగా చూడగలను. 43

మూ. మఙ్గలైరుపసమ్పన్నో వనవాసాదిహాగతః, 44
వధ్వా మమ చ నిత్యం త్వం కామాన్ సంవర్ధ యాహి భోః

ప్ర. అ. భోః=ఓ రామా! వనవాసాత్=వనవాసమునుండి, ఇహ=ఇచటికి, ఆగతః=వచ్చినవాడవై, మఙ్గలైః=మంగళములతో, ఉపసంపన్నః=కూడినవాడవై, త్వమ్=నీవు, వధ్వాః=కోడలైన సీత యొక్కయు, మమ చ=నా యొక్కయు, కామాన్=కామములను, నిత్యమ్=ఎల్లప్పుడును, సంవర్ధ=వృద్ధిపొందించుము. యాహి=వెళ్ళుము.

తా. ఓ రామా! వనవాసమునుండి మరలి వచ్చి, సర్వమంగళసంపన్నుడవై నిత్యము నా కోరికలను, సీత కోరికలను, వృద్ధి పొందించెదవుగాక. ఇపుడు వెళ్లి రమ్ము. 44

మూ. మయార్చితా దేవగణాః శివాదయో
మహర్షయో భూతమహాసురోరగాః,
అభిప్రయాతస్య వనం చిరాయ తే
హితాని కాఙ్క్షన్తు దిశశ్చ రాఘవ. 45

ప్ర. అ. రాఘవ =రామా, మయా=నాచేత, అర్చితాః=పూజింపబడిన, శివాదయః=శివుడు మొదలైన, దేవగణాః=దేవతాగణములును, మహర్షయః=మహర్షులును, భూతమహాసురోరగాః=భూతములు, మహాసురులు, ఉరగులును, దిశశ్చ=దిక్కులును, వనమ్=వనమును గూర్చి, అభిప్రయాతస్య=వెళ్లిన, తే=నీయొక్క, హితాని=హితములను, చిరాయ=చిరకాలము, కాఙ్క్షన్తు=కోరెదరుగాక.

తా. రామా! ఇచట నేను పూజించుచున్న శివాదిదేవతలును, మహర్షులును, భూత-మహాసుర-ఉరగులును, వనమునకు వెళ్లిన నీ హితమును సర్వదా అభిలషింతురు గాక. 45

మూ. ఇతీవ చాశ్రుప్రతిపూర్ణలోచనా
సమాప్య చ స్వస్త్యయనం యథావిధి,
ప్రదక్షిణం చైవ చకార రాఘవం,
పునః పునశ్చాపి నిపీడ్య సస్వజే. 46

ప్ర. అ. ఇతీవ=ఈ విధముగా పలుకుచు, అశ్రుప్రతిపూర్ణలోచనా = కన్నీళ్లతో నిండిన నేత్రములు కలదై, యథావిధి = యథాశాస్త్రముగా, స్వస్త్యయనమ్=స్వస్త్యయనమును, సమాప్య చ = పూర్తిచేసి, రాఘవమ్=రాముని, ప్రదక్షిణం చకార=ప్రదక్షిణము చేసెను. పునః పునః చ అపి=మాటిమాటికిని, నిపీడ్య=పీడించి, సస్వజే=కౌగలించెను.

తా. కౌసల్య ఇట్లు పలుకుచు, కన్నీళ్ళు నిండిన నేత్రములు కలదై, యథాశాస్త్రముగ స్వస్త్యయనము పూర్తిచేసి, రక్షార్థమై అతని చుట్టును తిరిగి మాటిమాటికిని గట్టిగా కౌగలించుకొనెను. 46

మూ. తథా చ దేవ్యాః స కృతప్రదక్షిణో
నిపీడ్య మాతుశ్చరణౌ పునః పునః,
జగామ సీతానిలయం మహాయశాః,
స రాఘవః ప్రజ్వలితః స్వయా శ్రియా. 47

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
పఞ్చవింశః సర్గః.

ప్ర. అ. దేవ్యాః=కౌసల్యాదేవిచేత, తథా=ఆ విధముగ, కృతప్రదక్షిణః=చేయబడిన ప్రదక్షిణములు గల, సః=అతడు, మాతుః=తల్లియొక్క, చరణౌ=పాదములను, పునః పునః=మాటి మాటికిని, నిపీడ్య=పీడించి (స్పృశించి) మహాయశాః=గొప్ప కీర్తి గల, సః రాఘవః=ఆ రాముడు, స్వయా=తనదైన, శ్రియా=శోభతో, ప్రజ్వలితః=వెలుగుచు, సీతానిలయమ్ = సీత గృహమును గూర్చి, జగామ=వెళ్ళెను.

తా. కౌసల్యా దేవి రక్షాప్రదక్షిణములు చేసిన పిమ్మట గొప్ప కీర్తి గల ఆ రాముడు మరల మరల ఆమె పాదములు స్పృశించి నమస్కరించి, తన కాంతితో వెలుగుచు సీతానివాసగృహమునకు వెళ్ళెను. 47

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఇరువదియైదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ షడ్వింశః సర్గః

[రాముడు దిగులు చెంది ఉండుట చూచి, సీత అందుకు కారణము తెలియగోరుట, రాముడు, తండ్రి ఆజ్ఞచేత తాను వనమునకు వెళ్ళుచున్నట్లు, సీతకు తెలిపి, ''నీవు అయోధ్యలోనే ఉండుము'' అని ఆమెకు ఉపదేశించుట].

మూ. అభివాద్య చ కౌసల్యాం రామః సంప్రస్థితో వనమ్,
కృతస్వస్త్యయనో మాత్రా ధర్మిష్ఠే వర్త్మని స్థితః 1
విరాజయన్ రాజసుతో రాజమార్గం నరైర్వృతమ్,
హృదయాన్యామమన్థేవ జనస్య గుణవత్తయా. 2

ప్ర. అ. రాజసుతః=రాజకుమారుడైన, రామః=రాముడు, మాత్రా=తల్లిచేత, కృతస్వస్త్యయనః= చేయబడిన మంగళాశీర్వచనములు కలవాడై, కౌసల్యామ్=కౌసల్యను, అభివాద్య చ=నమస్కరించి, ధర్మిష్ఠే =ధర్మయుక్తమైన, వర్త్మని = మార్గమునందు, స్థితః=ఉన్నవాడై, వనమ్=వనమును గూర్చి, సంప్రస్థితః = ప్రయాణమైనవాడై, జనైః = జనులతో, వృతమ్ = నిండిన, రాజమార్గమ్=రాజమార్గమును, విరాజయన్=ప్రకాశింపచేయుచు, గుణవత్తయా=ఉత్తమ గుణములు కలవాడగుటచే, జనస్య =జనముయొక్క, హృదయాని = హృదయములను, ఆమమన్థేవ = మథించినట్లు చేసెను.

తా. రాజకుమారుడైన రాముడు, తల్లి మంగళాశీర్వాదములు చేసిన పిమ్మట, ఆమెకు నమస్కరించి, ధర్మమార్గమును అనుసరించుచు, అరణ్యమునకు ప్రయాణమాయెను. ఆతడు జనులతో నిండిన రాజమార్గమును ప్రవేశించి, దానిని తన కాంతిచే ప్రకాశింపచేయుచు, తన సద్గుణములచే జనుల హృదయములను, మిక్కిలి ఆకర్షించుచు వారిని కలతపెట్టినట్లు చేసెను. 1, 2

మూ. వైదేహీ చాపి తత్సర్వం న శుశ్రావ తపస్వినీ
తదేవ హృది తస్యాశ్చ యౌవరాజ్యాభిషేచనమ్. 3

ప్ర. అ. తపస్వినీ = అభిషేకము కొరకై వ్రతము నాచరించుచున్న, వైదేహీ చాపి = సీత కూడ, తత్సర్వమ్ = దాని నంతను, నశుశ్రావ = వినలేదు. తస్యాః = ఆమెయొక్క, హృది = హృదయమునందు, తత్ = ఆ, యౌవరాజ్యాభిషేచనమ్ ఏవ = యౌవరాజ్యాభిషేచనము మాత్రమే ఉండెను.

తా. అభిషేకమునకై వ్రతము అవలంబించి యున్న సీతకు ఈ విషయ మేదియు తెలియదు. యౌవరాజ్యాభిషేకము జరుగగల దనియే ఆమె భావించు చుండెను. 3

మూ. దేవకార్యం స్వయం కృత్వా కృతజ్ఞా హృష్టచేతనా
అభిజ్ఞా రాజధర్మాణాం రాజపుత్రం ప్రతీక్షతే. 4

ప్ర. అ. కృతజ్ఞా = కార్యములను ఎరిగినదీ, రాజధర్మాణామ్ = రాజధర్మములను, అభిజ్ఞా = తెలుసుకొనినదీ అయిన ఆమె, హృష్టచేతనా = సంతోషించిన మనస్సు కలదై, స్వయమ్ = స్వయముగా, దేవకార్యమ్ = దేవపూజను, కృత్వా = చేసి, రాజపుత్రమ్ = రాజకుమారుని, ప్రతీక్షతే = నిరీక్షించుచుండెను.

తా. రాజధర్మము లన్నియు తెలిసినదియు, చేయవలసిన పనులు ఎరిగినదియు నైన ఆ సీత స్వయముగనే దేవపూజాదికము నిర్వర్తించి సంతోషించిన మనస్సులో రాజపుత్రుని నిరీక్షించుచుండెను. 4

మూ. ప్రవివేశాథ రామస్తు స్వం వేశ్మ సువిభూషితమ్,
ప్రహృష్టజనసంపూర్ణం హ్రియా కించిదవాఙ్ముఖః. 5

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, రామస్తు = రాముడు, హ్రియా = సిగ్గుతో, కించిత్ = కొంచెము, అవాఙ్ముఖః = వంచబడిన ముఖముకలవాడై, ప్రహృష్టజనసంపూర్ణమ్ = సంతోషించిన జనులతో నిండిన, సువిభూషితమ్ = బాగుగ అలంకరింపబడిన, స్వం వేశ్మ = తన గృహమును, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. రాముడు సిగ్గుతో కొంచెము తల వంచుకొని, సంతోషించిన జనులతో నిండిన చక్కగ అలంకరించిన తన ఇంటిలోనికి ప్రవేశించెను. 5

మూ. అథ సీతా సముత్పత్య వేపమానా చ తం పతిమ్,
అపశ్యచ్ఛోకసంతప్తం చింతావ్యాకులితేంద్రియమ్. 6

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, సీతా = సీత, సముత్పత్య = తటాలున లేచి, వేపమానా చ = వణకుచు, శోకసంతప్తమ్ = శోకముచే తపింపబడినవాడును, చింతా వ్యాకులితేన్ద్రియమ్ = విచారముచే వ్యాకులముగ చేయబడిన ఇంద్రియములు కల వాడును, అయిన, తం పతిమ్ = ఆ భర్తను, అవైక్షత = చూచెను.

తా. సీత వెంటనే లేచి, దుఃఖముతో బాధపడుచు విచారముచే వ్యాకులమైన ఇంద్రియములు గల, ఆ భర్తను చూచి వణకిపోయెను. 5

మూ. తాం దృష్ట్వా స హి ధర్మాత్మా న శశాక మనోగతమ్,
తం శోకం రాఘవః సోఢుం తతో వివృతతాం గతః. 6

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన, సః = ఆ, రాఘవః = రాముడు, తామ్ = ఆమెను, దృష్ట్వా = చూచి, మనోగతమ్ = మనస్సులో నున్న, తం శోకమ్ = ఆ శోకమును, సోఢుమ్ = సహించుటకు, న శశాక = సమర్థుడు కాలేదు. తతః = ఆ కారణమువలన, వివృతతామ్ = బయటపడిపోవుటను, గతః = పొందెను.

తా. ఆమెను చూడగనే ధర్మాత్ముడైన ఆ రాముడు మనస్సులో నున్న దుఃఖమును లోపల ఇమడ్చుకొనజాలక, బయట పడిపోయెను. 6

మూ. వివర్ణవదనం దృష్ట్వా తం ప్రస్విన్నమమర్షణమ్,
ఆహ దుఃఖాభిసంతప్తా కిమిదానీమిదం ప్రభో. 7

ప్ర. అ. వివర్ణవదనమ్ = పాలిపోయిన ముఖము కలవాడును, ప్రస్విన్నమ్ = చెమట పట్టినవాడును, అమర్షణమ్ = కోపముతో కూడినవాడును అయిన, తమ్ = అతనిని, దృష్ట్వా = చూచి, దుఃఖాభిసంతప్తా = దుఃఖముచే పీడింపబడినదై, ఆహ = పలికెను. ప్రభో = ఓ ప్రభువా! ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, ఇదమ్ = ఇది, కిమ్ = ఏమి?

తా. పాలిపోయిన ముఖముతో, చెమట పట్టి, కోపించి యున్న రాముని చూడగనే దుఃఖపీడితురాలై ఆమె ఇట్లు పలికెను— "ఓ ప్రభూ! ఇపుడు ఇట్లున్నా వేమి"? 7

మూ. అద్య బార్హస్పతః శ్రీమాన్యుక్తః పుష్యో న రాఘవ,
ప్రోచ్యతే బ్రాహ్మణైః ప్రాజ్ఞైః కేన త్వమసి దుర్మనాః. 8

ప్ర. అ. రాఘవ = రామా! అద్య = నేడు, శ్రీమాన్ = శుభకర మైన, బార్హస్పతః = బృహస్పతి దేవతగా కల, పుష్యః = పుష్యనక్షత్రము, యుక్తః = తగినదిగా, ప్రాజ్ఞైః = బుద్ధిమంతు లైన, బ్రాహ్మణైః = బ్రాహ్మణులచేత, ప్రోచ్యతేను = చెప్పబడుచున్నది కదా! త్వమ్ = నీవు, కేన = ఏ కారణముచేత, దుర్మనాః = దుఃఖవంతుడవై, అసి = అయి ఉన్నావు.

తా. రామా! నేడు లక్ష్మీప్రద మైన, బృహస్పతి దేవతగా గల, పుష్య నక్షత్రము అభిషేకమునకు తగిన దని విద్వాంసు లైన బ్రాహ్మణులు చెప్పినారు కదా! నీవు దుఃఖించుచున్నా వేమి? 8

మూ. న తే శతశలాకేన జలఫేననిభేన చ,
ఆవృతం వదనం వల్గు ఛత్రేణాపి విరాజతే. 9

ప్ర. అ. వల్గు = సుందర మైన, తే = నీయొక్క, వదనమ్ = ముఖము, శత శలాకేన = నూరు ఊచలుకల, జలఫేననిభేన = నీటినురుగుతో సమాన మైన, ఛత్రేణ = ఛత్రముచే, ఆవృతమ్ = కప్పబడిన దై, న విరాజతే = ప్రకాశించుటలేదు.

తా. సుందర మైన నీ ముఖము నూరు ఊచలు కలదీ, నీటి నురుగు వలె తెల్లనిదీ అయిన ఛత్రముచే కప్పబడి ప్రకాశింపవలసియున్నది కదా? అట్లు కప్ప బడలే దేమి? 9

మూ. వ్యజనాభ్యాం చ ముఖ్యాభ్యాం శతపత్రనిభేక్షణమ్,
చన్ద్రహంస ప్రకాశాభ్యాం వీజ్యతే న తవాననమ్. 10

ప్ర. అ. శతపత్రనిభేక్షణమ్ = పద్మములు వంటి నేత్రములు గల, తవ ఆననమ్ = నీ ముఖము, చన్ద్రహంసప్రకాశాభ్యాం = చంద్రునివంటి, హంస వంటి ప్రకాశము గల, ముఖ్యాభ్యామ్ = శ్రేష్ఠ మైన, వ్యజనాభ్యామ్ = వింజా మరలచేత, న వీజ్యతే = వీచబడుటలేదు.

తా. పద్మములతో సమానమైన నేత్రములు గల నీ ముఖము, చంద్రుని వలె, హంస వలె నున్న శ్రేష్ఠ మైన వింజామరలచే వీచబడుటలేదు. కారణ మేమి? 10

మూ. వాగ్మినో వన్దినశ్చాపి ప్రహృష్టాస్త్వాం నరర్షభ।
స్తువన్తో నాత్ర దృశ్యన్తే మఙ్గళైః సూతమాగధాః. 11

ప్ర. అ. నరర్షభ = ఓ నరశ్రేష్ఠుడా, వాగ్మినః = మాటలలో నేర్పు గల, వందినశ్చాపి = స్తోత్రపాఠకులును, సూతమాగధాః = పూర్వకథలను గానము చేయు సూతులు, మాగధులును, ప్రహృష్టాః = సంతసించినవారై, త్వామ్= నిన్ను మఙ్గళైః = మంగళవాక్యములచేత, స్తువన్తః = స్తోత్రముచేయుచున్న వారుగ, అత్ర = ఇచట, న దృశ్యన్తే = చూడబడుటలేదు.

తా. ఓ నరశ్రేష్ఠా! మాటలలో నేర్పు గల, వందులును, సూతమాగధులును, సంతోషపూర్వకముగ మంగళపాఠములతో నిన్ను స్తుతించుచు కనబడుట లేదు; ఏమి కారణము? 11

మూ. న తే క్షౌద్రం చ దధి చ బ్రాహ్మణా వేదపారగాః,
మూర్ధ్ని మూర్ధాభిషిక్తస్య దదతి స్మ విధానతః. 12

ప్ర. అ. వేదపారగాః = వేదముల అంతములు చూచిన, బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు, మూర్ధాభిషిక్తస్య = అభిషేకము చేయబడిన, తే = నీయొక్క, మూర్ధ్ని = శిరస్సునందు, విధానతః = విధిపూర్వకముగ, క్షౌద్రం చ = తేనెను, దధి చ = పెరుగును, న దదతి స్మ = ఉంచలేదు.

తా. మూర్ధాభిషిక్తుడ వైన నీ తలపై సకలవేదవిదు లైన బ్రాహ్మణులు యథా శాస్త్రముగ తేనెను పెరుగును కలిపి ఏల ఉంచలేదు? 12

మూ. న త్వాం ప్రకృతయః సర్వాః శ్రేణీముఖ్యాశ్చ భూషితాః,
అనువ్రజితుమిచ్ఛన్తి పౌరజానపదా స్తథా. 13

ప్ర. అ. సర్వాః = సమస్త మైన, ప్రకృతయః = మంత్రులు మొదలగు వారు, శ్రేణీముఖ్యాశ్చ = వర్తకులు మొదలగువారి శ్రేణులలో (సంఘములలో) ముఖ్యులును, తథా = మరియు, పౌరజానపదాః = పౌరులును, జానపదులును,

భూషితాః = అలంకరింపబడినవారై, త్వామ్ = నిన్ను, అనుప్రయాతుమ్ = అనుస
రించి వెళ్లుటకు, న ఇచ్ఛంతి = ఇచ్ఛయింపుటలేదు.

తా. అమాత్యాది ప్రకృతులును, శ్రేణులలో ముఖ్యులును, పౌరజాన
పదులును చక్కగ అలంకరించుకొని నీవెంబడి వచ్చుటలేదేమి? 13

మూ. చతుర్భిర్వేగసంపన్నైర్హయైః కాఞ్చనభూషితైః,
ముఖ్యః పుష్యరథో యుక్తః కిం న గచ్ఛతి తేఽగ్రతః.

ప్ర. అ. వేగసంపన్నైః = వేగముతో కూడిన, కాఞ్చనభూషితైః = బంగా
రముచే అలంకరింపబడిన, చతుర్భిః = నాలుగు, హయైః = గుఱ్ఱములతో,
యుక్తః = కట్టబడిన, ముఖ్యః = ముఖ్యమైన, పుష్యరథః = ఉత్సవరథము,
కిమ్ = ఎందుకు, తే అగ్రతః = నీ యెదుట, న గచ్ఛతి = వెళ్లుటలేదు?

తా. బంగారముచే అలంకరింపబడిన, మంచి వేగము గల నాలుగు
గుఱ్ఱములు కట్టిన, ప్రధానమైన పుష్యరథము నీ యెదుట ఎందుచే నడచుట
లేదు. 14

మూ. న హస్తీ చాగ్రతః శ్రీమాన్ తవ లక్షణపూజితః,
ప్రయాణే లక్ష్యతే వీర కృష్ణమేఘగిరిప్రభః. 15

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా! తవ = నీయొక్క, ప్రయాణే = ప్రయాణము
నందు, అగ్రతః = ఎదుట, లక్షణపూజితః = మంచి లక్షణములతో పూజింప
బడినదీ, కృష్ణమేఘగిరిప్రభః = నల్లని మేఘముయొక్క పర్వతముయొక్క
కాంతి కలది, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తము అయిన, హస్తీ = గజము, న లక్ష్యతే =
చూడబడుటలేదు.

తా. ఓ వీరా! నీ ప్రయాణమున, అగ్రభాగమునందు, ఉత్తమలక్షణములు
కలదీ, నల్లనిమేఘము వలె పర్వతము వలె ఉన్నదీ, శోభాయుక్తమూ, అయిన
గజము కనబడుటలేదు; కారణ మేమి? 15

మూ. న చ కాఞ్చనచిత్రం తే పశ్యామి ప్రియదర్శన,
భద్రాసనం పురస్కృత్య యాన్తం వీరపురస్సరమ్. 16

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా। ప్రియదర్శన = ప్రియ మైన దర్శనము గల వాడా! కాఞ్చనచిత్రమ్ = బంగారముచే చిత్ర మైన, తే = నీయొక్క, భద్రాసనమ్ = సింహాసనమును, పురస్కృత్య = ఎదుట ఉంచుకొని, యాన్తమ్ = నడచుచున్న, పురస్సరమ్ = నీ ముందు నడచు ఏనుగును, న చ పశ్యామి = నేను చూచుటలేదు.

తా. ప్రియదర్శనుడ వైన ఓ మహావీరా। సువర్ణముచే చిత్రిత మైన నీ సింహాసనమును ముం దిడుకొని, నీ ఎదుట ఏనుగ నడవవలసియున్నది కదా। అది కనబడుటలే దేమి? 17

మూ. అభిషేకో యథా సజ్జః కిమిదానీమిదం తవ,
అపూర్వో ముఖవర్ణశ్చ న ప్రహర్షశ్చ లక్ష్యతే. 18

ప్ర. అ. అభిషేకః = అభిషేకము, యథా = ఎట్లు, సజ్జః = సిద్ధము చేయబడినదో, అట్టి ఈ సమయమున, తవ = నీయొక్క, ముఖవర్ణః = ముఖము యొక్క రంగు, అపూర్వః = పూర్వ మెన్నడును లేని విధముగ నున్నది. ప్రహర్షశ్చ = సంతోషము కూడ, న లక్ష్యతే = కనబడుటలేదు. ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, ఇదమ్ = ఇది, కిమ్ = ఏమి?

తా. నీ కిపుడు అభిషేకము చేయబడుచుండగా, నీ ముఖవర్ణము క్రొత్తగా నున్నది; సంతోషము కూడ కానవచ్చుట లేదు. ఇది ఏమి? 18

మూ. ఇతీవ విలపన్తీం తాం ప్రోవాచ రఘునన్దనః,
సీతే తత్రభవాంస్తాతః ప్రవ్రాజయతి మాం వనమ్. 19

ప్ర. అ. ఇతీవ = ఈ విధముగ, విలపన్తీమ్ = విలపించుచున్న, తామ్ = ఆమెను గూర్చి, రఘునన్దనః = రాముడు, ప్రోవాచ = పలికెను. సీతే = ఓ సీతా। తత్రభవాన్ = పూజ్యు డైన, తాతః = తండ్రి, మామ్ = నన్ను, వనమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రవ్రాజయతి = ప్రవాసముచేయించుచున్నాడు.

తా. ఈ విధముగ విలపించుచున్న సీతతో రాము డి ట్లనెను. "సీతా! పూజ్యు డైన నా తండ్రి నన్ను అరణ్యమునకు పంపివేయుచున్నాడు. 19

మూ. కులే మహతి సంభూతే ధర్మజ్ఞే ధర్మచారిణి,
శృణు జానకి యేనేదం క్రమేణాభ్యాగతం మమ. 20

ప్ర. అ. మహతి = గొప్ప, కులే = కులమునందు, సంభూతే = పుట్టిన దానా! ధర్మజ్ఞే = ధర్మము నెరిగినదానా! ధర్మచారిణి = ధర్మమును ఆచరించు దానా! జానకి = ఓ సీతా! మమ = నాకు, యేన క్రమేణ = ఏ క్రమము చేత, ఇదమ్ = ఇది, అభ్యాగతమ్ = వచ్చినదో, శృణు = వినుము.

తా. సీతా! నీవు ఉత్తమ మైన కులమునందు పుట్టినావు. ధర్మము లన్నియు తెలిసి, ధర్మ మాచరించుదానవు. నాకీ వనవాసము ఏ విధముగ వచ్చినదో చెప్పెదను వినుము. 20

మూ. రాజ్ఞా సత్యప్రతిజ్ఞేన పిత్రా దశరథేన చ,
కైకేయ్యై మమ మాత్రే తు పురా దత్తౌ మహావరౌ. 21

ప్ర. అ. రాజ్ఞా = రాజూ, సత్యప్రతిజ్ఞేన = సత్య మైన ప్రతిజ్ఞకలవాడూ, పిత్రా = నా తండ్రి అయిన, దశరథేన = దశరథునిచేత, పురా = పూర్వము, మమ మాత్రే = నా తల్లి యైన, కైకేయ్యై = కైకేయికి, మహావరౌ = రెండు గొప్ప వరములు, దత్తౌ = ఇవ్వబడినవి.

తా. సత్యప్రతిజ్ఞ గల, మా తండ్రి యైన దశరథమహారాజు, పూర్వము, మా తల్లి యైన కైకేయికి రెండు గొప్పవరముల నిచ్చెను. 21

మూ. తయాద్య మమ సజ్జేఽస్మిన్నభిషేకే నృపోద్యతే,
ప్రచోదితః స సమయో ధర్మేణ ప్రతినిర్జితః. 22

ప్ర. అ. అద్య = ఇపుడు, నృపోద్యతే = రాజుచే ప్రారంభింపబడిన, మమ = నాయొక్క, అస్మిన్ అభిషేకే = ఈ అభిషేకము, సజ్జే = సిద్ధ మైన దగుచుండగా, తయా = ఆమెచేత, సః = ఆ, సమయః = ప్రతిజ్ఞ, ప్రచోదితః = ప్రేరేపించబడినది. ధర్మేణ = ధర్మముచేత, ప్రతినిర్జితః = జయింపబడినది.

తా. ఇపుడు మహారాజు నాకు అభిషేకము చేయ సంకల్పించి ఏర్పాట్లు చేయుచుండగా, ఆమె ఆ వరముల ప్రతిజ్ఞను వెలికి తీసికొని వచ్చి, ధర్మమును చూపి, ఆ ప్రతిజ్ఞను నెగ్గించినది. 22

మూ. చతుర్దశ హి వర్షాణి వస్తవ్యం దణ్డకే మయా,
పిత్రా మే భరతశ్చాపి యౌవరాజ్యే నియోజితః. 23

ప్ర. అ. మయా = నా చేత, చతుర్దశ వర్షాణి = పదునాలుగు సంవత్సరములు, దణ్డకే = దండకారణ్యమునందు, వస్తవ్యమ్ = నివసించవలసి యున్నది మే పిత్రా = నా తండ్రిచేత, భరతశ్చాపి = భరతుడు, యౌవరాజ్యే = యౌవరాజ్యము నందు, నియోజితః = నియమింపబడినాడు.

తా. నేను పదునాలుగు సంవత్సరములు దండకారణ్యమునందు నివసింపవలెను. నా తండ్రి భరతునికి యౌవరాజ్యభారము అప్పగించినాడు. 23

మూ. సోఽహం త్వామాగతో ద్రష్టుం ప్రస్థితో విజనం వనమ్,
భరతస్య సమీపే తు నాహం కథ్యః కదాచన. 24
ఋద్ధియుక్తా హి పురుషా న సహన్తే పరస్తవమ్,
తస్మాన్నతే గుణాః కథ్యా భరతస్యాగ్రతో మమ. 25

ప్ర. అ. విజనమ్ = జనశూన్యమైన, వనమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రస్థితః = ప్రయాణమైన, సః అహమ్ = అట్టి నేను, త్వామ్ = నిన్ను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఆగతః = వచ్చినాను. భరతస్య = భరతునియొక్క, సమీపే = సమీపమునందు, కదాచన = ఎన్నడును, అహమ్ = నేను, న కథ్యః = చెప్పదగినవాడను కాను. ఋద్ధియుక్తాః = ఐశ్వర్యముతో కూడిన, పురుషాః = పురుషులు, పరస్తవమ్ = పరుల స్తోత్రమును, న సహన్తే హి = సహించరు కదా! తస్మాత్ = ఆ కారణము వలన, భరతస్య = భరతుని, అగ్రతః = ఎదుట, తే = నీకు, మమ గుణాః = నా గుణములు, న కథ్యాః = చెప్పదగినవి కావు.

తా. అందుచే నేనిపుడు నిర్జనారణ్యమునకు పోవుటకు బయలుదేరి, నిన్ను చూచుటకై వచ్చినాను. నీ వెన్నడును భరతుని ఎదుట నా ప్రసంగము తీసికొని రావలదు. ఎందుచేతననగా, ఐశ్వర్యముతో ఉన్నవారు, ఎవరైన ఇతరులను పొగడుచుండగా సహించరు. అందుచే భరతుని ఎదుట నీవు నా గుణములను గూర్చి ముచ్చటింపరాదు. 24, 25

మూ. నాపి త్వం తేన భర్తవ్యా విశేషేణ కదాచన,
అనుకూలతయా శక్యం సమీపే తస్య వర్తితుమ్. 26

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, తేన = అతనిచేత, కదాచన = ఎన్నడును, విశేషేణ = విశేష రూపమున, న భర్తవ్యా = పోషింపదగినదానవు కావు. అను

కూలతయా తు = అనుకూలముగా మాత్రమే, అస్య = ఈతనియొక్క, సమీపే సమీపమునందు, వర్తితుమ్ = ఉండుటకు, శక్యమ్ = శక్య మగును.

తా. నిన్ను విశేషముగ పోషించ వలసిన బాధ్యత కూడ భరతునకులేదు. అతనికి అనుకూలముగ ప్రవర్తించుచు మాత్రమే నీ వాతని వద్ద ఉండగలవు.

మూ. తస్మై దత్తం నృపతినా యౌవరాజ్యం సనాతనమ్,
స ప్రసాద్యస్త్వయా సీతే నృపతిశ్చ విశేషతః. 27

ప్ర. అ. నృపతినా = రాజుచేత, తస్మై = అతనికి, సనాతనమ్ = పురాతన మైన, యౌవరాజ్యమ్ = యౌవరాజ్యము, దత్తమ్ = ఇవ్వబడినది. సీతే = సీతా, సః = అతడు, త్వయా = నీచేత, ప్రసాద్యః = అనుగ్రహింప చేసుకొన దగినవాడు. నృపతిశ్చ = దశరథమహారాజు కూడ, విశేషతః = విశేషించి, అనుగ్రహింప చేసుకొనదగినవాడు.

తా. పరంపరాగత మైన యౌవరాజ్యమును మహారాజు అతని కిచ్చినాడు. అందుచే, సీతా! నీ వాతని అనుగ్రహమును, విశేషించి మహారాజు అనుగ్రహము సంపాదించుటకు ప్రయత్నించవలెను. 27

మూ. అహం చాపి ప్రతిజ్ఞాం తాం గురోస్సమనుపాలయన్,
వనమద్యైవ యాస్యామి స్థిరా భవ మనస్విని, 28

ప్ర. అ. అహం చాపి = నేను, గురోః = తండ్రియొక్క, తాం ప్రతిజ్ఞామ్ = ఆ ప్రతిజ్ఞను, సమనుపాలయన్ = పాలించుచు, అద్యైవ = ఇప్పుడే, వనమ్ = వనమునుగూర్చి, యాస్యామి = వెళ్లగలను. మనస్విని = మంచి మనస్సు కల ఓ సీతా, త్వమ్ = నీవు, స్థిరా = ధైర్యవంతురాలవు, భవ = అగుము.

తా. నేను నా తండ్రి యాజ్ఞ ప్రకారము అరణ్యమునకు ఇపుడే వెళ్ళుచున్నాను. ఉత్తమ మైన మనస్సు గల ఓ సీతా! నీవు ధైర్యము వహింపుము. 28

మూ. యాతే చ మయి కల్యాణి వనం మునినిషేవితమ్,
వ్రతోపవాసపరయా భవితవ్యం త్వయానఘే. 29

ప్ర. అ. అనఘే = దోషములు లేని సీతా! కల్యాణి = మంగళప్రదురాలా! మయి = నేను, మునినిషేవితమ్ = మునులచే సేవింపబడిన, వనమ్ = వనమును

గూర్చి, యాతే = వెళ్ళినవాడ నగుచుండగా, త్వయా = నీచేత, వ్రతోపవాస పరయా = వ్రతములందు ఉపవాసములందు ఆసక్తి కలదానవుగా, భవితవ్యమ్ = కాదగినది.

రా. మంగళప్రదురాలవూ, దోషరహితురాలవూ అయిన ఓ సీతా! నేను మునుల నివాసమైన వనమునకు వెళ్ళిన పిమ్మట నీవు వ్రతముల నాచరించుచు ఉపవాసములు చేయుచు ఉండవలెను. 29

మూ. కాల్యముత్థాయ దేవానాం కృత్వా పూజాం యథావిధి,
వన్దితవ్యో దశరథః పితా మమ నరేశ్వరః 30

ప్ర. అ. కాల్యమ్ = ఉషఃకాలమునందే, ఉత్థాయ = లేచి, యథావిధి = యథాశాస్త్రముగా, దేవానామ్ = దేవతలయొక్క, పూజామ్ = పూజను, కృత్వా = చేసి, మమ పితా = నా తండ్రి యైన, నరేశ్వరః = రాజైన, దశరథః = దశరథుడు, వన్దితవ్యః = నమస్కరింపదగినవాడు.

రా. నీవు ఉషః కాలమునందే లేచి, యథావిధిగా పూజ చేసి మా తండ్రి యైన దశరథమహారాజునకు నమస్కరించుచుండవలెను. 30

మూ. మాతా చ మమ కౌసల్యా వృద్ధా సన్తాపకర్శితా,
ధర్మమేవాగ్రతః కృత్వా త్వత్తః సమ్మానమర్హతి. 31

ప్ర. అ. సన్తాపకర్శితా = దుఃఖముతో కృశించినదీ, వృద్ధా = వృద్ధురాలూ, మమ మాతా చ = నా తల్లి అయిన, కౌసల్యా = కౌసల్య, ధర్మమేవ = ధర్మమునే, అగ్రతః కృత్వా = ముందు ఉంచుకొని, త్వత్తః = నీవలన, సమ్మానమ్ = గౌరవమును, అర్హతి = తగియున్నది.

రా. దుఃఖముతో కృశించుచున్నదీ, వృద్ధురాలూ, నా తల్లి అయిన కౌసల్యను నీవు, ధర్మమునకే ప్రాధాన్య మిచ్చుచు గౌరవించవలెను. 31

మూ. వన్దితవ్యాశ్చ తే నిత్యం యాః శేషా మమ మాతరః,
స్నేహప్రణయసమ్భోగైః సమా హి మమ మాతరః. 32

ప్ర. అ. శేషాః = మిగిలిన, యాః = ఏ, మమ మాతరః = నా తల్లులు గలరో వారును, తే = నీకు, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, వన్దితవ్యాః = నమస్క

రింప దగినవారు, మమ = నాకు, మాతరః = తల్లులందరును, స్నేహప్రణయ సంభోగైః = స్నేహముచేతను, ప్రేమచేతను, పోషణముచేతను, సమాః హి = సమాన మైనవారే కదా।

తా. స్నేహము, ప్రేమ, పోషణము-వీని విషయమున నాకు తల్లు లందరును సమాన మైనవారే. అందుచేత నా మిగిలిన తల్లులను గూడ నీవు ఆదరించుచుండవలెను. 32

మూ. భ్రాతృపుత్రసమౌ చాపి ద్రష్టవ్యౌ చ విశేషతః,
త్వయా భరతశత్రుఘ్నౌ ప్రాణైః ప్రియతరౌ మమ. 33

ప్ర.అ. మమ = నాకు, ప్రాణైః = ప్రాణములంటె (ప్రాణములతో సమానముగ) ప్రియతరౌ = మిక్కిలి ప్రియు లైన, భరతశత్రుఘ్నౌ = భరత శత్రుఘ్నులు, విశేషతః = విశేషించి, త్వయా = నీ చేత, భ్రాతృపుత్రసమౌ = సోదరులవలెను, పుత్రులవలెను, ద్రష్టవ్యౌ చ = చూడదగినవారు.

తా. విశేషించి నీవు, నా ప్రాణములతో సమాను లైన భరతశత్రుఘ్నులను, సోదరుల వలె, పుత్రుల వలె చూచుకొనవలెను.

మూ. విప్రియం న చ కర్తవ్యం భరతస్య కదాచన,
స హి రాజా ప్రభుశ్చైవ దేశస్య చ కులస్య చ. 34

ప్ర. అ. కదాచన = ఎన్నడును, భరతస్య = భరతునకు, విప్రియమ్ = అనిష్టము, న కర్తవ్యమ్ = చేయదగినది కాదు. సః = అతడు, దేశస్య చ = దేశమునకును, కులస్య చ = కులమునకును, రాజా = రాజు; ప్రభుశ్చైవ = ప్రభువు కదా।

తా. భరతుడు రాజ్యమునకు, కులమునకును గూడ రాజు; సర్వాధికారి. అందుచే అతని కెన్నడును అనిష్టము చేయగూడదు. 34

మూ. ఆరాధితా హి శీలేన ప్రయత్నైశ్చోపసేవితాః,
రాజానః సంప్రసీదన్తి ప్రకుప్యన్తి విపర్యయే. 35

ప్ర. అ. రాజానః = రాజులు, శీలేన = మంచి శీలముచే, ఆరాధితాః = సంతోషపెట్టబడినవారై, ప్రయత్నైః = ప్రయత్నములచే, ఉపసేవితాః = సేవింప

ఐతినవారై, సంప్రసీదన్తి = ప్రసన్ను లగుదురు. విపర్యయే = అందుకు విరుద్ధముగా, ప్రవర్తించినచో, ప్రకుప్యన్తి = కోపగింతురు.

తా. రాజులను మంచి స్వభావముచే (నడవడికచే) సంతోషింపచేయుచు ప్రయత్నపూర్వకముగా సేవించినచో వారు ప్రసన్ను లగుదురు. అట్లు కానిచో కోపింతురు. 35

మూ. ఔరసానపి పుత్రాన్హి త్యజన్త్యహితకారిణః,
సమర్థాన్ సంప్రగృహ్ణన్తి జనానపి నరాధిపాః. 36

ప్ర. అ. నరాధిపాః = రాజులు, అహితకారిణః = అహితమును చేయు, ఔరసాన్ పుత్రానపి = ఔరసపుత్రులను గూడ, త్యజన్తి = విడచివేయుదురు. సమర్థాన్ = సమర్థులైన, జనానపి = ఇతరజనులను గూడ, సంప్రగృహ్ణన్తి = స్వీకరింతురు.

తా. అహితమును చేయువారు ఔరసపుత్రులైనను వారిని రాజులు పరిత్యజింతురు. బాహ్యజను లైనను సమర్థు లైనచో వారిని దగ్గరకు తీయుదురు. 36

మూ. సా త్వం వసేహ కల్యాణి రాజ్ఞః సమనువర్తినీ,
భరతస్య రతా ధర్మే సత్యవ్రతపరాయణా. 37

ప్ర. అ. కల్యాణి = మంగళ స్వరూపురాల వగు ఓ సీతా। సా త్వమ్ = అట్టి నీవు, రాజ్ఞః = రాజైన, భరతస్య = భరతునకు, సమనువర్తినీ = అనుకూలముగా ఉంటున్నదానవై, ధర్మే = ధర్మమునందు, రతా = ఆసక్తి కలదానవై, సత్యవ్రతపరాయణా = సత్యవ్రతమునందు ఆసక్తి గలదానవై, ఇహ = ఇచట, వస = నివసించుము.

తా. మంగళస్వరూపురాల వైన ఓ సీతా! నీవు రాజైన భరతుని విషయమున అనుకూలముగ ప్రవర్తించుచు, ధర్మనిరతురాలవై, సత్యవ్రతమును అవలంబించి, ఇచటనే నివసింపుము. 37

మూ. అహం గమిష్యామి మహావనం ప్రియే
త్వయా హి వస్తవ్యమిహైవ భామిని.

యథా వ్యళీకం కురుషే న కస్య చిత్
తథా త్వయా కార్యమిదం వచో మమ. 38

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
షడ్వింశః సర్గః.

ప్ర. అ. ప్రియే = ఓ ప్రియురాలా। భామిని = సీతా! అహమ్ = నేను, మహావనమ్ = మహావనమును గూర్చి, గమిష్యామి = వెళ్లగలను. త్వయా = నీచేత, ఇహైవ = ఇచటనే, కస్య చిత్ = ఎవ్వనికిని, యథా = ఏ విధముగా, వ్యళీకమ్ = అపకారమును, న కురుషే = చేయవో, తథా = ఆవిధముగా, వస్తవ్యమ్ = నివసింపదగి యున్నది. మమ = నాయొక్క, ఇదం వచః = ఈ వాక్యము, కార్యమ్ = చేయదగినది.

తా. ఓ ప్రియురాలా। నేను మహారణ్యమునకు వెళ్లెదను. నీవు మాత్రము ఎవ్వరి మనస్సునకును కష్టము కలిగింపకుండగ ఇచటనే ఉండుము. నా మాట లను వినుము.

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో ఇరువదియారవ సర్గ సమాప్తము.

అథ సప్తవింశః సర్గః

["నన్ను కూడ అరణ్యమునకు తీసికొనివెళ్ళుము" అని సీత రాముని ప్రార్థించుట.]

మూ. ఏవముక్తా తు వైదేహీ ప్రియార్హా ప్రియవాదినీ,
ప్రణయాదేవ సంక్రుద్ధా భర్తారమిదమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. ప్రియవాదినీ=ప్రియమును పలుకునదీ, ప్రియార్హా=ప్రియమైన మాటలకు మాత్రమే తగినదీ అయిన, వైదేహీ=సీత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తా=పలకబడిన దై, ప్రణయాదేవ=ప్రేమవలననే, సంక్రుద్ధా=కోపించిన దై, భర్తారమ్=భర్తను గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. ప్రియముగ మాటలాడునదీ, ప్రియవాక్యములకే తగినదీ అయిన ఆ సీత రాముని మాటలు విని, ప్రేమచేతనే కోపించిన దై, అతనితో ఇట్లనెను. 1

మూ. కిమిదం భాషసే రామ వాక్యం లఘుతయా ధ్రువమ్,
త్వయా యదపహాస్యం మే శ్రుత్వా నరవరాత్మజ. 2

ప్ర. అ. నరవరాత్మజ=రాజకుమారా! రామ=రామా! యత్=ఏ వాక్యము, లఘుతయా=తేలి కైన దగుటచే, త్వయా=నీచేత, ధ్రువమ్=తప్పక, అపహాస్యమ్=పరిహసింపదగినదో, శ్రుత్వా=విని, మే=నాకు (నాచేత గూడ) పరిహసింపదగినదో అట్టి, ఇదమ్=ఈ, కిం వాక్యమ్=ఏమి వాక్యమును, భాషసే=మాటలాడుచున్నావు!

తా. రాజకుమారా! రామా! ఏమి టిది నీవు చెప్పుచున్నది! ఈ అర్థరహిత మైన మాటలకు నీకే తప్పక అవహాస్యము కలుగును. నీ నోటినుండి విని నాకును ఇది అవహాస్యాస్పద మగుచున్నది. 2

మూ. ఆర్యపుత్ర పితా మాతా భ్రాతా పుత్రస్తథా స్నుషా.
స్వాని పుణ్యాని భుఞ్జానాః స్వం స్వం భాగ్యముపాసతే.

ప్ర. అ. ఆర్యపుత్ర = ఓ ఆర్యపుత్రా। పితా = తండ్రి, మాతా = తల్లి, భ్రాతా = సోదరుడూ, పుత్రః = పుత్రుడూ, తథా = మరియు, స్నుషా = కోడలూ, స్వాని = తమ సంబంధ మైన, పుణ్యాని = పుణ్యములను, భుఞ్జానాః = అనుభవించుచున్నవా రై, స్వం స్వమ్ = తమ తమ, భాగ్యమ్ = భాగ్యమును (అదృష్టమును) ఉపాసతే = పొందుచున్నారు.

తా. ఆర్యపుత్రా! తండ్రి, తల్లి, సోదరుడూ, కోడలూ, మొద లైనవారు వారు వారు చేసిన పూర్వపుణ్యము ననుసరించి ఆ యా ఫలితములను అనుభవించుచుందురు. ఎవరు చేసిన పాపపుణ్యఫలములను వారే కాని ఇతరు లనుభవింపరు. 3

మూ. భర్తుర్భాగ్యం తు భార్యైకా ప్రాప్నోతి పురుషర్షభ,
అతశ్చైవాహమాదిష్టా వనే వస్తవ్యమిత్యపి. 4

ప్ర. అ. పురుషర్షభ = పురుషశ్రేష్ఠుడా। భర్తుర్భాగ్యం తు = భర్తయొక్క భాగ్యము నైతే, ఏకా = ఒక్క, భార్యా = భార్యయే, ప్రాప్నోతి = పొందును. అతశ్చ ఆకారణమువలన, అహమపి = నేనుకూడ, వనే = వనమునందు, వస్తవ్యమితి = నివసింపవలెను అని, ఆదిష్టా ఏవ = ఆజ్ఞాపింపబడినదాననే.

తా. ఓ నరశ్రేష్ఠా! భార్య ఒక్కతె మాత్రమే భర్తయొక్క భాగ్యమును పంచుకొనును. అందుచే నిన్ను వనమునకు వెళ్లవలె నని ఆజ్ఞాపించినట్లో, నన్ను కూడ ఆజ్ఞాపించినట్లే. 4

మూ. న పితా నాత్మజో నాత్మా న మాతా న సఖీజనః,
ఇహ ప్రేత్య చ నారీణాం పతిరేకో గతిః సదా. 5

ప్ర. అ. పితా = తండ్రి, న = గతి కాదు. ఆత్మజః = కుమారుడు, న = కాదు. ఆత్మా = తాను కూడ, న = కాదు. మాతా = తల్లి, న = కాదు. సఖీజనః = సఖీజనము, న = కాదు. నారీణామ్ = స్త్రీలకు, ఇహ = ఈ లోకమునందును, ప్రేత్య చ = మరణానంతరము గూడ, సదా = ఎల్లప్పుడును, ఏకః = ఒక్క, పతిః = భర్తయే, గతిః = గతి.

తా. స్త్రీకి తండ్రి గాని, కుమారుడు గాని, తనకు తానే గాని, తల్లి గాని, సఖురాండ్రు గాని గతి (గమ్యస్థానము లేదా గమ్యము చూపువారు) కాజాలరు. ఇహలోకమునం దైనను, మరణానంతర మైనను భర్త ఒక్కడే స్త్రీలకు ఉత్తమ గతి. 5

మూ. యది త్వం ప్రస్థితో దుర్గం వనమద్యైవ రాఘవ,
అగ్రతస్తే గమిష్యామి మృద్నన్తీ కుశకణ్టకాన్. 6

ప్ర. అ. రాఘవ=రామా! అద్యైవ=ఇప్పుడే, త్వమ్=నీవు, దుర్గమ్=ప్రవేశింప శక్యము కాని, వనమ్=వనమును గూర్చి, ప్రస్థితః యది=ప్రయాణ మైనచో, కుశకణ్టకాన్=కుశలను కంటకములను, మృద్నన్తీ=నలగగొట్టుచు, తే అగ్రతః=నీ ఎదుట, గమిష్యామి=వెళ్లగలను.

తా. రామా! నీ విపుడే దుర్గమారణ్యమునకు ప్రయాణ మైనచో, నేను గూడ నీ ముందే నడచుచు, దర్భలను కంటకములను నలగగొట్టి, నీవు నడచుటకు సుఖముగా నుండు నట్లు చేసెదను. 6

మూ. ఈర్ష్యారోషౌ బహిష్కృత్య భుక్తశేషమివోదకమ్,
నయ మాం వీర విస్రబ్ధః పాపం మయి న విద్యతే. 7

ప్ర. అ. వీర=ఓ వీరుడా! ఈర్ష్యారోషౌ=ఈర్ష్యను (ఓర్పులేకపోవుట) రోషమును, భుక్తశేషమ్=త్రాగగా మిగిలిన, ఉదకమ్ ఇవ=ఉదకమును వలె, బహిష్కృత్య=విడచి, విస్రబ్ధః=విశ్వాసము కలవాడవై, మామ్=నన్ను, నయ=తీసికొని వెళ్లుము. మయి=నాయందు, పాపమ్=పాపము, న విద్యతే=లేదు.

తా. వీరా! నేను నీ మాట మన్నించనందులకు కలుగు ఈర్ష్యను కోపమును, త్రాగగా మిగిలిన జలమును పరిత్యజించి నట్లు పరిత్యజించి, నన్ను కూడ తీసికొని వెళ్ళుము. నాయందు ఎట్టి పాపము లేదు. నీ కేమియు కష్టము కలుగదు. అందుచే నమ్మకముతో తీసికొని వెళ్లుము.

మూ. ప్రాసాదాగ్రైర్విమానైర్వా వైహాయసగతేన వా,
సర్వావస్థాగతా భర్తుః పాదచ్ఛాయా విశిష్యతే. 8

ప్ర. అ. ప్రాసాదాగ్రైః=మేడల శిఖరములతో గాని, విమానైర్వా=విమానములతో గాని, వైహాయసగతేన వా=ఆకాశసంచారముతో గాని పోవుచుగా, లేదా ప్రాసాదాగ్రాదులం దున్నపుడు కూడ, సర్వావస్థాగతా=అన్ని అవస్థలయందును లభించు, భర్తుః=భర్తయొక్క, పాదచ్ఛాయా=పాదముల నీడ, విశిష్యతే=విశిష్టమైనది.

తా. మేడలమీద నివాసముకంటెను, విమానములకంటెను (ఇచట విమాన మనగా అత్యుత్తమ మైన భవన మని అర్థము), ఆకాశసంచారముకంటెను, లేదా ప్రాసాదాగ్రనివాసాదిసమయములందు కూడ, అన్ని అవస్థలందును భర్త పాదచ్ఛాయయే విశిష్ట మైనది. 8

మూ. అనుశిష్టాస్మి మాత్రా చ పిత్రా చ వివిధాశ్రయమ్,
నాస్మి సంప్రతి వక్తవ్యా వర్తితవ్యం యథా మయా. 9

ప్ర. అ. మాత్రా చ=తల్లిచేతను, పిత్రా చ=తండ్రిచేతను, వివిధాశ్రయమ్=అనేకవిషయములను గూర్చి, అనుశిష్టా=బోధింపబడితిని. మయా=నాచేత, యథా=ఎట్లు, వర్తితవ్యమ్=ప్రవర్తించవలెనో, సంప్రతి=ఇప్పుడు, వక్తవ్యా=చెప్పదగినదానను, నాస్మి=కాను.

తా. అనేకవిషయములను గూర్చి నా తలిదండ్రులు నాకు పూర్వమే ఉపదేశించి ఉన్నారు. అందుచే నే నెట్లు నడచుకొనవలెనో, ఇప్పుడు, నా కెవ్వరును చెప్ప పని లేదు. 9

మూ. అహం దుర్గం గమిష్యామి వనం పురుషవర్జితమ్,
నానామృగగణాకీర్ణం శార్దూలవృకసేవితమ్. 10

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, దుర్గమ్=ప్రవేశింపకష్టమైనదీ, పురుషవర్జితమ్=జనశూన్యమూ, నానామృగగణాకీర్ణమ్=అనేకవిధములైన మృగసముదాయముతో నిండినదీ, శార్దూలవృకసేవితమ్=పులులచేతను, తోడేళ్లచేతను ఆశ్రయింపబడినదీ అయిన, వనమ్=వనమును గూర్చి, గమిష్యామి=వెళ్లగలను.

తా. జనశూన్యమూ వివిధములైన మృగగణములతో నిండినదీ, పులులు, తోడేళ్లు మొదలైనవాటికి నివాసమూ, దుర్గమమూ అయిన అరణ్యమునకు నేను గూడ వచ్చెదను. 10

మూ. సుఖం వనే నివత్స్యామి యథైవ భవనే పితుః,
అచిన్తయన్తీ త్రీన్ లోకాన్ చిన్తయన్తీ పతివ్రతమ్. 11

ప్ర. అ. త్రీన్ లోకాన్=మూడు లోకములను గూర్చి, అచిన్తయన్తీ=ఆలోచించనిదాననై, పతివ్రతమ్=భర్తకు సంబంధించిన శుశ్రూషాదివ్రతమునే, చిన్తయన్తీ=ఆలోచించుచున్నదాననై, వనే=వనమునందు, పితుః=తండ్రియొక్క, భవనే=గృహమునందు, యథైవ=ఎట్లో అట్లు, సుఖమ్=సుఖముగా, నివత్స్యామి=నివసించెదను.

తా. నాకు మూడులోకములలో ఉన్న ఏ వస్తువును గూర్చియు చింత ఉండదు. కేవలము పతిశుశ్రూషాదివ్రత మాచరించుచు, అడవియందు, పుట్టింట నున్నట్లు-సుఖముగా ఉండెదను. 11

మూ. శుశ్రూషమాణా తే నిత్యం నియతా బ్రహ్మచారిణీ,
సహ రంస్యే త్వయా వీర వనేషు మధుగన్ధిషు. 12

ప్ర. అ. వీర=ఓ వీరా! నిత్యమ్=నిత్యమూ, తే=నీకు, శుశ్రూషమాణా=శుశ్రూషచేయుచూ, నియతా=నియమవంతురాలనై, బ్రహ్మచారిణీ=బ్రహ్మచర్యవ్రత మవలంబించి, మధుగన్ధిషు=తేనెల సువాసనలు గల, వనేషు=వనములందు, త్వయా సహ=నీతో కూడ, రంస్యే=క్రీడింపగలను.

తా. నిత్యమూ నీ సేవచేయుచు, నియమపూర్వకముగ బ్రహ్మచర్యమును అవలంబించి, తేనెల సువాసనలతో నిండిన అరణ్యములలో నీతో విహరింతును.

మూ. త్వం హి శక్తో వనే కర్తుం రామ సంపరిపాలనమ్,
అన్యస్యాపి జనస్యేహ కిం పునర్మమ మానద. 13

ప్ర. అ. మానద=మానమును (గౌరవమును) ఇచ్చువాడా, రామ=రామా, త్వమ్=నీవు, ఇహ=ఇచట, వనే=వనమునందు, అన్యస్య=ఇతరుడైన, జనస్య=జనునియొక్క, సంపరిపాలనమపి=రక్షణమును కూడ, కర్తుమ్=చేయుటకు, శక్తః హి=సమర్థుడవు కదా! మమ=నాయొక్క రక్షణమును గూర్చి, కిం పునః=చెప్పనేల.

తా. అందరి గౌరవమును రక్షించు ఓ రామా! నీవు అరణ్యములో ఇతరులను గూడ సంరక్షించుటకు సమర్థుడవు. ఇంక నా మాట చెప్పవలెనా? 13

మూ. సహ త్వయా గమిష్యామి వనమద్య న సంశయః,
నాహం శక్యా మహాభాగ నివర్తయితు ముద్యతా. 14

ప్ర. అ. అద్య = నేడు, త్వయా సహ = నీతో గూడ, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గమిష్యామి = వెళ్లగలను. సంశయః = సంశయము, న = లేదు. మహాభాగ = మహాభాగ్యవంతుడా! ఉద్యతా = వనమునకు వచ్చుటకై ఉద్యమించిన, అహమ్ = నేను, నివర్తయితుమ్ = మరల్చుటకు, న శక్యా = శక్య మైన దానను కాను.

తా. ఈ రోజున నీతో కూడ వనమునకు వచ్చెదను. సందేహము లేదు. ఓ మహాభాగ్యవంతుడా! ఈ విధముగ నిర్ణయించుకొన్న నన్నెవ్వరును మరల్చ జాలరు. 14

మూ. ఫలమూలాశనా నిత్యం భవిష్యామి న సంశయః,
న తే దుఃఖం కరిష్యామి నివసన్తీ సహ త్వయా. 15

ప్ర. అ. నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, ఫలమూలాశనా = ఫలమూలములను భుజించు దానను, భవిష్యామి = కాగలను. సంశయః = సంశయము, న = లేదు. త్వయా సహ = నీతో కూడ. నివసన్తీ = నివసించుచున్న దాన నై, తే = నీకు, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, న కరిష్యామి = చేయను.

తా. నేను నిస్సంశయముగ నిత్యము ఫలమూలములను మాత్రమే భుజించెదను. నీకు ఏ మాత్రము దుఃఖము కలిగింపకుండ నీతో కలిసి నివసింతును.

మూ. ఇచ్ఛామి సరిత శ్శైలాన్ పల్వలాని వనాని చ,
ద్రష్టుం సర్వత్ర నిర్భీతా త్వయా నాథేన ధీమతా. 16

ప్ర. అ. ధీమతా = బుద్ధిమంతుడవును, నాథేన = నాథుడవును అయిన, త్వయా = నీతో కలిసి యుండి, సర్వత్ర = అంతటను, నిర్భీతా = భయపడని దాననై, సరితః = నదులను, శైలాన్ = పర్వతములను, పల్వలాని = చిన్న సరస్సులను, వనాని చ = వనములను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. నీ ప్రక్కనే ఉండుటచే ఎచటను భయ మేమియు లేనిదాననై, నదులను శైలములను చిన్న చెరువులను వనములను చూడవలె నని కోరుచున్నాను.

మూ. హంసకారణ్డవాకీర్ణాః పద్మినీః సాధుపుష్పితాః,
ఇచ్ఛేయం సుఖినీ ద్రష్టుం త్వయా వీరేణ సంగతా. 17

ప్ర. అ. వీరేణ = వీరుడ వైన, త్వయా = నీతో, సంగతా = కూడిన దాన నై, సుఖినీ = సుఖవంతురాల నై, హంసకారణ్డవాకీర్ణాః = హంసలతోను కారండవ పక్షులతోను వ్యాప్త మైన, సాధు = చక్కగా, పుష్పితాః = పుష్పించిన, పద్మినీః = పద్మసరస్సులను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఇచ్ఛేయమ్ = ఇచ్ఛయింతును.

తా. వీరుడ వైన నీ దగ్గర నుండి, సుఖవంతురాలనై, హంసంతోనూ కారండవపక్షులతోనూ కూడిన, చక్కగా పుష్పించిన పద్మ సరస్సులను చూడవలె నని కోరుచున్నాను. 17

మూ. అభిషేకం కరిష్యామి తాను నిత్యం యతవ్రతా,
సహ త్వయా విశాలాక్ష రంస్యే పరమనన్దినీ. 18

ప్ర. అ. విశాలాక్ష = విశాలం మైన నేత్రములు కలవాడా! యతవ్రతా = దృఢ మైన నియమము కలదాన నై, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, తాసు = ఆ పద్మ సరస్సులందు, అభిషేకమ్ = స్నానమును, కరిష్యామి = చేయగలను. పరమ నన్దినీ = గొప్ప ఆనందము గలదాననై, త్వయా సహ = నీతో కూడ, రంస్యే = క్రీడించెదను.

తా విశాల మైన నేత్రములు గల ఓ రామా! స్థిర మైన వ్రత మాచరించుచు, నిత్యము ఆ తామరకొలనులలో స్నానము చేయుచు, గొప్ప ఆనందము కలదాననై నీతో క్రీడించెదను. 18

మూ. ఏవం వర్షసహస్రాణాం శతం వాపి త్వయా సహ,
వ్యతిక్రమం న వేత్స్యామి స్వర్గోఽపి హి న మే మతః.

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగ, అహమ్ = నేను, త్వయా సహ = నీతో కూడ, వర్షసహస్రాణామ్ = వేయి సంవత్సరముల, శతం వాపి = శతమును గడపినను గూడ, వ్యతిక్రమమ్ = దీనికి విరుద్ధ మగు పద్ధతిని, న వేత్స్యామి =

ఎరుగఁజాలను. మే = నాకు, స్వర్గోఽపి = స్వర్గముకూడ, న మతః హి = ఇష్టము కాదు కదా.

తా. ఈ విధముగ నీ సాంగత్యమునం దుంటి లక్షసంవత్సరము లైనను సుఖసంతోషాదులతో ఏఁడ్లు మార్పును చూడఁజాలను. నీవు లేని స్వర్గ మైనను నా కిష్టము కాదు. 19

మూ. స్వర్గేఽపి చ వినా వాసో భవితా యది రాఘవ,
త్వయా మమ నరవ్యాఘ్ర నాహం తమపి రోచయే. 20

ప్ర. అ. నరవ్యాఘ్ర = నరులలో శ్రేష్ఠుఁడ వైన, రాఘవ = రామా! త్వయా వినా = నీవు లేకుండ, మమ = నాకు, స్వర్గేఽపి = స్వర్గమునందు కూడ, వాసః = నివాసము, భవితా యది = కానున్నలో, అహమ్ = నేను, తమపి = దానిని కూడ, న రోచయే = ఇష్టపడను.

తా. నరులలో శ్రేష్ఠుఁడ వైన ఓ రామా! నీవు లేకుండ స్వర్గనివాసము కూడ నాకు ఇష్టము కాజాలదు. 20

మూ. అహం గమిష్యామి వనం సుదుర్గమం
మృగాయుతం వానరవారణైర్యుతమ్,
వనే నివత్స్యామి యథా పితుర్గృహే
తవైవ పాదావుపగృహ్య సంయతా. 21

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, సుదుర్గమమ్ = మిక్కిలి దుర్గమ మైనదీ, మృగాయుతమ్ = మృగములతో కూడినదీ, వానరవారణైః = వానరములతోను, ఏనుగులతోను కూడినదీ అయిన, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గమిష్యామి = వెళ్లగలను. తవ = నీయొక్క, పాదావేవ = పాదములనే, ఉపగృహ్య = గ్రహించి, సంయతా = నియమవంతురాల నై, వనే = వనమునందు, పితుః = తండ్రియొక్క, గృహే యథా = గృహమునందు వలె, నివత్స్యామి = నివసించగలను.

తా. మృగములతోనూ, వానరములతోనూ, గజములతోనూ నిండినదై, ప్రవేశించుటకు చాల కష్ట మైన అరణ్యమునకు వచ్చి, నియమవంతురాలనై, నీ

పాదములనే పట్టుకొని, ఆ అరణ్యములో పుట్టింట నున్నట్లు సుఖముగా నివ
సించెదను. 21

మూ. అనన్యభావామనురక్తచేతసం
త్వయా వియుక్తాం మరణాయ నిశ్చితామ్,
నయస్వ మాం సాధు కురుష్వ యాచనాం
న తే మయాऽతో గురుతా భవిష్యతి. 22

ప్ర. అ. అనన్యభావామ్ = మరియొక భావ మేదియు లేనిదాననూ, అను
రక్తచేతసమ్ = నీయం దనురాగము గల చిత్తము కలదాననూ, త్వయా =
నీతో, వియుక్తామ్ = వియోగమును చెందినచో, మరణాయ = మరణముకొరకు,
నిశ్చితామ్ = నిశ్చయించుకొన్నదాననూ అయిన, మామ్ = నన్ను, నయస్వ =
తీసికొనివెళ్ళుము. యాచనామ్ = నా ప్రార్థనను, సాధు = బాగుగా, కురుష్వ =
చేయుము. అతః = దీనివలన, తే = నీకు, మయా = నాచే, గురుతా = భారము,
న భవిష్యతి = కాబోదు.

తా. ఇతరభావము లేవియు లేక నీయందే అనురాగము గల చిత్తముతో
నున్న నేను నీతో వియోగ మేర్పడిన పక్షమున మరణించవలె నని నిశ్చయించు
కొంటిని. అందుచే నన్ను తీసికొని వెళ్ళుము. నా కోరికను బాగుగా మన్నింపుము.
ఇట్లు చేయుటచే నావలన నీ కేమియు బరువు కలగబోదు. 22

మూ. తథా బ్రువాణామపి ధర్మవత్సలో
న చ స్మ సీతాం నృవరో నినీషతి,
ఉవాచ చైనాం బహు సన్నివర్తనే
వనే నివాసస్య చ దుఃఖితాం ప్రతి. 23

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
సప్తవింశః సర్గః.

ప్ర. అ. ధర్మవత్సలః = ధర్మమునందు ప్రీతి కల, నృవరః = ఆ నర
శ్రేష్ఠుడు, తథా = ఆ విధముగా, బ్రువాణామపి = మాటలాడుచున్నను, సీతామ్
= సీతను, న నినీషతి స్మ = తీసికొని వెళ్ళుటకు ఇష్టగింపలేదు. సంనివర్తనే =

ఆమెను మరల్పుట విషయమై, ఏనామ్ = ఆమెను గూర్చి, వనే = వనమునందు, నివాసస్య = నివాసముయొక్క, దుఃఖితాం ప్రతి = దుఃఖకర మను విషయమును గూర్చి, బహు = అత్యధికముగా, ఉవాచ చ = పలికెను కూడ.

తా. సీత ఇట్లు పలుకుచున్నను, ధర్మాత్ము డగు రాముడు ఆమెను తీసి కొని వెళ్ళుటకు అంగీకరించలేదు. ఆమెను వనగమనప్రయత్నమునుండి మరల్పుటకై వనవాసమునం దుండు దుఃఖములను గూర్చి ఆమెకు ఎక్కువగా చెప్ప మొదలిడెను. 28

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఇరువదియేడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అష్టావింశః సర్గః

[శ్రీరాముడు వనవాసమందలి క్లేశములను వర్ణించుచు, సీతను వనమునకు రావలదని వారించుట].

మూ. స ఏవం బ్రువతీం సీతాం ధర్మజ్ఞో ధర్మవత్సలః,
స నేతుం కురుతే బుద్ధిం వనే దుఃఖాని చిన్తయన్. 1

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞః = ధర్మము తెలిసినవాడూ, ధర్మవత్సలః = ధర్మమునందు ప్రీతికలవాడూ అయిన, సః = రాముడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, బ్రువతీమ్ = పలుకుచున్న, సీతామ్ = సీతను, నేతుమ్ = తీసికొని వెళ్లుటకు, బుద్ధిమ్ = బుద్ధిని, వనే = వనమునందలి, దుఃఖాని = దుఃఖములను గూర్చి, చిన్తయన్ = ఆలోచించుచు, న కురుతే = చేయలేదు.

తా. ధర్మజ్ఞుడూ, ధర్మతత్పరుడూ అయిన ఆ రాముడు, వనములలో కలుగు దుఃఖములను గూర్చి ఆలోచించుచు సీత ఈ విధముగ మాటలాడుచున్నను, ఆమెను తీసికొనివెళ్లుటకు అంగీకరించలేదు. 1

మూ. సాన్త్వయిత్వా పునస్తాం తు బాష్పదూషితలోచనామ్,
నివర్తనార్థే ధర్మాత్మా వాక్యమేతదువాచ హ. 2

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన రాముడు, బాష్పదూషితలోచనామ్ = కన్నీటితో దూషితమైన నేత్రములు గల, తామ్ = ఆమెను, సాన్త్వయిత్వా = ఓదార్చి, నివర్తనార్థే = ఆమెను మరల్చుటకై, పునః = మరల, ఏతత్ = ఈ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ హ = పలికెను.

తా. ధర్మాత్ముడైన రాముడు, కన్నీటితో నిండిన నేత్రములు గల ఆ సీతను ఓదార్చి, ఆమెను వనగమనోద్యమమునుండి మరల్చుటకై మరల ఇట్లు పలికెను. 2

మూ. సీతే మహాకులీనాసి ధర్మే చ నిరతా సదా,
ఇహాచర స్వధర్మం త్వం మే యథా మనసః సుఖమ్. 3

ప్ర. అ. సీతే=సీతా! మహాకులీనా=ఉత్తమకులమునందు పుట్టినదానవు, సదా=ఎల్లప్పుడును, ధర్మే=ధర్మమునందు, నిరతా=ఆసక్తురాలవు, అసి=అయియున్నావు. ఇహ=ఇచటనే, యథా=ఎట్లు, మే మనసః=నా మనస్సునకు, సుఖమ్=సుఖము కలుగునో ఆ విధముగ, త్వమ్=నీవు, స్వధర్మమ్=స్వధర్మమును, ఆచర=ఆచరించుము.

తా. సీతా! నీవు ఉత్తమకులమునందు పుట్టినదానవు. సర్వదా ధర్మతత్పరురాలవు. నీవు ఇచటనే ఉండి, నీ స్వధర్మము నాచరించుచున్నచో నా మనస్సునకు సుఖము కలుగును. 3

మూ. సీతే యథా త్వాం వక్ష్యామి తథా కార్యం త్వయాబలే,
వనే హి బహవో దోషా వదతస్తాన్నిబోధ మే. 4

ప్ర. అ. అబలే=దుర్బలురాల వైన, సీతే=సీతా, త్వామ్=నిన్ను గూర్చి, యథా=ఎట్లు, వక్ష్యామి=చెప్పగలనో, తథా=అట్లు, త్వయా=నీచేత, కార్యమ్=చేయదగినది. వనే=వనమునందు, బహవః=అనేక మైన, దోషాః హి=దోషము లుండును గదా. వదతః=చెప్పుచున్న, మే=నానుండి, తాన్=ఆ దోషములను గూర్చి, నిబోధ=తెలిసికొనుము.

తా. అబల వైన ఓ సీతా! నేను చెప్పి నట్లు చేయుము. అరణ్యములో అనేకకష్టము లుండును. అవి ఏవో చెప్పెదను; వినుము. 4

మూ. సీతే విముచ్యతామేషా వనవాసకృతా మతిః,
బహుదోషం హి కాన్తారం వనమిత్యభిధీయతే 5

ప్ర. అ. సీతే=సీతా! వనవాసకృతా=వనవాసమును గూర్చి చేయబడిన, ఏషా=ఈ, మతిః=ఆలోచన, విముచ్యతామ్=విడువబడుగాక. కాన్తారమ్=ప్రవేశింపశక్యము కాని, వనమ్=వనము, బహుదోషయుతమ్=అనేకదోషములతో కూడినదిగా, అభిధీయతే హి=చెప్పబడుచున్నది కదా.

తా. సీతా! వనమునకు వెళ్లవలెనను ఆలోచన విడుముము. ప్రవేశింప శక్యము కాని అరణ్యమునందు ఎన్నో దోషము లున్నట్లు జను లందరును చెప్పుచుందురు కదా. 5

మూ. హితబుద్ధ్యా ఖలు వచో మయైతదభిధీయతే,
సదా సుఖం న జానామి దుఃఖమేవ సదా వనమ్. 6

ప్ర. అ. మయా=నాచేత, ఏతత్ వచః = ఈ వచనము, హితబుద్ధ్యా = హిత మను అభిప్రాయముచేతనే, అభిధీయతే హి = చెప్పబడుచున్నది కదా. వనమ్ = వనమును, సదా = ఎన్నడును, సుఖమ్ = సుఖకరమైనదానినిగా, న జానామి = ఎరుగను. సదా = ఎల్లపుడును, దుఃఖమేవ = దుఃఖకరమే.

తా. నేను నీ హితమును కోరియే ఇట్లు చెప్పుచున్నాను. వనము సర్వదా దుఃఖనిలయము. అచట సుఖ మెన్నడును కలుగదు. 6

మూ. గిరినిర్ఝరసంభూతా గిరికన్దరవాసినామ్,
సింహానాం నినదా దుఃఖాః శ్రోతుం దుఃఖమతో వనమ్. 7

ప్ర. అ. గిరినిర్ఝరసంభూతాః = కొండలనుండి పడుచున్న జలప్రవాహములనుండి పుట్టిన, నినదాః = ధ్వనులును, గిరికన్దరవాసినామ్ = పర్వతగుహలలో నివసించుచున్న, సింహానామ్ = సింహములయొక్క ధ్వనులును, శ్రోతుమ్ = వినుటకు, దుఃఖాః = దుఃఖకరమైనవి. అతః = అందువలన, వనమ్ = వనము, దుఃఖమ్ = దుఃఖకరమైనది.

తా. పర్వతమునుండి పడుచున్న సెలయేళ్ల ధ్వనులును, పర్వతగుహలలో నివసించు సింహముల గర్జనలును వినుటకు భయంకరముగా నుండును. అందుచే వనము దుఃఖకరమైనది. 7

మూ. క్రీడమానాశ్చ విస్రబ్ధా మత్తాః శూన్యే మహామృగాః,
దృష్ట్వా సమభివర్తన్తే సీతే దుఃఖమతో వనమ్. 8

ప్ర. అ. విస్రబ్ధాః = నిర్భయములై, మత్తాః = మదించినవై, శూన్యే = జనశూన్యమైన అరణ్యమునందు, క్రీడమానాః = క్రీడించుచున్న, మహామృగాః = పెద్ద మృగములు, దృష్ట్వా = చూడగనే, సమభివర్తన్తే = మీదికి వచ్చును.

సీతే=ఓ సీతా! అతః=ఆ కారణమువలన, వనమ్=వనము, దుఃఖమ్=దుఃఖకర
మైనది.

తా. మత్తెక్కి, శూన్యారణ్యములో నిర్భయముగా క్రీడించుచున్న క్రూర మృగములు మనుష్యులను చూడగానే మీదికి వచ్చును. అందుచే వనము దుఃఖ నిలయము. 8

మూ. సగ్రాహాః సరితశ్చైవ పఙ్కవత్యశ్చ దుస్తరాః,
మత్తైరపి గజైర్నిత్యమతో దుఃఖతరం వనమ్. 9

ప్ర. అ. సగ్రాహాః=మొసళ్ళతో కూడినవీ, పఙ్కవత్యః చ=బురదతో నిండినదీ అయిన, సరితశ్చైవ=నదులు కూడ, మత్తైః=మదించిన, గజైరపి=ఏనుగులచేత గూడ, దుస్తరాః=దాట శక్యము కానివి. అతః=అందువలన, వనమ్=వనము, నిత్యమ్=ఎల్లప్పుడును, దుఃఖతరమ్=మిక్కిలి దుఃఖ జనకము.

తా. నదులు మొసళ్లతోను, బురదతోను, మదించిన ఏనుగులు కూడ దాటుటకు శక్యము కాని విధమున ఉండును. అందువలన అరణ్యము సర్వదా దుఃఖమును కలిగించును. 9

మూ. లతాకణ్టకసంపూర్ణాః కృకవాకూపనాదితాః,
నిరపాశ్చ సుదుర్గాశ్చ మార్గా దుఃఖమతో వనమ్. 10

ప్ర. అ. మార్గాః=మార్గములు, లతాకణ్టకసంపూర్ణాః=తీగలతోను ముళ్ల తోను నిండినవై, కృకవాకూపనాదితాః=అడవికోళ్ళ ధ్వనులతో ప్రతిధ్వనించుచు, నిరపాః=ఉదకము లేనివై, సుదుర్గాః చ=ఏ మాత్రము ప్రవేశింప శక్యము కాకుండ ఉండును. అతః=అందువలన, వనమ్=వనము, దుఃఖమ్=దుఃఖకరము.

తా. మార్గము లన్నియు తీగలతోను, ముండ్లతోను నిండి యుండును. అడవి కోళ్ల కూతలు ప్రతిధ్వనించుచుండును. జలము లభింపదు. ఈ విధముగ

అరణ్యము ప్రవేశించుటకు చాల కష్టముగా నుండును. అందుచే వనవాసము చాల కష్టమైనది. 10

మూ. సుప్యతే పర్ణశయ్యాసు స్వయం భగ్నాసు భూతలే,
రాత్రిషు శ్రమఖిన్నేన తస్మాద్దుఃఖతరం వనమ్. 11

ప్ర. అ. స్వయమ్ = స్వయముగనే, భగ్నాసు = విరిగి (రాలి) పడిన, పర్ణశయ్యాసు = ఆకుల శయ్యలపై, భూతలే = నేలపీద, శ్రమఖిన్నేన = శ్రమతో ఖిన్నుడైనవాడు, రాత్రిషు = రాత్రులందు, సుప్యతే = నిద్రించవలసి యుండును. తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, వనమ్ = వనము, దుఃఖతరమ్ = చాల దుఃఖమును కలిగించునది.

తా. పగ లంతయు శ్రమపడి, రాత్రులందు, తామంతతాముగా రాలి పడిన ఆకుల పక్కలపై, నేలపీద పరుండవలసి యుండును. అందుచే అరణ్య నివాసము చాల కష్టము. 11

మూ అహోరాత్రం చ సన్తోషః కర్తవ్యో నియతాత్మనా,
ఫలైర్వృక్షావపతితైః సీతే దుఃఖమతో వనమ్. 12

ప్ర. అ. సీతే = ఓ సీతా। అహోరాత్రమ్ = పగలు రాత్రియందును. నియతాత్మనా = నియమముతో కూడిన మనస్సు కలవాడై, వృక్షావపతితైః = వృక్షమునుండి పడిన, ఫలైః = ఫలములతో, సన్తోషః = సంతోషము, కర్తవ్యః = చేయదగినది. అతః = అందువలన, వనమ్ = వనము, దుఃఖమ్ = దుఃఖకరము.

తా. రేయింబగళ్ళు నియమము నవలంబించి, తమంతట తాముగా చెట్ల నుండి రాలిన ఫలములతో తృప్తి నెందవలసి ఉండును. అందువలన అరణ్యము నందు నివాసము కష్టము. 12

మూ. ఉపవాసశ్చ కర్తవ్యో యథాప్రాణేన మైథిలి,
జటాభారశ్చ కర్తవ్యో వల్కలామ్బరధారిణా. 13

ప్ర. అ. మైథిలి = సీతా। యథాప్రాణేన = శక్త్యనుసారముగా, ఉపవాసశ్చ = ఉపవాసము కూడ, కర్తవ్యః = చేయదగినది. వల్కలామ్బరధారిణా = నార చీరలను ధరించి, జటాభారశ్చ = జటాభారము కూడ, కర్తవ్యః = చేయదగినది.

తా. అరణ్యములో నివసించువారు యథాశక్తిగా ఉపవాసము చేయుచు, నారచీరలను, జటాభారమును, ధరించవలసి యుండును. అందువలన అరణ్య నివాసము కష్టము. 13

మూ. దేవతానాం పితౄణాం చ కర్తవ్యం విధిపూర్వకమ్,
ప్రాప్తానామతిథీనాం చ నిత్యశః ప్రతిపూజనమ్. 14

ప్ర. అ. దేవతానామ్=దేవతలకును, పితౄణాం చ=పితృదేవతలకును, ప్రాప్తానామ్ = వచ్చిన, అతిథీనాం చ = అతిథులకును, విధిపూర్వకమ్ = యథా శాస్త్రముగా, నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును, ప్రతిపూజనమ్ = పూజ, కర్తవ్యమ్ = చేయదగినది.

తా. దేవతలనూ, పితృదేవతలనూ, వచ్చిన అతిథులనూ, నిత్యము యథా విధిగా పూజించుచుండవలెను. 14

మూ. కార్యస్త్రిరభిషేకశ్చ కాలే కాలే చ నిత్యశః,
చరతా నియమేనైవ తస్మాద్దుఃఖతరం వనమ్. 15

ప్ర. అ. నియమేనైవ=నియమముతో, చరతా = సంచరించుచున్న వన వాసిచేత, నిత్యశః = ప్రతిదినమూ, కాలే కాలే = ఆ యా కాలమునందు, త్రిః= మూడు పర్యాయములు, అభిషేకః=స్నానము, కార్యః=చేయదగినది. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, వనమ్=వనము, దుఃఖతరమ్ = చాల కష్టము నిచ్చునది.

తా. వనమునందు నివసించువారు సర్వదా నియమపరులై ఆ యా కాలము లందు, ప్రతిదినము, మూడు పర్యాయములు స్నానము చేయవలసియుండును. అందుచే వనవాసము చాల కష్టము. 15

మూ. ఉపహారశ్చ కర్తవ్యః కుసుమైః స్వయమాహృతైః,
ఆర్షేణ విధినా వేద్యాం బాలే దుఃఖమతో వనమ్. 16

ప్ర. అ. బాలే=అమాయకురా లైన ఓ సీతా! స్వయమ్ = స్వయముగా, ఆహృతైః = తీసికొనిరాబడిన, కుసుమైః=పుష్పములతో, ఆర్షేణ విధినా = ఋషి ప్రోక్తమైన విధానముతో, వేద్యామ్ = వేదికయందు, ఉపహారశ్చ = పూజ,

కర్తవ్యః = చేయదగినది. అతః = అందువలన, వనమ్ = వనము, దుఃఖమ్ = దుఃఖకర మైనది.

తా. ఓ సీతా! స్వయముగా పుష్పములు కోసి తెచ్చి, వేదికపై, ఋషి ప్రోక్త విధానానుసారముగ, పూజ చేయవలసి యుండును. అందువలన వన వాసము దుఃఖకరము. 16

మూ. యథాలబ్ధేన కర్తవ్యః సన్తోషస్తేన మైథిలి,
యథాహారై ర్వనచరైః సీతే దుఃఖమతో వనమ్ 17

ప్ర. అ. మైథిలి = సీతా! వనచరైః = వనమునందు సంచరించువారిచేత, యథాహారైః=నియమిత మైన ఆహారము కలవారుగా ఉండి, యథాలబ్ధేన=ఎంత లభించునో, తేన=అంత ఫలాదికముతో, సన్తోషః=సంతోషము, కర్తవ్యః = చేయదగినది. అతః = అందువలన, వనమ్ = వనము, దుఃఖమ్ = దుఃఖకరము.

తా. సీతా! వనములో నివసించువారు నియతాహారు లై, లభించినదానితో తృప్తి పడవలసి యుండును. అందువలన వననివాసము కష్ట మైనది. 17

మూ. అతీవ వాతాస్తిమిరం బుభుక్షా చాత్ర నిత్యశః,
భయాని చ మహాన్త్యత్ర తతో దుఃఖతరం వనమ్. 18

ప్ర. అ. అత్ర = వనమునందు, వాతాః = గాలియు, తిమిరమ్ = చీకటియు, అతీవ = అత్యధికముగా నుండును. నిత్యశః = ఎల్లపుడును, బుభుక్షా = ఆకలి యుండును. మహాన్తి =గొప్ప, భయాని చ =భయములుకూడ ఉండును. అతః= అందువలన, వనమ్=వనము, దుఃఖతరమ్ = మిక్కిలి దుఃఖము కలిగించును.

తా. అరణ్యములో పెను గాలులు వీచుచుండును. చీకటి దట్టముగా ఉండును. సర్వదా ఆకలి బాధ కలుగుచుండును. అనేక మైన భయ హేతువులు కూడ ఉండును. అందువలన అరణ్యము దుఃఖకరము. 18

మూ. సరీసృపాశ్చ బహవో బహురూపాశ్చ భామిని,
చరన్తి పృథివీం దర్పాత్తతో దుఃఖతరం వనమ్. 19

ప్ర. అ. భామిని = ఓ సీతా! బహురూపాః = అనేక విధము లైన రూప ములు గల, బహవః = అనేక మైన, సరీసృపాః = సర్పములు మొద లగు

ప్రాణికోటి జంతువులు, దర్పాత్ = గర్వమువలన (తో), పృథివీమ్ = భూమిని చరన్తి = సంచరించుచుండును. తతః = ఆ కారణమువలన, వనమ్ = వనము, దుఃఖతరమ్ = చాల దుఃఖకర మైనది.

తా. సీతా! వివిధరూపములలో నున్న అనేకము లగు సరీసృపములు. గర్వముతో (నిర్భయముగ) భూమిపై సంచరించుచుండును. అందువలన అరణ్య నివాసము చాల కష్టము. 19

మూ. నదీనిలయనాః సర్పా నదీకుటిలగామినః,
తిష్ఠన్త్యావృత్య పన్థానం తతో దుఃఖతరం వనమ్. 20

ప్ర. అ. నదీనిలయనాః = నదులే నివాసస్థానముగా గలవి, నదీకుటిల గామినః = నదుల వలె వంకరగా నడచు నవి అయిన, సర్పాః = సర్పములు, పన్థానమ్ = మార్గమును, ఆవృత్య = అడ్డగించి, తిష్ఠన్తి = ఉండును. తతః = అందువలన, వనమ్ = వనము, దుఃఖతరమ్ = చాల దుఃఖకరము.

తా. నదులలో నివసించుచు, నదుల వలె వంకరగా నడచు సర్పములు మార్గము నడ్డగించుచుండును. అందువలన వనము దుఃఖకరము. 20

మూ. పతఙ్గా వృశ్చికాః కీటా దంశాశ్చ మశకైః సహ,
బాధన్తే నిత్యమబలే సర్వం దుఃఖమతో వనమ్. 21

ప్ర. అ. అబలే = దుర్బలురాల వైన ఓ సీతా! పతఙ్గాః = పక్షులును, వృశ్చికాః = తేళ్లను, కీటాః = కీటకములును, మశకైః సహ = దోమలతో పాటు, దంశాశ్చ = ఈగలును, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, సర్వమ్ = అందరినీ, బాధన్తే = బాధింతురు. అతః = అందువలన, వనమ్ = అరణ్యము, దుఃఖమ్ = దుఃఖకరము.

తా. పక్షులు, తేళ్ళు, కీటకములు. ఈగలు, దోమలు, నిత్యము అందరినీ పీడించుచుండును. దుర్బలురాల వగు నీవు ఆ పీడను సహింపజాలవు. అందుచే వనవాసము కష్టము. 21

మూ. ద్రుమాః కణ్టకినశ్చైవ కుశకాశాశ్చ భామిని,
వనే వ్యాకులశాఖాగ్రా స్తేన దుఃఖతరం వనమ్. 22

ప్ర. అ. భామిని = ఓ సీతా! వనే = అరణ్యమునందు, ద్రుమాః = వృక్షములూ, కుశకాశాః చ = కుశలు, రెల్లు గడ్డి, కణ్టకినశ్చైవ = ముళ్లతో కూడినవై, వ్యాకులశాఖాగ్రాః = ఒకదానితో ఒకటి అల్లుకొని పోయిన శాఖాగ్రములు కలవై, ఉండును. తేన = ఆ కారణముచేత, వనమ్ = వనము, దుఃఖతరమ్ = చాల దుఃఖమును కలిగించును.

తా. సీతా! అరణ్యములో చెట్లూ, దర్భలూ, కాశములూ ముళ్లతో నిండి, కొమ్మలు ఒక దానితో ఒకటి పెనవేసికొని ఉండును. అందుచే అరణ్యము దుఃఖమును కలిగించును. 22

మూ. కాయక్లేశాశ్చ బహవో భయాని వివిధాని చ,
అరణ్యవాసే వసతో దుఃఖమేవ తతో వనమ్. 23

ప్ర. అ. అరణ్యవాసే = అరణ్యవాసమునందు, వసతః = నివసించువానికి, బహవః = అనేక మైన, కాయక్లేశాః = శరీరక్లేశములును, వివిధాని = అనేక విధము లైన, భయాని చ = భయములును ఉండును. తతః = అందువలన, వనమ్ = వనము, దుఃఖమేవ = దుఃఖకరమే.

తా. అరణ్యములో నివసించువారు అనేక మైన కాయక్లేశము లనుభవించవలసియుండును. వానికి ఎన్నియో భయము లుండును. అందుచే వనములో దుఃఖమే కాని సుఖ ముండదు. 23

మూ. క్రోధలోభౌ విమోక్తవ్యౌ కర్తవ్యా తపసే మతిః,
న భేతవ్యం చ భేతవ్యే నిత్యం దుఃఖమతో వనమ్. 24

ప్ర. అ. క్రోధలోభౌ = క్రోధమూ, లోభమూ, విమోక్తవ్యౌ = విడువదగినవి. తపసే = తపస్సుకొరకు, మతిః = బుద్ధి, కర్తవ్యా = చేయదగినది. భేతవ్యే = భయపడదగిన స్థితియందు గూడ, న భేతవ్యమ్ = భయపడగూడదు. అతః = అందువలన, వనమ్ = వనము. నిత్యమ్ = నిత్యమూ, దుఃఖమ్ = దుఃఖకర మైనది.

తా. అరణ్యములో నివసించువారు క్రోధలోభములు విడచి, మనస్సును తపస్సుపై నిలుపవలెను. భయపడవలసిన స్థితులలో గూడ భయపడగూడదు. అందుచే వనము సర్వదా దుఃఖకారణము. 24

మూ. తదలం తే వనం గత్వా క్షమం న హి వనం తవ,
విమృశన్నిహ పశ్యామి బహుదోషతరం వనమ్. 25

ప్ర. అ. తత్=ఆ కారణమువలన, తే=నీకు, వనమ్=వనమును గూర్చి, గత్వా=వెళ్లి, అలమ్=చాలును. తవ=నీకు, వనమ్=వనము, క్షమమ్=తగినది, న హి=కాదుకదా. ఇహ=ఇపుడు, విమృశన్=విమర్శించుచు, వనమ్=వనమును, బహుదోషతరమ్=అనేకమైన దోషములు కలదానినిగా, పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

తా. అందుచే నీవు అరణ్యమునకు రావద్దు. నీకు అరణ్యము నివాసయోగ్యము కాదు. ఆలోచించిన కొలది అరణ్యములో ఎన్నియో కష్టములే కనబడుచున్నవి. 25

మూ. వనం తు నేతుం న కృతా మతిస్తదా
బభూవ రామేణ యదా మహాత్మనా,
న తస్య సీతా వచనం చకార త
త్తతోఽబ్రవీద్రామమిదం సుదుఃఖితా. 26

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
అష్టావింశః సర్గః.

ప్ర. అ. మహాత్మనా=మహాత్ముడైన, రామేణ=రామునిచేత, యదా=ఎప్పుడు, వనమ్=వనమునుగూర్చి, నేతుమ్=తీసికొనివెళ్ళుటకు, మతిః=బుద్ధి, కృతా=చేయబడినది, న బభూవ=కాలేదో, తదా=అప్పుడు, సీతా=సీత, తస్య=అతనియొక్క, తత్=ఆ, వచనమ్=వచనమును, న చకార=చేయలేదు. తతః=పిమ్మట, సుదుఃఖితా=చాల దుఃఖించినదై, రామమ్=రామునిగూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. మహాత్ముడైన రాముడు తనను అరణ్యమునకు తీసికొనిపోవుటకు సమ్మతించకపోవుటచే సీత చాల దుఃఖించుచు అతనితో ఇట్లనెను. 28

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఇరువదియెనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకోనత్రింశః సర్గః

[తాను కూడ అరణ్యమునకు రామునితో కలిసి వెళ్లుట యుక్త మని సీత వాదించుట.]

మూ. ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా సీతా రామస్య దుఃఖితా,
ప్రసక్తాశ్రుముఖీ మన్దమిదం వచనమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. సీతా = సీత, రామస్య = రాముని యొక్క, ఏతత్ = ఈ, వచనమ్ = మాటను, శ్రుత్వా తు = విని, దుఃఖితా = దుఃఖించినదై, ప్రసక్తాశ్రుముఖీ = నిరంతరముగా కారుచున్న కన్నీరు గల ముఖము కలదై, మన్దమ్ = మందముగా, ఇదం వచనమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. సీత రాముని మాటలు విని, ధారగా స్రవించుచున్న కన్నీళ్లు గల ముఖముతో, మెల్లగా అతనితో ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. యే త్వయా కీర్తితా దోషా వనే వస్తవ్యతాం ప్రతి,
గుణానిత్యేవ తాన్విద్ధి తవ స్నేహపురస్కృతాన్. 2

ప్ర. అ. వనే = వనమునందు, వస్తవ్యతాం ప్రతి = నివాసయోగ్యత్వమును గూర్చి, త్వయా = నీచేత, యే = ఏ, దోషాః = దోషములు, కీర్తితాః = చెప్పబడి నవో, తవ = నీయొక్క, స్నేహపురస్కృతాన్ = స్నేహముచే పురస్కరింప బడిన, తాన్ = వాటిని, గుణానిత్యేవ = గుణములే అని, విద్ధి = తెలిసుకొనుము.

తా. వనమునందు నివాసము విషయమున నీవు చెప్పిన దోషము లన్నియు, వాటి వెనుక నీ ప్రేమ అనునది ఉన్నదో నాకు గుణములే అగు నని తెలుసు కొనుము. 2

మూ. మృగాః సింహా గజాశ్చైవ శార్దూలాః శరభాస్తథా,
పక్షిణః సృమరాశ్చైవ యే చాన్యే వనచారిణః 3
అదృష్టపూర్వరూపత్వాత్సర్వే తే తవ రాఘవ
రూపం దృష్ట్వాపసర్పేయుర్భయే సర్వే హి బిభ్యతి. 4

ప్ర. అ. రాఘవ=రామా! మృగాః=మృగములు, సింహాః=సింహములు, గజాశ్చైవ=గజములు, తథా=మరియు, శరభాః=శరభములు, పక్షిణః=పక్షులు, సృమరాశ్చైవ = పెద్ద చమరమృగములు, అన్యే = ఇతర మైన, యే = ఏ, వనచారిణః=వనమునందు సంచరించునవి గలవో, తే సర్వే = అవి అన్నియు, తవ=నీవు, అదృష్టపూర్వరూపత్వాత్=పూర్వ మెన్నడును చూడబడని రూపము గలవాడ వగుటవలన, రూపమ్=నీ రూపమును, దృష్ట్వైవ = చూడగనే, అపసర్పేయుః=దూరముగా పారిపోవును. భయే=భయకారణము కలిగి నపుడు, సర్వే=అందరును, బిభ్యతి హి=భయపడుదురు కదా.

తా. ఓ రామా! మృగములు, సింహములు, గజములు, శార్దూలములు, శరభములు, పక్షులు, చమరమృగములు, తదితరము లైన వన్యమృగములు ఇవన్నియు, పూర్వ మెన్నడును నీ రూపమును చూచి యుండకపోవుటచే, నిన్ను చూడగనే పారిపోవును. భయహేతువును చూచి భయపడకుండువా రెవరు!

మూ. త్వయా చ సహ గన్తవ్యం మయా గురుజనాజ్ఞయా,
త్వద్వియోగేన మే రామ త్యక్తవ్యమిహ జీవితమ్. 5

ప్ర. అ. గురుజనాజ్ఞయా=పెద్దల ఆజ్ఞచేత, త్వయా సహ=నీతో కూడ, మయా చ=నేనుకూడ, గన్తవ్యమ్=వెళ్లవలసి యున్నది. రామ=రామా! త్వద్వియోగేన=నీ వియోగముచేత, మే = నాకు, జీవితమ్ = జీవితము, ఇహ = ఇచట, త్యక్తవ్యమ్ = విడువదగినది.

తా. రామా! పెద్దల ఆజ్ఞ ప్రకారము నీతో నేను కూడ అరణ్యమునకు వెళ్లవలెను. నీతో వియోగము కలిగినచో నేను ఇచటనే ప్రాణములు విడచెదను.

మూ. న చ మాం త్వత్సమీపస్థామపి శక్నోతి రాఘవ,
సురాణామీశ్వరః శక్రః ప్రధర్షయితుమోజసా. 6

ప్ర. అ. రాఘవ=ఓ రామా! త్వత్సమీపస్థామ్ = నీ సమీపమునందున్న, మామ్ = నన్ను, సురాణామ్=దేవతల, ఈశ్వరః = ప్రభు వైన, శక్రః అపి = దేవేంద్రుడు కూడ, ఓజసా = తేజస్సుచేత, ప్రధర్షయితుమ్ = తిరస్కరించుటకు, న శక్నోతి = సమర్థుడు కాడు.

తా. రామా! దేవతాధిపతి యైన ఇంద్రుడు కూడ, నీ సమీపమునందున్నంతవరకు నన్ను తన తేజస్సుచే తిరస్కరించజాలడు. 6

మూ. పతిహీనా తు యా నారీ న సా శక్ష్యతి జీవితుమ్,
కామమేవంవిధం రామ త్వయా మమ విదర్శితమ్. 7

ప్ర. అ. యా నారీ = ఏ స్త్రీ, పతిహీనా = భర్త లేనిదో, సా = ఆమె, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, న శక్ష్యతి = సమర్థురాలు కాదు. రామ = ఓ రామా! త్వయా = నీచేత, కామమ్ = మిక్కిలి, ఏవంవిధమ్ = ఈ విధ మైనది, మమ = నాకు, విదర్శితమ్ = చూపబడినది.

తా. రామా! భర్త లేని స్త్రీ జీవింపజాలదను ధర్మమును నీవే నాకు ఉపదేశించి యున్నావు కదా! 7

మూ. అథ చాపి మహాప్రాజ్ఞ బ్రాహ్మణానాం మయా శ్రుతమ్,
పురా పితృగృహే సత్యం వస్తవ్యం కిల మే వనే. 8

ప్ర. అ. మహాప్రాజ్ఞ = గొప్ప బుద్ధిమంతుడా! అథ చాపి = మరియు, పురా = పూర్వము, పితృగృహే = తండ్రిగారి యింటిలో, మయా = నాచేత, బ్రాహ్మణానామ్ = బ్రాహ్మణుల వాక్యము, శ్రుతమ్ = వినబడినది. మే = నాకు, సత్యమ్ = సత్యముగా, వనే = వనమునందు, వస్తవ్యం కిల = నివసింపవలసి యున్న దట.

తా. మహాబుద్ధిశాలి వైన ఓ రామా! మరి యొక విషయ మేమనగా నేను పూర్వము మాతండ్రిగారి ఇంటిలో నున్నపుడు బ్రాహ్మణులు చెప్పగా వింటిని. నేను తప్పక వనవాసము చేయవలసి యున్నదట. 8

మూ. లక్షణిభ్యో ద్విజాతిభ్యః శ్రుత్వాహం వచనం పురా,
వనవాసకృతోత్సాహా నిత్యమేవ మహాబల. 9

ప్ర. అ. మహాబల = గొప్ప బలము కలవాడా! అహమ్ = నేను, పురా = పూర్వము, లక్షణజ్ఞైః = సాముద్రికలక్షణము తెలిగిన, ద్విజాతిభ్యః = బ్రాహ్మణులనుండి, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, నిత్యమేవ = ఎల్లప్పుడును, వనవాసకృతోత్సాహా = వనవాసము నిమిత్తమై చేయబడిన ఉత్సాహము కలదానను.

తా. మహాబలవంతుడ వగు ఓ రామా! సాముద్రికలక్షణవేత్త లైన బ్రాహ్మణుల మాటలు పూర్వము విన్నది మొదలు, ఎల్లప్పుడును వనవాసము నకై ఉత్సాహపడుచు ఉన్నాను. 9

మూ. ఆదేశో వనవాసస్య ప్రాప్తవ్యః స మయా కిల,
సా త్వయా సహ తత్రాహం యాస్యామి ప్రియ నాన్యథా

ప్ర. అ. ప్రియ = ఓ ప్రియుడా! మయా = నాచేత, వనవాసస్య = వనవాసము యొక్క, సః ఆదేశః = ఆ ఆజ్ఞ, ప్రాప్తవ్యః కిల = పొందదగియున్నది. సా = అట్టి, అహమ్ = నేను, త్వయా సహ = నీతో కూడ, తత్ర = అరణ్యము నకు, యాస్యామి = వెళ్లగలను. అన్యథా = మరియొక విధముగా, న = కాకూడదు.

తా. ప్రియుడ వైన ఓ రామా! అట్టి వనవాసము నిమిత్త మై నాకు ఆదేశము లభించవలసి యున్నది కదా! అందుచే నే నిపుడు నీతో కలిసి అరణ్యము నకు వెళ్లెదను. మరొక విధముగ జరుగుటకు వీలులేదు. 10

మూ. కృతాదేశా భవిష్యామి గమిష్యామి సహ త్వయా,
కాలశ్చాయం సముత్పన్నః సత్యవాగ్భవతు ద్విజః. 11

ప్ర. అ. కృతాదేశా = చేయబడిన బ్రాహ్మణవాక్యము కలదానను, భవిష్యామి = కాగలను. త్వయా సహ = నీతో కూడ, గమిష్యామి = వెళ్లగలను. అయమ్ = ఈ, కాలశ్చ = కాలము గూడ, సముత్పన్నః = వచ్చినది. ద్విజః = బ్రాహ్మణుడు, సత్యవాక్ = సత్య మైన వాక్కు కలవాడు, భవతు = అగుగాక.

తా. నేను ఆ బ్రాహ్మణుని మాట నిలబెట్టుటకై నీతో వచ్చెదను. అతని మాట సత్య మగుటకు తగిన సమయము వచ్చినది గాన ఆ బ్రాహ్మణుని వాక్యము సత్య మగుగాక. 11

మూ. వనవాసే౽భిజానామి దుఃఖాని బహుధా కిల,
ప్రాప్యన్తే నియతం వీర పురుషైరకృతాత్మభిః. 12

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా। వనవాసే = వనవాసమునందు, దుఃఖాని = దుఃఖములు, బహుధా కిల = అనేకవిధము లైనవి ఉండునట. అభిజానామి = నే నెరుగుదును. అకృతాత్మభిః = ధైర్యము లేని, పురుషైః = పురుషులచేత మాత్రమే, నియతమ్ = తప్పక, ప్రాప్యన్తే = పొందబడును.

తా. ఓ వీరా। వనవాసమునందు అనేక విధము లగు దుఃఖము లుండు నని నాకు తెలియును. కాని ధైర్యరహితులకు మాత్రమే ఆ దుఃఖములు వచ్చును.

మూ. కన్యయా చ పితుర్గేహే వనవాసః శ్రుతో మయా,
భిక్షిణ్యాః సాధువృత్తాయా మమ మాతురిహాగ్రతః. 13

ప్ర. అ. పితుః = తండ్రియొక్క, గేహే = గృహమునందు, కన్యయా = కన్యగా ఉన్న, మయా = నాచేత, మమ మాతుః = నా తల్లియొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, సాధువృత్తాయాః = మంచి నడవడిక గల, భిక్షిణ్యాః = భిక్షుకస్త్రీనుండి, ఇహ = ఇపుడు, వనవాసః = వనవాసము, శ్రుతః = వినబడినది.

తా. నేను నా తండ్రిగారి ఇంటివద్ద కన్యగా నుండు నపుడు, మంచి వృత్తము గల ఒక భిక్షుక స్త్రీ, నాకు ఇపుడు వనవాసము సంభవించు నని మా తల్లితో చెప్పగా విని ఉన్నాను. 13

మూ. ప్రసాదితశ్చ వై పూర్వం త్వం మే బహుతిథం ప్రభో,
గమనం వనవాసస్య కాఙ్క్షితం హి సహ త్వయా. 14

ప్ర. అ. ప్రభో = ఓ ప్రభూ। పూర్వమ్ = పూర్వము, త్వమ్ = నీవు, బహుతిథమ్ = చాలకాలము, మే = నాకు, ప్రసాదితశ్చ వై = అనుగ్రహింపచేసి కొనబడితివి కదా। త్వయా సహ = నీతో కూడ, వనవాసస్య గమనమ్ = వనవాసము నిమిత్తమై గమనము, కాఙ్క్షితం హి = కోరబడుచున్నది కదా।

తా. ఓ ప్రభూ। నిన్ను నేను చాల కాలము సేవించి అనుగ్రహింప చేసి కొంటిని కదా। నీతో కలిసి వనములో నివసింపవలె నను కోరికను చెల్లింపుము.

మూ. కృతక్షణాహం భద్రం తే గమనం ప్రతి రాఘవ,
వనవాసస్య శూరస్య చర్యా హి మమ రోచతే. 15

ప్ర. అ. రాఘవ = రామా! తే = నీయొక్క, వనవాసస్య = వనవాసము యొక్క (వలనై), గమనం ప్రతి = గమనమును గూర్చి, అహమ్ = నేను, కృతక్షణా = చేయబడిన సమయము కలదానను (వేచియున్నాను). తే = నీకు, భద్రమ్ = మంగళ మగు గాక. శూరస్య = శూరుని, చర్యా = ఆచరణము, మమ = నాకు, రోచతే హి = ఇష్ట మగును కదా.

తా. రామా! నీకు క్షేమ మగు గాక. నాటినుండియు నేను నీ వనవాసమును గూర్చి వేచియున్నాను. నాకు శౌర్యముతో కూడిన ఆచరణ మన్న చాల ఇష్టము. అందుచే నీ వనవాస సమయము వచ్చినది గాన నన్ను కూడ నీతో తీసికొని వెళ్ళుము. 15

మూ. శుద్ధాత్మన్ ప్రేమభావాద్ధి భవిష్యామి వికల్మషా,
భర్తారమనుగచ్ఛన్తీ భర్తా హి మమ దైవతమ్. 16

ప్ర. అ. శుద్ధాత్మన్ = పరిశుద్ధ మైన మనస్సు గలరామా! ప్రేమభావాత్ హి = ప్రేమ భావమువలననే, భర్తారమ్ = భర్త యైన నిన్ను, అనుగచ్ఛన్తీ = అనుసరించుచున్నదాన నై, వికల్మషా = పాపములు లేనిదాననై, భవిష్యామి = రాగలను. భర్తా = భర్తయే, మమ = నాకు, దైవతం హి = దైవతము కదా.

తా. పరిశుద్ధ మైన అంతఃకరణముగల ఓ రామా! భర్త యైన నిన్ను ప్రేమపూర్వకముగనే అనుసరించి వనమునకు వెళ్ళి నేను పాపశూన్యురాలను అయ్యెదను. నాకు భర్తయే దైవతము. 16

మూ. ప్రేత్యభావేఽపి కల్యాణః సఙ్గమో మే సహ త్వయా,
శ్రుతిర్హి శ్రూయతే పుణ్యా బ్రాహ్మణానాం యశస్వినామ్.
ఇహలోకే చ పితృభిర్యా స్త్రీ యస్య మహామతే,
అద్భిర్దత్తా స్వధర్మేణ ప్రేత్యభావేఽపి తస్య సా. 18

ప్ర. అ. ప్రేత్యభావేఽపి = మరణానంతరముగూడ, త్వయా సహ = నీతో, మే = నాకు, కల్యాణః = మంగళకరమైన, సఙ్గమః = సంగమము కలుగును.

యశస్వినామ్ = కీర్తిగల, బ్రాహ్మణానామ్ = బ్రాహ్మణులయొక్క, పుణ్యా = పుణ్యమైన, శ్రుతిః = వేదవాక్యము, శ్రూయతే = హి = వినబడుచున్నది కదా. మహామతే = గొప్ప బుద్ధి కలవాడా! యా స్త్రీ = ఏ స్త్రీ, ఇహ లోకే = ఈ లోకమునందు, పితృభిః = తండ్రులచేత, యస్య = ఎవనికి, స్వధర్మేణ = స్వధర్మానుసారముగా, అద్భిః = ఉదకములతో, దత్తా = ఇవ్వబడినదో, ప్రేత్యభావేఽపి = మరణానంతరము గూడ, సా = ఆమె, తస్య = అతనికే చెందును.

తా. మరణానంతరము గూడ నేను నీతోడనే కలిసి యుందును. తలిదండ్రులు స్వధర్మానుసారముగ ఏ స్త్రీని ఎవనికి, ఉదధారాపూర్వకముగ దానము చేయుదురో, ఆ స్త్రీ మరణానంతరము కూడ అతనికే చెంది, అతనితో కలిసి యుండును అని యశస్సులుగల బ్రాహ్మణులు వేదవాక్యమును చెప్పుచుందురు కదా! 17, 18

మూ. ఏవమస్మాత్స్వకాం నారీం సువృత్తాం హి పతివ్రతామ్,
నాభిరోచయసే నేతుం త్వం మాం కేనేహ హేతునా. 19

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, కేన హేతునా = ఏ కారణముచేత, ఇహ = ఇపుడు, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, సువృత్తామ్ = మంచి నడవడికలదానను, పతివ్రతామ్ = పతివ్రతను, స్వకాం నారీమ్ = నీకు సంబంధించిన స్త్రీని అయిన, మామ్ = నన్ను, అస్మాత్ = ఈ స్థానమునుండి, నేతుమ్ = తీసికొని వెళ్ళుటకు, నాభిరోచయసే = ఇష్టపడుట లేదు?

తా. నేను నీ దానను. మంచి నడవడిక కలదానను. పతివ్రతను. అట్టి నన్ను ఈ నగరమునుండి నీతో అరణ్యమునకు తీసికొనిపోవుటకు ఎందుచే ఇచ్చగింపకున్నావు? 19

మూ. భక్తాం పతివ్రతాం దీనాం మాం సమాం సుఖదుఃఖయోః,
నేతుమర్హసి కాకుత్స్థ సమానసుఖదుఃఖినీమ్. 20

ప్ర. అ. కాకుత్స్థ = రామా! భక్తామ్ = భక్తురాలను, పతివ్రతామ్ = పతివ్రతను, సుఖదుఃఖయోః = సుఖదుఃఖములందు, సమామ్ = సమముగా ఉండుదానను, సమాన సుఖదుఃఖినీమ్ = నీతో సమానమైన సుఖదుఃఖములు కలదానను అయిన, మామ్ = నన్ను, నేతుమ్ = తీసికొనివెళ్ళుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. రామా! నేను నీ భక్తురాలను. పతివ్రతను, సుఖదుఃఖములను తుల్య ముగ చూడ గలదానను. నీ సుఖమే నా సుఖ మనీ, నీ దుఃఖమే నా దుఃఖ మనీ భావించుదానను. అట్టి నన్ను నీతో తీసికొని పొమ్ము. 20

మూ. యది మాం దుఃఖితామేవం వనం నేతుం న చేచ్ఛసి,
విషమగ్నిం జలం వాఽహమాస్థాస్యే మృత్యుకారణాత్.

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, దుఃఖితామ్ = దుఃఖితురాలనైన, మామ్ = నన్ను, వనమ్ = వనమును గూర్చి, నేతుమ్ = తీసికొని వెళ్లుటకు, న చ ఇచ్ఛసి యది = నీవు ఇచ్ఛయించక పోయినచో, మృత్యుకారణాత్ = మరణము కొరకై, విషమ్ = విషమునుగాని, అగ్నిమ్ = అగ్నిని గాని, జలం వా = జలమును గాని, ఆస్థాస్యే = ఆశ్రయించెదను.

తా. ఈ విధముగా దుఃఖించుచున్న నన్ను అరణ్యమునకు తీసికొని వెళ్లకపోయినచో విషము త్రాగి గాని, అగ్నిలో పడి గాని, జలములో దూకి గాని ప్రాణములను విడచెదను. 21

మూ. ఏవం బహువిధం తం సా యాచతే గమనం ప్రతి,
నానుమేనే మహాబాహుస్తాం నేతుం విజనం వనమ్. 22

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, సా = ఆమె, గమనం ప్రతి = గమనమును గూర్చి, బహువిధమ్ = అనేక విధములుగా, తమ్ = అతనిని, యాచతే = ప్రార్థించినది. మహాబాహుః = ఆజానుబాహుడైన రాముడు, తామ్ = ఆమెను, విజనమ్ = జనశూన్యమైన, వనమ్ = వనమును గూర్చి, నేతుమ్ = తీసికొని వెళ్లుటకు, నానుమేనే = అంగీకరించలేదు.

తా. ఈ విధముగ ఆమె తనను కూడ వనమునకు తీసికొని పొమ్మని ఎంత ప్రతిమాలినను, ఆజానుబాహు డగు ఆ రాముడు, ఆమెను, జనశూన్య మగు వనమునకు తీసికొనివెళ్లుటకు అంగీకరించలేదు. 22

మూ. ఏవముక్తా తు సా చింతాం మైథిలీ సముపాగతా,
స్నాపయంతీవ గాముష్ణైరశ్రుభిర్నయనచ్యుతైః. 23

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఉక్తా = పలుకబడిన, సా మైథిలీ = ఆ సీత, నయనచ్యుతైః = నేత్రములనుండి స్రవించిన, ఉష్ణైః = వేడి యైన, అశ్రుభిః = కన్నీళ్లతో, గామ్ = భూమిని, స్నాపయన్తీవ = తడుపుచున్నది వలె, చిన్తామ్ = దుఃఖమును, సముపాగతా = పొందినది.

తా. రాముని మాటలు విన్న సీత దుఃఖాక్రాంతురాలై, కన్నీళ్లతో నేల తడిసిపోవు నట్లు ఏడ్చెను.

మూ. చిన్తయన్తీం తథా తాం తు నివర్తయితుమాత్మవాన్,
తామ్రోష్ఠీం స తదా సీతాం కాకుత్స్థో బహ్వసాన్త్వయత్

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకోనత్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. ఆత్మవాన్ = బుద్ధిమంతు డైన, సః కాకుత్స్థః = ఆ రాముడు, తథా = ఆ విధముగా, చిన్తయన్తీమ్ = దుఃఖించుచున్న, తామ్రోష్ఠీమ్ = ఎఱ్ఱని పెదవులు గల, తాం సీతామ్ = ఆ సీతను, తదా = అప్పుడు, నివర్తయితుమ్ = మరల్పుటకు, బహు = అధికముగా, అసాన్త్వయత్ = ఓదార్చెను.

తా. బుద్ధిమంతు డగు ఆ రాముడు ఆ విధముగ ఏడ్చుచున్నది, ఎఱ్ఱని పెదవులు కలదీ అయిన ఆ సీతను, వనగమన ప్రయత్నమునుండి మరల్పుటకై ప్రయత్నించుచు, ఓదార్చెను. 24

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో ఇరువదితొమ్మిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్రింశః సర్గః

[తనతో వనమునకు వచ్చుటకై సీత పట్టుపట్టి, దుఃఖించుచు విలపించగా, రాముడు చివరికి అంగీకరించుట, తలిదండ్రులకు పెద్దలకు సేవచేయుట ఉత్తమ ధర్మమని ఆమెకు బోధించుట, వనమునకు పోవు సందర్భమున గృహములోని వస్తువులన్నీ బ్రాహ్మణాదులకు దానము చేయుమని ఆమెను ఆదేశించుట].

మూ. సాన్త్వ్యమానా తు రామేణ మైథిలీ జనకాత్మజా,
వనవాసనిమిత్తాయ భర్తారమిదమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. వనవాసనిమిత్తాయ = వనవాసము విషయమున, రామేణ = రామునిచేత, సాన్త్వ్యమానా = ఓదార్చబడుచున్న, జనకాత్మజా = జనకుని కుమార్తె యైన, మైథిలీ = సీత, భర్తారమ్ = భర్తను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. వనవాసమునకు రావద్దని చెప్పుచు రాముడు ఈ విధముగా ఓదార్చుచుండగా, జనకుని కూతు రైన సీత ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. సా తముత్తమసంవిగ్నా సీతా విపులవక్షసమ్
ప్రణయాచ్చాభిమానాచ్చ పరిచిక్షేప రాఘవమ్. 2

ప్ర. అ. ఉత్తమసంవిగ్నా = మిక్కిలి దుఃఖితురా లైన, సా సీతా = ఆ సీత, విపులవక్షసమ్ = విశాల మైన వక్షస్థలము గల, రాఘవమ్ = రాముని, ప్రణయాత్ = ప్రేమవలనను, అభిమానాచ్చ = అహంకారము (కోపము) వలనను, అధిచిక్షేప = అధిక్షేపించెను.

తా. మిక్కిలి దుఃఖితురా లైన ఆ సీత, విశాల మైన వక్షస్థలము గల ఆ రాముని, ప్రేమచేతను, తన ప్రార్థనను వినలేదు కదా అను అహంకారము చేతను నిందించెను. 2

మూ. కిం త్వామన్యత వైదేహః పితా మే మిథిలాధిపః,
రామ జామాతరం ప్రాప్య స్త్రియం పురుషవిగ్రహమ్. 3

ప్ర. అ. రామ=రామా, పురుషవిగ్రహమ్ = పురుషశరీరము గలవాడ వును, స్త్రియమ్=స్త్రీయు అయిన, త్వా=నిన్ను, జామాతరమ్ = అల్లునిగా, ప్రాప్య=పొంది, మిథిలాధిపః=మిథిలారాజైన, వైదేహః=విదేహాధిపతి యైన, మే పితా=నా తండ్రి, కిమ్=ఏమి, అమన్యత=తలంచెనో.

తా. రామా! నీవు పురుష శరీరము గల స్త్రీవి. అట్టి నిన్ను, విదేహదేశ రాజు, మిథిలాధీశుడు అయిన నా తండ్రి ఏ మనుకొని అల్లునిగా చేసికొని నాడో తెలియదు. 3

వి. ఇచట వ్యాఖ్యాతలు ఏవేవో వ్యాఖ్యానాలు వ్రాసినారు గాని అవన్నియు స్వప్రతిభామాత్ర కల్పితములు. అనావశ్యకములు. సీత కేవలము తాత్కాలికమైన మానసికాందోళనముతో ఈ విధముగా రామునితో దురుసుగా మాట లాడిన దని చెప్పుటయే యుక్తము. ఇట్లు మాటలాడుట సహజమైనది కూడ. ముందు ఈ విధముగా పరుషముగా పలికి వెంటనే "నీవు తేజఃశాలివి కావని ఎవ రైన అన్నచో అది అసత్యము" అని సీతయే నాల్గవ శ్లోకమున చెప్ప బోవుచున్నది. 3

మూ. అనృతం బత లోకో౽యమజ్ఞానాద్యది వక్ష్యతి,
తేజో నాస్తి పరం రామే తపతీవ దివాకరే. 4

ప్ర. అ. తపతి=ప్రకాశించుచున్న, దివాకరే ఇవ=సూర్యునియందు వలె, రామే=రామునియందు, పరమ్=ఉత్తమ మైన, తేజః=తేజస్సు, నాస్తి=లేదు అని, అయం లోకః=ఈ లోకము, అజ్ఞానాత్=అజ్ఞానమువలన, వక్ష్యతి యది= చెప్పబోవుచో అది, అనృతమ్=అసత్యము. బత=ఎంత కష్టము.

తా. వాస్తవానికి, నీవు నన్ను అడవికి తీసికొని వెళ్లకపోయినచో అందుకు కారణము నీవు తేజోవిహీనుడ వగుట కాదు. లోకులలో ఎవరైన రామునియందు తేజస్సు లేదు అని అజ్ఞానముచే అన్నచో, అది "ప్రకాశించుచున్న సూర్యునిలో తేజస్సు లేదు" అని అన్నట్లు అసత్యమే. అందుచే నీవు నన్ను తీసికొని వెళ్లక పోవుటకు పరాక్రమవిహీనత్వము కాదు; వేరే కారణ ముండవలెను. 4

మూ. కిం హి కృత్వా విషణ్ణస్త్వం కుతో వా భయమస్తి తే.
యత్పరిత్యక్తుకామస్త్వం మామనన్యపరాయణామ్. 5

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, అనన్యపరాయణామ్=మరి యెవ్వరును గతి లేని, మామ్=నన్ను, పరిత్యక్తుకామః ఇతి యత్ = విడచుటకు కోరిక గలవాడవై యున్నావు అనునది ఏది కలదో ఆ విషయమున, త్వమ్=నీవు, కిం హి కృత్వా =ఏ కారణముచేత, విషణ్ణః=దుఃఖితుడవైనావు? తే=నీకు, కుతః వా=దేనివలన, భయమ్=భయము, అస్తి=ఉన్నది.

తా. మరి యెవ్వరును గతి లేని నన్ను ఈ విధముగా పరిత్యజించి వెళ్ళవలె నని అనుకొనుచున్నావే. నీవు ఎందుకు దిగులుపాటు చెందుచున్నావు? నీకు భయకారణము ఏమి? 5

మూ. ద్యుమత్సేనసుతం వీర సత్యవన్తమనువ్రతామ్,
సావిత్రీమివ మాం విద్ధి త్వమాత్మవశవర్తినీమ్. 6

ప్ర. అ. వీర=ఓ వీరుడా! మామ్=నన్ను, ద్యుమత్సేన సుతమ్=ద్యుమత్సేనుని కుమారు డైన, సత్యవన్తమ్=సత్యవంతుని, అనువ్రతామ్=అనుసరించిన, సావిత్రీమివ=సావిత్రినివలె, ఆత్మవశవర్తినీమ్=నీ వశమునం దుండు దానినిగా, విద్ధి=తెలుసుకొనుము.

తా. సావిత్రి ద్యుమత్సేనుని కుమారు డైన సత్యవంతుని అనుసరించి యుండునట్లు, నేను సర్వదా నీ సమీపమునందు ఉండుదానను అని తెలిసికొనుము.

మూ. న త్వహం మనసాప్యన్యం ద్రష్టాస్మి త్వదృతేఽనఘ,
త్వయా రాఘవ గచ్ఛేయం యథాన్యా కులపాంసనీ. 7

ప్ర. అ. అనఘ=దోషములు లేనివాడా! రాఘవ=రామా, కులపాంసనీ=కులమును అపవిత్రముచేయు, అన్యా యథా=మరియొక సాధారణ స్త్రీ వలె, అహమ్=నేను, త్వదృతే=నీవు తప్ప, అన్యమ్=ఇతరుని, మనసాపి=మనస్సుచేతగూడ, న ద్రష్టాస్మి=చూడను. త్వయా=నీతో, గచ్ఛేయమ్=అరణ్యమునకు వెళ్ళెదను.

తా. దోషరహితుడ వైన రామా! కులమునకు కళంకము తెచ్చు సామాన్య స్త్రీ వంటి దానను కాను. నీవు తప్ప మరి యొకనిని మనస్సుచేత కూడ చూడను. నీతో అరణ్యమునకు వచ్చెదను. 7

మూ. స్వయం తు భార్యాం కౌమారీం చిరమధ్యుషితాం సతీమ్,
శైలూష ఇవ మాం రామ పరేభ్యో దాతుమిచ్ఛసి. 8

ప్ర. అ. రామ=రామా! కౌమారీమ్=యౌవనవంతురాలను, చిరమ్=చిరకాలము, అధ్యుషితామ్=ఏలుకొన బడినదానను, సతీమ్ = పతివ్రతను, భార్యామ్=భార్యను అయిన, మామ్=నన్ను, శైలూషః ఇవ=నటుడు వలె, స్వయమ్=స్వయముగా, పరేభ్యః=ఇతరులకు, దాతుమ్=ఇచ్చుటకు, ఇచ్ఛసి =కోరుచున్నావు.

తా. నేను నీ భార్యను; పతియే గతి యని నమ్మినదానను. నూతన యౌవనములో ఉన్నదానను. చాలకాలము నీతో కాపురము చేసిన దానను. అట్టి నన్ను నాటకాలలో వేషాలు వేసికొని జీవించు నటుడు తన భార్యను స్వయము గనే ఇతరులకు ఇచ్చి నట్లు, ఇతరుల కిచ్చి వేయదలచుచున్నావు! 8

మూ. యస్య పథ్యం చ రామాత్థ యస్య చార్థేఽవరుధ్యసే,
త్వం తస్య భవ వశ్యశ్చ విధేయశ్చ సదానఘ. 9

ప్ర. అ. అనఘ=దోషము లేని, రామ=ఓ రామా, యస్య=ఎవనియొక్క, పథ్యమ్=హితమును గూర్చి, ఆత్థ=పలుకుచున్నావో, యస్య చ అర్థే=ఎవని నిమిత్తమై, అవరుధ్యసే =నన్ను అడ్డగించుచున్నావో, త్వమ్=నీవు, తస్య= అతనికి, సదా=ఎల్లపుడును, వశ్యః చ=వశ్యుడవు గాను, విధేయః చ=విధేయు డవు గాను, భవ=ఉండుము.

తా. దోషరహితుడ వైన ఓ రామా! నీవు ఏ దశరథాదుల హితమును గూర్చి మాటలాడుచున్నావో, ఎవరిని దృష్టిలో నుంచుకొని నన్ను నీతో రావలదని అడ్డుపెట్టుచున్నావో, వారికి నీవు సర్వదా వశ్యుడవై, విధేయుడవై ఉండ వచ్చును. కాని నన్ను వారికి విధేయురాలనై ఉండు మనుట అయుక్తము. 9

మూ. స మామనాదాయ వనం న త్వం ప్రస్థాతుమర్హసి
తపో వా యది వాఽరణ్యం స్వర్గో వా మే సహ త్వయా

ప్ర. అ. సః త్వమ్ = అట్టి నీవు, మామ్ = నన్ను, అనాదాయ=తీసికొని వెళ్లకుండగా, వనమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రస్థాతుమ్ = బయలుదేరుటకు,

నార్థని = తగవు. తవ హానిత వ స్సైనను, యది వా = లేక, అరణ్యమ్ = అరణ్య మైనను, స్వర్గో వా = స్వర్గ మైనను, మే = నాకు, త్వయా సహ = నీతో కూడి మాత్రమే.

తా. అన్నియు తెలిసిన నీవు నన్ను తీసికొని వెళ్లకుండగా వనమునకు బయలుదేరుట యుక్తము కాదు. నాకు తవ స్సైనను, అరణ్యమైనను, స్వర్గ మైనను నీతో కలిసియే. నీ సాన్నిధ్యము లేనిచో నా కేదియు రుచింపదు. 10

మూ. న చ మే భవితా తత్ర కశ్చిత్ పథి పరిశ్రమః
పృష్ఠతస్తవ గచ్ఛన్త్యా విహారశయనేష్వివ. 11

ప్ర: అ. తవ = నీయొక్క, పృష్ఠతః = వెనుకనే, గచ్ఛన్త్యాః = వెళ్లుచున్న, మే = నాకు, తత్ర = అచట, పథి = మార్గమునందు, విహారశయనేష్విప = విహారములందు, శయనములందు వలె, కశ్చిత్ = ఏమియు, పరిశ్రమః = అలసట, న భవితా = కాజాలదు.

తా. నీ వెనుకనే వచ్చునపుడు మార్గమునందు నా కేమియు శ్రమ కలుగదు. విహారములందును, శయనములందును ఏ విధముగ శ్రమ లేనిదాన నై యుందునో అట్లే మార్గమునందు గూడ నుండగలను. 11

మూ. కుశకాశశరేషీకా యే చ కణ్టకినో ద్రుమాః,
తూలాజినసమస్పర్శా మార్గే మమ సహ త్వయా. 12

ప్ర. అ. త్వయా సహ = నీతో కూడ, మార్గే = మార్గమునందు నడచునపుడు, కుశకాశశరేషీకాః = దర్భలు, రెల్లు, శరములు, ఇషీకలు అను తృణములు, కణ్టకినః = ముండ్లు గల, యే ద్రుమాః చ = ఏ వృక్షములు కలవో అవియు, తూలాజిన సమస్పర్శాః = దూదితోను, అజినముతోను సమాన మైన స్పర్శ గలవి అగును.

తా. నీతో కలిసి ప్రయాణము చేయుచున్నపుడు, మార్గములో నున్న దర్భలు, కాశములు, శర-ఇషీకాదితృణములు, ముండ్ల చెట్లు కూడ నాకు దూది వలె, మంచి మృగచర్మము వలె మృదువుగా నుండును. 12

మూ. మహావాతసముద్ధూతం యన్మామవకరిష్యతి,
రజో రమణ తన్మన్యే పరార్థ్యమివ చన్దనమ్. 13

ప్ర. అ. రమణ = ఓ ప్రియకరమైన రామా। మహావాతసముద్ధూతమ్ = గొప్ప వాయువుచేత ఎగురగొట్టబడిన, యత్ = ఏ, రజః = పరాగము, మామ్ = నన్ను, అవకరిష్యతి = కప్పివేయగలదో, తత్ = దానిని, పరార్థ్యమ్ = అత్యుత్తమమైన, చన్దనమ్ ఇవ = చందనమును వలె, మన్యే = తలచెదను.

తా. రామా। పెనుగాలికి ఎగిరి నన్ను కప్పివేయు పరాగమును అత్యుత్తమమైన చందనమునుగా పరిగణింపగలను. 13

మూ. శాద్వలేషు యథా శిశ్యే వనాన్తే వనగోచరా
కుశాస్తరణతల్పేషు కిం స్యాత్సుఖతరం తతః. 14

ప్ర. అ. వనగోచరా = వనమును ప్రవేశించినదాననై, వనాన్తే = వనమధ్యమునందు, శాద్వలేషు = పచ్చికబీడులందు, యథా = ఎట్లు, శిశ్యే = శయనించెదనో, తతః = దానికంటె, కుశాస్తరణతల్పేషు = చిత్ర కంబళములు కప్పిన తల్పములయందు, సుఖతరమ్ = ఎక్కువ సుఖకరముగా, స్యాత్ కిమ్ = ఉండునా।

తా. వనములో నివసించుచు, నేను, వనమధ్యమునందు, పచ్చిక బీడుల పై శయనించు నప్పుడు కలుగు సుఖము కంటె చిత్రమైన కంబళ్లు కప్పిన శయనముల పై ఎక్కువ సుఖము కలుగునా। 14

మూ. పత్రం మూలం ఫలం యత్త్వమల్పం వా యది వా బహు
దాస్యసి స్వయమాహృత్య తన్మేఽమృతరసోపమమ్ 15

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, యత్ = ఏ, పత్రమ్ = పత్రమును గాని, మూలమ్ = మూలమును గాని, ఫలమ్ = ఫలమును గాని, అల్పం వా = అల్పముగా గాని, యది వా = లేక, బహు = అధికముగా గాని, స్వయమ్ = స్వయముగా, ఆహృత్య = తీసికొని వచ్చి, దాస్యసి = ఇవ్వగలవో, తత్ = అది, మే = నాకు, అమృతరసోపమమ్ = అమృతరసముతో సమానమైనది, భవేత్ = కాగలదు.

తా. నీవు స్వయముగా తీసికొనివచ్చి ఇచ్చే పత్రమైనను, దుంపయైనను, ఫలమైనను, అది కొంచెమైనను అధికమైనను, నాకు అమృతతుల్య మగును.

మూ. న మాతుర్న పితుస్తత్ర స్మరిష్యామి న వేశ్మనః
అర్తవాన్యవతుఞ్జానా పుష్పాణి చ ఫలాని చ. 16

ప్ర. అ. తత్ర=అచట, ఆర్తవాని=ఆ యా ఋతువులకు సంబంధించిన, పుష్పాణి=పుష్పములను, ఫలాని చ=ఫలములనూ, ఉపభుఞ్జానా = అనుభవించుచు, మాతుః=తల్లి (ఁ)ని, న స్మరిష్యామి=స్మరించను. పితుః న=తండ్రిని స్మరించను. వేశ్మనః = గృహమును, న = స్మరించను.

తా. అరణ్యమునందు ఆ యా ఋతువులలో లభించు పుష్పఫలాదులను అనుభవించుచు తల్లిని గాని, తండ్రిని గాని, గృహమును గాని స్మరించుచు బెంగ పెట్టుకొనను. 16

మూ. న చ తత్ర తతః కించిద్ద్రష్టుమర్హసి విప్రియమ్
మత్కృతే న చ తే శోకో న భవిష్యామి దుర్భరా. 17

ప్ర. అ. తతః = ఆ కారణమున, తత్ర = అచట, కించిత్ = ఏమియు, విప్రియమ్ = కష్టమును, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, నార్హసి=తగవు. మత్కృతే= నానిమిత్త మై, తే = నీకు, శోకః = శోకము, న = కలుగదు. దుర్భరా = నీచే పోషింప శక్యముకాని దానను, న భవిష్యామి = కాను.

తా. అందుచే అరణ్యములో నావలన కష్టము లేవియో వచ్చు నని భావించకుము. నా మూలమున నీ కేమియు శోకము కలుగదు. నీకు పోషింప భారముగా కాలేను.

మూ. యస్త్వయా సహ స స్వర్గో నిరయో యస్త్వయా వినా
ఇతి జానన్ పరాం ప్రీతిం గచ్ఛ రామ మయా సహ.

ప్ర. అ. త్వయా సహ=నీతో కలిసి యుండగా, యః=ఏది కలుగునో, సః = అదియే, స్వర్గః = స్వర్గము. త్వయా వినా = నీవు లేకుండ ఏర్పడునది, నిరయః=నరకము. ఇతి=ఈ విధముగ, జానన్=తెలుసుకొన్నవాడ వై, రామ= రామా! మయా సహ = నాతో కూడ, పరామ్ = గొప్ప, ప్రీతిమ్ = ప్రీతిని, గచ్ఛ = పొందుము.

తా. నాకు నీ సాహచర్య మున్నదే స్వర్గము. నీవు లేనిచో అది నరకము. రామా! ఈ విషయమును గుర్తించి నాతో కూడ గొప్ప ఆనందమును పొందుము.

మూ. అథ మామేవమవ్యగ్రాం వనం నైవ నయిష్యసి
విషమద్యైవ పాస్యామి మా వశం ద్విషతాం గమమ్. 19

ప్ర. అ. అథ = అట్లు గాక, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, అవ్యగ్రామ్ = సందేహము లేని, అనగా నీతో వెళ్ళుటకే నిశ్చయము చేసికొన్న, మామ్ = నన్ను, వనమ్ = వనమును గూర్చి, నైవ నయిష్యసి యది = తీసికొని వెళ్ళకపోయినచో, అద్యైవ = ఇప్పుడే, విషమ్ = విషమును, పాస్యామి = త్రాగగలను. ద్విషతామ్ = శత్రువులయొక్క, వశమ్ = వశమును, మా గమమ్ = పొందకుందును గాక.

తా. నీతో వనమునకు వెళ్ళవలె నని దృఢనిశ్చయముతో నున్న నన్ను తీసికొని వెళ్ళకపోయినచో ఇప్పుడే విషము త్రాగెదను. శత్రువులకు మాత్రము వశము కాజాలను. 19

మూ. పశ్చాదపి హి దుఃఖేన మమ నైవాస్తి జీవితమ్
ఉజ్ఝితాయాస్త్వయా నాథ తదైవ మరణం వరమ్. 20

ప్ర. అ. నాథ = ఓనాథా! త్వయా = నీచేత, ఉజ్ఝితాయాః = విడువబడిన, మమ = నాకు, పశ్చాదపి = తరువాత నైనను, దుఃఖేన = దుఃఖము చేత, జీవితమ్ = జీవితము, నైవాస్తి = ఉండదు. తదైవ = పరిత్యాగసమయమునందే, మరణమ్ = మరణము, వరమ్ = శ్రేష్ఠము.

తా. నాథా! నీవు నన్ను విడచిపోయినచో నేను దుఃఖముతో కొంత కాలము తరువాత నైనను ప్రాణములు విడువవలసినదే. అందుచే ఇప్పుడే మరణించుట మేలు. 20

మూ. ఇమం హి సహితుం శోకం ముహూర్తమపి నోత్సహే
కిం పునర్దశ వర్షాణి త్రీణి చైకం చ దుఃఖితా. 21

ప్ర. అ. ఇమమ్ = ఈ, శోకమ్ = శోకమును, ముహూర్తమపి = క్షణకాలమైనను, సహితుమ్ = సహించుటకు, నోత్సహే = అంగీకరింపను. దశ = పది, త్రీణి = మూడు, ఏకం చ = ఒక (పదునాలుగు) వర్షాణి = సంవత్సరములు, దుఃఖితా = దుఃఖితురాల నై, కిం పునః = చెప్పనేల.

తా. ఈ శోకమును ఒక్క క్షణ మైనను సహింప జాలను. పదునాలుగు సంవత్సరములు దుఃఖించుచు గడపజాల నని వేరె చెప్పవలెనా? 21

మూ. ఇతి సా శోకసన్తప్తా విలప్య కరుణం బహు
చుక్రోశ పతిమాయస్తా భృశమాలిఙ్గ్య సస్వరమ్. 22

ప్ర. అ. సా = ఆ సీత, శోకసన్తప్తా = శోకముచే తపింపచేయబడినదై, ఆయస్తా = ఆయాసపడుచున్నదై, ఇతి = ఈ విధముగా, కరుణమ్ = జాలిగా, బహు = అధికముగా, విలప్య = విలపించి, పతిమ్ = భర్తను, ఆలిఙ్గ్య = కౌగలించుకొని, సస్వరమ్ = స్వరముతో కూడినట్లుగా, భృశమ్ = మిక్కిలి, చుక్రోశ = ఏడ్చెను.

తా. శోకసంతప్తురాలైన ఆ సీత ఈ విధముగ జాలి కలుగునట్లు అధికముగా ఏడ్చి, భర్తను కౌగలించుకొని, సస్వరముగా బిగ్గరగా ఏడ్చెను. 22

మూ. సా విద్ధా బహుభిర్వాక్యైర్దిగ్ధైరివ గజాఙ్గనా
చిరసన్నియతం బాష్పం ముమోచాగ్నిమివారణిః. 23

ప్ర. అ. దిగ్ధైః = విషము పూసిన బాణాదులచే, గజాఙ్గనా ఇవ = ఆడ ఏనుగ వలె, సా = ఆమె, బహుభిః = అనేకమైన, వాక్యైః = వాక్యములచేత, విద్ధా = కొట్టబడినదై, చిరసన్నియతమ్ = చిరకాలము అణచుకొనబడిన, బాష్పమ్ = బాష్పమును, అరణిః = అరణి, అగ్నిమివ = అగ్నిని వలె, ముమోచ = విడచెను.

తా. విషముపూసిన బాణాదులచే కొట్టబడిన ఆడ ఏనుగ వలె, అనేకములైన వాక్యములచే పీడింపబడిన ఆ సీత, చాల సేపటివరకును ఆపియుంచిన కన్నీటిని, అరణి అగ్నిని వలె, పైకి విడచెను. 23

మూ. తస్యాః స్ఫటికసంకాశం వారిసన్తాపసమ్భవమ్
నేత్రాభ్యాం పరిసుస్రావ పఙ్కజాభ్యామివోదకమ్. 24

ప్ర. అ. తస్యాః = ఆమెయొక్క, నేత్రాభ్యామ్ = నేత్రములనుండి, సన్తాపసంభవమ్ = దుఃఖమువలన కలిగిన, స్ఫటికసంకాశమ్ = స్ఫటికము వంటి, వారి = ఉదకము, పఙ్కజాభ్యామ్ = రెండు పద్మములనుండి, ఉదకమివ = ఉదకము వలె, పరిసుస్రావ = స్రవించెను.

తా. ఆమె నేత్రములనుండి, దుఃఖమువలన కలిగిన స్వచ్ఛమైన కన్నీరు, పద్మములనుండి ఉదకము స్రవించినట్లు, స్రవించెను. 24

మూ. తచ్చైవామలచన్ద్రాభం ముఖమాయతలోచనమ్,
పర్యశుష్యత బాష్పేణ జలోద్ధృతమివామ్బుజమ్. 25

ప్ర. అ. అమలచన్ద్రాభమ్ = నిర్మల మైన చంద్రుని వంటి కాంతి కలదీ, ఆయతలోచనమ్ = విశాల మైన నేత్రములు కలదీ అయిన, తత్ = ఆ, ముఖం చైవ = ముఖము కూడ, జలోద్ధృతమ్ = జలమునుండి పెరికివేయబడిన, అమ్బుజ మివ = పద్మము వలె, బాష్పేణ = కన్నీటితో, పర్యశుష్యత = శోషించెను.

తా. విశాల మైన నేత్రములు గలదీ, నిర్మల మైన చంద్రుని వంటి కాంతి గలదీ అయిన ఆమె ముఖము, కన్నీటితో, నీటినుండి పెరికివేసిన పద్మము వలె, వాడిపోయెను. 25

మూ. తాం పరిష్వజ్య బాహుభ్యాం విసంజ్ఞామివ దుఃఖితామ్
ఉవాచ వచనం రామః పరివిశ్వాసయం స్తదా. 26

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, రామః = రాముడు, దుఃఖితామ్ = దుఃఖితురాలూ, విసంజ్ఞామివ = మూర్ఛితురాలు వలె నున్నదీ అయిన, తామ్ = ఆమెను, బాహుభ్యామ్ = బాహువులతో, పరిష్వజ్య = కౌగలించుకొని, పరివిశ్వాసయన్ = ఓదార్చుచు, వచనమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. అపుడు, రాముడు దుఃఖితురా లై మూర్ఛ నొందిన నట్లున్న ఆ సీతను బాహువులతో కౌగలించుకొని, ఓదార్చుచు ఇట్లనెను. 26

మూ. న దేవి తవ దుఃఖేన స్వర్గమప్యభిరోచయే,
న హి మేఽస్తి భయం కించిత్స్వయమ్భోరివ సర్వతః.

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! తవ = నీయొక్క, దుఃఖేన = దుఃఖముచేత, స్వర్గమపి = స్వర్గమును కూడ, న అభిరోచయే = ఇష్టపడను. మే = నాకు, స్వయమ్భోరివ = బ్రహ్మదేవునకు వలె, సర్వతః = అన్నింటినుండియు, (దేని నుండియు), కించిత్ = కొంచెము గూడ, భయమ్ = భయము, నాస్తి హి = లేదు కదా.

తా. ఓ దేవీ! నీవు దుఃఖించుచుండగా, స్వర్గము లభించినను దాని నిష్ట పడను. బ్రహ్మదేవునకు వలె, నాకు, ఎవరినుండియు, ఏ మాత్రమును, భయము లేదు. 27

మూ. తవ సర్వమభిప్రాయమవిజ్ఞాయ శుభాననే
వాసం న రోచయేఽరణ్యే శక్తిమానపి రక్షణే. 28

ప్ర. అ. శుభాననే = శుభకర మైన ముఖము కలదానా! రక్షణే = నిన్ను రక్షించుటయందు, శక్తిమానపి = శక్తికలవాడ నైనను, తవ = నీయొక్క, సర్వమ్ = సమస్త మైన, అభిప్రాయమ్ = అభిప్రాయమును, అవిజ్ఞాయ = తెలుసు కొనక, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, వాసమ్ = నీ నివాసమును, న రోచయే = ఇష్టపడను.

తా. శుభకర మైన ముఖము గల ఓ సీతా! నిన్ను రక్షించ సమర్థుడ నైనను, నీ అభిప్రాయ మేమో పూర్తిగ తెలిసికొనకుండ నిన్ను అరణ్యమునకు తీసికొనివెళ్ళుటకు నే నిష్టపడలేదు. 28

మూ. యత్సృష్టాసి మయా సార్ధం వనవాసాయ మైథిలి
న విహాతుం మయా శక్యా కీర్తిరాత్మవతా యథా. 29

ప్ర. అ. మైథిలి = ఓ సీతా! యత్ = ఏ కారణమువలన, మయా సార్ధమ్ = నాతో కూడ, వనవాసాయ = వనవాసముకొరకు, సృష్టాసి = సృష్టింపబడినావో, ఆ కారణమువలన, ఆత్మవతా = దృఢ మైన మనస్సుకలవానిచే, కీర్తిర్యథా = కీర్తి వలె, మయా = నాచేత, విహాతుమ్ = విడచుటకు, న శక్యా = శక్య మైన దానవు కావు.

తా. సీతా! నిన్ను బ్రహ్మ నాతో కలిసి వనవాసము చేయుటకే సృష్టించి నట్లున్నది. అందుచే, ఆత్మాభిమానవంతుడు కీర్తిని ఏ విధముగ విడువజాలడో, ఆ విధముగనే నిన్ను విడువజాలను. 29

మూ. ధర్మస్తు గజనాసోరు సద్భిరాచరితః పురా
తం చాహమనువర్తేఽద్య యథా సూర్యం సువర్చలా.

ప్ర. అ. గజనాసోరు = గజతుండము వంటి తొడలు గల ఓ సీతా! ధర్మః = పితృవాక్యపరిపాలనరూప మగు ధర్మము, పురా = పూర్వము, సద్భిః = సత్పురుషులచే, ఆచరితః = ఆచరింపబడినది. సువర్చలా = సువర్చల, సూర్యం యథా = సూర్యుని వలె, తమ్ = ఆ ధర్మమును, అహమ్ = నేను, అద్య = ఇపుడు, అనువర్తే = అనుసరించెదను.

తా. ఓ సీతా! పితృవాక్యపరిపాలన మను ధర్మమును పూర్వము సత్పురుషు లందరును ఆచరించిరి. సువర్చలం సూర్యునే అనుసరించు నట్లు నే నిపుడు ఆ ధర్మమునే ఆచరింతును. 30

మూ. న ఖల్వహం న గచ్ఛేయం వనం జనకనన్దిని
వచనం తన్నయతి మాం పితుః సత్యోపబృంహితమ్. 31

ప్ర. అ. జనకనన్దిని = ఓ సీతా! అహమ్ = నేను, వనమ్ = వనమును గూర్చి, న ఖలు న గచ్ఛేయమ్ = వెళ్ల నను 'మాట లేదు.' పితుః = తండ్రియొక్క, సత్యోపబృంహితమ్ = సత్యముచే పరిపుష్ట మైన, తత్ వచః = ఆ వచనము, మామ్ = నన్ను, నయతి = తీసికొనివెళ్లుచున్నది.

తా. సీతా! సత్యముచే పరిపుష్ట మైన మా తండ్రి వచనము నన్ను వనమునకు తీసికొనివెళ్లుచున్నది. అందుచే నేను తప్పక వనమునకు వెళ్లెదను. 31

మూ. ఏష ధర్మస్తు సుశ్రోణి పితుర్మాతుశ్చ వశ్యతా
అతశ్చ తం వ్యతిక్రమ్య నాహం జీవితుముత్సహే. 32

ప్ర. అ. సుశ్రోణి = ఓ సీతా! పితుః = తండ్రికిని, మాతుశ్చ = తల్లికిని, వశ్యతా = లొంగియుండుట అను, ఏషః = ఇది, ధర్మస్తు = ధర్మము. అతశ్చ = ఆ కారణమువలన, తమ్ = ఆ ధర్మమును, వ్యతిక్రమ్య = అతిక్రమించి, అహమ్ = నేను, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, న ఉత్సహే = కోరను.

తా. సీతా! తల్లికిని తండ్రికిని లొంగి యుండుట అనునదే ధర్మము. అందుచే నే నా ధర్మమును అతిక్రమించి జీవించుటకు ఇచ్ఛగించను. 32

మూ. అస్వాధీనం కథం దైవం ప్రకారై రభిరాధ్యతే
స్వాధీనం సమతిక్రమ్య మాతరం పితరం గురుమ్. 33

ప్ర. అ. స్వాధీనమ్ = తనకు అందుబాటులో నున్న, మాతరమ్ = తల్లిని, పితరమ్ = తండ్రిని, గురుమ్ = గురువును, సమతిక్రమ్య = అతిక్రమించి, అస్వాధీనమ్ = స్వాధీనము కాని, దైవమ్ = దైవము, ప్రకారైః = వివిధరీతులచే, కథమ్ = ఎట్లు, అభిరాధ్యతే = ఆరాధింపబడును.

తా. తల్లి, తండ్రి, గురువు అనువారు మనకు అందుబాటులో ఉన్నవారు. అట్టి వారిని కాదని, మనకు అందుబాటులో లేని దైవమును ఆరాధించుట ఎట్లు శక్యమగును. ౩౩

మూ. యత్త్రయం తత్త్రయో లోకాః పవిత్రం తత్సమం భువి,
నాన్యదస్తి శుభాపాఙ్గే తేనేదమభిరాధ్యతే. ౩౪

ప్ర. అ. శుభాపాఙ్గే = అందమైన నేత్రములు కలదానా! యత్ = ఏ, త్రయమ్ = మాతృపితృగురువు లను త్రయము గలదో, తత్ = అది, త్రయః లోకాః = మూడు లోకములు. తత్సమమ్ = ఆ త్రయముతో, సమాన మైనది, అన్యత్ = మరియొకటి, లోకే = లోకమునందు, నాస్తి = లేదు. తేన = ఆ కారణము చేత, ఇదమ్ = ఇది, అభిరాధ్యతే = సేవింపబడుచున్నది.

తా. ఓ సీతా! పితృమాతృగురువులే మూడు లోకములు. వీరితో సమానమైన వా రెవరును ఈ భూలోకమునందు లేరు. అందుచే వారి సేవ చేయవలెను.

మూ. న సత్యం దానమానౌ వా న యజ్ఞాశ్చాప్తదక్షిణాః,
తథా బలకరాః సీతే యథా సేవా పితుర్మతా. ౩౫

ప్ర. అ. సీతే = సీతా! పితుః = తండ్రియొక్క, సేవా = సేవ, యథా = ఎట్లు, మతా = బలకరమని చెప్పబడినదో, తథా = అట్లు, సత్యమ్ = సత్యము, న = కాదు. దానమానౌ = దానమానములు, న = కాదు. ఆప్తదక్షిణాః = పొందబడిన (ఇవ్వబడిన) దక్షిణలు గల, యజ్ఞాః = యజ్ఞములును, బలకరాః న = బలకరములు కాదు.

తా. తండ్రియొక్క సేవ ఏ విధముగ బలకరమో అట్లు సత్యము గాని, దానమానములు గాని, భూరిదక్షిణలు గల యజ్ఞములు గాని బలకరములు కావు.

మూ. స్వర్గో ధనం వా ధాన్యం వా విద్యాః పుత్రాః సుఖాని చ
గురువృత్త్యనురోధేన న కించిదపి దుర్లభమ్. ౩౬

ప్ర. అ. గురువృత్త్యనురోధేన = తండ్రి కోరికను అనుసరించుటచే, స్వర్గః = స్వర్గము గాని, ధనం వా = ధనము, ధాన్యంవా = ధాన్యము, విద్యాః = విద్యలు, పుత్రాః = పుత్రులు, సుఖాని చ = సుఖములు, కించిదపి = ఏదియు, దుర్లభమ్ = లభింప శక్యము కానిది, న = కాదు.

తా. తండ్రి యాజ్ఞను పాలించుటచే, స్వర్గము గాని, ధనము గాని, ధాన్యముగాని, విద్యలు గాని, పుత్రులుగాని, సుఖములు గాని, ఏదైనను లభించును. లభించని దేదియు నుండదు.

మూ. దేవగన్ధర్వగోలోకాన్ బ్రహ్మలోకం తథాపరాన్,
ప్రాప్నువన్తి మహాత్మానో మాతాపితృపరాయణాః. 37

ప్ర. అ. మాతాపితృపరాయణాః = తలిదండ్రులే పరమగతి యని తలంచు, మహాత్మానః = మహాత్ములు, దేవగన్ధర్వగోలోకాన్ = దేవలోక-గంధర్వలోక గోలోకములను, బ్రహ్మలోకమ్ = బ్రహ్మలోకమును, తథా = మరియు, అపరాన్ = ఇతర మైన ఉత్తమ లోకములను, ప్రాప్నువన్తి = పొందుదురు.

తా. మాతాపితృసేవాపరాయణు లగు మహాత్ములు, దేవలోకమును, గంధర్వలోకమును. గోలోకమును, బ్రహ్మలోకమును, తదితరపుణ్యలోకము లను పొందగలరు. 37

మూ. స మాం పితా యథా శాస్తి సత్యధర్మపథే స్థితః,
తథా వర్తితుమిచ్ఛామి స హి ధర్మః సనాతనః. 38

ప్ర. అ. సత్యధర్మపథే = సత్యధర్మమార్గమునందు, స్థితః = ఉన్న, సః పితా = ఆ తండ్రి, మామ్ = నన్ను, యథా = ఎట్లు, శాస్తి = శాసించునో, తథా = అట్లు, వర్తితుమ్ = ప్రవర్తించుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. సః = అదియే, సనాతనః = సనాతన మైన, ధర్మః హి = ధర్మము కదా.

తా. సత్యధర్మమార్గము ననుసరించుచున్న నా తండ్రి న న్నెట్లు ఆజ్ఞాపించునో ఆ విధముగనే ప్రవర్తింపవలె నని నేను కోరుచున్నాను. అదియే సనాతనధర్మము కదా! 38

మూ. మమ సన్నా మతిః సీతే త్వాం నేతుం దణ్డకావనమ్,
వసిష్యామీతి సా త్వం మామనుయాతుం సునిశ్చితా. 39

ప్ర. అ. సీతే = సీతా! త్వామ్ = నిన్ను, దణ్డకావనమ్ = దండకావనమును గూర్చి, నేతుమ్ = తీసికొని వెళ్ళుటకు, మమ = నాయొక్క, మతిః = బుద్ధి, సన్నా = ఉత్సాహవిహీనముగా నున్నది. సా త్వమ్ = అట్టి నీవు, వసిష్యామి =

అరణ్యములో నివసింపగలను. ఇతి = అని పలుకుచు, మామ్ = నన్ను, అను యాతుమ్ = అనుసరించి వెళ్ళుటకు, సునిశ్చితా = దృఢముగా నిశ్చయము కల్గియున్నావు.

తా. సీతా! నన్ను కూడ దండకావనమునకు తీసికొనివెళ్ళవలె నను ఉత్సాహము నాకు లేకుండెను. కాని నీవు అరణ్యములో నివసించెద నని చెప్పుచు నాతో వచ్చుటకు కృతనిశ్చయురాలవై ఉన్నావు. 39

మూ. సా హి దిష్టాఽనవద్యాఙ్గి వనాయ మదిరేక్షణే,
అనుగచ్ఛస్వ మాం భీరు సహధర్మచరీ భవ. 40

ప్ర. అ. మదిరేక్షణే = మదజనకము లగు నేత్రములు గల సీతా! అనవద్యాఙ్గీ = నిర్దుష్టమైన సకలావయవములు గల, సా = అట్టి నీవు, వనాయ = వనమునకు వెళ్ళుటకు, దిష్టా = అనుమతింపబడితివి. భీరు = భయస్వభావము గల ఓ సీతా! మామ్ = నన్ను, అనుగచ్ఛస్వ = అనుసరింపుము. సహధర్మచరీ = సహధర్మచారిణివై, భవ = అగుము.

తా. ఓ మదిరేక్షణా! నిర్దుష్టములైన సకలావయవములు గల నిన్ను అనుమతించుచున్నాను. నాతో రమ్ము. నాకు సహధర్మచారిణివి అగుము. 40

మూ. సర్వథా సదృశం సీతే మమ స్వస్య కులస్య చ,
వ్యవసాయమనుక్రాన్తా కాన్తే త్వమతిశోభనమ్. 41

ప్ర. అ. కాన్తే = మనోహరురాలవైన, సీతే = సీతా! త్వమ్ = నీవు, మమ = నాకును, స్వస్య = తన, కులస్య చ = కులమునకును, సర్వథా = అన్ని విధముల, సదృశమ్ = తగిన, అతిశోభనమ్ = చాల మంచిదైన, వ్యవసాయమ్ = ఉద్యమమును, అనుక్రాన్తా = ప్రారంభించితివి.

తా. సీతా! నాకును, నీ కులమునకును అన్ని విధాలా తగిన మంచి నిర్ణయమును తీసికొనినావు. 41

మూ. ఆరభస్వ శుభశ్రోణి వనవాసక్షమాః క్రియాః,
నేదానీం త్వదృతే సీతే స్వర్గోఽపి మమ రోచతే. 42

ప్ర. అ. గురుశ్రోణి = సీతా! వనవాసక్షమాః = వనవాసమునకు తగిన, క్రియాః = క్రియలను, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, ఆరభస్వ = ప్రారంభింపుము. సీతే = సీతా! త్వదృతే = నీవు లేనిచో, మమ = నాకు, స్వర్గోఽపి = స్వర్గము కూడ, న రోచతే = ఇష్టము కాదు.

తా. సీతా! వెంటనే వనవాసమునకు తగిన పనులన్నియు ప్రారంభింపుము. నీవు లేనిచో స్వర్గము కూడ నా కిష్టము కాదు.

మూ. బ్రాహ్మణేభ్యశ్చ రత్నాని భిక్షుకేభ్యశ్చ భోజనమ్,
దేహి చాశంసమానేభ్యః సంత్వరస్వ చ మా చిరమ్. 43

ప్ర. అ. ఆశంసమానేభ్యః = కోరుచున్న, బ్రాహ్మణేభ్యః = బ్రాహ్మణులకు, రత్నాని చ = రత్నములనూ, భిక్షుకేభ్యః = భిక్షుకులకు, భోజనం చ = భోజనమును, దేహి = ఇమ్ము. సంత్వరస్వ చ = తొందరపడుము. చిరమ్ = ఆలస్యము, మా = వద్దు.

తా. కోరి వచ్చిన బ్రాహ్మణులకు రత్నాలనూ, భిక్షుకులకు భోజనమునూ ఇమ్ము. తొందరగా చేయుము. ఆలస్యము చేయకుము. 43

మూ. భూషణాని మహార్హాణి వరవస్త్రాణి యాని చ,
రమణీయాశ్చ యే కేచిత్క్రీడార్థాశ్చాప్యుపస్కరాః, 44
శయనీయాని యానాని మమ చాన్యాని యాని చ,
దేహి స్వభృత్యవర్గస్య బ్రాహ్మణానామనన్తరమ్, 45

ప్ర. అ. మహార్హాణి = గొప్ప విలువ గల, యాని = ఏ, భూషణాని = భూషణములూ, వరవస్త్రాణి = శ్రేష్ఠమైన వస్త్రములూ ఉన్నవో వాటినీ, రమణీయాః = సుందరమైన, యే కేచిత్ = ఏ, క్రీడార్థాః = ఆటకొరకైన, ఉపస్కరాః = సాధనము లున్నవో వాటినీ, మమ = నాయొక్క, శయనీయాని = శయనములు, యానాని = వాహనములు, అన్యాని = ఇతరమైన, యాని చ = ఏవి కూడ ఉన్నవో వాటిని, స్వభృత్యవర్గస్య = నీభృత్యవర్గమునకు, దేహి = ఇమ్ము. అనన్తరమ్ = పిదప, బ్రాహ్మణానామ్ = బ్రాహ్మణులకు ఇమ్ము.

రా. మంచి విలువ గల అలంకారములను, వస్త్రములను, అందమైన క్రీడా సాధనములను, నాకు సంబంధించిన శయనములను, తదితరవస్తువులను నీ పోషణలో నుండువారి కిమ్ము. ఇంకను మిగిలినవానిని బ్రాహ్మణుల కిమ్ము. 44, 45

మూ. అనుకూలం తు సా భర్తుర్జ్ఞాత్వా గమనమాత్మనః,
క్షిప్రం ప్రముదితా దేవీ దాతుమేవోపచక్రమే. 46

ప్ర. అ. సా దేవీ=ఆ సీతాదేవి, ఆత్మనః=తనయొక్క, గమనమ్=గమనమును, భర్తుః=భర్తకు, అనుకూలమ్=అనుకూలమైన దానినిగా, జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని, ప్రముదితా=చాల సంతోషించినదై, క్షిప్రమ్=వెంటనే, దాతుమేవ=ఇచ్చుటకై, ఉపచక్రమే=ఉపక్రమించెను.

తా. తాను కూడ అరణ్యమునకు వచ్చుట భర్తకు సమ్మతమే అని తెలిసికొనిన సీతాదేవి చాల సంతోషించి, వెంటనే దానములు చేయ ప్రారంభించెను.

మూ. తతః ప్రహృష్టా ప్రతిపూర్ణమానసా,
యశస్వినీ భర్తురవేక్ష్య భాషితమ్,
ధనాని రత్నాని చ దాతుమఙ్గనా,
ప్రచక్రమే ధర్మభృతాం మనస్వినీ. 47

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
త్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, యశస్వినీ=కీర్తి కలదియు, మనస్వినీ=పరిశుద్ధమైన మనస్సు కలదియు అయిన, అఙ్గనా=సీత, భర్తుః=భర్తయొక్క, భాషితమ్=మాటను, అవేక్ష్య=చూచి, (విని), ప్రహృష్టా=సంతోషించినదై, ప్రతిపూర్ణమానసా=నిండిన మనస్సు కలదై, ధర్మభృతామ్=ధార్మికులకు, ధనాని=ధనములను, రత్నాని చ=రత్నములను, దాతుమ్=ఇచ్చుటకు, ప్రచక్రమే=ప్రారంభించెను.

తా. కీర్తిమంతురాలూ, పవిత్ర మైన మనస్సు కలదీ అయిన సీతాదేవి భర్త మాటలు విని సంతోషించి, నిండు మనస్సుతో, రత్నములనూ, ధనమునూ, ధర్మాత్ములకు దానము చేయ ప్రారంభించెను. 47

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో ముప్పదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకత్రింశః సర్గః

[రామలక్ష్మణుల సంవాదము, రాముని ఆజ్ఞప్రకారము లక్ష్మణుడు మిత్రాదులకు వీడ్కోలు చెప్పి, దివ్యాయుధములు గ్రహించి వనమునకు బయలుదేరుట, ధనమునంతను బ్రాహ్మణులకు దానము చేసివేయుము అని రాముడు అతనిని ఆదేశించుట].

మూ. ఏవం శ్రుత్వా తు సంవాదం లక్ష్మణః పూర్వమాగతః,
బాష్పపర్యాకులముఖః శోకం సోఢుమశక్నువన్ 1
స భ్రాతుశ్చరణౌ గాఢం నిపీడ్య రఘునన్దనః,
సీతామువాచాతియశాం రాఘవం చ మహావ్రతమ్. 2

ప్ర. అ. పూర్వమ్ = ముందుగానే, ఆగతః = అచటికి వచ్చిన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, సంవాదమ్ = సంవాదమును, శ్రుత్వా = విని, శోకమ్ = దుఃఖమును, సోఢుమ్ = సహించుటకు, అశక్నువన్ = అసమర్థుడై, బాష్పపర్యాకులేక్షణః = కన్నీటితో వ్యాకుల మైన నేత్రములు కలవాడయ్యెను. సః = ఆ, రఘునన్దనః = లక్ష్మణుడు, భ్రాతుః = సోదరునియొక్క, చరణౌ = పాదములను, గాఢమ్ = గట్టిగా, నిపీడ్య = పీడించి, మహావ్రతమ్ = గొప్ప వ్రతము గల, రాఘవం చ = రాముని గూర్చియు, అతియశామ్ = గొప్ప కీర్తి గల, సీతామ్ = సీతను గూర్చియు, ఉవాచ = పలికెను.

తా. అంతకు పూర్వమే అక్కడికి వచ్చిన లక్ష్మణుడు సీతారాముల మధ్య జరిగిన ఈ సంవాదము నంతను విని, కన్నీటితో వ్యాకుల మైన నేత్రములు కలవాడై, దుఃఖమును ఉపశమింపజేసికొనజాలక, సోదరుని పాదములకు నమస్కరించుచు, గొప్ప నియమము గల రామునితోను, గొప్ప కీర్తి గల సీత తోను ఇట్లు పలికెను.

వి. 'మహాయశామ్' అనునది ఆర్ష ప్రయోగము. కొందరు 'మహాయశాః' అని దిద్ది 'లక్ష్మణః' అనుదానికి విశేషణముగా గ్రహించినారు. 1, 2

మూ. యది గన్తుం కృతా బుద్ధిర్వనం మృగగణాయుతమ్
అహం త్వానుగమిష్యామి వనమగ్రే ధనుర్ధరః. ౩

ప్ర. అ. మృగగణాయుతమ్=మృగములతోనూ గణములతోనూ నిండిన, వనమ్=వనమును గూర్చి, గన్తుమ్=వెళ్ళుటకు, బుద్ధిః=నిర్ణయము, కృతా యది=చేయబడిన ట్లయితే, అహమ్=నేను, అగ్రే=నీ ఎదుట ధనుర్ధరః=ధనస్సును ధరించినవాడ నై, త్వా=నిన్ను, వనమ్=వనమును గూర్చి, అనుగమిష్యామి=అనుసరించెదను.

తా. మృగగణాదులతో నిండిన అరణ్యమునకు వెళ్లవలె నని నీవు నిశ్చయించినచో, నేను కూడ ధనుర్ధారి నై, ముందు నడచుచు, నీతో అరణ్యమునకు వచ్చెదను. ౩

మూ. మయా సమేతోఽరణ్యాని బహూని విచరిష్యసి
పక్షిభిర్మృగయూథైశ్చ సంఘుష్టాని సమన్తతః. 4

ప్ర. అ. సమన్తతః=అంతటను, పక్షిభిః=పక్షులచేతను, మృగయూథైః చ=మృగముల గుంపులచేతను, సంఘుష్టాని=ధ్వనింపచేయబడిన, బహూని=అనేకమైన, అరణ్యాని=అరణ్యములను, మయా=నాతో, సమేతః=కూడినవాడవై, విచరిష్యసి=సంచరింపగలవు.

తా. పక్షులకూతలతోను, మృగములనాదములతోను అంతటా ప్రతిధ్వనించుచున్న అనేక అరణ్యములలో నాతో కలిసి సంచరించగలవు. 4

మూ. న దేవలోకాక్రమణం నామరత్వమహం వృణే
ఐశ్వర్యం వాపి లోకానాం కామయే న త్వయా వినా. ౫

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, త్వయా వినా=నీవు లేకుండగా, దేవలోకాక్రమణమ్=స్వర్గలోకాక్రమణమును, న వృణే=కోరను. అమరత్వమ్=దేవతాత్వమును, న=కోరను. లోకానామ్=సమస్తలోకముల, ఐశ్వర్యం వాపి=ఆధిపత్యము నైనను, న కామయే=కోరను.

తా. నీవు లేనిచో నాకు దేవలోకముపై విజయము గాని, దేవతాత్వము గాని, త్రిలోకాధిపత్యము గాని అక్కరలేదు. ౫

మూ. ఏవం బ్రువాణః సౌమిత్రిర్వనవాసాయ నిశ్చితః।
రామేణ బహుభిః సాన్త్వైర్నిషిద్ధః పునరబ్రవీత్. 6

ప్ర. అ. వనవాసాయ=వనవాసమునకై. నిశ్చితః = నిశ్చయము చేసికొని. ఏవమ్=ఈ విధముగా, బ్రువాణః=పలుకుచున్న, సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుడు, రామేణ = రామునిచేత, బహుభిః = అనేకమైన, సాన్త్వైః = ఓదార్పుమాటలచే, నిషిద్ధః=నిషేధింపబడినవాడై, పునః=మరల, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. వనవాసమునకై నిశ్చయము చేసికొని ఈ విధముగా పలికిన లక్ష్మణుని, రాముడు వనమునకు రావల దని అనేకవిధముల చెప్పి ఓదార్చెను. అది విని లక్ష్మణుడు మరల ఇట్లు పలికెను. 6

మూ. అనుజ్ఞాతశ్చ భవతా పూర్వమేవ యదస్మ్యహమ్
కిమిదానీం పునరిదం క్రియతే మే నివారణమ్.

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, భవతా=నీచేత, పూర్వమేవ = ముందుగనే, అనుజ్ఞాతః=అనుమతింపబడినవాడను, అస్మి యత్=అయితిని గదా। ఇదానీమ్=ఇప్పుడు, పునః=మరల, ఇదమ్=ఈ, నివారణమ్=నివారణము, కిమ్=ఎందుచేత, క్రియతే=చేయబడుచున్నది।

తా. నీవు ఇంతకు పూర్వమే నాకు అనుమతి ఇచ్చితివి కదా; ఇప్పు డీవిధముగా నివారించుచున్నావేమి 7

మూ. యదర్థం ప్రతిషేధో మే క్రియతే గన్తుమిచ్ఛతః।
ఏతదిచ్ఛామి విజ్ఞాతుం సంశయో హి మమానఘ. 8

ప్ర. అ. అనఘ=దోషరహితుడా। గన్తుమ్=వెళ్లుటకు, ఇచ్ఛతః=కోరుచున్న, మే=నాయొక్క, ప్రతిషేధః=నిషేధము, యదర్థమ్ = ఎందునిమిత్తమై, క్రియతే = చేయబడుచున్నదో, ఏతత్ = దీనిని, విజ్ఞాతుమ్ = తెలుసుకొనుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. మే = నాకు, సంశయః హి = సంశయము కలుగుచున్నది కదా।

తా. నేను సీతో రావలె నని అనుకొనుచుండగా నన్ను ఎందువేత అడ్డు పెట్టుచున్నావో, తెలుసుకొన గోరుచున్నాను. నా మనస్సులో సంశయము కలుగు చున్నది. 8

మూ. తతోఽబ్రవీన్మహాతేజా రామో లక్ష్మణమగ్రతః,
స్థితం ప్రాగ్గామినం వీరం యాచమానం కృతాంజలిమ్. 9

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, మహాతేజాః=గొప్ప తేజస్సు గల, రామః= రాముడు, అగ్రతః=తన యెదట, స్థితమ్ = నిలిచి యున్నవాడూ, ప్రాగ్గామినమ్=ముందుగా వెళ్ళుచున్నవాడూ, వీరమ్=వీరుడూ, యాచమానమ్= ప్రార్థించుచున్నవాడూ, కృతాఞ్జలిమ్=దోసిలి కట్టినవాడూ, అయిన, లక్ష్మణమ్= లక్ష్మణుని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. లక్ష్మణుడు ఈ విధముగ ఎదుట నిలచి, ముందుగనే అరణ్యమునకు పోవుటకు సంసిద్ధుడై, చేతులు మోడ్చి ఈ విధముగ ప్రార్థించుచుండగా మహా తేజశ్శాలి యగు రాముడు ఆ వీరునితో ఇట్లు పలికెను. 9

మూ. స్నిగ్ధో ధర్మరతో వీరస్సతతం సత్పథే స్థితః
ప్రియః ప్రాణసమో వశ్యో భ్రాతా చాపి సఖా చ మే. 10

ప్ర. అ. స్నిగ్ధః=స్నేహము కలవాడవూ, ధర్మరతః=ధర్మమునందు ఆసక్తి కలవాడవూ, వీరః=వీరుడవూ, సతతమ్=ఎల్లప్పుడును, సత్పథే=మంచి మార్గమునందు, స్థితః=ఉన్నవాడవూ అయిన నీవు, మే=నాకు, ప్రాణసమః= ప్రాణములతో సమానుడ వైన, ప్రియః=ప్రియుడవు. వశ్యః=వశములో నుండు వాడవు. భ్రాతా చాపి=సోదరుడవు. సఖా చ=స్నేహితుడవు.

తా. నీవు మంచి స్నేహశీలము కలవాడవు. ధర్మనిరతుడైన వీరుడవు. ఎల్లప్పుడును సన్మార్గమునందే సంచరించువాడవు. నాకు ప్రాణము వంటి వాడవు. సర్వదా నా ఆజ్ఞ అనుసరించు సోదరుడవే కాదు; మిత్రుడవు కూడ. 10

మూ. మయాఽద్య సహ సౌమిత్రే త్వయి గచ్ఛతి తద్వనమ్,
కో భరిష్యతి కౌసల్యాం సుమిత్రాం వా యశస్వినీమ్. 11

ప్ర. అ. సౌమిత్రే=ఓ లక్ష్మణా, త్వయి=నీవు, అద్య=ఇపుడు, మయా సహ=నాతో కూడ, తత్ వనమ్=ఆ వనమును గూర్చి, గచ్ఛతి = వెళ్లగా, కౌసల్యామ్=కౌసల్యను, యశస్వినీమ్=కీర్తి గల, సుమిత్రాం చ=సుమిత్రను, కః=ఎవరు, భరిష్యతి=పోషించును?

తా. లక్ష్మణా నీవు నాతో కలిసి అరణ్యమునకు వచ్చినచో కౌసల్యను, యశోమంతురాలగు సుమిత్రను ఎవరు పోషింతురు? 11

మూ. అభివర్షతి కామైర్యః పర్జన్యః పృథివీమివ,
స కామపాశపర్యస్తో మహాతేజా మహీపతిః. 12

ప్ర. అ. మహాతేజాః=గొప్పతేజస్సు గల, యః=ఏ, మహీపతిః=రాజు, పృథివీమ్=భూమిని, పర్జన్యఃఇవ=మేఘము వలె, కామైః=కోరిన పదార్థములచే, అభివర్షతి=వర్షించునో, సః=అతడు, కామపాశపర్యస్తః=కామ మనే పాశము చేత చుట్టబడినాడు.

తా. మహాతేజశ్శాలి యగు దశరథ మహారాజు, భూమిపై మేఘము వర్షించినట్లు కోరిన కోరిక లన్నియు వర్షించుచుండెడివాడు. కాని ఇపుడా రాజు కామపాశముచే కట్టబడి ఉన్నాడు. 12

మూ. సా హి రాజ్యమిదం ప్రాప్య నృపస్యాశ్వపతేః సుతా,
దుఃఖితానాం సపత్నీనాం న కరిష్యతి శోభనమ్. 13

ప్ర. అ. నృపస్య=రాజైన, అశ్వపతేః=అశ్వపతియొక్క, సుతా=కుమార్తె యైన, సా=ఆ కైకేయి, ఇదం రాజ్యమ్=ఈ రాజ్యమును, ప్రాప్య=పొంది, దుఃఖితానామ్=దుఃఖించుచున్న, సపత్నీనామ్=సవతులకు, శోభనమ్=మంచిని, న కరిష్యతి హి=చేయదు కదా?

తా. ఎందుచేత ననగా ఈ రాజ్యము లభించిన పిమ్మట, ఆ కైకేయి దుఃఖాక్రాంత లైన సవతులకు కష్టము కల్గించును. 13

మూ. న స్మరిష్యతి కౌసల్యాం సుమిత్రాం చ సుదుఃఖితామ్
భరతో రాజ్యమాసాద్య కైకేయ్యాం పర్యవస్థితః. 14

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును ఆసాద్య = పొంది, కైకేయ్యామ్ = కైకేయియందు, పర్యవస్థితః = ఉన్నవాడై, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను, సుదుఃఖితామ్ = మిక్కిలి దుఃఖితురాలైన, సుమిత్రాం చ = సుమిత్రను, న స్మరిష్యతి = స్మరించడు.

తా. భరతుడు రాజ్యమును పొంది, కైకేయి మాటలనే వినుచు దుఃఖితురాలైన కౌసల్యను, సుమిత్రను స్మరింపడు. 14

మూ. తామార్యాం స్వయమేవేహ రాజానుగ్రహణేన వా
సౌమిత్రే భర కౌసల్యా ముక్తమర్థమిమం చర. 15

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా, స్వయమేవ = స్వయముగానే కాని, రాజానుగ్రహణేన వా = రాజును అనుగ్రహింపచేసికొనుటచేగాని, ఇహ = ఇక్కడనే ఉండి, ఆర్యామ్ = పూజ్యురాలైన, తాం కౌసల్యామ్ = ఆ కౌసల్యను, భర = పోషింపుము. ఇమమ్ = ఈ, ఉక్తమ్ = చెప్పబడిన, అర్థమ్ = కార్యమును, చర = చేయుము.

తా. లక్ష్మణా! నీవు ఇచటనే ఉండి స్వయముగా గాని, రాజును అనుగ్రహింపచేసుకొనుటగాని, పూజ్యురాలైన కౌసల్యను పోషింపుము. నేను చెప్పినట్లు చేయుము. 15

మూ. ఏవం మమ చ తే భక్తిర్భవిష్యతి సుదర్శితా
ధర్మజ్ఞ గురుపూజాయాం ధర్మశ్చాప్యతులో మహాన్

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞ = ధర్మములు తెలిసినవాడా! ఏవమ్ = ఈ విధముగా, మమ = నా విషయమున, తే = నీయొక్క, భక్తిః = భక్తి, సుదర్శితా = బాగుగ చూపబడినది, భవిష్యతి = కాగలదు. గురుపూజాయామ్ = పెద్దలను పూజించుటలో అతులః = సాటి లేని, మహాన్ = గొప్ప, ధర్మశ్చ = ధర్మముకూడ కలుగును.

తా. ధర్మజ్ఞుడవైన ఓ లక్ష్మణా! ఇట్లు చేసినచో, నీకు నాపై కల భక్తిని బాగుగ చూపినట్లగును. పెద్దల శుశ్రూష చేయుటచే సాటిలేని, గొప్ప ధర్మము కూడ లభించును. 16

మూ.. ఏవం కురుష్వ సౌమిత్రే మత్కృతే రఘునన్దన
అస్మాభిర్విప్రహీనాయా మాతుర్నో న భవేత్సుఖమ్. 17

ప్ర. అ. రఘునన్దన = రఘువంశమును ఆనందింపచేయు, సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా, మత్కృతే = నా నిమిత్తమై, ఏవమ్ = ఇట్లు, కురుష్వ = చేయుము. అస్మాభిః = మనతో, విప్రహీనాయాః = వియోగమును పొందిన, నః = మన యొక్క, మాతుః = తల్లికి, సుఖమ్ = సుఖము, న భవేత్ = కలుగదు.

తా. రఘువంశమునకు ఆనంద కరుడ వగు ఓ లక్ష్మణా! నాకొరకైనను నేను చెప్పి నట్లు చేయుము. మనము దగ్గర లేనిచో, తల్లికి సుఖము ఉండదు.

మూ. ఏవముక్తస్తు రామేణ లక్ష్మణః శ్లక్ష్ణయా గిరా
ప్రత్యువాచ తదా రామం వాక్యజ్ఞో వాక్యకోవిదమ్. 18

ప్ర. అ. రామేణ = రామునిచేత, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఉక్తః = పలుక బడిన, వాక్యజ్ఞః = మాటలలో నేర్పరి అయిన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, తదా = అపుడు, వాక్యకోవిదమ్ = మాటలయందు పండితు డైన, రామమ్ = రాముని గూర్చి, శ్లక్ష్ణయా = మనోహర మైన, గిరా = వాక్కుతో, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. మాటలలో నేర్పరి యైన లక్ష్మణుడు, రాముని మాటలు విని, మాట లలో నేర్పు గల అతనితో, మధుర మైన వాక్కుతో ఇట్లు పలికెను. 18

మూ. తవైవ తేజసా వీర భరతః పూజయిష్యతి
కౌసల్యాం చ సుమిత్రాం చ ప్రయతో నాత్ర సంశయః

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా! భరతః = భరతుడు, తవ = నీయొక్క, తేజసైవ = తేజస్సుచేతనే, ప్రయతః = వినయవంతుడై, కౌసల్యాం చ = కౌసల్యను, సుమిత్రాం చ = సుమిత్రను, పూజయిష్యతి = పూజింపగలడు. అత్ర = ఈ విష యమున, సంశయః = సంశయము, న = లేదు.

తా. వీరుడ వైన ఓ రామా! నీ పరాక్రమమునకే భయపడి, భరతుడు వినయవంతు డై, కౌసల్యను, సుమిత్రను, ఆదరింపగలడు, ఇందుకు సందే హము లేదు. 19

మూ. కౌసల్యా బిభృయాదార్య సహస్రమపి మద్విధాన్
యస్యాః సహస్రం గ్రామాణాం సంప్రాప్తముపజీవినామ్.

ప్ర. అ. యస్యాః = ఏ కౌసల్యకు, ఉపజీవినామ్ = ఆమెను ఆధారముగా చేసుకొని జీవించు, గ్రామాణామ్ = గ్రామములయొక్క, సహస్రమ్=సహస్రము, సంప్రాప్తమ్=పొందబడినదో, అట్టి, ఆర్యా=పూజ్యురాలైన, కౌసల్యా=కౌసల్య, మద్విధాన్ = నావంటివారిని, సహస్రమపి = వేయిమందిని కూడ, బిభృయాత్= భరింపగలదు.

తా. వెయ్యి గ్రామములు కౌసల్య చేతిలో నుండి, ఆమె అనుగ్రహముపై జీవించుచున్నవి. అట్టి పూజ్యురాలగు కౌసల్య నావంటివారిని వెయ్యిమందినైనను పోషింపగలదు. 20

మూ. తదాత్మభరణే చైవ మమ మాతు స్తథైవ చ
పర్యాప్తా మద్విధానాం చ భరణాయ యశస్వినీ. 21

ప్ర. అ. తత్ = అందువలన, యశస్వినీ=కీర్తిమంతురాలైన ఆ కౌసల్య, ఆత్మభరణే చైవ = తనను పోషించుకొనుటయందును, తథైవ చ = మరియు, మమ మాతుః=నా తల్లియొక్కయు, మద్విధానాం చ =నావంటివారియొక్కయు, భరణాయ చ = పోషణమునకును, పర్యాప్తా=సమర్థురాలు.

తా. కీర్తిమంతురాలగు ఆ కౌసల్య, సహస్రగ్రామాధిపతి యగుటచే తనను, నా తల్లిని, నావంటి వారిని అనేకులను కూడ పోషింప సమర్థురాలు. 21

మూ. కురుష్వ మామనుచరం వైధర్మ్యం నేహ విద్యతే
కృతార్థోఽహం భవిష్యామి తవ చార్థః ప్రకల్పతే. 22

ప్ర. అ. మామ్ = నన్ను, అనుచరమ్ = నీ అనుచరునిగా, కురుష్వ = చేసికొనుము. ఇహ = దీనిలో, వైధర్మ్యమ్ = ధర్మవిరోధము, న విద్యతే=లేదు. అహమ్ = నేను, కృతార్థః = కృతార్థుడను, భవిష్యామి = కాగలను. తవ = నీయొక్క, అర్థః చ = కార్యముకూడ, ప్రకల్పతే = సిద్ధించును.

తా. నన్ను నీ అనుచరునిగా చేసికొనుము. దీనిలో ధర్మవిరోధ మేదియు లేదు. అట్లు చేయుటచే నేను కృతార్థుడ నగుదును. నీ కార్యము కూడ సిద్ధించును.

మూ. ధనురాదాయ సశరం ఖనిత్రపిటకాధరః
అగ్రతస్తే గమిష్యామి పన్థానమనుదర్శయన్. 23

ప్ర. అ. సశరమ్ = బాణములతో కూడిన, ధనుః = ధనుస్సును, ఆదాయ = గ్రహించి, ఖనిత్రపిటకాధరః = గునపమును చిన్న గంపను ధరించిన వాడనై, తే = నీయొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, పన్థానమ్ = మార్గమును, అనుదర్శయన్ = చూపుచు, గమిష్యామి = నడచెదను.

తా. ధనుర్బాణములను, గునపమును, చిన్న గంపను తీసుకొని, నీకు మార్గమును చూపుచు, నీ ముందు నడచుచు వచ్చెదను. 23

మూ. ఆహరిష్యామి తే నిత్యం మూలాని చ ఫలాని చ
వన్యాని యాని చాన్యాని స్వాహారాణి తపస్వినామ్. 24

ప్ర. అ. మూలాని = దుంపలను, ఫలాని చ = పండ్లను, తపస్వినామ్ = మునులకు, స్వాహారాణి = మంచి ఆహారము లైన, వన్యాని = వనమునందు లభించు, యాని = ఏ, అన్యాని చ = ఇతరవస్తువు లున్నవో వాటిని, నిత్యమ్ = ఎల్లపుడు, తే = నీకొరకై, ఆహరిష్యామి = తెచ్చి యిచ్చెదను.

తా. నీకు నిత్యము దుంపలు, ఫలములు, మునులకు మంచి ఆహారముగా ఉపయోగించు వనములో లభించు ఇతరవస్తువులు, తెచ్చి యిచ్చుచుందును.

మూ. భవాంస్తు సహ వైదేహ్యా గిరిసానుషు రంస్యతే
అహం సర్వం కరిష్యామి జాగ్రతః స్వపతశ్చ తే. 25

ప్ర. అ. భవాంస్తు = నీవైతే, వైదేహ్యా సహ = సీతతో కూడ, గిరిసానుషు = పర్వతముల చరియల మీద, రంస్యతే = విహరించగలవు. తే = నీవు, జాగ్రతః = మేలుకొని యున్నపుడును, స్వపతశ్చ = నిద్రించుచున్నపుడును, అహమ్ = నేను, సర్వమ్ = సమస్తమును, కరిష్యామి = చేయగలను.

తా. నీవు మాత్రము సీతా సమేతుడ వై, పర్వతముల చరియలం దైన విహరించ వచ్చును. నీవు మేల్కొని యున్నను, నిద్రించుచున్నను, నేను కార్యము లన్నియు చేయుచుందును. 25

మూ. రామస్త్వనేన వాక్యేన సుప్రీతః ప్రత్యువాచ తమ్,
వ్రజాపృచ్ఛస్వ సౌమిత్రే సర్వమేవ సుహృజ్జనమ్. 28

ప్ర. అ. రామస్తు = రాముడు, అనేన వాక్యేన = ఈ మాటచే, సుప్రీతః = చాల సంతోషించిన వాడై, తమ్ = అతనిని గూర్చి, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను. సౌమిత్రే = లక్ష్మణా, వ్రజ = వెళ్లుము. సర్వమేవ = సమస్తమైన, సుహృజ్జనమ్ = మిత్ర సముదాయమును, అపృచ్ఛస్వ = అడిగి రమ్ము.

తా. ఈ మాటలు విని రాముడు చాల సంతోషించి అతనితో ఇట్లు పలికెను. లక్ష్మణా! వెళ్ళి నీ మిత్రులందరి వద్ద సెలవు తీసుకొని రమ్ము. 28

మూ. యే చ రాజ్ఞో దదౌ దివ్యే మహాత్మా వరుణః స్వయమ్,
జనకస్య మహాయజ్ఞే ధనుషీ రౌద్రదర్శనే,
అభేద్యకవచే దివ్యే తూణీ చాక్షయసాయకే,
ఆదిత్యవిమలౌ చోభౌ ఖడ్గౌ హేమపరిష్కృతౌ,
సత్కృత్య నిహితం సర్వమేతదాచార్యసద్మని,
సర్వమాయుధమాదాయ క్షిప్రమావ్రజ లక్ష్మణ. 29

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా! మహాత్మా = మహాత్ముడైన, వరుణః = వరుణుడు, స్వయమ్ = స్వయముగా, రాజ్ఞః = రాజైన, జనకస్య = జనకుని యొక్క, మహాయజ్ఞే = మహాయజ్ఞము నందు, దివ్యే = దివ్యమైనవి, రౌద్రదర్శనే = భయంకరమైన దర్శనము కలవి యైన, యే = ఏ, ధనుషీ = ధనుస్సులను, దివ్యే = దివ్యమైన, అభేద్యకవచే = భేదింప శక్యము కాని కవచములను, అక్షయసాయకే = అక్షయమైన బాణములు గల, తూణీ చ = అంబుల పొదులను, హేమపరిష్కృతౌ = బంగారముచే అలంకరింపబడిన, ఆదిత్యవిమలౌ = సూర్యుని వలె నిర్మలమైన, ఉభౌ = రెండు, ఖడ్గౌ = ఖడ్గములను, దదౌ = ఇచ్చెనో, ఏతత్ = ఈ, సర్వమ్ = అంతయు, సత్కృత్య = పూజించి, ఆచార్య సద్మని = ఆచార్యుడైన వశిష్ఠునిగృహమునందు, నిహితమ్ = ఉంచబడినది. సర్వమ్ = సమస్తమైన, ఆయుధమ్ = ఆయుధమును, ఆదాయ = గ్రహించి, క్షిప్రం = శీఘ్రముగా, ఆవ్రజ = రమ్ము.

తా. జనక మహారాజు చేసిన మహాయజ్ఞములో, మహాత్ము డగు వరుణుడు, స్వయముగా, చూచుటకు భయంకరము లైన రెండు దివ్య ధనుస్సులను, భేదించుటకు శక్యము గాని రెండు దివ్య కవచములను, అక్షయ మైన బాణములు కల తూణీరములను, బంగారముతో అలంకరించిన సూర్యుని వలె ప్రకాశించుచున్న రెండు ఖడ్గములను యిచ్చి యున్నాడు. ఈ ఆయుధము లన్నియు మన ఆచార్యు డగు వశిష్ఠుని గృహములో ఉంచి, పూజింపబడుచున్నవి. వాటి నన్నిటిని తీసుకొని శీఘ్రముగా రమ్ము. 27-29

మూ. స సుహృజ్జనమామన్త్ర్య వనవాసాయ నిశ్చితః,
ఇక్ష్వాకుగురుమాగమ్య జగ్రాహాఽయుధ ముత్తమమ్. 30

ప్ర. అ. వనవాసాయ=వనవాసమునకు, నిశ్చితః=నిశ్చయించుకొనిన, సః=లక్ష్మణుడు, సుహృజ్జనమ్=మిత్ర జనమును, ఆమన్త్ర్య=వీడ్కొలిపి, ఇక్ష్వాకుగురుమ్=ఇక్ష్వాకు వంశగురు వైన వసిష్ఠుని, ఆగమ్య=పొంది, ఉత్తమమ్=ఉత్తమ మైన, ఆయుధమ్=ఆయుధమును, జగ్రాహ=గ్రహించెను.

తా. వనవాసమునకు నిర్ణయము చేసుకొన్న లక్ష్మణుడు, తన మిత్రు లందరికి వీడ్కోలు చెప్పి, వసిష్ఠుని ఇంటికి వెళ్ళి అక్కడ ఉన్న ఉత్తమ మైన ఆయుధ సముదాయమును, తీసుకొనెను. 30

మూ. తద్దివ్యం రాజశార్దూలః సత్కృతం మాల్యభూషితమ్,
రామాయ దర్శయామాస సౌమిత్రిస్సర్వమాయుధమ్.

ప్ర. అ. రాజశార్దూలః = రాజ శ్రేష్ఠు డైన, సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుడు, దివ్యమ్ = దివ్య మైనదీ, సత్కృతమ్ = పూజింపబడినదీ, మాల్య భూషితమ్ = మాలలచే అలంకరింపబడినదీ అయిన, సర్వమ్ = సమస్త మైన, తత్ ఆయుధమ్ = ఆ ఆయుధమును, రామాయ=రామునకు, దర్శయామాస = చూపించెను.

తా. రాజశ్రేష్ఠు డైన ఆ లక్ష్మణుడు, మాలలచే అలంకృతములై పూజింపబడిన ఆ దివ్యాయుధములన్నింటిని తీసికొని వచ్చి రామునకు చూపెను. 31

మూ. తమువాచాత్మవాన్ రామః ప్రీత్యా లక్ష్మణ మాగతమ్,
కాలే త్వమాగతః సౌమ్య కాఙ్క్షితే మమ లక్ష్మణ. 32

ప్ర. అ. ఆత్మవాన్ = ధీరు డైన, రామః = రాముడు, ఆగతమ్ = వచ్చిన, తం లక్ష్మణమ్ = ఆ లక్ష్మణుని గూర్చి, ప్రీత్యా = ప్రేమతో, ఉవాచ = పలికెను. సౌమ్య = సౌమ్యుడ వైన, లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా! త్వమ్ = నీవు, మమ = నాకు, కాంక్షితే = కోరబడిన, కాలే = కాలమునందు, ఆగతః = వచ్చితివి.

తా. వచ్చిన లక్ష్మణుని చూచి, రాముడు, ప్రేమపూర్వకముగా ఇట్లు పలికెను. సౌమ్యుడ వైన ఓ లక్ష్మణా! నేను అనుకొన్న సమయమున వచ్చినావు. 32

మూ. అహం ప్రదాతుమిచ్ఛామి యదిదం మామకం ధనమ్,
బ్రాహ్మణేభ్యస్తపస్విభ్యస్త్వయా సహ పరంతప. 33

ప్ర. అ. పరంతప = శత్రువులను పీడించు ఓ లక్ష్మణా! అహమ్ = నేను, త్వయా సహ = నీతో కలసి, యత్ = ఏ, ఇదమ్ = ఈ, మామకమ్ = నాకు సంబంధించిన, ధనమ్ = ధన మున్నదో దానిని, తపస్విభ్యః = తపస్సు కల, బ్రాహ్మణేభ్యః = బ్రాహ్మణులకు, ప్రదాతుమ్ = ఇచ్చుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. శత్రువులను పీడించు ఓ లక్ష్మణా! నీతో కలసి నేను, నా ధనము నంతను తపస్సు కల బ్రాహ్మణులకు ఇవ్వవలె నని కోరుచున్నాను. 33

మూ. వసన్తీహ దృఢం భక్త్యా గురుషు ద్విజసత్తమాః,
తేషామపి చ మే భూయః సర్వేషాం చోపజీవినామ్. 34

ప్ర. అ. ఇహ = ఇచట, గురుషు = గురువులయందు, దృఢమ్ = అధికముగ, భక్త్యా = భక్తు లై, ద్విజసత్తమాః = ఏ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, వసన్తి = నివసించుచున్నారో, తేషామపి చ = వారికిని, భూయః = మరియు, సర్వేషామ్ = సమస్త మైన, మే = నా యొక్క, ఉపజీవినాంచ = ఆశ్రితులకును, ఇవ్వదలచుచున్నాను.

తా. గురువులపై దృఢ మైన శ్రద్ధతో ఇచట నివసించు బ్రాహ్మణోత్తములకును, నన్ను ఆశ్రయించు కొన్నవారికిని ఇవ్వవలెనని కోరుచున్నాను. 34

మూ. వాసిష్ఠపుత్రం తు సుయజ్ఞమార్యం
త్వమానయాశు ప్రవరం ద్విజానామ్,
అభిప్రయాస్యామి వనం సమస్తా
నభ్యర్చ్య శిష్టానపరాన్ ద్విజాతీన్. 85

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకత్రింశస్సర్గః

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, ద్విజానామ్ = ద్విజులలో, ప్రవరమ్ = శ్రేష్ఠుడు, వాసిష్ఠపుత్రమ్ = వశిష్ఠుని పుత్రుడు, ఆర్యమ్ = పూజ్యుడు అయిన, సుయజ్ఞమ్ = సుయజ్ఞుని, ఆశు = శీఘ్రముగా, ఆనయ = తీసికొని రమ్ము. శిష్టాన్ = శిష్టులైన, అపరాన్ = ఇతరులైన, సమస్తాన్ ద్విజాతీన్ = అందరు బ్రాహ్మణులను, అభ్యర్చ్య = పూజించి, వనమ్ = వనమును గూర్చి, అభిప్రయాస్యామి = వెళ్ళెదను.

తా. ద్విజులలో శ్రేష్ఠుడు, వసిష్ఠ పుత్రుడు, పూజ్యుడు అయిన సుయజ్ఞుని వెంటనే తీసుకొని రమ్ము. సదాచారవంతులైన ఇతర బ్రాహ్మణులందరిని కూడ పూజించి నేను అరణ్యమునకు వెళ్లెదను.

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ముప్పది ఒకటవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ద్వాత్రింశస్సర్గః

[శ్రీరాముడు సీతాసమేతుడై వసిష్ఠపుత్రుడగు సుయజ్ఞుని పిలిపించి, ఆయనకు, ఆయన పత్నికిని అమూల్యములగు ఆభరణములు, రత్నములు, ధనములు మున్నగునవి యొసగుట, పిమ్మట లక్ష్మణునితో కలిసి బ్రాహ్మణులకు, బ్రహ్మచారులకు, సేవకులకు, త్రిజటుడను బ్రాహ్మణునకు మిత్రులకు, ధన మొసంగుట] !

మూ. తతః శాసనమాజ్ఞాయ భ్రాతుః శుభతరం ప్రియమ్
గత్వా స ప్రవివేశాశు సుయజ్ఞస్య నివేశనమ్. 1

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సః = అతడు, భ్రాతుః = సోదరునియొక్క, శుభతరమ్ = మిక్కిలి శుభకరమైన, ప్రియమ్ = ప్రియకరమైన, శాసనమ్ = శాసనమును, ఆజ్ఞాయ = గ్రహించి, ఆశు = వెంటనే, గత్వా = వెళ్లి, సుయజ్ఞస్య = సుయజ్ఞునియొక్క, నివేశనమ్ = గృహమును, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. మిక్కిలి మంగళకరము, తనకు ప్రియము అయిన సోదరుని ఆజ్ఞ ప్రకారము లక్ష్మణుడు వెంటనే సుయజ్ఞుని ఇంటికి వెళ్లెను. 1

మూ. తం విప్రమగ్న్యగారస్థం వన్దిత్వా లక్ష్మణోఽబ్రవీత్
సఖేఽభ్యాగచ్ఛ పశ్య త్వం వేశ్మ దుష్కరకారిణః. 2

ప్ర. అ. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, అగ్న్యగారస్థమ్ = అగ్నిగృహములో నున్న, తం విప్రమ్ = ఆ బ్రాహ్మణుని, వన్దిత్వా = నమస్కరించి, అబ్రవీత్ = పలికెను. సఖే = ఓ స్నేహితుడా, అభ్యాగచ్ఛ = రమ్ము, త్వమ్ = నీవు, దుష్కర కారిణః = ఇతరు లెవరు చేయజాలని కార్యము చేయుచున్న రామునియొక్క, వేశ్మ = గృహమును, పశ్య = చూడుము.

తా. లక్ష్మణుడు, అగ్నిగృహములో నున్న ఆ బ్రాహ్మణునకు నమస్కరించి ఇట్లు చెప్పెను. ఓ స్నేహితుడా ఇతరులెవ్వరు చేయజాలని కార్యము చేయుచున్న రాముని ఇంటికి వచ్చి చూడుము. 2

మూ. తతః సన్ధ్యాముపాస్యాథ గత్వా సౌమిత్రిణా సహ
జుష్టం తత్ప్రావిశల్లక్ష్మ్యా రమ్యం రామనివేశనమ్. 3

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సన్ధ్యామ్ = సంధ్యను, ఉపాస్య = ఉపాసించి, సౌమిత్రిణా సహ = లక్ష్మణునితో కూడ, అథ = క్రమముగా, గత్వా = వెళ్లి, లక్ష్మ్యా = లక్ష్మిచేత, జుష్టమ్ = పొందబడిన, రమ్యమ్ = అందమైన, తత్ = ఆ, రామనివేశనమ్ = రామునిగృహమును, ప్రావిశత్ = ప్రవేశించెను.

తా. ఆ సుయజ్ఞుడు సంధ్యోపాసనము పూర్తిచేసుకొని, లక్ష్మణునితో కూడ వెంటనే వచ్చి లక్ష్మికి నిలయమై సుందరముగా నున్న రాముని గృహము లోనికి ప్రవేశించెను. 3

మూ. తమాగతం వేదవిదం ప్రాఞ్జలిః సీతయా సహ,
సుయజ్ఞమభిచక్రామ రాఘవోఽగ్నిమివార్చితమ్. 4

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి గలవాడై, ఆగతమ్ = వచ్చిన, వేదవిదమ్ = వేదవేత్తయైన, తం సుయజ్ఞమ్ = ఆ సుయజ్ఞుని, అర్చితమ్ = పూజింపబడిన, అగ్నిమ్ ఇవ = అగ్నిని వలె, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, అభిచక్రామ = ప్రదక్షిణము చేసెను.

తా. వేదవేత్తయైన, ఆ సుయజ్ఞుడు వచ్చిన వెంటనే రాముడు సీతా సహితుడై నమస్కరించి, హోమానంతరము అగ్నికి ప్రదక్షిణము చేసినట్లు అతనికి ప్రదక్షిణము చేసెను. 4

మూ. జాతరూపమయైర్ముఖ్యైరఙ్గదైః కుణ్డలైః శుభైః
సహేమసూత్రైర్మణిభిః కేయూరైర్వలయైరపి. 5
అన్యైశ్చ రత్నైర్బహుభిః కాకుత్స్థః ప్రత్యపూజయత్
సుయజ్ఞం స తదోవాచ రామః సీతాప్రచోదితః. 6

ప్ర. అ. కాకుత్స్థః = రాముడు, జాతరూపమయైః = బంగారు వికారమైన, ముఖ్యైః = శ్రేష్ఠమైన, అఙ్గదైః = బాహుపురులచేతను, శుభైః = సుందరమైన, కుణ్డలైః = కుండలములచేతను, సహేమసూత్రైః = బంగారు సూత్రములతో కూడిన, మణిభిః = మాణిక్యములచేతను, కేయూరైః = బాహుపురులచేతను, వలం-

యైరపి = కంకణములచేతను, అన్యైః = ఇతరము లైన, బహుభిః = అనేకము లైన, రత్నైశ్చ = రత్నములచేతను, సుయజ్ఞమ్ = సుయజ్ఞుని, ప్రత్యపూజయత్ = పూజించెను. తదా = అప్పుడు, సః రామః = ఆ రాముడు, సీతాప్రచోదితః = సీతచే ప్రేరేపించబడినవాడై, ఉవాచ = పలికెను.

తా. రాముడు శ్రేష్ఠ మైన బంగారు అంగదములు, అంద మైన కుండలములు, బంగారు సూత్రములు గల మణులు, కేయూరములు, వలయములు, ఇతర మైన అనేకరత్నములు, సుయజ్ఞునకు ఇచ్చి, సీత ప్రేరేపింపగా, అతనితో ఇట్లనెను. 6

మూ. హారం చ హేమసూత్రం చ భార్యాయై సౌమ్య హారయ
రశనాం చాధునా సీతా దాతుమిచ్ఛతి తే సఖే. 7

ప్ర. అ. సౌమ్య = సౌమ్యుడ వైన, సఖే = ఓ స్నేహితుడా, సీతా = సీత, అధునా = ఇప్పుడు, హారం చ = హారమును, హేమసూత్రం చ = బంగారు సూత్రమును, రశనాం చ = వడ్డాణమును, తే = నీకు, దాతుమ్ = ఇచ్చుటకు, ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నది. భార్యాయై = నీభార్యకొరకై, హారయ = తీసుకొనివెళ్లుము.

తా. సౌమ్యుడ వైన ఓ మిత్రమా! ఇప్పుడు సీత నీ భార్యకొరకై హారమును, బంగారు సూత్రమును, వడ్డాణమును, ఇవ్వవలె నని కోరుచున్నది. వీటిని తీసుకొని వెళ్లుము. 7

మూ. అఙ్గదాని విచిత్రాణి కేయూరాణి శుభాని చ,
ప్రయచ్ఛతి సఖే తుభ్యం భార్యాయై గచ్ఛతీ వనమ్. 8

ప్ర. అ. సఖే = ఓ స్నేహితుడా, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గచ్ఛతీ = వెళ్ళుచున్న సీత, భార్యాయై = నీ భార్యకొరకై, అఙ్గదాని = బాహుపురులను, విచిత్రాణి = విచిత్రము లైన, శుభాని = అంద మైన, కేయురాణి చ = కేయూరములను, తుభ్యమ్ = నీకు, ప్రయచ్ఛతి = ఇచ్చుచున్నది.

తా. మిత్రమా! వనమునకు వెళ్ళుచున్న సీత నీ భార్యనిమిత్తమై అంగదములను, విచిత్రములు, సుందరములు అయిన బాహుపురులను నీకు ఇచ్చుచున్నది. 8

మూ. పర్యఙ్కమగ్ర్యాస్తరణం నానారత్నవిభూషితమ్,
తమపీచ్ఛతి వైదేహీ ప్రతిష్ఠాపయితుం త్వయి. 9

ప్ర. అ. వైదేహీ=సీత, అగ్ర్యాస్తరణమ్=శ్రేష్ఠ మైన, పైన పరచు వస్త్రము కలది, నానారత్నవిభూషితమ్=అనేకవిధము లైన రత్నములచే అలంకరింపఁబడినది అయిన, తం పర్యఙ్కమ్ అపి=ఆ పాన్పును కూడ, త్వయి=నీయందు, ప్రతిష్ఠాపయితుమ్=ఇచ్చుటకు, ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నది.

తా. శ్రేష్ఠ మైన ఆస్తరణము కలిగి అనేక విధము లైన రత్నములచే అలంకృత మైన పర్యంకమును కూడ సీత నీకు ఇవ్వవలె నని కోరుచున్నది. 9

మూ. నాగః శత్రుంజయో నామ మాతులో౽యం దదౌ మమ
తం తే గజసహస్రేణ దదామి ద్విజపుఙ్గవ. 10

ప్ర. అ. ద్విజపుఙ్గవ=ఓ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుడా, అయమ్=ఇది, శత్రుంజయో నామ=శత్రుంజయ మను, నాగః=గజము. మాతులః=మా మేనమామ, మమ=నాకు, దదౌ=ఇచ్చెను. తమ్=ఆ గజమును, గజసహస్రేణ = వేయి గజములతో, తే=నీకు, దదామి = ఇచ్చుచున్నాను.

తా. ఓ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా నాకు నా మేనమామ ఇచ్చిన శత్రుంజయ మను ఏనుగును, మరి వేయి ఏనుగులను నీకు ఇచ్చుచున్నాను. 10

మూ. ఇత్యుక్తః స హి రామేణ సుయజ్ఞః ప్రతిగృహ్య తత్
రామలక్ష్మణసీతానాం ప్రయుయోజాశిషః శుభాః. 11

ప్ర. అ. రామేణ = రామునిచేత, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్తః = పలుకఁబడిన, సః సుయజ్ఞః=ఆ సుయజ్ఞుడు, తత్ = దానిని, ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించి, రామలక్ష్మణసీతానామ్ = రామలక్ష్మణసీతలకు, శుభాః = శుభ మైన, ఆశిషః = ఆశీర్వాదములను, ప్రయుయోజ= ఇచ్చెను.

తా. సుయజ్ఞుడు రాముడు చెప్పిన విధమున వాని నన్నిటిని ప్రతిగ్రహించి, సీతారామలక్ష్మణులకు శుభకరము లైన ఆశీర్వాదములను పలికెను. 11

మూ. అథ భ్రాతరమవ్యగ్రం ప్రియం రామః ప్రియంవదః
సౌమిత్రిం తమువాచేదం బ్రహ్మేవ త్రిదశేశ్వరమ్. 12

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, ప్రియంవదః = ప్రియ మైన మాటలు పలుకు, రామః = రాముడు, ప్రియమ్ = ప్రియు డైన, భ్రాతరమ్ = సోదరుడగు, తం సౌమిత్రిమ్ = ఆ లక్ష్మణుని గూర్చి, బ్రహ్మా = బ్రహ్మదేవుడు, త్రిదశేశ్వరమ్ ఇవ = దేవేంద్రుని గూర్చి వలె, అవ్యగ్రమ్ = తొందర లేకుండగ, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. పిమ్మట ప్రియముగా మాటలాడు ఆ రాముడు తన ప్రియసోదరు డైన లక్ష్మణునితో, బ్రహ్మ దేవేంద్రునితో పలికి నట్లు, తొందరపాటు లేకుండగ ఇట్లు పలికెను. 12

మూ. అగస్త్యం కౌశికం చైవ తావుభౌ బ్రాహ్మణోత్తమౌ
అర్చయాహూయ సౌమిత్రే రత్నైః సస్యమివాంబుభిః.

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా! అగస్త్యమ్ = అగస్త్యుడు, కౌశికం చైవ = కౌశికుడు అను, ఉభౌ = ఇద్దరు, తౌ = ఆ, బ్రాహ్మణోత్తమౌ = బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠులను, ఆహూయ = పిలిచి, రత్నైః = రత్నములతో, సస్యం = సస్యమును, అంబుభిః ఇవ = ఉదకముతో వలె, అర్చయ = పూజించుము.

తా. లక్ష్మణా! బ్రాహ్మణోత్తము లైన, అగస్త్యుని, కౌశికుని, ఆహ్వానించి, సస్యముపై ఉదకము వర్షించి నట్లు రత్నములు వర్షించి పూజింపుము.

వి. ఈ అగస్త్య కౌశికులు ప్రసిద్ధు లైన అగస్త్య విశ్వామిత్రుల కంటె భిన్నులై యుండవలెను. 13

మూ. తర్పయస్వ మహాబాహో గోసహస్రైశ్చ మానద,
సువర్ణై రజతైశ్చైవ మణిభిశ్చ మహాధనైః. 14

ప్ర. అ. మహాబాహో = గొప్ప బాహువులు కలవాడా! మానద = గౌరవము నిచ్చువాడా! గోసహస్రైశ్చ = వేలకొలది గోవుల చేతను, సువర్ణైః = బంగారము చేతను, రజతైశ్చైవ = వెండిచేతను, మహాధనైః = గొప్ప విలువ గల, మణిభిశ్చ = మణులచేతను, తర్పయస్వ = తృప్తి చెందింపుము.

తా. గౌరవప్రదుడవు, ఆజానుబాహుడవు అయిన ఓ లక్ష్మణా! వారికి బంగారము, వెండి, అమూల్య మైన మణులు ఇచ్చి వారిని ఆనందింపచేయుము.

మూ. కౌసల్యాం చ య ఆశీర్భిః భక్తః పర్యుపతిష్ఠతి,
ఆచార్యస్తైత్తిరీయాణామభిరూపశ్చ వేదవిత్,
తస్య యానం చ దాసీశ్చ సౌమిత్రే సంప్రదాపయ,
కౌశేయాని చ వస్త్రాణి యావత్తుష్యతి స ద్విజః. 16

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా, తైత్తిరీయాణామ్ = తైత్తిరీయ శాఖను అధ్యయనము చేయువారియొక్క, ఆచార్యః = ఆచార్యుడు, అభిరూపశ్చ = అనుకూలముగ నుండువాడు, వేదవిత్ = వేదవేత్త యైన, యః = యే బ్రాహ్మణుడు, భక్తః = శ్రద్ధావంతుడై, ఆశీర్భిః = ఆశీర్వాదములతో, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను, పర్యుపతిష్ఠతి = సేవించుచుండునో, తస్య = అతనికి, సః ద్విజః = ఆ బ్రాహ్మణుడు, యావత్ = ఎంతవరకు, తుష్యతి = సంతోషించునో అంతవరకు, యానం చ = వాహనములను, దాసీశ్చ = దాసులను, కౌశేయాని వస్త్రాణి చ = పట్టు వస్త్రములను, సంప్రదాపయ = ఇప్పించుము.

తా. ఓ లక్ష్మణా! తైత్తిరీయుల ఆచార్యుడు, అనుకూలుడు, వేదవేత్త అయిన ఏ పండితుడు, శ్రద్ధా పూర్వకముగా కౌసల్యకు ఆశీర్వచనములను పలుకుచు సేవ చేయుచుండునో అతనికి సంతోషము కలుగు నంతవరకు వాహనములను, దాసులను, పట్టు వస్త్రములను ఇప్పించుము. 16

మూ. సూతశ్చిత్రరథశ్చార్యసచివః సుచిరోషితః,
తోషయైనం మహార్హైశ్చ రత్నైర్వస్త్రైర్ధనైస్తథా.
పశుకాభిశ్చ సర్వాభిర్గవాం దశశతేన చ. 17

ప్ర. అ. ఆర్యసచివః = పూజ్యుడైన తండ్రిగారికి సచివుడైన, చిత్రరథః = చిత్రరథుడు అను, సూతః = సారథి, సుచిరోషితః = చాల కాలమునుండి యున్నవాడు. ఏనమ్ = ఇతనిని, మహార్హైః = గొప్ప విలువగల, రత్నైశ్చ = రత్నములచేతను, వస్త్రైః = వస్త్రములచేతను, తథా = మరియు, ధనైః = ధనములచేతను, సర్వాభిః = సమస్తమైన, పశుకాభిః చ = చిన్న అల్ప పశువులచేతను, గవామ్ = గోవుల యొక్క, దశశతేన చ = వేయింటి చేతను, తోషయ = సంతోషపెట్టుము.

తా. మన తండ్రిగారి సచివు డైన, చిత్రరథు డను సారథి చాలకాలముగా మన ఇంటిలో ఉన్నాడు. అతనికి అమూల్య మైన రత్నములు, వస్త్రములు, ధనములు, అన్ని విధము లైన చిన్న వస్తువులు, వేయి గోవులు ఇచ్చి సంతోషపెట్టుము. 17

మూ. యే చేమే కఠకాలాపా బహవో దణ్డమాణవాః,
నిత్యస్వాధ్యాయశీలత్వాన్నాన్యత్కుర్వన్తి కించన,
అలసాః స్వాదుకామాశ్చ మహతాం చాపి సమ్మతాః,
తేషామశీతియానాని రత్నపూర్ణాని దాపయ,
శాలివాహనసాహస్రం చ ద్వే శతే భద్రకాంస్తథా,
వ్యఞ్జనార్థం చ సౌమిత్రే గోసహస్రముపాకురు. 20

ప్ర. అ. కఠకాలాపాః = కఠకలాపశాఖలకు చెందిన, యే = ఏ, ఇమే = ఈ, బహవః = అనేకు లైన, దణ్డమాణవాః = పలాశదండములను ధరించిన, బ్రహ్మచారులు కలరో వారు, నిత్యస్వాధ్యాయశీలత్వాత్ = నిత్యము స్వాధ్యాయము చేయు, శీలము కలవా రగుటవలన, అన్యత్ = మరియొక కార్యమును, కించన = దేనినీ, న కుర్వన్తి = చెయ్యరు. అలసాః = సోమరులు. స్వాదుకామాశ్చ = మధుర పదార్థములందు కోరిక కలవారు. మహతాం చాపి = పూజ్యులకు కూడ, సమ్మతాః = పూజ్యులు. తేషామ్ = వారికి, రత్నపూర్ణాని = రత్నములతో నిండిన అశీతియానాని = ఎనబై బండ్లను, శాలివాహసహస్రం చ = ధాన్యమును మోయు వృషభముల సహస్రమును, ద్వే శతే = రెండు వందల, భద్రకాన్ = భూమి దున్నెడు ఎద్దులను, దాపయ = ఇప్పించుము. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా, వ్యంజనార్థమ్ = భోజనోపకరణముకొరకై, గోసహస్రమ్ = వేయి గోవులను, ఉపాకురు = ఇమ్ము.

తా. లక్ష్మణా! కఠకలాపశాఖలకు చెందిన పలాశదండధారు లైన ఎందరో బ్రహ్మచారులు నిత్యము వేదాధ్యయనమునందే నిరతు లై యుండుటచే మరి యే పనులను చేయరు. వారు సోమరులు. మధుర మైన పదార్థములను తినగోరు చుందురు. పూజ్యు లైన వారు కూడ వీరిని గౌరవించుచుందురు. అట్టి ఈ బ్రహ్మచారులకు రత్నములతో నిండిన ఎనుబది వాహనములను, ధాన్యమును మోయు వెయ్యి వృషభములను, భూమిని దున్ను రెండు వందల ఎద్దులను, ఆహారము

నందు వెయ్యి పెరుగు మొదలగునవి లభించుటకు వెయ్యి గోవులను, ఇప్పించుము. 20

మూ. మేఖలీనాం మహాసంఘః కౌసల్యాం సముపస్థితః
తేషాం సహస్రం సౌమిత్రే ప్రత్యేకం సంప్రదాపయ. 21

ప్ర. అ. సౌమిత్రే=ఓ లక్ష్మణా! మేఖలీనామ్=మేఖలలు ధరించిన బ్రహ్మచారుల, మహాసంఘః=గొప్ప సముదాయము, కౌసల్యామ్=కౌసల్యను, సముపస్థితః=ఆశ్రయించియున్నది. తేషామ్=ఆ బ్రహ్మచారులకు, ప్రత్యేకమ్=ఒక్కొక్కరికి, సహస్రమ్=వెయ్యి ఆవులను, సంప్రదాపయ=ఇప్పించుము.

తా. మేఖలలు ధరించిన బ్రహ్మచారులు చాలమంది కౌసల్యను ఆశ్రయించి యున్నారు. వారందరికిని ఒక్కొక్కరికి వేయి గోవుల చొప్పున ఇప్పించుము. 21

మూ. అమ్బా యథా చ సా నన్దేత్కౌసల్యా మమ దక్షిణామ్
తథా ద్విజాతీంస్తాన్సర్వాన్ లక్ష్మణార్చయ సర్వశః. 22

ప్ర. అ. లక్ష్మణా=ఓ లక్ష్మణా! అమ్బా=తల్లియైన, సా కౌసల్యా=ఆ కౌసల్య, మమ=నాయొక్క, దక్షిణామ్=దక్షిణను గూర్చి, యథా=ఏ విధముగ, నన్దేత్=సంతోషించునో, తథా=అట్లు, తాన్=ఆ, సర్వాన్=సమస్తమైన, ద్విజాతీన్=బ్రాహ్మణులను. సర్వశః=అన్ని విధముల, అర్చయ=పూజింపుము.

తా. నేను ఇచ్చు దక్షిణలను చూచి మా తల్లియైన కౌసల్య ఆనందించు విధమున ఆ బ్రాహ్మణు లందరిని సర్వవిధముల పూజింపుము. 22

మూ. తతః స పురుషవ్యాఘ్రస్తద్ధనం లక్ష్మణః స్వయమ్,
యథోక్తం బ్రాహ్మణేన్ద్రాణామదదాద్ధనదో యథా. 23

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, పురుషవ్యాఘ్రః=పురుషశ్రేష్ఠుడైన, సః లక్ష్మణః=ఆ లక్ష్మణుడు, ధనదో యథా=కుబేరుని వలె, తత్ ధనమ్=ఆ ధనమును, యథోక్తమ్=చెప్పిన విధముగ, స్వయమ్=స్వయముగ, బ్రాహ్మణేన్ద్రాణామ్=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులకు, అదదాత్=ఇచ్చెను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడైన ఆ లక్ష్మణుడు, రాముడు చెప్పిన విధమున ఆ ధనము నంతను, కుబేరుడు వలె స్వయముగ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులకు ఇచ్చెను. 23

మూ. అథాఽబ్రవీద్బాష్పగళాంస్తిష్ఠతశ్చోపజీవినః,
సంప్రదాయ బహు ద్రవ్యమేకైకస్యోపజీవనమ్. 24

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, బాష్పగళాన్ = బాష్పము కంఠమునందు గల, తిష్ఠతః = అచట నిలచి యున్న, ఉపజీవినః = నౌకరులను గూర్చి, ఏకైకస్య = ఒక్కొక్కనికి, బహు = అధిక మైన, ద్రవ్యమ్ = ద్రవ్యమును, ఉపజీవనమ్ = జీవికగా, సంప్రదాయ = ఇచ్చి, అబ్రవీత్ = ఇట్లు పలికెను.

తా. పిమ్మట రాముడు, బాష్పముతో నిండిన కంఠములతో అచట నిలచి యున్న నౌకరులం దరకు జీవికార్థమై అత్యధికముగ ధనము నిచ్చి వారితో ఇట్లు పలికెను. 24

మూ. లక్ష్మణస్య చ యద్వేశ్మ గృహం చ యదిదం మమ,
అశూన్యం కార్యమేకైకం యావదాగమనం మమ. 25

ప్ర. అ. లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొక్క, యత్ = ఏ,
గృహము కలదో, మమ = నాయొక్క, ఇదమ్ = ఈ, యత్ = ఏ, గృహం చ = గృహమున్నదో, ఏకైకమ్ = ఇవి ఒక్కొక్కటి, మమ = నాయొక్క, యావదాగమనమ్ = ఆగమనమువరకు, అశూన్యమ్ = శూన్యముకానిదిగా, కార్యమ్ = చేయదగినది.

తా. నేను తిరిగి వచ్చువరకును, లక్ష్మణుని గృహమును, నా గృహమును కూడ కావలా కాయుచు, ఇవి శూన్యము కాకుండు నట్లు చూడవలెను. 25

మూ. ఇత్యుక్త్వా దుఃఖితం సర్వం జనం తముపజీవినమ్,
ఉవాచేదం ధనాధ్యక్షం ధనమానీయతామితి. 26

ప్ర. అ. దుఃఖితమ్ = దుఃఖించుచున్న, ఉపజీవినమ్ = తనపై ఆధారపడి జీవించు, సర్వమ్ = సమస్త మైన, తం జనమ్ = ఆ జనమునుగూర్చి,

ఇతి = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, ధనమ్ = ధనము, ఆనీయతామ్ = తీసుకొనిరాబడు గాక, ఇతి = అని, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ధనాధ్యక్షమ్ = ధనాధ్యక్షుని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. దుఃఖితు లైన ఆ పరిచారకులను ఈ విధముగ ఆదేశించి, "ధనమును తీసుకొని రమ్ము" అని కోశాధ్యక్షుని ఆజ్ఞాపించెను.

మూ. తతోఽస్య ధనమాజహ్రుః సర్వమేవోపజీవినః,
స రాశిః సుమహాంస్తత్ర దర్శనీయో హ్యదృశ్యత. 27

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, ఉపజీవినః = నౌకరులు, అస్య = రామునియొక్క, సర్వమేవ = సమస్త మైన, ధనమ్ = ధనమును, ఆజహ్రుః = తీసుకొనివచ్చిరి. తత్ర = అచట, సుమహాన్ = చాలా పెద్ద దైన, సః రాశిః = ఆ ధనరాశి, దర్శనీయః = చూచుటకు ముచ్చట గొల్పున దై, అదృశ్యత = కనబడెను.

తా. రాముని ఆజ్ఞ ప్రకారము అతని భృత్యులు రాముని ధనము నంతను తీసుకొని వచ్చిరి. పెద్ద దైన ఆ ధనరాశి చూచుటకు చాలా అందముగా నుండెను. 27

మూ. తతః స పురుషవ్యాఘ్ర స్తద్ధనం సహలక్ష్మణః,
ద్విజేభ్యో బాలవృద్ధేభ్యః కృపణేభ్యో హ్యదాపయత్. 28

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠు డైన, సః = ఆ రాముడు, సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణసమేతు డై, తత్ ధనమ్ = ఆ ధనమును, ద్విజేభ్యః = బ్రాహ్మణులకు, బాలవృద్ధేభ్యః = బాలురకు, వృద్ధులకు, కృపణేభ్యః = దీనులకును, అదాపయత్ = ఇప్పించెను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠు డైన ఆ రాముడును, లక్ష్మణుడును, ఆ ధనము నంతను బ్రాహ్మణులకు, బాలురకు, వృద్ధులకు, దీనులకు ఇప్పించిరి. 28

మూ. తత్రాసీత్పింగళో గార్గ్యస్త్రిజటో నామ వై ద్విజః,
క్షతవృత్తిర్వనే నిత్యం ఫాలకుద్దాలలాఙ్గలీ. 29

ప్ర. అ. తత్ర = అచట, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, ఫాలకుద్దాలలాఙ్గలీ = చిన్న గొర్రు, గునపము, నాగలి కలవాడును, వనే = వనమునందు, క్షతవృత్తిః = త్రవ్వుటయే వృత్తిగా కలవాడును, లేదా క్షీణించిన జీవనోపాయము కలవాడును, పింగళః = పింగళవర్ణము కలవాడును, గార్గ్యః = గర్గవంశమునందు పుట్టినవాడును అయిన, త్రిజటో నామ = త్రిజటుడు అను పేరు గల, ద్విజః = బ్రాహ్మణుడు, ఆసీత్ = ఉండెను.

తా. ఆ ప్రాంతమునందు పచ్చని శరీరఛ్ఛాయ గల త్రిజటుడు అను గర్గవంశమునందు పుట్టిన బ్రాహ్మణుడు నివసించుచుండెను. ఆతడు నిత్యము చిన్న గొర్రు, గునపము, నాగలి అను సాధనములు ఉపయోగించుచు, వనములో త్రవ్వుకొనుచు, జీవించుచుండెడివాడు. 29

మూ. తం వృద్ధం తరుణీ భార్యా బాలానాదాయ దారకాన్,
అబ్రవీద్బ్రాహ్మణం వాక్యం దారిద్ర్యేణాభిపీడితా. 30

ప్ర. అ. తరుణీ = యువతి యైన, భార్యా = ఆతని భార్య, దారిద్ర్యేణ = దారిద్ర్యముచే, అభిపీడితా = పీడింపబడినదై, బాలాన్ = చిన్నవారైన, దారకాన్ = కుమారులను, ఆదాయ = గ్రహించి (ముందుంచుకొని), వృద్ధమ్ = వృద్ధుడైన, తం బ్రాహ్మణమ్ = ఆ బ్రాహ్మణుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పడుచుదైన ఆతని భార్య, దారిద్ర్యముతో బాధపడుచు, చిన్నవారైన తన కుమారులను చూపి, ముసలివాడైన ఆ బ్రాహ్మణునితో ఇట్లు పలికెను. 30

మూ. అపాస్య ఫాలం కుద్దాలం కురుష్వ వచనం మమ,
రామం దర్శయ ధర్మజ్ఞం యది కించిదవాప్స్యసి. 31

ప్ర. అ. ఫాలమ్ = చిన్నగొర్రును, కుద్దాలమ్ = గునపమును, అపాస్య = దూరముగా పారవేసి, మమ = నాయొక్క, వచనమ్ = వచనమును, కురుష్వ =

చేయుము. ధర్మజ్ఞమ్ = ధర్మము నెఱిగిన, రామమ్ = రాముని, దర్శయ = చూడుము. కించిత్ = ఏమైన, ఆవాప్స్యసి యది = పొందగలవేమో.

తా. నా మాట విని, ఈ చిన్న గొడ్డలిని, గునపమును దూరముగ పార వేసి, ధర్మాత్ముడైన రాముని దర్శనము చేసినచో నీ కేమైన లభించ వచ్చును. 31

మూ. స భార్యావచనం శ్రుత్వా శాటీమాచ్ఛాద్య దుశ్ఛదామ్,
స ప్రాతిష్ఠత పన్థానం యత్ర రామనివేశనమ్. 32

ప్ర. అ. సః = అతడు, భార్యావచనమ్ = భార్య మాటను, శ్రుత్వా = విని, దుశ్ఛదామ్ = కప్పుకొనుటకు వీలుగాకుండ ఉన్న, శాటీమ్ = వస్త్రమును, ఆచ్ఛాద్య = కప్పుకొని, రామనివేశనమ్ = రాముని గృహము, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నదో, పన్థానమ్ = ఆ మార్గమును గూర్చి, ప్రాతిష్ఠత = ప్రయాణ మాయెను.

తా. ఆ త్రిజటుడు, భార్య మాట విని, పూర్తిగా చిరిగి పోవుటచే కప్పు కొనుటకు రాని ఉత్తరీయము కప్పుకొని, రాముని గృహ మున్న మార్గమున బయలుదేరెను. 32

మూ. భృగ్వఙ్గిరసమం దీప్త్యా త్రిజటం జనసంసది,
ఆపఞ్చమాయాః కక్ష్యాయా నైనం కశ్చిదవారయత్.

ప్ర. అ. జనసంసది = జనసమూహములో, దీప్త్యా = కాంతిచేత, భృగ్వఙ్గిర సమమ్ = భృగుమహర్షితోను, అంగిరసునితోను సమానుడుగా ఉన్న, ఏనమ్ = ఈ, త్రిజటమ్ = త్రిజటుని, ఆ పఞ్చమాయాః కక్ష్యాయాః = ఐదవ వాకిలి వరకును, కశ్చిత్ = ఎవడును, న అవారయత్ = నివారించలేదు.

తా. ఆ త్రిజటుడు జనసమూహములో భృగుమహర్షి వలెను, అంగిరసుని వలెను, బ్రహ్మతేజస్సుతో విరాజిల్లు చుండెను. అందుచే ఐదవ వాకిలి వరకు అతనిని ఎవ్వరును అడ్డుపెట్టలేదు. 33

మూ. స రాజపుత్రమాసాద్య త్రిజటో వాక్యమబ్రవీత్;
నిర్ధనో బహుపుత్రోఽస్మి రాజపుత్ర మహాయశః,
క్షతవృత్తిర్వనే నిత్యం ప్రత్యవేక్షస్వ మామితి. ౩౪

ప్ర. అ. సః త్రిజటః = ఆ త్రిజటుడు, రాజపుత్రమ్ = రాజకుమారుడైన రాముని, ఆసాద్య = పొంది, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను. మహాయశః = గొప్ప కీర్తి గల, రాజపుత్ర = రాజకుమారా! నిర్ధనః = దరిద్రుడను, బహుపుత్రః = చాలా మంది పుత్రులు కలవాడను అగు నేను, నిత్యమ్ = ఎల్లపుడు, వనే = వనమునందు, క్షతవృత్తిః = త్రవ్వుటయే వృత్తిగా కలవాడనుగా, అస్మి = అయి ఉన్నాను. మామ్ = నన్ను, ప్రత్యవేక్షస్వ = చూడుము. ఇతి = ఇట్లు.

తా. ఆ త్రిజటుడు రాముని సమీపించి, "మహాకీర్తిమంతుడవైన ఓ రామా! నేను ధనము లేనివాడను. చాల మంది పిల్లలు కలవాడను. నిత్యము అడవిలో త్రవ్వుకొనుచు, జీవించుచున్నాను. నన్ను కూడ ఒక కంట చూడుము." ౩౪

మూ. తమువాచ తతో రామః పరిహాససమన్వితమ్,
గవాం సహస్రమప్యేకం న చ విశ్రాణితం మయా,
పరిక్షిపసి దణ్డేన యావత్తావదవాప్స్యసి. ౩౫

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, రామః = రాముడు, పరిహాససమన్వితమ్ = పరిహాసపూర్వకముగా, తమ్ = అతనిని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను. మయా = నాచేత, ఏకమ్ = ఒక్క, గవాం సహస్రమపి = గోసహస్రము కూడ, న చ విశ్రాణితమ్ = ఇవ్వబడలేదు. దణ్డేన = దండముచేత, యావత్ = ఎంతవరకు, పరిక్షిపసి = విసిరివేసెదవో, తావత్ = అంతవరకు, అవాప్స్యసి = పొందగలవు.

తా. అపుడు రాముడు పరిహాసపూర్వకముగా అతనితో ఇట్లనెను. "నేను ఇంతవరకు ఒక్క గోసహస్రమును కూడ (వేయి గోవుల సముదాయము) దానము చేయలేదు. నీవు చేతిలోని దండమును ఎంత దూరము విసిరెదవో అంతవరకు వ్యాపించు గోసమూహమును నీకిచ్చెదను". ౩౫

మూ. స శాటీం త్వరితః కట్యాం సంభ్రాన్తః పరివేష్ట్య తామ్,
ఆవిద్ధ్య దణ్డం చిక్షేప సర్వప్రాణేన వేగితః. ౩౬

ప్ర. అ. సః = అతడు, సంభ్రాన్తః = సంతోషించినవాడై, త్వరితః = తొందరపడుచు, తాం శాటీమ్ = ఆ వస్త్రమును, కట్యామ్ = కటిప్రదేశమునందు, పరివేష్ట్య = చుట్టి, దణ్డమ్ = దండమును, ఆవిద్ధ్య = నేలపై కొట్టి, లేదా త్రిప్పి. వేగితః = వేగము గలవాడై, సర్వప్రాణేన = సమస్తమైన ప్రాణబలముతో, చిక్షేప = విసిరెను.

తా. ఆ త్రిజటుడు సంతోషించి, తొందరపడుచు ఆ వస్త్రమును నడుము నకు కట్టి, తన బలము నంతను ఉపయోగించి, ఆ దండమును వేగముగా త్రిప్పి విసిరెను. ౩౬

మూ. స తీర్త్వా సరయూపారం దణ్డస్తస్య కరాచ్చ్యుతః,
గోవ్రజే బహుసాహస్రే పపాతోక్షణసన్నిధౌ. ౩౭

ప్ర. అ. తస్య = అతనియొక్క, కరాత్ = హస్తమునుండి, చ్యుతః = జారిన, సః దణ్డః = ఆ దండము, సరయూపారమ్ = సరయునది గట్టును, తీర్త్వా = దాటి, బహుసాహస్రే = అనేక వేల సంఖ్య గల, గోవ్రజే = ఆవుల మంద యందు, ఉక్షణసన్నిధౌ = ఆబోతు సమీపమున, పపాత = పడెను.

తా. అతడు విసిరిన దండము సరయూనదిని దాటి, కొన్ని వేల ఆవు లున్న ఆవుల మందయందు, ఆబోతు దగ్గర పడెను. ౩౭

మూ. తం పరిష్వజ్య ధర్మాత్మా ఆతస్మాత్సరయూతటాత్,
ఆనయామాస తా గోపైస్త్రిజటాయాశ్రమం ప్రతి. ౩౮

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడు అయిన రాముడు, తమ్ = అతనిని, పరిష్వజ్య = కౌగలించుకొని, తస్మాత్ = ఆ, ఆ సరయూతటాత్ = సరయూనది తీరము వరకు, తాః = ఆ గోవులను, గోపైః = గోపాలకులచేత, త్రిజటాయః = త్రిజటునిగొరకు, ఆశ్రమం ప్రతి = అతని ఆశ్రమమును గూర్చి, ఆనయామాస = చేర్పించెను.

తా. ధర్మాత్ముఁ డైన ఆ రాముఁడు, ఆ త్రిజటుని కౌఁగిలించుకొని, సరయూ తీరమువరకు వ్యాపించిన ఆ గోవృందము అతనికి ఇచ్చి, గోపాలకులచే వానిని అతని ఆశ్రమమునకు పంపెను. 38

మూ. ఉవాచ చ తతో రామస్తం గార్గ్యమభిసాన్త్వయన్,
మన్యుర్న ఖలు కర్తవ్యః పరిహాసో హ్యయం మమ. 39

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, రామః=రాముఁడు, తం గార్గ్యమ్=ఆ గార్గ్యుని, అభిసాన్త్వయన్=బ్రతిమాలుచు, ఉవాచ=పలికెను. మన్యుః=కోపము, న కర్తవ్యః ఖలు=చేయదగినది కాదు. అయమ్=ఇది, మమ=నాయొక్క, పరిహాసః=పరిహాసము.

తా. అపుడు రాముఁడు, గర్గవంశోద్భవుఁ డైన ఆ త్రిజటుని బ్రతిమాలుచు, ఇట్లు పలికెను. కేవలము పరిహాసము కొఱకై నే నట్లు చేసితిని; కోపించకుము.

మూ. ఇదం హి తేజస్తవ యద్దురత్యయం
తదేవ జిజ్ఞాసితు మిచ్ఛతా మయా,
ఇమం భవానర్థమభిప్రచోదితో
వృణీష్వ కించేదపరం వ్యవస్యతి. 40

ప్ర. అ. తవ=నీయొక్క, దురత్యయమ్=మించుటకు శక్యము కాని, యత్=ఏ, ఇదం తేజః=ఈ తేజస్సున్నదో, తత్=దానిని, జిజ్ఞాసితుమ్=తెలుసుకొనుటకు, ఇచ్ఛతా ఏవ=ఇచ్ఛయించినవాడనే అయిన, మయా=నాచేత, భవాన్=నీవు, ఇమమ్=ఈ, అర్థమ్=కార్యమును గూర్చి, అభిప్రచోదితః=ప్రేరేపింపఁబడితివి. అపరమ్=ఇతర మైనది, కిమ్=ఏదైనను, వ్యవస్యతి చేత్=కోరినట్లైతే, వృణీష్వ=కోరుము.

తా. నీ తేజస్సు ఎవ్వరును మించుటకు శక్యము కానిది. దానిని చూడ వలెనను కోరికతోనే నేను ఈ పని చేయుటకు నిన్ను ప్రేరేపించితిని. మరింకను కోరిక లేమైన ఉన్నచో కోరుకొనుము".

మూ. బ్రవీమి సత్యేన న తేఽస్తి యన్త్రణా
ధనం హి యద్యన్మమ విప్రకారణాత్,
భవత్సు సమ్యక్ప్రతిపాదనేన త
న్మయార్జితం ప్రీతియశస్కరం భవేత్. 41

ప్ర. అ. సత్యేన = సత్యముచేత, బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను. తే = నీకు, యన్త్రణా = ఇంతియే కోరవలెనను నియమము, నాస్తి = లేదు. మమ = నా యొక్క, యద్యత్ = ఏ యే, ధనమ్ = ధనమున్నదో, అది, విప్రకారణాత్ హి = విప్రులకొరకే కదా. మయా = నాచేత, అర్జితమ్ = సంపాదింపబడిన, తత్ = ఆ ధనము, భవత్సు = మీ యందు, సమ్యక్ = బాగుగ, ప్రతిపాదనేన = ఇచ్చుటచే, ప్రీతియశస్కరమ్ = ప్రీతిని యశస్సును ఇచ్చునది, భవేత్ = అగును.

తా. "నేను నిజముగ చెప్పుచున్నాను. ఇంతయే కోరవలెనని నియమము లేదు. నా ధనమంతయు బ్రాహ్మణులకొరకే ఉద్దిష్ట మైనది. నేను సంపాదించిన ధనమును మీకు ఇచ్చుటచే నాకు ప్రీతి, యశస్సు కలుగును." 41

మూ. తతః సభార్యస్త్రిజటో మహాముని
ర్గవామనీకం ప్రతిగృహ్య మోదితః,
యశోబలప్రీతిసుఖోపబృంహణీ
స్తదాశిషః ప్రత్యవదన్మహాత్మనః. 42

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సభార్యః = భార్యాసమేతు డైన, మహామునిః = మహాముని యైన, త్రిజటః = త్రిజటుడు, గవామ్ = గోవులయొక్క, అనీకమ్ = సమూదాయమును, ప్రతిగృహ్య = ప్రతిగ్రహించి, మోదితః = సంతోషించినవాడై, తదా = అపుడు, మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, ఆ రామునకు, యశోబలప్రీతిసుఖోపబృంహణీః = యశస్సును, బలమును, ప్రీతిని, సుఖమును, వృద్ధి పొందించు, ఆశిషః = ఆశీర్వాదములను, ప్రత్యవదత్ = బదులుగా చెప్పెను.

తా. భార్యాసహితు డైన, ఆ త్రిజటమహాముని, గోసమూదాయమును ప్రతిగ్రహించి, సంతోషించినవాడై, మహాత్ము డైన, ఆ రాముని మాటలకు బదు

యుగా, యశస్సును, బలమును, ఆనందమును, వృద్ధిపొందించు, ఆశీర్వాదములను పలికెను. 42

మూ. స చాపి రామః ప్రతిపూర్ణమానసో
మహద్ధనం ధర్మబలైరుపార్జితమ్,
నియోజయామాస సుహృజ్జనేఽచిరా
ద్యథార్హసమ్మానవచః ప్రచోదితః. 43

ప్ర. అ. సః=ఆ, రామః చాపి=రాముడు కూడ, ప్రతిపూర్ణమానసః= సంతృప్తి చెందిన మనస్సు కలవాడై, ధర్మబలైః=ధర్మసమ్మత మైన బలము లచే, ఉపార్జితమ్=సంపాదింపబడిన, మహత్ ధనమ్=గొప్ప ధనమును, అచిరాత్=వెంటనే, యథార్హసమ్మానవచః ప్రచోదితః=తగిన సమ్మానవాక్యము లచే ప్రేరేపింపబడినవాడై, సుహృజ్జనే=మిత్రజనమునందు, నియోజయామాస= సమర్పించెను.

తా. పిమ్మట ఆ రాముడు సంతోషించిన మనస్సు కలవాడై, తగిన సమ్మానవాక్యములచే ప్రేరితుడై, ధర్మసమ్మత మైన బలముచే తాను సంపాదించిన ధనమును వెంటనే మిత్రులకు యిచ్చెను. 43

మూ. ద్విజః సుహృద్భృత్యజనోఽథవా తదా
దరిద్రభిక్షాచరణశ్చ యోఽభవత్,
న తత్ర కశ్చిన్న బభూవ తర్పితో
యథార్హ సమ్మానన దాన సంభ్రమైః. 44

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ద్వాత్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. తత్ర=అచట, తదా=అపుడు, యః=ఏ, ద్విజః=బ్రాహ్మణుడుగాని, సుహృత్=మిత్రుడుగాని, అథవా=లేక, భృత్యజనః=భృత్యుడు గాని, దరిద్రభిక్షాచరణశ్చ=దరిద్రుడు గాని, యాచకుడుగాని, ఉండెనో,

కశ్చిత్ = అర్థి వారిలో ఒక్కడును, యథార్హసమ్మాననదానసంభ్రమైః = తగు విధముగ సమ్మానించుటచేతను, దానముచేతను, గౌరవముచేతను, న తర్పితః = తృప్తి పొందింపబడనివాడు, న బభూవ = లేడు.

తా. ఆ సమయమున అక్కడ ఉన్న ద్విజులలో కాని, మిత్రులలో గాని, భృత్యులలో గాని, దరిద్రులలో గాని, యాచకులలో గాని, ఏ ఒక్కడును, తగు విధముగ సమ్మానముచేతను, దానముచేతను, గౌరవముచేతను, తృప్తి పొందని వాడు లేకుండెను.

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ముప్పదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్రయస్త్రింశః సర్గః

[శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణసమేతుడై, దుఃఖితు డైన నగర వాసుల పలువిధములగు సంభాషణలు వినుచు తండ్రిని చూచు టకై కైకేయీభవనమునకు పోవుట.]

మూ. దత్త్వా తు సహ వైదేహ్యా బ్రాహ్మణేభ్యో ధనం బహు,
జగ్మతుః పితరం ద్రష్టుం సీతయా సహ రాఘవౌ. 1

ప్ర. అ. రాఘవౌ = రామలక్ష్మణులు, వైదేహ్యా సహ = సీతతో కూడ, బ్రాహ్మణేభ్యః = బ్రాహ్మణులకొరకు, బహు = అధిక మైన, ధనమ్ = ధనమును, దత్త్వా = ఇచ్చి, పితరమ్ = తండ్రిని, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు. సీతయా సహ = సీతతో కూడ, జగ్మతుః = వెళ్ళిరి.

తా. సీతారామలక్ష్మణులు ఈ విధముగా బ్రాహ్మణులకు అధికముగా ధనము నిచ్చి, దశరథుని చూచుటకై వెళ్ళిరి. 1

మూ. తతో గృహీతే దుష్ప్రేక్షే త్వశోభేతాం తదాయుధే,
మాలాదామభిరాబద్ధే సీతయా సమలంకృతే. 2

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట. దుష్ప్రేక్షే = చూచుటకు కూడ శక్యము గానివి, గృహీతే = వారిచే గ్రహింపబడినవి, సీతయా = సీతచేత, మాలాదామభిః = పుష్పమాలలచే, ఆబద్ధే = కట్టబడినవి, సమలంకృతే = అలంకరింపబడినవి అయిన, తదాయుధే = రామలక్ష్మణుల ఆయుధములు, అశోభేతామ్ = ప్రకాశించినవి.

తా. రామలక్ష్మణులు ధరించిన ఆయుధములకు సీతాదేవి పుష్పమాలలను కట్టెను. ఈ విధముగ అలంకరింపబడిన ఆ ఆయుధములు ప్రకాశించుచు, చూచుటకు భయము కల్గించుచుండెను. 2

మూ. తతః ప్రాసాదహర్మ్యాణి విమానశిఖరాణి చ,
అధిరుహ్య జనః శ్రీమానుదాసీనో వ్యలోకయత్. ౨

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తమైన, జనః = జనము, ప్రాసాదహర్మ్యాణి = ప్రాసాదములను, ధనవంతుల గృహములను, విమానశిఖరాణి చ = ఏడంతస్తుల మేడల శిఖరములను, అధిరుహ్య = ఎక్కి, ఉదాసీనః = సంతోషము లేనిదై, వ్యలోకయత్ = చూచెను.

తా. అపుడు శోభాయుక్తులైన జను లందరును ప్రాసాదములను (రాజ దేవతాది గృహములను,) ధనికుల గృహములను, ఏడంతస్తులమేడల శిఖరములను ఎక్కి, సంతోషము లేనివారై వానిని చూచుచుండిరి. ౨

మూ. న హి రథ్యాః స్మ శక్యన్తే గన్తుం బహుజనాకులాః,
ఆరుహ్య తస్మాత్ప్రాసాదాన్ దీనాః పశ్యన్తి రాఘవమ్.

ప్ర. అ. బహుజనాకులాః = అధిక సంఖ్యగల జనులచే వ్యాకులమైన, రథ్యాః = వీధులు, గన్తుమ్ = నడచుటకు, న శక్యన్తే స్మ హి = శక్యము కావు కదా. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, దీనాః = దుఃఖితులై, ప్రాసాదాన్ = మేడలను, ఆరుహ్య = ఎక్కి, రాఘవమ్ = రాముని, పశ్యన్తి = చూచుచున్నారు. ౩

తా. అసంఖ్యాకులైన జనులతో నిండిన వీధులు నడచుటకు శక్యము కాకుండెను. అందుచే దుఃఖాక్రాంతులైన ప్రజలు, ప్రాసాదములను ఎక్కి, రాముని చూచుచుండిరి. ౩

మూ. పదాతిం వర్జితచ్ఛత్రం రామం దృష్ట్వా జనాస్తదా,
ఊచుర్బహువిధా వాచః శోకోపహతచేతసః. ౪

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, జనాః = జనులు, పదాతిమ్ = పాదచారియు, వర్జితచ్ఛత్రమ్ = విడువబడిన ఛత్రము కలవాడు అయిన, రామమ్ = రాముని, దృష్ట్వా = చూచి, శోకోపహతచేతసః = శోకముచే పీడింపబడిన చిత్తము కలవారై, బహువిధాః = అనేకవిధములైన, వాచః = వాక్యములను, ఊచుః = పలికిరి.

తా. ఛత్రమును విడిచి పాదచారియై, వెళ్లుచున్న ఆ రాముని చూచి, అను అందరును దుఃఖముచే పీడింపబడిన మనస్సులతో అనేక విధములుగ చెప్పసాగిరి. 5

మూ. యం యాన్తమనుయాతి స్మ చతురఙ్గబలం మహత్,
తమేకం సీతయా సార్ధమనుయాతి స్మ లక్ష్మణః. 6

ప్ర. అ. యాన్తమ్ = వెళ్ళుచున్న, యమ్ = ఎవనిని, మహత్ = గొప్ప, చతురఙ్గబలమ్ = చతురంగ సైన్యము, అనుయాతి స్మ = అనుసరించి వెళ్ళు చుండెడిదో, తమ్ = అట్టి, ఏకమ్ = ఒంటరిగా ఉన్న రాముని, సీతయా సార్ధమ్ = సీతతో కూడ, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, అనుయాతి స్మ = అనుసరించి వెళ్ళు చున్నాడు.

తా. రాముడు ఎచ్చటికి వెళ్ళినను అతని వెనుక చతురంగసైన్యము వెళ్ళుచుండెడిది. అట్టి రాముడే ఈ నాడు ఒంటరిగా నడచుచుండగా, సీతాలక్ష్మణులు మాత్రము అతని వెనుక వెళ్లుచున్నారు. 6

మూ. ఐశ్వర్యస్య రసజ్ఞః సన్ కామినాం చైవ కామదః,
నేచ్ఛత్యేవానృతం కర్తుం వచనం ధర్మగౌరవాత్. 7

ప్ర. అ. ఐశ్వర్యస్య = ఐశ్వర్యము యొక్క, రసజ్ఞః సన్ = రుచి తెలిసినవాడైనను, కామినామ్ = కోరికలు కలవారికి, కామదః చైవ = కోరికలు ఇచ్చువాడు అయినను, ఈ రాముడు, ధర్మగౌరవాత్ = ధర్మమునందలి గౌరవము వలన, వచనమ్ = తండ్రి మాటను, అనృతమ్ = అసత్యమునుగా, కర్తుమ్ = చేయుటకు, నేచ్ఛత్యేవ = ఇచ్ఛయించుటలేదు.

తా. ఈ రాముడు ఐశ్వర్యమును రుచి చూచినవాడు. కోరికలు కలవారి కోరికలను తీర్చగలవాడు. అయినను ధర్మమునం దున్న శ్రద్ధచే తండ్రి మాటను అసత్యము చేయకూడ దని కోరుచున్నాడు. 7

మూ. యా న శక్యా పురా ద్రష్టుం భూతైరాకాశగైరపి,
తామద్య సీతాం పశ్యన్తి రాజమార్గగతా జనాః. 8

ప్ర. అ. పురా = పూర్వము, యా = ఏ సీత, ఆకాశగైః = ఆకాశము నందు సంచరించు, భూతైరపి = ప్రాణులచేత గూడ, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, న శక్యా = శక్యము కాదో, తాం సీతామ్ = అట్టి సీతను, అద్య = నేడు, రాజమార్గగతాః = రాజమార్గములో నున్న, జనాః = జనులు, పశ్యన్తి = చూచుచున్నారు.

తా. పూర్వము ఈ సీతను ఆకాశమునందు సంచరింపగలిగిన వారు కూడ చూడ జాలకుండిరి. అట్టి సీతను ఈ నాడు, రాజవీధులలో నున్న జనులు చూచుచున్నారు.

మూ. అఙ్గరాగోచితాం సీతాం రక్తచన్దనసేవినీమ్,
వర్షముష్ణం చ శీతం చ నేష్యన్త్యాశు వివర్ణతామ్. 9

ప్ర. అ. అఙ్గరాగోచితామ్ = మైపూతకు అలవాటుపడ్డది, రక్తచన్దనసేవినీమ్ = ఎఱ్ఱని చందనమును పూసుకొనునది అయిన, సీతామ్ = సీతను, వర్షమ్ = వర్షము, ఉష్ణం చ = వేడి, శీతం చ = చలియు, ఆశు = శీఘ్రముగా, వివర్ణతామ్ = మారిన రంగు కలిగి యుండుటను, నేష్యన్తి = పొందించగలవు.

తా. సీత శరీరమునకు అంగరాగములను, రక్తచందనమును పూసుకొనుటకు అలవాటు పడినది. అట్టి ఈ సీత శరీరవర్ణమును వర్షము, వేడి, చలి మొదలగునవి తొందరగా చెడగొట్టగలవు. 9

మూ. అద్య నూనం దశరథః సత్త్వమావిశ్య భాషతే,
న హి రాజా ప్రియం పుత్రం వివాసయితుమర్హతి. 10

ప్ర. అ. అద్య = నేడు, నూనమ్ = నిశ్చయముగా, దశరథః = దశరథుడు, సత్త్వమ్ = ఏదో భూతము, ఆవిశ్య = ఆవేశించి. భాషతే = మాటలాడుచున్నాడు. రాజా = రాజు, ప్రియమ్ = ప్రియుడైన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, వివాసయితుమ్ = దూరము పంపివేయుటకు, న అర్హతి హి = తగడు కదా!

తా. రాజు నేడు ఏదో భూతము ఆవేశించి ఈ విధముగ మాటలాడుచున్నాడు. సందేహము లేదు. ప్రియపుత్రుని ఏ రాజైనను ఊరు వెడలగొట్టునా? 10

మూ. నిర్గుణస్యాపి పుత్రస్య కథం స్యాద్విప్రవాసనమ్,
కిం పునర్యస్య లోకోఽయం జితో వృత్తేన కేవలమ్. 11

ప్ర. అ. నిర్గుణస్యాపి = గుణములు లేని వా డైనను, పుత్రస్య = పుత్రునకు, విప్రవాసనమ్ = దేశము వెడలఁగొట్టుట, కథమ్ = ఎట్లు, స్యాత్ = అగును? యస్య = ఎవనియొక్క, వృత్తేన కేవలమ్ = మంచి చరిత్ర చేతనే, అయం లోకః = ఈ లోకము, జితః = జయింపఁబడినదో, అతని విషయమున, కిం పునః = చెప్పనేల?

తా. గుణములు లేని పుత్రుని కూడ దేశమునుండి వెడలఁగొట్టుట అసంభావ్యము. కేవలము మంచి చరిత్రచే ప్రజలం దరిని ఆకర్షించిన కుమారుని విషయమున చెప్పవలెనా? 11

మూ. ఆనృశంస్యమనుక్రోశః శ్రుతం శీలం దమశ్శమః,
రాఘవం శోభయన్త్యేతే షడ్గుణాః పురుషోత్తమమ్. 12

ప్ర. అ. ఆనృశంస్యమ్ = క్రూరత్వము లేకపోవుట, అనుక్రోశః = జాలి, శ్రుతమ్ = విద్య, శీలమ్ = మంచి స్వభావము, దమః = ఇంద్రియ నిగ్రహము, శమః = మనోనిగ్రహము అను, ఏతే = ఈ, షట్ = ఆరు, గుణాః = గుణములు, పురుషోత్తమమ్ = పురుషులలో ఉత్తము డైన, రాఘవమ్ = రాముని, శోభయన్తి = ప్రకాశింపచేయుచున్నవి.

తా. పురుషులలో ఉత్తము డైన రాముడు, క్రూరత్వము లేకుండుట, జాలి, విద్య, మంచి శీలము, ఇంద్రియముల నిగ్రహము, మనోనిగ్రహము అను ఆరు గుణములతో ప్రకాశించుచున్నాడు. 12

మూ. తస్మాత్తస్యోపఘాతేన ప్రజాః పరమపీడితాః,
ఔదకానీవ సత్త్వాని గ్రీష్మే సలిలసంక్షయాత్. 13

ప్ర. అ. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, తస్య = అట్టి రామునియొక్క, ఉపఘాతేన = హింసచేత, గ్రీష్మే = గ్రీష్మమునందు, సలిలసంక్షయాత్ = నీరు తగ్గిపోవుటవలన, ఔదకాని = నీటిలో నుండు, సత్త్వానీవ = ప్రాణులువలె, ప్రజాః = ప్రజలు, పరమపీడితాః = మిక్కిలి పీడింపఁబడినారు. 13

తా. అందుచే అట్టి రామునకు అపకారము కలుగుటవలన, ప్రజ లంద రును, గ్రీష్మఋతువునందు నీరు ఎండిపోవుటచే జలజంతువుల వలె గొప్ప బాధను అనుభవించుచున్నారు. 13

మూ. పీడయా పీడితం సర్వం జగదస్య జగత్పతేః,
మూలస్యేవోపఘాతేన వృక్షః పుష్పఫలోపగః. 14

ప్ర. అ. జగత్పతేః = జగత్తునకు అధిపతి యైన, అస్య = ఈ రాముని యొక్క, పీడయా = కష్టము చేత, సర్వమ్ = సమస్త మైన, జగత్ = జగత్తు, మూలస్య = మొదలుకు, ఉపఘాతేన = దెబ్బతగులుట చేత, పుష్పఫలోపగః = పుష్పములను ఫలములను పొందిన, వృక్షః ఇవ = వృక్షము వలె, పీడితమ్ = పీడింపబడినది.

తా. మొదలు కొట్టి వేయుటచే పుష్పఫలములతో నిండిన వృక్షము వలె ఈ లోకమున కంతకు ప్రభు వైన రామునకు కష్టము కలుగుటచే ఈ లోక మంతయు కష్టముల పా లగుచున్నది. 14

మూ. మూలం హ్యేష మనుష్యాణాం ధర్మసారో మహాద్యుతిః,
పుష్పం ఫలం చ పత్రం చ శాఖాశ్చాస్యేతరే జనాః. 15

ప్ర. అ. ధర్మసారః = ధర్మమే సారముగా కలవాడు, మహాద్యుతిః = గొప్ప కాంతి కలవాడు అయిన, ఏషః = ఈ రాముడు, మనుష్యాణామ్ = మనుష్యులకు, మూలం హి = మొదలు కదా, ఇతరే = ఇతర మైన, జనాః = జనులు, అస్య = ఈ రాము డనే మొదలు యొక్క, పుష్పమ్ = పుష్పము, ఫలం చ = ఫలము, పత్రం చ = ఆకులు, శాఖాశ్చ = శాఖలు.

తా. రాముడు, ధర్మమే సారముగా కలవాడు, గొప్ప కాంతి కలవాడు. ఇతడే మనుష్యులకు మొదలు. ఇతరజనము అందరును ఈ చెట్టు మొదలుతో సంబంధము గల, పుష్పములు, ఫలములు, పత్రములు, శాఖలు. 15

మూ. తే లక్ష్మణ ఇవ క్షిప్రం సపత్న్యః సబాంధవాః,
గచ్ఛన్తమనుగచ్ఛామో యేన గచ్ఛతి రాఘవః.

ప్ర. అ. తే = అట్టి మనము, సపత్నీకాః = భార్యలతో కూడిన వారమై, సహబాంధవాః = బంధువులతో కూడిన వారమై, రాఘవః = రాముడు, యేన = ఏ మార్గముచే, గచ్ఛతి = వెళ్ళుచున్నాడో ఆ మార్గముచే, గచ్ఛన్తమ్ = వెళ్ళుచున్న ఆ రాముని, లక్ష్మణ ఇవ = లక్ష్మణుడు వలె, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, అనుగచ్ఛామః = అనుసరించి వెళ్ళుదము.

తా. అందుచే మనము కూడ భార్యాబంధువులతో కలసి రాముడు ఎక్కడికి వెళ్ళుచున్నాడో అక్కడికి లక్ష్మణుని వలె అతనిని అనుసరించుచు, వెంటనే బయలుదేరి వెళ్ళుదము. 16

మూ. ఉద్యానాని పరిత్యజ్య క్షేత్రాణి చ గృహాణి చ,
ఏకదుఃఖసుఖా రామమనుగచ్ఛామ ధార్మికమ్. 17

ప్ర. అ. ఉద్యానాని = ఉద్యానములను, క్షేత్రాణి = పొలములను, గృహాణి చ = ఇండ్లను, పరిత్యజ్య = విడచి, ఏకదుఃఖసుఖాః = రామునితో సమానమైన సుఖదుఃఖములు కలవారమై, ధార్మికమ్ = ధర్మాత్ముడైన, రామమ్ = రాముని, అనుగచ్ఛామ = అనుసరించి వెళ్ళెదము.

తా. ఉద్యానములను, పొలములను, ఇండ్లను విడచి, రామునితో సుఖదుఃఖములను పంచుకొనుచు, ధర్మాత్ముడైన ఈ రాముని వెంట వెళ్ళెదము. 17

మూ. సముద్ధృతనిధానాని పరిధ్వస్తాజిరాణి చ,
ఉపాత్తధనధాన్యాని హృతసారాణి సర్వశః, 18
రజసాభ్యవకీర్ణాని పరిత్యక్తాని దైవతైః,
మూషకైః పరిధావద్భిరుద్బిలైరావృతాని చ, 19
అపేతోదకధూమాని హీనసమ్మార్జనాని చ,
ప్రనష్టబలికర్మేజ్యామన్త్రహోమజపాని చ, 20
దుష్కాలేనేవ భగ్నాని భిన్నభాజనవన్తి చ,
అస్మత్త్యక్తాని వేశ్మాని కైకేయీ ప్రతిపద్యతామ్. 21

ప్ర. అ. సముద్ధృతనిధానాని = పైకి తీసివేయబడిన నిధులు కలవి, పరిధ్వస్తాజిరాణి చ = పాడుపడిన ముంగిళ్ళు కలవి, ఉపాత్తధనధాన్యాని =

శీనుకొనబడిన ధనధాన్యములు కలవి, సర్వశః = అంతటను, హృతసారాణి = హరింపబడిన సారములు కలవి, రజసా = పరాగముచే, అభ్యవకీర్ణాని = చల్లబడినవి, దైవతైః = దేవతలంచే, పరిత్యక్తాని = విడువబడినవి, ఉద్వృత్తైః = కన్నముల నుండి బయటకు వచ్చిన, పరిధావద్భిః = పరుగెత్తుచున్న, మూషకైః = ఎలుకలంచే, ఆవృతాని చ = వ్యాప్తమైనవి, అపేతోదకధూమాని = ఉదకములు ధూమములు లేనివి, హీనసమ్మార్జనాని చ = తుడుపుట లేనివి, ప్రనష్టబలికర్మేజ్యామన్త్రహోమజపాని చ = నశించిన బలికర్మలు, యాగములు, మంత్రములు, హోమములు, జపములు కలవి, దుష్కాలేన = చెడ్డ కాలముచే, భగ్నాని ఇవ = పాడువడినవి వలె నున్నవి, భిన్నభాజనవన్తి చ = బద్దలైన పాత్రలు కలవి అయిన, అస్మత్త్యక్తాని = మనచే విడువబడిన, వేశ్మాని = గృహములను, కైకేయీ = కైకేయి, ప్రతిపద్యతామ్ = పొందుగాక.

తా. మనము విడిచి వేయగా ఈ నగరములోని ఇండ్లన్నియు, క్షామాది దుష్కాలముచే పాడువడి నట్లు పాడుపడిపోవును. విదులన్నియు త్రవ్వివేయుదురు. ముంగిళ్ళు చెడిపోవును. ధనధాన్యములు, ఇతరసంపదలు, అన్నియు నశించును. ఈ ఇండ్లపై దుమ్ము కప్పియుండును. దేవతలు వీటిని విడిచి వెళ్లిపోవుదురు. ఎలుకలు కన్నములనుండి బయటికి వచ్చి స్వేచ్ఛగా ఇటు అటు పరుగెత్తుచుండును. ఉదకము గాని ధూమము గాని కనబడదు. వీటిని తుడుచువా రుండరు. వీటిలో బలికర్మలు, యజ్ఞములు, మంత్రపఠనము, హోమములు, జపములు జరుగవు. బ్రద్దలైన కుండలు అక్కడ అక్కడ పడి యుండును. అట్టి ఇండ్లు కైకేయికి లభించుగాక. 18-21

మూ. వనం నగరమేవాస్తు యేన గచ్ఛతి రాఘవః,
అస్మాభిశ్చ పరిత్యక్తం పురం సంపద్యతాం వనమ్. 22

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, యేన = ఏ కారణముచే, గచ్ఛతి = వెళ్ళి పోవుచున్నాడో అందువలన, వనమేవ = వనమే, నగరమ్ = నగరముగ, అస్తు = అగుగాక. అస్మాభిః = మనచే, పరిత్యక్తమ్ = విడువబడిన, పురం చ = పట్టణము, వనమ్ = వనముగా, సంపద్యతామ్ = అగుగాక.

తా. రాముడు వనమునకు వెళ్ళుచున్నాడు గాన ఆ వనమే నగర మగు గాక. మనము విడిచి వేసిన ఈ నగరమే వన మగుగాక. 22

మూ. బిలాని దంష్ట్రిణః సర్వే సానూని మృగపక్షిణః,
త్యజన్త్వస్మద్భయాద్భీతా గజాః సింహా వనాని చ, 23
అస్మత్త్యక్తం ప్రపద్యన్తాం సేవ్యమానం త్యజన్తు చ.

ప్ర. అ. సర్వే=సమస్తమైన, దంష్ట్రిణః=కోరలుగల సర్పాదులు, బిలాని=బిలములను, మృగపక్షిణః=మృగములు పక్షులు, సానూని=పర్వతముల చరియలను, గజాః=గజములు, సింహాః=సింహములు, వనాని చ=వనములను, అస్మద్భయాత్=మనవలన కలుగు భయమువలన, భీతాః=భయపడినవై, త్యజన్తు=విడచుగాక. అస్మత్త్యక్తమ్=మనచే విడువబడినదానిని, ప్రపద్యన్తామ్=పొందుగాక। సేవ్యమానమ్=సేవింపబడుచున్నదానిని, త్యజన్తు చ=విడుచుగాక।

తా. మనలను చూచి భయపడి కోరలు గల సర్పాదు లన్నియు బిలములను విడచి పోవుగాక। మృగములు, పక్షులు, పర్వతములను విడిచి పోవుగాక. గజములు, సింహములు, వనములను విడచి పోవుగాక। ఇవన్నియు, మన మున్న వనమును విడిచి మనము విడిచిన అయోధ్యానగరమును చేరుగాక। 23

మూ. తృణమాంసఫలాదానాం దేశం వ్యాలమృగద్విజమ్, 24
ప్రపద్యతాం హి కైకేయీ సపుత్రా సహబాన్ధవైః,
రాఘవేణ వనే సర్వే సహ వత్స్యామ నిర్వృతాః. 25

ప్ర. అ. కైకేయీ=కైకేయి, సపుత్రా=పుత్రునితో కూడుకున్నదై, సహబాన్ధవైః=బంధువులతో కూడ, వ్యాలమృగద్విజమ్ = క్రూరమృగములు, పక్షులు గల, తృణమాంసఫలాదానామ్=తృణములను, మాంసమును, ఫలములను తిను జంతువుల, దేశమ్=దేశమును, ప్రపద్యతాం హి=పొందుగాక. సర్వే=మన మందరము, నిర్వృతాః=సుఖము కలవారమై, రాఘవేణ సహ=రామునితో కూడ, వనే=వనమునందు, వత్స్యామ=నివసించెదము.

తా. పుత్రబాంధవాదులతో కూడిన కైకేయి క్రూరమృగములతోను, పక్షులతోను నిండిన, తృణమాంస ఫలములను తిను జంతువుల దేశమును పొంది పరిపాలించు గాక. మన మందరము రామునితో కలసి వనములో సుఖముగ నివసించెదము. 24.25

మూ. ఇత్యేవం వివిధా వాచో నానాజనసమీరితాః,
శుశ్రావ రామః శ్రుత్వా చ న విచక్రేఽస్య మానసమ్.

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, ఇత్యేవమ్ = ఇట్లు, నానాజనసమీరితాః = అనేకు లైన జనులచే పలుకబడిన, వివిధాః = అనేకవిధము లైన, వాచః = వాక్యములను, శుశ్రావ = వినెను. శ్రుత్వా చ = విని కూడ, అస్య = ఇతని, మానసమ్ = మనస్సు, న విచక్రే = వికారము పొందలేదు.

తా. రాముడు ఇట్లు జను లందరును అనేకవిధములుగా పలుకుచున్న మాటలను వినెను. ఆ మాటలను వినిన పిమ్మట కూడ అతని మనస్సునకు వికార మేమియు కలుగలేదు. 26

మూ. స తు వేశ్మ పితుర్దూరా త్కైలాసశిఖరప్రభమ్,
అభిచక్రామ ధర్మాత్మా మత్తమాతఙ్గవిక్రమః 27

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడు, మత్తమాతఙ్గవిక్రమః = మదించిన గజము వంటి గమనము కలవాడు అయిన, సః = ఆ రాముడు, దూరాత్ = దూరమునుండి, కైలాసశిఖరప్రభమ్ = కైలాసశిఖరమువంటి కాంతి గల, పితుః = తండ్రియొక్క, వేశ్మ = గృహమును, అభిచక్రామ = సమీపించెను.

తా. ధర్మాత్ముడును, మదగజగమనము వంటి గమనము గలవాడును అయిన రాముడు దూరమునుండి కైలాసశిఖరము వలె కనబడుచున్న తండ్రి గారి గృహమును సమీపించెను. 27

మూ. వినీతవీరపురుషం ప్రవిశ్య తు నృపాలయమ్,
దదర్శావస్థితం దీనం సుమన్త్రమవిదూరతః. 28

ప్ర. అ. వినీతవీరపురుషమ్ = వినయవంతు లైన వీరపురుషులు గల, నృపాలయమ్ = రాజగృహమును, ప్రవిశ్య తు = ప్రవేశించి, అవిదూరతః = సమీపమున, అవస్థితమ్ = ఉన్న, దీనమ్ = దీను డైన, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని, దదర్శ = చూచెను.

తా. రాముడు వీరపురుషులు వినయముతో నిలబడియున్న ఆ రాజగృహమును ప్రవేశించి ఆ సమీపమున, దీను డైన సుమంత్రుని చూచెను. 28

మూ. ప్రతీక్షమాణోఽపి జనం తదార్త
మనార్తరూపః ప్రహసన్నివాథ,
జగామ రామః పితరం దిదృక్షుః
పితుర్నిదేశం విధివచ్చికీర్షుః. 29

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, తదా = అపుడు, ఆర్తమ్ = దుఃఖించుచున్న, జనమ్ = జనమును, ప్రతీక్షమాణోఽపి = చూచుచున్నాను, అనార్తరూపః = దుఃఖము లేని రూపము కలవాడు, అథ = మరియు, ప్రహసన్నివ = నవ్వు చున్నట్లు ఉన్నవాడై, పితుః = తండ్రియొక్క, నిదేశమ్ = ఆజ్ఞను, విధివత్ = యథాశాస్త్రముగ, చికీర్షుః = చేయదలచిన వాడై, పితరమ్ = తండ్రిని, దిదృక్షుః = చూడదలచిన వాడై, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. అక్కడ నున్న జను లందరు దుఃఖాక్రాంతు లగుటను చూచి కూడ రాము డే మాత్రము దుఃఖింపక పిదుపిక్కిలి నవ్వుచున్నట్లు కనబడుచు, తండ్రి యాజ్ఞను యథావిధిగా చెల్లించుటకు నిశ్చయము చేసుకొని తండ్రిని చూచుటకై వెళ్ళెను. 29

మూ. తత్పూర్వమైక్ష్వాకసుతో మహాత్మా
రామో గమిష్యన్వనమార్తరూపమ్,
వ్యతిష్ఠత ప్రేక్ష్య తదా సుమన్త్రం
పితుర్మహాత్మా ప్రతిహారణార్థమ్. 30

ప్ర. అ. ఐక్ష్వాకసుతః = ఇక్ష్వాకువంశమునందు పుట్టిన దశరథుని కుమారుడును, మహాత్మా = గొప్ప బుద్ధి కలవాడును, మహాత్మా = గొప్ప ధైర్యము కలవాడును అయిన, రామః = రాముడు, తత్పూర్వమ్ = అదే మొదటిసారిగా, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గమిష్యన్ = వెళ్లనున్న వాడై, తదా = అపుడు, ఆర్తరూపమ్ = దుఃఖించుచున్న, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని, ప్రేక్ష్య = చూచి, పితుః = తండ్రికి, ప్రతిహారణార్థమ్ = తెలుపుట నిమిత్తమై, వ్యతిష్ఠత = నిలచెను.

తా. గొప్ప బుద్ధి కలవాడు, ధైర్యవంతుడు, దశరథకుమారుడు అయిన ఆ రాముడు, తొలిసారిగా, అరణ్యమునకు పోవుటకు నిశ్చయించుకొని,

అక్కడ దుఃఖితు డైన సుమంత్రుని చూచి తన రాకను తండ్రికి తెలుపుటకై అక్కడ నిలిపెను. ౩౦

మూ. పితుర్నిదేశేన తు ధర్మవత్సలో
వనప్రవేశే కృతబుద్ధినిశ్చయః,
స రాఘవః ప్రేక్ష్య సుమన్త్రమబ్రవీ
న్నివేదయస్వాగమనం నృపాయ మే. ౩౧

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
త్రయస్త్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. ధర్మవత్సలః = ధర్మమునందు ప్రేమ గల, సః రాఘవః = ఆ రాముడు, పితుః = తండ్రియొక్క, నిదేశేన = ఆజ్ఞచేత, వనప్రవేశే = వనప్రవేశమునందు, కృతబుద్ధినిశ్చయః = చేయబడిన బుద్ధియొక్క నిశ్చయము గలవాడై, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని, ప్రేక్ష్య = చూచి, అబ్రవీత్ = పలికెను. నృపాయ = రాజునకు, మే = నా యొక్క, ఆగమనమ్ = రాకను, నివేదయస్వ = తెలుపుము.

తా. ధర్మమునందు అధిక శ్రద్ధగల ఆ రాముడు తండ్రి యాజ్ఞచే వనమునకు పోవుటకు నిశ్చయించుకొని "నేను వచ్చి నట్లు రాజునకు చెప్పుము" అని సుమంత్రునితో పలికెను. ౩౧

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో ముప్పదిమూడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ చతుస్త్రింశః సర్గః

[శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణసమేతుడై రాణులతో కూడిన దశరథమహారాజు వద్దకు పోయి, వనవాసమునకై సెలవడుగుట, రాజు శోకముచే మూర్ఛిల్లుట, శ్రీరాముడు తండ్రికి నచ్చఁబలుకుట, రాజు శ్రీరాముని గాఢాశ్లేషము చేసి మరల మూర్ఛనొందుట].

మూ. తతః కమలపత్రాక్షః శ్యామో నిరుపమో మహాన్,
ఉవాచ రామస్తం సూతం పితురాఖ్యాహి మామితి. 1

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, కమలపత్రాక్షః = కమలపత్రముల వంటి నేత్రములు కలవాడు, శ్యామః = నల్లనివాడు, నిరుపమః = సాటి లేనివాడు, మహాన్ = పూజ్యుడు అయిన, రామః = రాముడు, మామ్ = నన్ను గూర్చి, పితుః = తండ్రికి, ఆఖ్యాహి = చెప్పుము, ఇతి = అని, తం సూతమ్ = ఆ సారథిని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. పద్మపత్రముల వంటి నేత్రములు కలవాడు, శ్యామవర్ణుడు, సాటి లేనివాడు, పూజ్యుడు అయిన ఆ రాముడు "నేను వచ్చినట్లు మా తండ్రిగారికి చెప్పుము" అని సూతునితో పలికెను. 1

మూ. స రామప్రేషితః క్షిప్రం సంతాపకలుషేన్ద్రియః,
ప్రవిశ్య నృపతిం సూతో నిఃశ్వసన్తం దదర్శ హ. 2

ప్ర. అ. సంతాపకలుషేన్ద్రియః = దుఃఖముచే కలత చెందిన ఇంద్రియములు గల, సః సూతః = ఆ సూతుడు, రామప్రేషితః = రామునిచే పంపబడి, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, నిఃశ్వసన్తమ్ = నిట్టూర్చుచున్న, నృపతిమ్ = రాజును, దదర్శ హ = చూచెను.

తా. సూతుని ఇంద్రియము లన్నియు దుఃఖముచే కలత చెంది యుండెను. ఆ సూతుడు, రాముని మాట విని, వెంటనే లోనికి వెళ్లి యచట దుఃఖముతో నిట్టూర్పుచున్న రాజును చూచెను. ౨

మూ. ఉపరక్తమివాదిత్యం భస్మచ్ఛన్నమివానలమ్,
తటాకమివ నిస్తోయమపశ్యజ్జగతీపతిమ్. ౩

ప్ర. అ. ఉపరక్తమ్ = గ్రహణము పట్టిన, ఆదిత్యమ్ ఇవ = సూర్యుని వలె, భస్మచ్ఛన్నమ్ = భస్మముచే కప్పబడిన, అనలమ్ ఇవ = అగ్ని వలె, నిస్తోయమ్ = జలము లేని, తటాకమ్ ఇవ = చెరువు వలెనున్న, జగతీపతిమ్ = రాజును, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. దశరథుడు అపుడు గ్రహణము పట్టిన సూర్యుడు వలె, భస్మముచే కప్పబడిన అగ్నివలె, జలము లేని తటాకము వలె తేజోవిహీనుడై యుండెను. ౩

మూ. ఆలోక్య తు మహాప్రాజ్ఞః పరమాకులచేతసమ్,
రామమేవానుశోచన్తం సూతః ప్రాఞ్జలిరాసదత్. ౪

ప్ర. అ. మహాప్రాజ్ఞః = గొప్ప బుద్ధిమంతుడైన, సూతః = సారథి రామమేవ = రాముని గూర్చియే, అనుశోచన్తమ్ = దుఃఖించుచున్న, పరమాకుల చేతసమ్ = మిక్కిలి వ్యాకులమైన చిత్తము గల, దశరథుని, ఆలోక్య తు = చూచి, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, ఆసదత్ = సమీపించెను.

తా. మహాబుద్ధిశాలి యైన ఆ సుమంత్రుడు, రామునిగూర్చియే దుఃఖించుచు, వ్యాకులమైన చిత్తము గల ఆ దశరథుని చూచి నమస్కరించుచు, సమీపించెను. ౪

మూ. తం వర్ధయిత్వా రాజానం సూతః పూర్వం జయాశిషా,
భయవిక్లబయా వాచా మన్దయా శ్లక్ష్ణమబ్రవీత్. ౫

ప్ర. అ. సూతః = సూతుడు, తం రాజానమ్ = ఆ రాజును, పూర్వమ్ = ముందుగా, జయాశిషా = 'జయ విజయీ భవ' అను ఆశీర్వాదముతో, వర్ధయిత్వా = వృద్ధి పొందించి, భయవిక్లబయా = భయముచే తడబడుచున్న, మన్దయా = మందమైన, వాచా = వాక్కుతో, శ్లక్ష్ణమ్ = మధురముగా, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. సుమంత్రుడు, ముందుగా ఆ రాజునకు "జయ విజయీ భవ" అను ఆశీర్వచన వాక్యములను పలికి భయముచే తొట్రుపడుచున్న మాటలతో, మెల్లగా, మధురముగా ఇట్లు పలికెను. 5

మూ. అయం స పురుషవ్యాఘ్రో ద్వారి తిష్ఠతి తే సుతః,
బ్రాహ్మణేభ్యో ధనం దత్త్వా సర్వం చైవోపజీవినామ్. 6

ప్ర. అ. పురుషవ్యాఘ్రః=పురుషులలో శ్రేష్ఠుడైన, సః అయమ్=అట్టి ఈ, తే సుతః=నీ కుమారుడు, బ్రాహ్మణేభ్యః=బ్రాహ్మణులకును, ఉపజీవినాం చైవ=జీవికకై తనపై ఆధారపడినవారికిని, సర్వమ్=సమస్తమైన, ధనమ్=ధనమును, దత్త్వా=ఇచ్చి, ద్వారి=ద్వారమునందు, తిష్ఠతి=నిలిచి యున్నాడు.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడైన నీ కుమారుడు, తన ధనము నంతను బ్రాహ్మణులకును, భృత్యులకును దానము చేసి, వచ్చి, ద్వారమువద్ద వేచియున్నాడు.

మూ. స త్వా పశ్యతు భద్రం తే రామః సత్యపరాక్రమః,
సర్వాన్ సుహృద ఆపృచ్ఛ్య త్వామిదానీం దిదృక్షతే. 7

ప్ర. అ. తే=నీకు, భద్రమ్=మంగళ మగుగాక. సత్యపరాక్రమః=వ్యర్థము కాని పరాక్రమము గల, సః రామః=ఆ రాముడు, త్వా=నిన్ను, పశ్యతు=చూచుగాక. సర్వాన్=సమస్తమైన, సుహృదః=మిత్రులను, ఆపృచ్ఛ్య=అడిగి, ఇదానీమ్=ఇపుడు, త్వామ్=నిన్ను, దిదృక్షతే=చూడదలంచుచున్నాడు.

తా. నీకు క్షేమ మగుగాక. వ్యర్థము కాని పరాక్రమము గల ఆ రామునికి దర్శనము ఇమ్ము. అతడు తన మిత్రులందరిని వీడ్కొలిపి ఇపుడు నిన్ను చూడదలంచుచున్నాడు. 7

మూ. గమిష్యతి మహారణ్యం తం పశ్య జగతీపతే,
వృతం రాజగుణైః సర్వైరాదిత్యమివ రశ్మిభిః. 8

ప్ర. అ. మహారణ్యమ్=మహారణ్యమును గూర్చి, గమిష్యతి=వెళ్ళగలడు. జగతీపతే=ఓ రాజా! సర్వైః=సమస్తమైన, రాజగుణైః=రాజగుణము

లతో, వృతమ్=కూడిన, తమ్=ఆ రాముని, రశ్మిభిః=కిరణములతో కూడిన, ఆదిత్యమివ=సూర్యుని వలె, పశ్య=చూడుము.

తా. మహారాజా! రాముడు మహారణ్యమునకు వెళ్లుచున్నాడు. కిరణములతో కూడిన సూర్యుని వలె సకలరాజగుణములతో ప్రకాశించుచున్న ఆ రాముని చూడుము. 8

మూ. స సత్యవాదీ ధర్మాత్మా గాంభీర్యాత్సాగరోపమః,
అకాశ ఇవ నిష్పఙ్కో నరేంద్రః ప్రత్యువాచ తమ్. 9

ప్ర. అ. సత్యవాదీ=సత్యమునే పలుకువాడు, ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడు, గాంభీర్యాత్=గాంభీర్యము వలన, సాగరోపమః=సముద్రముతో సమానుడు, ఆకాశ ఇవ=ఆకాశము వలె, నిష్పఙ్కః=మాలిన్యము లేనివాడు అయిన, సః నరేన్ద్రః=ఆ రాజు, తమ్=అతనిని గూర్చి, ప్రత్యువాచ=తిరిగి పలికెను.

తా. సత్యమునే పలుకువాడు, ధర్మాత్ముడు, గాంభీర్యములో సముద్రముతో సమానుడు, ఆకాశము వలె మాలిన్యము లేనివాడు అయిన ఆ దశరథ మహారాజు సుమంత్రునితో ఇట్లు పలికెను. 9

మూ. సుమన్త్రానయ మే దారాన్ యే కేచిదిహ మామకాః,
దారైః పరివృతః సర్వైర్ద్రష్టుమిచ్ఛామి ధార్మికమ్. 10

ప్ర. అ. సుమన్త్ర=ఓ సుమంత్రుడా, మామకాః=నాభార్యలు, యే కేచిత్=ఎవరైతే, ఇహ=ఇక్కడ ఉన్నారో, మే దారాన్=అట్టి నా భార్యలను, ఆనయ=తీసుకొనిరమ్ము. సర్వైః=సమస్తమైన, దారైః=భార్యలతో, పరివృతః=కూడిన వాడనై, ధార్మికమ్=ధర్మాత్ముడైన రాముని, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

తా. సుమంత్రా! ఇక్కడ ఉన్న నా భార్యలందరిని తీసుకొనిరమ్ము. వారందరితో కలిసి నేను ధర్మాత్ముడైన రాముని చూడగోరుచున్నాను. 10

మూ. సోఽన్తఃపురమతీత్యైవ స్త్రియస్తా వాక్యమబ్రవీత్,
ఆర్యో హ్వయతి వో రాజా గమ్యతాం తత్ర మా చిరమ్. 11

ప్ర. అ. సః=అతడు, అన్తఃపురమ్=అంతఃపురమును, అతిక్రమ్య=ప్రవేశించి, తాః=ఆ, స్త్రియః=స్త్రీలను గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను. ఆర్యాః=ఓ పూజార్హులారా, వః=మిమ్ములను, రాజా=రాజు, హ్వయతి=పిలుచుచున్నాడు. తత్ర=అచటికి, గమ్యతామ్=వెళ్లెదరుగాక. చిరమ్=ఆలస్యము, మా=వద్దు.

తా. సుమంత్రుడు అంతఃపురము ప్రవేశించి "ఓ పూజనీయులారా! రాజు మిమ్ములను పిలుచుచున్నాడు. అచటికి వెళ్ళుడు. ఆలస్యము చేయవద్దు" అని ఆ స్త్రీలతో పలికెను. 11

మూ. ఏవముక్తాః స్త్రియః సర్వాః సుమన్త్రేణ నృపాజ్ఞయా,
ప్రచక్రము స్తద్భవనం భర్తురాజ్ఞాయ శాసనమ్. 12

ప్ర. అ. నృపాజ్ఞయా=రాజుయొక్క ఆజ్ఞచేత, సుమన్త్రేణ=సుమంత్రుని చేత, ఏవమ్=ఇట్లు, ఉక్తాః=పలుకబడిన, సర్వాః=సమస్తమైన, స్త్రియః=స్త్రీలు, భర్తుః=భర్తయొక్క, శాసనమ్=శాసనమును, ఆజ్ఞాయ=తెలుసుకొని, తద్భవనమ్=అతని గృహమును గూర్చి, ప్రచక్రముః=నడచిరి.

తా. రాజాజ్ఞచే సుమంత్రుడు ఇట్లు పలుకగా, ఆ స్త్రీ లందరును, రాజాజ్ఞ ప్రకారము అతని ఇంటికి వెళ్లిరి. 12

మూ. అర్ధసప్తశతాస్తాస్తు ప్రమదాస్తామ్రలోచనాః,
కౌసల్యాం పరివార్యాథ శనైర్జగ్ముర్ధృతవ్రతాః. 13

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, ధృతవ్రతాః=ధరింపబడిన వ్రతము కలవారు, తామ్రలోచనాః=ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలవారు, అయిన, తాః=ఆ, అర్ధసప్తశతాః=మూడువందల ఏబదిమంది, ప్రమదాః=స్త్రీలు, కౌసల్యామ్=కౌసల్యను, పరివార్య=చుట్టి, శనైః=మెల్లగా, జగ్ముః=వెళ్లిరి.

తా. పతివ్రతలు, ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలవారు, అయిన మూడు వందల యేబదిమంది స్త్రీలు, కౌసల్యను అనుసరించి మెల్లగా అచటికి వెళ్లిరి. 13

మూ. ఆగతేషు చ దారేషు సమవేక్ష్య మహీపతిః,
ఉవాచ రాజా సూతం తం సుమన్త్రానయ మే సుతమ్.

ప్ర. అ. దారేషు = భార్యలు, ఆగతేషు = వచ్చినవారగు చుండగా, మహీపతిః = భూమికి అధిపతి యైన, రాజా = దశరథుడు, సమవేక్ష్య = చూచి, తం సూతమ్ = ఆ సారథిని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను. సుమన్త్ర = ఓ సుమంత్రా! మే సుతమ్ = నా కుమారుని, ఆనయ = తీసుకొనిరమ్ము.

తా. ఆ భార్యలందరును వచ్చిన పిమ్మట దశరథమహారాజు, "ఓ సుమంత్రా! నా కుమారుని తీసుకొని రమ్ము" అని అతనితో పలికెను. 14

మూ. స సూతో రామమాదాయ లక్ష్మణం మైథిలీం తదా,
జగామాభిముఖస్తూర్ణం సకాశం జగతీపతేః. 15

ప్ర. అ. సః సూతః = ఆ సూతుడు, తదా = అపుడు, రామమ్ = రాముని, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని, మైథిలీమ్ = సీతను, ఆదాయ = తీసుకొని, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగ, జగతీపతేః = రాజాయొక్క, సకాశమ్ = సమీపమును, అభిముఖః = అతనికి అభిముఖుడై, జగామ = వెళ్లెను.

తా. అపు డా సుమంత్రుడు సీతారామలక్ష్మణులను వెంటనే రాజు దగ్గరకు తీసుకొని వెళ్ళెను. 15

మూ. స రాజా పుత్రమాయాన్తం దృష్ట్వా దూరాత్కృతాఞ్జలిమ్,
ఉత్పపాతాసనాత్తూర్ణమార్తః స్త్రీజనసంవృతః. 16

ప్ర. అ. స్త్రీజనసంవృతః = స్త్రీజనముతో కూడిన, సః రాజా = ఆ రాజు, కృతాఞ్జలిమ్ = కట్టబడిన దోసిలిగల, ఆయాన్తమ్ = వచ్చుచున్న, పుత్రమ్ = పుత్రుని, దూరాత్ = దూరమునుండి, దృష్ట్వా = చూచి, ఆర్తః = దుఃఖితుడై, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, ఆసనాత్ = ఆసనము నుండి, ఉత్పపాత = ఎగిరి లేచెను.

తా. స్త్రీలచే చుట్టుకొనబడిన ఆ దశరథుడు, నమస్కరించుచువచ్చుచున్న కుమారుని, దూరమునుండియే చూచి దుఃఖితుడై, వెంటనే ఆసనమునుండి లేచెను. 16

మూ. సోఽభిదుద్రావ వేగేన రామం దృష్ట్వా విశాంపతిః,
తమసంప్రాప్య దుఃఖార్తః పపాత భువి మూర్ఛితః. 17

ప్ర. అ. పితా = [illegible], పతిః = ప్రభు వైన, సః = దశరథుడు, రామమ్ = రాముని, దృష్ట్వా = చూచి, వేగేన = వేగముతో, అభిదుద్రావ = ఎదురుగా పరుగెత్తెను. తమ్ = ఆ రాముని, అసంప్రాప్య = చేరకుండగనే, దుఃఖార్తః = దుఃఖపీడితు డై, మూర్ఛితః = మూర్ఛితు డై, భువి = నేలపై, పపాత = పడెను.

తా. ఆ దశరథమహారాజు రాముని చూడగనే వేగముగా అతనికి ఎదురుగా పరుగెత్తి, ఆ రాముని చేరక మునుపే దుఃఖముతో మూర్ఛ చెంది నేలపై పడెను. 17

మూ. తం రామోఽభ్యపతత్క్షిప్రం లక్ష్మణశ్చ మహారథః,
విసంజ్ఞమివ దుఃఖేన సశోకం నృపతిం తదా. 18

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, దుఃఖేన = దుఃఖముచేత, విసంజ్ఞమ్ ఇవ = తెలివి తప్పిన వాని వలె ఉన్న, సశోకమ్ = శోకముతో కూడిన, తం నృపతిమ్ = ఆ రాజును, రామః = రాముడు, మహారథః = మహారథు డైన, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడును, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, అభ్యపతత్ = సమీపించిరి.

తా. అపుడు, దుఃఖముతో తెలివితప్పినట్లు ఉన్న శోకార్తు డైన ఆ రాజు దగ్గరకు రాముడును, మహారథు డైన లక్ష్మణుడును తొందరగా పరుగెత్తిరి.

వి. తనను సారథిని గుఱ్ఱములను కాపాడుకొనుచు పదకొండువేలమంది ధనుర్ధరులతో యుద్ధము చేయగల్గినవాడు మహారథుడు 18

మూ. స్త్రీసహస్రనినాదశ్చ సంజజ్ఞే రాజవేశ్మని,
హా హా రామేతి సహసా భూషణధ్వనిమూర్ఛితః. 19

ప్ర. అ. సహసా = వెంటనే, రాజవేశ్మని = రాజగృహమునందు, భూషణధ్వనిమూర్ఛితః = అలంకారధ్వనితో కలసిన, హా హా రామ ఇతి = అయ్యో రామా, అయ్యో రామా అని, స్త్రీ సహస్రనినాదశ్చ = వేలకొలది స్త్రీల ఆర్తధ్వని, సంజజ్ఞే = పుట్టెను.

తా. అపుడు వెంటనే ఆ రాజగృహము నుండి భూషణధ్వనులతో కలసిన "అయ్యో రామా!" అను వేలకొలది స్త్రీల ఆర్తధ్వని బయలుదేరెను. 19

మూ. తం పరిష్వజ్య బాహుభ్యాం తావుభౌ రామలక్ష్మణౌ,
పర్యఙ్కే సీతయా సార్ధం రుదన్తః సమవేశయన్. 20

ప్ర. అ. తౌ=ఉభౌ, ఉభౌ=ఇద్దరైన, రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు, సీతయా సార్ధమ్=సీతతో కూడ, తమ్=ఆ దశరథుని, బాహుభ్యామ్=బాహువులతో, పరిష్వజ్య=కౌగలించుకొని, రుదంతః=ఏడ్చుచున్నవారై, పర్యఙ్కే=పర్యంకమునందు, సమవేశయన్=కూర్చుండబెట్టిరి.

తా. సీతారామలక్ష్మణులు ఆ దశరథుని బాహువులతో కౌగలించుకొని ఏడ్చుచు, అతనిని మెత్తని ఆసనముపై కూర్చుండబెట్టిరి. 20

మూ. అథ రామో ముహూర్తేన లబ్ధసంజ్ఞం మహీపతిమ్,
ఉవాచ ప్రాఞ్జలిర్భూత్వా శోకార్ణవపరిప్లుతమ్. 21

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, రామః=రాముడు, ప్రాఞ్జలిః=కట్టబడిన దోసిలి కలవాడు, భూత్వా=అయి, ముహూర్తేన=క్షణకాలములో, లబ్ధసంజ్ఞమ్=పొందబడిన సంజ్ఞ కలవాడు, శోకార్ణవపరిప్లుతమ్=దుఃఖసముద్రములో మునిగినవాడూ ఐన, మహీపతిమ్=రాజునుగూర్చి, ఉవాచ=పలికెను.

తా. పిదప రాముడు, క్షణకాలమున తిరిగి సంజ్ఞ పొంది, శోకసముద్రమున మునిగి ఉన్న ఆ రాజునకు నమస్కరించుచు ఇట్లనెను. 21

మూ. ఆపృచ్ఛే త్వాం మహారాజ సర్వేషామీశ్వరోఽసి నః,
ప్రస్థితం దణ్డకారణ్యం పశ్య త్వం కుశలేన మామ్. 22

ప్ర. అ. మహారాజ=మహారాజా, త్వామ్=నిన్ను, ఆపృచ్ఛే=అనుమతిని కోరుచున్నాను. సర్వేషామ్=సమస్తమైన, నః=మాకు, ఈశ్వరః=ప్రభువుగా, అసి=అయియున్నావు. త్వమ్=నీవు, కుశలేన=కుశలముగా, దణ్డకారణ్యమ్=దండకారణ్యమును గూర్చి, ప్రస్థితమ్=ప్రయాణమైన, మామ్=నన్ను, పశ్య=చూడుము.

తా. మహారాజా! నేను సెలవు కోరుచున్నాను. నీవు మా అందరికిని అధిపతివి. నేను దండకారణ్యమునకు బయలుదేరి వెళ్ళుచున్నాను. నీవు సుఖముగా నన్ను చూడుము. 22

మూ. లక్ష్మణం చానుజానీహి సీతా చాన్వేతి మాం వనమ్,
కారణైర్బహుభి స్తథ్యైర్వార్యమాణౌ న చేచ్ఛతః. 23

ప్ర. అ. లక్ష్మణం చ = లక్ష్మణుని(కి) కూడ, అనుజానీహి = అనుజ్ఞ నిమ్ము. సీతా చ=సీతకూడ, మామ్=నన్ను, వనమ్=వనమును గూర్చి, అన్వేతి= అనుసరించి వచ్చుచున్నది. తథ్యైః = సత్యమైన, బహుభిః = అనేకమైన, కారణైః = కారణములచేత, వార్యమాణౌ = నివారింపబడుచున్నను, న చ ఇచ్ఛతః= వీ రిద్దరు అంగీకరించుటలేదు.

తా. లక్ష్మణునకు కూడ అనుజ్ఞ నిమ్ము. సీత కూడ నన్ను అనుసరించి వనమునకు వచ్చుచున్నది. సత్యమైన ఎన్నో కారణములు చెప్పి నేను నివారించుచున్నను వీరు అంగీకరించుటలేదు. 23

మూ. అనుజానీహి సర్వాన్నః శోకముత్సృజ్య మానద,
లక్ష్మణం మాం చ సీతాం చ ప్రజాపతిరివ ప్రజాః. 24

ప్ర. అ. మానద = మానమును ఇచ్చువాడా, శోకమ్ = దుఃఖమును, ఉత్సృజ్య = విడచి, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని, మాం చ = నన్ను, సీతాం చ = సీతను, సర్వాన్ = సమస్తమైన, నః = మమ్ములను, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మదేవుడు, ప్రజాః ఇవ = ప్రజలను వలె, అనుజానీహి = అనుమతింపుము.

తా. మర్యాదను ఇచ్చు మహారాజా! దుఃఖమును విడచి, లక్ష్మణుని, నన్ను, సీతను, మమ్ముల నందరిని కూడ బ్రహ్మ ప్రజలను వలె అనుమతింపుము.

మూ. ప్రతీక్షమాణ మవ్యగ్ర మనుజ్ఞాం జగతీపతేః,
ఉవాచ రాజా సంప్రేక్ష్య వనవాసాయ రాఘవమ్. 25

ప్ర. అ. రాజా=రాజు, వనవాసాయ=వనవాసముకొరకు, జగతీపతేః= రాజుయొక్క (తనయొక్క), అనుజ్ఞామ్ = అనుజ్ఞను, ప్రతీక్షమాణమ్ = ఎదురు చూచుచున్న, అవ్యగ్రమ్=వ్యగ్రత లేని, రాఘవమ్ = రాముని, సంప్రేక్ష్య= చూచి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. మనో వైకల్యమేమియు లేక వనవాసమున నిమిత్తము తన అనుమతి కొరకై, నిరీక్షించుచున్న ఆ రాముని చూచి దశరథుడు ఇట్లు పలికెను. 25

మూ. అహం రాఘవ కైకేయ్యా వరదానేన మోహితః,
అయోధ్యాయా స్త్వమేవాద్య భవ రాజా నిగృహ్య మామ్.

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ రామా, అహమ్ = నేను, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, వరదానేన = వరదానముచేత, మోహితః = మోహపెట్టబడితిని. అద్య = ఇపుడు, మామ్ = నన్ను, నిగృహ్య = నిగ్రహించి, త్వమేవ = నీవే, అయోధ్యాయాః = అయోధ్యకు, రాజా = రాజుగా, భవ = అగుము.

తా. ఓ రామా! కైకేయి నన్ను తన కిచ్చిన వరములను కారణముగ చేసికొని వంచించినది. నీవు నన్ను నిగ్రహించి అయోధ్యాధిపత్యమును పొందుము. 26

మూ. ఏవముక్తో నృపతినా రామో ధర్మభృతాం వరః,
ప్రత్యువాచాఞ్జలిం కృత్వా పితరం వాక్యకోవిదః. 27

ప్ర. అ. ధర్మభృతామ్ = ధర్మమును పోషించువారిలో, వరః = శ్రేష్ఠుడు, వాక్యకోవిదః = మాటలలో నేర్పరి యైన, రామః = రాముడు, నృపతినా = రాజుచేత, ఏవమ్ = ఈ విధముగ, ఉక్తః = పలుకబడినవాడై, అఞ్జలిం కృత్వా = దోసిలి యొగ్గి, పితరమ్ = తండ్రిని గూర్చి, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. ధర్మమును పోషించువారిలో శ్రేష్ఠుడు, మాటలలో నేర్పరి యైన రాముడు, రాజు మాటలు విని, అతనికి నమస్కరించుచు ఇట్లు పలికెను. 27

మూ. భవాన్వర్షసహస్రాయ పృథివ్యా నృపతే పతిః,
అహం త్వరణ్యే వత్స్యామి న మే
కార్యం త్వయాఽనృతమ్. 28

ప్ర. అ. నృపతే = మహారాజా! వర్షసహస్రాయ = వేయి సంవత్సరములకు, భవాన్ = నీవే, పృథివ్యాః = భూమికి, పతిః = అధిపతివి. అహం తు = నేనైతే, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, వత్స్యామి = నివసించగలను. త్వయా = నీచేత, మే = నాకొరకు, అనృతమ్ = అసత్యము, న కార్యమ్ = చేయతగినది కాదు.

తా. మహారాజా! అనేకసంవత్సరములపాటు నీవు ఈ భూమికి రాజుగా ఉండవలెను. నేను అరణ్యములో నివసించెదను. నా నిమిత్తమై నీవు నీ మాటను అసత్యము చేయవద్దు. 28

మూ. నవ పఞ్చ చ వర్షాణి వనవాసే విహృత్య తే,
పునః పాదౌ గ్రహీష్యామి ప్రతిజ్ఞాన్తే నరాధిప॥ 29

ప్ర. అ. నరాధిప = ఓ రాజా! నవ పఞ్చ చ = పదునాలుగు, వర్షాణి = సంవత్సరములు, వనవాసే = వనవాసమునందు, విహృత్య = విహరించి, ప్రతిజ్ఞాన్తే = ప్రతిజ్ఞయొక్క అంతమునందు, పునః = తిరిగి, తే = నీయొక్క, పాదౌ = పాదములను, గ్రహీష్యామి = గ్రహించెదను.

తా. రాజా! పదునాలుగు సంవత్సరములు వనవాసము చేయుచు, విహరించి, ప్రతిజ్ఞ పూర్తి చేసుకొని, మరల నీ పాదములకు నమస్కరించెదను. 29

మూ. రుదన్నార్తః ప్రియం పుత్రం సత్యపాశేన సంయుతః,
కైకేయ్యా చోద్యమానస్తు మిథో రాజా తమబ్రవీత్. 30

ప్ర. అ. సత్యపాశేన = సత్యపాశముచేత, సంయుతః = కట్టబడిన, రాజా = ఆ రాజు, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, మిథః = రహస్యముగా, చోద్యమానస్తు = ప్రేరేపించబడుచు, ఆర్తః = దుఃఖితుడై, రుదన్ = ఏడ్చుచు, తమ్ = ఆ, ప్రియం పుత్రమ్ = ప్రియుడైన పుత్రుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. సత్యపాశముచే బంధింపబడిన ఆ రాజును కైకేయి రహస్యముగ, (రాముని పంపివేయుము అని) ప్రేరేపింప మొదలిడెను. అపుడు అతడు దుఃఖాక్రాంతుడై, ఏడ్చుచు, ఆ ప్రియపుత్రునితో ఇట్లనెను. 30

మూ. శ్రేయసే వృద్ధయే తాత పునరాగమనాయ చ,
గచ్ఛస్వారిష్టమవ్యగ్రం పన్థానమకుతోభయమ్. 31

ప్ర. అ. తాత = ఓ తండ్రీ, అరిష్టమ్ = మంగళకరము, అవ్యగ్రమ్ = దుఃఖములు లేనిదీ, అకుతోభయమ్ = ఎటునుండియు భయము లేనిదీ అయిన, పన్థానమ్ = మార్గమును, శ్రేయసే = శ్రేయస్సుకొరకును, వృద్ధయే = అభివృద్ధి కొరకును, పునః ఆగమనాయ చ = తిరిగి వచ్చుటకొరకును, గచ్ఛస్వ = వెళ్ళుము.

తా. నాయనా! నీవు పరలోకశ్రేయస్సు కొరకును, ఇహలోకాభివృద్ధికొరకును, తిరిగి వచ్చుటకును వెళ్లుము. (వెళ్లి తిరిగి రమ్ము). నీ మార్గము మంగళప్రదమై, దుఃఖరహితమై, ఎటువైపునుండియు భయములేనిదై ఉండును గాక. 31

మూ. న హి సత్యాత్మనస్తాత ధర్మాభిమనసస్తవ,
సంనివర్తయితుం బుద్ధిః శక్యతే రఘునన్దన. 32

ప్ర. అ. తాత = నాయనా! రఘునన్దన = ఓ రామా! సత్యాత్మనః = సత్యస్వరూపుడవు, ధర్మాభిమనసః = ధర్మమునందు మనస్సుకలవాడవు అయిన, తవ = నీయొక్క, బుద్ధిః = బుద్ధి, సంనివర్తయితుమ్ = మరలించుటకు, న శక్యతే హి = శక్యము కాదు కదా!

తా. రామా! నీవు సత్యరూపుడవు. ధర్మమునందు మనస్సు నిలిపినవాడవు. అట్టి నీ బుద్ధిని మరల్చుటకు శక్యము కాదు. 32

మూ. అద్య త్విదానీం రజనీం పుత్ర మా గచ్ఛ సర్వథా,
ఏకాహదర్శనేనాపి సాధు తావచ్చరామ్యహమ్. 33

ప్ర. అ. పుత్ర = ఓ కుమారా! అద్య = నేడు, ఇదానీమ్ = ఇపుడు, రజనీమ్ = రాత్రి, సర్వథా = అన్నివిధములను, మా గచ్ఛ = వెళ్లకుము. ఏకాహదర్శనేనాపి = ఒక దినము చూచుటచేతనైనను, అహమ్ = నేను, సాధు = బాగుగ, చరామి తావత్ = ఉండెదను.

తా. కుమారా! ఈ రాత్రి మాత్రము నీవు ఏ విధముగను, వెళ్లవద్దు. ఒక్క రోజైనను నిన్ను చూచుచు సుఖముగా ఉండెదను. 33

మూ. మాతరం మాం చ సంపశ్యన్ వసేమామద్య శర్వరీమ్,
తర్పితః సర్వకామైస్త్వం శ్వః కాలే సాధయిష్యసి. 34

ప్ర. అ. మాతరమ్ = తల్లిని, మాం చ = నన్ను, సంపశ్యన్ = చూచుచు అద్య = నేడు, ఇమామ్ = ఈ, శర్వరీమ్ = రాత్రిని, వస = నివసింపుము. సర్వకామైః = సమస్తకామములచే, తర్పితః = తృప్తి పొందింపబడిన వాడవై, త్వమ్ = నీవు, శ్వః = రేపు, కాలే = ప్రాతఃకాలమున, సాధయిష్యసి = వెళ్లగలవు.

తా. నన్ను, నీ తల్లిని చూచుకొనుచు నేటి రాత్రి యిచటనే యుండిపొమ్ము. సర్వకామములచే సంతృప్తి చెందినవాడవై రేపు ఉదయమే వెళ్లుము. ౮౪

మూ. దుష్కరం క్రియతే పుత్ర సర్వథా రాఘవ త్వయా,
మత్ప్రియార్థం ప్రియాంస్త్యక్త్వా యద్యాసి విజనం వనమ్.

ప్ర. అ. పుత్ర=కుమారా! రాఘవ=రామా! త్వయా=నీచేత, సర్వథా= అన్ని విధముల, దుష్కరమ్=చేయ శక్యము కాని పని, క్రియతే=చేయబడు చున్నది. యత్=ఎందువలన, మత్ ప్రియార్థమ్ = నా సంతోషముకొరకు, ప్రియాన్=ప్రియు లైనవారిని అందరిని, త్యక్త్వా=విడచి, విజనమ్=జనశూన్య మైన, వనమ్=వనమును గూర్చి, యాసి=వెళ్లుచున్నావు.

తా. కుమారా! రామా! నీవు నాకు ప్రియమును చేయుటకై ఇష్టజనులను అందరిని విడచి అరణ్యమునకు పోవుచున్నావు. ఈ విధముగ అన్ని విధముల ఎవ్వరును చేయజాలని పనిని చేయుచున్నావు. ౮౫

మూ. న చైతన్మే ప్రియం పుత్ర శపే సత్యేన రాఘవ,
ఛన్నయా చలితస్త్వస్మి స్త్రియా ఛన్నాగ్నికల్పయా.

ప్ర. అ. పుత్ర=కుమారా! రాఘవ=రామా! ఏతత్=ఇది, మే= నాకు, ప్రియమ్=ఇష్ట మైనది, న చ=కాదు. సత్యేన=సత్యముచే, శపే= ఒట్టు పెట్టుచున్నాను. ఛన్నాగ్నికల్పయా=కప్పబడిన అగ్నితో సమానురా లైన, ఛన్నయా=గూఢ మైన అభిప్రాయము గల, స్త్రియా=స్త్రీచేత, చలితః =మోసగింపబడినవాడను, అస్మి=అయితిని.

తా. కుమారా! నీవు అరణ్యమునకు వెళ్లుట నాకు ఏ మాత్రము ఇష్టము కాదు. సత్యముపై ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను. గూఢ మైన అభిప్రాయము కలదై బూడిద కప్పిన నిప్పువలె ఉన్న ఈ స్త్రీ నన్ను మోసగించినది. ౮౬

మూ. వఞ్చనా యా తు లబ్ధా మే తాం త్వం నిస్తర్తుమిచ్ఛసి,
అనయా వృత్తసాదిన్యా కైకేయ్యాఽభిప్రచోదితః. 87

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, వృత్తసాదిన్యా=మంచి నడవడికను చెరచు, అనయా=ఈ, కైకేయ్యా=కైకేయిచేత, అభిప్రచోదితః=ప్రేరేపింపబడిన

వాడవై, మే=నాయొక్క, యా వఞ్చనా = ఏ వంచన, లబ్ధా=పొందబడినదో, తామ్ = దానిని, నిస్తర్తుమ్ = దాటుటకు, ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు.

తా. మంచి చరిత్రమును విడచి ఈ కైకేయి ప్రేరేపింపగా, నీవు నన్ను ఈ వంచననుండి ఉద్ధరించుటకై ప్రయత్నించుచున్నావు. 37

మూ. న చైతదాశ్చర్యతమం యత్త్వం జ్యేష్ఠస్సుతో మమ,
అపానృతకథం పుత్ర పితరం కర్తుమిచ్ఛసి. 38

ప్ర. అ. పుత్ర=కుమారా, మమ=నాయొక్క, జ్యేష్ఠః సుతః = జ్యేష్ఠ కుమారుడ వైన నీవు, పితరమ్ = తండ్రిని, అపానృతకథమ్ = అసత్యవాక్యము లేనివానినిగా, కర్తుమ్ = చేయుటకు, ఇచ్ఛసి ఇతి యత్=ఇచ్ఛయించుచున్నావు అనునది ఏది కలదో, తత్ ఏతత్ = ఇది, ఆశ్చర్యతమమ్ = మిక్కిలి ఆశ్చర్యకరము, న = కాదు.

తా. కుమారా! నా జ్యేష్ఠపుత్రుడ వైన నీవు తండ్రినైన నా మాట అసత్యము కాకుండు నట్లు చేయుటలో ఆశ్చర్య మేమియు లేదు. 38

మూ. అథ రామస్తదా శ్రుత్వా పితురార్తస్య భాషితమ్,
లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా దీనో వచనమబ్రవీత్. 39

ప్ర. అ. అథ=అటు పిమ్మట, రామః=రాముడు, తథా=అట్లు, ఆర్తస్య= దుఃఖితు డైన, పితుః=తండ్రియొక్క, భాషితమ్=మాటను, శ్రుత్వా= విని, భ్రాత్రా=సోదరు డైన, లక్ష్మణేన సహ=లక్ష్మణునితో కూడ, దీనః=దుఃఖితుడై, వచనమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఈ విధముగా దుఃఖించుచున్న తండ్రి మాటలు విని రామలక్ష్మణులు దుఃఖితు లైరి. రాము డిట్లు పలికెను. 39

మూ. ప్రాప్స్యామి యానద్య గుణాన్ కో మే శ్వస్తాన్ ప్రదాస్యతి,
అపక్రమణమేవాతః సర్వకామైరహం వృణే. 40

ప్ర. అ. అద్య=ఈనాడు, యాన్=ఏ, గుణాన్=భోగాదులను, ప్రాప్స్యామి= పొందగలనో, తాన్=వాటిని, శ్వః=రేపు, మే=నాకు, కః=ఎవరు. ప్రదాస్యతి=

ఇవ్వగలరా? అతః=అందువలన, సర్వకామైః=అన్ని కోరికలచేతను, అపక్రమణ మేవ=వనమునకు వెళ్ళుటనే, అహమ్=నేను, వృణే=కోరుచున్నాను.

తా. ఈనాడు నీవలన అన్ని భోగములను పొందినను శేష వాటిని ఎవ్వరు ఇచ్చెదరు? అందుచే ఆ కామములను విడిచి వనమునకు వెళ్ళుటయే మంచి దని కోరుచున్నాను. 40

మూ. ఇయం సరాష్ట్రా సజనా ధనధాన్యసమాకులా,
మయా విసృష్టా వసుధా భరతాయ ప్రదీయతామ్. 41

ప్ర. అ. మయా=నాచేత, విసృష్టా=విడువబడినదీ, సరాష్ట్రా=రాష్ట్రములతో కూడినదీ, సజనా=జనులతో కూడినదీ, ధనధాన్యసమాకులా=ధనధాన్యములతో నిండినదీ అయిన, ఇయం వసుధా=ఈ భూమి, భరతాయ=భరతునకు, ప్రదీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక.

తా. అనేకమైన రాష్ట్రములు గలదీ, జనులతో నిండినదీ, ధనధాన్య సమృద్ధమూ అయిన, ఈ భూమిని, నేను విడిచిపెట్టుచున్నాను. దీనిని భరతునకు ఇమ్ము. 41

మూ. వనవాసకృతా బుద్ధిర్న చ మేఽద్య చలిష్యతి,
యస్తుష్టేన వరో దత్తః కైకేయ్యై వరద త్వయా. 42
దీయతాం నిఖిలేనైవ సత్యస్త్వం భవ పార్థివ.

ప్ర. అ. వనవాసకృతా=వనవాసమును గూర్చి చేయబడిన, మే బుద్ధిః=నా బుద్ధి, అద్య=ఇపుడు. న చలిష్యతి=చలింపదు. వరద=వరముల నిచ్చు వాడా, పార్థివ=ఓ రాజా, తుష్టేన=సంతోషించిన, త్వయా=నీచేత, కైకేయ్యై=కైకేయికి, యః వరః=ఏ వరము, దత్తః=ఇవ్వబడినదో అది, నిఖిలేనైవ=పూర్తిగానే, దీయతామ్=ఇవ్వబడుగాక, త్వమ్=నీవు, సత్యః=సత్యవంతుడవు, భవ=అగుము.

తా. వనవాసమునకు వెళ్ళవలె నను నా నిర్ణయము ఇపుడు మారదు. వరములివ్వగలిగిన ఓ మహారాజా! నీవు సంతోషించి కైకేయి కిచ్చిన వరమును పూర్తిగా ఇమ్ము. నీవు సత్యసంధుడవు అగుము.

మూ. అహం నిదేశం భవతో యథోక్తమనుపాలయన్, 43
చతుర్దశ సమా వత్స్యే వనే వనచరైః సహ.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, యథోక్తమ్ = చెప్పిన విధముగా, భవతః = నీయొక్క, నిదేశమ్ = ఆజ్ఞను, అనుపాలయన్ = పరిపాలించుచు, చతుర్దశ = పదునాలుగు, సమాః = సంవత్సరములను, వనచరైః సహ = వనచరులతో కూడ, వనే = వనమునందు, వత్స్యే = నివసించగలను.

తా. నేను నీకు మాట ఇచ్చిన విధముగా నీ ఆజ్ఞను పరిపాలించుచు పదునాలుగు సంవత్సరములు వనచరులతో కలసి వనములో నివసించెదను. 43

మూ. మా విమర్శో వసుమతీ భరతాయ ప్రదీయతామ్, 44
న హి మే కాంక్షితం రాజ్యం సుఖమాత్మని వా ప్రియమ్,
యథా నిదేశం కర్తుం వై తవైవ రఘునన్దన। 45

ప్ర. అ. విమర్శః = ఆలోచన, మా = వద్దు. వసుమతీ = భూమి, భరతాయ = భరతునకు, ప్రదీయతామ్ = ఇవ్వబడుగాక. రఘునన్దన = ఓ మహారాజా! మే = నాకు, రాజ్యమ్ = రాజ్యముగాని, ఆత్మని = నాయందు (నాయొక్క), సుఖం వా = సుఖముగాని, కాంక్షితమ్ = కోరబడినది, న హి = కాదు. తవ = నీయొక్క, యథానిదేశమ్ = ఆజ్ఞానుసారముగా, కర్తుమ్ ఏవ = చేయుటకే, ప్రియం వై = నాకు ఇష్టము.

తా. ఇంక ఆలోచన ఏమియు వద్దు. రాజ్యమును భరతునకు ఇమ్ము. నాకు రాజ్యము కాని, సుఖము కాని, పొందవలెనను కోరిక లేదు. నీ ఆజ్ఞానుసారముగా చేయుటయే నాకు యిష్టము. 44-45

మూ. అపగచ్ఛతు తే దుఃఖం మా భూర్బాష్పపరిప్లుతః,
న హి క్షుభ్యతి దుర్ధర్షః సముద్రః సరితాం పతిః. 46

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, దుఃఖమ్ = దుఃఖము, అపగచ్ఛతు = తొలగుగాక; బాష్పపరిప్లుతః = కన్నీటితో నిండినవాడవు, మా భూః = కాకుము. సరితామ్ = నదులకు, పతిః = భర్త యైన, దుర్ధర్షః = ఎదురింప శక్యముగాని. సముద్రః = సముద్రము, న క్షుభ్యతి హి = క్షోభ చెందదుగదా!

తా. నీవు దుఃఖమును విడువుము. కన్నీళ్లు కార్చకుము. నదులకు భర్త యైన, ఎదురింప శక్యము గాని సముద్రము క్షోభ చెందునా? 46

మూ. న చాహం రాజ్య మిచ్ఛామి న సుఖం న చ మైథిలీమ్,
నైవ సర్వానిమాన్ కామాన్న స్వర్గం నైవ జీవితమ్.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, నైవ ఇచ్ఛామి = కోరను. సుఖమ్ = సుఖమును, న = కోరను. మైథిలీం చ = సీతను కూడ, న = కోరను. సర్వాన్ = సమస్త మైన, ఇమాన్ = ఈ, కామాన్ = భోగములను, నైవ = కోరను. స్వర్గమ్ = స్వర్గమును, న = కోరను. జీవితమ్ = జీవితమును, నైవ = కోరను.

తా. నాకు ఈ రాజ్యమునందు కాని, సుఖమునందు కాని, సీతయందు కాని, ఈ సకల భోగములందు కాని, స్వర్గమునందు కాని జీవితమునందు కాని కోరిక లేదు. 47

మూ. త్వామహం సత్యమిచ్ఛామి నానృతం పురుషర్షభ,
ప్రత్యక్షం తవ సత్యేన సుకృతేన చ తే శపే. 48

ప్ర. అ. పురుషర్షభ = ఓ పురుషశ్రేష్ఠుడా! త్వామ్ = నిన్ను, సత్యమ్ = సత్యవంతునిగా, అహమ్ = నేను, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. అనృతమ్ = అసత్యవంతునిగా, న = కోరుటలేదు. తవ = నీయొక్క, ప్రత్యక్షమ్ = ఎదుట, సత్యేన = సత్యముచేతను, సుకృతేన చ = పుణ్యముచేతను, తే = నీకు, శపే = ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను.

తా. ఓ పురుషశ్రేష్ఠా! నీవు సత్యము కాపాడవలె నని, అసత్యవంతుడవు కాకూడ దని నేను కోరుచున్నాను. నీ ఎదురుగా సత్యముపైనను, పుణ్యము పైనను, ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాను. 48

మూ. న చ శక్యం మయా తాత స్థాతుం క్షణమపి ప్రభో,
న శోకం ధారయస్వేమం న హి మేఽస్తి విపర్యయః.

ప్ర. అ. తాత = ఓ తండ్రీ, ప్రభో = ఓ ప్రభూ, మయా = నాచేత, క్షణమపి = క్షణకాలమైనను, స్థాతుమ్ = ఉండుటకు, న శక్యమ్ = శక్యము గాదు. నః =

అర్థి నీవు, ఏనమ్ = ఈ, శోకమ్ = శోకమును, ధారయస్వ = నిలుపుకొనుము. మే = నాకు, విపర్యయః = మార్పు, నాస్తి హి = లేదు కదా।

తా. మహారాజా! ఓ తండ్రీ! ఇంక ఒక్క క్షణమైనను, నేను ఇక్కడ ఉండజాలను. నీవు నీ దుఃఖమును అణచుకొనుము. నా నిర్ణయమునకు తిరుగు లేదు. 49

మూ. అర్థితో హ్యస్మి కైకేయ్యా వనం గచ్ఛేతి రాఘవ,
మయా చోక్తం వ్రజామీతి తత్సత్యమనుపాలయే. 50

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ దశరథమహారాజా! వనమ్ = వనమునుగూర్చి, గచ్ఛ = వెళ్లుము, ఇతి = అని, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, అర్థితః = కోరబడిన వాడను, అస్మి హి = అయి ఉన్నాను కదా. వ్రజామి ఇతి = వెళ్లెదను అని, మయా = నాచేత, ఉక్తం చ = చెప్పబడినది కూడ. తత్ = ఆ, సత్యమ్ = సత్యమును, అనుపాలయే = పాలించెదను.

తా. మహారాజా "నీవు వనమునకు వెళ్లుము" అని కైకేయి నన్ను కోరినది. నేను కూడ వెళ్ళెద నని అంగీకరించితిని. ఆ సత్యమును పాలించెదను.

మూ. మా చోత్కంఠాం కృథా దేవ వనే రంస్యామహే వయమ్,
ప్రశాన్తహరిణాకీర్ణే నానాశకునినాదితే. 51

ప్ర. అ. దేవ = మహారాజా! ఉత్కంఠామ్ = బెంగను, మా కృథాః = చేయకుము, వయమ్ = మేము, ప్రశాన్తహరిణాకీర్ణే = ప్రశాంతములైన లేళ్లతో వ్యాప్తమైన, నానాశకునినాదితే = అనేకవిధములైన పక్షులచే ధ్వనింపచేయబడిన, వనే = వనమునందు, రంస్యామహే = క్రీడించెదము.

తా. మహారాజా! నీవు బెంగపెట్టుకొనకుము. మేము ముగ్గురము ప్రశాంతమైన లేళ్లతో నిండినదీ, అనేకవిధములగు పక్షులధ్వనులతో కూడినదీ ఐన వనములో, సుఖముగా విహరించెదము. 51

మూ. పితా హి దైవతం తాత దేవతానామపి స్మృతమ్,
తస్మాద్దైవతమిత్యేవ కరిష్యామి పితుర్వచః. 52

ప్ర. అ. తాత = ఓ తండ్రీ, దేవతానామపి = దేవతలకు కూడ, పితా = తండ్రియే, దైవతమ్ = దేవత అని, స్మృతం హి = చెప్పబడినది కదా। తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, దైవతమ్ ఇత్యేవ = దేవత యనియే, పితుః = తండ్రియొక్క, వచః = వచనమును, కరిష్యామి = చేసెదను.

తా. ఓ తండ్రీ! దేవతలకు కూడ తండ్రియే దేవత యని చెప్పబడినది కదా। అందువలన, తండ్రియే దేవత యను నిశ్చయముతో తండ్రి మాటను చేసెదను. 62

మూ. చతుర్దశసు వర్షేషు గతేషు నరసత్తమ,
పునర్ద్రక్ష్యసి మాం ప్రాప్తం సన్తాపోఽయం విముచ్యతామ్.

ప్ర. అ. నరసత్తమ = ఓ నరశ్రేష్ఠా, చతుర్దశసు = పదునాలుగు, వర్షేషు = సంవత్సరములు, గతేషు = గడచినవగుచుండగా, పునః = మరల, ప్రాప్తమ్ = వచ్చిన, మామ్ = నన్ను, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు. అయమ్ = ఈ, సన్తాపః = దుఃఖము, విముచ్యతామ్ = విడువబడుగాక.

తా. నరులలో శ్రేష్ఠుడవైన ఓ తండ్రీ! పదునాలుగు వత్సరములు గడచిన పిమ్మట, నేను మరల వచ్చెదను. అప్పుడు నన్ను చూడగలవు. అందుచే ఈ దుఃఖమును విడువుము. 63

మూ. యేన సన్తప్యనీయోఽయం సర్వో బాష్పగళో జనః,
స త్వం పురుషశార్దూల కిమర్థం విక్రియాం గతః. 64

ప్ర. అ. పురుషశార్దూల = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడవైన ఓ మహారాజా! బాష్పగళః = బాష్పము కంఠమునందు కల, సర్వః = సమస్తమైన, అయం జనః = ఈ జనము, యేన = ఏ నీచేత, సన్తప్యనీయః = ఓదార్చదగినదో, సః త్వమ్ = అట్టి నీవు, కిమర్థమ్ = ఎందుకు, విక్రియామ్ = వికారమును, గతః = పొందినావు.

తా. కంఠమునందు బాష్పమును అణచిపెట్టుకొనిన ఈ జనులను ఓదార్చి, నీవు ధైర్యము చెప్పవలసి యుండగా నీవే ఇట్లు వికారము పొందినా వేమి?

మూ. పురం చ రాష్ట్రం చ మహీ చ కేవలా
మయా విసృష్టా భరతాయ దీయతామ్,

అహం నిదేశం భవతో౾నుపాలయన్
వనం గమిష్యామి చిరాయ సేవితుమ్. 55

ప్ర. అ. పురం చ = పట్టణము, రాష్ట్రం చ = రాష్ట్రము, మయా = నాచేత, నిసృష్టా = ఇవ్వబడిన, కేవలా మహీ చ = ఈ భూమి అంతయు, భరతాయ = భరతునకు, దీయతామ్ = ఇవ్వబడుగాక. అహమ్ = నేను, భవతః = మీయొక్క, నిదేశమ్ = ఆజ్ఞను, అనుపాలయన్ = పాలించుచు, వనమ్ = వనమును, చిరాయ = చిరకాలము, సేవితుమ్ = సేవించుటకు, గమిష్యామి = వెళ్లెదను.

తా. ఈ పట్టణమును, రాష్ట్రమును, భూమి నంతను కూడ, నేను ఇచ్చివేయుచున్నాను. వీటిని భరతున కిమ్ము. నేను నీ ఆజ్ఞను పాలించుచు, వనములో చిరకాలము నివసించుటకై వెళ్ళెదను. 55.

మూ. మయా నిసృష్టాం భరతో మహీమిమాం
సశైలషణ్డాం సపురాం సకాననామ్.
శివాం సుసీమామనుశాస్తు కేవలం
త్వయా యదుక్తం నృపతే తథాస్తు తత్. 56

ప్ర. అ. నృపతే = ఓ రాజా! సశైలషణ్డామ్ = పర్వతసముదాయములతో కూడినదీ, సపురామ్ = పట్టణములతో కూడినదీ, సకాననామ్ = అడవులతో కూడినదీ, శివామ్ = మంగళకర మైనదీ, సుసీమామ్ = మంచి సరిహద్దులు కలదీ, మయా = నాచేత, నిసృష్టామ్ = ఇవ్వబడినదీ, అయిన, ఇమాం మహీమ్ = ఈ భూమిని, భరతః కేవలమ్ = భరతుడే, అనుశాస్తు = పాలించుగాక. త్వయా = నీచేత, యత్ = ఏది, ఉక్తమ్ = చెప్పబడినదో, తత్ = అది, తథా = అట్లు, అస్తు = అగుగాక.

తా. మహారాజా! అనేకపర్వతములతోను, నగరములతోను, అడవులతోను కూడిన, మంచి ఎల్లలు గల మంగళ ప్రద మైన, ఈ భూమిని నేను ఇచ్చివేయుచున్నాను. దీనిని భరతుడు మాత్రమే పాలించుగాక. నీవు చెప్పినట్లుగా జరుగుగాక. 56.

మూ. న మే తథా పార్థివ ధీయతే మనో
మహత్సు కామేషు న చాత్మనః ప్రియే,

యథా నిదేశే తవ శిష్టసమ్మతే
వ్యపైతు దుఃఖం తవ మత్కృతేఽనఘ. 57

ప్ర. అ. అనఘ = దోషములు లేని, పార్థివ = ఓ రాజా! మే మనః = నా మనస్సు, శిష్టసమ్మతే = శిష్టులకు సమ్మతమైన, తవ నిదేశే = నీ ఆజ్ఞ యందు, యథా = ఏ విధముగా, ధ్రియతే = నిలిచి యున్నదో, తథా = ఆ విధముగా, మహత్సు = గొప్ప, కామేషు = భోగములయందు, న = నిలువదు, ఆత్మనః = తనయొక్క, ప్రియే = ప్రియమునందు, న = నిలువదు. మత్కృతే = నా నిమిత్తమై, తవ = నీయొక్క, దుఃఖమ్ = దుఃఖము, వ్యపైతు = తొలగు గాక.

తా. దోషములు లేని ఓ మహారాజా! నా మనస్సు శిష్టులకు సమ్మతమైన నీ ఆజ్ఞపై ఎట్లు దృఢముగా నిలచుచున్నదో, అంత దృఢముగా గొప్ప భోగములందు గాని, ఇతర ప్రియవస్తువులందు గాని నిలువదు. నాకొరకై నీవు దుఃఖింపకుము. 57

మూ. తదద్య నైవానఘ రాజ్యమవ్యయం
న సర్వకామాన్న సుఖం న మైథిలీమ్,
న జీవితం త్వామనృతేన యోజయన్
వృణీయ సత్యం వ్రతమస్తు తే తథా. 58

ప్ర. అ. అనఘ = దోషములు లేనివాడా! తత్ = ఆ కారణమువలన, అద్య = ఇపుడు, త్వామ్ = నిన్ను, అనృతేన = అసత్యముతో, యోజయన్ = సంబంధము కలవానినిగా చేయుచు, అవ్యయమ్ = నాశనము లేని, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, నైవ వృణీయ = కోరనే కోరను, సర్వకామాన్ = సమస్తభోగములను, న = కోరను, సుఖమ్ = సుఖమును, న = కోరను. మైథిలీమ్ = సీతను, న = కోరను. జీవితమ్ = జీవితమును, న = కోరను. తే = నీయొక్క, వ్రతమ్ = నియమము, తథా = అట్లు, సత్యమ్ = సత్యముగా, అస్తు = అగుగాక.

తా. పాపరహితుడ వైన ఓ మహారాజా! నీ సత్యవ్రతమునకు భంగము కల్గించి శాశ్వత మైన రాజ్యమును గాని, సమస్త భోగములను గాని, సుఖమును గాని, సీతను గాని, జీవితమును గాని, నేను కోరను. అందుచే నీ వ్రతము సత్యముగు గాక! 58

మూ. ఫలాని మూలాని చ భక్షయన్వనే
గిరీంశ్చ పశ్యన్ సరితస్సరాంసి చ,
వనం ప్రవిశ్యైవ విచిత్రపాదపం
సుఖీ భవిష్యామి తవాస్తు నిర్వృతిః. 59

ప్ర. అ. విచిత్రపాదపమ్=విచిత్ర మైన వృక్షములు గల, వనమ్= వనమును, ప్రవిశ్యైవ=ప్రవేశించి, ఫలాని=ఫలములను, మూలాని చ = దుంప లను, భక్షయన్=భక్షించుచు, వనే=వనమునందు, గిరీంశ్చ = పర్వతములను, సరితః=నదులను, సరాంసి చ = సరస్సులను, పశ్యన్ = చూచుచు, సుఖీ = సుఖవంతుడనై, భవిష్యామి = ఉండగలను. తవ=నీకు, నిర్వృతిః=సుఖము, అస్తు = అగుగాక.

తా. నేను విచిత్రములైన వృక్షములతో నిండిన అరణ్యమునకు వెళ్లి, ఫలములు మూలములు తినుచు, పర్వతములు, నదులు, సరస్సులు, చూచుచు, అక్కడ సుఖముగా నుండగలను. నీకు సుఖము కలుగుగాక। 59

మూ. ఏవం స రాజా వ్యసనాభిపన్నః
శోకేన దుఃఖేన చ తామ్యమానః,
ఆలిఙ్గ్య పుత్రం సువినష్టసంజ్ఞో
మోహం గతో నైవ చిచేష్ట కించిత్. 60

ప్ర. అ. సః రాజా = ఆ రాజు, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, వ్యసనాభి పన్నః=దుఃఖముచే ఆక్రమింపబడినవాడై, శోకేన=మనోవ్యథ చేతను, దుఃఖేన చ=దుఃఖము చేతను, తామ్యమానః=బాధపడుచు, పుత్రమ్=కుమారుని, ఆలిఙ్గ్య= కౌగలించుకొని, సువినష్టసంజ్ఞః=పూర్తిగా నశించిన స్మృతికలవాడై, మోహం గతః = మూర్ఛపొందినవాడై, కించిత్ = కొంచెము కూడ, నైవ చిచేష్ట = కదల లేదు.

తా. ఈ విధముగ వ్యసనములో చిక్కుకొనిన ఆ దశరథమహారాజు, మనోవ్యథతోను, దుఃఖముతోను బాధపడుచు, కుమారుని కౌగలించుకొని పూర్తిగా స్మృతి తప్పి, మూర్ఛపోయి, చేష్టారహితుడయ్యెను. 60

మూ. దేవ్యస్తతః సంరురుదుః సమేతా
స్తాం వర్జయిత్వా నరదేవపత్నీమ్,
రుదన్ సుమన్త్రోఽపి జగామ మూర్ఛాం
హా హా కృతం తత్ర బభూవ సర్వమ్. 61

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
చతుస్త్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, తామ్ = ఆ, నరదేవపత్నీమ్=దశరథుని భార్య యైన కైకేయిని, వర్జయిత్వా=విడిచి, దేవ్యః=రాజభార్యలు, సమేతాః=కలిసినవారై, సంరురుదుః=ఏడ్చిరి. సుమన్త్రోఽపి=సుమంత్రుడు కూడ, రుదన్=ఏడ్చుచు, మూర్ఛామ్=మూర్ఛను, జగామ = పొందెను. తత్ర= అక్కడ, సర్వమ్=సమస్తము, హాహాకృతమ్=హాహాకారములు కలదిగా, బభూవ =ఆయెను.

తా. పిమ్మట కైకేయి తప్ప, మిగిలిన రాజభార్య లందరును, ఒక్కమాటుగా కలిసి, ఏడ్చిరి. సుమంత్రుడు కూడ ఏడ్చుచు మూర్ఛ పొందెను. ఆ ప్రదేశ మంతయు హాహాకారములతో నిండెను. 61

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ముప్పదినాల్గవ సర్గ సమాప్తము.

అథ పంచత్రింశః సర్గః

[సుమంత్రుడు ఎంతగా బ్రతిమాలినను, నిందించినను కైక తన నిశ్చయమును మార్చుకొనకుండుట].

మూ. తతో నిర్ధూయ సహసా శిరో నిఃశ్వస్య చాసకృత్,
పాణౌ పాణిం వినిష్పిష్య దన్తాన్ కటకటాయ్య చ. 1

లోచనే కోపసంరక్తే వర్ణం పూర్వోచితం జహత్.
కోపాభిభూతః సహసా సంతాపమశుభం గతః. 2

మనః సమీక్షమాణశ్చ సూతో దశరథస్య సః,
కంపయన్నివ కైకేయ్యా హృదయం వాక్శరైశ్శితైః 3

వాక్యవజ్రైరనుపమైర్నిర్భిన్దన్నివ చాశుగైః,
కైకేయ్యాః సర్వమర్మాణి సుమన్త్రః ప్రత్యభాషత. 4

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సూతః = సారథి యైన, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, సహసా = శీఘ్రముగా, శిరః = శిరస్సును, నిర్ధూయ = కదల్చి, అసకృత్ = మాటిమాటికి, నిఃశ్వస్య = నిట్టూర్చి, పాణౌ = హస్తమునందు, పాణిమ్ = హస్తమును, వినిష్పిష్య = మర్దించి, దన్తాన్ = దంతములను, కటకటాయ్య చ = కటకటలాడించి, కోపసంరక్తే = కోపముచే ఎఱ్ఱబడిన, లోచనే = నేత్రమునందు, పూర్వోచితమ్ = పూర్వమునం దున్న, వర్ణమ్ = రంగును, జహత్ = విడచుచు, కోపాభిభూతః = కోపముచే తిరస్కరింపబడినవాడై, సహసా = హఠాత్తుగా, అశుభమ్ = అశుభ మైన, సంతాపమ్ = దుఃఖమును, గతః = పొందినవాడై, దశరథస్య = దశరథునియొక్క, మనః = మనస్సును, సమీక్షమాణశ్చ = చూచుచు, శితైః = వాడి యైన, వాక్శరైః = వాగ్బాణములచేత, కైకేయ్యాః = కైకేయియొక్క, హృదయమ్ = హృదయమును, కంపయన్నివ = కంపింపచేయుచున్నవాడు వలె, అనుపమైః = సాటిలేని, ఆశుగైః = శీఘ్రముగా

వెళ్లి, వాక్యవజ్రైః = వాక్యము లనెడు వజ్రములచేత, కైకేయ్యాః = కైకేయి యొక్క, సర్వమర్మాణి = అన్ని మర్మములను, భిందన్నివ = భేదించుచున్న వాడు వలె, ప్రత్యభాషత = పలికెను.

తా. అపుడు, సారథి యైన ఆ సుమంత్రుడు, వెంటనే లేచి తల కదల్చుచు, మాటి మాటికి నిట్టూర్చుచు, చేతిని చేతిలో వేసి మర్దించుచు, దంతములు పిండుకొనుచు, వెనుకటి రంగు మారి ఎఱ్ఱ నైన నేత్రములు కలవాడై, కోపావిష్టుడై, చాల దుఃఖించుచు, దశరథుని అభిప్రాయము కూడ తెలుసుకొనుచు, వాడి యైన మాట లనెడు బాణములతో కైకేయి హృదయమును కంపింపచేయుచున్నవాడు వలె, క్రమముగా వచ్చినదు సాటి లేని వాక్యవజ్రాయుధములచే కైకేయి మర్మస్థానము లన్నింటిని భేదించుచున్నవాడు వలె, ఇట్లు పలికెను. 1-4

మూ. యస్యాస్తవ పతిస్త్యక్తో రాజా దశరథః స్వయమ్,
భర్తా సర్వస్య జగతః స్థావరస్య చరస్య చ, 5
న హ్యకార్యతమం కించిత్ తవ దేవీహ విద్యతే.

ప్ర. అ. దేవి! = ఓ కైకేయీ, యస్యాః తవ = ఏ నీయొక్క, పతిః = భర్తయు, స్థావరస్య = స్థావరము, చరస్య చ = జంగమము అయిన, సర్వస్య జగతః = సకలజగత్తునకు, భర్తా = ప్రభువు అయిన, రాజా దశరథః = దశరథ మహారాజు, స్వయమ్ = స్వయముగా, త్యక్తః = విడువబడినాడో, తవ = అట్టి నీకు, ఇహ = ఈ లోకమునందు, అకార్యతమమ్ = ఏ మాత్రము చేయకూడనిది, కించిత్ = ఏదియు, న హి విద్యతే = లేదు కదా.

తా. ఓ కైకేయీ! స్థావరజంగమాత్మక మైన ఈ జగత్తు కంతటికిని ప్రభువూ, నీ భర్తా అయిన దశరథమహారాజునే నీవు స్వయముగా పరిత్యజించినావు. అట్టి నీకు ఈ లోకములో చేయరాని పని యేదియు లేదు. 5

మూ. పతిఘ్నీం త్వామహం మన్యే కులఘ్నీమపి చాన్తతః,
యన్మహేంద్రమివాజయ్యం దుష్ప్రకంప్యమివాచలమ్,
మహోదధిమివాక్షోభ్యం సన్తాపయసి కర్మభిః. 7

ప్ర. అ. త్వామ్ = నిన్ను, అహమ్ = నేను, పతిఘ్నీమ్ = భర్తను చంపిన దానిని గాను, అన్తతః = చివరకు, కులఘ్నీమపి చ = కులమునే నశింప చేసిన దానిని గాను, మన్యే = తలచుచున్నాను. యత్ = ఏ కారణమువలన, మహేంద్రమివ = మహేంద్రుడువలె, అజయ్యమ్ = జయింప శక్యముకానివాడు, అచలమివ = పర్వతము వలె, దుష్ప్రకమ్ప్యమ్ = కదల్పశక్యముగానివాడు, మహోదధిమివ = మహాసముద్రము వలె, అక్షోభ్యమ్ = క్షోభింప శక్యముగాని వాడూ అయిన, దశరథుని, కర్మభిః = పనులచే, సన్తాపయసి = దుఃఖపెట్టుచున్నావు.

రా. దశరథ మహారాజు, ఇంద్రుడు వలె జయింప శక్యముకానివాడు. పర్వతము వలె కదల్ప శక్యముగానివాడు. మహాసముద్రము వలె క్షోభింపచేయ శక్యముగాని వాడు. అట్టి దశరథుని ఈ విధముగా చెడ్డపనులచే బాధపెట్టుచున్న నీవు భర్తను చంపుచున్నదానవు; చివరకు కులమునే నశింపచేయుదానవు అని నేను భావించుచున్నాను. 7

మూ. మావమంస్థా దశరథం భర్తారం వరదం పతిమ్,
భర్తురిచ్ఛా హి నారీణాం పుత్రకోట్యా విశిష్యతే. 8

ప్ర. అ. భర్తారమ్ = పోషించువాడూ, వరదమ్ = వరములు నిచ్చువాడూ, పతిమ్ = నీ పతి యైన, దశరథమ్ = దశరథుని, మావమంస్థాః = అవమానించకుము. నారీణామ్ = స్త్రీలకు, భర్తుః = భర్తయొక్క, ఇచ్ఛా = కోరిక, పుత్రకోట్యాః = కోటి పుత్రులకంటె, విశిష్యతే = విశిష్ట మైనది.

రా. నీకు వరములు నిచ్చుచు, పోషించు చున్న భర్త యైన దశరథుని అవమానించకుము. స్త్రీలకు భర్త కోరిక కోటిమంది పుత్రులకంటె అధికమైనది.

మూ. యథావయో హి రాజ్యాని ప్రాప్నువన్తి నృపక్షయే,
ఇక్ష్వాకుకులనాథేఽస్మింస్తల్లోపయితుమిచ్ఛసి. 9

ప్ర. అ. నృపక్షయే = రాజుమరణానంతరము, యథావయః = వయస్సు ననుసరించి, రాజ్యాని = రాజ్యములను, ప్రాప్నువన్తి హి = పొందుచున్నారుకదా! అస్మిన్ = ఈ, ఇక్ష్వాకుకులనాథే = ఇక్ష్వాకువంశప్రభు వైన రాముని విషయమున, తత్ = దానిని, లోపయితుమ్ = లోపింపచేయుటకు, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

తా. రాజు మరణించిన నప్పుడు వయస్సు ననుసరించి రాజపుత్రులు రాజ్యము పొందుదురు. ఈ రాముని విషయమున ఆ పద్ధతిని మార్చవలె నని కోరుచున్నావు. 9

మూ. రాజా భవతు తే పుత్రో భరతశ్శాస్తు మేదినీమ్,
వయం తత్ర గమిష్యామో రామో యత్ర గమిష్యతి. 10

ప్ర. అ. తే పుత్రః = నీ కుమారు డైన, భరతః = భరతుడు, రాజా = రాజుగా, భవతు = అగుగాక. మేదినీమ్ = భూమిని, శాస్తు = పరిపాలించుగాక. రామః = రాముడు, యత్ర = ఎచటికి, గమిష్యతి = వెళ్ళునో, వయమ్ = మేము, తత్ర = అచటికి, గమిష్యామః = వెళ్ళెదము.

తా. నీ కుమారు డైన భరతుడు రాజై భూమిని పాలించుగాక. మే మందరము కూడ రాముడు వెళ్ళిన చోటుకే వెళ్ళెదము. 10

మూ. న హి తే విషయే కశ్చిద్బ్రాహ్మణో వస్తుమర్హతి.
తాదృశం త్వమమర్యాదమద్య కర్మ చికీర్షసి. 11

ప్ర. అ. తే విషయే = నీ దేశమునందు, కశ్చిత్ బ్రాహ్మణః = ఏ బ్రాహ్మణుడును, వస్తుమ్ = నివసించుటకు, న అర్హతి హి = తగడు కదా! త్వమ్ = నీవు, అద్య = ఇపుడు, తాదృశమ్ = అట్టి, అమర్యాదమ్ = కట్టుబాట్లను అతిక్రమించిన, కర్మ = పనిని, చికీర్షసి = చేయదలచుచున్నావు.

తా. నీ విపుడు చేయదలచు చున్న మర్యాదావిరుద్ధ మైన పనిని బట్టి నీ దేశములో, బ్రాహ్మణు డైన వాడెవ్వడును నివసింపకూడదు. 11

మూ. నూనం సర్వే గమిష్యామో మార్గం రామనిషేవితమ్,
త్యక్తాయా బాన్ధవైః సర్వై ర్బ్రాహ్మణైః సాధుభిః సహా,
కా ప్రీతీ రాజ్యలాభేన తవ దేవి భవిష్యతి.
తాదృశం త్వమమర్యాదం కర్మ కర్తుం చికీర్షసి. 13

ప్ర. అ. నూనమ్ = నిశ్చయముగా, సర్వే = మే మందరము, రామనిషేవితమ్ = రామునిచే సేవింపబడిన, మార్గమ్ = మార్గమును గూర్చి, గమిష్యామః = వెళ్ళగలము. దేవి = ఓ కైకేయీ, యా = ఏ నీవు, బాన్ధవైః = బంధువు లందరను,

సర్వైః = సమస్తమైన, బ్రాహ్మణైః = బ్రాహ్మణులచేతను, సాధుభిః = సత్పురుషుల చేతను, సదా = ఎల్లప్పుడును, త్యక్తా = విడువబడితివో, తవ = అట్టి నీకు, రాజ్య లాభేన = రాజ్యలాభముచేత, కా = ఏమి, ప్రీతిః = ఆనందము, భవిష్యతి = కాగలదు? త్వమ్ = నీవు, అమర్యాదమ్ = మర్యాదను అతిక్రమించిన, తాదృశమ్ = అట్టి, కర్మ = కర్మను, కర్తుమ్ = చేయుటకు, చికీర్షసి = కోరుచున్నావు.

తా. మేమందరము తప్పక రాముడు ఏ మార్గమున పోవునో ఆ మార్గమునవే వెళ్ళి పోయెదము. బంధువులచేతను, బ్రాహ్మణు లందరిచేతను, సత్పురుషుల చేతను విడువబడిన నీకు రాజ్యము లభించినను, ఏమి ఆనందము పొందగలవు? నీవు ఆ విధమైన మర్యాదకు విరుద్ధమైన పనిచేయుచున్నావు. 12-13

మూ. ఆశ్చర్యమివ పశ్యామి యస్యాస్తే వృత్తమీదృశమ్,
ఆచరన్త్యా న విదృతా సద్యో భవతి మేదినీ. 14

ప్ర. అ. యస్యాః = ఏ నీవు, ఈదృశం = అట్టి, వృత్తం = కార్యమును, ఆచరన్త్యాః = ఆచరించు చుండగా, తే = అట్టి నీకు, మేదినీ = భూమి, సద్యః = వెంటనే, విదృతా = చీల్చుకొన్నదై, న భవతి = అగుటలేదు. ఆశ్చర్యమివ = ఆశ్చర్యమును వలె, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

తా. నీవు ఈ విధముగా ప్రవర్తించుచుండగా, భూమి వెంటనే బ్రద్దలై నిన్ను తనలో కలుపుకొనుటలేదు. ఇది చూచుచుండగా నాకు ఆశ్చర్యము కలుగుచున్నది. 14

మూ. మహాబ్రహ్మర్షిసృష్టా వా జ్వలన్తో భీమదర్శనాః,
ధిగ్వాగ్దణ్డా న హింసన్తి రామప్రవ్రాజనే స్థితామ్. 15

ప్ర. అ. రామప్రవ్రాజనే = రాముని అడవికి పంపుటయందు, స్థితామ్ = నిశ్చయించుకొని ఉన్న నిన్ను, మహాబ్రహ్మర్షిసృష్టాః = గొప్ప బ్రహ్మర్షులచేత ప్రయోగింపబడిన, జ్వలన్తః = ప్రజ్వలించుచున్న, భీమదర్శనాః = భయంకర మైన దర్శనముగల, ధిక్ వాగ్దణ్డాః, ధిక్ = 'ఛీ' అను మాట అనెడు దండము లైనను, న హింసన్తి = హింసించుటలేదు.

తా. రాముని వనమునకు పంపవలె నని పట్టుపట్టుచున్న నిన్ను మహా బ్రహ్మర్షులు స్పృశించిన బ్రహ్మాదండమున్న, చూచుటకు భయంకరముగా నుండు, 'ఛీ' అను వాగ్దండములైనను దహింపజాలదు; ఇది ఆశ్చర్యముగా నున్నది.

మూ. ఆమ్రం ఛిత్వా కుఠారేణ నిమ్బం పరిచరేత్తు యః,
యశ్చైనం పయసా సిఞ్చేన్నైవాస్య మధురో భవేత్. 16

ప్ర. అ. యః=ఎవడు, ఆమ్రమ్=మామిడి చెట్టును, కుఠారేణ=గొడ్డలితో, ఛిత్వా = ఛేదించి, నిమ్బమ్ = వేపచెట్టును, పరిచరేత్తు = సేవించునో, యశ్చ = ఎవడు, ఏనమ్ = ఈ వేపచెట్టును, పయసా = పాలతో, సిఞ్చేత్ = తడుపునో, అస్య = వీనికి, మధురః = మధుర మైనది, నైవ భవేత్ = కాదు.

తా. ఎవడైన మామిడి చెట్టును గొడ్డలితో నరికివేసి, వేపచెట్టుకు ఉప చారము చేసినను, దానిని పాలతో తడిపినను అది వాని విషయమున కూడ మధురముగా నుండదు. అనగా కౌసల్యాదులను కాదని దశరథుడు నిన్ను ఇంత ప్రేమగా చూచినా నీవు అతని విషయమున చాలా కటువుగానే ప్రవర్తించు చున్నావు అని భావము. 16

మూ. ఆభిజాత్యం హి తే మన్యే యథా మాతుస్తథైవ చ,
న హి నిమ్బాత్స్రవేత్క్షౌద్రం లోకే నిగదితం వచః. 17

ప్ర. అ. తే=నీయొక్క, ఆభిజాత్యమ్=పుట్టుకవలన వచ్చిన ధర్మము, మాతుః = నీ తల్లియొక్క స్వభావము, యథా = ఎట్లో, తథైవ చ = అట్లే నని, మన్యే=తలచెదను. నిమ్బాత్=వేపచెట్టునుండి, క్షౌద్రమ్=తేనె, న స్రవేత్ హి= స్రవించదు కదా। లోకే = లోకమునందు, వచః = ఈ వాక్యము, నిగదితమ్ = చెప్పబడినది.

తా. జన్మతః వచ్చిన నీ స్వభావము నీ తల్లి స్వభావమువంటిదే నని అనుకొనుచున్నాను. "వేపచెట్టునుండి తేనె కారునా ?" అని లోకములో ప్రసిద్ధమైన సామెత యింతవే ఉన్నది. 17

మూ. తవ మాతురసద్గ్రాహం విద్మః పూర్వం యథాశ్రుతమ్,
పితుస్తే వరదః కశ్చిద్దదౌ వరమనుత్తమమ్. 18

సర్వభూతరుతం తస్మాత్సంజజ్ఞే వసుధాధిపః,
తేన తిర్యగ్గతానాం చ భూతానాం విదితం వచః. 19

ప్ర. అ. పూర్వమ్ = పూర్వము, యథాశ్రుతమ్ = వినబడిన ట్లుగా, తవ. మాతుః = నీ తల్లియొక్క, అసద్గ్రాహమ్ = చెడ్డ పట్టుదలను గూర్చి, విద్మః = మేము ఎరుగుదుము. కశ్చిత్ = ఒకానొక, వరదః = వరముల నిచ్చువాడు, తే. పితుః = నీ తండ్రికి, అనుత్తమమ్ = గొప్ప, వరమ్ = వరమును, దదౌ = ఇచ్చెను. తస్మాత్ = దానివలన, వసుధాధిపః = ఆ రాజు, సర్వభూతరుతమ్ = సమస్త ప్రాణుల ధ్వనిని, సంజజ్ఞే = అర్థము చేసికొనెను. తేన = అతనిచే, తిర్యగ్గతానామ్ = అడ్డముగా ప్రవర్తించు భూతానామ్ = ప్రాణులయొక్క, వచః = వాక్యము, విదితమ్ = తెలియబడినది.

తా. నీతల్లికి ఏ విధముగా చెడ్డ పట్టుదల ఉండెడిదో దానిని గూర్చి మేము పూర్వము విని యున్నాము. అందుచే మాకు తెలుసును. ఒక మహా పురుషుడు నీ తండ్రికి ఒక గొప్పవరమును ఇచ్చెను. దాని ప్రభావముచే, నీ తండ్రి సమస్తప్రాణుల ధ్వనులను, అర్థము చేసుకొనెడివాడు. తిర్యగ్జంతువులు మాటలాడు మాటలు కూడ అతనికి అర్థ మయ్యెడివి. 18.19

మూ. తతో జృమ్భస్య శయనే విరుతాద్భూరివర్చసా,
పితుస్తే విదితో భావః స తత్ర బహుధాఽహసత్. 20

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, శయనే = శయనసమీపమునందు, జృమ్భస్య = జృంభ మను ఒక విధ మైన చీమయొక్క, విరుతాత్ = మాటవలన, భావః = దాని అభిప్రాయము. భూరివర్చసః = గొప్ప తేజస్సు గల, తే పితుః = నీ తండ్రికి, విదితః = తెలిసినది. తత్ర = ఆ విషయమున, సః = అతడు, బహుధా = ఎక్కువగా, అహసత్ = నవ్వెను.

తా. ఒకనాడు నీ తండ్రి శయనము దగ్గర జృంభ మను ఒక చీమ మాటలాడగా దాని భావము, గొప్ప తేజస్సు గల నీ తండ్రికి తెలిసి, అతడు బిగ్గరగా నవ్వెను. 20

మూ. తత్ర తే జననీ క్రుద్ధా మృత్యుపాశమభీప్సతీ,
హాసం తే నృపతే సౌమ్య జిజ్ఞాసామీతి చాబ్రవీత్. 21

ప్ర. అ. తే జననీ = నీ తల్లి, మృత్యుపాశమ్ = మృత్యుపాశమును, అభీప్సతీ = కోరుచున్నదై, తత్ర = ఆ నవ్వువిషయమున, క్రుద్ధా=కోపించినదై, సౌమ్య = సౌమ్యుడ వైన, నృపతే=ఓ రాజా, తే=నీయొక్క, హాసమ్=నవ్వును గూర్చి,జిజ్ఞాసామి=తెలుసుకొనదలంచుచున్నాను, ఇతి=అని, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. అపుడు నీ తల్లి అతడు తనను పరిహసించుచున్నా డని భావించి, కోపగించి, ప్రాణము పోయినను సరే అని తలచుచు, "సౌమ్యుడ వైన ఓ రాజా! నీ నవ్వునకు కారణ మేమో తెలుసుకొన దలచుచున్నాను." అని పలికెను. 21

మూ. నృపశ్చోవాచ తాం దేవీం దేవి శంసామి తే యది,
తతో మే మరణం సద్యో భవిష్యతి న సంశయః 22

ప్ర. అ. నృపశ్చ = ఆ రాజు, తాం దేవీమ్=ఆ రాణిని గూర్చి, ఉవాచ= పలికెను. దేవి = ఓ రాణీ, తే = నీకు, శంసామి యది = చెప్పినట్లైతే, తతః = అటుపిమ్మట, సద్యః=వెంటనే, మే=నాకు, మరణమ్=మరణము, భవిష్యతి= కలుగును. సంశయః = సంశయము, న = లేదు.

తా. అపు డా రాజు ఆమెతో 'ఓరాణీ! నేను నీకు కారణము చెప్పినచో, వెంటనే నాకు నిస్సంశయముగా మరణము కలుగును' అని చెప్పెను. 22

మూ. మాతా తే పితరం దేవి తతః కేకయమబ్రవీత్,
శంస మే జీవ వా మా వా న మామపహసిష్యసి. 23

ప్ర. అ. దేవి = ఓ కైకేయీ! తతః=అటుపిమ్మట, తే మాతా=నీ తల్లి, పితరమ్=నీ తండ్రియైన, కేకయమ్= కేకయరాజును గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను. జీవ వా=బ్రతికిన బ్రతుకుము. మావా=లేదా మరణించుము. మే=నాకు, శంస= చెప్పుము. మామ్=నన్ను, న అపహసిష్యసి=పరిహసింపకుము.

తా. అపుడు నీ తల్లి ఆ కేకయరాజుతో "నీవు జీవించిన జీవించుము. లేదా మరణించుము. ఏ మైనను నీ నవ్వునకు కారణము చెప్పి తీరవలయును. నన్ను ఈ విధముగా పరిహసించుటకు వీలులేదు" అని పలికెను. 23

మూ. ప్రియయా చ తథోక్తః సన్ కేకయః పృథివీపతిః,
తస్మై తం వరదాయార్థం కథయామాస తత్త్వతః. 24

ప్ర. అ. ప్రియయా = ప్రియురాలిచేత, తథా = ఆ విధముగా, ఉక్తః సన్ = పలుకబడినవాడై, కేకయః వృషపతిః = కేకయమహారాజు, తస్మై = ఆ, వరదాయ = తనకు వరము నిచ్చినవానికి, తమ్ అర్థం = ఆ విషయమును, తత్త్వతః = యథార్థముగా, కథయామాస = చెప్పెను.

తా. ఆ కేకయమహారాజు భార్య మాటలు విని, వరము నిచ్చిన ఆ మహాపురుషునకు ఆ విషయము నంతయు జరిగినది జరిగినట్లు చెప్పెను. 24

మూ. తతః స వరదః సాధు రాజానం ప్రత్యభాషత,
మ్రియతాం ధ్వంసతాం వేయం మా కృథాస్త్వం మహీపతే.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, వరదః = వరము నిచ్చిన, సః సాధుః = ఆ సత్పురుషుడు, రాజానమ్ = రాజును గూర్చి, ప్రత్యభాషత = బదులుచెప్పెను. మహీపతే = ఓ రాజా, ఇయమ్ = ఈమె, మ్రియతామ్ = మరణించిన మరణించుగాక. ధ్వంసతాం వా = నశించిన నశించుగాక; త్వమ్ = నీవు, మా కృథాః = అట్లు చేయకుము.

తా. వర మిచ్చిన ఆ మహాపురుషుడు, నీ తండ్రితో, "ఓ రాజా! ఈమె మరణించినను, నశించినను నీవు మాత్రము ఆ రహస్యమును చెప్పకుము'' అని పలికెను. 25

మూ. స తచ్ఛ్రుత్వా వచస్తస్య ప్రసన్నమనసో నృపః,
మాతరం తే నిరస్యాశు విజహార కుబేరవత్. 26

ప్ర. అ. సః నృపః = ఆ రాజు, ప్రసన్నమనసః = ప్రసన్నమైన మనస్సు గల, తస్య = అతనియొక్క, తత్ వచః = ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, ఆశు = వెంటనే, తే = నీయొక్క, మాతరమ్ = తల్లిని, నిరస్య = తిరస్కరించి, కుబేరవత్ = కుబేరుడు వలె, విజహార = సుఖముగా నుండెను.

తా. ప్రసన్నమైన మనస్సు గల ఆ మహాపురుషుని మాటలు విని, ఆ రాజు నీ తల్లిని తిరస్కరించి, కుబేరుడు వలె సుఖముగా నుండెను. 26

మూ. తథా త్వమపి రాజానం దుర్జనాచరితే పథి,
అసద్గ్రాహమిమం మోహాత్కురుషే పాపదర్శిని. 27

ప్ర. అ. పాపదర్శిని = పాపములనే చూచు ఓ కైకేయీ! త్వమపి = నీవు కూడ, తథా = ఆ విధముగనే, రాజానమ్ = ఈ రాజును గూర్చి, దుర్జనాచరితే = దుర్జనులచే ఆచరింపబడిన, పథి = మార్గమునందు, మోహాత్ = అజ్ఞానమువలన, ఇమమ్ = ఈ, అసద్గ్రాహమ్ = చెడ్డ పట్టుదలను, కురుషే = చేయుచున్నావు.

తా. పాపదృష్టి గల ఓ కైకేయీ! నీవు కూడ నీ తల్లి వలెనే దుర్జనులు అనుసరించు మార్గమున ప్రవర్తించుచు, అజ్ఞానముచే ఈ దశరథుని విషయమున ఈ విధముగ, చెడ్డ పట్టుదలను వహించియున్నావు. 27

మూ. సత్యశ్చాద్య ప్రవాదోఽయం లౌకికః ప్రతిభాతి మా,
పితౄన్ సమనుజాయన్తే నరా మాతరమఙ్గనాః. 28

ప్ర. అ. నరాః = పురుషులు, పితౄన్ = తండ్రులను, అఙ్గనాః = స్త్రీలు, మాతరమ్ = తల్లిని, సమనుజాయన్తే = అనుసరించి పుట్టుదురు అను, అయమ్ = ఈ, లౌకికః = లోకప్రసిద్ధమైన, ప్రవాదః = మాట, సత్యః = నిజమైనదే యని, అద్య = ఇపుడు, మా = నన్ను గూర్చి (నాకు), ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది.

తా. కొడుకులకు తండ్రి గుణములు, కూతుళ్లకు తల్లి గుణములు వచ్చునను లోకములో ప్రసిద్ధముగా నున్న మాట సత్యమే అని ఇపుడు నాకు తోచుచున్నది. 28

మూ. నైవం భవ గృహాణేదం యదాహ వసుధాధిపః,
భర్తురిచ్ఛాముపాస్వేహ జనస్యాస్య గతిర్భవ. 29

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, న భవ = ఉండకుము. వసుధాధిపః = రాజు, యత్ = ఏది, ఆహ = చెప్పుచున్నాడో, ఇదమ్ = దానిని, గృహాణ = గ్రహింపుము. భర్తుః = భర్తయొక్క, ఇచ్ఛామ్ = కోరికను, ఉపాస్వ = సేవింపుము. ఇహ = ఇచట, అస్య జనస్య = ఈ జనమునకు, గతిః = గతిగా, భవ = అగుము.

తా. నీవు ఈ విధముగా తల్లి పోలిక కలదానవు కాకుము. రాజు చెప్పినది అంగీకరించి అతని కోరిక ప్రకారము ప్రవర్తించి ఈ పౌరజానపదాదులందరిని కాపాడుము. 29

మూ. మా త్వం ప్రోత్సాహితా పాపైర్దేవరాజసమప్రభమ్,
భర్తారం లోకభర్తారమసద్ధర్మముపాదధాః. ౪౦

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, పాపైః = పాపాత్ములచే, ప్రోత్సాహితా = ప్రోత్సహింపబడినదానవై, దేవరాజసమప్రభమ్ = దేవేంద్రునితో సమానమైన కాంతి కలవాడు, లోకభర్తారమ్ = ఈ లోకమునకు ప్రభువు ఐన, భర్తారమ్ = నీ భర్తను, అసద్ధర్మమ్ = చెడ్డ ధర్మమును, మా ఉపాదధాః = పొందింపకుము.

తా. నీవు పాపాత్ములు చెప్పు మాటలు విని, దేవేంద్రునితో సమానమైన ప్రభావము కలవాడూ, ఈలోకమునకు ప్రభువూ అయిన, నీ భర్తకు అధర్మము సంక్రమించునట్లు చేయకుము. ౪౦

మూ. న హి మిథ్యా ప్రతిజ్ఞాతం కరిష్యతి తవానఘః,
శ్రీమానదశరథో రాజా దేవి రాజీవలోచనః. ౪౧

ప్ర. అ. దేవి = ఓ కైకేయీ! అనఘః = దోషములు లేనివాడూ, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడూ, రాజీవలోచనః = పద్మములవంటి నేత్రములు కలవాడూ, రాజా = రాజు అయిన, దశరథః = దశరథుడు, తవ = నీకు, ప్రతిజ్ఞాతమ్ = ప్రతిజ్ఞచేయబడినదానిని, మిథ్యా = అసత్యముగా, న కరిష్యతి హి = చేయడు కదా.

తా. దోషములు లేనివాడూ, శ్రీమంతుడూ, కమలనేత్రుడూ అయిన దశరథమహారాజు, నీకిచ్చిన మాటను అసత్యము చేయజాలడు. అందుచే నీవే నీ అభిప్రాయమును మార్చుకొనవలెను. ౪౧

మూ. జ్యేష్ఠో వదాన్యః కర్మణ్యః స్వధర్మపరిరక్షితా,
రక్షితా జీవలోకస్య బలీ రామోఽభిషిచ్యతామ్. ౪౨

ప్ర. అ. జ్యేష్ఠః = పెద్దవాడూ, వదాన్యః = ఔదార్యవంతుడూ, కర్మణ్యః = పనులు చేయుటలో సమర్థుడూ, స్వధర్మపరిరక్షితా = తన ధర్మమును రక్షించువాడూ, జీవలోకస్య = ప్రాణుల సముదాయమునకు, రక్షితా = రక్షకుడూ, బలీ = బలవంతుడూ అయిన, రామః = రాముడు, అభిషిచ్యతామ్ = అభిషేకింపబడుగాక.

తా. రాముడు అస్త్రధర్మములలో శ్రేష్ఠుడు. ఉదారస్వభావుడు. కార్యము లను నిర్వహించుటలో సమర్థుడు. స్వధర్మమును కాపాడుకొనువాడు. ప్రాణు లందరిని రక్షించువాడు. మహాబలశాలి. అట్టి రామునకు రాజ్యాభిషేకము జరుగునట్లు చూడుము. 32

మూ. పరివాదో హి తే దేవి మహాన్లోకే చరిష్యతి,
యది రామో వనం యాతి విహాయ పితరం నృపమ్. 33

ప్ర. అ. దేవి=ఓ కైకేయీ। రామః=రాముడు, నృపమ్=రాజైన, పితరమ్=తండ్రిని, విహాయ=విడచి, వనమ్=వనమును గూర్చి, యాతి యది=వెళ్ళిన చో, లోకే=లోకమునందు, తే=నీకు. మహాన్=గొప్ప, పరివాదః=అపవాదము, చరిష్యతి హి=వ్యాపించును కదా.

తా. ఓ కైకేయీ, రాముడు తండ్రియైన దశరథమహారాజును విడచి అడవికి వెళ్ళినచో, లోకములో నీ విషయమున గొప్ప అపవాదము వ్యాపించును.

మూ. స రాజ్యం రాఘవః పాతు భవ త్వం విగతజ్వరా,
న హి తే రాఘవాదన్యః క్షమః పురవరే వసేత్. 34

ప్ర. అ. సః రాఘవః=అట్టి రాముడు, రాజ్యమ్=రాజ్యమును, పాతు=రక్షించుగాక. త్వమ్=నీవు, విగతజ్వరా=తొలగిన మనోవ్యథ కలదానవు, భవ=అగుము. రాఘవాత్=రామునికంటె, అన్యః=ఇతరు డైన, క్షమః=సమర్థుడు, తే=నీయొక్క, పురవరే=శ్రేష్ఠ మైన ఈ పురమునందు, న వసేత్ హి=ఉండడు కదా!

తా. అందుచే రాముడే రాజ్యమును పాలించుగాక। నీ మనస్సులోని సంతాపమును విడువుము. నీ రాజ్యమును పరిపాలించుటకు సమర్థుడు రాముడు తప్ప వే రెవ్వరును ఈ అయోధ్యలో లేడు. 34

మూ. రామే హి యౌవరాజ్యస్థే రాజా దశరథో వనమ్,
ప్రవేక్ష్యతి మహేష్వాసః పూర్వవృత్తమనుస్మరన్. 35

ప్ర. అ. రామే=రాముడు, యౌవరాజ్యస్థే=యౌవరాజ్యమునం దుండగా. మహేష్వాసః=గొప్ప ధనస్సు గల, రాజా=రాజైన, దశరథః=దశరథుడు,

పూర్వవృత్తమ్=తన వంశములోని పూర్వపురుషుల ఆచారమును, అనుస్మరన్=స్మరించుచు, వనమ్=వనమును, ప్రవేక్ష్యతి=ప్రవేశింపగలడు.

తా. రామునకు యౌవరాజ్యాభిషేకము చేసిన పిమ్మట, మహాబలశాలియైన దశరథమహారాజు తన పూర్వపురుషుల ఆచారమును పాటించుచు, తపస్సుకై అడవికి వెళ్ళును. ౩౫

మూ. ఇతి సాన్త్వైశ్చ తీక్ష్ణైశ్చ కైకేయీం రాజసంసది,
సుమన్త్రః క్షోభయామాస భూయ ఏవ కృతాఞ్జలిః. ౩౬

ప్ర. అ. ఇతి=ఈ విధముగా, సుమన్త్రః=సుమంత్రుడు, సాన్త్వైశ్చ=మంచి మాటలచేతను, తీక్ష్ణైశ్చ=తీవ్రమైన మాటలచేతను, రాజసంసది=రాజసభయందు, కైకేయీమ్=కైకేయిని, క్షోభయామాస=కలత చెందునట్లు చేసెను. భూయ ఏవ=మరల, కృతాఞ్జలిః=కట్టబడిన దోసిలికలవాడై నిలచెను.

తా. సుమంత్రు డీ విధముగా, దశరథుని సమక్షమున మంచి మాటలు, తీవ్రమైన మాటలు చెప్పి కైకేయి కలతచెందునట్లు చేసి, మరల నమస్కరించుచు నిలబడెను. ౩౬

మూ. నైవ సా క్షుభ్యతే దేవీ న చ స్మ పరిదూయతే,
న చాస్యా ముఖవర్ణస్య విక్రియా లక్ష్యతే తదా. ౩౭

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
పఞ్చత్రింశస్సర్గః.

ప్ర. అ. సా దేవీ=ఆ కైకేయి, నైవ క్షుభ్యతే=ఏ మాత్రము కలత చెందలేదు. న చ పరిదూయతే స్మ=మనస్సులో బాధపడలేదు. తదా=అపుడు, అస్యాః=ఈమెయొక్క, ముఖవర్ణస్య=ముఖమునందలి వర్ణముయొక్క, విక్రియా చ=వికారము కూడ, న లక్ష్యతే=కానరాలేదు.

టీ. సుమంత్రుడు చెప్పినను, ఆ కైకేయి ఏ మాత్రము కలత చెందలేదు. ఆమె మనస్సులో ఏ మాత్రము బాధ కలుగలేదు. ఆమె ముఖవర్ణములో కూడ మార్పు కనబడలేదు. ౩౭

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ముప్పదియైదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ షట్త్రింశః సర్గః

[దశరథమహారాజు శ్రీరామునితో సేనను, ధనమును పంపుట నాదేశించుట, కైకేయి అందులకు వ్యతిరేకించుట, సిద్ధార్థుడు కైకను నయమునయించుట, రాజు రామునితో తాను అడవికి పోవలయునను కోరికను వెల్లడించుట].

మూ. తతః సుమన్త్రమైక్ష్వాకః పీడితోఽత్ర ప్రతిజ్ఞయా,
సబాష్పమతినిఃశ్వస్య జగాదేదం పునః పునః. 1

ప్ర. అ. తతః=పిమ్మట, అత్ర=ఈ విషయమున, ప్రతిజ్ఞయా=ప్రతిజ్ఞ చేత, పీడితః = పీడితు డైన, ఐక్ష్వాకః = దశరథుడు, సబాష్పం=బాష్పముతో కూడునట్లుగా, అతినిఃశ్వస్య = ఎక్కువగా నిట్టూర్చి, సుమన్త్రమ్=సుమంత్రుని గూర్చి, పునః పునః = మాటిమాటికి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, జగాద = పలికెను.

తా. వరముల నిచ్చెదను అని ప్రతిజ్ఞ చేసి ఉండుట చేత పీడింపబడిన ఆ దశరథుడు బాష్పము (ఆవిరి) వచ్చునట్లు ఎక్కువగా నిట్టూర్చుచు సుమంత్రునితో మాటి మాటికి ఈ విధముగా చెప్పెను. 1

మూ. సూత రత్నసుసంపూర్ణా చతుర్విధబలా చమూః,
రామస్యానుయాత్రార్థం క్షిప్రం ప్రతివిధీయతామ్. 2

ప్ర. అ. సూత = ఓ సుమంత్రా, రామస్య = రామునియొక్క, అనుయాత్రార్థమ్=అనుసరించి ప్రయాణము చేయుటకై, రత్నసుసంపూర్ణా = రత్నములతో నిండిన, చతుర్విధబలా=నాలుగు విధము లైన బలములు గల, చమూః = సేన, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ప్రతివిధీయతామ్ = ఏర్పరుపబడుగాక.

తా. సుమంత్రా! రాముని వెనుకనే అరణ్యమునకు వెళ్లుటకు రత్నము లతో నిండిన చతుర్విధబలములు గల సైన్యమును వెంటనే ఏర్పాటుచేయుము. 2

మూ. రూపాజీవాశ్చ వాదిన్యో వణిజశ్చ మహాధనాః,
శోభయన్తు కుమారస్య వాహినీం సుప్రసారితాః. 3

ప్ర. అ. వాదిన్యః=సంగీతాది ధ్వనులు చేయుచున్న, రూపాజీవాశ్చ= వేశ్యలు, మహాధనాః = గొప్ప ధనము గల, వణిజశ్చ = వర్తకులు, సుప్ర సారితాః = బాగుగ ప్రసరింపచేయబడినవారై, కుమారస్య = కుమారునియొక్క, వాహినీమ్ = సేనను, శోభయన్తు = శోభింపచేయుదురు గాక.

తా. సంగీతాదిధ్వనులు చేయు వేశ్యలు, గొప్ప ధనము గల వర్తకులు, సైన్యమునందంతటను, వ్యాపించి, దానిని శోభింపచేయుదురు గాక. 3

మూ. యే చైనముపజీవన్తి రమతే యైశ్చ వీర్యతః,
తేషాం బహుధనం దత్త్వా తానప్యత్ర నియోజయ. 4

ప్ర. అ. యే చ = ఎవరు, ఏనమ్ = ఈ రాముని, ఉపజీవన్తి = ఆశ్రయించి జీవించుచుందురో, వీర్యతః = పరాక్రమమువలన, యైశ్చ = ఎవరితో, రమతే = రాముడు క్రీడించుచుండునో, తేషామ్ = వారికి, బహుధనమ్ = అధికధనమును, దత్త్వా = ఇచ్చి, తానపి = వారిని కూడ, అత్ర = ఈ సైన్యమునందు, నియోజయ = కూర్చుము.

తా. రామునిపై ఆధారపడి జీవించువారికిని, పరాక్రమవంతుడుండే రాముడు ఎవ్వరితో క్రీడించుచుండునో అట్టివారికిని, అధిక మైన ధనమును ఇచ్చి, వారిని కూడ ఈ సేనతో రాముని వెంట పంపుము. 4

మూ. ఆయుధాని చ ముఖ్యాని నాగరాః శకటాని చ,
అనుగచ్ఛన్తు కాకుత్స్థం వ్యాధాశ్చారణ్యగోచరాః. 5

ప్ర. అ. ముఖ్యాని = ముఖ్య మైన, ఆయుధాని చ = ఆయుధములు, నాగరాః = పౌరులు, శకటాని చ = బండ్లు, అరణ్యగోచరాః = అరణ్యములో నివసించు, వ్యాధాశ్చ = బోయవారు, కాకుత్స్థమ్ = రాముని, అనుగచ్ఛన్తు = అనుసరించి వెళ్లుదురుగాక.

తా. శ్రేష్ఠ మైన ఆయుధములు, కోశములు, శకటములు, అరణ్యములో నివసించు లోయవారు రాముని వెంట వెళ్ళెదరు గాక! 5

మూ. నిఘ్నన్ మృగాన్ కుఞ్జరాంశ్చ పిబంశ్చారణ్యకం మధు,
నదీశ్చ వివిధాః పశ్యన్ న రాజ్యస్య స్మరిష్యతి. 6

తా. మృగాన్ = మృగములను, కుఞ్జరాంశ్చ = ఏనుగులను, నిఘ్నన్ = చంపుచు, అరణ్యకమ్ = అరణ్యసంబంధ మైన, మధు = తేనెను, పిబంశ్చ = త్రాగుచు, వివిధాః = అనేక విధము లైన, నదీశ్చ = నదులను కూడ, పశ్యన్ = చూచుచు, రాజ్యస్య = రాజ్యమునకు (రాజ్యమును), న స్మరిష్యతి = స్మరించడు.

తా. రాముడు అరణ్యములో మృగములను, ఏనుగులను వేటాడుచు, అక్కడ లభించు తేనెను త్రాగుచు అనేకవిధము లైన నదులను చూచుచు, సుఖముగా నుండి రాజ్యమును గూర్చి స్మరించడు. 6

మూ. ధాన్యకోశశ్చ యః కశ్చిద్ధనకోశశ్చ మామకః,
తౌ రామమనుగచ్ఛేతాం వసన్తం నిర్జనే వనే. 7

ప్ర. అ. యః = యే, మామకః = నా సంబంధ మైన, ధాన్యకోశః చ = ధాన్యములకోశము, ధనకోశః చ = ధనకోశము ఉన్నవో, తౌ = అవి, నిర్జనే = జనులు లేని, వనే = వనమునందు, వసన్తం = నివసించుచున్న, రామమ్ = రాముని, అనుగచ్ఛేతామ్ = అనుసరించుగాక!

తా. నిర్జనవనములో నివసించు, రాముని వెంట నా ధాన్యకోశమును, ధనకోశమును కూడ పంపుము. 7

మూ. యజన్ పుణ్యేషు దేశేషు విసృజంశ్చాప్తదక్షిణాః,
ఋషిభిశ్చ సమాగమ్య ప్రవత్స్యతి సుఖం వనే. 8

ప్ర. అ. పుణ్యేషు = పుణ్య మైన, దేశేషు = ప్రదేశము లయందు, యజన్ = యాగము చేయుచు, ఆప్తదక్షిణాః = తగిన దక్షిణలను, విసృజంశ్చ =

ఇచ్చుచు, ఋషిభిః=ఋషులతో, సమాగమ్య=కలసి, వనే=వనమునందు, సుఖమ్=సుఖముగా, ప్రవత్స్యతి = ప్రవాస ముండగలఁడు.

తా. పుణ్యక్షేత్రములందు, యాగములు చేయుచు, తగిన దక్షిణలను ఇచ్చుచు, రాముడు ఋషులతో కలసి వనములో సుఖముగా ప్రవాసకాలము గడుపగలఁడు. 8

మూ. భరతశ్చ మహాబాహురయోధ్యాం పాలయిష్యతి,
సర్వకామైః సహ శ్రీమాన్ రామః సంసాధ్యతామితి. 9

ప్ర. అ. మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు గల, భరతశ్చ=భరతుడు, అయోధ్యామ్=అయోధ్యను, పాలయిష్యతి=పరిపాలింపగలఁడు. శ్రీమాన్=శోభాయుక్తుఁడైన, రామః=రాముడు, సర్వకామైః సహ=సమస్తమైన భోగ్యపదార్థములతో కూడ, సంసాధ్యతామ్=పంపబడుగాక, ఇతి=అని పలికెను.

తా. ఆజానుబాహుఁడైన భరతుడు అయోధ్యను పాలించగలఁడు. శ్రీమంతుడైన రామునకు సమస్తమైన భోగ్యవస్తువులను ఇచ్చి పంపుము. 9

మూ. ఏవం బ్రువతి కాకుత్స్థే కైకేయ్యా భయమాగతమ్,
ముఖం చాప్యగమచ్ఛోషం స్వరశ్చాపి న్యరుధ్యత. 10

ప్ర. అ. కాకుత్స్థే=దశరథుడు, ఏవమ్=ఇట్లు, బ్రువతి=చెప్పుచుండగా, కైకేయ్యాః=కైకేయికి, భయమ్=భయము, ఆగతమ్=వచ్చినది. ముఖం చాపి=ముఖముకూడ, శోషమ్=ఎండిపోవుటను, అగమత్=పొందెను. స్వరశ్చాపి=స్వరము కూడ, న్యరుధ్యత=నిరోధింపబడెను.

తా. దశరథు డిట్లు చెప్పుచుండగా, కైకేయికి భయము కలిగెను. ఆమె ముఖము వాడిపోయెను. కంఠస్వరము కూడ దుర్బలమయ్యెను. 10

మూ. సా విషణ్ణా చ సంత్రస్తా ముఖేన పరిశుష్యతా,
రాజానమేవాభిముఖీ కైకేయీ వాక్యమబ్రవీత్. 11

ప్ర. అ. సా కైకేయీ=ఆ కైకేయి, విషణ్ణా చ=దుఃఖించుచున్నదై, సంత్రస్తా=భయపడినదై, పరిశుష్యతా=ఎండిపోవుచున్న, ముఖేన=ముఖముతో,

రాజానమేవ=రాజునే గూర్చి, అభిముఖీ=ఎదురైన ముఖము గలదై, వాక్యమ్= వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. అపు డా కైకేయి, దిగులుపడి, భయపడుచున్నదై, వాడిపోయిన ముఖముతో రాజును చూచుచు, ఇట్లు పలికెను. 11

మూ. రాజ్యం గతజనం సాధో పీతమణ్డాం సురామివ,
నిరాస్వాద్యతమం శూన్యం భరతో నాభిపత్స్యతే. 12

ప్ర. అ. సాధో=ఓ సత్పురుషుడా! గతజనమ్=పోయిన జనముకలదీ, శూన్యమ్=శూన్యమూ, నిరాస్వాద్యతమమ్=అనుభవించుటకు శక్యము గానిదీ అయిన, రాజ్యమ్=రాజ్యమును, పీతమణ్డామ్=త్రాగివేయబడిన సారముగల, సురామ్ ఇవ=మద్యమును వలె, భరతః=భరతుడు, నాభిపత్స్యతే=పొందడు.

తా. సత్పురుషుడ వైన ఓ రాజా! జను లందరు వెళ్లిపోయి, శూన్య మై, అనుభవించుటకు ఏమియు మిగలని ఈ రాజ్యము, సారమును ఇతరులు త్రాగి వేసిన మద్యము వలె, భరతునకు అక్కరలేదు. 12

మూ. కైకేయ్యాం ముక్తలజ్జాయాం వదన్త్యామతిదారుణమ్,
రాజా దశరథో వాక్యమువాచాయతలోచనామ్. 13

ప్ర. అ. కైకేయ్యామ్=కైకేయి, ముక్తలజ్జాయామ్=విడువబడిన సిగ్గు కలదై అతిదారుణమ్=మిక్కిలి దారుణముగా, వదన్త్యామ్=పలుకుచుండగా, రాజా=రాజైన, దశరథః=దశరథుడు, ఆయతలోచనామ్=విశాల మైన నేత్రములు గల ఆమెను గూర్చి, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. కైకేయి సిగ్గు విడచి అతిదారుణముగ పలికిన మాటలు విని దశరథ మహారాజు ఆమెతో ఇట్లు పలికెను. 13

మూ. వహన్తం కిం తుదసి మాం నియుజ్య ధురి మాఽహితే,
అనార్యే కృత్యమారబ్ధం కిం న పూర్వముపారుధః. 14

ప్ర. అ. అహితే = శత్రువైనదానా, మా = నన్ను, ధురి = కాడియందు, నియుజ్య = కట్టి, వహన్తమ్ = లాగుచున్న, మామ్ = నన్ను, కిమ్ = ఎందుకు, తుదసి = పొడుచుచున్నావు. అనార్యే = ఓ చెడ్డదానా, ఆరబ్ధమ్ = ప్రారంభింపబడిన, కృత్యమ్ = పనిని, పూర్వమ్ = ముందుగనే, కిమ్ = ఎందుకు, న ఉపారుధః = అడ్డు పెట్టలేదు.

తా. శత్రువైన కైకేయీ! నన్ను కాడికి కట్టినావు. నేను లాగుచుండగనే ఇంకను నన్ను పొడుచుచున్నావేమి! ఓ అనార్యురాలా! నేను ప్రారంభించిన (రామునితో సైన్యాదులను పంపుట అను) పనిని ముందుగనే నీవు ఎందుకు అడ్డుకొనలేదు? 14

మూ. తస్యైతత్క్రోధసంయుక్తముక్తం శ్రుత్వా వరాఙ్గనా,
కైకేయీ ద్విగుణం క్రుద్ధా రాజానమిదమబ్రవీత్. 15

ప్ర. అ. వరాఙ్గనా = శ్రేష్ఠమైన స్త్రీయైన, కైకేయీ = కైకేయి, క్రోధసంయుక్తమ్ = కోపముతో కూడిన, తస్య = ఆ దశరథునియొక్క, ఉక్తమ్ = పలుకబడిన, ఏతత్ = ఈ మాటను, శ్రుత్వా = విని, ద్విగుణమ్ = రెండు రెట్లు, క్రుద్ధా = కోపగించినదై, రాజానమ్ = రాజును గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. రాజు కోపముతో పలికిన ఆ మాటలు విని, ఆ కైకేయి రెట్టింపు కోపముతో రాజుతో ఇట్లనెను. 15

మూ. తవైవ వంశే సగరో జ్యేష్ఠపుత్రముపారుధత్,
అసమఞ్జ ఇతి ఖ్యాతం తథాయం గన్తుమర్హతి. 16

ప్ర. అ. తవ = నీయొక్క, వంశే ఏవ = వంశమునందే, సగరః = సగరుడు, అసమఞ్జః ఇతి = అసమంజుడు అని, ఖ్యాతమ్ = ప్రసిద్ధుడైన, జ్యేష్ఠపుత్రమ్ = పెద్ద కుమారుని, ఉపారుధత్ = రాజ్యమునకు రాకుండగ అడ్డగించెను. అయమ్ = ఈ రాముడు కూడ, తథా = అట్లే, గన్తుమ్ = వెళ్లుటకు, అర్హతి = తగియున్నాడు.

తా. నీ వంశమునందే, సగరుడనే రాజు అసమంజుడనే తన పుత్రునికి రాజ్యము లేకుండా అడ్డగించి, అతనిని వెడల గొట్టెను. ఈ రాముడు కూడ అట్లే వెళ్లవలెను. 16

మూ. ఏవముక్తో ధిగిత్యేవ రాజా దశరథోఽబ్రవీత్,
ప్రీడితశ్చ జనః సర్వః సా చ తం నావబుధ్యత. 17

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఉక్తః = పలుకబడిన, రాజా = రాజైన, దశరథః = దశరథుడు, ధిక్ ఇత్యేవ = "ధీ" యని మాత్రమే, అబ్రవీత్ = పలికెను. సర్వః = సమస్తమైన, జనః = జనము, ప్రీడితః = సిగ్గుపడెను. సా చ = ఆ కైకేయి, తమ్ = దానిని, నావబుధ్యత = తెలుసుకొనలేదు.

తా. కైకేయి మాటలు విని, దశరథుడు "ధీ, ఎంత మాట అంటివి" అని మాత్రమే పలికెను. అక్కడ ఉన్నవారందరు సిగ్గుపడిరి. ఇంతైనను, కైకేయి ఏమియు లెక్కచేయలేదు. 17

మూ. తత్ర వృద్ధో మహామాత్రః సిద్ధార్థో నామ నామతః,
శుచిర్బహుమతో రాజ్ఞః కైకేయీ మిదమబ్రవీత్. 18

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ ఉన్న, వృద్ధః = ముసలివాడు, నామతః = పేరుచే, సిద్ధార్థో నామ = సిద్ధార్థుడని ప్రసిద్ధమైనవాడు, శుచిః = పరిశుద్ధమైన స్వభావము కలవాడు, రాజ్ఞః = రాజునకు, బహుమతః = ఇష్టుడు అయిన, మహామాత్రః = మంత్రి, కైకేయీమ్ = కైకేయిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ మాటలు విని, వృద్ధుడు, మంచి స్వభావము కలవాడు, రాజునకు అభిమానపాత్రుడు, అయిన అక్కడే ఉన్న సిద్ధార్థుడనే మంత్రి కైకేయితో ఇట్లు పలికెను. 18

మూ. అసమఞ్జో గృహీత్వా తు క్రీడతః పథి బాలకాన్,
సరయ్వాః ప్రక్షిపన్నప్సు రమతే తేన దుర్మతిః. 19

ప్ర. అ. దుర్మతిః = దుష్టబుద్ధి గల, అసమఞ్జః తు = అసమంజుడైతే, పథి = మార్గమునందు, క్రీడతః = ఆడుకొనుచున్న, బాలకాన్ = పిల్లలను, గృహీత్వా = పట్టుకొని, సరయ్వాః = సరయూనదియొక్క, అప్సు = జలమునందు, ప్రక్షిపన్ = పడవేయుచు, తేన = దానిచేత రమతే = క్రీడించుచుండేవాడు.

తా. దుర్మార్గుడైన అసమంజుడు మార్గములో ఆడుకొనుచున్న పిల్లలను పట్టుకొని, సరయూనదిలోనికి వారిని విసిరివేసి ఆ విధముగా క్రీడించుచుండెవాడు.

మూ. తం దృష్ట్వా నాగరాః సర్వే క్రుద్ధా రాజానమబ్రువన్,
అసమఞ్జం వృణీష్వైకమస్మాన్వా రాష్ట్రవర్ధన. 20

ప్ర. అ. తమ్=వానిని, దృష్ట్వా=చూచి, సర్వే=సమస్తమైన, నాగరాః=నగరవాసులు, క్రుద్ధాః=కోపించినవారై, రాజానమ్=రాజునుగూర్చి, అబ్రువన్=పలికిరి. రాష్ట్రవర్ధన=రాష్ట్రమును వృద్ధిపొందించువాడా, ఏకమ్=ఒక, అసమఞ్జమ్=అసమంజుని గాని, అస్మాన్ వా=మమ్ములను గాని, వృణీష్వ=కోరుకొనుము.

తా. పౌరులందరు అది చూచి, కోపగించి రాజుతో ఇట్లు పలికిరి. "రాష్ట్రమునకు వృద్ధిని కలిగించు ఓ రాజా! నీకు ఒక్క అసమంజుడు మాత్రమే కావలెనో లేక మేము కావలెనో కోరుకొనుము." 20

మూ. తానువాచ తతో రాజా కింనిమిత్తమిదం భయమ్,
తాశ్చాపి రాజ్ఞా సంపృష్టా వాక్యం ప్రకృతయోఽబ్రువన్.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రాజా=రాజు, తాన్=వారిని గూర్చి, ఉవాచ=పలికెను. ఇదం భయమ్=ఈ భయము, కింనిమిత్తమ్=ఏమి నిమిత్తము కలది? రాజ్ఞా=రాజుచేత, సంపృష్టాః=అడుగబడిన, తాః=ఆ, ప్రకృతయశ్చాపి=ప్రజలు కూడ, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రువన్=పలికిరి.

తా. "మీకు ఈ విధముగా భయము కలుగుటకు కారణ మేమి" అని రాజు ప్రశ్నింపగా ఆ ప్రజ లిట్లు చెప్పిరి. 21

మూ. క్రీడతస్త్వేష నః పుత్రాన్ బాలానుద్భ్రాన్తచేతనః,
సరయ్వాం ప్రక్షిపన్మౌర్ఖ్యాదతులాం ప్రీతిమశ్నుతే. 22

ప్ర. అ. ఉద్భ్రాన్తచేతనః=భ్రాంతిచెందిన బుద్ధి గల, ఏషః=ఇతడు, క్రీడతః=ఆడుకొనుచున్న, బాలాన్=బాలురైన, నః=మాయొక్క, పుత్రాన్=పుత్రులను, సరయ్వామ్=సరయూనదియందు, ప్రక్షిపన్=పడవేయుచు, మౌర్ఖ్యాత్=మూర్ఖత్వమువలన, అతులామ్=సాటిలేని, ప్రీతిమ్=ఆనందమును, అశ్నుతే=పొందుచున్నాడు.

తా. "బుద్ధి చెడిన ఈ అసమంజుడు, ఆడుకొనుచున్న మా పుత్రులైన చిన్న పిల్లలను, సరయూ నదిలో పారవేయుచు మూర్ఖత్వముచే బాగా ఆనందించు చున్నాడు." 22

మూ. స తాసాం వచనం శ్రుత్వా ప్రకృతీనాం నరాధిపః,
తం తత్యాజ హితం పుత్రం తాసాం ప్రియచికీర్షయా. 23

ప్ర. అ. సః నరాధిపః = ఆ రాజు, తాసాం ప్రకృతీనామ్ = ఆ ప్రజల, వచనమ్ = వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, తాసామ్ = వారికి, ప్రియచికీర్షయా = ప్రియమును చేయవలెనను కోరికతో, హితమ్ = ఇష్టుడైన, తం పుత్రమ్ = ఆ పుత్రుని, తత్యాజ = విడచెను.

తా. ఆ సగరచక్రవర్తి ప్రజలమాటలు విని, వారికి ప్రియము చేయదలచినవాడై ఆ పుత్రుని విడచివేసెను. 23

మూ. తం యానం శీఘ్రమారోప్య సభార్యం సపరిచ్ఛదమ్,
యావజ్జీవం వివాస్యోఽయమితి స్వానన్వశాత్ పితా. 24

ప్ర. అ. పితా = తండ్రియైన సగరుడు, సభార్యమ్ = భార్యతో కూడినవాడూ, సపరిచ్ఛదమ్ = వస్త్రములతో కూడినవాడూ అయిన, తమ్ = వానిని, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, యానమ్ = వాహనమును, ఆరోప్య = ఎక్కించి, అయమ్ = ఇతడు, యావజ్జీవమ్ = జీవించియున్నంతవరకు, వివాస్యః = ఊరువెడల గొట్టదగినవాడు, ఇతి = అని, స్వాన్ = తనవారిని, అన్వశాత్ = ఆజ్ఞాపించెను.

తా. వెంటనే ఆ సగరుడు, అసమంజుని, అతని భార్యను కట్టుబట్టలతో రథ మెక్కించి, "వీనిని యావజ్జీవము దేశమునుండి వెడలగొట్టవలెను" అని తన భృత్యులకు ఆజ్ఞాపించెను. 24

మూ. స ఫాలపిటకం గృహ్య గిరిదుర్గాణ్యలోడయత్,
దిశః సర్వాస్త్వనుచరన్ స యథా పాపకర్మకృత్. 25

ప్ర. అ. సః = అతడు, పాపకర్మకృత్ యథా = పాపకర్మ చేసినవాడు వలె, సర్వాః = సమస్తమైన, దిశః = దిక్కులను, అనుచరన్ = సంచరించుచు,

సః = అతడు, ఫాలపిటకమ్ = చిన్న గునపమును, చిన్నగంపను, గృహ్య = గ్రహించి, గిరిదుర్గాణి = పర్వతదుర్గములను, అలోడయత్ = త్రవ్వెను.

తా. ఆ అసమంజుడు, పాపకర్మ చేసినవాడు వలె, దిక్కులు పట్టి పోయి, ఒక చిన్న గునపము, గంప చేత గొని పర్వతదుర్గములను త్రవ్వెను. 25

మూ. ఇత్యేనమత్యజద్రాజా సగరో వై సుధార్మికః,
రామః కిమకరోత్పాపం యేనైవముపరుధ్యతే. 26

ప్ర. అ. సుధార్మికః = గొప్పధార్మికుడైన, సగరః రాజా = రాజైన సగరుడు, ఇతి = ఈ విధముగా, ఏనమ్ = వీనిని, అత్యజత్ = విడచెను. రామః = రాముడు, కిం పాపమ్ = ఏమి పాపమును, అకరోత్ = చేసెను? యేన = దేనిచే, ఏవమ్ = ఈ విధముగ, ఉపరుధ్యతే = వెడలఁగొట్టబడుచున్నాడో.

తా. ధర్మాత్ముడైన సగరచక్రవర్తి తన కుమారుని ఈ పాపకార్యమునకై వెడలఁగొట్టెను రాముని వెడలఁగొట్టుటకు అతడే పాపము చేసినాడు? 26

మూ. న హి కంచన పశ్యామో రాఘవస్యాగుణం వయమ్,
దుర్లభో యస్య నిరయః శశాఙ్కస్యేవ కల్మషమ్. 27

ప్ర. అ. వయమ్ = మేము, రాఘవస్య = రామునియొక్క, అగుణమ్ = చెడ్డ గుణమును, కంచన = దేనిని, న పశ్యామః హి = చూడము కదా? శశాఙ్కస్య = చంద్రునకు, కల్మషమ్ ఇవ = మాలిన్యము వలె, అస్య = ఈ రామునకు, నిరయః = దోషము, దుర్లభః = దుర్లభ మైనది.

తా. రామునిలో మాకు ఏ దోషము కనబడుటలేదు. చంద్రునియందు మాలిన్య మెట్లుండదో, రామునియందు దోషము కూడ ఉండజాలదు. 27

మూ. అథవా దేవి దోషం త్వం కంచిత్పశ్యసి రాఘవే,
తమద్య బ్రూహి తత్త్వేన తదా రామో వివాస్యతామ్. 28

ప్ర. అ. అథవా = లేక, దేవి = ఓ కైకేయీ, త్వమ్ = నీవు, రాఘవే = రామునియందు, కంచిత్ దోషమ్ = ఏదైన దోషమును, పశ్యసి = చూచినట్లైతే, తమ్ = దానిని గూర్చి, అద్య = ఇపుడు, తత్త్వేన = యథార్థముగ, బ్రూహి =

చెప్పుము. తదా = అప్పుడు, రామః = రాముడు, వివాస్యతామ్ = వెడలగొట్ట బడునుగాక।

తా. అట్లు కాక నీవు రామునియందు ఏదైన దోషము కనబడినచో, ఆ దోష మేదియో అప్పుడు ఉన్న దున్నట్లు చెప్పుము. అటుపైన, రాముని అరణ్యమునకు పంపవచ్చును. 28

మూ. అదుష్టస్య హి సంత్యాగః సత్పథే నిరతస్య చ,
నిర్దహే దపి శక్రస్య ద్యుతిం ధర్మనిరోధనాత్. 29

ప్ర. అ. అదుష్టస్య = దుష్టుడు కానివాడును, సత్పథే = సన్మార్గమునందు, నిరతస్య చ = ఆసక్తుడును అయిన వానియొక్క, సంత్యాగః = వెడలగొట్టుట, ధర్మనిరోధనాత్ = ధర్మమును అడ్డగించుటవలన, శక్రస్య అపి = దేవేంద్రుని యొక్క కూడ, ద్యుతిమ్ = కాంతిని, నిర్దహేత్ = కాల్చివేయును.

తా. దోషములు ఏమియు లేక, ధర్మమార్గమునందు సంచరించుచున్న వారిని వెడలివేయుట అనునది ధర్మవిరుద్ధ మగుటచే, అది దేవేంద్రుని ఐశ్వర్యమును కూడ భస్మము చేయును. 29

మూ. తదలం దేవి రామస్య శ్రియా విహతయా త్వయా,
లోకతోఽపి హి తే రక్ష్యః పరివాదః శుభాననే. 30

ప్ర. అ. దేవి = ఓ కైకేయీ, తత్ = ఆ కారణమువలన, త్వయా = నీ చేత, రామస్య = రామునియొక్క, శ్రియా = సంపద, విహతయా = కొట్టబడగా, అలమ్ = చాలును. శుభాననే = శుభ మైన ముఖముకలదానా, తే = నీవు, లోకతః = లోకమువలన, పరివాదః అపి = పరివాదము కూడ, రక్ష్యః హి = రక్షింప దగినది కదా।

తా. ఓ కైకేయీ! నీవు రాముని ఐశ్వర్యమునకు విఘ్నము కల్గింపకుము. నీవు లోకములో పెద్ద పేరు రాకుండు నట్లు కూడ చూచుకొనవలెను కదా। 30

మూ. శ్రుత్వా తు సిద్ధార్థవచో రాజా శ్రాన్తతరస్వనః,
శోకోపహతయా వాచా కైకేయీమిదమబ్రవీత్. 31

ప్ర. అ. సిద్ధార్థవచః = సిద్ధార్థుని మాటలను, శ్రుత్వా = విని, రాజా = దశరథుడు, శ్రాన్తతరస్వనః = మిక్కిలి అలసిపోయిన కంఠధ్వని కలవాఁడై, శోకోపహతయా = శోకముచే కొట్టబడిన, వాచా = వాక్కుతో, కైకేయీమ్ = కైకేయిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. సిద్ధార్థుని మాటలు విని రాజు, మిక్కిలి అలసిపోయిన కంఠస్వరముతో, దుఃఖముచే పీడింపబడిన వాక్కుతో కైకేయితో ఇట్లు పలికెను. 31

మూ. ఏతద్వచో నేచ్ఛసి పాపవృత్తే!
హితం న జానాసి మమాత్మనో వా,
ఆస్థాయ మార్గం కృపణం కుచేష్టా
చేష్టా హి తే సాధుపథాదపేతా. 32

ప్ర. అ. పాపవృత్తే = పాప మైన నడవడిక కలదానా, ఏతత్ = ఈ, వచః = మాటను, నేచ్ఛసి = అంగీకరింపవా? కుచేష్టా = చెడ్డ చేష్టగల నీవు, కృపణమ్ = కుత్సిత మైన, మార్గమ్ = మార్గమును, ఆస్థాయ = అవలంబించి, మమ = నాకు గాని, ఆత్మనో వా = నీకు గాని, హితమ్ = మేలును, న జానాసి = తెలుసుకొనలేకున్నావు. తే = నీయొక్క, చేష్టా = పని, సాధుపథాత్ = సన్మార్గమునుండి, అపేతా = తొలగినది.

తా. చెడ్డ నడవడిక గల ఓ కైకేయీ! నీవు సిద్ధార్థుని మాటలు కూడ వినుటలేదు. చెడ్డ చేష్ట గల నీవు, కుత్సిత మైన మార్గమును అవలంబించి నా హితమును గాని, నీ హితమును గాని, తెలిసికొనజాలకున్నావు. నీవు చేయు పని సన్మార్గమునకు విరుద్ధముగా ఉన్నది. 32

మూ. అనుప్రవత్స్యామ్యహమద్య రామం
రాజ్యం పరిత్యజ్య సుఖం ధనం చ,
సహైవ రాజ్ఞా భరతేన చ త్వం
యథాసుఖం భుఙ్క్ష్వ చిరాయ రాజ్యమ్. 33

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
షట్త్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, సుఖమ్ = సుఖమును, ధనం చ = ధనమును, పరిత్యజ్య = విడచి, అద్య = ఇప్పుడు, రామమ్=రాముని, అనువ్రజిష్యామి = అనుసరించి వెళ్లెదను. త్వమ్ = నీవు, రాజ్ఞా = రాజైన, భరతేన సహైవ = భరతునితో కలసి, యథాసుఖమ్ = సుఖముగా, చిరాయ = చిరకాలము, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, భుఙ్క్ష్వ = అనుభవింపుము.

తా. నేను ఈ రాజ్యమును, సుఖమును, ధనమును విడచి, రామునితో కలసి, ఇప్పుడు అరణ్యమునకు పోయెదను. నీవును రాజైన భరతుడును, చిరకాలము సుఖముగా రాజ్యమును అనుభవింపుడు. ౩౩

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ముప్పదిఆరవ సర్గ సమాప్తము.

అథ సప్తత్రింశః సర్గః

[శ్రీరాముడు నారవస్త్రములు ధరించుట, సీత నారచీర ధరింపవలెనని వచ్చుటను చూచి రాణివాసపు స్త్రీలు కలతనొందుట, కులగురువగు వసిష్ఠుడు కైకేయిని నిందించుట సీత నారచీరములు దాల్చుట అనుచిత మని పలుకుట.]

మూ. మహామాత్ర వచః శ్రుత్వా రామో దశరథం తదా,
అభ్యభాషత వాక్యం తు వినయజ్ఞో వినీతవత్. 1

ప్ర. అ. వినయజ్ఞః = వినయము నెరిగిన, రామః = రాముడు, మహామాత్రవచః = మంత్రివాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, తదా = అపుడు, దశరథమ్ = దశరథుని గూర్చి, వినీతవత్ = వినయము కలవాడై, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అభ్యభాషత = పలికెను.

తా. వినయవంతు డైన ఆ రాముడు మంత్రి మాటలు విని దశరథునితో సవినయముగా ఇట్లనెను. 1

మూ. త్యక్తభోగస్య మే రాజన్ వనే వన్యేన జీవతః,
కిం కార్యమనుయాత్రేణ త్యక్తసంగస్య సర్వతః. 2

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా! త్యక్తభోగస్య = విడువబడిన భోగములు కలవాడను, సర్వతః = అంతటను, త్యక్తసంగస్య = విడువబడిన సంబంధము కలవాడను, వనే = వనమునందు, వన్యేన = వనమునందు లభించు ఆహారముచే, జీవతః = జీవించుచున్న వాడను అయిన, మే = నాకు, అనుయాత్రేణ = కూడ వచ్చు పరివారముచే, కిం కార్యమ్ = ఏమి ప్రయోజనము ?

తా. మహారాజా! భోగములను విడచి, సర్వసంగపరిత్యాగము చేసి వనములో లభించు ఆహారమును తినుచు, వనములో నివసించు నాకు ఈ పరివార మంతయు ఎందుకు? ౨

మూ. యో హి దత్త్వా ద్విపశ్రేష్ఠం కక్ష్యాయాం కురుతే మనః,
రజ్జుస్నేహేన కిం తస్య త్యజతః కుంజరోత్తమమ్. ౩

ప్ర. అ. యః = ఎవడు, ద్విపశ్రేష్ఠమ్ = ఏనుగులలో శ్రేష్ఠ మైన దానిని, దత్త్వా = ఇచ్చివేసి, కక్ష్యాయామ్ = నడుమునకు కట్టు త్రాడియందు, మనః = మనస్సును, కురుతే = చేయునో, కుంజరోత్తమమ్ = శ్రేష్ఠ మైన గజమును, త్యజతః = విడిచిన, తస్య = వానికి, రజ్జుస్నేహేన = రజ్జువుపై స్నేహముచేత, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము.

తా. ఉత్తమ మైన గజమును ఇచ్చివేసి, దాని నడుముకు కట్టిన త్రాడియందు ఎవ డైన ఆసక్తి చూపునా? కుంజరశ్రేష్ఠమును ఇచ్చివేసిన అతనికి ఆ త్రాడిపై స్నేహ మెందుకు? ౩

మూ. తథా మమ సతాం శ్రేష్ఠ! కిం ధ్వజిన్యా జగత్పతే,
సర్వాణ్యేవానుజానామి చీరాణ్యేవానయన్తు మే. ౪

ప్ర. అ. సతామ్ = సత్పురుషులలో, శ్రేష్ఠ = శ్రేష్ఠుడా, జగత్పతే = ఓ మహారాజా! తథా = ఆ విధముగనే, మమ = నాకు, ధ్వజిన్యా = సేనచేత, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము? సర్వాణ్యేవ = అన్నింటిని, అనుజానామి = ఇచ్చి వేయుచున్నాను. మే = నాకు, చీరాణ్యేవ = నారచీరలను మాత్రమే, ఆనయన్తు = తీసుకొని వచ్చెదరు గాక!

తా. సత్పురుషులలో శ్రేష్ఠుడ వైన ఓ మహారాజా! ఏనుగునే ఇచ్చివేసిన వానికి దాని త్రాడితో ఎట్లు ప్రయోజనము లేదో, నాకును అట్లే ఈ సేనతో ప్రయోజనమేమియులేదు. వీటి నన్నిటిని భరతునకే ఇచ్చి వేయుచున్నాను. నాకు నారచీరలు మాత్రము తెచ్చి ఇవ్వవలెను. ౪

మూ. ఖనిత్రపిటకే చోభే సమానయత గచ్ఛత,
చతుర్దశ వనే వాసం వర్షాణి వసతో మమ. ౫

ప్ర. అ. గచ్ఛతః = వెళ్ళుచున్న వారను, చతుర్దశ = పదునాలుగు, వర్షాణి = సంవత్సరములను, వనే = వనమునందు, వాసమ్ = నివాసమును, వసతః = నివసించువారను అయిన, మమ = నాకు, ఉభే = రెండు, ఖనిత్రపిటకే = గునపమును, గంపను, సమానయత = తీసుకొనిరండి.

తా. నేను పదునాలుగు సంవత్సరములు వనములో నివసించుటకై వెళ్ళుచున్నాను. అందుచే నాకు కావలసినవి ఒక గునపము, ఒక గంప అను రెండు వస్తువులు మాత్రమే. 5

మూ. అథ చీరాణి కైకేయీ స్వయమాహృత్య రాఘవమ్,
ఉవాచ పరిధత్స్వేతి జనౌఘే నిరపత్రపా. 6

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, కైకేయీ = కైకేయి, జనౌఘే = జనసమూహము నందు, నిరపత్రపా = సిగ్గులేనిదై, స్వయమ్ = స్వయముగా, చీరాణి = నారచీరలను, ఆహృత్య = తీసుకొని వచ్చి, పరిధత్స్వ = ధరించుము, ఇతి = అని, రాఘవమ్ = రాముని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. కైకేయి ఆ జనసమూహములో సిగ్గు లేక తానే స్వయముగా నారచీరలు తీసుకొని వచ్చి "ఇదిగో కట్టుకొనుము" అని రామునికి ఇచ్చెను. 6

మూ. స చీరే పురుషవ్యాఘ్రః కైకేయ్యాః ప్రతిగృహ్య తే,
సూక్ష్మవస్త్రమవక్షిప్య మునివస్త్రాణ్యవస్త హ. 7

ప్ర.అ. పురుషవ్యాఘ్రః = పురుష శ్రేష్ఠుడైన, సః = ఆ రాముడు, కైకేయ్యాః = కైకేయినుండి, తే = ఆ, చీరే = రెండు నారచీరలను, ప్రతిగృహ్య = తీసుకొని, సూక్ష్మవస్త్రమ్ = సన్నని వస్త్రమును, అవక్షిప్య = వదలివేసి, మునివస్త్రాణి = మునులు ధరించు వస్త్రములను, అవస్త హ = కట్టుకొనెను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముడు కైకేయి చేతిలోనుండి, ఆ నారచీరలు తీసుకొని, తాను ధరించియున్న సన్నని వస్త్రమును వదలివేసి, ఆ మునివస్త్రములను ధరించెను. 7

మూ. లక్ష్మణశ్చాపి తత్రైవ విహాయ వసనే శుభే,
తాపసాచ్ఛాదనే చైవ జగ్రాహ పితురగ్రతః. 8

ప్ర. అ. లక్ష్మణశ్చాపి = లక్ష్మణుడు కూడ, తత్రైవ = అక్కడనే, పితుః = తండ్రియొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, శుభే = సుందరములైన, వసనే = వస్త్రములను, విహాయ = విడచి, తాపసాచ్ఛాదనే చైవ = మునులు ధరించు వస్త్రములనే, జగ్రాహ = ధరించెను.

తా. లక్ష్మణుడు కూడ తండ్రి ఎదుటనే తాను ధరించి యున్న సుందర వస్త్రములను విడిచి, నారచీరలను ధరించెను. 8

మూ. అథాత్మపరిధానార్థం సీతా కౌశేయవాసినీ,
సమీక్ష్య చీరం సంత్రస్తా పృషతీ వాగురామివ. 9

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, కౌశేయవాసినీ = పట్టు వస్త్రములు ధరించిన, సీతా = సీత, ఆత్మపరిధానార్థమ్ = తాను కట్టుకొనుటకై ఉద్దేశించిన, చీరమ్ = నారచీరను, సమీక్ష్య = చూచి, పృషతీ = లేడి, వాగురామివ = వలను చూచి వలె, సంత్రస్తా = భయపడినది.

తా. అంతలో పట్టువస్త్రములనే ధరించు సీత తనకొరకై తీసుకొని వచ్చిన నారచీరలను చూచి, వల చూచిన లేడి వలె, భయపడిపోయినది. 9

మూ. సా వ్యపత్రపమాణేవ ప్రగృహ్య చ సుదుర్మనాః,
కైకేయ్యాః కుశచీరే తే జానకీ శుభలక్షణా. 10
అశ్రుసంపూర్ణనేత్రా చ ధర్మజ్ఞా ధర్మదర్శినీ,
గన్ధర్వరాజప్రతిమం భర్తారమిదమబ్రవీత్. 11

ప్ర. అ. సుదుర్మనాః = మిక్కిలి దుఃఖము పొందిన మనస్సు కలదీ, శుభలక్షణా = శుభమైన లక్షణములు కలదీ, ధర్మజ్ఞా = ధర్మము తెలిసినదీ, ధర్మదర్శినీ = ధర్మమును చూచునది అయిన, సా జానకీ = ఆ సీత, వ్యపత్రపమాణేవ = సిగ్గుపడుచునే, కైకేయ్యాః = కైకేయినుండి, తే = ఆ, కుశచీరే = కుశలతో తయారుచేసిన నారచీరలను, ప్రగృహ్య = గ్రహించి, అశ్రుసంపూర్ణనేత్రా = కన్నీటితో నిండిన నేత్రములు కలదై, గన్ధర్వరాజప్రతిమమ్ = గంధర్వ రాజుతో సమానుడైన, భర్తారమ్ = భర్తను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ధర్మము లన్నియు తెలిసినదీ, ధర్మమునందే దృష్టి కలదీ, ఉత్తమ లక్షణములు కలదీ యైన ఆ సీత కైకేయి చేతినుండి ఆ నారచీరలను సిగ్గుపడుచునే తీసుకొని, మిక్కిలి దుఃఖించుచు, కన్నీళ్లతో నిండిన నేత్రములు కలదై గంధర్వరాజుతో సమానుడైన భర్తతో ఇట్లు పలికెను. 11

మూ. కథం ను చీరం బధ్నన్తి మునయో వనవాసినః,
ఇతి హ్యకుశలా సీతా సా ముమోహ ముహుర్ముహుః.

ప్ర. అ. వనవాసినః = వనమునందు, మునయః = మునులు, చీరమ్ = నారచీరను, కథమ్ = ఎట్లు, బధ్నన్తి ను = కట్టెదరో, ఇతి = అని పలికి, సా సీతా = ఆ సీత, అకుశలా = చేతకానిదై, ముహుర్ముహుః = మాటిమాటికి, ముమోహ = మోహము చెందెను.

తా. "వనములో నివసించు మునులు నారచీరలను ఎట్లు కట్టుకుందురో" అని రామునితో పలికి సీత వాటిని ధరింప చేతగాక ఏమి చేయవలెనో తోచక అట్లే ఉండిపోయినది. 12

మూ. కృత్వా కణ్ఠే చ సా చీరమేకమాదాయ పాణినా,
తస్థౌ హ్యకుశలా తత్ర వ్రీడితా జనకాత్మజా. 13

ప్ర. అ. సా జనకాత్మజా = ఆ సీత, ఏకమ్ = ఒక, చీరమ్ = నారచీరను, కణ్ఠే = కంఠమునందు, కృత్వా = ఉంచి, పాణినా = హస్తముతో, ఆదాయ = పట్టుకొని, తత్ర = కట్టుకొనుటయందు, అకుశలా = చేతకానిదై, వ్రీడితా = సిగ్గుపడి, తస్థౌ = నిలచెను.

తా. సీత ఒక నారచీరను మెడపై వేసుకొని, ఒకటి చేతితో పట్టుకొని, ఎట్లు కట్టుకొనవలెనో తెలియక సిగ్గుపడుచు, నిలబడెను. 13

మూ. తస్యాస్తత్ క్షిప్రమాగమ్య రామో ధర్మభృతాం వరః,
చీరం బబన్ధ సీతాయాః కౌశేయస్యోపరి స్వయమ్. 14

ప్ర. అ. ధర్మభృతామ్ = ధర్మమును పోషించువారిలో, వరః = శ్రేష్ఠుడైన, రామః = రాముడు, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆగమ్య = వచ్చి, తత్ చీరమ్ = ఆ

నారచీరను. తస్యాః సీతాయాః = ఆ సీతయొక్క, కౌశేయస్య = పట్టువస్త్రము యొక్క, ఉపరి = పైన, స్వయమ్ = స్వయముగా, బబన్ధ = కట్టెను.

తా. ధర్మరక్షకులలో శ్రేష్ఠుడైన రాముడు, అది చూచి, వెంటనే సీత దగ్గరకు వెళ్లి, ఆమె ధరించి యున్న పట్టువస్త్రము పైననే స్వయముగా నారచీరను కట్టెను. 14

మూ. రామం ప్రేక్ష్య తు సీతాయాః బధ్నన్తం చీరముత్తమమ్,
అన్తఃపురగతా నార్యో ముముచుర్వారి నేత్రజమ్. 15

ప్ర. అ. సీతాయాః = సీతకు, చీరమ్ = నారచీరను, బధ్నన్తమ్ = కట్టుచున్న, ఉత్తమమ్ = శ్రేష్ఠుడైన, రామమ్ = రాముని, ప్రేక్ష్య = చూచి, అన్తఃపురగతాః = అంతఃపురములో ఉన్న, నార్యః = స్త్రీలు, నేత్రజమ్ = నేత్రమునుండి పుట్టిన, వారి = నీటిని, ముముచుః = విడిచిరి.

తా. ఆ విధముగా సీతకు రాముడు నారచీర కట్టుచుండగా చూచి, అంతఃపురములో నున్న స్త్రీ లందరును ఏడ్చిరి. 15

మూ. ఊచుశ్చ పరమాయస్తా రామం జ్వలితతేజసమ్,
వత్స నైవం నియుక్తేయం వనవాసే మనస్వినీ. 16

ప్ర. అ. పరమాయస్తాః = మిక్కిలి దుఃఖించుచున్నవారై, జ్వలితతేజసమ్ = ప్రజ్వలించుచున్న తేజస్సు గల, రామమ్ = రాముని గూర్చి, ఊచుశ్చ = పలికిరి. వత్స = ఓ వత్సా, మనస్వినీ = ఉత్తమ మైన మనస్సు గల, ఇయమ్ = ఈ సీత, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, వనవాసే = వనవాసమునందు, న నియుక్తా = ఆజ్ఞాపించ బడలేదు.

తా. వా రందరును మిక్కిలి దుఃఖించుచు, తేజస్సుతో ప్రజ్వలించుచున్న ఆ రామునితో ఇట్లనిరి. "నాయనా! ఉత్తమ మైన మనస్సు గల ఈ సీత కూడ ఈ విధముగ వనవాసమునకు వెళ్లవలె నని ఎవ్వరును ఆజ్ఞాపించలేదు కదా" 16

మూ. పితుర్వాక్యానురోధేన గతస్య విజనం వనమ్,
తావద్దర్శనమస్యాం నః సఫలం భవతు ప్రభో. 17

ప్ర. అ. ప్రభో=ఓ రామా! పితుః=తండ్రియొక్క, వాక్యానురోధేన=వాక్యమును అనుసరించి, విజనమ్=జనశూన్య మైన, వనమ్=వనమును గూర్చి, గతస్య=నీవు వెళ్లగా, తావత్=అంతవరకును, నః=మాకు, సఫలమ్=సఫల మైన, అస్యాః=ఈమెయొక్క, దర్శనమ్=దర్శనము, భవతు=అగుగాక.

తా. "నీవు తండ్రి మాటను అనుసరించి అరణ్యమునకు వెళ్ళిపోయిన పిమ్మట, నీవు వచ్చువరకును మేము ఈమెను చూచుచు సంతోషించెదము గాక."

మూ. లక్ష్మణేన సహాయేన వనం గచ్ఛస్వ పుత్రక,
నేయమర్హతి కల్యాణీ వస్తుం తాపసవద్వనే. 18

ప్ర. అ. పుత్రక=కుమారా! సహాయేన=సహాయభూతు డైన, లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునితో కూడ, వనమ్=వనమును గూర్చి, గచ్ఛస్వ=వెళ్ళుము. కల్యాణీ=మంగళస్వరూపురా లైన, ఇయమ్=ఈ సీత, తాపసవత్=ముని వలె, వనే=వనమునందు, వస్తుమ్=నివసించుటకు, నార్హతి=తగదు.

తా. "కుమారా! నీవు లక్ష్మణుని సహాయునిగా తీసుకొని అరణ్యమునకు వెళ్ళుము. మంగళస్వరూపిణి యైన ఈ సీత ముని వలె అరణ్యములో నివసించుటకు తగదు." 18

మూ. కురు నో యాచనాం పుత్ర! సీతా తిష్ఠతు భామినీ,
ధర్మనిత్యః స్వయం స్థాతుం న హీదానీం త్వమిచ్ఛసి. 19

ప్ర. అ. పుత్ర=కుమారా! నః=మాయొక్క, యాచనామ్=ప్రార్థనను, కురు=చేయుము. భామినీ=ఉత్తమ స్త్రీ యైన, సీతా=సీత, తిష్ఠతు=ఇచటనే ఉండుగాక. ధర్మనిత్యః=ధర్మమునందు స్థిరుడ వైన, త్వమ్=నీవు, స్వయమ్=తాను, స్థాతుమ్=ఉండుటకు, ఇదానీమ్=ఇపుడు, న ఇచ్ఛసి హి=ఇచ్ఛయించుటలేదు కదా.

తా. "కుమారా మా ప్రార్థనను అంగీకరించి, సీతను ఇచటనే ఉండి వేయుము. ధర్మమునందు స్థైర్యము గల నీవు ఉండుటకు ఎట్లైనను అంగీకరించుటలేదు కదా!". 19

మూ. తాసామేవంవిధా వాచః శృణ్వన్ దశరథాత్మజః,
బబన్ధైవ తదా చీరం సీతయా తుల్యశీలయా. 20

ప్ర. అ. దశరథాత్మజః = రాముడు, తాసామ్ = వారియొక్క, ఏవం విధాః = ఈ విధ మైన, వాచః = మాటలను, శృణ్వన్ = వినుచు, తదా = అపుడు, తుల్యశీలయా = సమాన మైన స్వభావముగల, సీతయా = సీతచేత, చీరమ్ = నార చీరను, బబన్ధైవ = కట్టించియే తీరెను.

రా. రాముడు వా రందరును ఇట్లు పలుకుచున్నను, తన వలె ధర్మ స్వభావము గల ఆ సీతకు నారచీరను కట్టెను. 20

మూ. చీరే గృహీతే తు తయా సమీక్ష్య నృపతేర్గురుః,
నివార్య సీతాం కైకేయీం వసిష్ఠో వాక్యమబ్రవీత్. 21

ప్ర. అ. తయా = ఆ సీతచేత, చీరే = నారచీర, గ్రహీతే = గ్రహింపబడిన దగుచుండగా, నృపతేః = రాజుయొక్క, గురుః = గురు వైన, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, సమీక్ష్య = చూచి, సీతామ్ = సీతను, నివార్య = నివారించి, కైకేయీమ్ = కైకేయిని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

రా. దశరథుని గురు వైన వసిష్ఠుడు సీత నారచీర గ్రహించుటను చూచి, ఆమెను నివారించి, కైకేయితో ఇట్లనెను. 21

మూ. అతిప్రవృత్తే దుర్మేధే కైకేయి కులపాంసని,
వఞ్చయిత్వా చ రాజానం న ప్రమాణేఽవతిష్ఠసే. 22

ప్ర. అ. అతిప్రవృత్తే = మితి మీరి ప్రవర్తించుచున్నదానా। దుర్మేధే = దుష్ట మైన బుద్ధి కలదానా। కులపాంసని = కులమును అపవిత్రము చేయుదానా। కైకేయి = ఓ కైకేయీ। రాజానమ్ = రాజును, వఞ్చయిత్వా చ = వంచించి కూడ, ప్రమాణే = న్యాయసమ్మత మైన ప్రమాణమునందు, న అవతిష్ఠసే = (నీవు) నిలుచుటలేదు.

రా. మితి మీరి ప్రవర్తించేదానా। చెడ్డ బుద్ధి కలదానా। కులమును అపవిత్రము చేయుదానా। ఓ కైకేయీ, రాజును ఈ విధముగా, వంచించితివి. ఇంకను ప్రమాణసమ్మత మైన న్యాయమార్గములో ప్రవర్తించుటలేదు. 22

మూ. న గన్తవ్యం వనం దేవ్యా సీతయా శీలవర్జితే,
అనుష్ఠాస్యతి రామస్య సీతా ప్రకృతమాసనమ్. 23

ప్ర. అ. శీలవర్జితే=సదాచారము లేనిదానా, దేవ్యా=దేవియైన, సీతయా= సీతచేత, వనమ్ = వనము, న గన్తవ్యమ్ = వెళ్లదగినది కాదు. సీతా = సీత, రామస్య=రామునియొక్క, ప్రకృతమ్ = ప్రస్తుతమైన, ఆసనమ్ = సింహాసనమును, అనుష్ఠాస్యతి=అధిష్ఠించగలదు.

తా. సదాచారము లేని ఓ కైకేయీ, సీత వనమునకు వెళ్లవలసిన పని లేదు. ఆమె ఇచటనే ఉండి రాముని సింహాసనమును అధిష్ఠించగలదు. 23

మూ. ఆత్మా హి దారాః సర్వేషాం దారసంగ్రహవర్తినామ్,
ఆత్మేయమితి రామస్య పాలయిష్యతి మేదినీమ్. 24

ప్ర. అ. దారసంగ్రహవర్తినామ్ = భార్యలను పరిగ్రహించి ఉండు, సర్వేషామ్ = అందరికిని, దారాః = భార్య, ఆత్మా హి = ఆత్మ కదా। ఇయమ్ = ఈ సీత, రామస్య = రామునియొక్క, ఆత్మా ఇతి = ఆత్మ అనే కారణమువలన, మేదినీమ్ = భూమిని, పాలయిష్యతి = పరిపాలించగలదు.

తా. గృహస్థు లందరికిని భార్య ఆత్మవంటిది. ఈ సీత రాముని ఆత్మ కావున రాజ్యమును పరిపాలించగలదు. 24

మూ. అథ యాస్యతి వైదేహీ వనం రామేణ సంగతా,
వయమప్యనుయాస్యామః పురం చేదం గమిష్యతి. 25

ప్ర. అ. అథ = అట్లుగాక, వైదేహీ = సీత, రామేణ = రామునితో, సంగతా = కూడినదై, వనమ్ = వనమును గూర్చి, యాస్యతి = వెళ్లినచో, వయమపి = మేము కూడ, అనుయాస్యామః=అనుసరించి వెళ్లెదము. ఇదమ్= ఈ, పురం చ = పట్టణము కూడ, గమిష్యతి = వెళ్లగలదు.

తా. అట్లు గాక సీత కూడ రామునితో అరణ్యమునకు వెళ్ళినచో మేము కూడ ఆమెను అనుసరించి వెళ్లెదము. ఈ పట్టణము కూడ వెళ్ళగలదు. 25

మూ. అన్తఃపాలాశ్చ యాస్యన్తి సదారో యత్ర రాఘవః,
సహోపజీవ్యం రాష్ట్రం చ పురం చ సపరిచ్ఛదమ్. 26

ప్ర. అ. సదారః = భార్యాసహితు డైన, రాఘవః = రాముడు, యత్ర = ఎక్కడ ఉండునో అచటికి, అన్తపాలాశ్చ = సరిహద్దులు పరిపాలించే వారును, సహోపజీవ్యమ్ = ఆధారపడి జీవింప దగిన రాజాతో కూడిన, రాష్ట్రం చ = రాష్ట్రము, సపరిచ్ఛదమ్ = పరివారముతో కూడిన, పురం చ = పట్టణము, యాస్యన్తి = వెళ్లగలరు.

తా. సరిహద్దులు పరిపాలించువా రందరును, దశరథ సహిత మైన ఈ రాష్ట్రము, సకలపరివారములు, పరికరములతో కూడిన ఈ నగరము, రాము డున్నచోటికే వెళ్ళిపోవును. 26

మూ. భరతశ్చ సశత్రుఘ్నశ్చీరవాసా వనేచరః,
వనే వసన్తం కాకుత్స్థమనువత్స్యతి పూర్వజమ్. 27

ప్ర. అ. సశత్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నునితో కూడిన, భరతశ్చ = భరతుడు కూడ, చీరవాసాః = నారచీరను ధరించినవాడై, వనేచరః = వనమునందు తిరుగుచు, వనే = వనమునందు, వసన్తం = నివసించుచున్న, పూర్వజమ్ = అన్నగా డైన, కాకుత్స్థమ్ = రాముని, అనువత్స్యతి = అనుసరించి నివసించగలడు.

తా. భరతశత్రుఘ్నులు కూడ నారచీరలు ధరించి, అడవికి పోయి అచట నివసించుచున్న అన్నగా రైన రామునితో కలసి, అక్కడనే నివసింప గలరు. 27

మూ. తతః శూన్యాం గతజనాం వసుధాం పాదపైః సహ,
త్వమేకా శాధి దుర్వృత్తా ప్రజానామహితే స్థితా. 28

ప్ర. అ. ప్రజానామ్ = ప్రజలయొక్క, అహితే = అహితమునందు, స్థితా = ఉన్న, దుర్వృత్తా = చెడ్డ నడవడిక గల, త్వమ్ ఏకా = నీవు ఒక్కతెవే, తతః = అటు పిమ్మట, గతజనామ్ = వెడలిపోయిన జనులు కలదీ, శూన్యామ్ = పాడుపడినదీ అయిన, వసుధామ్ = భూమిని, పాదపైః సహ = వృక్షములతో, శాధి = పరిపాలించుము.

తా. అటు పిమ్మట ప్రజలకు కీడు చేయుచున్నదానవూ, చెడ్డ నడవడిక కలదానవూ అయిన నీవు ఒక్కతెవే ప్రజ లందరు విడిచి పోవుటచే పాడుపడిన ఈ భూమిపై ఉన్న చెట్లను మాత్రమే పరిపాలించుము. 28

మూ. న హి తద్భవితా రాష్ట్రం యత్ర రామో న భూపతిః,
తద్వనం భవితా రాష్ట్రం యత్ర రామో నివత్స్యతి. 29

ప్ర. అ. యత్ర=ఎక్కడ, రామః=రాముడు, భూపతిః=రాజు, న=కాడో, తత్=అది, రాష్ట్రమ్=రాష్ట్రముగా, న భవితా హి=కాజాలదు కదా। యత్ర=ఎక్కడ, రామః=రాముడు, నివత్స్యతి=నివసించగలడో, తత్ వనమ్=ఆ వనము, రాష్ట్రమ్=రాష్ట్రముగా, భవితా=కాగలదు.

తా. రాముడు రాజుగా లేనిది రాజ్యము కాజాలదు. రాముడు నివసించు వనమే రాజ్యమగును. 29

మూ. న హ్యదత్తాం మహీం పిత్రా భరతః శాస్తుమర్హతి,
త్వయి చా పుత్రవద్వస్తుం యది జాతో మహీపతేః. 30

ప్ర. అ. భరతః=భరతుడు, మహీపతేః=దశరథునకు, జాతః యది=పుట్టినవాడైతే, పిత్రా=తండ్రిచేత, అదత్తామ్=ఇవ్వబడని, మహీమ్=భూమిని, శాస్తుమ్=పరిపాలించుటకు కాని, త్వయి=నీ విషయమున, పుత్రవత్=పుత్రుడు వలె, వస్తుం వా=నివసించుటకు గాని, న అర్హతి=తగడు.

తా. భరతుడు దశరథునికి పుట్టినవాడే అయినచో, తండ్రి తనకు మనః పూర్వకముగా ఇవ్వని రాజ్యమును పాలింపడు. నీ విషయమున పుత్రుడు వలె ప్రవర్తించడు. 30

మూ. యద్యపి త్వం క్షితితలాద్గగనం చోత్పతిష్యసి,
పితుర్వంశచరిత్రజ్ఞః సోఽన్యథా న కరిష్యతి. 31

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, క్షితితలాత్=భూతలమునుండి, గగనమ్=ఆకాశమును గూర్చి, ఉత్పతిష్యసి యద్యపి=ఎగిరినను, పితుర్వంశచరిత్రజ్ఞః=తండ్రి యొక్క వంశచరిత్ర తెలిసిన, సః=భరతుడు, అన్యథా=మరి యొక విధముగా, న కరిష్యతి=చేయడు.

తా. నీవు భూతలమునుండి ఆకాశమునకు ఎగురగల్గినను, తండ్రి వంశములో పుట్టిన పూర్వపురుషుల సచ్చరిత్రలు తెలిసిన ఆ భరతుడు, నీవు చెప్పినట్లు చేయడు. 31

మూ. తత్త్వయా పుత్రగర్ధిన్యా పుత్రస్య కృతమప్రియమ్,
లోకే హి స న విద్యేత యో న రామమనువ్రతః. 32

ప్ర. అ. తత్=ఆ కారణమువలన, పుత్రగర్ధిన్యా=పుత్రునియందు ప్రేమ గల, త్వయా=నీచేత, పుత్రస్య=నీ కుమారునకు, అప్రియమ్=అప్రియమే, కృతమ్=చేయబడినది. లోకే=ఈ లోకమునందు, యః=ఎవడు, రామమ్=రాముని, అనువ్రతః=అనుసరించినవాడు, న=కాడో, సః=అట్టివాడు, న విద్యేత హి=ఉండడుకదా!

తా. పుత్రునియందు ప్రేమతో నీవు పుత్రునకు అపకారమే చేయుచున్నావు. ఈ లోకములో రాముని అనుసరించనివాడు ఎవ్వడును ఉండడు కదా! 32

మూ. ద్రక్ష్యస్యద్యైవ కైకేయి పశువ్యాళమృగద్విజాన్,
గచ్ఛతః సహ రామేణ పాదపాంశ్చ తదున్ముఖాన్. 33

ప్ర. అ. కైకేయి=కైకేయీ, రామేణ సహ=రామునితో కలసి, గచ్ఛతః =వెళ్లుచున్న, పశువ్యాళమృగద్విజాన్=పశువులను, గజములను, మృగములను, పక్షులను, తదున్ముఖాన్=ఆ రాముని వైపు ముఖము త్రిప్పి ఉన్న, పాదపాంశ్చ =వృక్షములను, అద్యైవ=ఇపుడే, ద్రక్ష్యసి=చూడగలవు.

తా. ఓ కైకేయీ! పశువులు, గజములు, మృగములు, పక్షులు కూడ రాముని వెంటనే వెళ్ళుచుండగా, వృక్షము లన్నియు రాముని వైపే ముఖము త్రిప్పి నిలచి యుండగా నీవు ఇప్పుడే చూచెదవు. 33

మూ. అథోత్తమాన్యాభరణాని దేవి
దేహి స్నుషాయై వ్యపనీయ చీరమ్,
న చీరమస్యాః ప్రవిధీయతేతి
న్యవారయత్ తద్వసనం వసిష్ఠః. 34

ప్ర. అ. అథ=ఇంక, దేవి=ఓ కైకేయీ, చీరమ్=నారచీరను, వ్యప నీయ=తీసివేసి, స్నుషాయై=నీ కోడలైన సీతకు, ఉత్తమాని=ఉత్తమమైన, ఆభరణాని=అలంకారములను, దేహి=ఇమ్ము. అస్యాః=ఈమెకు, చీరమ్=

నారచీర, న ప్రవిధీయత = విధింపబడలేదు, ఇతి = అని, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, తత్ = ఆ, వసనమ్ = వస్త్రమును, న్యవారయత్ = నివారించెను.

తా. అందుచే ఈ నారచీరను తొలగించి సీతకు ఉత్తమ మైన ఆభరణాదులను ఇమ్ము. ఈమె కూడ నారచీరలు కట్టవలె నని విధింపబడలేదు కదా, అని చెప్పుచు వసిష్ఠుడు కైకేయి యిచ్చిన ఆ వస్త్రమును, సీత కట్టుకొనుచుండగా నివారించెను. 34

మూ. ఏకస్య రామస్య వనే నివాస
స్త్వయా వృతః కేకయరాజపుత్రి,
విభూషితేయం ప్రతికర్మనిత్యా
వసత్వరణ్యే సహ రాఘవేణ. 35

ప్ర. అ. కేకయరాజపుత్రి = ఓ కైకేయీ, త్వయా = నీచేత, ఏకస్య రామస్య = రామునికి ఒక్కనికే, వనే = వనమునందు, నివాసః = నివాసము, వృతః = కోరబడినది. ఇయమ్ = ఈ సీత, విభూషితా = అలంకరింపబడినదై, ప్రతికర్మనిత్యా = నిత్యము అలంకరించుకొన్నదై, రాఘవేణ సహ = రామునితో కూడ, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, వసతు = నివసించు గాక;

తా. ఓ కైకేయీ! నీవు రాముని కొక్కనికే కదా! వనవాసము కోరినది; అందుచే ఈమె అలంకారములను ధరించి, నిత్యము శరీరసంస్కారము చేసికొనుచు, రామునితో కూడ అరణ్యములో నివసించుగాక. 35

మూ. యానైశ్చ ముఖ్యైః పరిచారకైశ్చ
సుసంవృతా గచ్ఛతు రాజపుత్రీ,
వస్త్రైశ్చ సర్వైః సహితైర్విధానై
ర్నేయం వృతా తే వరసంప్రదానే. 36

ప్ర. అ. రాజపుత్రీ = సీత, ముఖ్యైః = శ్రేష్ఠ మైన, యానైశ్చ = వాహనములతోను, పరిచారకైశ్చ = పరిచారకులతోను, సుసంవృతా = కూడినదై, వస్త్రైశ్చ = వస్త్రములతోను, సర్వైః = సమస్త మైన, సహితైః = ఒకచోట చేరి

యున్న, విధానై = ఉపకరణములతోను కూడి, గచ్ఛతు = వెళ్ళుగాక. తే = నీ యొక్క, వరసంప్రదానే = వరముల నిచ్చుటయందు, ఇయమ్ = ఈమె, న వృతా = కోరఁబడలేదు కదా।

తా. సీతాదేవి వెంట ప్రధాన మైన వాహనములు, పరిచారకులు, వస్త్రములు అన్ని విధము లైన ఉపకరణములు కూడ వెళ్ళుగాక. నీవు వరములను కోరి నప్పుడు ఈమె కూడ వెళ్లవలెను అని కోరలేదు కదా। 36

మూ. తస్మింస్తథా జల్పతి విప్రముఖ్యే
గురౌ నృపస్యాప్రతిమప్రభావే.
నైవ స్మ సీతా వినివృత్తభావా
ప్రియస్య భర్తుః ప్రతికారకామా. 37

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
సప్తత్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. నృపస్య = రాజుయొక్క, గురౌ = గురువు, అప్రతిమప్రభావే = సాటి లేని ప్రభావము కలవాడు, విప్రముఖ్యే = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడు అయిన, తస్మిన్ = ఆ వసిష్ఠుడు, తథా = అట్లు, జల్పతి = పలుకుచుండగా, సీతా = సీత, ప్రియస్య = ప్రియు డైన, భర్తుః = భర్తకు, ప్రతికారకామా = సరి యైన కార్యమును చేయ గోరుచున్నదై, వినివృత్తభావా = మరలిన భావము కలది, నైవ స్మ = కాలేదు.

తా. సాటి లేని ప్రభావము కలవాడూ, రాజగురువూ, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడూ అయిన ఆ వసిష్ఠుడు, అట్లు చెప్పుచున్నను తనకు అతిప్రియు డైన భర్తకు తగిన శుశ్రూషాదికార్యమును చేయదలచి ఉన్న ఆ సీత తన అభిప్రాయమును మార్చు కొనక అరణ్యమునకు వెళ్లుటకే సిద్ధమాయెను. 37

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండములో ముప్పదియేడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అష్టాత్రింశః సర్గః

[దశరథమహారాజు సీత నారచీరలు దాల్చుట అనుచిత మని పలికి, కైకను నిందించుట, శ్రీరాముడు తల్లి కౌసల్యను దయతో చూడవలయునని తండ్రిని కోరుట.]

మూ. తస్యాం చీరం వసానాయాం నాథవత్యామనాథవత్,
ప్రచుక్రోశ జనస్సర్వో ధిక్త్వాం దశరథం త్వితి. 1

ప్ర. అ. నాథవత్యామ్ = రాముడు నాథుడుగా గల, తస్యామ్ = ఆ సీత, అనాథవత్ = నాథుడు లేనిది వలె, చీరమ్ = నారచీరను, వసానాయామ్ = ధరించుచుండగా, సర్వః = సమస్త మైన, జనః = జనము, త్వామ్ = నిన్ను గూర్చి, ధిక్ = నింద అవుగాక। ఇతి = అని, దశరథమ్ = దశరథుని గూర్చి, ప్రచుక్రోశ = ఏడ్చెను.

తా. నాథుడు గల ఆ సీత అనాథురాలు వలె నారచీరను ధరించుచుండగా చూచి, జను లెల్లరును గట్టిగా ఏడ్చుచు, "ఛీఛీ" యని దశరథుని నిందించిరి. 1

మూ. తేన తత్ర ప్రణాదేన దుఃఖితస్స మహీపతిః,
చిచ్ఛేద జీవితే శ్రద్ధాం ధర్మే యశసి చాత్మనః. 2

ప్ర. అ. మహీపతిః = ఆ రాజు, తత్ర = అక్కడ, తేన ప్రణాదేన = ఆ ఏడ్పుల ధ్వనిచేత, దుఃఖితః = దుఃఖితు డై, ఆత్మనః = తనయొక్క, జీవితే = జీవితమునందును, ధర్మే = ధర్మమునందును, శ్రద్ధామ్ = శ్రద్ధను, చిచ్ఛేద = ఛేదించెను.

తా. ఆ జనుల ఆర్తధ్వని వినగానే దశరథుడు, దుఃఖితుడై, తన జీవితమునందు, ధర్మమునందు, కీర్తియందు కూడ, శ్రద్ధను విడనాడెను. 2

మూ. స నిశ్శ్వస్యోష్ణమైక్ష్వాక స్తాం భార్యామిదమబ్రవీత్,
కైకేయి కుశచీరేణ న సీతా గన్తుమర్హతి. 3

ప్ర. అ. సః = ఆ, ఐక్ష్వాకః = దశరథుడు, ఉష్ణమ్ = వేడిగా, నిశ్శ్వస్య = నిట్టూర్చి, భార్యామ్ = భార్యను గూర్చి. ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను. కైకేయి = కైకేయీ! సీతా = సీత, కుశచీరేణ = నారచీరతో, గన్తుమ్ = వెళ్ళుటకు, నార్హతి = తగదు.

తా. ఆ దశరథమహారాజు వేడిగా నిట్టూర్చుచు, "ఓ కైకేయీ! సీత నారచీరను ధరించి వనమునకు వెళ్లరాదు." అని భార్యతో పలికెను. 3

మూ. సుకుమారీ చ బాలా చ సతతం చ సుఖోచితా,
నేయం వనస్య యోగ్యేతి సత్యమాహ గురుర్మమ. 4

ప్ర. అ. సుకుమారీ చ = సుకుమారురాలును, బాలా చ = చిన్న వయస్సు కలది, సతతమ్ = ఎల్లపుడు, సుఖోచితా = సుఖమునకు అలవాటు పడినది యైన, ఇయమ్ = ఈమె, వనస్య = వనమునకు, న యోగ్యా = తగినది కాదు, ఇతి = అని, మమ గురుః = నా గురువు, సత్యమ్ = సత్యముగనే, ఆహ = పలుకుచున్నాడు.

తా. ఈ సీత సుకుమారురాలు. చిన్న వయస్సు కలది. ఎల్లపుడును సుఖములకు అలవాటుపడినది. అట్టి ఈమె వనవాసమునకు తగినది కాదు అని నా గురువు చెప్పిన మాట నిజమే. 4

మూ. ఇయం హి కస్యాపకరోతి కించి
త్తపస్వినీ రాజవరస్య కన్యా,
యా చీరమాసాద్య జనస్య మధ్యే
స్థితా విసంజ్ఞా శ్రమణీవ కాచిత్. 5

ప్ర. అ. యా = ఏ సీత, చీరమ్ = నారచీరను, ఆసాద్య = పొంది, కాచిత్ = ఒకానొక, శ్రమణీవ = సన్యాసిని వలె, విసంజ్ఞా = మూర్ఛితురాలై, జనస్య = జనముయొక్క, మధ్యే = మధ్యయందు, స్థితా = నిలబడి యున్నదో, ఇయమ్ = అట్టి, రాజవరస్య కన్యా = రాజశ్రేష్ఠుడైన జనకుని కుమార్తె అయిన,

తపస్వినీ = జాలిపడదగిన సీత, కస్య = ఎవనికి, కించిత్ = ఏ కొంచెము, అపకరోతి = అపకారము చేసినది?

తా. జనకమహారాజు కూతు రైన ఈ సీత ఎవరో ఒక సన్యాసిని వలె నారచీర గట్టి, స్పృహ తప్పి, దీనురా లై జనుల మధ్య ఈ విధముగా నిలిచి యుండుటకు ఈమె ఎవరికి ఏ అపకారము చేసినది? 5

మూ. చీరాణ్యపాస్యా జ్జనకస్య కన్యా
నేయం ప్రతిజ్ఞా మమ దత్తపూర్వా,
యథాసుఖం గచ్ఛతు రాజపుత్రీ
వనం సమగ్రా సహ సర్వరత్నైః. 6

ప్ర. అ. జనకస్య = జనకుని, కన్యా = కూతు రైన సీత, చీరాణి = నారచీరలను, అపాస్యా = విడుచుగాక. ఇయమ్ = ఈ, ప్రతిజ్ఞా = ప్రతిజ్ఞ, మమ = నాకు, దత్తపూర్వా = పూర్వము ఇవ్వబడినది, న = కాదు. రాజపుత్రీ = సీత, సర్వరత్నైః సహ = సకలరత్నములతో కూడ, సమగ్రా = నిండిన దై, వనమ్ = వనమును గూర్చి, యథాసుఖమ్ = సుఖముగా, గచ్ఛతు = వెళ్ళుగాక.

తా. జనకుని కుమారి యైన ఈ సీత, నారచీరలను ధరింప వలసిన పని లేదు. నేను నీకు ఈ విధముగా ప్రతిజ్ఞ చేసి యుండలేదు. అందుచే ఈ రాజపుత్రి సమస్త మైన రత్నములను (ఉత్తమ వస్తువులను) వెంట తీసుకొని వనమునకు సుఖముగా వెళ్ళుగాక. 6

మూ. అజీవనార్హేణ మయా నృశంసా
కృతా ప్రతిజ్ఞా నియమేన తావత్,
త్వయా హి బాల్యాత్ ప్రతిపన్న మేతత్
తన్మాం దహేద్ వేణుమివాత్మపుష్పమ్. 7

ప్ర. అ. అజీవనార్హేణ = జీవించుటకు తగని, మయా = నాచేత, నియమేన = నిర్బంధముచేత, నృశంసా = క్రూర మైన, ప్రతిజ్ఞా = ప్రతిజ్ఞ, కృతా తావత్ = చేయబడినది, బాల్యాత్ = మూర్ఖత్వము వలన, త్వయా = నీచేత, ఏతత్ = ఇది, ప్రతిపన్నం హి = నిశ్చయింపబడినది కదా; తత్ = అది, వేణుమ్ =

వెదురుకళ్లను, ఆత్మపుష్పమ్ ఇవ = తన పుష్పము వలె, మామ్ = నన్ను, దహేత్ = కాల్చివేయును.

తా. జీవించుటకు అర్హత లేని నేను నీ నిర్బంధముచే క్రూర మైన ప్రతిజ్ఞ చేసినాను. నీవు మూర్ఖత్వముతో చేయుచున్న ఈ పని వెదురుకళ్లను తన పుష్పమే దహించి నట్లు నన్ను దహించివేయగలదు. 7

మూ. రామేణ యది తే పాపే కించిత్కృతమశోభనమ్,
అపకారః క ఇహ తే వైదేహ్యా దర్శితోఽధమే. 8

ప్ర. అ. పాపే = ఓ పాపాత్మురాలా! అధమే = ఓ నీచురాలా! రామేణ = రామునిచేత, తే = నీ విషయమున, కించిత్ = ఏ మైన, అశోభనమ్ = కష్టము, కృతం యది = చేయబడినను, వైదేహ్యా = సీతచేత, ఇహ = ఇక్కడ, తే = నీకు, కః = ఏ, అపకారః = అపకారము, దర్శితః = చూపబడినది?

తా. ఓ పాపాత్మురాలా! నీచురాలా! రాముడు నీ కేమైన చెడుగు చేసినా డేమో కాని, సీత నీ కేమి అపకారము చేసినది? 8

మూ. మృగీవోత్ఫుల్లనయనా మృదుశీలా తపస్వినీ,
అపకారం కమిహ తే కరోతి జనకాత్మజా. 9

ప్ర. అ. మృగీవ = ఆడ లేడి వలె, ఉత్ఫుల్లనయనా = వికసించిన నేత్రములు గలదీ, మృదుశీలా = మృదు వైన స్వభావముగలదీ, తపస్వినీ = దీనురాలు అయిన, జనకాత్మజా = సీత, ఇహ = ఇచట, తే = నీకు, కమ్ అపకారమ్ = ఏమి అపకారమును, కరోతి = చేయుచున్నది.

తా. ఆడలేడి వలె విశాల మైన నేత్రములు గల ఈ సీత, మృదు వైన స్వభావము గలది. జాలి చూపదగినది. అట్టి ఈమె నీకు ఏమి అపకారము చేసినది? 9

మూ. నను పర్యాప్తమేతత్తే పాపే రామవివాసనమ్,
కిమేభిః కృపణైర్భూయః పాతకైరపి తే కృతైః. 10

ప్ర. అ. పాపే = పాపాత్మురాలా, ఏతత్ = ఈ, రామవివాసనమ్ = రాముని వనమునకు పంపుట, తే = నీకు, పర్యాప్తం నను = చాలును కదా! భూయః =

జంకను, కృతైః = చేయబడిన, కృపణైః = నీచమైన, ఏభిః = ఈ, పాతకైరపి = పాతకములచేత కూడ, తే = నీకు, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము?

తా. పాపాత్మురాలా! నీవు రాముని వనమునకు పంపివేయుచున్నావు. అది చాలక జంకను ఈ నీచమైన పాపములు ఎందుకు చేయుచున్నావు? 10

మూ. ప్రతిజ్ఞాతం మయా తావత్ త్వయోక్తం దేవి శృణ్వతా,
రామం యదభిషేకాయ త్వమిహాగత మబ్రవీః. 11

ప్ర. అ. దేవి = ఓ కైకేయీ! అభిషేకాయ = అభిషేకనిమిత్తము, ఇహ = ఇక్కడికి, ఆగతమ్ = వచ్చిన, రామమ్ = రాముని గూర్చి, త్వమ్ = నీవు, అబ్రవీః = పలికితివో, త్వయా = నీచేత, ఉక్తమ్ = పలుకబడిన దానిని, శృణ్వతా = విన్న, మయా = నాచేత, తావత్ = అంతవరకును, ప్రతిజ్ఞాతమ్ = ప్రతిజ్ఞ చేయబడినది.

తా. అభిషేకము సందర్భమున రాముడు ఇక్కడికి వచ్చినపుడు నీవు అతనితో ఏమి చెప్పినావో అది విని నేను అంత మాత్రమే ప్రతిజ్ఞ చేసితిని. 11

మూ. తత్త్వేతత్సమతిక్రమ్య నిరయం గన్తుమిచ్ఛసి,
మైథిలీమపి యా హి త్వ మీక్షసే చీరవాసినీమ్. 12

ప్ర. అ. యా = ఏ, త్వం = నీవు, తత్ ఏతత్ = దానినంతను, అతిక్రమ్య = అతిక్రమించి, మైథిలీం అపి = సీతనుకూడ, చీరవాసినీం = నారచీరను ధరించినదానినిగా, ఈక్షసే = చూచుచున్నావో, అట్టి నీవు, నిరయం = నరకమును, గన్తుం = వెళ్ళుటకు, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

తా. దానిని మించి సీత నారచీర కట్టుకొని యుండగా చూడవలెనని కూడ కోరుచు, నీవు నరకమునకు పోవుచున్నావు. 12

మూ. ఇతీవ రాజా విలపన్మహాత్మా
శోకస్య నాన్తం స దదర్శ కించిత్,
భృశాతురత్వాచ్చ పపాత భూమౌ
తేనైవ పుత్రవ్యసనేన మగ్నః. 13

ప్ర. అ. మహాత్మా = మహాత్ము డైన, సః రాజా = ఆ రాజు, ఇతీవ = ఈ విధముగా, విలపన్ = విలపించుచు, శోకస్య = శోకమునకు, కించిత్ = కొంచెము కూడ, అన్తమ్ = అంతమును, న దదర్శ = చూడలేదు. భృశాతుర త్వాచ్చ = మిక్కిలి మానసిక పీడ కలవా డగుటవలన, తేన = ఆ, పుత్రవ్యసనేన ఏవ = పుత్రవ్యసనము చేతనే, మగ్నః = మునిగిపోయినవా డై, భూమౌ = నేలపై, పపాత = పడెను.

తా. ఈ విధముగా విలపించుచున్న ఆ దశరథమహారాజునకు ఆ దుఃఖము నకు ఏ మాత్రము అంతము కనబడలేదు. అతడు పుత్రవ్యసనములో మునిగి అత్యధిక మైన మనోవేదనతో నేలపై పడిపోయెను. 13

మూ. ఏవం బ్రువన్తం పితరం రామః సమ్ప్రస్థితో వనం,
అవాక్ఛిరసమాసీన మిదం వచనమబ్రవీత్. 14

ప్ర. అ. వనమ్ = వనమును గూర్చి, సంప్రస్థితః = ప్రయాణ మైన, రామః = రాముడు, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, బ్రువన్తమ్ = పలుకుచున్నవాడూ, అవాక్ఛిరసమ్ = క్రిందకు వంగిన శిరస్సు కలవాడూ, ఆసీనమ్ = కూర్చున్న వాడూ అయిన, పితరమ్ = తండ్రినిగూర్చి, ఇదం వచనమ్ = ఈ వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. వనమునకు ప్రయాణ మైన ఆ రాముడు, ఈ విధముగా పలుకుచు, తల వంచి కూర్చొని యున్న తండ్రితో ఇట్లనెను. 14

మూ. ఇయం ధార్మిక కౌసల్యా మమ మాతా యశస్వినీ,
వృద్ధా చాక్షుద్రశీలా చ న చ త్వాం దేవ గర్హతే. 15

ప్ర. అ. ధార్మిక = ఓ ధర్మాత్ముడా! దేవ = ఓ రాజా, యశస్వినీ = కీర్తి గలిగినదీ, మమ మాతా = నా తల్లియు అయిన, ఇయమ్ = ఈ, కౌసల్యా = కౌసల్య, వృద్ధా = వృద్ధురాలు. అక్షుద్రశీలా చ = నీచము కాని స్వభావము కలది. త్వామ్ = నిన్ను, న చ గర్హతే = నిందించదు కూడ.

తా. ధర్మాత్ముడ వైన ఓ మహారాజా! కీర్తిమంతురా లైన నా తల్లి కౌసల్య వృద్ధురా లైనది. ఈమె నీచస్వభావము కలది కాదు. ఎన్నడును నిన్ను నిందించి ఎరుగదు. 15

మూ. మయా విహీనాం వరద ప్రపన్నాం శోకసాగరమ్,
అదృష్టపూర్వవ్యసనాం భూయస్సమ్మన్తుమర్హసి. 16

ప్ర. అ. వరద = వరములం నిచ్చువాడా। మయా = నాతో, విహీనామ్ = వియోగమును పొందినది, శోకసాగరమ్ = దుఃఖసముద్రమును, ప్రపన్నామ్ = పొందినదీ, అదృష్టపూర్వవ్యసనామ్ = పూర్వ మెన్నడును చూడబడని వ్యసనములు కలదీ, అయిన, ఈమెను, భూయః = అధికముగా, సమ్మన్తుమ్ = ఆదరించుటకు, అర్హసి = తగి యున్నావు.

తా. వరముల నిచ్చు ఓ మహారాజా। పూర్వ మెన్నడును ఇట్టి కష్టములు ఎరుగని ఈమె నేను దూరముగా వెళ్ళిపోవుటచే శోకసముద్రములో మునిగి పోవును. అట్టి ఈమెను ఎక్కువ ఆదరముతో చూడుము. 16

మూ. పుత్రశోకం యథా నర్చేత్త్వయా పూజ్యేన పూజితా,
మాం హి సంచిన్తయన్తీ సా త్వయి జీవేత్ తపస్వినీ. 17

ప్ర. అ. తపస్వినీ = దీనురాలైన, సా = ఆమె, మామ్ = నన్ను గూర్చి, సంచిన్తయన్తీ = ఆలోచించుచున్నదై, పుత్రశోకమ్ = పుత్రశోకమును, యథా = ఎట్లు, న ఋచ్ఛేత్ = పొందదో, ఆ విధముగా, పూజ్యేన = పూజ్యుడవైన, త్వయా = నీచేత, పూజితా = ఆదరింపబడినదై, త్వయి = నీయందు, జీవేత్ = జీవించును.

తా. నన్ను గూర్చి ఆలోచించుచు ఈమె పుత్రశోకము పొందకుండునట్లుగా పూజ్యుడవైన నీవు ఆదరించినచో దీనురాలైన ఈమె నీపై ఆధారపడి జీవించును. 17

మూ. ఇమాం మహేన్ద్రోపమ జాతగర్ధినీం
తథా విధాతుం జననీం మమార్హసి,
యథా వనస్థే మయి శోకకర్శితా
న జీవితం న్యస్య యమక్షయం వ్రజేత్. 18

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
అష్టత్రింశః సర్గః.

ప్ర. అ. మహేంద్రోపమ = మహేంద్రునితో సమానమైనవాడా! మయి = నేను, వనస్థే = వనమునందుండగా, శోకకర్శితా = దుఃఖముచే కృశింపచేయబడినదై, జీవితమ్ = జీవితమును, న్యస్య = విడచి, యథా = ఎట్లు, యమక్షయమ్ = యముని గృహమును, న ప్రవ్రజేత్ = వెళ్ళకుండునో, తథా = అట్లు, జాతగర్ధినీమ్ = పుత్రునియందు అధికప్రేమ గల, ఇమామ్ = ఈ, మమ జననీమ్ = నా తల్లిని, విధాతుమ్ = చేయుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. మహేంద్రునితో సమానమైనవాడా! అధికమైన పుత్రప్రేమ గల నా తల్లి, నేను వనమునకు వెళ్ళిన పిమ్మట, శోకముచే కృశించి ప్రాణములు విడిచి యమలోకమునకు వెళ్ళకుండునట్లు చూచుకొనుము. 18

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ముప్పదియెనిమిదవ సర్గ సమాప్తము

అథ ఏకోనచత్వారింశః సర్గః

[*దశరథుని విలాపము. రాజాజ్ఞచే సుమంత్రుడు రామునికై రథమును కొనివచ్చుట, కోశాధిపతి సీతకై అమూల్యవస్త్రములు, ఆభరణముల నిచ్చుట, కౌసల్య సీతకు పతిసేవ నుపదేశించుట, సీత ఆ ఉపదేశమును స్వీకరించుట, శ్రీరాముడు తన తండ్రిని దోషదృష్టితో చూడకు మని తల్లిని ప్రార్థించుట. తక్కిన తల్లులను సెల వడుగుట.*]

మూ. రామస్య తు వచః శ్రుత్వా మునివేషధరం చ తమ్,
సమీక్ష్య సహ భార్యాభిః రాజా విగతచేతనః. 1
నైనం దుఃఖేన సంతప్తః ప్రత్యవైక్షత రాఘవమ్,
న చైనమభి సంప్రేక్ష్య ప్రత్యభాషత దుర్మనాః. 2

ప్ర. అ. భార్యాభిః సహ=భార్యలతో కూడిన, రాజా=రాజు, రామస్య=రామునియొక్క, వచః=మాటను, శ్రుత్వా=విని, మునివేషధరమ్=మునివేషము ధరించిన, తమ్=అతనిని, సమీక్ష్య చ=చూచి, విగతచేతనః=తొలగిన చైతన్యము కలవాడై, దుఃఖేన=దుఃఖముచేత, సంతప్తః=తపించబడినవాడై, ఏనమ్=ఈ, రాఘవమ్=రాముని, న ప్రత్యవైక్షత=చూడలేదు. దుర్మనాః=పీడిత మైన మనస్సు కలవాడై, ఏనమ్=ఈతనిని, అభిసంప్రేక్ష్య=చూచి, న ప్రత్యభాషత చ=బదులు చెప్పలేదు.

తా. ఆ రాముని మాటలు విని, అతనిని మునివేషములో నుండగా చూడగనే దశరథునకును, అతని భార్యలకును, మూర్ఛ వచ్చెను. దుఃఖ సంతప్తుడైన ఆ దశరథుడు, రాముని వైపు చూడలేకపోయెను. దుఃఖముతో నిండిన మనస్సుతో అతడు రాముని ముఖములోనికి చూచి, బదులు చెప్పలేకపోయెను.

మూ. స ముహూర్తమివాసంజ్ఞో దుఃఖితశ్చ మహీపతిః,
విలలాప మహాబాహూ రామమేవానుచిన్తయన్. 3

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల, సః మహీపతిః = ఆ రాజు, ముహూర్తమ్ = క్షణకాలము, అసంజ్ఞః ఇవ = సంజ్ఞ లేనివాడి వలె నుండి, దుఃఖితశ్చ = దుఃఖితుడై, రామమ్ ఏవ = రామునే, అనుచిన్తయన్ = చింతించుచు, విలలాప = ఏడ్చెను.

తా. ఆజానుబాహుడైన ఆ దశరథుడు కొంచెము సేపు సంజ్ఞ లేక పడి యుండి, దుఃఖించుచు, రాముని గూర్చియే ఆలోచించుచు ఏడ్చెను. 3

మూ. మన్యే ఖలు మయా పూర్వం వివత్సా బహవః కృతాః,
ప్రాణినో హింసితా వాపి తస్మాదిదముపస్థితమ్. 4

ప్ర. అ. మయా = నాచేత, పూర్వమ్ = పూర్వము, బహవః = చాలమంది, వివత్సాః = పిల్లలకు దూరమైన వారుగ, కృతాః = చేయబడినారు. వాపి = లేక, ప్రాణినః = ప్రాణులు, హింసితాః = చంపబడినవి. తస్మాత్ = అందువలననే, ఇదమ్ = ఇది, ఉపస్థితమ్ = వచ్చినదని, మన్యే ఖలు = తలచుచున్నాను.

తా. పూర్వము నే నెందరినో తమ పిల్లలనుండి విడదీసి యుంటిని, లేదా ప్రాణులను చంపి యుంటిని. అందువలననే ఇది వచ్చి పడినది అనుకొనుచున్నాను. 4

మూ. న త్వేవానాగతే కాలే దేహాచ్చ్యవతి జీవితమ్,
కైకేయ్యా క్లిశ్యమానస్య మృత్యుర్మమ న విద్యతే. 5
మోహం పావకసంకాశం పశ్యామి పురతః స్థితమ్,
విహాయ వసనే సూక్ష్మే తాపసాచ్ఛాదమాత్మజమ్. 6

ప్ర. అ. కాలే = కాలము, అనాగతే = రాకుండగా, దేహాత్ = దేహము నుండి, జీవితమ్ = ప్రాణము, న చ్యవతి = జారిపోదు. యః అహమ్ = ఏ నేను, సూక్ష్మే = సన్నని, వసనే = వస్త్రములను, విహాయ = విడచి, తాపసాచ్ఛాదనమ్ = మునివస్త్రములను ధరించిన, పావకసంకాశమ్ = అగ్నితో సమానుడైన, ఆత్మ

జమ్ = కుమారుని, పురతః స్థితమ్ = ఎదుట నిలిచి యుండగా, పశ్యామి = చూచుచున్నానో, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, క్లిశ్యమానస్య = బాధింపబడుచున్న, మమ = అట్టి నాకు, మృత్యుః = మృత్యువు, న విద్యతే = లేదు కదా.

తా. కాలము రాకుండ ప్రాణములు దేహము విడిచి వెళ్ళవు. అందు చేతనే కైకేయిచే ఈ విధముగా పీడింపబడుచున్న నేను అగ్నితో సమానుడైన కుమారుడు, సన్నని వస్త్రములు విడిచి మునులు ధరించు నారచీరలు ధరించి, ఎదుట నిలిచి యుండగా చూచికూడ మరణించ కున్నాను. 6

మూ. ఏకస్యాః ఖలు కైకేయ్యాః కృతేఽయం క్లిశ్యతే జనః,
స్వార్థే ప్రయతమానాయాః సంశ్రిత్య నికృతిం త్విమామ్.

ప్ర. అ. ఇమామ్ = ఈ, నికృతిమ్ = కుట్రను, సంశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, స్వార్థే = స్వప్రయోజనమునకై, ప్రయతమానాయాః = ప్రయత్నించుచున్న, ఏకస్యాః = ఒక్క, కైకేయ్యాః కృతే = కైకేయి కొరకై, అయం జనః = ఈ జనమంతయు, క్లిశ్యతే = బాధపడుచున్నది.

తా. ఈ విధముగా కుట్ర పన్ని స్వలాభముకొరకు ప్రయత్నించుచున్న ఒక్క కైకేయి మూలమున ఈ జను లందరు బాధపడుచున్నారు. 7

మూ. ఏవముక్త్వా తు వచనం బాష్పేణ పిహితేన్ద్రియః,
రామేతి సకృదేవోక్త్వా వ్యాహర్తుం న శశాక హ. 8

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, వచనమ్ = వాక్యమును, ఉక్త్వా = పలికి, బాష్పేణ = బాష్పముచేత, పిహితేన్ద్రియః = కప్పివేయబడిన ఇంద్రియములు కలవాడై, రామేతి = రామా యని, సకృదేవ = ఒక్క మారే, ఉక్త్వా = పలికి, వ్యాహర్తుమ్ = మాటలాడుటకు, న శశాక హ = సమర్థుడు కాలేదు.

తా. అతడు ఈ విధముగా పలికి బాష్పము ఇంద్రియములను కప్పివేయగా "రామా" అని ఒక్కమారు అని ఇంకేమియు పలుకలేకపోయెను.

మూ. సంజ్ఞాం తు ప్రతిలభ్యైవ ముహూర్తాత్స మహీపతిః,
నేత్రాభ్యామశ్రుపూర్ణాభ్యాం సుమన్త్రమిదమబ్రవీత్. 9

ప్ర. అ. సః మహీపతిః = ఆ రాజు, ముహూర్తాత్ = క్షణకాలములో, సంజ్ఞామ్ = సంజ్ఞను, ప్రతిలభ్యైవ = పొంది, అశ్రుపూర్ణాభ్యామ్ = కన్నీళ్లతో నిండిన, నేత్రాభ్యామ్ = నేత్రములతో, సుమంత్రమ్ = సుమంత్రుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. కొంతసేపటికి స్పృహ వచ్చిన ఆ దశరథుడు, కన్నీళ్ల కార్చుచు, సుమంత్రునితో ఇట్లనెను. 9

మూ. ఔపవాహ్యం రథం యుక్త్వా త్వమాయాహి హయోత్తమైః,
ప్రాపయైనం మహాభాగమితో జనపదాత్పరమ్. 10

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, ఔపవాహ్యమ్ = ప్రయాణమునకు తగిన, రథమ్ = రథమును, హయోత్తమైః = ఉత్తమమైన అశ్వములతో, యుక్త్వా = కూర్చి, ఆయాహి = రమ్ము. ఏనమ్ = ఈ, మహాభాగమ్ = గొప్ప భాగ్యవంతుడైన శ్రీరాముని, ఇతః = ఇచ్చటినుండి, జనపదాత్ = దేశముకంటె, పరమ్ = అవతల నున్న స్థానమును, ప్రాపయ = పొందింపుము.

తా. నీవు ప్రయాణమునకు అనుకూలమైన రథమునకు ఉత్తమమైన అశ్వములు కట్టి, తీసుకొనివచ్చి మహాభాగ్యశాలియైన ఈ రాముని ఈ దేశమునకు అవతల నున్న వనమునకు చేర్పుము. 10

మూ. ఏవం మన్యే గుణవతాం గుణానాం ఫలముచ్యతే,
పిత్రా మాత్రా చ యత్సాధుర్వీరో నిర్వాస్యతే వనమ్. 11

ప్ర. అ. గుణవతామ్ = గుణవంతులయొక్క, గుణానామ్ = గుణములకు, ఫలమ్ = ఫలము, ఏవమ్ = ఈ విధముగనే, ఉచ్యతే = చెప్పబడును అని, మన్యే = తలంచుచున్నాను. యత్ = ఏ కారణమువలన, సాధుః = సత్పురుషుడైన, వీరః = వీరుడు, పిత్రా = తండ్రిచేతను, మాత్రా చ = తల్లిచేతను, వనమ్ = వనమును గూర్చి, నిర్వాస్యతే = పంపివేయబడుచున్నాడో.

తా. సత్పురుషుడు, వీరుడు అయిన కుమారుని, తల్లిదండ్రులు ఈ నాడు వనమునకు పంపివేయుచున్నారు. గుణవంతునకు మంచి గుణముల లున్నందుకు ఇదియే ఫలము అని అనుకొనుచున్నాను. 11

మూ. రాజ్ఞో వచనమాజ్ఞాయ సుమన్త్రః శీఘ్రవిక్రమః,
యోజయిత్వా యయౌ తత్ర రథమశ్వైరలంకృతమ్. 12

ప్ర. అ. రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, వచనమ్ = వాక్యమును, ఆజ్ఞాయ = తెలుసుకొని, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, శీఘ్రవిక్రమః = శీఘ్ర మైన గమనము కలవాడై, అలంకృతమ్ = అలంకరింపబడిన, రథమ్ = రథమును, అశ్వైః = అశ్వములతో, యోజయిత్వా = కూర్చి, తత్ర = అచటికి, ఆయయౌ = వచ్చెను.

తా. సుమంత్రుడు రాజు మాట విని, శీఘ్రముగా నడచి వెళ్లి అలంకరింప బడిన రథమునకు అశ్వములను కట్టి తీసుకొని వచ్చెను. 12

మూ. తం రథం రాజపుత్రాయ సూతః కనకభూషితమ్,
ఆచచక్షేఽఞ్జలిం కృత్వా యుక్తం పరమవాజిభిః. 13

ప్ర. అ. సూతః = సారథి, అఞ్జలిం కృత్వా = దోసిలికట్టి, రాజపుత్రాయ = రాజకుమారునకు, కనకభూషితమ్ = బంగారముచే అలంకరింపబడినదీ, పరమవాజిభిః = ఉత్తమ మైన గుఱ్ఱములతో, యుక్తమ్ = కూడినదీ అయిన, తం రథమ్ = ఆ రథమును గూర్చి, ఆచచక్షే = చెప్పెను.

తా. సుమంత్రుడు రామునకు నమస్కరించి, బంగారముచే అలంకరింప బడిన రథము ఉత్తమ మైన గుఱ్ఱములు కట్టి సిద్ధముగా నున్నట్లు చెప్పెను. 13

మూ. రాజా సత్వరమాహూయ వ్యాపృతం విత్తసంచయే,
ఉవాచ దేశకాలజ్ఞం నిశ్చితం సర్వతః శుచిమ్. 14

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, దేశకాలజ్ఞమ్ = దేశకాలములను ఎరిగినవాడూ, నిశ్చితమ్ = నిశ్చయము కలవాడూ, సర్వతః = అన్ని విధములా, శుచిమ్ = పరిశుద్ధ మైనవాడూ అయిన, విత్తసంచయే = కోశగృహమునందు, వ్యాపృతమ్ = పని చేయుచున్న అధికారిని, సత్వరమ్ = తొందరగా, ఆహూయ = పిలచి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. దశరథమహారాజు దేశకాలములు తెలిసినవాడూ, నిశ్చిత మైన బుద్ధి కలవాడూ, అన్ని విధముల పరిశుద్ధుడూ (నిజాయితీ కలవాడు) అయిన కోశా గారాధికారిని వెంటనే పిలిపించి ఇట్లు చెప్పెను. 14

మూ. వాసాంసి చ మహార్హాణి భూషణాని వరాణి చ,
వర్షాణ్యేతాని సంఖ్యాయ వైదేహ్యాః క్షిప్రమానయ. 15

ప్ర. అ. ఏతాని = ఈ, వర్షాణి = సంవత్సరములను, సంఖ్యాయ = లెక్క పెట్టి, వైదేహ్యాః = సీతయొక్క, మహార్హాణి = గొప్పమూల్యముగల, వాసాంసి చ = వస్త్రములను, వరాణి = శ్రేష్ఠ మైన, భూషణాని చ = అలంకారములను, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆనయ = తీసికొని రమ్ము.

తా. అరణ్యములో ఎన్ని సంవత్సరము లుండవలెనో ఆ లెక్క ప్రకారము సీతకు కావలసిన అమూల్య మైన వస్త్రములూ, శ్రేష్ఠ మైన అలంకారములూ శీఘ్రముగా తీసికొని రమ్ము. 15

మూ. నరేన్ద్రేణైవముక్తస్తు గత్వా కోశగృహం తతః,
ప్రాయచ్ఛత్సర్వమాహృత్య సీతాయై సమమేవ తత్. 16

ప్ర. అ. నరేన్ద్రేణ = రాజుచేత, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఉక్తః = పలుకబడిన వాడై, తతః = పిమ్మట, కోశగృహమ్ = ధనాగారమును గూర్చి, గత్వా = వెళ్లి, సర్వమ్ = దానినంతను, ఆహృత్య = తీసికొని వచ్చి, తత్ = దానిని, సమమేవ = మొత్తముగా, సీతాయై = సీతకు, ప్రాయచ్ఛత్ = ఇచ్చెను.

తా. అతడు రాజాజ్ఞ ప్రకారము కోశగృహమునుండి ఆ వస్తువుల నన్నింటిని తీసికొని వచ్చి, ఆ మొత్తమును సీత కిచ్చెను. 16

మూ. సా సుజాతా సుజాతాని వైదేహీ ప్రస్థితా వనమ్,
భూషయామాస గాత్రాణి తైర్విచిత్రైర్విభూషణైః. 17

ప్ర. అ. వనమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రస్థితా = ప్రయాణ మైన, సుజాతా = సౌందర్యవతి యైన, సా వైదేహీ = ఆ సీత, సుజాతాని = సుందర మైన, గాత్రాణి = అవయవములను, విచిత్రైః = విచిత్రము లైన, తైః విభూషణైః = ఆ అలంకారములచేత, భూషయామాస = అలంకరించెను.

తా. అరవికి ప్రయాణ మైన, సౌందర్యవతి యగు ఆ సీత, విచిత్రము లైన ఆ అలంకారములతో, సుందర మైన తన అవయవములను అలంకరించు కొనెను. 17

మూ. వ్యరాజయత వైదేహీ వేశ్మ తత్సువిభూషితా,
ఉద్యతోఽంశుమతః కాలే ఖం ప్రభేవ వివస్వతః. 18

ప్ర. అ. సువిభూషితా=చక్కగా అలంకరింపబడిన, వైదేహీ=సీత, తత్ వేశ్మ=ఆ గృహమును, కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు, ఉద్యతః=ఉదయించుచున్న, వివస్వతః= సూర్యునియొక్క, ప్రభా=కాంతి, ఖమివ = ఆకాశమును వలె, వ్యరాజయత=ప్రకాశింపచేసెను.

తా. చక్కగా అలంకరించుకొనిన సీత ఆ గృహము నంతను, ఉదయించుచున్న సూర్యుని కాంతి ఆకాశమును ప్రకాశింపచేసి నట్లు ప్రకాశింపచేసెను.

మూ. తాం భుజాభ్యాం పరిష్వజ్య శ్వశ్రూర్వచనమబ్రవీత్,
అనాచరన్తీం కృపణం మూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ మైథిలీమ్.

ప్ర. అ. శ్వశ్రూః=అత్తగారైన కౌసల్య, కృపణమ్=దీనముగా, అనాచరన్తీమ్=ప్రవర్తించని, తాం మైథిలీమ్=ఆ సీతను, భుజాభ్యామ్=భుజములచేత, పరిష్వజ్య=కౌగలించుకొని, మూర్ధ్ని=శిరస్సుపై, ఉపాఘ్రాయ=వాసన చూచి, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. అట్టి సమయములో కూడ దైన్యముతో ప్రవర్తించక ఉత్సాహవంతురాలై ఉన్న ఆ సీతను కౌసల్య భుజములతో కౌగలించుకొని, శిరస్సుపై వాసన చూచి ఇట్లు పలికెను. 19

మూ. అసత్యః సర్వలోకేఽస్మిన్ సతతం సత్కృతాః ప్రియైః,
భర్తారం నానుమన్యన్తే వినిపాతగతం స్త్రియః. 20

ప్ర. అ. అస్మిన్=ఈ, సర్వలోకే=సమస్తలోకమునందును, అసత్యః= చెడ్డవారైన, స్త్రియః=స్త్రీలు, ప్రియైః= భర్తలచేత, సతతమ్= ఎల్లప్పుడును, సత్కృతాః=గౌరవింపబడినవారైనను, వినిపాతగతమ్=ఆపదలను పొందిన, భర్తారమ్=భర్తను, నానుమన్యన్తే=అంగీకరింపరు (అనుసరింపరు).

తా. ఈ లోకములో పాతివ్రత్యము లేని స్త్రీలు, వారిని భర్తలు ఎంతగా గౌరవించుచున్నను, ఆ భర్తలు దుర్దశలో ఉన్నప్పుడు వారిని అవమానింతురు;

మూ. ఏష స్వభావో నారీణామనుభూయ పురా సుఖమ్,
అల్పామప్యాపదం ప్రాప్య దుష్యన్తి ప్రజహత్యపి. 21

ప్ర. అ. పురా = మొదట, సుఖమ్ = సుఖమును, అనుభూయ = అనుభవించి, అల్పామపి = అల్పమే యైనను, ఆపదమ్ = ఆపదను, ప్రాప్య = పొంది, దుష్యన్తి = చెడిపోవుదురు. ప్రజహత్యపి = విడచివేయుదురు కూడ. ఏషః = ఇది, నారీణామ్ = స్త్రీలయొక్క, స్వభావః = స్వభావము.

తా. స్త్రీలు ముందు తా మెంత సుఖ మనుభవించినను, ఏ చిన్న ఆపద వచ్చినను కూడ తాము చెడిపోవుదురు. భర్తను కూడ పరిత్యజింతురు. ఇది స్త్రీల స్వభావము. 21

మూ. అసత్యశీలా వికృతా దుర్గ్రాహ్యహృదయాస్తథా,
యువత్యః పాపసంకల్పాః క్షణమాత్రాద్విరాగిణః. 22

ప్ర. అ. పాపసంకల్పాః = పాప మైన ఆలోచనలు గల, యువత్యః = యువతులు, అసత్యశీలాః = అసత్య మైన శీలము గలవారు. వికృతాః = వికారము చెందువారు. తథా = మరియు, దుర్గ్రాహ్యహృదయాః = గ్రహింప శక్యము కాని హృదయము కలవారు. క్షణమాత్రాత్ = ఒక్క క్షణములో, విరాగిణః = వైరాగ్యము కలవారు.

తా. చెడ్డ ఆలోచనలు గల యువతులందు సత్యం ముండదు. వికృతముగా ప్రవర్తించెదరు. వారి హృదయమును ఆకర్షించుట కష్టము. ఒక్క క్షణములో భర్తపై అనురాగము కోల్పోవుదురు. 22

మూ. న కులం న కృతం విద్యా న దత్తం నాపి సంగ్రహః,
స్త్రీణాం గృహ్ణాతి హృదయమనిత్యహృదయా హి తాః.

ప్ర. అ. స్త్రీణామ్ = స్త్రీలయొక్క, హృదయమ్ = హృదయమును, కులమ్ = మంచి కులము, న గృహ్ణాతి = ఆకర్షించదు. కృతమ్ = చేయబడిన ఉపకారము, న = ఆకర్షించదు. విద్యా = విద్య గాని, దత్తమ్ = ఇవ్వబడినది గాని, న = ఆకర్షించదు. సంగ్రహః అపి = ఆదరము కూడ, న = ఆకర్షించదు. తాః = వారు, అనిత్యహృదయాః హి = అస్థిర మైన హృదయము కలవారు గదా.

తా. సత్కులము గాని, ఉపకారము గాని, విద్య గాని, దానము గాని, ఆదరము గాని స్త్రీల హృదయమును ఆకర్షింపజాలదు. వాళ్ల హృదయము అస్థిరము. 23

మూ. సాధ్వీనాం హి స్థితానాం తు శీలే సత్యే శ్రుతే శమే,
స్త్రీణాం పవిత్రం పరమం పతిరేకో విశిష్యతే. 24

ప్ర. అ. తు = కాని, శీలే = శీలమునందు, సత్యే = సత్యమునందు, శ్రుతే = శాస్త్రమునందు, శమే = శాంతియందు, స్థితానామ్ = స్థిరముగా ఉన్న, సాధ్వీనామ్ = పతివ్రతలైన, స్త్రీణామ్ = స్త్రీలకు, ఏకః = ఒక్క, పతిః = భర్తయే, పరమమ్ = శ్రేష్ఠమైన, పవిత్రమ్ = పవిత్రవస్తువుగా, విశిష్యతే = విశిష్టుడై ఉండును.

తా. కాని శీలమునందు, సత్యమునందు, శాస్త్రమునందు, శమమునందు, స్థిరమైన చిత్తము గల పతివ్రతలైన స్త్రీలకు మాత్రము ఒక్క భర్తయే పరమపవిత్రుడుగా విశిష్టస్థానమును పొంది యుండును. 24

మూ. స త్వయా నావమన్తవ్యః పుత్రః ప్రవ్రాజితో మమ,
తవ దైవతమస్త్వేష నిర్ధనః సధనోఽపి వా. 25

ప్ర. అ. ప్రవ్రాజితః = వనమునకు పంపబడిన, మమ = నాయొక్క, సః పుత్రః = ఆ ఈ పుత్రుడు, త్వయా = నీచేత, నావమన్తవ్యః = అవమానింపదగినవాడు కాడు. నిర్ధనః = ధనము లేనివాడైనను, సధనోఽపి వా = ధనవంతుడైనను, ఏషః = ఇతడు, తవ = నీకు, దైవమ్ = దేవతగా, అస్తు = అగుగాక.

తా. వనమునకు పంపివేయబడుచున్న నా కుమారుని నీవు అవమానింపకూడదు. ధనమున్నవాడైనను, ధనము లేనివాడైనను, ఇతనిని నీవు దేవతగా చూచుకొనవలెను. 25

మూ. విజ్ఞాయ వచనం సీతా తస్యా ధర్మార్థసంహితమ్,
కృతాఞ్జలిరువాచేదం శ్వశ్రూమభిముఖే స్థితామ్. 26

ప్ర. అ. సీతా = సీత, తస్యాః = ఆమెయొక్క, ధర్మార్థసంహితమ్ = ధర్మార్థములకు అనుకూలమైన, వచనమ్ = మాటను, విజ్ఞాయ = అర్థము చేసు

కొని, కృతాఞ్జలిః = కట్టుకొన్న దోసిలికలదై, అభిముఖే = ఎదుట, స్థితామ్ = ఉన్న, శ్వశ్రూమ్ = అత్తగారిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. సీత ధర్మార్థములు రెండింటికిని అనుగుణముగా నున్న కౌసల్య మాటలు విని బాగుగా అర్థము చేసుకొని నమస్కరించుచు ఎదుట నిలచి ఉన్న అత్తగారితో ఇట్లనెను. 26

మూ. కరిష్యే సర్వమేవాహమార్యా యదనుశాస్తి మామ్,
అభిజ్ఞాస్మి యథా భర్తుర్వర్తితవ్యం శ్రుతం చ మే. 27

ప్ర. అ. ఆర్యా=పూజ్యురాలు, యథా = ఎట్లు, మామ్=నన్ను, అనుశాస్తి=ఆజ్ఞాపించుచున్నదో, ఆ విధముగా, సర్వమేవ=సమస్తమునూ, అహమ్=నేను, కరిష్యే=చేయగలను. భర్తుః=భర్త విషయమున, యథా = ఎట్లు, వర్తితవ్యమ్=ఉండవలెనో, అభిజ్ఞా = తెలిసినదానను, అస్మి=అయితిని. మే=నాకు, శ్రుతం చ=పూర్వము వినబడినది కూడ.

తా. పూజ్యురాలవైన, నీవు ఆజ్ఞాపించిన విధముననే అంతయు చేసెదను. భర్త విషయమున ఎట్లు ప్రవర్తించవలెనో నాకు తెలియును. నేను పూర్వము కూడ విని ఉన్నాను. 27

మూ. న మామసజ్జనేనార్యా సమానయితుమర్హతి,
ధర్మాద్విచలితుం నాలమహం చన్ద్రాదివ ప్రభా. 28

ప్ర. అ. ఆర్యా=పూజ్యురాల వైన నీవు, మామ్ = నన్ను, అసజ్జనేన = దుర్జనముతో, సమానయితుమ్=సమానముగా చూచుటకు, న అర్హతి= తగవు. అహమ్ = నేను, ప్రభా=కాంతి, చన్ద్రాదివ=చంద్రునినుండి వలె, ధర్మాత్=ధర్మమునుండి, విచలితుమ్=చలించుటకు, నాలమ్=సమర్థురాలను గాను.

తా. నేను దుష్టస్త్రీవంటి దానను అని పూజ్యురాల వైన నీవు భావింపకుము. కాంతి చంద్రుని విడువజాలనట్లు నేను ధర్మమును విడువజాలను. 28

మూ. నాతన్త్రీ వాద్యతే వీణా నాచక్రో వర్తతే రథః,
నాపతిః సుఖమేధేత యా స్యాదపి శతాత్మజా. 29

ప్ర. అ. అతన్త్రీ = తీగలు లేని, వీణా = వీణ, న వాద్యతే = మ్రోగదు. అచక్రః = చక్రములు లేని, రథః = రథము, న వర్తతే = నడవదు. యా = ఏ స్త్రీ, అపతిః = భర్త లేనిదో అది, శతాత్మజా = నూర్గురు కుమారులు కలది. స్యాదపి = అయినను, సుఖమ్ = సుఖముగా, న ఏధతే = వృద్ధి పొందదు.

తా. తీగలు లేని వీణ మ్రోగదు. చక్రము లేని రథము నడవదు. అట్లే భర్త లేని స్త్రీ నూర్గురు కుమారు లున్నను, సుఖముగా ఉండజాలదు. 29

మూ. మితం దదాతి హి పితా మితం మాతా మితం సుతః,
అమితస్య హి దాతారం భర్తారం కా న పూజయేత్. 30

ప్ర. అ. పితా = తండ్రి, మితమ్ = పరిమిత మైనదానినే, దదాతి హి = ఇచ్చును కదా, మాతా = తల్లి, మితమ్ = పరిమిత మైనదానినే ఇచ్చును. సుతః = కుమారుడు, మితమ్ = పరిమిత మైనదానిని (ఇచ్చును). అమితస్య = అమిత మైన దానిని, దాతారమ్ = ఇచ్చు, భర్తారమ్ = భర్తను, కా = ఎవతె, న పూజయేత్ = పూజించదు.

తా. తండ్రి గాని, తల్లి గాని, కుమారుడు గాని, స్త్రీకి ఇవ్వగలిగినది పరిమిత మైనదే. అపరిమితముగా ఇవ్వగలిగినవాడు భర్త ఒక్కడే. అట్టి భర్తను ఏ స్త్రీ యైన పూజింపకుండునా? 30

మూ. సాహమేవంగతా శ్రేష్ఠా శ్రుతధర్మపరావరా,
ఆర్యే కిమవమన్యేయం స్త్రీణాం భర్తా హి దైవతమ్. 31

ప్ర. అ. ఆర్యే = పూజ్యురాలా! ఏవం గతా = ఈ విధముగా ఉన్నదానను, శ్రేష్ఠా = శ్రేష్ఠురాలను, శ్రుతధర్మపరావరా = వినబడిన ధర్మముయొక్క విశేషసామాన్య స్వరూపములు కలదానను అయిన. సా అహమ్ = అట్టి నేను, కిమ్ = ఎందుకు, అవమన్యేయమ్ = అవమానింతును? స్త్రీణామ్ = స్త్రీలకు, భర్తా = భర్తయే, దైవతం హి = దేవత కదా.

తా. ఇట్టి ఆలోచనలు కలిగి, ధర్మమునకు సంబంధించిన సామాన్య విషయములను విశేషవిషయములను ఎరిగి శ్రేష్ఠురాల నై ఉన్న నేను భర్తను ఎట్లు అవమానింతును? స్త్రీలకు భర్తయే దేవత కదా!

వి. సీత తనను తాను శ్రేష్ఠురాలని చెప్పుకొనుట యుక్తము కాదను. కున్నచో "శ్రేష్ఠా శ్రుతధర్మపరావరా" అని ఒక పదముగా తీసికొని" శ్రేష్ఠులైన స్త్రీలమండి వినబడిన.......... అను అర్థము చెప్పుకొనవచ్చును. ౩౧

మూ. సీతాయా వచనం శ్రుత్వా కౌసల్యా హృదయంగమమ్,
శుద్ధసత్త్వా ముమోచాశ్రు సహసా దుఃఖహర్షజమ్. ౩౨

ప్ర. అ. కౌసల్యా=కౌసల్య, హృదయఙ్గమమ్=మనోహరమైన, సీతాయాః =సీతయొక్క, వచనమ్=వచనమును, శ్రుత్వా=విని, శుద్ధసత్త్వా=పరిశుద్ధమైన బుద్ధి గలదై, సహసా=వెంటనే, దుఃఖహర్షజమ్=దుఃఖమువలన ఆనందము వలన కలిగిన, అశ్రు=కన్నీటిని, ముమోచ=విడచెను.

తా. కౌసల్య సీత పల్కిన మనోహరమైన మాటలు విని సంతోషించిన మనస్సు కలదై, వెంటనే దుఃఖాశ్రువులనూ ఆనందాశ్రువులనూగూడ కలిపి ఒక్కసారి విడచెను. ౩౨

మూ. తాం ప్రాఞ్జలిరభిక్రమ్య మాతృమధ్యేఽతిసత్కృతామ్,
రామః పరమధర్మాత్మా మాతరం వాక్యమబ్రవీత్. ౩౩

ప్ర. అ. పరమధర్మాత్మా=మిక్కిలి ధర్మాత్ముడైన, రామః=రాముడు, మాతృమధ్యే=తల్లుల మధ్యయందు, అతిసత్కృతామ్=మిక్కిలి పూజింపబడిన, తామ్=ఆ, మాతరమ్=తల్లిని, ప్రాఞ్జలిః=కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, అభిక్రమ్య=ప్రదక్షిణము చేసి, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. పరమధర్మాత్ముడైన రాముడు తల్లులందరిలో ఎక్కువ సత్కారము లందుచున్న ఆ తల్లికి ప్రదక్షిణము చేసి, నమస్కరించి, ఇట్లు పలికెను.

మూ. అమ్బ మా దుఃఖితా భూస్త్వం పశ్య త్వం పితరం మమ,
క్షయో హి వనవాసస్య క్షిప్రమేవ భవిష్యతి. ౩౪

ప్ర. అ. అమ్బ=అమ్మా, త్వమ్=నీవు, దుఃఖితా=దుఃఖితురాలవు, మా భూః=కాకుము. త్వమ్=నీవు, మమ పితరమ్=నా తండ్రిని, పశ్య=చూచుకొనుచుండుము. వనవాసస్య=వనవాసముయొక్క, క్షయః=అంతము, క్షిప్రమేవ=శీఘ్రముగానే, భవిష్యతి=కాగలదు.

తా. అమ్మా! నీవు దుఃఖించకుము. తండ్రిగారిని చూచుకొనుచుండుము. వనవాసము తొందరగానే ముగియగలదు. 34

మూ. సుప్తాయాస్తే గమిష్యన్తి నవ వర్షాణి పఞ్చ చ,
సా సమగ్రమిహ ప్రాప్తం మాం ద్రక్ష్యసి సుహృద్వృతమ్.

ప్ర. అ. తే = నీవు, సుప్తాయాః = నిద్రించుచుండగా, నవ పఞ్చ చ = పదునాలుగు, వర్షాణి = సంవత్సరములు, గమిష్యన్తి = గడచి పోవును. సా = అట్టి నీవు, ఇహ = ఇచటికి, సంప్రాప్తమ్ = వచ్చిన, సుహృద్వృతమ్ = మిత్రులతో కూడిన, సమగ్రమ్ = సంపూర్ణుడ వైన, మామ్ = నన్ను, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

తా. పదునాల్గు సంవత్సరములును నీ నిద్రలో గడచినట్లు, గడచిపోవును. నేను మిత్రసమేతుడ నై, ప్రతిజ్ఞ పూర్తి చేసికొని వచ్చెదను. నీవు చూడగలవు.

మూ. ఏతావదభినీతార్థముక్త్వా స జననీం వచః,
త్రయః శతశతార్ధాశ్చ దదర్శావేక్ష్య మాతరః. 36

ప్ర. అ. సః = అతడు, అభినీతార్థమ్ = నిశ్చిత మైన అర్థము గల, ఏతావత్ = ఇంత మాత్రము, వచః = వాక్యమును, ఉక్త్వా = పలికి, అవేక్ష్య = మరల ఆలోచించి, త్రయః శతశతార్ధాః = మూడు వందల ఏబదిమంది, మాతరః చ = తల్లులను గూడ, దదర్శ = చూచెను.

తా. రాము డీ విధముగ తల్లితో నిశ్చిత మగు అర్థము గల వాక్యము పలికి, ఆలోచించి, మూడు వందల ఏబదిమంది తల్లులను చూచెను. 36

మూ. తాశ్చాపి స తథైవార్తా మాతౄర్దశరథాత్మజః,
ధర్మయుక్తమిదం వాక్యం నిజగాద కృతాఞ్జలిః. 37

ప్ర. అ. సః = ఆ, దశరథాత్మజః = రాముడు, తథైవ = అట్లే, ఆర్తాః = దుఃఖిత లైన, తాః = ఆ, మాతౄరపి = తల్లులను గూర్చి గూడ, కృతాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవా డై, ధర్మయుక్తమ్ = ధర్మముతో గూడిన, ఇదం వాక్యమ్ = ఈ వాక్యమును, నిజగాద = పలికెను.

తా. రాముడు కౌసల్యాదులైన దుఃఖించుచున్న ఆ తల్లు లందరికిని నమస్కరించి ధర్మయుక్త మైన వాక్యమును పలికెను. 37

మూ. సంవాసాత్పరుషం కిఞ్చిదజ్ఞానాద్వాపి యత్కృతమ్,
తన్మే సమనుజానీత సర్వాశ్చామన్త్రయామి వః. 38

ప్ర. అ. సంవాసాత్ = కలిసి నివసించుటవలనగాని, అజ్ఞానాద్వా = అజ్ఞానమువలన గాని, కిఞ్చిత్ = ఏ దైన, యత్ = ఏ, పరుషమ్ = పరుష మైన కార్యము, కృతమ్ = చేయబడినదో, మే = నాయొక్క. తత్ = దానిని, సమనుజానీత = మన్నించండి. వః = మిమ్ములను, సర్వాః = అందరిని, ఆమన్త్రయామి = అనుజ్ఞ కోరుచున్నాను.

తా. చిరపరిచయము వలన గాని, అజ్ఞానమువలన గాని నే నే మైన తప్పు చేసినచో దానిని మన్నించండి. మీ అందరి దగ్గర సెలవు తీసుకొను చున్నాను. 38

మూ. వచనం రాఘవస్యైతద్ధర్మయుక్తం సమాహితమ్,
శుశ్రువుస్తాః స్త్రియం సర్వాః శోకోపహతచేతసః. 39

ప్ర. అ. తాః = ఆ, సర్వాః = సమస్త మైన, స్త్రియః = స్త్రీలు, రాఘవస్య = రాముని యొక్క, ధర్మయుక్తమ్ = ధర్మముతో కూడినదీ, సమాహితమ్ = చక్కగా చెప్పబడినదీ అయిన, ఏతత్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, శోకోపహతచేతసః = శోకముచే కొట్టబడిన చిత్తము గలవారై, శుశ్రువుః = వినిరి.

తా. ఆ స్త్రీలందరును ధర్మయుక్తమగు రామవచనమును శోకాక్రాంత చిత్తలై వినిరి. 39

మూ. జజ్ఞేఽథ తాసాం సన్నాదః క్రౌఞ్చీనామివ నిస్వనః,
మానవేన్ద్రస్య భార్యాణామేవం వదతి రాఘవే. 40

ప్ర. అ. రాఘవే = రాముడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, వదతి = చెప్పుచుండగా, అథ = పిమ్మట, తాసామ్ = ఆ, మానవేన్ద్రస్య భార్యాణామ్ = రాజభార్యలయొక్క, సన్నాదః = ధ్వని, క్రౌఞ్చీనామ్ = క్రౌంచపక్షుల, నిస్వనః ఇవ = ధ్వని వలె, జజ్ఞే = కలిగెను.

తా. రాము డిట్లు పలుకగనే ఆ రాజభార్య లందరును క్రౌంచపక్షులు అరచి నట్లు ఏడ్చిరి. 40

మూ. మురజపణవమేఘఘోషవ
ద్దశరథవేశ్మ బభూవ యత్పురా,
విలపితపరిదేవనాకులం
వ్యసనగతం తదభూత్సుదుఃఖితమ్. 41

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకోనచత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. యత్ = ఏ, దశరథవేశ్మ = దశరథుని గృహము, పురా = పూర్వమునందు, మురజపణవమేఘఘోషవత్ = మురజములయొక్కయు, పణవములయొక్క మేఘఘోషమువంటి ఘోషము కలదిగా ఉండెనో, తత్ = అది, విలపితపరిదేవనాకులమ్ = విలాపములతోను, ఏడ్పులతోను వ్యాకులమై, వ్యసనగతమ్ = వ్యసనములో చిక్కినదై, సుదుఃఖితమ్ = మిక్కిలి దుఃఖించినదై, అభూత్ = అయెను.

తా. పూర్వము మేఘధ్వనివంటి మురజపణవాదివాద్యముల ధ్వనులతో మారుమ్రోగుతుండెడి దశరథగృహము, వ్యసనములలో చిక్కి, ఏడ్పులతోను, పెడబొబ్బలతోను నిండి దుఃఖాకులమైనది. 42

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ముప్పదితొమ్మిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ చత్వారింశః సర్గః

[సీతారామలక్ష్మణులు దశరథునకు ప్రదక్షిణ మొనర్చి కౌసల్యకు వందన మాచరించుట. సుమిత్ర లక్ష్మణున కుపదేశము చేయుట. సీతారామలక్ష్మణులు రథముపై నెక్కి వనమునకు బయలుదేరుట, పౌరులు, రాణులు, రాజు శోకముతో కలత నొందుట.]

మూ. అథ రామశ్చ సీతా చ లక్ష్మణశ్చ కృతాఞ్జలిః,
ఉపసంగృహ్య రాజానం చక్రుర్దీనాః ప్రదక్షిణమ్. 1

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, కృతాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి గల, రామశ్చ = రాముడును, సీతా చ = సీతయు, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడును, రాజానమ్ = రాజును, ఉపసంగృహ్య = పాదములు స్పృశించి, దీనాః = దీనులై, ప్రదక్షిణం చక్రుః = ప్రదక్షిణము చేసిరి.

తా. పిదప సీతారామలక్ష్మణులు అంజలులు ఘటించి, దీనులై రాజు పాదములు స్పృశించి నమస్కరించి ప్రదక్షిణము చేసిరి. 1

మూ. తం చాపి సమనుజ్ఞాప్య ధర్మజ్ఞః సీతయా సహ,
రాఘవః శోకసంమూఢో జననీమభ్యవాదయత్. 2

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞః = ధర్మము తెలిసిన, రాఘవః = రాముడు, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, తమ్ = దశరథుని, సమనుజ్ఞాప్య = అనుమతింపచేసి, శోకసంమూఢః = దుఃఖముతో మోహము చెంది, జననీమ్ = తల్లిని, అభ్యవాదయత్ = నమస్కరించెను.

తా. ధర్మము నెరిగిన రాముడును, సీతయు దశరథుని అనుమతి పొందిన పిమ్మట దుఃఖాక్రాంతులై, కౌసల్యకు నమస్కరించిరి. 2

మూ. అన్వక్షం లక్ష్మణో భ్రాతుః కౌసల్యామభ్యవాదయత్,
అథ మాతుః సుమిత్రాయా జగ్రాహ చరణౌ పునః. ౩

ప్ర. అ. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, భ్రాతుః = సోదరునకు, అన్వక్షమ్ = వెంటనే, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను, అభ్యవాదయత్ = నమస్కరించెను. అథ = పిమ్మట, మాతుః = తల్లి యైన, సుమిత్రాయాః = సుమిత్రయొక్క, చరణౌ = పాదములను, పునః = మరల, జగ్రాహ = పట్టుకొనెను.

తా. రాముడు కౌసల్యకు నమస్కారము చేసిన పిమ్మట లక్ష్మణుడు కూడ, ఆమెకు నమస్కారము చేసి, పిదప తన తల్లి యైన సుమిత్రకు పాదములు స్పృశించి నమస్కరించెను. ౩

మూ. తం వన్దమానం రుదతీ మాతా సౌమిత్రిమబ్రవీత్,
హితకామా మహాబాహుం మూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ లక్ష్మణమ్.

ప్ర. అ. మాతా = తల్లి, వన్దమానమ్ = నమస్కరించుచున్నవాడును, సౌమిత్రిమ్ = తన కుమారుడును, మహాబాహుమ్ = గొప్ప బాహువులు కలవాడును అయిన, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని, మూర్ధ్ని = శిరస్సుపై, ఉపాఘ్రాయ = వాసన చూచి, రుదతీ = ఏడ్చుచు, హితకామా = అతని హితమును కోరుచు, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. తల్లి యైన సుమిత్ర ఆ విధముగా నమస్కరించుచున్న తన కుమారు డైన ఆజానుబాహు వగు లక్ష్మణుని శిరస్సుపై వాసన చూచి, ఏడ్చుచు అతని హితమును కోరుచున్న దై ఇట్లు పలికెను. 4

మూ. సృష్టస్త్వం వనవాసాయ స్వనురక్తః సుహృజ్జనే.
రామే ప్రమాదం మా కార్షీః పుత్ర భ్రాతరి గచ్ఛతి. ౫

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా! సుహృజ్జనే = స్నేహితుల విషయమున, స్వనురక్తః = మిక్కిలి ప్రేమ గల నీవు, వనవాసాయ = వనవాసముకొరకే, సృష్టః = సృష్టింపబడితివి, గచ్ఛతి = అరణ్యమునకు వెళ్లుచున్న, భ్రాతరి = సోదరు డైన, రామే = రాముని విషయమున, ప్రమాదమ్ = ఏమరుపాటును, మా కార్షీః = చేయకుము.

తా. కుమారా! మిత్రులపై నీ కున్న ప్రేమ అపరిమితము. నిన్ను భగవంతుడు వనవాసము కొరకే సృష్టించి నట్లున్నది. ఏ మాత్రము ఏమరుపాటు లేకుండ సోదరు డైన రాముని అరణ్యవాసమునందు కాపాడుచుండుము.

వి. "సృష్ట"! అనుదానికి "పంపబడుచున్నావు- అనుమతింపబడితివి" అను అర్థము గ్రహించి 'నీవు అరణ్యమునకు వెళ్లుటకు అనుమతించుచున్నాను'. అను భావము చెప్పవచ్చును. 5

మూ. వ్యసనీ వా సమృద్ధో వా గతిరేష తవానఘ,
ఏష లోకే సతాం ధర్మో యజ్జ్యేష్ఠవశగో భవేత్. 6

ప్ర. అ. అనఘ = దోషములు లేనివాడా! వ్యసనీ వా = వ్యసనముకలవాడైనను, సమృద్ధో వా = ఐశ్వర్యవంతు డైనను, ఏషః = ఇతడే, తవ = నీకు, గతిః = గతి, జ్యేష్ఠవశగః = జ్యేష్ఠు డగు సోదరుని అధీనములో నున్నవాడుగా, భవేత్ ఇతి యత్ = కావలెను అను, ఏషః = ఇది, లోకే = లోకమునందు, సతామ్ = సత్పురుషులు, ధర్మః = ధర్మము.

తా. దోషము లేనియు లేని ఓ రాజకుమారా! కష్టములలో ఉన్నను, ఐశ్వర్యవంతు డై ఉన్నను, ఈ రాముడే నీకు పరమగతి. పెద్ద సోదరుని అనుసరించి ఉండుట అను పనే, లోకములో సత్పురుషులకు సంమత మైన ధర్మము.

మూ. ఇదం హి వృత్తముచితం కులస్యాస్య సనాతనమ్,
దానం దీక్షా చ యజ్ఞేషు తనుత్యాగో మృధేషు చ. 7

ప్ర. అ. దానమ్ = దానము, యజ్ఞేషు = యజ్ఞములందు, దీక్షా చ = దీక్ష వహించుట, మృధేషు = యుద్ధములందు, తనుత్యాగః చ = దేహమును విడుచుట అను, ఇదమ్ = ఇదియే, అస్య = ఈ, కులస్య = కులమునకు, ఉచితమ్ = తగినది, సనాతనమ్ = అతి ప్రాచీన మైన, వృత్తం హి = చరితము కదా.

తా. దానములు చేయుట, దీక్ష వహించి యజ్ఞములు చేయుట, యుద్ధములలో దేహములను పరిత్యజించుట అనునవి ఈ కులములో ప్రాచీనకాలము నుండియు వచ్చుచున్న పద్ధతి కదా!

మూ. లక్ష్మణం త్వేవముక్త్వా సా సంసిద్ధం ప్రియరాఘవమ్,
సుమిత్రా గచ్ఛ గచ్ఛేతి పునః పునరువాచ తమ్. 8

ప్ర. అ. సా=ఆ, సుమిత్రా=సుమిత్ర, ప్రియరాఘవమ్ = ఇష్టుడైన రాముడు గల, సంసిద్ధమ్ = సిద్ధముగా నున్న, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, గచ్ఛ = వెళ్లుము, ఇతి = అని, తమ్ = వానిని గూర్చి, పునః పునః = మాటి మాటికిని, ఉవాచ = పలికెను.

తా. రామునియందు అధిక మైన స్నేహము గల ఆ లక్ష్మణునితో సుమిత్ర ఈ విధముగ పలికి, "వెళ్లుము వెళ్లుము" అని మాటి మాటికిని పలికెను. 8

మూ. రామం దశరథం విద్ధి మాం విద్ధి జనకాత్మజామ్,
అయోధ్యామటవీం విద్ధి గచ్ఛ తాత యథాసుఖమ్. 9

ప్ర. అ. రామమ్ = రాముని, దశరథమ్=దశరథునిగా, విద్ధి = తెలిసికొనుము. జనకాత్మజామ్ = సీతను, మామ్ = నన్నుగా, విద్ధి = తెలిసికొనుము. అటవీమ్=అడవిని, అయోధ్యామ్=అయోధ్యనుగా, విద్ధి = తెలిసికొనుము. తాత = తండ్రీ, యథాసుఖమ్ = సుఖముగా గచ్ఛ = వెళ్లుము.

తా. రాముడే దశరథు డని భావింపుము. సీతయే నే నని భావింపుము. అడవి అయోధ్య యని భావింపుము. నాయనా! సుఖముగా వెళ్లుము.

వి. ఇక్కడ వ్యాఖ్యాతలు కొన్ని విశేషార్థములు చెప్పి యున్నారు. రాముని, దశరథమ్=పక్షి రథముగా గల విష్ణువు గాను, సీతను, మామ్ = లక్ష్మి గాను, అడవిని, అయోధ్యామ్ = యుద్ధము చేయ శక్యముగాని వైకుంఠము గాను భావింపుము అనునది ఒక అర్థము. "రాముడు సాక్షాత్తు శ్రీమహావిష్ణువు. సీత లక్ష్మి. రాముడు నివసించు అడవియే వైకుంఠము" అని దీని భావము. 9

మూ. తతః సుమన్త్రః కాకుత్స్థం ప్రాఞ్జలిర్వాక్యమబ్రవీత్,
వినీతో వినయజ్ఞశ్చ మాతలిర్వాసవం యథా. 10

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, వినీతః = వినయవంతుడూ, వినయజ్ఞః = వినయము తెలిసినవాడూ అయిన, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, ప్రాంజలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, మాతలిః = మాతలి, వాసవం యథా = దేవేంద్రుని గూర్చి వలె, కాకుత్స్థమ్ = రాముని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పిదప, వినయవంతుడూ, వినయము (మర్యాద) తెలిసినవాడూ అయిన సుమంత్రుడు నమస్కరించి మాతలి దేవేంద్రునితో పలికినట్లు రామునితో ఇట్లు పలికెను. 10

మూ. రథమారోహ భద్రం తే రాజపుత్ర మహాయశః,
క్షిప్రం త్వాం ప్రాపయిష్యామి యత్ర మాం రామ వక్ష్యసి.

ప్ర. అ. రాజపుత్ర = రాజకుమారా! మహాయశః = గొప్ప కీర్తి గలవాడా! రథం = రథమును, ఆరోహ = ఎక్కుము. తే = నీకు, భద్రమ్ = మంగళ మగుగాక! యత్ర = ఎచటికి, వక్ష్యసి = చెప్పెదవో అచటికి, త్వామ్ = నిన్ను, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ప్రాపయిష్యామి = పొందించెదను.

తా. గొప్ప కీర్తిగల ఓ రాజకుమారా! ఓ రామా! నీకు క్షేమ మగుగాక! రథమును ఎక్కుము. నీవు ఎక్కడికి వెళ్లవలె నని చెప్పెదవో అక్కడికి శీఘ్రముగా నిన్ను తీసుకొని వెళ్లెదను. 11

మూ. చతుర్దశ హి వర్షాణి వస్తవ్యాని వనే త్వయా,
తాన్యుపక్రమితవ్యాని యాని దేవ్యాసి చోదితః. 12

ప్ర. అ. చతుర్దశ = పదునాలుగు, వర్షాణి = సంవత్సరములు, త్వయా = నీచేత, వనే = వనమునందు, వస్తవ్యాని = నివసింప దగినవి. యాని = ఏ సంవత్సరములను గూర్చి, దేవ్యా = కైకేయి చేత, చోదితః అసి = ప్రేరేపింపబడితివో, తాని = అవి, ఉపక్రమితవ్యాని = ప్రారంభింపదగినవి.

తా. నీవు పదునాలుగు సంవత్సరములు అరణ్యములో ఉండవలెను కదా. కైకేయి ఆజ్ఞాపించిన విధమున ఆ సంవత్సరములు నీవు ప్రారంభింపవలెను.

మూ. తం రథం సూర్యసంకాశం సీతా హృష్టేన చేతసా,
ఆరురోహ వరారోహా కృత్వాలంకారమాత్మనః. 13

ప్ర. అ. వరారోహా = సుందర మైన కటిప్రదేశము గల, సీతా = సీత, ఆత్మనః = తనకు, అలంకారమ్ = అలంకారమును, కృత్వా = చేసికొని, హృష్టేన = సంతోషించిన, చేతసా = చిత్తముతో, సూర్యసంకాశమ్ = సూర్యునితో సమాన మైన, తం రథమ్ = ఆ రథమును, ఆరురోహ = ఎక్కెను.

తా. సుందరాంగి యైన సీత, అలంకరించుకొని, సంతోషించుచున్న మనస్సుతో సూర్యుని వలె ప్రకాశించుచున్న ఆ రథమును ఎక్కెను. 13

మూ. అథో జ్వలనసంకాశం చామీకరవిభూషితమ్,
తమారురుహతుస్తూర్ణం భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. 14

ప్ర. అ. అథో = అటు పిమ్మట, భ్రాతరౌ = సోదరు లైన, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు, జ్వలనసంకాశమ్ = పైకి లేచిన అగ్నితో సమాన మైన, చామీకరవిభూషితమ్ = బంగారముచే అలంకరింపబడిన, తమ్ = రథమును, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, ఆరురుహతుః = ఎక్కిరి.

తా. పిమ్మట రామలక్ష్మణులు కూడ, బంగారముచే అలంకరింపబడి, మండుచున్న అగ్ని వలె ప్రకాశించుచున్న ఆ రథమును శీఘ్రముగా ఎక్కిరి.

మూ. వనవాసం హి సంఖ్యాయ వాసాంస్యాభరణాని చ,
భర్తారమనుగచ్ఛన్త్యై సీతాయై శ్వశురో దదౌ. 15

ప్ర. అ. శ్వశురః = మామగా రైన దశరథుడు, భర్తారమ్ = భర్తను, అనుగచ్ఛన్త్యై = అనుసరించి వెళ్ళుచున్న, సీతాయై = సీతకొరకు, వనవాసమ్ = వనములో నివసించవలసిన కాలమును, సంఖ్యాయ = లెక్కపెట్టి, వాసాంసి = వస్త్రములను, ఆభరణాని చ = ఆభరణములను, దదౌ = ఇచ్చెను.

తా. భర్తను అనుసరించి వెళ్ళుచున్న సీతకొరకై దశరథుడు ఆమె వనములో ఎంత కాలము ఉండవలెనో లెక్క చూచి, వస్త్రములను ఆభరణము లను ఇచ్చెను. 15

మూ. తథైవాయుధజాలాని భ్రాతృభ్యాం కవచాని చ,
రథోపస్థే ప్రవిన్యస్య సచర్మ కఠినం చ తత్. 16

సీతాతృతీయానారూఢాన్ దృష్ట్వా ధృష్టమచోదయత్,
సుమన్త్రః సమ్మతానశ్వాన్ వాయువేగసమాన్ జవే 17

ప్ర. అ. తత్రైవ = అక్కడ, భ్రాతృభ్యామ్ = సోదరులిద్దరకు, ఆయుధజాలాని = ఆయుధములు సమూహములను, సచర్మ = డాలుతో కూడిన, తత్ కఠినం చ = ఆ హస్తకవచమును, రథోపస్థే = రథముయొక్క మధ్యభాగమున, ప్రక్షిప్య = ఉంచి, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, సీతాతృతీయాన్ = సీత మూడవదిగా గల ఆ రామలక్ష్మణులను, ఆరూఢాన్ = ఎక్కినవారినిగా, దృష్ట్వా = చూచి, సమ్మతాన్ = గౌరవింపబడినవి, జవే = వేగమునందు, వాయువేగసమాన్ = వాయువేగముతో సమానమైనవి అయిన, అశ్వాన్ = గుఱ్ఱములను, ధృష్టమ్ = శీఘ్రముగా. (ధైర్యముగ) అచోదయత్ = తోలెను.

తా. ఆ సోదరుల ఉపయోగమునకై, అనేక మైన ఆయుధములను, కవచములను, డాలు, హస్తకవచము మొదలగువానిని, రథములో ఉంచి, సుమంత్రుడు సీతారామలక్ష్మణులు రథ మెక్కి నట్లు చూచి, వాయువేగము వంటి వేగము గల, అశ్వములను ధైర్యముతో తోలెను. 16.17

మూ. ప్రతియాతే మహారణ్యం చిరరాత్రాయ రాఘవే,
బభూవ నగరే మూర్ఛా బలమూర్ఛా జనస్య చ. 18

ప్ర. అ. రాఘవే = రాముడు, చిరరాత్రాయ = చాలాకాల ముండుటకై, మహారణ్యమ్ = మహారణ్యమును గూర్చి, ప్రతియాతే = ప్రయాణము కాగా, నగరే = నగరమునందు, మూర్ఛా = మూర్ఛ, బభూవ = అయెను, జనస్య = జనమునకు, బలమూర్ఛా చ = బలముయొక్క మూర్ఛ కూడ (అయెను).

తా. చిరకాలము నివసించుటకై, రాముడు అరణ్యమునకు బయలు దేర గానే ఆ నగర మంతయు శోకాక్రాంత మయ్యెను. జనులందరు తమ బలమును కోల్పోయిరి. 18

మూ. తత్సమాకులసంభ్రాన్తం మత్తసంకుపితద్విపమ్,
హయశిఞ్జితనిర్ఘోషం పురమాసీన్మహాస్వనమ్. 19

ప్ర. అ. తత్ పురమ్ = ఆ పట్టణము, మత్తసంయుతద్విపమ్ = మదించి చెలరేగిన ఏనుగులు కలది, హయశింజితనిర్ఘోషమ్ = గుఱ్ఱముల సకిలింపుల ధ్వని కలది, మహాస్వనమ్ = గొప్ప ధ్వనితో నిండినది అయి, ఆకులసంభ్రాన్తమ్ = వ్యాకులమై, తల్లడిల్లినదిగా, అభూత్ = అయెను.

తా. అపు డా పట్టణములో గజములు మదించి, కోపముతో చెలరేగినవి. గుఱ్ఱములు సకిలించుట ప్రారంభించినవి. ఈ విధముగ గొప్ప ధ్వనితో, ఆ పట్టణ మంతయు వ్యాకులమై పోయినది. 19

మూ. తతః సబాలవృద్ధా సా పురీ పరమపీడితా,
రామమేవాభిదుద్రావ ఘర్మార్తః సలిలం యథా. 20

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సబాలవృద్ధా = బాలురతోను, వృద్ధులతోను కూడిన, సా పురీ = ఆ పట్టణము, పరమపీడితా = మిక్కిలి పీడింపబడినదై, ఘర్మార్తః = ఎండచే పీడింపబడినవాడు, సలిలం యథా = నీటిని గూర్చి వలె, రామమ్ ఏవ = రామునే, అభిదుద్రావ = అనుసరించి పరుగెత్తెను.

తా. పిమ్మట బాలవృద్ధాదిసహితముగా ఆ పట్టణములోని జను లందరు మిక్కిలి దుఃఖితులై, ఎండకు బాధపడువాడు నీటివైపు పరుగెత్తునట్లు, రాముని వైపే పరుగెత్తిరి. 20

మూ. పార్శ్వతః పృష్ఠతశ్చైవ లమ్బమానాస్తదున్ముఖాః,
బాష్పపూర్ణముఖాః సర్వే తమూచుర్భృశనిస్వనాః. 21

ప్ర. అ. సర్వే = ఆ జను లందరును, పార్శ్వతః = రాముని ప్రక్కలందును, పృష్ఠతశ్చైవ = వెనుకను, లమ్బమానాః = వ్రేలాడుచు, తదున్ముఖాః = అతని వైపు ముఖము కలవారై, బాష్పపూర్ణముఖాః = కన్నీటితో నిండిన ముఖములు కలవారై, భృశనిస్వనాః = అధికమైన ధ్వని కలవారగుచు, తమ్ = అతనిని గూర్చి, ఊచుః = పలికిరి.

తా. ఆ జను లందరు రామునికి ప్రక్కను వెనుకను గూడి గూడి అతనినే చూచుచు, కన్నీటితో నిండిన ముఖములతో, గట్టిగా ధ్వని చేయుచు ఇట్లు పలికిరి. 21

మూ. సంయచ్ఛ వాజినాం రశ్మీన్ సూత యాహి శనైశ్శనైః,
ముఖం ద్రక్ష్యామి రామస్య దుర్దర్శం నో భవిష్యతి. ౨౧

ప్ర. అ. సూత=ఓ సారథీ! వాజినామ్ = గుఱ్ఱములయొక్క, రశ్మీన్ = కళ్ళెములను, సంయచ్ఛ = లాగుము. శనైః శనైః = మెల్లమెల్లగా, యాహి = వెళ్ళుము. రామస్య = రామునియొక్క, ముఖమ్ = ముఖమును, ద్రక్ష్యామి = చూచెదము. నః = మాకు, దుర్దర్శమ్ = చూడ శక్యము గానిది, భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. ఓ సారథీ! గుఱ్ఱముల కళ్ళెములను లాగి మెల్లగా వెళ్ళుము. మేము రాముని ముఖమును చూడవలెను. ఇటుపై దీనిని చూచుటకు మాకు శక్యము కాదు. 22

మూ. ఆయసం హృదయం నూనం రామమాతురసంశయమ్,
యద్దేవగర్భప్రతిమే వనం యాతి న భిద్యతే. ౨౩

ప్ర. అ. దేవగర్భప్రతిమే = దేవతాకుమారునితో సమాను డైన రాముడు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, యాతి = వెళ్ళుచుండగా, యత్ = ఏ కారణము వలన, న భిద్యతే = బ్రద్దలగుట లేదో అందువలన, నూనమ్ = నిశ్చయముగా, రామమాతుః = రాముని తల్లి యైన కౌసల్యయొక్క, హృదయమ్ = హృదయము, ఆయసమ్ = ఇనుముతో చేసినది. అసంశయమ్ = సంశయము లేదు.

తా. దేవతాకుమారుని వంటి కుమారుడు అరణ్యమునకు వెళ్ళుచున్నను, కౌసల్య హృదయము బ్రద్దలు కాలేదు. నిజముగా అది ఇనుముతో చేసినది. ౨౩

మూ. కృతకృత్యా హి వైదేహీ ఛాయేవానుగతా పతిమ్,
న జహాతి రతా ధర్మే మేరుమర్కప్రభా యథా. ౨౪

ప్ర. అ. ధర్మే = ధర్మమునందు, రతా = ఆసక్తురాలై, ఛాయేవ = నీడ వలె, అనుగతా = అనుసరించి వెళ్ళెడు, వైదేహీ = సీత, అర్కప్రభా = సూర్యుని కాంతి, మేరుమ్ ఇవ = మేరుపర్వతమును వలె, పతిమ్ = భర్తను, న జహాతి = విడుచుటలేదు. కృతకృత్యా హి = ఈమె కృతార్థురాలు కదా!

తా. సీత ధర్మనిరతురాలై, సూర్యుని కాంతి మేరుపర్వతమును విడువకుండునట్లు, భర్తను విడువకుండా ఆతనిని నీడ వలె అనుసరించుచు, వెళ్లుచున్నది. ఈమె కృతార్థురాలు. 24

మూ. అహో! లక్ష్మణ సిద్ధార్థః సతతం ప్రియవాదినమ్,
భ్రాతరం దేవసంకాశం యస్త్వం పరిచరిష్యసి. 25

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = లక్ష్మణా! యః త్వమ్ = ఏ నీవు, ప్రియవాదినమ్ = ప్రియముగా మాటలాడువాడు, దేవసంకాశమ్ = దేవతలతో సమానుడు అయిన, భ్రాతరమ్ = సోదరుని, సతతమ్ = ఎల్లప్పుడును, పరిచరిష్యసి = సేవించగలవో, అట్టి నీవు, సిద్ధార్థః = కృతార్థుడవు, అహో = ఆహా!

తా. ఓ లక్ష్మణా! ప్రియమును పలుకువాడూ, దేవతాతుల్యుడూ అయిన నీ సోదరునికి, సర్వదా సేవ చేయుచున్నావు. నీవు ఎంత అదృష్టవంతుడవు! 25

మూ. మహత్యేషా హి తే సిద్ధిరేష చాభ్యుదయో మహాన్,
ఏష స్వర్గస్య మార్గశ్చ యదేనమనుగచ్ఛసి 26

ప్ర. అ. ఏనమ్ = ఈ రాముని, అనుగచ్ఛసి ఇతి యత్ = అనుసరించుచున్నావు అనునది యేది కలదో, ఏషా = ఇది, తే = నీకు, మహతీ = గొప్పదైన, సిద్ధిః = సిద్ధి. ఏషః = ఇది, మహాన్ = గొప్పదైన, అభ్యుదయః = అభివృద్ధి. ఏషః = ఇది. స్వర్గస్య = స్వర్గమునకు, మార్గశ్చ = మార్గము కూడ.

తా. నీవు రాముని అనుసరించి వెళ్ళుటయే గొప్పసిద్ధి. ఇదియే గొప్ప అభివృద్ధి. ఇదియే స్వర్గమార్గము. 26

మూ. ఏవం వదన్తస్తే సోఢుం న శేకుర్బాష్పమాగతమ్,
నరాస్తమనుగచ్ఛన్తః ప్రియమిక్ష్వాకునన్దనమ్. 27

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, వదన్తః = పలుకుచు, ఇక్ష్వాకునన్దనమ్ = ఇక్ష్వాకువంశమునకు ఆనందకరుడైన, ప్రియమ్ = తమకు ప్రేమపాత్రుడైన, తమ్ = ఆ రాముని, అనుగచ్ఛన్తః = అనుసరించుచున్న, తే నరాః = ఆ జనులు,

అగతమ్ = వచ్చిన, బాష్పమ్ = కన్నీటిని, సోఢుమ్ = సహించుటకు, న శేకుః = సమర్థులు కాలేరు.

తా. ఈ విధముగా పలుకుచు, ఇక్ష్వాకువంశవర్ధనుడు, తమకు ప్రేమపాత్రుడు అయిన ఆ రాముని అనుసరించి వెళ్ళుచున్న ఆ జనులు, తమ కండ్ల నుండి కారుచున్న కన్నీటిని నిలువలేకపోయిరి. 27

మూ॥ అథ రాజా వృతః స్త్రీభిర్దీనాభిర్దీనచేతనః,
నిర్జగామ ప్రియం పుత్రం ద్రక్ష్యామీతి బ్రువన్ గృహాత్.

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, దీనచేతనః = దీన మైన మనస్సు గల, రాజా = రాజు, ప్రియమ్ = ప్రియు డైన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, ద్రక్ష్యామీతి = చూచెదను అని, బ్రువన్ = పలుకుచు, దీనాభిః = దీనురాండ్రైన, స్త్రీభిః = స్త్రీలతో, వృతః = చుట్టబడినవాడై, గృహాత్ = గృహమునుండి, నిర్జగామ = బయటకు వచ్చెను.

తా. పిమ్మట, దుఃఖించుచున్న మనస్సు గల దశరథుడు, ప్రియు డైన నా పుత్రుని చూచెదను అని పలుకుచు, దుఃఖార్త లైన స్త్రీలతో కలసి గృహము నుండి బయటకు వచ్చెను. 28

మూ. శుశ్రువే చాగ్రతః స్త్రీణాం రుదతీనాం మహాస్వనః,
యథా నాదః కరేణూనాం బద్ధే మహతి కుఞ్జరే. 29

ప్ర. అ. అగ్రతః = ఎదుట, రుదతీనామ్ = ఏడ్చుచున్న, స్త్రీణామ్ = స్త్రీలయొక్క, మహాస్వనః = గొప్ప ధ్వని, మహతి = గొప్ప, కుఞ్జరే = ఏనుగ, బద్ధే = కట్టబడినదగుచుండగా, కరేణూనామ్ = ఆడ ఏనుగులయొక్క, నాదః యథా = ధ్వని వలె, శుశ్రువే = వినబడెను.

తా. స్త్రీ లందరును, ఎదుట బిగ్గరగా ఏడ్చుచుండగా, ఆ ధ్వని మహాగజమును బంధించి నపుడు, ఏడ్చుచున్న ఆడ ఏనుగుల ధ్వని వలె అచట వినబడెను. 29

మూ. పితా హి రాజా కాకుత్స్థః శ్రీమాన్ సన్నస్తదాఽభవత్,
పరిపూర్ణః శశీ కాలే గ్రహేణోపప్లుతో యథా, 30

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడు, కాకుత్స్థః = కకుత్స్థవంశములో జన్మించినవాడు, పితా = తండ్రి అయిన, రాజా = దశరథుడు, తదా = అపుడు, కాలే = కాలమునందు, గ్రహేణ = రాహుగ్రహముచేత, ఉపప్లుతః = బాధింపబడిన, పూర్ణశశీ యథా = పూర్ణచంద్రుడు వలె, సన్నః = కృశించినవాడు, అభవత్ = ఆయెను.

తా. తండ్రియైన, ఆ దశరథమహారాజు సహజమైన శోభకలవాడైనను అపుడు, గ్రహణకాలమున రాహువుచే పీడింపబడిన పూర్ణచంద్రుడు వలె కృశించెను. 30

మూ. స చ శ్రీమానచిన్త్యాత్మా రామో దశరథాత్మజః,
సూతం సంచోదయామాస త్వరితం వాహ్యతామితి. 31

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శోభాయుక్తుడూ, అచిన్త్యాత్మా = ఊహింప శక్యము కాని ధైర్యము కలవాడూ అయిన, సః = ఆ, దశరథాత్మజః = దశరథుని కుమారుడైన, రామః = రాముడు, త్వరితమ్ = తొందరగా, వాహ్యతామ్ = తోలబడు గాక, ఇతి = అని, సూతమ్ = సారథిని, సంచోదయామాస = ప్రేరేపించెను.

తా. శోభాయుక్తుడూ, ఊహింపరాని ధైర్యము కలవాడూ అయిన ఆ రాముడు "శీఘ్రముగా తోలుము" అని సూతుని ఆదేశించెను. 31

మూ. రామో యాహీతి సూతం తం తిష్ఠేతి స జనస్తదా,
ఉభయం నాశకత్సూతః కర్తుమధ్వని చోదితః 32

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, రామః = రాముడు, యాహి ఇతి = వెళ్ళుము అని, జనః = పౌరజనము, తిష్ఠ ఇతి = ఆగుము అని, తం సూతమ్ = ఆ సారథిని, (ప్రేరేపించిరి). చోదితః = ఈ విధముగా ప్రేరేపింపబడిన, సూతః = సారథి, అధ్వని = మార్గమునందు, ఉభయమ్ = ఆ రెండు పనులనూ, కర్తుమ్ = చేయుటకు, నాశకత్ = సమర్థుడు కాలేదు.

తా. ఆ సమయమునందు 'తొందరగా తోలుము' అని రాముడును, 'నిలుపుము' అని పౌరులును ఆ సూతునితో చెప్పగా అతడు మార్గమునందు, ఆ రెండు పనులను చేయజాలక పోయెను. 32

మూ. నిర్గచ్ఛతి మహాబాహౌ రామే పౌరజనాశ్రుభిః,
పతితైరభ్యవహితం ప్రశశామ మహీరజః. ౩౩

ప్ర. అ. మహాబాహౌ = గొప్ప బాహువులు గల, రామే = రాముడు, నిర్గచ్ఛతి = బయలు వెడలుచుండగా, అభ్యవహితమ్ = పైకి లేచిన, మహీరజః = భూమిపై నున్న పరాగము, పతితైః = పడిన, పౌరజనాశ్రుభిః = పౌరుల = కన్నీళ్లచేత, ప్రశశామ = శాంతించెను.

తా. రాముడు బయలుదేరిన సమయమునందు, జనుల తొక్కిడిచే లేచిన భూపరాగము, పౌరుల కన్నీళ్లు పడి అణగిపోయెను. ౩౩.

మూ. రుదితాశ్రుపరిద్యూనం హాహాకృతమచేతనమ్,
ప్రయాణే రాఘవస్యాసీత్పురం పరమపీడితమ్. ౩౪

ప్ర. అ. రాఘవస్య = రామునియొక్క, ప్రయాణే = ప్రయాణసమయమునందు, పురమ్ = పట్టణము, రుదితాశ్రుపరిద్యూనమ్ = కన్నీళ్లచేత తడిసినదై, హాహాకృతమ్ = హాహాకారములతో నిండినదీ, అచేతనమ్ = మూర్ఛ చెందినదీ, పరమపీడితమ్ = మిక్కిలి పీడించబడినదీ, ఆసీత్ = ఆయెను.

తా. రాముని ప్రయాణసమయమునందు, ఆ నగరవాసు లందరు కన్నీళ్ళు కార్చుచు హాహాకారములు చేయుచు, మూర్ఛ పొంది చాల పీడితు లైరి. ౩౪.

మూ. సుస్రావ నయనైః స్త్రీణామస్రమాయాససమ్భవమ్,
మీనసంక్షోభచలితైః సలిలం పఙ్కజైరివ. ౩౫

ప్ర. అ. స్త్రీణామ్ = స్త్రీలయొక్క, నయనైః = నేత్రముల చేత (నుండి) ఆయాససమ్భవమ్ = దుఃఖమువలన కలిగిన, అస్రమ్ = కన్నీరు, మీనసంక్షోభచలితైః = మీనముల సంక్షోభముచే కదలిన, పఙ్కజైః = పద్మములనుండి, సలిలం ఇవ = నీరు వలె, సుస్రావ = స్రవించెను.

తా. చేపల తాకిడికి కదలిన పద్మములనుండి నీళ్ళు కారినట్లు, స్త్రీల నేత్రములనుండి దుఃఖము వలన కలిగిన కన్నీరు స్రవించెను. ౩౫.

మూ. దృష్ట్వా తు నృపతిః శ్రీమానేకచిత్తగతం పురమ్,
నిపపాతైవ దుఃఖేన హతమూల ఇవ ద్రుమః. ౩౬

ప్ర. అ. శ్రీమాన్=శ్రీమంతుడైన, నృపతిః=రాజు, ఏకచిత్తగతమ్= ఒకే విధమైన మనస్సును పొందిన, పురమ్= పట్టణమును, దృష్ట్వా=చూచి, దుఃఖేన=దుఃఖముతో, హతమూలః=కొట్టబడిన మొదలుగల, ద్రుమః ఇవ = వృక్షము వలె, నిపపాతైవ=క్రింద పడెను.

తా. ఒకే విధమైన మనస్సుతో ఆ విధముగా దుఃఖించుచున్న పౌరుల నందరిని చూచి, దశరథమహారాజు, దుఃఖాక్రాంతుడై, మొదలు నరికిన చెట్టు వలె పడిపోయెను. ౩౬

మూ. తతో హలహలా శబ్దో జజ్ఞే రామస్య పృష్ఠతః,
నరాణాం ప్రేక్ష్య రాజానం సీదన్తం భృశదుఃఖితమ్. ౩౭

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, భృశదుఃఖితమ్=చాల దుఃఖించిన, సీదన్తమ్=దుర్బలుడై పోతున్న, రాజానమ్=రాజును, ప్రేక్ష్య=చూచి, నరాణామ్= జనులయొక్క, హలహలాశబ్దః=కోలాహలధ్వని, రామస్య=రాముని యొక్క, పృష్ఠతః = వెనుక, జజ్ఞే=పుట్టెను.

తా. అంతలో చాల దుఃఖార్తుడై, క్షీణించిపోవుచున్న దశరథుని చూచి జనులు చేసిన హాహాకారధ్వని రాముని వెనుక నుండి వినవచ్చెను. ౩౭

మూ. హా రామేతి జనాః కేచిద్రామమాతేతి చాపరే,
అన్తఃపురం సమృద్ధం చ క్రోశన్తః పర్యదేవయన్. ౩౮

ప్ర. అ. కేచిత్=కొందరు, జనాః=జనులు, హా రామేతి=హా రామా! అని, అపరే=మరికొందరు, రామమాతేతి=అయ్యో రాముని తల్లి అని, క్రోశన్తః=ఏడ్చుచు, సమృద్ధమ్=సమృద్ధమైన, అన్తఃపురం చ=అంతఃపురమును గూడ, పర్యదేవయన్=ఏడ్పించిరి.

తా. ఆ జనులలో కొందరు 'అయ్యో! రామా' అని అరచిరి, కొందరు 'అయ్యో రామమాతా'! అని అరచిరి. ఈవిధముగ అరచుచు ఆ జనులు స్త్రీలతో నిండిన ఆ అంతఃపురము కూడ ఏడ్చునట్లు చేసిరి. ౩౮

మూ. అన్వీక్షమాణో రామస్తు విషణ్ణం భ్రాన్తచేతసమ్,
రాజానం మాతరం చైవ దదర్శానుగతౌ పథి. ౩౯

ప్ర. అ. రామస్తు = రాముడు, అన్వీక్షమాణః = వెనుకకు చూచుచు, విషణ్ణామ్ = దుఃఖితురాలు, భ్రాన్తచేతసమ్ = భ్రమ చెందిన చిత్తము కలవారూ అయిన, రాజానమ్ = రాజును, మాతరం చైవ = తల్లినీ, పథి = మార్గమునందు, అనుగతౌ = తనను అనుసరించివచ్చుచుండగా, దదర్శ = చూచెను.

తా. రాముడు వెనుకకు తిరిగి చూడగా, తన వెంట వచ్చుచున్న, దుఃఖాక్రాంతులై తిరిగిపోవుచున్న మనస్సు గల తండ్రి తల్లి కనబడిరి. 39

మూ. స బద్ధ ఇవ పాశేన కిశోరో మాతరం యథా,
ధర్మపాశేన సంక్షిప్తః ప్రకాశం నాభ్యుదైక్షత. 40

ప్ర. అ. పాశేన = పాశముచేత, బద్ధః = కట్టబడిన, కిశోరః ఇవ = గుర్రపు పిల్ల వలె, సః = రాముడు, ధర్మపాశేన = ధర్మపాశముచేత, సంక్షిప్తః = కట్టబడినవాడై, మాతరం యథా = తల్లిని వలె, ప్రకాశమ్ = ప్రకటముగా, నాభ్యుదైక్షత = ఆ తల్లిదండ్రులను చూడలేదు.

తా. ధర్మపాశముచే కట్టబడిన ఆ రాముడు, పాశముచే కట్టబడిన గుర్రపు పిల్ల తన తల్లిని సరిగా చూడజాలనట్లు, ఆ తల్లిదండ్రులను సరిగా చూడజాలక ఓరకంటమాత్రమే చూచెను. 40

మూ. పదాతినౌ చ యానార్హావదుఃఖార్హౌ సుఖోచితౌ,
దృష్ట్వా సంచోదయామాస శీఘ్రం యాహీతి సారథిమ్.

ప్ర. అ. యానార్హౌ = వాహనములకు తగినవారు, పదాతినౌ = కాలినడకతో వచ్చుచున్నవారు, సుఖోచితౌ = సుఖమునకు అలవాటుపడినవారు, అదుఃఖార్హౌ = దుఃఖమునకు తగనివారు అయిన ఆ తల్లిదండ్రులను, దృష్ట్వా = చూచి, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, యాహి = వెళ్ళుము, ఇతి = అని, సారథిమ్ = సారథిని, సంచోదయామాస = ప్రేరేపించెను.

తా. సుఖమునకు అలవాటుపడినవారు, దుఃఖ మనుభవించుటకు తగనివారు, వాహనమునకు తగినవారు అయిన ఆ తల్లిదండ్రులు కాలినడకతో వచ్చుచుండగా చూచి, తొందరగా నడుపుము అని రాముడు సారథిని ప్రేరేపించెను

మూ. న హి తత్పురుషవ్యాఘ్రో దుఃఖదం దర్శనం పితుః,
మాతుశ్చ సహితుం శక్తస్తోత్త్రార్దిత ఇవ ద్విపః. 42

ప్ర. అ. పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముడు, తోత్త్రార్దితః = అంకుశముచే పీడింపబడిన, ద్విపః ఇవః = ఏనుగు వలె, దుఃఖదమ్ = దుఃఖమును కల్గించు, పితుః = తండ్రియొక్క, మాతుశ్చ = తల్లియొక్క, తత్ = ఆ, దర్శనమ్ = దర్శనమును, సహితుమ్ = సహించుటకు, న శక్తః హి = సమర్థుడు కాడు కదా!

తా. పురుషులలో శ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముడు, అంకుశముచే పీడింపబడిన ఏనుగు వలె బాధపడుచు, దుఃఖమును కల్గించు తలిదండ్రుల అవస్థను చూడలేకపోయెను. 42

మూ. ప్రత్యగారమివాయాన్తీ వత్సలా వత్సకారణాత్,
బద్ధవత్సా యథా ధేనూ రామమాతాఽభ్యధావత. 43

ప్ర. అ. బద్ధవత్సా = కట్టబడిన లేగదూడకలది, వత్సలా = ప్రేమకలది, అగారం ప్రతి = ఇంటిని గూర్చి, ఆయాన్తీ = వచ్చుచున్న, ధేనుః ఇవ = ధేనువు వలె, వత్సకారణాత్ యథా = లేగదూడకొరకు వలె, రామమాతా = రాముని తల్లి, అభ్యధావత = కుమారుని వైపు పరుగెత్తెను.

తా. లేగదూడయందు ప్రేమ గల ధేనువు ఇంటికి తిరిగి వచ్చి, కట్టబడియున్న తన లేగదూడవైపుకు పరుగెత్తు నట్లు కౌసల్య తన కుమారుని వైపు పరుగెత్తెను. 43

మూ. తథా రుదన్తీం కౌసల్యాం రథం తమనుధావతీమ్,
క్రోశన్తీం రామ రామేతి హా సీతే లక్ష్మణేతి చ. 44
రామలక్ష్మణసీతార్థం స్రవన్తీం వారి నేత్రజమ్,
అసకృత్ప్రైక్షత స తాం నృత్యన్తీమివ మాతరమ్. 45

ప్ర. అ. సః = ఆ రాముడు, తథా = ఆ విధముగా, రుదన్తీమ్ = ఏడ్చుచున్నది, తం రథమ్ = ఆ రథమును, అనుధావన్తీమ్ = అనుసరించి పరుగెత్తుచున్నది, రామ రామేతి = రామా రామా! అని, హా సీతే = అయ్యో సీతా! లక్ష్మణేతి

= అయ్యో లక్ష్మణా అని, క్రోశన్తీమ్ = అరచుచున్నది, రామలక్ష్మణసీతార్థమ్ = రామలక్ష్మణ సీతలకొరకై, నేత్రజమ్ = నేత్రములనుండి పుట్టిన, వారి = నీటిని, ప్రస్రవన్తీమ్ = కార్చుచున్నది, నృత్యన్తీమ్ ఇవ = నాట్యము చేయుచున్నది వలె నున్న, మాతరమ్ = తల్లియైన, తాం కౌసల్యామ్ = ఆ కౌసల్యను, అసకృత్ = మాటి మాటికి, ప్రైక్షత = చూచెను.

తా. కౌసల్య ఆ విధముగా ఏడ్చుచు, రథము వైపు పరుగెత్తుచుండెను హా రామా! హా హా సీతా! లక్ష్మణా అని అరచుచు, రామలక్ష్మణ సీతలకై కన్నీరు కార్చుచు, ఒళ్లు తెలియక అటు నటు ఊగి పోవుచు నాట్యము చేయుచున్నట్లుండెను. అట్టి తల్లియైన కౌసల్య వైపు రాముడు మాటిమాటికిని చూచెను. 44, 45

మూ. తిష్ఠేతి రాజా చుక్రోశ యాహి యాహీతి రాఘవః,
సుమన్త్రస్య బభూవాత్మా చక్రయోరివ చాన్తరా. 46

ప్ర. అ. రాజా = దశరథుడు, తిష్ఠేతి = ఆగుము అని, చుక్రోశ = అరచెను. రాఘవః = రాముడు, యాహి యాహి ఇతి = నడువుము, నడువుము అని, అరచెను. సుమన్త్రస్య = సుమంత్రునియొక్క, ఆత్మా = మనస్సు, చక్రయోః = రెండు చక్రముల, అంతరా ఇవ = మధ్యయందు వలె, బభూవ = ఆయెను.

తా. ఆగుము ఆగుము అని రాజు అరచుచుండగా, నడువుము నడువుము అని రాముడు అనుచుండెను. అపుడు సుమంత్రుని మనస్సు రెండు చక్రముల మధ్య పడి నట్లు సంకటములో పడెను. 46

మూ. నాశ్రౌషమితి రాజానముపాలబ్ధోఽపి వక్ష్యసి,
చిరం దుఃఖస్య పాపిష్ఠమితి రామస్తమబ్రవీత్. 47

ప్ర. అ. ఉపాలబ్ధోఽపి = నిందింపబడినవాడవైనను, నాశ్రౌషమితి = నేను వినలేదు అని, రాజానమ్ = రాజును గూర్చి, వక్ష్యసి = చెప్పగలవు. దుఃఖస్య = దుఃఖముయొక్క, చిరమ్ = చిరకాలదర్శనము, పాపిష్ఠమ్ = సహింప శక్యము కానిది, ఇతి = అని, రామః = రాముడు, తమ్ = అతనిని గూర్చి, అబ్రవీత్ =

తా. "రథమును ఎందుకు ఆపలేదు" అని రాజు నిన్ను తరువాత నిందించినను, 'మాకు వినబడలేదు' అని చెప్పవచ్చును. వీరి దుఃఖమును చాల సేపు చూచుచు ఉండుట సహింపరానిది అని రాముడు అతనితో చెప్పెను. 47

మూ. రామస్య చ వచః కుర్వన్ననుజ్ఞాప్య చ తం జనమ్,
వ్రజతోఽపి హయాన్ శీఘ్రం చోదయామాస సారథిః.

ప్ర. అ. సారథిః = సారథి, రామస్య = రామునియొక్క, వచః = మాటను, కుర్వన్ = చేయుచు, తమ్ = ఆ, జనమ్ = పౌరజనమును, అనుజ్ఞాప్య = సమ్మతింపచేసి, వ్రజతోఽపి = నడచుచున్నవైనను, హయాన్ = గుఱ్ఱములను, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగ, చోదయామాస = తోలెను.

తా. సుమంత్రుడు రాముని మాట ప్రకారము చేయుచు, కూడ వచ్చుచున్న ప్రజల అనుజ్ఞ తీసుకొని, గుఱ్ఱములు పరుగెత్తుచున్నను ఇంకను శీఘ్రముగా పరుగెత్తునట్లు వాటిని తోలెను. 48

మూ. న్యవర్తత జనో రాజ్ఞో రామం కృత్వా ప్రదక్షిణమ్,
మనసాప్యశ్రువేగైశ్చ న న్యవర్తత మానుషమ్. 49

ప్ర. అ. రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, జనః = జనము, రామమ్ = రాముని, ప్రదక్షిణం కృత్వా = ప్రదక్షిణము చేసి, న్యవర్తత = మరలెను. మానుషమ్ = మనుష్య సముదాయము, మనసా అపి = మనస్సుచేతను, అశ్రువేగైశ్చ = కన్నీళ్ల వేగముచేతను, న న్యవర్తత = మరలలేదు.

తా. దశరథుని జను లందరు రామునకు ప్రదక్షిణము చేసి, తిరిగి వెళ్ళిరి కాని, వారి మనస్సులు మాత్రము వెనుకకు మరలలేదు. కన్నీళ్ళు తగ్గలేదు. 49

మూ. యమిచ్ఛేత్పునరాయాన్తం నైనం దూరమనువ్రజేత్,
ఇత్యమాత్యా మహారాజమూచుర్దశరథం వచః 50

ప్ర. అ. యమ్ = ఎవనిని, పునః = మరల, ఆయాన్తమ్ = వచ్చువానినిగా, ఇచ్ఛేత్ = కోరునో, ఏనమ్ = అతనిని, దూరమ్ = దూరముగా, న అనువ్రజేత్ = అనుసరించి వెళ్ల కూడదు, ఇతి = అని, అమాత్యాః = మంత్రులు, మహారాజమ్ =

మహారాజైన, దశరథమ్ = దశరథుని గూర్చి, వచః = వాక్యమును, ఊచుః = పలికిరి.

తా. "ఎవరు తిరిగి రావలెనని మనము కోరుకొందుమో వారిని చాల దూరము సాగనంపకూడదు' అని మంత్రులు దశరథమహారాజుతో చెప్పిరి. 50

మూ. తేషాం వచః సర్వగుణోపపన్నం
ప్రస్విన్నగాత్రః ప్రవిషణ్ణరూపః,
నిశమ్య రాజా కృపణః సభార్యో
వ్యవస్థితస్తం సుతమీక్షమాణః. 51

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
చత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. ప్రస్విన్నగాత్రః = చెమట పట్టిన శరీరము కలవాడు, ప్రవిషణ్ణరూపః = మిక్కిలి దుఃఖముతో కూడిన రూపము కలవాడు, కృపణః = దీనుడు, సభార్యః = భార్యతో కూడినవాడు అయిన, రాజా = రాజు, తేషామ్ = వారియొక్క, సర్వగుణోపపన్నమ్ = సమస్తమైన గుణములతో కూడిన, వచః = వాక్యమును, నిశమ్య = విని, తం సుతమ్ = ఆ కుమారుని, ఈక్షమాణః = చూచుచు, వ్యవస్థితః = నిలచెను.

తా. దశరథుని శరీర మంతయు చెమటపట్టెను. రూపము వాడిపోయెను. ఈ విధముగా దీనుడై యున్న భార్యాసహితుడగు అతడు సుగుణములతో కూడిన వారి మాట విని, ఆ కుమారుని వైపే చూచుచు, అచట నిలబడెను. 51

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో నలుబదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకచత్వారింశః సర్గః

[శ్రీరాముని అరణ్యాగమనముచే అంతఃపురస్త్రీల విలాపము, నగర వాసులు శోకముతో వ్యాకులత చెందుట.]

మూ. తస్మింస్తు పురుషవ్యాఘ్రే వినిర్యాతి కృతాఞ్జలౌ,
అర్తశబ్దోఽథ సంజజ్ఞే స్త్రీణామన్తఃపురే తదా. 1

ప్ర. అ. పురుషవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రేష్ఠుడైన, తస్మిన్ = ఆ రాముడు, తదా = అపుడు, కృతాఞ్జలౌ = కట్టబడిన దోసిలికలవాడై, వినిర్యాతి = వెడలి పోవుచుండగా, అథ = పిమ్మట, అన్తఃపురే = అంతఃపురమునందు, స్త్రీణామ్ = స్త్రీలయొక్క, ఆర్తశబ్దః = ఆర్తధ్వని, సంజజ్ఞే = పుట్టెను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముడు నమస్కరించుచు, అరణ్యమునకు బయలుదేరగనే అంతఃపురములోని స్త్రీలు దుఃఖార్తులై ఏడ్చిరి. 1

మూ. అనాథస్య జనస్యాస్య దుర్బలస్య తపస్వినః,
యో గతిః శరణం చాసీత్స నాథః క్వ ను గచ్ఛతి. 2

ప్ర. అ. అనాథస్య = నాథుడులేనిదీ, దుర్బలస్య = బలములేనిదీ, తపస్వినః = దీనమూ అయిన, అస్య జనస్య = ఈ జనమునకు, యః = ఎవడు, గతిః = గతిగాను, శరణం చ = రక్షకుడు గాను, ఆసీత్ = ఆయెనో, సః నాథః = అట్టి నాథుడు, క్వ ను = ఎచ్చటికి, గచ్ఛతి = వెళ్ళుచున్నాడో.

తా. రక్షకుడు లేనివారము, దుర్బలులము, దీనులము అయిన మా అందరికిని ఏ రాముడు గతియై రక్షకుడుగా ఉండెనో అట్టి మా రక్షకుడైన రాముడు ఎక్కడికి పోవుచున్నాడో! 2

మూ. న క్రుధ్యత్యభిశప్తోఽపి క్రోధనీయాని వర్జయన్,
క్రుద్ధాన్ప్రసాదయన్సర్వాన్ సమదుఃఖః క్వచిద్గతః. ౩

ప్ర. అ. అభిశప్తోఽపి = నిందింపబడినవా డైనను, న క్రుధ్యతి = కోప గించడు. క్రోధనీయాని = కోపము కల్గించు పనులను, వర్జయన్ = విడచుచు, క్రుద్ధాన్ = కోపగించిన, సర్వాన్ = అందరిని, ప్రసాదయన్ = కోపము తొలంగిన వారినిగా చేయుచు, సమదుఃఖః = సమాన మైన దుఃఖము గల ఆ రాముడు, క్వచిత్ = ఎక్కడికి, గతః = వెళ్ళినాడో.

తా. ఎవ రైన నిందించినను కోపగించెడివాడు కాడు. కోపము కల్గించు పనులను చేసెడివాడే కాడు. కోపము వచ్చినవారి కోపము పోవునట్లు ప్రతి మాలెడివాడు. అందరితో సమముగా దుఃఖము పంచుకొనెడివాడు. అట్టి రాముడు ఎక్కడికి వెళ్లి పోయినాడో. ౩

మూ. కౌసల్యాయాం మహాతేజా యథా మాతరి వర్తతే,
తథా యో వర్తతేఽస్మాసు మహాత్మా క్వ ను గచ్ఛతి. ౪

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల, యః = ఏ రాముడు, మాతరి = తల్లియైన, కౌసల్యాయామ్ = కౌసల్యయందు, యథా = ఏ విధముగా, వర్తతే = ప్రవర్తించునో, తథా = అట్లే, అస్మాసు = మా విషయములో, వర్తతే = ప్రవర్తించెడివాడు. మహాత్మా = మహాత్ము డైన, అట్టి రాముడు, క్వ ను = ఎక్కడికి, గచ్ఛతి = పోవుచున్నాడు.

తా. మహాతేజశ్శాలి యైన రాముడు, తనతల్లి యైన కౌసల్య విషయమున ఏ విధముగా ప్రవర్తించెడివాడో, మా విషయమునందు కూడ అట్లే ప్రవర్తించెడి వాడు. అట్టి మహాత్ముడు ఎక్కడికి పోవుచున్నాడో. ౪

మూ. కైకేయ్యా క్లిశ్యమానేన రాజ్ఞా సంచోదితో వనమ్,
పరిత్రాతా జనస్యాస్య జగతః క్వ ను గచ్ఛతి. ౫

ప్ర. అ. కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, క్లిశ్యమానేన = బాధింపబడిన, రాజ్ఞా = రాజుచే, వనమ్ = వనమును గూర్చి వెళ్లుటకు, సంచోదితః = ప్రేరేపింప

ఐడి, అస్య = ఈ, జనస్య = జనమునకును, జగతః = జగత్తునకును, పరిత్రాతా = రక్షకుడైన రాముడు, క్వ ను = ఎక్కడికి, గచ్ఛతి = వెళ్లిపోవుచున్నాడో.

భా. మా అందరినీ, ఈ జగత్తును కూడ రక్షించు రాముడు, కైకేయి నిర్బంధించగా దశరథునిచే వనమునకు వెళ్ళుమని ప్రేరేపింపబడి, ఎక్కడికి పోవుచున్నాడో। ౫

మూ. అహో నిశ్చేతనో రాజా జీవలోకస్య సంప్రియమ్,
ధర్మ్యం సత్యవ్రతం రామం వనవాసే ప్రవత్స్యతి. ౬

ప్ర. అ. రాజా = రాజా, నిశ్చేతనః = బుద్ధిలేనివాడు. అహో = ఎంత ఆశ్చర్యము। జీవలోకస్య = ప్రాణిసముదాయమునకు, సంప్రియమ్ = ఇష్టుడు, ధర్మ్యమ్ = ధర్మాత్ముడు, సత్యవ్రతమ్ = సత్యము వ్రతముగాకలవాడు అయిన, రామమ్ = రాముని, వనవాసే = వనవాసమునందు, ప్రవత్స్యతి = దూరముగా పంపివేయుచున్నాడు.

భా. ఈ రాజు ప్రాణులందరికి ఇష్టుడూ, ధర్మపరాయణుడూ, సత్య వ్రతుడూ అయిన, రాముని, వనవాసమునకై పంపివేయుచున్నాడు. ఈతనికి బుద్ధిలేదు. ఎంత ఆశ్చర్యము: ౬

మూ. ఇతి సర్వా మహిష్యస్తా వివత్సా ఇవ ధేనవః,
రురుదుశ్చైవ దుఃఖార్తాః సస్వరం చ విచుక్రుశుః. ౭

ప్ర. అ. ఇతి = ఈ విధముగా, సర్వాః = సమస్తమైన, తాః మహిష్యః = ఆ రాజభార్యలు, వివత్సాః = దూడలు దూరమైన, ధేనవః ఇవ = ధేనువుల వలె, దుఃఖార్తాః = దుఃఖముచే పీడింపబడినవారై, రురుదుశ్చైవ = ఏడ్చిరి. సస్వరమ్ = స్వరముతో కూడునట్లుగ, విచుక్రుశుః = అరచిరి.

భా. ఈ విధముగా ఆ రాజు భార్యలందరు, తమ దూడలనుండి దూర మైన ఆవులవలె, దుఃఖముచే పీడింపబడి, బిగ్గరగా ఏడ్చిరి. ౭

మూ. స తమన్తఃపురే ఘోరమార్తశబ్దం మహీపతిః,
పుత్రశోకాభిసంతప్తః శ్రుత్వా చాసీత్సుదుఃఖితః. ౮

ప్ర. అ. పుత్రశోకాభిసన్తప్తః = పుత్రశోకముతో బాధపడుచున్న, సః మహీపతిః = ఆ రాజు, అన్తఃపురే = అంతఃపురమునందు, ఘోరమ్ = ఘోరమైన, తమ్ = ఆ, ఆర్తశబ్దమ్ = ఏడ్పును, శ్రుత్వా = విని, సుదుఃఖితః = మిక్కిలి దుఃఖముకలవాడు; ఆసీత్ = ఆయెను.

తా. ముందుగనే పుత్రశోకముతో బాధపడుచున్న ఆ రాజునకు అంతఃపురములోనుండి వచ్చిన, ఆ ఏడ్పును వినగానే దుఃఖము రెట్టింపాయెను. 8

మూ. నాగ్నిహోత్రాణ్యహూయన్త నాపచన్ గృహమేధినః,
అకుర్వన్న ప్రజాః కార్యం సూర్యశ్చాన్తరధీయత. 9

ప్ర. అ. అగ్నిహోత్రాణి = అగ్నిహోత్రములు, నాహూయన్త = చేయబడలేదు. గృహమేధినః = గృహస్థులు, నాపచన్ = వండుకొనలేదు. ప్రజాః = ప్రజలు, కార్యమ్ = కార్యమును, న అకుర్వన్ = చేయలేదు. సూర్యశ్చ = సూర్యుడు కూడ, అన్తరధీయత = అంతర్ధానము చెందెను.

తా. అప్పుడు ద్విజులు అగ్నిహోత్రములను చేయలేదు. గృహస్థుల యిండ్లలో వంటలు వండలేదు. ప్రజలు తమ పనులు చేయలేదు. సూర్యుడు కూడ కనబడకుండ పోయెను. 9

మూ. వ్యసృజన్ కబలాన్నాగా గావో వత్సాన్న పాయయన్,
పుత్రం ప్రథమజం లబ్ధ్వా జననీ నాభ్యనన్దత. 10

ప్ర. అ. నాగాః = ఏనుగులు, కబలాన్ = కబళములను, వ్యసృజన్ = విడిచివేసినవి. గావః = ఆవులు, వత్సాన్ = దూడలను, న పాయయన్ = పాలు త్రాగించలేదు. జననీ = తల్లి, ప్రథమజమ్ = తొలిసారిగా పుట్టిన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, లబ్ధ్వా = పొంది, నాభ్యనన్దత = సంతోషించలేదు.

తా. ఏనుగులు నోటిలో నున్న కబళములను కక్కివేసెను. గోవులు దూడలకు పాలు ఇవ్వలేదు. తొలిసారిగా కుమారుడు పుట్టినను తల్లి అందులకు సంతోషించలేదు. 10

మూ. త్రిశంకుర్లోహితాఙ్గశ్చ బృహస్పతిబుధావపి,
దారుణాః సోమమభ్యేత్య గ్రహాః సర్వే వ్యవస్థితాః. 11

ప్ర. అ. త్రిశంకుః = త్రిశంకువు, లోహితాఙ్గశ్చ = కుజుడు, బృహస్పతి బుధావపి = బృహస్పతి, బుధుడు, దారుణాః = క్రూరమైన, సర్వే = సమస్తమైన, గ్రహాః = గ్రహములు, సోమమ్ = చంద్రుని, అభ్యేత్య = పొంది, వ్యవస్థితాః = ఉన్నవి.

తా. త్రిశంకువు, కుజుడు, గురుడు, బుధుడు, క్రూరగ్రహము లన్నియు, చంద్రునితో కలిసి యుండెను. 11

మూ. నక్షత్రాణి గతార్చీంషి గ్రహాశ్చ గతతేజసః,
విశాఖాస్తు సధూమాశ్చ నభసి ప్రచకాశిరే. 12

ప్ర. అ. నక్షత్రాణి = నక్షత్రములు, గతార్చీంషి = పోయిన కిరణములు కలవి. గ్రహాశ్చ = గ్రహములు, గతతేజసః = పోయిన తేజస్సు కలవి. విశాఖాస్తు = విశాఖానక్షత్రము లైతే, సధూమాః = ధూమముతో కూడినవై, నభసి = ఆకాశమునందు, ప్రచకాశిరే = ప్రకాశించినవి.

తా. నక్షత్రముల కిరణములు లోపించెను. గ్రహముల తేజస్సు తగ్గిపోయెను. కోసలదేశనక్షత్రమైన విశాఖను ఆకాశమునందు ధూమము ఆవరించెను. 12

మూ. కాలికానిలవేగేన మహోదధిరివోత్థితః,
రామే వనం ప్రవ్రజితే నగరం ప్రచచాల తత్. 13

ప్ర. అ. మహోదధిః = మహాసముద్రము, కాలికానిలవేగేన ఇవ = ప్రళయకాలమునందలి వాయువేగముచేతను వలె, ఉత్థితః = పొంగినది. రామే = రాముడు, వనమ్ = వనమునుగూర్చి, ప్రవ్రజితే = వెళ్లగా, తత్ నగరమ్ = ఆ నగరము, ప్రచచాల = చలించెను.

తా. సముద్రము, ప్రళయకాలమునందలి వాయువేగముచేత పొంగినట్లు పొంగెను. రాముడు అరణ్యమునకు ప్రయాణము కాగానే, ఆ నగరమంతయు చలించెను. 13

మూ. దిశః పర్యాకులాః సర్వా స్తిమిరేణేవ సంవృతాః,
న గ్రహో నాపి నక్షత్రం ప్రచకాశే న కించన. 14

ప్ర. అ. సర్వాః = సమస్తమైన, దిశః = దిక్కులు, పర్యాకులాః = వ్యాకులములైనవై, తిమిరేణ = చీకటిచే, సంవృతాః ఇవ = కప్పబడినట్లున్నవి. గ్రహాః = గ్రహములు, న ప్రబభాసిరే = ప్రకాశింపలేదు. నక్షత్రమపి = నక్షత్రము కూడ, న = ప్రకాశింపలేదు. కించ = ఏదియు, న = ప్రకాశింపలేదు.

తా. దిక్కులన్నియు వ్యాకులములై, చీకటి కమ్మినట్లుండెను. గ్రహములు కాని, నక్షత్రములు కాని, మరేదియు కాని ప్రకాశింపలేదు. 14

మూ. అకస్మాన్నాగరః సర్వో జనో దైన్యముపాగమత్,
ఆహారే వా విహారే వా న కశ్చిదకరోన్మనః. 15

ప్ర. అ. సర్వః = సమస్తమైన, నాగరః = నగరమునకు సంబంధించిన, జనః = జనము, అకస్మాత్ = అకస్మాత్తుగా, దైన్యమ్ = దైన్యమును, ఉపాగమత్ = పొందెను. ఆహారే వా = ఆహారమునందు గాని, విహారే వా = విహారమునందుగాని, కశ్చిత్ = ఒక్కడును, మనః = మనస్సును, న అకరోత్ = చేయలేదు.

తా. నగరములోని పౌరులందరిని అకస్మాత్తుగా దైన్యము ఆవహించెను. ఆహారమునందు గాని, విహారమునందు గాని ఏ ఒక్కని మనస్సు కూడ ప్రవర్తించలేదు. 15

మూ. శోకపర్యాయసంతప్తః సతతం దీర్ఘముచ్ఛ్వసన్,
అయోధ్యాయాం జనః సర్వః శుశోచ జగతీపతిమ్. 16

ప్ర. అ. అయోధ్యాయామ్ = అయోధ్యయందు, సర్వః = సమస్తమైన, జనః = జనము, శోకపర్యాయసంతప్తః = దుఃఖపరంపరచే పీడింపబడి, సతతమ్ = ఎల్లప్పుడు, దీర్ఘమ్ = దీర్ఘముగా, ఉచ్ఛ్వసన్ = నిట్టూర్పుచు, జగతీపతిమ్ = రాజునుగూర్చి, శుశోచ = దుఃఖించెను.

తా. అయోధ్యలోని జనులందరు, శోకపరంపరచే పీడితులై నిరంతరము దీర్ఘముగా నిట్టూర్పుచు, దశరథమహారాజునుగూర్చి దుఃఖించిరి. 16

మూ. బాష్పపర్యాకులముఖో రాజమార్గగతో జనః,
న హృష్టో లక్ష్యతే కశ్చిత్సర్వః శోకపరాయణః. 17

ప్ర. అ. రాజమార్గగతః = రాజమార్గములో నున్న, జనః = జనము, బాష్పపర్యాకులముఖః = కన్నీటిచే వ్యాకులమైన ముఖము కలది. కశ్చిత్ = ఏ ఒక్కడును, హృష్టః = సంతోషించినవాడు, న లక్ష్యతే = కనబడుటలేదు. సర్వః = ప్రతి ఒక్కడును, శోకపరాయణః = దుఃఖమునకు లొంగిపోయినవాడు.

తా. రాజమార్గములో నున్న జనుల ముఖములు కన్నీళ్లతో కలుషములై యుండెను. సంతోషముతో నున్నవాడు ఒక్కడును కనబడలేదు. ప్రతి ఒక్కడును దుఃఖముతో నిండి యుండెను. 17

మూ. న వాతి పవనః శీతో న శశీ సౌమ్యదర్శనః,
న సూర్యస్తపతే లోకం సర్వం పర్యాకులం జగత్. 18

ప్ర. అ. పవనః = వాయువు, శీతః = చల్లనిదిగా, న వాతి = వీచుట లేదు. శశీ = చంద్రుడు, సౌమ్యదర్శనః = సౌమ్యమైన దర్శనము కలవాడుగా, న = లేడు. సూర్యః = సూర్యుడు, లోకమ్ = లోకమును, న తపతే = తపింపచేయలేదు. సర్వమ్ = సమస్తమైన, జగత్ = జగత్తు, పర్యాకులమ్ = వ్యాకులమైనది.

తా. ఆ సమయమున వాయువు చల్లగా వీచలేదు. చంద్రుడు చూచుటకు సౌమ్యముగా లేకుండెను. సూర్యుడు ఎండ కాయలేదు. జగత్తంతయు వ్యాకులముగా నుండెను. 18

మూ. అనర్థినః సుతాః స్త్రీణాం భర్తారో భ్రాతరస్తథా,
సర్వే సర్వం పరిత్యజ్య రామమేవాన్వచింతయన్. 19

ప్ర. అ. సుతాః = కుమారులు, భర్తారః = భర్తలు, స్త్రీణామ్ = స్త్రీల విషయమున, అనర్థినః = కోరిక లేనివారు అయిరి. తథా = మరియు, భ్రాతరః = సోదరులు, అనర్థినః = పరస్పరము కోరిక లేనివారైరి. సర్వే = అందరును, సర్వమ్ = సమస్తమును, పరిత్యజ్య = విడచి, రామమ్ ఏవ = రాముని గూర్చియే, అన్వచింతయన్ = ఆలోచించిరి.

తా. పుత్రులకు తల్లుల విషయమునను, భర్తలకు భార్యల విషయమునను ఆసక్తి తగ్గినది. సోదరులు పరస్పరము ఆసక్తి లేనివారైరి. అందరును అన్నింటిని విడిచిపెట్టి రామునిగూర్చియే ఆలోచించుచుండిరి.

వి. ఈ శ్లోకానికి భావం చాలా అధ్యాహారాలు తెచ్చుకొని చెప్పవలసి ఉన్నది. దీనికి బదులు ప్రాచ్యరామాయణంలోని పాఠం బాగున్నది.

"నాచిన్తయత్ సుతాన్కశ్చిన్నచ భర్తౄంస్తథా స్త్రియః,
న కాన్తం కామినీ కాచిన్న చ కామీ వరాఙ్గనామ్,
నాససాద రతిం కశ్చిచ్ఛోకసంవిగ్నమానసః."

"ఎవ్వరును తన కుమారులను గూర్చి ఆలోచింపలేదు. స్త్రీలు తమ భర్తలను గూర్చి ఆలోచింపలేదు. కామిని తన ప్రియుని వద్దకు గాని, ప్రియుడు తన ప్రేయసివద్దకు గాని వెళ్లలేదు. ప్రతి ఒక్కడు దుఃఖాక్రాంత మైన మనస్సుతో ఆనందమును పొందలేదు" అని వీటి భావము. 19

మూ. యే తు రామస్య సుహృదః సర్వే తే మూఢచేతసః,
శోకభారేణ చాక్రాన్తాః శయనం న జహుస్తదా. 20

ప్ర. అ. తదా=అపుడు, రామస్య=రాముని యొక్క, యే=ఏ, సుహృదః=స్నేహితులు కలరో, తే సర్వే=వా రందరును, మూఢచేతసః=ఏమియు తోచని మనస్సు కలవారై, శోకభారేణ=దుఃఖభారముచేత, ఆక్రాన్తాః=ఆక్రమింపబడినవారై, శయనమ్=శయనమును, న జహుః=విడువలేదు.

తా. అపుడు రాముని స్నేహితు లందరును దుఃఖభారముతో నిండి యేమి చేయుటకును తోచక, తమ పడకలను విడువకుండిరి. 20

మూ. తతస్త్వయోధ్యా రహితా మహాత్మనా
పురన్దరేణేవ మహీ సపర్వతా,
చచాల ఘోరం భయశోకపీడితా
సనాగయోధాశ్వగణా ననాద చ. 21

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకచత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, పురన్దరేణ=దేవేంద్రునితో, రహితా=శూన్య మైన, సపర్వతా=పర్వతములతో కూడిన, మహీవ=భూమి వలె, మహాత్మనా=మహాత్ము డైన ఆ రామునితో, రహితా=శూన్య మైన, అయోధ్యా=

అయోధ్యా, భయశోకపీడితా = భయముచేతను, శోకముచేతను పీడింపబడినదై, ఘోరమ్ = భయంకరముగా, చచాల = చలించెను. సనాగయోధాశ్వగణా = నాగములయొక్క, యోధులయొక్క, అశ్వములయొక్క, గణములతో కూడిన, ఆ అయోధ్య, ననాద చ = ధ్వని కూడ చేసెను.

తా. రాముడు లేని ఆ అయోధ్య దేవేంద్రుడు లేని పర్వతాది సహితమగు భూమి వలె, భయశోకములవలన కలిగిన పీడతో, భయంకరముగా చలించెను. అక్కడ నున్న గజములు, యోధులు, అశ్వములు కూడ, పిక్కిటి ధ్వని చేసెను (ఏడ్చెను). 21

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో నలుబది ఒకటవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ద్విచత్వారింశః సర్గః

[దశరథమహారాజు భూమిపై పడుట, రామునకై విలపించుట, కైకను తనవద్దకు రావలదని వారించి యామెను విడచిపెట్టుట, సేవకులతోడుపాటుతో రాజు కౌసల్యాభవనమునకు పోవుట, అచటను రామునికై దుఃఖ మనుభవించుట.]

మూ. యావత్తు నిర్యతస్తస్య రజో రూపమదృశ్యత,
నైవేక్ష్వాకువరస్తావత్సంజహారాత్మచక్షుషీ. 1

ప్ర. అ. తస్య = ఆ రాముడు, నిర్యతః = వెళ్ళుచుండగా, రజోరూపమ్ = పరాగముయొక్క రూపము, యావత్ = ఎంతవరకు, అదృశ్యత = చూడబడెనో, తావత్ = అంతవరకును, ఇక్ష్వాకువరః = దశరథుడు, ఆత్మచక్షుషీ = తన నేత్రములను, నైవ సంజహార = ఉపసంహరించలేదు.

తా. రాముడు ప్రయాణమై వెళ్ళుచున్నప్పుడు, రథగమనముచే రేగిన పరాగము కనబడుచున్నంతవరకును, దశరథుడు ఆటు వైపే చూచుచుండెను.1

మూ. యావద్రాజా ప్రియం పుత్రం పశ్యత్యత్యన్తధార్మికమ్,
తావద్వ్యవర్ధతే వాస్య ధరణ్యాం పుత్రదర్శనే. 2

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, ప్రియమ్ = ప్రియుడైన, అత్యన్తధార్మికమ్ = మిక్కిలి ధార్మికుడైన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, యావత్ = ఎంతవరకు, పశ్యతి = చూచునో, తావత్ = అంతవరకు, అస్య = ఇతనియొక్క, పుత్రదర్శనే = పుత్రదర్శనము నిమిత్తమై, ధరణ్యామ్ = భూమియందలి పరాగము, వ్యవర్ధతేవ = వృద్ధిహొందినట్లున్నది.

తా. అత్యంతధార్మికుడైన ఆ ప్రియపుత్రుని ఎంతవరకు ఆ రాజు చూచుచుండెనో అంతవరకును ఆతనికి పుత్రదర్శనసుఖము కలిగించుటకై భూమిపై పరాగము పెరిగినట్లుండెను.

ఈ శ్లోకము భావము అస్పష్టముగా ఉన్నది.
పి. ఇక్కడ ప్రాచ్యరామాయణపాఠము బాగున్నది.

"యావత్తు గచ్ఛతస్తస్య రాజా రూపమపశ్యత,
నైవేక్ష్వాకువరస్తావత్ సంజహారాత్మచక్షుషీ.''

తా. "రాముడు వెళ్లుచుండగా అతని రూపము కనబడునంతవరకును దశరథుడు తన నేత్రములను వెనుకకు మరల్చలేదు" అని దీని భావము.

మొదట ఇచ్చిన పాఠములోని 'రజోరూపమ్' అనునది సరియైనదిగా లేదు. సాధారణముగా ఏ కవులును "రజస్సు యొక్క రూపము" అను అర్థము గల ఆ పదమును ప్రయోగించరు. "రజః'' అని మాత్రమే ప్రయోగింతురు.

''యావద్రాజా ప్రియం పుత్రం పశ్యతి స్మ స చక్షుషా,
ఉత్ససర్జ మహీ తావత్ తదా దూరమివాన్తరమ్.''

"ఆ రాజు తన ప్రియపుత్రుని చూచుచున్నప్పుడు భూమి అధికమైన దూరమును సృష్టించినట్లుండెను" అని దీని భావము.

దీని తరువాత— ఆ రాజు ధార్మికుడైన ప్రియపుత్రుని చూచుచున్నంతవరకూ అతని కండ్లు అటువైపే ప్రసరించెను" అను భావము గల మూడవ శ్లోక మున్నది''. దీని తరువాత వచ్చు నాల్గవ శ్లోకము మన పాఠములోని మూడవశ్లోకముతో సమానముగా ఉన్నది. ఈ విధముగా పై శ్లోకాలలో రాముడు కనబడినంతవరకు చూచి, చివరకు రథపరాగము కూడ కనబడకపోవుటతో అతడు మూర్ఛపడెను అని చెప్పుట యుక్తము గాన ఈ పాఠము బాగున్నది. అర్థము కూడ స్పష్టముగా ఉన్నది. ౨

మూ. న పశ్యతి రజోఽప్యస్య యదా రామస్య భూమిపః,
తదార్తశ్చ విషణ్ణశ్చ పపాత ధరణీతలే. ౪

ప్ర. అ. భూమిపః = రాజు, యదా = ఎప్పుడు, అస్య రామస్య = ఈ రాముని యొక్క, రజోఽపి = పరాగమును కూడ, న పశ్యతి = చూడలేడో, తదా = అప్పుడు, ఆర్తః చ = పీడితుడై, విషణ్ణః చ = దిగులుపొందినవాడై, ధరణీతలే = నేలపై, పపాత = పడెను.

తా. రాముని రథమువలన ఎగిరిన ధూళి కూడ ఎప్పుడు కనబడ లేదో అప్పు డా దశరథుడు దుఃఖితు డై, దిగులు చెంది నేలపై పడిపోయెను. ౩

మూ. తస్య దక్షిణమన్వాగాత్కౌసల్యా బాహుమఙ్గనా,
వామం చైవాన్వగాత్పార్శ్వం కైకేయీ భరతప్రియా. 4

ప్ర. అ. అఙ్గనా=భార్య యైన, కౌసల్యా=కౌసల్య, తస్య=అతని యొక్క, దక్షిణం బాహుమ్=కుడి బాహువును, అన్వాగాత్=పొందెను. భరతప్రియా=భరతుడు ఇష్టుడు గాగల, కైకేయీ చ=కైకేయి, వామమ్=ఎడమ దైన, పార్శ్వమ్=పార్శ్వమును, అన్వగాత్=పొందెను.

తా. దశరథుడు నేలపై పడగానే అతనిని లేవదీయుటకై, కౌసల్య కుడి చేతి వైపునకును, భరతునియందు ప్రేమ గల కైకేయి ఎడమవైపునకు వచ్చిరి.

మూ. తాం నయేన చ సంపన్నో ధర్మేణ వినయేన చ,
ఉవాచ రాజా కైకేయీం సమీక్ష్య వ్యథితేన్ద్రియః. 5

ప్ర. అ. నయేన=నీతితోను, ధర్మేణ=ధర్మముతోను, వినయేన చ=వినయముతోను, సంపన్నః=కూడిన, రాజా=రాజు, తాం కైకేయీమ్=ఆ కైకేయిని, సమీక్ష్య=చూచి, వ్యథితేన్ద్రియః=బాధపడుచున్న ఇంద్రియములు కలవాడై, ఉవాచ=పలికెను.

తా. నీతిమంతుడూ, ధర్మపాలకుడూ, వినయసంపన్నుడూ, అయిన ఆ దశరథుడు ఆ కైకేయిని చూచి, మిక్కిలి బాధపడుచు ఇట్లనెను. 5

మూ. కైకేయి మా మమాఙ్గాని స్ప్రాక్షీస్త్వం దుష్టచారిణీ,
న హి త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛామి న భార్యా న చ బాన్ధవీ. ౬

ప్ర. అ. కైకేయి=ఓ కైకేయీ, దుష్టచారిణీ=దుష్టముగా ప్రవర్తించుచున్న, త్వమ్=నీవు, మమ=నాయొక్క, అఙ్గాని=అవయవములను, మా స్ప్రాక్షీః=స్పృశింపకుము. త్వామ్=నిన్ను, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, న హి ఇచ్ఛామి=ఇచ్ఛయించను. భార్యా=నా భార్యవు, న=కావు. బాన్ధవీ=బంధువు కూడ, న=కావు.

తా. కైకేయీ! దుష్టమైన ప్రవృత్తి గల నీవు నా శరీరమును తాకవద్దు. నిన్ను చూచుట నా కిష్టము లేదు. నీవు నా భార్యవు కావు; బంధువు కూడ కావు.

మూ. యే చ త్వామనుజీవన్తి నాహం తేషాం న తే మమ,
కేవలార్థపరాం హి త్వాం త్యక్తధర్మాం త్యజామ్యహమ్.

ప్ర. అ. యే చ = ఎవరు, త్వామ్ = నిన్ను, అనుజీవన్తి = అనుసరించి జీవించుచున్నారో, తేషామ్ = వారికి, అహమ్ = నేను, న = ఏమియు కాను; తే = వారు, మమ = నాకు, న = ఏమియు కారు. కేవలార్థపరామ్ = కేవలము అర్థమునందు మాత్రమే ఆసక్తి కలదానవూ, త్యక్తధర్మామ్ = విడువబడిన ధర్మము కలదానవూ అయిన, త్వామ్ = నిన్ను, అహమ్ = నేను, త్యజామి = విడచి వేయుచున్నాను.

తా. నీమీద ఆధారపడి జీవించు నీ అనుచరులకు నేనేమియు కాను. నాకు వారేమియు కారు. ధర్మమును పరిత్యజించి కేవలము అర్థమునందు మాత్రమే ఆసక్తి గల నిన్ను నేను పరిత్యజించుచున్నాను. 7

మూ. అగృహ్ణాం యచ్చ తే పాణిమగ్నిం పర్యణయం చ యత్,
అనుజానామి తత్సర్వమస్మిన్ లోకే పరత్ర చ. ౮

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, పాణిమ్ = హస్తమును, అగృహ్ణామితి యత్ = గ్రహించితి నను మాట ఏది కలదో, అగ్నిమ్ = అగ్నిని (కి), పర్యణయం చ ఇతి యత్ = ప్రదక్షిణము చేయించితి నను విషయ మేది గలదో, తత్సర్వమ్ = దాని నంతనూ, అస్మిన్ లోకే = ఈ లోకమునందునూ, పరత్ర చ = పరలోకము నందునూ, అనుజానామి = పరిత్యజించుచున్నాను.

తా. నీ చేయి పట్టి, అగ్ని చుట్టూ ప్రదక్షిణము చేయించి, నిన్ను వివాహ మాడుటవలన కలిగిన సంబంధమును ఇహలోకమునందును, పరలోకమునందును కూడ పరిత్యజించుచున్నాను. ౮

మూ. భరతశ్చేత్ప్రతీతః స్యాద్రాజ్యం ప్రాప్యేదమవ్యయమ్,
యన్మే స దద్యాత్పిత్రర్థం మాం మా తద్దత్తమాగమత్. ౯

ప్ర. అ. అవ్యయమ్ = నాశనము లేని, ఇదం రాజ్యమ్ = ఈ రాజ్యమును, ప్రాప్య = పొంది, భరతః = భరతుడు, ప్రీతః = సంతోషించినవాడు, స్యాత్ చేత్ = అయినట్లైతే, సః = అతడు, పిత్రర్థమ్ = పితృకార్యరూపమున, మే = నాకు, యత్ = దేనిని, దద్యాత్ = ఇచ్చునో, తద్దత్తమ్ = వానిచే ఇవ్వబడినది, మామ్ = నన్ను, మాగమత్ = చేరకుండుగాక.

తా. అక్షయమైన ఈ రాజ్యము లభించినందుకు భరతుడు సంతోషించినట్లైతే అతడు పితృకార్యమునందు నన్ను ఉద్దేశించి ఇచ్చిన జలతర్పణాదికము నాకు ముట్టకుండుగాక. 9

మూ. అథ రేణుసముద్ధ్వస్తం సముత్థాప్య నరాధిపమ్,
న్యవర్తత తదా దేవీ కౌసల్యా శోకకర్శితా. 10

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, రేణుసముద్ధ్వస్తమ్ = పరాగముచే దూషితుడైన, తం నరాధిపమ్ = ఆ రాజును, సముత్థాప్య = లేపి, దేవీ = దేవి యైన, కౌసల్యా = కౌసల్య, శోకకర్శితా = దుఃఖముచే కృశింపచేయబడినదై, తదా = అపుడు, న్యవర్తత = మరలివెళ్లెను.

తా. పరాగము శరీరమంతయు వ్యాపించియున్న ఆ రాజును నేలపై నుండి లేవదీసి శోకముచే కృశించిన ఆ కౌసల్యాదేవి తన గృహమునకు మరలి వెళ్ళెను. 10

మూ. హత్వేవ బ్రాహ్మణం కామాత్ స్పృష్ట్వాగ్నిమివ పాణినా,
అన్వతప్యత ధర్మాత్మా పుత్రం సంచిన్త్య తాపసమ్. 11

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన దశరథుడు, తాపసమ్ = మునివేషము ధరించిన, పుత్రమ్ = కుమారుని, సంచిన్త్య = తలచుకొని, కామాత్ = కోరికవలన, బ్రాహ్మణమ్ = బ్రాహ్మణుని, హత్వేవ = చంపి నటె, పాణినా = హస్తముచేత, అగ్నిమ్ = అగ్నిని, స్పృష్ట్వా ఇవ = స్పృశించి నటె, అన్వతప్యత = పరితపించెను.

తా. ధర్మాత్ముడైన ఆ దశరథుడు, మునివేషము ధరించి అరణ్యమునకు వెళ్ళిన కుమారుని తలచుకొని, కావలెనని బ్రహ్మహత్య చేసినవాడు వలెను, చేతితో నిప్పు ముట్టుకున్న వాని వలెను పరితపించెను. 11

మూ. నివృత్త్యైవ నివృత్త్యైవ సీదతో రథవర్త్మను,
రాజ్ఞో నాతిబభౌ రూపం గ్రస్తస్యాంశుమతో యథా. 12

ప్ర. అ. రథవర్త్మను = రథము వెళ్లు మార్గమునందు, నివృత్త్యైవ నివృత్త్యైవ = మాటి మాటికి తిరిగి, సీదతః = దుఃఖించుచున్న, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, రూపమ్ = రూపము, గ్రస్తస్య = రాహువుచే మ్రింగబడిన, అంశుమతః యథా = సూర్యుని రూపము వలె, నాతిబభౌ = అంతగా ప్రకాశింపలేదు.

తా. రథమార్గమును వెనుకకు తిరిగి తిరిగి చూచుచు, దుఃఖించుచున్న ఆ దశరథుని రూపము, రాహుగ్రస్తు డైన సూర్యుని రూపము వలె ప్రకాశవిహీన మైనది. 12

మూ. విలలాప చ దుఃఖార్తః ప్రియం పుత్రమనుస్మరన్,
నగరాన్తమనుప్రాప్తం బుద్ధ్వా పుత్రమథాబ్రవీత్. 13

ప్ర. అ. ప్రియమ్ = ప్రియు డైన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, అనుస్మరన్ = స్మరించుచు, దుఃఖార్తః = దుఃఖముచే పీడింపబడిన వా డై, విలలాప చ = విలపించెను. అథ = అటుపిమ్మట. పుత్రమ్ = పుత్రుని, నగరాన్తమ్ = నగరము యొక్క అంతమును, అనుప్రాప్తమ్ = చేరిన వానిని గా, బుద్ధ్వా = తెలుసుకొని, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ప్రియు డైన ఆ కుమారునే స్మరించుచు దుఃఖార్తు డై విలపించెను. ఇంతలో పుత్రుడు పట్టణము దాటె నని విని ఈ విధముగా పలికెను. 13

మూ. వాహనానాం చ ముఖ్యానాం వహతాం తం మమాత్మజమ్,
పదాని పథి దృశ్యన్తే న మహాత్మా న దృశ్యతే. 14

ప్ర. అ. మమ = నా యొక్క, ఆత్మజమ్ = కుమారు డైన, తమ్ = ఆ రాముని, వహతామ్ = తీసికొని వెళ్లిన, ముఖ్యానామ్ = శ్రేష్ఠము లైన, వాహనానామ్ = గుఱ్ఱములయొక్క, పదాని = అడుగులు, పథి = మార్గమునందు, దృశ్యన్తే = చూడబడుచున్నవి. మహాత్మా = మహాత్ము డైన, సః = అతడు, న దృశ్యతే = చూడబడుటలేదు.

తా. నా కుమారుని తీసుకొని వెళ్ళిన శ్రేష్ఠము లైన గుఱ్ఱముల అడుగు జాడలు నేలపై కనబడుచున్నవి కాని, మహాత్ము డైన ఆ రాముడు మాత్రము కనబడుటలేదు. 14

మూ. యస్సుశేమాపధానేషు శేతే చన్దనరూషితః,
పీజ్యమానో మహార్హాభిః స్త్రీభిర్మమ సుతోత్తమః,
స నూనం క్వచిదేవాద్య వృక్షమూలముపాశ్రితః,
కాష్ఠం వా యదివాశ్మాన ముపధాయ శయిష్యతే. 16

ప్ర. అ. యః = ఏ, మమ సుతోత్తమః = నా పుత్రులలో శ్రేష్ఠు డైన రాముడు, చన్దనరూషితః = చందనముచేపూయబడినవాడై, మహార్హాభిః = ఉత్తము లైన, స్త్రీభిః = స్త్రీలచేత, పీజ్యమానః = వీవబడుచున్నవాడై, సుశేషు = సుందరము లైన, ఉపధానేషు = తలగడలపై, శేతే = శయనించెనో, సః = అట్టి రాముడు, అద్య = ఇపుడు, నూనమ్ = నిశ్చయముగా, క్వచిదేవ = ఎక్కడనో ఒకచోట, వృక్షమూలమ్ = వృక్షముయొక్క మూలమును, ఉపాశ్రితః = ఆశ్రయించినవాడై, కాష్ఠం వా = కర్రను గాని, యది వా = లేక, అశ్మానమ్ = రాయిని గాని, ఉపధాయ = తలగడగా చేసుకొని, శయిష్యతే = శయనించ గలడు.

తా. నా కుమారులలో శ్రేష్ఠు డైన ఏ రాముడు శరీరమునకు చందనము పూసుకొని, ఉత్తము లైన స్త్రీలు వింజామరలతో వీచుచుండగా, మెత్తని తలగడలపై శయనించుచుండెడివాడో, ఆ రాముడే ఇపుడు, ఏదో ఒక చెట్టు నీడను ఆశ్రయించి కర్రను గాని, రాయిని గాని, తలగడగా ఉంచుకొని, శయనించును.

మూ. ఉత్థాస్యతి చ మేదిన్యాః కృపణః పాంసుగుణ్ఠితః,
వినిశ్శ్వసన్ ప్రస్రవణాత్కరేణూనామివర్షభః. 17

ప్ర. అ. కరేణూనామ్ = ఆడ ఏనుగుల, ఋషభః = ప్రభు వైన మగ ఏనుగు, ప్రస్రవణాత్ ఇవ = ప్రస్రవణపర్వతమునుండి వలె, వినిశ్వసన్ = నిట్టూర్చుచు, పాంసుగుణ్ఠితః = పరాగములచే కప్పబడినవాడై, కృపణః = దీను డైన ఆ రాముడు, మేదిన్యాః = భూమినుండి, ఉత్థాస్యతి చ = లేవగలడు.

తా. దీను లైన ఆ రాముడు పరాగముచే కప్పబడినవాడై నిట్టూర్పు చూ, ఏనుగు ప్రస్రవణపర్వతమునుండి లేచి నట్లు, నేలపైనుండి లేవగలడు. 17

మూ. ద్రక్ష్యన్తి నూనం పురుషా దీర్ఘబాహుం వనేచరాః,
రామముత్థాయ గచ్ఛన్తం లోకనాథమనాథవత్. 18

ప్ర. అ. దీర్ఘబాహుమ్ = దీర్ఘము లైన బాహువులు కలవాడూ, లోకనాథం = లోకములకు ప్రభువూ, అనాథవత్ = అనాథుడు వలె, ఉత్థాయ = లేచి, గచ్ఛన్తమ్ = వెళ్ళుచున్నవాడు అయిన, రామమ్ = రాముని, నూనమ్ = తప్పక, వనేచరాః = వనమునందు సంచరించు, పురుషాః = పురుషులు, ద్రక్ష్యన్తి = చూడగలరు.

తా. లోకములకు నాథు డైన శ్రీరాముడు ఆ విధముగా నేలపైనుండి లేచి, అనాథుడు వలె వెళ్ళుచుండగా, ఆజానుబాహు డైన, అతనిని అడవులలో నివసించు జనులు చూడగలరు. 18

మూ. సా నూనం జనకస్యేష్టా సుతా సుఖసదోచితా,
కణ్టకాక్రమణక్లాన్తా వనమద్య గమిష్యతి. 19

ప్ర. అ. సుఖసదోచితా = సుఖములకు ఎల్లపుడు అలవాటు పడినదీ, జనకస్య = జనకమహారాజుయొక్క, ఇష్టా = ఇష్టురాలైన, సుతా = కుమార్తెయూ అయిన, సా = ఆ సీత, కణ్టకాక్రమణక్లాన్తా = ముండ్లపై నడచుటచే అలసినదై, అద్య = ఇపుడు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గమిష్యతి = వెళ్ళగలదు.

తా. ఎల్లపుడు సుఖములకు అలవాటు పడినదీ, జనకునకు ఇష్టమైన కుమార్తెయూ, అయిన సీత, ఇపుడు ముండ్లపై నడచుటచే బాధపడుచు అరణ్యములోనికి వెళ్ళగలదు. 19

మూ. అనభిజ్ఞా వనానాం సా నూనం భయముపైష్యతి,
శ్వాపదానర్దితం శ్రుత్వా గమ్భీరం రోమహర్షణమ్. 20

ప్ర. అ. వనానామ్ = వనములకు, అనభిజ్ఞా = పరిచితురాలు కాని, సా = ఆమె, నూనమ్ = తప్పక, గమ్భీరమ్ = గంభీరమైనదీ, రోమహర్షణమ్ = గగుర్పాటు కల్గించునదీ, అయిన, శ్వాపదానర్దితమ్ = క్రూరమృగముల ధ్వనిని, శ్రుత్వా = విని, భయమ్ = భయమును, ఉపైష్యతి = పొందగలదు.

తా. పూర్వము మున్నతులను అశ్వములను చూడని ఆ సీత, గగుర్పాటు కల్గించు గంభీర మైన, క్రూరమృగముల ధ్వనిని విని భయపడును. 20

మూ. సకామా భవ కైకేయి విధవా రాజ్యమావస,
న హి తం పురుషవ్యాఘ్రం వినా జీవితుముత్సహే. 21

ప్ర. అ. కైకేయి = ఓ కైకేయీ, సకామా = నిండిన కోర్కె కలదాన వై, భవ = అగుము. విధవా = మరణించిన భర్త గలదానవై, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ఆవస = అధిష్ఠించుము. పురుషవ్యాఘ్రమ్ = పురుషశ్రేష్ఠుడైన, తం వినా = ఆ రాముడు లేకుండగ, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, న ఉత్సహే హి = కోరనుగదా ।

తా. కైకేయీ। నీ కోరిక తీరినది. విధవ వై రాజ్యమును పాలించుము. పురుష శ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముడు లేకుండగ నేను జీవింపజాలను. 21

మూ. ఇత్యేవం విలపన్ రాజా జనౌఘేనాభిసంవృతః,
అపస్నాత ఇవారిష్టం ప్రవివేశ పురోత్తమమ్. 22

ప్ర. అ. ఇత్యేవమ్ = ఈ విధముగా, విలపన్ = విలపించుచు, రాజా = రాజు, జనౌఘేన = జనసముదాయము చేత, అభిసంవృతః = చుట్టబడినవాడై, అపస్నాతః = అమంగళ మైన మృతిస్నానము చేసినవాడు, అరిష్టం ఇవ = అమంగళకరమైన గృహమును వలె, పురోత్తమమ్ = పురములలో శ్రేష్ఠ మైన అయోధ్యను, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. ఈ విధముగా విలపించుచు, రాజు, జనసముదాయముతో కూడి, బంధు మరణము విని స్నానము చేసినవాడు అమంగళమైన గృహమును ప్రవేశించినట్లు పురములలో శ్రేష్ఠమైన అయోధ్యలోనికి ప్రవేశించెను. 22

మూ. శూన్యచత్వరవేశ్మాన్తాం సంవృతాపణదేవతామ్,
క్లాన్తదుర్బలదుఃఖార్తాం నాత్యాకీర్ణమహాపథామ్,
తామవేక్ష్య పురీం సర్వాం రామమేవానుచిన్తయన్,
విలపన్ ప్రావిశద్రాజా గృహం సూర్య ఇవామ్బుదమ్.

ప్ర. అ. శూన్యచత్వరవేశ్మాన్తామ్ = జనశూన్య మైన చతుష్పథములు గృహపర్యంతములు కలదీ, సంవృతాపణదేవతామ్ = మూసివేయబడిన అంగళ్ళు

దేవాలయములు కలదీ, క్లాన్తదుర్బలదుఃఖార్తాం = అలసిపోయిన దుర్బలులైన దుఃఖార్తులైన జనులు కలదీ, నాత్యాకీర్ణమహాపథామ్ = సరిగా శుభ్రము చేయబడని రాజమార్గములు కలదీ అయిన, తామ్ = ఆ, సర్వామ్ = సమస్తమైన, పురీమ్ = పట్టణమును, అవేక్ష్య = చూచి, రాజా = రాజు, రామమేవ = రామునే, అనుచిన్తయన్ = తలచుచు, విలపన్ = విలపించుచు, సూర్యః = సూర్యుడు, అమ్బుదమ్ ఇవ = మేఘమును వలె, ప్రావిశత్ = ప్రవేశించెను.

తా. అయోధ్యలోని చతుష్పథములు, (నాలుగు వీధుల కూడలి] గృహపథ్యములు, జనశూన్యములై ఉండెను. అంగళ్ళు, దేవాలయములు మూసివేయబడెను. జనులందరు దుఃఖార్తులై అలసి, దుర్బలులై ఉండిరి. రాజమార్గములు సరిగా శుభ్రము చేయబడలేదు. అట్టి ఆ నగరము నంతను చూచి, దశరథుడు, రామునే స్మరించుచు, విలపించుచు, సూర్యుడు మేఘములోనికి ప్రవేశించినట్లు ఇంటిలోనికి ప్రవేశించెను. 23

మూ. మహాహ్రద మివాక్షోభ్యం సువర్ణేన హృతోరగమ్,
రామేణ రహితం వేశ్మ వైదేహ్యా లక్ష్మణేన చ. 24

ప్ర. అ. రామేణ = రామునితోను, వైదేహ్యా = సీతతోను, లక్ష్మణేన చ = లక్ష్మణునితోను, రహితమ్ = శూన్యమైన, వేశ్మ = గృహము, సువర్ణేన = గరుత్మంతునిచే, హృతోరగమ్ = హరింపబడిన సర్పము గల, అక్షోభ్యమ్ = క్షోభింప శక్యము గాని, మహాహ్రదమ్ ఇవ = గొప్ప హ్రదమువలె ఉండెను. (అట్టి గృహమును ప్రవేశించెను.)

తా. సీతారామలక్ష్మణులు లేని ఆ గృహము, గరుత్మంతునిచే అపహరింపబడిన సర్పము గలదీ, [ఆ సర్పమున్నంతవరకు] ప్రవేశింప శక్యముగానిదియైన గొప్ప మడుగు వలె ఉండెను. 24

మూ. అథ గద్గదశబ్దస్తు విలపన్మనుజాధిపః,
ఉవాచ మృదుమన్దార్థం వచనం దీన మస్వరమ్. 25

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, వసుధాధిపః = రాజు, గద్గదశబ్దః = డగ్గుత్తికతో కూడిన శబ్దము కలవాడై, విలపన్ = విలపించుచు, మృదు = మృదువైనదీ, మన్దార్థమ్ = మందమైన అర్థము గలదీ, అస్వరమ్ = స్వరము లేనిదీ అయిన, దీనం వచనమ్ = దీనమైన వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. ఆ దశరథుడు దగ్గుత్తికతో గూడిన ధ్వనితో వినిపించుచు, మృదువైనది, మంద మైన అర్థము గలది, స్వరము లేనిది అయిన వచనమును, దీనముగా పలికెను. 25

మూ. కౌసల్యాయాం గృహం శీఘ్రం రామమాతుర్నయన్తు మామ్,
న హ్యన్యత్ర మమాశ్వాసో హృదయస్య భవిష్యతి. 26

ప్ర. అ. రామమాతుః=రాముని తల్లి యైన, కౌసల్యాయాః = కౌసల్య యొక్క, గృహమ్ = గృహమును గూర్చి, మామ్=నన్ను, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, నయన్తు=తీసుకొని వెళ్ళెదరుగాక; మమ హృదయస్య=నా హృదయమునకు, అన్యత్ర=మరియొక చోట, ఆశ్వాసః = ఊరట, న భవిష్యతి హి = కలుగదు కదా।

తా. నన్ను శీఘ్రముగా, రామమాత యైన కౌసల్య ఇంటికి తీసుకొని వెళ్లుడు. నా హృదయమునకు మరి ఎక్కడను ఊరట కలుగదు. 26

మూ. ఇతి బ్రువన్తం రాజాన మనయన్ ద్వారదర్శినః,
కౌసల్యాయా గృహం తత్ర న్యవేశ్యత వినీతవత్. 27

ప్ర. అ. ఇతి = ఇట్లు, బ్రువన్తమ్ = పలుకుచున్న, రాజానమ్ = రాజును, ద్వారదర్శినః = ద్వారపాలకులు, కౌసల్యాయాః = కౌసల్యయొక్క, గృహమ్= గృహమును, అనయన్ = తీసుకొని వెళ్ళిరి. తత్ర = అచట, వినీతవత్ = వినయపూర్వకముగా, న్యవేశ్యత=పరుండపెట్టబడెను.

తా. రాజు మాటలు విని, ద్వారపాలకులు అతనిని కౌసల్యయింటికి తీసుకొని వెళ్ళి వినయపూర్వకముగా అచట పరుండబెట్టిరి. 27

మూ. తతస్తస్య ప్రవిష్టస్య కౌసల్యాయా నివేశనమ్.
అధిరుహ్యాపి శయనం బభూవ లులితం మనః. 28

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, కౌసల్యాయాః = కౌసల్యయొక్క, నివేశనమ్=గృహమును, ప్రవిష్టస్య = ప్రవేశించిన, తస్య=అతనియొక్క, మనః= మనస్సు, శయనమ్ = శయనమును, అధిరుహ్యాపి = ఎక్కి యున్నను, లులితమ్ = నలిగిపోయినది, బభూవ = అయి ఉండెను.

కౌసల్య గృహమును ప్రవేశించిన ఆ దశరథుడు శయనముపై పరుండి యున్నను, అతని మనస్సు దుఃఖాక్రాంత మై ఉండెను. 28

మూ. పుత్రద్వయవిహీనం చ స్నుషయాపి వివర్జితమ్,
అపశ్యద్భవనం రాజా నష్టచన్ద్రమివామ్బరమ్. 29

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, పుత్రద్వయవిహీనమ్ = ఇద్దరు పుత్రులతో కూడు కొనినదీ, స్నుషయాపి = కోడలిచేత కూడ, వివర్జితమ్ = విడువబడినదీ అయిన, భవనమ్ = గృహమును, నష్టచన్ద్రమ్ = నష్ట మైన చంద్రుడు గల, అమ్బరమ్ ఇవ = ఆకాశమును వలె, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. ఇరువురు కుమారులు, కోడ లైన సీత లేని ఆ గృహము, రాజునకు చంద్రుడు లేని ఆకాశము వలె కనబడెను. 29

మూ. తచ్చ దృష్ట్వా మహారాజో భుజముద్యమ్య వీర్యవాన్,
ఉచ్చైఃస్వరేణ చుక్రోశ హా రాఘవ జహాసి మామ్. 30

ప్ర. అ. వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతు డైన, మహారాజః = మహారాజు, తత్ = ఆ గృహమును, దృష్ట్వా = చూచి, భుజమ్ = భుజమును, ఉద్యమ్య = ఎత్తి, హా రాఘవ = అయ్యో రామా! మామ్ = నన్ను, జహాసి = విడిచివేయు చున్నావు అని, ఉచ్చైఃస్వరేణ = ఉన్నతస్వరముతో, చుక్రోశ = ఏడ్చెను.

తా. పరాక్రమవంతు డైన ఆ మహారాజు, ఆ గృహమును చూచి, చేతులు ఎత్తి "అయ్యో రామా! నన్ను విడిచివేయుచున్నావు కదా!" అని బిగ్గరగా ఏడ్చెను. 30

మూ. సుఖితా బత తం కాలం జీవిష్యన్తి నరోత్తమాః,
పరిష్వజన్తో యే రామం ద్రక్ష్యన్తి పునరాగతమ్. 31

ప్ర. అ. యే = ఏ, నరోత్తమాః = పురుషశ్రేష్ఠులు, తం కాలమ్ = ఆ కాలమును, జీవిష్యన్తి = జీవింపగలరో, వారు, పునః ఆగతమ్ = తిరిగి వచ్చిన, రామమ్ = రాముని, పరిష్వజన్తః = కౌగలించుకొనుచు, సుఖితాః = సుఖవంతు లై, ద్రక్ష్యన్తి = చూడగలరు. బత = ఎంతకష్టము.

తా. పదునాలుగు సంవత్సరముల కాలము పూర్తి యగువరకును జీవించు నరశ్రేష్ఠుడౌ రాముడు తిరిగి వచ్చు నపుడు అతనిని చూచి కౌగలించుకొని సుఖముగా నుండగలరు. అయ్యో! అట్టి భాగ్యము నా కుండదు కదా! ౩౧

మూ. అథ రాత్ర్యాం ప్రపన్నాయాం కాలరాత్ర్యామివాత్మనః,
అర్ధరాత్రే దశరథః కౌసల్యామిదమబ్రవీత్. ౩౨

ప్ర. అ. అథ = అటు పిమ్మట, దశరథః = దశరథుడు, ఆత్మనః = తనకు, కాలరాత్ర్యామివ = ప్రళయకాలరాత్రివలె నున్న, రాత్ర్యామ్ = రాత్రి, ప్రపన్నాయామ్ = వచ్చినదగుచుండగా, అర్ధరాత్రే = అర్ధరాత్రమునందు, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యనుగూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఇంతలో దశరథునకు కాళరాత్రి వంటి రాత్రి వచ్చినది. అపుడు దశరథుడు అర్ధరాత్రియందు కౌసల్యతో ఇట్లు పలికెను. ౩౨

మూ. రామం మేఽనుగతా దృష్టిరద్యాపి న నివర్తతే,
న త్వా పశ్యామి కౌసల్యే సాధు మాం పాణినా స్పృశ.

ప్ర. అ. కౌసల్యే = కౌసల్యా! రామమ్ = రాముని, అనుగతా = అనుసరించి వెళ్ళిన, మే దృష్టిః = నా చూపు, అద్యాపి = ఇపుడు కూడ, న నివర్తతే = తిరిగి రాలేదు. త్వా = నిన్ను, సాధు = చక్కగా, న పశ్యామి = చూడజాలకున్నాను. మామ్ = నన్ను, పాణినా = హస్తముతో, స్పృశ = స్పృశింపుము.

తా. ఓ కౌసల్యా! నా దృష్టి రాముని వెంబడించి వెళ్ళిపోయినది. అది ఇంకను తిరిగివచ్చుట లేదు. నువ్వు నాకు సరిగా కనబడుటలేదు. నీ హస్తముతో నన్ను స్పృశించుము. ౩౩

మూ. తం రామమేవానువిచిన్తయన్తం,
సమీక్ష్య దేవీ శయనే నరేన్ద్రమ్,
ఉపోపవిశ్యాధికమార్తరూపా,
వినిఃశ్వసన్తీ విలలాప కృచ్ఛ్రమ్. ౩౪

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ద్విచత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. దేవీ = కౌసల్యాదేవి, శయనే = శయనముపైన, రామమ్ ఏవ = రామునిగూర్చియే, అనుచిన్తయన్తమ్ = ఆలోచించుచున్న, తం నరేన్ద్రమ్ = ఆ రాజును, సమీక్ష్య = చూచి, ఉపోపవిశ్య = సమీపమున కూర్చుండి, అధికమ్ మిక్కిలి, ఆర్తరూపా = దుఃఖితురాలై, వినిఃశ్వసన్తీ = నిట్టూర్చుచు, కృపణమ్ = కష్టముగా, విలలాప = విలపించెను.

తా. శయనముపై పరుండి రాముని గూర్చియే ఆలోచించుచున్న ఆ రాజును చూచి, కౌసల్య చాల దుఃఖించుచు సమీపమున కూర్చుండి, నిట్టూర్చుచు, విలపించెను. 34

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో నలుబదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్రిచత్వారింశః సర్గః

[కౌసల్యా విలాపము]

మూ. తత స్సమీక్ష్య శయనే సన్నం శోకేన పార్థివమ్,
కౌసల్యా పుత్రశోకార్తా తమువాచ మహీపతిమ్. 1

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, పుత్రశోకార్తా = పుత్రశోకముచే పీడింపబడిన, కౌసల్యా = కౌసల్య, శయనే = శయనముపై, శోకేన = దుఃఖముతో, సన్నమ్ = కృశించిన, పార్థివమ్ = ఆ రాజును, సమీక్ష్య = చూచి, తం మహీపతిమ్ = ఆ రాజును గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. పిదప, పుత్రశోకముతో బాధపడుచున్న ఆ కౌసల్య, శయనముపై పరుండి, శోకముచే కృశించిన ఆ దశరథమహారాజును చూచి, అతనితో యిట్లనెను. 1

మూ. రాఘవే నరశార్దూలే విషముప్త్వా ద్విజిహ్వవత్,
విచరిష్యతి కైకేయీ నిర్ముక్తేవ హి పన్నగీ. 2

ప్ర. అ. ద్విజిహ్వవత్ = సర్పము వలె, కుటిలముగా నడచు, కైకేయీ = కైకేయి, నరశార్దూలే = నరశ్రేష్ఠుడైన, రాఘవే = రామునియందు, విషమ్ = విషమును, ఉప్త్వా = నాటి, నిర్ముక్తా = కుబుసము విడిచిన, పన్నగీ ఇవ = ఆడసర్పము వలె, విచరిష్యతి = సంచరింపగలదు.

తా. సర్పము వలె వక్రముగా నడచు స్వభావము గల కైకేయి, నరశ్రేష్ఠుడైన రాముని విషయమున విషము నాటినది. ఇపుడు ఇంక కుబుసము విడిచిన సర్పము వలె సంచరించును. 2

మూ. వివాస్య రామం సుభగా లబ్ధకామా సమాహితా,
త్రాసయిష్యతి మాం భూయో దుష్టాహిరివ వేశ్మని. 3

ప్ర. అ. సుభగా = సౌందర్యవతి యైన ఆ కైకేయి, రామమ్ = రాముని, వివాస్య = వెడలగొట్టి, లబ్ధకామా = పొందబడిన కోర్కె గలదై, భూయః = మరల, వేశ్మని = ఇంటిలో వున్న, దుష్టాహిరివ = దుష్టసర్పము వలె, మామ్ = నన్ను, సమాహితా = అన్ని విధముల సన్నద్ధురాలై, త్రాసయిష్యతి = భయ పెట్టగలదు.

తా. రాముని అరణ్యమునకు వెడలఁగొట్టి, కోర్కె తీరిన ఆ కైకేయి, ఇంటిలో నున్న దుష్టసర్పము వలె, ఇటు పైన నన్ను ప్రయత్నపూర్వకముగా, భయ పెట్టగలదు. 3

మూ. అథ స్మ నగరే రామశ్చరన్ భైక్షం గృహే వసేత్,
కామకారో వరం దాతుమపి దాసం మమాత్మజమ్. 4

ప్ర. అ. మమ = నాయొక్క, ఆత్మజమ్ = కుమారుని, దాసమ్ = దాసునిగా, దాతుమ్ అపి = ఇచ్చుట యైనను, వరమ్ = శ్రేష్ఠము. అథ = అటుపిమ్మట, రామః = రాముడు, కామకారః = కోరిన (చెప్పిన) పనిచేయుచు, నగరే = నగరమునందు, భైక్షమ్ = భిక్షాన్నమును, చరన్ = సంపాదించుచు, గృహే = గృహమునందు, వసేత్ స్మ = నివసించెడివాడు.

తా. నా కుమారుని దాసుడుగా చేసి ఆమెకు ఇచ్చినను, బాగుండెడిది. అపుడు రాముడు చెప్పిన పని చేయుచు, నగరములో భిక్షాటనము చేయుచు, ఇంటిలోనే ఉండెడివాడు. 4

మూ. పాతయిత్వా తు కైకేయ్యా రామం స్థానాద్యథేష్టతః,
ప్రవిద్ధో రక్షసాం భాగః పర్వణీవాహితాగ్నినా. 5

ప్ర. అ. కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, యథేష్టతః = తన ఇష్టము ప్రకారము, రామమ్ = రాముని, స్థానాత్ = స్థానమునుండి, పాతయిత్వా = పడద్రోసి, ఆహితాగ్నినా = ఆహితాగ్నిచేత, పర్వణి = పర్వకాలమునందు, రక్షసామ్ = రాక్షసులకు, భాగః ఇవ = భాగము వలె, ప్రవిద్ధః = ఇవ్వబడినది.

తా. నీవు కైకేయి ద్వారా రాముని, అతని స్థానమునుండి, స్త్రీ ఇష్టము తల్చినట్లు, కొందరు పరద్రోహి, అహితాగ్ని పర్వసమయమున దేవతల కివ్వ వలసిన భాగమును, రాక్షసుల కిచ్చి నట్లు, రాముని రాజ్యమును భరతున కిచ్చితివి. 5

మూ. గజరాజగతిర్వీరో మహాబాహుర్ధనుర్ధరః।
వనమావిశతే నూనం సభార్యః సహ లక్ష్మణః॥ 6

ప్ర. అ. గజరాజగతిః = గజరాజువంటి నడక కలవాడు, వీరః = వీరుడు, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడు, ధనుర్ధరః = ధనుస్సును ధరించిన వాడు అన రాముడు, సభార్యః = భార్యతో కూడినవాడై, సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితో కూడినవాడై, నూనమ్ = నిశ్చయముగా, వనమ్ = వనమును, ఆవిశతే = ప్రవేశించుచున్నాడు.

తా. గజరాజువంటి నడక కలవాడు, వీరుడు, అజానుబాహువు, ధనుర్ధరుడు అయిన రాముడు, సీతాలక్ష్మణ సహితుడై, అడవిలో ప్రవేశించి యుండును.

మూ. వనే త్వదృష్టదుఃఖానాం కైకేయ్యనుమతే త్వయా।
త్యక్తానాం వనవాసాయ కా న్వవస్థా భవిష్యతి॥ 7

ప్ర. అ. అదృష్టదుఃఖానామ్ = చూడబడని దుఃఖము కలవారు, కైకేయ్యాః = కైకేయియొక్క, అనుమతే = ఇష్టమునందు, త్వయా = నీచేత, వనవాసాయ = వనవాసముకొరకు, త్యక్తానామ్ = పంపబడినవారు అయిన, సీతారామలక్ష్మణులకు, వనే = వనమునందు. కా ను = ఎట్టి, అవస్థా = అవస్థ, భవిష్యతి = కాగలదో।

తా. సీతారామలక్ష్మణులు ఎన్నడును కష్టములు అనుభవించినవారు కారు. అట్టి వారిని నీవు కైకేయి ఇష్టము ప్రకారము, అరణ్యమునకు పంపివేసితివి. అరణ్యములో వారి అవస్థ ఎట్లుండునో కదా। 7

మూ. తే రత్నహీనాస్తరుణాః ఫలకాలే వివాసితాః।
కథం వత్స్యన్తి కృపణాః ఫలమూలైః కృతాశనాః॥ 8

ప్ర. అ. రత్నహీనాః=మంచి వస్తువులు లేనివారు, ఫలకాలే=భోగము లను అనుభవించ దగు కాలమున, వివాసితాః=వెడలఁగొట్టఁ బడినవారు, తరుణాః యువకులు అయిన, తే=వారు, కృపణాః=దీనులై, ఫలమూలైః=ఫలములం తోను, దుంపలతోను, కృతాశనాః=చేయఁబడిన ఆహారము కలవారై, కథమ్= ఎట్లు, వత్స్యన్తి=నివసింతురో.

తా. ఉత్తమపదార్థములు ఏమియు లేని వారిని భోగములు అనుభ వింపవలసిన కాలములో వెడలఁగొట్టితివి. యువకు లైన వారు, దీనులై ఫలము లను మూలములను తినుచు ఎట్లుందురో కదా! 9

మూ. అపీదానీం స కాలః స్యాన్మమ శోకక్షయః శివః,
సభార్యం యత్సహ భ్రాత్రా పశ్యేయ మిహ రాఘవమ్.

ప్ర. అ. యత్=ఎప్పుడు, సభార్యమ్=భార్యతో కూడిన, రాఘవమ్= రాముని, సహ భ్రాత్రా=సోదరునితో కూడ, ఇహ=ఇక్కడ, పశ్యేయమ్= చూచెదనో, శోకక్షయః=శోకమును నశింపచేయునది, శివః=మంగళప్రదము అయిన, సః కాలః=ఆ కాలము, ఇదానీమ్=ఇపుడు, మమ=నాకు, అపి స్యాత్= వచ్చునా!

తా. రాముడు భార్యతోను, తమ్ముంటోను కలసి ఇక్కడకు వచ్చి నా శోకమును తొలగించు మంగళప్రద మైన కాలమును నే నెన్న డైన చూచెదనా!

మూ. శ్రుత్వైవోపస్థితౌ వీరౌ కదాఽయోధ్యా భవిష్యతి,
యశస్వినీ హృష్టజనా సూచ్ఛ్రితధ్వజమాలినీ. 10

ప్ర. అ. వీరౌ=ఆ వీరులను, ఉపస్థితౌ=వచ్చిన వారినిగా, శ్రుత్వైవ =వినగానే, యశస్వినీ=కీర్తి గల, అయోధ్యా=అయోధ్య, హృష్టజనా=సంతో షించిన జనము గలదై, సూచ్ఛ్రితధ్వజమాలినీ=అందముగా ఎగురవేయఁబడిన, ధ్వజ పంక్తులు కలదై, కదా=ఎపుడు, భవిష్యతి=కాగలదో.

తా. వీరు లైన ఆ రామలక్ష్మణులు, తిరిగి వచ్చి నట్లు వినగానే కీర్తి గల ఈ అయోధ్యలోని జను లందరు మిక్కిలి సంతోషించి చక్కని ధ్వజ పంక్తు లను ఎపుడు ఎగురవేసెదరో. 10

మూ. కదా ప్రేక్ష్య నరవ్యాఘ్రా వరణ్యాత్పునరాగతౌ,
నన్దిష్యతి పురీ హృష్టా సముద్ర ఇవ పర్వణి. 11

ప్ర. అ. అరణ్యాత్=అరణ్యమునుండి, పునః = తిరిగి, ఆగతౌ = వచ్చిన, నరవ్యాఘ్రౌ = పురుషులలో శ్రేష్ఠులైన ఆ రామలక్ష్మణులను, ప్రేక్ష్య = చూచి, పురీ=పట్టణము, పర్వణి = పూర్ణిమయందు, సముద్ర ఇవ=సముద్రము వలె, హృష్టా=పొంగినదై, కదా = ఎపుడు, నన్దిష్యతి=సంతోషించునో।

తా. రామలక్ష్మణులు తిరిగి రాగా చూచి, ఈ పట్టణ మంతయు, పూర్ణిమనాడు సముద్రము వలె ఉప్పొంగుచు, ఎపుడు ఆనందించునో. 11

మూ. కదాఽయోధ్యాం మహాబాహుః పురీం వీరః ప్రవేశ్యతి,
పురస్కృత్య రథే సీతాం వృషభో గోవధూమివ. 12

ప్ర. అ. మహాబాహుః= గొప్ప బాహువులు గల, వీరః = వీరుడైన రాముడు, వృషభః=వృషభము, గోవధూమివ = ఆవును వలె, సీతామ్=సీతను, రథే = రథమునందు, పురస్కృత్య = ఎదుట ఉంచుకొని, అయోధ్యాం పురీమ్ = అయోధ్యాపట్టణమును, కదా = ఎప్పుడు, ప్రవేశ్యతి = ప్రవేశించునో।

తా. ఆజానుబాహుడూ, వీరుడూ అయిన రాముడు వృషభము ఆవును ఎదుట ఉంచుకొని వచ్చునట్లు సీతను రథముపై ఎదుట కూర్చుండబెట్టుకొని ఎప్పుడు అయోధ్యానగరములో ప్రవేశించునో కదా। 12

మూ. కదా ప్రాణిసహస్రాణి రాజమార్గే మమాత్మజౌ,
లాజైరవకిరిష్యన్తి ప్రవిశన్తావరిన్దమౌ. 13

ప్ర. అ. ప్రవిశన్తౌ = అయోధ్యాపురములో ప్రవేశించుచున్న, అరిన్దమౌ = శత్రుసంహారకులైన, మమ = నాయొక్క, ఆత్మజౌ = కుమారులను, రాజమార్గే = రాజమార్గమునందు, ప్రాణిసహస్రాణి=వేలకొలది జనులు, లాజైః = పేలాలచే, కదా = ఎప్పుడు, అవకిరిష్యన్తి = చల్లెదరో।

తా. శత్రుభయంకరులైన నా కుమారులు, రామలక్ష్మణులు, నగరములో ప్రవేశించుచుండగా, వేలకొలది జనులు రాజమార్గమునందు, వారిపై పేలాలు ఎప్పుడు చల్లెదరో కదా। 13

మూ. ప్రవిశన్తౌ కదాఽయోధ్యాం ద్రక్ష్యామి శుభకుణ్డలౌ,
ఉదగ్రాయుధనిస్త్రింశౌ సశృఙ్గావివ పర్వతౌ. 14

ప్ర. అ. అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, ప్రవిశన్తౌ = ప్రవేశించుచున్నవారు, శుభకుణ్డలౌ = అందమైన కుండలములు కలవారు, ఉదగ్రాయుధనిస్త్రింశౌ = తీవ్రమైన ఆయుధములు, ఖడ్గములు కలవారు, సశృఙ్గౌ = శిఖరములతో కూడిన, పర్వతావివ = పర్వతములవలె ఉన్నవారు అయిన రామలక్ష్మణులను, కదా = ఎప్పుడు, ద్రక్ష్యామి = చూడగలనో.

తా. అందమైన కుండలములు ధరించి, భయంకరములైన ఆయుధములతోను, ఖడ్గములతోను, శిఖరములతో గూడిన పర్వతముల వలె ప్రకాశించుచున్న, రామలక్ష్మణులు అయోధ్యలో ప్రవేశించుచుండగా ఎప్పుడు చూచెదనో కదా! 14

మూ. కదా సుమనసః కన్యా ద్విజాతీనాం ఫలాని చ,
ప్రదిశన్తః పురీం హృష్టాః కరిష్యన్తి ప్రదక్షిణమ్. 15

ప్ర. అ. హృష్టాః = సంతోషించినవారై (ఆ సీతారామలక్ష్మణులు), కన్యాద్విజాతీనామ్ = కన్యలకును, ద్విజులకును, సుమనసః = పుష్పములను, ఫలాని చ = ఫలములను, ప్రదిశన్తః = ఇచ్చుచు, కదా = ఎప్పుడు, పురీమ్ = పట్టణమును, ప్రదక్షిణమ్ = ప్రదక్షిణము, కరిష్యన్తి = చేయగలరో!

తా. ఆ సీతారామలక్ష్మణులు, కన్యలకును, ద్విజులకును పుష్పఫలములను పంచి పెట్టుచూ, ఆనందముతో పట్టణమునకు ఎప్పుడు ప్రదక్షిణము చేయుదురో కదా! 15

మూ. కదా పరిణతో బుద్ధ్యా వయసా చామరప్రభః,
అభ్యుపైష్యతి ధర్మజ్ఞస్త్రివర్ష ఇవ మాం లలన్. 16

ప్ర. అ. అమరప్రభః = దేవతలవంటి కాంతి గల, ధర్మజ్ఞః = ధర్మము నెరిగిన రాముడు, బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేతను, వయసా చ = వయస్సు చేతను, పరిణతః = పరిణతి చెందినవాడై, త్రివర్షః ఇవ = మూడు సంవత్సరముల వయస్సు కలవాని వలె, లలన్ = క్రీడించుచు, మామ్ = నన్ను, కదా = ఎప్పుడు, అభ్యుపైష్యతి = చేరునో!

తా. దేవతలవంటి కాంతి కలవాడూ, ధర్మములు తెలిసినవాడు అయిన రాముడు, పదునాలుగు సంవత్సరములలో బుద్ధి చేతను, వయస్సు చేతను గూడ మంచి పరిణతి చెందును. అయినను, ఆ రాముడు మూడు సంవత్సరముల పిల్లవాడు వలె క్రీడించుచు నా దగ్గరకి ఎప్పుడు వచ్చునో? 16

మూ. నిస్సంశయం మయా మన్యే పురా వీర కదర్యయా,
పాతుకామేషు వత్సేషు మాతౄణాం శాతితాః స్తనాః. 17

ప్ర. అ. వీర = వీరుడా! కదర్యయా = క్రూరురాలనైన, మయా = నాచేత, నిస్సంశయమ్ = సంశయములేకుండ, పురా = పూర్వము। వత్సేషు = లేగదూడలు, పాతుకామేషు = పాలు త్రాగకలచుచుండగా. మాతౄణామ్ = తల్లుల యొక్క, స్తనాః = స్తనములు, శాతితాః = ఛేదింపబడినవి.

తా. ఓ వీరుడా! క్రూరురాలనైన నేను పూర్వజన్మలో, దూడలు పాలు త్రాగవలె నని అనుకొనుచుండగా, వాని తల్లుల స్తనములను ఛేదించితిని, సందేహము లేదు. 17

మూ. సాహం గౌరివ సింహేన వివత్సా వత్సలా కృతా,
కైకేయ్యా పురుషవ్యాఘ్ర బాలవత్సేవ గౌర్బలాత్. 18

ప్ర. అ. పురుషవ్యాఘ్ర = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడా! బాలవత్సా = లేతదూడగల, గౌరివ = ఆవువలె, వత్సలా = బిడ్డయందు ప్రేమ గల, సా అహమ్ = అట్టి నేను, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, సింహేన = సింహము చేత, గౌరివ = గోవు వలె: బలాత్ = బలాత్కారముగా, వివత్సా = బిడ్డలు లేనిదిగా, కృతా = చేయబడితిని.

తా. పురుషులలో శ్రేష్ఠుడవైన ఓ మహారాజా! చిన్నదూడపై గోవుకు ఎంత ప్రేమయుండునో నాకు నా పుత్రునిపై అంత ప్రేమ. అట్టి నన్ను కైకేయి సింహము గోవును, తన దూడనుండి దూరము చేసినట్లు, నన్ను బలాత్కారముగ నా పుత్రునినుండి దూరము చేసినది. 18

మూ. న హి తావద్గుణైర్జుష్టం సర్వశాస్త్రవిశారదమ్,
ఏకపుత్రా వినా పుత్ర మహం జీవితు ముత్సహే. 19

ప్ర. అ. ఏకపుత్రా = ఒకే పుత్రుడు గల, అహమ్ = నేను, తావద్గుణైః = అన్ని సద్గుణములతో, జుష్టమ్ = కూడిన వాడూ, సర్వశాస్త్రవిశారదమ్ = సకల

శాస్త్రములందు నేర్పు కలవాడూ అయిన, పుత్రం వినా = పుత్రుని విడచి, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, న ఉత్సహే హి = ఉత్సహింపను.

తా. అన్ని సద్గుణములు కలవాడూ, సర్వశాస్త్రములలో పండితుడు అయిన నా ఏకైకపుత్రుని విడచి నేను జీవించజాలను. 19

మూ. న హి మే జీవితే కించిత్సామర్థ్యమిహ కల్ప్యతే,
అపశ్యన్త్యాః ప్రియం పుత్రం మహాబాహుం మహాబలమ్. 20

ప్ర. అ. మహాబాహుమ్ = గొప్ప బాహువులు గలవాడూ, మహాబలమ్ = గొప్పబలము గలవాడూ అయిన, ప్రియం పుత్రమ్ = ప్రియుడైన పుత్రుని, అపశ్యన్త్యాః = చూడని, మే = నాకు, ఇహ = ఈ, జీవితే = జీవితమునందు, కించిత్ = కొంచె మైనను. సామర్థ్యమ్ = సామర్థ్యము, న కల్ప్యతే హి = కల్పింపబడదు కదా.

తా. అజానుబాహుడు మహాబలశాలి అయిన నా ప్రియ పుత్రుని చూడకుండ జీవించుటకు నా కేమాత్రము సామర్థ్యము లేదు. 20

మూ. అయం హి మాం దీపయతే సముత్థిత
స్తనూజశోకప్రభవో హుతాశనః,
మహీమిమాం రశ్మిభి రుత్తమప్రభో,
యథా నిదాఘే భగవాన్ దివాకరః. 21

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
త్రిచత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. తనూజశోకప్రభవః = పుత్రశోకమువలన కలిగిన, అయమ్ = ఈ, హుతాశః = అగ్ని, సముత్థితః = పైకి లేచినదై, నిదాఘే = గ్రీష్మమునందు, ఉత్తమప్రభః = తీవ్రమైన కాంతి గల, భగవాన్ = భగవంతుడైన, దివాకరః = సూర్యుడు, రశ్మిభిః = కిరణములచేత, ఇమామ్ = ఈ, మహీం యథా = భూమిని వలె, మామ్ = నన్ను, దీపయతే = ప్రజ్వరిల్లచేయుచున్నది.

తా. పుత్రశోకమువలన కలిగిన ఈ అగ్ని పైకి లేచి, గ్రీష్మకాలమునందు తీవ్ర మైన కాంతి గల భగవంతు డైన సూర్యుడు తన కిరణములచే ఈ భూమిని కాల్చివేసినట్లు నన్ను కాల్చివేయుచున్నది. 21

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో నలుబదిమూడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ చతుశ్చత్వారింశః సర్గః

[సుమిత్ర కౌసల్యను ఓదార్చుట.]

మూ. విలపన్తీం తథా తాం తు కౌసల్యాం ప్రమదోత్తమామ్,
ఇదం ధర్మే స్థితా ధర్మ్యం సుమిత్రా వాక్యమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. ధర్మే = ధర్మమునందు, స్థితా = ఉన్న, సుమిత్రా = సుమిత్ర, తథా = ఆ విధముగా, విలపన్తీమ్ = ఏడ్చుచున్న, ప్రమదోత్తమామ్ = స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలైన, తాం కౌసల్యామ్ = ఆ కౌసల్యను గూర్చి, ధర్మ్యమ్ = ధర్మసమ్మతమైన, ఇదం వాక్యమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ విధముగా విలపించుచున్న ఉత్తమస్త్రీ యైన కౌసల్యను చూచి, ధర్మమునందు స్థిరమైన బుద్ధి గల సుమిత్ర, ధర్మసమ్మతమైన మాట పలికెను. 1

మూ. తవార్యే సద్గుణైర్యుక్తః పుత్రః స పురుషోత్తమః,
కిం తే విలపితేనైవం కృపణం రుదితేన వా. 2

ప్ర. అ. ఆర్యే = పూజ్యురాలా, సద్గుణైః = మంచి గుణములతో, యుక్తః = కూడిన, తవ = నీయొక్క, సః పుత్రః = ఆ పుత్రుడైన రాముడు, పురుషోత్తమః = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడు. ఏవమ్ = ఇట్లు, తే = నీయొక్క, విలపితేన = విలాపము చేత గాని, కృపణమ్ = దీనముగా, రుదితేన వా = ఏడ్పుటచేత గాని, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము (కారణము).

తా. పూజ్యురాలా ! నీ పుత్రుడైన రాముడు సకలసద్గుణసంపన్నుడు. పురుషులలో శ్రేష్ఠుడు. నీ వీ విధముగ ఏల విలపించెదవు! దీనముగా ఏల ఏడ్చెదవు! 2

మూ. యస్తవార్యే గతః పుత్రస్త్యక్త్వా రాజ్యం మహాబలః,
సాధు కుర్వన్ మహాత్మానం పితరం సత్యవాదినమ్. 3

శిష్టైరాచరితే సమ్యక్ శశ్వత్ప్రేత్య ఫలోదయే,
రామో ధర్మే స్థితః శ్రేష్ఠో న స శోచ్యః కదాచన. 4

ప్ర. అ. ఆర్యే = పూజ్యురాలా, మహాబలః = మహాబలముగలం, యః = ఏ, తవ పుత్రః = నీ పుత్రుడు, మహాత్మానమ్ = మహాత్ముడైన, పితరమ్ = తండ్రిని, సాధు = బాగుగా, సత్యవాదినమ్ = సత్యమే పలుకువానినిగా, కుర్వన్ = చేయుచు, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, త్యక్త్వా = విడచి, శిష్టైః = శిష్టులచేత, సమ్యక్ = బాగుగా, శశ్వత్ = ఎల్లప్పుడును, ఆచరితే = ఆచరింపబడినదీ, ప్రేత్య = మరణానంతరముకూడ, ఫలోదయే = ఫలము నిచ్చునదీ అయిన, ధర్మే = ధర్మము నందు, స్థితః = నిలచినాడో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడైన, సః = ఆ, రామః = రాముడు, కదాచన = ఎన్నడును, శోచ్యః = దుఃఖింపదగినవాడు, న = కాడు.

తా. ఓ పూజ్యురాలా! నీ కుమారుడైన రాముడు మహాబలశాలి. శ్రేష్ఠుడు. మహాత్ముడైన తండ్రి మాటను సత్యము చేయుటకై రాజ్యమును విడచి శిష్టులం దరును ఎల్లప్పుడును చక్కగా ఆచరించినదీ, మరణానంతరము గూడ మంచి ఫలము నిచ్చునదీ అయిన ధర్మమార్గమున స్థిరముగా నిలచి ఉన్నాడు. అట్టి రాముని గూర్చి ఎన్నడును విచారింప పని లేదు. ౩, 4

మూ. వర్తతే చోత్తమాం వృత్తిం లక్ష్మణోఽస్మిన్ సదానఘః,
దయావాన్ సర్వభూతేషు లాభస్తస్య మహాత్మనః. ౫

ప్ర. అ. అనఘః = దోషములు లేనివాడూ, సర్వభూతేషు = సమస్తప్రాణులం దును, దయావాన్ = దయగలవాడూ అయిన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, అస్మిన్ = ఈ రాముని విషయమున, సదా = ఎల్లప్పుడును, ఉత్తమామ్ = ఉత్తమ మైన, వృత్తిమ్ = ప్రవృత్తిని, వర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నాడు (చూపుచున్నాడు). మహాత్మనః = ఉత్తమ మైన బుద్ధిగల, తస్య = వానికి, లాభః = ఇది లాభకరము.

తా. దోషరహితుడూ, సకలప్రాణులందును దయగలవాడూ అయిన లక్ష్మ ణుడు ఈ రాముని విషయమున ఉత్తమమైన ప్రవృత్తిని (భక్తిని) చూపుచున్నాడు. దానిచే అతడు (రాముడు) లాభము పొందగలడు. ౫

మూ. అరణ్యవాసే యద్దుఃఖం జానతీ వై సుఖోచితా,
అనుగచ్ఛతి వైదేహీ ధర్మాత్మానం తవాత్మజమ్. ౬

ప్ర. అ. సుఖోచితా = సుఖమునకు అలవాటు పడిన, వైదేహీ = సీత, అరణ్యవాసే = అరణ్యవాసమునందు, యత్ = ఏ, దుఃఖమ్ = దుఃఖ మున్నదో దానిని, జానతీ వై = ఎరిగిన దగుచునే, ధర్మాత్మానమ్=ధర్మాత్ము డైన, తవ = నీయొక్క, ఆత్మజమ్ = కుమారుని, అనుగచ్ఛతి=అనుసరించుచున్నది.

తా. సుఖమునకు అలవాటుపడిన సీత కూడ అరణ్యవాసములో ఉండు కష్టము లన్నియు తెలిసియే ధర్మాత్ముడైన నీ కుమారుని అనుసరించి వెళ్ళినది. 6

మూ. కీర్తిభూతాం పతాకాం యో లోకే భ్రామయతి ప్రభుః,
ధర్మసత్యవ్రతపరః కిం న ప్రాప్త స్తవాత్మజః. 7

ప్ర. అ. ప్రభుః = సమర్థు డైన, యః = ఎవ్వడు, కీర్తిభూతామ్ = కీర్తి అనెడు, పతాకామ్ = పతాకను, లోకే=లోకమునందు, భ్రమయతి=ఎగురవేయుచున్నాడో, ధర్మసత్యవ్రతధనః = ధర్మమూ సత్యవ్రతమూ ధనముగా గల, అట్టి, తవ ఆత్మజః = నీ కుమారుడు, కిమ్=దేనిని, న ప్రాప్తః = పొందలేదు?

తా. ధర్మమూ, సత్యవ్రతము అనునవియే ధన మని తలచిన, సర్వసమర్థు డైన నీ కుమారుడు, తన కీర్తిపతాకను ఈ లోకముపైని ఎగురవేయుచున్నాడు. అతనికి లభించని సత్ఫలిత మేమి ఉన్నది? 7

మూ. వ్యక్తం రామస్య విజ్ఞాయ శౌచం మాహాత్మ్యముత్తమమ్,
న గాత్రమంశుభిః సూర్యః సన్తాపయితుమర్హతి. 8

ప్ర. అ. రామస్య=రామునియొక్క, శౌచమ్=పరిశుద్ధిని, ఉత్తమమ్=ఉత్తమ మైన, మాహాత్మ్యమ్ = మాహాత్మ్యమును, విజ్ఞాయ = తెలుసుకొని, సూర్యః = సూర్యుడు, అంశుభిః = కిరణములచే, గాత్రమ్ = శరీరమును, సన్తాపయితుమ్ = తపింపచేయుటకు, న అర్హతి=తగడు. వ్యక్తమ్ = ఈ విషయము తథ్యము.

తా. రాముని పరిశుద్ధ మైన శీలమూ, ఉత్తమ మైన మాహాత్మ్యమూ తెలిసిన సూర్యుడు తన కిరణములచే రాముని శరీరమును తపింపచేయడు. తథ్యము.

మూ. శివః సర్వేషు కాలేషు కాననేభ్యో వినిస్సృతః,
రాఘవం యుక్తశీతోష్ణః సేవిష్యతి సుఖోఽనిలః. 9

ప్ర. అ. శివః = మంగళకర మైనదీ, కాననేభ్యః = అడవులనుండి, వినిః
సృతః = బయలుదేరినదీ, యుక్తశీతోష్ణః = తగిన చల్లదనమూ వేడి కలదీ,
సుఖః = సుఖకరమూ అయిన, అనిలః = వాయువు, రాఘవమ్ = రాముని,
సర్వేషు కాలేషు = అన్ని కాలములందును, సేవిష్యతి = సేవించగలదు.

తా. అడవులనుండి వచ్చుచు, సమశీతోష్ణముగా, సుఖకరముగా ఉన్న
గాలి, మంగళకర మగుచు, రాముని సర్వకాలములందును సేవించగలదు. 9

మూ. శయానమనఘం రాత్రౌ పితేవాభిపరిష్వజన్,
రశ్మిభిః సంస్పృశన్ శీతైశ్చన్ద్రమా ఆహ్లాదయిష్యతి. 10

ప్ర. అ. చన్ద్రమాః = చంద్రుడు, రాత్రౌ = రాత్రియందు, శయానమ్ =
శయనించిన రాముని, శీతైః = చల్లని, రశ్మిభిః = కిరణములచేత, సంస్పృశన్ =
స్పృశించుచు, పితేవ = తండ్రి వలె, అభిపరిష్వజన్ = ఆలింగనము చేసికొనుచు,
ఆహ్లాదయిష్యతి = సంతోషింపచేయగలడు.

తా. రాత్రి నిద్రించుచున్న ఆ రాముని, చంద్రుడు తన కిరణములచేత
స్పృశించుచు, తండ్రి వలె కౌగలించుకొని ఆనందింపచేయగలడు. 10

మూ. దదౌ చాస్త్రాణి దివ్యాని యస్మై బ్రహ్మా మహౌజసే,
దానవేన్ద్రం హతం దృష్ట్వా తిమిధ్వజసుతం రణే, 11
స శూరః పురుషవ్యాఘ్రః స్వబాహుబలమాశ్రితః,
అసన్త్రస్తోఽప్యరణ్యస్థో వేశ్మనీవ నివత్స్యతి. 12

ప్ర. అ. రణే = యుద్ధమునందు, దానవేన్ద్రమ్ = దానవులలో శ్రేష్ఠుడైన,
తిమిధ్వజసుతమ్ = శంబరాసురుని కొడుకును, హతమ్ = చంపబడినవానినిగా,
దృష్ట్వా = చూచి, మహౌజసే = గొప్ప తేజస్సు గల, యస్మై = ఏ రామునకు,
బ్రహ్మా = బ్రహ్మదేవుడు, దివ్యాని = దివ్యము లైన, అస్త్రాణి = అస్త్రములను,
దదౌ = ఇచ్చెనో, శూరః = శూరుడూ, పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడూ
అయిన, సః = ఆ రాముడు, అరణ్యస్థోఽపి = అరణ్యములో నున్నవా డైనను,
స్వబాహుబలమ్ = తన బాహుబలమును, ఆశ్రితః = ఆశ్రయించినవాడై, అసన్త్రస్తః
= భయపడక, వేశ్మనీవ = ఇంటిలో వలె, నివత్స్యతి = నివసించగలడు.

తా. పూర్వము రాముడు యుద్ధమునందు, దానవేంద్రుడైన శంబరాసుర పుత్రుని సంహరింపగా సంతోషించిన బ్రహ్మదేవుడు గొప్ప తేజస్సు గల ఆ రామునకు దివ్యాస్త్రముల నిచ్చెను. శూరుడూ, పురుషులలో శ్రేష్ఠుడూ అయిన అట్టి రాముడు, అరణ్యములో నున్నను, తన బాహుబలము సాహాయ్యముతో నిర్భయుడై, ఇంటిలో నివసించునట్లు నివసించగలడు.. 11.12

మూ. యస్యేషుపదమాసాద్య వినాశం యాన్తి శత్రవః,
కథం న పృథివీ తస్య శాసనే స్థాతుమర్హతి. 13

ప్ర. అ. యస్య = ఎవ్వనియొక్క, ఇషుపదమ్ = బాణములకు లక్ష్యత్వమును, ఆసాద్య = పొంది, శత్రవః = శత్రువులు, వినాశమ్ = నాశమును, యాన్తి = పొందుదురో, తస్య = అట్టి రామునియొక్క, శాసనే = శాసనమునందు, పృథివీ = భూమి, కథమ్ = ఎట్లు, స్థాతుమ్ = ఉండుటకు, నార్హతి = తగదు.

తా. ఏ రాముని బాణములకు గురియైన శత్రువులు తప్పక నశింతురో, ఆ రామునికి ఈ భూమి యంతయు వశము కాక ఎట్లుండును. 13

మూ. యా శ్రీః శౌర్యం చ రామస్య యా చ కల్యాణసత్త్వతా,
నివృత్తారణ్యవాసః స్వం క్షిప్రం రాజ్యమవాప్స్యతి. 14

ప్ర. అ. రామస్య = రామునియొక్క, యా = ఏ, శ్రీః = శోభ ఉన్నదో, శౌర్యం చ = శౌర్యము ఉన్నదో, యా = ఏ, కల్యాణసత్త్వతా = మంగళకరమూ అయిన బలము కలిగి యుండుట అనునది ఏదైతే ఉన్నదో (వీటిచే), నివృత్తారణ్యవాసః = పూర్తియైన అరణ్యవాసము కలవాడై, సః = ఆ రాముడు, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, స్వం రాజ్యమ్ = తన రాజ్యమును, అవాప్స్యతి = పొందగలడు

తా. రామునియందు లక్ష్మి, శౌర్యము మంగళప్రదమైన బలము ఉన్నవి. వీటితో కూడిన రాముడు, అరణ్యవాసమును పూర్తి చేసుకొని శీఘ్రముగా తన రాజ్యమును పొందగలడు. 14

మూ. సూర్యస్యాపి భవేత్సూర్యో హ్యగ్నేరగ్నిః ప్రభోః ప్రభుః,
శ్రియశ్చ శ్రీర్భవేదగ్ర్యా కీర్తిః కీర్త్యాః క్షమాక్షమా. 15

దైవతం దైవతానాం చ భూతానాం భూతసత్తమః,
తస్య కే హ్యగుణా దేవి వనే వా ప్యథవా పురే. 16

ప్ర. అ. దేవి = ఓ కౌసల్యా, సూర్యస్యాపి = సూర్యునకు కూడ, సూర్యః = సూర్యుడుగా, భవేత్ = అగును. అగ్నేః = అగ్నికి, అగ్నిః = అగ్నిగాను, ప్రభోః = ప్రభువునకు, ప్రభుః = ప్రభువుగాను, శ్రియాః = సంపదకు, శ్రీః = సంపదగాను, కీర్త్యాః = కీర్తికి, అగ్ర్యా = శ్రేష్ఠమైన, కీర్తిః = కీర్తిగాను, క్షమాక్షమా = ఓర్పుకు ఓర్పుగాను, దైవతానామ్ = దేవతలకు, దైవతమ్ = దేవతగాను, భూతానామ్ = భూతములకు, భూతసత్తమః = భూతశ్రేష్ఠుడు గాను, భవేత్ = అగును. తస్య = అట్టి రామునకు, వనే వాపి వనమునందైనను, అథవా = లేక, పురే = పట్టణమునందైనను, అగుణాః = చెడ్డ గుణములు, కే హి = ఏవి?

తా. ఓ కౌసల్యా! రాముడు సూర్యునకు కూడ సూర్యుడు గాను, అగ్నికి అగ్నిగాను, ప్రభువుకు ప్రభువుగాను, సంపదకు సంపదగాను, కీర్తికి శ్రేష్ఠమైన కీర్తిగాను, ఓర్పుకు ఓర్పుగాను, దేవతలకు దేవతగాను, భూతములకు, భూతశ్రేష్ఠుడుగాను కాగల సామర్థ్యము కలవాడు. అట్టి రామునకు అరణ్యములో నున్నను పురములో నున్నను ఏ లోపము ఉండును? 15.16

మూ. పృథివ్యా సహ వైదేహ్యా శ్రియా చ పురుషర్షభః,
క్షిప్రం తిసృభిరేతాభిః సహ రామోఽభిషేక్ష్యతే. 17

ప్ర. అ. పురుషర్షభః = పురుషశ్రేష్ఠుడైన, రామః = రాముడు, పృథివ్యా సహ = భూమితో కూడ, వైదేహ్యా = సీతతో కూడ, శ్రియా చ = లక్ష్మితో కూడ, ఏతాభిః = ఈ, తిసృభిః సహ = ముగ్గురితో కూడ, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, అభిషేక్ష్యతే = అభిషేకింపబడగలడు.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడైన రామునకు భూమి, సీత, లక్ష్మి అను ఈ ముగ్గురితో కలసి, రాజ్యాభిషేకము జరుగగలదు. 17

మూ. దుఃఖజం విసృజన్త్యస్రం నిష్క్రామన్తముదీక్ష్య యమ్,
అయోధ్యాయాం జనాః సర్వే శోకవేగసమాహతాః, 18
కుశచీరధరం దేవం గచ్ఛన్తమపరాజితమ్,
సీతేవానుగతా లక్ష్మీస్తస్య కిం నామ దుర్లభమ్. 19

తా. నిష్క్రామన్తమ్=ప్రయాణము అయి వెళ్ళుచున్న, యమ్=ఏ, రాముని ఉదీక్ష్య=చూచి, అయోధ్యాయామ్=అయోధ్యయందలి, సర్వే=సమస్త మైన, జనాః = జనులు, శోకవేగసమాహతాః = దుఃఖవేగముచే కొట్టబడినవారై, దుఃఖజమ్ = దుఃఖమువలన కలిగిన, అస్రమ్ = కన్నీటిని, విసృజన్తి=విడుచుచున్నారో, కుశచీరధరమ్=నారచీరను ధరించిన, గచ్ఛన్తమ్=వెళ్లుచున్న, అపరాజితమ్ = పరాజయము ఎరుగని, దేవమ్=ఏ రాముని, లక్ష్మీః=రాజ్యలక్ష్మి, సీతేవ = సీత వలె, అనుగతా = అనుసరించి వెళ్ళినదో, తస్య = అట్టి రామునకు, కిం నామ = ఏది, దుర్లభమ్=దుర్లభము.

తా. వనమునకు ప్రయాణ మై వెళ్లుచున్న ఏ రాముని చూచి, అయోధ్యలోని జను లందరు, శోకవేగముచే పీడితులై, కన్నీరు విడిచిరో, నారచీరలు ధరించి వెళ్లుచున్న, పరాజయ మనునది ఎరుగని ఏ రాముని అనుసరించి, రాజ్యలక్ష్మి కూడ సీత వలె వెళ్లినదో, అట్టి రాముడు పొంద జాలనిది ఈ లోకములో ఏమి ఉన్నది? 18-19

మూ. ధనుర్గ్రహవరో యస్య బాణఖడ్గాస్త్రభృత్స్వయమ్,
లక్ష్మణో వ్రజతి హ్యగ్రే తస్య కిం నామ దుర్లభమ్. 20

ప్ర. అ. ధనుర్గ్రహవరః = ధనుర్ధరులలో శ్రేష్ఠు డైన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, స్వయమ్ = స్వయముగా, బాణఖడ్గాస్త్రభృత్ = బాణములను ఖడ్గమును, అస్త్రములను ధరించి, యస్య = ఎవనియొక్క, అగ్రే = ఎదుట, వ్రజతి = వెళ్లుచున్నాడో, తస్య = ఆ రామునికి, కిం నామ = ఏది, దుర్లభమ్ = పొంద శక్యము గానిది.

తా. ధనుర్ధరులలో శ్రేష్ఠు డైన లక్ష్మణుడు స్వయముగా, బాణములు, ఖడ్గములు ఇతరాయుధములు ధరించి, రాముని ముందు వెళ్ళుచుండగా, ఆ రామునకు దుర్లభ మైనది యేది ఉండును? 20

మూ. నివృత్తవనవాసం తం ద్రష్టాసి పునరాగతమ్,
జహి శోకం చ మోహం చ దేవి సత్యం బ్రవీమి తే. 21

ప్ర. అ. దేవి = ఓ కౌసల్యా! నివృత్తవనవాసమ్=పూర్తి యైన వనవాసము కలవాడై, పునః = మరల, ఆగతమ్ = వచ్చిన, తమ్ = ఆ రాముని, ద్రష్టాసి =

చూడగలవు. శోకం చ = శోకమును, మోహం చ = మోహమును, జహి = వదలుము (విడువుము). తే = నీకు, సత్యమ్ = సత్యమును, బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను.

తా. ఓ కౌసల్యా! రాముడు వనవాసము పూర్తి చేసుకొని మరల వచ్చినపుడు నీవు తప్పక అతనిని చూడగలవు. అందుచే శోకమును, మోహమును విడువుము. నేను సత్యమును చెప్పుచున్నాను. 21

మూ. శిరసా చరణావేతౌ వన్దమానమనిన్దితే,
పునర్ద్రక్ష్యసి కల్యాణి! పుత్రం చన్ద్రమివోదితమ్. 22

ప్ర. అ. అనిన్దితే = నిందింపబడనిదానా! కల్యాణి = మంగళప్రదురాలవగు ఓ కౌసల్యా! ఏతౌ = ఈ, చరణౌ = పాదములను, శిరసా = శిరస్సుతో, వన్దమానమ్ = నమస్కరించుచున్న, పుత్రమ్ = పుత్రుని, ఉదితమ్ = ఉదయించిన, చన్ద్రమివ = చంద్రుని వలె, పునః = తిరిగి, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

తా. ఎవరిచేతను నిందింపబడని, కల్యాణప్రదురాలవగు ఓ కౌసల్యా! నీ పుత్రుడు వచ్చి నీ పాదములకు నమస్కరించుచుండగా, అతనిని, ఉదయించిన చంద్రుని వలె మరల చూడగలవు. 22

మూ. పునః ప్రవిష్టం దృష్ట్వా తమభిషిక్తం మహాశ్రియమ్,
సముత్స్రక్ష్యసి నేత్రాభ్యాం క్షిప్రమానన్దజం పయః. 23

ప్ర. అ. పునః = మరల, ప్రవిష్టమ్ = ప్రవేశించిన, అభిషిక్తమ్ = అభిషిక్తుడైన, మహాశ్రియమ్ = గొప్ప తేజస్సు గల, తమ్ = ఆ రాముని, దృష్ట్వా = చూచి, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, నేత్రాభ్యామ్ = నేత్రములనుండి, ఆనన్దజమ్ = ఆనందమువలన కలిగిన, పయః = నీటిని, సముత్స్రక్ష్యసి = విడువగలవు.

తా. రాముడు మరల వచ్చి రాజ్యాభిషిక్తుడై, గొప్ప తేజస్సుతో ప్రకాశించుచుండగా, అతనిని చూచి, అచిరకాలములో, ఆనందాశ్రువులను విడువగలవు. 23

మూ. మా శోకో దేవి దుఃఖం వా న రామే దృశ్యతేఽశివమ్,
క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి పుత్రం త్వం ససీతం సహ లక్ష్మణమ్. 24

ప్ర. అ. దేవి = ఓ కౌసల్యా! శోకః = శోకము గాని, దుఃఖం వా = దుఃఖము గాని, మా = వద్దు. రామే = రామునియందు, అశివమ్ = అమంగళము. న దృశ్యతే = చూడబడుట లేదు. త్వమ్ = నీవు, ససీతమ్ = సీతతో కూడిన, సహలక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణునితో కూడిన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

తా. ఓ కౌసల్యా! రామునికి ఎట్టి అమంగళమూ కలుగదు. అందుచే నీవు శోకమును దుఃఖమును విడువుము. సీతాలక్ష్మణులతో కూడిన నీ కుమారుని, అచిరకాలములో చూడగలవు.

మూ. త్వయా శేషో జనశ్చైవ సమాశ్వాస్యో యదాఽనఘే.
కిమిదానీమిదం దేవి కరోషి హృది విక్లబమ్. 25

ప్ర. అ. అనఘే = దోషములు లేని, దేవి = ఓ కౌసల్యా! శేషః = మిగిలిన, జనః = జనము, త్వయా = నీచేత, యదా = ఎపుడు, సమాశ్వాస్యః ఏవ = ఓదార్చ తగి ఉన్నదో, ఇదానీమ్ = ఇపుడు, హృది = హృదయమునందు, విక్లబమ్ = దుఃఖమును, కరోషి = చేయుచున్నావు. ఇదమ్ = ఇది, కిమ్ = ఏమిటి?

తా. పాపరహితురాలవైన ఓ కౌసల్యా! మిగిలినవా రందరిని నీవు ఓదార్చవలసి యుండగా, నీవే ఇట్లు మనస్సును దుఃఖవికలముగా చేసుకొనుచున్నా వేమి? 25

మూ. నార్హా త్వం శోచితుం దేవి యస్యాస్తే రాఘవస్సుతః,
న హి రామాత్పరో లోకే విద్యతే సత్పథే స్థితః. 26

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! యస్యాః = ఏ, తే = నీకు, రాఘవః = రాముడు, సుతః = కుమారుడో, త్వమ్ = అట్టి నీవు, శోచితుమ్ = దుఃఖించుటకు, నార్హా = తగవు. రామాత్ = రామునికంటె, పరః = ఇతరుడు, సత్పథే = సన్మార్గమునందు, స్థితః = ఉన్నవాడు, లోకే = లోకమునందు, న విద్యతే హి = లేడు కదా.

తా. ఓ కౌసల్యా! రాముని వంటి కుమారుని కనిన నీవు ఈ విధముగా దుఃఖింపకూడదు. ఈ లోకములో, రాముని వలె ఈ విధముగా సన్మార్గములో నున్నవాడు ఎవ్వడును లేడు. 26

మూ. అభివాదయమానం తం దృష్ట్వా ససుహృదం సుతమ్,
ముదాస్రం మోక్ష్యసే క్షిప్రం మేఘలేఖేవ వార్షికీ. 27

ప్ర. అ. అభివాదయమానమ్ = నమస్కరించుచున్న, ససుహృదమ్ = స్నేహితులతో కూడిన, తం సుతమ్ = ఆ కుమారుని, దృష్ట్వా = చూచి, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, వార్షికీ = వర్షకాలమునకు సంబంధించిన, మేఘలేఖేవ = మేఘపంక్తి వలె, ముదా = ఆనందముతో, అస్రమ్ = కన్నీటిని, మోక్ష్యసే = విడువగలవు.

తా. స్నేహితులతో కూడ వచ్చి, నీ కుమారుడు నమస్కరించుచుండగా ఆతనిని చూచి నీవు అచిరకాలములో, వర్షకాలమునందు మేఘపంక్తి వలె, ఆనందాశ్రువులను విడువగలవు. 27

మూ. పుత్రస్తే వరదః క్షిప్రమయోధ్యాం పునరాగతః,
పాణిభ్యాం మృదుపీనాభ్యాం చరణౌ పీడయిష్యతి. 28

ప్ర. అ. వరదః = వరము లిచ్చు, తే పుత్రః = నీ కుమారుడు, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను గూర్చి, పునః = మరల, ఆగతః = వచ్చినవాడై, మృదుపీనాభ్యామ్ = మెత్తనివి, బలిసినవి అయిన, పాణిభ్యామ్ = చేతులతో, చరణౌ = నీ పాదములను, పీడయిష్యతి = స్పృశించగలడు.

తా. వరములను ఈయ సమర్థుడైన నీ కుమారుడు, శీఘ్రముగా అయోధ్యకు తిరిగి వచ్చి, మెత్తనివి, బలిసి ఉన్నవి అయిన చేతులతో, నీ పాదములను స్పృశింపగలడు. 28

మూ. అభివాద్య నమస్యన్తం శూరం ససుహృదం సుతమ్,
ముదాస్రైః ప్రోక్ష్యసి పునర్మేఘరాజి రివాచలమ్. 29

ప్ర. అ. అభివాద్య = అభివాదనము చేసి, నమస్యన్తమ్ = నమస్కరించుచున్న, శూరమ్ = శూరుడైన, ససుహృదమ్ = మిత్రులతో కూడిన, సుతమ్ = కుమారుని, ముదా = సంతోషముతో, అస్రైః = కన్నీళ్లతో, మేఘరాజిః = మేఘపంక్తి, అచలమివ = పర్వతమును వలె, పునః = మరల, ప్రోక్ష్యసి = తడుపగలవు.

తా. మిత్రసహితు డైన, కొడు కైన నీ కుమారుడు, అభివాదనము చేసి, (నామప్రవరాదులను చెప్పుచు) నమస్కరించుచుండగా, మేఘపంక్తి పర్వతమును తడిపి నట్లు అతనిని మరల ఆనందాశ్రువులతో తడుపగలవు. 29

మూ. ఆశ్వాసయన్తీ వివిధైశ్చ వాక్యై
ర్వాక్యోపచారే కుశలానవద్యా,
రామస్య తాం మాతరమేవముక్త్వా
దేవీ సుమిత్రా విరరామ రామా. 30

ప్ర. అ. వాక్యోపచారే = వాక్యములచే ఉపచారము చేయుటయందు, కుశలా = నేర్పు గలదీ, అనవద్యా = దోషములు లేనిదీ, రామా = మనోహరమైన స్వభావము కలదీ, దేవీ = దేవి అయిన, సుమిత్రా = సుమిత్ర, వివిధైః = అనేక విధము లైన, వాక్యైః = వాక్యములతో, ఆశ్వాసయన్తీ = ఓదార్చుచున్నదై, రామస్య = రామునియొక్క, తాం మాతరమ్ = ఆ తల్లిని గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, విరరామ = విరమించెను.

తా. మాటలు చెప్పి ఉపచారము చేయుటయందు నేర్పు కలదీ, ఎట్టి దోషములు లేనిదీ, అయిన సుమిత్రాదేవి, ఈ విధముగా అనేక వాక్యములచే, రామమాత యైన కౌసల్యను ఓదార్చి, ఊరకుండెను. 30

మూ. నిశమ్య తల్లక్ష్మణమాతృవాక్యం
రామస్య మాతుర్నరదేవపత్న్యాః,
సద్యః శరీరే వివనాశ శోకః
శరద్గతో మేఘ ఇవాల్పతోయః. 31

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
చతుశ్చత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. తత్ = ఆ, లక్ష్మణమాతృవాక్యమ్ = లక్ష్మణుని తల్లి వాక్యమును, నిశమ్య = విని, నరదేవపత్న్యాః = దశరథుని భార్య యైన, రామస్య మాతుః = రామమాతయొక్క, శోకః = శోకము, శరద్గతః = శరదృతువున

సంబంధించిన, అల్పతోయః = అల్ప మైన ఉదకము గల, మేఘ ఇవ = మేఘము వలె, సద్యః = వెంటనే, శరీరే = శరీరమునందు, వినానాశ = నశించెను.

తా. సుమిత్ర మాటలు వినిన పిమ్మట, దశరథుని భార్య, రాముని తల్లి యైన ఆ కౌసల్య శోకము, శరత్కాలమునందు అల్ప మైన ఉదకము గల మేఘము వలె వెంటనే ఆమె శరీరమునందే లీన మైపోయెను.

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో నలుబదినాలుగవ సర్గ సమాప్తము.

అథ పంచచత్వారింశః సర్గః

[*భరతునియెడల, మహారాజువద్ద ప్రీతిని చూపుతనియు అయోధ్యకు మరలిపొండనియు రాముడు పౌరులకు చెప్పుట. నగర వాసులగు వృద్ధ బ్రాహ్మణులు రాము నయోధ్యకు రమ్మని పట్టుబట్టుట. రాముడు వారందరితో తమసాతీరమునకు చేరుట.*]

మూ. అనురక్తా మహాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమమ్,
అనుజగ్ముః ప్రయాన్తం తం వనవాసాయ మానవాః. 1

ప్ర. అ. అనురక్తాః = రామునియందు ప్రేమ గల, మానవాః = మానవులు, వనవాసాయ = వనవాసముకొరకు, ప్రయాన్తమ్ = వెళ్లుచున్న, మహాత్మానమ్ = మహాత్ము డైన, సత్యపరాక్రమమ్ = సత్య మైన పరాక్రమము గల, తం రామమ్ = ఆ రాముని, అనుజగ్ముః = అనుసరించి వెళ్ళిరి.

తా. మహాత్ముడు, సత్య మైన పరాక్రమము కలవాడూ అయిన రాముడు వనవాసమునకై వెళ్ళుచుండగా అతనిపై ప్రేమ గల పౌరు లందరును అతనిని అనుసరించి వెళ్ళిరి. 1

మూ. నివర్తితేఽపి చ బలాత్ సుహృద్వర్గే చ రాజని,
నైవ తే సంన్యవర్తన్త రామస్యానుగతా రథమ్. 2

ప్ర. అ. సుహృద్వర్గే = మిత్రసముదాయము, రాజని చ = రాజు, బలాత్ = బలాత్కారముగా, నివర్తితేఽపి చ = తిరిగివంపబడినను, రామస్య = రామునియొక్క, రథమ్ = రథమును, అనుగతాః = అనుసరించి వెళ్ళుచున్న, తే = ఆ జనులు, నైవ సంన్యవర్తన్త = మరలలేదు.

తా. రాముని మిత్రవర్గము, దశరథమహారాజు, బలాత్కారముగా వెనుకకు పంపబడినను, రాముని రథమును అనుసరించి వెళ్ళుచున్న ఆ పౌరులు మాత్రము తిరిగి వెళ్లలేదు. 2

మూ. అయోధ్యానిలయానాం హి పురుషాణాం మహాయశాః,
గుణసంపన్నః పూర్ణచన్ద్ర ఇవ ప్రియః. 3

ప్ర. అ. మహాయశాః = గొప్ప కీర్తిగలవాడు, గుణసంపన్నః = సద్గుణ సంపన్నుడు అయిన, ఆ రాముడు, అయోధ్యానిలయానామ్ = అయోధ్యలో నివసించు, పురుషాణామ్ = పురుషులకు, పూర్ణచన్ద్ర ఇవ = పూర్ణచంద్రుడు వలె, ప్రియః = ఇష్టుడుగా, బభూవ హి = అయెను కదా.

తా. మహాయశస్వియు సద్గుణసంపన్నుడూ అయిన ఆ రాముడు, పూర్ణచంద్రుడు వలె అయోధ్యలో నివసించు పౌరు లందరికిని, చాల ఇష్టుడుగా ఉండెను. 3

మూ. స యాచ్యమానః కాకుత్స్థః స్వాభిః ప్రకృతిభిస్తదా,
కుర్వాణః పితరం సత్యం వనమేవాన్వపద్యత. 4

ప్ర. అ. సః = ఆ, కాకుత్స్థః = రాముడు, తదా = అపుడు, స్వాభిః = తన సంబంధమైన, ప్రకృతిభిః = ప్రజలచేత, యాచ్యమానః = ప్రార్థింపబడినను, పితరమ్ = తండ్రిని, సత్యమ్ = సత్యవాక్కు కలవానినిగా, కుర్వాణః = చేయుచు, వనమేవ = వనమునే, అన్వపద్యత = పొందెను.

తా. తన ప్రజ లందరును, ఎంత ప్రార్థించినను వినక, ఆ రాముడు తండ్రిని సత్యవంతుని చేయుటకే, వనమునకే వెళ్ళెను. 4

మూ. అవేక్షమాణః సస్నేహం చక్షుషా ప్రపిబన్నివ,
ఉవాచ రామః స్నేహేన తాః ప్రజాః స్వాః ప్రజా ఇవ.

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, చక్షుషా = నేత్రముతో, ప్రపిబన్నివ = త్రాగుచున్నవాడు వలె, తాః = ఆ, ప్రజాః = ప్రజలను, స్వాః = తనసంబంధమైన, ప్రజా ఇవ = సంతానములను వలె, సస్నేహమ్ = స్నేహపూర్వకముగా, అవేక్షమాణః = చూచుచు, ఉవాచ = పలికెను.

తా. రాముడు ఆ ప్రజలను తన సంతానమును వలె, కంటితో త్రాగి వేయుచున్నట్లు ప్రేమపూర్వకముగా చూచుచు స్నేహముతో నిట్లనెను. 5

మూ. యా ప్రీతిర్బహుమానశ్చ మయ్యయోధ్యానివాసినామ్,
మత్ప్రియార్థం విశేషేణ భరతే సా నివేశ్యతామ్. 6

ప్ర. అ. అయోధ్యానివాసినామ్=అయోధ్యలో నివసించు, మీకు, మయి=నాయందు, యా=ఏ, ప్రీతిః=ప్రేమ, బహుమానశ్చ=గౌరవము ఉన్నవో, సా=అది, విశేషేణ=అతిశయముచేత, మత్ప్రియార్థమ్=నాకు ప్రీతి కలిగించుటకు, భరతే=భరతునియందు, నివేశ్యతామ్=ఉంచబడుగాక

తా. అయోధ్యానివాసులైన మీరందరును, నాపై మీకు గల ప్రేమ గౌరవములను, భరతునిపై చూపుడు. అట్లు చేసినచో నాకు అధికముగా సంతోషము కలుగును. 6

మూ. స హి కల్యాణచారిత్రః కైకేయ్యానన్దవర్ధనః,
కరిష్యతి యథావద్వః ప్రియాణి చ హితాని చ. 7

ప్ర. అ. కల్యాణచారిత్రః = మంగళకరమైన చరిత్ర కలవాడూ, కైకేయ్యానందవర్ధనః=కైకేయికి ఆనందమును వృద్ధిపొందించువాడూ అయిన, సః=అతడు, యథావత్=నియమానుసారముగా, వః=మీకు, ప్రియాణి=ప్రియములను, హితాని చ=హితములను, కరిష్యతి హి=చేయగలడు.

తా. కైకేయి కుమారుడైన ఆ భరతుడు, మంగళకరమైన చరిత్ర కలవాడు. అతడు, మీకు ఇష్టములు, క్షేమకరములు అయిన పనులను, చక్కగా చేయగలడు. 7

మూ. జ్ఞానవృద్ధో వయోబాలో మృదుర్వీర్యగుణాన్వితః,
అనురూపః స వో భర్తా భవిష్యతి భయాపహః. 8

ప్ర. అ. జ్ఞానవృద్ధః=జ్ఞానముచేత వృద్ధుడు, వయోబాలః=వయస్సుచేత చిన్నవాడు, మృదుః=మెత్తనివాడు, వీర్యగుణాన్వితః=వీర్యముతోను, సద్గుణములతోను కూడినవాడూ అయిన, సః=ఆ భరతుడు, వః=మీకు, అనురూపః=తగిన, భయాపహః=భయమును తొలగించు, భర్తా=ప్రభువుగా, భవిష్యతి=కాగలడు.

తా. ఆ భరతుడు వయస్సుచే చిన్నవా డైనను, జ్ఞానముచేత వృద్ధుడు. మృదు వైన స్వభావము కలవాడు. పరాక్రమముతోను, సద్గుణములతోను ఒప్పు చున్నవాడు. అతడు మీకు తగిన ప్రభువై మీ సమస్తభయములను తొలగించును. 8

మూ. స హి రాజగుణైర్యుక్తో యువరాజః సమీక్షితః,
అపి చాపి మయా శిష్టైః కార్యం వో భర్తృశాసనమ్. 9

ప్ర. అ. రాజగుణైః=రాజున కుండవలసిన గుణములతో, యుక్తః= కూడిన, సః=అతడు, యువరాజః=యువరాజుగా, సమీక్షితః=చూడబడినాడు. అపి చ=మరియు, మయా=నాచేతను, శిష్టైః=మిగిలినవారిచేతను, వః = మీకు, (మీచేతను), భర్తృశాసనమ్=రాజుయొక్క ఆజ్ఞ, కార్యమ్=చేయదగినది.

తా. రాజగుణములతో కూడిన ఆ భరతుడు యువరాజుగా నియుక్తు డైనాడు. నేను, ఇతరులు, మీరు కూడ ప్రభు వైన దశరథుని ఆజ్ఞను అనుసరించ వలెను. 9

మూ. న సన్తప్యేద్యథా చాసౌ వనవాసం గతే మయి,
మహారాజస్తథా కార్యో మమ ప్రియచికీర్షయా. 10

ప్ర. అ. మయి = నేను, వనవాసమ్ = వనవాసమును గూర్చి, గతే = వెళ్లగా, అసౌ = ఈ, మహారాజః = మహారాజు, యథా = ఏ విధముగా, న సన్తప్యేత్ = సంతాపము చెందడో, తథా = అట్లు, మమ = నాకు, ప్రియ చికీర్షయా=ప్రియము చేయవలె నను ఇచ్ఛచేత, కార్యః=చేయదగినవాడు.

తా. మీరు నాకు సంతోషము కల్గింపవలె నని కోరినచో, నేను వన వాసమునకు వెళ్లిన పిమ్మట మహారాజు దుఃఖింపకుండు నట్లు చూచుకొనుడు.10

మూ. యథా యథా దాశరథి ర్ధర్మ ఏవాస్థితోఽభవత్,
తథా తథా ప్రకృతయో రామం పతిమకామయన్. 11

ప్ర. అ. దాశరథిః=రాముడు, యథా యథా = ఎట్లు ఎట్లు, ధర్మే ఏవ= ధర్మమునందే, ఆస్థితః = స్థిరముగా నిలచినవాడు, అభవత్ = ఆయెనో, తథా

తథా = అట్లు అట్లు, ప్రకృతయః = ప్రజలు, రామమ్ = రాముని, పతిమ్ = ప్రభువుగా, అకామయన్ = కోరిరి.

తా. రాముడు ధర్మముపై స్థైర్యమును చూపించినకొలంది, ప్రజలు కూడ అతడే మాకు రాజు కావలెను అని కోరిరి. 11

మూ. బాష్పేణ పిహితం దీనం రామః సౌమిత్రిణా సహ,
చకర్షేవ గుణైర్బద్ధ్వా జనం పురనివాసినమ్. 12

ప్ర. అ. సౌమిత్రిణా సహ = లక్ష్మణునితో కూడిన, రామః = రాముడు, బాష్పేణ = కన్నీటిచేత, పిహితమ్ = కప్పబడిన, దీనమ్ = దీనమైన, పురనివాసినమ్ = పురములో నివసించు, జనమ్ = జనమును, గుణైః = గుణముల చేత (త్రాళ్ళచేత), బద్ధ్వా ఇవ = కట్టి వలె, చకర్ష = లాగెను.

తా. లక్ష్మణసమేతు డగు రాముడు కన్నీరు కప్పి, దీనముగా ఏడ్చుచున్న ఆ పౌరులను తన గుణములచే త్రాడుతో కట్టినట్లు కట్టి ఆకర్షించెను. 12

మూ. తే ద్విజాస్త్రివిధం వృద్ధా జ్ఞానేన వయసౌజసా,
వయఃప్రకమ్పశిరసో దూరాదూచురిదం వచః. 13

ప్ర. అ. జ్ఞానేన = జ్ఞానముచేత, వయసా = వయస్సుచేత, ఓజసా = తేజస్సుచేత, త్రివిధమ్ = మూడు విధములుగా, వృద్ధాః = వృద్ధులైన, తే ద్విజాః = ఆ బ్రాహ్మణులు, వయఃప్రకమ్పశిరసః = వయస్సుచేత కదలుచున్న శిరస్సులు కలవారై, దూరాత్ = దూరమునుండి, ఇదమ్ = ఈ, వచః = వాక్యమును, ఊచుః = పలికిరి.

తా. జ్ఞానముచేత, వయస్సుచేత, తేజస్సుచేత మూడువిధముల వృద్ధులైన బ్రాహ్మణులు, వార్ధకముచేత శిరస్సులు వణకుచుండగా, దూరము నుండియే ఇట్లు పలికిరి. 13

మూ. వహన్తో జవనా రామం భో భో జాత్యాస్తురఙ్గమాః,
నివర్తధ్వం న గన్తవ్యం హితా భవత భర్తరి. 14

ప్ర. అ. రామమ్ = రాముని, వహన్తః = తీసుకొనివెళ్ళుచున్న, జవనాః = వేగము గల, జాత్యాః = ఉత్తమజాతికి చెందిన, భో భో తురఙ్గమాః = ఓ

అశ్వములారా, నివర్తధ్వమ్ = వెనుకకు మరలుడు. న గన్తవ్యమ్ = వెళ్లవద్దు. భర్తరి=మీ ప్రభు వైన రాముని విషయమున, హితాః = హితము చేయువారు, భవత = అవండి.

తా. ఉత్తమజాతులలో పుట్టి, మంచి వేగము గలిగి, రాముని తీసుకొని పోవు చున్న ఓ గుర్రములారా! ముందుకు వెళ్లవద్దు. వెనుకకు మరలి రండి. మీ ప్రభు వైన రామునకు హితమును చేయండి. 14

మూ. కర్ణవన్తి హి భూతాని విశేషేణ తురంగమాః,
యూయం తస్మాన్నివర్తధ్వం యాచనాం ప్రతివేదితాః.

ప్ర. అ. భూతాని = జంతువులు, కర్ణవన్తి హి = చెవులు కలవి కదా! తురఙ్గమాః=గుఱ్ఱములు, విశేషేణ = విశేషముగా, చెవులుగలవి. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, యాచనామ్=ప్రార్థనను, ప్రతివేదితాః = తెలిసికొన్నవారై, యూయమ్=మీరు, నివర్తధ్వమ్=మరలండి.

తా. జంతువు లన్నింటికిని, చెవు లుండును. అందును గుఱ్ఱముల చెవులకు అధిక మైన గ్రహణశక్తి ఉండును. అందుచే మీరు మా ప్రార్థనను విని వెనుకకు మరలండి. 15

మూ. ధర్మతః స విశుద్ధాత్మా వీరః శుభదృఢవ్రతః,
ఉపవాహ్యస్తు వో భర్తా నాపవాహ్యః పురాద్వనమ్. 16

ప్ర. అ. ధర్మతః = ధర్మముచేత, విశుద్ధాత్మా=పరిశుద్ధ మైన మనస్సు కలవాడూ, వీరః = వీరుడూ, శుభదృఢవ్రతః = శుభమూ, దృఢమూ అయిన నియమము కలవాడూ అయిన, సః=ఆ, వః భర్తా=మీ ప్రభువు, ఉపవాహ్యః= లోనికి తీసికొని రాదగినవాడు. పురాత్ = పట్టణమునుండి, వనమ్ = వనమును గూర్చి, న అపవాహ్యః=బైటకు తీసికొని వెళ్ళదగినవాడు కాడు.

తా. ధర్మముచే పరిశుద్ధ మైన చిత్తము కలవాడూ, వీరుడూ, శుభ మైన వ్రతములందు స్థిరముగ ఉండువాడూ అయిన మీ ప్రభువును మీరు పురము లోనికి తీసికొనిరావలెను గాని పురమునుండి వనమునకు తీసికొని వెళ్ళగూడదు.

మూ. ఏవమార్తప్రలాపాంస్తాన్ వృద్ధాన్ ప్రలపతో ద్విజాన్,
అవేక్ష్య సహసా రామో రథాదవతతార హ. 17

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఆర్తప్రలాపాన్ = దీనాలాపములను, ప్రలపతః = పలుకుచున్న, వృద్ధాన్ = వృద్ధు లైన, తాన్ ద్విజాన్ = ఆ ద్విజులను, అవేక్ష్య = చూచి, రామః = రాముడు, సహసా = వెంటనే. రథాత్ = రథమునుండి, అవతతార హ = దిగెను.

తా. ఈ విధముగా దుఃఖముతో కూడిన మాటలు పలుకుచున్న, వృద్ధు లైన, ఆ ద్విజులను చూచి, రాముడు వెంటనే రథమునుండి దిగెను. 17

మూ. పద్భ్యామేవ జగామాథ ససీతః సహలక్ష్మణః,
సన్నికృష్టపదన్యాసో రామో వనపరాయణః. 18

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, ససీతః = సీతతో కూడిన, సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితో కూడిన, రామః = రాముడు, వనపరాయణః = వనమునకు అభిముఖు లైన వాడై, సన్నికృష్టపదన్యాసః = దగ్గరగా వేయబడిన పాదన్యాసము కలవాడై, పద్భ్యామ్ ఏవ = పాదములతోనే; జగామ = వెళ్ళెను.

తా. పిమ్మట సీతాలక్ష్మణసహితు డైన రాముడు వనమునకు అభిముఖుడై, అడుగులు దగ్గరదగ్గరగా వేయుచు (మెల్లగా) నడచియే వెళ్ళెను. 18

మూ. ద్విజాతీంస్తు పదాతీంస్తాన్ రామశ్చారిత్రవత్సలః,
న శశాక ఘృణాచక్షుః పరిమోక్తుం రథేన సః. 19

ప్ర. అ. చారిత్రవత్సలః = సచ్చరిత్రమునందు ప్రీతి కలవాడు, ఘృణాచక్షుః = దయతో కూడిన నేత్రములు కలవాడు అయిన, సః రామః = ఆ రాముడు, పదాతీన్ = పాదచారు లైన, తాన్ ద్విజాతీన్ = ఆ బ్రాహ్మణులను, రథేన = రథముచేత, పరిమోక్తుమ్ = విడచుటకు, న శశాక = సమర్థుడు కాలేదు.

తా. సచ్చరిత్రమునందు ప్రేమ కలవాడు, దయతో కూడిన నేత్రములు కలవాడు అయిన రాముడు, ఆ బ్రాహ్మణులు పాదచారులై వచ్చుచుండగ వారిని విడిచి తాను రథముపై వెళ్ళజాలకపోయెను. 19

మూ. గచ్ఛన్తమేవ తం దృష్ట్వా రామం సంభ్రాన్తచేతనః,
ఊచుః పరమసన్తప్తా రామం వాక్యమిదం ద్విజాః. 20

ప్ర. అ. ద్విజాః = బ్రాహ్మణులు, గచ్ఛన్తమేవ = వెళ్ళుచునే యున్న, తం రామమ్ = ఆ రాముని, దృష్ట్వా = చూచి, సంభ్రాన్తచేతసః = కలత చెందిన మనస్సు కలవారై, పరమసన్తప్తాః = మిక్కిలి బాధపడుచున్నవారై, ఇదం వాక్యమ్ = ఈ వాక్యమును, ఊచుః = పలికిరి.

తా. రాము డింకను, వనమునకై వెళ్ళిపోవుచుండగ చూచి, ఆ బ్రాహ్మణులు కలత చెందిన మనస్సుతో మిక్కిలి దుఃఖించుచు, ఇట్లు పలికిరి. 20

మూ. బ్రాహ్మణ్యం సర్వమేతత్త్వాం బ్రహ్మణ్యమనుగచ్ఛతి,
ద్విజస్కన్ధాధిరూఢాస్త్వామగ్నయోఽప్యనుయాన్త్యమీ.

ప్ర. అ. సర్వమ్ = సమస్తమైన, ఏతత్ = ఈ, బ్రాహ్మణ్యమ్ = బ్రాహ్మణ సమూహము, బ్రహ్మణ్యమ్ = బ్రాహ్మణులకు హితుడవైన, త్వామ్ = నిన్ను, అనుగచ్ఛతి = అనుసరించుచున్నది. అమీ = ఈ, అగ్నయోఽపి = అగ్నులు కూడ, ద్విజస్కన్ధాధిరూఢాః = బ్రాహ్మణుల భుజములను ఎక్కినవై, త్వామ్ = నిన్ను, అనుయాన్తి = అనుసరింయుచున్నవి.

తా. ఈ బ్రాహ్మణసమూహ మంతయు, బ్రాహ్మణులకు హితుడవైన నీ వెనుకనే వచ్చుచున్నది. ఈ అగ్నులు కూడ, బ్రాహ్మణుల మూపుపై ఎక్కి, నీ వెనుకనే వచ్చుచున్నవి. 21

మూ. వాజపేయసముత్థాని ఛత్రాణ్యేతాని పశ్య నః,
పృష్ఠతోఽనుప్రయాతాని మేఘానివ జలాత్యయే. 22

ప్ర. అ. వాజపేయసముత్థాని = వాజపేయయాగము చేయుటవలన లభించినవి, నః = మాయొక్క, పృష్ఠతః = వెనుకనే, అనుప్రయాతాని = అనుసరించి వచ్చుచున్నవియైన, ఏతాని = ఈ, ఛత్రాణి = ఛత్రములను, జలాత్యయే = వర్షాకాలాంతమునందు, మేఘానివ = మేఘములను వలె, పశ్య = చూడుము.

తా. వాజపేయయాగము చేయుటచే మాకు లభించిన, శరదృతువునందలి మేఘముల వలె, తెల్లగా నున్న ఈ ఛత్రములు, మా వెనుకనే వచ్చుచున్నవి. చూడుము. 22

మూ. అనవాప్తాతపత్రస్య రశ్మిసన్తాపితస్య తే,
ఏభిశ్ఛాయాం కరిష్యామః స్వైశ్ఛత్రైర్వాజపేయికైః. 23

ప్ర. అ. అనవాప్తాతపత్రస్య = పొందబడని ఛత్రము కలవాడవు, రశ్మిసంతాపితస్య = కిరణములచే తపింపబడినవాడవు అయిన, తే = నీకు, వాజపేయికైః = వాజపేయయాగమున లభించిన, స్వైః = మా సంబంధమైన, ఛత్రైః = ఛత్రములచేత, ఛాయామ్ = నీడను, కరిష్యామః = చేసెదము.

తా. ఛత్రము లేక ఎండచే తపింపబడుచున్న నీకు మేము, మాకు వాజపేయయాగమువలన లభించిన ఈ శ్వేతఛత్రముచే నీడను కల్గించెదము. 23

మూ. యా హి నః సతతం బుద్ధిర్వేదమన్త్రానుసారిణీ,
త్వత్కృతే సా కృతా వత్స! వనవాసానుసారిణీ. 24

ప్ర. అ. వత్స = ఓ వత్సా, నః = మాయొక్క, యా బుద్ధిః = ఏ బుద్ధి, సతతం = ఎల్లప్పుడును, వేదమన్త్రానుసారిణీ = వేదమంత్రములను అనుసరించి యుండునో, సా = అది, త్వత్కృతే = నీకొరకై, వనవాసానుసారిణీ = వనవాసమును అనుసరించునదిగా, కృతా = చేయబడినది.

తా. నాయనా! మా బుద్ధి ఎల్లపుడును వేదమంత్రములపైననే ఉండును. అట్టి మా బుద్ధి ఇపుడు నీకొరకై వనవాసమును కోరుచున్నది. 24

మూ. హృదయేష్వేవ తిష్ఠన్తి వేదా యే నః పరం ధనమ్,
వత్స్యన్త్యపి గృహేష్వేవ దారాశ్చారిత్రరక్షితాః. 25

ప్ర. అ. నః = మాయొక్క, పరం ధనమ్ = ఉత్తమధనమైన, యే = ఏ, వేదాః = వేదములు కలవో అవి, హృదయేష్వేవ = మా హృదయములందే, తిష్ఠన్తి = ఉన్నవి. దారాః అపి = మా భార్యలు కూడ, చారిత్రరక్షితాః = వారి పాతివ్రత్యముచే రక్షింపబడినవారై, గృహేష్వేవ = గృహములందే, వత్స్యన్తి = నివసింపగలరు.

తా. మా ఉత్తమధనమైన వేదములు మా హృదయములందే ఉండును. మా భార్యలు పాతివ్రత్యముచే రక్షింపబడుచు, ఇండ్లలో ఉండగలరు. 25

మూ. న పునర్నిశ్చయః కార్యస్త్వద్గతౌ సుకృతా మతిః,
త్వయి ధర్మవ్యపేక్షే తు కిం స్యాద్ధర్మపథే స్థితమ్. 26

ప్ర. అ. పునః = పరం, (మరియొక) నిశ్చయః = నిశ్చయము, న కార్యః=చేయదగినది కాదు. త్వద్గతౌ=నీ అయోధ్యాగమనము విషయమున, మతిః=బుద్ధి, సుకృతా=చక్కగా చేయబడినది. త్వయి=నీవు, ధర్మవ్యపేక్షే=ధర్మమునందు అపేక్ష లేనివాడ వైనచో, ధర్మపథే = ధర్మమార్గమునందు, కిమ్ = ఏది, స్థితం స్యాత్ = ఉండును.

తా. నీవు అయోధ్యకు తిరిగి రావలె నని మేము నిర్ణయించితిమి. దీనికి మరొక నిర్ణయము చేయకుము. నీవే ధర్మవిముఖుడ వైనచో, మరి ఎవరు ధర్మ మాచరింతురు? 27

మూ. యాచితో నో నివర్తస్వ హంసశుక్లశిరోరుహైః,
శిరోభిర్నిభృతాచార మహీపతనపాంసులైః. 27

ప్ర. అ. నిభృతాచార=నిశ్చలం బైన సదాచారము కలవాడా, మహీపతన పాంసులైః=నేలపై పడుటచే దుమ్ము తగిలిన, హంసశుక్లశిరోరుహైః=హంసలం వలె తెల్ల నైన కేశములు గల, నః = మాయొక్క, శిరోభిః = శిరస్సులచేత, యాచితః=యాచింపబడినవాడవై, నివర్తస్వ = వెనుకకు మరలుము.

తా. నేలపై బడుటచే దుమ్ము తగిలిన, హంస వలె తెల్ల నైన కేశములు గల శిరస్సులతో మేము ప్రార్థించుచున్నాము. వెనుకకు మరలుము. 27

మూ. బహూనాం వితతా యజ్ఞా ద్విజానాం య ఇహాగతాః,
తేషాం సమాప్తిరాయత్తా తవ వత్స నివర్తనే 28

ప్ర. అ. యే = ఎవరు, ఇహ = ఇచటికి, ఆగతాః = వచ్చినారో అట్టి, బహూనామ్ = అనేకు లైన, ద్విజానామ్ = బ్రాహ్మణులయొక్క, యజ్ఞాః=యజ్ఞములు, వితతాః=ప్రారంభింపబడినవి. వత్స=ఓ వత్సా, తేషామ్=వానియొక్క, సమాప్తిః = సమాప్తి, తవ = నీయొక్క, నివర్తనే = తిరిగి వచ్చుటయందు, ఆయత్తా = ఆధారపడినది.

తా. ఇక్కడికి వచ్చిన బ్రాహ్మణులలో, చాలమంది యజ్ఞములు ప్రారంభించి యున్నారు. ఓ వత్సా! ఆ యజ్ఞముల సమాప్తి, నీవు తిరిగి వచ్చుటయందు ఆధారపడి యున్నది. 28

మూ. భక్తిమన్తి హి భూతాని జఙ్గమాజఙ్గమాని చ,
యాచమానేషు రామ త్వం భక్తిం భక్తేషు దర్శయ. 29

ప్ర. అ. రామ = ఓ రామా! జఙ్గమాజఙ్గమాని చ = జంగమములు, స్థావరములు అయిన, భూతాని = ప్రాణులు, భక్తిమన్తి హి = నీపై భక్తి కలవి కదా! త్వమ్ = నీవు, యాచమానేషు = ప్రార్థించుచున్న, భక్తేషు = భక్తుల విషయమున, భక్తిమ్ = స్నేహమును, దర్శయ = చూపుము.

తా. ఓ రామా! స్థావరజంగమాత్మకము లైన, భూతము లన్నియు, నీపై భక్తితో, నిన్ను ప్రార్థించుచున్నవి. నీవు వానిపై స్నేహము చూపుము. 29

మూ. అనుగన్తుమశక్తాస్త్వాం మూలైరుద్ధతవేగినః,
ఉన్నతా వాయువేగేన విక్రోశన్తీవ పాదపాః. 30

ప్ర. అ. మూలైః = వ్రేళ్లచేత, ఉద్ధతవేగినః = కొట్టబడిన వేగముకలవై, పాదపాః = వృక్షములు, త్వామ్ = నిన్ను, అనుగన్తుమ్ = అనుసరించి వెళ్ళుటకు, అశక్తాః = అసమర్థమైన వై, వాయువేగేన = వాయువేగముచేత, ఉన్నతాః = పైకి లేచినవై, విక్రోశన్తీవ = ఏడ్చుచున్నట్లున్నవి.

తా. వాయువేగముచేత లేచిన ఈ వృక్షములు, నిన్ను అనుసరించవలె నని కోరుచున్నను, వాని వేగమును వ్రేళ్లు అడ్డుకొనుటచే నిన్ను అనుసరింప జాలక, ఏడ్చుచున్నట్లున్నవి. 30

మూ. నిశ్చేష్టాహారసంచారా వృక్షైకస్థానవిష్ఠితాః,
పక్షిణోఽపి ప్రయాచన్తే సర్వభూతానుకమ్పినమ్. 31

ప్ర. అ. పక్షిణోఽపి = పక్షులు కూడ, నిశ్చేష్టాహారసంచారాః = చేష్టలు, ఆహారములు, సంచారము లేనివై, వృక్షైకస్థానవిష్ఠితాః = వృక్షముల కొన్ని మూలలందు కూర్చున్నవై, సర్వభూతానుకమ్పినమ్ = సకలప్రాణులందు జాలి గల నిన్ను, ప్రయాచన్తే = ప్రార్థించుచున్నవి.

తా. పక్షులుకూడ చేష్టలు, ఆహారము, సంచారము మాని, వృక్షములపై ఒక ప్రక్క కూర్చుండి, సర్వభూతములయందు జాలి గల నిన్ను, వెనుకకు రమ్మని ప్రార్థించుచున్నవి. 31

మూ. ఏవం విక్రోశతాం తేషాం ద్విజాతీనాం నివర్తనే,
దదృశే తమసా తత్ర వారయన్తీవ రాఘవమ్. 32

ప్ర. అ. ఏవమ్=ఈవిధముగా, నివర్తనే=రాముని మరల్చుట నిమిత్తమై, తేషాం ద్విజాతీనామ్=ఆ బ్రాహ్మణులు, విక్రోశతామ్=అరచుచుండగా, తత్ర=అచట, తమసా=తమసానది, రాఘవమ్=రాముని, వారయన్తీవ=నివారించుచున్నది వలె, దదృశే=కనబడెను.

తా. రాముని వెనుకకు మరల్చుటకై ఆ బ్రాహ్మణు లిట్లు అరచుచుండగా, ఇంతలో, తాను కూడ రాముని మరల్చుచున్నదా అన్నట్లు తమసానది వచ్చెను. 32

మూ. తతః సుమన్త్రోఽపి రథాద్విముచ్య
శ్రాన్తాన్హయాన్సంపరివర్త్య శీఘ్రమ్,
పీతోదకాంస్తోయపరిప్లుతాఙ్గా
నచారయద్వై తమసావిదూరే. 33

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
పంచచత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సుమన్త్రోఽపి=సుమంత్రుడు కూడ, శ్రాన్తాన్=అలసిన, హయాన్=గుర్రములను, రథాత్=రథమునుండి, విముచ్య=విడిపించి, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, సంపరివర్త్య=నేలపై పొర్లించి, పీతోదకాన్=త్రాగబడిన ఉదకము గల, తోయపరిప్లుతాఙ్గాన్ = నీళ్ళతో తడిసిన శరీరము గల, ఆ గుఱ్ఱములను, తమసావిదూరే=తమసానది సమీపమున, అచారయత్=మేపెను.

తా. పిమ్మట, సుమంత్రుడు కూడ, అలసిపోయిన గుఱ్ఱములను రథము నుండి విప్పి, శీఘ్రముగా నేలపై పొరలించి, నీరు త్రాగించి, వాటి శరీరములు కడిగి, తమసానదీసమీపమున వాటిని మేపెను.

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందలి
అయోధ్యాకాండలో నలుబది ఐదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ షట్చత్వారింశః సర్గః

[రాముడు సీతాలక్ష్మణసమేతుడై తమసాతీరమున నివసించుట. తల్లిదండ్రులను, అయోధ్యానగరమును గూర్చి చింతించుట, పురవాసులు నిద్రించుచుండగా వారిని విడచి అరణ్యమువైపు పోవుట.]

మూ. తతస్తు తమసాతీరం రమ్యమాశ్రిత్య రాఘవః,
సీతాముద్వీక్ష్య సౌమిత్రిమిదం వచనమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, రాఘవః=రాముడు, రమ్యమ్=సుందరమైన, తమసాతీరమ్ = తమసానదీతీరమును, ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, సీతామ్=సీతను, ఉద్వీక్ష్య=చూచి, సౌమిత్రిమ్=లక్ష్మణుని గూర్చి, ఇదం వచనమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పిమ్మట రాముడు, సుందరమైన ఆ తమసాతీరమును చేరి, సీతను చూచి, లక్ష్మణునితో ఇట్లనెను.

మూ. ఇయమద్య నిశా పూర్వా సౌమిత్రే ప్రస్థితా వనమ్,
వనవాసస్య భద్రం తే స నోత్కణ్ఠితుమర్హసి. 2

ప్ర. అ. సౌమిత్రే=ఓ లక్ష్మణా! వనమ్=వనమును గూర్చి, ప్రస్థితాః=పంపబడితిమి. అద్య=నేడు, ఇయమ్=ఇది, వనవాసస్య=వనవాసముయొక్క, పూర్వా = మొదటిదైన, నిశా=రాత్రి. సః=అట్టి నీవు, ఉత్కణ్ఠితుమ్ = బెంగపెట్టుకొనుటకు, న అర్హసి=తగవు. తే=నీకు, భద్రమ్=భద్ర మగుగాక.

తా. లక్ష్మణా! మనము వనమునకు పంపబడితిమి కదా! నేడు ఇది మన వనవాసములో, మొదటి రాత్రి. నీవు ఏ విధముగను బెంగపెట్టుకొనకుము. 2

మూ. పశ్య శూన్యాన్యరణ్యాని రుదన్తీవ సమన్తతః,
యథానిలయమాయద్భిర్నిలీనాని మృగద్విజైః. 3

ప్ర. అ. యథానిలయమ్ = వారి వారి స్థానములను అనుసరించి, ఆయద్భిః = తిరిగి వచ్చుచున్న, మృగద్విజైః = మృగములచేతను, పక్షులచేతను, నిలీనాని = దాగి నివసింపబడిన, శూన్యాని = శూన్యము లైన. అరణ్యాని = అరణ్యములు, సమన్తతః = నలు వైపుల, రుదన్తీవ = ఏడ్చుచున్న ట్లున్నవి. పశ్య = చూడుము.

తా. మృగములును, పక్షులును, వారి వారి స్థానములకు చేరి అణగి యుండగా, శూన్యము లైన ఈ అరణ్యములు, నలువైపుల నేడుచుచున్నట్లున్నవి.

మూ. అద్యాయోధ్యా తు నగరీ రాజధానీ పితుర్మమ
సస్త్రీపుంసా గతానస్మాన్ శోచిష్యతి న సంశయః. 4

ప్ర. అ. అద్య = ఇపుడు, మమ పితుః = నా తండ్రియొక్క, రాజధానీ = రాజధాని యైన, అయోధ్యా నగరీ = అయోధ్యానగరము, సస్త్రీపుంసా = స్త్రీపురుషులతో కూడిన దై, గతాన్ = వెళ్ళిపోయిన, అస్మాన్ = మనలను గూర్చి, శోచిష్యతి = దుఃఖించగలదు. సంశయః = సంశయము, న = లేదు.

తా. ఇపుడు మా తండ్రిగారి రాజధాని యైన అయోధ్యానగరములోని స్త్రీపురుషు లందరును, మనము విడిచి వచ్చి నందుకు దుఃఖించుచుందురు. సందేహము లేదు. 4

మూ. అనురక్తా హి మనుజా రాజానం బహుభిర్గుణైః,
త్వాం చ మాం చ నరవ్యాఘ్ర శత్రుఘ్నభరతౌ తథా. 5

ప్ర. అ. నరవ్యాఘ్ర = నరులలో శ్రేష్ఠుడా, మనుజాః = పౌరులు, బహుభిః = అనేక మైన, గుణైః = గుణములచేత, రాజానమ్ = రాజును గూర్చియు, త్వాం చ = నిన్ను గూర్చియు, మాం చ = నన్ను గూర్చియు, తథా = మరియు, శత్రుఘ్నభరతౌ = శత్రుఘ్నభరతులను గూర్చియు, అనురక్తాః హి = అనురాగము కలవారు కదా.

తా. అనేక మైన గుణములను బట్టి పౌరు లందరికిని రాజు పైనను, నీపైనను, నాపైనను, భరతశత్రుఘ్నులపైనను చాల ప్రేమ యున్నది. 5

మూ. పితరం చానుశోచామి మాతరం చ యశస్వినీమ్,
అపి వాన్ధౌ భవేతాం తు రుదన్తౌ తావభీక్ష్ణశః. 6

ప్ర. అ. పితరం చ = తండ్రిని గూర్చి, యశస్వినీమ్ = కీర్తి గల, మాతరం చ=తల్లిని గూర్చి, అనుశోచామి = దుఃఖించుచున్నాను. తౌ = వారు, అభీక్ష్ణశః=ఎక్కువగా, రుదన్తౌ=ఏడ్చుచున్నవారై, అన్ధౌ = అంధులుగా, అపి వా భవేతామ్=అయిపోవుదురో ఏమో.

తా. నా తండ్రియు, కీర్తిమంతురా లైన నా తల్లియు, నాకొరకై ఎక్కువగా ఏడ్చి, ఏడ్చి, గ్రుడ్డివారైపోవుదురేమో యని దుఃఖించుచున్నాను. 6

మూ. భరతః ఖలు ధర్మాత్మా పితరం మాతరం చ మే,
ధర్మార్థకామసహితైర్వాక్యైరాశ్వాసయిష్యతి. 7

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ము డైన, భరతః = భరతుడు, ధర్మార్థకామసహితైః = ధర్మార్థకామములతో కూడిన, వాక్యైః=వాక్యములచే, మే=నా యొక్క, పితరమ్=తండ్రిని, మాతరం చ = తల్లిని, ఆశ్వాసయిష్యతి ఖలు= ఓదార్చకలడు కదా!

తా. ధర్మాత్ము డైన భరతుడు, ధర్మార్థకామములను బోధించుమాటలతో, నా తల్లి దండ్రులను తప్పక ఓదార్చగలడు. 7

మూ. భరతస్యానృశంసత్వం విచిన్త్యాహం పునః పునః,
నానుశోచామి పితరం మాతరం చాపి లక్ష్మణ. 8

ప్ర. అ. లక్ష్మణ=ఓ లక్ష్మణా! అహమ్=నేను, భరతస్య=భరతుని యొక్క, అనృశంసత్వమ్=క్రూరుడు కాకుండుటను, పునః పునః=మాటిమాటికి, విచిన్త్య=ఆలోచించి, పితరమ్=తండ్రిని గూర్చి, మాతరం చ=తల్లిని గూర్చి, నానుశోచామి=దుఃఖించను.

తా. లక్ష్మణా! మాటి మాటికి భరతుని మంచితనమును గూర్చి తలచుకొనినపుడు నాకు తల్లిదండ్రుల విషయమున చింత యేమియు కలుగుట లేదు.

మూ. త్వయా కార్యం నరవ్యాఘ్ర మామన్వ్రజతా కృతమ్,
అన్వేష్టవ్యా హి వైదేహ్యా రక్షణార్థే సహాయతా. 9

ప్ర. అ. నరవ్యాఘ్ర = ఓ నరశ్రేష్ఠుడా, మామ్=నన్ను, అన్వ్రజతా= అనుసరించి వచ్చిన, త్వయా=నీచేత, కార్యమ్=చేయదగిన మంచి పని, కృతమ్

=చేయఁబడినది. వైదేహ్యాః=సీతయొక్క, రక్షణార్థే=రక్షణమునకొరకై, సహాయతా=సాహాయ్యము, అన్వేష్టవ్యా హి=అన్వేషింపదగినది కదా।

తా. నరులలో శ్రేష్ఠుడ వైన ఓ లక్ష్మణా। నన్ను అనుసరించి వచ్చి నీవు మంచి పని చేసితివి. సీతను రక్షించుకొనుటకు సాహాయ్యము కావలెను కదా। 9

మూ. అద్భిరేవ తు సౌమిత్రే వత్స్యామ్యద్య నిశామిమామ్,
ఏతద్ధి రోచతే మహ్యం వన్యేఽపి వివిధే సతి॥ 10

ప్ర. అ. సౌమిత్రే=లక్ష్మణా, అద్య=నేడు, ఇమాం నిశామ్ = ఈ రాత్రిని, అద్భిరేవ=ఉదకముతో మాత్రమే, వత్స్యామి=ఉండెదను. వివిధే=అనేకవిధము లైన, వన్యే=వనములందు లభించు పదార్థము, సత్యపి=ఉన్నను, ఏతత్=ఇది, మహ్యమ్=నాకు, రోచతే హి=ఇష్ట మగుచున్నది కదా।

తా. లక్ష్మణా। ఈ రాత్రి ఉదకము మాత్రమే త్రాగి ఉండెదను. అనేక విధము లైన వన్యపదార్థములు లభించుచున్నను ఇపుడు నాకు ఇట్లు ఉండుటయే ఇష్టము. 10

మూ. ఏవముక్త్వా తు సౌమిత్రిం సుమన్త్రమపి రాఘవః,
అప్రమత్తస్త్వమశ్వేషు భవ సౌమ్యేత్యువాచ హ. 11

ప్ర. అ. రాఘవః=రాముడు, సౌమిత్రిమ్=లక్ష్మణుని గూర్చి, ఏవమ్=ఈ విధముగా, ఉక్త్వా=పలికి, సౌమ్య = ఓ సౌమ్యుడా, త్వమ్=నీవు, అశ్వేషు=అశ్వముల విషయమున, అప్రమత్తః=ఏమరుపాటు లేనివాడవై, భవ=అగుము, ఇతి=అని, సుమన్త్రమపి=సుమంత్రుని గూర్చి కూడ, ఉవాచ హ=పలికెను.

తా. రాముడు లక్ష్మణునితో ఇట్లు చెప్పి 'ఓ సౌమ్యుడా। నీవు అశ్వములను జాగ్రత్తగా చూచుకొనుచుండుము" అని సుమంత్రుని ఆదేశించెను. 11

మూ. సోఽశ్వాన్ సుమన్త్రః సంయమ్య సూర్యేఽస్తం సముపాగతే,
ప్రభూతయవసాన్ కృత్వా బభూవ ప్రత్యనన్తరః. 12

ప్ర. అ. సః సుమన్త్రః = ఆ సుమంత్రుడు, సూర్యే = సూర్యుడు, అస్తమ్ = అస్తమయమును, సముపాగతే = పొందినవాడగుచుండగా, అశ్వాన్ = అశ్వములను, సంయమ్య = కట్టి, ప్రభూతయవసాన్ = అధికమైన గడ్డికలవానినిగా, కృత్వా = చేసి, ప్రత్యనన్తరః = సమీపమునం దున్నవాడుగా, బభూవ = అయెను.

తా. సూర్యుడు అస్తమించిన పిమ్మట సుమంత్రుడు, మేయుచున్న గుఱ్ఱములను కట్టివేసి, వాటికి అధికముగా గడ్డి వేసి వాటి దగ్గరనే ఉండెను. 12

మూ. ఉపాస్య తు శివాం సన్ధ్యాం దృష్ట్వా రాత్రిముపస్థితామ్,
రామస్య శయనం చక్రే సూతః సౌమిత్రిణా సహ. 13

ప్ర. అ. సూతః = సారథి, శివామ్ = మంగళకరమైన, సన్ధ్యామ్ = సంధ్యను, ఉపాస్య = సేవించి, రాత్రిమ్ = రాత్రిని, ఉపస్థితామ్ = వచ్చినదానినిగా, దృష్ట్వా = చూచి, సౌమిత్రిణా సహ = లక్ష్మణునితో గూడ, రామస్య = రామునకు, శయనమ్ = పక్కను, చక్రే = చేసెను.

తా. సుమంత్రుడు సంధ్యోపాసనము చేసి రాత్రి వచ్చినట్లు గుర్తించి రామునకును, లక్ష్మణునకును శయనమును ఏర్పరచెను. 13

మూ. తాం శయ్యాం తమసాతీరే వీక్ష్య వృక్షదళైః కృతామ్,
రామః సౌమిత్రిణా సార్ధం సభార్యః సంవివేశ హ.

ప్ర. అ. తమసాతీరే = తమసానదీతీరమున, వృక్షదళైః = చెట్ల ఆకులతో, కృతామ్ = చేయబడిన, తాం శయ్యామ్ = ఆ శయ్యను, వీక్ష్య = చూచి, రామః = రాముడు, సభార్యః = భార్యాసహితుడై, సౌమిత్రిణా సార్ధమ్ = లక్ష్మణునితో కూడ, సంవివేశ హ = పరుండెను.

తా. రాముడు తమసాతీరమునందు చెట్ల ఆకులతో ఏర్పరచిన ఆ శయ్యను చూచి, సీతాసమేతుడై, శయనించెను. లక్ష్మణుడు కూడా శయనించెను. 14

మూ. సభార్యం సంప్రసుప్తం తం భ్రాతరం వీక్ష్య లక్ష్మణః,
కథయామాస సూతాయ రామస్య వివిధాన్ గుణాన్. 15

ప్ర. అ. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, సంప్రసుప్తమ్ = నిద్రించిన, సభార్యమ్ = భార్యాసహితుడైన, తం భ్రాతరమ్ = ఆ సోదరుని, వీక్ష్య = చూచి, సూతాయ

= సుమంత్రునకు, రామస్య = రామునియొక్క, వివిధాన్ = అనేకవిధము లైన, గుణాన్ = గుణములను గూర్చి, కథయామాస = చెప్పెను.

తా. ఆ విధముగా రాముడును సీతయు నిద్రించుచుండగా చూచి, లక్ష్మణుడు రాముని అనేకసద్గుణములను సుమంత్రునకు వర్ణించి చెప్పెను. 15

మూ. జాగ్రతో హ్యేవ తాం రాత్రిం సౌమిత్రేరుదితో రవిః,
సూతస్య తమసాతీరే రామస్య బ్రువతో గుణాన్. 16

ప్ర. అ. తమసాతీరే = తమసాతీరమునందు, రామస్య = రామునియొక్క, గుణాన్ = గుణములను గూర్చి, సూతస్య = సూతునకు, బ్రువతః = చెప్పుచున్న, సౌమిత్రేః = లక్ష్మణుడు, తాం రాత్రిమ్ = ఆ రాత్రియంతయు, జాగ్రతో హ్యేవ = మేల్కొని యుండగానే, రవిః = సూర్యుడు, ఉదితః = ఉదయించెను.

తా. ఆ తమసాతీరమున లక్ష్మణుడు, సుమంత్రునకు రాముని గుణములను గూర్చి వర్ణించుచు, మేల్కొని యుండగానే, రాత్రి గడచి సూర్యుడు ఉదయించెను. 16

మూ. గోకులాకులతీరాయాస్తమసాయా విదూరతః,
అవసత్తత్ర తాం రాత్రిం రామః ప్రకృతిభిః సహ. 17

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, ప్రకృతిభిః సహ = ప్రజలతో కూడ, గోకులాకులతీరాయాః = గోవుల సముదాయములచే వ్యాకుల మైన తీరము గల, తమసాయాః = తమసానదికి, విదూరతః = దూరముగా, తాం రాత్రిమ్ = ఆ రాత్రిని, తత్ర = అచట, అవసత్ = నివసించెను.

తా. రాముడు ఆ రాత్రి తన వెంబడి వచ్చిన ప్రజలతో గోసముదాయముచే వ్యాకుల మైన తీరము గల తమసానదికి దూరముగా నివసించెను. 17

మూ. ఉత్థాయ స మహాతేజాః ప్రకృతీస్తా నిశామ్య చ,
అబ్రవీద్భ్రాతరం రామో లక్ష్మణం పుణ్యలక్షణమ్. 18

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల, సః రామః = ఆ రాముడు, ఉత్థాయ చ = లేచి, తాః = ఆ, ప్రకృతీః = ప్రజలను, నిశామ్య చ = చూచి,

శుభలక్షణమ్ = శుభలక్షణములు గల, భ్రాతరమ్ = సోదరు డైన, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. మహాతేజశ్శాలి యగు ఆ రాముడు నిద్రలేచి ఆ ప్రజలను చూచి, శుభ మైన లక్షణములు గల సోదరు డైన లక్ష్మణునితో ఇట్లనెను. 18

మూ. అస్మద్వ్యపేక్షాన్ సౌమిత్రే నిరపేక్షాన్ గృహేష్వపి,
వృక్షమూలేషు సంసుప్తాన్ పశ్య లక్ష్మణ సాంప్రతమ్.

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా! సౌమిత్రే = సుమిత్రాకుమారా! అస్మద్వ్యపేక్షాన్ = మనయందు ఆసక్తి కలవారు, గృహేష్వపి = గృహములందు కూడ, నిరపేక్షాన్ = ఆసక్తి లేనివారు, సాంప్రతమ్ = ఇపుడు, వృక్షమూలేషు = చెట్ల క్రింద, సంసుప్తాన్ = నిద్రించుచున్న వారూ అయిన పౌరులను, పశ్య = చూడుము.

తా. లక్ష్మణా! ఈ పౌరు లందరు మనపై ప్రేమతో, గృహములపై అపేక్షను కూడ విడచి వచ్చి, ఇపుడు చెట్ల క్రింద నిద్రించుచున్నారు; చూడుము. 19

మూ. యథైతే నియమం పౌరాః కుర్వన్త్యస్మన్నివర్తనే,
అపి ప్రాణాన్ న్యసిష్యన్తి న తు త్యక్ష్యన్తి నిశ్చయమ్.

ప్ర. అ. ఏతే పౌరాః = ఈ పౌరులు, అస్మన్నివర్తనే = మనలను మరల్పుటయందు, యథా = ఎట్లు, నియమమ్ = నియమమును, కుర్వన్తి = చేయుచున్నారో, ప్రాణానపి = ప్రాణములను కూడ, న్యసిష్యన్తి = విడిచిపెట్టెదరు. నిశ్చయం తు = తమ నిశ్చయము నైతే, న త్యక్ష్యన్తి = విడువరు.

తా. ఈ పౌరు లందరు మనలను వెనుకకు మరల్పుటకు చూపు పట్టుదలను చూడగా వీరు ప్రాణముల నైన విడుతురు కాని, తమ నిశ్చయమును విడువరు అని తోచుచున్నది. 20

మూ. యావదేవ తు సంసుప్తాస్తావదేవ వయం లఘు,
రథమారుహ్య గచ్ఛామ పంథానమకుతోభయమ్. 21

ప్ర. అ. యావదేవ = ఎంతవరకు, సంసుప్తాః = నిద్రించినారో, తావదేవ = అంతలో, వయమ్ = మనము, లఘు = శీఘ్రముగా, రథమ్ = రథమును

ఆరుహ్య=ఎక్కి, అకృతోదయమ్=ఎటువంటి పనియు ఉదయము లేని, వర్త్మ నమ్=మార్గమును, గచ్ఛామ = పోయెదము.

తా. ఈ పౌరులు నిద్రమందు మేల్కొనులోపుగా మనము రథ మెక్కి శీఘ్రముగా ఎట్టి ఉదయము లేని మార్గమున వెళ్లెదము. 21

మూ. అతో భూయోఽపి నేదానీ మిక్ష్వాకుపురవాసినః,
స్వప్స్యేయురనురక్తా మాం వృక్షమూలాని సంశ్రితాః. 22

ప్ర. అ. అతః=అందువలన, మామ్=నన్ను గూర్చి, అనురక్తాః= అనురాగము గల, ఇక్ష్వాకుపురవాసినః = ఇక్ష్వాకుపురమునందు నివసించు జనులు, భూయోఽపి = మరల, వృక్షమూలాని = వృక్షముల మొదళ్లను, సంశ్రితాః = ఆశ్రయించినవారై, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు వలె, భూయోఽపి=మరల, న స్వప్స్యేయుః = నిద్రింపకుందురు.

తా. మన మిట్లు చేసినచో నాపై ప్రేమగల ఈ అయోధ్యాపౌరులు చెట్ల మొదళ్లలో ఈ నాడు నిద్రించుచున్నట్లు, మరల నిద్రించుటకు అవసర ముండదు. 22

మూ. పౌరా హ్యాత్మకృతాద్దుఃఖాద్విప్రమోక్ష్యా నృపాత్మజైః
న తు ఖల్వాత్మనా యోజ్యా దుఃఖేన పురవాసినః. 23

ప్ర. అ. పౌరాః = పౌరులు. నృపాత్మజైః = రాజకుమారులచేత, ఆత్మ కృతాత్ = తమచే చేయబడిన, దుఃఖాత్ = దుఃఖమునుండి, విప్రమోక్ష్యాః హి = విడిపింపదగినవారు కదా। పురవాసినః=పురమునందు నివసించే వారు, ఆత్మనా = తనచేత, దుఃఖేన=దుఃఖముతో, న యోజ్యాః హి = కూర్పదగినవారు కాదు.

తా. పౌరులకు తమవలన ఏ దైన దుఃఖము కలిగినచో, దానిని రాజ కుమారులు తొలగింపవలెను. స్వయముగా పురవాసులకు దుఃఖము కల్గింప కూడదు. 23

మూ. అబ్రవీ ల్లక్ష్మణో రామం సాక్షాద్ధర్మ మివ స్థితమ్,
రోచతే మే తథా ప్రాజ్ఞ క్షిప్ర మారుహ్యతామితి. 24

ప్ర. అ. సాక్షాత్ = ప్రత్యక్ష మైన, ధర్మమివ = ధర్మము వలె, స్థితమ్ = ఉన్న, రామమ్ = రాముని గూర్చి, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, ప్రాజ్ఞ = ఓ బుద్ధిమంతుడా, మే = నాకు, తథా = అట్లు, రోచతే = ఇష్టమగుచున్నది. క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఉపకల్ప్యతామ్ = ఏర్పాటగుగాక, ఇతి = అని, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. లక్ష్మణుడు మూర్తీభవించిన ధర్మము వలె నున్న రామునితో 'బుద్ధిశాలి వైన ఓ రామా! నీవు చెప్పినది నాకు కూడా ఇష్ట మగుచున్నది. శీఘ్రముగా రథము వెళ్ళుగాక' అని పలికెను. 24

మూ. అథ రామోఽబ్రవీచ్ఛ్రీమాన్ సుమన్త్రం యుజ్యతాం రథః,
గమిష్యామి తతోఽరణ్యం గచ్ఛ శీఘ్రమితః ప్రభో. 25

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు డైన, రామః = రాముడు, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను. ప్రభో = ఓ సమర్థుడా! రథః = రథము, యుజ్యతామ్ = కట్టబడుగాక. తతః = అటు పిమ్మట, లేదా ఆ రథముచే, అరణ్యమ్ = అరణ్యమును గూర్చి, గమిష్యామి = వెళ్ళగలను. ఇతః = ఇక్కడ నుండి, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, గచ్ఛ = వెళ్ళుము.

తా. పిమ్మట తేజశ్శాలి యైన రాముడు సుమంత్రునితో "ఓ సమర్థుడా! రథమును కట్టుము. దానిపై అరణ్యమునకు వెళ్ళెదను. ఈ ప్రదేశము నుండి శీఘ్రముగా వెళ్ళుము (వెళ్ళెదము")". 25

మూ. సూతస్తతః స త్వరితః స్యన్దనం తైర్హయోత్తమైః,
యోజయిత్వాథ రామాయ ప్రాఞ్జలిః ప్రత్యవేదయత్. 26

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, సః సూతః = ఆ సూతుడు, త్వరితః = తొందరపడుచున్నవా డై, స్యన్దనమ్ = రథమును, తైః = ఆ, హయోత్తమైః = అశ్వశ్రేష్ఠములచే, యోజయిత్వా = కూర్చి, అథ = పిమ్మట, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవా డై, రామాయ = రామునకు, ప్రత్యవేదయత్ = తెలిపెను.

తా. పిమ్మట ఆ సారథి తొందరగా రథమునకు గుఱ్ఱములు కట్టి రాము
నకు నమస్కరించి రథము సిద్ధముగా నున్నదని చెప్పెను. 26

మూ. అయం యుక్తో మహాబాహో రథస్తే రథినాం వర,
త్వమారోహస్వ భద్రం తే ససీతః సహలక్ష్మణః. 27

ప్ర. అ. మహాబాహో = గొప్ప బాహువులు కలవాడా! రథినామ్ = రథికులలో, వర = శ్రేష్ఠుడా, తే = నీయొక్క, అయం రథః = ఈ రథము, యుక్తః = కట్టబడినది; త్వమ్ = నీవు, ససీతః = సీతతో కూడినవాడ వై, సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితో కూడినవాడవై, ఆరోహస్వ = ఎక్కుము. తే = నీకు, భద్రమ్ = క్షేమ మగుగాక!

తా. రథికులలో శ్రేష్ఠుడ వైన ఓ రామా! ఈ రథము కట్టితిని; ఓ ఆజానుబాహూ! నీవు, సీత, లక్ష్మణుడు దీనిపై ఎక్కుడు. నీకు క్షేమ మగు గాక! 27

మూ. తం స్యన్దనమధిష్ఠాయ రాఘవః సపరిచ్ఛదః,
శీఘ్రగామాకులావర్తాం తమసామతరన్నదీమ్. 28

ప్ర. అ. సపరిచ్ఛదః = పరికరములతో కూడిన, రాఘవః = రాముడు, తం స్యన్దనమ్ = ఆ రథమును, అధిష్ఠాయ = ఎక్కి, శీఘ్రగామ్ = శీఘ్రముగా ప్రవహించునది, ఆకులావర్తామ్ = వ్యాకులం మైన సుడులు కలది యైన, తమసాం నదీమ్ = తమసానదిని, అతరత్ = దాటెను.

తా. రాముడు తన పరికరములతో కూడ రథము నెక్కి, సుడులతో వ్యాకులం బై శీఘ్రముగా ప్రవహించు తమసానదిని దాటెను. 28

మూ. స సంతీర్య మహాబాహుః శ్రీమాన్ శివమకణ్టకమ్,
ప్రాపద్యత మహామార్గమభయం భయదర్శినామ్. 29

ప్ర. అ. మహాబాహుః = ఆజానుబాహు డైన, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు డైన, సః = ఆ రాముడు, సంతీర్య = దాటి, శివమ్ = మంగళకర మైనదియు, అకణ్టకమ్ = బాధలులేనిదియు, భయదర్శినామ్ = భయమును చూచువారికి, అభయమ్ = భయము లేనిది అయిన, మహామార్గమ్ = గొప్ప మార్గమును, ప్రాపద్యత = పొందెను.

తా. మహాబాహువు, శ్రీమంతుడు అయిన ఆ రాముడు తమసానదిని దాటి, మంగళకరమూ బాధలు లేనిదీ, భయపడువారికి కూడ భయమును కల్గించనిది అయిన మహామార్గమును పొందెను. 29

వి. ప్రాచ్యప్రతిలోని "ప్రపేదే తమసామార్గమభయం క్షేమదర్శనమ్" అను పాఠము బాగున్నది. 'భయములేనిదీ, క్షేమంకరముగా కనబడేదీ అయిన...." అని అర్థము. ''భయమును చూచేవారికి అభయమైనది' అనునది అంతగా బాగు లేదు. 'భయపడేవారికి కూడా ఆ మార్గంలో భయమేదీ ఉండదని'' భావం చెప్పకొనవలెను.

మూ. మోహనార్థం తు పౌరాణాం సూతం రామోఽబ్రవీద్వచః,
ఉదఙ్ముఖః ప్రయాహి త్వం రథమాస్థాయ సారథే. 30
ముహూర్తం త్వరితం గత్వా నివర్తయ రథం పునః,
యథా న విద్యుః పౌరా మాం తథా కురు సమాహితః. 31

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, పౌరాణామ్=పౌరులయొక్క, మోహనార్థమ్=మోసపుచ్చుటకు, సూతమ్=సారథిని గూర్చి, వచః=వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను. సారథే=ఓ సారథీ, త్వమ్=నీవు, రథమ్=రథమును, ఆస్థాయ= అధిష్ఠించి, ఉదఙ్ముఖః=ఉత్తరాభిముఖుడవై, ప్రయాహి=వెళ్ళుము. ముహూర్తమ్=కొంచెము కాలము, త్వరితమ్=శీఘ్రముగా, గత్వా=వెళ్ళి, రథమ్=రథమును, పునః=తిరిగి, నివర్తయ=మరల్చుము. మామ్=నన్ను గూర్చి, పౌరాః=పౌరులు, యథా=ఎట్లు, న విద్యుః=తెలుసుకొనరో, తథా=అట్లు, సమాహితః=సావధాన చిత్తుడ వై, కురు=చేయుము.

తా. ఆ పౌరులను మోసగించుటకై రాముడు సుమన్త్రునితో యిట్లనెను. 'ఓ సుమన్త్రా! నీవు రథ మెక్కి కొంత దూరము ఉత్తరము వైపు వెళ్ళి మరల రథమును వెనుకకు త్రిప్పుము. నీవు సావధానచిత్తుడ వై పౌరులకు నా విషయము తెలియకుండు నట్లు చూడుము. 30.31

మూ. రామస్య వచనం శ్రుత్వా తథా చక్రే స సారథిః,
ప్రత్యాగమ్య చ రామస్య స్యన్దనం ప్రత్యవేదయత్. 32

ప్ర. అ. సః సారథిః = ఆ సారథి, రామస్య = రామునియొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని. తథా = అట్లు, చక్రే = చేసెను. ప్రత్యాగమ్య = తిరిగి వచ్చి, రామస్య = రామునకు, స్యన్దనమ్ = రథమును గూర్చి, ప్రత్య వేదయత్ = తెలిపెను.

తా. సుమన్త్రుడు రాముని ఆజ్ఞ ప్రకారము, ఆ విధముగా చేసి, తిరిగి వచ్చి రామునకు రథము సిద్ధముగా ఉన్నట్లు తెలిపెను. ౩౨

మూ. తౌ సంప్రయుక్తం తు రథం సమాస్థితౌ
తదా ససీతౌ రఘువంశవర్ధనౌ,
ప్రచోదయామాస తతస్తురంగమాన్
స సారథిర్యేన పథా తపోవనమ్. ౩౩

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, ససీతౌ = సీతతో కూడిన, రఘువంశవర్ధనౌ = రఘువంశమును వృద్ధి పొందించు రామలక్ష్మణులు, సంప్రయుక్తమ్ = కట్టబడిన, రథమ్ = రథమును, సమాస్థితౌ = ఎక్కిరి. తతః = పిమ్మట, సః సారథిః = ఆ సారథి, యేన = యే, పథా = మార్గముచేత, తపోవనమ్ = తపోవనమున్నదో ఆ మార్గమున, తురంగమాన్ = గుఱ్ఱములను, ప్రచోదయామాస = తోలెను.

తా. సీతాసహితులైన రామలక్ష్మణులు, చక్కగా కట్టబడిన ఆ రథమును ఎక్కగా, సుమన్త్రుడు, గుఱ్ఱములను తపోవనము వైపు వెళ్లు మార్గమునందు నడిపించెను. ౩౩

మూ. తతః సమాస్థాయ రథం మహారథః
ససారథిర్దాశరథిర్వనం యయౌ,
ఉదఙ్ముఖం తం తు రథం చకార స
ప్రయాణమాఙ్గల్యనిమిత్తదర్శనాత్. ౩౪

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
షట్చత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సః = ఆ సుమన్త్రుడు. ప్రయాణమా ఙ్గల్యనిమిత్తదర్శనాత్ = ప్రయాణమునకు మంగళకర మైన నిమిత్తములను

చూచుచుండగ, తం రథమ్ = ఆ రథమును, ఉదఙ్ముఖమ్ = ఉత్తరాభిముఖముగా, చకార = చేసెను. మహారథః = మహారథు డైన, దాశరథిః = రాముడు, ససారథిః = సారథితో కూడినవాడై, రథమ్ = రథమును, ఆస్థాయ = ఎక్కి, వనమ్ = వనమును గూర్చి, యయౌ = వెళ్లెను.

తా. ఉత్తరాభిముఖముగా ప్రయాణము చేయుట మంగళకర మగుటచే సారథి ఆ రథమును ఉత్తరాభిముఖముగా నుండునట్లు చేసెను. మహారథు డైన రాముడు సారథితో ఆ రథమును ఎక్కి వనమునకు వెళ్లెను. 34

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో నలుబదియారవ సర్గ సమాప్తము.

అథ సప్తచత్వారింశః సర్గః

[పౌరులు తెల్లవారగనే లేచి విలపించుట, నిరాశ పొంది నగరమునకు మరలిపోవుట.]

మూ. ప్రభాతాయాం తు శర్వర్యాం పౌరాస్తే రాఘవం వినా,
శోకోపహతనిశ్చేష్టా బభూవుర్హతచేతసః. 1

ప్ర. అ. శర్వర్యామ్ = రాత్రి, ప్రభాతాయామ్ = తెల్లవారగనే, తే పౌరాః = ఆ పౌరులు, రాఘవం వినా = రాముడు లేక పోవుటచే, హతచేతసః = పీడింపబడిన మనస్సు గలవారై, శోకోపహతచేతసః = శోకముచే కొట్టబడిన మనస్సులు కలవారుగాను, నిశ్చేష్టాః = నిశ్చేష్టులుగాను, బభూవుః = అయిరి.

తా. రాత్రి తెల్లవారగనే ఆ పౌరులు రాము డక్కడ లేకపోవుట చూచి, దుఃఖముచే పీడింపబడిన చిత్తము కలవారై నిశ్చేష్టులైరి. 1

మూ. శోకజాశ్రుపరిద్యూనా వీక్షమాణాస్తతస్తతః,
ఆలోకమపి రామస్య న పశ్యన్తి స్మ దుఃఖితాః. 2

ప్ర. అ. శోకజాశ్రుపరిద్యూనాః = శోకము వలన కలిగిన కన్నీళ్లతో తడిసినవారై, తతస్తతః = ఆ వైపు ఆ వైపు, వీక్షమాణాః = చూచుచు, దుఃఖితాః = దుఃఖించిన వారై, రామస్య = రామునియొక్క, ఆలోకమపి = వెలుతురును కూడ (జాడను కూడ), న పశ్యన్తి స్మ = చూడలేదు.

తా. కన్నీళ్లతో తడిసి, దుఃఖితులై ఇటు అటు చూచుచున్న వారికి రాముని జాడ కూడ కనబడలేదు. 2

మూ. తే విషాదార్తవదనా రహితాస్తేన ధీమతా,
కృపణాః కరుణా వాచో వదన్తి స్మ మనస్వినః. 3

ప్ర. అ. మనస్వినః = మంచి మనస్సు గల, తే = వారు, ధీమతాః = బుద్ధిమంతు లైన, తేన = ఆ రామునితో, రహితాః = శూన్యులై, విషాదార్త వదనాః = దుఃఖముచే పీడింపబడిన ముఖములు కలవారై, కృపణాః = దీనులై, కరుణాః = జాలిని కల్గించు, వాచః = వాక్కులను, వదన్తి స్మ = పలికిరి.

తా. మంచి మనస్సులు గల ఆ పౌరులు, రాము డక్కడ లేకపోవుటచే దుఃఖముచే ఎండిన ముఖములు కలవా రై దీను లై ఇట్లు మాటలాడుకొనిరి. 3

మూ. ధిగస్తు ఖలు నిద్రాం తాం యయాపహృతచేతసః,
నాద్య పశ్యామహే రామం పృథూరస్కం మహాభుజమ్.

ప్ర. అ. యయా = దేనిచే, అపహృత చేతసః = అపహరింపబడిన చిత్తము కలవార మై, అద్య = ఇపుడు, పృథూరస్కమ్ = విశాల మైన వక్షః స్థలము కల వాడూ, మహాభుజమ్ = గొప్ప భుజములు కలవాడూ అయిన, రామమ్ = రాముని, న పశ్యామహే = చూచుట లేదో, తాం నిద్రామ్ = అట్టి నిద్రను గూర్చి, ధిక్ అస్తు = నింద అగుగాక.

తా. ఛీ! ఈ నిద్ర ఎంత పని చేసినది! దీనిచే ఒళ్లు తెలియక మనము విశాల మైన వక్షఃస్థలము కలవాడు, ఆజానుబాహుండు అయిన రాముని కోల్పోయి నాము. 4

మూ. కథం నామ మహాబాహుః స తథాఽవితథక్రియః,
భక్తం జనం పరిత్యజ్య ప్రవాసం రాఘవో గతః. 5

ప్ర. అ. తథా = ఆ విధముగా, అవితథక్రియః = వ్యర్థము గాని క్రియలు కలవాడు, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడు అయిన, సః రాఘవః = ఆ రాముడు, భక్తమ్ = భక్తి గల, జనమ్ = జనమును, పరిత్యజ్య = విడిచి, కథం నామ = ఎట్లు, ప్రవాసమ్ = ప్రవాసమును గూర్చి, గతః = వెళ్ళినాడు.

తా. మహాబాహు వైన ఆ రామునకు చేసిన సేవ ఎన్నడును వ్యర్థము కాదు. అట్టి రాముడు తన భక్తుల మైన మనలను విడచి ఎట్లు దూరముగా వెళ్ళి పోయినాడు? 5

మూ. యో నః సదా పాలయతి పితా పుత్రానివౌరసాన్,
కథం రఘూణాం స శ్రేష్ఠస్త్యక్త్వా నో విపినం గతః. 6

ప్ర. అ. రఘూణామ్ = రఘువంశరాజులలో, శ్రేష్ఠః=శ్రేష్ఠుడైన యః= ఏ రాముడు, పితా = తండ్రి, ఔరసాన్ పుత్రాన్ ఇవ = తన ఔరసులు అయిన పుత్రులను వలె, నః = మనలను, సదా = ఎల్లప్పుడును; పాలయతి = పాలించునో, సః = అట్టి రాముడు, నః = మనలను, త్యక్త్వా = విడిచి, విపినమ్ = అరణ్యమును, గూర్చి, కథమ్ = ఎట్లు, గతః = వెళ్ళినాడు.

తా. తండ్రి ఔరసు లయిన తన కుమారులను పాలించునట్లు రాముడు మనలను సర్వదా పాలించుచుండెడివాడు. అట్టి రాముడు మనలను విడిచి అరణ్యమునకు ఎట్లు వెళ్ళినాడు? 6

మూ. ఇహైవ నిధనం యామో మహాప్రస్థానమేవ వా,
రామేణ రహితానాం హి కిమర్థం జీవితం హి నః. 7

ప్ర. అ. ఇహైవ = ఇక్కడనే, నిధనమ్ = మరణమును, యామః = పొందెదము. మహాప్రస్థానమేవ వా = మహాప్రస్థానమును గాని (మరణించవలెనను దీక్షతో ఉత్తరాభిముఖముగా నడచి వెళ్ళుట) పొందెదము. రామేణ = రామునితో, రహితానామ్ = శూన్యులమైన, నః = మనకు, జీవితమ్ = జీవితము, కిమర్థమ్ = ఎందుకు?

తా. మన మందరము ఇక్కడనే మరణించెదము. లేదా మరణించువరకు ఉత్తరదిక్కునకు నడచిపోవుదము. రాముడు లేని మన ఈ జీవితము వ్యర్థము. 7

మూ. సన్తి శుష్కాణి కాష్ఠాని ప్రభూతాని మహాన్తి చ,
తైః ప్రజ్వాల్య చితాం సర్వే ప్రవిశామోఽత్ర పావకమ్

ప్ర. అ. మహాన్తి = పెద్దవి, ప్రభూతాని = అధికములు అయిన, శుష్కాణి = ఎండిన, కాష్ఠాని = కట్టెలు, సన్తి = ఉన్నవి. అత్ర = లేక, తైః = వానిచే, చితామ్ = చితను, ప్రజ్వాల్య = జ్వలింపచేసి, సర్వే = మన మందరము, పావకమ్ = అగ్నిని, ప్రవిశామః = ప్రవేశించెదము.

తా. ఇక్కడ అత్యధిక మైన పెద్ద పెద్ద ఎండిన కట్టె లున్నవి. వానిచే చితను ఏర్పరచి మన మందరము అగ్నిలో ప్రవేశించెదము. 8

మూ. కిం వక్ష్యామో మహాబాహురనసూయః ప్రియంవదః,
నీతః స రాఘవోఽస్మాభిరితి వక్తుం కథం క్షమమ్. 9

ప్ర. అ. కిమ్=ఏమి, వక్ష్యామః=చెప్పగలము, మహాబాహుః=గొప్ప బాహువులు కలవాడు, అనసూయః=అసూయ లేనివాడు, ప్రియంవదః=ప్రియమును పలుకువాడు అయిన, సః రాఘవః=ఆ రాముడు, అస్మాభిః=మాచేత, నీతః=అరణ్యము చేర్చబడినాడు, ఇతి=అని, కథమ్=ఎట్లు, వక్తుమ్=చెప్పుటకు, క్షమమ్=శక్య మైనది?

తా. రాముని గూర్చి అడుగువారికి మనము ఏమి చెప్పగలము? గొప్ప బాహువులు కలవాడు, అసూయ లేనివాడు, ప్రియముగా మాటలాడువాడు అయిన రాముని, అరణ్యమునకు చేర్చి వచ్చితిమి అని, మనము ఎట్లు చెప్పగలము. 9

మూ. సా నూనం నగరీ దీనా దృష్ట్వాఽస్మాన్ రాఘవం వినా
భవిష్యతి నిరానన్దా సస్త్రీబాలవయోధికా. 10

ప్ర. అ. రాఘవం వినా=రాముడు లేని, అస్మాన్=మనలను, దృష్ట్వా=చూచి, సస్త్రీబాలవయోధికా=స్త్రీ బాల వృద్ధులతో కూడిన, సా నగరీ=ఆ నగరము, నూనమ్=తప్పక, దీనా=దీన యైనదై, నిరానన్దా=ఆనందహీన మై, భవిష్యతి=కాగలదు.

తా. రాముడు లేకుండగా మనమే తిరిగి వచ్చుట చూచి అయోధ్యలోని స్త్రీ బాల వృద్ధులతో సహ అందరును దీనులై ఆనందములేనివారుగా అగుదురు.

మూ. నిర్యాతాస్తేన వీరేణ సహ నిత్యం జితాత్మనా,
విహీనాస్తేన చ పునః కథం పశ్యామ తాం పురీమ్. 11

ప్ర. అ. నిత్యమ్=ఎల్లప్పుడును, జితాత్మనా=జయింపబడిన మనస్సు గల, తేన వీరేణ సహ=ఆ వీరునితో కూడ, నిర్యాతాః=నగరము విడిచి వచ్చిన మనము, తేన చ=వానితో, విహీనాః=శూన్యుల మై, తాం పురీమ్=ఆ పట్టణమును, కథమ్=ఎట్లు, పునః=మరల, పశ్యామ=చూచెదము.

తా. ఆత్మనిగ్రహవంతు డైన ఆ రామునితో కలసి అయోధ్య విడచి పోవుటకు వచ్చిన మనము, ఇపుడు అతడు లేకుండా ఆ నగరమును ఎట్లు చూడగలము? 11

మూ. ఇతీవ బహుధా వాచో బాహుముద్యమ్య తే జనాః,
విలపన్తి స్మ దుఃఖార్తా వివత్సా ఇవ ధేనవః. 12

ప్ర. అ. తే జనాః = ఆ జనులు, దుఃఖార్తాః = దుఃఖముచే పీడింపబడినవారై, బాహుమ్ = బాహువులను, ఉద్యమ్య = ఎత్తి, బహుధా = అనేకవిధములుగా, ఇతీవ = ఇట్లు, వాచః = వాక్కులను పలుకుచు, వివత్సాః = దూడలు లేని, ధేనవః ఇవ = ఆవులు వలె, విలపన్తి స్మ = విలపించిరి.

తా. ఆ జను లందరు ఈ విధముగా పలుకుచు, దుఃఖార్తులై, చేతులు పైకెత్తి, లేగదూడలు లేని ఆవులు వలె విలపించిరి. 12

మూ. తతో మార్గానుసారేణ గత్వా కించిత్ క్షణం పునః,
మార్గనాశాద్విషాదేన మహతా సమభిప్లుతాః. 13

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, క్షణమ్ = కొంచెము సేపు, మార్గానుసారేణ = మార్గానుసారముగా, కించిత్ = కొంచెము. గత్వా = వెళ్ళి, మార్గనాశాత్ = మార్గము నశించుటవలన, పునః = మరల, మహతా = గొప్ప, విషాదేన = దుఃఖముచే సమభిప్లుతాః = ముంచబడిరి.

తా. పిమ్మట రథము జాడ ననుసరించి, కొంచెము దూరము వెళ్ళి, తరువాత ఆ జాడ కనబడకపోవుటచే గొప్ప శోకములో మునిగిరి. 13

మూ. రథస్య మార్గనాశేన న్యవర్తన్త మనస్వినః,
కిమిదం కిం కరిష్యామో దైవేనోపహతా ఇతి. 14

ప్ర. అ. మనస్వినః = మంచి మనస్సు గల ఆ పౌరులు, రథస్య = రథము యొక్క, మార్గనాశేన = మార్గముయొక్క నాశముచే, కిమిదమ్ = ఇ దేమిటి? దైవేన = దైవముచేత, ఉపహతాః = కొట్టబడిన మనము, కిం కరిష్యామః = ఏమి చేసెదము, ఇతి = అని పలుకుచు, న్యవర్తన్త = మరలిరి.

తా. రథము నడచిన జాడ కనబడకపోవుటచే, ఆ పౌరు లందరు "ఇదేమిటి! దైవోపహతుల మైన మనము ఇపుడు ఏమి చేయవలెను?" అని పలుకుచు వెనుకకు మరలిరి. 14

మూ. తతో యథాగతేనైవ మార్గేణ క్లాన్తచేతసః,
అయోధ్యామగమన్సర్వే పురీం వ్యథితసజ్జనామ్. 15

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, సర్వే=అందరును, క్లాన్తచేతసః=దుఃఖపడుచున్న మనస్సు కలవారై, యథాగతేనైవ=ఎట్లు వచ్చిరో అదే, మార్గేణ=మార్గముచేత. వ్యథితసజ్జనామ్=దుఃఖించుచున్న సత్పురుషులు కల, అయోధ్యాపురీమ్=అయోధ్యానగరమును గూర్చి, అగమన్=వెళ్ళిరి.

తా. పిమ్మట వారందరును, దుఃఖించుచు, శోకాక్రాంతులైన సజ్జనులు గల అయోధ్యాపురమునకు, వచ్చిన మార్గముననే వెళ్ళిరి. 15

మూ. ఆలోక్య నగరీం తాం చ క్షయవ్యాకులమానసాః,
ఆవర్తయన్త తేఽశ్రూణి నయనైః శోకపీడితైః. 16

ప్ర. అ. తే=వారు, తాం నగరీమ్=ఆ పట్టణమును, ఆలోక్య=చూచి, క్షయవ్యాకులమానసాః=ఈ ఆపదచే వ్యాకులమైన మనస్సు కలవారై, శోకపీడితైః=శోకముచే పీడింపబడిన, నయనైః=నేత్రములచే, అశ్రూణి=కన్నీళ్లను, ఆవర్తయన్త=రాల్చిరి.

తా. ఆ పౌరులు ఆ నగరమును చూచి, వచ్చిన ఆపదను గూర్చి వ్యాకులమైన మనస్సు గలవారై, దుఃఖముచేత పీడింపబడిన నేత్రములతో కన్నీళ్ళు రాల్చిరి. 16

మూ. ఏషా రామేణ నగరీ రహితా నాతిశోభతే,
ఆపగా గరుడేనేవ హ్రదాదుద్ధృతపన్నగా. 17

ప్ర. అ. రామేణ రహితా=రామునితో శూన్యమైన, ఏషా నగరీ=ఈ పట్టణము, హ్రదాత్=లోతైన ప్రదేశమునుండి, గరుడేన=గరుత్మంతుని చేత, ఉద్ధృతపన్నగా=ఎత్తివేయబడిన సర్పము గల, ఆపగా ఇవ=నది వలె, నాతిశోభతే=ఏమాత్రము ప్రకాశించుటలేదు.

తా. హ్రదమునుండి, సర్పమును గరుత్మంతుడు ఎత్తుకొని పోగా ప్రకాశరహిత మగు నది వలె, రాముడు లేని ఈ నగరము ఏమాత్రము ప్రకాశించుటలేదు. 17

మూ. చన్ద్రహీనమివాకాశం తోయహీనమివార్ణవమ్,
అపశ్యన్నిహతానన్దం నగరం తే విచేతసః. 18

ప్ర. అ. విచేతసః = దుఃఖించుచున్న చిత్తము గల, తే = వారు, నిహతానన్దమ్ = కొట్టబడిన ఆనందము గల, నగరమ్ = ఆ నగరమును, చన్ద్రహీనమ్=చంద్రుడు లేని, ఆకాశమ్ ఇవ=ఆకాశమును వలె, తోయహీనమ్= ఉదకము లేని, అర్ణవమ్ ఇవ=సముద్రమును వలె, అపశ్యన్=చూచిరి.

తా. దుఃఖిత మైన మనస్సు గల ఆ పౌరులు, ఆనందవిహీన మైన ఆ నగరము, చంద్రుడు లేని ఆకాశము వలె, ఉదకము లేని సముద్రము వలె కనబడినది. 18

మూ. తే తాని వేశ్మాని మహాధనాని
దుఃఖేన దుఃఖోపహతా విశన్తః,
నైవ ప్రజజ్ఞుః స్వజనం జనం వా
నిరీక్షమాణాః ప్రవిణష్టహర్షాః. 19

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
సప్తచత్వారింశః సర్గః

ప్ర. అ. ప్రవిణష్టహర్షాః = నశించిన సంతోషముగల, తే = వారు, మహాధనాని = గొప్ప ధనము గల, తాని = ఆ, వేశ్మాని = గృహములను, దుఃఖేన=అతికష్టముతో, విశన్తః=ప్రవేశించుచు, దుఃఖోపహతాః=దుఃఖముచే కొట్టబడినవారై, నిరీక్షమాణాః=చూచుచున్నవారైనను, స్వజనమ్ = తమ వారిని గాని, జనం వా = ఇతరులను గాని, నైవ ప్రజజ్ఞుః=గుర్తుపట్టలేదు.

తా. ఏ మాత్రము సంతోషము లేని ఆ పౌరులు, అధిక మైన ధనములు గల తమ ఇండ్లలోనికి అతికష్టముగ ప్రవేశించి, దుఃఖపీడితులై, ఎదురుగా చూచుచున్నను, తమవారిని గాని, ఇతరులను గాని, సరిగా గుర్తింపలేకపోయిరి.

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమందలి
అయోధ్యాకాండలో నలుబదియేడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అష్ట చత్వారింశః సర్గః

[నగరవాసులగు స్త్రీలు విలపించుట.]

మూ. తేషామేవం విషణ్ణానాం పీడితానామతీవ చ,
బాష్పవిప్లుతనేత్రాణాం సశోకానాం ముమూర్షయా. 1
అనుగమ్య నివృత్తానాం రామం నగరవాసినామ్,
ఉద్గతానీవ సత్త్వాని బభూవు రమనస్వినామ్. 2

ప్ర. అ. ఏవం = ఈ విధముగా, విషణ్ణానామ్ = దుఃఖించుచున్నవారు, అతీవ = మిక్కిలి, పీడితానామ్ = పీడింపబడినవారు, బాష్పవిప్లుతనేత్రాణామ్ = కన్నీటితో నిండిన నేత్రములు గలవారు, సశోకానామ్ = దుఃఖముతో కూడిన వారు, ముమూర్షయా = మరణించవలెనను కోరికతో కూడినవారు, రామమ్ = రాముని, అనుగమ్య = అనుసరించి, నివృత్తానామ్ = మరలి వచ్చిన వారు, అమనస్వినామ్ = ధైర్యరహితులు అయిన, తేషామ్ = ఆ, నగరవాసినామ్ = నగరమునందు నివసించువారియొక్క, సత్త్వాని = ప్రాణములు, ఉద్గతానీవ = లేచిపోయినవా అన్నట్లుండెను.

తా. రాముని అనుసరించి వెళ్ళి మరలి వచ్చిన ఆ పౌరులు, చాల దుఃఖితులై, బాధ పడుచుండిరి. మరణించవలెనను కోరికతో వారు కన్నీళ్ళు కార్చుచుండిరి. దుఃఖమువే ధైర్యమును కోల్పోయిరి. అట్టి ఆ పౌరులు ప్రాణములు పోయినవారివలె ఉండిరి. 1.2

మూ. స్వం స్వం నిలయమాగమ్య పుత్రదారైః సమావృతాః,
అశ్రూణి ముముచుః సర్వే బాష్పేణ పిహితాననాః. 3

ప్ర. అ. సర్వే = వారందరును, స్వం స్వమ్ = తమ తమ, నిలయమ్ = గృహమును, ఆగమ్య = పొంది, పుత్రదారైః = పుత్రులచేతను, భార్యలచేత స

సమావృతాః = చుట్టబడినవారై, బాష్పేణ = బాష్పముచేత, పిహితాననాః = కప్పబడిన ముఖములు గలవారై, అశ్రూణి = కన్నీళ్లను, ముముచుః = విడిచిరి.

తా. ఆ పౌరు లందరు, తమ తమ ఇండ్లు చేరి, పుత్రులను, భార్యలను తమ చుట్టు నిలిచి యుండగా, కన్నీళ్లు కప్పిన ముఖములతో ఏడ్చిరి. 3

మూ. న చాహృష్యన్ న చామోదన్ వణిజో న ప్రసారయన్,
న చాశోభన్త పణ్యాని నాపచన్ గృహమేధినః. 4

ప్ర. అ. న అహృష్యన్ చ = సంతోషించలేదు. న అమోదన్ చ = అభినందించలేదు. వణిజః = వర్తకులు, న ప్రసారయన్ = వస్తువులను అమ్మజూపలేదు. పణ్యాని చ = పుణ్యస్థానములు కూడ, న అశోభన్త = శోభించలేదు గృహమేధినః = గృహస్థులు, నాపచన్ = వండలేదు.

తా. ఆ పౌరు లెవ్వరును హర్షించలేదు; ఏ కార్యమును ఆమోదించలేదు. వర్తకులు వస్తువులను అమ్మజూపలేదు. దేవాలయాది పుణ్యస్థానములు శోభా విహీనము లై ఉండెను. గృహస్థులు వంటలు చేసుకొనలేదు. 4

మూ. నష్టం దృష్ట్వా నాభ్యనన్దన్ విపులం వా ధనాగమమ్,
పుత్రం ప్రథమజం లబ్ధ్వా జననీ నాభ్యనన్దత. 5

ప్ర. అ. నష్టమ్ = నష్టమైన వస్తువును, దృష్ట్వా = చూచి, నాభ్యనన్దన్ = అభినందించలేదు. విపులమ్ = అధికమైన, ధనాగమం వా = ధనప్రాప్తి నైన, అభినందించలేదు. జననీ = తల్లి, ప్రథమజమ్ = తొలిసారిగా పుట్టిన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, లబ్ధ్వా = పొంది, నాభ్యనన్దత = అభినందించలేదు.

తా. పోయిన వస్తువు దొరికినవారు అందుకు సంతోషించలేదు. అధికమైన ధనము లభించినవారికి దానివలన ఆనందము కలుగలేదు. తల్లి తొలి సారిగా పుత్రుని కన్నందులకు కూడ ఆనందించలేదు. 5

మూ. గృహే గృహే రుదన్త్యశ్చ భర్తారం గృహమాగతమ్,
వ్యగర్హయన్త దుఃఖార్తా వాగ్భిస్తోత్రైరివ ద్విపాన్. 6

ప్ర. అ. దుఃఖార్తాః = దుఃఖముచే పీడింపబడిన స్త్రీలు, గృహే గృహే = ఇంటింటను, రుదన్త్యః = ఏడ్చుచు, తోత్త్రైః = అంకుశములతో,

ద్విపాన్ ఇవ = ఏనుగులను వలె, వాగ్భిః = మాటలతో, గృహమ్ = గృహమును గూర్చి, ఆగతమ్ = వచ్చిన, భర్తారమ్ = భర్తను, వ్యగర్హయన్త = నిందించిరి.

తా. ఇంటింటియందును, దుఃఖార్త లైన స్త్రీలు, ఏడ్చుచు, ఇంటికి వచ్చిన భర్తను, ఏనుగులను అంకుశముతో పొడిచి నట్లు మాటలతో పొడిచిరి. 6

మూ. కిం ను తేషాం గృహైః కార్యం కిం దారైః కిం ధనేన వా,
పుత్రైర్వా కిం సుఖైర్వాఽపి యే న పశ్యన్తి రాఘవమ్. 7

ప్ర. అ. యే = ఎవరు, రాఘవమ్ = రాముని, న పశ్యన్తి = చూడరో, తేషామ్ = వారికి, గృహైః = గృహములచేత, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము. దారైః = భార్యలచే, కిం కార్యమ్ = ఏమి ప్రయోజనము? ధనేన వా = ధనముచేత నైనను, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము? పుత్రైః వా = పుత్రులచేత నైనను, సుఖైర్వాఽపి = సుఖములచేత నైనను, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము?

తా. రాముని చూడని వారికి గృహములతో కాని, భార్యలతో గాని, ధనముచేత గాని, పుత్రులచేత గాని, సుఖములచేత గాని ఏమి ప్రయోజనము?

మూ. ఏకః సత్పురుషో లోకే లక్ష్మణః సహ సీతయా,
యోఽనుగచ్ఛతి కాకుత్స్థం రామం పరిచరన్ వనే. 8

ప్ర. అ. లోకే = ఈ లోకమునందు, ఏకః = ఒక్క, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడే, సత్పురుషః = సత్పురుషుడు. యః = ఏ లక్ష్మణుడు, సీతయా సహ = సీతతో కూడిన, కాకుత్స్థమ్ = కకుత్స్థవంశమునకు చెందిన, రామమ్ = రాముని, వనే = వనమునందు, పరిచరన్ = సేవించుచు, అనుగచ్ఛతి = అనుసరించు చున్నాడో.

తా. సీతాసమేతు డైన రామునకు ఉపచారములు చేయుచు అతనిని అనుసరించి అరణ్యమునకు వెళ్ళిన లక్ష్మణు డొక్కడే ఈ లోకమునందు సత్పురుషుడు. 8

మూ. ఆపగాః కృతపుణ్యాస్తాః పద్మిన్యశ్చ సరాంసి చ,
యేషు స్నాస్యతి కాకుత్స్థో విగాహ్య సలిలం శుచి. 9

ప్ర. అ. యేషు=వేదియందు, శుచి=పవిత్ర మైన, సలిలమ్=ఉదకమును, విగాహ్య=ప్రవేశించి, కాకుత్స్థః=రాముడు, స్నాస్యతి = స్నానము చేయ గలడో, తాః = అట్టి, ఆపగాః=నదులూ, పద్మిన్యః=తామరకొలనులు, సరాంసి చ = సరస్సులూ, కృతపుణ్యాః=చేయబడిన పుణ్యము గలవి.

తా. రాముడు వేది పవిత్ర మైన నీటిలో దిగి స్నానము చేయునో ఆ నదులూ, పద్మము లున్న చెరువులూ, సరస్సులూ పుణ్యము చేసికొన్నవి. 9

మూ. శోభయిష్యన్తి కాకుత్స్థమటవ్యో రమ్యకాననాః,
ఆపగాశ్చ మహానూపాః సానుమన్తశ్చ పర్వతాః. 10

ప్ర. అ. రమ్యకాననాః = అంద మైన వృక్షసమూహములు గల, అటవ్యః=అడవులూ, మహానూపాః = గొప్ప జలప్రాయ (అధికజల మున్న) ప్రదేశములు గల, ఆపగాః చ = నదులూ, సానుమన్తః = చరియలుగల, పర్వతాః=పర్వతములూ, కాకుత్స్థమ్=రాముని, శోభయిష్యన్తి = ప్రకాశింప చేయగలవు.

తా. అంద మైన వృక్షసముదాయము లున్న అరణ్యములూ, విశాల మైన జలప్రాయప్రదేశము లున్న నదులూ, చరియలు గల పర్వతములూ, రాముని శోభింపచేయగలవు. 10

మూ. కాననం వాపి శైలం వా యం రామోఽధిగమిష్యతి,
ప్రియాతిథిమివ ప్రాప్తం నైనం శక్ష్యన్త్యనర్చితుమ్. 11

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, యమ్=ఏ, శైలం వా = శైలము గాని, కాననం వాపి = అరణ్యము గాని, అధిగమిష్యతి = పొందగలడో, అవి, ప్రాప్తమ్ = వచ్చిన, ప్రియాతిథిమ్ ఇవ=ప్రియు డైన అతిథిని వలె, ఏనమ్ = ఇతనిని, అనర్చితుమ్ = పూజింపకుండగా ఉండుటకు, న శక్ష్యన్తి = సమర్థములు కావు.

తా. రాముడు ఏ అరణ్యమునకు, ఏ పర్వతమునకు వెళ్ళునో అవి ప్రియు డైన అతిథి వలె ఇతనిని ఆదరించక ఉండజాలవు. 11

మూ. విచిత్రకుసుమాపీడా బహుమఞ్జరిధారిణః,
రాఘవం దర్శయిష్యన్తి నగా భ్రమరశాలినః. 12

ప్ర. అ. విచిత్రకుసుమాపీడాః = విచిత్ర మైన పుష్పములు శిరోభూషణములుగా కలవి, బహుమఞ్జరిధారిణః = అనేక మైన గుత్తులు ధరించినవి; భ్రమరశాలినః = తుమ్మెదలతో ప్రకాశించుచున్నవి అయిన, నగాః = వృక్షములు, రాఘవమ్ = రాముని (రామునకు), దర్శయిష్యన్తి = తమను చూపగలవు.

తా. నానావిధము లైన పుష్పములను శిరోభూషణములుగా ధరించినవి, అనేకము లైన పూగుత్తులు కలవి, తుమ్మెదలతో ప్రకాశించునవి అయిన చెట్లు రామునికి తనయందును అతనికి ఆనందము కూర్చగలవు. 12

మూ. అకాలే చాపి ముఖ్యాని పుష్పాణి చ ఫలాని చ,
దర్శయిష్యన్త్యనుక్రోశాద్గిరయో రామమాగతమ్. 13

ప్ర. అ. గిరయః = పర్వతములు, అనుక్రోశాత్ = దయవలన, అకాలే చాపి = అకాలమునందు గూడ, ముఖ్యాని = ఉత్తమ మైన, పుష్పాణి = పుష్పములనూ, ఫలాని చ = ఫలములనూ, ఆగతమ్ = వచ్చిన, రామమ్ = రాముని, దర్శయిష్యన్తి = చూపగలవు.

తా. పర్వతములు తమ దగ్గరకు వచ్చిన రామునకు దయతో, అకాలము నందు గూడ మంచి పుష్పములను, ఫలములను సమర్పింపగలవు. 13

మూ. ప్రస్రవిష్యన్తి తోయాని విమలాని మహీధరాః,
విదర్శయన్తో వివిధాన్ భూయశ్చిత్రాంశ్చ నిర్ఝరాన్. 14

ప్ర. అ. మహీధరాః = పర్వతములు, వివిధాన్ = అనేకవిధము లైన, చిత్రాంశ్చ = విచిత్రము లైన, నిర్ఝరాన్ = ప్రవాహములను, భూయః = మాటిమాటికిని, విదర్శయన్తః = చూపుచున్నవై, విమలాని = నిర్మల మైన, తోయాని = ఉదకములను, ప్రస్రవిష్యన్తి = స్రవింపగలవు.

తా. పర్వతములు అనేకవిధము లైన, విచిత్రము లైన ప్రవాహములను చూపుచు, రామునిఁ గొరకై, నిర్మలము లైన జలములను స్రవింపగలవు. 14

మూ. పాదపాః పర్వతాగ్రేషు రమయిష్యన్తి రాఘవమ్,
యత్ర రామో భయం నాత్ర నాస్తి తత్ర పరాభవః. 15

ప్ర. అ. పర్వతాగ్రేషు=పర్వతశిఖరములందు, పాదపాః=వృక్షములు, రాఘవమ్=రాముని, రమయిష్యన్తి = ఆనందింపజేయుగలవు. యత్ర=ఎచట, రామః=రాముడు ఉండునో, అత్ర=ఇచట, భయమ్=భయము. న = లేదు. తత్ర=అచ్చట, పరాభవః=పరాభవము, నాస్తి=లేదు.

తా. పర్వతశిఖరముల మీద వృక్షములు రామునకు ఆనందము కలిగించగలవు. రాము డున్న చోట భయము గాని, పరాభవము గాని ఉండదు.

మూ. స హి శూరో మహాబాహుః పుత్రో దశరథస్య చ,
పురా భవతి నో దూరాదనుగచ్ఛామ రాఘవమ్. 16

ప్ర. అ. శూరః = శూరుడు, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడూ, దశరథస్య=దశరథునియొక్క, పుత్రః=పుత్రుడూ అయిన, సః=ఆ రాముడు, నః = మనకు, దూరాత్ = దూరముగా, పురా భవతి = కాగలడు. రాఘవమ్=రాముని, అనుగచ్ఛామ=అనుసరించి వెళ్ళెదము.

తా. శూరుడూ, ఆజానుబాహుడూ, దశరథకుమారుడూ అయిన ఆ రాముడు మనకు దూరము కాక ముందే అతనిని అనుసరించి వెళ్ళెదము. 16

మూ. పాదచ్ఛాయా సుఖా భర్తుస్తాదృశస్య మహాత్మనః,
స హి నాథో జనస్యాస్య స గతిః స పరాయణమ్. 17

ప్ర. అ. తాదృశస్య=అట్టి, మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, భర్తుః = ప్రభువుయొక్క, పాదచ్ఛాయా = పాదముల నీడ, సుఖా = సుఖకర మైనది. అస్య=ఈ, జనస్య=జనమునకు, సః=అతడే, నాథః హి=నాథుడు కదా. సః=అతడే, గతిః=గతి. సః=అతడే, పరాయణమ్=ఉత్తమ మైన గమ్యస్థానము.

తా. అట్టి మహాత్ము డైన ప్రభువు పాదచ్ఛాయ సుఖకర మైనది. అతడే ఈ జనమున కంతకును నాథుడు; అతడే గతి. అతడే పరమగమ్యస్థానము. 17

మూ. వయం పరిచరిష్యామః సీతాం యూయం తు రాఘవమ్,
ఇతి పౌరస్త్రియో భర్తౄన్ దుఃఖార్తా స్తత్తదబ్రువన్. 18

ప్ర. అ. వయమ్=మేము, సీతామ్=సీతను, పరిచరిష్యామః=సేవించెదము. యూయం తు=మీరు రైతే, రాఘవమ్=రాముని సేవించగలరు. ఇతి=ఈ విధముగ, పౌరస్త్రియః=పౌరస్త్రీలు, దుఃఖార్తాః=దుఃఖముచే పీడింపబడినవారై, భర్తౄన్=భర్తలను గురించి, తత్తత్=ఆ యా మాటలను, అబ్రువన్=పలికిరి.

తా. మేము సీతను సేవించెదము. మీరు రాముని సేవించుడు. ఈ విధముగ దుఃఖార్తలైన పౌరస్త్రీలు భర్తలతో అనేకవిధములుగ పలికిరి. 18

మూ. యుష్మాకం రాఘవోఽరణ్యే యోగక్షేమం విధాస్యతి,
సీతా నారీజనస్యాస్య యోగక్షేమం కరిష్యతి. 19

ప్ర. అ. రాఘవః=రాముడు, అరణ్యే=అరణ్యమునందు, యుష్మాకమ్=మీకు, యోగక్షేమమ్=యోగక్షేమమును, విధాస్యతి=చేయగలడు. సీతా=సీత, అస్య జనస్య = ఈ జనముయొక్క, యోగక్షేమమ్ = యోగక్షేమమును, కరిష్యతి=చేయగలదు.

తా. మనము అరణ్యములో నున్నపుడు రాముడు మీ యోగక్షేమంబును చూడగలడు. సీత మా యోగక్షేమములను చూడగలదు. 19

మూ. కో న్వనేనాఽప్రతీతేన సోత్కణ్ఠితజనేన చ,
సంప్రీయేతామనోజ్ఞేన వాసేన హృతచేతసా. 20

ప్ర. అ. అప్రతీతేన=అప్రశస్తమూ, సోత్కణ్ఠితజనేన చ=బెంగపెట్టుకొన్న జనులు కలదీ, అమనోజ్ఞేన=మనోహరము కానిదీ, హృతచేతసా=అపహరింపబడిన మనస్సు కలదీ అయిన, అనేన వాసేన=ఈ నివాసముచేత, కః ను=ఎవ్వరు, సంప్రీయేత=సంతోషింతురు.

తా. ఈ అయోధ్యలో నివాసము అప్రశస్తము. ఇచట నున్న జనులందరు బెంగపెట్టుకొన్నారు. ఈ నివాసము సుఖకరము కాదు, దుఃఖకరము. అట్టి ఈ అయోధ్యానివాసమునకు ఎవ్వరు సంతోషింతురు? 20

మూ. కైకేయ్యా యది చేద్రాజ్యం స్యాదధర్మ్యమనాథవత్,
నహి నో జీవితేనార్థః కుతః పుత్రైః కుతో ధనైః. 21

ప్ర. అ. అధర్మ్యమ్ = ధర్మసంకలితము కానిది; అనాథకమ్ = నాథుడు లేనిది, అయిన, రాజ్యమ్ = రాజ్యము, కైకేయ్యాః = కైకేయికి, స్యాద్యది = అయిన ట్లయితే, నః = మాకు, జీవితేన = జీవితముచేత, అర్థః = ప్రయోజనము, న హి = లేదు కదా. పుత్రైః = పుత్రులచేత. కుతః = ప్రయోజన మెక్కడిది, ధనైః = ధనములచేత, కుతః = ఎక్కడిది.

తా. నాథుడు లేని ఈ రాజ్యము ధర్మవిరుద్ధముగా కైకేయి చేతిలోనికి వెళ్ళిన ట్లయితే, మాకు ఈ జీవితముతో ప్రయోజన మేమియు లేదు. పుత్రుల చేతను, ధనముల చేతను ప్రయోజనము లే దని చెప్పవలెనా. 21

మూ. యయా పుత్రశ్చ భర్తా చ త్యక్తావైశ్వర్యకారణాత్,
కం సా పరిహరేదన్యం కైకేయీ కులపాంసనీ. 22

ప్ర. అ. యయా = ఏ కైకేయిచేత, ఐశ్వర్యకారణాత్ = ఐశ్వర్యము కొరకై, పుత్రశ్చ = పుత్రుడు, భర్తా చ = భర్తయు, త్యక్తౌ = విడువబడినారో, కులపాంసనీ = కులమునకు పాపమును కల్గించు, సా కైకేయీ = ఆ కైకేయి, అన్యమ్ = ఇతరు డైన, కమ్ = ఎవనిని, పరిహరేత్ = విడువకుండా ఉండును.

తా. ఐశ్వర్యముకొరకై భర్తను కుమారుని కూడ పరిత్యజించినదీ, కులమును అపవిత్రము చేసినదీ అయిన కైకేయి, మరి ఎవ్వరిని లెక్కపెట్టును? 22

మూ. కైకేయ్యా న వయం రాజ్యే భృతకా నివసేమహి,
జీవన్త్యా జాతు జీవన్త్యః పుత్రైరపి శపామహే. 23

ప్ర. అ. కైకేయ్యాః = కైకేయి, జీవన్త్యాః = జీవించి యుండగా, వయమ్ = మేము, జీవన్త్యః = జీవించుచున్నవార మై, రాజ్యే = ఈ రాజ్యము నందు, భృతకాః = భృత్యుల మై, జాతు = ఎన్నడును, న నివసేమహి = నివసింపము. పుత్రైరపి = కుమారులమీద కూడ, శపామహే = ఒట్టు పెట్టుచున్నాము.

తా. కైకేయి జీవించి యుండగా, మేము మా ప్రాణము లున్నంతవరకు, ఆమె రాజ్యమునందు ఎన్నడును భృత్యులముగా నివసించము. కుమారులపై ఒట్టు పెట్టి చెప్పుచున్నాము. 23

మూ. యయా పుత్రం పార్థివేన్ద్రస్య ప్రవాసయతి నిర్ఘృణా,
కస్తాం ప్రాప్య సుఖం జీవేదధర్మ్యాం దుష్టచారిణీమ్. 24

ప్ర. అ. యయా = ఏ కైకేయి, నిర్ఘృణా = జాలిలేనిదై, పార్థివేన్ద్రస్య = దశరథమహారాజుయొక్క, పుత్రమ్ = పుత్రుని, ప్రవాసయతి = దూరముగా వెళ్ళగొట్టుచున్నదో, అధర్మ్యామ్ = అధర్మతత్పరురాలు, దుష్టచారిణీమ్ = దుష్టముగా ప్రవర్తించునది అయిన, తామ్ = ఆమెను, ప్రాప్య = పొంది, కః = ఎవడు, సుఖమ్ = సుఖముగా, జీవేత్ = జీవించును?

తా. ఏ కైకేయి, ఏ మాత్రము జాలి లేనిదై, రాముని అరణ్యమునకు పంపినదో, అధర్మాత్మురాలు, దుష్టముగా ప్రవర్తించునది అయిన ఆమెను పొంది ఎవడు సుఖముగా జీవింపగలడు? 24

మూ. ఉపద్రుతమిదం సర్వమనాలమ్బమనాయకమ్,
కైకేయ్యా హి కృతే సర్వం వినాశముపయాస్యతి. 25

ప్ర. అ. ఇదమ్ = ఈ, సర్వమ్ = రాజ్యమంతయు, ఉపద్రుతమ్ = ఉపద్రవమును పొందినదై, అనాలమ్బమ్ = ఆధారము లేనిదై, అనాయకమ్ = నాయకుడు లేనిదై, కైకేయ్యాః కృతే = కైకేయి నిమిత్తమై, వినాశమ్ = నాశనమును, ఉపయాస్యతి = పొందగలదు.

తా. కైకేయి మూలమున ఈ రాజ్యమంతయు, నాయకుడు లేక, ఉపద్రవమును పొంది, ఆధారము లేనిదై నాశనమును పొందును. 25

మూ. న హి ప్రవ్రజితే రామే జీవిష్యతి మహీపతిః,
మృతే దశరథే వ్యక్తం విలాపస్తదనన్తరమ్. 26

ప్ర. అ. రామే = రాముడు, ప్రవ్రజితే = ప్రవాసమునకు వెళ్ళినవాడగుచుండగా, మహీపతిః = రాజు, న జీవిష్యతి హి = జీవించడు కదా। దశరథే = దశరథుడు, మృతే = మరణించినవాడగుచుండగా, తదనన్తరమ్ = అటు పిమ్మట, విలాపః = ఏడ్పులే. వ్యక్తమ్ = ఇది యథార్థము.

తా. రాముడు అరణ్యమునకు వెళ్ళిన పిమ్మట దశరథుడు జీవించడు. దశరథుడు మరణించినతో, తరువాత మిగులునవి విలాపములే. 26

మూ. తే విషం పిబతాలోడ్య క్షీణపుణ్యాః సుదుర్గతాః,
రాఘవం వానుగచ్ఛధ్వమశ్రుతిం వాపి గచ్ఛత. 27

ప్ర. అ. క్షీణపుణ్యాః = క్షీణించిన పుణ్యము గలవారు, సుదుర్గతాః = మిక్కిలి కష్టము చెందినవారు, అయిన, తే = అట్టి మీరు, విషమ్ = విషమును, ఆలోడ్య = కలుపుకొని, పిబత = త్రాగండి. రాఘవం వా = రాము నైన, అనుగచ్ఛధ్వమ్ = అనుసరించండి. అశ్రుతిం వా = వినబడకుండు ప్రదేశము నైనను, గచ్ఛత = చేరండి.

తా. మీ యందరి పుణ్యము క్షీణించినది. కష్టములలో ఉన్నారు. అందుచే మీ రందరును విషము కలుపుకొని త్రాగండి. లేదా రాముని అనుసరించి వెళ్లండి. లేదా ఎవ్వరికిని తెలియని ప్రదేశమునకు వెళ్ళిపొండి. 27

మూ. మిథ్యా ప్రవ్రాజితో రామః ససీతః సహలక్ష్మణః,
భరతే సన్నిసృష్టాః స్మః సౌనికే పశవో యథా. 28

ప్ర. అ. ససీతః = సీతతో కూడిన, సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితో కూడిన, రామః = రాముడు, మిథ్యా = కపటముతో, ప్రవ్రాజితః = పంపివేయబడినాడు. పశవః = పశువులు, సౌనికే యథా = కసాయివానియందు వలె, భరతే = భరతుని యందు, సన్నిసృష్టాః = సమర్పింపబడినవారము, స్మః = అయితిమి.

తా. సీతాలక్ష్మణసమేతు డైన రాముని కపటోపాయముతో దూరముగా పంపివేసి, మనలను, పశువులను కసాయివానికి ఒప్పజెప్పినట్లు భరతునకు ఒప్ప జెప్పినారు. 28

మూ. పూర్ణచన్ద్రాననః శ్యామో గూఢజత్రురరిందమః,
ఆజానుబాహుః పద్మాక్షో రామో లక్ష్మణపూర్వజః. 29
పూర్వాభిభాషీ మధురః సత్యవాదీ మహాబలః,
సౌమ్యః సర్వస్య లోకస్య చన్ద్రవత్ప్రియదర్శనః. 30
నూనం పురుషశార్దూలో మత్తమాతఙ్గవిక్రమః,
శోభయిష్యత్యరణ్యాని విచరన్ స మహారథః. 31

ప్ర. అ. పూర్ణచన్ద్రాననః = పూర్ణచంద్రుని వంటి ముఖము కలవాడు, శ్యామః = నల్లనివాడు, గూఢజత్రుః = కనబడని మూపుల సంధులు కలవాడు, అరిందమః = శత్రువును దండించువాడు, ఆజానుబాహుః = మోకాళ్ళ వరకు బాహువులు కలవాడు, పద్మాక్షః = పద్మముల వంటి నేత్రములు కలవాడు, లక్ష్మణ పూర్వజః = లక్ష్మణునికి అన్నగారు, పూర్వాభిభాషీ = ముందుగ పలుకరించు వాడు, మధురః = తియ్యని స్వభావము కలవాడు, సత్యవాదీ = సత్యమే పలుకు వాడు, మహాబలః = గొప్ప బలము కలవాడు, సౌమ్యః = శాంతస్వభావుడు, సర్వస్య = సమస్తమైన, లోకస్య = లోకమునకు, చన్ద్రవత్ = చంద్రునివలె, ప్రియదర్శనః = ప్రియమైన దర్శనము కలవాడు, పురుషశార్దూలః = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడు, మత్తమాతఙ్గవిక్రమః = మదపుటేనుగు వంటి నడక కలవాడు, మహారథః = మహారథుడు అయిన, స రామః = ఆ రాముడు, నూనమ్ = నిశ్చయముగా, అరణ్యాని = అరణ్యములను, విచరన్ = సంచరించుచు, శోభయిష్యతి = ప్రకాశింపచేయగలడు.

తా. మహారథుడైన రాముడు పూర్ణచంద్రుని వంటి ముఖము కలవాడు. నీలవర్ణుడు. పైకి కనబడని అంససంధులు కలవాడు. శత్రువులను నశింపచేయు వాడు. పద్మముల వంటి నేత్రములు కలవాడు, మోకాళ్ల వరకు పొడవైన బాహువులు కలవాడు. లక్ష్మణునికి అన్న. ఇతరులను ముందుగా పలుకరించువాడు. తియ్యని స్వభావము గల అతడు సత్యమునే పలుకును. మహాబలశాలి. సౌమ్యమైన స్వభావము కలవాడు. సకలజగత్తులకును ఇతని దర్శనము చంద్ర దర్శనము వలె ఆనందమును కల్గించును. పురుషులలో శ్రేష్ఠుడు. మదించిన ఏనుగు వంటి అందమైన నడక కలవాడు. అతడు అరణ్యములలో సంచరించుచు, వానిని ప్రకాశింప చేయగలడు. 29-31

మూ. తాస్తథా విలపన్త్యస్తు నగరే నాగరస్త్రియః,
చుక్రుశుర్దుఃఖసంతప్తా మృత్యోరివ భయాగమే. 32

ప్ర. అ. నగరే = నగరమునందు, తాః = ఆ, నాగరస్త్రియః = పౌరస్త్రీలు, తథా = ఆ విధముగా, విలపన్త్యః = విలపించుచు, మృత్యోః = మృత్యువువలన, భయాగమే ఇవ = భయము వచ్చినపుడు వలె, చుక్రుశుః = ఏడ్చిరి.

తా. ఆ అయోధ్యానగరములో ఉన్న స్త్రీలందరును, ఆ విధముగా విల పించుచు, మృత్యువువలన భయము కల్గినట్లు, దుఃఖముచే పీడింపబడినవారై మొరపెట్టిరి. 32

మూ. ఇత్యేవం విలపన్తీనాం స్త్రీణాం వేశ్మసు రాఘవమ్,
జగామాస్తం దినకరో రజనీ చాభ్యవర్తత. ౩౩

ప్ర. అ. వేశ్మసు=గృహములలో, స్త్రీణామ్ = స్త్రీలు, ఇత్యేవమ్ = ఈ విధముగా, రాఘవమ్=రాముని గూర్చి, విలపన్తీనామ్ = విలపించుచుండగా. దినకరః = సూర్యుడు, అస్తమ్=అస్తాద్రిని, జగామ = పొందెను. రజనీ చ = రాత్రి, అభ్యవర్తత=వచ్చెను.

తా. అయోధ్యాపురములోని ఇండ్లలో స్త్రీలు ఈ విధముగా రాముని గూర్చి విలపించుచుండగా, ఇంతలో సూర్యుడు అస్తమించి రాత్రి యైనది. ౩౩

మూ. నష్టజ్వలనసంపాతా ప్రశాన్తాధ్యాయసత్కథా,
తిమిరేణాభిలిప్తేవ తదా సా నగరీ బభౌ. ౩౪

ప్ర. అ. తదా=అపుడు, నష్టజ్వలనసంపాతా=నశించిన అగ్నిహోత్రములు కలది, ప్రశాన్తాధ్యాయసత్కథా = శాంతించిన స్వాధ్యాయప్రసంగము కలది యైన, సా నగరీ=ఆ అయోధ్య, తిమిరేణ=అంధకారముచే, అభిలిప్తేవ= పూయబడినది వలె, బభౌ=కనబడెను.

తా. ఆ నగరములో ఎవ్వరును అగ్నిహోత్రములు చేయలేదు. స్వాధ్యాయ ధర్మాధ్యయనము కూడ జరుగుట లేదు. అట్టి ఆ అయోధ్యానగరము చీకటి పూసినట్లుండెను. ౩౪

మూ. ఉపశాన్తవణిక్పణ్యా నష్టహర్షా నిరాశ్రయా,
అయోధ్యా నగరీ చాసీన్నష్టతారమివామ్బరమ్. ౩౫

ప్ర. అ. ఉపశాన్తవణిక్పణ్యా=అణగిన వర్తకుల అంగళ్ళు కలదీ, నష్ట హర్షా=నష్టమైన ఆనందము కలది, నిరాశ్రయా=ఆశ్రయము లేనిది అయిన, అయోధ్యా నగరీ=అయోధ్యా పట్టణము, నష్టతారమ్ = కనబడని నక్షత్రములు కల, అమ్బరమివ=ఆకాశము వలె, ఆసీత్=ఆయెను.

తా. అయోధ్యాపట్టణములోని అంగళ్ళన్నియు, మూతపడినవి. ఎక్కడను హర్షము కనబడుట లేదు. అది ఆశ్రయము లేనిదై యుండెను. ఈ విధముగా నగరము, నక్షత్రములు కనబడని ఆకాశము వలె ఉండెను. ౩౫

మూ. తథా స్త్రియో రామనిమిత్తమాతురా
యథా సుతే భ్రాతరి వా వివాసితే,
విలప్య దీనా రురుదుర్విచేతసః
సుతైర్హి తాసా మధికో హి సో౽భవత్. 36

ప్ర. అ. స్త్రియః=స్త్రీలు, సుతే=కుమారుడు గాని, భ్రాతరివా = సోదరుడు కాని. వివాసితే = వెడలఁ గొట్టబడగా, యథా = ఎట్లో, తథా=అట్లు, రామనిమిత్తమ్=రామునికొఱకు, ఆతురాః = దుఃఖించుచు, దీనాః=దీనలై, విచేతసః =బాధపడుచున్న మనస్సు కలవారై, విలప్య =విలపించి, రురుదుః=ఏడ్చిరి. తాసామ్=వారికి, సః = ఆ రాముడు, సుతైః = కుమారులకంటె, అధికః= అధికుడు, అభవత్ హి = అయెను కదా।

తా. ఆ స్త్రీ లందరును తమ కుమారుని గాని, సోదరుని కాని, దేశము నుండి వెడలఁగొట్టినపుడు ఎంత దుఃఖింతురో, రాముని విషయమై అంత దుఃఖించుచు బాధపడుచున్న మనస్సులతో దీనలై, విలపించుచు, ఏడ్చిరి. రాముడు వారికి కుమారులకంటె కూడ, అధికముగా ప్రేమపాత్ర మై యుండెను. 36

మూ. ప్రశాన్తగీతోత్సవ నృత్తవాదనా
వ్యపాస్తహర్షా పిహితాపణోదయా,
తదా హ్యయోధ్యా నగరీ బభూవ సా
మహార్ణవః సంక్షపితోదకో యథా. 37

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
అష్టచత్వారింశః సర్గః.

ప్ర. అ. ప్రశాన్తగీతోత్సవనృత్తవాదనా =శాంతించిన గీతములు, ఉత్సవములు, నృత్యములు, వాద్యములు కలదీ, వ్యపాస్తహర్షా=తొలగిన సంతోషము కలదీ, పిహితాపణోదయా=మూసివేయబడిన అంగళ్లు కలదీ అయిన, సా = ఆ, అయోధ్యా నగరీ=అయోధ్యాపట్టణము, తదా = అపుడు, సంక్షపితోదకః = తగ్గిపోయిన ఉదకము గల, మహార్ణవః యథా=మహాసముద్రము వలె, బభూవ= అయెను.

తా. అపుడు ఆ నగరములో, సంగీతములు కాని, ఉత్సవములు కాని నృత్యములు కాని, వాద్యములు కాని లేకుండెను. ఎక్కడను ఆనందము కనబడుటలేదు. సమృద్ధము లైన ఆపణములు మూయబడి ఉండెను. అట్టి ఆ అయోధ్య నీరు తగ్గిపోయిన సముద్రము వలె ఉండెను. ౪౭

'బాలానందిని' యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో నలుబదిఎనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకోనపఞ్చాశః సర్గః

[రాముడు గ్రామవాసుల మాటలు వినుచు, కోసలగ్రామములు దాటుచు పోవుట. వేదశ్రుతి, గోమతి స్యందికానదులను దాటి, సుమంత్రునితో సంభాషించుట.]

మూ. రామోఽపి రాత్రిశేషేణ తేనైవ మహదన్తరమ్,
జగామ పురుషవ్యాఘ్రః పితురాజ్ఞామనుస్మరన్. 1

ప్ర. అ. పురుషవ్యాఘ్రః=పురుషశ్రేష్ఠుడైన, రామోఽపి = రాముడుకూడ, పితుః = తండ్రియొక్క, ఆజ్ఞామ్=ఆజ్ఞను, అనుస్మరన్=స్మరించుచు, తేన=ఆ, రాత్రిశేషేణైవ=రాత్రియొక్క చివరిభాగముచేత, మహత్=గొప్ప, అన్తరమ్=దూరమును, జగామ = పొందెను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడైన రాముడు, తండ్రి ఆజ్ఞను స్మరించుచు, ఆ రాత్రి శేషమునందే, చాల దూరము ప్రయాణము చేసెను. 1

మూ. తథైవ గచ్ఛతస్తస్య వ్యపాయాద్రజనీ శివా,
ఉపాస్య స శివాం సన్ధ్యాం విషయాన్తం వ్యగాహత. 2

ప్ర. అ. తస్య = ఆ రాముడు, తథా=అట్లు, గచ్ఛతః ఏవ=ప్రయాణము చేయుచుండగనే, శివా = మంగళకరమైన, రజనీ=రాత్రి, వ్యపాయాత్ = గడచిపోయెను. సః=రాముడు, శివామ్=మంగళకరమైన, సన్ధ్యామ్=సంధ్యను, ఉపాస్య=ఉపాసించి, విషయాన్తమ్ = దేశముయొక్క పొలిమేరను, వ్యగాహత = ప్రవేశించెను.

తా. రాముడీ విధముగా ప్రయాణము చేయుచుండగా, రాత్రి గడచెను. ఆ రాముడు, మంగళకరమైన సంధ్యను ఉపాసించి, దేశపు పొలిమేరలోనికి ప్రవేశించెను. 2

మూ. గ్రామాన్ వికృష్టసీమాన్తాన్ పుష్పితాని వనాని చ,
పశ్యన్నతియయౌ శీఘ్రం శనైరివ హయోత్తమైః, 2
శృణ్వన్ వచో మనుష్యాణాం గ్రామసంవాసవాసినామ్.

ప్ర. అ. వికృష్టసీమాన్తాన్ = దున్నబడిన పొలిమేరలు కల, గ్రామాన్ = గ్రామములను, పుష్పితాని = పుష్పించిన, వనాని చ = వనములను, పశ్యన్ = చూచుచు, గ్రామసంవాసవాసినామ్ = గ్రామము నడిమి భాగమునందు నివసించుచున్న, మనుష్యాణామ్ = మనుష్యులయొక్క, వచః = వాక్యములను, శృణ్వన్ = వినుచు, హయోత్తమైః = శ్రేష్ఠమైన అశ్వములచేత, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, ప్రయాణముచేయుచు, శనైరివ = మెల్లమెల్లగా, అతియయౌ = గ్రామాదులను దాటెను.

తా. ఆ రాముడు దున్నిన సీమాంతములు కల గ్రామములను, పుష్పించిన వనములను చూచుచు, గ్రామములో నివసించు మనుష్యుల మాటలు వినుచు, ఆ ఉత్తమాశ్వములతో, శీఘ్రముగా ప్రయాణము చేయుచు, ఆ గ్రామాదుల నన్నిటిని దాటెను. 3

మూ. రాజానం ధిక్ దశరథం కామస్య వశమాగతమ్. 4
హా నృశంసాద్య కైకేయీ పాపా పాపానుబన్ధినీ,
తీక్ష్ణసంభిన్నమర్యాదా తీక్ష్ణకర్మణి వర్తతే, 5
యా పుత్రమీదృశం రాజ్ఞః ప్రవాసయతి ధార్మికమ్,
వనవాసే మహాప్రాజ్ఞం సానుక్రోశం జితేన్ద్రియమ్. 6

ప్ర. అ. కామస్య = కామమునకు, వశమాగతమ్ = వశమును పొందిన, రాజానమ్ = రాజైన, దశరథమ్ = దశరథుని గూర్చి, ధిక్ = నింద అగుగాక. హా = ఎంత కష్టము! నృశంసా = క్రూరురాలైన, పాపా = పాపాత్మురాలైన, కైకేయీ = కైకేయి, అద్య = ఇప్పుడు, పాపానుబన్ధినీ = పాపమునే అనుసరించుచున్నది. యా = ఏ కైకేయి, ధార్మికమ్ = ధర్మాత్ముడు, మహాప్రాజ్ఞమ్ = గొప్ప బుద్ధిమంతుడు, సానుక్రోశమ్ = జాలి కలవాడు, జితేన్ద్రియమ్ = జయింపబడిన ఇంద్రియములు కలవాడు, అయిన, ఈదృశమ్ = ఇట్టి, రాజ్ఞః పుత్రమ్ = రాజకుమారుడైన రాముని, వనవాసే = వనవాసమునిమిత్తమై, ప్రవాసయతి =

దూరముగా వదలివేయుచున్నడో, అద్య, తీక్ష్ణా = క్రూరురాలైన, ఈ కైకేయి, సంభిన్నమర్యాదా = భేదింపబడిన కట్టుబాట్లు కలదై, తీక్ష్ణకర్మణి = తీక్ష్ణమైన పనియందు, వర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నది.

తా. ఈ దశరథమహారాజు కామమునకు వశుడైపోయినాడు. అహో! క్రూరురాలు, పాపాత్మురాలు అయిన కైకేయి ఈనాడు పాపకర్మలనే అవిచ్ఛిన్నముగా చేయుచున్నది. ధార్మికుడు, గొప్ప బుద్ధి కలవాడు, దయాశీలుడు, ఇంద్రియములను జయించినవాడు, అయిన, అట్టి రాముని, వనవాసమునకై పంపివేయుచు, క్రూరురాలైన, ఈ కైకేయి, కట్టుబాట్లను భేదించి, ఎంతటి క్రూరమైన పనికి ఒడిగట్టినది! 6

మూ. కథం నామ మహాభాగా సీతా జనకనన్దినీ,
సదా సుఖేష్వభిరతా దుఃఖాన్యనుభవిష్యతి. 7

ప్ర. అ. మహాభాగా = పూజ్యురాలు, జనకనన్దినీ = జనకుని కుమార్తె, సదా = ఎల్లపుడు, సుఖేషు = సుఖములందు, అభిరతా = ఆసక్తురాలు అయిన, సీతా = సీత, కథం నామ = ఎట్లు, దుఃఖాని = దుఃఖములను, అనుభవిష్యతి = అనుభవించగలదో.

తా. మంచి భాగ్యము కలదీ, ఎల్లపుడు సుఖములకే అలవాటుపడినదీ, అయిన జనకుని పుత్రిక, సీత దుఃఖములను ఎట్లు అనుభవించునో. 7

మూ. అహో దశరథో రాజా నిస్స్నేహః స్వసుతం ప్రియమ్,
ప్రజానామనఘం రామం పరిత్యక్తుమిహేచ్ఛతి. 8

ప్ర. అ. రాజా = రాజైన, దశరథః = దశరథుడు, స్వసుతమ్ = తన కుమారుడు, ప్రజానామ్ = ప్రజలకు, ప్రియమ్ = ఇష్టుడు, అనఘమ్ = దోషములు లేనివాడు అయిన, రామమ్ = రాముని, నిస్స్నేహః = స్నేహము లేనివాడై, ఇహ = ఇపుడు, పరిత్యక్తుమ్ = విడచుటకు, ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాడు. అహో = ఏమి ఆశ్చర్యము.

తా. దశరథమహారాజు, దయలేనివాడై, ప్రజలకు ఇష్టుడు, దోషరహితుడు, తన కుమారుడు అయిన రాముని విడువగోరుచున్నాడు. ఎంత ఆశ్చర్యము!

మూ. ఏతా వాచో మనుష్యాణాం గ్రామసంవాసవాసినామ్,
శృణ్వన్నతియయౌ వీరః కోసలాన్ కోసలేశ్వరః. 9

ప్ర. అ. వీరః=వీరు డైన, కోసలేశ్వరః=కోసలాధిపతి యైన రాముడు, గ్రామసంవాసవాసినామ్ = గ్రామములందు, చిన్నపల్లెలందు నివసించు, మనుష్యాణామ్=మనుష్యులయొక్క, ఏతాః = ఈ, వాచః = వాక్యములను, శృణ్వన్ = వినుచు, కోసలాన్ = కోసలదేశమును, అతియయౌ=దాటెను.

తా. కోసలాధీశ్వరు డైన ఆ వీరుడు, గ్రామములలోనివారును, పల్లెలలోనివారును చెప్పుకొనుచున్న ఈ మాటలు వినుచు, కోసలదేశమును దాటెను. 9

మూ. తతో వేదశ్రుతిం నామ శివవారివహాం నదీమ్,
ఉత్తీర్యాభిముఖః ప్రాయాదగస్త్యాధ్యుషితాం దిశమ్. 10

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, శివవారివహామ్ = మంగళకరము లైన ఉదకమును ప్రవహించు, వేదశ్రుతిం నామ = వేదశ్రుతి యను, నదీమ్ = నదిని, ఉత్తీర్య = దాటి, అగస్త్యాధ్యుషితామ్ = అగస్త్యునిచే అధిష్ఠింపబడిన, దిశమ్ = దిక్కును గూర్చి, అభిముఖః = అభిముఖుడై, ప్రాయాత్ = వెళ్ళెను.

తా. పిమ్మట రాముడు, పవిత్ర మైన ఉదకము ప్రవహించుచున్న వేదశ్రుతి యను నదిని దాటి, అగస్త్యుడు నివసించు, దక్షిణదిక్కు వైపు ప్రయాణము చేసెను. 10

మూ. గత్వా తు సుచిరం కాలం తతః శివజలాం నదీమ్,
గోమతీం గోయుతానూపామతరత్సాగరంగమామ్. 11

ప్ర. అ. తతః=అక్కడనుండి, సుచిరం కాలమ్=చాల సేపు, గత్వా=ప్రయాణము చేసి, శివజలామ్=మంగళకర మైన ఉదకము కలది, గోయుతానూపామ్=గోవులతో కూడిన అనూపప్రదేశములు కలది, సాగరంగమామ్=సముద్రములోనికి ప్రవహించుచున్నది యగు, గోమతీమ్ = గోమతి యను, నదీమ్=నదిని, అతరత్=దాటెను.

తా. అక్కడనుండి చాల సేపు ప్రయాణము చేసిన పిమ్మట రాముడు పవిత్ర మైన జలములు కలది, జలముతో నిండిన ప్రాంతములలో గోవులతో నిండినది, సముద్రములోనికి ప్రవహించుచున్నదీ యైన, గోమతీనదిని దాటెను.

మూ. గోమతీం చాప్యతిక్రమ్య రాఘవః శీఘ్రగైర్హయైః,
మయూరహంసాభిరుతాం తతార స్యన్దికాం నదీమ్. 12

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, శీఘ్రగైః = శీఘ్రముగా నడచు, హయైః = హయములచేత, గోమతీం చాపి = గోమతినదిని కూడ, అతిక్రమ్య = దాటి, మయూరహంసాభిరుతామ్ = నెమళ్లచేతను, హంసలచేతను, ధ్వనింపచేయబడిన, స్యన్దికామ్ = "స్యందిక"యను, నదీమ్ = నదిని, తతార = దాటెను.

తా. రాముడు శీఘ్రముగా నడచు ఆ గుఱ్ఱములచేత గోమతీనదిని కూడ దాటి పిమ్మట ధ్వనిచేయుచున్న మయూరములు హంసలు కల "స్యందికా"నదిని కూడ దాటెను. 12

మూ. స మహీం మనునా రాజ్ఞా దత్తామిక్ష్వాకవే పురా,
స్ఫీతాం రాష్ట్రావృతాం రామో వైదేహీమన్వదర్శయత్.

ప్ర. అ. సః రామః = ఆ రాముడు, పురా = పూర్వము, రాజ్ఞా = రాజైన, మనునా = మనువుచేత, ఇక్ష్వాకవే = ఇక్ష్వాకువునకు, దత్తామ్ = ఇవ్వబడిన, స్ఫీతామ్ = విశాలమైన, రాష్ట్రావృతామ్ = రాష్ట్రములతో నిండిన, మహీమ్ = భూమిని, వైదేహీమ్ = సీతను, అన్వదర్శయత్ = చూపించెను.

తా. అక్కడ రాముడు, పూర్వము మనుచక్రవర్తి ఇక్ష్వాకువునకు ఇచ్చిన, అనేక రాష్ట్రములతో కూడిన, విశాలమైన భూమిని సీతకు చూపించెను.

మూ. సూత ఇత్యేవ చాభాష్య సారథిం తమభీక్ష్ణశః,
హంసమత్తస్వరః శ్రీమానువాచ పురుషర్షభః. 14

ప్ర. అ. హంసమత్తస్వరః = మదించిన హంసయొక్క స్వరము వంటి స్వరము గల, పురుషర్షభః = పురుషశ్రేష్ఠుడైన, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడైన ఆ రాముడు, సూత ఇత్యేవ = ఓ సూతా! అని, తం సారథిమ్ = ఆ సారథిని, అభీక్ష్ణశః = మిక్కిలి ప్రేమ పూర్వకముగా, ఆభాష్య = పలుకరించి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. మదించిన హంసయొక్క ధ్వనివంటి కంఠధ్వని గల, పురుషశ్రేష్ఠుడూ, శ్రీమంతుడూ అయిన రాముడు, సారథి యైన సుమంత్రుని 'సూతా', అని ప్రేమపూర్వకముగా పిలిచి ఇట్లనెను. 14

మూ. కదాఽహం పునరాగమ్య సరయ్వాః పుష్పితే వనే,
మృగయాం పర్యటిష్యామి మాత్రా పిత్రా చ సంగతః.

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, పునః=తిరిగి ఆగమ్య=వచ్చి, మాత్రా=తల్లి తోను, పిత్రా చ=తండ్రితోను, సంగతః=కూడినవాడనై, సరయ్వాః=సరయూ నదియొక్క, పుష్పితే=పుష్పించిన, వనే=వనమునందు, మృగయామ్=వేటను, కదా=ఎపుడు, పర్యటిష్యామి=తిరుగుదునో.

తా. నేను మరల వచ్చి. తల్లి దండ్రుల దర్శనము చేసి, ఈ సరయూ నదీతీరమున పుష్పించిన వనమునందు ఎపుడు వేటాడెదనో! 15

మూ. నాత్యర్థమభికాఙ్క్షామి మృగయాం సరయూవనే,
రతిర్హ్యేషాతులా లోకే రాజర్షిగణసమ్మతా. 16

ప్ర. అ. ఏషా=ఈ వేట, లోకే=లోకమునందు, అతులా = సాటిలేని, రాజర్షిగణసమ్మతా=రాజర్షుల గణములకు అంగీకార్య మైన, రతిః హి=ఆనంద మైన క్రీడకదా? సరయూవనే = సరయూతీరమునందలి వనమునందు, మృగయామ్=వేటను, అత్యర్థమ్=మిక్కిలి: నాభికాఙ్క్షామి = కోరను.

తా. వేట ఈ లోకములో సాటిలేనిది, రాజర్షులకు అంగీకారయోగ్యము, ఆనందకరము అయిన క్రీడ. కాని సరయూతీరమునందలి వనమున వేటాడవలె నని నాకు అంతగా కోరిక లేదు. 16

మూ. రాజర్షీణాం హి లోకేఽస్మిన్ రత్యర్థం మృగయా వనే,
కాలే కృతాం తాం మనుజైర్ధన్వినామభికాఙ్క్షితామ్. 17

ప్ర. అ. అస్మిన్=ఈ, లోకే = లోకమునందు, వనే = వనమునందు, మృగయా=వేట, రాజర్షీణామ్=రాజర్షులకు, రత్యర్థం హి=ఆనందముకొరకు కదా? మనుజైః=మనుష్యులచేత, కాలే = ఆయాకాలములందు, కృతామ్ = చేయ బడినదీ, ధన్వినామ్ = ధనుర్ధరులకు, అభికాఙ్క్షితామ్ = కోరబడినదీ అయిన, తామ్=ఆ వేటను, నే నంతగా కోరను.

తా. ఈ లోకమునందు వేట రాజర్షులకు ఆనందకరము. ఆ యా కాలము లందు ఇతరమనుష్యులును చేయుచుందురు. ధనుర్ధరులు దీనిని అధికముగా కోరుదురు. కాని నేను దాని నంతగా కోరను. 17

వి. 16, 17 శ్లోకాల అర్థము, ఉన్న పాఠమును బట్టి చెప్పబడినది. అంత సంగతంగా లేదు. "అరణ్యాన్నుంచి వచ్చి ఈ సరయూతీరంలో ఎప్పుడు వేటాడుదునా" అని 15వ శ్లోకంలో చెప్పి, "నాకు వేటఅంటే ఇష్టం లేదని" 16వ శ్లోకంలో చెప్పడానికి అర్థం లేదు. 17వ శ్లోకం సమన్వయం కూడా సరిగా లేదు. ప్రాచ్యరామాయణంలోని పాఠం బాగున్నది.

"రాజర్షీణాం చ లోకేఽస్మిన్నత్యస్యా మృగయా వనే,
కాలే వృతానాం మనుజైర్ధన్వినామభికాఙ్క్షితామ్. 16
అత్యర్థమభికాఙ్క్షామి మృగయాం సరయూవనే,
రతిర్హ్యేషా పరా లోకే రాజర్షిగణసేవితా." 17

"రాజర్షులు ఆ యా తగిన కాలాలలో, అనుచరులతో కలిసి, ధనుర్ధరులై, మంచి ఆసక్తితో, వనంలో వేటను అభ్యసించాలి. నాకూ సరయూవనంలో వేటాడవలె నని చాలా కోరిక ఉన్నది. ఇది రాజర్షులు సేవించిన క్రీడ కదా" అని ఈ శ్లోకాల భావము.

మూ. స తమధ్వానమైక్ష్వాకః సూతం మధురయా గిరా,
తం తమర్థమభిప్రేత్య యయౌ వాక్యముదీరయన్. 18

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే, అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకోనపఞ్చాశః సర్గః

ప్ర. అ. సః ఐక్ష్వాకః = ఆ రాముడు, తమ్ = ఆ, సూతమ్ = సారథిని గూర్చి, మధురయా = మధురమైన, గిరా = వాక్కులతో, తం తమ్ = ఆ యా, అర్థమ్=విషయమును, అభిప్రేత్య = ఉద్దేశించి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉదీరయన్=పలుకుచు, అధ్వానమ్=మార్గమును, యయౌ=వెళ్లెను.

తా. రాముడీ విధముగ ఆ యా విషయములనుగూర్చి మధుర మైన వాక్కులతో ఆ సూతునకు చెప్పుచు, ఆ మార్గమునంత ప్రయాణము చేసెను. 18

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో నలుబదితొమ్మిదవ సర్గ సమాప్తము.
(49)

అథ పఞ్చాశః సర్గః

[మార్గమున రాముడు అయోధ్యను వనవాసమునకై అనుమతింపగోరుట. శృంగిబేరపురమున గంగాతీరము చేరి రాత్రి యచట నివసించుట. అచట నిషాదరాజు గుహుడు రామాదులను సత్కరించుట.]

మూ. విశాలాన్ కోసలాన్ రమ్యాన్ యాత్వా లక్ష్మణపూర్వజః,
అయోధ్యాభిముఖో ధీమాన్ ప్రాఞ్జలిర్వాక్యమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. లక్ష్మణపూర్వజః = లక్ష్మణునకు అన్నగారైన, ధీమాన్ = బుద్ధిమంతుడైన ఆ రాముడు, రమ్యాన్ = అందమైన, విశాలాన్ = విశాలమైన, కోసలాన్ = కోసలదేశమును, యాత్వా = దాటి, అయోధ్యాభిముఖః = అయోధ్యవైపు అభిముఖుడై, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. బుద్ధిమంతుడైన ఆ రాముడు, అందము, విశాలము అయిన ఆ కోసలదేశమును దాటి, అయోధ్యవైపు తిరిగి, నమస్కరించుచు ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. ఆపృచ్ఛే త్వాం పురిశ్రేష్ఠే కాకుత్స్థపరిపాలితే,
దైవతాని చ యాని త్వాం పాలయన్త్యావసన్తి చ. 2

ప్ర. అ. కాకుత్స్థపరిపాలితే = కకుత్స్థవంశమునందు పుట్టినవారిచే పాలింపబడిన, పురిశ్రేష్ఠే = నగరములలో శ్రేష్ఠమైన ఓ అయోధ్యా, త్వామ్ = నిన్ను, యాని = ఏ, దైవతాని = దైవతములు, ఆవసన్తి = అధిష్ఠించి యున్నవో, పాలయన్తి చ = పాలించుచున్నవో వానిని, ఆపృచ్ఛే = అనుమతి కోరుచున్నాను.

తా. కకుత్స్థవంశమునందు పుట్టినవారిచే పరిపాలింపబడుచున్న ఓ నగరశ్రేష్ఠమా నిన్ను, నీయందు నివసించుచు, నిన్ను పాలించుచున్న దేవతలనూ, అనుమతి కోరుచున్నాను. 2

మూ. నివృత్తవనవాసస్త్వామనృణో జగతీపతే,
పునర్ద్రక్ష్యామి మాత్రా చ పిత్రా చ సహ సంగతః. 3

ప్ర. అ. జగతీపతే = రాజైన దశరథునకు, అనృణః = ఋణము లేనివాడనై, నివృత్తవనవాసః = గడచిన వనవాసము కలవాడనై, మాత్రా చ = తల్లితోను, పిత్రా చ సహ = తండ్రితోను, సంగతః = కలిసినవాడనై, త్వామ్ = నిన్ను, పునః = మరల, ద్రక్ష్యామి = చూడగలను.

తా. నేను వనవాసమును పూర్తి చేసుకొని, దశరథుని ఋణము తీర్చి, తల్లిదండ్రులతో కలిసి, మరల నిన్ను చూచెదను. 3

మూ. తతో రుధిరతామ్రాక్షో భుజముద్యమ్య దక్షిణమ్,
అశ్రుపూర్ణముఖో దీనోఽబ్రవీజ్జానపదం జనమ్. 4

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, అశ్రుపూర్ణముఖః = కన్నీళ్లతో నిండిన ముఖము కలవాడై, రుధిరతామ్రాక్షః = రక్తము వలె ఎఱ్ఱనైన నేత్రములు కలవాడై, దీనః = దీనుడై, దక్షిణమ్ = కుడి, భుజమ్ = భుజమును, ఉద్యమ్య = ఎత్తి, జానపదమ్ = గ్రామములకు సంబంధించిన, జనమ్ = జనమును గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పిమ్మట ఆ రాముడు, కన్నీళ్లతో నిండిన ముఖముతో, రక్తమువలె ఎఱ్ఱనైన నేత్రములు కలవాడై, దీనుడై, కుడిచేయి ఎత్తి తనను చూడ వచ్చిన ఆ గ్రామీణులతో ఇట్లనెను. 4

మూ. అనుక్రోశో దయా చైవ యథార్హం మయి వః కృతః,
చిరం దుఃఖస్య పాపీయో గమ్యతామర్థసిద్ధయే 5

ప్ర. అ. మయి = నాయందు, యథార్హమ్ = తగునట్లుగా, వః = మీకు, (మీచేత), దయా చైవ = దయయు, అనుక్రోశః = జాలియు, కృతః = చేయబడినది. దుఃఖస్య = దుఃఖముయొక్క, చిరమ్ = చిరకాలం ముండుట, పాపీయః = చెడ్డది. అర్థసిద్ధయే = కార్యసిద్ధికొరకై, గమ్యతామ్ = వెళ్లబడుగాక (వెళ్లుడు).

తా. మీరు నాపై తగువిధముగా జాలి, దయ చూపించినారు. చాలా కాలము దుఃఖించుట మిక్కిలి చెడ్డది. అందుచే మీ మీ పనులు చూచుకొనుటకు
5

మూ. తేఽభివాద్య మహాత్మానం కృత్వా చాపి ప్రదక్షిణమ్,
విలపన్తో నరా ఘోరం వ్యతిష్ఠన్త క్వచిత్ క్వచిత్. 6

ప్ర. అ. తే నరాః = ఆ జనులు, మహాత్మానమ్ = మహాత్ముడైన, ఆ రాముని, అభివాద్య = నమస్కరించి, ప్రదక్షిణం చాపి = ప్రదక్షిణము కూడ, కృత్వా = చేసి, ఘోరమ్ = ఘోరముగా, విలపన్తః = విలపించుచు, క్వచిత్ క్వచిత్ = అక్కడక్కడ, వ్యతిష్ఠన్త = నిలచిరి.

తా. వా రందరును, మహాత్ముడైన ఆ రామునకు ప్రదక్షిణపూర్వకముగా నమస్కారము చేసి, ఘోరముగా ఏడ్చుచు, అక్కడక్కడ నిలచి, రాముని చూచుచుండిరి. 6

మూ. తథా విలపతాం తేషామతృప్తానాం చ రాఘవః,
అచక్షుర్విషయం ప్రాయాద్యథార్కః క్షణదాముఖే. 7

ప్ర. అ. అతృప్తానామ్ = తృప్తి చెందని, తేషామ్ = వారు, తథా = ఆ విధముగా, విలపతామ్ = విలపించుచుండగా, రాఘవః = రాముడు, క్షణదాముఖే = సాయంకాలమున, అర్కః యథా = సూర్యుడు వలె, అచక్షుర్విషయమ్ = కండ్లకు కనబడక పోవుటను, ప్రాయాత్ = పొందెను.

తా. ఆ జనులందరు రామదర్శనమునకు తృప్తిచెందక, ఆ విధముగా విలపించుచుండగా, రాత్రి ప్రారంభమున సూర్యుడు వలె, రాముడు కండ్లకు కన బడకుండగా వెళ్ళిపోయెను. 7

మూ. తతో ధాన్యధనోపేతాన్ దానశీలజనాన్ శివాన్,
అకుతశ్చిద్భయాన్ రమ్యాం చైత్యయూపసమావృతాన్,
ఉద్యానామ్రవనోపేతాన్ సంపన్నసలిలాశయాన్,
తుష్టపుష్టజనాకీర్ణాన్ గోకులాకులసేవితాన్, 9
లక్షణీయాన్నరేంద్రాణాం బ్రహ్మఘోషాభినాదితాన్,
రథేన పురుషవ్యాఘ్రః కోసలానత్యవర్తత. 10

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠుడైన రాముడు, ధాన్యధనోపేతాన్ = ధాన్యములతోను, ధనములతోను కూడినవి, దాన

కలితాన్ = దానవ్యాపారము కల జనులు కలది, శివాన్ = మంగళకరము, అకుతశ్చిద్భయాన్ = ఎక్కడినుండి భయము లేనిది, రమ్యాన్ = సుందరమైనదీ, చైత్యయూపసమావృతాన్ = చైత్యములతోను, యూపస్తంభములతోను, కప్పబడి నది, ఉద్యానామ్రవణోపేతాన్ = ఉద్యానములతోను, మామిడితోటలతోను కూడి నది, సంపన్నసలిలాశయాన్ = జలసమృద్ధ మైన జలాశయములు కలది, తుష్ట పుష్టజనాకీర్ణాన్ = సంతోషముతో పరిపుష్టు లై ఉన్న జనులతో వ్యాప్త మైనది, గోకులాకులసేవితాన్ = గోసమూదాయములచే నిండునట్లుగా సేవింపబడినది, నరేంద్రాణామ్ = రాజులకు, లక్షణీయాన్ = చూడదగినది, బ్రహ్మఘోషాభినాది తాన్ = వేదఘోషముచే ధ్వనింపచేయబడినది అయిన, కోసలాన్ = కోసల దేశమును, రథేన = రథముచేత, అత్యవర్తత = దాటెను.

తా. పిమ్మట పురుషశ్రేష్ఠు డైన ఆ రాముడు రథముచేత, కోసలదేశమును దాటెను. ఆ దేశము ధనధాన్యములతో నిండి, మంగళప్రదమై, ఎక్కడి నుండియు ఎట్టి భయము లేక, సుందరముగా నుండెను. అక్కడి జను లందరు దానవ్యాపారులు. అచ్చటచ్చట చైత్యములు, యూపస్తంభములు కనబడుచుండెను. అడుగడుగునను ఉద్యానములు, మామిడితోటలు, జలముతో నిండిన జలాశయములు ప్రకాశించుచుండెను. జను లందరును, సంతుష్టు లై, పరిపుష్టు లై ఉండిరి. ఆ దేశమునం దంతటను, అనేక గోసమూహములు వ్యాపించి యుండెను. ఎచట చూచినను, వేదఘోషము వినబడుచుండెను. ఆ దేశము రాజు లందరును చూడవలసిన దేశము. 8, 9, 10

మూ. మధ్యేన ముదితం స్ఫీతం రమ్యోద్యానసమాకులమ్,
రాజ్యం భోగ్యం నరేన్ద్రాణాం యయౌ ధృతిమతాం వరః.

ప్ర. అ. ధృతిమతామ్ = ధైర్యవంతులలో, వరః = శ్రేష్ఠు డైన ఆ రాముడు, ముదితమ్ = సంతోషించినదీ, స్ఫీతమ్ = విస్తృత మైనదీ, రమ్యోద్యాన సమాకులమ్ = సుందర మైన ఉద్యానములతో వ్యాకుల మైనదీ, నరేంద్రాణామ్ = రాజులకు, భోగ్యమ్ = అనుభవింపదగినదీ అయిన, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, (రాజ్యముయొక్క), మధ్యేన = మధ్యచేత, యయౌ = ప్రయాణము చేసెను.

తా. ధైర్యవంతులలో శ్రేష్ఠు డైన ఆ రాముడు రాజులచే అనుభవింప దగిన ఆ రాజ్యమును, దాని మధ్యభాగమున ప్రయాణము చేసి దాటెను. విశాల

మైన ఆ రాజ్యము ఆనందకరమై, సుందరము లైన ఉద్యానములతో నిండి ఉండెను. 11

మూ. తత్ర త్రిపథగాం రమ్యాం శివతోయామశైవలామ్,
దదర్శ రాఘవో గఙ్గాం పుణ్యామృషినిషేవితామ్. 12

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, రాఘవః = రాముడు, త్రిపథగామ్ = మూడు మార్గములలో (స్వర్గ, భూలోక, పాతాళములలో) ప్రవహించునదీ, రమ్యామ్ = సుందర మైనదీ, శివతోయామ్ = మంగళకర మైన జలము కలదీ, అశైవలామ్ = నాచు లేనిదీ, పుణ్యామ్ = పుణ్యప్రద మైనదీ, ఋషిసేవితామ్ = ఋషులచే సేవింపబడినదీ యైన, గఙ్గామ్ = గంగను, దదర్శ = చూచెను.

తా. కోసలదేశమును దాటిన ఆ రాముడు, అక్కడ మూడు మార్గములలో ప్రవహించునదీ, సుందర మైనదీ, మంగళకరము లైన ఉదకములు కలదీ, నాచు లేనిదీ, పుణ్య మైనదీ ఋషులచే సేవింపబడునదీ అయిన గంగను చూచెను. 12

మూ. ఆశ్రమైరవిదూరస్థైః శ్రీమద్భిః సమలంకృతామ్,
కాలేఽప్సరోభిర్హృష్టాభిః సేవితామ్భోహ్రదాం శివామ్. 13

ప్ర. అ. (ఇటు పైన వచ్చు పదమూడు శ్లోకములలోని ద్వితీయాంత పదము లన్నీ పై శ్లోకములోని 'గఙ్గామ్' అను దానికి విశేషణములు)

అవిదూరస్థైః = సమీపమునందున్న, శ్రీమద్భిః = శోభాయుక్త మైన, ఆశ్రమైః = ఆశ్రమములచేత, సమలంకృతామ్ = అలంకరింపబడినది, కాలే = తగిన కాలమునందు, హృష్టాభిః = సంతోషించిన, అప్సరోభిః = అప్సరస్త్రీలచే, సేవితామ్భోహ్రదామ్ = సేవింపబడిన ఉదకము గల, హ్రదములు కలదీ, శివామ్ = మంగళప్రదము.

తా. ఆ గంగానది సమీపమున ఉన్న అంద మైన ఆశ్రమములు, ఆ నదికి అలంకారములుగా నుండెను. సంతోషముతో కూడిన అప్సరస్త్రీలు ఆ యా కాలములందు వచ్చి మంగళప్రదమైన ఆ గంగకు సంబంధించిన హ్రదములందలి జలమును సేవించుచుందురు. 13

మూ. దేవదానవగన్ధర్వైః కిన్నరైరుపశోభితామ్,
నానాగన్ధర్వపత్నీభిః సేవితాం సతతం శివామ్. 14

ప్ర. అ. దేవదానవగన్ధర్వైః = దేవతలచేతను, దానవులచేతను, గంధర్వులచేతను, కిన్నరైః = కిన్నరులచేతను, ఉపశోభితామ్ = ప్రకాశింపచేయబడినది, నానాగన్ధర్వపత్నీభిః = అనేకగంధర్వభార్యలచేత, సతతమ్ = ఎల్లప్పుడు, సేవితామ్ = సేవింపబడినది. శివామ్ = శుభప్రదమైనది.

తా. శుభప్రదమైన ఈ గంగను, దేవతలు, దానవులు, గంధర్వులు, కిన్నరులు ప్రకాశింపచేయుచుందురు. గంధర్వుల భార్యలు చాలమంది ఈ నదిని సర్వదా సేవించుచుందురు. 14

మూ. దేవాక్రీడశతాకీర్ణాం దేవోద్యానశతాయుతామ్,
దేవార్థమాకాశగమాం విఖ్యాతాం దేవపద్మినీమ్. 15

ప్ర. అ. దేవాక్రీడశతాకీర్ణాం = దేవతలయొక్క వందలకొలది క్రీడాపర్వతములతో వ్యాప్తమైనది, దేవోద్యానశతాయుతామ్ = వందలకొలది దేవతల ఉద్యానములతో కూడినది, దేవార్థమ్ = దేవతలకొరకై, ఆకాశగమామ్ = ఆకాశమునందు ప్రవహించుచున్నది, దేవపద్మినీమ్ = దేవతానదిగా, విఖ్యాతామ్ = ప్రసిద్ధమైనది.

తా. ఈ నదియందు దంతటను, దేవతలు విహరించు పర్వతములు, ఉద్యానములు, వందలకొలది ఉన్నవి. దేవతలకొరకై ఆకాశమునందు ప్రవహించుటచే ఇది 'దేవనది' యని ప్రసిద్ధమైనది. 15

మూ. జలాఘాతాట్టహాసోగ్రాం ఫేననిర్మలహాసినీమ్,
క్వచిద్వేణీకృతజలాం క్వచిదావర్తశోభితామ్. 16

ప్ర. అ. జలాఘాతాట్టహాసోగ్రామ్ = జలముయొక్క, తాకిడి యను వికటహాసముచే భయంకరమైనది, ఫేననిర్మలహాసినీమ్ = నురుగు అనెడు తెల్లని మందహాసము కలది, క్వచిత్ = కొన్నిచోట్ల, వేణీకృతజలామ్ = జడవలె పొడవుగా ప్రవహించుచున్న జలము కలది, క్వచిత్ = కొన్నిచోట్ల, ఆవర్తశోభితామ్ = సుడులచేత ప్రకాశింపచేయబడునది.

తా. ఆ నది కొన్ని చోట్ల నీటి అట్టహాసముచే భయంకరముగా ఉన్నది. కొన్ని చోట్ల నురుగు అనెడు తెల్లని మందహాసముతో కూడి యున్నది. కొన్ని చోట్ల జలము జడ వలె, దీర్ఘమై ప్రవహించుచుండెను. కొన్నిచోట్ల సుడులతో శోభించుచుండెను. 16

మూ. క్వచిత్స్తిమితగమ్భీరాం క్వచిద్వేగజలాకులామ్,
క్వచిద్గమ్భీరనిర్ఘోషాం క్వచిద్భైరవనిస్వనామ్. 17

ప్ర. అ. క్వచిత్ = కొన్నిచోట్ల, స్తిమితగమ్భీరామ్ = నిశ్చలముగాను, లోతుగాను ఉన్నది, క్వచిత్ = కొన్నిచోట్ల, వేగజలాకులామ్ = వేగము గల జలముతో వ్యాకుల మైనది, క్వచిత్ = కొన్నిచోట్ల, గమ్భీరనిర్ఘోషామ్ = గంభీర మైన ధ్వని కలది, క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, భైరవనిస్వనామ్ = భయంకర మైన ధ్వని కలది.

తా. ఆ గంగానదీజలము, కొన్నిచోట్ల నిశ్చలం మై, లోతుగా ఉండెను. కొన్నిచోట్ల వేగముగా ప్రవహించుచుండెను. దాని ధ్వని, కొన్నిచోట్ల గంభీరము గాను, మరి కొన్నిచోట్ల భయంకరముగాను ఉండెను. 17

మూ. దేవసంఘాప్లుతజలాం నిర్మలోత్పలశోభితామ్,
క్వచిదాభోగపులినాం క్వచిన్నిర్మలవాలుకామ్. 18

ప్ర. అ. దేవసంఘాప్లుతజలామ్ = దేవసంఘముచే మునగబడిన జలము కలది, నిర్మలోత్పలశోభితామ్ = స్వచ్ఛ మైన కలువలచేత శోభింపబడినది, క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, ఆభోగపులినామ్ = నిండిన విశాల మైన ఇసుకతిన్నెలు కలది, క్వచిత్ = కొన్నిచోట్ల, నిర్మలవాలుకామ్ = నిర్మలం మైన ఇసుక కలది.

తా. దేవత లందరును, ఈ నదీజలములో స్నానమాడుచుండిరి. అది తెల్లని కలువలతో ప్రకాశించుచుండెను. కొన్ని చోట్ల నిండుగా విశాలముగా నున్న ఇసుకతిన్నెలు ఉండెను. కొన్ని చోట్ల తెల్లని ఇసుక వ్యాపించి యుండెను. 18

మూ. హంససారససంఘుష్టాం చక్రవాకోపకూజితామ్,
సదామత్తైశ్చ విహగైరభిసన్నాదితాన్తరామ్. 19

ప్ర. అ. హంససారససంఘుష్టామ్ = హంసములచేతను, సారసపక్షుల చేతను ధ్వనింపచేయబడునది, చక్రవాకోపకూజితామ్ = చక్రవాకపక్షులచేత ధ్వనింపచేయబడినది, సదామత్తైః = ఎల్లప్పుడు మదము గల, విహగైః = పక్షుల చేత, అభిసన్నాదితాంతరామ్ = ధ్వనింపచేయబడిన మధ్యభాగము కలది.

తా. హంసలు, సారసపక్షులు, చక్రవాకములు, ఈ నదియందు విహరింపుచు ధ్వని చేయుచుండెను. దీని మధ్యభాగము ఎల్లప్పుడు మదించియున్న పక్షుల రొదచే ప్రతిధ్వనించుచుండెను. 19

మూ. క్వచిత్తీరరుహైర్వృక్షైర్మాలాభిరివ శోభితామ్,
క్వచిత్ఫుల్లోత్పలచ్ఛన్నాం క్వచిత్పద్మవనాకులామ్. 20

ప్ర. అ. క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, తీరరుహైః = తీరమునందు మొలచిన, వృక్షైః = వృక్షములచేత, మాలాభిరివ = మాలలచేత వలె, శోభితామ్ = శోభింప చేయబడినది, క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, ఫుల్లోత్పలచ్ఛన్నామ్ = వికసించిన కలువల చేత కప్పబడినది, క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, పద్మవనాకులామ్ = పద్మముల సమూదాయములచే, వ్యాకులముగా నున్నది.

తా. కొన్ని చోట్ల తీరమునందు మొలచిన వృక్షములు, మాలల వలె ఆ గంగను అలంకరించుచుండెను. కొన్ని చోట్ల వికసించిన కలువలు, మరికొన్ని చోట్ల పద్మవనములు వ్యాపించి యుండెను. 20

మూ. క్వచిత్కుముదషణ్డైశ్చ కుడ్మలైరుపశోభితామ్,
నానాపుష్పరజోధ్వస్తాం సమదామివ చ క్వచిత్. 21

ప్ర. అ. క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, కుముదషణ్డైశ్చ = తెల్ల కలువల సమూదాయములచేతను, కుడ్మలైః = మొగ్గల చేతను, ఉపశోభితామ్ = ప్రకాశింపచేయబడినది. నానాపుష్పరజోధ్వస్తామ్ = అనేక విధములైన పుష్పముల పరాగముచే మారిపోయినదై, క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, సమదామ్ ఇవ = మదముతో కూడినది వలె నున్నది.

తా. కొన్ని చోట్ల తెల్లని కలువల గుంపులు, వాటి మొగ్గలు ఈ నదిని ప్రకాశింపచేయుచుండెను. కొన్ని చోట్ల అనేకవిధములైన పుష్పముల పరాగములు పడి, రంగు మారిపోవుటచే అది మత్తెక్కినట్లు కనబడుచుండెను. 21

మూ. వ్యపేతమలసంఘాతాం మణినిర్మలదర్శనామ్,
దిశాగజైర్వనగజైర్మత్తైశ్చ వరవారణైః, 22
దేవోపవాహ్యైశ్చ ముహుః సంనాదితవనాన్తరామ్.

ప్ర. అ. వ్యపేతమలసంఘాతామ్ = తొలగిపోయిన మలముల సముదాయములు కలది, మణినిర్మలదర్శనామ్ = మణి వలె నిర్మలమైన దర్శనము కలది, దిశాగజైః = దిగ్గజములచేతను, మత్తైః = మదించిన, వనగజైః = వనగజములచేతను, దేవోపవాహ్యైః = దేవతలను మోయుటకు తగిన, వరవారణైః = శ్రేష్ఠమైన ఏనుగులచేతను, ముహుః = మాటిమాటికి, సంనాదితవనాన్తరామ్ = ధ్వనింపచేయబడిన వనమధ్యము కలది.

తా. ఈ గంగానదిలో ఎట్టి విధములైన మలములు లేకపోవుటచే అది మణి వలె నిర్మలముగా కనబడుచుండెను. దిగ్గజములు, మదించిన వనగజములు, దేవతల వాహనములైన ఉత్తమ గజములు, దీనిలో దిగి మాటి మాటికి ధ్వని చేయుటచే, దానిలో వనమధ్య మంతయు, ప్రతిధ్వనించుచుండెను. 22

మూ. ప్రమదామివ యత్నేన భూషితాం భూషణోత్తమైః, 23
ఫలైః పుష్పైః కిసలయైర్వృతాం గుల్మైర్ద్విజైస్తథా,
శింశుమారైశ్చ నక్రైశ్చ భుజంగైశ్చ నిషేవితామ్. 24

ప్ర. అ. ఫలైః = ఫలములతోను, పుష్పైః = పుష్పములతోను, కిసలయైః = చిగుళ్లతోను, గుల్మైః = పొదలతోను, తథా = మరియు, ద్విజైః = పక్షులతోను, వృతామ్ = కూడినది, భూషణోత్తమైః = ఉత్తమములైన భూషణములచేత, యత్నేన = ప్రయత్నపూర్వకముగా, భూషితామ్ = అలంకరింపబడిన, ప్రమదామివ = స్త్రీ వలె నున్నది, శింశుమారైః = నీరుకోతులచేతను, నక్రైః = మొసళ్ళచేతను, భుజంగైః = సర్పములచేతను, నిషేవితామ్ = సేవింపబడినది.

తా. ఆ గంగానదీప్రాంతమంతటను ఫలములు, పుష్పములు, చిగుళ్ళు, పొదలు, పక్షులు, వ్యాపించి యుండుటచే అది ప్రయత్నపూర్వకముగా ఉత్తమమైన అలంకారములతో అలంకరించిన స్త్రీ వలె ఉండెను. ఆ నదిలో, నీరుకోతులు, మొసళ్ళు, సర్పములు నివసించుచుండెను. 23, 24

మూ. విష్ణుపాదచ్యుతాం దివ్యామపాపాం పాపనాశినీమ్,
తాం శఙ్కరజటాజూటాద్భ్రష్టాం సాగరతేజసా. 25
సముద్రమహిషీం గఙ్గాం సారసక్రౌఞ్చనాదితామ్,
ఆససాద మహాబాహుః శృఙ్గిబేరపురం ప్రతి. 26

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కల రాముడు, విష్ణుపాదచ్యుతామ్ = విష్ణుపాదమునుండి ప్రవహించినది, దివ్యామ్ = దివ్యమైనది, అపాపామ్ = పాపములు లేనిది, పావనాశినీమ్ = పాపములను నశింపచేయునది, సాగరతేజసా = సగరచక్రవర్తి వంశమునందు పుట్టిన భగీరథుని తపఃప్రభావముచే, శంకర జటాజూటాత్ = శంకరుని జటాజూటమునుండి, భ్రష్టామ్ = జారినది, సముద్ర మహిషీమ్ = సముద్రుని భార్య యైనది, సారసక్రౌంచనాదితామ్ = సారసపక్షుల చేతను, క్రౌంచపక్షులచేతను ధ్వనింపచేయబడినది అయిన, తాం గఙ్గామ్ = ఆ గంగానదిని, శృఙ్గిబేరపురం ప్రతి = శృంగిబేరపురసమీపమున, ఆససాద = సమీపించెను.

తా. విష్ణుపాదమునుండి ప్రవహించుచున్నది, దేవలోకమునకు సంబంధించి నది, పాపములు లేనిది, అయిన ఆ గంగానది. పాపములను తొలగించునది. భగీరథుని తపస్సుచే శంకరుని జటాజూటమునుండి నేలపై బడినది. సారసపక్షులు, క్రౌంచపక్షులు, ఆ నదియందు ధ్వనిచేయుచుండును. అట్టి సముద్రమహిషి యైన గంగను, ఆజానుబాహువగు రాముడు శృంగిబేరపురము వద్ద సమీపించెను.

మూ. తామూర్మికలిలావర్తామన్వవేక్ష్య మహారథః,
సుమన్త్రమబ్రవీత్సూతమిహైవాద్య వసామహే. 27

ప్ర. అ. మహారథః = మహారథు డైన రాముడు, ఊర్మికలిలావర్తామ్ = తరంగములచే కప్పబడిన సుడులు గల, తామ్ = ఆ గంగానదిని, అన్వవేక్ష్య = చూచి, సూతమ్ = సారథి యైన, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను. అద్య = నేడు, ఇహైవ = ఇక్కడనే, వసామహే = నివసించెదము.

తా. తరంగములచే కప్పబడిన సుడులు కల ఆ నదిని చూచి, రాముడు సారథి యైన సుమంత్రునితో ఇట్లు పలికెను. "నేడు ఇచటనే నివసించెదము". 27

మూ. అవిదూరాదయం నద్యా బహుపుష్పప్రవాళవాన్,
సుమహానిఙ్గుదీవృక్షో వసామో௨త్రైవ సారథే. 28

ప్ర. అ. సారథే = ఓ సారథీ! నద్యాః = నదినుండి, అవిదూరాత్ = సమీపమునందే, బహుపుష్పప్రవాళవాన్ = అనేకములైన పుష్పములు, చిగుళ్ళు కల, సుమహాన్ = చాల పెద్దదైన, అయమ్ = ఈ, ఇఙ్గుదీవృక్షః = గార చెట్టు ఉన్నది. అత్రైవ = ఇక్కడనే, వసామః = నివసించెదము.

తా. ఓ సారథీ! ఈ నదికి దగ్గరనే అనేకములైన పుష్పములతో చిగుళ్ళతో నిండిన చాల పెద్దదైన గారచెట్టు ఉన్నది. ఇక్కడనే ఆగెదము. 28

మూ. ప్రక్ష్యామః సరితాం శ్రేష్ఠాం సమ్మాన్యసలిలాం శివామ్,
దేవదానవగన్ధర్వమృగమానుషపక్షిణామ్. 29

ప్ర. అ. దేవదానవగన్ధర్వమృగమానుషపక్షిణామ్ = దేవతలకు, దానవులకు, గంధర్వులకు, మృగములకు, మనుష్యులకు, పక్షులకు, శివామ్ = మంగళకరమైనది, సమ్మాన్యసలిలామ్ = పూజింపదగిన ఉదకము కలది. సరితాం శ్రేష్ఠామ్ = నదులలో శ్రేష్ఠమూ అయిన గంగానదిని, ప్రక్ష్యామః = చూచెదము.

తా. పూజింపదగిన జలము గల, నదీశ్రేష్ఠమైన ఈ గంగానది దేవతలకు, దానవులకు, గంధర్వులకు, మృగములకు, మనుష్యులకు, పక్షులకు, శుభము కల్గించును. అట్టి ఈ నదిని చూచెదము. 29

మూ. లక్ష్మణశ్చ సుమన్త్రశ్చ బాఢమిత్యేవ రాఘవమ్,
ఉక్త్వా తమిఙ్గుదీవృక్షం తదోపయయతుర్హయైః. 30

ప్ర. అ. లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు, సుమన్త్రశ్చ = సుమంత్రుడు, రాఘవమ్ = రాముని గూర్చి, బాఢమిత్యేవ = తప్పక అట్లే అగు గాక యని, ఉక్త్వా = పలికి, తదా = అపుడు, హయైః = గుఱ్ఱములచే, తమ్ = ఆ, ఇఙ్గుదీవృక్షమ్ = ఇంగుదీవృక్షమును, ఉపయయతుః = సమీపించిరి.

తా. లక్ష్మణుడు సుమంత్రుడు కూడ రాముని మాట అంగీకరించి, ఆ రథమును ఇంగుదీవృక్షము వైపునకు తోల్కొని వెళ్ళిరి. 30

మూ. రామోఽభియాయ తం రమ్యం వృక్షమిక్ష్వాకునన్దనః,
రథాదవాతరత్తస్మాత్సభార్యః సహలక్ష్మణః. 81

ప్ర. అ. ఇక్ష్వాకునన్దనః = ఇక్ష్వాకువంశమునకు ఆనందకరు డైన, రామః = రాముడు, రమ్యమ్ = అంద మైన, తం వృక్షమ్ = ఆ వృక్షమును, అభియాయ = చేరి, సభార్యః = భార్యాసహితుడై, సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణసహితుడై, తస్మాత్ రథాత్ = ఆ రథమునుండి, అవాతరత్ = దిగెను.

తా. ఆ వృక్షము సమీపించి ఇక్ష్వాకువంశమునకు ఆనందమును కల్గించు రాముడు, సీత, లక్ష్మణుడు రథమునుండి దిగిరి. 81

మూ. సుమన్త్రోఽప్యవతీర్యాస్మాన్మోచయిత్వా హయోత్తమాన్,
వృక్షమూలగతం రామముపతస్థే కృతాఞ్జలిః. 82

ప్ర. అ. సుమన్త్రోఽపి = సుమంత్రుడు కూడ, అస్మాత్ = ఈ రథమునుండి, అవతీర్య = దిగి, హయోత్తమాన్ = శ్రేష్ఠ మైన గుఱ్ఱములను, మోచయిత్వా = విడిపించి, కృతాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, వృక్షమూలంగతమ్ = వృక్షమూలమును పొందిన, రామమ్ = రాముని, ఉపతస్థే = సేవించెను.

తా. సుమంత్రుడు కూడ ఈ రథమునుండి దిగి గుఱ్ఱములను విప్పి, చెట్టు మొదట ఉన్న రాముని వద్ద వినయపూర్వకముగా కూర్చుండెను. 82

మూ. తత్ర రాజా గుహో నామ రామస్యాత్మసమః సఖా,
నిషాదజాత్యో బలవాన్ స్థపతిశ్చేతి విశ్రుతః. 83

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, రామస్య = రామునియొక్క, ఆత్మసమః = ప్రాణసమాను డైన, సఖా = స్నేహితుడు, నిషాదజాత్యః = బోయజాతికి సంబంధించినవాడు, బలవాన్ = బలవంతుడు, స్థపతిశ్చేతి = నిషాదులకు అధిపతి యని, విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుడు అయిన, గుహో నామ = గుహుడు అను, రాజా = రాజు ఉండెను.

తా. అక్కడ రామునకు ప్రాణసమానస్నేహితుడు, బోయజాతికి చెందినవాడు, బలవంతుడు, ఆ బోయజాతివారికి అధిపతి యని ప్రసిద్ధుడు అయిన గుహుడు అను రాజు ఉండెను. 83

మూ. స శ్రుత్వా పురుషవ్యాఘ్రం రామం విషయమాగతమ్,
వృద్ధైఃపరివృతోఽమాత్యైర్జ్ఞాతిభిశ్చాప్యుపాగతః. ౪౪

ప్ర. అ. సః = అతడు, పురుషవ్యాఘ్రమ్ = పురుషశ్రేష్ఠు డైన, రామమ్ = రాముని, విషయమ్ = తన దేశము గూర్చి, ఆగతమ్ = వచ్చిన వానినిగా, శ్రుత్వా = విని, వృద్ధైః = వృద్ధు లైన, అమాత్యైః = అమాత్యులతోను, జ్ఞాతిభిశ్చ = బంధువులతోను, పరివృతః = కూడినవాడై, అప్యుపాగతః = వచ్చెను.

తా. పురుష శ్రేష్ఠుడైన రాముడు తన దేశమునకు వచ్చి నట్లు విని, ఆ గుహుడు, వృద్ధు లైన అమాత్యులతోను, జ్ఞాతులతోను కలసి, రామునివద్దకు వచ్చెను. ౪౪

మూ. తతో నిషాదాధిపతిం దృష్ట్వా దూరాదుపస్థితమ్,
సహ సౌమిత్రిణా రామః సమాగచ్ఛద్గుహేన సః. ౪౫

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, ఉపస్థితమ్ = వచ్చిన, నిషాదాధిపతిం = నిషాదరా జైన గుహుని, దూరాత్ = దూరమునుండి, దృష్ట్వా = చూచి, సౌమిత్రిణా సహ = లక్ష్మణునితో కూడ, సః రామః = ఆ రాముడు, గుహేన = గుహునితో, సమాగచ్ఛత్ = కలిసెను.

తా. నిషాదరాజు వచ్చుచున్నట్లు దూరమునుండియే చూచిన రాముడు, లక్ష్మణసమేతు డై, అతనిని కలిసెను. ౪౫

మూ. తమార్తః సంపరిష్వజ్య గుహో రాఘవమబ్రవీత్,
యథాఽయోధ్యా తథేయం తే రామ కిం కరవాణి తే, ౪౬
ఈదృశం హి మహాబాహో కః ప్రాప్స్యత్యతిథిం ప్రియమ్.

ప్ర. అ. ఆర్తః = దుఃఖితు డైన, గుహః = గుహుడు, తం రాఘవమ్ = ఆ రాముని, సంపరిష్వజ్య = కౌగలించుకొని, అబ్రవీత్ = పలికెను. రామ = రామా, తే = నీకు, అయోధ్యా = అయోధ్య, యథా = ఎట్లో, ఇయమ్ = ఈ నగరము కూడా, తథా = అట్లే. తే = నీకు, కిమ్ = ఏమి, కరవాణి = చేయుదును? మహాబాహో = ఓ మహాబాహూ! ఈదృశమ్ = ఇట్టి, ప్రియమ్ = ప్రియు డైన, అతిథిమ్ = అతిథిని, కః = ఎవ్వడు, ప్రాప్స్యతి = పొందగలడు.

తా. గుహుండు దుఃఖితుడై రాముని కౌగలించుకొని ఇట్లనెను. "రామా! నీకు అయోధ్య ఎట్లో ఈ నగరముకూడ అట్లే. నీకు ఏమి చేయుదునో చెప్పుము. ఓ ఆజానుబాహూ! నీవంటి ప్రియాతిథి మరెవ్వరికైనా దొరకునా?" ౩౬

మూ. తతో గుణవదన్నాద్యముపాదాయ పృథగ్విధమ్, ౩౭
అర్ఘ్యం చోపానయత్ క్షిప్రం వాక్యం చేదమువాచ హ.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, పృథగ్విధమ్ = అనేకవిధము లైన, గుణవత్ = మంచి గుణము గల, అన్నాద్యమ్ = అన్నము మొదలైన దానిని, ఉపాదాయ = తీసికొని వచ్చి, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, అర్ఘ్యం చ = అర్ఘ్యమును కూడా, ఉపానయత్ = తీసికొని వచ్చెను. ఇదమ్ = ఈ, వాక్యం చ = వాక్యమును కూడా, ఉవాచ హ = పలికెను.

తా. పిమ్మట అనేకవిధము లైన అన్నమును (ఆహారపదార్థములను), అర్ఘ్యమును శీఘ్రముగా తీసికొని వచ్చి, ఈ వాక్యమును పలికెను. ౩౭

మూ. స్వాగతం తే మహాబాహో తవేయమఖిలా మహీ, ౩౮
వయం ప్రేష్యా భవాన్ భర్తా సాధు రాజ్యం ప్రశాధి నః.

ప్ర. అ. మహాబాహో = ఓ మహాబాహూ, తే = నీకు, స్వాగతమ్ = స్వాగతము. అఖిలా = సమస్త మైన, ఇయం మహీ = ఈ భూమి, తవ = నీది. వయమ్ = మేము, ప్రేష్యాః = పరిచారకులము, భవాన్ = నీవు, భర్తా = ప్రభువు. నః = మాయొక్క, రాజ్యమ్ = ఈ రాజ్యమును, సాధు = చక్కగా, ప్రశాధి = పరిపాలించుము.

తా. ఓ ఆజానుబాహూ! నీకు స్వాగతము. ఈ భూమి అంతయు నీకు చెందినదే. మేము నీకు నౌకర్లము. నీవు రాజువు. ఈ మా రాజ్యమును పరిపాలింపుము. ౩౮

మూ. భక్ష్యం భోజ్యం చ పేయం చ లేహ్యం చేద ముపస్థితమ్,
శయనాని చ ముఖ్యాని వాజినాం ఖాదనం చ తే.

ప్ర. అ. భక్ష్యమ్ = పిండివంటలు మొదలైన భక్ష్యమూ, భోజ్యమ్ = తినదగిన అన్నము మొదలైనదీ, పేయమ్ = త్రాగదగిన పానకము మొదల

రైనవి, లేహ్యం చ = నాకదగిన పదార్థజాతమూ, ముఖ్యాని = శ్రేష్ఠమైన, శయనాని = శయనములూ, తే = నీయొక్క, వాజినామ్ = గుఱ్ఱములకు, ఖాదనం చ = ఆహారము, ఇదమ్ = ఇదిగో, ఉపస్థితమ్ = వచ్చి యున్నది.

తా. భక్ష్యములూ, భోజ్యములూ, పేయములూ, లేహ్యములూ, మంచి శయనములూ, నీ అశ్వములకొఱకై ఆహారమూ - ఇవిగో అన్నియు సిద్ధముగా నున్నవి. ౩౯

మూ. గుహమేవం బ్రువాణం తు రాఘవః ప్రత్యువాచ హ, 40
అర్చితాశ్చైవ హృష్టాశ్చ భవతా సర్వథా వయమ్,
పద్భ్యామభిగమాచ్చైవ స్నేహసందర్శనేన చ.

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, బ్రువాణమ్ = పలుకుచున్న, గుహమ్ = గుహునిగూర్చి, రాఘవః = రాముడు, ప్రత్యువాచ హ = తిరిగి పలికెను. వయమ్ = మేము, సర్వథా = అన్ని విధములా, భవతా = నీచేత, పద్భ్యామ్ = పాదములతో, అభిగమాచ్చైవ = ఎదురుగా వచ్చుటచేతను, స్నేహసందర్శనేన చ = స్నేహము చూపుటచేతను, అర్చితాశ్చైవ = పూజింపబడితిమి; హృష్టాశ్చ = సంతోషించితిమి.

తా. గుహుని మాటలు విని రాము డిట్లు పలికెను, "నీవు కాలినడకను మా కెదురుగా వచ్చుటచేతను, స్నేహమును ప్రదర్శించుట చేతను, మమ్ములను సర్వవిధములా పూజించితివి. అందుకు, చాలా సంతోషించుచున్నాము. 40, 41

మూ. భుజాభ్యాం సాధు పీనాభ్యాం పీడయన్ వాక్యమబ్రవీత్,
దిష్ట్యా త్వాం గుహ పశ్యామి అరోగం సహబాన్ధవైః. 42
అపి తే కుశలం రాష్ట్రే మిత్రేషు చ ధనేషు చ.

ప్ర. అ. పీనాభ్యామ్ = బలిసిన, భుజాభ్యామ్ = భుజములతో, సాధు = బాగుగా, పీడయన్ = పీడించుచు, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను. గుహ = గుహుడా! దిష్ట్యా = దైవానుగ్రహముచేత, సహబాన్ధవైః = బంధువులతో గూడ, అరోగమ్ = రోగములేని, త్వామ్ = నిన్ను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను. తే = నీయొక్క, రాష్ట్రే = రాష్ట్రమునందు, మిత్రేషు = మిత్రులందూ, ధనేషు చ = ధనములందూ, అపి కుశలమ్ = కుశలమే కదా!

తా. రాము డాతనిని దగ్గఱగా చేరి ఉన్న తన భుజములతో కౌగి లించుకొని ఇట్లు పలికెను: 'గుహా, నీ బంధువులతో, ఆరోగ్యముగా సుఖముగా నుండగా, నా భాగ్యవశముచేత చూడ గలుగుచున్నాను. నీ రాష్ట్రమునకు, నీ మిత్రులకు, ధనమునకు క్షేమమే కదా। 41,42

మూ. యత్త్విదం భవతా కించిత్ప్రీత్యా సముపకల్పితమ్,
సర్వం తదనుజానామి న హి వర్తే ప్రతిగ్రహే. 43

ప్ర. అ. భవతా = నీచేత, ప్రీత్యా = ప్రేమచేత, ఇదమ్ = ఈ, యత్కించిత్ = ఏదైతే, సముపకల్పితమ్ = ఏర్పరుపబడినదో, తత్ సర్వమ్ = దాని నంతను, అనుజానామి = అనుమతించుచున్నాను (నీకే ఇచ్చి వేయుచున్నాను). ప్రతిగ్రహే = ప్రతిగ్రహమునందు, న వర్తే హి = లేను కదా.

తా. నీవు ప్రేమపూర్వకముగా నాకై ఏర్పరచిన దాని నంతను నీకే ఇచ్చివేయుచున్నాను. నేను ఇపుడు ఎవ్వరైన ఇచ్చినదానిని తీసుకొను స్థితిలో లేను. 43

మూ. కుశచీరాజినధరం ఫలమూలాశినం చ మామ్,
విద్ధి ప్రణిహితం ధర్మే తాపసం వనగోచరమ్. 44

ప్ర. అ. మామ్ = నన్ను, కుశచీరాజినధరమ్ = కుశములను, నారచీరలను, కృష్ణాజినమును ధరించినవాడను, ఫలమూలాశినమ్ = పండ్లను, దుంపలను తినువాడను, ధర్మే = ధర్మమునందు, ప్రణిహితమ్ = దీక్ష వహించినవాడను, వనగోచరమ్ = వనమున సంచరించువాడను అయిన, తాపసమ్ = మునినిగా, విద్ధి = తెలుసుకొనుము.

తా. ఇపుడు నేను కుశచీరాజినములను ధరించి, ఫలమూలములు భక్షించుచు, వనములో నివసించుచు, ధర్మనిరతుడనైన మునిని అను విషయమును తెలుసుకొనుము. 44

మూ. అశ్వానాం ఖాదనేనాహ మర్థీ నాన్యేన కేనచిత్,
ఏతావతాత్ర భవతా భవిష్యామి సుపూజితః. 45

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అశ్వానామ్ = గుఱ్ఱములకు, ఆహారేణ = ఆహారము చేత, అర్థీ = యాచకుడను. అన్యేన = ఇతర మైన, కేన చిత్ = దేని చేతనూ, న = కాను. అత్ర = ఇచట, ఏతావతా = ఇంతమాత్రము చేతనే, భవతా = నీచేత, సుపూజితః = బాగుగా పూజింపబడినవాడను, భవితా = కాగలను.

తా. ఇప్పుడు నేను కోరునదెల్ల అశ్వములకు ఆహారము మాత్రమే. మరే దియు కోరను. నీవు ఇది ఇచ్చినచో నాకు బాగుగా పూజచేసినట్లే అగును. 45

మూ. ఏతే హి దయితా రాజ్ఞః పితుర్దశరథస్య మే,
ఏతైః సువిహితైరశ్వైర్భవిష్యామ్యహమర్చితః. 46

ప్ర. అ. ఏతే = ఇవి, మే పితుః = నా తండ్రి యైన, దశరథస్య రాజ్ఞః = దశరథమహారాజునకు, దయితాః = ఇష్ట మైనవి. సువిహితైః = బాగుగా ఉంచబడిన, ఏతైః అశ్వైః = ఈ అశ్వముల చేత, అహమ్ = నేను, అర్చితః = పూజింపబడినవాడను, భవిష్యామి = కాగలను.

తా. ఈ గుఱ్ఱములు మా తండ్రిగారైన దశరథమహారాజునకు ఇష్ట మైనవి. వీటిని బాగుగా చూచుకొన్నచో నన్ను పూజించినట్లే అగును. 46

మూ. అశ్వానాం ప్రతిపానం చ ఖాదనం చైవ సోఽన్వశాత్,
గుహస్తత్రైవ పురుషాంస్త్వరితం దీయతామితి. 47

ప్ర. అ. సః = ఆ, గుహః = గుహుడు, తత్రైవ = అక్కడనే ఉన్న, పురుషాన్ = పురుషులను, అశ్వానామ్ = గుఱ్ఱములకు, ప్రతిపానం చ = పాలు, నీరు మొదలైన పానీయము, ఖాదనం చైవ = ఆహారమూ, త్వరితమ్ = శీఘ్ర ముగా, దీయతామితి = ఇవ్వబడు గాక అని, అన్వశాత్ = శాసించెను.

తా. అప్పుడా గుహుడు "అశ్వములకు పానీయమును, ఆహారమును శీఘ్రముగా ఇండు" అని అక్కడనే ఉన్న పురుషులకు ఆజ్ఞాపించెను. 47

మూ. తతశ్చీరోత్తరాసఙ్గః సన్ధ్యామన్వాస్య పశ్చిమామ్,
జలమేవాదదే భోజ్యం లక్ష్మణేనాహృతం స్వయమ్. 48

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, చీరోత్తరాసఙ్గః = నారచీరయే ఉత్తరీయ ముగా, కలవాడై, పశ్చిమాం సన్ధ్యామ్ = పశ్చిమసంధ్యను, అన్వాస్య

= ఉపాసించి, లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత, స్వయమ్ = స్వయముగా, ఆహృతమ్ = తీసికొని రాఁబడిన, జలమేవ = జలమును మాత్రమే, భోజ్యమ్ = ఆహారముగా, అదదే = గ్రహించెను.

తా. పిదప రాముడు నారచీరము ఉత్తరీయముగా ధరించి, సాయంకాల సంధ్యను అర్చించి, స్వయముగ లక్ష్మణుడు తీసికొని వచ్చిన ఉదకమును మాత్రమే ఆహారముగా గ్రహించెను. 48

మూ. తస్య భూమౌ శయానస్య పాదౌ ప్రక్షాల్య లక్ష్మణః,
సభార్యస్య తతోఽభ్యేత్య తస్థౌ వృక్షముపాశ్రితః. 49

ప్ర. అ. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, భూమౌ = భూమిపై, శయానస్య = శయనించుచున్న, సభార్యస్య = భార్యతో కూడిన, తస్య = ఆ రామునియొక్క, పాదౌ = పాదములను, ప్రక్షాల్య = కడిగి, తతః = పిమ్మట, అభ్యేత్య = వచ్చి, వృక్షమ్ = వృక్షమును, ఉపాశ్రితః = ఆశ్రయించినవాడై, తస్థౌ = ఉండెను.

తా. భార్యాసమేతుడై, నేలపై పరుండిన ఆ రాముని పాదములు కడిగి, లక్ష్మణుడు వృక్షమువద్దకు వచ్చి నిలిచెను. 49

మూ. గుహోఽపి సహ సూతేన సౌమిత్రిమనుభాషయన్,
అన్వజాగ్రత్తతో రామమప్రమత్తో ధనుర్ధరః. 50

ప్ర. అ. గుహోఽపి = గుహుడును కూడ, సూతేన సహ = సుమంత్రునితో కూడ, సౌమిత్రిమ్ = లక్ష్మణుని, అనుభాషయన్ = మాటలాడించుచు, తతః = పిమ్మట, ధనుర్ధరః = ధనస్సు ధరించినవాడై, అప్రమత్తః = సావధానచిత్తుడై, రామమ్ = రాముని గూర్చి, అన్వజాగ్రత్ = మేల్కొనెను.

తా. గుహుడు కూడ ధనుర్ధారియై, లక్ష్మణసుమంత్రులతో మాటలాడుచు రాముని సంరక్షణము నిమిత్తము సావధానచిత్తుడై, మేల్కొని యుండెను.

మూ. తథా శయానస్య తతోఽస్య ధీమతో
యశస్వినో దాశరథేర్మహాత్మనః,
అదృష్టదుఃఖస్య సుఖోచితస్య సా
తదా వ్యతీయాయ చిరేణ శర్వరీ. 51

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
పఞ్చాశః సర్గః

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, అదృష్టదుఃఖస్య = చూడబడని దుఃఖము కలవాడూ, సుఖోచితస్య = సుఖమునకు అలవాటు పడినవాడూ, ధీమతః = బుద్ధిమంతుడూ, యశస్వినః = కీర్తి గలవాడూ, మహాత్మనః = మహాత్ముడూ, తదా = అప్పుడు, తథా = ఆ విధముగా, శయానస్య = శయనించుచున్నవాడూ అయిన, అస్య దాశరథేః = ఈ రామునకు, సా = ఆ, శర్వరీ = రాత్రి, చిరేణ = చిరకాలమునకు, వ్యతీయాయ = గడచినది.

తా. బుద్ధిమంతుడూ, యశశ్శాలీ, మహాత్ముడూ అయిన ఆ రాముడు ఎన్నడును దుఃఖములను అనుభవించి యుండలేదు. సుఖములకే అలవాటు పడి యుండెను. ఆ కోమల ఆ విధముగ నేలపై పండుకొని యున్న ఆ రామునకు రాత్రి చాల ఆలస్యముగా గడచిన ట్లుండెను. 51

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఏబదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకపఞ్చాశః సర్గః

[నిషాదరాజైన గుహుని సమక్షమున లక్ష్మణుడు విలపించుట.]

మూ. తం జాగ్రతమదమ్భేన భ్రాతురర్థాయ లక్ష్మణమ్,
గుహః సన్తాపసన్తప్తో రాఘవం వాక్యమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. గుహః = గుహుడు, భ్రాతుః = అన్నగారియొక్క, అర్థాయ = ప్రయోజనము కొరకు, జాగ్రతమ్ = మేల్కొని యున్న, రాఘవమ్ = రఘువంశమునందు పుట్టిన, తం లక్ష్మణమ్ = ఆ లక్ష్మణుని గూర్చి, అదమ్భేన = కపటము లేకుండగ, సన్తాపసన్తప్తః = దుఃఖముచేత పీడింపబడినవాడై, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. అన్నగారి రక్షణముకొరకై మేల్కొని యున్న లక్ష్మణునితో, గుహుడు దుఃఖపీడితుడై కపటము లేని వాక్యమును పలికెను. 1

మూ. ఇయం తాత సుఖా శయ్యా త్వదర్థముపకల్పితా,
ప్రత్యాశ్వసిహి సాధ్వస్యాం రాజపుత్ర యథాసుఖమ్. 2

ప్ర. అ. తాత = తండ్రీ, ఇయమ్ = ఈ, సుఖా = సుఖకరమైన, శయ్యా = శయ్య, త్వదర్థమ్ = నీ కొరకై, ఉపకల్పితా = ఏర్పరుపబడినది. రాజపుత్ర = రాజకుమారా! అస్యామ్ = దీనియందు, యథాసుఖమ్ = సుఖముగా, సాధు = చక్కగా, ప్రత్యాశ్వసిహి = ఊరడిల్లుము.

తా. నాయనా! సుఖకరమైన ఈ శయ్య నీ కొరకై ఏర్పరుపబడినది. ఓ రాజకుమారా! నీవు చక్కగా దీనిపై సుఖముగా విశ్రాంతి తీసుకొనుము. 2

మూ. ఉచితోఽయం జనస్సర్వః క్లేశానాం త్వం సుఖోచితః,
గుప్త్యర్థం జాగరిష్యామః కాకుత్స్థస్య వయం నిశామ్. 3

ప్ర. అ. సర్వః=సమస్తమైన, అయం జనః=ఈ జనము, క్లేశానామ్=కష్టములకు, ఉచితః=అలవాటు పడినది. త్వమ్=నీవు, సుఖోచితః=సుఖము నకు అలవాటు పడినవాడవు. తస్య=రాముని యొక్క, గుప్త్యర్థమ్=రక్షణము కొరకు, వయమ్=మేము, నిశామ్=రాత్రిని, జాగరిష్యామః=మేల్కొనె దము.

తా. మే మందరము శ్రమకు అలవాటుపడినవారము. నీవు సుఖమునకు అలవాటు పడినవాడవు. రాముని రక్షణకొరకై మేము రాత్రి యంతయు మేల్కొనెదము. 3

మూ. న హి రామాత్ప్రియతమో మమాస్తే భువి కశ్చన,
బ్రవీమ్యేతదహం సత్యం సత్యేనైవ చ తే శపే. 4

ప్ర. అ. మమ=నాకు, రామాత్=రామునికంటె, ప్రియతమః=మిక్కిలి ఇష్టుడైన, కశ్చన=ఎవ్వడును, భువి=ఈ భూమియందు, నాస్తి హి=లేడు. అహమ్=నేను, ఏతత్=దీనిని, సత్యమ్=సత్యముగా, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను. సత్యేనైవ=సత్యముచేతనే, తే=నీకు, శపే=ఒట్టు పెట్టుచున్నాను.

తా. నాకు ఈ లోకములో, రామునికంటె ఇష్టుడు మ రెవ్వడును లేడు. నేను సత్యముపై ఒట్టుపెట్టి నిజముగా చెప్పుచున్నాను. 4

మూ. అస్య ప్రసాదాదాశంసే లోకేఽస్మిన్ సుమహద్యశః,
ధర్మావాప్తిం చ విపులామర్థావాప్తిం చ కేవలమ్. 5

ప్ర. అ. అస్య=ఈ రాముని యొక్క, ప్రసాదాత్=అనుగ్రహమువలన, అస్మిన్ లోకే=ఈ లోకమునందు, సుమహత్=చాలా గొప్పదైన, యశః=కీర్తిని, ధర్మావాప్తిం చ=ధర్మప్రాప్తిని, విపులామ్=అధికమైన, అర్థావాప్తిం చ=అర్థప్రాప్తిని, కేవలమ్=కేవలము, ఆశంసే=కోరుచున్నాను.

తా. ఈ రాముని అనుగ్రహమున లోకములో గొప్ప కీర్తిని, అధిక ధర్మమును, అర్థమును పొందవలె నని మాత్రమే కోరుచున్నాను. 5

మూ. సోఽహం ప్రియసఖం రామం శయానం సహ సీతయా,
రక్షిష్యామి ధనుష్పాణిః సర్వైః జ్ఞాతిభి స్సహ. 6

ప్ర. అ. సః అహమ్=అట్టి నేను, జ్ఞాతిభిః సహ=బంధువులతో కూడిన వాడ నై, ధనుష్పాణిః=ధనుస్సు హస్తమందు కలవాడనై, సీతయా సహ=సీతతో కూడ, శయానమ్=నిద్రించుచున్న, ప్రియసఖం=ప్రియమిత్రు డైన, రామమ్=రాముని, సర్వతః=అందరినుండి, రక్షిష్యామి=రక్షించెదను.

తా. నేను, నా బంధువులు ధనస్సు ధరించి, నిద్రపోవుచున్న నా ప్రియ
మిత్రు డైన రాముని, సీతను కూడ, అందరినుండియు రక్షించెదము. 6

మూ. న హి మేఽవిదితం కించిద్వనేఽస్మిన్ చరతః సదా,
చతురఙ్గం హ్యపి బలం సుమహత్ప్రసహేమహి. 7

ప్ర. అ. సదా=ఎల్లప్పుడును, అస్మిన్ వనే=ఈ వనమునందు, చరతః=సంచరించుచున్న, మే=నాకు, అవిదితమ్=తెలియనిది, కించిత్=ఏదియు, న హి=లేదు కదా. సుమహత్=చాలా పెద్ద దైన, చతురఙ్గమ్=నాలుగు అంగములు గల, బలమ్ అపి=సేనను కూడ, ప్రసహేమహి=ఓర్వగలము.

తా. ఎల్లప్పుడు ఈ అరణ్యములో సంచరించుచున్న నాకు ఇక్కడ తెలియనిది ఏదీ లేదు. గొప్ప చతురంగబలము వచ్చినను మేము ఎదిరించగలము.

మూ. లక్ష్మణస్తం తదోవాచ రక్ష్యమాణా స్త్వయానఘ,
నాత్ర భీతా వయం సర్వే ధర్మమేవానుపశ్యతా. 8

ప్ర. అ. తదా=అప్పుడు, లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, తమ్=ఆ గుహుని గూర్చి, ఉవాచ=పలికెను. అనఘ=దోషములు లేనివాడా, ధర్మమేవ=ధర్మమునే, అనుపశ్యతా=చూచుచున్న, త్వయా=నీచేత, రక్ష్యమాణాః=రక్షింపబడుచున్న, వయం సర్వే=మే మందరము, అత్ర=ఇక్కడ, న భీతాః=భయపడినవారము కాము.

తా. అప్పుడు లక్ష్మణుడు గుహునితో ఇట్లనెను. "దోషములు లేని ఓ
గుహుడా! ధర్మమునందు మాత్రమే శ్రద్ధ గల నీవు రక్షించుచుండగా ఇక్కడ 9
మా కెట్టి భయము లేదు".

మూ. కథం దాశరథౌ భూమౌ శయానే సహ సీతయా,
శక్యా నిద్రా మయా లబ్ధుం జీవితం వా సుఖాని వా. 9

ప్ర. అ. దాశరథౌ=రాముడు, సీతయా సహ=సీతతో కూడ, భూమౌ= నేలపై, శయానే=శయనించి యుండగా, మయా=నాచేత, నిద్రా=నిద్ర గాని, జీవితం వా=జీవితము గాని, సుఖాని వా=సుఖములు గాని, లబ్ధుమ్=పొందుటకు, కథమ్=ఎట్లు. శక్యా=శక్య మైనది?

తా. సీతారాములు ఈ విధముగా నేలపై పరుండి యుండగా నాకు నిద్ర యెట్లు వచ్చును? జీవితము ఎట్లు నిలుచును? సుఖములు ఎట్లు కలుగును? 9

మూ. యో న దేవాసురైః సర్వైః శక్యః ప్రసహితుం యుధి,
తం పశ్య సుఖసంవిష్టం తృణేషు సహ సీతయా. 10

ప్ర. అ. యః=ఎవరు, యుధి=యుద్ధమునందు, సర్వైః=సమస్త మైన, దేవాసురైః=దేవతలచేత, అసురులచేత, ప్రసహితుమ్ = సహించుటకు, న శక్యః=శక్య మైన వాడు కాడో, సీతయా సహ=సీతతో కూడ, తృణేషు=తృణములందు, సుఖసంవిష్టమ్=సుఖముగా శయనించిన, తమ్=ఆ రాముని, పశ్య=చూడుము.

తా. సమస్త మైన దేవాసురులు కూడ యుద్ధమునందు ఎవ్వనిని ఎదిరింపలేరో, అట్టి రాముడు, సీతతో కూడ, తృణములపై ఎట్లు సుఖముగా పరుండి యున్నాడో చూడుము. 10

మూ. యో మన్త్రతపసా లబ్ధో వివిధైశ్చ పరిశ్రమైః,
ఏకో దశరథస్యైష పుత్రః సదృశలక్షణః, 11
అస్మిన్ ప్రవ్రాజితే రాజా న చిరం వర్తయిష్యతి,
విధవా మేదినీ నూనం క్షిప్రమేవ భవిష్యతి. 12

ప్ర. అ. యః = ఎవరు, దశరథస్య = దశరథునియొక్క, సదృశలక్షణః=సమాన మైన లక్షణములు కలవాడు, ఏకః=ముఖ్యుడు, లబ్ధః=లబ్ధుడైనాడో, మన్త్రతపసా=మంత్రములచేతను, తపస్సు చేతను, వివిధైః=అనేక మైన, పరిశ్రమైః=ప్రయాసములచేతను, లబ్ధః=పొందబడినాడో, పుత్రః=

కుమారః, అస్మిన్=అట్టి ఈ రాముడు, ప్రవ్రాజితే=ప్రవాసమునకు వెళ్ళగా, రాజా=రాజు, చిరమ్=చిరకాలము, న వర్తయిష్యతి=జీవించడు. నూనమ్=నిశ్చయముగా, మేదినీ=భూమి, క్షిప్రమేవ=శీఘ్రముగా, విధవా=భర్తలేనిది, భవిష్యతి=కాగలదు.

తా. ఈ రాముడు, దశరథునకు తగిన ఉత్తమమైన పుత్రుడు. కుమారులలో ప్రధానుడు. మంత్రముల చేతను, తపస్సు చేతను, అనేక విధము లైన పరిశ్రమల చేతను, లభించినవాడు. అట్టి ఈ రాముడు, అరణ్యమునకు వెళ్ళిపోయిన పిమ్మట, రాజు చిరకాలము జీవించడు. కొద్ది కాలములో ఈ భూమి భర్త లేనిది అయిపోవును. తప్పదు. 11, 12

మూ. వినద్య సుమహానాదం శ్రమేణోపరతాః స్త్రియః,
నిర్ఘోషోపరతం తాత మన్యే రాజనివేశనమ్. 13

ప్ర. అ. స్త్రియః=స్త్రీలు, సుమహానాదమ్=మిక్కిలి పెద్ద ధ్వని కలుగునట్లుగా, వినద్య=అరచి, శ్రమేణ=శ్రమచేత, ఉపరతాః=ఊరకొనియుందురు. అతః=ఆ కారణమువలన, రాజనివేశనమ్=రాజగృహమును, నిర్ఘోషోపరతమ్=ధ్వనినుండి విరమించిన దానినిగా, మన్యే=తలంచెదను.

తా. స్త్రీ లందరును, బిగ్గరగా అరచి, శ్రమ చెంది, ఈ సరికి ఊరకొనియుందురు. అందుచే రాజగృహమునందు ధ్వను లన్నియు అణగియుండు నని అనుకొనుచున్నాను. 13

మూ. కౌసల్యా చైవ రాజా చ తథైవ జననీ మమ,
నాశంసే యది జీవన్తి సర్వే తే శర్వరీమిమామ్. 14

ప్ర. అ. కౌసల్యా చైవ=కౌసల్యయు, రాజా చ=రాజు, తథైవ=మరియు, మమ జననీ=నా తల్లియు, తే సర్వే=వారందరు, ఇమామ్=ఈ, శర్వరీమ్=రాత్రిని, యది జీవన్తి=జీవించెదరు అని, నాశంసే=ఎదురు చూడను.

తా. కౌసల్య, రాజు, మా తల్లి-వీ రందరు, ఈ రాత్రి జీవించి యుండెదరని నేను భావింపను. 14

మూ. జీవేదపి హి మే మాతా శత్రుఘ్నస్యాన్వవేక్షయా,
తద్దుఃఖం యత్తు కౌసల్యా వీరసూర్వినశిష్యతి. 15

ప్ర. అ. శత్రుఘ్నస్య = శత్రుఘ్నుని యొక్క, అన్వవేక్షయా = ఎదురు చూచుటచేత, మే మాతా = నా తల్లి, జీవేదపి హి = జీవించునేమో. వీరసూః = వీరుని కన్న, కౌసల్యా = కౌసల్య, యత్ వినశిష్యతి = మరణించునని ఏది కలదో, తత్ = అదియే, దుఃఖమ్ = దుఃఖము.

భా. నా తల్లి శత్రుఘ్నునికొరకై, ఎదురుచూచుచు జీవించిన జీవించునేమో కాని వీరుడైన పుత్రుని కన్న కౌసల్య మరణించును అనునదే నాకు దుఃఖమును కల్గించుచున్నది. 15

మూ. అనురక్తజనాకీర్ణా సుఖా లోకప్రియావహా,
రాజవ్యసనసంసృష్టా సా పురీ వినశిష్యతి. 16

ప్ర. అ. అనురక్తజనాకీర్ణా = అనురాగవంతులైన జనులతో వ్యాప్తమైనది, సుఖా = సౌఖ్యమును కల్గించునది, లోకప్రియావహా = లోకమునకు ప్రియమును కల్గించునది, అయిన, సా పురీ = ఆ అయోధ్యాపట్టణము, రాజవ్యసనసంసృష్టా = రాజమరణమువలన కలిగిన దుఃఖముతో కూడినదై, వినశిష్యతి = నశించగలదు.

భా. అనురాగవంతులైన జనులతో నిండినది, సుఖకరమైనది, లోకమునకు ప్రియము అయిన ఆ అయోధ్యానగరము, ఇపుడు రాజవ్యసనముచే నశించిపోవును. 16

మూ. కథం పుత్రం మహాత్మానం జ్యేష్ఠం ప్రియమపశ్యతః,
శరీరం ధారయిష్యన్తి ప్రాణా రాజ్ఞో మహాత్మనః. 17

ప్ర. అ. మహాత్మానమ్ = మహాత్ముడు, జ్యేష్ఠమ్ = అందరికంటె పెద్దవాడు, ప్రియమ్ = ప్రియుడు, అయిన, పుత్రమ్ = కుమారుని, అపశ్యతః = చూడని, మహాత్మనః = మహాత్ముడైన, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, ప్రాణాః = ప్రాణములు, శరీరమ్ = శరీరమును, కథమ్ = ఎట్లు, ధారయిష్యన్తి

తా. మహాత్ముడు, ప్రియుడు అయిన, శ్వశురుడు కనబడక, దూరముగా పోయిన ఆ మహాత్ముడైన రాజు ప్రాణములు శరీరములో ఎట్లు నిలచును? 17

మూ. వినష్టే నృపతౌ పశ్చాత్కౌసల్యా వినశిష్యతి,
అనన్తరం చ మాతాఽపి మమ నాశముపైష్యతి. 18

ప్ర. అ. నృపతౌ = రాజు, వినష్టే = మరణించినవా డగుచుండగా, పశ్చాత్ = పిమ్మట, కౌసల్యా = కౌసల్య, వినశిష్యతి = మరణించగలదు. అనన్తరం చ = పిమ్మట, మమ మాతాఽపి = నా తల్లి కూడ, నాశమ్ = నాశనమును, ఉపైష్యతి = పొందగలదు.

తా. రాజు మరణించిన పిమ్మట కౌసల్య మరణించును. పిదప నా తల్లి కూడ, మరణించును. 18

మూ. అతిక్రాన్తమతిక్రాన్త మనవాప్య మనోరథమ్,
రాజ్యే రామమనిక్షిప్య పితా మే వినశిష్యతి. 19

ప్ర. అ. మే పితా = నా తండ్రి, అతిక్రాన్తమతిక్రాన్తమ్ = గడచుచు గడచుచు పోయిన, మనోరథమ్ = మనోరథమును, అనవాప్య = పొందక, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, రామమ్ = రాముని, అనిక్షిప్య = ఉంచజాలక, వినశిష్యతి = నశించగలడు.

తా. ఎంతెంత కాలమునుండియో అనుకొనుచు అనుకొనుచు ఉన్న మనోరథము తీరక, రాముని, రాజ్యాభిషిక్తుని చేయజాలక నా తండ్రి మరణించును.

మూ. సిద్ధార్థాః పితరం వృత్తం తస్మిన్కాలే హ్యుపస్థితే,
ప్రేతకార్యేషు సర్వేషు సంస్కరిష్యన్తి భూమిపమ్. 20

ప్ర. అ. తస్మిన్ = ఆ, కాలే = కాలము, ఉపస్థితే = వచ్చి పడగుచుండగా, సిద్ధార్థాః = కృతార్థులైనవారు, వృత్తమ్ = మరణించిన, పితరమ్ = తండ్రియైన, భూమిపమ్ = రాజును, సర్వేషు = సమస్తమైన, ప్రేతకార్యేషు = ప్రేత కార్యములందు, సంస్కరిష్యన్తి = సంస్కరించగలరు.

తా. శోకము వల్ల మరణించిన నా తండ్రి యైన రాజునకు భరతాదులు ప్రేతకార్యము లన్నియు చేసి నమస్కరించి కృతార్థులు కాగలరు. 20

మూ. రమ్యచత్వరసంస్థానాం సువిభక్తమహాపథామ్,
హర్మ్యప్రాసాదసంపన్నామ్ గణికావరశోభితామ్. 21
రథాశ్వగజసంబాధామ్ తూర్యనాదవినాదితామ్,
సర్వకల్యాణసంపూర్ణామ్ హృష్టపుష్టజనాకులామ్. 22
ఆరామోద్యానసంపన్నాం సమాజోత్సవశాలినీమ్
సుఖితా విచరిష్యన్తి రాజధానీం పితుర్మమ. 23

ప్ర. అ. రమ్యచత్వరసంస్థానామ్ = రమ్య మైన ముంగిళ్ల ఏర్పాటు కలది, సువిభక్తమహాపథామ్ = చక్కగా విభజింపబడిన విశాల మైన మార్గములు కలది, హర్మ్యప్రాసాదసంపన్నామ్ = ధనికుల గృహములతోను, రాజప్రాసాదములతోను కూడినది, గణికావరశోభితామ్ = శ్రేష్ఠ మైన వేశ్యలచే ప్రకాశింప చేయబడినది, రథాశ్వగజసంబాధామ్ = రథములతోను, అశ్వములతోను, గజములతోను ఇరుకుగా ఉన్నది, తూర్యనాదవినాదితామ్ = వాద్యధ్వనులచే ధ్వనింప చేయబడినది, సర్వకల్యాణసంపూర్ణామ్ = సమస్త మైన మంగళములతో నిండినది, హృష్టపుష్టజనాకులామ్ = సంతోషించి, బలిసి ఉన్న జనులతో నిండి ఉన్నది, ఆరామోద్యానసంపన్నామ్ = జనులు విహరించు ఆరామములతోను, రాజులు విహరించు ఉద్యానములతోను కూడినది, సమాజోత్సవశాలినీమ్ = జన సమాజములచే చేయబడు ఉత్సవములతో ప్రకాశించునది, అయిన, మమ పితుః = నా తండ్రియొక్క, రాజధానీమ్ = రాజధానిని, సుఖితాః = సుఖము కలవారు, విచరిష్యన్తి = సంచరించెదరు.

తా. నా తండ్రి రాజధాని యైన అయోధ్యలోని ముంగిళ్ళు అందముగా ఏర్పడి ఉండును. విశాల మైన మార్గములు, చక్కగా విభజింపబడి ఉండును. ఎన్నియో ధనికుల మేడలు, రాజులు నివసించు ప్రాసాదములు, దానిని అలంకరించును. అది శ్రేష్ఠమైన వేశ్యలతో ప్రకాశించుచుండును. రథములతోను, అశ్వములతోను, గజములతోను, ఇరుకుగా నుండి, సమస్తకల్యాణములతో నిండిన ఆ పట్టణము నందు, వాద్య ఘోషములు ధ్వనించుచుండును. జనులందరు సంతుష్టులై, ఆరోగ్యవంతులై ఉందురు. జనులు విహరించు ఆరామములు

లాలు విహరించు ఉద్యానములు అచ్చటచ్చట ఉండును. జనులు సమూహములుగా చేరి అనేకవిధము లైన ఉత్సవములు చేసుకొనుచుందురు. అట్టి ఈ నగరములో సుఖముగా కొందరు భాగ్యవంతులు సంచరించుచుందురు. 21, 23

మూ. అపి జీవేద్దశరథో వనవాసాత్పునర్వయమ్,
ప్రత్యాగమ్య మహాత్మానమపి పశ్యేమ సువ్రతమ్. 24

ప్ర. అ. దశరథః = దశరథుడు, అపి జీవేత్ = జీవించి యుండునా? వయమ్ = మేము, వనవాసాత్ = వనవాసమునుండి, ప్రత్యాగమ్య = తిరిగి వచ్చి, సువ్రతమ్ = ఉత్తమ మైన వ్రతములు గల, మహాత్మానమ్ = మహాత్ము డైన ఆ దశరథుని, పునః = మరల, అపి పశ్యేమ = చూడగల్గుదుమా.

తా. దశరథుడు జీవించునా? మేము వనవాసమునుండి తిరిగి వచ్చి ఉత్తము డైన వ్రతములను పాలించు, ఆ మహాత్ముని మరల చూడగల్గెదమా. 24

మూ. అపి సత్యప్రతిజ్ఞేన సార్ధం కుశలినా వయమ్,
నివృత్తవనవాసేఽస్మి న్నయోధ్యాం ప్రవిశేమహి. 25

ప్ర. అ. అస్మిన్ = ఈ రాముడు, నివృత్తవనవాసే = పూర్తి యైన వనవాసము కలవా డగుచుండగా, కుశలినా = క్షేమముగా నున్న, సత్యప్రతిజ్ఞేన సార్ధం = సత్య మైన ప్రతిజ్ఞ గల ఆ దశరథునితో గూడ, వయమ్ = మేము, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, అపి ప్రవిశేమహి = ప్రవేశించెదమా.

తా. రాముడు వనవాసము పూర్తి చేసుకొనిన పిమ్మట, మే మందరము, క్షేమవంతు లై, తన ప్రతిజ్ఞను సత్యము చేసుకొనిన దశరథునితో, అయోధ్యలో ప్రవేశింపగలమా? 26

మూ. పరిదేవయమానస్య దుఃఖార్తస్య మహాత్మనః,
తిష్ఠతో రాజపుత్రస్య శర్వరీ సాఽత్యవర్తత. 26

ప్ర. అ. మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, దుఃఖార్తస్య = దుఃఖముచే పీడింపబడిన, రాజపుత్రస్య = లక్ష్మణుడు, పరిదేవయమానస్య = ఈ విధముగా దుఃఖాలాపములు చేయుచు, తిష్ఠతః = నిలిచియుండగానే, సా శర్వరీ = ఆ రాత్రి, అత్యవర్తత = గడచిపోయెను.

తా. మహాత్ముడైన ఆ లక్ష్మణుడు, దుఃఖార్తుడై, ఈ విధముగా దీనా
లాపములు చేయుచు, నిలబడి యుండగానే రాత్రి గడచి పోయినది. 26

మూ. తథా హి సత్యం బ్రువతి ప్రజాహితే
నరేంద్రపుత్రే గురుసౌహృదాద్గుహః,
ముమోచ బాష్పం వ్యసనాభిపీడితో
జ్వరాతురో నాగ ఇవ వ్యథాతురః. 27

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకపంచాశః సర్గః.

ప్ర. అ. ప్రజాహితే = ప్రజలకు హితుడైన, నరేంద్రపుత్రే = రాకుమారుడైన లక్ష్మణుడు, గురుసౌహృదాత్ = పెద్దలయందు ప్రేమవలన, తథా = ఈ విధముగా, సత్యమ్ = సత్యమును, బ్రువతి = పలుకుచుండగా, గుహః = గుహుడు, వ్యథాతురః = మనోవ్యథతో వ్యాకులుడై, వ్యసనాభిపీడితః = దుఃఖముచే పీడింపబడినవాడై, జ్వరాతురః = జ్వరముచే బాధపడుచున్న, నాగః ఇవ = ఏనుగువలె, బాష్పమ్ = కన్నీటిని, ముమోచ = విడచెను.

తా. ప్రజలకు హితుడైన లక్ష్మణుడు, పెద్దలయందు ప్రేమతో పలికిన, సత్యమైన ఆ మాటలు విని, గుహుడు, దుఃఖముచే పీడితుడై, మనోవ్యథతో బాధపడుచు జ్వరముతో బాధపడుచున్న ఏనుగ వలె కన్నీటిని విడిచెను. 27

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఏబదియొకటవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ద్విపఞ్చాశః సర్గః

[రాముని ఆజ్ఞచే గుహుడు నావను తెప్పించుట, రాముడు సుమంత్రుని ఓదార్చి అయోధ్యకు పోవ ననుమతించుట, తల్లిదండ్రులు మున్నగువారికై రాముడు సందేశమును వినిపించుట, సుమంత్రుడు తాను వనమునకే వత్తునని పట్టుబట్టగా రాముడు అతనిని యుక్తితో మరలిపోవుట కొడంబఱచుట,- తిరిగి ముగ్గురును నావలో కూర్చుండుట, సీత గంగను ప్రార్థించుట, రామాదులు నావచే గంగను దాటి వత్స దేశము చేరుట. సాయంకాల మొక చెట్టు క్రింద నిలుచుటకై పోవుట.]

మూ. ప్రభాతాయాం తు శర్వర్యాం పృథువక్షా మహాయశాః,
ఉవాచ రామః సౌమిత్రిం లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్. 1

ప్ర. అ. శర్వర్యామ్ = రాత్రి, ప్రభాతాయాం తు = తెల్లవారిన దగుచుండగా, పృథువక్షాః = విశాల మైన వక్షస్థలము కలవాడు, మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి గలవాడు అయిన, రామః = రాముడు, శుభలక్షణమ్ = శుభ మైన లక్షణములు గల, సౌమిత్రిమ్ = సుమిత్రాకుమారు డైన, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. రాత్రి తెల్లవారిన పిమ్మట, విశాల మైన వక్షస్థలము కలవాడు, మహాయశస్వి యైన రాముడు, ఉత్తమలక్షణములు గల ఆ లక్ష్మణునితో ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. భాస్కరోదయకాలోఽయం గతా భగవతీ నిశా,
అసౌ సుకృష్ణో విహగః కోకిలస్తాత కూజతి. 2

ప్ర. అ. తాత = ఓ తండ్రీ, అయమ్ = ఇది, భాస్కరోదయకాలః = సూర్యోదయసమయము. భగవతీ = పూజ్యురా లైన, నిశా = రాత్రి, గతా =

గడిచినది, సుకృష్ణః = చాలా నల్లని, విహగః = పక్షి యైన, అసౌ కోకిలః = ఈ కోకిల, కూజతి = కూయుచున్నది.

తా. నాయనా! పూజ్యురాలైన రాత్రి గడచినది. సూర్యోదయసమయము ఆసన్నమైనది. చాలా నల్లని పక్షి యైన ఈ కోకిల కూయుచున్నది. 2

మూ. బర్హిణానాం చ నిర్ఘోషః శ్రూయతే నదతాం వనే,
తరామ జాహ్నవీం సౌమ్య శీఘ్రగాం సాగరంగమామ్. 3

ప్ర. అ. వనే = వనమునందు, నదతామ్ = ధ్వని చేయుచున్న, బర్హిణానామ్ = నెమళ్ళ యొక్క, నిర్ఘోషః = ధ్వని, శ్రూయతే = వినబడుచున్నది. సౌమ్య = ఓ సౌమ్యుడా, శీఘ్రగామ్ = శీఘ్రముగా ప్రవహించునది, సాగరంగమామ్ = సముద్రమును చేరునది అయిన, జాహ్నవీమ్ = గంగానదిని, తరామ = దాటెదము.

తా. వనములో నెమళ్ళు కూయుచున్న ధ్వని కూడ వినబడుచున్నది. ఓ సౌమ్యుడా! శీఘ్రముగా ప్రవహించునది, సాగరమును చేరునది యైన గంగానదిని దాటెదము. 3

మూ. విజ్ఞాయ రామస్య వచః సౌమిత్రిర్మిత్రనన్దనః,
గుహమామన్త్ర్య సూతం చ సోఽతిష్ఠద్భ్రాతురగ్రతః. 4

ప్ర. అ. మిత్రనన్దనః = మిత్రులకు ఆనందకరుడైన, సః సౌమిత్రిః = ఆ లక్ష్మణుడు, రామస్య = రాముని యొక్క, వచః = వాక్యమును, విజ్ఞాయ = తెలుసుకొని, గుహమ్ = గుహుని, సూతం చ = సుమంత్రుని, ఆమన్త్ర్య = పిలిచి, భ్రాతుః = సోదరుని యొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, అతిష్ఠత్ = నిలబడెను.

తా. మిత్రులకు ఆనందము కలిగించు ఆ లక్ష్మణుడు, రాముని మాట విని, గుహుని, సుమంత్రుని పిలిచి, వారికి ఆ విషయము చెప్పి రాముని ఎదుట నిలచెను. 4

మూ. స తు రామస్య వచనం నిశమ్య ప్రతిగృహ్య చ,
స్థపతిస్తూర్ణమాహూయ సచివానిదమబ్రవీత్. 5

ప్ర. అ. సః స్థపతిః = ఆ గుహుడు, రామస్య = రామునియొక్క, వచనమ్ = వచనమును, నిశమ్య = విని, ప్రతిగృహ్య చ = స్వీకరించి, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, సచివాన్ = మంత్రులను, ఆహూయ = పిలచి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. గుహుడు రాముని మాట విని, దాని ప్రకారము, వెంటనే తన మంత్రులను పిలచి, ఇట్లు చెప్పెను. 5

మూ. అస్య వాహనసంయుక్తాం కర్ణగ్రాహవతీం శుభామ్,
సుప్రతారాం దృఢాం తీర్థే శీఘ్రం నావముపాహర. 6

ప్ర. అ. వాహనసంయుక్తామ్ = నడిపేవారితో కూడినది, కర్ణగ్రాహవతీమ్ = చుక్కాని పట్టువాడు కలది, శుభామ్ = అందమైనది, సుప్రతారామ్ = అనాయాసముగా దాటించునది, దృఢామ్ = దృఢము అయిన, నావమ్ = నావను, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, అస్య = ఈ రాముని నిమిత్తమై, తీర్థే = రేవులోనికి, ఉపాహర = తీసుకొని రమ్ము.

తా. సులభముగా దాటుటకు వీలైనది, దృఢమైనది, సమర్థులైన నడుపువారూ, చుక్కాని పట్టువారూ ఉన్నది, అయిన అందమైన నావను రాముని కొరకు శీఘ్రముగా రేవులోనికి తీసుకొని రమ్ము. 6

మూ. తం నిశమ్య సమాదేశం గుహామాత్యగణో మహాన్,
ఉపోహ్య రుచిరాం నావం గుహాయ ప్రత్యవేదయత్. 7

ప్ర. అ. మహాన్ = పెద్దదైన, గుహామాత్యగణః = గుహుని అమాత్య సముదాయము, తమ్ = ఆ, సమాదేశమ్ = ఆజ్ఞను, నిశమ్య = విని, రుచిరామ్ = అందమైన, నావమ్ = నావను, ఉపోహ్య = తెచ్చి, గుహాయ = గుహునకు, ప్రత్యవేదయత్ = తెలిపెను.

తా. గుహుని అమాత్యులు, అతని ఆజ్ఞ విని, ఒక అందమైన నావను తీసుకొని వచ్చి, ఆ విషయమును గుహునకు తెలిపిరి. 7.

మూ. తతః సప్రాఞ్జలిర్భూత్వా గుహో రాఘవమబ్రవీత్,
ఉపస్థితేయం నౌర్దేవ భూయః కిం కరవాణి తే. 8

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, సః గుహః = ఆ గుహుడు, ప్రాఞ్జలిః = కట్టిన దోసిలి కలవాడు, భూత్వా = అయి, రాఘవమ్ = రాముని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను. దేవః = ఓ రాజా! ఇయమ్ = ఈ, నౌః = నావ, ఉపస్థితా = వచ్చినది; తే = నీకు, భూయః = మరల, కిమ్ = ఏమి, కరవాణి = చేయుదును.

తా. అపుడు గుహుడు చేతులు మోడ్చి నమస్కరించుచు, రామునితో ఇట్లనెను— 'ఓ ప్రభూ! ఇదిగో నావ వచ్చినది. ఇంక నీ కేమి చేయుదును!" 8

మూ. తవామరసుతప్రఖ్య తర్తుం సాగరగాం నదీమ్,
నౌరియం పురుషవ్యాఘ్ర! తాం త్వమారోహ సువ్రత! 9

ప్ర. అ. పురుషవ్యాఘ్ర = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడా! అమరసుతప్రఖ్య = దేవతాపుత్రులతో సమానుడ వైన ఓ రామా! సాగరగామ్ = సాగరములోనికి ప్రవహించుచున్న, నదీమ్ = నదిని, తర్తుమ్ = దాటుటకు, తవ = నీకు, ఇయమ్ = ఈ, నౌః = నావ వచ్చినది. సువ్రత = మంచి నియమము కలవాడా! త్వమ్ = నీవు, తామ్ = దానిని, ఆరోహ = ఎక్కుము.

తా. దేవతాపుత్రులతో సమానుడవు, పురుషశ్రేష్ఠుడవు అయిన ఓ రామా! సముద్రములోనికి ప్రవహించు, ఈ గంగానది దాటుటకై, నీకు నావ సిద్ధముగా ఉన్నది. ఉత్తమమైన వ్రతములు గల ఓ రామా! నీవు ఈ నావ నెక్కుము. 9

మూ. అథోవాచ మహాతేజా రామో గుహమిదం వచః,
కృతకామోఽస్మి భవతా శీఘ్రమారోప్యతామితి. 10

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల, రామః = రాముడు, గుహమ్ = గుహుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ, వచః = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను. భవతా = నీచేత, కృతకామః = చేయబడిన ఇష్టమైన కార్యము కలవాడను, అస్మి = అయితిని. శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆరోప్యతామ్ = ఎక్కించబడుదుగాక.

తా. అపుడు మహాతేజశ్శాలి యైన రాముడు గుహునితో "నేను కోరిన విధముగా చేసితివి. మమ్ములను నావ ఎక్కించుము" అని పలికెను. 10

మూ. తతః కలాపాన్ సంనహ్య ఖడ్గౌ బద్ధ్వా చ ధన్వినౌ,
జగ్మతుర్యేన తౌ గంగాం సీతయా సహ రాఘవౌ. 11

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, తౌ రాఘవౌ=ఆ రామలక్ష్మణులు, సీతయా సహ=సీతతో కూడ, కలాపాన్=అంబులపొదులను, సంనహ్య=కట్టుకొని, ఖడ్గౌ చ=ఖడ్గములను కూడ, బద్ధ్వా=కట్టుకొని, ధన్వినౌ=ధనుర్ధరులై, యేన=ఏ మార్గము చేత, గఙ్గామ్=గంగను గూర్చి వెళ్ళవలెనో ఆ మార్గముచే, జగ్మతుః=వెళ్ళిరి.

తా. పిమ్మట ఆ రామలక్ష్మణులు, అంబుల పొదులను, ఖడ్గములను కట్టుకొని, ధనుర్ధారులై, సీతతో కూడ గంగ వైపు వెళ్ళిరి. 11

మూ. రామమేవ తు ధర్మజ్ఞముపగమ్య వినీతవత్,
కిమహం కరవాణీతి సూతః ప్రాఞ్జలి రబ్రవీత్. 12

ప్ర. అ. సూతః=సుమంత్రుడు, ప్రాఞ్జలిః=కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, వినీతవత్=సవినయముగా, ధర్మజ్ఞమ్=ధర్మజ్ఞుడైన, రామమేవ తు=రామునే, ఉపగమ్య=సమీపించి, అహమ్=నేను, కిమ్=ఏమి, కరవాణి=చేయుదును, ఇతి=అని, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. సుమంత్రుడు చేతులు మోడ్చి సవినయముగా ధర్మవేత్తయైన రాముని వద్దకు వెళ్ళి, 'ఇపుడు నే నేమి చేయవలెను' అని అడిగెను. 12

మూ. తతోఽబ్రవీద్దాశరథిః సుమన్త్రం
స్పృశన్ కరేణోత్తమదక్షిణేన,
సుమన్త్ర శీఘ్రం పునరేవ యాహి
రాజ్ఞః సకాశే భవ చాప్రమత్తః. 13

ప్ర. అ. తతః=అటు పిమ్మట, దాశరథిః=రాముడు, సుమన్త్రమ్=సుమంత్రుని, ఉత్తమదక్షిణేన=ఉత్తమమూ, కుడిదీ అయిన, కరేణ=కరముతో, స్పృశన్=స్పృశించుచు, అబ్రవీత్=పలికెను. సుమన్త్ర=ఓ సుమంత్రా! పునరేవ=మరల, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, యాహి=వెళ్ళుము. రాజ్ఞః=రాజాయొక్క, సకాశే=సమీపమున, అప్రమత్తః చ=ఏమరుపాటు లేనివాడవై, భవ=ఉండుము.

తా. ఆ మాట విని రాముడు సుమంత్రుని ఉత్తమమైన కుడిచేతితో స్పృశించుచు, ఇట్లు పలికెను. "ఓ సుమంత్రా! అయోధ్యకు తిరిగి వెళ్ళి రాజు విషయమున ఏమరిపాటు లేక ఆయనను చూచుకొనుచుండుము". 13

మూ. నివర్తస్వేత్యువాచైవ హ్యేతావద్ధి కృతం మమ,
రథం విహాయ పద్భ్యాం తు గమిష్యామి మహావనమ్.

ప్ర. అ. మమ=నాకు, ఏతావత్=ఇంత సాహాయ్యము, కృతం హి=చేయబడినది కదా. నివర్తస్వ=నీవు మరలి వెళ్ళుము. రథమ్=రథమును, విహాయ=విడచి, పద్భ్యామ్=పాదములతోనే, మహావనమ్ =మహావనమును గూర్చి, గమిష్యామి=వెళ్ళగలను. ఇతి=ఇట్లు, ఉవాచ=పలికెను.

తా. "నా కింత సాహాయ్యము చేసినావు కదా! ఇంక రథమును విడచి కాలినడకచే అరణ్యమునకు వెళ్ళెదను. నీవు మరలి వెళ్ళుము" అని పలికెను. 14

మూ. ఆత్మానం త్వభ్యనుజ్ఞాతమవేక్ష్యార్తః స సారథిః,
సుమన్త్రః పురుషవ్యాఘ్రమైక్ష్వాకమిదమబ్రవీత్. 15

ప్ర. అ. సారథిః=సారథి యైన, సః సుమన్త్రః=ఆ సుమంత్రుడు, ఆత్మానమ్=తనను, అభ్యనుజ్ఞాతమ్=అనుజ్ఞ ఇవ్వబడినవానినిగా, అవేక్ష్య=చూచి, ఆర్తః=దుఃఖితుడై, పురుషవ్యాఘ్రమ్=పురుషశ్రేష్ఠుడైన, ఐక్ష్వాకమ్=రాముని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. వెనుకకు మరలి పోవుటకై రాముడు తనకు అనుజ్ఞ ఇచ్చినట్లు తెలిసికొని సుమంత్రుడు, పురుషశ్రేష్ఠుడైన ఆ రామునితో ఇట్లనెను. 15

మూ. నాతిక్రాన్తమిదం లోకే పురుషేణేహ కేన చిత్,
తవ సభ్రాతృభార్యస్య వాసః ప్రాకృతవద్వనే. 16

ప్ర. అ. సభ్రాతృభార్యస్య=సోదరునితోను, భార్యతోను కూడిన, తవ=నీకు, ప్రాకృతవత్=సామాన్యజనునికి వలె, వనే=వనమునందు, వాసః=నివాసము వచ్చినది. ఇదమ్=ఇది, ఇహ లోకే = ఈ లోకమునందు, కేన చిత్ పురుషేణ=ఏ పురుషునిచేతను కూడ, నాతిక్రాన్తమ్=అతిక్రమింపబడలేదు.

తా. నీవు సోదరునితోను భార్యతోను కలిసి సామాన్యజనుడు వలె అర ణ్యములో నివసించుచున్నావు. దీనిని ఈ లోకములో ఏ ఒక్కరును అతిక్ర మించజాలరు. అనగా ఇట్టి పని ఏ ఒక్కరును చేయజాలరు. 16

మూ. న మన్యే బ్రహ్మచర్యేఽస్తి స్వధీతే వా ఫలోదయః,
మార్దవార్జవయోర్వాపి త్వాం చేద్వ్యసనమాగతమ్. 17

ప్ర. అ. త్వామ్=నిన్ను, వ్యసనమ్=దుఃఖము, ఆగతం చేత్=పొంది నట్లైతే, బ్రహ్మచర్యే=బ్రహ్మచర్యమునందు కాని, స్వధీతే వా=చక్కగా వేదా ధ్యయనము చేయుటయందు గాని, మార్దవార్జవయోర్వాపి=మృదుత్వమునందు కాని, ఋజుత్వమునందు కాని, ఫలోదయః=ఫలలాభము, నాస్తి=లేదు అని, మన్యే=తలచుచున్నాను.

తా. నీకే ఇట్టి కష్టము వచ్చుట చూడగా బ్రహ్మచర్యానికి గాని, వేదా ధ్యయనమునకు గాని, మృదుత్వమునకు గాని, ఋజుత్వమునకు గాని, ఫలమే లేదని తోచుచున్నది. 17

మూ. సహ రాఘవ వైదేహ్యా భ్రాత్రా చైవ వనే వసన్,
త్వం గతిం ప్రాప్స్యసే వీర! త్రీన్ లోకాంస్తు జయన్నివ.

ప్ర. అ. వీర=వీరుడ వైన, రాఘవ=ఓ రామా, త్వమ్=నీవు, వైదేహ్యా సహ=సీతతోను, భ్రాత్రా చైవ=సోదరునితోను, వనే=వనమునందు, వసన్= నివసించుచు, త్రీన్=మూడు, లోకాన్=లోకములను, జయన్నివ=జయించు చున్నవాడవు వలె, గతిమ్=సద్గతిని, ప్రాప్స్యసే=పొందగలవు.

తా. వీరుడ వైన ఓ రామా! సీతతోను, సోదరునితోను, వనములో నివ సించుచు, నీవు మూడు లోకములను జయించి నట్లు సద్గతిని పొందగలవు. 18

మూ. వయం ఖలు హతా రామ! యే త్వయాప్యుపవఞ్చితాః,
కైకేయ్యా వశమేష్యామః పాపాయా దుఃఖభాగినః. 19

ప్ర. అ. రామ=ఓ రామా! వయమ్=మేము, హతాః ఖలు=కొట్టబడిన వారముకదా! యే=ఏ మేము, త్వయాపి=నీచేత కూడ, ఉపవఞ్చితాః=వంచింప బడినవారమై (విడువబడినవారమై), దుఃఖభాగినః=దుఃఖమును అనుభవించుచు,

పాపాయాః=పాపాత్మురా లైన, కైకేయ్యాః=కైకేయియొక్క, వశమ్=వశమును, ఏష్యామః=పొందగలమొ.

తా. ఓ రామా! మేము చాలా దురదృష్టవంతులము. ఎందుచేతననగా నీకు దూరమై దుఃఖించుచు, పాపాత్మురా లైన, కైకేయికి వశులమై ఉండవలసి యున్నది. 19

మూ. ఇతి బ్రువన్నాత్మసమం సుమన్త్రః సారథిస్తదా,
దృష్ట్వా దూరగతం రామం దుఃఖార్తో రురుదే చిరమ్. 20

ప్ర. అ. తదా=అపుడు, సారథిః=సారథి యైన, సుమన్త్రః=సుమంత్రుడు, ఇతి=ఇట్లు, బ్రువన్=పలుకుచు, దూరగతమ్=దూరముగా వెళ్ళిన, ఆత్మసమమ్=తన ప్రాణములతో సమాను డైన, రామమ్=రాముని, దృష్ట్వా=చూచి, దుఃఖార్తః=దుఃఖముచే పీడింపబడినవాడై, చిరమ్=చిరకాలము, రురుదే=ఏడ్చెను.

తా. సుమంత్రుడు ఈ విధముగా పలుకుచు, తనకు ప్రాణతుల్యు డైన రాముడు దూరముగా వెళ్ళుట చూచి, దుఃఖార్తుడై చాలసేపు ఏడ్చెను. 20

మూ. తతస్తు విగతే బాష్పే సూతం స్పృష్టోదకం శుచిమ్,
రామస్తు మధురం వాక్యం పునః పునరువాచ తమ్. 21

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, బాష్పే=కన్నీరు, విగతే=తొలగినదగుచుండగా, స్పృష్టోదకమ్=ఆచమనము చేసిన, శుచిమ్=పరిశుద్ధు డైన, తం సూతమ్=ఆ సారథిని గూర్చి, రామస్తు=రాముడు, పునః పునః=మాటి మాటికి, మధురమ్=మధుర మైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. కన్నీరు తగ్గిన పిమ్మట, ఆచమనము చేసి పరిశుద్ధు డై ఉన్న ఆ సూతునితో, రాముడు, మధురముగా మాటిమాటికిని ఇట్లు పలికెను. 21

మూ. ఇక్ష్వాకూణాం త్వయా తుల్యం సుహృదం నోపలక్షయే,
యథా దశరథో రాజా మాం న శోచేత్ తథా కురు. 22

ప్ర. అ. ఇక్ష్వాకూణామ్=ఇక్ష్వాకురాజులకు, త్వయా=నీతో, తుల్యమ్=సమాను డైన, సుహృదమ్=స్నేహితుని, నోపలక్షయే=చూడను. రాజా=రాజైన,

దశరథః = దశరథుడు, మామ్ = నన్నుగూర్చి, యథా = ఎట్లు, న శోచేత్ = దుఃఖించడో, తథా = అట్లు, కురు = చేయుము.

తా. ఇక్ష్వాకువంశమువారికి నీవంటి మిత్రు డెవ్వడును లేడు. దశరథ మహారాజు, నన్ను గూర్చి విదారించకుండు నట్లు చేయుము. 22

మూ. శోకోపహతచేతాశ్చ వృద్ధశ్చ జగతీపతిః,
కామభారావసన్నశ్చ తస్మాదేతద్బ్రవీమి తే. 23

ప్ర. అ. జగతీపతిః = రాజు, శోకోపహతచేతాః = శోకముచే కొట్టబడిన చిత్తము కలవాడు. వృద్ధశ్చ = వృద్ధుడు. కామభారావసన్నశ్చ = కామముయొక్క భారముచే పీడితుడు. తస్మాత్ = ఆ కారణము వలన, తే = నీకు, ఏతత్ = దీనిని, బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను.

తా. రాజు మనస్సు శోకావేశముచే పీడింపబడి యున్నది. అతడు వృద్ధుడు. కామభారముచే క్రుంగిపోయినవాడు. అందువలననే ఇట్లు చెప్పు చున్నాను. 23

మూ. యద్యదాజ్ఞాపయేత్కించిత్స మహాత్మా మహీపతిః,
కైకేయ్యాః ప్రియకామార్థం కార్యం తదవికాఙ్క్షయా. 24

ప్ర. అ. మహాత్మా = మహాత్ము డైన, సః = ఆ, మహీపతిః = రాజు, యద్యత్ = ఏ యే, కించిత్ = ఒకానొక కార్యమును, కైకేయ్యాః = కైకేయి యొక్క, ప్రియకామార్థమ్ = ఇష్ట మైన కోరికను తీర్చుటకై, ఆజ్ఞాపయేత్ = ఆజ్ఞాపించునో, తత్ = అది, అవికాఙ్క్షయా = సందేహము లేకుండగ, కార్యమ్ = చేయదగినది.

తా. కైకేయికి ఇష్ట మైన కోరికను తీర్చుటకై మహాత్ము డైన ఆ రాజు ఏమేమి ఆజ్ఞాపించినను, దానిని నిస్సంశయముగా చేయుచుండ వలయును. 24

మూ. ఏతదర్థం హి రాజ్యాని ప్రశాసతి నరేశ్వరాః,
యదేషాం సర్వకృత్యేషు మనో న ప్రతిహన్యతే. 25

ప్ర. అ. ఏషామ్ = ఈ రాజులయొక్క, మనః = మనస్సు, సర్వకృత్యేషు = అన్నికృత్యములందు, యత్ న ప్రతిహన్యతే = కొట్టబడదు అనునది ఏది కలదో,

ఏతదర్థమ్ = దీని కొరకే, నరేశ్వరాః = రాజులు, రాజ్యాని = రాజ్యములను, ప్రశాసతి హి = పరిపాలించుచున్నారు కదా।

తా. రాజులు రాజ్యములను పరిపాలించుచున్నా రనగా, అన్ని కార్యము లందును వారి ఆజ్ఞ అప్రతిహతముగా ఉండుటకే కదా. 25

మూ. యద్యథా స మహారాజో నాలీకమధిగచ్ఛతి,
న చ తామ్యతి దుఃఖేన సుమన్త్ర కురు తత్తథా. 26

ప్ర. అ. సుమన్త్ర = ఓ సుమంత్రుడా, సః మహారాజః = ఆ మహారాజు, యత్ = దేనిని, యథా = ఎట్లు, అలీకమ్ = అసత్యమునుగా, నాధిగచ్ఛతి = భావించడో, దుఃఖేన = దుఃఖముచేత, న చ తామ్యతి = పీడితుడు కాడో, తత్ = దానిని, తథా = అట్లు, కురు = చేయుము.

తా. సుమంత్రా! ఆ మహారాజు, తాను ఆజ్ఞాపించినది, వ్యర్థ మైనదే అని అనుకొనకుండు నట్లును, దుఃఖముతో బాధపడకుండు నట్లును చేయుచుండుము.

మూ. అదృష్టదుఃఖం రాజానం వృద్ధమార్యం జితేన్ద్రియమ్,
బ్రూయాస్త్వమభివాద్యైవ మమ హేతోరిదం వచః 27

ప్ర. అ. అదృష్టదుఃఖమ్ = చూడబడని దుఃఖములు కలవాడు, వృద్ధమ్ = వృద్ధుడు, ఆర్యమ్ = పూజ్యుడు, జితేంద్రియమ్ = జయింపబడిన ఇంద్రియములు కలవాడు అయిన, రాజానమ్ = రాజును, మమ హేతోః = నాకొరకై, (నా పక్షమున) అభివాద్యైవ = నమస్కరించి, ఇదమ్ = ఈ, వచః = వాక్యమును, త్వమ్ = నీవు, బ్రూయాః = చెప్పుము.

తా. నీవు పూర్వ మెన్నడును ఇట్టి దుఃఖము చూడని వాడు, వృద్ధుడు, పూజ్యుడు, జితేంద్రియుడు అయిన రాజును, నా పక్షమున నమస్కరించి నా మాటగా ఇట్లు చెప్పుము. 27

మూ. నైవాహమనుశోచామి లక్ష్మణో న చ మైథిలీ,
అయోధ్యాయాశ్చ్యుతాశ్చేతి వనే వత్స్యామహేతి చ. 28

ప్ర. అ. అయోధ్యాయాః = అయోధ్యనుండి, చ్యుతాశ్చేతి = జారిపోయినాము అని, వనే = వనమునందు, వత్స్యామహేతి చ = నివసింపగలము అని,

అహమ్=నేను, నైవ అనుశోచామి = దుఃఖించుటలేదు. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, మైథిలీ చ=సీతయు, న=దుఃఖించుటలేదు.

తా. అయోధ్యను విడచి అరణ్యములో నివసింపవలసి వచ్చినదే అని నేను గాని, లక్ష్మణుడు గాని, సీత గాని, ఏ మాత్రము దుఃఖించుటలేదు. 28

మూ. చతుర్దశసు వర్షేషు నివృత్తేషు పునః పునః,
లక్ష్మణం మాం చ సీతాం చ ద్రక్ష్యసే శీఘ్రమాగతాన్.

ప్ర. అ. చతుర్దశసు = పదునాలుగు, వర్షేషు = సంవత్సరములు, నివృత్తేషు=గడచిన వగుచుండగా, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, ఆగతాన్ = వచ్చిన, లక్ష్మణమ్=లక్ష్మణుని, మాం చ = నన్ను, సీతాం చ = సీతను, పునః పునః= మాటిమాటికి, ద్రక్ష్యసి=చూడగలవు.

తా. పదునాలుగు సంవత్సరములు గడచిన పిమ్మట, లక్ష్మణుడు, నేను, సీత, తిరిగి వచ్చెదము. అపుడు నీవు, మమ్ములను నిత్యము చూచుచుండ వచ్చును. 29

మూ. ఏవముక్త్వా తు రాజానం మాతరం చ సుమన్త్ర మే,
అన్యాశ్చ దేవీస్సహితాః కైకేయీం చ పునః పునః. 30
ఆరోగ్యం బ్రూహి కౌసల్యామథ పాదాభివన్దనమ్,
సీతాయా మమ చార్యస్య వచనాల్లక్ష్మణస్య చ. 31

ప్ర. అ. రాజానమ్=రాజును గూర్చి, ఏవమ్=ఈ విధముగా, ఉక్త్వా = పలికి, సుమన్త్ర = ఓ సుమంత్రా, మే మాతరం చ = నా తల్లిని, సహితాః = సమస్తమైన, అన్యాః=ఇతరమైన, దేవీశ్చ=రాజభార్యలను, కైకేయీం చ= కైకేయిని, పునః పునః=మాటి మాటికి, ఆరోగ్యమ్ = ఆరోగ్యమును, బ్రూహి= చెప్పుము. అథ = అటుపిమ్మట, సీతాయాః = సీతయొక్కయు, మమ చ = నాయొక్కయు, ఆర్యస్య = పూజ్యుడైన, లక్ష్మణస్య చ=లక్ష్మణుని యొక్కయు, పాదాభివన్దనమ్ = పాదాభివందనమును, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను గూర్చి (చెప్పుము).

తా. ఓ సుమంత్రా! రాజుతో ఇట్లు చెప్పి, మా తల్లిని, సమస్త మైన ఇతర రాజభార్యలను, కైకేయిని, మేము మరల మరల ఆరోగ్యమును గూర్చి

ప్రశ్నించి నట్లు చెప్పి, పిదప కౌసల్యకు నేను, లక్ష్మణుడు, సీత, పాదాభివంద
నము చేసి నట్లు తెలుపుము. 30, 31

మూ. బ్రూయాశ్చ హి మహారాజం భరతం క్షిప్ర మానయ,
ఆగతశ్చాపి భరతః స్థాప్యో నృపమతే పదే. 32

ప్ర. అ. మహారాజం చ = మహారాజును గూర్చి కూడ, బ్రూయాః = మా పాదాభివందనము చెప్పుము. భరతమ్ = భరతుని, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆనయ = తీసుకొనిరమ్ము. ఆగతశ్చాపి = వచ్చిన, భరతః = భరతుడు, నృపమతే = రాజునకు ఇష్ట మైన, పదే = పదమునందు, స్థాప్యః = స్థాపింపదగినవాడు.

తా. మేము పాదాభివందనము చేసి నట్లు మహారాజుకు కూడ చెప్పుము. భరతుని శీఘ్రముగా తీసుకొనిరమ్ము. వచ్చిన ఆ భరతుని రాజుకు సమ్మత మైన రాజ్యాధికారమునందు స్థాపింపుము. 32

మూ. భరతం చ పరిష్వజ్య యౌవరాజ్యేఽభిషిచ్య చ,
అస్మత్సంతాపజం దుఃఖం న త్వామభిభవిష్యతి. 33

ప్ర. అ. భరతమ్ = భరతుని, పరిష్వజ్య = కౌగలించుకొని, యౌవరాజ్యే = యౌవరాజ్యమునందు, అభిషిచ్య చ = అభిషేకించి, అస్మత్సంతాపజమ్ = మా కష్టమువలన కలిగిన, దుఃఖమ్ = దుఃఖము, త్వామ్ = నిన్ను, న అభిభవిష్యతి = ఆక్రమించదు.

తా. భరతుని కౌగలించుకొని, ఆతని యౌవరాజ్యమునందు అభిషిక్తుని చేసిన పిదప, నీకు మా కష్టములవలన కల్గిన దుఃఖము ఉండదు. 33

మూ. భరతశ్చాపి వక్తవ్యో యథా రాజని వర్తసే,
తథా మాతృషు వర్తేథాః సర్వాస్వేవావిశేషతః. 34

ప్ర. అ. భరతశ్చాపి = భరతుడు కూడ, వక్తవ్యః = ఇట్లు చెప్పదగిన వాడు. రాజని = రాజు విషయములో, యథా = ఏ విధముగా, వర్తసే = ప్రవర్తించుచున్నావో, సర్వాస్వేవ = సమస్త మైన, మాతృషు = తల్లుల విషయమున, తథా = అట్లే, అవిశేషతః = భేదబుద్ధి లేక, వర్తేథాః = ప్రవర్తించుము.

తా. భరతునితో ఇట్లు చెప్పవలెను. రాజు విషయములో ఎట్లు ప్రవర్తించుచుందువో, అందరు తల్లుల విషయములో కూడ ఎట్టి భేదబుద్ధియు లేక ఆ విధముగనే ప్రవర్తించుచుండుము. 84

మూ. యథా చ తవ కైకేయీ సుమిత్రా చ విశేషతః.
తథైవ దేవీ కౌసల్యా మమ మాతా విశేషతః. 85

ప్ర. అ. తవ = నీకు, కైకేయీ = కైకేయి, యథా చ = ఎట్లో, సుమిత్రా చ = సుమిత్ర, విశేషతః = అధికముగా ఎట్లో, దేవీ = దేవియు, విశేషతః = విశేషముగా, మమ మాతా = నాతల్లియు అయిన, కౌసల్యా = కౌసల్యయు, తథైవ = అట్లే.

తా. నీకు కైకేయి ఎట్లో, విశేషించి సుమిత్ర ఎట్లో, రాణియు, విశేషించి అందరిలోను నా తల్లియు అయిన కౌసల్య కూడ అట్లే. 85

మూ. తాతస్య ప్రియకామేన యౌవరాజ్యమపేక్షతా
లోకయోరుభయోః శక్యం త్వయా యత్సుఖమేధితుమ్.

ప్ర. అ. తాతస్య = తండ్రియొక్క, ప్రియకామేన = ప్రియమును కోరుచున్న, యౌవరాజ్యమ్ = యౌవరాజ్యమును, అపేక్షతః = అంగీకరించిన, త్వయా = నీచేత, ఉభయోః = రెండు, లోకయోః = లోకములయందు, యత్ = ఏ, సుఖమ్ = సుఖము ఉన్నదో అది, ఏధితుం = వృద్ధిపొందించుటకు, శక్యమ్ = శక్యమైనది.

తా. తండ్రి ఇష్టమును చేయుటకై యౌవరాజ్యమును స్వీకరించి, నీవు ఇహపరములు రెండింటియందును సుఖమును పెంచుకొనుటకు శక్యమగును. 86

మూ. నివర్త్యమానో రామేణ సుమన్త్రః శోకకర్శితః,
తత్సర్వం వచనం శ్రుత్వా స్నేహాత్కాకుత్స్థమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. రామేణ = రామునిచేత, నివర్త్యమానః = వెనుకకు పంపబడుచున్న, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, శోకకర్శితః = శోకముచే కృశింపచేయబడినవాడై, తత్ = ఆ, సర్వమ్ = సమస్తమైన, వచనమ్ = వాక్యమును, శ్రుత్వా =

విని, స్నేహాత్ = స్నేహమువలన, కాకుత్స్థమ్ = రాముని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. రామునిచే వెనుకకు పంపబడు చున్న ఆ సుమంత్రుడు, శోకముతో కృశించి, ఆ మాటలన్నియు విని, స్నేహపూర్వకముగా రామునితో ఇట్లనెను

మూ. యదహం నోపచారేణ బ్రూయాం స్నేహాదవిక్లబః,
భక్తిమానితి తత్తావద్వాక్యం త్వం క్షన్తుమర్హసి. ౩౭

ప్ర. అ. స్నేహాత్ = స్నేహమువలన, అవిక్లబః = భయములేనివాడనై, నోపచారేణ = ఉపచారము లేకుండగ, అహమ్ = నేను, యత్ వాక్యమ్ = ఏ వాక్యమును, బ్రూయామ్ = పలుకుచున్నానో, తత్ = దానిని, భక్తిమాన్ ఇతి = భక్తిమంతుడు కదా! అని, త్వమ్ = నీవు, క్షన్తుమ్ = క్షమించుటకు, అర్హసి తావత్ = తగియున్నావు.

తా. నేను, నీపై నున్న స్నేహముచే సంకోచము లేకుండగా ఉపచారములు లేని ఏ మాటలు చెప్పుచున్నానో వానిని మన భక్తుడు కదా. యను భావముతో నీవు క్షమించవలెను. ౩౭

వి. "ఉపచార మనగా" ఇతరుల విషయమున చూపవలసిన వినయాదులతో కూడిన ప్రవర్తన.

మూ. కథం హి త్వద్విహీనోఽహం ప్రతియాస్యామి తాంపురీమ్,
తవ తావద్వియోగేన పుత్రశోకాకులామివ. ౩౮

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, త్వద్విహీనః = నీవు లేకుండగా, తవ = నీ యొక్క, వియోగేన తావత్ = వియోగముచేత, పుత్రశోకాకులామివ = పుత్రశోకముచే వ్యాకుల మైనదివలె నున్న, తామ్ = ఆ, పురీమ్ = పట్టణమును, కథం హి = ఎట్లు, ప్రతియాస్యామి = తిరిగిపొందెదను.

తా. నీ వియోగముతో, పుత్రశోకముచే బాధపడు చున్నట్లు బాధపడు చున్న ఆ అయోధ్యానగరమునకు నీవు లేకుండ, నేను తిరిగి ఎట్లు వెళ్ళగలను?

మూ. సరామమపి తావన్మే రథం దృష్ట్వా తథా జనః,
వినా రామం రథం దృష్ట్వా విదీర్యేతాపి సా పురీ. ౪౦

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, జనః = జనము, సరామమపి = రామునితో కూడియున్న దైనను, మే రథమ్ = నా రథమును, దృష్ట్వా = చూచి, తావత్ = అంతగా దుఃఖించెను. వినా రామమ్ = రాముడు లేని, రథమ్ = రథమును, దృష్ట్వా = చూచి, సా పురీ = ఆ పట్టణము, విదీర్యేతాపి = బ్రద్దలై పోవచ్చును కూడ.

తా. ఆ నాడు, రాముడున్న రథమును చూచి కూడ ప్రజలు అంతగా దుఃఖించిరి. రాముడు లేని రథమును చూచి ఆ పౌరుల హృదయములు బ్రద్దలై పోవచ్చును కూడ. 40

మూ. దైన్యం హి నగరీ గచ్ఛేద్దృష్ట్వా శూన్యమిమం రథమ్,
సూతావశేషం స్వం సైన్యం హతవీర మివాహవే. 41

ప్ర. అ. శూన్యమ్ = శూన్య మైన, ఇమమ్ = ఈ, రథమ్ = రథమును, దృష్ట్వా = చూచి, ఆహవే = యుద్ధమునందు, హతవీరమ్ = చంపబడిన వీరులు కలది, సూతావశేషమ్ = సారథియే మిగిలినది యైన, స్వమ్ = తమ రథమును చూచి, సైన్యమ్ ఇవ = సైన్యము వలె, నగరీ = అయోధ్యానగరము, దైన్యమ్ = దైన్యమును, గచ్ఛేత్ హి = పొందును కదా.

తా. యుద్ధములో వీరులు మరణించగా సారథిమాత్రమే మిగిలిన, తమ రథమును చూచి, సైన్యము దుఃఖించినట్లు నీవు లేని ఈ రథమును చూచి, ఆ నగరము, దైన్యమును పొందును. 41

మూ. దూరేఽపి నివసన్తం త్వాం మానసేనాగ్రతః స్థితమ్,
చిన్తయన్త్యోఽద్య నూనం త్వాం నిరాహారాః కృతాః ప్రజాః

ప్ర. అ. ప్రజాః = ప్రజలు, అద్య = ఇపుడు, దూరే = దూరమునందు, నివసన్తమ్ అపి = నివసించుచున్నను, మానసేన = మనస్సు చేత, అగ్రతః = ఎదుట, స్థితమ్ = ఉన్న, త్వామ్ = నిన్ను గూర్చి, చిన్తయన్త్యః = చింతించుచు, నిరాహారాః = ఆహారము లేనివారుగా, కృతాః = చేయబడిరి. నూనమ్ = నిశ్చయము.

తా. ఇపుడు అయోధ్యలోని ప్రజలందరు దూరములో నివసించుచున్నను మనస్సుచే ఎదుటనే ఉన్న నిన్ను గూర్చి చింతించుచు ఆహారము లేక ఉందురు.

మూ. దృష్టం తద్ధి త్వయా రామ! యాదృశం త్వత్ప్రవాసనే,
ప్రజానాం సంకులం వృత్తం త్వచ్ఛోకక్లాన్తచేతసామ్. 43

ప్ర. అ. రామ = ఓ రామా! త్వత్ప్రవాసనే = నీ వన ప్రయాణ సమయ మందు, త్వచ్ఛోకక్లాన్తచేతసాం = నిన్ను గూర్చిన శోకముచే అలసట చెందిన మనస్సు గల, ప్రజానామ్ = ప్రజలయొక్క, వృత్తమ్ = ప్రవర్తనము, యాదృశమ్ = ఏ విధముగా, సంకులమ్ = వ్యాకుల మైనదో, తత్ = అది, త్వయా = నీచేత, దృష్టం హి = చూడబడినది కదా!

తా. రామా! నీ ప్రవాససమయమునందు నిన్ను గూర్చిన శోకముతో బాధపడుతున్న ప్రజలు ఏ విధముగా శోక చెంది ప్రవర్తించినారో అది నీవే చూచితివి కదా! 43

మూ. ఆర్తనాదో హి యః పౌరైర్ముక్తస్త్వద్విప్రవాసనే,
సరథం మాం నిశామ్యైవ కుర్యుః శతగుణం తతః. 44

ప్ర. అ. త్వద్విప్రవాసనే = నీ వన ప్రయాణమునందు. పౌరైః = పౌరులచేత, యః = ఏ, ఆర్తనాదః = ఆర్తనాదము, ముక్తః = విడువబడినదో, సరథమ్ = రథముతో కూడిన, మామ్ = నన్ను, నిశామ్యైవ = చూచినంతనే, తతః = దానికంటే, శతగుణమ్ = నూరు రెట్లు, కుర్యుః = చేయుదురు.

తా. నీవు వనమునకు ప్రయాణ మై వచ్చు సమయమున, పౌరులు ఎంత ఆర్తనాదము చేసినారో, దానికి నూరు రెట్లు ఆర్తనాదమును, రథమును, నన్నును చూడగనే చేయుదురు. 44

మూ. అహం కిం చాపి వక్ష్యామి దేవీం తవ సుతో మయా,
నీతోఽసౌ మాతులకులం సంతాపం మా కృథా ఇతి. 45

ప్ర. అ. అసౌ = ఈ, తవ సుతః = నీ కుమారుడు, మయా = నాచేత, మాతులకులమ్ = మేనమామ ఇంటిని గూర్చి, నీతః = తీసుకొని వెళ్లబడినాడు. సంతాపమ్ = దుఃఖమును, మా కృథాః = చేయకుము. ఇతి = అని, అహమ్ = నేను, దేవీమ్ = కౌసల్యాదేవిని గూర్చి, వక్ష్యామి కిం చాపి = చెప్పెదనా!

తా. నీ కుమారుని మేనమామ ఇంటికి తీసుకొని వెళ్ళినాను. దుఃఖింప కుము; అని నేను కౌసల్యాదేవితో చెప్పవలెనా। 45

మూ. అసత్యమపి నైవాహం బ్రూయాం వచనమీదృశమ్,
కథమప్రియమేవాహం బ్రూయాం సత్యమిదం వచః. 46

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అసత్యమ్ = అసత్య మైన, ఈదృశమ్ = ఇట్టి, వచనమపి = వచనమును కూడ, నైవ బ్రూయామ్ = చెప్పజాలను. అహమ్ = నేను, అప్రియమ్ = అప్రియ మైన, సత్యమ్=సత్య మైన, ఇదం వచః = ఈ వాక్యమును, కథమ్ = ఎట్లు, బ్రూయామ్ = చెప్పెదను?

తా. నేను, ప్రియ మైనను ఇట్టి అసత్య మైన వాక్యమును చెప్పజాలను. 'నీ కుమారుని అరణ్యములో విడిచితిని' అను అప్రియ మైన ఈ సత్యవాక్యమును ఆమెతో ఎట్లు చెప్పగలను? 46

మూ. మమ తావన్నియోగస్థాస్త్వద్బన్ధుజనవాహినః,
కథం రథం త్వయా హీనం ప్రవక్ష్యన్తి హయోత్తమాః.

ప్ర. అ. త్వద్బన్ధుజనవాహినః = నిన్ను నీ బంధువులను లైన సీతా లక్ష్మణులను, తీసుకొని వచ్చిన, మమ = నాయొక్క, నియోగస్థాః = ఆజ్ఞలో ఉన్న, హయోత్తమాః = శ్రేష్ఠ మైన గుఱ్ఱములు, త్వయా = నీతో, హీనమ్ = శూన్య మైన, రథమ్ = రథమును, కథమ్ = ఎట్లు, ప్రవక్ష్యన్తి = మోయగలవు.

తా. నిన్ను సీతాలక్ష్మణులను, ఇంతవరకు తీసుకొనివచ్చిన, నా అదుపులో ఉన్న ఈ శ్రేష్ఠము లైన గుఱ్ఱములు నీవు లేని రథమును ఎట్లు తీసుకొని వెళ్లును? 47

మూ. తన్న శక్ష్యామ్యహం గన్తుమయోధ్యాం త్వదృతేఽనఘ,
వనవాసానుయానాయ మామనుజ్ఞాతుమర్హసి. 48

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణము వలన, అనఘ = దోషములు లేని ఓ రామా! త్వదృతే = నీవు లేకుండగ, అహమ్ = నేను, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను గూర్చి, గన్తుమ్ = వెళ్లుటకు, న శక్ష్యామి = సమర్థుడను కాజాలను. మామ్ =

నన్ను, వనవాసానుయానాయ=వనవాసమునందు నిన్ను అనుసరించి వచ్చుటకు, అనుజ్ఞాతుమ్ = అనుజ్ఞ ఇచ్చుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. పాపరహితుడ వైన ఓ రామా! ఈ కారణముచే నేను అయోధ్యకు తిరిగి వెళ్ళజాలను; నీ వెనుకనే అరణ్యమునకు వచ్చుటకు నాకు అనుజ్ఞ ఇమ్ము.

మూ. యది మే యాచమానస్య త్యాగమేవ కరిష్యసి,
సరథోఽగ్నిం ప్రవేక్ష్యామి త్యక్తమాత్ర ఇహ త్వయా.

ప్ర. అ. యాచమానస్య = ప్రార్థించుచున్న, మే = నా యొక్క, త్యాగమేవ = త్యాగమునే, కరిష్యసి యది = నీవు చేసిన యెడల, త్వయా = నీచేత, త్యక్తమాత్రః = విడువబడిన వెంటనే, ఇహ = ఇచట, సరథః = రథముతో కూడినవాడనై, అగ్నిమ్ = అగ్నిని, ప్రవేక్ష్యామి = ప్రవేశించెదను.

తా. నీవు, ఇంతగా ప్రార్థించుచున్నను, నన్ను విడిచివేసినచో, నేను వెంటనే రథముతో కూడ, ఇక్కడనే అగ్నిలో ప్రవేశించెదను. 49

మూ. భవిష్యన్తి వనే యాని తపోవిఘ్నకరాణి తే,
రథేన ప్రతిబాధిష్యే తాని సత్త్వాని రాఘవ. 50

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ రామా! వనే = వనమునందు, యాని = ఏ జంతువులు, తే = నీకు, తపోవిఘ్నకరాణి = తపోవిఘ్నము చేయునవి, భవిష్యన్తి = అగునో, తాని సత్త్వాని = ఆ జంతువులను, రథేన = రథముచేత, ప్రతిబాధిష్యే = నివారించెదను.

తా. ఓ రామా! అరణ్యములో నీ తపస్సునకు విఘ్నము కల్గించు మృగములను రథముచేత నివారించెదను. 50

మూ. త్వత్కృతేన మయావాప్తం రథచర్యాకృతం సుఖమ్,
ఆశంసే త్వత్కృతేనాహం వనవాసకృతం సుఖమ్. 51

ప్ర. అ. త్వత్కృతేన = నీచేత చేయబడిన అనుగ్రహముచే, మయా = నా చేత, రథచర్యాకృతమ్ = రథమును నడుపుటవలన కలిగిన, సుఖమ్ = సుఖము, అవాప్తమ్ = పొందబడినది. త్వత్కృతేన = నీచేత, చేయబడిన అను

గ్రహముచే, అహమ్ = నేను, వనవాసకృతమ్ = వనవాసమువలన కలిగిన, సుఖమ్ = సుఖమును, ఆశంసే = కోరుచున్నాను.

తా. నేను నీ అనుగ్రహముచే నీ రథమును నడుపు సుఖమును పొందియుంటిని. ఇపుడు నీ అనుగ్రహముచేత వనవాససుఖమును కూడ పొందదలంచుచున్నాను. 51

మూ. ప్రసీదేచ్ఛామి తేఽరణ్యే భవితుం ప్రత్యనన్తరః,
ప్రీత్యాఽభిహితమిచ్ఛామి భవ మే ప్రత్యనన్తరః. 52

ప్ర. అ. ప్రసీద = అనుగ్రహింపుము. అరణ్యే = అరణ్యమునందు, తే = నీకు, ప్రత్యనన్తరః = సమీపమునం దున్నవాడను, భవితుమ్ = అగుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను; మే = నాకు, ప్రత్యనన్తరః = సమీపమునం దున్నవాడవుగా, భవ = అగుము అని, ప్రీత్యా = ప్రేమతో, అభిహితమ్ = చెప్పబడిన మాటను, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. నన్ను అనుగ్రహింపుము. నేను అరణ్యములో నీ సమీపమునందే ఉండవలె నని కోరుచున్నాను. 'నీవు సమీపమునందే ఉండుము' అని నీవు ప్రేమపూర్వకముగా చెప్పగా వినవలె నని కోరుచున్నాను. 52

మూ. ఇమే చాపి హయా వీర యది తే వనవాసినః
పరిచర్యాం కరిష్యన్తి ప్రాప్స్యన్తి పరమాం గతిమ్. 53

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా! ఇమే = ఈ, హయాశ్చాపి = గుఱ్ఱములు కూడ, వనవాసినః = వనమునందు నివసించుచున్న, తే = నీకు, పరిచర్యామ్ = సేవను, కరిష్యన్తి యది = చేసిన ట్లైతే, పరమామ్ = శ్రేష్ఠమైన, గతిమ్ = గతిని, ప్రాప్స్యన్తి = పొందగలవు.

తా. ఓ వీరుడా! నీవు వనములో నివసించుచుండగా ఈ గుఱ్ఱములు నీకు సేవ చేసినచో, వానికి కూడ, ఉత్తమగతి లభించును. 53

మూ. తవ శుశ్రూషణం మూర్ధ్నా కరిష్యామి వనే వసన్,
అయోధ్యాం దేవలోకం వా సర్వథా ప్రజహామ్యహమ్.

ప్ర. అ. వనే = వనమునందు, వసన్ = నివసించుచు, మూర్ధ్నా = శిరస్సుతో, తవ = నీయొక్క, శుశ్రూషణమ్ = శుశ్రూషను, కరిష్యామి = చేసెదను, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను గాని, దేవలోకం వా = దేవలోకమును గాని, అహమ్ = నేను, సర్వశః = అన్ని విధముల, ప్రజహామి = విడుచుచున్నాను.

తా. నేను అన్నివిధముల అయోధ్య నైనను, దేవలోకము నైనను విడిచి, వనములో నివసించుచు నీకు శిరస్సుతో నమస్కరించుచు, శుశ్రూష చేసెదను.

మూ. న హి శక్యా ప్రవేష్టుం సా మయాఽయోధ్యా త్వయా వినా,
రాజధానీ మహేన్ద్రస్య యథా దుష్కృతకర్మణా. 55

ప్ర. అ. త్వయా వినా = నీవు లేకుండగ, మయా = నాచేత, దుష్కృతకర్మణా = పాపాత్మునిచేత, మహేన్ద్రస్య = మహేంద్రునియొక్క, రాజధానీ యథా = రాజధాని యైన అమరావతి వలె, సా అయోధ్యా = ఆ అయోధ్య, ప్రవేష్టుమ్ = ప్రవేశించుటకు, న హి శక్యా = శక్య మైనది కాదు.

తా. పాపాత్ముడు దేవేంద్రుని రాజధాని యైన అమరావతిలోనికి ఎట్లు ప్రవేశింపజాలండో, అట్లే నీవు లేకుండగా నేను అయోధ్యలో ప్రవేశింపజాలను.

మూ. వనవాసే క్షయం ప్రాప్తే మమైష హి మనోరథః,
యదనేన రథేనైవ త్వాం వహేయం పురీం పునః. 56

ప్ర. అ. మమ = నాకు, ఏషః హి = ఇదియే, మనోరథః = కోరిక, యత్ ఏ మనగా, వనవాసే = వనవాసము, క్షయమ్ = క్షయమును, ప్రాప్తే = పొందిన దగుచుండగా, అనేన = ఈ, రథేనైవ = రథముచేతనే, త్వామ్ = నిన్ను, పునః = మరల, పురీమ్ = పట్టణమును గూర్చి, వహేయమ్ = తీసుకొని పోవుదును.

తా. వనవాసము పూర్తి యైన పిమ్మట ఇదే రథముపై ఎక్కించి, నిన్ను అయోధ్యాపురికి తీసుకొని వెళ్లవలెను అనునదియే నా కోరిక. 56

మూ. చతుర్దశ హి వర్షాణి సహితస్య త్వయా వనే,
క్షణభూతాని యాస్యన్తి శతసంఖ్యాన్యతోఽన్యథా. 57

ప్ర. అ. వనే = వనమునందు, త్వయా = నీతో, సహితస్య = కూడియున్న నాకు, చతుర్దశ వర్షాణి = పదు నాలుగు సంవత్సరములు, క్షణభూతాని = క్షణ

ముక్తై, యాస్యన్తి=గడచిపోవును, అత:=దీనికంటె, అన్యథా=మరియొక విధమున, శతసంఖ్యాని = నూరు సంఖ్య కలిది యగును.

తా. వనములో నీ సన్నిధిలో ఉన్నచో నాకు పదునాలుగు సంవత్సరములు క్షణములవలె గడచిపోవును. అట్లు కానిచో, వంద సంవత్సరముల వలె అగును. 57

మూ. భృత్యవత్సల తిష్ఠన్తం భర్తృపుత్రగతే పథి,
భక్తం భృత్యం స్థితం స్థిత్యాం త్వం న మాం హాతుమర్హసి.

ప్ర. అ. భృత్యవత్సల=భృత్యులపై ప్రేమ కలవాడా! భర్తృపుత్రగతే=ప్రభువుయొక్క పుత్రునిచే అనుసరింపబడిన, పథి=మార్గమునందు, తిష్ఠన్తమ్=ఉన్నవాడను, భక్తమ్=భక్తుడను, భృత్యమ్=భృత్యుడను, స్థిత్యామ్=మర్యాదయందు, స్థితమ్=ఉన్నవాడను అయిన, మామ్=నన్ను, త్వమ్=నీవు, హాతుమ్=విడుచుటకు, నార్హసి=తగవు.

తా. భృత్యులయందు ప్రేమ గల ఓ రామా! నేను నా ప్రభువు పుత్రుడవైన నీవు వెళ్ళుచున్న మార్గముననే వెళ్ళగోరుచున్నాను. నీ భక్తుడను. భృత్యుడను. మర్యాద కాపాడువాడను. అట్టి నన్ను విడువవద్దు. 58

మూ. ఏవం బహువిధం దీనం యాచమానం పునః పునః,
రామో భృత్యానుకమ్పీ తు సుమన్త్రమిదమబ్రవీత్. 59

ప్ర. అ. భృత్యానుకమ్పీ=భృత్యులపై జాలి కల, రామః=రాముడు, ఏవమ్=ఇట్లు, బహువిధమ్=అనేక విధములుగా, పునః పునః=మాటి మాటికి, యాచమానమ్=ప్రార్థించుచున్న, దీనమ్=దీనుడైన, సుమన్త్రమ్=సుమంత్రుని గూర్చి, ఇదమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. భృత్యులపై జాలి కల రాముడు, ఇట్లు మాటి మాటికి, అనేక విధముల ప్రార్థించుచున్న, దీనుడైన ఆ సుమంత్రునితో ఇట్లు పలికెను. 59

మూ. జానామి పరమాం భక్తిం మయి తే భర్తృవత్సల,
శృణు చాపి యదర్థం త్వాం ప్రేషయామి పురీమితః. 60

ప్ర. అ. భర్తృవత్సం=ప్రభువునందు ప్రేమ గలవాడా, తే=నీకు, మయి=నాయందున్న, పరమామ్=గొప్ప, భక్తిమ్=భక్తిని, జానామి=ఎరుగుదును ఇతః=ఇక్కడనుండి, త్వామ్=నిన్ను, యదర్థమ్=ఎందు నిమిత్తమై, పురీమ్=పట్టణమును గూర్చి, ప్రేషయామి=పంపుచున్నానో, శృణు దాపి= వినుము.

తా. ప్రభువుంపై ప్రేమగల ఓ సుమంత్రా! నీకు నాపై ఎంత గొప్ప భక్తి యున్నదో నేను ఎరుగుదును. నిన్ను ఇక్కడి నుండి, పట్టణమునకు ఎందుకు పంపుచున్నానో వినుము. 60

మూ. నగరీం త్వాం గతం దృష్ట్వా జననీ మే యవీయసీ,
కైకేయీ ప్రత్యయం గచ్ఛేదితి రామో వనం గతః. 61

ప్ర. అ. నగరీమ్=పట్టణమును గూర్చి, గతమ్=వెళ్ళిన, త్వామ్=నిన్ను, దృష్ట్వా=చూచి, మే=నాయొక్క, యవీయసీ=చిన్న, జననీ=తల్లి యైన, కైకేయీ=కైకేయి, రామః=రాముడు, వనమ్=వనమును గూర్చి, గతః=వెళ్ళినాడు, ఇతి=అని, ప్రత్యయమ్=నమ్మకమును, గచ్ఛేత్=పొందును.

తా. నీవు అయోధ్యకు తిరిగి వెళ్ళగా, నిన్ను చూచినతో మా పినతల్లి యైన కైకేయికి రాముడు అరణ్యమునకు వెళ్ళినాడు అని నమ్మకము కలుగును.

మూ. పరితుష్టా హి సా దేవీ వనవాసం గతే మయి,
రాజానం నాఽతిశఙ్కేత మిథ్యావాదీతి ధార్మికమ్. 62

ప్ర. అ. మయి=నేను, వనవాసమ్=వనవాసమును, గతే=పొందినవాడ నగుచుండగా, సా దేవీ=ఆ దేవి, పరితుష్టా=సంతోషించినదై, ధార్మికమ్=ధార్మికు డైన, రాజానమ్=రాజును గూర్చి, మిథ్యావాదీతి=అసత్యము పలుకువాడని, నాతిశఙ్కేత=శంకింపకుండును.

తా. నేను వనవాసమునకు వెళ్ళుటచే కైకేయి సంతోషించును. ధార్మికుడైన రాజునుగూర్చి ఇతడు అసత్యము చెప్పుచున్నాడు అను శంకను విడుచును.

మూ. ఏష మే ప్రథమః కల్పో యదమ్బా మే యవీయసీ
భరతాఽఽరక్షితం స్ఫీతం పుత్రరాజ్యమవాప్నుయాత్ 63

ప్ర. అ. ఏషః=ఇది, మే=నాకు, ప్రథమః=ముఖ్యమైన, కల్పః=పక్షము, యత్=ఏమనగా, మే=నాయొక్క, యవీయసీ=చిన్నదైన, అమ్బా=తల్లి, భరతారక్షితమ్=భరతునిచేత రక్షింపబడిన, స్ఫీతమ్=విశాలమైన, పుత్రరాజ్యమ్=పుత్రుని రాజ్యమును, అవాప్నుయాత్=పొందుగాక.

తా. నా పినతల్లి తన పుత్రుడైన భరతునిచే రక్షింపబడిన విశాలమైన రాజ్యమును పొందవలెను అనునదియే నాకు చాల ముఖ్యమైన విషయము. ౬౩

మూ. మమ ప్రియార్థం రాజ్ఞశ్చ సరథస్త్వం పురీం వ్రజ,
సందిష్టశ్చాసి యానర్థాంస్తాంస్తాన్ బ్రూయాస్తథా తథా.

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, సరథః=రథముతో కూడినవాడవై, మమ=నాయొక్క, రాజ్ఞశ్చ=రాజుయొక్క, ప్రియార్థమ్=సంతోషముకొరకు, పురీమ్=పట్టణమును గూర్చి, వ్రజ=వెళ్ళుము. యాన్=ఏ, అర్థాన్=విషయములను, సందిష్టః=చెప్పబడినవాడవు, అసి=అయితివో, తాన్ తాన్=ఆ యా విషయములను, తథా తథా=అట్లే, బ్రూయాః=చెప్పుము.

తా. నీవు ఈ రథమును తీసుకొని నగరమునకు వెళ్ళినచో, నాకును, రాజునకును కూడ, ప్రియము చేసినవాడవు అగుదువు. నీకు ఏ యే విషయములు చెప్పినానో వాటిని అన్నింటిని ఆ విధముగా చేయుము. ౬౪

మూ. ఇత్యుక్త్వా వచనం సూతం సాన్త్వయిత్వా పునః పునః,
గుహం వచన మక్లీబో రామో హేతుమదబ్రవీత్. ౬౫

ప్ర. అ. అక్లీబః=ధైర్యవంతుడైన, రామః=రాముడు, సూతమ్=సారథిని గూర్చి, ఇతి=ఇట్లు, వచనమ్=వాక్యమును, ఉక్త్వా=పలికి, పునః పునః=మాటిమాటికి, సాన్త్వయిత్వా=ఓదార్చి, గుహమ్=గుహుని గూర్చి, హేతుమత్=యుక్తియుక్తమైన, వచనమ్=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. ధైర్యవంతుడైన రాముడు సుమంత్రునితో ఇట్లు పలికి, మాటి మాటికిని ఓదార్చి, గుహునితో యుక్తియుక్త మగు వాక్యము పలికెను. ౬౫

మూ. నేదానీం గుహ యోగ్యోఽయం వాసో మే సజనే వనే,
అవశ్యం హ్యాశ్రమే వాసః కర్తవ్యస్తద్గతో విధిః. ౬౬

ప్ర. అ. గుహ=గుహుఁడా! ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, మే = నాకు, సజనే = జనముతో కూడిన, వనే = వనమునందు, అయమ్ = ఈ, వాసః = నివాసము, న యోగ్యః = యోగ్య మైనది కాదు. ఆశ్రమే = ఆశ్రమమునందు, వాసః = నివాసము, అవశ్యమ్ = తప్పక చేయఁదగినది. తద్గతః = దానికి సంబంధించిన, విధిః = విధానము, కర్తవ్యః = చేయఁదగినది.

తా. గుహుఁడా! నే నిపుడు, జను లున్న వనములో నివసించఁగూడదు. నేను ఆశ్రమమునందు మాత్రమే నివసించవలెను. అందుచే దానికి తగిన విధానము చేయవలెను గాక. 66

మూ. సోఽహం గృహీత్వా నియమం తపస్విజనభూషణమ్,
హితకామః పితుర్భూయః సీతాయా లక్ష్మణస్య చ. 67
జటాః కృత్వా గమిష్యామి న్యగ్రోధక్షీరమానయ.

ప్ర. అ. సః అహమ్=అట్టి నేను, తపస్విజనభూషణమ్ = మునులకు అలంకార మైన, నియమమ్ = నియమమును, గృహీత్వా=గ్రహించి, పితుః= తండ్రియొక్క, భూయః=మరియు, సీతాయాః=సీతయొక్క, లక్ష్మణస్య చ = లక్ష్మణునియొక్క, హితకామః = హితమును కోరువాఁడనై, జటాః = జటలను, కృత్వా = చేసికొని, గమిష్యామి = వెళ్ళెదను. న్యగ్రోధక్షీరమ్ = మఱ్ఱిపాలను, ఆనయ=తీసికొనిరమ్ము.

తా. నా తండ్రికి, సీతకూ, లక్ష్మణునకూ హితమును కోరుచున్న నేను, మునులకు అలంకార మైన నియమమును అవలంబించి, జటాధారినై, వెళ్ళెదను. మఱ్ఱిపాలు తెమ్ము. 67

మూ. తత్ క్షీరం రాజపుత్రాయ గుహః క్షిప్రముపాహరత్,
లక్ష్మణస్యాత్మనశ్చైవ రామస్తేనాకరోజ్జటాః. 68

ప్ర. అ. గుహః=గుహుఁడు, క్షిప్రమ్=శీఘ్రముగా, రాజపుత్రాయ=రాజపుత్రునకు, తత్ = ఆ, క్షీరమ్ = పాలను, రాజపుత్రాయ = రామునకు, ఉపాహరత్ = తీసికొని వచ్చి ఇచ్చెను. రామః = రాముఁడు, తేన = దానితో, లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునకును, ఆత్మనశ్చైవ=తనకును, జటాః=జటలను, అకరోత్= చేసెను.

తా. గుహుడు వెంటనే ఆ క్షీరమును తీసికొని వచ్చి, రామున కిచ్చెను. రాముడు ఆ పాలతో తనకును, లక్ష్మణునకును జటలు కట్టెను. 68

మూ. దీర్ఘబాహుర్నరవ్యాఘ్రో జటిలత్వ మధారయత్. 69
తౌ తదా చీరవసనౌ జటామణ్డలధారిణౌ,
అశోభేతామృషిసమౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. 70

ప్ర. అ. దీర్ఘబాహుః = దీర్ఘ మైన బాహువులు గల, నరవ్యాఘ్రః = నరశ్రేష్ఠు డైన ఆ రాముడు, జటిలత్వమ్ = జటలను కలిగియుండుటను, అధారయత్ = ధరించెను. తదా = అప్పుడు, చీరవసనౌ = నారచీరలు ధరించినవారూ, జటామణ్డలధారిణౌ = జటామండలము ధరించినవారూ అయిన, భ్రాతరౌ = సోదరు లైన, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు, ఋషిసమౌ = ఋషులతో సమానులుగా, అశోభేతామ్ = ప్రకాశించిరి.

తా. ఆజానుబాహు వైన ఆ పురుషశ్రేష్ఠుడు, జటాధారి అయ్యెను. అప్పుడు, నారచీరలు కట్టి, జటామండలమును ధరించిన ఆ సోదరు లైన రామలక్ష్మణులు, ఋషుల వలె శోభించిరి. 69, 70

మూ. తతో వైఖానసం మార్గమాస్థితః సహ లక్ష్మణః,
వ్రతమాదిష్టవాన్ రామః సఖాయం గుహమబ్రవీత్. 71

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణసహితుడై, వైఖానసమ్ = విఖనస్సప్రోక్త మైన, మార్గమ్ = మార్గమును, ఆస్థితః = అవలంబించిన, రామః = రాముడు, వ్రతమ్ = నియమమును, ఆదిష్టవాన్ = అంగీకరించినవాడై, సఖాయమ్ = మిత్రుడైన, గుహమ్ = గుహుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పిమ్మట, లక్ష్మణునితో కూడ విఖనస్సు అను మహర్షి ప్రతిపాదించిన వానప్రస్థమార్గమును అవలంబించి, ఆ వ్రతమును పాలించుచున్న రాముడు మిత్రు డైన గుహునితో ఇట్లనెను. 71

మూ. అప్రమత్తో బలే కోశే దుర్గే జనపదే తథా,
భవేథా గుహ రాజ్యం హి దురారక్షతమం మతమ్. 72

ప్ర. అ. గుహ = గుహుడా! బలే = సైన్యమునందును, కోశే = కోశమునందును, దుర్గే = దుర్గమునందును, తథా = మరియు, జనపదే = దేశమునందును, అప్రమత్తః = ఏమరుపాటు లేనివాడవు, భవేథాః = అగుదువుగాక. రాజ్యమ్ = రాజ్యము, దురారక్షతమమ్ = చాల కష్టముచే రక్షింప శక్యమైనదిగా, మతం హి = చెప్పబడినది కదా.

భా. గుహుడా! సైన్యము, ధనాగారము, దుర్గము, దేశము — వీటి విషయమున ఏ మాత్రము ఏమరుపాటు లేకుండ ఉండుము. రాజ్యము పాలించుట అనునది చాల కష్టమైన దని పెద్దలు చెప్పుదురు కదా! 72

మూ. తతస్తం సమనుజ్ఞాయ గుహమిక్ష్వాకునన్దనః,
జగామ తూర్ణమవ్యగ్రః సభార్యః సహ లక్ష్మణః. 73

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, ఇక్ష్వాకునన్దనః = ఇక్ష్వాకువంశమును ఆనందింపచేయు రాముడు, తం గుహమ్ = ఆ గుహుని, సమనుజ్ఞాయ = అనుమతించి, అవ్యగ్రః = వ్యాకులుడు కానివాడై, సభార్యః = భార్యతో కూడినవాడై, సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితో కూడినవాడై, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, జగామ = వెళ్లెను.

భా. పిమ్మట, రాముడు గుహుని వీడుకొల్పి, వ్యాకులత్వము చెందక, భార్యాలక్ష్మణసమేతుడై శీఘ్రముగా వెళ్ళెను. 73

మూ. స తు దృష్ట్వా నదీతీరే నావమిక్ష్వాకునన్దనః,
తితీర్షుః శీఘ్రగాం గఙ్గామిదం లక్ష్మణమబ్రవీత్. 74

ప్ర. అ. సః ఇక్ష్వాకునన్దనః = ఆ రాముడు, నదీతీరే = నదీతీరమునందు, నావమ్ = నావను, దృష్ట్వా = చూచి, శీఘ్రగామ్ = శీఘ్రముగా ప్రవహించుచున్న, గఙ్గామ్ = గంగను, తితీర్షుః = దాటదలచినవాడై, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

భా. రాముడు నది ఒడ్డు ప్రక్కన ఉన్న నావను చూచి, శీఘ్రముగా ప్రవహించుచున్న ఆ గంగానదిని దాట దలచినవాడై, లక్ష్మణునితో ఇట్లనెను. 74

మూ. ఆరోహ త్వం నరవ్యాఘ్ర స్థితాం నావమిమాం శనైః,
సీతాం చారోపయాన్వక్షం పరిగృహ్య మనస్వినీమ్. 75

ప్ర. అ. నరవ్యాఘ్ర = నరులలో శ్రేష్ఠుడ వైన ఓ లక్ష్మణా! త్వమ్ = నీవు, స్థితామ్ = నిలచి ఉన్న, ఇమామ్ = ఈ, నావమ్ = నావను, శనైః = మెల్లగా, ఆరోహ = ఎక్కుము. అన్వక్షమ్ = పిదప, మనస్వినీమ్ = ఉత్తమ మైన మనస్సు గల, సీతాం చ = సీతను కూడ, పరిగృహ్య = పట్టుకొని, ఆరోపయ = ఎక్కించుము.

తా. లక్ష్మణా! నావ నిలచియున్నది. దానిని మెల్లగా ఎక్కుము. పిదప ఉత్తమ మైన మనస్సు గల సీతను కూడ చేయి పట్టుకొని ఎక్కించుము. 75

మూ. స భ్రాతుః శాసనం శ్రుత్వా సర్వమప్రతికూలయన్,
ఆరోప్య మైథిలీం పూర్వమారురోహాత్మవాంస్తతః. 76

ప్ర. అ. ఆత్మవాన్ = బుద్ధిమంతు డైన, సః = ఆ లక్ష్మణుడు, భ్రాతుః = సోదరుని యొక్క, శాసనమ్ = శాసనమును, శ్రుత్వా = విని, సర్వమ్ = అతడు చెప్పినదాని నంతను, అప్రతికూలయన్ = ప్రతికూలము చేయక, పూర్వమ్ = ముందుగా, మైథిలీమ్ = సీతను, ఆరోప్య = ఎక్కించి, తతః = అటుపిమ్మట, ఆరురోహ = ఎక్కెను.

తా. బుద్ధిమంతు డైన లక్ష్మణుడు సోదరుని ఆజ్ఞను విని, అతడు చెప్పిన దాని నంతను అవిరుద్ధముగా పాటించుచు ముందుగా సీతను ఎక్కించి పిదప తాను ఎక్కెను. 76

వి. "ముందు నీవు నావపై ఎక్కి పిదప సీత నెక్కించుము" అని రాముడు చెప్పగా లక్ష్మణుడు ముందుగా సీత నెక్కించి తాను తరువాత నావ నెక్కెను. లక్ష్మణుడు బుద్ధిమంతుడు గాన రాముని అభిప్రాయము సీతనే ముందుగా ఎక్కించ మని అయి ఉండు నని గ్రహించి అట్లు చేసెను. అందుచే ప్రతికూలముగా చేసి నట్లు కాదు. 76

మూ. అథారురోహ తేజస్వీ స్వయం లక్ష్మణపూర్వజః,
తతో నిషాదాధిపతిర్గుహో జ్ఞాతీనచోదయత్. 77

ప్ర. అ. అథ=పిమ్మట, తేజస్వీ=తేజశ్శాలియైన, లక్ష్మణపూర్వజః = రాముడు, స్వయమ్ = తాను, ఆరురోహ = ఎక్కెను. తతః = అటుపిమ్మట, నిషాదాధిపతిః=బోయల ప్రభు వైన, గుహః=గుహుడు, జ్ఞాతీన్ = బంధువులను, అచోదయత్=ప్రేరేపించెను.

తా. తేజశ్శాలి యైన రాముడు కూడ నావ నెక్కిన పిమ్మట, నిషాదాధి పతి యైన గుహుడు "నావను అవలి ఒడ్డు చేర్చుడు" అని తన బంధువులను ఆజ్ఞాపించెను. 77

మూ. రాఘవోఽపి మహాతేజా నావమారుహ్య తాం తతః,
బ్రహ్మవత్ క్షత్రవచ్చైవ జజాప హితమాత్మనః. 78

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సుగల, రాఘవోఽపి = రాముడు కూడా, తాం నావమ్ = ఆ నావను, ఆరుహ్య=ఎక్కి, తతః=పిమ్మట, బ్రహ్మవత్=బ్రాహ్మణులకు హిత మైనదీ, క్షత్రవచ్చైవ=క్షత్రియులకు హిత మైనదీ అయిన మంత్రమును, ఆత్మనః = తనయొక్క, హితమ్ = హితమును గూర్చి, జజాప=జపించెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు గల రాముడు ఆ నావ నెక్కిన పిదప, తన శ్రేయస్సును కోరుచు, బ్రాహ్మణ క్షత్రియులు రెండు జాతులవారును సాధారణముగ జపింపదగిన "దైవీం నావమ్" అను నావ నెక్కు నపుడు జపించు మంత్రమును జపించెను. 78

మూ. ఆచమ్య చ యథాశాస్త్రం నదీం తాం సహ సీతయా,
ప్రాణమత్ప్రీతిసంహృష్టో లక్ష్మణశ్చామితప్రభః. 79

ప్ర. అ. సీతయా సహ = సీతతో కూడ, యథాశాస్త్రమ్ = శాస్త్రానుసారముగా, ఆచమ్య చ = ఆచమనము చేసి, ప్రీతిసంహృష్టః = సంతోషముతో గగుర్పాటు చెందినవాడై, తాం నదీమ్=ఆ నదిని, ప్రాణమత్=నమస్కరించెను. అమితప్రభః = గొప్ప తేజస్సుగల, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు కూడ, (నమస్కరించెను).

తా. పిమ్మట, రాముడు, సీత, లక్ష్మణుడును యథాశాస్త్రముగా ఆచమనము చేసి ఆనందముతో ఆ నదికి నమస్కరించిరి. 79

మూ. అనుజ్ఞాయ సుమన్త్రం చ సబలం చైవ తం గుహమ్,
ఆస్థాయ నావం రామస్తు చోదయామాస నావికాన్. 80

ప్ర. అ. రామస్తు = రాముడు, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని, సబలమ్ = సైన్యముతో కూడిన, తం గుహమ్ = ఆ గుహుని, అనుజ్ఞాయ = వీడ్కొల్పి, నావమ్ = నావను, ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి, నావికాన్ = నావ నడుపువారిని, చోదయామాస = ప్రేరేపించెను.

తా. రాముడు సుమంత్రుని, సైన్యసహితుడైన గుహుని వీడ్కొలిపి, నావలో కూర్చుండి, "నావ నడుపుడు" అని నావికులను ఆదేశించెను. 80

మూ. తతస్తైశ్చోదితా సా నౌః కర్ణధారసమాహితా,
శుభస్ఫ్యవేగాభిహతా శీఘ్రం సలిలమత్యగాత్. 81

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, కర్ణధారసమాహితా = చుక్కాని పట్టువానిచే సావధానముగా తగు విధమున త్రిప్పబడిన, సా నౌః = ఆ నావ, తైః = వారిచే, చోదితా = ప్రేరేపింపబడినదై, శుభస్ఫ్యవేగాభిహతా = మంచి తెడ్డుల వేగముచే కొట్టబడినదై, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, సలిలమ్ = జలమును, అత్యగాత్ = దాటెను.

తా. చుక్కాని పట్టువాడు చక్కగా చుక్కాని పట్టగా, వారిచే నడుపబడిన ఆ నావ మంచి తెడ్లచే త్రోయబడినదై, శీఘ్రముగా జలమును దాటెను.

మూ. మధ్యం తు సమనుప్రాప్య భాగీరథ్యాస్త్వనిన్దితా,
వైదేహీ ప్రాఞ్జలిర్భూత్వా తాం నదీమిదమబ్రవీత్. 82

ప్ర. అ. అనిన్దితా = నిందింపబడని, వైదేహీ = సీత, భాగీరథ్యాః = గంగానదియొక్క, మధ్యమ్ = మధ్యప్రదేశమును, సమనుప్రాప్య = పొంది, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలది, భూత్వా = అయి, తాం నదీమ్ = ఆ నదిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఎట్టి నిందలును ఎరుగని సీత గంగానది మధ్యను చేరిన పిమ్మట, చేతులు జోడించి ఆ గంగానదితో ఇట్లనెను. 82

మూ. పుత్రో దశరథస్యాయం మహారాజస్య ధీమతః,
నిదేశం పారయిత్వేమం గఙ్గే త్వదభిరక్షితః. 84
చతుర్దశ హి వర్షాణి సమగ్రాణ్యుష్య కాననే,
భ్రాత్రా సహ మయా చైవ పునః ప్రత్యాగమిష్యతి. 85
తతస్త్వాం దేవి సుభగే క్షేమేణ పునరాగతా,
యక్ష్యే ప్రముదితా గఙ్గే సర్వకామసమృద్ధినీ. 86

ప్ర. అ. గఙ్గే = ఓ గంగా, ధీమతః = బుద్ధిమంతుఁడూ, మహారాజస్య = మహారాజూ అయిన, దశరథస్య = దశరథునియొక్క. పుత్రః = పుత్రు డైన, అయమ్ = ఈ రాముడు, త్వదభిరక్షితః = నీచే రక్షింపబడినవాడై, ఇమమ్ = ఈ, నిదేశమ్ = ఆజ్ఞను, పారయిత్వా = పాలించి, భ్రాత్రా సహ = సోదరునితోనూ, మయా చైవ = నాతోనూ, చతుర్దశ = పదునాలుగు, వర్షాణి = సంవత్సరములు, సమగ్రాణి = సంపూర్ణ మైన, వర్షాణి = సంవత్సరములు, కాననే = అడవియందు, ఉష్య = నివసించి, పునః = తిరిగి, ప్రత్యాగమిష్యతి = వెనుకకు రాగలడు. సుభగే = సుందర మైన, దేవి = దేవీ! గఙ్గే = గంగా, తతః = అటుపిమ్మట, క్షేమేణ = క్షేమముతో, పునః = మరల, ఆగతా = వచ్చినదాననూ, ప్రముదితా = సంతోషించినదాననూ, సర్వకామసమృద్ధినీ = సమస్తకామముల సమృద్ధి కల దాననూ అయిన నేను, త్వామ్ = నిన్ను, యక్ష్యే = పూజించెదను.

తా. ఓ గంగాదేవీ! ధీమంతు డైన దశరథమహారాజు కుమారు డైన ఈ రాముడు నీచేత రక్షింపబడుచు, సోదరునితోను, నాతోను కలిసి పదునాలుగు సంవత్సరములు పూర్తిగా అరణ్యవాసము చేసి, తండ్రి యాజ్ఞను పాలించి, మరల వచ్చును. సౌందర్యవతి వైన ఓ గంగాదేవీ! అప్పుడు, కోరిక లన్నియు, సఫలము లై, ఆనందముతో నేను క్షేమముగ తిరిగి వచ్చి, నిన్ను పూజించెదను.

మూ. త్వం హి త్రిపథగా దేవి బ్రహ్మలోకం సమీక్షసే,
భార్యా చోదధిరాజస్య లోకేఽస్మిన్ సంప్రదృశ్యసే. 87

ప్ర. అ. దేవి = ఓ గంగాదేవీ! త్రిపథగా = మూడు మార్గములందు (స్వర్గ భూలోక - పాతాళములందు) ప్రవహించుచున్న, త్వమ్ = నీవు, బ్రహ్మలోకమ్ = బ్రహ్మలోకమును, సమీక్షసే హి = చూచుచున్నావు కదా. అస్మిన్ = ఈ, లోకే =

భూలోకమునందు, ఉదధిరాజస్య=సముద్రరాజుయొక్క, భార్యా చ=భార్యవుగా కూడ, సంప్రదృశ్యసే = చూడబడుచున్నావు.

తా. ఓ గంగాదేవీ! స్వర్గ భూలోక పాతాళములందు మూడింటియందును ప్రవహించుటచే నీవు బ్రహ్మలోకముతో సంబంధించి ఉన్నావు. ఈ లోకము నందు సముద్రుని భార్యవుగా కనబడుచున్నావు. 86

మూ. సా త్వాం దేవి నమస్యామి ప్రశంసామి చ శోభనే,
ప్రాప్తరాజ్యే నరవ్యాఘ్రే శివేన పునరాగతే. 87
గవాం శతసహస్రాణి వస్త్రాణ్యన్నం చ పేశలమ్,
బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రదాస్యామి తవ ప్రియచికీర్షయా 88

ప్ర. అ. దేవి = ఓ గంగాదేవీ! శోభనే = ఓ మంగళకర మైన దానా, సా=అట్టి నేను, త్వామ్ = నిన్ను, నమస్యామి = నమస్కరించుచున్నాను. ప్రశంసామి చ=స్తుతించుచున్నాను కూడ. శివేన=క్షేమముగా, పునః=తిరిగి, ఆగతే = వచ్చిన, నరవ్యాఘ్రే=నరులలో శ్రేష్ఠు డైన రాముడు, ప్రాప్తరాజ్యే= పొందబడిన రాజ్యము కలవా డగుచుండగా, తవ = నీకు, ప్రియచికీర్షయా = ప్రియమును చేయవలయు నను కోరికచే, గవామ్=గోవులయొక్క, శతసహ స్రాణి = లక్షలను, వస్త్రాణి = వస్త్రములను, పేశలమ్ = మనోహర మైన, అన్నం చ = అన్నమును, బ్రాహ్మణేభ్యః = బ్రాహ్మణులకు, ప్రదాస్యామి = ఇచ్చెదను.

తా. మంగళప్రదురాల వైన ఓ గంగాదేవీ! నిన్ను నమస్కరించి స్తుతించు చున్నాను. పురుషశ్రేష్ఠు డైన రాముడు, సుఖముగా తిరిగి వచ్చి, రాజ్యమును పొందిన పిమ్మట, నీ సంతోషమునకై బ్రాహ్మణులకు, లక్షలకొలది గోవులను, వస్త్రములను, మంచి అన్నమును ఇచ్చెదను. 87, 88

మూ. సురాఘటసహస్రేణ మాంసభూతోదనేన చ,
యక్ష్యే త్వాం ప్రయతా దేవి పురీం పునరుపాగతా. 89

ప్ర. అ. దేవి = ఓ గంగాదేవీ, పునః = మరల, పురీమ్ = పట్టణమును, ఉపాగతా = పొందిన నేను, ప్రయతా = నియమవంతురాలనై, సురాఘట

సహస్రేణ = వెయ్యి కల్లుకుండలతోను, మాంసభూతోదనేన చ = మాంసరూప మైన అన్నముతోను, యక్ష్యే = పూజించెదను.

తా. ఓ గంగాదేవీ! వనవాసమునుండి తిరిగి వచ్చిన పిమ్మట, నేను నియమవంతురాలనై నీకు వెయ్యి కుండల కల్లు, మాంసరూప మైన ఆహారము, సమర్పించి పూజించెదను. 89

మూ. యాని త్వత్తీరవాసీని దైవతాని చ సన్తి హి,
తాని సర్వాణి యక్ష్యామి తీర్థాన్యాయతనాని చ. 90

ప్ర. అ. యాని = ఏ, దైవతాని = దేవతలు, త్వత్తీరవాసీని = నీ తీరము నందు నివసించుచు, సన్తి = ఉన్నవో, తాని సర్వాణి = వాటి నన్నిటిని. తీర్థాని = తీర్థములను, ఆయతనాని చ = దేవాలయములను, యక్ష్యామి = పూజించెదను.

తా. నీ తీరమునందై ఉన్న సమస్తదేవతలను, తీర్థములను, దేవాలయము లను కూడ పూజించెదను. 90

మూ. పునరేవ మహాబాహుర్మయా భ్రాత్రా చ సంగతః,
అయోధ్యాం వనవాసాత్తు ప్రవిశత్వనఘోఽనఘే. 91

ప్ర. అ. అనఘే = ఓ పుణ్యాత్మురాలా! అనఘః = దోషములు లేని, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కల రాముడు, మయా = నాతోను, భ్రాత్రా చ = సోదరునితోను, సంగతః = కూడినవాడై, వనవాసాత్ = వనవాసమునుండి, పునరేవ = మరల, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, ప్రవిశతు = ప్రవేశించుగాక!

తా. ఓ పుణ్యాత్మురాలా! పాపరహితుడు, మహాబాహువు అయిన, రాముడు, నాతోను సోదరునితోను కలసి, వనవాసమునుండి తిరిగి వచ్చి, మరల అయోధ్యలో ప్రవేశించుగాక. 91

మూ. తథా సంభాషమాణా సా సీతా గఙ్గామనిన్దితా,
దక్షిణా దక్షిణం తీరం క్షిప్రమేవాభ్యుపాగమత్. 92

ప్ర. అ. అనిన్దితా = నిందింపబడనిది, దక్షిణా = సమర్థురాలు అయిన, సా సీతా = ఆ సీత, తథా = అట్లు, సంభాషమాణా = పలుకుచు, క్షిప్రమేవ = శీఘ్రము

గానే, దక్షిణమ్=దక్షిణము వైపు నున్న, తీరమ్=తీరమును, అభ్యుపాగమత్= చేరెను.

తా. నిందింపబడనిది, సమర్థురాలు అయిన సీత, ఇట్లు పలుకుచు, శీఘ్రముగా దక్షిణము వైపున నున్న తీరమును చేరెను.

మూ. తీరం తు సమనుప్రాప్య నావం హిత్వా నరర్షభః,
ప్రాతిష్ఠత సహ భ్రాత్రా వైదేహ్యా చ పరంతపః. 93

ప్ర. అ. నరర్షభః = నరశ్రేష్ఠుడు, పరంతపః = శత్రువులను తపింప చేయువాడు అయిన రాముడు, తీరమ్ = తీరమును, సమనుప్రాప్య = చేరి, నావమ్ = నావను, హిత్వా = విడచి, భ్రాత్రా సహ = సోదరునితోను, వైదేహ్యా చ = సీతతోను, ప్రాతిష్ఠత = బయలుదేరెను.

తా. శత్రుభయంకరుడు, నరశ్రేష్ఠుడు అయిన రాముడు, తీరమును చేరిన పిమ్మట ఆ నావను విడచి, సోదరునితోను, సీతతోను కలిసి నడచి వెళ్లెను.

మూ. అథాఽబ్రవీన్మహాబాహుః సుమిత్రానన్దవర్ధనమ్,
భవ సంరక్షణార్థాయ సజనే విజనేఽపి వా. 94

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల రాముడు, సుమిత్రానన్దవర్ధనమ్ = సుమిత్రకు ఆనందమును వృద్ధి పొందించు లక్ష్మణుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను. సజనే = జను లున్న ప్రదేశమం దైనను, విజనేఽపి వా = జనులు లేని ప్రదేశమం దైనను, సంరక్షణార్థాయ = సంరక్షణ మను ప్రయోజనముకొరకు, భవ = అగుము.

తా. పిదప ఆజానుబాహు వైన రాముడు, లక్ష్మణునితో ఇట్లనెను. జనులున్న ప్రదేశమం దైనను, లేని ప్రదేశమం దైనను, రక్షణము విషయమున, జాగ్రత్తతో ఉండుము. 94

మూ. అవశ్యం రక్షణం కార్యమదృష్టే విజనే వనే,
అగ్రతో గచ్ఛ సౌమిత్రే! సీతా త్వామనుగచ్ఛతు. 95

ప్ర. అ. అదృష్టే = చూడబడని, విజనే = జనులు లేని, వనే = వనము నందు, అవశ్యమ్ = తప్పక, రక్షణమ్ = రక్షణము, కార్యమ్ = చేయదగినది.

సౌమిత్రే=ఓ లక్ష్మణా, అగ్రతః=ముందు, గచ్ఛ=నడువుము. సీతా=సీత, త్వామ్=నిన్ను, అనుగచ్ఛతు=అనుసరించి నడచుగాక.

తా. పూర్వ మెన్నడును చూడని ఈ జనశూన్యమైన అరణ్యములో మనము తప్పక రక్షణవిషయమున జాగ్రత్తతో ఉండవలెను. ఓ లక్ష్మణా! నీవు ముందు నడువుము. సీత వెనుక నడచును. 95

మూ. పృష్ఠతో౽హం గమిష్యామి త్వాం చ సీతాం చ పాలయన్,
అన్యోన్యస్యేహ నో రక్షా కర్తవ్యా పురుషర్షభ. 96

ప్ర. అ. అహమ్=నేను, త్వాం చ=నిన్ను, సీతాం చ=సీతను, పాలయన్=రక్షించుచు, పృష్ఠతః=వెనుక, గమిష్యామి=నడచెదను, పురుషర్షభ=ఓ పురుషశ్రేష్ఠా! ఇహ=ఇక్కడ, నః=మనకు, అన్యోన్యస్య=పరస్పరము యొక్క, రక్షా=రక్ష, కర్తవ్యా=చేయతగినది.

తా. లక్ష్మణా! నేను నిన్ను, సీతను రక్షించుచు, వెనుక నడచెదను. మనము ఇక్కడ ఒకరి నొకరు రక్షించుకొనవలెను 96

మూ. న హి తావదతిక్రాన్తా సుకరా కాచన క్రియా,
అద్య దుఃఖం తు వైదేహీ వనవాసస్య వేత్స్యతి. 97

ప్ర. అ. అతిక్రాన్తా=జరిగిపోయిన, కాచన క్రియా=ఏ పనియు, సుకరా=మరల సులభముగా చేయదగినది, న హి తావత్=కాదు కదా! అద్య=ఇపుడు, వైదేహీ=సీత, వనవాసస్య=వనవాసముయొక్క, దుఃఖమ్=దుఃఖమును, వేత్స్యతి=తెలుసుకొనగలదు.

తా. ఏ పని యైనను, చేయి దాటి పోయినచో, దానిని మరల సరిచేయుట శక్యము గాదు. వనవాసములోని కష్టములను గూర్చి ఇటు పైన, సీతకు అర్థమగును. 97

మూ. ప్రణష్టజనసంబాధం క్షేత్రారామవివర్జితమ్,
విషమం చ ప్రపాతం చ వనమద్య ప్రవేక్ష్యతి. 98

ప్ర. అ. ప్రణష్టజనసంబాధమ్=కనబడని జనసమ్మర్దము కలది, క్షేత్రారామవివర్జితమ్=తోటలతోను, ఉద్యానములతోను శూన్యమైనది, విషమమ్ చ

పెట్ట పళ్లములుగా ఉన్నది, ప్రపాతం చ=గోతులతో నిండినది అయిన, వనమ్ =వనమును, అద్య=నేడు, ప్రవేక్ష్యతి=ప్రవేశించగలదు.

తా. ఈ వనములో జనసమ్మర్దము కాని, పొలములు గాని, ఉద్యానవనములు గాని ఉండవు. మిట్టపల్లములు, లోతైన లోయలు ఉండును. అట్టి వనము లోనికి సీత ఈనాడు ప్రవేశించగలదు. 98

మూ. శ్రుత్వా రామస్య వచనం ప్రతస్థే లక్ష్మణోఽగ్రతః,
అనన్తరం చ సీతాయా రాఘవో రఘునన్దనః. 99

ప్ర. అ. లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు, రామస్య=రామునియొక్క, వచనమ్= వచనమును, శ్రుత్వా=విని, అగ్రతః=ముందు, ప్రతస్థే=నడచెను. సీతాయాః =సీతకు, అనన్తరమ్=వెనుక, రఘునన్దనః=రఘువంశము వారిని ఆనందింప చేయు, రాఘవః=రాముడు నడచెను.

తా. లక్ష్మణుడు, రాముని మాట ప్రకారము ముందుగా నడచెను. రాముడు సీత వెనుక నడచెను. 99

మూ. గతం తు గఙ్గాపరపారమాశు
రామం సుమన్త్రః ప్రతతం నిరీక్ష్య,
అధ్వప్రకర్షాద్వినివృత్తదృష్టి
ర్ముమోచ బాష్పం వ్యథిత స్తపస్వీ. 100

ప్ర. అ. తపస్వీ=దీనుడైన, సుమన్త్రః=సుమంత్రుడు, ఆశు=శీఘ్రముగా, గఙ్గాపరపారమ్=గంగ అవలి ఒడ్డును, గతమ్=చేరిన, రామమ్= రాముని, ప్రతతమ్=అవిచ్ఛిన్నముగా, నిరీక్ష్య=చూచి, అధ్వప్రకర్షాత్=మార్గము యొక్క అధిక్యమువలన, వినివృత్తదృష్టిః= మరలిన చూపులు కలవాడై, వ్యథితః=దుఃఖపడుచు, బాష్పమ్=కన్నీటిని, ముమోచ=విడచెను.

తా. దీనుడైన ఆ సుమంత్రుడు, గంగ అవతలి ఒడ్డును శీఘ్రముగా చేరిన రాముని కనబడునంతవరకు చూచుచునే ఉండి మార్గము దీర్ఘమై పోవుటచే కనబడక, దృష్టిని మరల్చి దుఃఖితుడై కన్నీరు కార్చెను.

మూ. స లోకపాలప్రతిమప్రభావవాం
స్తీర్త్వా మహాత్మా వరదో మహానదీమ్
తతః సమృద్ధాన్ శుభసస్యమాలినః
క్రమేణ వత్సాన్ ముదితానుపాగమత్. 101

ప్ర. అ. మహాత్మా=మహాత్ముడు, వరదః=వరముల నిచ్చువాడు, లోకపాలప్రతిమప్రభావవాన్ = లోకపాలురతో సమానమైన ప్రభావము కలవాడు అయిన, సః=ఆ రాముడు, మహానదీమ్= ఆ గంగానదిని, తీర్త్వా=దాటి, తతః =అటుపిమ్మట, క్రమేణ = క్రమముగా, సమృద్ధాన్=సమృద్ధి కలది అయిన, ముదితాన్=ఆనందముతో కూడిన,వత్సాన్=వత్సదేశమును,ఉపాగమత్=చేరెను.

తా. లోకపాలురతో సమానమైన ప్రభావము కలవాడు, మహాత్ముడు, వరముల నిచ్చువాడు అయిన ఆ రాముడు గంగానదిని దాటిన పిమ్మట, నదటి వెళ్ళుచు, ఉత్తమమైన సస్యసముదాయములతో నిండినది, ఐశ్వర్యముతో సమృద్ధమైనది. సంతోషించిన జనులు కలది యైన, వత్సదేశమును చేరెను.

మూ. తౌ తత్ర హత్వా చతురో మహామృగాన్
వరాహమృశ్యం పృషతం మహారురుమ్,
ఆదాయ మేధ్యం త్వరితం బుభుక్షితౌ
వాసాయ కాలే యయతుర్వనస్పతిమ్. 102

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ద్విపంచాశః సర్గః.

ప్ర. అ. బుభుక్షితౌ=ఆకలి గొన్న, తౌ=ఆ రామలక్ష్మణులు, తత్ర= అక్కడ, వరాహమ్=వరాహమును, ఋశ్యమ్=ఋశ్యమృగమును, పృషతమ్= దుప్పిని, మహారురుమ్= నల్లచారల దుప్పిని, చతురః=నాలుగు, మృగాన్= మృగములను, హత్వా= చంపి, మేధ్యమ్= పవిత్రమైన మాంసమును, త్వరితమ్= శీఘ్రముగా, ఆదాయ= గ్రహించి, కాలే = సాయంకాలమునందు, వాసాయ = నివాసము కొరకు, వనస్పతిమ్ = వృక్షమును, యయతుః = చేరిరి.

తా. ఆకలిగొన్న ఆ రామలక్ష్మణులు, అక్కడ వరాహము, ఋష్యము, దుప్పి, నల్లచారల దుప్పియను నాలుగు మహామృగములను చంపి, వాని పరిశుద్ధ మైన మాంసమును తీసుకొని, సాయంకాలము కాగానే రాత్రి నివసించుటకు, ఒక చెట్టు మొదలు చేరిరి. 102

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఏబదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్రిపఞ్చాశః సర్గః

[రాజును నిందించుచు కైక కౌసల్యాదులకు కీడు కలిగించు నేమో యని రాముడు లక్ష్మణు నయోధ్యకు పంప ప్రయత్నించుట. రాముడు లేనిచో తాను జీవించుట అసంభవ మని పలికి లక్ష్మణుడు అయోధ్యకేగుటకు తిరస్కరించుట, తిరిగి రాముడు అతనిని వనవాస మున కనుమతించుట]

మూ. స తం వృక్షం సమాసాద్య సన్ధ్యామన్వాస్య పశ్చిమామ్,
రామో రమయతాం శ్రేష్ఠ ఇతి హోవాచ లక్ష్మణమ్. 1

ప్ర. అ. రమయతామ్ = సంతోషింపచేయువారలలో, శ్రేష్ఠః = శ్రేష్ఠుడైన, సః రామః = ఆ రాముడు, తం వృక్షమ్ = ఆ వృక్షమును, సమాసాద్య = చేరి, పశ్చిమామ్ = పడమటి, సన్ధ్యామ్ = సంధ్యను, అన్వాస్య = సేవించి. లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చి, ఇతి = ఇట్లు, ఉవాచ హ = పలికెను.

తా. ఆనందింపచేయువారలలో శ్రేష్ఠుడైన రాముడు, వృక్షమూలము చేరి, పడమటి సంధ్యను ఉపాసించి, లక్ష్మణునితో ఇట్లనెను. 1

మూ. అద్యేయం ప్రథమా రాత్రిర్యాతా జనపదాద్బహిః,
యా సుమన్త్రేణ రహితా తాం నోత్కణ్ఠితుమర్హసి. 2

ప్ర. అ. అద్య = నేడు, సుమన్త్రేణ = సుమంత్రునితో, రహితా = శూన్యమైన, యా = ఏ, ఇయమ్ = ఈ, ప్రథమా రాత్రిః = మొదటి రాత్రి, జనపదాత్ = జనపదము కంటె, బహిః = వెలుపల, యాతా = పొందబడినదో, తామ్ = అట్టి ఈ రాత్రిని గూర్చి, ఉత్కణ్ఠితుమ్ = బెంగపెట్టుకొనుటకు, నార్హసి = తగవు.

తా. ఇపుడు మనము మన దేశము బయటకు వచ్చినాము. సుమంత్రుడు కూడ వెళ్ళిపోయినాడు. అటుపై మనము ఒంటరిగా ఉండవలసిన రాత్రులలో, ఇది మొదటిది. నీవు దుఃఖింపకుము. 2

మూ. జాగర్తవ్య మతన్ద్రిభ్యామద్యప్రభృతి రాత్రిషు,
యోగక్షేమౌ హి సీతాయా వర్తేతే లక్ష్మణావయోః. ౩

ప్ర. అ. లక్ష్మణ! = ఓ లక్ష్మణా! అద్య ప్రభృతి = నేఁడు మొదలు, రాత్రిషు = రాత్రులందు, అతన్ద్రిభ్యామ్ = ఏమరుపాటు లేకుండగ, (మన ఇరువురి చేత), జాగర్తవ్యమ్ = మేల్కొనవలసి యున్నది. సీతాయాః = సీతయొక్క, యోగక్షేమౌ = యోగక్షేమములు, ఆవయోః = మన ఇద్దరిపై, వర్తేతే హి = ఉన్నవి కదా!

తా. నేఁడు మొదలు మన మిద్దరము రాత్రులందు మేల్కొని యుండవలెను. సీత యోగక్షేమములు మన యిద్దరి పైననే ఆధారపడియున్నవి కదా! ౩

మూ. రాత్రిం కథంచిదేవేమాం సౌమిత్రే వర్తయామహే,
ఉపావర్తామహే భూమావాస్తీర్య స్వయమార్జితైః. ౪

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా! ఇమాం రాత్రిమ్ = ఈ రాత్రిని, కథంచిదేవ = ఏదో విధముగానే, వర్తయామహే = గడపెదము. స్వయమ్ = స్వయముగా, ఆర్జితైః = సంపాదింపఁబడిన తృణాదులచే, భూమౌ = నేలపై, ఆస్తీర్య = పరచి, ఉపావర్తామహే = పరుండెదము.

తా. లక్ష్మణా! ఏవియో పర్ణాదులు స్వయముగా తెచ్చుకొని, భూమిపై పరచుకొని, పరుండి, ఈ రాత్రి ఏదో విధముగా గడపెదము. ౪

మూ. స తు సంవిశ్య మేదిన్యాం మహార్హశయనోచితః,
ఇమాః సౌమిత్రయే రామో వ్యాజహార కథాః శుభాః. ౫

ప్ర. అ. మహార్హశయనోచితః = ఉత్తమ మైన శయనమునకు అలవాటు పడిన, సః = రాముఁడు, మేదిన్యామ్ = నేలపై, సంవిశ్య = శయనించి, సౌమిత్రయే = లక్ష్మణునకు, శుభాః = శుభ మైన, ఇమాః = ఈ, కథాః = మాటలను, వ్యాజహార = చెప్పెను.

తా. ఉత్తమ మైన పాన్పుపై పరుండుటకు అలవాటు పడిన ఆ రాముఁడు నేలపై పరుండి, లక్ష్మణునితో ఈ విధముగా మంచి మాటలు చెప్పెను. ౫

మూ. ధ్రువమద్య మహారాజో దుఃఖం స్వపితి లక్ష్మణ,
కృతకామా తు కైకేయీ తుష్టా భవితుమర్హతి. 6

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా। అద్య = ఇపుడు, మహారాజః = మహారాజు, ధ్రువమ్=నిశ్చయముగా, దుఃఖమ్=దుఃఖముగా, స్వపితి = నిద్రపోవును. కృతకామా = చేయబడిన కోరిక గల, కైకేయీ తు = కైకేయి మాత్రము, తుష్టా = సంతోషించినదై, భవితుమ్ = అగుటకు, అర్హతి = తగియున్నది.

తా. లక్ష్మణా। మహారాజునకు ఇపుడు దుఃఖముతో నిద్ర పట్టదు. కైకేయి మాత్రము తన కోరిక తీరుటచే సంతోషించుచుండును. 6

మూ. సా హి దేవీ మహారాజం కైకేయీ రాజ్యకారణాత్,
అపి న చ్యావయేత్ప్రాణాన్ దృష్ట్వా భరతమాగతమ్. 7

ప్ర. అ. సా = ఆ, దేవీ = రాణి యైన, కైకేయీ = కైకేయి, ఆగతమ్= వచ్చిన, భరతమ్ = భరతుని, దృష్ట్వా = చూచి, రాజ్యకారణాత్ = రాజ్యము కొరకై, మహారాజమ్=మహారాజును, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, న చ్యావయేదపి = విడిపింపచేయదు కదా।

తా. ఆ కైకేయి భరతుడు వచ్చిన పిమ్మట రాజ్యము కొరకై మహారాజు ప్రాణములను తీసివేయదు కదా। 7

మూ. అనాథశ్చ హి వృద్ధశ్చ మయా చైవ వినాకృతః,
కిం కరిష్యతి కామాత్మా కైకేయీవశమాగతః. 8

ప్ర. అ. అనాథశ్చ = దిక్కు లేనివాడు, వృద్ధశ్చ = వృద్ధుడు, మయా వినా చ = నేను లేకుండగా కూడ, కృతః = చేయబడినవాడు, కామాత్మా = కామబుద్ధి గల ఆ ప్రభువు, కైకేయీవశమ్ = కైకేయివశమును, ఆగతః = పొందినవాడై, కిం కరిష్యతి = ఏమి చేయగలడు.

తా. ఆ రాజు కామబుద్ధి కలవాడై, కైకేయికి లొంగి పోయినాడు. ఇపుడు నానుండి కూడ దూర మైనాడు. దిక్కు లేక, వృద్ధుడై యున్న ఆ రాజు ఏమి చేయగలడు. 8

మూ. ఇదం వ్యసనమాలోక్య రాజ్ఞశ్చ మతివిభ్రమమ్,
కామ ఏవార్థధర్మాభ్యాం గరీయానితి మే మతిః. 9

ప్ర. అ. ఇదమ్ = ఈ, వ్యసనమ్ = కష్టమును, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, మతివిభ్రమం చ = బుద్ధియొక్క భ్రాంతిని, ఆలోక్య = చూచి, అర్థధర్మాభ్యామ్ = అర్థ ధర్మములకంటె, కామ ఏవ = కామమే, గరీయాన్ = గొప్పది, ఇతి = అని, మే = నాయొక్క, మతిః = ఆలోచన.

తా. ఈ కష్టమును, రాజు బుద్ధిలో కలిగిన ఈ భ్రాంతిని చూడగా, అర్థ ధర్మములకంటె కూడ కామమే గొప్పదని నాకు అభిప్రాయము కలుగుచున్నది.

మూ. కో హ్యవిద్వానపి పుమాన్ ప్రమదాయాః కృతే త్యజేత్,
ఛన్దానువర్తినం పుత్రం తాతో మామివ లక్ష్మణ. 10

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా! తాతః = తండ్రి, మామివ = నన్నువలె, ప్రమదాయాః కృతే = స్త్రీకొరకై, ఛన్దానువర్తినమ్ = తన ఇష్టము ప్రకారము ప్రవర్తించు, పుత్రమ్ = కుమారుని, అవిద్వానపి = తెలివి తక్కువవా డైనను, కః పుమాన్ = ఏ పురుషుడు, త్యజేత్ = విడుచును.

తా. లక్ష్మణా! మన తండ్రి నన్ను విడిచివేసి నట్లు, ఎంత తెలివితక్కువ వా డైనను, ఆడుదాని మాట విని, తన యిష్టము ప్రకారము ప్రవర్తించు కుమారుని విడిచిపెట్టునా! 10

మూ. సుఖీ బత సభార్యశ్చ భరతః కైకయీసుతః,
ముదితాన్ కోసలానేకో యో భోక్ష్యత్యధిరాజవత్. 11

ప్ర. అ. యః = ఏ భరతుడు, ఏకః = ఒక్కడే, అధిరాజవత్ = మహారాజువలె, ముదితాన్ = సుఖసమృద్ధ మైన, కోసలాన్ = కోసలదేశమును, భోక్ష్యతి = అనుభవింపగలడో, సభార్యః = భార్యా సహితు డైన, కైకయీసుతః = కైకయీకుమారు డైన, భరతః = భరతుడు, సుఖీ = సుఖముగలవాడు. బత = ఎంత కష్టము.

తా. కైకేయి కుమారు డైన భరతు డొక్కడే భార్యాసహితు డై మహారాజువలె, ఐశ్వర్య సమృద్ధ మైన కోసలదేశమును సుఖముగా అనుభవింపగలడు.

మూ. స హి సర్వస్య రాజ్యస్య ముఖమేకం భవిష్యతి,
తాతే చ వయసాఽతీతే మయి చారణ్యమాస్థితే. 12

ప్ర. అ. తాతే = తండ్రి, వయసా = వయస్సుచేత, అతీతే = గడచిపోగా, మయి చ = నేను, అరణ్యమ్ = అరణ్యమును, ఆస్థితే = ఆశ్రయించి ఉండగా, సః = ఆ భరతుడు, సర్వస్య = సమస్తమైన, రాజ్యస్య = రాజ్యమునకు, ఏకమ్ = ఒక్క, ముఖమ్ = ప్రధాన వ్యక్తిగా, భవిష్యతి = కాగలడు.

తా. రాజు వయస్సు చేత మరణించును. నేను అరణ్యములో ఉన్నాను. అందుచే ఆ భరతుడు రాజ్యమునకు అంతకును ప్రధాను డైన రాజు కాగలడు.

మూ. అర్థధర్మౌ పరిత్యజ్య యః కామమనువర్తతే,
ఏవమాపద్యతే క్షిప్రం రాజా దశరథో యథా. 13

ప్ర. అ. యః = ఎవడు, అర్థధర్మౌ = అర్థమును, ధర్మమును, పరిత్యజ్య = విడిచి, కామమ్ = కామమును మాత్రమే, అనువర్తతే = అనుసరించునో అతడు, రాజా = రాజైన, దశరథో యథా = దశరథుడు వలె, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఆపద్యతే = ఆపదను పొందును.

తా. అర్థధర్మములు విడిచి కామమునే అనుసరించువాడు, దశరథమహారాజు వలె శీఘ్రముగా ఈ విధముగనే ఆపదలో చిక్కుకొనును. 13

మూ. మన్యే దశరథాన్తాయ మమ ప్రవ్రాజనాయ చ,
కైకేయీ సౌమ్య సంప్రాప్తా రాజ్యాయ భరతస్య చ. 14

ప్ర. అ. సౌమ్య = ఓ సౌమ్యుడా! కైకేయీ = కైకేయి, దశరథాన్తాయ = దశరథుని మరణము కొరకు, మమ = నా యొక్క, ప్రవ్రాజనాయ చ = అడవికి పంపుటకు, భరతస్య = భరతునియొక్క, రాజ్యాయ చ = రాజ్యముకొరకు, సంప్రాప్తా = వచ్చినది అని, మన్యే = తలచెదను.

తా. సౌమ్యుడ వైన ఓ లక్ష్మణా! ఈ కైకేయి, దశరథుని చావునకును, నా వనగమనమునకును, భరతుని రాజ్యమునకును, మన యింట చేరిన దని అనుకొనుచున్నాను. 14

మూ. అపీదానీం న కైకేయీ సౌభాగ్యమదమోహితా,
కౌసల్యాం చ సుమిత్రాం చ సంప్రబాధేత మత్కృతే.15

ప్ర. అ. కైకేయీ = కైకేయి, సౌభాగ్యమదమోహితా = సౌభాగ్యము వలన కలిగిన గర్వముచే ఒళ్ళు తెలియనిదై, మత్కృతే = నాకొరకై, కౌసల్యాం చ = కౌసల్యను, సుమిత్రాం చ = సుమిత్రను, ఇదానీమ్ = ఇపుడు, అపి న సంప్రబాధేత = బాధింపకుండునా?

తా. కైకేయి తనకు కలిగిన సౌభాగ్యముచే గర్వించి, ఒళ్ళు తెలియక, నా మూలమున కౌసల్యను, సుమిత్రను కూడ బాధింపదు కదా! 15

మూ. మా స్మ మత్కారణాద్దేవీ సుమిత్రా దుఃఖమావసేత్,
అయోధ్యామిత ఏవ త్వం కాల్యే ప్రవిశ లక్ష్మణ. 16

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా, మత్కారణాత్ = నావలన, దేవీ = దేవియైన, సుమిత్రా = సుమిత్ర, దుఃఖమ్ = దుఃఖముగా, మా అవసేత్ స్మ = నివసింపకుండుగాక. త్వమ్ = నీవు, కాల్యే = ప్రాతఃకాలమున, ఇత ఏవ = ఇక్కడి నుండియే, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, ప్రవిశ = ప్రవేశింపుము.

తా. లక్ష్మణా! నా మూలమున సుమిత్రాదేవి కూడ దుఃఖపడకుండుగాక! అందుచే నీవు ప్రాతఃకాలముననే లేచి ఇక్కడినుండియే అయోధ్యకు వెళ్ళిపొమ్ము. 16

మూ. అహమేకో గమిష్యామి సీతయా సహ దణ్డకాన్,
అనాథాయా హి నాథస్త్వం కౌసల్యాయా భవిష్యసి. 17

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఏకః = ఒక్కడనే, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, దణ్డకాన్ = దండకారణ్యమును గూర్చి, గమిష్యామి = వెళ్ళెదను. అనాథాయాః = అనాథురాలైన, కౌసల్యాయాః = కౌసల్యకు, త్వమ్ = నీవు, నాథః = రక్షకుడవు, భవిష్యసి = కాగలవు.

తా. నే నొక్కడనే సీతతో కలసి, దండకారణ్యమునకు వెళ్ళెదను. అనాథురాలైన కౌసల్యను నీవు రక్షింపుము. 17

మూ. క్షుద్రకర్మా హి కైకేయీ ద్వేష్యమన్యాయ్యమాచరేత్,
పరిదద్యా హి ధర్మజ్ఞే భరతే మమ మాతరమ్. 18

ప్ర. అ. క్షుద్రకర్మా = నీచమైన కర్మ గల, కైకేయీ = కైకేయి, ద్వేష్యమ్ = ద్వేషింప దగిన, అన్యాయ్యమ్ = అన్యాయమైన పనిని, ఆచరేత్ = చేయును. మమ = నాయొక్క, మాతరమ్ = తల్లిని, ధర్మజ్ఞే = ధర్మములను తెలిసిన, భరతే = భరతునియందు, పరిదద్యాః హి = ఇమ్ము.

తా. నీచమైన కార్యములను చేయు కైకేయి, నా తల్లి విషయమున న్యాయవిరుద్ధముగా ప్రవర్తించవచ్చును. అందుచే మా తల్లిని ధర్మములు తెలిసిన భరతునకు అప్పచెప్పుము. 18

మూ. నూనం జాత్యంతరే కస్మిన్ స్త్రియః పుత్రైర్వియోజితాః,
జనన్యా మమ సౌమిత్రే తస్మాదేతదుపస్థితమ్. 19

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా! మమ జనన్యా = నా తల్లిచేత, కస్మిన్ జాత్యంతరే = ఒకానొక పూర్వజన్మయందు, స్త్రియః = స్త్రీలు, పుత్రైః = పుత్రులతో, వియోజితాః = వియోగము కలవారుగా చేయబడినారు. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలననే, ఏతత్ = ఇది, ఉపస్థితమ్ = వచ్చినది. నూనమ్ = సత్యము.

తా. లక్ష్మణా! పూర్వజన్మలో ఎప్పుడో నా తల్లి, స్త్రీలను తమ పుత్రులనుండి దూరము చేసినది. అందువలననే ఈ కష్టము వచ్చినది. నిజము. 19

మూ. మయా హి చిరపుష్టేన దుఃఖసంవర్ధితేన చ,
విప్రాయుజ్యత కౌసల్యా ఫలకాలే ధిగస్తు మామ్. 20

ప్ర. అ. చిరపుష్టేన = చిరకాలము పోషింపబడిన, దుఃఖసంవర్ధితేన = కష్టపడి పెంచబడిన, మయా = నాతో, కౌసల్యా = కౌసల్య, ఫలకాలే = నావలన ఫలమును పొందవలసిన కాలమునందు, విప్రాయుజ్యత = వియోగము కలదిగా చేయబడినది. మామ్ = నన్నుగూర్చి, ధిక్ = నింద, అస్తు = అగుగాక.

తా. నన్ను చిరకాలము పోషించి, కష్టపడి పెంచిన నా తల్లి, నావలన ఫలమును పొందవలసిన సమయమున నానుండి దూరము చేయబడినది. నేనెంత వ్యర్థజన్ముడను! 20

మూ. మా స్మ సీమన్తినీ కాచిజ్జనయేత్పుత్రమీదృశమ్,
సౌమిత్రే యోఽహమమ్బాయా దద్మి శోకమనన్తకమ్. 21

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా! యః = ఏ, అహమ్ = నేను, అమ్బాయాః = తల్లికి, అనన్తకమ్ = అంతములేని, శోకమ్ = శోకమును, దద్మి = ఇచ్చుచున్నానో, ఈదృశమ్ = ఇట్టి, పుత్రమ్ = పుత్రుని, కాచిత్ జననీ = ఏ తల్లియు, మా స్మ జనయేత్ = కనకుండుగాక.

తా. లక్ష్మణా! నేను నా తల్లికి అనంతమైన శోకమును కలిగించు చున్నాను. ఏ ఆడుది కూడ నావంటి పుత్రుని కనకుండుగాక. 21

మూ. మన్యే ప్రీతివిశిష్టా సా మత్తో లక్ష్మణ శారికా,
యస్యాస్తచ్ఛ్రూయతే వాక్యం శుకపాదమరేర్దశ. 22

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా! యస్యాః = ఏ గోరువంక పిట్టయొక్క, శుక = ఓ చిలుకా! అరేః = శత్రువుయొక్క, పాదమ్ = పాదమును, దశ = కొరుకుము అను, తత్ వాక్యమ్ = ఆ వాక్యము, శ్రూయతే = వినబడినదో, సా శారికా = అట్టి గోరువంకపిట్ట, మత్తః = నాకంటె, ప్రీతివిశిష్టా = అధిక ప్రేమతో కూడినది అని, మన్యే = తలంచెదను.

తా. లక్ష్మణా! నా వనవాసము మాట వినగానే గోరువంకపిట్ట "ఓ చిలుకా! శత్రువైన కైకేయి పాదమును కొరుకుము" అని చిలుకతో పలికినది. ఆ శారికకు కౌసల్యపై నాకున్న ప్రీతికంటె ఎక్కువ ప్రీతి ఉన్నదని తలంచెదను.

వి. దీని భావం అంతగా బాగాలేదు. ఉన్నపాఠాన్ని పట్టి చెప్పబడినది. ప్రాచ్యప్రతిలో ఈశ్లోకం తరువాత

"యావదేకశ్చ అస్తశ్చ యావదన్యః ముఖం మయి,
తావద్ధాత్మవిమోక్షార్థం శుకపాదమరేర్దశ."

అనే మరొక శ్లోకం కూడా ఉన్నది.

"ఇది ఒంటరిగా ఆకాశంమీద ఉన్నపుడే దానిముఖం నామీద పడటానికి ముందుగా, ఈ శత్రువు పాదాన్ని కరచివేసి విమోచనము సంపాదించుము."

అని దీని భావము. మరొకవంక ఆక్రమించడానికై వచ్చుచున్నప్పుడు గాలిక,
చిలుకతో ఈ మాటలు చెప్పినట్లు కథ ఏదైనా ఉండి ఉంటుంది." వనములోనే
శత్రువులవిషయంలో అంత దగ్గ ఉన్నప్పుడు నేను ఏమీ మాటలాడకుండా
నాకూ, నా తల్లికి అపకారం తలపెట్టిన కైకేయికి లొంగిపోయినానుకదా! అని
రాముని భావం అయి ఉంటుంది. 22

మూ. శోచన్త్యా అల్పభాగ్యాయా నకించిదుపకుర్వతా,
పుత్రేణ కిమపుత్రాయా మయా కార్యమరిందమ. 23

ప్ర. అ. అరిందమ = శత్రువులను శిక్షించువాడా! శోచన్త్యాః = దుఃఖించు చున్న, అల్పభాగ్యాయాః = అల్ప మైన భాగ్యము గల, అపుత్రాయాః = ఇక పుత్రు లెవ్వరును లేని నా తల్లికి, కించిత్ = కొంచెము కూడ, నోపకుర్వతా = ఉపకారము చేయని, పుత్రేణ = పుత్రుడ నైన, మయా = నాచేత, కిమ్ = ఏమి, కార్యమ్ = కార్య మున్నది.

భా. నేను తప్ప వేరు పుత్రు లెవ్వరును లేని అల్పభాగ్యురా లైన నా తల్లి ఏడ్చుచుండగా ఏ విధముగాను ఉపకారము చేయజాలని నేను పుత్రుడ నై ఉండి ఏమి ప్రయోజనము? 23

మూ. అల్పభాగ్యా హి మే మాతా కౌసల్యా రహితా మయా,
శేతే పరమదుఃఖార్తా పతితా శోకసాగరే. 24

ప్ర. అ. అల్పభాగ్యా = అల్ప మైన భాగ్యము గల, మే మాతా = నా తల్లి, కౌసల్యా = కౌసల్య, మయా = నాతో, రహితా = శూన్యురా లై, పరమదుఃఖార్తా = గొప్ప దుఃఖముచే పీడింపబడిన దై, శోకసాగరే = దుఃఖసముద్రమునందు, పతితా = పడినదై, శేతే = శయనించియుండును.

భా. దురదృష్టవంతురా లైన నా తల్లి కౌసల్య, నేను దగ్గర లేకపోవుటచే అత్యధిక మైన దుఃఖముచేత పీడితురా లై, శోకసాగరమునందు మునిగి పడి యుండును. 24

మూ. ఏకో హ్యహమయోధ్యాం చ పృథివీం చాపి లక్ష్మణ,
తరేయమిషుభిః క్రుద్ధో నను వీర్యమకారణమ్. 25

ప్ర. అ. లక్ష్మణ=లక్ష్మణా! అహమ్=నేను, క్రుద్ధః=కోపగించినవాడనై. ఏకః=ఒక్కడనే, అయోధ్యాం చ=అయోధ్యను, పృథివీం చాపి=ఈ భూమిని అంతనూ, ఇషుభిః=బాణములచే, తరేయమ్=దాటగలను (సాధింపగలను). వీర్యమ్=పరాక్రమము, అకారణం నను=కారణము కాదు కదా.

తా. లక్ష్మణా! కోపించినచో, నేను ఒక్కడనే బాణములతో అయోధ్యను, ఈ భూమి నంతను గూడ సాధింపగలను. కాని ఇది పరాక్రమమును చూపు సందర్భము కాదు కదా! 25

మూ. అధర్మభయభీతశ్చ పరలోకస్య చానఘ,
తేన లక్ష్మణ నాద్యాహ మాత్మాన మభిషేచయే. 26

ప్ర. అ. అనఘ=దోషములు లేనివాడా! అహమ్=నేను, అధర్మభయభీతశ్చ=అధర్మమువలన భయముచేత సంకోచించుచున్నాను. పరలోకస్య చ=పరలోకమునకు కూడ భయపడుచున్నాను. లక్ష్మణ=లక్ష్మణా! తేన=ఆకారణముచేతనే, అద్య=ఇప్పుడు, ఆత్మానమ్=నన్ను, నాభిషేచయే = అభిషేకము చేయించుకొనుటలేదు.

తా. దోషరహితుడ వైన ఓ లక్ష్మణా! నేను అధర్మమునకును, పరలోకమునకును భయపడి రాజ్యాభిషేకము చేయించుకొనజాలకున్నాను. 26

మూ. ఏతదన్యచ్చ కరుణం విలప్య విజనే వనే,
అశ్రుపూర్ణముఖో రామో నిశి తూష్ణీముపావిశత్. 27

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, నిశి=రాత్రియందు, విజనే=జనశూన్య మైన, వనే=అరణ్యమునందు, ఏతత్ = దీనిని, అన్యచ్చ = మరి ఇతరమునూ, కరుణమ్=దీనముగా, విలప్య=విలపించి, అశ్రుపూర్ణముఖః = కన్నీళ్ళతో నిండిన ముఖము గలవాడై, తూష్ణీమ్=మౌనముగా, ఉపావిశత్=కూర్చుండెను.

తా. రాముడు ఆ రాత్రి, విజన మైన వనమునందు, ఈ మాటలూ, మరి కొన్ని మాటలూ దైన్యముతో పలుకుచు, కన్నీళ్లతో నిండిన ముఖము కలవాడై, మాట లాడక, కూర్చుండెను.

వి. ఈ ఘట్టములో రాముడు లక్ష్మణుని చిత్తస్థైర్యమును పరీక్షించుటకై "సీత వెనుకకు అయోధ్యకు వెళ్ళును" అని చెప్పినాడు అని వ్యాఖ్యాతలు

వ్రాసిరి. వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసే విశేషార్థా లన్నీ "రాముడు పరమాత్ముడు, అన్నీ పనులా కావలె ననియే చేయుచున్నాడు" అనే అభిప్రాయంతో వ్రాసినవే. కాని వాల్మీకి రాముని పూర్తిగా మానవునిగానే చిత్రించినాడు. ఏ ఘట్టమును చూచినా ఈ విషయం స్పష్ట మగును. రాముడు అరణ్యవాసానికి బయలుదేరి, అరణ్యములో కాలు పెట్టిన మొదటి రాత్రి అది. ఆ సమయములో ఎంతటి ధీరచిత్తుడైన మానవున కైనను ఈ విధము లైన భావములు కలుగుట స్వాభావికము. తన తండ్రి కూడ ధర్మముకంటె కామానికే ప్రాధాన్య మిచ్చి తనను అడవుంపాలు చేసినా డనీ, భరతుడు భార్యాసమేతు డై సర్వభోగాలు అనుభవించగల డనీ, తాను తలుచుకొన్నచో మంత్రప్రయోగము చేసి రాజ్యాభిషేకము పొందగల డనీ- ఈ విధ మైన మాట లన్నీ ఆర్త పరిస్థితిలో ఉన్న ఎంతటివా డైనను పలుకుట స్వాభావికము. "నేను దూరముగా నున్నప్పుడు కైక కౌసల్యకు బాధలు కలిగించును. అందుచే నీవు ఆమెను సంరక్షించుట కై వెనుకకు వెళ్ళుము" అని లక్ష్మణునితో చెప్పుట గూడ అతిసహజము. అంతే కాని అయోధ్యలోనే అన్ని నిర్ణయాలూ చేసికొని ఇంతవరకు వచ్చిన పిమ్మట రాముడు లక్ష్మణుని నిర్ణయంలోని దృఢత్వాన్ని శంకించి ఈ విధంగా అన్నా డనుట అంతగా సమంజసము కాదు. పరమాత్ము డైన రామునికి లక్ష్మణుని ఆశయము తెలియదా! అందుచేత ఇలాంటి ఘట్టాలలో అన్నింటిలోనూ వాల్మీకి మానవస్వాభావికప్రవృత్తిని అతి సహజముగా, రమణీయముగా చిత్రించినా డని గ్రహించి, కవితా సౌందర్యమును ఆస్వాదించుట మంచిది. 27

మూ. విలపోపరతం రామం గతార్చిషమివానలమ్,
సముద్రమివ నిర్వేగమాశ్వాసయత లక్ష్మణః. 28

ప్ర. అ. విలప్య = విలపించి, ఉపరతమ్ = ఊరుకొన్నవాడు, గతార్చిషమ్ = పోయిన మంటలు గల, అనలమ్ ఇవ = అగ్ని వలె ఉన్నవాడు, నిర్వేగమ్ = వేగము లేని, సముద్రమివ = సముద్రము వలె ఉన్నవాడు అయిన, రామమ్ = రాముని, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, ఆశ్వాసయత = ఓదార్చెను.

తా. ఈ విధముగా విలపించిన పిమ్మట మంటలు లేని అగ్ని వలె, వేగము లేని సముద్రము వలె ఊర కున్న ఆ రాముని లక్ష్మణుడు ఓదార్చెను.

మూ. ధ్రువమద్య పురీ రాజన్నయోధ్యా ఽఽయుధినాం వర,
నిష్ప్రభా త్వయి నిష్క్రాన్తే గతచన్ద్రేవ శర్వరీ. 29

ప్ర. అ. ఆయుధినామ్=ఆయుధములు ధరించినవారిలో, వర=శ్రేష్ఠుడ వైన, రాజన్=ఓ రాజా! అద్య=ఇపుడు, అయోధ్యా పురీ=అయోధ్యానగరము, త్వయి=నీవు, నిష్క్రాన్తే=నిష్క్రమించిన వాడ వగుచుండగా, గతచన్ద్రా=చంద్రుడు లేని, శర్వరీవ = రాత్రి వలె, నిష్ప్రభా= కాంతివిహీన మైనదై ఉండును. ధ్రువమ్=నిశ్చయము.

తా. శస్త్రధారులలో శ్రేష్ఠుడ వైన ఓ రామా! నీవు విడిచి వెళ్ళిపోవుటచే, అయోధ్యానగరము ఇపుడు చంద్రుడు లేని రాత్రి వలె కాంతివిహీనమై ఉండును. నిశ్చయము. 29

మూ. నైతదౌపయికం రామ యదిదం పరితప్యతే,
విషాదయసి సీతాం చ మాం చైవ పురుషర్షభ. 30

ప్ర. అ. రామ=ఓ రామా! ఇదమ్=ఈ విధముగా, యత్ పరితప్యతే=పరితాపము చెందుచున్నావు అనునది ఏది కలదో, ఏతత్=ఇది, ఔపయికమ్=యుక్త మైనది, న=కాదు. పురుషర్షభ=పురుషశ్రేష్ఠుడా, సీతాం చ=సీతను, మాం చైవ=నన్ను, విషాదయసి=దుఃఖించు నట్లు చేయుచున్నావు.

తా. రామా! నీ విట్లు దుఃఖించుట యుక్తము కాదు. ఓ పురుష శ్రేష్ఠుడా! నీ విట్లు చేయుటచే నాకును సీతకును కూడ దుఃఖము కలుగును. 30

మూ. న చ సీతా త్వయా హీనా న చాహమపి రాఘవ,
ముహూర్తమపి జీవావో జలాన్మత్స్యావివోద్ధృతౌ. 31

ప్ర. అ. రాఘవ=ఓ రామా; త్వయా=నీతో, హీనా=శూన్యురా లైన, సీతా=సీత, న=జీవించదు. అహమపి=నేనుకూడ, న=జీవించను. జలాత్=జలమునుండి, ఉద్ధృతౌ=పైకి తీయబడిన, మత్స్యావివ=మత్స్యముల వలె, (మే మిరువురము) ముహూర్తమపి=క్షణకాల మైనను, న జీవావః=జీవింపము.

తా. ఓ రామా! నీ సాన్నిధ్యము లేనిచో సీత గాని, నేను గాని, నీటి నుండి పైకి తీసిన మత్స్యముల వలె క్షణకాల మైనను, జీవింపజాలము. 31

మూ. న హి తాతం న శత్రుఘ్నం న సుమిత్రాం పరంతప,
ద్రష్టుమిచ్ఛేయమద్యాహం స్వర్గం వాపి త్వయా వినా. 32

ప్ర. అ. పరంతప = శత్రువులను పీడించు ఓ రామా! అహమ్ = నేను, అద్య = ఇపుడు, త్వయా వినా = నీవు లేకుండగ, తాతమ్ = తండ్రిని, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, న హి ఇచ్ఛేయమ్ = కోరను. శత్రుఘ్నమ్ = శత్రుఘ్నుని, న = చూచుటకు కోరను. సుమిత్రామ్ = సుమిత్రనైనను, స్వర్గం వాపి = స్వర్గమునైనను, చూచుటకు కోరను.

తా. శత్రుసంహారకుడవైన ఓ రామా! నిన్ను విడచి, తండ్రిని గాని, శత్రుఘ్నుని గాని, సుమిత్రను గాని, స్వర్గమును గాని, చూడవలె నను కోరిక నాకు లేదు. 32

మూ. తతస్తత్ర సుఖాసీనౌ నాతిదూరే నిరీక్ష్య తామ్
న్యగ్రోధే సుకృతాం శయ్యాం భేజాతే ధర్మవత్సలౌ. 33

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తత్ర = అక్కడ, సుఖాసీనౌ = సుఖముగా కూర్చున్న, ధర్మవత్సలౌ = ధర్మమునందు ప్రేమ గల రామలక్ష్మణులు, నాతిదూరే = సమీపమున, న్యగ్రోధే = మఱ్ఱిచెట్టు క్రింద, సుకృతామ్ = చక్కగా చేయబడిన, తాం శయ్యామ్ = ఆ శయ్యను, నిరీక్ష్య = చూచి, భేజాతే = దానిని సేవించిరి.

తా. అక్కడ సుఖముగా కూర్చుని యున్న ధర్మాత్ములైన, ఆ రామలక్ష్మణులు, దగ్గరనే మఱ్ఱి చెట్టు క్రింద చక్కగా అమర్పబడిన శయ్యను చూచి దానిపై పండుకొనిరి. 33

మూ. స లక్ష్మణస్యోత్తమపుష్కలం వచో
నిశమ్య చైవం వనవాసమాదరాత్,
సమాః సమస్తా విదధే పరంతపః
ప్రపద్య ధర్మం సుచిరాయ రాఘవః. 34

ప్ర. అ. పరంతపః = శత్రువులకు బాధ కల్గించు, సః రాఘవః = ఆ రాముడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణుని యొక్క, ఉత్తమపుష్కలమ్

= ఉత్తమము పరిపూర్ణము అయిన, వచః = వాక్యమును, ఆదరాత్ = ఆదర పూర్వకముగా, నిశమ్య = విని, సుచిరాయ = చాలా కాలము, ధర్మమ్ = ధర్మమును, ప్రపద్య = పొంది, సమస్తాః = సమస్త మైన, సమాః = సంవత్సరములను, వనవాసమ్ = వనవాసమును, విదధే = చేసెను.

తా. శత్రువినాశకుడగు రాముడు, లక్ష్మణుడు చెప్పిన ఉత్తమము, అర్థసంపూర్ణములు అయిన మాటలు సాదరముగా విని, చిరకాలము వానప్రస్థ ధర్మము అవలంబించి, పదునాలుగు సంవత్సరములు పూర్తిగా వనవాసము చేయ నిర్ణయించెను. 34

మూ. తతస్తు తస్మిన్ విజనే వనే తదా
మహాబలౌ రాఘవవంశవర్ధనౌ,
న తౌ భయం సమ్భ్రమమభ్యుపేయతుః
ర్యథైవ సింహౌ గిరిసానుగోచరౌ. 35

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే, అయోధ్యాకాణ్డే
త్రిపఞ్చాశః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, తదా = అపుడు, విజనే = జనశూన్య మైన, తస్మిన్ వనే = ఆ వనమునందు, మహాబలౌ = గొప్ప బలము గల, తౌ = ఆ, రాఘవవంశవర్ధనౌ = రఘువంశమును వృద్ధి పొందించు రామలక్ష్మణులు, గిరిసానుగోచరౌ = పర్వతముల చరియలపై నివసించు, సింహౌ యథైవ = సింహములవలె, భయమ్ = భయమును గాని, సమ్భ్రమమ్=తొందర గాని , న అభ్యుపేయతుః = పొందలేదు.

తా. అప్పుడు మహాబలశాలు లైన రామలక్ష్మణులు జనశూన్య మైన అరణ్యములో కూడ, పర్వతముల చరియలపై సంచరించు రెండు సింహములవలె, ఏ మాత్రము, భయము గాని, తొందర గాని లేకుండ ఉండిరి. 35

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఏబదిమూడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ చతుఃపంచాశః సర్గః

[శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణసమేతుడై ప్రయాగలో గంగాయమునా సంగమునకు చెంతనే ఉన్న భరద్వాజాశ్రమమునకు పోవుట. భరద్వాజ ముని వారిని సత్కరించుట. చిత్రకూటమున నివసించుడని ఆనతిచ్చుట. చిత్రకూటపు మహాత్మ్యమును, శోభను వర్ణించుట].

మూ. తే తు తస్మిన్మహావృక్షే ఉషిత్వా రజనీం శివామ్,
విమలేఽభ్యుదితే సూర్యే తస్మాద్దేశాత్ప్రతస్థిరే. 1

ప్ర. అ. తే = వారు, శివామ్ = మంగళకర మైన, రజనీమ్ = రాత్రిని, తస్మిన్ = ఆ, మహావృక్షే = మహావృక్షమునందు, ఉషిత్వా = ఉండి, విమలే = నిర్మలు డైన, సూర్యే = సూర్యుడు, అభ్యుదితే = ఉదయించినవాడగుచుండగా, తస్మాత్ దేశాత్ = ఆ ప్రదేశమునుండి, ప్రతస్థిరే = బయలుదేరిరి.

తా. ఆ సీతారామలక్ష్మణులు మంగళకర మైన ఆ రాత్రి యంతయు మహావృక్షము క్రింద ఉండి, మరునాడు, సూర్యుడు ఉదయించిన పిమ్మట, ఆ ప్రదేశమును విడిచి వెళ్ళిరి. 1

మూ. యత్ర భాగీరథీం గఙ్గాం యమునాభిప్రవర్తతే,
జగ్ముస్తం దేశముద్దిశ్య విగాహ్య సుమహద్వనమ్. 2
తే భూమిభాగాన్వివిధాన్ దేశాంశ్చాపి మనోరమాన్,
అదృష్టపూర్వాన్ పశ్యన్తస్తత్ర తత్ర యశస్వినః. 3

ప్ర. అ. యశస్వినః = మంచి కీర్తి గల, తే = వారు, సుమహత్ = చాల పెద్ద దైన, వనమ్ = వనమును, విగాహ్య = ప్రవేశించి, వివిధాన్ = అనేక విధము లైన, భూమిభాగాన్ = భూమి భాగములను, అదృష్టపూర్వాన్ = పూర్వము

చూడబడని, మనోరమాన్ = మనోహర మైన, దేశాంశ్చాపి = దేశములను, తత్ర తత్ర = అక్కడక్కడ, పశ్యన్తౌ = చూచుచున్న వారై, యమునా = యమునా నది, యత్ర = ఎచట, భాగీరథీమ్=భగీరథునకు సంబంధించిన, గఙ్గామ్ = గంగానదిని, అభిప్రవర్తతే = చేరుచున్నదో, తం దేశమ్=ఆ ప్రదేశమును, ఉద్దిశ్య = ఉద్దేశించి, జగ్మతుః = వెళ్ళిరి.

తా. ఉత్తమ మైన కీర్తి గల, సీతారామలక్ష్మణులు, ఆ గొప్ప అరణ్యమును ప్రవేశించి, అక్కడక్కడ అనేకవిధము లైన భూమిభాగములను, పూర్వమెన్నడును చూడని అంద మైన దేశములను చూచుచు, యమునా నది గంగానదిలొ ప్రవేశించిన ప్రదేశమును గూర్చి వెళ్ళిరి. 2, 3

మూ. యథా క్షేమేణ గచ్ఛన్ స పశ్యంశ్చ వివిధాన్ ద్రుమాన్,
నివృత్తమాత్రే దివసే రామః సౌమిత్రి మబ్రవీత్. 4

ప్ర. అ. సః రామః=ఆ రాముడు, యథా క్షేమేణ= క్షేమముగా ఉండునట్లు, గచ్ఛన్=నడచుచు, వివిధాన్=అనేక విధము లైన, ద్రుమాన్ = వృక్షములను, పశ్యంశ్చ = చూచుచు, దివసే = దినము, నివృత్తమాత్రే = మరలిన వెంటనే, సౌమిత్రిమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ రాముడు, కష్టము కలుగకుండు నట్లు మెల్లగా నడచి ప్రయాణము చేయుచు, అనేక విధము లైన వృక్షములను చూచుచు, పెద్ద పగలు గడచిన వెంటనే లక్ష్మణునితో ఇట్లనెను. 4

మూ. ప్రయాగమభితః పశ్య సౌమిత్రే ధూమమున్నతమ్,
అగ్నేర్భగవతః కేతుం మన్యే సన్నిహితో మునిః. 5

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా! ప్రయాగమ్ అభితః = ప్రయాగకు చుట్టు, ఉన్నతమ్ = ఎత్తైన, భగవతః = పూజ్యు డైన, అగ్నేః = అగ్నియొక్క, కేతుమ్=ధ్వజమైన, ధూమమ్ = ధూమమును, పశ్య = చూడుము. మునిః = ముని, సన్నిహితః = సమీపమునం దున్నాడు అని, మన్యే=తలచెదను.

తా. ఓ లక్ష్మణా! ప్రయాగమునకు చుట్టు భగవంతు డైన అగ్నికి ధ్వజమైన ధూమము ఎత్తుగా కనబడుచున్నది; చూడుము. ఇక్కడ దగ్గరనే భరద్వాజ ముని ఉన్నా డని తలచెదను. 5

మూ. నూనం ప్రాప్తాః స్మ సంభేదం గఙ్గాయమునయోర్వయమ్,
తథా హి శ్రూయతే శబ్దో వారిణో వారిఘట్టితః. 6

ప్ర. అ. వయమ్ = మనము, గఙ్గాయమునయోః = గంగాయమునల, సంభేదమ్ = సంగమమును, ప్రాప్తాః = చేరిన వారము, స్మ = అయితిమి. నూనమ్ = నిశ్చయము. తథాహి = యుక్తమే కదా. వారిఘట్టితః = జలముచే ఘట్టింపబడిన, వారిణః = జలముయొక్క, శబ్దః = శబ్దము, శ్రూయతే = వినబడుచున్నది.

తా. మనము గంగాయమునా సంగమ స్థానమును చేరినాము. సందేహము లేదు. ఎందుచేత ననగా, నీరు నీటితో కొట్టుకొనుటచే కలుగు శబ్దము వినబడుచున్నది.

మూ. దారూణి పరిభిన్నాని వనజై రుపజీవిభిః,
భరద్వాజాశ్రమే చైతే దృశ్యన్తే వివిధా ద్రుమాః. 7

ప్ర. అ. వనజైః = వనమునందు పుట్టిన పదార్థములతో, ఉపజీవిభిః = ఆధారపడి జీవించువారిచేత, పరిభిన్నాని = పగలకొట్టబడిన, దారూణి = కట్టెలు (కనబడుచున్నవి). భరద్వాజాశ్రమే = భరద్వాజాశ్రమమునందు, ఏతే = ఈ, వివిధాః = అనేకవిధములైన, ద్రుమాశ్చ = వృక్షములు కూడ, దృశ్యన్తే = కనబడుచున్నవి.

తా. వనములో లభించు వస్తువులపై ఆధారపడి జీవించువారిచే ఖండింపబడిన ఈ కట్టెలు ఇచ్చట పడియున్నవి. భరద్వాజాశ్రమములో అనేకవిధములైన ఈ వృక్షములు కనబడుచున్నవి. 7

మూ. ధన్వినౌ తౌ సుఖం గత్వా లమ్బమానే దివాకరే,
గఙ్గాయమునయోః సన్ధౌ ప్రాపతుర్నిలయం మునేః. 8

ప్ర. అ. ధన్వినౌ = ధనుర్ధరులైన, తౌ = రామలక్ష్మణులు, సుఖమ్ = సుఖముగా, గత్వా = వెళ్ళి, దివాకరే = సూర్యుడు, లమ్బమానే = పశ్చిమమున వ్రేలాడుచుండగా, గఙ్గాయమునయోః = గంగాయమునల, సన్ధౌ = సంగమమునందు, మునేః = భరద్వాజమునియొక్క, నిలయమ్ = ఆశ్రమమును, ప్రాపతుః = = పొందిరి.

తా. ధనుర్ధరు లైన ఆ రామలక్ష్మణులు, సుఖముగా ప్రయాణము చేసి, సాయంకాలసమయమున, గంగాయమునల సంగమమునకు దగ్గరగా ఉన్న భరద్వాజాశ్రమమును చేరిరి. 8

మూ. రామస్త్వాశ్రమమాసాద్య త్రాసయన్మృగపక్షిణః,
గత్వా ముహూర్తమధ్వానం భరద్వాజముపాగమత్. 9

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, ఆశ్రమమ్ = ఆశ్రమమును, ఆసాద్య = పొంది, మృగపక్షిణః = మృగములను, పక్షులను, త్రాసయన్ = భయపెట్టుచు, ముహూర్తమ్ = కొంచెము సేపు, అధ్వానమ్ = మార్గమును, గత్వా = పోయి, భరద్వాజమ్ = భరద్వాజుని, ఉపాగమత్ = సమీపించెను.

తా. రాముడు, ఆశ్రమసమీపమునకు చేరగానే వారిని చూచి, మృగములు పక్షులును భయపడినవి. పిదప రాముడు కొంత దూరము నడచి, భరద్వాజుని సమీపము చేరెను. 9

మూ. తతస్త్వాశ్రమమాసాద్య మునేర్దర్శనకాంక్షిణౌ,
సీతయాఽనుగతౌ వీరౌ దూరాదేవావతస్థతుః. 10

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సీతయా = సీతచేత, అనుగతౌ = అనుసరింపబడిన, వీరౌ = ఆ వీరులు, ఆశ్రమమ్ = ఆశ్రమమును, ఆసాద్య = సమీపించి, మునేః = మునియొక్క, దర్శనకాంక్షిణౌ = దర్శనము కోరుచు, దూరాదేవ = దూరమునందే, అవతస్థతుః = నిలచిరి.

తా. పిమ్మట ఆశ్రమమును సమీపించిన సీతారామలక్ష్మణులు, మునిని చూడ వలె నను కోరికతో కొంచెము దూరముగనే నిలిచి యుండిరి. 10

మూ. స ప్రవిశ్య మహాత్మానమృషిం శిష్యగణైర్వృతమ్,
సంశితవ్రతమేకాగ్రం తపసా లబ్ధచక్షుషమ్. 11
హుతాగ్నిహోత్రం దృష్ట్వైవ మహాభాగం కృతాఞ్జలిః,
రామః సౌమిత్రిణా సార్ధం సీతయా చాభ్యవాదయత్. 12

ప్ర. అ. సః రామః = ఆ రాముడు, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, సంశితవ్రతమ్ = మిక్కిలి కఠిన మైన నియమములు కలవాడు, ఏకాగ్రమ్ = ఏకాగ్ర మైన చిత్తము

కలవాడు, తపసా = తపస్సు చేత, లబ్ధచక్షుషమ్ = పొందబడిన దివ్యదృష్టి గలవాడు, హుతాఽగ్నిహోత్రమ్ = చేయబడిన అగ్నిహోత్రములు కలవాడు, మహాభాగమ్ = గొప్ప భాగ్యము కలవాడు, శిష్యగణైః = శిష్యుల సముదాయములచే, వృతమ్ = చుట్టబడినవాడు, మహాత్మానమ్ = మహాత్ముడు అయిన, ఋషిమ్ = భరద్వాజమహర్షిని, దృష్ట్వైవ = చూడగానే, సౌమిత్రిణా సార్ధమ్ = లక్ష్మణునితో కూడ, సీతయా చ = సీతతో కూడ, అభ్యవాదయత్ = నమస్కరించెను.

తా. ఆ రాముడు ఆశ్రమములో ప్రవేశించి అక్కడ శిష్యుల సముదాయముతో కూడియున్న, మహాత్ముడైన భరద్వాజమహర్షిని చూచెను. ఆ మహర్షి కఠినమైన వ్రతములను ఆచరించుచు, ఏకాగ్రచిత్తుడై, తపస్సుచేత దివ్యదృష్టిని పొందియుండెను. అతడు నిత్యాగ్నిహోత్రియైన మహాభాగ్యవంతుడు. ఆ మహర్షిని చూచిన వెంటనే, రాముడు, లక్ష్మణుడు, సీత, ఆయనకు నమస్కరించిరి. 11, 12

మూ. న్యవేదయత చాత్మానం తస్మై లక్ష్మణపూర్వజః,
పుత్రౌ దశరథస్యావాం భగవన్ రామలక్ష్మణౌ. 13

ప్ర. అ. లక్ష్మణపూర్వజః = లక్ష్మణుని అన్నగారైన రాముడు, తస్మై = ఆ మహర్షికి, ఆత్మానమ్ = తనను గూర్చి, న్యవేదయత = తెలిపెను. భగవన్ = ఓ పూజ్యుడా! ఆవామ్ = మేము ఇరువురము, దశరథస్య = దశరథుని యొక్క, పుత్రౌ = పుత్రులైన, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులము.

తా. రాముడు తనను గూర్చి, ఆ భరద్వాజమహర్షికి ఇట్లు తెలిపెను. "ఓ పూజ్యుడా! మేము దశరథుని పుత్రులమైన రామలక్ష్మణులము. 13

మూ. భార్యా మమేయం వైదేహీ కల్యాణీ జనకాత్మజా,
మాం చానుయాతా విజనం తపోవనమనిన్దితా. 14

ప్ర. అ. ఇయమ్ = ఈ, కల్యాణీ = మంగళస్వరూపురాలు, మమ = నా యొక్క, భార్యా = భార్యయైన, జనకాత్మజా = జనకుని కుమార్తెయైన, వైదేహీ = సీత. అనిన్దితా = నిందింపబడనిదియై, మామ్ = నన్ను, విజనమ్ = జనశూన్యమైన, తపోవనమ్ = తపోవనమును గూర్చి, అనుయాతా = అనుసరించి వచ్చినది.

తా. ఈ కల్యాణి నా భార్య. జనకుని కుమార్తె యైన సీత. ఎవ్వరిచేతను నిందింపబడని ఈమె నన్ను అనుసరించి, తపోవనమునకు వచ్చుచున్నది. 14

మూ. పిత్రా ప్రవ్రాజ్యమానం మాం సౌమిత్రిరనుజః ప్రియః,
అయమన్వగమత్ భ్రాతా వనమేవ దృఢవ్రతః. 15

ప్ర. అ. దృఢవ్రతః = దృఢ మైన నిర్ణయము కలవాడు, భ్రాతా = సోదరుడు, అనుజః = తమ్ముడు, ప్రియః = ఇష్టుడు అయిన, అయం సౌమిత్రిః = ఈ లక్ష్మణుడు, పిత్రా = తండ్రిచేత, ప్రవ్రాజ్యమానమ్ = అడవికి పంపబడు చున్న, మామ్ = నన్ను, వనమేవ = వనమును గూర్చియే, అన్వగమత్ = అను సరించి వచ్చెను.

తా. నా తమ్ముడు, దృఢ మైన నిశ్చయము కలవాడు, నాయందు స్నేహము కలవాడు అయిన ఈ లక్ష్మణుడు తండ్రిచే అరణ్యమునకు పంప బడిన నన్ను అనుసరించి, తాను కూడ అరణ్యమునకు వచ్చినాడు. 15

మూ. పిత్రా నియుక్తా భగవన్ ప్రవేక్ష్యామస్తపోవనమ్,
ధర్మమేవ చరిష్యామస్తత్ర మూలఫలాశనాః. 16

ప్ర. అ. భగవన్ = పూజ్యుడా! పిత్రా = తండ్రిచేత, నియుక్తాః = ఆజ్ఞా పింపబడిన మేము, తపోవనమ్ = తపోవనమును, ప్రవేక్ష్యామః = ప్రవేశించెదము. తత్ర = అక్కడ, మూలఫలాశనాః = దుంపలు, ఫలములు ఆహారముగా కల వారమై, ధర్మమేవ = ధర్మమునే, చరిష్యామః = ఆచరించెదము.

తా. ఓ పూజ్యుడా! మేము, తండ్రి యాజ్ఞ ప్రకారము, తపోవనములో నివసించి, అక్కడ, దుంపలు, ఫలములు తినుచు, ధర్మమునే ఆచరించుచు ఉండెదము. 16

మూ. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాజపుత్రస్య ధీమతః,
ఉపానయత ధర్మాత్మా గామర్ఘ్యముదకం తతః. 17

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ము డైన ఆ భరద్వాజుడు, ధీమతః = బుద్ధిమంతు డైన, తస్య = ఆ, రాజపుత్రస్య = రాజకుమారు డైన రాముని యొక్క, తత్ వచనమ్ = ఆ మాటను, శ్రుత్వా = విని, తతః = పిమ్మట, గామ్

= ఎద్దును, అర్ఘ్యమ్ = పూజ కొరకైన, ఉదకమ్ = ఉదకమును, ఉపానయత = తీసుకొనివచ్చెను.

తా. ధీమంతుడైన ఆ రాముని మాటలు విని, ధర్మాత్ముడైన ఆ భరద్వాజుడు, మధుపర్కము కొరకై గోవును, అర్ఘ్యోదకములను, రామునకు సమర్పించుటకు తీసికొనివచ్చెను. 17

మూ. నానావిధానన్నరసాన్ వన్యమూలఫలాశ్రయాన్,
తేభ్యో దదౌ తప్తతపా వాసం చైవాభ్యకల్పయత్. 18

ప్ర. అ. తప్తతపాః = చేయబడిన తపస్సుగల ఆ భరద్వాజ మహర్షి, నానావిధాన్ = అనేక విధములైన, వన్యమూలఫలాశ్రయాన్ = వనమునందలి మూలములకు, ఫలములకు సంబంధించిన. అన్నరసాన్ = అన్నరసములను, తేభ్యః = వారికి, దదౌ = ఇచ్చెను. వాసం చైవ = నివాసమును కూడ, అకల్పయత్ = ఏర్పరచెను.

తా. గొప్ప తపస్సు చేసిన ఆ భరద్వాజమహర్షి, వారికి వనములో లభించు మూలములతోను, ఫలములతోను, తయారుచేసిన అనేకవిధములైన అన్నములను రసములను ఇచ్చి నివాసము ఏర్పరచెను. 18

మూ. మృగపక్షిభిరాసీనో మునిభిశ్చ సమన్తతః,
రామమాగతమభ్యర్చ్య స్వాగతేనాహ తం మునిః. 19

ప్ర. అ. మృగపక్షిభిః = మృగములచేతను, పక్షులచేతను, మునిభిశ్చ = మునులచేతను, సమన్తతః = చుట్టును, ఆసీనః = కూర్చుండబడిన, మునిః = ఆ ముని, ఆగతమ్ = వచ్చిన, తం రామమ్ = ఆ రాముని, స్వాగతేన = స్వాగతము చేత, అభ్యర్చ్య = పూజించి, ఆహ = పలికెను.

తా. అక్కడ, భరద్వాజముని చుట్టును, మృగములు, పక్షులు, మునులు కూర్చుండి యుండిరి. అపుడు ఆ భరద్వాజుడు, తన ఆశ్రమమునకు వచ్చిన రాముని స్వాగతవచనపూర్వకముగా పూజించి ఇట్లు అనెను. 19

మూ. ప్రతిగృహ్య చ తామర్చాముపవిష్టం స రాఘవమ్,
భరద్వాజోఽబ్రవీద్వాక్యం ధర్మయుక్తమిదం తదా. 20

ప్ర. అ. సః భరద్వాజః=ఆ భరద్వాజుడు, తదా=అప్పుడు, తామ్=ఆ, అర్చామ్=పూజను, ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి, ఉపవిష్టమ్=కూర్చున్న, రాఘవమ్=రాముని గూర్చి, ధర్మయుక్తమ్=ధర్మముతో కూడిన, ఇదం వాక్యమ్=ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. తా నిచ్చిన పూజను స్వీకరించి కూర్చుని యున్న ఆ రామునితో, భరద్వాజుడు ధర్మసమ్మత మైన మాటలు ఇట్లు పలికెను. 20

మూ. చిరస్య ఖలు కాకుత్స్థ పశ్యామి త్వామిహాగతమ్,
శ్రుతం తవ మయా చేదం వివాసనమకారణమ్ 21

ప్ర. అ. కాకుత్స్థ=రామా, చిరస్య=చిరకాలమునకు, ఇహ=ఇచటికి, ఆగతమ్=వచ్చిన, త్వామ్=నిన్ను, పశ్యామి ఖలు=చూచుచున్నానుకదా; అకారణమ్=కారణ మేదియు లేకుండగా, తవ=నీయొక్క, ఇదమ్=ఈ, వివాసనమ్=అడవికి పంపుట, మయా=నాచేత, శ్రుతం చ=వినబడినదికూడ.

తా. ఓ రామా! ఎంతో కాలమునకు ఇక్కడికి వచ్చిన నిన్ను చూడ గలుగుచున్నాను. నిన్ను అకారణముగా తండ్రి అరణ్యమునకు పంపె నను విషయమును కూడ విని ఉన్నాను. 21

మూ. అవకాశో వివిక్తోఽయం మహానద్యోః సమాగమే,
పుణ్యశ్చ రమణీయశ్చ వసత్విహ భవాన్ సుఖమ్. 22

ప్ర. అ. మహానద్యోః=ఈ మహానదులయొక్క, సమాగమే=సంగమమునందు, అయమ్=ఈ, అవకాశః=ప్రదేశము, వివిక్తః=జనరహిత మైనది; పుణ్యశ్చ=పుణ్య మైనది; రమణీయశ్చ=సుందరమైనది. భవాన్=నీవు, ఇహ=ఇక్కడ, సుఖమ్=సుఖముగా, వసతు=నివసించెదవు గాక.

తా. ఈ గంగాయమునాసంగమము దగ్గర నున్న ఈ ప్రదేశములో జనసంమర్దము తక్కువగా ఉన్నది. ఈ ప్రదేశముపుణ్యమైనది; సుందరమైనది. నీవు ఇక్కడ సుఖముగా నివసించవచ్చును. 22

మూ. ఏవముక్తస్తు వచనం భరద్వాజేన రాఘవః,
ప్రత్యువాచ శుభం వాక్యం రామః సర్వహితే రతః. 23

ప్ర. అ. సర్వహితే=అందరియొక్క హితమునందు, రతః=ఆసక్తి కలవాడు, రాఘవః=రఘువంశమునందు పుట్టిన వాడు అయిన, రామః=రాముడు, భరద్వాజేన=భరద్వాజునిచేత, ఏవమ్=ఇట్లు, వచనమ్=వాక్యమును, ఉక్తః=పలుకబడినవాడై, శుభమ్=శుభమైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. అందరి హితమును కోరు రాముడు, భరద్వాజుని మాటలు విని ఇట్లు పలికెను. 23

మూ. భగవన్నిత ఆసన్నః పౌరజానపదో జనః,
సుదర్శమిహ మాం ప్రేక్ష్య మన్యేఽహ మిమమాశ్రమమ్.
ఆగమిష్యతి వైదేహీం మాం చాపి ప్రేక్షకో జనః,
అనేన కారణేనాహమిహ వాసం న రోచయే. 25

ప్ర. అ. భగవన్=ఓ పూజ్యుడా, ఇతః=ఇక్కడికి, పౌరజానపదః = పురములకు, గ్రామములకు సంబంధించిన, జనః = జనము, ఆసన్నః = సమీపమునం దున్నది. ఇహ=ఇక్కడ, మామ్=నన్ను, సుదర్శమ్ = సులభముగా చూడదగినవానినిగా, ప్రేక్ష్య=తెలుసుకొని, జనః=జనము, వైదేహీమ్=సీతను, మాం చాపి = నన్ను, ప్రేక్షకః = చూచునదై, ఇమమ్ ఆశ్రమమ్ = ఈ ఆశ్రమమును గూర్చి, ఆగమిష్యతి=రాగలదు, అని, అహమ్=నేను, మన్యే=తలచుచున్నాను. అనేన కారణేన=ఈ కారణముచే, అహమ్ = నేను, ఇహ=ఇక్కడ, వాసమ్=నివాసమును గూర్చి, న రోచయే=ఇష్టపడను.

తా. ఓ పూజ్యుడా! పౌరులు, జానపదులు, ఈ ప్రదేశమునకు చాల దగ్గరగా నుందురు. ఇక్కడ నన్ను చూచుట సులభ మని తెలిసి వారందరును, నన్ను, సీతను చూచుటకై ఈ ఆశ్రమమునకు వచ్చెద రని నా అభిప్రాయము. అందుచే ఇక్కడ నివసించుటకు నాకు ఇష్టము లేదు. 24, 25

మూ. ఏకాన్తే పశ్య భగవన్నాశ్రమస్థానముత్తమమ్,
రమేత యత్ర వైదేహీ సుఖార్హా జనకాత్మజా. 26

ప్ర. అ. భగవన్ = ఓ పూజ్యుడా, సుఖార్హా = సుఖమునకు తగిన, జనకాత్మజా=జనకుని కుమార్తె యైన, వైదేహీ=సీత, యత్ర = ఎక్కడ, రమేత=

క్రీడింతువో, ఏకాన్తే=అట్టి రహస్యప్రదేశమునందు, ఉత్తమమ్=ఉత్తమ మైన, ఆశ్రమస్థానమ్=ఆశ్రమప్రదేశమును, పశ్య=చూడుము.

తా. ౬ పూజ్యుడా! సుఖమునకు తగిన జనకాత్మజ యైన సీత, ఏ ఆశ్రమమునందు సుఖముగా ఉండి విహరింపగల్గునో అట్టి, జనసమ్మర్దము లేని ప్రదేశమును చూడుము. 26

మూ. ఏతచ్ఛ్రుత్వా శుభం వాక్యం భరద్వాజో మహామునిః,
రాఘవస్య తతో వాక్యమర్థగ్రాహకమబ్రవీత్. 27

ప్ర. అ. మహామునిః=మహాముని యైన, భరద్వాజః=భరద్వాజుడు, రాఘవస్య=రామునియొక్క, ఏతత్=ఈ, శుభమ్=శుభ మైన, వాక్యమ్=వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, తతః=పిమ్మట, అర్థగ్రాహకమ్=తగిన అర్థమును బోధించు, వాక్యమ్=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. భరద్వాజమహాముని రాముడు పలికిన ఈ మంగళకర మైన మాట విని, తగిన స్థానమును చూపు వాక్యమును పలికెను.

మూ. దశక్రోశ ఇతస్తాత గిరిర్యత్ర నివత్స్యసి,
మహర్షిసేవితః పుణ్యః సర్వతః సుఖదర్శనః, 28
గోలాఙ్గూలానుచరితో వానరర్క్షనిషేవితః,
చిత్రకూట ఇతి ఖ్యాతో గన్ధమాదనసన్నిభః. 29

ప్ర. అ. తాత=తండ్రీ, మహర్షిసేవితః=మహర్షులచే సేవింపబడినది, పుణ్యః=పుణ్య మైనది, సర్వతః=అన్ని వైపుల, సుఖదర్శనః=సుఖమును కల్గించు దర్శనము కలది, గోలాఙ్గూలానుచరితః=కొండముచ్చులచే సంచరింపబడునది, వానరర్క్షనిషేవితః = వానరములచేతను, ఎలుగుబంట్లచేతను సేవింపబడునది, చిత్రకూటః ఇతి=చిత్రకూట మని, ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధ మైనది, గంధమాదనసన్నిభః = గంధమాదనపర్వతముతో సమానమూ అయిన, గిరిః=పర్వతము, ఇతః=ఇక్కడనుండి, దశక్రోశే=పది క్రోశుల దూరములో నున్నది. యత్ర=దేనిపై, నివత్స్యసి=నివసింపగలవో.

తా. నాయనా! ఇక్కడనుండి, పది క్రోశుల దూరములో గంధమాదన పర్వతముతో సమాన మైన చిత్రకూట మను పర్వత మున్నది. ఎందరో మహ-

షులు నివసించు ఆ పర్వతము పవిత్ర మైనది. అన్ని వైపుల చూచుటకు ఆనందము కల్గించునది. దానిపై కొండముచ్చులు, వానరములు, ఎలుగుబంటులు, నివసించుచుండును. (క్రూరమృగము లుండవు. అందుచే) ఇది నీవు నివ సించుటకు తగిన స్థానము. 28, 29

మూ. యావతా చిత్రకూటస్య నరః శృఙ్గాణ్యవేక్షతే,
కల్యాణాని సమాధత్తే న పాపే కురుతే మనః. 30

ప్ర. అ. నరః=నరుడు, యావతా=ఎంతవరకు, చిత్రకూటస్య=చిత్ర కూటపర్వతముయొక్క, శృఙ్గాని=శిఖరములను, అవేక్షతే=చూచునో, అంత వరకు, కల్యాణాని=మంగళకరము లైన కార్యములను, సమాధత్తే=చేయును. పాపే=పాపమునందు, మనః=మనస్సును, న కురుతే=చేయడు.

తా. మానవుడు ఆ చిత్రకూటపర్వతశిఖరములను, చూచుచున్నంత వరకు, మంగళకరము లైన కార్యములనే చేయుచుండును. అతని మనస్సు అమంగళ కార్యముల వైపు ప్రవర్తించదు. 30

మూ. ఋషయస్తత్ర బహవో విహృత్య శరదాం శతమ్,
తపసా దివమారూఢాః కపాలశిరసా సహ. 31

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ, బహవః=అనేకు లైన, ఋషయః=ఋషులు, శరదాం శతమ్=నూరు సంవత్సరములు, తపసా=తపస్సుచేత, విహృత్య=విహరించి, కపాలశిరసా సహ=కపాలముగా మాత్రము మిగిలిన శిరస్సుతో కూడ, దివమ్=స్వర్గమును, ఆరూఢాః=ఎక్కినారు.

తా. ఆ చిత్రకూటము పై ఎందరో ఋషులు వందల కొలది సంవత్స రములు, తమ శిరస్సులు కపాలములుగా ఎండిపోవు నంతవరకు తపస్సు చేసి స్వర్గమునకు వెళ్ళిరి. 31

మూ. ప్రవివిక్తమహం మన్యే తం వాసం భవతస్సుఖమ్,
ఇహ వా వనవాసాయ వస రామ మయా సహ. 32

ప్ర. అ. రామ=ఓ రామా! ప్రవివిక్తమ్=జనరహిత మైన, తం వాసమ్=ఆ నివాసస్థానమును, భవతః=నీకు, సుఖమ్=సుఖకర మైన దానినిగా,

అహమ్ = నేను, మన్యే = తలచెదను. మయా సహ = నాతో, ఇహ వా = ఇక్కడ నైనను, వనవాసాయ = వనవాసము నిమిత్తము, వస = నివసింపుము.

తా. ఓ రామా! ఏకాంతముగా ఉండు ఆ చిత్రకూటప్రాంతము నీ నివాసమునకు సుఖకరముగా ఉండు నని తలచెదను. లేదా నాతో ఇక్కడనే ఉండి వనవాసమును పూర్తిచేసుకొనుము. ౪౨

మూ. స రామం సర్వకామైస్తం భరద్వాజః ప్రియాతిథిమ్,
సభార్యం సహ చ భ్రాత్రా ప్రతిజగ్రాహ ధర్మవిత్. ౪౩

ప్ర. అ. ధర్మవిత్ = ధర్మము నెరిగిన, సః భరద్వాజః = ఆ భరద్వాజుడు, సభార్యమ్ = భార్యతో కూడినవాడు, భ్రాత్రా సహ చ = సోదరునితో కూడినవాడు, ప్రియాతిథిమ్ = ప్రియాతిథి యైన, తం రామమ్ = ఆ రాముని, సర్వకామైః = అన్ని కామములతోను, ప్రతిజగ్రాహ = పూజించెను.

తా. ధర్మవేత్త యైన ఆ భరద్వాజుడు, భార్యతోను, సోదరునితోను, కలిసి ప్రియ మైన అతిథిగా వచ్చిన ఆ రామునకు కావలసిన పదార్థము లన్నియు నిచ్చి స్వాగతము చెప్పెను. ౪౩

మూ. తస్య ప్రయాగే రామస్య తం మహర్షిముపేయుషః,
ప్రపన్నా రజనీ పుణ్యా చిత్రాః కథయతః కథాః. ౪౪

ప్ర. అ. ప్రయాగే = ప్రయాగక్షేత్రమునందు, తం మహర్షిమ్ = ఆ మహర్షిని, ఉపేయుషః = పొందిన, తస్య రామస్య = ఆ రాముడు, చిత్రాః = చిత్ర మైన, కథాః = కథలను, కథయతః = చెప్పుచుండగా, పుణ్యా = పుణ్య మైన, రజనీ = రాత్రి, ప్రపన్నా = వచ్చినది.

తా. ఆ ప్రయాగక్షేత్రములో భరద్వాజమహర్షి దగ్గర కూర్చుండి, రాముడు ఆతనితో అనేకవిధముల సంభాషణలు చేయుచుండగా ఇంతలో పవిత్ర మైన రాత్రి వచ్చినది. ౪౪

మూ. సీతాతృతీయః కాకుత్స్థః పరిశ్రాన్తః సుఖోచితః,
భరద్వాజాశ్రమే రమ్యే తాం రాత్రి మవసత్సుఖమ్. ౪౫

ప్ర. అ. సుఖోచితః = సుఖమునకు అలవాటు పడినవాడు, పరిశ్రాన్తః = అలసిపోయినవాడు, సీతాతృతీయః = సీతచేత మూడవ వాడైన, రామః = రాముడు, రమ్యే = సుందర మైన, భరద్వాజాశ్రమే = భరద్వాజాశ్రమమునందు, తాం రాత్రిమ్ = ఆ రాత్రిని, సుఖమ్ = సుఖముగా, అవసత్ = నివసించెను.

తా. సుఖపడుటకు అలవాటుపడిన ఆ సీతారామలక్ష్మణులు చాల అలసిపోయినవారై, ఆ రాత్రి సుందర మైన ఆ భరద్వాజాశ్రమములో సుఖముగా నివసించిరి. 35

మూ. ప్రభాతాయాం రజన్యాం తు భరద్వాజముపాగమత్,
ఉవాచ నరశార్దూలో మునిం జ్వలితతేజసమ్. 36

ప్ర. అ. నరశార్దూలః = నరశ్రేష్ఠు డైన రాముడు, రజన్యామ్ = రాత్రి ప్రభాతాయామ్ = తెల్లవారినదగుచుండగా, భరద్వాజమ్ = భరద్వాజుని, ఉపాగమత్ = పొందెను జ్వలితతేజసమ్ = ప్రజ్వరిలించుచున్న తేజస్సుగల, మునిమ్ = మునిని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. రాత్రి తెల్లవారిన పిమ్మట నరులలో శ్రేష్ఠు డైన రాముడు తేజస్సుతో వెలుగుచున్న ఆ భరద్వాజమునివద్దకు వెళ్ళి, ఇట్లు పలికెను. 36

మూ. శర్వరీం భగవన్నద్య సత్యశీల తవాశ్రమే,
ఉషితాః స్మేహ వసతిమనుజానాతు నో భవాన్. 37

ప్ర. అ. సత్యశీల = సత్యస్వభావము గల, భగవన్ = ఓ పూజ్యుడా, ఇహ = ఈ, తవ ఆశ్రమే = నీ ఆశ్రమమునందు, శర్వరీమ్ = రాత్రిని, ఉషితాః స్మ = నివసించితిమి. అద్య = ఇపుడు, నః = మమ్ములను, భవాన్ = నీవు, వసతిమ్ = మా నివాసస్థానమును గూర్చి, అనుజానాతు = అనుజ్ఞ ఇచ్చెదవు గాక.

తా. సత్యశీలుడ వైన ఓ మహర్షి! నీ ఆశ్రమములో రాత్రి గడపినాము. ఇక మా నివాసస్థానమునకు వెళ్ళుటకు మాకు అనుజ్ఞ ఇమ్ము. 37

మూ. రాత్ర్యాం తు తస్యాం వ్యుష్టాయాం భరద్వాజోఽబ్రవీదిదమ్,
మధుమూలఫలోపేతం చిత్రకూటం వ్రజేతి హ. 38

ప్ర. అ. తస్యామ్ = ఆ, రాత్ర్యామ్ = రాత్రి, వ్యుష్టాయామ్ = గడచిన దగుచుండగా, భరద్వాజః = భరద్వాజుడు, మధుమూలఫలోపేతమ్ = తేనెతోను, ఫలములతోను దుంపలతోను కూడిన, చిత్రకూటమ్ = చిత్రకూట పర్వతమును గూర్చి, వ్రజ = వెళ్ళుము, ఇతి = అని, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ రాత్రి గడచిన పిమ్మట భరద్వాజుడు, రామునితో, "చిత్రకూట పర్వతముపై తేనె, దుంపలు, ఫలములు, అధికముగా లభించును. అక్కడికి వెళ్ళుము" అని పలికెను. 38

మూ. వాసమౌపయికం మన్యే తవ రామ మహాబల,
నానానగగణోపేతః కిన్నరోరగసేవితః 39
మయూరనాదాభిరుతో గజరాజనిషేవితః,
గమ్యతాం భవతా శైలశ్చిత్రకూటః స విశ్రుతః, 40
పుణ్యశ్చ రమణీయశ్చ బహుమూలఫలాయుతః.

ప్ర. అ. మహాబల=గొప్పబలము గల, రామ = ఓ రామా! తవ = నీకు, ఔపయికమ్=యుక్తమైన, వాసమ్=నివాసమునుగా, మన్యే = తలచుచున్నాను. నానానగగణోపేతః = అనేక విధములైన వృక్షసముదాయములతో కూడినది, కిన్నరోరగసేవితః=కిన్నరులచేతను, ఉరగుల చేతను సేవింపబడినది, మయూరనాదాభిరుతః = నెమళ్ల నాదములచే ధ్వనింపచేయబడినది, గజరాజనిషేవితః = గజశ్రేష్ఠములచే సేవింపబడినది, పుణ్యశ్చ = పవిత్రము, రమణీయశ్చ = సుందరము. బహుమూలఫలాయుతః = అనేకమైన మూలములతోను. ఫలములతోను, కూడినది, విశ్రుతః = ప్రసిద్ధము అయిన, సః = ఆ, చిత్రకూటః శైలః = చిత్రకూట శైలము, భవతా = నీచేత, గమ్యతామ్ = వెళ్ళబడుగాక!

తా. "మహాబలుడవైన ఓ రామా! చిత్రకూటపర్వతము, నీకు యుక్తమైన నివాసస్థానమని తలచెదను. అందుచే నీవు అచటికి వెళ్లుము. ఆ పర్వతముపై అనేక విధములైన వృక్షములు ఉండును. కిన్నరులు, ఉరగులు దానిపై నివసించుచుండును. నెమళ్ళ కూతలచేత ప్రతిధ్వనించుచున్న ఆ పర్వతముపై ఉత్తమమైన గజములు నివసించుచుండును. మూలఫలములతో సమృద్ధమైన ఆ పర్వతము పవిత్రమైనది, సుందరమైనది కూడ. 40

మూ. తత్ర కుఞ్జరయూథాని మృగయూథాని చాభితః, 41
విచరన్తి వనాన్తేఽస్మిన్ తాని ద్రక్ష్యసి రాఘవ

ప్ర. అ. రాఘవ = రామా! తత్ర=అక్కడ, అస్మిన్ వనాన్తే=ఈ వనమధ్యమునందు, అభితః = అంతటను, కుఞ్జరయూథాని=ఏనుగుల గుంపులు, మృగయూథాని చ = లేళ్ల గుంపులు, విచరన్తి = సంచరించుచుండును. తాని = వాటిని, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

తా. రామా! ఆ చిత్రకూటపర్వతముపై వనమధ్యమునందు ఏనుగులు, లేళ్లు, గుంపు గుంపులుగా తిరుగుచుండును. నీవు వానిని చూడగలవు. 41

మూ. సరిత్ప్రస్రవణప్రస్థాన్ దరీకన్దరనిర్ఝరాన్, 42
చరతః సీతయా సార్ధం నన్దిష్యతి మనస్తవ.

ప్ర. అ. సీతయా సార్ధమ్=సీతతో కూడ, సరిత్ప్రస్రవణప్రస్థాన్=నదులను, సెలయేళ్లను, కొండల చరియలను, దరీకన్దరనిర్ఝరాన్=చిన్న గుహలను, పెద్ద గుహలను, జలప్రవాహములను, చరతః=సంచరించుచున్న, తవ=నీ యొక్క, మనః=మనస్సు. నన్దిష్యతి=ఆనందింపగలదు.

తా. నీవు సీతతో కలసి నదులు, సెలయేళ్లు, కొండల చరియలు, చిన్న గుహలు, పెద్ద గుహలు, జలప్రవాహములు చూచుచు ఆనందింపగలవు. 42

మూ. ప్రహృష్టకోయష్టికకోకిలస్వనై-
ర్వినాదితం తం వసుధాధరం శివమ్,
మృగైశ్చ మత్తైర్బహుభిశ్చ కుఞ్జరైః
సురమ్యమాసాద్య సమావసాశ్రమమ్. 43

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
చతుఃపఞ్చాశః సర్గః.

ప్ర. అ. ప్రహృష్టకోయష్టికకోకిలస్వనైః = సంతోషించిన కోయష్టిక పక్షులయొక్కయు, కోకిలలయొక్కయు, కూతలచేత, వినాదితమ్=ధ్వనింపచేయబడినది, శివమ్=మంగళకర మైనది, బహుభిః=అనేక మైన, మృగైశ్చ=మృగములతోను, మత్తైః=మదించిన, కుఞ్జరైశ్చ=ఏనుగులతోను, సురమ్యమ్=చాలా సుందరము అయిన, తం వసుధాధరమ్=ఆ చిత్రకూట పర్వతమును, ఆసాద్య=పొంది, ఆశ్రమమ్=ఆశ్రమమునందు, సమావస=నివసింపుము.

తా. మంగళకర మైన ఆ చిత్రకూటపర్వతమునందు, సంతోషించిన కోయష్టిక పక్షులు, కోకిలలు కూయుచుండును. ఇటు అటు సంచరించుచున్న అనేక మైన మృగములతోను, మదించిన ఏనుగులతోను, అది రమ్యముగా నుండును. అట్టి చిత్రకూటమును చేరి ఆశ్రమములో నివసింపుము. 43

పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు రచించిన
"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఏబదినాలుగవ సర్గ సమాప్తము.

అయోధ్యాకాండాంతర్గత విషయసూచిక-II

సర్గ | విషయము | పుట

55. భరద్వాజమహర్షి శ్రీరాములకు స్వస్తివచనము పలికి, వారికి చిత్రకూటమునకు మార్గము తెలుపుట. తామే నిర్మించిన తెప్పతో వారు యమునానది దాటుట. సీత యమునను, శ్యామవటమును ప్రార్థించుట. వారు ముగ్గురును యమునాతీరమార్గముననే ఒక క్రోసు దూరము పోయి, వనవిహారము చేయుట, రమ్యమైన యమునాతట ప్రదేశమున ఆ రాత్రి నివసించుట. 1

56. వనశోభను చూచుచు, శ్రీరాములు చిత్రకూటము చేరుట. వాల్మీకి మహర్షిని దర్శించుట. రామాజ్ఞచే లక్ష్మణుడు పర్ణశాలను నిర్మించుట. వాస్తుశాంతి చేసి వారు కుటీరమున ప్రవేశించుట. 14

57. సుమంత్రుడు అయోధ్యకు మరలివచ్చుట. రాముని సందేశమును అతనివలన విని పౌరులు విలపించుట. దశరథమహారాజు, కౌసల్య మూర్ఛిల్లుట, అంతఃపురమందలి రాణులు ఆర్తనాదము చేయుట. 29

58. దశరథమహారాజు ఆదేశింపగా సుమంత్రుడు రామలక్ష్మణుల సందేశము వినిపించుట. 42

59. శ్రీరామవియోగముచే అయోధ్యాపురిలోని జడచేతనముల దురవస్థను సుమంత్రుడు చెప్పుట. దశరథుడు విలపించుట. 56

60 కౌసల్య విలపించుట, సుమంత్రు డామెను ఓదార్చుట. 70

61. కౌసల్య విలపించుచు దశరథుని నిందించుట. 79

62. దుఃఖితుడైన దశరథమహారాజు కౌసల్యకు చేతులు మోడ్చి ఊరడించుట. కౌసల్య ఆయన పాదములపై పడి క్షమింపగోరుట. 92

సర్గ	విషయము	పుట
63.	దశరథుడు విలపించుట. ఆయన పూర్వము తాను మునికుమారుని చంపిన వృత్తాంతమును కౌసల్యకు వినిపించుట.	100
64.	దశరథుడు తాను మునికుమారుని వధించుటచే దుఃఖితుడై అతని తల్లిదండ్రులు విలపించుటను, వారు తన్ను శపించుటను కౌసల్యకు వినిపించి, రోదించుచు అర్ధరాత్రిసమయమున ప్రాణములు విడచుట.	121
65.	ప్రాతఃకాలమున వందిజనులు స్తోత్రము చేయుట. రాజు మరణించుట తెలిసి రాణులు జాలికలుగునట్లు రోదించుట.	150
66.	రాజుకొరకై కౌసల్య విలపించుచు కైకేయిని నిందించుట. మంత్రులు రాజు శవమును తైలపాత్రలో నుంచుట. రాణులు విలపించుట. నగరము శోభావిహీన మగుట పురవాసుల శోకము.	162
67.	మార్కండేయుడు మొదలైన మునులు, మంత్రులు రాజు లేనిచో దేశమునకు కలుగు దురవస్థను వర్ణించి, ఎవ్వరినైన రాజును చేయుమని వసిష్ఠుని ప్రార్థించుట.	173
68.	వసిష్ఠుని అనతిపై దూతలైదుగురు అయోధ్యనుండి కేకయదేశమున రాజగృహమునకు పోవుట.	187
69.	భరతుని చింత, మిత్రులతనిని ప్రసన్నుని చేయుటకు ప్రయత్నించుట. మిత్రులు ప్రశ్నింపగా భరతుడు తాను చూచిన భయంకర దుఃస్వప్నములు వర్ణించుట.	196
70.	దూతలు భరతుని తాతగారికి, మేనమామకు కానుక లొసగుట. వసిష్ఠుని సందేశము వినిపించుట. భరతుడు తండ్రి మున్నగువారి కుశల మడుగుట. తాతగారు భరతుని కనుజ్ఞ నిచ్చుట. ఆయన ఇచ్చిన కానుకలు తీసికొని భరతుడు శత్రుఘ్నసమేతుడై అయోధ్యకు బయలుదేరుట.	204

సర్గ	విషయము	పుట
71.	భరతుడు రథసేనాసహితుడై బయలుదేరుట. వివిధప్రదేశములను దాటి, అతడు ఉజ్జిహానానగరి ఉద్యానములో ప్రవేశించుట. సైన్యమును మెల్లమెల్లగా రమ్మని ఆజ్ఞాపించి, తాను మాత్రము రథారూఢుడై వేగముగ ముందుకు పోయి, సాలవనము గడచి, అయోధ్యచెంతకు వచ్చుట. అటనుండి అయోధ్యానగరి దురవస్థను చూచుచు ముందుకు పోవుట. సారథికి పెల్లుబుకుచున్న తన దుఃఖమును తెలియజేయుచు, రాజభవనమును ప్రవేశించుట.	216
72.	భరతుడు కైకేయి భవనమునకు పోయి తల్లికి ప్రణమిల్లుట. ఆమె చెప్పగా తన తండ్రి స్వర్గస్థుడయ్యెనని విని దుఃఖితుడై విలపించుట. అన్న రాము డెక్కడ అని యడిగి ఆమెవలన రామవనవాసవార్తను వినుట.	234
73.	భరతుడు కైకను ఛీకొట్టుట. ఆమెపై తీవ్రముగా కోపించుట.	253
74.	భరతుడు కైకను తీవ్రముగ నిందించుట.	264
75.	కౌసల్య యెదుట భరతుడు శపథము చేయుట.	270
76.	దశరథమహారాజునకు దహనసంస్కారము.	304
77.	భరతుడు తండ్రి శ్రాద్ధమున బ్రాహ్మణులకు ధనరత్నాదులను విరివిగా దానమిచ్చుట. పదమూడవనాడు అస్థిసంచయనకార్యము నెరవేర్చుటకై భరతశత్రుఘ్నులు తండ్రికి దహనసంస్కారము చేసినచోటికి పోయి విలపించుట. వసిష్ఠ మంత్రులు వారి నోదార్చుట.	313
78.	శత్రుఘ్నుని రోషము. అతడు కూనిబానిసను పట్టి ఈడ్చుట. భరతుడు వారింపగా మూర్ఛిల్లిన ఆమెను విడచిపెట్టుట.	323
79.	మంత్రులు మున్నగువారు రాజ్యము స్వీకరింపుమని భరతుని కోరుట. భరతుడు అభిషేకసామగ్రికి ప్రదక్షిణము చేసి, రాముడే రాజ్యాధికారి యని పలికి, ఆయనను మరలించి తెచ్చుటకై తగుప్రయత్నము చేయుడని యెల్లర నాదేశించుట.	333

సర్గ	విషయము	పుట
80.	అయోధ్యనుండి గంగాతీరమువరకు శిల్పులు సుందరశిబిరములు బావులతో కూడి సుఖకరమగు రాజమార్గము నిర్మించుట.	340
81.	ప్రాతఃకాలమున మంగళవాద్యఘోషము విని భరతుడు దుఃఖితుడగుట. ఆ వాద్యఘోషమును నిలిపివేయ నాజ్ఞాపించి, విలపించుట. వసిష్ఠుడు సభకు వచ్చి మంత్రులు మున్నగువారిని పిలువ దూతలనంపుట.	348
82.	వసిష్ఠుడు భరతుని రాజ్యాభిషిక్తుడవు కమ్మని ఆదేశించుట. భరతుడది యనుచిత మని పలికి, ఆదేశమును అంగీకరించకుండుట. శ్రీరాముని గొని తెచ్చుటకై వనమునకు బయలుదేరుదమని అందరిని ఆజ్ఞాపించుట.	355
83.	భరతుని వనగమనము, శృంగిబేరపురమున ఆ రాత్రి నివసించుట.	368
84.	నిషాదరాజగు గుహుడు తన బంధువులను నదివద్ద కావలియుండి యుద్ధసన్నద్ధులు కండని ఆజ్ఞాపించుట. స్వాగతసత్కారసామగ్రితో భరతుని కడకేగుట. ఆతిథ్యము స్వీకరింపుమని భరతుని కోరుట.	378
85	గుహభరత సంవాదము, భరతుని శోకము.	385
86.	నిషాదరాజగు గుహుడు లక్ష్మణుని యుత్తమస్వభావమును విలాపమును వర్ణించుట.	386
87.	భరతుడు మూర్ఛిల్లుటచే గుహుడు, శత్రుఘ్నుడు, తల్లులును దుఃఖించుట. తెలివినొంది భరతుడు గుహుని రామాదుల భోజనము, శయనము మున్నగు విషయములను గూర్చి ప్రశ్నించుట. గుహుడా ప్రశ్నలకు బదులు పలుకుట.	403
88.	శ్రీరాముని కుశశయ్యను చూచి భరతుడు పెక్కువిధముల శోకించుట. తానును జటావల్కలములు దాల్చి వనమందుండెద తలంపును ప్రకటించుట.	412

సర్గ	విషయము	పుట
89.	భరతుడు సేనాసమేతుడై గంగను దాటి భరద్వాజాశ్రమమున కేగుట.	423
90.	భరతుడు భరద్వాజమహర్షిని కలిసికొని సంభాషించుట. తన ఆశ్రమమున వసింపు మని భరద్వాజు డాదేశించుట.	432
91.	సైన్యసమేతు డగు భరతునకు భరద్వాజు డాతిథ్య మిచ్చుట.	442
92.	భరతుడు భరద్వాజుని కడ సెలవు గైకొని, శ్రీరాముని ఆశ్రమమునకు మార్గమడిగి తెలిసికొనుట. మునికి తన తల్లులను పరిచయము చేసి, అటనుండి సేనాసమేతుడై చిత్రకూటమున కేగుట.	472
93.	భరతుడు సేనాసమేతుడై చిత్రకూటమున కేగుట.	486
94.	శ్రీరాముడు సీతకు చిత్రకూటశోభను చూపుట.	496
95.	శ్రీరాముడు సీతకు గంగానది శోభను వర్ణించి చెప్పుట.	506
96.	వన్యమృగములు పారిపోవుచుండుటకు కారణము తెలిసికొను మని రాము డాజ్ఞాపించగా, లక్ష్మణుడు సాలవృక్షము నెక్కి భరతుని సేనను చూచుట. భరతునిపై తీవ్రకోపము ప్రకటించుట.	514
97.	రాముడు లక్ష్మణుని శాంతపరచి, భరతుని సద్భావమును వర్ణించుట. లక్ష్మణుడు లజ్జితుడై రాముని చెంత నిలచుట. భరతుని సేన కొండ క్రిందిభాగమున విడిది సేయుట.	526
98.	భరతుడు రామాశ్రమమును వెదుకసాగుట. ఆశ్రమమును దర్శించుట.	538
99.	భరతుడు శత్రుఘ్నాదులతో రామాశ్రమమునకు పోవుట. ఆయన పర్ణశాలను చూచుట. విలపించుచు రాముని పాదములపై పడుట. రాముడు వారిని కలిసికొని గాఢాలింగన మొనర్చుట.	546
100.	శ్రీరాముడు భరతునకు కుశల మడుగుట అను వ్యాజముతో రాజనీతి నుపదేశించుట.	561

సర్గ	విషయము	పుట
101.	శ్రీరాముడు భరతు నడవికి వచ్చుటకు కారణ మడుగుట. భరతు డాయనను రాజ్యము స్వీకరింపు మని కోరుట. రాముడు అందులకు అంగీకరింపకుండుట.	596
102.	భరతుడు తిరిగి రాజ్యమును గ్రహింపుమని పట్టుబట్టి తండ్రి మర ణము నెరిగించుట.	606
103.	రామాదుల విలాపము. రాముడు తండ్రికి జలాంజలి నిచ్చుట. పిండ దానము చేయుట. రోదించుట.	611
104.	వసిష్ఠాదులతో కూడి వచ్చిన కౌసల్య గంగానది యొద్దన సుమిత్రా దుల సమక్షమున దుఃఖించుట. రామలక్ష్మణులు, సీత తల్లులకు ప్రణమిల్లుట. వసిష్ఠునకు ప్రణమిల్లి రామాదులు అందరితో కలిసి కూర్చుండుట.	620
105.	భరతుడు రాము నయోధ్యకు వచ్చి రాజ్యము స్వీకరింపవేడుట. రాముడు జీవిత మనిత్య మని పలుకుచు, తండ్రి మృతికి శోకింపకు మని భరతున కుపదేశించుట. తండ్రియాజ్ఞ పాలించుటకే రాజ్య మును స్వీకరింపక అడవిలో నుండ నిశ్చయించితినని పలుకుట.	647
106.	భరతుడు మరల రాము నయోధ్యకు వచ్చి రాజ్యము గ్రహింపుమని కోరుట.	660
107.	రాముడు భరతుని ఓదార్చి అయోధ్యకు పొమ్మని ఆదేశించుట.	674
108.	జాబాలి నాస్తికమత మవలంబించి రామునకు నచ్చచెప్పుట.	682
109.	రాముడు జాబాలి పలికిన నాస్తికమతమును ఖండించి ఆస్తికమత మును స్థాపించుట.	689
110.	వసిష్ఠుడు సృష్టిపరంపరము, ఇక్ష్వాకువంశపరంపరము తెలిపి జ్యేష్ఠుడే రాజగుట యుక్త మని నిర్ణయించి రాముని రాజ్యము స్వీక రింపు మని పలుకుట.	706
111.	వసిష్ఠుడు నచ్చజెప్పినను రాముడు తండ్రియాజ్ఞ మీర దలంపక	

పోవుట చూచి, భరతుడు ప్రాయోపవేశమునకు సిద్ధపడుట. రాము డతనికి నచ్చచెప్పి అయోధ్యకు మరలిపొమ్మని ఆజ్ఞాపించుట. 718

112. రామునాజ్ఞ చొప్పున భరతుని మరలిపొమ్మని మునులు సూచించుట. భరతుడు మరల రాముని పాదములపై బడి రమ్మని ప్రార్థించుట. రాము డతనికి నచ్చచెప్పి తన పాదుకల నొసగి వారిని పోయిరం డనుట. 730

113. భరతుడు భరద్వాజుని కలిసికొని అయోధ్యకు మరలివచ్చుట. 742

114. భరతు డయోధ్య దురవస్థను చూచుట. అంతఃపురము ప్రవేశించి దుఃఖితు డగుట. 751

115. భరతుడు నందిగ్రామమున కేగి రామపాదుకలకును రాజ్యాభిషేక మొనర్చి, రాజ కార్యములను వానికే నివేదించుచు కార్యములు నిర్వహించుట. 764

116. వృద్ధకులపతితో కూడి పలువురు ఋషులు చిత్రకూటము విడి ఇతరము లగు ఆశ్రమములకు పోవుట. 774

117. శ్రీరాముడు అత్రిముని ఆశ్రమమున కేగి, ఆయనచే సత్కరింపబడుట. అనసూయ సీతను సత్కరించుట. 784

118. సీత, అనసూయ సంభాషించుట, అనసూయ సీతకు ప్రీతితో బహుమాన మిచ్చుట. అనసూయ ప్రశ్నింపగా సీత తన స్వయంవర వృత్తాంతము తెలుపుట. 796

119. అనసూయ ఆజ్ఞాపింపగా సీత ఆమె యొసగిన వస్త్రాభరణములు ధరించి, రాముని చెంతకు వచ్చుట. రాముడా రాత్రి యాశ్రమమున గడపి ప్రాతఃకాలమున వేరొకచోటికి పోవుటకై ఋషులను సెలవడుగుట. 815

శ్రీరామాయ నమః

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షిప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము

అయోధ్యాకాండము

రెండవ సంపుటము

పఞ్చపఞ్చాశః సర్గః

[భరద్వాజమహర్షి శ్రీరామాదులకు స్వస్తివచనము పలికి వారికి చిత్రకూటమునకు మార్గము తెలుపుట. తామే నిర్మించిన తెప్పతో వారు యమునానది దాటుట, సీత యమునను, శ్యామవటమును ప్రార్థించుట, వారు ముగ్గురును యమునాతీరమార్గముననే ఒక క్రోసుదూరము పోయి వనవిహారము చేయుట, చదునైన యమునాతటప్రదేశమున ఆ రాత్రి నివసించుట.]

మూ. ఉషిత్వా రజనీం తత్ర రాజపుత్రావరిందమౌ,
మహర్షిమభివాద్యాథ జగ్మతుస్తం గిరిం ప్రతి. 1

ప్ర. అ. అరిందమౌ = శత్రువినాశకులైన, రాజపుత్రౌ = రాజపుత్రులు, తత్ర = అక్కడ, రజనీమ్ = రాత్రిని, ఉషిత్వా = నివసించి, అథ = అటు పిమ్మట, మహర్షిమ్ = మహర్షిని, అభివాద్య = నమస్కరించి, తం గిరిం ప్రతి = ఆ పర్వతమును గూర్చి, జగ్మతుః = వెళ్లిరి.

తా. శత్రుసంహారకులైన ఆ రాజకుమారులు, ఆ రాత్రి అక్కడ గడపి, మరునాడు, భరద్వాజమహర్షికి అభివాదనము చేసి, చిత్రకూటపర్వతమునకు వెళ్లిరి. 1

మూ. తేషాం చైవ స్వస్త్యయనం మహర్షిః స చకార హ,
ప్రస్థితాంశ్చైవ తాన్ ప్రేక్ష్య పితా పుత్రానివాన్వగాత్. 2

ప్ర. అ. సః మహర్షిః = ఆ మహర్షి, తేషామ్ = వారికి, స్వస్త్యయనమ్ = క్షేమముగా ప్రయాణము చేయుటకు మంగళాశాసనమును, చకార హ = చేసెను. ప్రస్థితాన్ = ప్రయాణమైన, తాన్ = వారిని, ప్రేక్ష్య = చూచి, పితా = తండ్రి పుత్రానివ = పుత్రులను వలె, అన్వగాత్ చ = అనుసరించి వెళ్ళెను కూడ

తా. ప్రయాణమైన ఆ సీతారామలక్ష్మణులకు భరద్వాజమహర్షి స్వస్త్యయనము చేసి, ప్రయాణమై వెళ్ళు పుత్రీ-పుత్రులను వలె, వారిని సాగనంపుటకై కొంత దూరము వెళ్ళెను. ౨

మూ. తతః ప్రచక్రమే వక్తుం వచనం స మహామునిః,
భరద్వాజో మహాతేజా రామం సత్యపరాక్రమమ్. ౩

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల, మహామునిః = మహాముని యైన, సః భరద్వాజః = ఆ భరద్వాజుడు, సత్యపరాక్రమమ్ = సత్యమైన పరాక్రమము గల, రామమ్ = రామునిగూర్చి, వచనమ్ = వచనమును, వక్తుమ్ = చెప్పుటకు, ప్రచక్రమే = ప్రారంభించెను.

తా. పిమ్మట, మహాతేజశ్శాలి యైన ఆ భరద్వాజమహాముని, సత్యమైన పరాక్రమముగల రామునితో ఇట్లు పలికెను. ౩

మూ. గఙ్గాయమునయోః సన్ధిమాసాద్య మనుజర్షభౌ,
కాళిన్దీమనుగచ్ఛేతాం నదీం పశ్చాన్ముఖాశ్రితామ్. ౪

ప్ర. అ. మనుజర్షభౌ = మనుష్యశ్రేష్ఠులైన రామలక్ష్మణులారా! గఙ్గాయమునయోః = గంగాయమునలయొక్క, సన్ధిమ్ = సంధిని (అవి కలసిన ప్రదేశమును), గత్వా = పొంది, పశ్చాన్ముఖాశ్రితామ్ = పశ్చిమముగా ప్రవహించుచున్న, కాళిందీంనదీమ్ = యమునానదిని, అనుగచ్ఛేతామ్ = అనుసరించి వెళ్ళుడు.

తా. ఓ రామలక్ష్మణులారా! గంగాయమునాసంగమప్రదేశము చేరిన తరువాత, అక్కడినుండి, పడమటి వైపు ప్రవహించుచున్న యమునానదిని అనుసరించి వెళ్లండి. ౪

మూ. అథాసాద్య తు కాళిన్దీం శీఘ్రస్రోతసమాపగామ్,
తస్యాస్తీర్థం ప్రచరితం పురాణం ప్రేక్ష్య రాఘవౌ. ౫
తత్ర యూయం ప్లవం కృత్వా తరతాంశుమతీం నదీమ్.

ప్ర. అ. రాఘవౌ = రామలక్ష్మణులారా! అథ = అటు పిమ్మట, శీఘ్రస్రోతసమ్ = శీఘ్రముగా ప్రవహించు ప్రవాహముగల, ఆపగామ్ = నది యైన, కాళిన్దీమ్ = యమునను, ఆసాద్య = సమీపించి, ప్రచరితమ్ = అందరిచేతను సంచ

తీంచబడిన, పురాణమ్ = ప్రాచీన మైన, తస్యాః తీర్థమ్ = ఆ నదియొక్క తీర్థమును, ప్రేక్ష్య = చూచి, తత్ర = అక్కడ, యూయమ్ = మీరు, ప్లవమ్ = తెప్పను, కృత్వా = నిర్మించుకొని, అంశుమతీమ్ = సూర్యుని కుమార్తె యైన, నదీమ్ = ఆ యమునా నదిని, తరత = దాటండి.

భా. ఓ రామలక్ష్మణులారా! శీఘ్ర మైన ప్రవాహము గల యమునానదిని సమీపించి, చాలమంది సేవించు, అతి పురాతన మైన ఆ నదీతీర్థమును చూచి, అక్కడ, ఒక తెప్ప నిర్మించుకొని, సూర్యకుమారి యైన ఆ నదిని దాటి వెళ్లండి.

మూ. తతో న్యగ్రోధమాసాద్య మహాన్తం హరితచ్ఛదమ్, 6
వివృద్ధం బహుభిర్వృక్షైః శ్యామం సిద్ధోపసేవితమ్,
తస్మై సీతాఞ్జలిం కృత్వా ప్రయుఞ్జీతాశిషః శివాః. 7

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, హరితచ్ఛదమ్ = ఆకుపచ్చని ఆకులు గలది, మహాన్తమ్ = గొప్పది, బహుభిః = అనేకము లైన, వృక్షైః = వృక్షములతో, వివృద్ధమ్ = పెరిగినది, సిద్ధోపసేవితమ్ = సిద్ధులచేత సేవింపబడినది ఆయిన, శ్యామమ్ = శ్యామమను పేరుగల, న్యగ్రోధమ్ = మఱ్ఱిచెట్టును, ఆసాద్య = సమీపించి, సీతా = సీత, తస్మై = దానికి, అఞ్జలిమ్ = దోసిలిని, కృత్వా = చేసి, శివాః = మంగళకరము లైన, ఆశిషః = కోరికలను, ప్రయుఞ్జీత = కోరవలెను.

భా. యమునను దాటిన పిమ్మట, పచ్చని ఆకులతో కూడిన, 'శ్యామము' అనే అతివిశాల మైన మఱ్ఱిచెట్టు కనబడును. దాని చుట్టును అనేక వృక్షములు పెరిగి యుండును. దానిని ఆశ్రయించి సిద్ధులు నివసించి యుందురు. ఆ మహావృక్షమునకు, సీత నమస్కరించి మంగళప్రదము లగు కోరికలను కోరుకొనవచ్చును. 6, 7

మూ. సమాసాద్య తు తం వృక్షం వసేద్వాతిక్రమేత వా,
క్రోశమాత్రం తతో గత్వా నీలం ద్రక్ష్యథ కాననమ్. 8
పలాశబదరీమిశ్రం రమ్యం వంశైశ్చ యామునైః.

ప్ర. అ. తం వృక్షమ్ = ఆ వృక్షమును, సమాసాద్య = సమీపించి, వసేద్వా = అక్కడ నివసించవచ్చును. అతిక్రమేత వా = లేదా దానిని దాటి వెళ్ల

వచ్చును. తతః = అక్కడినుండి, క్రోశమాత్రమ్ = క్రోసు దూరము, గత్వా = వెళ్ళి, నీలమ్ = నీలవర్ణము కలది, పలాశబదరీమిశ్రమ్ = పలాశవృక్షములు బదరీవృక్షములు కలిసి ఉన్నది, యామునైః = యమునకు సంబంధించిన, వంశైః చ = వెదుళ్లచేత, రమ్యమ్ = రమ్యమైనది అయిన, కాననమ్ = అడవిని, ద్రక్ష్యథ చూడగలరు.

తా. ఆ వృక్షము దగ్గర కావలెనన్నచో మీరు ఆగవచ్చును; లేదా దాటి ముందుకు వెళ్లవచ్చును. అక్కడినుండి ఒక క్రోసు దూరము వెళ్లినచో మోదుగ చెట్లతోను, రేగుచెట్లతోను, యమునాతీరమున పుట్టిన వెదురు డొంకలతోను నిండిన, నీలవర్ణమైన అడవి కనబడును. 8

మూ. స పన్థాశ్చిత్రకూటస్య గతః సుబహుశో మయా, 9
రమ్యో మార్దవయుక్తశ్చ వనదావైర్వివర్జితః.

ప్ర. అ. సః = అది, చిత్రకూటస్య = చిత్రకూటమునకు, పన్థాః = మార్గము. మయా = నాచేత, బహుశః = అనేక పర్యాయములు, గతః = వెళ్లబడినది. రమ్యః = సుందరమైనది. మార్దవయుక్తః చ = మృదుత్వముతో కూడినది. వనదావైః = వనమునందు పుట్టు దావాగ్నులతో, వివర్జితః = శూన్యమైనది.

తా. అదే చిత్రకూటమునకు వెళ్లు మార్గము. నేను అనేక పర్యాయములు ఆ మార్గమున ప్రయాణము చేసితిని. అది అందమైనది; సుఖకరము. అక్కడ దావాగ్నిభయ ముండదు. 9

మూ. ఇతి పన్థానమావేద్య మహర్షిః స న్యవర్తత. 10
అభివాద్య తథేత్యుక్త్వా రామేణ వినివర్తితః.

ప్ర. అ. సః మహర్షిః = ఆ మహర్షి, ఇతి = ఈ విధముగా, పన్థానమ్ = మార్గమును, ఆవేద్య = తెలిపి, రామేణ = రాముని చేత, తథేతి = అట్లే చేసెదము అని, ఉక్త్వా = పలికి, అభివాద్య = నమస్కరించి, వినివర్తితః = వెనుకకు పంపబడిన వాడై, న్యవర్తత = మరలి వెళ్ళెను.

తా. భరద్వాజమహర్షి ఈ విధముగా మార్గమును చెప్పగా, రాముడు అటులనే వెళ్ళెదము అని పలికి నమస్కరించి, "మీరు వెనుకకు వెళ్లండి" అని కోరిన పిమ్మట ఆ మహర్షి వెనుకకు వెళ్ళెను. 10

మూ. ఉపావృత్తే మునౌ తస్మిన్ రామో లక్ష్మణమబ్రవీత్. 11
కృతపుణ్యాః స్మ సౌమిత్రే మునిర్యన్నోఽనుకమ్పతే,

ప్ర. అ. తస్మిన్ = ఆ, మునౌ = ముని, ఉపావృత్తే = తిరిగి వెళ్ళినవా డగుచుండగా, రామః = రాముడు, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను. సౌమిత్రే = లక్ష్మణా! కృతపుణ్యాః = చేయబడిన పుణ్యము కలవారము, స్మ = అయి ఉన్నాము; యత్ = ఏ కారణమువలన, మునిః = భరద్వాజముని, నః = మనలను గూర్చి, అనుకమ్పతే = దయ చూపుచున్నాడో.

తా. ఆ భరద్వాజముని తిరిగి వెళ్ళిపోయిన పిమ్మట రాముడు లక్ష్మణునితో ఇట్లు పలికెను. "లక్ష్మణా! భరద్వాజమహర్షి మనపై దయ చూపుచున్నాడు. మనము అదృష్టవంతులము". 11

మూ. ఇతి తౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ మన్త్రయిత్వా మనస్వినౌ,
సీతామేవాగ్రతః కృత్వా కాళిన్దీం జగ్మతుర్నదీమ్, 12

ప్ర. అ. మనస్వినౌ = ఉత్తమ మైన మనస్సుగల, తౌ = ఆ, పురుషవ్యాఘ్రౌ = పురుషశ్రేష్ఠులు, ఇతి = ఈ విధముగా, మన్త్రయిత్వా = ఆలోచించుకొని, సీతామ్ = సీతను, అగ్రతః ఏవ = ఎదుటనే, కృత్వా = ఉంచుకొని, కాళిన్దీం నదీమ్ = యమునానదిని, జగ్మతుః = చేరిరి.

తా. ఉత్తమ మైన మనస్సు గల, నరశ్రేష్ఠు లైన ఆ రామలక్ష్మణులు, ఈ విధముగా అనుకొనుచు, సీతను తమ ఎదుటనే ఉంచుకొని, యమునానదిని సమీపించిరి. 12

మూ. అథాసాద్య తు కాళిన్దీం శీఘ్రస్రోతోవహాం నదీమ్, 13
చిన్తామాపేదిరే సర్వే నదీజలతితీర్షవః,

ప్ర. అ. అథ = అటు పిమ్మట, సర్వే = వారందరును, శీఘ్రస్రోతోవహామ్ = శీఘ్రముగా ప్రవాహముతో ప్రవహించుచున్న, కాళిన్దీం నదీమ్ = యమునానదిని, ఆసాద్య = పొంది, నదీజలతితీర్షవః = నదీజలమును దాట కోరుచున్నవారై, చిన్తామ్ = విచారమును, ఆపేదిరే = పొందిరి.

తా. పిమ్మట వారందరును, శీఘ్ర మైన ప్రవాహముతో ప్రవహించుచున్న యమునానదిని సమీపించి, దానిని ఎట్లు దాటవలెనా అని ఆలోచనలో పడిరి. 13

మూ. తౌ కాష్ఠసంఘాతమథో చక్రతుస్తు మహాప్లవమ్, 14
శుష్కైర్వంశైః సమాస్తీర్ణముశీరైశ్చ సమావృతమ్.

ప్ర. అ. అథో = అటుపిమ్మట, తౌ = రామలక్ష్మణులు, శుష్కైః = ఎండిన, వంశైః = వెదురుకఱ్ఱలచేత, సమాస్తీర్ణమ్ = పరువబడినదీ, ఉశీరైః = వట్టివేళ్ళు మొదలైన తృణములచేత, సమావృతమ్ = కప్పబడినదీ అయిన, కాష్ఠసంఘాతమ్ = కఱ్ఱలయొక్క సముదాయమును, మహాప్లవమ్ = పెద్ద తెప్పనుగా, చక్రతుః = చేసిరి.

తా. రామలక్ష్మణులు కొన్ని కఱ్ఱలు దగ్గరగా చేర్చి కట్టి, వానిపై ఎండిన వెదుళ్ళు, తృణములు పరచి ఒక పెద్ద తెప్పను తయారుచేసిరి. 14

మూ. తతో వేతసశాఖాశ్చ జమ్బూశాఖాశ్చ వీర్యవాన్, 15
చకార లక్ష్మణశ్ఛిత్వా సీతాయాః సుఖమాసనమ్.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతు డైన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, వేతసశాఖాశ్చ = నీరు ప్రబ్బలిచెట్ల కొమ్మలను, జమ్బూశాఖాశ్చ = నేరేడుచెట్ల కొమ్మలను, ఛిత్వా = ఛేదించి, సీతాయాః = సీతకు, సుఖమ్ = సుఖకరమైన, ఆసనమ్ = ఆసనమును, చకార = చేసెను.

తా. పరాక్రమవంతు డైన లక్ష్మణుడు నీరు ప్రబ్బలి కొమ్మలు, నేరేడు కొమ్మలు ఛేదించి తీసికొనివచ్చి, సీతకు, సుఖకర మైన ఆసనమును నిర్మించెను.

మూ. తత్ర శ్రియమివాచిన్త్యాం రామో దాశరథిః ప్రియామ్, 16
ఈషత్సంలజ్జమానాం తామధ్యారోపయత ప్లవమ్.

ప్ర. అ. దాశరథిః = దశరథకుమారు డైన, రామః = రాముడు, తత్ర = అచట, శ్రియమివ = లక్ష్మి వలె, అచిన్త్యామ్ = ఊహింపరాని ప్రభావము కలిగి, ఈషత్ = కొంచెము, సంలజ్జమానామ్ = సిగ్గుపడుచున్న, తాం ప్రియామ్ = ప్రియురా లైన ఆ సీతను, ప్లవమ్ = తెప్పను, అధ్యారోపయత = ఎక్కించెను.

తా. దశరథకుమారు డైన రాముడు లక్ష్మణుని తోడ సాహసమునకు శక్యము కాని ప్రవాహము కల, కాళిందీనదిని సిగ్గుపడుచున్న ప్రియురా లైన సీతను తెప్పపైకి ఎక్కించెను. 16

మూ. పార్శ్వే చ తత్ర వైదేహ్యా వసనే భూషణాని చ, 17
ప్లవే కఠినకాజం చ రామశ్చక్రే సహాయుధైః.

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, తత్ర = అక్కడ, ప్లవే = తెప్పమీద, వైదేహ్యాః = సీతయొక్క, పార్శ్వే = పార్శ్వమునందు, వసనే = వస్త్రములను, భూషణాని చ = అలంకారములను, కఠినకాజం చ = చిన్న గునపమును, పేక తోలుతో చేసిన పుటికను, ఆయుధైః = ఆయుధములతో కూడ, చక్రే = ఉంచెను.

తా. సీత వస్త్రములను, ఆభరణములను, చిన్న గునపమును, పేక తోలుతో చేసిన పుటికను, ఆయుధములను, రాముడు సీత ప్రక్కనే, ఆ తెప్ప పైని ఉంచెను. 17

మూ. ఆరోప్య ప్రథమం సీతాం సంఘాటం ప్రతిగృహ్య తౌ,
తతః ప్రతేరతుర్యత్తౌ వీరౌ దశరథాత్మజౌ.

ప్ర. అ. వీరౌ = వీరు లైన, తౌ = ఆ, దశరథాత్మజౌ = దశరథకుమారులు, సంఘాటమ్ = ఆ తెప్పను, ప్రతిగృహ్య = గట్టిగా పట్టుకొని, ప్రథమమ్ = ముందుగా, సీతామ్ = సీతను, ఆరోప్య = ఎక్కించి, తతః = పిమ్మట, యత్తౌ = సావధానచిత్తులై, ప్రతేరతుః = దాటిరి.

తా. వీరు లైన ఆ రామలక్ష్మణులు, ఆ తెప్పను గట్టిగా పట్టి నిలిపి, ముందుగా సీతను ఎక్కించి, పిదప తా మెక్కి, ప్రయత్నపూర్వకముగా దానిని నడుపుతు యమునానదిని దాటిరి. 18

మూ. కాళిన్దీమధ్యమాయాతా సీతా త్వేనామవన్దత, 19
స్వస్తి దేవి తరామి త్వాం పారయేన్మే పతిర్వ్రతమ్.
యక్ష్యే త్వాం గోసహస్రేణ సురాఘటశతేన చ, 20
స్వస్తి ప్రత్యాగతే రామే పురీమిక్ష్వాకుపాలితామ్.

ప్ర. అ. కాళిన్దీమధ్యమ్ = యమునానదీమధ్యమును, ఆయాతా = పొందిన, సీతా = సీత, ఏనామ్ = ఈ నదిని, అవన్దత = నమస్కరించెను. దేవి = ఓ యమునాదేవీ! త్వామ్ = నిన్ను, తరామి = దాటుచున్నాను, స్వస్తి = మంగళ ముగుగాక. మే = నాయొక్క, పతిః = భర్త, వ్రతమ్ = వ్రతమును, పారయేత్ = పూర్తిచేయునుగాక. రామే = రాముడు, స్వస్తి = క్షేమముగా, ఇక్ష్వాకుపాలితామ్ = ఇక్ష్వాకురాజులచే పాలింపబడిన, పురీమ్ = అయోధ్యను గూర్చి, ప్రత్యాగతే = తిరిగి వచ్చినవాడగుచుండగా, త్వామ్ = నిన్ను, గోసహస్రేణ = వేయి గోవుల చేతను, సురాఘటశతేన చ = నూరు సురాఘటములచేతను, యక్ష్యే = పూజించెదను.

తా. యమునానదీమధ్యమును చేరిన పిమ్మట, సీత, ఆ నదికి నమస్కరించుచు, ఈ విధముగ ప్రార్థించెను. "ఓ! యమునాదేవీ! నేను నిన్ను దాటి వెళ్ళుచున్నాను. మాకు క్షేమముగుగాక. నా భర్త వ్రతమును పూర్తిచేసికొనునుగాక. రాముడు ఇక్ష్వాకువులచే పాలింపబడిన అయోధ్యకు క్షేమముగా తిరిగి వచ్చిన పిమ్మట, నీకు వేయి గోవులను, వంద సురా (కల్లు) ఘటములను సమర్పించి పూజించెదను. 19, 20

మూ. కాళిన్దీమథ సీతా తు యాచమానా కృతాఞ్జలిః, 21
తీరమేవాభిసమ్ప్రాప్తా దక్షిణం వరవర్ణినీ.

ప్ర. అ. వరవర్ణినీ = ఉత్తమమైన శరీరవర్ణము గల, సీతా = సీత, కాళిన్దీమ్ = యమునానదిని, కృతాఞ్జలిః = చేయబడిన అంజలి కలదై, యాచమానా = యాచించుచు, అథ = అటుపిమ్మట, దక్షిణం తీరమేవ = దక్షిణమున నున్న ఒడ్డును, అభిసమ్ప్రాప్తా = చేరినది.

తా. ఉత్తమమైన శరీరవర్ణము గల సీత యమునానదిని ఈ విధముగా నమస్కారపూర్వకముగా ప్రార్థించుచు, దక్షిణతీరమును చేరెను. 21

మూ. తతః ప్లవేనాంశుమతీం శీఘ్రగామూర్మిమాలినీమ్, 22
తీరజైర్బహుభిర్వృక్షైః సంతేరుర్యమునాం నదీమ్.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, శీఘ్రగామ్ = శీఘ్రముగా ప్రవహించునదీ, ఊర్మిమాలినీమ్ = తరంగముల పంక్తులు కలదీ, తీరజైః = తీరమునందు పుట్టిన,

బహుభిః = అనేకమైన, వృక్షైః = వృక్షములతో నిండినదీ, అంశుమతీమ్ = సూర్యుని కుమార్తెయూ ఆయిన, యమునాం నదీమ్ = యమునానదిని, సంతేరుః = దాటిరి.

తా. ఈ విధముగా సీతారామలక్ష్మణులు, శీఘ్రముగా ప్రవహించుచున్నదీ, తరంగపంక్తులతో కూడినదీ, తీరములపై అనేకవృక్షములతో నిండినదీ, అయిన, సూర్యపుత్రి యైన యమునానదిని దాటిరి. ౨౨

మూ. తే తీర్త్వా ప్లవముత్సృజ్య ప్రస్థాయ యమునావనాత్, ౨౩
శ్యామం న్యగ్రోధమాసేదుః శీతలం హరితచ్ఛదమ్.

ప్ర. అ. తీర్త్వా = దాటిన, తే = వారు, ప్లవమ్ = తెప్పను, ఉత్సృజ్య = విడచి, యమునావనాత్ = యమునానదీ వనమునుండి, ప్రస్థాయ = బయలుదేరి, హరితచ్ఛదమ్ = పచ్చని ఆకులు కలదీ, శీతలమ్ = చల్లనిదీ ఆయిన, శ్యామం న్యగ్రోధమ్ = శ్యామ యను పేరు గల వటవృక్షమును, ఆసేదుః = సమీపించిరి.

తా. నదిని దాటిన ఆ సీతారామలక్ష్మణులు, ఆ తెప్పను విడచి, యమునా నదీతీరమునం దున్న వనము గుండ ప్రయాణము చేసి, పచ్చని ఆకులతో నిండిన, చల్లని, శ్యామ యను వటవృక్షమును సమీపించిరి. ౨౩

మూ. న్యగ్రోధం తముపాగమ్య వైదేహీ వాక్యమబ్రవీత్, ౨౪
నమస్తేఽస్తు మహావృక్ష పారయేన్మే పతిర్వ్రతమ్.
కౌసల్యాం చైవ పశ్యేయం సుమిత్రాం చ యశస్వినీమ్,
ఇతి సీతాఞ్జలిం కృత్వా పర్యగచ్ఛద్వనస్పతిమ్.

ప్ర. అ. వైదేహీ = సీత, తం న్యగ్రోధమ్ = ఆ వటవృక్షమును, ఉపాగమ్య = సమీపించి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను. మహావృక్ష = ఓ మహావృక్షమా! తే = నీకు, నమః అస్తు = నమస్కార మగుగాక. మే పతిః = నా భర్త, వ్రతమ్ = వ్రతమును, పారయేత్ = దాటుగాక. కౌసల్యాం చ = కౌసల్యను, యశస్వినీమ్ = కీర్తి గల, సుమిత్రాం చ = సుమిత్రను, పశ్యేయమ్ = మరల చూచెదను గాక. సీతా = సీత, ఇతి = ఇట్లు పలికి, అఞ్జలిం కృత్వా = దోసిలి కట్టి, వనస్పతిమ్ = ఆ వృక్షమును, పర్యగచ్ఛత్ = ప్రదక్షిణము చేసెను.

తా. ఆ వటవృక్షమును సమీపించి, సీత ఇట్లు ప్రార్థించెను. 'ఓ మహావృక్షమా! నీకు నమస్కారము. నా భర్త తన వ్రతమును పూర్తిచేయునుగాక. నేను మరల అయోధ్య చేరి, కౌసల్యను, కీర్తిమంతురాలైన సుమిత్రను చూచెదనుగాక!" ఈ విధముగ పలుకుచు సీత, అంజలి ఘటించి, ఆ వటవృక్షమునకు నమస్కారము చేసెను. 24, 25

మూ. అవలోక్య తతః సీతామాయాచన్తీమనిన్దితామ్, 26
దయితాం చ విధేయాం చ రామో లక్ష్మణమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, రామః = రాముడు, ఆయాచన్తీమ్ = ఈ విధముగా వృక్షమును ప్రార్థించుచున్నదీ, అనిన్దితామ్ = నిందింపబడనిదీ, దయితామ్ = తనకు ప్రియురాలూ, విధేయాం చ = వశమునందుండునదీ అయిన, సీతామ్ = సీతను, అవలోక్య = చూచి, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చి అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. తనకు ప్రియురాలూ, విధేయురాలూ, దోషములు లేనిదీ అయిన సీత ఈ విధముగా వటవృక్షమును ప్రార్థించుచుండగా చూచిన రాముడు లక్ష్మణునితో ఇట్లు పలికెను. 26

మూ. సీతామాదాయ గచ్ఛ త్వమగ్రతో భరతానుజ, 27
పృష్ఠతోఽహం గమిష్యామి సాయుధో ద్విపదాం వర.

ప్ర. అ. ద్విపదామ్ = మనుష్యులలో, వర = శ్రేష్ఠుడా! భరతానుజ = భరతుని తమ్ముడవైన ఓ లక్ష్మణా! త్వమ్ = నీవు, సీతామ్ = సీతను, ఆదాయ = తీసికొని, అగ్రతః = ముందు, గచ్ఛ = నడువుము. అహమ్ = నేను, సాయుధః = ఆయుధములతో కూడినవాడనై, పృష్ఠతః = వెనుకనే, గమిష్యామి = నడచెదను.

తా. మనుష్యులలో శ్రేష్ఠుడవైన ఓ లక్ష్మణా! నీవు సీతను తీసికొని ముందు నడువుము. నేను ఆయుధధారినై వెనుక నడచెదను. 27

మూ. యద్యత్ఫలం ప్రార్థయతే పుష్పం వా జనకాత్మజా, 28
తత్తత్ప్రదద్యా వైదేహ్యా యత్రాస్యా రమతే మనః.

ప్ర. అ. జనకాత్మజా = సీత, యద్యత్ = ఏ యే, ఫలమ్ = ఫలమును గాని, పుష్పం వా = పుష్పమును గాని, ప్రార్థయతే = కోరునో, తత్తత్ = దానిని, అస్యాః = ఈ, వైదేహ్యాః = సీతయొక్క, మనః = మనస్సు, యత్ర = దేనియందు, రమతే = క్రీడించునో దానిని, ప్రదద్యాః = ఇమ్ము.

తా. సీత ఏ యే ఫలములను, పుష్పములను కోరునో వానిని, ఈమె మనస్సునకు సంతోషము కలిగించు ఇతరవస్తువులను ఈమెకు ఇచ్చుచుండుము.

మూ. గచ్ఛతోస్తు తయోర్మధ్యే బభూవ జనకాత్మజా, 29
మాతఙ్గయోర్మధ్యగతా శుభా నాగవధూరివ.

ప్ర. అ. గచ్ఛతోః = నడచుచున్న, తయోః = ఆ ఇరువురియొక్క, మధ్యగతా = మధ్యను పొందిన, జనకాత్మజా = సీత, మాతఙ్గయోః = రెండు ఏనుగులయొక్క, మధ్యగతా = మధ్యను పొందిన, శుభా = శుభ మైన, నాగవధూరివ = ఆడ ఏనుగ వలె, బభూవ = ఉండెను.

తా. ఆ రామలక్ష్మణుల మధ్య నడచుచున్న సీత, రెండు గజముల మధ్య నడచుచున్న అంద మైన ఆడ ఏనుగు వలె ప్రకాశించెను. 29

మూ. ఏకైకం పాదపం గుల్మం లతాం వా పుష్పశాలినీమ్, 30
అదృష్టపూర్వాం పశ్యన్తీ రామం పప్రచ్ఛ సాఽబలా.

ప్ర. అ. సా అబలా = ఆ సీత, ఏకైకమ్ = ఒక్కొక్క, పాదపమ్ = వృక్షమును గాని. గుల్మమ్ = పొదను గాని, అదృష్టపూర్వామ్ = పూర్వము చూడబడని, పుష్పశాలినీమ్ = పుష్పములతో ప్రకాశించుచున్న, లతాం వా = లతను గాని, పశ్యన్తీ = చూచుచున్నదై, రామమ్ = రాముని, పప్రచ్ఛ = అడిగెను.

తా. తాను పూర్వము చూడని ఏదైన చెట్టు గాని, పొద గాని, పుష్పములతో నిండిన లత గాని కనబడినపుడు దానిని గూర్చి, సీత రాముని, అడుగుచుండెను. 30

మూ. రమణీయాన్ బహువిధాన్ పాదపాన్ కుసుమోత్కటాన్,
సీతావచనసంరబ్ధ ఆనయామాస లక్ష్మణః.

ప్ర. అ. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, సీతావచనసంరబ్ధః = సీత మాటచే తొందరపడుచున్నవాడై, కుసుమోత్కటాన్ = పుష్పములతో నిండిన, రమణీయాన్ = అందమైన, బహువిధాన్ = అనేకవిధములైన, పాదపాన్ = వృక్షములను, ఆనయామాస = తీసికొనివచ్చెను.

తా. సీత అడిగిన వెంటనే, లక్ష్మణుడు, పుష్పములతో నిండిన, అనేక విధములైన, సుందరమైన వృక్షముల గుత్తులను తీసికొనివచ్చి ఇచ్చెను. 31

మూ. విచిత్రవాలుకజలాం హంససారసనాదితామ్, 32
రేమే జనకరాజస్య తదా ప్రేక్ష్య సుతా నదీమ్.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, జనకరాజస్య సుతా = జానకి, విచిత్రవాలుకజలామ్ = విచిత్రమైన ఇసుకలు, జలము గలది, హంససారసనాదితామ్ = హంసలచేతను సారసపక్షులచేతను ధ్వనింప చేయబడినది అయిన, నదీమ్ = యమునానదిని, ప్రేక్ష్య = చూచి, రేమే = క్రీడించెను.

తా. అప్పుడు సీత విచిత్రమైన ఇసుక, జలము గలది, హంసధ్వనులతోను, సారసధ్వనులతోను నిండినది అయిన యమునానదిని చూచి ఆనందించెను.

మూ. క్రోశమాత్రం తతో గత్వా భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ, 33
బహూన్మేధ్యాన్ మృగాన్ హత్వా చేరతుర్యమునావనే.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, భ్రాతరౌ = సోదరులైన, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు, క్రోశమాత్రమ్ = ఒక క్రోసు దూరము, గత్వా = వెళ్ళి, మేధ్యాన్ = పవిత్రమైన, బహూన్ = అనేకమైన, మృగాన్ = మృగములను, హత్వా = చంపి, యమునావనే = యమునాతీరమునందలి వనమునందు, చేరతుః = భక్షించిరి.

తా. సోదరులైన రామలక్ష్మణులు ఒక క్రోసు దూరము ప్రయాణము చేసి, ఆ యమునాతీరమునందు పవిత్రమైన అనేకమృగములను చంపి, భక్షించిరి. 33

మూ. విహృత్య తే బర్హిణపూగనాదితే
శుభే వనే వారణవానరాయుతే,

సమం నదీప్రస్థముపేత్య సంమతం
నివాసమాజగ్ము రదీనదర్శనాః. ౩౩

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
పఞ్చపఞ్చాశః సర్గః.

ప్ర. అ. అదీనదర్శనాః = దైన్యము లేని దర్శనము గల, తే = వారు, బర్హిణస్వనాదితే = నెమళ్ల సముదాయముచే ధ్వనింపచేయబడుచున్నదీ, వానర వారణాయుతే, వానరములతోను ఏనుగులతోను కూడినదీ, శివే = మంగళప్రదమూ అయిన, వనే = వనమునందు, విహృత్య = విహరించి, సమమ్ = సమముగా నున్న, సంమతమ్ = అనుకూలం బైన, నదీప్రస్థమ్ = నదీతీరమును, ఉపేత్య = చేరి, నివాసమ్ = నివాసమును, ఆజగ్ముః = పొందిరి.

తా. ఆ యమునా నదీ తీరప్రాంతము నెమళ్ల ధ్వనులతో నిండి యుండెను. అక్కడ వానరములు, గజములు నివసించుచుండెను. అట్టి ఆ ప్రదేశమునందు విహరించుచు, సీతారామలక్ష్మణులు, అనుకూల మైనదీ, మిట్టపల్లములు లేనిదీ అయిన ఒక స్థానమున, ఏ మాత్రము దైన్యమనునది లేక, ఆ రాత్రికి నివాస మేర్పరచుకొనిరి. ౩౩

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఏబదియైదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ షట్పఞ్చాశః సర్గః

[వనశోభను చూచుచు - చూపుచు శ్రీరాముడు చిత్రకూటము చేరుట. వాల్మీకిమహర్షిని దర్శించుట. రామాజ్ఞచే లక్ష్మణుడు పర్ణశాలను నిర్మించుట. వాస్తుశాంతి చేసి వారు కుటీరమున ప్రవేశించుట.]

మూ. అథ రాత్ర్యామతీతాయామవసుప్త మనన్తరమ్,
ప్రబోధయామాస శనైర్లక్ష్మణం రఘునన్దనః. 1

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, రఘునన్దనః = రాముడు, రాత్ర్యామ్ = రాత్రి, అతీతాయామ్ = గడచినదగుచుండగా, అనన్తరమ్ = అనంతరము (తరువాతకూడ), అవసుప్తమ్ = నిద్రించిన, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని, శనైః = మెల్లగా, ప్రబోధయామాస = మేల్కొలిపెను.

తా. ఆ రాత్రి గడచిన పిమ్మట ముందుగా నిద్రనుండి లేచిన రాముడు, ఇంకను నిద్రించుచున్న లక్ష్మణుని మెల్లగా మేల్కొలిపెను. 1

మూ. సౌమిత్రే శృణు వన్యానాం వల్గు వ్యాహరతాం స్వనమ్,
సంప్రతిష్ఠామహే కాలః ప్రస్థానస్య పరంతప. 2

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా! వల్గు = మనోహరముగా, వ్యాహరతామ్ = ధ్వనించుచున్న, వన్యానామ్ = వనమృగముల, స్వనమ్ = ధ్వనిని, శృణు = వినుము. పరంతప = శత్రువులను పీడించువాడా! ప్రస్థానస్య = ప్రయాణమునకు, కాలః = సమయము. సంప్రతిష్ఠామహే = ప్రయాణమయ్యెదము.

తా. లక్ష్మణా! మధురముగా ధ్వని చేయుచున్న వన్యప్రాణుల ధ్వనిని వినుము. ఓ, పరంతపా! ఇది మనము బయలుదేరుటకు తగిన సమయము. అందుచే బయలు దేరెదము. 2

మూ. స సుప్తః సమయే భ్రాత్రా లక్ష్మణః ప్రతిబోధితః,
జహౌ నిద్రాం చ తన్ద్రీం చ ప్రసక్తం పథి చ శ్రమమ్.

ప్ర. అ. సుప్తః = నిద్రపోయిన, సః లక్ష్మణః = ఆ లక్ష్మణుడు, సమయే = ప్రాతఃకాలమునందు, భ్రాత్రా = సోదరునిచేత, ప్రతిబోధితః = మేల్కొల్పబడినవాడై, నిద్రాం చ = నిద్రను, తన్ద్రీం చ = సోమరితనమును, పథి = మార్గమునందు, ప్రసక్తమ్ = ఏర్పడిన, శ్రమం చ = శ్రమను, జహౌ = విడచెను.

తా. ప్రాతఃకాలమునందు సోదరునిచే నిద్రనుండి మేల్కొల్పబడిన లక్ష్మణుడు నిద్రను, సోమరితనమును, మార్గాయాసమును కూడ విడచెను. 3

మూ. తత ఉత్థాయ తే సర్వే స్పృష్ట్వా నద్యాః శివం జలమ్,
పన్థానమృషిణోద్దిష్టం చిత్రకూటస్య తం యయుః. 4

ప్ర. అ. తతః = ఆటుపిమ్మట, తే సర్వే = వారందరును, ఉత్థాయ = లేచి, నద్యాః = నదియొక్క, శివమ్ = మంగళకరమైన, జలమ్ = జలమును, స్పృష్ట్వా = స్పృశించి, ఋషిణా = భరద్వాజర్షిచేత, ఉద్దిష్టమ్ = చెప్పబడిన, తమ్ = ఆ, చిత్రకూటస్య పన్థానమ్ = చిత్రకూటమార్గమును, యయుః = పోయిరి.

తా. వారందరును లేచి, మంగళప్రదమగు యమునానదీజలమును స్పృశించి (స్నానము చేసి), భరద్వాజమహర్షి చెప్పిన చిత్రకూటపర్వతమార్గమును పట్టి వెళ్లిరి. 4

మూ. తతః సంప్రస్థితః కాలే రామః సౌమిత్రిణా సహ,
సీతాం కమలపత్రాక్షీమిదం వచనమబ్రవీత్. 5

ప్ర. అ. తతః = ఆటుపిమ్మట, కాలే = ప్రాతఃకాలమునందు, సౌమిత్రిణా సహ = లక్ష్మణునితో కూడ, సంప్రస్థితః = ప్రయాణమైన, రామః = రాముడు, కమలపత్రాక్షీమ్ = కమలపత్రములవంటి నేత్రములు గల, సీతామ్ = సీతను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ప్రాతఃకాలమునందు లక్ష్మణునితో కలిసి ప్రయాణమైన రాముడు, పద్మపత్రములవంటి నేత్రములు గల సీతతో ఇట్లనెను. 5

మూ. ఆదీప్తానివ వైదేహి సర్వతః పుష్పితాన్నగాన్,
స్వైః పుష్పైః కింశుకాన్ పశ్య మాలినః శిశిరాత్యయే. 6

ప్ర. అ. వైదేహి = ఓ సీతా। శిశిరాత్యయే = వసంతఋతువునందు, సర్వతః = అంతటను, పుష్పితాన్ = పుష్పించినవి. ఆదీప్తానివ = మండుచున్నట్లున్నవి. స్వైః = తమ, పుష్పైః = పుష్పములచేత, మాలినః = పుష్పమాలలు గలవి అయిన, కింశుకాన్ నగాన్ = కింశుకవృక్షములను, పశ్య = చూడుము.

తా. సీతా। ఈ కింశుకవృక్షములు. శిశిరఋతువు గడచిపోవుటతో అంతటా పుష్పించి, ఎఱ్ఱని పూవులతో, మండుచున్నట్లున్నవి. వాటి పుష్పములతోనే అవి మాలలను ధరించినట్లు ఉన్నవి. చూడుము. 6

మూ. పశ్య భల్లాతకాన్ ఫుల్లాన్ నరైరనుపసేవితాన్,
ఫలపత్త్రైరవనతాన్ నూనం శక్ష్యామ జీవితుమ్. 7

ప్ర. అ. ఫుల్లాన్ = వికసించినవి, ఫలపత్త్రైః = పండ్లచేతను ఆకుల చేతనూ, అవనతాన్ = వంగినవి, నరైః = నరులచేత, అనుపసేవితాన్ = సేవింపబడనివి అయిన, భల్లాతకాన్ = భల్లాతకవృక్షములను, పశ్య = చూడుము. నూనమ్ = నిశ్చయముగా, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, శక్ష్యామ = సమర్థుల మయ్యెదము.

తా. ఈ భల్లాతక వృక్షములు (జీడిచెట్లు) వికసించి, పుష్పఫలములతో వంగి యున్నవి. కాని వీటి ఫలాదులను అనుభవించుటకు నరు లెవ్వరును లేరు. వీటిని చూడుము. ఇట్టి వృక్షము లన్నియు ఉన్న ఈ ప్రదేశమున మనము తప్పక సుఖముగా జీవించవచ్చును. 7

మూ. పశ్య ద్రోణప్రమాణాని లమ్బమానాని లక్ష్మణ,
మధూని మధుకారీభిః సంభృతాని నగే నగే. 8

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ। లక్ష్మణా। నగే నగే = ప్రతివృక్షమునందును, మధుకారీభిః = తేనెటీగలచేత, సంభృతాని = ప్రోగుచేయబడిన, ద్రోణప్రమాణాని = తొట్టెల వంత ప్రమాణముగల, లమ్బమానాని = వ్రేలాడుచున్న, మధూని = తేనెపట్టులను, పశ్య = చూడుము.

తా. లక్ష్మణా! ప్రతిచెట్టుమీదను, తేనెటీగలు పెట్టిన, తొట్టెల వలె ఉన్న పెద్ద తేనెపట్టులు వ్రేలాడుచున్నవి; చూడుము. 8

మూ. ఏష క్రోశతి నత్యూహస్తం శిఖీ ప్రతికూజతి,
రమణీయే వనోద్దేశే పుష్పసంస్తరసంకటే. 9

ప్ర. అ. పుష్పసంస్తరసంకటే = పుష్పముల పరపుచే దట్టమైన, రమణీయే = సుందరమైన; వనోద్దేశే = వనప్రదేశమునందు, ఏషః = ఈ, నత్యూహః = వానకోయిల, క్రోశతి = అరచుచున్నది తమ్ = దానిని, శిఖీ = నెమలి, ప్రతికూజతి = ఎదురు కూత కూయుచున్నది.

తా. దట్టముగా పూవులు రాలి కప్పబడి ఉన్న ఈ అందమైన వన ప్రదేశమునందు ఈ వానకోయిల కూయుచుండగా, నెమలి దానికి ఎదురు కూత కూయుచున్నది.

మూ. మాతఙ్గయూథానుసృతం పక్షిసంఘానునాదితమ్,
చిత్రకూటమిమం పశ్య ప్రవృద్ధశిఖరం గిరిమ్. 10

ప్ర. అ. మాతఙ్గయూథానుసృతమ్ = ఏనుగుల గుంపులచేత అనుసరింపబడినదీ, పక్షిసంఘానునాదితమ్ = పక్షిసముదాయములచేత ధ్వనింపచేయబడినదీ, ప్రవృద్ధశిఖరమ్ = ఎత్తైన శిఖరములు గలదీ అయిన, ఇదమ్ = ఈ, చిత్రకూటం గిరిమ్ = చిత్రకూటపర్వతమును, పశ్య = చూడుము.

తా. చాల ఎత్తైన శిఖరములు గల ఈ చిత్రకూటపర్వతముపై ఏనుగులు గుంపులు గుంపులుగా సంచరించుచున్నవి. పక్షులు ధ్వనిచేయుచున్నవి. దీనిని చూడుము. 10

మూ. సమభూమితలే రమ్యే ద్రుమైర్బహుభిరావృతే,
పుణ్యే రంస్యామహే తాత చిత్రకూటస్య కాననే. 11

ప్ర. అ. తాత = నాయనా! సమభూమితలే = సమానమైన నేల కలదీ, బహుభిః = అనేకమైన, ద్రుమైః = వృక్షములచేత, ఆవృతే = కప్పబడినదీ, పుణ్యే = పవిత్రమూ అయిన, చిత్రకూటస్య = చిత్రకూటము యొక్క, కాననే = అడవియందు, రంస్యామహే = క్రీడించెదము.

తా. నాయనా! సమమైన నేల కలదీ, అనేకమైన వృక్షములతో నిండినదీ, పవిత్రమూ అయిన ఈ చిత్రకూటపర్వతవనమునందు సుఖముగా క్రీడించెదము. 11

మూ. తతస్తౌ పాదచారేణ గచ్ఛన్తౌ సహ సీతయా,
రమ్యమాసేదతుః శైలం చిత్రకూటం మనోరమమ్. 12

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, పాదచారేణ = కాలినడకచేత, గచ్ఛన్తౌ = వెళ్ళుచున్న, తౌ = రామలక్ష్మణులు, రమ్యమ్ = సుందరమూ, మనోరమమ్ = మనోహరమూ అయిన, చిత్రకూటం శైలమ్ = చిత్రకూట పర్వతమును, ఆసేదతుః = సమీపించిరి.

తా. కాలినడకతో ప్రయాణము చేయుచున్న ఆ సీతారామలక్ష్మణులు, సుందరమూ, మనోహరమూ అయిన చిత్రకూటపర్వతమును చేరిరి. 12

మూ. తం తు పర్వత మాసాద్య నానాపక్షిగణాయుతమ్,
బహుమూలఫలం రమ్యం సంపన్నం సరసోదకమ్. 13

ప్ర. అ. నానాపక్షిగణాయుతమ్ = అనేక విధములైన పక్షిగణములతో కూడినదీ, బహుమూలఫలమ్ = అనేకమైన మూలములు ఫలములు కలదీ, రమ్యమ్ = సుందరమైనదీ, సంపన్నమ్ = సమృద్ధమైనదీ, సరసోదకమ్ = మంచి రుచి గల ఉదకముగలదీ, అయిన, తం పర్వతమ్ = ఆ పర్వతమును, ఆసాద్య = పొంది, రాము డిట్లు పలికెను.

తా. ఆ పర్వతమునందు అనేక జాతుల పక్షుల సముదాయము ఉండెను. మూలములు, ఫలములు అత్యధికముగా లభించుచుండెను. మంచి రుచి గల ఉదకముతో ఆ పర్వతము రమ్యముగాను, సమృద్ధముగాను ఉండెను. అట్టి పర్వతమును సమీపించిన పిమ్మట రాము డిట్లు పలికెను. 13

మూ. మనోజ్ఞోఽయం గిరిః సౌమ్య నానాద్రుమలతాయుతః,
బహుమూలఫలో రమ్యః స్వాజీవః ప్రతిభాతి మే. 14

ప్ర. అ. సౌమ్య = సౌమ్యుడవైన ఓ లక్ష్మణా! మనోజ్ఞః = మనోహరమూ, నానాద్రుమలతాయుతః = అనేకవిధములైన వృక్షములతోను, లతలతోను

కూడినదీ. బహుమూలఫలః = అనేక మైన మూలములు ఫలములు కలదీ, రమ్యః = సుందరమూ అయిన, అయం గిరిః = ఈ పర్వతము, స్వాజీవః = సుఖముగా జీవించుటకు శక్య మైనదిగా, మే = నాకు, ప్రతిభాతి = కనబడు చున్నది.

తా. లక్ష్మణా! సుందరమూ అనేకవిధము లైన వృక్షములూ, లతలూ కలదీ, అనేకము లైన మూలములు ఫలములూ ఉన్నదీ, రమ్యమూ అయిన ఈ చిత్రకూటపర్వతముపై సుఖముగా జీవింపవచ్చు నని నాకు తోచుచున్నది. 14

మూ. మునయశ్చ మహాత్మానో వసన్త్యత్ర శిలోచ్చయే,
అయం వాసో భవేత్తావదత్ర సౌమ్య రమేమహి. 15

ప్ర. అ. సౌమ్య = ఓ సౌమ్యుడా! అస్మిన్ = ఈ, శిలోచ్చయే = పర్వతముపై, మహాత్మానః = మహాత్ము లైన, మునయశ్చ = మునులు కూడ, వసన్తి = నివసించుచున్నారు. అయమ్ = ఇది, వాసః = నివాసస్థానము, భవేత్తావత్ = అగుగాక, అత్ర = ఇక్కడ, రమేమహి = ఆనందముగా ఉందము.

తా. ఓ! సౌమ్యుడా! ఈ పర్వతముపై మహాత్ము లైన మునులు కూడ నివసించుచున్నారు. మన మిక్కడనే నివాస మేర్పరచుకొని సుఖముగా ఉందము. 15

మూ. ఇతి సీతా చ రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ కృతాఞ్జలిః,
అభిగమ్యాశ్రమం సర్వే వాల్మీక మభివాదయన్. 16

ప్ర. అ. ఇతి = ఈ విధముగ నిర్ణయించి, సీతా చ = సీతయు, రామశ్చ = రాముడు, కృతాఞ్జలిః = చేయబడిన దోసిలి గల, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు, సర్వే = అందరును, ఆశ్రమమ్ = ఆశ్రమమును, అభిగమ్య = సమీపించి, వాల్మీకమ్ = వాల్మీకమహర్షిని, అభివాదయన్ = నమస్కరించిరి.

తా. ఈ విధముగ నిర్ణయించి సీతారామలక్ష్మణులు ఆశ్రమమును సమీపించి, వాల్మీకికి నమస్కరించిరి. 16

మూ. తాన్మహర్షిః ప్రముదితః పూజయామాస ధర్మవిత్,
ఆస్యతామితి చోవాచ స్వాగతం తు నివేద్య చ. 17

ప్ర. అ. ధర్మవిత్ = ధర్మములు తెలిసిన, మహర్షిః = వాల్మీకి మహర్షి, ప్రముదితః = సంతోషించినవాడై, తాన్ = వారిని, పూజయామాస = పూజించెను. స్వాగతమ్ = స్వాగతమును, నివేద్య = తెలిపి, ఆస్యతామ్ ఇతి = కూర్చుండుడు గాక అని, ఉవాచ చ = పలికెను.

తా. ధర్మవేత్త యైన ఆ వాల్మీకిమహర్షి చాలా సంతోషించి వారిని ఆదరించి, స్వాగత వచనములు పలుకుచు, కూర్చుండుడు అని కోరెను. 17

మూ. తతోఽబ్రవీన్మహాబాహుర్లక్ష్మణం లక్ష్మణాగ్రజః,
సంనివేద్య యథాన్యాయ మాత్మానమృషయే ప్రభుః. 18

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల, ప్రభుః = ప్రభు వైన, లక్ష్మణాగ్రజః = రాముడు, ఆత్మానమ్ = తనను గూర్చి, యథాన్యాయమ్ = న్యాయానుసారముగా, ఋషయే = ఆ ఋషికి, సంనివేద్య = తెలిపి, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. అజానుబాహువు, సర్వసమర్థుడు అయిన రాముడు, తనను గూర్చి ఆ ఋషికి యథాన్యాయముగా తెలిపి, లక్ష్మణునితో ఇట్లు పలికెను. 18

మూ. లక్ష్మణానయ దారూణి దృఢాని చ వరాణి చ,
కురుష్వావసథం సౌమ్య వాసే మేఽభిరతం మనః. 19

ప్ర. అ. సౌమ్య = సౌమ్యుడ వైన, లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా, దృఢాని = దృఢ మైన, వరాణి చ = శ్రేష్ఠ మైన, దారూణి = కఱ్ఱలను, ఆనయ = తీసికొనిరమ్ము, ఆవసథమ్ = నివాసగృహమును, కురుష్వ = నిర్మించుము. మే మనః = నా మనస్సు, వాసే = నివాసమునందు, అభిరతమ్ = ఆసక్తి కలది.

తా. సౌమ్యస్వభావము గల ఓ లక్ష్మణా ! దృఢములు, శ్రేష్ఠములూ అయిన కఱ్ఱలు తీసికొని వచ్చి గృహమును నిర్మింపుము. నివాస మొకటి ఏర్పరచుకొనవలె నని కోరుచున్నాను. 19

మూ. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సౌమిత్రిర్వివిధాన్ ద్రుమాన్,
ఆజహార తతశ్చక్రే పర్ణశాలామరిందమః. 20

ప్ర. అ. సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుడు, తస్య = రాముని యొక్క, తత్ వచనమ్ = ఆ వచనమును, శ్రుత్వా = విని. వివిధాన్ = అనేకవిధము లైన, ద్రుమాన్ = వృక్షములను, ఆజహార = తీసికొనివచ్చెను. అరిందమః = శత్రు సంహారకు డగు అతడు, తతః = అటుపిమ్మట, పర్ణశాలామ్ = పర్ణశాలను, చక్రే = నిర్మించెను.

తా. శత్రుసంహారకు డగు లక్ష్మణుడు రాముని ఆజ్ఞ ప్రకారము అనేక విధము లైన వృక్షములను తెచ్చి, పర్ణశాలను నిర్మించెను. 20

మూ. తాం నిష్ఠితాం బద్ధకటాం దృష్ట్వా రామః సుదర్శనామ్,
శుశ్రూషమాణమేకాగ్రమిదం వచనమబ్రవీత్. 21

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, నిష్ఠితామ్ = స్థిరముగా ఉన్నదీ, బద్ధకటామ్ = ఏర్పరుపబడిన ఆవరణము కలదీ, సుదర్శనామ్ = సుందరము అయిన, తామ్ = ఆ పర్ణశాలను, దృష్ట్వా = చూచి, శుశ్రూషమాణమ్ = ఆజ్ఞను వినగోరుచున్న వాడూ, ఏకాగ్రమ్ = ఏకాగ్రచిత్తుడూ అయిన అతనిని గూర్చి, ఇదం వచనమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. చాపలతో ఆవరణమును ఏర్పరచి, స్థిరముగా నుండు నట్లు కట్టబడిన ఆ పర్ణశాలను చూచి, రాముడు తన ఆజ్ఞను విన కోరికతో సావధానచిత్తుడై నిలచి ఉన్న లక్ష్మణునితో ఇట్లు పలికెను. 21

మూ. ఐణేయం మాంసమాహృత్య శాలాం యక్ష్యామహే వయమ్,
కర్తవ్యం వాస్తుశమనం సౌమిత్రే చిరజీవిభిః. 22

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = లక్ష్మణా! ఐణేయం మాంసమ్ = లేడి మాంసమును ఆహృత్య = తీసికొనివచ్చి, వయమ్ = మనము, శాలామ్ = ఈ పర్ణశాలను యక్ష్యామహే = పూజించెదము, చిరజీవిభిః = చిరకాలము జీవించువారిచేత, (జీవింపకోరువారిచేత), వాస్తుశమనమ్ = వాస్తుదేవతా శాంతి, కర్తవ్యమ్ = చేయదగినది.

తా. లక్ష్మణా! చిరకాలము జీవింపగోరువారు వాస్తుదేవతాశాంతి చేసుకొనవలెను. అందుచే మనము లేడిమాంసమును తీసికొనివచ్చి శాలాపూజ చేసెదము. 22

మూ. మృగం హత్వాఽఽనయ క్షిప్రం లక్ష్మణేహ శుభేక్షణ,
కర్తవ్యః శాస్త్రదృష్టో హి విధిర్ధర్మమనుస్మర. 23

ప్ర. అ. శుభేక్షణ = శుభ మైన నేత్రములు గల, లక్ష్మణ = లక్ష్మణా! మృగమ్ = లేడిని, హత్వా = చంపి, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఇహ = ఇచటికి, ఆనయ = తీసికొనిరమ్ము, శాస్త్రదృష్టః = శాస్త్రములో చూడబడిన, విధిః = విధి, కర్తవ్యః హి = చేయదగినది కదా. ధర్మమ్ = ధర్మమును, అనుస్మర = స్మరించుము.

తా. లక్ష్మణా! ఒక లేడిని చంపి, శీఘ్రముగా ఇచటికి తీసికొని రమ్ము. శాస్త్రవిహిత మగు కార్యమును చేయవలెను కదా. ఈ ధర్మము నీవు కూడ తెలిసియును కదా.

మూ. భ్రాతుర్వచన మాజ్ఞాయ లక్ష్మణః పరవీరహా,
చకార స యథోక్తం చ తం రామః పునరబ్రవీత్. 24

ప్ర. అ. పరవీరహా = శత్రువీరులను సంహరించు, సః లక్ష్మణః = ఆ లక్ష్మణుడు, భ్రాతుః = సోదరుని యొక్క, వచనమ్ = వచనమును, ఆజ్ఞాయ = తెలిసికొని, యథోక్తమ్ = చెప్పినవిధముగా, చకార = చేసెను, రామః = రాముడు, తమ్ = వానిని గూర్చి, పునః = మరల, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. శత్రువీరులను సంహరించు లక్ష్మణుడు, రాముడు చెప్పినవిధముగ చేసెను. మరల రాముడు అతనితో ఇట్లనెను. 24

మూ. ఐణేయం శ్రపయస్వైతచ్ఛాలాం యక్ష్యామహే వయమ్,
త్వర సౌమ్య ముహూర్తోఽయం ధ్రువశ్చ దివసోఽప్యయమ్.

ప్ర. అ. సౌమ్య = ఓ సౌమ్యుడా! ఏతత్ = ఈ, ఐణేయమ్ = లేడి మాంసమును, శ్రపయస్వ = ఉడికించుము. వయమ్ = మనము, శాలామ్ = పర్ణశాలను, యక్ష్యామహే = పూజించెదము. అయమ్ = ఈ, దివసః = దినము, అయమ్ = ఈ, ముహూర్తః అపి = ముహూర్తము కూడ, ధ్రువః = స్థిర మైనది. త్వర = తొందరపడుము.

తా. ఓ సౌమ్యుడా! ఈ లేడి మాంసమును ఉడికించుము. పర్ణశాలాపూజ చేసెదము. ఈ దినము స్థిరదినము. ముహూర్తము కూడ స్థిరముహూర్తము. 25

మూ. స లక్ష్మణః కృష్ణమృగం మేధ్యం హత్వా ప్రతాపవాన్,
అథ చిక్షేప సౌమిత్రిః సమిద్ధే జాతవేదసి. 26

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, సౌమిత్రిః = సుమిత్రాపుత్రు డైన, ప్రతాపవాన్ = ప్రతాపవంతు డైన, సః లక్ష్మణః = ఆ లక్ష్మణుడు, మేధ్యమ్ = పవిత్ర మైన, కృష్ణమృగమ్ = కృష్ణ మృగమును, హత్వా = చంపి, సమిద్ధే = ప్రజ్వలింపచేయబడిన, జాతవేదసి = అగ్నియందు, చిక్షేప = పడవేసెను.

తా. పిదప, ప్రతాపవంతుడు, సుమిత్రాపుత్రుడు అయిన లక్ష్మణుడు ఒక పవిత్ర మైన కృష్ణసార మను లేడిని చంపి, దానిని ప్రజ్వలించుచున్న అగ్నిలో పడవేసి దాని మాంసమును పక్వము చేసెను. 26

మూ. తం తు పక్వం పరిజ్ఞాయ నిష్టప్తం ఛిన్నశోణితమ్,
లక్ష్మణః పురుషవ్యాఘ్రమథ రాఘవమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, నిష్టప్తమ్ = తపింపచేయబడినది, ఛిన్న శోణితమ్ = తెగిన (తొలగిన) రక్తము కలది అయిన, తమ్ = దానిని, పక్వమ్ = పక్వమైన దానినిగా, పరిజ్ఞాయ = తెలుసుకొని, అథ = అటుపిమ్మట, పురుషవ్యాఘ్రమ్ = పురుషశ్రేష్ఠు డైన, రాఘవమ్ = రాముని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. బాగుగా కాలి, రక్తము తొలగిపోయిన ఆ మృగము పక్వ మైనట్లు తెలుసుకొని, లక్ష్మణుడు, పురుషశ్రేష్ఠు డైన రామునితో ఇట్లనెను. 26

మూ. అయం కృష్ణః సమాప్తాఙ్గః శృతః కృష్ణమృగో యథా,
దేవతాం దేవసంకాశ యజస్వ కుశలో హ్యసి. 28

ప్ర. అ. "అయం సర్వః సమస్తాఙ్గః శృతః కృష్ణమృగో మయా" అను గోరఖ్‌పూరు ప్రతిపాఠము బాగున్నది. సమస్తాఙ్గః = పరిపూర్ణము లైన అవయవములు కల, అయమ్ = ఈ, కృష్ణమృగః = కృష్ణమృగము, సర్వః = సమస్తమూ, మయా = నాచేత, శృతః = పక్వము చేయబడినది, దేవసంకాశ = దేవతలతో

సమాన మైన వాడా! దేవతాః = దేవతలను, యజస్వ = పూజించుము, కుశలః = నేర్పుగలవాడవు, అసి హి = అయి ఉన్నావు కదా.

తా. అంగవైకల్య మేమియు లేని ఈ కృష్ణమృగమును పూర్తిగా పక్వము చేసినాను. దేవతాతుల్యుడ వైన ఓ రామా! దేవతాపూజ చేయుము. అట్టి కార్యము నందు నీవే నేర్పుగలవాడవు. 28

మూ. రామః స్నాత్వా తు నియతో గుణవాన్ జప్యకోవిదః,
సంగ్రహేణాకరోత్సర్వాన్ మన్త్రాన్ సత్రావసానికాన్. 29

ప్ర. అ. గుణవాన్ = గుణవంతుడూ, జప్యకోవిదః = జపింపతగిన మంత్రముల యందు పాండిత్యము కలవాడూ, అయిన, రామః = రాముడు, స్నాత్వా = స్నానముచేసి, నియతః = నియమవంతుడై, సత్రావసానికాన్ = వాస్తుపూజకు చివర పఠింపదగిన, సర్వాన్ = సమస్త మైన, మన్త్రాన్ = మంత్రములను, సంగ్రహేణ = సంగ్రహముగా, అకరోత్ = చేసెను. (పఠించెను.)

తా. గుణవంతుడు, జపింపదగిన మంత్రములు బాగుగా తెలిసినవాడు అయిన రాముడు, స్నానము చేసి, నియమవంతుడై, వాస్తుపూజాసమయమున పఠింపదగిన మంత్రముల నన్నింటిని సంగ్రహముగా చదివెను. 29

మూ. ఇష్ట్వా దేవగణాన్ సర్వాన్ వివేశావసథం శుచిః,
బభూవ చ మనోహ్లాదో రామస్యామితతేజసః. 30

ప్ర. అ. సర్వాన్ = సమస్త మైన, దేవగణాన్ = దేవతాగణములను, ఇష్ట్వా = పూజించి, శుచిః = పరిశుద్ధుడై, ఆవసథమ్ = గృహమును, వివేశ = ప్రవేశించెను. అమితతేజసః = అమిత మైన తేజస్సు గల, రామస్య = రామునకు, మనోహ్లాదః = మనస్సునకు ఆనందము, బభూవ చ = కలిగెను.

తా. దేవతల నందరిని పూజించి, పవిత్రుడై పర్ణశాలలో ప్రవేశించగనే, అమిత మైన తేజస్సు గల ఆ రాముని మనస్సునందు ఆహ్లాదము కలిగెను. 30

మూ. వైశ్వదేవబలిం కృత్వా రౌద్రం వైష్ణవమేవ చ,
వాస్తుసంశమనీయాని మఙ్గళాని ప్రవర్తయన్. 31

జపం చ న్యాయతః కృత్వా స్నాత్వా నద్యాం యథావిధి,
పాపసంశమనం రామశ్చకార బలిముత్తమమ్. 32

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, వైశ్వదేవబలిమ్ = వైశ్వదేవబలిని, రౌద్రమ్ = రుద్రబలిని, వైష్ణవమేవ చ = విష్ణుబలిని, కృత్వా = చేసి, వాస్తు సంశమనీయాని = వాస్తుదేవతాశాంతికి సంబంధించిన, మఙ్గలాని = మంగళములను, ప్రవర్తయన్ = చేయుచు, న్యాయతః = నియమానుసారముగా, జపం చ = జపమును కూడ, కృత్వా = చేసి, నద్యామ్ = నదియందు, యథావిధి = యథాశాస్త్రముగా, స్నాత్వా = స్నానము చేసి, పాపసంశమనమ్ = పాపములను శమింపచేయు, ఉత్తమం బలిమ్ = ఉత్తమమైన బలిని, చకార = చేసెను.

తా. రాముడు, విశ్వేదేవతలను, రుద్రుని, విష్ణువును ఉద్దేశించి బలులు సమర్పించి, వాస్తుశాంతినిమిత్తమై మంగళములు చేసి, నియమానుసారముగా జపించి, యథావిధిగా నదిలో స్నానము చేసి, పాపములను నశింపచేయు ఉత్తమ బలిని ఇచ్చెను. 31, 32

మూ. వేదిస్థలవిధానాని చైత్యాన్యాయతనాని చ,
ఆశ్రమస్యానురూపాణి స్థాపయామాస రాఘవః. 33

ప్ర. అ. రాఘవః = లక్ష్మణుడు, ఆశ్రమస్య = ఆశ్రమమునకు, అనురూపాణి = అనురూపమైన, వేదిస్థలవిధానాని = అరుగుల నిర్మాణములను, చైత్యాని = దేవాలయములను, ఆయతనాని చ = అగ్నిగృహాదులను, స్థాపయామాస = స్థాపించెను.

తా. లక్ష్మణుడు, ఆశ్రమములో ఉండవలసిన వేదికలను, చైత్యములను, అగ్నిగృహములను గూడ స్థాపించెను. 33

మూ. వన్యైర్మాల్యైః ఫలైర్మూలైః పక్వైర్మాంసైర్యథావిధి,
అద్భిర్జపైశ్చ వేదోక్తైర్దర్భైశ్చ ససమిత్కుశైః. 34
తౌ తర్పయిత్వా భూతాని రాఘవౌ సహ సీతయా,
తదా వివిశతుః శాలాం సుశుభాం శుభలక్షణౌ. 36

ప్ర. అ. శుభలక్షణౌ = శుభకరమైన లక్షణములు గల, రామౌ = రామలక్ష్మణులు, సహ సీతయా = సీతతో కూడ, వన్యైః = వనములో లభించు, మాల్యైః = పుష్పమాలలచేతను, ఫలైః = ఫలములచేతను, మూలైః = మూలముల చేతను, పక్వైః = పక్వమైన, మాంసైః = మాంసములచేతను, అద్భిః = ఉదకముల చేతను, వేదోక్తైః = వేదమునందు చెప్పబడిన, జపైశ్చ = జపములచేతను, దర్భైశ్చ = దర్భలచేతను, ససమిత్కుశైః = సమిధలచేతను కుశలచేతను, భూతాని = భూతములను, తర్పయిత్వా = తృప్తిపొందించి, తదా = అప్పుడు, శుభమ్ = శుభమైన, శాలామ్ = పర్ణశాలను, వివిశతుః = ప్రవేశించిరి.

తా. ఉత్తమలక్షణములు గల సీతారామలక్ష్మణులు, వనమునందు లభించు పుష్పమాలలు, ఫలములు, మూలములు, పక్వమాంసములు, ఉదకము, వేదోక్త విధానమున జపము, దర్భలు, మంచి సమిధలు, కుశలు మొదలగువానిచే యథావిధిగా భూతతృప్తి చేసి శుభకరమైన పర్ణశాలలో ప్రవేశించిరి. 34,35

మూ. తాం వృక్షపర్ణచ్ఛదనాం మనోజ్ఞాం
యథాప్రదేశం సుకృతాం నివాతామ్
వాసాయ సర్వే వివిశుః సమేతాః
సభాం యథా దేవగణాః సుధర్మామ్. 36

ప్ర. అ. వృక్షపర్ణచ్ఛదనామ్ = వృక్షముల పర్ణములు ఆచ్ఛాదనముగా గలది, మనోజ్ఞామ్ = మనోహరమైనదీ, యథాప్రదేశమ్ = ప్రదేశానుసారముగా, సుకృతామ్ = చక్కగా నిర్మించబడినదీ, నివాతామ్ = అధికమైన వాయువు లేనిదీ అయిన, తామ్ = ఆ శాలను, సర్వే = వారందరును, సమేతాః = కలసినవారై, వాసాయ = నివాసము నిమిత్తమై, దేవగణాః = దేవతాగణములు, సుధర్మామ్ = సుధర్మ అను పేరు గల, సభాం యథా = సభను వలె, వివిశుః = ప్రవేశించిరి.

తా. చెట్ల ఆకులచే ఏర్పరచిన ఆచ్ఛాదనము కలదీ, మనోహరమూ, ఏ ప్రదేశములో ఏ విధముగా ఉండవలెనో అట్లు నిర్మింపబడినదీ, గాలి తాకిడి లేనిదీ, అయిన ఆ పర్ణశాలలోనికి, సీతారామలక్ష్మణులు ముగ్గురును కలిసి, దేవతాగణములు సుధర్మ యను దేవసభలోనికి ప్రవేశించి నట్లు ప్రవేశించిరి. 36

మూ. అనేకనానామృగపక్షిసంకులే
విచిత్రపుష్పస్తబకైర్ద్రుమైర్యుతే,
వనోత్తమే వ్యాళమృగానునాదితే
తదా విజహ్రుః సుసుఖం జితేన్ద్రియాః. 37

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, జితేన్ద్రియాః = జితేంద్రియు లైన ఆ సీతా రామలక్ష్మణులు, అనేకనానామృగపక్షిసంకులే = అసంఖ్యాకములు అనేక విధములు అయిన మృగములచేతను, పక్షులచేతనూ వ్యాకుల మైన, విచిత్ర పుష్పస్తబకైః = విచిత్రము లైన పుష్పముల గుత్తులు గల, ద్రుమైః = వృక్షము లతో, యుతే = కూడినదీ, వ్యాళమృగానునాదితే = మదపు టేనుగులచేతను మృగ ములచేతనూ ప్రతిధ్వనింపచేయబడినదీ అయిన, వనోత్తమే = ఉత్తమ మైన వనమునందు, సుసుఖమ్ = చాల సుఖముగా, విజహ్రుః = విహరించిరి.

తా. జితేంద్రియు లైన సీతారామలక్ష్మణులు, అసంఖ్యాకము లైన వివిధ పక్షిమృగాదులతో వ్యాకులమూ, విచిత్రమైన పుష్పగుచ్ఛములతో నిండిన వృక్ష ములు కలదీ, మదపుటేనుగులచేతను, ఇతరమృగములచేతనూ ధ్వనింపచేయ బడినదీ అయిన శ్రేష్ఠ మైన ఆ వనమునందు సుఖముగా విహరించిరి. 37

మూ. సురమ్యమాసాద్య తు చిత్రకూటం
నదీం చ తాం మాల్యవతీం సుతీర్థామ్,
ననన్ద హృష్టో మృగపక్షిజుష్టాం
జహౌ చ దుఃఖం పురవిప్రవాసాత్. 38

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
షట్పఞ్చాశః సర్గః.

ప్ర. అ. సురమ్యమ్ = చాల రమ్య మైన, చిత్రకూటమ్ = చిత్రకూట పర్వతమును, ఆసాద్య = పొంది, సుతీర్థామ్ = మంచి తీర్థములు(రేవులు)గల, మృగపక్షిజుష్టామ్ = మృగములచేతను పక్షులచేతను సేవింపబడిన, తామ్ = ఆ, మాల్యవతీం నదీం చ = మాల్యవతి యను నదిని కూడ పొంది, హృష్టః =

హర్షించినవాడై, ననన్ద = ఆనందించెను. పురవిప్రవాసాత్ = పురమునుండి ప్రవాసమువలన కలిగిన, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, జహౌ చ = విడిచిపెట్టెను కూడ.

తా. చాల రమ్యముగా ఉన్న చిత్రకూటపర్వతమును, మంచి తీర్థములు గల, మృగపక్షిసేవిత మైన మాల్యవతీనదిని పొందిన ఆ సీతారామలక్ష్మణులు చాల ఆనందించుచు, తమ పురమును విడుచుటవలన కలిగిన దుఃఖమును విడచిరి. 36

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఏబదియారవ సర్గ సమాప్తము

సప్తపఞ్చాశః సర్గః

[సుమంత్రుడు అయోధ్యకు మరలివచ్చుట, రాముని సందేశమును అతనివలన విని పౌరులు విలపించుట, దశరథమహారాజు, కౌసల్య మూర్ఛిల్లుట, అంతఃపురమందలి రాణులు ఆర్తనాదము చేయుట.]

మూ. కథయిత్వా సుదుఃఖార్తః సుమన్త్రేణ చిరం సహ,
రామే దక్షిణకూలస్థే జగామ స్వగృహం గుహః. 1

ప్ర. అ. రామే = రాముడు, దక్షిణకూలస్థే = దక్షిణపు ఒడ్డునందు ఉండగా, గుహః = గుహుడు, సుమన్త్రేణ సహ = సుమంతునితో కూడ, చిరమ్ = చిరకాలము, కథయిత్వా = మాటలాడి, సుదుఃఖార్తః = మిక్కిలి దుఃఖముచే పీడితుడై, స్వగృహమ్ = తన గృహమును గూర్చి, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. రాముడు గంగను దాటి దక్షిణతీరము చేరిన పిమ్మట, గుహుడు సుమంత్రునితో చాల సేపు మాటలాడి, చాల దుఃఖార్తుడై తన ఇంటికి తిరిగి వెళ్ళెను. 1

మూ. భరద్వాజాభిగమనం ప్రయాగే చ సహాసనమ్,
ఆగిరేర్గమనం తేషాం తత్రస్థైరభిలక్షితమ్. 2

ప్ర. అ. తేషామ్ = వారియొక్క, భరద్వాజాభిగమనమ్ = భరద్వాజ మహర్షిని చేరుట, ప్రయాగే = ప్రయాగయందు, సహాసనమ్ = ఆయనతో కూడ ఉండుట, ఆగిరేః = చిత్రకూటపర్వతము వరకు, గమనమ్ = వెళ్ళుట, తత్రస్థైః = అచట నున్న గుహాదులచేత, అభిలక్షితమ్ = చూడబడినది.

తా. గుహుడు మొదలైనవారు, అక్కడనే ఉండి, సీతారామలక్ష్మణులు భరద్వాజమహర్షి వద్దకు వెళ్ళుటను, ఆయనతో కలిసి ఉండుటను, చిత్రకూటము వరకు వెళ్ళుటను తెలుసుకొనిరి. 2

మూ. అనుజ్ఞాతః సుమన్త్రోఽథ యోజయిత్వా హయోత్తమాన్,
అయోధ్యామేవ నగరీం ప్రయయౌ గాఢదుర్మనాః. 3

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, అనుజ్ఞాతః = రామునిచే అనుజ్ఞ ఇవ్వబడిన, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, హయోత్తమాన్ = అశ్వశ్రేష్ఠములను, యోజయిత్వా = రథమునకు కట్టుకొని, గాఢదుర్మనాః = మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న మనస్సు కలవాడై, అయోధ్యాం నగరీమేవ = అయోధ్యానగరమునే, ప్రయయౌ = పొందెను.

భా. రాముని అనుజ్ఞ పొందిన సుమంత్రుడు ఉత్తములైన అశ్వములను రథమునకు కట్టుకొని, మిక్కిలి దుఃఖించుచు, అయోధ్యానగరమునకే తిరిగి వెళ్ళెను. ౩

మూ. స వనాని సుగన్ధీని సరితశ్చ సరాంసి చ,
పశ్యన్నతియయౌ శీఘ్రం గ్రామాణి నగరాణి చ ౪

ప్ర. అ. సః = అతడు, సుగన్ధీని = మంచి గంధము గల, వనాని = వనములను, సరితః చ = నదులను, సరాంసి చ = సరస్సులను, గ్రామాణి = గ్రామములను, నగరాణి చ = నగరములను, పశ్యన్ = చూచుచు, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, అతియయౌ = వాటిని దాటి వెళ్లెను.

భా. ఆ సుమంత్రుడు, మంచి వాసనలు గల అరణ్యములను, నదులను, సరస్సులను, గ్రామములను, నగరములను చూచుచు, వాటిని శీఘ్రముగా దాటి వెళ్లెను. 4

మూ. తతః సాయాహ్నసమయే తృతీయేఽహని సారథిః,
అయోధ్యాం సమనుప్రాప్య నిరానన్దాం దదర్శ హ. ౫

ప్ర. అ. సారథిః = సారథి, తృతీయే = మూడవ, అహని = దినమునందు, సాయాహ్నసమయే = సాయంకాలసమయమున, నిరానన్దామ్ = ఆనందము లేని, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, సమనుప్రాప్య = చేరి, దదర్శ హ = చూచెను.

భా. సుమంత్రుడు మూడవ దినమునందు, సాయంకాలమున అయోధ్యను చేరి, ఆనందశూన్యమైన ఆ నగరమును చూచెను. ౫

మూ. స శూన్యామివ నిశ్శబ్దాం దృష్ట్వా పరమదుర్మనాః,
సుమన్త్రశ్చిన్తయామాస శోకవేగసమాహతః. ౬

ప్ర. అ. సః సుమన్త్రః = ఆ సుమంత్రుడు, నిశ్శబ్దామ్ = నిశ్శబ్దమై, శూన్యామివ = పాడుపడినది వలె ఉన్న అయోధ్యను, దృష్ట్వా = చూచి, పరమదుర్మనాః = మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న మనస్సు కలవాడై, శోకవేగ సమాహతః = దుఃఖవేగముచేత కొట్టబడినవాడై, చిన్తయామాస = ఆలోచించెను.

సుమంత్రుడు, నిశ్శబ్దమై పాడుపడి నట్లున్న అయోధ్యను చూచి, మనస్సులో మిక్కిలి బాధపడుచు, దుఃఖవేగముచే పీడితుడై ఈ విధముగ తలంచెను. 6

మూ. కచ్చిన్న సగజా సాశ్వా సజనా సజనాధిపా,
రామసన్తాపదుఃఖేన దగ్ధా శోకాగ్నినా పురీ. 7

ప్ర. అ. సగజా = గజములతో కూడినది, సాశ్వా = అశ్వములతో కూడినది, సజనా = జనులతో కూడినది, సజనాధిపా = రాజులతో కూడినదీ అయిన, పురీ = పట్టణము, రామసన్తాపదుఃఖేన = రాముని విషయమున కలిగిన తీవ్రముగ తపింపచేయు దుఃఖముచేతను, శోకాగ్నినా = శోకాగ్నిచేతను, కచ్చిన్న దగ్ధా = కాల్చివేయబడలేదు కద ;

తా. గజములతోను, అశ్వములతోను, జనులతోను, రాజులతోను కూడిన ఈ అయోధ్యానగరము రాముని గూర్చిన దుఃఖముచే పీడితమై, శోకాగ్నిచే దగ్ధము కాలేదు కద । 7

మూ. ఇతి చిన్తాపరః సూతో వాజిభిః శీఘ్రపాతిభిః,
నగరద్వారమాసాద్య త్వరితః ప్రవివేశ హ. 8

ప్ర. అ. ఇతి = ఈ విధముగా, చిన్తాపరః = చింతతో నిండిన, సూతః = సారథి, శీఘ్రపాతిభిః = శీఘ్రముగా పరుగెత్తు, వాజిభిః = గుఱ్ఱములచే, నగర ద్వారమ్ = అయోధ్యానగరద్వారమును, ఆసాద్య = పొంది, త్వరితః = తొందర పడుచు, ప్రవివేశ హ = ప్రవేశించెను.

తా. సుమంత్రు డీ విధముగ ఆలోచనలు చేయుచు, శీఘ్రముగా పరుగెత్తు అశ్వములచేత నగరద్వారమును సమీపించి, నగరములోనికి ప్రవేశించెను. 8

మూ. సుమన్త్రమభియాన్తం తం శతశో౽థ సహస్రశః,
క్వ రామ ఇతి పృచ్ఛన్తః సూతమభ్యద్రవన్నరాః. 9

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, అభియాన్తమ్ = వచ్చుచున్న, తమ్ = ఆ, సూతమ్ = సారథి యైన, సుమన్త్రమ్=సుమంత్రుని, రామః = రాముడు, క్వ= ఎక్కడ, ఇతి = అని, పృచ్ఛన్తః = అడుగుచు, నరాః = జనులు, శతశః = వందలకొలది, సహస్రశః = వేలకొలది, అభ్యద్రవన్ = అతని వైపు పరుగెత్తిరి.

తా. అంతలో, సుమంత్రుడు వచ్చుట చూచి, వందలకొలది, వేలకొలది జనులు, "రాము డెక్కడ, రాము డెక్కడ" అని అడుగుచు, అతని వైపు పరుగెత్తిరి. 9

మూ. తేషాం శశంస గఙ్గాయామహమాపృచ్ఛ్య రాఘవమ్,
అనుజ్ఞాతో నివృత్తోఽస్మి ధార్మికేణ మహాత్మనా. 10

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, గఙ్గాయామ్ = గంగయందు, రాఘవమ్ = రాముని, ఆపృచ్ఛ్య = అడిగి, ధార్మికేణ = ధార్మికుడైన, మహాత్మనా = మహాత్ము డైన ఆ రామునిచే, అనుజ్ఞాతః = అనుజ్ఞ ఇవ్వబడిన వాడనై, నివృత్తః అస్మి = తిరిగి వచ్చితిని అని, తేషామ్ = వారికి, శశంస = చెప్పెను.

తా. "నేను గంగాతీరమునందు రామునకు వీడ్కోలు చెప్పి, ధర్మాత్ము డైన ఆ మహాత్ముని అనుజ్ఞ పొంది తిరిగి వచ్చినాను" అని అతడు వారికి చెప్పెను. 10

మూ. తే తీర్ణా ఇతి విజ్ఞాయ బాష్పపూర్ణముఖా జనాః,
అహో ధిగితి నిశ్శ్వస్య హా రామేతి చ చుక్రుశుః. 11

ప్ర. అ. తే = ఆ సీతారామలక్ష్మణులు, తీర్ణాః ఇతి = గంగను దాటి వెళ్ళినారు అని, విజ్ఞాయ = తెలిసికొని, జనాః = జనులు, బాష్పపూర్ణముఖాః = కన్నీటితో నిండిన ముఖములు కలవారై, అహో = అయ్యో, ధిక్ = ఛీ ఇతి = అని, నిశ్శ్వస్య = నిట్టూర్చి, హా రామ ఇతి = హా రామా అని, చుక్రుశుః చ = ఆక్రందనము కూడ చేసిరి.

తా. సీతారామలక్ష్మణులు గంగానదిని దాటి వెళ్ళిపోయినారని వినగానే ఆ జనులు అయ్యో! ఛీ! అని తమను తాము నిందించుకొనుచు, 'హా రామా! అని ఆక్రందనము చేసిరి. 11

మూ. శుశ్రావ చ వచస్తేషాం బృన్దం బృన్దం చ తిష్ఠతామ్,
హతాః స్మ ఖలు యే నేహ పశ్యామ ఇతి రాఘవమ్. 12

ప్ర. అ. యే = ఏ మనము, ఇహ = ఇచట, రాఘవమ్ = రాముని, న పశ్యామః = చూచుటలేదో, అట్టి మనము, హతాః స్మ ఖలు = హతుల మైతిమి కదా! ఇతి = ఇట్లు పలుకుచు, బృన్దం బృన్దమ్ = గుంపుగుంపులుగా చేరి, తిష్ఠతామ్ = ఉన్న, తేషామ్ = వారియొక్క, వచః = వాక్యమును, శుశ్రావ చ = వినెను కూడ.

తా. 'రాము డిచట మనకు కనబడడు; మనము హతుల మైతిమి' అనుచు గుంపులు గుంపులుగా చేరి, అనుకొనుచున్న ఆ జనుల మాటలను కూడా, సుమంత్రుడు వినెను. 12

మూ. దానయజ్ఞవివాహేషు సమాజేషు మహత్సు చ,
న ద్రక్ష్యామః పునర్జాతు ధార్మికం రామమన్తరా. 13

ప్ర. అ. దానయజ్ఞవివాహేషు = దానములందు, యజ్ఞములందు, వివాహములందు, మహత్సు = గొప్ప వైన, సమాజేషు చ = సమాజములందు, అన్తరా = మధ్యయందు, ధార్మికమ్ = ధార్మికు డైన, రామమ్ = రాముని, పునః = మరల, జాతు = ఎన్నడును, న ద్రక్ష్యామః = చూడము.

తా. దానయజ్ఞవివాహాదులందును, గొప్ప గొప్ప సమాజములందును, మనము రాముని చూచుచుండెడివారము. ఇక రాముడు ఎన్నడును మనకు కనబడడు. 13

మూ. కిం సమర్థం జనస్యాస్య కిం ప్రియం కిం సుఖావహమ్,
ఇతి రామేణ నగరం పితృవత్పరిపాలితమ్. 14

ప్ర. అ. అస్య జనస్య = ఈ జనమునకు, కిమ్ = ఏది, సమర్థమ్ = తగినది. కిమ్ = ఏది, ప్రియమ్ = ఇష్ట మైనది? కిమ్ = ఏది, సుఖావహమ్ = సుఖమును కలిగించునది? ఇతి = అని, రామేణ = రామునిచేత, నగరమ్ = అయోధ్యానగరము, పితృవత్ = తండ్రి వలె, పరిపాలితమ్ = పాలింపబడినది.

తా. రాముడు, తండ్రి వలె, "ఈ జనమునకు ఏది తగినది? ఏది ప్రియ మైనది? ఏది వీరికి సుఖము కలిగించును?" అని పర్యాలోచించి, ఈ నగరమును పరిపాలించుచుండెడివాడు. 14

మూ. వాతాయనగతానాం చ స్త్రీణామన్వన్తరాపణమ్,
రామశోకాభితప్తానాం శుశ్రావ పరిదేవనమ్. 15

ప్ర. అ. వాతాయనగతానామ్ = కిటికీలలో ఉన్న, స్త్రీణామ్ = స్త్రీల యొక్క, అన్వన్తరాపణమ్ = బజారుమధ్యయందు, రామశోకాభితప్తానామ్ = రాముని గూర్చిన శోకముచే తపింపచేయబడినవారియొక్క, పరిదేవనమ్ = ఏడ్పును, శుశ్రావ = వినెను.

తా. కిటికీలలో నున్న స్త్రీల విలాపములను, బజారులలో రాముని గూర్చిన శోకముతో బాధపడుచున్న జనుల రోదనములను సుమంత్రుడు వినెను. 15

మూ. స రాజమార్గమధ్యేన సుమన్త్రః పిహితాననః,
యత్ర రాజా దశరథస్తదేవోపయయౌ గృహమ్. 16

ప్ర. అ. సః సుమన్త్రః = ఆ సుమంత్రుడు, పిహితాననః = కప్పబడిన ముఖము కలవాడై, రాజమార్గమధ్యేన = రాజమార్గముయొక్క మధ్యదేశ, రాజా = రాజైన, దశరథః = దశరథుడు, యత్ర = ఏ గృహమునం దున్నాడో, తత్ = ఆ, గృహమేవ = గృహమును, ఉపయయౌ = చేరెను.

తా. సుమంత్రుడు తన ముఖ మితరులకు కనబడకుండు నట్లు కప్పుకొని, రాజమార్గముద్వారా, దశరథు డున్న గృహమును చేరెను. 16

మూ. సోఽవతీర్య రథాచ్ఛీఘ్రం రాజవేశ్మ ప్రవిశ్య చ,
కక్ష్యాః సప్తాభిచక్రామ మహాజనసమాకులాః. 17

ప్ర. అ. సః = ఆతడు, రథాత్ = రథమునుండి, అవతీర్య = దిగి, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, రాజవేశ్మ = రాజగృహమును, ప్రవిశ్య చ = ప్రవేశించి, మహాజనసమాకులాః = చాలామంది జనులతో వ్యాకులముగా నున్న, సప్త = ఏడు, కక్ష్యాః = వాకిళ్లను, అభిచక్రామ = దాటెను.

తా. సుమంత్రుడు రథము దిగి, శీఘ్రముగా రాజగృహములోనికి ప్రవే
శించి, జనులతో కిక్కిరిసి ఉన్న ఏడు వాకిళ్లను దాటెను. 17

మూ. హర్మ్యైర్విమానైః ప్రాసాదైరవేక్ష్యాథ సమాగతమ్,
హాహాకారకృతా నార్యో రామాదర్శనకర్శితాః. 18

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, నార్యః = స్త్రీలు, హర్మ్యైః = హర్మ్యములనుండి, విమానైః = ఏడంతస్తుల మేడలనుండి, ప్రాసాదైః = రాజగృహములనుండి, సమాగతమ్ = వచ్చిన ఆ సుమంత్రుని, అవేక్ష్య = చూచి, రామదర్శనకర్శితాః = రాముని చూడక పోవుటచే కృశించినవారై, హాహాకారకృతాః = హాహాకారము చేసిరి.

తా. మేడలలోను, ఏడంతస్తుల మేడలలోను, ప్రాసాదములలోను ఉన్న స్త్రీలు సుమంత్రుడు వచ్చినట్లు చూచి, రాముడు కనబడకపోవుటచే కృశించిన వారై హాహాకారములు చేసిరి. 18

మూ. ఆయతైర్విమలైర్నేత్రైరశ్రువేగపరిప్లుతైః,
అన్యోన్యమభివీక్షన్తే ఽవ్యక్తమార్తతరాః స్త్రియః. 19

ప్ర. అ. స్త్రియః = స్త్రీలు, ఆర్తతరాః = మిక్కిలి దుఃఖించుచున్నవారై, ఆయతైః = దీర్ఘములూ, విమలైః = స్వచ్ఛములూ, అశ్రువేగపరిప్లుతైః = కన్నీళ్ల వేగముచే వ్యాకులములూ అయిన, నేత్రైః = నేత్రములతో, అవ్యక్తమ్ = అస్పష్టముగా, అన్యోన్యమ్ = పరస్పరమూ, అభివీక్షన్తే = చూచుకొనుచుండిరి.

తా. స్త్రీలు మిక్కిలి దుఃఖముచే పీడింపబడినవారై, దీర్ఘములూ, నిర్మలములూ, కన్నీటి వేగముచే వ్యాకులములూ అయిన నేత్రములతో, ఒకరి నొకరు అస్పష్టముగా చూచుకొనుచుండిరి. 19

మూ. తతో దశరథస్త్రీణాం ప్రాసాదేభ్యస్తతస్తతః,
రామశోకాభితప్తానాం మన్దం శుశ్రావ జల్పితమ్. 20

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, తతస్తతః = ఆ యా, ప్రాసాదేభ్యః = ప్రాసాదములనుండి, రామశోకాభితప్తానామ్ = రామశోకముచే తపించబడిన, దశ

దశరథస్త్రీణామ్ = దశరథుని భార్యల, సుస్వమ్ = మంద మైన, జల్పితమ్ = సంభాషణమును, శుశ్రావ = వినెను.

తా. సుమంత్రుడు, దశరథుని భార్యలు, రామశోకముతో బాధపడుచు ప్రాసాదములలో మెల్లగా చెప్పుకొనుచున్న మాటలు వినెను. 20

మూ. సహ రామేణ నిర్యాతో వినా రామమిహాగతః,
సూతః కిం నామ కౌసల్యాం శోచన్తీం ప్రతివక్ష్యతి. 21

ప్ర. అ. రామేణ సహ = రామునితో కూడ, నిర్యాతః = బయలుదేరి వెళ్ళిన వాడై, వినా రామమ్ = రాముడు లేకుండ, ఇహ = ఇక్కడికి, ఆగతః = వచ్చిన, సూతః = సారథి, శోచన్తీమ్ = దుఃఖించుచున్న, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను గూర్చి, కిం నామ = ఏమి, ప్రతివక్ష్యతి = సమాధానము చెప్పునో.

తా. రామునితో కలిసి వెళ్ళి ఇపుడు రాముడు లేకుండా తిరిగి వచ్చిన ఈ సుమంత్రుడు, దుఃఖించుచున్న కౌసల్యకు ఏమి సమాధానము చెప్పును? 21

మూ. యథా చ మన్యే దుర్జీవమేవం న సుకరం ధ్రువమ్,
ఆచ్ఛిద్య పుత్రే నిర్యాతే కౌసల్యా యత్ర జీవతి. 22

ప్ర. అ. పుత్రే = పుత్రుడు, ఆచ్ఛిద్య = బలాత్కారముగా, నిర్యాతే = వెళ్ళిపోయినవా డగుచుండగా, కౌసల్యా = కౌసల్య, యథా = ఎట్లు యత్ర జీవతి = జీవించుచున్నదనగా, ఆ విధముగా, దుర్జీవమ్ = జీవింప శక్యము కాదు అని, మన్యే = తలచుచున్నాను. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, సుకరమ్ = సులభముగా, చేయదగినది, న = కాదు. ధ్రువమ్ = నిశ్చయము.

తా. "వలదన్నను అంగీకరించక పుత్రుడు దూరముగా వెళ్ళిపోయిన పిమ్మట కూడా కౌసల్య జీవించియున్నది. ఇట్లు జీవించుట చాల కష్టము; అంత సులభముగా చేయదగిన పని కాదు అని తలచెదను''. 22

మూ. సత్యరూపం తు తద్వాక్యం రాజ్ఞః స్త్రీణాం నిశామయన్,
ప్రదీప్తమివ శోకేన వివేశ సహసా గృహమ్. 23

ప్ర. అ. రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, స్త్రీణామ్ = స్త్రీలయొక్క, సత్యరూపమ్ = మిక్కిలి సత్యమైన, తత్ వాక్యమ్ = ఆ వాక్యమును, నిశామయన్ = చూచుచు (వినుచు), సహసా = వెంటనే, శోకేన = శోకముచేత, ప్రదీప్తమివ = మండుచున్నదివలె నున్న, గృహమ్ = గృహమును, వివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. దశరథుని భార్యలు చెప్పుకొనుచున్న, సత్యమైన ఆ మాటలు వినుచు సుమంత్రుడు శీఘ్రముగా, శోకముతో ప్రజ్వలించుచున్నట్లున్న గృహమును ప్రవేశించెను. 23

మూ. స ప్రవిశ్యాష్టమీం కక్ష్యాం రాజానం దీనమాతురమ్,
పుత్రశోకపరిమ్లానమపశ్యత్పాండరే గృహే. 24

ప్ర. అ. సః = ఆ సుమంత్రుడు, అష్టమీమ్ = ఎనిమిదవ, కక్ష్యామ్ = వాకిలిని, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, పాండురే = తెల్లని, గృహే = గృహమునందు, దీనమ్ = దీనుడు, ఆతురమ్ = దుఃఖితుడు, పుత్రశోకపరిమ్లానమ్ = పుత్రశోకముచేత వాడిపోయినవాడు, అయిన, రాజానమ్ = రాజును, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. సుమంత్రుడు ఎనిమిదవ కక్ష్యలో ప్రవేశించి, అక్కడ, తెల్లని గృహమునందు, దీనుడు, దుఃఖించుచున్నవాడు, పుత్రశోకముతో కాంతివిహీనుడు అయిన రాజును చూచెను. 24

మూ. అభిగమ్య తమాసీనం నరేన్ద్రమభివాద్య చ,
సుమన్త్రో రామవచనం యథోక్తం ప్రత్యవేదయత్. 25

ప్ర. అ. సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, ఆసీనమ్ = కూర్చొనియున్న, నరేన్ద్రమ్ = రాజును, అభిగమ్య = సమీపించి, అభివాద్య చ = నమస్కరించి, రామవచనమ్ = రాముని వచనమును, యథోక్తమ్ = అతడు చెప్పిన విధముగా, ప్రత్యవేదయత్ = తెలిపెను.

తా. సుమంత్రుడు కూర్చొని ఉన్న ఆ రాజును సమీపించి, నమస్కరించి రాముడు పంపిన సందేశమును యథాతథముగా వినిపించెను. 25

మూ. స తూష్ణీమేవ తచ్ఛ్రుత్వా రాజా విభ్రాన్తచేతనః,
మూర్ఛితో న్యపతద్భూమౌ రామశోకాభిపీడితః. 26

ప్ర. అ. సః రాజా = ఆ రాజు, తూష్ణీమేవ = మౌనముగానే, తత్ = ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, విభ్రాన్తచేతనః = తిరిగిపోయిన చైతన్యము కలవాడై, రామశోకాభిపీడితః = రాముని గూర్చిన శోకముచేత పీడింపబడిన వాడై, మూర్ఛితః = మూర్ఛచెందినవాడై, భూమౌ = భూమిపై, న్యపతత్ = పడెను.

తా. ఆ రాజు సుమంత్రుడు చెప్పిన రామసందేశమును మౌనముగానే వినెను. అతని మనస్సు కలత చెందెను. రామశోకపీడితుడై అతడు మూర్ఛిల్లి నేలపై పడెను. 26

మూ. తతోఽన్తఃపురమావిద్ధం మూర్ఛితే పృథివీపతౌ,
ఉద్ధృత్య బాహూ చుక్రోశ నృపతౌ పతితే క్షితౌ. 27

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, పృథివీపతౌ = రాజు, మూర్ఛితే = మూర్ఛచెందినవాడగుచుండగా, అన్తఃపురమ్ = అంతఃపురము, ఆవిద్ధమ్ = కొట్టబడెను. నృపతౌ = రాజు, క్షితౌ = భూమిపై, పతితే = పడినవాడగుచుండగా, బాహూ = బాహువులను, ఉద్ధృత్య = ఎత్తి, చుక్రోశ = ఏడ్చెను.

తా. రాజు మూర్ఛచెందగనే అంతఃపురములోని వారందరును మిక్కిలి బాధపడిరి. అతడు నేలపై పడిపోగా, వారందరును చేతులెత్తి ఏడ్చిరి. 27

మూ. సుమిత్రయా తు సహితా కౌసల్యా పతితం పతిమ్,
ఉత్థాపయామాస తదా వచనం చేదమబ్రవీత్. 28

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, సుమిత్రయా సహితా = సుమిత్రతో కూడిన, కౌసల్యా = కౌసల్య, పతితమ్ = పడిపోయిన, పతిమ్ = భర్తను, ఉత్థాపయామాస = లేవదీసెను. ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ చ = పలికెను కూడ.

తా. నేలపై పడిపోయిన భర్తను చూచి కౌసల్యయు, సుమిత్రయు అతనిని లేవదీసిరి. కౌసల్య అతనితో ఇట్లనెను. 28

మూ. ఇమం తస్య మహాభాగ దూతం దుష్కరకారిణః,
వనవాసాదనుప్రాప్తం కస్మాన్న ప్రతిభాషసే. 29

ప్ర. అ. మహాభాగ = ఓ మహాభాగ్యవంతుడా! వనవాసాత్ = వనవాసము నుండి, అనుప్రాప్తమ్ = వచ్చిన, దుష్కరకారిణః = చేయ శక్యము కాని పని చేసిన, తస్య = రామునియొక్క, ఇమమ్ = ఈ, దూతమ్ = దూతను గూర్చి, కస్మాత్ = ఎందువలన, న ప్రతిభాషసే = మాటలాడుటలేదు ?

తా. మహారాజా! ఎవ్వరును చేయలేని పనులను చేసిన రాముని దూతగా సుమంత్రుడు వనవాసమునుండి వచ్చినాడు. ఇతనితో మాట్లాడవేమి? 29

మూ. అద్యైవమనయం కృత్వా వ్యపత్రపసి రాఘవ,
ఉత్తిష్ఠ సుకృతం తేఽస్తు శోకే న స్యాత్సహాయతా. 30

ప్ర. అ. రాఘవ = దశరథుడా! అనయమ్ = నీతివిరుద్ధమైన కార్యమును, కృత్వా = చేసి, అద్య = ఇప్పుడు, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, వ్యపత్రపసి = సిగ్గుపడుచున్నావు. ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము, తే = నీకు, సుకృతమ్ = మాటనిలుపుకొనిన పుణ్యము, అస్తు = అగుగాక. శోకే = దుఃఖమునందు, సహాయతా = సాహాయ్యము, న స్యాత్ = లభించదు.

తా. రాజా! చేయకూడని పని చేసి ఇప్పుడీ విధముగా ఎందుకు సిగ్గుపడుచున్నావు? లెమ్ము; మాట నిలుపుకొనిన పుణ్యము లభించినదికదా! ఇట్లు దుఃఖించినచో ఎవ్వరు సాహాయ్యము చేయుదురు? 30

మూ. దేవ యస్యా భయాద్రామం నానుపృచ్ఛసి సారథిమ్,
నేహ తిష్ఠతి కైకేయీ విస్రబ్ధం ప్రతిభాష్యతామ్. 31

ప్ర. అ. దేవ = రాజా! యస్యాః = ఎవతెవల్ల, భయాత్ = భయమువలన, సారథిమ్ = సారథిని, రామమ్ = రాముని గూర్చి, నానుపృచ్ఛసి = ప్రశ్నించుట లేదో, కైకేయీ = ఆ కైకేయి, ఇహ = ఇక్కడ, న తిష్ఠతి = లేదు. విస్రబ్ధమ్ = నిర్భయముగా, ప్రతిభాష్యతామ్ = మాటలాడెదవుగాక.

తా. ఏ కైకేయికి భయపడి సారథితో రాముని గూర్చి మాటలాడుట లేదో, ఆ కైకేయి ఇక్కడ లేదు. నీవు నిర్భయముగా మాటలాడవచ్చును. 31

మూ. సా తథోక్త్వా మహారాజం కౌసల్యా శోకలాలసా,
ధరణ్యాం నిపపాతాశు బాష్పవిప్లుతభాషిణీ. ౩౨

ప్ర. అ. బాష్పవిప్లుతభాషిణీ = కన్నీటితో వ్యాకులముగా మాటలాడుచున్న, శోకలాలసా = దుఃఖముచేత చపల మైన, సా కౌసల్యా = ఆ కౌసల్య, మహారాజమ్ = మహారాజును గూర్చి, తథా = అట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, ఆశు = శీఘ్రముగా, ధరణ్యామ్ = నేలపై, నిపపాత = పడెను.

తా. దుఃఖముతో నిండిన ఆ కౌసల్య, బాష్పముచే కలిగిన డగ్గుత్తికతో మాటలాడుచు, రాజుతో ఇట్లు పలికి, వెంటనే నేలపై బడెను. ౩౨

మూ. ఏవం విలపతీం దృష్ట్వా కౌసల్యాం పతితాం భువి,
పతిం చావేక్ష్య తాః సర్వాః సుస్వరం రురుదుః స్త్రియః.

ప్ర. అ. సర్వాః = సమస్త మైన, తాః స్త్రియః = ఆ స్త్రీలు, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, విలపతీమ్ = విలపించుచున్న, భువి పతితామ్ = నేలపై పడిన, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను, దృష్ట్వా = చూచి, పతిం చ = భర్తను కూడ, ఆవేక్ష్య = చూచి, సుస్వరమ్ = అధిక మైన ధ్వని కలుగునట్లుగా, రురుదుః = ఏడ్చిరి.

తా. ఈ విధముగా నేలపై బడి విలపించుచున్న కౌసల్యను, మూర్ఛితు డైన భర్తను చూచి, ఆ స్త్రీలందరును ఎలుగెత్తి ఏడ్చిరి. ౩౩

మూ. తత స్తమ న్తఃపురనాదముత్థితం
సమీక్ష్య వృద్ధా స్తరుణాశ్చ మానవాః.
స్త్రియశ్చ సర్వా రురుదుః సమ న్తతః
పురం తదాసీత్పునరేవ సంకులమ్. ౩౪

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
సప్తపఞ్చాశః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, ఉత్థితమ్ = బయలుదేరిన, తమ్ = ఆ, అన్తఃపురనాదమ్ = అంతఃపురముయొక్క ధ్వనిని, సమీక్ష్య = చూచి, వృద్ధాః = వృద్ధులును, తరుణాశ్చ = యువకులును అయిన, మానవాః = మానవులును,

సర్వాః = సమస్తమైన, స్త్రియః = స్త్రీలును, సమన్తతః = అంతటను, రురుదుః = ఏడ్చిరి. తదా = అప్పుడు, పురమ్ = పట్టణము, పునరేవ = మరల, సంకులమ్ = వ్యాకులముగా, ఆసీత్ = ఆయెను.

తా. అంతఃపురమునుండి బయలుదేరిన ఆ రోదనధ్వని విని, వృద్ధులు, యువకులు, స్త్రీలు అందరును, అంతటను ఏడ్చిరి. అప్పుడు మరల ఆ పట్టణము వ్యాకుల మైపోయెను. 34

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఏబదిఏడవ సర్గ సమాప్తము.

అష్టపఞ్చాశః సర్గః

[దశరథమహారాజు ఆదేశింపగా సుమంత్రుడు రామలక్ష్మణుల సందేశము వినిపించుట.]

మూ. ప్రత్యాశ్వస్తో యదా రాజా మోహాత్ప్రత్యాగతః పునః,
అథాజుహావ తం సూతం రామవృత్తాన్తకారణాత్. 1

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, రాజా = రాజు, యదా = ఎప్పుడు, ప్రత్యాశ్వస్తః = ఊరడిల్లినవాడై, మోహాత్ = మోహమునుండి, పునః = మరల, ప్రత్యాగతః = తిరిగి వచ్చినాడో, అప్పుడు, రామవృత్తాన్తకారణాత్ = రాముని వృత్తాంతముకొరకై, తం సూతమ్ = ఆ సారథిని, ఆజుహావ = పిలిచెను.

తా. పిమ్మట కొంత సేపటికి రాజు తెప్పరిల్లి, తిరిగి సంజ్ఞ పొంది, రాముని వృత్తాంతము తెలిసికొనుటకై ఆ సారథిని పిలిచెను. 1

మూ. అథ సూతో మహారాజం కృతాఞ్జలిరుపస్థితః,
రామమేవానుశోచన్తం దుఃఖశోకసమన్వితమ్. 2
వృద్ధం పరమసన్తప్తం నవగ్రహమివ ద్విపమ్,
వినిశ్శ్వసన్తం ధ్యాయన్తమస్వస్థమివ కుఞ్జరమ్. 3

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, సూతః = సారథి, కృతాఞ్జలిః = చేయి జోడించిన దోసిలి కలవాడై, రామమేవ = రాముని గూర్చియే, అనుశోచన్తమ్ = దుఃఖించుచున్నవాడూ, దుఃఖశోకసమన్వితమ్ = దుఃఖముతోను శోకముతోను కూడిన వాడూ, వృద్ధమ్ = వృద్ధుడూ, పరమసన్తప్తమ్ = మిక్కిలి బాధపడుచున్న వాడూ, నవగ్రహమ్ = క్రొత్తగా పట్టుకొనబడిన, ద్విపమివ = ఏనుగ వలె, వినిశ్శ్వసన్తమ్ = నిట్టూర్చుచున్నవాడు, అస్వస్థమ్ = ఆరోగ్యము లేని, కుఞ్జరమివ = ఏనుగు వలె, ధ్యాయన్తమ్ = ఏదో ఆలోచించుచున్నవాడూ అయిన, మహారాజమ్ = మహారాజును, ఉపస్థితః = సమీపించెను.

తా. అంతట ఆ సుమంత్రుడు, అంజలి ఘటించి, ఆ రామునిగూర్చియే ఆలోచించుచు దుఃఖశోకములతో క్రుంగి యున్న దశరథమహారాజు దగ్గరకు వెళ్లెను. వృద్ధు డైన ఆ దశరథుడు మిక్కిలి మండిపోవుచున్న హృదయము కలవాడై, క్రొత్తగా పట్టుకొనిన ఏనుగు వలె, దీర్ఘముగా నిట్టూర్పు చుండెను. అస్వస్థ మైన గజము వలె ఏడియూ ఆలోచించుచుండెను.

మూ. రాజా తు రజసా సూతం ధ్వస్తాఙ్గం సముపస్థితమ్,
అశ్రుపూర్ణముఖం దీనముహాచ పరమార్తవత్. 4

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, రజసా = పరాగముచే, ధ్వస్తాఙ్గమ్ = కప్పబడిన శరీరము కలవాడూ, అశ్రుపూర్ణముఖమ్ = కన్నీళ్లతో నిండిన ముఖము కలవాడూ, దీనమ్ = దీనుడూ అయిన, సముపస్థితమ్ = తన సమీపమునకు వచ్చిన, సూతమ్ = ఆ సారథిని గూర్చి, పరమార్తవత్ = మిక్కిలి దుఃఖముతో కూడినవాడై, ఉవాచ = పలికెను.

తా. శరీరము నందు పరాగము కప్పి ఉండగా, దీనుడై, కన్నీళ్లతో నిండిన ముఖముతో తన దగ్గరకు వచ్చిన సూతుని చూచి, రాజు, చాల దుఃఖించుచు ఇట్లు పలికెను. 4

మూ. క్వ ను వత్స్యతి ధర్మాత్మా వృక్షమూల ముపాశ్రితః,
సోఽత్యన్తసుఖితః సూత కిమశిష్యతి రాఘవః. 5

ప్ర. అ. సూత = ఓ సుమంత్రా! ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ము డైన రాముడు, వృక్షమూలమ్ = వృక్షముయొక్క మూలమును, ఉపాశ్రితః = ఆశ్రయించినవాడై, క్వ ను = ఎక్కడ. వత్స్యతి = నివసించగలడు ? అత్యన్తసుఖితః = మిక్కిలి సుఖమును అనుభవించిన, సః రాఘవః = ఆ రాముడు, కిమ్ = దేనిని, అశిష్యతి = తినగలడు?

తా. సుమంత్రా! ధర్మాత్ము డైన ఆ రాముడు, ఎక్కడ చెట్ల క్రింద నివసించును? ఇంతవరకును చాల సుఖపడిన అతడు ఏమి భక్షించును? 5

మూ. దుఃఖస్యానుచితో దుఃఖం సుమన్త్ర శయనోచితః,
భూమిపాలాత్మజో భూమౌ శేతే కథమనాథవత్. 6

ప్ర. అ. సుమన్త్ర = సుమంత్రుడా! దుఃఖస్య = దుఃఖమునకు, అనుచితః = అలవాటుపడని, శయనోచితః = ఉత్తమమైన శయనమునకు అలవాటు పడిన, భూమిపాలాత్మజః = రాజకుమారుడైన రాముడు, అనాథవత్ = నాథుడు లేనివాడు వలె, భూమౌ = నేలపై, దుఃఖమ్ = దుఃఖముగా, కథమ్ = ఎట్లు, శేతే = శయనించుచున్నాడు?

తా. సుమంత్రా! రాజకుమారుడైన రాముడు ఎన్నడును దుఃఖములకు అలవాటు పడినవాడు కాడు. శయనములపై శయనించుటకు అలవాటుపడినవాడు. అట్టి రాముడు, అనాథుడు వలె, నేలపై దుఃఖముగా ఎట్లు శయనించుచున్నాడో.

మూ. యం యాన్తమనుయాన్తి స్మ పదాతిరథకుఞ్జరాః,
స వత్స్యతి కథం రామో విజనం వనమాశ్రితః. 7

ప్ర. అ. యాన్తమ్ = ప్రయాణమై వెళ్ళుచున్న, యమ్ = ఎవనిని, పదాతిరథకుఞ్జరాః = కాలిబంట్లు, రథములు, గజములు, అనుయాన్తి స్మ = అనుసరించి వెళ్ళుచుండెనో, సః = అట్టి, రామః = రాముడు, విజనమ్ = విజనమైన, వనమ్ = వనమును, ఆశ్రితః = ఆశ్రయించినవాడై, కథమ్ = ఎట్లు, వత్స్యతి = నివసించగలడో.

తా. ఏ రాముడు, ఎచటికైన ప్రయాణమై వెళ్ళుచుండగా, కాలిబంట్లు, రథములు, గజములు వెంట వెళ్ళెడివో, అట్టి రాముడు, విజనమైన వనములో ఎట్లు నివసించునో! 7

మూ. వ్యాలైర్మృగైరాచరితం కృష్ణసర్పనిషేవితమ్,
కథం కుమారౌ వైదేహ్యా సార్ధం వనముపస్థితౌ. 8

ప్ర. అ. కుమారౌ = రామలక్ష్మణులు, వైదేహ్యా సార్ధమ్ = సీతతో కూడ, వ్యాలైః = క్రూరమైన, మృగైః = జంతువులచేత, ఆచరితమ్ = సంచరించబడినదీ, కృష్ణసర్పనిషేవితమ్ = త్రాచుపాములచేత ఆశ్రయింపబడినదీ అయిన, వనమ్ = వనమును, కథమ్ = ఎట్లు, ఉపస్థితౌ = చేరినారు?

తా. సీతారామలక్ష్మణులు, క్రూరమృగములతోను, కృష్ణసర్పములతోను నిండిన అరణ్యము నెట్లు చేరినారు? 8

మూ. సుకుమార్యౌ తపస్విన్యౌ సుమన్త్రి సహ సీతయా,
రాజపుత్రౌ కథం పాదై రవరుహ్య రథాద్గతౌ. 9

ప్ర. అ. సుమన్త్రి = సుమంత్రా! రాజపుత్రౌ = ఆ రాజకుమారులు, సుకుమార్యౌ = సుకుమారులూ, తపస్విన్యౌ = దీనులూ అయిన, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, రథాత్ = రథమునుండి, అవరుహ్య = దిగి, పాదైః = పాదములచేత, కథమ్ = ఎట్లు, గతౌ = వెళ్ళినారు?

తా. సుమంత్రా! ఆ రాజకుమారులు, దీనులును, సుకుమారి సీతతో కలిసి, రథమునుండి క్రిందికి దిగి, పాదచారులై అరణ్యములోనికి ఎట్లు ప్రవేశించినారు? 9

మూ. సిద్ధార్థః ఖలు సూత త్వం యేన దృష్టౌ మమాత్మజౌ,
వనాన్తం ప్రవిశన్తౌ తావశ్వినావివ మన్దరమ్. 10

ప్ర. అ. సూత = ఓ సుమంత్రా! యేన = ఏనిచేత, అశ్వినౌ = అశ్వినీ దేవతలు, మన్దరమ్ ఇవ = మందరపర్వతమును వలె, వనాన్తమ్ = వనమధ్యమును, ప్రవిశన్తౌ = ప్రవేశించుచున్న, మమ = నాయొక్క, ఆత్మజౌ = కుమారులు, దృష్టౌ = చూడబడినారో, త్వమ్ = అట్టి నీవు, సిద్ధార్థః ఖలు = కృతార్థుడవు కదా.

తా. సుమంత్రా! అశ్వినీదేవతలు మందరపర్వతప్రాంతమును ప్రవేశించుచున్నట్లు, అరణ్యములోనికి ప్రవేశించుచున్న నా కుమారులను చూడగలిగితివి; నీ వెంతయు అదృష్టవంతుడవు. 10

మూ. కిమువాచ వచో రామః కిమువాచ చ లక్ష్మణః,
సుమన్త్రి వనమాసాద్య కిమువాచ చ మైథిలీ. 11

ప్ర. అ. సుమన్త్రి = ఓ సుమంత్రా! వనమ్ = వనమును, ఆసాద్య = పొంది, రామః = రాముడు, కిమ్ = ఏమి, వచః = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, కిమ్ = ఏమి, ఉవాచ = పలికెను? మైథిలీ చ = సీత, కిమ్ = ఏమి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. సుమంత్రా! అరణ్యమునకు చేరిన పిమ్మట రాము డేమనినాడు? లక్ష్మణు డేమనినాడు? సీత ఏమన్నది?

మూ. ఆసితం శయితం భుక్తం సూత రామస్య కీర్తయ,
జీవిష్యామ్యహమేతేన యయాతిరివ సాధుషు. 12

ప్ర. అ. సూత = ఓ సారథీ! రామస్య = రామునియొక్క, ఆసితమ్ = కూర్చుండుటను, శయితమ్ = పరుండుటను, భుక్తమ్ = భుజించుటను, కీర్తయ = చెప్పుము. అహమ్ నేను, యయాతిః = యయాతి, సాధుషు ఇవ = సత్పురుషులయందు వలె, ఏతేన = దీనిచేత, జీవిష్యామి = జీవించెదను.

తా. సుమన్త్రా! రాముడు ఎక్కడ కూర్చుండెనో, ఎక్కడ పరుండెనో, ఎక్కడ భుజించెనో చెప్పుము. ఆ విషయములను వినుచు, నేను, సాధుజన సంగముచేత యయాతి జీవించినట్లు, జీవించెదను. 12

మూ. ఇతి సూతో నరేన్ద్రేణ బోధితః సజ్జమానయా,
ఉవాచ వాచా రాజానం స బాష్పపరిబద్ధయా. 13

ప్ర. అ. నరేన్ద్రేణ = రాజుచేత, ఇతి = ఈ విధముగా, బోధితః = ప్రేరేపింపబడిన, సః సూతః = ఆ సారథి, బాష్పపరిబద్ధయా = బాష్పముచే అడ్డుకొనబడిన, సజ్జమానయా = తొట్రుపడుచున్న, వాచా = వాక్కుతో, రాజానమ్ = రాజును గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. దశరథుడిట్లు ప్రశ్నింపగా, సుమన్త్రుడు, బాష్పముచే అవరుద్ధమై తొట్రుపడుచున్న వాక్కుతో, రాజుకు ఇట్లు చెప్పెను. 13

మూ. అబ్రవీన్మాం మహారాజ ధర్మమేవానుపాలయన్,
అఞ్జలిం రాఘవః కృత్వా శిరసాభిప్రణమ్య చ. 14

ప్ర. అ. మహారాజ = మహారాజా! రాఘవః = రాముడు, ధర్మమేవ = ధర్మమునే, అనుపాలయన్ = పాలించుచు, అఞ్జలిమ్ = దోసిలిని, కృత్వా = చేసి, శిరసా = శిరస్సుతో, అభిప్రణమ్య చ = నమస్కరించి, మామ్ = నన్ను, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. మహారాజా! రాముడు ధర్మమునే పాలించుచు, అంజలి ఘటించి, శిరస్సు వంచి నీకు నమస్కరించుచు, నాతో ఇట్లు చెప్పెను. 14

మూ. సూత మద్వచనా త్తస్య తాతస్య విదితాత్మనః,
శిరసా వన్దనీయస్య వన్ద్యౌ పాదౌ మహాత్మనః. 15

ప్ర. అ. సూత = ఓ సారథీ! మద్వచనాత్ = నా వచనమువలన, విదితాత్మనః = ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధిగలవాడును, మహాత్మనః = మహాత్ముడును, వన్దనీయస్య = నమస్కరింప దగిన వాడును అయిన, తస్య = ఆ, తాతస్య = తండ్రియొక్క, పాదౌ = పాదములు, శిరసా = శిరస్సు చేత, వన్ద్యౌ = నమస్కరింప దగినవి.

తా. సుమంత్రా! ప్రసిద్ధ మైన బుద్ధి కలవాడూ, మహాత్ముడూ, నమస్కరింపదగినవాడూ అయిన నా తండ్రికి నేను శిరస్సు వంచి నమస్కరించి నట్లుగా చెప్పుము. 15

మూ. సర్వమన్తఃపురం వాచ్యం సూత మద్వచనా త్త్వయా,
ఆరోగ్యమవిశేషేణ యథార్హం చాభివాదనమ్. 16

ప్ర. అ. సూత = ఓ సారథీ! త్వయా = నీచేత, మద్వచనాత్ = నా మాటవలన (మాటగా), సర్వమ్ = సమస్త మైన, అన్తఃపురమ్ = అంతఃపురము, అవిశేషేణ = భేద మేమియు లేకుండగా, ఆరోగ్యమ్ = ఆరోగ్యమును, యథార్హమ్ = తగువిధముగా, అభివాదనం చ = నమస్కారమును, వాచ్యమ్ = చెప్పదగినది.

తా. సుమంత్రా! అంతఃపురములో నున్నవారినందరినీ నేను ఎట్టి భేదము లేకుండ క్షేమ మడిగినట్లును, ఆ యా వ్యక్తులకు వారి యోగ్యతానుసారముగా అభివాదనము చేసినట్లును చెప్పవలెను. 16

మూ. మాతా చ మమ కౌసల్యా కుశలం చాభివాదనమ్,
అప్రమాదం చ వక్తవ్యా బ్రూయాశ్చైనామిదం వచః.

ప్ర. అ. మమ = నాయొక్క, మాతా = తల్లి యైన, కౌసల్యా = కౌసల్య, కుశలమ్ = కుశలమును, అభివాదనం చ = అభివాదనమును, అప్రమాదం చ = ఏమరుపాటు చెందవలదను విషయమును, వక్తవ్యా = చెప్పదగినది. ఇదమ్ = ఈ వచః = వచనమును కూడ, బ్రూయాః = చెప్పుము.

తా. నా తల్లియైన కౌసల్యకు నా కుశలమును, నా అభివాదనమును చెప్పి, ఏమరుపాటులేకుండ ఉండవలె నని కూడ తెలిపి, ఈ మాటలు కూడ చెప్పుము. 17

మూ. ధర్మనిత్యా యథాకాలమగ్న్యగారపరా భవ,
దేవి దేవస్య పాదౌ చ దేవవత్పరిపాలయ. 18

ప్ర. అ. దేవి=ఓ! దేవీ! ధర్మనిత్యా=నిత్యము ధర్మపరురాలవై, యథాకాలమ్=కాలానుసారముగ, అగ్న్యగారపరా=అగ్నిగృహమునందు పూజా హోమాదులు చేయుటయందు ఆసక్తికలదానవు, భవ=అగుము. దేవస్య=మహారాజైన దశరథునియొక్క, పాదౌ చ=పాదములను కూడ, దేవవత్=దేవతను వలె, పరిపాలయ=పాలించుకొనుచుండుము.

తా. తల్లీ, ధర్మమునందు స్థిరత్వము కలదానవై, యథాకాలమున, అగ్నిగృహములో అగ్నిహోత్రాదికము చేయుచు, దశరథమహారాజునకు దేవతకు ఉపచారములు చేసినట్లు ఉపచారములు చేయుచు ఆయనను రక్షించుకొనుము. 18

మూ. అభిమానం చ మానం చ త్యక్త్వా వర్తస్వ మాతృషు,
అను రాజాన మార్యాం చ కైకేయీమమ్బ కారయ. 19

ప్ర. అ. అభిమానం చ=అహంకారమును, మానం చ=చిత్తౌన్నత్యమును, త్యక్త్వా=విడచి, మాతృషు=(మిగిలిన) తల్లుల విషయమున, వర్తస్వ=ప్రవర్తించుము. అమ్బ=తల్లీ! ఆర్యామ్=పూజ్యురాలైన, కైకేయీమ్=కైకేయిని, రాజానమ్ అను=రాజునకు అనుకూలముగా ఉండునట్లు, కారయ=చేయించుము.

తా. తల్లీ! అహంకారమును, నేను పట్టపురాణిని అను చిత్తసమున్నతిని విడచి నా మిగిలిన తల్లుల (నీ సవతుల) విషయమున సౌహార్దముతో ప్రవర్తింపుము. పూజ్యురాలైన కైకేయి రాజునకు అనుకూలముగా నుండునట్లు చేయుము. 19

మూ. కుమారే భరతే వృత్తిర్వర్తితవ్యా చ రాజవత్,
అర్థజ్యేష్ఠా హి రాజానో రాజధర్మమనుస్మర. 20

ప్ర. అ. కుమారే = కుమారుడైన, భరతే = భరతుని విషయమున, రాజవత్ = రాజునందు వలె, వృత్తిః = ప్రవృత్తి, వర్తితవ్యా = అనుసరింపదగినది. రాజానః = రాజులు, అర్థజ్యేష్ఠాః హి = ధనముచేత జ్యేష్ఠులు కదా, లేదా ధనమే ప్రధానముగా కలవారుగదా। రాజధర్మమ్ = రాజధర్మమును, అనుస్మర = స్మరించుము.

తా. భరతుడు నీకు కుమారుడే యైనను అతని విషయమునందు రాజు విషయమున ప్రవర్తించినట్లు ప్రవర్తించుచుండుము, రాజులు అర్థముచేత జ్యేష్ఠులుకదా। (రాజులకు అర్థమే ప్రధానముకదా।) రాజధర్మమును గుర్తుంచుకొనుము. 20

మూ. భరతః కుశలం వాచ్యో వాచ్యో మద్వచనేన చ,
సర్వాస్వేవ యథాన్యాయం వృత్తిం వర్తస్వ మాతృషు.

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, కుశలమ్ = కుశలమును, వాచ్యః = చెప్పదగినవాడు. మద్వచనేన = నా మాటచేత, వాచ్యః చ = ఈ విధముగా చెప్పదగినవాడు. సర్వాసు = సమస్తమైన, మాతృషు = తల్లుల విషయమున, యథాన్యాయమ్ = న్యాయానుసారముగా, వృత్తిమ్ = ప్రవర్తనను, వర్తస్వ = అనుసరించుము.

తా. భరతుని కుశలమడిగి, అతనితో ఈ విధముగ కూడ చెప్పుము. "తల్లులందరి విషయమునను, న్యాయానుసారముగా ప్రవర్తింపుము." 21

మూ. వక్తవ్యశ్చ మహాబాహురిక్ష్వాకుకులనన్దనః,
పితరం యౌవరాజ్యస్థో రాజ్యస్థమనుపాలయ. 22

ప్ర. అ. ఇక్ష్వాకుకులనన్దనః = ఇక్ష్వాకువంశమునకు ఆనందకరుడైన, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల భరతుడు, వక్తవ్యశ్చ = ఈ విధముగా చెప్పదగినవాడు. యౌవరాజ్యస్థః = యౌవరాజ్యమునందు ఉన్నవాడవై, రాజ్యస్థమ్ = రాజ్యమునందున్న, పితరమ్ = తండ్రిని, అనుపాలయ = అనుసరించి రాజ్యపాలనము చేయుము.

తా. ఇక్ష్వాకువంశమునకు ఆనందకరుడైన ఆ భరతునితో మరియొక

మాటకూడ చెప్పుము—"నీవు యౌవరాజ్యమును పొందిన పిదప, మహారాజుగా మున్న తండ్రిగారి అనుమతి ప్రకారము రాజ్యపాలనము చేయుము". 22

మూ. అతిక్రాన్తవయా రాజా మా స్మైనం వ్యవరోరుధః,
కుమారరాజ్యే జీవ త్వం తస్యైవాజ్ఞాప్రవర్తనాత్. 23

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, అతిక్రాన్తవయాః = అతిక్రమించిన వయస్సు కలవాడు. ఏనమ్ = ఈయనను, మా స్మ వ్యవరోరుధః = నిర్బంధింపకుము, త్వమ్ = నీవు, తస్యైవ = ఆ మహారాజుయొక్కయే, ఆజ్ఞాప్రవర్తనాత్ = ఆజ్ఞను నడిపించుటవలన, కుమారరాజ్యే = యౌవరాజ్యమునందు, జీవ = జీవించుము (ఉండుము).

తా. రాజు బాల వృద్ధుడైనాడు. ఏ విషయమునందును ఆయనను నిర్బంధింపకుము. ఆయన ఆజ్ఞయే చెల్లునట్లు చూచుచు, నీ యౌవరాజ్యమును నడిపింపుము. 23

మూ. అబ్రవీచ్చాపి మాం భూయో భృశమశ్రూణి వర్తయన్,
మాతేవ మమ మాతా తే ద్రష్టవ్యా పుత్రగర్ధినీ. 24

ప్ర. అ. భృశమ్ = మిక్కిలి, అశ్రూణి = కన్నీళ్ళను, వర్తయన్ = కార్చుచు, మామ్ = నన్నుగూర్చి, భూయః = మరల, అబ్రవీచ్చాపి = పలికెను. పుత్రగర్ధినీ = పుత్రప్రేమవంతురాలైన, మమ మాతా = నా తల్లి, తే = నీకు (నీచే), మాతేవ = నీ తల్లి వలె, ద్రష్టవ్యా = చూడదగినది.

తా. అధికముగా కన్నీళ్ళు కార్చుచు, నాతో మరల ఇట్లు పలికెను. "పుత్రునిపై అధికమైన ప్రేమ గల నా తల్లిని నీ తల్లిని వలె చూచుకొనుము." 24

మూ. ఇత్యేవం మాం మహారాజ బ్రువన్నేవ మహాయశాః,
రామో రాజీవతామ్రాక్షో భృశమశ్రూణ్యవర్తత. 25

ప్ర. అ. మహారాజ = మహారాజా, మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి గల, రాజీవతామ్రాక్షః = ఎఱ్ఱతామరపూవుల వలె ఎఱ్ఱనైన నేత్రములు గల, రామః =

రాముడు, మామ్ = నన్ను గూర్చి. ఇత్థమ్ = ఈ విధంగా, బ్రువన్నేవ = పలుకుచునే. భృశమ్ = అధికముగా. అశ్రూణి = కన్నీళ్ళను, అవర్తత = విడచెను.

తా. మహారాజా! పద్మముల వలె ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలవాడూ, మహాయశశ్శాలీ అయిన రాముడు, నాతో ఈ విధముగా మాటలాడుచునే, అత్యధికముగ కన్నీళ్ళు కార్చెను. 25

మూ. లక్ష్మణస్తు సుసంక్రుద్ధో నిశ్శ్వసన్ వాక్యమబ్రవీత్,
కేనాయమపరాధేన రాజపుత్రో వివాసితః. 26

ప్ర. అ. లక్ష్మణస్తు = లక్ష్మణుడైతే, సుసంక్రుద్ధః = మిక్కిలి కోపించినవాడై, నిశ్శ్వసన్ = నిట్టూర్పుచు, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను. అయమ్ = ఈ, రాజపుత్రః = రాజకుమారుడు, కేన = ఏ, అపరాధేన = అపరాధముచేత, వివాసితః = నగరమునుండి వెడలగొట్టబడినాడు.

తా. లక్ష్మణుడు మాత్రము చాల కోపగించి, నిట్టూర్పుచు ఇట్లు పలికెను. "ఈ రాజకుమారుడు ఏ అపరాధము చేసినాడని ఇతనిని వెడలగొట్టినారు?" 26

మూ. రాజ్ఞా తు ఖలు కైకేయ్యా లఘు త్వాశ్రిత్య శాసనమ్,
కృతం కార్యమకార్యం వా వయం యేనాభిపీడితాః. 27

ప్ర. అ. రాజ్ఞా తు = రాజుచేత నైతే, కైకేయ్యాః = కైకేయియొక్క, లఘు = తుచ్ఛమైన, శాసనమ్ = శాసనమును, ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, అకార్యమ్ = చేయగూడనిపని, కార్యం వా = చేయదగిన పని వలె, కృతమ్ = చేయబడినది, యేన = దేనిచేత, వయమ్ = మేము, అభిపీడితాః = పీడింపబడితిమో.

తా. రాజైతే, కైకేయి ఇచ్చిన తుచ్ఛమైన శాసనమును పాటించి, చేయకూడని పనిని ఒక చేయదగిన పని చేసినట్లు చేసినాడు. దీనితో మేమందరము కష్టపడవలసి వచ్చినది. 27

మూ. యది ప్రవ్రాజితో రామో లోభకారణకారితమ్,
వరదాననిమిత్తం వా సర్వథా దుష్కృతం కృతమ్. 28

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, లోకకారణకారితమ్ = దుర్గా అనెడు కారణముచే ప్రవర్తింపబడతగా గాని, వరదానవినిమిత్తం వా = వరదానము అనే కారణముచేత గాని, ప్రవ్రాజితః యది = నగరమునుండి వెడలగొట్టబడినట్లయితే, సర్వథా = అన్ని విధముల, దుష్కృతమ్ = చెడ్డ పని, కృతమ్ = చేయబడినది.

తా. రాముని, రాజ్యముపై దురాశచేత వెడలగొట్టినా, వరము అను కారణముచేత వెడలగొట్టినా, ఏమైనను, చేసిన పని మాత్రము పూర్తిగా చెడ్డ పని. 28

మూ. ఇదం తావద్యథాకామమీశ్వరస్య కృతే కృతమ్,
రామస్య తు పరిత్యాగే న హేతుముపలక్షయే. 29

ప్ర. అ. ఇదం తావత్ = ఇది, ఈశ్వరస్య కృతే = ప్రభువైన దశరథుని కొరకై, యథాకామమ్ = ఇష్టము వచ్చినట్లుగా, కృతమ్ = చేయబడినది. రామస్య = రాముని యొక్క, పరిత్యాగే = త్యాగము విషయమున, హేతుమ్ = కారణమును, న ఉపలక్షయే = చూడను.

తా. ఈ రామపరిత్యాగ మనునది, నేను ప్రభువును కదా అని దశరథుడు యథేచ్ఛగా చేసినదే కాని, ఇందుకు తగిన హేతువు నా కేమియు కనబడదు. 29

మూ. అనవేక్ష్య సమారబ్ధం విరుద్ధం బుద్ధిలాఘవాత్,
జనయిష్యతి సంక్రోశం రాఘవస్య వివాసనమ్. 30

ప్ర. అ. బుద్ధిలాఘవాత్ = బుద్ధిమాంద్యమువలన, అనవేక్ష్య = ఆలోచించకుండగ, సమారబ్ధమ్ = ప్రారంభించబడినది, విరుద్ధమ్ = శాస్త్రవిరుద్ధము అయిన, రాఘవస్య = రాముని యొక్క, వివాసనమ్ = దూరముగా పంపివేయుట, సంక్రోశమ్ = దుఃఖమును, జనయిష్యతి = పుట్టించగలదు.

తా. సరిగా ఆలోచించక, తెలివితక్కువతనముచే రాముని ప్రవాసమునకు పంపివేయుట జరిగినది. ఇది దుఃఖమును కలిగించగలదు. 30

మూ. అహం రాఘవమాహాత్మ్యాత్ పితృత్వం నోపలక్షయే,
భ్రాతా భర్తా చ బన్ధుశ్చ పితా చ మమ రాఘవః. 31

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, మహారాజే = మహారాజునందు, పితృత్వమ్ = పితృత్వమును, నోపలక్షయే = చూడను. మమ = నాకు, రాఘవః = రాముడే, భ్రాతా చ = సోదరుడు, భర్తా చ = ప్రభువు, బన్ధుశ్చ = బంధువు, పితా = తండ్రి.

తా. నేను దశరథమహారాజును తండ్రిగా పరిగణించను. నాకు సోదరు డైనను, ప్రభు వైనను, బంధు వైనను, తండ్రి యైనను రాముడే. ౩౧

మూ. సర్వలోకప్రియం త్యక్త్వా సర్వలోకహితే రతమ్,
సర్వలోకోఽనురజ్యేత కథం త్వానేనకర్మణా. ౩౨

ప్ర. అ. సర్వలోకప్రియమ్ = సకలజనులకును ఇష్టుడు, సర్వలోకహితే = సకలజనుల హితమునందు, రతమ్ = ఆసక్తుడు అయిన రాముని, త్యక్త్వా = విడచి, అనేన కర్మణా = ఈ పనిచేత, త్వా = నిన్నుగూర్చి, సర్వలోకః = సకలలోకము, కథమ్ = ఎట్లు, అనురజ్యేత = అనురాగము కలదగును ?

తా. సకలజనులకు ప్రియుడు, సకలజనుల హితము కోరువాడు అయిన రాముని పరిత్యజించి, ఇట్టి అకార్యము చేసిన నీ విషయమున ఎవరికి అనురాగ ముండును ? ౩౨

మూ. సర్వప్రజాభిరామం హి రామం ప్రవ్రాజ్య ధార్మికమ్,
సర్వలోకం విరుధ్యేమం కథం రాజా భవిష్యసి. ౩౩

ప్ర. అ. సర్వప్రజాభిరామమ్ = సకలప్రజలకును మనోహరుడును, ధార్మికమ్ = ధార్మికుడును అయిన, రామమ్ = రాముని, ప్రవ్రాజ్య = దూరముగ పంపివేసి, ఇమమ్ = ఈ, సర్వలోకమ్ = సకలలోకమును, విరుధ్య = విరోధించి, రాజా = రాజువుగా, కథమ్ = ఎట్లు, భవిష్యసి = ఉండగలవు ?

తా. సకలప్రజలకును మనోహరుడు, ధార్మికుడు అయిన రాముని వనమునకు పంపి, ప్రజ లందరితో విరోధము తెచ్చుకొనిన నీవు రాజుగా నెట్లు ఉండగలవు? ౩౩

మూ. జానకీ తు మహారాజ నిశ్శ్వసన్తీ మనస్వినీ,
భూతోపహతచిత్తేవ విష్ఠితా విస్మృతాన్తరా. ౩౪

ప్ర. అ. మహాభాగా = మహాభాగ్యశాలి, మనస్వినీ = ఆత్మాభిమానము గల, జానకీ తు = జానకి యైతే, నిశ్శ్వసన్తీ = నిట్టూర్చుచున్నదై, భూతోపహతచిత్తేవ = భూతముచే ఆక్రమింపబడిన చిత్తము గలది వలె, విస్మృతాస్మితా = విస్మరింపబడిన తన ఉనికి గలదై, విష్ఠితా = వైకల్యముతో నిలచినది.

తా. మహాభాగ్యశాలి, ఆత్మాభిమానవంతురాలు అగు జానకి యైతే, నిట్టూర్చుచు, తనను తాను మరచినదై, భూతముచే ఆక్రమింపబడిన మనస్సుకలది వలె, వికలయై నిలచినది. ౩౪

మూ. అదృష్టపూర్వవ్యసనా రాజపుత్రీ యశస్వినీ,
తేన దుఃఖేన రుదతీ నైవ మాం కించిదబ్రవీత్. ౩౫

ప్ర. అ. అదృష్టపూర్వవ్యసనా = పూర్వ మెన్నడును చూడబడని వ్యసనములు గల, యశస్వినీ = కీర్తిమంతురాలైన, రాజపుత్రీ = ఆ రాజకుమారి, తేన = ఆ, దుఃఖేన = దుఃఖముచేత, రుదతీ = ఏడ్చుచున్నదై, మామ్ = నన్ను గూర్చి, కించిత్ = ఏమియు, నైవ అబ్రవీత్ = పలకనేలేదు.

తా. పూర్వ మెన్నడును ఇట్టి వ్యసనము ఎరుగని, కీర్తిమతి యైన ఆ సీత, దుఃఖముతో ఏడ్చుచు, నాతో ఏమియు చెప్పలేదు. ౩౫

మూ. ఉద్వీక్షమాణా భర్తారం ముఖేన పరిశుష్యతా,
ముమోచ సహసా బాష్పం మాం ప్రయాన్తముదీక్ష్య సా.

ప్ర. అ. సా = ఆమె, ప్రయాన్తమ్ = తిరిగి వెళ్ళిపోవు చున్న, మామ్ = నన్ను, ఉదీక్ష్య = చూచి, పరిశుష్యతా = ఎండిపోవుచున్న, ముఖేన = ముఖముతో, భర్తారమ్ = భర్తను, ఉద్వీక్షమాణా = చూచుచు, సహసా = వెంటనే, బాష్పమ్ = కన్నీటిని, ముమోచ = విడచెను.

తా. తిరుగుముఖముతో ప్రయాణమైన నన్ను చూచి, సీత, ఎండిపోవుచున్న ముఖముతో భర్త వైపు చూచుచు, కన్నీరు రాల్చెను. ౩౬

మూ. తథైవ రామో ఽశ్రుముఖః కృతాఞ్జలిః
స్థితో ఽభవల్లక్ష్మణబాహుపాలితః,

తథైవ సీతా రుదతీ తపస్వినీ
నిరీక్షతే రాజరథం తథైవ మామ్. ౩౭

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
అష్టపఞ్చాశః సర్గః.

ప్ర. అ. తథైవ = అట్లే, రామః = రాముడు, అశ్రుముఖః = కన్నీళ్ళు ముఖమునందు కలవాడై, కృతాఞ్జలిః = చేయబడిన దోసిలి కలవాడై, లక్ష్మణబాహుపాలితః = లక్ష్మణుని బాహువుచే పాలింపబడినవాడై, స్థితః అభవత్ = నిలచెను. తథైవ = అట్లే, తపస్వినీ = దీనురాలైన, సీతా = సీత, రుదతీ = ఏడ్చుచున్నదై, రాజరథమ్ = రాజరథమును, తథైవ = మరియు, మామ్ = నన్ను, నిరీక్షతే = చూచుచుండెను.

తా. రాముడు కూడ, కన్నీళ్లతో నిండిన ముఖముతో, చేతులు జోడించి నమస్కరించుచు, లక్ష్మణుని భుజమును ఆనుకొని నిలబడెను. దీనురాలైన సీత ఏడ్చుచు, రాజరథము వైపునకు, నా వైపునకు చూచుచు నిలిచిపోయెను. ౩౭

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఏబదియెనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

ఏకోనషష్టితమః సర్గః

[శ్రీరామవియోగముచే అయోధ్యాపురిలోని జడచేతనముల దురవస్థను సుమంత్రుడు చెప్పుట. దశరథుడు విలపించుట.]

మూ. ఇతి బ్రువన్తం తం సూతం సుమన్త్రం మన్త్రిసత్తమమ్,
బ్రూహి శేషం పునరితి రాజా వచనమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. రాజా = దశరథుడు, ఇతి = ఇట్లు, బ్రువన్తమ్ = మాటలాడుచున్న, సూతమ్ = సారథి యైన, మన్త్రిసత్తమమ్ = మంత్రిశ్రేష్ఠుడైన, తం సుమన్త్రమ్ = ఆ సుమంత్రుని గూర్చి, శేషమ్ = మిగిలిన విషయమును, పునః = మరల, బ్రూహి = చెప్పుము, ఇతి = అని, వచనమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. సుమంత్రుడు చెప్పిన మాటలు విని "ఇంకను మిగిలిన విషయమును చెప్పుము" అని రాజు, తన సారథీ, మంత్రిశ్రేష్ఠుడూ అయిన సుమంత్రునితో పలికెను. 1

మూ. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సుమన్త్రో బాష్పవిక్లవః,
కథయామాస భూయోఽపి రామసన్దేశవిస్తరమ్. 2

ప్ర. అ. సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, తస్య = అతనియొక్క, తత్ = ఆ, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, బాష్పవిక్లవః = కన్నీటితో వ్యాకులుడై, రామసన్దేశవిస్తరమ్ = రాముని సందేశమునకు సంబంధించిన వివరములను, భూయోఽపి = మరల, కథయామాస = చెప్పెను.

తా. దశరథుని మాట విని, సుమంత్రుడు కన్నీళ్లతో వ్యాకులుడై, రాముని సందేశమునందలి వివరములను మరల చెప్పెను.

మూ. జటాః కృత్వా మహారాజ చీరవల్కలధారిణౌ,
గఙ్గాముత్తీర్య తౌ వీరౌ ప్రయాగాభిముఖౌ గతౌ. 3

ప్ర. అ. మహారాజ = ఓ మహారాజా!, చీరవల్కలధారిణౌ = నారచీరలను ధరించిన, తౌ వీరౌ = ఆ వీరులు, జటాః = జటలను, కృత్వా = చేసికొని, గఙ్గామ్ = గంగను, ఉత్తీర్య = దాటి, ప్రయాగాభిముఖౌ = ప్రయాగకు అభిముఖులై, గతౌ = వెళ్ళినారు.

ప్ర. అ. మహారాజా! నారచీరలు ధరించిన ఆ రామలక్ష్మణులు జటలు కట్టుకొని, గంగానది దాటి, ప్రయాగ వైపు వెళ్లిరి. ౩

మూ. అగ్రతో లక్ష్మణో యాతః పాలయన్ రఘునన్దనమ్,
తాంస్తథా గచ్ఛతో దృష్ట్వా నివృత్తోఽస్మ్యవశస్తదా. ౪

ప్ర. అ. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, రఘునన్దనమ్ = రాముని, పాలయన్ = పాలించుచు, అగ్రతః = ముందు, యాతః = వెళ్లినాడు. తథా = అట్లు, గచ్ఛతః = వెళ్లుచున్న, తాన్ = వారిని, దృష్ట్వా = చూచి, తదా = అప్పుడు, అవశః = ఏమియు చేయునది లేనివాడనై, నివృత్తః అస్మి = వెనుకకు మరలితిని.

తా. రాముని రక్షించుచు లక్ష్మణుడు ముందు నడచి వెళ్ళెను. ఈ విధముగా వెళ్లిపోవుచున్న వారిని చూచి, నేను చేయునదేమియు లేక తిరిగి వచ్చితిని.

వి. ఈ నాలుగు శ్లోకములు గోరఖ్‌పూర్ ప్రతిలో లేవు. వీనికి గోవిందరాజాదుల వ్యాఖ్య కూడ లేదు. అందుచే ఇవి ప్రక్షిప్తములు. 'కథయామాస సూతోఽపి రామసన్దేశవిస్తరమ్' అని రెండవశ్లోకములో అన్నను, సందేశమేదియు చెప్పలేదు.

మూ. మమ త్వశ్వా నివృత్తస్య న ప్రావర్తన్త వర్త్మని,
ఉష్ణమశ్రు ప్రముఞ్చన్తో రామే సమ్ప్రస్థితే వనమ్. ౫

ప్ర. అ. రామే = రాముడు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, సమ్ప్రస్థితే = ప్రయాణమైనవాడగుచుండగా, నివృత్తస్య = వెనుకకు మరలిన, మమ = నా యొక్క, అశ్వాః తు = గుఱ్ఱములైతే, ఉష్ణమ్ = వేడియైన, అశ్రు = కన్నీటిని, ప్రముఞ్చన్తః = విడచుచున్నవై, వర్త్మని = మార్గమునందు, న ప్రావర్తన్త = నడవలేదు.

తా. రాముడు అరణ్యమునకు ప్రయాణమైన పిమ్మట నేను వెనుకకు

మరలితిని. నా గుఱ్ఱములు మాత్రము వేడిదైన కన్నీళ్ళు కార్చుచు, మార్గము నందు నడచుటకు నిరాకరించినవి. 5

మూ. ఉభాభ్యాం రాజపుత్రాభ్యామథ కృత్వాహమఞ్జలిమ్,
ప్రస్థితో రథమాస్థాయ తద్దుఃఖమపి ధారయన్. 6

ప్ర. అ. అథ = అటు పిమ్మట, అహమ్ = నేను, ఉభాభ్యామ్ = ఇరువురు, రాజపుత్రాభ్యామ్ = రాజపుత్రులకు, అఞ్జలిమ్ = దోసిలిని, కృత్వా = చేసి, తత్ = ఆ, దుఃఖమ్ అపి = దుఃఖమును, ధారయన్ = అపుకొనుచు, రథమ్ = రథమును, ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి, ప్రస్థితః = ప్రయాణ మైతిని.

తా. పిదప నేను, ఎటులనో ఆ దుఃఖమును అపుకొనుచు, రాజకుమారు లిరువురికిని అంజలి ఘటించి నమస్కరించి రథము నెక్కి ప్రయాణ మైతిని. 6

మూ. గుహేన సార్ధం తత్రైవ స్థితోఽస్మి దివసాన్ బహూన్,
ఆశయా యది మాం రామః పునః శబ్దాపయేదితి. 7

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, పునః = మరల, మామ్ = నన్ను, శబ్దాపయేత్ యది = పిలచునా, ఇతి = అను, ఆశయా = ఆశచేత, తత్రైవ = అచటనే, గుహేన సార్ధమ్ = గుహునితో గూడ, బహూన్ = చాల (మూడు), దివసాన్ = దినములను, స్థితః అస్మి = ఉంటిని.

తా. రాముడు మరల నన్ను పిలచు నేమో అను ఆశచే గుహునితో కలిసి అక్కడనే మూడు దినములు ఉండిపోయితిని. 7

మూ. విషయే తే మహారాజ రామవ్యసనకర్శితాః,
అపి వృక్షాః పరిమ్లానాః సపుష్పాఙ్కురకోరకాః. 8

ప్ర. అ. మహారాజ = మహారాజా! తే విషయే = నీ దేశమునందు, వృక్షాః అపి = చెట్లు కూడ, సపుష్పాఙ్కురకోరకాః = పుష్పములతో, అంకురములతో, మొగ్గలతో సహా, రామవ్యసనకర్శితాః = రామవ్యసనము చేత కృశించినవై, పరిమ్లానాః = వాడిపోయినవి.

తా. మహారాజా! నీ దేశములో ఉన్న చెట్లు కూడ, రామవ్యసనముచే కృశించి, పుష్పములతో చిగుళ్ళతో మొగ్గలతో సహా వాడిపోయినవి. 8

మూ. ఉపతప్తోదకా నద్యః పల్వలాని సరాంసి చ,
పరిశుష్కపలాశాని వనాన్యుపవనాని చ. 9

ప్ర. అ. నద్యః = నదులు, ఉపతప్తోదకాః = కాగిన ఉదకము కలవి. పల్వలాని = చిన్న చెరువులు, సరాంసి చ = సరస్సులు, వనాని = వనములు, ఉపవనాని చ = ఉద్యానములు, పరిశుష్కపలాశాని = ఎండిన ఆకులు గలవి.

తా. నదులలోను, చిన్న చెరువులలోను, సరస్సులలోను ఉన్న నీరు వేడెక్కినది. వనములలోను, ఉద్యానములలోను (వృక్షాదుల) ఆకులు ఎండి పోయినవి. 9

మూ. న చ సర్పన్తి సత్త్వాని వ్యాళా న ప్రచరన్తి చ,
రామశోకాభిభూతం తన్నిష్కూజమభవద్వనమ్. 10

ప్ర. అ. సత్త్వాని = ప్రాణులు, న చ సర్పన్తి = కదలుట లేదు. వ్యాళాః చ = క్రూరమృగములు కూడ, న ప్రచరన్తి = సంచరించుట లేదు. తత్ వనమ్ = ఆ వనము, రామశోకాభిభూతమ్ = రామశోకముచేత పీడితమై, నిష్కూజమ్ = నిశ్శబ్దము, అభవత్ = అయెను.

తా. ప్రాణులన్నియు కదలకుండ పడియున్నవి. క్రూరమృగములు గూడ సంచరించుట లేదు. రాముని గూర్చిన శోకముచే పీడింపబడినదై ఆ అరణ్యము నిశ్శబ్దముగా నున్నది. 10

మూ. వనపుష్కరపత్రాశ్చ నరేన్ద్ర కలుషోదకాః,
సంతప్తపద్మాః పద్మిన్యో లీనమీనవిహఙ్గమాః. 11

ప్ర. అ. నరేన్ద్ర = రాజా! పద్మిన్యః = పద్మ సరస్సులు, లీనపుష్కరపత్రాః చ = కనబడకుండ అణగిపోయిన పద్మపత్రములు కలవై, కలుషోదకాః = కలుషమైన ఉదకములు కలవై, సంతప్తపద్మాః = వాడిపోయిన పద్మములు కలవై, మీనవిహఙ్గమాః = అణగి పడియున్న మీనములు, పక్షులు కలవై ఉన్నవి.

తా. మహారాజా! పద్మసరస్సులలోని జలము కలుషమై పోయినది. పద్మములు వాడిపోయి వాటి పత్రములు పైకి కనబడుట లేదు. ఆ సరస్సులోని చేపలు, పక్షులు అణగి పడి యున్నవి. 11

మూ. జలజాని చ పుష్పాణి మాల్యాని స్థలజాని చ,
నాద్య భాన్త్యల్పగన్ధీని ఫలాని చ యథాపురమ్. 12

ప్ర. అ. జలజాని = జలమునందు పుట్టిన, పుష్పాణి = పుష్పములు, స్థలజాని = స్థలమునందు పుట్టిన, మాల్యాని = పుష్పమాలలు, ఫలాని చ = ఫలములు, అద్య = ఇప్పుడు, అల్పగన్ధీని = అల్పమైన గంధము గలవై, యథాపురమ్ = పూర్వమునందు వలె, న భాన్తి = ప్రకాశించుట లేదు.

తా. నీటిలో పుట్టు పద్మాదులు, నేలపై జనించు మల్లె, మొల్ల మొదలైన పుష్పములు, ఫలములు కూడ ఇపుడు సుగంధము తగ్గిపోయి, పూర్వము వలె మనోహరముగా లేవు. 12

మూ. అత్రోద్యానాని శూన్యాని ప్రలీనవిహగాని చ,
న చాభిరామానారామాన్ పశ్యామి మనుజర్షభ. 13

ప్ర. అ. అత్ర = ఇక్కడ, ఉద్యానాని = ఉద్యానములు, శూన్యాని = జనశూన్యములై, ప్రలీనవిహగాని చ = అడగిన పక్షులు కలవై యున్నవి. మనుజర్షభ = ఓ మనుజశ్రేష్ఠుడా! ఆరామాన్ = ఉద్యానములను, అభిరామాన్ = మనోహరమైన వానినిగా, న పశ్యామి = నేను చూచుట లేదు.

తా. మనుష్యులలో శ్రేష్ఠుడవైన మహారాజా! ఇక్కడ ఉద్యానము లన్నియు జనశూన్యములై, అడగి పడియున్న పక్షులతో, ఏ మాత్రము మనోహరములుగా కనబడుట లేదు. 13

మూ. ప్రవిశన్తమయోధ్యాయాం న కశ్చిదభినన్దతి,
నరా రామమపశ్యన్తో నిఃశ్వసన్తి ముహుర్ముహుః. 14

ప్ర. అ. అయోధ్యాయామ్ = అయోధ్యలో, ప్రవిశన్తమ్ = ప్రవేశించుచున్న నన్ను, కశ్చిత్ = ఏ ఒక్కడును, న అభినన్దతి = అభినందించుటలేదు. నరాః = నరులు, రామమ్ = రాముని, అపశ్యన్తః = చూడని వారై, ముహుర్ముహుః = మాటి మాటికి, నిఃశ్వసన్తి = నిట్టూర్పు విడుచున్నారు.

తా. అయోధ్యలో ప్రవేశించుచున్న నన్ను చూచి ఏ ఒక్కడును అభి

నందించుట లేదు. రాముడు కనబడక జనులందరు మాటిమాటికిని నిట్టూర్చుచున్నారు. 14

మూ. దేవ రాజరథం దృష్ట్వా వినా రామమిహాగతమ్,
దుఃఖాదశ్రుముఖః సర్వో రాజమార్గగతో జనః. 15

ప్ర. అ. దేవ=మహారాజా! వినా రామమ్=రాముడు లేకుండా, ఇహ=ఇక్కడికి, ఆగతమ్=వచ్చిన, రాజరథమ్=రాజరథమును, దృష్ట్వా=చూచి, రాజమార్గగతః=రాజమార్గమునం దున్న, సర్వః=సమస్తమైన, జనః=జనము, దుఃఖాత్=దుఃఖమువలన, అశ్రుముఖః=కన్నీళ్ళు ముఖమునందు కలది అయినది.

తా. మహారాజా! రాముడు లేకుండా తిరిగి వచ్చిన రాజరథమును చూచి రాజమార్గమునం దున్న జను లందరును దుఃఖముతో కన్నీళ్లు కార్చుచున్నారు. 15

మూ. హర్మ్యైర్విమానైః ప్రాసాదైరవేక్ష్య రథమాగతమ్,
హాహాకారకృతా నార్యో రామాదర్శనకర్శితాః. 16

ప్ర. అ. నార్యః=స్త్రీలు, హర్మ్యైః=మేడల నుండియు, విమానైః=ఏడంతస్తుల మేడల నుండియు, ప్రాసాదైః=రాజగృహములనుండియు, ఆగతమ్=వచ్చిన, రథమ్=రథమును, అవేక్ష్య=చూచి, రామాదర్శనకర్శితాః=రాముడు కనబడక పోవుటచే కృశించినవారై, హాహాకారకృతాః=హాహాకారములు చేసిరి.

తా. తిరిగి వచ్చిన రథమును హర్మ్యములనుండి, విమానములనుండి ప్రాసాదములనుండి చూచిన స్త్రీలు, రాముడు కనబడకపోవుటచే దుఃఖించుచు, హాహాకారము చేయుచున్నారు. 16

మూ. ఆయతైర్విమలైర్నేత్రైరశ్రువేగపరిప్లుతైః,
అన్యోన్యమభివీక్షన్తే ఽవ్యక్తమార్తతరాః స్త్రియః. 17

ప్ర. అ. స్త్రియః = స్త్రీలు. ఆర్తతరాః = మిక్కిలి దుఃఖితలై, ఆయతైః = దీర్ఘ మైన, విమలైః = నిర్మల మైన, అశ్రువేగపరిప్లుతైః = కన్నీళ్ళ వేగముచే కలత చెందిన, నేత్రైః = నేత్రములతో, అవ్యక్తమ్ = అస్పష్టముగా, అన్యోన్యమ్ = పరస్పరము, అభివీక్షన్తే = చూచుచున్నారు.

తా. స్త్రీలు చాల దుఃఖించుచు దీర్ఘములు, నిర్మలములు, కన్నీళ్ళచే కలుషములు అయిన నేత్రములతో, ఒకరి నొకరు, అస్పష్టముగా చూచుకొను చున్నారు. 17

మూ. నామిత్రాణాం న మిత్రాణాముదాసీనజనస్య చ,
అహమార్తతయా కించిద్విశేషముపలక్షయే. 18

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఆర్తతయా = దుఃఖించుటచే (దుఃఖించుటలో), అమిత్రాణామ్ = అమిత్రులలో, కించిత్ = కొంచెమైనను, విశేషమ్ = భేదమును, న ఉపలక్షయే = చూడను. మిత్రాణామ్ = మిత్రులందును, ఉదాసీనజనస్య = ఉదాసీను లైన జనులకును, న = చూడను.

తా. రాముని ప్రవాసముచేత శత్రువులు, మిత్రులు, ఉదాసీనులు, అందరును గూడ సమముగానే దుఃఖించుచున్నారు. వారి దుఃఖములో భేదమేమియు కనబడుటలేదు. 18

మూ. అప్రహృష్టమనుష్యా చ దీననాగతురంగమా,
ఆర్తస్వరపరిమ్లానా వినిఃశ్వసితనిస్స్వనా. 19
నిరానన్దా మహారాజ రామప్రవ్రాజనాతురా,
కౌసల్యా పుత్రహీనేవ అయోధ్యా ప్రతిభాతి మా. 20

ప్ర. అ. మహారాజ = మహారాజా !, అప్రహృష్టమనుష్యా చ = ఆనందము లేని మనుష్యులు కలది, దీననాగతురంగమా = దీన మైన ఏనుగులు గుఱ్ఱములు గలది, ఆర్తస్వరపరిమ్లానా = ఆర్తస్వరముచేత వాడిపోయినది, వినిఃశ్వసితనిస్స్వనా = నిట్టూర్పుధ్వనులతో కూడినది, నిరానన్దా = ఆనందము లేనిది, రామప్రవ్రాజనాతురా = రాముని దూరముగా పంపివేయుటచే దుఃఖించుచున్నది అయిన, అయోధ్యా = అయోధ్య, పుత్రహీనా = పుత్రుడు దగ్గర లేని, కౌసల్యా

ఇవ = కౌసల్య వలె, మా = నన్ను గూర్చి (నాకు), ప్రతిభాతి = కనబడు చున్నది.

తా. మహారాజా! సంతోషము లేని మనుష్యులతో, దీనములైన గజాశ్వము లతో, ఆర్తస్వరముచేత వాడిపోయి, నిట్టూర్పుల ధ్వనులే అంతటను వ్యాపింప, ఆనందశూన్యమై, రాముని ప్రవాసముచేత దుఃఖించుచున్న అయోధ్య, నా దృష్టికి, పుత్రుడు దూరమైన కౌసల్య వలె కనబడుచున్నది. 19, 20

మూ. సూతస్య వచనం శ్రుత్వా వాచా పరమదీనయా,
బాష్పోపహతయా రాజా తం సూతమిదమబ్రవీత్. 21

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, సూతస్య = సారథియొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, పరమదీనయా = మిక్కిలి దీనము, బాష్పోపహతయా = బాష్పముచే అడ్డుకొనబడినది, అయిన, వాచా = వాక్కుతో, తం సూతమ్ = ఆ సారథిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. దశరథమహారాజు సూతుని మాటలు విని, డగ్గుత్తికచే ఆగిపోవు చున్న మాటలతో దైన్యము ఉట్టిపడ అతనితో ఇట్లనెను. 21

మూ. కైకేయ్యా వినియుక్తేన పాపాభిజనభావయా,
మయా న మన్త్రికుశలైర్వృద్ధైః సహ సమర్థితమ్. 22

ప్ర. అ. పాపాభిజనభావయా = దుష్టులైన బంధుజనులూ, దుష్టమైన భావమూ కల, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, వినియుక్తేన = ప్రేరేపింపబడిన, మయా = నాచేత, మన్త్రికుశలైః = ఆలోచనయందు కుశలులైన, వృద్ధైః సహ = వృద్ధులతో కూడ, న సమర్థితమ్ = ఆలోచన చేయబడలేదు.

తా. దుష్టులైన బంధుజనులు, దుష్టమైన ఆశయమూ గల కైకేయి ప్రేరేపింపగా, నేను ఆలోచనలో నేర్పరులైన వృద్ధులతో సంప్రతించకుండగా ఈ పని చేసితిని. 22

మూ. న సుహృద్భిర్న చామాత్యైర్మన్త్రయిత్వా చ నైగమైః,
మయాయమర్థః సంమోహాత్ స్త్రీహేతోః సహసా కృతః.

ప్ర. అ. సుహృద్భిః = స్నేహితులతో, సమన్త్రియుక్తాత్ = ఆలోచించకుండగా, అమాత్యైః = మంత్రులతోను, నైగమైః చ = నిగమములకు సంబంధించినవారితోను (పౌరులు లేదా వర్తకుల శ్రేణులకు చెందినవారు), సమన్త్రియుక్తాత్ = ఆలోచించకుండగా, మయా = నాచేత, అయమ్ = ఈ, అర్థః = కార్యము, స్త్రీహేతోః = స్త్రీకొరకై, సహసా = తొందరపాటుతో, కృతః = చేయబడినది.

తా. నే నొక స్త్రీ మాట విని, స్నేహితులతోను, మంత్రులతోను, నైగములతోను ఆలోచించకుండగా, ఈ పని, తొందరపడి చేసితిని. 23

మూ. భవితవ్యతయా నూనమిదం వా వ్యసనం మహత్,
కులస్యాస్య వినాశాయ ప్రాప్తం సూత యదృచ్ఛయా.

ప్ర. అ. సూత = సుమంత్రా! వా = లేక, ఇదమ్ = ఈ, మహత్ = గొప్ప, వ్యసనమ్ = కష్టము, భవితవ్యతయా = అట్లు కావలసియుండుటచేత, అస్య = ఈ, కులస్య = కులముయొక్క, వినాశాయ = నాశముకొరకై, యదృచ్ఛయా = దైవవశముచేత, ప్రాప్తమ్ = వచ్చినది, నూనమ్ = నిశ్చయము.

తా. సుమంత్రా! ఈ విధముగ కావలసి యుండుటచేతనే ఈ గొప్ప వ్యసనము, ఈ కులము నంతను నశింపచేయుటకై, దైవవశముచేత, వచ్చి పడినది. నిశ్చయము. 24

మూ. సూత యద్యస్తి తే కించిన్మయా తు సుకృతం కృతమ్,
త్వం ప్రాపయాశు మాం రామం ప్రాణాః సంత్వరయన్తి మామ్

ప్ర. అ. సూత = ఓ సుమంత్రా! మయా = నాచేత, తే = నీకు, కించిత్ = ఏదైన, సుకృతమ్ = ఉపకారము, కృతమ్ = చేయబడి, అస్తి యది = ఉన్నట్లయితే, త్వమ్ = నీవు, ఆశు = శీఘ్రముగా, మామ్ = నన్ను, రామమ్ = రాముని, ప్రాపయ = పొందింపుము. ప్రాణాః = ప్రాణములు, మామ్ = నన్ను, సంత్వరయన్తి = తొందరపెట్టుచున్నవి.

తా. సుమంత్రా! నీకు నే నెప్పుడైన ఉపకారము చేసి యున్నట్లయితే,

నన్ను రామునివద్దకు తీసికొని వెళ్లుము. నన్ను నా ప్రాణములు తొందరపెట్టు చున్నవి. 25

మూ. యద్యద్యాపి మమైవాజ్ఞా నివర్తయతు రాఘవమ్,
న శక్ష్యామి వినా రామం ముహూర్తమపి జీవితుమ్. 26

ప్ర. అ. అద్యాపి = ఇప్పుడు కూడ, మమ = నాయొక్క, ఆజ్ఞైవ = ఆజ్ఞయే చెల్లినచో, రాఘవమ్ = రాముని, నివర్తయతు = వెనుకకు మరల్చెదవుగాక. రామం వినా = రాముడు లేకుండా, ముహూర్తమపి = క్షణకాల మైనను, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, న శక్ష్యామి = సమర్థుడను కాను.

తా. ఇప్పుడు కూడ నా ఆజ్ఞ చెల్లుటకు వీలున్నచో, రాముని వెనుకకు తీసికొని రమ్ము. రాముడు లేకుండ క్షణకాల మైనను జీవించజాలను. 26

మూ. అథవాపి మహాబాహుర్గతో దూరం భవిష్యతి,
మామేవ రథమారోప్య శీఘ్రం రామాయ దర్శయ. 27

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల రాముడు, దూరమ్ = దూరముగా, గతః భవిష్యతి = వెళ్లి యుండు నన్నచో, మామేవ = నన్నే, రథమ్ = రథమును, ఆరోప్య = ఎక్కించి, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, రామాయ = రామునకు, దర్శయ = చూపుము.

తా. ఆజానుబాహు వైన రాముడు దూరము వెళ్లిపోవుటచే అతనిని తీసికొనివచ్చుటకు శక్యము కానిచో, నన్నే రథము నెక్కించి తీసికొని వెళ్లి రాముని చూపుము. 27

మూ. వృత్తదంష్ట్రో మహేష్వాసః క్వాసౌ లక్ష్మణపూర్వజః,
యది జీవామి సాధ్వేనం పశ్యేయం సీతయా సహ. 28

ప్ర. అ. వృత్తదంష్ట్రః = గుండ్రని దంతములు కలవాడు, మహేష్వాసః = గొప్ప ధనస్సు కలవాడు అయిన, అసౌ = ఆ, లక్ష్మణపూర్వజః = రాముడు, క్వ = ఎక్కడ? ఏనమ్ = అతనిని, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, సాధు = బాగుగా, పశ్యేయం యది = చూడ గల్గినచో, జీవామి = జీవింతును.

(5)

తా. గుండ్రని దంతములు గలవాడు, గొప్ప ధనుస్సును ధరించినవాడు అయిన ఆ రాముడు ఎక్కడ నున్నాడు? నేను సీతాసమేతుడైన అతనిని చూచినయెడలనే జీవింపగలను. ౨౮

మూ. లోహితాక్షం మహాబాహుమాముక్తమణికుణ్డలమ్,
రామం యది న పశ్యేయం గమిష్యామి యమక్షయమ్.

ప్ర. అ. లోహితాక్షమ్ = ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలవాడు, మహాబాహుమ్ = గొప్ప బాహువులు కలవాడు, ఆముక్తమణికుణ్డలమ్ = ధరింపబడిన మణికుండలములు గలవాడు అయిన, రామమ్ = రాముని, న పశ్యేయం యది = చూడక పోయినచో, యమక్షయమ్ = యమలోకమును గూర్చి, గమిష్యామి = వెళ్లగలను.

తా. ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలవాడు, ఆజానుబాహువు, మణికుండలములను ధరించినవాడూ అయిన రాముని చూడకున్నచో నేను మరణింతును. ౨౯

మూ. అతో ను కిం దుఃఖతరం సోఽహమిక్ష్వాకునన్దనమ్,
ఇమామవస్థామాపన్నో నేహ పశ్యామి రాఘవమ్. ౩౦

ప్ర. అ. ఇమామ్ = ఈ, అవస్థామ్ = అవస్థను, ఆపన్నః = పొందిన, సః అహమ్ = అట్టి నేను, ఇక్ష్వాకునన్దనమ్ = ఇక్ష్వాకుకులమునకు ఆనందకరుడైన, రాఘవమ్ = రాముని, ఇహ = ఇక్కడ, న పశ్యామి = చూడకున్నాను. అతః = దీనికంటె. దుఃఖతరమ్ = ఎక్కువ దుఃఖము కలిగించునది, కిం ను = ఏమి ఉండును?

తా. ఇట్టి దురవస్థలో నున్న నేను, ఇక్ష్వాకువంశమునకు ఆనందకరుడైన రాముని చూడజాలకున్నానను ఇంతకంటె దుఃఖ మేమి ఉండును? ౩౦

మూ. హా రామ రామానుజ హా హా వైదేహి తపస్విని,
న మాం జానీథ దుఃఖేన మ్రియమాణమనాథవత్. ౩౧

ప్ర. అ. హా రామ = అయ్యో రామా! హా రామానుజ = అయ్యో లక్ష్మణా! తపస్విని = దీనురాలవైన, హా వైదేహి = అయ్యో! సీతా! మామ్ = నన్ను, దుఃఖేన = దుఃఖముతో, అనాథవత్ = నాథు డెవ్వడూ లేనివాడు వలె, మ్రియమాణమ్ = మరణించుచున్నవానినిగా, న జానీథ = ఎఱుగరు కదా!

తా. అయ్యో! రామా! అయ్యో! లక్ష్మణా! అయ్యో! దీనురాలవైన సీతా! అనాథుడ వలె నేను మరణించుచున్నా నను- విషయము మీకు తెలి యదు కదా! 31

మూ. స తేన రాజా దుఃఖేన భృశమర్పితచేతనః,
అవగాఢః సుదుష్పారం శోకసాగరమబ్రవీత్. 32

ప్ర. అ. తేన దుఃఖేన = ఆ దుఃఖముచేత, భృశమ్ = మిక్కిలి, అర్పిత చేతనః = లొంగిపోయిన చిత్తము గల, సః రాజా = ఆ రాజు, సుదుష్పారమ్ = మిక్కిలి దాటశక్యము కాని, శోకసాగరమ్ = శోకసముద్రమును, అవగాఢః = ప్రవేశించినవాడై, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ దుఃఖముతో చిత్తము మిక్కిలి దుర్బలమైపోయిన ఆ దశరథుడు ఏ మాత్రము దాట శక్యము కాని శోకసాగరములో మునిగిపోయినవాడై ఇట్లు పలికెను. 32

మూ. రామశోకమహాభోగః సీతావిరహపారగః,
శ్వసితోర్మిమహావర్తో బాష్పఫేనజలావిలః, 33
బాహువిక్షేపమీనౌఘో విక్రన్దితమహాస్వనః.
ప్రకీర్ణకేశశైవాలః కైకేయీబడబాముఖః. 34
మమాశ్రువేగప్రభవః కుబ్జావాక్యమహాగ్రహః,
వరవేలో నృశంసాయా రామప్రవ్రాజనాయతః. 35
యస్మిన్ బత నిమగ్నోఽహం కౌసల్యే రాఘవం వినా,
దుస్తరో జీవతా దేవి మయాయం శోకసాగరః. 36

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! కౌసల్యే = కౌసల్యా, అహమ్ = నేను, యస్మిన్ = దేనియందు, నిమగ్నః = మునిగిపోయినానో. అసౌ = ఈ, శోకసాగరః = శోక సముద్రము, రామశోకమహాభోగః = రాముని కొరకై శోక మనెడు వైశాల్యము గలది. సీతావిరహపారగః = సీతావిరహ మను అవతలి ఒడ్డువరకు వ్యాపించి నది. శ్వసితోర్మిమహావర్తః = నిట్టూర్పు లనెడు తరంగములు, పెద్ద సుడులు కలది. బాష్పఫేనజలావిలః = కన్నీళ్లనెడు నురుగులతోను, జలముతోను వ్యాకుల

ముగా నున్నది. బాహువిక్షేపమీనౌఘః = బాహువులు విసరుట అనెడు మీన సముదాయము గలది. విక్రన్దితమహాస్వనః = ఏడ్పు అను గొప్ప ధ్వని గలది. ప్రకీర్ణకేశశైవాలః = చిమ్మబడిన కేశము అనెడు నాచు గలది. కైకేయీ బడబాముఖః = కైకేయి అను బడబాగ్ని కలది. మమ = నాయొక్క, అశ్రువేగ ప్రభవః = కన్నీళ్ల వేగమునకు కారణ మైనది. కుబ్జావాక్యమహాగ్రహః = గూను దాని మాట అనెడు మొసళ్లు కలది. నృశంసాయాః = క్రూరురాలైన కైకేయి యొక్క, వరవేలః = వరములే ఒడ్డు గలది. రామప్రవ్రాజనాయతః = రాముని దూరముగా పంపివేయుటచేత సుదీర్ఘ మైనది. అయమ్ = ఈ, శోకసాగరః = శోకసముద్రము, రాఘవం వినా = రాముడులేకుండగా, మయా = నాచేత, జీవతా = జీవించియుండగా, దుస్తరః = దాటశక్యము కానిది. అహో = ఎంత కష్టము!

తా. ఓ కౌసల్యాదేవీ! నేను ఈ శోక మనెడు మహాసముద్రములో మునిగి పోయినాను. రామశోకమే దీని మహావైశాల్యము. సీతావిరహమే దీని అవలి ఒడ్డు. నిట్టూర్పులే దీని తరంగములు, మరియు పెద్ద సుడులు. ఇది బాష్పమనెడు నురుగుతోను, జలముతోను వ్యాకులముగా నున్నది. చేతులు కదుపుటయే (కదలు చున్న చేతులే) మీనసముదాయము. ఏడ్పులే మహాధ్వని. విరియబోసికొనిన కేశములే నాచు. కైకేయియే బడబాగ్ని. ఇది నా కన్నీళ్ల వేగమునకు కారణ భూతము. దీనిలో గూనుదాని మాటలే పెద్ద పెద్ద మొసళ్లు. క్రూరురా లైన కైకేయి అడిగిన వరములే తీరములు. రాముని దూరముగా పంపివేయుటచే ఇది అతిదీర్ఘ మైనది. రాముడు లేకుండగా, నేను దీనిని సజీవుడనై దాటజాలను. ఎంత కష్టము వచ్చిపడినది! ౩౨-౩౬

మూ. అశోభనం యోఽహమిహాద్య రాఘవం
దిదృక్షమాణో న లభే సలక్ష్మణమ్,
ఇతీవ రాజా విలపన్ మహాయశాః
పపాత తూర్ణం శయనే స మూర్ఛితః. ౩౭

ప్ర. అ. యః అహమ్ = ఏ నేను, అద్య = ఇప్పుడు, దిదృక్షమాణః = చూడదలచినవాడ నైనను, సలక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణునితో కూడిన, రాఘవమ్ = రాముని, ఇహ = ఇక్కడ, న లభే = పొందజాలకున్నానో, అద్ది నా దురదృష్ట

ఉండుట, అశోభనమ్ = చాల చెడ్డది. ఇతి = ఈ విధముగా, మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి గల, సః రాజా = ఆ రాజా, విలపన్ = విలపించుచు, మూర్ఛితః = మూర్ఛితుడై, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, శయనే = శయనముపైన, పపాత = పడెను.

తా. "లక్ష్మణసహితుడైన రాముని చూడవలెనను కోరిక యున్నను నేనాతనిని ఇక్కడ చూడజాలకపోవుచున్నాను. ఇది ఏ మాత్రము బాగు లేదు". అని విలపించుచు మహాయశశ్శాలి యైన ఆ దశరథుడు మూర్ఛిల్లి, శయనముపై పడిపోయెను. 37

మూ. ఇతి విలపతి పార్థివే ప్రణష్టే
కరుణతరం ద్విగుణం చ రామహేతోః,
వచనమనునిశమ్య తస్య దేవీ
భయమగమత్పునరేవ రామమాతా. 38

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాండే
ఏకోనషష్టితమః సర్గః.

ప్ర. అ. పార్థివే = రాజు, రామహేతోః = రామునికొరకై, కరుణతరమ్ = మిక్కిలి దీనముగా, ద్విగుణం చ = రెట్టింపు, విలపతి = విలపించుచు, ప్రణష్టే = మూర్ఛచెందగా, రామమాతా = రాముని తల్లి యైన, దేవీ = కౌసల్య, తస్య = ఆతనియొక్క, వచనమ్ = వచనమును, అనునిశమ్య = విని, పునరేవ = మరల, భయమ్ = భయమును, అగమత్ = పొందెను.

తా. దశరథుడు ఈ విధముగ రామునికొరకై అతిదీనముగా, పూర్వము కంటెను రెట్టింపు దుఃఖముతో విలపించుచు మూర్ఛిల్లగా, రాముని తల్లి యైన కౌసల్య, ఆ మాటలు విని చాల భయపడెను. 38

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఏబదితొమ్మిదవసర్గ సమాప్తము.

షష్టితమః సర్గః

[కౌసల్య విలపించుట. సుమంత్రు డామెను ఓదార్చుట.]

మూ. తతో భూతోపసృష్టేవ వేపమానా పునః పునః,
ధరణ్యాం గతసత్త్వేవ కౌసల్యా సూతమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, కౌసల్యా = కౌసల్య, భూతోపసృష్టేవ = భూతముచేత ఆవేశింపబడినది వలె, వేపమానా = వణకుచు, గతసత్త్వేవ = తొలంగిన చైతన్యము గలది వలె, పునః పునః = మాటిమాటికిని, ధరణ్యామ్ = భూమిపై దొరలుచు, సూతమ్ = సారథిని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. అపుడు కౌసల్య భూతము ఆవహించినది వలె వణకుచు, స్పృహ తప్పినది వలె నేలపై మాటిమాటికిని దొర్లుచు, సుమంత్రునితో ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. నయ మాం యత్ర కాకుత్స్థః సీతా యత్ర చ లక్ష్మణః,
తాన్ వినా క్షణమప్యత్ర జీవితుం నోత్సహే హ్యహమ్.

ప్ర. అ. కాకుత్స్థః = రాముడు, సీతా చ = సీతయు, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నారో, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, యత్ర = ఎక్కడ నున్నాడో, తత్ర = అచటికి, మామ్ = నన్ను, నయ = తీసికొని వెళ్లుము. తాన్ వినా = వాళ్లు లేకుండగ, అత్ర = ఇక్కడ, క్షణమపి = క్షణకాలమైనను, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, అహమ్ = నేను, న ఉత్సహే = ఉత్సహించను.

తా. సీతారామలక్ష్మణు లెక్కడ ఉన్నారో, నన్ను కూడా అక్కడికే తీసికొని పొమ్ము. వాళ్లను విడచి నేను, ఇక్కడ, క్షణకాలమైనను ఉండుటకు ఇచ్ఛగించను. 2

మూ. నివర్తయ రథం శీఘ్రం దండకాన్నయ మామపి,
అథ తాన్నానుగచ్ఛామి గమిష్యామి యమక్షయమ్. 3

ప్ర. అ. రథమ్ = రథమును, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, నివర్తయ = వెనుకకు మరల్పుము. మామపి = నన్ను కూడ, దణ్డకాన్ = దండకారణ్యమును గూర్చి, నయ = తీసికొని వెళ్లుము. అథ = అట్లు కాక, తాన్ = వాళ్లను, నాను గచ్ఛామి = అనుసరించి వెళ్లకపోయినచో, యమక్షయమ్ = యమలోకమును గూర్చి, గమిష్యామి = వెళ్లగలను.

తా. రథమును శీఘ్రముగా వెనుకకు మరల్పుము. నన్ను కూడ దండకారణ్యమునకు తీసికొని పొమ్ము. వాళ్లను అనుసరించి వెళ్లకపోయినచో నేను యమలోకమునకే పోయెదను. ౩

మూ. శోకవేగోపహతయా స వాచా సజ్జమానయా,
ఇదమాశ్వాసయన్ దేవీం సూతః ప్రాఞ్జలిరబ్రవీత్. ౪

ప్ర. అ. సః సూతః = ఆ సారథి, బాష్పవేగోపహతయా = బాష్పము యొక్క వేగముచేత కొట్టబడిన, సజ్జమానయా = తొట్రుపడుచున్న, వాచా = వాక్కుతో, దేవీమ్ = కౌసల్యాదేవిని, ఆశ్వాసయన్ = ఓదార్చుచు, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. సుమంత్రుడు అంజలి ఘటించి నమస్కరించుచు, బాష్పవేగము అడ్డుకొనగా తొట్రుపడుచున్న వాక్కుతో కౌసల్యను ఓదార్చుచు ఇట్లు పలికెను. ౪

మూ. త్యజ శోకం చ మోహం చ సంభ్రమం దుఃఖజం తథా,
వ్యవధూయ చ సన్తాపం వనే వత్స్యతి రాఘవః. ౫

ప్ర. అ. శోకమ్ = శోకమును, మోహం = మోహమును, తథా = మరియు, దుఃఖజమ్ = దుఃఖమువలన కలిగిన, సంభ్రమం చ = తొందరను, త్యజ = విడిచి పెట్టుము. రాఘవః = రాముడు, సంతాపమ్ = దుఃఖమును, వ్యవధూయ = విదలి, వనే = వనమునందు, వత్స్యతి = నివసించగలడు.

తా. శోకమును, మోహమును, దుఃఖమువలన కలిగిన తొందరపాటును విడిచిపెట్టుము. రాముడే కష్టములును లేకుండ వనములో నివసించగలడు. ౫

తా. ఆమె హృదయ మెల్లప్పుడును రామునియందే లగ్నమైనది. ఆమె జీవితము రామునిపై ఆధారపడి యున్నది. రాముడు లేనిచో అయోధ్య కూడ ఆమెకు వనమే అగును. 11

మూ. పరిపృచ్ఛతి వైదేహీ గ్రామాంశ్చ నగరాణి చ,
గతిం దృష్ట్వా నదీనాం చ పాదపాన్వివిధానపి. 12
రామం హి లక్ష్మణం వాపి పృష్ట్వా జానాతి జానకీ,
అయోధ్యాక్రోశమాత్రే తు విహారమివ సంశ్రితా. 13

ప్ర. అ. అయోధ్యాక్రోశమాత్రే = అయోధ్యకు క్రోసు దూరమునం దున్న, విహారమ్ = ఉద్యానవనమును, సంశ్రితా ఇవ = ఆశ్రయించి ఉన్నది వలె, వైదేహీ = సీత, గ్రామాంశ్చ = గ్రామములను, నగరాణి చ = నగరములను, నదీనామ్ = నదులయొక్క, గతిం చ = గమనమును, వివిధాన్ = అనేక విధము లైన, పాదపానపి = వృక్షములను, దృష్ట్వా = చూచి, రామమ్ = రాముని, పరిపృచ్ఛతి = ప్రశ్నించును. లక్ష్మణం వాపి = లక్ష్మణునైనా, పృష్ట్వా = ప్రశ్నించి, జానాతి = వాటిని గూర్చి తెలుసుకొనుచున్నది.

తా. సీత, వనములో నున్నను, అయోధ్యకు క్రోసు దూరమునం దున్న ఉద్యానవనములో ఉన్నట్లు ప్రవర్తించుచు, తనకు కనబడిన గ్రామములు, నగరములు, నదీప్రవాహములు, వివిధవృక్షములు మొదలగు వాటిని గూర్చి రాముని గాని, లక్ష్మణుని గాని ప్రశ్నించి తెలుసుకొనుచున్నది. 12, 13

మూ. ఇదమేవ స్మరామ్యస్యాః సహసైవోపజల్పితమ్,
కైకేయీసంశ్రితం వాక్యం నేదానీం ప్రతిభాతి మా. 14

ప్ర. అ. అస్యాః = ఆమెయొక్క, ఇదమేవ = దీనిని మాత్రమే, స్మరామి = స్మరించుచున్నాను. సహసైవ = తొందరగా, ఉపజల్పితమ్ = పలుకబడిన, కైకేయీసంశ్రితమ్ = కైకేయిని గూర్చిన, వాక్యమ్ = వాక్యము, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, మా = నన్ను గూర్చి (నాకు), న ప్రతిభాతి = స్ఫురించుటలేదు.

తా. సీతకు సంబంధించి ఈ విషయము మాత్రమే నాకు జ్ఞప్తిలో ఉన్నది. కైకేయినిగూర్చి ఆమె తొందరగా ఏమో అన్నది గాని, అది నాకు ఇప్పుడు గుర్తు లేదు. 14

మూ. ధ్వంసయిత్వా తు తద్వాక్యం ప్రమాదాత్పర్యుపస్థితమ్,
హ్లాదనం వచనం సూతో దేవ్యా మధురమబ్రవీత్. 15

ప్ర. అ. సూతః = సారథి, ప్రమాదాత్ = పొరపాటువలన, పర్యుపస్థితమ్ = (నాలుకచివరకు) వచ్చిన, తద్వాక్యమ్ = కైకేయిని గూర్చి సీత అన్న మాటను, ధ్వంసయిత్వా = కప్పిపుచ్చి, దేవ్యాః = కౌసల్యకు, హ్లాదనమ్ = ఆనందము కలిగించు, మధురమ్ = మధుర మైన, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఈ విధముగా నాలుక చివరకు వచ్చిన, కైకేయిని గూర్చి సీత అన్న మాటలను కప్పిపుచ్చి, సుమంత్రుడు, కౌసల్యకు ఆనందమును కలిగించు, మధుర మైన వాక్యము పలికెను.

వి. సుమంత్రుడు సీతకు సంబంధించిన విషయములు చెప్పుచుండగా, ఆమె కైకేయిని గూర్చి అన్న పరుషవాక్యములు కూడ నాలుకచివరకు వచ్చినవి. ఆ మాటలు కూడ చెప్పినచో కౌసల్యాదులకు ఇంకను దుఃఖము కలుగు నని అతడు వెంటనే గ్రహించి, మాట మార్చివేసెను. "కైకేయిని గూర్చి కూడ సీత ఏమేమియో అన్నది కాని, తొందరగా చెప్పుటచే అది నా కిపుడు గుర్తు లేదు" అని ఆ ప్రసంగము దాటవేసి, కౌసల్యకు ఆనందము కలిగించు విషయము చెప్పె నని భావము. 15

మూ. అధ్వనా వాతవేగేన సంభ్రమేణాతపేన చ,
న విగచ్ఛతి వైదేహ్యాశ్చన్ద్రాంశుసదృశీ ప్రభా. 16

ప్ర. అ. వైదేహ్యాః = సీతయొక్క, చన్ద్రాంశుసదృశీ = చంద్రుని కిరణములతో, సమాన మైన, ప్రభా = కాంతి, అధ్వనా = మార్గమునందు ప్రయాణము చేయుటచేత గాని, వాతవేగేన = వాయు వేగముచేత గాని, సంభ్రమేణ = తొందరపడుటచేత గాని, ఆతపేన చ = ఎండచేత గాని, న విగచ్ఛతి = తొలంగుటలేదు.

తా. ప్రయాణముచేత గాని, వాయువేగముచేత గాని, శంగారువడుటచేత గాని, ఎండచేత గాని, చంద్రకిరణములతో సమానమైన సీత శరీరకాంతి ఏ మాత్రము వాడిపోవుటలేదు. 16

మూ. సదృశం శతపత్రస్య పూర్ణచన్ద్రోపమప్రభమ్,
వదనం తద్వదాన్యాయా వైదేహ్యా న వికమ్పతే. 17

ప్ర. అ. వదాన్యాయాః = ఉదారస్వభావము గల, వైదేహ్యాః = సీతయొక్క, శతపత్రస్య = పద్మమునకు (తో), సదృశమ్ = సమానమైనది, పూర్ణచన్ద్రోపమప్రభమ్ = పూర్ణచంద్రునితో సమానమైన కాంతి కలది, అయిన, తత్ వదనమ్ = ఆ ముఖము, న వికమ్పతే = చలించుట లేదు.

తా. పద్మముతో సమానమూ, పూర్ణచంద్రునివంటి కాంతి గలదీ అయిన, ఉదారస్వభావురాలగు ఆ సీత ముఖము ఏ మాత్రము వసివాడలేదు. 17

మూ. అలక్తరసరక్తాభావలక్తరసవర్జితౌ,
అద్యాపి చరణౌ తస్యాః పద్మకోశసమప్రభౌ. 18

ప్ర. అ. అలక్తరసరక్తాభౌ = లత్తుక రసము వలె ఎఱ్ఱని కాంతి కలవి, అలక్తరసవర్జితౌ = అలక్తరసము లేనివి అయిన, తస్యాః = ఆమె యొక్క, చరణౌ = పాదములు, అద్యాపి = ఇప్పుడును, పద్మకోశసమప్రభౌ = పద్మకోశములతో సమానమైన కాంతి కలవి.

తా. ఆమె పాదములకు లత్తుక (పారాణి) పూసుకొనకపోయినను అవి లత్తుక వలె ఎఱ్ఱగానుండి, ఇప్పుడు కూడ, పద్మపు మొగ్గలవంటి కాంతితో ప్రకాశించుచున్నవి. 18

మూ. నూపురోద్ఘుష్టహేలేవ ఖేలం గచ్ఛతి భామినీ,
ఇదానీమపి వైదేహీ తద్రాగాన్న్యస్తభూషణా. 19

ప్ర. అ. భామినీ = సీత, నూపురోద్ఘుష్టహేలేవ = నూపురములచే ఘోషించబడుచున్న విలాసములు కలది వలె, ఖేలమ్ = ఆడుకొనుచున్నట్లు, గచ్ఛతి = నడచుచున్నది. వైదేహీ = సీత, ఇదానీమపి = ఇప్పుడు కూడ, తద్రాగాత్ = రాముని యందు అనురాగమువలన, న్యస్తభూషణా = ధరించబడిన అలంకారములు కలది.

తా. సీత అడుగులు వేయుచున్నట్లు నడచుచుండగా ఆమె కాలి నూపురములు, ఆమె విలాసమును ఘోషించుచున్నట్లున్నవి. సీత ఇప్పుడు, రామునకు ఆనందమును కలిగించుటకై భూషణములు ధరించి ఉన్నది. 19

మూ. గజం వా వీక్ష్య సింహం వా వ్యాఘ్రం వా వనమాశ్రితా,
నాహారయతి సంత్రాసం బాహూ రామస్య సంశ్రితా. 20

ప్ర. అ. వనమ్ = వనమును, ఆశ్రితా = ఆశ్రయించిన ఆ సీత, రామస్య = రాముని యొక్క, బాహూ = బాహువులను, సంశ్రితా = ఆశ్రయించినదై, గజం వా = గజమును గాని, సింహం వా = సింహమును గాని, వ్యాఘ్రం వా = పులిని గాని, వీక్ష్య = చూచి, సంత్రాసమ్ = భయమును, నాహారయతి = పొందుటలేదు.

తా. వనములో ఉన్న ఆ సీత, రాముని బాహుబలముచే రక్షింపబడుచు ఏనుగును గాని, సింహమును గాని, వ్యాఘ్రమును గాని చూచి కూడ భయపడుటలేదు. 20

మూ. న శోచ్యాస్తే న చాత్మానః శోచ్యో నాపి జనాధిపః,
ఇదం హి చరితం లోకే ప్రతిష్ఠాస్యతి శాశ్వతమ్. 21

ప్ర. అ. తే = వారు, న శోచ్యాః = విచారింపతగనివారు. ఆత్మానః చ = మనము కూడ, న = దుఃఖింపతగినవారము కాదు. జనాధిపః అపి = రాజు కూడ, న = విచారింపదగినవాడు కాదు. ఇదమ్ = ఈ, చరితమ్ = చరిత్ర, లోకే = లోకము నందు, శాశ్వతమ్ = స్థిరముగా, ప్రతిష్ఠాస్యతి = ఉండగలదు.

తా. వారిని గూర్చి గాని, మనలను గూర్చి గాని, మహారాజును గూర్చి గాని విచారించవలసిన పని లేదు. ఈ చరిత్ర లోకమునందు స్థిరముగా నిలిచి ఉండగలదు. 21

మూ. విధూయ శోకం పరిహృష్టమానసా
మహర్షియాతే పథి సువ్యవస్థితాః,
వనే రతా వన్యఫలాశనాః పితుః
శుభాం ప్రతిజ్ఞాం పరిపాలయన్తి తే. 22

ప్ర. అ. తే = వారు, శోకమ్ = శోకమును, విహాయ = విడిచి, పరిహృష్టమానసౌ = సంతోషించిన మనస్సులు కలవారై, మహర్షియాతే = మహర్షులచేత అనుసరింపబడిన, పథి = మార్గమునందు, సువ్యవస్థితౌ = చక్కగా నిలచిన వారై, వనే = వనమునందు, రతౌ = ఆసక్తి కలవారై, వన్యఫలాశనౌ = వనములందలి ఫలములను భుజించుచున్నవారై, పితుః = తండ్రియొక్క, శుభామ్ = శుభ మైన, ప్రతిజ్ఞామ్ = ప్రతిజ్ఞను, పరిపాలయన్తి = పాలించుచున్నారు.

తా. ఆ సీతారామలక్ష్మణులు శోకమును విడచి, సంతోషముతో గూడిన మనస్సులతో, మహర్షులు నడచిన మార్గమునందు స్థిరముగా ఉన్నవారై, వనములో ఆనందించుచు, అక్కడ లభించు ఫలములను భుజించుచు, తండ్రి యొక్క శుభ మైన ప్రతిజ్ఞను పాలించుచున్నారు. 22

మూ. తథాపి సూతేన సుయుక్తవాదినా
నివార్యమాణా సుతశోకకర్శితా,
న చైవ దేవీ విరరామ కూజితాత్
ప్రియేతి పుత్రేతి చ రాఘవేతి చ. 23

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
షష్టితమః సర్గః.

ప్ర. అ. సుయుక్తవాదినా = బాల యుక్తముగా మాటలాడుచున్న, సూతేన = సుమంత్రునిచేత, తథా = ఆ విధముగా, నివార్యమాణాపి = నివారింపబడుచున్నను దేవీ = కౌసల్య, సుతశోకకర్శితా = పుత్రశోకముచే కృశించినదై, ప్రియేతి = ప్రియుడా అని, పుత్రేతి = పుత్రుడా అని, రాఘవేతి చ = రాఘవా అని, కూజితాత్ = అరచుటనుండి, న చైవ విరరామ = విరమించనే లేదు.

తా. యుక్తముగా పలుకుచున్న సుమంత్రుడీ విధముగా నివారించుచున్నను కౌసల్య పుత్రశోకముచే పీడితురాలై "ప్రియపుత్రా రాఘవా!" అని అరచుట మానలేదు.

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువదవ సర్గ సమాప్తము

ఏకషష్టితమః సర్గః

[కౌసల్య విలపించుచు దశరథుని నిందించుట]

మూ. వనం గతే ధర్మపరే రామే రమయతాం వరే,
కౌసల్యా రుదతీ స్వార్తా భర్తారమిద మబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. ధర్మపరే = ధర్మముచేత శ్రేష్ఠుడు, రమయతామ్ = ఆనందింప చేయువారిలో, వరే = శ్రేష్ఠుడు అయిన, రామే = రాముడు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గతే = వెళ్లినవాడగుచుండగా, కౌసల్యా = కౌసల్య, స్వార్తా = మిక్కిలి దుఃఖితురాలై, రుదతీ = ఏడ్చుచు, భర్తారమ్ = భర్తను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ధర్మము ఆచరించుటలో శ్రేష్ఠుడు, ఆనందము కలిగించువారిలో అగ్రగణ్యుడూ అయిన రాముడు అరణ్యమునకు వెళ్ళిన పిదప కౌసల్య చాలా దుఃఖించుచు, ఏడ్చుచు భర్తతో ఇట్లు పలికెను.

మూ. యద్యపి త్రిషు లోకేషు ప్రథితం తే మహద్యశః,
సానుక్రోశో వదాన్యశ్చ ప్రియవాదీ చ రాఘవః. 2

ప్ర. అ. రాఘవః = దశరథుడు, సానుక్రోశః = జాలి కలవాడు, వదాన్యశ్చ = ఔదార్యవంతుడు, ప్రియవాదీ చ = ప్రియముగా మాటలాడువాడు, అని, తే = నీయొక్క, మహత్ = గొప్ప, యశః = కీర్తి, త్రిషు = మూడు, లోకేషు = లోకములందు, ప్రథితం యద్యపి = ప్రసిద్ధమైతే కావచ్చును.

తా. "దశరథుడు దయాశీలుడు, ఉదారస్వభావము కలవాడు; ప్రియముగా మాటలాడువాడు" అని నీకు మూడు లోకములందును గొప్ప కీర్తి ఉండిన ఉండవచ్చును.

వి. ఈ శ్లోకం 'యద్యపి' తో ప్రారంభమై అర్థము అసంపూర్ణంగా

ఉండుటచేత వ్యాఖ్యాతలు "తథాపి అతిశయితాపయశస్కరం కృత్యం కృతమ్" అను పదాలు అధ్యాహారముగా గ్రహించి — "అయినను కీర్తికంటె అధిక మైన అపకీర్తిని కలిగించు పని చేయబడినది" అని అర్థము చెప్పినారు. ఇన్ని పదములు అధ్యాహారముగా తీసికొనుట అంత యుక్త మని తోచదు. అందుచేత "నీ కెంత కీర్తి ఉన్నను రాములు అరణ్యంలో దుఃఖమును ఎట్లు సహింతురు" అని ఉత్తర శ్లోకముతో సమన్వయము చేసి అర్థము చెప్పినాము. ప్రాచ్యపాఠము గ్రహించినచో ఇంకను బాగుండును.

"యదిదం త్రిషు లోకేషు ప్రథితం తే మహద్యశః,
పుత్రప్రవ్రాజనాత్ తత్తే ప్రనష్టమివ లక్షయే"

అని అందలి శ్లోకము (౬౧-౩). "మూడు లోకములలో ప్రసిద్ధ మైన నీ కీర్తి అంతయు కుమారుని పంపివేయుటచే నశించిన దని తలంచెదను" అని దాని భావము. ౨

మూ. కథం నరవరశ్రేష్ఠ పుత్రౌ తౌ సహ సీతయా
దుఃఖితౌ సుఖసంవృద్ధౌ వనే దుఃఖం సహిష్యతః. ౩

ప్ర. అ. నరవరశ్రేష్ఠ = నరవరులలో శ్రేష్ఠుడా! సుఖసంవృద్ధౌ = సుఖముగా పెరిగిన, తౌ పుత్రౌ = ఆ పుత్రు లిద్దరును, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, దుఃఖితౌ = దుఃఖించుచు, వనే = వనమునందు, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, కథమ్ = ఎట్లు, సహిష్యతః = సహింపగలరు?

తా. (నీ కెంత కీర్తి ఉన్నను), రాజులలో శ్రేష్ఠుడ వైనవాడా! చిన్నతనమునుండియు సుఖముగా పెరిగిన, సీతాసహితు లైన నీ కుమారు లిరువురును దుఃఖించుచు, వనములో క్లేశములను ఎట్లు సహించగలరు? ౩

మూ. సా నూనం తరుణీ శ్యామా సుకుమారీ సుఖోచితా,
కథముష్ణం చ శీతం చ మైథిలీ ప్రసహిష్యతే. ౪

ప్ర. అ. తరుణీ = యువతి, శ్యామా = యౌవనమధ్యమునం దున్నదీ, సుకుమారీ = సుకుమారురాలు, సుఖోచితా = సుఖమునకు అలవాటుపడినది

అయిన, సా మైథిలీ = ఆ సీత, ఉష్ణం చ = వేడిని, శీతం చ = శీతమును, నూనమ్ = సత్యముగా, కథమ్ = ఎట్లు, ప్రసహిష్యతే = సహించగలదు ?

తా. సుకుమారి, సుఖములకు అలవాటుపడినది అయిన ఆ సీత యౌవనమధ్యమునం దున్నది. అట్టి ఆ తరుణి శీతోష్ణములను ఎట్లు సహింపగలదు ? 4

మూ. భుక్త్వాఽశనం విశాలాక్షీ సూపదంశాన్వితం శుభమ్,
వన్యం నైవారమాహారం కథం సీతోపభోక్ష్యతే, 5

ప్ర. అ. విశాలాక్షీ = విశాల మైన నేత్రములు గల, సీతా = సీత, సూపదంశాన్వితమ్ = సూపములతోను వంటకాలతోను కూడిన, శుభమ్ = మంచి, అశనమ్ = ఆహారమును, భుక్త్వా = భుజించి, వన్యమ్ = వనమునకు సంబంధించిన, నైవారమ్ = నివరుధాన్యముతో చేసిన, ఆహారమ్ = ఆహారమును, కథమ్ = ఎట్లు, ఉపభోక్ష్యతే = తినగలదు ?

తా. ఇంత వరకును, సూపములతోను, ఉపదంశములతోను కూడిన మంచి ఆహారమును భుజించుచున్న విశాలాక్షి యైన సీత, అరణ్యములో లభించు నివరు ధాన్యములో చేసిన ఆహారమును ఎట్లు తినగలదు ? 5

మూ. గీతవాదిత్రనిర్ఘోషం శ్రుత్వా శుభమనిన్దితా,
కథం క్రవ్యాదసింహానాం శబ్దం శ్రోష్యత్యశోభనమ్. 6

ప్ర. అ. అనిన్దితా = నిందింపబడని ఆ సీత, శుభమ్ = మంగళకర మైన, గీతవాదిత్రనిర్ఘోషమ్ = గీతములయొక్క, వాద్యములయొక్క ధ్వనిని, శ్రుత్వా = విని, అశోభనమ్ = చెడ్డ దైన, క్రవ్యాదసింహానామ్ = క్రూరజంతువులయొక్క, సింహములయొక్క, శబ్దమ్ = శబ్దమును, కథమ్ = ఎట్లు, శ్రోష్యతి = వినగలదు ?

తా. మంగళకర మైన గీతవాద్యధ్వనులను వినుటకు అలవాటుపడిన, అనిందిత యగు ఆ జానకి, అరణ్యములో సింహాదిక్రూరమృగముల భయంకర ధ్వనిని ఎట్లు వినగలదు ? 6

మూ. మహేన్ద్రధ్వజసంకాశః క్వ ను శేతే మహాభుజః,
భుజం పరిఘసంకాశముపధాయ మహాబలః. 7

ప్ర. అ. మహేన్ద్రధ్వజసంకాశః = మహేంద్రధ్వజముతో సమానుడు, మహాభుజః = గొప్ప బాహువులు కలవాడు, మహాబలః = గొప్ప బలము కలవాడు అయిన రాముడు, పరిఘసంకాశమ్ = పరిఘతో సమానమైన, భుజమ్ = భుజమును, ఉపధాయ = తలగడగ ఉంచుకొని, క్వ = ఎక్కడ, శేతే ను = శయనించు చున్నాడో కదా।

తా. ఇంద్రధ్వజము వలె ఉన్నతమైన వాడు, గొప్ప భుజములు కలవాడు, మహాబలశాలి అయిన రాముడు పరిఘ వంటి బాహువును తలగడగా పెట్టుకొని ఎక్కడ శయనించుచున్నాడో కదా। 7

మూ. పద్మవర్ణం సుకేశాన్తం పద్మనిఃశ్వాసముత్తమమ్,
కదా ద్రక్ష్యామి రామస్య వదనం పుష్కరేక్షణమ్. 8

ప్ర. అ. పద్మవర్ణమ్ = పద్మమువంటి వర్ణము కలది. సుకేశాన్తమ్ = చక్కని కేశాగ్రములు కలది. పద్మనిశ్వాసమ్ = పద్మము వంటి శ్వాసకలదీ, పుష్కరేక్షణమ్ = పద్మముల వంటి నేత్రములు కలదీ, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమమూ అయిన, రామస్య = రామునియొక్క, వదనమ్ = ముఖమును, కదా = ఎప్పుడు, ద్రక్ష్యామి = చూడగలనో.

తా. పద్మము వంటి వర్ణము, అందమైన కేశాగ్రములు, పద్మగంధము వంటి గంధము గల శ్వాస, పద్మములవంటి నేత్రములూ కల ఉత్తమమైన రాముని ముఖమును మరల ఎప్పుడు చూచెదనో। 8

మూ. వజ్రసారమయం నూనం హృదయం మే న సంశయః,
అపశ్యన్త్యా న తం యద్వై ఫలతీదం సహస్రధా. 9

ప్ర. అ. మే హృదయమ్ = నా హృదయము, వజ్రసారమయమ్ = వజ్రము నందలి సారముతో చేయబడినది. నూనమ్ = నిశ్చయము. సంశయః = సంశయము, న = లేదు. యత్ = ఏ కారణమువలన, తమ్ = రాముని, అప

శ్యన్త్యాః = చూడని నాయొక్క, ఇదమ్ = ఈ హృదయము, సహస్రధా = వేయి ముక్కలుగా, న ఫలతి వై = బ్రద్దలగుటలేదు.

తా. ఆ రాముని చూడకున్నను నా హృదయము, వేయిముక్కలుగా బ్రద్దలగుట లేదు. నిజముగా ఇది వజ్రములో నుండు సారముతో చేయబడినది. సందేహము లేదు. 9

మూ. యత్త్వయా కరుణం కర్మ వ్యపోహ్య మమ బాన్ధవాః,
నిరస్తాః పరిధావన్తి సుఖార్హాః కృపణా వనే. 10

ప్ర. అ. త్వయా = నీచేత, కరుణమ్ = కరుణతో కూడిన, కర్మ = కర్మను, వ్యపోహ్య = విడచి, సుఖార్హాః = సుఖమునకు తగిన, మమ బాన్ధవాః = నా బంధువులు, నిరస్తాః = దూరము చేయబడినవారై, కృపణాః = దీనులై, వనే = వనమునందు, యత్ = ఏకారణమువలన, పరిధావన్తి = తిరుగాడుచున్నారో.

తా. నీవు కరుణావిహీనుడ వై, సుఖము ననుభవించుటకు తగిన నా కుమారుడు మొదలగువారిని దూరముగా పంపివేయగా, వారు దీనులై వనములో తిరుగాడుచున్నను నా హృదయము బ్రద్దలు కాకున్నది. 10

మూ. యది పఞ్చదశే వర్షే రాఘవః పునరేష్యతి,
జహ్యాద్రాజ్యం చ కోశం చ భరతో నోపలక్ష్యతే. 11

ప్ర. అ. రాఘవః = రాముడు, పఞ్చదశే వర్షే = పదునైదవ సంవత్సరమున, పునః = తిరిగి, ఏష్యతి యది = వచ్చినట్లైతే, భరతః = భరతుడు, రాజ్యం చ = రాజ్యమును, కోశం చ = కోశమును, జహ్యాత్ = విడిచిపెట్టును అని, నోపలక్ష్యతే = ఊహింపబడదు.

తా. రాముడు పదునైదవ సంవత్సరమునందు తిరిగి వచ్చినను భరతుడు రాజ్యమును, కోశమును విడచి, రామునకు అప్పజెప్పునని ఊహింపజాలము. 11

మూ. భోజయన్తి కిం శ్రాద్ధే కేచిత్స్వానేవ బాన్ధవాన్,
తతః పశ్చాత్సమీక్షన్తే కృతకార్యా ద్విజర్షభాన్. 12

ప్ర. అ. కేచిత్ = కొందరు, శ్రాద్ధే = శ్రాద్ధమునందు, స్వాన్ = తమ, బాన్ధవానేవ = బంధువులనే, భోజయన్తి కిల = భుజింపచేయుదురట. కృతకార్యాః = పూర్తి చేయబడిన శ్రాద్ధకృత్యము కలవారై, తతః పశ్చాత్ = ఆటు పిమ్మట, ద్విజర్షభాన్ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను, సమీక్షన్తే = భోజనార్థమై చూచెదరు.

భా. కొందరు శ్రాద్ధమునందు తమ బంధువులకే ముందుగా భోజనము పెట్టి ఆటు పిమ్మట బ్రాహ్మణోత్తములను ఆష్టపంక్తికి ఆహ్వానింతు రట. 12

మూ. తత్ర యే గుణవన్తశ్చ విద్వాంసశ్చ ద్విజాతయః,
న పశ్చాత్తేఽభిమన్యన్తే సుధామపి సురోపమాః. 13

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, యే = ఏ, గుణవన్తశ్చ = గుణవంతులూ, విద్వాంసశ్చ = విద్వాంసులూ, సురోపమాః = దేవతలతో సమానులూ అగు, ద్విజాతయః = బ్రాహ్మణు లుందురో, తే = వారు, పశ్చాత్ = ఇతరుల భోజనానంతరము, సుధామపి = అమృతమును కూడ. న అభిమన్యన్తే = అంగీకరించరు.

భా. ఆ విధముగ ఆహ్వానితు లైనవారిలో గుణవంతులు, విద్వాంసులు, దేవతాసదృశులు అయిన బ్రాహ్మణులు, ఇతరులు భోజనము చేసిన తరువాత, తమకు అమృతము పెట్టినను స్వీకరింపరు. 13

మూ. బ్రాహ్మణేష్వపి తృప్తేషు పశ్చాద్భోక్తుం ద్విజర్షభాః,
నాభ్యుపైతుమలం ప్రాజ్ఞాః శృఙ్గచ్ఛేదమివర్షభాః. 14

ప్ర. అ. తృప్తేషు = తృప్తి చెందినవారు, బ్రాహ్మణేష్వపి = బ్రాహ్మణులే అయినను, ప్రాజ్ఞాః = బుద్ధిమంతు లైన, ద్విజర్షభాః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, ఋషభాః = వృషభములు, శృఙ్గచ్ఛేదమివ = శృంగముల ఛేదమును వలె, పశ్చాత్ = పిదప, భోక్తుమ్ = భుజించుటకు, అభ్యుపైతుమ్ = అంగీకరించుటకు, నాలమ్ = సమర్థులు కారు.

భా. తమకంటె ముందు భుజించినవారు బ్రాహ్మణులే యైనను, బుద్ధిమంతు లైన బ్రాహ్మణులు, వృషభములు తమ కొమ్ములను ఛేదించుటకు ఎట్లు అంగీకరింపవో, అట్లు ఇతరులు భుజించిన పిదప భుజించుటకు అంగీకరింపజాలరు. 14

మూ. ఏవం కనీయసా భ్రాత్రా భుక్తం రాజ్యం విశాంపతే,
భ్రాతా జ్యేష్ఠో వరిష్ఠశ్చ కిమర్థం నావమంస్యతే. 15

ప్ర. అ. విశాంపతే = ఓ రాజా! ఏవమ్ = ఈ విధముగనే, జ్యేష్ఠః = జ్యేష్ఠుడు, వరిష్ఠశ్చ = శ్రేష్ఠుడూ అయిన, భ్రాతా = సోదరుడు, కనీయసా = చిన్న, భ్రాత్రా = సోదరునిచేత, భుక్తమ్ = అనుభవింపబడిన, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, కిమర్థమ్ = ఎందుకు, నావమంస్యతే = అవమానించడు?

తా. మహారాజా! జ్యేష్ఠుడు, శ్రేష్ఠుడు అయిన సోదరుడు, తమ్ముడు అనుభవించిన రాజ్యమును, ఆ విధముగనే నిరాకరింపకుండునా? 15

మూ. న పరేణాహృతం భక్ష్యం వ్యాఘ్రః ఖాదితుమిచ్ఛతి,
ఏవమేవ నరవ్యాఘ్రః పరలీఢం న మన్యతే. 16

ప్ర. అ. వ్యాఘ్రః = పెద్దపులి, పరేణ = మరియొక మృగముచేత, ఆహృతమ్ = తినబడిన, భక్ష్యమ్ = ఆహారమును, ఖాదితుమ్ = తినుటకు, నేచ్ఛతి = కోరదు. ఏవమేవ = అట్లే, నరవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠుడు, పరలీఢమ్ = ఇతరునిచే ఆస్వాదింపబడినదానిని, నమన్యతే = అంగీకరించడు.

తా. మరియొక మృగము ముట్టిన ఆహారమును పెద్దపులి తినదు. అట్లే పురుషశ్రేష్ఠుడైన రాముడు, ఇతరు లనుభవించిన రాజ్యమును, అంగీకరించడు. 16

మూ. హవిరాజ్యం పురోడాశాః కుశా యూపాశ్చ ఖాదిరాః,
నైతాని యాతయామాని కుర్వన్తి పునరధ్వరే. 17

ప్ర. అ. హవిః = హవిస్సు, ఆజ్యమ్ = ఆజ్యము, పురోడాశాః = పురోడాశములు, కుశాః = కుశలు, ఖాదిరాః = ఖదిరవృక్షదారువుతో చేసిన, యూపాశ్చ = యూపస్తంభములు, యాతయామాని = ఒక పర్యాయము ఉపయోగింపబడిన, ఏతాని = వీటిని, అధ్వరే = యజ్ఞమునందు, పునః = మరల, న కుర్వన్తి = ఉపయోగించరు.

తా. హవిస్సు, నెయ్యి, పురోడాశములు, కుశలు, ఖదిరయూపస్తంభములు—వీటిని ఒక పర్యాయము ఉపయోగించిన వానిని, మరల యజ్ఞములో ఉపయోగించరు. 17

మూ. తథాహ్యాత్తమిదం రాజ్యం హృతసారాం సురామివ,
నాభిమన్తుమలం రామో నష్టసోమ మివాధ్వరమ్. 18

ప్ర. అ. తథా = అట్లే, రామః = రాముడు, ఆత్తమ్ = ఇతరులచే గ్రహింపబడిన, ఇదం రాజ్యమ్ = ఈ రాజ్యమును, హృతసారామ్ = హరింపబడిన సారము గల, సురామివ = సురను వలె, నష్టసోమమ్ = నష్ట మైన సోమలత గల, అధ్వరమివ = యజ్ఞమును వలె, అభిమన్తుమ్ = అంగీకరించుటకు, నాలమ్ = సమర్థుడు కాజాలడు.

తా. అట్లే, రాముడు, ఇతరు లనుభవించిన రాజ్యమును, సారము తీసివేసిన సురను వలె, నష్ట మైన సోమలత గల యజ్ఞమును వలె అంగీకరింప జాలడు. 18

మూ. న చేమాం ధర్షణాం రామః సంగచ్ఛేదత్యమర్షణః.
దారయేన్మన్దరమపి స హి క్రుద్ధః శితైః శరైః. 19

ప్ర. అ. అత్యమర్షణః = మిక్కిలి ఆత్మాభిమానము గల, రామః = రాముడు, ఇమామ్ = ఈ, ధర్షణామ్ = అవమానమును, న సంగచ్ఛేత్ = పొందడు. క్రుద్ధః = కోపించిన, సః = అతడు, శితైః = వాడి యైన, శరైః = శరములచేత, మన్దరమపి = మందరపర్వతమును గూడ, దారయేత్ హి = చీల్చివేయును గదా.

తా. చాల ఆత్మాభిమానము కల రాముడు ఈ అవమానమును సహింపడు. అతడు కోపించినచో, తీక్ష్ణ మైన శరములతో మందరపర్వతమును కూడా చీల్చి వేయగలడు. 19

మూ. త్వాం తు నోత్సహతే హన్తుం మహాత్మా పితృగౌరవాత్.
ససోమార్కగ్రహగణం నభస్తారావిచిత్రితమ్. 20
పాతయేద్యో దివం క్రుద్ధః స త్వాం న వ్యతివర్తతే,
ప్రశోషయేద్ధారయేద్వా మహీం శైలశతాచితామ్. 21

ప్ర. అ. తు = కాని, మహాత్మా = మహాత్ము డైన ఆ రాముడు. పితృగౌరవాత్ = తండ్రి అను గౌరవమువలన, త్వామ్ = నిన్ను, హన్తుమ్ = చంపుటకు, నోత్సహతే = ఉత్సాహము చూపడు. క్రుద్ధః = కోపగించిన, యః =

ఏ రాముడు, ససోమార్కగ్రహగణమ్ = చంద్రసూర్యులతోను, గ్రహసముదాయ
ముతోను కూడిన, తారావిచిత్రితమ్ = నక్షత్రములతో చిత్రముగా నున్న, నభః =
ఆకాశమును, దివమ్ = ద్యులోకమును, పాతయేత్ = క్రింద పడవేయునో, సః =
అతడు, త్వామ్ = నిన్ను, న వ్యతివర్తతే = అతిక్రమించుట లేదు. శైలశిలా
చితామ్ = వందలకొలది శైలములచే వ్యాప్తమైన, మహీమ్ = భూమిని, ప్రక్షోభ
యేద్వా = క్షోభింపచేయును. దారయేద్వా = చీల్చివేయును.

{19, 20, 21 శ్లోకములు ప్రక్షిప్తములు. గోరఖ్‌పూర్ ప్రతిలో లేవు. వ్యాఖ్యాతలు వ్యాఖ్యానించలేదు}.

తా. తండ్రి పనే గౌరవముచేత ఆ మహాత్ముడు నిన్ను చంపుటకు ఉత్సహించుటలేదు. కోపగించినచో, చంద్రసూర్యగ్రహములతో కూడినదీ, నక్షత్రములచే విచిత్రముగా ఉన్నదీ అయిన ఆకాశమును, ద్యులోకమును కూడ క్రిందికి పడగొట్టసమర్థుడైన ఆ రాముడు నీ మాట దాటుటలేదు. అతడు తలచుకొన్నచో వందలకొలది శైలములతో వ్యాప్తమైన భూమిని క్షోభింపచేయగలడు. లేదా చీల్చివేయగలడు. 20, 21

మూ. నైవంవిధమసత్కారం రాఘవో మర్షయిష్యతి.
బలవానివ శార్దూలో వాలధేరవమర్శనమ్. 22

ప్ర. అ. బలవాన్ = బలము గల, శార్దూలః = పెద్దపులి, వాలధేః = వాలముయొక్క, అవమర్శనమ్ ఇవ = స్పర్శను వలె, రాఘవః = రాఘుడు, ఏవంవిధమ్ = ఈ విధమైన, అసత్కారమ్ = అవమానమును, న మర్షయిష్యతి = సహించడు.

తా. బలము గల వ్యాఘ్రము, ఎవరైన దాని తోకను స్పృశించినచో ఎట్లు సహించదో, అట్లే రాముడు ఈ అవమానమును సహించడు. 22

మూ. నైతస్య సహితా లోకా భయం కుర్యుర్మహామృధే,
అధర్మం త్విహ ధర్మాత్మా లోకం ధర్మేణ యోజయేత్.

ప్ర. అ. మహామృధే = గొప్ప యుద్ధమునందు, లోకాః = లోకములు, సహితాః = కలిసి వచ్చినను, ఏతస్య = ఇతనికి, భయమ్ = భయమును, న

కుర్యాః = చేయఁజాలవు. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ము డైన భరతుఁడు, అధర్మమ్ = ధర్మము లేని, లోకమ్ = లోకమును, ధర్మేణ = ధర్మముతో, యోజయేత్ = కూర్చును.

తా. మహాయుద్ధములో లోకము లన్నియు కలిసి వచ్చి ఎదిరించినను రామునకు భయము కలిగింపఁజాలవు. ఈ ధర్మాత్ముఁడు, ధర్మవిమూఢ మైన లోకమునందు ధర్మమును నిలుపఁగలఁడు. 23

మూ. నన్వసౌ కాఞ్చనైర్బాణైర్మహావీర్యో మహాభుజః,
యుగాన్త ఇవ భూతాని సాగరానపి నిర్దహేత్. 24

ప్ర. అ. మహావీర్యః = గొప్ప పరాక్రమము గల, మహాభుజః = గొప్ప భుజములు గల, అసౌ = ఈ రాముఁడు, కాఞ్చనైః = బంగారు వికార మైన, బాణైః = బాణములచేత, యుగాన్తః ఇవ = ప్రళయకాలము వలె, భూతాని = సకలభూతములను, సాగరానపి = సముద్రములను కూడ, నిర్దహేత్ = కాల్చివేయును.

తా. మహాపరాక్రమవంతుఁడు, ఆజానుబాహుఁడు అయిన రాముఁడు బంగారుబాణముల చేత, ప్రళయకాలము వలె, సకలభూతములను, సముద్రములను కూడ కాల్చివేయఁగలఁడు. 24

మూ. స రాఘవః సింహబలో వృషభాక్షో నరర్షభః,
స్వయమేవ హతః పిత్రా జలజేనాత్మజో యథా. 25

ప్ర. అ. రాఘవః = ఆర్ద్ర, సింహబలః = సింహమువంటి బలము గల, వృషభాక్షః = వృషభము వంటి నేత్రములు గల, సః నరర్షభః = ఆ నర శ్రేష్ఠుఁడు, జలజేన = మత్స్యముచేత, ఆత్మజః యథా = తన పిల్ల వలె, పిత్రైవ = తండ్రిచేతనే, స్వయమ్ = స్వయముగా, హతః = చంపఁబడినాఁడు.

తా. సింహము వంటి బలము కలవాఁడూ, వృషభము నేత్రముల వంటి నేత్రములు కలవాఁడూ అయిన ఆర్ద్ర ఆ పురుషశ్రేష్ఠుని తండ్రి యైన నీవే స్వయముగా, మత్స్యము తన పిల్లను చంపినట్లు హతముచేసినావు. 25

మూ. ద్విజాతిచరితో ధర్మః శాస్త్రదృష్టః సనాతనః,
యది తే ధర్మనిరతే త్వయా పుత్రే వివాసితే. 26

ప్ర. అ. ధర్మనిరతే = ధర్మమునందు ఆసక్తి గల, పుత్రే = పుత్రుడు, త్వయా = నీచేత, వివాసితే = ప్రవాసమునకు పంపివేయబడగా, (ఇది) తే = నీకు, శాస్త్రదృష్టః = శాస్త్రములందు చూడబడిన, సనాతనః = శాశ్వతమైన, ద్విజాతిచరితః = ద్విజులచే ఆచరింపబడిన, ధర్మః యది = ధర్మమైనా?

భా. నీవు ధర్మనిరతుడైన పుత్రుని దేశమునుండి వెడలగొట్టినావు. ఇది శాస్త్ర బోధితము, ద్విజులు అనుసరించునది అయిన సనాతనధర్మమైనా? 26

మూ. గతిరేకా పతిర్నార్యా ద్వితీయా గతిరాత్మజః,
తృతీయా జ్ఞాతయో రాజంశ్చతుర్థీ నేహ విద్యతే. 27

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా! నార్యాః = స్త్రీకి, పతిః = భర్త, ఏకా = ఒక, గతిః = గతి. ఆత్మజః = కుమారుడు, ద్వితీయా గతిః = రెండవ గతి, జ్ఞాతయః = జ్ఞాతులు, తృతీయా = మూడవ గతి. చతుర్థీ = నాల్గవది, ఇహ = ఇక్కడ, న విద్యతే = లేదు.

భా. రాజా! స్త్రీకి మొదటి గతి (రక్షకుడు) భర్త. కుమారుడు రెండవ గతి. జ్ఞాతులు మూడవ గతి, నాల్గవ గతి ఏదీ లేదు. 27

మూ. తత్ర త్వం చైవ మే నాస్తి రామశ్చ వనమాశ్రితః,
న వనం గన్తుమిచ్ఛామి సర్వథా నిహతా త్వయా. 28

ప్ర. అ. తత్ర = ఈ మూడు గతులలో, త్వమ్ = నీవు, నైవ అసి = లేనే లేవు. రామస్తు = రాముడైతే, వనమ్ = వనమును, ఆశ్రితః = ఆశ్రయించినాడు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గన్తుమ్ = వెళ్లుటకు, న ఇచ్ఛామి = ఇచ్ఛయించను. సర్వథా = అన్ని విధములా, త్వయా = నీ చేత, నిహతా = నశింపచేయబడితిని.

భా. ఆ మూడు గతులలో మొదటి గతియైన నీవు నాకు లేనట్లే. రాముడా అరణ్యమునకు పోయినాడు. అతనితో అరణ్యానికి వెళ్లజాలకపోయినాను. నీవు అన్ని విధములా నన్ను గతి లేనిదానిని చేసినావు. 28

మూ. హతం త్వయా రాజ్యమిదం సరాష్ట్రం
హతస్తథాత్మా సహమన్త్రిభిశ్చ.
హతా సపుత్రాస్మి హతాశ్చ పౌరాః,
సుతశ్చ భార్యా చ తవ ప్రహృష్టౌ. ౨౯

ప్ర. అ. త్వయా = నీచేత, సరాష్ట్రమ్ = రాష్ట్రముతో కూడిన, ఇదమ్ = ఈ, రాజ్యము, హతమ్ = నశింప చేయబడినది. తథా = మరియు, మన్త్రిభిః సహ = మంత్రులతో కూడ, ఆత్మా = తాను, హతః = నశింపచేయబడినాడు. సపుత్రా = పుత్రునితో గూడిన నేను, హతా = నశింపచేయబడితిని. పౌరాశ్చ = పౌరులు కూడ, హతాః = నశింపచేయబడినారు. తవ = నీయొక్క, సుతశ్చ = కుమారు డైన భరతుడు, భార్యా = భార్య యైన కైకేయి, ప్రహృష్టౌ = సంతోషించినది (నారు).

తా. నీవు ఈ రాష్ట్రమును రాజ్యమును నశింపచేసితివి. మంత్రులను నశింపచేసితివి. నిన్ను నీవే నశింపచేసికొంటివి. నా కుమారుని నన్ను కూడ నశింపచేసితివి. పౌరులను నశింపచేసితివి. కేవలం నీ కుమారు డైన భరతుడు నీ భార్య యైన కైకేయి మాత్రమే ఆనందించుచున్నారు. ౨౯

మూ. ఇమాం గిరం దారుణశబ్దసంశ్రితాం
నిశమ్య రాజాపి ముమోహ దుఃఖితః.
తతః సశోకః ప్రవివేశ పార్థివః,
స్వదుష్కృతం చాపి పునస్తదా స్మరన్. ౩౦

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకషష్టితమః సర్గః

ప్ర. అ. రాజాపి = రాజు కూడ, దారుణశబ్దసంశ్రితామ్ = క్రూర మైన పదములతో కూడిన, ఇమామ్ = ఈ, గిరమ్ = వాక్యమును, నిశమ్య = విని, దుఃఖితః = దుఃఖితు డై, ముమోహ = మోహపడెను. తతః = అటు పిమ్మట, సః = అతడు,

పార్థివః = రాజు, తదా = అప్పుడు, స్వదుష్కృతమ్ = తాను చేసిన చెడ్డపనిని, పునః = మరల, స్మరన్ = స్మరించుచు, శోకమ్ = శోకమును, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. రాజు తీవ్రమైన స్వరముతో కూడిన ఆ వాక్యమును, విని దుఃఖితుడై, మోహము చెందెను. పిదప తాను చేసిన తప్పు పనిని స్మరించుచు శోకార్తుడయ్యెను. ౩౦

"రామానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువది యొకటవ సర్గ సమాప్తము.

• • •

ద్విషష్టితమః సర్గః

[దుఃఖితు డైన దశరథమహారాజు కౌసల్యకు చేతులు మోడ్చి ప్రార్థించుట. కౌసల్య ఆయన పాదములపై పడి క్షమింపగోరుట.]

మూ. ఏవం తు క్రుద్ధయా రాజా రామమాత్రా సశోకయా,
శ్రావితః పరుషం వాక్యం చిన్తయామాస దుఃఖితః.

ప్ర. అ. క్రుద్ధయా = కోపించిన, సశోకయా = శోకముతో కూడిన, రామమాత్రా = రాముని తల్లిచేత. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, పరుషమ్ = పరుషమైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, శ్రావితః = వినిపింపబడిన, రాజా = రాజు, దుఃఖితః = దుఃఖించినవాడై, చిన్తయామాస = ఆలోచించెను.

భా. శోకాక్రాంత యైన కౌసల్య రాజు కోపముతో పలికిన ఆ పరుషము లైన మాటలు విని దశరథమహారాజు చాల దుఃఖించుచు ఆలోచించెను. 1

మూ. చిన్తయిత్వా స చ నృపో ముమోహ వ్యాకులేన్ద్రియః,
అథ దీర్ఘేణ కాలేన సంజ్ఞామాప పరంతపః. 2

ప్ర. అ. సః = ఆ, నృపః = రాజు, చిన్తయిత్వా = ఆలోచించి, వ్యాకులేన్ద్రియః = వ్యాకుల మైన ఇంద్రియములు కలవాడై, ముమోహ = మోహమును పొందెను. అథ = పిమ్మట, పరంతపః = శత్రువులను తపింపచేయు ఆ రాజు, దీర్ఘేణ = దీర్ఘ మైన, కాలేన = కాలము చేత, సంజ్ఞామ్ = సంజ్ఞను, ఆప = పొందెను.

భా. దశరథు డీ విధముగ ఆలోచించి, ఇంద్రియములు కలత చెందగా, మూర్ఛ చెందెను. పిదప చాల సేపటికి మూర్ఛనుండి తేరుకొనెను. 2

మూ. స సంజ్ఞాముపలభ్యైవ దీర్ఘముష్ణం చ నిఃశ్వసన్,
కౌసల్యాం పార్శ్వతో దృష్ట్వా పునశ్చిన్తాముపాగమత్. 3

ప్ర. అ. సః = అతడు, సంజ్ఞామ్ = సంజ్ఞను, ఉపలభ్యైవ = పొందగానే, దీర్ఘమ్ = దీర్ఘముగాను, ఉష్ణం చ = వేడిగాను, వినిశ్వస్య = నిట్టూర్చుచు, పార్శ్వతః = ప్రక్కన, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను, దృష్ట్వా = చూచి, పునః = మరల, చిన్తామ్ = చింతను, ఉపాగమత్ = పొందెను.

తా. అతడు స్పృహ వచ్చిన వెంటనే దీర్ఘముగాను, వేడిగాను, నిట్టూర్చుచు, ప్రక్కనున్న కౌసల్యను చూచి మరల చింతాకులు డయ్యెను. 3

మూ. తస్య చిన్తయమానస్య ప్రత్యభాత్కర్మ దుష్కృతమ్,
యదనేన కృతం పూర్వమజ్ఞానాచ్ఛబ్దవేధినా. 4

ప్ర. అ. చిన్తయమానస్య = ఆలోచించుచున్న, తస్య = అతనికి, పూర్వమ్ = పూర్వము, అనేన = ఈని చేత, శబ్దవేధినా = శబ్దవేధిబాణము చేత, అజ్ఞానాత్ = అజ్ఞానము వలన, యత్ = ఏది, కృతమ్ = చేయబడినదో, దుష్కృతమ్ = పాప మైన, కర్మ = ఆ పని, ప్రత్యభాత్ = స్ఫురించెను.

తా. దశరథుడు ఆలోచించుచుండగా, పూర్వము తాను అజ్ఞానమున శబ్దవేధి బాణమును ప్రయోగించి చేసిన పాపకర్మ గుర్తుకు వచ్చెను. 4

మూ. అమనాస్తేన శోకేన రామశోకేన చ ప్రభుః
ద్వాభ్యామపి మహారాజః శోకాభ్యామన్వతప్యత. 5

ప్ర. అ. తేన శోకేన = ఆ శోకముచేతను, రామశోకేన = రామశోకము చేతను, అమనాః = దుఃఖించుచున్న మనస్సు గలవాడై, ప్రభుః = ప్రభు వైన, మహారాజః = మహారాజు, ద్వాభ్యామ్ = రెండు, శోకాభ్యామ్ అపి = శోకములతో కూడ, అన్వతప్యత = బాధపడెను.

తా. ప్రభు వైన ఆ దశరథ మహారాజు, ఆ పాపకర్మము వలన కలిగిన శోకము, రామశోకము రెండును మనస్సును ఎక్కువగా పీడించగా పరితపించెను. 5

మూ. దహ్యమానస్తు శోకాభ్యాం కౌసల్యామాహ భూపతిః,
వేపమానోఽఞ్జలిం కృత్వా ప్రసాదార్థమవాఙ్ముఖః. 6

ప్ర. అ. శోకాభ్యామ్ = శోకముల చేత, దహ్యమానః = దహింపబడు చున్న, సః భూపతిః = ఆ రాజు, వేపమానః = వణకిపోవుచు, అవాఙ్ముఖః = క్రిందికి వంచబడిన ముఖము కలవాడై, ప్రసాదార్థమ్ = అనుగ్రహింపచేసుకొను టకై, అఞ్జలిమ్ = దోసిలిని, బద్ధ్వా = కట్టి, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను గూర్చి, ఆహ = పలికెను.

తా. ఈ శోకములు దహించివేయుచుండగా, ఆ రాజు వణకిపోవుచు, ముఖము క్రిందికి వంచి, కౌసల్యను అనుగ్రహింపచేసికొనుటకై చేతులు జోడించి నమస్కరించుచు, ఆమెతో ఇట్లనెను. 6

మూ. ప్రసాదయే త్వాం కౌసల్యే రచితో౽యం మయాఞ్జలిః,
వత్సలా చానృశంసా చ త్వం హి నిత్యం పరేష్వపి. 7

ప్ర. అ. కౌసల్యే = ఓ కౌసల్యా! త్వామ్ = నిన్ను, ప్రసాదయే = అను గ్రహింప చేసుకొనుచున్నాను. మయా = నా చేత, అయమ్ = ఈ, అఞ్జలిః = దోసిలి, రచితః = కట్టబడినది. త్వమ్ = నీవు, పరేష్వపి = ఇతరుల విషయము నందు కూడ, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, వత్సలా = ప్రేమకలదానవు, అనృశంసా చ హి = క్రౌర్యము లేనిదానవూ కదా!

తా. కౌసల్యా! నేను ఇదిగో చేతులు జోడించి ప్రార్థించుచున్నాను. నీవు సర్వదా ఇతరుల విషయమునందు కూడ ప్రేమ కలిగి ఎన్నడును కఠిన ముగా ప్రవర్తించని దానవు కదా! 7

మూ. భర్తా తు ఖలు నారీణాం గుణవాన్నిర్గుణో౽పి వా,
ధర్మం విమృశమానానాం ప్రత్యక్షం దేవి దైవతమ్. 8

ప్ర. అ. దేవి = ఓ కౌసల్యా దేవీ! ధర్మమ్ = ధర్మమును, విమృశమానా నామ్ = విమర్శించు, నారీణామ్ = స్త్రీలకు, గుణవాన్ = గుణవంతుడైనను, నిర్గు ణో౽పి వా = గుణములు లేనివాడైనను, భర్తా = భర్త, ప్రత్యక్షమ్ = ప్రత్యక్ష మైన, దైవతం ఖలు = దేవత కదా!

తా. ఓ కౌసల్యా! ధర్మదృష్టి గల స్త్రీలకు, గుణవంతుడైనను, గుణ విహీనుడైనను, భర్తయే ప్రత్యక్ష దేవత కదా! 8

మూ. సా త్వం ధర్మపరా నిత్యం దృష్టలోకపరావరా,
నార్హసే విప్రియం వక్తుం దుఃఖితాపి సుదుఃఖితమ్. 9

ప్ర. అ. నిత్యమ్=ఎల్లప్పుడూ, ధర్మపరా=ధర్మమునందు ఆసక్తి కలదానవూ, దృష్టలోకపరావరా=చూడబడిన లోకమునందలి మంచిచెడ్డలు కలదానవూ అయిన, సా త్వమ్=అట్టి నీవు, దుఃఖితా౽పి=దుఃఖితురాల వైనను, సుదుఃఖితమ్=చాల దుఃఖితుడ నైన నన్ను గూర్చి, విప్రియమ్=అప్రియ మైన మాటలను, వక్తుమ్=పలుకుటకు, నార్హసి=తగవు.

తా. నీవు నిత్యము ధర్మమునం దాసక్తి కలదానవు. లోకములోని మంచి చెడ్డలు, పెద్ద చిన్న అను తారతమ్యము తెలిసినదానవు. అట్టి నీవు ఎంత దుఃఖముతో ఉన్నను, చాల దుఃఖించుచున్న నన్ను ఈ విధముగ దూషించుట తగదు. 9

మూ. తద్వాక్యం కరుణం రాజ్ఞః శ్రుత్వా దీనస్య భాషితమ్,
కౌసల్యా వ్యసృజద్బాష్పం ప్రణాలీవ నవోదకమ్. 10

ప్ర. అ. కౌసల్యా=కౌసల్య, దీనస్య=దీను డైన, రాజ్ఞః=రాజు యొక్క, కరుణమ్=దీన మైన, భాషితమ్=పలుకబడిన, తత్ వాక్యమ్=ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, ప్రణాలీ=నీటి గొట్టము, నవోదకమివ=క్రొత్త ఉదకమును వలె, బాష్పమ్=కన్నీటిని, వ్యసృజత్=విడచెను.

తా. దీను డైన దశరథుడు పలికిన, కరుణాభరిత మైన ఆ మాట వినగానే, కౌసల్య, నీటి గొట్టము క్రొత్త వాన నీటిని కార్చినట్లు కన్నీరు కార్చెను.

మూ. సా మూర్ధ్ని బద్ధ్వా రుదతీ రాజ్ఞః పద్మమివాఞ్జలిమ్.
సంభ్రమాదబ్రవీత్త్రస్తా త్వరమాణాక్షరం వచః. 11

ప్ర. అ. సా=ఆమె, రుదతీ=ఏడ్చుచున్నదై, పద్మమివ=పద్మమువలె ఉన్న, రాజ్ఞః=రాజుయొక్క, అఞ్జలిమ్=దోసిలిని, మూర్ధ్ని=తన శిరస్సుపై, బద్ధ్వా=కట్టి, త్రస్తా=భయపడినదై, సంభ్రమాత్=తొందరవలన, త్వరమాణాక్షరమ్=తొట్రుపడుచున్న అక్షరములు గల, వచః=వచనమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. కౌసల్య మిక్కిలి భయపడిపోయినదై, ఏడ్చుచు, రాజు దోసిలిని పద్మమును వలె తన తలపై నుంచుకొనుచు, కంగారుచే అక్షరములు తొట్రుపడ నిట్లు పలికెను. 11

మూ. ప్రసీద శిరసా యాచే భూమౌ నిపతితాస్మి తే,
యాచితాస్మి హతా దేవ క్షన్తవ్యాహం న హి త్వయా.

ప్ర. అ. దేవ = మహారాజా, భూమౌ = నేలమీద, నిపతితా అస్మి = పడితిని. శిరసా = శిరస్సుతో, యాచే = ప్రార్థించుచున్నాను. తే = నీకు (నీచేత), యాచితా = ప్రార్థింపబడిన నేను, హతా అస్మి = చంపబడితిని. అహమ్ = నేను, త్వయా = నీచేత, న క్షన్తవ్యా హి = క్షమింపదగిన దానను కానుకదా!

తా. మహారాజా! భూమిపై పడి నీకు శిరస్సు వంచి నమస్కరించుచు ప్రార్థించుచున్నాను. నన్ను ప్రార్థించుట ద్వారా నీవు నన్ను చంపివేసిన ట్లయినది. నేను క్షమింప రాని అపరాధము చేసినాను. 12

మూ. నైషా హి సా స్త్రీ భవతి శ్లాఘనీయేన ధీమతా,
ఉభయోర్లోకయోర్వీర పత్యా యా సంప్రసాద్యతే. 13

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా; యా = ఏ స్త్రీ, శ్లాఘనీయేన = శ్లాఘింపదగిన వాడు. ధీమతా = బుద్ధిమంతుడు అయిన, పత్యా = భర్త చేత, సంప్రసాద్యతే = అనునయింపబడునో, సా ఏషా = అట్టి ఈ, స్త్రీ = స్త్రీ, ఉభయోః = రెండు, లోకయోః = లోకములందును, న భవతి హి = కాదు కదా.

తా. ఓ మహావీరా! శ్లాఘింపదగినవాడూ, బుద్ధిమంతుడూ అయిన భర్త చేత అనునయింపబడునట్టి స్త్రీ ఈ ఇహలోకమునందును, పరలోకమునందును కూడా చెడును కదా. 13

మూ. జానామి ధర్మం ధర్మజ్ఞ త్వాం జానే సత్యవాదినమ్,
పుత్రశోకార్తయా తత్తు మయా కిమపి భాషితమ్. 14

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞ = ధర్మము నెరిగినవాడా! ధర్మమ్ = ధర్మమును, జానామి = ఎరుగుదును. త్వామ్ = నిన్ను, సత్యవాదినమ్ = సత్యమునే పలుకువాని

విగా, జానే = ఎరుగుదును. తు = కాని, పుత్రశోకార్తయా = పుత్రశోకముచే పీడితురాల నైన. మయా = నాచేత, తత్ = అది, కిమపి = ఏమేమో, భాషితమ్ = పలుక బడినది.

తా. ధర్మము లన్నియు తెలిసిన ఓ మహారాజా! నాకు ధర్మము తెలియును; నీవు సత్యసంధుడ వనే విషయము కూడా తెలియును. అయినను నేను పుత్రశోకముతో బాధపడుచు ఏమేమో అనరాని మాటలు పలికినాను.

మూ. శోకో నాశయతే ధైర్యం శోకో నాశయతే శ్రుతమ్,
శోకో నాశయతే సర్వం నాస్తి శోకసమో రిపుః. 15

ప్ర. అ. శోకః = శోకము, ధైర్యమ్ = ధైర్యమును, నాశయతే = నశింపచేయును. శోకః = శోకము, శ్రుతమ్ = శాస్త్ర జ్ఞానమును, నాశయతే = నశింపచేయును, శోకః = శోకము, సర్వమ్ = సమస్తమును, నాశయతే = నశింపచేయును. శోకసమః = శోకముతో సమాన మైన, రిపుః = శత్రువు, నాస్తి = లేదు.

తా. శోకము ధైర్యమును నశింపచేయును. శోకము శాస్త్ర జ్ఞానమును నశింపచేయును. శోకము సర్వమును నశింపచేయును. శోకము వంటి శత్రువు లేదు. 15

మూ. శక్య ఆపతితః సోఢుం ప్రహారో రిపుహస్తతః,
సోఢుమాపతితః శోకః సుసూక్ష్మోఽపి న శక్యతే. 16

ప్ర. అ. రిపుహస్తతః = శత్రుహస్తమునుండి, ఆపతితః = వచ్చిన, ప్రహారః = దెబ్బ, సోఢుమ్ = సహించుటకు, శక్యః = శక్యమైనది. ఆపతితః = హఠాత్తుగా వచ్చిపడిన, శోకః = శోకము, సుసూక్ష్మోఽపి = చాల చిన్న దైనను, సోఢుమ్ = సహించుటకు, న శక్యతే = శక్యము కాదు.

తా. శత్రువు కొట్టిన దెబ్బ నైనను సహించవచ్చును గాని, హఠాత్తుగా వచ్చిన శోకము ఎంత చిన్న దైనను, దానిని సహించుట కష్టము. 16

మూ. ధర్మజ్ఞాః శ్రుతిమన్తోఽపి ఛిన్నధర్మార్థసంశయాః.
యతయో వీర ముహ్యన్తి శోకసంమూఢచేతసః. 17

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా!, ధర్మజ్ఞాః = ధర్మము నెరిగినవారు, శ్రుతిమన్తః = శాస్త్రాభ్యాసము కలవారు, ఛిన్నధర్మార్థసంశయాః = ఛేదించబడిన ధర్మార్థములకు సంబంధించిన సంశయములు కలవారూ అయిన, యతయః అపి = యతులు కూడ, శోకసంమూఢచేతసః = శోకముచేత మూఢమైన చిత్తములు కలవారై, ముహ్యన్తి = మోహము చెందుచుందురు.

తా. ఓ వీరుడా! ధర్మవేత్తలూ, శాస్త్రజ్ఞులూ, ధర్మార్థముల విషయమున సంశయము లన్నియు తొలగినవారు అయిన సంన్యాసులు కూడ శోకముచేత మనస్సు మూఢమై మోహము చెందుచుందురు. 17

మూ. వనవాసాయ రామస్య పఞ్చరాత్రోఽద్య గణ్యతే,
యః శోకహతహర్షాయాః పఞ్చవర్షోపమో మమ. 18

ప్ర. అ. వనవాసాయ = వనవాసమునకు వెళ్ళిన, రామస్య = రామునకు, పఞ్చరాత్రః = ఐదు రోజులుగా, అద్య = నేడు, గణ్యతే = లెక్కపెట్టబడుచున్నది. యః = ఏది, శోకహతహర్షాయాః = శోకముచే తొలగిన హర్షము గల, మమ = నాకు, పఞ్చవర్షోపమః = ఐదు సంవత్సరములతో సమానమైనదో.

తా. రాముడు అరణ్యమునకు వెళ్ళి నేటికి ఐదు దినము లయినదని లెక్కచెప్పబడుచున్నది. కాని శోకముచే సంతోషము నశించిన నాకు ఐదు సంవత్సరముల వలె ఉన్నది. 18

మూ. తం హి చిన్తయమానాయాః శోకోఽయం హృది వర్ధతే,
నదీనామివ వేగేన సముద్రసలిలం మహత్. 19

ప్ర. అ. తమ్ = ఆ రాముని గూర్చి, చిన్తయమానాయాః = ఆలోచించుచున్న నా యొక్క, హృది = హృదయమునందు, అయమ్ = ఈ, శోకః = శోకము, నదీనామ్ = నదులయొక్క, వేగేన = వేగముచేత, మహత్ = గొప్ప, సముద్రసలిలమివ = సముద్రోదకము వలె, వర్ధతే = వృద్ధి పొందుచున్నది.

తా. నదీవేగముచే, సముద్ర జలము అధికముగా వృద్ధిపొందిన సట్లు రాముని తలచుకొనిన కొలది నా హృదయములో శోకము పెరుగుచున్నది. 19

మూ. ఏవం హి కథయన్త్యాస్తు కౌసల్యాయాః శుభం వచః,
మన్దరశ్మిరభూత్సూర్యో రజనీ చాభ్యవర్తత. 20

ప్ర. అ. కౌసల్యాయాః = కౌసల్య, ఏవమ్ = ఈ విధముగ, శుభమ్ = శుభమైన, వచః = వాక్యమును, కథయన్త్యాః = చెప్పుచుండగా, సూర్యః = సూర్యుడు, మన్దరశ్మిః = మందమైన కిరణములు గలవాడు, అభూత్ = అయెను, రజనీ చ = రాత్రికూడ, అభ్యవర్తత = వచ్చెను.

తా. కౌసల్య ఈ విధముగా శుభమైన మాటలాడుచుండగా, సూర్య కిరణములు మందము లాయెను. రాత్రి వచ్చెను. 20

మూ. తథా ప్రసాదితో వాక్యైర్దేవ్యా కౌసల్యయా నృపః,
శోకేన చ సమాక్రాన్తః నిద్రాయా వశమేయివాన్. 21

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ద్విషష్ఠితమః సర్గః.

ప్ర. అ. దేవ్యా = దేవియైన, కౌసల్యయా = కౌసల్యచేత, తథా = అట్లు ప్రసాదితః = అనుగ్రహింపచేసుకొనబడిన, నృపః = రాజు, శోకేన = శోకముచేత, సమాక్రాన్తః చ = ఆక్రమించబడినవాడై, నిద్రాయాః = నిద్రయొక్క, వశమ్ = వశమును, ఏయివాన్ = పొందినాడు.

తా. ఈ విధముగా కౌసల్యచే అనునయించుకొనబడిన ఆ రాజు, శోకాక్రాంతుడై, నిద్రకు వశుడాయెను. 21

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

త్రిషష్టితమః సర్గః

[*దశరథుడు విలపించుట. ఆయన పూర్వము తాను మునికుమారుని చంపిన వృత్తాంతమును కౌసల్యకు వినిపించుట.*]

మూ. ప్రతిబుద్ధో ముహూర్తేన శోకోపహతచేతనః,
అథ రాజా దశరథః స చిన్తామభ్యపద్యత. 1

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, సః రాజా = ఆరాజు, ముహూర్తేన = కొద్ది కాలముచే, ప్రతిబుద్ధః = మేల్కొనినవాడై, శోకోపహతచేతనః = శోకముచేత పీడింపబడిన బుద్ధికలవాడై, చిన్తామ్ = చింతను, అభ్యపద్యత = పొందెను.

తా. పిమ్మట ఆ రాజు కొంచెముసేపటికి మేల్కొని, శోకముచేత పీడింపబడిన మనస్సుతో ఆలోచించుట ప్రారంభించెను. 1

మూ. రామలక్ష్మణయోశ్చైవ వివాసాద్వాసవోపమమ్,
ఆవివేశోపసర్గస్తం తమః సూర్యమివాసురమ్. 2

ప్ర. అ. రామలక్ష్మణయోః = రామలక్ష్మణుల, వివాసాత్ = ప్రవాసము వలన, వాసవోపమమ్ = దేవేంద్రునితో సమానుడైన, తమ్ = ఆ దశరథుని, ఆసురమ్ = అసురునకు సంబంధించిన, తమః = తమస్సు(రాహువు), సూర్యమివ = సూర్యుని వలె, ఉపసర్గః = గొప్ప ఉపద్రవము, ఆవివేశ = ఆవేశించెను.

తా. రామలక్ష్మణులను ప్రవాసమునకై పంపివేయుటచే, దేవేంద్రతుల్యుడైన ఆ దశరథుని, రాహువు సూర్యుని ఆక్రమించినట్లు గొప్ప ఉపద్రవము ఆక్రమించెను. 2

మూ. సభార్యే నిర్గతే రామే కౌసల్యాం కోసలేశ్వరః,
వివక్షురసితాపాఙ్గాం స్మృత్వా దుష్కృతమాత్మనః. 3

ప్ర. అ. సభార్యే = భార్యాసమేతుడైన, రామే = రాముడు, నిర్గతే సతి = వెళ్ళిపోయినవాడగుచుండగా, కోసలేశ్వరః = కోసలాధిపతి యైన దశరథమహారాజు, ఆత్మనః = తనయొక్క, దుష్కృతమ్ = పాపమును, స్మృత్వా = స్మరించి, అసితాపాఙ్గామ్ = నల్లని నేత్రాంతములు గల, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను గూర్చి, వివక్షుః = చెప్పకోరికగలవాడు, ఆయెను.

తా. రాముడు భార్యతో కూడా అరణ్యమునకు వెళ్ళిన పిమ్మట, ఆ దశరథునకు పూర్వము తాను చేసిన పాపము జ్ఞప్తికి రాగా అతడు దానిని గూర్చి నల్లని నేత్రాంతములు గల కౌసల్యకు చెప్పదలచెను. 3

మూ. స రాజా రజనీం షష్ఠీం రామే ప్రవ్రాజితే వనమ్.
అర్ధరాత్రే దశరథః సంస్మరన్ దుష్కృతం కృతమ్. 4

ప్ర. అ. రామే = రాముడు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రవ్రాజితే = పంపివేయబడినపిమ్మట, రాజా = రాజైన, సః దశరథః = ఆ దశరథుడు, షష్ఠీమ్ = ఆరవ, రజనీమ్ = రాత్రిని (రాత్రియందు), అర్ధరాత్రే = అర్ధరాత్రమునందు, కృతమ్ = చేయబడిన, దుష్కృతమ్ = పాపమును, సంస్మరన్ = స్మరించుచు ఉండెను.

తా. రాముని అరణ్యమునకు పంపివేసిన తరువాత, ఆ దశరథమహారాజునకు ఆరవ రోజున అర్ధరాత్రమునందు, అతడు పూర్వము చేసిన పాపమును గూర్చి గుర్తువచ్చెను. 4

మూ. స రాజా పుత్రశోకార్తః స్మరన్ దుష్కృతమాత్మనః
కౌసల్యాం పుత్రశోకార్తామిదం వచనమబ్రవీత్. 5

ప్ర. అ. పుత్రశోకార్తః = పుత్రశోకముచేత పీడితుడైన, సః రాజా = ఆ రాజు, ఆత్మనః = తనయొక్క, దుష్కృతమ్ = పాపమును గూర్చి, స్మరన్ = స్మరించుచు, పుత్రశోకార్తామ్ = పుత్రశోకముతో బాధపడుచున్న, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పుత్రశోకముచే పీడితుడైన ఆ దశరథమహారాజు, తాను చేసిన పాపకృత్యమును స్మరించుచు, పుత్రశోకార్త యైన కౌసల్యతో ఇట్లనెను. 5

మూ. యదాచరతి కల్యాణి శుభం వా యది వాశుభమ్,
తదేవ లభతే భద్రే కర్తా కర్మజమాత్మనః. 6

ప్ర. అ. కల్యాణి = మంగళకరురాలా! భద్రే = శుభస్వభావము కలదానా! కర్తా = కర్మ చేయువాడు, శుభం వా = పుణ్యము నైనా, యది వా = లేక, అశుభమ్ = పాపమునైనా, యత్ = దేనిని, కురుతే = చేయునో, ఆత్మనః = తనయొక్క, కర్మజమ్ = కర్మవలన కలిగిన, తదేవ = దానినే, లభతే = పొందును.

తా. మంగళస్వభావము గల ఓ కౌసల్యా! మానవుడు పుణ్య మైనను, పాపమైనను ఎట్టి కర్మ చేయునో దానికి తగిన ఫలమునే పొందును. 6

మూ. గురులాఘవమర్థానామారమ్భే కర్మణాం ఫలమ్,
దోషం వా యో న జానాతి స బాల ఇతి హోచ్యతే. 7

ప్ర. అ. యః = ఎవడు, కర్మణామ్ = కర్మలయొక్క, ఆరమ్భే = ఆరంభమునందు, అర్థానామ్ = ప్రయోజనములయొక్క, గురులాఘవమ్ = గౌరవలాఘవములను (హెచ్చుతగ్గులను)గాని, ఫలమ్ = ఫలమును గాని, దోషం వా = దోషమును గాని, న జానాతి = ఎరుగడో, సః = అతడు, బాలః ఇతి = బాలుడు అని, ఉచ్యతే హ = చెప్పబడుచున్నాడు.

తా. తా నేదైన ఒక పని ప్రారంభించునపుడు అది మంచిదా చెడ్డదా అను విషయమును, దానివలన కలుగు ఫలమును, దోషమును ఎవడు తెలుసుకొనడో వాడే బాలుడు. (మూఢుడు)అని పెద్దలు చెప్పుదురు. 7

మూ. కశ్చిదామ్రవణం ఛిత్త్వా పలాశాంశ్చ నిషిఞ్చతి,
పుష్పం దృష్ట్వా ఫలే గృధ్నుః స శోచతి ఫలాగమే. 8

ప్ర. అ. కశ్చిత్ = ఒకడు, పుష్పమ్ = అందమైన మోదుగ పుష్పమును, దృష్ట్వా = చూచి, ఫలే = దాని ఫలమునందు, గృధ్నుః = ఆశకలవాడై, ఆమ్రవణమ్ = మామిడితోటను, ఛిత్త్వా = ఛేదించి, పలాశాన్ = మోదుగ చెట్లను, నిషిఞ్చతి = నీళ్ళు పోసి పెంచును. సః = వాడు, ఫలాగమే = దాని పంట రాగానే, శోచతి = దుఃఖించును.

తా. అందమైన పెద్ద పెద్ద మోదుగు చెట్ల పూవులను చూచి, దానిపండ్లు బాగుండు ననుకొని వానిపై ఆశతో ఒకడు మామిడితోట నరికి మోదుగు చెట్లు పెంచును. చివరకు దాని పండ్లు చూడగానే హతాశుడై దుఃఖించును. 8

మూ. అవిజ్ఞాయ ఫలం యో హి కర్మ త్వేవానుధావతి,
స శోచేత్ఫలవేళాయాం యథా కింశుకసేచకః, 9

ప్ర. అ. యః = ఎవడు, ఫలమ్ = ఫలమును, అవిజ్ఞాయ = తెలుసుకొనకుండగా, కర్మ తు ఏవ = కర్మనే, అనుధావతి = అనుసరించి పరుగెత్తునో, సః = వాడు, కింశుకసేచకః ఇవ = కింశుకమునకు నీళ్లు పోసి పెంచువాడు వలె, ఫలవేళాయామ్ = ఫల సమయమునందు, శోచేత్ = దుఃఖించును.

తా. తాను చేయు కర్మకు ఎట్టి ఫలము కలుగునో తెలుసుకొనక కర్మ వెనుకనే పరుగెత్తువాడు, కింశుకవృక్షమునకు నీళ్ళుపోసి పెంచినవాడు వలె దుఃఖించును. 9

మూ. సోఽహమామ్రవనం ఛిత్త్వా పలాశాంశ్చ న్యషేచయమ్,
రామం ఫలాగమే త్యక్త్వా పశ్చాచ్ఛోచామి దుర్మతిః. 10

ప్ర. అ. సః అహమ్ = అట్టి నేను, ఆమ్రవనమ్ = మామిడి తోటను, ఛిత్త్వా = ఛేదించి, పలాశాన్ చ = మోదుగ చెట్లను, న్యషేచయమ్ = తడిపితిని. దుర్మతిః = చెడ్డబుద్ధి కలవాడనై, ఫలాగమే = ఫలములు లభించే సమయము నందు, రామమ్ = రాముని, త్యక్త్వా = విడచి, పశ్చాత్ = తరువాత, శోచామి = దుఃఖించుచున్నాను.

తా. నేను మామిడితోటను నరికి, మోదుగు చెట్లకు నీళ్ళు పోసి పెంచి నాను. చెడు బుద్ధి గల నేను ఫలములు లభించే సమయమునందు రాముని దూరముగా పంపివేసి ఇపుడు దుఃఖించుచున్నాను. 10

మూ. లబ్ధశబ్దేన కౌసల్యే కుమారేణ ధనుష్మతా,
కుమారః శబ్దవేధీతి మయా పాపమిదం కృతమ్. 11

తా. కౌసల్యే = ఓ కౌసల్యా! శబ్దవేధీ = శబ్దమును పట్టి బాణముతో కొట్టగల, కుమారః ఇతి = నవయువకుడు అని, లబ్ధశబ్దేన = పొందబడిన కీర్తి గల, కుమా

కౌమారే = కౌమారావస్థలో నున్న, ధనుష్మతా = ధనుర్ధారి నైన, మయా = నాచేత ఇదమ్ = ఈ, పాపమ్ = పాపము, కృతమ్ = చేయబడినది.

తా. కౌసల్యా! శబ్దమును పట్టి బాణముతో కొట్టగల నవయువకుడు అని పేరు పొందిన నేను కౌమారావస్థలో ఉన్నపుడు, ధనుర్ధారినై, ఈ పాపము చేసితిని. 11

మూ. తదిదం మేఽనుసంప్రాప్తం దేవి దుఃఖం స్వయంకృతమ్,
సంమోహాదిహ బాలేన యథా స్యాద్భక్షితం విషమ్. 12

ప్ర. అ. దేవి = ఓ కౌసల్యా దేవీ! ఇహ = ఈ లోకమున, సంమోహాత్ = అజ్ఞానమువలన, బాలేన = బాలునిచేత, భక్షితమ్ = భక్షింపబడిన, విషమ్ = విషము, యథా = ఎట్లు, స్యాత్ = అగునో, అట్లే, స్వయమ్ = స్వయముగా, కృతమ్ = చేయబడిన, తత్ ఇదమ్ = అట్టి ఈ, దుఃఖమ్ = దుఃఖము, మే = నాకు, సమనుప్రాప్తమ్ = వచ్చిపడినది.

తా. కౌసల్యా! తెలియక విషము తిన్న బాలునకు వలె నాకు కూడ, ఇపుడు స్వయముగా చేసికొనిన (తెచ్చుకొన్న) దుఃఖము వచ్చిపడినది. 12

మూ. యథాన్యః పురుషః కశ్చిత్పలాశైర్మోహితో భవేత్,
ఏవం మయాప్యవిజ్ఞాతం శబ్దవేధ్యమయం ఫలమ్. 13

ప్ర. అ. అన్యః = ఇతరుడైన, కశ్చిత్ = ఒకానొక, పురుషః = పురుషుడు, పలాశైః = పలాశవృక్షములచేత, యథా = ఎట్లు, మోహితః = మోహితుడై, భవేత్ = అగునో, ఏవమ్ = అట్లే, మయాపి = నాచేత కూడ, శబ్దవేధ్యమయమ్ = శబ్దమును కొట్టదగిన లక్ష్యము వలన కలుగు, ఫలమ్ = ఫలము, అవిజ్ఞాతమ్ = తెలియబడలేదు.

తా. ఎవరో ఒక వ్యక్తి పలాశ వృక్షములను చూచి మోసపోయి నట్లే, నేను కూడ శబ్దమును లక్ష్యముగా చేసి కొట్టుటచే కలుగు ఫలమును తెలుసుకొనజాలక పోయితిని. 13

మూ. దేవ్యనూఢా త్వమభవో యువరాజో భవామ్యహమ్,
తతః ప్రావృడనుప్రాప్తా మదకామవివర్ధినీ. 14

ప్ర. అ. దేవి = కౌసల్యా దేవీ! త్వమ్ = నీవు, అనూఢా = వివాహము చేసికొనబడని దానవు, అభవః = అయి ఉంటివి. అహమ్ = నేను, యువరాజః = యువరాజునుగా, భవామి = అయి ఉంటిని. తతః = అప్పుడు, మదకామవివర్ధినీ = మదమును కామమును వృద్ధిపొందించు, ప్రావృట్ = వర్షర్తువు, అనుప్రాప్తా = వచ్చినది.

తా. కౌసల్యా! అప్పటికి నేను నిన్ను వివాహము చేసుకొనలేదు. నేను యువరాజునుగా ఉంటిని. అప్పుడు మదమును, కామమును, వృద్ధిపొందించు వర్షర్తువు వచ్చినది.

వి. 'మదకామవివర్ధినీ' అను పాఠముకంటె "మనఃసంహర్షిణీ మమ" అను ప్రాచ్య పాఠము బాగున్నది. "నా మనస్సునకు ఉత్సాహము ఇచ్చునది" అని దాని అర్థము. వివాహితుడు కాని కాలమును గూర్చి చెప్పుచున్న దశరథుడు 'కామసంవర్ధినీ' అని చెప్పుకొనుట అనుచితము కదా! 14

మూ. ఉపాస్య చ రసాన్ భౌమాంస్తప్త్వా చ జగదంశుభిః,
పరేతాచరితాం భీమాం రవిరావిశతే దిశమ్. 15

ప్ర. అ. రవిః = సూర్యుడు, భౌమాన్ = భూమికి సంబంధించిన, రసాన్ = రసములను, ఉపాస్య = గ్రహించి, జగత్ = జగత్తును, అంశుభిః = కిరణముల చేత, తప్త్వా చ = తపింపచేసి, పరేతాచరితామ్ = ప్రేతలచే సంచరింపబడిన, భీమామ్ = భయంకరమైన, దిశమ్ = దిక్కును, ఆవిశతే = ప్రవేశించెను.

తా. సూర్యుడు భూమిలో నున్న రసములు గ్రహించి, కిరణములచేత జగత్తును తపింపచేసి, ప్రేతలు సంచరించు భయంకరమైన దక్షిణ దిక్కునకు వెళ్ళెను. 15

మూ. ఉష్ణమన్తర్దధే సద్యః స్నిగ్ధా దదృశిరే ఘనాః,
తతో జహృషిరే సర్వే భేకసారఙ్గబర్హిణః. 16

ప్ర. అ. సద్యః = వెంటనే, ఉష్ణమ్ = వేడి, అన్తర్దధే = అంతర్ధానము పొందెను. స్నిగ్ధాః = నిగనిగలాడుచున్న, ఘనాః = మేఘములు, దదృశిరే = చూడబడినవి, తతః = అటుపిమ్మట, సర్వే = సమస్తమైన, భేకసారఙ్గబర్హిణః = కప్పలు, చక్రవాకములు, నెమళ్ళు, జహృషిరే = సంతోషించినవి.

తా. వెంటనే వేడి మటుమాయ మయ్యెను. నిగనిగలాడుచున్న మేఘములు కనబడెను. అపుడు కప్పలు, చక్రవాకములు, నెమళ్ళు అన్నీ సంతోషించెను. 16

మూ. క్లిన్నపక్షోత్తరాః స్నాతాః కృచ్ఛ్రాదివ పతత్రిణః,
వృష్టివాతావధూతాగ్రాన్ పాదపానభిపేదిరే. 17

ప్ర. అ. క్లిన్నపక్షోత్తరాః = తడసిన రెక్కల పై భాగములు గల, పతత్రిణః = పక్షులు, స్నాతాః = స్నానము చేసినవై, వృష్టివాతావధూతాగ్రాన్ = వర్షముచేతను గాలిచేతను కదల్పబడియుండిన అగ్రభాగములు గల, పాదపాన్ = వృక్షములను, కృచ్ఛ్రాత్ ఇవ = అతి కష్టముగ, అభిపేదిరే = చేరినవి.

తా. తడసిపోయిన రెక్కలపై భాగములతో పక్షులు, స్నానము చేసినట్లయినవై, గాలికిని, వర్షమునకును కదలిపోవుచున్న అగ్రభాగములు గల చెట్లను అతికష్టముమీద చేరుచుండెను. 17

మూ. పతితేనామ్భసా ఛన్నః పతమానేన చాసకృత్,
ఆబభౌ మత్తసారఙ్గస్తోయరాశిరివాచలః. 18

ప్ర. అ. పతితేన = పడినదీ, అసకృత్ = మాటిమాటికిని, పతమానేన = పడుచున్నదీ అయిన, అమ్భసా = జలముచే, ఛన్నః = కప్పబడిన, మత్తసారఙ్గః = మదించిన లేళ్ళు గల, అచలః = పర్వతము, తోయరాశిరివ = సముద్రమువలె, ఆబభౌ = ప్రకాశించెను.

తా. పడిసిన జలము, ఇంకనూ కురియుచున్న జలము కప్పివేయగా, మదించిన వేళ్ళుగల పర్వతము సముద్రము వలె ఉండెను. 18

మూ. పాణ్డురారుణవర్ణాని స్రోతాంసి విమలాన్యపి,
సుస్రువుర్గిరిధాతుభ్యః సభస్మాని భుజఙ్గవత్. 19

ప్ర. అ. విమలాన్యపి = నిర్మలములైనను, స్రోతాంసి = జలప్రవాహములు, గిరిధాతుభ్యః = పర్వతముపైనున్న గైరికాది ధాతువులవలన, సభస్మాని = భస్మముతో కూడినవై, పాణ్డురారుణ వర్ణాని = తెల్లని ఎఱ్ఱని రంగులు గలవై, భుజఙ్గవత్ = సర్పముల వలె, సుస్రువుః = స్రవించినవి. (క్రిందికి పాకినవి.)

తా. జలప్రవాహములు నిర్మలములే అయినను, పర్వతములందు నున్న గైరికాదిధాతువుల సంపర్కముచేత వాని యందు కలిసి తెల్లగాను, ఎఱ్ఱగాను మారినవై, సర్వములు వరద ప్రవహించుచుండెను. 19

మూ. ఆకులారుణతోయాని స్రోతాంసి విమలాన్యపి,
ఉన్మార్గజలవాహీని బభూవుర్జలదాగమే. 20

ప్ర. అ. జలదాగమే = వర్షాకాలమునందు, స్రోతాంసి = ప్రవాహములు, విమలాన్యపి = స్వచ్ఛములైనను, ఆకులారుణతోయాని = కరిగిపోయి ఎఱ్ఱనైన ఉదకము కలవై, ఉన్మార్గజలగామీని = దారి తప్పిన జలముతో ప్రవహించునవి, బభూవుః = అయినవి.

తా. అంతవరకును నిర్మలముగా ఉన్న ప్రవాహములు కూడ, వర్షాకాలము రాగానే, కరిగిపోయి ఎఱ్ఱనైన జలముతో దారి తప్పి ప్రవహించుచుండెను. 20

మూ. తస్మిన్నతిసుఖే కాలే ధనుష్మానిషుమాన్రథీ,
వ్యాయామకృతసంకల్పః సరయూమన్వగాం నదీమ్. 21

ప్ర. అ. అతిసుఖే = మిక్కిలి సుఖకరమైన, తస్మిన్ కాలే = ఆ కాలము నందు, వ్యాయామకృతసంకల్పః = వ్యాయామము కొరకై చేయబడిన సంకల్పము గలవాడనై, ధనుష్మాన్ = ధనుర్ధారినై, ఇషుమాన్ = బాణములు కలవాడనై, రథీ = రథము కలవాడనై, సరయూనదీమ్ = సరయూనదిని, అన్వగామ్ = అనుసరించి వెళ్ళితిని.

తా. ఆనందజనకమైన ఆ వర్షాకాలమునందు వేట అను వ్యాయామము చేయవలె నని సంకల్పించి, రథము నెక్కి, ధనుర్బాణములు ధరించి, సరయూ నదీ తీరము వైపు వెళ్ళితిని. 21

మూ. నిపానే మహిషం రాత్రౌ గజం వాభ్యాగతం నదీమ్,
అన్యం వా శ్వాపదం కంచిజ్జిఘాంసు రజితేన్ద్రియః. 22
తస్మింస్తత్రాహమేకాన్తే రాత్రౌ వివృతకార్ముకః.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అజితేన్ద్రియః = జయింపబడని ఇంద్రియములు కలవాడనై, తస్మిన్ = ఆ ప్రదేశమునందు, నిపానే = నీరు త్రాగు స్థలమున, నదీమ్ = నదిని గూర్చి, రాత్రౌ = రాత్రియందు, అభ్యాగతమ్ = వచ్చిన, మహిషమ్ = మహిషమును గాని, గజం వా = గజమును గాని, అన్యమ్ = మరి యేదైన, శ్వాపదం వా = క్రూరమృగమును గాని, నిహంసుః = చంప దలచినవాడనై, తత్ర = అక్కడ, రాత్రౌ = రాత్రియందు, ఏకాన్తే = రహస్య ప్రదేశమునందు, వివృతకార్ముకః = తెరవబడిన (సిద్ధముగా ఉంచుకొనబడిన) ధనుస్సు కలవాడనై ఉంటిని.

తా. అక్కడ, నేను సరియైన ఆలోచన లేక, తోచిన విధముగా చేయుచు, రాత్రి నదిలో నీరు త్రాగు కొరకు వచ్చు మహిషమును గాని గజమును గాని, మరి యేదైన క్రూరమృగమును గాని చంపవలె నను అభిప్రాయముతో, ధనుస్సు సిద్ధముగా ఉంచుకొని, రాత్రియం దొక ఏకాంతప్రదేశమునందు పొంచి ఉంటిని.

మూ. తత్రాహం సంవృతం వన్యం హతవాంస్తీరమాగతమ్, ౨౩
అన్యం చాపి మృగం హింస్రం శబ్దం శ్రుత్వాభ్యుపాగతమ్

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, అహమ్ = నేను, తీరమ్ ఆగతమ్ = సరయూ తీరమునకు వచ్చిన, వన్యమ్ = ఒక అడవిజంతువును, అభ్యుపాగతమ్ = వచ్చిన, అన్యమ్ = మరియొక, హింస్రమ్ = హింసాస్వభావము గల, మృగం చ = మృగమును, శబ్దమ్ = వాటి శబ్దమును, శ్రుత్వా = విని, సంవృతమ్ = రహస్యముగా, హతవాన్ = చంపినాను.

తా. అక్కడ నేను రహస్యముగా పొంచి ఉండి, నదీతీరమునకు వచ్చిన ఒక వన్యమృగమును, మరొక క్రూరమృగమును, అవి చేయు శబ్దమును పట్టి గుర్తించి చంపితిని.

మూ. అథాన్ధకారే త్వశ్రౌషం జలే కుమ్భస్య పూర్యతః, ౨౪
అచక్షుర్విషయే ఘోషం వారణస్యేవ నర్దతః.

ప్ర. అ. అథ = అటు పిమ్మట, అన్ధకారే = చీకటియందు, అచక్షుర్విషయే = కండ్లకు కనబడని ప్రదేశమున, నర్దతః = ధ్వనిచేయుచున్న, వారణస్యేవ = ఏనుగయొక్క ధ్వని వలె నున్న, జలే = నీటిలో, పూర్యతః = నింప

ఐతుచున్న, కుమ్భస్య = కుంభముయొక్క, ఘోషమ్ = ధ్వనిని, అశ్రౌషమ్ = వింటిని.

తా. ఇంతలో అంధకారమునందు, కంటికి కనబడని ప్రదేశమునందు, నీరు నింపుచున్న కుంభము ధ్వని, ఘీంకరించుచున్న ఏనుగ ధ్వని వలె వినవచ్చెను. 24

మూ. తతోఽహం శరముద్ధృత్య దీప్తమాశీవిషోపమమ్, 25
శబ్దం ప్రతి గజప్రేప్సురభిలక్ష్య త్వపాతయమ్.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, అహమ్ = నేను, గజప్రేప్సుః = గజమును పొందదలచిన వాడనై, దీప్తమ్ = ప్రకాశించుచున్న, ఆశీవిషోపమమ్ = సర్పముతో సమానమైన, శరమ్ = శరమును, ఉద్ధృత్య = తీసి, శబ్దం ప్రతి = శబ్దమును గూర్చి, అభిలక్ష్య = గురిచూచి, అపాతయమ్ = విడచితిని.

తా. పిమ్మట ఆ గజమును కొట్టవలెనను అభిలాషతో, ప్రకాశించుచున్న సర్పమువంటి బాణము తీసి ఆ ధ్వనిని గురి చూచి విడచితిని. 25

మూ. అముఞ్చం నిశితం బాణమహమాశీవిషోపమమ్, 26
తత్ర వాగుషసి వ్యక్తా ప్రాదురాసీద్వనౌకసః,
హా హేతి పతతస్తోయే బాణాభిహతమర్మణః 27

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఆశీవిషోపమమ్ = సర్పముతో సమానమైన, నిశితమ్ = వాడియైన, బాణమ్ = బాణమును, అముఞ్చమ్ = విడచితిని. తత్ర = అక్కడ, ఉషసి = ప్రాతఃకాలమునందు, బాణాభిహతమర్మణః = బాణముచేత కొట్టబడిన మర్మస్థానము గలవాడును, తోయే = ఉదకమునందు, పతతః = పడుచున్నవాడును అయిన, వనౌకసః = వనమునందు నివసించువానియొక్క, హా హా ఇతి = అయ్యో అయ్యో అను, వ్యక్తా = స్పష్టమైన, వాక్ = వాక్కు, ప్రాదురాసీత్ = బయలుదేరెను.

తా. నేను సర్పమువంటి, వాడియైన బాణమును ప్రయోగించితిని. అపుడు ఆ ప్రాతఃకాలసమయమున, బాణము మర్మస్థలమునందు గ్రుచ్చుకొనగా నీటిలో పడిపోయిన ఒక వనవాసి "అయ్యో అయ్యో" అని అరచిన అరపు స్పష్టముగా వినబడెను. 27

మూ. తస్మిన్నిపతితే బాణే వాగభూత్తత్ర మానుషీ,
కథమస్మద్విధే శస్త్రం నిపతేత్తు తపస్విని. 28

ప్ర. అ. తస్మిన్ = ఆ, బాణే = బాణము నిపతితే = పడినదగుచుండగా, తత్ర = అక్కడ, మానుషీ = మనుష్యసంబంధమైన, వాక్ = వాక్యము, అభూత్ = ఆయెను. అస్మద్విధే = నావంటి, తపస్విని = మునియందు, శస్త్రమ్ = ఆయుధము, కథమ్ = ఎట్లు, నిపతేత్తు = పడినోకదా।

తా. ఆ బాణము తగలగనే అక్కడ ఒక మనుష్యవాక్యము వినబడెను. "తపస్సు చేసుకొను నావంటి వానిపై ఈ శస్త్ర మెవరు ప్రయోగించినారో కదా।"

మూ. ప్రవివిక్తాం నదీం రాత్రావుదాహారో ఽహమాగతః,
ఇషుణాభిహతః కేన కస్య వా కిం కృతం మయా. 29

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఉదాహారః = జలమును తీసికొనపోవువాడనై, రాత్రౌ = రాత్రియందు, ప్రవివిక్తామ్ = నిర్జనముగా నున్న, నదీమ్ = నదిని గూర్చి, ఆగతః = వచ్చితిని. ఇషుణా = బాణముతో, కేన = ఎవనిచేత, అభిహతః = కొట్టబడితిని? మయా = నాచేత, కస్య = ఎవనికి, కిమ్ = ఏమి, కృతమ్ = చేయబడినది।

తా. నేను జలము తీసికొనిపోవుటకై, రాత్రి, ఈ నిర్జనమైన నదికి వచ్చినాను. నన్ను బాణముతో ఎవరు కొట్టినారో! నేను ఎవరికి ఏమి అపకారము చేసితిని? 29

మూ. ఋషేర్హి న్యస్తదణ్డస్య వనే వన్యేన జీవతః,
కథం ను శస్త్రేణ వధో మద్విధస్య విధీయతే. 30

ప్ర. అ. న్యస్తదణ్డస్య = విడువబడిన హింసకలవాడును, వనే = వనమునందు, వన్యేన = వనమునందు లభించుదానితో, జీవతః = జీవించుచున్నవాడును అయిన, మద్విధస్య = నా వంటి, ఋషేః = ఋషికి, శస్త్రేణ = శస్త్రముచేత, వధః = వధ, కథం ను = ఎట్లు, విధీయతే = విధింపబడుచున్నది.

తా. హింసను పరిత్యజించి వనములో లభించు వస్తువులతో వనమునందు జీవిక గడుపుచున్న నా వంటి ఋషికి, ఆయుధముచే మరణమును విధించుటకు కారణ మేమి? 30

మూ. జటాభారధరస్యైవ వల్కలాజినవాససః,
కో వధేన మమార్థీ స్యాత్కిం వాస్యాపకృతం మయా. ౩౧

ప్ర. అ. జటాభారధరస్యైవ = జటాభారమునే ధరించువాడనూ, వల్కలాజినవాససః = నారచీరలను అజినమును వస్త్రములుగా ధరించినవాడనూ అయిన, మమ = నాయొక్క, వధేన = వధచేత (చంపుట), అర్థీ = కోరిక గలవాడు, కః = ఎవ్వడు, స్యాత్ = అయియుండును? మయా = నాచేత, అస్య = వీనికి, కిం వా = ఏమి, అపకృతమ్ = అపకారము చేయబడినది?

తా. జటాభారమును, నారచీరలను, కృష్ణాజినమును ధరించిన నన్ను చంపవలెనను కోరిక గలవాడు ఎవ్వడో; అతనికి నేను ఏమి అపకారము చేసితిని? ౩౧

మూ. ఏవం నిష్ఫలమారబ్ధం కేవలానర్థసంహితమ్,
న కశ్చిత్సాధు మన్యేత యథైవ గురుతల్పగమ్. ౩౨

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, కేవలానర్థసంహితమ్ = అనర్థముతో మాత్రమే సంబంధించిన, నిష్ఫలమ్ = వ్యర్థమైన కార్యము, ఆరబ్ధమ్ = ప్రారంభింపబడినది, కశ్చిత్ = ఎవ్వరును, గురుతల్పగం యథైవ = గురుపత్నీగమనము చేసినవానిని వలె, ఈ పని చేసినవానిని, సాధు = మంచిగా, నమన్యేత = తలపఁబోఁడు.

తా. అత డెవ్వడో కాని, కేవలము అనర్థమును మాత్రమే కలిగించు వ్యర్థమైన కార్యము చేసినాడు. ఏ ఒక్కడును, ఈతనిని గురుతల్పగమనము చేసిన వానిని వలె మెచ్చుకొనడు. ౩౨

మూ. సాహం తథానుశోచామి జీవితక్షయమాత్మనః,
మాతరం పితరం చోభావనుశోచామి మద్వధే. ౩౩

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఆత్మనః = నాయొక్క, జీవితక్షయమ్ = ప్రాణములు పోవుటనుగూర్చి, తథా = అంతగా, నానుశోచామి = దుఃఖింపను. మద్వధే = నావధవిషయమున, మాతరమ్ = తల్లిని, పితరం చ = తండ్రిని, ఉభౌ = ఇద్దరినీగూర్చి, అనుశోచామి = దుఃఖించుచున్నాను.

తా. నేను మరణించుచున్నందుకు నన్ను గూర్చి నాకు అంతగా విచారము లేదు. నాకు మరణము సంప్రాప్తించినందుకు నా తల్లిదండ్రుల స్థితిని గూర్చి మాత్రమే విచారించుచున్నాను. ౩౩

మూ. తదేతన్మిథునం వృద్ధం చిరకాలభృతం మయా,
మయి పఞ్చత్వమాపన్నే కాం వృత్తిం వర్తయిష్యతి. ౩౪

ప్ర. అ. మయి = నేను, పఞ్చత్వమ్ = మరణమును, ఆపన్నే = పొందినవాడ నగుచుండగా, మయా = నాచేత, చిరకాలభృతమ్ = చిరకాలము పోషింపబడిన, వృద్ధమ్ = వార్ధక్యములో నున్న, ఏతత్ = ఈ, మిథునమ్ = మిథునము, కామ్ = ఏ, వృత్తిమ్ = జీవికను, వర్తయిష్యతి = అనుసరించునో?

తా. నేను ఆ వృద్ధదంపతులను చిరకాలమునుండి పోషించుచున్నాను. నేను మరణించిన పిమ్మట వారు ఏ విధముగా జీవితమును సాగింతురో కదా।

మూ. వృద్ధౌ చ మాతాపితరావహం చైకేషుణా హతాః,
కేన స్మ నిహతాః సర్వే సుబాలేనాకృతాత్మనా. ౩౫

ప్ర. అ. వృద్ధౌ = వృద్ధులైన, మాతాపితరౌ = నాతల్లిదండ్రులు, అహం చ = నేనూ, ఏకేషుణా = ఒక్క బాణముచేత, హతాః = చంపబడితిమి. అకృతాత్మనా = మనోనిగ్రహము లేని, సుబాలేన = బాల మూఢుడైన, కేన = ఎవనిచేత, సర్వే = మే మందరము, నిహతాః స్మ = చంపబడితిమి?

తా. నా తలిదండ్రులు, నేనూ కూడా ఒకే బాణముచేత చంపబడినాము. ఈ విధముగా మమ్ముల నందరినీ చంపిన, ఆ మనోనిగ్రహము లేని పరమ మూఢు డెవ్వడో కదా। ౩౫

మూ. తాం గిరం కరుణాం శ్రుత్వా మమ ధర్మానుకాఙ్క్షిణః,
కరాభ్యాం సశరం చాపం వ్యథితస్యాపతద్భువి. ౩౬

ప్ర. అ. కరుణామ్ = దీనమైన, తాం గిరమ్ = ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, ధర్మానుకాఙ్క్షిణః = ధర్మమునుకోరు, వ్యథితస్య = దుఃఖితుడ నైన, మమ = నాయొక్క, కరాభ్యామ్ = చేతులనుండి, సశరమ్ = బాణముతో కూడిన, చాపమ్ = ధనుస్సు, భువి = భూమియందు, అపతత్ = పడెను.

తా. దీనము లైన ఆ మాటలు వినగానే, ధర్మమునందు ఆసక్తి గల నాకు చాల వ్యథ కలిగినది. నా చేతులనుండి శరచాపములు జారి నేలపై పడినవి. 36

మూ. తస్యాహం కరుణం శ్రుత్వా నిశి లాలపతో బహు,
సంభ్రాన్తః శోకవేగేన భృశమాస విచేతనః. 37

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, నిశి = రాత్రియందు, బహు = అత్యధికముగా, లాలపతః = విలపించుచున్న, తస్య = అతనియొక్క, కరుణమ్ = దీనాలాపమును, శ్రుత్వా = విని, శోకవేగేన = దుఃఖవేగముచేత, సంభ్రాన్తః = తొట్రుపాటు చెందినవాడనై, భృశమ్ = మిక్కిలి, విచేతనః = చైతన్యము లేనివాడను, ఆస = అయితిని.

తా. రాత్రి ఆ విధముగ మిక్కిలి విలపించుచున్న అతని దీనవచనములు విని శోకవేగముచే తొట్రుపడుచున్న నా మనస్సు చాల వికల మైపోయెను. 37

మూ. తం దేశమహమాగమ్య దీనసత్త్వః సుదుర్మనాః,
అపశ్యమిషుణా తీరే సరయ్వాస్తాపసం హతమ్. 38
అవకీర్ణజటాభారం ప్రవిద్ధకలశోదకమ్,
పాంసుశోణితదిగ్ధాఙ్గం శయానం శల్యపీడితమ్. 39

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, దీనసత్త్వః = తరిగిపోయిన బలము కలవాడనై, సుదుర్మనాః = మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న మనస్సు కలవాడనై, తం దేశమ్ = ఆ ప్రదేశమును, ఆగమ్య = చేరి, సరయ్వాః = సరయూనదియొక్క, తీరే = తీరమునందు, ఇషుణా = బాణముచే, హతమ్ = కొట్టబడినవాడూ, అవకీర్ణజటాభారమ్ = చెదరిన జటాభారము కలవాడూ, ప్రవిద్ధకలశోదకమ్ = దూరముగా చిమ్మివేయబడిన కలశోదకము కలవాడూ, పాంసుశోణితదిగ్ధాఙ్గమ్ = పరాగముచేతను, రక్తముచేతను పూయబడిన శరీరము కలవాడూ, శయానమ్ = పడియున్నవాడూ, శల్యపీడితమ్ = ములికిచేత పీడింపబడినవాడూ అయిన, తాపసమ్ = మునిని, అపశ్యమ్ = చూచితిని.

తా. బలము తరిగిపోయి, మనస్సులో మిగుల దుఃఖించుచు, నేను ఆ ప్రదేశమునకు వెళ్ళి సరయూనదీ తీరమున బాణముచే హతుడై, శల్యముచేత పీడింపబడుచు, నేలపై పడియున్న మునికుమారుని చూచితిని. అతని జటాభారము

పడిపోయి చెదరి ఉండెను. కలశలోని ఉదకము దూరముగా పడిపోయెను. అతని శరీర మంతయూ పరాగము చేతను, రక్తముచేతను కప్పబడి ఉండెను. 38,39

మూ. స మాముద్వీక్ష్య నేత్రాభ్యాం త్రస్తమస్వస్థచేతసమ్,
ఇత్యువాచ తతః క్రూరం దిధక్షన్నివ తేజసా. 40

ప్ర. అ. సః = అతడు, త్రస్తమ్ = భయపడినవాడను, అస్వస్థచేతసమ్ = దిగులుపడిన మనస్సు కలవాడను అయిన, మామ్ = నన్ను, తేజసా = తేజస్సుచేత దిధక్షన్నివ = కాల్చివేయదలచుచున్నవాడు వలె, నేత్రాభ్యామ్ = నేత్రములతో, ఉద్వీక్ష్య = పైకి చూచి, తతః = అటు పిమ్మట, క్రూరమ్ = పరుషముగా, ఇతి = ఈ విధముగా, ఉవాచ = పలికెను.

తా. భయపడి, దిగులు చెందిన మనస్సుగల నన్ను అతడు తన తేజస్సు చేత కాల్చివేయదలచుచున్నాడా అన్నట్లు నేత్రములతో పైకి చూచి పరుషముగా ఇట్లు పలికెను. 40

మూ. కిం తవాపకృతం రాజన్ వనే నివసతా మయా,
జిహీర్షురమ్భో గుర్వర్థం యదహం తాడితస్త్వయా. 41

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా, గుర్వర్థమ్ = తల్లిదండ్రులకొరకు, అమ్భః = ఉదకమును, జిహీర్షుః = తీసికొనపోవకోరుచున్న, అహమ్ = నేను, త్వయా = నీచేత, తాడితః = కొట్టబడితినే! వనే = వనమునందు, నివసతా = నివసించుచున్న, మయా = నాచేత, తవ = నీకు, కిమ్ = ఏమి, అపకృతమ్ = అపకారముచేయబడినది?

తా. రాజా! నా తలిదండ్రుల కొరకు జలము తీసికొనిపోవుచున్న నన్నిట్లు కొట్టితివే. వనములో నివసించుచున్న నేను నీకు ఏమి అపకారము చేసినాను? 41

మూ. ఏకేన ఖలు బాణేన మర్మణ్యభిహతే మయి,
ద్వావన్ధౌ నిహతౌ వృద్ధౌ మాతా జనయితా చ మే. 42

ప్ర. అ. ఏకేన = ఒక్క, బాణేన = బాణముచేత, మయి = నేను, మర్మణి = మర్మస్థానమునందు, అభిహతే = కొట్టబడినవాడ నగుచుండగా, మే

= నాయొక్క, మాతా = తల్లియు, జనయితా చ = తండ్రియు, అన్ధౌ = అంధు
లైన, ద్వౌ = ఇద్దరు, వృద్ధౌ = వృద్ధులు, నిహతౌ ఖలు = చంపబడినారు కదా.

తా. ఒక్క బాణముతో నన్ను మర్మస్థానమునందు కొట్టుటచేత, వృద్ధులూ అంధులూ అయిన నా తలిదండ్రులను కూడ చంపినట్లు అయినది కదా. 42

మూ. తౌ నూనం దుర్బలావన్ధౌ మత్ప్రతీక్షౌ పిపాసితౌ,
చిరమాశాకృతాం తృష్ణాం కష్టాం సంధారయిష్యతః. 43

ప్ర. అ. దుర్బలౌ = దుర్బలులు, అన్ధౌ = గ్రుడ్డివారు, పిపాసితౌ = దప్పికొన్నవారూ అయిన, తౌ = వారిద్దరు, కష్టామ్ = కష్టమైన, ఆశాకృతామ్ = ఆశచే చేయబడిన, తృష్ణామ్ = దప్పికను, చిరమ్ = చిరకాలము, సంధారయిష్యతః = ఓపుకొందురు. నూనమ్ = నిశ్చయము.

తా. దప్పికొన్న దుర్బలులు, అంధులు అయిన నా తలిదండ్రులు, నాకోసమై నిరీక్షించుచు, నేను జలము తీసికొనివచ్చెదనను ఆశతో, అతికష్టముగా దప్పికను ఓపుకొనుచుందురు. నిశ్చయము. 43

మూ. న నూనం తపసో వాస్తి ఫలయోగః శ్రుతస్య వా,
పితా యన్మాం న జానాతి శయానం పతితం భువి. 44

ప్ర. అ. నూనమ్ = నిశ్చయముగా, తపసో వా = తపస్సునకు గాని, శ్రుతస్య వా = శాస్త్రజ్ఞానమునకు గాని, ఫలయోగః = ఫలసంబంధము, నాస్తి = లేదు. యత్ = ఏ కారణము వలన, పితా = నా తండ్రి, భువి = నేలపై, పతితమ్ = పడిపోయిన, శయానమ్ = శయనించి ఉన్న, మామ్ = నన్ను గూర్చి, న జానాతి = ఎరుగడో.

తా. నేనీ విధముగ నేలపై పడి ఉన్నట్లు నా తండ్రికి తెలియదు. దీనిని బట్టి తపస్సునకు గాని, శాస్త్రజ్ఞానమునకుగాని ప్రయోజన మేమియు లేదని నిశ్చయముగ చెప్పవచ్చును. 44

మూ. జానన్నపి చ కిం కుర్యాదశక్తిరపరిక్రమః,
భిద్యమానమివాశక్తస్త్రాతుమన్యో నగో నగమ్. 45

ప్ర. అ. అశక్తః = శక్తి లేనివాడు, అపరిక్రమః = నడక లేనివాడూ అయిన నా తండ్రి, ఛిద్యమానమ్ = ఛేదింపబడుచున్న, నగమ్ = వృక్షమును, త్రాతుమ్ = రక్షించుటకు, అశక్తః = అసమర్థుడైన, అన్యః = మరియొక, నగ ఇవ = వృక్షము వలె, జానన్నపి = తెలిసినవాడైనను, కిమ్ = ఏమి, కుర్యాత్ = చేయును?

తా. దుర్బలుడై, నడచుటకు కూడా శక్తి లేని నా తండ్రి, ఈ విషయము తెలిసినను ఏమి చేయగలడు? ప్రక్కనున్న వృక్షమును నరికివేయుచుండగా మరియొక వృక్షము దాని నెట్లు రక్షింపజాలదో, అట్లే అతడేమియు చేయజాలడు. 45

మూ. పితుస్త్వమేవ మే గత్వా శీఘ్రమాచక్ష్వ రాఘవ,
న త్వామనుదహేత్క్రుద్ధో వనం వహ్నిరివైధితః. 46

ప్ర. అ. రాఘవ = దశరథా! త్వమేవ = నీవే, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, గత్వా = వెళ్ళి, మే పితుః = నా తండ్రికి, ఆచక్ష్వ = చెప్పుము. క్రుద్ధః = కోపగించినవాడై, ఏధితః = వృద్ధిపొందింపబడిన, వహ్నిః = అగ్ని, వనమివ = వనమును వలె, త్వామ్ = నిన్ను, నానుదహేత్ = కాల్చివేయడు.

తా. దశరథా! నా తండ్రి కోపగించి, రగిలిన అగ్ని వనమును దహించినట్లు, నిన్ను దహించకుండ వలెనన్నచో, నీవే వెంటనే వెళ్ళి, నా తండ్రికి ఈ విషయమును చెప్పుము. 47

మూ. ఇయమేకపదీ రాజన్ యతో మే పితురాశ్రమః,
తం ప్రసాదయ గత్వా త్వం న త్వాం స కుపితః శపేత్.

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా, యతః = ఎటువైపు, మే పితుః = నా తండ్రి యొక్క, ఆశ్రమః = ఆశ్రమము న్నదో, అటువైపు, ఇయమ్ = ఈ, ఏకపదీ = కాలిబాట (వెళ్లును). త్వమ్ = నీవు, గత్వా = వెళ్ళి, తమ్ = అతనిని, ప్రసాదయ = అనుగ్రహింపచేసుకొనుము. సః = అతడు, కుపితః = కోపించినవాడై, త్వామ్ = నిన్ను, న శపేత్ = శపించకుండును గాక.

తా. రాజా! ఈ కాలిబాట నా తండ్రి ఆశ్రమమునకు పోవును. నీవు వెళ్ళి అతనిని ప్రార్థించుకొనుము. అట్లు చేసినచో అతడు నిన్ను శపించక విడచును.

మూ. విశల్యం కురు మాం రాజన్ మర్మ మే నిశితః శరః,
రుణద్ధి మృదు సోత్సేధం తీరమమ్బురయో యథా. 48

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా! మామ్ = నన్ను, విశల్యమ్ = శల్యము లేని వానినిగా, కురు = చేయుము. నిశితః = వాడి యైన, శరః = బాణము, మే మర్మ = నా మర్మస్థానమును, మృదు = మృదు వైన, సోత్సేధమ్ = ఎత్తుతో కూడిన, తీరమ్ = తీరమును, అమ్బురయః యథా = జలవేగము వలె, రుణద్ధి = అడ్డుపెట్టు చున్నది (పీడించుచున్నది).

భా. రాజా! నా శరీరమునుండి బాణశల్యమును తీసివేయుము. వాడి యైన నీ బాణము, నా మర్మస్థానమును, జలవేగము, మృదు వైన, ఎత్తైన, తీరమును పీడించి నట్లు పీడించుచున్నది. 48

వి. ఈ శ్లోక భావం అంతగా సరిగా నున్నట్లు లేదు. "బాణశల్యము నా ప్రాణాలు బైటకు పోకుండా చేయుచున్నది. తీరము జలప్రవాహమును అడ్డగించినట్లు". అని భావ ముండవలెను. ఆ భావము ఈ పాఠములో రాదు. అందు చేత ప్రాచ్య పాఠము బాగున్నది.

"విశల్యం మాం కురు క్షిప్రం త్వయాయం యోఽర్పితః శరః,
హృది వజ్రాగ్నిసంస్పర్శః ప్రాణానుపరుణద్ధి మే,
సశల్యో మరణం నాహమాప్నుయాం శల్యముద్ధర"

అని ఆ పాఠము. "తొందరగా నా శల్యమును ఊడబెరుకుము. నీవు వేసిన బాణము వజ్రాగ్నితుల్య స్పర్శతో నా ప్రాణాలను అడ్డుకొనుచున్నది. ఈ శల్యము ఉన్నంతవరకు నేను చావను. ఈ శల్యము పెరికివేయుము" అని తాత్పర్యము.

మూ. సశల్యః క్లిశ్యతే ప్రాణైర్విశల్యో వినశిష్యతి,
ఇతి మామవిశచ్చిన్తా తస్య శల్యాపకర్షణే. 49

ప్ర. అ. సశల్యః = శల్యముతో కూడినవా డైతే, ప్రాణైః = ప్రాణములతో, క్లిశ్యతే = బాధపడును. విశల్యః = శల్యము లేనివా డైతే, వినశిష్యతి = మరణించును, ఇతి = ఈ విధముగా, చిన్తా = ఆలోచన, తస్య = అతనియొక్క, శల్యాప

కర్షణే = శల్యమును లాగివేయుట విషయమున, మామ్ = నన్ను, ఆవిశత్ = ప్రవేశించెను.

తా. అతని శల్యము తొలగించు విషయమున, "శల్యము లాగి వేయకున్నచో ఇతడు ప్రాణములు పోక బాధపడును. శల్యము తీసివేసినచో మరణించును. ఇక నేమి చేయవలెను" అను చింత నాకు కలిగెను. 49

మూ. దుఃఖితస్య చ దీనస్య మమ శోకాతురస్య చ,
లక్షయామాస హృదయే చిన్తాం మునిసుత స్తదా. 50

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, మునిసుతః = మునికుమారుడు, దుఃఖితస్య = దుఃఖితుడను, దీనస్య = దీనుడను, శోకాతురస్య చ = శోకముచే వ్యాకులుడను అయిన, మమ = నాయొక్క, హృదయే = హృదయమునందు, చిన్తామ్ = చింతను, లక్షయామాస = ఊహించెను.

తా. అప్పు డా మునికుమారుడు, దుఃఖితుడ నై, దీనుడ నై, శోకముతో వ్యాకులుడ నై ఉన్న నా మనస్సులోని భావమును గ్రహించెను. 50

మూ. తామ్యమానః స మాం దుఃఖాదువాచ పరమార్తవత్,
సీదమానో వివృత్తాఙ్గో వేష్టమానో గతః క్షయమ్. 51

ప్ర. అ. తామ్యమానః = బాధపడుచున్నవాడూ, సీదమానః = క్రుంగిపోవుచున్నవాడూ, వివృత్తాఙ్గః = మెలికలు తిరుగుచున్న అవయవములు కలవాడూ, వేష్టమానః = పొర్లుచున్నవాడూ, క్షయమ్ = నాశమును, గతః = పొందినవాడూ అయిన, సః = అతడు, పరమార్తవత్ = మిక్కిలి పీడితుడై, కృచ్ఛ్రాత్ = అతికష్టముగా, మామ్ = నన్ను గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. ఆ మునికుమారుడు బాధతో క్రుంగిపోయి, అవయవము లన్నియు మెలికలు తిరుగగా, నేలపై దొరలుచు మరణోన్ముఖు డై, చాల దుఃఖించుచు, నాతో అతికష్టము మీద ఇట్లనెను. 51

మూ. సంస్తభ్య శోకం ధైర్యేణ స్థిరచిత్తో భవామ్యహమ్,
బ్రహ్మహత్యాకృతం పాపం హృదయాదపనీయతామ్.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ధైర్యాత్ = ధైర్యముచేత, శోకమ్ = శోకమును, సంస్తభ్య = అణగద్రొక్కి, స్థిరచిత్తః = స్థిరమైన చిత్తము కలవాడను, భవామి = అగుచున్నాను. బ్రహ్మహత్యాకృతమ్ = బ్రహ్మహత్యవలన కలిగిన, పాపమ్ = పాపము, హృదయాత్ = హృదయమునుండి, అపనీయతామ్ = తొలగింపబడు గాక.

తా. నేను ధైర్యముతో శోకమును అణగద్రొక్కుకొని, స్థిరచిత్తుడను అగుచున్నాను. బ్రహ్మహత్యాపాపము చేసితినే అని భయపడకుము. 52

మూ. న ద్విజాతిరహం రాజన్ మా భూత్తే మనసో వ్యథా,
శూద్రాయామస్మి వైశ్యేన జాతో జనపదాధిప. 53

ప్ర. అ. జనపదాధిప = దేశాధీశుడవైన, రాజన్ = ఓ రాజా! అహమ్ = నేను, ద్విజాతిః = బ్రాహ్మణుడను, న = కాను. తే = నీయొక్క, మనసః = మనస్సునకు, వ్యథా = బాధ, మా భూత్ = కలుగకుండునుగాక. వైశ్యేన = వైశ్యునిచేత, శూద్రాయామ్ = శూద్ర స్త్రీయందు, జాతః = పుట్టినవాడను, అస్మి = అయియున్నాను.

తా. దేశమును పాలించు ఓ రాజా! నేను బ్రాహ్మణుడను కాను. నీవు మనస్సులో బాధ పడకుము. నేను వైశ్యజాతీయునకు శూద్రస్త్రీయందు జన్మించినవాడను. 53

మూ. ఇతీవ వదతః కృచ్ఛ్రాద్బాణాభిహతమర్మణః,
విఘూర్ణతో విచేష్టస్య వేపమానస్య భూతలే. 54
తస్య త్వానమ్యమానస్య తం బాణమహముద్ధరమ్,
స మాముద్వీక్ష్య సంత్రస్తో జహౌ ప్రాణాంస్తపోధనః

ప్ర. అ. ఇతీవ = ఈ విధముగా, కృచ్ఛ్రాత్ = అతికష్టముగా, వదతః = మాటలాడుచున్నవాడూ, బాణాభిహతమర్మణః = బాణముచేత కొట్టబడిన మర్మస్థానము కలవాడూ, విఘూర్ణతః = తిరిగిపోవుచున్నవాడూ, విచేష్టస్య = చేష్టయుడిగిన వాడూ, భూతలే = నేలపై, వేపమానస్య = వణకుచున్న వాడూ, అనమ్యమానస్య = ముణుగుకొనిపోవుచున్నవాడూ అయిన, తస్య = అతనియొక్క,

తం బాణమ్ = ఆ బాణమును, అహమ్ = నేను, ఉద్ధరమ్ = లాగివేసితిని. సః తపోధనః = ఆ ముని, మామ్ = నన్ను, ఉదీక్ష్య = పైకి చూచి, సంత్రస్తః = భయపడినవాడై, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, జహౌ = విడచెను.

తా. మర్మస్థానమునందు బాణము తగిలి, తిరిగిపోవుచు, నేలపై దొరలుచున్న అతడు అతికష్టముమీద నాతో ఈ మాటలు చెప్పెను. శరీరము ముడుచు కొని శోషగా అతని చేష్టలు కూడ తగ్గిపోయెను. అప్పు డాతని శరీరమునుండి నేను బాణమును లాగివేసితిని. ఆ సమయమునందు ఆ తపోధనుడు కండ్లెత్తి నా వైపు చూచి, భయపడుచు ప్రాణములు విడచెను. 54, 55

మూ. జలార్ద్రగాత్రం తు విలప్య కృచ్ఛ్రాత్,
మర్మవ్రణం సంతతముచ్ఛ్వసన్తమ్,
తతః సరయ్వాం తమహం శయానం,
సమీక్ష్య భద్రేఽస్మి భృశం విషణ్ణః. 56

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
త్రిషష్టితమః సర్గః.

ప్ర. అ. భద్రే = మంగళ స్వరూప వైన ఓ కౌసల్యా! జలార్ద్రగాత్రమ్ = జలముచే తడిసిన శరీరము కలవాడూ, కృచ్ఛ్రాత్ = బాధవలన, విలప్య = విలపించి, సంతతమ్ = ఎడతెగకుండగా, ఉచ్ఛ్వసన్తమ్ = నిట్టూర్పుచున్నవాడూ, మర్మవ్రణమ్ = మర్మప్రదేశమునందు గాయము కలవాడూ, సరయ్వామ్ = సరయూనదిలో, శయానమ్ = శయనించుచున్నవాడూ అయిన, తమ్ = అతనిని సమీక్ష్య = చూచి, అహమ్ = నేను, తతః = దానివలన, భృశమ్ = మిక్కిలి, విషణ్ణః = దుఃఖితుడను, అస్మి = అయితిని.

తా. కౌసల్యా! మర్మప్రదేశమునందు తగిలిన గాయముచే కలిగిన బాధతో విలపించి, ఎడతెగక నిట్టూర్చుచు, నీళ్లలో తడిసి, సరయూనదిలో పడి ఉన్న అతనిని చూడగానే నాకు చాల దుఃఖము కలిగెను. 56

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువదిమూడవ సర్గ సమాప్తము.

చతుష్షష్టితమః సర్గః

[దశరథుడు తాపస మునికుమారుని వధించుటచే దుఃఖితుడై అతని తల్లిదండ్రులు విలపించుటను, వారు తన్ను శపించుటను కౌసల్యకు వినిపించి, రోదించుచు అర్ధరాత్రిసమయమున ప్రాణములు విడచుట.]

మూ. వధమప్రతిరూపం తు మహర్షేస్తస్య రాఘవః,
విలపన్నేవ ధర్మాత్మా కౌసల్యాం పునరబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన, రాఘవః = దశరథుడు, తస్య మహర్షేః = ఆ మహర్షియొక్క, అప్రతిరూపమ్ = సాటిలేని, వధమ్ = వధను గూర్చి, విలపన్నేవ = మాటలాడుచునే, పునః = మరల, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ధర్మాత్ముడైన దశరథుడు, విలపించుచునే సాటిలేని ఆ ముని కుమారవధను గూర్చి కౌసల్యతో మరల ఇట్లనెను. 1

మూ. తదజ్ఞానాన్మహత్పాపం కృత్వాహం సంకులేన్ద్రియః,
ఏకస్త్వచిన్తయం బుద్ధ్యా కథం ను సుకృతం భవేత్. 2

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అజ్ఞానాత్ = అజ్ఞానమువలన, తత్ = ఆ, మహత్ = గొప్ప, పాపమ్ = పాపమును, కృత్వా = చేసి, సంకులేన్ద్రియః = వ్యాకులమైన ఇంద్రియములు కలవాడనై, ఏకస్తు = ఒక్కడనే, కథం ను = ఎట్లు, సుకృతమ్ = చక్కగా చేయబడినది, భవేత్ = అగును అని, బుద్ధ్యా = బుద్ధితో అచిన్తయమ్ = ఆలోచించితిని.

తా. ఒక్కడ ఒంటరిగానే ఉన్న నేను అజ్ఞానముచే చేసిన మహాపాపము వలన వ్యాకులమైన ఇంద్రియములు కలవాడనై, ఈ మహాపాపమునుండి బైట పడుట ఎట్లా అని నా బుద్ధితో ఆలోచించితిని. 2

మూ. తతస్తం ఘటమాదాయ పూర్ణం పరమవారిణా,
ఆశ్రమం తమహం ప్రాప్య యథాఖ్యాతపథం గతః. ౩

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, పరమవారిణా = ఉత్తమ మైన ఉదకముతో, పూర్ణమ్ = నిండిన, తమ్ = ఆ, ఘటమ్ = ఘటమును, ఆదాయ = గ్రహించి, యథాఖ్యాతపథమ్ = చెప్పిన విధముగా మార్గమును, ప్రాప్య = పొంది, అహమ్ = నేను, తమ్ ఆశ్రమమ్ = ఆ ఆశ్రమును, గతః = చేరితిని.

తా. పిమ్మట నేను ఆ ఘటమునందు ఉత్తమ మైన నీరు నింపుకొని, ఆ ముని కుమారుడు చెప్పిన మార్గమున ఆ ఆశ్రమమును చేరితిని. ౩

మూ. తత్రాహం దుర్బలావన్ధౌ వృద్ధావపరిణాయకౌ,
అపశ్యం తస్య పితరౌ లూనపక్షావివ ద్విజౌ. 4
తన్నిమిత్తాభిరాసీనౌ కథాభిరపరిశ్రమౌ,
తామాశాం మత్కృతే హీనావుదాసీనావనాథవత్. ౫

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, అహమ్ = నేను, దుర్బలౌ = దుర్బలులును, అన్ధౌ = గ్రుడ్డివారును, వృద్ధౌ = ముసలివారును, అపరిణాయకౌ = నడిపించేవారు లేని వారును, లూనపక్షౌ = ఛేదింపబడిన రెక్కలు గల, ద్విజౌ ఇవ = పక్షుల వలె ఉన్నవారును, తన్నిమిత్తాభిః = ఆ కుమారుడు నిమిత్తముగా గల, కథాభిః = కథలతో, ఆసీనౌ = కూర్చున్నవారును, అపరిశ్రమౌ = ఏ పరిశ్రమయు లేనివారును, మత్కృతే = నా నిమిత్తమై, తామ్ ఆశామ్ = ఆ పుత్రునికి సంబంధించిన ఆశను, హీనౌ = కోల్పోయినవారును, అనాథవత్ = నాథుడు లేనివారు వలె, ఉదాసీనౌ = ఉత్సాహరహితులును అయిన, తస్య = అతనియొక్క, పితరౌ = తలిదండ్రులను, అపశ్యమ్ = చూచితిని.

తా. అక్కడ నేను వృద్ధులును, అంధులును, దుర్బలులును అయిన ఆ మునికుమారుని, తలిదండ్రులను చూచితిని. చేయి పట్టుకొని నడిపించువా రెవ్వరును లేకపోవుటచే వారు రెక్కలు నరికిన పక్షుల వలె ఉండిరి. మరి యొక కార్య మేమియు లేక కుమారుని గూర్చిన మాటలే చెప్పుకొనుచుండిరి. రక్షకుడు లేనివారు వలె ఉత్సాహశూన్యు లై ఉన్న వారికి ఉన్న కుమారుని గూర్చిన ఆశ కూడ నాచే భగ్నము చేయబడినది. 4, 5

మూ. శోకోపహతచిత్తశ్చ భయసంత్రస్తచేతనః,
తదాశ్రమపదం గత్వా భూయః శోకమహం గతః. 6

ప్ర. అ. శోకోపహతచిత్తః చ = శోకముచేత కొట్టబడిన చిత్తము గలవాడనూ, భయసంత్రస్తచేతనః = రాబోవు భయమును గూర్చి దిగులు చెందిన మనస్సు కలవాడనూ అయిన, అహమ్ = నేను, తత్ = ఆ, ఆశ్రమపదమ్ = ఆశ్రమస్థానమును, గత్వా = చేరి, భూయః = ఇంకను, శోకమ్ = శోకమును, గతః = పొందితిని.

తా. అంతకు పూర్వమే శోకముచేత పీడింపబడిన చిత్తముతో, ఏమి జరుగునో అని భయ పడుచున్న నాకు ఆ ఆశ్రమమును చేరగానే ఇంకను అధికముగా దుఃఖము కలిగెను. 6

మూ. పదశబ్దం తు మే శ్రుత్వా మునిర్వాక్యమభాషత,
కిం చిరాయసి మే పుత్ర పానీయం క్షిప్రమానయ. 7

ప్ర. అ. మే = నాయొక్క, పదశబ్దమ్ = అడుగుల చప్పుడును, శ్రుత్వా = విని, మునిః = ముని, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అభాషత = పలికెను. పుత్ర = కుమారా! కిమ్ = ఎందువలన, చిరాయసి = ఆలస్యము చేయుచున్నావు? క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, మే = నాకు, పానీయమ్ = ఉదకమును, ఆనయ = తీసుకొనిరమ్ము.

తా. నా అడుగుల చప్పుడు విని ఆ ముని ఇట్లు పలికెను. "కుమారా! ఆలస్యము చేసితి వేమి! నాకు శీఘ్రముగా ఉదకము ఇమ్ము. 7

మూ. యన్నిమిత్తమిదం తాత సలిలే క్రీడితం త్వయా,
ఉత్కంఠితా తే మాతేయం ప్రవిశ క్షిప్రమాశ్రమమ్. 8

ప్ర. అ. తాత = నాయనా! త్వయా = నీచేత, యన్నిమిత్తమ్ = ఏ కారణముచేత, సలిలే = ఉదకమునందు, ఇదమ్ = ఈ, క్రీడితమ్ = క్రీడచేయబడినదో అందువలన, ఇయమ్ = ఈ, తే మాతా = నీ తల్లి, ఉత్కంఠితా = బెంగగొన్నది. క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆశ్రమమ్ = ఆశ్రమమును, ప్రవిశ = ప్రవేశించుము.

తా. నాయనా! నీ వీ విధముగా చాలసేపు నీటిలో ఆడుకొనుటచే నీ తల్లి బెంగ పెట్టుకొన్నది. శీఘ్రముగా ఆశ్రమములోనికి రమ్ము. ౮

మూ. యద్వ్యళీకం కృతం పుత్త్ర మాత్రా తే యది వా మయా,
న తన్మనసి కర్తవ్యం త్వయా తాత తపస్వినా. ౯

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా! తే = నీయొక్క, మాత్రా = తల్లిచేత గాని, యది వా = లేక, మయా = నా చేత గాని, యత్ = ఏ, వ్యళీకమ్ = అపరాధము, కృతమ్ = చేయబడినదో, తాత = నాయనా! తపస్వినా = తపస్వి వైన. త్వయా = నీచేత, తత్ = అది, మనసి = మనస్సులో, న కర్తవ్యమ్ = ఉంచుకొనదగినది కాదు.

తా. నాయనా! కుమారా! నీ తల్లి గాని నేనుగాని ఏదైన అపరాధము చేసినచో తపశ్శాలి వైన నీవు దానిని మనస్సులో ఉంచుకొనరాదు. ౯

మూ. త్వం గతిస్త్వగతీనాం చ త్వం హి చక్షురచక్షుషామ్.
సమాసక్తాస్త్వయి ప్రాణాః కిం త్వం నో నాభిభాషసే.

ప్ర. అ. అగతీనామ్ = గతి లేని మాకు, త్వమ్ = నీవు, గతిః = గతివి. అచక్షుషామ్ = నేత్రములు లేని మాకు, త్వమ్ = నీవే, చక్షుః హి = నేత్రము కదా! ప్రాణాః = ప్రాణములు, త్వయి = నీయందు, సమాసక్తాః = లగ్నము లై ఉన్నవి. త్వమ్ = నీవు, నః = మమ్ములను, కిమ్ = ఎందువలన, నాభిభాషసే = మాటలాడకున్నావు!

తా. గతి లేని మాకు నీవే గతివి. నేత్రములు లేని మాకు నీవే నేత్రములు. మా ప్రాణములు నీ మీదనే ఆధారపడి యున్నవి. నీవు మాతో మాటలాడుట లే దేమి! 10

మూ. మునిమవ్యక్తయా వాచా తమహం సజ్జమానయా,
హీనవ్యఞ్జనయా ప్రేక్ష్య భీతచిత్త ఇవాబ్రువమ్. 11

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, తం మునిమ్ = ఆ మునిని, ప్రేక్ష్య = చూచి, భీతచిత్త ఇవ = భయపడిన చిత్తము కలవాడ నై, అవ్యక్తయా = అస్పష్టమూ,

సజ్జమానయా = కలిసిపోవుచున్నదీ, హీనవ్యఞ్జనయా = విరువబడిన హల్లులు కలదీ అయిన, వాచా = వాక్కుచే, అబ్రువమ్ = పలికితిని.

తా. నే నా మునిని చూడగానే భయపడి, అస్పష్టమూ, పదములు కలిసి పోయినదీ, హల్లులు జారిపోయినదీ అయిన వాక్కుతో ఇట్లు పలికితిని.

మూ. మనసః కర్మ చేష్టాభిరభిసంస్తభ్య వాగ్బలమ్,
ఆచచక్షే త్వహం తస్మై పుత్రవ్యసనజం భయమ్. 12

ప్ర. అహమ్ = నేను, చేష్టాభిః = చేష్టలచేత, మనసః = మనస్సుయొక్క, కర్మ = కర్మను, వాగ్బలమ్ = వాక్కుయొక్క బలమును, అభిసంస్తభ్య = నిలద్రొక్కు కొని, తస్మై = అతనికి, పుత్రవ్యసనజమ్ = పుత్రవ్యసనమువలన కలిగిన, భయమ్ = భయమును, ఆచచక్షే = చెప్పితిని.

తా. నేను తెచ్చిపెట్టుకొనిన కొన్ని చేష్టలచేత మనఃప్రవృత్తిని, వాగ్బలమును నిలబెట్టుకొని, ఆ మునీశ్వరునకు పుత్రవ్యసనము వలన కలిగిన భయమును గూర్చి చెప్పితిని. 12

మూ. క్షత్రియోఽహం దశరథో నాహం పుత్రో మహాత్మనః,
సజ్జనావమతం దుఃఖమిదం ప్రాప్తం స్వకర్మజమ్. 13

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, దశరథః = దశరథుడను పేరు గల, క్షత్రియః = క్షత్రియుడను. అహమ్ = నేను, మహాత్మనః = మహాత్ముడ వైన నీయొక్క, పుత్రః = పుత్రుడను, న = కాను. సజ్జనావమతమ్ = సజ్జనులచే నిందింపబడిన, ఇదమ్ = ఈ, స్వకర్మజమ్ = స్వకర్మవలన కలిగిన, దుఃఖమ్ = దుఃఖము, ప్రాప్తమ్ = వచ్చిపడినది.

తా. నేను దశరథుడనే పేరు గల క్షత్రియుడను; మహాత్ముడ వైన నీ కుమారుడు కాదు. సజ్జనులు నిందించు ఈ దుఃఖమును, చేతులార చేసిన కర్మచే తెచ్చి పెట్టుకొనినాను. 13

మూ. భగవంశ్చాపహస్తోఽహం సరయూతీరమాగతః,
జిఘాంసుః శ్వాపదం కంచిన్నిపానే వాగతం గజమ్. 14

ప్ర. అ. భగవన్ = పూజ్యుడా! అహమ్ = నేను, చాపహస్తః = చాపము హస్తమునందు కలవాడనై, కస్మింశ్చిత్ = ఒకానొక, శ్వాపదమ్ = క్రూరమృగమును, నిపానే = నీళ్లు త్రాగు రేవులోనికి, ఆగతమ్ = వచ్చిన, గజం వా = గజమును, జిఘాంసుః = చంపగోరుచున్నవాడనై, సరయూతీరమ్ = సరయూతీరమును గూర్చి, ఆగతః = వచ్చితిని.

తా. ఓ పూజ్యుడా! నేను ధనుస్సు ధరించి, ఏదైన ఒక క్రూరమృగమును, నీరు త్రాగు రేవునకు వచ్చు గజమును చంపవలె నను కోరికతో సరయూతీరమునకు వచ్చితిని. 14

మూ. తతః శ్రుతో మయా శబ్దో జలే కుమ్భస్య పూర్యతః,
ద్విపోఽయమితి మత్వాయం బాణేనాభిహతో మయా. 15

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, మయా = నాచేత, జలే = జలమునందు, పూర్యతః = నిండుచున్న, కుమ్భస్య = కుంభముయొక్క, శబ్దః = శబ్దము, శ్రుతః = వినబడెను. అయమ్ = ఇది, ద్విపః ఇతి = ఏనుగ అని, మత్వా = తలచి, అయమ్ = ఇది, మయా = నాచేత, బాణేన = బాణముచేత, అభిహతః = చంపబడినది (కొట్టబడినది).

తా. అంతలో నాకు నీరు నింపుచున్న కుంభము ధ్వని వినబడెను, అది ఏనుగు అని తలచి నేను దానిని బాణముతో కొట్టితిని. 15

మూ. గత్వా నద్యాస్తతస్తీరమపశ్యమిషుణా హృది,
వినిర్భిన్నం గతప్రాణం శయానం భువి తాపసమ్. 16

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, నద్యాః = నదియొక్క, తీరమ్ = తీరమును గూర్చి, గత్వా = వెళ్లి, ఇషుణా = బాణముచేత, హృది = వక్షఃస్థలమునందు, వినిర్భిన్నమ్ = భేదింపబడిన, గతప్రాణమ్ = పోయిన ప్రాణములు గల, భువి = నేలపై, శయానమ్ = పడియున్న, తాపసమ్ = మునిని, అపశ్యమ్ = చూచితిని.

తా. పిదప నదీతీరమునకు వెళ్లి అక్కడ, బాణము వక్షఃస్థలమునందు గ్రుచ్చుకొని ప్రాణములు పోయి, నేలపై పడియున్న మునిని చూచితిని.

మూ. భగవన్ శబ్దమాలక్ష్య మయా గజజిఘాంసునా,
విసృష్టోఽమ్భసి నారాచస్తతస్తే నిహతః సుతః. 17

ప్ర. అ. భగవన్ = పూజ్యుడా! శబ్దమ్ = శబ్దమును, ఆలక్ష్య = గురి చూచి, గజజిఘాంసునా = గజమును చంప దలచిన, మయా = నాచేత, అమ్భసి = ఉదకమునందు, నారాచః = నారాచబాణము, విసృష్టః = విడవబడినది. తతః = పిమ్మట, తే = నీయొక్క, సుతః = కుమారుడు, నిహతః = చంపబడినాడు.

తా. ఓ పూజ్యుడా! శబ్దమును లక్ష్యముగా చేసి ఏనుగును చంపవలె నను ఉద్దేశ్యముతో నేను నారాచబాణమును విడువగా నీ కుమారుడు నిహతు డైనాడు.

మూ. తతస్తస్యైవ వచనాదుపేత్య పరితప్యతః,
స మయా సహసా బాణ ఉద్ధృతో మర్మతస్తదా. 18

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, పరితప్యతః = బాధపడుచున్న, తస్యైవ = అతనియొక్కయే, వచనాత్ = మాటవలన, మయా = నాచేత, తదా = అప్పుడు, ఉపేత్య = అతనినిసమీపించి, సహసా = వెంటనే, సః బాణః = ఆ బాణము, మర్మతః = మర్మస్థానమునుండి, ఉద్ధృతః = లాగివేయబడినది.

తా. పిమ్మట నే నాతనిని సమీపించి, అప్పుడు బాధపడుచున్న అతని మాట ప్రకారము, అతని మర్మస్థానమునుండి బాణమును తీయలాగితిని. 18

మూ. స చోద్ధృతేన బాణేన తత్రైవ స్వర్గమాస్థితః,
భవన్తౌ పితరౌ శోచన్నన్ధావితి విలప్య చ. 19

ప్ర. అ. సః చ = అతడు కూడ, పితరౌ = తల్లిదండ్రులు ఐన, భవన్తౌ = మిమ్ముల నిద్దరిని గూర్చి, శోచన్ = దుఃఖించుచు, అన్ధౌ ఇతి = మీరిరువురును అంధులు అని, విలప్య చ = విలపించి, ఉద్ధృతేన = పైకి లాగబడిన, తేన బాణేన = ఆ బాణముచేత, తత్రైవ = అచటనే, స్వర్గమ్ = స్వర్గమును, ఆస్థితః = పొందినాడు.

తా. ఆ బాణమును తీయలాగినవెంటనే అతడు తల్లిదండ్రు లైన మీ ఇరువురను గూర్చి దుఃఖించుచు, మీరు అంధు లని చెప్పి విలపించుచు అక్కడనే స్వర్గమునకు వెళ్ళినాడు. 19

మూ. అజ్ఞానాద్భవతః పుత్రః సహసాఽభిహతో మయా,
శేషమేవంగతే యత్స్యాత్ తత్ప్రసీదతు మే మునిః. 20

ప్ర. అ. అజ్ఞానాత్ = అజ్ఞానమువలన, సహసా = తొందరపాటుచే, భవతః పుత్రః = నీ కుమారుడు, మయా = నాచేత, అభిహతః = చంపబడినాడు. ఏవంగతే = ఇది ఇట్లు జరిగిపోగా, యత్ = ఏది, శేషం స్యాత్ = మిగిలినదో, తత్ = దానిని, మునిః = ముని, ప్రసీదతు = అనుగ్రహించుగాక.

తా. అజ్ఞానముచే తొందరపడి నేను నీ కుమారుని చంపినాను. ఇది ఈ విధముగ జరిగిపోయినది. ఈ విషయమున నే నేమి చేయవలెనో మునీశ్వరుడు ఆజ్ఞాపించుగాక. 20

మూ. స తచ్ఛ్రుత్వా వచః క్రూరం మయోక్తమఘశంసినా,
నాశకత్తీవ్రమాయాసమకర్తుం భగవానృషిః. 21

ప్ర. అ. భగవాన్ = పూజ్యుడైన, సః ఋషిః = ఆ మునీశ్వరుడు, అఘశంసినా = చెడ్డ వార్తను చెప్పుచున్న, మయా = నాచేత, ఉక్తమ్ = పలుకబడిన, క్రూరమ్ = క్రూరమైన, తత్ = ఆ, వచః = వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, తీవ్రమ్ = తీవ్రమైన, ఆయాసమ్ = దుఃఖమును, అకర్తుమ్ = చేయకుండుటకు, నాశకత్ = సమర్థుడుకాలేదు.

తా. దుర్వార్తను తీసికొని వచ్చిన నేను చెప్పిన ఆ క్రూరమైన మాట విని పూజ్యుడైన ఆ మునీశ్వరుడు తీక్ష్ణమైన దుఃఖము (లేదా కోపము) కలుగకుండ ఉండజాలకపోయెను. 21

మూ. స బాష్పపూర్ణవదనో నిఃశ్వసన్ శోకకర్శితః,
మామువాచ మహాతేజాః కృతాంజలిముపస్థితమ్. 22

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల, సః = అతడు, బాష్పపూర్ణవదనః = కన్నీటితో నిండిన ముఖము కలవాడై, నిశ్శ్వసన్ = నిట్టూర్చుచు, శోకకర్శితః = శోకముచేత కృశించినవాడై, కృతాంజలిమ్ = చేయబడిన దోసిలి కలవాడను, ఉపస్థితమ్ = సమీపమునం దున్నవాడను అయిన, మామ్ = నన్ను గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. మహాతేజశ్శాలి యైన ఆ మునీశ్వరుడు కన్నీళ్ళు కారుచున్న ముఖముతో నిట్టూర్చుచు, దుఃఖపీడితుడై దగ్గరనె చేతులు జోడించుకొని నిలిచియున్న నాతో ఇట్లనెను. 22

మూ. యద్యేతదశుభం కర్మ న త్వం మే కథయేః స్వయమ్,
ఫలేన్మూర్ధా స్మ తే రాజన్ సద్యః శతసహస్రధా. 23

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా! అశుభమ్ = అశుభ మైన, ఏతత్ = ఈ, కర్మ = కర్మను గూర్చి, త్వమ్ = నీవు, మే = నాకు, స్వయమ్ = స్వయముగా, న కథయేః యది = చెప్పకపోయినచో, సద్యః = వెంటనే, తే = నీయొక్క, మూర్ధా = శిరస్సు, శతసహస్రధా = లక్ష ముక్కలుగా, ఫలేత్ స్మ = బ్రద్దలై ఉండెడిది.

తా. రాజా! నీవు చేసిన ఈ అమంగళ కృత్యమును నీవు స్వయముగా వచ్చి నాకు చెప్ప కున్నచో, వెంటనే నీ శిరస్సు లక్ష ముక్కలుగా బ్రద్ద లై ఉండెడిది. 23

మూ. క్షత్రియేణ వధో రాజన్ వానప్రస్థే విశేషతః,
జ్ఞానపూర్వం కృతః స్థానాచ్చ్యావయేదపి వజ్రిణమ్. 24

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా! క్షత్రియేణ = క్షత్రియునిచేత, జ్ఞానపూర్వమ్ = జ్ఞానము పూర్వమునందు కలుగునట్లుగా (తెలిసి), కృతః = చేయబడిన, వధః = వధ, విశేషతః = విశేషించి, వానప్రస్థే = వానప్రస్థునియందు చేయబడిన వధ, వజ్రిణమ్ అపి = దేవేంద్రుని కూడ, స్థానాత్ = తన స్థానమునుండి, చ్యావయేత్ = పడవేయును.

తా. రాజా! క్షత్రియుడు ఎవ్వని నైన తెలిసి చంపినచో, విశేషించి వానప్రస్థుని చంపినచో, ఆ పాపము దేవేంద్రుని కూడ పదచ్యుతుని చేయును.

వి. ఈ శ్లోక భావము అంతగా సరిగా నున్నట్లు లేదు. "క్షత్రియుడు చేసిన వధ" అనగా ఎవరి వధ అని చెప్పవలెను? క్షత్రియుడు దుష్టులను సంహరించవలసినదే కదా? అందుచేత 'సత్పురుషుని వధ' అని చెప్పవలెను. 'అది ఇంద్రుని కూడ పదచ్యుతుని చేయును" అను అర్థము వచ్చును. వానప్రస్థవధ అంతకంటె పాపతరము కావచ్చును. ఏ మైనను అధ్యాహారాదులనే సరిపెట్టు

కానవలసి యున్నది. ప్రాచ్యపాఠము బాగున్నది. ఈ ఘట్టంలో ఉన్న అర్థభేదంతో కూడిన-

"క్షత్రియ జ్ఞానపూర్వం చేద్వానప్రస్థవధః కృతః,
స్థానాత్ప్రచ్యావయేదాశు బ్రహ్మాణమపి సుస్థితమ్''

అను శ్లోకములో వానప్రస్థవధ మాత్రమే నిర్దేశించబడినది. 24

మూ. సప్తధా తు ఫలేన్మూర్ధా మునౌ తపసి తిష్ఠతి,
జ్ఞానాద్విసృజతః శస్త్రం తాదృశే బ్రహ్మచారిణి. 25

ప్ర. అ. తపసి = తపస్సులో, తిష్ఠతి = ఉన్న, మునౌ = మునియందును, తాదృశే = అట్టి, బ్రహ్మచారిణి = బ్రహ్మచారియందును, జ్ఞానాత్ = జ్ఞానము వలన, శస్త్రమ్ = శస్త్రమును, విసృజతః = ప్రయోగించువాని, మూర్ధా = శిరస్సు సప్తధా = ఏడు ముక్కలుగా, ఫలేత్ = బ్రద్దలగును.

తా. తపస్సులో నున్న మునిపై గాని, అట్టి బ్రహ్మచారిపై గాని, తెలిసి ఆయుధమును ప్రయోగించినవాని శిరస్సు ఏడు ముక్కలగును. 25

మూ. అజ్ఞానాద్ధి కృతం యస్మాదిదం తేనైవ జీవసి,
అపి హ్యద్య కులం న స్యాదిక్ష్వాకూణాం కుతో భవాన్.

ప్ర. అ. ఇదమ్ = ఈ కార్యము, యస్మాత్ = ఎందువలన, అజ్ఞానాత్ = అజ్ఞానమువలన, కృతం హి = చేయబడినదో, తేనైవ = దానిచేతనే, జీవసి = జీవించి యున్నావు. ఇక్ష్వాకూణామ్ = ఇక్ష్వాకు రాజులయొక్క, కులమపి = వంశమే, అద్య = ఇప్పుడు, న స్యాత్ హి = లేకుండ పోవును కదా! భవాన్ = నీవు, కుతః = ఎక్కడ?

నీ వీ పనిని తెలియక చేసితివి గాన ఇంకను బ్రతికి ఉన్నావు. అట్లు కానిచో నీ వేమిటి, ఇక్ష్వాకువంశమే నశించేది. 26

మూ. నయ నౌ నృప తం దేశమితి మాం చాభ్యభాషత.
అద్య తం ద్రష్టుమిచ్ఛావః పుత్రం పశ్చిమదర్శనమ్. 27

రుధిరేణావసిక్తాఙ్గం ప్రకీర్ణాజినవాససమ్,
శయానం భువి నిస్సంజ్ఞం ధర్మరాజవశం గతమ్. 28

ప్ర. అ. నృప = రాజా! అద్య = ఇప్పుడు, పశ్చిమదర్శనమ్ = చివరి దర్శనము కలవాడూ, రుధిరేణ = రక్తముచేత, అవసిక్తాఙ్గమ్ = తడుపబడిన శరీరము కలవాడూ, ప్రకీర్ణాజినవాససమ్ = తొలంగిపోయిన కృష్ణాజిన వస్త్రము కలవాడూ, భువి = నేలపై, శయానమ్ = శయనించి ఉన్నవాడూ, నిస్సంజ్ఞమ్ = సంజ్ఞ కోల్పోయిన వాడూ, ధర్మరాజవశమ్ = యముని వశమును, గతమ్ = పొందిన వాడూ అయిన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఇచ్ఛావః = కోరుచున్నాము. తం దేశమ్ = ఆ దేశమును గూర్చి, నౌ = మమ్ముల నిరువురను, నయ = తీసికొని వెళ్ళుము. ఇతి = అని, మామ్ = నన్ను గూర్చి, అభ్యభాషత చ = పలికెను.

తా. "రాజా! మా ఇద్దరినీ ఆ ప్రదేశమునకు తీసికొని వెళ్ళుము. రక్తముచే శరీరము తడిసి, వస్త్రముగా ధరించిన కృష్ణాజినము తొలగిపోయి, యమునకు వశుడై ప్రాణములు కోల్పోయి నేలపై పడి యున్న కుమారుని చివరి చూపుగా చూడవలె నని కోరుచున్నాము" అని నాతో పలికెను. 27, 28

మూ. అథాహమేకస్తం దేశం నీత్వా తౌ భృశదుఃఖితౌ,
అస్పర్శయమహం పుత్రం తం మునిం సహ భార్యయా.

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, ఏకః = ఒంటరిగా నున్న, అహమ్ = నేను, భృశదుఃఖితౌ = మిక్కిలి దుఃఖితులైన, తౌ = వారిద్దరిని, తం దేశమ్ = ఆ ప్రదేశమును గూర్చి, నీత్వా = తీసికొని వెళ్ళి, భార్యయా సహ = భార్యతో కూడిన, తం మునిమ్ = ఆ మునిని, తం పుత్రమ్ = ఆ పుత్రుని, అస్పర్శయమ్ = స్పృశింపచేసితిని.

తా. పిదప, నేను, చాల దుఃఖించుచున్న వారిద్దరినీ ఆ ప్రదేశమునకు తీసికొని వెళ్ళి ఆ మునియు, అతని భార్యయు తమ పుత్రుని స్పృశించునట్లు చేసితిని. 29

మూ. తౌ పుత్రమాత్మనః స్పృష్ట్వా తమాసాద్య తపస్వినౌ,
నిపేతతుః శరీరేఽస్య పితా చాస్యేద మబ్రవీత్. 30

ప్ర. అ. తపస్వినౌ = తపశ్శాలు రైన, తౌ = వా రిద్దరును, తమ్ = ఆ, ఆత్మజః = తమయొక్క, పుత్రమ్ = పుత్రుని, ఆసాద్య = సమీపించి, స్పృష్ట్వా = స్పృశించి, అస్య = అతని, శరీరే = శరీరముపై, నిపేతతుః = పడిరి. అస్య = అతనియొక్క, పితా చ = తండ్రి కూడ, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. తపశ్శాలు రైన ఆ ఇద్దరును తమ కుమారుని సమీపించి, అతని శరీరమును స్పృశించి, అతని శరీరముపై పడిరి. తండ్రి ఇట్లు పలికెను. 30

మూ. నాభివాదయసే మాద్య న చ మామభిభాషసే,
కిం ను శేషే తు భూమౌ త్వం వత్స కిం కోపితో హ్యసి

ప్ర. అ. వత్స = వత్సా! అద్య = ఇపుడు, మా = నన్ను, నాభివాదయసే = నమస్కరించుట లేదు. మామ్ = నన్ను గూర్చి, న చ అభిభాషసే = మాట లాడుట కూడ లేదు. త్వమ్ = నీవు, భూమౌ = నేలపై, కిం ను శేషే = నిద్ర పోవుచున్నావా? (ఎందుచే శయనించి ఉన్నావు?) కుపితః = కోపగించినవాడవు, కిమ్ అసి = అయితివా?

తా. వత్సా! నేడు నీవు నాకు నమస్కారము చేయుట లేదు; మాట కూడ మాటలాడుట లేదు. నేలపై శయనించితివా (లేదా ఏలపడియున్నావు?) లేక నాపై నీకు కోపము వచ్చినదా? 31

మూ. న త్వహం తే ప్రియః పుత్ర మాతరం పశ్య ధార్మిక,
కిం ను నాలిఙ్గసే పుత్ర సుకుమార వచో వద. 32

ప్ర. అ. ధార్మిక = ధార్మికుడ వైన, పుత్ర = కుమారా! అహమ్ = నేను, తే = నీకు, ప్రియః = ఇష్టుడను, న తు = కాకపోయినచో, మాతరమ్ = తల్లిని, పశ్య = చూడుము. పుత్ర = కుమారా! కిం ను = ఎందువలన, నాలిఙ్గసే = కౌగలించుకొనుట లేదు. సుకుమార = ఓ సుకుమారుడా! వచః = వచనమును, వద = పలుకుము.

తా. ధార్మికుడ వైన ఓ కుమారా! నేనంటే నీకు ఇష్టము లేనిచో నీ తల్లి నైనను చూడుము. పుత్రా! నన్ను ఆలింగనము చేసికొనుట లేదేమి! ఓ సుకుమారా! నాతో మాటలాడుము. 32

మూ. కస్య వాపరరాత్రేఽహం శ్రోష్యామి హృదయఙ్గమమ్,
అధీయానస్య మధురం శాస్త్రం వాన్యద్విశేషతః ౪౪

ప్ర. అ. అపరరాత్రే = తెల్లవారుజామున, శాస్త్రమ్ = వేదమును గాని, విశేషతః = విశేషించి, అన్యద్వా = మరియొకటి గాని, అధీయానస్య = అధ్యయనము చేయుచున్న, కస్య వా = ఎవరియొక్క, హృదయంగమమ్ = మనోహర మైన, మధురమ్ = మధుర మైన ధ్వనిని, అహమ్ = నేను, శ్రోష్యామి = వినగలను?

తా. తెల్లవారు జామున వేదమును గాని, మరియొక గ్రంథమును గాని మనోహరముగా చదువుచున్న ఎవని మధురకంఠ ధ్వని నా కిటుపై వినిపించును?

మూ. కో మాం సన్ధ్యాముపాస్యైవ స్నాత్వా హుతహుతాశనః,
శ్లాఘయిష్యత్యుపాసీనః పుత్ర శోకభయార్దితమ్. ౪౫

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా! కః = ఎవ్వడు, స్నాత్వా = స్నానముచేసి, సన్ధ్యామ్ = సంధ్యను, ఉపాస్యైవ = ఉపాసించిన వెంటనే, హుతహుతాశనః = హోమము చేయబడిన అగ్ని కలవాడై, ఉపాసీనః = సమీపమున కూర్చున్న వాడై, శోకభయార్దితమ్ = శోకముచేతను, భయముచేతను పీడితుడ నైన, మామ్ = నన్ను, శ్లాఘయిష్యతి = శ్లాఘించును.

తా. కుమారా! ఇటుపై ఎవ్వడు, స్నానము చేసి, సంధ్యోపాసనానంతరమే అగ్నికార్యము చేసికొని, శోకభయములతో బాధపడుచున్న నా ప్రక్కనే కూర్చుండి, నన్ను శ్లాఘించగలడు? ౪౫

మూ. కన్దమూలఫలం హృత్వా కో మాం ప్రియమివాతిథిమ్,
భోజయిష్యత్యకర్మణ్యమప్రగ్రహమనాయకమ్. ౪౬

ప్ర. అ. కన్దమూలఫలమ్ = దుంపలను పండ్లను, హృత్వా = తీసికొని వచ్చి, కః = ఎవడు, అకర్మణ్యమ్ = ఏ పని చేయజాలనివాడనూ, అప్రగ్రహమ్ = ఏమీ సంపాదించ జాలనివాడనూ, అనాయకమ్ = నడిపించువాడు లేనివాడనూ అయిన, మామ్ = నన్ను, ప్రియమ్ = ప్రియు డైన, అతిథిమివ = అతిథిని వలె, భోజయిష్యతి = తినిపించగలడు?

తా. నేను ఏ పనులూ చేయక, వస్తువులను సంగ్రహింపజాలక నడిపించువాడు లేక కూర్చొని యుండగా, కందమూల ఫలములను తెచ్చి ఎవ్వరు నన్ను ప్రియుడైన అతిథిని తినిపించినట్లు తినిపించును. ౩౫

మూ. ఇమామన్ధాం చ వృద్ధాం చ మాతరం తే తపస్వినీమ్,
కథం వత్స భరిష్యామి కృపణాం పుత్రగర్ధినీమ్. ౩౬

ప్ర. అ. వత్స = ఓ వత్సా! అన్ధామ్ = అంధురాలూ, వృద్ధామ్ = వృద్ధురాలూ, తపస్వినీమ్ = జాలిపడదగినదీ, కృపణామ్ = దీనురాలూ, పుత్రగర్ధినీమ్ = పుత్రునిపై ప్రేమగలదీ అయిన, ఇమామ్ = ఈ, తే మాతరమ్ = నీ తల్లిని, కథమ్ = ఎట్లు, భరిష్యామి = పోషించగలను.

తా. వత్సా! పుత్రప్రేమ కలదీ, వృద్ధురాలూ, అంధురాలూ, అయిన నీ తల్లి బాధ దుఃఖించుచు శోచనీయ స్థితిలో ఉన్నది. ఈమెను ఎట్లు పోషించగలను? ౩౬

మూ. తిష్ఠ మా మా గమః పుత్ర యమస్య సదనం ప్రతి,
శ్వో మయా సహ గన్తాసి జనన్యా చ సమేధితః. ౩౭

ప్ర. అ. పుత్ర = పుత్రా! తిష్ఠ = ఆగుము, యమస్య = యమునియొక్క, సదనం ప్రతి = గృహమును గూర్చి, మా మా గమః = వెళ్ళవద్దు. మయా = నాతోనూ, జనన్యా సహ చ = తల్లితోను, సమేధితః = కూడినవాడవై, శ్వః = రేపు, గన్తాసి = వెళ్ళగలవు.

తా. కుమారా! ఆగుము; యమలోకమునకు వెళ్ళవద్దు, వెళ్ళవద్దు. నాతోను తల్లితోను కలసి రేపు వెళ్ళెదవు లెమ్ము. ౩౭

మూ. ఉభావపి చ శోకార్తావనాథౌ కృపణౌ వనే,
క్షిప్రమేవ గమిష్యావస్త్వయా హీనౌ యమక్షయమ్. ౩౮

ప్ర. అ. త్వయా = నీతో, హీనౌ = హీనులమై, శోకార్తౌ = శోకముచేత పీడింపబడిన వారమూ, వనే = వనమునందు, అనాథౌ = రక్షకుడు లేనివారమూ, కృపణౌ = దీనులమూ అయిన, ఉభావపి చ = మేమిద్దరము కూడ, క్షిప్రమేవ = వెంటనే, యమక్షయమ్ = యమలోకమును గూర్చి, గమిష్యావః = వెళ్ళెదము.

తా. నీవు లేకపోవుటచే శోకార్తులమై, దీనులమై, ఈ అరణ్యములో రక్షకు లెవ్వరును లేక యున్న మేము ఇద్దరమూ కూడ యమలోకమునకు వచ్చెదము. 38

మూ. తతో వైవస్వతం దృష్ట్వా తం ప్రవక్ష్యామి భారతీమ్,
క్షమతాం ధర్మరాజో మే బిభృయాత్పితరావయమ్. 39

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, వైవస్వతమ్ = ఆ యముని, దృష్ట్వా = చూచి, తమ్ = అతనిని గూర్చి, భారతీమ్ = వాక్యమును, ప్రవక్ష్యామి = చెప్పెదను. ధర్మరాజః = యమధర్మరాజా, మే = నాకు, క్షమతామ్ = క్షమించుగాక, అయమ్ = ఇతడు, పితరౌ = తలిదండ్రులను, బిభృయాత్ = పోషించుగాక.

తా. అక్కడ నేను యమునితో. "యమధర్మ రాజా, క్షమించుము; ఇతడు తలిదండ్రులను పోషించు నట్లు అనుమతి నిమ్ము" అని పలికెదను. 39

మూ. దాతుమర్హతి ధర్మాత్మా లోకపాలో మహాయశాః,
ఈదృశస్య మమాక్షయ్యా మేకామభయదక్షిణామ్. 40

ప్ర. అ. మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి గలవాడూ, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడూ, లోకపాలః = లోకపాలుడూ అయిన ఆ యమధర్మరాజు, ఈదృశస్య = ఇట్టి, మమ = నాకు, అక్షయ్యామ్ = అక్షయ మైన, ఏకామ్ = ఈ ఒక్క, అభయదక్షిణామ్ = అభయమను దక్షిణను, దాతుమ్ = ఇచ్చుటకు, అర్హతి = తగియున్నాడు.

తా. ధర్మాత్ముడూ, మహాయశః శాలి, లోకపాలకుడూ అయిన ఆ యమ ధర్మరాజు ఇట్టి స్థితిలో ఉన్న నాకు ఈ అభయదక్షిణ నొక్కదానిని ఇవ్వ గలడు. 40

మూ. అపాపోఽసి యథా పుత్ర నిహతః పాపకర్మణా,
తేన సత్యేన గచ్ఛాశు యే లోకాః శస్త్రయోధినామ్. 41

ప్ర. అ. పుత్ర = పుత్రా! పాపకర్మణా = పాప మైన కర్మ గల ఉతనిచే. నిహతః = చంపబడినావు. యథా = ఎట్లు, అపాపః = పాపము లేనివాడవు, అసి = అయి ఉన్నావో, తేన = ఆ, సత్యేన = సత్యముచేత, శస్త్రయోధినామ్ = శస్త్ర

ముతో యుద్ధము చేయువారికి, యే = ఏ, లోకాః = లోకము లుందునో వాటిని, ఆశు = శీఘ్రముగా, గచ్ఛ = పొందుము.

తా. కుమారా! నీవు ఏ పాపము లేనివాడవు. అట్టి నిన్ను ఈ పాపకర్ముడు చంపినాడు. ఈ సత్యమును పురస్కరించుకొని ఆయుధములతో యుద్ధము చేయువారికి ఏ లోకములు లభించునో వాటిని పొందుము. 41

మూ. యాన్తి శూరా గతిం యాం చ సంగ్రామేష్వనివర్తినః.
హతాస్త్వభిముఖాః పుత్ర గతిం తాం పరమాం వ్రజ.

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా, సంగ్రామేషు = యుద్ధములందు, అనివర్తినః = వెనుకకు మరలని, శూరాః = శూరులు, అభిముఖాః = శత్రువునకు అభిముఖులై, యామ్ = ఏ, గతిమ్ = గతిని, యాన్తి = పొందుదురో, తామ్ = అట్టి, పరమామ్ = గొప్పదైన, గతిమ్ = గతిని, వ్రజ = పొందుము.

తా. కుమారా! యుద్ధములో వెనుకకు తిరగని శూరులు శత్రువులకు ఎదురుగా నిలచి, వారిచే నిహతులై ఏ ఉత్తమగతిని పొందుదురో ఆ గతిని పొందుము. 42

మూ. యాం గతిం సగరః శైబ్యో దిలీపో జనమేజయః,
నహుషో ధున్ధుమారశ్చ ప్రాప్తాస్తాం గచ్ఛ పుత్రక.

ప్ర. అ. పుత్రక = కుమారా! సగరః = సగరుడు, శైబ్యః = శైబ్యుడు, దిలీపః = దిలీపుడు, జనమేజయః = జనమేజయుడు, నహుషః = నహుషుడు, ధున్ధుమారశ్చ = ధుంధుమారుడును, యామ్ = ఏ, గతిమ్ = గతిని, ప్రాప్తాః = పొందినారో, తామ్ = దానిని, గచ్ఛ = పొందుము.

తా. పుత్రా! సగరుడు, శైబ్యుడు, దిలీపుడు, జనమేజయుడు, నహుషుడు ధుంధుమారుడు, ఏ గతి పొందినారో అట్టి సద్గతి నీకు లభించు గాక. 43

మూ. యా గతిః సర్వసాధూనాం స్వాధ్యాయాత్తపసా చ యా
యా భూమిదస్యాహితాగ్నేరేకపత్నీవ్రతస్య చ.
గోసహస్రప్రదాతౄణాం యా యా గురుభృతామపి
దేహన్యాసకృతాం యా చ తాం గతిం గచ్ఛ పుత్రక.

ప్ర. అ. పుత్రక = కుమారా! సర్వేషామ్ = సమస్తమైన సత్పురుషులకును, యా = ఏ, గతిః = గతియో, స్వాధ్యాయాత్ = స్వాధ్యాయము వలన, తపసా చ = తపస్సు చేతను, యా = ఏ గతియో, భూమిదస్య = భూదానము చేసినవానికిని, ఆహితాగ్నేః = ఆహితాగ్నికిని, ఏకపత్నీవ్రతస్య చ = ఏకపత్నీ వ్రతము కలవానికిని, యా = ఏ గతియో, గోసహస్రప్రదాతౄణామ్ = గోసహస్ర దానము చేసిన వారికి, యా = ఏ గతియో, గురుభృతామపి = పూజ్యులను పోషించువారికి, యా = ఏ గతియో, దేహన్యాసకృతామ్ = దేహత్యాగము చేసినవారలకు, యా చ = = ఏ గతియో, తాం గతిమ్ = ఆ గతిని, గచ్ఛ = పొందుము.

తా. కుమారా! సమస్తమైన సాధువులకు ఏ గతి లభించునో, స్వాధ్యాయము వలనను, తపస్సువలనను ఏ గతి లభించునో, భూదానము చేసినవానికిని, ఆహితాగ్నికిని, ఏకపత్నీవ్రతము పాటించువానికిని ఏ గతి లభించునో, వేయి గోవులను దానము చేసినవారికి ఏ గతి లభించునో, పెద్దలను పోషించు వారికి ఏ గతి లభించునో, గంగాదిపుణ్యనదులలో సంకల్పపూర్వకముగా దేహత్యాగము చేసినవారికి ఏ గతి లభించునో ఆ గతి నీకు లభించుగాక. 44, 45

మూ. న హి త్వస్మిన్ కులే జాతో గచ్ఛత్యకుశలాం గతిమ్,
స తు యాస్యతి యేన త్వం నిహతో మమ బాన్ధవః. 46

ప్ర. అ. అస్మిన్ = ఈ, కులే = కులమునందు, జాతః = పుట్టినవాడు, అకుశలామ్ = క్షేమము కాని, గతిమ్ = గతిని, న గచ్ఛతి హి = పొందడు కదా! తు = కాని, మమ = నాయొక్క, బాన్ధవః = బంధువైన, త్వమ్ = నీవు, యేన = = ఎవనిచేత, నిహతః = చంపబడితివో, సః = అతడు, యాస్యతి = పొందగలడు.

తా. మన కులములో పుట్టినవాని కెవ్వనికిని చెడ్డ గతి రాదు. నా కుమారుడవైన నిన్ను చంపినవానికే అట్టి గతి కలుగును. 46

మూ. ఏవం స కృపణం తత్ర పర్యదేవయతాసకృత్,
తతోఽస్మై కర్తుముదకం ప్రవృత్తః సహ భార్యయా.

ప్ర. అ. సః = అతడు, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, తత్ర = అక్కడ, అసకృత్ = మాటి మాటికిని, కృపణమ్ = దీనముగా, పర్యదేవయత = ఏడ్చెను. తతః = పిమ్మట, అస్మై = ఇతనికి, భార్యయా సహ = భార్యతో కూడ, ఉదకం కర్తుమ్ = ఉదకక్రియలు చేయుటకు, ప్రవృత్తః = ఉద్యమించెను.

తా. ఈ విధముగా ఆ ముని అక్కడ చాల సేపు ఏడ్చెను. పిమ్మట, భార్యాసహితు డైన అతడు కుమారునకు ఉదకక్రియలు చేయుటకు ప్రారంభించెను.

మూ. స తు దివ్యేన రూపేణ మునిపుత్రః స్వకర్మభిః,
స్వర్గమధ్యారుహత్ క్షిప్రం శక్రేణ సహ ధర్మవిత్. 48

ప్ర. అ. ధర్మవిత్ = ధర్మవేత్త యైన, సః = ఆ, మునిపుత్రస్తు = ముని కుమారు డైతే, స్వకర్మభిః = తన పుణ్య కర్మలచేత, శక్రేణ సహ = ఇంద్రునితో కూడిన వాడై, దివ్యేన = దివ్య మైన, రూపేణ = రూపముతో, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, స్వర్గమ్ = స్వర్గమును, అధ్యారుహత్ = అధిరోహించెను.

తా. ధర్మవేత్త యైన ఆ మునికుమారుడు తన పుణ్య కర్మల ఫలముగ, దివ్యరూపము ధరించి, దేవేంద్రునితో కూడ శీఘ్రముగా స్వర్గలోకమునకు వెళ్లెను.

మూ. ఆబభాషే చ వృద్ధౌ తౌ సహ శక్రేణ తాపసః,
ఆశ్వాస్య చ ముహూర్తం చ పితరౌ వాక్యమబ్రవీత్. 49

ప్ర. అ. సహ శక్రేణ = దేవేంద్రునితో కూడిన, సః తాపసః = ఆ ముని, తౌ = ఆ, వృద్ధౌ = వృద్ధులను గూర్చి, ఆబభాషే చ = మాటలాడెను. పితరౌ = తల్లిదండ్రులను, ముహూర్తమ్ = క్షణకాలము, ఆశ్వాస్య = ఓదార్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఇంద్ర సమేతు డైన ఆ మునికుమారుడు ఆ వృద్ధులతో మాటలాడెను. తల్లిదండ్రులను క్షణకాలము పాటు ఓదార్చి వారితో ఇట్లు పలికెను. 49

మూ. స్థానమస్మి మహత్ప్రాప్తో భవతోః పరిచారణాత్,
భవన్తావపి చ క్షిప్రం మమ మూలముపైష్యతః. 50

ప్ర. అ. భవతోః = మీ ఇద్దరి యొక్క, పరిచారణాత్ = సేవ చేయుట వలన, మహత్ = గొప్ప, స్థానమ్ = స్థానమును, ప్రాప్తః అస్మి = పొందితిని. భవన్తౌ అపి చ = మీరు కూడా, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, మమ = నా యొక్క, మూలమ్ = సమీపమును, ఉపైష్యథః = పొందగలరు.

తా. మీకు సేవ చేయుటవలన ఉత్తమస్థానమును పొంద గలిగితిని. మీరు కూడ శీఘ్రముగ నా సమీపమునకు రాగలరు. 50

మూ. ఏవముక్త్వా తు దివ్యేన విమానేన వపుష్మతా,
ఆరురోహ దివం క్షిప్రం మునిపుత్రో జితేన్ద్రియః. 51

ప్ర. అ. జితేన్ద్రియః = జయించబడిన ఇంద్రియములు గల, మునిపుత్రః = మునికుమారుడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, వపుష్మతా = మంచి ఆకారము గల, దివ్యేన = దివ్యమైన, విమానేన = విమానముచేత, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, దివమ్ = స్వర్గమును, ఆరురోహ = ఎక్కెను.

తా. జితేంద్రియుడైన ఆ మునికుమారుడు ఇట్లు పలికి, అందమైన దివ్య విమానముపై ఎక్కి వెంటనే స్వర్గమునకు వెళ్ళెను. 51

మూ. స కృత్వా తూదకం తూర్ణం తాపసః సహ భార్యయా,
మామువాచ మహాతేజాః కృతాఞ్జలిముపస్థితమ్. 52

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల, సః తాపసః = ఆ ముని, భార్యయా సహ = భార్యతో కూడా, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, ఉదకం కృత్వా = ఉదకక్రియ చేసి, కృతాఞ్జలిమ్ = చేయబడిన దోసిలి గల, ఉపస్థితమ్ = సమీపమునందున్న, మామ్ = నన్ను గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. గొప్ప తేజస్సు గల ఆ ముని భార్యా సమేతుడై, జలతర్పణములు శీఘ్రముగ ముగించుకొని, దగ్గరనే అంజలి ఘటించి నిలచిన నాతో ఇట్లనెను. 52

మూ. అద్యైవ జహి మాం రాజన్ మరణే నాస్తి మే వ్యథా,
యచ్ఛరేణైకపుత్రం మాం త్వమకార్షీరపుత్రకమ్. 53

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా! త్వమ్ = నీవు, యత్ = ఏ కారణమువలన, ఏకపుత్రమ్ = ఒకే పుత్రుడు గల, మామ్ = నన్ను, శరేణ = బాణముచేత, అపుత్రకమ్

= పుత్రుడు లేనివానినిగా, అకార్షీః = చేసితివో, ఆ కారణమువలన, అద్యైవ = ఇప్పుడే, మామ్ = నన్ను, జహి = చంపుము. మే = నాకు, మరణే = మరణము నందు, వ్యథా = బాధ, నాస్తి = లేదు.

తా. రాజా! కారణముచే నా ఏకైకపుత్రుని చంపి నన్ను పుత్రుడు లేని వానినిగా చేసితివి కదా! నన్ను కూడ ఇప్పుడే చంపివేయుము. మరణమును గూర్చి నాకు బాధ లేదు.

మూ. త్వయా తు యదవిజ్ఞానాన్నిహతో మే సుతః శుచిః।
తేన త్వామభిశప్స్యామి సుదుఃఖమతిదారుణమ్. 54

ప్ర. అ. త్వయా = నీచేత, అవిజ్ఞానాత్ = అజ్ఞానమువలన, మే = నాయొక్క, శుచిః = పవిత్రుడైన, సుతః = కుమారుడు, యత్ = ఏ కారణమువలన, నిహతః = చంపబడినాడో, తేన = ఆ కారణముచేత, త్వామ్ = నిన్ను, సుదుఃఖమ్ = చాల దుఃఖము కలుగునట్లు, అతిదారుణమ్ = మిక్కిలి దారుణముగాను, అభిశప్స్యామి = శపించెదను.

తా. నీవు, పవిత్రుడైన నా కుమారుని తెలియక చంపినను, నీకు చాలా దుఃఖము కలుగు నట్లు, భయంకర మైన శాపము నిచ్చెదను. 54

మూ. పుత్రవ్యసనజం దుఃఖం యదేతన్మమ సామ్ప్రతమ్,
ఏవం త్వం పుత్రశోకేన రాజన్ కాలం కరిష్యసి. 55

ప్ర. అ. సామ్ప్రతమ్ = ఇప్పుడు, యత్ = ఏ, ఏతత్ = ఈ, పుత్రవ్యసనజమ్ = పుత్రవ్యసనమువలన కలిగిన, దుఃఖమ్ = దుఃఖము కలదో, ఏవమ్ = అట్లే, రాజన్ = రాజా! త్వమ్ = నీవు, పుత్రశోకేన = పుత్రశోకముచేత, కాలం కరిష్యసి = కాలము చేయగలవు.

తా. రాజా! ఇపుడు నేను పుత్రశోకముతో బాధపడుచున్నట్లే నీవు కూడా పుత్ర శోకముతో బాధపడుచు మరణించగలవు. 56

మూ. అజ్ఞానాత్తు హతో యస్మాత్ క్షత్రియేణ త్వయా మునిః,
తస్మాత్త్వాం నావిశత్యాశు బ్రహ్మహత్యా నరాధిప. 56

ప్ర. అ. నరాధిప = రాజా! క్షత్రియేణ = క్షత్రియుడ వైన, త్వయా = నీచేత, యస్మాత్ = ఏ కారణమువలన, మునిః = ముని, అజ్ఞానాత్ = అజ్ఞానమువలన, హతః = చంపబడినాడో, తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, అశు = శీఘ్రముగా, బ్రహ్మహత్యా = బ్రహ్మహత్య, త్వామ్ = నిన్ను, న అవిశతి = ప్రవేశించదు.

తా. రాజా! క్షత్రియుడ వైన నీవు మునిని తెలియక చంపినవాడవు గాన నీకు బ్రహ్మహత్యాదోషము అంటదు.

వి. బ్రహ్మహత్యాపాపము కలుగదు అనుటకు మునికుమారుడు వెనుక (63 సర్గ. 49, 50 శ్లో) వేరే కారణము చెప్పినాడు. ఇక్కడ మరొకవిధముగా ఉన్నది. ఇది పరస్పరవిరోధమే. ఈ శ్లోకము ప్రాచ్య పాఠములో లేదు. మునికుమారుని వచనము ప్రక్షిప్తము కావచ్చును. అతడు వేదాధ్యయన సంధ్యాఅగ్నికార్యాదులాచరించి నట్లు 33, 34 శ్లోకములలో చెప్పినది అప్పుడే కుదురును.

మూ. త్వామప్యేతాదృశో భావః క్షిప్రమేవ గమిష్యతి,
జీవితాన్తకరో ఘోరో దాతారమివ దక్షిణా. 57

ప్ర. అ. జీవితాన్తకరః = నీ ప్రాణములను తీయునది, ఘోరః = ఘోరమూ అయిన, ఏతాదృశః = ఇట్టి, భావః = భావము (పుత్రశోకము), దక్షిణా = దక్షిణ, దాతారమ్ ఇవ = దాతను వలె, క్షిప్రమేవ = శీఘ్రముగనే, త్వామపి = నిన్ను కూడ, గమిష్యతి = పొందగలదు.

తా. నీ జీవితమును అంత మొందించు, ఘోర మైన ఇట్టి పుత్రశోకము, సత్పాత్ర కిచ్చిన దక్షిణ కాలాంతరమున ఫలరూపమున దాతను చేరినట్లు నిన్ను చేరగలదు. 57

మూ. ఏవం శాపం మయి న్యస్య విలప్య కరుణం బహు,
చితామారోప్య దేహం తన్మిథునం స్వర్గమభ్యయాత్. 58

ప్ర. అ. తత్ = ఆ, మిథునమ్ = మిథునము, ఏవమ్ = ఇట్లు, మయి = నాయందు, శాపమ్ = శాపమును, న్యస్య = ఉంచి, కరుణమ్ = దీనముగా, బహు విలప్య = బాలా ఏడ్చి, దేహమ్ = దేహమును, చితామ్ = చితను, ఆరోప్య = ఎక్కించి, స్వర్గమ్ = స్వర్గమును గూర్చి, అభ్యయాత్ = వెళ్ళెను.

తా. ఆ దంపతులు నన్నీ విధముగా శపించి, చాల దీనముగా ఏడ్చి తమ శరీరములను చితిపై ఉంచి ప్రాణత్యాగము చేసి, స్వర్గమునకు వెళ్ళిరి. 58

మూ. తదేతచ్చిన్తయానేన స్మృతం పాపం మయా స్వయమ్,
తదా బాల్యాత్కృతం దేవి శబ్దవేధ్యనుకర్షిణా. 59

ప్ర. అ. దేవి = కౌసల్యాదేవీ! తదా = అప్పుడు, శబ్దవేధ్యనుకర్షిణా = శబ్ది వేధిబాణమును లాగిన, మయా = నాచేత, బాల్యాత్ = అజ్ఞానమువలన, స్వయమ్ = స్వయముగా, కృతమ్ = చేయబడిన, తత్ = అట్టి, ఏతత్ = ఈ, పాపమ్ = పాపము, చిన్తయానేన = చింతించుచున్న నాచేత. స్మృతమ్ = స్మరింపబడినది.

తా. కౌసల్యా! అనాడు, శబ్దవేధిని ప్రయోగించి, నేను స్వయముగ అజ్ఞానముచే చేసిన పాపము, నా కీనాడు, ఆలోచించుచుండగా గుర్తుకు వచ్చినది. 59

మూ. తస్యాయం కర్మణో దేవి విపాకః సముపస్థితః,
అపథ్యైః సహ సంభుక్తే వ్యాధిరన్నరసే యథా. 60

ప్ర. అ. దేవి = కౌసల్యాదేవీ! తస్య కర్మణః = ఆ కర్మయొక్క, అయం విపాకః = ఈ ఫలితము. అన్నరసే = అన్నరసము, అపథ్యైః సహ = పథ్యము కాని వస్తువులతో, సంభుక్తే సతి = భుజింపబడగా, వ్యాధిః యథా = వ్యాధి వలె, సముపస్థితః = వచ్చినది.

తా. కౌసల్యా! అపథ్యమైన వస్తువులు కలిపి అన్నము భుజింపగా కాలాంతరమున వ్యాధి వచ్చినట్లు నేను ఎప్పుడో చేసిన ఆ కర్మకు ఫలముగా ఇది వచ్చినది. 60

మూ. తస్మాన్మామాగతం భద్రే తస్యోదారస్య తద్వచః,
యదహం పుత్రశోకేన సంత్యక్ష్యామ్యద్య జీవితమ్. 61

ప్ర. అ. భద్రే = మంగళస్వరూపురాలా! తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, అహమ్ = నేను, పుత్రశోకేన = పుత్రశోకముచేత, జీవితమ్ = జీవితమును, యత్ సంత్యక్ష్యామి = త్యజించగలను అను, ఉదారస్య = ఉదారుడైన, తస్య = ఆ మునియొక్క, తత్ వచః = ఆవచనము, మమ = నాకు, అద్య = ఇప్పుడు, ఆగతమ్ = వచ్చినది.

తా. కావున, ఓ కౌసల్యా! నేను పుత్రశోకముతో మరణించగలను అని ఆ మునీశ్వరుడు చెప్పిన మాట ఈనాడు నాకు వచ్చినది. 61

మూ. చక్షుర్భ్యాం త్వాం న పశ్యామి కౌసల్యే సాధు మాం స్పృశ,
ఇత్యుక్త్వా స రుదంస్త్రస్తో భార్యామాహ చ భూమిపః. 62

ప్ర. అ. కౌసల్యే = కౌసల్యా! చక్షుర్భ్యామ్ = నేత్రములతో, త్వామ్ = నిన్ను, న పశ్యామి = చూడ జాలకున్నాను. మా = నన్ను, సాధు = బాగుగా, స్పృశ = స్పృశించుము. భూమిపః = దశరథుడు, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, రుదన్ = ఏడ్చుచు, భార్యామ్ = భార్యను గూర్చి, ఆహ చ = మరల పలికెను.

తా. "కౌసల్యా! నా దృష్టి మందగించినది. నువ్వు నాకు కనబడుటలేదు. నన్ను స్పృశించుము" అని పలుకుచు, దశరథుడు ఏడ్చుచు, మరల ఆమెతో ఇట్లనెను. 62

మూ. ఏతన్మే సదృశం దేవి యన్మయా రాఘవే కృతమ్,
సదృశం తత్తు తస్యైవ యదనేన కృతం మయి. 63

ప్ర. అ. దేవి = ఓ దేవీ! మయా = నా చేత, యత్ = ఏది, రాఘవే = రాముని విషయమున, కృతమ్ = చేయబడినదో, ఏతత్ = ఇది, మే = నాకు, సదృశమ్ = తగినది. అనేన = ఈ రాముని చేత, మయి = నా విషయమున, యత్ = ఏది, కృతమ్ = చేయబడినదో, తత్తు = అదైతే, తస్యైవ = అతనికే, సదృశమ్ = తగినది.

తా. కౌసల్యా! రాముని విషయమున నేను చేసిన పని, (అతనిని అరణ్యవాసమునకు పంపివేయుట అనునది) పాపబుద్ధినైన నాకు తగినట్లే ఉన్నది. రాముడు నా విషయమున చేసినపని, (మారు మాటాడక అరణ్యమునకు వెళ్ళుట అనునది) అతనికే తగును. 63

మూ. దుర్వృత్తమపి కః పుత్రం త్యజేద్భువి విచక్షణః,
కశ్చ ప్రవ్రాజ్యమానో వా నాసూయేత్పితరం సుతః. 64

ప్ర. అ. భువి = ఈ భూలోకమునందు, విచక్షణః = బుద్ధిమంతుడైన, కః = ఎవ్వడు, దుర్వృత్తమపి = చెడ్డ నడవడిక గలవాడైనను, పుత్రమ్ = పుత్రుని,

త్యజేత్ = విడచునా? ప్రవ్రాజ్యమానో౽పి = ప్రవాసమునకు పంపివేయబడుచున్నను, కః = ఏ, సుతః = కుమారుడు, పితరమ్ = తండ్రిని గూర్చి, నా సూయేత్ = కోపగించడు?

తా. ఈ లోకములో తెలివిగలవా డెవ్వడైనా, ఎంత చెడ్డవానినైనను కుమారుని విడిచిపెట్టునా? ఏ కుమారుడైనా, తనను ప్రవాసమునకు పంపివేయు తండ్రిపై కోపించకుండునా? 64

మూ. యది మాం సంస్పృశేద్రామః సకృదద్య లభేత వా,
యమక్షయమనుప్రాప్తా ద్రక్ష్యన్తి న హి మానవాః. 65

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, అద్య = ఇపుడు, సకృత్ = ఒక్క పర్యాయము, మామ్ = నన్ను, సంస్పృశేత్ = స్పృశించునా? లభేత వా = నన్ను సమీపించునా? యమక్షయమ్ = యమలోకమును, అనుప్రాప్తాః = పొందిన, మానవాః = మానవులు, న ద్రక్ష్యన్తి హి = పుత్రాదులను చూడరు కదా!

తా. నేను మరణించుటకు పూర్వము రాముడు నన్నొక్కసారి స్పృశించినను, లేదా నా దగ్గరకు వచ్చినను బాగుండెడిది. మరణానంతరము మానవులు తమ బంధువర్గమును చూడ జాలరు కదా! 66

మూ. చక్షుషా త్వాం న పశ్యామి స్మృతిర్మమ విలుప్యతే,
దూతా వైవస్వతస్యైతే కౌసల్యే త్వరయన్తి మామ్. 66

ప్ర. అ. కౌసల్యే = కౌసల్యా! చక్షుషా = నేత్రములతో, త్వామ్ = నిన్ను న పశ్యామి = చూడలేకున్నాను. మమ = నాయొక్క, స్మృతిః = స్మరణశక్తి, విలుప్యతే = లోపించుచున్నది. వైవస్వతస్య = యమునియొక్క, ఏతే దూతాః = ఈ దూతలు. మామ్ = నన్ను త్వరయన్తి = తొందరపెట్టుచున్నారు.

తా. కౌసల్యా! నా కండ్లకు నీవు కనబడుటలేదు. నా జ్ఞాపకశక్తి తగ్గిపోవుచున్నది. ఇదిగో ఈ యమదూతలు నన్ను తొందరపెట్టుచున్నారు. 66

మూ. అతస్తు కిం దుఃఖతరం యదహం జీవితక్షయే,
న హి పశ్యామి ధర్మజ్ఞం రామం సత్యపరాక్రమమ్. 67

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, జీవితక్షయే = మరణసమయమునందు, ధర్మజ్ఞమ్ = ధర్మము నెఱిగినవాడును, సత్యపరాక్రమమ్ = సత్యమైన పరాక్రమము కలవాడును అయిన, రామమ్ = రాముని, న పశ్యామి హి ఇతియత్ = చూడలేక పోవుచున్నాను అను విషయ మేది గలదో, అతః = దీనికంటె, దుఃఖతరమ్ = మిక్కిలి దుఃఖమును కలిగించునది, కిం ను = ఏమి యుండును.

తా. మరణసమయమున నాకు ధర్మవేత్త, సత్యపరాక్రముడూ అయిన రాముడు దూర మైపోయినాడు. అంతకంటె అధిక మైన దుఃఖ మే దైన యుండునా? 67

మూ. తస్యాదర్శనజః శోకః సుతస్యాప్రతికర్మణః,
ఉచ్ఛోషయతి మే ప్రాణాన్వారి స్తోకమివాతపః. 68

ప్ర. అ. అప్రతికర్మణః = సాటి లేని కార్యములు గల, తస్య సుతస్య = ఆ కుమారునియొక్క, అదర్శనజః = కనబడక పోవుటవలన కలిగిన, శోకః = శోకము, స్తోకమ్ = అల్ప మైన, వారి = ఉదకమును, ఆతపః ఇవ = ఎండ వలె, మే = నాయొక్క, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, ఉచ్ఛోషయతి = ఎండింప చేయుచున్నది.

తా. సాటి లేని మహాకార్యములు చేయ గల నా కుమారుడు కనబడక పోవుటచే కలిగిన శోకము స్వల్పముగా నున్న ఉదకమును ఎండ ఎండింపచేసి నట్లు, నా ప్రాణములను తీసివేయు చున్నది. 68

మూ. న తే మనుష్యా దేవాస్తే యే చారు శుభకుణ్డలమ్,
ముఖం ద్రక్ష్యన్తి రామస్య వర్షే పఞ్చదశే పునః. 69

ప్ర. అ. పఞ్చదశే వర్షే = పదునైదవ సంవత్సరమునందు, యే = ఎవరు, చారు = సుందరమును, శుభకుణ్డలమ్ = శుభ మైన కుండలములు కలది అయిన, రామస్య = రామునియొక్క, ముఖమ్ = ముఖమును, పునః = మరల, ద్రక్ష్యన్తి = చూడగలరో, తే = వారు, దేవాః = దేవతలే. మనుష్యాః = మనుష్యులు, న = కారు.

తా. పదునైదవ సంవత్సరమునందు తిరిగి వచ్చిన రాముని అంద మైన కుండలశోభిత మైన ముఖమును చూడ గలుగువారు దేవతలే; మానవులు కారు.

మూ. పద్మపత్రేక్షణం సుభ్రు సుదంష్ట్రం చారునాసికమ్,
ధన్యా ద్రక్ష్యన్తి రామస్య తారాధిపనిభం ముఖమ్. 70

ప్ర. అ. పద్మపత్రేక్షణమ్ = పద్మపత్రములవంటి నేత్రములు కలది, సుభ్రు = అందమైన కనుబొమ్మలు కలది, సుదంష్ట్రమ్ = మంచి దంతములు కలది, చారునాసికమ్ = అందమైన ముక్కు కలది, తారాధిపనిభమ్ = చంద్రునితో సమానమూ అయిన, రామస్య = రాముని యొక్క, ముఖమ్ = ముఖమును ధన్యాః = ధన్యులు, ద్రక్ష్యన్తి = చూడగలరు.

తా. తామరరేకుల వంటి కండ్లు, అందమైన కనుబొమ్మలు, చక్కని పలువరస, చక్కని ముక్కు కల, చంద్రసమానమైన రాముని ముఖమును ధన్యాత్ములు అతడు తిరిగి వచ్చిన తరువాత మరల చూడగలరు. 70

మూ. సదృశం శారదస్యేన్దోః ఫుల్లస్య కమలస్య చ,
సుగన్ధి మమ నాథస్య ధన్యా ద్రక్ష్యన్తి తన్ముఖమ్. 71

ప్ర. అ. శారదస్య = శరత్కాలమునకు సంబంధించిన, ఇన్దోః = చంద్రునకు, సదృశమ్ = సమానమూ, ఫుల్లస్య = వికసించిన, కమలస్య చ = పద్మమునకు కూడ సమానమూ, సుగన్ధి = మంచి గంధము గలదీ అయిన, మమ నాథస్య = నా నాథుడైన రాముని యొక్క, తత్ = ఆ, ముఖమ్ = ముఖమును, ధన్యాః = ధన్యులు, ద్రక్ష్యన్తి = చూడగలరు.

తా. శరత్కాలచంద్రునితోను, వికసించిన పద్మముతోను సమానమైన, ఉత్తమగంధము గల నా నాథుని ఆ ముఖమును ధన్యులు చూడగలరు.

వి. "సుగన్ధి మమ రామస్య ధన్యా ద్రక్ష్యన్తి యే ముఖమ్" అనుగోవిన్దరాజ పాఠము బాగున్నది. "నా రాముని ముఖమును ఎవరు చూడగలరో వారు ధన్యాత్ములు" అని తాత్పర్యము. 71

మూ. నివృత్తవనవాసం తమయోధ్యాం పునరాగతమ్,
ద్రక్ష్యన్తి సుఖినో రామం శుక్రం మార్గగతం యథా. 72

ప్ర. అ. నివృత్తవనవాసమ్ = పూర్తియైన వనవాసము కలవాడూ, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను గూర్చి, పునః = మరల, ఆగతమ్ = వచ్చినవాడూ అయిన

రామమ్ = రాముని, మార్గగతమ్ = ఆకాశమార్గమునం దున్న, శుక్రం యథా = శుక్రుని వలె, సుఖినః = సుఖవంతులు, ద్రక్ష్యన్తి = చూడగలరు.

తా. వనవాసము ముగించుకొని అయోధ్యకు తిరిగివచ్చిన రాముని, ఆకాశ మార్గమునం దున్న శుక్రుని చూచి నట్లు, సుఖవంతులు చూడగలరు. 72

మూ. కౌసల్యే చిత్తమోహేన హృదయం సీదతీవ మే,
వేదయే న చ సంయుక్తాన్ శబ్దస్పర్శరసానహమ్. 73

ప్ర. అ. కౌసల్యే = కౌసల్యా! చిత్తమోహేన = చిత్తముయొక్క మోహము చేత, మే హృదయమ్ = నాహృదయము, సీదతీవ = క్రుంగి పోవుచున్న ట్లున్నది. అహమ్ = నేను, సంయుక్తాన్ = సమీపమునకు వచ్చిన, శబ్దస్పర్శరసాన్ = శబ్ద స్పర్శరసములను, న చ వేదయే = తెలుసుకొనజాలకున్నాను.

తా. కౌసల్యా! చిత్తమోహముచేత నా హృదయము క్రుంగిపోవుచున్నట్లు న్నది. నా ఇంద్రియములకు దగ్గరగ వచ్చినను శబ్దస్పర్శరూపాదులను గ్రహింప జాలకున్నాను. 73

మూ. చిత్తనాశాద్విపద్యన్తే సర్వాణ్యేవేన్ద్రియాణి మే,
క్షీణస్నేహస్య దీపస్య సంసక్తా రశ్మయో యథా. 74

ప్ర. అ. చిత్తనాశాత్ = చిత్తముయొక్క నాశమువలన, మే = నాయొక్క, సర్వాణ్యేవ = సమస్తమైన, ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములు, క్షీణస్నేహస్య = క్షీణించిన తైలము గల, దీపస్య = దీపముయొక్క, సంసక్తాః = కలిసి యున్న, రశ్మయః యథా = కిరణములు వలె, విపద్యన్తే = నశించుచున్నవి.

తా. మనస్సు నశించుటచే నా ఇంద్రియము లన్నియు, తైలము క్షీణించు టచే దీపకిరణములు వలె, నశించుచున్నవి.

వి. 'సంసక్తాః' కు బదులు 'సంరక్తాః' అను గోరఖ్‌పూర్ పాఠము బాగు న్నది. సంరక్తాః = ఎఱ్ఱబారిన. దీపము శాంతించుటకుముందు దీపశిఖ ఎఱ్ఱబారుట ప్రసిద్ధము. 74

మూ. అయమాత్మభవః శోకో మామనాథమచేతనమ్,
సంసాదయతి వేగేన యథా కూలం నదీరయః. 75

ప్ర. అ. ఆత్మజః = నాయందుదయించి పుట్టిన శ్రీరామకుమారుని వలన కలిగిన, అయమ్ = ఈ, శోకః = శోకము, అనాథమ్ = అనాథుడనూ, అచేతనమ్ = చైతన్యము లేని వాడను అయిన, మామ్ = నన్ను, నదీరయః = నదీవేగము, కూలం యథా = గట్టును వలె, వేగేన = వేగముచేత, సంసాదయతి = నశింపచేయు చున్నది

భా. నదీప్రవాహవేగము తీరమును కూలద్రోసి నట్లు, పుత్రవియోగముచే కలిగిన ఈ శోకము, రక్షకు లెవ్వరూ లేని, చైతన్యశూన్యుడ నైన నన్ను క్షీణింపచేయుచున్నది. 75

మూ. హా రాఘవ మహాబాహో హా మమాయాసనాశన,
హా పితృప్రియ మే నాథ హాద్య క్వాసి గతః సుత. 76

ప్ర. అ. మహాబాహో = గొప్పబాహువులుగల, హా రాఘవ = అయ్యో రామా! మమ = నాయొక్క, ఆయాసనాశన = దుఃఖమును నశింపచేయువాడా! హా = అయ్యో! హాపితృప్రియ = అయ్యో! తండ్రికి ఇష్టమైనవాడా! మే నాథ = నా రక్షకుడా! హా సుత = అయ్యో కుమారా! క్వ = ఎక్కడికి, గతః అసి = వెళ్ళినావు?

భా. అయ్యో రామా! అయ్యో మహాబాహూ! అయ్యో మదీయదుఃఖనాశకా! అయ్యో పితృప్రియా! అయ్యో మద్రక్షకా! అయ్యో! నా కుమారా! ఇపు డెక్కడికి వెళ్ళిపోయినావు? 76

మూ. హా కౌసల్యే నశిష్యామి హా సుమిత్రే తపస్విని,
హా నృశంసే మమామిత్రే కైకేయి కులపాంసని. 77

ప్ర. అ. హా కౌసల్యే = అయ్యో కౌసల్యా! తపస్విని = దీనురాలవైన, హా సుమిత్రే = అయ్యో సుమిత్రా! హా = అయ్యో! నృశంసే = క్రూరురాలవూ, మమ అమిత్రే = నా శత్రువూ, కులపాంసని = కులమును అపవిత్రముచేసినదానవూ అయిన, కైకేయి = కైకేయీ! నశిష్యామి = మరణించెదను.

భా. అయ్యో కౌసల్యా! అయ్యో దీనురాలవైన సుమిత్రా! అయ్యో! క్రూరురాలవూ, నాశత్రువూ, కులమును అపవిత్రము చేసినదానవూ అయిన కైకేయీ! నే నిప్పుడు మరణించుచున్నాను. 77

మూ. ఇతి రామస్య మాతుశ్చ సుమిత్రాయాశ్చ సన్నిధౌ,
రాజా దశరథః శోచన్ జీవితాన్తముపాగమత్. 78

ప్ర. అ. రాజా = రాజైన, దశరథః = దశరథుడు, ఇతి = ఈ విధముగా, రామస్య మాతుశ్చ = రాముని తల్లియొక్క, సుమిత్రాయాః చ = సుమిత్రయొక్క, సన్నిధౌ = సన్నిధియందు, ఇతి = ఈ విధముగా, శోచన్ = దుఃఖించుచు, జీవితాన్తమ్ = మరణమును, ఉపాగమత్ = పొందెను.

దశరథమహారాజు ఈ విధముగా కౌసల్యాసుమిత్రల సమీపమున, విలపించుచు మరణించెను. 78

మూ. యదా తు దీనం కథయన్నరాధిపః,
ప్రియస్య పుత్రస్య వివాసనాతురః,
గతేఽర్ధరాత్రే భృశదుఃఖపీడితః,
తదా జహౌ ప్రాణముదారదర్శనః. 79

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
చతుఃషష్టితమః సర్గః

ప్ర. అ. ఉదారదర్శనః = ఉదారమైన దర్శనము గల, నరాధిపః = దశరథమహారాజు, దీనమ్ = దీనముగా, కథయన్ = ఇట్లు చెప్పుచు, పుత్రస్య = కుమారునియొక్క, వివాసనాతురః = ప్రవాసమునకు పంపివేయుటచే దుఃఖించుచు. అర్ధరాత్రే = అర్ధరాత్రి, గతే = గడచిన దగుచుండగా, యదా = ఎప్పుడు, భృశ దుఃఖపీడితః = మిక్కిలి దుఃఖముచే పీడింపబడెనో, తదా = అప్పుడు, ప్రాణమ్ = ప్రాణమును, జహౌ = విడచెను.

తా. ఆనందకరమైన దర్శనము గల ఆ దశరథమహారాజు పుత్రుడు అరణ్యమునకు పోవుటచే దుఃఖార్తుడై ఈ విధముగా దీనముగా మాటలాడుచు, అర్ధరాత్రి గడచిన పిమ్మట దుఃఖము అధికమగుటచే దానిని భరింపజాలక ప్రాణములు విడచెను.

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువది నాలుగవ సర్గ సమాప్తము.

పఞ్చషష్టితమః సర్గః

[ప్రాతఃకాలమున వందిజనులు స్తోత్రము చేయుట, రాజు మరణించుట తెలిసి రాణులు బాలికలుగునట్లు రోదించుట]

వి. దశరథుడు మునిశాపవృత్తాంతమును చెప్పి చివరకు దుఃఖము భరింపజాలక ప్రాణములు విడచినట్లు వెనుకటి సర్గలో చెప్పబడినది. దశరథుడు అంతటి దుఃఖములో తనకు ఆనాడు వచ్చిన మునిశాపమును గూర్చి చెప్పుచుండగా కౌసల్య సావధానముగా విన్నట్లు గాని, చివరకు ఊఁకొట్టినట్లు గాని చెప్పలేదు. ఈ విధముగా వాగి వాగి దశరథుడు మంచముపైననే మరణించగా ఆ విషయముకూడ కౌసల్యా సుమిత్రలకు తెలియలేదు. వందిమాగధాదులు వచ్చి దశరథుడు మరణించినట్లు గుర్తించిన పిమ్మట కౌసల్యాసుమిత్రలు కూడా నిద్ర నుండి మేల్కొని విలపింప ప్రారంభించినట్లు ఈ సర్గలో చెప్పబడును. ఇది కొంత అనుచితముగానే కనబడుచున్నది. కాని ప్రాచ్య పాఠములో, ఈ సర్గ ప్రారంభములో రెండు శ్లోకము లున్నవి. అవి కూడా చేర్చి చదువు చున్నచో ఉచితముగా నుండి ఈ అనుచితత్వము తొలగిపోవును. ఆ శ్లోకములు ఇవి:-

మూ. విలప్యాథ తమేవం తు తూష్ణీంభూతం నరాధిపమ్.
సుప్త ఇత్యవగమ్యార్తా కౌసల్యా న వ్యబోధయత్. 1

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, విలప్య = విలపించి, అథ = పిమ్మట, తూష్ణీం భూతమ్ = మౌనము వహించిన, నరాధిపమ్ = రాజును, సుప్తః ఇతి = నిద్రపోయినాడు అని, అవగమ్య = భావించి, ఆర్తా = దుఃఖితురాలైన, కౌసల్యా = కౌసల్య, న వ్యబోధయత్ = మేల్కొలుపలేదు.

తా. దశరథమహారాజు ఈ విధముగా విలపించిన పిమ్మట, మౌనముగా ఉండుట చూచి, రామప్రవాసదుఃఖితురాలగు కౌసల్య, రాజుకు నిద్ర పట్టినదని తలచి అతనిని మేల్కొలుపలేదు.

మూ. అనుక్త్వైవ చ భర్తారం కిఞ్చిచ్ఛోకశ్రమాలసా,
సుష్వాప శయనే భూయః పుత్రశోకార్తమానసా. 2

ప్ర. అ. పుత్రశోకార్తమానసా = పుత్రశోకముచే పీడింపబడిన మనస్సు గల, శోకశ్రమాలసా = శోకమువలన కలిగిన శ్రమచేత అలసిపోయిన కౌసల్య, భర్తారమ్ = భర్తనుగూర్చి, కించిత్ = ఏమియు, అనుక్త్వైవ = పలుకకుండగనే, భూయః = మరల, శయనే = శయనమునందు, సుష్వాప = నిద్రించెను.

తా. పుత్రశోకముచే పీడిత మైన మనస్సు గల కౌసల్య శోకశ్రమచే అలసి యుండెను. అందుచేత ఆమె భర్తతో ఇంక నేమియు మాటలాడక, మరల శయనముపై శయనించెను. (సుమిత్ర కూడ ఇట్లే చేసి యుండు నని మన మూహింప వచ్చును). 2

మూ. అథ రాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం ప్రాతరేవాపరేఽహని,
వన్దినః పర్యుపాతిష్ఠన్ తత్పార్థివనివేశనమ్. 1
సూతాః పరమసంస్కారాః మఙ్గలాశ్చోత్తమశ్రుతాః,
గాయకాః స్తుతిశీలాశ్చ నిగదన్తః పృథక్ పృథక్. 2

ప్ర. అ. అథ = అనంతరము, రాత్ర్యామ్ = రాత్రి, వ్యతీతాయామ్ = గడచిన దగుచుండగా, అపరే = మరుసటి దైన, అహని = దివసమునందు, ప్రాతః ఏవ = ప్రాతఃకాలమునందే, పరమసంస్కారాః = గొప్ప బుద్ధిసంస్కారము గల వారు, ఉత్తమశ్రుతాః = ఉత్తమ మైన విద్య కలవారు, మఙ్గలాః = మంగళ వాక్యములు ఉచ్చరించువారు అయిన, సూతాః = సూతులూ (వంశావళి కీర్తించు వారూ), స్తుతిశీలాః = స్తోత్రము చేయు స్వభావముగల వారు అయిన, గాయకాః = గాయకులు, వన్దినః = స్తోత్రపాఠకులూ, పృథక్ పృథక్ = వేరువేరుగా, నిగదన్తః = చెప్పుచు, తత్ = ఆ, పార్థివనివేశనమ్ = రాజగృహమును, పర్యుపాతిష్ఠన్ = సమీపించిరి.

తా. ఇంతలో రాత్రి గడచినది మరునాడు ప్రాతఃకాలమునందే ఉత్తమ మైన సంస్కారమూ విద్యా గల, మంగళవాక్యములను పలుకు సూతులూ, స్తోత్రపాఠకులూ, స్తుతిగీతములు పాడు గాయకులూ తమ తమ స్తుతిపాఠవంశావళ్యాది పాఠములు చేయుచు రాజగృహమును చేరిరి. 1, 2

మూ. రాజానం స్తువతాం తేషాముదాత్తాభిహితాశిషామ్,
ప్రాసాదాభోగవిస్తీర్ణః స్తుతిశబ్దో హ్యవర్తత. 3

ప్ర. అ. ఉదాత్తాభిహితాశిషామ్=ఉచ్చైస్స్వరములో పలకబడిన ఆశీర్వాదములు గల వారూ, రాజానమ్=రాజును, స్తువతామ్ = స్తుతించుచున్నవారూ అయిన, తేషామ్=వారియొక్క, స్తుతిశబ్దః=స్తోత్రధ్వని, ప్రాసాదాభోగవిస్తీర్ణః =ప్రాసాదపు విశాలప్రదేశమందు విస్తరించి, అవర్తత హి=ఉండెను.

తా. ఉచ్చైస్స్వరములో ఆశీస్సులు పలుకుచు రాజును స్తుతించుచున్న వారి స్తోత్రధ్వని ప్రాసాదముయొక్క విశాలప్రదేశమునందు వ్యాపించెను. 3

మూ. తతస్తు స్తువతాం తేషాం సూతానాం పాణివాదకాః,
అపదానాన్యుదాహృత్య పాణివాదా నవాదయన్. 4

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, తేషాం సూతానామ్ = ఆ సూతులు, స్తువతామ్ = స్తోత్రము చేయుచుండగా. పాణివాదకాః = చేతులతో శబ్దము చేయువారు (చప్పట్లు వేయువారు), అపదానాని=(దశరథుడు) పూర్వము చేసిన ఉత్తమకార్యములను, ఉదాహృత్య = ఉదాహరించి, పాణివాదాన్ = చప్పట్లు, అవాదయన్ = చరిచిరి.

తా. సూతులు స్తోత్రములు చేయు సమయమున పాణివాదకులు దశరథుడు పూర్వము చేసిన కృత్యములు ఉదాహరించుచు, చప్పట్లు చరుచుచు పాడిరి. 4

మూ. తేన శబ్దేన విహగాః ప్రతిబుద్ధా వినస్వనుః,
శాఖాస్థాః పఞ్జరస్థాశ్చ యే రాజకులగోచరాః. 5

ప్ర. అ. తేన = ఆ, శబ్దేన = శబ్దముచేత, శాఖాస్థాః = కొమ్మలమీద నున్నవి, పఞ్జరస్థాః చ = పంజరములో ఉన్నవి అయిన, యే = ఏ, రాజకులగోచరాః = రాజగృహమునకు సంబంధించిన, విహగాః = పక్షులు కలవో అవి, ప్రతిబుద్ధాః = మేల్కొన్నవై, వినస్వనుః = ధ్వని చేసినవి.

తా. కొమ్మలమీదా, పంజరాంతలోనూ ఉన్న రాజగృహమునకు సంబంధించిన పక్షు లన్నీ ఆ శబ్దమునకు మేల్కొని రొదచేయుట ప్రారంభించినవి. 5

మూ. వ్యాహృతాః పుణ్యశబ్దాశ్చ వీణానాం చాపి నిస్స్వనాః,
ఆశీర్గేయం చ గాథానాం పూరయామాస వేశ్మ తత్. 6

ప్ర. అ. వ్యాహృతాః = పలుకబడిన, పుణ్యశబ్దాశ్చ = పుణ్యశబ్దములు, వీణానామ్ = వీణలయొక్క, నిస్స్వనాః చ = ధ్వనులూ, గాథానామ్ = గాథ అను ఛందోబద్ధరచనలయొక్క, ఆశీర్గేయం చ = ఆశీర్వాదరూప మైన గేయమూ, తత్ = ఆ, వేశ్మ = గృహమును, పూరయామాస = నింపెను.

తా. వందిమాగధాదు లుచ్చరించిన పుణ్యశబ్దములు, వీణాధ్వనులూ, ఆశీర్వాదరూపము లైన గాథాఛందోనిబద్ధగేయములూ, ఆ గృహమును నింపివేసినవి. 6

మూ. తతః శుచిసమాచారాః పర్యుపస్థానకోవిదాః,
స్త్రీవర్షవరభూయిష్ఠా ఉపతస్థుర్యథాపురమ్. 7

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, శుచిసమాచారాః = పరిశుద్ధ మైన ఆచారము కలవారూ, స్త్రీవర్షవరభూయిష్ఠాః = స్త్రీలు కంచుకులు అధికముగా కలవారూ అయిన, పర్యుపస్థానకోవిదాః = రాజసేవయందు నేర్పు గల జనులు, యథాపురమ్ = పూర్వమునందు వలె, ఉపతస్థుః = సేవార్థమై సమీపించిరి.

తా. పిమ్మట మంచి ఆచారము కలవారు, రాజసేవయందు నిపుణులూ, అయిన జనులు పూర్వము వలెనే దశరథుని సేవించుటకు వచ్చిరి. వారిలో స్త్రీలును, కంచుకులును అధికసంఖ్యలో ఉండిరి. 7

మూ. హరిచన్దనసంపృక్తముదకం కాఞ్చనైర్ఘటైః,
ఆనిన్యుః స్నానశిక్షాజ్ఞా యథాకాలం యథావిధి. 8

ప్ర. అ. స్నానశిక్షాజ్ఞాః = స్నానవిధిని ఎరిగిన పరిచారకులు, హరిచన్దనసంపృక్తమ్ = మంచిగంధముతో కూడిన, ఉదకమ్ = ఉదకమును, కాఞ్చనైః = బంగారువికార మైన, ఘటైః = ఘటములతో, యథాకాలమ్ = కాలానుసారముగా, యథావిధి = నియమానుసారముగా, ఆనిన్యుః = తీసికొనివచ్చిరి.

తా. స్నానము చేయుటలో నేర్పుగల పరిచారకులు, కాలమునకు అనుగుణముగా, నియమానుసారముగా, బంగారు ఘటములలో మంచిగంధము కలిపిన ఉదకమును తీసికొనివచ్చిరి. 8

మూ. మఙ్గళాలమ్భనీయాని ప్రాశనీయానుపస్కరాన్,
ఉపనిన్యుస్తథాన్యాశ్చ కుమారీబహుళాః స్త్రియః. 9

ప్ర. అ. తథా = అట్లే, అన్యాః = ఇతర లైన, కుమారీబహుళాః = కన్యకలు అధికముగా గల, స్త్రియః అపి = స్త్రీలు కూడ, మఙ్గళాలమ్భనీయాని = మంగళకరము లైన శరీరమునకు పూసికొనదగిన వస్తువులను, ప్రాశనీయాన్ = తినదగిన పదార్థములను, ఉపస్కరాన్ = వస్త్రాభూషణాదులను, ఉపనిన్యుః = తీసికొని వచ్చిరి.

తా. ఎక్కువమంది కన్యక లున్న స్త్రీలు, శరీరమునకు అలదుకొనే మంగళద్రవ్యములను, తినే వస్తువులను, వస్త్రాదులను తీసికొనివచ్చిరి. 9

మూ. సర్వలక్షణసంపన్నం సర్వం విధివదర్చితమ్,
సర్వం సుగుణలక్ష్మీవత్తద్బభూవాభిహారికమ్. 10

ప్ర. అ. తత్ = ఆ, అభిహారికమ్ = రాజునిమిత్తమై తీసుకొనివచ్చిన ద్రవ్యజాతము, సర్వమ్ = అంతయు, సర్వలక్షణసంపన్నమ్ = సమస్తమైన మంచి లక్షణములతో కూడినదీ, విధివత్ = యథాశాస్త్రముగా, అర్చితమ్ = పూజింపబడినదీ, బభూవ = అయ్యెను. సర్వమ్ = ఆ సమస్తమూ, సుగుణలక్ష్మీవత్ = మంచి గుణముల లక్ష్మి కలది, అయ్యెను

తా. దశరథమహారాజుకొరకై తీసికొనివచ్చిన ఆ పదార్థము లన్నియు, మంచిలక్షణములు కలవై, యథాశాస్త్రముగా అమర్చబడి, సుగుణసంపత్తులో ప్రకాశించుచు ఉండెను. 10

మూ. తతః సూర్యోదయం యావత్సర్వం పరిసముత్సుకమ్
తస్థావనుపసంప్రాప్తం కిం స్విదిత్యుపశఙ్కితమ్. 11

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, సర్వమ్ = ఆ పరివార మంతయు, పరిసముత్సుకమ్ = ఎక్కువ ఔత్సుక్యముతో కూడినదై, అనుపసంప్రాప్తమ్ = రాజుదగ్గరకు చేరనిదై, కిం స్విత్ ఇతి = ఇది ఏమి అని. ఉపశఙ్కితమ్ = శంక కలదై. సూర్యోదయం యావత్ = సూర్యోదయము వరకును. తస్థౌ = అట్లే ఉండెను.

తా. ఆ పరిజన మంతయు, రాజును దగ్గరగా మాత్రము వెళ్ళక, ఔత్సుక్యముతో, ఏ మైనదా అని శంకించుచు, సూర్యోదయమువరకు అట్లే వేచి ఉండెను. 11

మూ. అథ యాః కోసలేన్ద్రస్య శయనం ప్రత్యనన్తరాః,
తాః స్త్రియస్తు సమాగమ్య భర్తారం ప్రత్యబోధయన్. 12

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, యాః స్త్రియః = ఏ స్త్రీలు, కోసలేన్ద్రస్య = దశరథమహారాజుయొక్క, శయనం ప్రతి = శయనమును గూర్చి, అనన్తరాః = అడ్డు లేనివారో, తాః తు = ఆ స్త్రీలే, సమాగమ్య = దగ్గరకు వెళ్ళి, భర్తారమ్ = ప్రభువును, ప్రత్యబోధయన్ = మేల్కొలిపిరి.

తా. అటుపిమ్మట, దశరథమహారాజు శయనము దగ్గరకు వెళ్ళుటకు అధికారము గల స్త్రీలు, ఆతని శయనముదగ్గరకు వెళ్ళి మేల్కొలిపిరి. 12

మూ. తథాప్యుచితవృత్తాస్తా వినయేన నయేన చ,
న హ్యస్య శయనం స్పృష్ట్వా కించిదప్యుపలేభిరే. 13

ప్ర. అ. తథాపి = అట్లైనను, వినయేన = వినయముతోను, నయేన = నీతిమార్గముచేతను, ఉచితవృత్తాః = తగిన ప్రవృత్తిగల, తాః = ఆ స్త్రీలు, అస్య = ఈ దశరథునియొక్క, శయనమ్ = శయనమును, స్పృష్ట్వా = స్పృశించి, కించిత్ అపి = ఏమియు, న ఉపలేభిరే = పొందలేదు.

తా. వినయముతోను, నయముతోను ఉచితరీతిని ప్రవర్తించు ఆ స్త్రీలు దశరథుని శయనము స్పృశించి చూచినను ఏమియు తెలుసుకొనలేకపోయిరి.

మూ. తాః స్త్రియః స్వప్నశీలజ్ఞాశ్చేష్టాసంచలనాదిషు,
తా వేపథుపరీతాశ్చ రాజ్ఞః ప్రాణేషు శఙ్కితాః. 14
ప్రతిస్రోతస్తృణాగ్రాణాం సదృశం సంచకాశిరే.

ప్ర. అ. తాః స్త్రియః = ఆ స్త్రీలు, చేష్టాసంచలనాదిషు = చేష్టలు కదలికలు మొదలగువానియందు (వానిని బట్టి), స్వప్నశీలజ్ఞాః = స్వప్న (నిద్రా)స్వభావమును తెలుసుకొనగలిగినవారు. తాః = అట్టి ఆ స్త్రీలు, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, ప్రాణేషు = ప్రాణముల విషయమున, శఙ్కితాః = శంక కలిగినవారై, వేపథుపరీతాః చ = వణుకుతో కూడినవారై, ప్రతిస్రోతస్తృణాగ్రాణామ్ = ప్రవాహమునకు ఎదురుగానిలచిన తృణాగ్రములకు, సదృశమ్ = సమానముగా, సంచకాశిరే = ప్రకాశించిరి (ఉండిరి).

తా. ఆ స్త్రీలు చేష్టలనూ, కదలికలనూ బట్టి నిద్రా స్వభావమును గుర్తింపగలిగినవారు. అట్టి ఆ స్త్రీలు, రాజు ప్రాణముల విషయమున శంకతో వణుకి

పోవుచు, ప్రవాహమునకు ఎదురుగా నిలచిన వృక్షముల చివరిభాగములు వలె అయిరి. 14

మూ. అథ సందేహమానానాం స్త్రీణాం దృష్ట్వా చ పార్థివమ్,
యత్తదాశఙ్కితం పాపం తస్య జజ్ఞే వినిశ్చయః. 15

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, పార్థివమ్ = రాజును, దృష్ట్వా చ = చూచి, సందేహమానానామ్ = సందేహించుచున్న, స్త్రీణామ్ = స్త్రీలకు, యత్ = ఏ, తత్ = ఆ, పాపమ్ = పాపము, ఆశఙ్కితమ్ = శంకింపబడినదో, తస్య = దానియొక్క వినిశ్చయః = నిశ్చయము, జజ్ఞే = కలిగెను.

తా. రాజును చూచిన పిమ్మట, అంత వరకును సందేహించుచున్న స్త్రీలు ఏ పాపమును శంకించిరో, అది నిశ్చిత మాయెను. 15

మూ. కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ పుత్రశోకపరాజితే, 16
ప్రసుప్తే న ప్రబుధ్యేతే యథా కాలసమన్వితే.

ప్ర. అ. పుత్రశోకపరాజితే = పుత్రశోకముచేత అపహృతబడినవారై, ప్రసుప్తే = నిద్రించుచున్న, కౌసల్యా చ = కౌసల్యయు, సుమిత్రా చ = సుమిత్రయు, కాలసమన్వితే యథా = మృత్యువుతో కూడినవారు వలె, న ప్రబుధ్యేతే = మేల్కొనలేదు.

తా. పుత్రశోకము ఆక్రమించగా నిద్రపోవుచున్న కౌసల్యా సుమిత్రలు, మరణించిన వారు వలె మేల్కొనలేదు. 16

మూ. నిష్ప్రభా చ వివర్ణా చ సన్నా శోకేన సన్నతా, 17
న వ్యరాజత కౌసల్యా తారేవ తిమిరావృతా.

ప్ర. అ. నిష్ప్రభా చ = కాంతి లేనిదీ, వివర్ణా = మారి పోయిన శరీర ఛాయ గలదీ, శోకేన = దుఃఖముచేత, సన్నా = క్రుంగిపోయినదీ, సన్నతా = వంగిపోయినదీ అయిన, కౌసల్యా = కౌసల్య, తిమిరావృతా = చీకటిచేత ఆవరింపబడిన, తారేవ = నక్షత్రము వలె, న వ్యరాజత = ప్రకాశించలేదు.

తా. కౌసల్య శోకముచేత కాంతి విహీనురాలై, శరీరఛాయ కూడ మారిపోగా, క్రుంగి, కృశించి ఉండుటచే, చీకటి కప్పిన నక్షత్రము వలె ప్రకాశించలేదు. 17

మూ. కౌసల్యానన్తరం రాజ్ఞః సుమిత్రా తదనన్తరమ్, 18
న స్మ విభ్రాజతే దేవీ శోకాశ్రులులితాననా.

ప్ర. అ. రాజ్ఞః = రాజునకు, అనన్తరమ్ = అనంతరము, దేవీ = దేవియైన, కౌసల్యా = కౌసల్య, తదనన్తరమ్ = ఆమె ప్రక్క, సుమిత్రా = సుమిత్ర, శోకాశ్రులులితాననా = శోకముచే కలిగిన కన్నీళ్ళచే వ్యాకులముగా చేయబడిన ముఖము గలదై, న స్మ విభ్రాజతే = ప్రకాశించలేదు.

తా. రాజు ప్రక్కనే ఉన్న కౌసల్యా, ఆమె ప్రక్కనే ఉన్న సుమిత్రా కూడ దుఃఖమువలన కలిగిన కన్నీళ్ళచే వ్యాకులములైన ముఖములతో ప్రకాశహీనలుగా ఉండిరి. 18

మూ. తే చ దృష్ట్వా తథా సుప్తే శుభే దేవ్యౌ చ తం నృపమ్, 19
సుప్తమేవోద్గతప్రాణమన్తఃపురమమన్యత.

ప్ర. అ. అన్తఃపురమ్ = అంతఃపురము, తథా = ఆ విధముగా, సుప్తే = నిద్రించుచున్న, శుభే = మంగళప్రదలైన, తే దేవ్యౌ = ఆ రాణులను, తమ్ = ఆ, నృపమ్ = రాజును, దృష్ట్వా = చూచి, సుప్తమేవ = నిద్రించి ఉండగానే, ఉద్గతప్రాణమ్ = పోయిన ప్రాణములు గలవానినిగా, అమన్యత = తలంచెను.

తా. ఆ విధముగా నిద్రపోవుచున్న రాణులిద్దరినీ, ఆ రాజునూ చూచి, అంతఃపురజనులు, రాజు నిద్రలోనే మరణించెనని తలంచిరి(తెలుసుకొనిరి). 19

మూ. తతః ప్రచుక్రుశుర్దీనాః సస్వరం తా వరాఙ్గనాః,
కరేణవ ఇవారణ్యే స్థానప్రచ్యుతయూథపాః. 20

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, తాః వరాఙ్గనాః = ఆ స్త్రీలు, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, స్థానప్రచ్యుతయూథపాః = స్థానమునుండి తొలగిన తమగుంపు నాయకుడైన ఏనుగు గల, కరేణవః ఇవ = ఆడ ఏనుగుల వలె, దీనాః = దీనలై, సస్వరమ్ = సస్వరముగా, ప్రచుక్రుశుః = గట్టిగా అరచిరి.

తా. పిమ్మట ఆ స్త్రీలందరును, అరణ్యములో తమ గుంపుకు నాయకుడైన గజము దూరమైపోయినపుడు ఆడ ఏనుగులు ఏడ్చునట్లు బిగ్గరగా, సస్వరముగా ఏడ్చిరి. 20

మూ. తాసామాక్రన్దశబ్దేన సహసోద్గతచేతనే,
కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ త్యక్తనిద్రే బభూవతుః. 21

ప్ర. అ. కౌసల్యా చ = కౌసల్యయు, సుమిత్రా చ = సుమిత్రయు, తాసామ్ = వారియొక్క, ఆక్రన్దశబ్దేన = అరపుల ధ్వనిచేత, సహసా = హఠాత్తుగా, ఉద్గతచేతనే = పొందబడిన తెలివిగలవారై, త్యక్తనిద్రే = విడువబడిన నిద్రగలవారు, బభూవతుః = అయిరి.

తా. ఆ స్త్రీల ఆక్రందనధ్వనిచేత హఠాత్తుగా తెలివి వచ్చి, కౌసల్యా సుమిత్రలు నిద్రనుండి మేల్కొనిరి. 21

మూ. కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా చ పార్థివమ్,
హా నాథేతి పరిక్రుశ్య పేతతుర్ధరణీతలే. 22

ప్ర. అ. కౌసల్యా చ = కౌసల్యయు, సుమిత్రా చ = సుమిత్రయు, పార్థివమ్ = రాజును, దృష్ట్వా = చూచి, స్పృష్ట్వా చ = స్పృశించి, హా నాథ ఇతి = హా నాథా! అని, పరిక్రుశ్య = అరచి, ధరణీతలే = నేలపై, పేతతుః = పడిరి.

తా. కౌసల్యాసుమిత్రలు, ఆ దశరథమహారాజును చూచి, స్పృశించి "హా నాథా!" అని అరచుచు నేలపై పడిపోయిరి. 22

మూ. సా కోసలేన్ద్రదుహితా వేష్టమానా మహీతలే, 23
న బభ్రాజ రజోధ్వస్తా తారేవ గగనాచ్చ్యుతా.

ప్ర. అ. సా = ఆ, కోసలేన్ద్రదుహితా = కోసలరాజకుమార్తె యైన కౌసల్య, మహీతలే = నేలపై, వేష్టమానా = దొరలుచు, రజోధ్వస్తా = పరాగముచే చెడినదై, గగనాత్ = ఆకాశమునుండి, చ్యుతా = జారిపడిన, తారేవ = నక్షత్రము వలె, న బభ్రాజ = ప్రకాశించలేదు.

తా. నేలపై దొరలుట ధూళిచే కప్పబడిన కౌసల్య, ఆకాశమునుండి క్రిందికి పడిన నక్షత్రము వలె, కాంతివిహీన అయి ఉండెను. 23

మూ. నృపే శాన్తగుణే జాతే కౌసల్యాం పతితాం భువి, 24
అపశ్యంస్తాః స్త్రియః సర్వా హతాం నాగవధూమివ.

ప్ర. అ. నృపే = రాజు, శాన్తగుణే = శాంతించిన వేడి మొద లైన గుణ ములు కలవాడుగా, జాతే = అనగా, సర్వాః = సమస్త మైన, తాః స్త్రియః = ఆ స్త్రీలు, భువి = నేలమీద, పతితామ్ = పడిపోయిన, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను, హతామ్ = చంపబడిన, నాగవధూమివ = ఆడ ఏనుగును వలె, అపశ్యన్ = చూచిరి.

తా. దశరథుడు మరణించగా, నేలపై పడి యున్న కౌసల్య ఆ స్త్రీల కందరికిని, చంపబడి నేలపై పడి ఉన్న ఆడ ఏనుగ వలె కనబడెను. 24

మూ. తతః సర్వా నరేన్ద్రస్య కైకేయీప్రముఖాః స్త్రియః, 25
రుదన్త్యః శోకసన్తప్తా నిపేతుర్గతచేతనాః.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, కైకేయీప్రముఖాః = కైకేయి మొద లైన, నరేన్ద్రస్య = రాజుయొక్క, స్త్రియః = స్త్రీలు, రుదన్త్యః = ఏడ్చుచు, శోకసన్తప్తాః = శోకముచేత పీడింపబడినవారై, గతచేతనాః = పోయిన చైతన్యము కలవారై, నిపేతుః = పడిపోయిరి.

తా. కైకేయి మొద లైన రాజభార్య లందరును, ఏడ్చుచు, దుఃఖముచేత పీడితలై, స్పృహ తప్పి, నేలపై పడిపోయిరి. 25

మూ. తాభిః స బలవాన్నాదః క్రోశన్తీభిరనుద్రుతః, 26
యేన స్ఫీతీకృతో భూయస్తద్గృహం సమనాదయత్.

ప్ర. అ. క్రోశన్తీభిః = ఏడ్చుచున్న, తాభిః = ఆ స్త్రీలచేత, అనుద్రుతః = అనుసరింపబడిన, బలవాన్ = అధిక మైన, సః నాదః = ఆ ధ్వని, యేన = ఏగృహ ముచేత, స్ఫీతీకృతః = పెద్దదిగా చేయబడినదో, తత్ = ఆ, గృహమ్ = గృహ మును, సమనాదయత్ = ధ్వనింపచేసెను.

తా. ఏడ్చుచున్న ఆ స్త్రీలు అత్యధిక మైన ఆ ధ్వనిని అవిచ్ఛిన్న మగు నట్లు చేసిరి. ఆ ధ్వనిని గృహము(ప్రతిధ్వనిచే) ఇంకను అధికముచేయగా దానితో గృహమంతయు ధ్వనితో నిండిపోయెను. 26

మూ. తచ్చ సన్త్రస్తసమ్భ్రాన్త పర్యుత్సుకజనాకులమ్. 27
సర్వతస్తుములాక్రన్దం పరితాపార్తబాన్ధవమ్.

సద్యోనిపతితానన్దం దీనవిక్లబదర్శనమ్, 28
బభూవ నరదేవస్య సద్మ దిష్టాన్తమీయుషః.

ప్ర. అ. దిష్టాన్తమ్ = మరణమును, ఈయుషః = పొందిన, నరదేవస్య = రాజాయొక్క, తత్ సద్మ = ఆ గృహము, సన్త్రస్తసంభ్రాన్త పర్యుత్సుకజనాకులమ్ = భయపడి కంగారుపడు చున్న ఆతురతతో కూడిన జనముచే ఆకులముగాను, సర్వతః = అంతటను, తుములాక్రన్దమ్ = వ్యాకులమైన ఆరవములు కలదిగాను, పరితాపార్త బాన్ధవమ్ = సంతాపముచే ఆర్తులైన బంధువులు కలదిగాను, సద్యః = తత్క్షణమే, నిపతితానన్దమ్ = తొలగిన ఆనందము కలదిగాను, దీనవిక్లబదర్శనమ్ = దీనమూ వ్యాకులమూ అయిన దర్శనము కలదిగాను, బభూవ = ఆయెను.

తా. దశరథుడు మరణించగనే ఆ గృహమునందు ఆనందము తొలగిపోయెను. పరిజను లందరును భయవిభ్రాంతులై ఏమి చేయుటకును తోచకయుండిరి. నలుమూలలనుండి ఏడ్పులు వినబడుచుండెను. బంధువు లందరును దుఃఖముచే పీడితులైరి. ఎటు చూచినను దైన్యము, విషాదము కనబడుచుండెను.

మూ. అతీతమాజ్ఞాయ తు పార్థివర్షభం,
యశస్వినం సంపరివార్య పత్నయః।
భృశం రుదన్త్యః కరుణం సుదుఃఖితాః,
ప్రగృహ్య బాహూ వ్యలపన్ననాథవత్. 29

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
పఞ్చషష్టితమః సర్గః.

ప్ర. అ. పత్నయః = భార్యలు, యశస్వినమ్ = యశశ్శాలి యైన, పార్థివర్షభమ్ = ఆ రాజశ్రేష్ఠుని, అతీతమ్ = మరణించినవానినిగా, ఆజ్ఞాయ = తెలిసికొని, సంపరివార్య = చుట్టుముట్టి, సుదుఃఖితాః = మిక్కిలి దుఃఖితలై, కరుణమ్ = దీనముగా, భృశమ్ = మిక్కిలి, రుదన్త్యః = ఏడ్చుచున్నవారై, బాహూ = బాహువులను, ప్రగృహ్య = పట్టుకొని, అనాథవత్ = అనాథలు వలె, వ్యలపన్ = విలపించిరి.

తా. యశస్వి, రాజశ్రేష్ఠుడూ అయిన, దశరథుడు మరణించినట్లు తెలియగానే అతని భార్యలు, అతనిని చుట్టుముట్టి, చాలా దుఃఖించుచు, జాలి కలుగునట్లు ఎక్కువగా ఏడ్చుచు ఒకరి చేయి ఒకరు పట్టుకొని అనాథలు వలె విలపించిరి. 29

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువదియారవ సర్గ సమాప్తము.

• • •

షట్షష్టితమః సర్గః

[రాజు కొరకై కౌసల్య విలపించుట, కైకేయిని నిందించుట. మంత్రులు రాజు శవమును తైలపాత్రలో నుంచుట. రాణులు విలపించుట. నగరము శోభావిహీన మగుట, పురవాసుల శోకము.]

మూ. తమగ్నిమివ సంశాన్త మమ్బుహీనమివార్ణవమ్,
హతప్రభమివాదిత్యం స్వర్గస్థం ప్రేక్ష్య పార్థివమ్. 1
కౌసల్యా బాష్పపూర్ణాక్షీ వివిధం శోకకర్శితా,
ఉపగృహ్య శిరో రాజ్ఞః కైకేయీం ప్రత్యభాషత. 2

ప్ర. అ. సంశాన్తమ్ = శాంతించిన, అగ్నిమివ = అగ్నివలె, అమ్బుహీనమ్ = ఉదకము లేని, అర్ణవమివ = సముద్రమును వలె, హతప్రభమ్ = కొట్టబడిన కాంతి గల, ఆదిత్యమివ = సూర్యుని వలె ఉన్న, స్వర్గస్థమ్ = మరణించిన, తం పార్థివమ్ = ఆ రాజును, ప్రేక్ష్య = చూచి, కౌసల్యా = కౌసల్య, బాష్పపూర్ణాక్షీ = కన్నీటితో, నిండిన నేత్రములు కలదై, వివిధమ్ = అనేకవిధములుగా, శోకకర్శితా = దుఃఖముచే కృశించినదై, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, శిరః = శిరస్సును, ఉపగృహ్య = గ్రహించి, కైకేయీం ప్రతి = కైకేయిని గూర్చి, అభాషత = పలికెను.

తా. కౌసల్య శాంతించిన అగ్ని వలె, ఉదకము లేని సముద్రము వలె, తేజస్సు పోయిన సూర్యుడు వలె ఉన్న, మరణించిన ఆ రాజును చూచి, అతని శిరస్సును ఒడిలో నుంచుకొని, కన్నీళ్లు కారుచున్న నేత్రములతో, అనేక విధములైన శోకములచే కృశించినదై, కైకేయితో ఇట్లు పలికెను 1, 2

మూ. సకామా భవ కైకేయి భుఙ్క్ష్వ రాజ్యమకణ్టకమ్,
త్యక్త్వా రాజానమేకాగ్రా నృశంసే దుష్టచారిణి. 3

ప్ర. అ. నృశంసే = ఓ క్రూరురాలా! దుష్టచారిణి = చెడ్డపనులు చేయుదానా! కైకేయి = కైకేయీ, సకామా = నిండిన కోరికలు కలదానవు, భవ = అగుము. రాజానమ్ = రాజును, త్యక్త్వా = విడచి, ఏకాగ్రా = ఒక్క రాజ్యము పైననే స్థిర మైన దృష్టి కలదానవై, అకణ్టకమ్ = ఏ అడ్డంకులును లేని, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, భుఙ్క్ష్వ = అనుభవింపుము.

తా. క్రూరురాలా! చెడ్డ పనులు చేయు కైకేయీ! నీ కోరికలు తీరినవి. ఇంక రాజు లేడు గాన, నీవు ఏ అడ్డంకులు లేని రాజ్యమును నిరంతరము అనుభవించవచ్చును. ౩

మూ. విహాయ మాం గతో రామో భర్తా చ స్వర్గతో మమ,
విపథే సార్థహీనేవ నాహం జీవితు ముత్సహే. ౪

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, మామ్ = నన్ను, విహాయ = విడచి, గతః = వెళ్ళిపోయినాడు. మమ = నాయొక్క, భర్తా చ = భర్త కూడ, స్వర్గతః = స్వర్గమునకు వెళ్ళినాడు. విపథే = దారికాని దారిలో, సార్థహీనేవ = తోడువచ్చినవారి సముదాయముతో దూరమైన దానను వలె, అహమ్ = నేను, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, న ఉత్సహే = అభిలషింపను.

తా. రాముడు నన్ను విడచి వెళ్ళిపోయినాడు. నా భర్త స్వర్గస్థు డైనాడు. భయంకర మైన మార్గములో గుంపునుండి విడిపోయినదాని వలె అయినాను. ఇంక జీవించ వలె నను కోరిక లేదు. ౪

మూ. భర్తారం తం పరిత్యజ్య కా స్త్రీ దైవతమాత్మనః,
ఇచ్ఛేజ్జీవితుమన్యత్ర కైకేయ్యాస్త్యక్తధర్మణః. ౫

ప్ర. అ. త్యక్తధర్మణః = విడువబడిన ధర్మము గల, కైకేయ్యాః అన్యత్ర = కైకేయి తప్ప, కా స్త్రీ = ఏ స్త్రీ, ఆత్మనః = తనయొక్క, దైవతమ్ = దైవత మైన, తం భర్తారమ్ = ఆ భర్తను, పరిత్యజ్య = విడచి, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, ఇచ్ఛేత్ = ఇచ్ఛించును?

తా. ధర్మమును వీడిన కైకేయి తప్ప మరి ఏ స్త్రీ యైన తనకు దేవత యైన భర్తను విడచి జీవించుటకు ఇచ్ఛగించునా? ౫

మూ. న బుద్ధో బుధ్యతే దోషాన్ కింపాకమివ భక్షయన్,
కుబ్జానిమిత్తం కైకేయ్యా రాఘవాణాం కులం హతమ్.

ప్ర. అ. బుద్ధః = దురాశ కలవాడు, కింపాకమ్ = కింపాకఫలమును, భక్షయన్నివ = భక్షించువాడు వలె, దోషాన్ = దోషములను, న బుధ్యతే = తెలిసికొనడు. కుబ్జానిమిత్తమ్ = ఆ గూనుదాని మూలమున, కైకేయ్యా = కైకేయి చేత, రాఘవాణామ్ = రఘువంశ రాజుల, కులమ్ = కులము, హతమ్ = నశింప చేయబడినది.

తా. దురాశాపీడితుడు, కింపాకమును తినువాడు వలె, తాను చేయు పని లోని దోషమును గుర్తించడు. గూనుదాని మూలమున కైకేయి రఘువంశమును నశింపచేసినది. 6

మూ. అనియోగే నియుక్తేన రాజ్ఞా రామం వివాసితమ్,
సభార్యం జనకః శ్రుత్వా పరితప్స్యత్యహం యథా. 7

ప్ర. అ. సభార్యమ్ = భార్యాసమేతు డైన, రామమ్ = రాముని, అనియోగే = చెడ్డపనియందు, నియుక్తేన = నియుక్తు డైన, రాజ్ఞా = రాజుచేత, వివాసితమ్ = అరణ్యమునకు పంపబడిన వానినిగా, శ్రుత్వా = విని, జనకః = జనకుడు, అహం యథా = నా వలెనే, పరితప్స్యతి = దుఃఖించగలడు.

తా. చెడ్డ పని చేయుటకై ప్రేరేపింపబడిన రాజు భార్యాసమేతు డైన రాముని అరణ్యమునకు పంపివేసినా డని విని, జనకుడు, నా వలెనే దుఃఖించును.

మూ. న మామనాథాం విధవాం నాద్య జానాతి ధార్మికః,
రామః కమలపత్త్రాక్షో జీవన్నాశమితో గతః. 8

ప్ర. అ. ధార్మికః = ధర్మాత్ముడూ, కమలపత్త్రాక్షః = తామరరేకుల వంటి నేత్రములు కలవాడూ, జీవన్ = జీవించి యున్నను, ఇతః = ఇక్కడి నుండి, నాశమ్ = నాశమును, గతః = పొందిన వాడూ అయిన, సః రామః = ఆ రాముడు, అద్య = ఇప్పుడు, మామ్ = నన్ను, అనాథామ్ = రక్షకుడు లేనిదానిని గాను, విధవామ్ = భర్త లేనిదానిని గాను, న జానాతి = ఎరుగడు కదా!

తా. భార్యతోడు, తమలవస్త్రములు వంటి వేత్రములు కట్టుకొని, జీవించి యుండగానే అక్కడ వనాంతరమునకు పోయినవాడు అయిన ఆ రామునకు నేను భర్త చనిపోగా అనాథురాలనై ఉన్నట్లు తెలియదు కదా! 8

మూ. విదేహరాజస్య సుతా తథా సీతా తపస్వినీ,
దుఃఖస్యానుచితా దుఃఖం వనే పర్యుద్విజిష్యతి. 9

ప్ర. అ. తథా = అట్లే, తపస్వినీ = దీనురాలూ, దుఃఖస్య = దుఃఖమునకు, అనుచితా = తగనిదీ, విదేహరాజస్య = జనకుని, సుతా = కూమార్తెయూ అయిన, సీతా = సీత, వనే = వనమునందు, దుఃఖమ్ = అతి దుఃఖముతో కూడినట్లుగా, పర్యుద్విజిష్యతి = భయముపొందగలదు.

తా. దుఃఖమునకు తగనిదీ, దీనురాలూ అయిన జనకరాజు పుత్రికయైన సీత, వనములో చాల దుఃఖితురాలై భయపడును. 9

మూ. నదతాం భీమఘోషాణాం నిశాసు మృగపక్షిణామ్,
నిశమ్య నూనం సంత్రస్తా రాఘవం సంశ్రయిష్యతి. 10

ప్ర. అ. నిశాసు = రాత్రులందు, భీమఘోషాణామ్ = భయంకరమైన ధ్వనిగల, మృగపక్షిణామ్ = మృగములు, పక్షులు, నదతామ్ = ధ్వనిచేయుచుండగా, నిశమ్య = విని, సంత్రస్తా = భయపడినదై, నూనమ్ = నిశ్చయముగా, రాఘవమ్ = రాముని, సంశ్రయిష్యతి = ఆశ్రయించగలదు.

తా. ఆమె రాత్రులందు అరచు భయంకరధ్వని గల మృగ పక్ష్యాదుల ధ్వనులను విని భయపడినదై, తప్పక రాముని చెంత చేరుచుండును. 10

మూ. వృద్ధశ్చైవాల్పపుత్రశ్చ వైదేహీమనుచిన్తయన్,
సోఽపి శోకసమావిష్టో నను త్యక్ష్యతి జీవితమ్. 11

ప్ర. అ. వృద్ధశ్చైవ = వృద్ధుడును, అల్పపుత్రశ్చ = అల్పమైన పుత్రులు కలవాడును అయిన, సోఽపి = ఆ జనకుడు కూడ, శోకసమావిష్టః = శోకముతో కూడినవాడై, వైదేహీమ్ = సీతను గూర్చి, అనుచిన్తయన్ = ఆలోచించుచు, జీవితమ్ = జీవితమును, త్యక్ష్యతి నను = విడచును కదా!

తా. వ్యథితయై, దుఃఖితురాలు కేవలురాలు అయిన, జనకుని కూఁతు సీతను గూర్చియే చింతించుచు, దుఃఖాక్రాంతురాలై ప్రాణములను విడచును. 11

మూ. సాహమద్యైవ దిష్టాన్తం గమిష్యామి పతివ్రతా,
ఇదం శరీరమాలిఙ్గ్య ప్రవేక్ష్యామి హుతాశనమ్. 12

ప్ర. అ. పతివ్రతా = పతివ్రత నైన, సా అహమ్ = అట్టి నేను, అద్యైవ = ఇప్పుడే, దిష్టాన్తమ్ = మరణమును, గమిష్యామి = పొందగలను. ఇదమ్ = ఈ, శరీరమ్ = ఈ (నా భర్త) శరీరమును, ఆలిఙ్గ్య = కౌగలించుకొని, హుతాశనమ్ = అగ్నిని, ప్రవేక్ష్యామి = ప్రవేశింపగలను.

తా. పతివ్రత నైన నేను నా భర్త శరీరమును ఆలింగనము చేసికొని అగ్నిలో ప్రవేశించి ఇప్పుడే ప్రాణములను విడచెదను. 12

మూ. తాం తతః సంపరిష్వజ్య విలపన్తీం తపస్వినీమ్,
వ్యపనిన్యుః సుదుఃఖార్తాం కౌసల్యాం వ్యావహారికాః 13

ప్ర. అ. వ్యావహారికాః = వ్యవహారమునందు నియుక్తలైన స్త్రీలు, సంపరిష్వజ్య = (దశరథుని) కౌగలించుకొని, విలపన్తీమ్ = విలపించుచున్న, తపస్వినీమ్ = దీనురాలైన, సుదుఃఖార్తామ్ = దారుణ దుఃఖముచే పీడింపబడిన, తాం = ఆ, కౌసల్యామ్ = ఆ కౌసల్యను, తతః = అక్కడినుండి, వ్యపనిన్యుః = తొలగించిరి.

తా. దీనురాలైన కౌసల్య శోకార్తురాలై, దశరథునిశరీరమును కౌగలించుకొని ఈ విధముగ ఏడ్చుచుండగా, అంతఃపురకార్యములందు నియుక్తలైన స్త్రీలు, ఆమెను అక్కడినుండి దూరముగా తీసికొనిపోయిరి. 13

మూ. తైలద్రోణ్యామథామాత్యాః సంవేశ్య జగతీపతిమ్,
రాజ్ఞః సర్వాణ్యథాదిష్టాశ్చక్రుః కర్మాణ్యనన్తరమ్. 14

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, ఆదిష్టాః = ఆజ్ఞాపింపబడిన, అమాత్యాః = మంత్రులు, జగతీపతిమ్ = రాజును, తైలద్రోణ్యామ్ = నూనె తొట్టియందు, సంవేశ్య = పరుండబెట్టి, అనన్తరమ్ = పిమ్మట చేయవలసిన, కర్మాణి = కర్మలను, సర్వాణి = అన్నింటిని, చక్రుః = చేసిరి.

తా. అమాత్యులు, వసిష్ఠాదుల ఆజ్ఞ ప్రకారము, రాజు శరీరమును తైల ద్రోణిలో ఉంచి, తరువాత చేయవలసిన పను లన్నియు చేసిరి. 14

మూ. న తు సంకలనం రాజ్ఞో వినా పుత్రేణ మన్త్రిణః,
సర్వజ్ఞాః కర్తు మీషుస్తే తతో రక్షన్తి భూమిపమ్. 15

ప్ర. అ. సర్వజ్ఞాః = అన్ని విషయములు తెలిసిన, మన్త్రిణః = మంత్రులు, వినా పుత్రేణ = పుత్రుడు లేకుండగా, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, సంకలనమ్ = దహనసంస్కారమును, కర్తుమ్ = చేయుటకు, న ఈషుః = ఇచ్ఛయించలేదు. తతః = ఆ కారణమువలన, భూమిపమ్ = రాజును, రక్షన్తి = రక్షించిరి.

తా. అన్ని విషయములు తెలిసిన మంత్రులు, కుమారు లెవ్వరును దగ్గర లేనపుడు రాజు శరీరమునకు దహనసంస్కారము చేయుటకు ఇచ్ఛయించక ఆ దేహమును రక్షించిరి. 15

మూ. తైలద్రోణ్యాం తు సచివైః శాయితం తం నరాధిపమ్,
హా మృతోఽయమితి జ్ఞాత్వా స్త్రియస్తాః పర్యదేవయన్.

ప్ర. అ. సచివైః = మంత్రులచేత, తైలద్రోణ్యామ్ = తైలద్రోణియందు, శాయితమ్ = పరుండబెట్టబడిన, తం నరాధిపమ్ = ఆ రాజును, జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని (చూచి), హా = అయ్యో!, అయమ్ = ఇతడు, మృతః = మరణించినాడు, ఇతి = అని, తాః = ఆ, స్త్రియః = స్త్రీలు, పర్యదేవయన్ = ఏడ్చిరి.

తా. ఆ రాజు శరీరమును మంత్రులు తైలద్రోణిలో ఉంచగానే "అయ్యో! ఇతడు మరణించినాడు" అని స్త్రీలు ఏడ్చిరి. 16

మూ. బాహానుద్యమ్య కృపణా నేత్రప్రస్రవణైర్ముఖైః,
రుదన్త్యః శోకసంతప్తాః కృపణం పర్యదేవయన్. 17

ప్ర. అ. నేత్రప్రస్రవణైః = నేత్రములలో కన్నీళ్ళు స్రవించుచున్న, ముఖైః = ముఖములతో, కృపణాః = దీనలై, బాహాన్ = బాహువులను, ఉద్యమ్య = ఎత్తి, రుదన్త్యః = ఏడ్చుచు, శోకసన్తప్తాః = శోకముచే పీడింపబడినవారై, కృపణమ్ = దీనముగా, పర్యదేవయన్ = ఈ విధముగ విలపించిరి.

తా. కన్నీళ్లు కారుచున్న నేత్రములు గల ముఖములతో, దీనలై బాహువులను పైకెత్తి ఏడ్చుచు, శోకపీడితలై, దీనముగా విలపించిరి. 17

మూ. హా మహారాజ రామేణ సతతం ప్రియవాదినా,
విహీనాః సత్యసన్ధేన కిమర్థం విజహాసి నః. 18

ప్ర. అ. హా మహారాజ = అయ్యో! మహారాజా! సతతమ్ = ఎల్లప్పుడును, ప్రియవాదినా = ప్రియమునే పలుకు, సత్యసన్ధేన = సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ గల, రామేణ = రామునితో, విహీనాః = శూన్యలైన, నః = మమ్ములను, కిమర్థమ్ = ఎందువలన, విజహాసి = విడిచిపెట్టుచున్నావు?

తా. అయ్యో! మహారాజా! ప్రియముగా మాటలాడువాడును, సత్యసంధుడును అయిన రామునకు దూరలైన మమ్ములను నీవు కూడ ఏల విడచిపోయినావు?

మూ. కైకేయ్యా దుష్టభావాయా రాఘవేణ వియోజితాః,
కథం పతిఘ్న్యాః వత్స్యామః సమీపే విధవా వయమ్. 19

ప్ర. అ. రాఘవేణ = రామునితో, వియోజితాః = వియోగము పొందింపబడిన, వయమ్ = మేము, విధవాః = భర్త లేనివారలై, దుష్టభావాయాః = దుష్టస్వభావము కలదీ, పతిఘ్న్యాః = భర్తను చంపినది అయిన, కైకేయ్యాః = కైకేయి యొక్క, సమీపే = సమీపమునందు, కథమ్ = ఎట్లు, వత్స్యామః = నివసింతుము?

తా. దుష్టమైన భావము గల కైకేయి మొదటనే మమ్ములను రామునకు దూరము చేసినది. ఇప్పుడు భర్త కూడా లేని మేము, భర్తను చంపిన ఆమె వద్ద ఎట్లుండగలము? 19

మూ. స హి నాథః సదాస్మాకం తవ చ ప్రభురాత్మవాన్,
వనం రామో గతః శ్రీమాన్ విహాయ నృపతిశ్రియమ్.

ప్ర. అ. అస్మాకమ్ = మాకును, తవ చ = నీకును, సదా = ఎల్లప్పుడూ, నాథః = రక్షకుడూ, ప్రభుః = సమర్థుడూ, ఆత్మవాన్ = బుద్ధిమంతుడూ, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడూ అయిన్న, సః = ఆ, రామః = రాముడు, నృపతిశ్రియమ్ = రాజ్యలక్ష్మిని, విహాయ = విడచి, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గతః హి = వెళ్ళిపోయినాడు కదా!

తా. సమర్థుడూ, సద్బుద్ధిశాలి, శ్రీమంతుడూ, సర్వదా నీకును మాకును సంరక్షకుడుగా ఉన్నవాడూ అయిన ఆ రాముడు రాజ్యలక్ష్మిని విడచి అరణ్యమునకు వెళ్ళిపోయినాడు కదా! 20

మూ. త్వయా తేన చ వీరేణ వినా వ్యసనమోహితాః,
కథం వయం నివత్స్యామః కైకేయ్యా చ విదూషితాః.

ప్ర. అ. త్వయా వినా = నీవు లేకను, తేన వీరేణ వినా = వీరు డైన ఆ రాముడు లేకను, వ్యసనమోహితాః = దుఃఖముచేత మోహము నందజేయబడిన, వయమ్ = మేము, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, విదూషితాః చ = దూషింపబడుదుము, కథమ్ = ఎట్లు, నివత్స్యామః = నివసింపగలము?

తా. నీవు, ఆ వీరు డైన రాముడూ లేకపోవుటచే దుఃఖముతో బాధపడు చున్న మేము కైకేయి దూషణలను కూడ సహించుచు ఎట్లు నివసింపగలము?

మూ. యయా తు రాజా రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ మహాబలః,
సీతయా సహ సంత్యక్తాః సా కమన్యం న హాస్యతి. 22

ప్ర. అ. యయా = ఏ కైకేయిచే, రాజా = రాజు, రామశ్చ = రాముడు, మహాబలః = గొప్ప బలము గల, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, సంత్యక్తాః = విడువబడినారో, సా = అట్టి కైకేయి, అన్యమ్ = ఇతరుని, కమ్ = ఎవనిని, న హాస్యతి = విడువదు.

తా. రాజును, రాముని, మహాబలు డైన లక్ష్మణుని, సీతను కూడ వదలి వేయ గల్గిన కైకేయి ఇతరుల నెవ్వరిని విడచిపెట్టదు? 22

మూ. తా బాష్పేణ చ సంవీతాః శోకేన విపులేన చ,
వ్యచేష్టన్త నిరానన్దా రాఘవస్య వరస్త్రియః. 23

ప్ర. అ. రాఘవస్య = దశరథునియొక్క, తాః వరస్త్రియః = ఆ శ్రేష్ఠ లైన స్త్రీలు, బాష్పేణ = బాష్పముతోను, విపులేన = అధిక మైన, శోకేన చ = శోకముతోను, సంవీతాః = కూడినవారై, నిరానన్దాః = ఆనందము లేనివారై, వ్యచేష్టన్త = నేలపై దొర్లిరి.

తా. దశరథుని భార్యలందరు కన్నీళ్లు కార్చుచు, అధిక మైన శోకముతో ఆక్రందనము పూర్తిగ సల్పుచుగా, నేలపై దొర్లిరి. 23

మూ. నిశా చన్ద్రవిహీనేవ స్త్రీవ భర్తృవివర్జితా,
పురీ నారాజతాయోధ్యా హీనా రాజ్ఞా మహాత్మనా. 24

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, రాజ్ఞా = రాజునితో, హీనా = శూన్య మైన, అయోధ్యాపురీ = అయోధ్యానగరము, చన్ద్రవిహీనా = చంద్రుడు లేని, నిశేవ = రాత్రి వలె, భర్తృవివర్జితా = భర్త లేని, స్త్రీవ = స్త్రీ వలె, నారాజత = ప్రకాశించలేదు.

తా. మహాత్ము డైన ఆ దశరథమహారాజు లేని ఆ అయోధ్య, చంద్రుడు లేని రాత్రి వలె భర్త లేని స్త్రీ వలె శోభావిహీన మయ్యెను. 24

మూ. బాష్పపర్యాకులజనా హాహాభూతకులాఙ్గనా,
శూన్యచత్వరవేశ్మాన్తా న బభ్రాజ యథాపురమ్. 25

ప్ర. అ. బాష్పపర్యాకులజనా = కన్నీళ్లతో వ్యాకులం మైన జనులు కలదై, హాహాభూతకులాఙ్గనా = హాహాకారము చేయుచున్న కుల స్త్రీలు కలదై, శూన్యచత్వరవేశ్మాన్తా = శూన్యము లైన ముంగిళ్లు, గృహమధ్యములు కలదై, యథాపురమ్ = పూర్వము వలె, న బభ్రాజ = ప్రకాశించలేదు.

తా. ఆ నగరములోని జనులందరును కన్నీళ్లతో కలత చెంది యుండిరి. కులాంగనలు హాహాకారము చేయుచుండిరి. చత్వరములు వాకిళ్లు, గృహమధ్య ప్రదేశములును, శూన్యము లైనవి. ఈ విధముగ వెనుకటి శోభను కోల్పోయెను.

మూ. గతే తు శోకాత్త్రిదివం నరాధిపే
మహీతలస్థాసు నృపాఙ్గనాసు చ.
నివృత్తచారః సహసా గతో రవిః,
ప్రవృత్తచారా రజనీ హ్యుపస్థితా. 26

ప్ర. అ. నరాధిపే = రాజు, శోకాత్ = దుఃఖముకలన, త్రిదివమ్ = స్వర్గమును గూర్చి, గతే తు = వెళ్లినవా డగుచుండగా, నృపాఙ్గనాసు = రాజ

భార్యలు, మహీతలస్థాః = నేలపై పడియుండగా, రవిః = సూర్యుడు, సహసా = వెంటనే, నివృత్తచారః = నివర్తించిన సంచారము గలవాడై, గతః = వెళ్ళిపోయెను. ప్రవృత్తచారా = ప్రవర్తించిన రాత్రించర ప్రాణులు గల, రజనీ = రాత్రి, ఉపస్థితా హి = సమీపించినది.

తా. దశరథమహారాజు పుత్రశోకముచే స్వర్గస్థు డయ్యెను. ఆతని భార్యలు దుఃఖముచే నేలపై పడియుండిరి. ఆ సమయమునందు సూర్యుడు తన గమనమును ఆపి అస్తంగతు డయ్యెను. రాత్రి సంచరించు ప్రాణుల సంచారము నకు అనువుగ రాత్రి వచ్చెను. 26

మూ. ఋతే తు పుత్రాద్దహనం మహీపతే
ర్నారోచయన్తే సుహృదః సమాగతాః,
ఇతీవ తస్మిన్ శయనే న్యవేశయన్,
విచిన్త్య రాజానమచిన్త్యదర్శనమ్. 27

ప్ర. అ. సమాగతాః = వచ్చిన, సుహృదః = మిత్రులు, పుత్రాత్ ఋతే = పుత్రుడు లేకుండగ, మహీపతేః = రాజుయొక్క, దహనమ్ = దహనమును గూర్చి, న రోచయన్తే = ఇష్టపడరు. ఇతీవ = ఇట్లు, విచిన్త్య = ఆలోచించి. అచిన్త్యదర్శనమ్ = ఊహింపరాని దర్శనము గల, రాజానమ్ = రాజును, తస్మిన్ శయనే = ఆ శయనముపై, న్యవేశయన్ = ఉంచిరి.

తా. పుత్రులు లేకుండ దశరథునకు సంస్కారము చేయుటకు, వచ్చిన స్నేహితులు ఇష్టపడరు అని ఆలోచించి, ఊహింపరాని దర్శనము గల ఆ దశరథుని శరీరమును ఆ శయనము పైననే (తైల ద్రోణిలో) ఉంచిరి. 27

మూ. గతప్రభా ద్యౌరివ భాస్కరం వినా
వ్యపేతనక్షత్రగణేవ శర్వరీ.
పురీ బభాసే రహితా మహాత్మనా
న చాస్రకణ్ఠాకులమార్గచత్వరా. 28

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ము డైన దశరథునితో, రహితా = శూన్య మైనది, అస్రకణ్ఠాకులమార్గచత్వరా = కంఠములలో కన్నీళ్ళు నిలుపుకొనిన జను లతో వ్యాకుల మైన మార్గములు, ముంగిళ్ళు గలది అయిన, పురీ = అయోధ్య.

భాస్కరం వినా = సూర్యుడు లేకుండా ఉన్న. ద్యౌరివ = ఆకాశము వలె, వ్యపేతనక్షత్రగణా = తొలగిన నక్షత్రసమూహము గల, శర్వరీవ = రాత్రి వలె, గతప్రభా = తొలగిన కాంతి గలదై, న బభాసే = ప్రకాశించలేదు.

తా. దశరథుడు మరణించుటచే, మార్గములు, చత్వరములు (ముంగిళ్ళు లేదా చతుష్పథములు) బాష్పమును కంఠమునందు నిలుపుకొని దుఃఖించుచున్న జనులతో వ్యాకులములై ఉండెను. అట్టి అయోధ్య సూర్యుడు లేని ఆకాశము వలె, నక్షత్రములు లేని రాత్రి వలె, కాంతి విహీనమై ప్రకాశించకుండెను. 28

మూ. నరాశ్చ నార్యశ్చ సమేత్య సంఘశో
విగర్హమాణా భరతస్య మాతరమ్.
తదా నగర్యాం నరదేవసంక్షయే
బభూవురార్తా న చ శర్మ లేభిరే. 29

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
షట్షష్టితమః సర్గః.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, నరదేవసంక్షయే = రాజు మరణించగా, నగర్యామ్ = నగరమునందు, నరాశ్చ = పురుషులును, నార్యశ్చ = స్త్రీలును, సంఘశః = గుంపులు గుంపులుగా, సమేత్య = కలిసి, భరతస్య = భరతుని యొక్క, మాతరమ్ = తల్లిని, విగర్హమాణాః = నిందించుచు, ఆర్తాః = దుఃఖితులుగా, బభూవుః = అయిరి. శర్మ = సుఖమును, న చ లేభిరే = పొందలేకపోయిరి.

తా. దశరథుడు మరణించిన పిమ్మట నగరములోని పురుషులును, స్త్రీలును, గుంపులుగుంపులుగా చేరి, భరతుని తల్లిని నిందించుచు చాలా దుఃఖించిరి. ఏమాత్రము సుఖమును పొందలేదు. 29

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువదియారవ సర్గ సమాప్తము.

సప్తషష్టితమః సర్గః

[మార్కండేయుడు మొదలైన మునులు, మంత్రులు రాజు లేనిచో దేశమునకు కలుగు దురవస్థను వర్ణించి, ఎవ్వరినైన రాజును చేయుమని వసిష్ఠుని ప్రార్థించుట.]

మూ. ఆక్రన్దితనిరానన్దా సాస్రకంఠజనావిలా,
అయోధ్యాయామతితతా సా వ్యతీయాయ శర్వరీ. 1

ప్ర. అ. అయోధ్యాయామ్ = అయోధ్యయందు, ఆక్రన్దితనిరానన్దా = అరపులతో ఆనందహీన మై పోయినది. సాస్రకంఠజనావిలా = కన్నీళ్ళు కంఠమునందు గల జనులతో వ్యాకులమూ, అతితతా = చాల దీర్ఘమూ అయిన, సా శర్వరీ = ఆ రాత్రి, వ్యతీయాయ = గడచెను.

తా. అయోధ్యలో ఆ రాత్రి అతిదీర్ఘమై, అరపులతో ఆనందవిహీనమై, కన్నీళ్ళు కంఠములం దున్న జనులతో వ్యాకుల మై ఎట్లో గడచెను. 1

మూ. వ్యతీతాయాం తు శర్వర్యామాదిత్యస్యోదయే తతః,
సమేత్య రాజకర్తారః సభామీయుర్ద్విజాతయః. 2

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, శర్వర్యామ్ = రాత్రి, వ్యతీతాయాంతు = గడచిన దగుచుండగా, ఆదిత్యస్య = సూర్యునియొక్క, ఉదయే = ఉదయము అయిన పిమ్మట, రాజకర్తారః = రాజును చేయు, ద్విజాతయః = బ్రాహ్మణులు, సమేత్య = కలిసి, సభామ్ = సభను, ఈయుః = పొందిరి.

తా. రాత్రి గడచి సూర్యోదయ మైన పిమ్మట రాజును ఏర్పరచు బ్రాహ్మణు లందరును కలిసి సభకు వచ్చిరి. 2

మూ. మార్కణ్డేయోఽథ మౌద్గల్యో వామదేవశ్చ కాశ్యపః,
కాత్యాయనో గౌతమశ్చ జాబాలిశ్చ మహాయశాః. 3

ఏతే ద్విజాః సహామాత్యైః పృథగ్వాచముదీరయన్,
వసిష్ఠమేవాభిముఖాః శ్రేష్ఠం రాజపురోహితమ్. 4

ప్ర. అ. మార్కణ్డేయః = మార్కండేయుడు, అథ = మరియు, మౌద్గల్యః = మౌద్గల్యుడు, అథ = మరియు, కాశ్యపః = కాశ్యపుడు, కాత్యాయనః = కాత్యాయనుడు, గౌతమశ్చ = గౌతముడు, మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి గల, జాబాలిశ్చ = జాబాలి, ఏతే = ఈ, ద్విజాః = ద్విజులు, అమాత్యైః సహ = అమాత్యులతో కూడినవారై, శ్రేష్ఠమ్ = శ్రేష్ఠు డైన, రాజపురోహితమ్ = రాజపురోహితు డైన, వసిష్ఠమేవ = వసిష్ఠుని గూర్చియే, అభిముఖాః = అభిముఖులై, పృథక్ = వేరు వేరుగా, వాచమ్ = వాక్యమును, ఉదీరయన్ = పలికిరి.

తా. మార్కండేయుడు, మౌద్గల్యుడు, వామదేవుడు, కాశ్యపుడు, కాత్యాయనుడు, గౌతముడు. గొప్ప కీర్తి గల జాబాలి అను బ్రాహ్మణులును, ఇతర మంత్రులును, రాజపురోహితు డైన వసిష్ఠునితో, వేరువేరుగా ఇట్లు పలికిరి. 3,4

మూ. అతీతా శర్వరీ దుఃఖం యా నో వర్షశతోపమా,
అస్మిన్ పఞ్చత్వమాపన్నే పుత్రశోకేన పార్థివే. 5

ప్ర. అ. అస్మిన్ = ఈ, పార్థివే = రాజు, పుత్రశోకేన = పుత్రశోకము చేత, పఞ్చత్వమ్ = మరణమును, ఆపన్నే = పొందినవాడగుచుండగా, యా = ఏ రాత్రి, నః = మనకు, వర్షశతోపమా = నూరు సంవత్సరములతో సమాన మైనదో, శర్వరీ = అట్టి రాత్రి, దుఃఖమ్ = అతికష్టముగా, అతీతా = గడచినది.

తా. పుత్రశోకముచే దశరథమహారాజు మరణించిన పిమ్మట వచ్చి, మనకు నూరు సంవత్సరముల వలె తోచిన రాత్రి అతికష్టముమీద గడచినది. 5

మూ. స్వర్గతశ్చ మహారాజో రామశ్చారణ్యమాశ్రితః,
లక్ష్మణశ్చాపి తేజస్వీ రామేణైవ గతః సహ. 6

ప్ర.అ. మహారాజః = మహారాజు, స్వర్గతశ్చ = స్వర్గస్థు డాయెను. రామశ్చ = రాముడు కూడ, అరణ్యమ్ = అరణ్యమును, ఆశ్రితః = ఆశ్రయించెను. తేజస్వీ = తేజశ్శాలియైన, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు కూడ, రామేణైవ సహ = రామునితోడనే, గతః = వెళ్ళెను.

తా. మహారాజా మరణించినాడు, రాముడా అరణ్యమునకు వెళ్ళిపోయినాడు. తేజశాలి యైన లక్ష్మణుడు కూడ రామునితో కలిసి వెళ్ళిపోయినాడు. 6

మూ. ఉభౌ భరతశత్రుఘ్నౌ కేకయేషు పరంతపౌ,
పురే రాజగృహే రమ్యే మాతామహనివేశనే. 7

ప్ర. అ. పరంతపౌ = శత్రువినాశకులైన, భరతశత్రుఘ్నౌ = భరత శత్రుఘ్నులు, ఉభౌ = ఇద్దరును, కేకయేషు = కేకయదేశమునందు, రాజగృహే = రాజగృహమను, పురే = పట్టణమునందు, రమ్యే = సుందరమైన, మాతామహనివేశనే = మాతామహునింటిలో ఉన్నారు.

తా. మహావీరులైన భరతశత్రుఘ్నులిద్దరూ, కేకయదేశములో రాజగృహ నగరములోని, మాతామహుని ఇంట ఉన్నారు.

వి. ఇక్కడ "పురే రాజగృహే" అనుదానికి "రాజగృహ మను పురము నందు" అని అర్థము. మధ్యఆసియా ప్రాంతంలో ఉన్నదని చెప్పబడు కేకయ దేశమునకు రాజధాని 'రాజగృహము' అగుటకు వీలున్నదా అని పరిశీలించవలసి ఉన్నది. లేదా ఆ దేశపు ముఖ్యపట్టణమునకు కూడ ఈ పేరు అని చెప్పవలెను.

మూ. ఇక్ష్వాకూణామిహాద్యైవ కశ్చిద్రాజా విధీయతామ్,
అరాజకం హి నో రాష్ట్రం వినాశం సమవాప్నుయాత్. 8

ప్ర. అ. ఇక్ష్వాకూణామ్ = ఇక్ష్వాకువంశీయులలో, కశ్చిత్ = ఎవ్వరైన, ఇహ = ఇక్కడ, అద్యైవ = ఇప్పుడే, రాజా = రాజుగా, విధీయతామ్ = చేయబడుగాక. అరాజకమ్ = రాజులేని, నః = మనయొక్క, రాష్ట్రమ్ = రాష్ట్రము, వినాశమ్ = నాశమును, సమవాప్నుయాత్ = పొందును.

తా. అందుచేత ఇక్ష్వాకు వంశమునకు చెందిన ఎవరినైనను, ఇక్కడ, ఇప్పుడే రాజుగా చేయవలెను. రాజు లేకున్నచో మన రాష్ట్రము నశించి పోవచ్చును. 8

మూ. నారాజకే జనపదే విద్యున్మాలీ మహాస్వనః,
అభివర్షతి పర్జన్యో మహీం దివ్యేన వారిణా. 9

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, విద్యున్మాలీ = విద్యుత్తుల వరుసలతో కూడిన, మహాస్వనః = గొప్ప ధ్వని గల, పర్జన్యః = మేఘము, మహీమ్ = భూమిని, దివ్యేన = ఆకాశసంబంధి యైన, వారిణా = ఉదకముతో, నాభివర్షతి = వర్షించదు. (కురవదు)

తా. రాజు లేని దేశములో మెరపులు, మెరయుచు ఉరుముచున్న మేఘములు భూమిపై వర్షములు కురియవు. 9

మూ. నారాజకే జనపదే బీజముష్టిః ప్రకీర్యతే,
నారాజకే పితుః పుత్రో భార్యా వా వర్తతే వశే. 10

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజులేని, జనపదే = దేశమునందు, బీజముష్టిః = విత్తనముల పిడికిలి, న ప్రకీర్యతే = చల్లబడదు. అరాజకే = రాజులేని దేశమునందు, పుత్రః = పుత్రుడు గాని, భార్యా వా = భార్య గాని, పితుః = తండ్రి యొక్క (ఇంటి యజమాని యొక్క) వశే = వశమునందు, న వర్తతే = ఉండరు.

తా. రాజు లేని దేశములో, పిడికిళ్లతో విత్తనములు చల్లుట జరుగదు. (వ్యవసాయము సక్రమముగా నడవదు). పుత్రుడు గాని, భార్యగాని ఇంటి యజమాని మాట వినరు. 10

మూ. అరాజకే ధనం నాస్తి నాస్తి భార్యాప్యరాజకే,
ఇదమత్యాహితం చాన్యత్కుతః సత్యమరాజకే. 11

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని దేశమునందు, ధనమ్ = ధనము, నాస్తి లేదు. అరాజకే = రాజు లేని దేశమునందు, భార్యాపి = భార్య కూడ, నాస్తి = లేదు. అత్యాహితమ్ = అత్యంతము అపాయ హేతు వైన, అన్యత్ = మరి యొకటి ఇదం చ = ఇది కూడ ఉన్నది; అరాజకే = రాజులేని రాజ్యమునందు, సత్యమ్ = సత్యము, కుతః = ఎట్లు ఉండును?

తా. రాజు లేని రాజ్యమునందు ధనము దక్కదు. రాజు లేని రాజ్యమున భార్య కూడ దక్కదు. ఇంత ప్రమాదకర మైన విషయమేమనగా రాజు లేని దేశములో సత్యమునకు తావు ఉండదు.

మూ. నారాజకే జనపదే కారయన్తి సభాం నరాః,
ఉద్యానాని చ రమ్యాణి హృష్టాః పుణ్యగృహాణి చ. 12

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, నరాః = మనుష్యులు, హృష్టాః = సంతోషించినవారై, సభామ్ = సభను, రమ్యాణి = అందమైన, ఉద్యానాని = ఉద్యానవనములను, పుణ్యగృహాణి = పవిత్రములైన గృహములను (దేవాలయాదులను), న కారయన్తి = చేయించరు.

తా. రాజు లేని దేశమునందలి ప్రజలు, సంతోషముతో సభలు నిర్మింపరు. అందమైన ఉద్యానవనములను, దేవాలయాదులను నిర్మింపరు. 12

మూ. నారాజకే జనపదే యజ్ఞశీలా ద్విజాతయః,
సత్రాణ్యన్వాసతే దాన్తా బ్రాహ్మణాః సంశితవ్రతాః. 13

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, యజ్ఞశీలాః = యజ్ఞము నాచరించు స్వభావము కలవారూ, దాన్తాః = ఇంద్రియనిగ్రహవంతులూ, బ్రాహ్మణాః = వేదాధ్యయన సంపన్నులూ, సంశితవ్రతాః = తీవ్రమైన వ్రతములు కలవారూ అయిన, ద్విజాతయః = ద్విజులు, సత్రాణి = యజ్ఞములను, న అన్వాసతే = ఆచరించరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, యజ్ఞము చేయు స్వభావము కలవారూ, ఇంద్రియనిగ్రహవంతులూ, వేదాధ్యయన సంపన్నులూ, తీవ్రమైన వ్రతములు అవలంబించు వారూ, అయిన ద్విజులు యజ్ఞములు చేయరు. 13

మూ. నారాజకే జనపదే మహాయజ్ఞేషు యజ్వనః,
బ్రాహ్మణా వసుసంపన్నా విసృజన్త్యాప్తదక్షిణాః. 14

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, మహాయజ్ఞేషు = గొప్ప యజ్ఞములందు, యజ్వనః = యాగములు చేసిన, వసుసంపన్నాః = ధనవంతులైన, బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు, ఆప్తదక్షిణాః = యుక్తమైన దక్షిణలను, న విసృజన్తి = ఇవ్వరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యంలో ధనవంతులైన బ్రాహ్మణులు యాగములు చేసి, ఆ మహాయజ్ఞములందు తగిన దక్షిణలను ఇవ్వరు. 14

మూ. నారాజకే జనపదే ప్రహృష్టనటనర్తకాః,
ఉత్సవాశ్చ సమాజాశ్చ వర్ధంతే రాష్ట్రవర్ధనాః। 15

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, ప్రహృష్టనట నర్తకాః = అధికు లైన నటులు (అభినయనము చేసే వారు) నర్తకులు (నృత్యము చేసే వారు) గల. రాష్ట్రవర్ధనాః = రాష్ట్రమునకు అభివృద్ధిని కలిగించు, ఉత్సవాశ్చ = ఉత్సవములును, సమాజాశ్చ = సమాజము (జనుల సమావేశము)లును, న వర్ధంతే = వృద్ధి పొందవు.

తా. రాజు లేని దేశములో ఎందరో నటులూ, నర్తకులూ పాల్గొను, రాష్ట్రాభివృద్ధి కారకము లైన ఉత్సవములూ, సమాజములూ వృద్ధి పొందవు.

మూ. నారాజకే జనపదే సిద్ధార్థా వ్యవహారిణః,
కథాభిరనురజ్యంతే కథాశీలాః కథాప్రియైః. 16

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజులేని, జనపదే = దేశమునందు, వ్యవహారిణః = న్యాయ స్థానాదులలో దాయవిభాగాది వ్యవహారము కలవారు, సిద్ధార్థాః = సిద్ధ మైన ప్రయోజనము కలవారు, న = కాజాలరు. కథాశీలాః = కథలు చెప్పుకొను స్వభావము కలవారు, కథాప్రియైః = కథలు ప్రియముగా గలవారితో కలిసి, కథాభిః = కథలతో, న అనురజ్యంతే = ఆనందించరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, దాయభాగాది వ్యవహారములకై న్యాయ స్థానాదులకు వెళ్ళినవారి పనులు న్యాయసమ్మతముగా నెరవేరవు. కథలు చెప్పు అలవాటు కలవారు కథాప్రియులతో (కథలంటే చాలా ఇష్టపడు వారితో) కలిసి కథలు చెప్పుకొనుచు, ఆనందింప జాలరు. 18

మూ. నారాజకే జనపదే ఉద్యానాని సమాగతాః,
సాయాహ్నే క్రీడితుం యాన్తి కుమార్యో హేమభూషితాః.

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, హేమభూషితాః = బంగారముతో అలంకరించ బడిన, కుమార్యః = యౌవన ప్రారంభమునం దున్న స్త్రీలు, సమాగతాః = కలిసిన వారై, సాయాహ్నే = సాయంకాలము నందు, క్రీడితుమ్ = ఆడుకొనుటకు, ఉద్యానాని = ఉద్యానములను గూర్చి, న యాన్తి = వెళ్లరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో కన్యకలు బంగారు అలంకారములు ధరించి యుండొ ధులతో కలిసి, క్రీడించుటకై సాయంకాలమున ఉద్యానమునకు వెళ్ళరు.

మూ. నారాజకే జనపదే వాహనైః శీఘ్రగామిభిః,
నరా నిర్యాన్త్యరణ్యాని నారీభిః సహ కామినః. 18

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, కామినః = కాముకులైన, నరాః = నరులు, నారీభిః = స్త్రీలతో కలిసి, శీఘ్రగామిభిః = శీఘ్రముగా నడచు, వాహనైః = వాహనములచే, అరణ్యాని = అరణ్యములను గూర్చి, న నిర్యాన్తి = బయలుదేరి వెళ్ళరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, యువకులు యువతులతో కలిసి, వేగముగా పరుగెత్తు వాహనము లెక్కి, అరణ్యములకు వెళ్ళజాలరు. 18

మూ. నారాజకే జనపదే ధనవన్తః సురక్షితాః,
శేరతే వివృతద్వారాః కృషిగోరక్షజీవినః. 19

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, కృషిగోరక్షజీవినః = వ్యవసాయముచేతను, గోవుల రక్షణముచేతను జీవించు, ధనవన్తః = ధనవంతులు, సురక్షితాః = చక్కగా రక్షింపబడినవారై, వివృతద్వారాః = తెరవ బడిన ద్వారములు కలవారై, న శేరతే = నిద్రింపరు.

తా. రాజు లేని దేశములో, కృషి, గోరక్షణము మొదలగువానిచే జీవించు ధనికులు, చక్కగ రక్షింపబడినవారై, తలుపులు తెరచుకొని నిద్రింపజాలరు.

మూ. నారాజకే జనపదే బద్ధఘణ్టా విషాణినః,
అటన్తి రాజమార్గేషు కుఞ్జరాః షష్టిహాయనాః. 20

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, షష్టిహాయనాః = అరువది సంవత్సరములు గల, కుఞ్జరాః = ఏనుగులు, బద్ధఘణ్టావిషాణినః = కట్టబడిన ఘంటలు కల దంతములు కలవై, రాజమార్గేషు = రాజమార్గము లందు, న అటన్తి = తిరుగవు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో దంతములకు గంటలు కట్టిన అరువది సంవత్సరాల యౌవనములో నున్న ఏనుగులు, రాజమార్గములలో సంచరింపవు.

మూ. నారాజకే జనపదే శరాన్ సంతతమస్యతామ్.
శ్రూయతే తలనిర్ఘోష ఇష్వస్త్రాణాముపాసనే. 21

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, ఇష్వస్త్రాణామ్ = బాణములయొక్క, ఇతరాస్త్రములయొక్క, ఉపాసనే = ప్రయోగాభ్యాసమునందు, సంతతమ్ = అవిచ్ఛిన్నముగా, శరాన్ = బాణములను, అస్యతామ్ = విసురుచున్న వీరులయొక్క, తలనిర్ఘోషః = తలము యొక్కధ్వని, న శ్రూయతే = వినబడదు.

తా. రాజు లేని దేశములో, బాణాస్త్రముల ప్రయోగమును అభ్యసించునపుడు అవిచ్ఛిన్నముగా బాణములను ప్రయోగించుచున్న వీరుల తలధ్వని వినబడదు.

వి. తల మనగా ఎడమచేతితో లాగిన ధనస్సు నారి దెబ్బ తగలకుండునట్లు ఎడమచేతికి చుట్టి కట్టిన కఠినచర్మము. 21

మూ. నారాజకే జనపదే వణిజో దూరగామినః,
గచ్ఛన్తి క్షేమమధ్వానం బహుపణ్యసమాచితాః. 22

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, దూరగామినః = దూరదేశములకు వెళ్ళు, వణిజః = వర్తకులు, బహుపణ్యసమాచితాః = అనేకమైన అమ్మదగిన వస్తువులతో కూడినవారై, క్షేమమ్ = క్షేమముగా, అధ్వానమ్ = మార్గమును గూర్చి, న గచ్ఛన్తి = వెళ్ళజాలరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, అనేకమైన పణ్యవస్తువులతో దూరదేశములకు ప్రయాణము చేయవలసిన వర్తకులు మార్గములో క్షేమముగ ప్రయాణము చేయజాలరు. 22

మూ. నారాజకే జనపదే చరత్యేకచరో వశీ,
భావయన్నాత్మ నాత్మానం యత్ర సాయంగృహోమునిః.

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజులేని, జనపదే = దేశమునందు, ఏకచరః = ఒంటరిగా సంచరించువాడూ, వశీ = ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడూ, ఆత్మనా = బుద్ధిచేత, ఆత్మానమ్ = ఆత్మను గూర్చి, భావయన్ = భావనచేయువాడూ,

యత్రసాయంగృహః = ఎక్కడ సాయంకాలం మగునో అక్కడనే గృహము గల, మునిః = ముని, న చరతి = సంచరించడు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, ఎల్లప్పుడు ఒంటరిగానే సంచరించువాడూ, ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడూ, మనస్సులో ఆత్మస్వరూపమును గూర్చి ధ్యానముచేయువాడూ, ఎక్కడ సాయంకాల మగునో అక్కడనే గృహముగా భావించి ఆ రాత్రి నివసించువాడూ, అయిన ముని సంచరించడు. 23

మూ. నారాజకే జనపదే యోగక్షేమం ప్రవర్తతే,
న చాప్యరాజకే సేనా శత్రూన్ విషహతే యుధి. 24

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, యోగక్షేమమ్ = యోగక్షేమాలు, న ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించవు. అరాజకే = రాజు లేని దేశమునందు, సేనా = సేన, యుధి = యుద్ధమునందు, శత్రూన్ = శత్రువులను, న విషహతే = సహింపజాలదు.

తా. రాజు లేని దేశములో యోగక్షేమములు సరిగా ఉండవు. రాజు లేని దేశములో సేన, యుద్ధములో, శత్రువులను ఎదిరింపజాలదు. 24

మూ. నారాజకే జనపదే హృష్టైః పరమవాజిభిః,
నరాః సంయాన్తి సహసా రథైశ్చ పరిమణ్డితాః. 25

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, నరాః = పురుషులు, పరిమణ్డితాః = అలంకరింపబడినవారై, హృష్టైః = ఉత్సాహము గల, పరమవాజిభిః = ఉత్తమాశ్వములచేతను, రథైశ్చ = రథములచేతను, సహసా = శీఘ్రముగా, న సంయాన్తి = వెళ్లరు.

తా. రాజు లేని రాష్ట్రములో మనుష్యులు చక్కగా అలంకరించుకొని, ఉత్సాహపూర్ణము లగు అశ్వములపైనను, రథములపైనను కూర్చుండి ప్రయాణము చేయుటకు భయపడుదురు. 25

మూ. నారాజకే జనపదే నరాః శాస్త్రవిశారదాః,
సంవదన్తోఽవతిష్ఠన్తే వనేషూపవనేషు చ. 26

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, శాస్త్రవిశారదాః = శాస్త్రజ్ఞులైన, నరాః = నరులు, వనేషు = వనములందును, ఉపవనేషు చ = ఉద్యానములందును, సంవదన్తః = సంవాదములు చేయుచు, న అవతిష్ఠన్తే = ఉండరు.

తా. రాజు లేని దేశములో ఆయా శాస్త్రములలో విశారదులైన పండితులు, వనములలోను, ఉపవనములలోను కూర్చుండి శాస్త్రచర్చలు జరుపజాలరు. 26

మూ. నారాజకే జనపదే మాల్యమోదకదక్షిణాః,
దేవతాభ్యర్చనార్థాయ కల్ప్యన్తే నియతైర్జనైః. 27

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, నియతైః = నియమవంతులైన లేదా ఆ పనికై నియుక్తులైన, జనైః = జనులచేత, దేవతాభ్యర్చనార్థాయ = దేవతల పూజకొరకై, మాల్యమోదకదక్షిణాః = పుష్పమాలలు, మధురభక్ష్యములు, దక్షిణలు, న కల్ప్యన్తే = ఏర్పరుపబడవు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, జనులు నియమపూర్వకముగా దేవతాపూజానిమిత్తము పుష్పమాలలను, మధురభక్ష్యములను, దక్షిణలను సమకూర్పరు. 27

మూ. నారాజకే జనపదే చన్దనాగురురూషితాః,
రాజపుత్రా విరాజన్తే వసన్త ఇవ శాఖినః. 28

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, రాజపుత్రాః = రాజపుత్రులు, చన్దనాగురురూషితాః = చందనముతోను అగురుతోను పూయబడినవారై, వసన్తే = వసంతఋతువునందు, శాఖినః ఇవ = వృక్షములవలె, న రాజన్తే = ప్రకాశించరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యమునందు, రాజపుత్రులు, చందనాగరువులు పూసికొని, వసంతమునందు వృక్షములు ప్రకాశించునట్లు ప్రకాశించరు. 28

మూ. యథా హ్యనుదకా నద్యో యథా వాప్యతృణం వనమ్,
అగోపాలా యథా గావస్తథా రాష్ట్రమరాజకమ్. 29

ప్ర. అ. అనుదకాః = ఉదకము లేని, నద్యః = నదులు, యథా = ఎట్లో, అతృణమ్ = తృణములు లేని, వనమ్ = వనము, యథా వా = ఎట్లో, అగోపాలాః = గోపాలురు లేని, గావః = గోవులు, యథా = ఎట్లో, అరాజకమ్ = రాజు లేని, రాష్ట్రమ్ = రాష్ట్రము, తథా = అట్లే.

తా. రాజు లేని రాష్ట్రము ఉదకము లేని నదుల వంటిది. తృణములు లేని వనము వంటిది. గోపాలురు లేని గోవుల వంటిది. 29

మూ. ధ్వజో రథస్య ప్రజ్ఞానం ధూమో జ్ఞానం విభావసోః,
తేషాం యో నో ధ్వజో రాజా స దేవత్వమితో గతః. 30

ప్ర. అ. రథస్య = రథమునకు, ధ్వజః = ధ్వజము, ప్రజ్ఞానమ్ = (ఎవరి రథమో) గుర్తించుటకు సాధనము. విభావసోః = అగ్నికి, ధూమః = ధూమము, జ్ఞానమ్ = గుర్తించు సాధనము. తేషామ్ = అట్టి, నః = మనకు, యః = ఎవ్వరు, ధ్వజః = ధ్వజముగా ఉండెడి వాడో, సః రాజా = అట్టి రాజు, ఇతః = ఇక్కడి నుండి, దేవత్వమ్ = దేవత్వమును, గతః = పొందినాడు.

తా. ఒక రథము ఎవరి రథమో తెలుసుకొనుటకు సాధనము ధ్వజము. అగ్నిని గుర్తించు సాధనము ధూమము. మనకందరకును ధ్వజము వంటి వాడైన, (తన ప్రభావముచే మనకు కూడ గుర్తింపు తెచ్చి పెట్టిన) ఆ దశరథ మహారాజు ఈ లోకమును విడిచి స్వర్గమునకు వెళ్ళిపోయినాడు. 30

మూ. నారాజకే జనపదే స్వకం భవతి కస్యచిత్,
మత్స్యా ఇవ నరా నిత్యం భక్షయన్తి పరస్పరమ్. 31

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజులేని, జనపదే = దేశమునందు, కస్యచిత్ = ఎవ్వనికిని, స్వకమ్ = తన సొత్తనునది, న భవతి = ఉండదు. నరాః = నరులు, మత్స్యాః ఇవ = మత్స్యముల వలె, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, పరస్పరమ్ = ఒకరినొకరు, భక్షయన్తి = భక్షించి వేయుదురు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో ఎవ్వడునూ దేనినీ కూడ తన సొత్తుగా భావించుటకు వీలుండదు. మానవులు, నిత్యము మత్స్యముల వలె ఒకరి నొకరు తినివేయుదురు. 31

మూ. యే హి సంభిన్నమర్యాదా నాస్తికాశ్ఛిన్నసంశయాః,
తేఽపి భావాయ కల్పన్తే రాజదణ్డనిపీడితాః. ౩౨

ప్ర. అ. సంభిన్నమర్యాదాః = భేదింపబడిన కట్టుబాట్లు గల, ఛిన్న సంశయాః = భేదింపబడిన సంశయము గల, యే హి = ఏ, నాస్తికాః = నాస్తికులు గలరో, తేఽపి = వారున్ను కూడ, రాజదణ్డనిపీడితాః = రాజదండనముచే పీడింపబడినవారై, భావాయ = సద్భావమునకు, కల్పన్తే = సమర్థు లగుచున్నారు.

తా. కట్టుబాట్లను పోగొట్టుకొని, ఎట్టి సంశయము లేక స్వేచ్ఛగా ప్రవర్తించు నాస్తికులు కూడ, రాజదండనముచే దండితులై, సన్మార్గమున ప్రవర్తింతురు. ౩౨

మూ. యథా దృష్టిః శరీరస్య నిత్యమేవ ప్రవర్తతే,
తథా నరేన్ద్రో రాష్ట్రస్య ప్రభవః సత్యధర్మయోః. ౩౩

ప్ర. అ. దృష్టిః = దృష్టి, నిత్యమేవ = ఎల్లప్పుడును, యథా = ఏ విధముగ, శరీరస్య = శరీరము యొక్క, సంరక్షణాది విషయమున, ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించునో, తథా = అట్లే, నరేన్ద్రః = రాజు, రాష్ట్రస్య = రాష్ట్రము యొక్క, సత్యధర్మయోః = సత్యధర్మములకు, ప్రభవః = ఉత్పత్తి హేతువు.

తా. దృష్టి నిత్యము శరీరమునకు ఎట్లు ఉపకరించునో, అట్లే రాజు రాష్ట్రముయొక్క, సత్యధర్మముల పోషణమునకు కారణభూతుడు. ౩౩

మూ. రాజా సత్యం చ ధర్మశ్చ రాజా కులవతాం కులమ్,
రాజా మాతా పితా చైవ రాజా హితకరో నృణామ్. ౩౪

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, సత్యం చ = సత్యము. ధర్మశ్చ = ధర్మము కూడ. రాజా = రాజే. కులవతామ్ = కులవంతుల, కులమ్ = కులము. రాజా = రాజే, మాతా = తల్లి. పితా చైవ = తండ్రి కూడ. రాజా = రాజు, నృణామ్ = మానవులకు, హితకరః = హితము చేయువాడు.

తా. సత్యమును, ధర్మమును, రక్షించువాడు రాజే. కులవంతుల కులమును. రక్షించువాడు కూడ రాజే. రాజే తల్లి, రాజే తండ్రి. ప్రజలకు హితమును చేయువాడు రాజే. ౩౪

మూ. యమో వైశ్రవణః శక్రో వరుణశ్చ మహాబలః,
విశేష్యన్తే నరేన్ద్రేణ వృత్తేన మహతా తతః. ౩౫

ప్ర. అ. తతః = అకారణమువలన, యమః = యముడు, వైశ్రవణః = కుబేరుడు, శక్రః = ఇంద్రుడు, మహాబలః = గొప్ప బలము గల, వరుణశ్చ = వరుణుడూ, నరేన్ద్రేణ = రాజాదేశ, మహతా = గొప్ప దైన, వృత్తేన = చరిత్ర చేత, విశేష్యన్తే = అతిశయింపబడుచున్నారు.

తా. కావుననే రాజు తన గొప్ప చరిత్రచేత, దిక్పాలకు లైన యమ-కుబేర-ఇంద్ర-వరుణులను కూడ అతిశయించి ఉండును. ౩౫

మూ. అహో తమ ఇవేదం స్యాన్న ప్రజ్ఞాయేత కించన,
రాజా చేన్న భవేల్లోకే విభజన్సాధ్వసాధునీ. ౩౬

ప్ర. అ. అహో = ఎంత ఆశ్చర్యము! రాజా = రాజు, సాధ్వసాధునీ = మంచి చెడ్డలను, విభజన్ = వేరువేరుగా చూపుచు, లోకే = లోకమునందు, న భవేద్యది = లేకున్నట్లయితే, ఇదమ్ = ఇది, తమః = అంధకారముగా, స్యాత్ = అయి ఉండెడిది. కించన = ఏదియు, న ప్రజ్ఞాయేత = పుట్టకుండెడిది.

తా. ఇది ధర్మము, ఇది అధర్మము అని రాజు విభజించి చూపకున్నచో ఈ ప్రపంచమంతయు అంధకారబంధురమై ఉండెడిది. సృష్టియే జరుగకుండెడిది. ౩౬

మూ. జీవత్యపి మహారాజే తవైవ వచనం వయమ్,
నాతిక్రమామహే సర్వే వేలాం ప్రాప్యేవ సాగరః. ౩౭

ప్ర. అ. మహారాజే = మహారాజు, జీవత్యపి = జీవించి ఉండగా కూడ, వయమ్ = మేము, సర్వే = అందరమూ, సాగరః = సముద్రము, వేలామ్ = తీరమును, ప్రాప్యేవ = పొందిన వలె, తవ = నీ యొక్క, వచనమేవ = వచనమునే, నాతిక్రమామహే = అతిక్రమించలేదు.

తా. మహారాజు జీవించి ఉన్నకాలమునందు కూడ మేమందరము, సముద్రము తీరమును దాటనట్లు నీ మాటను దాటలేదు. ౩౭

మూ. స నః సమీక్ష్య ద్విజవర్య వృత్తం,
నృపం వినా రాజ్యమరణ్యభూతమ్,

కుమారమిక్ష్వాకుసుతం వదాన్యం
త్వమేవ రాజానమిహాభిషిఞ్చ ౪౪

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే సప్తషష్టితమః సర్గః.

ప్ర. అ. ద్విజవర! = ఓ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠా! సః = అట్టి నీవు, వృత్తమ్ = జరిగిన విషయమును, సమీక్ష్య = పరిశీలించి, నృపం వినా = రాజు లేకుండ, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, అరణ్యభూతమ్ = అరణ్య మైనదానినిగా చూచి, త్వమేవ = నీవే, ఇహ = ఇక్కడ, వదాన్యమ్ = ఉదారు డైన, ఇక్ష్వాకు సుతమ్ = ఇక్ష్వాకు వంశమునందు పుట్టిన, కుమారమ్ = యువకుని, నః = మాకు, రాజానమ్ = రాజునుగా, అభిషిఞ్చ = అభిషేకించుము.

తా. ద్విజులలో శ్రేష్ఠుడ వైన ఓ వసిష్ఠా! జరిగిన విషయమును పరిశీలించి, రాజులేని రాజ్యము అరణ్య మైపోవు నను విషయమును గుర్తించి, నీవే, ఉత్తమ స్వభావవంతు డైన ఇక్ష్వాకు వంశసంభూతు నొకనిని మాకు రాజుగా రాజ్యాభిషిక్తుని చేయుము. ౪౪

“బాలానందిని” యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువదియేడవసర్గ సమాప్తము.

అష్టషష్టితమః సర్గః

[వసిష్ఠుని ఆనతిపై దూతలైదుగురు అయోధ్యనుండి కేకయదేశమున రాజగృహమునకు పోవుట.]

మూ. తేషాం హి వచనం శ్రుత్వా వసిష్ఠః ప్రత్యువాచ హ,
మిత్రామాత్యగణాన్సర్వాన్బ్రాహ్మణాంస్తానిదం వచః. 1

ప్ర. అ. తేషామ్ = వారియొక్క, వచనం = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, తాన్ = ఆ, మిత్రామాత్యగణాన్ = మిత్రగణములను, అమాత్యగణములను గూర్చి, సర్వాన్ = సమస్తమైన, బ్రాహ్మణాన్ = బ్రాహ్మణులను గూర్చి, ఇదం వచః = ఈ వచనమును, ప్రత్యువాచహ = తిరిగిపలికెను.

తా. వారి వచనము విని, వసిష్ఠుడు ఆ రాజమిత్రగణముతోను, అమాత్యగణముతోను, బ్రాహ్మణులతోను ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. యదసౌ మాతులకులే దత్తరాజ్యః పరం సుఖీ,
భరతో వసతి భ్రాత్రా శత్రుఘ్నేన సమన్వితః. 2
తచ్ఛీఘ్రం జవనా దూతా గచ్ఛన్తు త్వరితైర్హయైః,
ఆనేతుం భ్రాతరౌ వీరౌ కిం సమీక్షామహే వయమ్. 3

ప్ర. అ. దత్తరాజ్యః = (దశరథునిచే) ఇవ్వబడిన రాజ్యము గల, అసౌ భరతః = ఆ భరతుడు, భ్రాత్రా = సోదరుడైన, శత్రుఘ్నేన = శత్రుఘ్నునితో, సమన్వితః = కూడినవాడై, యత్ = ఏ కారణమువలన, మాతులకులే = మేనమామ యింటిలో, పరమ్ = మిక్కిలి, సుఖీ = సుఖవంతుడై, వసతి = నివసించుచున్నాడో, తత్ = ఆ కారణమువలన, వీరౌ = వీరులైన, భ్రాతరౌ = సోదరులను, ఆనేతుమ్ = తీసికొనివచ్చుటకు, జవనాః = వేగవంతులైన, దూతాః = దూతలు, త్వరితైః = శీఘ్రముగా పోవు, హయైః = గుఱ్ఱములచే, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, గచ్ఛన్తు

= వెళ్లెదరుగాక. వయమ్ = మనము, కిమ్ = ఏమి, సమీహామహే = విచారణము చేయవలెను.

తా. భరతుడు శత్రుఘ్న సహాయుడై మేనమామ ఇంటి వద్ద సుఖముగా ఉన్నారు. వీరులైన ఆ సోదరుల నిద్దరిని తీసికొనివచ్చుటకు శీఘ్రముగా పరుగెత్తగల అశ్వములను అధిరోహించి, వేగవంతులైన దూతలు వెంటనే వెళ్లవలెను. దశరథుడే భరతునకు రాజ్య మిచ్చిన పిమ్మట ఈ విషయమున మనము ఆలోచింపవలసినది ఏమున్నది?

వి. "దత్తరాజ్యః పరం సుఖీ" అను గోరక్‌పూర్ ప్రతిలో ఉన్న పాఠము "వృతే రాజగృహే సుఖీ" అనుపాఠముకంటె బాగున్నది. "యోఽసౌ మాతామహకులే కుమారః ప్రియతాం వరః" అని ప్రాచ్యపాఠము. 2, 3

మూ. గచ్ఛన్త్వితి తతః సర్వే వసిష్ఠం వాక్యమబ్రువన్.
తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా వసిష్ఠో వాక్యమబ్రవీత్. 4

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, గచ్ఛన్తు = వెళ్లెదరుగాక, ఇతి = అని, సర్వే = అందరును, వసిష్ఠమ్ = వసిష్ఠుని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రువన్ = పలికిరి. తేషామ్ = వారియొక్క, తత్ = ఆ, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. "నీవు చెప్పినట్లు దూతలు వెళ్లెదరుగాక" అని వారందరు వసిష్ఠునితో పలికిరి. అప్పుడు ఆ మాట విని వసిష్ఠుడు మరల ఇట్లనెను. 4

మూ. ఏహి సిద్ధార్థ విజయ జయన్తాశోక నన్దన,
శ్రూయతామితికర్తవ్యం సర్వానేవ బ్రవీమి వః. 5

ప్ర. అ. సిద్ధార్థ = సిద్ధార్థుడా, విజయ = విజయుడా, జయన్త = జయన్తుడా, అశోక = అశోకుడా, నన్దన = నందనుడా, ఏహి = రమ్ము. వః = మిమ్ములను, సర్వానేవ = అందరిని గూర్చి, అహమ్ = నేను, బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను. ఇతికర్తవ్యమ్ = ఏమి చేయవలెనను విషయము, శ్రూయతామ్ = వినబడుగాక.

తా. సిద్ధార్థా! జయంతా! విజయా! అశోకా! నందనా! రండి; మీ అందరికి చెప్పుచున్నాను. ఏమి చేయవలెనో వినండి. 5

మూ. పురం రాజగృహం గత్వా శీఘ్రం శీఘ్రజవైర్హయైః
త్యక్తశోకైరిదం వాచ్యః శాసనాద్భరతో మమ. 6

ప్ర. అ. ఇతః = ఇక్కడినుండి. శీఘ్రజవైః = శీఘ్ర మైన వేగము గల, హయైః = అశ్వములతో, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, రాజగృహమ్ = రాజగృహ మను, పురమ్ = పట్టణమును గూర్చి, గత్వా = వెళ్ళి, త్యక్తశోకైః = విడువబడిన శోకము గల మీచేత, భరతః = భరతుడు, మమ = నాయొక్క, శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, వాచ్యః = చెప్పదగినవాడు.

తా. మీ రిచటినుండి శీఘ్రముగా బయలుదేరి, మంచి వేగము గల గుఱ్ఱములపై ప్రయాణము చేసి రాజగృహపురమును చేరి, మనస్సులోని దుఃఖమును పైకి కనబడనీయక, నా ఆజ్ఞగా భరతునితో ఇట్లు చెప్పవలెను. 6

మూ. పురోహితస్త్వాం కుశలం ప్రాహ సర్వే చ మన్త్రిణః.
త్వరమాణశ్చ నిర్యాహి కృత్యమాత్యయికం త్వయా. 7

ప్ర. అ. పురోహితః = పురోహితుడు, త్వామ్ = నిన్ను గూర్చి, కుశలమ్ = కుశలమును, ప్రాహ = పలుకుచున్నాడు. సర్వే = సమస్తమైన, మన్త్రిణశ్చ = మంత్రులు కూడా పలుకుచున్నారు. త్వరమాణశ్చ = తొందరపడుచు, నిర్యాహి = బయలుదేరి రమ్ము. త్వయా = నీతో, ఆత్యయికమ్ = మిక్కిలి కష్టముతో కూడిన, కృత్యమ్ = పని యున్నది.

తా. "పురోహితుడును మంత్రు లందరును నీ కుశలము ప్రశ్నించుచున్నారు. వెంటనే నీవు బయలుదేరి రావలెను. నీతో చాల తొందర పని యున్నది." 7

మూ. మా చాస్మై ప్రోషితం రామం మా చాస్మై పితరం మృతమ్.
భవన్తః శంసిషుర్గత్వా రాఘవాణామిమం క్షయమ్. 8

ప్ర. అ. భవన్తః = మీరు, గత్వా = వెళ్ళి, అస్మై = ఇతనికి, రామమ్ = రాముని, ప్రోషితమ్ = ప్రవాసమునకు వెళ్ళినవానిని గా, మా శంసిషుః = చెప్పకుడు. పితరమ్ = తండ్రిని, మృతమ్ = మరణించినవానిని గాను, రాఘవాణామ్ = రఘువంశీయులయొక్క, ఇమమ్ = ఈ, క్షయమ్ = ఆపదను గూర్చియు, మా శంసిషుః = చెప్పకుడు.

తా. మీరక్కడికి వెళ్ళి, రాముడు ప్రవాసమునకు వెళ్లినట్లును, తండ్రి మరణించినట్లును, తమవంశీయులకు ఆపదలు సంభవించినట్లును చెప్పవద్దు.

మూ. కౌశేయాని చ వస్త్రాణి భూషణాని వరాణి చ,
క్షిప్రమాదాయ రాజ్ఞశ్చ భరతస్య చ గచ్ఛత. 9

ప్ర. అ. రాజ్ఞశ్చ = రాజునకూ, భరతస్య చ = భరతునకూ, కౌశేయాని వస్త్రాణి = పట్టువస్త్రములనూ, వరాణి = శ్రేష్ఠమైన, భూషణాని చ = అలంకారములనూ, ఆదాయ = తీసికొని, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, గచ్ఛత = వెళ్లుడు.

తా. కేకయరాజుకూ, భరతునికీ పట్టువస్త్రములనూ, ఉత్తమమైన అలంకారములనూ తీసికొని వెళ్ళవలెను 9

మూ. దత్తపథ్యశనా దూతా జగ్ముః స్వం స్వం నివేశనమ్,
కేకయాంస్తే గమిష్యన్తో హయానారుహ్య సమ్మతాన్. 10

ప్ర. అ. కేకయాన్ = కేకయదేశమును గూర్చి, గమిష్యన్తః = వెళ్ళనున్న, తే దూతాః = ఆ దూతలు, దత్తపథ్యశనాః = ఇవ్వబడిన దారి బత్తెములు కలవారై, సమ్మతాన్ = ఉత్తమమైన, హయాన్ = అశ్వములను, ఆరుహ్య = ఎక్కి, స్వం స్వమ్ = తమ తమ, నివేశనమ్ = గృహమును గూర్చి, జగ్ముః = వెళ్ళిరి.

తా. కేకయదేశమునకు వెళ్ళనున్న ఆ దూతలు, దారిలో కావలసిన ఆహారాదిసామగ్రిని తీసికొని, ఉత్తమాశ్వముల నెక్కి, తమ ఇండ్లకు వెళ్ళిరి. 10

మూ. తతః ప్రాస్థానికం కృత్వా కార్యశేషమనన్తరమ్,
వసిష్ఠేనాభ్యనుజ్ఞాతా దూతాః సంత్వరితా యయుః. 11

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, దూతాః = దూతలు, ప్రాస్థానికమ్ = ప్రయాణమునకు సంబంధించిన, అనన్తరమ్ = తరువాత చేయతగిన, కార్యశేషమ్ = మిగిలిన కార్యమును, కృత్వా = చేసి, వసిష్ఠేన = వసిష్ఠునిచేత, అభ్యనుజ్ఞాతాః = అనుజ్ఞ ఇవ్వబడినవారై, సంత్వరితాః = తొందరపడుచు, యయుః = వెళ్ళిరి.

తా. పిమ్మట ఆ దూతలు, ప్రయాణము నిమిత్తమై చేసుకొనవలసిన మిగిలిన పనులన్నియు పూర్తి చేసికొని, వసిష్ఠుని అనుమతి తీసికొని, శీఘ్రముగా వెళ్ళిరి. 11

మూ. న్యన్తేనాపరతాలస్య ప్రలమ్బస్యోత్తరం ప్రతి,
నిషేవమాణాస్తే జగ్ముర్నదీం మధ్యేన మాలినీమ్. 12

ప్ర. అ. తే = ఆ దూతలు, అపరతాలస్య = అపరతాలపర్వతము యొక్క, అన్తేన = చివరి ప్రాంతము మీదుగ, ప్రలమ్బస్య = ప్రలంబపర్వతము యొక్క, ఉత్తరం ప్రతి = ఉత్తరము వైపునకు, మధ్యేన = మధ్యభాగము చేత, మాలినీం నదీమ్ = మాలినీనదిని, నిషేవమాణాః = సేవించుచు, జగ్ముః = వెళ్ళిరి.

తా. [అక్కడ ముందుగా, దక్షిణోత్తరములకు వ్యాపించిన అపరతాల పర్వతము, దానికి పడమట, దక్షిణోత్తరములకును, వంకరగా ఉండుటచే పూర్వ పశ్చిమములకును కూడ వ్యాపించిన ప్రలంబపర్వతము ఉన్నవి.] దూతలు అయోధ్యనుండి బయలుదేరి, పశ్చిమాభిముఖులై కొంత దూరము వెళ్ళి, అపరతాల పర్వతము చివరి దక్షిణభాగము దాటి, పిదప అపరతాల-ప్రలంబపర్వతముల మధ్య మాలినీనదీతీరమార్గమున ఉత్తరముగా ప్రయాణము చేసి, పశ్చిమాభిముఖులై వెళ్ళిరి.

వి. ఇది ప్రాచీన వ్యాఖ్యానముల ననుసరించిన, తాత్పర్యము. అక్కడి భౌగోళిక పరిస్థితి ఇట్లు ఉన్నదో లేదో తెలియదు. 'ప్రలమ్బస్య' అనేదానిని పర్వత నామముగా, కాక, 'అపరతాలస్య' అనుదానికి విశేషణముగా కూడా గ్రహించి 'పొడవైన' అని అర్థము చెప్పవచ్చును. సుందరకాండలో హనుమంతుడు సముద్రము దాటి త్రికూటతటమున దిగినట్లు చెప్పిన (రెండవ సర్గ) పిదప మూడవ సర్గలో "స లమ్బశిఖరే లమ్బే" అని ఆ పర్వతమునకు "లమ్బశిఖరే" "లమ్బే" అని విశేషణములు ఉపయోగించబడినవి. అట్లే ఇక్కడ చెప్పవచ్చును. అప్పుడు దీని తాత్పర్యము— "దీర్ఘమైన అపరతాల పర్వతము చివరిభాగము మీదుగా ప్రయాణము చేసి, మధ్యయందు మాలినీ నదీ తీరమున విశ్రమించి, ఉత్తరము వైపు ప్రయాణము చేసిరి" అని చెప్పవచ్చును. ప్రాచ్యపాఠములో ఈ శ్లోకము లేదు. 12

మూ. తే హస్తినాపురే గఙ్గాం తీర్త్వా ప్రత్యఙ్ముఖా యయుః,
పాఞ్చాలదేశమాసాద్య మధ్యేన కురుజాఙ్గలమ్. 13
సరాంసి చ సుపూర్ణాని నదీశ్చ విమలోదకాః,
నిరీక్షమాణాస్తే జగ్ముర్దూతాః కార్యవశాద్ద్రుతమ్. 14

ప్ర. అ. తే దూతాః = ఆ దూతలు, హస్తినాపురే = హస్తినాపురమునందు, గఙ్గామ్ = గంగను, తీర్త్వా = దాటి, ప్రత్యఙ్ముఖాః = పశ్చిమాభిముఖులై, యయుః = వెళ్ళిరి. మధ్యేన కురుజాఙ్గలమ్ = కురుజాంగల ప్రాంతమధ్యమము మీదుగా, పాఞ్చాలదేశమ్ = పాంచాలదేశమును, ఆసాద్య = పొంది, సుపూర్ణాని = బాగుగా నిండి యున్న, సరాంసి చ = సరస్సులను, విమలోదకాః = నిర్మలమైన ఉదకము గల, నదీశ్చ = నదులను, నిరీక్షమాణాః = చూచుచు, కార్యవశాత్ = కార్యమును బట్టి, ద్రుతమ్ = శీఘ్రముగా, జగ్ముః = వెళ్లిరి.

తా. ఆ దూతలు హస్తినాపురమున గంగానదిని దాటి, పశ్చిమాభిముఖులై ప్రయాణముచేసి, కురుజాంగల మధ్యదేశముమీదుగా పాంచాలదేశము చేరి, అచట నుండి, బాగుగా జలముతో నిండిన సరస్సులను, నిర్మలమైన ఉదకము గల నదులను చూచుచు, పనితొందరను బట్టి అతి శీఘ్రముగా వెళ్లిరి. 13, 14

మూ. తే ప్రసన్నోదకాం దివ్యాం నానావిహగసేవితామ్,
ఉపాతిజగ్ముర్వేగేన శరదణ్డాం జనాకులామ్. 15

ప్ర. అ. తే = వారు, ప్రసన్నోదకామ్ = ప్రసన్నమైన ఉదకము కలదీ, దివ్యామ్ = దివ్యమూ, నానావిహగసేవితామ్ = అనేక పక్షులచే సేవింపబడినదీ, జనాకులామ్ = జనులతో నిండినదీ అయిన, శరదణ్డామ్ = శరదండానదిని, వేగేన = వేగముతో, ఉపాతిజగ్ముః = దాటి వెళ్లిరి.

తా. ఆ దూతలు, నిర్మలమైన ఉదకము కలదీ, శ్రేష్ఠమూ, వివిధములైన పక్షులచే సేవింపబడినదీ, జనులతో నిండినదీ అయిన శరదండానదిని దాటి వేగముగా ప్రయాణముచేసిరి. 15

మూ. నికూలవృక్షమాసాద్య దివ్యం సత్యోపయాచనమ్,
అభిగమ్యాభివాద్యం తం కులిఙ్గాం ప్రావిశన్ పురీమ్. 16

ప్ర. అ. దివ్యమ్ = దేవతాధిష్ఠిత మైన, సత్యోపయాచనమ్ = సత్యోప యాచన మను పేరు గల (ప్రార్థించువారి ప్రార్థనలను సత్యము చేయునది.), నికూలవృక్షమ్ = తీరమునందలి వృక్షమును, ఆసాద్య = చేరి, అభివాద్యమ్ = నమస్కరింప దగిన, తమ్ = దానిని, అభిగమ్య = ప్రదక్షిణము చేసి, కులిఙ్గాం పురీమ్ = కుళింగ పట్టణమును, ప్రావిశన్ = ప్రవేశించిరి.

తా. వారు తీరముపై నున్న సత్యోపయాచన మను దివ్యవృక్షమును సమీపించి నమస్కారార్హ మైన దానికి ప్రదక్షిణము చేసి, కులింగానగరిని ప్రవేశించిరి. 16

మూ. అభికాలం తతః ప్రాప్య తే బోధిభవనాచ్చ్యుతామ్,
పితృపైతామహీం పుణ్యాం తేరురిక్షుమతీం నదీమ్. 17

ప్ర. అ. తతః = అక్కడినుండి, తే = వారు, అభికాలమ్ = అభికాల మను గ్రామమును, ప్రాప్య = పొంది, బోధిభవనాత్ = బోధిభవన పర్వతమునుండి, చ్యుతామ్ = ప్రవహించుచున్న, పితృపైతామహీమ్ = తండ్రులకు, తాతలకు, సంబంధించిన, పుణ్యామ్ = పుణ్య మైన, ఇక్షుమతీమ్ = ఇక్షుమతీ నదిని, తేరుః = దాటిరి.

తా. వారు అక్కడినుండి అభికాలగ్రామమునకు చేరి, అక్కడ బోధిభవన మను పర్వతమునుండి ప్రవహించుచున్న పవిత్రమైన ఇక్షుమతీ నదిని దాటిరి. ఆ నదీప్రాంత దేశము దశరథుని పితృ పితామహులచేత అనుభవింప బడినది. 17

మూ. అవేక్ష్యాఞ్జలిపానాంశ్చ బ్రాహ్మణాన్ వేదపారగాన్,
యయుర్మధ్యేన బాహ్లీకాన్ సుదామానం చ పర్వతమ్.

ప్ర. అ. అఞ్జలిపానాన్ = దోసిళ్లతో మాత్రమే జలము త్రాగు, వేదపారగాన్ = వేదముల పారములను చూచిన, బ్రాహ్మణాన్ = బ్రాహ్మణులను, అవేక్ష్య = చూచి, బాహ్లీకాన్ మధ్యేన = బాహ్లీకదేశము నందలి మధ్య భాగముచే, సుదామానమ్ = సుదామ అను, పర్వతం చ = పర్వతమును గూర్చి, యయుః = వెళ్లిరి.

(18)

తా. అకల్మష దోషులతో మాత్రమే నీళ్ళు త్రాగి జీవించు వేద విద్యాంసు లైన బ్రాహ్మణులను చూచి, బాహ్లీకదేశమధ్యప్రాంతమున ప్రయాణము చేసి, సుదామ పర్వతము చేరిరి. 18

మూ. విష్ణోః పదం ప్రేక్షమాణా విపాశాం చాపి శాల్మలీమ్,
నదీర్వాపీస్తటాకాని పల్వలాని సరాంసి చ. 19
పశ్యన్తో వివిధాంశ్చాపి సింహవ్యాఘ్రమృగద్విపాన్,
యయుః పథాతిమహతా శాసనం భర్తురీప్సవః. 20

ప్ర. అ. విష్ణోః = విష్ణువుయొక్క, పదమ్ = క్షేత్రమును, ప్రేక్షమాణాః = చూచుచు, విపాశాం చాపి = విపాశానదిని, శాల్మలీం చాపి = శాల్మలీ వృక్షమును, నదీః = నదులను, వాపీః = దిగుడుబావులను, తటాకాని = చెరువులను, పల్వలాని = చిన్న చెరువులను, సరాంసి చ = పెద్ద చెరువులను, వివిధాన్ = అనేక విధము లైన, సింహవ్యాఘ్రమృగద్విపాన్ = సింహములను, వ్యాఘ్రములను, మృగములను, ఏనుగులను, పశ్యన్తః = చూచుచున్నవారై, భర్తుః = ప్రభువు యొక్క, శాసనమ్ = ఆజ్ఞను, ఈప్సవః = పొంద దలచినవారై, అతిమహతా = మిక్కిలి గొప్ప దైన, పథా = మార్గముచేత, యయుః = వెళ్లిరి.

తా. ఆ ప్రాంతమునం దున్న విష్ణు క్షేత్రమును, విపాశానదిని, శాల్మలీ వృక్షమును, నదులను, దిగుడుబావులను, తటాకములను, పల్వలములను, సరస్సులను, అనేక విధము లైన సింహవ్యాఘ్ర గజాది వన్యమృగములను చూచుచు, ప్రభువు ఆజ్ఞను పాలింపవలె నను ఉత్సాహముతో అతి దీర్ఘ మైన మార్గమున ప్రయాణము చేయుచు వెళ్ళిరి. 19, 20

మూ. తే శ్రాన్తవాహనా దూతా వికృష్టేన పథా తతః,
గిరివ్రజం పురవరం శీఘ్రమాసేదురఞ్జసా. 21

ప్ర. అ. వికృష్టేన = దూర మైన, పథా = మార్గముచే, శ్రాన్తవాహనాః = అలసిన వాహనములు గల, తే దూతాః = ఆ దూతలు, తతః = అటు పిమ్మట, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, అఞ్జసా = చక్కగా, పురవరమ్ = పురశ్రేష్ఠ మైన, గిరివ్రజమ్ = గిరివ్రజమును, ఆసేదుః = చేరిరి.

తా. అతిదూర ప్రయాణముచేత అశ్వములు అలసిన ఆ దూతలు వేగముగా, గిరివ్రజపురమును, రక్కగా ప్రవేశించిరి. 21

మూ. భర్తుః ప్రియార్థం కులరక్షణార్థం
భర్తుశ్చ వంశస్య పరిగ్రహార్థమ్.
అహేడమానాస్త్వరయా స్మ దూతా
రాత్ర్యాం తు తే తత్పురమేవ యాతాః. 22

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
అష్టషష్టితమః సర్గః

ప్ర. అ. తే దూతాః = ఆ దూతలు, భర్తుః = ప్రభువుయొక్క, ప్రియార్థమ్ = ప్రియము కొరకును, కులరక్షణార్థమ్ = భర్త్రు కులమును రక్షించుటకును, భర్తుః = ప్రభువుయొక్క, వంశస్య = వంశముయొక్క, పరిగ్రహార్థమ్ = ప్రతిష్ఠ కొరకును, త్వరయా = తొందరతో, అహేడమానాః = అనాదరము చేయనివారై, రాత్ర్యామ్ = రాత్రియందు, తత్ = ఆ, పురమేవ = పట్టణమునే, యాతాః = పొందిరి.

తా. ఆ దూతలు తమ ప్రభువునకు ప్రియము నాచరించు విషయములోను రాజకులమును రక్షించే విషయములోను, రాజవంశప్రతిష్ఠ కాపాడు విషయము లోను అశ్రద్ధ చూపక, రాత్రి అగు సరికి, ఆ పట్టణము చేరిరి. 22

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువది యెనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

ఏకోనసప్తతితమః సర్గః

[భరతుని చింత, మిత్రులతనిని ప్రసన్నుని చేయుటకు ప్రయత్నించుట, మిత్రులు ప్రశ్నింపగా భరతుడు తాను చూచిన భయంకర దుఃస్వప్నములు వర్ణించుట.]

మూ. యామేవ రాత్రిం తే దూతాః ప్రవిశన్తి స్మ తాం పురీమ్,
భరతేనాపి తాం రాత్రిం స్వప్నో దృష్టోఽయమప్రియః.

ప్ర. అ. తే దూతాః = ఆ దూతలు, యామేవ = ఏ, రాత్రిమ్ = రాత్రిని (రాత్రియందు), తాం పురీమ్ = ఆ పురమునందు, ప్రవిశన్తి స్మ = ప్రవేశించిరో, తాం రాత్రిమ్ = ఆ రాత్రియందే, భరతేనాపి = భరతుని చేత కూడ, అయమ్ = ఈ, అప్రియః = అప్రియ మైన, స్వప్నః = స్వప్నము, దృష్టః = చూడబడినది.

తా. ఆ దూతలు ఆ నగరములోనికి ప్రవేశించిన రాత్రియందే, భరతుడు ఒక అప్రియ మైన దుఃస్వప్నమును చూచెను. 1

మూ. వ్యుష్టామేవ తు తాం రాత్రిం దృష్ట్వా తం స్వప్నమప్రియమ్,
పుత్రో రాజాధిరాజస్య సుభృశం పర్యతప్యత. 2

ప్ర. అ. రాజాధిరాజస్య = రాజాధిరా జైన దశరథుని యొక్క, పుత్రః = పుత్రుడు, తాం రాత్రిమ్ = ఆ రాత్రిని (యందు), వ్యుష్టామ్ ఏవ = తెల్లవారగనే, తమ్ = ఆ, అప్రియమ్ = అప్రియ మైన, స్వప్నమ్ = స్వప్నమును, దృష్ట్వా = చూచి, సుభృశమ్ = మిక్కిలి, పర్యతప్యత = దుఃఖించెను.

తా. రాజాధిరాజకుమారు డైన భరతుడు తెల్లవారుజామున ఆ దుఃస్వప్నమును చూచి మనస్సులో చాల ఖేదమును పొందెను. 2

మూ. తప్యమానం సమాజ్ఞాయ వయస్యాః ప్రియవాదినః,
ఆయాసం హి వినేష్యన్తః సభాయాం చక్రిరే కథాః. 3

ప్ర. అ. ప్రియవాదినః = ప్రియముగా పలుకు, వయస్యాః = స్నేహితులు, తప్యమానమ్ = పరితపించుచున్నవానినిగా, సమాజ్ఞాయ = తెలుసుకొని, ఆయాసమ్ = దుఃఖమును, వినేష్యన్తః = తొలగింపవలెనన్నవారై, సభాయామ్ = సభయందు, కథాః = కథలను, చక్రిరే = చేసిరి.

భా. ప్రియవాక్యములు పలుకు స్నేహితులు భరతుడు పరితపించుచున్నట్లు గ్రహించి, అతని మనఃపరితాపమును తొలగించుటకై, సభలో అనేక విధము లైన కథలు (వినోద కార్యక్రమములు) జరిపిరి. 3

మూ. వాదయన్తి తథా శాన్తిం లాసయన్త్యపి చాపరే,
నాటకాన్యపరే ప్రాహుర్హాస్యాని వివిధాని చ. 4

ప్ర. అ. శాన్తిమ్ = మనశ్శాంతిని ఉద్దేశించి, వాదయన్తి = వీణాదులు ప్రయోగించిరి. తథా = అట్లే, అపరే = మరికొందరు, నాటకాని = నాటకములను, లాసయన్త్యపి = ప్రయోగింపచేసిరి. అపరే = మరికొందరు, వివిధాని = అనేక విధము లైన, హాస్యాని = హాస్యములను, ప్రాహుః = చెప్పిరి.

భా. భరతునిమనస్సుకు శాంతి కలుగుటకై కొందరు వీణాదివాద్యము లను ప్రయోగించిరి. కొందరు నాటకము లాడించిరి. మరికొందరు వివిధము లైన, హాస్య ప్రధానము లైన మాటలు చెప్పిరి. 4

మూ. స తైర్మహాత్మా భరతః సఖిభిః ప్రియవాదిభిః,
గోష్ఠీహాస్యాని కుర్వద్భిర్న ప్రాహృష్యత రాఘవః. 5

ప్ర. అ. రాఘవః = రఘువంశమునందు పుట్టిన, మహాత్మా = మహాత్ము డైన, సః భరతః = ఆ భరతుడు, గోష్ఠీహాస్యాని = గోష్ఠులను హాస్యములను, కుర్వద్భిః = చేయుచున్న, ప్రియవాదిభిః = ప్రియముగా పలుకు, సఖిభిః = స్నేహితులచేత, న ప్రాహృష్యత = సంతోషింప చేయబడలేదు.

భా. ప్రియముగా మాటలాడు ఆ స్నేహితులందరును, గోష్ఠీహాస్యాదు లెన్ని చేసినను, మహాత్ము డైన భరతునకు సంతోషము కలుగలేదు. 5

మూ. తమబ్రవీత్ప్రియసఖో భరతం సఖిభిర్వృతమ్,
సుహృద్భిః పర్యుపాసీనః కిం సఖే నానుమోదసే. 6

ప్ర. అ. ప్రియవయస్యః = ఒకానొక ప్రియమిత్రుడు, సఖిభిః = మిత్రులచే, వృతమ్ = చుట్టు గొనబడిన, తం భరతమ్ = ఆ భరతుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను. సఖే = ఓ మిత్రమా! సుహృద్భిః = స్నేహితులచే, పర్యుపాసీనః = దగ్గరనుండి సేవింపబడుచున్నను, కిమ్ = ఎందువలన, న అనుమోదసే = సంతోషించవు?

తా. మిత్రులతో కూడిన ఆ భరతుని, ఒక ప్రియమిత్రుడు— "ఓ మిత్రమా స్నేహితు లందరు వచ్చి నిన్ను చుట్టి ఉన్నను నీవు ఇట్లు ఆనందహీనుడవై ఉన్నావేమి?" అని ప్రశ్నించెను. 6

మూ. ఏవం బ్రువాణం సుహృదం భరతః ప్రత్యువాచ హ,
శృణు త్వం యన్నిమిత్తం మే దైన్యమేతదుపాగతమ్.

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, బ్రువాణమ్ = పలుకుచున్న, సుహృదమ్ = మిత్రుని గూర్చి, ప్రత్యువాచ హ = తిరిగి పలికెను. మే = నాకు, యన్నిమిత్తమ్ = ఏ కారణమువలన, ఏతత్ = ఈ, దైన్యమ్ = దైన్యము, ఉపాగతమ్ = వచ్చినదో, త్వమ్ = నీవు, శృణు = వినుము.

తా. ఇట్లు ప్రశ్నించిన ఆ మిత్రునితో భరతు డీ విధముగ చెప్పెను. "నాకు ఈ దైన్యము కలుగుటకు కారణమును వినుము". 7

మూ. స్వప్నే పితరమద్రాక్షం మలినం ముక్తమూర్ధజమ్,
పతన్తమద్రిశిఖరాత్కలుషే గోమయహ్రదే. 8

ప్ర. అ. స్వప్నే = స్వప్నమునందు, మలినమ్ = మాలిన్యము కలవాడు, ముక్తమూర్ధజమ్ = విడిపోయిన కేశములు కలవాడు, అద్రిశిఖరాత్ = పర్వత శిఖరమునుండి, కలుషే = కలుష మైన, గోమయహ్రదే = గోమయముతో నిండిన హ్రదమునందు, పతన్తమ్ = పడిపోవుచున్న, పితరమ్ = తండ్రిని, అద్రాక్షమ్ = చూచితిని.

తా. నా తండ్రి మలిన మైన శరీరముతో, జుట్టు విరబోసికొని, పర్వత శిఖరమునుండి, గోమయముతో నిండిన గోతిలో పడుచున్నట్లు స్వప్నము చూచితిని. 8

మూ. ప్లవమానశ్చ మే దృష్టః స తస్మిన్ గోమయహ్రదే,
పిబన్నఞ్జలినా తైలం హసన్నివ ముహుర్ముహుః. 9

ప్ర. అ. సః = భరతుఁడు, తస్మిన్ = ఆ, గోమయహ్రదే = గోమయహ్రదమునందు, ప్లవమానః = తేలుచున్నవాఁడుగాను, అఞ్జలినా = దోసిలితో, తైలమ్ = తైలమును, పిబన్ = త్రాగుచున్నవాఁడుగాను, ముహుర్ముహుః = మాటి మాటికిని, హసన్ = నవ్వుచున్నట్లుగాను, మే = నాచేత, దృష్టః = చూడఁబడినాఁడు.

తా. నా తండ్రి ఆ గోమయహ్రదమునందు, తేలుచు, మాటిమాటికిని నవ్వుచు, దోసిలితో తైలము త్రాగుచున్నట్లుగా కనఁబడినాఁడు. 9

మూ. తతస్తిలోదనం భుక్త్వా పునః పునరధఃశిరాః,
తైలేనాభ్యక్తసర్వాఙ్గస్తైలమేవాన్వగాహత. 10

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, తిలోదనమ్ = తిలలు కలిపిన అన్నమును, భుక్త్వా = తిని, పునః పునః = మాటి మాటికిని, అధఃశిరాః = క్రిందికి వంచఁబడిన శిరస్సు కలవాఁడై, తైలేన = తైలముచేత, అభ్యక్తసర్వాఙ్గః = పూయఁబడిన సకల శరీరమును కలవాఁడై, తైలమేవ = తైలమునే, అన్వగాహత = ప్రవేశించెను.

తా. పిదప తిలలు కలిపిన అన్నము తిని, మాటిమాటికి శిరస్సు క్రిందికి వంచుచు, శరీరమున కంతటను తైలము పూసికొని, తైలములోనే మునిఁగి పోయెను. 10

మూ. స్వప్నేఽపి సాగరం శుష్కం చన్ద్రం చ పతితం భువి,
ఉపరుద్ధాం చ జగతీం తమసేవ సమావృతామ్. 11
ఔపవాహ్యస్య నాగస్య విషాణం శకలీకృతమ్,
సహసా చాపి సంశాన్తం జ్వలితం జాతవేదసమ్. 12
అవదీర్ణాం చ పృథివీం శుష్కాంశ్చ వివిధాన్ ద్రుమాన్,
అహం పశ్యామి విధ్వస్తాన్ సధూమానపి పర్వతాన్. 13

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, స్వప్నే = స్వప్నమునందు, సాగరమ్ = సముద్రమును, శుష్కమ్ = ఎండిపోయిన దానినిగాను, చన్ద్రమ్ = చంద్రుని, భువి = నేలపై, పతితమ్ = పడిపోయిన వానినిగాను, జగతీమ్ = భూమిని, తమసా

=చీకటిచే, సమావృతామ్ = కప్పబడినది వలె, ఉపరుద్ధామ్ = కనబడకున్న దానిని గాను, ఔపవాహ్యస్య = రాజు ఎక్కుటకు తగిన, నాగస్య = ఏనుగు యొక్క, విషాణమ్ = దంతమును, శకలీకృతమ్ = ముక్కలు చేయబడిన దానిని గాను, జ్వలితమ్ = ప్రజ్వలించుచున్న, జాతవేదసమ్ = అగ్నిని, సహసా = హఠాత్తుగా, సంశాన్తమ్ = శాంతించిన దానినిగాను, పృథివీమ్ = భూమిని, అవదీర్ణాం చ = బ్రద్దలైన దానిని గాను, వివిధాన్ = అనేక విధములైన, ద్రుమాన్ = వృక్షములను, శుష్కాంశ్చ = ఎండిపోయిన వానినిగాను, పర్వతాన్ = పర్వతములను, విధ్వస్తాన్ = నశించినవై, సధూమాన్ = ధూమముతో కూడిన వానినిగాను, పశ్యామి = చూచితిని.

తా. సముద్రము ఎండిపోయినట్లు, చంద్రుడు నేలపై పడిపోయినట్లు, భూమి చీకటి కప్పివేయుటచేత వలె కనబడకుండ పోయినట్లు, రాజు ఉత్సవ సమయములలో అధిరోహించు గజము దంతములు విరిగిపోయినట్లు, ప్రజ్వలించుచున్న అగ్ని హఠాత్తుగా ఆరిపోయినట్లు, భూమి బ్రద్దలైపోయినట్లు, చెట్లన్నియు ఎండిపోయినట్లు పర్వతములు నశించి ధూమముచే ఆవరింపబడినట్లు, నాకు స్వప్నములో కనబడినది. 11, 12, 13

మూ. పీఠే కార్ష్ణాయసే చైనం నిషణ్ణం కృష్ణవాససమ్.
ప్రహసన్తి స్మ రాజానం ప్రమదాః కృష్ణపిఙ్గలాః. 14

ప్ర. అ. కార్ష్ణాయసే = ఇనుముతో చేసిన, పీఠే = పీఠమునందు, నిషణ్ణమ్ = కూర్చొని ఉన్న, కృష్ణవాసనమ్ = నల్లని వస్త్రములు గల, ఏనం రాజానమ్ = ఈ రాజును, కృష్ణపిఙ్గలాః = నల్లగాను ఎఱ్ఱగాను ఉన్న, ప్రమదాః = స్త్రీలు, ప్రహసన్తి = నవ్వుచుండిరి.

తా. ఇనుముతో చేసిన ఆసనముపై, నా తండ్రి నల్లని వస్త్రములను ధరించి కూర్చున్నట్లును, అతనిని చూచి నల్లగాను, ఎఱ్ఱగాను ఉన్న స్త్రీలు పరిహాసపూర్వకముగా నవ్వుచున్నట్లును స్వప్నములో కనబడినది. 14

మూ. త్వరమాణశ్చ ధర్మాత్మా రక్తమాల్యానులేపనః,
రథేన ఖరయుక్తేన ప్రయాతో దక్షిణాముఖః. 15

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముఁడైన నా తండ్రి, రక్తమాల్యానులేపనః = ఎఱ్ఱని పుష్పమాలలూ, మైపూతలూ కలవాడై, త్వరమాణః = తొందరపడుచు, ఖరయుక్తేన = గాడిదలతో కట్టబడిన, రథేన = రథముచేత, దక్షిణాముఖః = దక్షిణదిక్కునకు అభిముఖుడై, ప్రయాతః = వెళ్ళినాడు.

తా. ధర్మాత్ముఁడైన నా తండ్రి ఎఱ్ఱని మాలికలు ధరించి, ఎఱ్ఱని చందనము శరీరమునకు పూసుకొని, తొందరగా, గాడిదలు కట్టిన రథముపై ఎక్కి, దక్షిణాభిముఖముగా వెళ్ళినట్లు స్వప్నములో కనబడినది. 15

మూ. ప్రహసన్తీవ రాజానం ప్రమదా రక్తవాసినీ.
ప్రకర్షన్తీ మయా దృష్టా రాక్షసీ వికృతాననా. 16

ప్ర. అ. రక్తవాసినీ = ఎఱ్ఱని వస్త్రములు ధరించినదీ, వికృతాననా = వికృత మైన ముఖము కలదీ అయిన, రాక్షసీ ప్రమదా = రాక్షసస్త్రీ, ప్రహసన్తీవ = నవ్వుచూ, రాజానమ్ = రాజును, ప్రకర్షన్తీ = లాగుచున్నదిగా, మయా = నాచేత, దృష్టా = చూడబడినది.

తా. ఎఱ్ఱని వస్త్రములు ధరించి, వికృత మైన ముఖము గల ఒక రాక్షస స్త్రీ, నవ్వుచూ, దశరథమహారాజును లాగుచున్నట్లుగా నాకు కనబడినది. 16

మూ. ఏవమేతన్మయా దృష్టమిమాం రాత్రిం భయావహామ్.
అహం రామోఽథవా రాజా లక్ష్మణో వా మరిష్యతి. 17

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఇమాం రాత్రిమ్ = ఈ రాత్రియందు, భయావహామ్ = భయముకలిగించు, ఏతత్ = ఇది, దృష్టమ్ = చూడబడినది. అహమ్ = నేను గాని, అథ వా = లేక, రాజా = రాజు గాని, లక్ష్మణో వా = లక్ష్మణుడు గాని, మరిష్యతి = మరణింతును.

తా. ఈ రాత్రి నేను ఇట్టి భయంకర మైన స్వప్నము చూచితిని. నాకు గాని, రామునకు గాని, రాజునకు గాని, లక్ష్మణునకు గాని మరణము రానున్నది.

మూ. నరో యానేన యః స్వప్నే ఖరయుక్తేన యాతి హి,
అచిరాత్తస్య ధూమాగ్రం చితాయాం సంప్రదృశ్యతే. 18

ప్ర. అ. స్వప్నే = స్వప్నమునందు,-యః = ఏ, నరః = నరుడు, ఖరయుక్తేన = గాడిదలతో కట్టబడిన, యానేన = వాహనముచేత, యాతి = వెళ్లునో, అచిరాత్ = కొద్దికాలములోనే, చితాయామ్ = చితియందు, తస్య = అతని, ధూమాగ్రమ్ = ధూమముయొక్క అగ్రభాగము, సంప్రదృశ్యతే = చూడబడును.

భా. ఎవడు గాడిదలు కట్టిన రథముపై ఎక్కి వెళ్లినట్లు స్వప్నము వచ్చునో, అతనిని దహించగా చితినుండి వచ్చు ధూమశిఖ, కొద్ది కాలములోనే కనబడును. 18

మూ. ఏతన్నిమిత్తం దీనో௨హం తన్న వః ప్రతిపూజయే,
శుష్యతీవ చ మే కణ్ఠో న స్వస్థమివ మే మనః. 19

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఏతన్నిమిత్తమ్ = ఈ కారణమువలననే, దీనః = దీనుడనై ఉన్నాను. తత్ = ఆ కారణమువలన, వః = మిమ్ములను, న ప్రతిపూజయే = పూజించుటలేదు. మే = నాయొక్క, కణ్ఠః = కంఠము, శుష్యతీవ చ = ఎండిపోవుచున్నట్లున్నది. మే = నాయొక్క, మనః = మనస్సు, న స్వస్థమ్ ఇవ = స్వస్థముగా ఉన్నట్లు లేదు.

భా. అందుచేతనే నేను దీనుడనై మిమ్ములను సరిగా ఆదరించుటలేదు. నా కంఠము ఎండిపోవుచున్నట్లున్నది. నా మనస్సు కూడ స్వస్థముగా లేదు. 19

మూ. న పశ్యామి భయస్థానం భయం చైవోపధారయే,
భ్రష్టశ్చ స్వరయోగో మే ఛాయా చోపహతా మమ. 20
జుగుప్సన్నివ చాత్మానం న పశ్యామి చ కారణమ్.

ప్ర. అ. భయస్థానమ్ = భయహేతువును, న పశ్యామి = నేను చూచుటలేదు. భయం చైవ = భయమును మాత్రము, ఉపధారయే = నిశ్చయించుచున్నాను. మే = నాయొక్క, స్వరయోగః = కంఠధ్వనిసంబంధము, భ్రష్టః = నశించినది. మమ = నాయొక్క, ఛాయా చ = కాంతికూడ, ఉపహతా = కొట్టబడినది. ఆత్మానమ్ = నన్ను నేనే, జుగుప్సన్నివ = అసహించుకొనుచున్నట్లున్నాను. కారణం చ = కారణమును, న పశ్యామి = చూడకున్నాను.

భా. దేనిని గూర్చి భయపడవలెనో తెలియుటలేదు గాని భయము మాత్రము తప్పక బాగుగ అనిపించుచున్నది. నా కంఠస్వరము మందగించినది.

కాంతి తగ్గినది. కారణమేమియు లేకుండగనే నాపై నాకే జుగుప్స కలుగుచున్న ట్లున్నది. 20

మూ. ఇమాం హి దుఃస్వప్నగతిం నిశామ్య తా
మనేకరూపామవితర్కితాం పురా.
భయం మహత్తద్ధృదయాన్న యాతి మే,
విచిన్త్య రాజానమచిన్త్యదర్శనమ్. 21

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకోనసప్తతితమః సర్గః

ప్ర. అ. అనేకరూపామ్ = అనేకమైన రూపములు కలదీ, పురా = పూర్వము, అవితర్కితామ్ = ఊహింపబడనిదీ, తామ్ = అట్టి, ఇమామ్ = ఈ, దుఃస్వప్నగతిమ్ = దుస్స్వప్నముయొక్క గతిని, నిశామ్య = చూచి, రాజానమ్ = రాజును, అచిన్త్యదర్శనమ్ = ఊహింపరాని దర్శనము కలవానినిగా, విచిన్త్య = ఆలోచించి, మహత్ = గొప్పదైన, తత్ = ఆ, భయమ్ = భయము, మే హృదయాత్ = నా హృదయమునుండి, న యాతి = పోవుటలేదు.

తా. పూర్వ మెన్నడును ఊహింపబడని, అనేకరూపములు గల ఈ స్వప్నమును చూచుటచేతను, నా తండ్రియైన దశరథమహారాజ దర్శనమును గూర్చి ఇక ఊహింప వనిలే దను చింత కలుగుటచేతను పుట్టిన ఈ మహా భయము నా హృదయమునుండి తొలగుటలేదు.

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువది తొమ్మిదవ సర్గ సమాప్తము

సప్తతితమః సర్గః

[దూతలు భరతుని తాతగారికి, మేనమామకు కానుక లొసగుట, వసిష్ఠుని సందేశము వినిపించుట, భరతుడు తండ్రి మున్నగువారి కుశల మడుగుట, తాతగారు భరతుని కనుజ్ఞ నిచ్చుట, ఆయన ఇచ్చిన కానుకలు తీసికొని భరతుడు శత్రుఘ్నసమేతుడై అయోధ్యకు బయలు దేరుట.]

మూ. భరతే బ్రువతి స్వప్నం దూతాస్తే క్లాన్తవాహనాః,
ప్రవిశ్యాసహ్యపరిఖం రమ్యం రాజగృహం పురమ్. 1
సమాగమ్య తు రాజ్ఞా చ రాజపుత్రేణ చార్చితాః,
రాజ్ఞః పాదౌ గృహీత్వా తు తమూచుర్భరతం వచః, 2

ప్ర. అ. భరతే=భరతుడు, స్వప్నమ్=స్వప్నమును, బ్రువతి=చెప్పుచుండగా, క్లాన్తవాహనాః=అలసినవాహనములు గల, తే దూతాః=ఆ దూతలు, అసహ్యపరిఖమ్=సహింపశక్యము కాని కందకము గల (లేదా కోటతలుపుల గడియలు గల), రమ్యమ్=సుందర మైన. రాజగృహమ్=రాజగృహ మను, పురమ్=పురమును, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, రాజ్ఞా చ=కేకయరాజుతోను, రాజపుత్రేణ=రాజపుత్రు డైన యుధాజిత్తుతోను, సమాగమ్య=కలిసి, అర్చితాః=వారిచే ఆదరింపబడినవారై, రాజ్ఞః=కేకయరాజుయొక్క, పాదౌ=పాదములను, గృహీత్వా=పట్టుకొని నమస్కరించి, తం భరతమ్=ఆ భరతుని గూర్చి, వచః=వాక్యమును, ఊచుః=పలికిరి.

తా. భరతుడు తన స్వప్నమును గూర్చి చెప్పుచున్న సమయమునందే, అలసిన గుఱ్ఱములు గల ఆ దూతలు, శత్రువులు దాట శక్యము కాని కందకము గల (లేదా దుర్భేద్య మైన కోట గడియలు గల) రమ్య మైన రాజగృహపురమును

ప్రవేశించి, కేకయరాజునూ, ఆతని కుమారు డైన యుధాజిత్తునూ కలిసి, వారిచే ఆదరింపబడినవారై, ఆ రాజు పాదములకు నమస్కరించి, భరతునితో ఇట్లనిరి.

మూ. పురోహితస్త్వాం కుశలం ప్రాహ సర్వే చ మన్త్రిణః,
త్వరమాణశ్చ నిర్యాహి కృత్యమాత్యయికం త్వయా. ౨

ప్ర. అ. పురోహితః = పురోహితుడు, త్వామ్ = నిన్ను గూర్చి, కుశలమ్ = కుశలమును, ప్రాహ = పలుకుచున్నాడు. సర్వే = సమస్త మైన, మన్త్రిణశ్చ = మన్త్రులు కూడ పలుకుచున్నారు. త్వరమాణః చ = తొందరపడుచు, నిర్యాహి = బయలుదేరి రమ్ము. త్వయా = నీతో, ఆత్యయికమ్ = కాలకష్టముతో కూడిన, కృత్యమ్ = పని ఉన్నది.

తా. పురోహితుడును, మంత్రు లందరును నీ కుశలము ప్రశ్నించుచున్నారు. వెంటనే నీవు బయలుదేరి రావలెను. నీతో చాల తొందర పని ఉన్నది. ౩

మూ. ఇమాని చ మహార్హాణి వస్త్రాణ్యాభరణాని చ,
ప్రతిగృహ్య విశాలాక్ష మాతులస్య చ దాపయ. ౪

ప్ర. అ. విశాలాక్ష = విశాల మైన నేత్రములు కలవాడా! ఇమాని = ఈ, మహార్హాణి = గొప్ప విలువ గల, వస్త్రాణి = వస్త్రములను, ఆభరణాని చ = అలంకారములను; ప్రతిగృహ్య = గ్రహించి, మాతులస్య = నీ మేనమామకు, దాపయ = ఇప్పించుము (ఇమ్ము).

తా. విశాల మైన నేత్రములు గలవాడా! చాల వెల గల ఈ వస్త్రములను, ఆభరణములను తీసికొని నీ మేనమామకు ఇమ్ము.

మూ. అత్ర వింశతికోట్యస్తు నృపతేర్మాతులస్య తే,
దశకోట్యస్తు సంపూర్ణాస్తథైవ చ నృపాత్మజ. ౫

ప్ర. అ. నృపాత్మజ = రాజకుమారా! అత్ర = వీనిలో, వింశతికోట్యః = నూరు కోట్లు, నృపతేః = కేకయరాజునకు ఇవ్వదగినవి. తథైవ చ = అట్లే, సంపూర్ణాః = నిండు, దశకోట్యస్తు = పది కోట్లు, తే = నీయొక్క, మాతులస్య = మేనమామకు ఇవ్వదగినవి.

తా. రాజకుమారా! ఈ వస్త్రాభరణాదులలో మీ మాతామహుడైన కేకయరాజునకు ఇవ్వదగినవాటి వెల ఇరువది కోట్లు. మీ మేనమామకు ఇవ్వవలసిన వాటి వెల పూర్తి పది కోట్లు. 5

మూ. ప్రతిగృహ్య తు తత్సర్వం స్వనురక్తః సుహృజ్జనే,
దూతానువాచ భరతః కామైః సంప్రతిపూజ్య తాన్. 6

ప్ర. అ. సుహృజ్జనే=మిత్రులందు (బంధువులందు), స్వనురక్తః=బాలా ప్రేమ గల, భరతః=భరతుడు, తత్ సర్వమ్=దాని నంతను, ప్రతిగృహ్య=తీసికొని, తాన్=ఆ, దూతాన్=దూతలను, కామైః=ఇష్టవస్తువులచేత, సంప్రతిపూజ్య=పూజించి, ఉవాచ=పలికెను.

తా. బంధువులపై ప్రేమ గల భరతుడు ఆ వస్తువుల నన్నింటిని తీసికొని ఆ దూతలకు కావలసిన వస్తువులను బహూకరించి, ఆదరించి ఇట్లు పలికెను. 6

మూ. కచ్చిత్సుకుశలీ రాజా పితా దశరథో మమ,
కచ్చిచ్చారోగతా రామే లక్ష్మణే చ మహాత్మని. 7

ప్ర. అ. మమ పితా=నా తండ్రి యైన, రాజా దశరథః=దశరథ మహారాజు, కచ్చిత్ సుకుశలీ=బాగుగా క్షేమముగా ఉన్నారా? రామే=రామునియందును, మహాత్మని=మహాత్ముడైన, లక్ష్మణే చ=లక్ష్మణునియందును, అరోగతా కచ్చిత్=ఆరోగ్యమే కదా?

తా. నా తండ్రిగారైన దశరథమహారాజు క్షేమముగా నున్నారా? రాముడును, మహాత్ముడైన లక్ష్మణుడును ఆరోగ్యముగా ఉన్నారా? 7

మూ. ఆర్యా చ ధర్మనిరతా ధర్మజ్ఞా ధర్మదర్శినీ,
అరోగా చాపి కౌసల్యా మాతా రామస్య ధీమతః. 8

ప్ర. అ. ఆర్యా చ=పూజ్యురాలు, ధర్మనిరతా=ధర్మమునందు ఆసక్తి కలది, ధర్మజ్ఞా=ధర్మములు తెలిసినది, ధర్మదర్శినీ=ధర్మమును చూచునది, ధీమతః=బుద్ధిమంతుడైన, రామస్య=రామునియొక్క, మాతా=తల్లి అయిన, కౌసల్యా=కౌసల్యాదేవి, అపి అరోగా=రోగము లేకుండ ఉన్నదా?

తా. పూజ్యురాలూ, ధర్మమునందే ఆసక్తి కలదీ, ధర్మము నెరిగినదీ, ధర్మమునే చూచునదీ, శ్రీమంతు డైన రాముని తల్లి అయిన కౌసల్యాదేవి ఆరోగ్యముగా ఉన్నదా? 8

మూ. కచ్చిత్సుమిత్రా ధర్మజ్ఞా జననీ లక్ష్మణస్య యా,
శత్రుఘ్నస్య చ వీరస్య సారోగా చాపి మధ్యమా. 9

ప్ర. అ. యా = ఏ సుమిత్ర, ధర్మజ్ఞా = ధర్మము నెరిగినదో, లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణుని యొక్కయు, వీరస్య = వీరు డైన, శత్రుఘ్నస్య చ = శత్రుఘ్నుని యొక్కయు, జననీ = తల్లియూ, మధ్యమా = మా మధ్యమాంబ అయిన. సా సుమిత్రాపి = ఆ సుమిత్ర, కచ్చిత్ అరోగా = రోగములు లేకుండ ఉన్నదా?

తా. ధర్మములు తెలిసినదీ, లక్ష్మణునకూ, వీరు డైన శత్రుఘ్నునకూ తల్లి, మా మధ్యమాంబ అయిన సుమిత్రాదేవి ఆరోగ్యముగా ఉన్నదా। 9

మూ. ఆత్మకామా సదా చణ్డీ క్రోధనా ప్రాజ్ఞమానినీ,
అరోగా చాపి మే మాతా కైకేయీ కిమువాచ హ. 10

ప్ర. అ. ఆత్మకామా = తననే (తన సుఖమునే) కోరునదీ, సదా = ఎల్లప్పుడును, చణ్డీ = తీవ్రంగా ప్రవర్తించునదీ, క్రోధనా = కోప స్వభావము కలదీ, ప్రాజ్ఞమానినీ = బుద్ధిమంతురాల నను గర్వము గలదీ, మే మాతా = నా తల్లి అయిన, కైకేయీ = కైకేయి, అపి అరోగా = రోగము లేకుండా ఉన్నదా? కిమ్ = ఏమి, ఉవాచ హ = చెప్పినది?

తా. తన సుఖమునే కోరేదీ, తీవ్రముగా ప్రవర్తించేదీ, క్రోధ స్వభావురాలూ, బుద్ధిమంతురాలననే గర్వము కలది అయిన, నా తల్లి కైకేయి ఆరోగ్యముగా ఉన్నదా? ఆమె మాకు ఏమి చెప్పమన్నది? 10

మూ. ఏవముక్తాస్తు తే దూతా భరతేన మహాత్మనా,
ఊచుః సప్రశ్రయం వాక్యమిదం తం భరతం తదా. 11

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, భరతేన = భరతునిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తాః = పలుకబడిన, తే దూతాః = ఆ దూతలు, తదా = అప్పుడు, తం భరత

తమ్ = ఆ భరతుని గూర్చి, సప్రశ్రయమ్ = వినయముతో, కూడినట్లుగా, ఇదం వచః = ఈ వాక్యమును, ఊచుః = పలికిరి.

తా. మహాత్ముడైన భరతుని మాటలు విని ఆ దూతలు, భరతునితో సవినయముగా ఇట్లు పలికిరి. 11

మూ. కుశలాస్తే నరవ్యాఘ్ర యేషాం కుశల మిచ్ఛసి.
శ్రీశ్చ త్వాం వృణుతే పద్మా యుజ్యతాం చాపి తే రథః.

ప్ర. అ. నరవ్యాఘ్ర = ఓ నరశ్రేష్ఠుడా, యేషామ్ = ఎవరియొక్క, కుశలమ్ = కుశలమును, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావో, తే = వారు, కుశలాః = క్షేమముగా ఉన్నారు. శ్రీః = ఐశ్వర్యము, పద్మా = లక్ష్మియు, త్వామ్ = నిన్ను వృణుతే = కోరుచున్నది. తే = నీ యొక్క, రథః = రథము, యుజ్యతాం చాపి = కట్టబడుగాక.

తా. ఓ నరశ్రేష్ఠా! నీవు ఎవరి కుశలము కోరుచున్నావో వారందరును క్షేమముగా ఉన్నారు. నిన్ను ఐశ్వర్యము, లక్ష్మి వరించుచున్నవి. శీఘ్రముగా రథము కూర్చుకొని బయలుదేరుము.

వి. ఈ శ్లోకములోని ఉత్తరార్థములో "నిన్ను లక్ష్మి వరించినది". అని చెప్పగానే భరతునకు చాలా వరకు విషయము అర్థమై పోవును. దీనికి వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసి నట్లు ఏవేవో అర్థాలు చెప్పుట సరిగా ఉండదు. ఈ విధముగ చెప్పిన దూతలు వసిష్ఠుని ఆజ్ఞప్రకారము తమ కర్తవ్యము నిర్వహించి నట్లు కాగలదు.

"భరతుడు అమంగళమును ఆశంకించుచున్నాడు గాన తప్పించు కారణార్థమై లక్ష్మి వరించుచున్నదని పైకి చెప్పిన మాట (ఈ విషయము దూతల కెట్లు తెలిసినదో?) రాజ్యలక్ష్మి నీకు లభింప నున్నది అని అంతరార్థము". "నీవు ఎవరి క్షేమమును కోరుచున్నావో వారందరును క్షేమముగా ఉన్నారు. నీకు రాజ్యలక్ష్మి లభింప నున్నది" అని చెప్పుటచే రాజ్యప్రాప్తికి కారణమైన రాముని వనవాస దశరథమరణములు సూచింపబడినవి గాన దూతలు అసత్యము చెప్పిన దోషము లేదు.". ఇట్టి విధముగ చేసిన వ్యాఖ్యానములోని ఔచిత్యము ఆ వ్యాఖ్యాతలకే తెలియవలెను.

ఇట్టి పరిస్థితులలో సత్యమును కప్పిపుచ్చినను అసత్యదోషము లేదు. కావుననే ప్రాచ్యపాఠములో ఈ శ్లోకార్థము లేదు. భరతుని తీసికొని రావలసినదిగా దశరథుడే తమను పంపించి నట్లు దానిలో ఉన్నది.

"ఇతి తే కుశలం ప్రశ్నం పృష్ట్వా దూతాః ససంభ్రమమ్,
మన్త్రిసంవరణం కృత్వా ప్రత్యూచుర్వ్యాపృతమానసాః.
సర్వే హ్యేతే కుశలినో యేషాం కుశలమిచ్ఛసి,
ఆహ త్వాం చ పితా శ్రీమానేహీతి రఘునన్దన.
యది పశ్యసి గన్తవ్యం గమ్యతామచిరాత్ తతః,
భృశం హి దర్శనాకాంక్షీ పితా తే సహ మన్త్రిభిః." 12

మూ. భరతశ్చాపి తాన్ దూతానేవముక్తోఽభ్యభాషత,
అపృచ్ఛేఽహం మహారాజం దూతాః సంత్వరయన్తి మామ్.

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పలకబడిన, భరతశ్చాపి = భరతుడు, తాన్ = ఆ, దూతాన్ = దూతలను గూర్చి, అభ్యభాషత = పలికెను, "మామ్ = నన్ను, దూతాః = దూతలు, సంత్వరయన్తి = తొందరపెట్టుచున్నారు (అని), అహమ్ = నేను, మహారాజమ్ = మహారాజును, అపృచ్ఛే = అనుజ్ఞ వేడుచున్నాను".

తా. దూతల మాటలు విని భరతుడు వారితో "నన్ను దూతలు తొందర పెట్టుచున్నారు అని చెప్పి రాజు అనుజ్ఞ వేడెదను" అని చెప్పెను. 13

మూ. ఏవముక్త్వా తు తాన్ దూతాన్ భరతః పార్థివాత్మజః,
దూతైః సంచోదితో వాక్యం మాతామహమువాచ హ. 14

ప్ర. అ. దూతైః = దూతలచేత, సంచోదితః = ప్రేరేపింపబడిన, పార్థివాత్మజః = రాజకుమారుడైన, భరతః = భరతుడు, తాన్ దూతాన్ = ఆ దూతలను గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, మాతామహమ్ = మాతామహుని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ హ = పలికెను.

తా. అయోధ్యాగమనమునకై దూతలచేత ప్రేరితుడైన రాజకుమారుడైన భరతుడు, వారితో పై విధముగ చెప్పి, తన మాతామహునితో ఇట్లు అనెను. 14

మూ. రాజన్ పితుర్గమిష్యామి సకాశం దూతచోదితః,
పునరప్యహమేష్యామి యదా మే త్వం స్మరిష్యసి. 15

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా! దూతచోదితః = దూతలచేత ప్రేరితుడనైన నేను, పితుః = తండ్రియొక్క, సకాశమ్ = సమీపమును, గమిష్యామి = వెళ్ళెదను. త్వమ్ = నీవు, మే = నాకు (నన్ను), యదా = ఎప్పుడు, స్మరిష్యసి = స్మరించగలవో అప్పుడు. పునరపి = మరల, ఏష్యామి = రాగలను.

తా. మహారాజా! దూతలు నన్నయోధ్యకు రమ్మనుచున్నారు. నేను నా తండ్రిగారి వద్దకు వెళ్ళెదను. మరల నీవు ఎప్పుడు రమ్మనిన అప్పుడు వచ్చెదను. 15

మూ. భరతేనైవముక్తస్తు నృపో మాతామహస్తదా,
తమువాచ శుభం వాక్యం శిరస్యాఘ్రాయ రాఘవమ్. 16

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, భరతేన = భరతుని చేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పలుకబడిన, మాతామహః = మాతామహుడైన, నృపః = కేకయరాజు, తమ్ = ఆ, రాఘవమ్ = భరతుని, శిరసి = శిరస్సుపైన, ఆఘ్రాయ = వాసన చూచి, శుభమ్ = మంగళకరమైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. మాతామహుడైన కేకయరాజు భరతుని మాట విని, అతని శిరస్సుపై మూర్కొని, మంగళకరమైన వాక్యమును పలికెను. 16

మూ. గచ్ఛ తాతానుజానే త్వాం కైకేయీ సుప్రజాస్త్వయా,
మాతరం కుశలం బ్రూయాః పితరం చ పరంతప. 17

ప్ర. అ. తాత = నాయనా! గచ్ఛ = వెళ్ళుము, త్వామ్ = నిన్ను, అనుజానే = అనుమతించుచున్నాను. త్వయా = నీచేత, కైకేయీ = కైకేయి, సుప్రజాః = మంచి సంతానము కలది. పరంతప = శత్రువులను పీడించువాడా! మాతరమ్ = తల్లికి, పితరం చ = తండ్రికి, కుశలమ్ = క్షేమమును, బ్రూయాః = చెప్పుము.

తా. నాయనా! నేను అనుజ్ఞ ఇచ్చుచున్నాను; వెళ్లుము. నీవు కైకేయి సత్పుత్రుడవు. ఓ భరతా! నీ తల్లిని, తండ్రిని కుశల మడిగి నట్లు చెప్పుము.

మూ. పురోహితం చ కుశలం యే చాన్యే ద్విజసత్తమాః,
తౌ చ తాత మహేష్వాసౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. 18

ప్ర. అ. తాత = నాయనా! పురోహితమ్ = పురోహితు డైన వసిష్ఠుని, అన్యే = ఇతరు లైన, యే = ఏ, ద్విజసత్తమాః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠు లున్నారో వారిని, మహేష్వాసౌ = గొప్ప ధనుస్సులు గల, భ్రాతరౌ = సోదరు లైన, తౌ = ఆ, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను, కుశలమ్ = కుశలము, బ్రూహి = చెప్పుము.

తా. నాయనా! పురోహితు డైన వసిష్ఠుని, ఇతరు లైన బ్రాహ్మణోత్తము లను, మహాధనుర్ధరు లైన, ఆ సోదరులు రామలక్ష్మణులను కుశల మడిగినా నని చెప్పుము. 18

మూ. తస్మై హస్త్యుత్తమాంశ్చిత్రాన్ కంబళానజినాని చ,
అభిసత్కృత్య కైకేయో భరతాయ ధనం దదౌ. 19

ప్ర. అ. కైకేయః = కేకయమహారాజు, తస్మై = ఆ, భరతాయ = భరతునకు, హస్త్యుత్తమాన్ = ఉత్తము లైన గజములను, చిత్రాన్ = వివిధవర్ణములు గల, కంబళాన్ = కంబళములను, అజినాని చ = మృగచర్మములను, ధనమ్ = ధనమును, అభిసత్కృత్య = సత్కరించి, దదౌ = ఇచ్చెను.

తా. కేకయరాజు, ఆ భరతునకు, ప్రేమపూర్వకముగా శ్రేష్ఠ మైన గజము లను రంగు రంగుల కంబళ్లను, మృగచర్మములను ధనమును ఇచ్చెను. 19

మూ. రుక్మనిష్కసహస్రే ద్వే షోడశాశ్వశతాని చ,
సత్కృత్య కైకేయీపుత్రం కేకయో ధనమాదిశత్. 20

ప్ర. అ. కేకయః = కేకయదేశరాజు, కైకేయీపుత్రమ్ = భరతుని, సత్కృత్య = సత్కరించి, ద్వే = రెండు, రుక్మనిష్కసహస్రే = బంగారు హారముల సహస్రములను, షోడశ = పదునారు, అశ్వశతాని చ = అశ్వముల శతములను, ధనమ్ = ధనముగా, ఆదిశత్ = ఇచ్చెను.

తా. కేకయరాజు, భరతునకు ఆదరపూర్వకముగా రెండువేల బంగారు కంఠహారములు, పదునారు వందల అశ్వములు అను ధనమును బహూకరించెను.

మూ. తథామాత్యానభిప్రేతాన్ విశ్వాస్యాంశ్చ గుణాన్వితాన్,
దదావశ్వపతిః శీఘ్రం భరతాయానుయాయినః. 21

ప్ర. అ. తథా = అట్లే, అశ్వపతిః = అశ్వపతి, భరతాయ = భరతునకు, అభిప్రేతాన్ = ఇష్టులను, విశ్వాస్యాన్ = విశ్వసింపదగినవారును, గుణాన్వితాన్ = గుణములతో కూడినవారును, అమాత్యాన్ = సర్వదా దగ్గర ఉండువారును అయిన, అనుయాయినః = అనుచరులను, దదౌ = ఇచ్చెను.

తా. అశ్వపతి శీఘ్రముగా ఆ భరతునకు, ఇష్టులూ, విశ్వాసపాత్రులూ, సద్గుణవంతులూ, సర్వదా సమీపముననే ఉండదగినవారూ అయిన అనుచరులను ఇచ్చెను. 21

మూ. ఐరావతానైన్ద్రశిరాన్నాగాన్వై ప్రియదర్శనాన్,
ఖరాన్ శీఘ్రాన్ సుసంయుక్తాన్మాతులోఽస్మై ధనం దదౌ

ప్ర. అ. మాతులః = మేనమామ, అస్మై = భరతునకు, ఐరావతాన్ = ఐరావతవంశమునందు పుట్టినవి, ఐన్ద్రశిరాన్ = ఇంద్రశిరఃపర్వతమునందు పుట్టినవి అయిన, ప్రియదర్శనాన్ = ప్రియమైన దర్శనము గల, నాగాన్ = ఏనుగులను, శీఘ్రాన్ = శీఘ్రముగా నడచు, సుసంయుక్తాన్ = బాగా శిక్షణము ఇవ్వబడిన, ఖరాన్ = గాడిదలను, ధనమ్ = ధనముగా, దదౌ = ఇచ్చెను.

తా. మేనమామ యైన యుధాజిత్తు అతనికి ఐరావతవంశమునకు చెందిన, ఇంద్రశిరఃపర్వతమునందు పుట్టిన, చూచుటకు అందమైన గజములూ, బాగుగా శిక్షణము ఇచ్చిన శీఘ్రముగా పరుగెత్తు గాడిదలూ అను ధనమును ఇచ్చెను. 22

మూ. అన్తఃపురేఽతిసంవృద్ధాన్ వ్యాఘ్రవీర్యబలాన్వితాన్,
దంష్ట్రాయుధాన్ మహాకాయాన్ శునశ్చోపాయనం దదౌ.

ప్ర. అ. అన్తఃపురే = అంతఃపురమునందు, అతిసంవృద్ధాన్ = బాగుగా పెంచబడినవి, వ్యాఘ్రవీర్యబలాన్వితాన్ = వ్యాఘ్రముల వంటి వీర్యముతోను బలముతోను కూడినవి, దంష్ట్రాయుధాన్ = కోరలే ఆయుధములుగా కలవి,

మహాకాయాన్ = పెద్ద శరీరము కలవి అయిన, శునశ్చ = కుక్కలను కూడ, ఉపాయనమ్ = కానుకగా. దదౌ = ఇచ్చెను.

తా. అంతఃపురములో చక్కగా పెంచబడినవి, వ్యాఘ్రములతో సమాన మైన వీర్యబలములు కలవి, కోరలే ఆయుధములుగా కలవి, చాల పెద్ద శరీరము కలవి అయిన కుక్కలను కూడ ఉపాయనముగా ఇచ్చెను. 23

మూ. స దత్తం కేకయేన్ద్రేణ ధనం తన్నాభ్యనన్దత,
భరతః కైకయీపుత్రో గమనత్వరయా తదా. 24

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, గమనత్వరయా = వెళ్ళుటయందు తొందరచే, సః = ఆ, కైకయీపుత్రః = కైకేయికుమారు డైన, భరతః = భరతుడు, కేకయేన్ద్రేణ = కేకయరాజుచేత, దత్తమ్ = ఇవ్వబడిన, ధనమ్ = ధనమును, నాభ్యనన్దత = అభినందించలేదు.

తా. అయోధ్యకు వెళ్ళే తొందరలో ఉన్న కైకేయీపుత్రుడు అగు భరతునకు తన మాతామహు డిచ్చిన కానుక లేవియు ఆనందమును కలిగించలేదు.

మూ. బభూవ హ్యస్య హృదయే చిన్తా సుమహతీ తదా,
త్వరయా చాపి దూతానాం స్వప్నస్యాపి చ దర్శనాత్.

ప్ర. అ. దూతానామ్ = దూతలయొక్క, త్వరయా చాపి = తొందర చేతను, స్వప్నస్య = స్వప్నముయొక్క, దర్శనాచ్చాపి = చూచుటవలనను, తదా = అప్పుడు, అస్య = ఈతనియొక్క, హృదయే = హృదయమునందు, సుమహతీ = చాల అధిక మైన, చిన్తా = చింత, బభూవ హి = కలిగెను కదా।

తా. కారణ మేమనగా, దూతలు తొందరపెట్టుటను వల్లయు, తాను చూచిన స్వప్నముచేతను ఆ సమయమున అతని మనస్సు చాలా చింతాక్రాంత మై ఉండెను. 25

మూ. స స్వవేశ్మాభ్యతిక్రమ్య నరనాగాశ్వసంవృతమ్,
ప్రపేదే సుమహచ్ఛ్రీమాన్ రాజమార్గమనుత్తమమ్. 26

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు డైన, సః = భరతుడు, నరనాగాశ్వ సంవృతమ్ = నరులతోను, గజములతోను అశ్వములతోను కూడిన, సుమహత్ =

చాల పెద్దదైన, స్వవేశ్మ = తన గృహమును, అభ్యతిక్రమ్య = దాటి, ఉత్తమమ్ = శ్రేష్ఠ మైన, రాజమార్గమ్ = రాజమార్గమును, ప్రపేదే = పొందెను.

తా. శ్రీమంతు డైన ఆ భరతుడు, నరులతోను, గజాశ్వాదులతోను నిండిన చాలా పెద్దదైన తన గృహమును దాటి శ్రేష్ఠ మైన రాజమార్గమును ప్రవేశించెను.

మూ. అభ్యతీత్య తతోఽపశ్యదన్తఃపురముదారధీః,
తతస్తద్భరతః శ్రీమానావివేశానివారితః. 27

ప్ర. అ. ఉదారధీః = అధిక మైన బుద్ధి గల భరతుడు, అభ్యతీత్య = రాజమార్గమును దాటి, తతః = పిమ్మట, అన్తఃపురమ్ = అంతఃపురమును, అపశ్యత్ = చూచెను. తతః = పిమ్మట, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు డైన, భరతః = భరతుడు, అనివారితః = నివారింపబడనివాడై, తత్ = ఆ అంతఃపురమును, ఆవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. ఉత్తమబుద్ధి గల ఆ భరతుడు రాజమార్గము దాటి వెళ్ళి, అంతఃపురమును చూచెను. పిదప ఆ శ్రీమంతు డైన భరతుడు, అడ్డ మేమియు లేక ఆ అంతఃపురములో ప్రవేశించెను. 27

మూ. స మాతామహమాపృచ్ఛ్య మాతులం చ యుధాజితమ్,
రథమారుహ్య భరతః శత్రుఘ్నసహితో యయౌ. 28

ప్ర. అ. సః భరతః = ఆభరతుడు, మాతామహమ్ = మాతామహునీ, మాతులమ్ = మేనమామ యైన, యుధాజితమ్ = యుధాజిత్తునూ, ఆపృచ్ఛ్య = అనుమతి అడిగి, శత్రుఘ్నసహితః = శత్రుఘ్నసమేతు డై, రథమ్ = రథమును, ఆరుహ్య = ఎక్కి, యయౌ = వెళ్ళెను.

తా. ఆ భరతుడు మాతామహునివద్దనూ, మేనమామ యైన యుధాజిత్తు వద్దనూ సెలవు గైకొని, శత్రుఘ్నసమేతు డై రథ మెక్కి బయలుదేరెను. 28

మూ. రథాన్ రత్నవిచిత్రాంశ్చ యోజయిత్వా పరఃశతమ్,
ఉష్ట్రగోశ్వఖరైర్భృత్యా భరతం యాన్తమన్వయుః. 29

ప్ర. అ. భృత్యాః = భృత్యులు, రత్నవిచిత్రాన్ = రత్నములచేత విచిత్రము లైన, పరఃశతాన్ = వందలకు మించిన, రథాన్ = రథములను, యోజయిత్వా =

కూర్చుకొని, ఉష్ట్రగోశ్వఖరైః = ఉష్ట్రములతోను, గోవులతోను, అశ్వఖరములతోను, యాన్తమ్ = వెళ్ళుచున్న, భరతమ్ = భరతుని, అన్వయుః = అనుసరించి వెళ్ళిరి.

తా. భరతుడు ప్రయాణమై వెళ్ళుచుండగా, భృత్యులు, వందలకొలది రత్నవిచిత్రములైన రథములను కూర్చుకొని, ఒంటెలు, గోవులు, అశ్వములు మొదలగువానితో భరతుని వెనుకనే వెళ్ళిరి.

వి. "రథాన్ మణ్డలచక్రాంశ్చ" అను పాఠమునకు బదులు "రథాన్ రత్నవిచిత్రాంశ్చ" అను ప్రాచ్యపాఠము గ్రహింపబడినది. గుండ్రని చక్రములు గల రథములు అను విశేషణము నిరర్థకము కదా! 29

మూ. బలేన గుప్తో భరతో మహాత్మా
సహార్యకస్యాత్మసమైరమాత్యైః,
ఆదాయ శత్రుఘ్నమపేతశత్రుః
గృహాద్యయౌ సిద్ధ ఇవేన్ద్రలోకాత్. 30

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
సప్తతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. బలేన = సైన్యము చేత, గుప్తః = రక్షింపబడిన, మహాత్మా = మహాత్ముడైన, అపేతశత్రుః = తొలగిన శత్రువులు గల, భరతః = భరతుడు, ఆత్మసమైః = తనతో సమానులైన, అమాత్యైః సహ = కూడనే ఉండు వీరులతోకూడ, శత్రుఘ్నమ్ = శత్రుఘ్నుని, ఆదాయ = తీసికొని, ఆర్యకస్య = పూజ్యుడైన మాతామహుని యొక్క, గృహాత్ = గృహము నుండి, సిద్ధః = సిద్ధపురుషుడు, ఇన్ద్రలోకాదివ = ఇంద్రలోకమునుండి వలె, యయౌ = బయలుదేరెను.

తా. మహాత్ముడూ, శత్రువులు లేనివాడూ అయిన భరతుడు, సేనచే రక్షింపబడుచు, తనతో సమానులైన శరీరరక్షకులును, శత్రుఘ్నుడును వెంట రాగా, సిద్ధపురుషుడు ఇంద్రలోకమునుండి బయలుదేరినట్లు మాతామహుని ఇంటి నుండి బయలుదేరెను. 30

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
డెబ్బదవ సర్గ సమాప్తము.

పఞ్చషష్టితమః సర్గః

[ప్రాతఃకాలమున వందిజనులు స్తోత్రము చేయుట, రాజు మరణించుట తెలిసి రాణులు బాలికలుగునట్లు రోదించుట]

వి. దశరథుడు మునిశాపవృత్తాంతమును చెప్పి చివరకు దుఃఖము భరింపజాలక ప్రాణములు విడచినట్లు వెనుకటి సర్గలో చెప్పబడినది. దశరథుడు అంతటి దుఃఖములో తనకు ఆనాడు వచ్చిన మునిశాపమును గూర్చి చెప్పుచుండగా కౌసల్య సావధానముగా విన్నట్లు గాని, చివరకు ఊఁకొట్టినట్లు గాని చెప్పలేదు. ఈ విధముగా వాగి వాగి దశరథుడు మంచముపైననే మరణించగా ఆ విషయముకూడ కౌసల్యా సుమిత్రలకు తెలియలేదు. వందిమాగధాదులు వచ్చి దశరథుడు మరణించినట్లు గుర్తించిన పిమ్మట కౌసల్యాసుమిత్రలు కూడా నిద్ర నుండి మేల్కొని విలపింప ప్రారంభించినట్లు ఈ సర్గలో చెప్పబడును. ఇది కొంత అనుచితముగానే కనబడుచున్నది. కాని ప్రాచ్య పాఠములో, ఈ సర్గ ప్రారంభములో రెండు శ్లోకము లున్నవి. అవి కూడా చేర్చి చదువు కున్నచో ఉచితముగా నుండి ఈ అనుచితత్వము తొలగిపోవును. ఆ శ్లోకములు ఇవి:-

మూ. విలప్యాథ తమేవం తు తూష్ణీంభూతం నరాధిపమ్.
సుప్త ఇత్యవగమ్యార్తా కౌసల్యా న వ్యబోధయత్. 1

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, విలప్య = విలపించి, అథ = పిమ్మట, తూష్ణీం భూతమ్ = మౌనము వహించిన, నరాధిపమ్ = రాజును, సుప్తః ఇతి = నిద్రపోయినాడు అని, అవగమ్య = భావించి, ఆర్తా = దుఃఖితురాలైన, కౌసల్యా = కౌసల్య, న వ్యబోధయత్ = మేల్కొలుపలేదు.

తా. దశరథమహారాజు ఈ విధముగా విలపించిన పిమ్మట, మౌనముగా ఉండుట చూచి, పుత్రప్రవాసదుఃఖితురాలగు కౌసల్య, రాజుకు నిద్ర పట్టినదని తలచి అతనిని మేల్కొలుపలేదు.

మూ. అనుక్త్వైవ చ భర్తారం కించిచ్ఛోకశ్రమాలసా,
సుష్వాప శయనే భూయః పుత్రశోకార్తమానసా. 2

ప్ర. అ. పుత్రశోకార్తమానసా = పుత్రశోకముచే పీడింపబడిన మనస్సు గల, శోకశ్రమాలసా = శోకమువలన కలిగిన శ్రమచేత అలసిపోయిన కౌసల్య, భర్తారమ్ = భర్తనుగూర్చి, కించిత్ = ఏమియు, అనుక్త్వైవ = పలుకకుండగనే, భూయః = మరల, శయనే = శయనమునందు, సుష్వాప = నిద్రించెను.

తా. పుత్రశోకముచే పీడితమైన మనస్సు గల కౌసల్య శోకశ్రమచే అలసి యుండెను. అందుచేత ఆమె భర్తతో ఇంక నేమియు మాటలాడక, మరల శయనముపై శయనించెను. (సుమిత్ర కూడ ఇట్లే చేసి యుండు నని మన మూహింప వచ్చును). 2

మూ. అథ రాత్ర్యాం వ్యతీతాయాం ప్రాతరేవాపరేఽహని,
వన్దినః పర్యుపాతిష్ఠన్ తత్పార్థివనివేశనమ్. 1
సూతాః పరమసంస్కారా మఙ్గళాశ్చోత్తమశ్రుతాః,
గాయకాః స్తుతిశీలాశ్చ నిగదన్తః పృథక్ పృథక్. 2

ప్ర. అ. అథ = అనంతరము, రాత్ర్యామ్ = రాత్రి, వ్యతీతాయామ్ = గడచిన దగుచుండగా, అపరే = మరుసటిదైన, అహని = దివసమునందు, ప్రాతః ఏవ = ప్రాతఃకాలమునందే, పరమసంస్కారాః = గొప్ప బుద్ధిసంస్కారము గలవారు, ఉత్తమశ్రుతాః = ఉత్తమమైన విద్య కలవారు, మఙ్గళాః = మంగళవాక్యములు ఉచ్చరించువారు అయిన, సూతాః = సూతులు (వంశావళి కీర్తించువారు), స్తుతిశీలాః = స్తోత్రము చేయు స్వభావముగల వారు అయిన, గాయకాః = గాయకులు, వన్దినః = స్తోత్రపాఠకులు, పృథక్ పృథక్ = వేరువేరుగా, నిగదన్తః = చెప్పుచు, తత్ = ఆ, పార్థివనివేశనమ్ = రాజగృహమును, పర్యుపాతిష్ఠన్ = సమీపించిరి.

తా. ఇంతలో రాత్రి గడచినది. మరునాడు ప్రాతఃకాలమునందే ఉత్తమమైన సంస్కారమూ విద్యా గల, మంగళవాక్యములను పలుకు సూతులూ, స్తోత్రపాఠకులూ, స్తుతిగీతములు పాడు గాయకులూ తమ తమ స్తుతిపాఠవంశావళ్యాది పాఠములు చేయుచు రాజగృహమును చేరిరి. 1, 2

మూ. రాజానం స్తువతాం తేషాముదాత్తాభిహితాశిషామ్,
ప్రాసాదాభోగవిస్తీర్ణః స్తుతిశబ్దో హ్యవర్తత. ౩

ప్ర. అ. ఉదాత్తాభిహితాశిషామ్ = ఉచ్చైస్స్వరములో పలకబడిన ఆశీర్వాదములు గల వారూ, రాజానమ్ = రాజును, స్తువతామ్ = స్తుతించుచున్నవారూ అయిన, తేషామ్ = వారియొక్క, స్తుతిశబ్దః = స్తోత్రధ్వని, ప్రాసాదాభోగవిస్తీర్ణః = ప్రాసాదపు విశాలప్రదేశమందు విస్తరించి, అవర్తత హి = ఉండెను.

తా. ఉచ్చైస్స్వరముతో ఆశీస్సులు పలుకుచు రాజును స్తుతించుచున్న వారి స్తోత్రధ్వని ప్రాసాదముయొక్క విశాలప్రదేశమునందు వ్యాపించెను. ౩

మూ. తతస్తు స్తువతాం తేషాం సూతానాం పాణివాదకాః,
అపదానాన్యుదాహృత్య పాణివాదా నవాదయన్. ౪

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, తేషాం సూతానామ్ = ఆ సూతులు, స్తువతామ్ = స్తోత్రము చేయుచుండగా, పాణివాదకాః = చేతులతో శబ్దము చేయువారు (చప్పట్లు వేయువారు), అపదానాని = (దశరథుడు) పూర్వము చేసిన ఉత్తమకార్యములను, ఉదాహృత్య = ఉదాహరించి, పాణివాదాన్ = చప్పట్లు, అవాదయన్ = చరిచిరి.

తా. సూతులు స్తోత్రములు చేయు సమయమున పాణివాదకులు దశరథుడు పూర్వము చేసిన కృత్యములు ఉదాహరించుచు, చప్పట్లు చరుచుచు పాడిరి. ౪

మూ. తేన శబ్దేన విహగాః ప్రతిబుద్ధా విసస్వనుః,
శాఖాస్థాః పఞ్జరస్థాశ్చ యే రాజకులగోచరాః. ౫

ప్ర. అ. తేన = ఆ, శబ్దేన = శబ్దముచేత, శాఖాస్థాః = కొమ్మలమీద నున్నవి, పఞ్జరస్థాః చ = పంజరములో ఉన్నవి అయిన, యే = ఏ, రాజకులగోచరాః = రాజగృహమునకు సంబంధించిన, విహగాః = పక్షులు కలవో అవి, ప్రతిబుద్ధాః = మేల్కొన్నవై, విసస్వనుః = ధ్వని చేసినవి.

తా. కొమ్మలమీదా, పంజరాలలోనూ ఉన్న రాజగృహమునకు సంబంధించిన పక్షు లన్నీ ఆ శబ్దమునకు మేల్కొని రొదచేయుట ప్రారంభించినవి. ౫

మూ. వ్యాహృతాః పుణ్యశబ్దాశ్చ పీఠానాం చాపి నిస్స్వనాః,
ఆశీర్గేయం చ గాథానాం పూరయామాస వేశ్మ తత్. 6

ప్ర. అ. వ్యాహృతాః = పలుకబడిన, పుణ్యశబ్దాశ్చ = పుణ్యశబ్దములు, పీఠానామ్ = పీఠములయొక్క, నిస్స్వనాః చ = ధ్వనులూ, గాథానామ్ = గాథ అను ఛందోబద్ధరచనలయొక్క, ఆశీర్గేయం చ = ఆశీర్వాదరూప మైన గేయమూ, తత్ = ఆ, వేశ్మ = గృహమును, పూరయామాస = నింపెను.

తా. వందిమాగధాదు లుచ్చరించిన పుణ్యశబ్దములు, పీఠధ్వనులూ, ఆశీర్వాదరూపము లైన గాథాఛందోనిబద్ధగేయములూ, ఆ గృహమును నింపి వేసినవి. 6

మూ. తతః శుచిసమాచారాః పర్యుపస్థానకోవిదాః,
స్త్రీవర్షవరభూయిష్ఠా ఉపతస్థుర్యథాపురమ్. 7

ప్ర. అ. తతః = ఆటుపిమ్మట, శుచిసమాచారాః = పరిశుద్ధ మైన ఆచారము కలవారూ, స్త్రీవర్షవరభూయిష్ఠాః = స్త్రీలు కంచుకులు అధికముగా కలవారూ అయిన, పర్యుపస్థానకోవిదాః = రాజసేవయందు నేర్పు గల జనులు, యథాపురమ్ = పూర్వమునందు వలె, ఉపతస్థుః = సేవార్థమై సమీపించిరి.

తా. పిమ్మట మంచి ఆచారము కలవారు, రాజసేవయందు నిపుణులూ, అయిన జనులు పూర్వము వలెనే దశరథుని సేవించుటకు వచ్చిరి. వారిలో స్త్రీలును, కంచుకులును అధికసంఖ్యలో ఉండిరి. 7

మూ. హరిచన్దనసంపృక్తముదకం కాఞ్చనైర్ఘటైః,
ఆనిన్యుః స్నానశిక్షాజ్ఞా యథాకాలం యథావిధి. 8

ప్ర. అ. స్నానశిక్షాజ్ఞాః = స్నానవిధిని ఎరిగిన పరిచారకులు, హరిచన్దనసంపృక్తమ్ = మంచిగంధముతో కూడిన, ఉదకమ్ = ఉదకమును, కాఞ్చనైః = బంగారుపికార మైన, ఘటైః = ఘటములతో, యథాకాలమ్ = కాలానుసారముగా, యథావిధి = నియమానుసారముగా, ఆనిన్యుః = తీసికొనివచ్చిరి.

తా. స్నానము చేయుటలో నేర్పుగల పరిచారకులు, కాలమునకు అనుగుణముగా, నియమానుసారముగా, బంగారు ఘటములలో మంచిగంధము కలిపిన ఉదకమును తీసికొనివచ్చిరి. 8

మూ. మఙ్గలాలమ్భనీయాని ప్రాశనీయానుపస్కరాన్,
ఉపనిన్యుస్తథాన్యాశ్చ కుమారీబహులాః స్త్రియః. 9

ప్ర. అ. తథా = అట్లే, అన్యాః = ఇతర లైన, కుమారీబహులాః = కన్యకలు అధికముగా గల, స్త్రియః అపి = స్త్రీలు కూడ, మఙ్గలాలమ్భనీయాని = మంగళకరము లైన శరీరమునకు పూసికొనదగిన వస్తువులను, ప్రాశనీయాన్ = తినదగిన పదార్థములను, ఉపస్కరాన్ = వస్త్రాభూషణాదులను, ఉపనిన్యుః = తీసికొని వచ్చిరి.

తా. ఎక్కువమంది కన్యక లున్న స్త్రీలు, శరీరమునకు అలదుకొనే మంగళద్రవ్యములను, తినే వస్తువులను, వస్త్రాదులను తీసికొనివచ్చిరి. 9

మూ. సర్వలక్షణసంపన్నం సర్వం విధివదర్చితమ్,
సర్వం సుగుణలక్ష్మీవత్తద్బభూవాభిహారికమ్. 10

ప్ర. అ. తత్ = ఆ, అభిహారికమ్ = రాజునిమిత్తమై తీసుకొనివచ్చిన ద్రవ్యజాతము, సర్వమ్ = అంతయు, సర్వలక్షణసంపన్నమ్ = సమస్తమైన మంచి లక్షణములతో కూడినదీ, విధివత్ = యథాశాస్త్రముగా, అర్చితమ్ = పూజింపబడినదీ, అభూత్ = అయెను. సర్వమ్ = ఆ సమస్తమూ, సుగుణలక్ష్మీవత్ = మంచి గుణముల లక్ష్మి కలది, అయెను

తా. దశరథమహారాజుకొరకై తీసికొనివచ్చిన ఆ పదార్థము లన్నియు, మంచిలక్షణములు కలవై, యథాశాస్త్రముగా అమర్చబడి, సుగుణసంపత్తులో ప్రకాశించుచు ఉండెను. 10

మూ. తతః సూర్యోదయం యావత్సర్వం పరిసముత్సుకమ్
తస్థావనుపసంప్రాప్తం కిం స్విదిత్యుపశఙ్కితమ్. 11

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, సర్వమ్ = ఆ పరివార మంతయు, పరిసముత్సుకమ్ = ఎక్కువ ఔత్సుక్యముతో కూడినదై, అనుపసంప్రాప్తమ్ = రాజుదగ్గరకు చేరనిదై, కిం స్విత్ ఇతి = ఇది ఏమి అని. ఉపశఙ్కితమ్ = శంక కలదై, సూర్యోదయం యావత్ = సూర్యోదయము వరకును. తస్థౌ = అట్లే ఉండెను.

తా. ఆ పరిజన మంతయు, రాజుకు దగ్గరగా మాత్రము వెళ్ళక, ఔత్సుక్యముతో, ఏ మైనదా అని శంకించుచు, సూర్యోదయమువరకు అట్లే వేచి ఉండెను. 11

మూ. అథ యాః కోసలేన్ద్రస్య శయనం ప్రత్యనన్తరాః,
తాః స్త్రియస్తు సమాగమ్య భర్తారం ప్రత్యబోధయన్. 12

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, యాః స్త్రియః = ఏ స్త్రీలు, కోసలేన్ద్రస్య = దశరథమహారాజుయొక్క, శయనం ప్రతి = శయనమును గూర్చి, అనన్తరాః = అడ్డు లేనివారో, తాః తు = ఆ స్త్రీలే, సమాగమ్య = దగ్గరకు వెళ్ళి, భర్తారమ్ = ప్రభువును, ప్రత్యబోధయన్ = మేల్కొలిపిరి.

తా. అటుపిమ్మట, దశరథమహారాజు శయనము దగ్గరకు వెళ్ళుటకు అధికారము గల స్త్రీలు, ఆతని శయనముదగ్గరకు వెళ్ళి మేల్కొలిపిరి. 12

మూ. తథాప్యుచితవృత్తాస్తా వినయేన నయేన చ,
న హ్యస్య శయనం స్పృష్ట్వా కించిదప్యుపలేభిరే. 13

ప్ర. అ. తథాపి = అట్లైనను, వినయేన = వినయముతోను, నయేన = నీతిమార్గముచేతను, ఉచితవృత్తాః = తగిన ప్రవృత్తిగల, తాః = ఆ స్త్రీలు, అస్య = ఈ దశరథునియొక్క, శయనమ్ = శయనమును, స్పృష్ట్వా = స్పృశించి, కించిత్ అపి = ఏమియు, న ఉపలేభిరే = పొందలేదు.

తా. వినయముతోను, నయముతోను ఉచితరీతిని ప్రవర్తించు ఆ స్త్రీలు దశరథుని శయనము స్పృశించి చూచినను ఏమియు తెలుసుకొనలేకపోయిరి.

మూ. తాః స్త్రియః స్వప్నశీలజ్ఞాశ్చేష్టాసంచలనాదిషు,
తా వేపథుపరీతాశ్చ రాజ్ఞః ప్రాణేషు శఙ్కితాః. 14
ప్రతిస్రోతస్తృణాగ్రాణాం సదృశం సంచకాశిరే.

ప్ర. అ. తాః స్త్రియః = ఆ స్త్రీలు, చేష్టాసంచలనాదిషు = చేష్టలు కదలికలు మొదలగువానియందు (వానిని బట్టి), స్వప్నశీలజ్ఞాః = స్వప్న (నిద్రా)స్వభావమును తెలుసుకొనగలిగినవారు. తాః = అట్టి ఆ స్త్రీలు, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, ప్రాణేషు = ప్రాణముల విషయమున, శఙ్కితాః = శంక కలిగినవారై, వేపథుపరీతాః చ = వణకుతో కూడినవారై, ప్రతిస్రోతస్తృణాగ్రాణామ్ = ప్రవాహమునకు ఎదురుగానిలచిన తృణాగ్రములకు, సదృశమ్ = సమానముగా, సంచకాశిరే = ప్రకాశించిరి (ఉండిరి).

తా. ఆ స్త్రీలు చేష్టలనూ, కదలికలనూ బట్టి నిద్రా స్వభావమును గుర్తించ గలిగినవారు. అట్టి ఆ స్త్రీలు, రాజు ప్రాణముల విషయమున శంకతో వణకి

పోవుచు, ప్రవాహమునకు ఎదురుగా నిలచిన వృక్షముల చివరిభాగములు వలె అయిరి. 14

మూ. అథ సందేహమానానాం స్త్రీణాం దృష్ట్వా చ పార్థివమ్,
యత్తదాశఙ్కితం పాపం జజ్ఞే తస్య వినిశ్చయః. 15

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, పార్థివమ్ = రాజును, దృష్ట్వా చ = చూచి, సందేహమానానామ్ = సందేహించుచున్న, స్త్రీణామ్ = స్త్రీలకు, యత్ = ఏ, తత్ = ఆ, పాపమ్ = పాపము, ఆశఙ్కితమ్ = శంకింపబడినదో, తస్య = దానియొక్క వినిశ్చయః = నిశ్చయము, జజ్ఞే = కలిగెను.

తా. రాజును చూచిన పిమ్మట, అంత వరకును సందేహించుచున్న స్త్రీలు ఏ పాపమును శంకించిరో, అది నిశ్చిత మాయెను. 15

మూ. కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ పుత్రశోకపరాజితే, 16
ప్రసుప్తే న ప్రబుధ్యేతే యథా కాలసమన్వితే.

ప్ర. అ. పుత్రశోకపరాజితే = పుత్రశోకముచేత అవమానపడినవారై, ప్రసుప్తే = నిద్రించుచున్న, కౌసల్యా చ = కౌసల్యయు, సుమిత్రా చ = సుమిత్రయు, కాలసమన్వితే యథా = మృత్యువుతో కూడినవారు వలె, న ప్రబుధ్యేతే = మేల్కొనలేదు.

తా. పుత్రశోకము ఆక్రమింపగా నిద్రపోవుచున్న కౌసల్యా సుమిత్రలు, మరణించిన వారు వలె మేల్కొనలేదు. 16

మూ. నిష్ప్రభా చ వివర్ణా చ సన్నా శోకేన సన్నతా, 17
న వ్యరాజత కౌసల్యా తారేవ తిమిరావృతా.

ప్ర. అ. నిష్ప్రభా చ = కాంతి లేనిదీ, వివర్ణా = మారిపోయిన శరీర ఛాయ గలదీ, శోకేన = దుఃఖముచేత, సన్నా = క్రుంగిపోయినదీ, సన్నతా = వంగిపోయినదీ అయిన, కౌసల్యా = కౌసల్య, తిమిరావృతా = చీకటిచేత ఆవరింపబడిన, తారేవ = నక్షత్రము వలె, న వ్యరాజత = ప్రకాశించలేదు.

తా. కౌసల్య శోకముచేత కాంతి విహీనురాలై, శరీరఛాయ కూడ మారిపోగా, క్రుంగి, కృశించి యుండుటచే, చీకటి కప్పిన నక్షత్రము వలె ప్రకాశించలేదు. 17

మూ. కౌసల్యానన్తరం రాజ్ఞః సుమిత్రా తదనన్తరమ్. 18
న స్మ విభ్రాజతే దేవీ శోకాశ్రులులితాననా.

ప్ర. అ. రాజ్ఞః = రాజునకు, అనన్తరమ్ = అనంతరము, దేవీ = దేవి యైన, కౌసల్యా = కౌసల్య, తదనన్తరమ్ = ఆమె ప్రక్కను, సుమిత్రా = సుమిత్ర, శోకాశ్రులులితాననా = శోకముచే కలిగిన కన్నీళ్ళచే వ్యాకులముగా చేయబడిన ముఖము గలదై, న స్మ విభ్రాజతే = ప్రకాశింపలేదు.

తా. రాజు ప్రక్కనే ఉన్న కౌసల్యా, ఆమె ప్రక్కనే ఉన్న సుమిత్రా కూడ దుఃఖమువలన కలిగిన కన్నీళ్లచే వ్యాకులములైన ముఖములతో ప్రకాశహీనలుగా ఉండిరి. 18

మూ. తే చ దృష్ట్వా తథా సుప్తే శుభే దేవ్యౌ చ తం నృపమ్, 19
సుప్తమేవోద్గతప్రాణమన్తఃపురమమన్యత.

ప్ర. అ. అన్తఃపురమ్ = అంతఃపురము, తథా = ఆ విధముగా, సుప్తే = నిద్రించుచున్న, శుభే = మంగళప్రదలైన, తే దేవ్యౌ = ఆ రాణులను, తమ్ = ఆ, నృపమ్ = రాజును, దృష్ట్వా = చూచి, సుప్తమేవ = నిద్రించి ఉండగానే, ఉద్గతప్రాణమ్ = పోయిన ప్రాణములు గలవానినిగా, అమన్యత = తలంచెను.

తా. ఆ విధముగా నిద్రపోవుచున్న రాణు లిద్దరినీ, ఆ రాజునూ చూచి, అంతఃపురజనులు, రాజు నిద్రలోనే మరణించెనని తలచిరి (తెలుసుకొనిరి). 19

మూ. తతః ప్రచుక్రుశుర్దీనాః సస్వరం తా వరాఙ్గనాః,
కరేణవ ఇవారణ్యే స్థానప్రచ్యుతయూథపాః. 20

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, తాః వరాఙ్గనాః = ఆ స్త్రీలు, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, స్థానప్రచ్యుతయూథపాః = స్థానమునుండి తొలగిన తమగుంపు నాయకుడైన ఏనుగు గల, కరేణవః ఇవ = ఆడ ఏనుగుల వలె, దీనాః = దీనలై, సస్వరమ్ = సస్వరముగా, ప్రచుక్రుశుః = గట్టిగా అరచిరి.

తా. పిమ్మట ఆ స్త్రీ లందరును, అరణ్యములో తమ గుంపుకు నాయకుడైన గజము దూరమైపోయి నపుడు ఆడ ఏనుగులు ఏడ్చినట్లు బిగ్గరగా, సస్వరముగా ఏడ్చిరి. 20

మూ. తాసామాక్రన్దశబ్దేన సహసోద్గతచేతనే,
కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ త్యక్తనిద్రే బభూవతుః. 21

ప్ర. అ. కౌసల్యా చ = కౌసల్యయు, సుమిత్రా చ = సుమిత్రయు, తాసామ్ = వారియొక్క, ఆక్రన్దశబ్దేన = అరపుల ధ్వనిచేత, సహసా = హఠాత్తుగా, ఉద్గతచేతనే = పొందబడిన తెలివిగలవారై, త్యక్తనిద్రే = విడువబడిన నిద్రగలవారు, బభూవతుః = అయిరి.

తా. ఆ స్త్రీల ఆక్రందనధ్వనిచేత హఠాత్తుగా తెలివి వచ్చి, కౌసల్యా సుమిత్రలు నిద్రనుండి మేల్కొనిరి. 21

మూ. కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా చ పార్థివమ్,
హా నాథేతి పరిక్రుశ్య పేతతుర్ధరణీతలే. 22

ప్ర. అ. కౌసల్యా చ = కౌసల్యయు, సుమిత్రా చ = సుమిత్రయు, పార్థివమ్ = రాజును, దృష్ట్వా = చూచి, స్పృష్ట్వా చ = స్పృశించి, హా నాథ ఇతి = హా నాథా! అని, పరిక్రుశ్య = అరచి, ధరణీతలే = నేలపై, పేతతుః = పడిరి.

తా. కౌసల్యాసుమిత్రలు, ఆ దశరథమహారాజును చూచి, స్పృశించి "హా నాథా!" అని అరచుచు నేలపై పడిపోయిరి. 22

మూ. సా కోసలేన్ద్రదుహితా వేష్టమానా మహీతలే, 23
న బభ్రాజ రజోధ్వస్తా తారేవ గగనాచ్చ్యుతా.

ప్ర. అ. సా = ఆ, కోసలేన్ద్రదుహితా = కోసలరాజకుమార్తె యైన కౌసల్య, మహీతలే = నేలపై, వేష్టమానా = దొరలుచు, రజోధ్వస్తా = పరాగముచే చెడినదై, గగనాత్ = ఆకాశమునుండి, చ్యుతా = జారిపడిన, తారేవ = నక్షత్రము వలె, న బభ్రాజ = ప్రకాశించలేదు.

తా. నేలపై దొరలుట ధూళిచే కప్పబడిన కౌసల్య, ఆకాశమునుండి క్రిందికి పడిన నక్షత్రము వలె, కాంతివిహీన అయి ఉండెను. 23

మూ. నృపే శాన్తగుణే జాతే కౌసల్యాం పతితాం భువి, 24
అపశ్యంస్తాః స్త్రియః సర్వా హతాం నాగవధూమివ.

ప్ర. అ. నృపే = రాజు, శాన్తగుణే = శాంతించిన వేడి మొద లైన గుణములు కలవాడుగా, సతే = అనగా, సర్వాః = సమస్త మైన, తాః స్త్రియః = ఆ స్త్రీలు, భువి = నేలమీద, పతితామ్ = పడిపోయిన, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను, హతామ్ = చంపబడిన, నాగవధూమివ = ఆడ ఏనుగును వలె, అపశ్యన్ = చూచిరి.

తా. దశరథుడు మరణించగా, నేలపై పడి యున్న కౌసల్య ఆ స్త్రీలం దందరికిని, చంపబడి నేలపై పడి ఉన్న ఆడ ఏనుగ వలె కనబడెను. 24

మూ. తతః సర్వా నరేన్ద్రస్య కైకేయీప్రముఖాః స్త్రియః, 25
రుదన్త్యః శోకసన్తప్తా నిపేతుర్గతచేతనాః.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, కైకేయీప్రముఖాః = కైకేయి మొద లైన, నరేన్ద్రస్య = రాజుయొక్క, స్త్రియః = స్త్రీలు, రుదన్త్యః = ఏడ్చుచు, శోకసన్తప్తాః = శోకముచేత పీడింపబడినవారై, గతచేతనాః = పోయిన చైతన్యము కలవారై, నిపేతుః = పడిపోయిరి.

తా. కైకేయి మొద లైన రాజభార్య లందరును, ఏడ్చుచు, దుఃఖముచేత పీడితలై, స్పృహ తప్పి, నేలపై పడిపోయిరి. 25

మూ. తాభిః స బలవాన్నాదః క్రోశన్తీభిరనుద్రుతః, 26
యేన స్ఫీతీకృతో భూయస్తద్గృహం సమనాదయత్.

ప్ర. అ. క్రోశన్తీభిః = ఏడ్చుచున్న, తాభిః = ఆ స్త్రీలచేత, అనుద్రుతః = అనుసరింపబడిన, బలవాన్ = అధిక మైన, సః నాదః = ఆ ధ్వని, యేన = ఏగృహముచేత, స్ఫీతీకృతః = పెద్దదిగా చేయబడినదో, తత్ = ఆ, గృహమ్ = గృహమును, సమనాదయత్ = ధ్వనింపచేసెను.

తా. ఏడ్చుచున్న ఆ స్త్రీలు అత్యధిక మైన ఆ ధ్వనిని అవిచ్ఛిన్న మగునట్లు చేసిరి. ఆ ధ్వనిని గృహము(ప్రతిధ్వనిచే) ఇంకను అధికముచేయగా దానితో గృహమంతయు ధ్వనితో నిండిపోయెను. 26

మూ. తచ్చ సంత్రస్తసంభ్రాన్త పర్యుత్సుకజనాకులమ్. 27
సర్వతస్తుములాక్రన్దం పరితాపార్తబాన్ధవమ్.

సద్యోనిపతితానన్దం దీనవిక్లబదర్శనమ్, 28
బభూవ నరదేవస్య సద్మ దిష్టాన్తమీయుషః.

ప్ర. అ. దిష్టాన్తమ్=మరణమును, ఈయుషః=పొందిన, నరదేవస్య=రాజాయొక్క, తత్ సద్మ = ఆ గృహము, సన్త్రస్తసంభ్రాన్త పర్యుత్సుకజనాకులమ్=భయపడి కంగారుపడుచున్న ఆతురతతో కూడిన జనముచే ఆకులముగాను, సర్వతః = అంతటను, తుములాక్రన్దమ్ = వ్యాకులమైన అరవులు కలదిగాను, పరితాపార్తబాన్ధవమ్ = సంతాపముచే ఆర్తులైన బంధువులు కలదిగాను, సద్యః=తత్క్షణమే, నిపతితానన్దమ్=తొలగిన ఆనందము కలదిగాను, దీనవిక్లబదర్శనమ్ = దీనమూ వ్యాకులమూ అయిన దర్శనము కలదిగాను, బభూవ = ఆయెను.

తా. దశరథుడు మరణించగనే ఆ గృహమునందు ఆనందము తొలగిపోయెను. పరిజను లందరును భయభ్రాంతులై ఏమి చేయుటకును తోచకయుండిరి. నలుమూలలనుండి ఏడ్పులు వినబడుచుండెను. బంధువు లందరును దుఃఖముచే పీడితులైరి. ఎటు చూచినను దైన్యము, విషాదము కనబడుచుండెను.

మూ. అతీతమాజ్ఞాయ తు పార్థివర్షభం,
యశస్వినం సంపరివార్య పత్నయః।
భృశం రుదన్త్యః కరుణం సుదుఃఖితాః,
ప్రగృహ్య బాహూ వ్యలపన్ననాథవత్. 29

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
పఞ్చషష్టితమః సర్గః.

ప్ర. అ. పత్నయః=భార్యలు, యశస్వినమ్=యశశ్శాలి యైన, పార్థివర్షభమ్ = ఆ రాజశ్రేష్ఠుని, అతీతమ్=మరణించినవానినిగా, ఆజ్ఞాయ=తెలిసికొని, సంపరివార్య=చుట్టుముట్టి, సుదుఃఖితాః=చాల దుఃఖితలై, కరుణమ్=దీనముగా, భృశమ్ = మిక్కిలి, రుదన్త్యః =ఏడ్చుచున్నవారై, బాహూ = బాహువులను, ప్రగృహ్య=పట్టుకొని, అనాథవత్=అనాథలు వలె, వ్యలపన్ = విలపించిరి.

తా. యశస్వి, రాజశ్రేష్ఠుడూ అయిన, దశరథుడు మరణించినట్లు తెలియగానే అతని భార్యలు, అతనిని చుట్టుముట్టి, చాలా దుఃఖించుచు, జాలి కలుగునట్లు ఎక్కువగా ఏడ్చుచు ఒకరి చేయి ఒకరు పట్టుకొని అనాథలు వలె విలపించిరి. 29

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువదియైదవ సర్గ సమాప్తము.

• • •

షట్షష్టితమః సర్గః

[రాజుకొరకై కౌసల్య విలపించుట కైకేయిని నిందించుట. మంత్రులు రాజు శవమును తైలపాత్రలో నుంచుట. రాణులు విలపించుట. నగరము శోభావిహీన మగుట, పురవాసుల శోకము.]

మూ. తమగ్నిమివ సంశాన్త మమ్బుహీనమివార్ణవమ్,
హతప్రభమివాదిత్యం స్వర్గస్థం ప్రేక్ష్య పార్థివమ్. 1
కౌసల్యా బాష్పపూర్ణాక్షీ వివిధం శోకకర్శితా,
ఉపగృహ్య శిరో రాజ్ఞః కైకేయీం ప్రత్యభాషత. 2

ప్ర. అ. సంశాన్తమ్ = శాంతించిన, అగ్నిమివ = అగ్నివలె, అమ్బుహీనమ్ = ఉదకము లేని, అర్ణవమివ = సముద్రమును వలె, హతప్రభమ్ = కొట్టబడిన కాంతి గల, ఆదిత్యమివ = సూర్యుని వలె ఉన్న, స్వర్గస్థమ్ = మరణించిన, తం పార్థివమ్ = ఆ రాజును, ప్రేక్ష్య = చూచి, కౌసల్యా = కౌసల్య, బాష్పపూర్ణాక్షీ = కన్నీటితో, నిండిన నేత్రములు కలదై, వివిధమ్ = అనేకవిధములుగా, శోకకర్శితా = దుఃఖముచే కృశించినదై, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, శిరః = శిరస్సును, ఉపగృహ్య = గ్రహించి, కైకేయీం ప్రతి = కైకేయిని గూర్చి, అభాషత = పలికెను.

తా. కౌసల్య శాంతించిన అగ్ని వలె, ఉదకము లేని సముద్రము వలె, తేజస్సు పోయిన సూర్యుడు వలె ఉన్న, మరణించిన ఆ రాజును చూచి, అతని శిరస్సును ఒడిలో నుంచుకొని, కన్నీళ్లు కారుచున్న నేత్రములతో, అనేక విధములైన శోకములచే కృశించినదై, కైకేయితో ఇట్లు పలికెను 1, 2

మూ. సకామా భవ కైకేయి భుఙ్క్ష్వ రాజ్యమకణ్టకమ్,
త్యక్త్వా రాజానమేకాగ్రా నృశంసే దుష్టచారిణి. 3

ప్ర. అ. నృశంసే = ఓ క్రూరురాలా! దుష్టచారిణి = చెడ్డపనులు చేయుదానా! కైకేయి = కైకేయీ, సకామా = నిండిన కోరికలు కలదానవు, భవ = అగుము. రాజానమ్ = రాజును, త్యక్త్వా = విడచి, ఏకాగ్రా = ఒక్క రాజ్యము పైననే స్థిర మైన దృష్టి కలదానవై, అకణ్టకమ్ = ఏ అడ్డంకులును లేని, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, భుఙ్క్ష్వ = అనుభవింపుము.

తా. క్రూరురాలా! చెడ్డ పనులు చేయు కైకేయీ! నీ కోరికలు తీరినవి. ఇంక రాజు లేడు గాన, నీవు ఎట్టి అడ్డంకులు లేని రాజ్యమును నిరంతరము అనుభవించవచ్చును. ౩

మూ. విహాయ మాం గతో రామో భర్తా చ స్వర్గతో మమ,
విపథే సార్థహీనేవ నాహం జీవితు ముత్సహే. ౪

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, మామ్ = నన్ను, విహాయ = విడచి, గతః = వెళ్ళిపోయినాడు. మమ = నాయొక్క, భర్తా చ = భర్త కూడ, స్వర్గతః = స్వర్గమునకు వెళ్ళినాడు. విపథే = దారికాని దారిలో, సార్థహీనేవ = కావలసినవారి సముదాయముతో దూరమైన దానను వలె, అహమ్ = నేను, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, న ఉత్సహే = అభిలషింపను.

తా. రాముడు నన్ను విడచి వెళ్ళిపోయినాడు. నా భర్త స్వర్గస్థుడైనాడు. భయంకర మైన మార్గములో గుంపునుండి విడిపోయినదాని వలె అయినాను. ఇంక జీవించవలె నను కోరిక లేదు. ౪

మూ. భర్తారం తం పరిత్యజ్య కా స్త్రీ దైవతమాత్మనః,
ఇచ్ఛేజ్జీవితు మన్యత్ర కైకేయ్యా స్త్యక్తధర్మణః. ౫

ప్ర. అ. త్యక్తధర్మణః = విడువబడిన ధర్మము గల, కైకేయ్యాః అన్యత్ర = కైకేయి తప్ప, కా స్త్రీ = ఏ స్త్రీ, ఆత్మనః = తనయొక్క, దైవతమ్ = దైవత మైన, తం భర్తారమ్ = ఆ భర్తను, పరిత్యజ్య = విడచి, జీవితుమ్ = జీవించుటకు, ఇచ్ఛేత్ = ఇచ్ఛించును?

తా. ధర్మమును తాను తప్పిన కైకేయి తప్ప మరి ఏ స్త్రీ యైన తనకు దేవత యైన భర్తను విడచి జీవించుటకు ఇచ్ఛగించునా? ౫

మూ. న లుబ్ధో బుధ్యతే దోషాన్ కింపాకమివ భక్షయన్,
కుబ్జానిమిత్తం కైకేయ్యా రాఘవాణాం కులం హతమ్.

ప్ర. అ. లుబ్ధః = దురాశ కలవాడు, కింపాకమ్ = కింపాకఫలమును, భక్షయన్నివ = భక్షించువాడు వలె, దోషాన్ = దోషములను, న బుధ్యతే = తెలిసికొనడు. కుబ్జానిమిత్తమ్ = ఆ గూనుదాని మూలమున, కైకేయ్యా = కైకేయి చేత, రాఘవాణామ్ = రఘువంశ రాజుల, కులమ్ = కులము, హతమ్ = నశింప చేయబడినది.

తా. దురాశాపీడితుడు, కింపాకమును తినువాడు వలె, తాను చేయు పని లోని దోషమును గుర్తింపడు. గూనుదాని మూలమున కైకేయి రఘువంశమును నశింపచేసినది. 6

మూ. అనియోగే నియుక్తేన రాజ్ఞా రామం వివాసితమ్,
సభార్యం జనకః శ్రుత్వా పరితప్స్యత్యహం యథా. 7

ప్ర. అ. సభార్యమ్ = భార్యాసమేతుడైన, రామమ్ = రాముని, అనియోగే = చెడ్డపనియందు, నియుక్తేన = నియుక్తుడైన, రాజ్ఞా = రాజు చేత, వివాసితమ్ = అరణ్యమునకు పంపబడిన వానినిగా, శ్రుత్వా = విని, జనకః = జనకుడు, అహం యథా = నా వలెనే, పరితప్స్యతి = దుఃఖింపగలడు.

తా. చెడ్డ పని చేయుటకై ప్రేరేపింపబడిన రాజు భార్యాసమేతుడైన రాముని అరణ్యమునకు పంపివేసినాడని విని, జనకుడు, నా వలెనే దుఃఖించును.

మూ. స మామనాథాం విధవాం నాద్య జానాతి ధార్మికః,
రామః కమలపత్రాక్షో జీవన్నాశమితో గతః. 8

ప్ర. అ. ధార్మికః = ధర్మాత్ముడూ, కమలపత్రాక్షః = తామరరేకుల వంటి నేత్రములు కలవాడూ, జీవన్ = జీవించి యున్నను, ఇతః = ఇక్కడి నుండి, నాశమ్ = నాశమును, గతః = పొందిన వాడూ అయిన, సః రామః = ఆ రాముడు, అద్య = ఇప్పుడు, మామ్ = నన్ను, అనాథామ్ = రక్షకుడు లేనిదానిని గానూ, విధవామ్ = భర్త లేనిదానిని గానూ, న జానాతి = ఎరుగడు కదా!

తా. ధార్మికుడు, కమలపత్రముల వంటి నేత్రములు కలవాడూ, జీవించి యుండగానే ఇక్కడ కనబడకుండ పోయినవాడూ అయిన ఆ రాముని నేను భర్త చనిపోగా అనాథురాలనై యున్నట్లు తెలియుదు కదా! ౮

మూ. విదేహరాజస్య సుతా తథా సీతా తపస్వినీ,
దుఃఖస్యానుచితా దుఃఖం వనే పర్యుద్విజిష్యతి. 9

ప్ర. అ. తథా = అట్లే, తపస్వినీ = దీనురాలూ, దుఃఖస్య = దుఃఖమునకు, అనుచితా = తగనిదీ, విదేహరాజస్య = జనకుని, సుతా = కూమార్తెయూ అయిన, సీతా = సీత, వనే = వనమునందు, దుఃఖమ్ = అతి దుఃఖముతో కూడినట్లుగా, పర్యుద్విజిష్యతి = భయముపొందగలదు.

తా. దుఃఖమునకు తగనిదీ, దీనురాలూ అయిన జనకరాజు పుత్రికయైన సీత, వనములో చాల దుఃఖితురాలై భయపడును. ౯

మూ. నదతాం భీమఘోషాణాం నిశాసు మృగపక్షిణామ్,
నిశమ్య నూనం సంత్రస్తా రాఘవం సంశ్రయిష్యతి. 10

ప్ర. అ. నిశాసు = రాత్రులందు, భీమఘోషాణామ్ = భయంకరమైన ధ్వనిగల, మృగపక్షిణామ్ = మృగములు, పక్షులు, నదతామ్ = ధ్వనిచేయుచుండగా, నిశమ్య = విని, సంత్రస్తా = భయపడినదై, నూనమ్ = నిశ్చయముగా, రాఘవమ్ = రాముని, సంశ్రయిష్యతి = ఆశ్రయించగలదు.

తా. ఆమె రాత్రులందు అరుచు భయంకరధ్వని గల మృగ పక్ష్యాదుల ధ్వనులను విని భయపడినదై, తప్పక రాముని చెంత చేరుచుండును. 10

మూ. వృద్ధశ్చైవాల్పపుత్రశ్చ వైదేహీమనుచిన్తయన్,
సోఽపి శోకసమావిష్టో నను త్యక్ష్యతి జీవితమ్. 11

ప్ర. అ. వృద్ధశ్చైవ = వృద్ధుడును, అల్పపుత్రశ్చ = అల్పమైన పుత్రులు కలవాడును అయిన, సోఽపి = ఆ జనకుడు కూడ, శోకసమావిష్టః = శోకముతో కూడినవాడై, వైదేహీమ్ = సీతను గూర్చి, అనుచిన్తయన్ = ఆలోచించుచు, జీవితమ్ = జీవితమును, త్యక్ష్యతి నను = విడచును కదా!

తా. వృద్ధురాలను, పుత్రుడు లేనిదానను అయిన, అనాథను కూడ నీవు
తలంచి చింతించుచు, దుఃఖాక్రాంతుడై ప్రాణములను విడచెను. 11

మూ. సాహమద్యైవ దిష్టాన్తం గమిష్యామి పతివ్రతా,
ఇదం శరీరమాలిఙ్గ్య ప్రవేక్ష్యామి హుతాశనమ్. 12

ప్ర. అ. పతివ్రతా=పతివ్రత నైన, సా అహమ్=అట్టి నేను, అద్యైవ=ఇప్పుడే. దిష్టాన్తమ్=మరణమును, గమిష్యామి=పొందగలను. ఇదమ్=ఈ, శరీరమ్=ఈ (నా భర్త) శరీరమును, ఆలిఙ్గ్య=కౌగలించుకొని, హుతాశనమ్=అగ్నిని, ప్రవేక్ష్యామి=ప్రవేశింపగలను.

తా. పతివ్రత నైన నేను నా భర్త శరీరమును ఆలింగనము చేసికొని అగ్నిలో ప్రవేశించి ఇప్పుడే ప్రాణములను విడచెదను. 12

మూ. తాం తతః సంపరిష్వజ్య విలపన్తీం తపస్వినీమ్,
వ్యపనిన్యుః సుదుఃఖార్తాం కౌసల్యాం వ్యావహారికాః 13

ప్ర. అ. వ్యావహారికాః=వ్యవహారమునందు నియుక్త లైన స్త్రీలు, సంపరిష్వజ్య=(దశరథుని) కౌగలించుకొని, విలపన్తీమ్=విలపించుచున్న, తపస్వినీమ్=దీనురా లైన, సుదుఃఖార్తామ్=చాల దుఃఖముచే పీడింపబడిన, తాం కౌసల్యామ్=ఆ కౌసల్యను, తతః=అక్కడినుండి, వ్యపనిన్యుః=తొలగించిరి.

తా. దీనురా లైన కౌసల్య శోకార్తురా లై, దశరథునిశరీరమును కౌగలించుకొని ఈ విధముగ ఏడ్చుచుండగా, అంతఃపురకార్యములందు నియుక్త లైన స్త్రీలు, ఆమెను అక్కడినుండి దూరముగా తీసికొనిపోయిరి. 13

మూ. తైలద్రోణ్యామథామాత్యాః సంవేశ్య జగతీపతిమ్,
రాజ్ఞః సర్వాణ్యథాదిష్టాశ్చక్రుః కర్మాణ్యనన్తరమ్. 14

ప్ర. అ. అథ=అటుపిమ్మట, ఆదిష్టాః=ఆజ్ఞాపింపబడిన, అమాత్యాః=మంత్రులు, జగతీపతిమ్=రాజును, తైలద్రోణ్యామ్=నూనె తొట్టియందు, సంవేశ్య=పరుండబెట్టి, అనన్తరమ్=పిమ్మట చేయదగిన, కర్మాణి=కర్మలను, సర్వాణి=అన్నిటిని, చక్రుః=చేసిరి.

తా. అమాత్యులు, వసిష్ఠాదుల ఆజ్ఞ ప్రకారము, రాజు శరీరమును తైల ద్రోణిలో ఉంచి, తరువాత చేయవలసిన పను లన్నియు చేసిరి. 14

మూ. న తు సంకలనం రాజ్ఞో వినా పుత్రేణ మన్త్రిణః,
సర్వజ్ఞాః కర్తు మీషుస్తే తతో రక్షన్తి భూమిపమ్. 15

ప్ర. అ. సర్వజ్ఞాః = అన్ని విషయములు తెలిసిన, మన్త్రిణః = మంత్రులు, వినా పుత్రేణ = పుత్రుడు లేకుండగా, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, సంకలనమ్ = దహనసంస్కారమును, కర్తుమ్ = చేయుటకు, న ఈషుః = ఇచ్ఛయించలేదు. తతః = ఆ కారణమువలన, భూమిపమ్ = రాజును, రక్షన్తి = రక్షించిరి.

తా. అన్ని విషయములు తెలిసిన మంత్రులు, కుమారు లెవ్వరును దగ్గర లేనపుడు రాజు శరీరమునకు దహనసంస్కారము చేయుటకు ఇచ్ఛయించక ఆ దేహమును రక్షించిరి. 15

మూ. తైలద్రోణ్యాం తు సచివైః శాయితం తం నరాధిపమ్,
హా మృతో౽యమితి జ్ఞాత్వా స్త్రియస్తాః పర్యదేవయన్.

ప్ర. అ. సచివైః = మంత్రులచేత, తైలద్రోణ్యామ్ = తైలద్రోణియందు, శాయితమ్ = పరుండబెట్టబడిన, తం నరాధిపమ్ = ఆ రాజును, జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని (చూచి), హా = అయ్యో, అయమ్ = ఇతడు, మృతః = మరణించినాడు, ఇతి = అని, తాః = ఆ, స్త్రియః = స్త్రీలు, పర్యదేవయన్ = ఏడ్చిరి.

తా. ఆ రాజు శరీరమును మంత్రులు తైలద్రోణిలో ఉంచగానే "అయ్యో! ఇతడు మరణించినాడు" అని స్త్రీలు ఏడ్చిరి. 16

మూ. బాహూనుద్యమ్య కృపణా నేత్రప్రస్రవణైర్ముఖైః,
రుదన్త్యః శోకసంతప్తాః కృపణం పర్యదేవయన్. 17

ప్ర. అ. నేత్రప్రస్రవణైః = నేత్రములలో కన్నీళ్ళు స్రవించుచున్న, ముఖైః = ముఖములతో, కృపణాః = దీనలై, బాహూన్ = బాహువులను, ఉద్యమ్య = ఎత్తి, రుదన్త్యః = ఏడ్చుచు, శోకసన్తప్తాః = శోకముచే పీడింపబడినవారై, కృపణమ్ = దీనముగా, పర్యదేవయన్ = ఈ విధముగ విలపించిరి.

తా. కన్నీళ్లు కారుచున్న నేత్రములు గల ముఖములతో, దీనలై బాహువులను పైకెత్తి ఏడ్చుచు, శోకపీడితలై, దీనముగా విలపించిరి. 17

మూ. హా మహారాజ రామేణ సతతం ప్రియవాదినా,
విహీనాః సత్యసన్ధేన కిమర్థం విజహాసి నః. 18

ప్ర. అ. హా మహారాజ = అయ్యో! మహారాజా! సతతమ్ = ఎల్లప్పుడును, ప్రియవాదినా = ప్రియమునే పలుకు, సత్యసన్ధేన = సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ గల, రామేణ = రామునితో, విహీనాః = శూన్యులైన, నః = మమ్ములను, కిమర్థమ్ = ఎందువలన, విజహాసి = విడిచిపెట్టుచున్నావు?

తా. అయ్యో! మహారాజా! ప్రియముగా మాటలాడువాడును, సత్యసంధుడును అయిన రామునకు దూరమైన మమ్ములను నీవు కూడ ఏల విడచిపోయినావు?

మూ. కైకేయ్యా దుష్టభావాయా రాఘవేణ వియోజితాః,
కథం పతిఘ్న్యా వత్స్యామః సమీపే విధవా వయమ్. 19

ప్ర. అ. రాఘవేణ = రామునితో, వియోజితాః = వియోగము పొందించబడిన, వయమ్ = మేము, విధవాః = భర్త లేనివారమై, దుష్టభావాయాః = దుష్టస్వభావము కలదీ, పతిఘ్న్యాః = భర్తను చంపినది అయిన, కైకేయ్యాః = కైకేయి యొక్క, సమీపే = సమీపమునందు, కథమ్ = ఎట్లు, వత్స్యామః = నివసింతుము?

తా. దుష్టమైన భావము గల కైకేయి మొదటనే మమ్ములను రామునకు దూరము చేసినది. ఇపుడు భర్త కూడా లేని మేము, భర్తను చంపిన ఆమె వద్ద ఎట్లుండగలము? 19

మూ. స హి నాథః సదాస్మాకం తవ చ ప్రభురాత్మవాన్,
వనం రామో గతః శ్రీమాన్ విహాయ నృపతిశ్రియమ్.

ప్ర. అ. అస్మాకమ్ = మాకును, తవ చ = నీకును, సదా = ఎల్లప్పుడూ, నాథః = రక్షకుడూ, ప్రభుః = సమర్థుడూ, ఆత్మవాన్ = బుద్ధిమంతుడూ, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడూ అయిన, సః = ఆ, రామః = రాముడు, నృపతిశ్రియమ్ = రాజ్యలక్ష్మిని, విహాయ = విడచి, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గతః హి = వెళ్ళిపోయినాడు కదా!

తా. సమర్థుడూ, సద్బుద్ధిశాలి, శ్రీమంతుడూ, సర్వదా నీకును మాకును సంరక్షకుడుగా ఉన్నవాడూ అయిన ఆ రాముడు రాజ్యలక్ష్మిని విడచి అరణ్యమునకు వెళ్లిపోయినాడు కదా! 20

మూ. త్వయా తేన చ వీరేణ వినా వ్యసనమోహితాః,
కథం వయం నివత్స్యామః కైకేయ్యా చ విదూషితాః.

ప్ర. అ. త్వయా వినా = నీవు లేకను, తేన వీరేణ వినా = వీరు డైన ఆ రాముడు లేకను, వ్యసనమోహితాః = దుఃఖముచేత మోహము నందచేయబడిన, వయమ్ = మేము, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, విదూషితాః చ = దూషింపబడుచు, కథమ్ = ఎట్లు, నివత్స్యామః = నివసింపగలము?

తా. నీవు, ఆ వీరు డైన రాముడూ లేకపోవుటచే దుఃఖముతో బాధపడు చున్న మేము కైకేయి దూషణలను కూడ సహించుచు ఎట్లు నివసింపగలము?

మూ. యయా తు రాజా రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ మహాబలః,
సీతయా సహ సంత్యక్తాః సా కమన్యం న హాస్యతి. 22

ప్ర. అ. యయా = ఏ కైకేయిచే, రాజా = రాజు, రామశ్చ = రాముడు, మహాబలః = గొప్ప బలము గల, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, సంత్యక్తాః = విడువబడినారో, సా = ఆట్టి కైకేయి, అన్యమ్ = ఇతరుని, కమ్ = ఎవనిని, న హాస్యతి = విడువదు.

తా. రాజును, రాముని, మహాబలు డైన లక్ష్మణుని, సీతను కూడ వదలి వేయ గల్గిన కైకేయి ఇతరుల నెవ్వరిని విడచివేయదు? 22

మూ. తా బాష్పేణ చ సంవీతాః శోకేన విపులేన చ,
వ్యచేష్టన్త నిరానన్దా రాఘవస్య వరస్త్రియః. 23

ప్ర. అ. రాఘవస్య = దశరథునియొక్క, తాః వరస్త్రియః = ఆ శ్రేష్ఠ లైన స్త్రీలు, బాష్పేణ = బాష్పముతోను, విపులేన = అధిక మైన, శోకేన చ = శోకముతోను, సంవీతాః = కూడినవారై, నిరానన్దాః = ఆనందము లేనివారై, వ్యచేష్టన్త = నేలపై బొర్లిరి.

తా. దశరథుని భార్యలందరు కన్నీళ్లు కార్చుచు, అధిక మైన శోకముతో ఆనందము పూర్తిగ నశింపగా, నేలపై బొర్లిరి. 23

మూ. నిశా చన్ద్రవిహీనేవ స్త్రీవ భర్తృవివర్జితా,
పురీ నారాజతాయోధ్యా హీనా రాజ్ఞా మహాత్మనా. 24

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, రాజ్ఞా = రాజుచేత, హీనా = శూన్య మైన, అయోధ్యాపురీ = అయోధ్యానగరము, చన్ద్రవిహీనా = చంద్రుడు లేని, నిశేవ = రాత్రి వలె, భర్తృవివర్జితా = భర్త లేని, స్త్రీవ = స్త్రీ వలె, నారాజత = ప్రకాశించలేదు.

తా. మహాత్ము డైన ఆ దశరథమహారాజు లేని ఆ అయోధ్య, చంద్రుడు లేని రాత్రి వలె భర్త లేని స్త్రీ వలె శోభావిహీన మయ్యెను. 24

మూ. బాష్పపర్యాకులజనా హాహాభూతకులాఙ్గనా,
శూన్యచత్వరవేశ్మాన్తా న బభ్రాజ యథాపురమ్. 25

ప్ర. అ. బాష్పపర్యాకులజనా = కన్నీళ్లతో వ్యాకులు లైన జనులు కలదై, హాహాభూతకులాఙ్గనా = హాహాకారము చేయుచున్న కుల స్త్రీలు కలదై, శూన్యచత్వరవేశ్మాన్తా = శూన్యము లైన ముంగిళ్లు, గృహమధ్యములు కలదై, యథాపురమ్ = పూర్వము వలె, న బభ్రాజ = ప్రకాశించలేదు.

తా. ఆ నగరములోని జనులందరును కన్నీళ్లతో కలత చెంది ఉండిరి. కులాంగనలు హాహాకారము చేయుచుండిరి. అన్యముంత వాకిళ్లు, గృహమధ్యప్రదేశములును, శూన్యము లైనవి, ఈ విధముగ వెనుకటి శోభను కోల్పోయెను.

మూ. గతే తు శోకాత్త్రిదివం నరాధిపే
మహీతలస్థాసు నృపాఙ్గనాసు చ,
నివృత్తచారః సహసా గతో రవిః,
ప్రవృత్తచారా రజనీ హ్యుపస్థితా. 26

ప్ర. అ. నరాధిపే = రాజు, శోకాత్ = దుఃఖముచేతను, త్రిదివమ్ = స్వర్గమును గూర్చి, గతే తు = వెళ్ళినవా డగుచుండగా, నృపాఙ్గనాసు = రాజ

భార్యలు, మహీతలస్థాసు = నేలపై పడియుండగా, రవిః = సూర్యుడు, సహసా = వెంటనే, నివృత్తచారః = నివర్తించిన సంచారము గలవాడై, గతః = వెళ్ళిపోయెను. ప్రవృత్తచారా = ప్రవర్తించిన రాత్రించర ప్రాణులు గల, రజనీ = రాత్రి, ఉపస్థితా హి = సమీపించినది.

తా. దశరథమహారాజు పుత్రశోకముచే స్వర్గస్థు డయ్యెను. అతని భార్యలు దుఃఖముచే నేలపై పడియుండిరి. ఆ సమయమునందు సూర్యుడు తన గమనమును ఆపి అస్తంగతు డయ్యెను. రాత్రి సంచరించు ప్రాణుల సంచారము నకు అనువుగ రాత్రి వచ్చెను. 26

మూ. ఋతే తు పుత్రాద్దహనం మహీపతే
ర్న రోచయన్తే సుహృదః సమాగతాః,
ఇతీవ తస్మిన్ శయనే న్యవేశయన్,
విచిన్త్య రాజానమచిన్త్యదర్శనమ్. 27

ప్ర. అ. సమాగతాః = వచ్చిన, సుహృదః = మిత్రులు, పుత్రాత్ ఋతే = పుత్రుడు లేకుండగ, మహీపతేః = రాజుయొక్క, దహనమ్ = దహనమును గూర్చి, న రోచయన్తే = ఇష్టపడరు. ఇతీవ = ఇట్లు, విచిన్త్య = ఆలోచించి. అచిన్త్యదర్శనమ్ = ఊహింపరాని దర్శనము గల, రాజానమ్ = రాజును, తస్మిన్ శయనే = ఆ శయనముపై, న్యవేశయన్ = ఉంచిరి.

తా. పుత్రులు లేకుండ దశరథునకు సంస్కారము చేయుటకు, వచ్చిన స్నేహితులు ఇష్టపడరు అని ఆలోచించి, ఊహింపరాని దర్శనము గల ఆ దశరథుని శరీరమును ఆ శయనము పైననే (తైల ద్రోణిలో) ఉంచిరి. 27

మూ. గతప్రభా ద్యౌరివ భాస్కరం వినా
వ్యపేతనక్షత్రగణేవ శర్వరీ.
పురీ బభాసే రహితా మహాత్మనా
న బాష్పకణ్ఠాకులమార్గచత్వరా. 28

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ముడైన దశరథునితో, రహితా = శూన్యమైనది, బాష్పకణ్ఠాకులమార్గచత్వరా = కంఠములలో కన్నీళ్ళు నిలువగానిన జనులతో వ్యాకులమైన మార్గములూ, ముంగిళ్ళు కలదీ అయిన, పురీ = అయోధ్య.

భాస్కరం వినా = సూర్యుడు లేకుండా ఉన్న, ద్యౌరివ = ఆకాశము వలె, వ్యపేతనక్షత్రగణా = తొలగిన నక్షత్రసమూహము గల, శర్వరీవ = రాత్రి వలె, గతప్రభా = తొలగిన కాంతి గలదై, న బభాసే = ప్రకాశించలేదు.

తా. దశరథుడు మరణించుటచే, మార్గములు, చత్వరములు (ముంగిళ్ళు లేదా చతుష్పథములు) బాష్పములను కంఠమునందు నిలుపుకొని దుఃఖించుచున్న జనులతో వ్యాకులములై ఉండెను. అట్టి అయోధ్య సూర్యుడు లేని ఆకాశము వలె, నక్షత్రములు లేని రాత్రి వలె, కాంతి విహీనయై ప్రకాశించకుండెను. 28

మూ. నరాశ్చ నార్యశ్చ సమేత్య సంఘశో
విగర్హమాణా భరతస్య మాతరమ్.
తదా నగర్యాం నరదేవసంక్షయే
బభూవురార్తా న చ శర్మ లేభిరే. 29

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
షట్షష్టితమః సర్గః.

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, నరదేవసంక్షయే = రాజు మరణించగా, నగర్యామ్ = నగరమునందు, నరాశ్చ = పురుషులును, నార్యశ్చ = స్త్రీలును, సంఘశః = గుంపులు గుంపులుగా, సమేత్య = కలిసి, భరతస్య = భరతుని యొక్క, మాతరమ్ = తల్లిని, విగర్హమాణాః = నిందించుచు, ఆర్తాః = దుఃఖితులుగా, బభూవుః = అయిరి. శర్మ = సుఖమును, న చ లేభిరే = పొందలేకపోయిరి.

తా. దశరథుడు మరణించిన పిమ్మట నగరములోని పురుషులును, స్త్రీలును, గుంపులుగుంపులుగా చేరి, భరతుని తల్లిని నిందించుచు చాలా దుఃఖించిరి. ఏమాత్రము సుఖమును పొందలేదు. 29

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువదియారవ సర్గ సమాప్తము.

సప్తషష్టితమః సర్గః

[మార్కండేయుడు మొదలైన మునులు, మంత్రులు రాజు లేనిచో దేశమునకు కలుగు దురవస్థను వర్ణించి, ఎవ్వరినైన రాజును చేయుమని వసిష్ఠుని ప్రార్థించుట.]

మూ. ఆక్రన్దితనిరానన్దా సాస్రకంఠజనావిలా,
ఆయోధ్యాయామతితతా సా వ్యతీయాయ శర్వరీ. 1

ప్ర. అ. అయోధ్యాయామ్ = అయోధ్యయందు, ఆక్రన్దితనిరానన్దా = ఆరవములతో ఆనందహీన మై పోయినది, సాస్రకంఠజనావిలా = కన్నీళ్ళు కంఠములందు గల జనులతో వ్యాకులమూ, అతితతా = చాల దీర్ఘమూ అయిన, సా శర్వరీ = ఆ రాత్రి, వ్యతీయాయ = గడచెను.

తా. అయోధ్యలో ఆ రాత్రి అతిదీర్ఘమై, ఆరవములతో ఆనందవిహీనమై, కన్నీళ్ళు కంఠములం దున్న జనులతో వ్యాకుల మై ఎట్లో గడచెను. 1

మూ. వ్యతీతాయాం తు శర్వర్యామాదిత్యస్యోదయే తతః,
సమేత్య రాజకర్తారః సభామీయుర్ద్విజాతయః. 2

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, శర్వర్యామ్ = రాత్రి, వ్యతీతాయాంతు = గడచిన దగుచుండగా, ఆదిత్యస్య = సూర్యునియొక్క, ఉదయే = ఉదయము అయిన పిమ్మట, రాజకర్తారః = రాజును చేయు, ద్విజాతయః = బ్రాహ్మణులు, సమేత్య = కలిసి, సభామ్ = సభను, ఈయుః = పొందిరి.

తా. రాత్రి గడచి సూర్యోదయ మైన పిమ్మట రాజును ఏర్పరచు బ్రాహ్మణు లందరును కలిసి సభకు వచ్చిరి. 2

మూ. మార్కండేయోఽథ మౌద్గల్యో వామదేవశ్చ కాశ్యపః,
కాత్యాయనో గౌతమశ్చ జాబాలిశ్చ మహాయశాః. 3

ఏతే ద్విజాః సహామాత్యైః పృథగ్వాచముదీరయన్,
వసిష్ఠమేవాభిముఖాః శ్రేష్ఠం రాజపురోహితమ్. 4

ప్ర. అ. మార్కండేయః = మార్కండేయుడు, అథ = మరియు, మౌద్గల్యః = మౌద్గల్యుడు, అథ = మరియు, కాశ్యపః = కాశ్యపుడు, కాత్యాయనః = కాత్యాయనుడు, గౌతమశ్చ = గౌతముడు, మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి గల, జాబాలిశ్చ = జాబాలి, ఏతే = ఈ, ద్విజాః = ద్విజులు, అమాత్యైః సహ = అమాత్యులతో కూడినవారై, శ్రేష్ఠమ్ = శ్రేష్ఠుడైన, రాజపురోహితమ్ = రాజపురోహితుడైన, వసిష్ఠమేవ = వసిష్ఠుని గూర్చియే, అభిముఖాః = అభిముఖులై, పృథక్ = వేరు వేరుగా, వాచమ్ = వాక్యమును, ఉదీరయన్ = పలికిరి.

తా. మార్కండేయుడు, మౌద్గల్యుడు, వామదేవుడు, కాశ్యపుడు, కాత్యాయనుడు, గౌతముడు, గొప్ప కీర్తి గల జాబాలి అను బ్రాహ్మణులును, ఇతర మంత్రులును, రాజపురోహితుడైన వసిష్ఠునితో, వేరువేరుగా ఇట్లు పలికిరి. 3,4

మూ. అతీతా శర్వరీ దుఃఖం యా నో వర్షశతోపమా,
అస్మిన్ పంచత్వమాపన్నే పుత్రశోకేన పార్థివే. 5

ప్ర. అ. అస్మిన్ = ఈ, పార్థివే = రాజు, పుత్రశోకేన = పుత్రశోకముచేత, పంచత్వమ్ = మరణమును, ఆపన్నే = పొందినవాడగుచుండగా, యా = ఏ రాత్రి, నః = మనకు, వర్షశతోపమా = నూరు సంవత్సరములతో సమానమైనదో, శర్వరీ = అట్టి రాత్రి, దుఃఖమ్ = అతికష్టముగా, అతీతా = గడచినది.

తా. పుత్రశోకముచే దశరథమహారాజు మరణించిన పిమ్మట వచ్చి, మనకు నూరు సంవత్సరముల వలె తోచిన రాత్రి అతికష్టముమీద గడచినది. 5

మూ. స్వర్గతశ్చ మహారాజో రామశ్చారణ్యమాశ్రితః,
లక్ష్మణశ్చాపి తేజస్వీ రామేణైవ గతః సహ. 6

ప్ర. అ. మహారాజః = మహారాజు, స్వర్గతశ్చ = స్వర్గస్థుడైనాడు. రామశ్చ = రాముడు కూడ, అరణ్యమ్ = అరణ్యమును, ఆశ్రితః = ఆశ్రయించినాడు. తేజస్వీ = తేజశ్శాలియైన, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడు కూడ, రామేణైవ సహ = రామునితోడనే, గతః = వెళ్ళినాడు.

తా. మహారాజు మరణించినారు, రాముడు అరణ్యమునకు వెళ్ళిపోయినారు. తెలివిగలవాడైన లక్ష్మణుడు కూడ రామునితో కలిసి వెళ్ళిపోయినాడు. 6

మూ. ఉభౌ భరతశత్రుఘ్నౌ కేకయేషు పరంతపౌ,
పురే రాజగృహే రమ్యే మాతామహనివేశనే. 7

ప్ర. అ. పరంతపౌ = శత్రువినాశకులైన, భరతశత్రుఘ్నౌ = భరతశత్రుఘ్నులు, ఉభౌ = ఇద్దరును, కేకయేషు = కేకయదేశమునందు, రాజగృహే = రాజగృహమను, పురే = పట్టణమునందు, రమ్యే = సుందరమైన, మాతామహనివేశనే = మాతామహునింటిలో ఉన్నారు.

తా. మహావీరులైన భరతశత్రుఘ్నులిద్దరూ, కేకయదేశములో రాజగృహనగరములోని, మాతామహుని ఇంట ఉన్నారు.

వి. ఇక్కడ "పురే రాజగృహే" అనుదానికి "రాజగృహమను పురమునందు" అని అర్థము. మధ్యఆసియా ప్రాంతంలో ఉన్నదని చెప్పబడు కేకయదేశమునకు రాజధాని 'రాజగృహము' అగుటకు వీలున్నదా అని పరిశీలించవలసి ఉన్నది. లేదా ఆ దేశపు ముఖ్యపట్టణమునకు కూడ ఈ పేరు అని చెప్పవలెను.

మూ. ఇక్ష్వాకూణామిహాద్యైవ కశ్చిద్రాజా విధీయతామ్,
అరాజకం హి నో రాష్ట్రం వినాశం సమవాప్నుయాత్. 8

ప్ర. అ. ఇక్ష్వాకూణామ్ = ఇక్ష్వాకువంశీయులలో, కశ్చిత్ = ఎవ్వరైన, ఇహ = ఇక్కడ, అద్యైవ = ఇప్పుడే, రాజా = రాజుగా, విధీయతామ్ = చేయబడుగాక. అరాజకమ్ = రాజులేని, నః = మనయొక్క, రాష్ట్రమ్ = రాష్ట్రము, వినాశమ్ = నాశమును, సమవాప్నుయాత్ = పొందును.

తా. అందుచేత ఇక్ష్వాకు వంశమునకు చెందిన ఎవనినైనను, ఇక్కడ, ఇప్పుడే రాజుగా చేయవలెను. రాజు లేకున్నచో మన రాష్ట్రము నశించిపోవచ్చును. 8

మూ. నారాజకే జనపదే విద్యున్మాలీ మహాస్వనః,
అభివర్షతి పర్జన్యో మహీం దివ్యేన వారిణా. 9

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, విద్యున్మాలీ = విద్యుత్తుల వరుసలతో కూడిన, మహాస్వనః = గొప్ప ధ్వని గల, పర్జన్యః = మేఘము, మహీమ్ = భూమిని, దివ్యేన = ఆకాశసంబంధి యైన, వారిణా = ఉదకముతో, నాభివర్షతి = వర్షించదు. (తడపదు)

భా. రాజు లేని దేశములో మెరపులు, మెరయుచు ఉరుముచున్న మేఘములు భూమిపై వర్షములు కురియవు. 9

మూ. నారాజకే జనపదే బీజముష్టిః ప్రకీర్యతే,
నారాజకే పితుః పుత్రో భార్యా వా వర్తతే వశే. 10

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజులేని, జనపదే = దేశమునందు, బీజముష్టిః = విత్తనముల పిడికిలి, న ప్రకీర్యతే = చల్లబడదు. అరాజకే = రాజులేని దేశమునందు, పుత్రః = పుత్రుడు గాని, భార్యా వా = భార్య గాని, పితుః = తండ్రి యొక్క (ఇంటి యజమాని యొక్క) వశే = వశమునందు, న వర్తతే = ఉండరు.

భా. రాజు లేని దేశములో, పిడికిళ్లతో విత్తనములు చల్లుట జరుగదు. (వ్యవసాయము సక్రమముగా నడవదు). పుత్రుడు గాని, భార్యగాని ఇంటి యజమాని మాట వినరు. 10

మూ. అరాజకే ధనం నాస్తి నాస్తి భార్యాప్యరాజకే,
ఇదమత్యాహితం చాన్యత్కుతః సత్యమరాజకే. 11

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని దేశమునందు, ధనమ్ = ధనము, నాస్తి లేదు. అరాజకే = రాజు లేని దేశమునందు, భార్యాపి = భార్య కూడ, నాస్తి = లేదు. అత్యాహితమ్ = అత్యంతము అపాయ హేతు వైన, అన్యత్ = మరి యొకటి ఇదం చ = ఇది కూడ ఉన్నది; అరాజకే = రాజులేని రాజ్యమునందు, సత్యమ్ = సత్యము, కుతః = ఎట్లు ఉండును?

భా. రాజు లేని రాజ్యమునందు ధనము దక్కదు. రాజు లేని రాజ్యమున భార్య కూడ దక్కదు. ఇంత ప్రమాదకర మైన విషయమేమనగా రాజు లే దేశములో సత్యమునకు చోటు ఉండదు.

మూ. నారాజకే జనపదే కారయన్తి సభాం నరాః,
ఉద్యానాని చ రమ్యాణి హృష్టాః పుణ్యగృహాణి చ. 12

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, నరాః = మనుష్యులు, హృష్టాః = సంతోషించినవారై, సభామ్ = సభను, రమ్యాణి = అందమైన, ఉద్యానాని = ఉద్యానములను, పుణ్యగృహాణి = పవిత్రములైన గృహములను (దేవాలయాదులను), న కారయన్తి = చేయించరు.

తా. రాజు లేని దేశమునందలి ప్రజలు, సంతోషముతో సభలు నిర్మింపరు. అందమైన ఉద్యానములను, దేవాలయాదులను నిర్మింపరు. 12

మూ. నారాజకే జనపదే యజ్ఞశీలా ద్విజాతయః,
సత్రాణ్యన్వాసతే దాన్తా బ్రాహ్మణాః సంశితవ్రతాః. 13

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, యజ్ఞశీలాః = యజ్ఞము లాచరించు స్వభావము కలవారూ, దాన్తాః = ఇంద్రియనిగ్రహవంతులూ, బ్రాహ్మణాః = వేదాధ్యయన సంపన్నులూ, సంశితవ్రతాః = తీవ్రమైన వ్రతములు కలవారూ అయిన, ద్విజాతయః = ద్విజులు, సత్రాణి = యజ్ఞములను, న అన్వాసతే = ఆచరించరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, యజ్ఞము చేయు స్వభావము కలవారూ, ఇంద్రియనిగ్రహవంతులూ, వేదాధ్యయన సంపన్నులూ, తీవ్రమైన వ్రతములు అవలంబించు వారూ, అయిన ద్విజులు యజ్ఞములు చేయరు. 13

మూ. నారాజకే జనపదే మహాయజ్ఞేషు యజ్వనః,
బ్రాహ్మణా వసుసమ్పన్నా విసృజన్త్యాప్తదక్షిణాః. 14

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, మహాయజ్ఞేషు = గొప్ప యజ్ఞములందు, యజ్వనః = యాగములు చేసిన, వసుసంపన్నాః = ధనవంతులైన, బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు, ఆప్తదక్షిణాః = యుక్తమైన దక్షిణలను, న విసృజన్తి = ఇవ్వరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యంలో ధనవంతులైన బ్రాహ్మణులు యాగములు చేసి, ఆ మహాయజ్ఞములందు తగిన దక్షిణలను ఇవ్వరు. 14

మూ. నారాజకే జనపదే ప్రభూతనటనర్తకాః,
ఉత్సవాశ్చ సమాజాశ్చ వర్ధన్తే రాష్ట్రవర్ధనాః. 15

ప్ర. అ. అరాజకే=రాజు లేని, జనపదే=దేశమునందు, ప్రభూతనట నర్తకాః=అధికులైన నటులు (అభినయనము చేసే వారు) నర్తకులు (నృత్యము చేసే వారు) గల. రాష్ట్రవర్ధనాః=రాష్ట్రమునకు అభివృద్ధిని కలిగించు, ఉత్సవాశ్చ=ఉత్సవములును, సమాజాశ్చ=సమాజము (జనుల సమావేశము)లును, న వర్ధన్తే=వృద్ధి పొందవు.

తా. రాజు లేని దేశములో ఎందరో నటులూ, నర్తకులూ పాల్గొను, రాష్ట్రాభివృద్ధి కారకములైన ఉత్సవములూ, సమాజములూ వృద్ధి పొందవు.

మూ. నారాజకే జనపదే సిద్ధార్థా వ్యవహారిణః,
కథాభిరనురజ్యన్తే కథాశీలాః కథాప్రియైః. 16

ప్ర. అ. అరాజకే=రాజులేని, జనపదే=దేశమునందు, వ్యవహారిణః=న్యాయ స్థానాదులలో దాయవిభాగాది వ్యవహారము కలవారు, సిద్ధార్థాః=సిద్ధమైన ప్రయోజనము కలవారు, న=కాజాలరు. కథాశీలాః=కథలు చెప్పుకొను స్వభావము కలవారు, కథాప్రియైః=కథలు ప్రియముగా గలవారితో కలిసి, కథాభిః=కథలతో, న అనురజ్యన్తే=ఆనందించరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, దాయభాగాది వ్యవహారములకై న్యాయ స్థానాదులకు వెళ్ళినవారి పనులు న్యాయసమ్మతముగా నెరవేరవు. కథలు చెప్పు అలవాటు కలవారు కథాప్రియులతో (కథలంటే చాలా ఇష్టపడు వారితో) కలిసి కథలు చెప్పుకొనుచు, ఆనందింప జాలరు. 16

మూ. నారాజకే జనపదే ఉద్యానాని సమాగతాః,
సాయాహ్నే క్రీడితుం యాన్తి కుమార్యో హేమభూషితాః.

ప్ర. అ. అరాజకే=రాజు లేని, జనపదే=దేశమునందు, హేమభూషితాః=బంగారముతో అలంకరించబడిన, కుమార్యః=యౌవన ప్రారంభమునందున్న స్త్రీలు, సమాగతాః=కలిసిన వారై, సాయాహ్నే=సాయంకాలమునందు, క్రీడితుమ్=ఆడుకొనుటకు, ఉద్యానాని=ఉద్యానవనములను గూర్చి, న యాన్తి=వెళ్లరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో కన్యకలు బంగారు అలంకారములు ధరించి ఉండోరులతో కలిసి, క్రీడించుటకై సాయంకాలమున ఉద్యానమునకు వెళ్ళరు.

మూ. నారాజకే జనపదే వాహనైః శీఘ్రగామిభిః,
నరా నిర్యాన్త్యరణ్యాని నారీభిః సహ కామినః. 18

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, కామినః = కాముకులైన, నరాః = నరులు, నారీభిః = స్త్రీలతో కలిసి, శీఘ్రగామిభిః = శీఘ్రముగా నడచు, వాహనైః = వాహనములచేత, అరణ్యాని = అరణ్యములను గూర్చి, న నిర్యాన్తి = బయలుదేరి వెళ్ళరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, యువకులు యువతులతో కలిసి, వేగముగా పరుగెత్తు వాహనము లెక్కి, అరణ్యములకు వెళ్ళజాలరు. 18

మూ. నారాజకే జనపదే ధనవన్తః సురక్షితాః,
శేరతే వివృతద్వారాః కృషిగోరక్షజీవినః. 19

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, కృషిగోరక్షజీవినః = వ్యవసాయముచేతను, గోవుల రక్షణముచేతను జీవించు, ధనవన్తః = ధనవంతులు, సురక్షితాః = చక్కగా రక్షింపబడినవారై, వివృతద్వారాః = తెరవబడిన ద్వారములు కలవారై, న శేరతే = నిద్రించరు.

తా. రాజు లేని దేశములో, కృషి, గోరక్షణము మొదలగువానిచే జీవించు ధనికులు, చక్కగ రక్షింపబడినవారై, తలుపులు తెరచుకొని నిద్రింపజాలరు.

మూ. నారాజకే జనపదే బద్ధఘణ్టా విషాణినః,
అటన్తి రాజమార్గేషు కుఞ్జరాః షష్టిహాయనాః. 20

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, షష్టిహాయనాః = అరువది సంవత్సరములు గల, కుఞ్జరాః = ఏనుగులు, బద్ధఘణ్టావిషాణినః = కట్టబడిన ఘంటలు గల దంతములు కలవై, రాజమార్గేషు = రాజమార్గము లందు, న అటన్తి = తిరుగవు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో దంతములకు గంటలు కట్టిన అరువది సంవత్సరాల యౌవనములో ఉన్న ఏనుగులు, రాజమార్గములలో సంచరించవు.

మూ. నారాజకే జనపదే శరాన్ సంతతమస్యతామ్.
శ్రూయతే తలనిర్ఘోష ఇష్వస్త్రాణాముపాసనే. 21

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, ఇష్వస్త్రాణామ్ = బాణములయొక్క, శరాస్త్రములయొక్క, ఉపాసనే = ప్రయోగాభ్యాసము నందు, సంతతమ్ = అవిచ్ఛిన్నముగా, శరాన్ = బాణములను, అస్యతామ్ = విసురుచున్న వీరులయొక్క, తలనిర్ఘోషః = తలము యొక్కధ్వని, న శ్రూయతే = వినబడదు.

తా. రాజు లేని దేశములో, బాణాస్త్రముల ప్రయోగమును అభ్యసించునప్పుడు అవిచ్ఛిన్నముగా బాణములను ప్రయోగించుచున్న వీరుల తలధ్వని వినబడదు.

వి. తల మనగా కుడిచేతితో లాగిన ధనస్సు నారి దెబ్బ తగలకుండునట్లు ఎడమచేతికి చుట్టి కట్టిన కఠినచర్మము. 21

మూ. నారాజకే జనపదే వణిజో దూరగామినః,
గచ్ఛన్తి క్షేమమధ్వానం బహుపణ్యసమాచితాః. 22

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, దూరగామినః = దూరదేశములకు వెళ్లు, వణిజః = వర్తకులు, బహుపణ్యసమాచితాః = అనేకమైన అమ్మదగిన వస్తువులతో కూడినవారై, క్షేమమ్ = క్షేమముగా, అధ్వానమ్ = మార్గమును గూర్చి, న గచ్ఛన్తి = వెళ్ళజాలరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, అనేకమైన పణ్యవస్తువులతో దూరదేశములకు ప్రయాణము చేయవలసిన వర్తకులు మార్గములో క్షేమముగ ప్రయాణము చేయజాలరు. 22

మూ. నారాజకే జనపదే చరత్యేకచరో వశీ,
భావయన్నాత్మనాత్మానం యత్ర సాయంగృహో మునిః.

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజులేని, జనపదే = దేశమునందు, ఏకచరః = ఒంటరిగా సంచరించువాడూ, వశీ = ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడూ, ఆత్మనా = బుద్ధిచేత, ఆత్మానమ్ = ఆత్మను గూర్చి, భావయన్ = భావనచేయువాడూ,

యత్రసాయంగృహః = ఎక్కడ సాయంకాల మగునో అక్కడనే గృహము గల, మునిః = ముని, న చరతి = సంచరించడు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, ఎల్లప్పుడు ఒంటరిగానే సంచరించువాడూ, ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడూ, మనస్సులో ఆత్మస్వరూపమును గూర్చి ధ్యానముచేయువాడూ, ఎక్కడ సాయంకాల మగునో అక్కడనే గృహముగా భావించి ఆ రాత్రి నివసించువాడూ, అయిన ముని సంచరించడు. 23

మూ. నారాజకే జనపదే యోగక్షేమం ప్రవర్తతే,
న చాప్యరాజకే సేనా శత్రూన్ విషహతే యుధి. 24

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, యోగక్షేమమ్ = యోగక్షేమాలు, న ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించవు. అరాజకే = రాజు లేని దేశమునందు, సేనా = సేన, యుధి = యుద్ధమునందు, శత్రూన్ = శత్రువులను, న విషహతే = సహించలేదు.

తా. రాజు లేని దేశములో యోగక్షేమములు సరిగా ఉండవు. రాజు లేని దేశములో సేన, యుద్ధములో, శత్రువులను ఎదిరించలేదు. 24

మూ. నారాజకే జనపదే హృష్టైః పరమవాజిభిః,
నరాః సంయాన్తి సహసా రథైశ్చ పరిమణ్డితాః. 25

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, నరాః = పురుషులు, పరిమణ్డితాః = అలంకరింపబడినవారై, హృష్టైః = ఉత్సాహము గల, పరమవాజిభిః = ఉత్తమాశ్వములచేతను, రథైశ్చ = రథములచేతను, సహసా = శీఘ్రముగా, న సంయాన్తి = వెళ్లరు.

తా. రాజు లేని రాష్ట్రములో మనుష్యులు చక్కగా అలంకరించుకొని, ఉత్సాహపూర్ణము లగు అశ్వములమీదను, రథములమీదను కూర్చుండి ప్రయాణము చేయుటకు భయపడుదురు. 25

మూ. నారాజకే జనపదే నరాః శాస్త్రవిశారదాః,
సంవదన్తోఽవతిష్ఠన్తే వనేషూపవనేషు చ. 26

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, శాస్త్రవిశారదాః = శాస్త్రజ్ఞులైన, నరాః = నరులు, వనేషు = వనములందును, ఉపవనేషు చ = ఉద్యానములందును, సంవదన్తః = సంవాదములు చేయుచు, న అవతిష్ఠన్తే = ఉండరు.

తా. రాజు లేని దేశములో ఆ యా శాస్త్రములలో విశారదు లైన పండితులు, వనములలోను, ఉపవనములలోను కూర్చుండి శాస్త్రచర్చలు జరుప జాలరు. 26

మూ. నారాజకే జనపదే మాల్యమోదకదక్షిణాః,
దేవతాభ్యర్చనార్థాయ కల్ప్యన్తే నియతైర్జనైః. 27

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, నియతైః = నియమవంతు లైన లేదా ఆ పనికై నియుక్తు లైన, జనైః = జనులచేత, దేవతాభ్యర్చనార్థాయ = దేవతల పూజకొరకై, మాల్యమోదకదక్షిణాః = పుష్పమాలలు, మధురభక్ష్యములు, దక్షిణలు, న కల్ప్యన్తే = ఏర్పరుపబడవు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో, జనులు నియమపూర్వకముగా దేవతాపూజా నిమిత్తము పుష్పమాలలను, మధురభక్ష్యములను, దక్షిణలను సమకూర్పరు. 27

మూ. నారాజకే జనపదే చన్దనాగురురూషితాః,
రాజపుత్రా విరాజన్తే వసన్త ఇవ శాఖినః. 28

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజు లేని, జనపదే = దేశమునందు, రాజపుత్రాః = రాజపుత్రులు, చన్దనాగురురూషితాః = చందనముతోను అగురుతోను పూయబడినవారై, వసన్తే = వసంతఋతువునందు, శాఖినః ఇవ = వృక్షములు వలె, న రాజన్తే = ప్రకాశించరు.

తా. రాజు లేని రాజ్యమునందు, రాజపుత్రులు, చందనాగరువులు పూసికొని, వసంతమునందు వృక్షములు ప్రకాశించు నట్లు ప్రకాశించరు. 28

మూ. యథా హ్యనుదకా నద్యో యథా వాప్యతృణం వనమ్,
అగోపాలా యథా గావస్తథా రాష్ట్రమరాజకమ్. 29

ప్ర. అ. అనుదకాః = ఉదకము లేని, నద్యః = నదులు, యథా = ఎట్లో, అతృణమ్ = తృణములు లేని, వనమ్ = వనము, యథా వా = ఎట్లో, అగోపాలాః = గోపాలురు లేని, గావః = గోవులు, యథా = ఎట్లో, అరాజకమ్ = రాజు లేని, రాష్ట్రమ్ = రాష్ట్రము, తథా = అట్లే.

తా. రాజు లేని రాష్ట్రము ఉదకము లేని నదుల వంటిది. తృణములు లేని వనము వంటిది. గోపాలురు లేని గోవుల వంటిది. 29

మూ. ధ్వజో రథస్య ప్రజ్ఞానం ధూమో జ్ఞానం విభావసోః,
తేషాం యో నో ధ్వజో రాజా స దేవత్వమితో గతః. 30

ప్ర. అ. రథస్య = రథమునకు, ధ్వజః = ధ్వజము, ప్రజ్ఞానమ్ = (ఎవరి రథమో) గుర్తించుటకు సాధనము. విభావసోః = అగ్నికి, ధూమః = ధూమము, జ్ఞానమ్ = గుర్తించు సాధనము. తేషామ్ = అట్టి, నః = మనకు, యః = ఎవ్వరు, ధ్వజః = ధ్వజముగా ఉండెడి వాడో, సః రాజా = అట్టి రాజు, ఇతః = ఇక్కడి నుండి, దేవత్వమ్ = దేవత్వమును, గతః = పొందినాడు.

తా. ఒక రథము ఎవరి రథమో తెలుసుకొనుటకు సాధనము ధ్వజము. అగ్నిని గుర్తించు సాధనము ధూమము. మనందరకును ధ్వజము వంటి వాడైన, (తన ప్రభావముచే మనకు కూడ గుర్తింపు తెచ్చి పెట్టిన) ఆ దశరథ మహారాజు ఈ లోకమును విడిచి స్వర్గమునకు వెళ్ళిపోయినాడు. 30

మూ. నారాజకే జనపదే స్వకం భవతి కస్యచిత్,
మత్స్యా ఇవ నరా నిత్యం భక్షయన్తి పరస్పరమ్. 31

ప్ర. అ. అరాజకే = రాజులేని, జనపదే = దేశమునందు, కస్యచిత్ = ఎవ్వనికిని, స్వకమ్ = తన సొత్తనునది, న భవతి = ఉండదు. నరాః = నరులు, మత్స్యాః ఇవ = మత్స్యముల వలె, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, పరస్పరమ్ = ఒకరినొకరు, భక్షయన్తి = భక్షించి వేయుదురు.

తా. రాజు లేని రాజ్యములో ఎవ్వడునూ దేనినీ కూడ తన సొత్తుగా భావించుటకు వీలుండదు. మానవులు, నిత్యము మత్స్యముల వలె ఒకరి నొకరు తినివేయుదురు. 31

మూ. యే హి సంభిన్నమర్యాదా నాస్తికాశ్ఛిన్నసంశయాః,
తేఽపి భావాయ కల్పన్తే రాజదణ్డనిపీడితాః. ౩౨

ప్ర. అ. సంభిన్నమర్యాదాః = భేదింపబడిన కట్టుబాట్లు గల, ఛిన్న సంశయాః = భేదింపబడిన సంశయము గల, యే హి = ఏ, నాస్తికాః = నాస్తికులు గలరో, తేఽపి = వారును కూడ, రాజదణ్డనిపీడితాః = రాజదండముచే పీడింపబడినవారై, భావాయ = సద్భావమునకు, కల్పన్తే = సమర్థు లగుచున్నారు.

తా. కట్టుబాట్లను పాటింపక, ఎట్టి సంశయము లేక స్వేచ్ఛగా ప్రవర్తించు నాస్తికులు కూడ, రాజదండముచే దండితులై, సన్మార్గమున ప్రవర్తింతురు. ౩౨

మూ. యథా దృష్టిః శరీరస్య నిత్యమేవ ప్రవర్తతే,
తథా నరేన్ద్రో రాష్ట్రస్య ప్రభవః సత్యధర్మయోః, ౩౩

ప్ర. అ. దృష్టిః = దృష్టి, నిత్యమేవ = ఎల్లప్పుడును, యథా = ఏ విధముగ, శరీరస్య = శరీరము యొక్క, సంరక్షణాది విషయమున, ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించునో, తథా = అట్లే, నరేన్ద్రః = రాజు, రాష్ట్రస్య = రాష్ట్రము యొక్క, సత్యధర్మయోః = సత్యధర్మములకు, ప్రభవః = ఉత్పత్తి హేతువు.

తా. దృష్టి నిత్యము శరీరమునకు ఎట్లు ఉపకరించునో, అట్లే రాజు రాష్ట్రముయొక్క, సత్యధర్మముల పోషణమునకు కారణభూతుడు. ౩౩

మూ. రాజా సత్యం చ ధర్మశ్చ రాజా కులవతాం కులమ్,
రాజా మాతా పితా చైవ రాజా హితకరో నృణామ్, ౩౪

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, సత్యం చ = సత్యము. ధర్మశ్చ = ధర్మము కూడ. రాజా = రాజే. కులవతామ్ = కులవంతుల, కులమ్ = కులము. రాజా = రాజే, మాతా = తల్లి. పితా చైవ = తండ్రి కూడ. రాజా = రాజు, నృణామ్ = మానవులకు, హితకరః = హితము చేయువాడు.

తా. సత్యమును, ధర్మమును, రక్షించువాడు రాజే. కులవంతుల కులమును. రక్షించువాడు కూడ రాజే. రాజే తల్లి, రాజే తండ్రి. ప్రజలకు హితమును చేయువాడు రాజే. ౩౪

మూ. యమో వైశ్రవణః శక్రో వరుణశ్చ మహాబలః,
విశేష్యన్తే నరేన్ద్రేణ వృత్తేన మహతా తతః. 35

ప్ర. అ. తతః = ఆకారణమువలన, యమః = యముడు, వైశ్రవణః = కుబేరుడు, శక్రః = ఇంద్రుడు, మహాబలః = గొప్ప బలము గల, వరుణశ్చ = వరుణుడూ, నరేన్ద్రేణ = రాజాదేశ, మహతా = గొప్పదైన, వృత్తేన = చరిత్ర చేత, విశేష్యన్తే = అతిశయింపబడుచున్నారు.

తా. కావుననే రాజు తన గొప్ప చరిత్రచేత, దిక్పాలకులైన యమ-కుబేర-ఇంద్ర-వరుణులను కూడ అతిశయించి ఉండును. 35

మూ. అహో తమ ఇవేదం స్యాన్న ప్రజ్ఞాయేత కించన,
రాజా చేన్న భవేల్లోకే విభజన్సాధ్వసాధునీ. 36

ప్ర. అ. అహో = ఎంత ఆశ్చర్యము। రాజా = రాజు, సాధ్వసాధునీ = మంచి చెడ్డలను, విభజన్ = వేరువేరుగా చూపుచు, లోకే = లోకమునందు, న భవేద్యది = లేకున్నట్లయితే, ఇదమ్ = ఇది, తమః = అంధకారముగా, స్యాత్ = అయి ఉండెడిది. కించన = ఏదియు, న ప్రజ్ఞాయేత = పుట్టకుండెడిది.

తా. ఇది ధర్మము, ఇది అధర్మము అని రాజు విభజించి చూపకున్నచో ఈ ప్రపంచమంతయు అంధకారబంధురమై ఉండెడిది. సృష్టియే జరుగకుండెడిది.

మూ. జీవత్యపి మహారాజే తవైవ వచనం వయమ్,
నాతిక్రమామహే సర్వే వేలాం ప్రాప్యేవ సాగరః. 37

ప్ర. అ. మహారాజే = మహారాజు, జీవత్యపి = జీవించి ఉండగా కూడ, వయమ్ = మేము, సర్వే = అందరమూ, సాగరః = సముద్రము, వేలామ్ = తీరమును, ప్రాప్యేవ = పొంది వలె, తవ = నీ యొక్క, వచనమేవ = వచనమునే, నాతిక్రమామహే = అతిక్రమించలేదు.

తా. మహారాజు జీవించి ఉన్నకాలమునందు కూడ మేమందరము, సముద్రము తీరమును దాటనట్లు నీ మాటను దాట లేదు. 37

మూ. స నః సమీక్ష్య ద్విజవర్య వృత్తం,
నృపం వినా రాజ్యమరణ్యభూతమ్,

కుమారమిక్ష్వాకుసుతం వదాన్యం
త్వమేవ రాజానమిహాభిషిఞ్చ ౪౪

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే సప్తషష్టితమః సర్గః.

ప్ర. అ. ద్విజవర! = ఓ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠా! సః = అట్టి నీవు, వృత్తమ్ = జరిగిన విషయమును, సమీక్ష్య = పరిశీలించి, నృపం వినా = రాజు లేకుండ, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, అరణ్యభూతమ్ = అరణ్యమైనదానినిగా చూచి, త్వమేవ = నీవే, ఇహ = ఇక్కడ, వదాన్యమ్ = ఉదారుడైన, ఇక్ష్వాకు సుతమ్ = ఇక్ష్వాకు వంశమునందు పుట్టిన, కుమారమ్ = యువకుని, నః = మాకు, రాజానమ్ = రాజునుగా, అభిషిఞ్చ = అభిషేకించుము.

తా. ద్విజులలో శ్రేష్ఠుడవైన ఓ వసిష్ఠా! జరిగిన విషయమును పరిశీలించి, రాజులేని రాజ్యము అరణ్యమైపోవునను విషయమును గుర్తించి, నీవే, ఉత్తమ స్వభావవంతుడైన ఇక్ష్వాకు వంశసంభూతు నొకనిని మాకు రాజుగా రాజ్యాభిషిక్తుని చేయుము. ౪౪

"బాలానందిని" యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువదియేడవసర్గ సమాప్తము.

అష్టషష్టితమః సర్గః

[వసిష్ఠుని ఆనతిపై దూతలైదుగురు అయోధ్యనుండి కేకయదేశమున రాజగృహమునకు పోవుట.]

మూ. తేషాం హి వచనం శ్రుత్వా వసిష్ఠః ప్రత్యువాచ హ,
మిత్రామాత్యగణాన్సర్వాన్బ్రాహ్మణాంస్తానిదం వచః. 1

ప్ర. అ. తేషామ్ = వారియొక్క, వచనం = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, తాన్ = ఆ, మిత్రామాత్యగణాన్ = మిత్రగణములను, అమాత్యగణములను గూర్చి, సర్వాన్ = సమస్తమైన, బ్రాహ్మణాన్ = బ్రాహ్మణులను గూర్చి, ఇదం వచః = ఈ వచనమును, ప్రత్యువాచహ = తిరిగిపలికెను.

తా. వారి వచనము విని, వసిష్ఠుడు ఆ రాజమిత్రగణముతోను, అమాత్యగణముతోను, బ్రాహ్మణులతోను ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. యదసౌ మాతులకులే దత్తరాజ్యః పరం సుఖీ,
భరతో వసతి భ్రాత్రా శత్రుఘ్నేన సమన్వితః. 2
తచ్ఛీఘ్రం జవనా దూతా గచ్ఛన్తు త్వరితైర్హయైః,
ఆనేతుం భ్రాతరౌ వీరౌ కిం సమీక్షామహే వయమ్. 3

ప్ర. అ. దత్తరాజ్యః = (దశరథునిచే) ఇవ్వబడిన రాజ్యము గల, అసౌ భరతః = ఆ భరతుడు, భ్రాత్రా = సోదరుడైన, శత్రుఘ్నేన = శత్రుఘ్నునితో, సమన్వితః = కూడినవాడై, యత్ = ఏ కారణమువలన, మాతులకులే = మేనమామ యింటిలో, పరమ్ = మిక్కిలి, సుఖీ = సుఖవంతుడై, వసతి = నివసించుచున్నాడో, తత్ = ఆ కారణమువలన, వీరౌ = వీరులైన, భ్రాతరౌ = సోదరులను, ఆనేతుమ్ = తీసికొనివచ్చుటకు, జవనాః = వేగవంతులైన, దూతాః = దూతలు, త్వరితైః = శీఘ్రముగా పోవు, హయైః = గుఱ్ఱములచే, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, గచ్ఛన్తు

= వెళ్లెదరుగాక. వయమ్ = మనము, కిమ్ = ఏమి, సమీహామహే = విచారణము చేయవలెను.

తా. భరతుడు శత్రుఘ్న సహితుడై మేనమామ ఇంటి వద్ద సుఖముగా ఉన్నాడు. వీరులైన ఆ సోదరుల నిద్దరిని తీసికొనివచ్చుటకు శీఘ్రముగా పరుగెత్తగల అశ్వములను అధిరోహించి, వేగవంతులైన దూతలు వెంటనే వెళ్లవలెను. దశరథుడే భరతునకు రాజ్య మిచ్చిన పిమ్మట ఈ విషయమున మనము ఆలోచించవలసినది ఏ మున్నది?

వి. "దత్తరాజ్యః పరం సుఖీ" అను గోరఖ్‌పూర్ ప్రతిలో ఉన్న పాఠము "వసతే రాజగృహే సుఖీ" అనుపాఠముకంటె బాగున్నది. "యోఽసౌ మాతా మహకులే కుమారః శ్రీమతాం వరః" అని ప్రాచ్యపాఠము. ౨, ౩

మూ. గచ్ఛన్త్వితి తతః సర్వే వసిష్ఠం వాక్యమబ్రువన్.
తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా వసిష్ఠో వాక్యమబ్రవీత్. ౪

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, గచ్ఛన్తు = వెళ్లెదరుగాక, ఇతి = అని, సర్వే = అందరును, వసిష్ఠమ్ = వసిష్ఠుని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రువన్ = పలికిరి. తేషామ్ = వారియొక్క, తత్ = ఆ, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. "నీవు చెప్పినట్లు దూతలు వెళ్లెదరుగాక" అని వారందరు వసిష్ఠునితో పలికిరి. అపుడు ఆ మాట విని వసిష్ఠుడు మరల ఇట్లనెను. ౪

మూ. ఏహి సిద్ధార్థ విజయ జయన్తాశోక నన్దన,
శ్రూయతామితికర్తవ్యం సర్వానేవ బ్రవీమి వః. ౫

ప్ర. అ. సిద్ధార్థ = సిద్ధార్థుడా, విజయ = విజయుడా, జయన్త = జయన్తుడా, అశోక = అశోకుడా, నన్దన = నందనుడా, ఏహి = రమ్ము. వః = మిమ్ములను, సర్వానేవ = అందరిని గూర్చి, అహమ్ = నేను, బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను. ఇతికర్తవ్యమ్ = ఏమిచేయవలెనను విషయము, శ్రూయతామ్ = వినబడుగాక.

తా. సిద్ధార్థా! జయంతా! విజయా! అశోకా! నందనా! రండి; మీ అందరికి చెప్పుచున్నాను. ఏమి చేయవలెనో వినండి. ౫

మూ. పురం రాజగృహం గత్వా శీఘ్రం శీఘ్రజవైర్హయైః
త్యక్తశోకై రిదం వాచ్యః శాసనాద్భరతో మమ. 6

ప్ర. అ. ఇతః = ఇక్కడినుండి. శీఘ్రజవైః = శీఘ్రమైన వేగము గల, హయైః = అశ్వములతో, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, రాజగృహమ్ = రాజగృహ మను, పురమ్ = పట్టణమును గూర్చి, గత్వా = వెళ్ళి, త్యక్తశోకైః = విడువబడిన శోకము గల మీచేత, భరతః = భరతుడు, మమ = నాయొక్క, శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, వాచ్యః = చెప్పదగినవాడు.

తా. మీ రిచటినుండి శీఘ్రముగా బయలుదేరి, మంచి వేగము గల గుఱ్ఱములపై ప్రయాణము చేసి రాజగృహపురమును చేరి, మనస్సులోని దుఃఖమును పైకి కనబడనీయక, నా ఆజ్ఞగా భరతునితో ఇట్లు చెప్పవలెను. 6

మూ. పురోహితస్త్వాం కుశలం ప్రాహ సర్వే చ మన్త్రిణః,
త్వరమాణశ్చ నిర్యాహి కృత్యమాత్యయికం త్వయా. 7

ప్ర. అ. పురోహితః = పురోహితుడు, త్వామ్ = నిన్ను గూర్చి, కుశలమ్ = కుశలమును, ప్రాహ = పలుకుచున్నాడు. సర్వే = సమస్తమైన, మన్త్రిణశ్చ = మంత్రులు కూడా పలుకుచున్నారు. త్వరమాణశ్చ = తొందరపడుచు, నిర్యాహి = బయలుదేరి రమ్ము. త్వయా = నీతో, ఆత్యయికమ్ = మిక్కిలి కష్టముతో కూడిన, కృత్యమ్ = పని యున్నది.

తా. "పురోహితుడును మంత్రు లందరును నీ కుశలము ప్రశ్నించుచున్నారు. వెంటనే నీవు బయలుదేరి రావలెను. నీతో చాల తొందర పని యున్నది." 7

మూ. మా చాస్మై ప్రోషితం రామం మా చాస్మై పితరం మృతమ్.
భవన్తః శంసిషుర్గత్వా రాఘవాణామిమం క్షయమ్. 8

ప్ర. అ. భవన్తః = మీరు, గత్వా = వెళ్లి, అస్మై = ఇతనికి, రామమ్ = రాముని, ప్రోషితమ్ = ప్రవాసమునకు వెళ్ళినవానిని గా, మా శంసిషుః = చెప్పకుడు. పితరమ్ = తండ్రిని, మృతమ్ = మరణించినవానిని గాను, రాఘవాణామ్ = రఘువంశీయులయొక్క, ఇమమ్ = ఈ, క్షయమ్ = ఆపదను గూర్చియు, మా శంసిషుః = చెప్పకుడు.

తా. మీ రక్కడికి వెళ్ళి, రాముడు ప్రవాసమునకు వెళ్ళినట్లును, అతని తండ్రిమరణించినట్లును, తమవంశీయులకు ఆపదలు సంభవించినట్లును చెప్పవద్దు.

మూ. కౌశేయాని చ వస్త్రాణి భూషణాని వరాణి చ,
క్షిప్రమాదాయ రాజ్ఞశ్చ భరతస్య చ గచ్ఛత. 9

ప్ర. అ. రాజ్ఞశ్చ = రాజునకూ, భరతస్య చ = భరతునకూ, కౌశేయాని వస్త్రాణి = పట్టువస్త్రములనూ, వరాణి = శ్రేష్ఠమైన, భూషణాని చ = అలంకారములనూ, ఆదాయ = తీసికొని, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, గచ్ఛత = వెళ్లుడు.

తా. కేకయరాజుకూ, భరతునికీ పట్టువస్త్రములనూ, ఉత్తమమైన అలంకారములనూ తీసికొని వెళ్ళవలెను 9

మూ. దత్తపథ్యశనా దూతా జగ్ముః స్వం స్వం నివేశనమ్,
కేకయాంస్తే గమిష్యన్తో హయానారుహ్య సమ్మతాన్. 10

ప్ర. అ. కేకయాన్ = కేకయదేశమును గూర్చి, గమిష్యన్తః = వెళ్ళనున్న, తే దూతాః = ఆ దూతలు, దత్తపథ్యశనాః = ఇవ్వబడిన దారి బత్తెములు కలవారై, సమ్మతాన్ = ఉత్తమమైన, హయాన్ = అశ్వములను, ఆరుహ్య = ఎక్కి, స్వం స్వమ్ = తమ తమ, నివేశనమ్ = గృహమును గూర్చి, జగ్ముః = వెళ్ళిరి.

తా. కేకయదేశమునకు వెళ్ళనున్న ఆ దూతలు, దారిలో కావలసిన ఆహారాదిసామగ్రిని తీసికొని, ఉత్తమాశ్వముల నెక్కి, తమ ఇండ్లకు వెళ్ళిరి. 10

మూ. తతః ప్రాస్థానికం కృత్వా కార్యశేషమనన్తరమ్,
వసిష్ఠేనాభ్యనుజ్ఞాతా దూతాః సంత్వరితా యయుః. 11

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, దూతాః = దూతలు, ప్రాస్థానికమ్ = ప్రయాణమునకు సంబంధించిన, అనన్తరమ్ = తరువాత చేయతగిన, కార్యశేషమ్ = మిగిలిన కార్యమును, కృత్వా = చేసి, వసిష్ఠేన = వసిష్ఠునిచేత, అభ్యనుజ్ఞాతాః = అనుజ్ఞ ఇవ్వబడినవారై, సంత్వరితాః = తొందరపడుచు, యయుః = వెళ్ళిరి.

తా. పిమ్మట ఆ దూతలు, ప్రయాణము నిమిత్తమై చేసుకొనవలసిన మిగిలిన పనులన్నియు పూర్తి చేసికొని, వసిష్ఠుని అనుమతి తీసికొని, శీఘ్రముగా వెళ్ళిరి. 11

మూ. న్యన్తేనాపరతాలస్య ప్రలమ్బస్యోత్తరం ప్రతి,
నిషేవమాణాస్తే జగ్ముర్నదీం మధ్యేన మాలినీమ్. 12

ప్ర. అ. తే = ఆ దూతలు, అపరతాలస్య = అపరతాలపర్వతము యొక్క, న్యన్తేన = చివరి ప్రాంతము మీదుగ, ప్రలమ్బస్య = ప్రలంబపర్వతము యొక్క, ఉత్తరం ప్రతి = ఉత్తరము వైపునకు, మధ్యేన = మధ్యభాగముచేత, మాలినీం నదీమ్ = మాలినీనదిని, నిషేవమాణాః = సేవించుచు, జగ్ముః = వెళ్ళిరి.

తా. [అక్కడ ముందుగా, దక్షిణోత్తరములకు వ్యాపించిన అపరతాల పర్వతము, దానికి పడమట, దక్షిణోత్తరములకును, వంకరగా ఉండుటచే పూర్వ పశ్చిమములకును కూడ వ్యాపించిన ప్రలంబపర్వతము ఉన్నవి.] దూతలు అయోధ్యనుండి బయలుదేరి, పశ్చిమాభిముఖులై కొంత దూరము వెళ్ళి, అపరతాల పర్వతము చివరి దక్షిణభాగము దాటి, పిదప అపరతాల-ప్రలంబపర్వతముల మధ్య మాలినీనదీతీరమార్గమున ఉత్తరముగా ప్రయాణము చేసి, పశ్చిమాభిముఖులై వెళ్ళిరి.

వి. ఇది ప్రాచీన వ్యాఖ్యానముల ననుసరించిన, తాత్పర్యము. అక్కడి భౌగోళిక పరిస్థితి ఇట్లు ఉన్నదో లేదో తెలియదు. 'ప్రలమ్బస్య' అనేదానిని పర్వత నామముగా, కాక, 'అపరతాలస్య' అనుదానికి విశేషణముగా కూడా గ్రహించి 'పొడవైన' అని అర్థము చెప్పవచ్చును. సుందరకాండలో హనుమంతుడు సముద్రము దాటి త్రికూటతటమున దిగినట్లు చెప్పిన (రెండవ సర్గ) పిదప మూడవ సర్గలో "స లమ్బశిఖరే లమ్బే" అని ఆ పర్వతమునకు "లమ్బశిఖరే" "లమ్బే" అని విశేషణములు ఉపయోగింపబడినవి. అట్లే ఇక్కడ చెప్పవచ్చును. అప్పుడు దీని తాత్పర్యము— "దీర్ఘమైన అపరతాల పర్వతము చివరిభాగము మీదుగా ప్రయాణము చేసి, మధ్యయందు మాలినీ నదీ తీరమున విశ్రమించి, ఉత్తరము వైపు ప్రయాణము చేసిరి" అని చెప్పవచ్చును. ప్రాచ్యపాఠములో ఈ శ్లోకము లేదు. 12

మూ. తే హస్తినాపురే గఙ్గాం తీర్త్వా ప్రత్యఙ్ముఖా యయుః,
పాఞ్చాలదేశమాసాద్య మధ్యేన కురుజాఙ్గలమ్. 13
సరాంసి చ సుపూర్ణాని నదీశ్చ విమలోదకాః,
నిరీక్షమాణాస్తే జగ్ముర్దూతాః కార్యవశాద్ద్రుతమ్. 14

ప్ర. అ. తే దూతాః = ఆ దూతలు, హస్తినాపురే = హస్తినాపురమునందు, గఙ్గామ్ = గంగను, తీర్త్వా = దాటి, ప్రత్యఙ్ముఖాః = పశ్చిమాభిముఖులై, యయుః = వెళ్ళిరి. మధ్యేన కురుజాఙ్గలమ్ = కురు జాంగల ప్రాంతమధ్యమము మీదుగా, పాఞ్చాలదేశమ్ = పాంచాలదేశమును, ఆసాద్య = పొంది, సుపూర్ణాని = బాగుగా నిండి ఉన్న, సరాంసి చ = సరస్సులను, విమలోదకాః = నిర్మలమైన ఉదకము గల, నదీశ్చ = నదులను, నిరీక్షమాణాః = చూచుచు, కార్యవశాత్ = కార్యమును పట్టి, ద్రుతమ్ = శీఘ్రముగా, జగ్ముః = వెళ్ళిరి.

తా. ఆ దూతలు హస్తినాపురమున గంగానదిని దాటి, పశ్చిమాభిముఖులై ప్రయాణముచేసి, కురుజాంగల మధ్యదేశముమీదుగా పాంచాలదేశము చేరి, అచట నుండి, బాగుగా జలముతో నిండిన సరస్సులను, నిర్మలమైన ఉదకము గల నదులను చూచుచు, పనితొందరను బట్టి అతి శీఘ్రముగా వెళ్ళిరి. 13, 14

మూ. తే ప్రసన్నోదకాం దివ్యాం నానావిహగసేవితామ్,
ఉపాతిజగ్ముర్వేగేన శరదణ్డాం జనాకులామ్. 15

ప్ర. అ. తే = వారు, ప్రసన్నోదకామ్ = ప్రసన్నమైన ఉదకము కలదీ, దివ్యామ్ = దివ్యమూ, నానావిహగసేవితామ్ = అనేక పక్షులచే సేవింపబడినదీ, జనాకులామ్ = జనులతో నిండినదీ అయిన, శరదణ్డామ్ = శరదండానదిని, వేగేన = వేగముతో, ఉపాతిజగ్ముః = దాటి వెళ్ళిరి.

తా. ఆ దూతలు, నిర్మలమైన ఉదకము కలదీ, శ్రేష్ఠమూ, వివిధములైన పక్షులచే సేవింపబడినదీ, జనులతో నిండినదీ అయిన శరదండానదిని దాటి వేగముగా ప్రయాణముచేసిరి. 15

మూ. నికూలవృక్షమాసాద్య దివ్యం సత్యోపయాచనమ్,
అభిగమ్యాభివాద్యం తం కులిఙ్గాం ప్రావిశన్ పురీమ్. 16

ప్ర. అ. దివ్యమ్ = దేవతాధిష్ఠిత మైన, సత్యోపయాచనమ్ = సత్యోప యాచన మను పేరు గల (ప్రార్థించువారి ప్రార్థనలను సత్యము చేయునది.), నికూలవృక్షమ్ = తీరమునందలి వృక్షమును, ఆసాద్య = చేరి, అభివాద్యమ్ = నమస్కరింప దగిన, తమ్ = దానిని, అభిగమ్య = ప్రదక్షిణము చేసి, కులింగాం పురీమ్ = కుళింగ పట్టణమును, ప్రావిశన్ = ప్రవేశించిరి.

తా. వారు తీరముపై ఉన్న సత్యోపయాచన మను దివ్యవృక్షమును సమీపించి నమస్కారార్హ మైన దానికి ప్రదక్షిణము చేసి, కులింగానగరిని ప్రవేశించిరి. 16

మూ. అభికాలం తతః ప్రాప్య తే బోధితవనాచ్చ్యుతామ్,
పితృపైతామహీం పుణ్యాం తేరురిక్షుమతీం నదీమ్. 17

ప్ర. అ. తతః = అక్కడినుండి, తే = వారు, అభికాలమ్ = అభికాల మను గ్రామమును, ప్రాప్య = పొంది, బోధితవనాత్ = బోధితవన పర్వతమునుండి, చ్యుతామ్ = ప్రవహించుచున్న, పితృపైతామహీమ్ = తండ్రులకు, తాతలకు, సంబంధించిన, పుణ్యామ్ = పుణ్య మైన, ఇక్షుమతీమ్ = ఇక్షుమతి నదిని, తేరుః = దాటిరి.

తా. వారు అక్కడినుండి అభికాలగ్రామమునకు చేరి, అక్కడ బోధితవన మను పర్వతమునుండి ప్రవహించుచున్న పవిత్రమైన ఇక్షుమతీ నదిని దాటిరి. ఆ నదీప్రాంత దేశము దశరథుని పితృ పితామహాదులచేత అనుభవింప బడినది. 17

మూ. అవేక్ష్యాఞ్జలిపానాంశ్చ బ్రాహ్మణాన్ వేదపారగాన్,
యయుర్మధ్యేన బాహ్లీకాన్ సుదామానం చ పర్వతమ్.

ప్ర. అ. అఞ్జలిపానాన్ = దోసిళ్లతో మాత్రమే జలము త్రాగు, వేదపార గాన్ = వేదముల పారములను చూచిన, బ్రాహ్మణాన్ = బ్రాహ్మణులను, అవేక్ష్య = చూచి, బాహ్లీకాన్ మధ్యేన = బాహ్లీకదేశము నందలి మధ్య భాగముచే, సుదా మానమ్ = సుదామ అను, పర్వతం చ = పర్వతమును గూర్చి, యయుః = వెళ్లిరి.

(18)

తా. అశ్వరథ రోహిణులతో మాత్రమే నీరు త్రాగి జీవించు వేద విద్వాంసు లైన బ్రాహ్మణులను చూచి, బాహ్లీకదేశమధ్యప్రాంతమున ప్రయాణము చేసి, సుదామ పర్వతము చేరిరి. 18

మూ. విష్ణోః పదం ప్రేక్షమాణా విపాశాం చాపి శాల్మలీమ్,
నదీర్వాపీస్తటాకాని పల్వలాని సరాంసి చ. 19
పశ్యన్తో వివిధాంశ్చాపి సింహవ్యాఘ్రమృగద్విపాన్,
యయుః పథాతిమహతా శాసనం భర్తురీప్సవః. 20

ప్ర. అ. విష్ణోః = విష్ణువుయొక్క, పదమ్ = క్షేత్రమును, ప్రేక్షమాణాః = చూచుచు, విపాశాం చాపి = విపాశానదిని, శాల్మలీం చాపి = శాల్మలీ వృక్షమును, నదీః = నదులను, వాపీః = దిగుడుబావులను, తటాకాని = చెరువులను, పల్వలాని = చిన్న చెరువులను, సరాంసి చ = పెద్ద చెరువులను, వివిధాన్ = అనేక విధము లైన, సింహవ్యాఘ్రమృగద్విపాన్ = సింహములను, వ్యాఘ్రములను, మృగములను, ఏనుగులను, పశ్యన్తః = చూచుచున్నవారై, భర్తుః = ప్రభువు యొక్క, శాసనమ్ = ఆజ్ఞను, ఈప్సవః = పొంద దలచినవారై, అతిమహతా = మిక్కిలి గొప్ప దైన, పథా = మార్గముచేత, యయుః = వెళ్లిరి.

తా. ఆ ప్రాంతమునం దున్న విష్ణు క్షేత్రమును, విపాశానదిని, శాల్మలీ వృక్షమును, నదులను, దిగుడుబావులను, తటాకములను, పల్వలములను, సరస్సులను, అనేక విధము లైన సింహవ్యాఘ్ర గజాది వన్యమృగములను చూచుచు, ప్రభువు ఆజ్ఞను పాలించవలె నను ఉత్సాహముతో అతి దీర్ఘ మైన మార్గమున ప్రయాణము చేయుచు వెళ్ళిరి. 19, 20

మూ. తే శ్రాన్తవాహనా దూతా వికృష్టేన పథా తతః,
గిరివ్రజం పురవరం శీఘ్రమాసేదురఞ్జసా. 21

ప్ర. అ. వికృష్టేన = దూర మైన, పథా = మార్గముచే, శ్రాన్తవాహనాః = అలసిన వాహనములు గల, తే దూతాః = ఆ దూతలు, తతః = అటు పిమ్మట, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, అఞ్జసా = చక్కగా, పురవరమ్ = పురశ్రేష్ఠ మైన, గిరివ్రజమ్ = గిరివ్రజమును, ఆసేదుః = చేరిరి.

తా. అతిదూర ప్రయాణముచేత అశ్వములు అలసిన ఆ దూతలు వేగ
ముగా, గిరివ్రజపురమును, చక్కగా ప్రవేశించిరి. 21

మూ. భర్తుః ప్రియార్థం కులరక్షణార్థం
భర్తుశ్చ వంశస్య పరిగ్రహార్థమ్.
అహేడమానాస్త్వరయా స్మ దూతా
రాత్ర్యాం తు తే తత్పురమేవ యాతాః. 22

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
అష్టషష్టితమః సర్గః

ప్ర. అ. తే దూతాః = ఆ దూతలు, భర్తుః = ప్రభువుయొక్క, ప్రియార్థమ్ = ప్రియము కొరకును, కులరక్షణార్థమ్ = భర్త్రు కులమును రక్షించుటకును, భర్తుః = ప్రభువుయొక్క, వంశస్య = వంశముయొక్క, పరిగ్రహార్థమ్ = ప్రతిష్ఠ కొరకును, త్వరయా = తొందరతో, అహేడమానాః = అనాదరము చేయనివారై, రాత్ర్యామ్ = రాత్రియందు, తత్ = ఆ, పురమేవ = పట్టణమునే, యాతాః = పొందిరి.

తా. ఆ దూతలు తమ ప్రభువునకు ప్రియము నాచరించు విషయములోను
రాజకులమును రక్షించే విషయములోను, రాజవంశప్రతిష్ఠ కాపాడు విషయము
లోను అశ్రద్ధ చూపక, రాత్రి అగు సరికి, ఆ పట్టణము చేరిరి. 22

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువది యెనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

ఏకోనసప్తతితమః సర్గః

[భరతుని చింత, మిత్రులతనిని ప్రసన్నుని చేయుటకు ప్రయత్నించుట, మిత్రులు ప్రశ్నింపగా భరతుడు తాను చూచిన భయంకర దుఃస్వప్నములు వర్ణించుట.]

మూ. యామేవ రాత్రిం తే దూతాః ప్రవిశన్తి స్మ తాం పురీమ్,
భరతేనాపి తాం రాత్రిం స్వప్నో దృష్టోఽయమప్రియః.

ప్ర. అ. తే దూతాః = ఆ దూతలు, యామేవ = ఏ, రాత్రిమ్ = రాత్రిని (రాత్రియందు), తాం పురీమ్ = ఆ పురమునందు, ప్రవిశన్తి స్మ = ప్రవేశించిరో, తాం రాత్రిమ్ = ఆ రాత్రియందే, భరతేనాపి = భరతుని చేత కూడ, అయమ్ = ఈ, అప్రియః = అప్రియమైన, స్వప్నః = స్వప్నము, దృష్టః = చూడబడినది.

తా. ఆ దూతలు ఆ నగరములోనికి ప్రవేశించిన రాత్రియందే, భరతుడు ఒక అప్రియమైన దుఃస్వప్నమును చూచెను. 1

మూ. వ్యుష్టామేవ తు తాం రాత్రిం దృష్ట్వా తం స్వప్నమప్రియమ్,
పుత్రో రాజాధిరాజస్య సుభృశం పర్యతప్యత. 2

ప్ర. అ. రాజాధిరాజస్య = రాజాధిరాజైన దశరథుని యొక్క, పుత్రః = పుత్రుడు, తాం రాత్రిమ్ = ఆ రాత్రిని (యందు), వ్యుష్టామ్ ఏవ = తెల్లవారగనే, తమ్ = ఆ, అప్రియమ్ = అప్రియమైన, స్వప్నమ్ = స్వప్నమును, దృష్ట్వా = చూచి, సుభృశమ్ = మిక్కిలి, పర్యతప్యత = దుఃఖించెను.

తా. రాజాధిరాజకుమారుడైన భరతుడు తెల్లవారుజామున ఆ దుఃస్వప్నమును చూచి మనస్సులో చాల ఖేదమును పొందెను. 2

మూ. తప్యమానం సమాజ్ఞాయ వయస్యాః ప్రియవాదినః,
ఆయాసం హి వినేష్యన్తః సభాయాం చక్రిరే కథాః. 3

ప్ర. అ. ప్రియవాదినః = ప్రియముగా పలుకు, వయస్యాః = స్నేహితులు, తప్యమానమ్ = పరితపించుచున్నవానినిగా, సమాజ్ఞాయ = తెలుసుకొని, ఆయాసమ్ = దుఃఖమును, వినేష్యన్తః = తొలగింపవలెనన్న వారై, సభాయామ్ = సభయందు, కథాః = కథలను, చక్రిరే = చేసిరి.

తా. ప్రియవాక్యములు పలుకు స్నేహితులు భరతుడు పరితపించు చున్నట్లు గ్రహించి, అతని మనఃపరితాపమును తొలగించుటకై, సభలో అనేక విధము లైన కథలు (వినోద కార్యక్రమములు) జరిపిరి. 3

మూ. వాదయన్తి తథా శాన్తిం లాసయన్త్యపి చాపరే,
నాటకాన్యపరే ప్రాహుర్హాస్యాని వివిధాని చ. 4

ప్ర. అ. శాన్తిమ్ = మనశ్శాంతిని ఉద్దేశించి, వాదయన్తి = వీణాదులు ప్రయోగించిరి. తథా = అట్లే, అపరే = మరికొందరు, నాటకాని = నాటకములను, లాసయన్త్యపి = ప్రయోగింపచేసిరి. అపరే = మరికొందరు, వివిధాని = అనేక విధము లైన, హాస్యాని = హాస్యములను, ప్రాహుః = చెప్పిరి.

తా. భరతునిమనస్సుకు శాంతి కలుగుటకై కొందరు వీణాదివాద్యము లను ప్రయోగించిరి. కొందరు నాటకము లాడించిరి. మరికొందరు వివిధము లైన, హాస్య ప్రధానము లైన మాటలు చెప్పిరి. 4

మూ. స తైర్మహాత్మా భరతః సఖిభిః ప్రియవాదిభిః,
గోష్ఠీహాస్యాని కుర్వద్భిర్న ప్రాహృష్యత రాఘవః. 5

ప్ర. అ. రాఘవః = రఘువంశమునందు పుట్టిన, మహాత్మా = మహాత్ము డైన, సః భరతః = ఆ భరతుడు, గోష్ఠీహాస్యాని = గోష్ఠులను హాస్యములను, కుర్వద్భిః = చేయుచున్న, ప్రియవాదిభిః = ప్రియముగా పలుకు, సఖిభిః = స్నేహితులచేత, న ప్రాహృష్యత = సంతోషింప చేయబడలేదు.

తా. ప్రియముగా మాటలాడు ఆ స్నేహితులందరును, గోష్ఠీహాస్యాదు లెన్ని చేసినను, మహాత్ము డైన భరతునకు సంతోషము కలుగలేదు. 5

మూ. తమబ్రవీత్ప్రియసఖో భరతం సఖిభిర్వృతమ్,
సుహృద్భిః పర్యుపాసీనః కిం సఖే నానుమోదసే. 6

ప్ర. అ. ప్రియసఖః = ఒకానొక ప్రియమిత్రుడు, సఖిభిః = మిత్రులంతో, వృతమ్ = చుట్టు కొనబడిన, తం భరతమ్ = ఆ భరతుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను. సఖే = ఓ మిత్రమా! సుహృద్భిః = స్నేహితులచే, పర్యుపాసీనః = దగ్గరనుండి సేవింపబడుచున్నను, కిమ్ = ఎందువలన, న అనుమోదసే = సంతోషించవు?

తా. మిత్రులతో కూడిన ఆ భరతుని, ఒక ప్రియమిత్రుడు— "ఓ మిత్రమా స్నేహితు లందరు వచ్చి నిన్ను చుట్టి ఉన్నను నీవు ఇట్లు ఆనందహీనుడ వై ఉన్నావేమి?" అని ప్రశ్నించెను. 6

మూ. ఏవం బ్రువాణం సుహృదం భరతః ప్రత్యువాచ హ,
శృణు త్వం యన్నిమిత్తం మే దైన్యమేతదుపాగతమ్.

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, బ్రువాణమ్ = పలుకుచున్న, సుహృదమ్ = మిత్రుని గూర్చి, ప్రత్యువాచ హ = తిరిగి పలికెను. మే = నాకు, యన్నిమిత్తమ్ = ఏ కారణమువలన, ఏతత్ = ఈ, దైన్యమ్ = దైన్యము, ఉపాగతమ్ = వచ్చినదో, త్వమ్ = నీవు, శృణు = వినుము.

తా. ఇట్లు ప్రశ్నించిన ఆ మిత్రునితో భరతు డీ విధముగ చెప్పెను. "నాకు ఈ దైన్యము కలుగుటకు కారణమును వినుము". 7

మూ. స్వప్నే పితరమద్రాక్షం మలినం ముక్తమూర్ధజమ్,
పతన్తమద్రిశిఖరాత్కలుషే గోమయహ్రదే. 8

ప్ర. అ. స్వప్నే = స్వప్నమునందు, మలినమ్ = మాలిన్యము కలవాడూ, ముక్తమూర్ధజమ్ = విడిపోయిన కేశములు కలవాడూ, అద్రి శిఖరాత్ = పర్వత శిఖరమునుండి, కలుషే = కలుష మైన, గోమయహ్రదే = గోమయముతో నిండిన హ్రదమునందు, పతన్తమ్ = పడిపోవుచున్న, పితరమ్ = తండ్రిని, అద్రాక్షమ్ = చూచితిని.

తా. నా తండ్రి మలిన మైన శరీరముతో, జుట్టు విరబోసికొని, పర్వత శిఖరమునుండి, గోమయముతో నిండిన గోతిలో పడుచున్నట్లు స్వప్నము చూచితిని. 8

మూ. ప్లవమానశ్చ మే దృష్టః స తస్మిన్ గోమయహ్రదే,
పిబన్నఞ్జలినా తైలం హసన్నపి ముహుర్ముహుః. 9

ప్ర. అ. సః = భరతుఁడు, తస్మిన్ = ఆ, గోమయహ్రదే = గోమయహ్రదము నందు, ప్లవమానః = తేలుచున్నవాఁడుగాను, అఞ్జలినా = దోసిలితో, తైలమ్ = తైలమును, పిబన్ = త్రాగుచున్నవాఁడుగాను, ముహుర్ముహుః = మాటి మాటికిని, హసన్ = నవ్వుచున్నట్లుగాను, మే = నాచేత, దృష్టః = చూడఁబడినాఁడు.

తా. నా తండ్రి ఆ గోమయహ్రదమునందు, తేలుచు, మాటిమాటికిని నవ్వుచు, దోసిలితో తైలము త్రాగుచున్నట్లుగా కనఁబడినాఁడు. 9

మూ. తతస్తిలోదనం భుక్త్వా పునః పునరధఃశిరాః,
తైలేనాభ్యక్తసర్వాఙ్గస్తైలమేవావగాహత. 10

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, తిలోదనమ్ = తిలలు కలిపిన అన్నమును, భుక్త్వా = తిని, పునః పునః = మాటి మాటికిని, అధఃశిరాః = క్రిందికి వంచఁబడిన శిరస్సు కలవాఁడై, తైలేన = తైలముచేత, అభ్యక్తసర్వాఙ్గః = పూయఁబడిన సకల శరీరమును కలవాఁడై, తైలమేవ = తైలమునే, అవగాహత = ప్రవేశించెను.

తా. పిదప తిలలు కలిపిన అన్నము తిని, మాటిమాటికి శిరస్సు క్రిందికి వంచుచు, శరీరమున కంతకును తైలము పూసికొని, తైలములోనే మునిగి పోయెను. 10

మూ. స్వప్నేఽపి సాగరం శుష్కం చన్ద్రం చ పతితం భువి,
ఉపరుద్ధాం చ జగతీం తమసేవ సమావృతామ్. 11
ఔపవాహ్యస్య నాగస్య విషాణం శకలీకృతమ్,
సహసా చాపి సంశాన్తం జ్వలితం జాతవేదసమ్. 12
అవదీర్ణాం చ పృథివీం శుష్కాంశ్చ వివిధాన్ ద్రుమాన్,
అహం పశ్యామి విధ్వస్తాన్ సధూమానపి పర్వతాన్. 13

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, స్వప్నే = స్వప్నమునందు, సాగరమ్ = సముద్రమును, శుష్కమ్ = ఎండిపోయిన దానినిగాను, చన్ద్రమ్ = చంద్రుని, భువి = నేలపై, పతితమ్ = పడిపోయిన వానినిగాను, జగతీమ్ = భూమిని, తమసా

= చీకటిచే, సమాచ్ఛన్నామ్ = కప్పబడినది వలె, ఉపరుద్ధామ్ = కనబడకున్న దానిని గాను, ఔపవాహ్యస్య = రాజు ఎక్క తగిన, నాగస్య = ఏనుగు యొక్క, విషాణమ్ = దంతమును, శకలీకృతమ్ = ముక్కలు చేయబడిన దానిని గాను, జ్వలితమ్ = ప్రజ్వలించుచున్న, జాతవేదసమ్ = అగ్నిని, సహసా = హఠాత్తుగా, సంశాన్తమ్ = శాంతించిన దానినిగాను, క్షితిమ్ = భూమిని, అవదీర్ణాం చ = బ్రద్ధ లైన దానిని గాను, వివిధాన్ = అనేక విధము లైన, ద్రుమాన్ = వృక్షము లను, శుష్కాంశ్చ = ఎండిపోయిన వానినిగాను, పర్వతాన్ = పర్వతము లను, విధ్వస్తాన్ = నశించిన వై, సధూమాన్ = ధూమముతో కూడిన వానినిగాను, పశ్యామి = చూచితిని.

తా. సముద్రము ఎండిపోయి నట్లు, చంద్రుడు నేలపై పడిపోయినట్లు, భూమి చీకటి కప్పివేయుటచేత వలె కనబడకుండ పోయినట్లు, రాజు ఉత్సవ సమయములలో అధిరోహించు గజము దంతములు విరిగిపోయినట్లు, ప్రజ్వలించు చున్న అగ్ని హఠాత్తుగా ఆరిపోయినట్లు, భూమి బ్రద్దలై పోయినట్లు, చెట్లన్నియు ఎండిపోయి నట్లు పర్వతములు నశించి ధూమముచే ఆవరింపబడి నట్లు, నాకు స్వప్నములో కనబడినది. 11, 12, 13

మూ. పీఠే కార్ష్ణాయసే చైనం నిషణ్ణం కృష్ణవాససమ్.
ప్రహసన్తి స్మ రాజానం ప్రమదాః కృష్ణపిఙ్గలాః. 14

ప్ర. అ. కార్ష్ణాయసే = ఇనుముతో చేసిన, పీఠే = పీఠమునందు, నిషణ్ణమ్ = కూర్చొని యున్న, కృష్ణవాససమ్ = నల్లని వస్త్రములు గల, ఏనం రాజానమ్ = ఈ రాజును, కృష్ణపిఙ్గలాః = నల్లగాను ఎఱ్ఱగాను ఉన్న, ప్రమదాః = స్త్రీలు, ప్రహసన్తి = నవ్వుచుండిరి.

తా. ఇనుముతో చేసిన ఆసనముపై, నా తండ్రి నల్లని వస్త్రములను ధరించి కూర్చున్నట్లును, అతనిని చూచి నల్లగాను, ఎఱ్ఱగాను ఉన్న స్త్రీలు పరిహాసపూర్వకముగా నవ్వుచున్నట్లును స్వప్నములో కనబడినది. 14

మూ. త్వరమాణశ్చ ధర్మాత్మా రక్తమాల్యానులేపనః,
రథేన ఖరయుక్తేన ప్రయాతో దక్షిణాముఖః. 15

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ము డైన నా తండ్రి, రక్తమాల్యానులేపనః = ఎఱ్ఱని పుష్పమాలలూ, మైపూఁత కలవాడై, త్వరమాణశ్చ = తొందరపడుచు, ఖరయుక్తేన = గాడిదలతో కట్టబడిన, రథేన = రథముచేత, దక్షిణాముఖః = దక్షిణదిక్కునకు అభిముఖు డై, ప్రయాతః = వెళ్ళినాడు.

భా. ధర్మాత్ము డైన నా తండ్రి ఎఱ్ఱని మాలికలు ధరించి, ఎఱ్ఱని చందనము శరీరమునకు పూసుకొని, తొందరగా, గాడిదలు కట్టిన రథముపై ఎక్కి, దక్షిణాభిముఖముగా వెళ్ళినట్లు స్వప్నములో కనబడినది. 15

మూ. ప్రహసన్తీవ రాజానం ప్రమదా రక్తవాసినీ.
ప్రకర్షన్తీ మయా దృష్టా రాక్షసీ వికృతాననా. 16

ప్ర. అ. రక్తవాసినీ = ఎఱ్ఱని వస్త్రములు ధరించినదీ, వికృతాననా = వికృత మైన ముఖము కలదీ అయిన, రాక్షసీ ప్రమదా = రాక్షసస్త్రీ, ప్రహసన్తీవ = నవ్వుచూ, రాజానమ్ = రాజును, ప్రకర్షన్తీ = లాగుచున్నదిగా, మయా = నాచేత, దృష్టా = చూడబడినది.

భా. ఎఱ్ఱని వస్త్రములు ధరించి, వికృత మైన ముఖము గల ఒక రాక్షసస్త్రీ, నవ్వుచూ, దశరథమహారాజును లాగుచున్నట్లుగా నాకు కనబడినది. 16

మూ. ఏవమేతన్మయా దృష్టమిమాం రాత్రిం భయావహామ్.
అహం రామోऽథవా రాజా లక్ష్మణో వా మరిష్యతి. 17

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఇమాం రాత్రిమ్ = ఈ రాత్రియందు, భయావహామ్ = భయముకలిగించు, ఏతత్ = ఇది, దృష్టమ్ = చూడబడినది. అహమ్ = నేను గాని, అథ వా = లేక, రాజా = రాజు గాని, లక్ష్మణో వా = లక్ష్మణుడు గాని, మరిష్యతి = మరణింతురు.

భా. ఈ రాత్రి నేను ఇట్టి భయంకర మైన స్వప్నము చూచితిని. నాకు గాని, రామునకు గాని, రాజునకు గాని, లక్ష్మణునకు గాని మరణము రానున్నది.

మూ. నరో యానేన యః స్వప్నే ఖరయుక్తేన యాతి హి,
అచిరాత్తస్య ధూమాగ్రం చితాయాం సంప్రదృశ్యతే. 18

ప్ర. అ. స్వప్నే = స్వప్నమునందు, యః = ఏ, నరః = నరుడు, ఖరయుక్తేన = గాడిదలతో కట్టబడిన, యానేన = వాహనముచేత, యాతి = వెళ్లునో, అచిరాత్ = కొద్దికాలములోనే, చితాయామ్ = చితియందు, తస్య = అతని, ధూమాగ్రమ్ = ధూమముయొక్క అగ్రభాగము, సంప్రదృశ్యతే = చూడబడును.

తా. ఎవడు గాడిదలు కట్టిన రథముపై ఎక్కి వెళ్లినట్లు స్వప్నము వచ్చునో, అతనిని దహించగా చితినుండి వచ్చు ధూమశిఖ, కొద్ది కాలములోనే కనబడును. 18

మూ. ఏతన్నిమిత్తం దీనోఽహం తన్న వః ప్రతిపూజయే,
శుష్యతీవ చ మే కణ్ఠో న స్వస్థమివ మే మనః. 19

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఏతన్నిమిత్తమ్ = ఈ కారణమువలననే, దీనః = దీనుడనై ఉన్నాను. తత్ = ఆ కారణమువలన, వః = మిమ్ములను, న ప్రతిపూజయే = పూజించుటలేదు. మే = నాయొక్క, కణ్ఠః = కంఠము, శుష్యతీవ చ = ఎండిపోవుచున్నట్లున్నది. మే = నాయొక్క, మనః = మనస్సు, న స్వస్థమ్ ఇవ = స్వస్థముగా ఉన్నట్లు లేదు.

తా. అందుచేతనే నేను దీనుడనై మిమ్ములను సరిగా ఆదరించుటలేదు. నా కంఠము ఎండిపోవుచున్నట్లున్నది. నా మనస్సు కూడ స్వస్థముగా లేదు. 19

మూ. న పశ్యామి భయస్థానం భయం చైవోపధారయే,
భ్రష్టశ్చ స్వరయోగో మే ఛాయా చోపహతా మమ. 20
జుగుప్సన్నివ చాత్మానం న పశ్యామి చ కారణమ్.

ప్ర. అ. భయస్థానమ్ = భయహేతువును, న పశ్యామి = నేను చూచుట లేదు. భయం చైవ = భయమును మాత్రము, ఉపధారయే = నిశ్చయించుచున్నాను. మే = నాయొక్క, స్వరయోగః = కంఠధ్వనిసంబంధము. భ్రష్టః = నశించినది. మమ = నాయొక్క, ఛాయా చ = కాంతికూడ, ఉపహతా = కొట్టబడినది. ఆత్మానమ్ = నన్ను నేనే, జుగుప్సన్నివ = అసహించుకొనుచున్నట్లున్నాను. కారణం చ = కారణమును, న పశ్యామి = చూడకున్నాను.

తా. దేనిని గూర్చి భయపడవలెనో తెలియుట లేదు గాని భయము మాత్రము తప్పకబాగుగను అనిపించుచున్నది. నా కంఠస్వరము మందగించినది.

కాంతి తగ్గినది. కారణమేమియు లేకుండగనే నాపై నాకే జుగుప్స కలుగుచున్నట్లున్నది. 20

మూ. ఇమాం హి దుఃస్వప్నగతిం నిశామ్య తా
మనేకరూపామవితర్కితాం పురా.
భయం మహత్తద్ధృదయాన్న యాతి మే,
విచిన్త్య రాజానమచిన్త్యదర్శనమ్. 21

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకోనసప్తతితమః సర్గః

ప్ర. అ. అనేకరూపామ్ = అనేకమైన రూపములు కలదీ, పురా = పూర్వము, అవితర్కితామ్ = ఊహింపబడనిదీ, తామ్ = అట్టి, ఇమామ్ = ఈ, దుఃస్వప్నగతిమ్ = దుస్స్వప్నముయొక్క గతిని, నిశామ్య = చూచి, రాజానమ్ = రాజును, అచిన్త్యదర్శనమ్ = ఊహింపరాని దర్శనము కలవానినిగా, విచిన్త్య = ఆలోచించి, మహత్ = గొప్పదైన, తత్ = ఆ, భయమ్ = భయము, మే హృదయాత్ = నా హృదయమునుండి, న యాతి = పోవుటలేదు.

తా. పూర్వ మెన్నడును ఊహింపబడని, అనేకరూపములు గల ఈ స్వప్నమును చూచుటచేతను, నా తండ్రియైన దశరథమహారాజు దర్శనమును గూర్చి ఇక ఊహింప పనిలేదను చింత కలుగుటచేతను పుట్టిన ఈ మహాభయము నా హృదయమునుండి తొలగుటలేదు.

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో అరువది తొమ్మిదవ సర్గ సమాప్తము

సప్తతితమః సర్గః

[దూతలు భరతుని తాతగారికి, మేనమామకు కానుక లొసగుట. వసిష్ఠుని సందేశము వినిపించుట. భరతుడు తండ్రి మున్నగువారి కుశల మడుగుట, తాతగారు భరతుని కనుజ్ఞ నిచ్చుట. ఆయన ఇచ్చిన కానుకలు తీసికొని భరతుడు శత్రుఘ్నసమేతుడై అయోధ్యకు బయలు దేరుట.]

మూ. భరతే బ్రువతి స్వప్నం దూతాస్తే క్లాన్తవాహనాః,
ప్రవిశ్యాసహ్యపరిఖం రమ్యం రాజగృహం పురమ్. 1
సమాగమ్య తు రాజ్ఞా చ రాజపుత్రేణ చార్చితాః,
రాజ్ఞః పాదౌ గృహీత్వా తు తమూచుర్భరతం వచః, 2

ప్ర. అ. భరతే = భరతుడు, స్వప్నమ్ = స్వప్నమును, బ్రువతి = చెప్పుచుండగా, క్లాన్తవాహనాః = అలసినవాహనములు గల, తే దూతాః = ఆ దూతలు, అసహ్యపరిఖమ్ = సహింపశక్యము కాని కందకము గల (లేదా కోటతలుపుల గడియలు గల), రమ్యమ్ = సుందర మైన, రాజగృహమ్ = రాజగృహ మను, పురమ్ = పురమును, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, రాజ్ఞా చ = కేకయరాజుతోను, రాజపుత్రేణ = రాజపుత్రు డైన యుధాజిత్తుతోను, సమాగమ్య = కలిసి, అర్చితాః = వారిచే ఆదరింపబడినవారై, రాజ్ఞః = కేకయరాజుయొక్క, పాదౌ = పాదములను, గృహీత్వా = పట్టుకొని నమస్కరించి, తం భరతమ్ = ఆ భరతుని గూర్చి, వచః = వాక్యమును, ఊచుః = పలికిరి.

తా. భరతుడు తన స్వప్నమును గూర్చి చెప్పుచున్న సమయమునందే, అలసిన గుఱ్ఱములు గల ఆ దూతలు, శత్రువులు దాట శక్యము కాని కందకము గల (లేదా దుర్భేద్య మైన కోట గడియలు గల) రమ్య మైన రాజగృహపురమును

ప్రవేశించి, కేకయరాజునూ, అతని కుమారు డైన యుధాజిత్తునూ కలిసి, వారిచే ఆదరింపబడినవారై, ఆ రాజు పాదములకు నమస్కరించి, భరతునితో ఇట్లనిరి.

మూ. పురోహితస్త్వాం కుశలం ప్రాహ సర్వే చ మన్త్రిణః,
త్వరమాణశ్చ నిర్యాహి కృత్యమాత్యయికం త్వయా. 3

ప్ర. అ. పురోహితః = పురోహితుడు, త్వామ్ = నిన్ను గూర్చి, కుశలమ్ = కుశలమును, ప్రాహ = పలుకుచున్నాడు. సర్వే = సమస్త మైన, మన్త్రిణశ్చ = మన్త్రులు కూడ పలుకుచున్నారు. త్వరమాణః చ = తొందరపడుచు, నిర్యాహి = బయలుదేరి రమ్ము. త్వయా = నీతో, ఆత్యయికమ్ = చాలకష్టముతో కూడిన, కృత్యమ్ = పని ఉన్నది.

తా. పురోహితుడును, మంత్రు లందరును నీ కుశలము ప్రశ్నించుచున్నారు. వెంటనే నీవు బయలుదేరి రావలెను. నీతో చాల తొందర పని ఉన్నది. 3

మూ. ఇమాని చ మహార్హాణి వస్త్రాణ్యాభరణాని చ,
ప్రతిగృహ్య విశాలాక్ష మాతులస్య చ దాపయ. 4

ప్ర. అ. విశాలాక్ష = విశాల మైన నేత్రములు కలవాడా! ఇమాని = ఈ, మహార్హాణి = గొప్ప విలువ గల, వస్త్రాణి = వస్త్రములను, ఆభరణాని చ = అలంకారములను; ప్రతిగృహ్య = గ్రహించి, మాతులస్య = నీ మేనమామకు, దాపయ = ఇప్పించుము (ఇమ్ము).

తా. విశాల మైన నేత్రములు గలవాడా! చాల వెల గల ఈ వస్త్రములను, ఆభరణములను తీసికొని నీ మేనమామకు ఇమ్ము.

మూ. అత్ర వింశతికోట్యస్తు నృపతేర్మాతులస్య తే,
దశకోట్యస్తు సంపూర్ణాస్తథైవ చ నృపాత్మజ. 5

ప్ర. అ. నృపాత్మజ = రాజకుమారా! అత్ర = వీనిలో, వింశతికోట్యః = నూరు కోట్లు, నృపతేః = కేకయరాజునకు ఇవ్వదగినవి. తథైవ చ = అట్లే, సంపూర్ణాః = నిండు, దశకోట్యస్తు = పది కోట్లు, తే = నీయొక్క, మాతులస్య = మేనమామకు ఇవ్వదగినవి.

తా. రాజకుమారా! ఈ వస్త్రాభరణాదులలో మీ మాతామహు లైన కేకయరాజునకు ఇవ్వదగినవాటి వెల ఇరువది కోట్లు. మీ మేనమామకు ఇవ్వ వలసిన వాటి వెల పూర్తి పది కోట్లు. 5

మూ. ప్రతిగృహ్య తు తత్సర్వం స్వనురక్తః సుహృజ్జనే,
దూతానువాచ భరతః కామైః సంప్రతిపూజ్య తాన్. 6

ప్ర. అ. సుహృజ్జనే=మిత్రులందు (బంధువులందు), స్వనురక్తః=చాలా ప్రేమ గల, భరతః=భరతుడు, తత్ సర్వమ్=దాని నంతను, ప్రతిగృహ్య=తీసికొని, తాన్=ఆ, దూతాన్=దూతలను, కామైః=ఇష్టవస్తువులచేత, సంప్రతిపూజ్య=పూజించి, ఉవాచ=పలికెను.

తా. బంధువులపై ప్రేమ గల భరతుడు ఆ వస్తువుల నన్నింటిని తీసికొని ఆ దూతలకు కావలసిన వస్తువులను బహూకరించి, ఆదరించి ఇట్లు పలికెను. 6

మూ. కచ్చిత్సుకుశలీ రాజా పితా దశరథో మమ,
కచ్చిచ్చారోగతా రామే లక్ష్మణే చ మహాత్మని. 7

ప్ర. అ. మమ పితా=నా తండ్రి యైన, రాజా దశరథః=దశరథ మహారాజు, కచ్చిత్ సుకుశలీ=బాగుగా క్షేమముగా ఉన్నారా? రామే=రాముని యందును, మహాత్మని=మహాత్ము డైన, లక్ష్మణే చ=లక్ష్మణునియందును, ఆరోగతా కచ్చిత్=ఆరోగ్యమే కదా?

తా. నా తండ్రిగా రైన దశరథమహారాజు క్షేమముగా నున్నారా? రాముడును, మహాత్ము డైన లక్ష్మణుడును ఆరోగ్యముగా ఉన్నారా? 7

మూ. ఆర్యా చ ధర్మనిరతా ధర్మజ్ఞా ధర్మదర్శినీ,
ఆరోగా చాపి కౌసల్యా మాతా రామస్య ధీమతః. 8

ప్ర. అ. ఆర్యా చ=పూజ్యురాలు, ధర్మనిరతా=ధర్మమునందు ఆసక్తి కలదీ, ధర్మజ్ఞా=ధర్మములు తెలిసినదీ, ధర్మదర్శినీ=ధర్మమును చూచునదీ, ధీమతః=బుద్ధిమంతు డైన, రామస్య=రామునియొక్క, మాతా=తల్లి అయిన, కౌసల్యా=కౌసల్యాదేవి, అపి ఆరోగా=రోగము లేకుండ ఉన్నదా?

తా. పూజ్యురాలూ, ధర్మమునందే ఆసక్తి కలదీ, ధర్మము నెరిగినదీ, ధర్మమునే చూచునదీ, ధీమంతు డైన రాముని తల్లి అయిన కౌసల్యాదేవి ఆరోగ్యముగా ఉన్నదా? 8

మూ. కచ్చిత్సుమిత్రా ధర్మజ్ఞా జననీ లక్ష్మణస్య యా,
శత్రుఘ్నస్య చ వీరస్య సారోగా చాపి మధ్యమా. 9

ప్ర. అ. యా = ఏ సుమిత్ర, ధర్మజ్ఞా = ధర్మము నెరిగినదో, లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణుని యొక్కయు, వీరస్య = వీరు డైన, శత్రుఘ్నస్య చ = శత్రుఘ్నుని యొక్కయు, జననీ = తల్లియో, మధ్యమా = మా మధ్యమాంబ అయిన. సా సుమిత్రాపి = ఆ సుమిత్ర, కచ్చిత్ అరోగా = రోగములు లేకుండ ఉన్నదా?

తా. ధర్మములు తెలిసినదీ, లక్ష్మణునకూ, వీరు డైన శత్రుఘ్నునకూ తల్లి, మా మధ్యమాంబ అయిన సుమిత్రాదేవి ఆరోగ్యముగా ఉన్నదా? 9

మూ. ఆత్మకామా సదా చండీ క్రోధనా ప్రాజ్ఞమానినీ,
అరోగా చాపి మే మాతా కైకేయీ కిమువాచ హ. 10

ప్ర. అ. ఆత్మకామా = తననే (తన సుఖమునే) కోరునదీ, సదా = ఎల్లప్పుడును, చండీ = తీవ్రంగా ప్రవర్తించునదీ, క్రోధనా = కోప స్వభావము కలదీ, ప్రాజ్ఞమానినీ = బుద్ధిమంతురాలను అను గర్వము గలదీ, మే మాతా = నా తల్లి అయిన, కైకేయీ = కైకేయి, అపి అరోగా = రోగము లేకుండా ఉన్నదా? కిమ్ = ఏమి, ఉవాచ హ = చెప్పినది?

తా. తన సుఖమునే కోరెడి, తీవ్రముగా ప్రవర్తించెడి, క్రోధ స్వభావురాలూ, బుద్ధిమంతురాలననే గర్వము కలది అయిన, నా తల్లి కైకేయి ఆరోగ్యముగా ఉన్నదా? ఆమె మాకు ఏమి చెప్పమన్నది? 10

మూ. ఏవముక్తాస్తు తే దూతా భరతేన మహాత్మనా,
ఊచుః సప్రశ్రయం వాక్యమిదం తం భరతం తదా. 11

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, భరతేన = భరతుని చేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తాః = పలుకబడిన, తే దూతాః = ఆ దూతలు, తదా = అప్పుడు, తం భరత

తమ్ = ఆ భరతుని గూర్చి, సప్రశ్రయమ్ = వినయముతో, కూడినట్లుగా, ఇదం వచః = ఈ వాక్యమును, ఊచుః = పలికిరి.

తా. మహాత్ముడైన భరతుని మాటలు విని ఆ దూతలు, భరతునితో సవినయముగా ఇట్లు పలికిరి. 11

మూ. కుశలాస్తే నరవ్యాఘ్ర యేషాం కుశల మిచ్ఛసి,
శ్రీశ్చ త్వాం వృణుతే పద్మా యుజ్యతాం చాపి తే రథః.

ప్ర. అ. నరవ్యాఘ్ర = ఓ నరశ్రేష్ఠుడా, యేషామ్ = ఎవరియొక్క, కుశలమ్ = కుశలమును, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావో, తే = వారు, కుశలాః = క్షేమముగా ఉన్నారు. శ్రీః = ఐశ్వర్యము, పద్మా = లక్ష్మియు, త్వామ్ = నిన్ను వృణుతే = కోరుచున్నది. తే = నీ యొక్క, రథః = రథము, యుజ్యతాం చాపి = కట్టబడుగాక.

తా. ఓ నరశ్రేష్ఠా! నీవు ఎవరి కుశలము కోరుచున్నావో వారందరును క్షేమముగా ఉన్నారు. నిన్ను ఐశ్వర్యము, లక్ష్మి వరించుచున్నవి. శీఘ్రముగా రథము కూర్చుకొని బయలుదేరుము.

వి. ఈ శ్లోకములోని ఉత్తరార్థములో "నిన్ను లక్ష్మి వరించినది". అని చెప్పగానే భరతునకు చాలా వరకు విషయము అర్థమై పోవును. దీనికి వ్యాఖ్యాతలు వ్రాసినట్లు ఏవేవో కారణాలు చెప్పుట సరిగాకుదరదు. ఈ విధముగ చెప్పిన దూతలు వసిష్ఠుని ఆజ్ఞప్రకారము తమ కర్తవ్యము నిర్వహించినట్లు కాజాలదు.

"భరతుడు అమంగళమును ఆశంకించుచున్నాడు గాన తప్పించు కారణార్థమై లక్ష్మి వరించుచున్న దని పైకి చెప్పిన మాట (ఈ విషయము దూతల కెట్లు తెలిసినదో?) రాజ్యలక్ష్మి నీకు లభింప నున్నది అని అంతరార్థము". "నీవు ఎవరి క్షేమమును కోరుచున్నావో వారందరును క్షేమముగా ఉన్నారు. నీకు రాజ్యలక్ష్మి లభింప నున్నది" అని చెప్పుటచే రాజ్యప్రాప్తికి కారణమైన రాముని వనవాస దశరథమరణములు సూచింపబడినవి గాన దూతలు అసత్యము చెప్పిన దోషము లేదు.". ఇత్యాది విధముగ చేసిన వ్యాఖ్యానములోని ఔచిత్యము ఆ వ్యాఖ్యాతలకే తెలియవలెను.

ఇట్టి పరిస్థితులలో సత్యమును కప్పిపుచ్చినను అసత్యదోషము లేదు. కావుననే ప్రాచ్యపాఠములో ఈ శ్లోకార్థము లేదు. భరతుని తీసికొని రావలసి వరిగా దశరథుడే తమను పంపించి నట్లు దానిలో ఉన్నది.

"ఇతి తే కుశలం ప్రశ్నం పృష్ట్వా దూతాః ససంభ్రమమ్,
మన్త్రిసంవరణం కృత్వా ప్రత్యూచుర్హృష్టమానసాః.
సర్వే హ్యేతే కుశలినో యేషాం కుశలమిచ్ఛసి,
ఆహ త్వాం చ పితా శీఘ్రమేహీతి రఘునన్దన.
యది పశ్యసి గన్తవ్యం గమ్యతామచిరాత్ తతః,
త్వరతే హి దర్శనాకాఙ్క్షీ పితా తే సహ మన్త్రిభిః." 12

మూ. భరతశ్చాపి తాన్ దూతానేవముక్తోఽభ్యభాషత,
ఆపృచ్ఛేఽహం మహారాజం దూతాః సంత్వరయన్తి మామ్.

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పలకబడిన, భరతశ్చాపి = భరతుడు, తాన్ = ఆ, దూతాన్ = దూతలను గూర్చి, అభ్యభాషత = పలికెను. "మామ్ = నన్ను, దూతాః = దూతలు, సంత్వరయన్తి = తొందరపెట్టుచున్నారు (అని), అహమ్ = నేను, మహారాజమ్ = మహారాజును, ఆపృచ్ఛే = అనుజ్ఞ వేడుచున్నాను".

తా. దూతల మాటలు విని భరతుడు వారితో "నన్ను దూతలు తొందర పెట్టుచున్నారు అని చెప్పి రాజు అనుజ్ఞ వేడెదను" అని చెప్పెను. 13

మూ. ఏవముక్త్వా తు తాన్ దూతాన్ భరతః పార్థివాత్మజః,
దూతైః సంచోదితో వాక్యం మాతామహమువాచ హ. 14

ప్ర. అ. దూతైః = దూతలచేత, సంచోదితః = ప్రేరేపింపబడిన, పార్థివాత్మజః = రాజకుమారుడైన, భరతః = భరతుడు, తాన్ దూతాన్ = ఆ దూతలను గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, మాతామహమ్ = మాతామహుని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ హ = పలికెను.

తా. అయోధ్యాగమనమునకై దూతలచేత ప్రేరితుడైన రాజకుమారుడైన భరతుడు, వారితో పై విధముగ చెప్పి, తన మాతామహునితో ఇట్లు అనెను. 14

మూ. రాజన్ పితుర్గమిష్యామి సకాశం దూతచోదితః,
పునరప్యహమేష్యామి యదా మే త్వం స్మరిష్యసి. 15

ప్ర. అ. రాజన్ = రాజా! దూతచోదితః = దూతలచేత ప్రేరితుడనైన నేను, పితుః = తండ్రియొక్క, సకాశమ్ = సమీపమును, గమిష్యామి = వెళ్ళెదను. త్వమ్ = నీవు, మే = నాకు (నన్ను), యదా = ఎప్పుడు, స్మరిష్యసి = స్మరించగలవో అప్పుడు, పునరపి = మరల, ఏష్యామి = రాగలను.

తా. మహారాజా! దూతలు నన్నయోధ్యకు రమ్మనుచున్నారు. నేను నా తండ్రిగారి వద్దకు వెళ్ళెదను. మరల నీవు ఎప్పుడు రమ్మనిన అప్పుడు వచ్చెదను. 15

మూ. భరతేనైవముక్తస్తు నృపో మాతామహస్తదా,
తమువాచ శుభం వాక్యం శిరస్యాఘ్రాయ రాఘవమ్. 16

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, భరతేన = భరతుని చేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పలుకబడిన, మాతామహః = మాతామహుడైన, నృపః = కేకయరాజు, తమ్ = ఆ, రాఘవమ్ = భరతుని, శిరసి = శిరస్సుపైన, ఆఘ్రాయ = వాసన చూచి, శుభమ్ = మంగళకరమైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. మాతామహుడైన కేకయరాజు భరతుని మాట విని, అతని శిరస్సుపై మూర్కొని, మంగళకరమైన వాక్యమును పలికెను. 16

మూ. గచ్ఛ తాతానుజానే త్వాం కైకేయీ సుప్రజాస్త్వయా,
మాతరం కుశలం బ్రూయాః పితరం చ పరంతప. 17

ప్ర. అ. తాత = నాయనా! గచ్ఛ = వెళ్ళుము, త్వామ్ = నిన్ను, అనుజానే = అనుమతించుచున్నాను. త్వయా = నీచేత, కైకేయీ = కైకేయి, సుప్రజాః = మంచి సంతానము కలది. పరంతప = శత్రువులను పీడించువాడా! మాతరమ్ = తల్లిని, పితరం చ = తండ్రిని, కుశలమ్ = క్షేమమును, బ్రూయాః = చెప్పుము.

తా. నాయనా! నేను అనుజ్ఞ నిచ్చుచున్నాను; వెళ్లుము. నీవు కైకేయీ సత్పుత్రుడవు. ఓ వరంతపా! నీ తల్లిని, తండ్రిని కుశల మడిగి నట్లు చెప్పుము.

మూ. పురోహితం చ కుశలం యే చాన్యే ద్విజసత్తమాః,
తౌ చ తాత మహేష్వాసౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. 18

ప్ర. అ. తాత = నాయనా! పురోహితమ్ = పురోహితు డైన వసిష్ఠుని, అన్యే = ఇతరు లైన, యే = ఏ, ద్విజసత్తమాః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠు లున్నారో వారిని, మహేష్వాసౌ = గొప్ప ధనుస్సులు గల, భ్రాతరౌ = సోదరు లైన, తౌ = ఆ, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను, కుశలమ్ = కుశలము, బ్రూహి = చెప్పుము.

తా. నాయనా! పురోహితు డైన వసిష్ఠుని, ఇతరు లైన బ్రాహ్మణోత్తములను, మహాధనుర్ధరు లైన, ఆ సోదరులు రామలక్ష్మణులను కుశల మడిగినా నని చెప్పుము. 18

మూ. తస్మై హస్త్యుత్తమాంశ్చిత్రాన్ కమ్బళానజినాని చ,
అభిసత్కృత్య కైకేయో భరతాయ ధనం దదౌ. 19

ప్ర. అ. కైకేయః = కేకయమహారాజు, తస్మై = ఆ, భరతాయ = భరతునకు, హస్త్యుత్తమాన్ = ఉత్తమ మైన గజములను, చిత్రాన్ = వివిధవర్ణములు గల, కమ్బళాన్ = కంబళములను, అజినాని చ = మృగచర్మములను, ధనమ్ = ధనమును, అభిసత్కృత్య = సత్కరించి, దదౌ = ఇచ్చెను.

తా. కేకయరాజు, ఆ భరతునకు, ప్రేమపూర్వకముగా శ్రేష్ఠ మైన గజములను రంగు రంగుల కంబళ్లను, మృగచర్మములను ధనమును ఇచ్చెను. 19

మూ. రుక్మనిష్కసహస్రే ద్వే షోడశాశ్వశతాని చ,
సత్కృత్య కైకయీపుత్రం కేకయో ధనమాదిశత్. 20

ప్ర. అ. కేకయః = కేకయదేశరాజు, కైకయీపుత్రమ్ = భరతుని, సత్కృత్య = సత్కరించి, ద్వే = రెండు, రుక్మనిష్కసహస్రే = బంగారు హారముల సహస్రములను, షోడశ = పదునారు, అశ్వశతాని చ = అశ్వముల శతములను, ధనమ్ = ధనముగా, ఆదిశత్ = ఇచ్చెను.

తా. కేకయరాజు, భరతునకు ఆదరపూర్వకముగా రెండువేల బంగారు కంఠహారములు, పదునారు వందల అశ్వములు అను ధనమును బహూకరించెను.

మూ. తథామాత్యానభిప్రేతాన్ విశ్వాస్యాంశ్చ గుణాన్వితాన్,
దదావశ్వపతిః శీఘ్రం భరతాయానుయాయినః. 21

ప్ర. అ. తథా=అట్లే, అశ్వపతిః=అశ్వపతి, భరతాయ=భరతునకు, అభిప్రేతాన్=ఇష్టులును, విశ్వాస్యాన్=విశ్వసించదగినవారును, గుణాన్వితాన్=గుణములతో కూడినవారును, అమాత్యాన్ = సర్వదా దగ్గర ఉండువారును అయిన, అనుయాయినః=అనుచరులను, దదౌ=ఇచ్చెను.

తా. అశ్వపతి శీఘ్రముగా ఆ భరతునకు, ఇష్టులూ, విశ్వాసపాత్రులూ, సద్గుణవంతులూ, సర్వదా సమీపముననే ఉండదగినవారూ అయిన అనుచరులను ఇచ్చెను. 21

మూ. ఐరావతానైన్ద్రశిరాన్నాగాన్వై ప్రియదర్శనాన్,
ఖరాన్ శీఘ్రాన్ సుసంయుక్తాన్మాతులోఽస్మై ధనం దదౌ

ప్ర. అ. మాతులః=మేనమామ, అస్మై = భరతునకు, ఐరావతాన్ = ఐరావతవంశమునందు పుట్టినవి, ఐన్ద్రశిరాన్ = ఇంద్రశిరఃపర్వతమునందు పుట్టినవి అయిన, ప్రియదర్శనాన్=ప్రియమైన దర్శనము గల, నాగాన్ = ఏనుగులను, శీఘ్రాన్=శీఘ్రముగా నడచు, సుసంయుక్తాన్= బాగా శిక్షణము ఇవ్వబడిన, ఖరాన్=గాడిదలను, ధనమ్=ధనముగా, దదౌ=ఇచ్చెను.

తా. మేనమామ యైన యుధాజిత్తు అతనికి ఐరావతవంశమునకు చెందిన, ఇంద్రశిరఃపర్వతమునందు పుట్టిన, చూచుటకు అందమైన గజములూ, బాగుగా శిక్షణము ఇచ్చిన శీఘ్రముగా నడుగెత్తు గాడిదలూ అను ధనమును ఇచ్చెను. 22

మూ. అన్తఃపురేఽతిసంవృద్ధాన్ వ్యాఘ్రవీర్యబలాన్వితాన్,
దంష్ట్రాయుధాన్ మహాకాయాన్ శునశ్చోపాయనం దదౌ.

ప్ర. అ. అన్తఃపురే=అంతఃపురమునందు, అతిసంవృద్ధాన్=బాగుగా పెంచబడినవి, వ్యాఘ్రవీర్యబలాన్వితాన్ = వ్యాఘ్రముల వంటి వీర్యముతోను బలముతోను కూడినవి, దంష్ట్రాయుధాన్=కోరలే ఆయుధములుగా కలవి,

మహాకాయాన్ = పెద్ద శరీరము కలిగి అయిన, శునశ్చ = శునకములను కూడ, ఉపాయనమ్ = కానుకగా, దదౌ = ఇచ్చెను.

తా. అంతఃపురములో చక్కగా పెంచబడినవి, వ్యాఘ్రములతో సమాన మైన పరాక్రమములు కలవి, కోరలే ఆయుధములుగా కలవి, చాల పెద్ద శరీరము కలిగి అయిన శునకములను కూడ ఉపాయనముగా ఇచ్చెను. 23

మూ. స దత్తం కేకయేన్ద్రేణ ధనం తన్నాభ్యనన్దత,
భరతః కైకయీపుత్రో గమనత్వరయా తదా. 24

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, గమనత్వరయా = వెళ్ళుటయందు తొందరచే, సః = ఆ, కైకయీపుత్రః = కైకేయికుమారు డైన, భరతః = భరతుడు, కేకయేన్ద్రేణ = కేకయరాజుచేత, దత్తమ్ = ఇవ్వబడిన, ధనమ్ = ధనమును, నాభ్యనన్దత = అభినందించలేదు.

తా. అయోధ్యకు వెళ్ళ తొందరలో ఉన్న కైకేయీపుత్రు డగు భరతు నకు తన మాతామహు డిచ్చిన కానుక లేవియు ఆనందమును కలిగించలేదు.

మూ. బభూవ హ్యస్య హృదయే చిన్తా సుమహతీ తదా,
త్వరయా చాపి దూతానాం స్వప్నస్యాపి చ దర్శనాత్.

ప్ర. అ. దూతానామ్ = దూతలయొక్క, త్వరయా చాపి = తొందర చేతను, స్వప్నస్య = స్వప్నముయొక్క, దర్శనాచ్చాపి = చూచుటవలనను, తదా = అప్పుడు, అస్య = ఈతనియొక్క, హృదయే = హృదయమునందు, సుమహతీ = చాల అధిక మైన, చిన్తా = చింత, బభూవ హి = కలిగెను కదా।

తా. కారణ మేమనగా, దూతలు తొందరపెట్టుటను వల్లను, తాను చూచిన స్వప్నముచేతను ఆ సమయమున అతని మనస్సు చాలా చింతాక్రాంత మై ఉండెను. 25

మూ. స స్వవేశ్మాభ్యతిక్రమ్య నరనాగాశ్వసంవృతమ్,
ప్రపేదే సుమహచ్ఛ్రీమాన్ రాజమార్గమనుత్తమమ్. 26

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు డైన, సః = భరతుడు, నరనాగాశ్వసంవృతమ్ = నరులతోను, గజములతోను అశ్వములతోను కూడిన, సుమహత్ =

లాల పెద్దదైన, స్వవేశ్మ = తన గృహమును, అభ్యతిక్రమ్య = దాటి, ఉత్తమమ్ = శ్రేష్ఠ మైన, రాజమార్గమ్ = రాజమార్గమును, ప్రపేదే = పొందెను.

తా. శ్రీమంతు డైన ఆ భరతుడు, నరులతోను, గజాశ్వాదులతోను నిండిన మిగుల విశాల మైన తన గృహమును దాటి శ్రేష్ఠ మైన రాజమార్గమును ప్రవేశించెను.

మూ. అట్టాలికాస్తతోఽపశ్యదన్తఃపురముదారధీః,
తతస్తద్భరతః శ్రీమానావివేశానివారితః. 27

ప్ర. అ. ఉదారధీః = అధిక మైన బుద్ధి గల భరతుడు, అట్టాలికాః = రాజమార్గమును దాటి, తతః = పిమ్మట, అన్తఃపురమ్ = అంతఃపురమును, అపశ్యత్ = చూచెను. తతః = పిమ్మట, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు డైన, భరతః = భరతుడు, అనివారితః = నివారింపబడనివాడై, తత్ = ఆ అంతఃపురమును, ఆవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. ఉత్తమబుద్ధి గల ఆ భరతుడు రాజమార్గము దాటి వెళ్ళి, అంతఃపురమును చూచెను. పిదప ఆ శ్రీమంతు డైన భరతుడు, అడ్డ మేమియు లేక ఆ అంతఃపురములో ప్రవేశించెను. 27

మూ. స మాతామహమాపృచ్ఛ్య మాతులం చ యుధాజితమ్,
రథమారుహ్య భరతః శత్రుఘ్నసహితో యయౌ. 28

ప్ర. అ. సః భరతః = ఆభరతుడు, మాతామహమ్ = మాతామహుని, మాతులమ్ = మేనమామ యైన, యుధాజితమ్ = యుధాజిత్తును, ఆపృచ్ఛ్య = అనుమతి అడిగి, శత్రుఘ్నసహితః = శత్రుఘ్నసమేతు డై, రథమ్ = రథమును, ఆరుహ్య = ఎక్కి, యయౌ = వెళ్ళెను.

తా. ఆ భరతుడు మాతామహునివద్దను, మేనమామ యైన యుధాజిత్తు వద్దను సెలవు గైకొని, శత్రుఘ్నసమేతు డై రథ మెక్కి బయలుదేరెను. 28

మూ. రథాన్ రత్నవిచిత్రాంశ్చ యోజయిత్వా పరఃశతమ్,
ఉష్ట్రగోశ్వఖరైర్భృత్యా భరతం యాన్తమన్వయుః. 29

ప్ర. అ. భృత్యాః = భృత్యులు, రత్నవిచిత్రాన్ = రత్నములచే విచిత్రము లైన, పరఃశతాన్ = వందలకు మించిన, రథాన్ = రథములను, యోజయిత్వా =

కూర్చుకొని, ఉష్ట్రగోశ్వైః=ఉష్ట్రములతోను, గోవులతోను, అశ్వములతోను, యాన్తమ్=వెళ్ళుచున్న, భరతమ్=భరతుని, అన్వయుః=అనుసరించి వెళ్ళిరి.

తా. భరతుడు ప్రయాణమై వెళ్ళుచుండగా, భృత్యులు, వందలకొలది రత్నవిచిత్రము లైన రథములను కూర్చుకొని, ఒంటెలు, గోవులు, అశ్వములు మొదలగువానితో భరతుని వెనుకనే వెళ్ళిరి.

వి. "రథాన్ మణ్డలచక్రాంశ్చ" అను పాఠమునకు బదులు "రథాన్ రత్నవిచిత్రాంశ్చ" అను ప్రాచ్యపాఠము గ్రహింపబడినది. గుండ్రని చక్రములు గల రథములు అను విశేషణము నిరర్థకము కదా? 29

మూ. బలేన గుప్తో భరతో మహాత్మా
సహార్యకస్యాత్మసమైరమాత్యైః,
ఆదాయ శత్రుఘ్నమపేతశత్రుః
గృహాద్యయౌ సిద్ధ ఇవేన్ద్రలోకాత్. 30

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
సప్తతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. బలేన=సైన్యము చేత, గుప్తః=రక్షింపబడిన, మహాత్మా=మహాత్ముడైన, అపేతశత్రుః=తొలగిన శత్రువులు గల, భరతః=భరతుడు, ఆత్మసమైః=తనతో సమానులైన, అమాత్యైః సహ=కూడనే ఉండు వీరులతో కూడ, శత్రుఘ్నమ్=శత్రుఘ్నుని, ఆదాయ=తీసికొని, ఆర్యకస్య=పూజ్యుడైన మాతామహుని యొక్క, గృహాత్=గృహము నుండి, సిద్ధః=సిద్ధపురుషుడు, ఇన్ద్రలోకాదివ=ఇంద్రలోకమునుండి వలె, యయౌ=బయలుదేరెను.

తా. మహాత్ముడూ, శత్రువులు లేనివాడూ అయిన భరతుడు, సేనచే రక్షింపబడుచు, తనతో సమాను లైన శరీరరక్షకులను, శత్రుఘ్నుడును వెంట రాగా, సిద్ధపురుషుడు ఇంద్రలోకమునుండి బయలుదేరి నట్లు మాతామహుని ఇంటి నుండి బయలుదేరెను. 30

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
డెబ్బదవ సర్గ సమాప్తము.

ఏకసప్తతితమః సర్గః

[భరతుడు రథసేనాసహితుడై బయలుదేరుట. వివిధ ప్రదేశములను దాటి ఆతడు ఉజ్జిహానానగరి ఉద్యానములో ప్రవేశించుట. సైన్యమును మెల్ల మెల్లగా రమ్మని ఆజ్ఞాపించి, తాను మాత్రము రథారూఢుడై వేగమున ముందుకు సాగి సాలవనము గడచి అయోధ్య చెంతకు వచ్చుట. అటనుండి అయోధ్యానగరి దురవస్థను చూచుచు ముందుకు పోవుట. సారథికి చెప్పుచున్న తన దుఃఖమును తెలియజేయుచు రాజభవనమును ప్రవేశించుట].

మూ. స ప్రాఙ్ముఖో రాజగృహాదభినిర్యాయ రాఘవః,
తతః సుదామాం ద్యుతిమాన్ సంతీర్యావేక్ష్య తాం నదీమ్,
హ్లాదినీం దూరపారాం చ ప్రత్యక్స్రోతస్తరఙ్గిణీమ్,
శతద్రూమతరచ్ఛ్రీమాన్నదీమిక్ష్వాకునన్దనః. 2

ప్ర.అ. ద్యుతిమాన్ = కాంతి గల, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడైన, ఇక్ష్వాకు కులనన్దనః = ఇక్ష్వాకుకులమునకు ఆనందకరుడైన, సః రాఘవః = ఆ భరతుడు, రాజగృహాత్ = రాజగృహమునుండి, ప్రాఙ్ముఖః = పూర్వాభిముఖుడై, అభినిర్యాయ = బయలుదేరి, తతః = అటు పిమ్మట, తామ్ = ఆ, సుదామామ్ = సుదామ అను, నదీమ్ = నదిని, అవేక్ష్య = చూచి, సంతీర్య = దానిని దాటి, హ్లాదినీమ్ = హ్లాదిని అను నదిని, దూరపారామ్ = దూరమైన ఒడ్డుగల, ప్రత్యక్స్రోతస్తరఙ్గిణీమ్ = పశ్చిమాభిముఖమైన ప్రవాహము గల నదియైన, శతద్రూం నదీమ్ = శతద్రూ నదిని, అతరత్ = దాటెను.

తా. కాంతి గలవాడు, శ్రీమంతుడు, ఇక్ష్వాకువంశమునకు ఆనందకరుడూ అయిన ఆ భరతుడు, రాజగృహమునుండి తూర్పు దిక్కునకు అభిముఖముగ బయలుదేరి. అచటినుండి సుదామానదిని చూచి దానిని దాటి, పిదప హ్లాదినీ నదిని, దూర మైన తీరము గల పశ్చిమాభిముఖముగా ప్రవహించు శతద్రూనదిని దాటెను. 1, 2

మూ. ఏలాధానే నదీం తీర్త్వా ప్రాప్య చాపరపర్పటాన్,
శిలామాకుర్వతీం తీర్త్వా ఆగ్నేయం శల్యకర్తనమ్. 3
సత్యసన్ధః శుచిః శ్రీమాన్ ప్రేక్షమాణః శిలావహామ్,
అత్యయాత్స మహాశైలాన్ వనం చైత్రరథం ప్రతి. 4

ప్ర. అ. సత్యసన్ధః = సత్యసంధుడు, శుచిః = పరిశుద్ధుడు, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడు అయిన, సః = ఆ భరతుడు, ఏలాధానే = ఏలాధానగ్రామము నందు, నదీమ్ = శతద్రూనదిని, తీర్త్వా = దాటి, అపరపర్పటాన్ = అపరపర్పట దేశమును, ప్రాప్య చ = పొంది, శిలామ్ = రాయిని, ఆకుర్వతీమ్ = ఆకర్షించు శిలావహ యను నదిని, తీర్త్వా = దాటి, ఆగ్నేయమ్ = ఆగ్నేయమును, శల్యకర్తనమ్ = శల్యకర్తనమును, శిలావహామ్ = శిలావహానదిని, ప్రేక్షమాణః = చూచుచు, చైత్రరథం వనం ప్రతి = చైత్రరథవనమును గూర్చి, మహాశైలాన్ = మహాపర్వతములను, అత్యయాత్ = దాటి వెళ్ళెను.

తా. సత్యసంధుడు, పరిశుద్ధుడు, శ్రీమంతుడు అయిన ఆ భరతుడు ఏలాధాన యను గ్రామమునందు శతద్రూనదిని దాటి. అపరపర్పటదేశమును చేరి, శిలలను లాగు శిలావహానదిని దాటి, ఆగ్నేయము, శల్యకర్తనము అను గ్రామములను, శిలావహానదిని చూచుచు, మహాశైలములను దాటి, చైత్రరథవనము వైపు ప్రయాణము చేసెను. 3, 4

మూ. సరస్వతీం చ గఙ్గాం చ యుగ్మేన ప్రతిపద్య చ,
ఉత్తరం వీరమత్స్యానాం భారుణ్డం ప్రావిశద్వనమ్. 5

ప్ర. అ. సరస్వతీం చ = సరస్వతీనదిని, గఙ్గాం చ = గంగను, యుగ్మేన = యుగ్మముచేత, ప్రతిపద్య = పొంది, వీరమత్స్యానామ్ = వీరమత్స్యదేశమునకు, ఉత్తరమ్ = ఉత్తర మైన, భారుణ్డం వనమ్ = భారుండవనమును, ప్రావిశత్ = ప్రవేశించెను.

తా. సరస్వతి గంగ అను నదీయుగ్మమును చేరి, వీరమత్స్యదేశమునకు ఉత్తరమున నున్న భారుండ మను వనమును ప్రవేశించెను.

మూ. వేగినీం చ కులిఙ్గాఖ్యాం హ్లాదినీం పర్వతావృతామ్,
యమునాం ప్రాప్య సంతీర్ణో బలమాశ్వాసయత్తదా. 6

ప్ర. అ. వేగవతీమ్ = వేగముగలదీ, పర్వతాభ్యాసాత్ = పర్వతములచే ఆవరింపబడినదీ, హ్లాదినీమ్ = సంతోషమును కలిగించునదీ అయిన, కలిఙ్గాఖ్యామ్ = కలింగ అను పేరు గల నదిని, యమునామ్ = యమునానదిని, ప్రాప్య = పొంది, సంతీర్ణః = దాటినవాడై, తదా = అప్పుడు, బలమ్ = సైన్యమును, ఆశ్వాసయత్ = విశ్రమింప చేసెను.

తా. అక్కడినుండి, అధికవేగము కలది, ఆనందమును కలిగించునది, పర్వతములచే ఆవరింపబడినది అయిన కలింగనదిని, యమునానదిని చేరి, వానిని దాటి, అక్కడ సైన్యమును విశ్రమింపచేసెను. ౬

మూ. శీతీకృత్య తు గాత్రాణి క్లాన్తానాశ్వాస్య వాజినః,
తత్ర స్నాత్వా చ పీత్వా చ ప్రాయాదాదాయ చోదకమ్.

ప్ర. అ. గాత్రాణి = అవయవములను, శీతీకృత్య = చల్లగా చేసి, క్లాన్తాన్ = అలసిన, వాజినః = అశ్వములను, ఆశ్వాస్య = సేదదీర్చి, తత్ర = అక్కడ, స్నాత్వా = స్నానముచేసి, పీత్వా చ = ఉదకము త్రాగి, ఉదకమ్ = ఉదకమును, ఆదాయ = తీసికొని, ప్రాయాత్ = వెళ్ళెను.

తా. అలసిన అశ్వముల శరీరము పై చల్లని నీరు చల్లి, వానిని సేదదీర్చి, స్నానము చేసి, నీరు త్రాగి, కొంచెము నీరు కూడ తీసికొని ప్రయాణమై వెళ్ళెను.

మూ. రాజపుత్రో మహారణ్యమనభీక్ష్ణోపసేవితమ్,
భద్రో భద్రేణ యానేన మారుతః ఖమివాత్యయాత్. ౭

ప్ర. అ. భద్రః = మంగళకరు డైన, రాజపుత్రః = దశరథుడు, అనభీక్ష్ణోపసేవితమ్ = ఎక్కుడు సేవింపబడని, మహారణ్యమ్ = మహారణ్యమును, భద్రేణ = ఉత్తమ మైన, యానేన = వాహనముచేత, మారుతః = వాయువు, ఖమివ = ఆకాశమును వలె, అత్యయాత్ = దాటి వెళ్ళెను.

తా. మంగళకరు డైన భరతుడు, జనసంచారము లేని ఆ అరణ్యమును ఉత్తమ మైన వాహనముపై (లేదా భద్ర మను గజముపై) ఎక్కి, వాయువు ఆకాశమును దాటి నట్లు దాటెను. ౭

మూ. భాగీరథీం దుష్ప్రతరామంశుధానే మహానదీమ్,
ఉపాయాద్రాఘవస్తూర్ణం ప్రాగ్వటే విశ్రుతే పురే. 9

ప్ర. అ. రాఘవః = భరతుడు, విశ్రుతే = ప్రసిద్ధ మైన, ప్రాగ్వటే = ప్రాగ్వట మను, పురే = పురమునందు, అంశుధానే = అంశుధాన మను స్థానము నందు, దుష్ప్రతరామ్ = దాటుటకు శక్యము కాని, మహానదీమ్ = మహానది యైన భాగీరథీమ్ = గంగను, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, ఉపాయాత్ = చేరెను.

తా. భరతుడు, ప్రాగ్వట మను ప్రసిద్ధ మైన పురమునందు, అంశుధాన మను ప్రదేశమునందు, దాటుటకు కష్ట మైన భాగీరథీమహానదిని సమీపించెను. 9

మూ. స గఙ్గాం ప్రాగ్వటే తీర్త్వా సమాయాత్కుటికోష్ఠికామ్,
సబలస్తాం స తీర్త్వాథ సమాయాద్ధర్మవర్ధనమ్. 10

ప్ర. అ. సః = అతడు, ప్రాగ్వటే = ప్రాగ్వటమునందు, గఙ్గామ్ = గంగను, తీర్త్వా = దాటి, కుటికోష్ఠికామ్ = కుటికోష్ఠికానదిని, సమాయాత్ = చేరెను. సః = అతడు, సబలః = సైన్యసహితు డై, తామ్ = దానిని, తీర్త్వా = దాటి, అథ = పిమ్మట, ధర్మవర్ధనమ్ = ధర్మవర్ధన మను ప్రదేశమును, సమాయాత్ = చేరెను.

తా. అతడు ప్రాగ్వటమునందు గంగను దాటి, కుటికోష్ఠికానదిని చేరి సైన్యసహితు డై, ఆ నదిని కూడ దాటి, ధర్మవర్ధన మను గ్రామమును చేరెను.

మూ. తోరణం దక్షిణార్ధేన జమ్బూప్రస్థముపాగమత్,
వరూథం చ యయౌ రమ్యం గ్రామం దశరథాత్మజః.

ప్ర. అ. దశరథాత్మజః = భరతుడు, తోరణమ్ = తోరణ మను ప్రదేశము నకు, దక్షిణార్ధేన = దక్షిణముగా, జమ్బూప్రస్థమ్ = జంబూప్రస్థ గ్రామమును, ఉపాగమత్ = చేరెను, వరూథమ్ = వరూథ మను, రమ్యం = సుందర మైన, గ్రామం చ = గ్రామమును కూడ, యయౌ = పొందెను.

తా. భరతుడు, తోరణ మను ప్రదేశమునకు దక్షిణముగా ఉన్న జంబూప్రస్థమును, అక్కడనుండి వరూథ మను సుందర గ్రామమును చేరెను. 11

మూ. తత్ర రమ్యే వనే వాసం కృత్వాసౌ ప్రాఙ్ముఖో యయౌ,
ఉద్యానముజ్జిహానాయాః ప్రియకా యత్ర పాదపాః. 12

ప్ర. అ. అసౌ=భరతుడు, తత్ర=అక్కడ, రమ్యే = సుందర మైన, వనే=వనమునందు, వాసమ్=నివాసమును, కృత్వా=చేసి, ప్రాఙ్ముఖః=తూర్పునకు అభిముఖు డై, యత్ర = దేనియందు, ప్రియకాః = కదంబములు అను, పాదపాః= వృక్షములు అధికముగా ఉండెనో అట్టి, ఉజ్జిహానాయాః = ఉజ్జిహాన అను నగరము యొక్క, ఉద్యానమ్=ఉద్యానమును, యయౌ=పొందెను.

తా. భరతుడు, అక్కడ రమ్య మైన అరణ్యమునందు విడిది చేసి, అక్కడినుండి తూర్పుగా వెళ్ళి కదంబవృక్షములు అధికముగా గల, ఉజ్జిహాన నగర్యుద్యానమును చేరెను. 12

మూ. సాలాంస్తు ప్రియకాన్ ప్రాప్య శీఘ్రానాస్థాయ వాజినః,
అనుజ్ఞాప్యాథ భరతో వాహినీం త్వరితో యయౌ. 13

ప్ర. అ. భరతః=భరతుడు, సాలాన్=సాలవృక్షములను, ప్రియకాన్= ప్రియకవృక్షములను, ప్రాప్య = పొంది, శీఘ్రాన్=శీఘ్రముగా పరుగెత్తు, వాజినః =అశ్వములను, ఆస్థాయ=అవలంబించి, అథ=అటు పిమ్మట, వాహినీమ్= సేనను, అనుజ్ఞాప్య= ఒప్పించి, త్వరితః = తొందరగలవాడై, యయౌ = వెళ్ళెను.

తా. భరతుడు ఆ సాల-ప్రియకవృక్షములవద్ద విశ్రాంతి తీసికొని, అచటినుండి శీఘ్రముగా నడచు గుఱ్ఱములు కట్టిన రథ మెక్కి మీరు వెనుక రండని సైన్యము నాదేశించి, తాను తొందరగా వెళ్ళెను. 13

మూ. వాసం కృత్వా సర్వతీర్థే తీర్త్వా చోత్తానికాం నదీమ్,
అన్యా నదీశ్చ వివిధాః పార్వతీయైస్తురఙ్గమైః, 14
హస్తిపృష్ఠకమాసాద్య కుటికామత్యవర్తత,
తతార చ నరవ్యాఘ్రో లౌహిత్యే స కపీవతీమ్. 15

ప్ర.అ. సర్వతీర్థే=సర్వతీర్థమను స్థానమునందు, వాసమ్=నివాసమును, కృత్వా =చేసి, ఉత్తానికాం నదీమ్=ఉత్తానిక అను నదిని, వివిధాః=అనేక విధము లైన,

అస్యాః = ఉత్తర మైన, నదీః = నదులను, పార్వతీయైః = పర్వతమునందు పుట్టిన, తురఙ్గమైః = గుఱ్ఱములతో, తీర్త్వా = దాటి, హస్తిపృష్ఠకమ్ = ఏనుగను, ఆసాద్య = పొంది, కుటికామ్ = కుటికానదిని, అత్యవర్తత = దాటెను. సః నరవ్యాఘ్రః = ఆ నరశ్రేష్ఠుడైన భరతుడు, లౌహిత్యే = లౌహిత్యమునందు, కపీవతీమ్ = కపీవతీనదిని, తతార = దాటెను.

తా. ఆ నరశ్రేష్ఠుడు సర్వతీర్థ మను ప్రదేశమునందు నివసించి, పిదప ఉత్తానికానదిని ఉత్తర మైన అనేకవిధము లైన నదులను పర్వతమునందు పుట్టిన అశ్వముల సాహాయ్యముతో దాటి, ఏనుగపై ఎక్కి కుటికానదిని దాటెను. పిదప లౌహిత్య మను ప్రదేశమున కపీవతీనదిని దాటెను. 14, 15

మూ. ఏకసాలే స్థాణుమతీం వినతే గోమతీం నదీమ్,
కలిఙ్గనగరే చాపి ప్రాప్య సాలవనం తదా, 16
భరతః క్షిప్రమాగచ్ఛత్సుపరిశ్రాన్తవాహనః.

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, ఏకసాలే = ఏకసాలగ్రామమునందు, స్థాణుమతీమ్ = స్థాణుమతీనదిని, వినతే = వినతగ్రామమునందు, గోమతీం నదీమ్ = గోమతీ నదిని దాటి, సుపరిశ్రాన్తవాహనః = బాగ అలసిపోయిన వాహనములు కలవాడై, తదా = అప్పుడు, కలిఙ్గనగరే చాపి = కలింగనగరమునందు, సాలవనమ్ = సాలవనమును, ప్రాప్య = పొంది, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, అగచ్ఛత్ = వెళ్ళెను.

తా. భరతుడు ఏకసాలగ్రామమునందు స్థాణుమతీనదిని, వినతగ్రామమునందు గోమతీనదిని దాటి, అశ్వములు అలసిపోవుటచే కలింగనగరమునందలి సాలవనమున విశ్రమించి, మరల శీఘ్రముగ ప్రయాణము చేసెను. 16

మూ. వనం చ సమతీత్యాశు శర్వర్యామరుణోదయే, 17
అయోధ్యాం మనునా రాజ్ఞా నిర్మితాం సన్దదర్శ హ.

ప్ర. అ. ఆశు = శీఘ్రముగా, శర్వర్యామ్ = రాత్రియందు, వనం చ = వనమును కూడ, సమతీత్య = దాటి, అరుణోదయే = అరుణోదయసమయమున, మనునా రాజ్ఞా = మనుమహారాజుచేత, నిర్మితామ్ = నిర్మింపబడిన, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, సన్దదర్శ హ = చూచెను.

తా. రాత్రియందే శీఘ్రముగా సాలవనమును దాటి వెళ్ళి అరుణోదయ సమయమునందు, మనుచక్రవర్తి నిర్మిత మైన అయోధ్యానగరమును చూచెను.

మూ. తాం పురీం పురుషవ్యాఘ్రః సప్తరాత్రోషితః పథి. 18
అయోధ్యామగ్రతో దృష్ట్వా సారథిం వాక్యమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. పథి = మార్గమునందు, సప్తరాత్రోషితః = ఏడు రాత్రులు ఉన్న, పురుషవ్యాఘ్రః = ఆ పురుషశ్రేష్ఠుడు, అగ్రతః = ఎదుట, తామ్ = ఆ, అయోధ్యాం పురీమ్ = అయోధ్యను, దృష్ట్వా = చూచి, సారథిమ్ = సారథిని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ప్రయాణములో ఏడు దినములు గడపిన ఆ పురుషశ్రేష్ఠుడు, ఎదుట అయోధ్యానగరమును చూచి సారథితో ఇట్లనెను. 18

మూ. ఏషా నాతిప్రతీతా మే పుణ్యోద్యానా యశస్వినీ, 19
అయోధ్యా దృశ్యతే దూరాత్సారథే పాండుమృత్తికా,
యజ్వభిర్గుణసంపన్నై ర్బ్రాహ్మణై ర్వేదపారగైః, 20
భూయిష్ఠమృద్ధైరాకీర్ణా రాజర్షిపరిపాలితా.

ప్ర. అ. సారథే = సారథీ! పుణ్యోద్యానా = పుణ్య మైన ఉద్యానములు కలది, యశస్వినీ = కీర్తి కలది, పాండుమృత్తికా = తెల్లని మట్టి కలది, యజ్వభిః = యాగములు చేసినవారు, గుణసంపన్నైః = సద్గుణసంపన్నులు, వేదపారగైః = వేదముల పారమును చూచినవారు, భూయిష్ఠమ్ = చాలవరకు, ఋద్ధైః = ఐశ్వర్యవంతులు అయిన, బ్రాహ్మణైః = బ్రాహ్మణులచే, ఆకీర్ణా = వ్యాప్త మైనది, రాజర్షిపరిపాలితా = రాజర్షులచే పాలింపబడినది అయిన, ఏషా = ఈ, అయోధ్యా = అయోధ్య, మే = నాకు, నాతిప్రతీతా = అంతగా స్పష్టము కాకుండ, దూరాత్ = దూరమునుండి, దృశ్యతే = కనబడుచున్నది.

తా. సారథీ! పుణ్య మైన ఉద్యానములతో ఒప్పుచు, మంచి కీర్తి కలిగిన ఈ అయోధ్యానగరము నాకు దూరమునుండి అస్పష్టముగ కనబడుచున్నది. తెల్లని మట్టి గల ఈ నగరమును ఎందరో రాజర్షులు పాలించి ఉన్నారు. ఉత్తమ గుణసంపన్నులు, వేదవేత్తలు చాలవరకు ఐశ్వర్యవంతులు, ఎన్నియో యజ్ఞములు చేసినవారు అయిన బ్రాహ్మణులు ఇక్కడ నివసించుచున్నారు. 19, 20

మూ. అయోధ్యాయాం పురా శబ్దః శ్రూయతే తుములో మహాన్,
సమన్తాన్నరనారీణాం తమద్య న శృణోమ్యహమ్.

ప్ర. అ. పురా = పూర్వము, అయోధ్యాయామ్ = అయోధ్యయందు, నర నారీణామ్ = స్త్రీపురుషులయొక్క, మహాన్ = గొప్ప, తుములః = వ్యాకులమైన, [illegible]
ప్ర. అ. [illegible] ... రాత్రులు [illegible], పురుషవ్యాఘ్రః = ఆ పురుషశ్రేష్ఠుడు, అగ్రతః = ఎదుట, తామ్ = ఆ, అయోధ్యాం పురీమ్ = అయోధ్యను, దృష్ట్వా = చూచి, సారథిమ్ = సారథిని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ప్రయాణములో ఏడు దినములు గడిపిన ఆ పురుషశ్రేష్ఠుడు, ఎదుట అయోధ్యానగరమును చూచి సారథితో ఇట్లనెను. 18

మూ. ఏషా నాతిప్రతీతా మే పుణ్యోద్యానా యశస్వినీ, 19
అయోధ్యా దృశ్యతే దూరాత్సారథే పాణ్డుమృత్తికా,
యజ్వభిర్గుణసమ్పన్నై ర్బ్రాహ్మణై ర్వేదపారగైః, 20
భూయిష్ఠమృద్ధైరాకీర్ణా రాజర్షిపరిపాలితా.

ప్ర. అ. సారథే = సారథీ! పుణ్యోద్యానా = పుణ్యమైన ఉద్యానములు కలది, యశస్వినీ = కీర్తి కలది, పాణ్డుమృత్తికా = తెల్లని మట్టి కలది, యజ్వభిః = యాగములు చేసినవారు, గుణసమ్పన్నైః = సద్గుణసంపన్నులు, వేదపారగైః = వేదముల పారమును చూచినవారు, భూయిష్ఠమ్ = చాలవరకు, ఋద్ధైః = ఐశ్వర్యవంతులు అయిన, బ్రాహ్మణైః = బ్రాహ్మణులతో, ఆకీర్ణా = వ్యాప్తమైనది, రాజర్షిపరిపాలితా = రాజర్షులచే పాలింపబడినది అయిన, ఏషా = ఈ, అయోధ్యా = అయోధ్య, మే = నాకు, నాతిప్రతీతా = అంతగా స్పష్టము కాకుండ, దూరాత్ = దూరమునుండి, దృశ్యతే = కనబడుచున్నది.

తా. సారథీ! పుణ్యమైన ఉద్యానములతో ఒప్పుచు, మంచి కీర్తి కలిగిన ఈ అయోధ్యానగరము నాకు దూరమునుండి అస్పష్టముగ కనబడుచున్నది. తెల్లని మట్టి గల ఈ నగరమును ఎందరో రాజర్షులు పాలించి యున్నారు. ఉత్తమ గుణసంపన్నులు, వేదవేత్తలు చాలవరకు ఐశ్వర్యవంతులు, ఎన్నియో యజ్ఞములు చేసినవారు అయిన బ్రాహ్మణులు ఇక్కడ నివసించుచున్నారు. 19, 20

మూ. న హ్యత్ర యానైర్దృశ్యన్తే న గజైర్న చ వాజిభిః, 24
నిర్యాన్తో వాభియాన్తో వా నరముఖ్యా యథాపురమ్.

ప్ర. అ. అత్ర = ఇక్కడ, నరముఖ్యాః = నరశ్రేష్ఠులు, యథాపురమ్ = పూర్వమునందు వలె, యానైః = వాహనముల చేత, నిర్యాన్తో వా = వెడలుచు పోవు చున్నవారు గాని, అభియాన్తో వా = వచ్చుచున్నవారుగా గాని, న దృశ్యన్తే హి = చూడబడుట లేదు కదా; గజైః = గజములచేత, న = కనబడుటలేదు. వాజిభిః చ = అశ్వములచేత కూడ, న = కనబడుటలేదు.

తా. ఇచ్చట నరశ్రేష్ఠులు వెనుకటి వలె వాహనములపై గాని, గజములపైగాని, అశ్వములపై గాని ఎక్కి, నగరములో ప్రవేశించుచు గాని, నగరమునుండి నిర్గమించుచుగాని కనబడుట లేదు. 24

మూ. ఉద్యానాని పురా భాన్తి మత్తప్రముదితాని చ,
జనానాం రతిసంయోగేష్వత్యన్తగుణవన్తి చ. 25

ప్ర. అ. పురా = పూర్వము, ఉద్యానాని = ఉద్యానవనములు, మత్తప్రముదితాని చ = మదించినవి గాను ఆనందభరితములుగాను, జనానామ్ = జనులయొక్క, రతిసంయోగేషు = ఆనందముకొరకై కలియుటయందు, అత్యన్తగుణవన్తి చ = మిక్కిలి గుణములు కలవిగాను, భాన్తి = ప్రకాశించుచుండెడివి.

తా. పూర్వము ఉద్యానవనము లన్నియు జనులు అనంగపూర్వకముగా కలసి విహరించుటకు (లేదా కాముకులు కలియుటకు) అనుకూలముగా ఉండుటచే మదించి నట్లు, ఆనందభరితము లైనట్లును కనబడుచుండెడివి. 25

మూ. తాన్యేతాన్యద్య పశ్యామి నిరానన్దాని సర్వశః, 26
స్రస్తపర్ణైరనుపథం విక్రోశద్భిరివ ద్రుమైః.

ప్ర. అ. అద్య = ఇప్పుడు, అనుపథమ్ = మార్గసమీపమున, స్రస్తపర్ణైః = రాలిపోయిన ఆకులు కలవై, విక్రోశద్భిరివ = ఏడ్చుచున్నట్లు ఉన్న, ద్రుమైః = చెట్లతో, తాన్యేవ = ఆ ఉద్యానవనములనే, అద్య = ఇప్పుడు, సర్వశః = అన్ని వైపుల, నిరానన్దాని = ఆనందరహితములనుగా, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

భా. ఆ ఉద్యానవనములే నేడు ఆకులు రాలిపోయి మార్గసమీపమున ఏడ్చుచున్నట్లు నిలచిన వృక్షములతో, అన్ని వైపులా, ఆనందశూన్యములుగా కనబడుచున్నవి. 26

మూ. నాద్యాపి శ్రూయతే శబ్దో మత్తానాం మృగపక్షిణామ్, 27
సంరక్తాం మధురాం వాణీం కలం వ్యాహరతాం బహు.

ప్ర. అ. సంరక్తామ్ = రాగముతో నిండిన, మధురామ్ = మధుర మైన, వాణీమ్ = వాక్కును, బహు = అధికముగా, కలమ్ = అవ్యక్తమధురముగా, వ్యాహరతామ్ = పలుకుచున్న, మత్తానామ్ = మదించిన, మృగపక్షిణామ్ = మృగములయొక్కయు, పక్షులయొక్కయు, శబ్దః = శబ్దము, అద్యాపి = ఇంకను, న శ్రూయతే = వినబడుటలేదు.

భా. సూర్యోదయ మయినను, మదించి, అనురాగభరితము, మధురము అయిన ధ్వనులను చేయు మృగపక్షుల శబ్దములు వినబడుటలేదు. 27

మూ. చన్దనాగురుసంపృక్తో ధూపసంమూర్ఛితోఽతులః, 28
ప్రవాతి పవనః శ్రీమాన్ కిం ను నాద్య యథాపురమ్.

ప్ర. అ. చన్దనాగురుసంపృక్తః = చందన అగురుల గంధముతో కూడినదీ, ధూపసంమూర్ఛితః = ధూపముచే వ్యాపింపబడినదీ అయిన, శ్రీమాన్ = అధిక మైన శోభ గల, పవనః = వాయువు, అద్య = ఇప్పుడు, యథాపురమ్ = పూర్వమునందువలె, కిం ను = ఎందుచేతనో, న ప్రవాతి = వీచుటలేదు.

భా. చందనగంధము, అగరుగంధము కలిసి, ధూపముచే వ్యాప్త మైన సుఖకర మైన వాయువు, వెనుకటి వలె ఈనాడు ఇంకను వీచుటలేదు; కారణ మేమై యుండునో! 28

మూ. భేరీమృదఙ్గవీణానాం కోణసంఘట్టితః పునః, 29
కిమద్య శబ్దో విరతః సదాఽదీనగతిః పురా.

ప్ర. అ. పురా = పూర్వము, అదీనగతిః = తగ్గని గమనముగల, పునః = మాటిమాటికి, కోణసంఘట్టితః = (వాయించు) దండాదులచే కొట్టబడిన, భేరీమృదఙ్గవీణానామ్ = భేరీమృదంగవీణల యొక్క, శబ్దః = శబ్దము, అద్య = ఇప్పుడు, కిమ్ = ఎందుచేత, విరతః = ఆగిపోయినది?

తా. పూర్వము ఎన్నడును తగ్గని ప్రవాహము గల, జనసంఘట్టనముచే పుట్టిన భేరీమృదంగవీణాదుల ధ్వని ఇప్పుడు ఆగిపోయినది ఎందుచేతనో? ౨౯

మూ. అనిష్టాని చ పాపాని పశ్యామి వివిధాని చ, ౩౦
నిమిత్తాన్యమనోజ్ఞాని తేన సీదతి మే మనః.

ప్ర. అ. అనిష్టాని = అనిష్టమును కలిగించునవి, పాపాని = పాపకరములూ, అమనోజ్ఞాని = మనోహరములు కానివి అయిన, వివిధాని = అనేక విధములైన, నిమిత్తాని = నిమిత్తములను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను. తేన = దానిచేత, మే = నాయొక్క, మనః = మనస్సు, సీదతి = దుఃఖించుచున్నది.

తా. అనిష్టమును కలిగించునవి, క్రూరములూ, అయిన అనేక విధములైన చెడు శకునములు కనబడుచున్నవి. అందుచే నా మనస్సు బాధ బాధపడు చున్నది. ౩౦

మూ. సర్వథా కుశలం సూత దుర్లభం మమ బన్ధుషు, ౩౧
తథా హ్యసతి సంమోహే హృదయం సీదతీవ మే.

ప్ర. అ. సూత = సారథీ, సర్వథా = అన్ని విధములం. మమ = నాయొక్క, బన్ధుషు = బంధువులలో, కుశలమ్ = క్షేమము, దుర్లభమ్ = దుర్లభమైనది. తథాహి = అది యుక్తమే కదా (ఏల అనగా) సంమోహే = సంమోహము చెందుటకు కారణము, అసతి = లేకున్నను, మే = నాయొక్క, హృదయమ్ = హృదయము, సీదతీవ = క్షీణించుచున్నట్లున్నది.

తా. సారథీ, అన్ని విధములా నా బంధువులకు క్షేమము దుర్లభ మనియే తోచుచున్నది. ఏల యనగా, దుఃఖహేతు వేది కనబడకున్నను నా మనస్సు దిగులుచెందుచున్నట్లున్నది. ౩౧

మూ. విషణ్ణః శ్రాన్తహృదయస్త్రస్తః సులులితేన్ద్రియః, ౩౨
భరతః ప్రవివేశాశు పురీమిక్ష్వాకుపాలితామ్.

ప్ర. అ. విషణ్ణః = దుఃఖితుడును, శ్రాన్తహృదయః = అలసట చెందిన హృదయము కలవాడూ, త్రస్తః = భయము చెందినవాడూ, సులులితేన్ద్రియః = అధికముగ నలిగిపోయిన, ఇంద్రియములు కలవాడూ అయిన, భరతః = భర

తుడు, అతః = శీఘ్రముగా, ఇక్ష్వాకుపాలితామ్ = ఇక్ష్వాకులచే పాలింపబడిన, పురీమ్ = పట్టణమును, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. ఈ విధముగ దిగులు చెందిన, అలసిన హృదయముతో, పట్టు తప్పిన ఇంద్రియములు కలవాడై భరతుడు అయోధ్యానగరమును భయపడుచు ప్రవేశించెను. 32

మూ. ద్వారేణ వైజయన్తేన ప్రావిశచ్ఛ్రాన్తవాహనః, 33
ద్వాఃస్థైరుత్థాయ విజయముక్త స్తైః సహితో యయౌ.

ప్ర. అ. శ్రాన్తవాహనః = అలసిన అశ్వములు గల భరతుడు, వైజయన్తేన = వైజయంత మను, ద్వారేణ = ద్వారముచే, ప్రావిశత్ = ప్రవేశించెను. ద్వాఃస్థైః = ద్వారమునందున్న వారిచేత, ఉత్థాయ = లేచి, విజయమ్ = విజయమును, ఉక్తః = చెప్పబడినవాడై, తైః = వారితో, సహితః = కూడినవాడై, యయౌ = వెళ్లెను.

తా. అలసిపోయిన గుఱ్ఱములతో ఆ భరతుడు, వైజయంత మను ద్వారము నుండి లోనికి ప్రవేశించి, ద్వారపాలకులు లేచి జయజయధ్వానములు చేయగా వారితో కలిసి వెళ్ళెను. 33

మూ. స త్వనేకాగ్రహృదయో ద్వాఃస్థం ప్రత్యర్చ్య తం జనమ్,
సూతమశ్వపతేః కాన్తమబ్రవీత్తత్ర రాఘవః.

ప్ర. అ. సః = ఆ, రాఘవః తు = భరతుడైతే, అనేకాగ్రహృదయః = నిలకడ లేని మనస్సు కలవాడై, ద్వాఃస్థమ్ = ద్వారములో నున్న, తమ్ = ఆ, జనమ్ = జనమును, ప్రత్యర్చ్య = బదులుగా ఆదరించి, తత్ర = అక్కడ, అశ్వపతేః = అశ్వపతికి, కాన్తమ్ = ఇష్టుడైన, సూతమ్ = సారథిని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. మనస్సులో వ్యాకులత చెందిన భరతుడు, ఆ ద్వారపాలకులను గౌరవించి, అశ్వపతికి ఇష్టుడైన ఆ సారథితో ఇట్లు పలికెను. 34

మూ. కిమహం త్వరయానీతః కారణేన వినానఘ, 35
అశుభాశఙ్కి హృదయం శీలం చ పతతీవ మే.

ప్ర. అ. అనఘ = దోషములు లేనివాడా! అహమ్ = నేను, కారణేన వినా = కారణము లేకుండగా, త్వరయా = తొందరతో, కిమ్ = ఎందుచేత, ఆనీతః = తీసికొని రాబడితినో! హృదయమ్ = హృదయము, అశుభాశఙ్కి = అశుభమును ఆశంకించుచున్నది. మే = నాయొక్క, గాత్రం చ = గాత్రము కూడ, సీదతీవ = శిథిల మగుచున్న ట్లున్నది.

తా. దోషములు లేని ఓ సారథీ! ఏ కారణము లేకుండగా నన్ను ఇంత తొందరగా ఎందుకు రప్పించినారో! నా మనస్సు ఏదో అమంగళమును శంకించుచున్నది. నా శరీరము శిథిల మైపోయిన ట్లున్నది. ౩౫

మూ. శ్రుతా నో యాదృశాః పూర్వం నృపతీనాం వినాశనే, ౩౬
ఆకారాంస్తానహం సర్వానిహ పశ్యామి సారథే.

ప్ర. అ. సారథే = సారథీ! నృపతీనామ్ = రాజులయొక్క, వినాశనే = నాశనమునందు, యాదృశాః = ఎట్టివి, పూర్వమ్ = పూర్వము, నః = మాకు, శ్రుతాః = వినబడినవో, తాన్ = ఆ, సర్వాన్ = సమస్తమైన, ఆకారాన్ = ఆకారములను, అహమ్ = నేను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

తా. సారథీ! రాజులు మరణించినపుడు ఎట్టి చిహ్నములు కలుగునని పూర్వము వినుచుండెడివారమో అట్టి చిహ్నము లన్నీ ఇక్కడ కనబడుచున్నవి.

మూ. సంమార్జనవిహీనాని పరుషాణ్యుపలక్షయే, ౩౭
అసంయతకవాటాని శ్రీవిహీనాని సర్వశః,
బలికర్మవిహీనాని ధూపసంమోదనేన చ, ౩౮
అనాశితకుటుమ్బాని ప్రభాహీనజనాని చ
అలక్ష్మీకాని పశ్యామి కుటుమ్బిభవనాన్యహమ్. ౩౯

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, సంమార్జనవిహీనాని = తుడుచుట లేని, కుటుంబిభవనాని = కుటుంబవంతుల భవనములను, పరుషాణి = చూచుటకు వికారముగా నున్న వానినిగా, ఉపలక్షయే = చూచుచున్నాను. అసంయతకవాటాని = మూయబడని తలుపులు కలవానినిగాను, సర్వశః = అంతటను, శ్రీవిహీనాని = శోభ లేనివానిని గాను, బలికర్మవిహీనాని = బలికర్మలతో శూన్య మైన వానిని గాను, ధూపసంమోదనేన చ = ధూపముచే సుగంధము కలిగించుటతో కూడ

శూన్యములైనవానిని గాను, అనాశకకుటుమ్బాని=భోజనము చేయని కుటుంబములు కలవానినిగాను, ప్రభాహీనజనాని చ = కాంతి లేని జనులు కలవానిని గాను, లక్ష్మీకాని = లక్ష్మీశూన్యములను గాను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

తా. అయోధ్యలోని కుటుంబవంతుల భవనము లన్ని, తుడవక పోవుటచే ఎత్తైట్టుగా కనబడుచున్నవి. వీటి తలుపు లన్నియు తెరచి యున్నవి. అన్ని వైపుల శోభావిహీనము లై యున్నవి. ఎవ్వరును పూజలకు సంబంధించిన బలులు మొదలగునవి ఇచ్చినట్లు లేదు. ధూపముచే ఈ భవనములు సుగంధములుగా లేవు. కుటుంబములోనివా రందరు భోజనములు లేక శోభావిహీను లై యున్నారు. భవనముల కుండవలసిన లక్ష్మి కనబడుట లేదు. 37,38,39

మూ. అపేతమాల్యశోభాని అసంమృష్టాజిరాణి చ,
దేవాగారాణి శూన్యాని న భాన్తి యథాపురమ్. 40

ప్ర. అ. అపేతమాల్యశోభాని = పోయిన పుష్పమాలాశోభలు కలవి, అసంమృష్టాజిరాణి చ = చక్కగ అలకబడని ముంగిళ్లు గలవి అయిన, దేవాగారాణి = దేవాలయములు, శూన్యాని = శూన్యము లై, యథాపురమ్=పూర్వము నందు వలె, న భాన్తి చ = ప్రకాశించుటలేదు.

తా. దేవాలయములలో మాలికల శోభ లేదు. వాని ముంగిళ్ళను తుడిచి అలకలేదు. అవి శూన్యము లై, పూర్వము ప్రకాశించి నట్లు ప్రకాశించుట లేదు.

మూ. దేవతార్చాః ప్రవిద్ధాశ్చ యజ్ఞగోష్ఠ్యస్తథావిధాః,
మాల్యాపణేషు రాజన్తే నాద్య పణ్యాని వా తథా. 41

ప్ర. అ. దేవతార్చాః = దేవతల పూజలు లేదా దేవతావిగ్రహములు, ప్రవిద్ధాః చ = కొట్టబడి యున్నవి. యజ్ఞగోష్ఠ్యః = యజ్ఞముల గోష్ఠులు, తథావిధాః = అట్లే యున్నవి. తథా = మరియు, మాల్యాపణేషు = మాలికల అంగళ్ళలో, అద్య = ఇప్పుడు, పణ్యాని = అమ్మదగిన మాలాదులు, న రాజన్తే = ప్రకాశించుటలేదు.

తా. దేవతాపూజలు ఆగిపోయినవి. లేదా దేవతామూర్తులు కాంతివిహీనములుగా ఉన్నవి. యజ్ఞగోష్ఠులు నడచుటలేదు. పుష్పమాలలు అమ్మే అంగళ్ళు మాలలు లేక శోభాశూన్యములుగా ఉన్నవి. 41

మూ. దృశ్యన్తే వణిజోఽప్యద్య న యథాపూర్వమత్ర తే,
ధ్యానసంవిగ్నహృదయాః నష్టవ్యాపారయన్త్రితాః. 42

ప్ర. అ. నష్టవ్యాపారయన్త్రితాః = నష్టమైన వ్యాపారముచే నియంత్రితులై, ధ్యానసంవిగ్నహృదయాః = ఆలోచనంచే దిగులు చెందిన మనస్సు గల, వణిజోఽపి = వర్తకులు కూడ, అద్య = ఇప్పుడు, అత్ర = ఇక్కడ, యథాపూర్వమ్ = వెనుకటి వలె, న దృశ్యన్తే = కనబడుటలేదు.

తా. వ్యాపారము లేకపోవుటచే ఉత్సాహము లేక, ఆలోచనంతో దిగులు చెందిన మనస్సు కలవారై, వర్తకులు కూడ ఇపు డిక్కడ, వెనుకటి వలె కనబడుటలేదు. 42

మూ. దేవాయతనచైత్యేషు దీనాః పక్షిగణాస్తథా, 43
మలినం చాశ్రుపూర్ణాక్షం దీనం ధ్యానపరం కృశమ్.
సస్త్రీపుంసం చ పశ్యామి జనముత్కణ్ఠితం పురే. 44

ప్ర. అ. తథా = మరియు, దేవాయతనచైత్యేషు = దేవాలయములందును చైత్యములందును, పక్షిగణాః = పక్షుల సముదాయములు, దీనాః = దీనముగా ఉన్నవి. పురే = పట్టణమునందలి, సస్త్రీపుంసమ్ = స్త్రీపురుషులతో కూడిన, జనమ్ = జనమును, ఉత్కణ్ఠితమ్ = బెంగగొన్నదానినిగాను, మలినమ్ = మలినమైనదానినిగాను, అశ్రుపూర్ణాక్షమ్ = కన్నీళ్ళతో నిండిన నేత్రములు కలదానిని గాను, దీనమ్ = దీనమైనదానిని గాను, ధ్యానపరమ్ = చింతలో మునిగినదానిని గాను, కృశమ్ = కృశించినదానిని గాను, పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

తా. దేవాలయములలోను, చైత్యములందును (చైత్యము అనగా వీధుల మొగలలో ఉన్న కట్టడములు, లేదా పూజాస్థానములకు సంబంధించిన శిలానిర్మితగృహములు; లేదా వీధులలో ఉన్న మఱ్ఱిచెట్లు) నివసించు పక్షిసముదాయములు దీనముగా ఉన్నవి. నగరములోని స్త్రీపురుషు లందరును, బెంగపెట్టుకొని, మలినవస్త్రధారులై, కన్నీళ్ళు నిండిన నేత్రములతో, దీనులై, చింతావిముగ్ధులై, కృశించి ఉన్నారు. 43, 44

మూ. ఇత్యేవముక్త్వా భరతః సూతం తం దీనమానసః,
తాన్యనిష్టాన్యయోధ్యాయాం ప్రేక్ష్య రాజగృహం యయౌ

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, అయోధ్యాయామ్ = అయోధ్యయందు, తాని = ఆ, అనిష్టాని = అనిష్టములను, ప్రేక్ష్య = చూచి, దీనమానసః = దీన మైన మనస్సు కలవాడై, తం సూతమ్ = ఆ సారథిని గూర్చి, ఇత్యేవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, రాజగృహమ్ = రాజభవనమును గూర్చి, యయౌ = వెళ్ళెను.

తా. భరతుడు అయోధ్యలో ఆ అనిష్టము లైన అపశకునాదులను చూచి, దైన్యము చెందిన మనస్సుతో, ఆ సారథితో ఈ విధముగ పలికి, రాజభవనము నకు వెళ్ళెను. 45

మూ. తాం శూన్యశృఙ్గాటకవేశ్మరథ్యాం
రజోఽరుణద్వారకవాటయన్త్రామ్,
దృష్ట్వా పురీమిన్ద్రపురప్రకాశాం
దుఃఖేన సంపూర్ణతరో బభూవ. 46

ప్ర. అ. శూన్యశృఙ్గాటక వేశ్మరథ్యామ్ = జనశూన్యములుగా ఉన్న చతుష్పథములు, గృహములు, వీధులు కలదీ, రజోఽరుణద్వారకవాటయన్త్రామ్ = పరాగముచే ఎఱ్ఱ నైన ద్వారముల తలుపులు దారుబంధములు గలదీ, ఇన్ద్రపుర ప్రకాశామ్ = ఇంద్రుని పురమువంటి ప్రకాశముగల, తాం పురీమ్ = ఆ అయోధ్యను, దృష్ట్వా = చూచి, దుఃఖేన = దుఃఖముతో, సంపూర్ణతరః = మిక్కిలి నిండిన వాడు, బభూవ = ఆయెను.

తా. ఇంద్రుని పురియైన అమరావతితో సమాన మైన ఆ అయోధ్య, పరాగ ముతో ఎఱ్ఱ నైన తలుపుల దారుబంధములతో, చతుష్పథములందును, గృహము లందును, వీధులందును జనశూన్యముగ ఉండుట చూచిన ఆ భరతునకు బాల దుఃఖము కలిగెను. 45

మూ. బహూని పశ్యన్ మనసోఽప్రియాణి
యాన్యన్యదా నాస్య పురే బభూవుః,
అవాక్ఛిరా దీనమనా నహృష్టః
పితుర్మహాత్మా ప్రవివేశ వేశ్మ. 46

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకసప్తతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. అన్యదా = ఇతరసమయములందు, యాని = ఏవి, అస్య = ఈతనియొక్క, పురే = పురమునందు, న బభూవుః = జరగలేదో, తాని, బహూని = అనేక మైన, మనసః = మనస్సునకు, అప్రియాణి = ప్రియములు కాని వాటిని, పశ్యన్ = చూచుచు, అవాక్శిరాః = వంగిన శిరస్సు కలవాడై, దీనమనాః = దీన మైన మనస్సు కలవాడై, నహృష్టః = సంతోషించనివాడై, మహాత్మా = మహాత్ము డైన భరతుడు, పితుః = తండ్రియొక్క, వేశ్మ = గృహమును, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. మహాత్ము డైన భరతుడు, పూర్వ మెన్నడును ఆ పురములో జరగని, మనస్సునకు అప్రియమైనవాటిని ఎన్నియో చూచుచు, దైన్యముతో నిండిన మనస్సుతో, సంతోషవిహీనుడై, తల వంచుకొని, తండ్రి గృహమును ప్రవేశించెను. 46

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో డెబ్బదియొకటవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ద్విసప్తతితమః సర్గః

[భరతుడు కైకేయి భవనమునకు పోయి తల్లికి ప్రణమిల్లుట, ఆమె చెప్పగా, తన తండ్రి స్వర్గస్థుడయ్యెనని విని దుఃఖితుడై విలపించుట, అన్న రాము డెక్కడ అని యడిగి ఆమె వలన రాఘవుని వనవాసవార్త విసుట.]

మూ. అపశ్యంస్తు తతస్తత్ర పితరం పితురాలయే,
జగామ భరతో ద్రష్టుం మాతరం మాతురాలయే. 1

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, భరతః = భరతుడు, తత్ర = అక్కడ, పితుః = తండ్రియొక్క, ఆలయే = గృహమునందు, పితరమ్ = తండ్రిని, అపశ్యన్ = చూడనివాడై, మాతుః = తల్లియొక్క, ఆలయే = గృహమునందు, మాతరమ్ = తల్లిని, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. తండ్రి గృహములో తండ్రి కనబడకపోగా, భరతుడు, తల్లిని చూచుటకై ఆమె గృహమునకు వెళ్ళెను. 1

మూ. అనుప్రాప్తం తు తం దృష్ట్వా కైకేయీ ప్రోషితం సుతమ్
ఉత్పపాత తదా హృష్టా త్యక్త్వా సౌవర్ణమాసనమ్. 2

ప్ర. అ. కైకేయీ = కైకేయి, ప్రోషితమ్ = ప్రవాసమునందున్న, తం సుతమ్ = ఆ కుమారుని, అనుప్రాప్తమ్ = వచ్చినవానినిగా, దృష్ట్వా = చూచి, తదా = అప్పుడు, హృష్టా = సంతోషించినదై, సౌవర్ణమ్ = బంగారువికారమైన, ఆసనమ్ = ఆసనమును, త్యక్త్వా = విడచి, ఉత్పపాత = ఎగిరి లేచెను.

తా. దూరదేశములో ఉండి, తిరిగి వచ్చిన తన కుమారుని చూడగానే, కైకేయి, సంతోషించినదై, బంగారు ఆసనమునుండి ఎగిరి లేచెను. 2

మూ. స ప్రవిశ్యైవ ధర్మాత్మా స్వగృహం శ్రీవివర్జితమ్,
భరతః ప్రతిజగ్రాహ జనన్యాశ్చరణౌ శుభౌ. 3

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ముడైన, సః భరతః=ఆ భరతుడు, శ్రీవివర్జితమ్=శోభావిహీనమైన, స్వగృహమ్=తన గృహమును, ప్రవిశ్యైవ=ప్రవేశించగానే, జనన్యాః=తల్లియొక్క, శుభౌ=మంగళకరములైన, చరణౌ=పాదములను, ప్రతిజగ్రాహ=పట్టుకొనెను.

తా. ధర్మాత్ముడైన ఆ భరతుడు శోభావిహీనమై యున్న తన గృహములో ప్రవేశించి మంగళకరములైన తల్లి పాదములు స్పృశించి నమస్కరించెను. 3.

మూ. సా తం మూర్ధన్యుపాఘ్రాయ పరిష్వజ్య యశస్వినమ్,
అఙ్కే భరతమారోప్య ప్రష్టుం సముపచక్రమే. 4

ప్ర. అ. సా=ఆమె, యశస్వినమ్=కీర్తిమంతుడైన, తం భరతమ్=ఆ భరతుని, మూర్ధని=శిరస్సుపై, ఉపాఘ్రాయ=వాసన చూచి, పరిష్వజ్య=కౌగలించుకొని, అఙ్కే=ఒడిలో, ఆరోప్య=కూర్చుండబెట్టుకొని, ప్రష్టుమ్=అడుగుటకు, ఉపచక్రమే=ప్రారంభించెను.

తా. ఆమె, యశశ్శాలియైన ఆ భరతుని శిరస్సుపై మూర్కొని, కౌగలించుకొని, ఒడిలో కూర్చుండబెట్టుకొని, ప్రశ్నించ ప్రారంభించెను. 4.

మూ. అద్య తే కతిచిద్రాత్ర్యశ్చ్యుతస్యార్యకవేశ్మనః,
అపి నాధ్వశ్రమః శీఘ్రం రథేనాపతతస్తవ. 5

ప్ర. అ. ఆర్యకవేశ్మనః=మాతామహుని ఇంటినుండి, చ్యుతస్య=బయలుదేరిన, తే=నీకు, అద్య=నేడు, కతిచిత్=ఎన్ని, రాత్ర్యః=రాత్రులైనవి? శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, రథేన=రథముచేత, ఆపతతః=వచ్చిన, తవ=నీకు, అధ్వశ్రమః=మార్గాయాసము, అపి న=లేదు కదా?

తా. నీవు తాతగారి ఇంటినుండి బయలుదేరి ఎన్ని రోజు లైనవి? రథముపై శీఘ్రముగా ప్రయాణము చేయుటచే నీ కేమియు మార్గాయాసము కలుగలేదుకదా? 5.

మూ. ఆర్యకస్తే సుకుశలీ యుధాజిన్మాతులస్తవ,
ప్రవాసాచ్చ సుఖం పుత్ర సర్వం మే వక్తుమర్హసి. 6.

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా!, తే = నీయొక్క, ఆర్యకః = తాత, సుకుశలీ = బాగుగా క్షేమముగా ఉన్నాడా? తవ = నీయొక్క, మాతులః = మేనమామ యైన, యుధాజిత్ = యుధాజిత్తు, క్షేమముగా ఉన్నాడా? ప్రవాసాత్ = ప్రవాసమువలన, సుఖమ్ = సుఖమే కదా? మే = నాకు, సర్వమ్ = సమస్తమును, వక్తుమ్ = చెప్పుటకు, అర్హసి = తగి ఉన్నావు.

తా. కుమారా! నీ తాత, నీ మేనమామ యైన యుధాజిత్తూ క్షేమముగా ఉన్నారా? నీ ప్రవాసము సుఖముగా గడచినదా? ఈ విషయము లన్నీ చెప్పుము. 6

మూ. ఏవం పృష్టస్తు కైకేయ్యా ప్రియం పార్థివనన్దనః,
ఆచష్ట భరతః సర్వం మాత్రే రాజీవలోచనః. 7

ప్ర. అ. రాజీవలోచనః = పద్మముల వంటి నేత్రములు గల, పార్థివనన్దనః = రాజకుమారు డైన, భరతః = భరతుడు, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ప్రియమ్ = సంతోషముగా, పృష్టః = అడుగబడినవాడై, మాత్రే = తల్లికి, సర్వమ్ = సమస్తమును, ఆచష్ట = చెప్పెను.

తా. పద్మముల వంటి నేత్రములు గల రాజకుమారు డైన భరతుడు, కైకేయి ప్రేమపూర్వకముగా ఇట్లు ప్రశ్నించగా, ఆమెకు అంతయు చెప్పెను. 7

మూ. అద్య మే సప్తమీ రాత్రిశ్చ్యుతస్యార్యకవేశ్మనః,
అమ్బాయాః కుశలీ తాతో యుధాజిన్మాతులశ్చ మే. 8

ప్ర. అ. ఆర్యకవేశ్మనః = తాతగారి ఇంటినుండి, చ్యుతస్య = బయలు దేరిన, మే = నాకు, అద్య = నేడు, సప్తమీ = ఏడవ, రాత్రిః = రాత్రి, అమ్బాయాః = తల్లియొక్క, తాతః = తండ్రి, మే = నాయొక్క, మాతులశ్చ = మేనమామ యైన, యుధాజిత్ = యుధాజిత్తూ, కుశలీ = క్షేమముగా నున్నారు.

తా. నేను తాతగారి ఇంటినుండి బయలుదేరి నేటికి ఏడు రోజు లైనవి. నీ తండ్రి యైన కేకయరాజూ, నా మేనమామ యైన యుధాజిత్తూ క్షేమముగా ఉన్నారు. 8

మూ. యన్మే ధనం చ రత్నం చ దదౌ రాజా పరంతపః,
పరిశ్రాన్తం పథ్యభవత్తతోఽహం పూర్వమాగతః. 9

ప్ర. అ. పరంతపః = శత్రువులను తపింపచేయు, రాజా = కేకయరాజు, మే = నాకు, యత్ = ఏ, ధనం చ = ధనమును, రత్నం చ = రత్నమును, దదౌ = ఇచ్చెనో, అది, పథి = మార్గమునందు, పరిశ్రాన్తమ్ = అలసినది, అభవత్ = అయెను. తతః = దానికంటె, అహమ్ = నేను, పూర్వమ్ = ముందుగా, ఆగతః = వచ్చినాను.

తా. శత్రుసంహారకుడైన కేకయరాజు నాకు ఇచ్చిన ధనమును, రత్నములను, తీసికొనివచ్చువారు మార్గములో అలసట చెందుటచే వారిని వెనుక నుంచి, నేను ముందుగా వచ్చితిని. 9

మూ. రాజవాక్యహరైర్దూతైస్త్వర్యమాణోఽహమాగతః,
యదహం ప్రష్టుమిచ్ఛామి తదమ్బా వక్తుమర్హతి. 10

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, రాజవాక్యహరైః = రాజుమాటలను తెచ్చిన, దూతైః = దూతలతో, త్వర్యమాణః = తొందరపడుచు, ఆగతః = వచ్చినాను. అహమ్ = నేను, యత్ = దేనిని, ప్రష్టుమ్ = అడుగుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నానో, తత్ = దానిని, అమ్బా = తల్లి, వక్తుమ్ = చెప్పుటకు, అర్హతి = తగియున్నది.

తా. రాజసందేశము తీసుకొని వచ్చిన దూతలు తొందరపెట్టుటచే నేను ముందుగా వచ్చినాను. నేను కొన్ని ప్రశ్నలు అడుగదలచుచున్నాను, సమాధానము చెప్పుము. 10

మూ. శూన్యోఽయం శయనీయస్తే పర్యఙ్కో హేమభూషితః,
న చాయమిక్ష్వాకుజనః ప్రహృష్టః ప్రతిభాతి మే. 11

ప్ర. అ. శయనీయః = శయనించుటకు తగినది, హేమభూషితః = బంగారముచే అలంకరింపబడినది అయిన, అయమ్ = ఈ, తే = నీయొక్క, పర్యఙ్కః = పాన్పు, శూన్యః = శూన్యముగా నున్నది. అయమ్ = ఈ, ఇక్ష్వాకుజనః = ఇక్ష్వాకువంశీయుల జనము, ప్రహృష్టః = సంతసముతో కూడినదిగా, మే = నన్ను గూర్చి (నాకు), న ప్రతిభాతి = కనబడుటలేదు.

తా. శయనించుటకు తగినదీ, బంగారముచే అలంకరింపబడినదీ అయిన నీ పర్యంకము శోభావిహీనముగా ఉన్నది. ఇక్కడనున్న దశరథమహారాజ పరివారజనులు ఎవ్వరును ఆనందముగ ఉన్నట్లు కనబడుటలేదు. 11

మూ. రాజా భవతి భూయిష్ఠమిహామ్బాయా నివేశనే,
తమహం నాద్య పశ్యామి ద్రష్టుమిచ్ఛన్నిహాగతః. 12

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, భూయిష్ఠమ్ = ఎక్కువగా, ఇహ = ఇక్కడ, అమ్బాయాః = తల్లి యొక్క, నివేశనే = గృహమునందు, భవతి = ఉండును. అద్య = ఇపుడు, తమ్ = ఆతనిని, అహమ్ = నేను, న పశ్యామి = చూచుట లేదు. ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఇచ్ఛన్ = కోరుచు, ఇహ = ఇక్కడికి, ఆగతః = వచ్చినాను.

తా. దశరథమహారాజు ఎక్కువగా, ఇక్కడ నీ గృహములో ఉంటుండును. ఈనాడు ఆయన కనబడుట లేదు. ఆయనను చూచుటకై నే నిక్కడికి వచ్చినాను. 12

మూ. పితుర్గ్రహీష్యే చరణౌ తం మమాఖ్యాహి పృచ్ఛతః,
ఆహో స్విదమ్బ జ్యేష్ఠాయాః కౌసల్యాయా నివేశనే. 13

ప్ర. అ. అమ్బ = తల్లీ! పితుః = తండ్రియొక్క, చరణౌ = పాదములను, గ్రహీష్యే = గ్రహించెదను. పృచ్ఛతః = ప్రశ్నించుచున్న, మమ = నాకు, తమ్ = ఆతనినిగూర్చి, ఆఖ్యాహి = చెప్పుము. ఆహోస్విత్ = లేదా, జ్యేష్ఠాయాః = పెద్ద తల్లి యైన, కౌసల్యాయాః = కౌసల్యయొక్క, నివేశనే = గృహమునం దున్నాడా?

తా. నా తండ్రిగారి పాదాభివందనము చేయవలెను. ఆయనను గూర్చి చెప్పుము. ఆయన ఇక్కడికి రానిచో, నా పెద్దతల్లి యైన కౌసల్య గృహములో ఉన్నాడా? 13

మూ. తం ప్రత్యువాచ కైకేయీ ప్రియవద్ఘోరమప్రియమ్,
అజానన్తం ప్రజానన్తీ రాజ్యలోభేన మోహితా. 14

ప్ర. అ. ప్రజానన్తీ = విషయము లన్నియు తెలిసిన దైనను, రాజ్యలోభేన

—రాజ్యలోభము చేత. మోహితా = మోహితురాలైన, కైకేయీ = కైకేయి, ఘోరమ్ = భయంకరమైన, అప్రియమ్ = అప్రియమైన విషయమును, ప్రియవత్ = ప్రియమును వలె, అజానన్తమ్ = ఈ విషయము లేవియు తెలియని, తమ్ = అతనిని గూర్చి, ప్రత్యువాచ = పలికెను.

తా. అన్ని విషయములు తెలిసినదైనను, రాజ్యలోభముచే మోహితురాలైన ఆ కైకేయి ఈ విషయము లేవియు తెలియని ఆ భరతునకు, భయంకరమైన అప్రియవిషయమును ప్రియమును, చెప్పునట్లు చెప్పెను. 14

మూ. యా గతిః సర్వభూతానాం తాం గతిం తే పితా గతః,
రాజా మహాత్మా తేజస్వీ యాయజూకః సతాం గతిః. 15

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, మహాత్మా = మహాత్ముడు, తేజస్వీ = తేజస్సు కలవాడు, యాయజూకః = యజ్ఞములు చేయు స్వభావము కలవాడు, సతామ్ = సత్పురుషులకు, గతిః = ఆశ్రయభూతుడు అయిన, తే పితా = నీ తండ్రి, సర్వభూతానామ్ = అన్ని ప్రాణులకు, యా = ఏది, గతిః = గతియో, తాం గతిమ్ = ఆ గతిని, గతః = పొందినాడు.

తా. మహారాజు మహాత్ముడు, తేజశ్శాలి, యజ్ఞములు చేసినవాడు, సత్పురుషులకు ఆశ్రయభూతుడూ అయిన నీ తండ్రి ప్రాణు లన్నింటికి ఏది చివరి గతియో, ఆ గతిని పొందినాడు. 15

మూ. తచ్ఛ్రుత్వా భరతో వాక్యం ధర్మాభిజనవాన్ శుచిః,
పపాత సహసా భూమౌ పితృశోకబలార్దితః. 16

ప్ర. అ. ధర్మాభిజనవాన్ = ధర్మమూ సద్వంశమూ కలవాడూ, శుచిః = పరిశుద్ధ స్వభావుడూ అయిన, భరతః = భరతుడు, తత్ = ఆ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, పితృశోకబలార్దితః = పితృశోకముచే అధికముగా పీడింపబడినవాడై, సహసా = వెంటనే, భూమౌ = నేలపై, పపాత = పడెను.

తా. ధార్మికుడు, సత్కులమునందు పుట్టినవాడు, పరిశుద్ధమైన చరిత్ర కలవాడూ అయిన భరతుడు ఆ మాట వినగానే, పితృశోకముచే మిక్కిలి బాధపడుచు వెంటనే నేలపై పడిపోయెను. 16

మూ. హా హతో ౽స్మీతి కృపణాం దీనాం వాచముదీరయన్,
నిపపాత మహాబాహుర్బాహూ విక్షిప్య వీర్యవాన్. 17

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల, వీర్యవాన్ = పరాక్రమ వంతుడైన భరతుడు, హా హతః అస్మి = అయ్యో! చచ్చితిని. ఇతి = అని, కృపణామ్ = జాలి కలిగించు, దీనామ్ = దీన మైన, వాచమ్ = వాక్యమును, ఉదీరయన్ = పలుకుచు, బాహూ = బాహువులను, విక్షిప్య = చాచి, నిపపాత = పడెను.

తా. ఆజానుబాహుడూ, వీర్యవంతుడూ అయిన ఆ భరతుడు, "అయ్యో! చచ్చితిని" అని జాలి కొలుపునట్లుగా, దీనముగా పలుకుచు, చేతులు చాచి నేలపై పడెను. 17

మూ. తతః శోకేన సంవీతః పితుర్మరణదుఃఖితః,
విలలాప మహాతేజా భ్రాన్తాకులితచేతనః. 18

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల భరతుడు శోకేన = శోకముతో, సంవీతః = కూడినవాడై, పితుః = తండ్రియొక్క, మరణ దుఃఖితః = మరణముచే దుఃఖించినవాడై, భ్రాన్తాకులితచేతనః = భ్రాంతి చెంది వ్యాకుల మైన బుద్ధి కలవాడై, విలలాప = విలపించెను.

తా. మహాతేజశ్శాలి యైన ఆ భరతునకు పితృమరణముచే కలిగిన దుఃఖము భరింపరానిదై అతని మనస్సును కలత చెందునట్లు చేసెను. ఇట్లు శోకాక్రాంతుడై అతడు విలపించెను. 18

మూ. ఏతత్ సురుచిరం భాతి పితుర్మే శయనం పురా,
శశినేవామలం రాత్రౌ గగనం తోయదాత్యయే. 19

ప్ర. అ. మే పితుః = నా తండ్రియొక్క, ఏతత్ = ఈ, సురుచిరమ్ = సుందర మైన, శయనమ్ = శయనము, పురా = పూర్వమునందు, తోయదాత్యయే = వర్షాకాలము గడచిన పిమ్మట, రాత్రౌ = రాత్రియందు, అమలమ్ = నిర్మల మైన, గగనమ్ = ఆకాశము, శశినేవ = చంద్రునిచేత వలె, భాతి స్మ = ప్రకాశించెడిది.

తా. సుందర మైన ఈ నా తండ్రి శయనము, వర్షాకాలము గడచిన పిమ్మట నిర్మలముగా ఉన్న రాత్రియందు ఆకాశము చంద్రునితో ప్రకాశించి నట్లు ప్రకాశించుచుండెడిది. 19

మూ. తదిదం న విభాత్యద్య విహీనం తేన ధీమతా,
వ్యోమేవ శశినా హీనమప్పుష్క ఇవ సాగరః. 20

ప్ర. అ. ధీమతా = బుద్ధిమంతు డైన, తేన = నా తండ్రితో, విహీనమ్ = శూన్య మైన, తత్ ఇదమ్ = ఆ ఈ శయనమే, అద్య = ఇప్పుడు, శశినా = చంద్రునితో, హీనమ్ = శూన్య మైన, వ్యోమేవ = ఆకాశము వలె, అప్పుష్కః = ఎండిన నీరు గల, సాగరః ఇవ = సముద్రము వలె, న విభాతి = ప్రకాశించుటలేదు.

తా. ధీశాలి యైన నా తండ్రి లేకపోవుటచే, ఆ శయనమే ఈనాడు, చంద్రుడు లేని ఆకాశము వలె, నీరు ఎండిపోయిన సముద్రము వలె, ప్రకాశ రహిత మై ఉన్నది. 20

మూ. బాష్పముత్సృజ్య కణ్ఠేన స్వాత్మనా పరిపీడితః,
ఆచ్ఛాద్య వదనం శ్రీమద్వస్త్రేణ జయతాం వరః. 21

ప్ర. అ. జయతామ్ = జయించువారిలో, వరః = శ్రేష్ఠ డైన భరతుడు, కణ్ఠేన = కంఠము చేత, బాష్పమ్ = బాష్పమును, ఉత్సృజ్య = విడచి, వస్త్రేణ = వస్త్రముచేత, శ్రీమత్ = శోభాయుక్త మైన, వదనమ్ = ముఖమును, ఆచ్ఛాద్య = కప్పికొని, స్వాత్మనా = తన మనస్సుచేత, పరిపీడితః = అధికముగా పీడితు డయ్యెను.

తా. జయించువారిలో శ్రేష్ఠ డైన భరతుడు, కంఠముతో బాష్పమును (డగ్గుత్తికను కలిగించు శ్లేష్మాదికమును) విడచుచు, శోభాయుక్త మైన ముఖమును వస్త్రముతో కప్పికొని, మనస్సులో అధికముగా పీడితు డయ్యెను. 21

మూ. తమార్తం దేవసంకాశం సమీక్ష్య పతితం భువి,
నికృత్తమివ సాలస్య స్కన్ధం పరశునా వనే. 22
మత్తమాతఙ్గసంకాశం చన్ద్రార్కసదృశం భువః,
ఉత్థాపయిత్వా శోకార్తం వచనం చేదమబ్రవీత్. 23

ప్ర. అ. ఆర్తమ్=దుఃఖితుడూ, దేవసంకాశమ్=దేవతతో సమానుడూ, వనే=వనమునందు, పరశునా=గండ్రగొడ్డలిచేత, నికృత్తమ్=ఛేదింపబడిన, సాలస్య=సాలవృక్షముయొక్క, స్కంధమివ=మ్రాను వలె, భువి=నేలపై, పతితమ్=పడి ఉన్నవాడూ, మత్తమాతఙ్గసంకాశమ్=మదించిన ఏనుగుతో సమానుడూ, చన్ద్రార్కసదృశమ్=చంద్రసూర్యులతో సమానుడూ, శోకార్తమ్=శోకముచేత పీడింపబడినవాడూ అయిన, తమ్=ఆ భరతుని, భువః=భూమినుండి, ఉత్థాపయిత్వా=లేవదీసి, ఇదమ్=ఈ, వచనం చ=వచనమును కూడ, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. ఆర్తుడైన ఆ దేవతాతుల్యుడైన భరతుడు, వనమునందు గండ్రగొడ్డలిచేత ఛేదించిన సాలవృక్షము మాను వలె నేలపై పడి యుండెను. మదించిన ఏనుగు వలె ఉన్న, చంద్రసూర్యులతో సమానుడైన ఆ శోకార్తుడైన భరతుని చూచి, కైకేయి, అతనిని నేలమీదనుండి లేవదీసి ఇట్లు పలికెను. 22,23

మూ. ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ కిం శేషే రాజపుత్ర మహాయశః,
త్వద్విధా న హి శోచన్తి సన్తః సదసి సమ్మతాః. 24

ప్ర. అ. మహాయశః=గొప్పకీర్తి గల, రాజపుత్ర=రాజపుత్రా! ఉత్తిష్ఠ ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము లెమ్ము. కిమ్=ఎందువలన, శేషే=పండుకొని ఉన్నావు? సదసి=సభలో, సమ్మతాః=గౌరవింపబడిన, త్వద్విధాః=నీవంటి, సన్తః=సత్పురుషులు, న శోచన్తి హి=దుఃఖించరు కదా.

తా. గొప్ప కీర్తి గల ఓ రాజకుమారా! లెమ్ము. లెమ్ము, ఇట్లు పండుకొని ఉన్నావేమి? సభలలో సంమానమును పొందుటకు అర్హత గల నీవంటి సత్పురుషులు ఈ విధముగా దుఃఖింతురా? 24

మూ. దానయజ్ఞాధికారా హి శీలశ్రుతివచోనుగా,
బుద్ధిస్తే బుద్ధిసంపన్న ప్రభేవార్కస్య మన్దిరే 25

ప్ర. అ. బుద్ధిసంపన్న=బుద్ధితో కూడినవాడా! తే=నీయొక్క, బుద్ధిః=బుద్ధి, శీలశ్రుతివచోనుగా=మంచి శీలమును, వేదవాక్యమును అనుసరించునదై, దానయజ్ఞాధికారా=దానములందును యజ్ఞములందును అధికారము గలది కదా.

అర్కస్య = సూర్యుని యొక్క, మన్దిరే = గృహమునందు, ప్రభేవ = కాంతివలె, సర్వదా ప్రకాశించును.

తా. ఓ సద్బుద్ధిసంపన్నుడా ! శీలమును, వేదవాక్యములను అనుసరించు నీ బుద్ధి, దానయజ్ఞాదులందు అధికారము కలదై, సూర్యుని గృహమున కాంతి వలె అవిచ్ఛిన్నముగ ప్రకాశించును. 25

మూ. స రుదిత్వా చిరం కాలం భూమౌ విపరివృత్య చ,
జననీం ప్రత్యువాచేదం శోకైర్బహుభిరావృతః. 26

ప్ర. అ. సః = అతడు, బహుభిః = అనేకమైన, శోకైః = శోకములచే, ఆవృతః = ఆవరింపబడినవాడై, చిరం కాలమ్ = చిరకాలము, రుదిత్వా = ఏడ్చి, భూమౌ = నేలపై, విపరివృత్య చ = దొర్లి, జననీమ్ = తల్లిని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. అనేకవిధములైన శోకములు చుట్టుముట్టగా అతడు నేలపై దొర్లుచు చాలసేపు ఏడ్చి, తల్లితో మరల ఇట్లనెను. 26

మూ. అభిషేక్ష్యతి రామం ను రాజా యజ్ఞం ను యక్ష్యతే,
ఇత్యహం కృతసంకల్పో హృష్టో యాత్రామయాసిషమ్.

ప్ర. అ. రాజా = రాజు, రామమ్ = రాముని, అభిషేక్ష్యతి ను = అభిషేకము చేయునో, యజ్ఞమ్ = యజ్ఞమును, యక్ష్యతే ను = చేయునో, ఇతి = అని, అహమ్ = నేను, కృతసంకల్పః = చేయబడిన సంకల్పము కలవాడనై, హృష్టః = సంతోషించినవాడనై, యాత్రామ్ = యాత్రను, అయాసిషమ్ = వెళ్ళితిని. (చేసితిని).

తా. మహారాజు రామునకు రాజ్యాభిషేకము చేయునో, లేదా ఏదైన యజ్ఞము చేయునో అని ఆలోచించుకొనుచు నేను సంతోషముతో ప్రయాణము చేసితిని. 27

మూ. తదిదం హ్యన్యథా భూతం వ్యవదీర్ణం మనో మమ,
పితరం యో న పశ్యామి నిత్యం ప్రియహితే రతమ్. 28

ప్ర. అ. తత్ ఇదమ్ = ఆ ఇది అంతయూ, అన్యథా = మరొక విధముగా, భూతమ్ = అయినది. యః = ఏ నేను, నిత్యమ్ = నిత్యమూ, ప్రియహితే = నాకు ప్రియమునూ హితమునూ చేయుటయందు, రతమ్ = ఆసక్తుడైన, పితరమ్ = తండ్రిని, న పశ్యామి = చూడకున్నానో, మమ = అట్టి నాయొక్క, మనః = మనస్సు, వ్యవదీర్ణమ్ = బ్రద్దలైపోయినది.

భా. నేను అనుకున్నదంతయు తారుమారైనది. నిత్యమూ నా ప్రియహితములను కోరు నా తండ్రిని చూడలేకపోవుటచే నా మనస్సు బ్రద్దలైపోయినది. 28

మూ. అమ్బ కేనాత్యగాద్రాజా వ్యాధినా మయ్యనాగతే,
ధన్యా రామాదయః సర్వే యైః పితా సంస్కృతః స్వయమ్.

ప్ర. అ. అమ్బ = తల్లీ, రాజా = రాజు, మయి = నేను, అనాగతే = రాకుండగా, కేన వ్యాధినా = ఏ వ్యాధిచేత, అత్యగాత్ = చనిపోయినాడు? యైః = ఏ రామాదులచేత, పితా = తండ్రి, స్వయమ్ = స్వయముగా, సంస్కృతః = సంస్కరింపబడినాడో, అట్టి, రామాదయః = రాముడు మొదలైనవారు, ధన్యాః = ధన్యులు.

భా. తల్లీ! నేను ఇక్కడ లేనప్పుడు తండ్రి చనిపోవుటకు అతని కేమి వ్యాధి వచ్చినది? స్వయముగా తండ్రికి ప్రేతసంస్కారము చేసిన రామాదులు ధన్యాత్ములు కదా! 29

మూ. న నూనం మాం మహారాజః ప్రాప్తం జానాతి కీర్తిమాన్,
ఉపజిఘ్రేద్ధి మాం మూర్ధ్ని తాతః సంనమ్య సత్వరమ్.

ప్ర. అ. కీర్తిమాన్ = కీర్తిమంతుడైన, మహారాజః = మహారాజు, మామ్ = నన్ను, ప్రాప్తమ్ = వచ్చినవానినిగా, న జానాతి = ఎరుగడు. నూనమ్ = నిశ్చయము. తాతః = తండ్రి, సత్వరమ్ = శీఘ్రముగా, మామ్ = నన్ను, సంనమ్య = వంచి, మూర్ధ్ని = శిరస్సుపై, ఉపజిఘ్రేత్ హి = వాసనచూచును కదా.

భా. కీర్తిమంతుడైన మహారాజునకు, నిజముగా, నేను వచ్చినట్లు తెలియదు. తెలిసి ఉన్నచో శీఘ్రముగా నన్ను వంచి, నా తలపై ఆఘ్రాణించి ఉండెడివాడు. 30

మూ. క్వ స పాణిః సుఖస్పర్శస్తాతస్యాక్లిష్టకర్మణః,
యేన మాం రజసా ధ్వస్తమభీక్ష్ణం పరిమార్జతి. ౩౧

ప్ర. అ. రజసా = పరాగముచే, ధ్వస్తమ్ = కప్పబడిన, మామ్ = నన్ను, యేన = ఏ హస్తముచే, అభీక్ష్ణమ్ = మిక్కిలి, పరిమార్జతి = తుడుచునో, అక్లిష్టకర్మణః = శ్రమపడకుండ పనులను సాధించు, తాతస్య = తండ్రియొక్క, సుఖస్పర్శః = సుఖమైన స్పర్శగల, సః పాణిః = ఆ హస్తము, క్వ = ఎక్కడ ?

తా. ధూళిచే కప్పి ఉన్న నన్ను ఏ చేతితో మాటిమాటికి తుడుచుచుండెడివాడో, శ్రమ లేకుండ పనులను సాధించు నా తండ్రియొక్క, సుఖకరమైన స్పర్శగల ఆహస్తము ఎక్కడ ఉన్నది ? ౩౧

మూ. యో మే భ్రాతా పితా బన్ధుర్యస్య దాసోఽస్మి ధీమతః,
తస్య మాం శీఘ్రమాఖ్యాహి రామస్యాక్లిష్టకర్మణః. ౩౨

ప్ర. అ. యః = ఎవ్వడు, మే = నాకు, భ్రాతా = సోదరుడో, పితా = తండ్రియో, బన్ధుః = బంధువో, ధీమతః = ధీమంతుడైన, యస్య = ఎవనికి, దాసః అస్మి = దాసుడనుగా ఉన్నానో, తస్య = అట్టి, అక్లిష్టకర్మణః = అక్లిష్టకర్ముడైన, రామస్య = రామునకు, మామ్ = నన్ను గూర్చి, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆఖ్యాహి = చెప్పుము.

తా. ఏ రాముడు నాకు సోదరుడో, తండ్రియో, బంధువో, ధీమంతుడైన ఏ రామునకు నేను దాసుడనో. శ్రమపడకుండ కార్యములను సాధించు ఆ రామునకు నన్ను గూర్చి శీఘ్రముగా తెలుపుము. ౩౨

మూ. పితా హి భవతి జ్యేష్ఠో ధర్మమార్యస్య జానతః,
తస్య పాదౌ గ్రహీష్యామి స హీదానీం గతిర్మమ. ౩౩

ప్ర. అ. ధర్మమ్ = ధర్మమును, జానతః = ఎరిగిన, ఆర్యస్య = పూజ్యునకు, జ్యేష్ఠః = అన్నగారు, పితా = తండ్రిగా, భవతి హి = అగును కదా. తస్య = అతనియొక్క, పాదౌ = పాదములను, గ్రహీష్యామి = గ్రహించెదను. సః = అతడు, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, మమ = నాకు, గతిః హి = గతి కదా.

తా. ధర్మము తెలిసిన పూజ్యు లందరికిని అన్నగారు తండ్రి కదా ! అట్టి అన్నగారి పాదములు పట్టుకొనెదను. ఇప్పుడు నా కతడే గతి కదా ! ౩౩

మూ. ధర్మవిద్ధర్మనిత్యశ్చ సత్యసన్ధో దృఢవ్రతః,
ఆర్యః కిమబ్రవీద్రాజా పితా మే సత్యవిక్రమః. ౩౪

ప్ర. అ. ధర్మవిత్ = ధర్మములు ఎరిగినవాడు, ధర్మనిత్యశ్చ = నిత్యము ధర్మము ననుసరించువాడు, సత్యసన్ధః = సత్యసంధుడు, దృఢవ్రతః = దృఢ మైన వ్రతము కలవాడు, సత్యవిక్రమః = సత్య మైన పరాక్రమము కల వాడు, ఆర్యః = పూజ్యుడు, రాజా = రాజు అయిన, మే పితా = నా తండ్రి, కిమ్ = ఏమి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ధర్మములు తెలిసినవాడూ, నిత్యము ధర్మము ననుసరించు వాడూ, సత్య మైన ప్రతిజ్ఞ కలవాడూ, దృఢ మైన నియమము కలవాడూ, పూజ్యుడూ, సత్య మైన పరాక్రమము కలవాడూ, మహారాజూ అయిన నా తండ్రి ఏమి చెప్పినాడు ? ౩౪

మూ. పశ్చిమం సాధు సన్దేశమిచ్ఛామి శ్రోతుమాత్మనః,
ఇతి పృష్టా యథాతత్త్వం కైకేయీ వాక్యమబ్రవీత్. ౩౫

ప్ర. అ. ఆత్మనః = నా కిచ్చిన, పశ్చిమమ్ = చివరి దైన, సన్దేశమ్ = చివ్వసందేశమును, సాధు = బాగుగా, శ్రోతుమ్ = వినుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరు చున్నాను. ఇతి = ఇట్లు, పృష్టా = అడుగబడిన, కైకేయీ = కైకేయి, యథా తత్త్వమ్ = ఉన్న దున్నట్లుగా, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. నాకు నా తండ్రి ఇచ్చిన చివరి సందేశమును యథాతథముగా విన గోరుచున్నాను. భరతు డీ విధముగ ప్రశ్నించగా, కైకేయి జరిగినది జరిగినట్లుగా చెప్పుచు ఇట్లు పలికెను. ౩౫

మూ. రామేతి రాజా విలపన్ హా సీతే లక్ష్మణేతి చ,
స మహాత్మా పరం లోకం గతో గతిమతాం వరః. ౩౬

ప్ర. అ. గతిమతామ్ = జంగమము లైన ప్రాణులలో లేదా సద్గతి కల వారిలో, వరః = శ్రేష్ఠ డైన, మహాత్మా = మహాత్ము డైన, సః = ఆ, రాజా =

రాజా, రామేతి=రామా అని, హా సీతే=అయ్యో సీతా అని, లక్ష్మణేతి చ=లక్ష్మణా అని, విలపన్=విలపించుచు, పరం లోకమ్=పరలోకమును గూర్చి, గతః=వెళ్ళినాడు.

తా. అంగమప్రాయులలో శ్రేష్ఠుడైన (లేదా సద్గతికలవారిలో శ్రేష్ఠుడైన) మహాత్ముడైన ఆ రాజు, "హా రామా! హా సీతా! హా లక్ష్మణా!" అని విలపించుచు పరలోకమును పొందినాడు. ౩౬

మూ. ఇమాం తు పశ్చిమాం వాచం వ్యాజహార పితా తవ,
కాలధర్మపరిక్షిప్తః పాశైరివ మహాగజః. ౩౭

ప్ర. అ. తవ=నీయొక్క, పితా=తండ్రి, మహాగజః=మహాగజము, పాశైరివ=పాశములచేత వలె, కాలధర్మపరిక్షిప్తః=కాలధర్మముచే చుట్టబడిన వాడై, పశ్చిమామ్=చివరిదైన, ఇమామ్=ఈ, వాచమ్=వాక్యమును, వ్యాజహార=పలికెను.

తా. నీ తండ్రి, పాశములచే కొట్టబడిన మహాగజము వలె, మృత్యుపాశములచే చుట్టబడిన వాడై, ఈ చివరి మాటలు పలికెను. ౩౭

మూ. సిద్ధార్థాస్తే నరా రామమాగతం సహ సీతయా,
లక్ష్మణం చ మహాబాహుం ద్రక్ష్యన్తి పునరాగతమ్. ౩౮

ప్ర. అ. సీతయా సహ=సీతతో కూడ, ఆగతమ్=వచ్చిన, రామమ్=రామునీ, పునః=మరల, ఆగతమ్=వచ్చిన, మహాబాహుమ్=గొప్పబాహువులు గల, లక్ష్మణం చ=లక్ష్మణునీ, (యే=ఎవరు), ద్రక్ష్యన్తి=చూడగలరో, తే నరాః=ఆ నరులు, సిద్ధార్థాః=కృతార్థులు.

తా. "సీతాసమేతుడై తిరిగి వచ్చిన రామునీ, తిరిగి వచ్చిన మహాబాహువైన లక్ష్మణునీ చూడ గల్గినవారు ధన్యాత్ములు కదా!" ౩౮

మూ. తచ్ఛ్రుత్వా విషసాదైవ ద్వితీయాప్రియశంసనాత్,
విషణ్ణవదనో భూత్వా భూయః పప్రచ్ఛ మాతరమ్. ౩౯

ప్ర. అ. తత్=ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, ద్వితీయాప్రియశంసనాత్=రెండవ అప్రియమును చెప్పుటచే, విషసాదైవ=దుఃఖించెను. విషణ్ణవదనః=

దిగులు చెందిన ముఖము కలవాడై, భూత్వా = అయి, భూయః = మరల, మాతరమ్ = తల్లిని, పప్రచ్ఛ = అడిగెను.

తా. రెండవ అప్రియవార్తను చెప్పు ఆ మాట వినగానే భరతుడు దుఃఖించుచు, దిగులుచెందిన ముఖముతో, మరల తల్లిని ఇట్లు అడిగెను. 39

మూ. క్వ చేదానీం స ధర్మాత్మా కౌసల్యానన్దవర్ధనః,
లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా చ సమం గతః. 40

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ము డైన, సః = ఆ, కౌసల్యానన్దవర్ధనః = కౌసల్యానందమును వృద్ధిపొందించు రాముడు, భ్రాత్రా = సోదరు డైన, లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణునితోను, సీతయా చ సమమ్ = సీతతోను, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, క్వ = ఎక్కడికి, గతః = వెళ్ళినాడు ?

తా. ధర్మాత్ముడూ, కౌసల్యకు ఆనందమును వృద్ధిపొందించువాడూ అయిన ఆ రాముడు, సోదరు డైన లక్ష్మణునితోను, సీతతోను, ఇప్పు డెక్కడికి వెళ్ళినాడు ? 40

మూ. తథా పృష్టా యథాతత్త్వమాఖ్యాతుముపచక్రమే,
మాతాస్య సుమహద్వాక్యం విప్రియం ప్రియశఙ్కయా.

ప్ర. అ. తథా = అట్లు, పృష్టా = అడగబడిన, అస్య మాతా = ఇతని తల్లి, సుమహత్ = చాల గొప్ప, విప్రియమ్ = అప్రియ మైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ప్రియశఙ్కయా = ప్రియ మను అభిప్రాయముతో, యథాతత్త్వమ్ = యథార్థమును అనుసరించి, ఆఖ్యాతుమ్ = చెప్పుటకు, ఉపచక్రమే = ప్రారంభించెను.

తా. భరతు డీ విధముగ ప్రశ్నించగా, అతని తల్లి, "అతనికి ప్రియ మైన విషయము చెప్పుచున్నాను" అను భ్రాంతితో చాల అప్రియ మైన వాక్యమును, జరిగినది జరిగి నట్లుగా, చెప్పుటకు ప్రారంభించెను. 41

మూ. స హి రాజసుతః పుత్ర చీరవాసా మహావనమ్,
దణ్డకాన్ సహ వైదేహ్యా లక్ష్మణానుచరో గతః. 42

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా ! రాజపుత్రః = రాజకుమారు డైన, సః = ఆ రాముడు, చీరవాసాః = నారచీరలు వస్త్రముగా కలవాడై, లక్ష్మణానుచరః = లక్ష్మణుడు కూడ వచ్చువాడుగా కలవాడై, వైదేహ్యా సహ = సీతతో కూడ, మహావనమ్ = మహావనమైన, దణ్డకాన్ = దండకను గూర్చి, గతః హి = వెళ్ళినాడు కదా.

తా. కుమారా! రాజకుమారు డైన ఆ రాముడు నారచీరలు ధరించి, సీతాసమేతుడై, లక్ష్మణుడు కూడ తన వెంట రాగా, దండకారణ్యమునకు వెళ్ళినాడు. 42

మూ. తచ్ఛ్రుత్వా భరతస్త్రస్తో భ్రాతుశ్చారిత్రశఙ్కయా,
స్వస్య వంశస్య మాహాత్మ్యాత్ప్రష్టుం సముపచక్రమే.

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, తత్ = ఆ వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, స్వస్య వంశస్య = తన వంశముయొక్క, మాహాత్మ్యాత్ = గొప్పతనమువలన, భ్రాతుః = సోదరునియొక్క, చారిత్రశఙ్కయా = చరిత్రమును గూర్చి శంకతో, ప్రష్టుమ్ = అడుగుటకు, సముపచక్రమే = ప్రారంభించెను.

తా. భరతుడు ఆ మాటలు విని, తన వంశము ఔన్నత్యము తెలిసినవా డగుటచే, రాము డేమైన అధర్మకార్యము చేయుటచే లోకమునుండి వెడలఁగొట్ట బడినాడా అని శంకించుచు, మరల ప్రశ్నించెను. 43

మూ. కచ్చిన్న బ్రాహ్మణధనం హృతం రామేణ కస్యచిత్,
కచ్చిన్నాఢ్యో దరిద్రో వా తేనాపాపో విహింసితః. 44

ప్ర. అ. రామేణ = రామునిచేత, కస్యచిత్ = ఒకానొక, బ్రాహ్మణ ధనమ్ = బ్రాహ్మణుని ధనము, న హృతం కచ్చిత్ = హరింపబడలేదు కదా! తేన = అతనిచేత, ఆఢ్యః = ధనవంతుడు కాని, దరిద్రో వా = దరిద్రుడు కాని, అయిన, అపాపః = పాపము చేయనివాడు, న విహింసితః కచ్చిత్ = హింసింప బడలేదు కదా !

తా. రాముడు ఎవ్వ రైన బ్రాహ్మణుని ధనమును అపహరించలేదుకదా! అపరాధ మేదియు లేకుండగ, అతడు ఏ ధనవంతు నైనను, దరిద్రు నైనను హింసించలేదు కద ! 44

మూ. కచ్చిన్న పరదారాన్వా రాజపుత్రోఽభిమన్యతే.
కస్మాత్స దణ్డకారణ్యే భ్రూణహేవ వివాసితః. 45

ప్ర. అ. రాజపుత్రః = ఆ రాజకుమారుడు, పరదారాన్ = పరకాంతలను, నాభిమన్యతే వా కచ్చిత్ = కోరుట లేదు కదా ; సః = అతడు, భ్రూణహా = గర్భస్థశిశువును చంపిన మహాత్ముడు వలె, దణ్డకారణ్యే = దండకారణ్యమునందు, కస్మాత్ = ఎందువలన, వివాసితః = వెడలఁగొట్టబడినాడు ?

తా. రాజకుమారు డైన రాముడు పరభార్యలపై అభిలాష చూపలేదు కదా ; భ్రూణహత్యాపాపము చేసినవానిని వలె అతనిని దండకారణ్యమునకు ఎందువలన పంపివేసినాడు ? 45

మూ. అథాస్య చపలా మాతా తత్స్వకర్మ యథాతథమ్,
తేనైవ స్త్రీస్వభావేన వ్యాహర్తుముపచక్రమే. 46

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, చపలా = చపలురా లైన, అస్య మాతా = అతని తల్లి, తేన = ఆ పూర్వము చూపబడిన, స్త్రీస్వభావేనైవ = స్త్రీస్వభావము చేతనే, తత్ = ఆ, స్వకర్మ = తన పనిని, యథాతథమ్ = జరిగినది జరిగి నట్లు, వ్యాహర్తుమ్ = చెప్పుటకు, ఉపచక్రమే = ప్రారంభించెను.

తా. పిమ్మట చపలస్వభావురా లైన అతని తల్లి, తాను వెనుక చూపిన స్త్రీస్వభావమునే పురస్కరించుకొని తాను చేసిన పనిని గూర్చి, జరిగినది జరిగి నట్లు చెప్పుటకు ప్రారంభించెను. 46

మూ. ఏవముక్తా తు కైకేయీ భరతేన మహాత్మనా,
ఉవాచ వచనం హృష్టా మూఢా పణ్డితమానినీ. 47

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, భరతేన = భరతునిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తా = పలుకబడిన, మూఢా = మూఢురాలూ, పణ్డితమానినీ = బుద్ధిమంతు రాల నని తలచునదీ అయిన, కైకేయీ = కైకేయి, హృష్టా = సంతోషించినదై, వచనమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికినది.

తా. మూఢురాలూ, బుద్ధిమంతురాల ననే గర్వము కలదీ అయిన కైకేయి, మహాత్ము డైన భరతుని మాటలు విని, సంతోషించుచు ఇట్లు పలికెను.

మూ. న బ్రాహ్మణ ధనం కించిద్ధృతం రామేణ కస్య చిత్,
కశ్చిన్నాఢ్యో దరిద్రో వా తేనాపాపో విహింసితః. 48
న రామః పరదారాంశ్చ చక్షుర్భ్యామపి పశ్యతి.

ప్ర. అ. రామేణ = రామునిచేత, కస్య చిత్ = ఏ ఒక్క, బ్రాహ్మణ ధనమ్ = బ్రాహ్మణుని ధనము, కించిత్ = కొంచెమును, న హృతమ్ = హరింపబడలేదు. తేన = వానిచేత, ఆఢ్యః = ధనవంతుడు గాని, దరిద్రో వా = దరిద్రుడు గాని, అపాపః = పాపము లేని వాడు, కశ్చిత్ = ఎవ్వడును, న విహింసితః = హింసింపబడలేదు. రామః = రాముడు, పరదారాన్ = పరభార్యలను, చక్షుర్భ్యామ్ = నేత్రములతో, న పశ్యత్యపి = చూచనైన చూడడు.

తా. రాముడు ఏ బ్రాహ్మణుని ధనమును కూడ, కొంచెమైనను హరించలేదు. అతడు పాపము చేయని ధనికుని గాని, దరిద్రుని గాని ఎవ్వనిని హింసించలేదు. రాముడు పరభార్యలను కంటితో చూచను కూడ చూడడు. 48

మూ. మయా తు పుత్ర శ్రుత్వైవ రామస్యైవాభిషేచనమ్, 49
యాచితస్తే పితా రాజ్యం రామస్య చ వివాసనమ్.

ప్ర. అ. పుత్ర = కుమారా! మయా తు = నాచేతనైతే, రామస్యైవ = రామునియొక్కయే, అభిషేచనమ్ = అభిషేకమును, శ్రుత్వైవ = వినగానే, పితా = నీ తండ్రి, తే = నీకు, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, రామస్య = రాముని యొక్క, వివాసనం చ = వనమునకు పంపివేయుటను, యాచితః = కోరబడినాడు.

తా. కుమారా! రామునకు అభిషేకము జరుగనున్నదని వినగానే నేను, నీ తండ్రిని, నీకు రాజ్యము ఇమ్మనీ, రాముని అరణ్యమునకు పంపివేయమనీ కోరినాను. 49

మూ. స స్వవృత్తిం సమాస్థాయ పితా తే తత్తథాకరోత్. 50
రామశ్చ సహసౌమిత్రిః ప్రేషితః సహ సీతయా.

ప్ర. అ. తే పితా = నీ తండ్రి యైన, సః = ఆ దశరథమహారాజు, స్వవృత్తిమ్ = తన నియమమును, సమాస్థాయ = అవలంబించి, తత్ = దానిని, తథా = అట్లు, అకరోత్ = చేసెను. సహసౌమిత్రిః = లక్ష్మణునితో కూడిన,

రామశ్చ = రాముడుకూడ, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, ప్రేషితః = పంప బడినాడు.

తా. నీ తండ్రి తన నియమమును పాలించుచు అది ఆ విధముగానే చేసెను. సీతాలక్ష్మణసమేతు డైన రాముని అరణ్యమునకు పంపివేసెను. 50

మూ. తమపశ్యన్ ప్రియం పుత్రం మహీపాలో మహాయశాః, 51
పుత్రశోకపరిద్యూనః పఞ్చత్వముపపేదివాన్.

ప్ర. అ. మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి గల, మహీపాలః = రాజు, తమ్ = ఆ, ప్రియం పుత్రమ్ = ప్రియపుత్రు డైన రాముని, అపశ్యన్ = చూడనివా డై, పుత్రశోకపరిద్యూనః = పుత్రశోకముచేత పరితపించుచు, పఞ్చత్వమ్ = మరణమును, ఉపపేదివాన్ = పొందినాడు.

తా. మహాకీర్తిశాలి యైన మహారాజు తన ప్రియపుత్రు డైన రాముడు కనబడకపోవుటచే, పుత్రశోకముతో బాధపడుచు మరణించెను. 51

మూ. త్వయా త్విదానీం ధర్మజ్ఞ రాజత్వమవలమ్బ్యతామ్, 52
త్వత్కృతే హి మయా సర్వమిదమేవంవిధం కృతమ్.

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞ = ధర్మముల నెరిగినవాడా! ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, త్వయా = నీచేత, రాజత్వమ్ = రాజత్వము, అవలమ్బ్యతామ్ = గ్రహింపబడు గాక! మయా = నాచేత, త్వత్కృతే = నీకొరకై, ఏవంవిధమ్ = ఈ విధముగా, ఇదం సర్వమ్ = ఇది అంతయు, కృతం హి = చేయబడినది కదా.

తా. ధర్మముల నెరిగిన భరతుడా! ఇపుడు నీవు రాజత్వమును స్వీకరింపుము. ఈ విధముగా నేను నీకోసమే ఇది అంతా చేసినాను. 52

మూ. మా శోకం మా చ సంతాపం ధైర్యమాశ్రయ పుత్రక,
త్వదధీనా హి నగరీ రాజ్యం చైతదనామయమ్. 53

ప్ర. అ. పుత్రక = కుమారా! శోకమ్ = శోకమును, మా ఆశ్రయ = ఆశ్రయించకుము. సంతాపం చ = సంతాపమును కూడ, మా = ఆశ్రయించకుము, ధైర్యమ్ = ధైర్యమును, ఆశ్రయ = ఆశ్రయించుము. నగరీ = ఈ నగ

శము, త్వదధీనా = నీ అధీన మైనది. అనామయమ్ = (దాయాదాదులవలన) ఎట్టి బాధలు లేని, ఏతత్ = ఈ, రాజ్యం చ = రాజ్యమూ, నీ అధీన మైనది కదా.

తా. కుమారా! శోకమును సంతాపమును విడచి ధైర్యము అవలంబింపుము. ఈ నగరమూ, శత్రుబాధలు లేని ఈ రాజ్యమూ కూడ నీకు అధీనములై ఉన్నవి. ౫౩

మూ. తత్పుత్ర శీఘ్రం విధినా విధిజ్ఞై
ర్వసిష్ఠముఖ్యైః సహితో ద్విజేన్ద్రైః,
సంకాల్య రాజాన మదీనసత్త్వ
మాత్మానముర్వ్యామభిషేచయస్వ. ౫౪

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ద్విసప్తతితమః సర్గః

ప్ర. అ. తత్ = ఆ కారణమువలన, పుత్ర = కుమారా! విధిజ్ఞైః = శాస్త్రవిధానమును ఎరిగిన, వసిష్ఠముఖ్యైః = వసిష్ఠుడు మొదలైన, ద్విజేన్ద్రైః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులతో, సహితః = కూడికొనినవాడవై, రాజానమ్ = రాజును, విధినా = శాస్త్రవిధానముచే, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, సంకాల్య = సంస్కరించి, అదీన సత్త్వమ్ = దైన్యము లేని బుద్ధి గల, ఆత్మానమ్ = తనను, ఉర్వ్యామ్ = భూమియందు, అభిషేచయస్వ = అభిషిక్తుని చేసికొనుము.

తా. కుమారా! ఆ కారణముచే, శాస్త్రవిధానము తెలిసిన వసిష్ఠుడు మొదలగు బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులతో కలిసి, శీఘ్రముగా రాజునకు యథావిధిగా సంస్కారము చేసి, మనస్సులో ఏ దైన్యము లేనివాడవై, రాజ్యాభిషిక్తుడవు అగుము. ౫౪

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో డెబ్బదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

ప్ర. అ. రాజానమ్ = రాజును, ప్రేతభావస్థమ్ = మరణించినవానిని గాను, రామం చ = రాముని, తాపసమ్ = మునిని గాను, కృత్వా = చేసి, మే = నాకు, దుఃఖే = ఒక దుఃఖమునందు, దుఃఖమ్ = మరి యొక దుఃఖమును, అకరోః = చేసితివి. వ్రణే = పుండునందు, క్షారమ్ = ఉప్పును, ఆదధాః ఇవ = ఉంచి నట్లు చేసితివి.

తా. రాజు మరణించు నట్లు, రాముడు తాపసు డగు నట్లును చేసి. నీవు, పుండుపై ఉప్పు చల్లి నట్లు, ఒక దుఃఖములో మరొక దుఃఖము కలిగించినావు.

మూ. కులస్య త్వమభావాయ కాలరాత్రిరివాగతా,
అఙ్గారముపగుహ్య స్మ పితా మే నావబుద్ధవాన్. ౪

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, కులస్య = కులముయొక్క, అభావాయ = నాశము కొరకు, కాలరాత్రి రివ = కాలరాత్రి వలె, ఆగతా = వచ్చినావు. మే పితా = నా తండ్రి, అఙ్గారమ్ = నిప్పును, ఉపగుహ్య = కౌగలించుకొని, నావబుద్ధవాన్ = తెలుసుకొనలేక పోయినాడు.

తా. నీవు ఈ కులమును నాశనము చేయుటకు కాలరాత్రి వలె దాపురించి నావు. నా తండ్రి కొరవిని కౌగలించుకొని తెలుసుకొనలేక పోయినాడు. ౪

మూ. మృత్యుమాపాదితో రాజా త్వయా మే పాపదర్శిని,
సుఖం పరిహృతం మోహాత్కులేఽస్మిన్ కులపాంసని. ౫

ప్ర. అ. పాపదర్శిని = పాపపు ఆలోచన కలదానా ! త్వయా = నీచేత, మే పితా = నా తండ్రి, మృత్యుమ్ = మృత్యువును, ఆపాదితః = పొందింపబడినాడు, కులపాంసని = కులమును అపవిత్రము చేసినదానా ! మోహాత్ = అజ్ఞానమువలన, అస్మిన్ కులే = ఈ కులమునందు, సుఖమ్ = సుఖము, పరిహృతమ్ = తొలగింపబడినది.

తా. ఓ ! పాపపు టాలోచన కలదానా ! నీవే తండ్రిని చంపినావు. కులమును అపవిత్రము చేసినదానా ! అజ్ఞానముచే నీవు ఈ కులములో సుఖము లేకుండా చేసినావు. ౫

మూ. త్వాం ప్రాప్య హి పితా మేఽద్య సత్యసన్ధో మహాయశాః,
తీవ్రదుఃఖాభిసన్తప్తో వృత్తో దశరథో నృపః. ౬

ప్ర. అ. మే = నాయొక్క. పితా = తండ్రి, సత్యసన్ధః = సత్య మైన ప్రతిజ్ఞకలవాడూ, మహాయశాః = గొప్పకీర్తి కలవాడూ, నృపః = రాజూ అయిన, దశరథః = దశరథుడు, అద్య = ఇప్పుడు. త్వామ్ = నిన్ను, ప్రాప్య = పొంది, తీవ్రదుఃఖాభిసంతప్తః = తీవ్ర మైన దుఃఖముచేత తపింపచేయబడినవా డై, వృత్తః = మరణించినాడు.

తా. సత్యసంధుడు, మహాకీర్తిశాలీ అయిన నా తండ్రి దశరథమహారాజు, ఇప్పుడు నీ మూలమున తీవ్ర మైన దుఃఖముచే పీడితు డై మరణించినాడు. 6

మూ. వినాశితో మహారాజః పితా మే ధర్మవత్సలః,
కస్మాత్ప్రవ్రాజితో రామః కస్మాదేవ వనం గతః. 7

ప్ర. అ. ధర్మవత్సలః = ధర్మమునందు ఆసక్తి గల, మహారాజః = మహారాజైన, మే పితా = నా తండ్రి. కస్మాత్ = ఎందువలన, వినాశితః = చంపబడినాడు? రామః = రాముడు, కస్మాత్ = ఏ కారణమువలన, ప్రవ్రాజితః = వెడలగొట్టబడినవా డై, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గతః = వెళ్ళినాడు?

తా. ధర్మశ్రద్ధ గల నా తండ్రి దశరథమహారాజును ఎందుకు చంపినావు? రాముని దేశమునుండి వెడలగొట్టి అరణ్యమున కెందుకు పంపినావు?

మూ. కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ పుత్రశోకాభిపీడితే,
దుష్కరం యది జీవేతాం ప్రాప్య త్వాం జననీం మమ.

ప్ర. అ. పుత్రశోకాభిపీడితే = పుత్రశోకముచేత పీడింపబడిన, కౌసల్యా చ = కౌసల్యయు, సుమిత్రా చ = సుమిత్రయు, మమ జననీమ్ = నా తల్లి వైన, త్వామ్ = నిన్ను, ప్రాప్య = పొంది. జీవేతాం యది = జీవింతురు అనునది, దుష్కరమ్ = చేయ శక్యము కాని పని.

తా. పుత్రశోకముతో బాధపడు చున్న కౌసల్యాసుమిత్రలు, నా తల్లి వైన నీ సహవాసమున జీవింపగల రనునది కల్ల. 8

మూ. నను త్వార్యోఽపి ధర్మాత్మా త్వయి వృత్తిమనుత్తమామ్
వర్తతే గురువృత్తిజ్ఞో యథా మాతరి వర్తతే. 9

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడూ, గురువృత్తిజ్ఞః = గురువుల విషయమున ఎట్లు ప్రవర్తించవలెనో తెలిసినవాడూ అయిన, ఆర్యోఽపి = అన్నగారు కూడా, మాతరి = తల్లి విషయమున, యథా = ఎట్లు, వర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నారో అట్లే, త్వయి = నీ విషయమున, అనుత్తమామ్ = శ్రేష్ఠమైన, వృత్తిమ్ = ప్రవర్తనను, వర్తతే నను = అనుసరించుచున్నాడు కదా।

తా. ధర్మాత్ముడు, పెద్దల విషయమున ఎట్లు ప్రవర్తించవలెనో తెలిసిన వాడూ అయిన, నా అన్నగారైన రాముడు, నీ విషయమునందు కూడా, తన తల్లి విషయమున ఎట్లు ప్రవర్తించునో అట్లే ప్రవర్తించెడివాడు కదా। 9

మూ. తథా జ్యేష్ఠా హి మే మాతా కౌసల్యా దీర్ఘదర్శినీ,
త్వయి ధర్మం సమాస్థాయ భగిన్యామివ వర్తతే. 10

ప్ర. అ. తథా = అట్లే, మే = నాయొక్క, జ్యేష్ఠా = పెద్ద, మాతా = తల్లి, దీర్ఘదర్శినీ = దూరదృష్టి కలదీ అయిన, కౌసల్యా = కౌసల్య, ధర్మమ్ = ధర్మమును, సమాస్థాయ = అవలంబించి, త్వయి = నీ విషయమున, భగిన్యామివ = సోదరియందు వలె, వర్తతే హి = ప్రవర్తించుచున్నది కదా।

తా. అట్లే, దూరదృష్టి గల మా పెదతల్లి కౌసల్య కూడ, ధర్మమును అనుసరించుచు, నీ విషయమున సోదరి విషయమున ప్రవర్తించుచున్నట్లు ప్రవర్తించుచున్నది కదా। 10

మూ. తస్యాః పుత్రం కృతాత్మానం చీరవల్కలవాససమ్,
ప్రస్థాప్య వనవాసాయ కథం పాపే న శోచసి. 11

ప్ర. అ. పాపే = పాపాత్మురాలా। కృతాత్మానమ్ = చేయబడిన సద్బుద్ధి గలవాడైన, తస్యాః = అట్టి కౌసల్యయొక్క, పుత్రమ్ = పుత్రుడైన రాముని, చీరవల్కలవాససమ్ = నార చీరలు వస్త్రములుగా కలవానినిగా, వనవాసాయ = వనవాసమునకు, ప్రస్థాప్య = పంపి, కథమ్ = ఎట్లు, న శోచసి = విచారించకున్నావు।

తా. పాపాత్మురాలా। అట్టి కౌసల్య యొక్క బుద్ధిశాలియైన కుమారుని నారచీరలు కట్టించవేసి, వనవాసమునకు పంపిన తరువాత కూడా నీకు విచారము కలుగుట లేదా। 11

మూ. అపాపదర్శనం శూరం కృతాత్మానం యశస్వినమ్,
ప్రవ్రాజ్య చీరవసనం కిం ను పశ్యసి కారణమ్. 12

ప్ర. అ. అపాపదర్శనమ్ = పుణ్యమైన దర్శనము కలవాడూ, శూరమ్ = శూరుడూ, కృతాత్మానమ్ = నిగ్రహించుకొనబడిన బుద్ధి కలవాడూ, యశస్వినమ్ = కీర్తి కలవాడూ అయిన ఆ రాముని, చీరవసనమ్ = నారచీరలు వస్త్రములుగా కలవానినిగా, ప్రవ్రాజ్య = ప్రవాసమునకు పంపి, కిం ను = ఏమి, కారణమ్ = కారణమును, పశ్యసి = చూచుచున్నావు?

తా. పుణ్యప్రద మైన దర్శనము కలవాడూ (చూచినవారికి పుణ్యము కలిగించువాడూ), శూరుడూ, మనోనిగ్రహవంతుడూ, కీర్తిశాలీ అయిన రాముని చీరలు ధరింపచేసి అరణ్యమునకు పంపితివి కదా? దీనికి ఏమి కారణము చెప్పెదవు? 12

మూ. లుబ్ధాయా విదితో మన్యే న తేఽహం రాఘవం ప్రతి,
తథాహ్యనర్థో రాజ్యార్థం త్వయాఽఽనీతో మహానయమ్.

ప్ర. అ. లుబ్ధాయాః = లుబ్ధురాలవైన, తే = నీకు, అహమ్ = నేను, రాఘవం ప్రతి = రాముని గూర్చి, న విదితః = తెలియబడలేదు అని, మన్యే = తలచుచున్నాను. తథాహి = అది యుక్తము కదా! త్వయా = నీచేత, రాజ్యార్థమ్ = రాజ్యముకొరకై, అయమ్ = ఈ, మహాన్ = గొప్ప, అనర్థః = అనర్థము, ఆనీతః = తీసికొని రాబడినది.

తా. లుబ్ధురాల వైన నీకు రాముని విషయమున నాకున్న భక్తినిగూర్చి తెలియదని భావించెదను. అందువలననే రాజ్యముకొరకై నీవు అనర్థము తెచ్చి పెట్టినావు. 13

మూ. అహం హి పురుషవ్యాఘ్రావపశ్యన్ రామలక్ష్మణౌ,
కేన శక్తిప్రభావేణ రాజ్యం రక్షితుముత్సహే. 14

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, పురుషవ్యాఘ్రౌ = పురుషశ్రేష్ఠులైన, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను, అపశ్యన్ = చూడనివాడనై, కేన = ఏ, శక్తి

ప్రభావేణ = శక్తియొక్క ప్రభావముచేత, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, రక్షితుమ్ = రక్షించుటకు, ఉత్సహే = సమర్థుడ నగుదును.

తా. పురుషశ్రేష్ఠు డైన రాములక్ష్మణుల దగ్గర లేని నేను, ఈ రాజ్యమును ఏ శక్తితో పాలించుటకు సమర్థుడ నగుదును? 14

మూ. తం హి నిత్యం మహారాజో బలవన్తం మహాబలః,
ఉపాశ్రితోఽభూద్ధర్మాత్మా మేరుర్మేరువనం యథా. 15

ప్ర. అ. మహాబలః = గొప్ప బలము గలవాడూ, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడూ అయిన, మహారాజః = మహారాజు, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, బలవన్తమ్ = బలవంతు డైన, తమ్ = ఆ రాముని, మేరుః = మేరు పర్వతము, మేరువనం యథా = మేరుపర్వతము చుట్టూ ఉన్న అరణ్యమును వలె, ఉపాశ్రితః = ఆశ్రయించినవాడు, అభూత్ హి = అయి ఉండెను కదా।

తా. మేరుపర్వతము తన రక్షణముకొరకై తన చుట్టు ఉన్న వనమును ఆశ్రయించి నట్లు, మహాబలశాలీ, ధర్మాత్ముడూ అయిన దశరథమహారాజు, ఎల్లప్పుడు మహాబలశాలి యైన ఆ రాముని ఆశ్రయించి ఉండెడివాడు కదా! 15

మూ. సోఽహం కథమిమం భారం మహాధుర్యసముద్ధృతమ్,
దమ్యో ధురమివాసాద్య సహేయం కేన చౌజసా. 16

ప్ర. అ. సః అహమ్ = అట్టి నేను, ఇమం భారమ్ = ఈ భారమును, ఆసాద్య = పొంది, మహాధుర్యసముద్ధృతమ్ = బాధ్య కట్టుటకు తగిన మహావృషభముచే ఎత్తబడిన, ధురమ్ = భారమును, దమ్యః ఇవ = బాధ మోయుటకు శిక్షణ ఇవ్వ తగిన ఎద్దు వలె, కేన = ఏ, ఓజసా = శక్తియుక్తితో, సహేయమ్ = మోయుదును?

తా. బాధ కట్ట దగిన పెద్ద వృషభము మోయు బాధిని ఇంకను ఆ పని నేర్పవలసి ఉన్న చిన్న ఎద్దు వలె, నేను ఏ బలముచే ఈ రాజ్యభారమును మోయగలను? 16

మూ. అథవా తు భవేచ్ఛక్తిర్యోగైర్బుద్ధిబలేన వా,
సకామాం న కరిష్యామి త్వామహం పుత్రగర్ధినమ్. 17

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, యోగైః = సామదానాద్యుపాయములచేత గాని, బుద్ధిబలేన వా = బుద్ధిబలముచేత గాని, మే = నాకు, శక్తిః = శక్తి, భవేత్ = కలుగవచ్చును. అహమ్ = నేను, పుత్రగర్ధినీమ్ = పుత్రునిపై ప్రేమ గల, త్వామ్ = నిన్ను, సకామామ్ = నిండిన కోరిక కలదానినిగా, న కరిష్యామి = చేయను.

తా. అథవా, సామదానాద్యుపాయములను ప్రయోగించుటచేతను, బుద్ధిబలముచేతను, నా కీ భారమును మోయు శక్తి కలుగవచ్చునేమో. అయినను, పుత్రునిపై మితి మీరిన ప్రేమ గల నీ కోరికను మాత్రము తీర్పను. 17

మూ. న మే వికాఙ్క్షా జాయేత త్యక్తుం త్వాం పాపనిశ్చయామ్,
యది రామస్య నావేక్షా త్వయి స్యాన్మాతృవత్సదా. 18

ప్ర. అ. త్వయి = నీయందు, రామస్య = రామునకు, సదా = ఎల్లప్పుడును, మాతృవత్ = తల్లియందు వలె, అవేక్షా = దృష్టి, న స్యాద్యది = లేకున్నచో, పాపనిశ్చయామ్ = పాపనిశ్చయము గల, త్వామ్ = నిన్ను, త్యక్తుమ్ = విడచుటకు, మే = నాకు, వికాఙ్క్షా = కోరిక లేకపోవుట, న జాయేత = కలుగదు.

తా. రాముడు సర్వదా నిన్ను తన తల్లి వలె చూచుకొనుచుండెడివాడు. అందుచేతనే పాపబుద్ధి కలదాన వైనను నిన్ను విడచుటకు మనసు రాకున్నది.

మూ. ఉత్పన్నా తు కథం బుద్ధిస్తవేయం పాపదర్శిని,
సాధుచారిత్రవిభ్రష్టే పూర్వేషాం నో విగర్హితా. 19

ప్ర. అ. పాపదర్శిని = పాప మైన దృష్టి కలదానా, సాధుచారిత్రవిభ్రష్టే = మంచి నడవడికనుండి జారిపోయినదానా! నః = మాయొక్క, పూర్వేషామ్ = పూర్వులందరకు (చేత), విగర్హితా = నిందిత మైన, ఇయం బుద్ధిః = ఈ బుద్ధి, తవ = నీకు, కథమ్ = ఎట్లు, ఉత్పన్నా = పుట్టినది.

తా. ఓ పాపాలోచనపరురాలా! సచ్చరిత్రను విడిచినదానా! మా పూర్వు లందరూ నిందించు ఇట్టి బుద్ధి నీ కెట్లు కలిగినది? 19

మూ. అస్మిన్ కులే హి సర్వేషాం జ్యేష్ఠో రాజ్యేఽభిషిచ్యతే,
అపరే భ్రాతరస్తస్మిన్ ప్రవర్తన్తే సమాహితాః. 20

ప్ర. అ. అస్మిన్ కులే = ఈ కులమునందు, సర్వేషామ్ = అందరిలోను, జ్యేష్ఠః = జ్యేష్ఠు డైనవాడు, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, అభిషిచ్యతే హి = అభిషేకింపబడును కదా. అపరే = మిగిలిన, భ్రాతరః = సోదరులు, తస్మిన్ = జ్యేష్ఠుని యందు, సమాహితాః = ఆదరము కలవారై, ప్రవర్తన్తే = ప్రవర్తింతురు.

తా. పుత్రు లందరిలోను జ్యేష్ఠు డైనవాడు రాజ్యాభిషిక్తుడు కాగా మిగిలిన సోదరు లందరు అతనిపై మంచి భక్తితో ప్రవర్తించుచుందురు అనునది ఈ వంశములోని ఆచారము కదా! 20

మూ. న హి మన్యే నృశంసే త్వం రాజధర్మమవేక్షసే,
గతిం వా న విజానాసి రాజవృత్తస్య శాశ్వతీమ్. 21

ప్ర. అ. నృశంసే = క్రూరురాలా! త్వమ్ = నీవు, రాజధర్మమ్ = రాజధర్మమును, న అవేక్షసే = చూచుట లేదు. వా = లేదా, రాజవృత్తస్య = రాజధర్మముయొక్క, శాశ్వతీమ్ = శాశ్వత మైన, గతిమ్ = పద్ధతిని, న విజానాసి = ఎరుగవు; అని, మన్యే = తలచుచున్నాను.

తా. క్రూరురాలా, నీకు రాజధర్మముపై ఆదర మైన లేకపోవలె, లేదా నీకు శాశ్వత మైన రాజధర్మపద్ధతి తెలియకపోవలె అని అనుకొనుచున్నాను.

మూ. సతతం రాజవృత్తే హి జ్యేష్ఠో రాజ్యేఽభిషిచ్యతే,
రాజ్ఞామేతత్సమం తత్స్యాదిక్ష్వాకూణాం విశేషతః. 22

ప్ర. అ. రాజవృత్తే = రాజధర్మమునందు, సతతమ్ = ఎల్లప్పుడును, జ్యేష్ఠః = జ్యేష్ఠపుత్రుడు, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, అభిషిచ్యతే = అభిషేకింపబడును. ఏతత్ = ఇది, రాజ్ఞామ్ = అందరు రాజులకును, సమమ్ = సమానమే. తత్ = అది, ఇక్ష్వాకూణామ్ = ఇక్ష్వాకురాజులకు, విశేషతః = విశేషించి, స్యాత్ = అగును.

తా. రాజధర్మానుసారము జ్యేష్ఠుడే ఎల్లప్పుడును, రాజ్యమునందు అభిషిక్తు డగును. ఈ నియమము రాజు లందరికిని సమానమే. విశేషించి, ఇది ఇక్ష్వాకువంశీయులకు ప్రధాన మైన ధర్మము. 22

మూ. *తేషాం ధర్మైకరక్షాణాం కులచారిత్రయోగినామ్,
అత్ర చారిత్రశౌటీర్యం త్వాం ప్రాప్య వినివర్తితమ్. 23

ప్ర. అ. ధర్మైకరక్షాణామ్=ధర్మమే ప్రధానరక్షగా కలవారూ, కులచారిత్రయోగినామ్ = మంచి కులమునకు తగిన చరిత్రతో కూడినవారూ అయిన, తేషామ్ = ఆ ఇక్ష్వాకువంశీయులయొక్క, చారిత్రశౌటీర్యమ్ = సచ్చరిత్రను గూర్చిన గర్వము, అత్ర = ఈ విషయమునందు, త్వామ్=నిన్ను, ప్రాప్య= పొంది, వినివర్తితమ్=మరల్పబడినది.

తా. ఇక్ష్వాకువంశీయులకు ధర్మమే ప్రధానరక్ష. వారు మంచి కులము, దానికి తగిన సదాచారము కలవారు. సచ్చరిత్రవిషయమున వారికి గల గర్వము ఈనాడు నీవు నశింపచేసినావు. 23

మూ. తవాపి సుమహాభాగా జనేన్ద్రాః కులపూర్వగాః,
బుద్ధేర్మోహః కథమయం సంభూతస్త్వయి గర్హితః. 24

ప్ర. అ. తవ = నీయొక్క. కులపూర్వగాః = కులములో పూర్వము వుండుంటే, జనేన్ద్రాః అపి=రాజులు కూడా, సుమహాభాగాః=చాల గొప్పవారే. గర్హితః=నింద్యమైన, అయమ్=ఈ, బుద్ధేః=బుద్ధియొక్క, మోహః=మోహము, త్వయి=నీయందు, కథమ్=ఎట్లు, సంభూతః=పుట్టినది.

తా. నీ వంశములో పూర్వపురుషులైన మహారాజు లందరు కూడ మహానుభావులే కదా। నిందింపదగిన ఈ బుద్ధిమోహము నీ కెట్లు కలిగినది। 24

మూ. న తు కామం కరిష్యామి తవాఽహం పాపనిశ్చయే,
త్వయా వ్యసనమారబ్ధం జీవితాన్తకరం మమ. 25

ప్ర. అ. పాపనిశ్చయే=పాపమైన నిశ్చయము కలదానా! అహం తు= నేనైతే, తవ=నీయొక్క, కామమ్=కోరిన పనిని, న కరిష్యామి=చేయను. త్వయా=నీచేత, మమ=నాయొక్క, జీవితాన్తకరమ్=జీవితమునకు అంతమును కలిగించు, వ్యసనమ్ = దుఃఖకరమైన కార్యము, ఆరబ్ధమ్ = ప్రారంభింపబడినది.

తా. పాపనిశ్చయము కలదానా! నేను మాత్రము నీవు కోరిన పని చేయను. నీవు నా ప్రాణములకే ముప్పు వాటిల్లెడు పని ప్రారంభించినావు.

మూ. ఏష త్విదానీమేవాహమప్రియార్థం తవానఘమ్,
నివర్తయిష్యామి వనాద్భ్రాతరం స్వజనప్రియమ్. 26

ప్ర. అ. ఏషః అహం తు = ఈ నేనైతే, ఇదానీమ్ = ఇప్పుడే, తవ = నీ యొక్క, అప్రియార్థమ్ = అప్రియముకొరకై, అనఘమ్ = దోషములు లేనివాడూ, స్వజనప్రియమ్ = స్వజనులకు ప్రియుడూ అయిన, భ్రాతరమ్ = సోదరుని, వనాత్ = వనమునుండి, నివర్తయిష్యామి = మరల్చెదను.

తా. నే నిపుడు నీకు అప్రియము చేయ నిశ్చయించినాను. స్వజనులకు ఇష్టుడూ, దోషరహితుడూ అయిన సోదరుని వనమునుండి వెనుకకు తీసికొని వచ్చెదను. 26

మూ. నివర్తయిత్వా రామం చ తస్యాహం దీప్తతేజసః,
దాసభూతో భవిష్యామి సుస్థిరేణాన్తరాత్మనా. 27

ప్ర. అ. రామం = రాముని, నివర్తయిత్వా = మరల తీసికొని వచ్చి, సుస్థిరేణ = చాల స్థిర మైన, అన్తరాత్మనా = హృదయముతో, దీప్తతేజసః = ప్రకాశించుచున్న తేజస్సు గల, తస్య = అతనికి, దాసభూతః = దాసుడను, భవిష్యామి = కాగలను.

తా. రాముని మరల వెనుకకు తీసికొని వచ్చి, ప్రకాశించుచున్న తేజస్సు గల అతనికి సుస్థిర మైన మనస్సుతో దాస్యము చేసెదను. 27

మూ. ఇత్యేవముక్త్వా భరతో మహాత్మా
ప్రియేతరైర్వాక్యగణైస్తుదంస్తామ్,
శోకాతురశ్చాపి ననాద భూయః
సింహో యథా పర్వతగహ్వరస్థః. 28

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
త్రిసప్తతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. మహాత్మా=మహాత్ముడైన, భరతః=భరతుడు, ఇత్యేవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్వా=పలికి, ప్రియేతరైః=అప్రియములైన, వాక్యగణైః=వాక్య సమూహములచేత, తామ్=ఆమెను, తుదన్=పీడించుచు, శోకాతురః=శోకపీడితుడై, పర్వతగహ్వరస్థః=పర్వతగుహలో ఉన్న, సింహో యథా=సింహము వలె, భూయశ్చాపి=మరల, ననాద=ధ్వని చేసెను.

తా. మహాత్ముడైన భరతుడు ఈ విధముగ పలుకుచు, అప్రియములైన మాటలచే ఆమెను పీడించుచు, శోకపీడితుడై పర్వతగుహలో ఉన్న సింహము వలె మరల బిగ్గరగా ఏడ్చెను. ౨౮

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో డెబ్బదిమూడవ సర్గ సమాప్తము

అథ చతుఃసప్తతితమః సర్గః

[భరతుడు కైకను తీవ్రముగ నిందించుట.]

మూ. తాం తథా గర్హయిత్వా తు మాతరం భరతస్తదా,
రోషేణ మహతావిష్టః పునరేవాబ్రవీ ద్వచః. 1

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, భరతః = భరతుడు, మాతరమ్ = తల్లి యైన, తామ్ = ఆమెను, తథా = అట్లు, గర్హయిత్వా = నిందించి, మహతా = గొప్ప, రోషేణ = రోషముతో, ఆవిష్టః = కూడినవాడై, పునరేవ = మరల, వచః = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. అప్పుడు భరతుడు తల్లిని ఆ విధముగా దూషించి, చాల కోపముతో కూడినవాడై మరల ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. రాజ్యాద్భ్రంశస్వ కైకేయి నృశంసే దుష్టచారిణి,
పరిత్యక్తా చ ధర్మేణ మా మృతం రుదతీ భవ. 2

ప్ర. అ. నృశంసే = క్రూరురాలా, దుష్టచారిణి = చెడ్డగా ప్రవర్తించుదానా, కైకేయి = ఓ కైకేయీ, రాజ్యాత్ = రాజ్యమునుండి, భ్రంశస్వ = భ్రష్టురాలవు అగుము. ధర్మేణ = ధర్మముచేత, పరిత్యక్తా = విడువబడిన నీవు, మృతమ్ = మరణించిన, మా = నన్ను గూర్చి, రుదతీ = ఏడ్చుచున్నదానవు, భవ = అగుము.

తా. క్రూరురాలా! దుష్ట మైన ప్రవృత్తి గలదానా! ఓ కైకేయీ! నీవు కోరిన రాజ్యము నీకు లభించకపోవుగాక! ధర్మవిహీనురాల వైన నీవు మరణించిన నన్ను గూర్చి ఏడ్చుచు కూర్చుండుము. 2

మూ. కిం ను తేఽదూషయద్రాజా రామో వా భృశధార్మికః,
యయోర్మృత్యుర్వివాసశ్చ త్వత్కృతే తుల్యమాగతౌ. 3

ప్ర. అ. యయోః = ఎవ్వరికి, త్వత్కృతే = నీ కొరకై, తుల్యమ్ = ఒక్క-మారుగా, మృత్యుః = మరణము, వివాసశ్చ = ప్రవాసమూ, ఆగతౌ = వచ్చినవో అట్టి, రాజా = రాజు కాని, కృతధార్మికః = మిక్కిలి ధార్మికు డైన, రామో వా = రాముడు గాని, తే = నీకు, కిం ను = ఏమి, అదూషయత్ = దూషించెను.

తా. నీ మూలమున రాజునకు మరణము, రామునకు ప్రవాసము ఒక్క-మారుగా సంప్రాప్తించినవి కదా! ఆ రాజుగాని పరమధార్మికు డైన రాముడు గాని నీ కేమి అపకారము చేసినాడు. ౩

మూ. భ్రూణహత్యామసి ప్రాప్తా కులస్యాస్య వినాశనాత్,
కైకేయి నరకం గచ్ఛ మా చ భర్తుః సలోకతామ్. ౪

ప్ర. అ. అస్య కులస్య = ఈ కులముయొక్క-, వినాశనాత్ = నశింపచేయుటవలన, భ్రూణహత్యామ్ = భ్రూణహత్యాదోషమును, ప్రాప్తా అసి = పొందినదాన వైతివి. కైకేయి = కైకేయీ, నరకమ్ = నరకమును గూర్చి, గచ్ఛ = వెళ్ళుము. భర్తుః = భర్తకు, సలోకతామ్ = సలోకత్వమును, మా చ = పొందకుము.

తా. కైకేయీ, ఈ కులమును నశింపచేసి, భ్రూణహత్యాపాపమును పొందినావు. నీవు నరకమే ప్రాప్తించును గాని, భర్తతో సాలోక్యము (భర్త ఉన్న లోకములోనే అతనితో కలిసి నివసించుట) లభింపదు. ౪

మూ. యత్త్వయా హీదృశం పాపం కృతం ఘోరేణ కర్మణా,
సర్వలోకప్రియం హిత్వా మమాప్యాపాదితం భయమ్. ౫

ప్ర. అ. త్వయా = నీచేత, ఘోరేణ = ఘోర మైన, కర్మణా = కర్మచేత, యత్ = ఏ కారణము వలన, ఈదృశమ్ = ఇట్టి, పాపమ్ = పాపము, కృతమ్ = చేయబడినదో అందువలన, సర్వలోకప్రియమ్ = సర్వలోకమునకు ప్రియమును, హిత్వా = విడచి లేదా సర్వలోకములకు ప్రియు డైన రాముని దూరము చేసి, మమాపి = నాకు కూడ, భయమ్ = భయము, ఆపాదితమ్ = చేయబడినది.

తా. నీ వీ భయంకర మైన పని చేసి ఇట్టి పాపము సంపాదించితివి. ఈ విధముగ అందరికిని అప్రియమును చేయుటచే నీ కుమారుడ నైన నాకు కూడ భయము కలిగించినావు. ౬

మూ. త్వత్కృతే మే పితా వృత్తో రామశ్చారణ్యమాశ్రితః,
అయశో జీవలోకే చ త్వయాహం ప్రతిపాదితః. 6

ప్ర. అ. త్వత్కృతే = నీ నిమిత్తమున, మే పితా = నా తండ్రి, వృత్తః = మరణించినాడు. రామశ్చ = రాముడు, అరణ్యమ్ = అరణ్యమును, ఆశ్రితః = ఆశ్రయించినాడు. త్వయా = నీచేత, అహమ్ = నేను, జీవలోకే = ఈ ప్రాణి లోకమునందు, అయశః చ = అపకీర్తిని కూడా, ప్రతిపాదితః = పొందింప బడితిని.

తా. నీ మూలమున నా తండ్రి మరణించినాడు. రాముడు అరణ్యమునకు వెళ్ళిపోయినాడు. నాకు కూడ నీవు ఈ లోకమునందు గొప్ప అపకీర్తి తెచ్చి పెట్టినావు. 6

మూ. మాతృరూపే మమామిత్రే నృశంసే రాజ్యకాముకే,
న తేఽహమభిభాష్యోఽస్మి దుర్వృత్తే పతిఘాతిని. 7

ప్ర. అ. మమ = నాయొక్క, మాతృరూపే = మాతృరూపము గల, అమిత్రే = శత్రువా! నృశంసే = క్రూరురాలా! రాజ్యకాముకే = రాజ్యమునందు కోరికగలదానా! దుర్వృత్తే = చెడ్డ నడవడిక కలదానా! పతిఘాతిని = భర్తను చంపినదానా! అహమ్ = నేను, తే = నీకు, అభిభాష్యః = పలకరింపదగిన వాడను, నాస్మి = కాను.

తా. నీవు నాకు తల్లి అను పేరు పెట్టుకొన్న శత్రువు. క్రూరురాలవు. రాజ్యలోభము కలదానవు. చెడ్డగా ప్రవర్తించి భర్తను చంపినావు. నీవు నాతో మాటలాడతగినదానవు కావు. 7

మూ. కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ యాశ్చాన్యా మమ మాతరః,
దుఃఖేన మహతావిష్టాస్త్వాం ప్రాప్య కులదూషిణీమ్. 8

ప్ర. అ. కులదూషిణీమ్ = కులమును అపవిత్రము చేసిన, త్వామ్ = నిన్ను, ప్రాప్య = పొంది, కౌసల్యా = కౌసల్య, సుమిత్రా చ = సుమిత్ర, మమ = నాయొక్క, యాః = ఏ, అన్యాః = ఇతరలైన, మాతరః = తల్లులు గలరో వారు, మహతా = గొప్ప, దుఃఖేన = దుఃఖముతో, ఆవిష్టాః = కూడినవారు అయినారు.

తా. కులమునకు చేటు తెచ్చిన నీ మూలమున, కౌసల్యకూ, సుమిత్రకూ, నా పెగిలిన తల్లులందరికీ కూడ గొప్ప కష్టము వచ్చిపడినది. 8

మూ. న త్వమశ్వపతేః కన్యా ధర్మరాజస్య ధీమతః,
రాక్షసీ తత్ర జాతాసి కులప్రధ్వంసినీ పితుః. 9
యత్త్వయా ధార్మికో రామో నిత్యం సత్యపరాయణః,
వనం ప్రస్థాపితో దుఃఖాత్పితా చ త్రిదివం గతః. 10

ప్ర. అ. యత్ = ఏ కారణమువలన, త్వయా = నీచేత, ధార్మికః = ధర్మతత్పరుడూ, నిత్యమ్ = నిత్యమూ, సత్యపరాయణః = సత్యమునందు ఆసక్తి కలవాడూ అయిన, రామః = రాముడు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రస్థాపితః = పంపబడినాడో, పితా చ = నా తండ్రి కూడ, దుఃఖాత్ = దుఃఖమువలన, త్రిదివమ్ = స్వర్గమును గూర్చి, గతః = వెళ్ళినాడో, అందువలన, త్వమ్ = నీవు, ధర్మరాజస్య = ధార్మికు డైన రాజూ, ధీమతః = బుద్ధిమంతుడూ అయిన, అశ్వపతేః = అశ్వపతియొక్క, కన్యా = కుమార్తెవు, న = కాదు. తత్ర = ఆ వంశమునందు, జాతా = పుట్టిన, పితుః = తండ్రియొక్క, కులప్రధ్వంసినీ = కులమును నశింపచేసే, రాక్షసీ = రాక్షసిగా, అసి = అయి ఉన్నావు.

తా. ధార్మికుడూ, సత్యపరాయణుడూ అయిన రాముని అరణ్యమునకు పంపివేసినావు. పుత్రశోకముతో నా తండ్రి స్వర్గస్థు డైనాడు. అందుచే, నీవు ధర్మాత్ముడూ, బుద్ధిశాలీ అయిన అశ్వపతి కుమార్తెవు కావు. తండ్రి కులమును నశింపచేయుటకై ఆ వంశమునందు జనించిన రాక్షసివి. 9-10

మూ. యత్ప్రధానాసి తత్పాపం మయి పిత్రా వినా కృతే,
భ్రాతృభ్యాం చ పరిత్యక్తే సర్వలోకస్య చాప్రియే. 11

ప్ర. అ. యత్ప్రధానా = ఏ పాపము ప్రధానముగా కలదానవు, అసి = అయి ఉన్నావో, తత్ = ఆ, పాపమ్ = పాపము, పిత్రా వినా = తండ్రి లేకుండగా, కృతే = చేయబడినవాడనూ, భ్రాతృభ్యామ్ = సోదరులచేత, పరిత్యక్తే = విడువబడినవాడనూ, సర్వలోకస్య = సమస్త లోకమునకు, అప్రియే చ = అప్రియుడనూ అయిన, మయి = నాయందు, పడినది.

భా. నీవు చేసిన పాపము నాకు సంక్రమించుటచే నా తండ్రి మరణించి నాడు. సోదరులు నన్ను పరిత్యజించినారు. నేను అందరికిని అప్రియుడను అయినాను. 11

మూ. కౌసల్యాం ధర్మసంయుక్తాం వియుక్తాం పాపనిశ్చయే,
కృత్వా కం ప్రాప్స్యసే త్వద్య లోకం నిరయగామిని. 12

ప్ర. అ. పాపనిశ్చయే = పాపమైన నిశ్చయము కలదానా, నిరయగామిని = నరకమునకు పోవుదానా! ధర్మసంయుక్తామ్ = ధర్మముతో కూడిన, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను, వియుక్తామ్ = పుత్రవియుక్తురాలినిగా, కృత్వా = చేసి, అద్య = ఇప్పుడు, కం లోకమ్ = ఏ లోకమును, ప్రాప్స్యసే = పొందగలవు?

భా. పాపనిశ్చయము కలదానా! నరకమునకు పోవుదానా! ధర్మాత్మురాలైన కౌసల్యకు పుత్రవియోగము కలిగించిన నువ్వు పోవుటకు తగిన లోకమేదియో తెలియదు. 12

మూ. కిం నావబుధ్యసే క్రూరే నియతం బన్ధుసంశ్రయమ్,
జ్యేష్ఠం పితృసమం రామం కౌసల్యాయాత్మసంభవమ్. 13

ప్ర. అ. క్రూరే = క్రూరురాలా! కౌసల్యాయాః = కౌసల్యయొక్క, ఆత్మసంభవమ్ = కుమారుడైన, రామమ్ = రాముని, నియతమ్ = ఆత్మనిగ్రహవంతుని గాను, బన్ధుసంశ్రయమ్ = బంధువులకు ఆశ్రయమైనవానినిగాను, జ్యేష్ఠమ్ = జ్యేష్ఠునిగాను, పితృసమమ్ = తండ్రితో సమానునిగాను, కిం నావబుధ్యసే = ఎరుగవా?

భా. క్రూరురాలా! కౌసల్యాకుమారుడైన రాముడు ఆత్మనిగ్రహము కలవాడని, బంధువులకు ఆశ్రయమైనవాడని, జ్యేష్ఠుడగుటచే మాకు తండ్రి వంటివాడని నీకు తెలియదా? 13

మూ. అఙ్గప్రత్యఙ్గజః పుత్రో హృదయాచ్చాపి జాయతే,
తస్మాత్ప్రియతరో మాతుః ప్రియా ఏవ తు బాన్ధవాః.

ప్ర. అ. పుత్రః = పుత్రుడు, అఙ్గప్రత్యఙ్గజః = అంగమునుండియు, ప్రత్యంగములనుండి పుట్టినవాడు. హృదయాచ్చాపి = హృదయమునుండి కూడ, జాయతే

= పుట్టును. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, మాతుః = తల్లికి, ప్రియతమః = అత్యంతము ప్రియుడు. బాన్ధవాః = ఇతరబంధువులు, ప్రియా ఏవ తు = ప్రియులు మాత్రమే.

తా. పుత్రుడు తన అంగములనుండి, ప్రత్యంగములనుండి (చిన్న, పెద్ద ప్రతి అవయవమునుండి) హృదయమునుండి కూడ పుట్టునది దగుటచే తల్లికి అత్యంతప్రియుడు. ఇతరబాంధవులు ప్రియులు మాత్రమే.

వి. "మాతుః ప్రియాశ్చాన్యస్తు తు బాన్ధవాః" అను పాఠము కంటె బాగుండుటచేత గోరఖ్‌పూర్ ప్రతి పాఠము గ్రహింపబడినది.

మూ. అన్యదా కిల ధర్మజ్ఞా సురభిః సురసమ్మతా,
వహమానౌ దదర్శోర్వ్యాం పుత్రౌ విగతచేతసౌ. 15

ప్ర. అ. అన్యదా = ఒకానొకప్పుడు, ధర్మజ్ఞా = ధర్మము నెరిగినది, సురసమ్మతా = సురులచేత పూజింపబడినది అయిన, సురభిః = కామధేనువు, ఉర్వ్యామ్ = భూమిపై, వహమానౌ = భారము మోయుచున్న (నాగలిలాగుచున్న), విగతచేతసౌ = పోయిన మనస్సుగల (మూర్ఛనొందిన), పుత్రౌ = పుత్రులను, దదర్శ కిల = చూచినదట.

తా. ఒకానొకప్పుడు, ధర్మములు తెలిసినది, దేవతలచే పూజింపబడినది అయిన కామధేనువు తన పుత్రులు, భూలోకమున దున్నుచూ మూర్ఛ చెంది ఉండగా చూచెనట. 15

మూ. తావర్ధదివసం శ్రాన్తౌ దృష్ట్వా పుత్రౌ మహీతలే,
రురోద పుత్రశోకేన బాష్పపర్యాకులేక్షణా, 16

ప్ర. అ. మహీతలే = భూమియందు, అర్ధదివసమ్ = దివసములో సగము భాగము, శ్రాన్తౌ = పరిశ్రమించి అలసిన, పుత్రౌ = పుత్రులను, దృష్ట్వా = చూచి, పుత్రశోకేన = పుత్రులకు కలిగిన శోకముచే, బాష్పపర్యాకులేక్షణా = కన్నీళ్లతో వ్యాకులమైన నేత్రములు కలదై, రురోద = ఏడ్చెను.

తా. భూలోకమునందు దినములో సగము భాగము శ్రమించి అలసి

పోయిన ఆ వృషభములను చూచి, పుత్రశోకముచే కన్నీళ్లతో వ్యాకుల మైన నేత్రములు కలదై ఏడ్చెను. 16

మూ. అధస్తాద్వ్రజతస్తస్యాః సురరాజ్ఞో మహాత్మనః,
బిన్దవః పతితా గాత్రే సూక్ష్మాః సురభిగన్ధినః. 17

ప్ర. అ. తస్యాః = ఆ కామధేనువుయొక్క, సూక్ష్మాః = సూక్ష్మ మైన, సురభిగన్ధినః = మంచి గంధము గల, బిన్దవః = కన్నీటి బిందువులు, అధస్తాత్ = క్రింద, వ్రజతః = వెళ్ళుచున్న, మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, సురరాజ్ఞః = దేవేంద్రునియొక్క, గాత్రే = గాత్రమునందు, పతితాః = పడినవి.

తా. ఆ సమయమున దేవేంద్రుడు క్రింది భాగమున వెళ్ళుచుండగా, కామధేనువుయొక్క పరిమళించుచున్న సూక్ష్మ మైన కన్నీటి బిందువులు అతనిపై పడినవి. 17

మూ. ఇన్ద్రోఽప్యశ్రునిపాతం తం స్వగాత్రే పుణ్యగన్ధినమ్,
సురభిం మన్యతే దృష్ట్వా భూయసీం తాం సురేశ్వరః.

ప్ర. అ. సురేశ్వరః = దేవతాప్రభు వైన, ఇన్ద్రోఽపి = ఇంద్రుడు, స్వగాత్రే = తన శరీరముపై, పుణ్యగన్ధినమ్ = ఉత్తమగంధము గల, తమ్ = ఆ, అశ్రుపాతమ్ = కన్నీళ్ళు పడుటను, దృష్ట్వా = చూచి, తామ్ = ఆమెను, భూయసీమ్ = గొప్ప దైన, సురభిమ్ = కామధేనువునుగా, మన్యతే = తలచెను.

తా. దేవాధిపు డైన ఇంద్రుడు తన శరీరముపై పడిన పరిమళించుచున్న కన్నీటిబిందువులను చూచి, అవి పూజ్యురా లైన కామధేనువు కన్నీటి బిందువులే అయి యుండు నని తలచెను. 18

మూ. నిరీక్షమాణః శక్రస్తాం దదర్శ సురభిం స్థితామ్,
ఆకాశే విష్ఠితాం దీనాం రుదతీం భృశదుఃఖితామ్. 19

ప్ర. అ. శక్రః = ఇంద్రుడు, ఆకాశే = ఆకాశమునందు, నిరీక్షమాణః = చూచుచున్నవాడై, స్థితామ్ = ఉన్నట్టి ఉన్నది, విష్ఠితామ్ = వ్యాకులతతో ఉన్నది, దీనామ్ = దీనురాలు, రుదతీమ్ = ఏడ్చుచున్నది, భృశదుఃఖితామ్ =

మిక్కిలి దుఃఖించుచున్నది అయిన, తాం సురభిమ్ = ఆ కామధేనువును, దదర్శ = చూచెను.

తా. దేవేంద్రుడు పైకి చూచి, అకృశ, వ్యాకులయైనదై, దైన్యముతో మిక్కిలి దుఃఖించుచు ఏడ్చుచున్న ఆ కామధేనువును చూచెను. 19

మూ. తాం దృష్ట్వా శోకసంతప్తాం వజ్రపాణిర్యశస్వినీమ్,
ఇన్ద్రః ప్రాఞ్జలిరుద్విగ్నః సురరాజోఽబ్రవీద్వచః. 20

ప్ర. అ. వజ్రపాణిః = వజ్రము హస్తమునందు కల, సురరాజః = దేవతలకు రాజైన, ఇన్ద్రః = ఇంద్రుడు, శోకసంతప్తామ్ = శోకముచేత తపింపచేయబడిన, యశస్వినీమ్ = కీర్తి గల, తామ్ = ఆ కామధేనువును, దృష్ట్వా = చూచి, ఉద్విగ్నః = దిగులు పొందినవాడై, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. వజ్రధరుడు, దేవతాప్రభువూ అయిన ఇంద్రుడు కీర్తికల ఆ కామధేనువు శోకసంతప్తురాలగుటను చూచి, దిగులు చెంది, నమస్కరించుచు ఇట్లు పలికెను. 20

మూ. భయం కచ్చిన్న చాస్మాసు కుతశ్చిద్విద్యతే మహత్,
కుతోనిమిత్తః శోకస్తే బ్రూహి సర్వహితైషిణి. 21

ప్ర. అ. సర్వహితైషిణి = అందరి హితమును కోరుదానా, అస్మాసు = మాయందు (మాకు), కుతశ్చిత్ = ఎక్కడినుండైనా, మహత్ = గొప్ప, భయమ్ = భయము, న విద్యతే కచ్చిత్ = లేదు కదా. తే = నీయొక్క, శోకః = శోకము, కుతోనిమిత్తః = ఏమి నిమిత్తము కలది? బ్రూహి = చెప్పుము.

తా. అందరి హితమును కోరుదానా! మాకు ఎవ్వరినుండి మహాభయము వచ్చుట లేదు కదా! నీ శోకమునకు కారణ మేమో చెప్పుము. 21

మూ. ఏవముక్తా తు సురభిః సురరాజేన ధీమతా,
ప్రత్యువాచ తతో ధీరా వాక్యం వాక్యవిశారదమ్. 22

ప్ర. అ. ధీమతా = బుద్ధిమంతుడైన, సురరాజేన = ఇంద్రుని చేత,

ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తా = పలుకఁబడిన, ధీరా = ధీరురాలైన, సురభిః = కామధేనువు, తతః = అటు పిమ్మట, వాక్యవిశారదమ్ = మాటలలో నేర్పరి యైన ఆ దేవేంద్రుని గూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. ధీమంతు డైన ఆ సురరాజు మాటలు విని, ధైర్యవంతురా లైన ఆ కామధేనువు మాటలలో నేర్పరి యైన అతనితో ఇట్లు పలికెను. 22

మూ. శాన్తం పాపం న వః కిఞ్చిత్ కుతశ్చిదమరాధిప,
అహం మగ్నౌ తు శోచామి స్వపుత్రౌ విషమే స్థితౌ. 23
ఏతౌ దృష్ట్వా కృశౌ దీనౌ సూర్యరశ్మిప్రతాపితౌ,
అర్ద్యమానౌ బలీవర్దౌ కర్షకేణ సురాధిప. 24

ప్ర. అ. అమరాధిప = దేవతలకు ప్రభు వైన ఓ ఇంద్రా! పాపమ్ = పాపము, శాన్తమ్ = శమించుగాక. వః = మీకు, కుతశ్చిత్ = ఎక్కడి నుండి, కిఞ్చిత్ = ఏ ఉపద్రవమూ కూడ, న = లేదు. సురాధిప = ఓ దేవేంద్రా! అహమ్ = నేను, విషమే = కష్టమునందు, స్థితౌ = ఉన్నవి, సూర్యరశ్మిప్రతాపితౌ = సూర్యకిరణములచే తపింప చేయఁబడినవి, కృశౌ = దుర్బల మైనవి, కర్షకేణ = దున్నువానిచేత, అర్ద్యమానౌ = పీడింపఁబడుచున్నవి, మగ్నౌ = దుఃఖములో మునిగినవి అయిన, స్వపుత్రౌ = నా పుత్రు లైన, ఏతౌ = ఈ, బలీవర్దౌ = వృషభములను, దృష్ట్వా = చూచి, దీనా = దీనురాల నై, శోచామి = దుఃఖించుచున్నాను.

తా. పాపము శమించుగాక! ఇంద్రా! మీకు ఎక్కడినుండి ఏ భయమూ లేదు. నా పుత్రు లైన ఈ వృషభములు కష్టములో ఉన్నవి. కృశించి ఎండకు బాధపడుచున్న వీనిని ఈ కర్షకుడు ఇంకను పీడించుచున్నాడు. దుఃఖమగ్నము లైన వీనిని చూచుటచే నాకు దుఃఖము కలిగినది. 23, 24

మూ. మమ కాయాత్ప్రసూతౌ హి దుఃఖితౌ భారపీడితౌ.
యౌ దృష్ట్వా పరితప్యేఽహం నాస్తి పుత్రసమః ప్రియః.

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, భారపీడితౌ = భారముచే పీడింపఁబడినవి, దుఃఖితౌ = దుఃఖించుచున్నవి అయిన, యౌ = వేనిని, దృష్ట్వా = చూచి, పరి

తప్యే = దుఃఖించుచున్నాను అని, మమ = నాయొక్క, కాయాత్ = శరీరము నుండి, ప్రసూతాః హి = పుట్టినవి కదా. పుత్రసమః = పుత్రునితో సమాను డైన, ప్రియః = ఇష్టుడు, నాస్తి = లేడు.

తా. భారము మోయలేక దుఃఖించుచున్న ఈ వృషభములు నా శరీరము నుండి పుట్టినవి. అందుచేతనే వాని దుఃఖమును చూచి నాకు దుఃఖము కలిగినది. పుత్రునితో సమానుడైన ప్రియుడు ఉండడు కదా। 25

మూ. యస్యాః పుత్రసహస్రైస్తు కృత్స్నం వ్యాప్తమిదం జగత్,
తాం దృష్ట్వా రుదతీం శక్రో న సుతాన్మన్యతే పరమ్. 26

ప్ర. అ. యస్యాః = ఏ కామధేనువుయొక్క, పుత్రశతైః = పుత్రుల శతములచేత, ఇదం జగత్ = ఈ జగత్తు, వ్యాప్తమ్ = వ్యాప్త మైనదో, తామ్ = అట్టి కామధేనువును, రుదతీమ్ = ఏడ్చుచున్నదానినిగా, దృష్ట్వా = చూచి, శక్రః = ఇంద్రుడు, సుతాత్ = కుమారునికంటె, పరమ్ = శ్రేష్ఠుని, న మన్యతే = తలపలేదు (అంగీకరించలేదు).

తా. వందలాది కామధేను పుత్రులు ఈ ప్రపంచకమునం దంతటను వ్యాపించి ఉన్నారు. అట్టి కామధేనువు కూడ పుత్రులకై ఏడ్చుట చూచి దేవేంద్రుడు "పుత్రుని మించిన వారెవ్వరును లేరు కదా" అని నిర్ణయించుకొనెను.

మూ. సదాఽప్రతిమవృత్తాయా లోకధారణకామ్యయా,
శ్రీమత్యా గుణనిత్యాయాః స్వభావపరిచేష్టయా. 27
యస్యాః పుత్రసహస్రాణి సాఽపి శోచతి కామధుక్,
కిం పునర్యా వినా రామం కౌసల్యా వర్తయిష్యతి. 28

ప్ర. అ. లోకధారణకామ్యయా = లోకములను నిలుపవలె నను కోరికచే, సదా = ఎల్లప్పుడును, అప్రతిమవృత్తాయాః = సాటి లేని ప్రవృత్తి గలదీ, శ్రీమత్యాః = శోభాయుక్తురాలూ, స్వభావపరిచేష్టయా = స్వభావముయొక్క ప్రవృత్తిచేతనే, గుణనిత్యాయాః = గుణములందు నిత్యురాలూ అయిన, యస్యాః = దేనికి, పుత్రసహస్రాణి = పుత్రుల సహస్రములున్నవో, సా = అట్టి, కామధుక్ అపి = కామధేనువు కూడ, శోచతి = దుఃఖించుచున్నది. యా = ఏ, కౌసల్యా

= కౌసల్యా, రామం వినా = రాముడు లేకుండా, వర్తయిష్యతి = జీవించునో (జీవించవలసి యున్నదో) ఆమె, కిం పునః = చెప్పవలెనా?

తా. ఈ లోకమునందు నిలువవలె ననే కోరికతో కామధేనువు సర్వదా సాటి లేని విధముగా ప్రవర్తించుచుండును. స్వభావముచేతనే ఎల్లప్పుడును, సకలసద్గుణములకు నిలయ మైనది. సకలైశ్వర్యసంపన్నురాలు. వేలకొలది పుత్రుల పరంపర గల అట్టి కామధేనువే ఈ విధముగ తన సంతాన మైన రెండు వృషభములకొరకై దుఃఖించుచున్నది కదా, ఏకైకపుత్రుడైన రామునకు దూర మై జీవించవలసిన కౌసల్య ఆ రామునకై ఎంత దుఃఖించునో చెప్పవలెనా?

మూ. ఏకపుత్రా చ సాధ్వీ చ వివత్సేయం త్వయా కృతా,
తస్మాత్త్వం సతతం దుఃఖం ప్రేత్య చేహ చ లప్స్యసే.

ప్ర. అ. ఏకపుత్రా చ = ఒకే పుత్రుడు కలదీ, సాధ్వీ చ = పతివ్రతా అయిన, ఇయమ్ = ఈమె, త్వయా = నీచేత, వివత్సా = పిల్లవాడు లేనిదిగా, కృతా = చేయబడినది. తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, త్వమ్ = నీవు, ప్రేత్య చ = మరణించీ, ఇహ చ = ఇహలోకమునందూ, సతతమ్ = ఎల్లప్పుడూ, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, లప్స్యసే = పొందగలవు.

తా. ఒకే కుమారుడు గల ఈ పరమసాధ్విని నీవు కుమారునకు దూరము చేసినావు. అందుచే, ఇహలోకమునందూ, మరణానంతరమూ కూడ నీకు ఎల్లప్పుడూ, దుఃఖము తప్పదు. ౨౯

మూ. అహం హ్యపచితిం భ్రాతుః పితుశ్చ సకలామిమామ్,
వర్ధనం యశసశ్చాపి కరిష్యామి న సంశయః. ౩౦

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, భ్రాతుః = సోదరునకును, పితుశ్చ = తండ్రికిని, ఇమామ్ = ఈ, సకలామ్ = సంపూర్ణ మైన, అపచితిమ్ = అపచితిని (చేసిన తప్పుకు ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనుట అపచితి,) యశసః = కీర్తియొక్క, వర్ధనమ్ = వర్ధనమును, కరిష్యామి = చేసెదను. సంశయః = సంశయము, న = లేదు.

తా. నా సోదరుని విషయమునందూ, నా తండ్రి విషయమునందూ జరి

గిన అపచారమునకు ప్రాయశ్చిత్తముగా చేయవలసిన దంతా చేసి, నేను కీర్తిని కూడ పెందుకొనెదను. సంశయము లేదు. 30

మూ. ఆనాయయిత్వా తనయం కౌసల్యాయా మహాబలమ్,
స్వయమేవ ప్రవేక్ష్యామి వనం మునినిషేవితమ్. 31

ప్ర. అ. మహాబలమ్=గొప్ప బలము గల, కౌసల్యాయాః తనయమ్=కౌసల్యకుమారుడైన రాముని, ఆనాయయిత్వా=తిరిగి రప్పించి, స్వయమేవ=నేనే, మునినిషేవితమ్=మునులచేత సేవింపబడిన, వనమ్=వనమును, ప్రవేక్ష్యామి=ప్రవేశింపగలను.

తా. మహాబలశాలి యైన రాముని అరణ్యమునుండి వెనుకకు రప్పించి నేనే మునినివాసమైన అరణ్యమునకు పోయెదను. 31

మూ. న హ్యహం పాపసంకల్పే పాపే పాపం త్వయా కృతమ్,
శక్తో ధారయితుం పౌరైరశ్రుకణ్ఠైర్నిరీక్షితః. 32

ప్ర. అ. పాపే=పాపాత్మురాలా! పాపసంకల్పే=పాపసంకల్పము గలదానా! అహమ్=నేను, అశ్రుకణ్ఠైః=కన్నీళ్ళు కంఠములందు గల, పౌరైః=పౌరులచేత, నిరీక్షితః=చూడబడినవాడనై, త్వయా=నీచేత, కృతమ్=చేయబడిన, పాపమ్=పాపమును, ధారయితుమ్=మోయుటకు, న శక్తః హి=సమర్థుడను కాను కదా!

తా. పాపసంకల్పము గల ఓ పాపాత్మురాలా! పౌరులందరూ దుఃఖమును దిగమ్రింగికొని చూచుచుండగా, నీవు చేసిన పాపమును మోయజాలను.

మూ. సా త్వమగ్నిం ప్రవిశ వా స్వయం వా దణ్డకాన్విశ,
రజ్జుం బధాన వా కణ్ఠే న హి తేఽన్యత్పరాయణమ్. 33

ప్ర. అ. సా త్వమ్=అట్టి నీవు, అగ్నిం వా=అగ్నినైనా, ప్రవిశ=ప్రవేశించుము. దణ్డకాన్=దండకారణ్యమునైనా, స్వయమ్=స్వయముగా, విశ=ప్రవేశింపుము. వా=లేదా, కణ్ఠే=కంఠమునందు, రజ్జుమ్=త్రాడును, బధాన=కట్టుకొనుము. తే=నీకు, అన్యత్=మరియొక విధమైన, పరాయణమ్=గతి, న హి=లేదు కదా!

తా. అట్టి నీవు అగ్నిలోనైనా దూకుము. నీవే ఆ దండకారణ్యమునకు వెళ్ళుము. లేదా ఉరి పోసికొనుము. మరొక మార్గ మేదీ లేదు. ౩౩

మూ. అహమప్యవనిం ప్రాప్తే రామే సత్యపరాక్రమే,
కృతకృత్యో భవిష్యామి విప్రవాసితకల్మషః. ౩౪

ప్ర. అ. సత్యపరాక్రమే = సత్యమైన పరాక్రమముగల, రామే = రాముడు, అవనిం = భూమిని (రాజ్యమును), ప్రాప్తే = పొందినవాడగుచుండగా, అహమపి = నేను కూడా, విప్రవాసితకల్మషః = తొలగింపబడిన పాపములు కలవాడనై, కృతకృత్యః = కృతకృత్యుడను, భవిష్యామి = అగుదును.

తా. సత్యపరాక్రముడైన రాముడు రాజ్యమును స్వీకరించిన పిమ్మట, నేను కూడ, నా పాప మంతయు తొలగిపోవుటచే కృతకృత్యుడ నయ్యెదను. ౩౪

మూ. ఇతి నాగ ఇవారణ్యే తోమరాఙ్కుశచోదితః,
పపాత భువి సంక్రుద్ధో నిఃశ్వసన్నివ పన్నగః. ౩౫

ప్ర. అ. ఇతి = ఈ విధముగా, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, తోమరాఙ్కుశచోదితః = తోమరముచేతను, అంకుశముచేతను, పొడిచి త్రోలబడిన, నాగః ఇవ = ఏనుగ వలె, సంక్రుద్ధః = కోపించినవాడై, పన్నగః ఇవ = సర్పము వలె, నిఃశ్వసన్ = నిట్టూర్పుచు, భువి = నేలపై, పపాత = పడెను.

తా. అరణ్యములో తోమరముచేతను, అంకుశముచేతను పొడవబడిన ఏనుగ వలె ఈ విధముగ చాల కోపించినవాడై, భరతుడు సర్పము వలె నిట్టూర్పుచు నేలపై పడెను. ౩౫

మూ. సంరక్తనేత్రః శిథిలామ్బరస్తదా
విధూతసర్వాభరణః పరన్తపః,
బభూవ భూమౌ పతితో నృపాత్మజః
శచీపతేః కేతురివోత్సవక్షయే. ౩౬

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
చతుఃసప్తతితమః సర్గః.

ప్రతి. తదా = అప్పుడు, సంరక్తనేత్రః = ఎఱ్ఱనైన నేత్రములు కలవాడూ, శిథిలాంబరః = శిథిలమైన వస్త్రములు కలవాడూ, విధూతసర్వాభరణః = త్రొల్చివేయబడిన సమస్తమైన ఆభరణములు కలవాడూ, భూమౌ = నేలపై, పతితః = పడినవాడూ అయిన, పరంతపః = శత్రువులకు పీడాకరుడైన, నృపాత్మజః = భరతుడు, ఉత్సవక్షయే = ధ్వజోత్సవాంతము నందు, శచీపతేః = ఇంద్రునియొక్క, కేతురివ = ధ్వజము వలె, బభూవ = ఉండెను.

తా. కండ్లు ఎఱ్ఱబడి, వస్త్రము జారిపోవుచు, అలంకారము లన్నీ చెల్లా చెదరుగా క్రింద పడిపోయి, నేలపై పడి ఉన్న పరంతపుడైన ఆ భరతుడు, ఇంద్రధ్వజోత్సవాంతమునందు నేలపై పడిన ఇంద్రధ్వజము వలె ఉండెను. ౩౬

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో డెబ్బదినాల్గవ సర్గ సమాప్తము.

అథ పఞ్చసప్తతితమః సర్గః

[కౌసల్య యెదుట భరతుడు శపథము చేయుట.]

మూ. దీర్ఘకాలాత్సముత్థాయ సంజ్ఞాం లబ్ధ్వా చ వీర్యవాన్,
నేత్రాభ్యామశ్రుపూర్ణాభ్యాం దీనాముద్వీక్ష్య మాతరమ్, 1
సోఽమాత్యమధ్యే భరతో జననీమభ్యకుత్సయత్.

ప్ర. అ. వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతుడైన, సః భరతః = ఆ భరతుడు, దీర్ఘకాలాత్ = చాల సేపటికి, సముత్థాయ = లేచి, సంజ్ఞామ్ = సంజ్ఞను, లబ్ధ్వా చ = పొంది, అశ్రుపూర్ణాభ్యామ్ = కన్నీళ్ళతో నిండిన, నేత్రాభ్యామ్ = నేత్రములతో, దీనామ్ = దీనురాలైన, మాతరమ్ = తల్లిని, ఉద్వీక్ష్య = చూచి, అమాత్యమధ్యే = మంత్రుల మధ్యయందు, జననీమ్ = తల్లిని, అభ్యకుత్సయత్ = నిందించెను.

తా. వీర్యవంతుడైన ఆ భరతుడు చాల సేపటికి తిరిగి సంజ్ఞ రాగా లేచి అశ్రువులతో నిండిన నేత్రములతో, దీనురాలైన తల్లిని చూచి, అమాత్యుల మధ్యయందు, ఆమెను ఈ విధముగా నిందించెను. 1

మూ. రాజ్యం న కామయే జాతు మన్త్రయే నాపి మాతరమ్, 2
అభిషేకం న జానామి యోఽభూద్రాజ్ఞా సమీక్షితః,
విప్రకృష్టే హ్యహం దేశే శత్రుఘ్నసహితోఽవసమ్. 3

ప్ర. అ. జాతు = ఎన్నడును, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, న కామయే = కోరలేదు. మాతరమ్ అపి = తల్లి(తో)కూడ, న మన్త్రయే = (ఈ విషయమై) ఆలోచన చేయలేదు. యః = ఏ అభిషేకము, రాజ్ఞా = రాజుచేత, సమీక్షితః = చూడబడినది, అభూత్ = అయినో, అభిషేకమ్ = అట్టి రాజ్యాభిషేకమును గూర్చి కూడ, న జానామి = ఎరుగను. అహమ్ = నేను, శత్రుఘ్నసహితః =

శత్రుఘ్ను నితో కూడినవాడనై, విప్రకృష్టే = దూర మైన, దేశే = దేశమునందు, ఉషితం హి = నివసించితిని కదా.

తా. నే నెన్నడూ రాజ్యము కావలె నని కోరలేదు. ఈ విషయమునంతు తల్లితో కూడ ఎన్నడూ ఆలోచన చేయలేదు. రాజా నాకు రాజ్య మిచ్చుటకు అంగీకరించిన విషయము కూడ నాకు తెలియదు. నేనూ శత్రుఘ్నుడూ చాల దూర మైన దేశములో ఉంటిమి కదా. 3

మూ. వనవాసం న జానామి రామస్యాహం మహాత్మనః,
వివాసనం వా సౌమిత్రేః సీతాయాశ్చ యథాభవత్. 4

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, రామస్య = రామునియొక్క, వనవాసమ్ = వనవాసమును గూర్చి, న జానామి = ఎరుగను. సౌమిత్రేః = లక్ష్మణునియొక్క, సీతాయాశ్చ = సీతయొక్క, వివాసనమ్ = దూరముగా పంపివేయుట, యథా = ఎట్లు, అభవత్ = జరిగెనో, అది కూడ ఎరుగను.

తా. మహాత్ము డైన రాముడు వనవాసమునకు వెళ్ళినట్టు గాని, సీత, లక్ష్మణుడు ఏ విధముగా అరణ్యమునకు వెళ్ళినారో ఆ విషయమును గాని నేను ఎరుగను. 4

మూ. తథైవ క్రోశత స్తస్య భరతస్య మహాత్మనః,
కౌసల్యా శబ్దమాజ్ఞాయ సుమిత్రామిదమబ్రవీత్. 5

ప్ర. అ. తథైవ = ఆ విధముగా, క్రోశతః = ఏడ్చుచున్న, మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, భరతస్య = భరతునియొక్క, శబ్దమ్ = శబ్దమును, ఆజ్ఞాయ = గుర్తించి, కౌసల్యా = కౌసల్య, సుమిత్రామ్ = సుమిత్రను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. మహాత్ము డైన భరతు డీ విధముగా అరచుచుండగా, కౌసల్య అతని కంఠధ్వనిని గుర్తించి సుమిత్రతో ఇట్లనెను. 5

మూ. ఆగతః క్రూరకార్యాయాః కైకేయ్యా భరతః సుతః,
తమహం ద్రష్టుమిచ్ఛామి భరతం దీర్ఘదర్శినమ్. 6

ప్ర. అ. క్రూరకార్యాయాః = క్రూర మైన కార్యము గల, కైకేయ్యాః = కైకేయియొక్క, సుతః = కుమారు డైన, భరతః = భరతుడు, ఆగతః = వచ్చినాడు. దీర్ఘదర్శినమ్ = దీర్ఘాలోచన గల, తం భరతమ్ = ఆ భరతుని, అహమ్ = నేను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. "క్రూర మైన పని చేసిన కైకేయి కుమారు డైన భరతుడు వచ్చినాడు. దీర్ఘాలోచన గల ఆ భరతుని చూడగోరుచున్నాను." 6

మూ. ఏవముక్త్వా సుమిత్రాం సా వివర్ణా మలినా కృశా,
ప్రతస్థే భరతో యత్ర వేపమానా విచేతనా. 7

ప్ర. అ. వివర్ణా = మారిపోయిన శరీరచ్ఛాయ కలది, మలినా = మాలిన్యముతో నిండినదీ, కృశా = కృశించినదీ అయిన, సా = ఆ కౌసల్య, సుమిత్రామ్ = సుమిత్రను గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, వేపమానా = వణకిపోవుచున్నదై, విచేతనా = చైతన్యము (సంజ్ఞ) లేనిదై, భరతః = భరతుడు, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నాడో, అచటికి, ప్రతస్థే = ప్రయాణ మాయెను.

తా. రంగు మారి, మలిన మైన శరీరముతో కృశించి ఉన్న ఆ కౌసల్య, సుమిత్రతో ఇట్లు పలికి, వణకిపోవుచు, సంజ్ఞ తప్పినదై, భరతు డున్న చోటికి వెళ్ళుటకు బయలుదేరెను. 7

మూ. స తు రామానుజశ్చాపి శత్రుఘ్నసహితస్తదా,
ప్రతస్థే భరతో యత్ర కౌసల్యాయా నివేశనమ్. 8

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, రామానుజః = రామానుజు డైన, సః భరతః తు = ఆ భరతు డైతే, శత్రుఘ్నసహితః = శత్రుఘ్నునితో కూడినవాడై, కౌసల్యాయాః = కౌసల్యయొక్క, నివేశనమ్ = గృహము, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నదో, అక్కడికి, ప్రతస్థే = ప్రయాణ మాయెను.

తా. రాముని తమ్ము డైన ఆ భరతుడు శత్రుఘ్నసమేతు డై కౌసల్య గృహము వైపు బయలుదేరెను. 8

మూ. తతః శత్రుఘ్నభరతౌ కౌసల్యాం ప్రేక్ష్య దుఃఖితౌ,
పర్యష్వజేతాం దుఃఖార్తాం పతితాం నష్టచేతనామ్. 9
రుదన్తౌ రుదతీం దుఃఖాత్సమేత్యార్యాం మనస్వినీమ్.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, శత్రుఘ్నభరతౌ = శత్రుఘ్నభరతులు, దుఃఖార్తామ్ = దుఃఖముచేత పీడింపబడినది, నష్టచేతనామ్ = నష్టమైన సంజ్ఞ కలది, రుదతీమ్ = ఏడ్చుచున్నది, ఆర్యామ్ = పూజ్యురాలూ, మనస్వినీమ్ = ఉత్తమ మైన మనస్సు కలదీ అయిన, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను, ప్రేక్ష్య = చూచి, దుఃఖితౌ = దుఃఖితులై, రుదన్తౌ = ఏడ్చుచు, దుఃఖాత్ = అతికష్టముగా, సమేత్య = సమీపించి, పర్యష్వజేతామ్ = కౌగలించుకొనిరి.

తా. దుఃఖముచే ఆర్తురాలై, సంజ్ఞ తప్పి, నేలపై బడి, ఏడ్చుచున్న పూజ్యురాలూ, ఉత్తమమనస్సు కలదీ అయిన కౌసల్యను చూచి, భరత శత్రుఘ్నులు, దుఃఖితులై, ఏడ్చుచు, అతికష్టముగ ఆమె దగ్గరకు వెళ్ళి కౌగలించుకొనిరి*. 9

మూ. భరతం ప్రత్యువాచేదం కౌసల్యా భృశదుఃఖితా, 10
ఇదం తే రాజ్యకామస్య రాజ్యం ప్రాప్తమకణ్టకమ్,
సంప్రాప్తం బత కైకేయ్యాః శీఘ్రం క్రూరేణ కర్మణా.

ప్ర. అ. భృశదుఃఖితా = మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న, కౌసల్యా = కౌసల్య, భరతం ప్రతి = భరతుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను. రాజ్యకామస్య = రాజ్యమునందు కోరిక గల, తే = నీకు, ఇదమ్ = ఈ, అకణ్టకమ్ = శత్రువులు లేని, రాజ్యమ్ = రాజ్యము, ప్రాప్తమ్ = పొందబడినది. కైకేయ్యాః = కైకేయియొక్క, క్రూరేణ = క్రూర మైన, కర్మణా = కర్మచేత, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, సంప్రాప్తమ్ = పొందబడినది. బత = ఏమి ఆశ్చర్యము! లేదా ఎంత కష్టము!

తా. మిక్కిలిదుఃఖితురా లైన కౌసల్య భరతునితో ఇట్లు పలికెను— "రాజ్యము కావలె నని కోరుచున్న నీకు ఏ శత్రుబాధా లేని రాజ్యము లభించినది. కైకేయి చేసిన క్రూరకార్యముచే చాల శీఘ్రముగా లభించినది! 10, 11

మూ. ప్రస్థాప్య చీరవసనం పుత్త్రం మే వనవాసినమ్,
కైకేయీ కం గుణం తత్ర పశ్యతి క్రూరదర్శినీ. 12

ప్ర. అ. క్రూరదర్శినీ = క్రూర మైన ఆలోచన గల, కైకేయీ = కైకేయి, మే = నాయొక్క, పుత్త్రమ్ = పుత్రుని, చీరవసనమ్ = నారచీరలు ధరించిన

వాసినిగా చేసి, వనవాసినమ్ = వనమునందు నివసించువానినిగా, ప్రస్థాప్య = పంపివేసి, తత్ర = అట్లు చేయుటయందు, కమ్ = ఏమి, గుణమ్ = గుణమును, పశ్యతి = చూచుచున్నదో.

తా. క్రూరమైన ఆలోచనలు గల కైకేయి నా కుమారుడు నారచీర కట్టి వనానికి వెళ్ళునట్లు చేసినది కదా, ఏమి గుణమును (ప్రయోజనమును) ఉద్దేశించి అట్లు చేసినది.

మూ. క్షిప్రం మామపి కైకేయీ ప్రస్థాపయితుమర్హతి,
హిరణ్యనాభో యత్రాస్తే సుతో మే సుమహాయశాః. 13

ప్ర. అ. సుమహాయశాః = గొప్ప మంచి కీర్తి గల, హిరణ్యనాభః = బంగారము బొడ్డునందు గల, (మంచి అదృష్టము గల,) మే సుతః = నా కుమారుడు, యత్ర = ఎక్కడ, ఆస్తే = ఉన్నాడో అక్కడికి, మామపి = నన్ను కూడా, కైకేయీ = కైకేయి, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ప్రస్థాపయితుమ్ = పంపివేయుటకు, అర్హతి = తగియున్నది.

తా. బంగారు బొడ్డుగల (అదృష్టవంతుడైన) ఉత్తమకీర్తిశాలి యైన నా కుమారు డున్న చోటికి కైకేయి నన్ను కూడ పంపివేయుట మంచిది. 13

మూ. అథవా స్వయమేవాహం సుమిత్రానుచరా సుఖమ్,
అగ్నిహోత్రం పురస్కృత్య ప్రస్థాస్యే యత్ర రాఘవః.

ప్ర. అ. అథవా = లేదా, అహమ్ = నేను, స్వయమేవ = స్వయముగానే సుమిత్రానుచరా = సుమిత్ర అనుచరురాలుగా కలదాననై, అగ్నిహోత్రమ్ = అగ్నిహోత్రమును, పురస్కృత్య = పురస్కరించుకొని, రాఘవః = రాముడు, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నాడో అక్కడికి, సుఖమ్ = సుఖముగా, ప్రస్థాస్యే = ప్రయాణ మయ్యెదను.

తా. లేదా, నేనే స్వయముగా, సుమిత్ర నా వెంట రాగా, అగ్నిహోత్రమును ముందు ఉంచుకొని, రాము డున్న చోటికి సుఖముగా పోయెదను. 14

మూ. కామం వా స్వయమేవాద్య తత్ర మాం నేతుమర్హసి,
యత్రాసౌ పురుషవ్యాఘ్రః పుత్రో మే తప్యతే తపః. 15

ప్ర. అ. వా = లేదా, పురుషవ్యాఘ్రః = పురుష శ్రేష్ఠుడైన, మే పుత్రః = నా పుత్రుడైన, అసౌ = ఈ రాముడు, యత్ర = ఎక్కడ, తపః = తపస్సును, తప్యతే = చేయుచున్నాడో, తత్ర = అక్కడికి, స్వయమేవ = నీవే, అద్య = ఇప్పుడు, మామ్ = నన్ను, కామమ్ = నీ ఇష్టమైనచో, నేతుమ్ = తీసికొని వెళ్ళుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తా. లేదా, పురుషశ్రేష్ఠుడైన నా పుత్రుడు తపస్సు చేయుచున్న ప్రదేశమునకు, నీకు ఇష్టమైనచో, నీవే స్వయముగా నన్నిప్పుడు తీసికొని వెళ్ళుము. 15

మూ. ఇదం హి తవ విస్తీర్ణం ధనధాన్యసమాచితమ్,
హస్త్యశ్వరథసంపూర్ణం రాజ్యం నిర్యాతితం తయా. 16

ప్ర. అ. హస్త్యశ్వరథసంపూర్ణమ్ = ఏనుగులతోను, అశ్వములతోను, రథములతోను నిండినదీ, ధనధాన్యసమాచితమ్ = ధనముతోను, ధాన్యముతోను కూడినదీ, విస్తీర్ణమ్ = విస్తీర్ణమూ అయిన, ఇదం రాజ్యమ్ = ఈ రాజ్యము, తయా = ఆమెచేత, తవ = నీకు, నిర్యాతితం హి = ఇప్పింపబడినది కదా!

తా. ధనధాన్యసమ్పూర్ణమూ, గజాశ్వరథపూర్ణమూ, అతివిస్తృతమూ అయిన ఈ రాజ్యము ఆమె నీ కిప్పించినది కదా! 16

మూ. ఇత్యాదిబహుభిర్వాక్యైః క్రూరైః సంభర్త్సితోఽనఘః,
వివ్యథే భరతస్తీవ్రం వ్రణే తుద్యేవ సూచినా. 17

ప్ర. అ. ఇత్యాది = ఇది మొదలుగా, బహుభిః = అనేకమైన, క్రూరైః = క్రూరమైన, వాక్యైః = వాక్యముల చేత, సూచినా = సూదితో, వ్రణే = వ్రణమునందు, తుద్యేవ = గ్రుచ్చి వలె, సంభర్త్సితః = నిందింపబడినవాడై, అనఘః = దోషము లేని, భరతః = భరతుడు, తీవ్రమ్ = తీవ్రముగా, వివ్యథే = బాధ పడెను.

తా. వ్రణమునందు సూదితో గ్రుచ్చినట్లు, ఈ విధముగా అనేకమైన క్రూరవాక్యములతో నిందింపబడిన, ఏ పాపమూ ఎరుగని భరతుడు చాల బాధ పడెను. 17

మూ. పపాత చరణౌ తస్యాస్తదా సంభ్రాన్తచేతనః,
విలప్య బహుధాఽసంజ్ఞో లబ్ధసంజ్ఞస్తతః స్థితః. 18

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, సంభ్రాన్తచేతనః = తిరిగిపోవుచున్న మనస్సు కలవాడై, తస్యాః = ఆమెయొక్క, చరణౌ = పాదములను స్పృశించుచు, పపాత = పడెను, బహుధా = అనేకవిధములుగా, విలప్య = విలపించి, అసంజ్ఞః = సంజ్ఞ లేనివాడై, తతః = అటుపిమ్మట, లబ్ధసంజ్ఞః = పొందబడిన సంజ్ఞ కలవాడై, స్థితః = ఉండెను.

తా. ఆ మాటలు వినగానే తల తిరిగిపోయి, ఆమె పాదములపై బడి, అనేకవిధముల విలపించి, సంజ్ఞ కోల్పోయెను. కొంత సేపటికి సంజ్ఞ తిరిగి రాగా అట్లే ఉండిపోయెను. 18

మూ. ఏవం విలపమానాం తాం భరతః ప్రాఞ్జలిస్తదా,
కౌసల్యాం ప్రత్యువాచేదం శోకైర్బహుభిరావృతామ్. 19

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, భరతః = భరతుడు, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, ఏవమ్ = ఇట్లు, విలపమానామ్ = విలపించుచున్న, బహుభిః = అనేకమైన, శోకైః = శోకములతో, ఆవృతామ్ = ఆవరింపబడిన, తాం కౌసల్యామ్ = ఆ కౌసల్యను గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. భరతుడప్పుడు దోసిలి పట్టి నమస్కరించుచు, అనేకవిధములైన శోకములు పట్టి పీడింపగా ఈ విధముగా విలపించుచున్న కౌసల్యతో ఇట్లు పలికెను. 19

మూ. ఆర్యే కస్మాదజానన్తం గర్హసే మామకిల్బిషమ్,
విపులాం చ మమ ప్రీతిం స్థిరాం జానాసి రాఘవే. 20

ప్ర. అ. ఆర్యే = ఓ అమ్మగారా! అజానన్తమ్ = ఏమీ ఎఱుగని, అకిల్బిషమ్ = పాపము లేని, మామ్ = నన్ను, కస్మాత్ = ఏ కారణమువలన, గర్హసే = నిందించుచున్నావు? రాఘవే = రామునియందు, మమ = నాయొక్క, విపులామ్

= అధిక మైన, స్థిరామ్ = స్థిర మైన, ప్రీతిమ్ = ప్రేమను, త్వాసి = నీ వెరుగు-దువు కూడ।

తా. ఆర్యురాలా! ఏ విషయము తెలియని, ఏ పాపమూ ఎరుగని నన్ను ఈ విధముగా ఎందుకు నిందించెదవు? నాకు రామునిపై ఎంత అధికమూ స్థిరమూ అయిన ప్రేమ ఉన్నదో కూడ నీకు తెలియును కదా? 20.

మూ. కృత్వా శాస్త్రానుగా బుద్ధిర్మాభూత్తస్య కదాచన,
సత్యసన్ధః సతాం శ్రేష్ఠో యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 21

ప్ర. అ. సత్యసన్ధః = సత్య మైన ప్రతిజ్ఞ కలవాడూ, సతామ్ = సత్పురుషులలో శ్రేష్ఠుడూ అయిన, ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవని యొక్క, అనుమతే = అంగీకారమునందు, గతః = వెళ్ళిపోయినాడో, తస్య = అట్టివాని యొక్క, బుద్ధిః = బుద్ధి, కదాచన = ఎన్నడును, శాస్త్రానుగా = శాస్త్రానుసారిగాను, కృత్వా = నిశ్చిత మైనది గాను, మా భూత్ = కాకుండును గాక.

తా. సత్యసంధుడూ, సత్పురుషులలో శ్రేష్ఠుడూ అయిన అన్నగారు ఎవ్వని సమ్మతిచే అరణ్యమునకు వెళ్ళినారో, వానికి శాస్త్రమును అనుసరించునదీ, స్థిర మైనదీ అయిన బుద్ధి లేకుండును గాక. అనగా రాముడు అరణ్యవాసమునకు పోవలెనని నేనెన్న డైన మనస్సులో కూడ అనుకొని ఉన్నచో నా బుద్ధి వక్ర మై, శాస్త్రమును అనుసరించక, అస్థిరము అయిపోవుగాక అని భావము. రాబోవు శ్లోకములకుకూడ ఇట్లే భావము గ్రహించవలెను. సత్పురుషులకు అపకారము తలపెట్టువాని బుద్ధి చెడి, ఆమార్గమున ప్రవర్తించి వాని వినాశమునకు హేతువగునని తాత్పర్యము. ఈ విధముగా భరతుని శపథము లను వ్యాజముచే వాల్మీకి మహాముని ఈ ఘట్టములో మనకు ధర్మబోధ చేయుచున్నారు. 21

మూ. ప్రేష్యం పాపీయసాం యాతు సూర్యం చ ప్రతి మేహతు,
హన్తు పాదేన గాం సుప్తాం యస్యార్యోఽనుమతే గతః.

ప్ర. అ. ఆర్యః = పూజ్యు డైన అన్నగారు, యస్య = ఎవ్వని యొక్క, అనుమతే = సంమతిప్రకారము, గతః = అరణ్యమునకు వెళ్ళినాడో అతడు, పాపీయసామ్ = పాపాత్ములకు, ప్రేష్యమ్ = సేవకత్వమును, యాతు = పొందు గాక; సూర్యం చ ప్రతి = సూర్యునకు అభిముఖముగా, మేహతు = మలమూత్ర

విసర్జన చేయుగాక. సుప్తామ్ = నిద్రించుచున్న, గామ్ = గోవును, పాదేన = పాదముచేత, హన్తు = తన్నుగాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్ళుటకు నేను సమ్మతించి ఉన్నట్లయితే, నాకు పాపాత్ముం సేవ చేసిన (లేదా చేయవలసిన) పాపము, సూర్యునకు ఎదురుగా మలమూత్ర విసర్జన చేసిన పాపము, నిద్రించుచున్న గోవును పాదముతో తన్నిన పాపము వచ్చుగాక. 22

మూ. కారయిత్వా మహత్కర్మ భర్తా భృత్యమనర్థకమ్,
అధర్మో యోఽస్య సోఽస్యాస్తు యస్యార్యోఽనుమతే గతః.

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవ్వనియొక్క, అనుమతే = సంమతిప్రకారము, గతః = వెళ్ళినాడో, అస్య = వానికి, యః భర్తా = ఏ ప్రభువు, భృత్యమ్ = భృత్యుని, అనర్థకమ్ = వ్యర్థముగా, మహత్ = గొప్ప, కర్మ = పని. కారయిత్వా = చేయించి, (చేయించినచో), అస్య = ఈ ప్రభువుకు, యః అధర్మః = ఏ అధర్మము కలుగునో, సః = అది, అస్తు = కలుగుగాక.

తా. అన్నగారు నా సంమతి ప్రకారమే అరణ్యమునకు వెళ్ళి ఉన్నచో, నాకు ఒక యజమాని తన భృత్యునిచేత చాల పని చేయించుకొని అతని జీతము ఇవ్వనిచో వానికి ఎంత పాపము కలుగునో అంత పాపము కలుగుగాక. 23

మూ. పరిపాలయమానస్య రాజ్ఞో భూతాని పుత్రవత్,
తతస్తు ద్రుహ్యతాం పాపం యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 24

ప్ర. అ. యస్య = ఎవ్వనియొక్క, అనుమతే = సంమతియందు, ఆర్యః = అన్నగారు, గతః = వెళ్ళినాడో అతనికి, రాజ్ఞః = రాజు, భూతాని = ప్రజలను, పుత్రవత్ = పుత్రులను వలె, పరిపాలయమానస్య = పాలించుచుండగా, తతః = అతని విషయమున, ద్రుహ్యతామ్ = ద్రోహము చేయుచున్నవారికి, పాపమ్ = ఎట్టి పాపము కలుగునో, తత్ = అది కలుగుగాక.

తా. ఆర్యుడు అరణ్యమునకు వెళ్ళుటకు, నా సమ్మతి ఉన్నచో, నాకు ప్రజలను తన పుత్రులను వలె పరిపాలించుచున్న రాజుకు ద్రోహము చేసేవారికి ఎట్టి పాపము కలుగునో అట్టి పాపము కలుగుగాక. 24

మూ. బలిషడ్భాగముద్ధృత్య నృపస్యారక్షతః ప్రజాః,
అధర్మో యోఽస్య సోఽస్యాస్తు యస్యార్యోఽనుమతేగతః,

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = సంమతిప్రకారము, గతః = వెళ్లినాడో, అస్య = వీనికి, బలిషడ్భాగమ్ = పన్ను అయిన ఆరవభాగమును, ఉద్ధృత్య = తీసికొని, నృపస్య = రాజు, ప్రజాః = ప్రజలను, అరక్షతః = రక్షించకున్నచో, అస్య = వానికి, యః = ఏ, అధర్మః = అధర్మము కలుగునో, సః = అది, అస్తు = అగుగాక.

తా. అన్నగారు అడవికి వెళ్ళుటలో నా అంగీకార మున్నచో, నాకు, ప్రజలనుండి వారి ఆదాయములోని ఆరవ వంతు పన్నుగా స్వీకరించుచున్నను వారిని రక్షించని రాజునకు ఎట్టి పాపము కలుగునో అది కలుగుగాక. 25

మూ. సంశ్రుత్య చ తపస్విభ్యః సత్రే వై యజ్ఞదక్షిణామ్,
తాం విప్రలపతాం పాపం యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 26

ప్ర. అ. యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = సంమతియందు, ఆర్యః = అర్యుడు, గతః = అడవికి వెళ్ళినాడో, తపస్విభ్యః = మునులకు, సత్రే = యాగమునందు, యజ్ఞదక్షిణామ్ = యజ్ఞమునం దీయవలసిన దక్షిణను, సంశ్రుత్య = ప్రతిజ్ఞ చేసి, తామ్ = దానిని గూర్చి, విప్రలపతామ్ = బొంకుచున్నవారికి కలుగు, పాపమ్ = పాపము కలుగు గాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్ళవలె నని నేను సంమతించి ఉన్నచో నాకు యాగమునందు, దానికి కావలసిన దక్షిణ లన్నీ ఇచ్చెద నని మునులకు మాట ఇచ్చి, పిదప నేను అట్లనలే దని బొంకువానికి కలుగు పాపము కలుగు గాక. 26

మూ. హస్త్యశ్వరథసంబాధే యుద్ధే జనసమాకులే,
మా స్మ కార్షీత్సతాం ధర్మం యస్యార్యోఽనుమతే గతః

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = సంమతి ప్రకారము, గతః = వెళ్లినాడో అతడు, హస్త్యశ్వరథసంబాధే = ఏనుగులతోను, అశ్వములతోను, రథములతోను క్రిక్కిరిసి ఉన్న, జనసమాకులే = జనులతో నిండి

ఉన్న, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, సతామ్=సత్పురుషులయొక్క, ధర్మమ్= ధర్మమును, మా స్మ కార్షీత్=చేయకుండుగాక.

తా. అన్నగారు నా అనుమతి ప్రకారమే అడవికి వెళ్లి ఉన్నచో, నాకు గజములతోను, అశ్వములతోను, రథములతోను నిండిన, యోధులతో వ్యాకులమైన రణరంగమునకు వెళ్లి, శూరుల ధర్మము పాటించక, వెన్నిచ్చి పారిపోయి వచ్చినవానికి కలుగు పాపము కలుగు గాక. 27

మూ. ఉపదిష్టం సుసూక్ష్మార్థం శాస్త్రం యత్నేన ధీమతా,
స నాశయతు దుష్టాత్మా యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 28

ప్ర. అ. ఆర్యః=పూజ్యుడైన అన్నగారు, యస్య=ఎవనియొక్క, అనుమతే=అనుమతి ననుసరించి, గతః=వెళ్లినాడో, సః=ఆ, దుష్టాత్మా=దుష్టాత్ముడు, ధీమతా=బుద్ధిమంతుడైన ఆచార్యునిచేత, యత్నేన=ప్రయత్నపూర్వకముగా, ఉపదిష్టమ్=ఉపదేశింపబడిన, సూక్ష్మార్థమ్=సూక్ష్మమైన అర్థము గల, శాస్త్రమ్=శాస్త్రమును, నాశయతు=నశింపచేయుగాక.

తా. అన్నగారు అడవికి వెళ్ళుటలో నా సమ్మతి ఉన్న పక్షమున, దుష్టాత్ముడనైన నాకు ధీమంతుడైన ఆచార్యుడు ప్రయత్నపూర్వకముగా ఉపదేశించిన సూక్ష్మవిషయములు గల, శాస్త్రమును విస్మరించిన వానికి కలుగు పాపము కలుగు గాక. 28

మూ. మా చ తం వ్యూఢబాహ్వంసం చన్ద్రార్కసమతేజసమ్,
ద్రాక్షీద్రాజ్యస్థమాసీనం యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 29

ప్ర. అ. ఆర్యః=అన్నగారు, యస్య=ఎవనియొక్క, అనుమతే=సమ్మతి ననుసరించి, గతః=వెళ్లినాడో వాడు, వ్యూఢబాహ్వంసమ్ = విశాలమైన (బలమైన), బాహువులూ భుజములూ కలవాడూ, చన్ద్రార్కసమతేజసమ్= చంద్ర సూర్యులతో సమానమైన తేజస్సు కలవాడూ, రాజ్యస్థమ్ = రాజ్యపరిపాలనలో ఉన్నవాడు, ఆసీనమ్=సింహాసనముపై కూర్చున్నవాడూ అయిన, తమ్=ఆ రాముని, మా చ ద్రాక్షీత్=చూడకపోవుగాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్ళుట నాకు సమ్మతమే అయినచో, బలిష్ఠమైన బాహువులూ భుజములూ గల, చంద్రార్కసమాన తేజశ్శాలి యైన

ఆ రాముడు రాజ్యాధికుడై సింహాసనముపై కూర్చొని ఉండగా చూచు భాగ్యము నాకు కలుగకపోవుగాక. 29

మూ. పాయసం కృసరం ఛాగం వృథా సోఽశ్నాతు నిర్ఘృణః,
గురూంశ్చాప్యవజానాతు యస్యార్యోఽనుమతే గతః.

ప్ర. అ. ఆర్యః = ఆర్యుడు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = సమ్మతి యందు. గతః = వెళ్ళినవాడో, నిర్ఘృణః = జాలి లేని, సః = అతడు, పాయసమ్ = పాయసమును, కృసరమ్ = పులగమును, ఛాగమ్ = మేకనూ, వృథా = వ్యర్థముగా, అశ్నాతు = తినుగాక; గురూన్ = పెద్దలను, అవజానాతు చ = అవమానించుగాక.

తా. అన్నగారు అడవికి వెళ్ళుటకు నా సమ్మతి ఉన్నచో, అప్పుడు, దయారహితుడనైన నాకు, పితృ-అతిథిపూజాదినిమిత్తము లేని లేకుండగనే, పాయసమునూ, కృసరమును (పులగము లేదా బెల్లం కలిపిన నువ్వులు) మేక మాంసమునూ తినువానికి, గురువులను అవమానించు దయావిహీనునికి కలుగు పాపము కలుగుగాక. 30

మూ. గాశ్చ స్పృశతు పాదేన గురూన్ పరివదేత్స్వయమ్,
మిత్రే ద్రుహ్యేత సోఽత్యన్తం యస్యార్యోఽనుమతే గతః.

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అంగీకారము ప్రకారము, గతః = వెళ్ళెనో, సః = అతడు, పాదేన = పాదము చేత, గాః = గోవులను, స్పృశతు = స్పృశించుగాక. స్వయమ్ = స్వయముగా, గురూన్ = గురువులను, పరివదేత్ = నిందించుగాక. మిత్రే = మిత్రుని విషయమున, అత్యన్తమ్ = మిక్కిలి, ద్రుహ్యేత = ద్రోహము చేయుగాక.

తా. రాముడు నా సమ్మతి ప్రకారమే అరణ్యమునకు వెళ్ళెనచో, నాకు గోవులను పాదముతో తన్నిన పాపము, స్వయముగా పెద్దవారిని దూషించిన పాపము, మిత్రునకు గొప్ప ద్రోహము చేసిన పాపము కలుగుగాక. 31

మూ. విశ్వాసాత్కథితం కించిత్పరివాదం మిథః క్వచిత్,
వివృణోతు స దుష్టాత్మా యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 32

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అంగీకారమునందు, గతః = వెళ్ళినాడో, సః దుష్టాత్మా = ఆ దుష్టాత్ముడు, క్వచిత్ = ఒకానొక చోట, మిథః = రహస్యమున, విశ్వాసాత్ = విశ్వాసమువలన, కథితమ్ = చెప్పబడిన, (చేయబడిన) కించిత్ = కొంచెము, పరివాదమ్ = ఇతర దూషణమును, వివృణోతు = మరొకరికి వివరించుగాక.

తా. అన్నగారు నా అనుమతి ప్రకారమే అడవికి వెళ్ళినచో, దుష్టాత్ముడైన వాడు, ఒక వ్యక్తి, తనపై ఉన్న విశ్వాసముతో, రహస్యమునందు తన మిత్రాదులు ఇతరులను గూర్చి చెప్పిన దూషణవాక్యములను, వారికి చెప్పినచో ఆ వ్యక్తికి ఎంత పాపము వచ్చునో అంత పాపము కలుగుగాక. ౪౨

మూ. అకర్తా హ్యకృతజ్ఞశ్చ త్యక్తాత్మా నిరపత్రపః।
లోకే భవతు విద్వేష్యో యస్యార్యోఽనుమతే గతః॥ ౪౩

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారైన రాముడు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అంగీకారమునందు, గతః = వెళ్ళినారో అతడు, అకర్తా = ఉపకారము చేయనివాడుగాను, అకృతజ్ఞః చ = కృతజ్ఞుడు కానివాడుగాను, త్యక్తాత్మా = ఆత్మను విడచినవాడుగాను, నిరపత్రపః = సిగ్గు లేనివాడుగాను, లోకే = లోకమునందు, విద్వేష్యః = ద్వేషింపదగినవాడుగాను, భవతు = అగుగాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్ళుటలో నా అంగీకార మున్నచో, నేను ఎవ్వరికీ ఎట్టి ఉపకారమూ చేయనివాడనుగానూ, కృతజ్ఞత లేనివాడను గానూ, ఆత్మహత్యాపాపవంతుడనుగానూ, సిగ్గులేనివాడనుగానూ, లోకములో అందరిచేత ద్వేషింపబడేవాడనుగానూ అగుదును గాక. ౪౩

మూ. పుత్రదారైశ్చ భృత్యైశ్చ స్వగృహే పరివారితః।
స ఏకో మృష్టమశ్నాతు యస్యార్యోఽనుమతే గతః॥ ౪౪

ప్ర. అ. ఆర్యః = పూజ్యుడైన అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = సంమతిప్రకారము, గతః = వెళ్ళినాడో, సః = అతడు, స్వగృహే = తన గృహమునందు, పుత్రదారైశ్చ = పుత్రులచేతను, భార్యచేతను, భృత్యైశ్చ = సేవకవర్గముచేతను, పరివారితః = చుట్టువారుకొనబడినవాడై ఉండి, ఏకః = ఆ కొక్కడే, మృష్టమ్ = మృష్టాన్నమును, అశ్నాతు = తినుగాక.

భా. అన్నగారు నా అనుమతి ప్రకారమే అడవికి వెళ్ళినచో, నాకు, ఇంటిలో భార్యాపుత్రాదులు, ఇతరు లైన భృత్యజనులు ఉండగా, ఆ నొక్కడే మృష్టాన్నమును భుజించినవానికి ఎట్టి పాపము వచ్చునో అట్టి పాపము వచ్చుగాక. ౩౪

మూ. అప్రాప్య సదృశాన్ దారానవపత్యః ప్రమీయతామ్,
అనవాప్య క్రియాం ధర్మ్యాం యస్యార్యోఽనుమతే గతః.

ప్ర. అ. ఆర్యః = పూజ్యు లైన అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = సమ్మతిప్రకారము, గతః = వెళ్ళినాడో, అతడు, సదృశాన్ = తగిన, దారాన్ = భార్యను, అప్రాప్య = పొందక, అనపత్యః = సంతానము లేనివాడై, ధర్మ్యామ్ = ధర్మసమ్మత మైన, క్రియామ్ = క్రియను, అనవాప్య = పొందక, ప్రమీయతామ్ = మరణించుగాక.

భా. ఆర్యు లైన రాముడు నా అనుమతి ప్రకారమే అడవికి వెళ్ళి ఉన్నచో, నాకు, తగిన భార్యను వివాహము చేసికొనక, సంతానరహితు డై, ధర్మసమ్మత మైన కర్మలు చేయజాలనివానికి కలుగు పాపము కలుగుగాక; అనగా ఎంత పాపము చేసిన అట్టి దుఃస్థితి కలుగునో అట్టి పాపము కలుగుగాక అని భావము.

మూ. మాత్మనః సంతతిం ద్రాక్షీత్స్వేషు దారేషు దుఃఖితః,
ఆయుః సమగ్రమప్రాప్య యస్యార్యోఽనుమతే గతః. ౩౬

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = సమ్మతియందు, గతః = వెళ్ళినాడో, అతడు, సమగ్రమ్ = పూర్ణ మైన, ఆయుః = ఆయుర్దాయమును, అప్రాప్య = పొందక, దుఃఖితః = దుఃఖితు డై, స్వేషు = తన సంబంధ మైన, దారేషు = భార్యయందు, ఆత్మనః = తనయొక్క, సంతతిమ్ = సంతానమును, మా ద్రాక్షీత్ = చూడకుండుగాక.

భా. అన్నగారు నా అనుమతి ప్రకారమే అరణ్యమునకు వెళ్ళినచో, నాకు పూర్ణాయుర్దాయము లేక దుఃఖితు డై తన భార్యయందు సంతానము పొందనివానికి కలుగు పాపము. అనగా ఎంత పాపము చేయుటచే అట్టి దుఃస్థితి కలుగునో అంత పాపము కలుగుగాక. ౩౬

మూ. రాజస్త్రీబాలవృద్ధానాం వధే యత్పాపముచ్యతే,
భృత్యత్యాగే చ యత్పాపం తత్పాపం ప్రతిపద్యతామ్. 37

ప్ర. అ. రాజస్త్రీబాలవృద్ధానామ్ = రాజు, స్త్రీ, బాలుడు, వృద్ధుడు- వీరి యొక్క, వధే = వధయందు, యత్ = ఏ, పాపమ్ = పాపము, ఉచ్యతే = చెప్ప బడుచున్నదో, భృత్యత్యాగే చ = పోషింపదగినవారిని త్యజించుటయందు, యత్ = ఏ, పాపమ్ = పాపము చెప్పబడుచున్నదో, తత్ = ఆ, పాపమ్ = పాపమును, ప్రతిపద్యతామ్ = పొందుగాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్ళవలెనని కోరుచున్నవాడు, రాజును స్త్రీలను, బాలురను, వృద్ధులను చంపుటచేతను, పోషింపదగినవారిని విడిచివేయుట చేతను ఏ పాపము కలుగునో ఆ పాపమును పొందుగాక. 37

మూ. లాక్షయా మధుమాంసేన లోహేన చ విషేణ చ,
సదైవ బిభృయాద్భృత్యాన్ యస్యార్యోఽనుమతే గతః.

ప్ర. అ. ఆర్యః = పూజ్యుడైన అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అంగీకారమునందు, గతః = వెళ్ళెనో, అతడు, సదైవ = ఎల్లప్పుడు, భృత్యాన్ = పోషింపదగిన దారపుత్రాదులను, లాక్షయా = లక్కచేతను, మధుమాంసేన = మధుమాంసములచేతను, లోహేన = లోహముచేతను, విషేణ చ = విషముచేతను, బిభృయాత్ = పోషించుగాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్ళవలెనని నేను కోరియున్నచో, నాకు పణ్యములు కాని (అమ్మకూడని) లక్క, మధువు, మాంసము, లోహము, విషము వీనియందలి వ్యాపారము చేయుచు నిత్యము దారపుత్రాదులను పోషించువానికి ఎట్టి పాపము కలుగునో అట్టి పాపము కలుగుగాక. 38

మూ. సంగ్రామే సముపోఢే స శత్రుపక్షభయంకరే,
పలాయమానో వధ్యేత యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 39

ప్ర. అ. ఆర్యః = పూజ్యుడు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతియందు, గతః = వెళ్ళెనో, సః = అతడు, శత్రుపక్షభయంకరే = శత్రుపక్షములకు భయంకరమైన, సంగ్రామే = యుద్ధము, సముపోఢే = దాప

స్థాయిలో ఉండగా, పలాయమానః = పారిపోవుచున్నవాడై, వధ్యేత = చంపబడును గాక.

తా. అన్నగారు అడవికి వెళ్లుటలో నా సమ్మతి ఉన్న పక్షమున, నాకు, శత్రుపక్షములు రెండింటికీ భయము కలిగించు యుద్ధము తారస్థాయిలో ఉండగా వెన్నిచ్చి పారిపోవుచు చంపబడిన యోధునకు ఎంత పాపము కలుగునో అంత పాపము కలుగుగాక. 39

మూ. కపాలపాణిః పృథివీమటతాం చీరసంవృతః,
భిక్షమాణో యథోన్మత్తో యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 40

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతమునందు, గతః = వెళ్ళినాడో, అతడు, కపాలపాణిః = కపాలము హస్తమునందు కలవాడై, చీరసంవృతః = గుడ్డలచే కప్పబడినవాడై, భిక్షమాణః = బిచ్చమెత్తుకొనుచు, ఉన్మత్తో యథా = పిచ్చివాడు వలె, పృథివీమ్ = భూమిని, అటతామ్ = సంచరించుగాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్ళవలె నని కోరినవాడు, ముంత పెంకు చేతిలో పెట్టుకొని, చినిగిన గుడ్డలు కట్టుకొని, బిచ్చమెత్తుకొనుచు, పిచ్చివాని వలె భూమిమీద తిరుగుగాక. 40

మూ. పానే ప్రసక్తో భవతు స్త్రీష్వక్షేషు చ నిత్యశః,
కామక్రోధాభిభూతస్తు యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 41

ప్ర. అ. ఆర్యః = ఆర్యుడు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = సమ్మతియందు, గతః = వెళ్ళినాడో, వాడు, నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును, పానే = మద్యపానమునందు, స్త్రీషు = స్త్రీలయందు, అక్షేషు చ = పాచికలందును, ప్రసక్తః = లగ్నుడైనవాడై, కామక్రోధాభిభూతః = కామక్రోధములచేత తిరస్కరింపబడినవాడు, భవతు = అగుగాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్లవలె నని కోరుకొన్నవాడు కామక్రోధములకు వశుడై నిత్యము మద్యపానము, స్త్రీలు, జూదము మొదలైన వ్యసనములందు ఆసక్తుడగుగాక. నేను రాముని వనగమనము నంగీకరించి

యున్నచో నాకు వైన చెప్పినవానికి ఎంత పాపము కలుగునో అంత పాపము కలుగుగాక. 41.

మూ. యస్య ధర్మే మనో భూయాదధర్మం స నిషేవతామ్,
అపాత్రవర్షీ భవతు యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 42

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అంగీకారమునందు, గతః = వెళ్ళినాడో, అస్య = అతనియొక్క, మనః = మనస్సు, ధర్మే = ధర్మమునందు, మా భూయాత్ = ఉండకపోవుగాక. సః = వాడు, అధర్మమ్ = అధర్మమునే, నిషేవతామ్ = సేవించుగాక. అపాత్రవర్షీ = పాత్రకానివానియందు దానము చేయువాడు, భవతు = అగుగాక.

తా. ఆర్యుడైన అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్ళవలెనని కోరినవాని మనస్సు ధర్మమునందు ప్రవర్తింపకుండుగాక. అతడు అధర్మమునే ఆచరించుగాక. అపాత్రులకు దానము చేయుగాక.

మూ. సంచితాన్యస్య విత్తాని వివిధాని సహస్రశః,
దస్యుభిర్విప్రలుప్యంతాం యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 43

ప్ర. అ. ఆర్యః = ఆర్యుడు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతియందు, గతః = వెళ్ళినాడో, అస్య = వానియొక్క, సహస్రశః = వేలకొలది, సంచితాని = పోగుచేయబడిన, వివిధాని = అనేకవిధములైన, విత్తాని = ధనములు, దస్యుభిః = దొంగలచేత, విప్రలుప్యంతామ్ = లోపింపచేయబడుగాక.

తా. ఆర్యుడు అరణ్యమునకు వెళ్ళవలెనని కోరినవాడు వేలకొలది సంపాదించుకొనిన అనేకవిధములైన ధనములను చోరులు అపహరింతురుగాక. రాముని అరణ్యగమనమునకు నేను కారణమైనచో ఎంత పాపము చేసినచో కూడబెట్టుకొనిన ధనమంతా దొంగలు అపహరింతురో అంత పాపము నాకు కలుగుగాక. 43.

మూ. ఉభే సంధ్యే శయానస్య యత్పాపం పరికల్ప్యతే,
తచ్చ పాపం భవేత్తస్య యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 44

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతమునందు, గతః = వెళ్ళినాడో, తస్య = వానికి, ఉభే సంధ్యే = రెండు సంధ్యాసమయములను (మూలందు), శయానస్య = నిద్రించువానికి, యత్ = ఏ, పాపమ్ = పాపము, పరికల్ప్యతే = చెప్పబడినదో, తత్ పాపమ్ = ఆ పాపము, భవేత్ = కలుగుగాక.

తా. అన్నగారు అడవికి వెళ్ళుటకు అనుమతించినవానికి సాయంప్రాతః సంధ్యాకాలమునందు నిద్రించువానికి కలుగు పాపము కలుగుగాక. 44

మూ. యదగ్నిదాయకే పాపం యత్పాపం గురుతల్పగే,
మిత్రద్రోహే చ యత్పాపం తత్పాపం ప్రతిపద్యతామ్.

ప్ర. అ. అగ్నిదాయకే = నిప్పుపెట్టినవానియందు, యత్ = ఏ, పాపమ్ = పాపము కలుగునో, గురుతల్పగే = పూజ్యుల భార్యతో సంగము చేసినవానికి, యత్ = ఏ, పాపమ్ = పాపము కలుగునో, మిత్రద్రోహే = మిత్రద్రోహము చేసినప్పుడు, యత్ = ఏ, పాపమ్ = పాపము కలుగునో, తత్ = ఆ, పాపమ్ = పాపమును, ప్రతిపద్యతామ్ = పొందుగాక.

తా. అన్నగారి అరణ్యగమనానికి కారణమైనవానికి ఇతరుల గృహములను దహించినవానికి కలుగు పాపము, గురుభార్యాగమనము చేసినవానికి కలుగు పాపము, మిత్రద్రోహమువలన కలుగు పాపము కలుగుగాక. 45

మూ. దేవతానాం పితౄణాం చ మాతాపిత్రో స్తథైవ చ,
మా స్మ కార్షీత్స శుశ్రూషాం యస్యార్యోఽనుమతే గతః.

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతి ప్రకారము, గతః = వెళ్ళినాడో, సః = వాడు, దేవతానామ్ = దేవతలయొక్క, పితౄణామ్ = పితృదేవతలయొక్క, తథైవ చ = మరియు, మాతాపిత్రోః = తలిదండ్రులయొక్క, శుశ్రూషామ్ = శుశ్రూషను, మా స్మ కార్షీత్ = చేయకుండుగాక.

తా. నేను అన్నగారి అరణ్యగమనానికి కారణమైనచో, దేవతలకు,

పితృదేవతలకు, తలిదండ్రులకు శుశ్రూషచేయనివానికి ఎట్టి పాపము వచ్చునో అట్టి పాపము నాకు కలుగుగాక. 46

మూ. సతాం లోకాత్సతాం కీర్త్యాః సజ్జుష్టాత్కర్మణస్తథా,
భ్రశ్యతు క్షిప్రమద్యైవ యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 47

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతి యందు, గతః = వెళ్ళినాడో, అతడు, అద్యైవ = ఇప్పుడే, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, సతామ్ = సత్పురుషులయొక్క, లోకాత్ = లోకమునుండి, సతామ్ = సత్పురుషులయొక్క, కీర్త్యాః = కీర్తినుండి, తథా = మరియు, సజ్జుష్టాత్ = సత్పురుషులచేత పొందబడిన, కర్మణః = కర్మనుండి, భ్రశ్యతు = భ్రష్టుడగుగాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్ళవలెనని అనుమతించినవాడు, ఇప్పుడే, వెంటనే, సత్పురుషులకు లభించు లోకమునుండి, సత్పురుషుల కీర్తినుండి, సత్పురుషులు ఆచరించు కర్మనుండి భ్రష్టుడగుగాక. 47

మూ. అపాస్య మాతృశుశ్రూషామనర్థే సోఽవతిష్ఠతామ్,
దీర్ఘబాహుర్మహావక్షా యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 48

ప్ర. అ. దీర్ఘబాహుః = దీర్ఘములైన బాహువులు కలవాడూ, మహావక్షాః = విశాలమైన వక్షఃస్థలము కలవాడూ అయిన, ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతియందు, గతః = వెళ్ళినాడో, సః = వాడు, మాతృశుశ్రూషామ్ = తల్లియొక్క శుశ్రూషను, అపాస్య = విడచి, అనర్థే = అనర్థమునందు, అవతిష్ఠతామ్ = ఉండుగాక.

తా. దీర్ఘబాహుడూ విశాలవక్షముకలవాడూ అయిన అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్ళవలెనని కోరుకొన్న వానికి, తల్లి శుశ్రూష చేయుట మాని, అనర్థకరమైన పనులుచేయువానికి కలుగు పాపము కలుగుగాక. 48

మూ. బహుపుత్రో దరిద్రశ్చ జ్వరరోగసమన్వితః,
స భూయాత్సతతక్లేశీ యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 49

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతియందు, గతః = వెళ్ళినాడో, సః = అతడు, బహుపుత్రః = చాలమంది

పుత్రులు కలవాడై, దరిద్రః = దరిద్రుడుగాను, జ్వరరోగసమన్వితః = జ్వరము తోను రోగముతోను కూడినవాడుగాను, సతతక్లేశీ = ఎల్లప్పుడును క్లేశములు కలవాడుగాను, భూయాత్ = అగుగాక.

తా. అన్నగారు ఎవరి అనుమతిచే వెళ్ళినాడో అతడు అత్యధికసంతాన వంతుడై, దారిద్ర్యముతోను, జ్వరరోగములతోను ఎల్లప్పుడు బాధపడుచుండు గాక. నేను రాముడు అడవికి వెళ్ళుటకు కారణు డైనచో ఎంతటి పాపము చేసిన వానికైన చెప్పిన బాధ లన్ని వచ్చునో అన్ని బాధలూ నాకు కలుగుగాక.

మూ. ఆశామాశంసమానానాం దీనానామూర్ధ్వచక్షుషామ్,
అర్థినాం వితథాం కుర్యాద్యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 50

ప్ర. అ. ఆర్యః = ఆర్యుడు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతి యందు, గతః = వెళ్ళినాడో, అతడు, ఆశంసమానానామ్ = కోరుచున్నవారూ, దీనానామ్ = దీనులూ, ఊర్ధ్వచక్షుషామ్ = పైకి ఎత్తబడినవే నేత్రములు కలవారూ అయిన, అర్థినామ్ = యాచకులయొక్క, ఆశామ్ = ఆశను, వితథామ్ = వ్యర్థ మైనదానినిగా, కుర్యాత్ = చేయుగాక.

తా. అన్నగారు అడవికి వెళ్ళుటకు నేను నిమిత్త మైనచో నాకు, దీనులై పైకి చూచుచు, యాచించుచున్న యాచకుల ఆశను నిష్ఫలము చేసినవానికి వచ్చు పాపము వచ్చుగాక. 50

మూ. మాయయా రమతాం నిత్యం పరుషః పిశునోఽశుచిః,
రాజ్ఞో భీత స్త్వధర్మాత్మా యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 51

ప్ర. అ. ఆర్యః = పూజ్యు డైన అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతియందు, గతః = వెళ్ళినాడో, అతడు, పరుషః = క్రూరుడై, పిశునః = చాడీలు చెప్పుచున్నవాడై, అశుచిః = అపవిత్రుడై, అధర్మాత్మా = అధర్మాత్ముడై, నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడూ, రాజ్ఞః = రాజునుండి, భీతః = భయపడినవాడై, మాయయా = మోసముతో, రమతామ్ = క్రీడించుగాక.

తా. రాముని అరణ్యగమనమునకు నేనే కారణ మైనచో, నాకు, క్రూరుడై చాడీలు చెప్పుచు, అపవిత్రుడై, అధర్మాత్ముడై, నిత్యము రాజున కెక్కుడ వట్టు

బడుదునై అవి కయువదుడు, అందరిని మోసగించుచు జీవించువానికి ఎట్టి పాపము వచ్చునో అట్టి పాపము కలుగుగాక. 51

మూ. ఋతుస్నాతాం సతీం భార్యామృతుకాలానురోధినీమ్,
అతివర్తేత దుష్టాత్మా యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 52

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతియందు, గతః = వెళ్లినాడో, దుష్టాత్మా = అట్టి దుష్టబుద్ధి, ఋతుకాలానురోధినీమ్ = ఋతుకాలమును పొందియున్నదీ, ఋతుస్నాతామ్ = ఋతుస్నానము చేసినదీ, సతీమ్ = పతివ్రతా అయిన, భార్యామ్ = భార్యను, అతివర్తేత = అతిక్రమించుగాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్లుటకు నేను అనుమతించి ఉన్నచో, నాకు, ఋతుస్నాత యై, ఋతుకాలమును పొందు పతివ్రత యైన భార్యను కలియని దుష్టాత్మున కెంత పాపము కల్గునో అంత పాపము కలుగుగాక. 52

మూ. ధర్మదారాన్ పరిత్యజ్య పరదారాన్నిషేవతామ్,
త్యక్తధర్మరతిర్మూఢో యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 53

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతియందు, గతః = వెళ్లినాడో, మూఢః = అట్టి మూఢుడు, త్యక్తధర్మరతిః = విడువబడిన ధర్మాసక్తి కలవాడై, ధర్మదారాన్ = ధర్మపత్నిని, పరిత్యజ్య = విడచి, పరదారాన్ = పరభార్యను, నిషేవతామ్ = సేవించుగాక.

తా. పూజ్యుడైన అన్నగారు అడవికి వెళ్ళవలె నని నేను కోరి ఉన్నచో నాకు, ధర్మమునందు ఆసక్తి లేక తన ధర్మపత్నిని విడచి పరభార్యాసంగమము చేసిన మూఢాత్మునకు ఎట్టి పాపము కలుగునో అట్టి పాపము కలుగుగాక. 53

మూ. విప్రలుప్తప్రజాతస్య దుష్కృతం బ్రాహ్మణస్య యత్,
తదేవ ప్రతిపద్యేత యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 54

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = సమ్మతి ప్రకారము, గతః = వెళ్లినాడో వాడు, విప్రలుప్తప్రజాతస్య = లోపించిన

సంతానము గల, బ్రాహ్మణస్య = బ్రాహ్మణునకు, యత్ = ఏ, దుష్కృతమ్ = పాప ముండునో, తదేవ = దానినే, ప్రతిపద్యతామ్ = పొందుగాక.

తా. ఆర్యుడు అరణ్యమునకు వెళ్లవలె నని కోరుకొన్నవానికి, సంతానము లేని బ్రాహ్మణునకు ఎంత పాప ముండునో. అనగా ఎంత పాపము చేసినచో బ్రాహ్మణుడు సంతానహీను డగునో- అంత పాపము కలుగుగాక. ౫౬

మూ. పానీయదూషకే పాపం తథైవ విషదాయకే,
యత్తదేకః స లభతాం యస్యార్యోఽనుమతే గతః. ౫౭

ప్ర. అ. ఆర్యః = ఆర్యుడు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతి ప్రకారము, గతః = వెళ్ళినాడో, సః = అతడు, ఏకః = ఒక్కడే, పానీయదూషకే = త్రాగేనీళ్ళను పాడుచేసినవానికిని, తథైవ = అట్లే, విషదాయకే = ఇతరులకు విషము పెట్టినవానికి, యత్ = ఏ, పాపమ్ = పాపము గలదో, దానిని, లభతామ్ = పొందుగాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్లుటకు నేను కారణ మైనచో, త్రాగే నీరు పాడుచేసినవానికి, ఇతరులకు విషము ఇచ్చినవానికి ఎట్టి పాపము కలుగునో ఆ పాప మంతా నా ఒక్కనికే కలుగుగాక. ౫౭

మూ. బ్రాహ్మణాయోద్యతాం పూజాం విహన్తు కలుషేన్ద్రియః,
బాలవత్సాం చ గాం దోగ్ధు యస్యార్యోఽనుమతే గతః.

ప్ర. అ. ఆర్యః = పూజ్యు డైన రాముడు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతియందు, గతః = వెళ్ళినాడో, అతడు, కలుషేన్ద్రియః = దుష్ట మైన ఇంద్రియములు కలవాడై, బ్రాహ్మణాయ = బ్రాహ్మణునికొరకు, ఉద్యతామ్ = సిద్ధము చేయబడిన, పూజామ్ = పూజను, విహన్తు = భగ్నము చేయుగాక. బాలవత్సామ్ = లేగ దూడ గల, గామ్ = గోవును, దోగ్ధు = పాలుపితుకుగాక.

తా. అన్నగారు అరణ్యమునకు వెళ్ళవలె నని నేను కోరి ఉన్నచో, నాడు దుష్టము లైన ఇంద్రియములు కలవాడై, బ్రాహ్మణునికొరకై సిద్ధము చేసిన పూజకు విఘాతము కలిగించువానికి ఎట్టి పాపము వచ్చునో, లేగదూడ ఉన్న ఆవు

పాలను, దూడకై మిగల్చకుండా పితికివేయు వానికి (లేదా ఈనిన పిదప పది రోజులు దాటకుండా ఆవుపాలు పిదుకువానికి) ఎట్టి పాపము వచ్చునో అట్టి పాపము వచ్చుగాక. 56

మూ. తృష్ణార్తం సతి పానీయే విప్రలమ్భేన యోజయేత్,
లభేత తస్య యత్పాపం యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 57

ప్ర. అ. ఆర్యః = ఆర్యుడు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = అనుమతి యందు, గతః = వెళ్ళెనో, వాడు, పానీయే = జలము, సతి = ఉన్నను, తృష్ణార్తమ్ = దప్పికతో బాధపడువానిని, విప్రలంభేన = మోసముతో, యోజయేత్ = ఎవ్వడు కూర్చునో, తస్య = వానికి, యత్ = ఏ, పాపమ్ = పాపము కలుగునో, దానిని, లభేత = పొందుగాక.

తా. అన్నగారి అరణ్యగమనమునకు నేను కారణ మైనచో, నాకు, జలము ఉండికూడ లేదని చెప్పి, దప్పికొన్నవానిని మోసగించినవానికి కలుగు పాపము కలుగుగాక. 57

మూ. భక్త్యా వివదమానేషు మార్గమాశ్రిత్య పశ్యతః,
తస్య పాపేన యుజ్యేత యస్యార్యోఽనుమతే గతః. 58

ప్ర. అ. ఆర్యః = అన్నగారు, యస్య = ఎవనియొక్క, అనుమతే = సంమతిప్రకారము, గతః = వెళ్ళెనో, అతడు, భక్త్యా = రెండు పక్షాలుగా చీలిపోవుటచేత, వివదమానేషు = కలహించుచుండగా, మార్గమ్ = మార్గమును, ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి, పశ్యతః = చూచుచున్న, తస్య = అట్టివాని, పాపేన = పాపముతో, యుజ్యేత = కూడుగాక.

తా. అన్నగారు అడవికి వెళ్ళవలెనని నేను కోరి ఉన్నచో, నాకు, కొందరు రెండు పక్షాలుగా చీలిపోయి కలహించుచుండగా, వారిని విడదీయక, మార్గములో నిలబడి కౌతుకము చూచుచున్నవానికి ఎట్టి పాపము వచ్చునో అట్టి పాపము కలుగుగాక. 58

వి. ఇక్కడ 'భక్త్యా' అనగా విభక్తిచేత, అనగా రెండు వర్గాలుగా చీలి పోవుటచేత అని అర్థము.

మూ. విహీనాం పతిపుత్రాభ్యాం కౌసల్యాం పార్థివాత్మజః,
ఏవమాశ్వాసయన్నేవ దుఃఖార్తో నిపపాత హ. 59

ప్ర. అ. పార్థివాత్మజః = రాజకుమారుడైన భరతుడు, పతిపుత్రాభ్యామ్ = భర్తతోను పుత్రునితోను, విహీనామ్ = దూరమైన? దూరురాలైన, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను, ఏవమ్ = ఈవిధముగా, ఆశ్వాసయన్నేవ = ఓదార్చుచునే, దుఃఖార్తః = దుఃఖార్తుడై, నిపపాత హ = క్రింద పడిపోయెను.

తా. పతి లేక, పుత్రునకు దూర మైన కౌసల్యను ఈ విధముగా ఓదార్చు చునే భరతుడు దుఃఖార్తుడై నేలపై పడిపోయెను. 59

మూ. తథా తు శపథైః కష్టైః శపమానమచేతనమ్,
భరతం శోకసంతప్తం కౌసల్యా వాక్యమబ్రవీత్. 60

ప్ర. అ. తథా = ఆవిధముగా, కష్టైః = కష్ట మైన, శపథైః = శపథములం చేత, శపమానమ్ = ఒట్టు పెట్టుకొనుచున్న, అచేతనమ్ = స్పృహ తప్పి పడియున్న, శోకసంతప్తమ్ = దుఃఖపీడితు డైన, భరతమ్ = భరతుని గూర్చి, కౌసల్యా = కౌసల్య, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఈ విధముగా కష్ట మైన శపథములతో ఒట్టు పెట్టుచు, దుఃఖార్తు డై స్పృహ తప్పి నేలపై పడిపోయిన భరతునితో కౌసల్య ఇట్లు పలికెను. 60

మూ. మమ దుఃఖమిదం పుత్ర భూయః సముపజాయతే,
శపథైః శపమానో హి ప్రాణానుపరుణత్సి మే. 61

ప్ర. అ. పుత్ర = పుత్రా! మమ = నాకు, ఇదం దుఃఖమ్ = ఈ దుఃఖము, భూయః = ఇంకను, సముపజాయతే = కలుగుచున్నది. శపథైః = శపథములం చేత, శపమానః = ఒట్టు పెట్టుచూ, మే = నాయొక్క, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, ఉపరుణత్సి హి = పీడించుచున్నావు కదా.

తా. కుమారా! నీవు ఈ విధముగా శపథములు చేసి, ఒట్టు పెట్టుచు నా ప్రాణములకు దుఃఖము కలిగించుచున్నావు. అందుచే నా దుఃఖము ఇంకను పెరిగిపోవుచున్నది. 61

కాచిన, క్రోశన్తీమివ = అర క్రౌంచపక్షి వలె, వీక్షమాణామ్ = నలు దిక్కులం
చూచుచున్నది అయిన, ఉద్భ్రాన్తామ్ = గాబరాపడిన, సమీక్ష్య = చూచి, శనైః = మెల్లగా
సమాశ్వాసయత్ = ఓదార్చెను.

తా. శత్రుఘ్నుడు దూరముగా విసిరివేయుటచే స్పృహ చెడి, దుఃఖించుచు
వలలో తగుల్కొన్న క్రౌంచపక్షి వలె నలువైపులం జూచుచున్న ఆ కుబ్జను చూచి
భరతుని తల్లియైన కైకేయి మెల్లగా ఓదార్చెను. 26

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో డెబ్బదియెనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకోనాశీతితమః సర్గః

[మంత్రులు మున్నగువారు రాజ్యము స్వీకరింపుమని భరతుని కోరుట. భరతుడు అభిషేకసామగ్రికి ప్రదక్షిణముచేసి, రాముడే రాజ్యాధికారి యని పలికి, ఆయనను మరలించి తెచ్చుటకై తగు ప్రయత్నము చేయుమని యెల్లర నాదేశించుట].

మూ. తతః ప్రభాతసమయే దివసేఽథ చతుర్దశే,
సమేత్య రాజకర్తారో భరతం వాక్యమబ్రువన్. 1

ప్ర. అ. తతః=పిమ్మట, చతుర్దశే = పదునాల్గవ, దివసే = దివసమునందు, అథ = అనంతరము, ప్రభాతసమయే=ప్రాతఃకాలమునందు, రాజకర్తారః = రాజును చేయు అధికారము గల అమాత్యులు, సమేత్య=కలిసి, భరతమ్ = భరతునిగూర్చి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రువన్ =పలికిరి.

తా. పిమ్మట, పదునాల్గవ దినమునందు, రాజును చేయు అధికారముగల అమాత్యులు, భరతుని వద్దకు వెళ్ళి ఇట్లు పలికిరి. 1

మూ. గతో దశరథః స్వర్గం యో నో గురుతరో గురుః,
రామం ప్రవ్రాజ్య వై జ్యేష్ఠం లక్ష్మణం చ మహాబలమ్. 2

ప్ర. అ. యః = ఎవ్వడు, నః = మనకు, గురుతరః = అందరికంటెను అధికముగా పూజ్యుడైన, గురుః = పూజ్యుడో, అట్టి, దశరథః = దశరథుడు, జ్యేష్ఠమ్ = పెద్దకుమారుడైన, రామమ్ = రాముని, మహాబలం చ = మహాబలశాలియైన, లక్ష్మణం చ=లక్ష్మణుని, ప్రవ్రాజ్య = ప్రవాసమునకు దూరముగా పంపివేసి, స్వర్గమ్ = స్వర్గమును గూర్చి, గతః=వెళ్ళిపోయినాడు.

తా. మన అందరికి అధికపూజ్యుడైన దశరథుడు, జ్యేష్ఠకుమారుడైన రాముని, మహాబలవంతుడైన లక్ష్మణుని వనమునకు పంపివేసి, తాను స్వర్గమునకు వెళ్ళెను. 2

మూ. త్వమద్య భవ నో రాజా రాజపుత్ర మహాయశః,
సంగత్యా నాపరాధ్నోతి రాజ్యమేతదనాయకమ్. ౩

ప్ర. అ. మహాయశః = గొప్ప కీర్తి గల, రాజపుత్ర = రాజకుమారా! అద్య = ఇపుడు, త్వమ్ = నీవు, నః = మాకు, రాజా = రాజువుగా, భవ = అగుము. అనాయకమ్ = రాజు లేని, ఏతత్ = ఈ, రాజ్యమ్ = రాజ్యము, సంగత్యా = దైవవశముచేత, నాపరాధ్నోతి = పరస్పరపీడనాద్యపరాధములు చేయుటలేదు.

తా. మహాయశశాలి వైన ఓ రాజకుమారా! ఇపుడు నీవు మాకు రాజ వగుము. అరాజక మైన ఈ రాజ్యములోని ప్రజలు, దైవవశముచే పరస్పర పీడనము మొదలైన అపరాధములు చేయుటలేదు. నీవు ఆలసించినచో అట్టి ఉపద్రవములు కూడ ప్రారంభము కావచ్చును. ౩

మూ. అభిషేచనికం సర్వమిదమాదాయ రాఘవ,
ప్రతీక్షతే త్వాం స్వజనః శ్రేణయశ్చ నృపాత్మజ. ౪

ప్ర. అ. నృపాత్మజ = రాజకుమారా! రాఘవ = భరతుడా! స్వజనః = నీకు సంబంధించిన జనము, శ్రేణయశ్చ = శ్రేణులు (వర్తకులు, శిల్పులు మొదలైన వారి సంఘములు), సర్వమ్ = సమస్త మైన, ఇదమ్ = ఈ, అభిషేచనికమ్ = అభిషేకమునకు ఉపయుక్త మైన ద్రవ్యసముదాయమును, ఆదాయ = గ్రహించి, త్వామ్ = నిన్ను, ప్రతీక్షతే = నిరీక్షించుచున్నది.

తా. రాజకుమారుడ వైన భరతా! నీవారందరూ, శ్రేణులూ, అభిషేక సంభారములు సిద్ధము చేసికొని నీకొరకై వేచి యున్నారు. ౪

మూ. రాజ్యం గృహాణ భరత పితృపైతామహం ధ్రువమ్,
అభిషేచయ చాత్మానం పాహి చాస్మాన్నరర్షభ. ౫

ప్ర. అ. భరత = ఓ భరతా! పితృపైతామహమ్ = పితృపితామహక్రమమున వచ్చుచున్న, ధ్రువమ్ = స్థిర మైన, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, గృహాణ = గ్రహింపుము. నరర్షభ = నరశ్రేష్ఠుడా! ఆత్మానమ్ = నిన్ను, అభిషేచయ = అభిషిక్తుని చేసికొనుము. అస్మాన్ = మమ్ములను, పాహి చ = పాలింపుము.

తా. నరశ్రేష్ఠుడ వైన భరతా! పితృపితామహక్రమమున వచ్చుచున్న, స్థిర మైన ఈ రాజ్యమును గ్రహించి, రాజ్యాభిషిక్తుడవై, మమ్ము పాలించుము. ౫

మూ. అభిషేచనికం భాణ్డం కృత్వా సర్వం ప్రదక్షిణమ్,
భరతస్తం జనం సర్వం ప్రత్యువాచ ధృతవ్రతః. ౬

ప్ర. అ. ధృతవ్రతః = ధరింపబడినవ్రతము గల, భరతః = భరతుడు, అభిషేచనికమ్ = అభిషేకమునకు సంబంధించిన, సర్వమ్ = సమస్త మైన, భాణ్డమ్ = వస్తుసముదాయమును, ప్రదక్షిణం కృత్వా = ప్రదక్షిణము చేసి, సర్వమ్ = సమస్త మైన, తం జనమ్ = ఆ జనమును గూర్చి, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. నియమమును అవలంబించిన భరతుడు, అభిషేకమునకు సంబంధించిన ఆ సమస్తవస్తుసముదాయమునకు ప్రదక్షిణనమస్కారములు చేసి, వారందరికి ఇట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ౬

మూ. జ్యేష్ఠస్య రాజతా నిత్యముచితా హి కులస్య నః,
నైవం భవన్తో మాం వక్తుమర్హన్తి కుశలా జనాః. ౭

ప్ర. అ. నిత్యమ్ = ఎల్లప్పుడును, నః = మాయొక్క, కులస్య = కులము యొక్క, జ్యేష్ఠస్య = జ్యేష్ఠునకే, రాజతా = రాజత్వము, ఉచితా హి = తగినది కదా (అలవాటుగా ఉన్నది కదా); కుశలాః = నేర్పు గల, జనాః = జను లైన, భవన్తః = మీరు, మామ్ = నన్ను గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, వక్తుమ్ = చెప్పుటకు, న అర్హన్తి = తగరు.

తా. మా వంశములో, ఎల్లప్పుడూ, పెద్దకుమారుడే రాజగుట ఉచితముగా ఉన్న ఆచారము. అన్నియు తెలిసిన మీరు నాతో ఇట్లు పలుకుట యుక్తము కాదు.

మూ. రామః పూర్వో హి నో భ్రాతా భవిష్యతి మహీపతిః,
అహం త్వరణ్యే వత్స్యామి వర్షాణి నవ పఞ్చ చ. ౮

ప్ర. అ. నః = మాయొక్క, పూర్వః = మొదటి, భ్రాతా = సోదరు డైన, రామః = రాముడు, మహీపతిః = రాజు, భవిష్యతి = కాగలడు. అహం తు =

నేనైతే, నవ పఞ్చ చ = పదునాలుగు, వర్షాణి = సంవత్సరములు, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, వత్స్యామి = నివసించగలను.

భా. మా సోదరులలో పెద్దవాడైన రాముడు రాజు కాగలడు. నేను పదునాలుగు సంవత్సరాలు అరణ్యములో నివసించెదను. 8

మూ. యుజ్యతాం మహతీ సేనా చతురఙ్గమహాబలా,
ఆనయిష్యామ్యహం జ్యేష్ఠం భ్రాతరం రాఘవం వనాత్. 9

ప్ర. అ. చతురఙ్గమహాబలా = నాలుగు అంగముల గొప్ప బలములతో కూడిన, మహతీ = గొప్పదైన, సేనా = సేన, యుజ్యతామ్ = కూర్చబడుగాక. అహమ్ = నేను, జ్యేష్ఠమ్ = పెద్ద, భ్రాతరమ్ = సోదరుడైన, రాఘవమ్ = రాముని, వనాత్ = వనమునుండి, ఆనయిష్యామి = తీసికొనివచ్చెదను.

భా. నాలుగు విధములైన బలములుగల మహాసైన్యమును సమకూర్చుడు. నేను నా జ్యేష్ఠసోదరుడైన రాముని అరణ్యమునుండి తీసికొని వచ్చెదను. 9

మూ. అభిషేచనికం చైవ సర్వమేతదుపస్కృతమ్,
పురస్కృత్య గమిష్యామి రామహేతోర్వనం ప్రతి. 10

ప్ర. అ. ఏతత్ = ఈ, ఉపస్కృతమ్ = సంస్కరింపబడిన, సర్వమ్ = సమస్తమైన, అభిషేచనికమ్ = అభిషేకమునకు ఉపయుక్తమైన సంభారములను, పురస్కృత్య = ఎదుట ఉంచుకొని, రామహేతోః = రామునికొరకై, వనం ప్రతి = వనమును గూర్చి, గమిష్యామి = వెళ్లగలను.

భా. సంస్కరించిన ఈ అభిషేకసంభారము లన్నీ ఎదుట ఉంచుకొని, రాముని తిరిగి తీసికొనివచ్చుటకు అడవికి వెళ్లెదను. 10

మూ. తత్రైవ తం నరవ్యాఘ్రమభిషిచ్య పురస్కృతమ్,
ఆనేష్యామి తు వై రామం హవ్యవాహమివాధ్వరాత్. 11

ప్ర. అ. నరవ్యాఘ్రమ్ = నరశ్రేష్ఠుడైన, తమ్ = అతనిని, తత్రైవ = అక్కడనే, అభిషిచ్య = అభిషేకించి, పురస్కృతమ్ = ముందు ఉంచుకొనబడిన

రామమ్ = ఆ రాముని, అధ్వరాత్ = యజ్ఞమునుండి, హవ్యవాహమివ = అగ్నిని వలె, ఆనేష్యామి తు వై = తప్పక తీసికొని వచ్చెదను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠు డైన రామునకు అక్కడనే రాజ్యాభిషేకము చేసి, ఆతనిని ముందు ఉంచుకొని, యజ్ఞమునుండి అగ్నిని తీసికొనివచ్చి నట్లు తీసికొని వచ్చెదను. 11

మూ. న సకామాం కరిష్యామి స్వామిమాం మాతృగన్ధినీమ్,
వనే వత్స్యామ్యహం దుర్గే రామో రాజా భవిష్యతి. 12

ప్ర. అ. స్వామ్ = నాసంబంధ మైన, మాతృగన్ధినీమ్ = తల్లి అనే గంధము గల, ఇమామ్ = ఈమెను, సకామామ్ = తీరిన కోరిక కలదానినిగా, న కరిష్యామి = చేయను. అహమ్ = నేను, దుర్గే = దుర్గ మైన, వనే = వనము నందు, వత్స్యామి = నివసించెదను. రామః = రాముడు, రాజా = రాజుగా, భవిష్యతి = కాగలడు.

తా. నా తల్లి అను పేరు పెట్టుకొనిన ఈమె కోరిక తీరు నట్లు చేయను. నేనే దుర్గ మైన అరణ్యములో నివసించెదను. రాముడు రాజు కాగలడు. 12

మూ. క్రియతాం శిల్పిభిః పన్థాః సమాని విషమాణి చ,
రక్షిణశ్చానుసంయాన్తు పథి దుర్గవిచారకాః. 13

ప్ర. అ. శిల్పిభిః = శిల్పులచేత, పన్థాః = మార్గము, క్రియతామ్ = చేయబడుగాక. విషమాణి = ఎత్తుపల్లము లున్న ప్రదేశములు, సమాని = సమములుగా చేయబడుగాక. దుర్గవిచారకాః = దుర్గము లైన ప్రదేశములో సంచరించు, రక్షిణశ్చ = రక్షకులు కూడ, పథి = మార్గమునందు, అనుసంయాన్తు = అనుసరించి వచ్చెదరు గాక.

తా. శిల్పులు, ఎత్తుపల్లము లున్న ప్రదేశములు సమములుగా ఉండు నట్లు చేసి మార్గమును ఏర్పరచవలెను. ప్రవేశించ శక్యము కాని ప్రదేశములలో సంచరించగలుగు రక్షకులు మార్గమునందు మన వెంటనే రావలెను. 13

మూ. ఏవం సంభాషమాణం తం రామహేతోర్మహాత్మనమ్,
ప్రత్యువాచ జనః సర్వః శ్రీమద్వాక్యమనుత్తమమ్. 14

ప్ర. అ. రామహేతోః = రాముని నిమిత్తమై, ఏవమ్ = ఇట్లు, సంభాషమాణమ్ = మాటలాడుచున్న, తం నృపాత్మజమ్ = ఆ రాజకుమారుని గూర్చి, సర్వః = సమస్త మైన, జనః = ఆ జనము, శ్రీమత్ = శోభాయుక్తమూ, అనుత్తమమ్ = శ్రేష్ఠమూ అయిన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. రాముని విషయమునందు ఈ విధముగా మాటలాడు చున్న ఆ భరతునితో ఆ జనులందరూ, శోభాయుక్తమూ, చాల ఉత్తమమూ అయిన మాట పలికిరి. 14

మూ. ఏవం తే భాషమాణస్య పద్మా శ్రీరుపతిష్ఠతామ్,
యస్త్వం జ్యేష్ఠే నృపసుతే పృథివీం దాతుమిచ్ఛసి. 15

ప్ర. అ. యః త్వమ్ = ఏ నీవు, జ్యేష్ఠే = జ్యేష్ఠు డైన, నృపసుతే = రాజకుమారునియందు, పృథివీమ్ = భూమిని (రాజ్యమును), దాతుమ్ = ఇచ్చుటకు, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావో. ఏవమ్ = ఈ విధముగా, భాషమాణస్య = మాటలాడుచున్న, తే = నీకు, (నిన్ను), శ్రీః = శోభాయుక్తురా లైన, పద్మా = లక్ష్మి, ఉపతిష్ఠతామ్ = సమీపించుగాక.

తా. పెద్దవా డైన రాజకుమారునికి రాజ్యమును ఇవ్వవలె నని అభిలషించుచు ఈ విధముగా మాటలాడుచున్న నిన్ను శోభాయుక్తురా లైన లక్ష్మి ఆశ్రయించుగాక. 15

మూ. అనుత్తమం తద్వచనం నృపాత్మజ
ప్రభాషితం సంశ్రవణే నిశమ్య చ,
ప్రహర్షజాస్తం ప్రతి బాష్పబిన్దవో
నిపేతురార్యాననేత్రసంభవాః. 16

ప్ర. అ. సంశ్రవణే = తమ చెవులదగ్గరనే (స్పష్టముగా వినబడు నట్లు) నృపాత్మజప్రభాషితమ్ = రాజకుమారునిచేత పలుకబడిన, అనుత్తమమ్ = శ్రేష్ఠమైన, తత్ = ఆ, వచనమ్ = వచనమును, నిశమ్య చ = విని, తం ప్రతి = అతనిని గూర్చి, ప్రహర్షజాః = సంతోషమువలన కలిగిన, ఆర్యాననేత్రసంభవాః = పూజ్యు లైన వారి ముఖములయందలి నేత్రములనుండి పుట్టిన, బాష్పబిన్దవః = కన్నీటి బిందువులు, నిపేతుః = పడినవి.

తా. తమ తెపులు ప్రత్యక్షముగా వినునట్లు ఆ రాజకుమారుడు పలికిన మాటలు విన్న పిదప అతని విషయమున కలిగిన ఆనందముచేత, ఆ పూజ్యాత్ములైన జనుల నేత్రములనుండి కన్నీటి బిందువులు కారినవి. 16.

మూ. ఊచుస్తే వచనమిదం నిశమ్య హృష్టాః
సామాత్యాః సపరిషదో వియాతశోకాః,
పన్థానం నరవర భక్తిమాన్ జనశ్చ
వ్యాదిష్టస్తవ వచనాచ్చ శిల్పివర్గః. 17

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకోనాశీతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. ఇదమ్ = ఈ, వచనమ్ = వాక్యమును, నిశమ్య = విని, హృష్టాః = సంతోషించినవారై, సామాత్యాః = అమాత్యులతో కూడిన, సపరిషదః = పరిషత్తుతో కూడిన, తే = వారు, వియాతశోకాః = తొలగిన శోకము కలవారై, ఇదం వచనమ్ = ఈ వచనమును, ఊచుః = పలికిరి. నరవర = ఓ నరశ్రేష్ఠా ! భక్తిమాన్ = భక్తిగల, జనశ్చ = జనమును, శిల్పివర్గః = శిల్పుల సముదాయము, తవ = నీయొక్క, వచనాత్ = వచనమువలన, పన్థానమ్ = మార్గమును గూర్చి, ఆదిష్టః = ఆదేశింపబడినారు.

తా. అమాత్యులు, పరిషత్తు కలిసిన ఆ జను లందరు అతని మాటలు విని సంతోషించిరి. 'ఓ నరశ్రేష్ఠా ! నీ ఆజ్ఞ ప్రకారము, భక్తిమంతు లైన జనులను, శిల్పిసముదాయమును, మార్గనిర్మాణముచేయు డని ఆదేశించినాము' అని పలికిరి.

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో డెబ్బదితొమ్మిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అశీతితమః సర్గః

[అయోధ్యనుండి గంగాతీరము వరకు శిల్పులు సుందరశిబిరములు-వావులతో గూడి సుఖకరమగు రాజమార్గము నిర్మించుట]

మూ. అథ భూమిప్రదేశజ్ఞాః సూత్రకర్మవిశారదాః,
స్వకర్మాభిరతాః శూరాః ఖనకా యన్త్రకాస్తథా. 1

కర్మాన్తికాః స్థపతయః పురుషా యన్త్రకోవిదాః,
తథా వార్ధకయశ్చైవ మార్గిణో వృక్షతక్షకాః. 2

కూపకారాః సుధాకారాః వంశకర్మకృతస్తథా.
సమర్థా యే చ ద్రష్టారః పురతస్తే ప్రతస్థిరే. 3

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, భూమిప్రదేశజ్ఞాః = భూమిపై నున్న ఆ యా ప్రదేశములు తెలిసినవారు, సూత్రకర్మవిశారదాః = సూత్రము పట్టి కొలుచుటయందు నేర్పు కలవారు, స్వకర్మాభిరతాః = తమ తమ పనులయందు ఆసక్తిగల, శూరాః = కార్యశూరులు, ఖనకాః = త్రవ్వువారు, తథా = మరియు, యన్త్రకాః = యంత్రముల నుపయోగించువారు, కర్మాన్తికాః = కూలివాళ్లు, స్థపతయః = పెద్ద శిల్పులు, యన్త్రకోవిదాః = యంత్రములందు నేర్పుగల, పురుషాః = పురుషులు, తథా = మరియు, వార్ధకయః = వడ్రంగులు, మార్గిణః = మార్గములు చేయువారు, వృక్షతక్షకాః = వృక్షములు చేధించువారు, కూపకారాః = కూపములు త్రవ్వువారు, సుధాకారాః = సున్నము చేయు వారు, తథా = మరియు, వంశకర్మకృతః = వెదురుకఱ్ఱలతో పని చేయువారు, సమర్థాః = సమర్థులైన, యే = ఏ, ద్రష్టారః = పర్యవేక్షకులు గలరో, తే = వారు, పురతః = ముందు, ప్రతస్థిరే = ప్రయాణమైరి.

తా. పిమ్మట, ఆ యా ప్రదేశముల స్వరూపస్వభావములు తెలిసినవారు, సూత్రములు పట్టి కొలతలు వేయువారు, తమ తమ పనులందు శ్రద్ధ గల కార్య

కూలీలు, నేల త్రవ్వువారు, యంత్రము నుపయోగించువారు, కూలివాళ్లు, పెద్ద శిల్పులు, యంత్రముల ప్రయోగమును నెరిగిన పురుషులు, వడ్రంగులు, బాట వేయువారు, వృక్షములు భేదించువారు, నూతులు త్రవ్వువారు, సున్నము వేయువారు, వెదురు పని చేయువారు, సమర్థులైన పర్యవేక్షకులు వీరందరూ ముందు బయలుదేరిరి. ౧-౩

మూ. స తు హర్షాత్తముద్దేశం జనౌఘో విపులః ప్రయాన్,
అశోభత మహావేగః సముద్ర ఇవ పర్వణి. ౪

ప్ర. అ. హర్షాత్ = సంతోషమువలన, తమ్ ఉద్దేశమ్ = ఆ ప్రదేశమును గూర్చి, ప్రయాన్ = వెళ్లుచున్న, సః = ఆ, విపులః = అధిక మైన, జనౌఘః = జనసముదాయము, పర్వణి = పర్వమునందు, మహావేగః = గొప్ప వేగము గల, సముద్రః ఇవ = సముద్రము వలె, అశోభత = ప్రకాశించెను.

తా. సంతోషముతో ఆ ప్రదేశమునందు నడచుచున్న ఆ జనసమూహము పర్వదివసమునందు గొప్ప వేగముతో పొంగిన సముద్రము వలె ఉండెను. ౪

మూ. తే స్వవారం సమాస్థాయ వర్త్మకర్మణి కోవిదాః,
కరణైర్వివిధోపేతైః పురస్తాత్సంప్రతస్థిరే. ౫

ప్ర. అ. వర్త్మకర్మణి = మార్గము వేయుటయందు, కోవిదాః = నేర్పరులైన, తే = వారు, వివిధోపేతైః = అనేకవిధములతో కూడిన, కరణైః = సాధనములతో, స్వవారమ్ = తమ సంఘమును, సమాస్థాయ = పొంది, పురస్తాత్ = ముందు, సంప్రతస్థిరే = ప్రయాణ మైరి.

తా. బాటలు వేయుటలో నేర్పు కలవా రందరు అనేకవిధము లైన సాధనములు ధరించి, ఒక గుంపుగా ముందు బయలుదేరిరి. ౫

మూ. లతావల్లీశ్చ గుల్మాంశ్చ స్థాణూనశ్మన ఏవ చ,
జనయాంచక్రిరే మార్గం ఛిన్దన్తో వివిధాన్ ద్రుమాన్. ౬

ప్ర. అ. లతావల్లీః చ = లతాసముదాయములను, గుల్మాంశ్చ = పొదలను, స్థాణూన్ = పెద్ద శిలలను, అశ్మన ఏవ చ = రాళ్లను, వివిధాన్ = అనేక

విధము లైన, ద్రుమాన్ = వృక్షములను, భిన్దన్తః = భేదించుచున్నవారై, మార్గమ్ = మార్గమును, జనయాంచక్రిరే = ఏర్పరచిరి.

తా. తీగలు, పొదలు, పెద్ద శిలలు, చిన్న రాళ్లు, అనేకవిధము లైన చెట్లు ఛేదించి, వారు మార్గము ఏర్పరచిరి. 6

మూ. అవృక్షేషు చ దేశేషు కేచిద్వృక్షానరోపయన్,
కేచిత్కుద్దాలైష్టఙ్కైశ్చ దాత్రైశ్ఛిన్దన్ క్వచిత్క్వచిత్.

ప్ర. అ. కేచిత్ = కొందరు, అవృక్షేషు = వృక్షములు లేని, దేశేషు = ప్రదేశములయందు, వృక్షాన్ = వృక్షములను, అరోపయన్ = నాటిరి. కేచిత్ = కొందరు, క్వచిత్ క్వచిత్ = కొన్ని కొన్ని చోట్ల, కుద్దాలైః = గొద్దళ్ళతోను, టఙ్కైశ్చ = టంకములతోను, దాత్రైః చ = రంపములచేతను, ఛిన్దన్ = ఛేదించిరి.

తా. కొందరు చెట్లు లేని ప్రదేశములందు చెట్లు నాటిరి. కొందరు ఆయా ప్రదేశములందు, గొద్దళ్ళతోను, ఉలులతోను, రంపములతోను ఛేదించిరి. 7

మూ. అపరే వీరణస్తమ్బాన్ బలినో బలవత్తరాః,
విధమన్తి స్మ దుర్గాణి స్థలాని చ తతస్తతః. 8

ప్ర. అ. బలవత్తరాః = ఎక్కువ బలము గల, అపరే = మరి కొందరు, బలినః = దృఢముగా ఉన్న, వీరణస్తమ్బాన్ = వీరణము స్తంబము అను తృణములను, విధమన్తి స్మ = తొలగించిరి. తతస్తతః = అక్కడక్కడ, దుర్గాణి = దుర్గప్రదేశములను, స్థలాని = చదును నేలలనుగా చేసిరి.

తా. అధికబలవంతు లైన కొందరు దృఢముగా ఉన్న వీరణములు, స్తంబములు అను తృణములను పెరికివేసిరి. అక్కడక్కడ ఉన్న నడచుటకు శక్యము కాని ప్రదేశములను చదును చేసిరి. 8

మూ. అపరేఽపూరయన్ కూపాన్ పాంసుభిః శ్వభ్రమాయతమ్,
నిమ్నభాగాంస్తతః కేచిత్సమాంశ్చక్రుః సమన్తతః. 9

ప్ర. అ. అపరే = మరికొందరు, కూపాన్ = కూపములను, ఆయతమ్ = పొడ వైన, శ్వభ్రమ్ = గోయిని, పాంసుభిః = పరాగములతో, అపూరయన్ =

నింపిరి. తతః = పిమ్మట, కేచిత్ = కొందరు, నిమ్నభాగాన్ = పల్లములను, సమన్తతః = అంతటను, సమాన్ = సమములనుగా, చక్రుః = చేసిరి.

తా. కొందరు నూతులను, ఘోర మైన గోతులను బూడిదతో కప్పివేసిరి. మరి కొందరు పల్లములను సమము చేసిరి. 9

మూ. బబన్ధుర్బన్ధనీయాంశ్చ క్షోద్యాన్ సంచుక్షుదుస్తదా,
బిభిదుర్భేదనీయాంశ్చ తాంస్తాన్దేశాన్నరా స్తదా. 10

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, నరాః = కొందరు మనుష్యులు, బన్ధనీయాన్ = బంధింప దగిన, తాంస్తాన్ = ఆయా, దేశాన్ = ప్రదేశములను, బబన్ధుః = బంధించిరి. క్షోద్యాన్ = నలగగొట్టదగిన వాటిని, సంచుక్షుదుః = నలగగొట్టిరి. భేదనీయాన్ చ = బ్రద్దలుకొట్టదగినవాటిని, బిభిదుః = బ్రద్దలుకొట్టిరి.

తా. అప్పుడు కొందరు మనుష్యులు కట్టదగిన ప్రదేశములను కట్టిరి, చూర్ణముచేయదగిన వాటిని చూర్ణముచేసిరి, బ్రద్దలుకొట్టదగినవాటిని బ్రద్దలు కొట్టిరి. 10

మూ. అచిరేణైవ కాలేన పరివాహాన్ బహూదకాన్,
చక్రుర్బహువిధాకారాన్ సాగరప్రతిమాన్ బహూన్. 11

ప్ర. అ. అచిరేణ కాలేనైవ = కొద్ది సమయములోనే, బహూదకాన్ = అధిక మైన ఉదకము గల, బహువిధాకారాన్ = అనేకవిధము లైన ఆకారము గల, సాగరప్రతిమాన్ = సాగరముతో సమాన మైన, బహూన్ = అనేక మైన, పరివాహాన్ = కాలవలను, చక్రుః = నిర్మించిరి.

తా. కొద్ది సమయములోనే, అధిక మైన ఉదకము కలవీ, అనేకవిధము లైన ఆకారములు కలవీ, సముద్రమువంటి ఆకారము కలవీ అయిన, అనేక మైన కాలవలను నిర్మించిరి. 11

మూ. నిర్జలేషు చ దేశేషు ఖానయామాసురుత్తమాన్,
ఉదపానాన్ బహువిధాన్ వేదికాపరిమణ్డితాన్. 12

ప్ర. అ. నిర్జలేషు = జలము లేని, దేశేషు = ప్రదేశములందు, ఉత్తమాన్ = ఉత్తమము లైన, బహువిధాన్ = అనేకవిధములైన, వేదికాపరిమణ్డితాన్ =

వేదికలచేత అలంకరింపబడిన, ఉదపానాన్ = నూతులను, ఖానయామాసుః = త్రవ్వించిరి.

తా. నీరు లభించని ప్రదేశములలో, చుట్టును వేదికలు (వఱ్ఱలు) కట్టిన, అనేకవిధములైన, శ్రేష్ఠమైన నూతులు త్రవ్వించిరి.

మూ. స సుధాకుట్టిమతలః ప్రపుష్పితమహీరుహః,
మత్తోద్ఘుష్టద్విజగణః పతాకాభిరలఙ్కృతః. 13

చన్దనోదకసంసిక్తో నానాకుసుమభూషితః,
బహ్వశోభత సేనాయాః పన్థాః సురపథోపమః. 14

ప్ర. అ. సుధాకుట్టిమతలః = సున్న (సిమెంటు) ముతో కట్టిన చదునైన ప్రదేశములు కలదీ, ప్రపుష్పితమహీరుహః = పుష్పించిన వృక్షములు కలదీ, మత్తోద్ఘుష్టద్విజగణః = మదించిన ధ్వనిచేయుచున్న పక్షిసముదాయము కలదీ, పతాకాభిః = చిన్న జండాలచే, అలఙ్కృతః = అలంకరింపబడినదీ, చందనోదకసంసిక్తః = మంచిగంధము నీటిచే తడుపబడినదీ, నానాకుసుమభూషితః = అనేకవిధములైన పుష్పములచే అలంకరింపబడినదీ అయిన, సేనాయాః = సేనయొక్క, సురపథోపమః = దేవతల మార్గముతో సమానమైన, సః పన్థాః = ఆ మార్గము, బహు = అధికముగా, అశోభత = ప్రకాశించెను.

తా. సేన నడచు ఆ మార్గమునందు సున్నము (ఒక విధమైన సిమ్మెంటు) వేసి చదునుచేసిరి. ప్రక్కల నున్న వృక్షము లన్నీ పుష్పించినవి. పక్షులు మదించి కూయుచుండెను. మార్గమునం దంతటను పతాకలు కట్టి అలంకరించిరి. చందనోదకముతో తడిపిరి. అనేకపుష్పములు రాలి ఉన్నవి. ఈ విధముగా దేవతలు నడచు మార్గము వలె ఉన్న ఆ సేనామార్గము చాలా ప్రకాశించెను.

మూ. ఆజ్ఞాప్యాథ యథాజ్ఞప్తి యుక్తాస్తేఽధికృతా నరాః,
రమణీయేషు దేశేషు బహుస్వాదుఫలేషు చ. 15

యో నివేశస్త్వభిప్రేతో భరతస్య మహాత్మనః,
భూయస్తం శోభయామాసుర్భూషాభిర్భూషణోపమమ్. 16

ప్ర. అ. అధికార్యాః = నియమితు లైన, తే నరాః = ఆ అధికారులు, యథాజ్ఞప్తి = భరతుని ఆజ్ఞానుసారముగా, యుక్తాః = పనులు చేయుటకు పూనుకొన్నవారై, ఆజ్ఞాప్య = తమ క్రింద నున్న కర్మకారులను ఆజ్ఞాపించి, అథ = అటుపిమ్మట, బహుస్వాదుఫలేషు = అధిక మైన మధురఫలములు గల, రమణీయేషు = సుందరము లైన, దేశేషు = ప్రదేశములందు, మహాత్మనః = మహాత్ము లైన, భరతస్య = భరతునికి, యః = ఏ, నివేశః = నివాసగృహము, అభిప్రేతః = ఉద్దిష్ట మైనదో, తమ్ = దానిని, భూషాభిః = అలంకారములచేత, భూషితోపమమ్ = అలంకారముతో సమానముగా ఉండునట్లుగా, భూయః = అధికముగా, శోభయామాసుః = ప్రకాశించునట్లు చేసిరి.

తా. ఆ యా పనులందు అధికారము గల అధికారులు భరతుని ఆజ్ఞ ప్రకారము తమ క్రింద పనిచేయువారి నందరిని ఆ యా పనులు చేయుటకై ఆజ్ఞాపించి మధుర మైన ఫలములు అధికముగా లభించు ప్రదేశములందు, మహాత్ము డైన భరతుడు నివసించుటకై ఉద్దేశించిన గృహమును, ఇతరగృహము లన్నింటికిని అలంకారము వలె ఉండునట్లు అధికముగా ప్రకాశించునట్లుగా చేసిరి. 15,16

మూ. నక్షత్రేషు ప్రశస్తేషు ముహూర్తేషు చ తద్విదః,
నివేశాన్ స్థాపయామాసుర్భరతస్య మహాత్మనః. 17

ప్ర. అ. తద్విదః = నక్షత్రముహూర్తాదులు తెలిసినవారు, ప్రశస్తేషు = ప్రశస్తము లైన, నక్షత్రేషు = నక్షత్రములందును, ముహూర్తేషు = ముహూర్తము లందును, మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, భరతస్య = భరతుని యొక్క, నివేశాన్ = శిబిరములను, స్థాపయామాసుః = స్థాపించిరి.

తా. జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలు, ప్రశస్తము లైన నక్షత్రములయందు, ముహూర్తములందు మహాత్ము డైన భరతుని సైన్యము కొరకు శిబిరములు స్థాపించిరి. 17

మూ. బహుపాంసుచయాశ్చాపి పరిఖాపరివారితాః,
తత్రేన్ద్రకీలప్రతిమాః ప్రతోలీవరశోభితాః, 18
ప్రాసాదమాలావితతాః సౌధప్రాకారసంవృతాః,
పతాకాశోభితాః సర్వే సునిర్మితమహాపథాః. 19

విసర్పద్భిరివాకాశే విటంకాగ్రవిమానకైః,
సముచ్ఛ్రితైర్నివేశాస్తే బభుః శక్రపురోపమాః. 20

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, బహుపాంసుచయాశ్చాపి = అధికమైన ఇసుక ప్రోగులు కలవి, పరిఖాపరివారితాః = పరిఖలచేత చుట్టబడినవి, ఇన్ద్రకీల ప్రతిమాః = ఇంద్రకీలపర్వతముతో సమానమైనవి, ప్రతోళీవరశోభితాః = శ్రేష్ఠమైన వీధులతో ప్రకాశించునవి, ప్రాసాదమాలావితతాః = ప్రాసాదముల వరుసలచే వ్యాప్తమైనవి, సౌధప్రాకారసంవృతాః = సున్నముతో కట్టిన ప్రాకారములచే చుట్టబడినవి, పతాకాశోభితాః = పతాకలచే అలంకరింపబడినవి, సునిర్మిత మహాపథాః = చక్కగా నిర్మింపబడిన విశాలమైన మార్గములు కలవి అయిన, తే = ఆ, నివేశాః = గృహములు, ఆకాశే = ఆకాశమునందు, విసర్పద్భిరివ = ఎగురుచున్నవివలె ఉన్న, సముచ్ఛ్రితైః = ఎత్తైన, విటఙ్కాగ్రవిమానకైః = శిఖరములు అగ్రమునందు గల ఉత్తమగృహములతో, శక్రపురోపమాః = ఇంద్ర నగరితో సమానములై, బభుః = ప్రకాశించినవి.

తా. ఆ శిబిరముల దగ్గర ఇసుకదిబ్బలు, చుట్టును పరిఖలు ఉండెను. ఇంద్రకీలపర్వతము వలె ఎత్తుగా ఉన్న వాటి దగ్గర ప్రాసాదములు (దేవతా గృహములు) చుట్టూ ప్రాకారములు, అందమైన చిన్న మార్గములు, విశాలము లైన మార్గములు నిర్మితములై ఉండెను. అక్కడ నిర్మించిన ఉత్తమగృహ ములు ఎత్తుగా ఉన్న తమ శిఖరములతో ఆకాశములోనికి ఎగిరిపోవుచున్న ట్లుండెను. అంతటను అలంకారార్థమై కట్టిన పతాకలు ఎగురు చుండెను. ఈ విధముగా ఆ శిబిరము ఏర్పరచిన ప్రాంతములు దేవేంద్రనగరము వలె ఉండెను. 18-20

మూ. జాహ్నవీం తు సమాసాద్య వివిధద్రుమకాననామ్,
శీతలామలపానీయాం మహామీనసమాకులామ్. 21

ప్ర. అ. వివిధద్రుమకాననామ్ = అనేకవిధములైన వృక్షములు అడ వులు గలదియు, శీతలామలపానీయామ్ = చల్లని స్వచ్ఛమైన ఉదకము కలదియు, మహామీనసమాకులామ్ = గొప్ప మీనములతో వ్యాకులమైనదీ అయిన, జాహ్నవీమ్ = గంగానదిని, సమాసాద్య = చేరి, ఆ శిబిరములు ప్రకాశించినవి.

తా. ఇదుప్రేక్ష్యం అనేక వృక్షములతో నిండిన అరణ్యములు, చల్లని నిర్మల మైన ఉదకము, అనేకము లైన మహామీనములు గల గంగానది వర కును ఆ శిబిరములు వ్యాపించి ఉండెను. 21

మూ. స చన్ద్రతారాగణమణ్డితం యథా
నభః క్షపాయామమలం విరాజతే,
నరేన్ద్రమార్గః స తథా వ్యరాజత
క్రమేణ రమ్యః శుభశిల్పినిర్మితః. 22

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
అశీతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. సచన్ద్రతారాగణమణ్డితమ్ = చంద్రునితో కూడిన నక్షత్రముల సముదాయముచేత అలంకరించబడిన, అమలమ్ = నిర్మల మైన, నభః = ఆకాశము, క్షపాయామ్ = రాత్రియందు, యథా = ఎట్లు, విరాజతే = ప్రకాశించునో, క్రమేణ = క్రమముగా, శుభశిల్పినిర్మితః = ఉత్తము లైన శిల్పులచేత నిర్మింపబడిన, రమ్యః = అంద మైన, సః = ఆ, నరేన్ద్రమార్గః = రాజమార్గము, తథా = ఆ విధముగా, వ్యరాజత = ప్రకాశించెను.

తా. ఉత్తము లైన శిల్పులు క్రమముగా నిర్మించిన ఆ రమ్య మైన రాజ మార్గము చంద్రనక్షత్రగణములతో నిర్మల మైన ఆకాశము రాత్రియందు ప్రకాశించి నట్లు ప్రకాశించెను.

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు,
అయోధ్యాకాండలో ఎనుబదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకాశీతితమః సర్గః

[ప్రాతఃకాలమున మంగళవాద్యఘోషము విని భరతుడు దుఃఖితు డగుట. ఆ వాద్యఘోషమును నిలిపివేయ నాజ్ఞాపించి విలపించుట. వసిష్ఠుడు సభకువచ్చి మంత్రులు మున్నగువారిని పిలువ దూత నంపుట.]

మూ. తతో నాన్దీముఖీం రాత్రిం భరతం సూతమాగధాః।
తుష్టువుర్వాగ్విశేషజ్ఞాః స్తవైర్మఙ్గలసంహితైః॥ 1

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, వాగ్విశేషజ్ఞాః = మాటలలోని విశేషములు ఎరిగిన, సూతమాగధాః = సూతమాగధులు, నాన్దీముఖీమ్ = ఆనందకరమైన ప్రారంభము గల, రాత్రిమ్ = రాత్రిని, (రాత్రియందు), మఙ్గలసంహితైః = మంగళములతో కూడిన, స్తవైః = స్తోత్రములతో, భరతమ్ = భరతుని, తుష్టువుః = స్తుతించిరి.

తా. పిమ్మట మాటలలో నేర్పరులైన సూత మాగధులు, ఆనందకరమైన ప్రారంభము గల రాత్రియందు (రాత్రి చివరి భాగమున) మంగళవాద్యములతో కూడిన స్తోత్రములతో భరతుని స్తుతించిరి.

వి. 'నాన్దీముఖీమ్' అనే పదమునకు పై అర్థము వ్యాఖ్యాతలు చెప్పినది. కాని దీనికి పితృకార్యములకు సంబంధించిన ఏదో కర్మవిశేషము చేయవలసిన రాత్రి (పండ్రెండవ దినము వంటిది) అని అర్థ ముండునేమో అని నా అభిప్రాయము. పరిశీలించవలసి ఉన్నది. ఇప్పుడు కూడా ఉపనయనాదుల ప్రారంభమునందు నాందీముఖశ్రాద్ధము చేయుచుందురు. బహుశా ప్రేతకర్మాంతమున అట్టి శ్రాద్ధము కర్తవ్య మై ఉండును.

మూ. సువర్ణకోణాభిహతః ప్రాణదద్యామదున్దుభిః।
దధ్ముః శఙ్ఖాంశ్చ శతశో నాదాంశ్చోచ్చావచస్వరాన్. 2

ప్ర. అ. సువర్ణకోణాభిహతః = బంగారు దండముచేత కొట్టబడిన, యామదుందుభిః = జాములను సూచించుటకై ప్రయోగింపబడు దుందుభి, ప్రాణదత్ = ధ్వనిచేసెను. శంఖాంశ్చ = శంఖములను, ఉచ్చావచస్వరాన్ = అనేకవిధము లైన స్వరములు గల, నాదాంశ్చ = వాద్యములను, శతశః = వందలకొలది, దధ్ముః = పూరించిరి.

తా. బంగారు దండముతో కొట్టి యామదుందుభి ప్రయోగించిరి. వందల కొలది శంఖములను పూరించిరి. వివిధస్వరములు గల వాద్యములు వాయించిరి.

మూ. స తూర్యఘోషః సుమహాన్ దివమాపూరయన్నివ,
భరతం శోకసంతప్తం భూయః శోకై రరంధయత్. 2

ప్ర. అ. సుమహాన్ = చాలా గొప్పదైన, సః = ఆ, తూర్యఘోషః = తూర్యముల ధ్వని, దివమ్ = ఆకాశమును, ఆపూరయన్నివ = నింపుచున్నది వలె, శోకసంతప్తమ్ = శోకముచేత తపింపచేయబడిన, భరతమ్ = భరతుని, భూయః = మరల, శోకైః = శోకములచేత, అరంధయత్ = పీడించెను.

తా. ఆకాశము నంతను నింపుచున్నట్లున్న ఆ గొప్ప తూర్యధ్వని శోకముతో బాధపడుచున్న భరతుని, ఇంకను అధికమైన శోకముచే పీడించెను. 3

మూ. తతః ప్రబుద్ధో భరత స్తం ఘోషం సన్నివర్త్య చ,
నాహం రాజేతి చాప్యుక్త్వా శత్రుఘ్నమిదమబ్రవీత్. 4

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, ప్రబుద్ధః = మేల్కొనిన, భరతః = భరతుడు, అహమ్ = నేను, రాజా = రాజును, న = కాను, ఇతి = అని, ఉక్త్వా = పలికి, తమ్ = ఆ, ఘోషమ్ = ధ్వనిని, సంనివర్త్య చ = నిలిపివేసి, శత్రుఘ్నమ్ = శత్రుఘ్నుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. అప్పుడు భరతుడు మేల్కొని, "నేను రాజును కాను" అని చెప్పుచు ఆ తూర్యధ్వనిని నిలిపివేసి, శత్రుఘ్నునితో ఇట్లు పలికెను. 4

మూ. పశ్య శత్రుఘ్న కైకేయ్యా లోకస్యాపకృతం మహత్,
విసృజ్య మయి దుఃఖాని రాజా దశరథో గతః. 5

ప్ర. అ. శత్రుఘ్న = ఓ శత్రుఘ్నా ! పశ్య = చూడుము, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, లోకస్య = లోకమునకు, మహాత్ = అత్యధికముగా, అపకృతమ్ = అపకారము చేయబడినది. రాజా = రాజైన, దశరథః = దశరథుడు, దుఃఖాని = దుఃఖములను, మయి = నాయందు, విసృజ్య = విడచి, గతః = వెళ్ళిపోయినాడు.

తా. శత్రుఘ్నా ! చూడు. కైకేయివలన లోకమునకు ఎంత గొప్ప అపకారము జరిగినదో ! దశరథమహారాజు దుఃఖము లన్నీ నాకు విడిచిపెట్టి వెళ్ళిపోయినాడు. 5

మూ. తస్యైషా ధర్మరాజస్య ధర్మమూలా మహాత్మనః,
పరిభ్రమతి రాజశ్రీర్నౌరివాకర్ణికా జలే. 6

ప్ర. అ. ధర్మరాజస్య = ధర్మతత్పరు డైన రాజైన, తస్య = ఆ, మహాత్మనః = మహాత్మునియొక్క, ధర్మమూలా = ధర్మమూలమైన, ఏషా = ఈ, రాజశ్రీః = రాజలక్ష్మి, జలే = జలమునందు, అకర్ణికా = చుక్కానిలేని, నౌః ఇవ = నావవలె, పరిభ్రమతి = తిరుగుచున్నది.

తా. ధర్మరక్షకుడు, మహాత్ముడు అయిన ఆ దశరథమహారాజునకు ధర్మానుసారముగా సంక్రమించిన ఈ రాజ్యలక్ష్మి, ఇపుడు చుక్కాని లేని పడవ నీటిలో తిరిగి నట్లు తిరుగుచున్నది. 6

మూ. యో హి నః సుమహాన్నాథః సోఽపి ప్రవ్రాజితో వనమ్,
అనయా ధర్మముత్సృజ్య మాత్రా మే రాఘవః స్వయమ్.

ప్ర. అ. యః = ఎవ్వడు, నః = మనకు, సుమహాన్ = చాల గొప్పవాడైన, నాథః = నాథుడో, సః = అట్టి, రాఘవః అపి = రాముడు కూడా, అనయా = ఈ, మే మాత్రా = నా తల్లి చేత, ధర్మమ్ = ధర్మమును, ఉత్సృజ్య = విడచి, స్వయమ్ = స్వయముగా, వనమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రవ్రాజితః = పంపివేయబడినాడు.

తా. మన కందరికిని గొప్ప రక్షకు డైన రాముని కూడ, ధర్మహీనురాలైన నా తల్లి, స్వయముగా అడవికి పంపివేసినది. 7

మూ. ఇత్యేవం భరతం ప్రేక్ష్య విలపన్తం విచేతనమ్,
కృపణం రురుదుః సర్వాః సస్వరం యోషిత స్తదా. 8

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, ఇత్యేవమ్ = ఈ విధముగా, విలపన్తమ్ = విలపించుచున్న, విచేతసమ్ = స్పృహ తప్పిన, భరతమ్ = భరతుని, ప్రేక్ష్య = చూచి, సర్వాః = సమస్తమైన, యోషితః = స్త్రీలు, సస్వరమ్ = సస్వరముగా, కృపణమ్ = దీనముగా, రురుదుః = ఏడ్చిరి.

తా. ఈ విధముగా విలపించుచు స్పృహ తప్పి ఉన్న భరతుని చూచి, స్త్రీ లందరు దీనముగా, ఎలుగెత్తి ఏడ్చిరి. 8

మూ. తథా తస్మిన్ విలపతి వసిష్ఠో రాజధర్మవిత్,
సభామిక్ష్వాకునాథస్య ప్రవివేశ మహాయశాః. 9

ప్ర. అ. తస్మిన్ = అతడు, తథా = అట్లు, విలపతి = విలపించుచుండగా, రాజధర్మవిత్ = రాజధర్మములు ఎరిగినవాడూ, మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి కలవాడూ అయిన, వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, ఇక్ష్వాకునాథస్య = ఇక్ష్వాకువంశీయుల ప్రభువైన దశరథుని యొక్క, సభామ్ = సభాభవనమును, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. భరతు డీ విధముగా విలపించుచుండగా, రాజధర్మము తెరిగిన వాడూ, గొప్ప కీర్తి కలవాడూ అయిన వసిష్ఠుడు, దశరథుని సభాభవనమునకు వచ్చెను. 9

మూ. శాతకుమ్భమయీం రమ్యాం మణిరత్నసమాకులామ్,
సుధర్మామివ ధర్మాత్మా సగణః ప్రత్యపద్యత. 10

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన వసిష్ఠుడు, సగణః = పరివారముతో కూడినవాడై, శాతకుమ్భమయీమ్ = బంగారు వికారమైనదీ, రమ్యామ్ = సుందరమైనదీ, మణిరత్నసమాకులామ్ = మణులతోను, రత్నములతోను వ్యాప్తమైనదీ, సుధర్మామివ = సుధర్మవలె ఉన్న, ఆ సభను, ప్రత్యపద్యత = చేరెను.

తా. ధర్మాత్ముడైన వసిష్ఠుడు, జనసమూహముతో కూడి, బంగారము పూసి, రమ్యమై, వివిధ రత్నసములంకృతమై, దేవసభయైన సుధర్మవలె ఉన్న ఆ సభను ప్రవేశించెను. 10

మూ. స కాఞ్చనమయం పీఠం సుఖాస్తరణసంవృతమ్,
అధ్యాస్త సర్వవేదజ్ఞో దూతాననుశశాస చ. 11

ప్ర. అ. శత్రుఘ్న = ఓ శత్రుఘ్నా! పశ్య = చూడుము, కైకేయ్యా = కైకేయిచేత, లోకస్య = లోకమునకు, మహత్ = అత్యధికముగా, అపకృతమ్ = అపకారము చేయబడినది. రాజా = రాజైన, దశరథః = దశరథుడు, దుఃఖాని = దుఃఖములను, మయి = నాయందు, విసృజ్య = విడచి, గతః = వెళ్ళిపోయినాడు.

తా. శత్రుఘ్నా! చూడు. కైకేయివలన లోకమునకు ఎంత గొప్ప అపకారము జరిగినదో! దశరథమహారాజు దుఃఖము అన్నీ నాకు విడిచిపెట్టి వెళ్ళిపోయినాడు. 5

మూ. తస్యైషా ధర్మరాజస్య ధర్మమూలా మహాత్మనః,
పరిభ్రమతి రాజశ్రీర్నౌరివాకర్ణికా జలే. 6

ప్ర. అ. ధర్మరాజస్య = ధర్మతత్పరుడైన రాజైన, తస్య = ఆ, మహాత్మనః = మహాత్మునియొక్క, ధర్మమూలా = ధర్మమూలమైన, ఏషా = ఈ, రాజశ్రీః = రాజలక్ష్మి, జలే = జలమునందు, అకర్ణికా = చుక్కానిలేని, నౌః ఇవ = నావవలె, పరిభ్రమతి = తిరుగుచున్నది.

తా. ధర్మరక్షకుడు, మహాత్ముడు అయిన ఆ దశరథమహారాజునకు ధర్మానుసారముగా సంక్రమించిన ఈ రాజ్యలక్ష్మి, ఇపుడు చుక్కాని లేని పడవ నీటిలో తిరిగినట్లు తిరుగుచున్నది. 6

మూ. యో హి నః సుమహాన్నాథః సోఽపి ప్రవ్రాజితో వనమ్,
అనయా ధర్మముత్సృజ్య మాత్రా మే రాఘవః స్వయమ్.

ప్ర. అ. యః = ఎవ్వడు, నః = మనకు, సుమహాన్ = చాల గొప్పవాడైన, నాథః = నాథుడో, సః = అట్టి, రాఘవః అపి = రాముడు కూడా, అనయా = ఈ, మే మాత్రా = నా తల్లి చేత, ధర్మమ్ = ధర్మమును, ఉత్సృజ్య = విడచి, స్వయమ్ = స్వయముగా, వనమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రవ్రాజితః = పంపివేయబడినాడు.

తా. మన అందరికిని గొప్ప రక్షకుడైన రాముని కూడ, ధర్మహీనురాలైన నా తల్లి, స్వయముగా అడవికి పంపివేసినది. 7

మూ. ఇత్యేవం భరతం ప్రేక్ష్య విలపన్తం విచేతనమ్,
కృపణం రురుదుః సర్వాః సస్వరం యోషితస్తదా. 8

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, రథైః = రథములచేతను (పైన), అశ్వైః = గుఱ్ఱములపైన, గజైశ్చాపి = ఏనుగులపైన, ఉపగచ్ఛతామ్ = వచ్చుచున్న, జనానామ్ = జనులయొక్క, సుమహాన్ = చాల గొప్పదైన, కలహాశబ్దః = కోలాహలము, సముపద్యత = పుట్టెను.

తా. పిమ్మట వసిష్ఠుని ఆజ్ఞప్రకారము ఆహూతు లందరూ రథములు, అశ్వములు, గజములు ఎక్కి వచ్చుచుండగా గొప్ప కలకలధ్వని కలిగెను. 14

మూ. తతో భరతమాయాన్తం శతక్రతుమివామరాః,
ప్రత్యనన్దన్ ప్రకృతయో యథా దశరథం తథా. 15

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, ఆయాన్తమ్ = వచ్చుచున్న, భరతమ్ = భరతుని, ప్రకృతయః = అమాత్యాదిప్రకృతులు, దశరథమ్ = దశరథుని, యథా = ఎట్లో, తథా = అట్లు, అమరాః = దేవతలు, శతక్రతుమివ = దేవేంద్రుని వలె, ప్రత్యనన్దన్ = అభినందించిరి.

తా. వచ్చుచున్న భరతుని చూచి, అమాత్యాదిప్రకృతులు, దశరథుని వలెను, దేవతలు దేవేంద్రుని వలె అభినందించిరి. 15

మూ. హ్రద ఇవ తిమినాగసంవృతః
స్తిమితజలో మణిశఙ్ఖశర్కరః,
దశరథసుతశోభితా సభా
సదశరథేవ బభౌ యథా పురా. 16

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకాశీతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. దశరథసుతశోభితా = దశరథుని కుమారునిచే శోభింపచేయ బడిన, సభా = సభ, సదశరథా ఇవ = దశరథునితో కూడినది వలె, తిమినాగసంవృతః = తిమి అను మత్స్యములతోను, నాగములతోను కూడిన, మణిశఙ్ఖశర్కరః = మణులతోను, శంఖములతోను, ఇసుకతోను కూడిన, స్తిమితజలః = నిశ్చలమైన జలము గల, హ్రద ఇవ = మడుగు వలె, యథాపురా = పూర్వము నందు వలె, బభౌ = ప్రకాశించెను.

తా. దశరథ కుమారునిచేత శోభిత మైన ఆ సభ, అడుగున తిమలు, నాగములు, మణులు, శంఖములు, ఇసుక ఉన్న, నిర్మల మైన ఉదకము గల మడుగు వలె, పూర్వము దశరథు డున్నప్పుడు ఎట్లు ప్రకాశించెనో అట్లే ప్రకాశించెను. 18

బాలానందిని అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఎనుబదియొకటవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ద్వ్యశీతితమః సర్గః

[వసిష్ఠుడు భరతుని రాజ్యాభిషిక్తుడవు కమ్మని ఆదేశించుట. భరతుడది యనుచితమని పలికి ఆదేశమును అంగీకరింపకుండుట. శ్రీరాముని కొనితెచ్చుటకై వనమునకు బయలుదేరుడని అందరిని ఆజ్ఞాపించుట.]

మూ. తామార్యగణసంపూర్ణాం భరతః ప్రగ్రహాం సభామ్,
దదర్శ బుద్ధిసంపన్నః పూర్ణచన్ద్రో నిశామివ. 1

ప్ర. అ. బుద్ధిసంపన్నః = బుద్ధితో సంపన్నుడైన, భరతః = భరతుడు, ఆర్యగణసంపన్నామ్ = ఆర్యులైన (మాన్యులైన జనుల) గణములతో నిండియున్న, తాం సభామ్ = ఆ సభను, పూర్ణచన్ద్రః = పూర్ణచంద్రుడు, ప్రగ్రహామ్ = ఉత్తములైన గ్రహములు గల, నిశామివ = రాత్రిని వలె, దదర్శ = చూచెను.

తా. బుద్ధిశాలియైన భరతుడు, మాన్యులైన జనుల గణములతో నిండిన ఆ సభను, పూర్ణచంద్రుడు ఉత్తములైన గ్రహములతో కూడిన రాత్రిని వలె చూచెను. 1

మూ. ఆసనాని యథాన్యాయమార్యాణాం విశతాం తదా,
వస్త్రాఙ్గరాగప్రభయా ద్యోతితా సా సభోత్తమా. 2

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, ఉత్తమా = ఉత్తమమైన, సా సభా = ఆ సభ, యథాన్యాయమ్ = న్యాయానుసారముగా, ఆసనాని = ఆసనములను, విశతామ్ = అధిష్ఠించుచున్న, ఆర్యాణామ్ = మాన్యులైన సభ్యులయొక్క, వస్త్రాఙ్గరాగ ప్రభయా = వస్త్రములయొక్క, శరీరమునకు పూసికొనిన సుగంధద్రవ్యముల యొక్క కాంతిచే, ద్యోతితా = ప్రకాశింపచేయబడినది.

తా. సభ్యులందరు ఎవరికి తగిన ఆసనముల వారు అధిష్ఠించుచుండగా

వారి వస్త్రముల కాంతిచేతను, అంగరాగముల కాంతిచేతను, ఉత్తమ మైన ఆ సభ ప్రకాశింపఁజేయఁబడెను. 2

మూ. సా విద్వజ్జనసంపూర్ణా సభా సురుచిరా తదా.
అదృశ్యత ఘనాపాయే పూర్ణచన్ద్రేవ శర్వరీ. 3

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, విద్వజ్జనసంపూర్ణా = విద్వాంసులతో నిండిన, సురుచిరా = చాల అందముగా ఉన్న, సా సభా = ఆ సభ, ఘనాపాయే = శరదృతువునందు, పూర్ణచన్ద్రా = పూర్ణ మైన చంద్రుఁడు గల, శర్వరీవ = రాత్రి వలె, అదృశ్యత = కనఁబడెను.

తా. విద్వాంసులతో నిండిన అందమైన ఆ సభ శరదృతువునందు పూర్ణచంద్రునితో కూడిన రాత్రి వలె ప్రకాశించెను. 3

మూ. రాజ్ఞస్తు ప్రకృతీః సర్వాః సమగ్రాః ప్రేక్ష్య ధర్మవిత్,
ఇదం పురోహితో వాక్యం భరతం మృదు చాబ్రవీత్. 4

ప్ర. అ. ధర్మవిత్ = ధర్మవేత్త యైన, పురోహితః = వసిష్ఠుఁడు, సమగ్రాః = పరిపూర్ణు లైన, సర్వాః = సమస్త మైన, రాజ్ఞః = రాజుయొక్క, ప్రకృతీః = ప్రకృతులను, ప్రేక్ష్య = చూచి, భరతమ్ = భరతుని గూర్చి, మృదు = మృదువుగా, ఇదమ్ = ఈ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. దశరథుని అమాత్యాదిప్రకృతులు, ఒక్కఁడును మానకుండ అందరును అచటికి వచ్చి యుండిరి. వారిని చూచి, ధర్మవేత్త యైన వసిష్ఠుఁడు భరతునితో మృదువుగా ఇట్లు పలికెను. 4

మూ. తాత రాజా దశరథః స్వర్గతో ధర్మమాచరన్,
ధనధాన్యవతీం స్ఫీతాం ప్రదాయ పృథివీం తవ. 5

ప్ర. అ. తాత = నాయనా! రాజా = రాజైన, దశరథః = దశరథుఁడు, ధర్మమ్ = ధర్మమును, ఆచరన్ = ఆచరించుచు, ధనధాన్యవతీమ్ = ధనధాన్యములు గల, స్ఫీతామ్ = విశాల మైన, పృథివీమ్ = భూమిని, తవ = నీకు, ప్రదాయ = ఇచ్చి, స్వర్గతః = స్వర్గమునకు వెళ్ళెను.

తా. నాయనా భరతా దశరథమహారాజు ధర్మాచరణము చేయుచు

రాజ్యము పాలించి, ధనధాన్యసమృద్ధమైన విశాలమైన ఈ పృథివిని నీకు ఇచ్చి, స్వర్గస్థుడైనాడు. 5

మూ. రామస్తథా సత్యధృతిః సతాం ధర్మమనుస్మరన్,
నాజహాత్పితురాదేశం శశీ జ్యోత్స్నామివోదితః. 6

ప్ర. అ. తథా = మరియు, సత్యధృతిః = సత్యమైన నిశ్చయము గల, రామః = రాముడు, సతామ్ = సత్పురుషులయొక్క, ధర్మమ్ = ధర్మమును, అనుస్మరన్ = స్మరించుచు, ఉదితః = ఉదయించిన, శశీ = చంద్రుడు, జ్యోత్స్నామివ = వెన్నెలను వలె, పితుః = తండ్రియొక్క, ఆదేశమ్ = ఆజ్ఞను, నాజహాత్ = విడువలేదు.

తా. సత్యమునందు స్థిరమైన చిత్తము గల రాముడు కూడ, సత్పురుషులు అనుసరించిన ధర్మమును స్మరించుచు, ఉదయించిన చంద్రుడు వెన్నెలను విడువకుండు నట్లు, తండ్రి ఆజ్ఞను విడువలేదు. 6

మూ. పిత్రా భ్రాత్రా చ తే దత్తం రాజ్యం నిహతకణ్టకమ్,
తద్భుఙ్క్ష్వ ముదితామాత్యః క్షిప్రమేవాభిషేచయ. 7

ప్ర. అ. పిత్రా = తండ్రిచేతను, భ్రాత్రా చ = సోదరునిచేతను, నిహతకణ్టకమ్ = తొలగించబడిన అడ్డంకులు (శత్రువులు) గల, రాజ్యమ్ = రాజ్యము, తే = నీకు, దత్తమ్ = ఇవ్వబడినది. ముదితామాత్యః = సంతసించిన అమాత్యులు కలవాడవై, తత్ = దానిని, భుఙ్క్ష్వ = అనుభవింపుము. క్షిప్రమేవ = శీఘ్రముగా, అభిషేచయ = అభిషేకము చేయించుకొనుము.

తా. ఈ విధముగ నీ తండ్రి, సోదరుడూ నీకిచ్చిన, ఏ బాధలూ లేని రాజ్యమును, సంతోషించిన మంత్రులతో అనుభవింపుము. శీఘ్రముగా రాజ్యాభిషిక్తుడవు అగుము. 7

మూ. ఉదీచ్యాశ్చ ప్రతీచ్యాశ్చ దాక్షిణాత్యాశ్చ కేవలాః,
కోట్యాపరాన్తాః సాముద్రా రత్నాన్యభిహరన్తు తే. 8

ప్ర. అ. ఉదీచ్యాః = ఉత్తరముదిక్కువారూ, ప్రతీచ్యాశ్చ = పశ్చిమదిక్కువారు, దాక్షిణాత్యాశ్చ = దక్షిణదేశమువారు, కేవలాః = సింహాసనము లేని

రాజులూ, అపరాన్తాః = సరిహద్దులలోని రాజులూ, సాముద్రాః = సముద్రద్వీపములలోని రాజులూ, తే = నీకు, కోట్యః = కోటిసంఖ్యచే, రత్నాని = శ్రేష్ఠవస్తువులను, అభిహరన్తు = కానుకగా తీసికొనివచ్చెదరుగాక.

తా. ఉత్తరదేశపురాజులు, పశ్చిమదేశరాజులు, దాక్షిణాత్యరాజులు, సింహాసనములేని రాజులు, సరిహద్దులలోని రాజులూ, సముద్రమధ్యద్వీపములలోని రాజులూ నీకు కోట్లకొలది ఉత్తమవస్తువులను పారితోషికముగ తీసికొనివచ్చి సమర్పించెదరుగాక. ౮

మూ. తచ్ఛ్రుత్వా భరతో వాక్యం శోకేనాభిపరిప్లుతః,
జగామ మనసా రామం ధర్మజ్ఞో ధర్మకాంక్షయా. ౯

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞః = ధర్మజ్ఞుడైన, భరతః = భరతుడు, తత్ = ఆ, వాక్యమ్ = వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, శోకేన = శోకముచేత, అభిపరిప్లుతః = నిండినవాడై, ధర్మకాంక్షయా = ధర్మమునందు కోరికచేత, రామమ్ = రాముని, మనసా = మనస్సుచేత, జగామ = పొందెను.

తా. ధర్మజ్ఞుడైన భరతుడు ఆ మాటలు విని, శోకాక్రాంతుడై, ధర్మమార్గము నవలంబింపవలె నని కోరుచు, రాముని మనసా స్మరించెను. ౯

మూ. సబాష్పకలయా వాచా కలహంసస్వరో యువా,
విలలాప సభామధ్యే జగర్హే చ పురోహితమ్. 10

ప్ర. అ. కలహంసస్వరః = కలహంస వంటి స్వరము గల, యువా = యువకుడైన భరతుడు, సబాష్పకలయా = బాష్పముతో కూడినదీ. మధురమూ అయిన, వాచా = వాక్కుతో, సభామధ్యే = సభామధ్యమునందు, విలలాప = విలపించెను. పురోహితమ్ = పురోహితుని, జగర్హే చ = నిందించెనుకూడ.

తా. కలహంసస్వరము వంటి స్వరము గల యువకుడైన ఆ భరతుడు, సభామధ్యమునందు, బాష్పముతో కూడిన మధురమైన స్వరముతో విలపించుచు, పురోహితుని నిందించెను. 10

మూ. చరితబ్రహ్మచర్యస్య విద్యాస్నాతస్య ధీమతః,
ధర్మే ప్రయతమానస్య కో రాజ్యం మద్విధో హరేత్. 11

ప్ర. అ. చరితబ్రహ్మచర్యస్య = ఆచరించబడిన బ్రహ్మచర్యము కల వాడు, విద్యాస్నాతస్య = విద్యాపారంగతుడు, ధీమతః = బుద్ధిమంతుడు, ధర్మే = ధర్మమునందు, ప్రయతమానస్య = ప్రయత్నము చేయుచున్నవాడూ అయిన రాముని వంటివానియొక్క, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, మద్విధః = నావంటివాడు, కః = ఎవ్వడు, హరేత్ = హరించును ?

తా. బ్రహ్మచర్యవ్రతమును ఆచరించి, సకలవిద్యాపారంగతుడై, ధర్మమును రక్షించుటకు ప్రయత్నించుచున్న రామునివంటి ధీశాలికి చెందవలసిన రాజ్యమును అపహరించవలె నని నా వంటివాడు ఎవ్వడైన యత్నించునా ? 11

మూ. కథం దశరథాజ్జాతో భవేద్రాజ్యాపహారకః,
రాజ్యం చాహం చ రామస్య ధర్మం వక్తుమిహార్హసి. 12

ప్ర. అ. దశరథాత్ = దశరథునినుండి, జాతః = పుట్టినవాడు, రాజ్యాపహారకః = రాజ్యమును అపహరించువాడుగా, కథమ్ = ఎట్లు, భవేత్ = అగును ? రాజ్యం చ = రాజ్యమూ, అహం చ = నేనూ కూడ, రామస్య = రామునికి చెందినవారమే. ఇహ = ఈ విషయమునందు, ధర్మమ్ = ధర్మమును, వక్తుమ్ = చెప్పుటకు, అర్హసి = తగి ఉన్నావు.

తా. దశరథునికి పుట్టినవా డెన్నడైన రాజ్యాపహారము చేయునా ! ఈ రాజ్యము, నేను కూడ రామునకు చెందినవారము. ఈ విషయములో ధర్మమేదో నీవే చెప్పుము. 12

మూ. జ్యేష్ఠః శ్రేష్ఠశ్చ ధర్మాత్మా దిలీపనహుషోపమః,
లబ్ధుమర్హతి కాకుత్స్థో రాజ్యం దశరథో యథా. 13

ప్ర. అ. జ్యేష్ఠః = పెద్దవాడూ, శ్రేష్ఠః చ = శ్రేష్ఠుడూ, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడూ, దిలీపనహుషోపమః = దిలీపనహుషులతో సమానుడూ అయిన, కాకుత్స్థః = రాముడు, దశరథో యథా = దశరథుడు వలె, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, లబ్ధుమ్ = పొందుటకు, అర్హతి = తగి ఉన్నాడు.

తా. పెద్దవాడూ, శ్రేష్ఠుడూ, ధర్మాత్ముడూ, దిలీపనహుషులతో సమానుడూ అయిన రామునకే ఈ రాజ్యముపై దశరథునకు వలె అధికార మున్నది, వేరెవ్వరికీ లేదు. 13

మూ. అనార్యజుష్టమస్వర్గ్యం కుర్యాం పాపమహం యది,
ఇక్ష్వాకూణామహం లోకే భవేయం కులపాంసనః. 14

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, అనార్యజుష్టమ్ = పెద్దవారిచేత సేవింపబడనిది, అస్వర్గ్యమ్ = స్వర్గమును ఇవ్వనిది అయిన, పాపమ్ = పాపమును, కుర్యాం యది = చేసినట్లైతే, లోకే = లోకమునందు, ఇక్ష్వాకూణామ్ = ఇక్ష్వాకురాజుల, కులపాంసనః = కులమును అపవిత్రము చేసినవాడను, భవేయమ్ = అగుదును.

తా. పెద్దవారు ఛేసే ఈ నరకహేతువైన పాపమును చేసినచో నేను లోకమునందు ఇక్ష్వాకువంశమునకు కళంకము తెచ్చినవాడను అగుదును. 14

మూ. యద్ధి మాత్రా కృతం పాపం నాహం తదపి రోచయే,
ఇహస్థో వనదుర్గస్థం నమస్యామి కృతాఞ్జలిః. 15

ప్ర. అ. మాత్రా = తల్లిచేత, యత్ = ఏ, పాపమ్ = పాపము, కృతమ్ = చేయబడినదో, తత్ అపి = దానిని, అహమ్ = నేను, న రోచయే హి = ఇష్టపడను కదా. ఇహస్థః = ఇక్కడ నున్న నేను, వనదుర్గస్థమ్ = వనదుర్గమునం దున్న రాముని, కృతాఞ్జలిః = చేయబడిన దోసిలి కలవాడనై, నమస్యామి = నమస్కరించుచున్నాను.

తా. నా తల్లి చేసిన పాపకార్యమును నే నేమాత్రము అంగీకరించను. దుర్గమమైన వనములో ఉన్న అన్నగారికి దోసిలి కట్టి ఇక్కడినుండియే నమస్కరించుచున్నాను. 15

మూ. రామమేవానుగచ్ఛామి రాజా స ద్విపదాం వరః,
త్రయాణామపి లోకానాం రాజ్యమర్హతి రాఘవః. 16

ప్ర. అ. రామమేవ = రామునే, అనుగచ్ఛామి = అనుసరించి వెళ్ళెదను. ద్విపదాం వరః = మనుష్యులలో శ్రేష్ఠుడైన, సః = అతడే, రాజా = రాజు. రాఘవః = రాముడు, త్రయాణాం లోకానామ్ = మూడు లోకములయొక్క, రాజ్యమపి = రాజ్యమును కూడ, అర్హతి = తగి ఉన్నాడు.

తా. నేను రామునే అనుసరించి వెళ్ళెదను. మనుష్యశ్రేష్ఠుడైన ఆ

రాముడే రాజు, నేనెవ్వడను కాజాలరు. రాముడు మూడు లోకముల రాజ్య మేలుటకు కూడ తగినవాడు. 16

మూ. తద్వాక్యం ధర్మసంయుక్తం శ్రుత్వా సర్వే సభాసదః,
హర్షాన్ముముచురశ్రూణి రామే నిహితచేతసః. 17

ప్ర. అ. సర్వే = సమస్తమైన, సభాసదః = సభాసదులు, ధర్మసంయుక్తమ్ = ధర్మముతో కూడిన, తద్వాక్యమ్ = ఆ భరతునివాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, రామే = రామునియందు, నిహితచేతసః = ఉంచబడిన చిత్తములు కలవారై, హర్షాత్ = సంతోషమువలన, అశ్రూణి = కన్నీళ్లను, ముముచుః = విడిచిరి.

తా. ఆ సభాసదు లందరు ధర్మబద్ధమైన ఆ భరతుని మాటలు విని, రామునే స్మరించుచు, ఆనందబాష్పములు విడచిరి. 17

మూ. యది త్వార్యం న శక్ష్యామి వినివర్తయితుం వనాత్,
వనే తత్రైవ వత్స్యామి యథార్యో లక్ష్మణస్తథా. 18

ప్ర. అ. ఆర్యమ్ = అన్నగారిని, వనాత్ = వనమునుండి, వినివర్తయితుమ్ = మరల్చుటకు, న శక్ష్యామి యది = సమర్థుడను కాకపోయినచో, ఆర్యః = పూజ్యుడైన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, యథా = ఎట్లో, తథా = అట్లు, తత్ర = ఆ, వనే ఏవ = వనమునందే, వత్స్యామి = నివసించెదను.

తా. అన్నగారిని వనమునుండి వెనుకకు తీసికొనిరాజాలని యెడల, ఆర్యుడైన లక్ష్మణు డున్నట్లే నేను కూడ ఆ వనములోనే ఉండిపోయెదను. 18

మూ. సర్వోపాయం తు వర్తిష్యే వినివర్తయితుం బలాత్,
సమక్షమార్యమిశ్రాణాం సాధూనాం గుణవర్తినామ్. 19

ప్ర. అ. గుణవర్తినామ్ = సద్గుణములందున్న, సాధూనామ్ = సత్పురుషులైన, ఆర్యమిశ్రాణామ్ = పూజ్యులైన మీ అందరియొక్క, సమక్షమ్ = ఎదుట, బలాత్ = బలాత్కారముగా, వినివర్తయితుమ్ = వెనుకకు మరల్చుటకు, సర్వోపాయమ్ = సమస్తమైన ఉపాయములను, వర్తిష్యే = చేయగలను.

తా. గుణవంతులూ, సత్పురుషులూ, పూజ్యులూ అయిన మీ అందరి సమక్షమున, రాముని ఎట్లైన వెనుకకు తీసికొని వచ్చుటకు అన్ని ఉపాయములు ప్రయోగించెదను. 19

మూ. విష్టికర్మాన్తికాః సర్వే మార్గశోధనరక్షకాః,
ప్రస్థాపితా మయా పూర్వం యాత్రాపి మమ రోచతే. 20

ప్ర. అ. మార్గశోధకరక్షకాః = మార్గమును శోధించువారు, రక్షించువారూ, అయిన, సర్వే = సమస్తమైన, విష్టికర్మాంతికాః = కూలి లేకుండా పనిచేయువారు, కూలి తీసికొని పనిచేయువారు, మయా = నాచేత, పూర్వమ్ = ముందుగానే, ప్రస్థాపితాః = పంపబడినారు. మమ = నాకు, యాత్రాపి = ప్రయాణము, రోచతే = ఇష్టమగుచున్నది.

తా. మార్గమును శోధించేవారూ, రక్షించేవారూ అయిన వెట్టివాళ్ళనూ కూలివాళ్ళనూ నేను ముందుగనే పంపి ఉన్నాను. ఇపుడు నేను కూడ బయలుదేర వలె నని అనుకొనుచున్నాను. 20

మూ. ఏవముక్త్వా తు ధర్మాత్మా భరతో భ్రాతృవత్సలః,
సమీపస్థమువాచేదం సుమన్త్రం మన్త్రకోవిదమ్. 21

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడు, భ్రాతృవత్సలః = సోదరునిపై ప్రేమ కలవాడూ అయిన, భరతః = భరతుడు, ఏవమ్ = ఈ విధముగా, ఉక్త్వా తు = పలికి, సమీపస్థమ్ = సమీపమునం దున్న, మన్త్రకోవిదమ్ = ఆలోచనలో నేర్పరియైన, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. ధర్మాత్ముడు, సోదరునియందు ప్రేమ కలవాడు అయిన భరతుడు ఇట్లు పలికి, ప్రక్కనే ఉన్న, మంత్రనిపుణుడైన సుమంత్రునితో ఇట్లు పలికెను.

మూ. తూర్ణముత్థాయ గచ్ఛ త్వం సుమన్త్ర మమ శాసనాత్,
యాత్రామాజ్ఞాపయ క్షిప్రం బలం చైవ సమానయ. 22

ప్ర. అ. సుమన్త్ర = సుమంత్రా! మమ = నాయొక్క, శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, ఉత్థాయ = లేచి, గచ్ఛ = వెళ్ళుము. క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, యాత్రామ్ = ప్రయాణమును, ఆజ్ఞాపయ = ఆజ్ఞాపించుము. బలం చైవ = సైన్యమును కూడ, సమానయ = తీసికొని రమ్ము.

తా. సుమంత్రా! శీఘ్రముగా లేచి వెళ్ళి నా ఆజ్ఞగా చెప్పి, యాత్రను ఏర్పరుపుము. వెంటనే సైన్యమును కూడ తీసికొనిరమ్ము. 22

మూ. ఏవముక్తః సుమన్త్రస్తు భరతేన మహాత్మనా,
హృష్టస్తదాదిశత్సర్వం యథాసన్దిష్టమిష్టవత్. 23

ప్ర. అ. మహాత్మనా = మహాత్ముడైన, భరతేన = భరతునిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పలుకబడిన, సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, హృష్టః = సంతోషించినవాడై, తత్ = దానిని, సర్వమ్ = అంతయూ, యథాసందిష్టమ్ = ఆదేశించిన విధముగా, ఇష్టవత్ = తన కిష్టమైనకార్యమును వలె, ఆదిశత్ = ఆజ్ఞాపించెను.

తా. మహాత్ముడైన భరతుని మాటలు విని సుమంత్రుడు సంతోషించి, భరతుని ఆజ్ఞ ప్రకారము ఆ కార్యము నంతను, తన కిష్టమైన కార్యము చేయునంతటి శ్రద్ధతో చేసెను. 23

మూ. తాః ప్రహృష్టాః ప్రకృతయో బలాధ్యక్షా బలస్య చ,
శ్రుత్వా యాత్రాం సమాజ్ఞప్తాం రాఘవస్య నివర్తనే. 24

ప్ర. అ. రాఘవస్య = రామునియొక్క, నివర్తనే = మరల్చుటవిషయమున, సమాజ్ఞప్తామ్ = ఆజ్ఞాపింపబడిన, బలస్య చ = సైన్యముయొక్క కూడ, యాత్రామ్ = యాత్రను గూర్చి, శ్రుత్వా = విని, తాః = ఆ, ప్రకృతయః = ప్రకృతులు, బలాధ్యక్షాః = సేనాధ్యక్షులూ, ప్రహృష్టాః = సంతోషించిరి.

తా. రాముని వెనుకకు తీసికొనివచ్చుటకై సైన్యమును కూడ తీసికొని వెళ్ళవలె నని ఆజ్ఞ ఇచ్చి నట్లు విని, ఆ ప్రకృతులూ, సైన్యాధ్యక్షులూ సంతోషించిరి. 24

మూ. తతో యోధాఙ్గనాః సర్వా భర్తౄన్ సర్వాన్ గృహేగృహే,
యాత్రాగమనమాజ్ఞాయ త్వరయన్తి స్మ హర్షితాః. 25

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, గృహే గృహే = ప్రతి ఇంటియందును, సర్వాః = సమస్తమైన, యోధాఙ్గనాః = యోధుల భార్యలు, యాత్రాగమనమ్ = యాత్రకొరకై గమనమును, ఆజ్ఞాయ = తెలుసుకొని, హర్షితాః = సంతోషించినవారై, సర్వాన్ = సమస్తమైన, భర్తౄన్ = భర్తలను, త్వరయన్తి స్మ = తొందరపెట్టిరి.

తా. పిమ్మట, యోధుల భార్య లందరును భరతుడు సంకల్పించిన యాత్రను గూర్చి విని, సంతోషించుచు, ప్రతి ఇంటియందును, తమ తమ భర్తలను తొందరపెట్టిరి. 25

మూ. తే హయైర్గోరథైః శీఘ్రైః స్యన్దనైశ్చ మహాజవైః,
సహ యోధైర్బలాధ్యక్షా బలం సర్వమచోదయన్. 26

ప్ర. అ. తే = ఆ, బలాధ్యక్షా: = సేనాధ్యక్షులు, హయై: = గుఱ్ఱములతోను, శీఘ్రై: = శీఘ్రముగా నడచు, గోరథై: = ఎడ్లబండులతోను, మహాజవై: = గొప్ప వేగము గల, స్యన్దనైశ్చ = రథములతోను, యోధైశ్చ సహ = యుద్ధ భటులతోను. సర్వమ్ = సమస్తమైన, బలమ్ = సేనను, అచోదయన్ = ప్రేరేపించిరి.

తా. ఆ సేనాధ్యక్షులు గుఱ్ఱములు, శీఘ్రముగా పోవు ఎడ్లబండ్లు, గొప్ప వేగము గల రథములు, యుద్ధభటులు ఉన్న సైన్యము నంతను ప్రేరేపించిరి (నడిపించిరి). 26

మూ. సజ్జం తు తద్బలం దృష్ట్వా భరతో గురుసన్నిధౌ,
రథం మే త్వరయస్వేతి సుమన్త్రం పార్శ్వతోఽబ్రవీత్.

ప్ర. అ. భరత: = భరతుడు, సజ్జమ్ = సన్నద్ధమైన, తత్ బలమ్ = ఆ సైన్యమును, దృష్ట్వా = చూచి, గురుసన్నిధౌ = వసిష్ఠుని సమీపమున, పార్శ్వత: = తన ప్రక్కన ఉన్న, సుమన్త్రమ్ = సుమంత్రుని గూర్చి, మే = నాయొక్క, రథమ్ = రథమును, త్వరయస్వ = తొందర చేయుము, ఇతి = అని, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. భరతుడు సన్నద్ధమైన ఆ సైన్యమును చూచి, గురువైన వసిష్ఠుని సమక్షమునందు, తన ప్రక్కన ఉన్న సుమంత్రునితో - "నా రథమును తొందరగా సిద్ధము చేయుము" అని ఆజ్ఞాపించెను. 27

మూ. భరతస్య తు తస్యాజ్ఞాం ప్రతిగృహ్య చ హర్షిత:,
రథం గృహీత్వా ప్రయయౌ యుక్తం పరమవాజిభి:. 28

ప్ర. అ. తస్య భరతస్య = ఆ భరతునియొక్క, ఆజ్ఞామ్ = ఆజ్ఞను, ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించి, హర్షిత: = సంతోషించినవాడై, పరమవాజిభి: = శ్రేష్ఠములైన అశ్వములతో, యుక్తమ్ = కూర్చబడిన, రథమ్ = రథమును, గృహీత్వా = గ్రహించి, ప్రయయౌ = వెళ్లెను.

తా. భరతుని ఆజ్ఞ విని సుమంత్రుడు సంతోషముతో ఉత్తమమైన గుఱ్ఱములు కట్టిన రథమును తీసికొనివచ్చెను. 28

మూ. స రాఘవః సత్యధృతిః ప్రతాపవాన్
బ్రువన్ సుయుక్తం దృఢసత్యవిక్రమః,
గురుం మహారణ్యగతం యశస్వినం
ప్రసాదయిష్యన్ భరతోఽబ్రవీత్తదా. 29

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, రాఘవః = రఘువంశమునందు పుట్టినవాడూ, సత్యధృతిః = సత్యమైన స్థైర్యము కలవాడూ, దృఢసత్యవిక్రమః = దృఢము, సత్యము అయిన పరాక్రమము కలవాడూ, సుయుక్తమ్ = బాగ యుక్తముగా, బ్రువన్ = మాటలాడుచున్నవాడూ అయిన, భరతః = భరతుడు, మహారణ్యగతమ్ = గొప్ప అరణ్యమునందున్న, యశస్వినమ్ = యశశ్శాలియైన, గురుమ్ = అన్నగారిని, ప్రసాదయిష్యన్ = అనుగ్రహింపచేసుకొనగలవాడై, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. సత్యమైన ధైర్యస్థైర్యము గలవాడూ, ప్రతాపవంతుడూ, దృఢము, సత్యము అయిన విక్రమము కలవాడూ, యుక్తముగా మాటలాడుచున్నవాడూ, రఘువంశసంజాతుడూ అయిన భరతుడు, మహారణ్యములో ఉన్న యశశ్శాలియైన అన్నగారిని అనుగ్రహింపచేసికొనదలచినవాడై, అప్పుడు ఇట్లు పలికెను. 29

మూ. తూర్ణం సముత్థాయ సుమన్త్ర గచ్ఛ
బలస్య యోగాయ బలప్రధానాన్,
ఆనేతుమిచ్ఛామి హి తం వనస్థం
ప్రసాద్య రామం జగతో హితాయ. 30

ప్ర. అ. సుమన్త్ర = ఓ సుమంత్రా! సముత్థాయ = లేచి, బలస్య = సైన్యము యొక్క, యోగాయ = సమకూర్చుటకొరకు, బలప్రధానాన్ = సేనానాయకులను గూర్చి, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, గచ్ఛ = వెళ్ళుము. వనస్థమ్ = వనములో నున్న, తమ్ = ఆ, రామమ్ = రాముని, ప్రసాద్య = అనుగ్రహింపచేసుకొని, జగతః = జగత్తుయొక్క, హితాయ = హితముకొరకై, ఆనేతుమ్ = తీసికొనివచ్చుటకు, ఇచ్ఛామి హి = కోరుచున్నాను కదా!

తా. సుమంత్రా! శీఘ్రముగా లేచి వెళ్ళి సైన్యమును సమకూర్చుటకని

సైన్యాధిపతులకు చెప్పుము. వనములో ఉన్న రాముని అనుగ్రహింపచేసుకొని, ఆగత్యము హితము చేకూర్చుటకై తీసికొనిరావలె నని కోరుచున్నాను.

మూ. స సూతపుత్రో భరతేన సమ్య
గాజ్ఞాపితః సంపరిపూర్ణకామః,
శశాస సర్వాన్ ప్రకృతిప్రధానాన్
బలస్య ముఖ్యాంశ్చ సుహృజ్జనం చ. ౩౧

ప్ర. అ. భరతేన=భరతునిచేత, సమ్యక్=బాగుగా, ఆజ్ఞాపితః=ఆజ్ఞాపింపబడినవాడై, సంపరిపూర్ణకామః=తీరిన కోరిక గలవాడై, సః=ఆ, సూతపుత్రః=సుమంత్రుడు, సర్వాన్=సమస్తమైన, ప్రకృతిప్రధానాన్=ప్రకృతులలో ప్రధానమైనవారినీ, బలస్య=సేనయొక్క, ముఖ్యాంశ్చ=ప్రధానులనూ, సుహృజ్జనం చ=మిత్రసమూహమును, శశాస=శాసించెను.

తా. భరతు డీ విధముగా చక్కగ ఆజ్ఞాపించగా, సుమంత్రుడు తన కోరిక తీరుటచే సంతోషించుచు ప్రకృతులలో ప్రధానులైనవారినీ, సేనాధిపతులనూ, మిత్రులను ఆజ్ఞాపించెను. 31

మూ. తతః సముత్థాయ కులే కులే తే
రాజన్యవైశ్యా వృషలాశ్చ విప్రాః,
అయూయుజన్నుష్ట్రరథాన్ ఖరాంశ్చ
నాగాన్ హయాంశ్చైవ కులప్రసూతాన్. 32

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ద్వ్యశీతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, కులే కులే=ప్రతి ఇంటియందూ, తే=ఆ, రాజన్యవైశ్యాః=క్షత్రియులూ, వైశ్యులూ, వృషలాశ్చ=శూద్రులూ, విప్రాః=బ్రాహ్మణులూ, సముత్థాయ=లేచి, ఉష్ట్రరథాన్=ఒంటెలను, గాడిదలను, రథాంశ్చ=రథములను, కులప్రసూతాన్=మంచిజాతులలోపుట్టిన, నాగాన్=ఏనుగులను, హయాంశ్చైవ=గుఱ్ఱములను, అయూయుజన్=ప్రయాణమునకై సిద్ధము చేసిరి.

తా. పిమ్మట ప్రతిగృహమునందును, క్షత్రియులు, వైశ్యులు, శూద్రులూ, బ్రాహ్మణులూ, లేచి, ఒంటెలనూ, గాడిదలనూ, రథములనూ, ఉత్తమజాతులకు చెందిన గజములను, అశ్వములను సిద్ధము చేసిరి.

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అయోధ్యాకాండలో ఏనుబదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్ర్యశీతితమో௨ధ్యాయః

[భరతుని వనగమనము. శృంగిబేరపురమున ఆ రాత్రి నివసించుట]

మూ. తతః సముత్థితః కాల్యమాస్థాయ స్యన్దనోత్తమమ్,
ప్రయయౌ భరతః శీఘ్రం రామదర్శనకాఙ్క్షయా. 1

ప్ర. అ. తతః=అటుపిమ్మట, భరతః=భరతుడు, కాల్యమ్=ప్రాతఃకాలమునందే, సముత్థితః=లేచినవాడై, స్యన్దనోత్తమమ్=శ్రేష్ఠమైన రథమును, ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి, రామదర్శనకాఙ్క్షయా=రాముని చూడవలె నను కోరికతో, శీఘ్రమ్=శీఘ్రముగా, ప్రయయౌ=వెళ్లెను.

తా. పిమ్మట భరతుడు ప్రాతఃకాలమునందె లేచి, శ్రేష్ఠమైన రథము నధిష్ఠించి, రాముని చూడవలె నను కోరికతో శీఘ్రముగా వెళ్లెను. 1

మూ. అగ్రతః ప్రయయుస్తస్య సర్వే మన్త్రిపురోధసః,
అధిరుహ్య హయైర్యుక్తాన్ రథాన్ సూర్యరథోపమాన్. 2

ప్ర. అ. సర్వే=సమస్తమైన, మన్త్రిపురోధసః=మంత్రులు పురోహితులు, హయైః=గుఱ్ఱములతో, యుక్తాన్=కూర్పబడిన, సూర్యరథోపమాన్=సూర్యుని రథముతో సమానమైన, రథాన్=రథములను, అధిరుహ్య=ఎక్కి, తస్య=అతనియొక్క, అగ్రతః=ఎదుట, ప్రయయుః=వెళ్ళిరి.

తా. మంత్రులు, పురోహితులు అందరూ, గుఱ్ఱములు కట్టిన, సూర్యరథ సదృశము లైన రథము లెక్కి, భరతుని ముందు వెళ్ళిరి. 2

మూ. నవనాగసహస్రాణి కల్పితాని యథావిధి,
అన్వయుర్భరతం యాన్తమిక్ష్వాకుకులనన్దనమ్. 3

ప్ర. అ. యథావిధి=నియమానుసారముగా, కల్పితాని=ఏర్పరుపబడిన, నవనాగసహస్రాణి=తొమ్మిదివేల గజములు, యాన్తమ్=వెళ్లుచున్న, ఇక్ష్వాకుకుల

నన్దనమ్ = ఇక్ష్వాకువంశమునకు ఆనందకరుడైన, భరతమ్ = భరతుని, అన్వయుః = అనుసరించినవి.

తా. ఇక్ష్వాకువంశమునకు ఆనందకరుడైన భరతుడు ముందు వెళ్లుచుండగా అతని వెనుక నియమానుసారముగా కూర్చిన తొమ్మిదివేల ఏనుగులు ప్రయాణము చేసినవి. ౩

మూ. షష్టి రథసహస్రాణి ధన్వినో వివిధాయుధాః,
అన్వయుర్భరతం యాన్తం రాజపుత్రం యశస్వినమ్. ౪

ప్ర. అ. షష్టిః = అరువది, రథసహస్రాణి = రథసహస్రములు, వివిధాయుధాః = అనేకవిధములైన ఆయుధములు గల, ధన్వినః = ధనుర్ధరులు, యాన్తమ్ = వెళ్లుచున్న, యశస్వినమ్ = యశశ్శాలియైన, రాజపుత్రమ్ = రాజకుమారుడైన, భరతమ్ = భరతుని, అన్వయుః = అనుసరించి వెళ్ళిరి.

తా. యశశ్శాలి, రాజపుత్రుడూ అయిన భరతుడు ముందు వెళ్లుచుండగా, అరువదివేల రథములు, అనేకవిధములైన ఆయుధములు ధరించిన ధనుర్ధరులూ, అతని వెనుక వెళ్ళిరి. ౪

మూ. శతం సహస్రాణ్యశ్వానాం సమారూఢాని రాఘవమ్,
అన్వయుర్భరతం యాన్తం సత్యసన్ధం జితేన్ద్రియమ్. ౫

ప్ర. అ. రాఘవమ్ = రఘువంశమునందు పుట్టినవాడూ, సత్యసన్ధమ్ = సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ కలవాడూ, జితేన్ద్రియమ్ = జయింపబడిన ఇంద్రియములు కలవాడూ అయిన, యాన్తమ్ = వెళ్లుచున్న, భరతమ్ = భరతుని, సమారూఢాని = అశ్వికులచే అధిష్ఠింపబడిన, అశ్వానామ్ = అశ్వములయొక్క, శతమ్ = నూరు, సహస్రాణి = వేలు, అన్వయుః = అనుసరించి వెళ్ళినవి.

తా. సత్యసంధుడు, జితేంద్రియుడు అయిన ఆ భరతుడు వెళ్లుచున్నప్పుడు లక్షమంది అశ్వారూఢులు అనుసరించి వెళ్ళిరి. ౫

మూ. కైకేయీ చ సుమిత్రా చ కౌసల్యా చ యశస్వినీ,
రామానయనసంహృష్టా యయుర్యానేన భాస్వతా. ౬

ప్ర. అ. కైకేయీ చ = కైకేయి, సుమిత్రా చ = సుమిత్ర, యశస్వినీ = కీర్తి గల, కౌసల్యా చ = కౌసల్య, రామానయన సంహృష్టాః = రాముని తీసికొనివచ్చుటనుగూర్చి సంతోషించినవారై, భాస్వతా = ప్రకాశించుచున్న, యానేన = వాహనముచేత, యయుః = వెళ్ళిరి.

తా. కైకేయి, సుమిత్ర, యశఃశాలిని యైన కౌసల్య కూడ రాముడు తిరిగి వచ్చును కదా అని ఆనందించుచు, ప్రకాశించుచున్న వాహనము నెక్కి వెళ్ళిరి. 6

మూ. ప్రయాతాశ్చార్యసంఘాతా రామం ద్రష్టుం సలక్ష్మణమ్,
తస్యైవ చ కథాశ్చిత్రాః కుర్వాణా హృష్టమానసాః. 7

ప్ర. అ. ఆర్యసంఘాతాః = పూజ్యులైన జనుల సముదాయములు కూడ, హృష్టమానసాః = సంతోషించిన మనస్సు కలవారై, చిత్రాః = విచిత్రమైన, తస్యైవ = ఆ రామునియొక్కయే, కథాః = కథలను, కుర్వాణాః = చేయుచు, సలక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణునితో కూడిన, రామమ్ = రాముని, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, ప్రయాతాః = వెళ్ళినవి.

తా. పూజ్యులైన జనులు గుంపులు గుంపులుగా కలిసి, రామునికి సంబంధించిన విచిత్రమైన కథలు చెప్పుకొనుచు, రామలక్ష్మణులను చూచుటకై, సంతోషముతో వెళ్ళిరి. 7

మూ. మేఘశ్యామం మహాబాహుం స్థిరసత్త్వం దృఢవ్రతమ్,
కదా ద్రక్ష్యామహే రామం జగతః శోకనాశనమ్. 8

ప్ర. అ. మేఘశ్యామమ్ = మేఘము వలె శ్యామలవర్ణము కలవాడూ, మహాబాహుమ్ = గొప్ప బాహువులు కలవాడూ, స్థిరసత్త్వమ్ = స్థిరమైన బలము కలవాడూ, దృఢవ్రతమ్ = దృఢమైన నియమము కలవాడూ, జగతః = జగత్తుయొక్క, శోకనాశనమ్ = శోకమును నశింపచేయువాడూ అయిన, రామమ్ = రాముని, కదా = ఎప్పుడు, ద్రక్ష్యామహే = చూడగలమో।

తా. "మేఘశ్యాముడూ, మహాబాహువు, స్థిరమైన బలము దృఢమైన నియమము కలవాడూ అయిన, జగత్తు శోకము నంతను నశింపచేయు రాముని ఎప్పుడు చూచెదమో కదా!" 8

మూ. దృష్ట ఏవ హి నః శోకమపనేష్యతి రాఘవః,
తమః సర్వస్య లోకస్య సముద్యన్నివ భాస్కరః. 9

ప్ర. అ. సముద్యన్=ఉదయించుచున్న, భాస్కరః=సూర్యుడు, సర్వస్య=సమస్తమైన, లోకస్య=లోకముయొక్క, తమః ఇవ=అంధకారమును వలె, రాఘవః=రాముడు, దృష్ట ఏవ=చూడబడగానే, నః=మనయొక్క, శోకమ్=శోకమును, అపనేష్యతి=తొలగించగలడు.

తా. ఉదయించిన సూర్యుడు సకలలోకము నందలి అంధకారమును తొలగించినట్లు రాముడు మన కంటబడగానే మన శోకములన్నియు తొలగించును.

మూ. ఇత్యేవం కథయన్తస్తే సంప్రహృష్టాః కథాః శుభాః,
పరిష్వజానాశ్చాన్యోన్యం యయుర్నాగరికా జనాః. 10

ప్ర. అ. తే=ఆ, నాగరికాః జనాః=నగరమునందలి జనులు, ఇత్యేవమ్=ఇట్లు, శుభాః=శుభకరమైన, కథాః=కథలను, కథయన్తః=చెప్పుకొనుచు, సంప్రహృష్టాః=సంతోషించినవారై, అన్యోన్యమ్=పరస్పరము, పరిష్వజానాశ్చ=కౌగలించుకొనుచు, యయుః=వెళ్ళిరి.

తా. పట్టణములోని జను లందరూ ఈ విధముగా మంచి మాటలు చెప్పుకొనుచు, సంతోషముతో ఒండొరులను కౌగలించుకొనుచు వెళ్ళిరి. 10

మూ. యే చ తత్రాపరే సర్వే సమ్మతా యే చ నైగమాః,
రామం ప్రతి యయుర్హృష్టాః సర్వాః ప్రకృతయస్తథా.

ప్ర. అ. తత్ర=అక్కడ, యే=ఏ, అపరే=ఇతరులైన, సంమతాః=రాజప్రియు లున్నారో, యే=ఏ, నైగమాః=వర్తకుల సంఘమునకు చెందినవారు కలరో వారూ, తథా=మరియు, సర్వాః=సమస్తమైన, ప్రకృతయః=ప్రకృతులూ, హృష్టాః=సంతోషించినవారై, రామమ్=రాముని గూర్చి, యయుః=వెళ్ళిరి.

తా. ఆ పట్టణములోని రాజకుటుంబమునకు దగ్గరగా ఉండేవారూ, వర్తకుల సంఘమునకు చెందినవారూ, సమస్తమైన ప్రకృతులూ సంతోషించుచు రాముని చూచుటకై వెళ్ళిరి. 11

మూ. మణికారాశ్చ యే కేచిత్కుమ్భకారాశ్చ శోభనాః,
సూత్రకర్మకృతశ్చైవ యే చ శస్త్రోపజీవినః. 12

మాయూరకాః క్రాకచికా రోచకా వేధకా స్తథా,
దన్తకారాః సుధాకారా స్తథా గన్ధోపజీవినః. 13

సువర్ణకారాః ప్రఖ్యాతా స్తథా కమ్బళధావకాః,
స్నాపకోష్ణోదకా వైద్యా ధూపకాః శౌణ్డికా స్తథా. 14

రజకాస్తున్నవాయాశ్చ గ్రామఘోషమహత్తరాః,
శైలూషాశ్చ సహ స్త్రీభిర్యయుః కైవర్తకా స్తథా. 15

ప్ర. అ. యే = ఏ, కేచిత్ = కొందరు, మణికారాః = రత్నములు సానబట్టువారూ, శోభనాః = మంచి, కుమ్భకారాశ్చ = కుండలు చేయువారూ, యే = ఏ, శస్త్రోపజీవినః = ఆయుధములతో జీవించువారూ, సూత్రకర్మకృతశ్చైవ = దారము పని చేయువారూ, మాయూరకాః = నెమలిపింఛములతో అలంకరణము చేయువారూ, క్రాకచికాః = రంపము పనిచేయువారూ, రోచకాః = అలంకరణములు చేయువారూ, వేధకాః = రంధ్రములు చేయువారూ, తథా = మరియు, దన్తకారాః = దంతపు పని చేయువారూ, సుధాకారాః = వెల్లలు వేయువారూ, తథా = మరియు, గన్ధోపజీవినః = సుగంధవస్తువులను తయారుచేసి జీవించువారూ, ప్రఖ్యాతాః = ప్రసిద్ధమైన, సువర్ణకారాః = కంసాలులు, తథా = మరియు, కమ్బళధావకాః = కంబళ్ళు ఉతికేవారూ, స్నాపకోష్ణోదకాః = స్నానము చేయించేవారూ, వేడినీళ్ళు ఇచ్చేవారూ, వైద్యాః = వైద్యులూ, శౌణ్డికాః = మద్యము తయారుచేయువారూ, ధూపకాః = సుగంధధూపము వేయువారు, రజకాః = చాకళ్ళు, తున్నవాయాశ్చ = కుట్టుపనులు చేయువారూ, గ్రామఘోషమహత్తరాః = గ్రామాలలోను, గొల్లపల్లెలలోను ఉండు పెద్దవారూ, స్త్రీభిః సహ = స్త్రీలతో కూడిన, శైలూషాః = నటులు, తథా = మరియు, కైవర్తకాః = చేపలు పట్టేవారూ, ఉన్నారో వారందరూ, యయుః = వెళ్ళిరి.

తా. భరతుని వెంట, రత్నములు సానపట్టువారు, అందమైన కుండలు తయారు చేయువారు, సాలెవారు, ఆయుధములతో జీవించువారు, నెమళ్ళ వాళ్ళు, రంపపు పని చేయువారూ, అలంకరణము చేయువారూ, రంధ్రములు

చేయువారూ, దంతపుపని చేయువారు, వెల్ల వేయువారు లేదా సున్నము పని చేయువారూ, సుగంధద్రవ్యములు వేసి ధూపించేవారు, ప్రసిద్ధు లైన కంసాలులూ, కంబళ్లు ఉతికేవారూ, స్నానాలు చేయించేవారూ, వేన్నీళ్లు అందించేవారూ, వైద్యులూ, సుగంధధూపములు వేయువారూ, మద్యము తయారుచేయువారూ, చాకళ్లూ, కుట్టుపనివారూ, గ్రామాలకు గొల్లపల్లెలకు చెందిన పెద్దలూ, స్త్రీ సహితు లైన నటులు, చేపలు పట్టేవాళ్లూ వెళ్ళిరి. 12-15

మూ. సమాహితా వేదవిదో బ్రాహ్మణా వృత్తసంమతాః,
గోరథైర్భరతం యాన్తమనుజగ్ముః సహస్రశః. 16

ప్ర. అ. సమాహితాః = నిశ్చల మైన మనస్సు కలవారూ, వృత్త సంమతాః = మంచి నడవడికచేత పూజ్యులు అయిన, వేదవిదః = వేదవేత్త లైన, సహస్రశః = వేలకొలది, బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు, యాన్తమ్ = వెళ్లుచున్న, భరతమ్ = భరతుని, గోరథైః = ఎడ్ల బండ్లచేత, అనుజగ్ముః = అనుసరించి వెళ్ళిరి.

తా. నిశ్చల మైన మనస్సు కలవారూ, మంచి నడవడికచేత పూజ్యులూ, వేదవేత్తలూ అయిన వేలకొలది బ్రాహ్మణులు భరతుని వెనుక మెల్లగా ఎడ్లబండ్లెక్కి వెళ్ళిరి. 16

మూ. సువేషాః శుద్ధవసనాస్తామ్రమృష్టానులేపనాః,
సర్వే తే వివిధైర్యానైః శనైర్భరతమన్వయుః. 17

ప్ర. అ. సువేషాః = మంచి వేషములు కలవారూ, శుద్ధవసనాః = మంచి వస్త్రములు కలవారూ, తామ్రమృష్టానులేపనాః = ఎఱ్ఱని శుద్ధ మైన మైపూతలు కలవారూ అయిన, తే సర్వే = వారందరు, వివిధైః = అనేకవిధము లైన, యానైః = వాహనములతో, భరతమ్ = భరతుని, అన్వయుః = అనుసరించి వెళ్ళిరి.

తా. వారందరు మంచి వేషములు పరిశుద్ధ మైన వస్త్రములు ధరించి ఎఱ్ఱగా ఉన్న మంచి సుగంధద్రవ్యముల అనులేపమును శరీరమునకు పూసికొని, అనేకవిధము లైన వాహనము లెక్కి ఆ భరతుని మెల్లగా అనుసరించి వెళ్ళిరి. 17

మూ. ప్రహృష్టముదితా సేనా సాన్వయాత్కైకయీసుతమ్,
భ్రాతురానయనే యాన్తం భరతం భ్రాతృవత్సలమ్. 18

ప్ర. అ. ప్రహృష్టముదితా = ఎక్కువ సంతోషించి ఆనందించుచున్న, సా సేనా = ఆ సేన, భ్రాతుః = సోదరుని యొక్క, ఆనయనే = తిరిగి తీసికొని వచ్చుటకై, యాన్తమ్ = వెళ్లుచున్న, కైకయీసుతమ్ = కైకేయి కుమారు డైన, భ్రాతృవత్సలమ్ = సోదరునిపై ప్రేమ గల, భరతమ్ = భరతుని, అన్వయాత్ = అనుసరించి వెళ్ళెను.

తా. మిక్కిలి సంతోషించుచు ఆనందించుచున్న ఆ సేన సోదరునిపై ప్రేమతో అతనిని తిరిగి తీసికొనివచ్చుటకై వెళ్ళుచున్న, కైకేయీపుత్రు డైన భరతుని వెంట వెళ్ళెను. 18

మూ. తే గత్వా దూరమధ్వానం రథయానాశ్వకుఞ్జరైః,
సమాసేదుస్తతో గఙ్గాం శృఙ్గిబేరపురం ప్రతి, 19

యత్ర రామసఖో వీరో గుహో జ్ఞాతిగణైర్వృతః,
నివసత్యప్రమాదేన దేశం తం పరిపాలయన్. 20

ప్ర. అ. తే = వారు, రథయానాశ్వకుఞ్జరైః = రథములు, బండ్లు, గుఱ్ఱములు, ఏనుగులు వీటిపై, దూరమ్ = దూర మైన, అధ్వానమ్ = మార్గమును, గత్వా = ప్రయాణము చేసి, తతః = పిమ్మట, రామసఖః = రాముని మిత్రు డైన, వీరః = వీరు డైన, గుహః = గుహుడు, జ్ఞాతిగణైః = జ్ఞాతుల సముదాయముతో, వృతః = కూడినవా డై, తమ్ = ఆ, దేశమ్ = ప్రదేశమును, అప్రమాదేన = ఏమరిపాటు లేకుండగా, పరిపాలయన్ = పాలించుచు, యత్ర = ఎక్కడ, నివసతి = నివసించుచున్నాడో అట్టి, శృఙ్గిబేరపురం ప్రతి = శృంగిబేరపురము వైపున ఉన్న, గఙ్గామ్ = గంగను, సమాసేదుః = చేరిరి.

తా. వారందరూ రథములపైన, బండ్లపైన, గుఱ్ఱములపైన, గజములపైన చాలదూరము ప్రయాణము చేసి వెళ్ళి, రాముని మిత్రుడూ, వీరుడూ అయిన గుహుడు తన బంధువులతో కలిసి ఆ ప్రాంతము నంతను ఏమరిపాటు లేకుండ పరిపాలించుచు నివసించుచున్న శృంగిబేరపురము దగ్గర గంగానదిని సమీపించిరి. 19, 20

మూ. ఉపేత్య తీరం గఙ్గాయాశ్చక్రవాకైరలఙ్కృతమ్,
వ్యవాతిష్ఠత సా సేనా భరతస్యానుయాయినీ. 21

ప్ర. అ. భరతస్య అనుయాయినీ = భరతుని వెనుకనే ప్రయాణము చేయుచున్న. సా సేనా = ఆ సేన, చక్రవాకైః = చక్రవాకపక్షులచేత, అలఙ్కృతమ్ = అలంకరించబడిన, గఙ్గాయాః = గంగయొక్క, తీరమ్ = తీరమును, ఉపేత్య = సమీపించి, వ్యవాతిష్ఠత = నిలచెను.

భా. భరతుని వెనుకనే ప్రయాణము చేయుచున్న ఆ సేన, చక్రవాక పక్షులతో అందముగా ఉన్న గంగాతీరమును చేరి అక్కడ నిలచెను. 21

మూ. నిరీక్ష్యానుగతాం సేనాం తాం చ గఙ్గాం శివోదకామ్,
భరతః సచివాన్ సర్వానబ్రవీద్వాక్యకోవిదః. 22

ప్ర. అ. అనుగతామ్ = అనుసరించి వచ్చిన, సేనామ్ = సేనను, శివోదకామ్ = మంగళప్రద మైన ఉదకముగల. తాం గఙ్గాం చ = ఆ గంగానదిని, నిరీక్ష్య = చూచి, వాక్యకోవిదః = మాటలయందు నేర్పరి యైన, భరతః = భరతుడు, సర్వాన్ = సమస్త మైన, సచివాన్ = మంత్రులను గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

భా. తన వెనుక వచ్చిన సేనను, ముందున్న ఆ పవిత్రోదక మైన గంగను చూచి, మాటలలో నేర్పరి యైన భరతుడు అమాత్యు లందరితో ఇట్లు పలికెను. 22

మూ. నివేశయత మే సైన్యమభిప్రాయేణ సర్వతః,
విశ్రాన్తాః ప్రతరిష్యామః శ్వ ఇదానీమిమాం నదీమ్. 23

ప్ర. అ. మే సైన్యమ్ = నా సైన్యమును, అభిప్రాయేణ = మీ అభిప్రాయము ననుసరించి. సర్వతః = అంతటను, నివేశయత = విడియునట్లు చేయుండు. ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, విశ్రాన్తాః = విశ్రాంతి తీసికొన్నవారమై, నదీమ్ = నదిని, శ్వః = రేపు, ప్రతరిష్యామః = దాటెదము.

భా. మీ సౌకర్యమును అనుసరించి సైన్యమును ఆ యా స్థానములందు విడిదిచేయించండి. ఈనాడు విశ్రాంతి తీసికొని రేపు ఈ గంగానదిని దాటెదము.

మూ. దాతుం చ తావదిచ్ఛామి స్వర్గతస్య మహీపతేః,
ఔర్ధ్వదేహనిమిత్తార్థమవతీర్యోదకం నదీమ్. 24

ప్ర. అ. నదీమ్ = నదిని, అవతీర్య = దిగి, స్వర్గతస్య = స్వర్గస్థుడైన, మహీపతేః = రాజుయొక్క, ఔర్ధ్వదేహనిమిత్తార్థమ్ = పైలోకములో శరీరము కొరకు, ఉదకమ్ = ఉదకమును, దాతుమ్ చ = ఇచ్చుటకు కూడ, ఇచ్ఛామి తావత్ = కోరుచున్నాను.

తా. నేను ఈ గంగానదిలో దిగి, స్వర్గస్థుడైన నా తండ్రిగారికి పరలౌకిక శరీరమునందు సుఖము కలుగుటకై, జలతర్పణములు చేయవలెనని కూడ కోరుచున్నాను. 24

మూ. తస్యైవం బ్రువతోఽమాత్యాస్తథేత్యుక్త్వా సమాహితాః,
న్యవేశయంస్తాం ఛన్దేన స్వేన స్వేన పృథక్ పృథక్.

ప్ర. అ. తస్య = అతడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, బ్రువతః = చెప్పుచుండగా, అమాత్యాః = మంత్రులు, తథేతి = అట్లే అని, ఉక్త్వా = పలికి, సమాహితాః = సావధానచిత్తులై, తామ్ = ఆ సేనను, స్వేన స్వేన = తన తన, ఛన్దేన = ఇచ్ఛచేత, పృథక్ పృథక్ = వేరువేరుగా, న్యవేశయన్ = నిలిపిరి.

తా. భరతుని మాటలు విన్న ఆ అమాత్యులు "అట్లే చేసెదము" అని పలికి తమ తమ ఇష్టము ప్రకారము ఆ సేనను వేరు వేరుగా అక్కడక్కడ నిలిపిరి.

మూ. నివేశ్య గఙ్గామను తాం మహానదీం
చమూం విధానైః పరిబర్హశోభినీమ్,
ఉవాస రామస్య తదా మహాత్మనో
విచిన్తయానో భరతో నివర్తనమ్. 26

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
త్ర్యశీతితమః సర్గః

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, పరిబర్హశోభినీమ్ = వివిధములైన ఉపకరణములతో ప్రకాశించుచున్న, చమూమ్ = సేనను, తామ్ = ఆ, మహానదీమ్ =

మహానదీ యైన, గఙ్గామ్ = గంగను అనుసరించి, విధాయ = తగు ఏర్పాట్లతో, నివేశ్య = విడిది చేయించి, తదా = అప్పుడు, మహాత్మనః = మహాత్ముఁడైన, రామస్య = రాముని యొక్క, నివర్తనమ్ = మరల్చుటను, చిన్తయాన = ఆలోచించుచు, ఉవాస = నివసించెను.

తా. భరతుడు అనేకవిధములైన ఉపకరణములతో శోభించుచున్న ఆ సేనను ఆ గంగామహానది వెంబడి విడిది చేయించి, మహాత్ముఁడైన రాముని ఎట్లు వెనుకకు తీసుకొని రావలెనా అని ఆలోచించుచుండెను. ౨౬

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు
ఎనుబదిమూఁడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ చతురశీతితమః సర్గః

[నిషాదరాజగు గుహుడు తన బంధువులను నదివద్ద కావలి యుంచి యుద్ధసన్నద్ధులు కండని ఆజ్ఞాపించుట. స్వాగత సత్కార సామగ్రితో భరతుని కలసికొనుట. ఆతిథ్యము స్వీకరింపుమని భరతుని కోరుట].

మూ. తతో నివిష్టాం ధ్వజినీం గఙ్గామన్వాశ్రితాం నదీమ్,
నిషాదరాజో దృష్ట్వైవ జ్ఞాతీన్ సన్త్వరితోఽబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, నిషాదరాజః = గుహుడు, గఙ్గాం నదీమ్ = గంగానదిని, అన్వాశ్రితామ్ = అనుసరించి ఆశ్రయించిన, నివిష్టామ్ = విడిదిచేసి యున్న, ధ్వజినీమ్ = సేనను, దృష్ట్వైవ = చూడగనే, సన్త్వరితః = తొందర పడుచు, జ్ఞాతీన్ = బంధువులను గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. గంగానది పొడవున విడిసి యున్న ఆ సైన్యమును చూడగానే గుహుడు తొందరపడుచు తన బంధువులతో ఇట్లనెను. 1

మూ. మహతీయమితః సేనా సాగరాభా ప్రదృశ్యతే,
నాస్యాన్తమధిగచ్ఛామి మనసాపి విచిన్తయన్. 2

ప్ర. అ. ఇతః = ఇటు వైపు, సాగరాభా = సముద్రమువంటి, ఇయమ్ = ఈ, మహతీ = గొప్ప, సేనా = సేన, ప్రదృశ్యతే = చూపట్టుచున్నది. మనసా = మనస్సుతో, విచిన్తయన్నపి = ఆలోచించినను, అస్యాః = ఈ సేనయొక్క అన్తమ్ = అంతమును, నాధిగచ్ఛామి = (నేను) పొందుటలేదు.

తా. ఇటు వైపు సముద్రము వలె విశాలమైన గొప్ప సేన, ఇదిగో, కనబడుచున్నది. ఇది ఎంత ఉన్నదో నా ఊహకు కూడా అందుట లేదు. 2

మూ. యథా తు ఖలు దుర్బుద్ధిర్భరతః స్వయమాగతః,
స ఏష హి మహాకాయః కోవిదారధ్వజో రథే. ౩

ప్ర. అ. దుర్బుద్ధిః=దుర్బుద్ధి గల, భరతః = భరతుడు, స్వయమ్ = స్వయముగా, యథా తు ఆగతః ఖలు=వచ్చి నట్లున్నది కదా? సః = ప్రసిద్ధ మైన, మహాకాయః=గొప్ప ఆకారము గల, కోవిదారధ్వజః = కోవిదారవృక్ష చిహ్నిత మైన ధ్వజము, ఏషః = ఇదిగో, రథే హి = రథముపై ఉన్నది కదా?

తా. పెద్ద ఆకారము గల కోవిదారవృక్షము రథముపై ఉన్న ధ్వజము పీద కనబడుచున్నది. దుర్బుద్ధి యైన భరతుడే స్వయముగా వచ్చినట్లు కనబడు చున్నది. ౩

మూ. బన్ధయిష్యతి వా దాశానథ వాస్మాన్వధిష్యతి,
అథ దాశరథిం రామం పిత్రా రాజ్యాద్వివాసితమ్. ౪

సంపన్నాం శ్రియమన్విచ్ఛంస్తస్య రాజ్ఞః సుదుర్లభామ్,
భరతః కైకయీపుత్రో హన్తుం సమధిగచ్ఛతి. ౫

ప్ర. అ. కైకయీపుత్రః = కైకేయి కుమారు డైన, భరతః = భరతుడు, దాశాన్ =పల్లెవాండ్రను, బన్ధయిష్యతి= బంధింపచేయునా? అథ వా = లేక, అస్మాన్ = మనలను, వధిష్యతి=చంపునా? అథ=లేక, తస్య రాజ్ఞః= ఆ రాజుయొక్క, సంపన్నామ్=సమృద్ధ మైన, సుదుర్లభామ్=చాల దుర్లభమైన, శ్రియమ్=రాజ్య లక్ష్మిని, అన్విచ్ఛన్=కోరుచు, పిత్రా = తండ్రిచేత, రాజ్యాత్ = రాజ్యము నుండి, వివాసితమ్= వెడలగొట్టబడిన, దాశరథిమ్=దశరథకుమారు డైన, రామమ్=రాముని, హన్తుమ్ = చంపుటకు, సమధిగచ్ఛతి=వచ్చుచున్నాడా?

తా. కైకేయీకుమారు డైన ఈ భరతుడు ఇక్కడ ఉన్న పల్లె వారి నందరిని బంధించుటకై వచ్చినాడా? లేదా మనలను చంపుటకై వచ్చినాడా? లేదా చాల దుర్లభ మైన దశరథుని సుసమృద్ధ మైన రాజ్యలక్ష్మిని వశము చేసు కొన వలె నను ఉద్దేశ్యముతో తండ్రిచే అరణ్యవాసమునకు పంపబడిన రాముని చంపుటకై వచ్చుచున్నాడా? ౪, ౫

మూ. భర్తా చైవ సఖా చైవ రామో దాశరథిర్మమ,
తస్యార్థకామాః సన్నద్ధా గఙ్గానూపే ప్రతిష్ఠత. 6

ప్ర. అ. దాశరథిః = దశరథకుమారుడైన, రామః = రాముడు, మమ = నాయొక్క, భర్తా చైవ = ప్రభువు. సఖా చైవ = మిత్రుడూ కూడ. తస్య = ఆ రామునియొక్క, అర్థకామాః = ప్రయోజనమునందు కోరిక గలవారై, గఙ్గానూపే = గంగానదీసమీపమునందు, ప్రతిష్ఠత = ఉండుడు.

తా. దశరథకుమారుడైన రాముడు నాకు ప్రభువు మాత్రమే కాదు, నా మిత్రుడు కూడ. అందుచేత అతని ప్రయోజనమును కాపాడుటకై సన్నద్ధులై గంగాతీరప్రాంతమునందు నిలిచి ఉండుడు. 6

మూ. తిష్ఠన్తు సర్వే దాశాశ్చ గఙ్గామన్వాశ్రితా నదీమ్,
బలయుక్తా నదీరక్షా మాంసమూలఫలాశనాః. 7

ప్ర. అ. మాంసమూలఫలాశనాః = మాంసమును, మూలములను, ఫలములను తినుచు, నదీరక్షాః = నదిని రక్షించు, సర్వే = సమస్తమైన, దాశాశ్చ = పల్లెవారు కూడ, బలయుక్తాః = తమ సైన్యముతో కూడినవారై, గఙ్గాం నదీమ్ = గంగానదిని, అన్వాశ్రితాః = అనుసరించి స్థానము నేర్పరచుకొన్నవారై, తిష్ఠన్తు = ఉందురు గాక.

తా. మాంసమును, దుంపలను ఫలములను తినుచు నదిని రక్షించుచుండు పల్లెవారందరు తమ సైన్యముతో, గంగానది వెంబడినే నిలిచి ఉండవలెను.

మూ. నావాం శతానాం పఞ్చానాం కైవర్తానాం శతం శతమ్,
సన్నద్ధానాం తథా యూనాం తిష్ఠన్త్విత్యభ్యచోదయత్. 8

ప్ర. అ. పఞ్చానామ్ = ఐదు, శతానామ్ = శతముల, నావామ్ = నావలయొక్క. సన్నద్ధానామ్ = సిద్ధముగా ఉన్న, తథా = మరియు, యూనామ్ = యువకులైన, కైవర్తానామ్ = మత్స్యగ్రాహుల, శతం శతమ్ = నూరుచొప్పున, తిష్ఠన్తు = నిలిచి ఉండెదరు గాక, ఇతి = అని, అభ్యచోదయత్ = ప్రేరేపించెను.

తా. ఐదువందల నావలలో ఒక్కొక్కదానిపై నూరుగురు చొప్పున

యుపయుక్తులైన కైవర్తులు కవచాదులు ధరించి సిద్ధముగా ఉండవలెను అని ప్రేరే పించెను. 8

మూ. యదా౽దుష్టస్తు భరతో రామస్యేహ భవిష్యతి,
సేయం స్వస్తిమతీ సేనా గఙ్గామద్య తరిష్యతి. 9

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, ఇహ = ఇచ్చట (ఇప్పుడు), రామస్య = రాముని విషయమునందు, అదుష్టః = దుష్టుడు కానివాడుగా, యదా తు = ఎప్పుడు భవిష్యతి = అగునో అప్పుడు, సా ఇయమ్ = అట్టి ఈ, సేనా = సేన, అద్య = ఇప్పుడు, స్వస్తిమతీ = క్షేమము కలదై, గఙ్గామ్ = గంగను, తరిష్యతి = దాట గలదు.

తా. భరతునకు రాముని విషయమున దుష్టబుద్ధి లేదని తెలిసిన పిమ్మ టనే ఈ సేన సుఖముగా గంగానదిని దాటగలదు. 9

మూ. ఇత్యుక్త్వోపాయనం గృహ్య మత్స్యమాంసమధూని చ
అభిచక్రామ భరతం నిషాదాధిపతిర్గుహః. 10

ప్ర. అ. గుహః = గుహుడు, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, మత్స్యమాంస మధూని = మత్స్యములను మాంసమును తేనెను, ఉపాయనమ్ = ఉపాయనమునుగా గృహ్య = గ్రహించి, భరతమ్ = భరతుని, అభిచక్రామ = సమీపించెను.

తా. గుహుడు ఈ విధముగా పలికి, మత్స్యములను, మాంసమును, తేనెను భరతునకు ఉపాయనముగా తీసికొని వెళ్ళెను.

మూ. తమాయాన్తం తు సమ్ప్రేక్ష్య సూతపుత్రః ప్రతాపవాన్,
భరతాయాచచక్షే౽థ వినయజ్ఞో వినీతవత్. 11

ప్ర. అ. అథ = అటు పిమ్మట, ప్రతాపవాన్ = ప్రతాపవంతుడు, వినయజ్ఞః = వినయమును ఎఱిగినవాడు అయిన, సూతపుత్రః = సుమంత్రుడు, ఆయాన్తమ్ = వచ్చుచున్న, తమ్ = అతనిని, సమ్ప్రేక్ష్య = చూచి, వినీతవత్ = వినీతుడై, భరతాయ = భరతునకు, ఆచచక్షే = చెప్పెను.

తా. ప్రతాపవంతుడు వినయముగా ఎట్లు ప్రవర్తించవలెనో తెలిసిన

వాడూ అయిన సుమంత్రుడు వచ్చుచున్న గుహుని చూచి వినయపూర్వకముగా భరతునకు చెప్పెను. 11

మూ. ఏష జ్ఞాతిసహస్రేణ స్థపతిః పరివారితః,
కుశలో దణ్డకారణ్యే వృద్ధో భ్రాతుశ్చ తే సఖా. 12

ప్ర. అ. జ్ఞాతిసహస్రేణ = వేయిమంది జ్ఞాతులచేత, పరివారితః = చుట్టు ముట్టుకొనబడిన, ఏషః = ఈ, స్థపతిః = ప్రభువైన గుహుడు, దణ్డకారణ్యే = దండకారణ్యమునందు, కుశలః = నేర్పుకలవాడు. వృద్ధః = పెద్దవాడు. తే = నీయొక్క, భ్రాతుః = సోదరునకు, సఖా చ = మిత్రుడు కూడా.

తా. వేయిమంది బంధువులతో కలిసి వచ్చిన ఈ గుహుడు దండకారణ్యముతో చాల పరిచయము కలవాడు; వయస్సు కలవాడు; నీ సోదరుడైన రామునకు మిత్రుడు కూడ 12

మూ. తస్మాత్ పశ్యతు కాకుత్స్థ త్వాం నిషాదాధిపో గుహః,
అసంశయం విజానీతే యత్ర తౌ రామలక్ష్మణౌ. 13

ప్ర. అ. కాకుత్స్థ = ఓ భరతా ! తస్మాత్ = ఆ కారణమువలన, నిషాదాధిపః = నిషాదప్రభువైన, గుహః = గుహుడు. త్వామ్ = నిన్ను, పశ్యతు = చూచుగాక. తౌ = ఆ, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నారో, అసంశయమ్ = నిశ్చయముగా, విజానీతే = ఎరుగును.

తా. భరతా ! ఆ కారణముచేత, నిషాదాధిపుడైన ఈ గుహునకు దర్శనమిమ్ము. రామలక్ష్మణు లెక్కడ ఉన్నారో ఇతనికి తప్పక తెలిసి ఉండును. 13

మూ. ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా సుమన్త్రాద్భరతః శుభమ్,
ఉవాచ వచనం శీఘ్రం గుహః పశ్యతు మామితి. 14

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, సుమన్త్రాత్ = సుమంత్రునినుండి, ఏతత్ = ఈ, శుభమ్ = మంచి, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, గుహః = గుహుడు, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, మామ్ = నన్ను, పశ్యతు = చూచుగాక, ఇతి = అని, వచనమ్ = వచనమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. భరతుడు హితకరము లైన సుమంత్రుని మాటలు విని "వెంటనే గుహుని నాకడకు తీసికొని రండి" అని పలికెను. 14

మూ. లబ్ధ్వాఽభ్యనుజ్ఞాం సంహృష్టో జ్ఞాతిభిః పరివారితః,
ఆగమ్య భరతం ప్రహ్వో గుహో వచనమబ్రవీత్. 15

ప్ర. అ. గుహః = గుహుడు, అభ్యనుజ్ఞామ్ = అనుజ్ఞను, లబ్ధ్వా = పొంది, సంహృష్టః = సంతోషించినవాడై, జ్ఞాతిభిః = జ్ఞాతులచేత, పరివారితః = చుట్టువారు కొనబడినవాడై, ఆగమ్య = సమీపించి, ప్రహ్వః = వినీతుడై, భరతమ్ = భరతుని గూర్చి, వచనమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. గుహుడు భరతుని అనుజ్ఞ లభించుటచే సంతోషించుచు, తన జ్ఞాతి వర్గముతో భరతుని సమీపించి సవినయముగా ఇట్లు పలికెను. 15

మూ. నిష్కుటశ్చైవ దేశోఽయం వఞ్చితాశ్చాపి తే వయమ్,
నివేదయామస్తే సర్వే స్వకే దాసకులే వస. 16

ప్ర. అ. అయమ్ = ఈ, దేశః = ప్రదేశము, తే = నీకు, నిష్కుటః = ఇంటి వెనుక ఉన్న ఉద్యానము వంటిది. వయమ్ = మేము, వఞ్చితాశ్చాపి = లొంగి ఉన్న వారము. తే = అట్టి, సర్వే = మేమందరము, నివేదయామః = తెలుపుచున్నాము. దాసకులే = దాసుని గృహమునందు, వస = నివసింపుము.

తా. ఈ ప్రదేశము నీ గృహోద్యానమువంటిది. మేము నీకు లొంగి యుండే మనుష్యులము. ఇది నీ దాసుని గృహము. దీనిలో నీ ఇచ్ఛానుసారము నివసింపు మని మే మందరము కోరుచున్నాము. 16

మూ. అస్తి మూలం ఫలం చైవ నిషాదైః సముపాహృతమ్,
ఆర్ద్రం చ మాంసం శుష్కం చ వన్యం చోచ్చావచం మహత్.

ప్ర. అ. నిషాదైః = బోయవారిచేత, సముపాహృతమ్ = తీసికొనిరాబడిన, మూలమ్ = మూలము, ఫలం చైవ = ఫలము, వన్యమ్ = వనసంబంధ మైన, ఆర్ద్రమ్ = పచ్చిదీ, శుష్కం చ = ఎండుదీ, ఉచ్చావచమ్ = అనేకవిధము లైన, మహత్ = గొప్ప, మాంసం చ = మాంసమూ, అస్తి = ఉన్నది.

తా. ఇక్కడ దుంపలు, ఫలములు, లోయవాడు తీసికొనివచ్చిన అనేక విధము లైన చాల అధిక మైన పచ్చిమాంసము, ఎండు మాంసము ఉన్నవి. 17

మూ. ఆశంసే స్వాశితా సేనా వత్స్యతీమాం విభావరీమ్,
అర్చితో వివిధైః కామైః శ్వః ససైన్యో గమిష్యసి. 18

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
చతురశీతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. సేనా = సేన, స్వాశితా = బాగుగా భుజించినదై, ఇమామ్ = ఈ, విభావరీమ్ = రాత్రి, వత్స్యతి = నివసించగలదు అని, ఆశంసే = కోరుచున్నాను. వివిధైః = అనేకవిధము లైన, కామైః = కోరదగిన పదార్థములతో, అర్చితః = పూజింపబడినవాడ వై, శ్వః = రేపు, ససైన్యః = సైన్యముతో కూడినవాడవై, గమిష్యసి = వెళ్ళగలవు.

తా. నీ సైన్యము సుఖముగా భుజించి ఈ రాత్రి ఇక్కడనే నివసించు నని అనుకొనుచున్నాను. వివిధపదార్థములను సమర్పించి మేము చేయు సపర్యలను అందుకొని నీవు సేనాసమేతుడ వై రేపు వెళ్ళవచ్చును. 18

“బాలానందిని” అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఎనుబదినాల్గవ సర్గ సమాప్తము.

అథ పఞ్చాశీతితమః సర్గః

[గుహభరత సంవాదము. భరతుని శోకము.]

మూ. ఏవముక్తస్తు భరతో నిషాదాధిపతిం గుహమ్,
ప్రత్యువాచ మహాప్రాజ్ఞో వాక్యం హేత్వర్థసంహితమ్. 1

ప్ర. అ. ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పలుకబడిన, మహాప్రాజ్ఞః = గొప్ప బుద్ధిగల, భరతః = భరతుడు, నిషాదాధిపతిమ్ = బోయల ప్రభువైన, గుహమ్ = గుహుని గూర్చి, హేత్వర్థసంహితమ్ = యుక్తులతోను మంచి అర్థముతోను కూడిన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. మహాబుద్ధిశాలి యైన భరతుడు ఆ మాటలు విని, నిషాదాధిపతి యైన గుహునితో యుక్తియుక్తము, మంచి అర్థము కలదీ అయిన వాక్యము పలికెను. 1

మూ. ఊర్జితః ఖలు తే కామః కృతో మమ గురోః సఖే,
యో మే త్వమీదృశీం సేనామేకోఽభ్యర్చితుమిచ్ఛసి. 2

ప్ర. అ. మమ = నాయొక్క, గురోః = అన్నగారియొక్క, సఖే = మిత్రుడా, యః = ఏ, త్వమ్ = నీవు, ఏకః = ఒక్కడవే, ఈదృశీమ్ = ఇట్టి, సేనామ్ = సేనను, అభ్యర్చితుమ్ = పూజించుటకు, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావో, తే = అట్టి నీయొక్క, కృతః = చేయబడిన, కామః = కోరిక, ఊర్జితః ఖలు = చాల గొప్పది కదా!

తా. మా అన్నగారి మిత్రుడ వైన ఓ గుహుడా! ఇంత సేనకు నీవొక్కడవే ఆతిథ్య మియ వలె నని కోరుచున్నావు; నీ అభిలాష ఎంత గొప్పది! 2

మూ. ఇత్యుక్త్వా తు మహాతేజా గుహం వచనముత్తమమ్,
అబ్రవీద్భరతః శ్రీమాన్ నిషాదాధిపతిం పునః. 3

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు డైన, భరతః = భరతుడు, గుహమ్ = గుహుని గూర్చి, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, వచనమ్ = వచనమును, ఉక్త్వా తు = పలికి, పునః = తిరిగి, నిషాదాధిపతిమ్ = ఆ నిషాద రాజును గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. మహాతేజశ్శాలి, శ్రీమంతుడూ అయిన భరతుడు గుహునితో ఇట్లు పలికి, మరల అతనితో ఇట్లనెను. ౩

మూ. కతరేణ గమిష్యామి భరద్వాజాశ్రమం గుహ,
గహనోఽయం భృశం దేశో గఙ్గానూపో దురత్యయః. ౪

ప్ర. అ. గుహ = ఓ గుహుడా ! కతరేణ = ఏ మార్గముచేత, భరద్వాజాశ్రమమ్ = భరద్వాజుని ఆశ్రమమును గూర్చి, గమిష్యామి = వెళ్ళగలను? గంగానూపః = గంగాజలమయ మైన, అయమ్ = ఈ, దేశః = ప్రదేశము, భృశమ్ = మిక్కిలి, గహనః = ప్రవేశింప శక్యము కానిది. దురత్యయః = దాట శక్యము కానిది.

తా. ఓ గుహుడా ! జలముతో నిండిన ఈ గంగాతీర ప్రాంతము ప్రవేశింప శక్యము కానిది; దాటుటకు కష్ట మైనది. నేను ఏ మార్గమున భరద్వాజాశ్రమమునకు వెళ్ళవలెనో చెప్పుము. ౪

మూ. తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాజపుత్రస్య ధీమతః,
అబ్రవీత్ప్రాఞ్జలిర్వాక్యం గుహో గహనగోచరః. ౫

ప్ర. అ. ధీమతః = బుద్ధిమంతు డైన, తస్య = ఆ, రాజపుత్రస్య = రాజకుమారునియొక్క, తత్ వచనమ్ = ఆ మాటను, శ్రుత్వా = విని, గహనగోచరః = అరణ్యములో సంచరించు, గుహః = గుహుడు, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ధీమంతు డైన ఆ భరతుని మాటలు విని, అరణ్యసంచారి యైన ఆ గుహుడు, చేతులు జోడించి ఇట్లు పలికెను. ౫

మూ. దాసాస్త్వానుగమిష్యన్తి ధన్వినః సుసమాహితాః,
అహం చానుగమిష్యామి రాజపుత్ర మహాయశః. ౬

ప్ర. అ. మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి గల, రాజపుత్ర = రాజకుమారా! ధన్వినః = ధనుర్ధరులైన, దాశాః = పల్లెవారు, సుసమాహితాః = బాగుగా సావధాన మనస్కులై, త్వా = నిన్ను, అనుగమిష్యన్తి = అనుసరించగలరు. అహమ్ = నేను కూడ, త్వా = నిన్ను, అనుగమిష్యామి = అనుసరించి వెళ్ళెదను.

తా. కీర్తిమంతుడవైన రాజకుమారా! ఈ దాశులు, ధనుర్ధారులై, జాగరూకులై నీ వెనుక వచ్చెదరు. నేను కూడ వచ్చెదను. 6

మూ. కచ్చిన్న దుష్టో వ్రజసి రామస్యాక్లిష్టకర్మణః,
ఇయం తే మహతీ సేనా శంకాం జనయతీవ మే. 7

ప్ర. అ. అక్లిష్టకర్మణః = శ్రమ లేకుండ పనులు చేయు, రామస్య = రాముని విషయమునందు. దుష్టః = చెడ్డవాడవై, న వ్రజసి కచ్చిత్ = నీవు వెళ్ళుట లేదు కదా. మహతీ = గొప్పదైన, తే = నీయొక్క, ఇయం సేనా = ఈ సేన, మే = నాకు, శంకామ్ = శంకను, జనయతీవ = పుట్టించుచున్నట్లున్నది.

తా. నీవు, శ్రమపడకుండ పనులు చేయ గల రామునికి కీడు తలపెట్టి అచటికి వెళ్లుటలేదు కదా! నీ విశాలసైన్యమును చూడగా నాకు శంక కలుగుచున్నది. 7

మూ. తమేవమభిభాషన్తమాకాశ ఇవ నిర్మలః,
భరతః శ్లక్ష్ణయా వాచా గుహం వచనమబ్రవీత్. 8

ప్ర. అ. ఆకాశః ఇవ = ఆకాశము వలె, నిర్మలః = నిర్మలుడైన, భరతః = భరతుడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, అభిభాషన్తమ్ = మాటలాడుచున్న, తం గుహమ్ = ఆ గుహుని గూర్చి, శ్లక్ష్ణయా = మృదువైన, వాచా = మాటతో, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆకాశము వలె నిర్మలుడైన భరతుడు ఈ విధముగా మాటలాడుచున్న గుహునితో మృదువుగా ఇట్లనెను. 8

మూ. మా భూత్స కాలో యత్కష్టం న మాం శఙ్కితుమర్హసి,
రాఘవః స హి మే భ్రాతా జ్యేష్ఠః పితృసమో మతః. 9

ప్ర. అ. యత్ = ఏ కాలమునందు, కష్టమ్ = కష్టము కలుగునో, సః కాలః = అట్టి కాలము, మా భూత్ = కలుగకుండుగాక. మామ్ = నన్ను, శఙ్కితుమ్ = శంకించుటకు, నార్హసి = తగవు. మే = నాయొక్క, జ్యేష్ఠః = పెద్ద భ్రాతా = సోదరుడైన, సః రాఘవః = ఆ రాముడు, పితృసమః = తండ్రితో సమానుడుగా, మతః హి = అంగీకరింపబడినవాడు కదా।

తా. రాముని విషయమున అపకారము తలపెట్టు దుష్కాలము ఎన్నటికిని రాకుండుగాక. నా జ్యేష్ఠసోదరుడైన ఆ రాముడు నాకు తండ్రి వంటివాడుకదా।

మూ. తం నివర్తయితుం యామి కాకుత్స్థం వనవాసినమ్,
బుద్ధిరన్యా న తే కార్యా గుహ సత్యం బ్రవీమి తే. 10

ప్ర. అ. వనవాసినమ్ = వనములో నివసించుచున్న, తమ్ = ఆ, కాకుత్స్థమ్ = రాముని, నివర్తయితుమ్ = వెనుకకు మరల్పుటకై, యామి = వెళ్లుచున్నాను. గుహ = ఓ గుహుడా। తే = నీకు (నీచేత), అన్యా = మరియొక, బుద్ధిః = బుద్ధి, న కార్యా = చేయదగినది కాదు. తే = నీకు, సత్యమ్ = సత్యమును, బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను.

తా. వనములో నివసించుచున్న ఆ రాముని వెనుకకు తీసికొనివచ్చుటకై వెళ్లుచున్నాను. ఓ గుహుడా। నీవు మరొకవిధముగా తలవకుము, సత్యము చెప్పుచున్నాను. 10

మూ. స తు సంహృష్టవదనః శ్రుత్వా భరతభాషితమ్,
పునరేవాబ్రవీద్వాక్యం భరతం ప్రతి హర్షితః. 11

ప్ర. అ. భరతభాషితమ్ = భరతుని మాటను, శ్రుత్వా = విని, సంహృష్టవదనః = వికసించిన ముఖముగలం, సః తు = ఆ గుహుడైతే, హర్షితః = సంతోషించినవాడై, భరతం ప్రతి = భరతుని గూర్చి, పునరేవ = మరల, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ గుహుడు భరతుని మాటలు విని, సంతోషించి, వికసించిన ముఖముతో, మరల అతనితో ఇట్లు పలికెను. 11

మూ. ధన్యస్త్వం న త్వయా తుల్యం పశ్యామి జగతీతలే,
అయత్నాదాగతం రాజ్యం యస్త్వం త్యక్తుమిహేచ్ఛసి.

ప్ర. అ. యః త్వమ్ = ఏ నీవు, ఇహ = ఇప్పుడు, అయత్నాత్ = అప్రయత్నముగా, ఆగతమ్ = లభించిన, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, త్యక్తుమ్ = విడచుటకు, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావో, త్వమ్ = అట్టి నీవు, ధన్యః = ధన్యుడవు, త్వయా = నీతో, తుల్యమ్ = సమాన మైనవానిని, జగతీతలే = ఈ భూలోకమునందు, న పశ్యామి = (నేను) చూచుటలేదు.

తా. అప్రయత్నముగా లభించిన రాజ్యమును కూడ విడచివేయ వలె నని కోరుచున్నావు; నా కీ లోకములో నీవంటివాడు ఎవ్వడును కనబడుటలేదు. 12

మూ. శాశ్వతీ ఖలు తే కీర్తిర్లోకాననుచరిష్యతి,
యస్త్వం కృచ్ఛ్రగతం రామం ప్రత్యానయితుమిచ్ఛసి. 13

ప్ర. అ. యః త్వమ్ = ఏ నీవు, కృచ్ఛ్రగతమ్ = కష్టములో ఉన్న, రామమ్ = రాముని, ప్రత్యానయితుమ్ = తిరిగి తీసికొనివచ్చుటకై, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావో, తే = అట్టి నీయొక్క, శాశ్వతీ = శాశ్వత మైన, కీర్తిః = కీర్తి, లోకాన్ = లోకములను (అందు), అనుచరిష్యతి = సంచరించగలదు.

తా. కష్టములో ఉన్న రాముని తిరిగి వెనుకకు తీసికొని రావలె నని కోరుచున్న నీ కీర్తి శాశ్వతముగా లోకములలో వ్యాపించగలదు. 13

మూ. ఏవం సంభాషమాణస్య గుహస్య భరతం తదా,
బభౌ నష్టప్రభః సూర్యో రజనీ చాభ్యవర్తత. 14

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, గుహస్య = గుహుడు, ఏవం = ఇట్లు, భరతం = భరతుని గూర్చి, సంభాషమాణస్య = మాటలాడుచుండగా, సూర్యః = సూర్యుడు, నష్టప్రభః = తగ్గిన కాంతి కలవాడై, బభౌ = ప్రకాశించెను. రజనీ చ = రాత్రి కూడ, అభ్యవర్తత = వచ్చెను.

తా. గుహుడు ఈ విధముగ భరతునితో మాటలాడుచుండగా, సూర్యుని కాంతి తగ్గెను. అంతలో రాత్రి కూడ వచ్చెను. 14

మూ. సంనివేశ్య స తాం సేనాం గుహేన పరితోషితః,
శత్రుఘ్నేన సహ శ్రీమాన్ శయనం సముపాగమత్. 15

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడైన, సః = భరతుడు, తాం సేనాం = ఆ సేనను, సన్నివేశ్య = విడియచేసి, గుహేన = గుహునిచేత, పరితోషితః = సంతోషింపచేయబడినవాడై, శత్రుఘ్నేన సహ = శత్రుఘ్నునితో కూడ, శయనం = శయనమును, సముపాగమత్ = పొందెను.

తా. శ్రీమంతుడైన ఆ భరతుడు సేనను తగు విధముగా విడియచేసి, గుహుని సేవలకు సంతోషించుచు, శయనించెను. శత్రుఘ్నుడు కూడ శయనించెను. 15

మూ. రామచిన్తామయః శోకో భరతస్య మహాత్మనః,
ఉపస్థితో హ్యనర్హస్య ధర్మప్రేక్షస్య తాదృశః. 16

ప్ర. అ. మహాత్మనః = మహాత్ముడు, ధర్మప్రేక్షస్య = ధర్మదృష్టికలవాడు, అనర్హస్య = అట్టి శోకమునకు తగనివాడు అయిన, భరతస్య = భరతునకు, తాదృశః = అట్టి, రామచిన్తామయః = రాముని గూర్చిన చింతయునైన, శోకః = శోకము, ఉపస్థితః హి = వచ్చినది కదా.

తా. మహాత్ముడు, ధర్మదృష్టి కలవాడు, అట్టి శోకమునకు తగనివాడు అయిన ఆ భరతునకు రాముని గూర్చిన విచారము అను శోకము కలిగెను. 16

మూ. అన్తర్దాహేన దహనః సంతాపయతి రాఘవమ్,
వనదాహాభిసంతప్తం గూఢోఽగ్నిరివ పాదపమ్. 17

ప్ర. అ. వనదాహాభిసంతప్తం = వనము కాలిపోవుటచే ఎండిపోయిన, పాదపం = వృక్షమును, గూఢః = దాగి యున్న, అగ్నిరివ = అగ్నివలె, రాఘవమ్ = భరతుని, దహనః = దుఃఖాగ్ని, అంతర్దాహేన = లోలోన కాల్చివేయుటచే సన్తాపయతి = తపింపచేయుచున్నది.

తా. అడవి కాలిపోయి నపుడు శుష్కించిన వృక్షమును లోపల దాగి యున్న అగ్ని కాల్చివేసి నట్లు భరతుని దుఃఖాగ్ని లోలోన తపింపచేయుచు బాధ పెట్టెను. 17

మూ. ప్రసృతః సర్వగాత్రేభ్యః స్వేదం శోకాగ్నిసంభవమ్,
యథా సూర్యాంశుసంతప్తో హిమవాన్ ప్రసృతో హిమమ్.

ప్ర. అ. సూర్యాంశుసంతప్తః=సూర్యకిరణములచే తపింపచేయబడిన, హిమవాన్=హిమవత్పర్వతము, యథా=ఎట్లు, హిమం=మంచును, ప్రస్రుతః=కార్చునో, అట్లు, సర్వగాత్రేభ్యః=సమస్త అవయవములనుండి, శోకాగ్ని సంభవమ్=శోకాగ్ని వలన కలిగిన, స్వేదమ్=చెమటను, ప్రస్రుతః=కార్చువాడు.

తా. సూర్యుని కిరణములచే వేడెక్కిన హిమవత్పర్వతమునుండి మంచు కారు నట్లు అతని అన్ని అవయవములనుండి శోకాగ్నివలన పుట్టిన చెమట కారు చుండెను. 18

మూ. ధ్యాననిర్ధరశైలేన వినిఃశ్వసితధాతునా,
దైన్యపాదపసంఘేన శోకాయాసాధిశృంగిణా,
ప్రమోహానన్తసత్త్వేన సంతాపౌషధివేణునా,
ఆక్రాన్తో దుఃఖశైలేన మహతా కైకయీసుతః. 20

ప్ర. అ. కైకయీసుతః=కైకేయికొడుకైన భరతుడు, ధ్యాననిర్ధరశైలేన=ధ్యాన మనెడు భేదింప శక్యము గాని శిలాసముదాయము కలది, వినిఃశ్వసిత ధాతునా=నిట్టూర్పు లనెడు ధాతువులు కలది. దైన్యపాదపసంఘేన=దైన్య మనెడు వృక్షసముదాయముకలది, శోకాయాసాధిశృంగిణా=శోకము, ఆయాసము, మనోవ్యథ యనెడు శిఖరములు కలది, ప్రమోహానన్తసత్త్వేన=ప్రమోహ మనెడు అనేక మృగములు కలది, సంతాపౌషధివేణునా=సంతాపము అనెడు ఓషధులు వేణువు కలది అయిన, మహతా=గొప్ప, దుఃఖశైలేన=దుఃఖ మనెడు పర్వ తము చేత, ఆక్రాన్తః=ఆక్రమించబడినాడు,

తా. దుఃఖ మనెడు మహాశైలము ఆ భరతుని ఆక్రమించెను. ఏదియో ఆలోచించుటే ఆ పర్వతమునందలి భేదింపరాని శిలలు. నిట్టూర్పులే ధాతువులు. దైన్యమే వృక్షసముదాయము. శోకము, ఆయాసము, మనస్తాపము అనునవే దాని శిఖరములు. మోహమే అనంత మైన జంతుసముదాయము. సంతాపమే దానిపై నున్న ఓషధులు, వేణువులు (వెదురుకర్రలు) 19-20

మూ. వినిశ్శ్వసన్వై భృశదుర్మనాస్తతః,
ప్రమూఢసంజ్ఞః పరమాపదం గతః,

శమం న లేభే హృదయజ్వరార్దితో
నరర్షభో యూథహతో యథర్షభః. 21

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, నరర్షభః = నరులలో శ్రేష్ఠుడైన ఆ భరతుడు, వినిశ్శ్వసన్ = నిట్టూర్చుచు, భృశదుర్మనాః = మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న మనస్సు కలవాడై, ప్రమూఢసంజ్ఞః = మూఢమైన బుద్ధి కలవాడై, పరమాపదం = గొప్ప ఆపదను, గతః = పొందినవాడై, హృదయజ్వరార్దితః = హృదయజ్వరముచే పీడితుడై, యూథహతః = తన గుంపుచే కొట్టబడిన, ఋషభః యథా = ఋషభము వలె, శమం = శాంతిని, న లేభే = పొందలేదు.

తా. అపుడు నరులలో శ్రేష్ఠుడైన ఆ భరతుడు, దుఃఖపీడితమైన మనస్సుతో నిట్టూర్చుచు, ఏమి చేయవలెనో తోచక గొప్ప ఆపదలో చిక్కుకొని హృదయజ్వరముచే పీడితుడై తన గుంపులోని వృషభములచే పీడింపబడిన వృషభము వలె, మనశ్శాంతిని పొందలేక పోయెను. 21

మూ. గుహేన సార్ధం భరతః సమాగతో
మహానుభావః సజనః సమాహితః,
సుదుర్మనాస్తం భరతం తదా పున
ర్గుహః సమాశ్వాసయదగ్రజం ప్రతి. 22

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాండే
పంచాశీతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. మహానుభావః = గొప్ప ప్రభావము కల, సజనః = పరివార జనముతో కూడిన, భరతః = భరతుడు, సమాహితః = ఏకాగ్రచిత్తుడై, గుహేన సార్ధం = గుహునితో కూడ, సమాగతః = కలిసినాడు. తదా = అప్పుడు, సుదుర్మనాః = మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న మనస్సు గల, గుహః = గుహుడు, తం భరతమ్ = ఆ భరతుని, పునః = మరల, అగ్రజం ప్రతి = అన్నగారిని గూర్చి, ఆశ్వాసయత్ = ఓదార్చెను.

తా. మహాత్ముడైన ఆ భరతుడు ఏకాగ్రచిత్తుడై (రాముని తలచుచు) పరివారసహితుడై గుహుని చేరియుండెను. అపుడు ధర్మాత్ముడైన ఆ గుహుడు భరతుని అన్నగారి విషయమున మరల ఓదార్చెను.

'శ్రీలానంది' యను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమున అయోధ్యాకాండలో ఎనుబదియారవసర్గ సమాప్తము.

అథ షడశీతితమః సర్గః

[నిషాదరాజు గుహుడు లక్ష్మణుని యుత్తమస్వభావమును, విలాపమును వర్ణించుట].

మూ. ఆచచక్షేఽథ సద్భావం లక్ష్మణస్య మహాత్మనః,
భరతాయాప్రమేయాయ గుహో గహనగోచరః. 1

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, గహనగోచరః = అరణ్యనివాసి యైన, గుహః = గుహుడు, అప్రమేయాయ = ఊహింపశక్యము గాని, (గుణములు గల), భరతాయ = భరతునకు, మహాత్మనః = మహాత్ముడైన, లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణుని యొక్క, సద్భావం = మంచితనమును గూర్చి, ఆచచక్షే = చెప్పెను.

తా. అప్పుడు అరణ్యనివాసి యైన ఆ గుహుడు అప్రమేయగుణములు గల భరతునకు మహాత్ముడైన లక్ష్మణుని, భ్రాతృభక్తి మొదలగు సద్గుణములను గూర్చి చెప్పెను. 1

మూ. తం జాగ్రతం గుణైర్యుక్తం శరచాపాసిధారిణమ్,
భ్రాతృగుప్త్యర్థమత్యన్తమహం లక్ష్మణమబ్రువమ్. 2

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, భ్రాతృగుప్త్యర్థమ్ = సోదరుని రక్షణకొరకు, అత్యన్తమ్ = మిక్కిలి, జాగ్రతమ్ = మేల్కొని యున్న, శరచాపాసిధారిణమ్ = శరములను, ధనస్సును, ఖడ్గమును ధరించిన, గుణైః = సద్గుణములతో, యుక్తమ్ = కూడిన, తం లక్ష్మణమ్ = ఆ లక్ష్మణుని గూర్చి, అబ్రువమ్ = పలికితిని.

తా. సద్గుణవంతుడైన లక్ష్మణుడు శరచాపఖడ్గములను ధరించి సోదరుని రక్షకై పూర్తిగా మేల్కొని యుండెను. అట్టి లక్ష్మణునితో నేను యిట్లంటిని.

మూ. ఇయం తాత సుఖా శయ్యా త్వదర్థముపకల్పితా,
ప్రత్యాశ్వసిహి శేష్వాస్యాం సుఖం రాఘవనన్దన. 3

ప్ర. అ. రాఘవనన్దన = రఘువంశమునందు జనించిన వారలకు ఆనందమును కల్గించువాడా! తాత = తండ్రీ లక్ష్మణా! సుఖా = సుఖకరమైన, ఇయమ్ = ఈ, శయ్యా = శయ్య, త్వదర్థమ్ = నీ కొరకై, ఉపకల్పితా = కల్పింపబడినది. ప్రత్యాశ్వసిహి = నమ్మకము కలవాడ వగుము. అస్యామ్ = దీనిపై, సుఖమ్ = సుఖముగా, శేష్వ = శయనింపుము.

తా. తండ్రీ లక్ష్మణా! సుఖకర మైన ఈ శయ్యను నీకొరకే ఏర్పరచితిమి. ఎట్టి భయము లేక దీనిపై సుఖముగా శయనింపుము. ౩

మూ. ఉచితోఽయం జనః సర్వో దుఃఖానాం త్వం సుఖోచితః,
ధర్మాత్మంస్తస్య గుప్త్యర్థం జాగరిష్యామహే వయమ్. ౪

ప్ర. అ. ధర్మాత్మన్ = ఓ ధర్మాత్ముడా! అయమ్ = ఈ, సర్వః = సమస్త మైన, జనః = జనము, దుఃఖానామ్ = దుఃఖములకు, ఉచితః = అలవడినది. త్వమ్ = నీవు, సుఖోచితః = సుఖమునకు అలవాటుపడినవాడవు. తస్య = రామునియొక్క, గుప్త్యర్థమ్ = రక్షణముకొరకు, వయమ్ = మేము, జాగరిష్యామహే = మేల్కొనెదము.

తా. ఓ ధర్మాత్మా! మే మందరము కష్టపడుటకు అలవాటుపడినవారము. నీవు సుఖమునకు అలవాటుపడినవాడవు. రాముని రక్షించుటకై మేము మేల్కొని యుండెదము. ౪

మూ. న హి రామాత్ప్రియతరో మమాస్తి భువి కశ్చన,
మోత్సుకోఽభూర్బ్రవీమ్యేతదథ సత్యం తవాగ్రతః. ౫

ప్ర. అ. మమ = నాకు, భువి = ఈ భూలోకమునందు, రామాత్ = రామునికంటె, ప్రియతరః = ఎక్కువ ప్రియ మైనవాడు, కశ్చన = ఎవ్వడును, నాస్తి హి = లేడు కదా! అథ = అటుపై (అందువలన), ఉత్సుకః = బెంగపెట్టుకొన్నవాడవు, మా భూః = కాకుము. తవ = నీయొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, ఏతత్ = ఈ, సత్యమ్ = సత్య మైన, వాక్యమ్ = వాక్యమును, బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను.

తా. ఈ భూలోకములో నాకు రాముని కంటె ప్రియ మైనవాడు ఎవ్వడును లేడు. అందుచే నీ వేమియు భయపడకుము. నీ యెదుట సత్యమే చెప్పుచున్నాను. ౫

మూ. అస్య ప్రసాదాదాశంసే లోకేఽస్మిన్ సుమహద్యశః,
ధర్మావాప్తిం చ విపులామర్థలాభౌ చ కేవలౌ. ౬

ప్ర. అ. అస్య = ఈ రామునియొక్క, ప్రసాదాత్ = అనుగ్రహమువలన, అస్మిన్ లోకే = ఈ లోకమునందు, సుమహత్ = చాలా గొప్పదైన, యశః = కీర్తిని, విపులామ్ = అధికమైన, ధర్మావాప్తిం చ = ధర్మలాభమును, కేవలౌ = పరిశుద్ధమైన, అర్థలాభౌ చ = అర్థలాభములను, ఆశంసే = పొందగోరుచున్నాను.

తా. రాముని అనుగ్రహమువలన ఈ లోకములో గొప్ప కీర్తిని, అధికమైన ధర్మమును పరిశుద్ధమైన అర్థలాభములను పొందవలెనని కోరుకొనుచున్నాను.

మూ. సోఽహం ప్రియసఖం రామం శయానం సహ సీతయా,
రక్షిష్యామి ధనుష్పాణిః సర్వైః స్వైర్జ్ఞాతిభిస్సహ. ౭

ప్ర. అ. సః = అట్టి, అహం = నేను, సర్వైః = సమస్తమైన, స్వైః = నా సంబంధమైన, జ్ఞాతిభిః సహ = బంధువులతో కూడినవాడనై, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, శయానమ్ = శయనించిన, ప్రియసఖమ్ = ప్రియమిత్రుడైన, రామమ్ = రాముని, రక్షిష్యామి = రక్షించెదను.

తా. అట్టి నేను నా బంధువులతో కలసి ధనుస్సు చేత ధరించి నిద్రించుచున్న సీతారాములను రక్షించెదను. ౭

మూ. న హి మేఽవిదితం కించిద్వనేఽస్మిన్ చరతః సదా,
చతురఙ్గం హ్యపి బలం ప్రసహేమ వయం యుధి. ౮

ప్ర. అ. అస్మిన్ = ఈ, వనే = వనమునందు, సదా = ఎల్లప్పుడు, చరతః = సంచరించుచున్న, మే = నాకు, అవిదితమ్ = తెలియబడనది, కించిత్ = ఏదియు, న హి = లేదు కదా! వయమ్ = మేము, యుధి = యుద్ధమునందు, చతురఙ్గం బలమ్ అపి = చతురంగసేనను కూడ, ప్రసహేమ హి = సహింపగలము కదా!

తా. ఎల్లప్పుడు ఈ వనములో సంచరించుచున్న నాకు తెలియని దేదీ ఇక్కడ లేదు. చతురంగసైన్యమును కూడా మేము యుద్ధములో ఎదిరించగలము. ౮

మూ. ఏవమస్మాభిరుక్తేన లక్ష్మణేన మహాత్మనా,
అనుశిష్టా వయం సర్వే ధర్మమేవానుపశ్యతా. 9

ప్ర. అ. ఏవం=ఇట్లు, అస్మాభిః=మాచేత, ఉక్తేన=పలుకబడిన, మహాత్మనా=మహాత్ముడైన, ధర్మమేవ=ధర్మమునే, అనుపశ్యతా=చూచుచున్న, లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచే, వయమ్=మేము, సర్వే=అందరము, అనుశిష్టాః=ప్రతిమాలుకొనబడితిమి.

తా. మా మాటలు విని మహాత్ముడైన లక్ష్మణుడు ధర్మైకదృష్టితో ఇట్లనెను. 9

మూ. కథం దాశరథౌ భూమౌ శయానే సహ సీతయా,
శక్యా నిద్రా మయా లబ్ధుం జీవితం వా సుఖాని వా. 10

ప్ర. అ. దాశరథౌ=రాముడు, సీతయా సహ=సీతతో కూడ, భూమౌ=నేలపై, శయానే=శయనించి ఉండగా, మయా=నాచేత, నిద్రా=నిద్ర, లబ్ధుమ్=పొందుటకై, కథమ్=ఎట్లు, శక్యా=శక్యమైనది. జీవితం వా=జీవితము కాని, సుఖాని వా=సుఖములు కాని (పొందుటకు ఎట్లు శక్య మగును).

తా. రాముడు సీతాసహితుడై నేలపై శయనించి ఉండగా నాకు నిద్ర ఎట్లు వచ్చును. జీవితము కాని సుఖములు కాని ఎట్లు నిలుచును. 10

మూ. యో న దేవాసురైః సర్వైః శక్యః ప్రసహితుం యుధి,
తం పశ్య గుహ సంవిష్టం తృణేషు సహ సీతయా. 11

ప్ర. అ. గుహః=ఓ గుహుడా! యః=ఏ రాముడు, సర్వైః=సమస్తమైన, దేవాసురైః=దేవాసురులచేత, యుధి=యుద్ధమునందు, ప్రసహితుం=సహించుటకు, న శక్యః=శక్యమైనవాడు కాడో, తమ్=అట్టి, సీతయా సహ=సీతతో కూడ, తృణేషు=తృణములపై, సంవిష్టమ్=శయనించి ఉన్న రాముని, పశ్య=చూడుము.

తా. ఓ గుహుడా! దేవాసురు లందరును కలిసి గూడ ఏ రాముని యుద్ధమునందు ఎదుర్కొనజాలరో అట్టి రాముడు సీతాసమేతుడై తృణములపై శయనించినాడు. చూడుము. 11

మూ. మహతా తపసా లబ్ధో వివిధైశ్చ పరిశ్రమైః,
ఏకో దశరథస్యైష పుత్రః సదృశలక్షణః. 12

ప్ర. అ. ఏషః = ఇతడు, మహతా = గొప్ప, తపసా = తపస్సుచేతను, వివిధైః = అనేకవిధము లైన, పరిశ్రమైః = కష్టముంచేతను, లబ్ధః = పొందబడిన, దశరథస్య = దశరథునియొక్క, ఏకః = ముఖ్య మైన, సదృశలక్షణః = సమానము లైన లక్షణములు గల, పుత్రః = కుమారుడు,

తా. ఈ రాముడు దశరథునితో సమానము లైన లక్షణములు గల ముఖ్యమైన కుమారుడు. గొప్ప తపస్సుచేసి, అనేకవిధము లైన కష్టములు సహించి దశరథుడు ఇతనిని పొందగలిగినాడు. 12

మూ. అస్మిన్ ప్రవ్రజితే రాజా న చిరం వర్తయిష్యతి,
విధవా మేదినీ నూనం క్షిప్రమేవ భవిష్యతి. 13

ప్ర. అ. అస్మిన్ = ఇతడు, ప్రవ్రజితే = ప్రవాసమునకు వెళ్ళినవాడగుచుండగా, రాజా = రాజు, చిరమ్ = చిరకాలము, న వర్తయిష్యతి = జీవింపడు. నూనమ్ = నిశ్చయముగ. మేదినీ = భూమి, క్షిప్రమేవ = శీఘ్రముగానే, విధవా = భర్త లేనిది, భవిష్యతి = కాగలదు.

తా. రాముడు ప్రవాసమునకు వెళ్ళిన పిమ్మట దశరథమహారాజు చిరకాలము జీవింపడు. ఈ భూమి అచిరకాలములో తప్పక వైధవ్యము పొందగలదు.

మూ. వినద్య సుమహానాదం శ్రమేణోపరతాః స్త్రియః,
నిర్ఘోషో విరతో నూనమద్య రాజనివేశనే. 14

ప్ర. అ. స్త్రియః = స్త్రీలు, సుమహానాదమ్ = గొప్ప ధ్వని కలుగునట్లుగా, వినద్య = అరచి, శ్రమేణ = శ్రమచేత, ఉపరతాః = విరమించినారు. అద్య = ఇపుడు, రాజనివేశనే = రాజగృహమునందు, నిర్ఘోషః = ధ్వని, నూనమ్ = తప్పక, విరతః = నిలిచిపోయినది.

తా. అంతఃపురస్త్రీలు బిగ్గరగా అరచి అరచి అలసట చెంది ఏడ్పును మానివేసియుందురు. ఇపుడు ఆ రాజగృహములో ఆర్తధ్వని నిలిచిపోయి యుండును. 14

మూ. కౌసల్యాం చైవ రాజా చ తథైవ జననీ మమ,
నాశంసే యది జీవేయుః సర్వే తే రజనీమిమామ్. 15

ప్ర. అ. కౌసల్యాం చైవ = కౌసల్య, రాజా చ = రాజు, తథైవ = మరియు, మమ జననీ = నా తల్లి, తే సర్వే = వారందరు, ఇమామ్ = ఈ, రజనీమ్ = రాత్రిని (రాత్రియందు), యది జీవేయుః = జీవింతురా అని, నాశంసే = తలవను.

తా. కౌసల్యాదేవి, దశరథమహారాజు, నా తల్లి యైన సుమిత్రాదేవి, వీరందరు ఈ రాత్రి జీవించి గడపగల రను విశ్వాసము నాకు లేదు. 15

మూ. జీవేదపి చ మే మాతా శత్రుఘ్నస్యాన్వవేక్షయా,
దుఃఖితా యా తు కౌసల్యా వీరసూర్వినశిష్యతి. 16

ప్ర. అ. మే మాతా = నా తల్లి, శత్రుఘ్నస్య = శత్రుఘ్నునియొక్క, అన్వవేక్షయా = చూచుటచేత, జీవేదపి చ = జీవింతవచ్చునేమో. వీరసూః = వీరుని కన్న, యా = యే, కౌసల్యా = కౌసల్య యున్నదో, సా తు = ఆమెయైతే, దుఃఖితా = దుఃఖితురాలై, వినశిష్యతి = మరణించగలదు.

తా. శత్రుఘ్నుని చూచుకొనుచు నా తల్లి జీవించి యుండవచ్చునేమో। కాని వీరమాత యైన కౌసల్యాదేవి మాత్రము దుఃఖితురాలై మరణించును. 16

మూ. అతిక్రాన్తమతిక్రాన్తమనవాప్య మనోరథం,
రాజ్యే రామమనిక్షిప్య పితా మే వినశిష్యతి. 17

ప్ర. అ. మే పితా = నా తండ్రి, అతిక్రాన్తమ్ అతిక్రాన్తమ్ = ఒకదాని వెనుక ఒకటిగా గడచిపోయిన, మనోరథమ్ = మనోరథమును, అనవాప్య = పొందక, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, రామమ్ = రాముని, అనిక్షిప్య = ఉంచలేక, వినశిష్యతి = మరణించును.

తా. నా తండ్రి యైన దశరథమహారాజు, ఒకదాని వెనుక ఒకటిగా వి మనోరథమును సఫలము చేసుకొనలేక రాముని రాజ్యాభిషిక్తుని చేయజాలక పోవుటచే మరణించును. 17

మూ. సిద్ధార్థాః పితరం వృత్తం తస్మిన్కాలే హ్యుపస్థితే,
ప్రేతకార్యేషు సర్వేషు సంస్కరిష్యన్తి భూమిపమ్. 18

ప్ర. అ. తస్మిన్ కాలే = ఆ కాలము, ఉపస్థితే = వచ్చినదగుచుండగ, వృత్తమ్ = మరణించిన, పితరమ్ = తండ్రి యైన, భూమిపమ్ = దశరథమహారాజును, సర్వేషు = సమస్త మైన, ప్రేతకార్యేషు = ప్రేతకార్యములయందు, (యే = ఎవరు) సంస్కరిష్యన్తి = సంస్కరింపగలరో వారు, సిద్ధార్థాః = కృతార్థులు.

తా. ఆ సమయము వచ్చినపుడు మరణించిన తండ్రి యైన దశరథ మహారాజునకు ప్రేతకార్యము లన్నియు చేసి సంస్కరింపగలిగిన భరతశత్రుఘ్నాదులు కృతార్థులు. 18

మూ. రమ్యచత్వరసంస్థానాం సువిభక్తమహాపథామ్,
హర్మ్యప్రాసాదసంపన్నాం సర్వరత్నవిభూషితామ్. 19

గజాశ్వరథసంబాధాం తూర్యనాదవినాదితామ్,
సర్వకల్యాణసంపూర్ణాం హృష్టపుష్టజనాకులామ్. 20

ఆరామోద్యానసంపూర్ణాం సమాజోత్సవశాలినీమ్,
సుఖితా విచరిష్యన్తి రాజధానీం పితుర్మమ. 21

ప్ర. అ. రమ్యచత్వరసంస్థానామ్ = అందమైన ముంగిళ్ళ ఏర్పాట్లు కలది, సువిభక్తమహాపథామ్ = చక్కగా వేరుచేయబడిన రాజమార్గములు కలది, హర్మ్యప్రాసాదసంపన్నామ్ = ధనికుల గృహములతోను, ప్రాసాదములతోను నిండినది, సర్వరత్నవిభూషితామ్ = అన్ని రత్నములచే అలంకరింపబడినది, గజాశ్వరథసంబాధామ్ = గజములచేత, అశ్వములచేత, రథములచేత, ఇరుకైనది, తూర్యనాదవినాదితామ్ = తూర్యధ్వనులచే ధ్వనింపచేయబడినది, సర్వకల్యాణసంపూర్ణామ్ = సమస్తమైన మంగళములతో నిండినది, హృష్టపుష్టజనాకులామ్ = సంతోషించినవారై పరిపుష్టులై యున్న జనులతో నిండినది, ఆరామోద్యానసంపూర్ణామ్ = గృహారామములతోను, ఉద్యానములతోను నిండినది, సమాజోత్సవశాలినీమ్ = సమాజములయొక్క ఉత్సవములతో ప్రకాశించుచున్నది అయిన, మమ పితుః = నా తండ్రియొక్క, రాజధానీమ్ = రాజధానిని (యందు), సుఖితాః = సుఖవంతులై, విచరిష్యన్తి = సంచరింపగలరు.

తా. వారందరు మా తండ్రిగారి రాజధానిలో, సుఖముగా సంచరింప గలరు. ఆ రాజధానిలోని ముంగిళ్ళు చక్కగా ఏర్పరపబడి యుండును. విశాల

మైన రాజమార్గములు ధనికుల గృహములు, ప్రాసాదములు, ఆ నగరమునం దంతటను ఉన్నవి. అన్ని విధము లైన రత్నములచే, ఆ నగరము అలంకృత మై ఉండును. ఏనుగులతోను అశ్వములతోను రథములతోను కిక్కిరిసియుండును. అక్కడ తూర్యనాదములు మారుమ్రోగుచుండును. సకలవిధము లైన మంగళ ములు సంపూర్ణముగా నుండును. ఆ నగరము పరిపుష్టులై సంతోషించుచున్న జనులతో నిండి యుండును. ఇంటి వెనుక నుండు చిన్న చిన్న ఆరామములు, విశాలము లైన ఉద్యానములు, ఆ నగరమునందు అంతటను ఉండును. జనులు సమాజములుగా ఏర్పడి ఉత్సవములు చేసుకొనుచుండురు. 21

మూ. అపి సత్యప్రతిజ్ఞేన సార్ధం కుశలినా వయం,
నివృత్తే సమయే హ్యస్మిన్ సుఖితాః ప్రవిశేమహి. 22

ప్ర. అ. వయం=మేము, అస్మిన్=ఈ, సమయే=నిర్ణీత మైన కాలము, నివృత్తే=గడవగా, సత్యప్రతిజ్ఞేన=సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ గల, కుశలినా సార్ధం=క్షేమము గల రామునితో కూడ, సుఖితాః=సుఖవంతుల మై, అపి ప్రవిశేమహి=అయోధ్యలో ప్రవేశింతెదమా ।

తా. ఈ గడువు గడచిన పిమ్మట ప్రతిజ్ఞను పాలించి క్షేమముగా నున్న రామునితో కలిసి మేము సుఖముగా అయోధ్యలో ప్రవేశింపగలుగుదుమా । 22

మూ. పరిదేవయమానస్య తస్యైవం సుమహాత్మనః,
తిష్ఠతో రాజపుత్రస్య శర్వరీ సాత్యవర్తత. 23

ప్ర. అ. సుమహాత్మనః=చాలా గొప్ప దైన మనస్సు కలవాడు, ఏవం=ఈ విధముగ, పరిదేవయమానస్య=విలపించుచున్నవాడూ అయిన, తస్య=ఆ, రాజపుత్రస్య=రాజపుత్రుడు, తిష్ఠతః=నిలిచి యుండగానే, సా శర్వరీ=ఆ రాత్రి, అత్యవర్తత=గడచిపోయినది.

తా. మహాత్ము డైన ఆ రాజపుత్రుడు ఈ విధముగా విలపించుచు నిలిచి ఉండగానే ఆ రాత్రి గడచిపోయినది. 23

మూ. ప్రభాతే విమలే సూర్యే కారయిత్వా జటా ఉభౌ,
అస్మిన్ భాగీరథీతీరే సుఖం సంతారితౌ మయా. 24

ప్ర. అ. విమలే = నిర్మలు డైన, సూర్యే = సూర్యుడు, ప్రభాతే = ప్రకాశించగా, ఉభౌ = వారిరువురు, అస్మిన్ = ఈ, భాగీరథీతీరే = గంగాతీరమునందు, జటాః = జటలను, కారయిత్వా = చేయించి, మయా = నాచేత, సుఖమ్ = సుఖముగా, సంతారితౌ = దాటింపబడినవారు.

తా. మరునాడు సూర్యోదయానంతరము వారిద్దరు ఈ గంగాతీరమున జటలను కట్టుకొనిరి. నేను వారిని సుఖముగా ఈ నది దాటించితిని. 24

మూ. జటాధరౌ తౌ ద్రుమచీరవాససౌ
మహాబలౌ కుంజరయూథపోపమౌ,
వరేషుచాపాసిధరౌ పరంతపౌ
వ్యపేక్షమాణౌ సహ సీతయా గతౌ. 25

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
షడశీతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. జటాధరౌ = జటలను ధరించినవారు, ద్రుమచీరవాససౌ = వృక్షముల బెరళ్ళ వస్త్రములుగా గలవారు, మహాబలౌ = గొప్ప బలము కలవారు, కుంజరయూథపోపమౌ = ఏనుగల గుంపుల నాయకులతో సమానులు, వరేషుచాపాసిధరౌ = శ్రేష్ఠము లైన బాణములను ధనుస్సులను ఖడ్గములను ధరించినవారు అయిన, తౌ = ఆ, పరంతపౌ = శత్రుపీడకు లైన రామలక్ష్మణులు, వ్యపేక్షమాణౌ = జాగరూకతతో చూచుకొనుచు, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, గతౌ = వెళ్ళినారు.

తా. శత్రుసంహారకులు, మహాబలశాలురు గజరాజులతో సమానులూ అయిన, ఆ రామలక్ష్మణులు జటాధారు లై నారచీరలు కట్టుకొని శ్రేష్ఠము లైన బాణములను, ధనుస్సులను, ఖడ్గములను ధరించి జాగరూకతతో సీతాసమేతు లై వెళ్ళిపోయినారు. 26

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఎనుబదిఆరవ సర్గ సమాప్తము.

అథ సప్తాశీతితమః సర్గః

[భరతుడు మూర్ఛిల్లుటచే గుహుడు, శత్రుఘ్నుడు, తల్లులును దుఃఖించుట. తెలివినొందిన భరతుడు గుహుని రామాదుల భోజనము, శయనము మున్నగు విషయములను గూర్చి ప్రశ్నించుట. గుహుడు ఆ ప్రశ్నలకు బదులు పలుకుట.]

మూ. గుహస్య వచనం శ్రుత్వా భరతో భృశమప్రియమ్,
ధ్యానం జగామ తత్రైవ యత్ర తచ్ఛ్రుతమప్రియమ్. 1

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, భృశమ్ = మిక్కిలి, అప్రియమ్ = అప్రియమైన, గుహస్య = గుహునియొక్క, వచనమ్ = వచనమును, శ్రుత్వా = విని, తత్ = ఆ, అప్రియమ్ = అప్రియవచనము, యత్ర = ఎచట, శ్రుతమ్ = వినబడెనో, తత్రైవ = అచటనే, ధ్యానమ్ = ఆలోచనను, జగామ = పొందెను.

తా. భరతుడు గుహుని చాల అప్రియ మైన ఆ వాక్యమును విని ఆ అప్రియవాక్యమును విన్నచోటనే కూర్చుండిపోయి ఆలోచింపదొడగెను. 1

మూ. సుకుమారో మహాసత్త్వః సింహస్కన్ధో మహాభుజః,
పుణ్డరీకవిశాలాక్ష స్తరుణః ప్రియదర్శనః. 2

ప్రత్యాశ్వస్య ముహూర్తం తు కాలం పరమదుర్మనాః,
పపాత సహసా తోత్త్రైర్హృదివిద్ధ ఇవ ద్విపః. 3

ప్ర. అ. సుకుమారః = సుకుమారుడు, మహాసత్త్వః = గొప్ప బలము కలవాడు, సింహస్కన్ధః = సింహము వంటి మూపు కలవాడు, మహాభుజః = దీర్ఘ మైన బాహువులు కలవాడు, పుణ్డరీకవిశాలాక్షః = పద్మముల వలె విశాల మైన నేత్రములు కలవాడు, తరుణః = యువకుడు, ప్రియదర్శనః = ప్రియ మైన దర్శనము కలవాడు అయిన ఆ భరతుడు, ముహూర్తం కాలం తు = క్షణకాలము, ప్రత్యా

శ్వస్య = ఊరడిల్లి, (తెలుసుని) పరమదుర్మనాః = మిక్కిలి దుఃఖించిన మనస్సు కలవాడై, తోత్త్రైః = కొరడాలచేత, అతివిద్ధః = ఎక్కువగా కొట్టబడిన, ద్విప ఇవ = ఏనుగు వలె, సహసా = వెంటనే, పపాత = పడెను.

తా. సుకుమారుడు, గొప్ప బలము కలవాడు, సింహము వంటి మూపు కలవాడు, గొప్ప భుజములు కలవాడు, పద్మముల వలె విశాలము లైన నేత్రములు కలవాడు, యువకుడు, ఆనందకరమైన దర్శనము కలవాడు, అయిన ఆ భరతుడు క్షణకాలము తెప్పరిల్లి మిక్కిలి దుఃఖించుచున్న మనస్సుతో, కొరడాలచే ఎక్కువగా కొట్టబడిన ఏనుగు వలె వెంటనే నేలపై పడెను. ౩

మూ. తదవస్థం తు భరతం శత్రుఘ్నోఽనన్తరస్థితః,
పరిష్వజ్య రురోదోచ్చైర్విసంజ్ఞః శోకకర్శితః. ౪

ప్ర. అ. అనన్తరస్థితః = ప్రక్కనే ఉన్న, శత్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నుడు, తదవస్థమ్ = అట్టి అవస్థ గల, భరతమ్ = భరతుని, పరిష్వజ్య = కౌగలించుకొని, శోకకర్శితః = శోకముచేత కృశింపచేయబడినవాడై, విసంజ్ఞః = స్మృహతప్పినవాడై, ఉచ్చైః = గట్టిగా, రురోద = ఏడ్చెను.

తా. సమీపమునందే ఉన్న శత్రుఘ్నుడు శోకముచే పీడింపబడినవాడై ఆ విధముగా నేలపై బడిన భరతుని కౌగలించుకొని, స్మృహ తప్పినవాడై, బిగ్గరగా ఏడ్చెను. ౪

మూ. తతః సర్వాః సమాపేతుర్మాతరో భరతస్య తాః,
ఉపవాసకృశా దీనా భర్తృవ్యసనకర్శితాః. ౫

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, ఉపవాసకృశాః = ఉపవాసముచే కృశించినవారు, దీనాః = దీనలు, భర్తృవ్యసనకర్శితాః = భర్తృవియోగముచేత కృశింపచేయబడినవారు అయిన, సర్వాః = సమస్తమైన, భరతస్య = భరతునియొక్క, తాః మాతరః = ఆ తల్లులు, సమాపేతుః = తొందరగా వచ్చి చేరిరి.

తా. అపుడు ఉపవాసములచే కృశించి, దీనలై భర్తృవియోగముతో దుఃఖించుచున్న తల్లు లందరు భరతుని వద్దకు వచ్చి చేరిరి. ౫

మూ. తాశ్చ తం పతితం భూమౌ రుదత్యః పర్యవారయన్,
కౌసల్యా త్వనుసృత్యైనం దుర్మనాః పరిషస్వజే. ౬

ప్ర. అ. తాః = వారందరు, రుదత్యః = ఏడ్చుచు, భూమౌ = నేలపై, పతితమ్ = పడిన, తమ్ = అతనిని, పర్యధారయన్ = చుట్టుముట్టిరి. కౌసల్యాతు = కౌసల్య యైతే, దుఃఖితా = దుఃఖించుచున్న మనస్సు కలదై, అనుసృత్య = సమీపించి, ఏనమ్ = ఈ భరతుని, పరిష్వజే = కౌగలించుకొనెను.

తా. వారందరు ఏడ్చుచు నేలపై బడిన ఆ భరతుని చుట్టి నిలచిరి. కౌసల్య మాత్రము మిక్కిలి దుఃఖించుచు, సమీపించి అతనిని కౌగలించుకొనెను.

మూ. వత్సలా స్వం యథా వత్సముపగూహ్య తపస్వినీ,
పరిపప్రచ్ఛ భరతం రుదతీ శోకలాలసా. 7

ప్ర. అ. శోకలాలసా = శోకముతో వ్యాకులురాలైన, తపస్వినీ = దీనురాలైన, వత్సలా = వాత్సల్యము గల ఆ కౌసల్య, రుదతీ = ఏడ్చుచున్నదై, స్వమ్ = తన సంబంధమైన, వత్సం యథా = పిల్లవానిని వలె, ఉపగూహ్య = కౌగలించుకొని, భరతమ్ = భరతుని, పరిపప్రచ్ఛ = అట్లడిగెను.

తా. శోకముతో వ్యాకులురాలు, దీనురాలు, వాత్సల్యవంతురాలు అయిన ఆ కౌసల్య తన పుత్రుని కౌగలించుకొన్నట్లుగా భరతుని కౌగలించుకొని ఏడ్చుచు అతనిని ప్రశ్నించెను. 7

మూ. పుత్ర వ్యాధిర్న తే కచ్చిచ్ఛరీరం పరిబాధతే,
అద్య రాజకులస్యాస్య త్వదధీనం హి జీవితమ్. 8.

ప్ర. అ. పుత్ర = ఓ కుమారా! వ్యాధిః = వ్యాధి, తే శరీరమ్ = నీ శరీరమును, కచ్చిత్ న పరిబాధతే = బాధించుటలేదు కదా! అద్య = ఇపుడు, అస్య = ఈ, రాజకులస్య = రాజవంశముయొక్క, జీవితమ్ = జీవితము, త్వదధీనం హి = నీపై ఆధారపడి యున్నది కదా!

తా. కుమారా! నీ శరీరమును వ్యాధి ఏదియు బాధించుటలేదు కదా! ఇపుడు ఈ రాజవంశము జీవితము నీమీదనే ఆధారపడి యున్నది. 8

మూ. త్వాం దృష్ట్వా పుత్ర జీవామి రామే సభ్రాతృకే గతే,
వృత్తే దశరథే రాజ్ఞి నాథ ఏకస్త్వమద్య నః. 9

ప్ర. అ. పుత్ర = ఓ కుమారా! సభ్రాతృకే = లక్ష్మణునితో కూడిన, రామే

రాఘవుడు, గతే = వెళ్ళిపోయినవాడగుచుండగా, రాజ్ఞీ = రాణివైన, దశరథే = దశరథుడు, వ్యక్తే = మరణించినవాడగుచుండగా, త్వామ్ = నిన్ను, దృష్ట్వా = చూచుకొని, జీవామి = జీవించుచున్నాను. అద్య = ఇపుడు, త్వమ్ = నీవు, ఏకః = ఒక్కడవే, నః = మాకు, నాథః = నాథుడవు.

తా. ఓ కుమారా! రాముడు లక్ష్మణసహితుడై వనమునకు వెళ్ళిపోయినాడు. దశరథమహారాజు మరణించినాడు. ఇపుడు నిన్నే చూచుకొని జీవించుచున్నాను. నీవు ఒక్కడివే మాకు ఇపుడు రక్షకుడవు. 9

మూ. కచ్చిన్న లక్ష్మణే పుత్ర శ్రుతం తే కించిదప్రియమ్,
పుత్రే వా హ్యేకపుత్రాయాః సహభార్యే వనం గతే. 10

ప్ర. అ. పుత్ర = ఓ కుమారా! లక్ష్మణే = లక్ష్మణుని విషయంలో కాని, సహభార్యే = భార్యాసమేతుడై, వనమ్ = వనమును గూర్చి, గతే = వెళ్ళిన, ఏకపుత్రాయాః = ఒకే పుత్రుడుగల నాయొక్క, పుత్రే వా = పుత్రుడైన రాముని విషయమందు కాని, కించిత్ = ఏదైన, అప్రియమ్ = అప్రియము, తే = నీకు, కచ్చిత్ న శ్రుతమ్ = వినబడలేదు కదా!

తా. కుమారా లక్ష్మణుని గూర్చి గాని, భార్యాసమేతుడై అరణ్యమునకు వెళ్ళిన నా ఏకైకపుత్రుడైన రాముని గూర్చి గాని, నీవు ఏదైన అప్రియమైన వార్తను వినలేదు కదా! 10

మూ. స ముహూర్తం సమాశ్వస్య రుదన్నేవ మహాయశాః,
కౌసల్యాం పరిసాన్త్వ్యేదం గుహం వచనమబ్రవీత్. 11

ప్ర. అ. మహాయశాః = గొప్ప కీర్తిగల, సః = అతడు, ముహూర్తమ్ = క్షణకాలము, సమాశ్వస్య = తేరుకొని, కౌసల్యామ్ = కౌసల్యను, పరిసాన్త్వ్య = ఓదార్చి, రుదన్నేవ = ఏడ్చుచునే, గుహమ్ = గుహుని గూర్చి, వచనమ్ = వచనమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. గొప్ప కీర్తిగల ఆ భరతుడు క్షణకాలము తేరుకొని కౌసల్యను ఓదార్చి ఏడ్చుచునే గుహునితో ఇట్లనెను. 11

మూ. భ్రాతా మే క్వావసద్రాత్రిం క్వ సీతా క్వ చ లక్ష్మణః,
అస్వపచ్ఛయనే కస్మిన్ కిం భుక్త్వా గుహ శంస మే. 12

ప్ర. అ. గుహ = ఓ గుహుడా, మే భ్రాతా = నా సోదరుడు, రాత్రౌ = రాత్రియందు, క్వ = ఎక్కడ, అవసత్ = నివసించెను? సీతా = సీత, క్వ = ఎక్కడ నివసించెను? లక్ష్మణః చ = లక్ష్మణుడు, క్వ = ఎక్కడ నివసించెను? కిమ్ = ఏమి, భుక్త్వా = తిని, కస్మిన్ = ఏ, శయనే = శయనమునందు, అస్వపత్ = నిద్రించెను? మే = నాకు, శంస = చెప్పుము.

తా. ఓ గుహుడా! నా సోదరుడైన రాముడు రాత్రి ఎక్కడ నివసించెను? సీత ఎక్కడ నివసించెను? లక్ష్మణుడు ఎక్కడ నివసించెను? వారు ఏమి భుజించిరి? ఏ శయనముపై శయనించిరి? నాకు చెప్పుము. 12

మూ. సోఽబ్రవీత్ భరతం హృష్టో నిషాదాధిపతిర్గుహః,
యద్విధం ప్రతిపేదే చ రామే ప్రియహితేఽతిథౌ. 13

ప్ర. అ. నిషాదాధిపతిః = నిషాదుల ప్రభువైన, సః గుహః = ఆ గుహుడు, హృష్టః = సంతోషించినవాడై, ప్రియహితే = ప్రియుడు హితుడు అయిన, అతిథౌ = అతిథి యైన, రామే = రాముని విషయమున, యద్విధమ్ = ఏ విధముగా, ప్రతిపేదే = తాను ప్రవర్తించెనో (దానిని గూర్చి), భరతమ్ = భరతుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. నిషాదుల ప్రభువైన ఆ గుహుడు సంతోషించినవాడై, ప్రియుడు హితుడు అయిన అతిథిగా వచ్చిన రాముని విషయమున తాను ఎట్లు ప్రవర్తించెనో భరతునితో చెప్పెను. 13

మూ. అన్నముచ్చావచం భక్షాః ఫలాని వివిధాని చ,
రామాయాభ్యవహారార్థం బహు చోపహృతం మయా. 14

ప్ర. అ. మయా = నాచేత, రామాయ = రామునికొరకు, అభ్యవహారార్థమ్ = భోజనము నిమిత్తమై, ఉచ్చావచమ్ = అనేకవిధము లైన, అన్నమ్ = అన్నము, భక్షాః = భక్ష్యములు, వివిధాని = అనేకవిధము లైన, ఫలాని చ = ఫలములు, బహు = అత్యధికముగా, ఉపహృతమ్ = తీసుకొనిరాబడినది.

తా. నేను రాముని భోజనముకొరకై పెల రకము లైన అన్నములను, భక్ష్యములను, అనేకవిధము లైన ఫలములను సమర్పించితిని. 14

మూ. తత్సర్వం ప్రత్యనుజ్ఞాసీద్రామః సత్యపరాక్రమః,
న తు తత్ప్రత్యగృహ్ణాత్స క్షత్రధర్మమనుస్మరన్. 15

ప్ర. అ. సత్యపరాక్రమః = సత్యమైన పరాక్రమము గల, రామః = రాముడు, తత్సర్వమ్ = దాని నంతను, ప్రత్యనుజ్ఞాసీత్ = తిరిగి తీసుకొని పొమ్మని అజ్ఞ యిచ్చెను. సః = అతడు, క్షత్రధర్మమ్ = క్షత్రియధర్మమును, అనుస్మరన్ = స్మరించుచు, తత్ = దానిని, న తు ప్రత్యగృహ్ణాత్ = స్వీకరించలేదు.

తా. సత్యపరాక్రముడైన ఆ రాముడు వాటి నన్నిటిని వెనుకకు తీసుకొని పొమ్మని ఆజ్ఞాపించెను. అతడు క్షత్రియధర్మమును పాటించుచు, దానిని స్వీకరించలేదు. 15

మూ. న హ్యస్మాభిః ప్రతిగ్రాహ్యం సఖే దేయం తు సర్వదా,
ఇతి తేన వయం రాజన్ననునీతా మహాత్మనా. 16

ప్ర. అ. రాజన్ = ఓ భరతుడా ! సఖే = ఓ స్నేహితుడా, అస్మాభిః = మాచేత, న ప్రతిగ్రాహ్యమ్ = ప్రతిగ్రహించదగదు. సర్వదా = ఎల్లప్పుడును, దేయమ్ = ఇవ్వదగినది. ఇతి = అని, మహాత్మనా = మహాత్ముడైన, తేన = ఆ రామునిచేత, వయమ్ = మేము, అనునీతాః = అనునయింపబడితిమి.

తా. "ఓ రాజా ! మహాత్ముడైన ఆ రాముడు' ఓ స్నేహితుడా ! మేము ఎల్లపుడు ఇతరులకు ఇవ్వవలెను గాని ఇతరులనుండి ప్రతిగ్రహింపకూడదు" అని మమ్ములను అనునయించెను (మాతో ప్రేమపూర్వకముగా చెప్పెను) 16

మూ. లక్ష్మణేన సమానీతం పీత్వా వారి మహాయశాః,
ఔపవాస్యం తదాకార్షీద్రాఘవః సహ సీతయా. 17

ప్ర. అ. మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి గల, రాఘవః = రాముడు, తదా = అపుడు, లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత, సమానీతమ్ = తీసుకొనిరాబడిన, వారి = ఉదకమును, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, పీత్వా = త్రాగి, ఔపవాస్యమ్ = ఉపవాసమును, అకార్షీత్ = చేసెను.

తా. గొప్ప కీర్తి గల ఆ రాముడు, సీత కూడ లక్ష్మణుడు తీసుకొని వచ్చిన జలమును త్రాగి ఆనాడు ఉపవాసమును చేసిరి. 17

మూ. తతస్తు జలశేషేణ లక్ష్మణోప్యకరోత్తదా,
వాగ్యతాస్తే త్రయః సన్ధ్యాం సముపాసత సంహితాః. 18

ప్ర. అ. తతః తు = అటు పిమ్మట, తదా = అపుడు, లక్ష్మణోఽపి = లక్ష్మణుడు కూడ, జలశేషేణ = మిగిలిన జలముతో, అకరోత్ = ఆహారమును చేసెను. తే త్రయః = ఆ ముగ్గురు, వాగ్యతాః = వాఙ్మియమమును పాలించుచున్నవారై, సంహితాః = ఏకాగ్రచిత్తులై, సన్ధ్యామ్ = సంధ్యను, సముపాసత = సేవించిరి.

తా. అపుడు లక్ష్మణుడు కూడ మిగిలిన జలమును ఆహారముగా గ్రహించెను. వారు ముగ్గురు మౌనమును పాటించుచు, ఏకాగ్రచిత్తులై సన్ధ్యోపాసనము చేసిరి. 18

మూ. సౌమిత్రిస్తు తతః పశ్చాదకరోత్స్వాస్తరం శుభమ్,
స్వయమానీయ బర్హీంషి క్షిప్రం రాఘవకారణాత్. 19

ప్ర. అ. తతః పశ్చాత్ = అటు పిమ్మట, సౌమిత్రిస్తు = లక్ష్మణుడు, స్వయమ్ = స్వయముగా, బర్హీంషి = దర్భలను, ఆనీయ = తీసుకొని వచ్చి, రాఘవకారణాత్ = రామునికొరకై, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, శుభమ్ = శుభకరమైన, స్వాస్తరమ్ = మంచి శయనమును, అకరోత్ = ఏర్పరచెను.

తా. పిమ్మట లక్ష్మణుడు స్వయముగా దర్భలను తీసుకొని వచ్చి రాముని కొరకై ఒక మంగళకరమైన శయనమును శీఘ్రముగా ఏర్పరచెను. 19

మూ. తస్మిన్ సమావిశద్రామః స్వాస్తరే సహ సీతయా,
ప్రక్షాల్య చ తయోః పాదావపచక్రామ లక్ష్మణః. 20

ప్ర. అ. రామః = రాముడు, తస్మిన్ = ఆ, స్వాస్తరే = శయనమునందు, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, సమావిశత్ = శయనించెను. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, తయోః = వారియొక్క, పాదౌ = పాదములను, ప్రక్షాల్య = కడిగి, అపచక్రామ = దూరముగా వెళ్ళెను.

తా. రాముడు సీతాసమేతుడై ఆ శయనముపై శయనించెను. లక్ష్మణుడు వారి పాదములను కడిగి దూరముగా వెళ్ళి నిలిచియుండెను. 20

మూ. ఏతత్తదిఙ్గుదీమూలమిదమేవ చ తత్తృణమ్,
యస్మిన్ రామశ్చ సీతా చ రాత్రిం తాం శయితావుభౌ.

ప్ర. అ. రామశ్చ = రాముడు, సీతా = సీత, ఉభౌ = ఇద్దరు, తాం రాత్రిమ్ = ఆ రాత్రిని (యందు), యస్మిన్ = దేనియందు, శయితౌ = శయనించిరో, తత్ = ఆ. ఇఙ్గుదీమూలమ్ = ఇంగుదీవృక్షముయొక్క మూలము, ఏతత్ = ఇదే. తత్ = ఆ, తృణం చ = తృణము కూడ, ఇదమేవ = ఇదే.

తా. సీతారాము లిద్దరు ఆ రాత్రి శయనించిన ఇంగుదీవృక్షమూలము ఆ గడ్డిపరుపు ఇవే. 21

మూ. నియమ్య పృష్ఠే తు తలాంగుళిత్రవాన్
శరైస్సుపూర్ణావిషుధీ పరంతపః,
మహద్ధనుః సజ్యముపోహ్య లక్ష్మణో
నిశామతిష్ఠత్పరితోఽస్య కేవలమ్. 22

ప్ర. అ. పరంతపః = శత్రువును బాధించు, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, తలాంగుళిత్రవాన్ = అరచేతులను వ్రేళ్లను రక్షించు తొడుగు ధరించినవాడై, శరైః = బాణములతో, సుపూర్ణౌ = బాగుగ నిండిన, ఇషుధీ = అంబుల పొదులను, పృష్ఠే = వీపునందు, నియమ్య = కట్టుకొని, సజ్యమ్ = నారితో కూడిన, మహత్ = గొప్ప, ధనుః = ధనుస్సును, ఉపోహ్య = ధరించి, నిశామ్ = రాత్రియందు, అస్య = రామునియొక్క, పరితః = చుట్టుప్రక్కల, అతిష్ఠత్ కేవలమ్ = నిలచియే యుండెను.

తా. శత్రువులకు బాధ కలిగించు లక్ష్మణుడు, అరచేతులను, వ్రేళ్ళను రక్షించు తొడుగులు ధరించి, బాణములతో నిండిన అంబులపొదులు వీపున కట్టుకొని, నారి కట్టిన ధనుస్సును చేత ధరించి రాత్రి యంతయు ఆ రాముని పరిసరములందు నిలబడియే ఉండెను.

మూ. తతస్త్వహం చోత్తమ బాణచాపధృత్
స్థితోఽభవం తత్ర స యత్ర లక్ష్మణః,
అతన్ద్రిభిర్జ్ఞాతిభిరాత్తకార్ముకై
ర్మహేన్ద్రకల్పం పరిపాలయంస్తదా. 23

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే సప్తాశీతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, అహం తు = నేనైతే, తదా = అప్పుడు, ఉత్తమబాణచాపధృక్ = ఉత్తమ మైన బాణములను, చాపమును ధరించిన వాడ నై, అతన్ద్రిభిః = ఏమరుపాటు లేని, ఆత్తకార్ముకైః = ధరింపబడిన ధనుస్సులు గల, జ్ఞాతిభిః = బంధువులతో కూడి, మహేన్ద్రకల్పమ్ = మహేంద్రునితో సమాను డైన ఆ రాముని, పరిపాలయన్ = పాలించుచు, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, యత్ర = ఎక్కడ ఉండెనో, తత్ర = అక్కడ, స్థితః = నిలచినవాడనై, అభవమ్ = అయితిని.

తా. అపుడు నేను కూడ ఉత్తమ మైన బాణములను ధనుస్సును ధరించి, ఏమరుపాటు లేని ధనుర్ధరు లైన బంధువులతో కూడినవాడనై, మహేంద్రునితో సమాను డైన రాముని రక్షించుచు, లక్ష్మణుడు నిలచిన చోటనే నిలిచియుంటిని.

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు,
అయోధ్యాకాండలో ఎనుబదియేడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ అష్టాశీతితమః సర్గః

[శ్రీరాముని శయ్యను చూచి భరతుడు మిక్కిలి శోకించుట. తాను జటావల్కలములు దాల్చి వనమందుండెద తలంపును ప్రకటించుట].

మూ. తచ్ఛ్రుత్వా నిపుణం సర్వం భరతః సహ మన్త్రిభిః,
ఇఙ్గుదీమూలమాగమ్య రామశయ్యామవేక్ష్య తామ్. 1

అబ్రవీజ్జననీః సర్వా ఇహ తేన మహాత్మనా,
శర్వరీ శయితా భూమావిదమస్య విమర్దితమ్. 2

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, తత్ సర్వమ్ = దాని నంతని, నిపుణమ్ = చక్కగా, శ్రుత్వా = విని, మన్త్రిభిస్సహ = మంత్రులతో కూడ, ఇఙ్గుదీమూలమ్ = ఇంగుదీవృక్షమూలమును, ఆగమ్య = చేరి, తామ్ = ఆ, రామశయ్యామ్ = రాముశయనమును, అవేక్ష్య = చూచి, సర్వాః = సమస్తమైన, జననీః = తల్లులను గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను. తేన = ఆ, మహాత్మనా = మహాత్ముడైన రామునిచేత, ఇహ = ఇక్కడ, భూమౌ = నేలపై, శర్వరీ = రాత్రి, శయితా = శయనించుట (జరిగినది). అస్య = ఇతని, విమర్దితమ్ = నలిగి నట్లు చేయబడిన శయనము, ఇదమ్ = ఇదే.

తా. మంత్రిసహితుడైన భరతుడు ఆ మాటలన్నీ శ్రద్ధగా విని ఇంగుదీ వృక్షమూలము చేరి, రాముని శయ్యను చూచి తల్లులందరితో ఇట్లనెను. "మహాత్ముడైన రాముడు ఆ రాత్రి ఇక్కడనే నేలపై శయనించెను. అతడు పండుకొనగా నలిగిన శయనము ఇదే." 1, 2

మూ. మహాభాగకులీనేన మహాభాగేన ధీమతా,
జాతో దశరథేనోర్వ్యాం న రామః స్వప్తుమర్హతి. 3

ప్ర. అ. మహాభాగకులీనేన = గొప్ప భాగ్యము గల కులమునందు పుట్టిన,

మహాభాగేన = మహాభాగ్యవంతు డైన, ధీమతా = బుద్ధిమంతు డైన, దశరథేన = దశరథునిచేత, జాతః = పుట్టిన, రామః = రాముడు, ఉర్వ్యామ్ = నేలపై, స్వప్తుమ్ = నిద్రించుటకు, న అర్హతి = తగడు.

తా. "గొప్ప భాగ్యము కల కులమునందు పుట్టినవాడు, గొప్ప భాగ్యము కలవాడు, బుద్ధిమంతు డైన దశరథుని కుమారుడు అయిన రాముడు నేలపై శయనించుట తగదు."

మూ. అజినోత్తరసంస్తీర్ణే వరాస్తరణసంచయే,
శయిత్వా పురుషవ్యాఘ్రః కథం శేతే మహీతలే. 4

ప్ర. అ. పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠు డైన, రాముడు, అజినోత్తర సంస్తీర్ణే = మృగచర్మరూపము లైన, పై ఆవరణలచే పరచబడిన, వరాస్తరణ సంచయే = శ్రేష్ఠ మైన ఆస్తరణముల (పైన పరచు వస్త్రములు) సముదాయము గల శయనమునందు, శయిత్వా = శయనించి, మహీతలే = నేలపై, కథమ్ = ఎట్లు, శేతే = శయనించును.

తా. "మృగచర్మములు పైన కప్పినదీ, శ్రేష్ఠ మైన ఆస్తరణముల సముదాయముతో ఏర్పరచినదీ అయిన శయనముపై శయనించుటకు అలవాటు పడిన పురుషశ్రేష్ఠు డైన ఆ రాముడు నేలపై ఎట్లు శయనించునో!" 4

మూ. ప్రాసాదాగ్రవిమానేషు వలభీషు చ సర్వదా,
హైమరాజతభౌమేషు వరాస్తరణశాలిషు,
పుష్పసంచయచిత్రేషు చన్దనాగరుగన్ధిషు,
పాండురాభ్రప్రకాశేషు శుకసంఘరుతేషు చ,
ప్రాసాదవరవర్యేషు శీతవత్సు సుగన్ధిషు,
ఉషిత్వా మేరుకల్పేషు కృతకాంచనభిత్తిషు,
గీతవాదిత్రనిర్ఘోషైర్వరాభరణనిస్స్వనైః,
మృదఙ్గవరశబ్దైశ్చ స తత్ర ప్రతిబోధితః,
వన్దిభిర్వన్దితః కాలే బహుభిః సూతమాగధైః,
గాథాభిరనురూపాభిః స్తుతిభిశ్చ పరంతపః, 5-9

ప్ర. అ. పరంతపః = శత్రువులను పీడించు, సః = ఆ రాముడు, సర్వదా = ఎల్లప్పుడు, ప్రాసాదాగ్రవిమానేషు = ప్రాసాదముల అగ్రములందు, ఉత్తమ గృహములందు, వలభీషు చ = మేడల పై భాగములందు, హైమరాజతభౌమేషు = బంగారువికార మైన అంతస్థులు కలవి, వరాస్తరణశాలిషు = శ్రేష్ఠ మైన ఆస్తరణములతో ప్రకాశించునవి, పుష్పసంచయచిత్రేషు = పుష్పముల ప్రోగులచే చిత్రవర్ణము లైనవి, చన్దనాగరుగన్ధిషు = మంచి గంధముయొక్క, అగరు యొక్క సువాసన కలవి, పాణ్డురాభ్రప్రకాశేషు = తెల్లని మేఘముల వంటి కాంతి గలవి, శుకసంఘరుతేషు చ = చిలుకల గుంపుల ధ్వనులతో కూడినవి, శీతవత్సు = చల్లదనము కలవి, సుగంధిషు = సుగంధములు కలవి, కృతకాంచనభిత్తిషు = ఏర్పరుపబడిన బంగారు గోడలు కలవి, మేరుకల్పేషు = మేరుపర్వతముతో సమాన మైనవి యైన, ప్రాసాదవరవర్త్యేషు = అతిశ్రేష్ఠము లైన ప్రాసాదము లందు, ఉషిత్వా = నివసించి, గీతవాదిత్రనిర్ఘోషైః = గీతధ్వనులచేతను, వాద్య ధ్వనులచేతను, వరాభరణనిస్వనైః = శ్రేష్ఠ మైన ఆభరణముల ధ్వనులచేతను, మృదఙ్గవరశబ్దైః = మృదంగముల మధురధ్వనులచేతను, తత్ర = ఆ ప్రాసాదము లందు, ప్రతిబోధితః = మేల్కొలుపబడుచుండెడివాడు. బహుభిః = అనేకు లైన, సూతమాగధైః = సూతమాగధులచేతను, వన్దిభిః = వందులచేతను, గాథాభిః = గాథలతోను, అనురూపాభిః = తగిన, స్తుతిభిః చ = స్తోత్రములతోను, కాలే = తగిన కాలమునందు, వన్దితః = నమస్కరింపబడుచుండెడివాడు.

తా. "శత్రుభయంకరు డైన ఆ రాముడు ఎల్లప్పుడు ప్రాసాదాగ్రము లందు, విమానములందు, (ఉత్తమగృహములందు) గృహముల పైభాగము లందు, అతిశ్రేష్ఠ మైన ప్రాసాదములందు నివసించుచుండెడివాడు. ఆ ప్రాసాద ములు శ్రేష్ఠ మై, ఆస్తరణములతో ప్రకాశించుచుండెడివి. పుష్పముల సముదాయ ములు అక్కడక్కడ ఉండుటచే చిత్రవర్ణములు కలవై, చందనాగరు సుగంధముతో నిండియుండెడివి. తెల్లని మేఘము వలె ఎత్తుగా ఉండి గుంపులు గుంపులుగా తిరుగు చిలుకల పలుకులతో ప్రతిధ్వనించుచు, సుగంధయుక్తము లై చల్లగా యుండెడివి. బంగారు గోడలతో కట్టబడి మేరుపర్వతము వలె నున్న ఆ ప్రాసాదములలో నివసించుచున్నపుడు ఆ రాముని గీతవాద్యాదుల ధ్వనుల చేతను, పరిచారికల శ్రేష్ఠ మైన అలంకారముల ధ్వనులచేతను, మధుర మైన

మృదంగశబ్దములచేత మేల్కొలుపుచుండెడివారు. చాలామంది వందులు, సూతమాగధులు గాథలు పాడుచు, తగిన స్తోత్రవాక్యములు పలుకుచు, ఆ యా కాలములందు వచ్చి ఆ రామునికి నమస్కరించుచుండెడివారు." 5-9

మూ. ఆశ్చర్యమిదం లోకే న సత్యం ప్రతిభాతి మా,
ముహ్యతే ఖలు మే భావః స్వప్నోఽయమితి మే మతిః

ప్ర. అ. లోకే = లోకమునందు, ఇదమ్ = ఇది, ఆశ్చర్యమ్ = నమ్మ తగనిది. సత్యమ్ = సత్యమైనదిగా, మా = నన్ను గూర్చి, న ప్రతిభాతి = తోచుట లేదు. మే = నాయొక్క, భావః = భావము (మనస్సు), ముహ్యతే ఖలు = మోహపడుచున్నది, అయమ్ = ఇది, స్వప్నః ఇతి = స్వప్నము అని, మే = నాయొక్క మతిః = బుద్ధి.

తా. లోకములో ఇది (అట్టి రాముడు ఇట్లగుట) నమ్మ శక్యము గాకున్నది. ఇది సత్య మని నాకు తోచుటలేదు. నా మనస్సు మోహము చెందుచున్నది. ఇది యంతయు స్వప్నమా అనిపించుచున్నది. 10

మూ. న నూనం దైవతం కించిత్ కాలేన బలవత్తరమ్,
యత్ర దాశరథీ రామో భూమావేవ శయీత సః. 11

ప్ర. అ. దైవతమ్ = దేవత, కాలేన = కాలముచేత, (కాలముకంటె), కించిత్ = కొంచెముకూడ, బలవత్తరమ్ = ఎక్కువ బల మైనది, న = కాదు, నూనమ్ = నిశ్చయము. యత్ర = ఎందువలన, సః = ఆ, దాశరథిః = దశరథ కుమారు డైన, రామః = రాముడు, భూమావేవ = నేలపైననే, శయీత = శయనించెనో.

తా. "దశరథకుమారు డైన అట్టి రాముడే నేలపై శయనింపవలసివచ్చిన దనగా ఏ దేవతయు కాలముకంటె కొంచెము కూడా అధిక మైన బలము కలది కా దని తెలియుచున్నది. ఇది నిజము." 11

మూ. విదేహరాజస్య సుతా సీతా చ ప్రియదర్శనా,
దయితా శయితా భూమౌ స్నుషా దశరథస్య చ. 12

ప్ర. అ. విదేహరాజస్య = జనకుని యొక్క, సుతా = కుమార్తెయు, ప్రియదర్శనా = ఆనందకర మైన దర్శనము కలది, దశరథస్య = దశరథుని

యొక్క, దయితా = ఇష్టురాలైన, స్నుషా = కోడలు అయిన, సీతా అపి = సీత కూడ, భూమౌ = నేలపై, శయితా = శయనించినది.

తా. "చూచువారికి ఆనందమును కల్గించునది, జనకుని కూతురు దశరథునకు ఇష్టమైన కోడలు అయిన, సీత కూడ నేలపై పండుకొనినది కదా!"

మూ. ఇయం శయ్యా మమ భ్రాతురిదం హి పరివర్తితమ్,
స్థణ్డిలే కఠినే సర్వం గాత్రైర్విమృదితం తృణమ్. 14

ప్ర. అ. ఇయమ్ = ఇది, మమ భ్రాతుః = నా సోదరునియొక్క, శయ్యా = శయ్య కదా! ఇదమ్ = ఇది, పరివర్తితం హి = పొరలుట కదా! కఠినే = కఠినమైన, స్థండిలే = నేలపై, సర్వమ్ = సమస్తమైన, తృణమ్ = తృణము, గాత్రైః = అవయములచేత, విమృదితమ్ = నలగగొట్టబడినది.

తా. "ఇది నా అన్నగారి శయనము. ఆయన పొరలిన చోటు ఇది. కఠినమైన నేలపై పరచిన ఈ తృణమంతయు అవయవముల రాపిడిచే నలిగియున్నది". 14

మూ. మన్యే సాభరణా సుప్తా సీతాఽస్మిన్ శయనోత్తమే,
తత్ర తత్ర హి దృశ్యన్తే సక్తాః కనకబిన్దవః. 14

ప్ర. అ. సీతా = సీత, అస్మిన్ = ఈ, శయనోత్తమే = శ్రేష్ఠమైన, శయనము నందు, సాభరణా = అలంకారములతో కూడినదై, సుప్తా = నిద్రించినది అని, మన్యే = తలంచుచున్నాను. తత్ర తత్ర = అక్కడక్కడ, సక్తాః = అంటుకొనియున్న, కనకబిందవః = బంగారు పొడులు, దృశ్యన్తే హి = కనబడుచున్నవి కదా!

తా. "ఈ శయ్యపై అక్కడక్కడ బంగారపు పొడులు అంటుకొని యున్నవి. దీనిని బట్టి సీత ఈ శయనముపై అలంకారములతోనే శయనించినదని అనుకొనుచున్నాను." 14

మూ. ఉత్తరీయమిహాసక్తం సువ్యక్తం సీతయా తదా,
తథా హ్యేతే ప్రకాశన్తే సక్తాః కౌశేయతన్తవః. 15

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, సీతయా = సీతచేత, (యొక్క) ఉత్తరీయమ్ = ఉత్తరీయము, ఇహ = ఇచట, ఆసక్తమ్ = తగుల్కొన్నదిగా, సువ్యక్తమ్ =

బాగ స్పష్ట మగుచున్నది. తథాహి = అది యుక్తమే కదా! సక్తాః = తగుల్కొని యున్న, ఏతే = ఈ, కౌశేయతన్తవః = పట్టు దారములు, ప్రకాశన్తే = ప్రకాశించుచున్నవి.

తా. ఇక్కడ తగుల్కొనియున్న పట్టు దారములు ప్రకాశించుచున్నవి. దీనిని బట్టి ఆనాడు సీత ఉత్తరీయము ఈ ప్రదేశమున తగుల్కొన్న దని స్పష్ట మగుచున్నది. 15

మూ. మన్యే భర్తుః సుఖా శయ్యా యేన బాలా తపస్వినీ,
సుకుమారీ సతీ దుఃఖం న హి జానాతి మైథిలీ. 16

ప్ర. అ. యేన = ఏ కారణముచేత, బాలా = బాలయు, తపస్వినీ = దీనురాలు, సుకుమారీ = సుకుమారురాలు, సతీ = పతివ్రతా అయిన, మైథిలీ = సీత, దుఃఖమ్ = దుఃఖమును, న హి జానాతి = తెలుసుకొనుటలేదో అందువలన, భర్తుః = భర్తయొక్క, శయ్యా = శయ్యయే, సుఖా = సుఖకర మైనది అని, మన్యే = తలచుచున్నాను.

తా. చిన్నవయసులో ఉన్నదీ, శోచనీయురాలు, సుకుమారి, పతివ్రతా అయిన, సీతాదేవి ఇట్టి పరిస్థితులలో కూడ, దుఃఖముగా భావించుటలేదు. దీనిని బట్టి ఆమెకు భర్త ఉన్న శయనమే సుఖకరమని అనుకొనుచున్నాను. 16

మూ. హా హన్తోఽస్మి నృశంసోఽహం యత్సభార్యః కృతే మమ,
ఈదృశీం రాఘవః శయ్యామధిశేతే హ్యనాథవత్. 17

ప్ర. అ. హా హన్త = అయ్యో ఎంత కష్టము! అహమ్ = నేను, నృశంసః = క్రూరుడను, అస్మి = అయి ఉన్నాను. యత్ = ఎందువలన, మమ కృతే = నా మూలమున, రాఘవః = రాముడు, సభార్యః = భార్యాసహితు డై, అనాథవత్ = అనాథుడు వలె, ఈదృశీమ్ = ఇట్టి, శయ్యామ్ = శయ్యను, అధిశేతే = అధిష్ఠించి శయనించినాడో ।

తా. అయ్యో! ఎంత కష్టము వచ్చినది! నేను చాలా క్రూరుడను. ఎందుచేత ననగా భార్యాసహితు డైన రాముడు నా మూలమున అనాథుడు వలె ఇట్టి శయనముపై పండుకొనవలసి వచ్చినది. 17

మూ. సార్వభౌమకులే జాతః సర్వలోకస్య సమ్మతః,
సర్వలోకప్రియస్త్యక్త్వా రాజ్యం సుఖమనుత్తమమ్. 18

కథమిన్దీవరశ్యామో రక్తాక్షః ప్రియదర్శనః,
సుఖభాగీ న దుఃఖార్హః శయితో భువి రాఘవః. 19

ప్ర. అ. సార్వభౌమకులే=చక్రవర్తివంశమునందు, జాతః=పుట్టినవాడు, సర్వలోకస్య = సమస్తలోకమునకు, సమ్మతః = ఆదరపాత్రమైనవాడు, సర్వలోకప్రియః = సమస్తలోకమునకు ఇష్టుడు, ఇన్దీవరశ్యామః = నల్లకలువ వలె నీలవర్ణము కలవాడు, రక్తాక్షః = ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలవాడు, ప్రియదర్శనః = ఆనందకరమైన దర్శనము కలవాడు. సుఖభాగీ=సుఖమును పొందదగినవాడు. నదుఃఖార్హః = దుఃఖమునకు తగనివాడు అయిన, రాఘవః = రాముడు, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, అనుత్తమమ్ = శ్రేష్ఠమైన, సుఖమ్ = సుఖమును, త్యక్త్వా = విడచి, భువి = నేలపై, కథమ్ = ఎట్లు, శయితః = శయనించినాడో ।

భా. "చక్రవర్తివంశమునందు పుట్టి, అందరిచే ఆదరింపబడుచు, వారికి ఇష్టుడైన ఇందీవరశ్యాముడు, ఎఱ్ఱని నేత్రములు కలవాడు, చూచువారికి ఆనందమును కల్గించువాడు, సుఖమునకు తగినవాడు, దుఃఖములకు తగనివాడు అయిన రాముడు రాజ్యమును, అత్యుత్తమమైన సుఖమును కూడ పరిత్యజించి నేలపై ఎట్లు పండుకొనెనో." 18,19

మూ. ధన్యః ఖలు మహాభాగో లక్ష్మణః శుభలక్షణః,
భ్రాతరం విషమే కాలే యో రామమనువర్తతే. 20

ప్ర. అ. యః = ఏ లక్ష్మణుడు, విషమే = కష్టమైన, కాలే = కాలమునందు, భ్రాతరమ్ = సోదరుడైన, రామమ్ = రాముని, అనువర్తతే=అనుసరించియున్నాడో, అట్టి, శుభలక్షణః = శుభమైన లక్షణములు కల, మహాభాగః = మహాభాగ్యవంతుడైన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, ధన్యః ఖలు=ధన్యుడు కదా ।

భా. "మహాభాగ్యవంతుడు, ఉత్తమలక్షణములు కలవాడు అయిన లక్ష్మణుడు చాలా ధన్యుడు. ఎందుచేత ననగా ఇట్టి కష్టసమయములో అతడు సోదరుడైన రాముని అనుసరించి వెళ్ళినాడు." 20

మూ. సిద్ధార్థా ఖలు వైదేహీ పతిం యానుగతా వనమ్,
వయం సంశయితాః సర్వే హీనాస్తేన మహాత్మనా. 21

ప్ర. అ. యా = ఏ సీత, వనమ్ = వనమును గూర్చి, పతిమ్ = భర్తను, అనుగతా = అనుసరించి వెళ్ళినదో, వైదేహీ = అట్టి సీత, సిద్ధార్థా ఖలు = కృతార్థురాలు కదా; మహాత్మనా = మహాత్ము డైన, తేన = ఆ రామునితో, హీనాః = హీనుల మైన, వయమ్ = మనము, సర్వే = అందరము, సంశయితాః = సంశయాస్పదస్థితిలో ఉన్నాము.

తా. భర్త ననుసరించి అరణ్యమునకు వెళ్ళిన సీత కృతార్థురాలు. మహాత్ము డైన ఆ రామునకు దూర మైన మన అందరి పరిస్థితి సంశయాస్పద మై పోయినది. 21

మూ. అకర్ణధారా పృథివీ నౌరివ ప్రతిభాతి మా,
గతే దశరథే స్వర్గం రామే చారణ్యమాశ్రితే. 22

ప్ర. అ. దశరథే = దశరథుడు, స్వర్గమ్ = స్వర్గమును గూర్చి, గతే = వెళ్ళినవా డగుచుండగా, రామే చ = రాముడు, అరణ్యమ్ = అరణ్యమును, ఆశ్రితే = ఆశ్రయించినవా డగుచుండగా, పృథివీ = ఈ భూమి, అకర్ణధారా = చుక్కాని పట్టువాడు లేని, నౌరివ = ఓడ వలె, మా = నన్ను గూర్చి, ప్రతిభాతి = కనబడు చున్నది.

తా. దశరథమహారాజు స్వర్గస్థు డయినాడు. రాముడు అరణ్యమునకు వెళ్ళిపోయినాడు. అందుచే ఈ రాజ్యము నాకు, చుక్కాని పట్టువాడులేని ఓడ వలె కనబడుచున్నది. 22

మూ. న చ ప్రార్థయతే కశ్చిన్మనసాపి వసుంధరామ్,
వనేఽపి వసత స్తస్య బాహువీర్యాభిరక్షితామ్. 23

ప్ర. అ. వనే = వనమునందు, వసతః అపి = నివసించుచున్నను, తస్య = ఆ రాముని యొక్క, బాహువీర్యాభిరక్షితామ్ = బాహువుల యొక్క పరాక్రమముచేత రక్షింపబడిన, వసుంధరామ్ = ఈ భూమిని, కశ్చిత్ = ఎవ్వడును, మనసాపి = మనస్సుచేత కూడ, న చ ప్రార్థయతే = కోరడు.

తా. రాముడు అరణ్యములో ఉన్నను, అతని బాహుపరాక్రమము ఈ భూమిని రక్షించుచునే యుండును. అందుచే దీనిని ఆక్రమింపవలె నని ఎవ్వడును మనస్సులో కూడ అనుకొనజాలడు. ౨౩.

మూ. శూన్యసంవరణారక్షామయన్త్రితహయద్విపామ్,
అపావృతపురద్వారాం రాజధానీమరక్షితామ్. ౨౪

అప్రహృష్టబలాం శూన్యాం విషమస్థామనావృతామ్,
శత్రవో నాభిమన్యన్తే భక్ష్యాన్విషకృతానివ. ౨౫

ప్ర. అ. శూన్యసంవరణారక్షాం = శూన్య మైన ప్రాకారరక్షణ కలది, అయన్త్రితహయద్విపామ్ = అదుపులో ఉంచబడని అశ్వములు గజములు కలది, అపావృతపురద్వారామ్ = తెరచివేయబడిన పట్టణములోని ద్వారములు కలది, అరక్షితామ్ = రక్షింపబడనిది, అప్రహృష్టబలామ్ = సంతోషించని సేనలు కలది, శూన్యామ్ = శూన్య మైనది, విషమస్థామ్ = కష్టములలో ఉన్నది, అనావృతామ్ = ఆవరింపబడనిది, (రక్షణములేనిది) అయిన, రాజధానీమ్ = అయోధ్యను, శత్రవః = శత్రువులు, విషకృతాన్ = విషముతో చేయబడిన, భక్ష్యానివ = భక్ష్యములను వలె, నాభిమన్యన్తే = తలపరు.

తా. 'ఇప్పుడు మన రాజధాని యైన అయోధ్యలో ప్రాకారమునకు రక్షణము లేదు. అశ్వములు, గజములు యుద్ధసన్నద్ధములుగా లేవు. పట్టణపు ద్వారము లన్నీ తెరచి రక్షణశూన్యములై ఉన్నవి. సైనికు లందరు సంతోష రహితు లై ఉన్నారు. కష్టములలో నున్న ఈ నగరము శూన్య మై వెలుపల కూడ రక్షణవిధానములేకుండా ఉన్నది. అయినను శత్రువులు, ఈ నగరమును గూర్చి విషముతో చేసిన భక్ష్యములను గూర్చి మనసా కూడ ఎట్లు తలపరో అట్లే తలపరు." ౨౪-౨౫

మూ. అద్య ప్రభృతి భూమౌ తు శయిష్యేఽహం తృణేషు వా,
ఫలమూలాశనో నిత్యం జటాచీరాణి ధారయన్. ౨౬

ప్ర. అ. అద్య ప్రభృతి = ఈ సమయము మొదలు, అహమ్ = నేను, జటాచీరాణి = జటలను నారచీరలను, ధారయన్ = ధరించుచు, నిత్యమ్ = ఎల్ల

వుడు, ఫలమూలాశనః = ఫలములు మూలములు ఆహారముగా కలవాడ నై, భూమౌ తు = నేలపై కాని, తృణేషు వా = తృణములపై కాని, శయిష్యే = శయనించెదను.

తా. నేను ఈ నాడు మొదలు జటలను నారచీరలను ధరించి, ఫలములను దుంపలను భక్షించుచు, నేలపై కాని, తృణములపై కాని శయనించెదను.

మూ. తస్యార్థముత్తరం కాలం నివత్స్యామి సుఖం వనే,
తం ప్రతిశ్రవమాముచ్య నాస్య మిథ్యా భవిష్యతి. 27

ప్ర. అ. తమ్ = ఆ, ప్రతిశ్రవమ్ = ప్రతిజ్ఞను, ఆముచ్య = నాపై వేసుకొని, ఉత్తరం కాలమ్ = ఈ మిగిలిన కాలమును, తస్య అర్థమ్ = ఆ రాముని కొరకై, వనే = వనమునందు, సుఖమ్ = సుఖముగా, నివత్స్యామి = నివసించెదను, అస్య = ఈ రామునియొక్క ప్రతిజ్ఞ, మిథ్యా = అసత్యము, న భవిష్యతి = కాదు.

తా. రాముడు చేసిన వనవాసప్రతిజ్ఞను నాపై వేసుకొని ఆ రామునికి బదులు నేను మిగిలిన కాలము వనములో సుఖముగా నివసించెదను. అట్లు చేయుటచే రాముని ప్రతిజ్ఞ కూడా అసత్యము కాదు. 27

మూ. వసన్తం భ్రాతురర్థాయ శత్రుఘ్నో మానువత్స్యతి,
లక్ష్మణేన సహ త్వార్యో హ్యయోధ్యాం పాలయిష్యతి.

ప్ర. అ. శత్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నుడు, భ్రాతుః అర్థాయ = సోదరు డైన రాముని నిమిత్త మై, వసన్తమ్ = (అరణ్యంలో) నివసించుచున్న, మా = నన్ను, అనువత్స్యతి = అనుసరించి నివసింపగలడు, ఆర్యః = అన్నగారు, లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణునితో కూడా, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, పాలయిష్యతి హి = పాలింపగలడు.

తా. సోదరు డైన రామునకు బదులు అరణ్యములో నివసించుచున్న నాతో కలిసి శత్రుఘ్నుడు అరణ్యములో నివసించగలడు. పూజ్యు డైన రాముడు లక్ష్మణసమేతు డై అయోధ్యను పాలింపగలడు. 28

మూ. అభిషేక్ష్యన్తి కాకుత్స్థమయోధ్యాయాం ద్విజాతయః,
అపి మే దేవతాః కుర్యురిమం సత్యం మనోరథమ్. 29

ప్ర. అ. ద్విజాతయః = బ్రాహ్మణులు, కాకుత్స్థమ్ = రాముని, అయోధ్యాయామ్ = అయోధ్యయందు, అభిషేక్ష్యన్తి = అభిషేకించగలరు. దేవతాః = దేవతలు, ఇమమ్ = ఈ, మే = నాయొక్క, మనోరథమ్ = మనోరథమును, సత్యమ్ = సత్యమైన దానినిగా, అపి కుర్యుః = చేయుదురా!

తా. బ్రాహ్మణులు అయోధ్యలో రాముని రాజ్యాభిషిక్తుని చేయగలరు. నా యీ మనోరథమును దేవతలు సఫలము చేయుదురా! 29

మూ. ప్రసాద్యమానః శిరసా మయా స్వయం
బహుప్రకారం యది న ప్రపత్స్యతే.
తతోఽనువత్స్యామి చిరాయ రాఘవమ్
వనేచరం నార్హతి మాముపేక్షితుమ్. 30

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
అష్టాశీతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. మయా = నాచేత, స్వయమ్ = స్వయముగా, బహుప్రకారమ్ = అనేకవిధములు, శిరసా = శిరస్సుతో, ప్రసాద్యమానః = అనుగ్రహింపచేయుకొనబడుచు, రాముడు, న ప్రపత్స్యతే యది = అంగీకరించకపోయినట్లైతే, తతః = అపుడు, వనేచరం = వనమునందు సంచరించుచున్న, రాఘవమ్ = రాముని, చిరాయ = చిరకాలము, అనువత్స్యామి = అనుసరించి నివసించెదను. మామ్ = నన్ను, ఉపేక్షితుమ్ = ఉపేక్షించుటకు, నార్హతి = తగడు.

తా. నేను స్వయముగా తల వంచి నమస్కరించుచు, అనేకవిధముల ప్రార్థించినను రాముడు అంగీకరించనిచో నేను కూడ అరణ్యములో సంచరించుచున్న ఆ రాముని అనుసరించి అచటనే నివసించెదను. రాముడు నన్ను కాదన జాలడు. 30

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అయోధ్యాకాండలో
ఎనుబదియెనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకోననవతితమః సర్గః

[భరతుడు సేనాసమేతుడై గంగను దాటి భరద్వాజాశ్రమమున చేరుట].

మూ. ఉష్య రాత్రిం తు తత్రైవ గంగాకూలే స రాఘవః,
భరతః కాల్యముత్థాయ శత్రుఘ్నమిదమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. రాఘవః = రఘువంశమునందు పుట్టిన, సః భరతః = ఆ భరతుడు, తత్ర = ఆ, గంగాకూలే ఏవ = గంగాతీరమునందే, రాత్రిమ్ = రాత్రిని, ఉష్య = నివసించి, కాల్యమ్ = ప్రాతఃకాలమునందు, ఉత్థాయ = లేచి, శత్రుఘ్నమ్ = శత్రుఘ్నునిగూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. భరతుడు ఆ రాత్రి ఆ గంగాతీరమునందే నివసించి, మరునాడు, ప్రాతఃకాలమున లేచి శత్రుఘ్నునితో ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. శత్రుఘ్నోత్తిష్ఠ కిం శేషే నిషాదాధిపతిం గుహమ్,
శీఘ్రమానయ భద్రం తే తారయిష్యతి వాహినీమ్. 2

ప్ర. అ. శత్రుఘ్న = ఓ శత్రుఘ్నుడా! ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము. కిమ్ = ఎందుకు, శేషే = పండుకొనియున్నావు. తే = నీకు, భద్రమ్ = క్షేమమగుగాక, నిషాదాధిపతిమ్ = నిషాదుల ప్రభువైన, గుహమ్ = గుహుని, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆనయ = తీసుకొనిరమ్ము. వాహినీమ్ = సేనను, తారయిష్యతి = దాటింపచేయగలడు.

తా. శత్రుఘ్నా! ఇంకను పరుండియున్నావేమి? లెమ్ము. నీకు భద్రమగుగాక! నిషాదుల ప్రభువైన గుహుని శీఘ్రముగా తీసుకొని రమ్ము. అతడు సేనను దాటించును. 2

మూ॥ జాగర్మి నాహం స్వపిమి తమేవార్యం విచిన్తయన్,
ఇత్యేవమబ్రవీద్భ్రాతా శత్రుఘ్నోఽపి ప్రచోదితః. ౩

ప్ర. అ. భ్రాతా = సోదరు డైన, శత్రుఘ్నోఽపి = శత్రుఘ్నుడు కూడ, ప్రచోదితః = ఇట్లు ప్రేరేపింపబడిన వాడై, అహమ్ = నేను, తమ్ = ఆ, ఆర్యమ్ ఏవ = అన్నగా రైన రాముని గూర్చియే, విచిన్తయన్ = ఆలోచించుచు, జాగర్మి = మేలుకొనియే ఉన్నాను. న స్వపిమి = నిద్రపోవుటలేదు. ఇత్యేవమ్ = ఇట్లు, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. భరతుడు ఈ విధముగా ప్రేరేపింపగా, సోదరు డైన శత్రుఘ్నుడు, ఇట్లు పలికెను. "పూజ్యు డైన రాముని గూర్చి ఆలోచించుచు నేను మేల్కొనియే ఉన్నాను. నిద్రపోవుటలేదు". ౩

మూ. ఇతి సంవదతోరేవమన్యోన్యం నరసింహయోః,
ఆగమ్య ప్రాఞ్జలిః కాలే గుహో భరతమబ్రవీత్. 4

ప్ర. అ. నరసింహయోః = ఆ నరశ్రేష్ఠులు, ఇత్యేవమ్ = ఈ విధముగా, అన్యోన్యమ్ = పరస్పరము, సంవదతోః = మాటలాడుకొనుచుండగ, గుహః = గుహుడు, కాలే = తగిన కాలమునందు, ఆగమ్య = వచ్చి, ప్రాంజలిః = కట్టబడిన దోసిలికలవాడై, భరతమ్ = భరతుని గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠు లైన ఆ భరతశత్రుఘ్నులు ఈ విధముగా పరస్పరము మాటలాడుకొనుచుండగా, గుహుడు తగిన సమయమునందు వచ్చి నమస్కరించుచు భరతునితో ఇట్లనెను. 4

మూ. కచ్చిత్ సుఖం నదీతీరే వాత్సీః కాకుత్స్థ శర్వరీమ్,
కచ్చిత్ తే సహ సైన్యస్య తావత్సర్వమనామయమ్. ౫

ప్ర. అ. కాకుత్స్థ = ఓ భరతుడా! శర్వరీమ్ = రాత్రిని (యందు), నదీ తీరే = నదీతీరమునందు, సుఖమ్ = సుఖముగా, కచ్చిత్ వాత్సీః = నివసించితివి కదా! సహ సైన్యస్య = సైన్యముతో కూడిన, తే = నీకు, సర్వమ్ = అంతయు, అనామయం తావత్ కచ్చిత్ = బాధ లేకుండుట కదా!

తా. భరతుడా! నదీతీరమునందు రాత్రి నీ నివాసము, సుఖకరముగా ఉన్నది కదా! సైన్యసహితుడ వైన నీకు ఎట్టి బాధలు కలుగలేదు కదా! ౫

మూ. గుహస్య వచనం శ్రుత్వా తత్తు స్నేహాదుదీరితమ్,
రామస్యానువశో వాక్యం భరతోఽపీదమబ్రవీత్. 6

ప్ర. అ. రామస్య = రామునియొక్క, అనువశః = వశమునం దున్న, భరతోఽపి = భరతుడు కూడా, స్నేహాత్ = స్నేహమువలన, ఉదీరితమ్ = పలుకబడిన, తత్ = ఆ, గుహస్య = గుహునియొక్క, వచనమ్ = వాక్యమును, శ్రుత్వా = విని, ఇదం వాక్యమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. రామునికి వశవర్తియైన భరతుడు స్నేహపూర్వకముగా పలికిన గుహుని మాటలు విని ఇట్లనెను. 6

మూ. సుఖా నః శర్వరీ రాజన్ పూజితాశ్చాపి తే వయమ్,
గఙ్గాం తు నౌభిర్బహ్వీభిర్దాశాః సంతారయన్తు నః. 7

ప్ర. అ. రాజన్ = ఓ నిషాదరాజా! నః = మాకు, శర్వరీ = రాత్రి, సుఖా = సుఖకరముగా ఉండెను. వయమ్ = మేము, తే = నీకు (నీచేత), పూజితాశ్చాపి = పూజింపబడినవారము కూడ, దాశాః = పడవవారు, బహ్వీభిః = అనేకమైన, నౌభిః = ఓడలచేత, నః = మమ్ములను, గఙ్గామ్ = గంగను, సంతారయన్తు = దాటింపచేయుదురు గాక!

తా. ఓ గుహుడా! రాత్రి మాకు సుఖముగా గడచినది. నీవు మమ్ములను అనేకవిధముల పూజించితివి. ఇపుడు అనేకమైన ఓడలపై మమ్ము గంగను దాటించుటకు, నీ భృత్యులను ఆజ్ఞాపించుము. 7

మూ. తతో గుహః సంత్వరితం శ్రుత్వా భరతశాసనమ్,
ప్రతి ప్రవిశ్య నగరం తం జ్ఞాతిజనమబ్రవీత్. 8

ప్ర. అ. తతః = పిమ్మట, గుహః = గుహుడు, సంత్వరితమ్ = మిక్కిలి తొందరగా ఉన్న, భరతశాసనమ్ = భరతుని ఆజ్ఞను, శ్రుత్వా = విని, నగరమ్ = నగరమును, ప్రతిప్రవిశ్య = తిరిగి ప్రవేశించి, తమ్ = ఆ, జ్ఞాతిజనమ్ = బంధుజనమును గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. మిక్కిలి తొందరను సూచించుచున్న ఆ భరతాజ్ఞను విని గుహుడు నగరములోనికి తిరిగి వెళ్ళి తన బంధుజనముతో యిట్లు పలికెను. 8

మూ. ఉత్తిష్ఠత ప్రబుధ్యధ్వం భద్రమస్తు చ వస్సదా,
నావః సమనుకర్షధ్వం తారయిష్యామ వాహినీమ్. 9

ప్ర. అ. ఉత్తిష్ఠత = లేవండి. ప్రబుధ్యధ్వమ్ = మేల్కొనండి, వః = మీకు, సదా = ఎల్లప్పుడు, భద్రమ్ = క్షేమము, అస్తు = అగుగాక. నావః = ఓడలను, సమనుకర్షధ్వమ్ = లాగి తీసుకొని రండి. వాహినీమ్ = సేనను, తారయిష్యామ = దాటించెదము.

తా. "మేల్కొనండి! లేవండి, మీ కందరకును ఎల్లపుడు క్షేమ మగు గాక! ఓడలను లాగికొని తీసుకొనిరండి. సైన్యమును గంగ దాటించెదము". 9

మూ. తే తథోక్తాః సముత్థాయ త్వరితా రాజశాసనాత్,
పంచ నావాం శతాన్యాశు సమానిన్యుః సమన్తతః. 10

ప్ర. అ. తథా = అట్లు, ఉక్తాః = పలుకబడిన, తే = వారు, రాజశాసనాత్ = రాజాజ్ఞవలన, త్వరితాః = తొందరపడుచున్నవారై, ఆశు = శీఘ్రముగా, సమన్తతః = నలుదిక్కుల, నావామ్ = ఓడలయొక్క, పంచ శతాని = ఐదు వందలను, సమానిన్యుః = తీసుకొని వచ్చిరి.

తా. గుహుని మాటలు విని వారు రాజాజ్ఞచే తొందరపడుచు వెంటనే నలు మూలలనుండి ఐదువందల ఓడలను తీసికొనివచ్చిరి. 10

మూ. అన్యాః స్వస్తికవిజ్ఞేయా మహాఘంటాధరా వరాః,
శోభమానాః పతాకాభిర్యుక్తవాతాః సుసంహతాః. 11

ప్ర. అ. మహాఘంటాధరాః = పెద్ద ఘంటలు ధరించినవి. వరాః = శ్రేష్ఠమైనవి, పతాకాభిః = పతాకలచేత, శోభమానాః = ప్రకాశించుచున్నవి, యుక్తవాతాః = తగిన వాయువు కలవి, సుసంహతాః = చక్కగా కూర్చబడినవి అయిన, స్వస్తికవిజ్ఞేయాః = స్వస్తికము అనే పేరు గల, అన్యాః = మరి కొన్ని ఓడలను (తీసుకొనివచ్చిరి).

తా. స్వస్తికము అను పేరు గల శ్రేష్ఠమైన మరి కొన్ని ఓడలనుకూడ తీసుకొనివచ్చిరి. వాటికి పెద్ద పెద్ద గంటలు కట్టి ఉండెను. వాయువునకు అను

కూలముగా నడచు ఆ ఓడలు చిన్న జెండాలతో ప్రకాశించుచుండెను. వాని బంధములు దృఢముగా ఉండెను. 11

మూ. తతః స్వస్తికవిజ్ఞేయాం పాణ్డుకమ్బలసంవృతామ్,
సనన్దిఘోషాం కల్యాణీం గుహో నావముపాహరత్. 12

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, గుహః = గుహుడు, పాణ్డుకమ్బలసంవృతామ్ = తెల్లని కంబళములచే కప్పబడినది, సనన్దిఘోషామ్ = ఆనందకర మైన ధ్వని కలది, కల్యాణీమ్ = మంగళప్రద మైనది, స్వస్తికవిజ్ఞేయామ్ = స్వస్తిక మను పేరు కలది యైన, నావమ్ = నావను, ఉపాహరత్ = తీసుకొనివచ్చెను.

తా. పిమ్మట గుహుడు స్వయముగా, తెల్లని కంబళములతో కప్పిన మంగళప్రద మైన, ఆనందకర మైన ధ్వని కల, స్వస్తిక మను ఓడను తీసుకొనివచ్చెను.

మూ. తామారురోహ భరతః శత్రుఘ్నశ్చ మహాబలః,
కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ యాశ్చాన్యా రాజయోషితః।
పురోహితశ్చ తత్పూర్వం గురవో బ్రాహ్మణాశ్చ యే,
అనన్తరం రాజదారాస్తథైవ శకటాపణాః. 13-14

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, తామ్ = దానిని, ఆరురోహ = ఎక్కెను. మహాబలః = గొప్ప బలము గల, శత్రుఘ్నశ్చ = శత్రుఘ్నుడు, కౌసల్యా చ = కౌసల్య, సుమిత్రా చ = సుమిత్ర, అన్యాః = ఇతర మైన, యాః = ఏ, రాజయోషితః = రాజస్త్రీలు కలరో వారు, తత్పూర్వమ్ = వారికంటె ముందుగా, పురోహితశ్చ = పురోహితు డైన వసిష్ఠుడు, గురవః = పూజ్యు లైన, యే = ఏ, బ్రాహ్మణాశ్చ = బ్రాహ్మణులు ఉన్నారో వారు, అనన్తరమ్ = అనంతరము, రాజదారాః = రాజభార్యలు, తథైవ = మరియు, శకటాపణాః = బండ్లు, అపణములు (అంగళ్లు) ఎక్కిరి.

తా. ముందుగా వసిష్ఠుడు, పూజ్యు లైన బ్రాహ్మణులు ఆ ఓడను ఎక్కిరి. భరతుడు, శత్రుఘ్నుడు, కౌసల్య, సుమిత్ర, ఇతరరాజస్త్రీలు ఎక్కిన పిమ్మట రాజభార్యలు బండ్లు అంగళ్లు ఎక్కినవి. 13.14

మూ. ఆవాసమాదీపయతాం తీర్థం చాప్యవగాహతామ్,
భాణ్డాని చాదదానానాం ఘోషస్త్రిదివమస్పృశత్. 15

ప్ర. అ. ఆవాసమ్=నివాసస్థానమును, ఆదీపయతామ్=కాల్చివేయుచున్న వారియొక్క, తీర్థం చాపి=రేవును, అవగాహతామ్=దిగుచున్న వారియొక్కయు, భాణ్డాని=సామగ్రులను, ఆదదానానామ్ = గ్రహించుచున్నవారి యొక్కయు, ఘోషః=ధ్వని, త్రిదివమ్=స్వర్గమును, అస్పృశత్=స్పృశించెను.

తా. అప్పుడు కొందరు తాము విడిది చేసిన స్థానములను కాల్చివేయుచుండిరి. కొందరు రేవులో దిగుచుండిరి. కొందరు ఓడలో వేయుటకై ఆ యా వస్తువులను తీసుకొనుచుండిరి. వీరందరు చేయు ధ్వని స్వర్గము వరకు వ్యాపించెను.

వి. యుద్ధానంతరము యుద్ధశాలను కాల్చివేసి నట్లు సైనికులు తాము విడిది యున్న ప్రదేశమును, దానిని విడిచివేయు నపుడు కాల్చివేసెడివా రని దీనివలన తెలియుచున్నది. తాము ఏర్పరచిన విడుదులు శత్రుపక్షమువారికి ఉపయోగింప కుండుటకై ఈ విధముగా చేసెడివారేమో। లేదా ఓడలో తాము కూర్చుండతగిన ప్రదేశమును దీపాదులచే ప్రకాశింపచేయుచున్నారు అని "ఆవాసమ్ ఆదీపయ తామ్" అనుదానికి అర్థము చెప్పవచ్చును.

మూ. పతాకిన్యస్తు తా నావః స్వయం దాశైరధిష్ఠితాః,
వహన్త్యో జనమారూఢం తదా సంపేతురాశుగాః. 16

ప్ర. అ. పతాకిన్యః=పతాకములు కలవి, దాశైః=పల్లెవారిచే, స్వయమ్ =స్వయముగా, అధిష్ఠితాః = అధిష్ఠింపబడినవి అయిన, తాః నావః=ఆ ఓడలు, తదా=అపుడు, ఆరూఢమ్=ఎక్కిన, జనమ్=జనమును, వహన్త్యః = మోయుచున్నవై, ఆశుగాః=వేగముగా పోవుచు, సంపేతుః=పరుగెత్తినవి.

తా. పతాకలచే అలంకరించిన ఆ నావలను, పల్లెవారు స్వయముగా నడపుచుండిరి. అవి ఎక్కిన జనమును మోసుకొని అతివేగముగా పరుగెత్తినవి.

మూ. నారీణామభిపూర్ణాస్తు కాశ్చిత్ కాశ్చిత్తు వాజినామ్,
కాశ్చిదత్ర వహన్తి స్మ యానయుగ్యం మహాధనమ్. 17

ప్ర. అ. అత్ర = ఈ ఓడలలో, కాశ్చిత్ = కొన్ని, నారీణామ్ = స్త్రీల యొక్క(తో), అభిపూర్ణాః=నిండినవి. కాశ్చిత్ = కొన్ని, వాజినామ్=గుఱ్ఱములం

యుక్త(తో) నిండినవి. కాశ్చిత్ = కొన్ని, యానయుగ్యమ్ = రథాదివాహనములను బండ్లను కట్టు యెద్దులను, మహాధనమ్ = గొప్ప ధనమును, వహన్తి స్మ = మోయుచుండెను.

తా. ఆ ఓడలలో కొన్ని స్త్రీలతోను, కొన్ని గుఱ్ఱములతోను నిండియుండెను. కొన్నిటిపై రథాదివాహనములు, బండ్లను లాగు యెద్దులు గొప్ప ధనము ఎక్కింపబడినవి. 17

మూ. తాః స్మ గత్వా పరం తీరమవరోప్య చ తం జనమ్,
నివృత్తాః కాణ్డచిత్రాణి క్రియన్తే దాశబన్ధుభిః. 18

ప్ర. అ. తాః = ఆ ఓడలు, పరం తీరమ్ = అవలి ఒడ్డును, గత్వా = పొంది, తం జనమ్ = ఆ జనమును, అవరోప్య = దింపి, నివృత్తాః స్మ = తిరిగి వచ్చినవి. దాశబన్ధుభిః = పల్లెవారిచేత, కాణ్డచిత్రాణి = నీటిలో చిత్రాకారమైన ఓడల సన్నివేశములు, క్రియన్తే స్మ = చేయబడెను.

తా. ఆ ఓడలు అవలి ఒడ్డు చేరి, ఆ జనులను దింపి, తిరిగి వచ్చినవి. కొందరు పల్లెవారు నీటిపై ఆ నావలతో వివిధచిత్రాకారములగు సన్నివేశములను చేసిరి. 18

మూ. సవైజయన్తాస్తు గజా గజారోహప్రచోదితాః,
తరన్తః స్మ ప్రకాశన్తే సధ్వజా ఇవ పర్వతాః. 19

ప్ర. అ. సవైజయన్తాః = జెండాలతో కూడిన, గజారోహప్రచోదితాః = మావటివారిచే ప్రేరేపింపబడిన, గజాః = గజములు, తరన్తః = దాటుచున్నవై, సధ్వజాః = ధ్వజములతో కూడిన, పర్వతాః ఇవ = పర్వతములు వలె, ప్రకాశన్తే స్మ = ప్రకాశించెను.

తా. మావటివారు ప్రేరేపింపగ ఈదుచు నదిని దాటుచున్న, జెండాలు కట్టిన ఏనుగులు ధ్వజములతో కూడిన పర్వతముల వలె ప్రకాశించెను. 19

మూ. నావశ్చారురుహుస్త్వన్యే ప్లవైస్తేరుస్తథాపరే,
అన్యే కుమ్భఘటైస్తేరురన్యే తేరుశ్చ బాహుభిః. 20

ప్ర. అ. అన్యే=కొందరు, నావః=ఓడలను, ఆరురుహుః = ఎక్కిరి. అపరే=మరికొందరు, తథా=అట్లే, ప్లవైః=తెప్పలచేత, తేరుః=దాటిరి. అన్యే=మరి కొందరు. కుమ్భఘటైః=కడవలచే, తేరుః=దాటిరి. అన్యే = మరికొందరు, బాహుభిః=బాహువులచేత, తేరుశ్చ=దాటిరి.

తా. అపుడు కొందరు నావలపై ఎక్కిరి. కొందరు తెప్పలపై ఎక్కి దాటిరి. కొందరు కడవల సహాయముతో తేలుచూ దాటిరి. మరి కొందరు చేతులతో ఈది దాటిరి. 20

మూ. సా పుణ్యా ధ్వజినీ గఙ్గాం దాశైః సంతారితా స్వయమ్,
మైత్రే ముహూర్తే ప్రయయౌ ప్రయాగవనముత్తమమ్.

ప్ర. అ. దాశైః=పల్లెవారిచేత, స్వయమ్=స్వయముగా, గఙ్గామ్=గంగా నదిని, సంతారితా=దాటింపబడిన, పుణ్యా=పవిత్రమైన, సా ధ్వజినీ = ఆ సేన, మైత్రే ముహూర్తే=మైత్ర మను ముహూర్తమునందు. ఉత్తమమ్ = శ్రేష్ఠమైన, ప్రయాగవనమ్ = ప్రయాగవనమును, ప్రయయౌ=పొందెను.

తా. ఆ పల్లెవారు స్వయముగా దాటింపగా, పవిత్రమైన ఆ సేన గంగా నదిని దాటి మైత్రముహూర్తమునందు శ్రేష్ఠమైన ప్రయాగవనమును చేరెను. 21

మూ. ఆశ్వాసయిత్వా చ చమూం మహాత్మా
నివేశయిత్వా చ యథోపజోషమ్,
ద్రష్టుం భరద్వాజమృషిప్రవర్య
మృత్విగ్వృతః సన్ భరతః ప్రతస్థే. 22

ప్ర. అ. మహాత్మా=మహాత్ముడైన, భరతః = భరతుడు, చమూమ్ = సేనను, ఆశ్వాసయిత్వా=విశ్రమింపచేసి. యథోపజోషమ్ = యథాసుఖముగా, నివేశయిత్వా=విడియచేసి, ఋషిప్రవర్యమ్=ఋషిశ్రేష్ఠుడైన, భరద్వాజమ్=భరద్వాజుని, ద్రష్టుమ్=చూచుటకు, ఋత్విగ్వృతస్సన్=ఋత్విక్కులతో కూడినవాడై, ప్రతస్థే=బయలుదేరెను.

తా. మహాత్ముడైన భరతుడు మంచి మాటలచే సేనకు విశ్రాంతి కలుగజేసి, దానిని సుఖముగా నుండునట్లు విడియచేసి, ఋషులలో శ్రేష్ఠుడైన భరద్వాజుని చూచుటకై ఋత్విక్కులతో కూడ బయలుదేరి వెళ్లెను. 22

మూ. స బ్రాహ్మణస్యాశ్రమమభ్యుపేత్య
మహాత్మనో దేవపురోహితస్య,
దదర్శ రమ్యోటజవృక్షషణ్డం
మహద్వనం విప్రవరస్య రమ్యమ్. 23

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకోననవతితమః సర్గః.

ప్ర. ॥ సః=భరతుడు, దేవపురోహితస్య=దేవతలకు పురోహితుడు అయిన (భరద్వాజుడు దేవపురోహితు డైన బృహస్పతి కుమారు డగుటచే ఇట్లు చెప్పబడినది.) మహాత్మనః=మహాత్ము డైన, బ్రాహ్మణస్య=ఆ బ్రాహ్మణుని యొక్క, ఆశ్రమమ్=ఆశ్రమమును, అభ్యుపేత్య = సమీపించి, రమ్యోటజవృక్షషణ్డమ్ = రమ్య మైన పర్ణశాలలు, వృక్షసమూహములు గల, విప్రవరస్య=ఆ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుని యొక్క, రమ్యమ్ = సుందర మైన, మహత్ వనమ్ = గొప్ప వనమును, దదర్శ=చూచెను.

తా. భరతుడు దేవపురోహితుడు, మహాత్ముడు అయిన ఆ భరద్వాజుని ఆశ్రమమును సమీపించి, అంద మైన పర్ణశాలలు, వృక్షసమూహములు గల ఆ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుని సుందర మైన వనమును చూచెను. 23

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో ఎనుబదితొమ్మిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ నవతితమః సర్గః

[*భరతుడు భరద్వాజమహర్షిని కలిసికొని సంభాషించుట. తన ఆశ్రమమున వసింపుమని భరద్వాజు డాదేశించుట*].

మూ. భరద్వాజాశ్రమం దృష్ట్వా క్రోశాదేవ నరర్షభః,
బలం సర్వమవస్థాప్య జగామ సహ మన్త్రిభిః. 1
పద్భ్యామేవ హి ధర్మజ్ఞో న్యస్తశస్త్రపరిచ్ఛదః,
వసానో వాససీ క్షౌమే పురోధాయ పురోధసమ్. 2

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞః = ధర్మమును తెలిసిన, నరర్షభః = నరశ్రేష్ఠు డైన, ఆ భరతుడు, క్రోశాదేవ = కోసు దూరమునుండియే, భరద్వాజాశ్రమమ్ = భరద్వాజుని ఆశ్రమమును, దృష్ట్వా = చూచి, సర్వమ్ = సమస్త మైన, బలమ్ = సైన్యమును, అవస్థాప్య = నిలిపివేసి, న్యస్తశస్త్రపరిచ్ఛదః = విడువబడిన ఆయుధములు పరివారములు కలవాడై, క్షౌమే వాససీ = పట్టుబట్టలను, వసానః = ధరించినవాడై, పురోధసమ్ = పురోహితు డైన వసిష్ఠుని, పురోధాయ = ఎదుట ఉంచుకొని, మన్త్రిభిస్సహ = మంత్రులతో కూడ, పద్భ్యామ్ ఏవ = పాదములచేతనే, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. ధర్మవేత్త యైన ఆ భరతుడు, కోసు దూరమునుండియే, భరద్వాజాశ్రమమును చూచి, సైన్యమును అక్కడనే నిలిపివేసి, ఆయుధములను పరివారమును విడిచివేసి, పట్టుబట్టలు ధరించినవా డై వశిష్ఠుని ఎదట ఉంచుకొని, మంత్రులతో కూడ కాలినడకనే అచటికి వెళ్లెను. 1, 2

మూ. తతః సందర్శనే తస్య భరద్వాజస్య రాఘవః,
మన్త్రిణస్తానవస్థాప్య జగామానుపురోహితమ్. 3

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, రాఘవః = భరతుడు, తాన్ మన్త్రిణః = ఆ మంత్రులను, తస్య భరద్వాజస్య = ఆ భరద్వాజునియొక్క, సందర్శనే =

కనబడు నంత దూరములో, అవస్థాప్య = నిలిపివేసి, అనుపురోహితమ్ = పురో
హితు ననుసరించి, జగామ = వెళ్లెను.

తా. పిమ్మట ఆ భరతుడు భరద్వాజుడు కనబడునంత దూరములో మంత్రులను నిలిపివేసి తాను వసిష్ఠుని వెనుక నడిచి వెళ్లెను. 3

మూ. వసిష్ఠమథ దృష్ట్వైవ భరద్వాజో మహాతపాః,
సంచచాలాసనాత్తూర్ణం శిష్యానర్ఘ్యమితి బ్రువన్. 4

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, మహాతపాః = గొప్ప తపస్సుగల, భరద్వాజః = భరద్వాజుడు, వసిష్ఠమ్ = వసిష్ఠుని, దృష్ట్వైవ = చూడగానే, అర్ఘ్యమ్ ఇతి = అర్ఘ్యమును తీసుకొని రండు అని, శిష్యాన్ = శిష్యులను గూర్చి, బ్రువన్ = పలుకుచూ, తూర్ణమ్ = శీఘ్రముగా, ఆసనాత్ = ఆసనమునుండి, సంచచాల = కదలెను.

తా. వసిష్ఠుని చూడగానే మహాతపశ్శాలి యైన భరద్వాజుడు, "అర్ఘ్యము అర్ఘ్యము" అని శిష్యులతో పలుకుచు వెంటనే ఆసనము నుండి లేచెను. 4

మూ. సమాగమ్య వసిష్ఠేన భరతేనాభివాదితః,
అబుధ్యత మహాతేజాః సుతం దశరథస్య తమ్. 5

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గల ఆ భరద్వాజుడు; వసిష్ఠేన = వసిష్ఠునితో, సమాగమ్య = కలిసి, భరతేన = భరతునిచే, అభివాదితః = నమస్కరింపబడినవాడై, తమ్ = అతనిని, దశరథస్య = దశరథునియొక్క, సుతమ్ = కుమారునిగా, అబుధ్యత = తెలుసుకొనెను.

తా. మహాతేజశ్శాలి యైన ఆ భరద్వాజుడు, వసిష్ఠునితో కలిసిన పిమ్మట భరతుడు ఆయనకు నమస్కరించెను. అప్పుడు అతడు దశరథుని కుమారుడు అని భరద్వాజునకు తెలిసెను. 5

మూ. తాభ్యామర్ఘ్యం చ పాద్యం చ దత్త్వా పశ్చాత్ఫలాని చ,
ఆనుపూర్వ్యాచ్చ ధర్మజ్ఞః పప్రచ్ఛ కుశలం కులే. 6

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞః = ధర్మములు ఎరిగిన ఆ భరద్వాజుడు, ఆనుపూర్వ్యాత్

= క్రమానుసారముగా, తాభ్యామ్ = వారిరువురకు, అర్ఘ్యం చ = అర్ఘ్యమును, పాద్యం చ = పాద్యమును, పశ్చాత్ = పిమ్మట, ఫలాని చ = ఫలములను, దత్త్వా = ఇచ్చి, కులే = కులమునందు, కుశలమ్ = క్షేమమును, పప్రచ్ఛ = అడిగెను.

తా. ధర్మములు తెలిసిన ఆ భరద్వాజుడు ఆ యిద్దరికిని క్రమము తప్పకుండా అర్ఘ్యమును, పాద్యమును ఫలములను ఇచ్చి, "మీ కులములో అందరును క్షేమముగా ఉన్నారా?" అని (భరతుని) ప్రశ్నించెను.

వి. కొందరు వ్యక్తులు అతిథులుగా వచ్చి నపుడు వారి విద్యాతపో వయస్సులను బట్టి కొందరికి ముందు, కొందరికి తరువాత అతిథిసత్కారము చేయవలయును అని, క్రమము పాటించనిచో అపచారమని ధర్మశాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. "అనుపూర్వ్యాత్" అను దానికి ఇదే భావము. 6

మూ. అయోధ్యాయాం బలే కోశే మిత్రేష్వపి చ మన్త్రిషు,
జానన్ దశరథం వృత్తం న రాజానముదాహరత్. 7

ప్ర. అ. అయోధ్యాయామ్ = అయోధ్యయందు, బలే = సైన్యమునందు, కోశే = కోశమునందు, మిత్రేష్వపి చ = మిత్రులందు, మన్త్రిషు = మంత్రులందు, క్షేమమును ప్రశ్నించెను. వృత్తమ్ = మరణించిన వానినిగా, జానన్ = ఎఱిగిన వాడై, రాజానమ్ = రాజైన, దశరథమ్ = దశరథుని గూర్చి, నోదాహరత్ = పేర్కొనలేదు.

తా. "అయోధ్యానగరము, సైన్యము, ధనాగారము, మీ మిత్రులు మంత్రులు అందరును కుశలమా" అని ప్రశ్నించెను కాని, దశరథమహారాజు మరణించె నని తెలిసినవా డగుటచే అతని గూర్చి ప్రశ్నించలేదు. 7

మూ. వసిష్ఠో భరతశ్చైనం-పప్రచ్ఛతురనామయమ్,
శరీరేఽగ్నిషు వృక్షేషు శిష్యేషు మృగపక్షిషు. 8

ప్ర. అ. వసిష్ఠః = వసిష్ఠుడు, భరతశ్చ = భరతుడు, ఏనమ్ = ఇతనిని, శరీరే = శరీరమునందు, అగ్నిషు = అగ్నులయందు, వృక్షేషు = వృక్షములందు,

శష్పేషు = శష్పములందు, మృగపక్షిషు = మృగములయందు, పక్షులయందు, అనామయమ్ = బాధలు లేకుండుటను గూర్చి, పప్రచ్ఛ = అడిగెను.

తా. "నీ శరీరమునకు, అగ్నులకు, వృక్షములకు, శష్పములకు మృగపక్షులకు ఏ బాధలు లేవు కదా" అని వసిష్ఠుడు, భరతుడు ఆ భరద్వాజుని ప్రశ్నించిరి.

మూ. తథేతి తత్ప్రతిజ్ఞాయ భరద్వాజో మహాతపాః,
భరతం ప్రత్యువాచేదం రాఘవస్నేహబన్ధనాత్. 9

ప్ర. అ. మహాతపాః = గొప్ప తపస్సు గల, భరద్వాజః = భరద్వాజుడు, తథేతి = అట్లే ఉన్నది అని, తత్ = ఆ క్షేమమును, ప్రతిజ్ఞాయ = తెలిపి, రాఘవస్నేహబంధనాత్ = రాముని యందలి స్నేహబంధమువలన, భరతం ప్రతి = భరతుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. మహాతపశ్శాలి యైన భరద్వాజుడు, "ఇక్కడ మేము అన్ని విధముల క్షేమముగా ఉన్నాము" అని తెలిపి రాముని యందలి స్నేహమును పురస్కరించుకొని భరతునితో ఇట్లనెను. 9

మూ. కిమిహాగమనే కార్యం తవ రాజ్యం ప్రశాసతః,
ఏతదాచక్ష్వ మే సర్వం న హి మే శుద్ధ్యతే మనః. 10

ప్ర. అ. రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ప్రశాసతః = పరిపాలించుచున్న, తవ = నీకు, ఇహ = ఇచటికి, ఆగమనే = వచ్చుటయందు, కార్యమ్ = పని, కిమ్ = ఏమి? ఏతత్ = దీనిని, సర్వమ్ = అంతను, మే = నాకు, ఆచక్ష్వ = చెప్పుము. మే = నాయొక్క, మనః = మనస్సు, న హి శుద్ధ్యతే = శుద్ధముగా (శంకారహితముగా) లేదు కదా!

తా. రాజ్యమును పాలించుచున్న నీవు ఇచటకు ఎందుకు వచ్చితివి? ఈ విషయము నంతను పూర్తిగా తెలుపుము. నా మనస్సులో ఏదియో శంక కలుగుచున్నది. 10

మూ. సుషువే యమమిత్రఘ్నం కౌసల్యానన్దవర్ధనమ్,
భ్రాత్రా సహ సభార్యో యశ్చిరం ప్రవ్రాజితో వనమ్.

నియుక్తః స్త్రీనియుక్తేన పిత్రా యోఽసౌ మహాయశాః,
వనవాసీ భవేతీహ సమాః కిల చతుర్దశ.

కచ్చిన్న తస్యాపాపస్య పాపం కర్తుమిహేచ్ఛసి,
అకణ్టకం భోక్తుమనా రాజ్యం తస్యానుజస్య చ. 13

ప్ర. అ. అమిత్రఘ్నమ్ = శత్రువులను సంహరించువాడు, ఆనన్దవర్ధనమ్ = ఆనందమును, వృద్ధి పొందించువాడూ అయిన, యమ్ = ఏ రాముని, కౌసల్యా = కౌసల్య, సుషువే = కనెనో, యః = ఏ రాముడు, సభార్యః = భార్యాసహితుడై, భ్రాత్రా సహ = సోదరునితో కూడ, చిరమ్ = చిరకాలము, వనమ్ = వనమును గూర్చి, ప్రవ్రాజితః = పంపివేయబడినాడో, మహాయశాః = గొప్ప కీర్తి గల, యః అసౌ = యే ఈ రాముడు, స్త్రీనియుక్తేన = భార్యచే ప్రేరేపింపబడిన, పిత్రా = తండ్రిచేత, చతుర్దశ = పదునాలుగు, సమాః = సంవత్సరములు, వనవాసీ = వనమునందు నివసించువాడవు, భవ = అగుము, ఇతి = అని, ఇహ = ఇపుడు, నియుక్తః = నియమింపబడినాడో, తస్య = అట్టి, అపాపస్య = పాపములు లేని రాముని విషయమునందును, తస్య = అతని, అనుజస్య చ = తమ్ముడైన లక్ష్మణుని విషయమునందును, పాపమ్ = పాపకార్యమును, కర్తుమ్ = చేయుటకై, అకణ్టకమ్ = శత్రువులు లేని, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, భోక్తుమనాః = అనుభవించుటకు కోరిక కలవాడవై, ఇహ = ఇపుడు, న ఇచ్ఛసి = ఇచ్ఛయుండుట లేదు కదా.

తా. శత్రుసంహారకుడు, ఆనందమును వృద్ధి పొందించువాడు అయిన ఏ రాముని, కౌసల్య కనెనో, భార్యచే ప్రేరితుడైన తండ్రి "పదునాలుగు సంవత్సరములు అరణ్యములో నివసించుము" అని ఆజ్ఞాపించగా మహాయశస్కుడైన యీ రాముడు భార్యాసోదరసహితుడై చిరకాలము పాటు, అరణ్యమునకు వెళ్ళి పోయెనో, అట్టి పాపరహితుడైన రాముని విషయమునందును, అతని తమ్ముని విషయమునందును, నీవు ఎట్టి ఆటంకములు లేని రాజ్యమును అనుభవించవలెను. అను అభిలాషతో, పాపకార్యమును చేయుటకై ప్రయత్నించుటలేదు కదా. 13

మూ. ఏవముక్తో భరద్వాజం భరతః ప్రత్యువాచ హ,
పర్యశ్రునయనో దుఃఖాద్వాచా సంసజ్జమానయా. 14

ప్ర.అ. ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పలుకబడిన, భరతః = భరతుడు, దుఃఖాత్

= దుఃఖమువలన, పర్యశ్రునయనః = కన్నీళ్ళతో నిండిన నేత్రములు కలవాడై, సంసజ్జమానయా = తొట్రుపడుచున్న, వాచా = వాక్కుతో, భరద్వాజమ్ = భరద్వాజునిగూర్చి, ప్రత్యువాచ హ = తిరిగి పలికెను.

తా. భరతుడు ఆ మాటలు విని, దుఃఖముతో కన్నీళ్లు కార్చుచు, తొట్రుపడుచున్న మాటలతో, భరద్వాజునితో ఇట్లు పలికెను. 14

మూ. హతోఽస్మి యది మామేవం భగవానపి మన్యతే,
మత్తో న దోషమాశఙ్క్యే నైవం మామనుశాస్తు హి. 15

ప్ర. అ. భగవానపి = పూజ్యుడ వైన నీవు కూడ, మామ్ = నన్ను గూర్చి, ఏవమ్ = ఇట్లు, మన్యతే యది = తలచుచున్నట్లైతే, హతః అస్మి = చంపబడిన వాడ నగుచున్నాను. మత్తః = నావలన, దోషమ్ = దోషమును, న ఆశఙ్క్యే = శంకింతను. మామ్ = నన్ను, ఏవమ్ = ఇట్లు, న అనుశాస్తు హి = శాసింపవద్దు.

తా. పూజ్యుడ వైన నీవు కూడ నన్ను గూర్చి ఇట్లు భావించినచో, నన్ను చంపివేసినట్లే. నావలన ఏట్టి దోషమును లేదు. నన్ను గూర్చి నీవు ఈ విధముగా పలుకరాదు. 15

మూ. న చైతదిష్టం మాతా మే యదవోచన్మదన్తరే,
నాహమేతేన తుష్టశ్చ న తద్వచనమాదదే. 16

ప్ర. అ. మే మాతా = నా తల్లి, మదన్తరే = నేను దూరముగా నున్నపుడు, యత్ = దేనిని, అవోచత్ = పలికెనో, ఏతత్ = ఇది, ఇష్టమ్ = నాకు ఇష్టమైనది, న చ = కాదు, ఏతేన = దీనిచేత, అహమ్ = నేను, తుష్టశ్చ = సంతోషించినవాడను, న = కాను. తద్వచనం = ఆమె మాటను, న ఆదదే = స్వీకరించను.

తా. నేను లేని సమయమున నా తల్లి పలికిన మాట లన్నీ నాకు ఇష్టము కాదు, వాటిచే నేను సంతోషించలేదు. వాటిని నేను సమ్మతింపను. 16

మూ. అహం తు తం నరవ్యాఘ్రముపయాతః ప్రసాదకః,
ప్రతినేతుమయోధ్యాం చ పాదౌ తస్యాభివన్దితుమ్. 17

ప్ర. అ. అహం తు = నేనైతే, నరవ్యాఘ్రమ్ = నరశ్రేష్ఠుడైన, తమ్ =

ఆ రాముని, ప్రసాదకః = అనుగ్రహింపచేసుకొనన మన్నవాడనై, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను గూర్చి, ప్రతినేతుమ్ = తీసుకొనివెళ్లుటకై, తస్య = అతనియొక్క, పాదౌ = పాదములను, అభివన్దితుం చ = నమస్కరించుటకును, ఉపయాతః = వచ్చినాను.

భా. నేను ఇపుడు పురుషులలో శ్రేష్ఠుడైన ఆ రాముని పాదములకు నమస్కరించుటకు, అతనిని అనుగ్రహింపచేసుకొని మరల అయోధ్యకు తీసుకొని వెళ్లుటకు వచ్చియున్నాను. 17

మూ. త్వం మామేవంగతం మత్వా ప్రసాదం కర్తుమర్హసి,
శంస మే భగవన్ రామః క్వ సంప్రతి మహీపతిః. 18

ప్ర. అ. భగవన్ = ఓ పూజ్యుడా ! త్వమ్ = నీవు, మామ్ = నన్ను, ఏవం గతమ్ = ఇట్టి పరిస్థితిలో ఉన్నవానినిగా, మత్వా = తెలిసికొని, ప్రసాదమ్ = అనుగ్రహమును, కర్తుమ్ = చేయుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు. మహీపతిః = రాజైన, రామః = రాముడు, సంప్రతి = ఇపుడు, క్వ = ఎక్కడ? మే = నాకు, శంస = చెప్పుము.

భా. ఓ మహాముని ! నేను ఇట్టి పరిస్థితిలో ఉన్నట్లు తెలిసికొని, నన్ను అనుగ్రహింపుము. మహారాజైన రాముడు ఇపుడు ఎక్కడ ఉన్నాడో నాకు తెలుపుము. 18

మూ. వసిష్ఠాదిభి ఋత్విగ్భి ర్యాచితో భగవాంస్తతః,
ఉవాచ తం భరద్వాజః ప్రసాదాత్ భరతం వచః. 19

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, వసిష్ఠాదిభిః = వసిష్ఠుడు మొదలైన, ఋత్విగ్భిః = ఋత్విక్కులచేత, యాచితః = ప్రార్థింపబడిన, భగవాన్ = పూజ్యుడైన, భరద్వాజః = భరద్వాజుడు, ప్రసాదాత్ = అనుగ్రహమువలన, తం భరతమ్ = ఆ భరతుని గూర్చి, వచః = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

భా. వసిష్ఠాదిఋత్విక్కులు కూడ ప్రార్థింపగా, పూజ్యుడైన ఆ భరద్వాజుడు, ప్రసన్నుడై, భరతునితో ఇట్లు పలికెను. 19

మూ. త్వయ్యేతత్పురుషవ్యాఘ్ర యుక్తం రాఘవవంశజే,
గురువృత్తిర్దమశ్చైవ సాధూనామనుయాయితా. 20

ప్ర. అ. పురుషవ్యాఘ్ర = ఓ పురుషశ్రేష్ఠుడా ! గురువృత్తిః = గురువుల విషయమున సత్ప్రవర్తనము, దమశ్చైవ = ఇంద్రియనిగ్రహము, సాధూనామ్ = సత్పురుషులయొక్క, అనుయాయితా = అనుసరించి యుండుట, ఏతత్ = ఇది అంతయు, రాఘవవంశజే = రఘువంశమునందు పుట్టిన, త్వయి = నీయందు, యుక్తమ్ = యుక్తముగా నున్నది.

తా. పురుషులలో శ్రేష్ఠుడవైన ఓ భరతా ! గురువుల విషయమున సత్ప్రవర్తనము, ఇంద్రియనిగ్రహము, సత్పురుషులను అనుసరించి ఉండుట, ఇవన్నీ రఘువంశములో జన్మించిన నీకు తగి ఉన్నవి. 20

మూ. జానే చైతన్మనస్స్థం తే దృఢీకరణమస్త్వితి,
అపృచ్ఛం త్వాం తవాత్యర్థం కీర్తిం సమభివర్ధయన్. 21

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, మనస్స్థమ్ = మనస్సులో ఉన్న, ఏతత్ = ఈ విషయమును, జానే చ = ఎరుగుదును. దృఢీకరణమ్ = ఆ విషయమునకు దృఢత్వమును చేయుట, అస్తు = అగుగాక ! ఇతి = అని, తవ = నీయొక్క, కీర్తిమ్ = కీర్తిని, అత్యర్థమ్ = మిక్కిలి, సమభివర్ధయన్ = వృద్ధిపొందించుచున్నవాడనై, త్వామ్ = నిన్ను, అపృచ్ఛమ్ = అడిగితిని.

తా. నీ మనస్సులోని భావము నాకు తెలియును. అయినను దానిని ధ్రువీకరించుకొనుటకును, నీ కీర్తిని అభివృద్ధిచేయుటకును, నిన్ను ఇట్లు ప్రశ్నించితిని.

మూ. జానే చ రామం ధర్మజ్ఞం ససీతం సహలక్ష్మణమ్,
అసౌ వసతి తే భ్రాతా చిత్రకూటే మహాగిరౌ. 22

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞమ్ = ధర్మము నెరిగినవాడు, ససీతమ్ = సీతతో కూడిన వాడు, సలక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణునితో కూడినవాడు అయిన, రామమ్ = రాముని, జానే చ = ఎరుగుదును, అసౌ = ఈ, తే భ్రాతా = నీ సోదరుడు, చిత్రకూటే = చిత్రకూటమను, మహాగిరౌ = మహాపర్వతమునందు, వసతి = నివసించు చున్నాడు.

తా. ధర్మజ్ఞుడైన రాముడు సీతాలక్ష్మణసహితుడై, ఎక్కడ వున్నాడో నాకు తెలియును. నీ సోదరుడైన రాముడు చిత్రకూటపర్వతము నందు నివసించు చున్నాడు. 22

మూ. శ్వస్తు గన్తాసి తం దేశం వసాద్య సహ మన్త్రిభిః,
ఏతన్మే కురు సుప్రాజ్ఞ కామం కామార్థకోవిద. 23

ప్ర. అ. తం దేశమ్=ఆ ప్రదేశమును గూర్చి, శ్వః=రేపు, గన్తాసి = వెళ్లగలవు, అద్య=నేడు, మన్త్రిభిస్సహ=మంత్రులతో కూడ, వస = ఇక్కడ నివసింపుము. సుప్రాజ్ఞ=మిక్కిలి బుద్ధిమంతుడా! కామార్థకోవిద = కామార్థములను తెలిసినవాడా! మే=నాయొక్క, ఏతత్=ఈ, కామమ్=కోరికను, కురు=చేయుము.

తా. నీవు రేపు అక్కడకు వెళ్లవచ్చును. మంత్రిసహితుడవై, నేడు ఇక్కడనే ఉండుము. ఓ మహాబుద్ధిశాలీ! కామార్థములను తెలిసినవాడా! ఈ నా కోరికను తీర్పుము. 23

మూ. తతస్తథేత్యేవముదారదర్శనః
ప్రతీతరూపో భరతోఽబ్రవీద్వచః,
చకార బుద్ధిం చ తదా తదాశ్రమే
నిశానివాసాయ నరాధిపాత్మజః. 24

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
నవతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. ఉదారదర్శనః=గొప్పబుద్ధి కలవాడు అయిన, భరతః=భరతుడు, ప్రతీతరూపః=మిగుల సంతోషించినవాడై, తతః=పిమ్మట, తథా = అట్లే, ఇత్యేవమ్=అని, వచః=వాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను. తదా = అపుడు, నరాధిపాత్మజః=రాజకుమారుడు, తదాశ్రమే=ఆ ఆశ్రమమునందు, నిశానివాసాయ = రాత్రియందు నివసించుటకై, బుద్ధిమ్=బుద్ధిని, చకార=చేసెను.

[redacted]

భా. ఉత్తమ వ్రతుడైన ఆలోచన కల దశరథుడు దానికి సంతోషించి, అట్లే అగుగాక అని పలికెను. అపుడు ఆ రాజకుమారుడు ఆ రాత్రి ఆశ్రమమునందు నివసించుటకు నిశ్చయించుకొనెను. 24

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అయోధ్యాకాండలో తొంబదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకనవతితమ సర్గః

[సైన్యసమేతుడగు భరతునకు భరద్వాజు డాతిథ్యమిచ్చుట.]

మూ. కృతబుద్ధిం నివాసాయ తత్రైవ స మునిస్తదా,
భరతం కైకయీపుత్రమాతిథ్యేన న్యమన్త్రయత్. 1

ప్ర. అ. సః=ఆ, మునిః=ముని, తదా=అపుడు, తత్రైవ=అక్కడనే, నివాసాయ=నివాసముకొరకు, కృతబుద్ధిమ్=చేయబడిన బుద్ధి గల, కైకయీపుత్రమ్=కైకేయి పుత్రుడైన, భరతమ్=భరతుని, ఆతిథ్యేన=ఆతిథ్యముచేత, న్యమన్త్రయత్=నియంత్రణముచేసెను.

తా. ఆ భరద్వాజుడు, అపుడు అక్కడ నివసించుటకు, నిశ్చయించుకొనిన భరతునితో "నేను ఇచ్చు ఆతిథ్యమును స్వీకరింపుము" అని కోరెను. 1

మూ. అబ్రవీద్భరతస్త్వేనం నన్విదం భవతా కృతమ్,
పాద్యమర్ఘ్యం తథాతిథ్యం వనే యదుపపద్యతే. 2

ప్ర. అ. భరతస్తు=భరతుడైతే, ఏనమ్=ఈ భరద్వాజమునిని గూర్చి, అబ్రవీత్=పలికెను. భవతా=నీచేత, పాద్యమ్=పాద్యము, అర్ఘ్యమ్=అర్ఘ్యము, తథా=మరియు, వనే=వనమునందు, యత్=ఏది, ఉపపద్యతే=లభించునో అట్టి, ఇదమ్ ఆతిథ్యమ్=ఈ ఆతిథిసత్కారము, కృతం నను = చేయబడినది కదా।

తా. భరతుడైతే భరద్వాజునితో ఇట్లనెను. "పాద్యము, అర్ఘ్యము, అరణ్యములో లభించు ఈ ఆతిథ్యము నీవు నాకు ఇచ్చియే ఉన్నావు కదా। 2

మూ. అథోవాచ భరద్వాజో భరతం ప్రహసన్నివ,
జానే త్వాం ప్రీతిసంయుక్తం తుష్యేస్త్వం యేన కేనచిత్.

ప్ర. అ. అతేజాఇటు పిమ్మట, భరద్వాజః = భరద్వాజుడు, ప్రహసన్నివ = నవ్వుచు, భరతమ్ = భరతుని గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను. త్వామ్ = నిన్ను, ప్రీతిసంయుక్తమ్ = ప్రేమతో కూడిన వానినిగా, జానే = ఎరుగుదును. త్వమ్ = నీవు, యేన కేన చిత్ = దేనితో నైనను, తుష్యేః = సంతసించెదవు.

తా. పిమ్మట భరద్వాజుడు చిరునవ్వు నవ్వుచు, భరతునితో ఇట్లనెను. నీవు సంతుష్టి కలవాడ వని ఎరుగుదును. నీకు ఏమి ఇచ్చినను దానితో తృప్తి పడెదవు. ౩

మూ. సేనాయాస్తు తవైతస్యాః కర్తుమిచ్ఛామి భోజనమ్,
మమ ప్రీతిర్యథారూపా తథార్హో మనుజర్షభ. ౪

ప్ర. అ. మనుజర్షభ = ఓ మనుజశ్రేష్ఠుడా, తవ = నీయొక్క, ఏతస్యాః = ఈ, సేనాయాః = సేనకు, భోజనమ్ = భోజనమును, కర్తుమ్ = చేయుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. మమ = నాయొక్క, ప్రీతిః = ఆనందము, యథా = రూపా = ఏ విధముగా నున్నదో, తథా = ఆ విధముగా, అర్హః = తగినవాడవు.

తా. ఓ మనుజశ్రేష్ఠుడా! నీ సేన కంతకును భోజనము ఏర్పరుపవలె నని కోరుచున్నాను. ఏ విధముగా చేసిన నాకు ఆనందము కలుగునో ఆ విధముగా సత్కరించుటకు నీవు తగినవాడవు. 4

మూ. కిమర్థం చాపి నిక్షిప్య దూరే బలమిహాగతః,
కస్మాన్నేహోపయాతోఽసి సబలః పురుషర్షభ. 5

ప్ర. అ. పురుషర్షభ = ఓ పురుషశ్రేష్ఠుడా! కిమర్థమ్ = ఎందువలన, బలమ్ = సేనను, దూరే = దూరమునందు, నిక్షిప్య = ఉంచి, ఇహ = ఇచటికి, ఆగతః = వచ్చినావు? ఇహ = ఇచటికి, సబలః = సేనతో కూడినవాడవై, కస్మాత్ = ఏ కారణమువలన, న ఉపయాతః అసి = రాలేదు.

తా. ఓ పురుషశ్రేష్ఠుడా! నీ సైన్యమును దూరముగా ఉంచి ఇక్కడికి వచ్చినావేమి? సైన్యముతో కూడ ఎందుకు రాలేదు. ౫

మూ. భరతః ప్రత్యువాచేదం ప్రాంజలిస్తం తపోధనమ్,
నసైన్యో నోపయాతోఽస్మి భగవన్భగవద్భయాత్. ౬

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, తపోధనమ్ = తపస్సే ధనముగా గల, తమ్ = ఆ భరద్వాజుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను. భగవన్ = ఓ పూజ్యుడా! భగవద్భయాత్ = పూజ్యుడ వైన నీ నుండి భయమువలన, ససైన్యః = సైన్య ముతో కూడినవాడనై, నోపయాతోఽస్మి = రాలేదు.

తా. భరతుడు చేతులు జోడించి నమస్కరించుచు, భరద్వాజునితో ఇట్లనెను. ఓ పూజ్యుడా! నేను నీకు భయపడి ఇక్కడకు సేనను తీసుకొని రాలేదు.

మూ. రాజ్ఞా చ భగవన్నిత్యం రాజపుత్రేణ వా సదా,
యత్నతః పరిహర్తవ్యా విషయేషు తపస్వినః. 7

ప్ర. అ. భగవన్ = పూజ్యుడా! రాజ్ఞా చ = రాజుచేతగాని, రాజపుత్రేణ వా = రాజపుత్రునిచేత గాని, విషయేషు = దేశములయందు, సదా = ఎల్లప్పుడు, తపస్వినః = మునులు, యత్నతః = ప్రయత్నమువలన, పరిహర్తవ్యాః = పరిహరింపదగినవారు.

తా. ఓ పూజ్యుడా! రాజుగాని రాజపుత్రుడు గాని ఎల్లపుడును దేశములో ప్రయత్నపూర్వకముగా మునులకు దూరముగా సంచరింపవలెను. 7

మూ. వాజిముఖ్యా మనుష్యాశ్చ మత్తాశ్చ వరవారణాః,
ప్రచ్ఛాద్య భగవన్భూమిం మహతీమనుయాన్తి మామ్.

ప్ర. అ. భగవన్ = ఓ పూజ్యుడా! వాజిముఖ్యాః = ఉత్తమ మైన అశ్వములు, మనుష్యాశ్చ = మనుష్యులు, మత్తాః = మదించిన, వరవారణాశ్చ = శ్రేష్ఠ మైన ఏనుగులు, మహతీమ్ = విశాల మైన, భూమిమ్ = భూమిని, ప్రచ్ఛాద్య = ఆచ్ఛాదించి, మామ్ = నన్ను, అనుయాన్తి = అనుసరించి వచ్చుచున్నవి.

తా. ఓ మహాముని! ఉత్తమ మైన అశ్వములు, మనుష్యులు, మదించిన శ్రేష్ఠ మైన గజములు విశాలమైన భూమిని ఆక్రమించుచు నా వెనుక వచ్చు చున్నవి. 8

మూ. తే వృక్షానుదకం భూమిమాశ్రమేషూటజాంస్తథా,
న హింస్యురితి తేనాఽహమేక ఏవ సమాగతః. 9

ప్ర. అ. తే = అవి, ఆశ్రమేషు = ఆశ్రమమునందు, వృక్షాన్ = వృక్షములను, ఉదకమ్ = ఉదకమును, భూమిమ్ = భూమిని, తథా = మరియు, ఉటజాన్ = పర్ణశాలలను, న హింస్యుః = హింసింపకుందురుగాక, ఇతి = అని తలచి, తేన = ఆ కారణముచేత, అహమ్ = నేను, ఏక ఏవ = ఒక్కరనే, సమాగతః = వచ్చినాను.

తా. ఆ సైన్యములు ఆశ్రమములో నున్న వృక్షములను, ఉదకములను భూమిని, పర్ణశాలను పాడుచేయును అను భయముచే అట్లు జరుగకుండుటకై నేను ఒక్కరనే వచ్చినాను. 9

మూ. ఆనీయతామితస్సేనేత్యాజ్ఞప్తః పరమర్షిణా,
తతస్తు చక్రే భరతః సేనాయాః సముపాగమమ్. 10

ప్ర. అ. తతస్తు = అటుపిమ్మట, సేనా = సేన, ఇతః = ఇక్కడికి, ఆనీయతామ్ = తీసికొని రాబడుగాక. ఇతి = అని, పరమర్షిణా = ఆ మహర్షిచేత, ఆజ్ఞప్తః = ఆజ్ఞాపింపబడిన, భరతః = భరతుడు, సేనాయాః = సేనయొక్క, సముపాగమమ్ = రాకను, చక్రే = చేసెను.

తా. పిమ్మట "సైన్యమును ఇక్కడకు తీసికొని రమ్ము" అని ఆ మహర్షి ఆజ్ఞాపింపగా భరతుడు సైన్యమును రప్పించెను. 10

మూ. అగ్నిశాలాం ప్రవిశ్యాథ పీత్వాపః పరిమృజ్య చ,
ఆతిథ్యస్య క్రియాహేతోర్విశ్వకర్మాణమాహ్వయత్. 11

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట, అగ్నిశాలామ్ = అగ్నిశాలను, ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి, అపః = ఉదకమును, పీత్వా = త్రాగి, పరిమృజ్య చ = ఉదకముతో అవయవములను తుడుచుకొని, ఆతిథ్యస్య = ఆతిథ్యముయొక్క, క్రియాహేతోః = చేయుటకొరకై, విశ్వకర్మాణమ్ = విశ్వకర్మను, ఆహ్వయత్ = పిలిచెను.

తా. పిదప భరద్వాజుడు అగ్నిగృహములో ప్రవేశించి, ఆచమనము చేసి, అవయవముల పరిమార్జనము చేసుకొని ఆతిథ్యమును ఏర్పరచుటకు విశ్వకర్మను ఆహ్వానించెను. 11

మూ. ఆహ్వయే విశ్వకర్మాణమహం త్వష్టారమేవ చ,
ఆతిథ్యం కర్తుమిచ్ఛామి తత్ర మే సంవిధీయతామ్. 12

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, ఆతిథ్యమ్ = ఆతిథ్యమును, కర్తుమ్ = చేయుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. త్వష్టారమ్ ఏవ చ = గృహాదినిర్మాణము చేయు, విశ్వకర్మాణమ్ = విశ్వకర్మను, ఆహ్వయే = పిలుచుచున్నాను. తత్ర = ఆ ఆతిథ్యము విషయమున, మే = నాకు, సంవిధీయతామ్ = ఏర్పాటు చేయబడుగాక.

తా. ఆతిథ్యము ఇవ్వ గోరుచున్న నేను గృహాదులు నిర్మించు విశ్వకర్మను ఆహ్వానించుచున్నాను. అతడు వచ్చి తగు ఏర్పాట్లు చేయుగాక.

మూ. ఆహ్వయే లోకపాలాంస్త్రీన్ దేవాన్ శక్రముఖాంస్తథా,
ఆతిథ్యం కర్తుమిచ్ఛామి తత్ర మే సంవిధీయతామ్. 13

ప్ర. అ. తథా = మరియు, శక్రముఖాన్ = దేవేంద్రుడు మొదలైన, లోకపాలాన్ = లోకపాలకులైన, త్రీన్ దేవాన్ = ముగ్గురు దేవతలను, ఆహ్వయే = ఆహ్వానించుచున్నాను. ఆతిథ్యమ్ = ఆతిథ్యమును, కర్తుమ్ = చేయుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. తత్ర = ఆ విషయమునందు, మే = నాకు, సంవిధీయతామ్ = ఏర్పాట్లు చేయబడుగాక.

తా. దేవేంద్రుడు మొదటగల యమ, వరుణ, కుబేరులు అను లోకపాలకులు ముగ్గురిని ఆహ్వానించుచున్నాను. నేను భరతునకు ఆతిథ్యము చేయ గోరుచున్నాను. కావున వారు వచ్చి తగు ఏర్పాట్లు చేయుదురు గాక. 13

మూ. ప్రాక్స్రోతసశ్చ యా నద్యః ప్రత్యక్స్రోతస ఏవ చ,
పృథివ్యామన్తరిక్షే చ సమాయాన్త్వద్య సర్వశః. 14

ప్ర. అ. యాః నద్యః = ఏ నదులు, ప్రాక్స్రోతసః = తూర్పుగా ప్రవహించు ప్రవాహములు కలవో, ప్రత్యక్స్రోతస ఏవ చ = పశ్చిమముగా ప్రవహించు ప్రవాహములు కలవో, పృథివ్యామ్ = భూమియందు, అన్తరిక్షే చ = అంతరిక్షమునందు ఉన్న ఆ నదులు, సర్వశః = నలుప్రక్కల నుండి, అద్య = ఇప్పుడు, సమాయాన్తు = కలిసి వచ్చుగాక.

తా. భూమిపైన, అంతరిక్షమునందు, ఊర్ధ్వగాను, పడమటవైపునకు ప్రవహించు నదు లన్నియు కలిసి ఇచటకు నలువైపులనుండి వచ్చుగాక। 14

మూ. అన్యాః స్రవన్తు మైరేయం సురామన్యాః సునిష్ఠితామ్,
అపరా శ్చోదకం శీతమిక్షుకాణ్డరసోపమమ్. 15

ప్ర. అ. అన్యాః=కొన్ని నదులు, మైరేయమ్=మైరేయ మను మద్యమును, స్రవన్తు=స్రవించుగాక। అన్యాః=మరికొన్ని నదులు, సునిష్ఠితామ్ = బాగుగా తయారుచేయబడిన, సురామ్ = కల్లును, స్రవించుగాక। అపరాశ్చ=మరి కొన్ని నదులు, ఇక్షుకాణ్డరసోపమమ్= చెఱకురసముతో సమాన మైన, శీతమ్=చల్లని, ఉదకమ్=ఉదకమును, స్రవన్తు=స్రవించుగాక।

తా. కొన్ని నదులు మైరేయ మను మద్యమును, కొన్ని నదులు బాగుగా తయారు చేయబడిన సురను, మరికొన్ని నదులు చెఱకురసము వలె మధుర మైన చల్లని ఉదకమును స్రవించుగాక।

మూ. ఆహ్వయే దేవగన్ధర్వాన్విశ్వావసుహహాహుహూన్,
తథైవాప్సరసో దేవీర్గన్ధర్వీశ్చాపి సర్వశః. 16

ప్ర. అ. దేవగన్ధర్వాన్ =దేవగన్ధర్వు లైన, విశ్వావసుహహాహుహూన్= విశ్వావసువును, హాహాను, హూహూలను, తథైవ=మరియు, దేవీః = దేవజాతికి చెందినవారు అయిన, గన్ధర్వీశ్చాపి=గంధర్వజాతికి చెందినవారు అయిన, అప్సరసః=అప్సరసలను, సర్వశః=నలువైపులనుండి, ఆహ్వయే=పిలుచుచున్నాను.

తా. దేవగంధర్వు లైన విశ్వావసు, హాహా, హూహూలను, దేవజాతికి చెందిన అప్సరసలను, గంధర్వజాతికి చెందిన అప్సరసలను నలువైపులనుండి ఆహ్వానించుచున్నాను. 16

మూ. ఘృతాచీమథ విశ్వాచీం మిశ్రకేశీమలంబుసామ్,
నాగదన్తాం చ హేమాం చ హిమామద్రికృతస్థలామ్. 17

ప్ర. అ. అథ=మరియు, ఘృతాచీమ్=ఘృతాచి యను అప్సర స్త్రీని, విశ్వాచీమ్ = విశ్వాచిని, మిశ్రకేశీమ్ = మిశ్రకేశిని, అలంబుసామ్=అలంబుసను, నాగదన్తాం చ=నాగదంతను, హేమాం చ= హేమను, అద్రికృతస్థలామ్

=పర్వతములందు చేయబడిన నివాసస్థానము గల, హేమామ్=హేమను పిలుచుచున్నాను.

తా. ఘృతాచి, విశ్వాచి, మిశ్రకేశి, అలంబుస, నాగదంత, హేమ అను అప్సరస స్త్రీలను, పర్వతముపై నివసించు హేమ అను అప్సరసను ఆహ్వానించుచున్నాను. 17

మూ. శక్రం యాశ్చోపతిష్ఠన్తి బ్రహ్మాణం యాశ్చ యోషితః,
సర్వాస్తుంబురుణా సార్ధమాహ్వయే సపరిచ్ఛదాః. 18

ప్ర. అ. యాశ్చ=ఏ, యోషితః=స్త్రీలు, శక్రమ్ = దేవేంద్రుని, ఉపతిష్ఠన్తి=సేవించుచున్నారో, యాశ్చ = ఏ స్త్రీలు, బ్రహ్మాణమ్ = బ్రహ్మను, సేవించుచున్నారో, సపరిచ్ఛదాః=ఉపకరణములతో కూడిన, సర్వాః=వారినందరిని, తుంబురుణా సార్ధమ్=తుంబురునితోగూడ, ఆహ్వయే=పిలుచుచున్నాను.

తా. దేవేంద్రుని సేవించుచున్న స్త్రీలను, బ్రహ్మను సేవించు స్త్రీలను, తుంబురుడును ఆహ్వానించుచున్నాను. వారు తమ తమ ఉపకరణములు తీసికొని రావలెను. 18

మూ. వనం కురుషు యద్దివ్యం వాసోభూషణపత్రవత్,
దివ్యం నారీఫలం శశ్వత్ తత్ కౌబేరమిహైతు చ. 19

ప్ర. అ. కురుషు=ఉత్తరకురుదేశమునందు, శశ్వత్=ఎల్లపుడు, వాసోభూషణపత్రవత్ = వస్త్రములు, అలంకారములు, పత్రములుగా కలది, దివ్యనారీఫలమ్=ఉత్తమస్త్రీలే ఫలములుగా గలది, కౌబేరం = కుబేరునికి సంబంధించిన, యత్=ఏ, దివ్యం వనమ్=దివ్యమైన వనము కలదో, తత్ = అది, ఇహ=ఇచటకు, ఏతు=వచ్చుగాక.

తా. ఎల్లపుడు వస్త్రములు, భూషణములు అను పత్రములతోను, ఉత్తమ స్త్రీలు అను ఫలములతోను ప్రకాశించుచున్న కుబేరుని ఏ దివ్యవనము ఉత్తరకురు దేశమునందు ఉన్నదో అది ఇక్కడికి వచ్చుగాక. 19

మూ. ఇహ మే భగవాన్ సోమో విధత్తామన్నముత్తమమ్,
భక్ష్యం భోజ్యం చ చోష్యం చ లేహ్యం చ వివిధం బహు.

ప్ర. అ. భగవాన్ = భగవంతు డైన, సోమః = చంద్రుడు, మే = నా కొరకై, ఇహ = ఇక్కడ, ఉత్తమమ్ = ఉత్తమ మైన, అన్నమ్ = అన్నమును, వివిధమ్ = అనేకవిధము లైన, బహు = అధిక మైన, భక్ష్యమ్ = తినదగిన పిండివంటలను, భోజ్యమ్ = భుజింప దగిన వరి యన్నము మొదలగుదానిని, చోష్యమ్ = పీల్చదగిన చారు మొదలైన దానిని, లేహ్యం చ = నాక దగిన పచ్చళ్లు మొదలగు దానిని, విదధాతు = చేయుగాక।

తా. భగవంతు డైన చంద్రుడు ఇక్కడ నా కొరకై ఉత్తమ మైన అన్నమును, అనగా బహువిధము లైన భక్ష్యములను, భోజ్యములను, చోష్యములను, లేహ్యములను కల్పించుగాక। 20

మూ. విచిత్రాణి చ మాల్యాని పాదపప్రచ్యుతాని చ,
సురాదీని చ పేయాని మాంసాని వివిధాని చ. 21

ప్ర. అ. పాదపప్రచ్యుతాని = అపుడే చెట్లనుండి రాలిన, విచిత్రాణి = విచిత్ర మైన, మాల్యాని చ = పుష్పమాలలను, సురాదీని = మద్యము మొద లైన, పేయాని = త్రాగదగిన ద్రవ్యములను, వివిధాని = అనేక విధము లైన, మాంసాని చ = మాంసములను ఏర్పరచుగాక।

తా. చంద్రుడు అపుడే చెట్లనుండి రాలి నూతనముగా నున్న విచిత్ర పుష్పమాలలను, సుర మొదలగు పేయములను, అనేకవిధము లైన మాంసములను ఇచ్చుగాక। 21

మూ. ఏవం సమాధినా యుక్తస్తేజసాఽప్రతిమేన చ,
శిక్షాస్వరసమాయుక్తం తపసా చాబ్రవీన్మునిః. 22

ప్ర. అ. సమాధినా = ఏకాగ్రచిత్తముతోను, అప్రతిమేన = సాటి లేని, తేజసా చ = తేజస్సుతోను, తపసా చ = తపస్సుతోను, యుక్తః = కూడిన, మునిః = ఆ భరద్వాజముని, శిక్షాస్వరసమాయుక్తమ్ = శిక్షలో చెప్పిన స్వరముతో కూడు నట్లుగా, ఏవమ్ = ఇట్లు, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. సాటి లేని తేజస్సు, తపస్సు గల ఆ భరద్వాజుడు, ఏకాగ్రచిత్తుడై శిక్షలో చెప్పబడిన స్వరములను పాటించుచు, ఇట్లు పలికెను. 22

మూ. మనసా ధ్యాయతస్తస్య ప్రాఙ్ముఖస్య కృతాఞ్జలేః,
ఆజగ్ముస్తాని సర్వాణి దైవతాని పృథక్ పృథక్. 23

ప్ర. అ. తస్య = ఆ భరద్వాజమహామునిని, ప్రాఙ్ముఖస్య = తూర్పునకు అభిముఖు డై, కృతాఞ్జలేః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడై, మనసా = మనస్సుతో, ధ్యాయతః = ధ్యానము చేయుచుండగా, సర్వాణి = సమస్త మైన, తాని దైవతాని = ఆ దేవతలు, పృథక్ పృథక్ = వేర్వేరుగా, ఆజగ్ముః = వచ్చిరి.

తా. ఆ భరద్వాజుడు తూర్పుదిక్కు వైపు తిరిగి, చేతులు జోడించి నమస్కరించుచు మనస్సులో ఈ విధముగా ధ్యానము చేయుచుండగానే, ఆహూతు లైన ఆ దేవత లందరును ఒక్కరొక్కరుగా అక్కడికి వచ్చిరి. 23

మూ. మలయం దర్దురం చైవ తతః స్వేదనుదోఽనిలః,
ఉపస్పృశ్య వవౌ యుక్త్యా సుప్రియాత్మా సుఖః శివః. 24

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, అనిలః = వాయువు, మలయమ్ = మలయపర్వతమును, దర్దురం చైవ = దర్దురపర్వతమును, ఉపస్పృశ్య = స్పృశించి, యుక్త్యా = సంబంధముచేత, సుప్రియాత్మా = మిక్కిలి ప్రియ మైన స్వరూపము కలదై, సుఖః = సుఖకర మై, శివః = మంగళకర మై, స్వేదనుదః = చెమటను తొలగించుచు, వవౌ = వీచెను.

తా. ఇంతలో వాయువు మలయదర్దురపర్వతములనుండి వచ్చుచు, శరీరములకు తాకుటచే సుఖానందములను కల్గించుచు, చెమటలనుతొలగించుచు మంగళకరముగా వీచెను. 24

మూ. తతోఽభ్యవర్షన్త ఘనా దివ్యాః కుసుమవృష్టయః,
దివ్యదున్దుభిఘోషశ్చ దిక్షు సర్వాసు శుశ్రువే. 25

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, దివ్యాః = దివ్యము లైన, కుసుమవృష్టయః = పుష్పముల వర్షములు కలవి అయిన, ఘనాః = మేఘములు, అభ్యవర్షన్త = వర్షించినవి, సర్వాసు = సమస్త మైన, దిక్షు = దిక్కులయందు, దివ్యదున్దుభిఘోషశ్చ = దివ్యము లైన దుందుభుల ధ్వని కూడ, శుశ్రువే = వినబడెను.

తా. అంతలో దివ్యమైన మేఘములు వచ్చి, పుష్పవర్షమును వర్షించెను. దివ్యములైన దుందుభుల ధ్వని అన్ని దిక్కులందును వినబడెను. 25

మూ. ప్రవవుశ్చోత్తమా వాతా ననృతుశ్చాప్సరోగణాః,
జగుశ్చ దేవగన్ధర్వా వీణాః ప్రముముచుః స్వరాన్. 26

ప్ర. అ. ఉత్తమాః = ఉత్తమమైన, వాతాశ్చ = వాయువులు, ప్రవవుః = వీచినవి. అప్సరోగణాః = అప్సరస్త్రీగణములు, ననృతుశ్చ = నాట్యము చేసినవి. దేవగన్ధర్వాః = దేవతలు, గంధర్వులు, జగుశ్చ = గానము చేసిరి. వీణాః = వీణలు, స్వరాన్ = స్వరములను, ప్రముముచుః = విడచినవి.

తా. అపుడు వాయువులు సుఖకరముగా వీచెను. అప్సరసలు నృత్యము చేసిరి. దేవతలు గంధర్వులు గానము చేసిరి. వీణాధ్వనులు అంతట వ్యాపించెను. 26

మూ. స శబ్దో ద్యాం చ భూమిం చ ప్రాణినాం శ్రవణాని చ
వివేశోచ్చరితః శ్లక్ష్ణః సమో లయసమన్వితః. 27

ప్ర. అ. ఉచ్చరితః = ఉచ్చరింపబడిన, శ్లక్ష్ణః = మధురమై, లయసమన్వితః = లయతో కూడినదై, సమః = సమముగా ఉన్న, సః శబ్దః = ఆ శబ్దము, ద్యాం చ = ఆకాశమును, భూమిం చ = భూమిని, ప్రాణినామ్ = ప్రాణులయొక్క, శ్రవణాని చ = చెవులను, వివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. లయసమన్వితమై, మృదువుగాను, సమముగాను, ఉన్న ఆ వీణాది ధ్వని ఆకాశమును భూమిని ప్రాణుల శ్రవణములను ప్రవేశించెను. 27

మూ. తస్మిన్నుపరతే శబ్దే దివ్యే శ్రోత్రసుఖే నృణామ్,
దదర్శ భారతం సైన్యం విధానం విశ్వకర్మణః. 28

ప్ర. అ. నృణామ్ = మనుష్యులయొక్క, శ్రోత్రసుఖే = చెవులకు సుఖకరమైన, తస్మిన్ = ఆ, దివ్యే శబ్దే = దివ్యమైన ధ్వని, ఉపరతే = శాంతించిన దగుచుండగా, భారతమ్ = భరతునకు సంబంధించిన, సైన్యమ్ = సైన్యము, విశ్వకర్మణః = విశ్వకర్మయొక్క, విధానమ్ = నిర్మాణమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. మానవుల శ్రోత్రములకు సుఖకరమైన ఆ దివ్యధ్వని శాంతించిన పిమ్మట భరతుని సైన్యము విశ్వకర్మ చేసిన నిర్మాణమును చూచెను. 28

మూ. బభూవ హి సమా భూమిః సమన్తాత్ పఞ్చయోజనా,
శాద్వలైర్బహుభిశ్ఛన్నా నీలవైదూర్యసన్నిభైః. 29

ప్ర. అ. సమన్తాత్ = ఆ చుట్టుప్రక్కల, పఞ్చయోజనా = అయిదు ఆమడల ప్రమాణము గల, భూమిః = భూమి, సమా = మిట్ట పల్లములు లేనిదిగాను, నీల వైదూర్యసన్నిభైః = నీలమణులతోను, వైదూర్యమాణిక్యములతోను, సమానమైన, బహుభిః = అనేక మైన, శాద్వలైః = పచ్చికబయళ్లచే, ఛన్నా = కప్పబడినదిగాను, బభూవ హి = అయ్యెను.

తా. ఆ చుట్టుప్రక్కల అయిదు ఆమడల భూమి చదునుగా ఏర్పడెను. అంతటను ఇంద్రనీలవైదూర్యమణుల వలె నున్న అనేకమైన పచ్చికబీళ్ళు వ్యాపించియుండెను. 29

మూ. తస్మిన్ బిల్వాః కపిత్థాశ్చ పనసా బీజపూరకాః,
ఆమలక్యో బభూవుశ్చ చూతాశ్చ ఫలభూషణాః. 30

ప్ర. అ. తస్మిన్ = ఆ ప్రదేశమునందు, ఫలభూషణాః = ఫలములు అలంకారములుగా గల, బిల్వాః = మారేడుచెట్లు, కపిత్థాశ్చ = వెలగచెట్లు, పనసాః = పనసచెట్లు, బీజపూరకాః = మాదీఫలపుచెట్లు, ఆమలక్యః = ఉసిరిచెట్లు, చూతాశ్చ = మామిడి చెట్లు, బభూవుః = ఉండెను.

తా. ఆ ప్రదేశమునందు, ఫలములతో నిండిన మారేడుచెట్లు, వెలగచెట్లు, పనసచెట్లు, మాదీఫలపుచెట్లు, ఉసిరిచెట్లు, మామిడిచెట్లు ఆవిర్భవించెను. 30

మూ. ఉత్తరేభ్యః కురుభ్యశ్చ వనం దివ్యోపభోగవత్,
ఆజగామ నదీ దివ్యా తీరజైర్బహుభిర్వృతా. 31

ప్ర. అ. ఉత్తరేభ్యః కురుభ్యః = ఉత్తరకురుదేశమునుండి, దివ్యోపభోగవత్ = దివ్యమైన భోగములు గల, వనమ్ = వనమును, బహుభిః = అనేకమైన, తీరజైః = వృక్షములతో, వృతా = కూడిన, దివ్యా = దివ్యమైన, నదీ = నదియు, ఆజగామ = వచ్చెను.

తా. ఉత్తరకురుదేశమునుండి దివ్యమైన భోగ్యవస్తువులు గల వనము, తీరములపై అనేక వృక్షములతో నిండిన దివ్యమైన నది అచటికి వచ్చెను. ౩౧

మూ. చతుశ్శాలాని శుభ్రాణి శాలాశ్చ గజవాజినామ్,
హర్మ్యప్రాసాదసంయుక్తతోరణాని శుభాని చ. ౩౨

ప్ర. అ. శుభ్రాణి = శుభ్రమైన, చతుశ్శాలాని = నాలుగిండ్ల భవనములు, గజవాజినామ్ = గజములయొక్క, అశ్వములయొక్క, శాలాశ్చ = శాలలు, శుభాని = శుభమైన, హర్మ్యప్రాసాదసంయుక్తతోరణాని = మేడలకు, ప్రాసాదములకు కట్టబడిన ముఖద్వారములు ఆవిర్భవించినవి.

తా. పరిశుభ్రములైన నాలుగిండ్ల భవంతులు, గజశాలలు, అశ్వశాలలు, మేడలకును, ప్రాసాదములకును సంబంధించిన శుభకరమైన ముఖద్వారములు ఆవిర్భవించెను, ౩౨

మూ. సితమేఘనిభం చాపి రాజవేశ్మ సుతోరణమ్,
శుక్లమాల్యకృతాకారం దివ్యగన్ధసముక్షితమ్,
చతురశ్రమసంబాధం శయనాసనయానవత్,
దివ్యైః సర్వరసైర్యుక్తం దివ్యభోజనవస్త్రవత్,
ఉపకల్పితసర్వాన్నం ధౌతనిర్మలభాజనమ్,
క్లృప్తసర్వాసనం శ్రీమత్ స్వాస్తీర్ణశయనోత్తమమ్. ౩౩-౩౫

ప్ర. అ. సితమేఘనిభమ్ = తెల్లని మేఘముతో సమానము, సుతోరణమ్ = అందమైన ముఖద్వారము కలది, శుక్లమాల్యకృతాకారమ్ = తెల్లని పుష్పమాలికలతో చేయబడిన అలంకరణము గలది, దివ్యగన్ధసముక్షితం = దివ్యములైన గంధములతో చల్లబడినది, చతురశ్రమ్ = నలుచదరముగా నున్నది, అసంబాధమ్ = ఇరుకు లేనిది, శయనాసనయానవత్ = శయనములు, ఆసనములు, యానములు కలది, దివ్యైః = దివ్యములైన, సర్వరసైః = సమస్తరసములతో, యుక్తమ్ = కూడినది, దివ్యభోజనవస్త్రవత్ = దివ్యములైన, భోజనములు, వస్త్రములు కలది, ఉపకల్పితసర్వాన్నం = ఏర్పాటుచేయబడిన సమస్తమైన అన్నములు కలది, ధౌతనిర్మలభాజనమ్ = కడగబడిన నిర్మలమైన పాత్రలు

కలది, క్లప్తసర్వాసనమ్ = ఏర్పరుపబడిన సమస్త మైన ఆసనములు కలది, స్వాస్తీర్ణశయనోత్తమమ్ = చక్కగా పరపబడిన శ్రేష్ఠ మైన శయనములు కలది, శ్రీమత్ = శోభాయుక్తము అయిన, రాజవేశ్మ చాపి = రాజగృహము కూడ, ఆవిర్భవించెను.

తా. మంచి ముఖద్వారములతో, తెల్లని మేఘము వలె నున్న శోభాయుక్త మైన, రాజగృహము కూడా అక్కడ ఆవిర్భవించెను. దానియందు దేవలోకమునకు సంబంధించిన గంధద్రవ్యములు చల్లి దానిని తెల్లనిపుష్పమాలలతో అలంకరించిరి. నలుచదరముగా నున్న విశాల మైన ఆ రాజభవనమునందు, శయనములు, ఆసనములు, వాహనములు, దివ్యము లైన సమస్తరసములు దివ్యము లైన భోజన వస్త్రాదులు సిద్ధముచేసి ఉన్నవి. అనేకవిధము లైన అన్నములు కడిగి, నిర్మలముగా నున్న పాత్రలలో, ఏర్పరచిరి. అనేక విధము లైన ఆసనములు, అందమైన ఆచ్ఛాదనములు కప్పిన ఉత్తమ మైన శయనములు అచట సిద్ధము చేయబడి ఉన్నవి. ౩౩-౩౫

మూ. ప్రవివేశ మహాబాహురనుజ్ఞాతో మహర్షిణా,
వేశ్మ తద్రత్నసంపూర్ణం భరతః కైకయీసుతః. ౩౬

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కల, కైకయీసుతః = కైకేయి కుమారు డైన, భరతః = భరతుడు, మహర్షిణా = మహర్షిచేత, అనుజ్ఞాతః = అనుమతింపబడినవాడై, రత్నసంపూర్ణమ్ = శ్రేష్ఠ మైన వస్తువులతో నిండిన, తత్ వేశ్మ = ఆ గృహమును, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

తా. మహాబాహు వైన ఆ కైకేయి కుమారు డైన భరతుడు, మహర్షి అనుమతి తీసుకొని, శ్రేష్ఠ మైన వస్తువులతో నిండిన ఆ రాజభవనములోనికి ప్రవేశించెను. ౩౬

మూ. అనుజగ్ముశ్చ తం సర్వే మన్త్రిణస్సపురోహితాః,
బభూవుశ్చ ముదా యుక్తా దృష్ట్వా తం వేశ్మసంవిధిమ్.

ప్ర. అ. సపురోహితాః = పురోహితులతో కూడిన, సర్వే = సమస్త మైన, మన్త్రిణః = మంత్రులు, తమ్ = భరతుని, అనుజగ్ముశ్చ = అనుసరించి వెళ్ళిరి-

తమ్ = ఆ, వేశ్మసంవిధిమ్ = గృహసంవిధానమును, దృష్ట్వా = చూచి, ముదా = ఆనందముతో, యుక్తాః = కూడిన వారుగా, బభూవుశ్చ = అయిరి.

తా. పురోహితులు మంత్రులు భరతుని అనుసరించి వెళ్ళి ఆ గృహములో ప్రవేశించి దాని సంవిధానమును (ఏర్పాటు) చూచి చాల సంతోషించిరి. 37

మూ. తత్ర రాజాసనం దివ్యం వ్యజనం ఛత్రమేవ చ,
భరతో మన్త్రిభిస్సార్ధమభ్యవర్తత రాజవత్ 38

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, మన్త్రిభిః సార్ధం = మంత్రులతో కూడిన వాడై, తత్ర = అక్కడ ఉన్న, దివ్యమ్ = దివ్యమైన, రాజాసనమ్ = సింహాసనమును, వ్యజనమ్ = వింజామరను, ఛత్రమేవ చ = ఛత్రమును, రాజవత్ = రాజు వలె, అభ్యవర్తత = ప్రదక్షిణము చేసెను.

తా. మంత్రిసహితుడైన భరతుడు, అక్కడ ఉన్న దివ్యమైన సింహాసనమునకు, ఛత్రచామరములకు, రాజునకు ప్రదక్షిణము చేసినట్లు ప్రదక్షిణము చేసెను. 38

మూ. ఆసనం పూజయామాస రామాయాభిప్రణమ్య చ,
వాలవ్యజనమాదాయ న్యషీదత్సచివాసనే. 39

ప్ర. అ. రామాయ = రామునకు, అభిప్రణమ్య చ = నమస్కరించి, ఆసనమ్ = ఆ సింహాసనమును, పూజయామాస = పూజించెను. వాలవ్యజనమ్ = వింజామరను, ఆదాయ = గ్రహించి, సచివాసనే = మంత్రి కూర్చుండ తగిన ఆసనమునందు, న్యషీదత్ = కూర్చుండెను.

తా. రామునకు నమస్కారము చేసి, ఆ సింహాసనమును పూజించి, వింజామరను చేత బట్టుకొని, మంత్రి కూర్చుండదగిన ఒక ఆసనముపై కూర్చుండెను. 39

మూ. ఆనుపూర్వ్యాన్నిషేదుశ్చ సర్వే మన్త్రిపురోహితాః,
తతస్సేనాపతిః పశ్చాత్ప్రశాస్తా చ నిషేదతుః. 40

ప్ర. అ. సర్వే = సమస్తమైన, మన్త్రిపురోహితాః = మంత్రులు పురోహితులు, ఆనుపూర్వ్యాత్ = క్రమమువలన, నిషేదుః = కూర్చుండిరి. తతః =

అటుపిమ్మట, సేనాపతిః = సేనాపతి, పశ్చాత్ = అతని వెనుక, ప్రశాస్తా చ = సేనాపతి క్రింది అధికారి యైన ప్రశాస్త, నిషేదతుః = కూర్చుండిరి.

తా. పిమ్మట మంత్రులు పురోహితులు అందరు యథాక్రమముగా కూర్చుండిరి. తరువాత సేనాపతి అతని వెనుక ప్రశాస్త కూర్చుండిరి. 40

మూ. తతస్తత్ర ముహూర్తేన నద్యః పాయసకర్దమాః,
ఉపాతిష్ఠన్త భరతం భరద్వాజస్య శాసనాత్. 41

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, భరద్వాజస్య = భరద్వాజునియొక్క, శాసనాత్ = శాసనమువలన, ముహూర్తేన = క్షణకాలములో, తత్ర = అక్కడ, పాయసకర్దమాః = పాయసబురదగాగల, నద్యః = నదులు, భరతమ్ = భరతుని, ఉపాతిష్ఠన్త = సమీపించినవి.

తా. పిమ్మట భరద్వాజుని ఆజ్ఞచే, క్షణకాలములో కొన్ని నదులు భరతుని దగ్గరకు వచ్చెను. వానిలో బురదకు బదులు పాయసము ఉండెను.

మూ. తాసాముభయతఃకూలం పాండుమృత్తికలేపనాః,
రమ్యాశ్చావసథా దివ్యా బ్రహ్మణస్తు ప్రసాదజాః. 42

ప్ర. అ. తాసామ్ = ఆ నదులయొక్క, ఉభయతఃకూలమ్ = రెండు తీరములందు, పాండుమృత్తికలేపనాః = తెల్లని మట్టి యొక్క విలేపనముకలవి, బ్రహ్మణః = బ్రహ్మయొక్క, ప్రసాదజాః = అనుగ్రహమువలన పుట్టినవి, దివ్యాః = దివ్యమైనవి, రమ్యాః = రమ్యములు అయిన, ఆవసథాః = గృహములు కూడ ఆవిర్భవించినవి.

తా. ఆ నదుల రెండు తీరములందును, సుందరమైన దివ్యగృహములు, బ్రహ్మ అనుగ్రహముచే ఆవిర్భవించెను. ఆ గృహములు తెల్లని మట్టిచే పూయబడి ఉండెను. 42

మూ. తేనైవ చ ముహూర్తేన దివ్యాభరణభూషితాః,
ఆగుర్వింశతిసాహస్రాః బ్రహ్మణా ప్రహితాః స్త్రియః.

ప్ర. అ. తేన = ఆ, ముహూర్తేన చ = ముహూర్తముచేతనే, దివ్యాభరణభూషితాః = దివ్యమైన అలంకారములచే అలంకరింపబడిన, బ్రహ్మణా =

బ్రహ్మచేత, ప్రహితాః = పంపబడిన, వింశతిసాహస్రాః = ఇరువది వేల, స్త్రియః = స్త్రీలు, ఆగుః = వచ్చిరి.

తా. అదే సమయమునందు, బ్రహ్మ పంపగా దివ్యములైన ఆభరణములు అలంకరించుకొని, ఇరువదివేలమంది స్త్రీలు వచ్చిరి. 43

మూ. సువర్ణమణిముక్తేన ప్రవాళేన చ శోభితాః,
ఆగుర్వింశతిసాహస్రాః కుబేరప్రహితాః స్త్రియః. 44

ప్ర. అ. సువర్ణమణిముక్తేన = బంగారముచేతను, మణులచేతను, ముత్యములచేతను, ప్రవాళేన = పగడములచేతను, శోభితాః = ప్రకాశింపచేయబడిన, కుబేరప్రహితాః = కుబేరునిచే పంపబడిన, వింశతిసాహస్రాః = ఇరువదివేల, స్త్రియః = స్త్రీలు, ఆగుః = వచ్చిరి.

తా. కుబేరుడు పంపగా ఇరువదివేలమంది స్త్రీలు, బంగారము, మణులు, ముత్యములు, పగడములు, మొదలగువానితో ప్రకాశించుచు వచ్చిరి. 44

మూ. యాభిర్గృహీతః పురుషః సోన్మాద ఇవ లక్ష్యతే,
ఆగుర్వింశతిసాహస్రా నన్దనాదప్సరోగణాః. 45

ప్ర. అ. యాభిః = ఎవరిచేత, గృహీతః = గ్రహింపబడిన, పురుషః = పురుషుడు, సోన్మాద ఇవ = ఉన్మాదముతో కూడిన వాడు వలె, లక్ష్యతే = కనబడునో. అట్టి. వింశతిసాహస్రాః = ఇరువదివేల, అప్సరోగణాః = అప్సరస్త్రీల గణములు, నన్దనాత్ = నందనవనమునుండి, ఆగుః = వచ్చిరి.

తా. ఎవరి చేతిలో చిక్కిన పురుషుడు ఉన్మత్తుడు వలె మైమరచి పోవునో, అట్టి ఇరువదివేలమంది అప్సరసస్త్రీలు నందనవనమునుండి వచ్చిరి.

మూ. నారదస్తుమ్బురుర్గోపః ప్రవరాః సూర్యవర్చసః,
ఏతే గన్ధర్వరాజానో భరతస్యాగ్రతో జగుః. 46

ప్ర. అ. నారదః = నారదుడు, తుమ్బురుః = తుంబురుడు, గోపః = గోపుడు, ప్రవరాః = శ్రేష్ఠులు, సూర్యవర్చసః = సూర్యునివంటి కాంతికలవారు అయిన, ఏతే = ఈ, గన్ధర్వరాజానః = గంధర్వరాజులు, భరతస్య = భరతుని యొక్క, అగ్రతః = ఎదుట, జగుః = గానము చేసిరి.

తా. నారదుడు, తుంబురుడు, గోపుడు అను సూర్యుని వంటి కాంతిగల శ్రేష్ఠులైన గంధర్వరాజులు భరతుని ఎదుట గానము చేసిరి. 46

మూ. అలంబుసా మిశ్రకేశీ పుణ్డరీకాథ వామనా,
ఉపానృత్యంస్తు భరతం భరద్వాజస్య శాసనాత్. 47

ప్ర. అ. అథ = పిమ్మట భరద్వాజస్య = భరద్వాజునియొక్క, శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన, అలంబుసా = అలంబుస, మిశ్రకేశీ = మిశ్రకేశి, పుణ్డరీకా = పుండరీక, వామనా = వామన, భరతమ్ = భరతుని, ఉపానృత్యన్ తు = సమీపించి నృత్యము చేసిరి.

తా. అటు పిమ్మట, భరద్వాజుని ఆజ్ఞను అనుసరించి, అలంబుస, మిశ్రకేశి, పుండరీక, వామన అను అప్సరసలు భరతుని సమీపమున నృత్యము చేసిరి. 47

మూ. యాని మాల్యాని దేవేషు యాని చైత్రరథే వనే,
ప్రయాగే తాన్యదృశ్యన్త భరద్వాజస్య శాసనాత్. 48

ప్ర. అ. యాని = ఏ, మాల్యాని = పుష్పమాలికలు, దేవేషు = దేవతలయందున్నవో, యాని = ఏ పుష్పమాలికలు, చైత్రరథే = చైత్రరథ మను, వనే = వనమునందున్నవో, తాని = అవి, భరద్వాజస్య = భరద్వాజునియొక్క, శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన, ప్రయాగే = ప్రయాగయందు, అదృశ్యన్త = చూడబడినవి.

తా. భరద్వాజుని ఆజ్ఞచే దేవలోకములోని పుష్పమాలలు, కుబేరుని చైత్రరథవనములోని పుష్పమాలలు ప్రయాగక్షేత్రమునందు ఆవిర్భవించినవి.

మూ. బిల్వా మార్దఙ్గికా ఆసన్ శమ్యాగ్రాహా బిభీతకాః,
అశ్వత్థా నర్తకాశ్చాసన్ భరద్వాజస్య శాసనాత్. 49

ప్ర. అ. భరద్వాజస్య = భరద్వాజునియొక్క, శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన, బిల్వాః = మారేడుచెట్లు, మార్దఙ్గికాః = మృదంగము వాయించువారుగా, ఆసన్ = అయినవి. బిభీతకాః = తాండ్రచెట్లు, శమ్యాగ్రాహాః = తాళము పట్టుకొనువారుగను, అశ్వత్థాః = రావిచెట్లు, నర్తకాశ్చ = నృత్యముచేయువారుగాను, ఆసన్ = అయినవి.

తా. భరద్వాజాని ఆశ్రమే, మారేడుచెట్లు మృదంగము వాయించువారు గాను, తాండ్రచెట్లు తాళము వేయువారుగాను, రావిచెట్లు నర్తకులుగాను అయినవి.

మూ. తతస్సరళతాళాశ్చ తిలకా నక్తమాలకాః,
ప్రహృష్టాస్తత్ర సంపేతుః కుబ్జా భూత్వాఽథ వామనాః.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, సరళతాళాశ్చ = సరళవృక్షములు, తాళవృక్షములు, తిలకాః = తిలకవృక్షములు, నక్తమాలకాః = కానుగచెట్లు, ప్రహృష్టాః = సంతోషించిన, కుబ్జాః = గూనువారుగాను, అథ = మరియు, వామనాః = పొట్టివారిగాను, భూత్వా = అయి, తత్ర = అచటకు, సంపేతుః = వచ్చినవి.

తా. సరళవృక్షములు, తాళవృక్షములు, తిలకవృక్షములు, నక్తమాల వృక్షములు, అంతఃపురములో చరించు కుబ్జులుగాను, వామనులుగాను మారి సంతోషముతో అక్కడికి వచ్చినవి. 50

మూ. శింశుపామలకీజంబ్వో యాశ్చాన్యాః కాననేషు తాః,
మాలతీ మల్లికా జాతిర్యాశ్చాన్యాః కాననే లతాః, 51
ప్రమదావిగ్రహం కృత్వా భరద్వాజాశ్రమేఽవదన్.

ప్ర. అ. శింశుపామలకీజంబ్వః = శింశుపావృక్షములు, ఉసిరిచెట్లు, నేరేడుచెట్లు, కాననేషు = అడవులయందు, అన్యాః = ఇతరమైన, యాః = ఏవి కలవో, తాః = అవియు, మాలతీ = మాలతీలత, మల్లికా = మల్లికాలత, జాతిః = జాతిలత, కాననే = అడవియందు, అన్యాః = ఇతర మైన, యాః లతాః = ఏ లత లున్నవో అవియు, ప్రమదావిగ్రహమ్ = స్త్రీశరీరమును, కృత్వా = చేసి, భరద్వాజాశ్రమే = భరద్వాజుని ఆశ్రమమునందు, అవదన్ = పలికినవి.

తా. అడవులలో నున్న శింశుపావృక్షములు, ఆమలకీవృక్షములు, జంబూ వృక్షములు, ఇతర మైన వృక్షములు, మాలతి, మల్లికా, జాజి మొదలైన ఇతర లతలు, స్త్రీశరీరములు ధరించి భరద్వాజాశ్రమమునకు వచ్చి ఇట్లు పలికినవి 51

మూ. సురాః సురాపాః పిబత పాయసం చ బుభుక్షితాః, 52
మాంసాని చ సుమేధ్యాని భక్ష్యన్తాం యావదిచ్ఛథ. 53

ప్ర. అ. సురాపాః = మద్యమును త్రాగేవారలారా! యావత్ = ఎంత,

ఇచ్ఛత = కోరినచో అంత, సురాః = మద్యములను, పిబత = త్రాగండి. బుభుక్షితాః = ఆకలిగొన్నవారలారా! పాయసం చ = క్షీరాన్నమును తినండి. సుమేధ్యాని = చాల పవిత్ర మైన, మాంసాని చ = మాంసములు కూడ, భక్ష్యన్తామ్ = భక్షింపబడుగాక!

తా. మద్యమును త్రాగువా రందరు ఎంత కావలెనో అంత మద్యము త్రాగండి. ఆకలిగొన్నవారు పాయసమును పవిత్రము లైన మాంసములను తినండి. 52, 53

మూ. ఉత్సాద్య స్నాపయన్తి స్మ నదీతీరేషు వల్గుషు,
అప్యేకమేకం పురుషం ప్రమదాస్సప్త చాష్ట చ. 54

ప్ర. అ. సప్త చ = ఏడుగురు, అష్ట చ = ఎనమండుగురు, ప్రమదాః = స్త్రీలు, ఏకమ్ = ఒక, పురుషమ్ = పురుషుని, ఉత్సాద్య = శరీరమునకు నలుగు పెట్టి, వల్గుషు = సుందరము లైన, నదీతీరేషు = నదీతీరములందు, స్నాపయన్తి స్మ అపి = స్నానమును చేయించిరి కూడ.

తా. ఒక్కొక్క పురుషుని ఏడుగురు లేదా ఎనమండుగురు స్త్రీలు నదీతీరమునకు తీసుకొనిపోయి ఒడలికి నలుగు పెట్టి స్నానము చేయించిరి. 54

మూ. సంవాహన్త్యః సమాపేతుర్నార్యో రుచిరలోచనాః,
పరిమృజ్య తథాఽన్యోన్యం పాయయన్తి వరాఙ్గనాః. 55

ప్ర. అ. రుచిరలోచనాః = అంద మైన నేత్రములు గల, నార్యః = స్త్రీలు, సంవాహన్త్యః = శరీరములు ఒత్తుచు, సమాపేతుః = శీఘ్రముగా వచ్చిరి. వరాఙ్గనాః = స్త్రీలు, తథా = అట్లే, పరిమృజ్య = తుడిచి, అన్యోన్యమ్ = పరస్పరము, పాయయన్తి = త్రాగించిరి.

తా. వారి శరీరములు పట్టుటకై అంద మైన నేత్రములు గల కొందరు స్త్రీలు, శీఘ్రముగా వచ్చిరి. ఉత్తమ లైన మరి కొందరు స్త్రీలు వారి శరీరములు తుడిచి, పరస్పరము సురాపానము చేయించిరి. 55

మూ. హయాన్ గజాన్ ఖరానుష్ట్రాన్ తథైవ సురభేః సుతాన్,
అభోజయన్ వాహనపాస్తేషాం భోజ్యం యథావిధి. 56

ప్ర. అ. వాహనపాః = వాహనములను పాలించువారు, హయాన్ = గుఱ్ఱములను, గజాన్ = ఏనుగులను, ఖరాన్ = గాడిదలను, ఉష్ట్రాన్ = ఒంటెలను, తథైవ = అట్లే, సురభేః = కామధేనువుయొక్క, సుతాన్ = పుత్రులైన ఎద్దులను, యథావిధి = చేయవలసిన ప్రకారము ననుసరించి, తేషామ్ = వాటియొక్క, భోజ్యమ్ = ఆహారమును, అభోజయన్ = తినిపించిరి.

తా. వాహనములను పాలించువారు, అశ్వములకు, ఏనుగులకు, గాడిదలకు, ఒంటెలకు, ఎద్దులకు వాటి వాటి ఆహారమును యథావిధిగా ఇచ్చి తినిపించిరి. 56

మూ. ఇక్షూంశ్చ మధులాజాంశ్చ భోజయన్తి స్మ వాహనాన్,
ఇక్ష్వాకువరయోధానాం చోదయన్తో మహాబలాః. 57

ప్ర. అ. మహాబలాః = గొప్ప బలము గల ఆ వాహనపాలకులు, ఇక్ష్వాకువరయోధానామ్ = ఇక్ష్వాకువంశరాజుల శ్రేష్ఠులైన యోధులయొక్క, వాహనాన్ = వాహనములను, చోదయన్తః = తినండి తినండి అని ప్రేరేపించుచు, ఇక్షూంశ్చ = చెఱకుగడలను, మధులాజాంశ్చ = తేనె కలిపిన పేలాలను, భోజయన్తి స్మ = తినిపించిరి.

తా. మహాబలశాలు లైన ఆ వాహనపాలకులు భరతుని సైన్యములోని యోధులు ఎక్కి వచ్చిన వాహనములను "తినండి తినండి" అని ప్రేరేపించుచు, వాటికి చెఱకుగడలు, తేనె కలిపిన పేలాలు తినిపించిరి. 57

మూ. నాశ్వబన్ధోఽశ్వమాజానాన్న గజం కుఞ్జరగ్రహః,
మత్తప్రమత్తముదితా చమూః సా తత్ర సంబభౌ. 58

ప్ర. అ. అశ్వబన్ధః = గుఱ్ఱములు కట్టువాడు, అశ్వమ్ = గుఱ్ఱమును, న ఆజానాత్ = గుర్తింపలేదు. కుఞ్జరగ్రహః = ఏనుగులు కట్టువాడు, గజమ్ = ఏనుగును, న = గుర్తింపలేదు. తత్ర = అక్కడ, సా = ఆ, చమూః = సేన, మత్తప్రమత్తముదితా = మదించినదై ఒళ్ళు తెలియనిదై ఆనందించినదై, సంబభౌ = ప్రకాశించెను.

తా. గుఱ్ఱములు కట్టువాడు గుఱ్ఱములను, ఏనుగులను పాలించువాడు

ఏనుగులను గుర్తించుటలేదు. ఈ విధముగా అక్కడ ఆ సైనికు లందరు మదించి ఒళ్లు తెలియక ఆనందముతో ఉండిరి. 58

మూ. తర్పితాః సర్వకామైస్తే రక్తచన్దనరూషితాః,
అప్సరోగణసంయుక్తాః సైన్యా వాచముదైరయన్. 59

ప్ర. అ. సర్వకామైః = సమస్తభోగములచే, తర్పితాః = తృప్తి పొందింపబడినవారు, రక్తచన్దనరూషితాః = ఎఱ్ఱని చందనముచే పూయబడినవారు, అప్సరోగణసంయుక్తాః = అప్సరస్త్రీల సముదాయముతో కూడినవారు అయిన, తే సైన్యాః = ఆ సైనికులు, వాచమ్ = వాక్యమును, ఉదైరయన్ = పలికిరి.

తా. సమస్తభోగములచే తృప్తిపొందింపబడినవారై ఎఱ్ఱని చందనము శరీరమునకు పూసుకొని అప్సరస్త్రీలతో కూడి యున్న ఆ సైనికులు ఇట్లు పలికిరి. 59

మూ. నైవాయోధ్యాం గమిష్యామో న గమిష్యామ దణ్డకాన్,
కుశలం భరతస్యాస్తు రామస్యాస్తు తథా సుఖమ్. 60

ప్ర. అ. అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను గూర్చి, నైవ గమిష్యామః = వెళ్ళము, దణ్డకాన్ = దండకావనమును గూర్చి, న గమిష్యామః = వెళ్ళము. భరతస్య = భరతునకు, కుశలమ్ = కుశలము, అస్తు = అగుగాక। తథా = అట్లే, రామస్య = రామునకు, సుఖమ్ = సుఖము, అస్తు = అగుగాక.

తా. మేము అయోధ్యకు గాని దండకారణ్యమునకు గాని వెళ్ళము. ఇక్కడనే ఉండిపోయెదము. భరతునకు క్షేమ మగుగాక। రాముడు కూడ సుఖముగా నుండు గాక. 60

మూ. ఇతి పాదాతయోధాశ్చ హస్త్యశ్వారోహబన్ధకాః,
అనాథాస్తం విధిం లబ్ధ్వా వాచమేతాముదైరయన్. 61

ప్ర. అ. పాదాతయోధాశ్చ = కాల్బంట్లు, హస్త్యశ్వారోహబన్ధకాః = ఏనుగులను, గుఱ్ఱములను ఎక్కువారు వాటిని బంధించువరిచారకులు, తమ్ = ఆ, విధిమ్ = సత్కారమును, లబ్ధ్వా = పొంది, అనాథాః = నియమించు నాథుడు

చేసినవారై, ఇతి = ఇట్లు, ఏతామ్ = ఈ, వాచమ్ = వాక్యమును, ఉదైరయన్ = పలికిరి.

తా. ఈ విధముగా భరద్వాజుడు చేసిన సత్కారమును పొందిన కాలి బంట్లు, అశ్వములను గజములను ఎక్కువారు, వానిని పాలించువారు, తమను నియమించు ప్రభువు లేరనుకొనుచు స్వతంత్రులై ఈ విధముగా పలికిరి. 61

మూ. సంప్రహృష్టా వినేదుస్తే నరాస్తత్ర సహస్రశః,
భరతస్యానుయాతారః స్వర్గోఽయమితి చాబ్రువన్. 62

ప్ర. అ. భరతస్య = భరతునియొక్క, అనుయాతారః = అనుసరించి వెళ్లు, తే నరాః = ఆ నరులు, తత్ర = అచట, సహస్రశః = వేలకొలది, సంప్రహృష్టాః = సంతోషించినవారై, వినేదుః = ధ్వని చేసిరి. అయమ్ = ఇదియే, స్వర్గః = స్వర్గము, ఇతి = అని, అబ్రువన్ చ = పలికిరి కూడ.

తా. భరతుని అనుచరులైన వేల సంఖ్యలో నున్న ఆ సైనికులు సంతోషముతో బిగ్గరగా కేకలు వేయుచు, ఇదే స్వర్గము అని పలికిరి. 62

మూ. నృత్యన్తి స్మ హసన్తి స్మ గాయన్తి స్మ చ సైనికాః,
సమన్తాత్ పరిధావన్తి మాల్యోపేతాః సహస్రశః. 63

ప్ర. అ. సహస్రశః = వేలకొలది, సైనికాః = సైనికులు, మాల్యోపేతాః = పుష్పమాలలతో కూడినవారై, నృత్యన్తి స్మ = నాట్యము చేసిరి. హసన్తి స్మ = నవ్విరి, గాయన్తి స్మ = గానముచేసిరి. సమన్తాత్ = నలు వైపుల, పరిధావన్తి = పరుగులెత్తిరి.

తా. పుష్పమాలలు ధరించిన వేలకొలది ఆ సైనికులు, నృత్యము చేయుచు, నవ్వుచు, పాటలు పాడుచు, నలు వైపుల పరుగులెత్తుచుండిరి. 63

మూ. తతో భుక్తవతాం తేషాం తదన్నమమృతోపమమ్,
దివ్యానుద్వీక్ష్య భక్ష్యాంస్తానభవద్భక్షణే మతిః. 64

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, అమృతోపమమ్ = అమృతముతో సమానమైన, తత్ అన్నమ్ = ఆ అన్నమును, భుక్తవతామ్ = భుజించిన, తేషామ్ = వారికి,

దివ్యాన్ = దివ్యములైన, తాన్ భక్ష్యాన్ = ఆ భక్ష్యములను, ఉద్వీక్ష్య = చూచి, భక్షితుం = భక్షించుటయందు, మతిః = కోరిక, అభవత్ = అయెను.

తా. అమృతముతో సమానమైన ఆ అన్నమును తినిన ఆ సైనికులకు, అక్కడ ఉన్న దివ్యములైన భక్ష్యములను చూచి వాటిని తినవలెనని మరల కోరిక పుట్టెను. 64

మూ. ప్రేష్యాశ్చేట్యశ్చ వధ్వశ్చ బలస్థాశ్చ సహస్రశః,
బభూవుస్తే భృశం దృప్తాః సర్వే చాహతవాససః. 65

ప్ర. అ. సహస్రశః = వేలకొలది, ప్రేష్యాః = పరిచారకులు, చేట్యశ్చ = దాసీలు, వధ్వశ్చ = స్త్రీలు, బలస్థాః = సైన్యములో నున్న, తే = వారు, సర్వేచ = అందరును, అహతవాససః = నలగని వస్త్రములు కలవారై, భృశమ్ = మిక్కిలి, దృప్తాః = గర్వితులు, బభూవుః = అయిరి.

తా. అక్కడ ఉన్న వేలకొలది నౌకర్లు, దాసీలు, స్త్రీలు, సైనికులు, అందరును నలగని వస్త్రములు ధరించి దృప్తులై ఉండిరి. 65

మూ. కుఞ్జరాశ్చ ఖరోష్ట్రాశ్చ గోఽశ్వాశ్చ మృగపక్షిణః,
బభూవుస్సుభృతా స్తత్ర నాన్యో హ్యన్యమకల్పయత్. 66

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, కుఞ్జరాశ్చ = ఏనుగులు, ఖరోష్ట్రాశ్చ = గాడిదలు, ఒంటెలు, గోఽశ్వాశ్చ = ఎద్దులు, గుఱ్ఱములు, మృగపక్షిణః = మృగములు, పక్షులు, సుభృతాః = చక్కగా పోషింపబడినవై, బభూవుః = అయినవి. అన్యః = ఒకటి, అన్యమ్ = మరొకదానిని, న అకల్పయత్ హి = బాధించ లేదు.

తా. అక్కడ ఏనుగులు, గాడిదలు, ఒంటెలు, వృషభములు, అశ్వములు, మృగములు, పక్షులు వీటన్నిటికి ఇష్టమైన చక్కని ఆహారము లభించుటచే అవి ఒకదానిని ఒకటి బాధించలేదు. 66

మూ. నాశుక్లవాసా స్తత్రాసీత్ క్షుధితో మలినోఽపి వా,
రజసా ధ్వస్తకేశో వా నరః కశ్చిదదృశ్యత. 67

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, అశుక్లవాసాః = తెల్లని వస్త్రములు లేని వాడు గాని, క్షుధితః = ఆకలిగొన్నవాడు గాని, మలినో వాపి = మాలిన్యము కల వాడు గాని, న ఆసీత్ = లేకుండెను. కశ్చిత్ నరః = ఏ మనుష్యుడు, రజసా = పరాగముచేత, ధ్వస్తకేశో వా = పాడైన కేశములు కలవాడుగా గాని, న అదృశ్యత = కనబడలేదు.

తా. ఆ సైన్యములో, తెల్లని వస్త్రములు ధరించనివాడు గాని, ఆకలి గొన్నవాడు గాని, మాలిన్యవంతుడు గాని, కేశములకు పరాగము తగిలినవాడు గాని ఏ ఒక్కడును లేకుండెను. 67

మూ. అజైశ్చాపి చ వారాహైర్నిష్ఠానవరసంచయైః,
ఫల నిర్యూహసంసిద్ధైః సూపైర్గంధ రసాన్వితైః, 68
పుష్పధ్వజవతీః పూర్ణాః శుక్లస్యాన్నస్య చాభితః,
దదృశుర్విస్మితాస్తత్ర నరా లౌహీః సహస్రశః. 69

ప్ర. అ. తత్ర = అక్కడ, నరాః = ఆ సైనికులు, అజైశ్చాపి = మేక మాంసములచేతను, వారాహైశ్చ = వరాహమాంసములచేతను, నిష్ఠానవరసంచయైః = శ్రేష్ఠములైన వ్యంజనములచేతను, ఫలనిర్యూహసంసిద్ధైః = ఫలముల సముదాయములచే సిద్ధములైన రసములచేతను, గంధరసాన్వితైః = గంధముల తోను, రసములతోను కూడిన, సూపైః = సూపములతోను, పూర్ణాః = నిండిన, పుష్పధ్వజవతీః = పుష్పములు ధ్వజములుగా గల, సహస్రశః = వేలకొలది, శుక్లస్య = తెల్లని, అన్నస్య = అన్నముయొక్క, లౌహీః = లోహపాత్రలను, అభితః = నలు వైపుల, విస్మితాః = ఆశ్చర్యపడినవారై, దదృశుః = చూచిరి.

తా. ఆ సైనికులు, అక్కడ నలు వైపుల, తెల్లని అన్నముతో కూడిన వైన పుష్పములు కప్పిన వేలకొలది లోహపాత్రలను, ఆశ్చర్యముతో చూచిరి. ఆ పాత్రలు మేకమాంసముతోను, వరాహమాంసముతోను, శ్రేష్ఠమైన శాకాది వ్యంజనములతోను, వివిధ ఫలరసములతోను మంచిసువాసన, రుచి గల సూపములతోను నిండియుండెను. 68-69

మూ. బభూవుర్వనపార్శ్వేషు కూపాః పాయసకర్దమాః,
తాశ్చ కామదుఘా గావో ద్రుమాశ్చాసన్ మధుశ్చ్యుతః.
(70)

ప్ర. అ. వనపార్శ్వేషు = వనముల పార్శ్వములందు, పాయసకర్దమాః = పరమాన్నమే బురదగా గల, కూపాః = కూపములు, బభూవుః = ఏర్పడినవి. తాః = ఆ, గావః = గోవులు, కామదుఘాః = కోరికలను పిదుకునవిగాను, ద్రుమాశ్చ = వృక్షములు, మధుశ్చ్యుతః = తేనెను స్రవించునవిగాను, ఆసన్ = ఉండినవి.

తా. ఆశ్రమము ప్రక్కలందు పాయసము బురదగా గల (చిక్కని పాయసముతో నిండిన) కూపములు ఏర్పడినవి. అచట నున్న ఆవులు కోరిన వస్తువులను ఇచ్చెను. వృక్షములనుండి తేనె స్రవించుచుండెను. 70

మూ. వాప్యో మైరేయపూర్ణాశ్చ మృష్టమాంసచయైర్వృతాః।
ప్రతప్తపిఠరైశ్చాపి మార్గమాయూరకౌక్కుటైః. 71

ప్ర. అ. వాప్యః = దిగుడుబావులు, మైరేయపూర్ణాశ్చ = మద్యముతో నిండినవిగాను, ప్రతప్తపిఠరైః = కుండలలో వండబడిన, మార్గమాయూరకౌక్కుటైః = మృగములకు, నెమళ్ళకు, కోళ్ళకు సంబంధించిన, మృష్టమాంసచయైః = ఉత్తమమైన మాంసముల సముదాయములతోను, వృతాః = కూడినవి.

తా. అక్కడ మద్యముతో నిండిన దిగుడుబావులు, వాని చుట్టును, వండి ఉత్తమైన లేడి మాంసము, నెమలి మాంసము, కోడి మాంసము కుండలలో వండి రాసులుగా పోయబడి ఉండెను. 71

మూ. పాత్రీణాం చ సహస్రాణి స్థాలీనాం నియుతాని చ,
న్యర్బుదాని చ పాత్రాణి శాతకుమ్భమయాని చ.
స్థాల్యః కుమ్భ్యః కరమ్భ్యశ్చ దధిపూర్ణాః సుసంస్కృతాః,

ప్ర. అ. పాత్రీణామ్ = చిన్న పాత్రలయొక్క, సహస్రాణి = వేలు, స్థాలీనామ్ = గిన్నెలయొక్క, నియుతాని = నియుతములు (లక్షలు), శాతకుమ్భమయాని = బంగారువికారమైన, పాత్రాణి = పాత్రలు, న్యర్బుదాని చ = పదికోట్లు, దధిపూర్ణాః = పెరుగుతో నిండిన, సుసంస్కృతాః = చక్కగా సంస్కరింపబడిన, స్థాల్యః = గిన్నెలు, కుమ్భ్యః = చిన్న పాత్రలు, కరమ్భ్యశ్చ = వెడల్పైన ముఖములు గల పాత్రలు ఉండెను.

తా. అక్కడ వేలకొలది చిన్న పాత్రలు, లక్షలకొలది గిన్నెలు, పదికోట్ల బంగారు పాత్రలు, పెరుగు నింపిన బాగుగా సంస్కారింపబడిన గిన్నెలు, చిన్న కుంభములు, విశాలమైన ముఖము గల పాత్రలు ఉండెను. 72

మూ. యౌవనస్థస్య గౌరస్య కపిత్థస్య సుగన్ధినః, 73
హ్రదాః పూర్ణా రసాలస్య దధ్నః శ్వేతస్య చాపరే,
బభూవుః పాయసస్యాన్యే శర్కరాయావసంచయాః. 74

ప్ర. అ. యౌవనస్థస్య = యౌవనములో నున్న (అంత పాతది అంత కొత్తది కాని) గౌరస్య = తెల్లని, సుగన్ధినః = మంచి సువాసన గల, కపిత్థస్య = వెలగపండురంగు గల పెరుగుయొక్క, పూర్ణాః = నిండిన, హ్రదాః = సరస్సులు, (ఏర్పడినవి). రసాలస్య = శొంఠి, పిప్పలి, మిరియాలు, ఏలకులు, లవంగములు, తక్కోలము, శర్కర, అల్లము, జీలకర్ర వేసి తాలింపు చేసిన పెరుగుయొక్క, హ్రదములు, శ్వేతస్య = తెల్లని, దధ్నః = పెరుగుయొక్క, అపరే చ = మరి కొన్ని హ్రదములు, పాయసస్య = పాయసముయొక్క, అన్యే = మరి కొన్ని హ్రదములు, శర్కరాయావసంచయాః = శర్కర కలిపిన యవల పిండి రాసులు, బభూవుః = ఏర్పడినవి.

తా. పాతది కాని, క్రొత్తది కాని, కాక, మధ్యరకముగా ఉన్న, సుగంధము కపిత్థవర్ణము గల, పెరుగుతో నిండిన హ్రదములు. రసాల మను పెరుగు హ్రదములు, తెల్లని పెరుగుతో నిండిన హ్రదములు పాయసముతో నిండిన హ్రదములు, ఏర్పడెను. శర్కర కలిపిన యవల చూర్ణము రాసులు ఏర్పడెను.

మూ. కల్కాన్ చూర్ణకషాయాంశ్చ స్నానాని వివిధాని చ,
దదృశుర్భాజనస్థాని తీర్థేషు సరితాం నరాః. 75

ప్ర. అ. నరాః = ఆ సైనికులు, సరితామ్ = నదులయొక్క, తీర్థేషు = రేవులయందు, కల్కాన్ = ఉసిరికాయ మొదలగువానితో చేసిన కల్కములను, చూర్ణకషాయాంశ్చ = ఇంగుదీఫలాదుల చూర్ణమును, వానితో చేసిన కషాయములను, భాజనస్థాని = పాత్రలలో ఉన్న, వివిధాని = అనేకవిధము లైన, స్నానాని చ = స్నానోపకరణములను, దదృశుః = చూచిరి.

తా. ఆ సైనికులు నదుల రేవులలో, కల్కములను, చూర్ణములను, కషాయములను పాత్రలలో ఉంచిన అనేకవిధము లైన స్నానద్రవ్యములను చూచిరి.

మూ. శుక్లానంశుమతశ్చాపి దన్తధావనసంచయాన్,
శుక్లాన్ చన్దనకల్కాంశ్చ సముద్గేష్వవతిష్ఠతః, 76
దర్పణాన్ పరిమృష్టాంశ్చ వాససాం చాపి సంచయాన్,
పాదుకోపానహం చైవ యుగ్మాని చ సహస్రశః, 77
ఆఞ్జనీః కఙ్కతాన్ కూర్చాన్ వస్త్రాణి చ ధనూంషి చ,
మర్మత్రాణాని చిత్రాణి శయనాన్యాసనాని చ, 78
ప్రతిపానహ్రదాన్ పూర్ణాన్ ఖరోష్ట్రగజవాజినామ్,
అవగాహ్యసుతీర్థాంశ్చ హ్రదాన్ సోత్పలపుష్కరాన్, 79
ఆకాశవర్ణప్రతిమాన్ స్వచ్ఛతోయాన్ సుఖప్లవాన్,
నీలవైడూర్యవర్ణాంశ్చ మృదూన్ యవససంచయాన్,
నిర్వాపార్థాన్ పశూనాం తే దదృశుస్తత్ర సర్వశః. 80

ప్ర. అ. తే = ఆ సైనికులు, తత్ర = అక్కడ, సర్వశః = నలువైపుల, శుక్లాన్ = తెల్లని, అంశుమతశ్చాపి = కుంచెలు గల, దన్తధావనసంచయాన్ = దంతకాష్ఠముల సముదాయములను, సముద్గేషు = డొప్పలయందు, అవతిష్ఠతః = ఉన్న, శుక్లాన్ = తెల్లని, చందనకల్కాంశ్చ = చందనపు ముద్దలను, పరిమృష్టాన్ = తుడవబడిన, దర్పణాన్ చ = అద్దములను, వాససామ్ = వస్త్రములయొక్క, సంచయాన్ చాపి = సముదాయములను, పాదుకోపానహమ్ = తొడుగుకొను చెప్పులయొక్క, కాలికి కట్టుకొను చెప్పులయొక్క, సహస్రశః = వేలకొలది, యుగ్మాని చ = జోళ్లను, ఆఞ్జనీః = కాటుకభరిణలను, కంకతాన్ = దువ్వెనలను, కూర్చాన్ = మీసములు మొదలగువానిని సరిచేసుకొను కూర్చలను, వస్త్రాణి చ = వస్త్రములను, ధనూంషి చ = ధనుస్సులను, మర్మత్రాణాని = కవచములను, చిత్రాణి = చిత్రము లైన, శయనాని = శయనములను, ఆసనాని చ = ఆసనములను, ఖరోష్ట్రగజవాజినామ్ = గాడిదలయొక్క, ఒంటెలయొక్క, అశ్వములయొక్క, ఏనుగులయొక్క, ప్రతిపానహ్రదాన్ = నీరుత్రాగు గుంటలను, అవగాహ్యసుతీర్థాన్ = దిగుటకు తగిన మంచి రేవులు గల, సోత్పలపుష్క-

ళాన్ = కలువలతోను, పద్మములతోను కూడిన, ఆకాశవర్ణప్రతిమాన్ = ఆకాశ వర్ణముతో సమాన మైన, స్వచ్ఛతోయాన్ = స్వచ్ఛ మైన ఉదకము గల, సుఖప్లవాన్ = సుఖముగా ఈదుటకు శక్య మైన, హ్రదాన్ = మడుగులను, పశూనామ్ = పశువులకు, నిర్వాహార్థాన్ = ఇచ్చుట ప్రయోజనముగా గల, నీపవైడూర్య వర్ణాంశ్చ = నీపవృక్షముల, వైడూర్యమణుల వర్ణము వంటి వర్ణము గల, మృదూన్ = మృదు వైన, యవససంచయాన్ = తృణసముదాయములను, దదృశుః = చూచిరి.

తా. ఆ ప్రాంతమునందు దంతమును తెల్లని కుచ్చులు గల దంతకాష్ఠ సముదాయములు, డొప్పలలో ఉంచిన తెల్లని చందనపు ముద్దలు, శుభ్రముగా ఉతికిన అద్దములు, వస్త్రసముదాయములు, వేలకొలది తొడుగుకొను చెప్పుల జోళ్లు, పాదములకు కట్టుకొను చెప్పుల జోళ్లు, కాటుకభరిణెలు, దువ్వెనలు, కూర్చెలు, శస్త్రములు, ధనుస్సులు, కవచములు, చిత్రము లైన శయనములు, ఆసనములు, ఉండెను. గాడిదెలు, ఒంటెలు, గజములు, అశ్వములు త్రాగుటకై నీళ్లు నింపిన గుంటలు ఉండెను. దిగుటకు అను వైన రేవులు, కలువలు, పద్మములు ఉండెను. స్వచ్ఛ మైన ఉదకముతో ఆకాశము వంటి రంగు గల, సుఖముగా స్నానము చేయుటకు అనుకూల మైన సరస్సులు, పశువులు మేయుటకై నీపవృక్షముల, వైడూర్యమాణిక్యముల వంటి రంగు గల మృదు వైన తృణ సముదాయములు ఉండెను. 76-80

మూ. విస్మయన్త మనుష్యాస్తే స్వప్నకల్పం తదద్భుతమ్,
దృష్ట్వాఽఽతిథ్యం కృతం తాదృగ్భరతస్య మహర్షిణా. 81

ప్ర. అ. తే మనుష్యాః = ఆ మనుష్యులు, మహర్షిణా = భరద్వాజమహర్షి చేత, భరతస్య = భరతునకు, కృతమ్ = చేయబడిన, తాదృక్ = అట్టి, స్వప్నకల్పమ్ = స్వప్నముతో సమాన మైన, అద్భుతమ్ = అద్భుత మైన, తత్ = ఆ, ఆతిథ్యమ్ = ఆతిథ్యమును, దృష్ట్వా = చూచి, విస్మయన్త = ఆశ్చర్యపడిరి.

తా. భరద్వాజమహర్షి భరతునకు చేసిన అద్భుత మైన ఆ ఆతిథ్యము స్వప్నలోకములో జరిగిన ట్లుండెను. దానిని చూచి అక్కడ నున్న మనుష్యు లందరును ఆశ్చర్యపడిరి. 81

మూ. ఇత్యేవం రమమాణానాం దేవానామివ నన్దనే,
భరద్వాజాశ్రమే రమ్యే సా రాత్రిర్వ్యత్యవర్తత. 82

ప్ర. అ. ఇత్యేవమ్=ఈ విధముగా, నన్దనే=నందనవనమునందు, దేవానామివ=దేవతలు వలె, రమ్యే=సుందర మైన, భరద్వాజాశ్రమే=భరద్వాజాశ్రమమునందు, (శేషామ్=వారు) రమమాణానామ్=క్రీడించుచుండగా, సా రాత్రిః=ఆ రాత్రి, వ్యత్యవర్తత=గడచిపోయినది.

తా. ఈ విధముగా వారు నందనవనములో దేవతలు విహరించి నట్లు రమ్య మైన భరద్వాజాశ్రమములో విహరించుచుండగ, ఆ రాత్రి గడచి పోయినది. 82

మూ. ప్రతిజగ్ముశ్చ తా నద్యో గన్ధర్వాశ్చ యథాగతమ్,
భరద్వాజమనుజ్ఞాప్య తాశ్చ సర్వా వరాఙ్గనాః. 83

ప్ర. అ. తాః నద్యః=ఆ నదులు, గన్ధర్వాశ్చ=గంధర్వులు, సర్వాః=సమస్త మైన, తాః=ఆ, వరాఙ్గనాశ్చ=ఉత్తమస్త్రీలు, భరద్వాజమ్=భరద్వాజుని, అనుజ్ఞాప్య=అనుజ్ఞ ఇచ్చునట్లు చేసి, యథాగతమ్ = వచ్చినట్లుగానే, ప్రతిజగ్ముశ్చ=తిరిగి వెళ్ళిపోయిరి.

తా. ఆ నదులు, గంధర్వులు, ఆ ఉత్తమస్త్రీలు అందరు భరద్వాజుని అనుజ్ఞ పొంది వచ్చినట్లుగానే తిరిగి వెళ్ళిపోయిరి. 83

మూ. తథైవ మత్తా మదిరోత్కటా నరా
స్తథైవ దివ్యాగరుచన్దనోక్షితాః,
తథైవ దివ్యా వివిధాః స్రగుత్తమాః
పృథక్ప్రకీర్ణా మనుజైః ప్రమర్దితాః. 84

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకనవతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. నరాః=మనుష్యులు, మదిరోత్కటాః=మద్యముచేత మిటిపిరిన వారై, తథైవ=అట్లే, మత్తాః=మదించియున్నారు. తథైవ=అట్లే, దివ్యాగరు

చందనోక్షితాః = దివ్యమైన అగరువుచేత, చందనముచేత తడుపబడియున్నారు. మనుష్యైః = మనుష్యులచేత, ప్రమృదితాః = నలగగొట్టబడిన, పృథక్ = దూరదూరముగా, ప్రకీర్ణాః = విసిరివేయబడిన, దివ్యాః = దివ్యమైన, వివిధాః = అనేక విధములైన, స్రగుత్తమాః = శ్రేష్ఠమైన మాలికలు, తథైవ = అట్లే ఉన్నవి.

౮౦. గంధర్వులు అందరు తిరిగి వెళ్ళిపోయిన పిమ్మట కూడ, ఆ సైనికులందరు మితిమీరి త్రాగిన మద్యము మత్తుతో అట్లే పడి ఉండిరి. వారి శరీరమునకు పూసుకొనిన దివ్యమైన అగరుచందనములు అట్లే ఉండెను. వారు నలగగొట్టిన అనేకవిధములైన ఆ దివ్యపుష్పమాలలు అచ్చటచ్చట పడి ఉండెను.

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అయోధ్యాకాండలో తొంబదియొకటవ సర్గ సమాప్తము.

ద్వినవతితమః సర్గః

[భరతుడు భరద్వాజునికడ సెలవు గైకొని, శ్రీరాముని ఆశ్రమమునకు మార్గమడిగి తెలిసికొనుట. మునికి తన తల్లులను పరిచయము చేసి, అటునుండి సేనాసమేతుడై చిత్రకూటమునకు కేగుట.]

మూ. తతస్తాం రజనీం వ్యుష్య భరతః సపరిచ్ఛదః,
కృతాతిథ్యో భరద్వాజం కామాదభి జగామ హ. 1

ప్ర. అ. తతః = అటు పిమ్మట, కృతాతిథ్యః = చేయబడిన ఆతిథ్యము గల, సపరిచ్ఛదః = పరివారముతో కూడిన, భరతః = భరతుడు, తాం రజనీమ్ = ఆ రాత్రిని, వ్యుష్య = నివసించి, కామాత్ = కోరిక వలన, భరద్వాజమ్ = భరద్వాజుని, అభిజగామ హ = పొందెను.

తా. పరివార సహితుడైన భరతుడు ఆతిథ్యము స్వీకరించి, ఆ రాత్రి అక్కడ గడిపి, అనుజ్ఞ వేడవలె నను కోరికతో భరద్వాజుని సమీపించెను. 1

మూ. తం ఋషిః పురుషవ్యాఘ్రం ప్రాంజలిం ప్రేక్ష్య చాగతమ్,
హుతాగ్నిహోత్రో భరతం భరద్వాజోఽభ్యభాషత. 2

ప్ర. అ. హుతాగ్నిహోత్రః = చేయబడిన అగ్నిహోత్రము గల, భరద్వాజః ఋషిః = భరద్వాజఋషి, పురుషవ్యాఘ్రమ్ = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడు, ప్రాంజలిమ్ = కట్టబడిన దోసిలి గలవాడు అయిన, ఆగతమ్ = వచ్చిన, తం భరతమ్ = ఆ భరతుని, ప్రేక్ష్య = చూచి, అభ్యభాషత = పలికెను.

తా. అగ్నిహోత్రము పూర్తిచేసికొని కూర్చొనియున్న ఆ భరద్వాజ మహర్షి, ముకుళితహస్తములతో తన వద్దకు వచ్చిన పురుషశ్రేష్ఠుడైన ఆ భరతునితో ఇట్లనెను. 2

మూ. కచ్చిదత్ర సుఖా రాత్రిస్తవాస్మద్విషయే గతా,
సమగ్రస్తే జనః కచ్చిదాతిథ్యే శంస మేఽనఘ. 3

ప్ర. అ. అత్ర = ఈ, అస్మద్విషయే = మా దేశమునందు, తవ = నీకు, రాత్రిః = రాత్రి, సుఖమ్ = సుఖకరమైనదై, గతా కచ్చిత్ = గడచినదా? హే అనఘ = ఓ పాపరహితుడా, ఆతిథ్యే = ఆతిథ్యవిషయమున, తే జనః = నీ పరివారజనము, సమగ్రః కచ్చిత్ = పరిపూర్ణమైనదా? మే = నాకు, శంస = చెప్పుము.

భా. పాపరహితుడవైన ఓ భరతుడా! నీవు మా ఆశ్రమమునందు, రాత్రిని సుఖముగా గడిపినావా? నీ పరిజనమున కంతకును పరిపూర్ణముగా ఆతిథ్యము లభించినదా? చెప్పుము. 3

మూ. తమువాచాఞ్జలిం కృత్వా భరతోఽభిప్రణమ్య చ
ఆశ్రమాదభినిష్క్రాన్తమృషిముత్తమతేజసమ్. 4

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, ఆశ్రమాత్ = ఆశ్రమమునుండి, అభినిష్క్రాన్తమ్ = బయటకు వచ్చిన, ఉత్తమతేజసమ్ = ఉత్తమమైన తేజస్సు గల, తమ్ ఋషిమ్ = ఆ ఋషిని, అఞ్జలిం కృత్వా = చేతులు జోడించి, అభిప్రణమ్య చ = నమస్కరించి, ఉవాచ = పలికెను

భా. ఆశ్రమమునుండి బయటకు వచ్చిన, గొప్ప తేజస్సు గల, ఆ భరద్వాజర్షికి చేతులు జోడించి నమస్కరించుచు భరతుడు ఇట్లు పలికెను. 4

మూ. సుఖోషితోఽస్మి భగవన్ సమగ్రబలవాహనః,
తర్పితః సర్వకామైశ్చ సామాత్యో బలవత్త్వయా. 5

ప్ర. అ. భగవన్ = ఓ పూజ్యుడా! సామాత్యః = మంత్రులతో కూడిన, సమగ్రబలవాహనః = సమగ్రమైన సేనయు వాహనములు గల నేను, త్వయా = నీచేత, బలవత్ = బాగా అధికముగా, సర్వకామైః = సమస్త కామములచేత, తర్పితః = తృప్తి పొందింపబడినవాడనై, సుఖోషితః అస్మి = సుఖముగా నివసించినాను.

తా. ఓ పూజ్యుడా! అమాత్యసహితుడనైన నేను, సమస్తమైన నా సైన్యము, వాహనములు కూడ నీవు ఇచ్చిన సమస్తభోగములచే తృప్తిపొందినవారల మై సుఖముగా ఉంటిమి. 5

మూ. ఆపేతక్లమసంతాపాః సుభిక్షాః సుప్రతిశ్రయాః,
అపి ప్రేష్యానుపాదాయ సర్వే స్మ సుసుఖోషితాః. 6

ప్ర. అ. ప్రేష్యాన్ అపి = పరిచారకులను కూడ, ఉపాదాయ = ఆరంభించి, సర్వే = మే మందరము, ఆపేతక్లమసంతాపాః = తొలగిన శ్రమ, తాపము కల వార మై, సుభిక్షాః = మంచి ఆహారము కలవారమై, సుప్రతిశ్రయాః = ఉత్తమ మైన గృహములు కలవారమై, సుసుఖోషితాః = చాల సుఖముగా ఉన్నవారము, స్మః = అయితిమి.

తా. మా పరిచారకుల దగ్గరనుండి కూడ మే మందరము శ్రమయు, సంతాపమును తొలగి, మంచి ఆహారము భుజించి, ఉత్తమ మైన గృహములలో సుఖముగా నివసించితిమి. 6

మూ. ఆమన్త్రయేఽహం భగవన్ కామం త్వామృషిసత్తమ,
సమీపం ప్రస్థితం భ్రాతుర్మైత్రేణేక్షస్వ చక్షుషా.

ప్ర. అ. భగవన్ = పూజ్యుడా, ఋషిసత్తమ = ఓ ఋషిశ్రేష్ఠుడా! అహమ్ = నేను, త్వామ్ = నిన్ను, కామమ్ = మిక్కిలి, ఆమన్త్రయే = వీడ్కొనుచున్నాను. భ్రాతుః = సోదరునియొక్క, సమీపమ్ = సమీపమును గూర్చి, ప్రస్థితమ్ = ప్రయాణ మైన నన్ను, మైత్రేణ = మైత్రీపూర్వక మైన, చక్షుషా = నేత్రముతో ఈక్షస్వ = చూడుము.

తా. పూజ్యుడ వైన ఓ ఋషిశ్రేష్ఠుడా! వెళ్ళుటకై అనుజ్ఞ కోరుచున్నాను. సోదరుని వద్దకు ప్రయాణ మైన నా విషయమున స్నేహమును చూపుము. 7

మూ. ఆశ్రమం తస్య ధర్మజ్ఞ ధార్మికస్య మహాత్మనః,
ఆచక్ష్వ కతమో మార్గః కియానితి చ శంస మే. 8

ప్ర. అ. ధర్మజ్ఞ = ధర్మములు తెలిసినవాడా! ధార్మికస్య = ధార్మికు డైన, తస్య మహాత్మనః = ఆ మహాత్మునియొక్క, ఆశ్రమమ్ = ఆశ్రమమును

గూర్చి, ఆచక్ష్వ = చెప్పుము. కతమః = ఏది, మార్గః = మార్గమో. కియాన్ = ఎంతయో, ఇతి చ = అనునది కూడ, మే = నాకు, శంస = చెప్పుము.

తా. ధర్మములు తెలిసిన ఓ మహామునీ! ధార్మికుడైన ఆ మహాత్ముని ఆశ్రమము ఎక్కడ ఉన్నదో, అచటికి పోవుటకు ఏది మార్గమో, ఎంత దూరమో చెప్పుము. 8

మూ. ఇతి పృష్టస్తు భరతం భ్రాతృదర్శనలాలసమ్,
ప్రత్యువాచ మహాతేజా భరద్వాజో మహాతపాః. 9

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు కలవాడు, మహాతపాః = గొప్ప తపస్సు కలవాడు అయిన, భరద్వాజః = భరద్వాజుడు, ఇతి = ఇట్లు, పృష్టః = అడుగబడినవాడై, భ్రాతృదర్శనలాలసమ్ = సోదరుని దర్శనమునందు ఆసక్తి గల, భరతమ్ = భరతుని గూర్చి, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. మహాతేజశ్శాలి, మహాతపస్వి అయిన భరద్వాజుడు, సోదరుని చూచుటకై ఆసక్తి గల భరతుని మాటలు విని అతనితో ఇట్లనెను. 9

మూ. భరతార్ధతృతీయేషు యోజనేష్వజనే వనే,
చిత్రకూటో గిరిస్తత్ర రమ్యనిర్ఝరకాననః. 10

ప్ర. అ. భరత = ఓ భరతుడా, అర్ధతృతీయేషు = మూడున్నర, యోజనేషు = యోజనములలో, తత్ర = అక్కడ, అజనే = జనులు లేని, వనే = వనమునందు, రమ్యనిర్ఝరకాననః = అందమైన సెలయేళ్లు, అడవులు గల, చిత్రకూటః = చిత్రకూట మను, గిరిః = పర్వతము ఉన్నది.

తా. ఓ భరతుడా! ఇక్కడనుండి మూడున్నర యోజనముల దూరమున నిర్జనవనమునందు అందమైన సెలయేళ్లు అడవులు కల చిత్రకూట మను పర్వతము ఉన్నది. 10

మూ. ఉత్తరం పార్శ్వమాసాద్య తస్య మన్దాకినీ నదీ,
పుష్పితద్రుమసంఛన్నా రమ్యపుష్పితకాననా. 11

ప్ర. అ. తస్య = దానియొక్క, ఉత్తరం పార్శ్వమ్ = ఉత్తరపార్శ్వమును,

ఆసాద్య = సమీపించి, పుష్పితద్రుమసంఛన్నా = పుష్పించిన వృక్షములచేత కప్పబడిన, రమ్యపుష్పితకాననా = రమ్యమైన పుష్పించిన అడవులు గల, మన్దాకినీ నదీ = మందాకినీ నది ఉన్నది.

తా. దాని ఉత్తరపార్శ్వమున, మందాకినీనది ఉన్నది. దాని తీరము అంతయు పుష్పించిన వృక్షములు దట్టముగా ఉండును. పుష్పించిన అందమైన అరణ్యములు కూడ దాని ఇరు పార్శ్వములందు ఉండును. 11

మూ. అనన్తరం తత్సరితశ్చిత్రకూటశ్చ పర్వతః,
తయోః పర్ణకుటీ తాత తత్ర తౌ వసతో ధ్రువమ్. 12

ప్ర. అ. తత్సరితః = ఆ నదికి, అనన్తరమ్ = పిమ్మట, చిత్రకూటః = చిత్రకూట మను, పర్వతశ్చ = పర్వతము కూడ ఉన్నది. తయోః = వారియొక్క, పర్ణకుటీ = పర్ణశాల ఉన్నది, తాత = తండ్రీ, తౌ = వారిద్దరు, తత్ర = అక్కడ, వసతః = నివసించుచున్నారు. ధ్రువమ్ = నిశ్చయము.

తా. తండ్రీ! ఆ నదికి అవతల చిత్రకూటపర్వతము, దానిపై ఆ రామ లక్ష్మణుల పర్ణశాల ఉన్నది. వారు ఆ పర్ణశాలలో నివసించుచున్నారు. నిశ్చయము. 12

మూ. దక్షిణేనైవ మార్గేణ సవ్యదక్షిణమేవ వా,
గజవాజిరథాకీర్ణాం వాహినీం వాహినీపతే, 13
వాహయస్వ మహాభాగ తతో ద్రక్ష్యసి రాఘవమ్.

ప్ర. అ. వాహినీపతే = సేనకు అధిపతి వైన, మహాభాగ = ఉత్తమ భాగ్యవంతుడ వైన ఓ భరతా! గజవాజిరథాకీర్ణామ్ = గజములతోను, అశ్వములతోను, రథములతోను నిండిన, వాహినీమ్ = సేనను, దక్షిణేనైవ = దక్షిణపు, మార్గేణ = మార్గముచేతగాని, సవ్యదక్షిణమేవ వా = నైఋతి దిక్కుచేత గాని, వాహయస్వ = నడిపించుము. తతః = పిమ్మట, రాఘవమ్ = రాముని, ద్రక్ష్యసి = చూడగలవు.

ప్ర. అ. సేనంతకు అధిపతి వైన మహాభాగ్యవంతుడా! గజములతోను,

అశ్వములతోను, రథములతోను నిండిన సేనను దక్షిణమార్గమున గాని, నైఋతి మార్గమునగాని నడిపించికొని వెళ్ళనతో రాముడు కనబడును. 13

మూ. ప్రయాణమితి తచ్ఛ్రుత్వా రాజరాజస్య యోషితః,
హిత్వా యానాని యానార్హా బ్రాహ్మణం పర్యవారయన్.

ప్ర. అ. ఇతి = ఇట్లు, తత్ = ఆ, ప్రయాణమ్ = ప్రయాణమును గూర్చి, శ్రుత్వా = విని, యానార్హాః = వాహనములకు తగిన, రాజరాజస్య = రాజులకు రాజైన దశరథుని యొక్క, యోషితః = స్త్రీలు, యానాని = వాహనములను, హిత్వా = విడచి, బ్రాహ్మణమ్ = ఆ భరద్వాజుని, పర్యవారయన్ = చుట్టు నిలచిరి.

తా. ప్రయాణమును గూర్చి విన్న దశరథుని భార్యలు, తమ వాహనములనుండి దిగి, ఆ భరద్వాజమహర్షి చుట్టును చేరి నిలచిరి. 14

మూ. వేపమానా కృశా దీనా సహ దేవ్యా సుమిత్రయా,
కౌసల్యా తత్ర జగ్రాహ కరాభ్యాం చరణౌ మునేః. 15

ప్ర. అ. తత్ర = వారిలో, కృశా = కృశించినది, దీనా = దీనురాలు అయిన, కౌసల్యా = కౌసల్య, వేపమానా = వణకుచు, మునేః = మునియొక్క, చరణౌ = పాదములను, సుమిత్రయా దేవ్యా సహ = సుమిత్రాదేవితో కూడ, జగ్రాహ = గ్రహించెను.

తా. వారిలో కృశించి, దీనురాలై, వణకుచున్న కౌసల్య, సుమిత్రాదేవి ఆ భరద్వాజుని పాదములను స్పృశించి నమస్కరించిరి. 15

మూ. అసమృద్ధేన కామేన సర్వలోకస్య గర్హితా,
కైకేయీ తస్య జగ్రాహ చరణౌ సవ్యపత్రపా. 16

ప్ర. అ. అసమృద్ధేన = సఫలముకాని, కామేన = కోరికతో, సర్వలోకస్య = సమస్తలోకమునకు, గర్హితా = నిందితురాలైన, కైకేయీ = కైకేయి, సవ్యపత్రపా = సిగ్గుతో కూడినదై, తస్య = అతనియొక్క, చరణౌ = పాదములను, జగ్రాహ = గ్రహించెను.

తా. తన కోరిక నెరవేరక, సర్వలోకనిందిత అయిన కైకేయి సిగ్గుపడుచు ఆ భరద్వాజముని పాదములు స్పృశించి నమస్కరించెను. 16

మూ. తం ప్రదక్షిణమాగమ్య భగవన్తం మహామునిమ్,
అదూరాద్భరతస్యైవ తస్థౌ దీనమనాస్తదా. 17

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, భగవన్తమ్ = పూజ్యు డైన, తం మహామునిమ్ = ఆ మహామునిని, ప్రదక్షిణం ఆగమ్య = ప్రదక్షిణముచేసి. దీనమనాః = దీన మైన మనస్సు కలదై, భరతస్య = భరతునకు, అదూరాదేవ = సమీపము నందే, తస్థౌ = నిలబడెను.

తా. ఆమె భగవంతు డైన ఆ మహామునికి ప్రదక్షిణము చేసి, దీనమైన మనస్సుతో భరతుని దగ్గర నిలబడెను. 17

మూ. తతః పప్రచ్ఛ భరతం భరద్వాజో దృఢవ్రతః,
విశేషం జ్ఞాతుమిచ్ఛామి మాతౄణాం తవ రాఘవ. 18

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, దృఢవ్రతః = దృఢ మైన వ్రతము గల, భరద్వాజః = భరద్వాజుడు, భరతమ్ = భరతుని, పప్రచ్ఛ = అడిగెను. రాఘవ = ఓ భరతుడా! తవ = నీయొక్క, మాతౄణామ్ = తల్లులయొక్క, విశేషమ్ = విశేషమును, జ్ఞాతుమ్ = తెలుసుకొనుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా. అపుడు దృఢమైన తపోనియమములు గల భరద్వాజుడు, "ఓ భరతా! నీ తల్లులలో ఎవరు ఎవరో తెలుసుకొనగోరుచున్నాను" అని భరతునితో పలికెను. 18

మూ. ఏవముక్తస్తు భరతో భరద్వాజేన ధీమతా,
ఉవాచ ప్రాఞ్జలిర్భూత్వా వాక్యం వచనకోవిదః. 19

ప్ర. అ. ధీమతా = బుద్ధిమంతు డైన, భరద్వాజేన = భరద్వాజునిచేత, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తః = పలుకబడిన, వచనకోవిదః = వచనములందు నేర్పుగల, భరతః = భరతుడు, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడు, భూత్వా = అయి, వాక్యమ్ = వాక్యమును, ఉవాచ = పలికెను.

తా. ధీమంతు డైన భరద్వాజుని మాటలు విని, మాటలలో నేర్పరి యైన భరతుడు చేతులు జోడించి నమస్కరించుచు ఇట్లు పలికెను. 19

మూ. యామిమాం భగవన్ దీనాం శోకానశనకర్శితామ్,
పితుర్హి మహిషీం దేవీం దేవతామివ పశ్యసి,
ఏషా తం పురుషవ్యాఘ్రం సింహవిక్రాన్తగామినమ్,
కౌసల్యా సుషువే రామం ధాతారమదితిర్యథా. 21

ప్ర. అ. భగవన్ = ఓ పూజ్యుడా! దీనామ్ = దీనురాలు, శోకానశనకర్శితామ్ = శోకముచేతను, భుజింపక పోవుటచేతను కృశించినది, పితుః = మా తండ్రిగారియొక్క, మహిషీమ్ = పట్టపురాణి, దేవతామివ = దేవత వలె ఉన్నది అయిన, యామ్ = ఏ, ఇమామ్ = ఈ, దేవీమ్ = దేవిని, పశ్యసి = చూచుచున్నావో, ఏషా = ఈ, కౌసల్యా = కౌసల్య, అదితిః = అదితి, ధాతారం యథా = ధాతను వలె, సింహవిక్రాన్తగామినమ్ = సింహమువలె పరాక్రమపూర్వకముగా నడచు, పురుషవ్యాఘ్రమ్ = పురుషశ్రేష్ఠుడైన, తం రామమ్ = ఆ రాముని, సుషువే = కన్నది.

తా. ఓ మహామునీ! దీనురాలై, శోకముచేతను, ఉపవాసములచేతను, కృశించి ఉన్న, దేవతాసదృశురాలగు ఈమె, తండ్రిగారి పట్టపురాణి యైన కౌసల్యాదేవి. ఈమెయే సింహమువలె పరాక్రమముతో నడచు పురుషశ్రేష్ఠుడైన రాముని అదితి ధాతను కన్నట్లు కనినది. 20, 21

మూ. అస్యా వామభుజం శ్లిష్టా యైషా తిష్ఠతి దుర్మనాః,
కర్ణికారస్య శాఖేవ శీర్ణపుష్పా వనాన్తరే. 22
ఏతస్యాస్తు సుతౌ దేవ్యాః కుమారౌ దేవవర్ణినౌ,
ఉభౌ లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ వీరౌ సత్యపరాక్రమౌ. 23

ప్ర. అ. యా = ఏ, ఏషా = ఈమె, దుర్మనాః = దుఃఖించిన మనస్సు కలదై, వనాన్తరే = వనమధ్యమునందు, శీర్ణపుష్పా = రాలిపోయిన పుష్పములు గల, కర్ణికారస్య = కర్ణికారవృక్షముయొక్క, శాఖేవ = కొమ్మవలె ఉన్నదై, అస్యాః = ఈ కౌసల్యయొక్క, వామభుజమ్ = ఎడమ భుజమును, శ్లిష్టా = ఆశ్రయించినదై, తిష్ఠతి = నిలిచి యున్నదో, కుమారౌ = చిన్నవారు, దేవవర్ణినౌ = దేవతలతో సమానులు, వీరౌ = వీరులు, సత్యపరాక్రమౌ = సత్యమైన పరాక్రమము గలవారు అయిన, లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ = లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు, ఉభౌ = ఇరువురు, ఏతస్యాః = ఈ, దేవ్యాః = దేవియొక్క, సుతౌ = కుమారులు.

తా. దుఃఖించుచున్న మనస్సుతో, వనమధ్యమునందు పుష్పములు రాలి పోయిన కర్ణికారశాఖ వలె, కాంతిహీన యై కౌసల్య ఎడమభుజమునకు దగ్గరగా నిలిచి యున్నది సుమిత్ర. దేవతలతో సమానులు, వీరులు, సత్యపరాక్రమ వంతులు అయిన లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు ఇరువురు ఈ సుమిత్రాదేవి పుత్రులు.

మూ. యస్యాః కృతే నరవ్యాఘ్రౌ జీవనాశమితో గతౌ,
రాజా పుత్రవిహీనశ్చ స్వర్గం దశరథో గతః. 24
క్రోధనామకృతప్రజ్ఞాం దృప్తాం సుభగమానినీమ్,
ఐశ్వర్యకామాం కైకేయీమనార్యామార్యరూపిణీమ్. 25
మమైతాం మాతరం విద్ధి నృశంసాం పాపనిశ్చయామ్,
యతోమూలం హి పశ్యామి వ్యసనం మహదాత్మనః. 26

ప్ర. అ. యస్యాః కృతే = ఎవతె నిమిత్తమున, నరవ్యాఘ్రౌ = పురుష శ్రేష్ఠులైన రామలక్ష్మణులు, ఇతః = ఇక్కడినుండి, జీవనాశమ్ = ప్రాణనాశ మును, గతౌ = పొందినారో, రాజా దశరథః = దశరథమహారాజు, పుత్రవిహీ నశ్చ = పుత్రులు లేనివాడై, స్వర్గమ్ = స్వర్గమును గూర్చి, గతః = వెళ్ళినాడో, ఆత్మనః = నాయొక్క, మహత్ = గొప్పదైన, వ్యసనమ్ = వ్యసనమును, యతో మూలమ్ = ఎవ్వతెయే మూలము కలదానిగా, పశ్యామి = చూచుచున్నానో, క్రోధ నామ్ = కోపము కలది, అకృతప్రజ్ఞామ్ = నేర్పులేని బుద్ధికలది, దృప్తామ్ = గర్వించినది, సుభగమానినీమ్ = తానే సౌందర్యవంతురాలనని భావించునది, ఐశ్వర్యకామామ్ = ఐశ్వర్యమునందు కోరిక గలది, అనార్యామ్ = పూజ్యురాలు కానిది, ఆర్యరూపిణీమ్ = పూజ్యురాలు వలె కనబడునది, అయిన, ఏతామ్ = ఈమెను, నృశంసామ్ = క్రూరురాలు, పాపనిశ్చయామ్ = పాపనిశ్చయము కలది, మమ = నాయొక్క, మాతరమ్ = తల్లి అయిన, కైకేయీమ్ = కైకేయినిగా, విద్ధి = తెలుసుకొనుము.

తా. కోపస్వభావము గలది, వివేకములేనిది, గర్వితురాలు, నేనే అంద మైనదానను అను గర్వము కలది, ఐశ్వర్యమునందు కోరిక గలది, ఆర్యురాలు వలె కనబడు అనార్యురాలు, క్రూరురాలు, పాప మైన నిశ్చయము కలది అయిన ఈమెయే నా తల్లి యైన కైకేయి. ఈమె మూలముననే పురుషశ్రేష్ఠులైన రామ లక్ష్మణులకు మరణమువంటి అరణ్యవాసము ప్రాప్తించినది. దశరథమహారాజు

పుత్రవియోగముతో బాధపడుచు స్వర్గస్థుడైనాడు. ఈమెయే నాకు వచ్చిన ఈ మహావ్యసనమునకు మూలకారణము. 26

మూ. ఇత్యుక్త్వా నరశార్దూలో బాష్పగద్గదయా గిరా,
స నిశశ్వాస తామ్రాక్షో నాగః క్రుద్ధ ఇవ శ్వసన్. 27

ప్ర. అ. తామ్రాక్షః = ఎఱ్ఱని నేత్రములు గల, నరశార్దూలః = పురుష శ్రేష్ఠుడైన సః = అతడు, బాష్పగద్గదయా = బాష్పముచే గద్గదమైన, గిరా = వాక్కుతో, ఇతి = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి క్రుద్ధః = కోపించిన, శ్వసన్ = బుస కొట్టుచున్న, నాగః ఇవ = సర్పము వలె, నిశశ్వాస = నిట్టూర్పు విడిచెను.

తా. కండ్లు ఎఱ్ఱబారగ, నరశ్రేష్ఠుడైన ఆ భరతుడు, గద్గదమైన కంఠస్వరముతో ఇట్లు పలికి పగబట్టి బుసలు కొట్టుచున్న పాము వలె నిట్టూర్పులు విడచెను. 27

మూ. భరద్వాజో మహర్షిస్తం బ్రువన్తం భరతం తథా,
ప్రత్యువాచ మహాబుద్ధిరిదం వచనమర్థవత్. 28

ప్ర. అ. మహాబుద్ధిః = గొప్ప బుద్ధి గల, మహర్షిః = మహర్షియైన, భరద్వాజః = భరద్వాజుడు, తథా = అట్లు, బ్రువన్తమ్ = పలుకుచున్న, తం భరతమ్ = ఆ భరతుని, అర్థవత్ = అధికమైన అర్థము గల, ఇదం వచనమ్ = ఈ మాటను, ప్రత్యువాచ = తిరిగి పలికెను.

తా. ఈ విధముగా పలుకుచున్న భరతుని మాటలు విని మహాబుద్ధిశాలియైన భరద్వాజమహర్షి మంచి అర్థము గల ఒక వాక్యమును ఇట్లు పలికెను. 28

మూ. న దోషేణావగన్తవ్యా కైకేయీ భరత త్వయా,
రామప్రవ్రాజనం హ్యేతత్ సుఖోదర్కం భవిష్యతి. 29

ప్ర. అ. భరత = ఓ భరతుడా! కైకేయీ = కైకేయి, త్వయా = నీచేత, దోషేణ = దోషము చేత, న అవగన్తవ్యా = తెలియదగినది కాదు. ఏతత్ = ఈ, రామప్రవ్రాజనమ్ = రాముని వనగమనము, సుఖోదర్కమ్ = సుఖమైన దాని ఫలితము కలదిగా, భవిష్యతి హి = కాగలదు కదా!

తా. ఓ భరతా! నీవు కైకేయి విషయమున దోషమును చూడవలదు. రాముని అరణ్యాగమనమువలన ముమ్ముందు సుఖకర మైన ఫలము లభింప గలదు. 29

మూ. దేవానాం దానవానాం చ ఋషీణాం భావితాత్మనామ్,
హితమేవ భవిష్యద్ధి రామప్రవ్రాజనాదిహ. 30

ప్ర. అ. ఇహ = ఇపుడు, రామప్రవ్రాజనాత్ = రాముని అరణ్యమునకు పంపుటవలన, దేవానామ్ = దేవతలకు, దానవానాం చ = దానవులకు, భావితాత్మనామ్ = సంశుద్ధ మైన మనస్సు గల, ఋషీణాం చ = ఋషులకు, హితమేవ = హితమే, భవిష్యద్ధి = కాగలదు కదా.

తా. రాముని అరణ్యాగమనమువలన దేవతలకు దానవులకు, పరిశుద్ధ హృదయు లైన ఋషులకు హితమే కలుగ నున్నది. 30

మూ. అభివాద్య తు సంసిద్ధః కృత్వా చైనం ప్రదక్షిణమ్,
ఆమన్త్ర్య భరతః సైన్యం యుజ్యతామిత్యచోదయత్. 31

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, ఏనమ్ = ఈ భరద్వాజమహర్షిని, అభివాద్య = నమస్కరించి, సంసిద్ధః = ప్రయాణమునకు సిద్ధ మైనవా డై, ప్రదక్షిణం చ కృత్వా = ప్రదక్షిణము కూడ చేసి, ఆమన్త్ర్య = అనుజ్ఞ గైకొని, యుజ్యతామ్ = ప్రయాణసన్నాహము చేయబడుగాక; ఇతి = అని, సైన్యమ్ = సైన్యమును, అచోదయత్ = ప్రేరేపించెను.

తా. భరతుడు ఆ భరద్వాజమహర్షికి ప్రదక్షిణపూర్వకముగా నమస్కరించి ఆయన అనుజ్ఞ పొంది, ప్రయాణమునకు సన్నద్ధుడై, "ప్రయాణమునకు సన్నాహము చేయబడుగాక!" అని సైన్యమును ఆజ్ఞాపించెను 31

మూ. తతో వాజిరథాన్యుక్త్వా దివ్యాన్ హేమపరిష్కృతాన్,
అధ్యారోహత్ప్రయాణార్థీ బహూన్ బహువిధో జనః. 32

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, బహువిధః = అనేకవిధము లైన, జనః = జనము, ప్రయాణార్థీ = ప్రయాణమును కోరుచు, దివ్యాన్ = శ్రేష్ఠము లైన, హేమ

పరిష్కృతాన్ = బంగారముచే అలంకరింపబడిన, యుక్తాన్ = కట్టబడిన, వాజి రథాన్ = గుఱ్ఱముల రథములను, అధ్యారోహన్ = ఎక్కెను.

తా. పిమ్మట అనేకవిధము లైన జనులు ప్రయాణముకొరకై ప్రకాశించుచున్న బంగారముతో అలంకరించిన గుఱ్ఱములు కట్టిన రథములను ఎక్కిరి. ౩౨

మూ. గజకన్యా గజాశ్చైవ హేమకక్ష్యాః పతాకినః,
జీమూతా ఇవ ఘర్మాన్తే సఘోషాః సంప్రతస్థిరే. ౩౩

ప్ర. అ. హేమకక్ష్యాః = బంగారు నడుముత్రాడు గల, పతాకినః = పతాకలు గల, గజకన్యాః = ఆడ ఏనుగులు, గజాశ్చైవ = ఏనుగులు, ఘర్మాన్తే = వర్షఋతువునందు, జీమూతాః ఇవ = మేఘములు వలె, సఘోషాః = ధ్వనులతో కూడినవై, సంప్రతస్థిరే = ప్రయాణ మైనవి.

తా. బంగారు నడుము త్రాళ్లు, పతాకలు ధరించిన ఏనుగులు, ఆడఏనుగులు ధ్వని చేయుచు వర్షకాలమునందలి మేఘముల వలె బయలుదేరెను. ౩౩

మూ. వివిధాన్యపి యానాని మహాన్తి చ లఘూని చ,
ప్రయయుః సుమహార్హాణి పాదైరేవ పదాతయః. ౩౪

ప్ర. అ. మహాన్తి చ = పెద్దవి, లఘూని చ = చిన్నవి అయిన, వివిధాని = అనేకవిధము లైన, సుమహార్హాణి = చాల వెల గల, యానాని = వాహనములు, ప్రయయుః = వెళ్ళినవి. పదాతయః = కాలిబంట్లు. పాదైరేవ = పాదములచేతనే వెళ్ళిరి.

తా. అమూల్య మైన చిన్నవి, పెద్దవి అయిన అనేకవిధముల వాహనములు బయలుదేరినవి. కాలిబంట్లు కాలినడకనే వెళ్ళిరి. ౩౪

మూ. అథ యానప్రవేకైస్తు కౌసల్యాప్రముఖాః స్త్రియః,
రామదర్శనకాంక్షిణ్యః ప్రయయుర్ముదితాస్తదా. ౩౫

ప్ర. అ. అథ = అటు పిమ్మట, కౌసల్యాప్రముఖాః = కౌసల్య మొదలైన, స్త్రియః = స్త్రీలు, రామదర్శనకాంక్షిణ్యః = రాముని దర్శనమును కోరుచున్నవారై, ముదితాః = సంతోషించినవారై, తదా = అపుడు, యానప్రవేకైః = విశేషము లైన వాహనములచే, ప్రయయుః = వెళ్ళిరి.

తా. కౌసల్య మొదలైన స్త్రీలు, రామదర్శనము కోరుచు సంతోషించుచున్నవారై, ఉత్తమము లైన వాహనము లెక్కి వెళ్ళిరి. 35

మూ. చంద్రార్కతరుణాభాసాం నియుక్తాం శిబికాం శుభామ్,
ఆస్థాయ ప్రయయౌ శ్రీమాన్ భరతః సపరిచ్ఛదః. 36

ప్ర. అ. శ్రీమాన్=శ్రీమంతు డైన, భరతః = భరతుడు, చంద్రార్కతరుణాభాసామ్=యౌవనము గల చంద్రసూర్యుల వంటి కాంతి గల, నియుక్తామ్ =సిద్ధము చేయబడిన, శుభామ్=మంగళకరమైన, శిబికామ్=పల్లకిని, ఆస్థాయ =ఎక్కి, సపరిచ్ఛదః = పరివారముతో కూడినవాడై, ప్రయయౌ = వెళ్ళెను.

తా. శ్రీమంతు డైన భరతుడు, చంద్రసూర్యుల కాంతి వంటి కాంతి గల సిద్ధముచేయబడిన, మంగళకర మైన పల్లకిని ఎక్కి, పరివార సమేతు డై వెళ్ళెను. 36

మూ. సా ప్రయాతా మహాసేనా గజవాజిరథాకులా,
దక్షిణాం దిశమావృత్య మహామేఘ ఇవోత్థితః. 37
వనాని చ వ్యతిక్రమ్య జుష్టాని మృగపక్షిభిః,
గఙ్గాయాః పరవేలాయాం గిరిష్వపి నదీషు చ. 38

ప్ర. అ. గజవాజిరథాకులా = గజములచేతను, అశ్వములచేతను, రథములచేతను నిండి ఉన్న, సా మహాసేనా = ఆ మహాసేన, ఉత్థితః = పైకి లేచిన, మహామేఘ ఇవ = గొప్ప మేఘము వలె, దక్షిణాం దిశమ్ = దక్షిణదిక్కును, ఆవృత్య = కప్పివేసి, మృగపక్షిభిః = మృగములచేతను, పక్షులచేతను, జుష్టాని =పొందబడిన, వనాని = వనములను, వ్యతిక్రమ్య = దాటి, గఙ్గాయాః = గంగ యొక్క, పరవేలాయామ్ = అవతలి ఒడ్డున, గిరిష్వపి = పర్వతములపైనను, నదీషు చ = నదులయందును, ప్రయాతా = వెళ్ళినది.

తా. గజములతోను, అశ్వములతోను, రథములతోను నిండిన, ఆ మహా సేన, పైకి లేచిన మహామేఘము వలె దక్షిణదిక్కును ఆవరించుచు, మృగములు పక్షులు నిండి ఉన్న వనములను దాటి, గంగ అవతలి ఒడ్డున పర్వతముల పైగను, నదులపైగను ప్రయాణముచేసెను. 37, 38

మూ. సా సంప్రహృష్టద్విపవాజియోధా
విత్రాసయన్తీ మృగపక్షిసఙ్ఘాన్,
మహద్వనం తత్ప్రతిగాహమానా
రరాజ సేనా భరతస్య తత్ర. ౩౯

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ద్వినవతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. సంప్రహృష్టద్విపవాజియోధా = మిక్కిలి ఉత్సాహముతో కూడిన ఏనుగులు, గుఱ్ఱములు, యుద్ధభటులు కలది. మృగపక్షిసఙ్ఘాన్ = మృగముల యొక్కయు, పక్షులయొక్కయు సముదాయములను, విత్రాసయన్తీ = భయపెట్టుచున్నది అయిన, భరతస్య = భరతునియొక్కయు, సా సేనా = ఆ సేన, తత్ర = అచట, తత్ = ఆ, మహత్ = గొప్పదైన, వనమ్ = వనమును, ప్రతిగాహమానా = ప్రవేశించుచున్నదై, రరాజ = ప్రకాశించెను.

భా. ఉత్సాహము గల ఏనుగులు, అశ్వములు, యోధులు గల భరతుని ఆ సేన, మృగపక్షిసముదాయములను భయపెట్టుచు, ఆ మహావనమును ప్రవేశించుచు ప్రకాశించెను. ౩౯

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో తొంబదిరెండవ సర్గ సమాప్తము.

అథ త్రినవతితమః సర్గః

[భరతుడు సేనాసమేతుడై చిత్రకూటమున కేగుట.]

మూ. తయా మహత్యా యాయిన్యా ధ్వజిన్యా వనవాసినః,
అర్దితా యూథపా మత్తాః సయూథాః సంప్రదుద్రువుః. 1

ప్ర. అ. యాయిన్యా = ప్రయాణముచేయుచున్న, మహత్యా = గొప్పదైన, తయా = ఆ, ధ్వజిన్యా = సేనచేత, వనవాసినః = వనమునందు నివసించు, మత్తాః = మదించిన, యూథపాః = గుంపుల నాయకు లైన మృగములు, అర్దితాః = భయపెట్టబడినవై, సయూథాః = గుంపులతో కూడిన వై, సంప్రదుద్రువుః = పారిపోయినవి.

తా. ప్రయాణముచేసి, వెళ్లుచున్న ఆ మహాసైన్యమును చూచి, వనము లోని ఆ యూథ మృగముల నాయకు లైన మదించిన మృగములు భయపడి తమ తమ గుంపులతో పరుగెత్తినవి. 1

మూ. ఋక్షాః పృషతసఙ్ఘాశ్చ రురవశ్చ సమన్తతః,
దృశ్యన్తే వనరాజీషు గిరిష్వపి నదీషు చ. 2

ప్ర. అ. వనరాజీషు = వనముల పంక్తులందు, గిరిష్వపి = పర్వతములందు, నదీషు చ = నదులయందు, సమన్తతః = నలు వైపుల, ఋక్షాః = ఎలుగుబంట్లు, పృషతసఙ్ఘాశ్చ = చుక్కల లేళ్ళ సముదాయములు, రురవశ్చ = చుక్కలులేని లేళ్ల సముదాయములు, దృశ్యన్తే = కనబడుచుండెను.

తా. పారిపోవుచున్న ఎలుగుబంట్లు, చుక్కల లేళ్ళ సముదాయములు, చుక్కలు లేని పెద్ద కొమ్ముల లేళ్లు వనపంక్తులలోను పర్వతములపైనను, నదుల లోను అన్ని వైపుల కనబడుచుండెను. 2

మూ. స సంప్రతస్థే ధర్మాత్మా ప్రీతో దశరథాత్మజః,
వృతో మహత్యా నాదిన్యా సేనయా చతురఙ్గయా. 3

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ము డైన, సః = ఆ, దశరథాత్మజః = భరతుడు, ప్రీతః = సంతోషించినవా డై, నాదిన్యా = ధ్వని చేయుచున్న, మహత్యా = గొప్ప దైన, చతురఙ్గయా = నాలుగు అంగములు గల, సేనయా = సేనతో, వృతః = కూడినవాడై, సంప్రతస్థే = ప్రయాణ మాయెను.

తా. ధర్మాత్ము డైన ఆ భరతుడు, ధ్వనిచేయుచున్న ఆ గొప్ప చతురంగబలముతో ఉత్సాహవంతు డై బయలుదేరెను. 3

మూ. సాగరౌఘనిభా సేనా భరతస్య మహాత్మనః,
మహీం సంఛాదయామాస ప్రావృషి ద్యామివామ్బుదః. 4

ప్ర. అ. మహాత్మనః = మహాత్ము డైన, భరతస్య = భరతునియొక్క, సాగరౌఘనిభా = సముద్రప్రవాహముతో సమాన మైన, సేనా = సేన, ప్రావృషి = వర్షాకాలమునందు, అమ్బుదః = మేఘము, ద్యామివ = ఆకాశమును వలె, మహీమ్ = భూమిని, సంఛాదయామాస = కప్పివేసెను.

తా. మహాత్ము డైన ఆ భరతుని సముద్రప్రవాహము వంటి సేన వర్షాకాలమునందు మేఘము ఆకాశమును కప్పివేసినట్లు భూమిని కప్పివేసెను. 4

మూ. తురఙ్గౌఘైరవతతా వారణైశ్చ మహాజవైః,
అనాలక్ష్యా చిరం కాలం తస్మిన్కాలే బభూవ భూః. 5

ప్ర. అ. తస్మిన్కాలే = ఆ సమయమున, మహాజవైః = గొప్ప వేగము గల, తురఙ్గౌఘైః = గుఱ్ఱముల సముదాయములచేతను, వారణైశ్చ = ఏనుగుల చేతను, అవతతా = వ్యాపింపబడిన, భూః = భూమి, చిరకాలమ్ = చిరకాలము, అనాలక్ష్యా = కనబడనిది, బభూవ = ఆయెను.

తా. ఆ సమయమునందు మహావేగము గల, గుఱ్ఱములు, ఏనుగులు, అంతటను వ్యాపించి యుండుటచేత నేల చాలసేపటివరకు కనబడలేదు. 5

మూ. స యాత్వా దూరమధ్వానం సుపరిశ్రాన్తవాహనః,
ఉవాచ భరతః శ్రీమాన్ వసిష్ఠం మన్త్రిణాం వరమ్. 6

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు డైన, సః-భరతః = ఆ భరతుడు, దూరమ్ = దూరమైన, అధ్వానమ్ = మార్గమును, యాత్వా = వెళ్ళి, సుపరిక్రాన్తవాహనః = మిక్కిలి అలసిపోయిన వాహనములు గలవాడై, మన్త్రిణామ్ = మంత్రులలో, వరమ్ = శ్రేష్ఠు డైన, వసిష్ఠమ్ = వసిష్ఠునిగూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. వాహనము లన్నియు మిక్కిలి అలసిపోవునట్లు దీర్ఘప్రయాణము చేసి శ్రీమంతు డైన ఆ భరతుడు, మంత్రులలో శ్రేష్ఠు డైన వసిష్ఠునితో ఇట్లనెను. 6

మూ. యాదృశం లక్ష్యతే రూపం యథా చైవ శ్రుతం మయా.
వ్యక్తం ప్రాప్తాః స్మ తం దేశం భరద్వాజో యమబ్రవీత్.

ప్ర. అ. యాదృశమ్ = ఎట్టి, రూపమ్ = రూపము, లక్ష్యతే = చూడబడు చున్నదో, మయా = నాచేత, యథా = ఎట్లు, శ్రుతం చైవ = వినబడినదో, యమ్ = ఏ దేశమునుగూర్చి, భరద్వాజః = భరద్వాజుడు, అబ్రవీత్ = పలికెనో, తం దేశమ్ = ఆ దేశమును, ప్రాప్తాః స్మ = పొందితిమి. వ్యక్తమ్ = స్పష్టము.

తా. ఈ పరిసరములలో కనబడు దానిని, నేను విన్న దానినిబట్టి, భరద్వాజ మహర్షి చెప్పిన ప్రదేశమునకు వచ్చితి మని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. 7

మూ. అయం గిరిశ్చిత్రకూట ఇయం మన్దాకినీ నదీ,
ఏతత్ప్రకాశతే దూరాన్నీలమేఘనిభం వనమ్. 8

ప్ర. అ. అయమ్ = ఈ, గిరిః = పర్వతము, చిత్రకూటః = చిత్రకూటము. ఇయం నదీ = ఈ నది, మన్దాకినీ = మందాకిని. దూరాత్ = దూరమునందు, ఏతత్ = ఈ, నీలమేఘనిభమ్ = నల్లని మేఘముతో సమాన మైన, వనమ్ = వనము, ప్రకాశతే = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఈ పర్వతమే చిత్రకూటపర్వతము. ఈ నది మందాకినీనది. దూరముగా ఆ వనము నీలమేఘము వలె ప్రకాశించుచున్నది. 8

మూ. గిరేః సానూని రమ్యాణి చిత్రకూటస్య సంప్రతి,
వారణై రవమృద్యన్తే మామకైః పర్వతోపమైః. 9

ప్ర. అ. సంప్రతి = ఇపుడు, మామకైః = నాకు సంబంధించిన, పర్వతోపమైః = పర్వతములతో సమాన మైన, వారణైః = ఏనుగులచేత, చిత్రకూటస్య = చిత్రకూట మను, గిరేః = పర్వతముయొక్క, రమ్యాణి = రమ్యమైన, సానూని = చరియలు, అవమృద్యన్తే = మర్దింపబడుచున్నవి.

తా. పర్వతములవంటి నా ఏనుగులు ఇపుడు అందమైన చిత్రకూట పర్వతపు చరియలపై నడచుచున్నవి. 9

మూ. ముఞ్చన్తి కుసుమాన్యేతే నగాః పర్వతసానుషు,
నీలా ఇవాతపాపాయే తోయం తోయధరా ఘనాః. 10

ప్ర. అ. పర్వతసానుషు = పర్వతముల చరియలయందు, ఏతే = ఈ, నగాః = వృక్షములు, అతపాపాయే = వర్షాకాలమునందు, నీలాః = నల్లని, ఘనాః = దట్టమైన, తోయధరాః = మేఘములు, తోయమ్ ఇవ = నీటిని వలె, కుసుమాని = పుష్పములను, ముఞ్చన్తి = విడచుచున్నవి.

తా. ఈ పర్వతము చరియలపై ఉన్న వృక్షములు వర్షాకాలమునందు నల్లని దట్టమైన మేఘములు ఉదకమును వర్షించినట్లు పుష్పములను వర్షించుచున్నవి. 10

మూ. కిన్నరాచరితం దేశం పశ్య శత్రుఘ్న పర్వతమ్,
మృగైస్సమన్తాదాకీర్ణం మకరైరివ సాగరమ్. 11

ప్ర. అ. శత్రుఘ్న = ఓ శత్రుఘ్నుడా! మకరైః = మొసళ్ళచేత, సాగరమ్ ఇవ = సముద్రమును వలె, సమన్తాత్ = అంతటను, మృగైః = మృగములచేత, ఆకీర్ణమ్ = వ్యాపింపబడిన, కిన్నరాచరితమ్ = కిన్నరులచేత సంచరింపబడిన, దేశమ్ = ప్రదేశమైన, పర్వతమ్ = పర్వతమును, పశ్య = చూడుము.

తా. శత్రుఘ్నా! కిన్నరుల సంచారభూమియైన ఈ పర్వతము, మకరములచేత సముద్రము వలె, మృగములచేత అంతటను వ్యాప్తమై ఉన్నది; చూడుము. 11

మూ. ఏతే మృగగణా భాన్తి శీఘ్రవేగాః ప్రచోదితాః,
వాయుప్రవిద్ధా శరది మేఘరాజిరివామ్బరే. 12

ప్ర. అ. ప్రచోదితాః = ప్రేరేపింపబడినవై, శీఘ్రవేగాః = శీఘ్ర మైన వేగము గల, ఏతే = ఈ, మృగగణాః = మృగసముదాయములు, శరది = శరత్కాలమునందు, అమ్బరే = ఆకాశమున, వాయుప్రవిద్ధాః = వాయువుచేత కొట్టబడిన, మేఘరాజిరివ = మేఘపంక్తివలె, భాన్తి = ప్రకాశించుచున్నవి.

తా. సైన్యకోలాహలముచే ప్రేరేపింపబడి, శీఘ్రముగా పరుగెత్తుచున్న ఈ మృగసముదాయములు, శరత్కాలమునందు ఆకాశమున వాయువుచే చెదర గొట్టబడిన మేఘపంక్తి వలె ప్రకాశించుచున్నవి. 12

మూ. కుర్వన్తి కుసుమాపీడాన్ శిరస్సు సురభీనమీ,
మేఘప్రకాశైః ఫలకైర్దాక్షిణాత్యా యథా నరాః. 13

ప్ర. అ. అమీ = ఈ పర్వతముల చరియలు, మేఘప్రకాశైః = మేఘములతో సమానమైన, ఫలకైః = ఫలకములతో, దాక్షిణాత్యాః = దక్షిణదేశీయులైన, నరాః యథా = నరులు వలె, శిరస్సు = శిరస్సులపై, సురభీన్ = పరిమళించుచున్న, కుసుమాపీడాన్ = పుష్పరూపములైన అలంకారములను, కుర్వంతి = చేయుచున్నవి.

తా. దక్షిణదేశీయులైన మనుష్యుల వలె, ఈ పర్వతసానువులు, మేఘముల వంటి శిలాఫలకముల అగ్రభాగమున పరిమళించుచున్న పుష్పము లనెడు అలంకారములను ధరించియున్నవి. 13

మూ. నిష్కూజమివ భూత్వేదం వనం ఘోరప్రదర్శనమ్,
అయోధ్యేవ జనాకీర్ణా సంప్రతి ప్రతిభాతి మే. 14

ప్ర. అ. ఘోరప్రదర్శనమ్ = ఘోర మైన దర్శనము గల, ఇదం వనమ్ = ఈ వనము, నిష్కూజమివ = ధ్వని లేనిది వలె, భూత్వా = అయి, సంప్రతి = ఇపుడు, జనాకీర్ణా = జనులతో నిండిన, అయోధ్యేవ = అయోధ్య వలె, మే = నాకు, ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది.

తా. చూచుటకు భయంకర మైన ఈ వనము ఇంతవరకును అధిక మైన ధ్వని లేనిదియు లేకుండ ఉండి ఇపుడు మన రాకచే జనులతో నిండిన అయోధ్య వలె కనబడుచున్నది. 14.

మూ. ఖురైరుదీరితో రేణుర్దావం ప్రచ్ఛాద్య తిష్ఠతి,
తం వహత్యనిలః శీఘ్రం కుర్వన్నివ మమ ప్రియమ్.

ప్ర. అ. ఖురైః = డెక్కలచేత, ఉదీరితః = ఎగరగొట్టబడిన, రేణుః = పరాగము, దావమ్ = అరణ్యమును, ప్రచ్ఛాద్య = కప్పి, తిష్ఠతి = ఉంటున్నది. అనిలః = వాయువు, మమ = నాకు, ప్రియమ్ = ప్రియమును, కుర్వన్ ఇవ = చేయుచున్నది వలె, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, తమ్ = ఆ పరాగమును, వహతి = తీసుకొనిపోవుచున్నది.

తా. డెక్కలచే ఎగరగొట్టబడిన పరాగము అరణ్యమును కప్పివేయుచుండగా, వాయువు నాకు ప్రియమును చేయగోరుచున్నదా అన్నట్లు దానిని శీఘ్రముగా, దూరముగా ఎగురగొట్టివేయుచున్నది. 15

మూ. స్యన్దనాంస్తురగోపేతాన్ సూతముఖ్యైరధిష్ఠితాన్,
ఏతాన్ సంపతతః శీఘ్రం పశ్య శత్రుఘ్న కాననే. 16

ప్ర. అ. శత్రుఘ్న = ఓ శత్రుఘ్నుడా! కాననే = అడవియందు, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, సంపతతః = వచ్చుచున్న, సూతముఖ్యైః = సారథిశ్రేష్ఠులచేత, అధిష్ఠితాన్ = అధిష్ఠించబడిన, తురగోపేతాన్ = గుఱ్ఱములతో కూడిన, ఏతాన్ = ఈ, స్యన్దనాన్ = రథములను, పశ్య = చూడుము.

తా. ఓ శత్రుఘ్నా! శ్రేష్ఠులైన సారథులు ఎక్కి ఉన్న ఈ రథములు, గుఱ్ఱములు కట్టి శీఘ్రముగా అరణ్యములో నడుచుచున్నవి; వీనిని చూడుము. 16

మూ. ఏతాన్ విత్రాసితాన్ పశ్య బర్హిణః ప్రియదర్శనాన్,
ఏతమావిశతః శీఘ్రమధివాసం పతత్రిణః. 17

ప్ర. అ. ప్రియదర్శనాన్ = ప్రియమైన దర్శనములు కలవి, విత్రాసితాన్ = భయపెట్టబడినవి, ఏతమ్ = ఈ, అధివాసమ్ = నివాసమును, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆవిశతః = ప్రవేశించుచున్నవి అయిన, ఏతాన్ = ఈ, బర్హిణః = నెమళ్ళను, పతత్రిణః = పక్షులను, పశ్య = చూడుము.

తా. చూచుటకు అందముగా నున్న ఈ నెమళ్ళు, పక్షులు, భయపడి తమ తమ నివాసములకు పోవుచున్నవి. వీనిని చూడుము. 17

మూ. అతిమాత్రమయం దేశో మనోజ్ఞః ప్రతిభాతి మే,
తాపసానాం నివాసోఽయం వ్యక్తం స్వర్గపథో యథా.

ప్ర. అ. అయం దేశః = ఈ ప్రదేశము, అతిమాత్రమ్ = మిక్కిలి, మనోజ్ఞః = మనోహర మైనదిగా, మే = నాకు, ప్రతిభాతి = కనబడుచున్నది. స్వర్గపథో యథా = స్వర్గమార్గము వలె ఉన్న, అయమ్ = ఇది, వ్యక్తమ్ = స్పష్టముగా, తాపసానామ్ = ఋషులయొక్క, నివాసః = నివాసము.

తా. ఈ ప్రదేశము చాలా మనోహరముగా కనబడుచున్నది. స్వర్గమార్గము వలె ఉన్న ఇది తప్పక ఋషుల నివాసస్థానమే. 18

మూ. మృగా మృగీభిః సహితా బహవః పృషతా వనే,
మనోజ్ఞరూపా లక్ష్యన్తే కుసుమైరివ చిత్రితాః. 19

ప్ర. అ. వనే = వనమునందు, పృషతాః = తెల్లని చుక్కలు గల, బహవః = అనేక మైన, మృగాః = మృగములు, కుసుమైః = పుష్పములచే, చిత్రితా ఇవ = చిత్రింపబడినవి వలె, మనోజ్ఞరూపాః = మనోహర మైన రూపములు కలవై, మృగీభిః = ఆడలేళ్లతో, సహితాః = కూడినవై, లక్ష్యన్తే = చూడబడుచున్నవి.

తా. ఈ అరణ్యములో శరీరముపై చుక్కలుగల లేళ్లు, ఆడలేళ్లతో కలసినవై పుష్పములచేత చిత్రింబడినవి వలె మనోహరమైన రూపములతో విహరించుచున్నవి. 19

మూ. సాధు సైన్యాః ప్రతిష్ఠన్తాం విచిన్వన్తు చ కాననే,
యథా తౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ దృశ్యేతే రామలక్ష్మణౌ.

ప్ర. అ. పురుషవ్యాఘ్రౌ = పురుషశ్రేష్ఠు లైన, తౌ రామలక్ష్మణౌ = ఆ రామలక్ష్మణులు, యథా = ఎట్లు, దృశ్యేతే = చూడబడుదురో అట్లు, సైన్యాః = సైన్యములు, సాధు = బాగుగ, ప్రతిష్ఠన్తామ్ = వెళ్లుగాక, కాననే = అడవియందు, విచిన్వన్తు చ = వెదకు గాక.

తా. సైనికు లందరు అరణ్యములో ప్రవేశించి పురుషశ్రేష్ఠు లైన ఆ రామలక్ష్మణులు కనబడువరకు వెదకెదరుగాక. 20

మూ. భరతస్య వచః శ్రుత్వా పురుషాః శస్త్రపాణయః,
వివిశు స్తద్వనం శూరా ధూమం చ దదృశు స్తతః. 21

ప్ర. అ. భరతస్య=భరతునియొక్క, వచః=వాక్యమును, శ్రుత్వా=విని, శస్త్రపాణయః=శస్త్రములు హస్తమునందు గల, శూరాః=శూరులైన, పురుషాః=పురుషులు, తత్=ఆ, వనమ్=వనమును, వివిశుః=ప్రవేశించిరి. తతః=అటు పిమ్మట, ధూమమ్=ధూమమును, దదృశుః=చూచిరి కూడ.

తా. భరతుని మాటలు విని, శూరులైన పురుషులు ఆయుధములు ధరించి ఆ అరణ్యములో ప్రవేశించిరి. అపుడు వారికి అక్కడ ధూమము కనబడెను. 21

మూ. తే సమాలోక్య ధూమాగ్రమూచుర్భరతమాగతాః,
నామనుష్యే భవత్యగ్నిర్వ్యక్తమత్రైవ రాఘవౌ. 22.

ప్ర. అ. తే=వారు, ధూమాగ్రమ్=ధూమముయొక్క అగ్రభాగమును, సమాలోక్య=చూచి, భరతమ్=భరతునిగూర్చి, ఆగతాః=వచ్చినవారై, ఊచుః=పలికిరి. అమనుష్యే=మనుష్యులు లేని ప్రదేశమున, అగ్నిః=అగ్ని, న భవతి=ఉండదు. వ్యక్తమ్=స్పష్టముగా, రాఘవౌ=రామలక్ష్మణులు, అత్రైవ=ఇక్కడనే ఉన్నారు.

తా. వారు ధూమాగ్రమును చూచి భరతునివద్దకు వచ్చి ఇట్లు పలికిరి. మనుష్యులు లేనిచోట అగ్ని ఉండదు. రామలక్ష్మణులు తప్పక ఇక్కడనే ఉండి ఉందురు. 22.

మూ. అథ నాత్ర నరవ్యాఘ్రౌ రాజపుత్రౌ పరంతపౌ,
అన్యే రామోపమాః సన్తి వ్యక్తమత్ర తపస్వినః. 23

ప్ర. అ. అథ=అట్లుకాక, నరవ్యాఘ్రౌ=నరశ్రేష్ఠులు, పరంతపౌ=శత్రువులను పీడించువారు అయిన, రాజపుత్రౌ=రాజపుత్రులు, అత్ర=ఇచట, న=లేకపోయినచో, అత్ర=ఇక్కడ, రామోపమాః=రామునితో సమానులైన, అన్యే=ఇతరులైన, తపస్వినః=మునులు, సన్తి=ఉన్నారు. వ్యక్తమ్=స్పష్టము.

తా. లేదా ఇక్కడ శత్రుసంహారకులు, నరశ్రేష్ఠులు అయిన ఆ రాజ

పుత్రులు లేకపోయినతో రామునితో సమానులైన మునులు ఇతరులు ఎవరో ఉండవచ్చును; ఇది రహస్యము. 23

మూ. తచ్ఛ్రుత్వా భరతస్తేషాం వచనం సాధుసమ్మతమ్,
సైన్యానువాచ సర్వాంస్తానమిత్రబలమర్దనః 24

ప్ర. అ. అమిత్రబలమర్దనః = శత్రువు సైన్యమును మర్దించు, భరతః = భరతుడు, తేషామ్ = వారియొక్క, సాధుసమ్మతమ్ = సత్పురుషులకు ఇష్టమైన, తత్ వచనమ్ = ఆ మాటను, శ్రుత్వా = విని, సర్వాన్ = సమస్తమైన, తాన్ సైన్యాన్ = ఆ సైన్యములను గూర్చి, ఉవాచ = పలికెను.

తా. శత్రుసైన్యములను సంహరించు ఆ భరతుడు పెద్దలకు సమ్మతమైన వారి మాటలు విని ఆ సైనికు లందరితో ఇట్లు పలికెను. 24

మూ. యత్తా భవన్తస్తిష్ఠన్తు నేతో గన్తవ్యమగ్రతః,
అహమేవ గమిష్యామి సుమన్త్రో గురురేవ చ. 25

ప్ర. అ. భవన్తః = మీరు, యత్తాః = సన్నద్ధులై, తిష్ఠన్తు = ఉందురుగాక. ఇతః = ఇక్కడినుండి, అగ్రతః = ముందుకు, న గన్తవ్యమ్ = వెళ్లదగినదికాదు, అహమేవ = నేనే, గమిష్యామి = వెళ్లగలను. సుమన్త్రః = సుమంత్రుడు, గురురేవ చ = గురువైన వసిష్ఠుడుకూడ (వచ్చెదరు).

తా. మీ రందరును సిద్ధులై ఇక్కడనే ఉండుడు. ముందుకు వెళ్లవద్దు. నేను, సుమంత్రుడు, వసిష్ఠుడు, వెళ్ళెదము. 25

మూ. ఏవముక్తే తతస్సర్వే తత్ర తస్థుః సమన్తతః,
భరతో యత్ర ధూమాగ్రం తత్ర దృష్టిం సమాదధాత్.

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్తే = పలుకబడిన, సర్వే = వారందరును, సమన్తతః = అన్ని వైపుల, తత్ర = అక్కడ, తస్థుః = ఉండిరి. భరతః = భరతుడు, ధూమాగ్రమ్ = ధూమముయొక్క అగ్రభాగము, యత్ర = ఎక్కడ ఉన్నదో, తత్ర = అక్కడ, దృష్టిమ్ = దృష్టిని, సమాదధాత్ = నిలిపెను.

తా. వారందరును భరతుని ఆజ్ఞ ప్రకారము అక్కడనే ఉండిపోయిరి. భరతుడు రామాశ్రమము కనబడుదాక తన దృష్టిని నిలిపెను. 26

మూ. వ్యవస్థితా యా భరతేన సా చమూ
ర్నిరీక్షమాణాపి చ భూమిమగ్రతః,
బభూవ హృష్టా న చిరేణ జానతీ
ప్రియస్య రామస్య సమాగమం తదా. 27

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
త్రినవతితమః సర్గః.

ప్ర.అ. యా=ఏ సేన, భరతేన=భరతునిచేత, వ్యవస్థితా=నిలుపబడినదో, చమూః=ఆ సేన, అగ్రతః=ఎదుట నున్న, భూమిమ్=ప్రదేశమును, నిరీక్షమాణాపి చ=చూచుచు, నచిరేణ=కొద్దికాలములో, తదా=అపుడు, ప్రియస్య=ప్రేమపాత్రుడైన, రామస్య=రామునియొక్క, సమాగమమ్=సమాగమమును, జానతీ=తెలుసుకొనుచున్నదై, హృష్టా=సంతోషించినది, బభూవ=ఆయెను.

తా. భరతుడు ఆ విధముగా నిలిపివేసిన సైన్యము, తన ఎదుట నున్న ప్రదేశమును చూచుచు, తన ప్రేమ పాత్రుడైన రాముని దర్శనము అచిరకాలములో జరుగనున్నదని తెలుసుకొని చాల సంతోషించెను. 27

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో తొంబదిమూడవ సర్గ సమాప్తము.

అథ చతుర్నవతితమః సర్గః

[శ్రీరాముడు సీతకు చిత్రకూటశోభను చూపుట]

మూ. దీర్ఘకాలోషితస్తస్మిన్ గిరౌ గిరివనప్రియః
వైదేహ్యాః ప్రియమాకాంక్షన్ స్వం చ చిత్తం విలోభయన్,
అథ దాశరథిశ్చిత్రం చిత్రకూటమదర్శయత్
భార్యామమరసంకాశః శచీమివ పురందరః. 2

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, అమరసంకాశః = దేవతలతో సమానుడు, గిరివనప్రియః = గిరులు, వనములు, ఇష్టముగా కలవాడు. తస్మిన్ = ఆ, గిరౌ = పర్వతమునందు, దీర్ఘకాలోషితః = దీర్ఘకాలము ఉన్నవాడైన, దాశరథిః = రాముడు, వైదేహ్యాః = సీతయొక్క, ప్రియమ్ = ప్రియమును, ఆకాంక్షన్ = కోరుచు, స్వమ్ = తన సంబంధమైన, చిత్తమ్ = మనస్సును, విలోభయన్ = ఆనందింపచేయుచు, చిత్రమ్ = చిత్రమైన, చిత్రకూటమ్ = చిత్రకూటపర్వతమును, భార్యామ్ = భార్యను (కు), పురందరః = దేవేంద్రుడు, శచీమివ = శచీదేవిని (కి) వలె, అదర్శయత్ = చూపించెను.

తా. దేవతాసమానుడు గిరులందును, వనములందును ప్రీతికలవాడు అయిన ఆ రాముడు, ఆ పర్వతముపై చిరకాలమునుండి నివసించుచు, సీతకు ప్రియమును చేకూర్చుటకును; తన మనోవినోదమునకును, చిత్రమైన ఆ చిత్రకూటపర్వతమును దేవేంద్రుడు శచీదేవికి చూపించినట్లు చూపించెను. 2

మూ. న రాజ్యాద్భ్రంశనం భద్రే న సుహృద్భిర్వినాభవః,
మనో మే బాధతే దృష్ట్వా రమణీయమిమం గిరిమ్. 3

ప్ర. అ. హే భద్రే = ఓ మంగళప్రదురాలా ! ఇమమ్ = ఈ, రమణీయమ్ = సుందరమైన, గిరిమ్ = పర్వతమును, దృష్ట్వా = చూచి, రాజ్యాత్ = రాజ్యము నుండి, భ్రంశనమ్ = భ్రష్టుడనగుట, మే మనః = నా మనస్సును, న బాధతే =

బాధించుట లేదు. సుహృద్భిర్వినాకృతః = స్నేహితులతో కలిసి ఉండక పోవుట కూడ, న = బాధించుటలేదు.

తా. మంగళప్రదురాలవగు ఓ సీతా! ఈ సుందర మైన పర్వతమును చూచుచుండుటచే, రాజ్యభ్రంశము గాని, స్నేహితులకు దూరమైపోవుట గాని, నా మనస్సును బాధించుటలేదు. 3

మూ. పశ్యేమమచలం భద్రే నానాద్విజగణాయుతమ్,
శిఖరైః ఖమివోద్విద్ధైర్ధాతుమద్భిర్విభూషితమ్. 4

ప్ర. అ. భద్రే = ఓ మంగళప్రదురాలా! నానాద్విజగణాయుతమ్ = అనేక విధము లైన పక్షులసముదాయములతో కూడినది, ఖమ్ = ఆకాశమును, ఉద్విద్ధైః ఇవ = పొడుచుచున్నవివలె నున్న, ధాతుమద్భిః = ధాతువులు గల, శిఖరైః = శిఖరములచేత, విభూషితమ్ = అలంకరింపబడిన, ఇమమ్ అచలమ్ = ఈ పర్వతమును, పశ్య = చూడుము.

తా. ఓ సీతా! ఈ పర్వతము అనేకవిధము లైన పక్షులతో నిండి ఉన్నది. గైరికాదిధాతువులు కల దీని శిఖరములు ఆకాశమును పొడుచుచున్నట్లున్నవి. చూడుము. 4

మూ. కేచిద్రజతసంకాశాః కేచిత్ క్షతజసన్నిభాః,
పీతమాంజిష్ఠవర్ణాశ్చ కేచిన్మణివరప్రభాః. 5
పుష్యార్కకేతకాభాశ్చ కేచిజ్జ్యోతీరసప్రభాః,
విరాజన్తేఽచలేన్ద్రస్య దేశా ధాతువిభూషితాః. 6

ప్ర. అ. ధాతువిభూషితాః = ధాతువులచే అలంకరింపబడిన, అచలేన్ద్రస్య = పర్వతముయొక్క, కేచిత్ = కొన్ని, దేశాః = ప్రదేశములు, రజతసంకాశాః = వెండితో సమాన మైనవి. కేచిత్ = కొన్ని, క్షతజసన్నిభాః = రక్తముతో సమాన మైనవి. (కొన్ని) పీతమాంజిష్ఠవర్ణాశ్చ = పచ్చని మంజిష్ఠ వంటి వర్ణము కలవి. కేచిత్ = కొన్ని, మణివరప్రభాః = శ్రేష్ఠ మైన ఇంద్రనీలమాణిక్యము వంటి కాంతి గలవి. (కొన్ని) పుష్యార్కకేతకాభాశ్చ = పుష్యరాగముయొక్క, స్ఫటికము యొక్క, మొగలిపూవుయొక్క, కాంతి వంటి కాంతి గలవి. కేచిత్ = కొన్ని,

జ్యోతీరసప్రభాః = నక్షత్రములయొక్క, పాదరసముయొక్క, కాంతి వంటి కాంతి కలవై, విరాజన్తే = ప్రకాశించుచున్నవి.

తా. వివిధము లైన ధాతువులతో నిండిన ఈ పర్వతప్రదేశములలో కొన్ని వెండివలెను, కొన్ని రక్తమువలెను, కొన్ని పచ్చని మంజిష్ఠవలెను, కొన్ని ఇంద్రనీలమాణిక్యముల వలెను, కొన్ని పుష్యరాగములవలెను, స్ఫటికములవలెను, మొగలి పూవులవలెను, కొన్ని నక్షత్రములవలెను, పాదరసమువలెను, ప్రకాశించుచున్నవి. 5, 6

మూ. నానామృగగణద్వీపితరక్ష్వృక్షగణైర్వృతః,
అదుష్టైర్భాత్యయం శైలో బహుపక్షిసమాయుతః. 7

ప్ర. అ. అయం శైలః = ఈ పర్వతము, అదుష్టైః = దుష్టములుకాని, నానామృగగణద్వీపితరక్ష్వృక్షగణైః = అనేకవిధము లైన మృగసమూహములతోను, పెద్దపులులతోను, చిరుతపులులతోను, భల్లూకగణములతోను, వృతః = కూడినదై, బహుపక్షిసమాయుతః = అనేక మైన పక్షులతో కూడినదై, భాతి = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఈ చిత్రకూటపర్వతముపై అనేకవిధము లైన మృగములు, పులులు, చిరుతపులులు, భల్లూకములు, క్రూరత్వమును విడచి నివసించుచున్నవి. ఎన్నియో పక్షుల సమూహములు కూడ దీనిపై ఉన్నవి. 7

మూ. ఆమ్రజమ్బ్వసనైర్లోధ్రైః ప్రియాలైః పనసైర్ధవైః,
అంకోలైర్భవ్యతినిశైర్బిల్వతిన్దుకవేణుభిః. 8

కాశ్మర్యరిష్టవరణైర్మధూకైస్తిలకైస్తథా,
బదర్యామలకైర్నీపైర్వేత్రధన్వనబీజకైః. 9

పుష్పవద్భిః ఫలోపేతైశ్ఛాయావద్భిర్మనోరమైః,
ఏవమాదిభిరాకీర్ణః శ్రియం పుష్యత్యయం గిరిః. 10

ప్ర. అ. అయం గిరిః = ఈ పర్వతము, పుష్పవద్భిః = పుష్పములు కలవి, ఫలోపేతైః = ఫలములతో కూడినవి, ఛాయావద్భిః = నీడ కలవి, మనో

రమ్యైః = మనోహరములు అయిన, ఆమ్రజమ్బ్వసనైః = మామిడి, నేరేడు, వేగిస చెట్లచేతను, లోధ్రైః = లొద్దుగుచెట్లచేతను, ప్రియాలైః = మోరటిచెట్లచేతను, పనసైః = పనసచెట్లచేతను, ధవైః = చండ్రచెట్లచేతను, అంకోలైః = ఊడుగుచెట్లచేతను, భవ్యతినిశైః = మంచితినిశపుచెట్లచేతను, బిల్వతిన్దుకవేణుభిః = మారేడు, తుమ్మికి, వెదుళ్ళచేతను, కాశ్మర్యరిష్టవరుణైః = గుమ్ముడుచెట్లచేతను, వేపచెట్లచేతను ఉలిమిరిచెట్లచేతను, తథా = అట్లే, మధూకైః = ఇప్పచెట్లచేతను, తిలకైః = బొట్టుగు చెట్లచేతను, బదర్యామలకైః = రేగు, ఉసిరిచెట్లచేతను, నీపైః = మంకెనచెట్ల చేతను, వేత్రధన్వనబీజకైః = పేముల చేతను, విరుమద్దిచెట్లచేతను, దానిమ్మచెట్ల చేతను, ఏవమాదిభిః = ఈవిధములైన చెట్లచే, ఆకీర్ణః = వ్యాప్తమైనదై, శ్రియమ్ = శోభను, పుష్యతి = పెంపుచున్నది.

భా. ఈ పర్వతముపై పుష్పములతోను, ఫలములతోను నిండి అధిక మైన నీడ నిచ్చు మామిడి, నేరేడు, వేగిస, లొద్దుగు, మోరటి, పనస, చండ్ర, ఊడుగు, తినిశము, మారేడు, తుమ్మికి చెట్లు, వెదుళ్లు, గుమ్ముడు, వేప, ఉలిమిరి, ఇప్ప, బొట్టుగు, రేగి, ఉసిరి, పేము, విరుమద్ది, దానిమ్మచెట్లు, ఇంకను ఈ విధ మైన అనేక మైన చెట్లు అంతట వ్యాపించి ఉన్నవి. వీటితో ఇది బాగా శోభాయుక్తముగా ఉన్నది. 10

మూ. శైలప్రస్థేషు రమ్యేషు పశ్యేమాన్ రోమహర్షణాన్,
కిన్నరాన్ ద్వన్ద్వశో భద్రే రమమాణాన్ మనస్వినః. 11

ప్ర. అ. భద్రే = ఓ మంగళప్రదురాలా, రమ్యేషు = అందమైన, శైలప్రస్థేషు = పర్వతముల చరియలయందు, ద్వన్ద్వశః = జంటజంటలుగా, రమమాణాన్ = విహరించుచున్న, రోమహర్షణాన్ = రోమాంచమును కలిగించు, మనస్వినః = ఉత్తమ మైన మనస్సు గల, ఇమాన్ = ఈ, కిన్నరాన్ = కిన్నరులను, పశ్య = చూడుము.

భా. ఓ మంగళప్రదురాలా ! చూచువారికి రోమాంచము కలిగించువారు, ఉత్తమ మైన మనస్సు కలవారు అయిన ఈ కిన్నరులు, పర్వతముల చరియలపై జంటజంటలుగా విహరించుచున్నారు. వీరిని చూడుము. 11

మూ. శాఖావసక్తాన్ ఖడ్గాంశ్చ ప్రవరాణ్యంబరాణి చ,
పశ్య విద్యాధరస్త్రీణాం క్రీడోద్దేశాన్ మనోరమాన్. 12

ప్ర. అ. విద్యాధరస్త్రీణామ్ = విద్యాధరులయొక్క, వారి స్త్రీలయొక్క, శాఖావసక్తాన్ = కొమ్మలకు తగల్చబడిన, వస్త్రాంశ్చ = వస్త్రములను, ప్రవరాణి = శ్రేష్ఠమైన, అంబరాణి చ = వస్త్రములను, మనోరమాన్ = మనోహరమైన, క్రీడితాన్ = క్రీడాస్థానములను, పశ్య = చూడుము.

తా. విద్యాధరులు, వారి స్త్రీలు విహరించు మనోహరమైన ప్రదేశములను, వృక్షశాఖలకు తగిల్చిన వారి వస్త్రములను, శ్రేష్ఠములైన వారి వస్త్రములను చూడుము. 12

మూ. జలప్రపాతైరుద్భేదైర్నిష్యన్దైశ్చ క్వచిత్క్వచిత్,
ప్రవద్భిర్భాత్యయం శైలః స్రవన్మద ఇవ ద్విపః. 13

ప్ర. అ. అయమ్ = ఈ, శైలః = పర్వతము, క్వచిత్ క్వచిత్ = కొన్నికొన్ని చోట్ల, ప్రవద్భిః = ప్రవహించుచున్న, జలప్రపాతైః = జలప్రవాహములచేతను, ఉద్భేదైః = భూమిని భేదించి వచ్చుచున్న, నిష్యన్దైశ్చ = నీటి ఊటలచేతను, స్రవన్మదః = స్రవించుచున్న మదోదకముగల, ద్విపః ఇవ = ఏనుగు వలె, భాతి = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఈ పర్వతముమీద కొన్ని చోట్ల జలము ప్రవహించుచున్నది. కొన్ని చోట్ల భూమిని భేదించుకొని జలము పైకి వచ్చుచున్నది. అందుచే ఈ పర్వతము మదోదకము స్రవించుచున్న ఏనుగు వలె ప్రకాశించుచున్నది. 13

మూ. గుహాసమీరణో గన్ధాన్నానాపుష్పభవాన్ వహన్,
ఘ్రాణతర్పణమభ్యేత్య కం నరం న ప్రహర్షయేత్. 14

ప్ర. అ. నానాపుష్పభవాన్ = అనేకవిధములైన పుష్పములనుండి పుట్టిన, గన్ధాన్ = సువాసనలను, వహన్ = మోయుచున్న, గుహాసమీరణః = గుహలోని వాయువు, ఘ్రాణతర్పణమ్ = ఘ్రాణేంద్రియమునకు తృప్తి కల్గించునట్లుగా, అభ్యేత్య = వచ్చి, కం నరమ్ = ఏ నరుని, న ప్రహర్షయేత్ = సంతోషపెట్టదు.

తా. గుహలలోని వాయువు అనేకవిధములైన పుష్పముల సువాసనలను మోసికొని ఘ్రాణేంద్రియమునకు (నాసికకు) తృప్తికలుగునట్లు వీచుచున్నది. దీనివలన ఆనందము కలుగనివారు లేనివారై యుందురా! 14

మూ. యదీహ శరదోఽనేకా స్త్వయా సార్ధమనిన్దితే,
లక్ష్మణేన చ వత్స్యామి న మాం శోకః ప్రధక్ష్యతి. 15

ప్ర. అ. అనిన్దితే = నిందింపబడని ఓ సీతా! త్వయా = నీతోను, లక్ష్మణేన చ సార్ధం = లక్ష్మణునితోను, ఇహ = ఇక్కడ, అనేకాః = అనేక మైన, శరదః = సంవత్సరములు, వత్స్యామి యది = నేను నివసించినట్లైతే, మామ్ = నన్ను, శోకః = శోకము, న ప్రధక్ష్యతి = దహింపదు.

తా. ఎవ్వరును నిందింపని ఓ సీతా! నీతోను, లక్ష్మణునితోను కలిసి, ఇక్కడ ఎన్ని సంవత్సరములు నివసించినను నన్ను శోకము పీడింపదు. 15

మూ. బహుపుష్పఫలే రమ్యే నానాద్విజగణాయుతే,
విచిత్రశిఖరే హ్యస్మిన్ రతవానస్మి భామిని. 16

ప్ర. అ. భామిని = ఓ సీతా! బహుపుష్పఫలే = అనేకము లైన పుష్పములు ఫలములు కల, నానాద్విజగణాయుతే = అనేకవిధము లైన పక్షుల సమూహములతో కూడిన, విచిత్రశిఖరే = విచిత్రము లైన శిఖరములు కల, రమ్యే = సుందర మైన, అస్మిన్ = ఈ పర్వతమునందు, రతవాన్ = ప్రీతికలవాడను, అస్మి హి = అయి ఉన్నాను కదా!

తా. అనేకము లైన పుష్పములు, ఫలములు, వివిధము లైన పక్షిగణములు కల, విచిత్రము లైన శిఖరములు గల రమ్య మైన ఈ పర్వతమునందు నాకు చాల ప్రీతి కలుగుచున్నది. 16

మూ. అనేన వనవాసేన మయా ప్రాప్తం ఫలద్వయమ్,
పితుశ్చానృణతా ధర్మే భరతస్య ప్రియం తథా. 17

ప్ర. అ. అనేన = ఈ, వనవాసేన = వనవాసముచేత, ధర్మే = ధర్మము విషయమున, పితుః = తండ్రికి, అనృణతా = ఋణము తీరపోవుట, తథా = మరియు, భరతస్య = భరతునకు, ప్రియమ్ = ప్రియము అను, ఫలద్వయమ్ = రెండు ఫలములు, మయా = నాచేత, ప్రాప్తమ్ = పొందబడినవి.

తా. ఈ వనవాసము చేయుటచే, తండ్రి ఋణమును తీర్చుట, భరతునకు సంతోషము కల్గించుట అను రెండు ఫలములు నాకు లభించినవి. 17

మూ. వైదేహి రమసే కచ్చిచ్చిత్రకూటే మయా సహ,
పశ్యన్తీ వివిధాన్ భావాన్ మనోవాక్కాయసమ్మతాన్.

ప్ర. అ. హే వైదేహి = ఓ సీతా, మనోవాక్కాయసమ్మతాన్ = మనస్సు నకు, వాక్కునకు, శరీరమునకు అనుకూలములైన, వివిధాన్ = అనేకవిధములైన, భావాన్ = వస్తువులను, పశ్యన్తీ = చూచుచున్నదానవై, చిత్రకూటే = చిత్రకూట పర్వతమునందు, మయా సహ = నాతో కూడ, రమసే కచ్చిత్ = ఆనందించు చున్నావా ?

తా. ఓ సీతా ! నాతో కలిసి నివసించుచున్న నీవు మనోవాక్కాయము లకు అనుకూలమైన వస్తువులను చూచుచు, ఈ చిత్రకూటపర్వతముమీద ఆనం దముగా నుండగలుగుచున్నావా ? 18

మూ. ఇదమేవామృతం ప్రాహూ రాజ్ఞాం రాజర్షయః పరే,
వనవాసం భవార్థాయ ప్రేత్య మే ప్రపితామహాః. 19

ప్ర. అ. మే = నాయొక్క, ప్రపితామహాః = ప్రపితామహులైన, పరే = ప్రాచీనులైన, రాజర్షయః = రాజర్షులు, ప్రేత్య = మరణించి, భవార్థాయ = ఉత్తమ మైన పునర్జన్మకొరకు, ఇదమ్ = ఈ, వనవాసమేవ = వనవాసమునే, రాజ్ఞాం = రాజా విషయమున, అమృతమ్ = అమృతమువంటిదానినిగా, ప్రాహుః = చెప్పుచున్నారు. (చెప్పిరి).

తా. రాజునకు మరణానంతరము ఉత్తమజన్మ లభించుటకై, ఈ వన వాసమే అమృతము వంటిదని నా ముత్తాతలైన ప్రాచీనులగు రాజర్షులు చెప్పిరి.

మూ. శిలాః శైలస్య శోభన్తే విశాలాః శతశోఽభితః,
బహులా బహులైర్వర్ణైర్నీలపీతసితారుణాః. 20

ప్ర. అ. బహులైః = అనేకమైన, నీలపీతసితారుణాః = నీలము, పసుపు, తెలుపు, ఎరుపు అను, వర్ణైః = రంగులతో, బహులాః = అనేకమైన, విశాలాః = విశాలమైన, శైలస్య = పర్వతముయొక్క, శిలాః = శిలలు, శతశః = వందలకొలది, అభితః = చుట్టుప్రక్కల, శోభన్తే = ప్రకాశించుచున్నవి.

తా. అనేకమైన నీలము, పసుపు, తెలుపు, ఎరుపు రంగులతో, విశాలమైన వందలకొలది ఈ పర్వతమునకు చుట్టుప్రక్కల ప్రకాశించుచున్నవి. 20

మూ. నిశి భాన్త్యచలేన్ద్రస్య హుతాశనశిఖా ఇవ,
ఓషధ్యః స్వప్రభాలక్ష్మ్యా భ్రాజమానాః సహస్రశః. 21

ప్ర. అ. స్వప్రభాలక్ష్మ్యా=తమ కాంతియొక్క శోభతో, భ్రాజమానాః=ప్రకాశించుచున్న, సహస్రశః=వేలకొలది, అచలేన్ద్రస్య=ఈ చిత్రకూటము యొక్క, ఓషధ్యః=ఓషధులు, నిశి=రాత్రియందు, హుతాశనశిఖా ఇవ=అగ్ని శిఖల వలె, భాన్తి=ప్రకాశించుచున్నవి.

భా. పర్వతశ్రేష్ఠ మైన ఈ చిత్రకూటముమీద, రాత్రులందు వేలకొలది ఓషధులు, తమ కాంతుల శోభతో ప్రకాశించుచు, అగ్నిశిఖల వలె కనబడు చున్నవి. 21

మూ. కేచిత్ క్షయనిభా దేశాః కేచిదుద్యానసన్నిభాః,
కేచిదేకశిలా భాన్తి పర్వతస్యాస్య భామిని. 22

ప్ర. అ. భామిని=ఓ సీతా! అస్య=ఈ, పర్వతస్య=పర్వతముయొక్క, కేచిత్=కొన్ని, దేశాః=ప్రదేశములు, క్షయనిభాః=గృహములతో సమాన మైనవిగాను, కేచిత్=కొన్ని, ఉద్యానసన్నిభాః=ఉద్యానములతో సమాన మైనవిగాను, కేచిత్=కొన్ని, ఏకశిలాః=ఒకే శిలారూపమునను, భాన్తి=ప్రకాశించుచున్నవి.

భా. ఓ సీతా! ఈ పర్వతము మీద ఉన్న కొన్ని ప్రదేశములు గృహముల వలెను, కొన్ని ప్రదేశములు ఉద్యానవనముల వలెను, కొన్ని ప్రదేశములు ఏక శిలలవలెను, ప్రకాశించుచున్నవి. 22

మూ. భిత్త్వేవ వసుధాం భాతి చిత్రకూటః సముత్థితః,
చిత్రకూటస్య కూటోఽసౌ దృశ్యతే సర్వతః శుభః. 23

ప్ర. అ. చిత్రకూటః=చిత్రకూటపర్వతము, వసుధామ్=భూమిని, భిత్త్వా=చీల్చి, సముత్థితః ఇవ=లేచినదివలె, భాతి=ప్రకాశించుచున్నది. చిత్రకూటస్య=చిత్రకూటపర్వతముయొక్క, అసౌ=ఈ, కూటః=శిఖరము, సర్వతః=అంతట, శుభః=సుందరముగా, దృశ్యతే=కనబడుచున్నది.

భా. ఈ చిత్రకూటపర్వతము, భూమిని చీల్చుకొని, పైకి వచ్చినట్లు

కనబడుచున్నది. ఎదుట కనబడుచున్న దాని శిఖరము, అంతటను రమణీయముగా నున్నది. 23

మూ. కుష్ఠస్థగరపున్నాగ భూర్జపత్రోత్తరచ్ఛదాన్,
కామినాం స్వాస్తరాన్పశ్య కుశేశయదళాయుతాన్. 24

ప్ర. అ. కుష్ఠస్థగరపున్నాగభూర్జపత్రోత్తరచ్ఛదాన్ = కుష్ఠ. స్థగర. పున్నాగ, భూర్జవృక్షములపత్రములు పై ఆచ్ఛాదనముగా గలవి, కుశేశయదళాయుతాన్ = పద్మముల దళములతో కూడినవి అయిన, కామినామ్ = కాముకుల యొక్క, స్వాస్తరాన్ = ఉత్తమ మైన శయనములను, పశ్య = చూడుము.

తా. కాములు ఇచట, కుష్ఠ–స్థగర–పున్నాగ–భూర్జ వృక్షముల ఆకులను, పద్మముల రేకులను పైన పరచి, మంచి శయనములను ఏర్పరచుకొనియున్నారు. వానిని చూడుము. 24

మూ. మృదితాశ్చాపవిద్ధాశ్చ దృశ్యన్తే కమలస్రజః,
కామిభిర్వనితే పశ్య ఫలాని వివిధాని చ. 25

ప్ర. అ. వనితే = ఓ సీతా! కామిభిః = కాముకులచేత, మృదితాశ్చ = నలగగొట్టబడినవి, అపవిద్ధాశ్చ = పారవేయబడినవి అయిన, కమలస్రజః = పద్మముల మాలలు, వివిధాని = అనేకవిధము లైన, ఫలాని చ = ఫలములు, దృశ్యన్తే = కనబడుచున్నవి. పశ్య = చూడుము.

తా. ఓ సీతా! ఇక్కడ కాముకులు నలిపివేసి పారవేసిన పద్మములతో గుచ్చిన మాలలు, అనేకవిధము లైన ఫలములు పడి ఉన్నవి; చూడుము. 25

మూ. వస్వౌకసారాం నళినీమత్యేతీవోత్తరాన్ కురూన్,
పర్వతశ్చిత్రకూటోఽసౌ బహుమూలఫలోదకః. 26

ప్ర. అ. బహుమూలఫలోదకః = అనేకము లైన మూలములు, ఫలములు, ఉదకము గల, అసౌ = ఈ, చిత్రకూటః పర్వతః = చిత్రకూటపర్వతము, వస్వౌకసారామ్ = అలకాపట్టణమును, నళినీమ్ = సౌగంధికసరస్సును, ఉత్తరాన్ కురూన్ = ఉత్తరకురుదేశమును, అత్యేతీవ = అతిక్రమించి నట్లున్నది.

తా. అనేకవిధము లైన దుంపలు, ఫలములు, ఉదకము గల ఈ చిత్రకూటపర్వతము అలకాపట్టణమును, సౌగంధికసరస్సును, ఉత్తరకురుదేశమును కూడ మించి ఉన్నది. 26

మూ. ఇమం తు కాలం వనితే విజహ్రివాన్
త్వయా చ సీతే సహ లక్ష్మణేన చ,
రతిం ప్రపత్స్యే కులధర్మవర్ధనీం
సతాం పథి స్వైర్నియమైః పరైః స్థితః. 27

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
చతుర్నవతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. వనితే = వనిత వైన, సీతే = ఓ సీతా! ఇమం కాలమ్ = ఈ కాలమును, త్వయా సహ = నీతోను, లక్ష్మణేన చ = లక్ష్మణునితోను, విజహ్రివాన్ = విహరించినవాడనై, స్వైః = నా సంబంధమైన, పరైః = ఉత్తమమైన, నియమైః = నియమములతో, సతామ్ = సత్పురుషుల యొక్క, పథి = మార్గమునందు, స్థితః = ఉన్నవాడనై, కులధర్మవర్ధనీమ్ = కులమును, ధర్మమును వృద్ధిపొందించు, రతిమ్ = ఆనందమును, ప్రపత్స్యే = పొందగలను.

తా. ఓ సీతా! నేను నీతోను, లక్ష్మణునితోను కలసి, ఇక్కడ విహరించుచు, ఉత్తమమైన నియమములతో, సత్పురుషుల మార్గమునందు సంచరించుచు, కులమును, ధర్మమును వృద్ధిపొందించు ఆనందమును పొందగలను. 27

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు అయోధ్యాకాండలో
తొంబదినాలుగవ సర్గ సమాప్తము.

అథ పఞ్చనవతితమః సర్గః

[శ్రీరాముడు సీతకు గంగానది శోభను వర్ణించి చెప్పుట]

మూ. అథ శైలాద్వినిష్క్రమ్య మైథిలీం కోసలేశ్వరః,
అదర్శయచ్ఛుభజలాం రమ్యాం మన్దాకినీం నదీమ్. 1

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, కోసలేశ్వరః = కోసలదేశాధీశుడైన రాముడు, శైలాత్ = శైలమునుండి, వినిష్క్రమ్య = వెడలి, శుభజలామ్ = మంగళకర మైన జలము గల, రమ్యామ్=సుందర మైన, మన్దాకినీం నదీమ్= మందాకినీనదిని, మైథిలీమ్ = సీతను,(కు) అదర్శయత్=చూపించెను.

తా. రాముడు సీతకు పర్వతశోభను చూపించిన పిదప మంగళకరమైన ఉదకముతో రమ్య మైన మందాకినీనదిని ఆమెకు చూపెను. 1

మూ. అబ్రవీచ్చ వరారోహాం చారుచన్ద్రనిభాననామ్,
విదేహరాజస్య సుతాం రామో రాజీవలోచనః. 2

ప్ర. అ. రాజీవలోచనః = పద్మమువంటి నేత్రములు గల, రామః = రాముడు, వరారోహామ్= సుందర మైన కటిప్రదేశము కలది, చారుచన్ద్రనిభాననామ్=అందమైన చంద్రసమాన మైన ముఖము కలది అయిన, విదేహరాజస్య = జనకునియొక్క, సుతామ్ = కుమార్తె యైన సీతను గూర్చి, అబ్రవీచ్చ = పలికెను.

తా. పద్మమువంటి నేత్రములు గల రాముడు, సుందర మైన కటిప్రదేశము, చంద్రునివంటి అందమైన ముఖముగల వైదేహితో ఇట్లు పలికెను. 2

మూ. విచిత్రపులినాం రమ్యాం హంససారససేవితామ్,
కమలైరుపసంపన్నాం పశ్య మన్దాకినీం నదీమ్. 3

ప్ర. అ. విచిత్రపులినామ్=విచిత్ర మైన ఇసుకతిన్నెలు కలది, రమ్యామ్=అందమైనది, హంససారససేవితామ్ = హంసలచేతను సారసపక్షులచేతను సేవింపబడినది, కమలైః = పద్మములచే, ఉపసంపన్నామ్ = కూడినది అయిన, మన్దాకినీం నదీమ్=మందాకినీనదిని, పశ్య=చూడుము.

తా. విచిత్ర మైన ఇసుకతిన్నెలతో, రమ్యమై, హంసలతోను, సారసపక్షులతోను, పద్మములతోను, నిండి యున్న ఈ మన్దాకినీనదిని చూడుము. ౩

మూ. నానావిధై స్తీరరుహైర్వృతాం పుష్పఫలద్రుమైః,
రాజన్తీం రాజరాజస్య నళినీమివ సర్వతః. ౪

ప్ర. అ. సర్వతః=అన్నివైపులం, నానావిధైః=అనేకవిధము లైన, తీరరుహైః=తీరములపై మొలచిన, పుష్పఫలద్రుమైః = పుష్పవృక్షములతోను ఫలవృక్షములతోను, వృతామ్=కూడినది, రాజరాజస్య=కుబేరునియొక్క, నళినీమ్ ఇవ = సౌగంధికసరస్సు వలె, రాజన్తీమ్ = ప్రకాశించుచున్న, (ఈ నదిని చూడుము).

తా. ఈ నది తీరములపై అంతటను అనేకవిధము లైన పుష్పవృక్షములు, ఫలవృక్షములు ఉండుటచే కుబేరుని సౌగంధికసరస్సు వలె ప్రకాశించుచున్నది. ౪

మూ. మృగయూథనిపీతాని కలుషామ్భాంసి సామ్ప్రతమ్,
తీర్థాని రమణీయాని రతిం సఞ్జనయన్తి మే. ౫

ప్ర. అ. సామ్ప్రతమ్=ఇపుడు, మృగయూథనిపీతాని = మృగముల గుంపులచే త్రాగబడినవి, కలుషామ్భాంసి=కలగిన జలము కలవి, రమణీయాని = సుందరములు అయిన, తీర్థాని=తీర్థములు, మే=నాకు, రతిమ్=ఆనందమును, సఞ్జనయన్తి=కల్గించుచున్నవి.

తా. దీని రేవులలో దిగి లేళ్ల గుంపులు ఇపుడే నీరు త్రాగుటచే నీరు కలగి పోయి యున్నది. అవి చూచుటకు చాలా ఆనందకరముగా ఉన్నవి. ౫

మూ. జటాజినధరాః కాలే వల్కలోత్తరవాససః,
ఋషయ స్త్వవగాహన్తే నదీం మన్దాకినీం ప్రియే. ౬

ప్ర. అ. ప్రియే = ఓ ప్రియురాలా! జటాజినధరాః = జటలు కృష్ణాజినము ధరించినవారు, వల్కలోత్తరవాససః = నారచీరలు ఉత్తరీయముగా కలవారు అయిన, ఋషయః = ఋషులు, కాలే = నియతకాలమునందు, మన్దాకినీం నదీమ్ = మన్దాకినీనదిని, అవగాహన్తే = ప్రవేశించుచున్నారు.

తా. ఓ ప్రియురాలా! జటలను, కృష్ణాజినమును ధరించి, నారచీరలను ఉత్తరీయముగా వేసికొన్న ఋషులు, సంధ్యాకాలాదులందు ఈ మన్దాకినీనదిలోనికి దిగి స్నానము చేయుచున్నారు. 6

మూ. ఆదిత్యముపతిష్ఠన్తే నియమాదూర్ధ్వబాహవః,
ఏతే పరే విశాలాక్షి మునయః సంశితవ్రతాః. 7

ప్ర. అ. విశాలాక్షి = విశాలమైన నేత్రములు కలదానా! సంశితవ్రతాః = తీవ్రమైన వ్రతములు గల, ఏతే = ఈ, పరే = మరికొందరు, మునయః = మునులు, నియమాత్ = నియమమువలన, ఊర్ధ్వబాహవః = పైకి ఎత్తబడిన చేతులు కలవారై, ఆదిత్యమ్ = సూర్యుని, ఉపతిష్ఠన్తే = మంత్రపఠనపూర్వకముగా ఉపాసించుచున్నారు.

తా. ఓ విశాలాక్షీ! తీవ్రమైన వ్రతములు గల మరికొందరు మునులు చేతులు పైకెత్తి, నియమపూర్వకముగా సూర్యోపస్థానము చేయుచున్నారు. 7

మూ. మారుతోద్ధూతశిఖరైః ప్రనృత్త ఇవ పర్వతః,
పాదపైః పత్రపుష్పాణి సృజద్భిరభితో నదీమ్. 8

ప్ర. అ. మారుతోద్ధూతశిఖరైః = గాలిచే కదల్పబడిన అగ్రభాగములు గలవి, నదీమభితః = నదికి చుట్టు, పత్రపుష్పాణి = ఆకులను పూవులను, సృజద్భిః = విడచుచున్న, పాదపైః = వృక్షములతో, పర్వతః = పర్వతము, ప్రనృత్త ఇవ = నాట్యముచేయుచున్నట్లున్నది.

తా. అగ్రభాగములను గాలి కదల్పగా నది చుట్టును పుష్పములను పత్రములను విడచుచున్న వృక్షములతో ఈ పర్వతము, నాట్యము చేయుచున్నట్లున్నది. 8

మూ. క్వచిన్మణినికాశోదాం క్వచిత్పులినశాలినీమ్,
క్వచిత్సిద్ధజనాకీర్ణాం పశ్య మన్దాకినీం నదీమ్. ౯

ప్ర. అ. క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, మణినికాశోదామ్ = మణులతో సమానమైన ఉదకము కలది, క్వచిత్ = కొన్నిచోట్ల, పులినశాలినీమ్ = ఇసుకతిన్నెలతో ప్రకాశించుచున్నది, క్వచిత్ = కొన్నిచోట్ల, సిద్ధజనాకీర్ణామ్ = సిద్ధులతో నిండి యున్నదీ అయిన, మన్దాకినీం నదీమ్ = మన్దాకినీనదిని, పశ్య = చూడుము.

తా. ఈ మందాకినీనదిలో కొన్ని చోట్ల మణులవలె నిర్మలమైన ఉదకమున్నది. కొన్ని చోట్ల ఇసుక తిన్నెలు ఉన్నవి. కొన్ని చోట్ల సిద్ధులు అంతటను వ్యాపించి ఉన్నారు. చూడుము. ౯

మూ. నిర్ధూతాన్వాయునా పశ్య వితతాన్ పుష్పసఞ్చయాన్,
పోప్లూయమానానపరాన్ పశ్య త్వం జలమధ్యగాన్. 10

ప్ర. అ. వాయునా = వాయువుచేత, నిర్ధూతాన్ = ఎగరగొట్టబడిన, వితతాన్ = వ్యాప్తము లైన, పుష్పసఞ్చయాన్ = పుష్పసముదాయములను, పశ్య = చూడుము. జలమధ్యగాన్ = జలమధ్యములోనున్న, పోప్లూయమానాన్ = తేలియాడుచున్న, అపరాన్ = ఇతరము లైన పుష్పసముదాయములను, త్వమ్ = నీవు పశ్య = చూడుము.

తా. వాయువు ఎగురగొట్టుటచే, పుష్పసముదాయములు కొన్ని చోట్ల విస్తృతముగా పడుచున్నవి. మరి కొన్ని పుష్పసముదాయములు జలమధ్యమునందు పడి తేలియాడుచున్నవి. చూడుము. 10

మూ. తాంశ్చాతివల్గువచసో రథాఙ్గాహ్వయనా ద్విజాః,
అధిరోహన్తి కల్యాణి నిష్కూజన్తః శుభా గిరః. 11

ప్ర. అ. కల్యాణి = ఓ మంగళస్వరూపురాలా! వల్గువచసః = మధురమైన వాక్కులు గల, రథాఙ్గాహ్వయనాః = చక్రము పేరుగల, ద్విజాః = పక్షులు, శుభాః = శుభకరమైన, గిరః = వాక్కులను, నిష్కూజన్తః = కూయుచున్నవై, తాన్ = ఆ పుష్పరాశులను, అధిరోహన్తి = ఎక్కుచున్నవి.

తా. ఓ మంగళస్వరూపిణి యైన సీతా! మధుర మైన ధ్వనులు గల చక్రవాకపక్షులు మంగళప్రదముగా కూయుచు, ఈ పుష్పరాశులపై ఎక్కుచున్నవి. 11

మూ. దర్శనం చిత్రకూటస్య మన్దాకిన్యాశ్చ శోభనే,
అధికం పురవాసాచ్చ మన్యే తవ చ దర్శనాత్. 12

ప్ర. అ. శోభనే=ఓ మంగళప్రదురాలా! తవ=నీయొక్క, దర్శనాత్=దర్శనమువలన, చిత్రకూటస్య=చిత్రకూటముయొక్క, మన్దాకిన్యాశ్చ=మందాకినీనదియొక్క, దర్శనమ్=దర్శనమును, పురవాసాచ్చ=పురమునందు నివసించుటకంటే, అధికమ్=అధిక మైన దానినిగా, మన్యే=తలంచుచున్నాను.

తా. ఓ మంగళప్రదురాలా! నీవు కనబడుచు ఉండగా (ప్రక్కన ఉండగా) ఈ చిత్రకూటమును, మన్దాకినీనదిని చూచుట అయోధ్యాపురములో నివాసముకంటె కూడ ఆనందకర మని తలచుచున్నాను. 12

మూ. విధూతకలుషైః సిద్ధైస్తపోదమశమాన్వితైః,
నిత్యవిక్షోభితజలాం విగాహస్వ మయా సహ. 13

ప్ర. అ. విధూతకలుషైః=తొలగింపబడిన పాపములు గల, తపోదమశమాన్వితైః=తపస్సుతోను, ఇంద్రియనిగ్రహముతోను, శమముతోను కూడిన, సిద్ధైః=సిద్ధులచేత, నిత్యవిక్షోభితజలామ్=నిత్యము క్షోభింపచేయబడిన జలము గల, మందాకినీనదిని, మయా సహ=నాతో కూడ, విగాహస్వ=ప్రవేశింపుము.

తా. తపస్సు, ఇంద్రియనిగ్రహము, శాంతి కలిగి, పాపములను తొలగించు సిద్ధులు ఎల్లప్పుడును ప్రవేశించి స్నానము చేయుటచే, క్షోభింపచేయబడిన జలము గల ఈ మన్దాకినీనదిలో, నాతో కూడ దిగి జలక్రీడ చేయుము. 13

మూ. సఖీవచ్చ విగాహస్వ సీతే మన్దాకినీం నదీమ్,
కమలాన్యవమజ్జన్తీ పుష్కరాణి చ భామిని. 14

ప్ర. అ. భామిని=సుందరి యైన, సీతే=సీతా, కమలాని=ఎఱ్ఱనివన్నెము

లను, పశ్య రాతే చ=తెల్లనిపద్మములను, అవమజ్జన్తీ=మునుగుచు, సఖీవత్=సఖురాలు వలె, మన్దాకినీం నదీమ్=మందాకినీనదిని, విగాహస్వ=ప్రవేశించుము.

తా. సౌందర్యవతి వైన ఓ సీతా! ఎఱ్ఱని పద్మములు, తెల్లని పద్మములు, నీటిలో మునిగిపోవునట్లు చేయుచు, సఖురాలు వలె మన్దాకినీనదిలోనికి ప్రవేశించి, జలక్రీడలు చేయుము. 14

మూ. త్వం పౌరజనవద్వ్యాళానయోధ్యామివ పర్వతమ్,
మన్యస్వ వనితే నిత్యం సరయూవదిమాం నదీమ్. 15

ప్ర. అ. త్వమ్=నీవు, వ్యాళాన్=అడవిమృగములను, పౌరజనవత్=పట్టణమునం దుండు జనులను వలె, పర్వతమ్=పర్వతమును, అయోధ్యామివ=అయోధ్యనువలె, ఇమామ్=ఈ, నదీమ్=నదిని, సరయూవత్=సరయూనదిని వలె, నిత్యమ్=ఎల్లపుడు, మన్యస్వ=తలంపుము.

తా. అడవిలోని మృగాలను పౌరులను గాను, ఈ చిత్రకూటపర్వతమును అయోధ్యనుగాను, ఈ మందాకినీనదిని సరయూనదినిగాను భావింపుము. 15

మూ. లక్ష్మణశ్చాపి ధర్మాత్మా మన్నిదేశే వ్యవస్థితః,
త్వం చానుకూలా వైదేహి ప్రీతిం జనయతో మమ. 16

ప్ర. అ. వైదేహి=ఓ సీతా! ధర్మాత్మా=ధర్మాత్ము డైన, లక్ష్మణశ్చాపి=లక్ష్మణుడు, మన్నిదేశే=నా ఆజ్ఞయందు, వ్యవస్థితః=ఉన్నాడు. త్వం చ=నీవు కూడ, అనుకూలా=అనుకూలురాలవు. మమ=నాకు, ప్రీతిమ్=సంతోషమును, జనయతః=కల్గించుచున్నారు.

తా. ఓ వైదేహి! నా ఆజ్ఞను పాలించుచున్న ధర్మాత్ము డైన లక్ష్మణుడు, నాకు అనుకూలురాలవై ఉన్న నీవు నాకు సంతోషమును కల్గించుచున్నారు. 16

మూ. ఉపస్పృశంస్త్రిషవణం మధుమూలఫలాశనః,
నాయోధ్యాయై న రాజ్యాయ స్పృహయేఽద్య త్వయా సహ.

ప్ర. అ. త్రిషవణమ్=మూడు స్నానకాలములయందు, ఉపస్పృశన్=స్నానముచేయుచు, మధుమూలఫలాశనః=తేనె, దుంపలు, ఫలములు ఆహార

ముగా కలదానవై, త్వయా సహ = నీతో కూడ కలిసియున్న నేను, అద్య = ఇప్పుడు, అయోధ్యాయై = అయోధ్యకొరకు. న స్పృహయే = కోరను. రాజ్యాయ = రాజ్యము కొరకు, న = కోరను.

తా. సీతో కలిసి నివసించుచు, త్రిషవణస్నానము చేయుచు, తేనె, దుంపలు, ఫలములు తినుచు, ఉన్న నాకు అయోధ్యమీదగాని, రాజ్యముమీద గాని ఆసక్తి లేదు. 17

మూ. ఇమాం హి రమ్యాం మృగయూథశాలినీం
నిపీతతోయాం గజసింహవానరైః,
సుపుష్పితాం పుష్పధరై రలంకృతాం
న సోఽస్తి యః స్యాన్న గతక్లమః సుఖీ. 18

ప్ర. అ. రమ్యామ్ = రమ్యమైనది, మృగయూథశాలినీమ్ = లేళ్ల గుంపులతో ప్రకాశించుచున్నది, గజసింహవానరైః = గజములచేత, సింహములచేత, వానరములచేత, నిపీతతోయామ్ = త్రాగబడిన ఉదకము కలది, సుపుష్పితామ్ = చక్కగా పుష్పించినది, పుష్పధరైః = పుష్పములసముదాయములచే, అలంకృతామ్ = అలంకరింపబడినది యైన, ఇమామ్ = ఈ మందాకినీ నదిని (చేరి), యః = ఎవడు, గతక్లమః = పోయిన శ్రమకలవాడై, సుఖీ = సుఖవంతుడు, న స్యాత్ = కాడో, సః = అట్టివాడు, నాస్తి = లేడు.

తా. రమ్యమైన ఈ మందాకినీనది లేళ్ల గుంపులతో, ప్రకాశించుచున్నది. గజములు, సింహములు, వానరములు దీని ఉదకమును త్రాగుచున్నవి. చక్కగా పుష్పించిన వృక్షములనుండి రాలిన పుష్పరాశులచే అలంకృతమై యున్నది. అట్టి ఈ నదిని చేరుటచే శ్రమ తొలగి సంతోషించని వాడు ఉండడు. 18

మూ. ఇతీవ రామో బహుసంగతం వచః
ప్రియాసహాయః సరితం ప్రతి బ్రువన్,
చచార రమ్యం నయనాఞ్జనప్రభం
స చిత్రకూటం రఘువంశవర్ధనః. 19

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాండే
పంచనవతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. రఘువంశవర్ధనః = రఘువంశమును వృద్ధిపొందించువాడైన, సః రామః = ఆ రాముడు, ఇతీవ = ఇట్లు, సరితం ప్రతి = మందాకినీనదిని గూర్చి, బహు = అధికముగా, సంగతమ్ = యుక్తమైన, వచః = వాక్యమును, బ్రువన్ = పలుకుచు, ప్రియాసహాయః = ప్రియురాలు తోడుగా కలవాడై, నయనాంజన ప్రభమ్ = కంటి కాటుక వంటి కాంతి గల, రమ్యమ్ = సుందరమైన, చిత్రకూటమ్ = చిత్రకూటపర్వతమును, = చచార సంచరించెను.

తా. రఘువంశమును వృద్ధిపొందించు ఆ రాముడు, మందాకినీనదిని గూర్చి ఈ విధముగా చక్కగా వర్ణించి చెప్పుచు, ప్రియురాలితో గూడి, కాటుక కాంతి వంటి కాంతి గల ఆ చిత్రకూటపర్వతముపై విహరించెను. 19

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అయోధ్యాకాండలో తొంబదియైదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ షణ్ణవతితమః సర్గః

[వన్యమృగములు పారిపోవుచుండుటకు కారణము తెలిసికొనుమని రాము డాజ్ఞాపింపగా లక్ష్మణుడు సాలవృక్షము నెక్కి భరతుని సేనను చూచుట, భరతునిపై తీవ్రకోపము ప్రకటించుట.]

మూ. తాం తథా దర్శయిత్వా తు మైథిలీం గిరినిమ్నగామ్,
నిషసాద గిరిప్రస్థే సీతాం మాంసేన ఛన్దయన్. 1

ప్ర. అ. మైథిలీమ్ = మిథిలారాజకుమార్తె యైన, తాం సీతామ్ = ఆ సీతను, తథా = అట్లు, గిరినిమ్నగామ్ = పర్వతనదిని, దర్శయిత్వా = చూపించి, మాంసేన = మాంసముచేత, ఛన్దయన్ = అనునయించుచు, గిరిప్రస్థే = పర్వతము దరియందు, నిషసాద = కూర్చుండెను.

తా. రాముడు, ఆ విధముగా మైథిలికి, ఆ మందాకినీనదిని చూపి ఆమెను అనునయించి మాంసమును తినిపించుచు, పర్వతశిఖరముపై కూర్చుండెను. 1

మూ. ఇదం మేధ్యమిదం స్వాదు నిష్టప్తమిదమగ్నినా,
ఏవమాస్తే స ధర్మాత్మా సీతయా సహ రాఘవః. 2

ప్ర. అ. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన, సః రాఘవః = ఆ రాముడు, ఇదమ్ = ఇది, మేధ్యమ్ = పరిశుద్ధమైనది. ఇదమ్ = ఇది, స్వాదు = రుచియైనది. ఇదమ్ = ఇది, అగ్నినా = అగ్నిచేత, నిష్టప్తమ్ = కాల్చబడినది. ఏవమ్ = ఈ విధముగాపలుకుచు, సీతయా సహ = సీతతో కూడ, ఆస్తే = ఉండెను.

తా. ధర్మాత్ముడైన రాముడు ఈ మాంసము పరిశుద్ధమైనది; ఇది రుచిగా ఉన్నది; ఇది బాగుగా కాలినది; అని పలుకుచు సీతతో కూడ అక్కడ ఉండెను.

మూ. తథా తత్రాసతస్తస్య భరతస్యోపయాయినః,
సైన్యరేణుశ్చ శబ్దశ్చ ప్రాదురాస్తాం నభస్పృశౌ. 3

ప్ర. అ. తథా = అట్లు, తస్య = ఆ రాముడు, తత్ర = అక్కడ, ఆసతః = కూర్చుని యుండగా, ఉపయాయినః = వచ్చుచున్న, భరతస్య = భరతుని యొక్క, సైన్యరేణుశ్చ = సైన్యపరాగము, శబ్దశ్చ = శబ్దము, నభస్స్పృశౌ = ఆకాశమును స్పృశించుచు, ప్రాదురాస్తామ్ = పుట్టినవి.

తా. రాము డా విధముగా కూర్చుండి యుండగా అచటకు భరతుడు వచ్చుచుండుటచే సేనాపరాగము, సేనాధ్వని ఆకాశమును ముట్టుచు బయల్వెడలెను. 3

మూ. ఏతస్మిన్నన్తరే త్రస్తాః శబ్దేన మహతా తతః,
అర్దితా యూథపా మత్తాః సయూథా దుద్రువుర్దిశః. 4

ప్ర. అ. ఏతస్మిన్ అన్తరే = ఇంతలో, మత్తాః = మదించిన, యూథపాః = గుంపుల నాయకు లైన మృగములు, మహతా = గొప్పదైన, శబ్దేన = శబ్దముచేత, త్రస్తాః = భయపడినవై, అర్దితాః = పీడింపబడినవై, సయూథాః = గుంపులతో కూడినవై, తతః = అక్కడినుండి, దిశః = దిక్కులను గూర్చి, దుద్రువుః = పారిపోయినవి.

తా. ఇంతలో మదించిన యూథనాయకు లైన గజాదులు, ఆ మహాధ్వనికి భయపడి, పీడింపబడినవై, తమ యూథములతో కలిసి అక్కడినుండి పలు దిక్కులకు పారిపోయినవి. 4

మూ. స తం సైన్యసముద్భూతం శబ్దం శుశ్రావ రాఘవః,
తాంశ్చ విప్రద్రుతాన్ సర్వాన్ యూథపానన్వవైక్షత. 5

ప్ర. అ. సః రాఘవః = ఆ రాముడు, సైన్యసముద్భూతమ్ = సైన్యముచేత పుట్టింపబడిన, తం శబ్దమ్ = ఆ ధ్వనిని, శుశ్రావ = వినెను. విప్రద్రుతాన్ = పారిపోవుచున్న, తాన్ = ఆ, సర్వాన్ = సమస్త మైన, యూథపాన్ చ = యూథముల నాయకులను గూడ, అన్వవైక్షత = చూచెను.

తా. రాముడు సైన్యమువలన కలిగిన ఆ శబ్దమును వినెను. పారిపోవు చున్న ఆ యూథనాయకు లైన మృగముల నన్నింటిని కూడ చూచెను. 5

మూ. తాంశ్చ విద్రువతో దృష్ట్వా తం చ శ్రుత్వా చ నిస్వనమ్,
ఉవాచ రామః సౌమిత్రిం లక్ష్మణం దీప్తతేజసమ్. 6

మూ. ఉదఙ్ముఖః ప్రేక్షమాణో దదర్శ మహతీం చమూమ్,
రథాశ్వగజసమ్బాధాం యత్తైర్యుక్తాం పదాతిభిః. 12

ప్ర. అ. ఉదఙ్ముఖః = ఉత్తరాభిముఖుడై, ప్రేక్షమాణః = చూచుచు, రథాశ్వగజసమ్బాధామ్ = రథములతోను, అశ్వములతోను, గజములతోను, క్రిక్కిరిసి యున్నది, యత్తైః = సన్నద్ధులైన, పదాతిభిః = కాలిబంట్లతో, యుక్తామ్ = కూడినదియైన, మహతీమ్ = గొప్ప, చమూమ్ = సేనను, దదర్శ = చూచెను.

తా. లక్ష్మణుడు ఉత్తరము వైపు చూచుచు, అట్లు వచ్చు రథములతోను, అశ్వములతోను, గజములతోను, క్రిక్కిరిసి యున్న సన్నద్ధులైన కాలిబంట్లతో నిండిన గొప్ప సేనను చూచెను. 12

మూ. తామశ్వగజసంపూర్ణాం రథధ్వజవిభూషితామ్,
శశంస సేనాం రామాయ వచనం చేదమబ్రవీత్. 13

ప్ర. అ. అశ్వగజసంపూర్ణామ్ = అశ్వములతోను, గజములతోను నిండినదై, రథధ్వజవిభూషితామ్ = రథముల ధ్వజములచేత అలంకరింపబడిన, తాం సేనామ్ = ఆ సేనను గూర్చి, రామాయ = రామునకు, శశంస = చెప్పెను. ఇదమ్ = ఈ, వచనం చ = వచనమును, కూడ అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. అశ్వములతోను, గజములతోను నిండి రథములపై కట్టిన ధ్వజములతో ప్రకాశించుచున్న సేన వచ్చుచున్న దని రామునకు తెలిపి ఇట్లనెను.

మూ. అగ్నిం సంశమయత్వార్యః సీతా చ భజతాం గుహామ్,
సజ్యం కురుష్వ చాపం చ శరాంశ్చ కవచం తథా. 14

ప్ర. అ. ఆర్యః = పూజ్యుడ వైన నీవు, అగ్నిమ్ = నిత్యాగ్నిహోత్రమునకు సంబంధించిన అగ్నిని, సంశమయతు = ఆర్పివేసెదవు గాక; సీతా చ = సీత కూడ, గుహామ్ = గుహను, భజతామ్ = పొందునుగాక. చాపమ్ = ధనస్సును, సజ్యమ్ = నారితో కూడినదానినిగా, కురుష్వ = చేయుము. తథా = అట్లే, శరాంశ్చ = బాణములను; కవచమ్ = కవచమును, (ధరింపుము).

తా. నీవు అగ్నిని చల్లార్చి, సీతను పర్వతగుహాలోనికి పంపివేసి, ధనస్సునకు నారి కట్టుము. కవచము ధరించి బాణములను సిద్ధము చేయుము. 14

మూ. తం రామః పురుషవ్యాఘ్రో లక్ష్మణం ప్రత్యువాచ హ,
అఙ్గావేక్షస్వ సౌమిత్రే కస్యేమాం మన్యసే చమూమ్. 15

ప్ర. అ. పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠు డైన, రామః = రాముడు, తం లక్ష్మణమ్ = ఆ లక్ష్మణుని గూర్చి, ప్రత్యువాచ హ = తిరిగి పలికెను. అంగ = ఓ, సౌమిత్రే = లక్ష్మణా ! అవేక్షస్వ = చూడుము; ఇమామ్ = ఈ, చమూమ్ = సేనను, కస్య = ఎవరిదానినిగా, మన్యసే = తలంచుచున్నావు.

తా. పురుషశ్రేష్ఠు డైన రాముడు "ఓ ! లక్ష్మణా ! సరిగా చూడుము; ఈ సేన ఎవరిది అని అనుకొనుచున్నావు?" అని లక్ష్మణునితో పలికెను. 15

మూ. ఏవముక్తస్తు రామేణ లక్ష్మణో వాక్యమబ్రవీత్,
దిధక్షన్నివ తాం సేనాం రుషితః పావకో యథా. 16

ప్ర. అ. రామేణ = రామునిచేత, ఏవం = ఇట్లు, ఉక్తః = పలుకబడిన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, పావకో యథా = అగ్ని వలె, రుషితః = కోపగించినవాడై, తాం సేనామ్ = ఆ సేనను, దిధక్షన్నివ = కాల్చివేయదలంచుచున్నవాని వలె, వాక్యమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. మిక్కిలి కోపించి, ఆ సైన్యమును, అగ్ని కాల్చివేసి నట్లు కాల్చివేయ దలచుచున్నాడా అన్నట్లున్న లక్ష్మణుడు రాముని మాటలు విని ఇట్లు పలికెను. 16

మూ. సంపన్నం రాజ్యమిచ్ఛంస్తు వ్యక్తం ప్రాప్యాభిషేచనమ్,
ఆవాం హన్తుం సమభ్యేతి కైకేయ్యా భరతస్సుతః. 17

ప్ర. అ. కైకేయ్యాః = కైకేయియొక్క, సుతః = కుమారు డైన, భరతః = భరతుడు, అభిషేచనమ్ = పట్టాభిషేకమును, ప్రాప్య = పొంది, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, సంపన్నమ్ = సమృద్ధ మైన దానినిగా, ఇచ్ఛన్ = కోరుచు, ఆవామ్ = మనలను ఇద్దరిని, హన్తుమ్ = చంపుటకు, సమభ్యేతి = వచ్చుచున్నారు. వ్యక్తమ్ = స్పష్టము.

తా. కైకేయి కుమారు డైన భరతుడు రాజ్యాభిషిక్తుడై రాజ్యమును నిష్కంటకము చేయువలె నను కోరికతో మనలను ఇద్దరిని చంపుటకు వచ్చుచున్నారు.

మూ. ఏష వై సుమహాన్ శ్రీమాన్ విటపీ సంప్రకాశతే,
విరాజత్యుద్గతస్కంధః కోవిదారధ్వజో రథే. 18

ప్ర. అ. ఏషః = ఈ, సుమహాన్ = చాల గొప్ప దైన, శ్రీమాన్ = కాంతి గల, ఉద్గతస్కంధః = పైకి కనబడు చున్న ప్రాను గల, విటపీ = వృక్షము, సంప్రకాశతే = ప్రకాశించుచున్నది. రథే = రథముపై, కోవిదారధ్వజః = కోవిదార వృక్షము గల ధ్వజము, విరాజతి = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఇదిగో ఆ రథముపైన చాలగొప్పదీ, కాంతిగలదీ, విశాల మైన ప్రాను గలదీ అయిన కోవిదారవృక్షము చిహ్నముగా గల ధ్వజము ప్రకాశించు చున్నది. 18

మూ. అసౌ హి సుమహాస్కంధో విటపీ చ మహాద్రుమః,
విరాజతి మహాసైన్యే కోవిదారధ్వజో రథే. 19

ప్ర. అ. సుమహాస్కంధః = చాల పెద్ద ప్రానుకలదీ, విటపీ చ = కొమ్మలు గలదీ అయిన, అసౌ = ఈ, మహాద్రుమః = మహావృక్షరూప మైన. కోవిదారధ్వజః = కోవిదారధ్వజము, రథే = రథముపై, మహాసైన్యే = మహాసైన్యములో, విరాజతి = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఈ మహాసైన్యములో రథముపై నున్న ధ్వజమునందు చిత్రింపబడి, విశాలమైన ప్రాను, కొమ్మలు గల కోవిదారవృక్షము ప్రకాశించుచున్నది. 19

మూ. భజన్త్యేతే యథాకామమశ్వానారుహ్య శీఘ్రగాన్,
ఏతే భ్రాజన్తి సంహృష్టా గజానారుహ్య సాదినః. 20

ప్ర. అ. ఏతే = వీరు, యథాకామమ్ = యథేచ్ఛగా, శీఘ్రగాన్ = శీఘ్రముగా నడచుచున్న, అశ్వాన్ = గుఱ్ఱములను, ఆరుహ్య = ఎక్కి, భజన్తి = ఈ ధ్వజమును సేవించుచున్నారు. ఏతే = ఈ, సాదినః = గజారోహకులు, గజాన్ = గజములను, ఆరుహ్య = ఎక్కి, సంహృష్టాః = సంతోషించుచున్నవారై, భ్రాజన్తి = ప్రకాశించుచున్నారు.

తా. ఈ అశ్వికులు యథేచ్ఛగా శీఘ్రముగా నడచు అశ్వములను ఎక్కి

ఈ ధ్వజమును అనుసరించి వచ్చుచున్నారు. గజారోహకులైన యోధులు గజములనెక్కి, సంతోషముతో ప్రకాశించుచున్నారు. 20

మూ. గృహీతధనుషౌ చావాం గిరిం వీర శ్రయావహై,
అథవేహైవ తిష్ఠావః సన్నద్ధావుద్యతాయుధౌ. 21

ప్ర. అ. వీర! = ఓ వీరుడా! ఆవామ్ = మన మిద్దరము, గృహీతధనుషౌ = గ్రహింపబడిన ధనుస్సులు కలవారమై, గిరిమ్ = పర్వతమును, శ్రయావహై = ఆశ్రయించెదము. అథవా = లేక, సన్నద్ధౌ = కవచములను ధరించినవారలమై, ఉద్యతాయుధౌ = ధరింపబడిన ఆయుధములు కలవారమై, ఇహైవ = ఇచ్చటనే, తిష్ఠావః = ఉందము.

తా. ఓ మహావీరా! మన మిద్దరము ధనుస్సులు ధరించి పర్వతముపై ఎక్కెదము; లేదా కవచములు కట్టుకొని ఆయుధములు ధరించి ఇక్కడనే ఉండెదము. 21

మూ. అపి నౌ వశమాగచ్ఛేత్ కోవిదారధ్వజో రణే,
అపి ద్రక్ష్యామి భరతం యత్కృతే వ్యసనం మహత్, 22
త్వయా రాఘవ సంప్రాప్తం సీతయా చ మయా తథా.

ప్ర. అ. రాఘవ! = ఓ రామా! రణే = యుద్ధమునందు, కోవిదారధ్వజః = కోవిదారధ్వజము, నౌ = మనయొక్క, వశమ్ = వశమును, అప్యాగచ్ఛేత్ = పొందునా! యత్కృతే = ఎవని నిమిత్తము, త్వయా = నీచేతను, సీతయా = సీతచేతను, తథా = అట్లే, మయా చ = నాచేతను, మహత్ = గొప్ప, వ్యసనమ్ = కష్టము, సంప్రాప్తమ్ = పొందబడినదో, అట్టి, భరతమ్ = భరతుని, అపి ద్రక్ష్యామి = చూడగలనా!

తా. ఓ రామా! ఈ కోవిదారధ్వజము యుద్ధములో మనకు స్వాధీనమగునా! నీకును సీతకును నాకును దుఃఖము కలుగుటకు మూలకారణమైన భరతుని చూడగలుగుదునా! 22

మూ. యన్నిమిత్తం భవాన్ రాజ్యాచ్చ్యుతో రాఘవ శాశ్వతాత్,
సంప్రాప్తోఽయమరిర్వీర భరతో వధ్య ఏవ మే.

ప్ర. అ. హే వీర = ఓ వీరుడా ! రాఘవ = ఓ రామా! భవాన్ = నీవు, యస్మిన్ మిత్రే = ఎవని నిమిత్తము, శాశ్వతాత్ = స్థిర మైన, రాజ్యాత్ = రాజ్యము నుండి, చ్యుతః = భ్రష్టుడ వైతివో, అయమ్ = ఇట్టి, సంప్రాప్తః = ఇక్కడికి వచ్చిన, అరిః = శత్రు వైన, భరతః = భరతుడు, మే = నాకు, వధ్య ఏవ = చంపదగినవాడే.

తా. ఎవని మూలమున నీవు స్థిర మైన రాజ్యమునుండి భ్రష్టుడ వైతివో, అట్టి శత్రు వైన భరతుడు వచ్చి యున్నాడు. ఇతడు నాకు వధ్యుడే. 23

మూ. భరతస్య వధే దోషం నాహం పశ్యామి రాఘవ,
పూర్వాపకారిణం హత్వా న హ్యధర్మేణ యుజ్యతే. 24

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ రామా ; భరతస్య = భరతుని యొక్క, వధే = వధ యందు, అహమ్ = నేను, దోషమ్ = దోషమును, న పశ్యామి = చూచుటలేదు. పూర్వాపకారిణమ్ = పూర్వము అపకారము చేసినవానిని, హత్వా = చంపి, అధర్మేణ = అధర్మముచేత, న యుజ్యతే = కూడదు.

తా. ఓ రామా! భరతుని చంపుటలో నాకు దోష మేమియు కనబడుట లేదు. పూర్వము అపకారము చేసినవానిని చంపినవానికి అధర్మ మేమియు కలుగదు. 24

మూ. పూర్వాపకారీ భరత స్త్యక్తధర్మశ్చ రాఘవ,
ఏతస్మిన్నిహతే కృత్స్నామనుశాధి వసుంధరామ్. 25

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ రామా ; భరతః = భరతుడు, పూర్వాపకారీ = పూర్వము అపకారము చేసినవాడు. త్యక్తధర్మశ్చ = విడువబడిన ధర్మము కలవాడు. ఏతస్మిన్ = ఇతడు, నిహతే = చంపబడినవాడగుచుండగ, కృత్స్నామ్ = సమస్త మైన, వసుంధరామ్ = భూమిని, అనుశాధి = పాలింపుము.

తా. రామా! భరతుడు నీకు ముందుగా అపకారము చేసి యున్నాడు. ధర్మమును త్యజించినాడు. ఇతనిని వధించిన పిమ్మట భూమి నంతను పరిపాలింపుము. 25

మూ. అద్య పుత్రం హతం సంఖ్యే కైకేయీ రాజ్యకాముకా,
మయా పశ్యేత్సుదుఃఖార్తా హస్తిభగ్నమివ ద్రుమమ్. 26

ప్ర. అ. రాజ్యకాముకా = రాజ్యమునందు కోరిక గల, కైకేయీ = కైకేయి, అద్య = నేడు, సంఖ్యే = యుద్ధమునందు, మయా = నాచేత, హతమ్ = చంపబడిన, పుత్రమ్ = పుత్రుని, హస్తిభగ్నమ్ = ఏనుగుచే విరగగొట్టబడిన, ద్రుమమ్ ఇవ = వృక్షమును వలె, సుదుఃఖార్తా = అధికమైన దుఃఖముచే పీడితురాలై, పశ్యేత్ = చూచుగాక.

తా. రాజ్యమునందు కోరిక గల కైకేయి ఈ నాడు నాచే యుద్ధమునందు చంపబడి, ఏనుగు విరుగగొట్టిన వృక్షము వలె పడి ఉన్న పుత్రుని చూచి దుఃఖించుగాక. 26

మూ. కైకేయీం చ వధిష్యామి సానుబన్ధాం సబాన్ధవామ్,
కలుషేణాద్య మహతా మేదినీ పరిముచ్యతామ్. 27

ప్ర. అ. సానుబన్ధామ్ = దగ్గర ఉండు పరివారముతో కూడిన, సబాన్ధవామ్ = బంధువులతో కూడిన, కైకేయీం చ = కైకేయిని కూడ, వధిష్యామి = చంపెదను. అద్య = నేడు, మేదినీ = భూమి, మహతా = గొప్పదైన, కలుషేణ = పాపముచేత, పరిముచ్యతామ్ = విడువబడుగాక ।

తా. బంధుపరివారాదులతో కూడిన కైకేయినికూడ చంపెదను. భూమిపై నున్న పాపము నేటితో తొలగిపోవుగాక । 27

మూ. అద్యేమం సంయతం క్రోధమసత్కారం చ మానద,
మోక్ష్యామి శత్రుసైన్యేషు కక్షేష్వివ హుతాశనమ్. 28

ప్ర. అ. మానద = గౌరవము నిచ్చువాడా ! సంయతమ్ = అణచియుంచబడిన, ఇమమ్ = ఈ, క్రోధమ్ = కోపమును, అసత్కారం చ = అవమానమును, హుతాశనమ్ = అగ్నిని, కక్షేష్వివ = తోంటలయందు వలె, అద్య = నేడు, శత్రుసైన్యేషు = శత్రుసైన్యములయందు, మోక్ష్యామి = విడచెదను.

తా. మానమును కాపాడు ఓ రామా ! మనకు జరిగిన అవమానమును,

అణచి యుంచిన కోపమును, నేడు శత్రుసైన్యముపై, అగ్నిని ఎండుకంపలో విడిచి నట్లు విడచెదను. 28

మూ. అద్యేతచ్చిత్రకూటస్య కాననం నిశితైః శరైః,
ఛిన్దన్ శత్రుశరీరాణి కరిష్యే శోణితోక్షితమ్. 29

ప్ర. అ. అద్య = నేడు, నిశితైః = వాడి యైన, శరైః = బాణములచేత, శత్రుశరీరాణి = శత్రువుల శరీరములను, ఛిన్దన్ = ఛేదించుచున్నవాడనై, చిత్రకూటస్య = చిత్రకూటపర్వతముయొక్క, ఏతత్ కాననమ్ = ఈ అడవిని, శోణితోక్షితమ్ = రక్తముచేత తడుపబడినదానినిగా, కరిష్యే = చేయగలను.

తా. నేడు తీక్ష్ణమైన బాణములచే, శత్రువుల శరీరములను ఛేదించి ఈ చిత్రకూటారణ్యమును రక్తముచే తడిపెదను. 29

మూ. శరైర్నిర్భిన్నహృదయాన్ కుఞ్జరాంస్తురగాంస్తథా,
శ్వాపదాః పరికర్షన్తు నరాంశ్చ నిహతాన్మయా. 30

ప్ర. అ. శరైః = బాణములచే, నిర్భిన్నహృదయాన్ = ఛేదింపబడిన హృదయములు గల, కుఞ్జరాన్ = ఏనుగులను, తథా = మరియు, తురగాన్ = గుఱ్ఱములను, మయా = నాచేత, నిహతాన్ = చంపబడిన, నరాంశ్చ = మనుష్యులను, శ్వాపదాః = క్రూరమృగములు, పరికర్షన్తు = ఈడ్చునుగాక.

తా. నా బాణములచే, హృదయము చీల్చబడి పడియున్న ఏనుగులను, గుఱ్ఱములను, నాచేత చంపబడిన మనుష్యులను క్రూరమృగములు ఈడ్చుకొని పోవుగాక. 30

మూ. శరాణాం ధనుషశ్చాహమనృణోఽస్మిన్మహావనే,
ససైన్యం భరతం హత్వా భవిష్యామి న సంశయః. 31

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే షణ్ణవతితమః సర్గః

ప్ర. అ. అస్మిన్ = ఈ, మహావనే = మహావనమునందు, అహమ్ = నేను, ససైన్యమ్ = సైన్యముతో కూడిన, భరతమ్ = భరతుని, హత్వా = చంపి, శరా

బాణైః = బాణములతో, ధనుషశ్చ = ధనుస్సునకు, అనృణః = ఋణము లేని వాడను, భవిష్యామి = అగుదును. సంశయః = సంశయము, న = లేదు.

తా. ఈ మహారణ్యములో, భరతుని, అతని సైన్యమును చంపి, నేను నా ధనుర్బాణముల ఋణమును తీర్చుకొనెదను, సంశయము లేదు. 31

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అయోధ్యాకాండలో ఆరువదిఆరవ సర్గ సమాప్తము.

అథ సప్తనవతితమః సర్గః

[రాముడు లక్ష్మణుని శాంతపరచి భరతుని సద్భావమును వర్ణించుట. లక్ష్మణుడు లజ్జితుడై, రాముని చెంత నిలుచుట. భరతుని సేన కొంత క్రింది భాగమున విడిది సేయుట.]

మూ. సుసంరబ్ధం తు సౌమిత్రిం లక్ష్మణం క్రోధమూర్ఛితమ్,
రామస్తు పరిసాన్త్వ్యాథ వచనం చేదమబ్రవీత్. 1

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, రామస్తు = రాముడైతే, సుసంరబ్ధమ్ = ఎక్కువ తొందరపడుచున్నవాడు, క్రోధమూర్ఛితమ్ = కోపముచే వ్యాపింపబడిన వాడు అయిన, సౌమిత్రిమ్ = సుమిత్రాకుమారుడైన, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని, పరిసాన్త్వ్య = ఊరడించి, ఇదమ్ = ఈ, వచనం చ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. అటు పిమ్మట రాముడు, ఈ విధముగా మిక్కిలి కోపించి తొందర పడుచున్న లక్ష్మణుని శాంతింపచేయుచు ఇట్లు పలికెను. 1

మూ. కిమత్ర ధనుషా కార్యమసినా వా సచర్మణా,
మహేష్వాసే మహాప్రాజ్ఞే భరతే స్వయమాగతే. 2

ప్ర. అ. మహేష్వాసే = గొప్ప ధనుస్సు కలవాడు, మహాప్రాజ్ఞే = మహాబుద్ధిశాలి యైన, భరతే = భరతుడు, స్వయమ్ = స్వయముగా, అత్ర = ఇచటికి, ఆగతే = వచ్చినవాడగుచుండగా, ధనుషా = ధనుస్సుచేత గాని, సచర్మణా = చర్మముతో కూడిన, అసినా వా = కత్తిచేత గాని, కిం కార్యమ్ = ఏమి పని?

తా. మహాధనుర్ధరుడూ, మహాబుద్ధిశాలి యైన భరతుడే స్వయముగా వచ్చుచున్నపుడు, మనకు ధనస్సుతోగాని, కత్తితో గాని, డాలుతో గాని, ఏమి పని యున్నది? 2

మూ. పితుస్సత్యం ప్రతిశ్రుత్య హత్వా భరతమాగతమ్,
కిం కరిష్యామి రాజ్యేన సాపవాదేన లక్ష్మణ. ౩

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా ! పితుః = తండ్రియొక్క, సత్యమ్ = సత్యమును, ప్రతిశ్రుత్య = ప్రతిజ్ఞచేసి, ఆగతమ్ = వచ్చిన, భరతమ్ = భరతుని, హత్వా = చంపి, సాపవాదేన = అపకీర్తితో కూడిన, రాజ్యేన = రాజ్యముతో, కిం కరిష్యామి = ఏమి చేసెదను?

తా. ఓ! లక్ష్మణా ! తండ్రి వాక్యము సత్యము చేసెద నని ప్రతిజ్ఞ చేసిన నేను చూడ వచ్చిన భరతుని చంపి, అపకీర్తితో కూడ సంపాదించిన ఈ రాజ్యముతో ఏమి చేసెదను? ౩

మూ. యద్ద్రవ్యం బాన్ధవానాం వా మిత్రాణాం వా క్షయే భవేత్,
నాహం తత్ప్రతిగృహ్ణీయాం భక్ష్యాన్విషకృతానివ. ౪

ప్ర. అ. యత్ ద్రవ్యమ్ = ఏ ధనము, బాన్ధవానాం వా = బంధువుల యొక్కగాని, మిత్రాణాం వా = మిత్రులయొక్క గాని, క్షయే = నాశనమునందు, భవేత్ = కలుగునో, తత్ = దానిని, అహమ్ = నేను, విషకృతాన్ = విషముతో చేయబడిన, భక్ష్యానివ = పిండివంటలను వలె, న ప్రతిగృహ్ణీయామ్ = స్వీకరించను.

తా. బంధువులకు గాని, మిత్రులకు గాని, నాశము కలుగుటచే లభించిన ద్రవ్యమును విషముతో వండిన పిండివంటలను వలె నేను ముట్టుకొనను. ౪

మూ. ధర్మమర్థం చ కామం చ పృథివీం చాపి లక్ష్మణ,
ఇచ్ఛామి భవతామర్థే ఏతత్ ప్రతిశృణోమి తే. 5

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా; ధర్మమ్ = ధర్మమును, అర్థం చ = అర్థమును, కామం చ = కామమును, పృథివీం చాపి = ఈ భూమిని కూడ, భవతామ్ అర్థే = మీకొఱకై, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. ఏతత్ = దీనిని, తే = నీకు, ప్రతిశృణోమి = ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను.

తా. ఓ లక్ష్మణా ! ధర్మార్థకామములను, ఈ రాజ్యమును కూడ మీ నిమిత్తమే కోరుచున్నాను కాని, నా కొరకు గాదు. ప్రతిజ్ఞ చేసి చెప్పుచున్నాను.

మూ. భ్రాతౄణాం సంగ్రహార్థం చ సుఖార్థం చాపి లక్ష్మణ,
రాజ్యమప్యహమిచ్ఛామి సత్యేనాయుధమాలభే. 6

ప్ర. అ. లక్ష్మణ! = ఓ లక్ష్మణా! భ్రాతౄణామ్ = సోదరులయొక్క, సంగ్రహార్థమ్ = సంగ్రహముకొరకు, సుఖార్థం చాపి = సుఖము కొరకు, అహమ్ = నేను, రాజ్యమపి = రాజ్యమునైనను, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. సత్యేన = సత్యముచేత, ఆయుధమ్ = ఆయుధమును, ఆలభే = స్పృశించుచున్నాను.

తా. ఓ లక్ష్మణా! నేను రాజ్యము నైనను కోరుచున్నా నన్నచో అది సోదరు లైన మిమ్ములను కూడగట్టుకొనుటకు, మీ సుఖముకొరకు మాత్రమే. ఆయుధములు స్పృశించి శపథము చేయుచున్నాను. 6

మూ. నేయం మమ మహీ సౌమ్య దుర్లభా సాగరాంబరా,
న హీచ్ఛేయమధర్మేణ శక్రత్వమపి లక్ష్మణ. 7

ప్ర. అ. సౌమ్య = సౌమ్యుడవైన, లక్ష్మణ! = ఓ లక్ష్మణా! సాగరాంబరా = సముద్రము వస్త్రముగా గల, ఇయమ్ = ఈ, మహీ = భూమి, మమ = నాకు, దుర్లభా = దుర్లభ మైనది, న = కాదు. అధర్మేణ = అధర్మముచేత, శక్రత్వమపి = ఇంద్రత్వమును కూడ, న ఇచ్ఛేయం హి = కోరను కదా!

తా. ఓ లక్ష్మణా! నేను తలచుకొన్నచో సముద్రపర్యంత మైన ఈ భూమిపై ఆధిపత్యము నాకు లభించనిది కాదు. అధర్మముచే వచ్చిన ఇంద్రపదవి కూడ నాకు ఇష్టము కాదు. 7

మూ. యద్వినా భరతం త్వాం చ శత్రుఘ్నం చాపి మానద,
భవేన్మమ సుఖం కించిద్భస్మ తత్కురుతాం శిఖీ. 8

ప్ర. అ. మానద! = మానమును ఇచ్చువాడా! యత్ = ఏ సుఖము, భరతమ్ = భరతుని, త్వాం చ = నిన్ను, శత్రుఘ్నం చాపి = శత్రుఘ్నుని, వినా = విడిచి, మమ = నాకు, భవేత్ = అగునో, తత్ = అట్టి, కించిత్ సుఖమ్ = కొంచెము సుఖము నైనను, శిఖీ = అగ్ని, భస్మ = భస్మమునుగా, కురుతామ్ = చేయుగాక!

తా. గౌరవమును సంరక్షించు ఓ లక్ష్మణా! భరతుడు, నీవు, శత్రు

ష్టుడు, అనుభవింపని ఏ మాత్రము సుఖము నాకు కలిగినను దానిని అగ్ని భస్మము చేయుగాక। 8

మూ. మన్యేఽహమాగతోఽయోధ్యాం భరతో భ్రాతృవత్సలః,
మమ ప్రాణాత్ప్రియతరః కులధర్మమనుస్మరన్. 9

శ్రుత్వా ప్రవ్రాజితం మాం హి జటావల్కలధారిణమ్,
జానక్యా సహితం వీర త్వయా చ పురుషర్షభ. 10

స్నేహేనాక్రాన్తహృదయః శోకేనాకులితేన్ద్రియః,
ద్రష్టుమభ్యాగతో హ్యేష భరతో నాన్యథాఽఽగతః. 11

ప్ర. అ. వీర = ఓ వీరుడా! పురుషర్షభ = పురుషశ్రేష్ఠుడా! భ్రాతృవత్సలః = సోదరులందు ప్రేమ గలవాడును, మమ = నాకు, ప్రాణాత్ = ప్రాణముకంటె, ప్రియతరః = ఎక్కువ ఇష్టమైనవాడును అయిన, భరతః = భరతుడు, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను గూర్చి, ఆగతః = వచ్చినవాడై, మామ్ = నన్ను, జానక్యా = జానకితోను, త్వయా చ = నీతోను, సహితమ్ = కూడినవాడనై, జటావల్కలధారిణమ్ = జటావల్కలములను ధరించిన వాడనై, ప్రవ్రాజితమ్ = అరణ్యమునకు పంపబడినవానినిగా, శ్రుత్వా = విని, కులధర్మమ్ = కులధర్మమును, అనుస్మరన్ = స్మరించుచు, స్నేహేన = స్నేహముచేత, ఆక్రాన్తహృదయః = ఆక్రమింపబడిన హృదయము గలవాడై, శోకేన = శోకముచేత, ఆకులితేన్ద్రియః = వ్యాకులము చేయబడిన ఇంద్రియములు కలవాడై, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, అభ్యాగతః = వచ్చినాడని, అహమ్ = నేను, మన్యే = తలచుచున్నాను. ఏషః = ఈ, భరతః = భరతుడు, అన్యథా = మరియొక విధముగా, న ఆగతః = రాలేదు.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడవైన ఓ వీరుడా! సోదరులయందు ప్రేమగలవాడును, నాకు ప్రాణముకంటె ప్రియుడును అయిన భరతుడు, అయోధ్యకు తిరిగి వచ్చి, నేను జటావల్కలధారినై, నీతోను, జానకితోను, అరణ్యమునకు పంపివేయబడినట్లు విని, జ్యేష్ఠపుత్రుడే రాజు కావలెను అను కులధర్మమును స్మరించుచు, స్నేహముతో నిండిన హృదయము కలవాడై, శోకముచే ఇంద్రియములు వ్యాకులములు కాగా, మనలను చూచుటకే ఇచటకు వచ్చినాడు కాని, మరియొక కారణముచేత కాదు అని నేను తలచుచున్నాను. 9-11

చడినది? (విప్రియం = అపకారము, కృతపూర్వమ్ = పూర్వము చేయబడినది? అద్య = ఇపుడు, తే = నీకు, ఈదృశమ్ = ఇట్టి, భయం వా = భయ మైనను, కిమ్ = ఏమి, అని కూడ అర్థము చెప్పవచ్చును.)

తా. నీకు పూర్వ మెన్నడైన భరతుడు ఏదైన అపకారము చేసియున్నాడా? లేదా ఇట్టి భయమును కలిగించినాడా। నీవు భరతుని గూర్చి ఇపుడు ఇట్లు శంకించుటకు ఏమి కారణము? 14

మూ. న హి తే నిష్ఠురం వాచ్యో భరతో నాప్రియం వచః,
అహం హ్యప్రియముక్తః స్యాం భరతస్యాప్రియే కృతే.

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, తే = నీకు, నిష్ఠురమ్ = పరుష మైన మాటను, న వాచ్యః = పలుక తగినవాడు కాడు. అప్రియమ్ = అప్రియ మైన, వచః = మాటను, న = పలుక దగినవాడు కాడు. భరతస్య = భరతునకు, అప్రియే = అప్రియము, కృతే = చేయబడినపుడు, అహమ్ = నేనే, అప్రియమ్ = అప్రియ వాక్యమును, ఉక్తః = చెప్పబడినవాడను, స్యాం హి = అగుదును కదా।

తా. నీవు భరతుని విషయమున పరుషములు, అప్రియములు అయిన మాటలు చెప్పరాదు. భరతుని గూర్చి అప్రియవాక్యములు పలికినచో ఆ వాక్యములు నన్ను గూర్చియే పలికిన ట్లగును. భరతుని దూషించినచో నన్నే దూషించిన ట్లగును. 15

మూ. కథం ను పుత్రాః పితరం హన్యుః కస్యాంచిదాపది,
భ్రాతా వా భ్రాతరం హన్యాత్ సౌమిత్రే ప్రాణమాత్మనః.

ప్ర. అ. సౌమిత్రే = ఓ లక్ష్మణా। కస్యాంచిత్ ఆపది = ఎట్టి ఆపదయం దైనను, పుత్రాః = పుత్రులు, పితరమ్ = తండ్రిని, కథం ను = ఎట్లు, హన్యుః = చంపుదురు? భ్రాతా వా = సోదరుడు, ఆత్మనః = తనకు, ప్రాణమ్ = ప్రాణ మైన, భ్రాతరమ్ = సోదరుని, హన్యాత్ = చంపును.

తా. లక్ష్మణా ! ఎంతటి ఆపదయం దైనను పుత్రులు తండ్రిని చంపుదురా ! సోదరుడు తన ప్రాణసమానుడైన సోదరుని చంపునా? 16

మూ. యది రాజ్యస్య హేతోస్త్వమిమాం వాచం ప్రభాషసే,
వక్ష్యామి భరతం దృష్ట్వా రాజ్యమస్మై ప్రదీయతామ్. 17

ప్ర. అ. రాజ్యస్య హేతోః = రాజ్యము నిమిత్తమై, త్వమ్ = నీవు, ఇమాం వాచమ్ = ఈ వాక్యము, ప్రభాషసే యది = పలుకుచున్నట్లైతే, భరతమ్ = భరతుని, దృష్ట్వా = చూచి, అస్మై = ఇతనికి, రాజ్యమ్ = రాజ్యము, ప్రదీయతామ్ = ఇవ్వబడుగాక అని, వక్ష్యామి = చెప్పెదను.

తా. నీవు రాజ్యముకొఱకై ఇట్లు మాటలాడుచున్నావేమో । అట్లైనచో "రాజ్యమును లక్ష్మణునకు ఇమ్ము" అని భరతునితో చెప్పెదను. 17

మూ. ఉచ్యమానోఽపి భరతో మయా లక్ష్మణ తత్త్వతః,
రాజ్యమస్మై ప్రయచ్ఛేతి బాఢమిత్యేవ వక్ష్యతి. 18

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా । భరతోఽపి = భరతుడుకూడ, అస్మై = ఇతనికి, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ప్రయచ్ఛ = ఇమ్ము, ఇతి = అని, ఉచ్యమానః = చెప్పబడుచున్నవాడై, తత్త్వతః = యథార్థముగా, బాఢమ్ ఇత్యేవ = మంచిది అనియే, వక్ష్యతి = చెప్పగలడు.

తా. ఓ లక్ష్మణా ! "రాజ్యమును ఇతనికి ఇమ్ము" అని నేను చెప్పగానే భరతుడు కూడ "తప్పక అట్లే చేసెదను" అని పలుకగలడు. 18

మూ. తథోక్తో ధర్మశీలేన భ్రాత్రా తస్య హితే రతః,
లక్ష్మణః ప్రవివేశేవ స్వాని గాత్రాణి లజ్జయా. 19

ప్ర. అ. ధర్మశీలేన = ధర్మస్వభావుడైన, భ్రాత్రా = సోదరునిచే, తథా = అట్లు, ఉక్తః = పలుకబడిన, తస్య = ఆ సోదరునియొక్క, హితే = హితమునందు, రతః = ఆసక్తుడైన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, లజ్జయా = సిగ్గుచేత, స్వాని = తన సంబంధమైన, గాత్రాణి = అవయవములను, ప్రవివేశేవ = ప్రవేశించినట్లాయెను.

తా. సోదరుడైన రాముని హితమునందే ఆసక్తిగల ఆ లక్ష్మణుడు, ధర్మశీలుడైన రాముని మాటలు విని సిగ్గుతో తన శరీరములో క్రుంగిపోయినట్లాయెను. 19

మూ. తద్వాక్యం లక్ష్మణః శ్రుత్వా వ్రీళితః ప్రత్యువాచ హ,
త్వాం మన్యే ద్రష్టుమాయాతః పితా దశరథః స్వయమ్.

ప్ర. అ. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, తద్వాక్యమ్ = అతని మాటను, శ్రుత్వా = విని, వ్రీళితః = సిగ్గుపడినవాడై, ప్రత్యువాచ హ = తిరిగి పలికెను. పితా = తండ్రి యైన, దశరథః = దశరథుడు, త్వామ్ = నిన్ను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, స్వయమ్ = స్వయముగ, ఆయాతః = వచ్చినాడు అని, మన్యే = తలంచెదను.

తా. రాముని మాటలు విన్న లక్ష్మణుడు సిగ్గుపడి ఇట్లనెను. "మన తండ్రిగా రైన దశరథమహారాజు నిన్ను చూచుటకై స్వయముగా వచ్చుచున్నా రని తలంచెదను". 20

మూ. వ్రీడితం లక్ష్మణం దృష్ట్వా రాఘవః ప్రత్యువాచ హ,
ఏష మన్యే మహాబాహురిహాస్మాన్ ద్రష్టుమాగతః. 21

ప్ర. అ. వ్రీడితమ్ = సిగ్గుపడిన, లక్ష్మణమ్ = లక్ష్మణుని, దృష్ట్వా = చూచి, రాఘవః = రాముడు, ప్రత్యువాచ హ = తిరిగి పలికెను. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు గల, ఏషః = ఈ దశరథమహారాజు, అస్మాన్ = మనలను, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకొరకు, ఇహ = ఇచటికి, ఆగతః = వచ్చినాడు అని, మన్యే = తలంచెదను.

తా. లక్ష్మణుడు సిగ్గుపడినట్లు తెలుసుకొని, రాముడిట్లు పలికెను. "మహాబాహు వైన దశరథమహారాజు మనలను అందరిని చూచుటకు ఇక్కడికి వచ్చినా డని తలంచెదను". 21

మూ. అథవా నౌ ధ్రువం మన్యే మన్యమానః సుఖోచితౌ,
వనవాసమనుధ్యాయ గృహాయ ప్రతినేష్యతి. 22

ప్ర. అ. అథవా = అట్లు కానిచో, నౌ = మనలను ఇద్దరిని, సుఖోచితౌ = సౌఖ్యమునకు అలవాటుపడినవారినిగా, మన్యమానః = తలచుచున్నవాడై, వనవాసమ్ = వనవాసమును, అనుధ్యాయ = తలచి, గృహాయ = గృహమునకు, ప్రతినేష్యతి = తిరిగి తీసుకొని వెళ్లగలడు. ధ్రువమ్ = నిశ్చయము అని, మన్యే = తలచుచున్నాను.

తా. లేదా- వనవాసములోని కష్టములను గ్రహించి, మన పిర్ధరము సుఖమునకు అలవాటుపడిన దారము అను విషయమును కూడ తెలిసికొని, తప్పక మనలను మరల ఇంటికి తీసుకొనిపోగలడు అని తలచెదను. 22

మూ. ఇమాం వాప్యేష వైదేహీమత్యన్తసుఖసేవినీమ్,
పితా మే రాఘవః శ్రీమాన్ వనాదాదాయ యాస్యతి. 23

ప్ర. అ. మే పితా=నా తండ్రి యైన, శ్రీమాన్=శ్రీమంతు డైన, ఏషః రాఘవః=ఈ దశరథమహారాజు, అత్యన్త సుఖసేవినీమ్=మిక్కిలి సుఖమును సేవించు, ఇమామ్=ఈ, వైదేహీం వా=సీత నైనను, వనాత్=వనమునుండి, ఆదాయ=తీసికొని, యాస్యతి=వెళ్లగలడు.

తా. శ్రీమంతు డైన మన తండ్రి దశరథమహారాజు, మిక్కిలి సుఖమునకు అలవాటుపడిన ఈ సీత నైనను వనము నుండి తీసుకొనివెళ్లును. 23

మూ. ఏతౌ తౌ సంప్రకాశేతే గోత్రవన్తౌ మనోరమౌ,
వాయువేగసమౌ వీర జవనౌ తురగోత్తమౌ. 24

ప్ర. అ. వీర=ఓ వీరుడా! గోత్రవన్తౌ=ఉత్తమవంశము కలవి. (లేదా మన వంశము పేరు వ్రాసి ఉన్నవి) మనోరమౌ=సుందర మైనవి, వాయువేగసమౌ=వాయువేగముతో సమానమైనవి, జవనౌ=వేగముకలవి అయిన, తౌ=ఆ, ఏతౌ=ఈ, తురగోత్తమౌ=రెండు ఉత్తమాశ్వములు, సంప్రకాశేతే=ప్రకాశించుచున్నవి.

తా. ఓ! వీరుడా! ఇవిగో ఉత్తమజాతియందు పుట్టినవి, అందమైనవి, వాయువేగముతో సమాన మైన వేగము కలవి అయిన, ఆ ప్రసిద్ధ మైన ఉత్తమాశ్వములు రెండూ సైన్యమునందు ప్రకాశించుచున్నవి. 24

మూ. స ఏష తు మహాకాయః కమ్పతే వాహినీముఖే,
నాగః శత్రుఞ్జయో నామ వృద్ధస్తాతస్య ధీమతః. 25

ప్ర. అ. మహాకాయః=పెద్ద శరీరము గల, శత్రుఞ్జయో నామ=శత్రుఞ్జయ మను, ధీమతః=బుద్ధిమంతు డైన, తాతస్య=తండ్రిగారియొక్క, సః=ఆ,

వృద్ధః = పెద్దదైన, నాగః = ఏనుగు, ఏషః = ఇదిగో! వాహినీముఖే = సేనాగ్రమునందు, కమ్పతే = కదలివచ్చుచున్నది.

తా. శ్రీమంతు డైన మన తండ్రిగారి పెద్ద శరీరము గల శత్రుంజయ మను గజము ఇదిగో సేనాముఖమునందు కదలుచు వచ్చుచున్నది. 25

మూ. న తు పశ్యామి తచ్ఛత్రం పాణ్డురం లోకసత్కృతమ్,
పితుర్దివ్యం మహాబాహో సంశయో భవతీహ మే. 26

ప్ర. అ. మహాబాహో = గొప్ప బాహువులు కలవాడా! పాణ్డురమ్ = తెల్లనిదీ, లోకసత్కృతమ్ = జనులచేత గౌరవింపబడినదీ, దివ్యమ్ = శ్రేష్ఠము అయిన, పితుః = తండ్రిగారియొక్క, తత్ ఛత్రం తు = ఆ ఛత్రము నైతే, న పశ్యామి = నేను చూచుటలేదు. ఇహ = ఈ విషయమునందు, మే = నాకు, సంశయః = సందేహము, భవతి = కలుగుచున్నది.

తా. మహాబాహు వైన ఓ లక్ష్మణా! జను లందరు గౌరవించు, శ్రేష్ఠమైన మన తండ్రిగారి ఆ శ్వేతఛత్రము మాత్రము ఎందుచేతనో ఈ ఏనుగుపై కనబడుటలేదు. నాకు ఈ విషయమున సంశయము కల్గుచున్నది. 26

మూ. వృక్షాగ్రాదవరోహ త్వం కురు లక్ష్మణ మద్వచః,
ఇతీవ రామో ధర్మాత్మా సౌమిత్రిం తమువాచ హ. 27

ప్ర. అ. లక్ష్మణ = ఓ లక్ష్మణా! త్వమ్ = నీవు, వృక్షాగ్రాత్ = వృక్షాగ్రమునుండి, అవరోహ = దిగుము. మద్వచః = నామాటను, కురు = చేయుము, ఇతీవ = ఇట్లు, ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడైన, రామః = రాముడు, తం సౌమిత్రిమ్ = ఆ లక్ష్మణుని గూర్చి, ఉవాచ హ = పలికెను.

తా. ఓ లక్ష్మణా! నీవు వృక్షాగ్రమునుండి దిగుము. నేను చెప్పినట్లు చేయుము. అని ధర్మాత్ముడైన రాముడు లక్ష్మణునితో చెప్పెను. 27

మూ. అవతీర్య తు సాలాగ్రాత్తస్మాత్స సమితింజయః,
లక్ష్మణః ప్రాఞ్జలిర్భూత్వా తస్థౌ రామస్య పార్శ్వతః. 28

ప్ర. అ. సమితింజయః = శత్రుసైన్యమును జయించు, సః లక్ష్మణః = ఆ లక్ష్మణుడు, తస్మాత్ = ఆ, సాలాగ్రాత్ = సాలవృక్షము అగ్రభాగమునుండి,

అవతీర్య = దిగి, ప్రాఞ్జలిః = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడు, భూత్వ = అయి, రామస్య = రాముని యొక్క, పార్శ్వతః = పార్శ్వమునందు, తస్థౌ = నిలబడెను.

తా. శత్రుసేనాసంహారకుడైన ఆ లక్ష్మణుడు సాలవృక్షాగ్రమునుండి దిగి, అంజలి ఘటించి రాముని ప్రక్కనే నిలబడెను. 28

మూ. భరతేనాపి సందిష్టా సమ్మర్దో న భవేదితి,
సమన్తాత్తస్య శైలస్య సేనా వాసమకల్పయత్. 29

ప్ర. అ. సమ్మర్దః = సమ్మర్దము, న భవేత్ = కాకుండుగాక, ఇతి = అని, భరతేనాపి = భరతునిచేత, సందిష్టా = ఆజ్ఞాపింపబడిన, సేనా = సేన, తస్య శైలస్య = ఆ పర్వతముయొక్క, సమన్తాత్ = చుట్టూ, ఆవాసమ్ = నివాసమును, అకల్పయత్ = చేసికొనెను.

తా. "రాముని ఆశ్రమమునకు సమ్మర్దము కలుగకూడదు" అని భరతుడు ఆజ్ఞాపించుటచే ఆ సైన్యము పర్వతము చుట్టును విడిసెను. 29

మూ. అధ్యర్ధమిక్ష్వాకుచమూర్యోజనం పర్వతస్య సా,
పార్శ్వే న్యవిశదావృత్య గజవాజిరథాకులా. 30

ప్ర. అ. గజవాజిరథాకులా = గజములచేత, అశ్వములచేత, రథములచేత వ్యాకులమైన, సా = ఆ, ఇక్ష్వాకుచమూః = ఇక్ష్వాకువంశరాజసేన, అధ్యర్ధం యోజనమ్ = సగము అధికముగా గల యోజనము దూరము, పర్వతస్య = పర్వతముయొక్క, పార్శ్వే = పార్శ్వమునందు, ఆవృత్య = చుట్టి, న్యవిశత్ = నివాసము చేసెను.

తా. ఏనుగులతోను, గుఱ్ఱములతోను, రథములతోను నిండిన భరతుని సైన్యము పర్వతము చుట్టును, ఒకటిన్నర యోజనముల దూరము ఆవరించి విడిసెను. 30

మూ. సా చిత్రకూటే భరతేన సేనా
ధర్మం పురస్కృత్య విధూయ దర్పమ్,
ప్రసాదనార్థం రఘునన్దనస్య
విరాజతే నీతిమతా ప్రణీతా. 31

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
సప్తనవతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. ధర్మమ్ = ధర్మమును, పురస్కృత్య = పురస్కరించుకొని, దర్పమ్ = గర్వమును, విధూయ = విడచి, రఘునన్దనస్య = రామునియొక్క, ప్రసాదనార్థమ్ = అనుగ్రహింపచేసికొనుటకు, నీతిమతా = నీతిమంతుడైన, భరతేన = భరతునిచేత, ప్రణీతా = తీసుకొని వెళ్ళబడిన, సా సేనా = ఆ సేన, చిత్రకూటే = చిత్రకూటమునందు, విరాజతే = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ధర్మమును పురస్కరించుకొని, దర్పమును విడచి, శ్రీరాముని అనుగ్రహింపచేసుకొనుటకై నీతిమంతుడైన భరతుడు తీసుకొనివచ్చిన ఆ సేన చిత్రకూట పర్వతప్రాంతమునందు ప్రకాశించుచుండెను. ౪౧

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో తొంబదియేడవ సర్గ సమాప్తము.

అష్టనవతితమః సర్గః

[భరతుడు రామాశ్రమమును వెదుకపోవుట. ఆశ్రమమును దర్శించుట.]

మూ. నివేశ్య సేనాం తు విభుః పద్భ్యాం పాదవతాం వరః,
అభిగన్తుం స కాకుత్స్థమియేష గురువర్తకమ్. 1

ప్ర. అ. విభుః = ప్రభువు, పాదవతామ్ = పాదములు కలవారిలో, వరః = శ్రేష్ఠుడు అయిన, సః = ఆ భరతుడు, సేనామ్ = సేనను, నివేశ్య = విడియ చేసి, గురువర్తకమ్ = తండ్రి ఆజ్ఞను అనుసరించి యున్న, కాకుత్స్థమ్ = రాముని పద్భ్యామ్ = పాదములతో, అభిగన్తుమ్ = సమీపించుటకు, ఇయేష = కోరెను.

తా. మానవులలో శ్రేష్ఠుడు, ప్రభువు అయిన భరతుడు, సేనను నిలిపి, తండ్రి యాజ్ఞను అనుసరించి అరణ్యములో నివసించి యున్న ఆ రాముని వద్దకు నడచియే వెళ్లవలె నని నిశ్చయించెను. 1

మూ. నివిష్టమాత్రే సైన్యే తు యథోద్దేశం వినీతవత్,
భరతో భ్రాతరం వాక్యం శత్రుఘ్నమిదమబ్రవీత్. 2

ప్ర. అ. సైన్యే = సైన్యము, యథోద్దేశమ్ = ఆ యా స్థానములను అతిక్రమించకుండగా, నివిష్టమాత్రే = నిలుపబడిన వెంటనే, భరతః = భరతుడు, వినీతవత్ = (రాముని గూర్చి మాట్లాడుటచే) వినయవంతుడై, భ్రాతరమ్ = సోదరుడైన, శత్రుఘ్నమ్ = శత్రుఘ్నుని గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ సైన్యమును తగు స్థానములందు నిలిపిన పిమ్మట భరతుడు వినయవంతుడై సోదరుడైన శత్రుఘ్నునితో ఇట్లు పలికెను. 2

మూ. క్షిప్రం వనమిదం సౌమ్య నరసంఘైః సమన్తతః,
లుబ్ధైశ్చ సహితైరేభిః త్వమన్వేషితుమర్హసి. ౩

ప్ర. అ. సౌమ్యః = ఓ సౌమ్యుడా! నరసంఘైః = మనుష్యుల సముదాయములంతోను, సహితైః = ఒకతోట కలిసిన, లుబ్ధైశ్చ = అటవికులంతోను కలిసినవాడవై, త్వమ్ = నీవు, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఇదం వనమ్ = ఈ వనమును, సమన్తతః = అంతటను, అన్వేషితుమ్ = వెదకుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

భా. సౌమ్యుడ వైన శత్రుఘ్నా! నీవు నరసముదాయములంతోను, ఒక్కచోట కూడిన అటవికులంతోను కలిసి వెంటనే ఈ అరణ్యము నంతను వెదకుము.

మూ. గుహో జ్ఞాతిసహస్రేణ శరచాపాసిధారిణా,
సమన్వేషతు కాకుత్స్థావస్మిన్ పరివృతః స్వయమ్. 4

ప్ర. అ. గుహః = గుహుడు, శరచాపాసిధారిణా = శరములను, ధనుస్సులను, ఖడ్గములను, ధరించిన జ్ఞాతిసహస్రేణ = వేయిమంది బంధువులతో, పరివృతః = కూడినవాడై, స్వయమ్ = స్వయముగా, అస్మిన్ = ఈ వనమునందు, కాకుత్స్థౌ = రామలక్ష్మణులను, సమన్వేషతు = అన్వేషించుగాక.

భా. గుహుడు శరచాపఖడ్గములు ధరించిన వేయిమంది బంధువులతో కూడినవాడై స్వయముగా ఈ వనములో రామలక్ష్మణులను వెదకుగాక. 4

మూ. అమాత్యైః సహ పౌరైశ్చ గురుభిశ్చ ద్విజాతిభిః,
వనం సర్వం చరిష్యామి పద్భ్యాం పరివృతః స్వయమ్.

ప్ర. అ. స్వయమ్ = నేను కూడ, అమాత్యైః సహ = మంత్రులతోను, పౌరైశ్చ = పౌరులతోను, గురుభిశ్చ = గురువులతోను, ద్విజాతిభిః = బ్రాహ్మణులతోను, పరివృతః = కూడినవాడనై, సర్వమ్ = సమస్తమైన, వనమ్ = వనమును, పద్భ్యామ్ = పాదములతో, చరిష్యామి = సంచరించెదను.

భా. నేను స్వయముగా అమాత్యులతోను, పౌరులతోను, గురువులతోను, బ్రాహ్మణులతోను కలిసి ఈ వనము నంతను కాలినడకతో తిరిగెదను. 5

మూ. యావన్న రామం ద్రక్ష్యామి లక్ష్మణం వా మహాబలమ్,
వైదేహీం వా మహాభాగాం న మే శాన్తిర్భవిష్యతి. 6

ప్ర. అ. రామమ్ = రాముని, మహాబలమ్ = మహాబలవంతు డైన, లక్ష్మణం వా = లక్ష్మణుని, మహాభాగామ్ = మహాభాగ్యవంతురా లైన, వైదేహీం వా = సీతను, యావత్ = ఎంత వరకు, న ద్రక్ష్యామి = చూడనో, అంతవరకు, మే = నాకు, శాన్తిః = శాంతి, న భవిష్యతి = కలుగదు.

తా. రాముని, మహాబలశాలి యైన లక్ష్మణుని, మహాభాగ్యవంతురా లైన సీతను, చూడనంతవరకు నాకు దుఃఖశాంతి కలుగదు. 6

మూ. యావన్న చన్ద్రసంకాశం ద్రక్ష్యామి శుభమాననమ్,
భ్రాతుః పద్మపలాశాక్షం న మే శాన్తిర్భవిష్యతి. 7

ప్ర. అ. చన్ద్రసంకాశమ్ = చంద్రునితో సమాన మైనదీ, పద్మపలాశాక్షమ్ = పద్మపత్రముల వంటి నేత్రములు కలదీయైన, భ్రాతుః = సోదరు డైన రాముని యొక్క, శుభమ్ = మంగళ కర మైన, ఆననమ్ = ముఖమును, యావత్ = ఎంత వరకు, న ద్రక్ష్యామి = చూడనో, అంతవరకు, మే = నాకు, శాన్తిః = శాంతి, న భవిష్యతి = కలుగదు.

తా. చంద్రసమానము, పద్మపత్రముల వంటి నేత్రములు కలది, అయిన అన్నగారి మంగళకర మైన ముఖమును చూడనంతవరకు నాకు మనఃశాంతి కలుగదు. 7

మూ. యావన్న చరణౌ భ్రాతుః పార్థివవ్యఞ్జనాన్వితౌ,
శిరసా ధారయిష్యామి న మే శాన్తిర్భవిష్యతి. 8

ప్ర. అ. భ్రాతుః = సోదరుని యొక్క, పార్థివవ్యఞ్జనాన్వితౌ = రాజ చిహ్నములతో కూడిన, చరణౌ = పాదములను, యావత్ = ఎంతవరకు, శిరసా = శిరస్సుతో, న ధారయిష్యామి = ధరించనో అంతవరకు, మే = నాకు, శాన్తిః = శాంతి, న భవిష్యతి = కలుగదు.

తా. రాజచిహ్నములతో కూడిన నా అన్నగారి పాదములను శిరస్సుపైన ధరించనంతవరకు నాకు మనశ్శాంతి కలుగదు. ౮

మూ. యావన్న రాజ్యే రాజార్హః పితృపైతామహే స్థితః,
అభిషేకజలక్లిన్నో న మే శాన్తిర్భవిష్యతి. ౯

ప్ర. అ. రాజార్హః = రాజ్యమునకు తగిన రాముడు, అభిషేకజలక్లిన్నః = అభిషేకజలముచే తడుపబడినవాడై, పితృపైతామహే = తండ్రులకు, తాతలకు సంబంధించిన, రాజ్యే = రాజ్యమునందు, యావత్ = ఎంతవరకు, న స్థితః = ఉండడో అంతవరకు, మే = నాకు, శాన్తిః = శాంతి, న భవిష్యతి = కలుగదు.

తా. రాజ్యమునకు తగిన ఆ రాముడు, రాజ్యాభిషేకజలముచే తడిసి పితృపితామహక్రమమున వచ్చుచున్న రాజ్యమును పొందనంతవరకు, నాకు మనశ్శాంతి కలుగదు. ౯

మూ. సిద్ధార్థః ఖలు సౌమిత్రిర్యశ్చన్ద్రవిమలోపమమ్,
ముఖం పశ్యతి రామస్య రాజీవాక్షం మహాద్యుతి. 10

ప్ర. అ. యః = ఏ లక్ష్మణుడు, చన్ద్రవిమలోపమమ్ = స్వచ్ఛమైన చంద్రునితో సమానము, రాజీవాక్షమ్ = పద్మములవంటి నేత్రములు కలది, మహాద్యుతి = గొప్ప కాంతి కలది అయిన, రామస్య = రామునియొక్క, ముఖమ్ = ముఖమును, పశ్యతి = చూచుచున్నాడో, సౌమిత్రిః = అట్టి లక్ష్మణుడు, సిద్ధార్థః ఖలు = కృతార్థుడు కదా।

తా. స్వచ్ఛమైన చంద్రునితో సమానము, పద్మములవంటి నేత్రములు కలది, గొప్ప కాంతితో ప్రకాశించుచున్నది అయిన రాముని ముఖమును సర్వదా చూడగలిగిన లక్ష్మణుడు కృతార్థుడు కదా। 10

మూ. కృతకృత్యా మహాభాగా వైదేహీ జనకాత్మజా,
భర్తారం సాగరాన్తాయాః పృథివ్యా యానుగచ్ఛతి. 11

ప్ర. అ. యా = ఏ సీత, సాగరాన్తాయాః = సాగరములే కొనలుగా గల,

పృథివ్యాః = భూమికి. భర్తారమ్ = భర్త యైన రాముని, అనుగచ్ఛతి = అనుసరించి వెళ్లుచున్నదో, అట్టి, మహాభాగా = మహాభాగ్యవంతురాలు, జనక
కాత్మజా = జనకుని కూతురు అయిన, వైదేహీ = సీత, కృతకృత్యా = కృత
కృత్యురాలు.

తా. సముద్రమువరకు వ్యాపించిన ఈ భూమి కంతకును ప్రభు వైన ఆ రాముని అనుసరించి వెళ్ళిన మహాభాగ్యవంతురా లైన సీత చాల కృతార్థురాలు. 11

మూ. సుభగః చిత్రకూటో ఽసౌ గిరిరాజోపమో గిరిః,
యస్మిన్ వసతి కాకుత్స్థః కుబేర ఇవ నన్దనే. 12

ప్ర. అ. కాకుత్స్థః = రాముడు, యస్మిన్ = దేనిపై, కుబేరః = కుబేరుడు, నన్దనే ఇవ = నందనవనమునందు వలె, వసతి = నివసించుచున్నాడో, అసౌ = అట్టి, గిరిరాజోపమః = పర్వతరాజైన హిమవంతునితో సమాన మైన, చిత్రకూటః గిరిః = చిత్రకూటపర్వతము, సుభగః = భాగ్యశాలి యైనది.

తా. కుబేరుడు నందనవనములో నివసించునట్లు రాముడు హిమవత్పర్వతముతో సమాన మైన ఈ చిత్రకూటపర్వతముపై నివసించుచున్నాడు. అందుచే ఈ పర్వతము చాల భాగ్యశాలి. 12

మూ. కృతకార్యమిదం దుర్గం వనం వ్యాళనిషేవితమ్,
యదధ్యాస్తే మహాతేజా రామః శస్త్రభృతాం వరః. 13

ప్ర. అ. శస్త్రభృతామ్ = ఆయుధములు ధరించినవారిలో, వరః = శ్రేష్ఠుడు, మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు కలవాడు అయిన, రామః = రాముడు, యత్ = ఏ వనమును, అధ్యాస్తే = అధిష్ఠించి యున్నాడో అట్టి, వ్యాళనిషేవితమ్ = క్రూరమృగములచే సేవింపబడినది, దుర్గమ్ = ప్రవేశింప శక్యము గానిది అయిన, ఇదం వనమ్ = ఈ వనము, కృతకార్యమ్ = కృతకృత్య మైనది.

తా. క్రూరమృగములతో నిండి, ప్రవేశింప శక్యము గాని ఈ వనము

కూడ ఎంతో పుణ్యము చేసుకొన్నది. ఎందుచేత ననగా మహాతేజస్వి, శస్త్ర ధారులలో శ్రేష్ఠుడు అయిన రాముడు, దీనిలో నివసించుచున్నాడు. 13

మూ. ఏవముక్త్వా మహాతేజా భరతః పురుషర్షభః,
పద్భ్యామేవ మహాబాహుః ప్రవివేశ మహద్వనమ్. 14

ప్ర. అ. మహాతేజాః = గొప్ప తేజస్సు గలవాడు, పురుషర్షభః = పురుష శ్రేష్ఠుడు, మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడు అయిన, భరతః = భరతుడు, ఏవమ్ = ఇట్లు, ఉక్త్వా = పలికి, మహత్ = గొప్పదైన, వనమ్ = వనమును, పద్భ్యామేవ = పాదములతోనే, ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

భా. మహాతేజస్వి, మహాబాహువు, పురుషశ్రేష్ఠుడు అయిన భరతుడు ఈ విధముగా పలుకుచు, కాలినడకనే ఆ మహావనములోనికి ప్రవేశించెను. 14

మూ. స తాని ద్రుమజాలాని జాతాని గిరిసానుషు,
పుష్పితాగ్రాణి మధ్యేన జగామ వదతాం వరః. 15

ప్ర. అ. వదతామ్ = మాటలాడువారిలో, వరః = శ్రేష్ఠుడైన, సః = ఆ భరతుడు, గిరిసానుషు = పర్వతముల చరియలపై, జాతాని = పుట్టిన, పుష్పితాగ్రాణి = పుష్పించిన అగ్రభాగములు గల, తాని = ఆ, ద్రుమజాలాని = వృక్షముల సముదాయములను, మధ్యేన = మధ్యచేత, జగామ = వెళ్లెను.

భా. మాటలలో మంచి నేర్పు గల ఆ భరతుడు, పర్వతము చరియల మీద పెరిగిన, పుష్పించిన అగ్రభాగములు గల వృక్షముల సముదాయముల నడుమ నడచుచు వెళ్ళెను. 15

మూ. స గిరేశ్చిత్రకూటస్య సాలమాసాద్య పుష్పితమ్,
రామాశ్రమగతస్యాగ్నేర్దదర్శ ధ్వజముచ్ఛ్రితమ్. 16

ప్ర. అ. సః = అతడు, చిత్రకూటస్య గిరేః = చిత్రకూటపర్వతము యొక్క, పుష్పితమ్ = పుష్పించిన, సాలమ్ = సాలవృక్షమును, ఆసాద్య = సమీపించి, రామాశ్రమగతస్య = రాముని ఆశ్రమములో నున్న, అగ్నేః = అగ్ని

యొక్క, ఉచ్ఛ్రితం = ఉన్నతమైన, ధ్వజం = ధ్వజమైన ధూమమును, దదర్శ = చూచెను.

తా. అతడు చిత్రకూటపర్వతముపై ఉన్న పుష్పించిన ఒక సాలవృక్షమును సమీపించి, రాముని ఆశ్రమమునుండి పైకి ఎగురుచున్న పొగను చూచెను. 16

మూ. తం దృష్ట్వా భరతః శ్రీమాన్ ముమోద సహ బాన్ధవః,
అత్ర రామ ఇతి జ్ఞాత్వా గతః పారమివామ్భసః. 17

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడైన, సహబాన్ధవః = బంధువులతో కూడిన, భరతః = భరతుడు, తమ్ = ఆ ధూమమును, దృష్ట్వా = చూచి, రామః = రాముడు, అత్ర = ఇక్కడ ఉన్నాడు, ఇతి = అని, జ్ఞాత్వా = తెలుసుకొని, అమ్భసః = ఉదకముయొక్క, పారమ్ = అవతలి ఒడ్డును, గతః ఇవ = పొందినవాడు వలె, ముమోద = సంతోషించెను.

తా. బంధుసమేతుడైన శ్రీమంతుడైన ఆ భరతుడు, ఆ ధూమమును చూడగానే రాముడు ఇక్కడనే ఉన్నాడని తెలుసుకొని, నది అవతలి ఒడ్డున చేరిన ఈతగాడు వలె చాలా సంతోషించెను. 17

మూ. స చిత్రకూటే తు గిరౌ నిశామ్య,
రామాశ్రమం పుణ్యజనోపపన్నమ్
గుహేన సార్ధం త్వరితో జగామ
పునర్నివేశ్యైవ చమూం మహాత్మా. 18

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
అష్టనవతితమః సర్గః.

ప్ర. అ. మహాత్మా = మహాత్ముడైన, సః = ఆ భరతుడు, చిత్రకూటే గిరౌ = చిత్రకూటపర్వతమునందు, పుణ్యజనోపపన్నమ్ = పుణ్యాత్ములతో కూడిన, రామాశ్రమమ్ = రామాశ్రమమును, నిశామ్య = చూచి, చమూమ్ =

సేనను, నివేశ్యైవ = దూరముగానే ఉంచి, పున: = మరల, గుహేన సార్ధమ్ = గుహునితో కూడ, త్వరిత: = తొందరపడుచున్నవాడై, జగామ = వెళ్ళెను.

తా. మహాత్ముడైన ఆ భరతుడు, ఆ చిత్రకూటపర్వతముపై పుణ్యాత్ములతో నిండిన రాముని ఆశ్రమమును చూచి, సేనను దూరముగనే ఉండ మని నియమించి, గుహునితో కూడ మరల తొందరగా నడచుచు వెళ్ళెను. 18

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు
అయోధ్యాకాండలో తొంబదిఎనిమిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ ఏకోనశతతమః సర్గః

[భరతుడు శత్రుఘ్నాదులతో రామాశ్రమమునకు పోవుట. ఆయన పర్ణశాలను చూచుట. విలపించుచు రాముని పాదములపై పడుట. రాముడు వారిని కలిసికొని గాఢాలింగన మొనర్చుట.]

మూ. నివిష్టాయాం తు సేనాయాముత్సుకో భరతస్తదా,
జగామ భ్రాతరం ద్రష్టుం శత్రుఘ్నమనుదర్శయన్. 1

ప్ర. అ. తదా = అప్పుడు, సేనాయామ్ = సేన, నివిష్టాయామ్ = విడిసి యుండగా, భరతః = భరతుడు, ఉత్సుకః = వేడుక కలవాడై, శత్రుఘ్నమ్ = శత్రుఘ్నుని, అనుదర్శయన్ = చూపుచు, భ్రాతరమ్ = సోదరుని, ద్రష్టుమ్ = చూచుటకు, జగామ = వెళ్లెను.

తా. సేనను అట్లు నిలిపి, భరతుడు సోదరుని చూడవలెనను ఆత్రముతో శత్రుఘ్నునకు ఆ యా చిహ్నములను చూపుచు శీఘ్రముగా వెళ్ళెను. 1

మూ. ఋషిం వసిష్ఠం సందిశ్య మాతౄర్మే శీఘ్రమానయ,
ఇతి త్వరితమగ్రే స జగామ గురువత్సలః. 2

ప్ర. అ. గురువత్సలః = పెద్దల యందు అధికప్రేమ గల, సః = అతడు, మే = నాయొక్క, మాతౄః = తల్లులను, శీఘ్రమ్ = శీఘ్రముగా, ఆనయ = తీసుకొనిరమ్ము, ఇతి = అని, ఋషిమ్ = ఋషి యైన, వసిష్ఠమ్ = వసిష్ఠుని, సందిశ్య = ఆదేశించి, త్వరితమ్ = శీఘ్రముగా, అగ్రే = ముందర, జగామ = వెళ్లెను.

తా. పెద్దలయందు అధికప్రేమ గల ఆ భరతుడు, నా తల్లులను శీఘ్రముగా తీసుకొని రమ్ము అని వసిష్ఠమహర్షిని ఆదేశించి, తాను ముందుగా తొందరగా వెళ్ళెను. 2

మూ. సుమన్త్రస్త్వపి శత్రుఘ్నమదూరాదన్వపద్యత,
రామదర్శనజస్తర్షో భరతస్యేవ తస్య చ. ౩

ప్ర. అ. సుమన్త్రస్త్వపి=సుమంత్రుడు కూడ, శత్రుఘ్నమ్=శత్రుఘ్నుని, అదూరాత్=సమీపముగా, అన్వపద్యత = వెంబడించెను. రామదర్శనజః = రాముని దర్శనమునందు కలిగిన, తర్షః = అభిలాష, తస్య చ=అతనికి కూడ, భరతస్యేవ=భరతునికి వలెనే ఉండెను.

తా. సుమంత్రుడు శత్రుఘ్నుని వెనువెంటనే వెళ్ళెను. రాముని చూడవలెనను అభిలాష భరతునకు ఎంత ఉండెనో అతనికికూడ అంత ఉండెను. ౩

మూ. గచ్ఛన్నేవాథ భరతస్తాపసాలయసంస్థితామ్,
భ్రాతుః పర్ణకుటీం శ్రీమానుటజం చ దదర్శ హ. ౪

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, శ్రీమాన్ = శ్రీమంతుడైన, భరతః = భరతుడు, గచ్ఛన్నేవ=నడచుచునే, తాపసాలయసంస్థితామ్ = తపోవనమునందున్న, భ్రాతుః = సోదరునియొక్క, పర్ణకుటీమ్ = ఆకులచే కప్పబడిన గృహమును, ఉటజం చ=దాని పక్కనే ఉన్న చిన్న పర్ణశాలను, దదర్శ హ =చూచెను.

తా. పిమ్మట శ్రీమంతుడైన ఆ భరతుడు నడచి వెళ్ళుచుండగనే అతనికి తాపసాశ్రమములో సోదరుని ఒక పెద్ద పర్ణశాల, ఒక చిన్న పర్ణశాల కనబడెను.

మూ. శాలాయాస్త్వగ్రతస్తస్యా దదర్శ భరతస్తదా,
కాష్ఠాని చావభగ్నాని పుష్పాణ్యుపచితాని చ. ౫

ప్ర. అ. తదా = అపుడు, భరతః=భరతుడు, తస్యాః శాలాయాః = ఆ పర్ణశాలయొక్క, అగ్రతః=ఎదుట, అవభగ్నాని=విరుగబడిన, కాష్ఠాని = కట్టెలను, ఉపచితాని=కోయబడిన, పుష్పాణి చ=పుష్పములను, దదర్శ=చూచెను.

తా. ఆ పర్ణశాల ముందు విరిచి పడవేసిన కట్టెలు, కోసిన పుష్పములు కూడ భరతునకు కనబడెను. ౫

మూ. స లక్ష్మణస్య రామస్య దదర్శాశ్రమమీయుషః,
కృతం వృక్షేష్వభిజ్ఞానం కుశచీరైః క్వచిత్ క్వచిత్. ౬

ప్ర. అ. సః = అతడు. ఆశ్రమమ్ = ఆశ్రమమును, ఉపయుషః = పొందిన, లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొక్క, రామస్య = రామునియొక్క, క్వచిత్ క్వచిత్ = కొన్ని చోట్ల, వృక్షేషు = వృక్షములయందు, కుశచీరైః = దర్భలచేతను, నారచీరలచేతను, కృతమ్ = చేయబడిన, అభిజ్ఞానమ్ = ఆనవాలును. దదర్శ = చూచెను.

తా. ఆశ్రమములో నున్న రామలక్ష్మణులు పర్ణశాలమార్గము తెలియుటకై అక్కడక్కడ, చెట్లపై గుర్తుగా కట్టుకొనిన దర్భలను, నారచీరలను కూడ భరతుడు చూచెను. 6

మూ. స దదర్శ వనే తస్మిన్ మహతః సంచయాన్ కృతాన్,
మృగాణాం మహిషాణాం చ కరీషైః శీతకారణాత్. 7

ప్ర. అ. సః = ఆ భరతుడు, తస్మిన్ వనే = ఆ వనమునందు, శీతకారణాత్ = చలినిమిత్తము, మృగాణామ్ = జింకలయొక్క, మహిషాణాం చ = దున్నపోతులయొక్క, కరీషైః = పిడకలచే, కృతాన్ = చేయబడిన, మహతః = పెద్దవైన, సంచయాన్ = ప్రోగులను, దదర్శ = చూచెను.

తా. చలికాలములో ఉపయోగించుకొనుటకై ఆ వనములో వారు, జింక పేడతోను మహిషముల పేడతోను చేసుకొనిన పిడకల ప్రోగులను కూడ భరతుడు చూచెను. 7

మూ. గచ్ఛన్నేవ మహాబాహుర్ద్యుతిమాన్ భరతస్తదా,
శత్రుఘ్నం చాబ్రవీద్ధృష్టస్తానమాత్యాంశ్చ సర్వశః. 8

ప్ర. అ. మహాబాహుః = గొప్ప బాహువులు కలవాడు, ద్యుతిమాన్ = కాంతి కలవాడు అయిన, భరతః = భరతుడు, తదా = అపుడు, గచ్ఛన్నేవ = వెళ్లుచునే, హృష్టః = సంతోషించినవాడై, శత్రుఘ్నం చ = శత్రుఘ్నుని గూర్చి, సర్వశః = తన నలువైపుల ఉన్న, తాన్ = ఆ, అమాత్యాంశ్చ = మంత్రులను గూర్చి, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. మహాబాహువు, కాంతిమంతుడు అయిన ఆ భరతుడు అవి అన్నియు చూచి, సంతోషించి నడచి వెళ్లుచునే, శత్రుఘ్నునితోను, తన చుట్టూ ఉన్న మంత్రులతోను ఇట్లు పలికెను. 8

మూ. మన్యే ప్రాప్తాః స్మ తం దేశం భరద్వాజో యమబ్రవీత్,
నాతిదూరే హి మన్యేఽహం నదీం మన్దాకినీమితః. 9

ప్ర. అ. యమ్ = దేనిని గూర్చి, భరద్వాజః = భరద్వాజుడు, అబ్రవీత్ = చెప్పెనో, తం దేశమ్ = ఆ ప్రదేశమును, ప్రాప్తాః స్మ = చేరినాము అని, మన్యే = తలచుచున్నాను. మన్దాకినీం నదీమ్ = మందాకినీ నదిని, ఇతః = ఇక్కడినుండి, నాతిదూరే = సమీపముగా నున్నదానినిగా, అహమ్ = నేను, మన్యే = తలచుచున్నాను.

తా. భరద్వాజుడు చెప్పిన ప్రదేశమునకు వచ్చినాము. మన్దాకినీనది ఇక్కడికి దగ్గరగనే ఉన్నదని తలచెదను. 9

మూ. ఉచ్చైర్బద్ధాని చీరాణి లక్ష్మణేన భవేదయమ్,
అభిజ్ఞానకృతః పన్థా అకాలే గన్తుమిచ్ఛతా. 10

ప్ర. అ. చీరాణి = నారచీరలు, ఉచ్చైః = ఎత్తుగా, బద్ధాని = కట్టబడినవి. అయమ్ = ఇది, అకాలే = సమయము కాని సమయమునందు, గన్తుమ్ = బయటకు వెళ్లుటకు, ఇచ్ఛతా = కోరుచున్న, లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత, అభిజ్ఞానకృతః = చేయబడిన గుర్తులు గల, పన్థాః = మార్గము, భవేత్ = కావచ్చును.

తా. ఇక్కడ నారచీరలు ఎత్తైన ప్రదేశములలో కట్టబడి ఉన్నవి. అకాలమునందు ఆశ్రమమునుండి బయటకు వెళ్లి తిరిగి వచ్చునపుడు గుర్తుగా ఉండుటకు లక్ష్మణుడు ఈ మార్గమును ఇట్లు చేసి యుండును. 10

మూ. ఇదం చోదాత్తదన్తానాం కుఞ్జరాణాం తరస్వినామ్,
శైలపార్శ్వే పరిక్రాన్తమన్యోన్యమభిగర్జతామ్. 11

ప్ర. అ. శైలపార్శ్వే = శైలముయొక్క పార్శ్వమునందు, ఇదమ్ = ఇది, ఉదాత్తదన్తానామ్ = పెద్ద దంతములు కలవి, తరస్వినామ్ = బలముగలవి, అన్యోన్యమ్ = పరస్పరము, అభిగర్జతామ్ = గర్జించుచున్నవీ అయిన, కుఞ్జరాణామ్ = ఏనుగులయొక్క, పరిక్రాన్తమ్ = సంచారస్థానము.

తా. పెద్దపెద్ద దంతములు కలవీ, గొప్ప బలము కలవీ అయిన ఏనుగులు ఒకదానినిచూచి ఒకటి గర్జించుచు ఇక్కడ శైలము ప్రక్కనైన సంచరించుచున్నవి.

మూ. యమేవాధాతుమిచ్ఛన్తి తాపసాః సతతం వనే,
తస్యాసౌ దృశ్యతే ధూమః సంకులః కృష్ణవర్త్మనః. 12

ప్ర. అ. వనే = వనమునందు, తాపసాః = మునులు, సతతమ్ = ఎల్లప్పుడు, యమేవ = దేనిని, ఆధాతుమ్ = ఉంచుటకు, ఇచ్ఛన్తి = కోరుచుందురో, తస్య = ఆ, కృష్ణవర్త్మనః = అగ్నియొక్క, అసౌ = ఈ, సంకులః = దట్టమైన, ధూమః = ధూమము, దృశ్యతే = కనబడుచున్నది.

తా. అరణ్యములో నివసించు మునులు ఎల్లప్పుడు సంరక్షించుకొనుటకై కోరుకొనుచుండు అగ్నినుండి బయల్వెడలిన దట్టమైన ధూమము, ఇదిగో, ఇక్కడ కనబడుచున్నది. 12

మూ. అత్రాహం పురుషవ్యాఘ్రం గురుసత్కారకారిణమ్.
ఆర్యం ద్రక్ష్యామి సంహృష్టో మహర్షిమివ రాఘవమ్. 13

ప్ర. అ. అహమ్ = నేను, పురుషవ్యాఘ్రమ్ = పురుషులలో శ్రేష్ఠుడు, గురుసత్కారకారిణమ్ = పెద్దలకు గౌరవము చేయువాడూ, ఆర్యమ్ = పూజ్యుడు, మహర్షిమివ = మహర్షివంటివాడూ అయిన, రాఘవమ్ = రాముని, సంహృష్టః = సంతోషించుచున్నవాడనై, అత్ర = ఇక్కడ, ద్రక్ష్యామి = చూడగలను.

తా. పురుషశ్రేష్ఠుడు, గురువులను సత్కరించువాడు, పూజ్యుడు, మహర్షి సదృశుడు అయిన రాముని నేను ఇక్కడ సంతోషపూర్వకముగా చూడగలను.

మూ. అథ గత్వా ముహూర్తం తు చిత్రకూటం స రాఘవః,
మన్దాకినీమనుప్రాప్తస్తం జనం చేదమబ్రవీత్. 14

ప్ర. అ. అథ = అటుపిమ్మట, సః రాఘవః = ఆ భరతుడు, చిత్రకూటమ్ = చిత్రకూట పర్వతమును గూర్చి, ముహూర్తమ్ = కొంచెముకాలము మాత్రము, గత్వా = వెళ్ళి, మన్దాకినీమ్ = మందాకినీనదిని, అనుప్రాప్తః = చేరినవాడై, తం జనమ్ = ఆ జనమును గూర్చి, ఇదమ్ = ఈ వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. ఆ భరతుడు చిత్రకూటపర్వతము వైపు కొంచెము సేపు మాత్రమే నడచి, మందాకినీనదిని చేరి అమాత్యులతో ఇట్లు పలికెను. 14

మూ. జగత్యాం పురుషవ్యాఘ్రః ఆస్తే వీరాసనే రతః,
జనేన్ద్రో నిర్జనం ప్రాప్య ధిఙ్మే జన్మ సజీవితమ్. 15

ప్ర. అ. జనేన్ద్రః = జనులకు ప్రభువు, పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠుడు అయిన రాముడు, నిర్జనమ్ = జనులు లేని ప్రదేశమును, ప్రాప్య = పొంది, వీరాసనే = వీరాసనమునందు, (కుడి మోకాలుపై ఎడమ పాదమును, ఎడమ తొడ క్రింద కుడిపాదమును ఉంచి కూర్చున్న ఆసనము వీరాసనము) రతః = ఆసక్తి కలవాడై, జగత్యామ్ = నేలపై, ఆస్తే = కూర్చున్నాడు. మే = నాయొక్క, సజీవితమ్ = జీవితముతో కూడిన, జన్మ = జన్మను గూర్చి, ధిక్ = నింద అగుగాక.

తా. జనులకు ప్రభువు పురుషశ్రేష్ఠుడు అయిన రాముడు, ఈ నిర్జనవనములో వీరాసనము వేసుకొని నేలపై కూర్చుని యున్నాడు. ఛీ నా జన్మము జీవితము ఎందుకు? 15

మూ. మత్కృతే వ్యసనం ప్రాప్తో లోకనాథో మహాద్యుతిః,
సర్వాన్ కామాన్ పరిత్యజ్య వనే వసతి రాఘవః. 16

ప్ర. అ. లోకనాథః = లోకమునకు ప్రభువు, మహాద్యుతిః = గొప్ప కాంతి కలవాడు అయిన, రాఘవః = రాముడు, మత్కృతే = నాకొరకై, వ్యసనమ్ = వ్యసనమును, ప్రాప్తః = పొందినవాడై, సర్వాన్ = సమస్తమైన, కామాన్ = భోగములను, పరిత్యజ్య = విడచి, వనే = వనమునందు, వసతి = నివసించుచున్నాడుకదా.

తా. లోకమునకు అధిపతి, మహాకాంతిశాలీ యైన రాముడు నా మూలమున కష్టములకు లోనై భోగము లన్నియు విడిచి, అరణ్యములో నివసించుచున్నాడు.

మూ. ఇతి లోకసమాక్రుష్టః పాదేష్వద్య ప్రసాదయన్,
రామస్య నిపతిష్యామి సీతాయా లక్ష్మణస్య చ. 17

ప్ర. అ. ఇతి = ఇట్లు, లోకసమాక్రుష్టః = లోకముచే నిందింపబడిన నేను, అద్య = నేడు, ప్రసాదయన్ = అనుగ్రహింపచేసికొనుచు, రామస్య = రామునియొక్క, సీతాయాః = సీతయొక్క, లక్ష్మణస్య చ = లక్ష్మణునియొక్క, పాదేషు = పాదములపై, నిపతిష్యామి = పడెదను.

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, తత్ర = అక్కడ, రామనివేశనే = రామ గృహమునందు, ప్రాగుదక్ప్రవణామ్ = ఈశాన్యముదిక్కు పల్లముగానున్నది, విశాలామ్ = విశాలం యైనది, దీప్తపావకామ్ = మండుచున్న అగ్ని కలది, పుణ్యామ్ = పవిత్ర మైనది అయిన, వేదిమ్ = వేదిని, దదర్శ = చూచెను.

భా. భరతుడు ఆ రాముని గృహమునందు ఈశాన్యమువైపున పల్లముగా నున్నదీ, విశాలం యైనదీ మండుచున్న అగ్ని కలదీ పవిత్రము అయిన వేదిని చూచెను. 24

మూ. నిరీక్ష్య స ముహూర్తం తు దదర్శ భరతో గురుమ్,
ఉటజే రామమాసీనం జటామణ్డలధారిణమ్. 25

ప్ర. అ. సః భరతః = ఆభరతుడు, ముహూర్తమ్ = క్షణకాలముపాటు, నిరీక్ష్య = పరిశీలించి, ఉటజే = పర్ణశాలయందు, ఆసీనమ్ = కూర్చున్న, జటామణ్డలధారిణమ్ = జటామండలమును ధరించిన, గురుమ్ = అన్న యైన, రామమ్ = రాముని, దదర్శ = చూచెను.

భా. భరతుడు క్షణకాలము పరిశీలించి ఆ పర్ణశాలలో జటామండలం ధరిస్తూ కూర్చొని ఉన్న అన్నగారైన రాముని చూచెను. 25

మూ. తం తు కృష్ణాజినధరం చీరవల్కలవాససమ్,
దదర్శ రామమాసీన మభితః పావకోపమమ్. 26
సింహస్కంధం మహాబాహుం పుణ్డరీకనిభేక్షణమ్,
పృథివ్యాః సాగరాన్తాయాః భర్తారం ధర్మచారిణమ్. 27
ఉపవిష్టం మహాబాహుం బ్రహ్మాణమివ శాశ్వతమ్,
స్థణ్డిలే దర్భసంస్తీర్ణే సీతయా లక్ష్మణేన చ. 28

ప్ర. అ. కృష్ణాజినధరమ్ = కృష్ణాజినమును ధరించినవాడు, చీరవల్కలవాససమ్ = నారచీరలు వస్త్రములుగా కలవాడు, అభితః = చుట్టునూ, పావకోపమమ్ = అగ్నితో సమానుడు, ఆసీనమ్ = కూర్చున్నవాడు, సింహస్కంధమ్ = సింహము వంటి మూపు కలవాడు, మహాబాహుమ్ = గొప్ప బాహువులు కలవాడు, పుణ్డరీకనిభేక్షణమ్ = పద్మములతో సమాన మైన నేత్రములు కలవాడు, సాగరా

న్తాయాః=సాగరము కొనలయందు గల, పృథివ్యాః = భూమికి, భర్తారమ్ = ప్రభువు, ధర్మచారిణమ్=ధర్మమును ఆచరించువాడు అయిన, తం రామమ్ = ఆ రాముని, దదర్శ=చూచెను. మహాబాహుమ్ = గొప్ప బాహువులు కలవాడు, శాశ్వతమ్=నిత్యు డైన, బ్రహ్మాణమివ=బ్రహ్మదేవుని వలె ఉన్నవాడు, సీతయా =సీతతోను, లక్ష్మణేన చ = లక్ష్మణునితోను, దర్భసంస్తీర్ణే = దర్భలచే పరువ బడిన, స్థండిలే = నేలపై, ఉపవిష్టమ్ = కూర్చున్నవాడు అయిన, ఆ రాముని చూచెను.

తా. ఆ రాముడు కృష్ణాజినమును, నారచీరలను ధరించెను. అతని చుట్టును అగ్నికాంతివంటి కాంతి వ్యాపించి యుండెను. సింహము వంటి మూపురముతో దీర్ఘ మైన బాహువులతో పద్మముల వంటి నేత్రములతో ఒప్పుచు, సముద్రపర్యంత మైన భూమికి అధిపతి యైన ఆ రాముడు ధర్మము నాచరించుచు స్థిరు డైన బ్రహ్మదేవుని వలె, సీతాలక్ష్మణులు పార్శ్వముల నుండి సేవింపగా, దర్భలు పరచిన నేలపై వీరాసనము అంధించి కూర్చొనియుండెను. భరతుడు అట్టి రాముని చూచెను. 26-28

మూ. తం దృష్ట్వా భరతః శ్రీమాన్ దుఃఖశోకపరిప్లుతః,
అభ్యధావత ధర్మాత్మా భరతః కైకేయీసుతః. 29

ప్ర. అ. శ్రీమాన్ = శ్రీమంతు డైన, భరతః = భరతుడు, తమ్ = ఆ రాముని, దృష్ట్వా=చూచి, దుఃఖశోకపరిప్లుతః=దుఃఖముచేతను, శోకముచేతను, వ్యాపింపబడినవాడు అయెను. ధర్మాత్మా = ధర్మాత్ముడు, కైకయీసుతః = కైకేయికుమారుడు అయిన, భరతః=భరతుడు, అభ్యధావత=రాముని ఎదుటకు పరుగెత్తి వెళ్ళెను.

తా. శ్రీమంతుడు, ధర్మాత్ముడు, కైకయీతనయుడు అయిన ఆ భరతుడు, రాముని చూచి దుఃఖముతోను, మనస్తాపముతోను, నిండినవాడై అతని వైపు పరుగెత్తెను. 29

మూ. దృష్ట్వైవ విలలాపార్తో బాష్పసందిగ్ధయా గిరా,
అశక్నువన్ ధారయితుం ధైర్యాద్వచనమబ్రవీత్. 30

ప్ర. అ. దృష్ట్వైవ = చూడగానే, ఆర్తః = పీడితుడై, బాష్పసందిగ్ధయా = కన్నీటిచే అస్పష్టముగా నున్న, గిరా = వాక్కుతో, విలలాప = విలపించెను. ధైర్యాత్ = ధైర్యమువలన, ధారయితుమ్ = అణచుకొనుటకు, అశక్నువన్ = అసమర్థుడై, వచనమ్ = వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా. భరతుడు రాముని చూడగానే దుఃఖపీడితుడై, బాష్పముచే అస్పష్టముగా నున్న వాక్కుతో విలపించెను. దుఃఖమును అణచుకొనుటకు తగిన ధైర్యము లేక ఇట్లు పలికెను. ౩౦

మూ. యః సంసది ప్రకృతిభిర్భవేద్యుక్త ఉపాసితుమ్,
వన్యైర్మృగైరుపాసీనః సోఽయమాస్తే మమాగ్రజః. ౩౧

ప్ర. అ. యః = ఎవ్వడు, సంసది = సభయందు, ప్రకృతిభిః = అమాత్యాది ప్రకృతులచేత, ఉపాసితుమ్ = దగ్గర కూర్చుండి సేవించుటకు, యుక్తః = తగినవాడు, భవేత్ = అగునో, సః = అట్టి, అయమ్ = ఈ, మమ = నాయొక్క, అగ్రజః = అన్నగారు, వన్యైః = వనమునందలి, మృగైః = మృగములచేత, ఉపాసీనః = దగ్గర కూర్చుండి సేవింపబడుచు, ఆస్తే = ఉన్నాడు.

తా. సభలో అమాత్యులు మొదలగు ప్రకృతులు చుట్టును కూర్చుండి సేవింపవలసిన మా అన్నగారు, అరణ్యమృగములు చుట్టును కూర్చుని ఉండగా ఇక్కడ ఉన్నాడు. ౩౧

మూ. వాసోభిర్బహుసాహస్రైర్యో మహాత్మా పురోచితః,
మృగాజినే సోఽయమిహ ప్రవస్తే ధర్మమాచరన్. ౩౨

ప్ర. అ. యః మహాత్మా = ఏ మహాత్ముడు, పురా = పూర్వము, బహుసాహస్రైః = అనేక సహస్రములగు, వాసోభిః = వస్త్రములచేత, ఉచితః = అలవాటు పడినాడో, సః అయమ్ = అట్టి ఇతడు, ధర్మమ్ = ధర్మమును, ఆచరన్ = ఆచరించుచు, మృగాజినే = రెండు మృగాజినములను, ప్రవస్తే = ధరించి యున్నాడు.

తా. ఏ మహాత్ముడు పూర్వము వేలకొలది వస్త్రములకు అలవాటుపడి యుండెనో అట్టివాడు ఇప్పుడు ధర్మాచరణము చేయుచు, రెండు మృగాజినములు ధరించి యున్నాడు. ౩౨

మూ. అధారయద్యో వివిధాశ్చిత్రాః సుమనసస్తదా,
సోఽయం జటాభారమిమం సహతే రాఘవః కథమ్. ౩౩

ప్ర. అ. యః = ఏ రాముడు, తదా = అపుడు, వివిధాః = అనేకవిధము లైన, చిత్రాః = చిత్ర మైన, సుమనసః = పుష్పములను, అధారయత్ = ధరించెనో, సః = అట్టి, అయం రాఘవః = ఈ రాముడు, ఇమం జటాభారమ్ = ఈజటాభారమును, కథమ్ = ఎట్లు, సహతే = సహించుచున్నాడు.

తా. ఆ కాలమునందు, చిత్రవర్ణము లైన అనేకవిధముల పుష్పములను ధరించిన రాముడు, ఈ నాడు జటాభారమును ఎట్లు ధరించుచున్నాడో. ౩౩

మూ. యస్య యజ్ఞైర్యథాదిష్టైర్యుక్తో ధర్మస్య సంచయః,
శరీరక్లేశసంభూతం స ధర్మం పరిమార్గతే. ౩౪

ప్ర. అ. యథాదిష్టైః = యథావిహితము లైన, యజ్ఞైః = యజ్ఞములచేత, యస్య = ఎవనికి, ధర్మస్య = ధర్మముయొక్క, సంచయః = సంచయము (సంపాదనము) యుక్తః = తగినదో, సః = అట్టి రాముడు, శరీరక్లేశసంభూతమ్ = శరీరక్లేశమువలన కలిగిన, ధర్మమ్ = ధర్మమును, పరిమార్గతే = అన్వేషించుచున్నాడు.

తా. ఏ రాముడు శాస్త్రోక్తము లైన యజ్ఞములను ఆచరించి ధర్మసంపాదనము చేయునట్టివాడో, అట్టి రాముడు, శరీరమును కష్టపెట్టుట ద్వారా కలుగు ధర్మమును ఆచరించుచున్నాడు. ౩౪

మూ. చన్దనేన మహార్హేణ యస్యాఙ్గముపసేవితమ్,
మలేన తస్యాఙ్గమిదం కథమార్యస్య సేవ్యతే. ౩౫

ప్ర. అ. యస్య = ఎవనియొక్క, అఙ్గమ్ = శరీరము, మహార్హేణ = గొప్ప వెలగల, చన్దనేన = చందనముచేత, ఉపసేవితమ్ = సేవింపబడినదో, తస్య = అట్టి, ఆర్యస్య = పూజ్యు డైన అన్నగారియొక్క, ఇదమ్ అఙ్గమ్ = ఈ శరీరము, మలేన = మురికిచేత, కథమ్ = ఎట్లు, సేవ్యతే = సేవింపబడుచున్నదో.

తా. అమూల్య మైన చందనము పూసికొనదగిన మా అన్నగారి శరీరము ఇపుడు మురికి పట్టి యున్నది కదా. ౩౫

మూ. మన్నిమిత్తమిదం దుఃఖం ప్రాప్తో రామః సుఖోచితః,
ధిగ్జీవితం నృశంసస్య మమ లోకవిగర్హితమ్. ౩౬

ప్ర. అ. సుఖోచితః = సుఖమునకు అలవాటుపడిన, రామః = రాముడు, మన్నిమిత్తమ్ = నా నిమిత్తమై, ఇదం దుఃఖమ్ = ఈ దుఃఖమును, ప్రాప్తః = పొందినాడు. నృశంసస్య = క్రూరుడ నైన, మమ = నాయొక్క, లోకవిగర్హితమ్ = లోకముచే నిందింపబడిన, జీవితమ్ = జీవితమును గూర్చి, ధిక్ = నింద అగుగాక.

తా. సుఖమునకు అలవాటు పడిన రాముడు, నా మూలమున ఈ విధముగా కష్టపడుచున్నాడు. ఛీ! లోకులచే నిందింపబడుచున్న క్రూరుడ నైన నా జీవితము ఎందుకు? ౩౬

మూ. ఇత్యేవం విలపన్ దీనః ప్రస్విన్నముఖపఙ్కజః,
పాదావప్రాప్య రామస్య పపాత భరతో రుదన్. ౩౭

ప్ర. అ. భరతః = భరతుడు, దీనః = దీనుడై, ప్రస్విన్నముఖపఙ్కజః = అధికముగా చెమట పట్టిన ముఖపద్మము కలవాడై, ఇత్యేవమ్ = ఇట్లు, విలపన్ = విలపించుచు, రామస్య = రామునియొక్క, పాదౌ = పాదములను, అప్రాప్య = పొందకుండగానే, రుదన్ = ఏడ్చుచు, పపాత = నేలపై పడెను.

తా. భరతుడు దీనుడై, ముఖపద్మమునుండి చెమటలు కారుచుండగ, ఈ విధముగా విలపించుచు, రాముని పాదములు చేతులకు అందకుండగనే ఏడ్చుచు నేలపై పడెను. ౩౭

మూ. దుఃఖాభితప్తో భరతో రాజపుత్రో మహాబలః,
ఉక్త్వార్యేతి సకృద్దీనం పునర్నోవాచ కిఞ్చన. ౩౮

ప్ర. అ. మహాబలః = గొప్ప బలము కలవాడు, రాజపుత్రః = రాజకుమారుడు అయిన, భరతః = భరతుడు, దుఃఖాభితప్తః = దుఃఖముచే మిక్కిలి తపింప చేయబడినవాడై, ఆర్య ఇతి = పూజ్యుడా అని, సకృత్ = ఒక్కమారు, దీనమ్ = దీనముగా, ఉక్త్వా = పలికి, పునః = మరల, కిఞ్చన = ఏమియు, నోవాచ = పలుకలేదు.

తా. మహాబలశాలి, రాజపుత్రుడు అయిన భరతుడు దుఃఖపీడితుడై, "ఆర్యా!" అని ఒక్కసారి దీనముగా పలికి, పిదప ఏమియు మాటలాడలేక పోయెను. 38

మూ. బాష్పాపిహితకణ్ఠశ్చ ప్రేక్ష్య రామం యశస్వినమ్,
ఆర్యేత్యేవాథ సంక్రుశ్య వ్యాహర్తుం నాశకత్తదా 39

ప్ర. అ. యశస్వినమ్ = యశశ్శాలి యైన, రామమ్ = రాముని, ప్రేక్ష్య = చూచి, బాష్పాపిహితకణ్ఠశ్చ = బాష్పముచే కొట్టబడిన కంఠము కలవాడై, అథ = పిమ్మట, ఆర్యేత్యేవ = ఓ ఆర్యా! అని మాత్రమే, సంక్రుశ్య = అరచి, తదా = అపుడు, వ్యాహర్తుమ్ = మాటలాడుటకు, నాశకత్ = సమర్థుడు కాలేదు.

తా. యశశ్శాలి యైన రాముని చూచి, బాష్పము కంఠమును అడ్డుకొనుచుండగా, "ఓ ఆర్యా!" అని మాత్రమే అరచి, ఇంక ఏమియు మాటలాడలేక పోయెను. 39

మూ. శత్రుఘ్నశ్చాపి రామస్య వవన్దే చరణౌ రుదన్,
తావుభౌ స సమాలిఙ్గ్య రామశ్చాశ్రూణ్యవర్తయత్. 40

ప్ర. అ. శత్రుఘ్నశ్చాపి = శత్రుఘ్నుడు కూడ, రుదన్ = ఏడ్చుచు, రామస్య = రామునియొక్క, చరణౌ = పాదములను, వవన్దే = నమస్కరించెను. సః రామశ్చ = ఆ రాముడుకూడ, తౌ ఉభౌ = వారిద్దరిని, సమాలిఙ్గ్య = కౌగలించుకొని, అశ్రూణి = కన్నీళ్లను, అవర్తయత్ = విడిచెను.

తా. శత్రుఘ్నుడు కూడ ఏడ్చుచు, రాముని పాదములకు నమస్కరించెను. రాముడు వారిద్దరిని కౌగలించుకొని కన్నీళ్లు కార్చెను. 40

మూ. తతస్సుమన్త్రేణ గుహేన చైవ
సమీయతూ రాజసుతావరణ్యే,
దివాకరశ్చైవ నిశాకరశ్చ
యథామ్బరే శుక్రబృహస్పతిభ్యామ్. 41

ప్ర. అ. తతః = అటుపిమ్మట, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, రాజసుతౌ = రాజకుమారులైన రామలక్ష్మణులు, అమ్బరే = ఆకాశమునందు, దివాకరశ్చైవ

= సూర్యుడు, నిశాకరశ్చ = చంద్రుడు, శుక్రబృహస్పతిభ్యామ్ = శుక్రబృహస్పతులతో, యథా = ఎట్లో అట్లు, సుమన్త్రేణ = సుమంత్రునితోను, గుహేన చైవ = గుహునితోను, సహితః = కలిసిరి.

తా. పిమ్మట ఆ రామలక్ష్మణులు అరణ్యములో సూర్యచంద్రులు ఆకాశమునందు శుక్రబృహస్పతులతో కలసి నట్లు సుమంత్రునితోను, గుహునితోను కలిసిరి. 41

మూ. తాన్ పార్థివాన్ వారణయూథపాభాన్
సమాగతాం స్తత్ర మహత్యరణ్యే,
వనౌకసస్తేఽపి సమీక్ష్య సర్వే-
ప్యశ్రూణ్యముఞ్చన్ ప్రవిహాయ హర్షమ్. 42

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
ఏకోనశతతమః సర్గః.

ప్ర. అ. తే = ఆ, సర్వే = సమస్తమైన, వనౌకసః = అరణ్యములో నివసించువారు, తత్ర = ఆ, మహతి = గొప్పదైన, అరణ్యే = అరణ్యమునందు, సమాగతాన్ = కలిసిన, వారణయూథపాభాన్ = శ్రేష్ఠములైన గజములవంటి కాంతి గల, తాన్ పార్థివాన్ = ఆ రాజులను, సమీక్ష్య = చూచి, హర్షమ్ = సంతోషమును, ప్రవిహాయ = విడిచి, అశ్రూణి = కన్నీళ్లను, అముఞ్చన్ = విడిచిరి.

తా. అరణ్యములో నివసించు ఋషులు మొదలగువారందరు, ఆ మహారణ్యములో కలిసిన మహాగజసమానులైన ఆ రాజకుమారులను చూచి, దుఃఖముతో కన్నీళ్లు కార్చిరి. 42

'బాలానందిని' అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అయోధ్యాకాండలో
తొంబదితొమ్మిదవ సర్గ సమాప్తము.

అథ శతతమః సర్గః

[శ్రీరాముడు భరతునకు కుశల మడుగుట అను వ్యాజముతో రాజనీతి నుపదేశించుట.]

మూ. జటిలం చీరవసనం ప్రాఞ్జలిం పతితం భువి,
దదర్శ రామో దుర్దర్శం యుగాన్తే భాస్కరం యథా. 1

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, జటిలమ్ = జటలు ధరించినవాడు, చీరవసనమ్=నారచీరలు కట్టుకొన్నవాడు, ప్రాఞ్జలిమ్ = కట్టబడిన దోసిలి కలవాడు, భువి=నేలపై, పతితమ్=పడినవాడు, యుగాన్తే=ప్రళయకాలమునందు, భాస్కరం యథా=సూర్యుడు వలె, దుర్దర్శమ్=చూచుటకు శక్యము కానివాడు అయిన ఆ భరతుని, దదర్శ=చూచెను.

తా. జటలను ధరించినవాడు, నారచీరలను కట్టుకున్నవాడు, ప్రళయకాలసూర్యుడు వలె చూడ శక్యము కాకున్నవాడు అయిన భరతుడు అంజలి ఘటించి నేలపై పడియుండగా రాముడు చూచెను. 1

మూ. కథంచిదభివిజ్ఞాయ వివర్ణవదనం కృశమ్,
భ్రాతరం భరతం రామః పరిజగ్రాహ బాహునా. 2

ప్ర. అ. రామః=రాముడు, వివర్ణవదనమ్=మారిపోయిన రంగు గల ముఖము గలవాడు, కృశమ్=కృశించినవాడు అయిన, భ్రాతరమ్=సోదరుడైన, భరతమ్=భరతుని, కథంచిత్=అతికష్టముగా, అభివిజ్ఞాయ=గుర్తించి, బాహునా=బాహువుచేత, పరిజగ్రాహ=పట్టుకొనెను.

తా. ముఖము రంగు మారిపోయి, కృశించి యున్న సోదరుడైన భరతుని రాముడు ఎట్లో గుర్తించి, బాహువును పట్టుకొని లేవదీసెను. 2

మూ. ఆఘ్రాయ రామస్తం మూర్ధ్ని పరిష్వజ్య చ రాఘవః,
అఙ్కే భరతమారోప్య పర్యపృచ్ఛత్సమాహితః. ౩

ప్ర. అ. రాఘవః = రఘువంశమునందు పుట్టిన, రామః = రాముడు, తం భరతమ్ = ఆ భరతుని, మూర్ధ్ని = శిరస్సునందు, ఆఘ్రాయ = వాసనచూసి, పరిష్వజ్య చ = కౌగలించుకొని, అఙ్కే = తొడపై, ఆరోప్య = కూర్చుండబెట్టుకొని, సమాహితః = సావధానచిత్తుడై, పర్యపృచ్ఛత్ = అడిగెను.

తా. రాముడు ఆ భరతుని కౌగలించుకొని, అతని శిరస్సు వాసన చూచి, (ముద్దిడుకొని) ఒడిలో కూర్చుండబెట్టుకొని, సావధానచిత్తుడై, ఇట్లు ప్రశ్నించెను.

మూ. క్వ ను తేఽభూత్పితా తాత యదరణ్యం త్వమాగతః,
న హి త్వం జీవతస్తస్య వనమాగన్తుమర్హసి. ౪

ప్ర. అ. తాత = ఓ తండ్రీ! త్వమ్ = నీవు, అరణ్యమ్ = అరణ్యమును గూర్చి, యత్ ఆగతః = వచ్చితివి కదా! తే పితా = నీ తండ్రి, క్వ ను = ఎక్కడ, అభూత్ = ఉండెను? తస్య = అతడు, జీవతః = జీవించియుండగా, త్వమ్ = నీవు, వనమ్ = వనమును గూర్చి, ఆగన్తుమ్ = వచ్చుటకు, న అర్హసి హి = తగవు కదా!

తా. నాయనా! నీ విపుడు, అరణ్యమునకు వచ్చినావే నీ తండ్రి, దశరథ మహారాజు, ఎక్కడికి వెళ్ళినాడు? ఆయన జీవించియుండగా నీవు అరణ్యమునకు రాజాలవు కదా? ౪

మూ. చిరస్య బత పశ్యామి దూరాద్భరతమాగతమ్,
దుష్ప్రతీకమరణ్యేఽస్మిన్ కిం తాత వనమాగతః. ౫

ప్ర. అ. అస్మిన్ అరణ్యే = ఈ అరణ్యమునందు, దూరాత్ = దూరమునుండి, ఆగతమ్ = వచ్చిన, దుష్ప్రతీకం = కృశించిన శరీరము గల, భరతమ్ = భరతుని, చిరస్య = చాలాకాలమునకు, పశ్యామి = చూచుచున్నాను. బత = సంతోషము. తాత = ఓ తండ్రీ! వనమ్ = వనమును గూర్చి, కిమ్ = ఎందుకు, ఆగతః = వచ్చినావు?

తా. కృశించి, గుర్తు పట్టరాని శరీరముతో, చాల దూరమునుండి వచ్చిన

భరతుని బాలకాలమునకు సేవ చూడగలుగుచున్నాను. సంతోషము. నాయనా! నీవు అరణ్యమునకు ఎందుకు వచ్చినావు? ౫

మూ. కచ్చిద్ధారయతే తాత రాజా యత్త్వమిహాగతః,
కచ్చిన్న దీనః సహసా రాజా లోకాన్తరం గతః. ౬

ప్ర. అ. తాత! = నాయనా! త్వమ్ = నీవు, ఇహ = ఇక్కడికి, యత్ ఆగతః = వచ్చినావే; రాజా = దశరథమహారాజు, కచ్చిద్ధారయతే = జీవించి యున్నాడు కదా? రాజా = రాజు, దీనః = దీనుడై, సహసా = వెంటనే, లోకాన్తరమ్ = పరలోకమునుగూర్చి, న గతః కచ్చిత్ = వెళ్లలేదు కదా!

తా. నాయనా! నీవు ఇక్కడకు వచ్చితివే; దశరథమహారాజు జీవించి యున్నాడుకదా? ఆయన దుఃఖాక్రాంతుడై, పరలోకమునకు వెళ్లలేదు కదా! ౬

మూ. కచ్చిత్సౌమ్య న తే రాజ్యం భ్రష్టం బాలస్య శాశ్వతమ్,
కచ్చిచ్ఛుశ్రూషసే తాత పితరం సత్యవిక్రమమ్. ౭

ప్ర. అ. సౌమ్య = ఓ సౌమ్యుడా, బాలస్య = చిన్నవాడ వైన, తే = నీయొక్క, శాశ్వతమ్ = శాశ్వత మైన, రాజ్యమ్ = రాజ్యము, న భ్రష్టం కచ్చిత్ = భ్రష్టము కాలేదు గదా! తాత = నాయనా! సత్యవిక్రమమ్ = సత్య మైన పరాక్రమము గల, పితరమ్ = తండ్రిని, శుశ్రూషసే కచ్చిత్ = శుశ్రూష చేయుచున్నావా!.

తా. ఓ సౌమ్యుడా! నీవు చిన్నవాడ వగుటచే, శాశ్వత మైన రాజ్యమును కోల్పోలేదు కదా! సత్యపరాక్రము డైన తండ్రికి శుశ్రూష చేయుచున్నావు కదా!

మూ. కచ్చిద్దశరథో రాజా కుశలీ సత్యసంగరః,
రాజసూయాశ్వమేధానామాహర్తా ధర్మనిశ్చయః. ౮

ప్ర. అ. సత్యసంగరః = సత్య మైన ప్రతిజ్ఞ కలవాడు, రాజసూయాశ్వమేధానామ్ = రాజసూయాశ్వమేధయాగములయొక్క, ఆహర్తా = చేయువాడు, ధర్మనిశ్చయః = ధర్మమునందు నిశ్చయము కలవాడు అయిన, రాజా దశరథః = దశరథమహారాజు, కచ్చిత్ కుశలీ = క్షేమముగా ఉన్నాడు కదా!

తా. సత్యప్రతిజ్ఞావంతుడు, రాజసూయాశ్వమేధయాగములను చేసినవాడు, ధర్మమునందు స్థిరబుద్ధి కలవాడు అయిన దశరథమహారాజు కుశలముగా ఉన్నాడు కదా! 8

మూ. స కచ్చిద్బ్రాహ్మణో విద్వాన్ ధర్మనిత్యో మహాద్యుతిః,
ఇక్ష్వాకూణాముపాధ్యాయో యథావత్తాత పూజ్యతే. 9

ప్ర. అ. తాత = నాయనా, బ్రాహ్మణః = వేదవేత్త, విద్వాన్ = విద్వాంసుడు, ధర్మనిత్యః = ధర్మమునందు స్థిరుడు, మహాద్యుతిః = గొప్ప కాంతి కలవాడు అయిన, సః = ఆ, ఇక్ష్వాకూణామ్ = ఇక్ష్వాకువంశీయుల, ఉపాధ్యాయః = గురువు, యథావత్ = మునుపటివలె, పూజ్యతే కచ్చిత్ = పూజింపబడుచున్నాడా?

తా. నాయనా! వేదవేత్త, విద్వాంసుడు, ధర్మనిరతుడు, మహాకాంతిశాలియైన, ఆ ఇక్ష్వాకువంశపురోహితుడైన వసిష్ఠుని వెనుకటి వలె పూజించుచున్నావు కదా!

మూ. సా తాత కచ్చిత్కౌసల్యా సుమిత్రా చ ప్రజావతీ,
సుఖినీ కచ్చిదార్యా చ దేవీ నన్దతి కైకయీ. 10

ప్ర. అ. తాత = నాయనా, సా కౌసల్యా = ఆ కౌసల్య, సుఖినీ కచ్చిత్ = సుఖము కలదికదా? ప్రజావతీ = సత్సంతానము గల, సుమిత్రా చ = సుమిత్ర కూడ, సుఖవంతురాలు కదా? ఆర్యా = పూజ్యురాలు, దేవీ = రాణియైన, కైకయీ = కైకేయి, నన్దతి కచ్చిత్ = సంతోషించుచున్నది కదా?

తా. నాయనా! కౌసల్య, మంచి సంతానము గల సుమిత్ర సుఖముగా ఉన్నారు కదా? పూజ్యురాలు, రాణి అయిన కైకేయి సంతోషముగా ఉన్నది కదా? 10

మూ. కచ్చిద్వినయసమ్పన్నః కులపుత్రో బహుశ్రుతః,
అనసూయురనుద్రష్టా సత్కృతస్తే పురోహితః. 11

ప్ర. అ. వినయసమ్పన్నః = వినయముతో కూడినవాడు, కులపుత్రః = ఉత్తమకులమునకు చెందిన పుత్రుడు, బహుశ్రుతః = అధికమైన శాస్త్రజ్ఞానము కలవాడు, అనసూయః = అసూయ లేనివాడు, అనుద్రష్టా = విషయములను

చూపించువాడు అయిన, పురోహితః = పురోహితుడు, తే = నీకు, (నీచేత) సత్కృతః కచ్చిత్ = సత్కరించబడుచున్నాడు కదా?

తా. వినయసంపన్నుడు, ఉత్తమకులమునందు పుట్టినవాడు, అధిక మైన శాస్త్రజ్ఞానము కలవాడు, అసూయలేనివాడు, కర్తవ్యవిషయములను బోధించు వాడు అయిన పురోహితుని [వసిష్ఠుని కుమారు డైన సుయజ్ఞుని] సత్కరించు చున్నావు కదా। 11

మూ. కచ్చిదగ్నిషు తే యుక్తో విధిజ్ఞో మతిమానృజుః,
హుతం చ హోష్యమాణం చ కాలే వేదయతే సదా. 12

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, అగ్నిషు = అగ్నులయందు, యుక్తః = శ్రద్ధ కలవాడు, విధిజ్ఞః = శాస్త్రముల నెరింగినవాడు, మతిమాన్ = బుద్ధిమంతుడు, ఋజుః = ఋజుస్వభావము కలవాడు అయిన పురోహితుడు, సదా = ఎల్లప్పుడు, హుతం చ = హోమము చేయబడినదానిని, హోష్యమాణం చ = హోమము చేయ బడనున్నదానిని, కాలే = తగినకాలమునందు, వేదయతే కచ్చిత్ = తెలియపరచు చున్నాడు కదా?

తా. శాస్త్రవిధి తెలిసినవాడూ, బుద్ధిమంతుడూ, కపటము ఎరుగనివాడూ అయిన పురోహితుడు నీ అగ్నుల విషయమున శ్రద్ధ కలవాడై, ఎప్పుడు ఏ హోమ ములు జరిగెనో, ఎప్పుడు ఏ హోమములు జరుగవలెనో నీకు ఎల్లపుడు చెప్పు చున్నాడు కదా। 12

మూ. కచ్చిద్దేవాన్ పితౄన్ మాతౄర్గురూన్ పితృసమానపి,
వృద్ధాంశ్చ తాత, వైద్యాంశ్చ బ్రాహ్మణాంశ్చాభిమన్యసే.

ప్ర. అ. తాత = నాయనా। దేవాన్ = దేవతలను, పితౄన్ = తండ్రు లను, మాతౄః = తల్లులను, గురూన్ = గురువులను, పితృసమానపి = తండ్రితో సమాను లైన బంధువులను, వృద్ధాంశ్చ = వృద్ధులను, వైద్యాంశ్చ = వైద్యులను, బ్రాహ్మణాంశ్చ = బ్రాహ్మణులను, అభిమన్యసే కచ్చిత్ = గౌరవించుచున్నావా।

తా. నాయనా। నీవు దేవతలను, తల్లులను, తండ్రులను, గురువులను, తండ్రితో సమాను లైన బంధువులను, వృద్ధులను, వైద్యులను, బ్రాహ్మణులను గౌరవించుచున్నావు కదా। 13

మూ. ఇష్వస్త్రవరసంపన్నమర్థశాస్త్రవిశారదమ్,
సుధన్వానముపాధ్యాయం కచ్చిత్త్వం తాత మన్యసే. 14

ప్ర. అ. తాత = నాయనా! ఇష్వస్త్రవరసంపన్నమ్ = బాణములలోను, అస్త్రములలోను శ్రేష్ఠమైనవానితో కూడినవాడు, అర్థశాస్త్రవిశారదమ్ = రాజనీతి శాస్త్రమునందు పండితుడు, ఉపాధ్యాయమ్ = ఉపాధ్యాయుడు అయిన, సుధన్వానమ్ = సుధన్వుని, త్వమ్ = నీవు, మన్యసే కచ్చిత్ = గౌరవించుచున్నావు కదా?

తా. తండ్రీ! శ్రేష్ఠములైన బాణములు, అస్త్రములు కలవాడు, రాజనీతి శాస్త్రములో నిష్ణాతుడు, ఉపాధ్యాయుడు అయిన సుధన్వుని గౌరవించుచున్నావు కదా। 14

మూ. కచ్చిదాత్మసమాః శూరాః శ్రుతవన్తో జితేన్ద్రియాః,
కులీనాశ్చేఙ్గితజ్ఞాశ్చ కృతాస్తే తాత మన్త్రిణః. 15

ప్ర. అ. తాత = తండ్రీ, ఆత్మసమాః = నీతో సమానులైన, శూరాః = శూరులు, శ్రుతవన్తః = శాస్త్రజ్ఞానము కలవారు, జితేన్ద్రియాః = జయింపబడిన ఇంద్రియములు కలవారు, కులీనాశ్చ = ఉత్తమకులమునందు పుట్టినవారు, ఇఙ్గితజ్ఞాశ్చ = మనస్సులోని అభిప్రాయమును తెలుసుకొనువారు అయిన పురుషులు, తే = నీకు, మన్త్రిణః = మంత్రులుగా, కృతాః కచ్చిత్ = చేయబడినారు కదా।

తా. నీవు, నీతో సమానులు, శూరులు, విద్యావంతులు, జితేంద్రియులు ఉత్తమకులమునందు పుట్టినవారు, మనస్సులోని భావములను తెలుసుకొనగలిగినవారు అయినవారినే మంత్రులుగా నియమించినావు కదా? 14

మూ. మన్త్రో విజయమూలం హి రాజ్ఞాం భవతి రాఘవ,
సుసంవృతో మన్త్రధరైరమాత్యైః శాస్త్రకోవిదైః. 16

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ భరతుడా। శాస్త్రకోవిదైః = శాస్త్రములలో పండితులు, మన్త్రధరైః = ఆలోచనలను ధరింపగలిగినవారు అయిన, అమాత్యైః = మంత్రులచేత, సుసంవృతః = చక్కగా దాచబడిన, మన్త్రః = ఆలోచన, రాజ్ఞామ్ = రాజులకు, విజయమూలమ్ = విజయమునకు కారణము, భవతి హి = అగును కదా!

తా. భరతా! శాస్త్రపండితులు, ఆలోచనలను తమలోనే ఉంచుకొనగల వారు అయిన అమాత్యులు రహస్యముగా ఉంచిన ఆలోచనలవలననే రాజులకు విజయము లభించునుకదా? 16

మూ. కచ్చిన్నిద్రావశం నైషి కచ్చిత్కాలే ప్రబుధ్యసే,
కచ్చిచ్చాపరరాత్రేషు చింతయస్యర్థనైపుణమ్. 17

ప్ర. అ. నిద్రావశమ్ = నిద్రకు లొంగిపోవుటను, నైషి కచ్చిత్ = (నీవు) పొందుట లేదు కదా? కాలే = తగిన కాలమునందు, ప్రబుధ్యసే కచ్చిత్ = మేల్కొనుచున్నావు కదా? అపరరాత్రేషు = తెల్లవారుఝాములందు, అర్థనైపుణమ్ = కర్తవ్యముల నేర్పును గూర్చి, చింతయసి కచ్చిత్ = ఆలోచించుచున్నావు కదా!

తా. నీవు నిద్రకు వశుడవు అగుటలేదు కదా? తగు కాలమునందు మేల్కొనుచున్నావు కదా? వివిధకార్యముల సామర్థ్యమును గూర్చి తెల్లవారు జామునందు ఆలోచించుచున్నావు కదా. 17

మూ. కచ్చిన్మన్త్రయసే నైకః కచ్చిన్న బహుభిస్సహ,
కచ్చిత్తే మన్త్రితో మన్త్రో రాష్ట్రం న పరిధావతి. 18

ప్ర. అ. ఏకః = ఒంటరివాడవై, న మన్త్రయసే కచ్చిత్ = ఆలోచించుట లేదు కదా? బహుభిస్సహ = చాలమందితో, న కచ్చిత్ = ఆలోచించుటలేదు కదా? మన్త్రితః = ఆలోచింపబడిన, తే మన్త్రః = నీ ఆలోచన, రాష్ట్రమ్ = రాజ్యమును గూర్చి, న పరిధావతి కచ్చిత్ = పరుగెత్తుటలేదు కదా?

తా. నీవు ఒక్కడవే ఆలోచించుటలేదు కదా! చాల మందితో ఆలోచించుటలేదు కదా? నీ ఆలోచన రాజ్యములోని వారి కందరికిని తెలిసిపోవుట లేదు కదా. 18

మూ. కచ్చిదర్థం వినిశ్చిత్య లఘుమూలం మహోదయమ్,
క్షిప్రమారభసే కర్తుం న దీర్ఘయసి రాఘవ. 19

ప్ర. అ. రాఘవ = భరతా! లఘుమూలమ్ = స్వల్పమైన సాధనములు కలది, మహోదయమ్ = గొప్ప ఫలము కలది అయిన, అర్థమ్ = కార్యమును, వినిశ్చిత్య = నిశ్చయించి, క్షిప్రమ్ = శీఘ్రముగా, కర్తుమ్ = చేయుటకు, ఆరభసే

కచ్చిత్ = ఆరంభించుచున్నావు కదా? న దీర్ఘయసి = ఆలస్యము చేయుట లేదు కదా?

తా. భరతా! స్వల్పమైన ప్రయత్నముతో ఎక్కువ ఫలమును సాధింప కల్గిన కార్యమును నిశ్చయించి ఆలస్యము చేయకుండగ వెంటనే దానిని ప్రారంభించుచున్నావు కదా. 19

మూ. కచ్చిత్తు సుకృతాన్యేవ కృతరూపాణి వా పునః,
విదుస్తే సర్వకార్యాణి న కర్తవ్యాని పార్థివాః. 20

ప్ర. అ. పార్థివాః = ఇతరరాజులు, సుకృతాన్యేవ = చక్కగా పూర్తి చేయబడినవి, పునః = మరియు, కృతరూపాణి వా = దాంపరకు చేయబడినవి అయిన, తే = నీయొక్క, సర్వకార్యాణి = సమస్త కార్యములను మాత్రమే, విదుః కచ్చిత్ = తెలుసుకొనుచున్నారుకదా? కర్తవ్యాని = ముున్ముందు చేయదగిన కార్యములను, న = తెలుసుకొనుటలేదు కదా!

తా. ఇతర రాజులు, నీవు చక్కగా పూర్తిచేసిన పనులను, లేదా దాంపరకు పూర్తిచేసిన పనులను మాత్రమే తెలుసుకొనుచున్నారుకదా? నీవు ముున్ముందు చేయ దలపెట్టిన పనులు వారికి తెలియుటలేదు కదా! 20

మూ. కచ్చిన్న తర్కైర్యుక్త్యా వా యే చాప్యపరికీర్తితాః,
త్వయా వా తవ వామాత్యైర్బుధ్యతే తాత మన్త్రితమ్.

ప్ర. అ. తాత! = తండ్రీ! త్వయా వా = నీచేత గాని, తవ = నీయొక్క, అమాత్యైర్వా = మంత్రులచేత గాని, మన్త్రితమ్ = ఆలోచింపబడిన విషయము, తర్కైః = ఊహాల చేత గాని, యుక్త్యా వా = యుక్తి చేత గాని, యే చాపి = ఏ ఉపాయములు, అపరికీర్తితాః = చెప్పబడలేదో, ఆ ఉపాయముల చేత గాని, (ఇతరుల చేత) కచ్చిన్న బుధ్యతే = తెలియబడుటలేదు కదా!

తా. నాయనా! ఇతరు లెవ్వరును, ఊహాంచేత గాని, యుక్తి చేత గాని, ఇతరోపాయములచేత గాని, నీ ఆలోచనలను, నీ మంత్రులు చేసిన ఆలోచనలను తెలిసికొనుటలేదుకదా! 21

మూ. కచ్చిత్సహస్రాన్మూర్ఖాణామేకమిచ్ఛసి పణ్డితమ్,
పణ్డితో హ్యర్థకృచ్ఛ్రేషు కుర్యాన్నిఃశ్రేయసం మహత్.

ప్ర. అ. మూర్ఖాణామ్ = మూర్ఖులయొక్క, సహస్రాత్ = సహస్రముకంటె, ఏకమ్ = ఒక్క, పణ్డితమ్ = పండితుని, ఇచ్ఛసి కచ్చిత్ = కోరుచున్నావుకదా? అర్థకృచ్ఛ్రేషు = కార్యసంకటములయందు, పణ్డితః = పండితుడు, మహత్ = గొప్ప, నిఃశ్రేయసమ్ = క్షేమమును, కుర్యాత్ = చేయును.

తా. వేయిమంది మూర్ఖులను విడచి యైనను ఒక్క పండితుని చేరదీయుటకు ప్రయత్నించుచున్నావు కదా! ఎందుచేతననగా కార్య సంకటములు ఏర్పడినపుడు పండితుడు గొప్ప సాహాయ్యమును చేయగలడు. ౨౨

మూ. సహస్రాణ్యపి మూర్ఖాణాం యద్యుపాస్తే మహీపతిః,
అథవాప్యయుతాన్యేవ నాస్తి తేషు సహాయతా. ౨౩

ప్ర. అ. మహీపతిః = రాజు, మూర్ఖాణామ్ = మూర్ఖులయొక్క, సహస్రాణి = సహస్రములను, అథవా = లేక, అయుతాన్యేవ = పది వేలను, ఉపాస్తే యద్యపి = ఆశ్రయించినను, తేషు = వారిలో, సహాయతా = సహాయత్వము, నాస్తి = లేదు.

తా. రాజు మూర్ఖులను వేలకొలది, లేదా అయుతములకొలది చేరదీసినను, వారు ఎట్టి సాహాయ్యము చేయజాలరు. ౨౩

మూ. ఏకోఽప్యమాత్యో మేధావీ శూరో దక్షో విచక్షణః,
రాజానం రాజమాత్రం వా ప్రాపయేన్మహతీం శ్రియమ్.

ప్ర. అ. మేధావీ = బుద్ధిమంతుడు, శూరః = శూరుడు, దక్షః = సమర్థుడు, విచక్షణః = పండితుడు అయిన, ఏకః అమాత్యోఽపి = ఒక్క మంత్రి యైనను, రాజానమ్ = రాజును గాని, రాజమాత్రం వా = చిన్నప్రభువును గాని, మహతీమ్ = గొప్ప, శ్రియమ్ = ఐశ్వర్యమును, ప్రాపయేత్ = పొందించును.

తా. మేధావి, శూరుడు, సమర్థుడు, పండితుడు అయిన మంత్రి ఒక్కడున్నను, రాజునకు లేదా చిన్న ప్రభువునకు గొప్ప అభివృద్ధి కలుగునట్లు చేయును. ౨౪

మూ. కచ్చిన్ముఖ్యా మహత్స్వేవ మధ్యమేషు చ మధ్యమాః,
జఘన్యాశ్చ జఘన్యేషు భృత్యాః కర్మసు యోజితాః. 25

ప్ర. అ. ముఖ్యాః = ఉత్తము లైన, భృత్యాః = భృత్యులు, మహత్సు = గొప్ప వైన, కర్మసు ఏవ = కార్యములయందే, యోజితాః కచ్చిత్ = నియోగింపబడినారు కదా? మధ్యమాః = మధ్యములు, మధ్యమేషు చ = మధ్యమ కార్యములయందు. జఘన్యాః తు = అధములు, జఘన్యేషు = అధమకార్యము లందు, యోజితాః కచ్చిత్ = నియమింపబడినారు కదా?

తా. నీవు అధిక మైన సామర్థ్యము గల సేవకులను ఉత్తమకార్యములు చేయుటకు, సామాన్య మైన సామర్థ్యము కలవారిని సామాన్య మైన పనులు చేయుటకు చాలా తక్కువ సామర్థ్యము కలవారిని అధమ మైన కార్యములు చేయుటకు నియోగించినావు కదా? 25

మూ. అమాత్యానుపధాతీతాన్ పితృపైతామహాన్ శుచీన్,
శ్రేష్ఠాన్ శ్రేష్ఠేషు కచ్చిత్త్వం నియోజయసి కర్మసు. 26

ప్ర. అ. ఉపధాతీతాన్ = రహస్య మైన వివిధపరీక్షలను దాటినవారు, పితృపైతామహాన్ = తండ్రితాతలనుండి వచ్చినవారు, శుచీన్ = పరిశుద్ధ మైన నడవడిక కలవారు, శ్రేష్ఠాన్ = శ్రేష్ఠులు అయిన, అమాత్యాన్ = మంత్రులను, త్వమ్ = నీవు, శ్రేష్ఠేషు = శ్రేష్ఠ మైన. కర్మసు = పనులయందు, నియోజయసి కచ్చిత్ = నియోగించుచున్నావుకదా?

తా. రహస్య మైన పరీక్షలకు నిలిచినవారు. పితృపితామహక్రమమున వచ్చుచున్నవారు. పరిశుద్ధ మైన నడవడిక కలవారు, శ్రేష్ఠులు అయిన అమాత్యులను శ్రేష్ఠ మైన పనులు చేయుటకు నియోగించుచున్నావుకదా?

వి. ఉన్నతపదవులలో నియమించుటకు ముందు వారికి అనేక మైన ప్రలోభనములు (అనగా లంచములు స్త్రీలు మొదలగునవి) చూపివారు. ఆ ప్రలోభనములకు లొంగక ఉత్తమచరిత్రగలవారుగా తేలినప్పుడు వారిని నియమించవలెను. అట్టి ప్రలోభనములకు "ఉపధా" అని పేరు. ఇది చాణక్యుని అర్థశాస్త్రము మొదలగు గ్రంథములలో సవిస్తరముగా చెప్పబడినది. 26

మూ. కచ్చిన్నోగ్రేణ దణ్డేన భృశముద్వేజితప్రజమ్,
రాజ్యం తవానుజానన్తి మన్త్రిణః కైకయీసుత. 27

ప్ర. అ. కైకయీసుత = భరతుడా! ఉగ్రేణ = తీక్ష్ణమయిన, దణ్డేన = దండముచేత, భృశమ్ = మిక్కిలి, తవ = నీయొక్క, రాజ్యమ్ = రాజ్యమును, ఉద్వేజితప్రజమ్ = భయపెట్టబడిన ప్రజలు కలదానినిగా, మన్త్రిణః = మంత్రులు, నానుజానన్తి కచ్చిత్ = అనుమతించరుకదా!

తా. భరతా! నీ రాజ్యములోని ప్రజలందరు, తీక్ష్ణము లైన దండనములచే భయపడిపోవుచుండగా నీ మంత్రులు ఊరక చూచుచుండరు కదా? 27

మూ. కచ్చిత్త్వాం నావజానన్తి యాజకాః పతితం యథా,
ఉగ్రప్రతిగ్రహీతారం కామయానమివ స్త్రియః. 28

ప్ర. అ. యాజకాః = యాగము చేయించువారు, ఉగ్రప్రతిగ్రహీతారమ్ = భయంకర మైన దుర్దానములు ప్రతిగ్రహించు, పతితం యథా = పతితునివలె, స్త్రియః = స్త్రీలు, కామయానమ్ ఇవ = కాముకుని వలె, త్వామ్ = నిన్ను, నావజానన్తి కచ్చిత్ = అవమానించరుకదా!

తా. సదాచారసంపన్ను లైన ఋత్విక్కులు, భయంకర మైన దుర్దానములు ప్రతిగ్రహించు పతితుని అవమానించినట్లు, స్త్రీలు కాముకుని అవమానించినట్లు, మంత్రులు నిన్ను అవమానించుటలేదుకదా? 28

మూ. ఉపాయకుశలం వైద్యం భృత్యసందూషణే రతమ్,
శూరమైశ్వర్యకామం చ యో న హన్తి స హన్యతే. 29

ప్ర. అ. ఉపాయకుశలమ్ = సామాద్యుపాయములందు నేర్పు కలవాడు, వైద్యమ్ = విద్యావంతుడు, శూరమ్ = శూరుడు, ఐశ్వర్యకామం చ = ఐశ్వర్యము నందు కోరిక గలవాడు, భృత్యసందూషణే = భృత్యుల సందూషణమునందు, (లేనిపోనివి చెప్పి సేవకుల మనస్సు విరిచి, వారిని ప్రభువునకు ఎదురుతిరుగునట్లు చేయుట "భృత్యసందూషణము") రతమ్ = ఆసక్తి కలవాడు అయిన వానిని, యః = ఎవడు, న హన్తి = చంపడో, సః = అతడు, హన్యతే = చంపబడును.

తా. సామాద్యుపాయములందు నేర్పు గలిగి, విద్యావంతు డైన శూరు డైన

మైన అధికారవాంఛతో, రాజు అంతరంగ సేవకులలో భేదము కల్గించుటకు ప్రయత్నించినచో రాజు అట్టివానిని చంపివేయవలెను. అట్లు చేయనిచో ఆ రాజే నశించును. 29

మూ. కచ్చిద్ధృష్టశ్చ శూరశ్చ మతిమాన్ ధృతిమాన్ శుచిః,
కులీనశ్చానురక్తశ్చ దక్షః సేనాపతిః కృతః. 30

ప్ర. అ. హృష్టశ్చ=సంతోషించినవాడు, శూరశ్చ=శూరుడు, మతిమాన్ = బుద్ధిమంతుడు, ధృతిమాన్=ధైర్యవంతుడు, శుచిః=పరిశుద్ధమైన నడవడిక కలవాడు, కులీనశ్చ=ఉత్తమకులమునందు పుట్టినవాడు, అనురక్తశ్చ=రాజభక్తి కలవాడు, దక్షః=సమర్థుడు అయిన, సేనాపతిః=సేనాపతి, కృతః కచ్చిత్ = చేయబడినాడా!

తా. తృప్తికలవాడు, శూరుడు, బుద్ధిమంతుడు, ధైర్యవంతుడు, నిజాయితీ కలవాడు, ఉత్తమకులసంజాతుడు, రాజభక్తి కలవాడు, సమర్థుడు అయినవానిని సేనాపతిగా చేసినావుకదా? 30

మూ. బలవన్తశ్చ కచ్చిత్తే ముఖ్యా యుద్ధవిశారదాః,
దృష్టాపదానా విక్రాన్తాస్త్వయా సత్కృత్య మానితాః. 31

ప్ర. అ. బలవన్తః=అధికమైన బలము కలవారు, యుద్ధవిశారదాః=యుద్ధమునందు నేర్పు గలవారు; దృష్టాపదానాః=చూడబడిన పూర్వపు ఉత్తమ కార్యములు కలవారు, విక్రాన్తాః=శూరులు అయిన, తే=ఆ, ముఖ్యాః=ముఖ్యులైన వీరులు, త్వయా=నీచేత, సత్కృత్య=సత్కరించి, మానితాః కచ్చిత్ = గౌరవింపబడినారా?

తా. బలవంతులు, యుద్ధములో నేర్పు గలవారు, పూర్వము ఎన్నియో ఘన కార్యములు సాధించినవారు, శూరులు అయిన వీరులను సత్కరించి గౌరవించుచున్నావుకదా? 31

మూ. కచ్చిద్బలస్య భక్తం చ వేతనం చ యథోచితమ్,
సంప్రాప్తకాలం దాతవ్యం దదాసి న విలమ్బసే. 32

ప్ర. అ. బలస్య=సైన్యమునకు, దాతవ్యమ్=ఇవ్వదగిన, భక్తం చ =

అన్నమును, యథోచితమ్ = తగువిధమైన, వేతనం చ = వేతనమును, సంప్రాప్తకాలమ్ = ప్రాప్తించినకాలము గలదానిని, దదాసి కచ్చిత్ = ఇచ్చుచున్నావుకదా? న విలంబసే = ఆలస్యము చేయుటలేదుకదా।

తా. సైన్యమునకు ఇవ్వదగిన ఆహారమును, యథోచితమైన జీతమును, ఆలస్యము చేయకుండగ తగు సమయములలో ఇచ్చుచున్నావు కదా! ౩౨

మూ. కాలాతిక్రమణాచ్చైవ భక్తవేతనయోర్భృతాః,
భర్తుః కుప్యన్తి దుష్యన్తి సో౽నర్థః సుమహాన్ స్మృతః.

ప్ర. అ. భృతాః = పోషింపబడు (తగిన) సేవకులు, భక్తవేతనయోః = అన్నముయొక్క, జీతముయొక్క, కాలాతిక్రమణాత్ = కాలము దాటిపోవుట వలన, భర్తుః = ప్రభువు విషయమున, కుప్యన్తి = కోపగించెదరు, దుష్యన్తి = దుష్టులగుదురు. సః = అది, సుమహాన్ = చాలగొప్పదైన, అనర్థః = అనర్థముగా, స్మృతః = చెప్పబడినది.

తా. ఆహారము, వేతనము, అందవలసిన కాలములో అందకపోయినచో, భృత్యులు రాజు విషయమున కోపించి ఆతనికి విరుద్ధముగా ప్రవర్తించెదరు. దీని వలన గొప్ప అనర్థము కలుగును. ౩౩

మూ. కచ్చిత్సర్వే౽నురక్తాస్త్వాం కులపుత్రాః ప్రధానతః,
కచ్చిత్ప్రాణాంస్తవార్థేషు సన్త్యజన్తి సమాహితాః. ౩౪

ప్ర. అ. సర్వే = అందరును, ప్రధానతః = ప్రధానముగా, కులపుత్రాః = ఉత్తమరాజవంశమునకు చెందిన క్షత్రియులు, త్వామ్ = నిన్నుగూర్చి, అనురక్తాః కచ్చిత్ = అనురాగము కలిగి ఉన్నారా? సమాహితాః = ఐకమత్యముతో కూడినవారై, తవ అర్థేషు = నీ కార్యముల విషయమై, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, కచ్చిత్ సన్త్యజన్తి = విడచుచున్నారు కదా!

తా. ప్రజలందరును, ప్రధానముగ ఉత్తమవంశీయు లగు క్షత్రియు లందరును, నీ విషయమున అనురాగవంతులై ఉన్నారు కదా! వారందరు ఐకమత్యముతో, నీ కార్యములను సాధించుటకై, ప్రాణములు విడచుటకు కూడ సిద్ధముగా ఉన్నారు కదా! ౩౪

మూ. కచ్చిజ్జానపదో విద్వాన్ దక్షిణః ప్రతిభానవాన్,
యథోక్తవాదీ దూతస్తే కృతో భరత పణ్డితః. ౩౫

ప్ర. అ. భరత = ఓ భరతుడా, జానపదః = స్వదేశమునందు పుట్టినవాడు, విద్వాన్ = అన్ని విషయములు తెలిసినవాడు, దక్షిణః = నేర్పు కలవాడు, ప్రతిభానవాన్ = సమయస్ఫూర్తి కలవాడు, యథోక్తవాదీ = చెప్పినట్లుగా చెప్ప గలిగినవాడు, పణ్డితః = పండితుడు అయిన పురుషుడు, తే = నీకు (నీచేత) దూతః = దూతగా, కృతః కచ్చిత్ = చేయబడినాడుకదా?

తా. ఓ భరతుడా! స్వదేశములో పుట్టినవాడు, విషయములు తెలిసినవాడు, సమర్థుడు, సమయస్ఫూర్తి కలవాడు, చెప్పిన విషయమును ఉన్నది ఉన్నట్లు చెప్పువాడు, పండితుడు అయిన పురుషుని దూతగా నియమించినావు కదా? ౩౫

మూ. కచ్చిదష్టాదశాన్యేషు స్వపక్షే దశ పఞ్చ చ,
త్రిభిస్త్రిభిరవిజ్ఞాతైర్వేత్సి తీర్థాని చారకైః. ౩౬

ప్ర. అ. అన్యేషు = శత్రువులలో, అష్టాదశ = పద్దెనిమిది, తీర్థాని = తీర్థములను, స్వపక్షే = నీ పక్షమునందు, దశ పఞ్చ చ = పదిహేను తీర్థములను, అవిజ్ఞాతైః = ఇతరులకు తెలియని, త్రిభిః త్రిభిః = ముగ్గురు ముగ్గురు, చారకైః = గూఢచారులచేత, వేత్సి కచ్చిత్ = తెలుసుకొనుచున్నావు కదా?

తా. శత్రుపక్షములోని పద్దెనిమిది తీర్థములను, నీ పక్షములోని పదిహేను తీర్థములను ఇతరుల కెవ్వరికి తెలియని ముగ్గురు ముగ్గురు గూఢచారుల ద్వారా తెలుసుకొనుచున్నావు కదా.

వి. మంత్రులు, పురోహితులు, యువరాజు, సేనాపతి, ద్వారపాలకులు, అంతఃపురాధికారులు, కారాగారాధికారులు, ధనాధ్యక్షులు, కార్యనియోజకులు, (పనులు చేయించే వాళ్లు) ప్రాడ్వివాకులు, (న్యాయాధికారులు), సేనానాయకులు, నగరాధ్యక్షుడు, కర్మాంతికులు (పనులలో నియుక్తులైనవారు), సభాధికృతులు, ధర్మాధికారులు, దండపాలురు, దుర్గపాలులు రాష్ట్రాంతపాలకులు, (రాష్ట్రసీమ సరిహద్దుల ప్రభువులు) అనునవి శత్రుపక్షములోని పద్దెనిమిది తీర్థములు. ఈ తీర్థములను, ఒక్కొక్కదానికి ముగ్గురేసి గూఢచారులను నియమించి, అవి

చేయు కార్యకలాపములను రాజు తెలుసుకొనవలెను. అట్టి తన రాజ్యములో మన్త్రిపురోహిత యువరాజులు తప్ప మిగిలిన పదిహేను తీర్థముల కార్యకలాపములు తెలుసుకొనుటకై ముగ్గురేసి గూఢచారులను నియమించవలెను. మొదటి ముగ్గురును రాజువద్దనే ఉందురు కాన వారి విషయమై గూఢచారుల అవసరము లేదు.

మూ. కచ్చిద్వ్యపాస్తానహితాన్ ప్రతియాతాంశ్చ సర్వదా,
దుర్బలాననవజ్ఞాయ వర్తసే రిపుసూదన. 37

ప్ర. అ. రిపుసూదన = ఓ శత్రుసంహారకుడా! వ్యపాస్తాన్ = ఓడింపబడిన, ప్రతియాతాంశ్చ = తిరిగి వెళ్ళిపోయిన, దుర్బలాన్ = దుర్బలులైన, అహితాన్ = శత్రువులను, సర్వదా = ఎల్లపుడు, అనవజ్ఞాయ = నిర్లక్ష్యముచేయకుండగ, వర్తసే కచ్చిత్ = ఉంటున్నావు కదా?

తా. ఓ శత్రుసంహారకుడా! నీచే ఓడింపబడి, తిరిగి వెళ్ళిపోయిన శత్రువులను గూర్చి, వీరు దుర్బలులే కదా అని నిర్లక్ష్యము చేయక, జాగరూకతతో ఉన్నావు కదా! 37

మూ. కచ్చిన్న లోకాయతికాన్ బ్రాహ్మణాంస్తాత సేవసే,
అనర్థకుశలా హ్యేతే బాలాః పండితమానినః. 38

ప్ర. అ. తాత = తండ్రీ! లోకాయతికాన్ = లోకముగురించియే ఆలోచించుచు నాస్తికులైన, బ్రాహ్మణాన్ = బ్రాహ్మణులను, న సేవసే కచ్చిత్ = సేవించుటలేదు కదా! పండితమానినః = మేమే పండితులమను అహంకారముగల, బాలాః = అజ్ఞానులైన, ఏతే = వీరు, అనర్థకుశలాః హి = అనర్థములందు సమర్థులు కదా!

తా. నాయనా! ఈ లోకమును గూర్చియే ఆలోచించు నాస్తికులైన బ్రాహ్మణులు నీ దరికి చేరకుండా చూచుకొనుచున్నావు కదా! మేమే పండితులమని తలచుచుండు ఈ అజ్ఞానులు, అనేక అనర్థములను కలిగింతురు. 38

మూ. ధర్మశాస్త్రేషు ముఖ్యేషు విద్యమానేషు దుర్బుధాః,
బుద్ధిమాన్వీక్షికీం ప్రాప్య నిరర్థం ప్రవదన్తి తే. 39

ప్ర. అ. దుర్బుధాః = ఈ చెడ్డ పండితులు, ముఖ్యేషు=ప్రధానము లైన, ధర్మశాస్త్రేషు = ధర్మశాస్త్రములు, విద్యమానేషు = ఉండగా, ఆన్వీక్షికీమ్ = తర్కశాస్త్రమునకు సంబంధించిన, బుద్ధిమ్ = బుద్ధిని, ప్రాప్య=పొంది, నిరర్థమ్ = వ్యర్థముగా, ప్రవదన్తి = మాట్లాడుచుందురు.

తా. ఈ దుష్టపండితులు ప్రధాన మైన ధర్మశాస్త్రములు ఉండగా, వానిని కాదని తర్కశాస్త్రమును అవలంబించి, నిరర్థకముగా ఏమేమో మాటలాడు చుందురు. 39

మూ. వీరైరధ్యుషితాం పూర్వమస్మాకం తాత పూర్వకైః,
సత్యనామాం దృఢద్వారాం హస్త్యశ్వరథసంకులామ్, 40

బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైః స్వకర్మనిరతైః సదా,
జితేన్ద్రియైర్మహోత్సాహైర్వృతామార్యైః సహస్రశః. 41

ప్రాసాదైర్వివిధాకారైర్వృతాం వైద్యజనాకులామ్,
కచ్చిత్సముదితాం స్ఫీతామయోధ్యాం పరిరక్షసి. 42

ప్ర. అ. తాత = తండ్రీ! వీరైః=వీరు లైన, అస్మాకమ్=మనయొక్క, పూర్వకైః = పూర్వులచేత, పూర్వమ్ = పూర్వము, అధ్యుషితామ్ = అధిష్ఠింపబడినదీ, సత్యనామామ్ = సత్య మైన పేరుకలదీ, దృఢద్వారామ్ = దృఢము లైన ద్వారములు కలదీ, హస్త్యశ్వరథసంకులామ్=ఏనుగులతోను, అశ్వములతోను, రథములతోను నిండినదీ, సదా = ఎల్లపుడు, స్వకర్మనిరతైః = తమ తమ కర్మలయందు ఆసక్తు లైన, జితేంద్రియైః = జయింపబడిన ఇంద్రియములు గల, మహోత్సాహైః = గొప్ప ఉత్సాహము గల, ఆర్యైః = పూజ్యు లైన, సహస్రశః = వేలకొలది, బ్రాహ్మణైః = బ్రాహ్మణులతోను, క్షత్రియైః = క్షత్రియులతోను, వైశ్యైః = వైశ్యులతోను, వృతామ్ = కూడినదీ, వివిధాకారైః = అనేక విధము లైన ఆకారము గల, ప్రాసాదైః = ప్రాసాదములతో, వృతామ్ = కూడినది, వైద్యజనాకులామ్=పండితులతో నిండినదీ, సముదితామ్=సంతోషముతో కూడినదీ, స్ఫీతామ్=సమృద్ధి కలదీ అయిన, అయోధ్యామ్ = అయోధ్యను, పరిరక్షసి కచ్చిత్ = రక్షించుచున్నావు కదా!

తా. నాయనా! వీరు లైన మన పూర్వులు పూర్వము రక్షించినదీ, సత్య

వులు వచ్చి యుద్ధము చేయుటకు శక్యమైనది కాకపోవుటచే 'అయోధ్య' అను యథార్థమైన పేరుకలదీ, దృఢమైన ద్వారములు కలదీ, గజాశ్వరథములతో నిండినదీ, ఎల్లప్పుడు తమ తమ కర్మలు చేయుటలో ఆసక్తికలవారూ, జితేంద్రియులూ గొప్ప ఉత్సాహము కలవారూ, పూజ్యులూ అయిన వేలకొలది బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్యులు నివసించునదీ, అనేక ఆకారములు గల రాజభవనములతో కూడినది, పండితజనులతో నిండియున్నదీ, సర్వసమృద్ధమై ఆనందించుచున్నదీ యైన మన నగరమును రక్షించుచున్నావు కదా! 42

మూ. కచ్చిచ్చైత్యశతైర్జుష్టః సునివిష్టజనాకులః,
దేవస్థానైః ప్రపాభిశ్చ తటాకైశ్చోపశోభితః. 43

ప్రహృష్టనరనారీకః సమాజోత్సవశోభితః,
సుకృష్టసీమా పశుమాన్ హింసాభిః పరివర్జితః. 44

అదేవమాతృకో రమ్యః శ్వాపదైః పరివర్జితః,
పరిత్యక్తో భయైః సర్వైః ఖనిభిశ్చోపశోభితః. 45

వివర్జితో నరైః పాపైర్మమ పూర్వైః సురక్షితః,
కచ్చిజ్జనపదః స్ఫీతః సుఖం వసతి రాఘవ. 46

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ భరతుడా! చైత్యశతైః = వందలకొలది సరిహద్దు రాళ్లతో, జుష్టః = కూడినది, సునివిష్టజనాకులః = చక్కగా నివసించు నట్లు చేయబడిన జనులతో నిండినది, దేవస్థానైః = దేవాలయములచేత, ప్రపాభిశ్చ = చలివేంద్రములచేత, తటాకైశ్చ = చెరువులచేత, ఉపశోభితః = ప్రకాశింపచేయబడినది, సుకృష్టసీమా = చక్కగా దున్నబడిన భూమి కలది, పశుమాన్ = ఉత్తమమైన పశువులు కలది, హింసాభిః = హింసలచేత, పరివర్జితః = విడువబడినది, అదేవమాతృకః = దేవమాతృకము కానిది, (కేవలము వర్షము మీదనే ఆధారపడినది దేవమాతృకము) రమ్యః = సుందరమైనది, శ్వాపదైః = క్రూరజంతువులచేత, పరివర్జితః = విడువబడినది, సర్వైః = సమస్తమైన, భయైః = భయములచేత, పరిత్యక్తః = విడువబడినది, ఖనిభిశ్చ = గనులచే, ఉపశోభితః = ప్రకాశింపచేయబడినది, పాపైః = పాపాత్ములైన, నరైః = నరులచేత, వివర్జితః = విడువబడినది, మమ = నాయొక్క, పూర్వైః = పూర్వులచేత, సురక్షితః = బాగుగా రక్షింప

జనపదము అయిన, జనపదః=దేశము, స్ఫీతః కచ్చిత్=సమృద్ధముగా నున్నదా? సుఖమ్=సుఖముగా, వసతి కచ్చిత్=నివసించుచున్నదా?

తా. అక్కడక్కడ భూముల సరిహద్దులను చూపు రాళ్లు గలదీ, చక్కగా నివాసము ఏర్పడుచుకొని ఉన్న జనులతో నిండినదీ, దేవాలయములతోను, చలి వెందళ్ళతోను, చెలువులతోను ప్రకాశించుచున్నదీ, సంతోషించుచున్న స్త్రీ పురుషులు కలదీ, సమాజములలో జరుగు ఉత్సవములతో ప్రకాశించుచున్నదీ, చక్కగా దున్నిన భూములు కలదీ, పశుసమృద్ధి కలదీ, హింస లేనిదీ, దేవమాతృకము కానిదీ, క్రూరజంతువుల భయము లేక రమ్యముగా నున్నదీ ఎట్టి భయములు లేనిదీ, గనులతో నిండియున్నదీ, పాపాత్ము లెవ్వరును నివసించనిదీ, నా పూర్వీకులచేత చక్కగా రక్షింపబడినదీ అయిన మన దేశము సుఖసమృద్ధులతో అలరారుచున్నదికదా? 45-46

మూ. కచ్చిత్తే దయితాః సర్వే కృషిగోరక్షజీవినః,
వార్తాయాం సంశ్రితః తాత లోకో హి సుఖమేధతే. 47

ప్ర. అ. తాత=తండ్రీ! సర్వే=సమస్తమైన, కృషిగోరక్షజీవినః=కృషిచేతను, గోరక్షణముచేతను, జీవించు వైశ్యులు, తే=నీకు, దయితాః కచ్చిత్=ఇష్టమైనవారుగా ఉన్నారుకదా? వార్తాయామ్=వార్తయందు (కృషిగోరక్షణములందు) సంశ్రితః=ఆశ్రయించినదై, లోకః=జనము, సుఖమ్=సుఖముగా, ఏధతే హి=వృద్ధి పొందునుకదా?

తా. వ్యవసాయముచేతను గోరక్షణముచేతను జీవించు వైశ్యులందరు నీకు అనుకూలముగా ఉన్నారు కదా? జనులందరు కృషిగోరక్షణములపై ఆధారపడియే సుఖముగా ఉందురుకదా? 47

మూ. తేషాం గుప్తిపరీహారైః కచ్చిత్తే భరణం కృతమ్,
రక్ష్యా హి రాజ్ఞా ధర్మేణ సర్వే విషయవాసినః. 48

ప్ర. అ. గుప్తిపరీహారైః = రక్షణముచేతను, అవరలను తొలగించుట చేతను, తేషామ్=వారియొక్క, భరణమ్=పోషణము, తే=నీకు, (నీచేత)కృతం కచ్చిత్=చేయబడినది కదా? రాజ్ఞా=రాజుచేత, విషయవాసినః=దేశములో

నివసింతురు, సర్వే = అందరు, ధర్మేణ = ధర్మముచేత, రక్ష్యాః హి = రక్షింప దగినవారు కదా?

తా. నీవు వారి నందరిని రక్షణ ఇచ్చి, ఆపద తొలగించి, పోషించు చున్నావుకదా? ఎందుచేతననగా రాజు దేశములోని ప్రజల నందరిని ధర్మముతో రక్షింపవలెను. 48

మూ. కచ్చిత్స్త్రియః సాన్త్వయసి కచ్చిత్తాస్తే సురక్షితాః,
కచ్చిన్న శ్రద్దధాస్యాసాం కచ్చిద్గుహ్యం న భాషసే. 49

ప్ర. అ. స్త్రియః = స్త్రీలను, సాన్త్వయసి కచ్చిత్ = అనునయించుచున్నావు కదా? తాః = వారు, తే = నీకు (నీచేత), సురక్షితాః కచ్చిత్ = బాగుగా రక్షింప బడుచున్నారుకదా? ఆసామ్ = ఆ స్త్రీలమాటలను, న శ్రద్దధాసి కచ్చిత్ = నమ్ముటలేదు కదా? గుహ్యమ్ = రహస్యమును, న భాషసే కచ్చిత్ = చెప్పుట లేదుకదా?

తా. స్త్రీలతో మంచి మాట లాడుచు వారిని బాగుగా రక్షించుకొను చున్నావుకదా? వారి మాటలను నమ్ముట లేదుకదా? వారికి రహస్య మేమియు చెప్పుటలేదుకదా? 49

మూ. కచ్చిన్నాగవనం గుప్తం కచ్చిత్తే సన్తి ధేనుకాః,
కచ్చిన్న గణికాశ్వానాం కుఞ్జరాణాం చ తృప్యసి. 50

ప్ర. అ. నాగవనమ్ = గజములుండు వనము, గుప్తం కచ్చిత్ = రక్షింప బడుచున్నదా? తే = నీకు, ధేనుకాః = ఆడ ఏనుగులు, సన్తి కచ్చిత్ = ఉన్నవి కదా? గణికాశ్వానామ్ = ఆడఏనుగులకు, అశ్వములకు, కుఞ్జరాణాం చ = ఏనుగులకు, న తృప్యసి కచ్చిత్ = తృప్తిపొందుటలేదుకదా?

తా. నాగవనమును రక్షించుకొనుచున్నావుకదా? నీకు ఆడఏనుగులు అధికముగా ఉన్నవికదా? ఆడఏనుగులు, అశ్వములు, గజములు ఇవి ఉన్నవి చాలు నని నీవు వాని విషయమున తృప్తి నొందుటలేదుకదా? 50

మూ. కచ్చిద్దర్శయసే నిత్యం మానుషాణాం విభూషితమ్,
ఉత్థాయోత్థాయ పూర్వాహ్ణే రాజపుత్ర మహాపథే. 51

ప్ర. అ. రాజపుత్ర = రాజకుమారా! నిత్యమ్ = ప్రతిదినము. పూర్వాహ్ణే = ప్రాతఃకాలమునందు, ఉత్థాయోత్థాయ = లేచి లేచి, మహాపథే = రాజమార్గమునందు, మానుషాణామ్ = మనుష్యులకు, విభూషితమ్ = అలంకరింపబడిన, తనను, దర్శయసే కచ్చిత్ = చూపుచున్నావా?

తా. ఓ రాజకుమారా! నీవు ప్రతిదినము ఉదయమున లేచి, చక్కఁగా అలంకరించుకొని, పూర్వాహ్ణమునందు రాజమార్గమునకు వెళ్ళి, జనులకు దర్శన మిచ్చుచున్నావుకదా? 51

మూ. కచ్చిన్న సర్వే కర్మాన్తాః ప్రత్యక్షాస్తేఽవిశఙ్కయా,
సర్వే వా పునరుత్సృష్టా మధ్యమే వాత్ర కారణమ్. 52

ప్ర. అ. సర్వే = సమస్తమైన, కర్మాన్తాః = కర్మకారులు, తే = నీకు, అవిశఙ్కయా = భయము లేకుండగా, న ప్రత్యక్షాః కచ్చిత్ = ప్రత్యక్షమైనవారు కారుకదా! సర్వే = వారు అందరును, ఉత్సృష్టాః వా పునః = దూరముగా ఉంచబడినవారుగా గాని, (న కచ్చిత్ = కారు కదా). అత్ర = ఈ విషయమున, మధ్యమేవ = మధ్యమమార్గమే, కారణమ్ = శ్రేయస్సునకు కారణము.

తా. నీ క్రింద పని చేయువా రందరును నిన్ను చూచుటకు భయపడు చుందురుకదా? పూర్తిగా భయాతిశయముచేతవారు దూరముగా ఉండిపోవుట లేదు కదా! ఈ రెండును గాక మధ్యమమార్గమును అవలంబించుటయే మంచిది. 52

మూ. కచ్చిత్సర్వాణి దుర్గాణి ధనధాన్యాయుధోదకైః,
యన్త్రైశ్చ పరిపూర్ణాని తథా శిల్పిధనుర్ధరైః. 53

ప్ర. అ. సర్వాణి = సమస్తమైన, దుర్గాణి = దుర్గములు, ధనధాన్యాయుధోదకైః = ధనములతోను, ధాన్యములతోను, ఆయుధములతోను, ఉదకములతోను, యన్త్రైశ్చ = యంత్రములతోను, తథా = మరియు, శిల్పిధనుర్ధరైః = శిల్పులతోను, ధనుర్ధరులతోను, పరిపూర్ణాని కచ్చిత్ = నిండి ఉన్నవి కదా?

తా. దుర్గము లన్నింటిలోను ధనధాన్యములు, ఆయుధములు, ఉదకము, యంత్రములు, శిల్పులు, ధనుర్ధరులు, కావలసినంతగా ఉన్నారు కదా? 53

మూ. ఆయస్తే విపులః కచ్చిత్ కచ్చిదల్పతరో వ్యయః,
అపాత్రేషు న తే కచ్చిత్ కోశో గచ్ఛతి రాఘవ. 54

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ భరతుడా। తే = నీయొక్క, ఆయః = రాబడి, విపులః కచ్చిత్ = అధికముగా నున్నది కదా। వ్యయః = వ్యయము, అల్పతరః కచ్చిత్ = చాలా తక్కువగా ఉన్నది కదా। తే = నీయొక్క, కోశః = ఆర్జించిన ధనము, అపాత్రేషు = అపాత్రులయందు, న గచ్ఛతి కచ్చిత్ = వెళ్లుట లేదు కదా।

తా. ఓ భరతా। నీ ఆదాయము అధికముగా నుండి వ్యయము చాలా తక్కువగా ఉన్నది కదా। నీ ధనము అపాత్రులచేతులలోనికి వెళ్ళిపోవుటలేదు కదా। 54

మూ. దేవతార్థే చ పిత్రర్థే బ్రాహ్మణాభ్యాగతేషు చ,
యోధేషు మిత్రవర్గేషు కచ్చిద్గచ్ఛతి తే వ్యయః. 55

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, వ్యయః = వ్యయము, దేవతార్థే చ = దేవతల కొరకు, పిత్రర్థే = పితృదేవతల కొరకు, బ్రాహ్మణాభ్యాగతేషు = బ్రాహ్మణుల యందు, ఇంటికి వచ్చిన అతిథులయందు, యోధేషు = యోధులయందు, మిత్రవర్గేషు = మిత్రుల సముదాయమునందు, గచ్ఛతి కచ్చిత్ = వెళ్లుచున్నది కదా।

తా. నీవు దేవతలు, పితృదేవతలు, బ్రాహ్మణులు, అతిథులు, యుద్ధభటులు, మిత్రవర్గములు వీరికొరకు మాత్రమే వ్యయము చేయుచున్నావు కదా। 55

మూ. కచ్చిదార్యో విశుద్ధాత్మా క్షారితశ్చాపకర్మణా,
అపృష్టః శాస్త్రకుశలైర్న లోభాద్వధ్యతే శుచిః. 56

ప్ర. అ. విశుద్ధాత్మా = పరిశుద్ధమైన మనస్సు కలవాడు, ఆర్యః = పూజ్యుడు, శుచిః = పరిశుద్ధుడు అయిన పురుషుడు, అపకర్మణా = చెడ్డపని చేత, క్షారితః = ఆరోపింపబడిన వాడై, శాస్త్రకుశలైః = శాస్త్రమునందు నేర్పు కలవారి చేత, అపృష్టః = ప్రశ్నింపబడకుండగనే, లోభాత్ = దురాశవలన, న వధ్యతే కచ్చిత్ = చంపబడుటలేదు కదా।

తా. ఆర్యుడును, పరిశుద్ధమైన మనస్సు కలవాడును, మంచి ఉత్తమమైన చరిత్ర కలవాడును అయిన పురుషునిపై ఏదియో ఒక అపరాధము ఆరోపించబడగా, శాస్త్రమునందు నేర్పు కలవారిచే వానిని ప్రశ్నింపచేయకుండగనే దురాశచే వానిని దండింపచేయుటలేదు కదా! 56

మూ. గృహీతశ్చైవ పృష్టశ్చ కాలే దృష్టః సకారణః,
కచ్చిన్న ముచ్యతే చోరో ధనలోభాన్నరర్షభ. 57

ప్ర. అ. నరర్షభ = పురుషశ్రేష్ఠుడా! కాలే = చౌర్యము చేసే కాలమునందు, దృష్టః = చూడబడినవాడు, గృహీతశ్చైవ = గ్రహింపబడినవాడు, పృష్టశ్చ = ప్రశ్నింపబడినవాడు, సకారణః = కారణముతో గూడినవాడు అయిన, చోరః = చోరుడు, ధనలోభాత్ = ధనమునందు లోభమువలన, న ముచ్యతే కచ్చిత్ = విడువబడుట లేదు కదా!

తా. ఓ పురుషశ్రేష్ఠుడా! చౌర్యము చేయు సమయమునందు చూడబడి, పట్టుబడి, ప్రశ్నించగా చౌర్యము చేసినట్లు నిర్ధారణ చేయుటకు తగిన కారణములు గల చోరుని ధనలోభముచే విడచివేయుటలేదు కదా! 57

మూ. వ్యసనే కచ్చిదాఢ్యస్య దుర్గతస్య చ రాఘవ,
అర్థం విరాగాః పశ్యన్తి తవామాత్యా బహుశ్రుతాః. 58

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ భరతుడా! బహుశ్రుతాః = అధికమైన విద్య గల, తవ అమాత్యాః = నీ మంత్రులు, ఆఢ్యస్య = ధనికునియొక్క, దుర్గతస్య చ = దరిద్రునియొక్క, వ్యసనే = కష్టసమయమునందు, అర్థమ్ = వ్యవహారమును, విరాగాః = పక్షపాతబుద్ధి లేనివారై, పశ్యన్తి కచ్చిత్ = చూచుచున్నారు కదా!

తా. భరతా! మంచి విద్యావంతులైన నీ మంత్రులు, ధనికునకు కష్టము వచ్చినపుడును, దరిద్రునకు కష్టము వచ్చినపుడును ఇతడు ధనికుడు, ఇతడు దరిద్రుడు అను పక్షపాతబుద్ధి లేక వ్యవహారనిర్ణయము చేయుచున్నారు కదా!

మూ. యాని మిథ్యాభిశస్తానాం పతన్త్యస్రాణి రాఘవ,
తాని పుత్రపశూన్ ఘ్నన్తి ప్రీత్యర్థమనుశాసతః. 59

ప్ర. అ. రాఘవ = భరతుడా ! మిథ్యాభిశస్తానామ్ = లేని అపరాధము

మోపి నిందింప బడినవారియొక్క, యాని = ఏ, అస్రాణి = కన్నీళ్లు, పతన్తి = పడునో, తాని = అవి, ప్రీత్యర్థమ్ = తన సంతోషముకొరకు, (ఇష్టము వచ్చి నట్లు), అనుశాసతః = శాసించువానియొక్క, పుత్రపశూన్ = పుత్రులను, పశువు లను, ఘ్నన్తి = చంపును.

తా. భరతుడా! ఎవడైన రాజు తన ఇష్టము వచ్చినట్లు శాసనము చేయుచు, ఎవరిపై లేని అపరాధమును మోపి శిక్షించునో అతడు కార్చిన కన్నీళ్లు ఆ రాజు పుత్రపశ్వాదులను నశింపచేయును. ౫౯

మూ. కచ్చిత్ వృద్ధాంశ్చ బాలాంశ్చ వైద్యముఖ్యాంశ్చ రాఘవ,
దానేన మనసా వాచా త్రిభిరేతైర్బుభూషసే. 60

ప్ర. అ. రాఘవ = ఓ భరతుడా! వృద్ధాంశ్చ = వృద్ధులను, బాలాంశ్చ = బాలురను, వైద్యముఖ్యాంశ్చ = పండితశ్రేష్ఠులను, దానేన = దానముచేత, మనసా = మనస్సుచేత, వాచా = వాక్కుచేత, ఏతైః = ఈ, త్రిభిః = మూడింటి చేత, బుభూషసే కచ్చిత్ = పొందగోరుచున్నావు కదా?

తా. భరతుడా! వృద్ధులను, బాలురను, ఉత్తములైన పండితులను దానము, మనస్సు, వాక్కు, అను మూడింటిచే, వశము చేసికొనుటకు ప్రయత్నించుచున్నావు కదా? 60

మూ. కచ్చిద్గురూంశ్చ వృద్ధాంశ్చ తాపసాన్ దేవతాతిథీన్,
చైత్యాంశ్చ సర్వాన్ సిద్ధార్థాన్ బ్రాహ్మణాంశ్చ నమస్యసి.

ప్ర. అ. గురూంశ్చ = గురువులను, వృద్ధాంశ్చ = వృద్ధులను, తాపసాన్ = మునులను, దేవతాతిథీన్ = దేవతలను, అతిథులను, చైత్యాంశ్చ = దేవాలయము లను, సిద్ధార్థాన్ = కృతార్థులైన, బ్రాహ్మణాంశ్చ = బ్రాహ్మణులను, సర్వాన్ = అందరిని, నమస్యసి కచ్చిత్ = నమస్కరించుచున్నావు కదా?

తా. గురువులకు, వృద్ధులకు, మునులకు, దేవతలకు, అతిథులకు, చైత్యములకు, కృతార్థులైన బ్రాహ్మణులకు నమస్కారము చేయుచున్నావు కదా? 61

మూ. కచ్చిదర్థేన వా ధర్మమర్థం ధర్మేణ వా పునః,
ఉభౌ వా ప్రీతిలోభేన కామేన చ న బాధసే. ౬౨

ప్ర. అ. అర్థేన = అర్థముచేత, ధర్మం వా = ధర్మమును కాని, ధర్మేణ = ధర్మముచేత, అర్థం వా పునః = అర్థమును కాని, ప్రీతిలోభేన = సుఖము నందు ఆశచే, కామేన = కామముచేత, ఉభౌ = ధర్మార్థములు రెండింటిని కాని, న బాధసే కచ్చిత్ = బాధించుటలేదుకదా?

తా. నీవు అర్థముచేత ధర్మమును కాని, ధర్మముచేత అర్థమును కాని, అధికసుఖాసక్తుడవై, కామముచేత ధర్మార్థములను కాని బాధించుటలేదు కదా?

మూ. కచ్చిదర్థం చ ధర్మం చ కామం చ జయతాం వర,
విభజ్య కాలే కాలజ్ఞ సర్వాన్ వరద సేవసే. ౬౩

ప్ర. అ. జయతామ్ = జయించువారిలో, వర = శ్రేష్ఠుడా! కాలజ్ఞ = కాలము తెలిసినవాడా! వరద = వరముల నిచ్చువాడా, (శ్రేష్ఠుడా), అర్థం చ = అర్థమును, ధర్మం చ = ధర్మమును, కామం చ = కామమును, సర్వాన్ = అన్నిటిని, కాలే = తగిన కాలమునందు, విభజ్య = విభజించి, సేవసే కచ్చిత్ = సేవించుచున్నావు కదా!

తా. విజయమును సాధింపగలవాడవు, కాలమును తెలిసినవాడవు, శ్రేష్ఠుడవు అయిన ఓ భరతా! నీవు ధర్మార్థకామముల నన్నిటిని వాటికి తగు కాలమును విభజించి సేవించుచున్నావు కదా? ౬౩

మూ. కచ్చిత్తే బ్రాహ్మణాః శర్మ సర్వశాస్త్రార్థకోవిదాః,
ఆశంసన్తే మహాప్రాజ్ఞ పౌరజానపదైస్సహ. 64

ప్ర. అ. మహాప్రాజ్ఞ = ఓ మహాబుద్ధిమంతుడా! సర్వశాస్త్రార్థకోవిదాః = సమస్తమైన శాస్త్రార్థములందు పండితులైన, బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు, పౌరజానపదైస్సహ = పౌరులతోను, జానపదులతోను కూడ, తే = నీయొక్క, శర్మ = సౌఖ్యమును, ఆశంసన్తే కచ్చిత్ = కోరుచున్నారు కదా!

తా. మహాబుద్ధిమంతుడవైన ఓ భరతా! సమస్తమైన శాస్త్రార్థము

లందరు పండితులైన బ్రాహ్మణులు, నీవు, నీ రాజ్యములోని పౌరులును, జానపదులును, సౌఖ్యము కలుగవలెనని కోరుచున్నారు కదా!

మూ. నాస్తిక్యమనృతం క్రోధం ప్రమాదం దీర్ఘసూత్రతామ్,
అదర్శనం జ్ఞానవతా మాలస్యం పంచవృత్తితామ్. 65
ఏకచింతనమర్థానామనర్థజ్ఞైశ్చ మన్త్రణమ్,
నిశ్చితానామనారమ్భం మన్త్రస్యాపరిరక్షణమ్. 66
మఙ్గలస్యాప్రయోగం చ ప్రత్యుత్థానం చ సర్వతః,
కచ్చిత్త్వం వర్జయస్యేతాన్ రాజదోషాంశ్చతుర్దశ. 67

ప్ర. అ. నాస్తిక్యమ్ = నాస్తికత్వమును, అనృతమ్ = అసత్యమును, క్రోధమ్ = కోపమును, ప్రమాదమ్ = ఏమరుపాటును, దీర్ఘసూత్రతామ్ = ఆలోచనంలోనే కాలము గడిపివేయుచు ఆలస్యముగా పనిచేయుటను, జ్ఞానవతామ్ = జ్ఞానవంతుల యొక్క, అదర్శనమ్ = దర్శనము చేయకుండుటను, ఆలస్యమ్ = సోమరితనమును, పఞ్చవృత్తితామ్ = పంచేంద్రియములకు వశమగుటను, అర్థానామ్ = కార్యములయొక్క, ఏకచింతనమ్ = ఒక్కడే ఆలోచించుచుటను, అనర్థజ్ఞైః = కార్యములు తెలియనివారితో కూడ, మన్త్రణమ్ = ఆలోచన చేయుటను, నిశ్చితానామ్ = నిశ్చయించబడిన కార్యములయొక్క, అనారమ్భమ్ = ఆరంభము చేయకపోవుటను, మన్త్రస్య = ఆలోచనయొక్క, అపరిరక్షణమ్ = రక్షించకపోవుటను, మంగళస్య = మంగళము యొక్క, అప్రయోగం చ = ప్రయోగము చేయకపోవుటను, సర్వతః = అంతట, ప్రత్యుత్థానం చ = ఎదురేగుటను, ఏతాన్ = ఈ, చతుర్దశ = పదునాలుగు, రాజదోషాన్ = రాజుయొక్క దోషములను, త్వమ్ = నీవు, వర్జయసి కచ్చిత్ = విడిచిపెట్టుచున్నావు కదా!

తా. నాస్తికత్వము, అసత్యము, క్రోధము, ఏమరుపాటు, ఏ కార్యముల విషయమునను నిర్ణయము తీసుకొనకుండగ దీర్ఘాలోచన చేయుట, జ్ఞానవంతులను నిర్లక్ష్యము చేయుట, సోమరితనము, ఇంద్రియములకు వశపడుట, మంత్రులెందరు ఉన్న తాను ఒక్కడే ఆలోచన చేయుట, విషయము అర్థము కానివారితో ఆలోచనలు చేయుట, నిర్ణయించిన కార్యములు ప్రారంభించకపోవుట, ఆలోచనలను రహస్యముగా ఉంచకపోవుట, మంగళకరమైన పనులు చేయకపోవుట,

వారామంది శత్రువులను ఒకే కాలమునందు ఎదిరించుట అనునవి పదునాలుగు రాజదోషములు; నీవు వీటిని త్యజించుచున్నావుకదా! 67

మూ. దశపంచచతుర్వర్గాన్ సప్తవర్గం చ తత్త్వతః,
అష్టవర్గం త్రివర్గం చ విద్యాస్తిస్రశ్చ రాఘవ. 68

ఇన్ద్రియాణాం జయం బుద్ధ్వా షాడ్గుణ్యం దైవమానుషమ్,
కృత్యం వింశతివర్గం చ తథా ప్రకృతిమణ్డలమ్. 69

యాత్రాదణ్డవిధానం చ ద్వియోనీ సన్ధివిగ్రహౌ,
కచ్చిదేతాన్ మహాప్రాజ్ఞ యథావదనుమన్యసే. 70

ప్ర. అ. మహాప్రాజ్ఞ = మహాబుద్ధిశాలి వైన, రాఘవ = ఓ భరతుడా! దశపంచచతుర్వర్గాన్ = పది, ఐదు, నాలుగువర్గములను, సప్తవర్గం చ = ఏడింటి వర్గమును, అష్టవర్గమ్ = ఎనిమిదింటి వర్గమును, త్రివర్గం చ = మూడింటి వర్గమును, తిస్రః = మూడు, విద్యాః చ = విద్యలను, ఇన్ద్రియాణామ్ = ఇంద్రియములయొక్క, జయమ్ = జయమును, షాడ్గుణ్యమ్ = ఆరు గుణములను, దైవమానుషమ్ = దైవమువలనను, మనుష్యుల వలనను వచ్చిన ఆపదలను, కృత్యమ్ = కృత్యమును, వింశతివర్గం చ = ఇరువదింటి వర్గమును, తథా = మరియు, ప్రకృతిమణ్డలమ్ = ప్రకృతులను, మండలమును, యాత్రాదణ్డవిధానం చ = యాత్రావిధానమును, సేనావిధానమును, ద్వియోనీ = రెండుకారణము లైన, సంధివిగ్రహౌ = సంధి విగ్రహములను, తత్త్వతః = యథార్థముగా, బుద్ధ్వా = తెలుసుకొని, ఏతాన్ = వీటిని, యథావత్ = తగు విధముగా, అనుమన్యసే కచ్చిత్ = అనుసరించుచున్నావు కదా!

తా. మహాబుద్ధిశాలి వైన ఓ భరతుడా! దశవర్గము, పంచవర్గము, చతుర్వర్గము, సప్తవర్గము, అష్టవర్గము, త్రివర్గము, మూడు విద్యలు, ఇంద్రియ జయము, షాడ్గుణ్యము, దైవమానుషములు, కృత్యము, వింశతివర్గము, ప్రకృతులు, మండలము, యాత్రావిధానము, దండవిధానము, సంధి విగ్రహములను రెండు కారణములు, వీటి నన్నింటిని యథాతథముగా అర్థము చేసికొని అనుసరించుచున్నావు కదా! 68-70

౯. కామవర్గము :— మృగయాక్షో దివాస్వాపః పరివాదః స్త్రియో మదః
తౌర్యత్రికం వృథాట్యా చ కామజో దశకో గణః.

అని మనువు చెప్పినట్లు వేట, జూదము, పగటి నిద్ర, ఇతరులను నిందించుచు మాటలాడుట, స్త్రీలు, మదము, (మద్యపానాదులవలన,) తౌర్యత్రికము (నృత్త గీత-వాద్యములు), వ్యర్థముగా తిరుగుట అను పది కామమువలన కలుగు గుణములు. లేదా

లుబ్ధః క్రూరోఽలసోఽసత్యః ప్రమాదీ భీరురస్థిరః,
మూఢోఽనయోఽవమన్తా చ సుఖచ్ఛేద్యో రిపుర్మతః.

(లుబ్ధుడు, క్రూరుడు, అలసుడు, అసత్యవాది, ఏమరుపాటుతో ఉండువాడు, పిరికివాడు, స్థైర్యము లేనివాడు, మూఢుడు, నీతిలేనివాడు, అందరినీ అవమానించువాడు అయిన శత్రువును అనాయాసముగా ఓడించవచ్చును.) అని చెప్పిన గుణములే దశవర్గము.

పంచవర్గము :- ఉదకదుర్గము, పార్వతదుర్గము, వృక్షదుర్గము, ఐరిణదుర్గము (చవటనేలచేత ఏర్పడిన దుర్గము) ధాన్వనదుర్గము, (ఎడారి) అను ఐదు దుర్గములు. లేదా శత్రువు, ద్రవ్యము, స్త్రీలు, పరుషవాక్యము, అపరాధము వీనివలన కలుగు పంచవిధ వైరము పంచవర్గము.

"సాపత్న్యం వస్తుజం స్త్రీజం వాగ్జాతమపరాధజమ్,
వైరప్రభేదనిపుణైర్వైరం పఞ్చవిధం స్మృతమ్".

చతుర్వర్గము :- సామ, దాన, భేద, దండములు; లేదా

"ఔరసం తన్త్రసంబద్ధం తథా వంశక్రమాగతమ్,
రక్షితం వ్యసనేభ్యశ్చ మిత్రం జ్ఞేయం చతుర్విధమ్."

అని కామందకుడు చెప్పినట్లు రక్తసంబంధముచేత ఏర్పడినవారు, తంత్ర సంబంధముచేత (వివాహాదిసంబంధములచేత) ఏర్పడినవారు, వంశక్రమాగతులు, వ్యసనములనుండి రక్షింపబడినవారు అను చతుర్విధమిత్రులు; లేదా.

"న్యాయేనార్జనమర్థస్య రక్షణం వర్ధనం తథా,
సత్పాత్రే ప్రతిపత్తిశ్చ రాజవృత్తం చతుర్విధమ్."

"ధనమును న్యాయముగా ఆర్జించుట, రక్షించుట, వృద్ధి పొందించుట, సత్పాత్ర మందు ఇచ్చుట అని రాజవృత్తము నాలుగు విధములు" అని కామందకీయములో చెప్పిన చతుర్విధరాజవృత్తము చతుర్వర్గము.

సప్తవర్గము :- స్వామి, అమాత్యులు, రాష్ట్రము, దుర్గము, కోశము, సైన్యము, మిత్రుడు అను రాజ్యమునకు సంబంధించిన సప్తాంగములు. ఇవి పరస్పరోపకారకములు.

"స్వామ్యమాత్యాశ్చ రాష్ట్రం చ దుర్గం కోశో బలం సుహృత్,
పరస్పరోపకారీదం రాజ్యం సప్తాఙ్గముచ్యతే".

అని చెప్పిన సప్తాంగములు లేదా, "తనవాడు, మిత్రుడు, ఆశ్రితుడు, బంధుత్వము కలవాడు, కార్యముచే ఏర్పడినవాడు, భృత్యుడు, ఉపకారములు చేయుటచే లభించినవాడు అని స్వపక్షమునకు చెందినవాడు ఏడు విధములు.

"నిజోऽథ మైత్రశ్చ సమాశ్రితశ్చ
సుబన్ధుజః కార్యసముద్భవశ్చ,
భృతో గృహీతో వివిధోపచారైః
పక్షం బుధాః సప్తవిధం వదన్తి".

అని చెప్పిన సప్తవిధస్వపక్షీయులు లేదా, ఏడు ప్రధాన వ్యూహములు.

"శ్యేనః సూచీ చ వజ్రశ్చ శకటో మకరస్తథా,
దణ్డాఖ్యః పద్మనామా చ వ్యూహాః సప్త ప్రధానతః."

(వ్యూహము అనగా సేనను యుద్ధరంగమునందు నిలుపు విధానము. శ్యేనము, సూచి, వజ్రము, శకటము, మకరము, దండము, పద్మము అని ప్రధానమైన వ్యూహములు ఏడు).

అష్టవర్గము :- "కృషిర్వాణిజ్యదుర్గాణి సేతుః కుఞ్జరబన్ధనమ్,
ఖన్యాకరః కరాదానం శూన్యానాం చ నివేశనమ్,
అష్టవర్గమిమం సాధు స్వయం స్వస్థో న లోపయేత్".

"మంచి పరిపాలనావిధానమును అనుసరించు రాజు, వ్యవసాయము, వర్తకము, దుర్గములు, సేతువులు, ఏనుగులను బంధించు (పట్టు) అడవులు, గనులు,

వస్తువులు గ్రహించుట, అనర్హున్యప్రదేశములలో జనులను నివసింపచేయుట అను ఈ ఎనిమిదింటికి లోపము రాకుండగ చూచుకొనవలెను" అని చెప్పిన ఎనిమిదింటి సముదాయము. లేదా,

"పైశున్యం సాహసం ద్రోహ ఈర్ష్యాసూయార్థదూషణమ్,
వాగ్దండయోశ్చ పారుష్యం క్రోధజోఽపి గుణోఽష్టకః".

"చెవులు కొరుకుట, సాహసము, ద్రోహము, ఇతరుల ధనమును అపహరించుట, ఈర్ష్య (ఇతరుల అభివృద్ధి చూచి ఓర్వలేకపోవుట) అసూయ (గుణము లను దోషములుగా చిత్రించుట), వాక్పారుష్యము, దండపారుష్యము అనునవి క్రోధజము లైన ఎనిమిది గుణములు" అని చెప్పిన ఎనిమిదింటి సముదాయము.

త్రివర్గము :- ధర్మార్థకామములు. లేదా ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తులు. లేదా వరుసగ క్షయము, స్థానము, వృద్ధి. "క్షయః స్థానం చ వృద్ధిశ్చ త్రివర్గో నీతివేదినామ్" అని అమరము. లేదా,

"వస్తుష్వశక్యేషు సముద్యమశ్చ
శక్యేషు మోహాదసముద్యమశ్చ,
శక్యేష్వకాలేషు సముద్యమశ్చ
త్రిధైవ కార్యవ్యసనం వదన్తి".

"శక్యము కాని పనులు చేయుటకు ఉద్యమించుట, అజ్ఞానవశముచే శక్యమైన పనులు చేయుటకు ప్రయత్నము చేయకపోవుట, శక్యమైన పనులను చేయుటకు సమయము కాని సమయమున ప్రయత్నించుట అనునవి మూడు విధములైన కార్యవ్యసనము" అని చెప్పిన వ్యసనత్రయము.

మూడు విద్యలు :- త్రయి, వార్త, దండనీతి అనునవి. 'త్రయి' అనగా వేదత్రయము. 'వార్త' అనగా వ్యవసాయము, గోరక్షణము, వర్తకము. 'దండనీతి' అనగా రాజనీతి.

షాడ్గుణ్యము :- సంధి, విగ్రహము (విరోధము పెట్టుకొనుట), దండెత్తి వెళ్లుట (యానము), ఆసనము (కాలమునకై ప్రతీక్షించుట) ద్వైధీభావము (దుర్బలుడు ప్రబలు లైన ఇద్దరు శత్రువులతో మాటలతో మాత్రము మంచిగా ఉండుట) సమాశ్రయణము (బలవంతుని ఆశ్రయించుట) అను ఆరు గుణములు.

దైవమానుషమ్ = దైవమువలన వచ్చిన ఐదు విధముల ఆపద, మనుష్యుల వలన వచ్చు ఐదు విధముల ఆపద.

"హుతాశనో జలం వ్యాధిర్దుర్భిక్షం మరణం తథా,
ఇతి పంచవిధం దైవం మానుషం వ్యసనం పరమ్,
ఆయుక్తకేభ్యశ్చోరేభ్యః పరేభ్యో రాజవల్లభాత్,
పృథివీపతిలోభాచ్చ వ్యసనం పంచధా భవేత్".

అని కామందకుడు చెప్పినట్లుగా- అగ్ని, జలము, వ్యాధులు, దుర్భిక్షము, మరణము అనునవి దైవమువలన వచ్చిన ఆపదలు- అధికారులు, దొంగలు, శత్రువులు, రాజసన్నిహితులు, రాజు దురాశ- వీటివలన కలిగినవి మానుషాపదలు.

కృత్యము:- శత్రుపక్షములోని- జీతము దొరకని లుబ్ధులూ, అవమానింపబడిన ఆత్మాభిమానవంతులూ, నిష్కారణముగా కోపింపచేయబడినవారూ, భయపెట్టబడిన భీరులూ అను నాలుగు విధాల జనులను, వారికి కావలసిన వస్తువు ఇచ్చి తన వైపు త్రిప్పుకొనుట-

"అలబ్ధవేతనో లుబ్ధో మానీ చాప్యవమానితః,
క్రుద్ధశ్చ కోపితోఽకస్మాత్తథాభీతశ్చ భీషితః,
యథాభిలషితైః కామైర్భిన్ద్యాదేతాం శ్చతుర్విధాన్".

—కామందకనీతి.

వింశతివర్గము :- ఎట్టి పరిస్థితులలోను సంధి చేసికొనుటకు తగనివారూ విరోధముచేతనే సాధింపతగినవారూ అయిన ఇరవై విధాల శత్రువుల సముదాయము.

"బాలో వృద్ధో దీర్ఘరోగీ తథా జ్ఞాతిబహిష్కృతః,
భీరుకో భీరుజనకో లుబ్ధో లుబ్ధజనస్తథా,
విరక్తప్రకృతిశ్చైవ విషయేష్వతిసక్తిమాన్,
అనేకచిత్తమంత్రశ్చ దేవబ్రాహ్మణనిన్దకః,
దైవోపహతకశ్చైవ దైవచింతక ఏవ చ,
దుర్భిక్షవ్యసనోపేతః బలవ్యసనసంకులః,
అదేశస్థో బహురిపుర్యుక్తః కాలేన యశ్చ నః.

సత్యధర్మవ్యపేతశ్చ వింశతిః పురుషా అమీ,
ఏతైః సన్ధిం న కుర్వీత విగృహ్ణీయాత్తు కేవలమ్".

"చిన్నవాడు, వృద్ధుడు, దీర్ఘరోగముతో బాధపడుచున్నవాడు, బంధువులు బహిష్కరించినవాడు, పిరికివాడు, పిరికివార లైన జనము కలవాడు, లోభి, లుబ్ధు లైన జనులు కలవాడు, అమాత్యాదిప్రకృతుల ప్రేమను చూరకొననివాడు, ఎక్కువ భోగలాలసుడు, చపలచిత్తము, వివిధఆలోచనలు కలవాడు, దేవబ్రాహ్మణులను నిందించువాడు, దైవోపహతుడు (మునిశాపాదులచేత కొట్టబడినవాడు), దైవచింతకుడు (అన్నియు దైవమే చేకూర్చునులే అని పురుషప్రయత్నము చేయక కూర్చున్నవాడు), రాజ్యములో దుర్భిక్షము ఏర్పడినవాడు, వ్యసనములో చిక్కు-కొన్న సేన కలవాడు, స్వదేశములో ఉండనివాడు, చాలమంది శత్రువులు కలవాడు, కాలము ప్రతికూలముగా ఉన్నవాడు, సత్యము, ధర్మము లేనివాడు అని ఇరువది విధముల శత్రువులతో సంధి చేసుకొనగూడదు. విరోధమే చేయవలెను" అని చెప్పబడిన ఇరువదిమంది వర్గము. లేదా- విగ్రహకారణము లైన ఇరువదింటి సమూదాయము వింశతిగణము. వాటిని కామందకుడు ఈ విధముగ చెప్పి ఉన్నాడు.

"రాజ్యస్త్రీస్థానదేశానాం జ్ఞాతీనాం చ ధనస్య చ,
అపహారో మదో మానః పీడా వైషయికీ తథా,

జ్ఞానార్థశక్తిధర్మాణాం విఘాతో దైవమేవ చ,
మిత్రార్థయోశ్చాపమానస్తథా బన్ధువినాశనమ్,

భూతానుగ్రహవిచ్ఛేదస్తథా మణ్డలదూషణమ్,
ఏకార్థాభినివేశిత్వ మితి విగ్రహయోనయః.

"రాజ్య-స్త్రీ-స్థాన-దేశ-జ్ఞాతి- ధనములను అపహరించుట, మదము, దురభిమానము, దేశమును పీడించుట, జ్ఞాన-అర్థ-శక్తి-ధర్మములకు విఘాతము కలిగించుట, మిత్రులను, వారి అర్థమును అవమానించుట, బంధువులను నాశనము చేయుట, ఇంద్రాదిదేవతల విరోధము, జనులకు ప్రేమలేకపోవుట, మండలమును హింసించుట, ఒకే కార్యమునందు తగని పట్టుదల ఇవి విగ్రహమును (విరోధ ముసు) కొనసాగించుటకు కారణములు.

ప్రకృతులు :- అమాత్యులు, రాష్ట్రము, దుర్గములు, ధనాగారము, దండము. ఈ ఐదూ ప్రకృతులు.

"అమాత్యరాష్ట్రదుర్గాణి కోశో దండశ్చ పంచమః,
ఏతాః ప్రకృతయస్తజ్జ్ఞైర్విజిగీషోరుదాహృతాః".

—కామందక నీతిశాస్త్రము.

మండలము :- విజిగీషువునకు (తన రాజ్యమును విస్తరింపజేయవలె నని అనుకొనుచున్న రాజు విజిగీషువు) చుట్టుప్రక్కల ఉన్న పదకొండు విధము లైన రాజుల సముదాయము. మధ్య విజిగీషువు. వానికి ముందు శత్రువు, మిత్రుడు, శత్రుమిత్రుడు, మిత్రశత్రువు, శత్రుమిత్రమిత్రుడు అని ఐదుగు రుందురు. పృష్ఠ భాగమునందు పార్ష్ణిగ్రాహుడు, ఆక్రందుడు, పార్ష్ణిగ్రాహాసారుడు, ఆక్రందాసారుడు అని నలుగురు ఉందురు. పార్శ్వమునం దున్నవాడు మధ్యస్థుడు. వానికి పైని యున్నవాడు ఉదాసీనుడు. ఇది ద్వాదశరాజమండలము.

"సంపన్నస్తు ప్రకృతిభిర్మహోత్సాహః కృతశ్రమః,
జేతుమేషణశీలశ్చ విజిగీషురితి స్మృతః.

అరిర్మిత్రమరేర్మిత్రం మిత్రామిత్రమతః పరమ్,
తథారిమిత్రమిత్రం చ విజిగీషోః పురఃసరాః.

పార్ష్ణిగ్రాహస్తతః పశ్చాదాక్రన్దస్తదనన్తరమ్,
ఆసారావనయోశ్చైవ విజిగీషోస్తు పృష్ఠతః.

అరేశ్చ విజిగీషోశ్చ మధ్యమో భూమ్యనన్తరః,
అనుగ్రహే సంహతయోర్వ్యస్తయోర్నిగ్రహే ప్రభుః.

మణ్డలాద్బహిరేతేషాముదాసీనో బలాధికః,
అనుగ్రహే సంహతానాం వ్యస్తానాం చ వధే ప్రభుః."

—కామందక నీతిశాస్త్రము.

ద్వయోపి సంధివిగ్రహౌ :- సంధివిగ్రహాదిషడ్గుణములలో సంధివిగ్రహములు ప్రధానములు. యాన-ఆసనములకు మూలము విగ్రహము. ద్వైధీభావ-సమాశ్రయణములకు సంధి మూలము.

"యా తాపనే విగ్రహస్య రూపం సద్భిరితి స్మృతమ్,
సన్ధేశ్చ సన్ధిమార్గజ్ఞైర్ద్వైధీభావసమాశ్రయౌ."

-కామందక నీతిశాస్త్రము. 68-70

మూ. మన్త్రిభిస్త్వం యథోద్దిష్టైశ్చతుర్భిస్త్రిభిరేవ వా,
కచ్చిత్సమస్తైర్వ్యస్తైశ్చ మన్త్రం మన్త్రయసే మిథః. 71

ప్ర. అ. త్వమ్ = నీవు, యథోద్దిష్టైః = శాస్త్రములలో చెప్పబడిన, చతుర్భిః = నలుగురు కాని, త్రిభిరేవ వా = ముగ్గురు కాని, మన్త్రిభిః = మంత్రులతో, సమస్తైః = కలిసి ఉన్న వారితోను, వ్యస్తైశ్చ = ఒక్కొక్కరుగా ఉన్నవారితోను, మిథః = రహస్యముగను, మన్త్రమ్ = ఆలోచనను, మన్త్రయసే కచ్చిత్ = ఆలోచించుచున్నావుకదా? (చేయుచున్నావుకదా).

తా. నీవు శాస్త్రోక్తలక్షణములు గల ముగ్గురు లేక నలుగురు మంత్రులతో, అందరితో కలిసి గాని, వేరు వేరుగా గాని రహస్యముగా, ఆలోచన చేయుచున్నావుకదా? 71

మూ. కచ్చిత్తే సఫలా వేదాః కచ్చిత్తే సఫలాః క్రియాః,
కచ్చిత్తే సఫలా దారాః కచ్చిత్తే సఫలం శ్రుతమ్. 72

ప్ర. అ. తే = నీయొక్క, వేదాః = వేదములు, సఫలాః కచ్చిత్ = సఫలములు అగుచున్నవా? తే క్రియాః = నీ పనులు, సఫలాః కచ్చిత్ = సఫలము లగుచున్నవా? తే దారాః = నీ భార్య, సఫలాః కచ్చిత్ = సఫల మైనదా? తే శ్రుతమ్ = నీ శాస్త్రశ్రవణము, సఫలం కచ్చిత్ = సఫలమైనదా?

తా. నీవు చదివిన వేదములు, నీవు తలపెట్టిన పనులు, నీ భార్య, నీవు వినిన శాస్త్రములు సఫలములుగా ఉన్నవా? 72

మూ. కచ్చిదేషైవ తే బుద్ధిర్యథోక్తా మమ రాఘవ,
ఆయుష్యా చ యశస్యా చ ధర్మకామార్థసంహితా. 73

ప్ర. అ. రాఘవ = భరతుడా! తే బుద్ధిః = నీ బుద్ధి, ఆయుష్యా = ఆయుర్దాయము నిచ్చునదిగాను, యశస్యా చ = కీర్తి నిచ్చునదిగాను, ధర్మకామార్థ

సంహితా = ధర్మకామార్థములతో కూడినదిగాను, మమ = నాకు, (నావేత). యథా = ఎట్లు, ఉక్తా = చెప్పబడినదో, ఏషైవ కచ్చిత్ = అట్టిదిగానే ఉన్నదా।

తా. భరతుడా! నేను కోరుకొనుచుండు విధముగా నీ బుద్ధి ధర్మకామార్థములయందు శ్రద్ధకలదై, ఆయుర్దాయమును, యశస్సును, వృద్ధిపొందించునదిగా ఉన్నదా! 73

మూ. యాం వృత్తిం వర్తతే తాతో యాం చ నః ప్రపితామహాః,
తాం వృత్తిం వర్తసే కచ్చిద్యా చ సత్పథగా శుభా. 74

ప్ర. అ. తాతః = తండ్రి, యామ్ = ఏ. వృత్తిమ్ = ఆచారమును, (వర్తతిని), వర్తతే = ఆచరించుచున్నాడో, యామ్ = ఏ వృత్తిని, నః = మనయొక్క, ప్రపితామహాః = ముత్తాతలు మొదలైనవారు అనుసరించిరో, యా చ = ఏది, సత్పథగా = మంచిమార్గమును చేరునదో, శుభా = మంగళకర మైనదో, తామ్ = అట్టి, వృత్తిమ్ = ప్రవర్తనను, వర్తసే కచ్చిత్ = అనుసరించుచున్నావు కదా!

తా. సన్మార్గమున నడిపించు, మంగళకర మైన యే ఆచారమును మన తండ్రి అనుసరించుచున్నాడో, మన ముత్తాతలు అనుసరించినారో, దానినే నీవు కూడా అనుసరించుచున్నావు కదా. 74

మూ. కచ్చిత్ స్వాదు కృతం భోజ్యమేకో నాశ్నాసి రాఘవ,
కచ్చిదాశంసమానేభ్యో మిత్రేభ్యః సంప్రయచ్ఛసి. 75

ప్ర. అ. రాఘవ = భరతుడా! స్వాదుకృతమ్ = మధురముగా చేయబడిన, భోజ్యమ్ = అన్నమును, ఏకః = నీ వొక్కడవే, నాశ్నాసి కచ్చిత్ = తినుటలేదు కదా! ఆశంసమానేభ్యః = దానిని కోరుచున్న, మిత్రేభ్యః = మిత్రులకొరకు, సంప్రయచ్ఛసి కచ్చిత్ = ఇచ్చుచున్నావుకదా!

తా. భరతుడా! వండిన మధుర మైన పదార్థములను నీ వొక్కడవే భుజింపకుండగా, దానియందు ఆభిలాష గల నీ మిత్రులకు కూడ ఇచ్చుచున్నావుకదా!

మూ. రాజా తు ధర్మేణ హి పాలయిత్వా
మహామతిర్దండధరః ప్రజానామ్,

అవాప్య కృత్స్నాం వసుధాం యథావ
దితశ్చ్యుతః స్వర్గముపైతి విద్వాన్. 76

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే ఆదికావ్యే అయోధ్యాకాణ్డే
శతతమః సర్గః

ప్ర. అ. మహామతిః = గొప్ప బుద్ధి గల, విద్వాన్ = విద్వాంసుడైన, రాజా = రాజు, కృత్స్నామ్ = సమస్తమైన, వసుధామ్ = భూమిని, అవాప్య = పొంది, ప్రజానామ్ = ప్రజలకు, దణ్డధరః = దండమును ఇచ్చుచున్నవాడై, యథావత్ = యథాశాస్త్రముగ, ధర్మేణ = ధర్మముచేత, పాలయిత్వా = పరిపాలించి, ఇతః = ఈ లోకమునుండి, చ్యుతః = జారినవాడై, స్వర్గమ్ = స్వర్గమును, ఉపైతి హి = పొందును కదా?

తా. మహాబుద్ధిశాలి, విద్వాంసుడు అయిన రాజు, సమస్తరాజ్యమును పొంది, ప్రజలను తగు విధముగా దండించుచు, యథాశాస్త్రముగా ధర్మము ప్రకారము పరిపాలించుచు, మరణానంతరము స్వర్గమునకు వెళ్లును కదా. 76

"బాలానందిని" అను శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానమునందు అయోధ్యాకాండలో
నూరవ సర్గ సమాప్తము.